

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ
ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ
ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΑΓΑΘΩΝ

ΣΤΑΜΟΥΛΗ ΑΛΕΞΙΑ-ΦΩΤΕΙΝΗ
ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ
2015

ΟΙ ΕΚΦΡΑΣΕΙΣ ΣΤΑ ΑΓΙΟΛΟΓΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ ΤΗΣ
ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΕΙΑΣ ΕΠΟΧΗΣ

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΔΙΑ ΒΙΟΥ ΜΑΘΗΣΗ
επένδυση στην κοινωνία της γνώσης

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΕΣΠΑ
2007-2013
πρόγραμμα για την ανάπτυξη
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ

Το εκπαιδευτικό αυτό υλικό παρήχθη για τις ανάγκες του έργου «Ενίσχυση του ανθρώπινου ερευνητικού δυναμικού μέσω της υλοποίησης διδακτορικής έρευνας – ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ II Πανεπιστημίου Πελοποννήσου» με κωδικό MIS 346724 στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» και συγχρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) και από εθνικούς πόρους.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η ενασχόλησή μου με το θέμα της παρούσας Διδακτορικής Διατριβής ξεκίνησε πριν από περίπου επτά έτη. Η αίτηση εκπόνησης Διδακτορικής Διατριβής που υπεβλήθη στο Τμήμα Φιλολογίας της Σχολής Ανθρωπιστικών και Κοινωνικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Πατρών απεσύρθη σχεδόν αμέσως, λόγω του επικείμενου διορισμού της επιβλέπουσας κ. Ελένης Σαράντη στο Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου. Τον Ιανουάριο 2009 έγινε δεκτή η αίτηση που υπεβλήθη στο Τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Διαχείρισης Πολιτισμικών Αγαθών της Σχολής Ανθρωπιστικών Επιστημών και Πολιτισμικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου. Το κατ' αρχήν προταθέν σχέδιο έρευνας εστίαζε χρονικά στην Παλαιολόγεια περίοδο (αφετηρία το 1261). Κατά την πρόοδο της έρευνας φάνηκε αναγκαίο αυτή να διευρυνθεί στην ύστερη βυζαντινή περίοδο (αφετηρία το 1204) για λόγους πληρότητας. Το θέμα της Διδακτορικής Διατριβής κρίθηκε άξιο χρηματοδότησης από το Πρόγραμμα Ηράκλειτος II από το Σεπτέμβριο του 2010. Κατά τα τρία επόμενα ακαδημαϊκά έτη η άδεια υπηρεσιακής εκπαίδευσης διευκόλυνε σημαντικά τη διεξαγωγή της έρευνάς μου στις Βιβλιοθήκες των Αθηνών. Η οικονομική κρίση της χώρας όμως δεν επέτρεψε την ανανέωση της άδειας υπηρεσιακής εκπαίδευσης κατά το ακαδημαϊκό έτος 2012-2013. Ως εκ τούτου, λόγω των επαγγελματικών και οικογενειακών υποχρεώσεών μου η ολοκλήρωση της Διδακτορικής Διατριβής καθυστέρησε.

Στο πλαίσιο της έρευνάς μου αυτά τα έτη δημοσιεύθηκε ένα άρθρο με θέμα «Η Αθήνα και η αρχαιότητα σε αγιολογικά κείμενα της ύστερης βυζαντινής περιόδου», *Βυζαντινός Δόμος* 19-20-21 (2011-2012-2013), 303-332. Επίσης από την έρευνα αυτή προέκυψαν δύο εισηγήσεις τις οποίες έκανα στο Συμπόσιο της ΧΑΕ των ετών 2014 και 2015 με θέματα «Η έκφραση εικόνας του Αγίου Δημητρίου από τον Μακάριο Μακρή – Η εικονογραφία του μαρτυρίου του αγίου» και «Η εγκωμιαστική περιγραφή του ναού της Αγίας Σοφίας στην Κωνσταντινούπολη από τον Νικηφόρο Κάλλιστο Ξανθόπουλο, καθώς και εισήγηση σε Επιμορφωτικό Σεμινάριο της Περιφερειακής Διεύθυνσης Εκπαίδευσης Δυτικής Ελλάδας με θέμα «Η εικόνα ως φορέας πληροφορίας στη διδασκαλία της Βυζαντινής Ιστορίας».

Την έρευνά μου κατηύθυνε με υπομονή τόσο ως προς τη μεθοδολογία και την οργάνωση του υλικού όσο και ως προς τη βιβλιογραφική ενημέρωση και την πρόοδο της συνθετικής προσέγγισης

του θέματός μου η κ. Ελένη Σαράντη, προς την οποία εκφράζω την ειλικρινή ευγνωμοσύνη μου. Θερμά ευχαριστώ για τη βοήθειά της και την κ. Ελεωνόρα Κουντούρα, που μου αφιέρωνε πολύ από τον πολύτιμο χρόνο της σε κάθε μου επίσκεψη στο Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών. Εκ βάθους καρδιάς ευχαριστώ και τον κ. Βασίλειο Κατσαρό για τη συνεργασία. Ακόμη, τα μέλη της Επταμελούς Επιτροπής κ. Πολύμνια Κατσώνη, κ. Τόνια Κιουσοπούλου, κ. Θεώνη Κολλυροπούλου και κ. Μαρία Ξανθοπούλου για τον κόπο που κατέβαλαν να μελετήσουν τη Διδακτορική Διατριβή μου και να προβούν σε υποδείξεις.

Όλα αυτά τα χρόνια με φιλοξένησαν στη μελέτη και την έρευνά μου η Βιβλιοθήκη της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής, η Γεννάδειος Βιβλιοθήκη και η Βιβλιοθήκη του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, στο προσωπικό των οποίων αισθάνομαι βαθιά υποχρέωση. Αισθάνομαι επίσης την υποχρέωση να ευχαριστήσω τον Επιστημονικό Υπεύθυνο του Προγράμματος Ηράκλειτος II, Καθηγητή και Αναπληρωτή Πρύτανη κ. Γεώργιο Ανδρειωμένο και την κ. Ανδρομάχη Τσίντζου, υπεύθυνη για τη διοικητική υποστήριξη. Ευχαριστώ τέλος τον πατέρα μου για τη βοήθειά του σε θεολογικά ζητήματα, το σύζυγό μου για την τεχνική υποστήριξη της Διδακτορικής Διατριβής μου και τη στήριξη και τα παιδιά μου για την κατανόηση και τη συμπαράστασή τους.

Οκτώβριος 2015

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

AASS: Acta Sanctorum

AB: Analecta Bollandiana

Aθ.: Ἀθηνᾶ

AneGr: Anecdota Graeca

ΑΠ: Ἀρχεῖον Πόντου

BHG: Bibliotheca Hagiographica Graeca

BHG Auct.: Bibliotheca Hagiographica Graeca Auctarium

BMGS: Byzantine and Modern Greek Studies

Βυζαντ.: Βυζαντινά

Byz.: Byzantion

BZ: Byzantinische Zeitschrift

ΓρηγΠαλ: Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς

CPG: Corpus Paroemiographorum Graecorum

ΔΙΕΕ: Δελτίον Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἐταιρείας τῆς Ἑλλάδος

DOP: Dumbarton Oaks Papers

ΔΧΑΕ: Δελτίον Χριστιανικῆς Αρχαιολογικῆς Ἐταιρείας

ΕΕΒΣ: Ἐπετηρὶς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν

ΕΕΘΣΠΘ: Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρίδα Θεολογικῆς Σχολῆς Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

Ελλην.: Ἑλληνικά

JÖB: Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik

Μακεδ.: Μακεδονικά

Μεσ. Ν. Ελλ.: Μεσαιωνικά και Νέα Ἑλληνικά

ODB: Oxford Dictionary of Byzantium

PG: Patrologia Graeca

REB: Revue des études byzantines

SH: Subsidia Hagiographica

TM: Travaux et memoires

VV: Vizantijskij Vremennik

Zschr. Wiss. Theol.: Zeitschrift für Wissenschaftliche Theologie

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στόχος της παρούσας Διδακτορικής Διατριβής είναι ο εντοπισμός των εκφράσεων και εγκωμιαστικών εκφράσεων που απαντούν σε αγιολογικά κείμενα της ύστερης βυζαντινής εποχής. Για τη διερεύνηση του θέματος αυτού επελέγησαν τα αγιολογικά κείμενα, διότι στους ύστερους βυζαντινούς χρόνους έχουν έντονα ρητορικό χαρακτήρα και συνεπώς είναι αναμενόμενο οι εκφράσεις να διανθίζουν τη ροή της αγιολογικής αφήγησης.

Μελετήθηκε και αποδελτιώθηκε ένας σημαντικός αριθμός αγιολογικών κειμένων, περί τα 170. Ένα εύχρηστο πρώτο υλικό 76 κειμένων ήταν αρχικά διαθέσιμο στη Βάση Δεδομένων του Προγράμματος «Αγιολογία Ύστερης Βυζαντινής Περιόδου (1204-1453)» (<http://byzhadb.eie.gr>), η οποία έχει δημιουργηθεί στο Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών με υπεύθυνη την κ. Ελεωνόρα Κουντούρα. Κατά τη διάρκεια της έρευνάς μου συμμετείχα κι εγώ στην προσπάθεια ψηφιοποίησης των αγιολογικών κειμένων της εποχής από το Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου.

Ως προς τη μεθοδολογία που ακολουθήθηκε, πρέπει να σημειωθεί ότι μελέτησα επιλεκτικά κείμενα και βιβλιογραφία που αφορούν στη θεωρία της ρητορικής και συγκεκριμένα κείμενα με εκφράσεις από όλες τις εποχές, ώστε να καταλήξω σε συμπεράσματα για τις μεταβολές που παρατηρούνται από τη μια εποχή στην άλλη αλλά και για τις ομοιότητες, που φαίνεται να ήταν διαχρονικές.

Από τα αγιολογικά κείμενα της ύστερης βυζαντινής εποχής συγκεντρώθηκαν οι απλές αναφορές που προσδιορίζονται με επίθετα. Ιδιαίτερη ωστόσο έμφαση, όπως είναι αυτονόητο, δόθηκε στις μακροσκελέστερες εκφράσεις, όπου οι συγγραφείς χρησιμοποιούν πλούσια και σύνθετη φρασεολογία. Παρατίθενται τα σχετικά κείμενα με σιωπηρή διόρθωση τυπογραφικών λαθών παλαιών εκδόσεων ή αβλεψιών στην ανάγνωση των χειρογράφων από τους εκδότες. Ακολουθεί απόδοση του νοήματος και σχολιασμός κάθε έκφρασης. Έγινε προσπάθεια να εντοπιστούν νέα, πρωτότυπα στοιχεία που εμφανίζονται αυτή την περίοδο και να ερμηνευθούν από τη ρητορική παράδοση και κυρίως από τις ιστορικές συνθήκες κάθε εποχής. Δεν επικεντρώθηκα στην περιγραφή της αρχιτεκτονικής των ναών που μνημονεύονται στα κείμενα ή στην τοποθεσία ναών ή πόλεων ή σε ιστορικά γεγονότα που έλαβαν χώρα εκεί

παρά μόνο όπου κρίθηκε αναγκαίο, με αναφορές στη βιβλιογραφία, προκειμένου να γίνουν σαφή τα κείμενα. Το θέμα που με απασχόλησε ιδιαίτερα στην παρούσα έρευνα είναι η φιλολογική και ρητορική απόδοση των περιγραφών με προσπάθεια ερμηνείας των χαρακτηριστικών των εγκωμιαστικών εκφράσεων με βάση τα χαρακτηριστικά στοιχεία της ύστερης βυζαντινής εποχής, τις προσωπικές τάσεις κάθε συγγραφέα και το μήνυμα που οι συγγραφείς ήθελαν να προβάλουν. Σε μελλοντική διεύρυνση του θέματος προτίθεται να συγκρίνω επιλεκτικά κάποια από τα κείμενα της ύστερης βυζαντινής εποχής με προγενέστερα, ώστε να καταδειχθούν οι εμφάνσεις και οι πρωτοτυπίες στα αγιολογικά κείμενα της ύστερης βυζαντινής εποχής.

Σε ορισμένα από τα αγιολογικά κείμενα που μελετήθηκαν δεν εντοπίστηκαν εκφράσεις. Πρόκειται για τα εξής:

1. Γαβριήλ Θεσ/νίκης, Όμιλ. εις Άγ. Δημήτριον 1¹
2. Γαβριήλ Θεσ/νίκης, Όμιλ. εις Άγ. Δημήτριον 3²
3. Γαβριήλ Θεσ/νίκης, Όμιλ. εις Άγ. Δημήτριον 4³
4. Γαβριήλ Θεσσαλονίκης, Όμιλία εις Άγ. Δημήτριον 5⁴
5. Γαβριήλ Θεσ/νίκης, Όμιλ. εις Άγ. Δημήτριον 6⁵
6. Γαβριήλ Θεσ/νίκης, Όμιλ. εις Άγ. Δημήτριον 7⁶
7. Γεώργιος Σχολάριος, Πανηγυρικός Άγ. Δημητρίου⁷
8. Δανιήλ μοναχός, Βίος Όσ. Φιλοθέου⁸
9. Ισιδώρος Γλαβάς, Όμιλ. εις έορτάς Άγ. Δημητρίου 4⁹

¹ Όμιλία περί του μή απογινώσκειν και έν τῷ τέλει εις τόν μεγαλομάρτυρα και θαυματουργόν Δημήτριον, έκδ. Β. Λαούρδας, Γαβριήλ Θεσσαλονίκης, Όμιλία, Αθ. 57 (1953), 142-145 (BHG: 547t)

² Όμιλία περί αγάπης και έν τῷ τέλει εις τόν μεγαλομάρτυρα και θαυματουργόν Δημήτριον, έκδ. Β. Λαούρδας, Γαβριήλ Θεσσαλονίκης, Όμιλία, Αθ. 57 (1953), 150-155 (BHG: 547v)

³ Περί μετανοίας και έν τῷ τέλει εις τόν μεγαλομάρτυρα Δημήτριον, έκδ. Β. Λαούρδας, Γαβριήλ Θεσσαλονίκης, Όμιλία, Αθ. 57 (1953), 156-159 (BHG: 547w)

⁴ Περί ύπομονής και έν τῷ τέλει περί του άγιου Δημητρίου, έκδ. Β. Λαούρδας, Γαβριήλ Θεσσαλονίκης, Όμιλία, Αθ. 57 (1953), 160-163 (BHG: 547x)

⁵ Όμιλία ρηθείσα ότε διεφθάρησαν οι Τουρκοι παρά τῶν Σκυθῶν, έκδ. Β. Λαούρδας, Γαβριήλ Θεσσαλονίκης, Όμιλία, Αθ. 57 (1953), 164-168 (BHG: 547y)

⁶ Όμιλία εις τήν προεόρτιον Κυριακήν του μεγαλομάρτυρος Δημητρίου έν ἡ και κατά μεθύντων, έκδ. Β. Λαούρδας, Γαβριήλ Θεσσαλονίκης, Όμιλία, Αθ. 57 (1953), 169-173 (BHG: 547z)

⁷ Fragment d'un panegyrique de S. Démétrius, έκδ. L. Petit, X. A. Sidonidès, M. Jugie, *Oeuvres completes de Georges Scholarios I*, Παρίσι 1928, 238-246 (BHG: 546g)

⁸ Βίος και πολιτεία του όσιου και θεοφόρου πατρός ήμῶν Φιλοθέου του άσκήσαντος έν τῷ Άθῳ Όρει, έκδ. Β. Parouliia, *Südost – Forschungen* 22 (1963), 259-280 (BHG: 1534)

10. Ισιδώρος Γλαβάς, Όμιλ. εἰς ἑορτὰς Ἁγ. Δημητρίου 5¹⁰
11. Καβάσιλας, Προσφώνημα εἰς Ἁγ. Δημήτριον 2¹¹
12. Καβάσιλας, Λόγ. εἰς τρεῖς Ἱεράρχας¹²
13. Κάλλιστος Ξανθόπουλος, Συναξ. εἰς Ἁγ. Γρηγόριον¹³
14. Μακάριος Χρυσοκέφαλος, Λόγ. εἰς γένν. ἁγ. Ἰωάννου¹⁴
15. Μακάριος Χρυσοκέφαλος, Λόγ. εἰς ὕψωσιν σταυροῦ¹⁵
16. Παλαμάς Γρηγ., Όμιλ. Ἁγ. Πέτρου & Παύλου¹⁶
17. Ανώνυμος 1, Βίος Ἁγ. Ἰω. Βασιλέως.¹⁷

⁹ Ἰσιδώρου ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης Όμιλία εἰς τὰς ἑορτὰς τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, ἐκδ. Β. Λαούρδας *Ελλην.* (Παράρτημα 5), Θεσσαλονίκη 1954, 55-60 (BHG: 547r)

¹⁰ Ἰσιδώρου ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης Όμιλία εἰς τὰς ἑορτὰς τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, ἐκδ. Β. Λαούρδας *Ελλην.* (Παράρτημα 5), Θεσσαλονίκη 1954, 60-65 (BHG: 547s)

¹¹ [Νικολάου Καβάσιλα] Προσφώνημα εἰς τὸν ἔνδοξον τοῦ Χριστοῦ μεγαλομάρτυρα Δημήτριον τὸν μυροβλήτην, ἐκδ. Β. Λαούρδας, Νικολάου Καβάσιλα, Προσφώνημα καὶ Ἐπιγράμματα εἰς Ἁγίον Δημήτριον, *ΕΕΒΣ* 22 (1952), 97-109 (κείμενα: 99-105) (BHG: 543b)

¹² Εἰς τοὺς ἁγίους τρεῖς μεγάλους Ἱεράρχας καὶ οἰκουμενικοὺς διδασκάλους, Βασίλειον τὸν μέγαν, Γρηγόριον τὸν θεολόγον καὶ Ἰωάννην τὸν χρυσόγλωττον, ἐκδ. Κ. Δυοβουνιώτης, *ΕΕΒΣ* 14 (1938), 157-162 (BHG: 748b)

¹³ Νικηφόρου Καλλίστου τοῦ Ξανθοπούλου συναξάριον εἰς τὸν ἅγιον καὶ θαυματουργὸν Γρηγόριον ἐπίσκοπον Ἀσσοῦ, τὸν ἐκ Μυτιλήνης, ἐκδ. F. Halkin, *Saint Grégoire d' Assos. Vie et Synaxaire inédits*, *AB* 102 (1984), 30-34, (BHG *Auct.*: 710c)

¹⁴ Τοῦ δούλου τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος Ἰησοῦ Χριστοῦ Μακαρίου Μητροπολίτου Φιλαδελφείας τοῦ Χρυσοκεφάλου Λόγος IB' Εἰς τὴν γέννησιν τοῦ ἁγίου ἐνδόξου Προφήτου Προδρομοῦ καὶ Βαπτιστοῦ Ἰωάννου, *Μακαρίου Χρυσοκεφάλου Λόγοι Πανηγυρικοὶ ιδ'*, ἐκδ. Β. Ρηγοπούλου, Θεσσαλονίκη 1989, 376-394 (BHG: 852)

¹⁵ Τοῦ δούλου τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ Μακαρίου Ἀρχιεπισκόπου Φιλαδελφείας καὶ Ποιμενάρχου πάσης Λυδίας τοῦ Χρυσοκεφάλου Λόγος Α' Εἰς τὴν Παγκόσμιον Ὑψωσιν τοῦ Τιμίου καὶ Ζωοποιοῦ Σταυροῦ, *Μακαρίου Χρυσοκεφάλου Λόγοι Πανηγυρικοὶ ιδ'*, ἐκδ. Β. Ρηγοπούλου, Θεσσαλονίκη 1989, 65-99 (BHG: 417)

¹⁶ Όμιλία ΚΗ' Ἐκφωνηθεῖσα κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν ἁγίων καὶ κορυφαίων ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου, *PG* 151, 353-364 (BHG: 1501)

¹⁷ Βίος ἁγίου Ἰωάννου Βασιλέως, ἐκδ. N. Festa, *A propos d'une biographie de St. Jean le Miséricordieux*, *VV* 13 (1907), 23-35 (BHG: 934).

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ ΠΗΓΩΝ

Ακάκιος Σαββαΐτης

1. Ακάκιος Σαββαΐτης, Παραλλαγή βιογρ. Αγ. Αθαν. Αθωνίτου: Ό. Λαμψίδης, Μια παραλλαγή της βιογραφίας Αγίου Αθανασίου του Αθωνίτου, *Βυζαντ.* 6 (1974), 285-319 (BHG: 2055)
2. Ακάκιος Σαββαΐτης, Βίος ιδρυτών μ. Σουμελά: Ό. Λαμψίδης, Ειδήσεις δια την εκκλησιαστικήν και θρησκευτικήν κατάστασιν του Έλλαδικού χώρου εις τὰς ἀρχὰς τοῦ 13ου αἰῶνος κατὰ τὸν ὑπὸ Ακακίου Σαββαΐτου Βίον τῶν ιδρυτῶν τῆς μονῆς Σουμελά, *Θεολογία* 61 (1990), 688-697 (BHG: 2055)
3. Ακάκιος Σαββαΐτης, Κείμε. περὶ Λαζάρου Γαλησιώτου: Ό. Λαμψίδης, Ἀνέκδοτον κείμενον περὶ τοῦ ἁγίου Λαζάρου Γαλησιώτου, *Θεολογία* 53 (1982), 158-177 (BHG: 2055)

Ακροπολίτης Γεώργιος

4. Ακροπολίτης Γεώργ., Ἐπιτ. Ἰω. Δούκα: Τοῦ Ἀκροπολίτου κυροῦ Γεωργίου ἐπιτάφιος τῷ ἀοιδίμῳ βασιλεῖ κυρῷ Ἰωάννῃ τῷ Δούκα, ἐκδ. Α. Heisenberg, *Georgii Acropolitae Opera*, Bibliotheca scriptorum Graecorum Teubneriana II, Στουτγάρδη 1903 ανατ. 1978, 12-29 (BHG: 934b)
5. Ακροπολίτης Γεώργ., Λόγ. εἰς Ἁγ. Πέτρον & Παῦλον: Γεωργίου τοῦ Ἀκροπολίτου λόγος εἰς τοὺς ἁγίους καὶ πανευφήμους μεγάλους ἀποστόλους Πέτρον καὶ Παῦλον, ἐκδ. Α. Heisenberg, *Georgii Acropolitae Opera*, Bibliotheca scriptorum Graecorum Teubneriana II, Στουτγάρδη 1903, ανατ. 1978, 81-111 (BHG: 1499)

Ακροπολίτης Κωνσταντίνος

6. Ακροπολίτης Κων/νος, Λόγ. εἰς Ἁγ. Αθαν. Ἀτραμυττίου: Κωνσταντίνου Ἀκροπολίτου Λόγος εἰς τὸν ἅγιον Ἀθανάσιον τὸν Ἀτραμυττίου, ἐκδ. Α. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, *Varia graeca sacra: sbornik grečeskich neizdannykh bogoslovskich tekstov IV-XV vekov, Zapiski Istoriko-filologičeskago Fakulteta Imperatorskago S. Peterburgskago Universiteta* 95, Αγ. Πετρούπολη 1909, ανατ. Λειψία 1975, 141-147 (BHG: 192)
7. Ακροπολίτης Κων/νος, Λόγ. εἰς ἀνακαίνισιν ν. Ἀναστάσεως: Λόγος εἰς τὴν ἀνακαίνισιν τοῦ ναοῦ τῆς τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἀναστάσεως διαθητικὸς, ἐκδ. Η. Delehayе, *Constantini Acropolitae*,

- hagiographi byzantini epistularum manipulus*, AB 51 (1933), 263-284 (κείμενο 279-284) (BHG: 809g)
8. Ακροπολίτης Κων/νος, Λόγ. εις Αγ. Ανίκητον & Φώτιον: Κωνσταντίνου Ακροπολίτου Λόγος εις τούς αγίους μάρτυρας Ανίκητον και Φώτιον, έκδ. Μ. Kalatzi, *Κωνσταντίνου Ακροπολίτη ανέκδοτος Λόγος στους Αγίους μάρτυρες Ανίκητο και Φώτιο*, στο *Porphyrogenita. Essays on the History and Literature of Byzantium and the Latin East in Honour of Julian Chrysostomides*, έκδ. C. Dendrinos κ.ά. Αλντερσοτ/Λονδίνο 2003, 389–400 (κείμενο 394-399) (BHG: 1544f)
 9. Ακροπολίτης Κων/νος, Λόγ. εις Αγ. Βάρβαρον: Κωνσταντίνου Ακροπολίτου Λόγος εις τόν άγιον Βάρβαρον, έκδ. Α. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, *Ανάλεκτα Ιεροσολυμιτικής Σταχυολογίας* 1, Πετρούπολη 1891, (ανατ. Βρυξέλλες 1963), 405-420 (BHG: 220)
 10. Ακροπολίτης Κων/νος, Λόγ. εις Όσ. Γεράσιμον: Κωνσταντίνου του Ακροπολίτου λόγος και μερική θαυμάτων διήγησις εις τόν όσιον πατέρα ήμων Γεράσιμον, έκδ. Κ. Μ. Κοικυλίδης, *Αί παρά τόν Ιορδάνην Λαῦραι Καλαμῶνος και του άγιου Γερασίμου και οί Βίοι του άγιου Γερασίμου και Κυριακού του αναχωρητου*, Ιεροσόλυμα 1902, 27-39, ανατ. Φ. Δημητρακόπουλος, *Όσιος Γεράσιμος ό Ιορδανίτης*, Αθήνα 2007, 136-144 (BHG: 696)
 11. Ακροπολίτης Κων/νος, Λόγ. εις Αγ. Δημήτριον: Λόγος εις τόν μεγαλομάρτυρα και μυροβλύτην Δημήτριον, έκδ. Α. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, *Ανάλεκτα Ιεροσολυμιτικής Σταχυολογίας*, I Πετρούπολη 1891 (ανατ. Βρυξέλλες 1963), 162-215 (BHG: 542)
 12. Ακροπολίτης Κων/νος, Βίος Αγ. Ευδοκίμου: Βίος και πολιτεία και μερική θαυμάτων διήγησις του άγιου ενδόξου Ευδοκίμου, έκδ. C. M. Loparev, *Žitije svjatavo Evdokima pravednavao, Izvestija Russkago Archeologičeskago Instituta v Konstantinopolě* 13, (1908), 199-219 (BHG: 606)
 13. Ακροπολίτης Κων/νος, Έγκ. εις Αγ. Ευφροσύνην Νέαν: Κωνσταντίνου Ακροπολίτου Έγκώμιον εις άγίαν Ευφροσύνην την Νέαν, έκδ. F. Halkin, *Éloge de Ste Euphrosyne la Jeune par Constantin Acropolite Byz.* 57 (1987), 56-65 {(BHG: 626m) [627 b]}
 14. Ακροπολίτης Κων/νος, Λόγ. εις Αγ. Ζωτικόν: Λόγος εις τόν όσιον και θαυματουργόν Ζωτικόν, έκδ. T. S. Miller, *The Legend of Saint Zotikos According to Constantine Acropolites*, AB 112 (1994), 339–376 (κείμενο 346–368) (BHG: 2480)
 15. Ακροπολίτης Κων/νος, Ανάμνησις θαύματος: Του σοφωτάτου Μεγάλου Λογοθέτου κυρού Κωνσταντίνου Λογοθέτου του

- Ἀκροπολίτου, Ἀνάμνησις τοῦ τελεσθέντος ἐν ταύτῃ τῇ βασιλίδι τῶν πόλεων θαύματος παρὰ τοῦ περιβοήτου μάρτυρος Θεοδώρου τοῦ Τήρωνος, *AASS*, Nov. IV, 1925, 72-76 (*BHG*: 1765n)
16. Ἀκροπολίτης Κων/νος, Λόγ. εἰς Ἁγ. Θεοδοσίαν: Κωνσταντίνου Ἀκροπολίτου Λόγος εἰς τὴν ἁγίαν ὀσιομάρτυρα Θεοδοσίαν, ἐκδ. S. Kotzabassi, *Das hagiographische Dossier der heiligen Theodosia von Konstantinopel*, [Byzantinisches Archiv 21], Βερολίνο-Νέα Υόρκη 2009, 123-140 (*BHG*: 1774)
 17. Ἀκροπολίτης Κων/νος, Λόγ. εἰς Ἁγ. Θωμαΐδα: Λόγος εἰς τὴν ἁγίαν Θωμαΐδα. *Laudatio S. Thomaidis a Constantino Acropolita*, *AASS*, Nov. IV, 1925, 242-246 (*BHG*: 2457)
 18. Ἀκροπολίτης Κων/νος, Λόγ. εἰς Ἁγ. Ἰω. Δαμασκηόν: Κωνσταντίνου Ἀκροπολίτου, Λόγος εἰς τὸν ἅγιον Ἰωάννην τὸν Δαμασκηόν, *PG* 140, 812-885 (*BHG*: 885)
 19. Ἀκροπολίτης Κων/νος, Λόγ. εἰς Ἁγ. Ἰω. Ἐλεήμονα νέον: <Κωνσταντίνου τοῦ Ἀκροπολίτου> Λόγος εἰς τὸν ἅγιον Ἰωάννην τὸν Ἐλεήμονα τὸν νέον, ἐκδ. D. I. Polemis, *The Speech of Constantine Akropolites on St. John Merciful The Young*, *AB* 91-92 (1973), 31-54 (*BHG*: 934c)
 20. Ἀκροπολίτης Κων/νος, Ἐγκ. εἰς Ἁγ. Κωνσταντῖνον: Κωνσταντίνου Ἀκροπολίτου Ἐγκώμιον Εἰς τὸν ἅγιον καὶ θεόστεπτον Βασιλέα Κωνσταντῖνον τὸν Μέγαν, ἐκδ. C. Simonides, *Ὁρθοδόξων Ἑλλήνων θεολογικαὶ γραφαὶ τέσσαρες, The Panegyric of that Holy, Apostolic, and Heaven - Crowned King Constantine the Great Composed by His Head Logothetes Constantine Acropoliti*, Λονδίνο 1853, 1-37 (*BHG*: 368)
 21. Ἀκροπολίτης Κων/νος, Ἐγκ. εἰς Ἁγ. Λεόντιον: *Encomium S. Leontii martyri*, *AASS*, Iun. III, 1701, 562-568 (*BHG*: 987)
 22. Ἀκροπολίτης Κων/νος, Βίος Ἐπισκ. Μητροφάνους: ἐκδ. F. Winkelmann, *Die Metrophanesvita des Konstantinos Akropolites* στο (ἐκδ.) J. Irmscher, *Studia Byzantina. Beiträge aus der byzantinistischen Forschung der Deutschen Demokratischen Republik zum XIII. Internationalen Byzantinistenkongress in Oxford*, Χάλλε 1966, 79-102 (*BHG*: 1278z)
 23. Ἀκροπολίτης Κων/νος, Ἐγκ. εἰς ν. Ἁγ. Παρασκευῆς: Κωνσταντίνου Ἀκροπολίτη, Ἐγκώμιον εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς, ἐκδ. S. Kotzambassi, *Konstantinos Akropolites, Gregorios Ἰβηρ und das Kloster der Heiligen Paraskeve*, *Ελληνικά* 54 (2004), 71-81
 24. Ἀκροπολίτης Κων/νος, Λόγ. εἰς Ἁγ. Φλῶρον & Λαῦρον: Κωνσταντίνου Ἀκροπολίτου Λόγος εἰς ἁγίους Φλῶρον καὶ Λαῦρον, ἐκδ. M. Kalatzi, *Un discours inédit de Constantin*

Acropolite en l' honneur des saints martyrs Florus et Laurus, *Byz.* 71 (2001), 505–516 (κείμενο 513–516) (BHG: 666m)

25. Ακροπολίτης Κων/νος, Έγκ. εἰς Ἀγ. Ὁραιοζήλην: L' éloge de sainte Horéozèle par Constantin Acropolite, Εἰς τὴν ἁγίαν πρωτομάρτυρα Ὁραιοζήλην, ἐκδ. F. Halkin, Six inédits d' hagiologie byzantine. *SH* 74 (1987), 5–13 (BHG: 2180)

Ἀνδρέας Λιβαδηνός

26. Ἀνδρέας Λιβαδηνός, Έγκ. εἰς ἱερομ. Φωκᾶν: Ἐγκώμιον εἰς ἱερομάρτυρα Φωκᾶν, ἐκδ. Ὁ. Λαμψίδης, *Ἀνδρέου Λιβαδηνοῦ Βίος καὶ ἔργα*, Ἀθήνα, 1975, 117–128 (BHG: 1537b)

Ἀντώνιος Λαρίσης

27. Ἀντώνιος Λαρίσης, Έγκ. εἰς Ἁγ. Γεώργιον: Ἀντωνίου τοῦ ἁγιωτάτου ἀρχιεπισκόπου Λαρίσης, ὑπερτίμου καὶ ἐξάρχου δευτέρας Θετταλίας καὶ πάσης Ἑλλάδος, Ἐγκώμιον εἰς τὸν ἅγιον καὶ ἔνδοξον μεγαλομάρτυρα τοῦ Χριστοῦ τροπαιοφόρον καὶ θαυματουργὸν Γεώργιον, ἐκδ. Β. Ψευτογκᾶς, *Ἀντωνίου Ἀρχιεπισκόπου Λαρίσης Λόγοι Θεομητορικοί – Δεσποτικοί – Ἀγιολογικοί*, Θεσσαλονίκη 2002, 289–307 (BHG: 684b)
28. Ἀντώνιος Λαρίσης, Έγκ. εἰς Ἁγ. Κυπριανόν: Ἀντωνίου τοῦ ἁγιωτάτου καὶ σοφωτάτου, ἀρχιεπισκόπου Λαρίσης, ὑπερτίμου καὶ ἐξάρχου δευτέρας Θετταλίας καὶ πάσης Ἑλλάδος, Λόγος εἰς τὸν ἐν ἁγίοις πατέρα ἡμῶν ἀρχιεράρχην καὶ θαυματουργὸν Κυπριανὸν ἀρχιεπίσκοπον Λαρίσης, ἐκδ. Β. Ψευτογκᾶς, *Ἀντωνίου Ἀρχιεπισκόπου Λαρίσης Λόγοι Θεομητορικοί – Δεσποτικοί – Ἀγιολογικοί*, Θεσσαλονίκη 2002, 340–374 (BHG: 2091)
29. Ἀντώνιος Λαρίσης, Έγκ. εἰς Ἁγ. Οἰκουμένιον: Ἀντωνίου τοῦ ἁγιωτάτου καὶ λογιωτάτου ἀρχιεπισκόπου Λαρίσης, ὑπερτίμου καὶ ἐξάρχου δευτέρας Θετταλίας καὶ πάσης Ἑλλάδος, Ἐγκώμιον εἰς τὸν ἐν ἁγίοις πατέρα ἡμῶν ἀρχιεράρχην καὶ θαυματουργὸν Οἰκουμένιον ἐπίσκοπον Τρικκάλων, ἐκδ. Β. Ψευτογκᾶς, *Ἀντωνίου Ἀρχιεπισκόπου Λαρίσης Λόγοι Θεομητορικοί – Δεσποτικοί – Ἀγιολογικοί*, Θεσσαλονίκη 2002, 308 – 339 (BHG: 2317)
30. Ἀντώνιος Λαρίσης, Λόγ. εἰς Σύναξιν ταξιαρχῶν: Ἀντωνίου τοῦ ἁγιωτάτου καὶ λογιωτάτου ἀρχιεπισκόπου Λαρίσης, ὑπερτίμου καὶ ἐξάρχου δευτέρας Θετταλίας καὶ πάσης Ἑλλάδος, Λόγος εἰς τὴν Σύναξιν τῶν μεγάλων ταξιαρχῶν Μιχαὴλ καὶ Γαβριὴλ καὶ πασῶν τῶν ἐπουρανίων δυνάμεων, ἐκδ. Β. Ψευτογκᾶς, *Ἀντωνίου*

Αρχιεπισκόπου Λαρίσσης Λόγοι Θεομητορικοί – Δεσποτικοί – Αγιολογικοί, Θεσσαλονίκη 2002, 277–288 (BHG: 129c)

Γαβριήλ Θεσσαλονίκης

31. Γαβριήλ Θεσ/νίκης, Όμιλ. εἰς Ἄγ. Δημήτριον 2: Ὁμιλία περὶ τοῦ μὴ προσέχειν τοῖς βιοτικοῖς πράγμασι καὶ εἰς τὸν μεγαλομάρτυρα Δημήτριον, ἐκδ. Β. Λαούρδα, Γαβριήλ Θεσσαλονίκης, Ὁμιλίαι, Αθ. 57 (1953), 146-149 (BHG: 547u)

Γερμανός Β', πατριάρχης

32. Γερμανός Β, Όμιλ. εἰς βασίλ. Θεοδώραν: Ὁμιλία εἰς τὴν πρώτην Κυριακὴν τῶν νηστειῶν καὶ εἰς τὴν τῶν ἁγίων εἰκόνων ἀναστήλωσιν καὶ εἰς τὴν βασίλισσαν Θεοδώραν, ἐκδ. Σ. Λαγοπάτη, Γερμανός Β', Τρίπολη 1914, 321–331
33. Γερμανός Β, Όμιλ. εἰς Προφ. Ἰωνᾶν, Δανιήλ & τρεῖς παιδας: Τοῦ αὐτοῦ ὁμιλία περὶ νηστείας καὶ εἰς τὸν προφήτην Ἰωνᾶν, καὶ Δανιήλ, καὶ τοὺς τρεῖς παιδας, PG 49 305–314 (BHG: 941c)

Γεώργιος/Γρηγόριος Κύπριος

34. Γεώργιος Κύπριος, Βίος Ἄγ. Γεωργίου: Γεωργίου τοῦ Κυπρίου Βίος ἁγίου Γεωργίου, PG 142, 299-345 (BHG: 683)
35. Γρηγόριος Κύπριος, Λόγ. εἰς Διον. Ἀρειοπαγίτην: Τοῦ ἁγιωτάτου Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Κυροῦ Γρηγορίου τοῦ Κυπρίου, Λόγος εἰς τὸν μέγαν Διονύσιον τὸν Ἀρειοπαγίτην, Εὐαγγελικὴ Σάλπιγξ ἐκφωνηθεῖσα παρὰ τοῦ ποτὲ ἱεροδιδασκάλου Μακαρίου χρηματίσαντος καθηγεμόνος τοῦ κατὰ τὴν Πάτμον νῆσον Ἑλληνομουσίου. Νῦν πρῶτον τύποις ἐκδοθεῖσα καὶ εἰς φῶς ἀχθεῖσα, δαπάνη μὲν φιλευσεβοῦς τινος καὶ Ὁρθοδόξου, ἐπιμελεία δὲ τοῦ Ἱερολογωτάτου Κυροῦ Ἐφραίμ τοῦ ἐξ Ἀθηνῶν, τοῦ καὶ Ἱεροκέρυκος νῦν ἐν Κύπρῳ χρηματίζοντος, Ἀμστερνταμ 1754, 627-652 (BHG: 557)
36. Γεώργιος Κύπριος, Ἐγκ. εἰς Ἐπ. Εὐθύμιον: Γεωργίου Κυπρίου Ἐγκώμιον εἰς τὸν μέγαν Εὐθύμιον ἐπίσκοπον Μαδύτων, ἐκδ. Β. Ἀντωνιάδης ΔΙΕΕ 4 (1892), 387-422 (BHG: 654)
37. Γρηγόριος Κύπριος, Βίος Ὁσ. Λαζάρου: Βίος καὶ πολιτεία καὶ μερικὴ θαυμάτων διήγησις τοῦ ὁσίου καὶ θεοφόρου πατρὸς ἡμῶν Λαζάρου τοῦ ἐν τῷ Γαλησίῳ ὄρει ἀσκήσαντος, συγγραφεὶς παρὰ τοῦ ἁγιωτάτου πατριάρχου κυροῦ Γρηγορίου, ΑΑSS, Nov. III (1910) 588-606 (BHG: 980)

38. Γρηγόριος Κύπριος, Λόγ. εις μαρτ. Ἁγ. Μαρίνης: Λόγος εις τὸ μαρτύριον τῆς ἁγίας Μαρίνης ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου κυρίου Γρηγορίου τοῦ Κυπρίου, ἐκδ. Γ. Γ. Σταυρονικητιανός, *ΓρηγΠαλ* 19 (Ιούνιος 1935, Ἰούλιος-Αὐγουστος 1935), 189-200, 227-239 (BHG: 1169)

Γεώργιος Σχολάριος

39. Γεώργιος Σχολάριος, Ἐγκ. Ὁσ. Λεοντίου: Γεωργίου τοῦ Σχολαρίου, Ἐγκώμιον τοῦ ὁσίου Λεοντίου τοῦ ἐν Ἀχαΐᾳ, ἐκδ. Σ. Λάμπρος, *Παλαιολόγεια καὶ Πελοποννησιακά II*, 161-168 (BHG: 2235)

Γρηγόριος

40. Γρηγόριος, Βίος Ὁσ. Ῥωμύλου: Βίος τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Ῥωμύλου, ἐκδ. F. Halkin, Un ermite des Balkans au XIVe siècle: La vie grecque inédite de St. Romylos, *Byzantion* 31 (1961), 114-145 (BHG: 2384)

Ευγενικός Ιωάννης

41. Ευγενικός Ιω., Συναξ. Μάρκου Εφέσου: ἐκδ. S. Pétridès, Le synaxaire de Marc d'Éphèse, *Revue de l' Orient chrétien*, XV (1910) 97-107
42. Ευγενικός Ιω., Ἐγκ. εις Ἁγ. Ἰάκωβον Πέρσην: Ἰωάννου διακόνου τοῦ Εὐγενικοῦ ἐγκώμιον εις τὸν ἅγιον μεγαλομάρτυρα καὶ θαυματουργὸν Ἰάκωβον τὸν Πέρσην, ἐκδ. C. Hannick, *AB* 90 (1972), 261-287 (BHG: 773e)

Θεοδόσιος Γουδέλης

43. Θεοδόσιος Γουδέλης, Βίος Ὁσ. Λεοντίου: Βίος του ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Λεοντίου πατριάρχου Ἱεροσολύμων συγγραφεὶς παρὰ Θεοδοσίου μοναχοῦ τοῦ Κωνσταντινουπόλιτου, D. Tsougarakis, *The Life of Leontios Patriarch of Jerusalem. Text, Translation and Commentary*, Λέιντεν 1993 (BHG: 985)

Θεόδοτος Ἀγκύρας

44. Θεόδοτος Ἀγκύρας, Λόγ. εις Ἁγ. Δημήτριον: Τοῦ ὁσίου Θεοδότου ἐπισκόπου Ἀγκύρας Λόγος εις τὸν ἅγιον μεγαλομάρτυρα

Δημήτριον, έκδ. V. Tǎrkova–Zaimona, *Βυζαντ.* 13A (1985), 712–717 (BHG: 547m)

Θεοδώρα Ραούλαινα Καντακουζηνή Παλαιολογίνα

45. Θεοδώρα Ραούλαινα Καντακουζηνή Παλαιολογίνα, Βίος Ὁσ. Θεοφάνους & ἀνταδέλφου Θεοδώρου: Βίος καὶ Πολιτεία τοῦ ὀσίου πατρὸς ἡμῶν Θεοφάνους τοῦ ὁμολογητοῦ καὶ τοῦ ἀνταδέλφου αὐτοῦ Θεοδώρου, συγγραφεῖς παρὰ Θεοδώρας Ραουλαίνης Καντακουζηνῆς τῆς Παλαιολογίνης, έκδ. Α. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, *Ἀνάλεκτα Τεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας* 4 (1894), 185-223 (BHG: 1793)

Θεόδωρος Β΄ Δούκας Λάσκαρις

46. Θεόδωρος Δούκας Λάσκαρις, Ἐγκ. εἰς Ἄγ. Τρύφωνα: Θεοδώρου Δούκα τοῦ Λάσκαρι ἐγκώμιον εἰς τὸν ἅγιον μεγαλομάρτυρα τοῦ Χριστοῦ Τρύφωνα, *Laudatio S. Tryphonis a Theodoro Duca Lascarii*, *AASS*, Nov. IV, 1910, 352-357 (BHG: 1858d)

Θεόκτιστος Στουδίτης

47. Θεόκτιστος Στουδίτης, Βίος Πατρ. Ἀθανασίου: Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἀθανασίου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως, έκδ. Α. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, *Žitija duh' vselenskih' patriarhov' XIV v., sv. Afanasija I i Isidora I*, στο *Zapiski Istoriko-filologičeskago Fakulteta Imperatorskago S. Peterburgskago Universiteta* 76 (1905), 1-51 (BHG: 194)
48. Θεόκτιστος Στουδίτης, Ἐγκ. εἰς Πατρ. Ἀθανάσιον: Ἐγκώμιον εἰς τὸν Ἀθανάσιον πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως, έκδ. R. Fusco, *L' encomio di Teoctisto Studita per Atanasio di Costantinopoli*, *RSBN* 34 (1997), 83-153 (BHG: 194a-b)
49. Θεόκτιστος Στουδίτης, Λόγ. εἰς ἀνακομιδὴν λειψάνου Πατρ. Ἀθανασίου: Θεοκτίστου Στουδίτου Λόγος εἰς τὴν ἀνακομιδὴν τοῦ λειψάνου τοῦ πατριάρχου Ἀθανασίου, έκδ. A.-M. Talbot, *Faith Healing in Late Byzantium: The Posthumous Miracles of the Patriarch Athanasios I of Constantinople by Theoktistos the Stoudite*, [Archbishop Iakovos Library of Ecclesiastical and Historical Sources 8], *Μασσαχουσέτη* 1983, 44–123 (BHG: 194f)

Θεοφάνης Περιθεωρίου

50. Θεοφάνης Περιθεωρίου, Βίος Ὁσ. Μαξίμου: Βίος καὶ πολιτεία καὶ ἄσκησις καὶ φαιδροὶ ἀγῶνες καὶ θαύματα τοῦ ὁσίου καὶ θεοφόρου πατρὸς ἡμῶν Μαξίμου τοῦ τὴν καλύβην πυρπολοῦντος ἐν τῷ Ἁγίῳ Ὄρει τῷ Ἄθωνι. Ποίημα καὶ πόνημα Θεοφάνους τοῦ Περιθεωρίου καὶ προηγουμένου τοῦ Βατοπεδίου, ἐκδ. F. Halkin, Deux Vies de S. Maxime le Kausokalybe, ermite au mont Athos (XIV s.) Vie de S. Maxime par Théophane, *AB* 54 (1936), 65–109 (*BHG*: 1237)

Θωμάς Μάγιστρος

51. Θωμάς Μάγιστρος, Λόγ. εἰς Γρηγ. Θεολόγον: Θεοδούλου μοναχοῦ ἦτοι Θωμά του Μαγίστρου, Λόγος εἰς Γρηγόριον τον Θεολόγον, *PG* 145, 215-352 (*BHG*: 724)

Ιγνάτιος

52. Ιγνάτιος, Ἐγκ. εἰς Ὁσ. Δαβίδ: Ἐγκώμιον εἰς τὸν ὄσιον πατέρα ἡμῶν Δαβίδ, τὸν ἐν Θεσσαλονίκη, ἐκδ. Β. Λαούρδας, *Μακεδ.* 10 (1970), 243-255 (*BHG*: 439d)

Ισίδωρος Γλαβάς

53. Ισίδωρος Γλαβάς, Ὁμιλ. εἰς ἑορτὰς Ἀγ. Δημητρίου 1: Ἰσιδώρου ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης, Ὁμιλία εἰς τὰς ἑορτὰς τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, ἐκδ. Β. Λαούρδας *Ἑλλην.* (Παράρτημα 5), Θεσσαλονίκη 1954, 19-32 (*BHG*: 547n)
54. Ισίδωρος Γλαβάς, Ὁμιλ. εἰς ἑορτὰς Ἀγ. Δημητρίου 2: Ἰσιδώρου ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης Ὁμιλία εἰς τὰς ἑορτὰς τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, ἐκδ. Β. Λαούρδας *Ἑλλην.* (Παράρτημα 5), Θεσσαλονίκη 1954, 1954, 32-43 (*BHG*: 547p)
55. Ισίδωρος Γλαβάς, Ὁμιλ. εἰς ἑορτὰς Ἀγ. Δημητρίου 3: Ἰσιδώρου ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης Ὁμιλία εἰς τὰς ἑορτὰς τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, ἐκδ. Β. Λαούρδας *Ἑλλην.* (Παράρτημα 5, Θεσσαλονίκη 1954, 43-55 (*BHG*: 547q)

Ἰωάννης διάκονος

56. Ἰωάννης διάκονος, Λόγ. εἰς Βίον Ἰωσήφ Ὑμνογράφου: Ἰωάννου διακόνου Λόγος εἰς τὸν Βίον τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωσήφ τοῦ Ὑμνογράφου, *PG* 105, 940B-976D (*BHG*: 946)

Ἰώβ Ἰασίτης

57. Ιώβ Ιασίτης, Βίος Ὁσ. Θεοδώρας Ἡπείρου: Βίος ὁσίας Θεοδώρας Ἡπείρου, *Vita Sanctae Theodoraе Reginae Epiri*, PG 127, (904A-908D) (BHG: 1736)

Ἰωσήφ Καλόθετος

58. Ἰωσήφ Καλόθετος, Βίος Ἀρχ. Αθανασίου: Βίος ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως Αθανασίου συγγραφεῖς παρὰ τοῦ αὐτοῦ Ἰωσήφ μοναχοῦ τοῦ Καλοθέτου, ἐκδ. Δ. Γ. Τσάμης, *Ἰωσήφ Καλοθέτου Συγγράμματα* [Θεσσαλονικεῖς Βυζαντινοὶ Συγγραφεῖς 1], Θεσσαλονίκη 1980, 453-502 (BHG: 194c)
59. Ἰωσήφ Καλόθετος, Λόγ. εἰς Ἀρχ. Ἄνδρ. Ἱεροσολυμίτην: Ἰωσήφ Καλοθέτου Λόγος εἰς τὸν ἀρχιεπίσκοπον Κρήτης Ἀνδρέαν τὸν Ἱεροσολυμίτην, ἐκδ. Δ. Γ. Τσάμης, *Ἰωσήφ Καλοθέτου Συγγράμματα* [Θεσσαλονικεῖς Βυζαντινοὶ Συγγραφεῖς 1], Θεσσαλονίκη 1980, 435-451 (BHG: 114c)
60. Ἰωσήφ Καλόθετος, Βίος Ὁσ. Γρηγορίου: Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Γρηγορίου τοῦ ἐν τῷ κόλπῳ τῆς Νικομηδείας ἀσκήσαντος, ἐκδ. Δ. Γ. Τσάμης, *Ἰωσήφ Καλοθέτου Συγγράμματα* [Θεσσαλονικεῖς Βυζαντινοὶ Συγγραφεῖς 1], Θεσσαλονίκη 1980, 503-522 (BHG: 709)

Ἰωσήφ Τραπεζούντος

61. Ἰωσήφ Τραπεζούντος, Λόγ. Ἀγ. Εὐγενίου: Ἰωσήφ τοῦ χρηματίσαντος μητροπολίτου Τραπεζούντος Λόγος ὡς ἐν συνόψει διαλαμβάνων τὴν γενέθλιον ἡμέραν τοῦ ἐν θαύμασι περιβοήτου καὶ μεγαλάθλου Εὐγενίου, ὅπως τε δήλη γέγονε κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους τοὺς πάλαι καὶ ὅπως δήποτε παρείθη μέχρι καιρῶν ἐνίων, ὅπως τε καὶ πάλιν ἀρχὴν εἴληφεν ἡ τοιαύτη ἑορτὴ καὶ ἡμῖν ἐξεδόθη ἑορτάζειν αὐτὴν πρὸς τοῦ ἐν μακαρία τῇ λήξει γενομένου ἀοιδίμου Ἀλεξίου τοῦ Μεγάλου Κομνηνοῦ, ἐν μέρει τε διεξιῶν καὶ τὰ τούτου σύσσημα, οἷος ἦν τῷ εἶδει, λόγῳ τε καὶ τρόπῳ / Ἔτι σύνοψις τῶν τοῦ ἁγίου θαυμάτων μερικὴ ἐκ τῶν πλείστων, ἐκδ. J. O. Rosenqvist, *The hagiographic Dossier of St Eugenios of Trebizond in Codex Athous Dionysiou 154. A Critical Edition with Introduction, Translation, Commentary and Indexes*, [Acta Universitatis Upsaliensis 5], Ουψάλα 1996, 204-359 (BHG: 611)

Καβάσιλας Νικόλαος

62. Καβάσιλας, Ἐγκ. εἰς Ἁγ. Ἀνδρέαν Νέον: Νικολάου Καβάσιλα, Ἐγκώμιον εἰς τὸν ἅγιον ὀσιομάρτυρα Ἀνδρέαν τὸν Νέον, ἐκδ. Α. Παπαδοπούλου – Κεραμέως, *Συλλογὴ Παλαιστίνῃς καὶ Συριακῆς Ἀγιολογίας*, I, Πετρούπολη 1907, 173–185 (BHG: 115)
63. Καβάσιλας, Προσφώνημα εἰς Ἁγ. Δημήτριον 1: Νικόλαος Καβάσιλας, Προσφώνημα εἰς τὸν ἔνδοξον τοῦ Χριστοῦ μεγαλομάρτυραν Δημήτριον τὸν μυροβλύτην, ἐκδ. Θ. Ἰωάννου, *Μνημεῖα ἀγιολογικά*, Βενετία 1884, (ανατ. Λειψία 1973), 67-114 (BHG: 543)
64. Καβάσιλας, Λόγ. εἰς Ἁγ. Δημήτριον: <Νικολάου Καβάσιλα>, Εἰς τὸν πανάγιον Δημήτριον καὶ τὰ αὐτοῦ θαύματα, ἐκδ. Β. Ψευτογκᾶς, *Νικολάου Καβάσιλα Λόγοι*, Θεσσαλονίκη 2006, 148-155 (BHG: 547k)
65. Καβάσιλας, Ἐγκ. εἰς Ὁσ. Θεοδώραν: Ἐγκώμιον εἰς τὴν ὀσίαν μητέρα ἡμῶν καὶ μυροβλύτιδα Θεοδώραν, *PG* 150, 753-772 (BHG: 1741)
66. Καβάσιλας, Λόγ. εἰς Ἱεράρχην Νικόλαον: <Νικολάου Καβάσιλα>, Λόγος εἰς τὸν ἐν ἀγίοις πατέρα μέγαν ἱεράρχην, μυροβλήτην καὶ θαυματουργὸν Νικόλαον, ἐκδ. Β. Ψευτογκᾶς, *Νικολάου Καβάσιλα Λόγοι*, Θεσσαλονίκη 2006, 137-147 (BHG: 1364g)

Κάλλιστος Α΄ (;) / Πλανούδης Μάξιμος(;))

67. Κάλλιστος Α΄ (;) / Μάξιμος Πλανούδης (;), Λόγ. εἰς Πατρ. Ἀρσένιον Αὐτρωειανόν: Ἀνέκδοτος Λόγος εἰς Ἀρσένιον Αὐτρωειανόν πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως, *ΕΕΒΣ* 45 (1981–1982), 406-461

Κάλλιστος [Ἰωάννης]

68. Κάλλιστος [Ἰωάννης], Βίος Γρηγ. Σιναΐτου: Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Γρηγορίου τοῦ Σιναΐτου συγγραφεὶς παρὰ τοῦ ἀγιωτάτου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως Καλλίστου, ἐκδ. I. Pomjalovskij, *Žitie iže vo svjatyh otca našego Grigorija Sinaita po rukopisi Moskovskoj Sinodal noj biblioteki, Zapiski Istoriko-filologičeskago Fakulteta Imperatorskago S. Peterburgskago Universiteta* 35 (1894), 1-46 (BHG: 722)
69. Κάλλιστος [Ἰωάννης], Ἐγκ. εἰς Ὁσ. Ἰωάννην: Τοῦ ἀγιωτάτου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Καλλίστου ἐγκώμιον εἰς τὸν ὀσιον πατέρα ἡμῶν Ἰωάννην τὸν νηστευτὴν καὶ ἔπαινος εἰς τὴν σεβασμίαν μονὴν τῆς ἀγίας Πέτρας, ἐκδ. H. Gelzer, *Kallistos'*

Enkomion auf Johannes Neustetes, *Zschr. Wiss. Theol.* 29 (1886), 59-89 (BHG: 892)

Κόμης

70. Κόμης, Ἐγκ. εἰς Μάρτ. Νέστορα: Τοῦ ὑπάτου τῶν φιλοσόφων τοῦ Κόμητος ἐγκώμιον εἰς τὸν περικαλλῆ καὶ θεῖον μάρτυρα Νέστορα, ἐκδ. S. Kotzabassi, Ein unediertes Enkomion auf den hl. Nestor (BHG 2291). Kritische Ausgabe, *Ελληνικά* 41/2 (1990), 269-276 (BHG: 2291)

Κωνσταντῖνος Ἀρμενόπουλος

71. Κωνσταντῖνος Ἀρμενόπουλος, Λόγ. εἰς ἑορτ. Ἁγ. Δημητρίου: Κωνσταντῖνου Ἀρμενοπούλου Λόγος ἀνέκδοτος Κωνσταντῖνου Ἀρμενοπούλου εἰς τὴν προεόρτιον ἑορτὴν τοῦ ἁγίου Δημητρίου, ἐκδ. Δ. Σ. Γκίνης, *ΕΕΒΣ* 21 (1951), 150-162 (BHG: 547a)

Κωνσταντῖνος Λουκίτης

72. Κωνσταντῖνος Λουκίτης, Ἐγκ. εἰς Ἁγ. Εὐγένιον & τοὺς συνάθλους: Κωνσταντῖνου πρωτονοταρίου καὶ πρωτοβεστιαρίου τοῦ Λουκίτου Ἐγκώμιον εἰς τὸν ἅγιον μεγαλομάρτυρα τοῦ Χριστοῦ Εὐγένιον καὶ τοὺς συνάθλους αὐτοῦ Κανίδιον, Οὐαλεριανὸν καὶ Ἀκύλαν τοὺς ἐν Τραπεζοῦντι μαρτυρήσαντας, ἐκδ. J. O. Rosenqvist, *The hagiographic Dossier of St Eugenios of Trebizond in Codex Athous Dionysiou 154. A Critical Edition with Introduction, Translation, Commentary and Indexes*, [Acta Universitatis Upsaliensis 5], Ουψάλα 1996, 116-169 (BHG: 612)

Μακάριος μοναχός

73. Μακάριος, Μαρτ. Ἁγ. Ἰας: Μακαρίου μοναχοῦ καὶ πρεσβυτέρου γενομένου Μαρτύριον τῆς ἁγίας καὶ ἐνδόξου μάρτυρος τοῦ Χριστοῦ Ἰας, ἐκδ. H. Delehaye, *PO II Actes des Martyrs Persans*, Παρίσι 1905, 461-473 (BHG: 762)

Μακάριος Μακρῆς

74. Μακάριος Μακρῆς, Βίος Ἁγ. Ἀνδρέου: Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἀνδρέου, ἀρχιεπισκόπου Κρήτης τοῦ Ἱεροσολυμίτου, ἐκδ. Α. Ἀργυρίου, *Μακαρίου τοῦ Μακρῆ*

- Συγγράμματα* [Βυζαντινά κείμενα και μελέται 25], Θεσσαλονίκη 1996, 131-139 (BHG: 114)
75. Μακάριος Μακρής, Ἐγκ. εἰς Ἀρχ. Γαβριήλ: Ἐγκώμιον εἰς τὸν ἀρχιεπίσκοπον Θεσσαλονίκης Γαβριήλ, ἐκδ. Α. Ἀργυρίου, *Μακαρίου τοῦ Μακρῆ Συγγράμματα* [Βυζαντινά κείμενα και μελέται 25], Θεσσαλονίκη 1996, 101-120
76. Μακάριος Μακρής, Ἐγκ. εἰς Δαυίδ: Ἐγκώμιον εἰς τὸν ἐν ἀγίοις πατέρα ἡμῶν Δαυίδ τὸν ἐν Θεσσαλονίκη, ἐκδ. Α. Ἀργυρίου, *Μακαρίου τοῦ Μακρῆ Συγγράμματα* [Βυζαντινά κείμενα και μελέται 25], Θεσσαλονίκη 1996, 85-100 (BHG: 493m)
77. Μακάριος Μακρής, Ἐκφ. εἰκόνας Ἁγ. Δημητρίου: Ἐκφρασις εἰκόνας λοχευομένου τοῦ Μεγάλου Δημητρίου, Μακαρίου ἱερομονάχου τοῦ Μακροῦ, ἐκδ. Α. Ἀργυρίου, *Μακαρίου τοῦ Μακρῆ Συγγράμματα* [Βυζαντινά κείμενα και μελέται 25], Θεσσαλονίκη 1996, 167-168 (BHG: 533i)
78. Μακάριος Μακρής, Ὑπόμν. εἰς εὗρεσιν λειψάνου Ἁγ. Εὐφημίας: Ὑπόμνημα εἰς μερικὰ θαύματα και εἰς τὴν εὗρεσιν και ἀνακομιδὴν τοῦ λειψάνου τῆς ἀγίας και πανευφήμου μεγαλομάρτυρος Εὐφημίας, ἐκδ. Α. Ἀργυρίου, *Μακαρίου τοῦ Μακρῆ Συγγράμματα* [Βυζαντινά κείμενα και μελέται 25], Θεσσαλονίκη 1996, 121-130 (BHG: 622)
79. Μακάριος Μακρής, Βίος Ὁσ. Μαξίμου: Βίος και πολιτεία τοῦ ὀσίου και θεοφόρου πατρὸς ἡμῶν Μαξίμου τοῦ ἐν τῷ Ἄθῳ, τοῦ ἐπίκλην Καυσοκαλύβη, συγγραφεῖς παρὰ τοῦ τιμιωτάτου ἐν ἱερομονάχοις κυροῦ Μακαρίου, ἐκδ. Α. Ἀργυρίου, *Μακαρίου τοῦ Μακρῆ Συγγράμματα* [Βυζαντινά κείμενα και μελέται 25], Θεσσαλονίκη 1996, 141-165 (BHG: 1237f)
80. Μακάριος Μακρής, Λόγ. εἰς πατέρας: Λόγος εἰς τοὺς ἐν ἀγίοις θεοφόρους πατέρας ἡμῶν και οἰκουμενικοὺς διδασκάλους τοὺς ἐν ταῖς ἑπτὰ θείαις και οἰκουμενικαῖς συνεληλυθότας συνόδοις, ἐκδ. Α. Ἀργυρίου, *Μακαρίου τοῦ Μακρῆ Συγγράμματα* [Βυζαντινά κείμενα και μελέται 25], Θεσσαλονίκη 1996, 65-84 (BHG: 2342)
81. Μακάριος Μακρής, Ἐκφ. εἰκόνας Εἰς τὸ Τί σοι προσενέγκωμεν, Χριστέ: Τοῦ Μακαρίου ἱερομονάχου τοῦ Ἀσπρόφρουδος ἔκφρασις εἰκόνας τῆς ἰσταμένης ἔμπροσθεν ἐν τῷ ναῶ τῆς ὑπερευλογημένης Θεοτόκου τῆς ἐπονομαζομένης Νέα περίβλεπτος, κοινῶς δὲ μονὴ τοῦ Χαρσιανίτου, ἥτις ἐστὶν Εἰς τὸ Τί σοι προσενέγκωμεν, Χριστέ, ἐκδ. Α. Ἀργυρίου, *Μακαρίου τοῦ Μακρῆ Συγγράμματα* [Βυζαντινά κείμενα και μελέται 25], Θεσσαλονίκη 1996, 169-171

Μακάριος Χρυσοκέφαλος

82. Μακάριος Χρυσοκέφαλος, *Λόγ. εις έορτήν άποτομής άγ. Ιωάννου, Τοῦ δούλου τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος Ἰησοῦ Χριστοῦ Μακαρίου Μητροπολίτου Φιλαδελφείας τοῦ Χρυσοκεφάλου Λόγος ΙΔ' Εἰς τὴν σεβάσμιον έορτήν τῆς άποτομής τοῦ άγίου ένδόξου Προφήτου Προδρόμου καὶ Βαπτιστοῦ Ἰωάννου, Μακαρίου Χρυσοκεφάλου Λόγοι Πανηγυρικοί ιδ', έκδ. Β. Ρηγοπούλου, Θεσσαλονίκη 1989, 427–463 (BHG: 860)*
83. Μακάριος Χρυσοκέφαλος, *Λόγ. εις Ἰω. Θεολόγον, Τοῦ δούλου τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ Μακαρίου Μητροπολίτου Φιλαδελφείας τοῦ Χρυσοκεφάλου Λόγος ΙΑ' Εἰς τὸν άγιον άπόστολον καὶ εὐαγγελιστὴν Ἰωάννην τὸν Θεολόγον καὶ εις τὴν δοθεῖσαν ἡμῖν δι' αὐτοῦ εὐαγγελικὴν θεολογίαν, Μακαρίου Χρυσοκεφάλου Λόγοι Πανηγυρικοί ιδ', έκδ. Β. Ρηγοπούλου, Θεσσαλονίκη 1989, 354–375 (BHG: 932)*
84. Μακάριος Χρυσοκέφαλος, *Βίος Μελετίου Ὁμολ.: Βίος Μελετίου τοῦ Ὁμολογητοῦ, έκδ. Σ. Λαυριώτης, Βίος καὶ πολιτεία καὶ μερικὴ θαυμάτων διήγησις του όσιου πατρὸς ἡμῶν Μελετίου τοῦ Ὁμολογητοῦ, ΓρηγΠαλ 5 (1921), 582-584, 609-624 (BHG: 1246a)*
85. Μακάριος Χρυσοκέφαλος, *Λόγ. εις ταξίαρχας Μιχαήλ καὶ Γαβριήλ: Τοῦ δούλου τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ Μακαρίου Μητροπολίτου Φιλαδελφείας τοῦ Χρυσοκεφάλου Λόγος Γ' Εἰς τοὺς Μεγίστους Ταξίαρχας καὶ Πρωτοστάτας τῶν Ἀγγέλων Μιχαήλ καὶ Γαβριήλ, Μακαρίου Χρυσοκεφάλου Λόγοι Πανηγυρικοί ιδ', έκδ. Β. Ρηγοπούλου, Θεσσαλονίκη 1989, 127–159 (BHG: 1294)*
86. Μακάριος Χρυσοκέφαλος, *Λόγ. εις ὕψωσιν σταυροῦ: Τοῦ δούλου τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ Μακαρίου Ἀρχιεπισκόπου Φιλαδελφείας καὶ Ποιμενάρχου πάσης Λυδίας τοῦ Χρυσοκεφάλου Λόγος Α' Εἰς τὴν Παγκόσμιον Ὑψωσιν τοῦ Τιμίου καὶ Ζωοποιοῦ Σταυροῦ, Μακαρίου Χρυσοκεφάλου Λόγοι Πανηγυρικοί ιδ', έκδ. Β. Ρηγοπούλου, Θεσσαλονίκη 1989, 65–99 (BHG: 417)*
87. Μακάριος Χρυσοκέφαλος, *Λόγ. εις τάγματα αὐλων δυνάμεων & Ταξίαρχην Μιχαήλ: Τοῦ δούλου τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ Μακαρίου Μητροπολίτου Φιλαδελφείας τοῦ Χρυσοκεφάλου Λόγος Β' Εἰς τὰ Ἐννέα Τάγματα τῶν Αὐλων Δυνάμεων καὶ εις τὸν Πάμμεγαν Ταξίαρχην Μιχαήλ τὸν Ἀρχιστράτηγον, Μακαρίου Χρυσοκεφάλου Λόγοι Πανηγυρικοί ιδ', έκδ. Β. Ρηγοπούλου, Θεσσαλονίκη 1989, 100–126 (BHG: 129)*

Μάξιμος διάκονος

88. Μάξιμος διάκονος, Θαύμ. Κοσμά & Δαμιανού: Θαύματα τῶν ἁγίων καὶ ἐνδόξων θαυματουργῶν ἀναργύρων Κοσμά καὶ Δαμιανού, συγγραφέντα παρὰ Μαξίμου διακόνου, ἐκδ. L. Deubner, *Kosmas und Damian. Texte und Einleitung*, Λειψία – Βερολίνο 1907, 193-206 (BHG: 391)

Μάξιμος Πλανούδης

89. Μάξιμος Πλανούδης, Λόγ. εἰς Ἄγ. Διομήδην: Μαξίμου τοῦ Πλανούδη λόγος εἰς τὸν ἅγιον Διομήδην, ἐκδ. L. G. Westerink, *Trois textes inédits sur saint Diomède de Nicée*, *AB* 84 (1966), 180-227 (BHG: 947)
90. Μάξιμος Πλανούδης, Ἐγκ. εἰς τοὺς Ἄγ. Πέτρον & Παῦλον: Μαξίμου τοῦ Πλανούδη Ἐγκώμιον εἰς τοὺς ἁγίους, ἐνδόξους, πανευφήμους καὶ κορυφαίους ἀποστόλους Πέτρον καὶ Παῦλον, *PG* 147, 1017–1112 (BHG: 1500)

Μετοχίτης Θεόδωρος

91. Μετοχίτης, Ἐγκ. εἰς Ἄγ. Δημήτριον: <Θεοδώρου Μετοχίτου> Εἰς τὸν ἅγιον μεγαλομάρτυρα καὶ μυροβλήτην Δημήτριον, ἐκδ. Β. Λαούρδας, *Βυζαντινά καὶ Μεταβυζαντινά Ἐγκώμια εἰς τὸν Ἄγιον Δημήτριον*, *Μακεδ.* 4 (1960), 56–82 (BHG: 547g)
92. Μετοχίτης, Εἰς Ὅσ. Ἰωάννην Νέον: Εἰς τὸν ὄσιον Ἰωάννην τὸν Νέον, *Vita S. Iohannis Iunioris a Theodoro Metochita AASS*, Nov. IV, 1925, 679-687 (BHG: 2192)
93. Μετοχίτης, Εἰς Ὅσ. Ἰωάννην Νέον 2: I. Ševčenko, *On a Lacuna in the 'Life' of Saint John the Younger* (BHG3, no. 2192), *AB* 79 (1961), ἀνατύπωση στο *Society and Intellectual Life in Late Byzantium* (= *Collected Studies Series*, 137) Λονδίνο 1981, XI, 294–302 (BHG: 2192)
94. Μετοχίτης, Εἰς Μάρτ. Μιχαήλ: Εἰς τὸν νέον μάρτυρα Μιχαήλ, *AASS*, Nov. IV, 1925, 670-678 (BHG: 2273)

Μητροφάνης μοναχός

95. Μητροφάνης, Βίος Ὅσ. Διονυσίου: Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὀσίου πατρὸς ἡμῶν Διονυσίου τοῦ συστησαμένου τὴν σεβασμίαν μονὴν τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ ὑποκάτω τοῦ μικροῦ Ἄθω, συγγραφεὶς παρὰ Μητροφάνους μοναχοῦ καὶ πρεσβυτέρου, ἐκδ. Β. Λαούρδα, *Μητροφάνους, Βίος τοῦ ὀσίου*

Διονυσίου τοῦ Ἀθωνίτου, *ΑΠ* 21 (1956), 43–79 (κείμενο: 45–68)
(*BHG*: 559a)

Μουζάλων Θεόδωρος

96. Μουζάλων Θεόδ., Λόγ. εἰς μάρτ. Νικήταν: Τοῦ μεγάλου λογοθέτου καὶ πρωτοβεστιαρίου Θεοδώρου τοῦ Μουζάλωνος Λόγος εἰς τὸν νέον μάρτυρα Νικήταν, ἐκδ. F. Halkin, *L' éloge du néomartyr Nicéas par Théodore Mouzalon*, στο: *Hagiographica inedita decem [Corpus Christianorum Series graeca, 21]*, Τερνχάουτ 1989, 129–154 (*BHG*: 2302)

Νείλος Κεραμεύς

97. Νείλος Κεραμεύς, Λόγ. εἰς Ἀρχ. Ἄνθιμον: Νείλος Κωνσταντινουπόλεως, Λόγος εἰς τὸν Ἄνθιμον ἀρχιεπίσκοπον Ἀθηνῶν τὸν ὁμολογητὴν, ἐκδ. Κ. Ι. Δυοβουνιώτης, *ΕΕΒΣ* 9 (1932), 56–79 (*BHG*: 2029)
98. Νείλος Κεραμεύς, Ἐγκ. εἰς Ἄγ. Γρηγ. Παλαμᾶν: Νείλου Κωνσταντινουπόλεως, Ἐγκώμιον εἰς τὸν ἅγιον Γρηγόριον τὸν Παλαμᾶν, *PG* 151, 655-678 (*BHG*: 719)

Νείλος Σταυράς

99. Νείλος Σταυράς, Βίος Ὁσ. Ἀθανασίου: Βίος τοῦ ὀσίου Ἀθανασίου, ἀσκήσαντος ἐν τοῖς Σταγοῖς, ἐν τῷ λίθῳ τῷ ὑπ' αὐτοῦ κληθέντι Μετεώρῳ, ἐκδ. Δ. Ζ. Σοφιανός, Ὁ συντάκτης τοῦ Βίου τοῦ ὀσίου Ἀθανασίου τοῦ Μετεωρίτη, γνωστὸς γραφέας μετεωρικῶν χειρογράφων (τέλη ΙΔ'-ἀρχὲς ΙΕ' αἰ.), *Τρικαλινά* 16 (1996), 37-55 (*BHG*: 195)

Νικηφόρος Βλεμμύδης

100. Νικηφόρος Βλεμμύδης, Ἐγκ. εἰς Ἄγ. Ἰωάννην: Νικηφόρου πρεσβυτέρου καὶ μοναχοῦ τοῦ Βλεμμύδου ἐγκώμιον εἰς τὸν ἅγιον ἀπόστολον τοῦ Χριστοῦ καὶ εὐαγγελιστὴν Ἰωάννην τὸν θεολόγον, ἐκδ. J. Munitiz, *AB* 107 (1989), 285–346 (*BHG*: 931)

Νικηφόρος Γρηγοράς

101. Νικηφόρος Γρηγοράς, Βίος Πατρ. Ἀντωνίου: Βίος τοῦ ἐν ἀγίοις πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Ἀντωνίου τοῦ τὴν μονὴν τοῦ

- Καλέως συστησαμένου έκδ. P. L. Leone, *La Vita Antonii Cauleae di Niceforo Gregora, Nicolaus, Nicolaus* 11 (1983), 19–50 (BHG: 139)
102. Νικηφόρος Γρηγοράς, Βίος Ὁσ. Βασιλίσσης: Βίος καὶ πολιτεία τῆς ὀσίας Βασιλίσσης, έκδ. S. Bezdechi, *La vie de Ste Basilisse par Nicéphore Grégoras*, [Publications de l'Institut d'histoire générale de l'Université de Cluj 1 (1927)], 78-85 (BHG: 2059)
103. Νικηφόρος Γρηγοράς, Ἐγκ. εἰς Ἁγ. Δημήτριον: <Νικηφόρου Γρηγορᾶ>, Εἰς τὸν ἅγιον μεγαλομάρτυρα καὶ μυροβλήτην Δημήτριον, έκδ. Β. Λαούρδας, *Βυζαντινά καὶ Μεταβυζαντινά Εγκώμια εἰς τὸν ἅγιον Δημήτριον*, *Μακεδ.* 4 (1955–1960), 83–96 (BHG: 547f)
104. Νικηφόρος Γρηγοράς, Λόγος εἰς Εὐαγγ. Θεοτόκου: Τοῦ αὐτοῦ σοφωτάτου κυροῦ Νικηφόρου τοῦ Γρηγορᾶ Λόγος εἰς τὸν Εὐαγγελισμὸν τῆς ὑπεραγίας δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου, έκδ. P. L. Leone, *Δίπτυχα* 4 (1986-1987), 312-341 (BHG: 1092n)
105. Νικηφόρος Γρηγοράς, Εὐχαριστήριος: Τοῦ αὐτοῦ εὐχαριστήριος εἰς τὴν ὑπεραγίαν θεοτόκον κελεύσει γενόμενος τῆς βασιλίδος Εἰρήνης τῆς Καντακουζηνῆς, έκδ. L. G. Westerink, *Nikephoros Gregoras, Dankrede an die Mutter Gottes*, *Helikon* 7 (1967), 259–271
106. Νικηφόρος Γρηγοράς, Λόγ. εἰς Θεοτόκον: Τοῦ σοφωτάτου κυρίου Νικηφόρου τοῦ Γρηγορᾶ λόγος εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον διαλαμβάνων τὴν τε γέννησιν καὶ τὴν εἰς τὰ ἅγια τῶν ἁγίων εἴσοδον καὶ ἀνατροφήν αὐτῆς, *Izvestija Russkago Archeologičeskago Instituta v Konstantinopole* 11 (1906), 280-294 (BHG: 1079)
107. Νικηφόρος Γρηγοράς, Λόγ. εἰς Ἁγ. Θεοφανώ: Νικηφόρου Γρηγορᾶ λόγος εἰς τὴν ἁγίαν Θεοφανώ τὴν βασιλίδα, έκδ. E. Kurtz, *Zwei griechische Texte über die Hl. Theophano, die Gemahlin Kaisers Leo VI*, στο *Mémoires de l'Académie Impériale des Sciences de St. Pétersbourg*, sér. 8, [Classe historico-philologique, 3/2 (1898)], 25-45 (BHG: 1795)
108. Νικηφόρος Γρηγοράς, Βίος Ἁγ. Ἰω. Ποντοηρακλείας: Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου ἀρχιεράρχου Ποντοηρακλείας συγγραφεὶς παρὰ τοῦ σοφωτάτου κῦρ Νικηφόρου τοῦ Γρηγορᾶ τοῦ καὶ ἀνεψιοῦ αὐτοῦ, έκδ. V. Laurent, *La vie de Jean, métropolitte d'Héracléé du Pont*, *ΑΠ* 6 (1935,) 29-63 (BHG: 2188)
109. Νικηφόρος Γρηγοράς, Μαρτ. Ἁγ. Κοδράτου: Νικηφόρου τοῦ Γρηγορᾶ Μαρτύριον τοῦ Ἁγίου Κοδράτου τοῦ ἐν Κορίνθῳ τῆς Πελοποννήσου, έκδ. P. L. Leone, *La 'Passio sancti Codrati' di Niceforo Gregora*, *EEBS* 47 (1987-1989), 285-294 (BHG: 358)
110. Νικηφόρος Γρηγοράς, Λόγ. εἰς Ἁγ. Μερκούριον: Τοῦ σοφωτάτου κυροῦ Νικηφόρου τοῦ Γρηγορᾶ λόγος εἰς τὸν ἅγιον

μεγαλομάρτυρα Μερκούριον, έκδ. S. Binon, *Documents grecs inédits relatifs à S. Mercure de Césarée*, Λουβέν 1937, 67-91 (BHG: 1277)

111. Νικηφόρος Γρηγοράς, Βίος Ὁσ. Μιχαήλ Συγκέλλου: Βίος τοῦ ὀσίου Μιχαήλ τοῦ Συγκέλλου, έκδ. T. N. Schmit, *Kahrie-džami, Izvestija Russkago Archeologičeskago Instituta v Konstantinopolě* 11 (1906), 260-279 (BHG: 1297)

Νικηφόρος Κάλλιστος Ξανθόπουλος

112. Κάλλιστος Ξανθόπουλος, Περὶ τοῦ θαύματος Μάρτ. Γλυκερίας: Περὶ τοῦ γενομένου παραδόξου θαύματος ἐπὶ τῇ μυροδόχῃ Γλυκερίας τῆς μάρτυρος ἀνὰ τὴν Πειρίνθου Ἡράκλειαν, *PG* 147 391-394 (BHG: 699m)
113. Κάλλιστος Ξανθόπουλος, Περὶ ὧν Μαυρίκιος ἐπὶ τῇ σορῶ Μάρτ. διεπράξατο Εὐφημίας: Περὶ ὧν Μαυρίκιος ἐπὶ τῇ σορῶ τῆς ἁγίας καὶ πανευφήμου μάρτυρος διεπράξατο Εὐφημίας, *PG* 147 389-392 (BHG: 524n)
114. Κάλλιστος Ξανθόπουλος, Βίος Ὁσ. Εὐφροσύνης Νέας: Βίος καὶ πολιτεία καὶ μερική θαυμάτων διήγησις τῆς ὀσίας μητρὸς ἡμῶν Εὐφροσύνης τῆς Νέας, τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀσκησάσης, συγγραφεὶς παρὰ Νικηφόρου Καλλίστου τοῦ Ξανθοπούλου, *Vita S. Euphrosynae, AASS, Nov. III, 1910*, 861-877 (BHG: 627)
115. Κάλλιστος Ξανθόπουλος, Διήγ. θαυμάτων Ἁγ. Νικολάου: Νικηφόρου Καλλίστου τοῦ Ξανθοπούλου διήγησις τις ἐν στίχοις ἱαμβείοις τινῶν θαυμάτων τοῦ θείου Νικολάου, ὧν οὐδαμῶς μέμνηται ὁ Μεταφράστης, έκδ. Α. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, *Ἀνάλεκτα Τεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας* 4, Πετρούπολη 1897, (ανατ. 1963), 357-366 (BHG: 1361)
116. Κάλλιστος Ξανθόπουλος, Περὶ συστάσεως οἴκου Ζωοδ. Πηγῆς: Νικηφόρου Καλλίστου τοῦ Ξανθοπούλου Περὶ συστάσεως τοῦ σεβασμίου οἴκου τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Ζωοδόχου Πηγῆς καὶ τῶν ἐν αὐτῷ ὑπερφυῶς τελεσθέντων θαυμάτων, έκδ. Ἀμβρόσιος Παμπέρις, Λειψία 1802, 1-99 (BHG: 1073)

Νίφων ιερομόναχος

117. Νίφων, Βίος Ὁσ. Μαξίμου: Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὀσίου πατρὸς ἡμῶν Μαξίμου τοῦ Ἀθωνίτου καὶ Καυσοκαλύβη λεγομένου, συγγραφεὶς παρὰ τοῦ ὀσίου πατρὸς ἡμῶν Νίφωνος ἱερομονάχου, έκδ. F. Halkin, *Deux Vies de S. Maxime le Kausokalybe, ermite au mont Athos (XIV s.)*, *AB* 54 (1936) 42-65 (BHG: 1236z)

Παλαμάς Γρηγόριος

118. Παλαμάς Γρηγ., Όμιλ. εἰς Ἄγ. Δημήτριον: Όμιλία ΜΓ', Εἰς τὸν ἐν ἁγίοις μεγαλομάρτυρα καὶ θαυματουργὸν καὶ μυροβλύτην Δημήτριον, *PG* 151, 535–550 (*BHG*: 546)
119. Παλαμάς Γρηγ., Όμιλ. εἰς Ἰωάννην: Εἰς τὸν πάνσεπτον τοῦ Χριστοῦ Πρόδρομον καὶ βαπτιστὴν Ἰωάννην, *PG* 151, 495-514 (*BHG*: 846)
120. Παλαμάς Γρηγ., Λόγ. εἰς Πέτρον Ἀθωνίτη: Γρηγορίου Παλαμά, Λόγος εἰς τον Πέτρον Ἀθωνίτη, *PG* 150, 996-1040 (*BHG*: 1506)

Πεδιάσιμος Θεόδωρος

121. Πεδιάσιμος Θεόδ., Ἐκθεσις θαυμ. Ἄγ. Θεοδώρων: Πεδιασίμου Ἐκθεσις τινῶν θαυμάτων τῶν ἁγίων Θεοδώρων, ἐκδ. Μ. Treu, *Theodori Pediasimi eiusque amicorum quae exstant*, Πότσνταμ 1899, 17-25 (*BHG*: 1773)
122. Πεδιάσιμος Θεόδ., Λόγος Εἰς Ὅσ. Ἰωσήφ Ὑμνογράφου: Θεοδώρου τοῦ Πεδιασίμου Λόγος ἐγκωμιαστικὸς Εἰς τὸν ὄσιον Ἰωσήφ τὸν Ὑμνογράφον, ἐκδ. Μ. Treu, *Theodori Pediasimi eiusque amicorum quae exstant*, Πότσνταμ 1899, 1-14 (*BHG*: 947)

Σταυράκιος Ἰωάννης

123. Σταυράκιος Ἰω., Λόγ. εἰς Θαύμ. Ἄγ. Δημητρίου: Ἰωάννου Σταυρακίου Λόγος εἰς τὰ θαύματα τοῦ ἁγίου Δημητρίου, ἐκδ. Ἰ. Ἰβηρίτης, *Μακεδ.* 1, (1940), 334-376 (*BHG*: 532)
124. Σταυράκιος Ἰω., Βίος καὶ μαρτ. Ἄγ. Θεοδοσίας: Βίος καὶ μαρτύριον τῆς ἁγίας καὶ πανενδόξου ὀσιομάρτυρος Θεοδοσίας τοῦ χαρτοφύλακος Θεσσαλονίκης Σταυρακίου, ἐκδ. S. Kotzabassi, *Das hagiographische Dossier der heiligen Theodosia von Konstantinopel*, [Byzantinisches Archiv 21], Βερολίνο-Νέα Υόρκη 2009, 84-98 (*BHG*: 1774α)
125. Σταυράκιος Ἰω., Λόγ. εἰς Βίον Ὅσ. Θεοδώρας: Ἰωάννου τοῦ Σταυρακίου Λόγος εἰς τὸν Βίον καὶ τὰ θαύματα τῆς ὀσίας καὶ μυροβλύτιδος Θεοδώρας τῆς ἐν Θεσσαλονίκῃ, ἐκδ. E. Kurtz, *Die Heiligen Theodora von Thessalonich*, *Zapiski Imperatorskoi Akademii Nauk* 6/2 (1904), 50-70 (*BHG*: 1740)

Συμεών μοναχός

126. Συμεών, Ἐγκ. εἰς Ἄγ. Δημήτριον: Συμεών μοναχοῦ καὶ φιλοσόφου, Ἐγκώμιον εἰς τὸν ἁγίον καὶ πανένδοξον τοῦ Χριστοῦ

μεγαλομάρτυρα Δημήτριον, έκδ. Β. Λαούρδας, Βυζαντινά και Μεταβυζαντινά Εγκώμια εις τον άγιον Δημήτριον, Μακεδ. 4 (1955–1960), 97–104 (BHG: 547e)

Συμεών Θεσσαλονίκης

127. Συμεών Θεσ/νίκης, Λόγ. εις Άγ. Δημήτριον: Λόγος εις τόν έν άγίοις άθλητήν και μυροβλύτην Δημήτριον έν ιστορίας τύπω τά νεωστί αυτου γεγονότα διηγούμενος θαύματα, έκδ. D. Balfour, *Politico-historical works of Symeon Archbishop of Thessalonica (1416/17 to 1429). Critical greek text with introduction and commentary* [Wiener byzantinistische Studien 13], Βιέννη 1979, 39-69 (BHG Auct.: 532s)
128. Συμεών Θεσ/νίκης, Λόγ. εις έορτήν Αγ. Δημητρίου: Λόγος εις την λαμπράν έορτήν του Άγίου Δημητρίου, έκδ. D. Balfour, *Συμεών Αρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης (1416/17-1429). Έργα Θεολογικά*, [Ανάλεκτα Βλατάδων 34], Θεσσαλονίκη 1981, 187-194 (BHG Auct.: 546s)

Υρτακηνός Θεόδωρος

129. Υρτακηνός Θεόδ., Έγκ. εις Άγ. Ανίαν: Θεοδώρου του Υρτακηνου Έγκωμιαστικός εις τόν έν άγίοις πατέρα ήμών Ανίαν τόν θαυματουργόν, έκδ. J. F. Boissonade, *AnecGr*, II, Παρίσι 1830 (ανατ. Χιλντεσχάιμ 1962), 409-453 (BHG: 130)
130. Υρτακηνός Θεόδ., Έκφ. εις τόν παράδεισον Άγ. Άννης: Του αυτου Έκφρασις εις τόν παράδεισον της άγιας Άννης της μητρος της Θεοτόκου, έκδ. J. F. Boissonade, *AnecGr*, III, Παρίσι 1831 (ανατ. Χιλντεσχάιμ 1962), 59–70 (BHG: 134)

Φιλόθεος Κόκκινος

131. Φιλόθεος Κόκκινος, Λόγ. εις Αγ. Ανυσίαν: Φιλοθέου Κοκκίνου, Λόγος εις την άγίαν Ανυσίαν, έκδ. Δ. Γ. Τσάμης, *Φιλοθέου του Κωνσταντινουπόλεως του Κοκκίνου άγιολογικά έργα Α΄ Θεσσαλονικεΐς Άγιοι* [Θεσσαλονικεΐς Βυζαντινοΐ Συγγραφεις 4], Θεσσαλονίκη 1985, 63–80 (BHG: 146)
132. Φιλόθεος Κόκκινος, Βίος Όσ. Γερμανου Μαρούλη: Φιλοθέου Κοκκίνου Βίος όσιου Γερμανου Μαρούλη έκδ. Δ. Γ. Τσάμης, *Φιλοθέου του Κωνσταντινουπόλεως του Κοκκίνου άγιολογικά έργα Α΄ Θεσσαλονικεΐς Άγιοι* [Θεσσαλονικεΐς Βυζαντινοΐ Συγγραφεις 4], Θεσσαλονίκη 1985, 95–158 (BHG: 2164)
133. Φιλόθεος Κόκκινος, Λόγ. εις Αρχ. Γρηγόριον: Φιλοθέου Λόγος εις τόν έν άγίοις πατέρα ήμών Γρηγόριον αρχιεπίσκοπον

- Θεσσαλονίκης, έκδ. Δ. Γ. Τσάμης, *Φιλοθέου τοῦ Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Κοκκίνου ἀγιολογικὰ ἔργα Α΄ Θεσσαλονικεῖς Ἅγιοι* [Θεσσαλονικεῖς Βυζαντινοὶ Συγγραφεῖς 4], Θεσσαλονίκη 1985, 427-591 (BHG: 718)
134. Φιλόθεος Κόκκινος, Ἐγκ. εἰς Ἄγ. Δημήτριον: Φιλοθέου Ἐγκώμιον εἰς τὸν ἅγιον Δημήτριον τὸν Μυροβλύτην, έκδ. Δ. Γ. Τσάμης, *Φιλοθέου τοῦ Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Κοκκίνου ἀγιολογικὰ ἔργα Α΄ Θεσσαλονικεῖς Ἅγιοι* [Θεσσαλονικεῖς Βυζαντινοὶ Συγγραφεῖς 4], Θεσσαλονίκη 1985, 33-60 (BHG: 547d)
135. Φιλόθεος Κόκκινος, Λόγ. εἰς Θεόδ. Τήρωνα: Λόγος εἰς τὸν Θεόδωρον τὸν Τήρωνα Φιλοθέου Κοκκίνου, Λόγος διδασκαλικὸς εἰς τὸν μέγαν Θεόδωρον τὸν Τήρωνα, AASS, Nov. IV, 1928, 76-80 (BHG: 1768a)
136. Φιλόθεος Κόκκινος, Βίος Ἄγ. Ἰσιδώρου: Φιλοθέου Κοκκίνου Βίος ἀγίου Ἰσιδώρου Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, έκδ. Δ. Γ. Τσάμης, *Φιλοθέου τοῦ Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Κοκκίνου ἀγιολογικὰ ἔργα Α΄ Θεσσαλονικεῖς Ἅγιοι* [Θεσσαλονικεῖς Βυζαντινοὶ Συγγραφεῖς 4], Θεσσαλονίκη 1985, 92-186 (BHG: 962)
137. Φιλόθεος Κόκκινος, Ὑπόμνημα εἰς Ὅσ. Νικόδημον Νέον: Φιλοθέου Κοκκίνου, Ὑπόμνημα Εἰς Ὅσιον Νικόδημον τὸν Νέον, έκδ. Δ. Γ. Τσάμης, *Φιλοθέου τοῦ Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Κοκκίνου ἀγιολογικὰ ἔργα Α΄ Θεσσαλονικεῖς Ἅγιοι* [Θεσσαλονικεῖς Βυζαντινοὶ Συγγραφεῖς 4], Θεσσαλονίκη 1985, 83-93 (BHG: 2307)
138. Φιλόθεος Κόκκινος, Λόγ. εἰς Ὅσ. Ονούφριον: Φιλοθέου Κωνσταντινουπόλεως Λόγος εἰς τὸν ὄσιον Ονούφριον, έκδ. Δ. Γ. Τσάμης - Κ. Κατσάνης, *Φιλοθέου Κωνσταντινουπόλεως του Κοκκίνου Λόγος εἰς ὄσιον Ονούφριον και Εγκώμιον εἰς ἅγιον Φωκᾶν*, ΕΕΘΣΠΘ 27 (1982), 381-410 (BHG: 1380)
139. Φιλόθεος Κόκκινος, Βίος Ἄγ. Σάβα Νέου: Φιλοθέου Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ἀγίου Σάβα τοῦ Νέου, έκδ. Δ. Γ. Τσάμης, *Φιλοθέου τοῦ Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Κοκκίνου ἀγιολογικὰ ἔργα Α΄ Θεσσαλονικεῖς Ἅγιοι* [Θεσσαλονικεῖς Βυζαντινοὶ Συγγραφεῖς 4], Θεσσαλονίκη 1985, 161-325 (BHG: 1606)
140. Φιλόθεος Κόκκινος, Ἐγκ. εἰς Ἄγ. Φωκᾶν: Φιλοθέου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Ἐγκώμιον εἰς τὸν ἅγιον ἱερομάρτυρα Φωκᾶν, έκδ. Δ. Γ. Τσάμης - Κ. Κατσάνης, *Φιλοθέου Κωνσταντινουπόλεως του Κοκκίνου Λόγος εἰς ὄσιον Ονούφριον και Εγκώμιον εἰς ἅγιον Φωκᾶν*, ΕΕΘΣΠΘ 27 (1982) 423-445 (BHG: 1537d)

Φιλόθεος Σηλυβρίας

141. Φιλόθεος Σηλυβρίας, Λόγ. εἰς Ἄγ. Ἀγαθόνικον: [Φιλοθέου Σηλυβρίας Λόγος εἰς τὸν ἅγιον Ἀγαθόνικον], *Philothei Selymbriensis Archiepiscopi Oratio in Sanctum Agathonicum*, *PG* 154 1229-1240 (*BHG*: 43)
142. Φιλόθεος Σηλυβρίας, Λόγ. εἰς Ἄγ. Ἀγαθόνικον (θαύματα), P. Magdalino, *Byzantine Churches of Selymbria*, *DOP* 32 (1978), 309–318 (*BHG*: 43)

Χορτασμένος Ιωάννης (Ιγνάτιος)

143. Χορτασμένος Ιω., Βίος Ἄγ. Κωνσταντίνου & Ἑλένης: Βίος καὶ πολιτεία τῶν ἁγίων θεοστέπτων μεγάλων βασιλέων καὶ ἰσαποστόλων Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης, ἐκδ. Θ. Ιωάννου, *Μνημεῖα Ἀγιολογικά*, Βενετία 1884, 164-229 (*BHG*: 362)

Χούμνος Μακάριος

144. Χούμνος Μακάριος, Ὁμιλ. πρὸς Ἄγ. Δημήτριον: Μακαρίου Χούμνου, Ὁμιλία μβ' Περὶ εἰρήνης καὶ περὶ τὸ τέλος τοῦ λόγου εὐχή περὶ ταύτης μετὰ καὶ τινων ἐγκωμίων ὀλίγων πρὸς τὸν μεγαλομάρτυρα καὶ μυροβλήτην Δημήτριον, ἐκδ. Β. Λαούρδας, Μακαρίου Χούμνου, ἡγουμένου τῆς Νέας Μονῆς Θεσσαλονίκης Ἐγκώμιον εἰς τὸν Ἅγιον Δημήτριον, *ΓρηγΠαλ*, 38 (1955), 347-349 (*BHG*: 547i)

Χρυσολωρᾶς Δημήτριος

145. Χρυσολωρᾶς Δ., Λόγ. εἰς Ἄγ. Δημήτριον: Τοῦ λογιωτάτου κυροῦ Δημητρίου τοῦ Χρυσολωρᾶ, Λόγος εἰς τὸν μέγαν Δημήτριον καὶ εἰς τὰ μύρα, *ΓρηγΠαλ* 40 (1957) 342–354 (*BHG*: 545)
146. Χρυσολωρᾶς Δ., Προσφώνημα εἰς Θεοτόκον: Προσφώνημα εἰς τὴν ὑπαραγίαν θεοτόκον εὐχαριστήριον, ἐκδ. P. Gautier, *Action de graces pour l' anniversaire de la bataille d' Ankara* (28 juillet 1403), *REB* 19 (1961), 340-357

Ἀνώνυμος 2

147. Ἀνώνυμος 2, Διήγ. Ἄγ. τριῶν & δέκα τελειωθέντων ἐν Κύπρῳ: Διήγησις τῶν ἁγίων τριῶν καὶ δέκα ὁσίων πατέρων τῶν διὰ πυρὸς τελειωθέντων παρὰ τῶν Λατίνων ἐν τῇ νήσῳ Κύπρῳ, ἐκδ. Κ. Ν. Σάθας, *Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη* 2, Βενετία 1873, 20-39 (*BHG*: 1198)

Ανώνυμος 3

148. Ανώνυμος 3, Διήγ. θαύμ. παρὰ Ἀγ. Χριστοδούλου: Ἀνωνύμου Διήγησις θαύματος πάνυ θαυμασία θαυματουργηθέντος παρὰ τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Χριστοδούλου, ἐκδ. Κ. Βοϊνης, Ὁσίου καὶ Θεοφόρου πατρὸς ἡμῶν Χριστοδούλου τοῦ θαυματουργοῦ τοῦ καὶ κτήτορος τῆς ἐν τῇ νήσῳ Πάτμῳ περιωνύμου βασιλικῆς καὶ αὐτοκρατορικῆς μονῆς τοῦ ἁγίου ἀποστόλου καὶ εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου ἐν ἧ καὶ τὸ τίμιον αὐτοῦ τεθησαύριται λείψανον, Αθήνα 1884, 209-225 (BHG: 306)

Ανώνυμος 4

149. Ανώνυμος 4, Βίος Ὁσ. Νίφωνος: Βίος ὁσίου Νίφωνος, ἐκδ. F. Halkin, La Vie de S. Niphon, ermite au Mont Athos AB 58 (1940), 12-27 (BHG: 1371)

Ανώνυμος 5

150. Ανώνυμος 5, Βίος Ἀγ. Ἰω. Ἐλεήμονος: Βίος τοῦ ἁγίου Ἰωάννου βασιλέως τοῦ Ἐλεήμονος, ἐκδ. A. Heisenberg, Kaiser Johannes Batatzes der Barmherzige. Eine mittelgriechische Legende, BZ 14 (1905), 193-233 (BHG: 934b)

Ανώνυμος 6

151. Ανώνυμος 6, Μνήμη Ὁσ. Μακαρίου Μακροῦ: Μνήμη τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Μακαρίου τοῦ ἐπικεκλημένου Μακροῦ, ἐκδ. Α. Παπαδοπούλου Κεραμέως, Μακάριος Μακροῦς, ΔΙΕΕ 3 (1889), 459-467 (BHG: 1002)

Ανώνυμος 7

152. Ανώνυμος 7, Βίος Μακαρίου Μακροῦ: Βίος Μακαρίου Μακροῦ, ἐκδ. A. Argyriou, Macaire Makrès et la polémique contre l'islam. Édition princeps de l'éloge de Macaire Makrès et de ses deux oeuvres anti-islamiques précédée d'une étude critique [Studi e testi 34], Βατικανό 1986, κείμενο: 185-236 (BHG: 1001)

Ανώνυμος α

153. Ανώνυμος α, Βίος Ἀγ. Θωμαΐδος: ἐκδ. F. Halkin, Hagiologie byzantine, SH 71 (1986), 185-219 (BHG: 2455)

Ανώνυμος β

154. Ανώνυμος β, Ἐγκ. εἰς Ἁγ. Θεοδοσίαν: Ἐγκώμιον εἰς τὴν ἁγίαν ὀσιομάρτυρα καὶ θαυματουργὸν Θεοδοσίαν τὴν παρθένον, ἐκδ. S. Kotzabassi, *Das hagiographische Dossier der heiligen Theodosia von Konstantinopel*, [Byzantinisches Archiv 21], Βερολίνο-Νέα Υόρκη 2009, 37–45 (BHG: 1773z)

Ανώνυμος γ

155. Ανώνυμος γ, Βίος Ὁσ. Γρηγορίου: Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὀσίου πατρὸς ἡμῶν Γρηγορίου τοῦ θαυματουργοῦ ἐπισκόπου Ἄσσοῦ, *AB 102* (1984) 6–29 (BHG Auct.: 710a)

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

I. Εκδόσεις κειμένων

Αργυρίου, Μακρῆ Συγγράμματα: Α. Αργυρίου, Μακαρίου τοῦ Μακρῆ Συγγράμματα [Βυζαντινά κείμενα καὶ μελέται 25], Θεσσαλονίκη 1996

Γουλούλης, Κυπριανός: Σ. Γουλούλης, Αντωνίου Λαρίσης Εγκώμιο εἰς τὸν ἅγιο Κυπριανὸ Λαρίσης Προλεγόμενα – Κείμενο - Μετάφραση, Λάρισα 1991

H. Delehaye, La Vie d'Athanase, Patriarche de Constantinople (1289-1293, 1303-1309), *Mélanges d'hagiographie grecque et latine* [SH 42], 1944, 39-75

G. Downey: Nikolaos Mesarites: Description of the Church of the Holy Apostles at Constantinople, *Transactions of the American Philosophical Society* 47 (1957)

Foss, Nicaea: C. Foss (-J. Tulchin), *Nicaea: A Byzantine Capital and Its Praises. With the Speeches of Theodore Laskaris In Praise of the Great City of Nicaea and Theodore Metochites Nicene Oration*, [Archbishop Iakovos Library of Ecclesiastical and Historical Sources 21], Μασαχουσέτη 1996

James, Constantine of Rhodes: L. James (έκδ.), *Constantine of Rhodes, On Constantinople and the Church of the Holy Apostles*, Μεγάλη Βρετανία 2012

Joannou, S. Germain: P. Joannou: Vie de S. Germain l'Haigiorite par son contemporain le patriarche Philothée de Constantinople, *AB* 70 (1952), 35-115

Κατσαρός – Βλαχάκος, Άγιος Δημήτριος: Άγιος Δημήτριος, εγκωμιαστικοί λόγοι επιφανών βυζαντινών λογίων (Συμεών, Νεόφυτος, Γρηγοράς, Παλαμάς, Αρμενόπουλος) πρόλογος: Βασίλης Κατσαρός εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια: Πέτρος Βλαχάκος, Θεσσαλονίκη 2004

Kotzabassi, Theodosia: S. Kotzabassi, *Das hagiographische Dossier der heiligen Theodosia von Konstantinopel*, [Byzantinisches Archiv 21], Βερολίνο-Νέα Υόρκη 2009

Λαούρδας, Βυζαντινά και Μεταβυζαντινά Εγκώμια: Β. Λαούρδας, Βυζαντινά και Μεταβυζαντινά Εγκώμια εἰς τὸν ἅγιον Δημήτριον, *Μακεδ.* 4 (1955–1960), 47-162

Lucian, *Works*, έκδ. W. Heinemann, αγγλ. μφρ. A. M. Harmon, Κέμπριτζ/Λονδίνο 1913

Χρυσοκεφάλου, *Λόγοι Πανηγυρικοί: Μακαρίου Χρυσοκεφάλου Λόγοι Πανηγυρικοί ιδ'*, έκδ. Β. Ρηγοπούλου, Θεσσαλονίκη 1989

T. S. Miller, *The Legend of Saint Zotikos according to Constantine Akropolites*, *AB* 112 (1994), 339-376

J. Munitiz, *Blemmydes' Encomium on St John the Evangelist (BHG 931)*, *AB* 107 (1989), 285-346

Νεράντζη-Βαρομάζη, *Εγκώμια: Β. Νεράντζη-Βαρομάζη, Εγκώμια της Βυζαντινής Θεσσαλονίκης. Εισαγωγή, κείμενα, μετάφραση*, Θεσσαλονίκη 1999

Petit-Siderides-Jugie, *Scholarios: L. Petit – X. Siderides – M. Jugie, Oeuvres Completes de Georges Scholarios*, τ. VIII, Παρίσι 1936

Πολέμης, *Μετοχίτης: Θεόδωρος Μετοχίτης, Βυζάντιος ἢ περὶ τῆς βασιλίδος μεγαλοπόλεως, Κοσμολογία και Ρητορική κατά τον ΙΔ' αιώνα, Εισαγωγή, κριτική έκδοση, μετάφραση, σημειώσεις I. Πολέμης, Πρόλογος, Β. Κατσαρός*, Θεσσαλονίκη 2013

Pougounia, *Theodore Metochites: I. Pougounia, Theodore Metochites: Byzantios, or, About the Imperial Megalopolis. Introduction, Text, and Commentary*, Πανεπιστήμιο Οξφόρδης 2003, Διδακτορική Διατριβή υπό έκδοση

Μένανδρος I/II: D.A. Russell και N.G. Wilson (έκδ.), *Menander Rhetor*, Οξφόρδη 1981

Sullivan, *Saint Nikon: D. Sullivan, The Life of Saint Nikon: Text, translation, and commentary*, [The Archbishop Iakovos Library of ecclesiastical and historical sources 14], Μασσαχουσέτη 1987

Talbot, *Faith Healing: A.-M. Talbot, Faith Healing in Late Byzantium. The Posthumous Miracles of the Patriarch Athanasios I of Constantinople by Theoktistos the Stoudite*, Μασσαχουσέτη 1983

Δ. Γ. Τσάμης, *Φιλοθέου τοῦ Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Κοκκίνου ἀγιολογικά ἔργα Α' Θεσσαλονικεῖς Ἅγιοι* [Θεσσαλονικεῖς Βυζαντινοὶ Συγγραφεῖς 4], Θεσσαλονίκη 1985

II. Λοιπὴ βιβλιογραφία

Αραμπατζή, Εγκώμιον Ἀγίου Δημητρίου: Χ. Αραμπατζή, Το Εγκώμιον του Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Φιλοθέου Κοκκίνου προς τιμὴν του Ἀγίου Δημητρίου (BHG 547d), *ΕΕΘΣΠΘ* 15 (2006), 1-17

Βακαλοπούλου, *Φιλόθεος Σηλυβρίας*: Μ. Βακαλοπούλου, *Φιλόθεος Σηλυβρίας Βίος και συγγραφικό ἔργο*, Διδακτορική Διατριβή, ΕΚΠΑ, Φιλοσοφική Σχολή, [Βιβλιοθήκη Σ. Σαριπόλου 87], Αθήνα 1992

Bassett, *Urban Image*: S. Bassett, *The Urban Image of Late Antique Constantinople*, Κέμπριτζ 2004

Beck, *Kirche*: H.-G. Beck, *Kirche und theologische Literatur im Byzantinischen Reich*, Μόναχο 1959

Βέης, Antonios von Larissa: Ν. Βέης, Zur Schriftstellerei des Antonios von Larissa, *Byzantinisch – Neugriechische Jahrbücher* 12 (1935 / 6), 300-319

Browning, Language of Byzantine Literature: R. Browning, The Language of Byzantine Literature, στο (επιμ.) S. Vryonis, *The past in medieval and modern Greek culture*, Μαλιμπού, 1978, ανατ. στο *History Language and Literacy in the Byzantine world*, Νορθάμπτον, 1989, 103-334

Bryer & Winfield, *Pontos*: A. Bryer & D. Winfield, *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos*, [Dumbarton Oaks Studies, 20], Ουάσινγκτον 1985

Byzantine Documents: Byzantine Monastic Foundation Documents: A Complete Translation of the Surviving Founders' Typika and Testaments, επιμ. J. Thomas και A. Constantinides Hero, [Dumbarton Oaks Studies 35], ΗΠΑ 2000

Αρχιμ. Γεώργιος, Η μοναστική ζωή: Γεώργιος, Αρχιμ. Ι. Μ. Γρηγορίου, Η μοναστική ζωή στον Άθω κατά την Παλαιολόγειο εποχή στο *Η Μακεδονία κατά την εποχή των Παλαιολόγων, Β' Διεθνές Συμπόσιο για τη Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη, 14-20.12.1992, Θεσσαλονίκη 2002

Ε. Γλύκατζη-Αρβελέρ, *Η πολιτική ιδεολογία της βυζαντινής αυτοκρατορίας*, Αθήνα 1988

Σ. Γουλούλης, Από το Άγιον Όρος στα Μετέωρα: Μετακένωση του Ησυχασμού και Βυζαντινή πολιτική συγκυρία (14ος αι.) (η προσφορά του Αθανασίου του Μετεωριτή) στο *Ιστορική Γεωγραφία της Ελλάδος και της Ανατολικής Μεσογείου*, επιμ. Συλλογικού Τόμου: Π. Δρακούλης – Γ. Τσότσος, Θεσσαλονίκη 2012, 151-170

Γουλούλης, Εγκαίνια: Σ. Γουλούλης, Τα εγκαίνια της «Επισκοπής» των Τρικάλων: τοπογραφία, ιδεολογία και θρησκευτική ζωή μιας βυζαντινής 'πρωτεύουσας' κατά τον Αντώνιο Λαρίσης (1362), *Κληρονομία* 37 (2013), 109-146

Congourdeau, Terre Sainte: M.–H. Congourdeau, *La Terre Sainte au XIVe siècle: La Vie de Sabas de Vatopédi par Philothée Kokkinos*, στο *Pèlerinages et lieux saints dans l'antiquité et le Moyen Âge. Mélanges offerts à Pierre Maraval*, επιμ. B. Caseau, J.–C. Cheynet και V. Déroche, [Centre de recherche d'Histoire et Civilisation de Byzance, Monographies 23], Παρίσι 2006, 121-133

Congourdeau, *La vie en Christ*: M.–H. Congourdeau, *La vie en Christ*, Παρίσι 1989

Constantinides, *Education*: C. N. Constantinides, *Higher Education in Byzantium in the Thirteenth and Early Fourteenth Centuries (1204-ca. 1310)*, Λευκωσία 1982

Dagron, *Η γέννηση μιας πρωτεύουσας*: G. Dagron, *Η γέννηση μιας πρωτεύουσας*, μφρ. Μ. Λουκάκη, ΜΙΕΤ, Αθήνα 2000

H. Delehaye, *Les Passions des Martyrs et les genres littéraires*, Βρυξέλλες 1966

V. della Dora, *Imaging Mount Athos: Visions of a Holy Place from Homer to World War II*, Σάρολοτσβιλ και Λονδίνο 2011

Dolezal, Mavroudi, *Hyrtakenos*: M.–L. Dolezal και M. Mavroudi, *Theodore Hyrtakenos' Description of the Garden of St. Anna and the Ekphrasis of Gardens* στο *Byzantine Garden Culture*, επιμ. A. Littlewood, H. Maguire και J. Wolschke–Bulmahn, Ουάσιγκτον 2002, 105-158

Downey, *Ekphrasis*: Downey: G. Downey, *Ekphrasis, Das Reallexikon für Antike und Christentum*, τ. 4, Στουτγκάρδη 1959

S. Efthymiadis, *Hagiography from the 'Dark Age' to the Age of Symeon Metaphrastes (Eighth-Tenth Centuries)*, στο *The Ashgate Research Companion to Byzantine Hagiography*, τ. I: *Periods and Places*, επιμ. S. Efthymiadis, Φάραμα/Μπέρολινγκτον 2011, σ. 95-142

Efthymiadis, *Collections of Miracles*: S. Efthymiadis, *Late Byzantine Collections of Miracles and Their Implications* στο Ε. Κουντούρα-Γαλάκη (επιμ.), *Οι Ηρωες της Ορθόδοξης Εκκλησίας. Οι Νέοι άγιοι, 8ος-16ος αι.* [Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών, Διεθνές Συμπόσιο, 15], Αθήνα 2004, 239-250

Efthymiadis, *Source*: S. Efthymiadis, *Le Monastère de la Source à Constantinople et ses deux Recueils de Miracles. Entre Hagiographie et Patriographie*, *REB* 64-65 (2006-2007), 283-309

Efthymiadis, *Developments*: S. Efthymiadis, *New Developments in Hagiography: The Rediscovery of Byzantine Hagiography*, στο *Proceedings of the 21st International Congress of Byzantine Studies. London 21-26 August 2006 I*, επιμ. E. Jeffreys, Ashgate 2006, 157-171

Fenster, *Laudes*: E. Fenster, *Laudes Constantinopolitanae*, [Miscellanea Byzantina Monacensia 9], Μόναχο 1968

B. Flusin, *Construire une nouvelle Jérusalem: Constantinople et les reliques*, στο *L'Orient dans l'histoire religieuse de l'Europe. L'invention des origines*, επιμ. M. Amir Moezzi και J. Scheid, [Bibliothèque de l'École pratique des Hautes Etudes, Section des Sciences religieuses 110], Τερονχάουτ, 2000, 51-70

Friedländer, *Kunstbeschreibungen*: P. Friedländer, *Johannes von Gaza, Paulus Silentiarius und Prokopios von Gaza: Kunstbeschreibungen justinianischer Zeit*, Χιλντεσχάιμ - Νέα Υόρκη, 1969

Guilland, *Grégoras*: R. Guilland, *Essai sur Nicéphore Grégoras*, Παρίσι 1926

F. Halkin, *Hagiologie byzantine. Textes inédits publiés en grec et traduits en français* [SH 71], Βρυξέλλες 1986

Hinterberger, *Διηγήσεις θαυμάτων*: M. Hinterberger, *Η αυτοβιογραφική αφήγηση στις διηγήσεις θαυμάτων*, στο Ε. Κουντούρα-Γαλάκη (επιμ.) *Οι ήρωες της Ορθόδοξης Εκκλησίας. Οι Νέοι άγιοι, 8ος-16ος αιώνας*, [Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών, Διεθνές Συμπόσιο, 15], Αθήνα 2004

M. Hinterberger, Η επέτειος της καταστροφής. Ο Λόγος Ιστορικός του Φιλοθέου Κοκκίνου για την Άλωση της Ηράκλειας του 1351, στο *L'écriture de la mémoire: la littérature de l'historiographie: actes du IIIe colloque international philologique "ΕΡΜΗΝΕΙΑ"*, Nicosie, 6-7-8 mai 2004, [Dossiers byzantins – 6], Παρίσι 2006, 331-351

Hinterberger, *Vies des saints*: M. Hinterberger, *Les Vies des saints du XIVe siècle en tant que biographie historique: l'oeuvre de Nicéphore Grégoras*, στο (επιμ.) P. Odorico, P. Agapitos, *Les Vies des Saints à Byzance: Genre littéraire ou biographie historique?*, *Actes du 2e colloque international philologique, Paris, 6-7-8 juin 2002*, [Dossiers byzantins – 4], Παρίσι 2004, 281-301

Hohlweg, Ekphrasis: A. Hohlweg, *Ekphrasis, Reallexikon zur byzantinischen Kunst II* (1967), 33–75

H. Hunger, Athen in Byzanz: Traum und Realität, *JÖB* 40 (1990), 43–61

Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία*: H. Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία. Η λόγια κοσμική γραμματεία τῶν Βυζαντινῶν*, τ. Α', μφρ. Ι. Αναστασίου, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1991

Hunger, Bildbeschreibung: H. Hunger, Eine Spätbyzantinische Bildbeschreibung der Geburt Christi, *JÖB* 7 (1958), 125-140

Hunger, Imitation: H. Hunger, On the Imitation (Μίμησις) of Antiquity in Byzantine Litterature, *DOP* 23–24 (1969 -1970), 15-38

Hunger, *Laudes Thessalonicenses*: H. Hunger, *Laudes Thessalonicenses*, στο *Εταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν. Έορταστικός τόμος: 50 χρόνια, 1939 – 1989*, [Μακεδονική Βιβλιοθήκη 75], Θεσσαλονίκη 1992, 99-113

Hunger, Ὁ ὀφθαλμὸς τῆς οἰκουμένης: H. Hunger, Ὁ ὀφθαλμὸς τῆς οἰκουμένης. Das Auge der Welt. Enkomion auf Istanbul aus der Sicht des Byzantinisten, στο W. Jobst – R. Kastler – V. Scheibelreiter (επιμ.), *Neue Forschungen und Restaurierungen im byzantinischen Kaiserpalast von Istanbul. Akten der Internationalen Fachtagung vom 6.-8. November 1991 in Istanbul*, Βιέννη 1999 [Denkschriften, ÖAW. Philosophisch-Historische Klasse 273], 21-28

Hunger, Classical Tradition: H. Hunger, The Classical Tradition in Byzantine Literature: the Importance of Rhetoric, στο *Byzantium and the Classical Tradition: University of Birmingham Thirteenth Spring Symposium of Byzantine*

Studies 1979, επιμ. M. Mullett, R. Scott, Classical Association, Centre for Byzantine Studies, Μπέριμγχαμ, 1981

Hunger, *Wissenschaft und Kunst: H. Hunger, Von Wissenschaft und Kunst der frühen Palaiologenzeit*, *JÖB* 8 (1959), 123-155

J. Irmscher, 'Griechischer Patriotismus' im 14. Jahrhundert', *Actes du XIVe congrès international des Études Byzantines, Bucarest 6 – 12 Sept. 1971*, Βουκουρέστι 1975, II

Janin, *Églises et Monastères: R. Janin, La Géographie Ecclésiastique de l'Empire Byzantin. Μέρος 1ο: Le Siège de Constantinople et le Patriarcat oecumenique*, τ. III: *Les Églises et les Monastères*, Παρίσι 1969²

R. Janin, *La Géographie Ecclésiastique de l'Empire Byzantin. Μέρος 2ο: Les Églises et les Monastères des Grands Centres Byzantins*, Παρίσι 1975

Καλτσογιάννη - Κοτζάμπαση - Παρασκευοπούλου, *Θεσσαλονίκη: Ε. Καλτσογιάννη - Σ. Κοτζάμπαση - Η. Παρασκευοπούλου, Η Θεσσαλονίκη στη Βυζαντινή Λογοτεχνία Ρητορικά και Αγιολογικά κείμενα*, Θεσσαλονίκη 2002

Κατσαρός, *Γράμματα: Β. Κατσαρός, Γράμματα και πνευματική ζωή στη βυζαντινή Θεσσαλονίκη*, στο (επιμ.) Ι. Κ. Χασιώτης *Τοῖς ἀγαθοῖς βασιλεύουσα Θεσσαλονίκη: Ιστορία και Πολιτισμός, Β': Τοπογραφία και Τέχνη, Εκπαίδευση και Πνευματική Ζωή*, Θεσσαλονίκη 1997

Kazhdan, *Capture of Thessalonica: A. P. Kazhdan, Some questions addressed to the scholars who believe in the authenticity of Kaminiates' "Capture of Thessalonica"*, *BZ* 71 (1978), 301-314

G. Kennedy *Greek Rhetoric under Christian Emperors*, Πρίνστον 1983

Kennedy, *Ιστορία ρητορικής: G. Kennedy, Ιστορία της κλασσικής ρητορικής*, Αθήνα 2004

Κιουσοπούλου, *Βασιλεύς ή οικονόμος: Τ. Κιουσοπούλου, Βασιλεύς ή οικονόμος. Πολιτική εξουσία και ιδεολογία πριν την Άλωση*, Αθήνα 2007

Τ. Κιουσοπούλου, Η έννοια της πατρίδας κατά τον 15ο αιώνα, στο Τ. Κιουσοπούλου (επιμ.) 1453. *Η άλωση της Κωνσταντινούπολης και η μετάβαση από τους μεσαιωνικούς στους νεώτερους χρόνους*, Ηράκλειο 2005

Κόλτσιου-Νικήτα, Γρηγορά: Α. Κόλτσιου-Νικήτα, Το Εγκώμιο του Αγίου Δημητρίου από τον Νικηφόρο Γρηγορά και το γραμματολογικό του υπόβαθρο, *Σύνθεσις*, 1 (2012), 17-33

Κοτζάμπαση, Άγ. Νέστορα: Σ. Κοτζάμπαση, Ένα ανέκδοτο εγκώμιο στον Άγ. Νέστορα. Το πρόβλημα της ταύτισης του συγγραφέα, *Μνήμη Λίνου Πολίτη*, ΕΕΦΣΠΘ 27 (1988), 65-75

Kotzabassi, Gregor von Zypern: S. Kotzabassi, *Die handschriftliche Überlieferung der rhetorischen und hagiographischen Werke des Gregor von Zypern*, [Serta Graeca 6], Βίτζμπαντεν 1998

Ε. Κουντούρα-Γαλάκη & Ν. Κουτράκου: Η πρόσληψη του δυτικοελλαδικού χώρου στους λόγιους συγγραφείς της Παλαιολόγειας περιόδου με έμφαση στα υστεροβυζαντινά αγιολογικά κείμενα, *Πρακτικά του Δεύτερου Διεθνούς Συμποσίου για την Ιστορία και τον Πολιτισμό της Πρέβεζας (16–20 Σεπτεμβρίου 2009)*, Πρέβεζα 2010, 45-67

Κουντούρα, Μέγας Κωνσταντίνος: Ε. Κουντούρα-Γαλάκη, Ο Μέγας Κωνσταντίνος στο αγιολογικό έργο του Κωνσταντίνου Ακροπολίτη: Ιδεολογικές επαναλήψεις και νέες προσεγγίσεις, στο *Aureus, Τόμος αφιερωμένος στον καθηγητή Ευάγγελο Κ. Χρυσό*, ΕΙΕ, Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών, Τομέας Βυζαντινών Ερευνών, Αθήνα 2014, 417-441

Ε. Κουντούρα-Γαλάκη, Ιωάννης Σταυράκιος: Ένας λόγιος στη Θεσσαλονίκη της πρώιμης Παλαιολόγειας εποχής, *Σύμμεικτα* 16 (2003–2004), 379–394

Ε. Kountoura-Galaki & Ν. Koutrakou, Locals vs ‘foreigners’: criteria of local identities in Late Byzantium. An approach to Modern *Graecitas* through Late Byzantine writers, *Πρακτικά Δ’ Ευρωπαϊκού Συνεδρίου Νεοελληνικών Σπουδών (Γρανάδα 9-12 Σεπτεμβρίου 2010): Ταυτότητες στον ελληνικό κόσμο (από το 1204 έως σήμερα)*, τ. Ε’, επιμ. Κ. Δημάδης, Αθήνα 2011, 107-125

A. Külzer, *Peregrinatio graeca in Terram Sanctam: Studien Zu Pilgerfuhrern Und Reisebeschreibungen Uber Syrien, Palastina Und Den Sinai Aus Byzantinischer Und Metabyzantinischer Zeit*, [Studien und Texte zur Byzantinistik 2], Φραγκφούρτη 1994

Κωνσταντακοπούλου, *Βυζαντινή Θεσσαλονίκη*: Α. Κωνσταντακοπούλου, *Βυζαντινή Θεσσαλονίκη Χώρος και Ιδεολογία*, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Επιστημονική Επετηρίδα Φιλοσοφικής Σχολής Δωδώνη Παράρτημα αρ. 62, Γιάννενα 1996

Κ. Κωνσταντινίδης – Δ. Αγορίτσας, Ἡ δημώδης παράφραση τοῦ Βίου τοῦ Ἀθανασίου Μετεωρίτου ἀπὸ τὸν Νεόφυτο Χριστόπουλο, ἱερομόναχο Ἰβηρίτη (*BHG*, no. 195), *Τρικαλινά* 33 (2013), 7-30

Λαούρδας, *Εγκώμια εἰς Ἅγιον Δημήτριον*: Β. Λαούρδας, *Εγκώμια εἰς τὸν Ἅγιον Δημήτριον κατὰ τὸν δέκατον τέταρτον αἰῶνα*, *ΕΕΒΣ* 24 (1954), 275–290

Laiou, *Constantinople and the Latins*: A. Laiou, *Constantinople and the Latins. The Foreign Policy of Andronicus II 1282 – 1328*, Harvard University Press Cambridge, Μασαχουσέτη 1972

Laiou–Thomadakis, *Saints and Society*: A. Laiou–Thomadakis, *Saints and Society in the Late Byzantine Empire*, στο *Charanis Studies: Essays in Honor of Peter Charanis*, επιμ. Α. Laiou-Thomadakis, Νιου Μπρούνσγουικ, Νιου Τζέρσεϊ 1980, 84-114

Littlewood, *Gardens*: Littlewood A. R., *Gardens of Byzantium*, *Journal of Garden History*, 12 (1992), No. 2, 126–153

Macrides, *Saints*: R. Macrides, *Saints and Sainthood in the Early Palaiologan Period*, στο S. Hackel, *The Byzantine Saint*, Λονδίνο 1981

Macrides - Magdalino, *Silentiary*: R. Macrides - P. Magdalino, *The architecture of ekphrasis: construction and context of Paul the Silentiary' s poem on Hagia Sophia*, *BMGS* 12 (1988), 47-82

P. Magdalino, *Honour among Romaioi: the framework of social values in the world of Digenes Akrites and Kekaumenos*, *BMGS* 13 (1989), 183-218

Magdalino, *L'Orthodoxie des astrologues*: P. Magdalino, *L'Orthodoxie des astrologues. La science entre le dogme et la divination à Byzance. (VIIe-XIVe siècle.)* [Réalités byzantines 12], Παρίσι 2006

Magdalino, Ο οφθαλμός της οικουμένης: P. Magdalino, Ο οφθαλμός της οικουμένης και ο ομφαλός της γης. Η Κωνσταντινούπολη ως οικουμενική πρωτεύουσα, στο Ε. Χρυσός (επιμ.) *Το Βυζάντιο ως οικουμένη*, Αθήνα 2005, 107-123

P. Magdalino, The history of the future and its uses: prophecy, policy and propaganda, στο *The Making of Byzantine History. Studies Dedicated to Donald M. Nicol on his Seventieth Birthday*, επιμ. R. Beaton και C. Roueché, Άλντερσοτ, 1993, 3-34

P. Magdalino, Theodore Metochites, the Chora, and Constantinople, στο (επιμ.) H. Klein, R. Ousterhout, και B. Pitarakis *The Kariye Camii Reconsidered*, Κωνσταντινούπολη 2011, 169-187

Maguire, *Art and Eloquence*: H. Maguire, *Art and Eloquence in Byzantium*, Πρίνστον 1994

Maguire, *Earth and Ocean*: H. Maguire, *Earth and Ocean*, Πενσυλβανία και Λονδίνο 1987

Maguire, Gardens: H. Maguire, Gardens and Parks in Constantinople, *Dumbarton Oaks Papers* 54 (2000), 251-264

Maguire, Truth and Convention: H. Maguire, Truth and Convention in Byzantine Descriptions of Works of Art, *DOP* 28 (1974), 113-140

G. Majeska, *Russian Travelers to Constantinople in the Fourteenth and Fifteenth Centuries*, Ουάσιγκτον, 1984

G. Majeska, The Body of St. Theophano the Empress and the Convent of St. Constantine, *Byzsl* 38 (1977), 14-21

Μανάφης, Λόγος διαθητικός: Κ. Μανάφης, Κωνσταντίνου Ἀκροπολίτου Λόγος εἰς τὴν ἀνακαίνισιν τοῦ ναοῦ τῆς τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἀναστάσεως διαθητικός, *ΕΕΒΣ* 37 (1969-70), 459-465

Mango, *Ιστορία του Βυζαντίου*: C. Mango (επιμ.), *Ιστορία του Βυζαντίου, Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης*, μφρ. Ό. Καραγιώργου, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 2006

C. Mango, *The art of the Byzantine Empire 312-1453: sources and documents*, [Medieval Academy Reprints for Teaching 16], Καναδάς, 2004⁵

Mango, *Photius*: C. Mango, *The Homilies of Photius, Patriarch of Constantinople*, Χάρβαρντ, 1958

Matschke, Tinnefeld, *Gesellschaft*: K.-P. Matschke, F. Tinnefeld, *Die Gesellschaft im späten Byzanz. Gruppen, Strukturen und Lebensformen*, Κολωνία 2001

Mergiali, *L'enseignement*: S. Mergiali, *L'enseignement et les lettrés pendant l'époque des Paléologues*, [Κέντρον Έρεύνης Βυζαντίου 5], Αθήνα 1996

Nicol, *Byzantium*: D. M. Nicol, *Byzantium: its ecclesiastical history and relations with the western world -Collected Studies*, Variorum Reprints XII, Λονδίνο 1972

Nicol, *Church and Society*: D. Nicol, *Church and Society in the Last Centuries of Byzantium*, Κέμπριτζ 2008

Nicol, Constantine Akropolites: D. Nicol, Constantine Akropolites A Prosopographical Note, *DOP* 19 (1965), 249–256 (= D. M. Nicol, *Studies in Late Byzantine History and Prosopography*, Λονδίνο 1986, XI)

Nicol, Hilarion: D. M. Nicol, Hilarion of Didymoteichon and the Gift of Prophecy, *Byzantine Studies / Études Byzantines* 5 (1978), 186-200

D. M. Nicol, The Greeks and the Union of the Churches. The report of Ogerius, protonotarius of Michael VIII Palaiologos, in 1280, *Proceedings of the Royal Irish Academy* 63 (1962–1964), 1-16

A. Ευγγόπουλος, Βυζαντινὸν κιβωτίδιον μετὰ παραστάσεων ἐκ τοῦ βίου τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, *Αρχαιολογικὴ Εφημερίς* 1937, 101-136

A. Ευγγόπουλος, Η τοιχογραφία του μαρτυρίου του Αγίου Δημητρίου εις τους Αγίους Αποστόλους Θεσσαλονίκης, *ΔΧΑΕ* 8 (1975–1976), Αθήνα 1976, 1-18, (πίν. 1–5)

Παπαδόπουλος, *Ιστορικές μαρτυρίες*: Α. Παπαδόπουλος, *Ιστορικές μαρτυρίες αγιολογικῶν κειμένων για τη Θεσσαλονίκη, στο Η Μακεδονία*

κατά την εποχή των Παλαιολόγων. Β' Συμπόσιο, Θεσσαλονίκη, 14-20 Δεκεμβρίου 1992, επιμ. Θ. Ζήσης – Π. Ασημακοπούλου-Ατζακά, Β. Κατσαρός, [Διεθνή Συμπόσια για τη Μακεδονία], ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 2002

Παρασκευοπούλου, Γρηγορά: Η. Παρασκευοπούλου, *Τα Αγιολογικά Έργα του Νικηφόρου Γρηγορά*, Διδακτορική Διατριβή, Θεσσαλονίκη 2008

Page, *Being Byzantine*: G. Page, *Being Byzantine. Greek Identity before the Ottomans*, Κέιμπριτζ 2008

T. Paramastorakis, *The discreet charm of the visible*, στο Χ. Αγγελίδη (επιμ.) *Το Βυζάντιο ώριμο για αλλαγές. Επιλογές, ευαισθησίες και τρόποι έκφρασης από τον ενδέκατο στον δέκατο πέμπτο αιώνα*, [ΕΙΕ/ΙΒΕ – Διεθνή Συμπόσια 13], Αθήνα 2004, 111-127

Papastavrou, *Le symbolisme de la colonne*: Η. Papastavrou, *Le symbolisme de la colonne dans l'art byzantin et occidental*, *Θησαυρίσματα* 32 (2002), 9-31

Paschalidis, *Hagiography*: S. Paschalidis, *The Hagiography of the eleventh and twelfth centuries*, στο *The Ashgate Research Companion to Byzantine Hagiography*, τ. I: *Periods and Places*, επιμ. S. Efthymiadis, Φάραναμ/Μπέριλινγκτον 2011, 143-171

Patlagean, Theodora: E. Patlagean, *Une sainte souveraine grecque: Theodora impératrice d'Épire (XIIIe siècle)*, *Byzsl* 56/2 (1995), 453-460

Pernot, *Ρητορική*: L. Pernot, *Η Ρητορική στην Αρχαιότητα*, Αθήνα 2005

Pernot, *La rhétorique*: L. Pernot, *La rhétorique de l'éloge dans le monde gréco-romain, I: Histoire et technique, II: Les valeurs*, Institut d'études augustiniennes, Παρίσι 1993

Pernot, *Topoi*: L. Pernot, *Les Topoi de l'Éloge chez Ménandros le Rhéteur*, *Revue des Études Grecques* 99 (1986), 33-53

Pratsch, *Topos*: T. Pratsch, *Der hagiographische Topos. Griechische Heiligenviten in mittelbyzantinischer Zeit* [Millennium – Studien 6], Βερολίνο – Νέα Υόρκη 2005

Rhoby, *Epitheta Nikaias* A. Rhoby, *Die byzantinischen Epitheta Nikaias*, *Byzsl* 62 (2004), 207-216

Rhoby, *Reminiszenzen*: A. Rhoby, *Reminiszenzen an antike Stätten in der mittel- und spätbyzantinischen Literatur. Eine Untersuchung zur Antikenrezeption in Byzanz*, Γκέτινγκεν 2003

Rhoby, *Stadtlob und Stadtkritik*: A. Rhoby, *Stadtlob und Stadtkritik in der byzantinischen Literatur*, στο M. Hinterberger, - E. Schiffer (επιμ.), *Byzantinische Sprachkunst. Studien zur byzantinischen Literatur gewidmet Molfram Hörandner zum 65. Geburtstag*, Βερολίνο – Νέα Υόρκη 2007, 277-295

Reynolds & Wilson, *Αντιγραφείς και Φιλολογοί*: L. D. Reynolds & N. G. Wilson, *Αντιγραφείς και Φιλολογοί. Τὸ ἱστορικὸ τῆς παράδοσης τῶν κλασικῶν κειμένων*, μφρ. Ν. Παναγιωτάκης, MIET 1989

Rochow, *Euphrosyne*: I. Rochow, *Die Vita der Euphrosyne der Jüngerer, das späteste Beispiel des Motivs der weiblichen Transvestitentums (Monachoparthenia) in der byzantinistischen Hagiographie*, στο *Mir Aleksandra Kazhdana, K 80- letiju co dnja roždenija*, επιμ. Α. Chekalova, Αγ. Πετρούπολη 2003

J. O. Rosenqvist, *Miracles and Medical Learning. The case of St Eugenios of Trebizond*, *Byzsl*, 56 (1995), 461-469

Runciman, *Βυζαντινή Αναγέννηση*: S. Runciman, *Η Τελευταία Βυζαντινή Αναγέννηση*, Αθήνα 1980

Russell, *St Demetrius*: E. Russell, *St Demetrius of Thessalonica: Cult and Devotion in the Middle Ages*, [Byzantine and Neohellenic Studies 6], Οξφόρδη 1976

Saradi, *Classical Tradition*: H. Saradi, *Aspects of the Classical Tradition in Byzantium*, Τορόντο 1995

Saradi, *Beholding the City*: H. Saradi, *Beholding the City and the Church: The Early Byzantine Ekphraseis and corresponding archaeological evidence*, *ΔΧΑΕ* 24 (2003), 31-36

Saradi, *Idyllic nature*: H. Saradi, *Idyllic nature and urban setting: an ideological theme with artistic style or playful self – indulgence*, στο (επιμ.) P. Odorico και C. Mesis, *Villes de toute Beauté, L'Ekphraseis des Cités dans les littératures Byzantine et Byzantino-Slaves, Actes du colloque international, Prague, 25 – 26 novembre 2011*, [Dossiers Byzantins – 12], Παρίσι 2012, 9-36

Saradi, *The Byzantine City*: H. Saradi, *The Byzantine City in the Sixth Century. Literary Images and Historical Reality*, Αθήνα 2006

Saradi, *City in Hagiography*: H. Saradi, *The City in Byzantine Hagiography*, στο *The Ashgate Research Companion to Byzantine Hagiography*, τ. II, *Genres and Contexts*, επιμ. S. Efthymiadis, Φάρον/Μπέριλινγκτον 2014, 419-452

Saradi, *The Kallos*: H. Saradi, *The Kallos of the Byzantine City: The Development of a Rhetorical Topos and Historical Reality*, *Gesta XXXIV* (1995), 37-56

Saradi, *Monuments*: H. Saradi, *The Monuments in the Late Byzantine Ekphraseis of Cities: Searching for Identities*, *Byzsl* 69 (2011) suppl. 3, *Ekphrasis: La représentation des monuments dans les littératures byzantine et byzantino-slaves. Réalités et imaginaires*, 179-192

Σαράντη, Η πόλη ως αρχιτεκτονικός χώρος: Ε. Σαράντη, Η βυζαντινή πόλη ως αρχιτεκτονικός χώρος στις ρητορικές Εκφράσεις: Ρεαλιστικές περιγραφές και η Ιδεατή Πόλη, υπό έκδοση

Σαράντη, *Εκφρασις Τραπεζούντας*: Ε. Σαράντη, Η έκφρασις της Τραπεζούντας από τον Βησσαρίωνα. Η αρχαιότητα και το ιστορικό μήνυμα, *Βυζαντινός Δόμος* 17-18 (2009-2010), 33-56

Σαράντη, Ο χώρος: Ε. Σαράντη, Ο χώρος στη βυζαντινή σκέψη, στο *Η Αρχιτεκτονική ως Εικόνα: Πρόσληψη και Αναπαράσταση της Αρχιτεκτονικής στη Βυζαντινή Τέχνη*, Κατάλογος Έκθεσης του Ευρωπαϊκού Κέντρου Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Μνημείων και του Μουσείου Βυζαντινού Πολιτισμού Θεσσαλονίκης, 6 Νοεμβρίου 2009 - 31 Ιανουαρίου 2010, Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού, Θεσσαλονίκη, επιμ. Ε. Χατζητρούφωνος και S. Čurčić, Θεσσαλονίκη 2009, 1-35

Σαράντη, *Εγκώμιο εις Νίκαιαν*: Ε. Σαράντη, Το Εγκώμιο εις την Μεγαλόπολιν Νίκαιαν του Θεοδώρου Λάσκαρη: Ρητορική – Συμβολισμός – Ιστορία, Συμπόσιο Ιστορία Λόγος Εικόνα 13ος-15ος αιώνας, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Διατμηματικό Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Μεσαιωνικών Σπουδών, Ιωάννινα 23-26 Ιουνίου 2009

Schissel, *Garten*: O. Schissel, *Der byzantinische Garten: Seine Darstellung im gleichzeitigen Romane*, Βιέννη-Λειψία 1942

I. Ševčenko, *Études sur la polémique entre Théodore Métochite et Nicéphore Choumnos*, Βουξέλλες 1962

I. Ševčenko, *Observations on the study of Byzantine Hagiography in the Last Half – Century or Two Looks Back and One Look Forward*, Canadian Institute of Balkan Studies, Τορόντο 1995

Ševčenko, Society and intellectual life: I. Ševčenko, Society and intellectual life in the fourteenth century, στο I. Ševčenko, *Society and intellectual life in Late Byzantium* (Variorum Reprints) Λονδίνο 1981

Ševčenko, Theodore Metochites: I. Ševčenko, Theodore Metochites, the Chora, and the Intellectual Trends of His Time, στο P. Underwood (επιμ.), *The Kariye Djami v. 4 Studies in the Art of the Kariye Djami and Its Intellectual Background*, Princeton, Νιου Τζέρσεϊ 1975

J. C. Skedros, *St. Demetrios of Thessalonici: Civic Patron and Divine Protector (4th – 7th c. CE)*, Διδακτορική Διατριβή, Harvard Divinity School, 1996

Δ. Ζ. Σοφιανός, Άγιος Γρηγόριος επίσκοπος Άσσου (Β' μισό ΙΒ' αιώνα). Η σχέση των αγιολογικών κειμένων του (Βίων) στον κώδ. Πάτμου 448 (φφ. 31ν–58) και στον κώδ. Μεγίστης Λαύρας 1824/Ω 14 (φφ. 144ν–157ν), στο *Ενθύμησις Νικολάου Παναγιωτάκη*, Ηράκλειο 2000, 641–651

Δ. Σοφιανός, Ο Άγιος Αχίλλιος Λαρίσης, *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά* 2 (1990), 114-118

Talbot, A Unique Saint' s Life: A.–M. Talbot, A Unique Saint' s Life of the early thirteenth century: Akakios Sabbaites' Vita of Saints Barnabas and Sophronios, στο *First International Sevgil Gönül Byzantine Studies Symposium. Change in the Byzantine World in the Twelfth and Thirteenth Centuries*, επιμ. A. Ödekan, E. Akyürek, N. Necipoğlu, Κωνσταντινούπολη 2010

A.–M. Talbot, Byzantine Monastic Horticulture: The Textual Evidence, στο *Byzantine Garden Culture*, επιμ. A. Littlewood, H. Maguire και J. Wolschke – Bulmahn, Ουάσινγκτον 2002, 37-67

A.–M. Talbot, Fact and Fiction in the *Vita* of the Patriarch Athanasios I of Constantinople by Theoktistos the Stoudite, στο *Les Vies des Saints à Byzance*, Παρίσι 2002, 87-101

Talbot, Hagiography in Late Byzantium: A.–M. Talbot, Hagiography in Late Byzantium (1204–1453), στο *The Ashgate Research Companion to Byzantine Hagiography*, τ. I: *Periods and Places*, επιμ. S. Efthymiadis, Φάρον/Μπέρολινγκτον 2011

Talbot, Metaphrasis: A.–M. Talbot, Metaphrasis in the Early Palaiologan Period: The *Miracula* of Kosmas and Damian by Maximos the Deacon στο Ε. Κουντούρα–Γαλάκη (επιμ.), *Οι Ηρωες της Ορθόδοξης Εκκλησίας. Οι Νέοι άγιοι, 8ος–16ος αι.*, [Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών. Διεθνές Συμπόσιο, 15], Αθήνα 2004

Talbot, Old Wine: A.–M. Talbot, Old Wine in New Bottles: The Rewriting of Saints' Lives in the Palaeologan Period, στο: *The Twilight of Byzantium: Aspects of Cultural and Religious History in the Late Byzantine Empire*, επιμ. S. Ćurčić / D. Mouriki, Princeton, Νιου Τζέρσεϊ 1991

A.–M. Talbot, Pilgrimage to Healing Shrines: The Evidence of Miracle Accounts, *DOP* 56 (2002), 153-173

A.–M. Talbot, Two accounts of miracles at the Pege Shrine in Constantinople, *TM* 14 (2002), 605-615

Talbot, *Women*: A.–M. Talbot, *Women and Religious Life in Byzantium*, Variorum Collected Studies Series, XIV, Άλντερσοτ 2001

Tinnefeld, Intellectuals: F. Tinnefeld, Intellectuals in Late Byzantine Thessalonike, *DOP* 57 (2003), 153-172

Ε. Τσολάκης, Ανώνυμος Λόγος για τον Γρηγόριο Παλαμά (;), Μνήμη Λίνου Πολίτη, *ΕΕΦΣΠΘ* 27 (1988), 109-115

Ware, St Maximos of Kapsokalyvia: K. Ware, St Maximos of Kapsokalyvia and Fourteenth – Century Athonite Hesychasm, στο *ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ Essays Presented to Joan Hussey for her 80th Birthday*, Κάμπερλι 1988, 409-430

Webb, *Ekphrasis*: R. Webb, *Ekphrasis, Imagination and Persuasion in Ancient Rhetorical Theory and Practice*, Φάρον/Μπέρολινγκτον 2009

Webb, Aesthetics: R. Webb, The Aesthetics of Sacred Space: Narrative, Metaphor, and Motion in *Ekphraseis* of Church Buildings, *DOP* 53 (1999), 59-74

Wilson, *Scholars*: N. G. Wilson, *Scholars of Byzantium*, Λονδίνο 1983

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ: ΑΓΙΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΕΚΦΡΑΣΗ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ ΣΤΗΝ ΑΓΙΟΛΟΓΙΑ	53
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: ΤΟ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΥΣΤΕΡΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟ	60
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: ΤΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΚΑΙ ΟΙ ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΣΥΓΓΡΑΦΗΣ ΤΗΣ ΥΣΤΕΡΟΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΑΓΙΟΛΟΓΙΑΣ	100
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: Η ΕΚΦΡΑΣΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΓΚΩΜΙΟ	145

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ: ΕΓΚΩΜΙΑΣΤΙΚΕΣ ΕΚΦΡΑΣΕΙΣ ΣΤΑ ΑΓΙΟΛΟΓΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ ΤΗΣ ΥΣΤΕΡΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΕΠΟΧΗΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: Η ΠΑΤΡΙΔΑ

Η ρητορική παράδοση και η έννοια της πατρίδας 203

Το εγκώμιο της πατρίδας των αγίων 207

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: Η ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗ

Εγκώμια της Κωνσταντινούπολης στο ιστορικό τους πλαίσιο 383

Λοιπές εγκωμιαστικές εκφράσεις της Κωνσταντινούπολης στα αγιολογικά κείμενα της ύστερης βυζαντινής περιόδου

α) προσδιορισμοί σε σύντομες αναφορές των αγιολογικών κειμένων 392

β) εκφράσεις 401

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7: Η ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

Οι εγκωμιαστικές εκφράσεις της Θεσσαλονίκης στα αγιολογικά κείμενα της ύστερης βυζαντινής περιόδου 447

Η Θεσσαλονίκη στα αγιολογικά κείμενα της ύστερης βυζαντινής περιόδου

α) προσδιορισμοί σε σύντομες εγκωμιαστικές αναφορές 451

β) εγκωμιαστικές εκφράσεις 454

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8: ΕΓΚΩΜΙΑΣΤΙΚΕΣ ΕΚΦΡΑΣΕΙΣ ΛΟΙΠΩΝ ΠΟΛΕΩΝ ΚΑΙ ΤΟΠΟΘΕΣΙΩΝ

α) λοιπές πόλεις	474
β) χωριά	514
γ) τόποι	516
Σύγκριση της Κωνσταντινούπολης με τη Θεσσαλονίκη	537
Σύγκριση της Κωνσταντινούπολης με τη Νίκαια	541

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 9: Ο ΑΘΩΣ: ΕΓΚΩΜΙΑΣΤΙΚΕΣ ΕΚΦΡΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΟΡΟΥΣ

543

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 10: ΕΓΚΩΜΙΑΣΤΙΚΕΣ ΕΚΦΡΑΣΕΙΣ ΝΑΩΝ ΚΑΙ ΜΟΝΩΝ

α) επίθετα που προσδιορίζουν ναούς-μονές	583
β) ναοί και μονές που μαρτυρούνται από δύο τουλάχιστον πηγές	587
γ) λοιπές αναφορές σε ναούς και μονές	623
δ) λοιπές πληροφορίες για ναούς-μονές	659
ε) περιγραφές ναών σε οπτασίες	661

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 11: Η ΦΥΣΗ

α) Εκφράσεις και μεταφορές της φύσης και των φυσικών στοιχείων	666
β) Εκφράσεις της ερήμου και ερημικών (ακατοίκητων) τόπων	699
γ) Υρτακηνός Θεόδωρος, Ἐκφρασις εἰς τόν παράδεισον Ἀγ. Ἄννης	708

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 12: ΛΟΙΠΕΣ ΕΚΦΡΑΣΕΙΣ

α) Εκφράσεις εικόνων - έργων τέχνης	727
β) Η έκφραση της Πηγής στην Κωνσταντινούπολη και του ύδατος αυτής	743
γ) Εκφράσεις ιερών αντικειμένων	752
δ) Εκφράσεις φυλακών αγίων	764

ε) Εκφράσεις σε θεάματα – οράματα	769
στ) Εκφράσεις κτηρίων	772
ζ) Εκφράσεις αντικειμένων	779
η) Λοιπές εκφράσεις	784
ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	788

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ: ΑΓΙΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΕΚΦΡΑΣΗ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ ΣΤΗΝ ΑΓΙΟΛΟΓΙΑ

Η Αγιολογία αποτελεί έναν σημαντικό κλάδο της βυζαντινής φιλολογικής παραγωγής. Πρόκειται για ένα είδος λογοτεχνικής έκφρασης που γνώρισε ξεχωριστή διάδοση σε όλες τις ιστορικές περιόδους του Βυζαντίου αλλά με διακυμάνσεις. Στις αγιολογικές πηγές συγκαταλέγονται οι *Βίοι Αγίων*, τα *Μαρτύρια*, οι *Διηγήσεις Θαυμάτων*, οι *Διηγήσεις για τη μετακομιδή λειψάνων*. Τα κείμενα αυτά αφηγούνται - άλλοτε σε λόγια και άλλοτε σε ανεπιτήδευτη γλώσσα - τη ζωή και τις πράξεις αγίων, καθώς και τη θαυματουργική μεταθανάτια δράση τους, την οποία οι συγγραφείς τους περιγράφουν χρησιμοποιώντας υπερβατικά στοιχεία στη διήγησή τους. Τα αγιολογικά έργα έχουν διδακτική διάθεση, γι' αυτό και σε γενικές γραμμές τυποποιούν τους ήρωές τους,¹⁸ προκειμένου να αποδώσουν την ταυτότητα και την έννοια της αγιότητας. Ωστόσο, μολονότι τα αγιολογικά κείμενα βρίθουν στερεοτύπων, των λεγόμενων *τόπων*, προσφέρουν πολύτιμες πληροφορίες για το πνευματικό κλίμα, την καθημερινή ζωή, την πολιτική κατάσταση και τις ιδιαίτερες οικονομικές συνθήκες της κάθε εποχής, αποτυπώνοντας έτσι με τον δικό τους ιδιαίτερο τρόπο την κοινωνία από την οποία απέρρευσαν. Δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις στις οποίες μέσα από την τυποποιημένη φρασεολογία των αγιολογικών κειμένων διακρίνονται συγκεκριμένες απόψεις και σαφής ιδεολογική τοποθέτηση του συγγραφέα τους¹⁹. Λόγω της θεματικής τους τα αγιολογικά κείμενα περιλαμβάνουν θεολογική διάσταση, την οποία εξετάζει η επιστήμη της Θεολογίας.

Το ενδιαφέρον για τη μελέτη της αγιολογίας ανάγεται στους Βολλανδιστές πατέρες και χρονολογείται από το 17ο αι. (Jean Bolland, 1595-1665), ως μια προσπάθεια καταγραφής της Ιστορίας της Εκκλησίας και των ηρώων της από κείμενα γραμμένα στα ελληνικά, λατινικά αλλά και σε ανατολικές γλώσσες.²⁰ Σε τρεις μεγαλειώδεις σειρές καθρεπτίζεται

¹⁸ Pratsch, *Topos*. Για τους τόπους στην αγιολογία βλ. και N. Delierneux, *L'exploitation des topoi hagiographiques: du cliché figé à la réalité codée*, *Byz.* 70 (2000), 57-90.

¹⁹ S. Efthymiadis, Introduction, στο *The Ashgate Research Companion to Byzantine Hagiography*, τ. II, *Genres and Contexts*, επιμ. S. Efthymiadis, Φάρακ/Μπέρλινγκτον 2014, 1.

²⁰ R. Godding, B. Joassart, X. Lequeux, F. de Vriendt and J. Van der Straeten, *Bollandistes, saints et légendes. Quatre siècles de recherche*, Βρυξέλλες 2007.

το σπουδαίο έργο των Βολλανδιστών περί την Αγιολογία: στα *Acta Sanctorum*, όπου συγκεντρώθηκε το αγιολογικό corpus των κειμένων, ταξινομημένων σύμφωνα με το εκκλησιαστικό ημερολόγιο (πρώτος τόμος: 1643 και τελευταίος: 1925), στο περιοδικό *Analecta Bollandiana*, το οποίο εκδίδεται από το 1882 μέχρι σήμερα και φιλοξενεί άρθρα για τη μελέτη των συναφών έργων και στα *Subsidia Hagiographica*, όπου από το 1886 μέχρι σήμερα εκδίδονται κείμενα, κατάλογοι χειρογράφων με αγιολογικά κείμενα. Στην τελευταία αυτή σειρά περιλαμβάνεται το θεμελιώδες εργαλείο για τους μελετητές της Αγιολογίας *Bibliotheca Hagiographica Graeca* (BHG) με πρώτη έκδοση από τον Hippolyte Delehaye (1859-1941) το 1895. Η δεύτερη - διπλάσια σε μέγεθος - έκδοση το 1909 περιείχε 1890 κείμενα. Η τρίτη έκδοση έγινε πλέον από τον François Halkin (1901-1988) το 1957 και συμπληρώθηκε με τα *Auctarium* (1969) και *Novum Auctarium* (1984). Η ταξινόμηση των παραδεδομένων κειμένων είναι αλφαβητική κατά το όνομα του αγίου.

Η Αγιολογία ως κλάδος της λογοτεχνικής παραγωγής του Βυζαντίου βρήκε ξεχωριστή θέση στη δεύτερη έκδοση (1897) της *Ιστορίας της Λογοτεχνίας* του Karl Krumbacher με ειδικό συγγραφέα τον Albert Ehrhard. Ο τελευταίος στη συνέχεια κατέγραψε και μελέτησε περίπου 2750 χειρόγραφα, δείχνοντας έτσι την αμφίδρομη στενή σχέση χειρόγραφης παράδοσης και αγιολογικών κειμένων. Το πρώτο μέρος του έργου του *Überlieferung und Bestand der hagiographischen und homiletischen Literatur der griechischen Kirche von den Anfängen bis zum Ende des 16. Jahrhunderts* (1937-1952) καλύπτει περισσότερες από 2500 σελίδες. Το δεύτερο τμήμα παραμένει αδημοσίευτο.

Περίπου την ίδια εποχή οι Ρώσοι μελετητές Chrysanthus Loparev και Alexander Rudakov ανίχνευσαν τις πληροφορίες που περιέχουν οι *Βίοι Αγίων* του 9ου και 10ου αι. αναδεικνύοντας το πλούσιο περιεχόμενό τους.²¹ Από την άλλη πλευρά στη Γαλλία ο κληρικός Jacques-Paul Migne (1800-1875) συγκέντρωσε και δημοσίευσε εκδόσεις βυζαντινών *Βίων αγίων* στην *Patrologia Graeca* (PG).

Η σπουδαιότητα των αγιολογικών κειμένων στη διερεύνηση και μελέτη των πτυχών της βυζαντινής κοινωνίας τονίστηκε από τους Η.

²¹ C. Loparev, *Vizantijskie zitija sviatyh VIII-IX vekov'*, VV 17 (1910), 1-224, 18 (1911), 1-147, 19 (1912), 1-51, A. P. Rudakov, *Ocherki Vizantijskoj Kul'tury Po Dannym Grecheskoj Agiografii*, Λονδίνο 1970 (ανατ.).

Delehaye και F. Halkin²². Το 1934 ο Delehaye δημοσίευσε το έργο *Cinq leçons sur la méthode hagiographique*. Ασχολήθηκε ιδιαίτερος με μάρτυρες. Κατ' αυτόν, ο μελετητής πρέπει να ορίσει την ταυτότητα και την αυθεντικότητα των αγίων, να προσδιορίσει την ιστορικότητα των στοιχείων των αγιολογικών κειμένων και να μελετήσει αυτά τα κείμενα και τα είδη τους. Τέλος να αποδείξει την ημερομηνία και τον τόπο ταφής ενός αγίου και να εξακριβώσει τα σχετικά με το λείψανό του.

Το 1935 ο Delehaye έδωσε τρεις διαλέξεις για τη βυζαντινή Αγιολογία στο Collège de France, οι οποίες δημοσιεύθηκαν από τους Βολλανδιστές το 1991 και αναφέρονται στον έλεγχο της ιστορικής αυθεντικότητας, τη διάκριση λογοτεχνίας και εκκλησιαστικής παράδοσης, το ζήτημα των θαυμάτων. Ήδη η Αγιολογία έχει ξεφύγει από την απόλυτη σύνδεσή της με τη Θεολογία και την εκκλησιαστική παράδοση.

Το μεγάλο έναυσμα για τη συστηματική και πολύπλευρη μελέτη των αγιολογικών κειμένων ως πηγής άντλησης πληροφοριών για την κοινωνία που περιγράφουν άρχισε με τις ρηξικέλευθες μελέτες του Peter Brown. Ο Ιρλανδός μελετητής εξέτασε την παρουσία και το ρόλο του αγίου στην κοινωνία²³ κατά την κρίσιμη εποχή της αργής μετάβασης από την ύστερη αρχαιότητα στο Μεσαίωνα. Με βάση την προβληματική πάνω στο θέμα των αγίων και τις νέες τάσεις στη μελέτη της αγιολογίας οργανώθηκε το 14ο Συμπόσιο Βυζαντινών Σπουδών του Πανεπιστημίου του Μπέρμπιχαμ από όπου προέκυψε ο τόμος *The Byzantine Saint*.²⁴

Νέες μέθοδοι στην ανάγνωση των αγιολογικών κειμένων χαράχθηκαν από τον Alexander Kazhdan, ο οποίος ασχολήθηκε κυρίως με κείμενα της μέσης περιόδου, τα οποία προσέγγισε ως καταγραφή αντιλήψεων και κοινωνικών μετασχηματισμών. Στον ίδιο Ρώσο Βυζαντινολόγο οφείλεται η διαθέσιμη στην ιστοσελίδα www.doaks.org ηλεκτρονική Τράπεζα Δεδομένων «Hagiography Database» (Dumbarton Oaks, 1998) για τους 8ο έως 10ο αι. Η εν λόγω Βάση Δεδομένων παρέχει

²² F. Halkin, L'hagiographie byzantine au service de l'Histoire, στο *13th International Congress of Byzantine Studies, Main Papers*, XI, Οξφόρδη 1966, 1-10 (= idem, *Recherches et documents d'hagiographie byzantine* [SH 51 (1971)], 260-269.)

²³ P. L. R. Brown, The Rise and Function of the Holy Man in Late Antiquity, *JRS* 61 (1971), 80-101. Με ορισμένες αναθεωρήσεις στις αρχικές σκέψεις: P. L. R. Brown, *Authority and the Sacred: Aspects of the Christianisation of the Roman World*, Κέιμπριτζ 1995, κεφ. 3.

²⁴ I. Ševčenko, *Observations on the study of Byzantine Hagiography in the Last Half – Century or Two Looks Back and One Look Forward*, Canadian Institute of Balkan Studies, Τορόντο 1995, σ. 3-7, 10.

πολυάριθμες δυνατότητες αναζήτησης με βάση λήμματα, γεγονότα και αποσπάσματα και σχετική με 118 αγίους εισαγωγή.²⁵ Σε αυτή τονίζεται ότι πλέον οι *Βίοι Αγίων* χρησιμοποιούνται και για να φωτίσουν όψεις της καθημερινής ζωής και της ιδεολογίας της εποχής. Προς το τέλος της ζωής του ο Kazhdan ασχολήθηκε με το πρωτοποριακό σε σύλληψη για την εποχή του έργο *History of Byzantine Literature*. Στον τόμο για την πρώτη περίοδο της μέσης βυζαντινής εποχής (650–850) το σημαντικότερο μέρος καταλαμβάνει η αγιολογία, όπου εξετάζονται οι τρόποι και τα μέσα έκφρασης των συγγραφέων. Ο Kazhdan αναλύει λογοτεχνικά τα κείμενα και τα τοποθετεί στο κοινωνικό και ιστορικό τους πλαίσιο.

Το έργο του Lennart Rydén (1931-2002) αφορά στην κριτική έκδοση τριών πολύ σημαντικών *Βίων* της βυζαντινής λογοτεχνίας: των Αγίων Συμεών και Ανδρέα κατά Χριστόν σαλών και του Αγίου Φιλαρέτου του Ελεήμονος. Ο Rydén τόνισε τη σημασία των κειμένων των 9ου και 10ου αι. ως βασικών για την εξέλιξη της αγιολογικής παραγωγής, εκτιμώντας παράλληλα ότι στους βυζαντινούς *Βίους Αγίων* μπορεί να ευρεθεί κάθε είδος αφηγηματικής δομής. Διάδοχός του στη σκανδιναβική έδρα Βυζαντινών Σπουδών στην Ουψάλα μέχρι το 2010 ήταν ο Jan-Olof Rosenqvist, επίσης εκδότης *Βίων Αγίων* με λογοτεχνική αξία.

Κατά τη δεκαετία μεταξύ του τέλους του 20ού και της αρχής του 21ου αι. δημοσιεύθηκε σημαντικός αριθμός μονογραφιών και συλλογικών έργων για τη Βυζαντινή Αγιολογία. Πολλές κριτικές εκδόσεις και μεταφράσεις έχουν δημοσιευθεί αυτοτελώς ως μονογραφίες ή ως άρθρα σε περιοδικά. Η έκδοση αγιολογικού κειμένου απαιτεί τη συλλογή χειρογράφων και τη δημιουργία στέμματος κωδίκων. Στην αγιολογία ως πηγή πληροφοριών έχει στραφεί τελευταία το διεθνές ενδιαφέρον, όπως διαφαίνεται από τη σχετική δραστηριότητα μεγάλων εκδοτικών οίκων, όπως οι Eastern Medieval Mediterranean (Brill), Belfast Byzantine Texts and Translations, Berliner Byzantinische Arbeiten, Birmingham Byzantine and Ottoman Monographs (Ashgate), Byzantina Upsaliensia, Byzantinisches Archiv, Corpus Christianorum, Le monde byzantine και Millenium Studies. Ακόμη και στην έγκριτη σειρά *Corpus Fontium Historiae Byzantinae* περιλαμβάνεται ο *Βίος* του Πατριάρχη Ιγνατίου, διότι θεωρείται κείμενο με απόλυτα ιστορικό ενδιαφέρον.²⁶ Πολύ πρόσφατα είδε το φως η νέα

²⁵ Efthymiadis, *Developments*, σ. 157–158, Pratsch, *Topos*, σ. 5-6.

²⁶ Efthymiadis, *Developments*, σ. 157–161.

έκδοση του *Βίου Βασιλείου του Νέου* από τις εκδόσεις του Dumbarton Oaks.²⁷

Στο νέο πολυεπίπεδο ενδιαφέρον για τα αγιολογικά κείμενα και τους συγγραφείς που τα συνέθεσαν αναφέρονται οι μονογραφίες για τον Νικήτα Δαβίδ Παφλαγόνα του Συμεών Πασχαλίδη²⁸ και τον Συμεών Μεταφραστή του Christian Høgel.²⁹

Πρωτοποριακοί ως προς τις προσεγγίσεις τους είναι δύο συλλογικοί τόμοι που εστιάζουν στους αγίους. Ο πρώτος, αφιερωμένος στον Peter Brown,³⁰ περιλαμβάνει μελέτες που εξετάζουν κείμενα από φιλολογική άποψη. Φιλολογικές και ιστορικές προσεγγίσεις προσφέρει επίσης ο τόμος *Οι Ηρωες της Ορθόδοξης Εκκλησίας. Οι Νέοι Άγιοι, 8ος - 16ος αι.,* επιμ. Ε. Κουντούρα-Γαλάκη, Αθήνα 2004.

Οι δύο τόμοι για την Αγιολογία που εκδόθηκαν πρόσφατα από τον Στέφανο Ευθυμιάδη αποτελούν την πιο σπουδαία συμβολή στην έρευνα για την Αγιολογία και απαραίτητο εργαλείο για κάθε μελετητή. Το ογκώδες αυτό έργο που καλύπτει όλες τις ιστορικές περιόδους της λογοτεχνικής παραγωγής των Βυζαντινών αποτελεί σταθμό για τη μελέτη των αγιολογικών κειμένων, καθώς εδώ εκτίθενται οι νέες τάσεις της έρευνας.³¹

Συμπερασματικά, μπορούμε να πούμε ότι τη σύγχρονη έρευνα ενδιαφέρει περισσότερο το κείμενο και το πλαίσιο του: τα πρόσωπα, ο συγγραφέας, η γλώσσα, το ύφος, τα πρότυπα, το κοινό στο οποίο

²⁷ D. Sullivan, A.-M. Talbot και S. McGrath, *The Life of St. Basil the Younger: Critical Edition and Annotated Translation of the Moscow Version* [Dumbarton Oaks Studies 45], Ουάσινγκτον, Π.Κ. 2014.

²⁸ Σ. Α. Πασχαλίδης, *Νικήτας Δαβίδ Παφλαγών - Το πρόσωπο και το έργο του. Συμβολή στη μελέτη της προσωπογραφίας και της αγιολογικής γραμματείας της προμεταφραστικής περιόδου*, Θεσσαλονίκη 1999.

²⁹ C. Høgel, *Symeon Metaphrastes. Rewriting and Canonization*, Κοπεγχάγη 2002 και idem, *Symeon Metaphrastes and the Metaphrastic Movement*, στο *The Ashgate Research Companion to Byzantine Hagiography*, τ. II, *Genres and Contexts*, επιμ. S. Efthymiadis, Φάραμ/Μπέρλινγκτον 2014, 181-196. Το θέμα του Μεταφραστή έχει απασχολήσει πλειάδα ερευνητών, π.χ. E. Schiffer, *Metaphrastic Lives and Earlier metaphraseis of Saints' Lives*, στο *Metaphrasis: Redactions and Audiences in Middle Byzantine Hagiography*, Όσλο 1996, καθώς συναρπάζει ως θεματική και προβληματική των κειμένων γενικότερα και όχι μόνο των αγιολογικών.

³⁰ *The Cult of Saints in Late Antiquity and the Middle Ages. Essays on the Contribution of Peter Brown*, επιμ. J. Howard-Johnston & P. A. Hayward, Οξφόρδη 1999.

³¹ *The Ashgate Research Companion to Byzantine Hagiography*, τ. I: *Periods and Places*, Φάραμ/Μπέρλινγκτον 2011, τ. II, *Genres and Contexts*, επιμ. S. Efthymiadis, Φάραμ/Μπέρλινγκτον 2014.

απευθυνόταν και το μήνυμά του. Έχει ήδη αναγνωρισθεί ότι η αγιολογία απηχεί την κοινωνία και επηρεάζεται από σύγχρονες τάσεις³² και πολλές μελέτες σχετικές με τη βυζαντινή ιστορία και κοινωνία στηρίζονται σε αγιολογικά κείμενα ως πηγή ισάξια με την ιστοριογραφία και άλλες πηγές. Τα αγιολογικά έργα εξετάζονται επίσης ως ρητορικά κείμενα.³³ Οπωσδήποτε όμως οι Βυζαντινολόγοι αντιμετωπίζουν αρκετά προβλήματα στη μελέτη των αγιολογικών έργων, καθώς πολλά έχουν διασωθεί ανώνυμα και κατά συνέπεια η χρονολόγησή τους και η εξακρίβωση του κοινωνικού τους πλαισίου είναι προβληματική.³⁴ Ωστόσο είναι πλέον εμφανής ο πλούτος από φιλολογική και ιστορική άποψη που προσφέρουν τα αγιολογικά κείμενα, πέρα πλέον από τις καθαρά θεολογικές αξιολογήσεις του είδους κατά το παρελθόν.

Στην παρούσα έρευνα θα ασχοληθούμε ειδικά με την αγιολογική παραγωγή της ύστερης βυζαντινής περιόδου που αρχίζει μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Φράγκους της Δ΄ Σταυροφορίας (1204) και κλείνει με το οριστικό τέλος της ιστορίας του Βυζαντίου με την πτώση της Βασιλεύουσας (1453). Η αγιολογία αυτή την τελευταία περίοδο του Βυζαντίου γνώρισε ιδιαίτερη άνθιση. Τότε συντάχθηκαν έργα για αγίους από προγενέστερες εποχές, αλλά και για σύγχρονες προσωπικότητες που τιμήθηκαν ως άγιοι. Κάποιοι *Βίοι* ή *Λόγοι* ενδεχομένως παραγγέλθηκαν για τα εγκαίνια ναών που ξαναχτίστηκαν ή ανακαινίσθηκαν επί Μιχαήλ Η΄ και Ανδρονίκου Β΄, καθώς πολλοί ναοί και μονές είχαν υποστεί καταστροφές μετά τη λατινική κατάκτηση ή χρησιμοποιήθηκαν από Λατίνους ή είχαν πάψει να χρησιμοποιούνται.³⁵

Τα κείμενα αυτά γράφτηκαν σε μια ιδιαίτερα κρίσιμη εποχή για το Βυζάντιο. Το κράτος ήταν συρρικνωμένο και απειλούμενο από την αυξανόμενη προέλαση των Οθωμανών, σε δραματική οικονομική ύφεση από την καταδυνάστευση των ιταλικών πόλεων, σε πολιτική αστάθεια και κοινωνική αταξία από τους εμφυλίους πολέμους. Από την άλλη πλευρά, έντονες θρησκευτικές διαμάχες σχετικά με το ζήτημα της Ένωσης των Εκκλησιών και τη διαφωνία περί Ησυχασμού – με φανερό

³² Efthymiadis, *Developments*, σ. 165-166.

³³ J. C. Skedros, *St. Demetrios of Thessalonici: Civic Patron and Divine Protector (4th – 7th c. CE)*, Διδακτορική Διατριβή, Harvard Divinity School, 1996, σ. 76, υποσ. 68.

³⁴ Efthymiadis, *Developments*, σ. 171.

³⁵ Ευγενικός Ιωάννης, *Ἐγκώμιον εἰς Ἄγ. Ἰάκωβον Πέρσην*, σ. 261-263, 268, Καλτσογιάννη - Κοτζάμπαση - Παρασκευοπούλου, *Θεσσαλονίκη*, σ. 194, Talbot, *Hagiography in Late Byzantium*, σ. 189-190, Talbot, *Old Wine*, σ. 23-26, Talbot, *Women*, σ. 24.

πολιτικό αντίκτυπο - συντάραξαν τη βυζαντινή κοινωνία. Υπό τις περιστάσεις αυτές, ορισμένοι λόγιοι ή και λιγότερο λόγιοι συγγραφείς αναζήτησαν την πνευματική και κοινωνική γαλήνη μέσα από τους αγίους και τη συγγραφή αγιολογικών κειμένων, αποτυπώνοντας παράλληλα τη ζοφερή εικόνα της ιστορικής πραγματικότητας που βίωναν. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση που αναφέρεται στον Βίον Αγ. Σάβα Νέου από τον Φιλόθεο Κόκκινο ότι, στις αρχές του 14ου αι., ο αυτοκράτορας Ανδρόνικος Β΄ ζήτησε από τους μοναχούς του Αγίου Όρους να μετακινηθούν σε οχυρωμένες μονές ή να μεταβούν σε πόλεις, ανίκανος να αντιμετωπίσει τις εισβολές Καταλανών και των Τούρκων συμμάχων τους. Τότε ο Άγιος Σάβας έφυγε δια θαλάσσης για την Ιερουσαλήμ,³⁶ καθώς ο δρόμος για την πατρίδα του Θεσσαλονίκη ήταν κλειστός. Κατά την πρώτη μαρτυρούμενη τουρκική επίθεση, πιθανότατα δια θαλάσσης, το 1325, αιχμαλωτίστηκαν πολλοί μοναχοί. Τότε έφυγαν πολλοί μοναχοί, μεταξύ αυτών ο Γρηγόριος Παλαμάς, με ένδεκα άλλους, για τη Θεσσαλονίκη. Σχεδίαζαν να πλεύσουν προς την Ιερουσαλήμ, όπως και ο Γρηγόριος Σιναΐτης. Ο Παλαμάς παρέμεινε στη Θεσσαλονίκη, ενώ ο Όσιος Γερμανός Μαρούλης Γερμανός μετέβη στην οχυρωμένη Λαύρα.³⁷

Στο επόμενο κεφάλαιο θα διερευνηθεί το πνευματικό κλίμα στο οποίο εντάσσεται η αγιολογική παραγωγή της εποχής.

³⁶ Φιλόθεος Κόκκινος, Βίος Αγ. Σάβα Νέου, 216, 30, 8-10.

³⁷ Laiou-Thomadakis, *Saints and Society*, σ. 84, 91-93.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

ΤΟ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΥΣΤΕΡΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟ

Η άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Σταυροφόρους το 1204 είχε ως αποτέλεσμα τη διάλυση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας και τη δημιουργία νέων πολιτικών μορφωμάτων. Το θλιβερό γεγονός είχε σοβαρό αντίκτυπο στη βυζαντινή κοινωνία και ολέθρια αποτελέσματα για το βυζαντινό πολιτισμό. Οι εισβολείς εσύλησαν τους ναούς, λεηλάτησαν τις περιουσίες των κατοίκων και παρέδωσαν τη Βασιλεύουσα στην πυρά. Τότε καταστράφηκαν βιβλιοθήκες και βιβλία χάθηκαν. Ο Νικήτας Χωνιάτης, αυτόπτης μάρτυρας των γεγονότων, δανειζόμενος τη φρασεολογία από τους θρήνους του Ιερεμία εκφράζει τον πόνο του για την άλωση της Πόλης και καταγράφει ανάμεσα στα άλλα τις πυρκαγιές που σάρωσαν την βυζαντινή πρωτεύουσα³⁸ καθώς και την πυρκαγιά που έκαψε την πολυτελή οικία του και την πολύτιμη βιβλιοθήκη του.³⁹

Από τα τρία ελληνικά κράτη (Ηπειρος, Τραπεζούντα, Νίκαια) που δημιουργήθηκαν μετά τη διάλυση του πολυεθνικού βυζαντινού κράτους, η αυτοκρατορία της Νίκαιας φάνηκε ότι αποτελούσε τη συνέχεια του Βυζαντίου, μια συνέχεια που είχε διακοπεί με την άλωση. Όχι μόνο λόγω γειτνίασης με την Κωνσταντινούπολη, αλλά και γιατί εκεί κατέφυγαν οι περισσότεροι υψηλοί αξιωματούχοι, και εκεί συνεχίστηκε η σειρά των Πατριαρχών Κωνσταντινουπόλεως. Εκεί εξελέγη ο πρώτος πατριάρχης 'εν εξορία', ο Μιχαήλ Δ' Αυτωρειανός (1208-1214), κάτοχος κλασικής παιδείας.⁴⁰ Ένα άλλο στοιχείο που ανέδειξε τη Νίκαια ως κληρονόμο του Βυζαντίου είναι το γεγονός ότι εκεί συγκεντρώθηκαν οι εκλεκτοί

³⁸ T. Madden, *The Fires of the Fourth Crusade in Constantinople, 1203-1204: A Damage Assessment*, *BZ* 84/85 (1991/1992), 72-85.

³⁹ Niketas Choniates. *Orationes et Epistulae*, 166.25-28, *CFHB* 3 (1972). Αλλά διέσωσε το χειρόγραφο με την *Ιστορία* του: J.-L. van Dieten, *Niketas Choniates: Erläuterungen zu den Reden und Briefen nebst einer Biographie*, Βερολίνο και Νέα Υόρκη 1971, 42-43. Για τους λογίους μέχρι το 1200 βλ. (επιμ.) S. Steckel, N. Gaul, M. Grünbart, *Networks of Learning. Perspectives on Scholars in Byzantine East and Latin West c. 1000-1200*, [*Byzantinistische Studien und Texte* 6], 2014.

⁴⁰ Φίλος του Μιχαήλ Χωνιάτη, από τις Επιστολές του οποίου μαθαίνουμε πόσο επηρέαζε την αυλή της Νίκαιας ο Μιχαήλ Αυτωρειανός: Φ. Κολοβού, *Μιχαήλ Χωνιάτης. Συμβολή στη μελέτη του βίου και του έργου του. Το corpus των Επιστολών*, Αθήνα 1999. (Επιστολές 5, 8, 41, 45.)

εκπρόσωποι των βυζαντινών λογίων. Στην αυλή του αυτοκράτορα Θεοδώρου Α΄ Λάσκαρη (1204-1222) βρήκαν καταφύγιο μετά την άλωση, για παράδειγμα, ο Νικήτας Χωνιάτης που καθιερώθηκε ως επίσημος πανηγυριστής του αυτοκράτορα, ο Νικόλαος Μεσαρίτης που διορίστηκε από τον Θεόδωρο Λάσκαρη να φέρει εις πέρας τις συζητήσεις με τους Λατίνους⁴¹, η οικογένεια του Νικηφόρου Βλεμμύδη, του πιο διάσημου διανοητή της Νίκαιας, όπως τον αποκάλεσε ο μαθητής του Γεώργιος Ακροπολίτης.⁴²

Κοινό χαρακτηριστικό των λογίων αυτών είναι η υψηλού επιπέδου κλασική παιδεία που είχαν λάβει, την οποία επεδείκνυαν με κάθε ευκαιρία στα γραπτά τους συνδυάζοντάς τη με επίκαιρα πολιτικά συμφραζόμενα. Το άγαλμα της Ωραίας Ελένης, που παραδόθηκε στην «άλογον και μανιώδη ορμήν» των Σταυροφόρων θυμίζει στον Νικήτα Χωνιάτη τον Όμηρο και τον Τρωικό Πόλεμο.⁴³ Περιγράφοντας ο ίδιος ιστορικός την πορεία των Σταυροφόρων προς Νότο λέει: «Ω, Έλλην ποταμέ Αλφειέ, μην πεις στους βαρβάρους της Σικελίας όσα έπαθαν οι Έλληνες ούτε να τους φανερώσεις όσα έκαναν κατά των Ελλήνων οι συμπατριώτες τους που εξεστράτευσαν εναντίον των Ελλήνων, για να μη στήσουν χορούς και παιανίσουν και στείλουν και άλλα στρατεύματα... ούτε στον Αλέξανδρο να πεις τα καθέκαστα». Αυτές οι μνείες που είναι διαποτισμένες από την κλασική παιδεία του συγγραφέα τους και ειδικά από τα ομηρικά έπη μπορεί να θεωρηθούν ενδεικτικές του πνευματικού κλίματος που επικρατούσε στην Κωνσταντινούπολη πριν από την άλωση. Αυτό το κλίμα μεταλαμπαδεύτηκε από τους ίδιους λογίους στη Νίκαια.

Η στροφή στην αρχαία ελληνική παράδοση είχε αρχίσει πιθανότατα πριν από το 1204, αλλά ενισχύθηκε ακόμα περισσότερο με τα θλιβερά γεγονότα της Δ΄ Σταυροφορίας. Οι Βυζαντινοί έχοντας απολέσει την Κωνσταντινούπολη, που υπήρξε για αιώνες το αποκλειστικό πολιτικό κέντρο εξουσίας και πηγή ιδεολογικής έμπνευσης, αναζήτησαν τις καταβολές τους στην αρχαία Ελλάδα. Μετά το 1204 άρχισε λοιπόν να σχηματίζεται ολοένα και πιο έντονα η ιδέα ότι οι Βυζαντινοί ήταν

⁴¹ Βλ. Μ. Angold, *A Byzantine Government in Exile. Government and Society under the Lascarids of Nicaea 1204-61*, Οξφόρδη 1975, Η. Γιαρένης, *Η συγκρότηση και η εδραίωση της αυτοκρατορίας της Νίκαιας*, Αθήνα 2008.

⁴² Γ. Ακροπολίτης, *Χρονική Συγγραφή*, 32, 39, R. Macrides, *George Akropolites, The History*, Οξφόρδη 2007, 9.

⁴³ *Nicatae Acominati Choniatae, Narratio de statuis antiquis quas Franci post captam anno 1204 Constantinopolin destruxerunt*, έκδ. F. Wilken, Λεψία 1830, 20.

απόγονοι όχι μόνο των Ρωμαίων αλλά και των αρχαίων Ελλήνων. Οι Βυζαντινοί έχοντας χάσει τους πολιτικούς δεσμούς με το προγενέστερο βυζαντινό παρελθόν αναζήτησαν την εθνική και πολιτιστική τους συνέχεια στους αρχαίους Έλληνες. Ο ιδεολογικός αυτός προσανατολισμός και η ανανέωση του ενδιαφέροντος για την ελληνική αρχαιότητα καλλιιεργήθηκε έντονα περισσότερο στη Νίκαια, χάρη στους μετανάστες εκεί λογίους. Στη συνέχεια το πνευματικό περιβάλλον της Νίκαιας αποτέλεσε τη βάση για την ανάπτυξη της πνευματικής παραγωγής μετά την ανακατάληψη της Κωνσταντινούπολης το 1261.

Η πνευματική ζωή ήταν ιδιαίτερα έντονη κατά την Παλαιολόγεια περίοδο.⁴⁴ Η πνευματική κίνηση της τελευταίας φάσης του Βυζαντίου χαρακτηρίστηκε *Βυζαντινή Αναγέννηση*.⁴⁵ Το ανθρωπιστικό κίνημα της Παλαιολόγειας Αναγέννησης εξέφραζε την ταύτιση των Βυζαντινών με τους αρχαίους όπως αυτή εκδηλωνόταν στη συνέχιση της γλώσσας και του πολιτισμού.⁴⁶ Η κυριαρχία της ελληνικής συνείδησης ερμηνεύεται ως προσπάθεια αλλαγής των ταπεινώσεων από τους Λατίνους με την οικειοποίηση του μεγαλείου του παρελθόντος.⁴⁷ Χάρη στην υποστήριξη πολλών μορφωμένων με κοινά ενδιαφέροντα η φιλολογία της πρώιμης Παλαιολόγειας περιόδου εξελίχθηκε σε σημαντική επιστήμη με θαυμαστά επιτεύγματα.⁴⁸

Όμως, η ανάκαμψη της Παλαιολόγεια περιόδου διεύρυνε το ενδιαφέρον για την κλασική κληρονομιά. Τα αποτελέσματα της φιλολογικής δραστηριότητας ήταν έξοχα και η παραγωγή μεγάλη. Οι ίδιοι οι συγγραφείς φρόντιζαν για την έκδοση και τη διάδοση των κειμένων τους.⁴⁹ Το ύφος μπορεί να είναι εξεζητημένο αττικίζον κι όχι απλό και σαφές. Πέρα από τα καθιερωμένα γραμματειακά είδη, λίγα έργα, όπως τα ιπποτικά μυθιστορήματα, εγράφησαν στη δημώδη γλώσσα. Τα ιστοριογραφικά έργα είναι εκτενή και αναφέρονται σε σύγχρονα γεγονότα και οι συγγραφείς τους χρησιμοποιούν συχνά τα αρχαία

⁴⁴ Tinnefeld, *Intellectuals*, σ. 153.

⁴⁵ Mergiali, *L'enseignement*, σ. 11.

⁴⁶ Saradi, *Classical Tradition*, σ. 21-22.

⁴⁷ Mergiali, *L'enseignement*, σ. 96.

⁴⁸ Hunger, *Wissenschaft und Kunst*, σ. 139.

⁴⁹ Π.χ. ο Νικηφόρος Χούμνος φρόντισε για την έκδοση του έργου του και κατέγραψε τους τίτλους. Σώζονται όλα τα έργα του. Το ίδιο ισχύει και για τον Θεόδωρο Μετοχίτη: Ševčenko, *Theodore Metochites*, σ. 20.

πρότυπα,⁵⁰ όπως στην περίπτωση του Γεωργίου Παχυμέρη που συνέγραψε την Ιστορία του επηρεασμένος από τον Θουκυδίδη, όπως φαίνεται από τη φρασεολογία του αλλά και από την παράθεση δημηγοριών στο πόνημά του.⁵¹ Οι λόγιοι αντάλλαξαν συχνά επιστολές, γι' αυτό ο αριθμός τους είναι μεγάλος, περίπου 15480 μας έχουν σωθεί.⁵² Ήταν ένας τρόπος επικοινωνίας και ανταλλαγής απόψεων, που ενίοτε ήταν αντίθετες με αυτά που πρέσβευαν οι ιθύνοντες, ίσως γι' αυτό το λόγο οι συντάκτες τους επιλέγουν να γράψουν σε ύφος περίπλοκο και δυσνόητο. Οι Λόγιοι είναι μακροσκελείς και πομπώδεις. Ποίηση εγράφη αρκετή σε ιαμβικό μέτρο και λιγότερη σε εξάμετρο.⁵³

Ειδικά η συγγραφή αγιολογικών κείμενων γνώρισε ξεχωριστή άνθιση. Το ύφος αρκετών αγιολογικών έργων είναι σαφώς ρητορικό, ενώ υπάρχουν και κείμενα σε δημωδέστερη γλώσσα (Ρωμύλος, Αθανάσιος Μετεωρίτης). Θα μπορούσαμε στη δεύτερη περίπτωση να υποθέσουμε ότι γράφτηκαν από συγγραφείς που δεν είχαν λάβει υψηλή παιδεία όπως οι άλλοι ομότεχνοί τους, ο πολυγραφότατος Φιλόθεος Κόκκινος ή ο επίσης παραγωγικός Κωνσταντίνος Ακροπολίτης. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι η γλώσσα που χρησιμοποιούν οι συγγραφείς αγιολογικών κειμένων συμβαδίζει με την κοινωνική προέλευσή τους. Πού όμως οφείλεται η έντονη αγιολογική δραστηριότητα αυτή την περίοδο; Η εποχή με τις έντονες διαμάχες περί την Ένωση των Εκκλησιών και περί τους Ησυχαστές οπωσδήποτε ευνοούσε τη συγγραφή αγιολογικών έργων. Από την άλλη πλευρά, η στροφή προς τη συγγραφή νέας παραλλαγής παλαιότερων Βίων⁵⁴ θα μπορούσε να συμβαδίζει με το γενικότερο πνευματικό κλίμα της στροφής προς την αρχαιότητα που διακρίνει τη λογοτεχνική παραγωγή της εποχής. Σε μια εποχή πολιτικής αστάθειας οι λόγιοι στράφηκαν προς τους επίσημους προστάτες των πόλεων τους αιτώντας από αυτούς βοήθεια για τις δύσκολες στιγμές που βίωναν. Είναι χαρακτηριστικό ότι αυτή την εποχή συντάσσεται ο Βίος του Αγίου

⁵⁰ Mango, *Ιστορία του Βυζαντίου*, σ. 381.

⁵¹ Βλ. Σ. Λαμπάκης, *Γεώργιος Παχυμέρης: Πρωτέκδικος και δικαιοφύλαξ: Εισαγωγικό δοκίμιο*, Αθήνα 2004.

⁵² M. Grünbart, *Epistularum Byzantinorum Initia*, Χίλντεσχαϊμ-Ζυρίχη-Νέα Υόρκη 2001.

⁵³ Mango, *Ιστορία του Βυζαντίου*, σ. 381, 384.

⁵⁴ Βλ. M. Hinterberger, *Hagiographische Metaphrasen. Ein möglicher Weg der Annäherung an die Literarästhetik der frühen Palaiologenzeit*, στο A. Rhoby και E. Schiffer (επιμ.), *Imitatio-Aemulatio-Variatio: Akten des internationalen wissenschaftlichen Symposiums zur byzantinischen Sprache und Literatur (Wien, 22.-25. Oktober 2008)*, Βιέννη 2010, 137–151.

Διομήδους, προστάτη της Νικομήδειας, από τον Μάξιμο Πλανούδη. Επίσης γράφονται πολυάριθμα κείμενα για τον Άγιο Δημήτριο - επίσημο προστάτη άγιο της Θεσσαλονίκης ήδη από τον 7ο αι.⁵⁵ - όταν η πόλη βρίσκεται στο επίκεντρο πολιτικής διαμάχης με τους Ζηλωτές και όταν πολιορκείται από τους Οθωμανούς.⁵⁶ Το έντονο ρητορικό ύφος αντανακλά την υψηλή παιδεία των συγγραφέων που προβάλλουν με κάθε τρόπο τις γνώσεις τους αλλά και τη στέρεη θεολογική τους κατάρτιση. Οι συζητήσεις για την Ένωση των Εκκλησιών και η συμβίωση με τους Λατίνους οδήγησε τους λογίους στη συγγραφή αντιρρητικών πραγματειών εναντίον των Λατίνων, ενώ για τη διαμάχη περί Ησυχασμού γράφτηκαν ανάλογα έργα.⁵⁷ Στη διάθεση των λογίων υπήρχαν εγχειρίδια ρητορικής ή θεωρητικές πραγματείες για το λεξιλόγιο και το ύφος.⁵⁸

Περίπου εκατόν πενήντα λόγιοι έδρασαν στην Κωνσταντινούπολη, τη Θεσσαλονίκη, τη Νίκαια, την Τραπεζούντα, το Μυστρά και την Άρτα. Από την επιστολογραφία τους φαίνεται ότι γνωρίζονταν.⁵⁹ Οι κυριότεροι κύκλοι λογίων βρισκόνταν στην Κωνσταντινούπολη και τη Θεσσαλονίκη και από το δεύτερο ήμισυ του 14ου αι. στο Δεσποτάτο του Μορέως, λόγω των ιστορικών συνθηκών. Ορισμένοι διανοούμενοι στην Τραπεζούντα, την Κύπρο, την Κρήτη, τη Φιλαδέλφεια, τη Βέροια, τη Λήμνο, τη Λέσβο και τις Σέρρες σχετίζονταν στενά με λογίους της πρωτεύουσας.⁶⁰ Το κοινό στο οποίο απευθύνονταν ανήκε στην ανώτερη τάξη και στην ίδια κλειστή φιλολογική ομάδα.⁶¹ Πάντως, εκτός από το καλλιεργημένο κοινό που μπορούσε να εκτιμήσει το επιτηδευμένο ύφος, φιλολογικό ενδιαφέρον διέθετε και κοινό που δε γνώριζε την κλασσική γλώσσα, όπως μαρτυρούν οι παραφράσεις αρχαϊζόντων έργων.⁶²

Μεγάλες χορηγίες για τους λογίους προέρχονταν από τα κέντρα εξουσίας: (κατά φθίνουσα σειρά) την αυτοκρατορική αυλή, ιδιαίτερα πριν

⁵⁵ F. A. Bauer, *Eine Stadt und Ihr Patron. Thessaloniki und der Heilige Demetrios*, Ρέγκενσμπουργκ 2013, σ. 395-404.

⁵⁶ G. T. Dennis, *The Second Turkish Capture of Thessalonica, 1391, 1394 or 1430?*, BZ 57 (1964), 53-64.

⁵⁷ Mango, *Ιστορία του Βυζαντίου*, σ. 381-382.

⁵⁸ Mergiali, *L'enseignement*, σ. 98.

⁵⁹ Mango, *Ιστορία του Βυζαντίου*, σ. 382.

⁶⁰ Mergiali, *L'enseignement*, σ. 238.

⁶¹ Ševčenko, *Society and intellectual life*, σ. 76.

⁶² Mergiali, *L'enseignement*, σ. 98.

τους εμφυλίους πολέμους της δεκαετίας του 1320, τις περιφερειακές αυλές,⁶³ αριστοκράτες και πλούσιους που διέθεταν φιλολογικούς κύκλους, το Πατριαρχείο και μητροπολίτες.⁶⁴ Κατά τη βασιλεία του Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγου, κατεβλήθη προσπάθεια υπέρ της πνευματικής καλλιέργειας.⁶⁵ Κατά τη βασιλεία του Ανδρονίκου Β΄ όμως, παρά τις πολιτικές και οικονομικές αδυναμίες, η πολιτιστική στάθμη ήταν υψηλότερη. Τη δράση των διανοουμένων αποδεικνύει η μεγάλη αντιγραφή χειρογράφων από σημαντικές προσωπικότητες αλλά και τα πολλά αντίγραφα ανώνυμων γραφέν που σώζονται.⁶⁶ Ο Ανδρόνικος υποστήριξε την επιστήμη και ήταν ικανός στις φιλοσοφικές συζητήσεις ως γνώστης του Πλάτωνα. Ο Ανδρόνικος Γ΄ ήταν φίλος των λογίων, ο Ιωάννης ΣΤ΄ φρόντισε για την παιδεία και δημιούργησε λογοτεχνικό κύκλο. Ο Ιωάννης Ε΄ ενδιαφέρθηκε λίγο για την παιδεία και την επιστήμη. Ο υιός του Μανουήλ Β΄ ήδη ως συναυτοκράτορας στη Θεσσαλονίκη περιβαλλόταν από λογίους και διατήρησε τη συνήθεια αυτή όταν διαδέχθηκε τον πατέρα του.⁶⁷ Κατά τα έτη 1391-1453 ως αυτοκράτορας προστατεύει στην αυλή του και εμπνύει κάποιους εκλεκτούς, επιδρώντας και με τη δική του λογοτεχνική παραγωγή.⁶⁸ Υπό την αιγίδα του πραγματοποιούνταν συγκεντρώσεις, τα 'θέατρα',⁶⁹ η παρουσίαση και εκτίμηση έργων από έμπειρο, σπουδαίο κοινό, που μπορεί να εκδηλώνει τον ενθουσιασμό του και με χειροκροτήματα.⁷⁰ Ένα λογοτεχνικό έργο αποκτούσε έτσι δημοτικότητα. Περνούσε από τα μέλη ενός λογοτεχνικού κύκλου, τα οποία το διάβαζαν κατ' επανάληψη, το μάθαιναν ή αντέγραφαν αποσπάσματα. Υπήρχε συναγωνισμός μεταξύ των

⁶³ Και μη ελληνικές αυλές παρείχαν υποστήριξη σε συγγραφείς: Ševčenko, *Society and intellectual life*, σ. 82.

⁶⁴ Mango, *Ιστορία του Βυζαντίου*, σ. 383.

⁶⁵ Mergiali, *L'enseignement*, σ. 15.

⁶⁶ Wilson, *Scholars*, σ. 229. Για τα χειρόγραφα βλ. ενδεικτικά Σ. Κοτζάμπαση, *Βυζαντινά χειρόγραφα από τα μοναστήρια της Μικράς Ασίας, Έφεσος*, Αθήνα 2004.

⁶⁷ Matschke, Tinnfeld, *Gesellschaft*, σ. 303-304, 306-307.

⁶⁸ Mergiali, *L'enseignement*, σ. 165.

⁶⁹ Η ακτινοβολία τους ξεπερνούσε τα όρια της πρωτεύουσας: Mergiali, *L'enseignement*, σ. 170. Υπήρχαν σε ολόκληρη τη βυζαντινή εποχή αλλά συχνότερα κατά την Παλαιολόγεια περίοδο: H. Hunger, *Classical Tradition* σ. 37. Καλούνταν έτσι πιθανότατα γιατί η λειτουργία τους αναπλήρωνε την παλαιά θεατρική σκηνή: Hunger, *Imitation*, σ. 18. Βλ. *Theatron: Rhetorische Kultur in Spätantike und Mittelalter*, επιμ. M. Grünbart, [Millennium Studien 13], Βερολίνο – Νέα Υόρκη 2007.

⁷⁰ Mergiali, *L'enseignement*, σ. 168 και υποσ. 822.

συγγραφέων.⁷¹ Η επιδοκμασία ενός λογίου πιστοποιούσε την καλλιέργειά του.⁷² Η επαναλαμβανόμενη επιτυχία ήταν η αποζημίωση του ρήτορα και αύξανε το γόητρό του.⁷³ Πρακτικότερα, εκτός από τη δόξα του λογίου, η επευφημία από τους ειδήμονες μπορεί να οδηγούσε σε υψηλά κρατικά ή εκκλησιαστικά αξιώματα.⁷⁴

Πολλά χειρόγραφα της ύστερης βυζαντινής εποχής είναι σημαντικά για την αποκατάσταση των αρχαίων κειμένων. Υπήρξε ενδιαφέρον για ποικίλα κείμενα (λογοτεχνικά έργα, θετικές επιστήμες, τεχνικά ζητήματα) που έτσι διασώθηκαν.⁷⁵ Ο αριθμός των ελληνικών χειρογράφων της πρώιμης Παλαιολόγειας περιόδου π.χ. είναι μεγάλος, για πολλούς αρχαίους Έλληνες συγγραφείς πρόκειται για τα παλαιότερα χειρόγραφα, για άλλους για τα καλύτερα. Από αυτά αποδεικνύεται ότι εκτός από τους επαγγελματίες φιλόλογους υπήρχαν και πολλοί μη ειδικοί με φιλολογικά ενδιαφέροντα. Οι φιλόλογοι της εποχής αυτής έθεσαν τις βάσεις για τη σύγχρονη κριτική κειμένων. Η εποχή αυτή είναι σημαντική για την ιστορία της παράδοσης της κλασικής λογοτεχνίας και λόγω της ζωηρής αντιγραφικής δραστηριότητας.⁷⁶ Λόγιοι και αριστοκράτες διανοούμενοι αναζητούσαν αρχαία κείμενα, δανείζονταν χειρόγραφα και δημιουργούσαν βιβλιοθήκες. Η βυζαντινή φιλολογική παράδοση βασίστηκε κυρίως στην Ύστερη Αρχαιότητα και τη Δευτέρα Σοφιστική. Ιδιαίτερα δημοφιλείς υπήρξαν ρήτορες που ενδιέφεραν και αποτελούσαν πρότυπα προς μίμηση, όπως ο Λουκιανός, ο Αίλιος Αριστείδης, ο Λιβάνιος, ο Συνέσιος και οι Καππαδόκες Πατέρες. Το ύφος τους αποτελούσε διαχρονικό παράδειγμα άψογης έκφρασης.⁷⁷ Η αρχαία ελληνική λογοτεχνία διέθετε θησαυρό φράσεων και ιδεών για τη γλώσσα στην οποία επικοινωνούσαν και έγραφαν οι λόγιοι του 14ου αι.⁷⁸ Οι διανοούμενοι χρησιμοποιούσαν λόγια γλώσσα, αναζητούσαν την αττική καθαρότητα.⁷⁹ Οι Βυζαντινοί μορφώνονταν για την προσωπική τους

⁷¹ Hunger, *Imitation*, σ. 18-19.

⁷² Mergiali, *L'enseignement*, σ. 170.

⁷³ Hunger, *Classical Tradition*, σ. 37.

⁷⁴ Mergiali, *L'enseignement*, σ. 238, Ševčenko, *Theodore Metochites*, σ. 20.

⁷⁵ Reynolds & Wilson, *Αντιγραφείς και Φιλολογοί*, σ. 98-99. Στους λόγιους της εποχής οφείλουμε τη διατήρηση αρχαίων συγγραφέων όπως ο Ιάμβλιχος και ο Νόννος Πανοπολίτης: Ševčenko, *Theodore Metochites*, σ. 22.

⁷⁶ Hunger, *Wissenschaft und Kunst*, σ. 124, 147.

⁷⁷ Mango, *Ιστορία του Βυζαντίου*, σ. 384.

⁷⁸ Nicol, *Church and Society*, σ. 59-60.

⁷⁹ Mergiali, *L'enseignement*, σ. 96-97.

ικανοποίηση ή για να μπορούν να αντιμετωπίσουν τους πνευματικούς τους αντιπάλους, όπως στην περίπτωση των Θεοδώρου Μετοχίτη και Νικηφόρου Χούμνου, που ήταν αντίζηλοι κοινωνικά και πολιτικά.⁸⁰ Διανοούμενοι έγραφαν και έργα για να τα στείλουν σε ενδιαφερόμενους φίλους και γνωστούς ή αντήλλασαν σκέψεις προφορικά και γραπτά.⁸¹ Οι λόγιοι όμως εργάζονταν κυρίως ατομικά. Δανείζονταν βιβλία,⁸² αλλά σπάνια συνεργάζονταν στις έρευνές τους. Αναγνώριζαν τους αρχαίους, αλλά σπάνια τους άμεσους προκατόχους ή συγχρόνους τους.⁸³ Η πνευματική ζωή καθοριζόταν κυρίως από την ατομική πρωτοβουλία και τις προσωπικές λογοτεχνικές και επιστημονικές προτιμήσεις των λογίων.⁸⁴ Βεβαίως πολλοί λόγιοι έγραφαν κατά παραγγελία. Ελάσσονες λόγιοι προσπαθούσαν να επιβιώσουν από τις φιλολογικές τους δραστηριότητες ή κάνοντας επίδειξη ευγλωττίας κολάκευαν την εξουσία.⁸⁵ Η έλλειψη βιβλίων αποτελούσε τη μεγαλύτερη έγνοια τους. Τους λογίους απασχολούσε επίσης η ανεπάρκεια χαρτιού. Επειδή η τιμή των βιβλίων ήταν υψηλή, οι λόγιοι επίσης συνέλεγαν και αντέγραφαν χειρόγραφα, ιδιαιτέρως κατά το δεύτερο ήμισυ του 13ου αι. και το πρώτο ήμισυ του 14ου αι.⁸⁶ Ενοχλούνταν από την κατάσταση των βιβλιοθηκών στις οποίες εργάζονταν.⁸⁷ Από το δεύτερο ήμισυ του 14ου αι. οι λόγιοι έχουν συνείδηση της πνευματικής παρακμής, ωστόσο καλλιεργούν τα γράμματα, προσηλωμένοι στα αρχαία πρότυπα.

Την εποχή των Παλαιολόγων οι πληροφορίες μας για τις

⁸⁰ Αρχικά ο Μετοχίτης ήταν μαθητής του Χούμνου: Matschke, Tinnefeld, *Gesellschaft*, σ. 251. Η διένεξή τους ξεσπά από 1324/1325 έως τα μέσα του 1326. Ο Χούμνος αντιπροσώπευε το απλούστερο, σαφέστερο, λακωνικότερο ύφος, ο Μετοχίτης το εξεζητημένο, κομψό ύφος, την αρχαία καθαρότητα: Browning, *Language of Byzantine Literature*, σ. 124, Mergiali, *L'enseignement*, σ. 57. Υπήρχε γενικότερη ιδεολογική διάσταση ανάμεσα στον Χούμνο και εκκλησιαστικούς κύκλους από τη μια και τον Μετοχίτη, το Γρηγορά και τους περί τον αυτοκράτορα από την άλλη: Κωνσταντακοπούλου, *Βυζαντινή Θεσσαλονίκη*, σ. 138. Βλ. και N. Gaul, *Thomas Magistros und die spätbyzantinische Sophistik. Studien zum Humanismus urbaner Eliten in der frühen Palaiologenzeit* [Mainzer Veröffentlichungen zur Byzantinistik 10], Βίμπαντεν 2011.

⁸¹ Matschke, Tinnefeld, *Gesellschaft*, σ. 248, 250.

⁸² Σπάνια αποκτούσαν ιδιωτική βιβλιοθήκη, όπως π.χ. ο Ιωάννης Ηρακλείας, Θεόδωρος Μετοχίτης, Νικηφόρος Χούμνος, Θεοδώρα Ραούλαινα, Ιωσήφ Βρυνένιος: Mergiali, *L'enseignement*, σ. 110 και υποσ. 519.

⁸³ Nicol, *Church and Society*, σ. 47-48.

⁸⁴ Mergiali, *L'enseignement*, σ. 13.

⁸⁵ Mergiali, *L'enseignement*, σ. 106, Ševčenko, Theodore Metochites, σ. 20.

⁸⁶ Mergiali, *L'enseignement*, σ. 109, 238.

⁸⁷ Ševčenko, Theodore Metochites, σ. 23.

μορφωμένες γυναίκες είναι περιορισμένες. Οι μοναδικές περιπτώσεις μορφωμένων γυναικών προέρχονται από την αριστοκρατία. Γνωστή για την παρουσία της στους πνευματικούς κύκλους είναι η Θεοδώρα Ραούλαινα και λίγο μεταγενέστερα η Ειρήνη Χούμναινα Παλαιολογίνα.⁸⁸

Η μυστική πνευματικότητα αναζωογονείται στο Άγιο Όρος από το 14ο αι. και στα μέσα του αιώνα αυτού αποτελεί διαφορετική τάση του βυζαντινού πνεύματος που αντιτίθεται στον ανθρωπισμό. Οι περισσότεροι διανοούμενοι πρεσβεύουν τον ορθολογισμό που στηρίζεται στην αρχαία σκέψη. Οι άνθρωποι της Εκκλησίας, κυρίως οι Ησυχαστές μοναχοί και μέρος του κλήρου, υποστηρίζουν τη διπλή αλήθεια της αποκάλυψης και της κοσμικής μόρφωσης. Μια τρίτη τάση θεωρεί ότι η επιστήμη προηγείται της θεϊκής γνώσης, έχοντας προπαρασκευαστικό ρόλο, καθαίροντας το πνεύμα για την έσχατη αλήθεια. Τη συμμαχία λογικής και πίστης πρεσβεύει λ.χ. ο Ιωσήφ Φιλόσοφος ή Ρακενδύτης. Το 15ο αι. τη βάση και το σύμβολο της σκέψης αποτελούσε η επιστροφή στον αρχαίο ελληνισμό. Κατά το πρώτο τέταρτο του 15ου αι. η Εκκλησία εξασφάλιζε κατά το μεγαλύτερο μέρος και την εκπαίδευση, ιδίως τη στοιχειώδη.⁸⁹ Λίγο πριν την πτώση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας η σπανιότητα των βιβλίων εμπόδιζε τη διδασκαλία, η πλειοψηφία των λογίων κατέφυγε στη Δύση,⁹⁰ παρατηρήθηκε παρακμή στη γλώσσα.⁹¹

Ακολουθώς δίδονται στοιχεία για το βίο και το έργο των σημαντικότερων συγγραφέων αγιολογικών κειμένων της ύστερης βυζαντινής περιόδου, γιατί θα διαφωτίσουν τις απόψεις τους ή τις προτιμήσεις τους στα εγκώμια που συνέγραψαν.

Γουδέλης Θεοδόσιος (μέσα ή δεύτερο ήμισυ του 12ου αι.-13ος αι.)

Καταγόταν από διακεκριμένη οικογένεια. Καλείται Κωνσταντινουπολίτης ή Βυζάντιος. Υπήρξε μοναχός στην Πάτμο⁹² και

⁸⁸ A. Hero, *A Woman's Quest for Spiritual Guidance: The Correspondence of Princess Irene Eulogia Choumnaina Palaiologina*, Μπούκλαϊν 1986.

⁸⁹ Mergiali, *L'enseignement*, σ. 13, 85, 178, 183, 193.

⁹⁰ Κάποιοι προσκαλούνταν για να διδάξουν την ελληνική γλώσσα: Mergiali, *L'enseignement*, σ. 239.

⁹¹ Mergiali, *L'enseignement*, σ. 221.

⁹² Γουδέλης Θεοδόσιος, Βίος Όσ. Λεοντίου, σ. 11-13.

πρέπει να χρησιμοποιήσει την πλούσια βιβλιοθήκη της μονής για τη μόρφωσή του.⁹³

Σαββαΐτης Ακάκιος (τέλη 12ου–αρχές 13ου αι.)

Ήταν μοναχός της Mar Saba στην έρημο της Ιουδαίας.⁹⁴ Ιδρυτής κοινοβιακού βίου στο Άγιο Όρος.⁹⁵

Νικηφόρος Βλεμμύδης (Κωνσταντινούπολη 1197–1272)

Υπήρξε λόγιος μοναχός, ο σημαντικότερος σοφός και διδάσκαλος στην αυτοκρατορία της Νίκαιας, στην οποία μετέβη επτά ετών. Αγαπούσε τα γράμματα και ήταν πολυμαθής, με πολλές εγκυκλοπαιδικές γνώσεις. Σπούδασε ιατρική και φιλοσοφία στη Σμύρνη, από τον ερημίτη Πρόδρομο στη Βιθυνία διδάχθηκε μαθηματικά και αστρονομία. Έπειτα σπούδασε θεολογία στη Νίκαια. Διετέλεσε ηγούμενος στη μονή Γρηγορίου του Θαυματουργού στην Έφεσο. Ανέπτυξε φιλολογική δραστηριότητα, έγραψε για ποικίλα θέματα (και ρητορικά έργα) και ταξίδεψε σε διάφορα μέρη της παλαιάς αυτοκρατορίας - σε λατινική κυριαρχία πλέον -, στη Θεσσαλονίκη, το Άγιο Όρος τη Λάρισα, καθώς και στη Θράκη, αναζητώντας για τη σχολή του χειρόγραφα και βιβλία που δεν μπορούσε να βρει στη Μικρά Ασία και είχαν διασκορπιστεί κατά τη λεηλασία της Κωνσταντινούπολης από τους Φράγκους. Υπό την επίδρασή του παρατηρείται άνθιση στην εκπαίδευση. Ένας από τους πιο διακεκριμένους μαθητές του ήταν ο αυτοκράτορας Θεόδωρος Β'.⁹⁶ Κάθε δυτική επίδραση ήταν απορριπτέα μετά την εισβολή της Δύσης στο Βυζάντιο κατά την Δ' Σταυροφορία. Πολλοί βυζαντινοί λόγιοι θυμούνταν τις αρχαίες παραδόσεις και τόνιζαν ότι σκέφτονταν και μιλούσαν στη γλώσσα των σημαντικότερων αρχαίων φιλοσοφικών έργων. Αυτό ίσχυε

⁹³ Γουδέλης Θεοδόσιος, Βίος Όσ. Λεοντίου, σ. 173.

⁹⁴ Talbot, *A Unique Saint's Life*, σ. 57.

⁹⁵ Σαββαΐτης Ακάκιος, Παραλλαγή βιογραφίας Αγ. Αθανασίου Αθωνίτου, σ. 285.

⁹⁶ Hunger, *Wissenschaft und Kunst*, σ. 126-127, Κατσαρός, *Γράμματα*, σ. 192, Magdalino, *L'Orthodoxie des astrologues*, σ. 135, Matschke, *Tinnefeld, Gesellschaft*, σ. 282, 331, Mergiali, *L'enseignement*, σ. 11, Reynolds & Wilson, *Αντιγραφείς και Φιλολογοί*, σ. 92-93, Runciman, *Βυζαντινή Αναγέννηση*, σ. 70-71, Ševčenko, *Theodore Metochites*, σ. 19 και σ. 24, υποσ. 26.

κυρίως για τον επίλεκτο κύκλο του Νικηφόρου Βλεμμύδου.⁹⁷ Ο Βλεμμύδης χρησιμοποιούσε πολλές ποιητικές λέξεις και νεολογισμούς.⁹⁸

Θεόδωρος Δούκας Β' Λάσκαρις (1221-16.08.1258)

Φιλόσοφος.⁹⁹ Ανήκε στον κύκλο του Βλεμμύδου.¹⁰⁰ Διακρινόταν για τη ρητορική του ικανότητα. Ενδιαφερόταν πολύ για τη μόρφωση των υπηκόων του. Ίδρυσε σε πολλές πόλεις δημόσιες βιβλιοθήκες πλήρεις βιβλίων σχετικών με όλα τα θέματα. Εκεί ίσως αναγιγνώσκονταν και τα δικά του έργα, που ήταν δυσνόητα για τους πολλούς.¹⁰¹ Με την ποικιλία και πρωτοτυπία του έργου του ξεπερνούσε όλους.¹⁰² Το πνευματικό επίπεδο ήταν υψηλό και η προώθηση της πολιτιστικής ζωής από τον Θεόδωρο συνειδητή.¹⁰³ Ο Λάσκαρις και ο επίσης αυτοκράτορας Ιωάννης Βατάτζης ενδιαφέρθηκαν για την ίδρυση, εκτός των βιβλιοθηκών¹⁰⁴ και σχολείων στη Νίκαια.¹⁰⁵

Ιασίτης Ιώβ (+1267-1275)

Μοναχός, απεβίωσε στην Κωνσταντινούπολη.

Γεώργιος Ακροπολίτης (1217–1282)

Γεννήθηκε στη λατινοκρατούμενη Κωνσταντινούπολη. Καταγόταν από εύπορη οικογένεια. Συμπλήρωσε την εκπαίδευσή του στην

⁹⁷ Matschke, Tinnefeld, *Gesellschaft*, σ. 331 και υποσ. 709.

⁹⁸ Browning, *Language of Byzantine Literature*, σ. 124.

⁹⁹ Hunger, *Wissenschaft und Kunst*, σ. 127.

¹⁰⁰ Matschke, Tinnefeld, *Gesellschaft*, σ. 331, υποσ. 709.

¹⁰¹ Magdalino, *L'Orthodoxie des astrologues*, σ. 139.

¹⁰² Fenster, *Laudes*, σ. 178.

¹⁰³ Hunger, *Wissenschaft und Kunst*, σ. 128.

¹⁰⁴ Και ο Ιωάννης Γ' Δούκας Βατάτζης εφοδίασε όλες τις πόλεις της αυτοκρατορίας του με βιβλιοθήκες με εξειδικευμένα βιβλία για όλους τους τομείς της επιστήμης. Έτσι δημιουργήθηκαν παντού σχολεία και εκπαιδευτικοί τόποι (Μουσών θέατρα) και αναρίθμητοι κύκλοι ανθρώπων συζητούσαν ποικίλα ζητήματα: Hunger, *Wissenschaft und Kunst*, σ. 126-127.

¹⁰⁵ Reynolds & Wilson, *Αντιγραφείς και Φιλολόγοι*, σ. 92.

αυτοκρατορία της Νίκαιας, επί Βατάτζη, όπου μετέβη το 1233. Μαθήτευσε στον σημαντικότερο εκεί λόγιο, τον Νικηφόρο Βλεμμύδη και από το 1240 υπήρξε διδάσκαλος του μετέπειτα αυτοκράτορα Θεοδώρου Β' Λάσκαρη.¹⁰⁶ Χάρη στις προσπάθειες τις δικές του και άλλων διδασκάλων ο αριθμός των λογίων αυξήθηκε.¹⁰⁷ Ο Γεώργιος Ακροπολίτης υπήρξε λόγιος, αναγνωρισμένος θεολόγος, ιστορικός, διπλωμάτης και μέγας λογοθέτης υπό τον Μιχαήλ Η'.¹⁰⁸ Το 1261 μετέβη στην Κωνσταντινούπολη, όπου ανήκε στους λίγους μορφωμένους. Ανησυχούσε για το πνευματικό επίπεδο της πρωτεύουσας.¹⁰⁹ Ήταν άνθρωπος με ευρεία παιδεία. Η γραφή του φανερώνει μια τάση για απλούστερο ύφος.¹¹⁰ Από είκοσι ετών και για επτά έτη μαθήτευσε στην Κωνσταντινούπολη σε αυτόν ο Γεώργιος Κύπριος.¹¹¹

Γεώργιος Γρηγόριος Κύπριος (περ. 1241-1290)

Έπαιξε σημαντικό ρόλο στην πνευματική ιστορία της πρώιμης Παλαιολόγειας εποχής. Από τους πιο διακεκριμένους πνευματικά άνδρες που περιέβαλλαν τον Ανδρόνικο Β'. Καταγόταν από την Κύπρο. Γεννήθηκε και μεγάλωσε στην Ιταλία. Ήταν σοφός, λόγιος με ελληνική παιδεία, ενώ διέθετε και γνώση της λατινικής. Αρχικά σπούδασε στην Κύπρο, έπειτα στη Νίκαια. Τα μέλη του λογοτεχνικού-φιλοσοφικού του κύκλου (σε αυτόν ανήκε και η Θεοδώρα Ραούλαινα) ήταν αξιωματούχοι που ήθελαν να επωφεληθούν από τις γνώσεις του. Διέμεινε μεταξύ 1274 και 1283 στην αφιερωμένη στο Χριστό Ακατάληπτο μονή στην πρωτεύουσα, πριν την κουρά του. Διετέλεσε Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως (Γρηγόριος Β', Μάρτιος 1283-1289). Έζησε σε μια

¹⁰⁶ Matschke, Tinnefeld, *Gesellschaft*, σ. 373, Mergiali, *L'enseignement*, σ. 11, Page, *Being Byzantine*, σ. 94, *Byzantine Documents*, σ. 1374.

¹⁰⁷ Magdalino, *L'Orthodoxie des astrologues*, σ. 139.

¹⁰⁸ Macrides, *Saints*, σ. 78, Nicol, *Church and Society*, σ. 53, Runciman, *Βυζαντινή Αναγέννηση*, σ. 75.

¹⁰⁹ Mergiali, *L'enseignement*, σ. 15.

¹¹⁰ Runciman, *Βυζαντινή Αναγέννηση*, σ. 72.

¹¹¹ Γεώργιος Κύπριος, *Λόγος εις μαρτύριον Αγ. Μαρίνης*, σ. 190.

πολύ ταραγμένη εποχή. Απεβίωσε λίγο μετά την παραίτησή του. Αποτέλεσε πρότυπο ευγλωττίας για τον Θεόδωρο Μετοχίτη.¹¹²

Μουζάλων Θεόδωρος (+Κωνσταντινούπολη, Μάρτιος 1294)

Μέγας λογοθέτης και μεσάζων.¹¹³

Θεοδώρα Ραούλαινα Καντακουζηνή Παλαιολογίνα (+12.06.1300, Κωνσταντινούπολη)¹¹⁴

Η διάσημη πριγκίπισσα Θεοδώρα Ραούλαινα η πρωτοβεστιάρισα, χήρα του Ιωάννου Ραούλ, ήταν ένθερμη οπαδός του Πατριάρχη Αρσενίου Αυτωρειανού.¹¹⁵ Η σοφή Θεοδώρα έδειξε ζωηρό ενδιαφέρον για την κλασσική μόρφωση. Η ακμή της τοποθετείται περί τα 1256–1296.¹¹⁶ Υπήρξε νέα ιδρύτρια της μονής Ανδρέου έν κρίσει. Εκεί μόνασε (προς το τέλος του βίου της) και οργάνωσε βιβλιοθήκη. Σχετιζόταν με τον κύκλο του Πλανούδη. Ο τελευταίος και ο Χούμνος επήνεσαν τη σοφία της. Ο Γεώργιος Κύπριος της έχει απευθύνει επιστολές, ενώ και η ίδια έγραψε επιστολές.¹¹⁷

Ιωάννης Σταυράκιος (1240, Κωνσταντινούπολη-1310)

¹¹² Γεώργιος Κύπριος, Λόγος εις μαρτύριον Άγ. Μαρίνης, σ. 189-190, Σαββαΐτης Ακάκιος, Κείμενον περὶ Λαζάρου Γαλησιώτου, σ. 171, Constantinides, *Education*, σ. 66, 70, 99, Kotzabassi, *Gregor von Zypern*, σ. ix, 1-2 και υποσ. 2, Matschke, Tinnefeld, *Gesellschaft*, σ. 317, 332, υποσ. 713, 378, Runciman, *Βυζαντινή Αναγέννηση*, σ. 73, Ševčenko, Theodore Metochites, σ. 19.

¹¹³ Laiou, *Constantinople and the Latins*, σ. 76, 79.

¹¹⁴ Constantinides, *Education*, σ. 76.

¹¹⁵ D. M. Nicol, The Greeks and the Union of the Churches. The report of Ogerius, protonotarius of Michael VIII Palaiologos, in 1280, *Proceedings of the Royal Irish Academy* 63 (1962–1964), σ. 15, Ševčenko, Society and intellectual life, σ. 69, υποσ. 2.

¹¹⁶ Mergiali, *L'enseignement*, σ. 13, 24.

¹¹⁷ Matschke, Tinnefeld, *Gesellschaft*, σ. 319, Ševčenko, Society and intellectual life, σ. 72 και υποσ. 12. Βλ. S. Kotzabassi, Scholarly Friendship in the Thirteenth Century: Patriarch Gregorios II Kyprios and Theodora Raoulaina, *Παρεκβολαι* 1 (2011), 115-170.

Ο Σταυράκιος διετέλεσε διάκονος και χαρτοφύλακας στη Μητρόπολη Θεσσαλονίκης. Ήταν πολύ μορφωμένος στη φιλοσοφία, τη γεωμετρία και το δίκαιο.¹¹⁸

Κωνσταντίνος Ακροπολίτης (Κωνσταντινούπολη, 1250/1255 – Κωνσταντινούπολη, το αργότερο από Μάιο έως Αύγουστο 1324)

Πρωτότοκος γιος του Γεωργίου Ακροπολίτη. Διετέλεσε λογοθέτης του γενικού και μέγας λογοθέτης, όπως ο πατέρας του. Η πολιτική του σταδιοδρομία υπήρξε εξίσου λαμπρή. Κατέλαβε τα υψηλά αυτά πολιτικά αξιώματα επί Ανδρονίκου Β'. Κατέχει εξέχουσα θέση μεταξύ των λογίων της ύστερης βυζαντινής εποχής. Διέπρεψε ως συγγραφέας. Υπήρξε πολυγροφότατος. Ήταν αντίπαλος της Ένωσης των Εκκλησιών, ένθερμος οπαδός της Ορθοδοξίας, σε αντίθεση με τον ενωτικό πατέρα του.¹¹⁹ Στενή σχέση τον συνέδεε με τους σημαντικότερους εκπροσώπους των ανωτάτων πνευματικών κύκλων, όπως τον Γεώργιο Κύπριο και τη Θεοδώρα Ραούλαινα Παλαιολογίνα, όπως προκύπτει από την αλληλογραφία τους.¹²⁰

Μανουήλ Μάξιμος (μοναχικό όνομα) Πλανούδης (Νικομήδεια Βιθυνίας, περ. 1255-1305)

Μετέβη στην Κωνσταντινούπολη μετά το 1261. Υπήρξε ο πιο διακεκριμένος λόγιος μοναχός (εκάθη μεταξύ 1283 και 1292). Ήταν πολύ μορφωμένος, ο πιο πολυμαθής, από τους παλαιότερους και σπουδαιότερους σοφούς της περιόδου (επί Ανδρονίκου Β'). Υπήρξε πολυσχιδής προσωπικότητα. Τα ενδιαφέροντά του, επιστημονικά και λογοτεχνικά, ήταν πολύ ευρύτερα της πλειονότητας των Βυζαντινών σοφών. Θα μπορούσε να αξιώσει ενδιαφέρον και στους επτά κλάδους του trivium και quadrivium.

¹¹⁸ Mergiali, *L'enseignement*, σ. 18.

¹¹⁹ Ακροπολίτης Κων/νος, *Λόγ. εις Άγ. Ανίκητον & Φώτιον*, σ. 389, Ακροπολίτης Κων/νος, *Βίος Έπισκ. Μητροφάνους*, σ. 85, Ακροπολίτης Κων/νος, *Λόγ. εις Άγ. Φλώρον & Λαῦρον*, σ. 505, Hinterberger, *Δηγήσεις θαυμάτων*, σ. 255, Κουντούρα, *Μέγας Κωνσταντίνος*, σ. 423, 434, υποσ. 106, Matschke, Tinnefeld, *Gesellschaft*, σ. 373.

¹²⁰ Ακροπολίτης Κων/νος, *Λόγ. εις Άγ. Ανίκητον & Φώτιον*, σ. 389.

Ήταν πολυγραφότατος. Τα έργα του κάλυπταν σχεδόν κάθε τομέα της βυζαντινής μάθησης. Τα θεολογικά του έργα περιλαμβάνουν και ομιλίες. Η αλληλογραφία του είναι πηγή πληροφοριών για την πολιτιστική ζωή στο Βυζάντιο κατά την τελευταία δεκαετία του 13ου αι.¹²¹ Όσον αφορά το φιλολογικό του έργο, εξέδιδε και σχολίαζε κείμενα. Κατά την Παλαιολόγεια εποχή η αναζήτηση αρχαίων κειμένων προς αντιγραφή και σχολιασμό ήταν έντονη. Οι σημερινοί μελετητές της κλασικής εποχής οφείλουν πολλά στους προκατόχους τους αυτής της περιόδου, όπως είναι ο Μάξιμος Πλανούδης αλλά και οι Δημήτριος Τρικλίνιος, Μανουήλ Μοσχόπουλος, Θωμάς Μάγιστρος. Αυτοί έγραψαν λεξικά της αττικής διαλέκτου. Εξέδωσαν ποιητές όπως τον Ησίοδο και τον Πίνδαρο, αποκαθιστώντας αρκετά το μετρικό σύστημα και τραγικούς ποιητές όπως το Σοφοκλή και τον Ευριπίδη. Σχολίασαν και τα έργα του Αριστοφάνη και αρκετές από τις αναγνώσεις τους (π.χ. του Σοφοκλή και του Θεόκριτου) είναι ακόμη αποδεκτές. Επανέφεραν στο προσκήνιο συγγραφείς που δεν είχαν απασχολήσει τη φιλολογική παράδοση επί εκατονταετίες, π.χ. ο Πλανούδης τη *Γεωγραφία* του Πτολεμαίου και τα *Διονυσιακά* του Νόννου του Πανοπολίτη. Επίσης εξέδωσε τον Πλούταρχο¹²² και την *Ελληνική Ανθολογία* των επιγραμμάτων στην «Πλανούδεια» παραλλαγή. Ασχολήθηκε και με τα μαθηματικά και με την έκδοση της ρητορικής παράδοσης.

Την εποχή αυτή γνώρισαν ιδιαίτερη ανάπτυξη και οι μεταφράσεις κλασικών έργων από τη λατινική γλώσσα,¹²³ κυρίως λόγω του Πλανούδη: Οβίδιος, το *Ενύπνιο Σκιπίωνος* του Κικέρωνα με τα *Σχόλια* του Μακροβίου, τα *Δίστιχα* του Κάτωνος, η *Γραμματική* του Δονάτου, το *Περί παραμυθίας της φιλοσοφίας* του Βοηθίου και έργα του Αγίου Αυγουστίνου. Η γνώση των Λατινικών ήταν ασυνήθιστη κατά την εποχή του Πλανούδη. Λατινομαθείς ήταν συνήθως λίγοι νομικοί και μεταφραστές. Ο Πλανούδης υπήρξε από τους πρώτους και παραγωγικότερους

¹²¹ Βλ. P. A. M. Leone, *Maximi Monachi Planudis epistulae*, [Classical and Byzantine Monographs 18], Άμστερνταμ 1991.

¹²² Στη δεκαετία του 1290: Ševčenko, Theodore Metochites, σ. 42. Σχετικά με τη μελέτη του Πλουτάρχου αυτή την εποχή βλ. L. Tartaglia, *Il saggio su Plutarco di Metochita*, στο *Talariskos, Studia Graeca Antonio Garzya Sexagenario a discipulis oblata*, Νάπολη 1987, 339-362.

¹²³ Βλ. B. Bydén, "Strangle Them with These Meshes of Syllogisms": Latin Philosophy in Greek Translations of the Thirteenth Century, στο J. O. Rosenqvist (επιμ.) *Interaction and Isolation in Latin Byzantine Culture*, [Swedish Research Institute in Istanbul Transactions 13], Στοκχόλμη 2004, 133-157.

μεταφραστές κατά την Παλαιολόγεια περίοδο. Πρωτοτυπεί καθώς διευρύνει τους ορίζοντες της βυζαντινής σκέψης με την προσέγγιση της λατινικής παιδείας, αλλά ταυτόχρονα εκμεταλλεύεται την πλούσια ελληνική κληρονομιά.

Ο Πλανούδης ζούσε σε μια βασιλική μονή όπου υπήρχε βασιλική βιβλιοθήκη. Αυτή στεγαζόταν σε ένα μεγάλο κτήριο και κατείχε σημαντικό αριθμό βιβλίων από ολόκληρη την αυτοκρατορία που πιθανόν καταγράφηκαν μετά το 1261. Πάντως κατά την εποχή του κινδύνευαν από ζημιές και κλοπές, ώστε ήταν επίμονη η απαίτηση καλύτερης επίβλεψης από την Αυλή. Το 1301 ή από το 1299 βρίσκεται στη μονή Ακαταλήπτου Χριστού στην Κωνσταντινούπολη. Για τις μελέτες του χρησιμοποίησε για ένα διάστημα τη βιβλιοθήκη της μονής της Χώρας, όπου και παρέμειναν κάποια από τα βιβλία του. Εκεί δίδασκε ήδη το 1280.¹²⁴ Η γλώσσα του Πλανούδη είναι κλασικίζουσα, μιμείται τον αττικό πεζό λόγο του 4ου-5ου αι.¹²⁵ Ο Λόγος του για τον Άγιο Διομήδη είναι πλήρης κοινών ρητορικών τόπων.¹²⁶

Κόμης (γεννηθείς τη δεκαετία του 1260)

Λόγιος, πιθανότατα γηγενής της Θεσσαλονίκης. Διετέλεσε ύπατος των φιλοσόφων και διδάσκαλος του ευαγγελίου. Φαίνεται να σχετίζεται με το φιλολογικό κύκλο της Θεσσαλονίκης. Έγραψε Εγκώμιο στον Άγιο Νέστορα, κείμενο μοναδικό για τον φίλο του Αγίου Δημητρίου.¹²⁷

Νικηφόρος Κάλλιστος Ξανθόπουλος (1263-1335)

Μοναχός, διάκονος της Αγίας Σοφίας, πολύ γνωστός εκκλησιαστικός ιστορικός, ρήτορας και υμνογράφος, ανήκε στον αξιόλογο

¹²⁴ Constantinides, *Education*, σ. 66, 68, 70, 78, 87, Hunger, *Wissenschaft und Kunst*, σ. 139, Kennedy, *Rhetoric*, σ. 323, Mango, *Ιστορία του Βυζαντίου*, σ. 383, 385, 387, Matschke, *Tinnefeld, Gesellschaft*, σ. 234, 271, 305, Mergiali, *L'enseignement*, σ. 34, 42, Nicol, *Church and Society*, σ. 54-55, 78, Reynolds & Wilson, *Αντιγραφείς και Φιλολόγοι*, σ. 94, 96, Wilson, *Scholars*, σ. 229-230.

¹²⁵ Browning, *Language of Byzantine Literature*, σ. 124.

¹²⁶ Πλανούδης Μάξιμος, *Λόγος εις Άγ. Διομήδην*, σ. 163.

¹²⁷ Κατσαρός, *Γράμματα*, σ. 195, Κοτζάμπαση, *Άγ. Νέστορα*, σ. 65, 74, Mergiali, *L'enseignement*, σ. 22.

κύκλο λογίων που δημιούργησε ο Νικηφόρος Χούμνος.¹²⁸ Ο κύκλος των ανθρωπιστών διανοουμένων με τον οποίο συνδέθηκε άνθισε κατά τη βασιλεία του Ανδρονίκου Β'.¹²⁹ Ο Ξανθόπουλος είχε στη διάθεσή του την πατριαρχική βιβλιοθήκη και κατείχε ορισμένους κλασσικούς συγγραφείς.¹³⁰

Θεόδωρος Μετοχίτης (Κωνσταντινούπολη, 1267/1270-13 Μαρτίου 1332)¹³¹

Ο Θεόδωρος Μετοχίτης υπήρξε ένας από τους σημαντικότερους λογίους και στοχαστές του πρώιμου 14ου αι.,¹³² ένας από τους μεγαλύτερους Βυζαντινούς διανοουμένους, ανθρωπιστής και πολιτικός άνδρας. Ήταν υιός του Γεωργίου Μετοχίτη, αρχιδιακόνου, πρεσβευτή σε διάφορους πάπες,¹³³ υποστηρικτή της Ένωσης των Εκκλησιών. Το 1283

¹²⁸ Κατσαρός, Γράμματα, σ. 194, Talbot, *Women*, σ. 20. Ο Χούμνος (περ. 1250/1260–1327) κυριαρχεί, όπως και ο Μετοχίτης, στην πολιτική και πνευματική ζωή περίπου από το 1315 έως το 1327: Mergiali, *L'enseignement*, σ. 64, Ševčenko, *Theodore Metochites*, σ. 19.

¹²⁹ Talbot, *Women*, σ. 20. Αντιπρόσωποι του λογοτεχνικού ανθρωπισμού είναι οι Νικηφόρος Χούμνος και Θεόδωρος Μετοχίτης: Fenster, *Laudes*, σ. 193.

¹³⁰ Mergiali, *L'enseignement*, σ. 110.

¹³¹ Για το βίο και το έργο του Μετοχίτη βλ. H.-G. Beck, *Theodore Metochites. Die Krise des byzantinischen Weltbildes im 14. Jahrhundert*, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, Μόναχο 1952, J. M. Featherstone, *Theodore Metochites' Poems "To Himslef". Introduction, Text and Translation*, Βιέννη 2000, P. Magdalino, *Theodore Metochites, the Chora, and Constantinople*, στο (επιμ.) H. Klein, R. Ousterhout, και B. Pitarakis *The Kariye Camii Reconsidered*, Κωνσταντινούπολη 2011, C. Muller, T. Kiesling, *Theodori Metochitae Miscellanea Philosophica et Historica*, Λειψία 1821, Θεόδωρος Μετοχίτης, *Ἠθικὸς ἢ Περί Παιδείας*. Εισαγωγή, κριτική έκδοση, σημειώσεις: I. Πολέμης, Αθήνα 2002², I. Polémis, *Θεόδωρος Μετοχίτης, Περί τοῦ Μαθηματικοῦ εἶδους τῆς φιλοσοφίας, καὶ μάλιστα περὶ τοῦ ἀρμονικοῦ*, Εισαγωγή, κριτική έκδοση, μετάφραση, σημειώσεις [Classical and Byzantine Monographs 61], Ἄμστερνταμ 2006, I. Ševčenko, *Études sur la polémique entre Théodore Métochite et Nicéphore Choumнос*, Βρυξέλλες 1962.

¹³² Constantinides, *Education*, σ. 90, 92, Mergiali, *L'enseignement*, σ. 62, Παρασκευοπούλου, *Γρηγορά*, σ. 1. Βλ. B. Bydén, *The Nature and Purpose of the Semeioseis gnomikai: The Antithesis of Philosophy and Rhetoric*, στο K. Hult, *Theodore Metochites on Ancient Authors and Philosophy: Semeioseis gnomikai 1–26 & 71. A Critical Edition with Introduction, Translation, Notes, and Indexes*. [Studia Graeca et Latina Gothoburgensia 65], Γκέτεμποργκ 2002, 245–288, B. Bydén, *Theodore Metochites' Stoicheiosis Astronomike and the Study of Natural Philosophy and Mathematics in Early Palaiologan Byzantium*, [Studia Graeca Et Latina Gothoburgensia 66], Γκέτεμποργκ 2003.

¹³³ Βλ. E. Malamut, *De 1299 à 1451 au cœur des ambassades byzantines*, στο C. A. Maltezos και P. Schreiner (επιμ.), *Bisanzio, Venezia e il mondo franco-greco (XIII-XV secolo): Atti del Colloquio Internazionale organizzato nel centenario della nascita di Raymond-Joseph Loenertz O.P.*, Venezia, 1-2 dicembre 2000, Βενετία 2002, 79-124.

ακολούθησε τους γονείς του σε εξορία στη Μικρά Ασία.¹³⁴ Μπήκε στην υπηρεσία του Ανδρονίκου Β' το 1290 και έλαβε τις υψηλές θέσεις *λογοθέτης τῶν ἀγγελῶν*, *λογοθέτης τῶν οἰκιακῶν* (1295), *λογοθέτης τοῦ γενικοῦ*, *μεσάζων* (πρωθυπουργός, από το 1305) και *μέγας λογοθέτης* (1321). Κατά την πτώση του Ανδρονίκου Β' το 1328, φυλακίστηκε, το παλάτι του καταστράφηκε και η περιουσία του δημεύτηκε. Ενσαρκώνει τον ιδανικό άνθρωπο που επιτυγχάνει συγχρόνως στην πολιτική και στην πνευματική ζωή.¹³⁵ Υπήρξε εξέχουσα προσωπικότητα.¹³⁶ Επηρεάστηκε από τον Πλανουόδη. Η μάθησή του ήταν πολύπλευρη, μελετούσε κάθε θέμα σε βάθος και γνώριζε και τη λατινική γλώσσα. Η συνεισφορά του υπήρξε τεράστια.¹³⁷ Ήταν αρχαιοδίφης, φιλόσοφος, βιβλιοφίλος, πολυίστωρ. Διέθετε εγκυκλοπαιδικές γνώσεις και οι σύγχρονοί του τον περιέγραφαν ως ζωντανή βιβλιοθήκη. Τα έργα του εκτείνονται σε περίπου 1900 χειρόγραφα φύλλα.¹³⁸ Η παραγωγή του περιλαμβάνει έργα για όλους τους κλάδους της επιστήμης και της λογοτεχνίας.¹³⁹ Σημαντικές είναι οι *Γνωμικαὶ Σημειώσεις*,¹⁴⁰ 120 δοκίμια για φιλοσοφικά και ιστορικά θέματα και λογοτεχνική κριτική. Σώζονται είκοσι ποιήματά του, σε ομηρική γλώσσα και μέτρο (δακτυλικό εξάμετρο), επτά από τα οποία εἰς ἑαυτόν. Ιδιαίτερη προτίμηση έδειξε στη φιλοσοφία (πραγματείες, όπως ο υπομνηματισμός και τα σχόλια στα έργα του Αριστοτέλη)¹⁴¹ και είχε μεγάλο ενδιαφέρον για τη ρητορική. Στην ηλικία των είκοσι απήγγειλε ένα Εγκώμιο στην πόλη της Νίκαιας ενώπιον του αυτοκράτορα Ανδρονίκου Β' που τότε επισκεπτόταν την επαρχία (*Νικαεύς*).¹⁴² Άλλα ρητορικά του κείμενα είναι ο *Πρεσβευτικός*, ο *Ἠθικός ἢ Περί Παιδείας* (ανήκει στα πρώιμα έργα του, πιθανόν γράφτηκε περί το 1305) και δύο Βασιλικοί Λόγοι (μετά το 1282 και μετά το 1294).¹⁴³ Ο Θεόδωρος Μετοχίτης συνέταξε και για την Κωνσταντινούπολη εγκώμιο εκτενές και πομπώδες

¹³⁴ Πέρασε μέρος της νεανικής του ηλικίας στη Νίκαια: Ševčenko, Theodore Metochites, σ. 46.

¹³⁵ Mergiali, *L'enseignement*, σ. 54.

¹³⁶ Hunger, *Wissenschaft und Kunst*, σ. 138.

¹³⁷ Constantinides, *Education*, σ. 88-89.

¹³⁸ Hunger, *Wissenschaft und Kunst*, σ. 138, Nicol, *Church and Society*, σ. 32.

¹³⁹ Mergiali, *L'enseignement*, σ. 63.

¹⁴⁰ Έκδοση: C. G. Müller – T. Kiessling, *Theodori Metochitae Miscellanea philosophica et historica*, Λειψία 1821, ανατ. Αμστερνταμ 1966.

¹⁴¹ Πολέμης, *Μετοχίτης*, σ. 11-12, 18.

¹⁴² Constantinides, *Education*, σ. 92.

¹⁴³ Πολέμης, *Μετοχίτης*, σ. 12-13, 21.

(*Βυζάντιος*),¹⁴⁴ που ο ίδιος θεωρεί δεύτερο σε σημασία έργο του μετά τον *Ήθικόν*.¹⁴⁵ Συνέγραψε κριτική πραγματεία περί του έργου του Δημοσθένη και του Αίλιου Αριστεΐδη. Έγραψε νέα Εισαγωγή στην αστρονομία, βασισμένη στο έργο του Πτολεμαίου *Μαθηματική σύνταξις* (*Almagest*), έκανε νέους αστρονομικούς υπολογισμούς, θέτοντας ως σημείο εκκίνησης το 1283 (πρώτο έτος της βασιλείας του Ανδρονίκου Β').¹⁴⁶ Ήταν από τους καλύτερους αστρονόμους της εποχής του.¹⁴⁷ Η έκταση και η ακρίβεια των γνώσεών του, η καταπληκτική μνήμη του και την πρωτοτυπία των προσεγγίσεών του ενθουσίαζαν τους μαθητές του.¹⁴⁸ Ο πιο διακεκριμένος και εξίσου πολυμαθής μαθητής του υπήρξε ο Νικηφόρος Γρηγοράς.¹⁴⁹ Ο Μετοχίτης είχε δικό του λογοτεχνικό κύκλο.¹⁵⁰ Ως σοφός και άνθρωπος των γραμμάτων ενθάρρυνε νέους λογίους.¹⁵¹ Το ύφος του είναι δυσνόητο. Παρέθετε συχνά με υπαινιγμούς και παραφράσεις.¹⁵² Η γλώσσα του είναι αυστηρά αττικιστική και υμνήθηκε και από τους συγχρόνους του. Η καθαρότητά της βρήκε μιμητές στις επόμενες γενιές. Ο Μετοχίτης έδειξε ζωηρό ενδιαφέρον για τα χειρόγραφα αρχαίων συγγραφέων, τη συλλογή και την αναπαραγωγή αντιγράφων αρχαίων κειμένων.¹⁵³ Για αυτόν η κλασική λογοτεχνία αποτελούσε κανόνα και πρότυπο. Το έργο του χαρακτηρίζεται από γλωσσική και μορφολογική μίμηση, με ενσωμάτωση στο πολιτιστικό και ιδεολογικό πλαίσιο της βυζαντινής κοινωνίας.¹⁵⁴

Από τον Μετοχίτη ανακαινίστηκε, επεκτάθηκε και διακοσμήθηκε στα 1316–1321 η μονή του Χριστού της Χώρας στις παρυφές της Κωνσταντινούπολης (σημερινό Καριγιέ Τζαμί). Είναι ίσως το μεγαλύτερο επίτευγμα της ύστερης βυζαντινής τέχνης. Τα ψηφιδωτά και οι τοιχογραφίες του ναού του Σωτήρος παραμένουν μάρτυρες της ευσέβειας

¹⁴⁴ Γρηγοράς Νικηφόρος, Βίος Αγ. Ιωάννου Ποντοηρακλείας, σ. 43, υποσ. 3.

¹⁴⁵ Πολέμης, *Μετοχίτης*, σ. 24.

¹⁴⁶ Mango, *Ιστορία του Βυζαντίου*, σ. 384, 386.

¹⁴⁷ Laiou, *Constantinople and the Latins*, σ. 350. Βλ. Γρηγοράς, *Ρωμαϊκή Ιστορία*, I.325.20-23.

¹⁴⁸ Runciman, *Βυζαντινή Αναγέννηση*, σ. 79.

¹⁴⁹ Mango, *Ιστορία του Βυζαντίου*, σ. 256, Nicol, *Church and Society*, σ. 32.

¹⁵⁰ Rhoby, *Reminiszenzen*, σ. 241.

¹⁵¹ T. Papamastorakis, The discreet charm of the visible, στο Χ. Αγγελίδη (επιμ.) *Το Βυζάντιο ώριμο για αλλαγές. Επιλογές, εναισθησίες και τρόποι έκφρασης από τον ενδέκατο στον δέκατο πέμπτο αιώνα*, [ΕΙΕ/ΙΒΕ – Διεθνή Συμπόσια 13], Αθήνα 2004, σ. 126, Runciman, *Βυζαντινή Αναγέννηση*, σ. 77, Ševčenko, Theodore Metochites, σ. 24-25.

¹⁵² Ševčenko, Theodore Metochites, σ. 25, 38.

¹⁵³ Hunger, *Wissenschaft und Kunst*, σ. 138-139.

¹⁵⁴ Κόλτσιου-Νικήτα, Γρηγορά, σ. 22, υποσ. 18.

και της φιλοκαλίας του Μετοχίτη. Τα μωσαϊκά περιλαμβάνουν πορτρέτο του ιδίου να γονατίζει μπροστά στην εικόνα του ένθρονου Χριστού και να του προσφέρει ομοίωμα του ναού. Ο Μετοχίτης επιμελήθηκε ιδιαίτερος την ίδρυση βιβλιοθήκης. Η μοναστική αυτή βιβλιοθήκη ήταν η μεγαλύτερη και καλύτερη της πρωτεύουσας μέχρι το 1453. Περιελάμβανε σχεδόν πλήρεις συλλογές εκκλησιαστικών και κοσμικών συγγραφέων και, μεταξύ των τελευταίων, έργα φιλοσόφων και ποιητών. Όταν το 1328 ο Μετοχίτης εξορίστηκε στο Διδυμότειχο, ανησυχούσε ότι τα βιβλία του δε θα φυλάσσονταν καλά από τους αμόρφωτους μοναχούς. Έστειλε διαταγές για τη φροντίδα της βιβλιοθήκης του. Από τον τόπο εξορίας του εμπιστεύτηκε την προσωπική του βιβλιοθήκη και τη βιβλιοθήκη της μονής στο Γρηγορά. Ο Γρηγοράς κατοικούσε τότε ήδη από καιρό στη μονή, αν και δεν έγινε μοναχός πριν την άνοιξη του 1351. Πάντως φύλαξε τα βιβλία του διδασκάλου του καλά, ώστε ο Μετοχίτης κατά την επιστροφή του το 1330 τα βρήκε σώα και μπόρεσε να τα χρησιμοποιήσει έκτοτε ως μοναχός Θεόληπτος μέχρι το θάνατό του.¹⁵⁵ Δώρισε τη βιβλιοθήκη του στη μονή. Ετάφη στη μονή,¹⁵⁶ στο νότιο παρεκκλήσι.¹⁵⁷ Μετά το θάνατο του Μετοχίτη ο Γρηγοράς ανέλαβε την επεξεργασία του έργου του.¹⁵⁸

Θωμάς Μάγιστρος¹⁵⁹ (περίπου 1275–1347)¹⁶⁰

Διάσημος φιλόλογος και ρήτορας,¹⁶¹ ο λόγιος¹⁶² Θωμάς Μάγιστρος ονομάστηκε Θεόδουλος όταν έγινε μοναχός. Γηγενής της Θεσσαλονίκης,¹⁶³ έζησε και εργάστηκε εκεί,¹⁶⁴ σφραγίζοντας τον

¹⁵⁵ Mango, *Ιστορία του Βυζαντίου*, σ. 384, Matschke, Tinnefeld, *Gesellschaft*, σ. 317-318, Nicol, *Byzantium*, σ. 28, Παρασκευοπούλου, *Γρηγορά*, σ. 3, Runciman, *Βυζαντινή Αναγέννηση*, σ. 76-77, 79, Ševčenko, Theodore Metochites, σ. 36-37, Wilson, *Scholars*, σ. 229.

¹⁵⁶ Ševčenko, Theodore Metochites, σ. 37.

¹⁵⁷ Πολέμης, *Μετοχίτης*, σ. 11.

¹⁵⁸ Παρασκευοπούλου, *Γρηγορά*, σ. 3, υποσ. 19.

¹⁵⁹ Βλ. N. Gaul, *Thomas Magistros und die spätbyzantinische Sophistik. Studien zum Humanismus urbaner Eliten in der frühen Palaiologenzeit* [Mainzer Veröffentlichungen zur Byzantinistik 10], Βίτζμπαντεν 2011.

¹⁶⁰ Mergiali, *L'enseignement*, σ. 54.

¹⁶¹ Nicol, *Church and Society*, σ. 43, υποσ. 36.

¹⁶² Nicol, *Byzantium*, σ. 32.

¹⁶³ Wilson, *Scholars*, σ. 247.

¹⁶⁴ Nicol, *Church and Society*, σ. 56.

εκπαιδευτικό βίο της πόλης.¹⁶⁵ Διατηρούσε πάντως επαφή με την Κωνσταντινούπολη, κυρίως με τον Θεόδωρο Μετοχίτη και τον Νικηφόρο Γρηγορά, τον οποίο θαύμαζε.¹⁶⁶ Στο τελευταίο τέταρτο του 13ου αι. η επανασύνδεση της Θεσσαλονίκης με την Κωνσταντινούπολη ενισχύει τη στροφή προς τη μελέτη της αρχαίας ελληνικής γραμματείας από περισσότερους λογίους. Ο Μάγιστρος διέθετε ευρύ κύκλο μαθητών, οι οποίοι διέπρεψαν με τη σταδιοδρομία τους στη Θεσσαλονίκη ή την Κωνσταντινούπολη. Ευρύ φιλολογικό κύκλο δημιούργησε ο Μάγιστρος και στην Κωνσταντινούπολη. Έχαιρε της εκτίμησης του Ανδρονίκου Β'. Από τον κύκλο του φαίνεται ότι προήλθαν οι μοναχοί Σάβας του Βατοπεδίου και Γερμανός, ενώ ξεχώριζε ο διοικητής της Θεσσαλονίκης Νικηφόρος Χούμνος.¹⁶⁷ Ο Μάγιστρος υπήρξε επίσης διδάσκαλος του Φιλοθέου Κοκκίνου.¹⁶⁸ Όντας εκδότης κλασικών κειμένων, κοσμεί το εγκώμιο ενός Πατέρα της Εκκλησίας με πολλά βιβλικά χωρία.¹⁶⁹ Από αυτόν προέρχεται μια σχολιασμένη έκδοση του Πλουτάρχου.¹⁷⁰

Νικηφόρος Γρηγοράς (περίπου 1292/1295–1358/1361)¹⁷¹

Πολυμαθέστατος λόγιος,¹⁷² διανοούμενος με εξαιρετικά ευρέα ενδιαφέροντα.¹⁷³ Επηρέασε πολύ την πνευματική και πολιτική ανάπτυξη χάρη στο κύρος του.¹⁷⁴ Με την ποικιλία των γνώσεών του και το πνεύμα του ξεπέρασε όλους στην εποχή του.¹⁷⁵ Αρεσκόταν να επιδεικνύει τις γνώσεις του παρουσιάζοντας στην αυτοκρατορική αυλή Λόγους για επιστημονικά θέματα ή απαντώντας σε επιστημονικά ζητήματα υπό μορφή επιστολής ή υπό μορφή επιστημονικών παρεκβάσεων

¹⁶⁵ Matschke, Tinnefeld, *Gesellschaft*, σ. 321.

¹⁶⁶ Mergiali, *L'enseignement*, σ. 54.

¹⁶⁷ Κατσαρός, Γράμματα, σ. 192-195, Nicol, *Church and Society*, σ. 56.

¹⁶⁸ Nicol, *Church and Society*, σ. 43, υποσ. 36.

¹⁶⁹ Ševčenko, Theodore Metochites, σ. 21.

¹⁷⁰ Κόλτσιου-Νικήτα, Γρηγορά, σ. 23.

¹⁷¹ Mergiali, *L'enseignement*, σ. 54.

¹⁷² Mango, *Ιστορία του Βυζαντίου*, σ. 383, Runciman, *Βυζαντινή Αναγέννηση*, σ. 81.

¹⁷³ Page, *Being Byzantine*, σ. 142.

¹⁷⁴ Hinterberger, *Vies des saints*, σ. 282.

¹⁷⁵ Γρηγοράς Νικηφόρος, Βίος Αγ. Ιωάννου Ποντοηρακλείας, σ. 14.

ενσωματωμένων σε κάποιο κείμενο.¹⁷⁶ Διέθετε εκπληκτική μόρφωση και ενδιαφέρον για τους κλασσικούς,¹⁷⁷ ήταν τέλειος γνώστης της αρχαιότητας. Η αρχαία ιστορία και η ελληνορωμαϊκή μυθολογία τού ήταν οικείες. Τείνει προς υφολογικό πλατειασμό.¹⁷⁸ Ήταν πολυγραφότατος σε πολλούς τομείς,¹⁷⁹ πολύ σημαντικός λογοτέχνης.¹⁸⁰ Ανέπτυξε έντονη επιστημονική και συγγραφική δραστηριότητα.¹⁸¹ Γεννήθηκε στην Ηράκλεια του Πόντου,¹⁸² στην Παφλαγονία, στην ακτή της Μαύρης Θάλασσας¹⁸³ (σημερινό Karadeniz Ereğlisi).¹⁸⁴ Ανατράφηκε και εκπαιδεύτηκε από τον λόγιο μητροπολίτη της γενέτειράς του, Ιωάννη, αδελφό της μητέρας του, που του εμφύσησε την αγάπη για τα γράμματα. Ο Ιωάννης διέθετε βιβλιοθήκη και κοντά του ο Γρηγοράς ολοκλήρωσε τις εγκύκλιες σπουδές του. Σε ηλικία είκοσι ετών εστάλη στην Κωνσταντινούπολη για ανώτερες σπουδές.¹⁸⁵ Εκεί του συμπαραστάθηκαν ο Πατριάρχης Ιωάννης ΙΓ' Γλυκός και ο αυτοκράτορας Ανδρόνικος Β', αλλά ιδιαίτερα σημαντική ήταν η συνεχής προστασία που του παρείχε ο Θεόδωρος Μετοχίτης, που του διέθεσε διαμονή στην ανακαινισμένη μονή της Χώρας.¹⁸⁶ Ο Γρηγοράς βοήθησε το δάσκαλό του στην ανακαίνιση της μονής.¹⁸⁷ Ο Μετοχίτης παρουσίασε τον νεαρό λόγιο στον αυτοκράτορα. Ο Γρηγοράς σύντομα έγινε λαμπρό μέλος στην ομάδα των σοφών που είχε συγκεντρώσει γύρω του ο Ανδρόνικος.¹⁸⁸ Η αυλή του Ανδρονίκου συγκρινόταν από συγχρόνους του με τη Στοά και το Λύκειο της αρχαιότητας.¹⁸⁹ Ο Γρηγοράς διαδέχτηκε τον Μετοχίτη στο πνευματικό περιβάλλον της πρωτεύουσας και αφιέρωσε τη ζωή του στη μελέτη και τη

¹⁷⁶ Hinterberger, *Vies des saints*, σ. 292. Για τις Επιστολές του βλ. P. L. Leone, *Nicephori Gregorae Epistulae*, 2 τ., Ματίνο 1982 και R. Guiland, *Correspondance de Nicéphore Grégoras*, Παρίσι 1927.

¹⁷⁷ Runciman, *Βυζαντινή Αναγέννηση*, σ. 52.

¹⁷⁸ Rhoby, *Reminiszenzen*, σ. 238-239.

¹⁷⁹ Wilson, *Scholars*, σ. 266.

¹⁸⁰ Matschke, Tinnefeld, *Gesellschaft*, σ. 228.

¹⁸¹ Παρασκευοπούλου, *Γρηγορά*, σ. 3.

¹⁸² Runciman, *Βυζαντινή Αναγέννηση*, σ. 81.

¹⁸³ Page, *Being Byzantine*, σ. 142.

¹⁸⁴ Mango, *Ιστορία του Βυζαντίου*, σ. 383.

¹⁸⁵ Mergiali, *L'enseignement*, σ. 54, Παρασκευοπούλου, *Γρηγορά*, σ. 1, Runciman, *Βυζαντινή Αναγέννηση*, σ. 81.

¹⁸⁶ Constantinides, *Education*, σ. 98, Mango, *Ιστορία του Βυζαντίου*, σ. 383.

¹⁸⁷ Παρασκευοπούλου, *Γρηγορά*, σ. 2.

¹⁸⁸ Runciman, *Βυζαντινή Αναγέννηση*, σ. 81.

¹⁸⁹ Nicol, *Church and Society*, σ. 34.

διδασκαλία.¹⁹⁰ Στέγασε την ιδιωτική σχολή που ίδρυσε στη μονή της Χώρας.¹⁹¹ Περισσότερο από τα υπόλοιπα γνωστικά αντικείμενα ο σοφός αυτός ήταν ειδικός στην αστρονομία.¹⁹² Συνεχίζοντας το έργο του Μετοχίτη, ο Γρηγοράς υπομνημάτισε το πολυτελέστερο από τα σωζόμενα χειρόγραφα του Πτολεμαίου και το 1325 εισηγήθηκε τη μεταρρύθμιση του ημερολογίου η οποία προηγήθηκε εκείνης του πάπα Γρηγορίου ΙΓ'. Γνώριζε την αραβική αστρονομία.¹⁹³ Στα ενδιαφέροντά του περιλαμβάνονταν επίσης τα μαθηματικά, η φιλοσοφία και η μουσική.¹⁹⁴

Οι δυσκολίες άρχισαν με την έναρξη της παλαμικής διαμάχης. Η αντίθεση του Γρηγορά προς τις παλαμικές θέσεις σημάδεψε την υπόλοιπη ζωή του. Ο Γρηγοράς θεωρούσε τον Παλαμά επικίνδυνο αιρετικό.¹⁹⁵ Από το 1340 εγκατέλειψε τη λογοτεχνική και επιστημονική του δραστηριότητα για να επιδοθεί εξ ολοκλήρου στη σύνθεση της *Ιστορίας του*¹⁹⁶ (υπήρξε ιστορικός των πρώτων Παλαιολόγων αυτοκρατόρων)¹⁹⁷ και κυρίως των θεολογικών πραγματειών, εξαιτίας της Ησυχαστικής διαμάχης.¹⁹⁸ Ο Ησυχασμός υπήρξε αμφιλεγόμενη μέθοδος της θρησκευτικής ζωής που υποστήριζε τη δυνατότητα προσεγγίσεως της θείας χάριτος μέσω στοχαστικής προσευχής. Η διαμάχη για τη νομιμότητα του Ησυχασμού είχε διαιρέσει τους ορθόδοξους εκκλησιαστικούς άνδρες ολόκληρη τη δεκαετία του 1340.¹⁹⁹ Μετά τις δύο Συνόδους του 1341, στις οποίες

¹⁹⁰ Mergiali, *L'enseignement*, σ. 73. Βλ. D. Bianconi, *La biblioteca di Cora tra Massimo Planude e Niceforo Gregora. Una questione di mani*, *Segno e testo* 3 (2005), 391-438.

¹⁹¹ Βακαλοπούλου, *Φιλόθεος Σηλυβρίας*, σ. 40.

¹⁹² Mergiali, *L'enseignement*, σ. 82. Βλ. J. Mogenet, A. Tihon, R. Royez, A. Berg, Nicéphore Grégoras, *Calcul de l'éclipse de soleil du 16 juillet 1330*, Αμστερνταμ 1983.

¹⁹³ Mango, *Ιστορία του Βυζαντίου*, σ. 386.

¹⁹⁴ Russell, *St Demetrius*, σ. 30.

¹⁹⁵ Runciman, *Βυζαντινή Αναγέννηση*, σ. 82.

¹⁹⁶ Κατά το δεύτερο ήμισυ του 14ου αι. ο Γρηγοράς ονομάζει το έργο του *Ρωμαϊκῆς ἱστορίας λόγοι*: J. Irmscher, 'Griechischer Patriotismus' im 14. Jahrhundert', *Actes du XIVe congrès international des Études Byzantines, Bucarest 6 – 12 Sept. 1971*, Βουκουρέστι, 1975, σ. 136, υποσ. 21.

¹⁹⁷ Hinterberger, *Vies des saints*, σ. 281.

¹⁹⁸ Mergiali, *L'enseignement*, σ. 84. Βλ. H. V. Beyer, *Nicephorus Gregoras Antirrhethika I. Einleitung, Textausgabe, Übersetzung und Anmerkungen* [Wiener byzantinistische Studien 12], Βιέννη 1976.

¹⁹⁹ Page, *Being Byzantine*, σ. 143. Βλ. J. Meyendorff, *Byzantine Hesychasm: Historical, Theological and Social Problems. Collected Studies*, Λονδίνο 1974, A. Rigo, *Il Monte Athos e la controversia Palamitica dal Concilio del 1351 al 'Tomo Sinodale' del 1368*, στο A. Rigo (επιμ.), *Gregorio Palamas e oltre: Studi e documenti sulle controversie teologiche del XIV secolo bizantino*, [Orientalia Venetiana, 16], Φλωρεντία 2004, 1-177.

επικράτησαν οι οπαδοί του Ησυχασμού και καταδικάστηκαν οι Βαρλαάμ και Γρηγόριος Ακίνδυνος, ο Γρηγοράς αποφάσισε να λάβει ενεργό μέρος στη διαμάχη ως αντίπαλος του Παλαμά και μετά την αποχώρηση του Ακίνδυνου ανεδείχθη αρχηγός της αντιησυχαστικής παράταξης. Κατά τη διάρκεια της Συνόδου του 1351 οι απόψεις του καταδικάστηκαν.²⁰⁰ Κρατώντας αυτή τη στάση με φανατικό θάρρος παρά την κατοχύρωση του Ησυχασμού ως ορθόδοξου δόγματος, ο Γρηγοράς υποχρεώθηκε να αποσυρθεί από τη δημόσια ζωή. Η σθεναρή άμυνα των θρησκευτικών του πεποιθήσεων μαρτυρεί την κεντρική θέση που είχε η ορθόδοξη θρησκεία στη νοοτροπία του.²⁰¹ Παρέμεινε έγκλειστος με διαταγή του αυτοκράτορα Ιωάννου ΣΤ' Καντακουζηνού στη μονή της Χώρας για τρία έτη, έως το Νοέμβριο του 1354, ενώ του αφαιρέθηκαν τα βιβλία του. Το καλοκαίρι του 1355 ο αυτοκράτορας διοργάνωσε διάλογο ανάμεσα στον Γρηγορά και τον Παλαμά, αλλά ο διάλογος δεν κατέληξε πουθενά. Οι αγώνες του Γρηγορά εναντίον του Παλαμά συνεχίστηκαν έως το τέλος της ζωής του.²⁰²

Γρηγόριος Παλαμάς (1296-14.11.1359)²⁰³

Γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη, οι γονείς του κατάγονταν από τη Μικρά Ασία.²⁰⁴ Αγιορείτης μοναχός από την ηλικία των είκοσι, Μητροπολίτης Θεσσαλονίκης (1347-1359).²⁰⁵ Από τους γνωστότερους πνευματικούς ανθρώπους του 14ου αι.²⁰⁶ Η σκέψη του Γρηγορίου Παλαμά αντιπροσωπεύει την υψηλότερη έκφραση βυζαντινής πνευματικότητας.²⁰⁷ Πριν γίνει μοναχός, μορφώθηκε, κατά τις απαιτήσεις της εποχής, στην αρχαία ελληνική φιλοσοφία.²⁰⁸ Ήταν από τους ικανότερους μαθητές του Μετοχίτη.²⁰⁹ Τα μεγάλα θεολογικά του έργα είναι γραμμένα σε κλασικό

²⁰⁰ Παρασκευοπούλου, *Γρηγορά*, σ. 4-5.

²⁰¹ Page, *Being Byzantine*, σ. 143.

²⁰² Παρασκευοπούλου, *Γρηγορά*, σ. 5.

²⁰³ Νίφων, *Βίος Όσ. Μαξίμου*, σ. 60, υποσ. 2.

²⁰⁴ Laiou-Thomadakis, *Saints and Society*, σ. 85-86.

²⁰⁵ Λαούρδας, *Εγκώμια εις Άγιον Δημήτριον*, σ. 285, Nicol, *Church and Society*, σ. 72, Russell, *St Demetrius*, σ. 30.

²⁰⁶ Ε. Τσολάκης, *Ανώνυμος Λόγος για τον Γρηγόριο Παλαμά (;)*, *Μνήμη Λίνου Πολίτη, ΕΕΦΣΠΘ*, σ. 111-112.

²⁰⁷ Nicol, *Byzantium*, σ. 57.

²⁰⁸ Nicol, *Church and Society*, σ. 51.

²⁰⁹ Nicol, *Byzantium*, σ. 49.

ύφος που θυμίζει αυτό των Καππαδοκών πατέρων, τους οποίους θαύμαζε.²¹⁰ Υπήρξε αρχηγός του Ησυχασμού,²¹¹ ο σημαντικότερος ερμηνευτής της μυστικής παράδοσης της Ανατολικής Εκκλησίας. Η διδασκαλία του προκάλεσε έριδες και διαμάχες. Διακεκριμένοι λόγιοι – όπως ο Νικόλαος Καβάσιλας - και σχεδόν το σύνολο των μοναχών υπήρξαν υποστηρικτές του.²¹² Το Σεπτέμβριο του 1347 ο Καβάσιλας συνόδευσε τον Παλαμά στη Θεσσαλονίκη, όπου οι αντιησυχαστές Ζηλωτές τού αρνήθηκαν την είσοδο. Ακολούθως έμεινε ένα έτος μαζί του στον Άθω.²¹³ Αντίπαλος του Παλαμά ήταν ο Νικηφόρος Γρηγοράς.²¹⁴ Ο Παλαμάς ασκήτεψε και στη Βέροια.²¹⁵ Διέμεινε κάποια χρόνια στη Μεγίστη Λαύρα στον Άθω.²¹⁶ Το Μάρτιο του 1354 συνελήφθη αιχμάλωτος από τους Τούρκους, στο λιμάνι της Καλλίπολης, κατευθυνόμενος προς την Κωνσταντινούπολη. Οδηγήθηκε φρουρούμενος στη Βιθυνία, την Προύσα, τη Νίκαια. Διήνυσε περισσότερο από ένα έτος στην τουρκική Μικρά Ασία πριν μεταβεί στην Κωνσταντινούπολη.²¹⁷

Αντώνιος Λαρίσης (γεννηθείς πιθανότατα στα τέλη του 13ου αι.)

Πιθανόν καταγόταν από τα Τρίκαλα. Εξέχουσα προσωπικότητα του 14ου αι., διάδοχός του Κυπριανού²¹⁸ στη μητροπολιτική έδρα της Λαρίσης από το 1333 μέχρι τουλάχιστον το 1363. Πριν μεταβεί στα Τρίκαλα βρισκόταν στη Μεγίστη Λαύρα στον Άθω, τη μονή του Αγίου Αθανασίου, που γνώριζε τότε μεγάλη ακμή, πιθανότατα από τα μέσα ή τέλη του α΄ τεταρτού του 14ου αι., λόγω των θεολογικών ενδιαφερόντων του. Την ίδια εποχή έζησε για ένα διάστημα εκεί ο Γρηγόριος Παλαμάς, που είχε μεγάλη φήμη και οι μοναχοί τον τιμούσαν ιδιαίτερα. Τότε πρέπει να τον γνώρισε ο Αντώνιος, αλλά να σχετίστηκε μαζί του και στη Θεσσαλονίκη, στη δεκαετία του 1350. Στο Άγιο Όρος ο Αντώνιος γνώρισε

²¹⁰ Runciman, *Βυζαντινή Αναγέννηση*, σ. 83. Βλ. J. Meyendorf, *Saint Grégoire Palamas et la mystique orthodoxe*, Παρίσι 2002.

²¹¹ Mergiali, *L'enseignement*, σ. 126, υποσ. 612.

²¹² Runciman, *Βυζαντινή Αναγέννηση*, σ. 83-84.

²¹³ Congourdeau, *La vie en Christ*, σ. 13-14.

²¹⁴ Runciman, *Βυζαντινή Αναγέννηση*, σ. 22.

²¹⁵ Κατσαρός, *Γράμματα*, σ. 199.

²¹⁶ Matschke, *Tinnefeld, Gesellschaft*, σ. 319.

²¹⁷ Nicol, *Church and Society*, σ. 72.

²¹⁸ 1318-1332.

και άλλες μεγάλες εκκλησιαστικές προσωπικότητες, όπως τον Φιλόθεο Κόκκινο. Στο έργο του διακρίνονται επιρροές από τον κύκλο των Ηουχαστών. Λόγω της μεταβολής της πολιτικής κατάστασης στη Θεσσαλία εξορίστηκε στη Θεσσαλονίκη, κατά το τέλος της επανάστασης των Ζηλωτών, την υπαγωγή της πόλης στην κεντρική εξουσία²¹⁹ και την τοποθέτηση του Παλαμά ως μητροπολίτη. Ο Αντώνιος διέθετε μεγάλη και σπάνια για την εποχή του μόρφωση, κλασική παιδεία. Ανήκε στους εκκλησιαστικούς άνδρες με τη μεγαλύτερη ευρυμάθεια, ενώ η γλώσσα του θυμίζει τους Καππαδόκες πατέρες. Μετά θάνατον ονομάστηκε θεολόγος. Αναφέρεται και ως λογιώτατος. Θεωρήθηκε σοφότατος.²²⁰

Ιωάννης (13ος-14ος αι.)

Διάκονος της Μεγάλης Εκκλησίας και ρήτωρ.

Μακάριος (13ος-14ος αι.)

Μοναχός και πρεσβύτερος. Έγραψε το Μαρτύριο της Περσίδος Ίας (υπό τον Σαπώρ Β').²²¹

Θεόδωρος Πεδιάσιμος (Σέρραι, 13ος αι.–14ος αι.)

Αντιπαλαμιστής, ύπατος των φιλοσόφων. Λόγιος. Φαίνεται ότι σπούδασε στη Θεσσαλονίκη. Τη σχέση του με τον πολιτιστικό κύκλο της πόλης τονίζει ιδιαίτερα η ενασχόλησή του με τον Ιωσήφ τον Υμνογράφο, που μόνασε στη μονή Λατόμου. Εκτός από τη βιογραφία αυτή, έγραψε

²¹⁹ Βλ. D. Kyritses, *Revolts in Late Byzantine cities. Is a reappraisal possible?*, στο T. Κιουσοπούλου (επιμ.) *Οι βυζαντινές πόλεις (8ος-15ος αιώνας): Προοπτικές της έρευνας και νέες ερμηνευτικές προσεγγίσεις*, Ρέθυμνο 2012, K. P. Matschke, *Thessalonike und die Zeloten. Bemerkungen zu einem Schlüsselereignis der spätbyzantinischen Stadt- und Reichsgeschichte*, *Byzsl* 55 (1994), 19-43, J. W. Barker, *Late Byzantine Thessalonike: A Second City's Challenges and Responses*, *DOP* 57 (2003), 5-33.

²²⁰ Βέης, *Antonios von Larissa*, σ. 316-317, Γουλουλής, *Κυπριανός*, σ. 11, 39-41, 52-53, *Ψευτογκᾶς, Αντωνίου Λόγοι*, σ. 12-13, 17.

²²¹ Beck, *Kirche*, σ. 699.

αφήγηση θαυμάτων για τη λατρεία των προστατών των Σερρών Αγίων Θεοδώρων.²²²

Θεόδωρος Υρτακηνός (αρχές του 14ου αι.)

Γεννήθηκε στην Υρτακο ή Αρτάκη κοντά στην Κύζικο στη Θάλασσα του Μαρμαρά και ίσως μορφώθηκε στην Κωνσταντινούπολη. Υπήρξε διακεκριμένος ρήτορας, τα ενδιαφέροντά του καλύπτουν και την ποίηση. Τα κείμενά του είναι γεμάτα νύξεις για την αρχαία λογοτεχνία. Ο Υρτακηνός, επαινώντας τις ικανότητες του παλαιού του μαθητή Κωνσταντίνου Λουκίτη για τη μίμηση της αττικής γλώσσας και του ύφους, εξυμνεί το αποτέλεσμα της διδασκαλίας του.²²³

Θεόκτιστος Στουδίτης (1300-1350)

Μοναχός της μονής Στουδίου, ενωτικός. Είχε λάβει κλασσική και θεολογική μόρφωση.²²⁴

Καλόθετος Ιωσήφ (+1355/1356)

Καταγόταν από τη Χίο.²²⁵ Μοναχός²²⁶ της μονής Εσφιγμένου και μονής στη Θεσσαλονίκη, Παλαμιστής.

Χρυσοκέφαλος Μακάριος (μοναχικό όνομα) Μανουήλ (περ. 1300–Αύγουστος 1382)

Αντιλατινιστής. Καταγόταν από αριστοκρατική οικογένεια. Μητροπολίτης Φιλαδελφείας (1336-1382). Στις 26 Φεβρουαρίου 1345 μετέβη στην Κωνσταντινούπολη. Την 23η Οκτωβρίου 1346 υπέγραψε κείμενο

²²² Beck, *Kirche*, σ. 700, Κατσαρός, *Γράμματα*, σ. 194-195.

²²³ Constantinides, *Education*, σ. 93, 95, Dolezal, Mavroudi, *Hyrtakenos*, σ. 106, Mergiali, *L'enseignement*, σ. 93-94.

²²⁴ Talbot, *Hagiography in Late Byzantium*, σ. 180.

²²⁵ Κατσαρός, *Γράμματα*, σ. 199.

²²⁶ Θεοφάνης Περιθεωρίου, *Βίος Όσ. Μαξίμου*, σ. 71, υποσ. 2.

αποδοχής των συνοδικών αποφάσεων του 1341 και της καταδίκης του Βαρλαάμ του Καλαβρού, επί Πατριάρχη Ιωάννου Καλέκα. Ήταν η πρώτη έμμεση επαφή του με τη διαμάχη του Ησυχασμού. Από το Φεβρουάριο του 1347, που συμμετείχε σε σύνοδο που καταδίκασε τη διδασκαλία του Βαρλαάμ και του Ακινδύνου και επικύρωσε τη διδασκαλία του ιερομονάχου Παλαμά, άρχισε να εξοικειώνεται με τη θεολογική ορολογία του τελευταίου, στο πλευρό του οποίου τάχθηκε. Έδειξε ζωηρό ενδιαφέρον για το ζήτημα. Τον Αύγουστο ο νέος Πατριάρχης Ισίδωρος του ανέθεσε και την κατακτηθείσα το 1344 από τους Λατίνους Σμύρνη και τις εξαρχίες παρά τη Σμύρνη, την Παλαιά και Νέα Φώκαια. Μέχρι τότε έφερε τον τίτλο του ύπερτίμου. Κατά τα έτη 1348-1350 παρέμεινε στη Φιλαδέλφεια.²²⁷ Αργότερα έχαιρε εύνοιας από τον Κάλλιστο Α',²²⁸ πατριάρχη από τις 10 Ιουνίου 1350, αφού επανήλθε στην Κωνσταντινούπολη από τον Ιανουάριο του 1351. Από το έτος αυτό είχε τον τίτλο έξαρχος πάσης Λυδίας. Μετά τον Ιανουάριο και πριν τον Ιούνιο εξελέγη από τον αυτοκράτορα Ιωάννη Καντακουζηνό και τον πατριάρχη στο ύπατο δικαστικό αξίωμα, καθολικός κριτής τῶν Ρωμαίων. Παρέμεινε στην Κωνσταντινούπολη τουλάχιστον μέχρι τον Ιανουάριο του 1355. Επί πατριαρχίας του Φιλοθέου το Μάρτιο του 1354 του ανατέθηκε η επίβλεψη της γυναικείας μονής της Θεοτόκου τοῦ κῦρ Δαυίδ και οι εκκλησίες της Μικράς Ασίας που δεν είχαν αρχιερέα. Το 1364 ο Φιλόθεος επανήλθε στην Κωνσταντινούπολη τουλάχιστον έως το Σεπτέμβριο του 1365 και τον Ιανουάριο του 1368. Με συνοδική απόφαση τη 10η Αυγούστου 1369 η Φιλαδέλφεια κατέστη Μητρόπολη των επισκοπών της Λυδίας αντί των Σάρδεων.²²⁹

Ανδρέας Λιβαδηνός (Κωνσταντινούπολη, 1308-1316/post 1361)

Εκκλησιαστικός και κρατικός αξιωματούχος στην Τραπεζούντα. Ασχολήθηκε και με την αστρονομία. Έγραψε την *Περιήγησιν ἢ Περιηγητική Ιστορία* (ταξιδιωτικές εντυπώσεις), στίχους για την Παναγία, ενώ του αποδίδεται και το περίφημο *Ωροσκόπιον Τραπεζούντος* του 1336.

²²⁷ Χρυσοκεφάλου, *Λόγοι Πανηγυρικοί*, σ. 22, 26-28, 376.

²²⁸ Mergiali, *L'enseignement*, σ. 153, Χρυσοκεφάλου, *Λόγοι Πανηγυρικοί*, σ. 22.

²²⁹ Χρυσοκεφάλου, *Λόγοι Πανηγυρικοί*, σ. 28-33.

Κωνσταντίνος Αρμενόπουλος (Θεσσαλονίκη 1320–Θεσσαλονίκη 1359)

Μεγάλη μορφή του δικαίου, περίφημος νομομαθής, νομοφύλαξ Θεσσαλονίκης. Διορίστηκε πρώτος καθολικός κριτής στη Θεσσαλονίκη. Το αγιολογικό κείμενό του δείχνει τον ιδιαίτερο δεσμό του με την πόλη.²³⁰ Υπήρξε αντιδικία του με τον Γρηγόριο Παλαμά σχετικά με κανόνες εκκλησιαστικού δικαίου. Αυτή έδωσε την εντύπωση ότι ο Αρμενόπουλος ήταν εναντίον των Ησυχαστών και υπέρ των Ζηλωτών. Το Εγκώμιο όμως στον Άγιο Δημήτριο, που εγράφη περί το 1350, εποχή κατά την οποία η διαμάχη των Ησυχαστών και των οπαδών του Βαρλαάμ ήταν εντονότερη, αποδεικνύει το αντίθετο.²³¹

Κάλλιστος [Ιωάννης]²³² (+1363)

Ο Κάλλιστος, μοναχός της μονής Ιβήρων, ήταν Παλαμιστής. Μορφωμένος, χειριζόταν επιδέξια τη ρητορική που τότε βρισκόταν σε άνθιση.²³³ Μετά την πρώτη μαρτυρούμενη τουρκική επίθεση στο Άγιο Όρος το 1325, ο Άγιος Γρηγόριος ο Σιναΐτης με τον μαθητή και μετέπειτα βιογράφο του Κάλλιστο πήγαν στο Θεσσαλονίκη. Μετά από δύο μήνες έφυγαν για τη Χίο. Αργότερα έπλευσαν προς τη Λέσβο και τελικά προς την Κωνσταντινούπολη, όπου έγιναν δεκτοί από τον αυτοκράτορα Ανδρόνικο Β'. Έξι μήνες αργότερα, έπλευσαν στη Σωζόπολη και από εκεί πήγαν στα Παρόρια.²³⁴ Ο Κάλλιστος διετέλεσε Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως. Το 1353 εκθρονίστηκε και έφυγε στην Τένεδο.²³⁵ Πηγαίνοντας προς τις Σέρρες το 1362 ή 1363 επισκέφθηκε τον Άγιο Μάξιμο. Πέθανε στη Σερβία λίγο μετά.²³⁶

²³⁰ Ανώνυμος 7, Βίος Μακαρίου Μακροῦ, σ. 38, Κατσαρός, Γράμματα, σ. 196-197, Χρυσοκεφάλου, *Λόγοι Πανηγυρικοί*, σ. 13.

²³¹ Λαούρδας, *Εγκώμια εις Άγιον Δημήτριον*, σ. 283.

²³² Βλ. και Δ. Γόνης, *Το συγγραφικόν έργον του Οικουμενικού Πατριάρχου Καλλίστου Α'*, Αθήνα 1980.

²³³ Κάλλιστος [Ιωάννης], *Έγκώμιον εις Όσ. Ίωάννην*, σ. 60.

²³⁴ Laiou–Thomadakis, *Saints and Society*, σ. 93.

²³⁵ Congourdeau, *La vie en Christ*, σ. 15.

²³⁶ Θεοφάνης Περιθεωρίου, Βίος Όσ. Μαξίμου, σ. 106, υποσ. 2, Ware, *St Maximos of Kapsokalyvia*, σ. 411.

Ιωάννης (Ιωσήφ) Λαζαρόπουλος (+post 1367)²³⁷

Μητροπολίτης Τραπεζούντος.²³⁸

Κόκκινος Φιλόθεος (Θεσσαλονίκη, περ. 1300-Κωνσταντινούπολη, 06.1377/1379)

Ήταν ταπεινής καταγωγής και ανατροφής. Γεννήθηκε από Εβραίους γονείς και εργάστηκε για να πληρώσει την εκπαίδευσή του πριν γίνει μοναχός.²³⁹ Έζησε στη Σκήτη της Γλωσσίας του Αγίου Όρους και στο Βατοπέδι, έγινε ηγούμενος της Μεγίστης Λαύρας μετά το 1338, επίσκοπος της Ηρακλείας Θράκης το 1347 και το 1353 έγινε για πρώτη φορά πατριάρχης, διάδοχος του Αθανασίου.²⁴⁰ Υπήρξε μαθητής του Μαγίστρου.²⁴¹ Διέθετε ευρεία ανθρωπιστική παιδεία, που είναι γενικά εμφανής στη γραφή του, από τη γνώση σπάνιων σημασιών λέξεων.²⁴² Υπήρξε σημαντικός συγγραφέας θεολογικών έργων, παλαμιστής.²⁴³ Έγραψε σε περίπλοκο ύφος.²⁴⁴

Χούμνος Μακάριος (+περ. 1382)

Ιδρυτής μονής. Έγινε μοναχός προς το τέλος του βίου του.²⁴⁵

Νείλος Νεόφυτος Κεραμεύς (+01.02.1388, Κωνσταντινούπολη)

²³⁷ Ιωσήφ Τραπεζούντος, Λόγος διαλαμβάνων την γενέθλιον ημέραν Αγ. Ευγενίου, σ. 394.

²³⁸ J. O. Rosenqvist, Miracles and Medical Learning. The case of St Eugenios of Trebizond, *Byzsl*, 56 (1995), σ. 461.

²³⁹ Nicol, *Church and Society*, σ. 43 και υποσ. 36.

²⁴⁰ Congourdeau, *La vie en Christ*, σ. 15, Joannou, S. Germain, σ. 35 και υποσ. 1, Λαούρδας, Εγκώμια εις Άγιον Δημήτριον, σ. 285, Matschke, Tinnefeld, *Gesellschaft*, σ. 320, Nicol, *Church and Society*, σ. 43, Talbot, Hagiography in Late Byzantium, σ. 183.

²⁴¹ Mergiali, *L'enseignement*, σ. 55.

²⁴² Κόκκινος Φιλόθεος, Έγκώμιον εις Άγ. Φωκάν, σ. 433, υποσ. 78.

²⁴³ Matschke, Tinnefeld, *Gesellschaft*, σ. 320.

²⁴⁴ Nicol, *Church and Society*, σ. 43.

²⁴⁵ Ševčenko, Society and intellectual life, σ. 72 και υποσ. 12.

Γεννήθηκε στη Θεσσαλονίκη. Ήταν Παλαμιστής, μοναχός και ηγούμενος της μονής Χαρσιανίτου, Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως (1380-1388).²⁴⁶

Νικόλαος Καβάσιλας Χαμαετός (1322/1323–Κωνσταντινούπολη, post 1391, πιθανόν 1397/1398)

Μια από τις σημαντικότερες μορφές της πνευματικής ζωής της εποχής.²⁴⁷ Υπήρξε εξαιρετος διανοούμενος, θεολόγος και λογοτέχνης με σημαντική μόρφωση (μεταξύ άλλων φιλοσοφία, δίκαιο, αστρονομία). Συνδύαζε την πνευματικότητα με την κοσμική σοφία.²⁴⁸ Καταγόταν από εύπορη αριστοκρατική οικογένεια της Θεσσαλονίκης.²⁴⁹ Θαύμαζε τις γνώσεις και τη φήμη του θείου του Νικολάου-Νείλου Καβάσιλα, Μητροπολίτη Θεσσαλονίκης.²⁵⁰ Ο Νικόλαος Καβάσιλας αγαπούσε την πόλη του.²⁵¹ Αφού ολοκλήρωσε ένα μέρος των σπουδών του εκεί, πήγε στην Κωνσταντινούπολη, για να διευρύνει τους πνευματικούς του ορίζοντες.²⁵² Όταν ο Ιωάννης ΣΤ΄ Καντακουζηνός ανέλαβε την εξουσία το 1347, διόρισε τον Καβάσιλα έμπιστο συνεργάτη στα περίχωρα της πρωτεύουσας. Ο Καβάσιλας έζησε όμως κυρίως στη Θεσσαλονίκη.²⁵³ Νέος γνώρισε εκεί το μυστικισμό και Ησυχασμό από τον Γρηγόριο Παλαμά, τον Ισίδωρο Βουχειρά και τον πνευματικό του πατέρα Δωρόθεο Βλατή. Συνέθεσε ρητορικά έργα. Έλαβε μέρος σε ένα λογοτεχνικό διαγωνισμό με έναν πανηγυρικό προς τιμήν του Αγίου Δημητρίου.²⁵⁴ Εκεί η Θεσσαλονίκη περιγράφεται ως δεύτερη πόλη μετά την Αθήνα, εστία των Ελλήνων. Το ύφος του είναι θελκτικό, συνδυάζει την κλασική απλότητα με χάρη, ακόμη και με αίσθηση του χιούμορ.²⁵⁵

²⁴⁶ Βλ. Beck, *Kirche*, 776, 795, H. Hennepf, *Das Homiliar des Patriarchen Neilos und die chrysostomische Tradition*, Λέιντεν 1963.

²⁴⁷ Congourdeau, *La vie en Christ*, σ. 15-16, Matschke, Tinnefeld, *Gesellschaft*, 322

²⁴⁸ Congourdeau, *La vie en Christ*, σ. 12-13, Matschke, Tinnefeld, *Gesellschaft*, σ. 347, Mergiali, *L'enseignement*, σ. 86.

²⁴⁹ Matschke, Tinnefeld, *Gesellschaft*, σ. 347, Nicol, *Church and Society*, σ. 53.

²⁵⁰ Mergiali, *L'enseignement*, σ. 115, υποσ. 549.

²⁵¹ Κατσαρός, *Γράμματα*, σ. 201.

²⁵² Mergiali, *L'enseignement*, σ. 87.

²⁵³ Matschke, Tinnefeld, *Gesellschaft*, σ. 347.

²⁵⁴ Mergiali, *L'enseignement*, σ. 86-88.

²⁵⁵ Runciman, *Βυζαντινή Αναγέννηση*, σ. 38, 85-86.

Φιλόθεος Σηλυβρίας (γεννηθείς πιθανότατα 1325-1331)

Μητροπολίτης Σηλυβρίας (στα παράλια της Προποντίδος, σε μικρή απόσταση από την Κωνσταντινούπολη). Σύμφωνα με την παράδοση για το μοναχικό όνομα, αυτό αρχίζει με το ίδιο γράμμα που άρχιζε και το κοσμικό: Φιλήμων. Καταγόταν από την πόλη της Βιθυνίας Δακίβυζα, μεταξύ Νικομήδειας και Χαλκηδόνας. Από την ηλικία των 15 ετών την ανατροφή του Φιλοθέου ανέλαβε ο αδελφός του πατέρα του (ιερέα Χαριτωνύμου, που πέθανε νωρίς), Σάββας. Εστάλη σε σχολείο στην Κωνσταντινούπολη. Έλαβε πολύ καλή μόρφωση. Ήταν πιθανότατα μαθητής του Γρηγορά. Στο έργο του Φιλοθέου είναι έντονη η επίδραση της θύραθεν γραμματείας. Ο Φιλόθεος γνώριζε καλά το έργο του Γρηγορά και παραθέτει και κείμενά του. Διαχώρισε όμως τις θεολογικές του θέσεις. Πρέπει να εκάρη μοναχός περί το 1340-1346, να χειροτονήθηκε πρεσβύτερος περί το 1350-1356 και να έγινε Μητροπολίτης Σηλυβρίας περί το 1356-1361. Διέκειτο θετικά έναντι των Ησυχαστών. Είχε ιδιαίτερους πνευματικούς δεσμούς με τον Πατριάρχη Κάλλιστο Α'. Επαινετικά εκφράζεται και για τον Ησυχαστή Πατριάρχη Ισίδωρο Βουχειρά (1347-1350). Η στάση του για τον παλαμιστή Πατριάρχη Φιλόθεο Κόκκινο ήταν αδιάφορη, εκφράζεται αρνητικά για τον αντιησυχαστή Πατριάρχη Ιωάννη Καλέκα, ενώ φαίνεται φιλικός προς τον φίλο των Ησυχαστών μεγάλο δομέστικο, μετέπειτα αυτοκράτορα και τέλος μοναχό Ιωάννη Καντακουζηνό. Ο Φιλόθεος είναι γνωστός και ως γραφέας χειρογράφων.²⁵⁶ Ο λόγιος αυτός υπήρξε επίσης υμνογράφος.²⁵⁷ Πέθανε ή έπαυσε να είναι μητροπολίτης μετά το 1389.²⁵⁸

Γαβριήλ Θεσσαλονίκης (1340-περ. 1416/1419)

Υιός ιερέα στη Θεσσαλονίκη, μοναχός της Νέας Μονής, έγινε ηγούμενος της μονής της Χώρας στην Κωνσταντινούπολη, Μητροπολίτης

²⁵⁶ Βακαλοπούλου, *Φιλόθεος Σηλυβρίας*, σ. 9, 35-37, 39, 41, 44-47, 49-50, 60-61, 63-65, 74.

²⁵⁷ Talbot, *Hagiography in Late Byzantium*, σ. 182.

²⁵⁸ Βακαλοπούλου, *Φιλόθεος Σηλυβρίας*, σ. 50.

Χαλκηδόνας (1389-1397) και Θεσσαλονίκης (1397-1416).²⁵⁹ Έλαβε κλασική εκπαίδευση στην πατρίδα του.²⁶⁰ Είναι μεταξύ των γνωστότερων από τους εξαιρετους κληρικούς με τους οποίους σχετιζόταν ο αυτοκράτορας Μανουήλ Β΄. Η λογοτεχνική του παραγωγή ήταν μικρή, αποτελούμενη από μια συλλογή Ομιλιών.²⁶¹

Γλαβάς Ισίδωρος (Ιωάννης: κοσμικό όνομα) (1341/1342-01.11.1396)

Ο Ισίδωρος, Μητροπολίτης Θεσσαλονίκης και ένθερμος οπαδός του Παλαμά, διακήρυττε ότι η μελέτη των αρχαίων καλλιεργούσε τις ηθικές αρετές.²⁶² Η προσωπικότητά του σφραγίζει το τέλος του 14ου αι. στην πόλη, καθώς διετέλεσε αρχιεπίσκοπος σε δύσκολη περίοδο εξαιτίας των τουρκικών επιδρομών. Μετά την κατάληψη της πόλης από τους Τούρκους το 1387 ταξίδεψε στη Μικρά Ασία και εξασφάλισε από τον Βαγιαζήτ Α΄ εκκλησιαστικά και πολιτικά δικαιώματα για τους κατοίκους. Άφησε μεγάλο αριθμό Ομιλιών.²⁶³

Λουκίτης Κωνσταντίνος (14ος αι.)

Ο λόγιος Κωνσταντίνος Λουκίτης, που καταγόταν από τη Μακεδονία, ήταν ανώτερος δημόσιος υπάλληλος (πρωτοβεστιάριος) στην αυλή της Τραπεζούντας. Ήταν σοφός και δεινός ρήτορας. Και ο Νικηφόρος Γρηγοράς εκφράζει θαυμασμό για την πολυμάθεια και τη γλώσσα του.²⁶⁴

Θεοφάνης Περιθεωρίου (+ τέλη 14ου αι.)

²⁵⁹ Matschke, Tinnefeld, *Gesellschaft*, σ. 377, Mergiali, *L'enseignement*, σ. 175, Russell, *St Demetrius*, σ. 33.

²⁶⁰ Tinnefeld, *Intellectuals*, σ. 164.

²⁶¹ Mergiali, *L'enseignement*, σ. 174.

²⁶² Matschke, Tinnefeld, *Gesellschaft*, σ. 378, Runciman, *Βυζαντινή Αναγέννηση*, σ. 85.

²⁶³ Καλτσογιάννη - Κοτζάμπαση - Παρασκευοπούλου, *Θεσσαλονίκη*, σ. 194.

²⁶⁴ Constantinides, *Education*, σ. 93, Mergiali, *L'enseignement*, σ. 93 και υποσ. 426.

Ηγούμενος της μονής Βατοπεδίου και μετέπειτα Μητροπολίτης Περιθεωρίου στη Θράκη.²⁶⁵

Χρυσολωράς Δημήτριος (πρω του 1360 έως μετά τον Απρίλιο/Μάιο 1416)

Από διακεκριμένη οικογένεια της Κωνσταντινούπολης, από την οποία προήλθε επίσης ο λόγιος και διπλωμάτης Μανουήλ Χρυσολωράς (+1415). Αντιλατινιστής. Την άνοιξη του 1396 συνόδευσε τον Κυδώνη στην Ιταλία. Έμεινε έως το 1400 στη Φλωρεντία και δίδαξε έως το 1403 στην Παβία πριν επιστρέψει στην Κωνσταντινούπολη. Έμπιστος του Μανουήλ Β΄, μεσάζων στη Θεσσαλονίκη υπό τον Ιωάννη Ζ΄ (1403-1408) Παλαιολόγο. Υπήρξε φιλόσοφος και χαρισματικός ομιλητής, ταλαντούχος και παραγωγικός συγγραφέας.²⁶⁶

Γεώργιος Γεμιστός Πλήθων (περίπου 1360–26.06.1452)

Ο διδάσκαλος και φιλόσοφος (νεοπλατωνιστής) Γεώργιος Γεμιστός, ο επονομαζόμενος Πλήθων υπήρξε καινοτόμος. Γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη. Κατηγορήθηκε για αιρετικές απόψεις και εγκαταστάθηκε στο Μυστρά. Έγραψε ένα αστρονομικό έργο στο οποίο χρησιμοποίησε περσικούς και ίσως και εβραϊκούς υπολογιστικούς πίνακες. Αν και οι υπολογισμοί του ήταν χρήσιμοι για τον καθορισμό των ημερών του Πάσχα και παρότι είχε υπερασπιστεί το ορθόδοξο δόγμα στη Σύνοδο Φεράρας-Φλωρεντίας (1438–1439), στράφηκε στα γηρατιά του στο νεοπαγανισμό, πιθανότατα υπό την επιρροή Ιταλών ουμανιστών. Σε μια πραγματεία με τίτλο *Οι Νόμοι* (κατά το ομότιτλο έργο του Πλάτωνα, καθώς ο Γεμιστός θαύμαζε τον Πλάτωνα και τον κλασσικό πολιτισμό), υποστήριξε ένα κάπως διαφορετικό ελληνικό πάνθεο. Όταν λίγο καιρό μετά το θάνατό του το πρωτότυπο χειρόγραφο δόθηκε στον Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Γεννάδιο Σχολάριο, αυτός διέταξε να καεί. Κατά συνέπεια, το θεολογικό σύστημα του Πλήθωνος το γνωρίζουμε κυρίως από τον Πατριάρχη Σχολάριο, από αρκετά αποσπάσματα τα οποία αντέγραψαν οι οπαδοί του Πλήθωνος και από μια ιδιόχειρη σελίδα του

²⁶⁵ Ware, *St Maximos of Kapsokalyvia*, σ. 411.

²⁶⁶ Matschke, *Tinnefeld, Gesellschaft*, σ. 337-338, 376, Russell, *St Demetrius*, σ. 33-34, 37, 115.

έργου του. Η «Ελληνική Μυθολογία» του είναι γεμάτη τελετές και προσευχές προς τους θεούς. Του αποδίδεται επίσης μια σύνοψη της ρητορικής θεωρίας. Ο Πλήθων πιθανότατα επηρέασε σε κάποιο βαθμό τους Ιταλούς θαυμαστές του, ανάμεσα στους συμπατριώτες του όμως είχε ελάχιστους οπαδούς.²⁶⁷

Χορτασμένος Ιωάννης²⁶⁸ (βαπτιστικό όνομα, μοναχικό όνομα: Ιγνάτιος Σηλυβρίας) (περ. 1370 έως περ. 1436/1437)

Καταγόταν από την Κωνσταντινούπολη. Έγινε μοναχός στα τελευταία του χρόνια και πέθανε ως Μητροπολίτης Σηλυβρίας στη Θράκη (1431-1436/1437).²⁶⁹ Υπήρξε πρωτοπόρος βυζαντινός διανοούμενος, εξαίρετος λόγιος και μεγάλος διδάσκαλος.²⁷⁰ Τα ενδιαφέροντά του ήταν ευρέα, δημιούργησε πλούσια βιβλιοθήκη και ασχολήθηκε με την αντιγραφή χειρογράφων.²⁷¹ Στην επιστημονική του κατάρτιση συνετέλεσε και η μελέτη των εγχειριδίων αστρονομίας που λόγω του Μετοχίτη και του Γρηγορά διέθετε η μονή της Χώρας.²⁷² Διετέλεσε αρχικά νοτάριος στην πατριαρχική γραμματεία στην Κωνσταντινούπολη. Σε αυτή τη θέση βρισκόταν κατά την πρώτη πολιορκία της πόλης από τους Τούρκους μεταξύ 1394 και 1402.²⁷³ Έγραψε πολλά έργα, σημαντικότερα ωστόσο για το ύφος παρά για το περιεχόμενό τους. Αναγιγνώσκονταν, συζητούνταν και κρίνονταν στον (πιο περιορισμένο και πιο σχολαστικό από την εποχή του Ανδρονίκου Β΄) φιλολογικό κύκλο του αυτοκράτορα Μανουήλ Β΄.²⁷⁴ Ο Χορτασμένος ήταν υπερήφανος για τη συμμετοχή του, επέκρινε όμως τον αυτοκράτορα ότι δεν τιμούσε επαρκώς τους λογίους και δεν τους στήριζε οικονομικά. Ο Χορτασμένος λειτουργούσε συχνά ως μεσάζων ανάμεσα

²⁶⁷ Hunger, *Classical Tradition*, σ. 36, Mango, *Ιστορία του Βυζαντίου*, σ. 387, 391, Matschke, Tinnefeld, *Gesellschaft*, σ. 357, 377, Saradi, *Classical Tradition*, σ. 21. Βλ. και Μ. Η. Blanchet, *Georges-Gennadios Scholarios (vers 1400-vers 1472). Un intellectuel orthodoxe face à la disparition de l'empire byzantin*, Παρίσι 2008 [Archives de l'Orient chrétien, 20].

²⁶⁸ Βλ. και Η. Hunger, *Johannes Chortasmenos (ca. 1370-ca. 1436/37). Briefe, Gedichte und kleine Schriften. Einleitung, Regesten, Prosopographie, Text*, [Wiener Byzantinische Studien 7], 1969.

²⁶⁹ Constantinides, *Education*, σ. 425, υποσ. 42, Matschke, Tinnefeld, *Gesellschaft*, σ. 375, Nicol, *Church and Society*, σ. 118.

²⁷⁰ Matschke, Tinnefeld, *Gesellschaft*, σ. 182, Nicol, *Church and Society*, σ. 117.

²⁷¹ Nicol, *Church and Society*, σ. 118.

²⁷² Matschke, Tinnefeld, *Gesellschaft*, σ. 178.

²⁷³ Mergiali, *L'enseignement*, σ. 174, Nicol, *Church and Society*, σ. 117.

²⁷⁴ Nicol, *Church and Society*, σ. 117-118.

στον κύκλο του αυτοκράτορα και τους λογίους που κατοικούσαν εκτός Κωνσταντινούπολης.²⁷⁵

Σταυράς Νείλος (1380-1410)

Γνωστός κωδικογράφος της Μετεωρικής μονής Υψηλοτέρας ή των Καλλιγράφων.²⁷⁶

Συμεών Θεσσαλονίκης (+09.1429)

Γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη. Ο Γεώργιος Σχολάριος υπογραμμίζει ότι ο Συμεών, Αρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης (1416/1417-1429) διακρινόταν για τη λογιότητά του.²⁷⁷

Μακάριος Μακρής ο Ασπρόφρου (Θεσσαλονίκη 1382/1383-Ιανουάριος 1431)²⁷⁸

Ανήκε σε μια από τις μεγαλύτερες και πλουσιότερες οικογένειες της Θεσσαλονίκης. Έφυγε για το Άγιο Όρος περί το 1401, όπου και συνέχισε την εκπαίδευσή του. Πληροφορήθηκε για τον τρόπο ζωής των μοναχών και εγκαταστάθηκε στο Βατοπέδι.²⁷⁹ Ανήκει στις κορυφαίες πνευματικές προσωπικότητες της Θεσσαλονίκης την Παλαιολόγεια περίοδο.²⁸⁰ Είχε θεολογικές και κοσμικές γνώσεις και ικανότητα στη διαλεκτική. Ήταν ιδιαίτερος προικισμένος στη ρητορική τέχνη. Υπήρξε εξαιρετος κληρικός. Διορίστηκε ηγούμενος της μονής Παντοκράτορος²⁸¹ και μέγας πρωτοσύγκελλος της Εκκλησίας της Κωνσταντινουπόλεως.

²⁷⁵ Matschke, Tinnefeld, *Gesellschaft*, σ. 176, 307.

²⁷⁶ Κ. Κωνσταντινίδης – Δ. Αγορίτσας, 'Η δημόδης παράφραση τοῦ Βίου τοῦ Ἀθανασίου Μετεωρίτου ἀπὸ τὸν Νεόφυτο Χριστόπουλο, ἱερομόναχο Ἰβηρίτη (*BHG*, no. 195), *Τρικαλινά* 33 (2013), σ. 7.

²⁷⁷ Mergiali, *L'enseignement*, σ. 184-185.

²⁷⁸ Ἀργυρίου, *Μακρῆ Συγγράμματα*, σ. 16-17, Talbot, *Hagiography in Late Byzantium*, σ. 188.

²⁷⁹ Ἀνώνυμος 7, Βίος Μακαρίου Μακρῆ, σ. 3.

²⁸⁰ Καλτσογιάννη - Κοτζάμπαση - Παρασκευοπούλου, *Θεσσαλονίκη*, σ. 200.

²⁸¹ Μεταξύ 3 Νοεμβρίου 1422 και 15 Νοεμβρίου 1423: Ἀνώνυμος 7, Βίος Μακαρίου Μακρῆ, σ. 39.

Σχετιζόταν με τον Μανουήλ Β'.²⁸² Ο αυτοκράτορας κάλεσε τον Δαβίδ και το μαθητή του Μακάριο στην Κωνσταντινούπολη και το πρώτο ταξίδι εκεί χρονολογείται στο 1419. Επέστρεψαν στο Άγιο Όρος μετά από ένα έτος ή δύο. Μετά το θάνατο του Δαβίδ ο Μανουήλ ζήτησε την επιστροφή του Μακαρίου στην πρωτεύουσα, όπου ο τελευταίος μετέβη στα τέλη του 1421 και εγκαταστάθηκε στη μονή Χαρσιανίτου. Για τρίτη φορά επισκέφθηκε την Κωνσταντινούπολη κατά το 1422.²⁸³ Έλαβε μέρος σε θεολογικές συζητήσεις με ξένους.²⁸⁴ Πέθανε στη μονή Παντοκράτορος.²⁸⁵

Μανουήλ Μάρκος (μοναχικό όνομα) **Ευγενικός** (έως περ. 1394–περ. 1444)

Μητροπολίτης Εφέσου (1437-1445), ανθενωτικός.²⁸⁶

Ιωάννης Ευγενικός (μετά το 1394 έως μετά το 1454)

Υιός του Γεωργίου Ευγενικού, πρωτεκδίκου στο Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως.²⁸⁷ Αδελφός του Μάρκου. Διάκονος και νομοφύλακας της Αγίας Σοφίας. Έπαιξε σπουδαίο ρόλο στη Σύνοδο της Φερράρας–Φλωρεντίας (1439) αντιτιθέμενος στην προτεινόμενη Ένωση των Εκκλησιών. Εξαιτίας των ανθενωτικών του πεποιθήσεων, αντίθετων με τις κυρίαρχες στην πρωτεύουσα ιδέες, διώχθηκε και κατέφυγε στο Δεσποτάτο του Μυστρά στη Λακωνία, όπου εισήλθε στον κύκλο των λογίων. Περί το 1452 εμφανίζεται ως Μητροπολίτης Λακεδαιμόνος. Στα έργα του περιλαμβάνονται μια περιγραφή της Τραπεζούντας από την πλευρά του ξένου. Συνέθεσε επίσης το Συναξάριο του αδελφού του, που περιέχεται στην ακολουθία, μετά την έκτη ωδή του κανόνα.²⁸⁸

²⁸² Mergiali, *L'enseignement*, σ. 174-176.

²⁸³ Ανώνυμος 7, Βίος Μακαρίου Μακροῦ, σ. 5-6.

²⁸⁴ Ανώνυμος 7, Βίος Μακαρίου Μακροῦ, σ. 7.

²⁸⁵ Ανώνυμος 7, Βίος Μακαρίου Μακροῦ, σ. 9.

²⁸⁶ Ιω. Ευγενικός, Συναξ. Μάρκου Εφέσου, σ. 97-99, Matschke, Tinnefeld, *Gesellschaft*, σ. 342, 377, Mergiali, *L'enseignement*, σ. 181, Runciman, *Βυζαντινή Αναγέννηση*, σ. 93.

²⁸⁷ Matschke και Tinnefeld, *Gesellschaft*, σ. 377.

²⁸⁸ Ευγενικός Ιωάννης, Συναξάριον Μάρκου Εφέσου, σ. 97-99, Matschke, Tinnefeld, *Gesellschaft*, σ. 325-326, Mergiali, *L'enseignement*, σ. 197, Σαράντη, Η πόλη ως αρχιτεκτονικός χώρος, Wilson, *Scholars*, σ. 272.

Γεώργιος (κοσμικό όνομα) (Πατριάρχης **Γεννάδιος Β΄**) **Κούρτεσης Σχολάριος** (γεννηθείς στην Κωνσταντινούπολη, 1400/1405)

Η καταγωγή του πατέρα του ήταν από τη Θεσσαλία. Έχασε τους γονείς του νωρίς.²⁸⁹ Υπήρξε φημισμένος λόγιος της Κωνσταντινούπολης.²⁹⁰ Το 1437 ο σοφός αυτός συναντάται ως καθολικός κριτής των Ρωμαίων στην Κωνσταντινούπολη.²⁹¹ Ο Σχολάριος ανήκε, όπως αρκετοί από τους μορφωμένους συμπατριώτες του το πρώτο ήμισυ του 15ου αι., σε αυτούς που διέθεταν γνώσεις της λατινικής και σχεδόν ξεκίνησε ως αυτοδίδακτος με τη μελέτη φιλοσοφικών και σχολαστικών θεολογικών έργων.²⁹² Μεγάλο μέρος της επιστημονικής του γνώσης έλαβε από λατινικές πηγές. Πρώτος διδάσκαλός του υπήρξε ο Μάρκος Εφέσου. Έτσι εξηγείται η επιρροή που του ασκήθηκε όταν ορίστηκε διάδοχός του στον αγώνα κατά της Ένωσης των Εκκλησιών το 1444. Μετά το θάνατο εκείνου ονομάστηκε «τῆς τῶν ὀρθοδόξων συνάξεως ἐξάρχων».²⁹³ Απέκτησε καλή για τα δεδομένα της εποχής του λογοτεχνική και φιλοσοφική παιδεία. Στη νεαρή του ηλικία παιδαγωγός και διδάσκαλός του υπήρξε και ο Ιωάννης Ευγενικός. Για την εγκύκλιο παιδεία του βοηθήθηκε από τους Ιωάννη Χορτασμένο, Ιωσήφ Βουέννιο και Μακάριο Μακρή.²⁹⁴ Αντιπροσώπευε την τελευταία άνθιση της βυζαντινής αναγέννησης που είχε τις ρίζες της στο 14ο αι.,²⁹⁵ είναι μια από τις προσωπικότητες που κυριαρχούν στην πνευματική ζωή κατά την τελευταία φάση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Εργάστηκε για το πολιτιστικό επίπεδο της Κωνσταντινούπολης.²⁹⁶ Άνοιξε σχολή φιλοσοφίας και γραμματικής στον οίκο του με πολλούς μαθητές και ακροατές, όπου δίδασκε και αφού έγινε «καθολικός κριτής τῶν Ῥωμαίων» καὶ «καθολικός σεκρετάριος τοῦ βασιλέως Ἰωάννου».²⁹⁷ Είχε Ησυχαστική κλίση, αλλά θαύμαζε κάποιες

²⁸⁹ Petit-Siderides-Jugie, *Scholarios*, σ. 20*.

²⁹⁰ Mergiali, *L'enseignement*, σ. 220.

²⁹¹ Χρυσοκεφάλου, *Λόγοι Πανηγυρικοί*, σ. 13. Επρόκειτο για ένα υψηλό δικαστικό αξίωμα. Βλ. O. Kresten, Ein Indizienprozeß gegen die von Kaiser Andronikos III. Palaiologos eingesetzten καθολικοί κριταί, *Fontes Minores* 9 (1993), 299-338.

²⁹² Matschke, Tinnefeld, *Gesellschaft*, σ. 341.

²⁹³ Petit-Siderides-Jugie, *Scholarios*, σ. 20*-21* (και υποσ. 1), 26*, 28*.

²⁹⁴ Mergiali, *L'enseignement*, σ. 222-223. Βλ. και C. Linanos, *Greek Tradition and Latin Influence in the Work of George Scholarios*. «Alone against all of Europe», Νιου Τζέρσεϊ 2013.

²⁹⁵ Nicol, *Church and Society*, σ. 111.

²⁹⁶ Mergiali, *L'enseignement*, σ. 222.

²⁹⁷ Petit-Siderides-Jugie, *Scholarios*, σ. 22*-24*.

όψεις του δυτικού πολιτισμού.²⁹⁸ Το 1437–1438 μια αντιπροσωπεία υπό τον αυτοκράτορα Ιωάννη Η' μετέβη στην Ιταλία, για τη Σύνοδο που συγκάλεσε ο πάπας Ευγένιος Δ' στη Φεράρα και το 1439 στη Φλωρεντία. Στις διακεκριμένες προσωπικότητες της αντιπροσωπείας ανήκαν τρεις μητροπολίτες, οι Βησσαρίων Νικαίας, Μάρκος Ευγενικός Εφέσου και Ισίδωρος Κιέβου και τέσσερις λαϊκοί, οι Γεώργιος Γεμιστός Πλήθων, Γεώργιος Σχολάριος, Γεώργιος Αμιρούτζης και Ιωάννης Ευγενικός. Οι περισσότεροι από αυτούς τους συγγραφείς επωφελήθηκαν για επαφές με Ιταλούς ανθρωπιστές. Η Σύνοδος έγινε και τόπος συνάντησης μεταξύ δυτικής και βυζαντινής θεολογίας. Από τους πνευματικούς ηγέτες της αντιπροσωπείας τέσσερις μπορούν την εποχή αυτή να χαρακτηριστούν οπαδοί μιας Ένωσης των Εκκλησιών: οι Βησσαρίων, Ισίδωρος, Γεώργιος Σχολάριος και Γεώργιος Αμιρούτζης.

Ο Σχολάριος υπό την επίδραση του διδασκάλου του Μάρκου Ευγενικού ανακάλεσε τη συγκατάθεσή του στην Ένωση. Η πόλωση των Βυζαντινών για το λατινικό ζήτημα δεν μπόρεσε να αρθεί με τη Σύνοδο, αντίθετα οξύνθηκε ο διχασμός. Όμως ο Σχολάριος δε σταμάτησε και μετά τη Σύνοδο να ασχολείται με τη λατινική θεολογία.²⁹⁹ Μεταξύ 1444 και 1453 συνέθεσε πολλά έργα εναντίον του καθολικού δόγματος της εκπορεύσεως του Αγίου Πνεύματος και της Συνόδου της Φλωρεντίας. Έγινε μοναχός το 1450.³⁰⁰ Από το 1450 περίπου έζησε στη μονή Χαρσιανού.³⁰¹ Ενθρονίστηκε αρχικά πατριάρχης στις 6 Ιανουαρίου 1454.³⁰²

Μητροφάνης (15ος αι.)

Μοναχός και πρεσβύτερος.³⁰³

Συμπεράσματα

²⁹⁸ Nicol, *Church and Society*, σ. 112.

²⁹⁹ Matschke, Tinnefeld, *Gesellschaft*, σ. 339-340, 342.

³⁰⁰ Petit-Siderides-Jugie, *Scholarios*, σ. 28*-29*.

³⁰¹ Matschke, Tinnefeld, *Gesellschaft*, σ. 319.

³⁰² Petit-Siderides-Jugie, *Scholarios*, σ. 30*.

³⁰³ Μητροφάνης, Βίος Όσ. Διονυσίου, σ. 43.

Κατά τους ύστερους βυζαντινούς χρόνους παρατηρείται μεγάλη ανάπτυξη των γραμμάτων. Το ενδιαφέρον για την αρχαία λογοτεχνία και φιλοσοφία είναι μεγάλο, διαπιστώνεται μάλιστα κριτική προσέγγιση των έργων των Αρχαίων Ελλήνων. Η στροφή προς την αρχαιότητα είναι τώρα ειλικρινής και ουσιαστική και περιείχε νέες ιδεολογικές προσεγγίσεις σχετικά με την νέα ταυτότητα των Βυζαντινών μετά την άλωση, χωρίς να περιορίζεται στην απλή μίμηση της γλώσσας και του ύφους των αρχαίων κειμένων. Ο σύνδεσμος των βυζαντινών λογίων με τα αρχαία γράμματα διαπερνά, όπως θα δούμε, και τα αγιολογικά κείμενα μέσα από μοτίβα της ρητορικής και αναφορές σε πόλεις ή ιστορικά πρόσωπα και γεγονότα του αρχαίου κόσμου. Ο αρχαίος κόσμος προβάλλει με διάφορες μορφές στα αγιολογικά κείμενα αυτής της εποχής, δείχνοντας όχι μόνο το ενδιαφέρον των Βυζαντινών αγιολόγων αυτής της εποχής για την αρχαιότητα, αλλά και μορφές ουσιαστικής ιδεολογικής προσέγγισής του με την αρχαία παράδοση.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: ΤΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΚΑΙ ΟΙ ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΣΥΓΓΡΑΦΗΣ ΤΗΣ ΥΣΤΕΡΟΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΑΓΙΟΛΟΓΙΑΣ

Πρώτο ήμισυ 13ου αι.

Έχουμε κάνει ήδη λόγο για τις σοβαρές πολιτικές συνέπειες της άλωσης της Κωνσταντινούπολης και τη δημιουργία νέων πολιτικών μορφωμάτων, ελληνικών και φραγκικών, στον άλλοτε ενιαίο πολιτικό χώρο της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Κατά την περίοδο αυτή, ο αριθμός όσων αγιοποιήθηκαν είναι μικρός και η συγγραφή Βίων Αγίων περιορισμένη. Νέοι άγιοι είναι η Θεοδώρα, βασίλισσα Άρτας (+ca. 1270) και ο Ιωάννης Γ' Βατάτζης της δυναστείας των Λασκαριδών στη Νίκαια (1221-1254). Πάντως οι Βίοι τους εγράφησαν κατά την Παλαιολόγεια περίοδο.³⁰⁴

Ένα Εγκώμιο του Αγίου Ιωάννου εγράφη από άγνωστο συγγραφέα κατά τα έτη 1365-1370. Κατά τον συγγραφέα, ο βιογραφούμενος ήταν υπόδειγμα ιδανικού αυτοκράτορα και μπορούσε να αποτελέσει παράδειγμα για τους κυβερνώντες της εποχής εκείνης. Ο συγγραφέας αντιπαραθέτει τις αρετές του Ιωάννου με τα ελαττώματα συγχρόνων του. Ακόμη κι η άνοδος του Ιωάννου στο θρόνο ως γαμπρού αυτοκράτορα θεωρείται προτέρημα, καθώς οι κληρονόμοι τις περισσότερες φορές είναι διεφθαρμένοι. Με την ανάμνηση της βασιλείας του Ιωάννου μπορούσε να εκφραστεί αποδοκιμασία των απογόνων του Μιχαήλ Παλαιολόγου. Μέσα από τη σύγκριση προβάλλεται ο Ιωάννης. Όταν οι Τούρκοι κατέλαβαν την περιοχή, το λείψανο του αγίου μεταφέρθηκε στη Μαγνησία, όπου και θαυματουργούσε κατά την εποχή της συγγραφής του Βίου και σε αυτόν εναπέθεταν τις ελπίδες τους οι πιστοί της Μικράς Ασίας.

Επίσης σύμφωνα με το εκτενές Εγκώμιο από τον Γεώργιο επίσκοπο Πελαγονίας (δεύτερο ήμισυ 14ου αι., BHG 933), στον Ιωάννη είχε δοθεί αυτό το επίθετο όσο ζούσε, καθώς επεδείκνυε γενναιοδωρία για τους υπηκόους του πέρα από τη συμβατικά αναμενόμενη από έναν φιλόπρωτο βασιλιά. Η έννοια της φιλανθρωπίας είναι συνδεδεμένη με την αυτοκρατορική ιδεολογία. Ο Ιωάννης ίδρυσε εκκλησίες, νοσοκομεία, ορφανοτροφεία, γηροκομεία, άφησε αποθέματα στο θησαυροφυλάκιο και προμήθειες. Τα χρήματα συγκεντρώνονταν με την προσεκτική διαχείρισή

³⁰⁴ Talbot, A Unique Saint's Life, σ. 57, Talbot, Hagiography in Late Byzantium, σ. 174.

του. Εκτός από τη συμπόνια του όμως και κάποια γεγονότα μετά το θάνατό του διατήρησαν τη μνήμη του και διαμόρφωσαν τη λατρεία του.³⁰⁵

Τα αγιολογικά κείμενα που σώζονται από την εποχή αυτή αφορούν και παλαιότερους αγίους: ο αυτοκράτορας Θεόδωρος Β΄ Λάσκαρις (1254–1258) έγραψε για τον μάρτυρα της Νίκαιας του 3ου αι. Τρύφωνα, τους Σύρους Μάρτυρες Κοσμά και Δαμιανό (BHG 384c) και τον Παλαιστίνιο Άγιο Ευθύμιο Μέγα του 5ου αι. (BHG 650d).³⁰⁶ Ο σύγχρονός του Νικηφόρος Βλεμμύδης συνέθεσε περί το 1250 Εγκώμιο για τον Άγιο Ιωάννη τον Θεολόγο, που προφανώς εκφωνήθηκε στη μεγάλη βασιλική όπου βρισκόταν ο τάφος του Ευαγγελιστή στην Έφεσο και όπου ο Βλεμμύδης είχε χειροτονηθεί.

Το Εγκώμιο του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου χαρακτηρίζει μια καλαισθητή σύνθεση. Ο Βλεμμύδης, ένας ικανός ρήτορας αντιμετωπίζει το θέμα του με προσωπικό, πρωτότυπο τρόπο. Η προσέγγισή του είναι διαφορετική από των προηγούμενων βιογράφων, καθώς ένα μεγάλο μέρος του κειμένου αναπτύσσει θεολογικά θέματα. Το κήρυγμα αυτό, όπως δηλώνει, είχε μεγάλη σημασία για τον ίδιο. Πρόκειται για εκτενή σχολιασμό των πρώτων στίχων του Ευαγγελίου του Ιωάννου, εκτός των βιογραφικών στοιχείων του αγίου. Το κύριο τμήμα του λόγου είναι κατά το ήμισυ θεολογικό, ενώ υπάρχουν και επιδεικτικά ρητορικά χωρία. Σαν ρητορική άσκηση το κείμενο περιλαμβάνει λογοπαίγνια, αντιθέσεις, παραλληλισμούς, πλούσιο λεξιλόγιο. Ακολουθώντας τους κανόνες του εγκωμίου αναφέρεται στον τόπο γέννησης, τους γονείς, τις πράξεις του αγίου, αλλά παράλληλα ανεξαρτητοποιείται. Ως δάσκαλος ο Βλεμμύδης αρέσκεται να εκθέτει τις γνώσεις του, ακόμη και τις ιατρικές. Ο Βλεμμύδης επιμένει ότι ο Ιωάννης ηγείτο των αποστόλων. Καθώς η Κωνσταντινούπολη θεωρούσε ιδρυτή της τον Απόστολο Ανδρέα³⁰⁷ και η Ρώμη τον Πέτρο, ο συγγραφέας μπορεί να υπονοεί ότι οι άνθρωποι που αναζητούν την αλήθεια πρέπει να στρέφονται στον απόστολο που ο Χριστός εμπιστεύθηκε στο Μυστικό Δείπνο. Οι θεολόγοι, όπως ο ίδιος,

³⁰⁵ Ακροπολίτης Κωνσταντίνος, Λόγος εις Άγ. Ιωάννην Ἐλεήμονα νέον, σ. 33, Macrides, *Saints*, σ. 69-71, Talbot, *Hagiography in Late Byzantium*, σ. 174.

³⁰⁶ Talbot, *A Unique Saint's Life*, σ. 57, Talbot, *Hagiography in Late Byzantium*, σ. 174.

³⁰⁷ Βλ. F. Dvornic, *The Idea of Apostolicity in Byzantium and the Legend of the Apostle Andrew*, [Dumbarton Oaks Studies 4], Κέμπριτζ 1958.

βοηθούν να κατανοηθεί η σκέψη των αποστόλων.³⁰⁸

Στην αρχή του 13ου αι., μετά το 1203, εγράφη ο Βίος του Οσίου Λεοντίου από το σύγχρονό του Θεοδόσιο Γουδέλη. Ο συγγραφέας είχε συναντήσει εκτός από τον όσιο και άλλα πρόσωπα που τον είχαν γνωρίσει. Συνέθεσε το Βίο κατόπιν παραγγελίας, πιθανόν του Αντωνίου/Αρσενίου, μαθητή του αγίου και ηγουμένου της μονής του Αγίου Ιωάννου του Ευαγγελιστού στην Πάτμο. Την εποχή της σύνθεσης του Βίου, περίπου είκοσι χρόνια μετά το θάνατο του οσίου, ο συγγραφέας ήταν πιθανόν προχωρημένης ηλικίας και ασθενής. Τόπος σύνθεσης φαίνεται η Κωνσταντινούπολη και ο λόγος φαίνεται να εκφωνήθηκε εκεί την ημέρα της εορτής του αγίου, 14 Μαΐου. Ο Θεοδόσιος αποβλέπει στο υψηλό ύφος, συμμορφώνεται με τις τάσεις της εποχής για μίμηση αρχαίων εκφραστικών προτύπων. Η γλώσσα είναι επιτηδευμένη, αττικίζουσα, με συχνές παραπομπές στη Γραφή και, λιγότερο συχνά, σε άλλους συγγραφείς. Υπάρχουν, ωστόσο, συντακτικά λάθη.³⁰⁹

Μετά το 1207, ίσως μετά το 1223, εγράφη, μετά από παρακλήσεις μοναχών, ένα εκτενές έργο του Ακακίου Σαββαΐτη για τους Αγίους Βαρνάβα και Σωφρόνιο, ιδρυτές (με καθοδήγηση της Παναγίας) της μονής Σουμελά στον Πόντο (κοντά στην Τραπεζούντα) και ενταφιασθέντες εκατέρωθεν της Αγίας Τράπεζας. Αν και οι δύο μοναχοί έζησαν κατά τη βασιλεία του Θεοδοσίου Α', κατά το ταξίδι τους από την Αθήνα στον Πόντο φέρονται να επισκέφθηκαν μονές και ναούς που ιδρύθηκαν αιώνες αργότερα, όπως η μονή του Οσίου Λουκά στη Φωκίδα, η Λαύρα του Αθανασίου στο Άγιο Όρος και οι Μονές του Αγίου Λαζάρου στο Όρος Γαλήσιο. Η αφήγηση του προσκυνήματος σημαντικών ιερών τόπων, που προφανώς παρουσιάζει ταξίδι του συγγραφέα, έδωσε την ευκαιρία να ενσωματωθούν Βίοι αυτών των αγίων, που διαφέρουν από τους παλαιότερους. Η γλώσσα είναι απλή, ενίοτε ομιλούμενη, με γραμματικά και συντακτικά λάθη, συχνές ρητορικές ερωτήσεις, αρκετές επαναλήψεις και τυπικά στοιχεία. Το κείμενο ζωντανεύουν συχνοί διάλογοι, οράματα και όνειρα.³¹⁰

³⁰⁸ J. Munitiz, *Blemmydes' Encomium on St John the Evangelist* (BHG 931), *AB* 107 (1989), σ. 296-297, 285, 299-300, Talbot, *Hagiography in Late Byzantium*, σ. 174.

³⁰⁹ Γουδέλης Θεοδόσιος, Βίος Όσ. Λεοντίου, σ. 12-13, 17-20, 184, Paschalidis, *Hagiography*.

³¹⁰ Σαββαΐτης Ακάκιος, Βίος τῶν ἰδρυτῶν τῆς μονῆς Σουμελᾶ, σ. 688-689, Talbot, *A Unique Saint's Life*, σ. 57-58, Talbot, *Hagiography in Late Byzantium*, σ. 174. Βλ. και Ο. Λαμφίδης, *Ἡ ιστορικότητα σὲ ἀγιολογικὰ κείμενα τῆς ποντιακῆς περιοχῆς*, στο Ε. Κουντούρα-

Στην αγιολογία της Παλαιολόγειας περιόδου οι νέοι άγιοι και οι βιογράφοι τους ζουν κυρίως σε πόλεις και ιδίως στην Κωνσταντινούπολη και τη Θεσσαλονίκη ή είναι Αθωνίτες μοναχοί. Η αναβίωση του ενδιαφέροντος για τους αγίους μπορεί να ερμηνευθεί από τις πολιτικές και θρησκευτικές συνθήκες της εποχής. Αφ' ενός κάτοικοι του ελλαδικού χώρου, μιας περιοχής η οποία έχει περάσει στη δικαιοδοσία των Φράγγων Σταυροφόρων ή τελεί υπό μουσουλμανική κυριαρχία, διώκονταν ως ομολογητές ή μαρτυρούσαν για την πίστη τους, αφ' ετέρου το Ησυχαστικό κίνημα του 14ου αι. έδωσε νέα πνευματική ώθηση. Επίσης, εκκλησιαστικοί άνδρες βοηθούσαν υλικά και πνευματικά το ποίμνιό τους σε δύσκολες περιόδους. Συνήθως βέβαια μεσολαβούσε κάποιο διάστημα από το θάνατο ενός αγίου μέχρι τη συγγραφή ενός Βίου. Έτσι έργα για αγίους της Παλαιολόγειας εποχής γράφονται από την τρίτη με τέταρτη δεκαετία του 14ου αι. Οι συγγραφείς ήταν αυτόπτες μάρτυρες των γεγονότων ή μαθητές των αγίων. Οι βίοι των πνευματικών τους πατέρων αποτελούν υποδείγματα. Αναφέρονται στις προφητείες και τα θαύματά τους ή τεκμηριώνουν μια αγιοποίηση ή αναφέρονται στην ίδρυση μιας μονής.³¹¹ Ιδρυτές μονών υπήρξαν ο Αθανάσιος, Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, αλλά και ο Διονύσιος που θεμελίωσε τη μονή Διονυσίου στον Άθω.

Πρώιμη Παλαιολόγεια περίοδος (ύστερος 13ος–πρώιμος 14ος αι.)

Βίοι παλαιότερων αγίων. Μετά την ανακατάληψη της Κωνσταντινούπολης από τους Βυζαντινούς το 1261, παρατηρήθηκε ανανέωση του ενδιαφέροντος για τη συγγραφή έργων σχετικά με αγίους και ιερούς τόπους παλαιότερων εποχών. Προφανώς πρόκειται για προσπάθεια αναβίωσης της λατρείας παλαιών αγίων που είχε ατονήσει ή που οι αφιερωμένες σ' αυτούς εκκλησίες είχαν εγκαταλειφθεί κατά τη λατινοκρατία, δηλαδή ήταν μία ισχυροποίηση της ορθόδοξης εκκλησίας απέναντι στους Δυτικούς. Πολλοί από τους αγίους αυτούς ήταν μάρτυρες της πρώιμης χριστιανικής εποχής, άλλοι ήρωες της ορθοδοξίας στον αγώνα κατά της εικονομαχίας (π.χ. Θεοδοσία), σύζυγοι (Θεοφανώ, Θωμαΐς) ή μοναχοί της μέσης βυζαντινής περιόδου (Θεοδώρα Θεσσαλονίκης, Ευφροσύνη η Νεότερη, Ευδόκιμος). Τέτοιου είδους κείμενα

Γαλάκη (επιμ.), *Οι Ηρωες της Ορθόδοξης Εκκλησίας. Οι Νέοι άγιοι, 8ος–16ος αι.* [Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών, Διεθνές Συμπόσιο, 15], Αθήνα 2004, σ. 67-71.

³¹¹ Talbot, *Hagiography in Late Byzantium*, σ. 174-175, Talbot, *Old Wine*, σ. 16.

φανερώνουν τη συνέχιση της αναβίωσης της λατρείας αυτών των αγίων στους τελευταίους αιώνες του Βυζαντίου.³¹² Συγκεκριμένα κατά τη βασιλεία του Ανδρονίκου Β΄ πολλοί λόγιοι και μοναχοί αγιογράφοι επέλεξαν να εγκωμιάσουν αγίους που είχαν ζήσει σε παλαιότερους αιώνες. Τα κίνητρα της συγγραφής αυτών των κειμένων υπήρξαν άλλοτε προσωπικά, άλλοτε πρακτικά και άλλοτε λογοτεχνικά. Κάποιοι συγγραφείς αποφάσισαν να γράψουν για τους συνονόματους αγίους τους ή τους προστάτες της πατρίδας τους ή για αγίους που θεράπευσαν με θαύμα τους ίδιους τους συγγραφείς ή μέλη της οικογένειάς τους, ως έκφραση ευχαριστίας για την ευεργεσία που δέχθηκαν από τους αγίους. Ναοί και μονές αποκαταστάθηκαν και αφιερώθηκαν εκ νέου μετά τη λατινική κατοχή και χρειάζονταν καινούργια κείμενα για τις εορτές των αγίων τους. Η αναβίωση της λατρείας θεραπειών απαιτούσε αφηγήσεις νέων θαυμάτων. Η πιθανή απώλεια παλαιών Βίων παρακινούσε να γραφούν νέοι ή παλαιότερα αγιολογικά κείμενα εθεωρείτο ότι χρειάζονταν υφολογικό εκσυγχρονισμό, συχνά σε υψηλότερο γλωσσικό ιδίωμα.

Οι πρώτοι Παλαιολόγειοι συγγραφείς που ασχολήθηκαν με παλαιότερους αγίους είχαν κυρίως έδρα την Κωνσταντινούπολη και τη Θεσσαλονίκη. Ο Ιωάννης Σταυράκιος, χαρτοφύλαξ Θεσσαλονίκης στη δεκαετία του 1280, εγκωμίασε δύο τοπικούς ήρωες, τον Άγιο Δημήτριο³¹³ και την Αγία Θεοδώρα Θεσσαλονίκης, καθώς και τη Θεοδοσία Κωνσταντινουπόλεως, ενώ ο Κόμης, ύπατος (αρχηγός) των φιλοσόφων και πιθανόν γηγενής της Θεσσαλονίκης, έγραψε έναν πανηγυρικό στον Άγιο Νέστορα. Ο Γρηγόριος Β΄ Κύπριος, πατριάρχης μεταξύ 1283 και 1289, έγραψε κάποια εγκώμια, μεταξύ αυτών ένα αφιερωμένο στον Άγιο Λάζαρο του Όρους Γαλησίου, ιδρυτού της μοναστικής κοινότητας όπου ο Γρηγόριος είχε ζήσει ως μοναχός, προφανώς για να τιμήσει τον ιδρυτή της μονής.³¹⁴ Το Εγκώμιο στον Άγιο Ευθύμιο Μαδύτων παρήγγειλε ο

³¹² Talbot, *Old Wine*, σ. 15.

³¹³ Ο Σταυράκιος έγραψε το ρητορικό Λόγο για την εορτή του αγίου. Η γλώσσα είναι πολύ εξεζητημένη και το ύφος επιτηδευμένο μέχρι σχολαστικότητας. Ο Σταυράκιος παρουσιάζεται επιδέξιος χειριστής του λόγου, φιλόπολις και φιλόπατρις: Σταυράκιος Ιωάννης, *Λόγος εις τὰ Θαύματα Ἁγ. Δημητρίου*, σ. 326. Βλ. Ε. Κουντούρα-Γαλάκη, *Ιωάννης Σταυράκιος: Ένας λόγιος στη Θεσσαλονίκη της πρώιμης Παλαιολόγειας εποχής*, *Σύμμεικτα* 16 (2003–2004), 379-394.

³¹⁴ Talbot, *Old Wine*, σ. 20.

Μελέτιος, επίσκοπος Αθηνών.³¹⁵ Το εγκώμιο στην Αγία Μαρίνα εγράφη περί το 1285.³¹⁶

Η Θεοδώρα Ραούλαινα συνέθεσε στη δεκαετία του 1270 έναν Βίο των αδελφών Θεοδώρου και Θεοφάνους Γραπτών, εικονολατρών ομολογητών του 9ου αι., που πιθανόν είναι συγκεκαλυμμένος φόρος τιμής στους κουνιάδους της που τυφλώθηκαν για την αντίθεσή τους στην Ένωση της Λυών. Οι άγιοι έλαβαν το προσωνύμιο Γραπτοί λόγω της τιμωρίας που τους επιβλήθηκε κατά τη δεύτερη περίοδο της Εικονομαχίας, να χαραχθούν εδάφια στα μέτωπά τους. Η Ραούλαινα είναι από τις πολύ λίγες γυναίκες της βυζαντινής εποχής που έγραψαν αγιολογικό κείμενο και η μόνη στην Παλαιολόγεια περίοδο. Στο Βίο υπάρχουν ενδείξεις για τους λόγους που επέλεξε τους εικονολάτρες αδελφούς ως πρόσωπα του εγκωμίου της. Στην εισαγωγή, η Θεοδώρα σημειώνει ότι έγραψε το έργο ενώ ήταν εξόριστη, με παρακίνηση της μητέρας της Ευλογίας. Αναφέρεται στην ταραχή στην Εκκλησία λόγω της συμφωνίας του αυτοκράτορα με τον πάπα και επιτίθεται στους υποστηρικτές της Ένωσης. Πιθανόν η Θεοδώρα, ως μέλος της αυτοκρατορικής οικογένειας που βρέθηκε σε αντίθεση με την επίσημη κυβερνητική θρησκευτική πολιτική, εντόπισε αναλογία ανάμεσα στη δική της κατάσταση και εκείνη της συνονόματής της, της Οσίας Θεοδώρας, εικονολάτρη συζύγου του εικονομάχου αυτοκράτορα Θεοφίλου, που παρουσιάζεται στο Βίο. Ακριβώς όπως η αυτοκράτειρα Θεοδώρα συνέστησε την αποκατάσταση της λατρείας των εικόνων μετά το θάνατο του συζύγου της, έτσι και η μητέρα της Ραούλαινας θα παρότρυνε τον Ανδρόνικο Β΄ να αποκηρύξει την Ένωση της Λυών μόλις ανερχόταν στο θρόνο. Άλλη μια ομοιότητα ανάμεσα στην οικογένεια της Ραούλαινας και τους αδελφούς που εγκωμίασε είναι ότι, ακριβώς όπως οι Γραπτοί είχαν διωχθεί για τα πιστεύω τους, έτσι και οι κουνιάδοι της Μανουήλ και Ισαάκ Ραούλ τυφλώθηκαν και φυλακίστηκαν από τον Μιχαήλ Η΄. Εφόσον η Ραούλαινα έγραψε αυτό το Βίο ενώ ο Μιχαήλ ήταν στο θρόνο, πρέπει να παρηγορήθηκε από το γεγονός ότι μετά το θάνατο του Θεοφίλου οι εικονολάτρες αφέθηκαν ελεύθεροι από τη φυλακή και τους τόπους εξορίας τους, ενώ οι εικονομάχοι τιμωρήθηκαν. Ο Βίος πρέπει να

³¹⁵ Kotzabassi, *Gregor von Zypern*, σ. 10.

³¹⁶ Περίπου την ίδια εποχή έγραψε Εγκώμιο για την αγία και ο Θεόδωρος Μετοχίτης. Τα δύο εγκώμια παρουσιάζουν ομοιότητες και με παλαιότερα: Kotzabassi, *Gregor von Zypern*, σ. 11.

αναγνωσθεί ως προεικόνιση των διωγμών των αντιπάλων της Ένωσης της Λυών.³¹⁷

Στη νεανική συγγραφική περίοδο του Θεοδώρου Μετοχίτη ανήκει το Εγκώμιο στον Άγιο Δημήτριο, λόγω της δια του μύρου του αγίου θεραπείας του συγγραφέα από βαριά νόσο.³¹⁸ Ο συγγραφέας χρησιμοποιεί στο Λόγο του χωρία κλασσικών συγγραφέων (Ομήρου, φιλοσόφων, παροιμιογράφων) και της Γραφής, πράγμα που αποτελεί τυπικό χαρακτηριστικό της βυζαντινής επιδεικτικής ρητορικής.³¹⁹ Οι άφθονες επαναλήψεις αποτελούν ρητορικό στοιχείο.³²⁰ Η γλώσσα είναι αττική.³²¹ Ακριβώς μετά την εκθρόνιση του Ανδρονίκου Β΄ το 1328, ο Θεόδωρος Μετοχίτης, εξόριστος σε μια μονή στο Διδυμότειχο, συνέγραψε ένα έργο αφιερωμένο στο βίο και τα θαύματα του Ιωάννου του Νέου, τοπικού αγίου που έζησε την εποχή του Βασιλείου Β΄, περί το 1000, κατόπιν παρακλήσεων των μοναχών της μονής όπου ο Ιωάννης είχε υπηρετήσει ως ηγούμενος και όπου ζούσε ο Μετοχίτης άρρωστος. Οι μοναχοί συνέπασχαν με τον Μετοχίτη και προσπαθούσαν να τον ανακουφίσουν. Ο άγιος εξάλλου θεράπευε αρρώστους. Το έργο είναι από τα τελευταία πεζά του Μετοχίτη. Η τελική μορφή δόθηκε πιθανότατα στην Κωνσταντινούπολη. Δύο άλλοι πολυγράφοι αγιογράφοι του πρώιμου 14ου αι. ήταν ο ποιητής Μανουήλ Φιλής και ο εκκλησιαστικός ιστορικός Νικηφόρος Κάλλιστος Ξανθόπουλος.³²²

Ο **Κωνσταντίνος Ακροπολίτης** υπήρξε ο πιο παραγωγικός συγγραφέας αγιολογικών κειμένων της πρώιμης Παλαιολόγειας περιόδου. Οφείλει κυρίως τη φήμη του στη σημαντική φιλολογική παραγωγή του που ήταν ως επί το πλείστον αγιολογικού περιεχομένου. Συνέθεσε αγιολογικά κείμενα λαμβάνοντας υπ' όψιν του προγενέστερα

³¹⁷ Talbot, *Old Wine*, σ. 20-22. Βλ. και D. M. Nicol, *The Greeks and the Union of the Churches: the report of Ogerius, protonotarius of Michael VIII Palaiologos, in 1280*, *Proceedings of the Royal Irish Academy* 63/1 (1962), 15.

³¹⁸ Λαούρδας, *Βυζαντινά και Μεταβυζαντινά Εγκώμια*, σ. 126.

³¹⁹ Λαούρδας, *Βυζαντινά και Μεταβυζαντινά Εγκώμια*, σ. 127, 132.

³²⁰ Λαούρδας, *Βυζαντινά και Μεταβυζαντινά Εγκώμια*, σ. 131.

³²¹ Russell, *St Demetrius*, σ. 29.

³²² O S. Efthymiadis, *Une hagiographie classicisante et son auteur: La Vie longue de Sainte Thomais de Lesbos (BHG 2455)*, στο *"Pour une Poétique de Byzance" Hommage à Vassilis Katsaros*, [Dossiers Byzantins – 16], σ. 113-131, ιδίως σ. 120-122 αναφέρεται στο ρητορικό και κλασσικίζον ύφος των αγιολογικών κειμένων στους ύστερους χρόνους και στις σ. 124-131 καταλήγει ότι ο αναφερόμενος ως Ανώνυμος α συγγραφέας ήταν ο Κάλλιστος Ξανθόπουλος.

έργα, 'μεταφράζοντάς' τα, δηλαδή ξαναγράφοντάς τα με καινούργιο τρόπο,³²³ κερδίζοντας έτσι την ονομασία 'νέος μεταφραστής' (κατ' αναλογία με τον Συμεών Μεταφραστή του 10ου αι., ο οποίος αναδιαμόρφωσε τους Βίους των αγίων).³²⁴ Οι άγιοι του παρελθόντος στους οποίους ο Κωνσταντίνος Ακροπολίτης αφιέρωσε βιογραφίες ή εγκώμια ποίκιλλαν. Οι περισσότεροι ανήκαν στους πρώτους χριστιανούς μάρτυρες της εποχής των διωγμών, ταπεινές μορφές που μαρτύρησαν υπό τους Ρωμαίους αυτοκράτορες Βεσπασιανό, Αδριανό και Διοκλητιανό.

Σε κάποιες περιπτώσεις, τα κείμενα των Λόγων και Εγκωμίων του αποκαλύπτουν το κίνητρο της επιλογής του. Οπωσδήποτε όλοι αυτοί οι άγιοι λατρεύονταν στην εποχή του. Ο Ακροπολίτης μπορεί να προορίζε αρκετά από τα αγιολογικά του έργα για δημόσια ανάγνωση: να εκφωνηθούν στις εορτές αγίων ή με την ευκαιρία των εγκαινίων για άρτι επισκευασθέντες ναούς στην Κωνσταντινούπολη ή αλλού. Παλαιοί άγιοι που τιμώνται από τον Ακροπολίτη και ήταν προστάτες εκκλησιών στην Κωνσταντινούπολη ή τα λείψανά τους εναποτέθηκαν σε ναούς στην πρωτεύουσα ήταν και οι Παντελεήμων και Σαμψών. Οι πηγές έμπνευσης του Ακροπολίτη ήταν πολλές, μεταξύ αυτών και ένα προσκύνημα στους Αγίους Τόπους [Άγιος Προκόπιος Καισαρείας (BHG 1582c)]. Τα αγιολογικά έργα του Ακροπολίτη ποικίλλουν: μερικά είναι παραδοσιακοί Βίοι με θαύματα, άλλα είναι ρητορικά εγκώμια με λίγες πληροφορίες.

Η ρητορική που σημαδεύει την Παλαιολόγεια εποχή είναι πολύ αισθητή στη σύνταξη του Ακροπολίτη. Ο συγγραφέας χρησιμοποιεί πολλά σχήματα (όπως χιαστό και ομοιοτέλεuton) ή αρχαϊζοντες τύπους και παρεμβάλλει ρητορικές ερωτήσεις. Προσπαθούσε να ακολουθήσει τους ρητορικούς κανόνες και να γράφει σε ύφος που θα ενέκρινε ο λογοτεχνικός του κύκλος στον οποίο έστειλε προσχέδια για κριτική. Χρησιμοποιούσε βιβλικές και κλασσικές αναφορές και ενίοτε περιλάμβανε σύγκριση με ήρωες παλαιότερων εποχών. Σέβεται τους

³²³ Η λέξη 'μετάφραση' έχει συγκεκριμένο νόημα στην αγιολογική παραγωγή. Για τον όρο βλ. S. Efthymiadis, John of Sardis and the *Metaphrasis* of the *Passio* of St. Nikephoros the Martyr (BHG 1334), *Rivista di studi byzantini e neoellenici* 28 (1991), 23-44, M. Hinterberger, Hagiographische Metaphrasen. Ein möglicher Weg der Annäherung an die Literarästhetik der frühen Palaiologenzeit, στο A. Rhoby και E. Schiffer (επιμ.), *Imitatio-Aemulatio-Variatio: Akten des internationalen wissenschaftlichen Symposions zur byzantinischen Sprache und Literatur* (Wien, 22.-25. Oktober 2008), Βιέννη 2010, 137-151, D. Resh, Toward a Byzantine Definition of *Metaphrasis*, *Greek, Roman and Byzantine Studies* 55 (2015), 754-787.

³²⁴ C. Høgel, *Symeon Metaphrastes. Rewriting and Canonization*, Κοπεγχάγη 2002.

κλασσικούς κανόνες και δείχνει να απευθύνεται σε μορφωμένο κοινό: το ύφος είναι πολύ φροντισμένο και ο σκοπός είναι εκπαιδευτικός. Στη συνέχεια αναφέρονται οι ειδικότερες συνθήκες δημιουργίας ορισμένων αγιολογικών έργων του Κωνσταντίνου Ακροπολίτη.

Ορισμένα έργα αφορούν προσωπικά βιώματα θαυμάτων. Το Εγκώμιο του επισκόπου το 10ο ή 11ο αι. **Αθανασίου Ατραμυττίου** μπορεί να εμπνεύστηκε ο συγγραφέας από σύγχρονά του θαύματα, αφού το 14ο αι. τα λείψανα του αγίου, που εξέκριναν θεραπευτικό μύρο, προσείλκυαν ακόμη μεγάλα πλήθη. Αποτελεί το μόνο σωζόμενο κείμενο για τον άγιο.

Για τη συγγραφή του εγκωμιαστικού Λόγου για τους **Αγίους Ανίκητο και Φώτιο** ο Ακροπολίτης πρέπει να βασίστηκε σε κείμενο που παραδίδει το μαρτύριο των αγίων. Το ύφος είναι επιμελημένο, η γλώσσα πλούσια. Με εκφραστικότητα περιγράφονται τα βασανιστήρια και το τέλος των μαρτύρων. Το κείμενο τοποθετείται προς το τέλος της ζωής του συγγραφέα, ο οποίος δυσκολεύτηκε λόγω γήρατος και ασθενειών.

Πηγή έμπνευσης του Λόγου για τον **Άγιο Βάρβαρο** υπήρξε ένα προσωπικό βίωμα θεραπείας, αλλά και παραγγέλθηκε στον Ακροπολίτη ένας Λόγος που θα εκφωνούνταν στην εορτή του αγίου. Ο άγιος έζησε τον 9ο αι. Ο Βάρβαρος ήταν μέλος συμμορίας Σαρακηνών ληστών οι οποίοι λυμαίνονταν την περιοχή της Νικόπολης στον Αμβρακικό. Μαρτύρησε επί Ιουλιανού. Ο ιερέας που είχε βαφτίσει τον Βάρβαρο ενημερώθηκε για το τέλος του αγίου και έκτισε ναό στη Νικόπολη. Στα Θαύματα τα οποία ακολουθούν το Βίο του αγίου περιλαμβάνεται η θεραπεία του συγγραφέα και της μικρής κόρης του. Ο Ακροπολίτης θεραπεύτηκε από αρθρίτιδα και το παιδί του από ένα επικίνδυνο εξάνθημα, σοβαρά αποστήματα (μια μορφή λέπρας) χριόμενοι με το μύρο από τα λείψανα του αγίου.

Και στο Λόγο στον **Άγιο Δημήτριο** ο συγγραφέας περιγράφει θαύμα του οποίου είχε προσωπική εμπειρία. Αφιέρωσε το εγκώμιο στον άγιο για να εκφράσει την ευγνωμοσύνη του, διότι ο άγιος τον είχε θεραπεύσει.

Ο Λόγος στον **Άγιο Ζωτικό**, Ρωμαίο συγκλητικό, πρώτο ορφανοτρόφο της Κωνσταντινούπολης, προσφέρει σημαντικές νέες πληροφορίες για το άγιο και τη λατρεία του στην Κωνσταντινούπολη. Συνετέθη κατά την περίοδο της ωριμότητας του συγγραφέα, μετά το 1270. Ο Ακροπολίτης πρέπει να συνέταξε το έργο μετά το Εγκώμιο για τον **Μέγα Κωνσταντίνο**. Χρησιμοποιείται διαλογική μορφή. Εκτός από τη

βιογραφία του αγίου και την αφήγηση του μαρτυρίου του περιλαμβάνονται τρεις ιστορίες περιπτώσεων μεταθανάτιων θαυμάτων. Οι δύο πρώτες ιστορίες (κεφ. 16–17) αφορούν τη θεραπεία από λέπρα δύο μελών μιας εβραϊκής οικογένειας Χαζάρων που ζούσε στην Κωνσταντινούπολη. Είναι πολύτιμες καθώς πολύ λίγα είναι γνωστά για τους Εβραίους Χαζάρους και λιγότερα για αυτούς στην πρωτεύουσα. Η τρίτη ιστορία (κεφ. 18) αφηγείται πώς ένας ευνούχος ονόματι Ιωάννης εμφάνισε λέπρα, αλλά δέχθηκε τη θεραπευτική χάρη από την ιερή πηγή του Ζωτικού. Ο Βίος παρέχει επίσης κάποιες ενδιαφέρουσες λεπτομέρειες για την πολιτική κατάσταση στην Κωνσταντινούπολη που οδήγησαν στο μαρτύριο του αγίου (κεφ. 9-11). Περιγράφει πόσο γρήγορα αυξήθηκε ο πληθυσμός κατά τη βασιλεία του Κωνσταντίνου, ιδιαίτερα από τους μετανάστες που άρχισαν να συρρέουν από τις μακρινές επαρχίες. Αναφέρει ότι ο αυτοκράτορας καθιέρωσε ένα βοήθημα δημητριακών για 80.000 γηγενείς – τις περίφημες *annonae populares*. Τονίζει πόσο μεγάλος ήταν κατά συνέπεια ο αριθμός των λεπρών που ο Άγιος Ζωτικός βρήκε στην Κωνσταντινούπολη. Ο άγιος μπόρεσε να σώσει αυτό το πλήθος από το θάνατο προσφέροντας μεγάλα ποσά στον έπαρχο της πόλης. Όσο ήταν αυτοκράτορας ο Κωνσταντίνος, οι πολίτες ήταν ανίσχυροι έναντι του Ζωτικού, αλλά, όταν ανήλθε στο θρόνο ο Κωνσταντίνος το 337, έλαβε υπ' όψιν του τις κατηγορίες και ανέλαβε δράση για να εμποδίσει τις ενέργειες του Ζωτικού. Η λαϊκή αναταραχή που προκλήθηκε από το φιλανθρωπικό πρόγραμμα του Ζωτικού περιγράφεται λεπτομερώς. Επιπλέον ο Κωνσταντίνος υποστήριξε τον Αρειανισμό και αποστρεφόταν την πίστη του Ζωτικού. Για την καταδίκη των λεπρών της αυτοκρατορίας σε εξολόθρευση γίνεται λόγος στο κεφ. 7. Ο ίδιος ο Κωνσταντίνος κόλλησε λέπρα παρά τις πολλές ενέργειες για τον Χριστό και την Εκκλησία. Η ασθένεια τον ώθησε να ζητήσει να βαπτιστεί από τον πάπα Σίλβεστρο. Αμέσως θεραπεύτηκε. Πηγή του Ακροπολίτη για τις λεπτομέρειες της ασθένειας και θεραπείας του Κωνσταντίνου αποτέλεσαν οι Θρύλοι του πάπα Σιλβέστρου. Συνεπεία της ασθένειας του αυτοκράτορα, όμως, οι κυβερνήτες των επαρχιών με τους υπαλλήλους της πόλης άρχισαν εκστρατεία για να συγκεντρώσουν τους λεπρούς και να τους πνίξουν στη θάλασσα, ώστε να εμποδίσουν περαιτέρω εξάπλωση της μεταδοτικής ασθένειας. Ο Κωνσταντίνος δεν αντιτέθηκε σε αυτό το σκληρό πρόγραμμα. Στο Βίο περιγράφεται και πώς ο Ζωτικός ελευθέρωσε έναντι

λύτρων την κόρη του Κωνσταντίνου από το δήμιο.

Ο Λόγος για την **Αγία Θεοδοσία** αφορά την εικονόφιλη μάρτυρα του 8ου αι., του πρώτου εικονομαχικού διωγμού του Λέοντος Γ' Ισαύρου. Στο τέλος του Λόγου ο Ακροπολίτης περιγράφει τρία πρόσφατα στην εποχή του μεταθανάτια θαύματα της αγίας που σχετίζονται με σοβαρά ατυχήματα και αποδεικνύει ότι είχε λόγους να την εγκωμιάσει. Ο συγγραφέας είναι σαφέστερος και ακριβέστερος σε σχέση με τα θαύματα του Αγίου Ζωτικού. Πηγή έμπνευσης ήταν ένα προσωπικό βίωμα θεραπείας. Μπορούσε προσωπικά να αποδείξει τη δύναμη της αγίας να θεραπεύει. Το πρώτο θαύμα αφορούσε ένα αγόρι από τη Μικρά Ασία που ξαφνικά παρέλυσε, το οποίο ο συγγραφέας συνάντησε προσωπικά και από το οποίο άκουσε την ιστορία, καθώς η σορός της αγίας βρισκόταν στη γειτονιά του. Περί το 1300 ο γαμπρός του Ακροπολίτη Μιχαήλ Τραπεζούντος έπεσε αναίσθητος από ατύχημα σε ιππασία και ανένηψε από κώμα σε παραλήρημα. Ο σοβαρός τραυματισμός στο κεφάλι είχε αναστατώσει την οικογένεια του συγγραφέα. Οι γιατροί δοκίμασαν πολλές θεραπείες, χωρίς αποτέλεσμα. Ο Ακροπολίτης πήγε τον ασθενή στο ναό της Αγίας Θεοδοσίας, όπου τον ξάπλωσαν στο δάπεδο. Ένας φύλακας άνοιξε τη λειψανοθήκη και έβαλε τα λείψανα σε όλα τα μέρη του σώματος του νεαρού, ο οποίος επίσης χρίστηκε με έλαιο από τη λυχνία που βρισκόταν πάνω από τη σαρκοφάγο της αγίας. Αμέσως συνήλθε και βγήκε περπατώντας από τον ιερό τόπο. Πρόκειται για την πιο ζωντανή ιστορία. Η πιο προσωπική εμπειρία καταλαμβάνει την τελευταία θέση. Ο ίδιος ο Ακροπολίτης είχε τραυματιστεί στο πόδι από χτύπημα του αλόγου του και κατά περιόδους πονούσε επί έτη. Πάλι οι γιατροί ήταν ανίκανοι να βοηθήσουν. Η τελευταία του ελπίδα ήταν να απευθυνθεί στην Αγία Θεοδοσία. Θεραπεύτηκε επισκεπτόμενος τον ιερό τόπο της. Οι θεραπείες αυτές είναι ιδιαίτερου ενδιαφέροντος για τους ιστορικούς. Πιθανόν ο Λόγος του Ακροπολίτη συνδέεται με την αυξανόμενη υπόληψη του ναού της αγίας ως ιερού τόπου θαυματουργικής θεραπείας και γράφηκε αυθόρμητα σε ένδειξη ευγνωμοσύνης ή παραγγέλθηκε. Πάντως ο συγγραφέας προφανώς σκόπευε να ενισχύσει αυτόν τον ιερό τόπο αναφερόμενος στη δική του υψηλά ιστάμενη οικογένεια. Το εγκώμιο αυτό εγράφη πιθανότατα μετά τα εγκώμια στους Αγίους Δημήτριο και Εύπλο, καθώς ο Ακροπολίτης αναφέρεται σε δικό τους θαύμα. Το εγκώμιο εγράφη μετά το αντίστοιχο

του Σταυρακίου, τον οποίο ο Ακροπολίτης ίσως είχε γνωρίσει στην Κωνσταντινούπολη ή τη Θεσσαλονίκη.

Άγιος Ιωάννης Ελεήμων Νέος. Πρόκειται για έναν νέο άγιο, μοναχό. Έζησε πιθανόν στην αυτοκρατορία της Νίκαιας τον πρώιμο 13ο αι., όπου περιοριζόταν η λατρεία του. Είχε κυρίως τη φήμη ότι θεράπευε ασθένειες των οφθαλμών. Ο Ακροπολίτης έγραψε το λόγο στον Άγιο Ιωάννη μετά από παράκληση του δασκάλου του, που ως παιδί είχε θεραπευτεί από μια πάθηση των οφθαλμών πηγαίνοντας στο ναό του αγίου στη Νίκαια και είχε πληροφορηθεί άλλο ένα θαύμα από έναν ιερέα. Ο συγγραφέας διέθετε δηλαδή έμμεσες πληροφορίες πρόσφατες ή σύγχρονες για ιστορίες και θαύματα από την περιοχή της Βιθυνίας, όπου ο άγιος έζησε, απεβίωσε και θαυματουργούσε. Πρόκειται για ένα ρητορικό έργο που πιθανόν εκφωνήθηκε σε μια τοπική εορτή του αγίου. Πρέπει να γράφτηκε προς το τέλος του βίου του Ακροπολίτη, μετά το 1300, εποχή κατά την οποία οι Βυζαντινοί διατηρούσαν πλέον στη Μικρά Ασία μόνο λίγες απομονωμένες πόλεις, όπως η Νίκαια με το λείψανο του αγίου. Είναι το μόνο σωζόμενο κείμενο για τον άγιο.

Ο Ακροπολίτης έγραψε Λόγο και για την **Αγία Θωμαΐδα**, που πέθανε στην Κωνσταντινούπολη στο πρώτο ήμισυ του 10ου αι. και τον ίδιο αιώνα απέκτησε φήμη ως αγία. Καταγόμενη από τη Λέσβο, μετακόμισε στη Χαλκηδόνα με τους γονείς της. Έζησε στην περιοχή της πρωτεύουσας με το σύζυγό της που θλιβόταν για τις φιλανθρωπικές της δραστηριότητες και τη χτυπούσε επειδή χάριζε τόσο πολλά στους φτωχούς. Υπέφερε τα βάσανά της με γαλήνη. Ετάφη στη μονή της Παρθένου τὰ μικρὰ Ῥωμαίου, που παρουσιάζεται να είναι κοντά στον Άγιο Μώκιο. Στην αρχή ετάφη στο προαύλιο του Ναού στη μονή όπου η μητέρα της διετέλεσε ηγουμένη και αργότερα το λείψανό της μεταφέρθηκε στον ναό. Η τελευταία παράγραφος του εγκωμίου αποδεικνύει τη σχέση που θα μπορούσε να υπάρχει ανάμεσα στην κακοποιημένη σύζυγο και τον Ακροπολίτη, διότι αυτός προσεύχεται στη Θωμαΐδα να ευλογήσει την ευσεβή φιλόχριστο αυτοκράτειρα η οποία από αγάπη για το Θεό επισκεύασε αυτό το ναό και πολλούς άλλους οι οποίοι είχαν καταστραφεί και έκτισε άλλους εκ θεμελίων. Αυτό το χωρίο δείχνει ότι ο Ακροπολίτης εκφώνησε το Λόγο με την ευκαιρία των νέων εγκαινίων ενός ναού που έφερε το όνομα της Αγίας Θωμαΐδος ή σχετιζόταν με αυτή. Πηγή έμπνευσης του Ακροπολίτη υπήρξε μια άρτι

αποκατασταθείσα εκκλησία. Γίνεται πιθανότατα λόγος για την αυτοκράτειρα Θεοδώρα Παλαιολογίνα, χήρα του Μιχαήλ Η', η οποία ανοικοδόμησε και άλλες μονές. Εφόσον πέθανε το 1303, μπορούμε να χρονολογήσουμε το Βίο της Θωμαΐδος στο τέλος του 13ου ή την αρχή του 14ου αι.³²⁵

Ορισμένα αγιολογικά κείμενα του Κωνσταντίνου Ακροπολίτη συνδέονται με αγίους στους οποίους είναι αφιερωμένες εκκλησίες της Κωνσταντινούπολης. Τέτοιες περιπτώσεις είναι τα κείμενα που έγραψε ο Ακροπολίτης για να τιμήσει τον **Άγιο Ευδόκιμο**, τον **Άγιο Λεόντιο** και τον **Επίσκοπο Μητροφάνη**, πρώτο Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως (306/307-314). Στο Εγκώμιο αυτό ο Ακροπολίτης εγκωμιάζει και τον Μεγάλο Κωνσταντίνο. Περιέχονται και ιστορικά στοιχεία. Και ο μάρτυρας Φλώρος συνδεόταν με ναό στην Κωνσταντινούπολη. Ίσως ο Λόγος στους **Αγίους Φλώρο και Λαύρο** εκφωνήθηκε κατά την εορτή τους, καθώς ο ρήτορας κάνει αποστροφή στο ακροατήριό του. Δίνει βιογραφικές πληροφορίες για την καταγωγή και τη δραστηριότητα των αγίων, πριν περιγράψει το μαρτύριό τους. Με ναό στην Κωνσταντινούπολη συνδεόταν τέλος η **Αγία Ωραιοζήλη**, μαθήτριά του Αγίου Ανδρέα, μάρτυρας. Ο Κωνσταντίνος Ακροπολίτης έγραψε και μια αφήγηση για την αναπαλαίωση του ναού της **Αναστάσεως** στην Κωνσταντινούπολη.

Ο Βίος της **Αγίας Ευφροσύνης Νέας**, μοναχής του 10ου αι., εγράφη πιθανότατα προ του 1320. Ο Λόγος για τον **Άγιο Ιωάννη Δαμασκηνό** συντάχθηκε για να εκφωνηθεί στην εορτή του αγίου, όπως και το εκτενές Εγκώμιο για τον **Άγιο Κωνσταντίνο**. Απευθυνόμενος σε πρώτο πρόσωπο προκειμένου να δημιουργήσει κλίμα οικειότητας, ο συγγραφέας επικαλείται τον προστάτη του και συνονόμάτό του. Ο Λόγος θα μπορούσε να μην απέχει πολύ από τα γεγονότα της άνοιξης του 1283, δεδομένου ότι εκφωνήθηκε το Μάιο και εκφράζει το κλίμα διχόνοιας, ιδιαίτερα στην Εκκλησία σχετικά με το θέμα της Ένωσης των Εκκλησιών. Η διήγηση απεικονίζει τη σφοδρή κοινωνική διαμάχη και παράλληλα απηχεί την αγωνία του ανθρώπου που ζει σε κοινωνικό αναβρασμό.³²⁶

³²⁵ Υπάρχει κι ένα εκτενές ανώνυμο εγκώμιο της Αγίας Θωμαΐδος σε υψηλό ύφος. Ο συγγραφέας θεραπεύτηκε από πονοκέφαλο επισκεπτόμενος τον τάφο της αγίας. Το κείμενο προσομοιάζει πανηγυρικό Λόγο. Ο συγγραφέας ακολουθεί τους ρητορικούς νόμους περί εγκωμίου.

³²⁶ Ακροπολίτης Κων/νος, Λόγ. εις Άγ. Ανίκητον & Φώτιον, σ. 390-391, Ακροπολίτης Κων/νος, Λόγ. εις Άγ. Ίω. Ἐλεήμονα νέον, σ. 32, 35, 37-38, Ακροπολίτης Κων/νος, Βίος

Συλλογές θαυμάτων αναβίωσαν κατά τη βασιλεία του Ανδρονίκου Β'. Μπορεί να είναι ανεξάρτητα, αυτοτελή κείμενα ή τμήματα Βίων (παραρτήματα ή συμπληρώματα). Οι Συλλογές θαυμάτων των Αγίων Ευφροσύνης της Νέας, Θεοδοσίας, Ζωτικού, Κοσμά και Δαμιανού, του Πατριάρχη Αθανασίου Α' και της Θεοτόκου της Πηγής αναφέρονται σε ιερούς τόπους της Κωνσταντινούπολης. Χρονολογούνται στα τέλη του 13ου και στις αρχές του 14ου αι., η σύνθεσή τους συμπίπτει δηλαδή εν πολλοίς με τη βασιλεία του ευσεβέστατου Ανδρονίκου Β', που αποκατέστησε την ορθοδοξία και εν μέρει του διαδόχου του Ανδρονίκου Γ'. Οι Συλλογές θαυμάτων του Ακροπολίτη αναφέρθηκαν ανωτέρω. Διακρίνονται από ρεαλισμό.

Όλες οι Συλλογές μπορούν να θεωρηθούν επιλογή επεισοδίων από τη μετά θάνατο ζωή ενός αγίου, αποτελούν ένα είδος βιογραφίας και περιέχουν πληροφορίες για αξιοσημείωτα γεγονότα. Προστίθενται βιώματα μαρτύρων. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι περιπτώσεις στις οποίες ο μάρτυρας ταυτίζεται με το συγγραφέα. Ο μεγάλος αριθμός Συλλογών οφειλόταν στην ευρεία αναγνώριση της υπερφυσικής δύναμης των ιερών τόπων και των αγίων μετά την πολιτική ή δογματική υποταγή στους Λατίνους, αν και η εποχή χαρακτηρίζεται από υψηλό επίπεδο πολιτιστικής και πνευματικής ζωής. Η βυζαντινή πρωτεύουσα ανέκτησε τη φήμη της κατ' εξοχήν ιερής πόλης του ορθόδοξου κόσμου. Με τα θαύματα που αποφάσισαν να καταγράψουν, σημαίνοντες διανοούμενοι της περιόδου ανέλαβαν την προβολή συγκεκριμένων ιερών τόπων.

Παρά την πολιτική παρακμή και στρατιωτική αναστάτωση, τα θαύματα που γράφτηκαν αυτή την εποχή προσπαθούν να αποτυπώσουν ένα κλίμα σταθερότητας, αποκομίζουμε γενικά μια εικόνα ειρηνικής κοινωνίας. Κοινή τάση των Συλλογών είναι η καταγραφή θεραπειών

Επισκ. Μητροφάνους, σ. 506-508, Beck, *Kirche*, σ. 699, Efthymiadis, *Collections of Miracles*, σ. 241, 247, Efthymiadis, *Source*, σ. 300, F. Halkin, *Hagiologie byzantine. Textes inédits publiés en grec et traduits en français* [SH 71], Βρυξέλλες 1986, σ. 185, Hinterberger, *Διηγήσεις θαυμάτων*, σ. 255-258, Κοτζάμπαση, *Αγ. Νέστορα*, σ. 69, υποσ. 14, Kotzabassi, *Theodosia* σ. 107, υποσ. 3, 109 και υποσ. 12, 145, 151-152, 423, 431, υποσ. 85, Κουντούρα, *Μέγας Κωνσταντίνος*, σ. 423, 426, 431 υποσ. 85, 440, Macrides, *Saints* σ. 67, G. Majeska, *Russian Travelers to Constantinople in the Fourteenth and Fifteenth Centuries*, Ουάσιγκτον, 1984, 324-325, Matschke, *Tinnefeld, Gesellschaft*, σ. 282, υποσ. 402, Mergiali, *L'enseignement*, σ. 31, υποσ. 84, T. S. Miller, *The Legend of Saint Zotikos according to Constantine Akropolites*, *AB* 112 (1994), σ. 339-344, Nicol, *Constantine Akropolites*, σ. 249, Rhoby, *Reminiszenzen*, σ. 177, Rochow, *Euphrosyne*, σ. 264, 269, Ševčenko, *Saint John the Younger*, σ. 294-295, Talbot, *Hagiography in Late Byzantium*, σ. 176-179, Talbot, *Old Wine*, 17-19, 25, Talbot, *Women*, σ. 9-10.

διαφόρων ανθρώπων, έτσι αντλούνται πληροφορίες για τις σημαντικές αλλαγές στην ύστερη βυζαντινή κοινωνία. Λιγότερα από τα μισά θαύματα αναφέρονται σε γυναίκες, λίγοι ευεργετηθέντες δεν κατονομάζονται, από τους υπόλοιπους οι περισσότεροι αποδίδονται με το οικογενειακό τους όνομα και λιγότεροι μόνο με το μικρό. Αντιπροσωπεύονται εξίσου οι πτωχοί και οι αριστοκράτες, λίγοι όμως έμποροι και αγρότες.

Εκτός από τον Πατριάρχη Αθανάσιο Α΄ που αγιοποιήθηκε εκείνη την εποχή, οι Συλλογές δείχνουν την ανανέωση του ενδιαφέροντος για τη λατρεία αγίων περασμένων αιώνων. Τα θαύματα στον ιερό τόπο των Αγίων Κοσμά και Δαμιανού από τον Μάξιμο Διάκονο (μετά το 1305/1306, περί το 1330 ή και αργότερα) και ο Λόγος του Νικηφόρου Καλλίστου Ξανθοπούλου για τον ιερό τόπο της Ζωοδόχου Πηγής (μεταξύ 1308 και 1320) είναι εκ νέου γραφή παλαιών θαυμάτων με προσθήκη συγχρόνων της εποχής των συγγραφέων και αναμφίβολα συνετέθησαν για να προαγάγουν το προσκύνημα στους τόπους θεραπείας. Η Πηγή και το Κοσμίδιον παρουσιάζουν ομοιότητες: ήταν πανάρχαιες μονές των προαστίων, ιδρυθείσες τον 5ο αι., που ανακαινίστηκαν μεγαλοπρεπέστατα από τον ευγνώμονα για θαυματουργική θεραπεία αυτοκράτορα Ιουστινιανό και λειτούργησαν μέχρι το τέλος της αυτοκρατορίας. Βεβαίως, υπήρχαν και διαφορές. Η πηγή, τα ύδατα της οποίας είχαν θαυματουργικές θεραπευτικές δυνάμεις, στεγαζόταν σε μια υπόγεια κρύπτη. Το Κοσμίδιον περιείχε λείψανα και οι θεραπείες πραγματοποιούνταν κυρίως με την επάλειψη ή την εκεί παραμονή. Επίσης προσέφερε ιατρικές υπηρεσίες και διέθετε καταλύματα για τους προσκυνητές.

Ορισμένες φορές διακρίνεται ανταγωνισμός με άλλους ιερούς τόπους της πρωτεύουσας. Για παράδειγμα, ο έμπορος Γεώργιος Μαιούλιος από τη Λακεδαίμονα που υπέφερε από καρκινική πληγή μεταφέρθηκε στον ιερό τόπο της Θεοτόκου στην περιοχή Έξω Κίονα στην Κωνσταντινούπολη, όπου έρρεε θεραπευτικό ύδωρ. Όμως, μια φωνή τον συμβούλευσε να κατευθυνθεί προς τη Θεοτόκο της Πηγής όπου μετά από σαράντα ημέρες αποκαταστάθηκε η υγεία του.

Μακρόχρονη λατρεία παρατηρήθηκε στον ιερό τόπο των Αγίων Κοσμά και Δαμιανού στην Κωνσταντινούπολη (που είναι γνωστός και ως Κοσμίδιον) που συστάθηκε στον ύστερο 5ο αι. κοντά στις Βλαχέρνες,

πιθανόν ακριβώς έξω από τα Θεοδοσιανά τείχη. Ο ναός ήταν αφιερωμένος σε δύο Σύριους ιατρούς αγίους, τους επονομαζόμενους Αναργύρους που είχαν ζήσει κοντά στην Κύρρο στον ύστερο 3ο αι. Το νέο ίδρυμα ήταν δείγμα της εξάπλωσης της λατρείας των αγίων στην Ανατολική Μεσόγειο τον 5ο και 6ο αι. Οι παλαιότερες Συλλογές θαυμάτων ήταν του 6ου αι. Το μεταγενέστερο έργο που αποδίδεται στον Μάξιμο διάκονο στο Κοσμίδιον επιβεβαιώνει τη λατρεία των Αγίων κατά την πρώιμη Παλαιολόγια περίοδο. Ο Μάξιμος επέφερε ποικίλες αλλαγές στο κείμενο. Στόχος ήταν η βελτίωση του ύφους. Ο Μάξιμος ήλπιζε να αναζωπυρώσει το ενδιαφέρον για την ιστορία του θαυματουργού τόπου με ύφος περισσότερο αποδεκτό στη γενιά του. Σε υψηλότερο ύφος εγράφησαν τα νέα τμήματα, δηλαδή το προοίμιο και τα θαύματα που προστέθηκαν. Οκτώ θαύματα έλαβαν χώρα στην εποχή του συγγραφέα. Το προοίμιο περιλαμβάνει μια παραπομπή από τον Ηρόδοτο και ένα χωρίο από το *Περί Κτισμάτων* του Προκοπίου για το ναό που κτίστηκε από τον Ιουστινιανό. Αναφέρεται στις ανακαινίσεις του Μιχαήλ Δ', που είναι γνωστές μόνο από τη *Χρονογραφία* του Ψελλού. Αλλά στα θαύματα που αναδιατυπώνει ο Μάξιμος συχνά χρησιμοποιεί πολύ πιο προσιτή γλώσσα, με διάλογο στην καθομιλουμένη, δηλαδή αρκετά κοντά στο ύφος του πρωτοτύπου. Ακόμη και στα τμήματα που ξαναγράφηκαν σε άλλο ιδίωμα μπορεί να παρεμβάλλονται χαρακτηριστικά υψηλότερου ύφους. Ο Μάξιμος προσπάθησε επίσης να κάνει τα θαύματα που περιγράφει πιο καταληπτά στο σύγχρονό του αναγνώστη, παραλείποντας ή αλλάζοντας αναχρονιστικές λεπτομέρειες ή ορολογία ή εξηγώντας όρους ή έννοιες που μπορεί να ήταν άγνωστες στην εποχή του. Με την προσθήκη συγχρόνων θαυμάτων ο Μάξιμος αναμφίβολα επιθυμούσε να βεβαιώσει τους συγχρόνους του ότι οι άγιοι συνέχιζαν να κάνουν θαύματα στον ιερό τόπο, ιδίως αν ο ιερός τόπος είχε εγκαταλειφθεί για κάποιο χρονικό διάστημα κατά τη λατινική κυριαρχία, η οποία συνδέεται με διακοπή της θαυματουργικής δράσης. Ο Μάξιμος στηρίχθηκε σε αφηγήσεις αυτοπτών μαρτύρων ή άλλες αποδείξεις. Ας αναφερθεί ως παράδειγμα η δωρεά ενός υφαντού στο ναό, προσφορά του Κωνσταντίνου Ακροπολίτη από ευγνωμοσύνη, αφού η νεαρή του κόρη Θεοδώρα θεραπεύτηκε εκεί. Ο Κωνσταντίνος για ευχαριστία παρήγγειλε ένα χρυσό και ασημένιο πέπλο με κεντημένες εικόνες των αγίων και της κόρης του και περιέβαλε την εικόνα με ιαμβικό επίγραμμα για το θαύμα.

Διαφορετική τεχνική χρησιμοποιήθηκε από τον Νικηφόρο Κάλλιστο Ξανθόπουλο, που αναδιατύπωσε τα θαύματα της Θεοτόκου της Πηγής, με ρητορική επεξεργασία της παλαιότερης συλλογής. Το ύφος είναι υψηλότερο, ο τρόπος πολύ πιο περίτεχνος. Ο ναός της Πηγής βρισκόταν ακριβώς έξω από τα τείχη και ήταν από τους διασημότερους ιερούς τόπους της πρωτεύουσας. Ο Λόγος περιέχει επιστημονικές γνώσεις και εκτενείς περιγραφές θαυμάτων με στοιχεία για τα αίτια διαφόρων ασθενειών, την εξέλιξη των συμπτωμάτων και εξηγήσεις για τον τρόπο θεραπείας από το ύδωρ της Πηγής. Πηγή έμπνευσης υπήρξε η παλινόρθωση της ορθοδοξίας και η αποκατάσταση της χάρις των θαυμάτων στη μονή, η οποία λόγω των Λατίνων είχε στερηθεί το θεραπευτικό χάρισμα. Παρά την ανάκτηση της Κωνσταντινούπολης από τους Βυζαντινούς, η κατάσταση συνεχίστηκε εξαιτίας της στάσης του Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγου στον εκκλησιαστικό τομέα (ενωτική πολιτική). Μόλις τον διαδέχθηκε ο γιος του Ανδρόνικος Β΄, που αποκατέστησε την Ορθοδοξία, αποκαταστάθηκε η διενέργεια θαυμάτων. Τα ύδατα της διάσημης πηγής απέκτησαν εκ νέου θεραπευτική δύναμη. Ο Νικηφόρος ενδιαφέρεται για την Πηγή και την εξυμνεί. Μαρτυρεί την αυξανόμενη σπουδαιότητά της και πιστοποιεί τη σημασία της μονής κατά τη βασιλεία του Ανδρονίκου Β΄ και την ύπαρξή της κατά τις ακόλουθες δεκαετίες.

Παρατηρώντας την ανανέωση της λατρείας σε ορισμένους τόπους, οι συγγραφείς αυτών των Συλλογών προτιμούν να αναφέρουν τις θεραπείες των μελών της αυτοκρατορικής οικογένειας ή της ανώτερης, αριστοκρατικής τάξης, χωρίς να περιφρονούνται οι μικροαστοί ή οι περιθωριακοί. Εφόσον στη συλλογή του 10ου αι. παρουσιάζονταν κυρίως αυτοκράτορες και άλλα μέλη της αυτοκρατορικής οικογένειας, ο Ξανθόπουλος εξετάζει θαύματα που σχετίζονται με την κυβερνώσα Παλαιολόγεια δυναστεία. Στους διαπρεπείς ευεργετηθέντες ανήκουν ο Μιχαήλ Θ΄, υιός του αυτοκράτορα, η νύφη του Ευδοκία και δύο από τους φέροντες πελέκεις Βαράγγους σωματοφύλακές του. Οι περιγραφές θαυμάτων είναι ρεαλιστικές, σαν να επρόκειτο για μια ιατρική επέμβαση και ο ανταγωνισμός με άλλα ιερά της Κωνσταντινούπολης σαφέστερος απ' ό,τι προηγουμένως. Το έργο του Ξανθοπούλου, εκτός από το μεγάλο λογοτεχνικό ενδιαφέρον, καλύπτει κάποια κενά στη γνώση της λειτουργίας αυτού του ιερού και αποτελεί τεκμήριο για την εποχή του. Παραγγέλθηκε από το μοναχό Μακάριο, ευγενή από τις Σέρρες, η

αφήγηση της θεραπείας του οποίου (υπέφερε επί δεκαέξι έτη από αναπνευστικά προβλήματα) ολοκληρώνει ένα σύνολο θαυμάτων που κατανέμονται σε δύο ενότητες με εκτενείς προλόγους. Η πρώτη περιλαμβάνει τα θαύματα που περιλαμβάνονται στη συλλογή του 10ου αι. και χρονολογούνται από τον 5ο αι. Ακολουθεί ένα θαύμα που χρονολογείται στο 12ο αι., στη βασιλεία του Ισαάκ Β' Αγγέλλου και αφορά τον Ιωάννη, Πατριάρχη Ιεροσολύμων, που πήγε ως προσκυνητής στην πρωτεύουσα. Η δεύτερη ενότητα αποτελείται από θαύματα που χρονολογούνται στην εποχή του συγγραφέα. Κάποιων υπήρξε ο ίδιος μάρτυρας, άλλα αναπαρίσταντο σε τοιχογραφίες στο ναό. Η ενότητα αυτή παρουσιάζει το μεγαλύτερο ενδιαφέρον, αλλά και η πρώτη διακρίνεται από πρωτοτυπία σε σχέση με το πρότυπό της. Λόγω της προτίμησής του για τη ρητορική, ο συγγραφέας προσέθεσε λογοπαίγνια με το όνομα αυτού που σώθηκε εκ θαύματος ή της ασθένειας. Η περιγραφή των συμπτωμάτων των ασθενειών είναι καλύτερη από αυτή της πρώτης συλλογής, χαρακτηριστικό που πρέπει να συνδεθεί με ιατρική ικανότητα. Αλλά οι πιο αξιοσημείωτες τροποποιήσεις παρατηρούνται στα χωρία που οφείλονται στο πνεύμα ανταγωνισμού. Σε μια ιστορική παρέκβαση, ο συγγραφέας περιγράφει με ρεαλιστικά χρώματα την άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους σταυροφόρους. Ο ηττημένος αυτοκράτορας συγκρίνεται με τον Χριστό, που εγκαταλείπει τη Νέα Ιερουσαλήμ με έναν όνο. Η φιλενωτική πολιτική του Μιχαήλ Η' είχε ως αποτέλεσμα να χαθεί το χάρισμα της Πηγής. Αυτός ο θρήνος αντλεί από την Ιστορία του Νικήτα Χωνιάτη. Συναντώνται ακόμη τοπογραφικές διασαφηνίσεις στις εμφανίσεις της Παρθένου στο όνειρο όσων σώθηκαν. Η Πηγή παρουσιάζεται ως κέντρο θεραπειών που μπορεί και θέλει να προσελκύσει τους ασθενείς και τους προσκυνητές. Και η θέση της στον ιερό χώρο της πόλης είναι σημαντική. Πόλη και ιερό της Παναγίας ταυτίζονται.

Ο Ξανθόπουλος έγραψε πριν το 1310 και μια τροποποίηση του Βίου του ύστερου 9ου-πρώιμου 10ου αι. της Αγίας Ευφροσύνης της Νέας, της εποχής του Λέοντος ΣΤ', απομονωμένης για πολύ καιρό στην Πηγή, όπου πρόσθεσε δέκα θαύματα που χρονολογούνταν στην εποχή του και έλαβαν χώρα στο ναό της. Αφορούν θεραπείες γυναικών από στειρότητα ή κώφωση και ενός μόνο άνδρα. Από τους ευεργετηθέντες αρχικά αναφέρονται οι σύζυγοι του Ανδρονίκου Β', Άννα της Ουγγαρίας και

Γιολάντα-Ειρήνη Μομφερρατική. Αντίθετα με το στερεότυπο της γυναίκας στη βυζαντινή αγιογραφία, οι αυτοκράτειρες επαινούνται πρώτα για την ομορφιά τους. Ελευθερώθηκαν από το ελάττωμα της στειρότητας αφού περιέβαλαν τη μέση τους με ζώνες από μεταξωτές κλωστές από τη λάρνακα της αγίας. Έχοντας συνείδηση ότι η στειρότητα αποτελούσε σοβαρό πρόβλημα για μια γυναίκα αυτής της τάξης, ο Ξανθόπουλος τονίζει τη μοναδική ως προς αυτό ικανότητα της αγίας. Επιπλέον, αναφέρει τις θεραπείες δύο κωφών μοναχών και της υπηρέτριας μιας άλλης μοναχής που υπέφερε από σοβαρή ασθένεια στο στόμα και τα δόντια της. Οι μοναχές αυτές συνδέονταν με συγκεκριμένη μονή της Κωνσταντινούπολης, αλλά περιγράφονται ως κάτοχοι σημαντικής περιουσίας, που σπαταλήθηκε σε ιατρούς.

Ο Ακροπολίτης και ιδίως ο Ξανθόπουλος απέβλεπαν στην ενίσχυση ορισμένων λατρειών συνδέοντάς τες με τα ανώτερα κοινωνικά στρώματα. Ενώ, παρά τις αναφορές σε θεραπείες μελών της αριστοκρατίας, ο Μάξιμος Διάκονος φρόντιζε να υπερασπιστεί τα συμφέροντα της μοναστικής κοινότητας, αν και τους πρώτους ευεργετηθέντες αποτελούν η Θεοδώρα, κόρη του Κωνσταντίνου Ακροπολίτη, κάποιος χοράρχης και κάποιος που ασχολούνταν με τη μέτρηση της γης και τη διανομή εδαφών.

Θαύματα του Πατριάρχη Αθανασίου Α΄ συνετέθησαν από τον Θεόκτιστο Στουδίτη περί το 1330, περίπου δέκα έτη μετά την ανακομιδή των λειψάνων του αγίου ή και αργότερα. Ο *Λόγος εις τήν ανακομιδήν τοῦ λειψάνου τοῦ πατριάρχου Αθανασίου*, με εκτενή δάνεια από το Βίο του Αγίου Λουκά του Νέου (BHG: 994) του 10ου αι. στα θαύματα, καταγράφει τις περιπτώσεις τριάντα εννέα ανθρώπων που αναζήτησαν θεραπεία στον τάφο του αγίου, στη μονή Ξηρολόφου, την οποία ο ίδιος είχε ιδρύσει στην Κωνσταντινούπολη. Ο συγγραφέας πραγματεύεται ενίοτε από κοινού τους ευεργετηθέντες βάσει της ασθένειας και τελειώνει με ανθρώπους που ζούσαν ακόμη στην εποχή του. Επιλέγονται κοινοί θνητοί, από την Κωνσταντινούπολη αλλά και πολλοί προσκυνητές από την ενδοχώρα, από πόλεις και χωριά της Βιθυνίας, ακόμη και από την Προύσα. Ο Αθανάσιος είχε αποσυρθεί στη μονή για δέκα χρόνια μετά την πρώτη παραίτησή του από τον πατριαρχικό θρόνο το 1293, αλλά και μετά τη δεύτερη παραίτησή του το Σεπτέμβριο του 1309. Τότε συνάντησε εκεί και τον Παλαμά, που το 1316 έφυγε για τον Αθω. Ο Αθανάσιος ετάφη

αρχικά μέσα στο εκτενές μοναστικό σύμπλεγμα και τρία έτη αργότερα έγινε μετακομιδή των λειψάνων του στο ναό της μονής. Ο Λόγος συνετέθη προφανώς για μια επέτειο της μετακομιδής αυτής.

Πιθανόν στη δεκαετία του 1360, τα Θαύματα του Αγίου Ευγενίου Τραπεζούντας, που ξαναγράφτηκαν από τον Ιωάννη Λαζαρόπουλο, επιδεικνύουν παρόμοιο με του Ξανθοπούλου ενδιαφέρον για την ιατρική. Στην αυτοκρατορική αυτή πρωτεύουσα συνετέθησαν στα μέσα του 14ου αι. τρεις Συλλογές θαυμάτων για τη λατρεία του προστάτη της πόλης.

Οι Συλλογές θαυμάτων εγράφησαν δηλαδή εν μέσω των θρησκευτικών διενέξεων της Παλαιολόγειας περιόδου: το Αρσενιατικό Σχίσμα και το ζήτημα της Ένωσης με τη Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία το 13ο αι. και το ζήτημα του Ησυχασμού το 14ο αι. Τότε αγιοποιήθηκαν μορφές που συνδέονταν με την Αυτοκρατορία της Νίκαιας, αλλά και πολλές κατά την περίοδο του Ησυχασμού.³²⁷

Βίοι νέων αγίων. Οι λόγιοι της εποχής ασχολήθηκαν και με τη συγγραφή Βίων αγίων οι οποίοι έζησαν αυτή την εποχή. Ένας από τους πρωιμότερους Βίους είναι το σύντομο κείμενο για την Αγία Θεοδώρα Άρτας, σύζυγο του Μιχαήλ Β΄ Κομνηνού Δούκα της Ηπείρου. Είναι έργο του μοναχού Ιώβ Ιασίτη και γράφτηκε στη δεκαετία του 1270.³²⁸ Το κείμενο φαίνεται να έχει γραφεί στην Ήπειρο. Εκτός από τη θαυματουργική δύναμη της αγίας και τη μνεία των αξιοσέβαστων – και λόγω της αγίας – συγγενών της, το κίνητρο της συγγραφής είναι καθαρά πολιτικό. Ο Βίος δικαιολογεί την εδαφική επέκταση και την κληρονομική αυτοκρατορική εξουσία της Ηπείρου. Το κείμενο είναι γραμμένο σύμφωνα με τους βυζαντινούς αγιολογικούς κανόνες.³²⁹

Στους πρώιμους Βίους ανήκουν και δύο Βίοι νεομαρτύρων, του Νικήτα του Νέου, που μαρτύρησε από τους Τούρκους στη Νύσσα στη δεκαετία του 1280 ή 1290, έργο του Θεοδώρου Μουζάλωνα (+1294) και του

³²⁷ S. Efthymiadis, Hagiography from the 'Dark Age' to the Age of Symeon Metaphrastes (Eighth-Tenth Centuries), στο *The Ashgate Research Companion to Byzantine Hagiography*, τ. I: *Periods and Places*, επιμ. S. Efthymiadis, Φάραμα/Μπέρολινγκτον 2011, Efthymiadis, *Collections of Miracles*, σ. 239-250, Efthymiadis, *Source*, σ. 300-308, Hinterberger, *Διηγήσεις θαυμάτων*, σ. 253-254, Talbot, *Faith Healing*, σ. 5, 11-14, 17, Talbot, *Hagiography in Late Byzantium*, σ. 179 και υποσ. 21, 181, Talbot, *Metaphrasis*, σ. 227-236, A.-M. Talbot, *Pilgrimage to Healing Shrines: The Evidence of Miracle Accounts*, *DOP* 56 (2002), 155, 166, Talbot, *Women*, σ. 2-3, 11, 14-15.

³²⁸ Macrides, *Saints*, σ. 82-83, Talbot, *Hagiography in Late Byzantium*, σ. 179.

³²⁹ Patlagean, *Theodora*, σ. 454-455.

Μιχαήλ, που σκοτώθηκε από τους Μαμελούκους στην Αλεξάνδρεια τον ύστερο 13ο ή πρώιμο 14ο αι., έργο του Θεοδώρου Μετοχίτη. Και οι δύο συγγραφείς ήταν στην υπηρεσία του Ανδρονίκου Β΄ ως μεγάλοι λογοθέτες, ανήκαν δηλαδή στα υψηλότερα στρώματα της βυζαντινής κοινωνίας.³³⁰

Ο Πατριάρχης Αρσένιος τιμάται σε ένα αποσπασματικά σωζόμενο εγκώμιο ανώνυμου συγγραφέα άγνωστης χρονολόγησης.³³¹ Το ύφος είναι επιτηδευμένο και ο συγγραφέας του πρέπει να ήταν κάτοχος υψηλής παιδείας.³³² Ο Πατριάρχης Αρσένιος είχε υπερασπιστεί τα δικαιώματα του νόμιμου κληρονόμου Ιωάννου Λάσκαρη, αφορίζοντας τον αυτοκράτορα Μιχαήλ Η΄ επειδή διέταξε την τύφλωση του νεαρού αυτοκράτορα και σφετερίστηκε το θρόνο. Η εκθρόνιση του Αρσενίου από τον Μιχαήλ προκάλεσε σχίσμα στην Εκκλησία, το οποίο αποδείχθηκε το σοβαρότερο εσωτερικό πρόβλημα που αντιμετώπισε το Βυζάντιο την περίοδο αυτή. Το όνομα του Αρσενίου συνδέθηκε με συνωμοσίες εναντίον του καθεστώτος. Μετά το θάνατο του εξόριστου στο νησί της Προκοννήσου πατριάρχη το 1273, οι Αρσενίτες συνέχισαν να υποκινούν διχόνοια που τυπικά λύθηκε το 1310.³³³ Το κείμενο παρουσιάζει ενδιαφέρον για τα βιογραφικά στοιχεία που παρέχει και για τη στάση που εκφράζει ο συγγραφέας για τις σχέσεις πατριάρχη – αυτοκράτορα. Φαίνεται να έχει γραφεί για το κοινό της Κωνσταντινούπολης και δίνει μια απάντηση στους ισχυρισμούς της Παλαιολόγειας ομάδας μέσω του Γεωργίου Ακροπολίτη, πιστού υπαλλήλου του Μιχαήλ. Στην Ιστορία του Ακροπολίτη ο Αρσένιος περιγράφεται ως μη διακεκριμένος μοναχός που εξελέγη πατριάρχη το 1254 από τον αυτοκράτορα Θεόδωρο Β΄ Λάσκαρη υπό πίεση χρόνου. Αλλά, σύμφωνα με το εγκώμιο, ο Αρσένιος ήταν γόνος οικογένειας με επιρροή στους αυτοκράτορες. Δεν ήταν άγνωστος σε ισχυρούς κύκλους γιατί είχε προταθεί ως υποψήφιος για τον πατριαρχικό θρόνο των Ιεροσολύμων στη

³³⁰ Talbot, *Hagiography in Late Byzantium*, σ. 179-180.

³³¹ Ο εκδότης υποθέτει ότι μπορεί να είναι ο Μάξιμος Πλανούδης, κατά τη Macrides το κείμενο περιλαμβάνεται στη συλλογή έργων του Φιλοθέου Σηλυβρίας (δεύτερο ήμισυ του 14ου αι.), ενώ η Μ. Βακαλοπούλου θεωρεί ότι ο Λόγος θα μπορούσε να αποδοθεί με μεγάλη πιθανότητα στον Κάλλιστο Α΄: Βακαλοπούλου, *Φιλόθεος Σηλυβρίας*, σ. 162.

³³² Κάλλιστος Α΄ (;) / Μάξιμος Πλανούδης (;), *Λόγ. εις Πατρ. Αρσένιον Αὐτωρειανόν*, σ. 439.

³³³ Βλ. Π. Γουναρίδης, *Το κίνημα των Αρσενιατών (1261-1310)*, Αθήνα 1999, Α. Κοντογιαννοπούλου, *Το Σχίσμα των Αρσενιατών (1265-1310). Συμβολή στην μελέτη της πορείας και της φύσης του κινήματος*, *Βυζαντικά* 18 (1998), 177-235, Ι. Συκουτρής, *Περί το σχίσμα των Αρσενιατών*, *Ελληνικά* 2 (1929), 267-332, 3 (1930), 15-44.

βασιλεία του Ιωάννη Βατάτζη. Η εκλογή του ως Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως ήταν επιλογή του Θεού. Ανοίχθηκε η Αγία Γραφή στην τύχη στο όνομα κάθε υποψηφίου και διαβάστηκε το πρώτο χωρίο στη σελίδα. Το ανάγνωσμα για τον Αρσένιο θεωρήθηκε περισσότερο ευαίωτο, επομένως αυτός είχε τη θεϊκή επιδοκιμασία. Με τις ικανότητές του ο Θεόδωρος διακρίνεται από άλλους, ειδικά τον Μιχαήλ Παλαιολόγο. Ο συγγραφέας χρησιμοποίησε τον Αρσένιο και τον Θεόδωρο Β΄ ως σύμβολα της ορθής τάξης στη Μικρά Ασία στην προ των Παλαιολόγων εποχή. Ο Θεόδωρος ήταν υπάκουος στον πατριάρχη, ενεργώντας πάντα σύμφωνα με τις επιθυμίες του. Ο συγγραφέας, γράφοντας σε μια εποχή κατά την οποία η Εκκλησία είχε αναλάβει ηγετική θέση, χρησιμοποιεί τον Αρσένιο για να δηλώσει την ανωτερότητα του πατριάρχη. Ο Αρσένιος ήταν σύμβολο για την Εκκλησία που είχε αναδυθεί ισχυρότερη κατά τη διάρκεια της κρίσης του 13ου αι.³³⁴

Άγιος της περιόδου αυτής υπήρξε και ο Μελέτιος Γαλησιώτης, που δοκιμάστηκε λόγω της αντίθεσής του στην Ένωση των Εκκλησιών, ο Βίος του όμως συνετέθη το 14ο αι. από τον Μακάριο Χρυσοκέφαλο. Ο Μελέτιος εξορίστηκε δύο φορές υπό τον Μιχαήλ Η΄, ενώ υπέστη και ακρωτηριασμό για την ανθενωτική του στάση. Ήρθε σε σύγκρουση με την αυλή από την εποχή της εκθρόνισης του Πατριάρχη Ιωσήφ. Μετά το θάνατο του Μιχαήλ έπαιξε σημαντικό ρόλο στην επιστροφή της Εκκλησίας στην Ορθοδοξία.³³⁵

Η αναγνώριση των νέων αγίων, ο σεβασμός προς αυτούς και η μεταγενέστερη ενασχόληση εκκλησιαστικών συγγραφέων με αυτούς συνδέονται με το σφετερισμό της αυτοκρατορικής εξουσίας και την Ένωση με την Εκκλησία της Ρώμης. Η ειρήνη και ευημερία που οι Λασκαρίδες έφεραν ανατράπηκε στο τελευταίο τέταρτο του 13ου αι. Η εποχή είναι σημαντική για τον τρόπο αναγνώρισης της αγιότητας στην Ορθόδοξη Εκκλησία, διότι επήλθε αλλαγή που φαίνεται ότι προέκυψε από την επαφή με τη Λατινική Εκκλησία κατά το 13ο αι. Η διαδικασία ακολουθεί πλέον επίσημη πρακτική και έχει συγκεκριμένη δομή, ουσιαστικό στοιχείο της οποίας είναι η πατριαρχική και συνοδική έγκριση. Η αναγνώριση μπορεί να γίνεται από μια τοπική κοινωνία με τη λατρεία

³³⁴ Macrides, *Saints*, σ. 73, 77-78, 83, Talbot, *Hagiography in Late Byzantium*, σ. 180.

³³⁵ Macrides, *Saints*, σ. 81, Talbot, *Hagiography in Late Byzantium*, σ. 180. Βλ. Tia Kolbaba, *Meletios Homologes On the Customs of the Italians*, *REB* 55 (1997), 137-168.

και τη γραφή μιας ακολουθίας ή ενός Βίου ή από την εκκλησιαστική ιεραρχία με την έκδοση επίσημης δήλωσης.³³⁶

Μέσος και ύστερος 14ος αι.

Ενδιαφέρον για τη γραφή Βίων νέων αγίων παρατηρείται από το τέλος της βασιλείας του Ανδρονίκου Β'. Πολλοί από τους βιογράφους ήταν μοναχοί που ήθελαν να εγκωμιάσουν τους εκπροσώπους του Ησυχαστικού κινήματος.

Ο Θεόκτιστος Στουδίτης, μαθητής του Πατριάρχη Αθανασίου Α' Κωνσταντινουπόλεως, έγραψε τρία σημαντικά έργα για τη δυναμική αυτή εκκλησιαστική προσωπικότητα που προέβαλλε την ισχύ του πατριαρχικού θεσμού αυτή την εποχή, ακόμα και σε εικαστική έκφραση.³³⁷ Ο Βίος και το Εγκώμιο γράφτηκαν πιθανόν στη δεκαετία του 1320, λίγο μετά το θάνατο του πατριάρχη, ενώ για το Λόγο στην ανακομιδή των λειψάνων του Αθανασίου και τα μεταθανάτια θαύματά του έγινε λόγος ανωτέρω. Βασικό χαρακτηριστικό και των τριών κειμένων είναι τα ποικίλα επίπεδα ύφους, με απλά αφηγηματικά τμήματα παράλληλα με ρητορικά χωρία με κλασσικές αναφορές και δυσνόητο λεξιλόγιο. Στο Βίο το υψηλότερο ύφος χρησιμοποιείται για λόγους που αποδίδονται στον πατριάρχη ή χωρία που τον επαινούν. Περιλαμβάνονται παραπομπές σε κλασσικούς συγγραφείς και την Αγία Γραφή. Στο Λόγο η ρητορική γλώσσα χρησιμοποιείται για την εισαγωγή και τις υμνητικές παρεκβάσεις, ενώ τα θαύματα είναι σε απλούστερο ύφος, με λίγες βιβλικές παραπομπές. Και στα τρία έργα ο Στουδίτης δανείστηκε από προηγούμενους συγγραφείς, όπως οι Γρηγόριος Ναζιανζηνός, Μιχαήλ Ψελλός και Νικήτας Χωνιάτης.

Βίο του Αθανασίου συνέγραψε στα μέσα του αιώνα και ο Παλαμιστής μοναχός Ιωσήφ Καλόθετος. Αυτή η παραλλαγή δίνει έμφαση στο ρόλο του πατριάρχη ως προδρόμου του Ησυχασμού, είναι λιγότερο λεπτομερής και περισσότερο εγκωμιαστική.³³⁸

³³⁶ Macrides, *Saints*, σ. 83-84.

³³⁷ Τ. Παπαμαστοράκης, Η μορφή του Χριστού-Μεγάλου Αρχιερέα, *ΔΧΑΕ* 17 (1993-1994), 67-78.

³³⁸ A.-M. Talbot, *Fact and Fiction in the Vita of the Patriarch Athanasios I of Constantinople by Theoktistos the Stoudite*, στο *Les Vies des Saints à Byzance*, Παρίσι 2002, σ. 90, Talbot, *Hagiography in Late Byzantium*, σ. 180-181, Talbot, *Metaphrasis*, σ. 236. Στα μέσα του 14ου αι. ο Καλόθετος έγραψε και εγκώμιο του ασκητή Γρηγορίου. Το ακροατήριο του ρήτορα αποτελούσαν ίσως μοναχοί από κάποιο ίδρυμα του Γρηγορίου στον Προφήτη Ηλία: R.

Νικηφόρος Γρηγοράς. Μετά το θάνατο του Κωνσταντίνου Ακροπολίτη υπήρξε ο πιο φημισμένος συγγραφέας αγιολογικών κειμένων. Έγραψε αγιολογικά έργα κατά τη νεότητά του, στο δεύτερο τέταρτο του 14ου αι. Η ανάγκη σύνθεσης ενός Βίου αγίου παρουσιαζόταν συνήθως με την ευκαιρία μιας εκκλησιαστικής εορτής, για να εγκωμιαστεί ο προστάτης άγιος ενός ναού. Εκτός από το λόγο αυτό, ο Γρηγοράς μάς πληροφορεί ότι έγραφε κατ' απαίτηση φίλων ή γνωστών.³³⁹ Εξάλλου, στη Ρωμαϊκή Ιστορία του πληροφορεί ότι ύστερα από την αποτυχία συμφιλίωσης με τον αυτοκράτορα απειλήθηκε ότι θα καίγονταν τα αγιολογικά έργα του, τα οποία αναγιγνώσκονταν στους ναούς την ημέρα μνήμης των αγίων. Κάποια από τα αγιολογικά του έργα ήταν αφιερωμένα σε αγίους προηγούμενων αιώνων.³⁴⁰ Η δομή των Βίων του Νικηφόρου Γρηγορά αποδεικνύει ότι οι κανόνες στους οποίους όφειλαν να υποτάσσονται οι συγγραφείς αγιολογικών κειμένων διατηρούνταν σχεδόν αμετάβλητοι έως την εποχή του.³⁴¹ Στη συνέχεια αναφέρονται οι ειδικότερες συνθήκες δημιουργίας των αγιολογικών έργων του Νικηφόρου Γρηγορά.

Όταν στο Βίο του **Πατριάρχη (893-901) Αντωνίου Β' Καυλέα** ο Γρηγοράς αναφέρει τη βασιλεία του Λέοντος και της Θεοφανούς παραπέμπει στο Βίο της αυτοκράτειρας που είχε συνθέσει λίγο νωρίτερα. Τα πρόσωπα που απευθύνθηκαν στον Γρηγορά για να συντάξει ένα Βίο από το υλικό που έθεσαν στη διάθεσή του ήταν, αναμφίβολα, οι μοναχοί της μονής του Καλλέως. Σχετική αναφορά υπάρχει στο προοίμιο του Βίου. Ο Γρηγοράς παρέχει νέες πληροφορίες: π.χ. ότι ο Καυλέας έχασε τη μητέρα του όταν ήταν παιδί και έγινε μοναχός στα δώδεκα. Τελικά χειροτονήθηκε ιερέας και έγινε ηγούμενος μιας μονής όπου τον συνάντησε ο πατέρας του. Έπειτα ο αυτοκράτορας τον έκανε πατριάρχη. Ο Γρηγοράς περιγράφει την κτιτορική δραστηριότητα του πατριάρχη, ο οποίος ανήγειρε ναό προς τιμήν της Θεοτόκου και οικοδόμησε ανδρική μονή γύρω από το ναό στο κέντρο της Κωνσταντινούπολης. Ο πατριάρχης ήταν κυρίως γνωστός ως ιδρυτής της μονής αυτής, που ονομαζόταν *τοῦ Καλλέως* ή *τοῦ κῦρ Αντωνίου*, του Καλέως, του Καλλίου ή του Καυλέα,

Janin, *La Géographie Ecclésiastique de l' Empire Byzantin*. Μέρος 2ο: *Les Églises et les Monastères des Grands Centres Byzantins*, Παρίσι 1975, σ. 91.

³³⁹ Hinterberger, *Vies des saints*, σ. 281-283.

³⁴⁰ Παρασκευοπούλου, *Γρηγορά*, σ. 5, 13, Talbot, *Hagiography in Late Byzantium*, σ. 181.

³⁴¹ Guiland, *Grégoras*, σ. 173-174.

όπου και ετάφη. Γνωρίζουμε από τον Φιλόθεο Σηλυβρίας στο Λόγο του για τον Όσιο Μακάριο ότι οι Λατίνοι κατέλαβαν αυτή τη μονή μετά το 1204 και κατέστρεψαν το τείχος της. Η μονή αποδόθηκε στους Έλληνες μετά το 1261 και κατά το πρώτο ήμισυ του 14ου αι. λειτουργούσε ακόμη και επαιούνταν για το μέγεθος και το κάλλος της. Πιθανόν λοιπόν ο Γρηγοράς επέλεξε να εγκωμιάσει τον Αντώνιο Καυλέα λόγω προσωπικής σχέσης με τη μονή ή επειδή του ανατέθηκε.³⁴² Ο συγγραφέας χρησιμοποιεί κοινούς τόπους.³⁴³ Στο Βίο του Αντωνίου βρίσκουμε τους ίδιους ρητορικούς τρόπους με το Βίο της Θεοφανούς. Ο συγγραφέας χρησιμοποιεί περισσότερο τις ιστορικές του γνώσεις. Έτσι, σε μια παρέκβαση, πληροφορεί για την εποχή της εικονομαχίας και το σχίσμα του Φωτίου.³⁴⁴

Ο Βίος της **Οσίας Βασιλίσσης** αναφέρεται σε μια αγία που απεβίωσε μόλις εννέα ετών λίγο έξω από την πατρίδα της, τη Νικομηδεία της Βιθυνίας, στην αρχή του 4ου αι., αφού ομολόγησε την πίστη της ενώπιον του διοικητή της περιοχής Αλεξάνδρου. Ενδεχομένως ο συγγραφέας να διατηρούσε δεσμούς με την περιοχή, ίσως επειδή ο θείος του Ιωάννης είχε διατελέσει επίσκοπος Νικομηδείας (1283-1295) πριν την εκλογή του στη Μητρόπολη Ηρακλείας. Στο κείμενο αυτό ο Γρηγοράς επιδεικνύει τη ρητορική του ικανότητα λιγότερο από ό,τι στο Βίο της Θεοφανούς.³⁴⁵

Το Εγκώμιο στον **Άγιο Δημήτριο** ήταν από τα πρωιμότερα αγιολογικά έργα του Γρηγορά, γράφτηκε κατόπιν πιέσεων Θεσσαλονικέων, που προφανώς θεώρησαν τον καταξιωμένο συγγραφέα ικανό να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις τους. Ο Λόγος θα εκφωνούνταν μετά την εορτή του αγίου³⁴⁶ περί το 1330.³⁴⁷ Ο συγγραφέας χρησιμοποιεί άφθονα στοιχεία από την κλασσική γραμματεία,³⁴⁸ που δείχνουν την παιδεία και την πνευματική καλλιέργειά του.³⁴⁹ Ο εγκωμιασμός γίνεται μέσα από τα ρητορικά πρότυπα που καθιέρωσε η κοσμική εγκωμιαστική γραμματεία και κληρονόμησε η εκκλησιαστική.³⁵⁰ Η έκφραση είναι

³⁴² Παρασκευοπούλου, *Γρηγορά*, σ. 25 και υποσ. 97, 28, 35, Talbot, *Old Wine*, σ. 22-23.

³⁴³ Guiland, *Grégoras*, σ. 175.

³⁴⁴ Hinterberger, *Vies des saints*, σ. 294-295.

³⁴⁵ Guiland, *Grégoras*, σ. 172, 179, Παρασκευοπούλου, σ. 36, 39.

³⁴⁶ Παρασκευοπούλου, *Γρηγορά*, σ. 49, 53.

³⁴⁷ Russell, *St Demetrius*, σ. 93.

³⁴⁸ Λαούρδας, *Βυζαντινά και Μεταβυζαντινά Εγκώμια*, σ. 141.

³⁴⁹ Λαούρδας, *Βυζαντινά και Μεταβυζαντινά Εγκώμια*, σ. 142.

³⁵⁰ Αραμπατζή, *Εγκώμιον Αγίου Δημητρίου*, σ. 14.

πλούσια, χρησιμοποιούνται πλήθος παρομοιώσεων και μεταφορών και παραδείγματα από τη φύση και την κλασική αρχαιότητα.³⁵¹ Αφθονούν οι παρεκβάσεις, οι κοινοί τόποι, οι συγκρίσεις.³⁵² Στο Εγκώμιο αναφέρονται πολυάριθμες μορφές από το κλασικό και ελληνιστικό παρελθόν, με σημαντικότερο τον Μέγα Αλέξανδρο.³⁵³ Έντονη είναι η παρουσία του Πλουτάρχου - τον οποίο ο Γρηγοράς αξιοποιεί και σε άλλα έργα του - στο Εγκώμιο.³⁵⁴ Εξάλλου πίσω από τους Βίους αγίων βρίσκεται πολύ συχνά η αρχαία ελληνική βιογραφική παράδοση όπως διαμορφώθηκε από τον Πλούταρχο.³⁵⁵ Η κοσμική γραμματολογική παράδοση εντάσσεται στη σκέψη και το έργο του Γρηγορά, έχει επιβιώσει και ενσωματωθεί.³⁵⁶

Ο Λόγος στον **Ευαγγελισμό** γράφτηκε την ίδια περίπου εποχή με το Λόγο στη Θεοτόκο, αλλά αργότερα, λόγω ασεβών αναφορών ορισμένων στη Θεοτόκο.³⁵⁷

Ο **Ευχαριστήριος** Λόγος στη Θεοτόκο γράφτηκε πιθανότατα μεταξύ Ιανουαρίου 1348 και 1351.³⁵⁸ Η αυτοκράτειρα Ειρήνη ήθελε να ευχαριστήσει τη Θεοτόκο για την κατάκτηση της Κωνσταντινούπολης τη 2α προς 3η Φεβρουαρίου 1347.³⁵⁹

Ο Λόγος στη **Θεοτόκο** γράφτηκε πιθανότατα περί το 1335. Είναι περισσότερο ρητορικό παρά θεολογικό κείμενο. Στην ομιλία της η Άννα φανερώνει τον πόνο της με παραδείγματα από τη φύση. Η εικονογράφηση του κύκλου του βίου της Παναγίας στη μονή της Χώρας στηρίζεται σε απόκρυφα κείμενα και πολλές από τις εικόνες αυτές σχετίζονται με την αφήγηση του Γρηγορά.³⁶⁰

Η **Αγία Θεοφανώ** ήταν αυτοκράτειρα του 9ου αι., σύζυγος του Λέοντος ΣΤ'. Ο Λόγος βασίζεται σε ανώνυμο κείμενο του πρώιμου 10ου αι. (BHG 1794), ο συγγραφέας εισάγει όμως παρεκβάσεις επιδεικνύοντας τις ιστορικές του γνώσεις.³⁶¹ Η Θεοφανώ, που διακρίθηκε για το φιλανθρωπικό της έργο και τον ασκητικό τρόπο ζωής της, πέθανε το 895 ή

³⁵¹ Λαούρδας, Βυζαντινά και Μεταβυζαντινά Εγκώμια, σ. 144-145.

³⁵² Guiland, *Grégoras*, σ. 189.

³⁵³ Russell, *St Demetrius*, σ. 30.

³⁵⁴ Κόλτσιου-Νικήτα, Γρηγορά, σ. 23.

³⁵⁵ Κόλτσιου-Νικήτα, Γρηγορά, σ. 24.

³⁵⁶ Κόλτσιου-Νικήτα, Γρηγορά, σ. 31.

³⁵⁷ Παρασκευοπούλου, *Γρηγορά*, σ. 125, 136.

³⁵⁸ Παρασκευοπούλου, *Γρηγορά*, σ. 136.

³⁵⁹ Γρηγοράς Νικηφόρος, *Εὐχαριστήριος*, σ. 261-262.

³⁶⁰ Παρασκευοπούλου, *Γρηγορά*, σ. 119, 124-125.

³⁶¹ Talbot, *Hagiography in Late Byzantium*, σ. 181.

896 σε ηλικία τριάντα ετών. Ετάφη αρχικά σε παρεκκλήσιο που έκτισε ο Λέων προς τιμήν της στο ναό των Αγίων Αποστόλων. Αργότερα το λείψανό της μεταφέρθηκε στη μονή του Αγίου Κωνσταντίνου την οποία είχε ιδρύσει η ίδια.³⁶² Εξακολουθούσε να επιτελεί θαυματουργικές θεραπείες στους Παλαιολόγειους χρόνους. Ο Γρηγοράς σχεδίαζε να αφιερώσει ένα δεύτερο έργο σε μεταθανάτια θαύματα της αγίας, αλλά υπέφερε από πονοκεφάλους. Ήλπιζε ότι θα θεραπευόταν από την αγία.³⁶³ Όπως και στην περίπτωση του λίγο μεταγενέστερου Βίου του Πατριάρχη Αντωνίου Καυλέα, ο Νικηφόρος λέει στο προοίμιο ότι τα πρόσωπα που τον παρότρυναν για τη σύνταξη του κειμένου (ίσως οι μοναχές της μονής όπου φυλάσσονταν τα λείψανα της αγίας) του είχαν δώσει υπομνήματα, που αφορούσαν τη βιογραφία της.³⁶⁴ Ο Γρηγοράς, κατόπιν παραινέσεων, συνέγραψε Βίους αγωνιστών της πίστης, ώστε να μην ξεχαστούν και να ωφελήσουν τους ακροατές.³⁶⁵ Η δήλωση ότι η σύνθεση Βίου οφείλεται σε παράκληση φίλων μπορεί βέβαια να είναι συμβατικός τόπος. Όμως με το πέρασμα του χρόνου ή τη λατινική κατάληψη της Κωνσταντινούπολης το 13ο αι. ο προηγούμενος Βίος μπορεί να είχε χαθεί. Ο Γρηγοράς σκόπευε να βελτιώσει το ύφος, ώστε να είναι υψηλότερου επιπέδου.³⁶⁶ Ο Βίος συντάχθηκε λίγο πριν το διάστημα μεταξύ του χειμώνα του 1341 και της άνοιξης του 1342, οπότε τοποθετείται η ευχαριστήρια επιστολή του Γρηγορίου Ακινδύνου, όπου ο Γρηγοράς επαινείται για το έργο αυτό.³⁶⁷ Στο προοίμιο ο Γρηγοράς εξηγεί επίσης ότι θα συνέθετε ένα κείμενο με διδακτικό σκοπό, που θα προκαλούσε ανακούφιση και χαρά στον ίδιο και το κοινό του. Επεξεργάζεται ρητορικά το έργο και το εκσυγχρονίζει προσαρμόζοντας το υλικό στις προτιμήσεις των συγχρόνων του.³⁶⁸ Αναπολώντας την ευτυχισμένη αν και σύντομη βασιλεία του αυτοκρατορικού ζεύγους, ο Γρηγοράς αναφέρει τις νομικές πρωτοβουλίες και τη λογοτεχνική παραγωγή του αυτοκράτορα ως σημεία αναφοράς στο κοινό που γνώριζε αυτά τα κείμενα. Με απόκλιση στις ημερομηνίες, ο

³⁶² Τελικά ο ναός στη μονή αυτή πρέπει να έγινε γνωστός ως ο Ναός της Αγίας Θεοφανούς λόγω του κυρίου λειψάνου του: G. Majeska, *The Body of St. Theophano the Empress and the Convent of St. Constantine, Byzsl* 38 (1977), 15–16.

³⁶³ Talbot, *Old Wine*, σ. 21-22.

³⁶⁴ Hinterberger, *Vies des saints* σ. 283-284.

³⁶⁵ Παρασκευοπούλου, *Γρηγορά*, σ. 57.

³⁶⁶ Talbot, *Old Wine*, σ. 22.

³⁶⁷ Hinterberger, *Vies des saints*, σ. 293, Παρασκευοπούλου, *Γρηγορά*, σ. 34-35.

³⁶⁸ Hinterberger, *Vies des saints*, σ. 286-287.

Γρηγοράς προσθέτει ότι ο Λέων είχε εμπνεύσει επίσης κι άλλους, όπως τον Συμεών Μεταφραστή, που όμως είχε ζήσει κατά τη βασιλεία του γιου του Λέοντος, Ρωμανού Πορφυρογέννητου.³⁶⁹ Επίσης ο Βίος φαίνεται να περιέχει συγκεκαλυμμένους αντιπαλαμικούς υπαινιγμούς.³⁷⁰

Ο Βίος του **Αγίου Ιωάννου Αρχιεράρχου Ποντοηρακλείας** είναι Βίος ενός συγχρόνου του συγγραφέα, του θείου του, που γράφτηκε λίγο μετά το θάνατό του. Στην εισαγωγή ο συγγραφέας δηλώνει ότι έγραψε κατόπιν παρακλήσεων φίλων του, που θεωρούσαν το βίο του Ιωάννου πρότυπο, παρά την άσχημη ψυχολογική κατάστασή του λόγω του πένθους, ώστε να μη λησμονηθούν οι πράξεις του Ιωάννου. Ο Βίος παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον για τις βιογραφικές πληροφορίες που παρέχει για τον Ιωάννη, αλλά και για τις λεπτομέρειες της νεότητας και της εκπαίδευσης του συγγραφέα. Ο πλατωνισμός είχε μεγάλη σημασία για τους κληρικούς της Ανατολής το 14ο αι. Ο Ιωάννης ήταν πλατωνικός και δίδαξε στον ανεψιό του τη γνώση και το θαυμασμό των πλατωνικών θεωριών. Ο Ιωάννης υπέστη διωγμό κατά τη βασιλεία του Μιχαήλ Η' για την αντίθεσή του στην Ένωση της Λυών και διήγε ασκητικό βίο. Το 1283 ορίσθηκε Μητροπολίτης Νικομηδείας. Περί το 1296 ο Ανδρόνικος Β' τού ανέθεσε τη Μητρόπολη Ηρακλείας του Πόντου. Αναφορικά με τη χρονολόγηση ο Γρηγοράς είχε προσωπική γνώση της βιογραφίας, ενώ υπήρξε αυτόπτης μάρτυρας ορισμένων γεγονότων. Ωστόσο παρέχει λίγες ακριβείς ημερομηνίες. Ο Βίος μαρτυρεί τη λατρεία που ο Γρηγοράς έτρεφε για τον Ιωάννη. Στο τέλος κυρίως, όπου ο συγγραφέας εξιστορεί τις αναμνήσεις του, πριν την αναφορά στο θάνατο του θείου του το 1328, το κείμενο γίνεται ιδιαίτερα συγκινητικό. Πληροφορούμαστε πάντως μόνο τα γεγονότα έως το 1299. Ο Βίος περιέχει πολυάριθμες παρεκβάσεις. Παρά το ύφος του, ήταν δημοφιλής στη βυζαντινή εποχή.³⁷¹

Το Μαρτύριο του **Αγίου Κοδράτου** συνετέθη σε περίοδο ειρήνης, πιθανότατα μεταξύ 1328 και 1341. Ο Λόγος εκφωνήθηκε την ημέρα της μνήμης του αγίου. Κατά την περίοδο συγγραφής η Κόρινθος βρισκόταν υπό λατινική κατοχή, οπότε ίσως το Μαρτύριο εκφωνήθηκε σε ναό της

³⁶⁹ Hinterberger, *Vies des saints*, σ. 290-291.

³⁷⁰ Talbot, *Old Wine*, σ. 22.

³⁷¹ Γρηγοράς Νικηφόρος, Βίος Αγ. Ιωάννου Ποντοηρακλείας, σ. 15, Guiland, *Grégoras*, σ. 180, 182-183, Hinterberger, *Vies des saints*, σ. 295-296, Παρασκευοπούλου, *Γρηγορά*, σ. 1, 72, Talbot, *Hagiography in Late Byzantium*, σ. 181-182, Talbot, *Old Wine*, σ. 21.

Κωνσταντινούπολης.³⁷² Ο άγιος έζησε κατά τη βασιλεία του Δεκίου.³⁷³

Στο δεύτερο μέρος του προοιμίου του Λόγου στον **Άγιο Μερκούριο** αναφέρονται ως κίνητρο για τη συγγραφή οι παροτρύνσεις γνωστών του συγγραφέα. Το κείμενο έχει έντονα ρητορικό χαρακτήρα. Όπως φαίνεται στο τέλος του προοιμίου ο Λόγος εκφωνήθηκε κατά την επέτειο της μνήμης του αγίου.³⁷⁴ Γράφτηκε μετά το 1322, έως το 1327.³⁷⁵

Ο Βίος του **Οσίου Μιχαήλ Συγκέλλου**. Ο εικονολάτρης ομολογητής του 9ου αι. Μιχαήλ, Σύγκελλος του Πατριάρχη Ιεροσολύμων, σύντροφος των αδελφών Θεοδώρου και Θεοφάνους, συνδεόταν με τη μονή Χώρας, όπως και ο Γρηγοράς. Στο τέλος του βίου του, όταν η λατρεία των εικόνων είχε αποκατασταθεί, ο Μιχαήλ έγινε ηγούμενος της Χώρας και το λείψανό του ετάφη εκεί και εκτελούσε ακόμη θαυματουργικές θεραπείες το 14ο αι.³⁷⁶ Ο Γρηγοράς γνώριζε το Βίο του Μιχαήλ του 9ου αι. (BHG 1296), ανώνυμου αγιογράφου, πιθανόν μοναχού στη Χώρα, διότι ακολουθεί τις γενικές γραμμές του και επαναλαμβάνει πληροφορίες. Οι αλλαγές που επιφέρει φανερώνουν τους διαφορετικούς του σκοπούς: γράφει σε υψηλότερο αττικό ύφος και παραλείπει κάποιες λεπτομέρειες, ενώ προσθέτει ρητορικά χωρία.³⁷⁷

Ανέκδοτοι Λόγοι. Ο Γρηγοράς έγραψε επίσης ένα ανέκδοτο ακόμη κείμενο για τον Μέγα Κωνσταντίνο (BHG 369). Ο Λόγος αυτός γράφτηκε πριν από το 1341/1342, δηλαδή λίγα χρόνια πριν ο Γρηγοράς εμπλακεί στην Ησυχαστική έριδα. Αναφέρεται στις κατακτήσεις του και την ευσέβειά του, χάρη στα οποία ο Κωνσταντίνος υπερέχει όλων των ηγεμόνων. Στις πολυάριθμες ιστορικές παρεκβάσεις ο Γρηγοράς στηρίζεται κυρίως στον Ευσέβιο Καισαρείας και στον Ευτρόπιο, συγχέοντας ενίοτε τις πληροφορίες. Εφόσον θέμα είναι ο άγιος και ο αυτοκράτορας, μπορούμε να χαρακτηρίσουμε το κείμενο πανηγυρικό Βίο ή αγιολογικό εγκώμιο. Ο Γρηγοράς πραγματεύεται τις βιογραφίες με λογοτεχνικό τρόπο. Περιέχονται δύο εγκώμια του Βυζαντίου που ιδρύθηκε από τον ηγεμόνα αυτό και πολλές παρεκβάσεις. Το ύφος είναι

³⁷² Παρασκευοπούλου, *Γρηγορά*, σ. 86.

³⁷³ Guiland, *Grégoras*, σ. 183-184.

³⁷⁴ Παρασκευοπούλου, *Γρηγορά*, σ. 100, 107-108.

³⁷⁵ Γρηγοράς Νικηφόρος, *Λόγος εις Άγ. Μερκούριον*, σ. 42-43.

³⁷⁶ Guiland, *Grégoras*, σ. 172, Talbot, *Old Wine*, σ. 21.

³⁷⁷ Talbot, *Hagiography in Late Byzantium*, σ. 180-181.

πομπώδες.³⁷⁸

Ανέκδοτος παραμένει και ο Λόγος στους τρεις στρατηλάτες αγίους, τον Άγιο Γεώργιο, τον Άγιο Δημήτριο και τον Άγιο Θεόδωρο, από τα τελευταία πιθανότατα αγιολογικά έργα του Γρηγορά. Γράφτηκε μετά την εμπλοκή του Γρηγορά στην Ησυχαστική έριδα, μάλλον μετά το 1347 (*terminus post quem*: 1341/1342). Στο κύριο μέρος επαινούνται οι πατρίδες των αγίων, η περιοχή του Πόντου και της Καππαδοκίας, η Θεσσαλονίκη, και η Ηράκλεια αντίστοιχα, παρά τις επιφυλάξεις του συγγραφέα. Σκοπός του εγκωμίου ήταν η καθιέρωση κοινής εορτής. Γίνεται ιδιαίτερη αναφορά στην πνευματική κίνηση της (γενέτειρας του συγγραφέα) Ηράκλειας, που μπορεί να οφείλεται σε συναισθηματικούς λόγους ή στην καταγωγή του εμπνευστή της εορτής από εκεί.³⁷⁹

Ως προς τη ρητορική επεξεργασία των έργων του, αξίζει να αναφερθεί ότι ο Γρηγοράς αγαπούσε τις συγκρίσεις και τις μεταφορές. Πρόκειται για χαρακτηριστικό του ύφους του εμφανές στα αγιολογικά του κείμενα. Αντλεί τις εικόνες και τις μεταφορές του κυρίως από τη θάλασσα. Στο Βίο του Ιωάννου γίνονται και συγκρίσεις του πρωταγωνιστή με πρόσωπα του παρελθόντος, στοιχείο των κλασσικών εγκωμίων. Χρησιμοποιείται επίσης η ηθοποιία, η παρουσίαση ενός προσώπου σε άμεσο λόγο, με εσωτερικό μονόλογο ή διάλογο. Στο Βίο του ο Ιωάννης παρουσιάζεται να απευθύνεται στο συγγραφέα.³⁸⁰

Ο Βίος του Αγίου Μακαρίου του **Φιλοθέου Σηλυβρίας** ήταν αφιερωμένος σε σύγχρονο του συγγραφέα άγιο, τον Μακάριο Κωνσταντινουπόλεως (*BHG* 1000), πνευματικό οδηγό του θείου του Φιλοθέου Σάββα. Ο Μακάριος έξ έώας ήταν μοναχός από τη Σαμψούντα. Χειροτονήθηκε διάκονος και ιερέας και μόνασε στο Όρος Λάτρος. Κατόπιν έζησε στη μονή του Κρίτζου στο Όρος Σίπυλος στη Μαγνησία. (Πρόκειται μάλλον για την πατριαρχική μονή Κρούτζος ή Κροίτζος.) Κύματα Ισμαηλιτών (Τούρκων ή Τουρκομάνων) άρχιζαν τότε επιδρομές προς την ακτή της Μικράς Ασίας. Η εισβολή προκάλεσε πανικό και ο Μακάριος έφυγε στην Κωνσταντινούπολη. Αυτό μπορεί να χρονολογηθεί στην πρώτη δεκαετία του 14ου αι. Η Μαγνησία και η Σίπυλος είχαν ενσωματωθεί στο εμιράτο του Σαρουχάν έως το 1313. Στην

³⁷⁸ Παρασκευοπούλου, *Γρηγορά*, σ. 15, υποσ. 58, Guiland, *Grégoras*, σ. 190-191, Hinterberger, *Vies des saints*, σ. 297-299.

³⁷⁹ Παρασκευοπούλου, *Γρηγορά*, σ. 16, 51, 54-55, 136.

³⁸⁰ Hinterberger, *Vies des saints*, σ. 287-289.

Κωνσταντινούπολη ο Μακάριος έγινε δεκτός στη μονή Καλλίου, αν και ήταν ευπρόσδεκτος και σε άλλες μονές, όπως του Σωτήρος στη Χώρα.³⁸¹ Λέγεται ότι ταξίδεψε στη Θεσσαλία και πέρασε κάποιο διάστημα στις πόλεις και χωριά της Μακεδονίας. Διέθετε προφητικό χάρισμα. Κάποτε προειδοποίησε τους μοναχούς στη Μάνδρα για μια εισβολή Σκυθών η οποία συνέβη πράγματι εντός του έτους. Ήταν Ησυχαστής που προσείλκυσε πολυάριθμους μαθητές με τη διδασκαλία του. Αν και ο Φιλόθεος Σηλυβρίας τονίζει ότι ο Μακάριος δε χρησιμοποιούσε την αττική διάλεκτο, επιδεικνύει τη δική του πολυμάθεια με συχνές περικοπές από χριστιανούς και κλασσικούς συγγραφείς, όπως τον Όμηρο, τον Αισχύλο, το Σοφοκλή και το σοφιστή Αφθόνιο. Το τελευταίο μέρος του Βίου, έξι εκτενή κεφάλαια, είναι αφιερωμένο σε σύντομες βιογραφίες μαθητών του Μακαρίου. Ο Ανδρέας έζησε με το δάσκαλό του για πάνω από εξήντα έτη, συνοδεύοντάς τον όπου πήγαινε. Ο Σάββας έκλεισε και χειροτόνησε τον Φιλόθεο. Ο Ιλαρίων ανατράφηκε από τον Μακάριο από την παιδική ηλικία πιθανώς στη Μικρά Ασία και πρέπει να πήγε μαζί του ως μαθητής στη μονή Καλλίου. Όταν ήταν περίπου εξήντα ετών διορίστηκε στην επισκοπή Διδυμοτείχου στη Θράκη. Η ημερομηνία προαγωγής του Ιλαρίωνος ήταν πιθανόν το 1341.³⁸² Διαπιστώνονται επιρροές στην έκφραση από τον κατά λίγα έτη προγενέστερο Βίο Αντωνίου του Νικηφόρου Γρηγορά.³⁸³

Ο Λόγος στον Άγιο Αγαθόνικο είναι εγκώμιο μάρτυρα του ύστερου 3ου αι., ο οποίος αποκεφαλίστηκε για την πίστη του στη Σηλυβρία με διαταγή του αυτοκράτορα Γαλερίου Μαξιμιανού (286–305) και ανακηρύχθηκε πολιούχος της. Ο Λόγος χρονολογείται στη δεύτερη πατριαρχία του Φιλοθέου Κοκκίνου (1364-1376), περί το 1365. Απευθυνόταν στο εκκλησίασμα στον καθεδρικό της Σηλυβρίας κατά την εορτή του αγίου και ήταν σαφώς εμπνευσμένο από το σύνδεσμο του Φιλοθέου με τον άγιο. Και οι δυο γεννήθηκαν στην περιοχή της Νικομήδειας, ενώ ο Φιλόθεος διετέλεσε μητροπολίτης της πόλης όπου ο άγιος μαρτύρησε. Οι κλασσικές αναφορές αφθονούν (στον Όμηρο,

³⁸¹ Προσκληθήκε επίσης στις μονές του Στουδίου, του Αγίου Ιωάννου του Βαπτιστού και του Βάσσου.

³⁸² Παρασκευοπούλου, *Γρηγορά*, σ. 33, D. M. Nicol, Hilarion of Didymoteichon and the Gift of Prophecy, *Byzantine Studies / Etudes Byzantines* 5 (1978), σ. 191-193, Talbot, *Hagiography*, σ. 182.

³⁸³ Hinterberger, *Les Vies des saints*, σ. 289.

Ησίοδο, Πυθαγόρα και Αισχύλο, καθώς και στον Ξέρξη, Θεμιστοκλή, Αλκιβιάδη και Λυκούργο). Περισσότερο ιστορικό ενδιαφέρον παρουσιάζει το τελευταίο μέρος, όπου περιγράφονται θαύματα που έγιναν από την κεφαλή του μάρτυρα μεταξύ 12ου και 14ου αι. και παρέχονται πληροφορίες για κάποιους από τους ναούς της Σηλυβρίας. Ο Φιλόθεος περιγράφει π.χ. τη θεραπεία του αυτοκράτορα Μανουήλ Α΄. Ο Μανουήλ, που υπέστη τραύματα στο κεφάλι σε αγώνα, επισκέφθηκε τη Σηλυβρία το 1167 και θεραπεύτηκε από τους πονοκεφάλους του κρατώντας την κεφαλή του μάρτυρα πάνω από το δικό του κεφάλι αρκετή ώρα. Από ευγνωμοσύνη ο αυτοκράτορας επισκέυασε τον καθεδρικό της Σηλυβρίας. Μερικές φορές η κεφαλή μπορούσε να απομακρύνεται από εκεί, όπως όταν εστάλη στο παλάτι, για να θεραπεύσει τον αυτοκράτορα Ιωάννη Ε΄ Παλαιολόγο. Ο Φιλόθεος απέδωσε επίσης τη δική του δικαίωση από κατηγορίες ιεροσυλίας στη μεσολάβηση του μάρτυρα. Ο μητροπολίτης είχε κατηγορηθεί στον αυτοκράτορα και τον πατριάρχη από μέλη του κλήρου για ενέργειες που συγκρούονταν με την εκκλησιαστική παράδοση και ήταν αντίθετες με τους κανόνες της Εκκλησίας: ότι μετέφερε τον άμβωνα από τον καθεδρικό και τις μαρμαρίνες πλάκες από το δάπεδο του ναού του Μάρτυρα Αλεξάνδρου που βρισκόταν έξω από την πόλη στο μητροπολιτικό ανάκτορο, πιθανόν για επιδιορθώσεις ή για καλλωπισμό. Κατηγορήθηκε επίσης ότι πούλησε ιερά σκεύη για να απελευθερώσει αιχμαλώτους και να βοηθήσει στην αποκατάσταση των οχυρώσεων της πόλης. Η διάθεση εκκλησιαστικής περιουσίας δείχνει στοργή προς το ποίμνιο που απειλείται από τουρκικές επιδρομές. Η σύνοδος στην Κωνσταντινούπολη, μετά από μακρά διαβούλευση, διακήρυξε τελικά την αθωότητά του μητροπολίτη στις 22 Αυγούστου (αγνώστου έτους), ημέρα εορτής του αγίου. Η πρωτοβουλία μεταφοράς του άμβωνα δείχνει ενδιαφέρον για την ευπρέπεια της μητρόπολης. Η μεταφορά ήταν αναγκαία λόγω στενότητας του ναού, καθώς δεν μπορούσαν να εκκλησιάζονται και να κινούνται άνετα πολλοί πιστοί. Η εκποίηση σκευών που δε χρησιμοποιούνταν και είχαν αντικατασταθεί έγινε για ιερό σκοπό. Αναμφίβολα ο Φιλόθεος εκφώνησε αυτό το Λόγο σε κάποια επόμενη εορτή του Αγίου Αγαθονίκου. Ισχυρίζεται ότι είχε συνθέσει το εγκώμιο μετά από παράκληση των κατοίκων.³⁸⁴

³⁸⁴ Βακαλοπούλου, *Φιλόθεος Σηλυβρίας*, σ. 47, 50-55, Talbot, *Hagiography in Late Byzantium*, σ. 181-182, Talbot, *Old Wine*, σ. 22-23.

Ο **Φιλόθεος Κόκκινος** υπήρξε ένας από τους πιο παραγωγικούς και διακεκριμένους συγγραφείς αγιολογικών κειμένων του 14ου αι. Συνέταξε έργα για αγίους της πρώιμης χριστιανικής περιόδου και της δικής του εποχής, αλλά εστίαζε κυρίως σε πρόσωπα που είχαν σχέση με την αγαπημένη του Θεσσαλονίκη.

Η **Αγία Ανυσία** γεννήθηκε στη Θεσσαλονίκη, όπου και μαρτύρησε επί Μαξιμιανού. Με την ευκαιρία δίνεται περιγραφή της πόλης, όπου πιθανότατα εκφωνήθηκε ο συγκεκριμένος Λόγος. Η απλή σύνταξη και το ύφος δείχνουν ότι πρόκειται για ένα από τα πρώτα έργα εξαιτίας της απλής σύνταξης και του ύφους. Στα μεταγενέστερα κείμενα εξάλλου είναι συνηθισμένα τα παράπονα του συγγραφέα σχετικά με την υγεία του.

Ο **Άγιος Δημήτριος** μαρτύρησε επίσης στη Θεσσαλονίκη επί Μαξιμιανού και με την ευκαιρία δίνεται εγκωμιαστική περιγραφή της πόλης. Το Εγκώμιο περιέχει βιβλικά χωρία αλλά και Πατερική λογοτεχνία.

Σύγχρονοι του συγγραφέα ήταν ο Όσιος Γερμανός, ο Γρηγόριος Παλαμάς, ο Ισίδωρος Βουχειράς, ο Όσιος Νικόδημος ο Νέος και ο Άγιος Σάβας ο Νέος. Ο **Όσιος Γεώργιος** (βαπτιστικό όνομα) **Γερμανός** (μοναχικό όνομα) **Μαρούλης** ο Αγιορείτης ήταν γνωστός του συγγραφέα κατά τα τελευταία έτη του βίου του. Γεννήθηκε στη Θεσσαλονίκη, στην ανώτερη τάξη της οποίας ανήκε ο πατέρας του. Ο υιός του αδελφού του Ιάκωβος, γνώστης της παιδικής ηλικίας του Γερμανού, προμήθευσε το φίλο του βιογράφο Φιλόθεο με λεπτομέρειες. Κατά το γάμο της πρωτότοκης αδελφής του ο Γερμανός φεύγει και περιηγείται στις μονές της πόλης, όπου συναντά τον Ιωάννη τον Αθωνίτη, που συγκατατίθεται να τον δεχθεί στον Άθω όταν θα έχει γένια. Όταν ο Γερμανός φθάνει στον Άθω σταματά στις Καρυές, απ' όπου ο Ιωάννης τον δέχεται ως δόκιμο στο ερημητήριό του. Η αντοχή του ήταν μεγάλη, αλλά και ο Ιωάννης του έδινε το παράδειγμα, καλύπτοντας τη διαδρομή Άθως - Θεσσαλονίκη σε μια ημέρα και Άθως - Κωνσταντινούπολη σε τρεις ημέρες. Ο πατέρας του Γερμανού παίρνει από τον Ιωάννη άδεια να δει τον υιό του στη Θεσσαλονίκη. Επιστρέφοντας στον Άθω, ο Ιωάννης προλέγει τον θάνατό του και την είσοδο του Γερμανού στη Λαύρα. Ο Γερμανός επιλέγει ως πνευματικό πατέρα του τον Ιώβ. Εγκαθίστανται σε ένα ερημητήριο των Καρυών και από εκεί στο ερημητήριο του σπηλαίου της

Παρθένου, που ανήκε στη Λαύρα. Ο Ιώβ γίνεται τελικά ηγούμενος της Λαύρας. Έρχεται συχνά να δει τον Γερμανό. Ο Βίος εγράφη περί τα μέσα του 14ου αι.

Ο επιφανής Αρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης **Γρηγόριος ο Παλαμάς**, ήταν επίσης γνωστός του συγγραφέα. Ο τάφος του στην Αγία Σοφία ήταν τόπος θαυματουργικών θεραπειών. Η ανακήρυξή του σε άγιο έλαβε χώρα το 1368, επί πατριαρχίας του Φιλοθέου. Επιχειρηματολογώντας ο Φιλόθεος αφιερώνει εκτενές τμήμα στα θαύματα του αγίου - απαραίτητο στοιχείο για την αγιοποίηση ενός προσώπου – στο οποίο παρουσιάζονται εικόνες του βίου στη Θεσσαλονίκη και στις γειτονικές πόλεις.³⁸⁵

Γνωστός του συγγραφέα ήταν και ο **Άγιος Ισίδωρος Α΄ Βουχειράς**, Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως. Γεννήθηκε στη Θεσσαλονίκη. Υπήρξε αγιορείτης μοναχός, Ησυχαστής. Ο Βίος εγράφη πιθανότατα μετά το 1355.

Ο **Άγιος Σάβας Νέος** γεννήθηκε στη Θεσσαλονίκη. Ήταν αγιορείτης μοναχός, Ησυχαστής. Τον Άγιο Σάβα είχε γνωρίσει ο Φιλόθεος Κόκκινος στη μονή Βατοπεδίου. Η δράση του εμπίπτει κυρίως στα έτη μετά το 1320. Ο Βίος του είναι εκτενής. Εγράφη περί το 1350. Αποτελεί πηγή πληροφοριών για την καταλανική επίθεση στο Άγιο Όρος και τη Θεσσαλονίκη. Ο άγιος κατά τη νεότητά του βίωσε την καταλανική επίθεση στη Μακεδονία και επέστρεψε στη γενέτειρά του Θεσσαλονίκη κατά την καταλανική επίθεση στο Άγιο Όρος.

Ο **Όσιος Νικόδημος ο Νέος** καταγόταν από τη Βέροια, αλλά μόνασε στη μονή Φιλοκάλλου της Θεσσαλονίκης, κοντά στην οποία βρισκόταν ιερός του τόπος, όπου διενεργούνταν θεραπείες. Ο εκτενής Βίος του ανήκει μάλλον στα πρώιμα αγιολογικά έργα του Κοκκίνου και θα εκφωνήθηκε στη Θεσσαλονίκη σε κάποια επέτειο της μνήμης του οσίου. Ο Λόγος στον **Όσιο Ονούφριο** εκφωνήθηκε στην Κωνσταντινούπολη μετά το 1347. Το Εγκώμιο στον **Άγιο Φωκά** είναι έργο προγενέστερο του 1347.

Με τα έργα που εγκωμιάζουν εκκλησιαστικές μορφές της περιόδου των διωγμών, ο Φιλόθεος ήθελε να εμπνεύσει στους συγχρόνους του ηρωισμό και αγωνιστική διάθεση, ώστε να αντιμετωπίσουν με

³⁸⁵ Ο Παλαμάς υπήρξε εξάλλου και ο ίδιος συγγραφέας αγιολογικών κειμένων. Το εγκώμιό του στον Άγιο Δημήτριο εγράφη όταν ήταν Μητροπολίτης Θεσσαλονίκης και εκφωνήθηκε στις 27 Οκτωβρίου, στην εορτή του Αγίου Νέστορος. Αντικατοπτρίζει την τοπική τοπογραφία ως μέρος της λατρείας του Αγίου Δημητρίου. Το έργο του Παλαμά είναι επηρεασμένο από τη γλώσσα και τα πρότυπα της αρχαίας Ελλάδας.

γενναιότητα τους κινδύνους. Σκοπός των περισσότερων έργων του ήταν να θυμίσει στους συγχρόνους του ότι οι κίνδυνοι που τους απειλούσαν είχαν στο παρελθόν αντιμετωπιστεί από τους αγίους και να τονίσει ότι σε κάθε εποχή ήταν δυνατό να αναδειχθούν υπέροχες μορφές, γι' αυτό εγκωμιάζει αγωνιστές της ορθοδοξίας. Οι Βίοι των συγχρόνων του είναι εκτενείς. Η έκτασή τους οφείλεται στο ύφος του συγγραφέα αλλά κυρίως στις λεπτομέρειες της βιογραφίας: η παιδική ηλικία του αγίου, ο οικιακός βίος, παιχνίδια, προσευχές, μόρφωση. Οι εκτενέστεροι (του Αγίου Σάβα και του Αρχιεπισκόπου Γρηγορίου) έχουν στοιχεία μυθιστορήματος, καθώς οι ήρωες ταξιδεύουν, ναυαγούν ή αιχμαλωτίζονται από τους Τούρκους. Για τους Αθωνίτες μοναχούς ο συγγραφέας στηρίζεται στις αναμνήσεις του ή στις μαρτυρίες προσώπων που γενικά κατονομάζει.³⁸⁶

Ο **Αντώνιος**, Μητροπολίτης **Λαρίσης**, εκκλησιαστικός ρήτορας και συγγραφέας, έγραψε για παλαιότερους αγίους, όπως ο Άγιος Γεώργιος (η Ομιλία εκφωνήθηκε στα Τρίκαλα) και ο Άγιος Οικουμένιος επίσκοπος Τρίκκης, Τρικάλων (το Εγκώμιο πιθανόν γράφτηκε το 1362 και εκφωνήθηκε στις 3 Μαΐου 1363). Τονίζεται ότι ο άγιος ήταν ανεψιός του Αγίου Αχιλλίου Λαρίσης, ιδρυτή της Θεσσαλικής Μητροπόλεως (4ος αι.) καθώς και η καταγωγή τους από την Καππαδοκία, από την οποία προήλθαν μεγάλες μορφές της Εκκλησίας, όπως και ο Άγιος Γεώργιος. Ο Αντώνιος έγραψε και για το σύγχρονό του Άγιο Κυπριανό, προκάτοχό του (1318-1332/1333). Προσπάθησε να αναδείξει τις ιστορικές μορφές και τους αγίους του τόπου. Τα Εγκώμια για τον Άγιο Οικουμένιο και τον Άγιο Κυπριανό παρέχουν ιστορικές πληροφορίες για την πολιτική, κοινωνική, εκκλησιαστική και πολιτιστική κατάσταση της Θεσσαλίας κατά την εποχή που έζησαν οι άγιοι αυτοί. Ο Αντώνιος έγραψε επίσης για σημαντικές Δεσποτικές και Θεομητορικές εορτές. Βασίστηκε κυρίως σε εκκλησιαστικές πηγές. Γνώριζε τη Γραφή, την πατερική παράδοση και τα λειτουργικά κείμενα. Ο Κυπριανός και ο Αντώνιος έζησαν στα Τρίκαλα, όπου είχε μεταφερθεί η έδρα της Μητρόπολης. Ο Αντώνιος είχε επαφές

³⁸⁶ Αραμπατζή, Εγκώμιον Αγίου Δημητρίου, σ. 9, Καλτσογιάννη - Κοτζάμπαση - Παρασκευοπούλου, Θεσσαλονίκη, σ. 180, 183-184, 186, Κόκκινος Φιλόθεος, Βίος Όσ. Γερμανού Μαρούλη, σ. 114-115, Joannou, S. Germain, σ. 36-38, Laiou, *Constantinople and the Latins*, σ. 352, Laiou-Thomadakis, *Saints and Society*, σ. 87, Λαούρδας, Εγκώμια εις Άγιον Δημήτριον, σ. 285, Russell, *St Demetrius*, σ. 30, 36, 71, Talbot, *Hagiography in Late Byzantium*, σ. 183-184, Δ. Γ. Τσάμης, *Φιλοθέου τοῦ Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Κοκκίνου ἀγιολογικὰ ἔργα Α' Θεσσαλονικεῖς Ἄγιοι* [Θεσσαλονικεῖς Βυζαντινοὶ Συγγραφεῖς 4], Θεσσαλονίκη 1985, σ. 11-12.

και με την Κωνσταντινούπολη, με το Πατριαρχείο και τα Ανάκτορα. Αντιδρούσαν σε αυτόν όσοι επιθυμούσαν ανεξαρτησία από το βυζαντινό κράτος. Ο Αντώνιος έχασε τα ερείσματά του με το θάνατο του Ανδρονίκου Γ' (1341) και εκδιώχθηκε κατά την κατοχή της Θεσσαλίας από τους Σέρβους (1348-1356). Τότε βρέθηκε στη Θεσσαλονίκη, κοντά στο περιβάλλον της μητέρας του αυτοκράτορα Ιωάννη Ε', Άννας. Στη συνέχεια επέστρεψε προσωρινά, αλλά εκδιώχθηκε από τοπικούς παράγοντες. Επί δεσπότη Νικηφόρου Ορσίνη (1356-1359), εγκαταστάθηκε στα Τρίκαλα κατ' απαίτηση του λαού και προς το τέλος της σταδιοδρομίας του ανατέθηκε και η διοίκηση της περιοχής. Μετά το 1359 έφερε τον τίτλο του 'καθολικοῦ Κριτοῦ τῶν Ρωμαίων'. Επί Συμεών Ούρεση Παλαιολόγου (1359 και εξής) ο Αντώνιος συμμετείχε στις επίσημες πράξεις της Αυλής. Η γλώσσα του είναι αττική ή αττικίζουσα, το ύφος του επιτηδευμένο, τα νοήματα πυκνά.³⁸⁷

Άλλος σπουδαίος Ησυχαστής συγγραφέας αγιολογικών έργων ήταν ο Πατριάρχης Κάλλιστος. Ο Βίος του πνευματικού του πατέρα Γρηγορίου του Σιναΐτου είναι από τα βασικά τεκμήρια για τη διάδοση του Ησυχασμού στον Άθω και τη νότια Βουλγαρία. Ο Γρηγόριος αποτελεί παράδειγμα της τυπικής περιπλάνησης των μοναχών της Παλαιολόγειας εποχής. Μετά τη μεταφορά του στη Λαοδικεία λόγω αιχμαλωσίας κατά τη νεανική του ηλικία μετέβη στην Κύπρο. Ο Κάλλιστος αφηγείται με λεπτομέρειες τις περιπέτειές του κατά το ταξίδι του από την πατρίδα του στη Μικρά Ασία (μια πόλη της Ανατολίας κοντά στις Κλαζομενές) μέχρι το Όρος Σινά (όπου έμεινε τρία έτη), την επιστροφή του μαζί με τον σύντροφό του Γεράσιμο περί το 1305 στην Ελλάδα μέσω της Ιερουσαλήμ (προσκύνηση του Τάφου και περιήγηση στους Αγίους Τόπους) και της Κρήτης, τη διαμονή του στον Άθω, από όπου έφυγε λόγω τουρκικών πειρατικών επιδρομών, με τους μαθητές του, μεταξύ των οποίων ο βιογράφος του και ο Άγιος Ισίδωρος.³⁸⁸ Μετά τη νέα επιδρομή το 1335 κατέφυγε στην οχυρωμένη Μεγάλη Λαύρα. Επίσης στο Βίο γίνεται λόγος για τις επισκέψεις του στην Κωνσταντινούπολη και τον τελευταίο του

³⁸⁷ Αντώνιος Λαρίσης, *Ἐγκώμιον εἰς Ἁγ. Κυπριανόν*, σ. 51, Βέης, Antonios von Larissa, 317, Γουλούλης, *Εγκαίνια*, σ. 109-112, 116, 120, 130, Talbot, *Hagiography in Late Byzantium*, σ. 184, Ψευτογκᾶς, *Ἀντωνίου Λόγοι*, σ. 33-34, 37.

³⁸⁸ Γύρω στο 1325 επίδρομές Τούρκων ανάγκασαν τον Άγιο Ισίδωρο να καταφύγει από τη σκήτη Μαγουλά στη Θεσσαλονίκη για ασφάλεια: Κόκκινος Φιλόθεος, *Βίος Ἁγ. Ἰσίδωρου*, σ. 117.

τόπο κατοικίας στα άγρια και έρημα όρη των Παρορίων στη νοτιοανατολική Βουλγαρία, σε μια τοποθεσία που είναι ακόμα αταύτιστη.³⁸⁹ Η περιοχή μαστιζόταν από αδίστακτους ληστές. Στο Βίο αναφέρεται η ιστορία ενός μοναχού, αντιζήλου του αγίου, που πλήρωσε ληστές για να αιχμαλωτίσουν τον άγιο και τους μαθητές του. Αυτό πρέπει να συνέβη κατά το πρώτο ταξίδι του αγίου εκεί, μετά το 1325. Όταν επέστρεψε, χρόνια αργότερα, για να ιδρύσει τη μοναστική του κοινότητα, βρήκε ξανά ληστές. Ο Ιβάν Αλέξανδρος, τσάρος της Βουλγαρίας, κατάφερε τελικά να τους θέσει υπό έλεγχο. Έκτισε μεγάλο πύργο και τους απείλησε. Οι μοναχοί έλαβαν επίσης από τον τσάρο εδαφικές κτήσεις, λίμνες και τόπους αλιείας και ζώα. Μεγαλύτερη έμφαση δίνεται πάντως στην εσωτερική πνευματικότητα του Γρηγορίου, την αυστηρή άσκηση, την αναζήτηση φώτισης και μυστικής ένωσης με τον Θεό, μέσω της ενατένισης και της επανάληψης της νοερής προσευχής. Με την προσωπικότητα που διέθετε ο Γρηγόριος προσείλκυσε πολλούς μαθητές. Σύντομοι Βίοι μαθητών του ενσωματώνονται στη βιογραφία.

Σημαντικοί μεταξύ των οπαδών του κατά τον μέσο και ύστερο 14ο αι. ήταν ο Ρωμύλος από τη Βυδίνη (από ελληνόφωνο πατέρα και μητέρα από τη Βουλγαρία), ο Αθανάσιος ο Μετεωρίτης, ο Μάξιμος Καυσοκαλυβίτης και ο Νίφων, Βίοι των οποίων εγράφησαν κατά την Παλαιολόγεια περίοδο.³⁹⁰

Ο Ρωμύλος ήταν επίσης ένας περιπλανώμενος μοναχός. Ταξίδευε με τους συντρόφους του στο Τάρνοβο στα Παρόρια, στην περίοδο 1335–1346, λόγω πείνας και ληστών. Μετέβη στο Όρος Άθως, το 1371 στον Αυλώνα και μετά στη Ραβανίτσα, στη Σερβία, όπου και πέθανε. Ο μαθητής και βιογράφος του μοναχός Γρηγόριος τον συντρόφευσε στα Παρόρια και στο Άγιο Όρος. Μας πληροφορεί ότι οι μετακινήσεις του αγίου οφείλονταν σε πολιτικές αναστατώσεις και στην αποφυγή των θαυμαστών του. Αφηγείται με απλό και ζωηρό ύφος την αυστηρότητα του ασκητικού βίου. Η γλώσσα του δείχνει τη γνώση μοναστικών κλασικών έργων όπως η *Κλίμακα* του Σιναΐτου μοναχού Ιωάννου και το *Λειμωνάριο*

³⁸⁹ Α. Δεληκάση, *Άγιος Γρηγόριος ο Σιναΐτης: Η δράση και η συμβολή του στη διάδοση του ησυχασμού στα Βαλκάνια*, [Ελληνισμός και Κόσμος των Σλάβων, 6], Θεσσαλονίκη 2004.

³⁹⁰ Congourdeau, *Terre Sainte*, σ. 121-122, Laiou–Thomadakis, *Saints and Society*, σ. 85-86, 90, 92-93, 95-96, 98, Talbot, *Hagiography in Late Byzantium*, σ. 184-185.

του Ιωάννου Μόσχου.³⁹¹

Ο Αθανάσιος Μετεώρων γεννήθηκε στη Νέα Πάτρα, τη σημερινή Υπάτη, στην κυρίως Ελλάδα. Ταξίδεψε στη Θεσσαλονίκη, την Κρήτη, τη Βέροια και τα Σέρβια. Έζησε στο Άγιο Όρος, το οποίο εγκατέλειψε με άλλους μοναχούς λόγω τουρκικής επιδρομής και κατέφυγε στα Μετέωρα, όπου ίδρυσε τη μονή του Μεγάλου Μετεώρου. Ο αγιογράφος του, Μετεωρίτης μοναχός, ήταν σύγχρονος και μαθητής του. Ο Βίος εγράφη πιθανότατα περί το 1390, με απλό ύφος και τρόπο συνοπτικό, καθώς το κοινό στο οποίο απευθυνόταν γνώριζε τη σταδιοδρομία του αγίου. Διασώζει τον κανόνα που σχεδίασε ο Αθανάσιος για τη μονή. Υπόδειγμα για τον πρόλογο αποτέλεσε ο Βίος του Αγίου Λουκά του Νέου (ή του Στειρίτου). Συχνές είναι και οι αναφορές του έργου στην *Κλίμακα*, καθώς ο Αθανάσιος ανέρχεται τις βαθμίδες των αρετών.³⁹²

Ο Μάξιμος Κausοκαλυβίτης (1270-1365) όταν ήταν νέος περπατούσε ξυπόλητος στους δρόμους της Κωνσταντινούπολης. Μετά από περιπλανήσεις ο Μάξιμος έζησε στο Όρος Άθως, αλλά άλλαζε συνεχώς διαμονή στα πιο αφιλόξενα μέρη του, για να αποφεύγει άλλους μοναχούς ή επισκέπτες. Έζησε ως ερημίτης στην περιοχή ανατολικά από τη Σκήτη της Αγίας Άννης, γύρω από το νότιο άκρο της χερσονήσου μέχρι τη Μεγάλη Λαύρα. Όταν μετέβη εκεί, η σκήτη πρέπει να ήταν ακατοίκητη και δυσπρόσιτη, αποτελούμενη από θάμνους και δένδρα σε μια πετρώδη πλαγιά του λόφου. Ζούσε στην ύπαιθρο, σε σπηλιές ή καλύβες. Το όνομα δόθηκε στον άγιο από τη συνήθειά του να καίει την ασκεπή καλύβα του και να κτίζει άλλη σε απομονωμένο σημείο. Δέχθηκε την επίσκεψη των αυτοκρατόρων Ιωάννου Καντακουζηνού και Ιωάννου Ε΄ Παλαιολόγου που βρισκόνταν σε προσκύνημα στον Άθω - πιθανόν περί το 1350 - και του Πατριάρχη Καλλίστου. Απέκτησε φήμη λόγω του ασκητικού τρόπου ζωής του και κατά τον ύστερο 14ο αι. συνετέθησαν δύο Βίοι του από τους μαθητές του Νίφωνα και Θεοφάνη. Ο Αθωνίτης ιερομόναχος Άγιος Νίφων έζησε με τον Μάξιμο πολλά έτη. Λίγο πριν το τέλος του βίου του ο Μάξιμος έδωσε στο Νίφωνα το κελί του. Ο Νίφων γράφει σε απλή καθομιλουμένη με γραμματικά λάθη, σολοικισμούς και ατελείς προτάσεις. Στις προφητείες του Μαξίμου παρεμβάλλονται μεταθανάτια

³⁹¹ Laiou-Thomadakis, *Saints and Society*, σ. 98-99, Nicol, *Hilarion*, σ. 186, υποσ. 3, Talbot, *Hagiography in Late Byzantium*, σ. 185.

³⁹² Laiou-Thomadakis, *Saints and Society*, σ. 86, 93, 112, Talbot, *Hagiography in Late Byzantium*, σ. 185.

θαύματα. Πληροφορούμαστε ωστόσο για τον ασκητικό βίο στον Άθω, π.χ. για μια δύσκολη ανάβαση στην κορυφή. Η αφήγηση είναι ζωντανή, με ιστορικές λεπτομέρειες, αναφορές σε ονόματα και τόπους.

Ο Βίος από τον Θεοφάνη, ηγούμενο του Βατοπεδίου και μετέπειτα Μητροπολίτη Περιθεωρίου, έχει σχεδόν διπλάσια έκταση. Είναι γραμμένος στην καθαρεύουσα, η αφήγηση χαρακτηρίζεται από μεγαλύτερη συνοχή και καλύτερη οργάνωση. Το ύφος είναι περισσότερο λογοτεχνικό και αυτό δείχνει ότι ο συγγραφέας είναι περισσότερο μορφωμένος. Ο Θεοφάνης γνώριζε το έργο του Νίφωνος. Ο Βίος περιλαμβάνει λεπτομέρειες της παιδικής ηλικίας του αγίου και τα πρώτα ταξίδια από τη Λάμψακο, (στον ασιατικό Ελλήσποντο) από όπου έφυγε σε ηλικία 17 ετών, σε άγια όρη όπως το Γάνος στη Θράκη και το Παπίκιο στα σύνορα Θράκης και Μακεδονίας. Μετά το θάνατο του πνευματικού του οδηγού Μάρκου στο Γάνος, ο Άγιος Μάξιμος μετέβη στο Παπίκιο, όπου παρέμεινε περισσότερο. Εκεί συνάντησε μοναχούς που ζούσαν έξω από τον περίβολο της μονής, όπως και ο ίδιος αργότερα στον Άθω. Περιγράφεται επίσης η επίσκεψη του Μαξίμου στην αυλή του Ανδρονίκου Β', όπου συνάντησε τον Πατριάρχη Αθανάσιο Α' σε μια από τις περιόδους πατριαρχίας του (1289–1293, 1303–1309) και κάποιον λογοθέτη (πιθανόν τον Θεόδωρο Μετοχίτη) ο οποίος τον περιφρονούσε διότι δε διέθετε μόρφωση. Στο προσκύνημα στην Κωνσταντινούπολη τονίζεται ότι ο Μάξιμος ευλαβούνταν ιδιαίτερα την εικόνα της Οδηγήτριας. Η προστασία από την Παναγία ήταν εξάλλου ένας από τους λόγους που αργότερα τον είλκυσε ο Άθως. Ο Μάξιμος έζησε για μικρό διάστημα στην είσοδο του ναού των Βλαχερνών προσποιούμενος τον κατά Χριστόν σαλό. Από την Κωνσταντινούπολη ο Άγιος Μάξιμος ταξίδεψε μέσω Θεσσαλονίκης στον Άθω. Όταν φτάνει στον Άθω συγκρίνεται με τον Μωυσή στο Όρος Σινά. Η αφήγηση της τριήμερης διαμονής του στην κορυφή και του οράματος της Παρθένου είναι ζωηρή. Αρχικά εγκαταστάθηκε στη Μεγάλη Λαύρα. Τονίζεται επίσης η σχέση του με τον Γρηγόριο Σιναΐτη. Πληροφορούμαστε εν συντομία για τη δράση αυτού στα Παρόρια μετά την αναχώρηση από το Άγιο Όρος. Η συνάντηση έλαβε πιθανότατα χώρα προ του 1325 ή κατά τη σύντομη επιστροφή του Γρηγορίου στα 1330. Και οι δύο βιογράφοι αναφέρονται στις δύσκολες συνθήκες στον Άθω, ιδίως για τους ερημίτες, λόγω των εισβολών Τούρκων ή Ισμαηλιτών.³⁹³

³⁹³ Laiou-Thomadakis, *Saints and Society*, σ. 111, υποσ. 53, Nicol, *Hilarion*, σ. 187-188, Talbot, 138

Ο ανώνυμος Βίος του Αγίου Νίφωνος πρέπει να δημιουργήθηκε στο Άγιο Όρος. Ο Νίφων διήνυσε τα περισσότερα χρόνια της μακράς διαμονής του στο Άγιο Όρος ως Ησυχαστής μοναχός, χωρίς καταφύγιο, τρεφόμενος με άγρια χόρτα. Είχε προφητικό χάρισμα και ήταν θαυματουργός. Η βιογραφία του μοιάζει με το Βίο του Αγίου Μαξίμου ως προς τη συντομία, την έλλειψη προλόγου και epilόγου, την καθομιλουμένη γλώσσα και την οργάνωση (τα θαύματα περιγράφονται μετά από το θάνατο του αγίου).³⁹⁴

Κατά το 14ο αι. παρατηρείται γενικότερα μεγάλη παραγωγή εγκωμίων του Αγίου Δημητρίου. Οι εγκωμιαστικοί Λόγοι προς τιμήν του αποτελούν ευρύτερες ρητορικές πραγματείες που διαφοροποιούνται από την υπάρχουσα παράδοση. Πρόκειται για κείμενα με ιδιαίτερο χαρακτήρα, ο οποίος αντανακλά και το ευρύτερο πνευματικό κλίμα της εποχής. Οι θεολογικές αντιπαραθέσεις Ησυχαστών-αντησυχαστών και ενωτικών-ανθενωτικών επηρεάζουν τα κείμενα, όπως και οι πολιτικές συγκυρίες.³⁹⁵

Το πρώτο Προσφώνημα του Νικολάου Καβάσιλα στον Άγιο Δημήτριο περιέχει πλατειασμούς, κοινολογίες και ρητορικές εκφράσεις. Στη δεύτερη έκδοση έγιναν σημαντικές αλλαγές.³⁹⁶ Και τα δύο κείμενα συνέθεσε ο συγγραφέας νέος.³⁹⁷ Το τρίτο εγκώμιο στον Άγιο Δημήτριο, σε ωριμότερο ύφος, συνετέθη πιθανόν πολύ αργότερα. Είναι έμμετρο (σε δακτυλικό εξάμετρο) και σε ομηρικό ιδίωμα, τεχνικά απαιτητικό λόγω της δομής του.³⁹⁸ Το εγκώμιο του Κωνσταντίνου Αρμενόπουλου είναι από τα καλύτερα έργα του, εστιάζει στο ναό Αχειροποιήτου της Θεσσαλονίκης και στην εκεί λατρεία του αγίου. Η γλώσσα του Αρμενόπουλου είναι επηρεασμένη από την αρχαία ελληνική, είναι εκκλησιαστική και ποιητική. Το ύφος είναι κλασικίζον. ³⁹⁹ Οι Ομιλίες του Ισιδώρου Γλαβά παρέχουν σημαντικές πληροφορίες για τις εορτές του αγίου και τα ιστορικά γεγονότα της περιόδου). Δύο από τα πέντε εγκώμια για τον Άγιο Δημήτριο χρονολογούνται στο 1393. Ο Γλαβάς χρησιμοποιεί στην

Hagiography in Late Byzantium, σ. 185-186, Talbot, *Old Wine*, σ. 25, Ware, *St Maximos of Kapsokalyvia*, σ. 409-415, 418, 420.

³⁹⁴ Talbot, *Hagiography in Late Byzantium*, σ. 187.

³⁹⁵ Κόλτσιου-Νικήτα, *Γρηγορά*, σ. 19-20.

³⁹⁶ Καβάσιλας Νικόλαος, *Προσφώνημα εις Άγ. Δημήτριον 2*, σ. 106-108.

³⁹⁷ Λαούρδας, *Βυζαντινά και Μεταβυζαντινά Εγκώμια*, σ. 135.

³⁹⁸ Russell, *St Demetrius*, σ. 32.

³⁹⁹ Russell, *St Demetrius*, σ. 31, 35-36, 103.

αφήγησή του την κλασική του μόρφωση.⁴⁰⁰ Το σύντομο εγκώμιο του Μακαρίου Χούμνου σχεδιάστηκε για να αναγνωσθεί στη Νέα Μονή κατά την εορτή του αγίου.⁴⁰¹ Στο 14ο αι. χρονολογείται και το Εγκώμιο στον Άγιο Δημήτριο από τον Θεσσαλονικέα μοναχό και φιλόσοφο Συμεών. Η Ομιλία πρέπει να εκφωνήθηκε στο ναό του αγίου κατά την εορτή του.⁴⁰² Η γλώσσα είναι λογοτεχνική και περιλαμβάνει πολλές ομηρικές εκφράσεις.⁴⁰³

Ο εκτενής Βίος του Οσίου Γρηγορίου, επισκόπου της παλαιάς πόλεως της Τρωάδας, πιθανότατα συντάχθηκε, το νωρίτερο, στο πρώτο ήμισυ του 14ου αι., ίσως λίγο μετά το θάνατο του οσίου, όπως απαιτούσαν και οι λειτουργικές ανάγκες, αφού εόρταζαν τη μνήμη του αμέσως μετά το θάνατό του στη μονή της Θεομήτορος που είχε ανοικοδομήσει. Η γλώσσα είναι λόγια. Ο συγγραφέας ήταν ενδεχομένως θεολόγος, ίσως και ιεροκήρυκας.⁴⁰⁴

Στο 14ο αι., πιθανόν στην Κωνσταντινούπολη, συνετέθη ένα εγκώμιο για τον Άγιο Ιωάννη Ελεήμονα. Πρόκειται για τον αυτοκράτορα της Νίκαιας Βατάτζη που έδρασε και λατρεύτηκε μετά θάνατον στην Ασία. Τα λείψανά του φυλάσσονταν σε μονή στη Μαγνησία. Ο πανηγυρικός αυτός Λόγος θα μπορούσε να εκφωνηθεί στο ναό κατά την εορτή του αγίου.⁴⁰⁵

15ος αι.

Κατά τις τελευταίες δεκαετίες της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας διανοούμενοι και διακεκριμένοι εκκλησιαστικοί άνδρες (όπως ο αυτοκράτορας Μανουήλ Β΄, ο Πατριάρχης Γεννάδιος Β΄ Σχολάριος και ο Αρχιεπίσκοπος Συμεών Θεσσαλονίκης) συνέχισαν τη συγγραφή εγκωμίων παλαιότερων αγίων, ενώ περιορίζονται τα εγκώμια σχετικά με νέους αγίους.

⁴⁰⁰ Russell, *St Demetrius*, σ. 32, 109.

⁴⁰¹ Russell, *St Demetrius*, σ. 32-33.

⁴⁰² Όπως και τα εγκώμια των μητροπολιτών Θεσσαλονίκης Παλαμά, Ισιδώρου και Γαβριήλ: Λαούρδας, *Βυζαντινά και Μεταβυζαντινά Εγκώμια*, σ. 147-148.

⁴⁰³ Paschalidis, *Hagiography*.

⁴⁰⁴ Δ. Ζ. Σοφιανός, Άγιος Γρηγόριος επίσκοπος Άσσου (Β΄ μισό ΙΒ΄ αιώνα). Η σχέση των αγιολογικών κειμένων του (Βίων) στον κώδ. Πάτμου 448 (φφ. 31v-58) και στον κώδ. Μεγίστης Λαύρας 1824/Ω 14 (φφ. 144v-157v), στο *Ενθύμησις Νικολάου Παναγιωτάκη*, Ηράκλειο 2000, σ. 641, 645-646, 648.

⁴⁰⁵ Ανώνυμος 1, Βίος Αγ. Ιωάννου Βασιλέως, σ. 1, 4-6.

Και κατά το 15ο αι. συνετέθησαν εγκώμια για τον Άγιο Δημήτριο. Ο Συμεών Θεσσαλονίκης έγραψε δύο εγκώμια για τον Άγιο Δημήτριο. Το πρώτο είναι έμμετρο και σύντομο. Το δεύτερο (πιθανόν 1427-1428) είναι πεζό και εκτενέστερο και αφηγείται γεγονότα της ιστορίας της Θεσσαλονίκης από την πρώτη τουρκική κατάκτηση (1387-1403) έως τη βενετική κατάληψη και διοίκηση (1423-1428).⁴⁰⁶

Μακάριος Μακρής. Εγκωμίασε παλαιότερους αγίους, όπως ο Δαυίδ Θεσσαλονίκης (της πρώιμης περιόδου, το Εγκώμιο συνετέθη στο Βατοπέδι κατά τη μαθητεία του Μακρή στο γέροντα Δαυίδ) και ο Ανδρέας Κρήτης (το εγκώμιο συνετέθη επίσης στο Βατοπέδι, όπως και το αγιολογικό έργο για την Αγία Ευφημία, έως το 1422) και σύγχρονους του αγίου. Γνωρίζουμε το βίο και το έργο του από ένα εκτενές ανώνυμο εγκώμιο που εγράφη από μαθητή του, μοναχό της μονής Παντοκράτορος της Κωνσταντινούπολης, λίγο μετά το θάνατό του, λίγο μετά την άλωση της Θεσσαλονίκης από τους Τούρκους (1430), πιθανόν το 1433 ή 1434. Ο συγγραφέας πιθανόν καταγόταν από τη Θεσσαλονίκη. Φαίνεται ότι υπήρξε φίλος του αγίου από την εποχή που βρίσκονταν στο Άγιο Όρος. Ο Μακάριος ήταν υποτακτικός του γέροντα Δαβίδ, ενώ ο ανώνυμος συγγραφέας βρισκόταν στη μονή Βατοπεδίου. Αργότερα βρέθηκαν στη μονή Παντοκράτορος. Ο συγγραφέας διέθετε θύραθεν και εκκλησιαστική μόρφωση και το ύφος είναι υψηλό. Ακολουθώντας τους κανόνες της ρητορικής περιλαμβάνει εγκώμιο της γενέτειρας του αγίου Θεσσαλονίκης αλλά και της πνευματικής πατρίδας του, του Αγίου Όρους και στο τέλος εκτενή σύγκριση με μορφές της Παλαιάς Διαθήκης. Παρέχονται πολλές ιστορικές πληροφορίες, ιδίως για τη μονή Παντοκράτορος και τις διαπραγματεύσεις για την Ένωση των Εκκλησιών πριν τη Σύνοδο της Φλωρεντίας, καθώς ο Μακάριος ήταν μεταξύ των απεσταλμένων (λίγο πριν το θάνατό του). Υπάρχουν αναφορές στον Όμηρο, τον Πίνδαρο και τον Δημοσθένη, την Αγία Γραφή και τους Πατέρες της Εκκλησίας.

Ο Μακρής έγραψε και Εγκώμιο του Γαβριήλ, Αρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης (1397-1416/1417) - που είχε διατελέσει ηγούμενος στη Νέα Μονή στη Θεσσαλονίκη και στη μονή της Χώρας στην Κωνσταντινούπολη - λίγο μετά το θάνατό του. Το ύφος είναι υψηλό και συνδυάζει το εγκώμιο με βιογραφικές πληροφορίες. Ο Μακρής έγραψε κατά τη μαθητεία του στο γέροντα Δαυίδ και για το σύγχρονό του Άγιο Μάξιμο Κausοκαλύβη,

⁴⁰⁶ Russell, *St Demetrius*, σ. 34, 68.

καθώς ο άγιος είχε επισκεφθεί τη Θεσσαλονίκη. Ο Μακρής βασίζεται στο Βίο από τον Θεοφάνη, στον οποίο είχε πρόσβαση, αλλά το ύφος είναι υψηλότερο. Κατά τον ανώνυμο βιογράφο του Μακαρίου, ο Βίος του Μαξίμου εγράφη λόγω της συγκέντρωσης περισσότερων πληροφοριών και για τη βελτίωση του ύφους. Στην αρχή ο Μακρής αναφέρεται στην ανάγκη να ακολουθήσει τους κανόνες των εγκωμίων σχετικά με την πατρίδα, την οικογένεια και την ανατροφή του αγίου. Οι δύο εκφράσεις εικόνων εγράφησαν στην Κωνσταντινούπολη.⁴⁰⁷

Αγίες στο Ύστερο Βυζάντιο

Και την εποχή αυτή γράφονταν εγκώμια για τις παλαιές αγίες. Για αγίες έγραψαν ο Κωνσταντίνος Ακροπολίτης και ο Νικηφόρος Γρηγοράς, όπως αναφέρθηκε. Στην ύστερη βυζαντινή περίοδο αγία ανακηρύχθηκε η Θεοδώρα Αρτας, που διώχθηκε και περιπλανιόταν επί πέντε έτη (BHG 1736).⁴⁰⁸

Το Εγκώμιο για την Αγία Θεοδοσία που παραδίδεται ανώνυμο χρονολογείται πιθανόν στην πρώιμη Παλαιολόγεια περίοδο. Μπορεί να οφείλεται στη νέα άνθιση της λατρείας της αγίας την εποχή αυτή. Η γλωσσική και ρητορική επιδεξιότητα του συγγραφέα είναι τυπική της εποχής. Το Εγκώμιο συντάχθηκε πιθανότατα για να απαγγελθεί στην εορτή της αγίας. Το ύφος είναι υψηλό. Χρησιμοποιούνται αττικιστικοί τύποι, σπάνιες λέξεις, δυϊκός, πολύπλοκες συντάξεις με υπερβατά, παρενθετικές προτάσεις, ρητορικά σχήματα, καθώς και παραθέματα και υπαινιγμοί σε αρχαίους και χριστιανούς συγγραφείς και τη Γραφή.⁴⁰⁹

Συμπεράσματα

Κατά την τελευταία περίοδο της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, οπότε και ενισχύεται το πνεύμα κλασικισμού, υπήρξε άνθιση στη συγγραφή αγιολογικών έργων. Οι συγγραφείς αγιολογικών κειμένων γράφουν κυρίως Εγκώμια ή Λόγους. Οι Βίοι έχουν σημαντική έκταση, το ύφος είναι ενίοτε υψηλό και επιτηδευμένο και η γλώσσα δυσνόητη. Οι συγγραφείς

⁴⁰⁷ Ένας ανέκδοτος Βίος του Μαξίμου από τον Ιωαννίκιο Κοχυλά (BHG 1237c) σώζεται σε δύο χειρόγραφα του 15ου αι. στο Βατοπέδι: Ανώνυμος 7, Βίος Μακαρίου Μακρή, σ. 18, 23, Καλτσογιάννη - Κοτζάμπαση - Παρασκευοπούλου, *Θεσσαλονίκη*, σ. 200, 207, Talbot, *Hagiography in Late Byzantium*, σ. 188.

⁴⁰⁸ Talbot, *Hagiography in Late Byzantium*, σ. 188-189.

⁴⁰⁹ Kotzabassi, *Theodosia*, σ. 30-31, 34.

ήταν κυρίως πολυμαθείς άνδρες, γνώστες των ρητορικών κανόνων. Εκτός από την έντονη χρήση της ρητορικής, τα αγιολογικά κείμενα της εποχής χαρακτηρίζει η επίδειξη λογιωσύνης με παράθεση χωρίων αρχαίων συγγραφέων. Σπάνια η γλώσσα είναι η απλή καθομιλουμένη και οι συγγραφείς αμαθείς. Πολλά υπήρξαν τα εγκώμια παλαιών αγίων, κυρίως από ανθενωτικούς συγγραφείς. Η σύνθεση Βίων συγχρόνων αγίων παρατηρήθηκε κυρίως κατά το 14ο αι., και τα κείμενα αυτά χρησιμοποιήθηκαν για την προώθηση των ιδεών του Ησυχασμού και την προβολή της πνευματικότητας του Αγίου Όρους. Κάποιοι από τους σύγχρονους αγίους ανήλθαν σε υψηλά εκκλησιαστικά αξιώματα, άλλοι όπως οι Άγιοι Μιχαήλ, Γεώργιος και Νικήτας μαρτύρησαν από τους Τούρκους ή άλλους μουσουλμάνους. Ορισμένοι ήρωες των αγιολογικών κειμένων έγιναν γνωστοί για την αντίθεσή τους στην Ένωση της Λυών, άλλοι ήταν οπαδοί του Παλαμισμού. Επομένως μπορούμε να πούμε ότι τα αγιολογικά κείμενα χρησιμοποιήθηκαν ως εργαλεία για την ανάδειξη ιδεών ή και την υποστήριξη συγκεκριμένων αυτοκρατόρων, όπως ο Άγιος Σάβας του Ιωάννου ΣΤ' Καντακουζηνού.

Τις αφηγήσεις των βίων των αγίων χαρακτηρίζουν τα ταξίδια και οι περιπλανήσεις. Στο δεύτερο ήμισυ του 13ου και το πρώτο του 14ου αι. μοναχοί ταξίδευαν εύκολα σε μεγάλες αποστάσεις, π.χ. ο Αθανάσιος Α', ο Άγιος Μελέτιος, ο Ιωάννης, μετέπειτα επίσκοπος Ηρακλείας, ο Άγιος Σάβας, ο Άγιος Νίφων, ο Άγιος Διονύσιος, ο Άγιος Γρηγόριος ο Παλαμάς. Οι αναφορές σε περιπλανώμενους μοναχούς είναι άφθονες όλο το 14ο και 15ο αι. στα αγιολογικά κείμενα και δείχνουν την αβεβαιότητα και την πολιτική αστάθεια των καιρών.⁴¹⁰

Οι λόγοι για τους οποίους γράφονταν οι Βίοι ή Λόγοι ήταν ποικίλοι: στο πλαίσιο της αναβίωσης της λατρείας παλαιών αγίων μετά τη λατινοκρατία, με αφορμή την ανακαίνιση εκκλησιών, κάποια θαύματα, μια προσωπική θεραπεία, επειδή ο συγγραφέας ήταν συνονόματος με τον άγιο, δηλαδή τον είχε προσωπικό προστάτη.

Η πόλη στην οποία ζούσαν οι συγγραφείς της Παλαιολόγειας περιόδου επηρέαζε συχνά την επιλογή των εγκωμιαζόμενων αγίων. Οι περισσότεροι συγγραφείς *εγκωμίων* του Αγίου Δημητρίου είχαν ζήσει

⁴¹⁰ Βλ. Congourdeau, *Terre Sainte*, σ. 123-124, Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία*, σ. 163, Κοτζάμπαση, *Άγ. Νέστορα*, σ. 68-69, Laiou-Thomadakis, *Saints and Society*, σ. 88, 91, 95, υποσ. 35, 97, Nicol, *Hilarion*, σ. 186, Talbot, *Hagiography in Late Byzantium*, σ. 173, Talbot, *Old Wine*, σ. 15-17.

τουλάχιστον ένα διάστημα στη Θεσσαλονίκη: Μακάριος Μακρής, Συμεών Θεσσαλονίκης, Νικόλαος Καβάσιλας, Κωνσταντίνος Αρμενόπουλος, Ισίδωρος Γλαβάς, Μακάριος Χούμνος, Γαβριήλ Θεσσαλονίκης (έγραψε επτά εγκώμια για τον Άγιο Δημήτριο),⁴¹¹ Ιωάννης Σταυράκιος, Δημήτριος Χρυσολωράς, ο οποίος έφερε και το όνομα του αγίου.⁴¹² Ο Γεώργιος Κύπριος έγραψε για τον συνονόματό του Άγιο Γεώργιο⁴¹³ και ο Θεόδωρος Πεδιάσιμος συνέθεσε αφήγηση θαυμάτων των Αγίων Θεοδώρων.

Αγιολογικά έργα γράφονταν και για τα λείψανα μιας μονής. Ο Μακάριος, μοναχός στη μονή Μαγγάνων επί Ανδρονίκου Β', έγραψε Βίο της Ίας, Περσίδας αγίας του 4ου αι., που μαρτύρησε επί Sapur II. Τα θαυματουργά λείψανα της αγίας βρίσκονταν στον αφιερωμένο στον αγία ναό κοντά στη Χρυσή Πύλη στην Κωνσταντινούπολη. Ο ναός επισκευάστηκε από τον Ιουστινιανό, αλλά καταστράφηκε το 1204 και τα λείψανα μεταφέρθηκαν στη μονή Μαγγάνων. Ο Μακάριος ένιωσε την ανάγκη να συνθέσει νέο μαρτύριο της αγίας αφηγούμενος μετά από τόσα έτη το βίο και το πάθος της.

Ο Ιωάννης Ευγενικός έγραψε μετά το 1439, ενδεχομένως μετά το 1445, Βίο του Αγίου Ιακώβου Πέρσου, επειδή διέθετε ένα λείψανο του αγίου, ο οποίος μαρτύρησε στην Περσία επί Vahrām V (420/421) και εορτάζεται στις 27 Νοεμβρίου. Είναι σαφής η επιρροή των Ομιλιών του Ιωάννου Χρυσοστόμου, Βασιλείου Καισαρείας και Ηουχίου Ιεροσολύμων προς τιμήν των μαρτύρων. Το Εγκώμιο εκφωνήθηκε πιθανόν σε λειτουργική σύναξη.

⁴¹¹ Russell, *St Demetrius*, σ. 33.

⁴¹² Έγραψε και έναν ευχαριστήριο Λόγο σε κλασική γλώσσα προς τιμήν της Παρθένου, προστάτιδος της Κωνσταντινούπολης για την ήττα του Βαγιαζήτ στην Άγκυρα το 1402, που εκφωνήθηκε στα εγκαίνια του εκεί ναού της Θεοτόκου εν τοῖς Διακονίσης πιθανότατα το 1403. Το εγκώμιο για τον Άγιο Δημήτριο πρέπει να εγράφη όταν ο Χρυσολωράς ζούσε στη Θεσσαλονίκη, λίγο πριν το 1430. Μιμείται τους κλασσικούς συγγραφείς και χρησιμοποιεί μεταφορές: Χρυσολωράς Δημήτριος, Λόγος εις Ἄγ. Δημήτριον, σ. 351, Χρυσολωράς Δημήτριος, Προσφώνημα εις Θεοτόκον, σ. 342-343, Russell, *St Demetrius*, σ. 33-34, 115.

⁴¹³ Το εγκώμιο δημιουργήθηκε και λόγω της υπόσχεσης που είχε δώσει ο συγγραφέας: Kotzabassi, *Gregor von Zypern*, σ. 10.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: Η ΕΚΦΡΑΣΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΓΚΩΜΙΟ

Ορισμός και αντικείμενο της έκφρασης

Η έκφραση περιλαμβάνεται και ορίζεται στα Προγυμνάσματα,⁴¹⁴ που χρονολογούνται στους πρώτους μ.Χ. αιώνες. Συγγραφείς των κανόνων και της μορφής Προγυμνασμάτων υπήρξαν οι Αίλιος Θέων, σοφιστής από την Αλεξάνδρεια (1ος αι.), Ερμογένης (3ος αι.), Αφθόνιος (4ος αι.) και Νικόλαος (5ος αι.), ενώ οι ρητορικές πραγματείες των Ερμογένους (περ. 160-225) από την Ταρσό, Μενάνδρου (ύστερος 3ος αι.) από τη Λαοδίκεια της Φρυγίας, Σωπάτρου (4ος αι.) και Συριανού (5ος αι.) συμβουλεύουν σχετικά με τη χρήση της έκφρασης σε εκτενέστερους λόγους. Όλοι αυτοί οι συγγραφείς μαρτυρούν τη ρητορική παιδεία που άνθισε στη ρωμαϊκή αυτοκρατορία.⁴¹⁵ Η παιδεία αυτή επεβίωσε στο Βυζάντιο και, ως γνωστόν, διαμόρφωσε όλα σχεδόν τα γραμματειακά είδη.

Ο ορισμός του Θέωνος 'έκφρασις ἐστι λόγος περιηγηματικὸς ἐναργῶς ὑπ' ὄψιν ἄγων τὸ δηλούμενον'⁴¹⁶ (η έκφραση είναι περιγραφικός λόγος που φέρνει το προβαλλόμενο αντικείμενο ζωντανά ενώπιον των οφθαλμών) διαφοροποιείται ελαφρώς μόνο από τους ορισμούς των άλλων ρητόρων. Κατά τον Ερμογένη: 'έκφρασις ἐστι λόγος περιηγηματικὸς, ὡς φασιν, ἐναργῆς καὶ ὑπ' ὄψιν ἄγων τὸ δηλούμενον'.⁴¹⁷ Ο Νικόλαος χρησιμοποιεί το επίθετο αφηγηματικός. Η έκφραση ορίζεται κυρίως από την άποψη του αποτελέσματός της. Ο ορισμός εφιστούσε την προσοχή των διδασκομένων στην επικοινωνιακή λειτουργία του ρητορικού λόγου και την αλληλεπίδραση ομιλητή και ακροατηρίου την οποία προϋπέθετε.⁴¹⁸ Η πρόθεση εκ είναι επιτακτική, σημαίνει πλήρως, εξ ολοκλήρου. Έτσι, η σύνθεση έκφρασης σημαίνει απόδοση όλων των

⁴¹⁴ G. A. Kennedy, *Progymnasmata: Greek Textbooks of Prose Composition and Rhetoric*, Λέιντεν 2003, Pernot, *La rhétorique*, Webb, *Ekphrasis*. Για βιβλιογραφία σχετικά με τα Προγυμνάσματα βλ. C. A. Gibson, *Libanius's Progymnasmata: Model Exercises in Greek Prose Composition and Rhetoric. Translated with an Introduction and Notes by G. A. Gibson*, Ατλάντα 2008, σ. xx, σημ. 11, Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία*, σ. 160-196: για συλλογές Προγυμνασμάτων.

⁴¹⁵ Βλ. π.χ. J. D. Fleming, *The Very Idea of a Progymnasmata*, *Rhetorical Review* 22/2 (2003), 105-120.

⁴¹⁶ Αίλιος Θέων, Προγυμνάσματα, *Rhetores Graeci*, έκδ. Spengel II, Λειψία 1854, 118, 7.

⁴¹⁷ Ερμογένης, Προγυμνάσματα, *Prolegomenon Sylloge: Μάξιμος ο Τύριος, Ερμογένης, Αφθόνιος*, έκδ. H. Rabe, Λειψία 1995, 22, 7.

⁴¹⁸ Webb, *Ekphrasis*, σ. 51.

λεπτομερειών.⁴¹⁹

Ο όρος *έκφραση* και το ρήμα *εκφράζω* χρησιμοποιούνταν ως επί το πλείστον σε εγχειρίδια για σπουδαστές και διδασκάλους ρητορικής και σε λόγια σχόλια σε κλασσικά κείμενα. Μετά την κλασσική εποχή στους αττικούς Λόγους προτιμούνταν άλλοι όροι για την περιγραφή και ο όρος *έκφρασις* περιοριζόταν στη διδασκαλία.⁴²⁰ Έτσι απαντάται σε εγχειρίδια ρητορικής της ρωμαϊκής περιόδου.⁴²¹

Η *έκφραση* είναι μια από τις ασκήσεις για τις οποίες δίνουν οδηγίες τα *Προγυμνάσματα*, όπως και ο έπαινος (*έγκώμιον*).⁴²² Από τα *Προγυμνάσματα* και τις ρητορικές πραγματείες φαίνεται ότι οι μαθητές διδάσκονταν να επηρεάζονται από την *έκφραση* ως αναγνώστες ή ακροατές και να τη χρησιμοποιούν ως συγγραφείς ή ομιλητές.⁴²³ Αυτό γινόταν στα πρώτα στάδια της ρητορικής εκπαίδευσης.⁴²⁴ Η *έκφραση* ήταν αναπόσπαστο τμήμα της εκπαίδευσης και στα τρία είδη ρητορείας, τη δικανική, την επιδεικτική και τη συμβουλευτική.⁴²⁵ Οι ασχολούμενοι με την *έκφραση* εμπλέκονταν με τη φαντασία τους στα θέματα που περιέγραφαν,⁴²⁶ αντιλαμβάνονταν δηλαδή με έναν τρόπο δημιουργικό τα πράγματα και γεγονότα που περιέγραφαν. Συνεπώς οι αναγνώστες αισθάνονται παρόντες στις σκηνές των κειμένων και μεταφέρονται σε στιγμές του παρελθόντος.⁴²⁷

Η *έκφραση* αναφέρεται σε αντικείμενα που υπάρχουν στο χώρο και ταυτόχρονα έχει χρονική διάσταση. Είναι μέσο απεικόνισης πράξεων με λέξεις. Αποτελεί μέρος μιας ενδόμυχης επικοινωνίας ομιλητή και παραλήπτη με δύναμη επιρροής φανταστικής και συχνά συναισθηματικής στον αποδέκτη.⁴²⁸

Στον ορισμό του αντικειμένου της *έκφρασης* χρησιμοποιείται μεταφορική γλώσσα. Η *έκφραση* απευθύνεται στην όραση. Θα έπρεπε

⁴¹⁹ Webb, *Ekphrasis*, σ. 74.

⁴²⁰ Webb, *Ekphrasis*, σ. 39.

⁴²¹ Webb, *Ekphrasis*, σ. 40.

⁴²² Webb, *Ekphrasis*, σ. 17, 42.

⁴²³ Webb, *Ekphrasis*, σ. 18.

⁴²⁴ Webb, *Ekphrasis*, σ. 85.

⁴²⁵ Webb, *Ekphrasis*, σ. 129.

⁴²⁶ Για το ζήτημα αυτό, εκτός από τον Κοϊντιλιανό, κάνει λόγο ο Διονύσιος Αλικαρνασσεύς. Η διαφορά του από τα *Προγυμνάσματα* έγκειται στο ότι αναφέρει όλες τις αισθήσεις: Webb, *Ekphrasis*, σ. 21-22.

⁴²⁷ Webb, *Ekphrasis*, σ. 19.

⁴²⁸ Webb, *Ekphrasis*, σ. 85-86.

κανείς να προσπαθήσει να μετατρέψει τους ακροατές σε θεατές. Ο Σαρδιανός, σχολιάζοντας τα Προγυμνάσματα του Αφθονίου, τονίζει ότι το οπτικό αποτέλεσμα της έκφρασης βρίσκεται στο νου, διότι η γλώσσα είναι αδύνατο να φέρει το περιγραφόμενο αντικείμενο κυριολεκτικά ενώπιον των οφθαλμών.⁴²⁹

Η γλώσσα της έκφρασης έπρεπε να έχει τη δύναμη να επιδρά στο ακροατήριο, να δημιουργεί μια έντονη εικόνα στο νου. Ο ρήτορας έμοιαζε με ζωγράφο και γλύπτη⁴³⁰ ή με δραματοουργό.⁴³¹ Για τους αρχαίους ρήτορες η επίδραση της έκφρασης είναι επομένως οπτική και είναι ισχυρή και άμεση.⁴³²

Η έκφραση είναι από τα τελευταία Προγυμνάσματα, επειδή θεωρούνταν από τις δυσκολότερες ασκήσεις.⁴³³ Οι ασκήσεις ήταν βεβαίως αλληλένδετες και η έκφραση μπορούσε να χρησιμοποιηθεί σε ποικίλα πλαίσια. Μπορούσε να περιλαμβάνεται στο μύθο, το διήγημα, τον κοινό τόπο και το εγκώμιο.⁴³⁴ Τα θέματα του εγκωμίου που θα εξετασθεί πιο κάτω στη μελέτη μας ήταν ο έπαινος προσώπου, πραγμάτων, εποχών, τόπων, ζώων και φυτών. Συνεπώς έκφραση και εγκώμιο μπορούσαν συχνά να συνδυαστούν, καθώς ήταν αναγκαία η περιγραφή του εγκωμιαζόμενου προσώπου ή πράγματος.

Στα σχετικά με την έκφραση κεφάλαια, μετά τον ορισμό δίδεται κατάλογος των κατηγοριών περιεχομένου, χωρία από κλασσικά κείμενα και προστίθενται παρατηρήσεις για το ύφος και τη σύνδεση της έκφρασης με το ευρύτερο πλαίσιο.⁴³⁵ Το γεγονός ότι η πλειοψηφία των παραδειγμάτων προερχόταν από την ποίηση και την ιστορία ίσως δείχνει την ύστερη μόνο υιοθέτηση της έκφρασης από τους ρήτορες.⁴³⁶

Η έκφραση είναι συνώνυμη με άλλους ρητορικούς όρους σχετικούς με τη ζωηρή περιγραφή, όπως *ενάργεια*, *διατύπωσις*, *διαγραφή* (περιγραφή).⁴³⁷ Ο Ρωμαίος ρήτορας του 1ου μ.Χ. αι. Κοϊντιλιανός παρέχει

⁴²⁹ Webb, *Ekphrasis*, σ. 52.

⁴³⁰ Webb, *Ekphrasis*, σ. 27, 194.

⁴³¹ Webb, *Ekphrasis*, σ. 54.

⁴³² Webb, *Ekphrasis*, σ. 38.

⁴³³ Webb, *Ekphrasis*, σ. 49–50.

⁴³⁴ Η άσκηση αυτή προετοίμαζε για την επιδεικτική ρητορεία: Webb, *Ekphrasis*, σ. 78.

⁴³⁵ Webb, *Ekphrasis*, σ. 50.

⁴³⁶ Webb, *Ekphrasis*, σ. 84.

⁴³⁷ Webb, *Ekphrasis*, σ. 51.

πληροφορίες για την ενάργεια.⁴³⁸

Η έκφραση σε ορισμένες περιπτώσεις δεν περιγράφει απλώς το αντικείμενο, αλλά το καθιστά κατανοητό. Ο ομιλητής οδηγεί τον ακροατή στο θέαμα που περιγράφεται. Έτσι π.χ. σε πολλές περιγραφές πόλεων σε επιδεικτικούς Λόγους χρησιμοποιείται η μεταφορά της περιηγήσεως.⁴³⁹ Η πρόθεση περί μπορεί επίσης να χρησιμεύει κυρίως για να αποδώσει την έννοια της επεξεργασίας. Επομένως η περιήγηση είναι τρόπος παρουσίασης που ζωντανεύει λεπτομέρειες του περιεχομένου, με σκοπό ο ακροατής να δει το περιγραφόμενο αντικείμενο με τους νοητούς οφθαλμούς του.⁴⁴⁰

Η γλώσσα της έκφρασης έπρεπε να έχει τα χαρακτηριστικά του αντικειμένου της. Το ύφος πρέπει σχεδόν να δημιουργεί μια οπτική εικόνα μέσω του ήχου. Ο ρόλος του ομιλητή στην περιγραφή είναι ζωτικός και σε εκφράσεις κτηρίων, π.χ. οι λεπτομέρειες και τα σχόλια ερμηνεύουν, αλλά απαιτούν και από τον ακροατή προσπάθεια ερμηνείας.⁴⁴¹

Ο Θέων αναγνωρίζει ως αντικείμενα έκφρασης πρόσωπα, γεγονότα (πράγματα), όπως μια μάχη, μια μάστιγα ή ένα σεισμό, τόπους, όπως ένα λιμάνι ή μια πόλη και καιρούς (χρόνοι), όπως οι εποχές και τον τρόπο με τον οποίο γίνεται κάτι. Οι ύστεροι συγγραφείς παρουσιάζουν κάποιες αποκλίσεις.⁴⁴² Ο Αφθόνιος μόνο δίδει συμβουλές σχετικά με την περιγραφή τόπων. Στην περιγραφή τόπων και χρονικών περιόδων έπρεπε να περιλαμβάνονται τα πέριξ (τὰ περιέχοντα) και τα περιεχόμενα (τὰ ἐν αὐτοῖς ὑπάρχοντα).⁴⁴³ Κατά τον Νικόλαο στις εκφράσεις περιέχονται και τα έργα τέχνης (αγάλματα και πίνακες).⁴⁴⁴ Φαίνεται ότι εξετάζονται μόνο ανθρώπινες μορφές. Κάθε αναφορά σε έκφραση του προσώπου, κίνηση ή το ένδυμα είναι ενδεικτική συναισθήματος ή χαρακτήρα (ἦθος).⁴⁴⁵ Ο Νικόλαος περιλαμβάνει επίσης τις εορτές (πανηγύρεις).⁴⁴⁶ Η τεχνική της περιγραφής ενός μνημείου με αφήγηση της κατασκευής του είναι συχνή

⁴³⁸ Webb, *Ekphrasis*, σ. 14.

⁴³⁹ Webb, *Ekphrasis*, σ. 54-55.

⁴⁴⁰ Webb, *Ekphrasis*, σ. 75.

⁴⁴¹ Webb, *Ekphrasis*, σ. 57-58.

⁴⁴² Webb, *Ekphrasis*, σ. 61.

⁴⁴³ Webb, *Ekphrasis*, σ. 56.

⁴⁴⁴ Webb, *Ekphrasis*, σ. 45-46.

⁴⁴⁵ Webb, *Ekphrasis*, σ. 82.

⁴⁴⁶ Webb, *Ekphrasis*, σ. 78.

στην επιδεικτική ρητορική.⁴⁴⁷ Τα αντικείμενα της έκφρασης είναι κατ' ουσίαν απεριορίστα.⁴⁴⁸ Αλληλένδετοι με την έκφραση και από ορισμένες απόψεις όμοιοι είναι ο χαρακτηρισμός και ο εικονισμός που περιορίζονται σε περιγραφές της εξωτερικής εμφάνισης του χαρακτήρα ενός προσώπου και όμοιων γεγονότων. Αυτά καλλιεργήθηκαν με επιτυχία από τον Αριστοτέλη στα *Ηθικά Νικομάχεια*.⁴⁴⁹ Η έκφραση διακρίνεται από την αφήγηση (διήγησις) με την *ενάργεια*, ζωηρότητα. Η διάκριση *εκφράσεως* και *διηγήσεως* έγκειται στον αντίκτυπο που έχουν στον ακροατή.⁴⁵⁰

Οι διαφορές μεταξύ των *Προγυμνασμάτων* δείχνουν τη βαθμιαία αλλαγή στην περί έκφρασης αντίληψη.⁴⁵¹ Η ερμηνεία του Σαρδιανού από τον Αφθόνιο δείχνει την αυξανόμενη σπουδαιότητα της επιδεικτικής ρητορείας στη ρωμαϊκή περίοδο. Ο Αφθόνιος αναφέρεται στη χρήση της έκφρασης στα *εγκώμια*.⁴⁵² Περιγράφει λεπτομερώς τον αρχιτεκτονικό χώρο και τα κτήρια της εγκωμιαζόμενης ακρόπολης της Αλεξάνδρειας.⁴⁵³ Χρήσιμες στην επιδεικτική ρητορεία ήταν οι *εκφράσεις* πόλεων και κτηρίων που θα μπορούσαν να περιληφθούν στους *τόπους*.⁴⁵⁴

Οι αρετές της έκφρασης είναι, κατά τον Θέωνα και τον Ερμογένη, πρωτίστως η *σαφήγεια* και *ενάργεια*.

Κατά τους σχολιαστές του Ερμογένη, η έκφραση στη ρητορική χρησιμοποιείται με σκοπό την πειθώ και η θέση της σε ένα λόγο εξαρτάται από την περίπτωση.⁴⁵⁵ Όμως η τάση ήταν να χρησιμοποιείται αυξητικά ως διακοσμητικό στοιχείο στο λόγο με αποκορύφωμα στους ρωμαϊκούς αυτοκρατορικούς χρόνους. Γι' αυτό τα ρητορικά εγχειρίδια προειδοποιούν ότι κάποια θέματα ήταν ακατάλληλα για έκφραση και αρχαίοι κριτικοί αναφέρονται στον κίνδυνο να γίνουν πολύ εκτενείς κάποιοι τύποι *εκφράσεως*.⁴⁵⁶ Έτσι π.χ. και ο Λουκιανός επιτίθεται στην κατάχρηση της έκφρασης.⁴⁵⁷

Η έκφραση μπορεί να απεικονίζει την ψυχική κατάσταση του

⁴⁴⁷ Webb, *Ekphrasis*, σ. 69.

⁴⁴⁸ Webb, *Ekphrasis*, σ. 64.

⁴⁴⁹ Downey, *Ekphrasis*, σ. 923.

⁴⁵⁰ Webb, *Ekphrasis*, σ. 72.

⁴⁵¹ Webb, *Ekphrasis*, σ. 78.

⁴⁵² Webb, *Ekphrasis*, σ. 80, 136.

⁴⁵³ Saradi, *Monuments*, σ. 181.

⁴⁵⁴ Webb, *Ekphrasis*, σ. 81.

⁴⁵⁵ Webb, *Ekphrasis*, σ. 144.

⁴⁵⁶ Webb, *Ekphrasis*, σ. 66, 113.

⁴⁵⁷ Webb, *Ekphrasis*, σ. 140.

ομιλητή σε συγκεκριμένη στιγμή στο παρελθόν, καθιστώντας τους ακροατές κοινωνούς των αντιλήψεών του.⁴⁵⁸ Σε ορισμένες περιπτώσεις ο ομιλητής καλεί το ακροατήριο να φαντασθεί με εικόνες και κρίσεις που γνωρίζει ή έχει το ίδιο στη μνήμη του.⁴⁵⁹ Έτσι το ακροατήριο μπορεί να αποδεχθεί τα επιχειρήματα του ομιλητή. Χρησιμοποιείται και για την ερμηνεία γεγονότων.⁴⁶⁰

Συνεπώς στην έκφραση διαπλέκονται η αντικειμενική περιγραφή, η λογοτεχνική μορφή, το ιστορικό πλαίσιο και η περίσταση.⁴⁶¹

Είναι γνωστό πόσο ουσιαστικό στοιχείο του βυζαντινού πολιτισμού είναι η ρητορική. Είναι επίσης γνωστό ότι η μορφή της ρητορικής που ασκήθηκε στο Βυζάντιο δεν ήταν η κλασσική (που απέβλεπε κυρίως στη δια της λογικής πειθώ με λιγότερη έμφαση στην επίδραση των συναισθημάτων) αλλά η ρητορική όπως διαμορφώθηκε και καλλιεργήθηκε στην ελληνιστική και ρωμαϊκή εποχή, ο ασιανισμός (που έδινε λιγότερη έμφαση στα λογικά επιχειρήματα, απέβλεπε στον εγκωμιασμό και στηριζόταν στην υπερβολή και στο περίτεχνο και πομπώδες ύφος). Είναι γνωστό ότι οι εκφράσεις απαντώνται σε όλα τα βυζαντινά λογοτεχνικά είδη. Βυζαντινοί συγγραφείς συνέθεταν ενίοτε εκφράσεις ως ρητορικές ασκήσεις, αλλά συχνά τις ενσωμάτωναν σε άλλες λογοτεχνικές συνθέσεις επιθυμώντας να αυξήσουν τη ζωνρότητα της αφήγησης ή να αναδείξουν τη λογοτεχνική τους ικανότητα. Οι περιγραφές κοσμούν την ποίηση και την πεζογραφία και ζωνραεύουν θρησκευτικά κείμενα, όπως Ομιλίες και ύμνους, και κοσμικά, όπως ιστορικά κείμενα και επιστολές.⁴⁶² Σε πολλά βυζαντινά ρητορικά έργα παγανιστικά θέματα τροποποιήθηκαν με την επιρροή του χριστιανισμού. Οι ρήτορες είχαν καθήκον στους Λόγους να παρουσιάζουν τα παλαιά θέματα με χριστιανικούς όρους.⁴⁶³

Το εγκώμιο

Στο εγκώμιο προσώπου, μετά το προοίμιο ακολουθεί η αναφορά στο γένος, όπου γίνεται λόγος για το έθνος, την πόλη, τους προγόνους και

⁴⁵⁸ Webb, *Ekphrasis*, σ. 150.

⁴⁵⁹ Webb, *Ekphrasis*, σ. 153, 169.

⁴⁶⁰ Webb, *Ekphrasis*, σ. 154.

⁴⁶¹ Macrides - Magdalino, *Silentiary*, σ. 81.

⁴⁶² Maguire, *Art and Eloquence*, σ. 22.

⁴⁶³ Hunger, *Classical Tradition*, σ. 40.

τους γονείς, η ανατροφή, όπου γίνεται λόγος για τις συνήθειες, την τέχνη και τους νόμους, οι πράξεις, που διακρίνονται σε εκείνες που σχετίζονται με το πνεύμα, το σώμα και την τύχη, η σύγκριση και ο επίλογος, που μπορεί να περιλαμβάνει μια ικεσία.⁴⁶⁴ Τα υποδείγματα των θεωρητικών περιλαμβάνουν καταλόγους τόπων από τους οποίους ο κάθε ρήτορας επέλεγε ανάλογα με το αντικείμενό του και επεξεργαζόταν το ύφος του, ώστε να εκφράσει τις ιδέες του. Σημαντική ήταν η αναφορά στις αρετές του θεού, του προσώπου ή της πόλης.⁴⁶⁵ Βεβαίως κάθε θεός, άνθρωπος ή πόλη αποτελούσε μια ειδική περίπτωση.⁴⁶⁶

Το εγκώμιο αναπτύσσεται κατά τους πρώτους μ.Χ. αιώνες, λόγω των νέων συνθηκών στη ρωμαϊκή αυτοκρατορία: ειρήνη, ευμάθεια, ανάπτυξη του αστικού πολιτισμού, ασφάλεια των ταξιδιών, πύκνωση των εορτών, ενισχυμένος ρόλος των επιφανών και των αυτοκρατορικών αξιωματούχων, σεβασμός προς τον αυτοκράτορα. Αυτές οι εξελίξεις προσέφεραν νέα θέματα και νέες ευκαιρίες στο ρητορικό εγκώμιο, καθιστώντας το πιο αναγκαίο. Σε κάθε επίσημη περίπτωση ο ρήτορας ήταν παρών, ως ειδήμων.

Το εγκώμιο διακήρυττε και διασφάλιζε τη συναίνεση, τη συμφωνία όλων σε αποδεκτές κοινωνικές αντιλήψεις και πρότυπα. Διαμόρφωνε τις ιδέες που συνιστούσαν την ταυτότητα της κοινωνίας. Το ιδεολογικό περιεχόμενο του εγκωμίου αποτελούσαν ηθικές, πολιτικές, θρησκευτικές αξίες, που εκφράζονταν σε φροντισμένη γλώσσα, με πλήθος ιστορικών και πολιτισμικών αναφορών. Έτσι το εγκώμιο λειτουργούσε παραινετικά, με σκοπό την προώθηση αυτών των αξιών.⁴⁶⁷

Η εγκωμιαστική έκφρασις πόλης

Οι περιγραφές πόλεων είναι συνήθως, πέρα από τους θρήνους πόλεων, πάντα εγκωμιαστικές (εγκωμιαστική έκφρασις) και είναι οι πολυπληθέστερες στα αγιολογικά κείμενα της ύστερης βυζαντινής εποχής, τα οποία διερευνώνται σε αυτή τη μελέτη. Για το λόγο αυτό απαιτείται μία εισαγωγή στην παράδοση της εγκωμιαστικής έκφρασης

⁴⁶⁴ G. Kennedy *Greek Rhetoric under Christian Emperors*, Πρίνστον 1983, σ. 63.

⁴⁶⁵ Pernot, *Ρητορική*, σ. 275-276.

⁴⁶⁶ Pernot, *Τοποι*, σ. 40.

⁴⁶⁷ Pernot, *Ρητορική*, σ. 278-280.

πόλεων.

Τα εγκώμια πόλεων ήταν αγαπητό θέμα της αρχαίας ελληνικής λογοτεχνίας.⁴⁶⁸ Η έκφραση της πόλης προέρχεται από την αγάπη γι' αυτή. Η πόλη ήταν το βασικό χαρακτηριστικό του αρχαίου πολιτισμού. Ήταν ο τόπος του πολιτισμού, της πολιτισμένης ζωής σε αντίθεση με τον αγροτικό κόσμο και την αγροτική ζωή. Έχει συχνά τονισθεί ότι η λέξη πολιτισμός προέρχεται από τη λέξη πόλις. Ξέρουμε ότι στην αρχαιότητα η πόλη ήταν το κέντρο μιας ανεξάρτητης πολιτικής, κοινωνικής, οικονομικής και πολιτιστικής ζωής. Οι εκδηλώσεις της αποδεικνύονται στην τέχνη, τη λογοτεχνία και στα αρχαιολογικά κατάλοιπα σε διάφορες περιοχές.

Το πρώιμο Βυζάντιο κληρονόμησε από τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία μια εντυπωσιακή ποικιλία πόλεων με δυναμικά πολιτιστικά και κοινωνικά επιτεύγματα. Η αρχαιολογία έχει δείξει ότι ποτέ πριν οι πόλεις δεν ήταν τόσο πολλές και τόσο μεγάλες. Οι ρωμαϊκές και πρωτοβυζαντινές πόλεις κοσμούσαν με λαμπρές λεωφόρους με κιονοστοιχίες, μαγευτικές πλατείες, θέατρα, αμφιθέατρα, ιπποδρόμους, βιβλιοθήκες, ναούς, σιντριβάνια, τεράστια λουτρά, κτήρια κοσμούμενα με λαμπρά γλυπτά, μωσαϊκά και τοιχογραφίες και λαμπρές αριστοκρατικές οικίες. Αστική ανάπτυξη σε ό,τι αφορά το μέγεθος και τον αριθμό των πόλεων και την οικονομική ανάπτυξη επανέρχεται από το 10ο αι., μετά από μια περίοδο βαθιάς κρίσης (7ος-9ος αι.).

Στους ρωμαϊκούς και πρωτοβυζαντινούς χρόνους οι άνθρωποι που παρήγαγαν αυτόν τον αστικό πολιτισμό ήταν φυσικό να λατρεύουν την πόλη, να την περιγράφουν και να την εγκωμιάζουν με ποικίλους ρητορικούς τρόπους.

Περιγραφές και εγκώμια πόλεων ήταν γνωστά επί αιώνες. Το ύφος και η έκταση ποίκιλλαν. Θα αναφερθούν ορισμένα από τα πιο γνωστά παραδείγματα. Τα στοιχεία του εγκωμίου της πόλης ανευρίσκονται στην αρχαία ελληνική λογοτεχνία. Στον 13ο Ολυμπιονίκο του Πινδάρου η δόξα της πόλης βασίζεται στην ίδρυση και το μυθικό παρελθόν της, την παραγωγή του εδάφους και τους ανθρώπους. Είναι το εγκώμιο της πόλης του νικητή. Στον *Οιδίποδα επί Κολωνώ* του Σοφοκλή (668-719) επαινείται η Αθήνα και περιγράφεται η φύση της και τα δώρα των θεών. Στον *Κριτία*

⁴⁶⁸ Hohlweg, Ekphrasis, σ. 39.

του Πλάτωνα⁴⁶⁹ η περιγραφή της Αθήνας είναι λεπτομερής: η καταγωγή της πόλης, οι θεσμοί, η φύση του εδάφους, η πόλη και η ακρόπολη σε σχέση με την κοινωνική οργάνωση και την εκμετάλλευση της γης. Στην περιγραφή της Ατλαντίδας⁴⁷⁰ αναφέρονται το γένος, η φύση του εδάφους, η πολιτική οργάνωση και οι αρετές των κατοίκων. Στο IV Βιβλίο των *Νόμων* του Πλάτωνα δίδεται ο ορισμός της ιδανικής πόλης: η ίδρυση, η φύση της γης, ο πληθυσμός και η πολιτική. Στο τέλος του Βιβλίου αυτού και στην αρχή του επόμενου παρουσιάζονται ποικίλες υποχρεώσεις και ηθικές αξίες, οι οποίες είναι στοιχείο του ορισμού της πόλης. Στην *Πολιτεία*⁴⁷¹ η πόλη είναι ένας μακρόκοσμος που αναπαράγει σε μεγάλη κλίμακα τις αρετές του ατόμου. Επομένως στον Πλάτωνα βρίσκουμε την τοπογραφική ανάλυση της πόλης και του εδάφους της, καθώς και την εφαρμογή στο κράτος μιας ομάδας σημαντικών αρετών. Ο Αριστοτέλης στα *Πολιτικά* επεκτείνει την ανάλυση του Πλάτωνα και προσθέτει ορισμένα σημεία: τον αριθμό των κατοίκων, το έδαφος, τα φυσικά προσόντα του πληθυσμού, την κοινωνική δομή, θέματα πολεοδομίας και τέλος το σημαντικό θέμα της εκπαίδευσης των κατοίκων. Στην τοπογραφία τονίζεται η τοποθεσία σε σχέση με τη θάλασσα και την περιβάλλουσα χώρα.

Οι πολιτικοί φιλόσοφοι παρείχαν ένα πλήρες και σαφές θεωρητικό πρότυπο που περιλαμβάνει την ίδρυση της πόλης, την τοποθεσία, τη διοίκηση, τις αρετές των κατοίκων και τα κτήρια. Ως φιλόσοφοι, ο Πλάτων και ο Αριστοτέλης επέμειναν στην εκπαίδευση, τους θεσμούς και την κοινωνική δομή. Ο Ξενοφών στον *Οικονομικό*⁴⁷² περιγράφει τη φύση της Αττικής, το κλίμα, την παραγωγή, την τοποθεσία σε σχέση με τη θάλασσα και την ξηρά, τους γείτονες. Γεωγράφοι παρέχουν επίσης σύντομες περιγραφές πόλεων. Ο Στράβων αναφέρει την τοπογραφία (έδαφος της πόλης) και θρύλους για την καταγωγή της πόλης και σημαντικές ιστορικές μορφές της. Από την ιστοριογραφία ας αναφερθεί η περιγραφή της Βαβυλώνας από τον Ηρόδοτο⁴⁷³ και της Ιερουσαλήμ από τον Φλάβιο Ιώσηπο.⁴⁷⁴

⁴⁶⁹ 109b-112e.

⁴⁷⁰ 113b-121c.

⁴⁷¹ II, 368c-e, IV427 κεξ.

⁴⁷² I, 2-8.

⁴⁷³ *Ιστορίαι*, Βιβλίο A: Κλειώ, 178-183.

⁴⁷⁴ *Bell. Jud.* V, 136-246.

Στην ελληνιστική και ρωμαϊκή περίοδο εγκώμια και περιγραφές πόλεων αναπτύχθηκαν σε διαφορετικό λογοτεχνικό ρητορικό είδος. Στη λατινική λογοτεχνία το θέμα του εγκωμίου της πόλης εμφανίζεται την εποχή μεταξύ Κικέρωνος (1ος π.Χ. αι.) και Κοϊντιλιανού (1ος μ.Χ. αι.).⁴⁷⁵

Κατά τις οδηγίες του κορυφαίου Ρωμαίου ρητοροδιδασκάλου Κοϊντιλιανού για τη συγγραφή εγκωμιαστικής περιγραφής πόλης, ο Λόγος πρέπει να αναφέρεται στον ιδρυτή,⁴⁷⁶ την αρχαιότητα, τις αρετές,⁴⁷⁷ την τοποθεσία, τα τείχη και τους κατοίκους. Συνιστάται τα κτήρια να εγκωμιάζονται σε σχέση με την ευσέβεια (ναοί), τη χρησιμότητα (οχυρωματικά έργα) και την αισθητική αξία τους.⁴⁷⁸ Παρόμοια περιέχονται στο έργο *Τέχνη ρητορική* που αποδίδεται στον Διονύσιο Αλικαρνασσεά. Πρέπει να εγκωμιαστεί η θέση, ο ιδρυτής, τα επιτεύγματα στον πόλεμο και την ειρήνη, το μέγεθος και η ομορφιά, οι ναοί, τα δημόσια και ιδιωτικά κτήρια, το φυσικό περιβάλλον και οι παραδόσεις.⁴⁷⁹

Παρεμφερή επαναλαμβάνει και ο Ερμογένης. Το εγκώμιο της πόλης στα *Προγυμνάσματα* του Ερμογένους περιλαμβάνει τη γέννηση, ανατροφή, μόρφωση, χαρακτήρα, επιτηδεύματα και πράξεις. Το εγκώμιο της πόλης ακολουθεί αυτό ενός προσώπου.⁴⁸⁰ Το σώμα της είναι προικισμένο με προσόντα ανάλογα με αυτά του ανθρώπινου σώματος.⁴⁸¹ Η καταγωγή (γένος) της πόλης περιλαμβάνει τον ιδρυτή, τον πληθυσμό,

⁴⁷⁵ Για τη ρητορική της πόλης βλ. J. Bouffartigue, *La tradition de l'éloge de la cité dans le monde grec*, στο (επιμ.) C. Lepelley, *La fin de la cité antique et le début de la cité médiévale: de la fin du IIIe siècle à l'avènement de Charlemagne*, Μπάρι 1996, 43-58, C. J. Classen, *Die Stadt im Spiegel der Descriptiones und Laudes Urbium in der antiken und mittelalterlichen Literatur bis zum Ende des zwölften Jahrhunderts*, Ζυρίχη, Νέα Υόρκη 1986, K. Demoen, "Où est ta beauté qu'admiraient tous les yeux?", *La ville détruite dans les traditions poétique et rhétorique*, στο *The Greek City from antiquity to present*, σ. 103-125, Fenster, A. Heller, *Αρχαιότης et εγγένεια. Le thème des origines dans les cités d'Asie Mineure à l'époque impériale*, *Ktéma* 31 (2006), 97-108, I. Maupai, *Die Macht der Schönheit. Untersuchungen zu einem Aspekt des Selbstverständnisses und der Selbstdarstellung griechischer Städte in der Römischen Kaiserzeit*, Βόννη 2003, Pernot, *La rhétorique*, I, σ. 178-216, Rhoby, *Stadtlob und Stadtkritik*, 277-295, Σαράντη, *Έκφρασις Τραπεζούντας*, σ. 33-56, Saradi, *Beholding the City*, σ. 31-36, Saradi, *Idyllic nature*, Saradi, *The Byzantine City, Monuments*, Webb, *Ekphrasis*.

⁴⁷⁶ Πρόκειται για τόπο δανεισμένο από το εγκώμιο προσώπου, όπου ο ιδρυτής αντικαθιστά τον πατέρα: Pernot, *La rhétorique*, σ. 188.

⁴⁷⁷ Πρόκειται επίσης για τόπο δανεισμένο από το εγκώμιο προσώπου: οι αρετές είναι ίδιες με αυτές του ατόμου. Η προσαρμογή στο εγκώμιο προσώπου σημαίνει ότι η πόλη ταυτίζεται με τους κατοίκους της: Pernot, *La rhétorique*, σ. 188-189.

⁴⁷⁸ *Institutio oratoria* 3. 7. 26-27.

⁴⁷⁹ *Τέχνη ρητορική*, 257.

⁴⁸⁰ Pernot, *La rhétorique*, σ. 190-191.

⁴⁸¹ Pernot, *La rhétorique*, σ. 194.

την εποχή ίδρυσης, τις αλλαγές από τις οποίες προέκυψε (αποικισμός, συνοικισμός, μεταφορά) και την αιτία ίδρυσης. Θα πρέπει να αναφέρεται ως στοιχείο του εγκωμίου ότι ο πληθυσμός είναι αμιγώς ελληνικός στο σύνολό του ή τουλάχιστον οι μεγάλες οικογένειες. Ιδιαίτερη περίπτωση είναι η αυτοχθονία που αναφέρεται από ορισμένους ρήτορες ότι θα θεωρείται εγκωμιαστικό στοιχείο για μια πόλη. Ενίοτε αναφέρονται οιωνοί, χρησμοί, όνειρα που συνόδευσαν ή οδήγησαν στην ίδρυση της πόλης. Η τροφή ή ανατροφή της πόλης αναφέρεται π.χ. στους Αθηναίους που τράφηκαν από τη Δήμητρα. Με την έννοια της εκπαίδευσης που δέχεται η πόλη, η παιδεία απεικονίζεται στην περίπτωση της Αθήνας, στην οποία οι θεοί δίδαξαν τις τέχνες και τις αρετές. Συχνότερα πρόκειται για τη φροντίδα της πόλης για την πνευματική και ηθική παιδεία. Ακολουθούν τα πνευματικά επιτεύγματα της πόλης: επιστήμες και τέχνες, θέατρα, μουσεία, διδάσκαλοι, λόγοι, θέμα πολύ σημαντικό και δικαιολογημένο στην εποχή της Δευτέρας Σοφιστικής. Οι άλλες δραστηριότητες (έργα, πράξεις, ενίοτε αγώνες, τολμήματα, κατορθώματα) εκδηλώνουν τις αρετές των πολιτών: δικαιοσύνη, εγκράτεια, σύνεση και θάρρος. Η φιλανθρωπία κατέχει σημαντικό ρόλο στο εγκώμιο πόλης. Οι πράξεις χωρίζονται σε ειρηνικές και στρατιωτικές δράσεις.⁴⁸²

Η δύναμη μιας πόλης μπορεί επομένως να βασίζεται σε φυσικά κριτήρια, όπως η έκταση της χώρας, η οχυρή θέση, αλλά και στην οικονομική, πολιτική και στρατιωτική ισχύ. Η έννοια του μεγέθους μπορεί να φτάσει και την υπερβολή. Το ίδιο ισχύει και για τα μέρη της πόλης και του εδάφους (ποταμό, λιμένα, μνημεία).⁴⁸³ Τα οικοδομήματα εκτός από αισθητική είχαν και συμβολική αξία. Την εποχή που υψώθηκαν τα μνημεία διακήρυσσαν τις αρετές της πόλης. Εφόσον η οικοδομική δραστηριότητα συνεχιζόταν κατά την αυτοκρατορική εποχή, τα πρόσφατα μνημεία μαρτυρούσαν τις τότε αρετές, που μπορεί να ήταν ίδιες με αυτές του παρελθόντος. Τα τεμένη, ιδιαίτερα, εκφράζουν την ευσέβεια της πόλης.⁴⁸⁴ Τα οικοδομήματα συνδέονται συχνά με την τοποθεσία και τη θέση. Αναφέρονται συχνά στο τέλος.⁴⁸⁵

Αναφέρονται και άλλες αξίες που προσδίδουν αίγλη στην πόλη, όπως η έννοια του κέντρου. Η κεντρική θέση συμβολίζει ηθικές αξίες ή

⁴⁸² Pernot, *La rhétorique*, σ. 210-213.

⁴⁸³ Pernot, *La rhétorique*, σ. 192.

⁴⁸⁴ Pernot, *La rhétorique*, σ. 201.

⁴⁸⁵ Pernot, *La rhétorique*, σ. 215.

εκφράζει την πολιτική ισχύ, τη θρησκευτική μεγαλοπρέπεια και κάθε είδος επιλογής και υπεροχής. Ακόμη ο χώρος μπορεί να οργανώνεται σε ομόκεντρους κύκλους. Η σημασία του κέντρου επανεμφανίζεται στο εγκώμιο του κλίματος. Το ιδανικό είναι φυσικά το εύκρατο κλίμα. Χρησιμοποιούνται όροι που δείχνουν την ανάμειξη και το μέτρο (κράσις, εύκρασία, εύαρμοστία, συμμετρία). Τα πλεονεκτήματα του εύκρατου κλίματος εκτός από την ευχαρίστηση έγκεινται στην υγιεινή, την ποιότητα των αγροτικών προϊόντων και των ανθρώπων, τον καθαρό αέρα και τη γλυκιά αύρα.⁴⁸⁶ Στο εγκώμιο της πόλης προβλέπονται όλες οι πιθανότητες. Αν η πόλη είναι ισχυρότερη από τις γειτονικές, λέγεται ότι τις προστατεύει. Αν είναι λιγότερο ισχυρή, λέγεται ότι τιμάται από τη λαμπρή γειτονία.⁴⁸⁷

Καθώς στο εγκώμιο οι τόποι ήταν γνωστοί, υπήρχε κίνδυνος το κοινό να προσέξει την παράλειψη. Έτσι η παράλειψη συχνά ανακοινώνεται, δικαιολογούμενη με διάφορα προσχήματα.⁴⁸⁸ Στην περίπτωση ανεπάρκειας δεδομένων, οι τόποι αποσιωπώνται ή εκθειάζεται η δόξα ενός προσώπου.⁴⁸⁹

Τα πιο φημισμένα εγκώμια πόλεων στους ρωμαϊκούς αυτοκρατορικούς χρόνους είναι του Αίλιου Αριστεΐδη (ύστερος 2ος αι.): *Παναθηναϊκός*, πρώτος και δεύτερος *Σμυρναϊκός*, *Μονωδία επί Σμύρνη*, *Επιστολή περί Σμύρνης*, *Παλινωδία επί Σμύρνη*, *Εἰς Αἰγαῖον πέλαγος*, *Εἰς Ρώμην*. Ο Παναθηναϊκός άσκησε τη μεγαλύτερη επίδραση στους ύστερους βυζαντινούς χρόνους. Πρόκειται για το εγκώμιο της Αθήνας, της θέσης της και των μνημείων της, της ιστορίας της και των επιτευγμάτων και αρετών των κατοίκων της (μεταξύ άλλων της φιλανθρωπίας και της ευσέβειας).⁴⁹⁰

Μένανδρος

Η δομή της έκφρασης και της εγκωμιαστικής έκφρασης της πόλης καθορίστηκε πιο ολοκληρωμένα από το Μένανδρο. Σώθηκαν δύο σημαντικά έργα για τη θεωρία της επιδεικτικής ρητορείας, το ένα κολοβό στην αρχή, το άλλο στο τέλος: *Περὶ ἐπιδεικτικῶν*, *Διαίρεσις τῶν*

⁴⁸⁶ Pernot, *La rhétorique*, σ. 205-207.

⁴⁸⁷ Pernot, *La rhétorique*, σ. 520.

⁴⁸⁸ Pernot, *La rhétorique*, σ. 522.

⁴⁸⁹ H. Delehayé, *Les Passions des Martyrs et les genres littéraires*, Βρυξέλλες 1966, σ. 143.

⁴⁹⁰ Pernot, *La rhétorique*, σ. 295-299.

ἐπιδεικτικῶν. Θεωρείται ὅτι τὸ ἓνα εἶναι δικό του, τὸ ἄλλο εγρᾶφη ἀπὸ ἄλλον. Συμβατικά στη βιβλιογραφία αναφέρονται ὡς Μένανδρος I καὶ Μένανδρος II (Ψευδο-Μένανδρος). Τα δύο ἔργα ἀλληλοσυμπληρώνονται καὶ εἶχαν μεγάλη ἐπιρροή στη ρητορική των Βυζαντινῶν.⁴⁹¹ Τὸ ἔργο του Μενάνδρου μελετήθηκε καθ' ὅλη τὴ βυζαντινὴ περίοδο.⁴⁹² Τονίζονται ἐκφράσεις μνημείων, τόπων, ἀγαλμάτων. Στα δύο αὐτὰ ἔργα περιγράφονται ὅλα τὰ εἶδη ἐπιδεικτικῶν Λόγων γιὰ ὅλες τὶς περιστάσεις. Ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὶς ὁδηγίες του Μενάνδρου, ἓνα μέρος ὅλων των Λόγων ἦταν ἓνα ἐγκώμιο.

Στὴν πρώτη πραγματεία στο κεφάλαιο Πῶς χρῆ πόλεις ἐπαινεῖν ὁ ρήτορας συμβουλεύει: *‘Οἱ τοίνυν περὶ τὰς πόλεις ἔπαινοι μικτοὶ εἰσὶν ἀπὸ κεφαλαίων τῶν περὶ χώρας εἰρημένων καὶ τῶν περὶ ἀνθρώπους. ἐκ μὲν γὰρ τῶν περὶ χώρας τὴν θέσιν ληπτέον, ἐκ δὲ τῶν περὶ ἀνθρώπους τὸ γένος, τὰς πράξεις, τὰς ἐπιτηδεύσεις· ἀπὸ γὰρ τούτων τὰς πόλεις ἐγκωμιάζομεν. ὅπως δὲ τῶν κεφαλαίων τούτων ἕκαστον ἐργαζόμεθα, ἐγὼ διδάξω καὶ φράσω. θέσιν πόλεως δοκιμάζομεν κατὰ τοὺς ἄνω τρόπους τοὺς εἰρημένους καὶ καθ’ ἑτέρους πλείονας, ἢ πρὸς οὐρανὸν καὶ ὥρας, ἢ πρὸς ἡπειρον, ἢ πρὸς θάλατταν, ἢ πρὸς τὴν χώραν ἐν ἣ κεῖται, ἢ πρὸς τὰς περιοίκους χώρας καὶ πόλεις, ἢ πρὸς ὄρη, ἢ πρὸς πεδιά. τὸ γὰρ εὐνδρον εἶναι τὴν πόλιν ἢ ποταμοῖς περιελῆφθαι ἔφην τῶν περὶ χώραν εἶναι. αὐτῶν δὲ τούτων ἕκαστον καὶ πρὸς ἡδονὴν καὶ ὠφέλειαν κατὰ τὴν ἄνω γεγυνηῖαν διαίρεσιν. χρῆ δὲ καὶ καθ’ ἕκαστον τούτων ... τὸ εὐμαθέστερον καὶ σαφέστερον γενέσθαι τὸ σύνταγμα.’*⁴⁹³

Τὸ ἐγκώμιο τῆς πόλης συνδυάζει τὰ κεφάλαια γιὰ τὸ ἐγκώμιο τῆς χώρας καὶ τὸ ἐγκώμιο των ἀνθρώπων που προηγούνται. Ἀπὸ τὸ ἐγκώμιο τῆς χώρας λαμβάνεται ἡ θέση καὶ ἀπὸ τὸ ἐγκώμιο των ἀνθρώπων τὸ γένος, οἱ πράξεις καὶ τὰ ἐπιτεύγματα. Ἡ θέση δοκιμάζεται σὲ σχέση με τὸν οὐρανὸ καὶ τὶς ἐποχές, τὴν ξηρὰ, τὴ θάλασσα, τὴ χώρα στὴν ὁποία βρίσκεται, τὶς γειτονικὲς χώρες καὶ πόλεις, τὰ βουνά, τὶς πεδιάδες. Τα σχετικὰ με τὰ ὕδατα αναφέρονται στὴ χώρα. Ὅλα αὐτὰ θὰ ἔπρεπε νὰ θεωροῦνται αναφορικὰ με τὴν ἡδονὴ καὶ τὴν ὠφέλεια. Εἰδικότερα ἡ θέση ἐξετάζεται ἀνάλογα με τὸ κρῦο ἢ τὴ ζέστη, τὴν ομίχλη, τὴ διαύγεια ἢ τὴν καταλληλότητα των ἐποχῶν. Ἡ τοποθεσία τῆς πόλης προσδίδει ιδιότητες

⁴⁹¹ Hunger, *Βυζαντινὴ Λογοτεχνία*, σ. 156.

⁴⁹² Kennedy, *Ἱστορία ρητορικῆς*, σ. 363.

⁴⁹³ Μένανδρος I, 32, 27 - 34, 12.

στους κατοίκους. Ακόμη και μια άγωνα και δύσκολα υποφερτή πόλη εγκωμιάζεται διότι οι κάτοικοί της αναγκάζονται να φιλοσοφούν και να είναι καρτερικοί. Από τις εποχές, πρέπει να εγκωμιάζεται ο μικρότερος και ασθενέστερος χειμώνας ή το αντίστοιχο καλοκαίρι, η μεγαλύτερη άνοιξη ή το αντίστοιχο φθινόπωρο. Στις εποχές ανήκει και η παραγωγή όπου εξετάζεται ο χρόνος, η ποιότητα και η ποσότητα. Ως προς τα υπόλοιπα σχετικά με τη θέση στοιχεία, αν η πόλη είναι ηπειρωτική και απέχει πολύ από τη θάλασσα, πρέπει να επαινείται η ασφάλειά της, αν είναι θαλάσσια ή νησί, πρέπει να απαριθμούνται τα αγαθά που προέρχονται από τη θάλασσα. Αν είναι παραθαλάσσια ή στο γιαλό, σε αυτή υπάρχουν και τα δύο καλά. Αν απέχει λίγο από το γιαλό, απέφυγε τα ενοχλητικά στοιχεία και της ξηράς και της θάλασσας, ενώ πήρε τα αγαθά τους. Ως προς τα προάστια εξετάζεται αν η πόλη βρίσκεται στην αρχή, (παραβάλλεται με πρόσωπο, φυλάσσει τη χώρα σαν τα προπύλαια μιας οικίας), στη μέση (σαν βασιλεία ή ανάκτορα ή ομφαλός ασπίδας ή κέντρο κύκλου) ή στο τέλος (αποφεύγει τους εραστές που πλησιάζουν). Αν η πόλη έχει ιδρυθεί σε πεδιάδα και μπροστά της έχει τραχύ έδαφος, δοκιμάζει όσους φθάνουν και διαθέτει ασφάλεια σαν από τείχος. Αν έχει ιδρυθεί σε τραχύ έδαφος και μπροστά της έχει πεδιάδα, δείχνει πραότητα σε όσους φθάνουν και μοιάζει με ακρόπολη. Αν αυτά αναμειγνύονται και συγχέονται εγκωμιάζεται η ποικιλία. Στα ύδατα ανήκουν οι πηγές, τα ποτάμια και οι λίμνες. Ως προς τις γειτονικές πόλεις και χώρες εξετάζεται αν η πόλη είναι στην αρχή, τη μέση ή το τέλος, αν οι υπόλοιπες είναι μικρές και αφανείς ή μεγάλες και επιφανείς, αρχαίες ή νέες. Αν η πόλη είναι στην αρχή, προβάλλεται σαν φρούριο. Αν βρίσκεται στη μέση πολλών χωρών και πόλεων μεγάλων, περιβάλλεται από παντού, σαν να κοσμείται από προπύλαια και να ασφαρίζεται από περιβόλους. Αν βρίσκεται στο τέλος, είναι σαν κεφαλή ή κορυφή για τις υπόλοιπες. Η πόλη είναι πιο ένδοξη και επιφανής από τις υπόλοιπες πόλεις ή όχι (πολύ) πιο αφανής από αυτές. Οι άδοξες και αφανείς πόλεις αποκτούν όνομα και φήμη από αυτή. Είναι κι αυτή αρχαία ως γειτονική σε αρχαία χώρα ή ανθεί, ενώ οι αρχαίες πόλεις έχουν κουρασθεί από το χρόνο. Αν η πόλη είναι νέα, προβάλλεται ως φύλακας των υπολοίπων. Ως προς την τοπική θέση, εξετάζεται η φύση του τόπου στον οποίο έχει ιδρυθεί η πόλη. Αν είναι ορεινή, επαινείται για την ασφάλεια και την ευχαρίστηση, σε καιρό ειρήνης για την καθαρότητα του αέρα, σε καιρό πολέμου διότι διαθέτει

τείχος. Πρέπει να ειπωθεί ότι δεν υπάρχουν τα ελαττώματα ψύχος, ομίχλη, στενότητα χώρου. Αν η πόλη είναι πεδινή, πρέπει να επαινεθεί το ότι είναι ορατή, δεν είναι ανώμαλη ως προς τα μέλη της, είναι κατάλληλη για καλλιέργεια, ως ανδρεία δεν κατέφυγε στα όρη. Ελάχιστα απαντώνται τα ελαττώματα των υψηλών πόλεων (ξηρασία, θερμότητα, ευκολία επίθεσης). Αν η πόλη συνδυάζει πεδιάδα και βουνό, θα εγκωμιαστεί το μέγεθος και η ποικιλία της και ότι μοιάζει με πολλές πόλεις.⁴⁹⁴ Στη συνέχεια εγκωμιάζονται οι λιμένες, οι κόλποι και η ακρόπολις.⁴⁹⁵ Ακολουθεί το εγκώμιο της πόλης από το γένος.

‘Δεύτερος δ’ ἂν εἴη τόπος ὁ τοῦ γένους καλούμενος, διαιρεῖται δὲ εἰς οἰκιστάς, εἰς τοὺς οἰκήσαντας, εἰς τὸν χρόνον, εἰς τὰς μεταβολάς, εἰς τὰς αἰτίας ἀφ’ ὧν αἱ πόλεις οἰκοῦνται.’⁴⁹⁶

Εδώ αναφέρονται οι ιδρυτές, οι κάτοικοι, ο χρόνος, οι μεταβολές και οι αιτίες για τις οποίες κατοικούνται οι πόλεις. Το εγκώμιο είναι μεγαλύτερο αν ο ιδρυτής ήταν θεός, είναι ένδοξο και στην περίπτωση ενός ημίθεου ή ήρωα που θεοποιήθηκε, ακόμη και στην περίπτωση ενός στρατηγού ή βασιλιά, όχι όμως ενός ιδιώτη. Αν ο ιδρυτής είναι ένδοξος, πρέπει να εγκωμιαστούν σύντομα και τα υπόλοιπα στοιχεία του. Αν δε διαθέτει δόξα, αρκεί η κτίση της πόλης για να γίνει γνωστός, αν δεν είχε καλή φήμη, η κτίση της πόλης υπήρξε μια καλή απολογία για τα υπόλοιπα. Οι κάτοικοι διαίρονται σε Έλληνες και βαρβάρους, οι βάρβαροι σε αρχαιότατους ή βασιλικότατους. Τα γένη που κατοίκησαν τη βαρβαρική πόλη πρέπει να εγκωμιαστούν για κάποια αρετή (αρχαία, σοφά, βασιλικά). Τα ευγενέστερα ελληνικά γένη είναι των Δωριέων (ανδρεία), Αιολέων (ισχυρά) και Ιώνων (σπουδαία). Ως προς το χρόνο τα γένη διακρίνονται στα παλαιότατα (διευκρινίζεται ότι η πόλη ή χώρα ιδρύθηκε πριν ή μαζί με τους αστέρες, πριν ή μαζί με τον κατακλυσμό, είναι η πιο άξια τιμής και αιώνια όπως οι θεοί) ή στη μέση περίοδο (λέγεται ότι η πόλη δεν έχει καταπέσει και γεράσει ώστε να ασθενεί ούτε έχει ιδρυθεί πρόσφατα). Τελευταίες και νεότερες είναι οι πόλεις που ιδρύθηκαν από τους Ρωμαίους (λέγεται ότι η πόλη ανθεί σαν κόρη στο άνθος της ηλικίας της και κατοικείται με περισσότερες και καλύτερες ελπίδες). Οι μεταβολές αφορούν αποικία, συνοικισμό, μετοίκηση,

⁴⁹⁴ Μένανδρος I, 34, 12 – 42, 19.

⁴⁹⁵ Μένανδρος I, 42, 20 – 46, 3.

⁴⁹⁶ Μένανδρος I, 46, 5–8.

επαύξηση ή ίδρυση. Αν η μεταβολή αφορά το όνομα εγκωμιάζεται μόνο για τον άνδρα ή το θεό από τον οποίο ονομάζεται η πόλη. Η αποικία μπορεί να προήλθε από μεγάλη και ένδοξη πόλη, με ένδοξο τρόπο, με τη δύναμη ή με φιλικό τρόπο. Στον συνοικισμό εγκωμιάζονται ως μεγάλα τα μέρη, εξετάζεται η πρόφαση του συνοικισμού και ποιοι συνοίκησαν. Στη μετοίκηση η πόλη είναι μεγαλύτερη και καλύτερη. Αν συνέβη μια-δυο φορές η πόλη δημιούργησε πρώτα σχεδιάσματά της, αν συνέβη πολλές φορές, η πόλη μοιάζει να κινείται και να βαδίζει. Αν οι αιτίες είναι κακές, συγκαλύπτονται, αν είναι καλές, η πόλη εγκωμιάζεται από αυτές. Η πόλη που αυξάνεται παραβάλλεται με σώμα. Επαινείται μια πόλη που εξ αρχής οικοδομήθηκε έτσι, όπως κάποιοι που γεννιούνται με αξιώματα. Αν πρόκειται για χωριό που μεταβλήθηκε σε πόλη, η πείρα την απέδειξε άριστη, όπως ο άριστος σε κάθε αξίωμα στο στρατόπεδο αναλαμβάνει το αμέσως ανώτερο αξίωμα. Οι αιτίες των μεταβολών είναι θείες (είναι οι πιο ένδοξες), ηρωικές (έρχονται δεύτερες) ή ανθρώπινες (έρχονται τρίτες), για χαρά (έρχονται πρώτες, π.χ. γάμος, γέννηση, νίκη: η Θεσσαλονίκη ιδρύθηκε από τους Μακεδόνες μετά τη νίκη επί των Θεσσαλών) ή λύπη (έρχονται δεύτερες), κατά τα τελικά κεφάλαια για το δίκαιο (ευσέβεια), το καλό, το συμφέρον, το αναγκαίο. Ενδοξότερες είναι όσες πόλεις προέρχονται από αφθονία των τελικών κεφαλαίων, χρησιμότερες όσες προέρχονται από τα αναγκαία και συμφέροντα. Οι θεικές και ηρωικές αιτίες είναι μυθικές (πρέπει και να επιβεβαιωθούν), οι ανθρώπινες είναι πιθανότερες (πρέπει μόνο να εξυψωθούν).⁴⁹⁷

Τέλος παρέχονται οδηγίες για το εγκώμιο της πόλης από τα επιτεύγματα των κατοίκων της: πρώτα στη σειρά έρχονται τα πολιτεύματα (βασιλεία, αριστοκρατία, δημοκρατία, αλλά και τυραννία, ολιγαρχία και πλουτοκρατία, λαοκρατία και το μικτό πολίτευμα, που έλαβε τα καλύτερα από όλα). Αφορμή επαίνου αποτελεί το ότι μια πόλη δεν είχε συγχρόνως όλους τους τύπους πολιτευμάτων. Άριστο είναι το πολίτευμα στο οποίο η πόλη άρχεται με τη θέλησή της (δηλαδή δεν υφίσταται τυραννίδα) ή τηρεί τους νόμους. Στις επιστήμες αναφέρονται η αστρολογία, η γεωμετρία, η μουσική, η γραμματική και η φιλοσοφία. Οι τέχνες είναι ταπεινές, όσες είναι χειρωνακτικές (του χρυσοχόου, χαλκουργού, τέκτονα) ή αρμόζουσες σε ελεύθερους άνδρες. Η πόλη εγκωμιάζεται για το πλήθος και την ακρίβεια των τεχνών. Στις

⁴⁹⁷ Μένανδρος I, 46, 8 – 58, 15.

ικανότητες των κατοίκων αναφέρονται η ρητορική και ο αθλητισμός. Εξετάζεται επίσης αν η πόλη διοικείται κόσμια, ανάλογα με τον τρόπο ζωής των ανδρών και γυναικών και την αγωγή των παιδιών. Οι πράξεις των κατοίκων που προσδίδουν αίγλη και δόξα στην πόλη εξετάζονται ως προς τις αρετές και τα μέρη τους: ανδρεία, δικαιοσύνη (ευσέβεια προς τους θεούς, δικαιοπραγία προς τους ανθρώπους, οσιότης προς τους τεθνεώτες), σωφροσύνη, φρόνηση. Στην ευσέβεια ανήκει η θεοφιλότης (αγάπη από τους θεούς) και φιλοθεότης (αγάπη προς τους θεούς με λόγια, έργα ιδιωτικά ή δημόσια, σε ειρήνη ή πόλεμο: τελετές, εορτές, θυσίες, ιερά). Πρέπει να τιμώνται οι περισσότεροι ή άριστοι θεοί με τις μέγιστες ή πρώτες ή περισσότερες ή πιο αναγκαίες τιμές. Η δικαιοπραγία αφορά τους ξένους ή τους συμπολίτες. Εδώ ανήκουν και τα δίκαια και φιλόανθρωπα ήθη και οι ακριβείς και δίκαιοι νόμοι. Η οσιότης αφορά τις τιμές κατά την εκφορά των νεκρών, τα σχετικά με τα μνήματα και τους τάφους. Η σωφροσύνη είναι ιδιωτική ή δημόσια (αγωγή των παιδιών, ο γάμος, η συνοίκηση, οι συνήθειες για τα αμαρτήματα). Η ανδρεία δοκιμάζεται σε ειρήνη (σεισμούς, λιμούς, λοιμούς, ξηρασίες) και πόλεμο (προς Έλληνες ή βαρβάρους). Ο περιττός πόλεμος είναι ενδοξότερος, ο αναγκαίος δικαιότερος. Αναφέρεται και η νίκη ή ήττα. Ένδοξες πράξεις είναι αυτές που έχουν καλή αφορμή και έκβαση, αμφίβολες όσες έχουν κακή έκβαση αλλά καλή αφορμή ή το αντίθετο, άδοξες όσες έχουν κακή αφορμή και κακή έκβαση. Οι πράξεις είναι κοινές (ενδοξότερες) ή ιδιωτικές.⁴⁹⁸

Ένα επιχείρημα αποτελούν και οι τιμές στις πόλεις από βασιλείς, άρχοντες ή διακεκριμένους άνδρες.⁴⁹⁹ Τα εγκώμια είναι κοινά (όλο το χρόνο, χωρίς πρόφαση) ή αφορούν κάποια περίσταση (εορτή, πανήγυρη, αγώνα, μονομαχία).⁵⁰⁰

Στη δεύτερη πραγματεία του Μενάνδρου αναφέρεται αρχικά ο βασιλικός λόγος, του οποίου ένας από τους τόπους είναι η πατρίδα, η πόλη στην οποία γεννήθηκε ο αυτοκράτορας.⁵⁰¹ Συζητείται ακόμη το εγκώμιο της πόλης ως μέρος του *ἐπιβατηρίου λόγου*. Προσφωνείται η πατρίδα στην οποία επιστρέφει κάποιος ή άλλη πόλη στην οποία φθάνει. Στο προοίμιο πρέπει να φαίνεται ότι χαίρεται μαζί με την πόλη ή ότι πρόκειται για

⁴⁹⁸ Μένανδρος I, 58, 16 – 70, 3.

⁴⁹⁹ Μένανδρος I, 70, 10-18.

⁵⁰⁰ Μένανδρος I, 70, 25 – 74, 8.

⁵⁰¹ Pernot, *Topoi*, σ. 35.

πόλη την οποία ποθούσε να δει από παλιά.⁵⁰² Ο έπιβατήριος λόγος προς την πόλη στηρίζεται στη διάθεση και εύνοια προς αυτή, στην όψη της και τις παραδόσεις. Αναφέρονται ως παραδείγματα τα γυμναστήρια, τα θέατρα, οι ναοί και τα λιμάνια, η ακρόπολη, οι στοές. Μπορεί να επαινείται ο ιδρυτής της πόλης. Επαινείται στη συνέχεια η φύση της χώρας: θάλασσα (κατάλληλη για όσους φθάνουν, έκφραση της θάλασσας), ξηρά (πεδιάδες, ποτάμια, λιμάνια, όρη), κλίμα (υγιεινή). Ακολουθεί η θέση της πόλης (στη μέση της πόλης, στη θάλασσα, στα όρη) και η ανατροφή ή τα έθιμα (φιλανθρωπία, νομιμότητα, ομόνοια).⁵⁰³ Στις αρετές περιλαμβάνεται η δικαιοσύνη (την οποία μαρτυρούν οι περίοικοι και οι έμποροι), η σωφροσύνη (εγκράτεια, αγωγή των νέων), η φρόνηση και η ανδρεία.⁵⁰⁴ Στον επίλογο διαγράφεται το σχήμα της πόλης (στοές, ιερά, λιμάνια, ευτυχία, αφθονία, αγαθά από τη θάλασσα, ιππόδρομοι, αγώνες, λουτρά, ύδατα, άλση, ιερά, μαντεία, τεμένη, όλα όσα κοσμούν την πόλη).⁵⁰⁵ Άλλοι επιδεικτικοί λόγοι είναι η πρόσκληση προς ένα διοικητή να επισκεφθεί την πόλη επ' ευκαιρία μίας εορτής (κλητικός), ο αποχαιρετισμός στην πόλη κατά την αποχώρηση (συντακτικός) και η εκφωνούμενη από τους παραμένοντες ευχή προς τιμήν εκείνου που αναχωρεί (προπεμπτικός).⁵⁰⁶ Στον κλητικό λόγο η έκφραση της πόλης λειτουργεί ως κίνητρο που εγείρει στον ακροατή την επιθυμία άμεσης αντίληψης του θαύματος. Αν η πόλη που εγκαταλείπεται είναι ίση ή κατώτερη από εκείνη στην οποία μεταβαίνει κανείς, πρέπει ευγενικά να ειπωθεί ότι δεν είναι κατώτερη.⁵⁰⁷ Στους πολιτικούς λόγους ανήκει και ο Λόγος προς τον αυτοκράτορα υπέρ μίας πόλης θύματος φυσικής καταστροφής (πρεσβευτικός).⁵⁰⁸

Την εποχή του Μενάνδρου το επιδεικτικό είδος ως μέρος της λατρείας του αυτοκράτορα αναπτύχθηκε ακόμα περισσότερο. Η γέννηση και ανατροφή του αυτοκράτορα, τα ταξίδια και οι εκστρατείες του παρέχουν δυνατότητες εγκωμίου πόλεων. Τις δυνατότητες αυτές εκμεταλλεύτηκαν συγγραφείς συχνά ήδη στην ύστερη αρχαιότητα και

⁵⁰² Μένανδρος II, 94, 1-9.

⁵⁰³ Μένανδρος II, 102, 10 – 106, 25.

⁵⁰⁴ Μένανδρος II, 108, 8 – 110, 10.

⁵⁰⁵ Μένανδρος II, 110, 21-29.

⁵⁰⁶ Pernot, *La rhétorique*, σ. 276.

⁵⁰⁷ Pernot, *La rhétorique*, σ. 524.

⁵⁰⁸ Pernot, *La rhétorique*, σ. 277.

αργότερα στη βυζαντινή εποχή σε μεγαλύτερη συχνότητα και έκταση.⁵⁰⁹ Ο Μένανδρος, στις οδηγίες για τη σύνθεση *εγκωμίου* άρχοντα, λέει π.χ. ότι θα μπορούσε να εγκωμιαστεί η πατρίδα και η οικογένειά του.⁵¹⁰ Αυτό το στοιχείο εφαρμόζεται και σε Ομιλίες για αγίους, καθώς τα *εγκώμια* των αγίων συντάσσονταν ως εγκωμιαστικές βιογραφίες στο πλαίσιο της λατρείας τους. Η σύνδεση επομένως με την αρχαία ρητορική παράδοση είναι προφανής.

Εγκωμιαστικές εκφράσεις πόλεων στην πρώιμη βυζαντινή εποχή

Οι βυζαντινοί συγγραφείς *εγκωμιαστικών εκφράσεων* πόλεων διατήρησαν τη δομή που όρισε ο Μένανδρος και επεδείκνυαν τη λογιότητά τους με τη χρήση λογοτεχνικών θεμάτων από την παράδοση. Η έντεχνη επανάληψη σχημάτων λόγου και ιδεών, η άντληση προγενέστερων χωρίων και ρητών, οι λυρικοί τόνοι που εξέφραζαν λέξεις, μεταφορές και εικόνες δημιουργούσαν ιδιαίτερα περίτεχνο λόγο που απευθυνόταν σε ακροατές με υψηλή παιδεία και αισθητική. Στα κείμενα της πρωτοβυζαντινής εποχής η σύλληψη της πόλης μέσω συμβατικών στερεοτύπων εξέφραζε την κλασικίζουσα παιδεία των μορφωμένων. Ταυτόχρονα η χριστιανική αντίληψη της πόλης σχηματίστηκε σύμφωνα με τη θεολογική παράδοση και τη χριστιανική ιδεολογία.⁵¹¹ Ο στόχος των *εγκωμίων* αυτών, όπως και στην ελληνιστική και ρωμαϊκή περίοδο, ήταν να προσφέρουν την πνευματική απόλαυση του υψηλού λογοτεχνικού ύφους και να εκφράσουν ένα μήνυμα. Οι επιδεικτικές αυτές εκφράσεις γράφονταν για να εκφωνηθούν δημόσια με την ευκαιρία πολιτικών γεγονότων και κοινωνικών εκδηλώσεων. Συνδέονται επομένως με τα γεγονότα της εποχής και φανερώνουν το ιστορικό πλαίσιο μέσα στο οποίο δημιουργήθηκαν.⁵¹² Ενώ τέτοιες περιγραφές ακολουθούσαν ρητορικούς κανόνες που είχαν καθιερωθεί από τη ρωμαϊκή περίοδο, η πρωτοτυπία κάθε έκφρασης συνίσταται στους τρόπους με τους οποίους χρησιμοποιείται το θέμα της εγκωμιαζόμενης πόλης, στη δημιουργική

⁵⁰⁹ Fenster, *Laudes*, σ. 7–8.

⁵¹⁰ Μένανδρος II, 96, 5-10: 'ἐὰν μὲν οὖν ἔχῃς πράξεις εἰπεῖν τοῦ ἄρχοντος, ἔρεις' εἰ δὲ μὴ, περιέργως ἢ πατρίδα ἢ ἔθνος ἐκφράσεις καὶ χωρογραφήσεις τῶ λόγῳ ἀπὸ τῶν ἐπισημοτάτων καὶ θρυλουμένων περὶ τῆς χώρας ἢ τῆς πατρίδος, ... ζητήσεις δὲ καὶ τοῦ γένους πράξεις.'

⁵¹¹ Saradi, *The Byzantine City*, σ. 49.

⁵¹² Και για την ύστερη εποχή βλ. Σαράντη, *Ἐκφράσεις Τραπεζούντας*, σ. 35.

υιοθέτηση τόπων σε κάθε έργο και στη μεταφορά ρητορικών στερεοτύπων σε νέο πλαίσιο.⁵¹³ Μοτίβα της έκφρασης πόλης ενσωματώνονταν σε ποικίλα κείμενα. Η εικόνα της πόλης όπως προβάλλεται μέσα από το φυσικό περιβάλλον, την αρχιτεκτονική και τις πολιτιστικές παραδόσεις κυριαρχεί σε όλα τα λογοτεχνικά είδη της περιόδου. Είναι μέρος ρητορικών έργων, ιστορικής αφήγησης, ποιημάτων, επιγραμμάτων και αγιολογικών κειμένων. Τα μοτίβα της έκφρασης προσαρμόζονταν στα χαρακτηριστικά κάθε γραμματειακού είδους καθώς επίσης και στο προσωπικό ύφος του κάθε συγγραφέα.⁵¹⁴ Σε ορισμένα πρώιμα βυζαντινά κείμενα αναπτύσσεται το θέμα της εγκωμιαζόμενης πόλης όπως τη βλέπει ο ρήτορας. Ο συγγραφέας δηλώνει ότι παρατηρεί την πόλη. Η έμφαση αυτή δημιουργεί ζωντάνια και αίσθηση συναισθηματικής αντίδρασης και εγγύτητας, καθώς ο αφηγητής είναι αυτόπτης μάρτυρας.⁵¹⁵ Η πόλη ακμάζει και ελκύει με το κάλλος της.⁵¹⁶

Ένα παράδειγμα χριστιανικής βιογραφίας με εγκώμιο πόλης είναι ο Βίος του Κωνσταντίνου του Μεγάλου του Ευσεβίου Καισαρείας (265-340) όπου βρίσκονται πολλές εκφράσεις κατά τον αρχαίο τύπο.⁵¹⁷ Ο Ευσέβιος υπήρξε ο πρώτος εγκωμιαστής της Κωνσταντινούπολης. Επαινείται η καταστροφή των ειδωλολατρικών ιερών, τα λείψανα των οποίων στήθηκαν παντού στις αγορές ως παράδειγμα, αφ' ετέρου ο εξωραϊσμός με χριστιανικές εικόνες, λείψανα και ναούς - με τα οποία ο Κωνσταντίνος αφιέρωσε την πόλη στο Θεό των μαρτύρων - και υπέροχα έργα τέχνης από όλο τον κόσμο. Η Κωνσταντινούπολη ονομάζεται *ἐπάννυμος* ή *ἡ βασιλέως πόλις*, ενώ η Ρώμη *ἡ βασιλεύουσα*, *ἡ βασιλὶς* ή *ἡ κεφαλὴ τοῦ παντός*.⁵¹⁸

Στην ιστορική αφήγηση βρίσκουμε παρεκβάσεις για ιδρύσεις πόλεων, επαρχίες, τον πληθυσμό και τις διάσημες πόλεις τους και σύντομες εκφράσεις πόλεων. Για παράδειγμα, στο έργο του Αμμιανού Μαρκελλίνου⁵¹⁹ εισάγεται μακρά περιγραφή της Αλεξάνδρειας με αναφορές στη μυθολογική της παράδοση, τα ιστορικά γεγονότα και φημισμένα μνημεία. Η Αλεξάνδρεια εγκωμιάζεται και ως κέντρο

⁵¹³ Π.χ. Saradi, *Beholding the City*, σ. 31.

⁵¹⁴ Saradi, *The Byzantine City*, σ. 50.

⁵¹⁵ Saradi, *Beholding the City*, σ. 31.

⁵¹⁶ Saradi, *The Byzantine City*, σ. 49.

⁵¹⁷ Hohlweg, *Ekphrasis*, σ. 44.

⁵¹⁸ Fenster, *Laudes*, σ. 26-27.

⁵¹⁹ Έκδ. W. Seyfarth, *Rerum gestarum libri qui supersunt*, Λειψία 1978, XXII, 16, 7-22.

γραμμάτων. Αναγνωρίζεται επίσης ως γενέτειρα θρησκειών και της σοφίας που επηρέασε αρχαίους Έλληνες φιλοσόφους.

Η επιλογή των εγκωμιαζόμενων στοιχείων των πόλεων τονίζει την αστική αλλαγή σε κάθε ιστορική περίοδο. Σύντομες αναφορές στο μέγεθος και τον πληθυσμό, την πρώτη θέση μιας πόλης στις επαρχίες ή σε μεγάλα εδάφη ή την αρχαιότητα είναι παραδοσιακά θέματα της ιστοριογραφίας. Ορισμένες πόλεις εγκωμιάζονται για τη μεγαλοπρέπειά τους και το κάλλος τους, ένα θέμα που επαναλαμβάνεται. Ιδιαίτερος εγκωμιάζεται η Αντιόχεια.⁵²⁰

Λιβάνιος (314-394)

Το κυριότερο και γνωστότερο εγκώμιο πόλης της πρώιμης βυζαντινής εποχής είναι ο *Αντιοχικός* του Λιβανίου,⁵²¹ που εκφωνήθηκε

⁵²⁰ Saradi, *The Byzantine City*, σ. 84-85.

⁵²¹ Έκδοση: R. Foester, *Libanii Opera*, τ. I/2, Λειψία 1903, 437-535. Επιλεγμένη βιβλιογραφία: E. G. Burr, Libanius of Antioch in relation to Christians and Christianity: The Evidence of selected Letters, *Topoi*, suppl. 7 (2006), 63-76, B. Cabouret, P.-L. Gatier, C. Saliou (επιμ.), *Antioche de Syrie: Histoire, images et traces de la ville antique*, *Actes du colloque de Lyon (Octobre 2001)*, *Topoi* suppl. 5 (2004), C. Corbier, Les mots de la ville et de la cité dans l'Empire romain, *Topoi* suppl. 12 (2013), 517-542, M. Francesio, *The idea di città in Libanio*, Στουτγκάρδη 2004, B. Garstad, Pausanias of Antioch: Introduction, translation and Commentary, *Aram* 23 (2011), 669-691, L. Van Hoof, *Libanius. A Critical Introduction*, Cambridge University Press, Κέιμπριτζ 2014, P. P. Iossif, C. C. Lober, The Cult of Helios in the Seleucid East, *Topoi* 16 (2009), 19-42, A. Laury-Nuria, L'image de la fluidité dans la construction du paysage urbain d'Antioche chez Libanios: pour une poétique de «l'effet de retour», *Revue des Études tardo-antiques*, suppl. 3 (2014), 29-51, H.-I. Marrou, *Décadence romaine ou antiquité tardive? (IIIe – VIe siècle)*, Παρίσι 1977, 42-51, A. Martin, Des sources pour la topographie d'Antioche. Les *Histoires Ecclésiastiques* de la première moitié du Ve siècle, *Topoi* 17 (2011), 403-420, R. J. Penella, In Praise of Cities and Men, *Topoi* suppl. 7 (2006), 295-307, L. Petit, Zur Datierung des *Antiochikos* (Or. 11) des Libanios, στο Fatouros, Krischer, *Libanios*, 129-149, C. Saliou, Les fondations d'Antioche dans l'*Antiochikos* (Oratio XI) de Libanios, *Aram* 11/12 (1999/2000), 357-388, C. Saliou, Antioche décrite par Libanios. La rhétorique de l'espace urbain et ses enjeux au milieu du quatrième siècle, στο E. Amato (επιμ.), *Approches de la Troisième sophistique: Hommages à Jacques Schamp*, Βρυξέλλες 2006, 273-285, C. Saliou, Rhétorique et réalités: L'eau dans l'Éloge d'Antioche (Libanios, Or. XI), *Chronos* 13 (2006), 7-27, C. Saliou, Statues d'Antioche de Syrie dans la Chronographie de Malalas, στο S. Agusta-Boularot, J. Beaucamp, A.-M. Bernardi, E. Caire (επιμ.), *Recherches sur la Chronique de Jean Malalas II (actes du colloque "Malalas et l'Histoire", Aix-en-Provence, 21-22 octobre 2005)*, Παρίσι 2006, 69-95, C. Saliou, Jouir sans entraves? La notion de τρυφή dans l'Éloge d'Antioche de Libanios, στο O. Lagacherie & P.-L. Malosse (επιμ.), *Libanios, le premier humaniste: Études en hommage à Bernard Schouler. Actes du colloque de Montpellier, 18-20 mars 2010*, Αλεξάνδρεια 2011, 153-165, C. Saliou, *Les sources de l'histoire du paysage urbain d'Antioche sur l'Oronte. Actes des journées d'études des 20 et 21 septembre 2010*, Σαιν-Ντενί 2012, Saradi, Idyllic nature and urban setting, 16-19, B. Schouler, *La tradition hellénique chez Libanios*, 2 τ., Λίλ 1984, 917-922, D. Schweinfurth, *ἔκφρασις τόπων*

επ' ευκαιρία Ολυμπιακών αγώνων. Το μακροσκελέστατο αυτό κείμενο συνιστά και έκφραση, καθώς συμπεριλάμβανε λεπτομερή περιγραφή της πόλης. Ο σοφιστής τιμά την πόλη του σύμφωνα με τους κανόνες της ρητορικής και διαμορφώνει το έργο με στοιχεία του τύπου του πάτριου Λόγου.⁵²² Το εγκώμιο της πόλης ξεκινά από την ένδοξη ίδρυση και το λαμπρό παρελθόν, σύμφωνα με τον Μένανδρο. Στόχος είναι να φανεί η αντιστοιχία της δόξας του παρελθόντος με τη σύγχρονη ευημερία. Πιο ανεπτυγμένα είναι τα χωρία με αναφορές στην ίδρυση ναών, πράγμα που πρέπει να αξιολογηθεί στο χριστιανικό περιβάλλον της εποχής, δηλαδή οι ναοί προβάλλονται μόνο ως συνδεδεμένοι με την ιστορία της πόλης. Τονίζεται ότι η Αντιόχεια κατοικείται από Έλληνες και φέρει τη σφραγίδα του ελληνικού πολιτισμού.⁵²³ Επαναλαμβάνεται ο κοινός τόπος του κάλλους της πόλης.⁵²⁴ Επίσης το θέμα της παρατήρησης της πόλης επαναλαμβάνεται με ποικίλες εικόνες.⁵²⁵ Περιγράφεται η τοποθεσία και το ήπιο κλίμα. Η περιγραφή της Αντιόχειας είναι μακρά, λεπτομερής και ρεαλιστική. Ο Λιβάνιος εστιάζει στο μέγεθος της πόλης.⁵²⁶ Λεπτομερώς περιγράφονται τα κτήρια και το σχέδιο της πόλης: οδοί, κιονοστοιχίες, ναοί, λουτρά, οικίες, ιππόδρομος, θέατρο, αγορές κ.λπ. Η έμφαση αυτή υπαγορευόταν προφανώς από την προσπάθεια να διατηρηθεί η εικόνα της αρχαίας πόλης που είχε αρχίσει να αλλοιώνεται με τις αλλαγές που είχαν επέλθει στον πολιτισμό και τους θεσμούς από τον 4ο αι.⁵²⁷ Μέσα από την τοπογραφία εγκωμιάζεται η ταυτότητα της πόλης, η κοινωνική και πολιτική ζωή και τα πολιτισμικά ιδεώδη των κατοίκων. Ο τόνος είναι πανηγυρικός, καθώς διαγράφεται η εικόνα μιας ευτυχισμένης πόλης, πλούσιας σε υλικά αγαθά, ιστορικές μνήμες και παραδόσεις. Η

und έκφρασις τρόπων: *Aspekte der topographischen Ekphraseis in der griechischen Prosa der Kaiserzeit und Spätantike*, Ruprecht-Karls- Universität Heidelberg, 2005 (http://archiv.ub.uni-heidelberg.de/propylaeumdok/88/1/schweinfurth_ekphrasis_topon.pdf), E. Soler, *Le sacré et le salut à Antioche au IVe s. apr. J.-C. Pratiques festives et comportement religieux dans le processus de christianisation de la cité*, Βηρυτός 2006, J. Vanderspoel, *The Enigma of the Last Oracle, Topoi*, suppl. 7 (2006), 53-61, G. Da Silva Ventura, *Qualche riflessione sull' idea di città nell' Oratio XI di Libanio*, στο O. Lagacherie & P.-L. Malosse (επιμ.), 133-140, H.-U. Wiemer, *Vergangenheit und Gegenwart im Antiochikos des Libanios*, *Klio* 85 (2003), 442-468.

⁵²² Σαράντη, Η πόλη ως αρχιτεκτονικός χώρος.

⁵²³ Fenster, *Laudes*, σ. 47.

⁵²⁴ Saradi, *The Kallos*, σ. 40.

⁵²⁵ Saradi, *Beholding the City*, σ. 31.

⁵²⁶ Σαράντη, Η πόλη ως αρχιτεκτονικός χώρος.

⁵²⁷ Saradi, *Monuments*, σ. 181.

περιγραφή της αρχιτεκτονικής υφαίνεται με το φυσικό περιβάλλον σε ένα αρμονικό σύνολο και προσφέρει έντονη αισθητική απόλαυση. Πέρα από την τοπογραφία της κυρίως πόλης περιγράφεται το προάστιο Δάφνη. Στο σημείο αυτό η ειδυλλιακή φύση, που προκαλεί συγκίνηση στον επισκέπτη, εντάσσεται απόλυτα στο δομημένο χώρο.⁵²⁸ Ακολουθώντας τους κανόνες του εγκωμίου της πόλης, ο ρήτορας συμπεραίνει ότι η απόσταση της Αντιόχειας από τη θάλασσα επιτρέπει στους κατοίκους να απολαμβάνουν μόνο τα πλεονεκτήματα της θάλασσας. Ο ζέφυρος περιγράφεται εύγλωττα και τονίζεται η ευχαρίστηση από τη δροσερή αύρα στο ζεστό κλίμα της Μεσογείου.⁵²⁹ Το πιο ειδυλλιακό τοπίο του φυσικού περιβάλλοντος της Δάφνης συνδέεται με ναούς και θεούς. Η σχέση των ναών με τα άλση, που μαρτυρείται στην αρχαία λογοτεχνία, θεωρείται κατάλληλη για την έκφραση πόλης. Η απόλαυση και η χρησιμότητα για τους κατοίκους της πόλης προέρχονται επομένως από τη φύση και είναι ίσης σημασίας, κατά τις προδιαγραφές της αρχαίας παράδοσης και του Μενάνδρου.⁵³⁰ Αυτό θα συνεχιστεί και στην περιγραφή εκκλησιών. Η ρητορική γλώσσα και οι συχνές αναφορές σε ειδυλλιακά τοπία προσδίδουν χαρακτήρα ιδεατό.⁵³¹ Ο Αντιοχικός είναι η σημαντικότερη έκφραση πόλης της πρωτοβυζαντινής περιόδου. Αναγνώστηκε πολύ και χρησίμευσε ως υπόδειγμα στους χριστιανούς συγγραφείς, καθώς η επίδραση του Λιβανίου και του μαθητή του Αφθονίου στη βυζαντινή εποχή υπήρξε έντονη.⁵³²

Εκφράσεις πόλεων βρίσκονται στο *Θρήνο της Νικομήδειας* του Λιβανίου, στους Λόγους του Ιμέριου, ο οποίος εκθειάζει την Κωνσταντινούπολη με περίτεχνο και κλασικίζον ύφος.⁵³³ Ο Ιμέριος περιγράφει με δυνατές εικόνες τη θέση της Κωνσταντινούπολης, κυρίως τη θάλασσα. Και στα *Διονυσιακά* του Νόννου ανευρίσκονται εκφράσεις πόλεων.

Όπως αναφέρθηκε, στην ιστοριογραφία και τη χρονογραφία οι συγγραφείς εισήγαγαν σύντομες εκφράσεις πόλεων, για να διανθίσουν την αφήγησή τους και για να εγκωμιάσουν αυτοκράτορες για το

⁵²⁸ Σαράντη, Η πόλη ως αρχιτεκτονικός χώρος.

⁵²⁹ Εμφανίζεται και στην έκφραση του ναού του Αγίου Σεργίου στη Γάζα από τον Χορίκιο Γάζης, που προφανώς αντλεί από το Λόγο του Λιβανίου. Βλ. Saradi, *Idyllic nature*, σ. 18.

⁵³⁰ Saradi, *Idyllic nature*, σ. 19.

⁵³¹ Σαράντη, Η πόλη ως αρχιτεκτονικός χώρος.

⁵³² Hohlweg, *Ekphrasis*, σ. 40.

⁵³³ Saradi, *Idyllic nature*, σ. 14-15.

οικοδομικό τους έργο στις πόλεις. Σημειώνουμε τέλος ότι στη Χρονογραφία του Μαλάλα περιέχονται τα *Πάτρια* (ή μέρος από τα *Πάτρια* της Αντιόχειας και Κωνσταντινούπολης), που συνιστούν εκφράσεις των μνημείων των πόλεων συνδεδεμένες με τις παραδόσεις.

Μέση βυζαντινή εποχή

Από τα τέλη του 6ου αι. οι εκφράσεις πόλεων στην ιστοριογραφία και χρονογραφία αποτυπώνουν τις ριζικές αλλαγές που έχουν επέλθει στη δομή τους, καθώς εγκωμιάζουν το μέγεθος (για λίγες), την ισχύ των τειχών και το κάλλος των εκκλησιών. Αυτή είναι η μεσαιωνική εικόνα της πόλης. Με ελάχιστες εξαιρέσεις, οι αρχαίες πόλεις είχαν μετατραπεί σε κάστρα. Καθώς στη μέση βυζαντινή περίοδο οι πόλεις είχαν χάσει τη διοικητική και πολιτισμική αυτονομία που είχαν κατά την αρχαιότητα και την πρωτοβυζαντινή περίοδο, έπαψαν να συγγράφονται αυτόνομα εγκώμια πόλεων. Επανεμφανίζονται την ύστερη βυζαντινή εποχή. Την εξάρτηση της παραγωγής εγκωμίων πόλεων από την αυτονομία των πόλεων καταδεικνύει το γεγονός ότι την αντίστοιχη περίοδο στην Ιταλία συγγράφονται αυτοτελή εγκώμια πόλεων, του Μιλάνου και της Βερόνας, όπου προβάλλεται ο ισχυρός ρόλος του τοπικού επισκόπου. Τα εγκώμια για τη Βερόνα και το Μιλάνο είναι έμμετρα. Έχει προταθεί ότι το εγκώμιο στη Βερόνα υμνεί την επιστροφή των λειψάνων των Αγίων Firmus και Rusticus και παρέχει περιγραφή της εκκλησιαστικής τοπογραφίας της πόλης. Οι *Laudes Mediolanensis civitatis* επίσης υμνούν κατά βάση την Εκκλησία, ενώ ο βασιλιάς και ο επίσκοπος βρίσκονται επικεφαλής της κοινωνίας. Επομένως έχει προταθεί ότι αυτά τα κείμενα αποκαλύπτουν πώς η Εκκλησία προωθούσε αρχαία ιδανικά και λογοτεχνικούς τύπους για πολιτικούς λόγους.⁵³⁴ Στο Βυζάντιο όπου η κεντρική εξουσία παρέμεινε ισχυρή, τέτοιες τάσεις δε βρήκαν πρόσφορο έδαφος για να αναπτυχθούν. Μόνο σύντομες περιγραφές (εγκωμιαστικάι εκφράσεις) εισάγονται σε ποικίλα κείμενα. Σε αυτά τα κείμενα η έμφαση των εγκωμίων δίδεται στα τείχη και τους ναούς, που δείχνει σαφή μεσαιωνική προοπτική.

Η εγκωμιαστική έκφραση της Θεσσαλονίκης από τον Ιωάννη Καμινιάτη

⁵³⁴ Βλ. Saradi, *City in Hagiography*, σ. 438.

Η εκτενέστερη εγκωμιαστική έκφραση πόλης είναι της Θεσσαλονίκης από τον Ιωάννη Καμινιάτη, η αυθεντικότητα της οποίας αμφισβητήθηκε.⁵³⁵ Το θέμα ενδιαφέρει την έρευνά μας, διότι έχουμε πολλές περιγραφές της Θεσσαλονίκης στα αγιολογικά κείμενα. Το έργο του Θεσσαλονικέα κληρικού και κουβουκλεισίου χρονολογείται στην αρχή του 10ου αι., αν και η χρονολόγηση αυτή έχει αμφισβητηθεί από τον Α. Kazhdan.⁵³⁶ Ο συγγραφέας αφηγείται την κατάληψη της πόλης από τους Άραβες στις 31 Ιουλίου 904. Οι αφηγήσεις κατακτήσεων διαθέτουν τα περισσότερα τυπικά χαρακτηριστικά του εγκωμίου πόλης.⁵³⁷ Πρόκειται για έκφραση τόπου σε ιστορικό έργο, στην αρχή της *Αλώσεως*. Ο συγγραφέας κινείται από το Νότο προς τη Δύση μέσω Βορρά και Ανατολής. Αποδίδει την παρέκβαση στη νοσταλγία του για την πόλη.⁵³⁸ Σκοπός είναι να φανεί το μεγαλείο, η ασφάλεια και το κάλλος της πόλης, σε αντίθεση με την καταστροφή που αυτή υπέστη.

Η πόλη επαινείται για το μέγεθός της και ως πρώτη των Μακεδόνων. Είναι περίοπτη ως προς τα υπόλοιπα στοιχεία των πόλεων, το στοιχείο όμως που κυρίως τονίζεται είναι η ευσέβεια, λόγω του Αποστόλου Παύλου, του Αγίου Δημητρίου και των κατά καιρούς αρχιερέων της. Το λαμπρό όνομα οφείλει κυρίως η πόλη στην ορθοδοξία της. Η πόλη παρέχει ασφάλεια με τις οχυρώσεις της. Στα νότια υπάρχει ένας κόλπος, όπου σχηματίζεται λιμάνι. Ο κόλπος αποκόπτεται από τη θάλασσα με ένα στενό, το οποίο προβάλλει σαν αγκώνας και ονομάζεται Έκβολος. Εκεί σχηματίζεται και θαλάσσιο λιμάνι. Το βόρειο μέρος της πόλης είναι τραχύ και δύσβατο. Ένα μέρος του όρους προσφέρεται για την απόκρουση των εχθρικών επιθέσεων, στη συνέχεια υπάρχουν λόφοι και χαράδρες. Στα νότια και βόρεια του εκεί ευρισκόμενου υψηλού όρους απλώνονται πεδιάδες. Στα νότια του όρους και ανατολικά της πόλης υπάρχουν δένδρα, κήποι, ύδατα από πηγές και ποτάμια που καταλήγουν στη θάλασσα. Έχουν φυτευθεί αμπέλια. Στις πλαγιές του όρους υπάρχουν πολλές μονές. Στη μέση της πεδιάδας στην άλλη πλευρά του όρους υπάρχουν δύο λίμνες με πολλά και διάφορα ψάρια. Η υπόλοιπη

⁵³⁵ Βλ. Kazhdan, *Capture of Thessalonica, Ιωάννης Καμινιάτης, Ευστάθιος Θεσσαλονίκης, Ιωάννης Αναγνώστης, Χρονικά των Αλώσεων της Θεσσαλονίκης, Μετάφραση: Χ. Μέσσης, Εισαγωγή - σχόλια Ρ. Odorico, Αθήνα, 2010.*

⁵³⁶ Kazhdan, *Capture of Thessalonica, Κωνσταντακοπούλου, Βυζαντινή Θεσσαλονίκη, σ. 12.*

⁵³⁷ Saradi, *The Kallos, σ. 46.*

⁵³⁸ Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία, σ. 265.*

πεδιάδα καλλιεργείται ή παραχωρείται στα ζώα. Στα δυτικά άλλη μια πολύ ωραία πεδιάδα αρχίζει από το τείχος της Εκβολής, δεξιά αγγίζει το όρος, αριστερά συνορεύει με τη θάλασσα. Διαθέτει ύδατα, αμπέλια, δένδρα, κήπους, οικήματα κυρίως μοναχών. Από εκεί και πέρα η γη είναι κατάλληλη για καλλιέργεια, φθάνει δυτικά σε άλλα όρη, όπου έχει ιδρυθεί η πόλη Βέροια. Ενδιάμεσα βρίσκονται σλάβικα χωριά που πληρώνουν φόρο στη Θεσσαλονίκη (οι Δρουγουβίτες και οι Σαγουδάτοι) ή στους όμορους Σλάβους. Αυτό εξυπηρετεί το εμπόριο. Από τους μεγάλους ποταμούς που ξεκινούν από τη χώρα των Σλάβων ωφελείται και η Θεσσαλονίκη. Όσον αφορά το τείχος, στα νότια, στην πλευρά της θάλασσας είναι χαμηλό, πιστευόταν ότι δημιουργήθηκε κατά την εποχή της εκστρατείας του Ξέρξη εναντίον της Ελλάδας. Ωστόσο η πόλη γνώρισε πολλούς πολέμους, αλλά διέφυγε λόγω του ασφαλούς τείχους και του Αγίου Δημητρίου. Μετά τον εκχριστιανισμό των Σκυθών επήλθε ειρήνη και αναπτύχθηκε η γεωργία και το εμπόριο. Η αγορά είναι γεμάτη αυτόχθονες και ξένους, χάρη και στη λεωφόρο που οδηγεί από την Ανατολή στη Δύση. Η πόλη φρόντιζε και για τη γνώση και την ευνομία. Ο συγγραφέας τονίζει ιδιαίτερα την ενασχόληση με τη μουσική. Σημαντικότεροι από τους ναούς είναι η Αγία Σοφία, της Παναγίας και του Αγίου Δημητρίου. Εγκωμιάζονται οι ιερείς και οι αναγνώστες.⁵³⁹

Ο θεωρητικός της ρητορικής **Ιωάννης Δοξαπατρής** (δεύτερο μισό του 11ου αι.) έγραψε υπόμνημα στα *Προγυμνάσματα* του Αφθονίου (*Ρητορικές όμιλίες εις τὰ τοῦ Ἀφθονίου Προγυμνάσματα*).⁵⁴⁰ Στις Ομιλίες αυτές το *εγκώμιο* ορίζεται ως *amplificatio*, δηλαδή υπερβολή, επαύξηση των θετικών στοιχείων και μείωση των αρνητικών. Το *εγκώμιο* πόλεων περιλαμβάνει την τοποθεσία, το μέγεθος και το κάλλος της πόλης. Ουσιαστική είναι και μια ιστορική αναφορά της προέλευσης της πόλης και η περιγραφή της.

Η *έκφραση* των πόλεων των Αγίων Τόπων του **Ιωάννου Φωκά** ακολουθεί τα πρωιμότερα ρητορικά στερεότυπα.⁵⁴¹ Ο συγγραφέας, μοναχός στη μονή του Αγίου Ιωάννου στην Πάτμο, έγραψε αναφορά ενός

⁵³⁹ 3-11.

⁵⁴⁰ Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία*, σ. 143, 14, Ιωάννης Δοξαπατρής, *Ρητορικαὶ Ὀμιλίες εἰς τὰ τοῦ Ἀφθονίου Προγυμνάσματα*, έκδ. C. Walz, *Rhetores Graeci: ex codicibus florentinis, mediolanensibus, monacensibus, neapolitanis, parisiensibus, romanis, venetis, taurinensibus et vindobonensibus*, II, Όσναμπρουκ 1968.

⁵⁴¹ Saradi, *The Kallos*, σ. 45. Βλ. C. Mesis, *Littérature, voyage et politique au XIIIe siècle: L'Ekphrasis des lieux saints de Jean 'Phokas'*, *Byzsl* 69/3 suppl. (2011), 146-166.

ταξιδιού που έκανε στην Παλαιστίνη το 1177. Περιγράφει και ένα μωσαϊκό της Γέννησης που κοσμούσε το Σπήλαιο κάτω από το Ναό της Γεννήσεως στη Βηθλεέμ. Το χωρίο κατά το μεγαλύτερο μέρος αντιγράφηκε από την περιγραφή του βου αι. του ρήτορα Χορίκιου των μωσαϊκών στο ναό του Αγίου Σεργίου στη Γάζα.⁵⁴² Η ίδια πηγή χρησιμοποιήθηκε ως πρότυπο για την περιγραφή της αναπαράστασης του Ευαγγελισμού στην οικία του Ιωσήφ.⁵⁴³

Η πτώση της Θεσσαλονίκης στους Νορμανδούς το 1185 είναι το θέμα μιας έκφρασης με ιδιαίτερη μορφή του Ευσταθίου Θεσσαλονίκης.⁵⁴⁴

Ύστερη βυζαντινή εποχή

Κατά την ύστερη βυζαντινή περίοδο παρατηρείται ανανέωση του ενδιαφέροντος για την έκφραση και την εγκωμιαστική έκφραση της πόλης. Ύστερα από σιωπή αιώνων, τα εγκώμια πόλεων επανεμφανίζονται ως αυτόνομα κείμενα. Αυτό απηχεί τις ιδεολογικές και πολιτισμικές τάσεις των Παλαιολόγειων χρόνων, όπως τη στροφή προς τη γραμματεία και τη φιλοσοφία του αρχαίου κόσμου και αναπτύσσεται στο πλαίσιο της οικονομικής ευημερίας, εμπορικής άνθισης, κοινωνικής ανάπτυξης και πολιτικής ανεξαρτησίας των πόλεων. Οι επαφές με τη λατινική Δύση άνοιξαν επίσης νέους ορίζοντες, καθώς στην Ιταλία οι πόλεις-κράτη καλλιεργούσαν τα αυτοτελή εγκώμια των πόλεων.⁵⁴⁵ Η επίδραση του ανθρωπισμού στα κείμενα των Παλαιολόγειων χρόνων έχει σχολιασθεί, καθώς εκφράσεις πόλεων την εποχή αυτή σημαδεύονται από διαφορετική αίσθηση του κόσμου, πολιτικό συμβολισμό, όραμα της αυτοκρατορίας που ξανακτίστηκε και επιστροφή των ανθρωπιστών στην αρχαιότητα. Στα

⁵⁴² Περιγράφονται πουλιά - που θα μπορούσε να φανταστεί κανείς να κελαηδούν - σε φύλλωμα ακάνθου σε δοχείο. Επίσης στους τοίχους του Αγίου Στεφάνου απεικονίζεται ο Νείλος με πουλιά και καρποφόρα δένδρα. Το χωρίο παραπέμπει στο περιβόλι του μυθικού παλατιού του Αλκινόου στην ομηρική *Οδύσσεια*. Τα ώριμα φρούτα εικονίζουν τον Παράδεισο. Είναι κοινός τόπος μεταξύ των χριστιανών συγγραφέων ότι ο Παράδεισος είναι εύκρατος όλες τις εποχές: Maguire, *Earth and Ocean*, σ. 7. Ο ανατολικός τοίχος του προθαλάμου ήταν διακοσμημένος με όσα γεννά η γη και η θάλασσα: Maguire, *Earth and Ocean*, σ. 21-22.

⁵⁴³ Maguire, *Truth and Convention*, σ. 116.

⁵⁴⁴ Βλ. *Ιωάννης Καμινιάτης, Ευστάθιος Θεσσαλονίκης, Ιωάννης Αναγνώστης, Χρονικά των Αλώσεων της Θεσσαλονίκης*, Μετάφραση: Χ. Μέσσης, Εισαγωγή - σχόλια Ρ. Odorico, εκδ. Άγρα, Αθήνα, 2010.

⁵⁴⁵ Saradi, *Monuments*, σ. 179, Σαράντη, *Έκφρασις Τραπεζούντας*, σ. 33-34, Σαράντη, *Εγκώμιο εις Νίκαιαν*.

ρητορικά έργα, η φαντασία στράφηκε συχνά στην εξιδανίκευση.⁵⁴⁶ Οι λόγιοι στις περιγραφές πόλεων, αντλώντας πάντα από την πρώιμη ρητορική παράδοση, εγκωμιάζουν την ιστορία των πόλεων και τα αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά τους, καθώς και την εμπορική και πνευματική ζωή.⁵⁴⁷ Οι υστεροβυζαντινές περιγραφές απεικονίζουν μεσαιωνικές πόλεις, καθώς εστιάζουν στις οχυρώσεις και τους ναούς, ενώ το πνεύμα της Αναγέννησης εκδηλώνεται στην έμφαση στην πνευματική ζωή των πόλεων. Σε όλα αυτά τα κείμενα, παρά την προσήλωση στους κανόνες του εγκωμίου, οι ρήτορες εξέφραζαν ένα πολιτικό μήνυμα, διαφορετικό ο καθένας, ανάλογα με τις ιστορικές και πολιτικές συνθήκες στις οποίες καθένας τους έγραφε. Καθένας επιλέγει θέματα από την παράδοση στα οποία δίνει έμφαση και τα προσεγγίζει από διαφορετική σκοπιά, αναλόγως των λογοτεχνικών προτιμήσεων και του μηνύματος που ήθελε να μεταβιβάσει. Έτσι παράδοση και καινοτομία συγχωνεύονται, το υψηλό λογοτεχνικό ύφος συνδυάζεται με ποιητικούς και φιλοσοφικούς τόνους, η περιγραφή με συναισθηματικές και φανταστικές εικόνες.⁵⁴⁸

Όπως και τις προηγούμενες εποχές, σύντομες εκφράσεις εισάγονται σε κείμενα διαφόρων λογοτεχνικών ειδών, ιστορικά, αγιογραφικά, ρητορικά, επιστολές, για να κοσμήσουν το ύφος ή να ενισχύσουν την αφήγηση.⁵⁴⁹

Μετά την ανάκτηση της Κωνσταντινούπολης η πρωτεύουσα και άλλες πόλεις, όπως η Τραπεζούντα και ιδιαίτερα η Θεσσαλονίκη, τιμώνται με διεξοδικά εγκώμια. Εγκώμια πολλών πόλεων περιέχει η *Περιήγησις* του Ανδρέου Λιβαδηνού και η αφήγηση της πρεσβείας του Θωμά Μαγίστρου. Για τη Θεσσαλονίκη ας αναφερθεί ο *Συμβουλευτικός* του Νικηφόρου Χούμνου. Το έργο αυτό όπως και ο *Βυζάντιος* του Θεοδώρου Μετοχίτη φανερώνουν πόσο οι συγγραφείς συνέχιζαν να ακολουθούν τη ρητορική παράδοση.⁵⁵⁰ Ο τόπος του κάλλους εξωραΐζει την αφήγηση της τελευταίας κατάληψης της Θεσσαλονίκης του Ιωάννου

⁵⁴⁶ Saradi, *Idyllic nature*, σ. 22 και Κωνσταντακοπούλου, *Βυζαντινή Θεσσαλονίκη*, passim.

⁵⁴⁷ Σαράντη, *Ο χώρος*, σ. 12.

⁵⁴⁸ Saradi, *Monuments*, σ. 181.

⁵⁴⁹ Saradi, *Monuments*, σ. 179.

⁵⁵⁰ Fenster, *Laudes*, σ. 194-195 και υποσ. 2, 3.

Αναγνώστου και τη Μονωδία για το ίδιο γεγονός σε υψηλό ποιητικό ύφος.⁵⁵¹

Αυτοτελή εγκώμια πόλεων των Παλαιολόγειων χρόνων

α) *Ἐγκώμιον εἰς τὴν μεγαλόπολιν Νίκαιαν* του Θεοδώρου Β' Λάσκαρη (1254-1258)⁵⁵²

Εκφωνήθηκε μετά το 1252 όταν η Νίκαια νίκησε την Ἡπειρο και προ της 3ης Νοεμβρίου 1254 (θάνατος του Ιωάννη Βατάτζη), ενώπιον του αυτοκράτορα Ιωάννη Βατάτζη (1222-1254) και αυλικών. Η δομή του εγκωμίου είναι η ακόλουθη: Προοίμιο (Κεφ. 1): Η υπεροχή της Νίκαιας από κάθε άποψη, ιδιαίτερα από τη λογική παιδεία της. Κεφ. 2-7: Σύγκριση με άλλες πόλεις, ειδικά τη Βαβυλώνα και ινδικές πόλεις. Σύγκριση της Νίκαιας με την Αθήνα. Η Αθήνα δε διέθετε τη χριστιανική ευσέβεια. Εγκώμιο της Νίκαιας για την υπεροχή της στην παιδεία, ιδίως στη φιλοσοφία, ρητορική και θεολογία. Κεφ. 8-9: Νέα εισαγωγή. Κεφ. 10-12: Περιγραφή της πόλης. Στην αρχή ο ρήτορας χρησιμοποιεί την αρχαία τεχνική της περιγραφής να προσεγγίζει την πόλη από απόσταση και να εισχωρεί σε αυτή. Η βλάστηση, τα κτήρια της πόλης, ιδίως οι ναοί και οι μονές. Έμφαση στα τείχη. Η αφθονία των καρπών και της παροχής ύδατος (το ρωμαϊκό σύστημα ύδρευσης ακόμα σε χρήση). Κεφ. 13-15: Ο ρήτορας απευθύνεται στην πόλη για τον ιστορικό της ρόλο. Η Νίκαια έσωσε την αυτοκρατορία μετά την κατάληψη της Κωνσταντινούπολης από τους Λατίνους το 1204, νίκησε τους Λατίνους και κράτησε μακριά τους Τούρκους υπό τον Λάσκαρη και τον Βατάτζη. Η Νίκαια αναζωογόνησε και ενίσχυσε την αυτοκρατορία. Επίλογος (Κεφ. 16-17): Η πόλη οδηγείται από την αυτοκρατορία σαν νύφη στον αυτοκράτορα, που θα δημιουργήσει από αυτή μια νικηφόρο γενιά. Έκφραση της ευγνωμοσύνης που αισθάνεται ο Λάσκαρις προς τη Νίκαια σαν καλή τροφό.

⁵⁵¹ Saradi, *The Kallos*, σ. 46.

⁵⁵² Εκδόσεις και βιβλιογραφία: Foss, *Nicaea* (κείμενο: 132-152), A. Tartaglia, *Theodorus II Ducas Lascaris. Opuscula rhetorica*, Teubner, Λειψία 2000, L. Delabette, *Théodore II Lascaris. Éloge de Nicée, Éloge de Jean Vatatzes, édition, traduction annotée, introduction et commentaire historique*, Διδακτορική Διατριβή, Paris 4, 1997, L. Delabette, *Oublier Constantinople? L'Éloge de Nicée par Théodore II Lascaris*, στο *Les villes capitales au moyen âge. XXXVIe congrès de la SHMES, Istanbul (1er-6 juin 2005)*, Παρίσι 2006, 349-372, Saradi, *Idyllic nature*, 22-23, Saradi, *Monuments*, Σαράντη, *Εγκώμιο εις Νίκαιαν*.

Τα κεντρικά θέματα του κειμένου είναι: α) το εγκώμιο της Νίκαιας για τη δύναμή της έναντι των εχθρών και ως πρωτεύουσας της αυτοκρατορίας, όταν η Κωνσταντινούπολη έπεσε στους Λατίνους. Ο ιστορικός ρόλος της πόλης συνδέεται με τον αυτοκράτορα. Τονίζεται ιδιαίτερα ο ιστορικός ρόλος της Νίκαιας, που διέσωσε την αυτοκρατορία και το Πατριαρχείο μετά την πτώση της Κωνσταντινούπολης το 1204. Σε αρκετά σημεία ο Λάσκαρις δημιουργεί μεταφυσικές εικόνες με πολιτικό μήνυμα. Η πόλη αποκτά μεταφυσική ουσία, εξιδανικεύεται, προβάλλεται ως ιδέα και σύμβολο, περιβάλλεται με αγιότητα, καθώς είναι αυτή που διέσωσε την αυτοκρατορία και συγχρόνως προβάλλεται η θεία φύση του αυτοκράτορα, καθώς το κείμενο τελειώνει με εγκώμιο του αυτοκράτορα. β) Το εγκώμιο της Νίκαιας ως κέντρου παιδείας. Αυτό μπορεί να εξηγηθεί από τη σημασία της ανώτερης εκπαίδευσης στην Αυτοκρατορία της Νίκαιας και από τη μεγάλη μόρφωση του Θεοδώρου Β' Δούκα Λάσκαρη. Τα θέματα που πραγματεύεται ο ρήτορας διανθίζονται με μεταφορές, προσωποποιήσεις και αλληγορίες. Το ύφος είναι υψηλό ρητορικό, κλασικίζον και ιδιαίτερα επιτηδευμένο.

Στο κείμενο αυτό οι κανόνες της ρητορικής αντιστρέφονται. Η τοποθεσία και τοπογραφία της πόλης θα έπρεπε να προηγούνται και να ακολουθούν οι αξίες και τα προσόντα των κατοίκων. Παραλείπεται επίσης η περιγραφή της κοινωνίας και των κοινωνικών τάξεων με τις αξίες, τα προσόντα και τις ασχολίες τους. Αν και στους ύστερους βυζαντινούς αιώνες υπάρχει αναβίωση της μέσης τάξης και των εμπόρων που απαιτούν συμμετοχή στη διοίκηση της πόλης (κατά το πρότυπο των ιταλικών κοινοτήτων) και γνωρίζουμε από άλλες πηγές ότι υπήρχαν κοινωνικές εντάσεις, ο Λάσκαρις αποφεύγει οποιαδήποτε αναφορά σε αυτές. Ένας από τους λόγους είναι ότι είναι μονάρχης. Άλλος λόγος είναι ότι η δυναστεία των Λασκαριδών δεν είχε καλές σχέσεις με τις παλαιές αριστοκρατικές οικογένειες, αλλά ευνοούσε τις νέες. Τέλος οι Παλαιολόγοι που εκπροσωπούσαν τις παλαιές αριστοκρατικές οικογένειες ανέλαβαν την εξουσία.

Ο Λάσκαρις σκιαγραφεί την εικόνα της Νίκαιας ως πρωτεύουσας της αυτοκρατορίας, ισχυρής λόγω των τειχών της, ένδοξης και με θεϊκή ισχύ από τον αυτοκράτορα, με ιστορικό ρόλο ύψιστης σημασίας και ως κέντρου υψηλής παιδείας.

β) Ο *Νικαεύς* του Θεοδώρου Μετοχίτη⁵⁵³

Απαγγέλθηκε πιθανότατα το 1290, μετά τη μεταφορά της πρωτεύουσας από τη Νίκαια στην Κωνσταντινούπολη το 1261, όταν ο Ανδρόνικος Β΄ Παλαιολόγος (1282-1328) επισκέφθηκε την πόλη για να επιθεωρήσει τα ανατολικά σύνορα. Ο Λόγος εγράφη και εκφωνήθηκε όταν ο Μετοχίτης ήταν νέος, μόλις εικοσαετής. Ο Λόγος ήταν τόσο επιτυχής και εντυπωσίασε τον αυτοκράτορα τόσο πολύ που ο αυτοκράτορας προσέλαβε τον Μετοχίτη στην αυτοκρατορική διοίκηση, όπου έκανε λαμπρή σταδιοδρομία και έφθασε να τιμηθεί με το αξίωμα του πρωθυπουργού.

Το *εγκώμιο* έχει συγγραφεί σύμφωνα με τους κανόνες του Μενάνδρου, ενώ το ύφος είναι υψηλό και επιτηδευμένο και η γλώσσα κλασικίζουσα.

Η δομή του Λόγου είναι η ακόλουθη: Προοίμιο (Κεφ. 1-2): Η αδυναμία του συγγραφέα μπροστά σε ένα τόσο μεγάλο θέμα. Κεφ. 3: Σύντομη αναφορά στην ιστορία της πόλης. Κεφ. 4-6: Η τοποθεσία, όπου ο συγγραφέας πραγματεύεται τη σχέση της πόλης με τη θάλασσα και τα βουνά, τη λίμνη και τους ποταμούς, τα πλούσια προϊόντα της γης. Η ευχαρίστηση και τα οφέλη τονίζονται. Κεφ. 7-12: Η περιγραφή της πόλης: τα τείχη, τα κτήρια, ιδίως τα μοναστήρια, η εκκλησία, πιθανόν του Αγίου Υακίνθου και η εκκλησία του Αγίου Τρύφωνα. Κεφ. 13-15: Οι εκκλησίες οδηγούν το Μετοχίτη στο θέμα της ευσέβειας των κατοίκων και τις δύο Οικουμενικές Συνόδους που έλαβαν χώρα στη Νίκαια (η Α΄ το 325 και η Ζ΄ το 787). Κεφ. 16-18: Εγκωμιάζεται ο ιστορικός ρόλος της Νίκαιας που διέσωσε την αυτοκρατορία μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης το 1204. Επίλογος (Κεφ. 19): Εγκωμιάζεται ο αυτοκράτορας στον οποίο απευθυνόταν ο Λόγος.

Το πιο αξιοσημείωτο σημείο του Λόγου από την άποψη της ρητορικής δεινότητας και πρωτοτυπίας είναι η *εγκωμιαστική έκφραση των ναών*. Ο ναός, πιθανόν του Αγίου Υακίνθου, εγκωμιάζεται ως προς την εσωτερική του διακόσμηση – μια περιγραφή μοναδική, όπως έχει επισημανθεί, στα *εγκώμια πόλεων*. Επίσης εξαιρετικά πρωτότυπη είναι η

⁵⁵³ Εκδόσεις και βιβλιογραφία: Foss, *Nicaea* (κείμενο: 164-194), E. Mineva, Ο «Νικαεύς» του Θεοδώρου του Μετοχίτη, *Δίπτυχα* 6 (1994-1995), 307-327 (κείμενο: 314-325), Hohlweg, *Ekphrasis*, σ. 54, Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία*, σ. 267-268, Saradi, *Idyllic nature*, Saradi, *The Kallos*, Saradi, *Monuments*, Σαράντη, Η πόλη ως αρχιτεκτονικός χώρος.

περιγραφή της γύρω φύσης με τους λειμώνες και η μεταφορά της κυπαρίσσου, που καταλήγει σε εικόνες μετουσίωσης των μοναζόντων.

γ) *Βυζάντιος ἢ περὶ βασιλίδος μεγαλονπόλεως* του Θεοδώρου Μετοχίτη⁵⁵⁴

Το κορυφαίο εγκώμιο πόλης αποτελεί ο *Βυζάντιος ἢ περὶ βασιλίδος μεγαλονπόλεως* του Θεοδώρου Μετοχίτη.⁵⁵⁵ Η σύνθεσή του τοποθετείται στα 1307–1320.⁵⁵⁶ Πρόκειται για εκτενέστατο πανηγυρικό Λόγο της Κωνσταντινούπολης. Η δομή του Λόγου είναι η ακόλουθη: Προοίμιο, οι σχέσεις της Κωνσταντινούπολης με τον περιβάλλοντα χώρο,⁵⁵⁷ οι σχέσεις της πόλης προς τη ρωμαϊκή αυτοκρατορία (υποενότητες: ο σκοπός της ίδρυσης της πόλης – η ίδρυση της πόλης: η συνύπαρξη Ρωμαίων και Ελλήνων, τα οικοδομικά έργα, περίβολος των τειχών, νέα και παλαιά κτήρια, οι ναοί και η προστασία της Παναγίας, η Αγία Σοφία, η χορηγία των αγαθών της πόλης σε όλη την οικουμένη), οι σχέσεις της Κωνσταντινούπολης με τον Θεό, σύγκριση με άλλες μεγάλες πόλεις της αρχαιότητας.⁵⁵⁸

Από τον *Βυζάντιο* μπορεί να προέρχονται κάποιες ιδέες της έκφρασης του Βησσαρίωνος (η γενναιότητα των κατοίκων, η αρχαιότητα, ο πλούτος από το εμπόριο, η αιώνια νεότητα της πόλης). Η Τραπεζούντα εγκωμιάστηκε δηλαδή με τα προσόντα της Κωνσταντινούπολης.⁵⁵⁹ Ακόμη, ο Μετοχίτης συνέκρινε την Κωνσταντινούπολη με την Αθήνα ως προς την παιδεία και τις βιβλιοθήκες.⁵⁶⁰ Σκιαγραφείται ένα οικουμενικό κράτος στην κορυφή και το κέντρο του οποίου έπρεπε να δρα η

⁵⁵⁴ Εκδόσεις: Πολέμης, *Μετοχίτης*, Rougounia, *Theodore Metochites*. Βιβλιογραφία: A. Rhoby, *Theodoros Metochites' Byzantios and other city encomia of the 13th and 14th centuries*, στο (επιμ.) P. Odorico και C. Messis, *Villes de toute Beauté, L'Ekphrasis des Cités dans les littératures Byzantine et Byzantino-Slaves, Actes du colloque international, Prague, 25 – 26 novembre 2011* [Dossiers Byzantins – 12], Παρίσι 2012, σ. 81-99, P. Magdalino, *The Beauty of Antiquity in Late Byzantine Praises of Constantinople*, ό.π. 101-121.

⁵⁵⁵ Saradi, *Monuments*, σ. 180.

⁵⁵⁶ Rougounia, *Theodore Metochites*, σ. 16.

⁵⁵⁷ Οι εικόνες της θάλασσας εντυπωσιάζουν με το ρεαλισμό και τις μεταφορές μέσα από τις οποίες προβάλλεται η δύναμη και η ομορφιά της θέσης της βυζαντινής πρωτεύουσας. Παραπέμπουν στην παράδοση που δημιούργησε ο Ιμέριος για τη θέση της Κωνσταντινούπολης. Βλ. Saradi, *Idyllic nature*, σ. 15-16.

⁵⁵⁸ Πολέμης, *Μετοχίτης*, 33-38.

⁵⁵⁹ Saradi, *Monuments*, σ. 189.

⁵⁶⁰ Και στον *Παναθηναϊκό* του Αίλιου Αριστεΐδη η Αθήνα εγκωμιάζεται για τις βιβλιοθήκες της (125. 12). Βλ. Σαράντη, *Έκφρασις Τραπεζούντας*, σ. 45. Εξάλλου τη σύγκριση με την Αθήνα ορίζει ο Μένανδρος και την περιέλαβαν πλήθος συγγραφείς για την Κωνσταντινούπολη: Foss, *Nicaea*, σ. 157.

Κωνσταντινούπολη εξασφαλίζοντας την ειρήνη στην ανθρωπότητα.⁵⁶¹ Το μήνυμα του *Βυζαντίου* είναι το μεγαλείο της Κωνσταντινούπολης. Πρόκειται για την πιο ευνοημένη πόλη: στην καλύτερη τοποθεσία, μεγαλύτερη, ομορφότερη, ευγενέστερη. Η Κωνσταντινούπολη διαθέτει όλα τα στοιχεία υπεροχής της αρχαιότητας: *εὐκαιρία θέσεως και φύσεως, μέγεθος, κάλλος, χρεία, εὐγένεια, εὐσέβεια* κτλ. Απολαμβάνει όλα τα αγαθά. Είναι ανέγγιχτη από καταστροφή και παρακμή.⁵⁶²

Ο Μετοχίτης πρέπει οπωσδήποτε να είχε υπ' όψιν του τα έργα *Παναθηναϊκός, Εἰς Ῥώμην* και *Πανηγυρικὸς ἐν Κυζίκῳ περὶ τοῦ ναοῦ του Αἰλίου Ἀριστείδη*, πιθανότατα και τον *Ἄντιοχικὸν* του Λιβανίου. Ὡστόσο οι κοσμολογικές εικόνες που χρησιμοποιεῖ δίνουν μια υπερβατική διάσταση στην περιγραφή. Η σημασία της Κωνσταντινούπολης είναι συνέπεια της θέσης που ἔχει η πόλη στο σχέδιο του Θεοῦ για τον κόσμο.⁵⁶³ Παρατηρεῖται κλιμάκωση στη διάταξη των ιδεών: οι σχέσεις της πόλης με τον υλικό κόσμο, δηλαδή τους γύρω τόπους, ὕστερα σε συνάφεια με τη ρωμαϊκή αρχή, δηλαδή τους ανθρώπους της αυτοκρατορίας και τέλος οι σχέσεις με το θεϊκό κόσμο.⁵⁶⁴ Προφανώς ο συγγραφέας αναφέρεται σε θέματα που συζητούσαν εκείνη την εποχή στους κύκλους των λογίων της πρωτεύουσας.⁵⁶⁵

δ) Ομιλία του Γεωργίου Καρβώνη

Μερικές ιδέες του *Βυζαντίου* του Μετοχίτη επανεμφανίζονται σε μια Ομιλία του Γεωργίου Καρβώνη, που εγράφη μεταξύ 1329-1337, πιθανόν προ του 1333 και δε σώζεται ολόκληρη. Ο Καρβώνης εγκωμιάζει την κατάλληλη τοποθεσία της Κωνσταντινούπολης με υψηλό ρητορικό ὕφος, παρομοιώσεις και ερωτικό λεξιλόγιο, ένα σημείο που ἔχει επισημανθεί. Η εκτενής περιγραφή εστιάζει στις δύο ηπείρους, Ασία και Ευρώπη, που συνδέονται εκεί. Η περιγραφή του εδάφους τονίζει τη χρησιμότητά του, καθώς εφοδιάζει την πόλη με ὅσα χρειάζεται από τις γύρω περιοχές. Στη συνέχεια περιγράφονται ὁμορφες, ποιητικές εικόνες της ακτής, καθώς κανείς πλησιάζει στην Κωνσταντινούπολη. Μετά από μια εκτενή σύγκριση με την Παλαιά Ῥώμη στην οποία η

⁵⁶¹ Hunger, *Βυζαντινὴ Λογοτεχνία*, σ. 138.

⁵⁶² Magdalino, *Theodore Metochites*, σ. 184.

⁵⁶³ Πολέμης, *Μετοχίτης*, σ. 25.

⁵⁶⁴ Πολέμης, *Μετοχίτης*, σ. 40.

⁵⁶⁵ Πολέμης, *Μετοχίτης*, σ. 58.

Κωνσταντινούπολη κερδίζει, ο Καρβώνης επανέρχεται στην περιγραφή της φύσης σύμφωνα με το εγκώμιο της Ιταλίας από τον Διονύσιο Αλικαρνασσεά: τα λιβάδια και τη γόνιμη καλλιεργήσιμη γη, τα όρη και τις πεδιάδες, τα δάση και τους ποταμούς. Η φύση της Κωνσταντινούπολης εγκωμιάζεται με το λεξιλόγιο με το οποίο είχε εγκωμιαστεί η Ρώμη στην αρχαιότητα. Η περιγραφή της φύσης γίνεται το επιχείρημα που δείχνει ότι η Κωνσταντινούπολη συνεχίζει να είναι η πόλη που αντικατέστησε τη Ρώμη.⁵⁶⁶

ε) *Εἰς Τραπεζοῦντα* του Βησσαρίωνος (1403-1472)⁵⁶⁷

Το εγκώμιο εγράφη περί το 1436 και εκφωνήθηκε ενώπιον ακροατηρίου στην Τραπεζούντα. Συνδυάζει την εγκωμιαστική έκφραση με τον πανηγυρικό Λόγο. Είναι εκτενέστατο κείμενο, με κλασσικό λεξιλόγιο και επιτηδευμένο και υψηλό ύφος. Το διακρίνει φιλοπατρία και λατρεία για τον ελληνικό πολιτισμό και την αρχαιότητα. Διαφαίνεται θαυμασμός για τα επιτεύγματα της αρχαίας Ελλάδας και αγάπη για τον φθίνοντα ελληνισμό.⁵⁶⁸ Το εγκώμιο παρέχει περιγραφή της πόλης, της τοποθεσίας, των γνωστότερων κτηρίων, της στρατιωτικής προόδου υπό τους Κομνηνούς, της οικονομικής ζωής, αλλά αναλύει και την ιστορία της.⁵⁶⁹ Πρόκειται για εγκώμιο της πόλης από τα κατορθώματα των κατοίκων και τη λαμπρά ιστορία της, ένα θέμα του εγκωμίου που είχε ορίσει ο Μένανδρος. Η ειδυλλιακή περιγραφή και οι λυρικοί τόνοι περιορίζονται στα προάστια, όπως και στον *Αντιοχικό* του Λιβανίου (Δάφνη).⁵⁷⁰ Η έκφραση του αστικού περιβάλλοντος είναι ρεαλιστική. Τονίζονται οι αρετές των κατοίκων: φιλανθρωπία, μεγαλοψυχία, στρατιωτική ικανότητα. Δηλώνεται με έμφαση ότι η πόλη είναι ελεύθερη με το θάρρος των πολιτών και των βασιλέων. Η δομή και τα επιχειρήματα του λόγου δείχνουν ότι σκοπός του συγγραφέα ήταν να προωθήσει την προσέγγιση με τη Δύση για τη σωτηρία της αυτοκρατορίας.⁵⁷¹ Έχει υποστηριχθεί ότι ο Λόγος δομείται με βάση τον *Παναθηναϊκό* του Αίλιου Αριστεΐδη. Και στα

⁵⁶⁶ Fenster, *Laudes*, σ. 327-365, Saradi, *Idyllic nature*, σ. 31-32.

⁵⁶⁷ Έκδοση και βιβλιογραφία: Ο. Λαμψίδης, *Περί τὸ ἔγκωμιον εἰς Τραπεζοῦντα* τοῦ Βησσαρίωνος, *ΑΠ* 37 (1982), 153-184, Ο Λαμψίδης, *Ὁ ἔεις Τραπεζοῦντα* λόγος τοῦ Βησσαρίωνος, *ΑΠ* 39 (1984), 3-71.

⁵⁶⁸ Σαράντη, *Ἐκφρασις Τραπεζοῦντας*, σ. 36-37.

⁵⁶⁹ Hohlweg, *Ekphrasis*, σ. 55-56.

⁵⁷⁰ Σαράντη, *Ἡ πόλη ως ἀρχιτεκτονικὸς χώρος*.

⁵⁷¹ Saradi, *Monuments*, σ. 189.

δύο κείμενα δίνεται έμφαση στη στρατιωτική ιστορία, προβάλλονται κοινά χαρακτηριστικά (ελευθερία και φιλανθρωπία), τονίζεται η εύνοια της τύχης.⁵⁷² Την ιδέα της θείας μοίρας της Τραπεζούντας φαίνεται ότι εμπνεύστηκε ο Βησσαρίων από τον Αντιοχικό του Λιβανίου. Πρότυπα του εγκωμίου του Βησσαρίωνα υπήρξαν επίσης ο Πανηγυρικός και ο Παναθηναϊκός του Ισοκράτη. Το θέμα της θείας μοίρας συναντάται και στα Διονυσιακά του Νόννου του Πανοπολίτη (5ου αι. μ.Χ.), τα οποία φαίνεται ότι ενδιέφεραν τους υστεροβυζαντινούς λογίους. Στα Διονυσιακά οι εκφράσεις προβάλλουν εξιδανικευμένη εικόνα της πόλης που είχαν ιδρύσει οι θεοί που όρισαν και προέβλεψαν το λαμπρό τους μέλλον. Έχει υποστηριχθεί ότι την εικόνα αυτή προσπαθούν οι λόγιοι να διατηρήσουν με αρχαιότροπα λογοτεχνικά σχήματα, δημιουργώντας την ουτοπία ότι οι πόλεις θα έμεναν ανέπαφες. Στη μεταβατική αυτή περίοδο οι λόγιοι νοσταλγούσαν το λαμπρό πολιτισμικό παρελθόν.⁵⁷³

στ) *Εγκωμιαστική έκφραση της Τραπεζούντας του Ιωάννη Ευγενικού*⁵⁷⁴

Η εγκωμιαστική έκφραση της Τραπεζούντας (1444–1450) περιγράφει την τοποθεσία και τα περίχωρα της πόλης,⁵⁷⁵ το κλίμα, τη χλωρίδα και την πανίδα, τους ναούς, τα μνημεία, τα θέατρα και παρέχει μια εικόνα της ακμής της πόλης. Τονίζεται ιδιαίτερα η ασφάλεια από τα ισχυρά οχυρωματικά έργα και το κάλλος του τοπίου και των ναών.⁵⁷⁶ Ο αρχιτεκτονικός χώρος σκιαγραφείται με λιτές και σύντομες αναφορές στο τείχος με τους πύργους, τους ποταμούς με τα φαράγγια και τα ανάκτορα. Η υψηλή ακρόπολη δημιουργεί μεταφορικά μια υπερβατική εικόνα της πνευματικότητας του εσωτερικού κόσμου των κατοίκων. Τονίζεται η συμμετρία ανάμεσα στη διαμόρφωση του τοπίου και την ποιότητα των κατοίκων. Στη συνέχεια η έμφαση δίδεται σε αλληπάλληλες ειδυλλιακές εικόνες της περιβάλλουσας φύσης, της θάλασσας, των πεδιάδων και των δασών. Αυτές προβάλλονται ως το πλαίσιο των ανθρώπινων δραστηριοτήτων και επιδρούν στον ψυχισμό και τις σκέψεις του

⁵⁷² Σαράντη, *Εκφρασις Τραπεζούντας*, σ. 54.

⁵⁷³ Saradi, *Monuments*, σ. 189, Σαράντη, *Εκφρασις Τραπεζούντας*, σ. 36, 40.

⁵⁷⁴ Οδ. Λαμφίδης, *Ιωάννου Ευγενικού έκφρασις Τραπεζούντος, χρονολόγησις καί έκδοσις*, *ΑΠ* 20 (1955), 3-39.

⁵⁷⁵ Ρητορικός κανόνας όριζε η περιγραφή ενός τόπου να κατευθύνεται από την περιφέρεια προς το κέντρο: Schissel, *Garten*, σ. 11, 23.

⁵⁷⁶ Hohlweg, *Ekphrasis*, σ. 55, Saradi, *The Kallos*, σ. 45, Σαράντη, *Η πόλη ως αρχιτεκτονικός χώρος*.

συγγραφέα. Η φύση περιγράφεται παρομοίως και στις άλλες εκφράσεις του Ιωάννη Ευγενικού. Έχει σημειωθεί ότι πρόκειται για μια προτίμηση του συγγραφέα και χαρακτηρίζεται από πρωτόγνωρο αισθησιασμό, που παραπέμπει σ' έναν αναγεννησιακό τόνο.⁵⁷⁷ Πρότυπο μπορεί να αποτελεί ο Παναθηναϊκός του Αριστείδη.⁵⁷⁸

ζ) Εγκωμιαστική έκφραση της Κορίνθου του Ιωάννη Ευγενικού

Στην έκφραση της Κορίνθου (1443-1446) την πόλη κοσμεί η χριστιανική παράδοση. Στη σύντομη περιγραφή της πόλης η εξαιρετική τοποθεσία συνδέεται με την πνευματικότητα των κατοίκων και την όμορφη και εύφορη φύση. Το απόκρημνο έδαφος διαμόρφωνε την οχυρή, απόρθητη ακρόπολη που χάριζε την ελευθερία. Καθώς η ακρόπολη υψώνεται, μοιάζει να ανυψώνει την ψυχή και το πνεύμα των κατοίκων. Από την άλλη υπάρχουν τα αγαθά της γης και της θάλασσας. Τα στοιχεία του πολιτισμού, οι πυκνές οικίες και το κάλλος των ναών ημερεύουν. Αναδεικνύεται η μοναδικότητα της Κορίνθου, που εξάιρεται τέλος με τον τρόπο σχηματισμού του ονόματός της με μεταφορά από τη φύση (κόρη και άνθος).⁵⁷⁹

η) Έκφραση της κώμης Πετρίνας

Στην έκφραση της κώμης Πετρίνας, ο τόπος του κάλλους αναπτύσσεται πλήρως.⁵⁸⁰ Η κώμη, που βρισκόταν κοντά στη Σπάρτη και τα έσοδά της παραχωρήθηκαν στο συγγραφέα από το δεσπότη του Μυστρά, περιγράφεται μέσα σε ένα υπέροχο περιβάλλον, με εύφορη γη, ελιές, καρποφόρα δένδρα και αμπέλια, λιβάδια, δάση με πολλά θηράματα και πτηνά, κοιλάδες, άφθονα νερά, προσιτή θάλασσα, λίμνη.⁵⁸¹ Αναφέρεται και η εξόρυξη αλατιού. Στην αρχή το όνομά της εμπνέει το συγγραφέα να δημιουργήσει ένα λογοπαίγνιο – αναφορά στον Απόστολο Πέτρο.⁵⁸² Στην Πετρίνα υπήρχαν επίσης αρχαία ερείπια, λείψανα τείχους, πύργων, θεάτρου, αρχαίων οικημάτων και αρχαίων αγαλμάτων. Η αναφορά στις αρχαιότητες φανερώνει το ενδιαφέρον των Βυζαντινών για

⁵⁷⁷ Saradi, *Idyllic nature*, σ. 32, Σαράντη, Η πόλη ως αρχιτεκτονικός χώρος.

⁵⁷⁸ Saradi, *Idyllic nature*, σ. 35.

⁵⁷⁹ Σαράντη, Η πόλη ως αρχιτεκτονικός χώρος.

⁵⁸⁰ Saradi, *The Kallos*, σ. 45.

⁵⁸¹ Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία*, σ. 138, Σαράντη, Η πόλη ως αρχιτεκτονικός χώρος.

⁵⁸² Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία*, σ. 272.

αυτές υπό την επίδραση των Ιταλών ανθρωπιστών. Οι αλληπάλληλες εικόνες, χαρούμενες, γλαφυρές, γεμάτες ζωή, προσδιορίζουν τον τρόπο ύπαρξης και τη λειτουργία της κώμης. Η πλούσια φύση γεμίζει ηδονή τις αισθήσεις. Στο μέσο του λόφου και της κώμης υψωνόταν πύργος που εγγυάτο προστασία και γύρω τρεις ναοί. Ο μεσαιωνικός πύργος αποδίδεται γλαφυρά, με έμφαση στον ηγεμονικό χαρακτήρα της κατασκευής μέσα από παρομοιώσεις εμπνευσμένες από τη φύση. Η έκφραση κλείνει με το αποκορύφωμα της περιγραφής της φύσης. Όπως και στην περιγραφή της Τραπεζούντας, η ερημία και ησυχία του τόπου δημιουργούν τις συνθήκες για ζωή έξω από τα εγκόσμια και πνευματική ανάταση.⁵⁸³ Η περιγραφή ίσως γράφτηκε ως ευχαριστία για την παραχώρηση της κώμης στον Ευγενικό και απαγγέλθηκε κατά την αναχώρηση.⁵⁸⁴

Στις εγκωμιαστικές εκφράσεις της Κορίνθου και της Πετρίνας η φύση προβάλλεται με ποιητικό λεξιλόγιο και περιγράφεται περίτεχνα.⁵⁸⁵ Η έκφραση της Ίμβρου είναι έκφραση τόπου. Στο έργο αυτό, ο τόπος του κάλλους χρησιμοποιείται σε περιγραφές του φυσικού περιβάλλοντος του νησιού.⁵⁸⁶ Η έκφραση έχει πολλά κοινά σημεία με αυτή της Κορίνθου. Αναφέρονται επίσης η έλλειψη άγριων θηρίων και η αφθονία ορυκτού πλούτου.⁵⁸⁷ Οι περιγραφές της φύσης στις εκφράσεις του Ιωάννη Ευγενικού έχουν γενικά βουκολικό χαρακτήρα,⁵⁸⁸ σε αντίθεση με την ειδυλλιακή περιγραφή στη Δάφνη στον *Αντιοχικό* του Λιβανίου, όπου η ειδυλλιακή φύση τίθεται στο πλαίσιο του οικισμένου αστικού χώρου.⁵⁸⁹ Η στάση αυτή του Ιωάννη Ευγενικού απέναντι στη φύση ερμηνεύεται από την επίδραση του πνεύματος της Αναγέννησης, αλλά και από μια προσωπική προτίμηση, καθώς είναι γνωστό ότι ο Ευγενικός ήταν φυσιολάτρης και αγαπούσε το κυνήγι.

θ) Σύγκρισις Παλαιάς και Νέας Ρώμης του Μανουήλ Χρυσολωρά

⁵⁸³ Σαράντη, Η πόλη ως αρχιτεκτονικός χώρος.

⁵⁸⁴ Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία*, σ. 272.

⁵⁸⁵ Saradi, *Monuments*, σ. 180, Σαράντη, Η πόλη ως αρχιτεκτονικός χώρος.

⁵⁸⁶ Saradi, *The Kallos*, σ. 45.

⁵⁸⁷ Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία*, σ. 272.

⁵⁸⁸ Σαράντη, Η πόλη ως αρχιτεκτονικός χώρος.

⁵⁸⁹ Saradi, *Idyllic nature*, σ. 35-36.

Πρέπει τέλος να αναφερθεί η Σύγκρισις Παλαιάς και Νέας Ρώμης του Μανουήλ Χρυσολωρά, διότι είναι αρκετά εκτεταμένη και αποκαλύπτει πώς το πνεύμα της Αναγέννησης είχε επηρεάσει τους βυζαντινούς λογίους στην ύστερη Παλαιολόγεια εποχή. Επιστολή του Μανουήλ Χρυσολωρά στον αυτοκράτορα Ιωάννη Η΄ - σύγκριση - αντιπαραθέτει την περιγραφή της Παλαιάς και της Νέας Ρώμης.⁵⁹⁰ Συντάχθηκε το 1411, για να προβάλλει την εγγύτητα αρχαίων Ρωμαίων και Ελλήνων, όπως προέκυπτε από τις ελληνικές επιγραφές της Ρώμης, ώστε να στηριχθεί η δυνατή, αλλά και αναγκαία λόγω των κοινών καταβολών προσέγγιση των Βυζαντινών και Ιταλών. Είναι γραμμένη σε υψηλό κλασικίζον ύφος. Το πρώτο μέρος παρουσιάζει την παλαιά Ρώμη. Με θρηνητικό τόνο και απογοητευμένος ο συγγραφέας αφηγείται ότι δεν μπορεί πια κανείς να δει πολλά αρχαία οικοδομήματα. Όμως τα αρχαία ερείπια ασκούν ακόμη γοητεία. Ο Χρυσολωράς περιγράφει υδραγωγεία, ανάκτορα, λουτρά, θέατρα κ.λπ. Εστιάζει στη συνέχεια στα αρχαία αγάλματα. Η πόλη είναι γεμάτη ανδριάντες και γλυπτά αρχαίων ηρώων. Παντού υπάρχουν ίχνη των αρχαιοελληνικών μύθων και θρύλων. Για πρώτη φορά προβάλλεται τόσο έντονα και λεπτομερώς η εικόνα της πόλης με αρχαία μνημεία και ερείπια, όπως τη βλέπει ο άνθρωπος της Αναγέννησης. Το κάλλος των ερειπίων ήταν αξιοθαύμαστο. Συμβόλιζαν ένα χαμένο μακρινό πολιτισμό που ο Χρυσολωράς αναδημιουργεί συνειρμικά: σε κάθε σημείο τα μνημεία αποτύπωναν την ιστορία της αρχαίας Ρώμης και είλκυαν το βλέμμα του περαστικού. Στη συνέχεια ο Χρυσολωράς προχωράει στην περιγραφή της χριστιανικής πόλης. Η Ρώμη υμνείται ως κέντρο του χριστιανισμού, αν και κάποτε υπήρξε έδρα των διωκτών των χριστιανών. Την εικόνα συμπληρώνουν οι χριστιανικές εκκλησίες, ιδίως ο ναός των Αγίων Αποστόλων Πέτρου και Παύλου. Τονίζεται το πλήθος των λειψάνων και αγιασμάτων, ώστε οι κάτοικοι έμοιαζαν με μέρος του ουρανού. Η περιγραφή, παρά το ρεαλισμό και τον αισθησιασμό, καταλήγει στην υπέρβαση του αισθητού κόσμου, βυζαντινή αντίληψη. Έπειτα ο Χρυσολωράς περιγράφει και εγκωμιάζει την Κωνσταντινούπολη. Στη σύγκριση με τη Ρώμη, η Κωνσταντινούπολη υπερέχει ως προς το κάλλος λόγω της θέσης της και του μεγάλου και ισχυρού της τείχους. Αναφέρονται τα πλούσια σπίτια, οι ναοί, σκεπαστοί

⁵⁹⁰ Κιουσοπούλου, *Βασιλεύς ή οικονόμος*, Rhoby, *Reminiszenzen*, 98-99, Saradi, *The Kallos*, σ. 46, Σαράντη, Η πόλη ως αρχιτεκτονικός χώρος.

δρόμοι, στοές, βάσεις στηλών, οβελίσκοι, θέατρα, στρατόπεδα, τόποι συνελεύσεων, γυμνάσια, ιππόδρομοι, υδραγωγεία, δεξαμενές, λουτρά, κρήνες και πανέμορφα προάστια. Η εικόνα αυτή είναι ρεαλιστική. Στο κείμενο η εικόνα των δύο πόλεων είναι διαφορετική. Η Ρώμη ήταν το πολιτικό σύμβολο του παρελθόντος, η Κωνσταντινούπολη του παρόντος. Τα μνημεία της Κωνσταντινούπολης αποτυπώνουν την αυτοκρατορική παρουσία. Η Αγία Σοφία περιγράφεται ρητορικά. Εκφράζεται θαυμασμός για το μέγεθος και το κάλλος, ενώ δίδεται έμφαση στο θόλο. Ο Χρυσολωράς ως άνθρωπος της Αναγέννησης θαυμάζει τον νου που δημιούργησε τέτοιο αρχιτεκτονικό έργο. Ο αρχιτεκτονικός χώρος γίνεται υπερβατικός και οδηγεί σε φιλοσοφικές σκέψεις. Εξάγεται το ηθικό συμπέρασμα ότι όλα τα μεγαλεία των οικοδομημάτων, πλούτου και εξουσίας οδηγούνται σε αναπόφευκτο τέλος, μπροστά στο οποίο ο άνθρωπος αδύναμος στρέφει τη σκέψη του στο Θεό και στα δημιουργήματα που υπερέχουν των υλικών. Οι βυζαντινοί ανθρωπιστές στρέφουν πλέον την προσοχή τους στο αρχιτεκτονικό παρελθόν, το ερευνούν και προσπαθούν να το ερμηνεύσουν. Ταυτόχρονα τα αρχαία μνημεία συνδέουν την πόλη των Παλαιολόγειων χρόνων με την αρχαιοελληνική πολιτισμική ταυτότητά της.

Εκφράσεις ναών

Στα αγιολογικά κείμενα περιέχονται και εγκωμιαστικές εκφράσεις ναών. Αυτές στηρίζονται σε μια αρχαία ρητορική παράδοση που διαμορφώθηκε με χριστιανικά στοιχεία στους βυζαντινούς χρόνους. Στην περιγραφή ναού αναφέρεται ο Μένανδρος, και ο Λουκιανός (περ. 125-post 180 μ.Χ.) στο *De domo* δίνει τα αρχιτεκτονικά και αισθητικά στοιχεία του αριστοκρατικού οίκου που περιγράφονται εγκωμιαστικά, αρκετά από τα οποία αντιστοιχούν σε αυτά του ναού. Στοιχεία που χρησιμοποιούνται στις εγκωμιαστικές εκφράσεις ναών είναι το μέγεθος, το κάλλος, οι κίονες, ο γλυπτός διάκοσμος, τα πολύτιμα μάρμαρα και μέταλλα, η ποικιλία της διακόσμησης. Αυτά τα στοιχεία διατηρούνται στους χριστιανικούς χρόνους και προστίθεται η έμφαση στη συμβολική σημασία του ναού για τους χριστιανούς, στην πνευματικότητα και ιερότητα του χώρου και στα υπερβατικά του χαρακτηριστικά.

Ο Ευσέβιος Καισαρείας συμπεριέλαβε μια πανηγυρική περιγραφή

του ναού της Αναστάσεως στην Τύρο στο έργο του *Εκκλησιαστική Ιστορία*. Ο πανηγυρικός εκφωνήθηκε με αφορμή την ανοικοδόμηση το 316 ή 317 και τιμά τον επίσκοπο Παυλίνο, που είχε διευθύνει την προσπάθεια.⁵⁹¹ Εγκωμιάζονται το μέγεθος και το κάλλος και περιγράφονται διάφορα αρχιτεκτονικά στοιχεία: ο περίβολος με τα περιτειχίσματα, το πρόπυλον, οι στοές με τους κίονες, το αίθριο, οι κρήνες, οι πύλες, το θυσιαστήριο, το βαπτιστήριο, οι εξέδρες και τα κτίσματα στις πλευρές. Αναφέρονται θρόνοι, βάθρα, καθίσματα, η διακόσμηση, ιδιαίτερα της εισόδου και του δαπέδου, τα πολύτιμα υλικά κατασκευής: χρυσός, άργυρός, πολύτιμοι λίθοι, μάρμαρα, ενώ ο συγγραφέας τονίζει το φως.⁵⁹²

Ο Χορικός (6ος μ.Χ. αι.) έγραψε δύο *Εγκώμια εις Μαρκιανόν Επίσκοπον Γάζης*.⁵⁹³ Στον πρώτο Λόγο (προ του 536 μ.Χ.) περιλαμβάνεται λεπτομερής έκφραση του ναού του Αγίου Σεργίου στη Γάζα. Ο ναός διέθετε δόξα.⁵⁹⁴ Βρισκόταν στα βόρεια της πόλης, δυτικά της αγοράς και η ευπρέπεια είναι χαρακτηριστικό που διέκρινε κανείς απολαμβάνοντας από τα πρόθυρα τα προπύλαια.⁵⁹⁵ Περιγράφεται η αρχιτεκτονική: οι κίονες, η αψίδα που φέρουν, η οροφή με τις αψίδες, τα τρίγωνα, τις σφαίρες, στη συνέχεια ένας χώρος με τέσσερα μέρη, οι κίονες, οι στοές, οι εισοδοί, οι πλευρές της στέγης, η θέση του επισκόπου, η μεγάλη στοά από τα βόρεια προς τα δυτικά, ο περίστυλος χώρος με ψηφιδωτό δάπεδο στα βόρεια της μεγάλης στοάς, άλλες δύο στοές με τοίχους με ζωγραφισμένες πλάκες στις πλευρές τους. Τονίζεται η συμμετρία. Σε μία σφαίρα περιγράφεται ψηφιδωτό με χρυσό και ασήμι που απεικονίζει την Παναγία με τον νεογέννητο Χριστό και ευσεβείς ανθρώπους. Στη δεξιά άκρη εικονίζεται ο Ιουστινιανός, και ο άρχοντας Στέφανος (που μαζί με τον επίσκοπο δώρισε το ναό) κοντά στον άγιο ζητεί να γίνει δεκτό το δώρο του. Εκατέρωθεν παριστάνονται αειθαλή δένδρα (άμπελοι), αγγείο με νερό, πουλιά και πέρδικες. Κάτω από το σύνδεσμο της οροφής εικονίζονται καρποφόρα δένδρα και αετοί. Το ύψος μιμείται τον ουρανό.

⁵⁹¹ Kennedy, *Ιστορία ρητορικής*, σ. 414.

⁵⁹² Eusebius Caesariensis, *Historia ecclesiastica*, έκδ. E. Schwarz, *Eusebius Werke*, II, Λειψία 1903-1909, X, 4, 37 κεξ.

⁵⁹³ Έκδ. R. Foerster, *Choricii Gazaei Opera*, Teubner, Λειψία 1972. Βλ. και F. K. Litsas, *Choricius of Gaza: An Approach to his Work (Introduction, Translation, Commentary)*, Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο του Σικάγο, 1980.

⁵⁹⁴ 2, 1, 18-20.

⁵⁹⁵ 7, 17.

Εκτός από το χρυσό χρησιμοποιήθηκε κυανό χρώμα.⁵⁹⁶ Στη συνέχεια ο ρήτορας αναφέρεται στις πόλεις από τις οποίες προήλθαν τα πολύτιμα υλικά που χρησιμοποιήθηκαν στην κατασκευή του ναού. Διάφορες πόλεις είναι ονομαστές για κάποιο λόγο, ενώ ο ναός της Γάζας διαθέτει όλα αυτά τα στοιχεία: πολυτέλεια, πολλά ανοίγματα για τον αέρα και το φως, μέγεθος, ευρυχωρία.⁵⁹⁷ Ο Λόγος συνεχίζεται με την περιγραφή των εικόνων της οροφής. Είναι η εκτενέστερη εικονογράφηση που υπάρχει μέσα σε έκφραση εκκλησίας. Απεικονίζονται σκηνές της Καινής Διαθήκης: ο Ευαγγελισμός, η συνάντηση της Παναγίας με την Ελισάβετ, η Γέννηση του Χριστού, η Υπαπαντή, ο γάμος στην Κανά, η θεραπεία της πεθεράς του Πέτρου, η θεραπεία του παραλυτικού, η θεραπεία του δούλου του εκατόνταρχου, η ανάσταση του υιού της χήρας, η αλείψασα μύρα τον Κύριο γυναίκα, ο Ιησούς επί των υδάτων και ο Πέτρος, η θεραπεία του δαιμονιζόμενου, η θεραπεία της αιμορροσύνης, η Ανάσταση του Λαζάρου, η Μυστικός Δείπνος, ο Πόντιος Πιλάτος που νίπτει τας χείρας του, η Σταύρωση, η Ανάσταση.⁵⁹⁸ Ο ναός προκαλεί το θαυμασμό.⁵⁹⁹

Και στο δεύτερο Λόγο (μετά το 535/536, προ του 548) υπάρχει μακροσκελέστατη έκφραση χριστιανικού ναού, του ναού του Αγίου Στεφάνου. Ο ναός επαινείται για το κάλλος του αλλά και για την ταχύτητα της κατασκευής.⁶⁰⁰ Βρισκόταν αριστερά της ανατολικής πύλης της πόλης.⁶⁰¹ Περιγράφεται η αρχιτεκτονική του: οι πύργοι της εισόδου, οι στοές, οι κίονες, η διακόσμηση του ανατολικού τοίχου, οι συμμετρικές διαστάσεις, τα μάρμαρα, η αψίδα, η κωνική άνω ζώνη, το ύψος, ο γυναικωνίτης, ο συμβολισμός του Νείλου.⁶⁰² Αναφέρονται και πιθανές κρίσεις για το ναό.⁶⁰³

Αρχαίοι ρήτορες συνιστούσαν στο εγκώμιο μιας πανήγυρης να περιλαμβάνεται περιγραφή του ναού του τιμώμενου θεού σε ειδωλολατρικό περιβάλλον. Ο Χορίκιος μεταφέρει αυτόν τον ειδωλολατρικό τόπο σε χριστιανικό περιβάλλον.⁶⁰⁴ Το ύφος των

⁵⁹⁶ 7, 18 – 12, 40.

⁵⁹⁷ 12, 41 – 13, 44.

⁵⁹⁸ 14, 46 – 22, 77.

⁵⁹⁹ 23, 83, 17-18.

⁶⁰⁰ 28, 1, 6 – 3, 22.

⁶⁰¹ 35, 28, 16-19.

⁶⁰² 35, 30 – 40, 51.

⁶⁰³ 41, 52 – 42, 58.

⁶⁰⁴ Saradi, *The Byzantine City*, σ. 62.

πανηγυρικών είναι ιδιαίτερα κλασικίζον με αναφορές στην αρχαία λογοτεχνία. Τον 6ο αι. ποικίλα ρητορικά κείμενα περιγράφουν ναούς. Στα κείμενα αυτά δίνεται έμφαση στον τρόπο με τον οποίο ο παρατηρητής βλέπει το εγκωμιαζόμενο κτήριο, ώστε να οδηγείται έντεχνα ο ακροατής του λόγου στην ανάπλασή του με τη φαντασία του. Τέτοιες περιγραφές δίνουν έμφαση στο αστικό πλαίσιο εντός του οποίου βρίσκονταν οι ναοί. Στα εγκώμια του Μαρκιανού βρίσκουμε το θέμα της σύνδεσης ναού και πόλης.⁶⁰⁵

Το *Περί Κτισμάτων* του Προκοπίου Καισαρείας (περ. 500-περ. 565) είναι γραμμένο με ποικίλα ρητορικά πρότυπα και συμβάσεις.⁶⁰⁶ Η περιγραφή της οικοδομικής δραστηριότητας του Ιουστινιανού αρχίζει από το κέντρο της αυτοκρατορίας, την Κωνσταντινούπολη, στην οποία αφιερώνεται το πρώτο Βιβλίο. Πρώτη περιγράφεται εγκωμιαστικά η Αγία Σοφία.⁶⁰⁷ Περιγράφονται εκτενώς ο σχεδιασμός, η οικοδόμηση και η αποπεράτωση.⁶⁰⁸ Ο ναός κυριαρχεί στο αστικό τοπίο.⁶⁰⁹ Συμπεραίνεται ότι κτίσθηκε με θεϊκή επίδραση.⁶¹⁰ Αποδίδεται η πολυσημία των αντιλήψεων του χώρου του ναού, καθώς η θεολογική παράδοση συνδυάζεται με ρητορικά θέματα και αισθητικές αντιλήψεις της εποχής. Η Αγία Σοφία εγκωμιάζεται για το κάλλος και το μέγεθός της, στοιχεία τα οποία είχαν οριστεί από παλαιά ως συστατικά του εγκωμίου. Δηλώνεται η υπερφυσική εντύπωση που δημιουργεί η αρχιτεκτονική του ναού καθώς παραπέμπει αλληγορικά στο ουράνιο ύψος. Με περίτεχνες περιγραφές των αρχιτεκτονικών μερών και εκφράσεις θαυμασμού για την αισθητική

⁶⁰⁵ Saradi, *Beholding the City*, σ. 33-34.

⁶⁰⁶ Saradi, *The Byzantine City*, σ. 72.

⁶⁰⁷ Έκδοση: *Procopii Caesariensis opera omnia*, τ. IV, έκδ. J. Haury, Λειψία 1964, 8-15, α'. Ενδεικτική βιβλιογραφία για την αισθητική εμπειρία της Αγίας Σοφίας: A. Cutler, *Structure and Aesthetic at Hagia Sophia in Constantinople*, *The Journal of Aesthetics and Art Criticism* 25 (1966), 27-35, J. Elsner, *The Rhetoric of Buildings in the De Aedificiis of Procopius*, στο L. James, *Art and Text in Byzantine Culture*, Κέιμπριτζ 2007, 33-57, V. Hoffmann (επιμ.), *Die Hagia Sophia in Istanbul: Bilder aus sechs Jahrhunderten und Gaspare Fossatis Restaurierung der Jahre 1847-49*, Βέρνη 1999, P. Pentcheva, *The Sensual Icon: Space, Ritual and the Senses in Byzantium*, University Park, Πενσυλβάνια 2010, P. Pentcheva, *Hagia Sophia and Multisensory Aesthetics*, *Gesta* 50/2 (2011), 93-111, N. Schibille, *Hagia Sophia and the Byzantine Aesthetic Experience*, Φάργναμ, Σάρρεϋ & Μπέρλινγκτον 2014 (με προγενέστερη βιβλιογραφία), R. Webb, *The Aesthetics of Sacred Space: Narrative, Metaphor and Motion in Ekphrasis of Church Buildings*, *DOP* 53 (1999), σ. 59-74.

⁶⁰⁸ Fenster, *Laudes*, σ. 83.

⁶⁰⁹ Αυτό το ρητορικό θέμα τεκμηριώνεται σε αρχαιολογικά ευρήματα: Saradi, *Beholding the City*, σ. 34-36.

⁶¹⁰ Σαράντη, *Η πόλη ως αρχιτεκτονικός χώρος*.

εντύπωση που προκαλούν δημιουργείται μια εικόνα πέρα από τα ανθρώπινα μέτρα και η εντύπωση ότι ο χώρος φωτιζόταν από εσωτερικό φως. Η περιγραφή των αψίδων, κιόνων, πεσσών και ημικυκλίων απαντάται και σε περιγραφές ειδωλολατρικών ναών. Ο Προκόπιος όμως στο σύνολό της δίνει μια υπερβατική εικόνα του ναού με χριστιανικό χαρακτήρα. Με τον τεράστιο θόλο, που σαν χρυσή σφαίρα αιωρείται από τον ουρανό και καλύπτει το χώρο, ο ναός μοιάζει μετέωρος. Η αστραφτερή διακόσμηση με χρυσό στον τρούλο, οι ανταύγειες των λίθων προβάλλουν ένα μυστικό συμβολισμό του μεγαλειώδους που αρμόζει στο χώρο του υψίστου βασιλέως. Ο νους υψώνεται προς τον Θεό με την αίσθηση ότι ο Θεός είναι μέσα στο ναό. Διαμορφώνεται μια αιθέρια εικόνα του ναού και μια αίσθηση εξαΰλωσης, καθώς μέσα από τέτοιες ρητορικές εικόνες επιτυγχάνεται η επαφή του ορατού και γήινου με το αόρατο και ουράνιο. Με τους ρευστούς χώρους που δημιουργούν οι καμπύλες των τόξων και αψίδων και τα περίπλοκα σχήματα απαλείφεται η διάκριση νοητού και αισθητού.⁶¹¹

Στην ποιητική έκφραση της Αγίας Σοφίας στην Κωνσταντινούπολη του Παύλου Σιλεντιάριου⁶¹² επ' ευκαιρία των εγκαινίων του ναού το 562 περιέχεται και έκφραση του άμβωνα.⁶¹³ Η γλώσσα και το μέτρο ανήκουν στο έπος. Η ποιητική έκφραση αποτελείται από τρία τμήματα σε εξάμετρο, των οποίων προηγείται ιαμβικός πρόλογος. Την περιγραφή του ναού πλαισιώνουν πανηγυρικός του αυτοκράτορα Ιουστινιανού και του Πατριάρχη Ευτυχίου. Υμνείται η πόλη, οι προστάτες και η πανήγυρη.⁶¹⁴ Πρόκειται για την πιο επιτυχημένη αρχιτεκτονική έκφραση, που μας δίνει τα περισσότερα στοιχεία για τις περιστάσεις δημιουργίας της.⁶¹⁵ Γίνεται λόγος για τις κόγχες, όπου σχηματίζονται θέσεις για τους ιερείς και τους ψάλτες. Η Αίγυπτος και η Θεσσαλία αναφέρονται ως τόποι προέλευσης των μαρμάρων, όπως και άλλοι στη συνέχεια (Κάρυστος, Φρυγία,

⁶¹¹ Σαράντη, Ο χώρος, σ. 25-27.

⁶¹² Έκδοση: Friedländer, *Kunstbeschreibungen*. Βλ. ενδεικτικά: P. Bell, *Three Political Voices from the Age of Justinian: Agapetus, Advice to the Emperor, Dialogue on Political Science, Paul the Silentiary, Description of Hagia Sophia*, Λίβερπουλ 2009, 189-212, *Art and Text in Byzantine Culture*, επιμ. L. James, Κέιμπριτζ 2007, Macrides - Magdalino, *Silentiary, Mango, The Art of the Byzantine Empire*, M. Whitby, *The Occasion of Paul the Silentiary's Ekphrasis of S. Sophia*, *Classical Quarterly* 35 (1985), 215-228.

⁶¹³ Σαράντη, Ο χώρος, σ. 27, Hohlweg, *Ekphrasis*, σ. 50.

⁶¹⁴ Macrides - Magdalino, *Silentiary*, σ. 53-55.

⁶¹⁵ Macrides - Magdalino, *Silentiary*, σ. 78.

Λακωνία, Ιασός, Καρία, Λυδία, Νουμιδία της Λιβύης, Κελτίς). Έτσι υπενθυμίζεται στο ακροατήριο η επίπονη διαδικασία εξόρυξης και μεταφοράς στην Κωνσταντινούπολη. Η συγκέντρωση των λαμπρών μαρμάρων πιστώνεται στον Ιουστινιανό. Η παρουσία των κίωνων στο ναό θεωρείται απόδειξη της έκτασης της επικράτειάς του.⁶¹⁶ Πληροφορούμαστε επίσης ότι το φως μπαίνει ανατολικά από πέντε παράθυρα. Δυτικά οι πύλες του ναού είναι επτά. Η σφαίρα διακοσμείται με ψηφιδωτό σταυρό. Στο κάτω μέρος της υπάρχουν σαράντα παράθυρα. Η κατασκευή των αψίδων και της κάλυψής τους είναι από πλίνθους. Πάνω από τις αψίδες ανατολικά και δυτικά δεν υπάρχει παρά αέρας, ενώ νότια και βόρεια τοίχος με οκτώ παράθυρα. Κίονες διακρίνουν το μέσο του ναού από τη γειτονική αίθουσα, στη μέση της οποίας υπάρχουν άλλοι τέσσερις κίονες. Μια πύλη βόρεια οδηγεί στο βαπτιστήριο.⁶¹⁷ Νότια σχηματίζεται χώρος για τον αυτοκράτορα. Η μία από τις τέσσερις αίθουσες της αυλής δυτικά συνδέεται με το ναό. Στη μέση της αυλής βρίσκεται η φιάλη από την οποία αντλεί ύδωρ ο λαός κατά την εορτή του Ιανουαρίου.⁶¹⁸ Οι τοίχοι αστράφτουν. Αναφέρονται διάφορες παραστάσεις από το φυτικό και ζωικό κόσμο. Στο θυσιαστήριο χρησιμοποιήθηκε άργυρος σε μεγάλο βαθμό, ακόμη και στην κάλυψη κίωνων. Σε πλάκες στη μέση του ιερού έχει χαραχτεί γράμμα που συνδυάζει τα ονόματα των βασιλέων, σαν ασπίδα με το σταυρό στη μέση. Τρεις θύρες ανοίγονται για τους ιερείς, μία σε κάθε πλευρά. Η Αγία Τράπεζα είναι χρυσή και το αρτοφόριο αργυρό. Η αναφορά στη χρήση λαμπρών και πολύτιμων υλικών, ιδίως χρυσού, αργύρου και χαρακτηριστικών πολύχρωμων μαρμάρων, προσαρμόζεται στις συμβάσεις της αρχαίας λογοτεχνικής παράδοσης.⁶¹⁹ Περιγράφονται επίσης οι παραστάσεις των καλυμμάτων. Τέλος αναλυτικά ο νυχτερινός φωτισμός.

Από τους μέσους βυζαντινούς χρόνους γνωρίζουμε αρκετές εκφράσεις εκκλησιών και ως αυτόνομα κείμενα και ενσωματωμένες μέσα σε άλλες αφηγήσεις. Σε αντίθεση με τις εκφράσεις πόλης, οι οποίες, όπως είδαμε, απλοποιούνται και μειώνονται δραματικά, οι εκφράσεις εκκλησιών πολλαπλασιάζονται και διευρύνονται σε έκταση και

⁶¹⁶ Webb, *Aesthetics*, σ. 70-71.

⁶¹⁷ Mango, *The Art of the Byzantine Empire*, σ. 84.

⁶¹⁸ Friedländer, *Kunstbeschreibungen*, σ. 283.

⁶¹⁹ Macrides - Magdalino, *Silentiary*, σ. 50.

εμπλουτίζονται σε ποικιλία περιτεχνων σχημάτων λόγου.

Ο Φώτιος (810/820-893) έγραψε διεξοδική έκφραση του μεσοβυζαντινού ναού της Θεοτόκου του Φάρου στο χώρο των ανακτόρων. Στην περιγραφή ακολουθείται η κατεύθυνση από έξω προς τα μέσα κι από πάνω προς τα κάτω. Η ρητορική δεινότητα του Φωτίου οδηγούσε τον ακροατή να συνειδητοποιήσει το αισθητικό βίωμα που υπέβαλλε ο χώρος. Η Δέκατη Ομιλία του Φωτίου φέρει τον τίτλο 'Τοῦ αὐτοῦ ἀγιωτάτου Φωτίου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, ὀμιλία ῥηθεῖσα ὡς ἐν ἐκφράσει τοῦ ἐν τοῖς βασιλείοις περιωνύμου ναοῦ.'⁶²⁰ Η Ομιλία εκφωνήθηκε στα εγκαίνια από τον Μιχαήλ Γ' (842-867), πιθανόν το 864,⁶²¹ μετά τη 12η Απριλίου και πριν το τέλος του έτους.⁶²² Η περιγραφή του ναού αρχίζει με τη διευκρίνιση ότι πρόκειται για ναό της Παναγίας. Αρχίζει στο αίθριο, όπου προσηλώνεται κανείς από το θέαμα. Μπαίνοντας στο ναό, ο θεατής είναι σαν στον ουρανό, οι αισθήσεις του καταπλήσσονται, καθώς κινείται προς όλες τις κατευθύνσεις, για να αντιληφθεί το ποικίλο θέαμα. Ο Φώτιος μετά προσφέρει μερικές λεπτομέρειες του θεάματος: τα χρυσά μωσαϊκά, τα κιονόκρανα και κορνίζες διακοσμημένες με χρυσό, την Αγία Τράπεζα, λαμπερές λευκές μαρμάρινες πλάκες, τα διακοσμημένα με χρυσό δάπεδα, ασημένια διακόσμηση.⁶²³ Εικόνα του Χριστού βρίσκεται στην οροφή, στο κέντρο του τρούλου. Μάλλον ήταν ολόκληρη καθιστή μορφή. Στα κοίλα τμήματα του ημισφαιρίου έχει διαμορφωθεί πλήθος αγγέλων. Η αψίδα που υψώνεται από το θυσιαστήριο αστράπτει με τη μορφή της Παρθένου του τύπου της Βλαχερνίτισσας. Ολόκληρο το ναό εξωραΐζουν εικόνες μαρτύρων, αποστόλων, προφητών και πατριαρχών. Η διακόσμηση του ναού αποτελούνταν από ξεχωριστές μορφές σε ιεραρχική τάξη.⁶²⁴

Δύο Ομιλίες του Λέοντος ΣΤ' (866–912), οι 31 και 37⁶²⁵ εγράφησαν με αφορμή εγκαίνια ναών: ενός μοναστηριακού ναού που ιδρύθηκε από τον Πατριάρχη Αντώνιο Β' Καυλέα και ενός ναού στην Κωνσταντινούπολη

⁶²⁰ Φωτίου Όμιλίες, έκδ. Β. Λαούρδα, *Ελληνικά*, Παράρτημα 12, 1959, σ. 99.

⁶²¹ Mango, *Photius*, σ. 177.

⁶²² Mango, *Photius*, σ. 180.

⁶²³ L. James, Art and Lies: Text, image and imagination in the medieval world, στο *Icon & Word: The Power of Images in Byzantium*, επιμ. Α. Eastmond και L. James, σ. 62-63.

⁶²⁴ Hohlweg, *Ekphrasis*, σ. 71, Mango, *Photius*, σ. 182-183.

⁶²⁵ T. Antonopoulou, *The Homilies of the Emperor Leo VI*, *The Medieval Mediterranean*, Brill Λέιντεν, Νέα Υόρκη και Κολωνία 1997, σ. 273.

που δώρισε ο πεθερός του Στυλιανός Ζαούτζης.⁶²⁶ Περιέχονται διεξοδικές εκφράσεις, όπως ενός μωσαϊκού στη μονή Καυλέα.⁶²⁷ Ο αυτοκράτορας αναφέρεται επίσης στη διακόσμηση του ναού που ιδρύθηκε στο τέλος του αιώνα από τον Ζαούτζη. Η περιγραφή ενός μωσαϊκού απηχεί εκείνη του Χορικού.⁶²⁸

Οι Φώτιος και Λέων ΣΤ' επικεντρώνονται στα πολύτιμα και σπάνια υλικά και στο εικονογραφικό πρόγραμμα της οροφής. Επιμένουν ότι ο ναός είναι υλική εκδήλωση άυλου κάλλους. Η περιγραφή είναι σύντομη και επιλεκτική, αλλά ενσωματώνει μυστικιστική ερμηνεία της δομής του ναού.⁶²⁹

Κατά τη μέση εποχή μεγάλης αξίας πηγή για την ιστορία της τέχνης είναι η ποιητική έκφραση (σε ιαμβικούς στίχους) του ναού των Αγίων Αποστόλων στην Κωνσταντινούπολη που συνεγράφη μεταξύ 931 και 944 από τον Κωνσταντίνο Ρόδιο (10ος αι.).⁶³⁰ Απευθύνεται στον Κωνσταντίνο Πορφυρογέννητο. Αρχίζει με περιγραφή των επτά θαυμάτων της Κωνσταντινουπόλεως και εστιάζει στην αρχιτεκτονική του ναού. Τονίζει την εικονική διακόσμηση. Περιέχει κι άλλα σημαντικά στοιχεία, όπως το αστικό περιβάλλον, τα διαφορετικά μάρμαρα.⁶³¹

Η έκφραση της Αγίας Σοφίας στην Κωνσταντινούπολη από τον Μιχαήλ που ήταν μαΐστωρ τῶν ῥητόρων και οἰκουμενικὸς διδάσκαλος συντάχθηκε ἐπ' ευκαιρία της επετείου της ανακαίνισης του ναού από τον Ιουστινιανό (562).⁶³² Εγράφη περί το 1150 και εκφωνήθηκε στις 23 Δεκεμβρίου. Η έκφραση έχει ενσωματώσει την αρχιτεκτονική θεωρία.⁶³³ Αρχίζει με την περιγραφή του περιβάλλοντος, της πηγής δυτικά και του πρόδομου. Πλήθος εντυπώσεων καταλαμβάνει τον επισκέπτη. Στο σύνολό του ο ναός δίνει την εντύπωση ότι είναι μια απομίμηση του ουρανού με τις ομόκεντρες σφαίρες και τα τόξα που συμβολίζουν τα τέσσερα στοιχεία. Οι κίονες παρουσιάζονται προσωποποιημένοι. Οι τρούλοι παριστάνουν ομοίωμα του κόσμου. Η επένδυση των τοίχων με

⁶²⁶ Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία*, σ. 278.

⁶²⁷ Maguire, *Truth and Convention*, σ. 134.

⁶²⁸ Maguire, *Truth and Convention*, σ. 129.

⁶²⁹ Macrides - Magdalino, *Silentiary*, σ. 79.

⁶³⁰ Το κτήριο αυτό του Ιουστινιανού είχε περιγράψει σύντομα και ο Προκόπιος, πριν το 560: Maguire, *Truth and Convention*, σ. 122.

⁶³¹ Macrides - Magdalino, *Silentiary*, σ. 80.

⁶³² Hohlweg, *Ekphrasis*, σ. 53.

⁶³³ Macrides - Magdalino, *Silentiary*, σ. 53.

λαμπερά μωσαϊκά και μάρμαρα προκαλεί θαυμασμό. Η έκφραση του δαπέδου διατυπώνεται ως μεταφορά με θάλασσα που προσομοιάζουν τα νερά των μαρμάρινων πλακών. Με αλληγορική γλώσσα περιγράφεται η αψίδα, το σύνθρονο, ο σολέας, ο άμβωνας. Αναφέρεται και η διακόσμηση της αψίδας και του αρτοφορίου, το δισκοπότηρο.

Ενώ ο Μένανδρος όρισε ως αρχιτεκτονικά στοιχεία του ναού που έπρεπε να εγκωμιάζονται το ύψος, το μέγεθος, την αρμονία των μερών, την ομορφιά και αρμονία των λίθων και τη λαμπρότητα των μαρμάρων,⁶³⁴ οι χριστιανικές περιγραφές εκκλησιών τονίζουν, αντί για την αρμονία, την ποικιλία της διακόσμησης και την πνευματικότητα του κτηρίου. Έχει παρατηρηθεί ότι πρόκειται για μια τάση που χαρακτηρίζει και άλλες όψεις του πολιτισμού της ύστερης αρχαιότητας. Η πνευματικότητα και η υπερβατικότητα του ναού τονίζεται αρχικά από τον Προκόπιο στην έκφραση της Αγίας Σοφίας. Στη μέση βυζαντινή εποχή, μάλιστα, οι λογοτεχνικές περιγραφές ναών τονίζουν όλο και περισσότερο την πνευματικότητα του χώρου και τη θεολογική του διάσταση. Έτσι, π.χ., ο ναός είναι απομίμηση του ουρανού και της γης στο ποίημα του Ιωάννου Γεωμέτρου για το ναό του Στουδίου. Ο εσωτερικός χώρος συμβολίζει τον ουρανό, η επιφάνεια των λίθων μοιάζει με ήρεμη θάλασσα, η λαμπρότητα των κιόνων παρομοιάζεται με ρυάκια χιονιού, η κόγχη με το χρυσό μωσαϊκό απεικονίζει το νοητό άνω κόσμο. Λυρικοί τόνοι και ποιητικές εικόνες αποδίδουν την απεικόνιση του σύμπαντος στο χώρο του ναού, ενώ η έμφαση στο μεταφυσικό συμβολισμό του φωτός εκφράζει το θείο και νοητό κόσμο. Η υπερβατικότητα του ναού βιώνεται από τον πιστό από την είσοδο, όπου αυτός αντικρίζει τα φώτα και προχωρώντας μετατρέπεται σε έμψυχο ναό.⁶³⁵

Η εκτενής περιγραφή του ναού των Αγίων Αποστόλων του Νικολάου Μεσαρίτη (1163/1164-post 1224) εγράφη μεταξύ 1198 και 1203.⁶³⁶ Ο συγγραφέας αρχίζει από τη θέση και τη γύρω περιοχή (θέα από τις στοές και τη σκεπή), τα λουτρά και τη συνορεύουσα πατριαρχική σχολή.⁶³⁷

⁶³⁴ Σαράντη, Ο χώρος, σ. 27.

⁶³⁵ Σαράντη, Ο χώρος, σ. 30.

⁶³⁶ Hohlweg, Ekphrasis, σ. 53-54.

⁶³⁷ Στον περίβολο διδάσκονταν η γραμματική (ανατολικά), μουσική (δυτικά) και αριθμητική (trivium), οι ανώτερες σπουδές (quadrivium, αναφέρονται στο τέλος της έκφρασης) στον πρόναο. Βλ. G. Downey, Nikolaos Mesarites: Description of the Church of the Holy Apostles at Constantinople, *Transactions of the American Philosophical Society* 47 (1957), σ. 865.

Η περιγραφή της τοποθεσίας γύρω από το ναό έχει ως πηγή την περιγραφή του περίφημου ειδωλολατρικού ναού στη Δάφνη από το Λιβάνιο στον *Αντιοχικό*.⁶³⁸ Μετά από την αρχιτεκτονική, εγκωμιάζεται η πλούσια ψηφιδωτή διακόσμηση.⁶³⁹ Περιγράφεται μωσαϊκό με τους Αποστόλους καθ' οδόν προς τη Γαλιλαία μετά την Ανάσταση, με τη Γέννηση, με το Χριστό να βαδίζει πάνω στα ύδατα και να σώζει τον Πέτρο από την απειλητική θάλασσα που αναπαρίσταται ζωηρά.⁶⁴⁰ Αναφέρονται τα μωσαϊκά του Κωνσταντίνου και του Ιουστινιανού και οι τάφοι των αυτοκρατόρων και το αίθριο.⁶⁴¹ Τονίζεται πώς ο πιστός προσλαμβάνει την υπερβατή έννοια του ναού: η εικόνα που γίνεται αισθητή με τους οφθαλμούς προσλαμβάνεται από τους νοητούς οφθαλμούς και έτσι γίνονται αντιληπτά από το νου τα τελειότερα και υψηλά. Πρόκειται για την εκτενέστερη και λεπτομερέστερη έκφραση της μετά την εικονομαχία περιόδου.⁶⁴²

Κατά την ύστερη εποχή στα ποιήματα *Δοξολογία εις θεόν και περι τῶν καθ' αὐτόν και τῆς μονῆς τῆς Χώρας και Εἰς τὴν Θεοτόκον και περι τῆς μονῆς ἔτι τῆς Χώρας* ο Θεόδωρος Μετοχίτης περιγράφει τη διακόσμηση της μονῆς Χώρας στην Κωνσταντινούπολη.⁶⁴³ Ο Θεόδωρος Πεδιάσιμος (μέσα 14ου αι.) έγραψε έκφραση της Μητρόπολης Σερρών. Αναφέρονται η αυλή με πηγάδι, το αίθριο, το περιστύλιο, τα σκαλοπάτια που οδηγούν στην είσοδο, οι κίονες, οι διάδρομοι, ο επισκοπικός θρόνος με γλυπτό διάκοσμο, ένας οικίσκος που χωρίζεται με κιγκλίδωμα και έχει προπύλαιο και αργυρές εικόνες των Αγίων Θεοδώρων, ο άμβωνας, το Άγιο Βήμα, τα μωσαϊκά, δύο παρεκκλήσια, οι πύλες, η οροφή, ενώ τονίζονται ο φωτισμός και το κάλλος του ναού.⁶⁴⁴

⁶³⁸ Littlewood, σ. 145.

⁶³⁹ Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία*, σ. 277.

⁶⁴⁰ Maguire, *Truth and Convention*, σ. 135-137.

⁶⁴¹ Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία*, σ. 278.

⁶⁴² Maguire, *Truth and Convention*, σ. 121.

⁶⁴³ Hohlweg, σ. 54-55. Έκδοση: M. Treu, *Dichtungen des Gross-Logotheten Theodoros Metochites*, Πότσνταμ 1985.

⁶⁴⁴ P. Odorico, *L'ekphrasis de la metropole de Serrès et les miracles des saints Theodore par Theodore Pediasimos*, στο (επιμ.) Β. Πέννα, *Ναός περικαλλής. Ψηφίδες ιστορίας και ταυτότητας του Ιερού Ναού των Αγίων Θεοδώρων Σερρών*, Σέρρες 2013, 125-164, Χάρης Μεσσής, *Νεοελληνική μετάφραση στον Πεδιάσιμο*, ό.π., 155-164.

Εκφράσεις έργων τέχνης

Από τα άλλα είδη εκφράσεων μας ενδιαφέρουν αυτές των έργων τέχνης, διότι στα αγιολογικά κείμενα της ύστερης βυζαντινής εποχής περιλαμβάνονται εκφράσεις εικόνων. Η παράδοση της έκφρασης ως ρητορικής περιγραφής έργου τέχνης βασίζεται στα πεζά έργα του Φιλοστράτου του Πρεσβυτέρου (2ος-3ος αι. μ.Χ.), του εγγονού του Φιλοστράτου του Νεωτέρου (περί το 300 μ.Χ.) και του Καλλιστράτου (τέλος 3ου αι.). Στις *Εικόνες* του Φιλοστράτου του Πρεσβυτέρου περιγράφονται εξήντα περίπου πίνακες συλλογής στη Νάπολη.⁶⁴⁵ Στην περιγραφή απαντάται μεγάλος αριθμός τόπων που είναι παραλλαγές του θέματος του ρεαλισμού του έργου τέχνης.⁶⁴⁶ Οι σκηνές περιγράφονται για την ιστορία που απεικονίζουν και για το συναίσθημα που εκφράζουν.⁶⁴⁷ Ο θεατής πρέπει να εσωτερικεύσει την εικόνα.⁶⁴⁸ Οι *Εικόνες* του κορυφαίου αυτού συγγραφέα αρχίζουν με εγκώμιο της ζωγραφικής ως καλλιτεχνικού μέσου ισότιμου με την ποίηση, συνεχίζουν με ζητήματα γλυπτικής και τελειώνουν με επεξήγηση του αφηγηματικού πλαισίου. Οι *Εικόνες* διαβάστηκαν πολύ από τους Βυζαντινούς και υπήρξαν αντικείμενο μίμησης έως την ύστερη εποχή.⁶⁴⁹ Ο Φιλόστρατος ο Νεότερος έγραψε περιγραφές πινάκων (*Εικόνες*) όμοιες με εκείνες του παππού του. Πραγματεύεται όμοια θέματα και χρησιμοποιεί όμοιες συμβάσεις.⁶⁵⁰ Η περιγραφή είναι σαφέστερη και λεπτομερέστερη.⁶⁵¹ Ο συγγραφέας θεωρεί ότι η ζωγραφική πρέπει να παρουσιάζει προσωπικότητες.⁶⁵² Οι *Περιγραφές* του Καλλιστράτου είναι μια σειρά διαλέξεων που περιγράφουν αγάλματα και εγκωμιάζουν την επιτυχία του καλλιτέχνη.⁶⁵³

Στους ύστερους ρωμαϊκούς αυτοκρατορικούς χρόνους παρατηρείται η τάση να αναμένεται από τον ακροατή να λειτουργήσει περισσότερο με τη φαντασία του, καθώς ακούει την περιγραφή ενός αντικειμένου.

⁶⁴⁵ N. Bryson, *Philostratus and the Imaginary Museum*, στο (επιμ.) S. Goldhill & R. Osborne, *Art and Text in Ancient Greek Culture*, Κέιμπριτζ 1994, σ. 255.

⁶⁴⁶ Maguire, *Truth and Convention*, σ. 128.

⁶⁴⁷ A. Fairbanks, *Imagines, Philostratus, Descriptions, Callistratus*, Λονδίνο, Νέα Υόρκη 1931, σ. xviii.

⁶⁴⁸ Bryson, σ. 277.

⁶⁴⁹ Hohlweg, σ. 39.

⁶⁵⁰ F. J. D' Angelo, *The Rhetoric of Ekphrasis*, *JAC* 18.3 (1998), σ. 442.

⁶⁵¹ Fairbanks, σ. 276-277.

⁶⁵² Fairbanks, σ. 280.

⁶⁵³ D' Angelo, σ. 443.

Πρόκειται για μια αντίληψη που ανταποκρίνεται σε θρησκευτικές και φιλοσοφικές προτιμήσεις της εποχής. Την τάση αυτή ενδυναμώνουν οι χριστιανοί Πατέρες, καθώς την προσαρμόζουν στην πνευματικότητα της χριστιανικής θρησκείας. Άλλωστε οι χριστιανοί Πατέρες είχαν διδαχθεί την ελληνική παιδεία.⁶⁵⁴ Οι περιγραφές ήταν πολύ συμβατικές, αλλά συχνά και πολύ λεπτομερείς και ακριβείς.⁶⁵⁵ Οι Βυζαντινοί περιέγραφαν τις θρησκευτικές τους εικόνες σαν ζωντανές και συχνά επιχειρώντας να εγκωμιάσουν κάποια εικόνα επικαλούνταν το έργο διάσημων αρχαίων καλλιτεχνών.⁶⁵⁶

Οι χριστιανοί συγγραφείς λαμβάνουν τους τύπους και τα πρότυπα των Ελλήνων, μεταξύ αυτών και την έκφραση, που είναι κατάλληλα για διδασκαλία, επεξήγηση και λατρεία εκτός της χρησιμότητάς τους για λογοτεχνικό εξωραϊσμό. Ο Κλήμης Αλεξανδρεύς χρησιμοποιεί εκφράσεις κατά την ελληνική παράδοση. Οι χριστιανικές εκφράσεις παρέχουν επίσης παραδείγματα για τη μυστική μέθοδο παρατήρησης ενός έργου τέχνης με τον εσωτερικό οφθαλμό της ψυχής και ως ευκαιρία για μεταφυσική εμπειρία.⁶⁵⁷ Μεταξύ των πρώτων Πατέρων της Εκκλησίας που χρησιμοποιεί τέτοιες εκφράσεις είναι ο Ευσέβιος Καισαρείας.⁶⁵⁸ Η έκφραση απαντάται και στα έργα των Καππαδοκών Πατέρων.⁶⁵⁹ Ο Γρηγόριος Νύσσης περιγράφει πίνακες της θυσίας του Ισαάκ.⁶⁶⁰ Περιγραφές έγραψε επίσης ο σύγχρονος του Ιωάννου του Χρυσοστόμου Αστέριος Αμασείας.⁶⁶¹ Ο ενδέκατος Λόγος του, έκφραση κύκλου εικόνων με θέμα το μαρτύριο της Αγίας Ευφημίας σε τοιχογραφία, είναι από τις παλαιότερες περιγραφές εικόνων της βυζαντινής εποχής.⁶⁶² Και ο ένας Λόγος στον επίσκοπο Μαρκιανό περιέχει, όπως είδαμε, εκτεταμένη περιγραφή της εικονογράφησης του ναού. Ιδιαίτερου ενδιαφέροντος είναι οι εκφράσεις των 4ου–5ου αιώνων που πληροφορούν για το ρόλο των εικόνων στους χριστιανικούς ναούς.⁶⁶³

⁶⁵⁴ Webb, *Ekphrasis*, σ. 190.

⁶⁵⁵ Maguire, *Art and Eloquence*, σ. 22.

⁶⁵⁶ R. S. Nelson, *To say and to see. Ekphrasis and Vision in Byzantium*, στο επιμ. R. S. Nelson και N. Bryson, *Visuality Before and Beyond the Renaissance*, Κέμπριτζ 2000, σ. 144.

⁶⁵⁷ Downey, *Ekphrasis*, σ. 933, Hohlweg, σ. 43-44.

⁶⁵⁸ Downey, *Ekphrasis*, σ. 934.

⁶⁵⁹ Hohlweg, σ. 45.

⁶⁶⁰ Maguire, *Truth and Convention*, σ. 115.

⁶⁶¹ Hohlweg, σ. 46.

⁶⁶² Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία*, σ. 272.

⁶⁶³ Hohlweg, σ. 46-47.

Στην πρωτοβυζαντινή εποχή (πιο συγκεκριμένα στο τέλος του 5ου αι.) ανήκει η ποιητική έκφραση από τον Αιγύπτιο Χριστόδωρο Κοπτό με τίτλο *Ἐκφρασις τῶν ἀγαλμάτων τῶν εἰς τὸ δημόσιον γυμνάσιον τοῦ ἐπικαλουμένου Ζευξίππου*,⁶⁶⁴ όπου περιγράφονται αρχαία αγάλματα που απεικόνιζαν θεούς, ήρωες, πολιτικούς, αυτοκράτορες, ανθρώπους των γραμμάτων της αρχαιότητας. Τονίζεται ιδιαίτερα η μίμηση της φύσης από τους γλύπτες και ο ρεαλισμός της τέχνης.

Στη βυζαντινή εποχή η έκφραση καλλιουργήθηκε ιδιαίτερα από τη Σχολή της Γάζας. Ο Προκόπιος Γαζαίος (τέλος 5ου–αρχές 6ου αι.), περιγράφει, μιμούμενος τους Φιλοστράτους και τον Καλλίστρατο, έναν πίνακα στην πατρίδα του με σκηνές από την ιστορία της Φαίδρας και του Ιππολύτου. Πιο φημισμένη είναι η εκτενής *Ἐκφρασις ὠρολογίου*, που είχε τοποθετηθεί στην αγορά της Γάζας. Ο Ιωάννης Γάζης (6ος αι.) συνέγραψε έκφραση μιας εικόνας σε λουτρό (κοσμικὸς πῖναξ) με αλληγορικά – μυθικά πρόσωπα.⁶⁶⁵ Οι εκφράσεις αυτές ανήκουν σε μια κοσμική παράδοση εξύμνησης αστικών μνημείων, στο πλαίσιο της πόλης της ύστερης αρχαιότητας.

Από τη μέση βυζαντινή εποχή παραδίδονται εκφράσεις χριστιανικών έργων τέχνης. Σε Ομιλία που εκφώνησε το 867 ο Πατριάρχης Φώτιος στο Ναό της Αγίας Σοφίας στην Κωνσταντινούπολη, περιγράφεται ζωνηρά απεικόνιση της Παναγίας που φέρει το τέκνο Της. Η έκφραση αναφέρεται σε μωσαϊκό που σώζεται στην αψίδα.⁶⁶⁶ Ο Φώτιος έγραψε και περιγραφή του Παναγίου Τάφου στην Ιερουσαλήμ.⁶⁶⁷

Στην αρχή του 10ου αι. ο μάγιστρος και αυτοκρατορικός απεσταλμένος Λέων Χοιροσφάκτης έγραψε την ανακρεόντεια έκφραση *Εἰς τὰ ἐν Πυθίοις θερμά*, για τα εγκαίνια ενός λουτρού που κτίστηκε από τον Λέοντα ΣΤ'. Περιγράφεται η διακόσμησή του.⁶⁶⁸ Το 10ο αι. ο Θεόδωρος, Μητροπολίτης Κυζίκου, πήρε αφορμή μια εγκωμιαστική επιστολή στον αυτοκράτορα Κωνσταντίνο Ζ' Πορφυρογέννητο για μια σύντομη έκφραση των θερμών Πηγών της Πυθίας, το κτήριο των οποίων είχε ανακαινίσει ο

⁶⁶⁴ S. Bassett, *The Urban Image of Late Antique Constantinople*, Κέιμπριτζ 2004, σ. 51, A. Kaldellis, Christodoros on the Statues of the Zeuxippos Baths: A New Reading of the *Ekphrasis*, *GRBS* 47 (2007), σ. 372, Saradi, Perceptions and literary interpretations of statues and the image of Constantinople, *Βυζαντιακά* 20 (2000), σ. 43-44, 46,48.

⁶⁶⁵ Hohlweg, σ. 49-50.

⁶⁶⁶ Maguire, Truth and Convention, σ. 134.

⁶⁶⁷ Macrides - Magdalino, Silentiary, σ. 80.

⁶⁶⁸ Hohlweg, σ. 52, Macrides - Magdalino, Silentiary, σ. 80.

πατέρας του παραλήπτη.⁶⁶⁹ Στον 11ο αι. ανήκουν οι εκφράσεις αγαλμάτων του Μιχαήλ Ψελλού, όπου τώρα διακρίνουμε για πρώτη φορά νέες αισθητικές αντιλήψεις και τη χαρά της σωματικής ομορφιάς. Ο Κωνσταντίνος Μανασσής (+1187) έγραψε σειρά εκφράσεων (*Ἐκφρασις ἀλώσεως σπίνων καὶ ἀκανθίδων, Ἐκφρασις κυνηγεσίου γεράνων, Ἐκφρασις ἀνθρώπου μικροῦ, καθὼς και ἐκφραση μωσαϊκοῦ δαπέδου στο ανάκτορο που παρουσιάζει τη γη ως γυναίκα να περιβάλλεται από καρπούς και ζώα*).⁶⁷⁰ Ο Μανασσής περιέγραψε και τα γλυπτά σε πορφυρίτη λίθο του Κύκλωπα Πολύφημου που καταβρόχθιζε τους συντρόφους του Οδυσσέα.⁶⁷¹ Εκφράσεις περιέχονται και στην *Σύνοψιν Χρονικὴν* του Κωνσταντίνου Μανασσή. Στην ιστορία της δημιουργίας υπάρχουν τέσσερις εκτενείς εκφράσεις (250 στίχοι) με περιγραφή της δημιουργίας του ουρανού, της γης και της θάλασσας, φυτών και ζώων, του Αδάμ και της Εύας.⁶⁷²

Στην ύστερη εποχή βυζαντινή περίοδο σημειώνεται η εκτενής περιγραφή των αγαλμάτων της Κωνσταντινούπολης που καταστράφηκαν από τους Σταυροφόρους κατακτητές το 1204, στο τέλος της Ιστορίας του Νικήτα Χωνιάτη. Η έκφραση είναι γραμμένη με υψηλό, κλασικίζον ύφος, εξαιρετική έμφαση στις λεπτομέρειες, λεπτές αισθητικές παρατηρήσεις, αναγνώριση της αισθητικής αξίας των αρχαίων έργων τέχνης, αλλά - τώρα - και του συμβολισμού τους. Ο συμβολισμός αυτός διαπνέεται από καθαρά εθνικά αισθήματα και προφητικές ελπίδες για την ανακατάληψη της πόλης από τους Βυζαντινούς.⁶⁷³ Ο Γεώργιος Παχυμέρης έγραψε

⁶⁶⁹ Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία*, σ. 265.

⁶⁷⁰ Hohlweg, σ. 52-53, Maguire, *Truth and Convention*, σ. 116. Ένα ποίημα της Παλαιολόγιας περιόδου που αποδίδεται στον Μανουήλ Μελισσηνό παραφράζει την έκφραση αυτή, αλλάζοντας την παρουσίαση σε πίνακα από τον ζωγράφο Απελλή. Η έκφραση του Μανασσή παρουσιάζει κοινά στοιχεία με την *tabula mundi* του Ιωάννη Γάζης: Maguire, *Truth and Convention*, σ. 116-117.

⁶⁷¹ Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία*, σ. 279, I. Nilsson, *Constantine Manasses, Odysseus and the Cyclops: On Byzantine Appreciation of Pagan Art in the Twelfth Century*, στο *Ekphrasis: la représentation des monuments dans les littératures byzantine et byzantino-slaves – Réalités et imaginaires = Byzsl* 69 (2011), 123-136, Maguire, *Truth and Convention*, σ. 116.

⁶⁷² I. Nilsson, *Discovering Literariness in the Past: Literature vs. History in the Synopsis Chronike of Konstantinos Manasses*, στο *L'écriture de la mémoire. La littérature de l'historiographie. Actes du IIIe colloque international philologique, Nicosie, 6-7-8 mai 2004*, [Dossiers Byzantins – 6], Παρίσι 2006, σ. 19, 21, 23, 25.

⁶⁷³ Βλ. A. Cutler, *The De Signis of Nicetas Choniates. A Reappraisal*, *American Journal of Archaeology* 72 (1968), 113-118, Saradi, *Perceptions and literary interpretations of statues and the image of Constantinople*, *Βυζαντιακά* 20 (2000), 3-41.

έκφραση του έφιππου Ιουστινιανού από το Αυγουσταίο. Σε ποίημα ο Θεόδωρος Μετοχίτης περιγράφει το παλάτι του με τους θησαυρούς του,⁶⁷⁴ λίγα έτη αφ' ότου αυτό λεηλατήθηκε μετά την εξορία του από τον Ανδρόνικο Γ'. Αποτελούνταν από ποικίλα κτήρια, όπως ναό και λουτρό, και κήπους με ρυάκια, αρχαία αγάλματα, μονοπάτι.⁶⁷⁵ Ο Μάξιμος Πλανούδης έγραψε ποιήματα για έργα τέχνης, εικόνες αγίων και άλλα θρησκευτικά αντικείμενα. Ο ανεψιός του Θεοδώρου Μετοχίτη Λέων Βαρδάλης είναι ο συγγραφέας ιαμβικών τριμέτρων για μια εικόνα της Δευτέρας Παρουσίας σε ασημένιο κύπελλο. Παραγωγικότερος όλων υπήρξε ο Μανουήλ Φιλής (περίπου 1275–1345) από την Έφεσο (έζησε στην Κωνσταντινούπολη) που συνέγραψε περί τους 25000 στίχους. Υπάρχουν περιγραφές ζώων, φυτών, ποιήματα σε έργα τέχνης. Έγραψε και αλληγορική παρουσίαση των δώδεκα μηνών και του βίου.⁶⁷⁶ Ο ποιητής δίνει έμφαση στο ρεαλισμό του ζωγράφου μιας οροφής που τον εντυπωσίασε στο Μεγάλο Παλάτι.⁶⁷⁷ Οι περιγραφές έργων τέχνης του ποιητή αυτού προέρχονται από παλαιότερες εκφράσεις. Ένα ποίημα παραφράζει την περιγραφή του 2ου αι. από τον Λουκιανό ενός πίνακα του γάμου του Αλεξάνδρου και της Ρωξάνης.⁶⁷⁸

Ο Ιωάννης Ευγενικός, εκτός από τις τοπογραφικές εκφράσεις, περιέγραψε τον πίνακα ενός πλατάνου μέσα σε φανταστικό τοπίο με όλων των ειδών τα ζώα, τετράποδα και πουλιά, μια εικόνα της Θεοτόκου με το Θείο Βρέφος και τον πίνακα νεαρού πριγκιπικού ζεύγους σε πάρκο.⁶⁷⁹ Πνευματικότητα απαντάται σε εκφράσεις έργων τέχνης του Μάρκου Ευγενικού, όπου προβάλλεται η ομορφιά και γλυκύτητα της φύσης και αισθητική που φαίνεται να εισάγεται από τη δυτική Αναγέννηση. Όμως οι περιγραφές της φύσης από τον Ιωάννη και Μάρκο Ευγενικό συνδέονται με την αναζήτηση εξιδανίκευσης. Η φύση είναι πηγή αισθητικής απόλαυσης, αλλά και μέσο για πνευματική τελείωση.⁶⁸⁰

Τα έμμετρα μυθιστορήματα της ύστερης βυζαντινής εποχής είναι

⁶⁷⁴ Hohlweg, σ. 54.

⁶⁷⁵ Littlewood, σ. 144-145.

⁶⁷⁶ Hohlweg, σ. 61, A. Laiou, *Constantinople and the Latins. The Foreign Policy of Andronicus II 1282 – 1328*, Harvard University Press Cambridge, Μασαχουσέτη 1972, σ. 352.

⁶⁷⁷ Littlewood, σ. 147-148.

⁶⁷⁸ Maguire, *Truth and Convention*, σ. 116.

⁶⁷⁹ Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία*, σ. 280.

⁶⁸⁰ Σαράντη, *Η πόλη ως αρχιτεκτονικός χώρος*.

επίσης πλούσια σε εκφράσεις με θέματα περιγραφή κάστρου ή παλατιού, κήπου, λουτρού, πύλης, πίνακα, στρατοπέδου, αλληγοριών.⁶⁸¹

Εκφράσεις κήπων - άνοιξης

Η έκφραση κήπου ανήκει στα προσφιλέστερα θέματα της βυζαντινής φιλολογίας και απαντάται και στα αγιολογικά έργα.⁶⁸² Ωστόσο οι περισσότερες περιγραφές έχουν παραδοθεί μέσα σε μεγαλύτερα έργα.⁶⁸³ Σύνηθες στοιχείο του εγκωμίου ήταν η ευχαρίστηση από την περιβάλλουσα θέα.⁶⁸⁴ Ο Ιωάννης Γεωμέτρης έγραψε σε μορφή επιστολών σε ένα φίλο δύο περιγραφές του κήπου του στον τέταρτο από τους επτά λόφους της Κωνσταντινούπολης⁶⁸⁵ και μια ποιητική έκφραση πάρκου.⁶⁸⁶ Ο Μεσαρίτης περιγράφει τους κήπους γύρω από το ναό των Αγίων Αποστόλων με δάνεια από το εγκώμιο της Αντιόχειας από τον Λιβάνιο.⁶⁸⁷

Περιγραφές κήπων περιέχονται και στα βυζαντινά μυθιστορήματα. Πρότυπο του Διγενή Ακρίτα (πρώτο ήμισυ 10ου αι.) αποτέλεσε το μυθιστόρημα του Αχιλλέα Τατίου. Στην αρχή του μυθιστορήματος *Υσμίνη και Υσμινίας* του Ευμάθιου ή Ευστάθιου Μακρεμβολίτη (εποχή των Κομνηνών) περιγράφεται ο κήπος στον οίκο του Σωσθένους, πατέρα του ήρωα, στην πόλη Αυλίκωμιν με επιρροές από τον Αχιλλέα Τάτιο. Στο μυθιστόρημα σε ιαμβικούς δωδεκασύλλαβους του Νικήτα Ευγενιανού *Δροσίλλα και Χαρικλής* (δεύτερο ήμισυ 12ου αι.) περιέχεται 'έκφρασις λειμῶνος'. Περιγραφές κήπων υπάρχουν και στο μυθιστόρημα *Καλλίμαχος και Χρυσορρόη* που χρονολογείται το νωρίτερο στο τέλος του 13ου αι., στο μυθιστόρημα *Βέλθανδρος και Χρυσάντζα* που χρονολογείται στην ίδια εποχή και στο μυθιστόρημα *Λίβιστρος και Ροδάμνη* που ανήκει στο 14ο αι. Στο έμμετρο αλληγορικό ερωτικό μυθιστόρημα του Θεοδώρου Μελιτηνιώτου, μεγάλου σακελλαρίου της Αγίας Σοφίας, *Εἰς τὴν*

⁶⁸¹ Hohlweg, σ. 68. Βλ. C. Cupane, Orte der Liebe: Bäder, Brunnen und Pavillons zwischen Fiktion und Realität, *Byzsl* 69/3 suppl. (2011), 167-178.

⁶⁸² Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία*, σ. 280.

⁶⁸³ Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία*, σ. 281.

⁶⁸⁴ Maguire, *Gardens*, σ. 251-252, 262, 264.

⁶⁸⁵ Littlewood, *Gardens*, σ. 142.

⁶⁸⁶ Littlewood, *Gardens*, σ. 149, 153, σημ. 54.

⁶⁸⁷ Maguire, *Gardens*, σ. 263.

Σωφροσύνην, που εγράφη μεταξύ 1355 και 1395 περίπου, υπάρχει επίσης περιγραφή κήπου. Και η βυζαντινή Αχιλλής (αρχή του 15ου αι.) περιέχει περιγραφή κήπου με χρυσό πλάτανο στη μέση.⁶⁸⁸

Πολύ δημοφιλές θέμα περιγραφής των βυζαντινών συγγραφέων ήταν η άνοιξη. Το διασημότερο κλασσικό πρότυπο έκφρασης άνοιξης εγράφη από το σοφιστή Λιβάνιο.⁶⁸⁹ Το 14ο αι., ο Ισίδωρος, Αρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης, εξωράισε ένα Λόγο για τον Ευαγγελισμό με μια έκφραση της άνοιξης.⁶⁹⁰ Ο αυτοκράτορας Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγος (1391–1425) έγραψε περιγραφή ενός κεντήματος τοίχου που παρουσίαζε την άνοιξη.⁶⁹¹ Έκφραση της άνοιξης περιέχεται και σε επιστολή του Μανουήλ Β΄ στον Ιβάγγο.⁶⁹²

Κατά τους τελευταίους αιώνες της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας η έκφραση γνώρισε ιδιαίτερη άνθιση. Μεταξύ των συγγραφέων βρίσκονται κορυφαίοι εκπρόσωποι της βυζαντινής λογοτεχνίας. Επρόκειτο για σύνθεση που μπορούσε να εκτιμηθεί από μικρό κύκλο πολύ μορφωμένων λογίων, πράγμα που εξηγεί την τάση ύστερων βυζαντινών συγγραφέων προς ύφος επιτηδευμένο και στομφώδες, καθώς το περιορισμένο ακροατήριο απαιτούσε περίτεχνη επίδειξη υφολογικής πρωτοτυπίας.⁶⁹³

Η έκφραση στα αγιολογικά κείμενα

Τα αγιολογικά κείμενα, δηλαδή οι Βίοι αγίων και οι Ομιλίες προς τιμήν τους είναι η χριστιανική μορφή του εγκωμίου προσώπου, είναι συνεπώς γνωστό ότι οι Βίοι Αγίων και οι Ομιλίες δανείζονταν συχνά τεχνικές από κοσμικά εγκώμια.⁶⁹⁴ Έτσι το εγκώμιο της πόλης κατέστη από νωρίς σύνηθες στοιχείο της.⁶⁹⁵ Η στενή σχέση των Βίων Αγίων με το εγκώμιο καθίσταται σαφής από τον Μέγα Βασίλειο στην Ομιλία για τον Μάρτυρα Γόρδιο: κατά τους νόμους του εγκωμίου, πρέπει να εξετάζεται ο τόπος καταγωγής του εγκωμιαζόμενου προσώπου. Ο Βασίλειος

⁶⁸⁸ Hohlweg, *Ekphrasis*, σ. 69, Schissel, *Garten*, σ. 11, 22, 29, 31, 37-38, 46, 52, 61.

⁶⁸⁹ Maguire, *Art and Eloquence*, σ. 42.

⁶⁹⁰ PG 139, 112 d - 113C. Βλ. Maguire, *Art and Eloquence*, σ. 46, 124.

⁶⁹¹ Hohlweg, *Ekphrasis*, σ. 54.

⁶⁹² Hohlweg, *Ekphrasis*, σ. 74.

⁶⁹³ R. Jenkins, *The Hellenistic Origins of Byzantine Literature*, *DOP* 17 (1963), σ. 40.

⁶⁹⁴ Maguire, *Art and Eloquence*, σ. 21.

⁶⁹⁵ Saradi, *The Kallos*, σ. 43.

απαριθμεί όλα τα στοιχεία του εγκωμίου της πόλης: μεγάλα επιτεύγματα, ιδιαίτερα νίκες σε πολέμους, τοποθεσία, κλίμα, γονιμότητα του εδάφους, κλπ. Ο τόπος του χριστιανού αγίου, η αρετή του οποίου κοσμή την πόλη καταγωγής του, συνεχίζει ένα παραδοσιακό ρητορικό στερεότυπο. Ο Βίος της Αγίας Θέκλας⁶⁹⁶ παρέχει ένα έξοχο πρώιμο παράδειγμα. Περιέχει εγκώμιο της Σελεύκειας με όλα τα στοιχεία που ορίζουν οι ρήτορες: τη θέση στην περιβάλλουσα περιοχή, εγγύτητα στη θάλασσα, τον ποταμό Καλύκανδο. Η πόλη συναγωνίζεται την Ταρσό. Στο Βίο βρίσκουμε και το θέμα του κάλλους του ναού, ο οποίος συγκρίνεται με πόλη. Στη λογοτεχνία αυτής της περιόδου οι ναοί είναι κόσμημα των πόλεων ή απλώς περιγράφονται ως ιδιαίτερου κάλλους.⁶⁹⁷

Οι εγκωμιαστικές περιγραφές πόλεων σε αγιολογικά κείμενα επανεμφανίζονται στην ύστερη βυζαντινή περίοδο.⁶⁹⁸ Τα αγιολογικά αυτά κείμενα είναι γραμμένα σε υψηλό λογοτεχνικό ύφος. Οι ύστεροι βυζαντινοί συγγραφείς ακολουθούν την παράδοση των προκατόχων τους της πρώιμης περιόδου: ενώ αντικρούουν τους κανόνες της ρητορικής λόγω της φύσης του θέματός τους, εφαρμόζουν παραδοσιακές τεχνικές. Συνήθως η πόλη εγκωμιάζεται εύγλωττα σε Βίους επειδή ήταν η πατρίδα του αγίου ή επειδή ο άγιος εγκαταστάθηκε εκεί, μαρτύρησε ή τα λείψανά του εναποτέθηκαν εκεί. Επίσης η μορφή των περισσότερων αγιολογικών κειμένων της περιόδου, δηλαδή Ομιλίες, ενθάρρυνε τις εγκωμιαστικές περιγραφές πόλεων. Τα στοιχεία που σχημάτιζαν μια εξαιρετική πόλη, σύμφωνα με τους κανόνες της ρητορικής, περιλαμβάνουν την ευνοϊκή τοποθεσία της πόλης, το κάλλος της περιβάλλουσας περιοχής, το κλίμα, τα προϊόντα της ξηράς, τις αστικές οικονομικές δραστηριότητες, το κάλλος της αστικής αρχιτεκτονικής και τα πνευματικά και ηθικά επιτεύγματα των κατοίκων, τον πολιτισμό και τα γράμματα. Επίσης συχνά οι ρήτορες αναπτύσσουν το θέμα του κάλλους των ναών.⁶⁹⁹ Τη χριστιανική εποχή οι ναοί προσδίδουν φήμη σε πολλές πόλεις. Ναούς εξωραΐζουν επίσης τα λείψανα αγίων.⁷⁰⁰ Σε άλλα αγιολογικά κείμενα το θέμα της πόλης καταγωγής του αγίου εμφανίζεται με μια θεολογική

⁶⁹⁶ Saradi, *The Byzantine City*, Saradi, City in Hagiography.

⁶⁹⁷ Saradi, *The Kallos*, σ. 44.

⁶⁹⁸ Saradi, *City in Hagiography*, σ. 438.

⁶⁹⁹ Saradi, *The Kallos*, σ. 47-48.

⁷⁰⁰ Saradi, *The Kallos*, σ. 44.

εικόνα: πατρίδα του αγίου ήταν η ουράνια Ιερουσαλήμ.⁷⁰¹ Έτσι σε πολλά εγκώμια πόλεων στην ύστερη βυζαντινή περίοδο δημιουργείται η έννοια της υπερβατικής φύσης της πόλης. Η πόλη εξιδανικεύεται και εξυψώνεται σε πνευματικό και μεταφυσικό ύψος λόγω της νοημοσύνης, των αρετών και θρησκευτικών αισθημάτων των κατοίκων ή λόγω της εκ Θεού αποφασισμένης μοίρας της και επομένως συγκρίνεται και με τον Παράδεισο. Η έμφαση στην υπερβατική φύση των πόλεων μπορεί να εξηγηθεί από τις ταραχώδεις πολιτικές συνθήκες της εποχής κατά την οποία οι πόλεις έγιναν ανεξάρτητες πολιτικές οντότητες και επομένως συναγωνίζονταν την Κωνσταντινούπολη. Μπορεί αυτό να ήταν και αντίδραση στον κίνδυνο και στην κατάληψη από διάφορους εχθρούς και συνεπώς, λόγω των καταστροφών και λεηλασιών που υπέστησαν, δόθηκαν σε αυτές θεϊκές ιδιότητες.

Σε υστεροβυζαντινά αγιολογικά έργα τα παραδοσιακά ρητορικά συστατικά του εγκωμίου της πόλης επανεμφανίζονται, γίνονται αντικείμενο νέας επεξεργασίας και τονίζονται, όπως θα αναλυθεί σε επόμενα κεφάλαια, ανάλογα με τις λογοτεχνικές προτιμήσεις και την πρωτοτυπία του συγγραφέα. Η ιδανική πόλη στην ύστερη βυζαντινή περίοδο ήταν απάντηση στις πολιτικές συνθήκες της εποχής και στο αυξανόμενο ρεύμα του ανθρωπισμού. Συνδυάζει αρχαία θέματα με μια σύγχρονη, ρεαλιστική όψη της πόλης. Σε αυτά τα ύστερα έργα, η πόλη γίνεται ρητορικό στοιχείο, σχήμα λόγου για να κοσμήσει το κείμενο, παράλληλα όμως μαρτυρεί την αντίληψη του αστικού πολιτισμού από τους ανθρωπιστές. Δίπλα στην εξιδανικευμένη εικόνα της πόλης στην ύστερη βυζαντινή περίοδο, μέσα από αγιολογικά κείμενα αναδύεται και η κοινωνική πραγματικότητα των πόλεων.⁷⁰²

Επίσης, η πλειοψηφία των εκφράσεων στα υστεροβυζαντινά αγιολογικά κείμενα δεν αφορά ναούς, όπως ίσως θα ήταν αναμενόμενο λόγω του λογοτεχνικού είδους. Τα ιστορικά δεδομένα και τα προβλήματα έχουν αλλάξει σε σχέση με τις παλαιότερες εποχές π.χ. του Χορίκιου, από τον οποίο περιγράφεται εκτενώς η εικονογράφηση του ναού στον οποίο εκφωνείται ο Λόγος. Οι λόγοι ήταν διαφορετικοί: η Γάζα ήταν κέντρο της ειδωλολατρίας με τεράστιες ρητορικές και νομικές σχολές και ο επίσκοπος συνεισέφερε με την οικοδόμηση του ναού στον εκχριστιανισμό

⁷⁰¹ Saradi, *The Kallos*, σ. 48.

⁷⁰² Saradi, *City in Hagiography*, σ. 439-442.

της πόλης. Τώρα ενδιαφέρει λιγότερο η περιγραφή. Ο άγιος δε συνδέεται μόνο με τον τάφο του ή το ναό του, αλλά με ολόκληρη την πόλη.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ: ΕΓΚΩΜΙΑΣΤΙΚΕΣ ΕΚΦΡΑΣΕΙΣ ΣΤΑ ΑΓΙΟΛΟΓΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ ΤΗΣ ΥΣΤΕΡΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΕΠΟΧΗΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: Η ΠΑΤΡΙΔΑ

Η ρητορική παράδοση και η έννοια της πατρίδας

Οι Βυζαντινοί βιογράφοι και εγκωμιαστές, όπως τα αρχαία πρότυπά τους, άρχιζαν με μια ρητορική σύμβαση, εκθειάζοντας το γένος και την πατρίδα του προσώπου ως τις δύο βασικές συντεταγμένες κοινωνικής ύπαρξης που προσέδιδαν τιμή σε κάποιον ή δοξάζονταν από αυτόν.

Και στη βυζαντινή αγιολογία, σύμφωνα με τις ρητορικές προδιαγραφές, στην αρχή ενός εγκωμίου παρουσιάζονται στοιχεία για την καταγωγή και την πατρίδα. Ο καθορισμός του τόπου γέννησης, της επαρχίας ή της περιοχής από όπου προερχόταν η οικογένεια του αγίου γίνεται ως επί το πλείστον σύντομα και στερεότυπα.⁷⁰³

Ο Βίος ενός αγίου συνιστά εγκώμιο του αγίου και η συγγραφή του ακολουθεί το εγκώμιο προσώπου σύμφωνα με τους κανόνες της ρητορικής. Ο Μένανδρος στο Βασιλικό Λόγο τοποθετεί την αναφορά στην πατρίδα και το γένος μετά το προοίμιο. Εξετάζεται αν η πατρίδα είναι ένδοξη ή αν το έθνος είναι ανδρείο και δυνατό, καταγίνεται με τους λόγους ή διαθέτει αρετές ή νομιμοφροσύνη ή ανδρεία. Ο βασιλέας είναι αναγκαίο να αρμόζει σε μια τέτοια πόλη ή ένα τέτοιο έθνος. *Μετά τὰ προοίμια ἐπὶ τὴν πατρίδα ἤξεις· ἐνταῦθα δὲ διασκέψη κατὰ σαυτὸν, πότερον ἔνδοξός ἐστιν ἢ οὐ· κὰν προθῆς τὸν περὶ ταύτης λόγον καὶ περὶ τοῦ γένους ἔρεῖς, οὐκ ἐνδιατρίβων μὲν εἰς τὸ τοιοῦτον οὐδὲ προχέων ἐνταῦθα πολλοὺς τοὺς λόγους· οὐ γὰρ ἴδιον τοῦτο μόνον τοῦ βασιλέως τὸ ἐγκώμιον, ἀλλὰ κοινὸν πρὸς πάντας τοὺς οἰκοῦντας τὴν πόλιν. ἂν δὲ μὴ ἡ πόλις ἐνδοξὸς ἦ, ζητήσεις τὸ ἔθνος ἅπαν, εἰ ἀνδρεῖον ὑπέιληπται καὶ ἄλκιμον, ἢ περὶ λόγους ἔχει ἢ κτῆσιν ἀρετῶν, ὡς τὸ Ἑλληνικόν, εἴτε νόμιμον, ὡς τὸ Ἰταλικόν, ἢ ἀνδρεῖον ὡς τὸ τῶν Γαλατῶν καὶ Παιόνων, καὶ ἀντὶ τῆς πατρίδος ἀπὸ τοῦ ἔθνους λήψη βραχέα, προσοικειῶν ἐνταῦθα τοῦ βασιλέως τὸν ἔπαινον καὶ κατασκευάζων, ὅτι ἀναγκαῖον τὸν ἐκ τοιαύτης πόλεως ἢ τοιοῦτου ἔθνους τοιοῦτον εἶναι [...] ἐὰν δὲ μήτε ἡ πατρίς μήτε τὸ ἔθνος τυγχάνη*

⁷⁰³ Pratsch, *Topos*, σ. 56.

περίβλεπον, ἀφήσεις μὲν τοῦτο, θεωρήσεις δὲ πάλιν, πότερον ἔνδοξον αὐτοῦ τὸ γένος ἢ οὐ.⁷⁰⁴

Εκτός αυτού όμως, η οικογένεια και η κοινότητα είχαν σε μεγάλο βαθμό την ίδια σημασία για τους υπηκόους της αυτοκρατορίας με αυτή που είχαν για τους πολίτες της αρχαίας πόλεως. Η πατρίς ήταν ακόμη, ως επί το πλείστον, μια μικρή, εσωστρεφής, αυτορρυθμιζόμενη αγροτική κοινότητα τα μέλη της οποίας γνωρίζονταν, ενδιαφέρονταν για τις υποθέσεις των άλλων και υπερηφανεύονταν για τη μοναδική συλλογική τους ταυτότητα. Αν και το θεσμικό σύστημα δεν ήταν πλέον εκείνο της πόλης-κράτους όπου είχαν διαμορφωθεί οι έννοιες πατρίς και γένος, αυτές προσαρμόστηκαν στην πραγματικότητα ενός μεγάλου κράτους. Η Κωνσταντινούπολη εκτός από πρωτεύουσα της αυτοκρατορίας ήταν η 'κοινή πατρίς' όσων ανήκαν στο γένος Ρωμαίων.⁷⁰⁵

Στα βυζαντινά κείμενα όλων των εποχών η λέξη πατρίς έχει πρώτα από όλα τη σημασία του τόπου γέννησης. Πρόκειται λοιπόν για στοιχείο που διακρίνει έναν άνθρωπο από τους άλλους. Κατά την ύστερη εποχή και ιδίως μετά το 13ο αι., η έννοια της πατρίδας ενισχύθηκε. Η λέξη πατρίς δηλώνει την αμφίδρομη σχέση ανάμεσα στο άτομο και τον τόπο καταγωγής του. Πέρα όμως από τη γεωγραφική τοποθέτηση αποδίδει πολιτικούς και πολιτισμικούς προσδιορισμούς σε όσους σχετίζονται με αυτόν. Και αντίστροφα, ο τόπος προσδιορίζεται από την αξία των κατοίκων του. Η πατρίδα είναι στοιχείο διαφοροποίησης του ανθρώπου που αποκτά συχνά έντονη συγκινησιακή φόρτιση. Αυτό ισχύει πρωτίστως για την Κωνσταντινούπολη και δευτερευόντως για τη Θεσσαλονίκη.

Όλο και περισσότερο μια πόλη αποτελεί την «πατρίδα», ιδίως από το δεύτερο ήμισυ του 14ου αι., καθώς η πόλη αποκτά, με την πολιτική διάσπαση σε αυτόνομα κρατίδια και με τις αυξανόμενες οικονομικές δραστηριότητες, σημαντικό ρόλο ως διοικητικό κέντρο αλλά και πεδίο κοινωνικών συγκρούσεων. Ορισμένοι λόγιοι αποδίδουν στην πατρίδα θρησκευτικά χαρακτηριστικά. Πριν την άλωση η έννοια της πατρίδας διευρύνθηκε επιπλέον, αποδίδοντας τις συναισθηματικές και ηθικές σχέσεις που αποκτούσε ο άνθρωπος με τον τόπο της καταγωγής του.⁷⁰⁶

Ας αναφερθούν κάποια παραδείγματα. Για τον Μανουήλ Β΄

⁷⁰⁴ Μένανδρος II, 613.

⁷⁰⁵ P. Magdalino, Honour among Romaioli: the framework of social values in the world of Digenes Akrites and Kekaumenos, *BMGs* 13 (1989), σ. 183-184.

⁷⁰⁶ Κιουσοπούλου, *Βασιλεύς ή οικονόμος*, σ. 205-207, 216, 225.

Παλαιολόγο, στον *Συμβουλευτικόν πρὸς τοὺς Θεσσαλονικεῖς ἡνίκα ἐπολιορκοῦντο* (1383-1384) Λόγο, η πατρίδα ταυτίζεται με τη Θεσσαλονίκη, ενώ στον Επιτάφιο Λόγο στον αδελφό του Θεόδωρο (που εκφωνήθηκε στο Μυστρά μετά το 1414) με μια ολόκληρη περιοχή, την Πελοπόννησο. Η πατρίδα έχει και στις δύο περιπτώσεις πολιτική διάσταση, αφού αντιστοιχεί στα εδάφη μιας εξουσίας που απειλείται. Σε μια πραγματεία του ο Μανουήλ Χρυσολωράς εισάγει και μια φυλετική και πολιτιστική διάσταση της πατρίδας. Στοιχεία διαφοροποίησης αποτελούν η πολιτισμική παράδοση που περιείχε την αρχαιότητα και το ρωμαϊκό παρελθόν, η θρησκεία και η ελληνική γλώσσα. Για τον Χρυσολωρά η πατρίδα αποκτά επίσης την ίδια σημασία με το γένος. Η κατά τον Μανουήλ Παλαιολόγο πατρίδα παρουσιάζει αναλογίες με αυτή της Δύσης την ίδια εποχή στις εθνικές μοναρχίες ή τις αυτόνομες ιταλικές πόλεις οι οποίες επιτυγχάνουν μια εδαφικά ορισμένη κοσμική πατρίδα. Ο ιερομόναχος Ιωσήφ Βρυνένιος σε Λόγο που εκφωνήθηκε το 1415 παραλληλίζει την Κωνσταντινούπολη με την οικία κάθε κατοίκου της. Το ίδιο ισχύει και για τον ανώνυμο στιχουργό του Ανακαλήματος της Κωνσταντινούπολης. Προσωπική υποχρέωση να σώσουν την πόλη από τους απίστους εκτός από τους αποδέκτες του Λόγου του Βρυνενίου είχαν και οι κάτοικοι της Θεσσαλονίκης κατά τον Μητροπολίτη Συμεών ή τον Ιωάννη Αναγνώστη.⁷⁰⁷

Εντυπωσιακότερος από την απλή δήλωση της επίγειας πατρίδας είναι ο τόπος της ουράνιας πατρίδας. Σε αυτόν υπάρχει ο ισχυρισμός ότι η πατρίδα του αγίου είναι η *πατρὶς οὐράνιος* ή *ἡ ἄνω πατρὶς* ή *ἡ ἄνω Ἱερουσαλήμ*. Μπορεί η αναφορά στην επίγεια και την κάτω πατρίδα να συνδυάζονται όταν η επίγεια πατρίδα είναι γνωστή ή ο τόπος της ουράνιας πατρίδας να χρησιμεύει ως λογοτεχνικό τέχνασμα όταν η επίγεια πατρίδα είναι άγνωστη. Η σειρά παρουσίασης της επίγειας και ουράνιας πατρίδας ποικίλλει. Μπορεί να δημιουργείται και κάποια αντίθεση: δήλωση ότι ο άγιος καταγόταν από έναν συγκεκριμένο τόπο, αλλά αληθινή και ουσιαστική πατρίδα του είναι η ουράνια ή ότι η πρώτη πατρίδα του είναι η ουράνια Ἱερουσαλήμ και δεύτερη η επίγεια, ο συγκεκριμένος τόπος.⁷⁰⁸ Η ιδέα μπορεί να προήλθε από μια Ομιλία του

⁷⁰⁷ Τ. Κιουσοπούλου, *Η έννοια της πατρίδας κατά τον 15ο αιώνα*, στο Τ. Κιουσοπούλου (επιμ.) *1453. Η άλωση της Κωνσταντινούπολης και η μετάβαση από τους μεσαιωνικούς στους νεώτερους χρόνους*, Ηράκλειο 2005, σ. 149, 151-156.

⁷⁰⁸ Pratsch, *Topos*, σ. 57.

Γρηγορίου Ναζιανζηνού: 'Πᾶσα μία τοῖς ὑψηλοῖς πατρίσι, ᾧ οὗτος, ἡ ἄνω Τερουσαλήμ, εἰς ἣν ἀποτιθέμεθα τὸ πολίτευμα.'⁷⁰⁹

Στον χριστιανικό πανηγυρικό Λόγο, το θέμα της πατρίδας, με το οποίο αρχίζει ο κυρίως λόγος, το πραγματεύονται επίσης ενίοτε με αποσιώπηση: αναφέρεται για να ειπωθεί πόσο ασήμαντο είναι.⁷¹⁰

Η έννοια της πατρίδας μπορεί να χρησιμοποιηθεί με το στενό νόημα του τόπου (του χωριού, της πόλης) ή της κοινότητας προέλευσης κάποιου - αυτή είναι η τάση της ὕστερης βυζαντινῆς αἰολογίας - ή με ευρύτερο, της χώρας, με την έννοια ενός κράτους, μιας περιοχῆς υπό ειδική διοίκηση, εξουσία – ασυνήθιστο στην ὕστερη βυζαντινή αἰολογία. Πιθανόν τους συγγραφείς αἰολογικῶν κειμένων αφορούσαν περισσότερο τοπικά και προσωπικά ζητήματα παρά οι υποθέσεις της αυτοκρατορίας στο σύνολό τους και αυτό απεικονίζεται στην περιορισμένη ὄψη της πατρίδας. Ίσως επίσης, λόγω της μεταβαλλόμενης πολιτικῆς κατάστασης της εποχῆς και της διάσπασης σε μικρές πόλεις-κράτη, η έννοια της κοινῆς βυζαντινῆς πατρίδας να υποχωρούσε.⁷¹¹

Ο ἔπαινος της πατρίδας είναι πάντως ἕνας ἀπὸ τους χαρακτηριστικούς τόπους των αἰολογικῶν κειμένων της εποχῆς,⁷¹² ὡπως καθίσταται σαφές και ἀπὸ τα κείμενα που εξετάζονται στη συνέχεια.

⁷⁰⁹ PG 36, 229. (Θεοδόσιος Γουδέλης, Βίος Ὁσ. Λεοντίου, σ. 163.)

⁷¹⁰ Kennedy, *Rhetoric*, σ. 231.

⁷¹¹ E. Kountoura-Galaki & N. Koutrakou, Locals vs 'foreigners': criteria of local identities in Late Byzantium. An approach to Modern *Graecitas* through Late Byzantine writers, *Πρακτικά Δ' Ευρωπαϊκού Συνεδρίου Νεοελληνικῶν Σπουδῶν (Γρανάδα 9-12 Σεπτεμβρίου 2010): 'Ταντότητες στον ελληνικό κόσμο (ἀπὸ το 1204 ἕως σήμερα)', τ. Ε', επιμ. Κ. Δημάδης, Αθήνα 2011, σ. 115-116.*

⁷¹² Κοτζάμπαση, Ἀγ. Νέστορα, σ. 68.

νοημάτων, οἷς καὶ σύμπας κατάλληλος συνάγεται ὁ παράδεισος· ἐν μέσῳ δὲ τούτων ξύλον ζωῆς εἶτε γνώσεως, οὗ καὶ ἡ τροφή πρὸς καιρὸν ἀπηγόρευται. Ἐν τούτοις πέπλασται ἄνθρωπος δεσπότης τοῦ θείου χώρου καὶ βασιλεὺς καὶ τῷ αὐτεξουσίῳ τετίμηται. Ἀλλ' ἐπηρεία σατανικῆ καὶ γυναικεία πειθοῖ τοῦ ἀπηγορευμένου μετέλαβε καὶ ἐξόριστος τῆνικαῦτα γεγένηται, τὴν φθορὰν τῆς ἀφθαρσίας ἀνταλλαξάμενος καὶ γῆν ἀντὶ παραδείσου καὶ τοῦ ἀπόνως ζῆν τὴν ἐπίπονον ἀνταμειψάμενος δίαιταν, καὶ τῶν θείων ἐκείνων φυτῶν καὶ καρπῶν ἀκάνθας καὶ τριβόλους ἀντιλαβών, καὶ ἀπλῶς τῶν θείων καὶ τοῦ θεοῦ τὸν κόσμον ἀντικερδάνας καὶ κοσμοκράτορα. Αὕτη τοῦ ἡμετέρου γένους ἡ ἐξορία, τοῦτο τῆς ἡμετέρας συμφορᾶς τὸ κεφάλαιον· διὰ ταῦτα ξένος ἐγὼ καὶ θρήνων ἄξιος ὁ τιμώμενος, καὶ ὁ φθονούμενος ἐλεούμενος, καὶ ὁ τῶν κάτω τῷ θείῳ ὑπεραιρόμενος ἐμφυσήματι, ὃ τῆς θείας καὶ νοερᾶς ψυχῆς ἡμῖν αἴτιον, κάτω νενευκῶς καὶ ὑπὸ γῆν κεκυφώς. Ὅθεν ἐμοὶ τὸ παχύτατον τοῦτο καὶ βαρύτατον ἔνδυμα καὶ ἡ κατάρα φιλάνθρωπος εἰς γῆν ἀποστρέψαι ἐξ ἧς ἐλήφθην, ἵνα μὴ ἀθανάτως συνάγωμαι τοῖς κακοῖς καὶ τῇ ἀμαρτία συμπεριφέρωμαι καὶ διὰ ταῦτα μαστίζωμαι, ἀλλ' εἰς τὴν πρώτην στοιχείωσιν ἀναλύσαιμι, ὡς ἐντεῦθεν συγκριθεῖην ἄμεινον καὶ μεταμειφθεῖην εἰς τὸ ἀθάνατον.

Ταύτης πολλοὶ τῆς πατρίδος μετεποiehθησαν καὶ πρὸ τῆς προθεσμίας ἐπανελθεῖν ἐς ταύτην ἐφιλονείκησαν, προφήται, δημαγωγοί, κριταί, βασιλεῖς, ἱερεῖς, ἄνδρες δίκαιοι, ἀλλ' οὕτω τοῦ καλοῦ τετυχήκασιν· ὁ γὰρ ἰὸς τοῦ δράκοντος ἐς τὸ γένος ἅπαν ἐφιλοχώρησε. Καὶ ἐξὸν μὲν ἦν τὸ πολὺ ἀποβαλεῖν τοῦ ἰοῦ, οὕτω δὲ ἅπαν ἐξέμεσε τὸ δηλητήριον. Διὰ ταῦτα εἰσηκται νόμος καὶ προφητεία καὶ ὅσα τῆς παλαιᾶς διαθήκης καὶ τῶν παραπετασμάτων καὶ τῆς σκιᾶς, προκαθαίροντα καὶ προευτρεπίζοντα πρὸς ὑποδοχὴν τοῦ Χριστοῦ. Διὰ ταῦτα βαπτίζεται νεφέλη ὁ Ἰσραὴλ καὶ πυρὸς ὀδηγεῖται στύλῳ, ἵνα προτυπωθῇ τὸ κατὰ Χριστὸν βάπτισμα, ὃ καθαίρει μὲν καὶ τῷ ὕδατι, ἀφανίζει δὲ καὶ τοῦ πνεύματος τῷ πυρὶ τοὺς εἰς βάθος ρύπους ψυχῆς. Ἐντεῦθεν ἡ καινὴ διαθήκη, καὶ θεὸς ἄνθρωπος γίνεται ἐκ παρθένου τὸ ἡμέτερον ἀναλαβόμενος φύραμα, καὶ ὁ ἀσώματος σωματοῦται καὶ ὑλοῦται ὁ ἄυλος· καὶ τέλος τοῦ μυστηρίου οὐ μόνον τὸ ἐκλυτρώσαι τῆς καταδίκης τὸν ἄνθρωπον τοῖς ὁμοίοις ἀνακαθαῖρον τὰ ὅμοια, οὐδὲ πρὸς μόνον ἐπαναγαγεῖν τὸν παράδεισον ὅθεν τὸ πρῶτον ἐξώλισθεν, ἀλλὰ καὶ μεταδοῦναι

*θεώσεως, οὗ τῇ ἐφέσει παρὰ τοῦ ἀπατήσαντος πάλαι τῆς τρυφῆς ἐξωστράκισται.*⁷¹⁴

Ο Χριστός κι όσοι Τον ακολούθησαν και προσπάθησαν να Τον μιμηθούν δεν καταδέχονται τη σύγκριση με βάση την πατρίδα. Γιατί πατρίδα τους είναι ο Παράδεισος, τα κλειδιά του οποίου δόθηκαν στον Πέτρο. Κανείς δε θα μπορούσε να αναφέρει κάτι περίοπτο για την πατρίδα ενός ψαρά ή σκηνοποιού. Τα σχετικά είναι τόσο ευτελή, ταπεινά και τα καταπατούν όσοι σκέπτονται σωστά, ώστε οι περισσότεροι τα απέρριψαν για τον Χριστό και τα θεώρησαν τιποτένια. Η προσκόλληση σε αυτά είναι ψυχική βλάβη και η αποχή από αυτά είναι θεϊκό παράγγελμα που αποκόπτει από τα νόθα, αποξενώνει από τα ξένα και οδηγεί πάλι στη συγγένεια και ομοτιμία από όπου πέσαμε με την παράβαση. Ο Παράδεισος αποτελεί πατρίδα όλων των ανθρώπων. Εγκωμιάζεται ως ευχάριστος, άγιος τόπος, ιερός κήπος, αδιάβλητη απόλαυση, κατοικία των αγγέλων και των αγίων, θείο ανάκτορο, που οικοδομήθηκε πρώτα από τον βασιλιά και όλα εκεί εκτελέστηκαν φιλότιμα. Πάνω φύτευσαν ολάνθιστα δένδρα, που υπερηφανεύονται για ποικίλους και πολλών ειδών καρπούς, εικόνες των υπερφυσικών ειδών και νοημάτων, από τα οποία συνάγεται ολόκληρος ο παράδεισος κατάλληλος. Στη μέση αυτών υπήρχε το δένδρο της ζωής ή γνώσεως, του οποίου απαγορεύτηκε η βρώση. Ο άνθρωπος πλάστηκε δεσπότης και βασιλιάς του θείου χώρου και τιμήθηκε με το αυτεξούσιο. Αλλά με την επήρεια του σατανά και την πειθώ της γυναίκας έλαβε από το απαγορευμένο και εξορίστηκε, αντάλλαξε την αφθαρσία με τη φθορά, τον παράδεισο με τη γη, τη ζωή χωρίς κόπους με επίπονη ζωή, πήρε αγκάθια και ζιζάνια αντί για τα θεία φυτά και τους καρπούς, κέρδισε τον κόσμο και την εξουσία αυτού αντί για τα θεία και τον Θεό. Αυτό υπήρξε η κύρια συμφορά του ανθρώπινου γένους. Ο άνθρωπος έγινε ξένος, αξιοθρήνητος αντί τιμώμενος, φθονούμενος αντί ελεούμενος, κλίνει προς τα κάτω, τη γη αντί να υπερέχει από τα γήινα με το θείο Πνεύμα, την αιτία της ψυχής. Ο άνθρωπος απέκτησε πάρα πολύ παχύ και βαρύ ένδυμα, το σώμα. Η κατάρα να επιστρέψει στη γη είναι φιλόανθρωπη, ώστε να μην είναι αθάνατα το κακό και η αμαρτία, αλλά τελικά ο άνθρωπος να γίνει αθάνατος.

Αυτή την πατρίδα οικειοποιήθηκαν πολλοί και αγωνίστηκαν

⁷¹⁴ Ακροπολίτης Γεώργ., Λόγ. εις Αγ. Πέτρον & Παῦλον, 83, 3, 22 – 85, 4, 27.

μάταια να επανέλθουν σε αυτή πριν τον προσδιορισμένο χρόνο. Έτσι όλα ετοιμάστηκαν για την υποδοχή του Χριστού. Το βάπτισμα του Ισραήλ υπήρξε πρότυπο του κατά Χριστόν βαπτίσματος. Ο συγγραφέας αναφέρεται στη συνέχεια στην ενανθρώπιση, με κατάληξη τη λύτρωση του ανθρώπου από την καταδίκη, την επαναφορά στον Παράδεισο, αλλά και τη θέωση. Η εξιδανίκευση της πατρίδας χαρακτηρίζει τα κείμενα αυτής της εποχής. Εδώ όμως δεν έχουμε απλώς εξιδανίκευση. Εδώ έχουμε τον Παράδεισο να θεωρείται πατρίδα.

Ακροπολίτης Κωνσταντίνος

Σε Λόγους, Έγκώμια και Βίους ο Κωνσταντίνος Ακροπολίτης αναφέρεται συντομότερα ή εκτενέστερα στην πατρίδα του αγίου στον οποίο αφιερώνεται το κάθε έργο. Σε μεγάλο ποσοστό μεταξύ αυτών διακρίνεται εξιδανίκευση της πατρίδας.

Λόγος εις Ἁγ. Ἀθανάσιον Ἀτραμυττίου: Δέρκος (αναφορές στη Θράκη και την Αίγυπτο) - Ἄνω Ἱερουσαλήμ

Ὅς Δέρκον μὲν ἔσχε πατρίδα, πόλιν ἀρχαίαν, πόλιν περιφανῆ. τῶν κατὰ Θράκην αὕτη, Θράκην τὴν μετ' Αἴγυπτον εὐγεων καὶ μετ' ἐκείνην εὐθύς ταπτομένην καὶ τὰ πρωτεῖα καθ' ἀπασῶν εἰς εὐφορίας λόγον μετ' αὐτῆς φέρουσαν· παρήσω γὰρ ὡς ἐν εὐκράτῳ μὲν αὕτη καὶ φλογμοῦ βίαν ἐκφεύγουσα καὶ ἡδύτερον τῷ πεπονηκότι ἐνορᾶν ἀδρυνομένῳ παρεχομένη τῷ στάχυι, ἐντεῦθεν δὴ κἀκείνης αὐτῆς καθυπερτεροῦσα οὐχὶ μικρῶ τι. Ὅπη γὰρ ἐκείνη τῆς τοῦ παντός ἐστι θέσεως καὶ ὅπως ἔχουσα πνίγους τε καὶ ἀύχμοῦ, καὶ οἱ μὴ ἰδόντες πρὸς τῶν ἰδόντων μανθάνουσιν. Ἄλλ' ἔφν μὲν ἐκεῖθεν ὁ μέγας οὐτός καὶ θεῖος ὡς ἀληθῶς ἄνθρωπος· οὐκ ἔφθη δέ πως ἡλικίας ἀψάμενος καὶ πατρίδα ἑαυτοῦ πρὸς ἀλήθειαν κάλλιστά τε καὶ ὡς ἐχρῆν ἐπεγνώκει τὴν ἄνω Ἱερουσαλήμ, τὴν τῶν πρωτοτόκων μητρόπολιν, τῶν φθασάντων δηλαδὴ τῇ κατὰ Θεὸν ἀναγεννήσει τοὺς διὰ ῥαθυμίαν ἀπολειφθέντας καὶ τῇ ἀνακαινώσει καλῶς ἀναμορφωθέντων τοῦ πνεύματος, ἣν ἡμερινὴν πλάσιν καὶ καθαρὰν ὁ καθ' ἡμᾶς λόγος οἶδε καλεῖν.⁷¹⁵

Ο συγγραφέας, εγκωμιάζοντας την πατρίδα του Αγίου Αθανασίου Ατραμυττίου, αναφέρεται στην αρχαιότητα της πόλης και στο γεγονός ότι

⁷¹⁵ Ακροπολίτης Κων/νος, Λόγ. εις Ἁγ. Ἀθαν. Ἀτραμυττίου, 141, 1, 9 – 142, 2, 10.

είναι περίοπτη (ονομαστή, εξαιρετική). Η Δέρκος ανήκει στη Θράκη, την οποία ο συγγραφέας δράττεται της ευκαιρίας να επαινέσει. Αναφέρεται στην ευφορία του εδάφους της. Ως προς αυτό το χαρακτηριστικό, τα πρωτεία κατέχει βεβαίως η Αίγυπτος, αλλά η Θράκη τάσσεται αμέσως μετά από εκείνη. Είναι γνωστό ότι στην πρωτοβυζαντινή εποχή τα σιτηρά για την κατανάλωση της Κωνσταντινούπολης εισήγοντο από την Αίγυπτο. Με την κατάληψή της από τους Άραβες όμως, η Κωνσταντινούπολη προμηθευόταν τα σιτηρά από τη Θράκη. Ωστόσο η Θράκη υπερτερεί κατά πολύ της Αιγύπτου ως προς την ωριμότητα των βλαστών, λόγω θέσης και κλίματος. Αυτός που έχει κουραστεί (ο γεωργός) μπορεί με μεγαλύτερη ευχαρίστηση (εν συγκρίσει προς το γεωργό στην Αίγυπτο) να δει την ωρίμανση. Η Θράκη βρίσκεται στην εύκρατη ζώνη και αποφεύγει τη θερμότητα, ενώ η Αίγυπτος έχει καύσωνα και ξηρασία. Στη σύγκριση της Θράκης και της Αιγύπτου υπερτερεί τελικώς η πρώτη, ένα επιχείρημα που σκοπεύει να προβάλλει την περιοχή του αγίου και παραπέμπει στην Κωνσταντινούπολη της οποίας ο ανεφοδιασμός εξηρτάτο από τη Θράκη. Η Δέρκος ήταν όμως απλώς ο τόπος όπου γεννήθηκε ο άγιος ως άνθρωπος, διότι από μικρή ηλικία αναγνώριζε ως πατρίδα του την άνω Ιερουσαλήμ,⁷¹⁶ η οποία καλείται μητρόπολη των πρωτοτόκων,⁷¹⁷ ενώ αναφέρεται και ο χαρακτηρισμός που της αποδιδόταν, πλάσμα της ημέρας και καθαρό. Εδώ έχουμε μια πρωτότυπη εικόνα εξιδανίκευσης.

Στο **Λόγον εις Άγ. Βάρβαρον** αναφέρεται η καταγωγή του αγίου από τους Βαρβάρους, από ομώνυμη πόλη, στα όρια των Άφρων.⁷¹⁸

Λόγος εις Όσ. Γεράσιμον: Μύρα (Λυκίας) – Σιών - άνω, κρείττων πατρίς

‘Πλήν ει και τὰ τῆς ἀρετῆς τοῖς ἀγίοις ἰσόσταθμά τε και ὡς εἰπεῖν ἰσοστάσια, και ἡ πόλις ἐπίσης ἀμφοῖν ἐναβρύνεται και ἐπιεικῶς ἀμφοῖν ἀγλαῖζεται. Ἄλλ’ ἔστι τούτοις τό γε ἐπὶ τῇ πόλει παρηλλαγμένον τι και διάφορον. Ὁ μὲν γὰρ θεῖος Νικόλαος ἐτέραν μὲν ἐσχῆκει τὴν ἐνεγκοῦσάν τε και θρεψαμένην’ Πάταρα

⁷¹⁶ Πβλ. Γρηγόριος Ναζιανζηνός, *Λόγος 33, 12: Πᾶσι μία τοῖς ὑψηλοῖς πατρίς, ὧ οὗτος, ἡ ἄνω Ἰερουσαλήμ, εἰς ἣν ἀποτιθέμεθα τὸ πολίτευμα.*

⁷¹⁷ Ἐτσι καλεῖται ἡ ἄνω Σιών στον Βίον Ἐπισκόπου Μητροφάνους.

⁷¹⁸ Ἀκροπολίτης Κων/νος, *Λόγ. εις Άγ. Βάρβαρον, 410, 5, 12–15: ‘Ἦν μὲν ἐκ Βαρβάρων, ὡς ἡ περὶ αὐτοῦ φησιν ἱστορία και ἡ μεθ’ ὧν συγκατεῖλεκτο στρατιὰ μαρτυρεῖ, ὡς δὲ λόγος αἰρεῖ και πόλεως οὕτω παρωνομασμένης, περὶ που τὰ τῶν Ἄφρων ὄρια τυγχανούσης.*

γὰρ τούτῳ πατρίς· τὴν δὲ τῶν Μυρέων ποιμαίνειν λαχὼν, ὅσα δὴ πατήρ καὶ τροφεὺς κατέστη τοῖς ἐν αὐτῇ· ὁ δὲ γε κατὰ τοῦτον τὴν ἀρετὴν, καὶ τῶν Μύρων μετ' αὐτὸν αὐχμηὰ φανείς καὶ ἀγλαΐσμα, ὁ πολὺς καὶ μέγας Γεράσιμος, γέννημα μὲν καὶ θρέμμα τῆς περιφανεστάτης τῶν ἀνὰ τὴν Λυκίαν ταυτησί πόλεως· ἀλλ' ἀπάρας ἐνθένδε πρὸς τοὺς θείους τόπους καὶ ἱεροὺς μετεχώρησε καὶ οὐκέτι πρὸς αὐτὴν ἐπανέζευξε. Τῆς γὰρ ἐνταῦθα πατρίδος ὑπερεώρακεν, ὡς τῆς ἄνω τύχη καὶ κρείττονος, μετανάστης κατὰ τὸν πατριάρχην Ἀβραάμ γεγωνὼς τάχα γε καὶ αὐτὸς τό, ἐξελθε ἐκ τῆς σῆς συγγενείας καὶ ἐκ τῆς σῆς οἰκείας ἀκηκῶς, καὶ τὴν τοῦ Κυρίου ρῆσιν εἰς νοῦν αὐτίκα βαλλόμενος, ἢ τοῖς ποθήσασι τοῦτον εἰλικρινῶς, ἅπαν παρεγγυᾶται περιορᾶν ὅτι γνήσιον καὶ φιλούμενον. Ἀλλ' ἴν' εἰς ἀρχὴν τὸν λόγον ἀνάγωμεν, ἦνεγκε μὲν ἢ τῶν Μυρέων, τὸν θεῖον ἄνδρα τοῦτον, ὡς ἔφημεν, ...'.⁷¹⁹

Γίνεται λόγος για τον Όσιο Γεράσιμο, αλλά και για τον Άγιο Νικόλαο που συνδέθηκαν με τα Μύρα. Η πόλη υπερηφανεύεται και κοσμείται ἔνεκα και των δύο εξίσου. Ο Άγιος Νικόλαος είχε πατρίδα τα Πάταρα, αλλά ήταν ποιμένας των Μύρων. Ο Όσιος Γεράσιμος υπήρξε γέννημα και θρέμμα της πόλης, που ήταν η πιο περίοπτη στη Λυκία. Φάνηκε καύχημα και τιμή των Μύρων. Έτσι η πόλη εγκωμιάζεται από τους αγίους που είχαν σχέση με αυτή. Ωστόσο ο όσιος αναχώρησε για τους θείους και ιερούς τόπους (Σιών) και δεν επανήλθε. Γίνεται σύγκριση με τον Αβραάμ. Ο όσιος αψήφησε την επίγεια πατρίδα, για να επιτύχει την άνω, ουράνια και καλύτερη, δηλαδή εγκατέλειψε την πατρίδα του όπως ο Αβραάμ (έτσι δικαιολογείται) για να μονάσει.

Λόγος εἰς Ἁγ. Δημήτριον: Θεσσαλονίκη

Ἐπισημαίνεται ὅτι τῶν μαρτύρων πάντῃ πως τὰ τῆς γενέσεως τῆ παρὰ τῆς τύχης ἀφανεία συγκέκρυπται, μήτε ὅθεν μήτ' ἐξ ὧν ὅλως γνωρίζοντα, ὧν δὲ καὶ γνωσθῆναι ξυμβέβηκε, μικρὸν ἢ οὐδὲν πρὸς ἀφορμὰς ἐπαίνων τοῖς μεταχειρισμένοις παρέσχοντο· πατρίδες τε γὰρ μηδὲν σεμνὸν ἔχουσαι καὶ πρόγονοι σὺν πατράσι μήθ' οἵτινες ἦσαν μήθ' οἷας ὅλως τῆς τύχης μὴ ὅτι τοῖς μετ' αὐτοὺς ἀλλ' οὐδ' αὐτοῖς γε τοῖς ἐπ' αὐτῶν μικροῦ γινωσκόμενοι. Ὅσοις δὲ καὶ ἔτυχέ τι προσὸν ἐντεῦθεν σεμνόν, τὸ ἐξ ἀσεβείας ἢ δυσσεβείας παραμιγνύμενον ὄνειδος οὐ μᾶλλον εὐκλήρους ἢ δυσκλήρους ἐκ προγόνων τούτους ἀπέφηνε. Διὰ τοι

⁷¹⁹ Ακροπολίτης Κων/νος, Λόγ. εἰς Ὅσ. Γεράσιμον, 136, 1, 12 - 137, 2, 10.

γε ταῦτα καὶ οἱ μὲν τῶν ὅσοι πρὸς τοὺς περὶ τούτων λόγους ἐχώρησαν προσχήματι παραλείψεως συνεσκίασαν, οἱ δ' αὖ ἐκ τῶν ὑπὲρ ἡμᾶς καὶ κρειτόνων ἄλλην καὶ οὔτοι τραπόμενοι ἀποσεμνῶναι σφίσι τὰ πρὸ τῶν ἀριστείων διεσκέψαντο. Ἀλλ' ἔγωγε κακ τῶν τῆδε καὶ ἡμετέρων πολλήν τινα τὴν εὐπορίαν ὀρών, ἐκ δ' αὖ γε τῶν ὑπὲρ ἡμᾶς καὶ θειοτέρων μακρῶ τινι τὴν εὐφημίαν δεῖν ἐπικρίνων τῶ μάρτυρι, ἐν ἀπόρῳ πόθεν ἄρξομαι γίνομαι καὶ πῶς ἐξ ὅτι γε συχνῆς εὐπορίας ἀπορία μοι περιγίνεται «τί θαυμάσιον»; ἐκ γάρ τοι τῆς ἱστορίας διάσημον αὐτῶ μανθάνω τὸ γένος, τοὺς προγόνους ἐπιφανεῖς, περιβλέπτους τοὺς πατέρας καὶ πᾶσιν ὡς ἀληθῶς τοῖς τῆς ἐκ τύχης εὐδαίμονας.

Περὶ γὰρ τῆς πατρίδος τί χρὴ καὶ λέγειν, ἄνωθεν καὶ νῦν εἰσέτι ταῖς πρωτίταις συναριθμουμένης τῶν πόλεων, ἔστι δ' ἐφ' οἷς καὶ τῶν πρωτείων ἀμφισβητούσης αὐταῖς καὶ οὐχ ἤττον ἐκ τῆς ἀνέκαθεν ἱστορίας σεμννομένης ἢ τοῖς νῦν ὀρωμένοις βεβαιούσης τὰ παλαιά, ταύτης δὴ λέγω τῆς πάλαι μὲν προκαθημένης τῶν Θετταλῶν καὶ τὰς κύκλω νικώσης πάσας ἐν ἅπασι καὶ καθ' ὑπερβολὴν ὑπερεχούσης, ὡς καὶ τὴν κλῆσιν ἐνθένδε λαχεῖν καὶ οἶον ἀπὸ τροπαίου Θεσσαλονίκην ἀναγορευθῆναι, νῦν δὲ καὶ διὰ τὸ τοῦ μάρτυρος κλέος καὶ πάσης ἀληθῶς προκαθημένης Εὐρώπης καὶ πρὸς αὐτῆς Ἀσίας, τάχα δὲ καὶ τῶν ἔξω νήσων, καὶ τιμωμένης καὶ τὰ πρεσβεῖα συγχωρουμένης; Ὡς οὖν ἔφην ἀφθονία μοι ἐντεῦθεν ὅτι πολλὴ καὶ τόποι συχνοὶ τε καὶ δεξιοί, ἐγκωμίων εἰ κατακολουθῆσαι νόμοις ὅλως δυνήσομαι.⁷²⁰

Ὅπως ἦταν αναμενόμενο ἀπὸ ἑναν συγγραφέα με τη ρητορική παιδεία του Κωνσταντίνου Ακροπολίτη, ο Λόγος περιέχει και εγκώμιο της πόλης του μάρτυρα.⁷²¹ Πιθανόν εγράφη σε νεαρή ηλικία, προ του 1261. Το εγκώμιο είναι διεξοδικό. Ο Ακροπολίτης ακολουθεῖ τη συνήθεια στον ἔπαινο του αγίου να πλέκεται και ἕνας της πόλης του.⁷²² Προηγείται σύγκριση του Αγίου Δημητρίου με την πλειοψηφία των μαρτύρων, ἀπὸ την οποία συμπεραίνεται ὅτι η Θεσσαλονίκη υπερέχει. Η ἔλλειψη ἐνδοξης καταγωγῆς συγκάλυψε τα σχετικά με τη γέννησή τους, δεν είναι γνωστό ἀπὸ πού γεννήθηκαν ἢ, αν είναι γνωστό, αὐτό παρείχε μικρὴ ἢ καθόλου ἀφορμὴ ἐπαίνου. Κι αὐτὸ γιατί οἱ πατρίδες τους δεν εἶχαν κάτι σεμνὸ ἢ, αν

⁷²⁰ Ακροπολίτης Κων/νος, Λόγ. εἰς Ἄγ. Δημήτριον, 165, 4, 12 - 166, 5, 13.

⁷²¹ Καλτσογιάννη - Κοτζάμπαση - Παρασκευοπούλου, Θεσσαλονίκη, σ. 149.

⁷²² Fenster, *Laudes*, σ. 176.

είχαν, δε συνέβη το ίδιο με τους προγόνους τους. Οι εγκωμιαστές λοιπόν των μαρτύρων αυτών ακολούθησαν άλλη πορεία. Ο συγγραφέας, αντίθετα, απορεί από πού να αρχίσει. Αρχικά, με τη ρητορική ερώτηση που θέτει, υπονοείται ότι ο έπαινος της Θεσσαλονίκης είναι αυτονόητος και δε χρειάζεται να προστεθεί κάτι για την πατρίδα του Αγίου Δημητρίου. Η πόλη από την αρχή αλλά και στην εποχή του συγγραφέα ακόμη συγκαταριθμείται μεταξύ των πρώτιστων. Υπάρχουν και κάποιες πόλεις των οποίων αμφισβητεί τα πρωτεία. Ο Ακροπολίτης έτσι διαβεβαιώνει ότι η Θεσσαλονίκη, ανέκαθεν μια από τις πρώτες πόλεις, κάποια στιγμή αγωνίστηκε ακόμη και για τα πρωτεία.⁷²³ Ο συγγραφέας μπορεί να αναφέρεται στον ηγεμόνα της Ηπείρου Θεόδωρο Δούκα Άγγελο Κομνηνό που το 1224 μπήκε νικητής στη λατινοκρατούμενη Θεσσαλονίκη. Λίγο αργότερα στέφθηκε εκεί αυτοκράτορας. Το 1246 νικητής μπήκε στη Θεσσαλονίκη κι ο αυτοκράτορας της Νίκαιας Ιωάννης Γ' Βατάτζης.⁷²⁴ Ο συγγραφέας αρχίζει με αναφορά στην αρχαιότητα. Η πόλη είναι υπερήφανη για την αρχαία ιστορία, αλλά και με την τωρινή της όψη βεβαιώνει τα παλαιά. Παλαιότερα προήδρευε των Θεσσαλών και υπερίσχυε όλων των γύρω πόλεων ως προς όλα και υπερείχε αυτών σε υπερβολικό βαθμό, ώστε από εκεί να πάρει και το όνομά της και σαν από τρόπαιο να ονομαστεί Θεσσαλονίκη. Ο συγγραφέας αναφέρεται δηλαδή στην ετυμολογία του ονόματος, το οποίο θεωρεί δηλωτικό νίκης.⁷²⁵ Η ερμηνεία ονομάτων πόλεων από διάφορα χαρακτηριστικά της πόλης είναι γνωστή από την ύστερη αρχαιότητα.⁷²⁶ Στους Παλαιολόγειους χρόνους μαρτυρείται στο εγκώμιο του Ιωάννου Δούκα Λάσκαρη για τη Νίκαια και στην έκφραση της Κορίνθου από τον Ιωάννη Ευγενικό. Στο κείμενο του Ακροπολίτη υπονοείται ο θρύλος ότι ο Φίλιππος Β' πέτυχε σε αυτή τη θέση νίκη επί των Θεσσαλών.⁷²⁷ Τώρα, ένεκα και της δόξας του μάρτυρα και επειδή πράγματι προεδρεύει σε ολόκληρη την Ευρώπη, την Ασία, ίσως

⁷²³ Fenster, *Laudes*, σ. 176.

⁷²⁴ Νεράντζη-Βαομάζη, *Εγκώμια*, σ. 40-41.

⁷²⁵ Καλτσογιάννη - Κοτζάμπαση - Παρασκευοπούλου, *Θεσσαλονίκη*, σ. 149.

⁷²⁶ Βλ. Pernot, *La rhétorique*.

⁷²⁷ Στο *Περὶ Θεμάτων* η προέλευση του θέματος οφείλεται εσφαλμένα στον Φίλιππο, αφού ιδρύθηκε από τον Κάσσανδρο το 316/315 π.Χ.: 'Φίλιππος ὁ Ἀμύντου Θεσσαλὸς ἐκεῖ νικήσας τῇ θυγατρὶ καὶ τῇ πόλει ὁμωνύμως τὸ ὄνομα ἔθετο.': Rhoby, *Reminiszenzen*, σ. 167. Στον Μιχαήλ Ρήτορα: '...ὁ νῦν δὲ Θεσσαλὸς καὶ νίκην συνθεὶς ὄνομα τοῦτο ἐπιφημίζει τῇ πόλει σύνθετον...': Rhoby, *Reminiszenzen*, σ. 176. Στον Μανουήλ Ολόβολο: '...τῇ Θεσσαλῇ δὲ νίκη συμπεσοῦσα τὴν κλῆσιν μετήμειψεν.': Rhoby, *Reminiszenzen*, σ. 177.

και τα έξω νησιά, τιμάται και της παραχωρούνται τα προνόμια. Έχει υποτεθεί ότι ο συγγραφέας έχει ως πρότυπο τους επαίνους της Κωνσταντινούπολης.⁷²⁸ Αναφέρεται δηλαδή στη διεύρυνση των ορίων της εξουσίας της Θεσσαλονίκης,⁷²⁹ η οποία έλαβε χώρα στην Παλαιολογία εποχή, όταν μετά το 1204 η πόλη αποτέλεσε κρατίδιο. Χρησιμοποιείται για τη Θεσσαλονίκη ιδιότητα της Κωνσταντινούπολης, η οποία αποκαλείται προκαθεζομένη Έως και Ασίας ή προκαθεζομένη πασών των πόλεων.⁷³⁰ Παρατηρούμε ότι το εγκώμιο της πόλης στηρίζεται τόσο στο παρελθόν όσο και στο παρόν. Σε αυτό ο συγγραφέας παρουσιάζει και αναδεικνύει ένα βασικό γνώρισμα, την αρχαιότητα της πόλης, με ιδιαίτερη έμφαση στο γεγονός ότι, αν και η Θεσσαλονίκη είναι παλαιά, εξακολουθεί να κατέχει εξέχουσα θέση μεταξύ των άλλων πόλεων. Σημειώνουμε ότι η αρχαιότης είναι στοιχείο του εγκωμίου της πόλης από την αρχαιότητα (Μένανδρος). Στη συνέχεια ο συγγραφέας επαναλαμβάνει ότι έχει αφθονία υλικού, αν ακολουθούσε τους νόμους των εγκωμίων. Δηλώνει ότι υπάρχουν τόποι τους οποίους θα μπορούσε να χρησιμοποιήσει.⁷³¹ Ωστόσο ο Άγιος Δημήτριος δεν αρμόζει να επαινείται γι' αυτά. Αφού ο άγιος τον οποίο τιμά με την ομιλία του είχε παραμελήσει τα εγκόσμια αγαθά, ο συγγραφέας θα εστίαζε στην ευσέβεια και την αγιότητά του.⁷³² Παρά τη χρήση του εγκωμίου της πατρίδας, ο Ακροπολίτης δηλώνει ότι θα κάνει την υπέρβαση των κανόνων της ρητορικής και θα στραφεί στο εγκώμιο του αγίου, που χαρακτηρίζεται από πνευματικές αρετές.

Βίος Αγ. Εύδοκίμου: Καππαδοκία

Ἦνεγκε μὲν οὖν τὸν μέγαν Εὐδόκιμον - ἐκ πατρίδος γὰρ ἄρξομαι - οὐχ ἢ τυχοῦσα οὐδ' ἢ ἐπὶ μικροῖς σεμννομένη, θέσεως φημὶ κάλλει καὶ ὥρων εὐκρασία καὶ πληθύϊ βοσκημάτων καὶ ποταμῶν ἀρδεΐα καὶ καρπῶν εὐφορία, κὰν μὴδ' ἐν τούτοις πολλαὶ τινες αὐτῇ τῶν πρωτείων ἀμφισβητεῖν ἔχωσιν, ἀλλ' ἢ περιώνυμος τοῖς ἐκ ταύτης ἀγίοις ἀνδράσι καὶ μάρτυσι καὶ πανταχοῦ περιφανῆς καὶ διάσημος, ὅτι τοὺς τὴν μαρτυρίαν περιφανεῖς καὶ τὸν βίον περιβοήτους καὶ περιλαλήτους τὴν κατὰ Χριστὸν διδασκαλίαν ἠνέγκατο, ἢ τῶν Καππαδοκῶν αὕτη, ἧς ὁ θρύλλος

⁷²⁸ Fenster, *Laudes*, σ. 176.

⁷²⁹ Καλτσογιάννη - Κοτζάμπαση - Παρασκευοπούλου, *Θεσσαλονίκη*, σ. 149.

⁷³⁰ Καλτσογιάννη - Κοτζάμπαση - Παρασκευοπούλου, *Θεσσαλονίκη*, σ. 150.

⁷³¹ Saradi, *The Kallos*, σ. 55.

⁷³² Saradi, *The Kallos*, σ. 55.

πασι πανταχόθι πολὺς· ἐκ ταύτης καὶ γὰρ Βασίλειοί τε καὶ Γρηγόριοι, τῆς ἀληθείας οἱ πρόμαχοι, τῆς ἐκκλησίας οἱ πρόβολοι, οἱ ἀρραγεῖς τῆς πίστεως θέμεθλοι, καὶ οἱ περιβόητοι τὴν ὑπὲρ Χριστοῦ μαρτυρίαν Γεώργιοι· τοὺς γὰρ ἄλλους παρήμι, πάμπολλοι γάρ, οὕς πρὸ τοῦ μάκαρος τοῦδε προήνεγκεν, εἴ καὶ μὴ ὡς πρὸ τούτου τὸν χρόνον ἐκεῖνοι καὶ τὴν κατὰ Θεὸν βιοτὴν ὑπερκείμενοι, ἀλλὰ πολλῶ τῶ μέσῳ οὐκ ὀλίγοι τούτων καθυστερήσαντες καί, τὰ πρωτεῖα σχόντες ἑτέρως, ταύτη τὰ δευτεραῖα καὶ λαχόντες καὶ στέρξαντες. Πλὴν ἀλλ’ ἐκ τοιαύτης τὸ ἱερόν ἀνέβλαστε τόδε φυτόν, ἦν εἶπερ τις καὶ θεῖον ἔδαφος καὶ παράδεισον ἄλλον, τὸ ἐπὶ τούτοις ὅσον, κατονομάσειεν οὐχ ἀμαρτήσεται τοῦ προσήκοντος, τοσούτους ἀναδοῦσαν Θεῶ, θεῖα τῶ ὄντι φυτά, ταῖς ἀρεταῖς ἐξανθήσαντα καὶ εὐωδίαν Κυρίῳ δεκτὴν εἰς οὐρανούς ἀναπέμψαντα. Ἀλλ’ οἱ πατέρες ὁποῖοι; Ὡς λίαν κατάλληλοι καὶ τοιαύτη πατρίδι καὶ τοιούτῳ γεννήματι.⁷³³

Ο συγγραφέας δηλώνει ὅτι θα ἀρχίσει με τὴν πατρίδα τοῦ Ἁγίου Εὐδοκίμου, τὴν Καππαδοκία, που οὔτε τυχαία εἶναι οὔτε υπερηφανεύεται για μικρὰ πράγματα. Σε ὅ,τι ἀφορὰ τὸ κάλλος τῆς τοποθεσίας, τὸ εὐκράτο κλίμα, τὸ πλῆθος τῶν ζώων, τοὺς ποταμούς ἀπὸ τοὺς οἰοῦντες ἀρδεύεται καὶ τὴν εὐφορία τῶν καρπῶν, λίγες πατρίδες μποροῦν νὰ ἀμφισβητήσουν τὰ πρωτεῖα τῆς. Ἡ Καππαδοκία ἐγκωμιάζεται ἐπομένως γιὰ τὴ θέση, τὸ κλίμα, τὴν ἀφθονία τῶν κτηνῶν καὶ τῶν ὑδάτων, τὴν εὐφορία τῆς γῆς. Για τὰ στοιχεῖα αὐτὰ μάλιστα βρίσκεται μετὰ τῶν πρώτων τόπων. Ἡ πολυθρύλητη παντοῦ Καππαδοκία εἶναι ὁμῶς κυρίως ὀνομαστή γιὰ τοὺς ἁγίους ἄνδρες καὶ μάρτυρες που κατάγονται ἀπὸ αὐτή. Εἶναι περίοπτη καὶ διάσημη, γιὰ τὴ γέννησε τοὺς περίοπτους ὡς πρὸς τὴ μαρτυρία καὶ περιβόητους ὡς πρὸς τὸ βίον καὶ τὴν κατὰ Χριστὸν διδασκαλία. Ἀναφέρεται ὁ Βασίλειος, ὁ Γρηγόριος, ὁ Γεώργιος (μάλιστα σε πληθυντικὸ ἀριθμὸ). Τονίζεται ἡ προσφορὰ τοῦς στὴν ἀληθινὴ πίστη τῆς Ἐκκλησίας. Ὑπήρξαν καὶ ἄλλοι πολλοὶ πρὸ τοῦ Εὐδοκίμου. Ὁ συγγραφέας χρησιμοποιεῖ μιὰ μεταφορὰ που παραπέμπει στὸν ἀγροτικὸ χαρακτήρα τῆς περιοχῆς καὶ ὄχι στὸν ἀστικὸ τῆς βίου. Θα μπορούσε νὰ δοθεῖ στὴν Καππαδοκία τὸ διακριτικὸ ὄνομα «θεῖο ἔδαφος» καὶ «ἄλλος παράδεισος», ἀφοῦ παρείχε στὸν Θεὸ τόσα θεῖα φυτά. Ὁ Ἅγιος Εὐδόκιμος ἦταν τὸ ἱερὸ φυτὸ που βλάστησε ἐκ νέου ἀπὸ τὴν Καππαδοκία. Εἰκόνες ἀπὸ τὸν κόσμον τῆς υπαίθρου χαρακτηρίζουν τὴν πατρίδα ἀλλὰ καὶ τὸν Ἅγιο Εὐδόκιμο.

⁷³³ Ἀκροπολίτης Κων/νος, Βίος Ἁγ. Εὐδοκίμου, 200, 2, 19–37.

Αναρωτιέται κανείς αν με τις εικόνες αυτές ο συγγραφέας παραπέμπει σε ένα λογοπαίγνιο με το όνομα του αγίου «Ευδόκιμος». Καταλήγει με τον γνωστό τόπο ότι το μεγαλύτερο εγκώμιο της πατρίδας πλέκεται από την αρετή όσων γεννήθηκαν σε αυτή. Με νέο σχήμα λόγου με τη λέξη «κόσμος» αναφέρεται στους γονείς του αγίου, που ήταν κατάλληλοι για μια τέτοια πατρίδα, καθώς ήταν κόσμημα για τους Καππαδόκες αυτοί που γέννησαν το κόσμημα του κόσμου: *‘Κόσμος τοῖς Καππαδόκαις ὄντες ἐτύγχανον οἱ τοῦ κοινοῦ τοῦδε κόσμου γεννήτορες.’*⁷³⁴

Ἐγκώμιον εἰς Ἁγ. Εὐφροσύνην Νέαν: Καλαβρία

*‘Ταύτης πατρὶς μὲν ἡ Καλαβρία ἄγχιστά που τῆς Σικελίας αὕτη κεῖται ἀντιπορθμὸς τε τυγχάνουσα καὶ τὴν τῶν χρειωδῶν ἀφθονίαν ἐπίσης παρέχουσα καὶ περιλαλουμένη κατ’ ἐκείνην ἀπανταχῆ.’*⁷³⁵

Στον πρόλογο του έργου εγκωμιάζεται σύντομα η πατρίδα της Αγίας Ευφροσύνης με την εφαρμογή του ρητορικού τρόπου της σύγκρισης. Η Καλαβρία τοποθετείται γεωγραφικά: βρίσκεται κάπου πολύ κοντά στη Σικελία, στο άλλο μέρος του πορθμού (που χωρίζει τη Σικελία από την ιταλική χερσόνησο), παρέχει αφθονία των αναγκαίων στη ζωή και μιλούσαν γι’ αυτή καθ’ υπερβολή παντού, όπως και για εκείνη. Η Καλαβρία παρουσιάζεται δηλαδή συγκριτικά με τη Σικελία. Επαινείται για την αφθονία των απαραίτητων υλικών αγαθών και τη φήμη της.

Λόγος εἰς Ἁγ. Ζωτικόν: Ρώμη - Κωνσταντινούπολη

‘Τοῦτον ἦνεγκε μὲν ἡ πρεσβυτέρα Ρώμη, τὸ παλαιὸν τῆς οἰκουμένης ἀρχεῖον, τὸ περιλάλητον τῶν Αὐσόνων ἀνάκτορον. Ἡ δὲ νέα κόσμον πεπλούτηκεν ἄρετῆς γὰρ ἔσχεν ἀρχέτυπον καὶ τῆς πρὸς τὸ συγγενὲς συμπαθείας ἀκριβὲς ἀπεικόνισμα. Περὶ ἧς τί περ ἂν καὶ φαίην διὰ βραχέων; Ἐάσω γὰρ ὡς καὶ τόπου θέσει καὶ πελαγῶν δεξιῶσει καὶ ὠρῶν εὐκρασία μακρῶ τινι τὴν παλαιτέραν νενίκηκε, καὶ τῶ κατ’ αὐτῆς ἐκείνης πρωτείῳ πρὸς πᾶσαν ἄλλην ἀσύγκριτος ἀναπέφανται. Ἐρῶ δὲ τὸ μείζον καὶ ὁ τὴν ὑπεροχὴν ἀξίαν ὄντως παρέσχετο ὡς ἀγαθοῦ παντὸς ἐστία κατέστη, καὶ καρδίας τόπον ἢ κεφαλῆς εἴληχε πρὸς τὴν τῆς οἰκουμένης ὀλοκληρίαν καὶ τὴν τοῦ παντὸς ὀλομέλειαν, τῇ

⁷³⁴ Ακροπολίτης Κων/νος, Βίος Ἁγ. Ευδοκίμου, 201, 2, 6–7.

⁷³⁵ Ακροπολίτης Κων/νος, Ἐγκ. εἰς Ἁγ. Ευφροσύνην Νέαν, 57, 1.

ἀφθόνῳ μεταδόσει τῆς ἀνοθεύτου καὶ καθαράς εὐσεβείας τὰ ἕκασταχόθι τῶν περάτων ἐμψυχοῦσα γένη καὶ τὴν κρείττω τούτοις χαριζομένη ζωὴν, παντός τε ἄλλου παρεχομένη συναίσθησιν ἀγαθοῦ καὶ καθοδηγοῦσα πρὸς τὰ σωτήρια. Ὡς ἂν δὲ τὸν λόγον ἄνωθεν ἀναλάβοιμι καὶ ὅτῳ δὴ τρόπῳ μετανάστης ἐκεῖθεν γενόμενος τὴν ἡμετέραν ἔλαχε ταύτην καὶ κατεκόσμησε, τοῖς μαθεῖν βουλομένοις γνωρίσαιμι, ἔνθεν ἑλὼν διηγῆσομαι.⁷³⁶

Το κείμενο αρχίζει με την τεχνική της σύγκρισης της Παλαιάς με τη Νέα Ρώμη, που δικαιολογείται λόγω του ότι ο ἅγιος γεννήθηκε στη Ρώμη. Η Ρώμη ήταν το παλαιό αρχεῖο, δηλαδή κτήριο των αρχόντων, διοικητικό κέντρο της οικουμένης και περιβόητο ανάκτορο των Αύσονων, δηλαδή των Λατίνων. Οι Αύσωνες ήταν στην αρχαιότητα η ελληνική ονομασία των κατοίκων της νότιας Ιταλίας και στη μέση εποχή αρχαϊκός τύπος για τον ὄρο Βυζαντινοί.⁷³⁷ Παρόμοιοι ὄροι αποδίδονται στη Ρώμη στα ἔργα Ἐγκ. εἰς Ἄγ. Κωνσταντῖνον καὶ Βίος Ἐπισκ. Μητροφάνους, ἀλλὰ καὶ στὴν Κωνσταντινούπολη στὸν Λόγ. εἰς Ἄγ. Θεοδοσίαν.⁷³⁸ Η Κωνσταντινούπολη ὁμως εἶχε πλούτο αὐτὸ το στολίδι, δηλαδή τὸν ἅγιο, που υπῆρξε ἀρχέτυπο ἀρετῆς καὶ ἀκριβὲς ἀπεικόνισμα τῆς συμπάθειας πρὸς τοὺς ἀνθρώπους. Η Νέα Ρώμη ἦταν πλούσια σε ομορφιά, στοιχεῖο που ἦταν ἀπὸ τὰ βασικὰ χαρακτηριστικὰ τῶν ἐγκωμιαζόμενων πόλεων. Η ἀντίθεση καὶ σύγκριση τῆς Παλαιάς καὶ Νέας Ρώμης ἀπαντάται καὶ σε ἄλλα κείμενα, τὸ πιο γνωστὸ εἶναι ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Μανουὴλ Χρυσολωρά. Με μιὰ ρητορικὴ ἐρώτηση καθίσταται σαφές ὅτι ὁ συγγραφέας δε θα μπορούσε νὰ ομιλήσει περὶ τῆς Κωνσταντινούπολης με συντομία. Αναφέρεται σε ἕνα στοιχεῖο τῆς τοποθεσίας τῆς Κωνσταντινούπολης που ἀποτελέσει ἀπὸ αἰῶνες μέρος τοῦ ἐγκωμίου τῆς, τὴ σύγκλιση τῶν πελαγῶν. Ὡς πρὸς τὴν τοποθεσία καὶ τὴν υποδοχὴ τῶν πελαγῶν (διότι στὴ θέση αὐτὴ συγκλίνουν πᾶνω ἀπὸ ἕνα πελάγη) καὶ τὸ εὐκρατο κλίμα ἡ Κωνσταντινούπολη υπερίσχυσε κατὰ πολὺ τῆς Ρώμης. Συνεπῶς με τὰ πρωτεῖα ἐναντι τῆς Ρώμης ἀποδεικνύεται ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ συγκριθεῖ με καμία ἄλλη πόλη. Ὅμως τὸ μεγαλύτερο καὶ αὐτὸ που πράγματι τῆς ἔδωσε ἀξία τὴν υπεροχὴ εἶναι ὅτι κατέστη ἐστία κάθε ἀγαθοῦ καὶ ὅτι τῆς ἔλαχε ὁ τόπος τῆς καρδιάς ἢ τῆς κεφαλῆς στὴν πληρότητα τῆς οικουμένης καὶ τὴν ἀκεραιότητα τοῦ παντός, καθὼς ἐμψυχώνει με τὴ μετάδοση τῆς εὐσεβείας

⁷³⁶ Ἀκροπολίτης Κων/νος, Λόγ. εἰς Ἄγ. Ζωτικόν, 346, 2, 1 – 348, 17.

⁷³⁷ Rhoby, *Reminiszenzen*, σ. 111.

⁷³⁸ Kotzabassi, *Theodosia*, σ. 145.

τα έθνη, τους λαούς σε κάθε άκρη της οικουμένης και τους χαρίζει την καλύτερη ζωή και τους παρέχει συναίσθηση κάθε άλλου αγαθού και τους καθοδηγεί προς τη σωτηρία. Μεταφορικά δηλαδή η Κωνσταντινούπολη καταλαμβάνει στον κόσμο τη σημαντικότερη ή πρώτη θέση, αποτελεί ό,τι η καρδιά ή το κεφάλι για το σώμα. Η Κωνσταντινούπολη επομένως εδώ επαινείται περισσότερο για την προσφορά της σε επίπεδο θρησκευτικής ευσέβειας παρά για τα χαρακτηριστικά της τοποθεσίας της που ήταν παραδοσιακά τα γνωρίσματα που συνιστούσαν το εγκώμιό της. Απουσιάζει βέβαια κάθε αναφορά στον ιστορικό της ρόλο ως πρωτεύουσας της αυτοκρατορίας επί αιώνες. Αυτό εξηγείται εύκολα, καθώς ο ρόλος στην παγκόσμια ιστορική σκηνή ήταν εξαιρετικά μειωμένος μετά το 1204. Στο σύντομο αυτό εγκώμιο της Κωνσταντινούπολης προστίθεται όμως μια νέα διάσταση στον έπαινο της πόλης, όταν τονίζεται η φιλανθρωπία ως η εγγύηση του μεγαλείου της πόλης. Άλλοι συγγραφείς του 14ου αι., όπως ο Θεόδωρος Μετοχίτης, ανέφεραν την υπεροχή της πρωτεύουσας στην άσκηση της χριστιανικής φιλανθρωπίας, χωρίς όμως ιδιαίτερη έμφαση σε αυτήν.⁷³⁹ Η φιλανθρωπία ως αγαθό μιας πόλης που επαινείται είναι γνωστή από την αρχαιότητα, όπως στον *Παναθηναϊκό* του Αίλιου Αριστεΐδη. Ένα γνωστό παράδειγμα από την ύστερη βυζαντινή εποχή είναι το εγκώμιο της Τραπεζούντας του Βησσαρίωνα. Η πόλη αυτή ιδρύθηκε από την Αθήνα, που ήλεγχε ολόκληρη τη γη με αποικίες και φιλάνθρωπο πνεύμα. Η Τραπεζούντα κληρονόμησε από την Αθήνα τη φροντίδα για το κοινό καλό και τη φιλανθρωπία. Η έννοια της φιλανθρωπίας ως αρετής των κατοίκων προέρχεται από τον *Παναθηναϊκό* του Αίλιου Αριστεΐδη.⁷⁴⁰ Την ιδέα προτείνει και ο Μένανδρος. Παρουσιάζεται με εντυπωσιακό τρόπο στον εγκωμιαστικό Λόγο του Καρβώνη. Ο Θεόδωρος Μετοχίτης στο έργο *Βυζάντιος* επανέρχεται σε αυτή την ιδέα και την αποδίδει ακόμη και στο λιμάνι.⁷⁴¹ Επίσης αξίζει να σημειωθεί ότι στα Παλαιολόγια χρόνια

⁷³⁹ Ακροπολίτης Κων/νος, Λόγ. εις Άγ. Ζωτικόν, σ. 368.

⁷⁴⁰ Σαράντη, *Εκφρασις Τραπεζούντας*, σ. 41-42, 44.

⁷⁴¹ 192, 9, 83-85: '...και φέρειν ἀδάπανον ἅπασιν ἐκάστοτε τῆς ἐνθένδε παγκαρπίας φιλανθρωπίαν...', 196, 9, 138-139: 'Οὐ γάρ ἐστι πάντως ἀγνοεῖν ὅθεν ἡ παρέχουσα πηγὴ καὶ τὰ νάματα τῆς φιλανθρωπίας...', 366, 34, 1-6: 'Καὶ λιμένες οὗτοι τοιγαροῦν, οὓς ἄρα πάνυ τοι πλείστους ἢ πόλις κύκλω περὶ αὐτὴν ἔχει, μᾶλλον δ' εἰπεῖν, αὕτη κύκλω συνέχει καὶ μάλιστ' ἔσω κατ' αὐτὴν εἰσοικίζεται καὶ οὓς ἄρα τοσοῦτους ὑπὸ φιλανθρωπίας, οἶμαι, τοῖς καταίρουσι προΐσχεται καθάπερ ἐκ χειρῶν ἀντιλαμβανομένη πλείστων,', 366, 34, 18-19: 'οὔτε φιλανθρωπίας οὔτε νομῆς ἐλλείπουσα πώποτε...', 396, 38, 39-41: 'ἀλλὰ καὶ

δίνεται έμφαση στη φιλανθρωπία της Εκκλησίας της Κωνσταντινούπολης σε διάφορα κείμενα.

Στην **Ανάμνησιν Θαύματος** ο επιτελέσας το θαύμα στα Ευχάιτα Άγιος Θεόδωρος Τήρων, που γεννήθηκε στα μέρη της Ανατολής, διακρίνεται από τους συνονόματους, τον επίσης Τήρωνα στην Πέργη της Παμφυλίας και τον στρατηγό στον Πόντο.⁷⁴²

Λόγος εις Άγ. Θεοδοσίαν: Κωνσταντινούπολη

‘Άλλ’ ίν’ άρξώμεθα όθεν ποθεν ή τέχνη, τοίς τής φύσεως τάχα κατακολουθοῦσα θεσμοίς, παρέδωκεν άρχεσθαι, έκ τών κάτω και καθ’ ήμάς, όθεν και την άρχήν πάντες έσχομεν, τής γενέσεως, την άπαρχήν ποιησόμεθα. Τάυτη πατρίς μέν, ή Κωνσταντίνου, τó περιλάλητον Αύσόνων βασίλειον, τó παλαιόν τής οικουμένης άρχεϊόν, τó μέχρι περάτων γής διαβόητον όνομα,⁷⁴³ ήν μυρίοις καθ’ αύτήν εύθηνουμένην τοίς άγαθοίς, ούδέν ούτως εκόσμησε και εις τó διηνεκές έχει κοσμεϊν ώς ό ταύτης πολιστής τε και πολιοῦχος, Κωνσταντίνος, ό μέγας τοίς κατά Θεόν έργοις, ό μέγας τοίς κατά Θεόν άριστεύμασιν,⁷⁴⁴ ή τών κατά Χριστόν ώς άληθώς βασιλέων βάσις, τó τής εύσεβείας έρεισμα, τó τής πίστεως στήριγμα, ό μετά τούς άποστόλους άπόστολος.⁷⁴⁵ Τοιαύτης ή μακαρία πατρίδος έτυχε, τοιούτω πολιστῆ και πολιοῦχῳ σεμνύνεσθαι έλαχεν, έρω δέ, και τάχα γε εϊκότως έρω, τοιούτον έσχε τόν πρόγονον, τοιούτω διδασκάλῳ, τοιούτω γε οδήγῳ, πρὸς τήν όρθήν περι Θεοῦ δόξαν έχρήσατο.’⁷⁴⁶

Ο συγγραφέας δηλώνει ότι θα αρχίσει από όπου η ρητορική τέχνη, υπακούοντας στους θεσμούς της φύσης, παραδίδει τη γένεση.⁷⁴⁷ Συνεπώς, πριν αναφερθεί στους γονείς της Αγίας Θεοδοσίας, εγκωμιάζει την πατρίδα της, την Κωνσταντινούπολη, η οποία αναφέρεται με το όνομα

μεταδιδοῦσα ρᾶστα και φιλανθρώπως τε και μεγαλοψύχως τοίς εκάστοτ’ έν χρεία,’ 424, 41, 48: ‘...και ή ράστη μετουσία τῆδε τής φιλανθρωπίας...’, 426, 42, 10-11: ‘... και πάντων φιλανθρώπων πηγῆ...’, 428, 42, 31: ‘και άέρων ένταῦθα φιλανθρωπία...’, 428, 42, 45-46: ‘...και θάλατταν τῆδε φιλανθρωποτάτην τῆνδε,’ 470, 49, 8-10: ‘Ποῦ δ’ εκείνη τοσαῦτα λιμένων κάλλη, ώστε και παραβάλλειν τῆ τοσαύτη τῆδε φιλανθρωπία;’: Πολέμης, Μετοχίτης.

⁷⁴² Ακροπολίτης Κων/νος, *Ανάμνησις θαύματος*, 73, 2, Β-С.

⁷⁴³ Ασύνδετο σχήμα: Ακροπολίτης Κων/νος, *Λόγ. εις Άγ. Θεοδοσίαν*, σ. 120.

⁷⁴⁴ Αναφορά: Ακροπολίτης Κων/νος, *Λόγ. εις Άγ. Θεοδοσίαν*, σ. 110.

⁷⁴⁵ Ασύνδετο σχήμα: Ακροπολίτης Κων/νος, *Λόγ. εις Άγ. Θεοδοσίαν*, σ. 120.

⁷⁴⁶ Ακροπολίτης Κων/νος, *Λόγ. εις Άγ. Θεοδοσίαν*, 124, 2, 26-37.

⁷⁴⁷ Πβλ. Αφθόνιος, *Προγυμνάσματα*, (έκδ. Rabe) 22, 1-3: ‘προοιμιάση μέν πρὸς τήν οὔσαν υπόθεσιν· είτα θήσεις τó γένος, ό διαιρήσεις εις έθνος, πατρίδα, προγόνους και πατέρας’.

του ιδρυτή της Κωνσταντίνου και χαρακτηρίζεται περιβόητο παλάτι των Αυσόνων, παλαιό διοικητικό κέντρο της οικουμένης⁷⁴⁸, ξακουστό όνομα μέχρι τα πέρατα της γης. Παρόμοιοι όροι χρησιμοποιούνται, για τη Ρώμη, στα έργα Λόγ. εις Ἁγ. Ζωτικόν, Ἐγκ. εις Ἁγ. Κωνσταντίνον και Βίος Ἐπισκ. Μητροφάνους. Πρόκειται προφανώς για ρητορικά θέματα που ο συγγραφέας χρησιμοποιεί ανάλογα με την περίπτωση. Την Κωνσταντινούπολη, αν και έχει αφθονία μυρίων αγαθών, τίποτε δεν την κόσμησε και δεν μπορεί συνεχώς να την κοσμεῖ έτσι, όπως ο θεμελιωτής και πολιούχος της Μέγας Κωνσταντίνος, στον οποίο επίσης αποδίδονται τιμητικοί χαρακτηρισμοί. Ο συγγραφέας χρησιμοποιεί το εγκώμιο της πόλης από τον κτίτορα που είναι ένας από τους τρόπους εγκωμιασμού της πόλης κατά τον Μένανδρο. Καθώς εγκωμιάζεται η φήμη και η παλαιότητα της πόλης και η πληθώρα των αγαθών που διαθέτει, τονίζεται ότι το μεγαλύτερο κόσμημα της πόλης αποτελεί ο πολιούχος της πατρίδας της αγίας, ο Ἅγιος Κωνσταντίνος, όπως και στον *Βυζάντιο* του Μετοχίτη.⁷⁴⁹ Το πρώτο μέρος του εγκωμίου αρχίζει συνεπώς με ανάδειξη της προσφοράς της ρητορικής. Ἐτσι δικαιολογείται ο ἔπαινος της πατρίδας και των γονέων της αγίας με τον οποίο αρχίζει το εγκώμιο. Ο Ακροπολίτης αναφέρεται ιδιαίτερος στον συνονόματό του αυτοκράτορα και Ἅγιο Κωνσταντίνο.⁷⁵⁰

Ο **Λόγος εις Ἁγ. Θωμαΐδα** περιέχει απλή αναφορά στην πατρίδα της αγίας κι όχι εγκώμιο. Το ότι αυτή γεννήθηκε στη Λέσβο θεωρείται ταπεινή τύχη από τον συγγραφέα.

*Ἐθωμαῖς ἢ τὴν τύχην μὲν ταπεινὴν, τὴν δ' ἀρετὴν ὑψηλὴν ἤνεγκε
μὲν γὰρ ταύτην ἢ νῆσος Λέσβος*.⁷⁵¹

Λόγος εις Ἁγ. Ἰωάννην Δαμασκηνόν: Εδέμ - Δαμασκός

*Ἄλλ' εἰ μὴ προὔλαβόν τινες τοῖς ὁμοίως σοι τὴν κατὰ Θεὸν
διαπρέψασι πολιτείαν, καὶ τῆς τῶν χθονίων ὑπεραρθεῖσι ζωῆς ἔτι*

⁷⁴⁸ Πβλ. Ακροπολίτης Κων/νος, Βίος Ἐπισκ. Μητροφάνους, 97, 8 *ἑτά τε τῆς πρεσβυτέρας Ρώμης πρεσβεία ἐκείνης ἀφελὼν ταύτη παρέσχετο καὶ βασιλεία τῶν Αὐσόνων τῶν προτέρων περικλεέστερα τῆδε κατέστησεν*.

⁷⁴⁹ 114, 1, 43-48: *Καὶ μὴν εἴ τις ἄρα καὶ τῷ μεγίστῳ πολιστῇ βασιλεῖ ταύτης τῆς μεγίστης καὶ βασιλίδος ὀφείλεται χάρις τοῦ τοσοῦτου πράγματος καὶ τῆς τοσαύτης ὑπερφυῶς ἔμβραχυν γ' ἐρεῖν γε φορᾶς εἰς τὸν βίον, πάντως δ' ὀφείλεται, καὶ δικαίως εὖ μάλα;* Πολέμης, Μετοχίτης.

⁷⁵⁰ Ακροπολίτης Κων/νος, Λόγ. εις Ἁγ. Θεοδοσίαν, σ. 110.

⁷⁵¹ Ακροπολίτης Κων/νος, Λόγ. εις Ἁγ. Θωμαΐδα, 242, 1, Β.

ὑπὲρ γῆς οὐσί, καταλιποῦσι τὴν γῆν, καὶ ἀγγέλοις μετὰ τοῦ πηλοῦ καταστᾶσιν αὐτόχρομα, ἑτέραν ἐπιφημίσαι πατρίδα, ἄλλην τε φρατρίαν ἐναπογράψαι, καὶ ἀπλῶς ἄλλοθεν ἐκείνοις ἀνομολογῆσαι τὴν γένεσιν· αὐτὸς ἂν ἐγὼ πρῶτος ἐπὶ σοὶ ταῦθ' ἐθάρρησα, καὶ πατρίδα σὴν τὸν οὐράνιον ἀνεῖπον χῶρον, καὶ φυλέτας ὄντως καὶ φράτορας τοὺς θεῖους νόας, τὰς ὑπερτέρας φύσεις καὶ ἀνωτέρας τῆς ὕλης καὶ τῶν ἐντεῦθεν ὑψηλοτέρας παθῶν· καὶ τάχ' ἂν εὐστόχως ταῦτ' εἰπεῖν ἀπεθάρρησα, καὶ ἐπεφήμισα [ἐπευφήμησα] τὰ καθήκοντα. Ἐπεὶ δὲ φθάσαντες ἐπ' ἄλλοις ἄλλοι τὴν ἀρετὴν ὁμοτίμοις ταῦτά πως εἰρηκότες τυγχάνουσιν, ἑτέραν ἔγωγε βαδιοῦμαι, τὴν τετριμμένην ταύτην καὶ πρόχειρον, ἢ πρὸς τὴν τοῦ ἐγκωμιαζομένου γενεαλογίαν προάγει τὸν λόγον, κὰν τῶν ἄνωθεν καὶ πρὸ αὐτοῦ ἀρχομένη, εἰς αὐτὸν τε τὸν εἰς ἔπαινον προσκείμενον κάτεισιν.

Ἐξ ἐώας οὖν ὁ θεολαμπῆς φωσφόρος ἀνέτειγεν [ἀνέτειλεν], ὅθεν καὶ ὁ Σωτὴρ ἐνανθρωπήσας, ὁ νοητὸς καὶ ὑπέρχρονος ἐπέφανεν ἥλιος, κἀκεῖθεν δὴ τὰ πέρατα τοῖς αὐτοῦ θεοπνεύστοις λόγοις, οἷά τισιν ἀκτίσι κατηύγασε, καὶ τὸν τῆς πλάνης ζόφον ἀπήλασε, θεογνωσίας τε τὸ φῶς ἐξεδίσκευσε, καὶ τὴν εἰς οὐρανοὺς ἡμῖν ἀνάγουσαν ἐφάνερωσεν. Ἔδει γάρ, καὶ καλῶς ἔδει, τοῦ Θεοῦ Λόγου ἐκ τῶν ἐώων τοῖς ἀνθρώποις ἀναφανέντος μερῶν, καὶ πρὸς σωτηρίαν καθοδηγήσαντος (ἐπειδὴ πως περιτραπήναι καὶ αὐθις ἔμελλε τὸ εὐμετάβολον τῶν ἀνθρώπων φύλον, ὡς καὶ προκόψαι τὰ μεγάλα, καὶ τῆς εὐθείας καὶ βασιλικῆς ἐξολισθῆσαι μακρὰν), ἐκεῖθεν ποθεν καὶ τὸν ἀσφαλῆ τουτονὶ θεολόγον φωστῆρᾶ τινὰ θεσπέσιον ἀνασχεῖν, καὶ διαδειξαι τὴν ἀπλανῆ τοῖς τῆς ἀληθείας φωταυγείαις ἡμῖν κατὰ Θεὸν δηλαδὴ πορείαν, εἴτ' οὖν ὀρθὴν τῶν ἀληθινῶν δογμάτων ὁμολογίαν, ἢ πρὸς τὴν ἄνω λῆξιν ἐπανάγειν ἡμᾶς ἔχει, τὰς οὐρανίους καὶ θειοτέρας δήπου μονάς, ἅς πρὸ τοῦ χρόνου τοῖς ὑπὸ χρόνον ὁ τῶν ὄλων δημιουργὸς κατεσκεύασεν, ἐφ' οἷς καὶ ἡμελλε προσκόψειν τὸ εὐόλισθον τῶν ἀνθρώπων φύλον καὶ εὐπερίτρεπτον. Ὅπως τε τοῦ ὀρθοῦ παρεσφάλῃ κατὰ βραχύ, καὶ πρὸς τὴν ἀπώλειαν ἀκρατῶς καὶ πάλιν ὑπήγετο, λόγος κατὰ καιρὸν διηγήσεται, ἢ μᾶλλον ἐκεῖσέ πη γενόμενος ἀποκλαύσεται, καὶ τὴν ἡμετέραν ὡς εἰκὸς θρηνήσει ἀσθένειαν· οὐχ ἦκιστα δ' ἂν καὶ τὴν βαρεῖαν καθ' ἡμῶν αἰεὶ τοῦ Σατὰν ἐπίθεσιν ἀποδύραιτο· νυνὶ δὲ καὶ αὐθις ἐπανιτέον, καὶ τὰ τῆς γενέσεως, τὰ τε πρὸ τῆς γενέσεως διηγητέον τοῦ μάκαρος.

Ἀπὸ Θαιμάν, ὡς ἔφθην εἰπών, ὁ μέγας οὗτος ἀνεφάνη καὶ οὐράνος [οὐράνιος] ἀληθῶς ἄνθρωπος· ἐκ τῶν ἐγγυτέρων παραδείσου καὶ τῆς θείας πλησιαιτέρων Ἐδὲμ τὸ θεῖον ἐβλάστησε

τόδε φυτόν· ἐκ τῶν ἐφῶν ἀνέσχε μερῶν ὁ εὐγενῆς τῶν ἀφ' ἡλίου ἀνατολῶν, προσθείην δ' ἂν καὶ τῶν ἐκ δυσμῶν, καὶ βορρᾶ καὶ νότου καὶ μεσογείου πάσης· τίνα καὶ γὰρ τῇ κατ' ἀλήθειαν εὐγενείᾳ οὐχ ὑπερήλασεν; Ὡς ἂν δὲ καὶ ὅθεν παραδηλώσαιοιμι. Ἐκ τῆς περιωνύμου γέγονε Δαμασκοῦ, ἣν οὐκ οἶδ' ὅστις οὐκ ἐν ταῖς πρώταις τυγχάνειν ἤκουσε πόλεων, καὶ ἦν πᾶς τις ἰδὼν οὐκ ἔστιν ὅπως οὐ πρὸ παντὸς ἂν ἄλλου ἀξιάκουστον ποιοῖτο διήγημα, κὰν τοῖς μὴ πεφθακόσι θεάσασθαι θαυμάσιον περιλάλημα. Τί καὶ γὰρ τις τῆς πόλεως οὐ θαυμάσειε; Τὴν θέσιν; Καὶ ποία τοιαύτης ἔτυχε θέσεως; Ἦν ποταμοὶ κοσμοῦσι, καὶ λειμῶνες καθωραϊζουσιν, ὄρη τε ἀσφαλίζουσι, καὶ πεδιάδες καλλύνουσιν· ἢ πλήθουσα θρεμμάτων, ὡς ἀφθόνως ἐκτρέφουσα, κὰντεῦθεν ἀνευδεῶς ἔχουσα, καὶ ἀγαθὴ κουροτρόφος καθέστηκεν, ὁποῖαν τε τὴν εἰρήνην αὐτὴν ὁ φάμενος ἐγνωμάτευσεν. Ἀλλὰ καίπερ τοιαύτην οὕσαν αὐτὴν, καὶ τοσοῦτοις εὐθηνούσαν τοῖς ἀγαθοῖς, καὶ οὕτω μέχρι γε καὶ αὐτοῦ, ἐκ τῶν τοιούτων περιανομένην ἀπανταχῇ, ἐξ οὐδέ τις ἄλλου σεμνύνεσθαι παρακεχωρήκει (ὁ ἐξ αὐτῆς) γενόμενος· ἀλλ' ὡς ἂν τίνα τῶν φαύλων τε καὶ ἀσήμων τοὺς ἐξ ἐτέρων γενομένους ὑπερβαλὼν καὶ περιώνυμος καταστάς, ἐξ αὐτοῦ καὶ μόνου περιθρυλλεῖσθαι πεποίηκε. Τὴν γὰρ τοι κλῆσιν ἐξ αὐτῆς εἰληχῶς, τάχα γε ὡς ἐξαίρετόν τι χρῆμα φανείς, καὶ πρὸς τε οἰκίους πρὸς τ' ἄλλοτριούς ἀναδειχθεὶς ἀπαράμιλλος, κὰντεῦθεν δὲ γεγονῶς περιβόητος, οὐκ ἔστιν ὅπη τὸ κατ' αὐτὴν οὐχὶ καὶ ταύτην περιλαλεῖσθαι προὔξενησε, καὶ πρὸς τοῦτον οἶον ἀντονομάζεσθαι, ἢ κακ τούτου ἐπονομάζεσθαι. Ἄμα γὰρ τις καὶ ἀκούσειεν, ἐξότε ὁ οὗτος γέγονε, Δαμασκὸν τὸν πολὺν καὶ τὰ θεῖα καὶ τὰ ἀνθρώπινα Ἰωάννην ὥσπερ συνήκουσε· μέγιστόν τι εὐθύς ἐξ ἀμφοτέρων αἰσθόμενος φαντάζεται μετ' ἐκπλήξεως, κὰντεῦθεν ἀναπεμπάζων τῷ λογισμῷ οὐ μετρίου τοῦ θάμβους ἐμπίπεται.⁷⁵²

Ο συγγραφέας ξεκινά την αναφορά στην πατρίδα του Αγίου Ιωάννου του Δαμασκηνού με μια αρκετά εκτενή εισαγωγή. Διατείνεται ότι αν κάποιος δεν είχαν προλάβει να αποδώσουν άλλη πατρίδα σε όσους έζησαν όμοια με τον άγιο, πρώτος εκείνος θα είχε το θάρρος - και εύστοχα - να υπολογίσει ως πατρίδα του αγίου τον ουράνιο χώρο, ένα στοιχείο της εξιδανίκευσης που γνωρίζουμε από άλλα κείμενα. Θα ακολουθήσει όμως την τετριμμένη και συνήθη. Στην επόμενη παράγραφο αναφέρει την εξ ανατολών εμφάνιση του αγίου, όπου και η ενανθρώπιση του Χριστού.

⁷⁵² Ακροπολίτης Κων/νος, Λόγ. εις Αγ. Ιω. Δαμασκηνόν, 813, β, Β – 817, δ, Α.

Μετά από παρέκβαση σχετικά με την προσφορά του αγίου στον άνθρωπο, ο συγγραφέας επανέρχεται στην από την Ανατολή γέννηση του αγίου. Το Θαιμάν είναι περιοχή της Αραβίας, με μετωνυμία εννοείται ολόκληρη η Ανατολή, μπορούμε να θεωρήσουμε ότι αναφέρεται στη Συρία όπου βρισκόταν η Δαμασκός.⁷⁵³ Στην παράγραφο αυτή γίνεται ειδικότερα λόγος περί της πατρίδας. Ο άγιος γεννήθηκε από τα πιο κοντινά στον παράδεισο και πλησιέστερα στην Εδέμ μέρη, ειδικότερα από τη Δαμασκό. Η πόλη χαρακτηρίζεται ονομαστή, περίφημη. Όλοι έχουν ακούσει ότι βρίσκεται μεταξύ των πρώτων πόλεων. Θα αποτελούσε το πιο άξιο ακοής διήγημα για όποιον την είδε και θαυμάσια φλυαρία για όσους δεν πρόλαβαν να τη δουν. Ο θαυμασμός αφορά όλα τα στοιχεία της πόλης. Εγκωμιάζεται η θέση της. Την κοσμούν ποταμοί, την καλλωπίζουν λειμώνες, την ασφαλίζουν όρη, την εξωραΐζουν πεδιάδες. Επομένως το κάλλος και η ασφάλεια της πόλης συνδυάζονται στην εγκωμιαστική έκφραση της Δαμασκού. Η γη της είναι πλούσια, καθώς εκτρέφει σε αφθονία ζώα. Καλείται και καλή τροφός ανδρών, μια αναφορά στην ομηρική Ιθάκη, ι 27.⁷⁵⁴ Αλλά, αν και φημίζεται παντού από την αφθονία τόσων αγαθών, ο άγιος δεν άφησε να είναι υπερήφανη για τίποτε άλλο. Την έκανε να είναι περιβόητη από αυτόν μόνο. Ο άγιος έλαβε την κλήση από τη Δαμασκό (Δαμασκηνός) και, αφού εκείνος έγινε περιβόητος, ομιλούν και γι' αυτή. Από αυτόν, τρόπον τινά, η πόλη έλαβε νέο όνομα ή επονομάστηκε, καθώς μαζί με το όνομα της Δαμασκού είναι σαν να ακούγεται και ο Άγιος Ιωάννης, προκαλώντας μεγάλο θαυμασμό. Έτσι η πόλη καταλήγει να εγκωμιάζεται από τον άγιο που γεννήθηκε σε αυτή.

Λόγος εις Άγ. Ιωάννην Ἐλεήμονα νέον: Λάμψακος

Στην αρχή του κειμένου αναφέρεται ότι η πατρίδα του Αγίου Ιωάννου δεν ήταν γνωστή.⁷⁵⁵ Το εγκώμιο της πατρίδας του αγίου δίδεται εδώ σε ευθύ λόγο από τον ίδιο προς το τέλος του κειμένου. Αυτή ο οργάνωση της δομής αποτελεί πρωτοτυπία. Το σώμα του Αγίου Ιωάννου κατατέθηκε στο

⁷⁵³ Ακροπολίτης Κων/νος, Λόγ. εις Άγ. Ιω. Δαμασκηνόν, σ. 815.

⁷⁵⁴ Το επίθετο αποδίδεται από τον Ησίοδο, *Θεογονία*, 450, 452 στην Εκάτη: 'θήκε δέ μιν Κρονίδης κουροτρόφον,' 'οὕτως ἐξ ἀρχῆς κουροτρόφος,' ενώ στα *Έργα καὶ Ἡμέραι*, 228 στην ειρήνη (όπως αναφέρεται κι εδώ από τον Ακροπολίτη): 'εἰρήνη δ' ἀνὰ γῆν κουροτρόφος,'.

⁷⁵⁵ Ακροπολίτης Κων/νος, Λόγ. εις Άγ. Ιω. Ἐλεήμονα νέον, 44, 1, 7-8: 'Τίς τε γὰρ ἦν καὶ ὅθεν κακ τίνων οὐδείς οὐδέπω πρὸς του τῶν εἰδῶτων ἀναμαθεῖν ἔφθασεν,'.

ναό του μεγαλομάρτυρος Τρύφωνος στη Νίκαια. Ένας ιερέας μια μέρα πήγε στη σορό του και τον ρώτησε σχετικά με το ποιος είναι, το βίο του, την πατρίδα του και την εκεί κατάθεσή του.⁷⁵⁶ Την επομένη, την ώρα που ο πρεσβύτερος πήγε στο ναό, τον βρήκε φωτισμένο και ένας άνδρας, ο Άγιος Ιωάννης ο Ελεήμων τον πληροφόρησε για τα περί αυτού και κατά πρώτον για την πατρίδα του.

‘Λάμψακός με προήνεγκε’ πόλις αὕτη τῶν οὐκ ἀφανῶν ἦν, παρ’ αὐτὴν που τὴν τοῦ Αἰγαίου κειμένη δειρὴν, ἢ καὶ διαταθειῶσα πως ἡρέμα τε πλατυνθειῶσα καὶ εἰς πέλαγος περιστραφεῖσα νήσους τε περικλείεσσα καὶ χώρους ἐγκολπωσαμένη πρὸς τε τὴν ἕω καὶ τὴν ἑσπέραν αὐτὴν παρὰ τε τὴν Προποντίδα γενομένη τῶ Εὐξείνῳ Πόντῳ ξυμμίγνυσι, χρόνῳ δ’ ἀμαυρωθεῖσα ὡς ἄνδρας ἐπίσης τε καὶ χώρας ἔκ τ’ ἀφανῶν ἀριδήλους ποιεῖν ἔκ τ’ ἐριτίμων ἀσήμους καθιστᾶν εἶωθε, λόγοις προνοίας κατακολουθῶν ἀπορρήτοις τῆς καὶ παραγαγούσης καὶ διοικούσης εὖ τὰ ἡμέτερα, ἐκ μόνης ἱστορίας σεμνύνεται.» Ἐξ οὖν ταύτης ἔφησεν ὁ ἅγιος γεγενῆσθαι...’.⁷⁵⁷

Τον γέννησε η Λάμψακος, μια πόλη που δεν είναι αφανής. Δίδεται γλαφυρή περιγραφή της θάλασσας και της ακτής που αποδίδει τη θέση της πόλης. Η Λάμψακος βρίσκεται στο στενό του Αιγαίου – εννοεί τον Ελλησποντο - όπου η θάλασσα εκτείνεται και πλατύνεται ελαφρώς και καταλήγει σε πέλαγος (δηλαδή την Προποντίδα), περικλείει νήσους και περιβάλλει χώρους στην ανατολική και δυτική πλευρά και, φθάνοντας στην Προποντίδα, αναμιγνύεται με τον Εύξεινο Πόντο. Αφανίστηκε όμως με το χρόνο και πλέον υπερηφανεύεται μόνο για την ιστορία της. Ο συγγραφέας συνδέει την παρακμή της Λαμψάκου με τη δράση του χρόνου, ένα μοτίβο γνωστό από παλαιότερα κείμενα,⁷⁵⁸ το οποίο όμως στην Παλαιολόγεια εποχή προσλαμβάνει ιδιαίτερη σημασία. Επομένως το εγκώμιο της πόλης γίνεται από το ένδοξο παρελθόν της. Ένα παράδειγμα είναι το εγκώμιο της Τραπεζούντας του Βησσαρίωνα στο οποίο η συνείδηση της αξίας του παρελθόντος διαποτίζει το λόγο με ποικίλες

⁷⁵⁶ Ακροπολίτης Κων/νος, Λόγ. εις Ἄγ. Ἰω. Ἐλεήμονα νέον, 50, 8, 17–20: ‘Ποθοῦμεν δὲ καὶ κλῆσιν γνῶναι καὶ βίον ἀναμαθεῖν, εἰ δὲ βούλει καὶ τὴν ἐνεγκαμένην αὐτὴν, ὅπως τε κατετέθης ὡδὶ καὶ δι’ ὅτου μετακεκόμισαι».

⁷⁵⁷ Ακροπολίτης Κων/νος, Λόγ. εις Ἄγ. Ἰω. Ἐλεήμονα νέον, 51, 10, 2–12.

⁷⁵⁸ Βλ. Saradi, *The Byzantine City*, για το πέρασμα του χρόνου που καταστρέφει πόλεις στον Προκόπιο.

φράσεις και θέματα.⁷⁵⁹ Ωστόσο η Λάμψακος δε φαίνεται να αμαυρώθηκε τόσο πολύ. Η πόλη αναφέρεται κατ' επανάληψη κατά το 13ο αι. και το 1235 ο αρραβώνας του νεαρού Θεοδώρου Λάσκαρη εορτάστηκε εκεί.⁷⁶⁰

Ἐγκώμιον εἰς Ἁγ. Κωνσταντῖνον: Ἄνω Ἱερουσαλήμ

*‘Ἄλλ’ ὁ μικροῦ με παρήλθε, μείζω τὴν ἀπορίαν ἐνέβαλεν· εἰ γὰρ τοῖς κατὰ Θεὸν ἀνδράσι, καὶ τῶ ὄντι γε ἀνθρώποις, ἄλλη τις πρὸς ἀλήθειαν ἢ πατρίς, ἦν δὴ καὶ ἔγνωσαν οὗτοι καλῶς, καὶ γνόντες, ἐπόθησαν, καὶ ποθήσαντες, τυχεῖν ἔσπευσαν, καὶ τυχόντες, ἐπανεπαύσαντο. Τὴν ἄνω λέγω μητρόπολιν, τὴν ἀχειροποίητον ἐκείνην καὶ θεότευκτον Ἱερουσαλήμ, ἧς πολῖται θεῖοι προφῆται, πατριάρχαι θεσπέσιοι, βασιλεῖς τὸ χρίσμα οὐ καταισχύναντες, καὶ λοιπῶν ἄλλων οὐκ ἐναριθμῆτων λογάς, σεμνότερον πολιτευσαμένων καὶ ἐνθεώτερον. Εἰ γοῦν τοῖς τοιούτοις τοιαύτη ἢ πατρίς, καὶ γενάρχαι τῇ πατρίδι κατάλληλοι’.*⁷⁶¹

Του εγκωμίου της πατρίδας του Αγίου Κωνσταντίνου προηγείται αυτό της άνω Ἱερουσαλήμ, της αληθινής πατρίδας των κατὰ Θεὸν ανδρῶν και πραγματικῶν ανθρωπῶν. Αυτή την πατρίδα γνώρισαν αυτοί καλά, την πόθησαν, έσπευσαν, την επέτυχαν και επαναπαύθηκαν. Στο πλαίσιο της γνωστής μας εξιδανίκευσης η Ἱερουσαλήμ χαρακτηρίζεται άνω μητρόπολη, αχειροποίητη και θεοκατασκευάστη και πολίτες της αναφέρονται οι προφῆτες, πατριάρχες και βασιλεῖς. Ως πατρίδα του Μεγάλου Κωνσταντίνου αναφέρεται η άνω Ἱερουσαλήμ διότι η Κωνσταντινούπολη που θα αναφερθεί στη συνέχεια ως πατρίδα του εγκωμιάζεται και ως Σιών στα κείμενα. Εξάλλου ο Μέγας Κωνσταντίνος ήταν ο αυτοκράτορας που αναγνώρισε το χριστιανισμό. Και οι γενάρχες του Αγίου Κωνσταντίνου ήταν κατάλληλοι για αυτή την πατρίδα. Ως γνωστόν μητέρα του Μεγάλου Κωνσταντίνου ήταν η Αγία Ελένη, που βρήκε τον Τίμιο Σταυρό. Ο Ακροπολίτης προηγουμένως ανέφερε ότι ο τρόπος των εγκωμίων είναι διπλός: από τη τύχη και την αξία του επαινουμένου ή την αξία και την τύχη αυτών από τους οποίους προήλθε και είχε την αρχή. Στη συνέχεια αφορμή επαίνου του Αγίου Κωνσταντίνου αποτελεί καταρχάς η πατρίδα του.

Δρέπανο – Ρώμη - Κωνσταντινούπολη

⁷⁵⁹ Σαράντη, *Ἐκφρασις Τραπεζούντας*, σ. 39.

⁷⁶⁰ Ακροπολίτης Κων/νος, *Λόγ. εἰς Ἁγ. Ἰω. Ἐλεήμονα νέον*, σ. 51.

⁷⁶¹ Ακροπολίτης Κων/νος, *Ἐγκ. εἰς Ἁγ. Κωνσταντῖνον*, 3, 9–19.

Ἐπιπέδον μὲν οὖν τῷ Μεγάλῳ, ἢ μὲν ἐξ αὐτῆς αὐτοῦ τῆς γεννήσεως ἢ τέως καλουμένη πῶς οὕτως Δρέπανον, ἢ ἑσαυθὶς λαμπρὰ Ἐλενόπολις· περίπου τὸν Ἀστακητὸν κόλπον τυγχάνουσα, καὶ θέσεως εὖ ἔχουσα· κὰν ὁ πανδαμάτωρ καὶ κατὰ ταύτης χρόνος, οὐ μέτρια δῆπῳ νεανιευσάμενος, τὴν τέως εὐδαίμονα πόλιν, ἐρείπιον νῦν ἀφῆκεν ὄραν· ὡς ἐκ μόνης δὴ τῆς περὶ τῶν ἀρχαιοτέρων ἱστορίας, πόλιν ταύτην γνωρίζεσθαι. Ἡ δ' ἐκ τῆς τῶν πατέρων καὶ προγόνων διατριβῆς, ἢ παλαιτέρα Ρώμη, τὸ λαμπρὸν τῶν Ἀυσόνων ἀρχεῖον, τὸ περιφανὲς τῆς οἰκουμένης βασιλείον. Ἡ δ' αὖ ἐκ τῆς ἀρχῆς ὀριζομένη, κὰκ τοῦ δέοντος ἀναφαινομένη, καὶ ἴν' οὕτω φαίην ἰδιουμένη τοῦτον κοινότερον, ἐῶα τε λῆξις καὶ ἢ ἐσπέριος, αἰ εἰς Ἀσίαν καὶ Εὐρώπην μεγαλομερῶς διαιροῦσαι τὴν ἡπειρον· πατὴρ γὰρ ἔνθεν, μήτηρ δ' ἐκεῖθεν ἦσαν γενόμενοι. Ἀλλ' ἴσως ἢ νεωτέρα Ρώμη, μακρῶ δὲ τιμιωτέρα, τῷ μεγέθει, λέγω, τῇ θέσει, ταῖς χάρισι, τῷ καθ' ἀπασῶν ἐντεῦθεν πρεσβείῳ καὶ λαμπρῷ ἀξιώματι. Ἡ ἐπώνυμος τοῦδε καὶ μεγαλώνυμος· ἴσως οὖν αὕτη τοῖς λόγοις, ὡς εἰκός, δυσχεράνειεν· ἄλλαις τὸν πολιστήν, ἄλλαις τὸν πολίαρχον ἐπιγράφουσιν, ἀλλὰ μὴ τοῦτο, μὴ· φιλόπατρις γὰρ ἔγωγε, καὶ φιλαλήθης οὐχ ἦκιστα· καὶ τὰ πρῶτα ταῖς πρώταις ἀπονεύμας· πρώταις δὲ λέγω διὰ τὸν χρόνον, ἐπειτοί [ἐπεῖ τοι] γε τοῖς ἄλλοις παρὰ πολὺ δεύτεραι, τηρήσω ταύτη τὰ δεύτερα· καὶ κατὰ τὴν παροιμίαν «ἀμείνονα». Ἀλλ' οὕτω μὲν ὁ μέγας οὔτος καὶ μεγαλόπατρις, ἴν' οὕτως εἴποιμι καὶ πολύπατρις· πλὴν ἐξ εὐτυχίας οὐκ ἀτυχήματος. Τὸ γὰρ δὴ περὶ τοῦ, φημιζόμενον, Ἑλληνοποιητοῦ· ὁ ῥαψωδὸς οὕτως Ὅμηρος, ὡς πόλεις ἐπτά μάρναν ἐκάστη τοῦτον μεγαλαυχοῦσα προσενεγκεῖν, οὐκ ἄλλοθεν, ἔμοι γε δοκεῖν, ἀλλ' ἐκ δυστυχίας ἐπισυμβῆναι, ἀφανεία τῶν γεννητόρων· ἴσως δὲ καὶ πατρίδος εὐτελεία. Τὸ μὲν παρόν, λόγου μὴ κριθέντων ἀξίων· τὸ δ' εἰς νέωτα ζητουμένων, διὰ τὸν πολὺν ἐν λόγοις αὐτοῦ θρύλλον, καὶ τὴν ἔμπνου ὡσπερὶ καλλιπέειαν, ἣν ὁ τῶν κατ' αὐτὸν ποιητῶν ὄμιλος, Καλλιόπην ἐσεμνηγόρησε. Κάντεῦθεν κατὰ τὸ δοκοῦν ἐκάστῳ ἱστορουμένων, ἢ πλαττομένων εἰπεῖν ἀληθέστερον· ἔνθεν γὰρ γεννᾶ καὶ ποταμὸς ἄνθρωπον· τάχα διὰ τὴν τῆς σοφίας πολύνοιαν, καὶ τὴν τῶν λόγων ὡς εἰπεῖν εὐροίαν ὁμοῦ καὶ πολύρροίαν; Οὐράνιά τε ζώνη, ἣν ὁ μέσος κατέχει τῶν πλανητῶν, ὁ τὴν τοῦ Λοξίου μέσην, ζωφόρον τοῦτον οἱ περὶ τὰς τῶν ἀστέρων κινήσεις ἐσχολακότες κατωνομάκασιν⁷⁶² ὁμαλῶς τε καὶ ἀπλανῶς, ἴν' οὕτως εἴπω

⁷⁶² Ἴσως ἐννοεῖ τὸν Ἥλιο-Ἀπόλλωνα ποὺ ἀπεικονίζεται στο κέντρο τοῦ οὐρανοῦ καὶ περιβάλλεται κυκλικά ἀπὸ τὸν ζωδιακὸ κύκλο.

περιϊών, ψυχὴν συχνὰ τῷ τέως περιαγαγοῦσα, καὶ οἶον ἐκσφενδονήσασα, τοῖς ἐνθάδε καθήσι· τὴν ἐναρμόνιον φαῖεν ἄν, ἐκεῖνοι διὰ τὴν ποίησιν· οἱ δὲ τῆς ἀληθείας ἀληθῶς ἀντευχόμενοι, τὴν ῥεολόγον, ἢ κενολόγον ψυχὴν, τὴν δεξιῶς περὶ μύθους στρεφομένην καὶ πλάσματα, καὶ τῷ τῆς ἀληθείας προσωπεῖω τὸ ψεῦδος ἐπηλυγάζουσαν, καὶ τὰναντία εὐφυῶς τῷ δοκεῖν συνάπτουσάν τε καὶ συναρμόττουσαν.⁷⁶³ Ἀλλὰ χαίρειν εἰπόντες αὐταῖς μεγαληγορίαις, ἢ μυθολογίαις τοῖς Ἑλλησι, τοῦ προκειμένου αὐθις γενώμεθα· κἀπὶ τοὺς ἐξ ὧν ὁ μέγας οὗτος γεγένηται, τὸν λόγον ἄγε δὴ στρέψωμεν.⁷⁶⁴

Ο Ἅγιος Κωνσταντίνους γεννήθηκε στο ἄλλοτε καλούμενο Δρέπανον, σημερινή Γιάλοβα της Βιθυνίας και μετά Ελενόπολις που προσδιορίζεται ως λαμπρή. Βρίσκεται περὶ τον Αστακηνό κόλπο (στην ανατολική Προποντίδα στον κόλπο της Νικομήδειας) και η θέση της εγκωμιάζεται ως καλή. Τώρα είναι γνωστή μόνο από την αρχαία ιστορία, αφού ο χρόνος φέρθηκε με αυθάδεια και ἄφησε ερείπιο την ἄλλοτε ευτυχισμένη πόλη. Στη συνέχεια ως πατρίδα του Ἁγίου Κωνσταντίνου από τη διαμονή των πατέρων και προγόνων του αναφέρεται η Ρώμη, καθώς ο πατέρας του ἁγίου ἦταν αυτοκράτορας της Δυτικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Η αρχαιότητα της πόλης αποτελεί το πρώτο στοιχείο του εγκωμίου της. Το επίθετο *παλαιτέρα* θα ἔρθει βέβαια στη συνέχεια σε αντίθεση με τη *νεωτέρα* Ρώμη. Η πόλη χαρακτηρίζεται επίσης λαμπρό διοικητικό κέντρο των Ρωμαίων και περίοπτο βασίλειο της οικουμένης. Παρόμοιοι ὄροι αποδίδονται στη Ρώμη στον Λόγ. εἰς Ἄγ. Ζωτικόν και τον Βίον Ἐπισκ. Μητροφάνους και στην Κωνσταντινούπολη στον Λόγ. εἰς Ἄγ. Θεοδοσίαν. Η πόλη που προσδιορίζει τον Ἅγιο Κωνσταντίνο από την εξουσία που ἄσκησε - δηλαδή η Κωνσταντινούπολη - και η οποία τον ιδιοποιείται ἔγινε τελικά η πατρίδα του. Βρίσκεται στο σημείο όπου καταλήγει η Ανατολή και η Δύση, στο σημείο όπου οι ἡπειροὶ Ἀσία και Ευρώπη διαιροῦνται από τη θάλασσα. Ο πατέρας του Μεγάλου Κωνσταντίνου καταγόταν από τη Δύση, η Ἁγία Ελένη από την περιοχή της Νικομήδειας (Ανατολή), κοντά στην Ελενόπολη, πόλη στην οποία ο Μέγας Κωνσταντίνος ἔδωσε το ὄνομα της μητέρας του για να την τιμήσει

⁷⁶³ Στον Ὅμηρο η ψυχὴ είναι πνεῦμα που ἐπιζεῖ μετά το θάνατο του ἀνθρώπου και κατοικεῖ στον Ἄδη. Είναι ἀσώματη και ἀνέγγιχτη, ἀλλὰ διατηρεῖ τη μορφή του σώματος στο οποίο ἀνήκει κατὰ την ἐπίγειο ζωὴ. Πβλ. λ 207-208: '...ἐκ χειρῶν σκιῆ εἵκελον ἢ και ὄνειρῳ ἔπτат'.

⁷⁶⁴ Ἀκροπολίτης Κων/νος, Ἐγκ. εἰς Ἄγ. Κωνσταντίνον, 4, 9 – 5, 24.

και μετά αναφέρει ο Προκόπιος στο *Περὶ Κτισμάτων* ότι την ανακαίνισε ο Ιουστινιανός. Αρχικά ήταν μια μη αξιόλογη κώμη στη Βιθυνία. Ο Ιουστινιανός έλυσε το πρόβλημα ύδρευσης της πόλης και σε αυτόν οφείλονται διάφορα οικοδομήματα.⁷⁶⁵ Η νεωτέρα Ρώμη είναι, κατά τον συγγραφέα, πολύ πιο άξια τιμής ως προς το μέγεθος, τη θέση, τις χάρες και ως εκ τούτου το βραβείο και λαμπρό αξίωμα έναντι όλων. Η πόλη έλαβε το όνομά της από αυτόν και είναι πολύ ονομαστή. Για άλλες πόλεις εγκωμιάζουν τον πολιστή (τον ιδρυτή), για άλλες τον πολίαρχο. Ο Ακροπολίτης δηλώνει φιλόπατρις και φιλαλήθης. Απένειμε τα πρωτεία στην πρώτη ως προς το χρόνο πόλη, τη Ρώμη. Ως προς τα άλλα όμως η Ρώμη έρχεται δεύτερη με μεγάλη διαφορά. Ο συγγραφέας κρατά λοιπόν τη δεύτερη αλλά καλύτερη θέση για την Κωνσταντινούπολη. Ο Άγιος Κωνσταντίνος υπήρξε *μεγαλόπατρις* και είχε πολλές πατρίδες κατά ευτυχή συγκυρία, σε αντίθεση με τον Όμηρο για τον οποίο καυχώνται επτά πόλεις, λόγω όμως της αφάνειας των γεννητόρων του ή της ποταπότητας της πατρίδας του. Ο συγγραφέας σε μια παρέκβαση αναφέρεται και στη γέννηση ανθρώπων από ποταμό,⁷⁶⁶ στην ουράνια ζώνη, στην ψυχή. Αφήνει όμως τα μεγάλα λόγια και τη μυθολογία για τους Έλληνες. Στη συνέχεια ο λόγος θα στραφεί σε αυτούς από τους οποίους γεννήθηκε ο Άγιος Κωνσταντίνος. Συνεπώς από τις αναφερόμενες ως πατρίδες του Αγίου Κωνσταντίνου εκ γενετής ως σημαντικότερη προβάλλεται η Κωνσταντινούπολη, διότι ο άγιος ήταν ο πολίαρχος αυτής (πολιστής ήταν ο Βύζας). Δηλαδή από το σύνολο του κειμένου γίνεται κατανοητό ότι η καταγωγή του αγίου ήταν και από τη Δύση (Ρώμη) και από την Ανατολή, συνδυάζοντας έτσι το λατινικό με τον ελληνικό κόσμο, ενώ η πραγματική του πατρίδα ήταν η Κωνσταντινούπολη την οποία ύψωσε σε δεύτερη Ρώμη.⁷⁶⁷ Η εμμονή του συγγραφέα για τη σημασία της Ρώμης μπορεί να δικαιολογείται από τη θέση που επιδιώκει να αποκτήσει ξανά η Κωνσταντινούπολη ως πρωτεύουσα της αυτοκρατορίας μετά την ανάκτησή της το 1261 από τον Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγο που ονομαζόταν και Νέος Κωνσταντίνος. Η

⁷⁶⁵ Προκοπίου, *Περὶ Κτισμάτων Λόγος Ε΄, β΄*, έκδ. J. Haury, *Procopii Caesariensis Opera Omnia*, τ. IV, Λειψία 1964, 152-154.

⁷⁶⁶ Ε 245-246: 'καὶ ἂν ποταμοῖο ῥέεθρα Ὠκεανοῦ, ὅς περ γένεσις πάντεσσι τέτυκται'.

⁷⁶⁷ Το θέμα αυτό αναφέρεται συχνά από συγγραφείς που επιδιώκουν σύγκλιση με τη Δύση και βοήθεια από εκεί, π.χ. η *Σύγκρισις Παλαιᾶς καὶ Νέας Ρώμης* του Μανουήλ Χρυσολωρά. Βλ. Κιουσοπούλου, *Βασιλεύς ἢ οἰκονόμος*, Σαράντη, Η πόλη ως αρχιτεκτονικός χώρος.

έμφαση στην περιοχή της Ελενόπολης μπορεί να ερμηνευθεί γιατί συνειρμικά παραπέμπει στην περιγραφή της Κωνσταντινούπολης με την έμφαση στη θάλασσα, στοιχείο που πάντα τονιζόταν για την Κωνσταντινούπολη.

Ἐγκώμιον εἰς Ἄγ. Λεόντιον: Ελλάς - Φοινίκη

‘Τοῦτον, ἵνα [ἴνα] ἐνταῦθεν ἀρξώμεθα, ἤνεγκαν μὲν ἡ Ἑλλάς, ἡ δ’ ἐν Φοινίκη Τρίπολις ἐργάτην ἀρετῆς ἠῦχρησε. Καὶ μάλα γε εἰκότως ἐκ ταύτης ἐκείνη τοῦτον διαδέξαιτό τε καὶ ἀναδείξειεν, ἥ τε γὰρ Ἑλλάς λόγων καὶ παιδείας χῶρον [χῶρος] ἀνέκαθεν· καὶ γε οἱ τὰ κεῖσε μέρη λαχόντες οἰκεῖν πρῶτοι μαθημάτων ὑψηλοτέρων εὐρεταὶ γένοιτο, καὶ μένοντες ἐπὶ γῆς ἄνθρωποι τῶν οὐρανίων πρῶτως ἐκεῖθεν ἐπιβατεύσαιεν, καὶ ὡς ἐν οὐρανῶ γεγονότες τὰ ὑπὲρ γῆς ἠκριβώσαντο. Ἀλλ’ ὡς σεμνὸν τοῦτο τῷ Μάρτυρι, καὶ πρὸς κοσμικὴν οὐ τὰ μικρὰ συναιρόμενον περιφάνειαν, οὕτω τοι μεγάλα πρὸς τὰ κρείττω καὶ κατ’ ἔφεσιν προσιστάμενον. Τίς γὰρ οὐκ οἶδεν, ὡς ἄνωθεν ἡ Ἑλλάς ἐμεμήνει περὶ τὰ εἰδῶλα μύθοις ἐνασχολουμένη, καὶ δαίμοσι προσανέχουσα· Αἴγυπτός τε καὶ Συρία σὺν Φοινίκη ἐκ προγόνων τὸ ραδίως θεοποιεῖν κληρωσάμενοι, οὐχ ὅπως περὶ τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ χωλαίνοντες ἔτυχον, ἀλλ’ (ὁ φασιν) ὄλω ποδὶ πρὸς τοὺς ψευδωνύμους ἀπέκλιναν, ὡς καὶ τῶν βοσκημάτων συχνοῖς τὸ τίμιον ἐπιφημίζειν τοῦ Θεοῦ ὄνομα, βοσί γε καὶ τράγοις· ἐῷ γὰρ κνωδάλοις λέγειν καὶ ἔρπετοῖς, καὶ ὁ δὴ χεῖρονος ἀναισθησίας τεκμήριον, ποταμοῖς τε καὶ ἄλσεσιν.’⁷⁶⁸

Τον Ἅγιο Λεόντιο γέννησε η Ελλάδα, αλλά καυχήθηκε ότι κατείχε αυτόν τον εργάτη της αρετής η Τρίπολη της Φοινίκης. Την Ελλάδα διαδέχθηκε η Φοινίκη: ο άγιος γεννήθηκε στην Ελλάδα και αγίασε στη Φοινίκη. Η Ελλάδα ανέκαθεν υπήρξε χώρος λόγων και παιδείας. Όσοι έτυχε να κατοικούν στην Ελλάδα εφηύραν πρώτοι υψηλά μαθήματα, μένοντας στη γη ανέβηκαν στα ουράνια και ερεύνησαν ακριβώς τα υπεράνω της γης σαν να ήταν στον ουρανό. Ο συγγραφέας αναφέρεται στην πρόοδο της Ελλάδας στην αστρονομία. Ο άγιος όμως επιθυμούσε να προσεγγίσει τα μεγάλα και καλύτερα. Η Ελλάδα ασχολούνταν με ειδωλολατρικούς μύθους και είχε εμμονή με τους δαίμονες. Η Αίγυπτος, η Συρία και η Φοινίκη έλαβαν από τους προγόνους την εύκολη θεοποίηση, δεν προχωρούσαν στην επίγνωση του αληθινού Θεού. Απέκλιναν προς

⁷⁶⁸ Ακροπολίτης Κων/νος, Ἐγκ. εἰς Ἄγ. Λεόντιον, 563, 2, Α–Β.

ψευδώνυμους θεούς, απέδιδαν το όνομα του Θεού σε ζώα και, το χειρότερο, σε ποταμούς και άλση.

Βίος Ἐπισκόπου Μητροφάνους: Ἄνω Σιών – Ρώμη

‘Ο θεῖος οὗτος ἀνὴρ πατρίδα μὲν ἔσχε τῇ ἀληθείᾳ τὴν ἄνω Σιών, τὴν τῶν πρωτοτόκων ἐκείνην μητρόπολιν, ἧς ὁ γενάρχης Θεὸς πολιστής, ὁ μόνος τῶν ὄλων αἴτιος ἀληθῆς, ἧς οἱ πολῖται, ὡς ὑπέρτεροι κηρῶν, ὡς τὸν βίον θαυμαστοὶ τε καὶ ἀξιάγαστοι, ἅγιοι κεκληῖσθαι προσφόρως εἰλήχασι καὶ μακάριοι· τοιαύτην πατρίδα πρὸς ἀλήθειαν ἔσχηκεν ὁ οὐράνιος οὗτος καὶ θεοεῖκελος ὡς ἀληθῶς ἄνθρωπος, πρὸς ἣν ἐπαναχθῆναι καὶ ἧς πολίτης γενέσθαι διὰ σπουδῆς ἔθετο. ἀλλ’ εὗρηκε δὴ πως ἀνάλογον κἀνταῦθα παρὰ τῷ τῆς παροικίας τῷδε καιρῷ τὴν ὀνομαστοτάτην τῶν πόλεων - τὴν πρεσβυτέραν φημὶ Ρώμην, τὸ περιλάλητον τέως τῆς οἰκουμένης ἀρχεῖον. θρέμμα γὰρ ταύτης ὁ θεῖος ἀνὴρ οὗτος καὶ περιλάλημα οὐκ ἀπάδουσι δὲ καὶ πατράσιν ἐχρήσατο.’⁷⁶⁹

Αρχικά σχετικά με την πατρίδα του Επισκόπου Μητροφάνους παρατηρεῖται κι εδώ εξιδανίκευση. Ο επίσκοπος στην πραγματικότητα είχε πατρίδα την ἄνω Σιών, που εγκωμιάζεται ως μητρόπολη των πρωτοτόκων. Ἐτσι καλεῖται η ἄνω Ἱερουσαλήμ και στον Λόγον εἰς Ἄγ. Ἀθανάσιον Ἀτραμυττίου. Θεμελιωτῆς της υπήρξε ο Θεός. Οι πολίτες της, ἀθάνατοι κι αξιοθαύμαστοι, ἐκλήθησαν ἅγιοι και μακάριοι. Ο επίσκοπος ἦταν πρόθυμος να ἐπιστρέψει σε αὐτή και να γίνεἰ πολίτης της. Κι ἐδώ ὁμως στη γη βρήκε τὴν πρεσβυτέρα Ρώμη, που ἐπαινεῖται ως τρόπον τινά ἀνάλογη, η πιο ονομαστή πόλη, περιβόητο ἀρχεῖο της οἰκουμένης. Παρόμοιοι ὄροι ἀποδίδονται στη Ρώμη στα ἔργα Λόγ. εἰς Ἄγ. Ζωτικόν και Ἐγκ. εἰς Ἄγ. Κωνσταντῖνον, ἀλλά και στην Κωνσταντινούπολη στον Λόγον εἰς Ἄγ. Θεοδοσίαν.

Το Ἐγκώμιον εἰς Ἄγ. Ὠραιοζήλην ἀναφέρεται μόνο στην ἀληθινὴ πατρίδα της αγίας, τὴν ἄνω (οὐράνια) μητρόπολη. Η αγία δεν πρέπει να τιμάται ἀπὸ τα κάτω (γήινα). Εξάγεται πάντως ὅτι η Αγία Ὠραιοζήλη βρισκόταν στην Κωνσταντινούπολη, στην οποία γράφει ο Ἀκροπολίτης⁷⁷⁰ και η οποία μετὰ τὴν ἐπιφοίτηση του Ἁγίου Πνεύματος δόθηκε στον Πρωτόκλητο Ἀνδρέα, ὅπως ἄλλα μέρη της οἰκουμένης σε ἄλλους. Εκείνου μαθήτρια υπήρξε η αγία. Η ἀναφορὰ στον Ἅγιο Ἀνδρέα, που θεωρεῖται ο

⁷⁶⁹ Ἀκροπολίτης Κων/νος, Βίος Ἐπισκ. Μητροφάνους, 90, 2, 14–26.

⁷⁷⁰ Ἀκροπολίτης Κων/νος, Ἐγκ. εἰς Ἄγ. Ὠραιοζήλην, σ. 7.

ιδρυτής της Εκκλησίας της Κωνσταντινούπολης, αυτή την εποχή έχει μια πολιτική σκοπιμότητα, δηλαδή να προβάλλει την Κωνσταντινούπολη ως ανώτερη από τη Ρώμη,⁷⁷¹ με την ίδρυση της εκκλησίας της από έναν κορυφαίο απόστολο κατ' αντιστοιχία προς τη Ρώμη.

‘Ταύτη πατρις ἀληθῆς ἡ ἄνω μητρόπολις, γενέται δ’ ἀπόστολοι καὶ θεῶν πατριαρχῶν ὁμήγυρις πρόγονοι. Τί γὰρ δεῖ ἐκ τῶν κάτω σεμνύνειν τὴν τοῦ μηδενὸς ταῦτα τιμήσασαν καὶ ψυχῆς τὰ ἄνω ποθήσασαν; Εἰ γὰρ καὶ θρησκείας ἑλληνικῆς ἦν καὶ τῆ δεινῆ τέως τῆς εἰδωλομανίας πλάνη συνίσχετο, ὑπὸ τε τῆς κατεχούσης ὡς εἶπειν σκοτομήνης πρὸς τὸ τῆς ἀληθείας διαβλέψαι φέγγος οὐκ ἴσχυεν, ἀλλὰ γε τοῦ τῆς δικαιοσύνης ἡλίου, τοῦ τῆς πατρικῆς δόξης ἀπανγιάσματος ἐν τοῖς καθ’ ἡμᾶς διαλάμψαντος, τοῦ θεοῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὡστερεῖ τε ἀκτίνων ἀστραψάντων τῶν αὐτοῦ μαθητῶν, καὶ ἐποδηγήθη πρὸς τὴν ἀπλανῶς φέρουσαν καὶ ἠὺθυπόρησεν εὐθύς πρὸς τὴν ἀρχαίαν μακαριότητα. Μετὰ γὰρ δὴ τὴν ἄφατον ὑπὲρ ἡμῶν οἰκονομίαν τοῦ ὑπὲρ ἡμῶν καθ’ ἡμᾶς γεγονότος ἐνυποστάτου Λόγου θεοῦ, τὸν σταυρόν φημι, τὴν εἰς ἄδου κάθοδον, τὴν ἐκ νεκρῶν ἔγερσιν, τὴν μετὰ τοῦ προσλήμματος εἰς οὐρανὸς ἀνοδον, οἱ τῆς θεοπτίας ἀξιοθέντες καὶ τῷ παναγίῳ πνεύματι σοφισθέντες, ἄλλος ἄλλο τῆς οἰκουμένης μέρος διεκκληρώσαντο. Τὴν δὲ καθ’ ἡμᾶς τήνδε καὶ κύκλωθι Ἀνδρέας εἴληχεν ὁ πρωτόκλητος.’⁷⁷²

Αντώνιος Λαρίσης

Ἐγκώμιον εἰς Ἁγ. Γεώργιον: Καππαδοκία

‘Οὐκοῦν ἐπὶ τὰ ἐξῆς ὀδεύσωμεν, ὡς ἀγκύρας ὄντως αὐτοῦ βεβαίας καὶ ἀρραγεστάτης ἐχώμεθα καὶ ὡς ὑπὸ φωτὶ τῆ τούτου πρὸς Θεὸν παρρησία τὰ τῆς ὁδοιπορίας ἀνύωμεν, πατρίδα καὶ γένος προσεχέες τε καὶ πόρρω ὡς θεμελίους ὑποβαλλόμενοι καὶ ὑμῖν, καίπερ οὐκ ἀμαθῶς ἔχουσιν, ἐν ὑπομνήσεως τάξει ταύτη προτιθέμενοι.

Πατρις τῷ μεγάλῳ τούτῳ τῆς οἰκουμένης συμμαχῶ ἡ μεγάλη τῶν Καππαδοκῶν ἐπαρχία, ἡ μηδὲν ἥττον κουροτρόφος ἢ εὐίππος γῆ, τοσοῦτον οὐκ ἐπαινετὴ δι’ εὐκαρπίαν καὶ παραγωγὴν καὶ ἐπιτηδειότητα βοσκημάτων, ὅσον δι’ ἀνδρῶν αὐξήσιν τε καὶ πληθυσμόν, τὸ τῆς φύσεως οὐμενον ἀξίωμα ψευδομένων, ἀλλὰ

⁷⁷¹ Βλ. F. Dvornik, *The Idea of Apostolicity in Byzantium and the Legend of the Apostle Andrew*, [Dumbarton Oaks Studies 4], Κέμπριτζ 1958.

⁷⁷² Ακροπολίτης Κων/νος, Ἐγκ. εἰς Ἀγ. Ὁραιοζήλην, 6, 2 - 7.

χακτηριζόντων τὸ τῆς ἀνδράας φύσεως ἴδιον διὰ τῆς πρὸς ἅπαν ἀγαθὸν κοινωνίας καὶ ἀναλήψεως. Γένος τῶν ἐπισήμων τε καὶ λαμπρῶν! Εὐπατρίδαι γὰρ οἱ τούτου ἀρχηγοὶ καὶ τῆς εἰς τόδε παραγωγῆς αἴτιοι καὶ τῇ πατρίδι πολλῶν διαφερούση πρὸς κάλλος ἀρμόζοντες. Ἐκόσμον γὰρ οὗτοι ταύτην, ἢ τὰς λοιπὰς, ὧν αὕτη μητρόπολις ἐγνωρίζετο καὶ ὧν προκάρθητο καὶ ἐσέμνυνεν. Ὁ μέντοι κόσμος αὐτοῖς ἰδιαίτατος, ἢ εἰς βίον τοιούτου παιδὸς θαυμασιωτάτου παραγωγή. Καὶ γὰρ τοσοῦτον ἦν ηὐξημένον ἐκ τούτου τὸ κατὰ γένος προσῆκον, οὐχ ὅσον ἐκ τῆς τοῦ γένους ἐπισημότης ἢ πατρίδος.⁷⁷³

Ο συγγραφέας θα θέσει ως θεμέλια την πατρίδα και το γένος. Πατρίδα του Αγίου Γεωργίου υπήρξε η μεγάλη επαρχία των Καππαδοκῶν (αυτό το επίθετο χρησιμοποιεῖ ο συγγραφέας και στο Ἐγκώμιον εἰς Ἄγ. Οἰκουμένιον). Πρόκειται για γη που εἶναι εξίσου τροφὸς ἀνδρῶν ὅσο και περιφνημη για τους καλοὺς της ἵππους. Τα ἐπίθετα εἶναι ομηρικά.⁷⁷⁴ Η γη αὐτή δεν ἐπαινεῖται τόσο για την καρποφορία και παραγωγή και την καταλληλότητα των ζώων, ὅσο για την ἀύξηση και τον πληθυσμὸ των ἀνδρῶν, που διαψεύδουν το φυσικὸ ἀξίωμα, ἀλλὰ χαρακτηρίζονται ἀπὸ την ἀνδρική φύση με την κοινωνία και ἀνάληψη κάθε ἀγαθοῦ. Η πατρίδα ἐγκωμιάζεται ἐπομένως για το ζωικὸ της πλούτο, κυρίως ὅμως για την ποιότητα των ἀνδρῶν της (ἐνῶ στο Ἐγκώμιον εἰς Ἄγ. Οἰκουμένιον η περιοχή δοξάζεται ἀποκλειστικά ἀπὸ ζητήματα παιδείας, λόγων, ἀρετῆς) και ἰδίως, ὅπως φαίνεται ἀμέσως μετὰ, των προγόνων του ἀγίου. Οι γενάρχες του ἀγίου ἦταν ἀρμόζοντες στην πατρίδα τους που διέφερε ἀπὸ πολλές. Κι αὐτὸ γιατί κοσμούσαν την πατρίδα τους, που ἦταν γνωστὴ ὡς μητρόπολη ἄλλων των ὁποίων προήδρευε και τις ὁποῖες λάμπρυνε. Η πατρίδα του ἀγίου ἀναδεικνύεται ὡς ἀνώτερη πολλῶν ἄλλων.

Στο Ἐγκώμιον εἰς Ἄγ. Κυπριανόν, σχετικά με την πατρίδα (Λάρισσα) ἀναφέρεται ἀπλῶς ὅτι τον Ἄγιο Κυπριανὸ εἶχε τέκνο η περίοπτη Μητρόπολη των Λαρισαίων και η Ἐκκλησία της ἀπέκτησε αὐτὸ τον πλούτο ὡς προστάτη και ὁδηγὸ των δούλων της διὰ του Δεσπότη των ὄλων.

Ἐν ἔσχῃ βλαστὸν ἢ περιφανῆς τῶν Λαρισαίων μητρόπολις καὶ ἢ ἐν αὐτῇ ἐκκλησία προστάτην καὶ ὁδηγὸν τῶν αὐτῆς θρεμμάτων, πρὸς τὸν τῶν ὄλων Δεσπότην ἐπλούτισεν. [...] Πατρίς τοίνυν τῶ

⁷⁷³ Αντώνιος Λαρίσης, Ἐγκ. εἰς Ἄγ. Γεώργιον, 291, 2, 19 – 292, 3, 5.

⁷⁷⁴ Το πρῶτο ἀπαντὰ στην Ὀδύσεια (ι, 27) και το δεῦτερο στον Ὅμ. Ὑμν. εἰς Ἀπόλλ. (210).

μεγάλω φωστῆτι τῆς Ἐκκλησίας, λαμπροτάτῳ δὲ ἡλίῳ δ' εἰπεῖν προσφύεστερον, ταύτης ἢ τῶν Λαρισσαίων πόλις.⁷⁷⁵

Ἐγκώμιον εἰς Ἁγ. Οἰκουμένιον: Καππαδοκία

Ἡ μὲν τῶν ἐγκωμιαστικῶν λόγων κατάστασις, τοῖς τούτων νόμοις ἔπεσθαι βουλομένῳ, πατρίδα καὶ γένος προτίθησιν, ἄμφω προσεχῆ τε καὶ πόρρω, ἀγωγὴν τε καὶ ἡλικίαν καὶ ἥθος καὶ τᾶλλα, οἷς τὸ τῶν ἐγκωμίων εἶδος χαρακτηρίζεται, ὕλης τοῦ λόγου τούτων κοινῶς προσαγορευομένων, ὡς ἄνευ τῶν εἰρημένων οἰκοδομίας ψυχικῆς τέλει δοθῆναι μὴ δυναμένης. Ἐμοὶ δ' ἀνωτέρω διὰ μακρῶν ἀποδείξαντι πρὸς ἕκτισιν μᾶλλον ὄραν τὸν σκοπὸν, οὐ πρὸς ἐγκωμίων συνθήκην ἀρέσκειν, ἡγοῦμαι βραχέα πρὸς τὸ προκείμενον, ὡς μὴ πάντῃ τὰς τῶν φιλοθέων ἀκοὰς ἀμνήτους καταλιπεῖν, ἔρωτι τῶν τοῦ μεγάλου καλῶν ἀπάντων διανισταμένας οὔσας καὶ πρὸς τοιούτων λόγων ἐτοίμους ἀκρόασιν. Εἰ μὲν γὰρ ἐώρων αὐτόν τινα τῶν ὀρωμένων ποιούμενον πρόνοιαν καὶ μὴ πάσῃ τῇ τῆς ψυχῆς καὶ καρδίας καὶ πνεύματος διαθέσει πρὸς τὰ ὑπὲρ λόγον καὶ ἔννοιαν ἐξ ἀπαλῶν ὀνύχων ἀναδραμόντα, βραχέα ἄττα δὴ καὶ αὐτὸς τῶν τούτου διεξελεῖν σωματικότερά τε καὶ χαρακτηριστικὰ τῶν ἐκτός. Καὶ γὰρ τὰ περὶ τούτου παρὰ πάντων σχεδὸν ἀδόμενα λαμπρὰ καὶ περιφανῆ καὶ οὐχ ὥστε κρύπτειν δίκαια. Πατρίς γὰρ ἡ μεγάλη τῶν Καππαδοκῶν ἐπαρχία, τὸ κλεινὸν ἔδαφος, ἐν ἧ τὸ τῶν λόγων κράτος, τὰ πασῶν ἀρετῶν μουσεῖα, τὰ κατὰ πάσης παιδείας τρόπαιά τε καὶ νικητήρια· ἦν, «εἰ τις ἀφέλοιτο τοῦ τῶν λόγων κράτους», κατὰ τὴν θεολόγον βροντήν, «ἀφηρηκῶς ἔσται τὸ κράτιστόν τε καὶ καιριώτατον».⁷⁷⁶

Ἡ μέθοδος των ἐγκωμιαστικῶν λόγων προτάσσει τὴν πατρίδα καὶ τὸ γένος. Ὁ συγγραφέας ἀπέδειξε ὅτι δε σκοπεύει στὴν ικανοποίηση τῆς συνθήκης των ἐγκωμίων. Θα εἶναι σύντομος, ὥστε να μὴ μείνουν ἀμνήτοι οἱ ἀκροατές. Ὁ ἅγιος δε φρόντιζε για τὰ ορατά. Γίνεται ὁμως βραχεία μνεῖα τῆς πατρίδας, καθὼς ὅλα τὰ σχετικὰ με τὸν ἅγιο εἶναι λαμπρὰ καὶ δεν εἶναι δίκαιο να ἀποκρύπτονται. Πατρίδα τὸν υπῆρξε ἡ μεγάλη ἐπαρχία των Καππαδοκῶν (αὐτὸ τὸ ἐπίθετο χρησιμοποιεῖ ὁ συγγραφέας καὶ στὸ Ἐγκώμιον εἰς Ἁγ. Γεώργιον), που ἐγκωμιάζεται ὡς ἐνδοξὸ ἐδαφος. Εκεί βρῖσκεται ἡ υπεροχὴ των λόγων, τὰ σχολεῖα ὅλων των ἀρετῶν, τὰ τρόπαια καὶ βραβεῖα κάθε παιδείας. Πρόκειται για τὸ καλύτερο καὶ

⁷⁷⁵ Αντώνιος Λαρίσης, Ἐγκ. εἰς Ἁγ. Κυπριανόν, 341, 1, 4-5, 342, 2, 1-2.

⁷⁷⁶ Αντώνιος Λαρίσης, Ἐγκ. εἰς Ἁγ. Οἰκουμένιον, 310, 3, 25 – 311, 4, 13.

καιριότερο μέρος των λόγων, διότι Καππαδόκες ήταν οι Πατέρες της Εκκλησίας Μέγας Βασίλειος, Γρηγόριος Ναζιανζηνός και Γρηγόριος Νύσσης. Ο συγγραφέας αναφέρει ότι δανείζεται τη φράση του Γρηγορίου Θεολόγου.⁷⁷⁷ Ως μητρόπολη επαινείται η περιοχή και στο Έγκώμιον εις Άγ. Γεώργιον. Η δόξα της Καππαδοκίας βασίζεται εδώ αποκλειστικά στην παιδεία της, τους λόγους, την αρετή, λόγω της υπονοούμενης αναφοράς στους Πατέρες. Δεν υπάρχει αναφορά στο ζωικό της πλούτο, όπως στο Έγκώμιον εις Άγ. Γεώργιον.

Λόγος εις Σύναξιν ταξιαρχῶν

*Ἐπεὶ δ' ὁ τῶν ἐγκωμίων νόμος ἠττάται τοῦ προκειμένου μάλα σαφῶς, (οὐδὲν γὰρ κοινὸν τῇ προκειμένη φύσει πρὸς τοὺς ὑλαίους, ἵνα κὰν τούτῳ χρήσωμαι τῷ πρεπόντως τὰ περὶ αὐτὸν ἐκθεμένῳ ἱεροφάντορι), τίνα τῷ λόγῳ βάθραν ὑποστησόμεθα; Ποῖον τούτοις καταβαλοῦμεν θεμέλιον; Πατρίδα; Καὶ τίς ἄλλος τοῖς εὐφημουμένοις ἢ ὁ ἀπεριορίστως περιέχων τὸν μόνον φύσει ἀπεριόριστον;*⁷⁷⁸

Ο συγγραφέας αναρωτιέται πώς να προχωρήσει στο λόγο, ποιο θεμέλιο να θέσει στους ταξίαρχες Μιχαήλ και Γαβριήλ και τις επουράνιες δυνάμεις, καθώς σαφέστατα ο νόμος των εγκωμίων είναι κατώτερος του προκειμένου. Η πατρίδα δε θα ταίριαζε, καθώς θα έπρεπε να αναφερθεί στον τόπο που απεριορίστως περιέχει τον μόνο φύσει απεριοριστο Θεό.⁷⁷⁹ Έπειτα ο συγγραφέας αναρωτιέται σχετικά με το γένος.

Αρμενόπουλος Κωνσταντίνος

Λόγος εις ἑορτὴν Ἁγ. Δημητρίου: Θεσσαλονίκη

Ἐὐφροδὸν δ' ὅτι καὶ τοῦτον ἢ οὕτως εὐφημοῦσα πατρὶς αὐτοῦ καὶ πόλις πασῶν τὰ πρεσβεῖα φέρει τῶν πόλεων, νοῦν ὑπὲρ αὐτὰς πλουτοῦσα καὶ λόγον, καὶ τὸ σέβειν Θεόν, φθόνος δ' ἐρρέτω, μῶμος τῶν ἀληθευόντων κὰν τοῖς οἰκειοτάτοις ἀπέστῳ, πασῶν καὶ αὐθις εἰπεῖν διενηνοχῦα τῶν πόλεων, ἐξ ὧν εὐποιίας θείας

⁷⁷⁷ Λόγος 43, PG 36, 512, Π', A-B: 'ταύτην λέγω τὴν περιφανῆ τε καὶ ἡμετέραν ... τὴν οὐχ ἦττον λόγων μητρόπολιν, ... ἦν εἴ τις τοῦ ἐν λόγοις κράτους ἀποστερήσειεν, ἀφηρηκῶς ἔσται αὐτὸ τὸ κάλλιστόν τε καὶ ἰδικώτατον.'

⁷⁷⁸ Αντώνιος Λαρίσης, Λόγ. εις Σύναξιν ταξιαρχῶν, 279, 2, 11-16.

⁷⁷⁹ Πβλ. Μιχαήλ Ψελλός, *Theologica*, τ. II, 13, 4-5: 'ὁ μὲν οὖν θεὸς ἀχώρητός ἐστι φύσις καὶ ἀπεριόριστος τῷ παντί...', ἐκδ. L. G. Westerink καὶ L. M. Duffy, Μόναχο 2002.

*ἀντιμετρεῖν, ὅσα γε εἰς δύναμιν ἀνθρωπίνην ἤκει, καὶ οἶδεν αὕτη
καλῶς καὶ δεδύνηται.*⁷⁸⁰

Ἡ πατρίδα καὶ πόλις τοῦ ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκη, πού τον τιμᾷ κατ' αὐτόν τον τρόπο, φέρει, κατὰ τον συγγραφέα, τὰ πρεσβεία ὅλων των πόλεων, εἶναι πλούσια σε νοῦ, λόγο καὶ σεβασμό στο Θεό περισσότερο ἀπό αὐτές, δηλαδή στα γράμματα καὶ στην πίστη, διαφέρει ἀπό ὅλες τις πόλεις καὶ ὡς ἀντιστάθμισμα της δίδονται κατὰ το δυνατόν θεϊκές ευεργεσίες. Ὁ συγγραφέας χρησιμοποιεῖ στοιχεῖα τοῦ εγκωμίου γιὰ νὰ δείξει την υπεροχή της. Εὐχεται ἐναντίον τοῦ φθόνου καὶ της κατηγορίας. Την ἐποχή πού γράφεται ὁ Λόγος ἡ Θεσσαλονίκη ἔχει γνωρίσει τὴ Στάση των Ζηλωτῶν. Ὁ ἅγιος προῖσταται της πατρίδας του σαν δικού του κλήρου καὶ την περιποιεῖται με τὴ χάρη τοῦ Θεοῦ.

*‘καὶ τῆς ἐνεγκαμένης αὐτὸν ὡς ἰδιαιτάτου λάχους εὖ ἀεὶ καὶ
καλῶς προῖστάμενον καὶ ταύτην Θεοῦ περιέποντα χάριτι.’*⁷⁸¹

Ἡ πατρίδα τοῦ ἁγίου Δημητρίου τον λατρεύει χωρὶς ραθυμία ὅλο το ἔτος γιὰ τις δωρεές καὶ τις χάρες πού λαμβάνει ἀπό αὐτόν, ἀνυμνώντας τον δύο φορές την εβδομάδα, την Κυριακή καὶ την Τετάρτη.

*‘Σέβει μὲν τὸν μέγαν ἀθλητὴν ἢ τοῦτον ἐνεγκαμένη πόλις καὶ
διὰ παντὸς τοῦ ἔτους, δι’ ἃς ἄνωθεν ἀπέχει παρ’ αὐτοῦ δωρεάς τε
καὶ χάριτας, σέβει δὲ αὐτὸν οὐκ ἐρραστωνευμένως ἀνυμνοῦσα καὶ
δὶς τοῦ ἐνιαυτοῦ τῶν ἐβδομάδων ἐκάστης, ἔν τε τῇ πρώτῃ ταύτης
τῶν ἡμερῶν, ἣν Κυριακὴν ἐξαιρέτως - δι’ ἣν ἴσμεν σωτήριον ἐν
αὐτῇ τοῦ Κυρίου πᾶσιν Ἀνάστασιν γενομένην - καλοῦμεν, καὶ τῇ
Τετάρτῃ, καθ’ ἣν ὁμοίως αὐτὸν ἴσμεν δι’ ἡμᾶς τοῖς ἀνόμοις
προδεδομένον.’*⁷⁸²

Βλεμμύδης Νικηφόρος

Ἐγκώμιον εἰς Ἁγ. Ἰωάννην: Παλαιστίνη / Γῆ Χαναάν

*‘Ἡ τοίνυν Παλαιστίνη, πατρὶς αὐτῶ, ἦν, γῆν ἀγαθὴν ὃ κτίσας
αὐτὴν ἀνεκέρυξε, γῆν ῥέουσαν μέλι καὶ γάλα, διὰ τὴν ἀφθονίαν
τῶν πρὸς ἀπόλαυσιν. Ἐν ταύτῃ καὶ ὁ γενάρχης μετώκισται, τοῦ
παραδείσου ἐξοικισθεὶς· ἐκ γὰρ τῶν πολλῶν θρῆνων
οἰκτειρηθεὶς, ὠδήγηται πρὸς αὐτὴν, δευτέραν οὖσαν χώραν*

⁷⁸⁰ Κωνσταντῖνος Ἀρμενόπουλος, Λόγ. εἰς ἑορτ. Ἁγ. Δημητρίου, 151, 31-37.

⁷⁸¹ Κωνσταντῖνος Ἀρμενόπουλος, Λόγ. εἰς ἑορτ. Ἁγ. Δημητρίου, 154, 165-167.

⁷⁸² Κωνσταντῖνος Ἀρμενόπουλος, Λόγ. εἰς ἑορτ. Ἁγ. Δημητρίου, 154, 157, 301-158, 308.

τρυφῆς, ἔνθα καὶ τὸν βίον κατέλυσεν, οὗ καὶ τὸ κρανίον, ἐν Γολγοθᾶ.

Καὶ ὁ δεύτερος Ἀδάμ ἐν ταύτῃ πρῶτον φοιτήσας τῇ γῆ, καὶ κατὰ τὸν τοῦ κρανίου τόπον ἐκουσίως ὀδυνηθεὶς διὰ τοῦ σταυροῦ καὶ ἀποθανών, τὴν ἐκ τοῦ ξύλου τῆς παραβάσεως ἡδονὴν ἀνεῖλε, καὶ τὸ τοῦ θανάτου κατάκριμα· καὶ τὸν ἐξωσμένον, πρὸς τὸν παράδεισον ἐπανήγαγεν.

Ἡ Παλαιστίνη κεκλήρωτο μετὰ τὸν κατακλυσμόν, τῷ τῶν υἱῶν τοῦ Νῶε δευτέρῳ τῷ Σήμ, ὃν ὑπερευλόγησεν ὁ πατήρ, καὶ τὸν Κύριον ἐγκατοικῆσαι τοῖς αὐτοῦ σκηνώμασιν, ἠῤῥατό τε καὶ προεφήτευσεν. Ἀπόγονοι τοῦ Σήμ, οἱ πάντων ἀνθρώπων ἀληθῶς εὐγενέστατοι, Ἀβραάμ καὶ Δαυῖδ· ὅθεν τὸ κατὰ σάρκα ὁ Κύριος, ὅθεν καὶ ὁ νῦν εὐφημούμενος.

Ταύτην μέντοι τὴν Παλαιστίνην, οἱ περὶ τὸν Χαναὰν ἀφήρπασαν, καταδυναστεύσαντες τῶν τοῦ Σήμ· ἰδόντες γὰρ αὐτὴν ὅτι πίων, ὅτι κρείττων τῆς ἑαυτῶν εἰς πολὺ, τοὺς κληρονόμους ἀπήλασαν, καὶ κατασχόντες τυραννικῶς, γῆν Χαναὰν κατωνόμασαν, ἐπέπερ ἢ Αἰγυπτία χώρα τῷ Χάμ τῷ προγόνῳ τῶν Χαναναίων ἀπονενέμητο, καθὼς τῷ πρωτοτόκῳ Ἰάφεθ, ἢ Μηδική. Διὰ τοιαῦτα, δικαίως ἄγαν ἢ τῆς ἐπαγγελίας γῆ, καὶ τῷ πατριάρχῃ προεπηγγέλτο, καὶ τοῖς ἕξ αὐτοῦ ἀποδέδοτο· καὶ οἱ πλεονεκτήσαντες, ἀσεβείας ἅμα καὶ παρανομίας δίκας ἀπέτισαν.

Διὸ καὶ κατὰ τούτους τοὺς λόγους, εἰς τὰ ἴδια ἦλθεν ὁ Κύριος, εἰς Παλαιστίνην ἐλθὼν, καὶ οἱ ἴδιοι καὶ συγκληρονόμοι καὶ δι' οὓς ἐληλύθει πρῶτως, αὐτὸν οὐ παρέλαβον· ὅσοι δὲ ἔλαβον αὐτόν, οὕτως ἀδιορίστως, εἴτε τῶν συμφυλετῶν, εἴτε τῶν ἀλλογενῶν, εἰς τὸ αὐτοῦ πιστεύσαντες ὄνομα, ἐξουσίαν ἔσχον γενέσθαι τέκνα Θεοῦ, καὶ κληρονόμοι τῆς ἄνω πατρίδος, καὶ συγκληρονόμοι Χριστοῦ, ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ.⁷⁸³

Πατρίδα του Αγίου Ιωάννου ήταν η Παλαιστίνη. Δίδονται ιστορικά στοιχεία για την περιοχή σύμφωνα με τη Γραφή, ξεκινώντας από τη δημιουργία της, την εκεί εξορία του Αδάμ από τον παράδεισο, την επαναφορά στον παράδεισο με τον εκεί θάνατο του Χριστού, την τύχη της μετά τον κατακλυσμό, τη μετονομασία της σε Χαναάν, την απόδοσή της στους απογόνους του Αβραάμ ως γης της επαγγελίας. Ο κτίστης της την ανακήρυξε γη καλή, που ρέει μέλι και γάλα λόγω της αφθονίας των προς απόλαυση. Η περιοχή εγκωμιάζεται επομένως από τα υλικά αγαθά της. Και κατωτέρω επισημαίνονται η απόλαυση που προσφέρει και η ευφορία

⁷⁸³ Νικηφόρος Βλεμμύδης, Ἐγκ. εἰς Ἁγ. Ἰωάννην, 304, 6 – 306, 10.

της. Η σημασία της όμως συμπεραίνεται κι από όσους κατοίκησαν σε αυτή. Εκεί μετανάστευσε ο γενάρχης, ο Αδάμ, όταν εξορίστηκε από τον Παράδεισο. Επεδείχθη οίκτος προς αυτόν λόγω των πολλών του θρήνων και οδηγήθηκε προς αυτή, που είναι δευτέρα χώρα απόλαυσης. Ο Νικηφόρος Βλεμμύδης παίζει με την ετυμολογία του ονόματος Παράδεισος.⁷⁸⁴ Εκεί πέθανε ο Αδάμ και το κρανίο του βρίσκεται στο Γολγοθά. Και ο δεύτερος Αδάμ, ο Χριστός, αφού πήγε πρώτα σε αυτή τη γη και σταυρώθηκε στον Κρανίου Τόπο και πέθανε, κατέλυσε την ηδονή από το ξύλο της παραβάσεως και την καταδίκη του θανάτου και επανέφερε τον εξόριστο στον Παράδεισο. Η Παλαιστίνη μετά τον Κατακλυσμό δόθηκε στον δεύτερο υιό του Νώε, τον Σημ, τον οποίο ευλόγησε πάρα πολύ ο πατέρας του κι ευχήθηκε και προφήτευσε ότι ο Χριστός θα κατοικήσει στα σκηνώματά του. Απόγονοι του Σημ είναι ο Αβραάμ και ο Δαβίδ, οι πιο ευγενείς από όλους τους ανθρώπους. Από εκεί προέρχονται κατά σάρκα ο Χριστός και ο Άγιος Ιωάννης. Την Παλαιστίνη απέσπασαν οι περί τον Χαναάν, εξασκώντας κυριαρχία επί των του Σημ. Ήταν εύφορη, πολύ καλύτερη από τη δική τους. Έδιωξαν τους κληρονόμους και κατέχοντάς τη ως τύραννοι, την ονόμασαν γη Χαναάν, αφού η Αιγυπτία χώρα είχε απονεμηθεί στον Χαμ, τον πρόγονο των Χαναανίων, όπως η Μηδική στον πρωτότοκο Ιάφεθ. Γι' αυτό δίκαια για τη Γη της Επαγγελίας είχε δοθεί εκ των προτέρων υπόσχεση στον Πατριάρχη Αβραάμ και αποδόθηκε στους εξ αυτού. Οι άπληστοι πλήρωσαν για την ασέβεια και την παρανομία τους. Ο Κύριος ήλθε στα δικά του μέρη, στην Παλαιστίνη και οι δικοί του μέτοχοι της κληρονομίας, για τους οποίους ήρθε, πρώτα δεν τον δέχθηκαν. Όσοι όμως τον δέχθηκαν είτε από την ίδια φυλή είτε από άλλα γένη, αφού πίστευσαν στον όνομά Του, είχαν την εξουσία να γίνουν τέκνα Θεού και κληρονόμοι της άνω πατρίδας και μαζί με τον Χριστό μέτοχοι της κληρονομίας στη βασιλεία του πατρός Του. Πρώτος από αυτούς ήταν ο Άγιος Ιωάννης. Τονίζεται δηλαδή ότι μεγαλύτερη σημασία από την πατρίδα έχει η πίστη.

Γαβριήλ Θεσσαλονίκης

Όμιλία εις Άγ. Δημήτριον 2: Άνω Ιερουσαλήμ

⁷⁸⁴ Νικηφόρος Βλεμμύδης, Έγκ. εις Άγ. Ιωάννην, σ. 305.

‘Πόλις ἡμῶν ἐστὶ καὶ πατρις ἡ ἄνω Ἰερουσαλήμ, εἰς ἣν ἐξ ἀρχῆς ἐπλάσθημέν τε καὶ ἐτάχθημεν, γενῶν δὲ μερισμοὺς καὶ ὀνομάτων οὐδόλως ἔχομεν, ἀλλὰ πλούσιος καὶ πένης, εὐγενῆς καὶ δυσγενῆς ἐκεῖσε οὐ γέγονεν· ἐκεῖθεν δὲ ἐκβληθέντες καὶ εἰς γῆν ἐξ ἧς ἐλήφθημεν ἀπορρίφθεντες, «θλίψεις πολλὰς καὶ κακάς», προφητικῶς εἰπεῖν, εὐρομεν καὶ σύγχυσις εὐθύς περὶ τοὺς ἀνθρώπους γέγονε καὶ ἀφέντες ἐκεῖνα ζητεῖν δι’ ὧν ἐμέλλομεν πάλιν τὴν ἡμετέραν εὐρεῖν πατρίδα, τὴν τῶν θείων ἐντολῶν ἐργασίαν λέγω καὶ ἐκπλήρωσιν, εἰς ἄλλα ματαίως ἐξεκλίναμεν καὶ τὸ ἓν καὶ τὸ αὐτὸ γένος εἰς πολλὰ διαιροῦντες καὶ εὐγενεῖς μὲν οὗτοι γίνονται καὶ πατρίδα καυχῶνται καὶ γεννήτορας ἔχειν λαμπροῦς, πλούσιοι δὲ ὑπάρχουσιν ἄλλοι καὶ ἕτεροι πτωχοὶ καὶ δυσγενεῖς, ἀφ’ ὧν δὴ μερισμῶν κέρδος κατὰ ψυχὴν οὐδὲν ἐστὶ· τί γὰρ ἀνθρώπῳ τὸ ὄφελος, τὸ γεννηθῆναι μὲν ἐξ ἐπιφανῶν γονέων καὶ μεγάλης πόλεως, ἐκπεσεῖν δὲ τῆς ἄνω Ἰερουσαλήμ, ἣν κατοικοῦσιν οἱ γεννηθέντες καὶ αὐξηθέντες ἐν πνεύματι, ἐπειδὴ τὴν ἀρετὴν οὐκ ἠσπάσαντο; Πρῶτον γὰρ εὐγένεια καὶ πόλεως ἐπιφάνεια τὴν ψυχὴν ὠφελεῖν οὐ δύναται, μὴ οὔσης ἀρετῆς καὶ πνευματικῆς καταστάσεως· μόνοι γὰρ ἀληθῶς εὐγενεῖς ἀνθρώποι οἱ τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν πολῖται, οἱ τὴν ἀρετὴν καὶ τὰς ἐντολάς τοῦ θεοῦ ἐργαζόμενοι, τοῖς δὲ πεποιθόσιν ἐπὶ πλούτῳ καὶ δόξῃ καὶ περιουσίᾳ κτημάτων καὶ πλήθει παιδῶν ἐγκραυχῶμένοις τε τῇ τῶν γονέων λαμπρότητι καὶ τῇ τῶν συγγενῶν καὶ φίλων προκοπῇ, ῥαθυμοῦσι δὲ πρὸς τὰς ἐντολάς τοῦ θεοῦ καὶ τῆς ἀληθοῦς καὶ ἐν Χριστῷ ζωῆς ἀμελοῦσιν, οὐδεμία περιγένοιτ’ ἂν ὠφέλεια· οὐδὲ γὰρ γένος καὶ πλοῦτος ζωὴν τὴν ἀληθῆ καὶ κατὰ θεὸν δίδωσιν, οὐδὲ καυχᾶσθαι συμφέρει ἐπὶ τούτοις, ἀλλ’ ἐκεῖνος ἀληθῶς ζῆ καὶ τῆς ἄνω Ἰερουσαλήμ πολίτης ἐστίν, ὁ τὴν ψυχὴν καθάρας δι’ ἀρετῆς· ἐκεῖ γὰρ ὄντως ὑπάρχει καὶ πλοῦτος καὶ εὐγένεια καὶ ζωὴ εὐγενῆς τε καὶ θεοπρεπῆς· οἱ δὲ μὴ ἀναλόγως πρὸς τὴν ἐκεῖθεν ζωὴν τὸν βίον αὐτῶν ῥυθμίζοντες καὶ τῶν ἀλόγων εἰσὶν ἀλογώτεροι, καθάπου τοῦτο περὶ τῶν τοιούτων καὶ ἡ θεία λέγει Γραφή, «παρεσυνεβλήθη τοῖς κτήγεσι τοῖς ἀνοήτοις καὶ ὠμοιώθη αὐτοῖς»· τὰ γὰρ ἄλογα ζῶα οὔτε κρίσιν ἐκδέχεται, οὔτε ἀνταπόδοσιν, οὐ γὰρ ἐπὶ τούτοις ψυχὴ οἷα περ ἡμῖν, ἀλλὰ τὸ αἷμα τοῖς ζώοις εἰς ψυχῆς λόγον ὑπάρχει, οὗ φθαρέντος καὶ αὐτὸ τὸ ζῶον ἀπώλετο καὶ πρὸς τὸ μηδὲν ἐχώρησεν ἀναστάσεως μηκέτι προσμένον ἐλπίδα· ἡμεῖς δὲ οἱ λόγῳ τετιμημένοι καὶ ψυχὴν ἔχοντες ἀθάνατον καὶ κρίσιν ἀναμένοντες καὶ τῶν βεβιωμένων ἀνταπόδοσιν, οὐ μόνον περὶ τῶν παρόντων τουτωνὶ καὶ ῥεόντων ὀφείλομεν φροντίζειν καὶ τούτοις ἐγκραυχᾶσθαι, ἀλλὰ πολλῶ μᾶλλον περὶ τῶν μελλόντων ἀγαθῶν

διηνεκῆ καὶ μόνιμον ἔχόντων τὸ εἶναι καὶ τὴν κατὰ Χριστὸν ἀγαλλίασιν· διὰ γὰρ τὴν ἐλπίδα τῆς ἐκεῖθεν ζωῆς καὶ οἱ ἀπ' αἰῶνος ἅγιοι πολλοὺς καὶ μεγάλους ὑπήνεγκαν ἀγῶνας καὶ πόνους ἐν τῇ παρούσῃ ζωῇ, παρ' οὐδὲν ἠγησάμενοι πλοῦτον γονέων καὶ εὐγένειαν καὶ τὴν ἄλλην τοῦ βίου τούτου ἡδονὴν τε καὶ σεμνότητα.⁷⁸⁵

Πόλη και πατρίδα μας αποτελεί η άνω Ιερουσαλήμ στην οποία εξ αρχής πλαστήκαμε και ταχθήκαμε. Η ιδέα αποτελεί ένα χριστιανικό θέμα, ακόμη οξύτερο την εποχή αυτή λόγω της σοβαρής πολιτικής κατάστασης.⁷⁸⁶ Εκεί δεν υφίστανται γένη και ονόματα, πλούσιοι και φτωχοί. Διωγμένοι από εκεί και ριγμένοι στη γη από την οποία ληφθήκαμε, βρήκαμε θλίψεις και σύγχυση. Αφήσαμε εκείνα με τα οποία θα ζητούσαμε να βρούμε πάλι την πατρίδα μας, δηλαδή την εργασία και την εκπλήρωση των θείων εντολών. Αποκλίναμε σε άλλα μάταια. Το ένα γένος διαίρεείται σε πολλά. Άλλοι γίνονται ευγενείς και καυχώνται για την πατρίδα και τους λαμπρούς γονείς, άλλοι πλούσιοι, πτωχοί, καταγόμενοι από άσημους. Από αυτές τις διαιρέσεις δεν κερδίζει η ψυχή. Εδώ ίσως μπορούμε να θεωρήσουμε ότι διαγράφονται σύγχρονες κοινωνικές διαφοροποιήσεις και ταξικές πιέσεις που χαρακτηρίζουν την Παλαιολόγεια εποχή και υπόμνηση της Εκκλησίας για τη ματαιότητα των υλικών αγαθών που προσφέρουν τα υλικά πλούτη. Δεν ωφελεί τον άνθρωπο να γεννηθεί από επιφανείς γονείς και μεγάλη πόλη και να εκπέσει από την άνω Ιερουσαλήμ - την οποία κατοικούν όσοι γεννήθηκαν και αυξήθηκαν πνευματικώς - επειδή δεν ασπάστηκε την αρετή. Η ευγένεια και η επιφάνεια της πόλης δεν μπορούν να ωφελήσουν την ψυχή αν δεν υπάρχει αρετή και πνευματική τάξη. Μόνοι αληθινά ευγενείς είναι οι πολίτες της βασιλείας των ουρανών, δε θα ωφελούνταν όσοι πιστεύουν στον πλούτο, τη δόξα και την περιουσία, υπερηφανεύονται για το πλήθος των παιδιών, τη λαμπρότητα των γονέων και την προκοπή των συγγενών και φίλων, ραθυμούν όμως για τις εντολές του Θεού και αμελούν την αληθινή εν Χριστώ ζωή. Γιατί το γένος και ο πλούτος δε δίνουν αυτή τη ζωή ούτε συμφέρει η καύχηση για αυτά. Αληθινά ζει και είναι πολίτης της άνω Ιερουσαλήμ όποιος καθάρισε την ψυχή του με την αρετή. Εκεί υπάρχει πράγματι πλούτος, ευγένεια, ζωή ευγενής και θεοπρεπής. Όσοι

⁷⁸⁵ Γαβριήλ Θεσ/νίκης, Όμιλ. εις Άγ. Δημήτριον 2, 146, I, 1 – 147, 44.

⁷⁸⁶ Russell, *St Demetrius*, σ. 113. Το 1387 η Θεσσαλονίκη έπεσε προσωρινά στα χέρια των Οθωμανών.

δε ρυθμίζουν τη ζωή τους ανάλογα με την εκείθεν ζωή είναι πιο ανόητοι και από τα ζώα. Οι άνθρωποι, που έχουν λόγο και ψυχή και αναμένουν κρίση και ανταπόδοση, πρέπει να φροντίζουν και να υπερηφανεύονται όχι μόνο για τα παρόντα και ρέοντα αγαθά, αλλά πολύ περισσότερο για τα μέλλοντα η ύπαρξη και η κατά Χριστόν αγαλλίαση να είναι διηνεκείς και μόνιμες. Για την ελπίδα της εκείθεν ζωής οι άγιοι αγωνίστηκαν και πόνεσαν στην παρούσα, θεωρώντας ότι δεν είναι τίποτε ο πλούτος των γονέων και η ευγένεια και η υπόλοιπη ηδονή και σεμνότητα του βίου αυτού. Μάρτυρας των όσων αναφέρει ο συγγραφέας είναι και ο Άγιος Δημήτριος, όπως αναφέρεται στη συνέχεια, ο οποίος μαρτύρησε, ζει στον ουρανό, έσωσε και φυλάττει την πατρίδα του. Είναι ενδιαφέρον πώς το ρητορικό θέμα της πατρίδας μετατρέπεται σε ηθική νουθεσία. Το νουθετικό αυτό πνεύμα ίσως εξηγείται από το ρόλο του Γαβριήλ ως Μητροπολίτη Θεσσαλονίκης.

Γλαβάς Ισίδωρος

Όμιλίες εις έορτάς Αγ. Δημητρίου 1: Θεσσαλονίκη

*‘Εὼ τοῦθ’, ὅτιπερ ἐξ ἡμῶν ὁ ὑετίζων ἐν θαύμασι Δημήτριος, ὅτι πατρίδα τὸ θετταλικὸν ἔδαφος κεκλήρωται τοῦτο, ὅτι τῶν ὑπὲρ Χριστοῦ ἀγῶνων ἐνθάδε ἦρε τὸ τρόπαιον, ὅτι χοῦς ὃς ἔφυσε τοῦτον ὄδε τῷ μαρτυρικῷ τούτου συμπέφυρται χροῖ τε καὶ αἵματι, ὅτι σκῆνος ἐκείνου ὁ σκηνὴ δεδόμηται θεοῦ κόνις ἦδε καλύψασα θησαυρίζει, ὅτι τῶν ἀειρύτων αὐτοῦ μύρων οἶά τις λάρναξ ἢ παροῦσα λελάξενται γῆ, ἃ δὴ ταῦτα σαφῆ παρίστησιν ἔλεγχον μεθ’ ἡμῶν οἰκεῖν ἐλέσθαι τὸν οὐρανοπολίτην Δημήτριον, ὡς ἐξ ἡμῶν φύντα καὶ διὰ τοῦτο τῇ πατρίδι τὸ δίκαιον σώζοντα’.*⁷⁸⁷

Η πατρίδα που δόθηκε στον Άγιο Δημήτριο ήταν το Θεσσαλικό έδαφος. Το χώμα που γέννησε τον άγιο ανακατεύτηκε με το σώμα και αίμα του. Ο πολίτης του ουρανού Άγιος Δημήτριος επέλεξε να κατοικεί μαζί με τους Θεσσαλονικείς, αφού γεννήθηκε εκεί, αυτό ήταν το δίκαιο για την πατρίδα του. Χρησιμοποιούνται έντονες εικόνες και μεταφορές που τονίζουν με έμφαση τη συνάφεια του Αγίου Δημητρίου με τη Θεσσαλονίκη.

Όμιλίες εις έορτάς Αγ. Δημητρίου 2: Παράδεισος

⁷⁸⁷ Ισίδωρος Γλαβάς, Όμιλ. εις έορτάς Αγ. Δημητρίου 1, 19, 1, 13–21.

Στην ομιλία κατά την εορτή των μοναχών, ο Ισίδωρος Γλαβάς θεωρεί επιθυμητή κι αγαπητή πατρίδα τον Παράδεισο, την ευχάριστη και αμετάβλητη τέρψη, τον υγιεινό κι ωραίο κήπο.

‘μᾶλλον δὲ οὐδὲ ἡ εἰκὼν αὐτῆ τῆς πατρίδος ἐνταῦθα σώζει μετοικίας ἀκολουθίαν. πατρὶς γὰρ ἡμῖν οὐχ ὁ χῶρος οὗτος καὶ τὰ τῆδε λυόμενα, ἀλλὰ παράδεισος ἦν καὶ τερπνότης ἡδεῖα καὶ ἀμετάβλητος. οὐκοῦν ἀποκία μὲν ἡμῖν τὸ νοσῶδες τοῦτο τῆς γῆς χωρίον, πατρὶς δὲ ὁ υγιεινὸς ἐκεῖνος καὶ ὠραῖος, ὡς ἔφημεν, λειμών. ζητοῦμεν δὲ τὰ τῆδε φεύγοντες τὴν ποθεινὴν καὶ ἐπέραστον πατρίδα, ἀλλ’ οὐκ ἐκ πατρίδος εἰς ἄλλον δῆθεν <χῶρον> μετατεθῆναι σπεύδομεν βελτίω.’⁷⁸⁸

Γρηγοράς Νικηφόρος

Στον **Βίον πατρ. Ἀντωνίου** ο Γρηγοράς αναφέρεται στην καταγωγή των πατέρων του Πατριάρχη Αντωνίου στην πρώτη από τις τρεις ενότητες του κυρίου μέρους.⁷⁸⁹ Αυτοί ήταν από διαφορετικές επαρχίες και πόλεις που ήταν μακριά η μια από την άλλη. Σε μια παρέκβαση γίνεται λόγος για τη διαίρεση ομοφύλων και τη σύναψη αλλοφύλων με το γάμο και την απόδοση των διαφόρων βιοτικών αναγκών σε διάφορους τόπους από τον Θεό, το νόμο της φιλίας και το δεσμό όλων των μερών της γης. Έτσι ο γάμος ένωσε τους πατέρες του πατριάρχη που ήταν από διαφορετικούς τόπους. Ο παππούς του από τον πατέρα, από την επαρχία Βιθυνών, παντρεύτηκε γυναίκα από την περί τη Θράκη Λυσιμαχεία και μετόικησε την εποχή του Λέοντος Ε΄ Αρμενίου στην Κωνσταντινούπολη,⁷⁹⁰ που εγκωμιάζεται ως βασίλισσα πόλη. Εκεί γεννήθηκε ο πατέρας του αγίου.⁷⁹¹

‘Πατέρες μὲν δὴ τῶ γενναίῳ οὐκ ἐκ μιᾶς τινος ἐπαρχίας ἢ πόλεως ἐτύγχανον, ἀλλ’ ἐκ διαφόρων καὶ μακροῖς τισιν ὄροις διῆσταμένων. ἱερὸς γὰρ τις ἂν εἶη καὶ τοῦτο λόγος, οὐ μόνον διὰ τῆς τῶν βιωτικῶν πραγμάτων χρείας, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς τοῦ γάμου κοινωνίας’, διαιρεῖσθαι μὲν τὰ ὁμόφυλα, συνάπτεσθαι δὲ τὰ μὴ ὁμόφυλα, ἵνα τὸ ὁμόφυλον βεβαίαν ἤδη προειληφὸς τὴν ἔνωσιν διὰ τῆς ἐξ αἵματος συναφείας συλλήπτορα ταύτης ἔχη καὶ τὴν τοῦ ἀλλοφύλου σχέσιν τε καὶ οἰκείωσιν καὶ οὕτω χορευῆ διὰ πάντων τὸ τῆς θείας ἀγάπης

⁷⁸⁸ Ισίδωρος Γλαβάς, Ομιλ. εἰς ἑορτὰς Ἁγ. Δημητρίου 2, 40, 11, 18–24.

⁷⁸⁹ Παρακευοπούλου, Γρηγορά, σ. 26.

⁷⁹⁰ Νικηφόρος Γρηγοράς, Βίος Πατρ. Ἀντωνίου, σ. 23, Παρακευοπούλου, Γρηγορά, σ. 27.

⁷⁹¹ Παρακευοπούλου, Γρηγορά, σ. 27.

χρηστόν, καὶ μία τις ἦ πανήγυρις. ἐν κόσμῳ παντὶ τῆς φύσεως, μηδὲν ἐπισυρομένη θορυβῶδες καὶ μάχιμον καὶ ὅσα φιλονεικίαν ἐγείρει καὶ στάσιν ἀνήμερον, ἀλλὰ τάξις ἀρίστη τῷ [τῷ] βίῳ ἐμπολιτεύηται μιμουμένη τὴν θεϊαν ἐκείνην καὶ ἄνω βαίνουσαν τάξιν καὶ εὐκοσμίαν, ἧς οὐράνιον τε καὶ ὑπὲρ τὴν αἴσθησιν τὸ πολίτευμα. διὰ γὰρ τοῦτο καὶ τὰς τοῦ βίου χρείας ὁ προμηθεὺς καὶ δημιουργὸς κύριος ἄλλας ἄλλοις ἀπέδωκε τόποις, ἵνα ἄλλος ἄλλῳ τὸ περιττεῦον διδοὺς τὸ ἐνδέον ἀντιλαμβάνη· ὅθεν καὶ θαλάττης ἠπειρώτης πειράται καὶ πεζεύει θαλάττιος καὶ τὰ τῆς Ἀσίας Εὐρώπη καρποῦται χρηστὰ καὶ τὸναντίον αὐθις καὶ Βρετανοὶ μὲν Αἰγυπτίοις προσίασι, Λίβυες δὲ Σκύθαις πέμπουσι δεξιὰν καὶ Ἀραβες ἐπὶ Θρακᾶς πορεύονται καὶ Σαυρομάται τὰς Ἡρακλείους ὁρῶσι στήλας, πλείστοις μέτροις καὶ διαστήμασιν ἀλλήλων ἀπέχοντες· καὶ νόμος τοῦτο γίνεται φιλίας καὶ δεσμῶν τοῖς ὅλοις μέρεσι τῆς γῆς [γῆς] πρὸς ἔνωσιν ὁμόφυλον συνάπτων τὰ διεστῶτα καὶ ἀλλόφυλα γένη. διὰ δὴ ταῦτα καὶ τοὺς τοῦ ἀγίου τοῦδε πατέρας ἐκ διαφόρων τόπων ὑπάρχοντας ὁ τοῦ γάμου τρόπος εἰς ἔνωσιν ἤγαγεν. ὁ μὲν γὰρ [πρὸς] πατὴρ τοῦτο πατὴρ ἐκ τῆς Βιθυνῶν ἐπαρχίας ἔλκων τὸ γένος βίον εἶχε βασιλικοῖς συνεξεταζόμενον στρατοπέδοις καὶ πρὸς ὅπλα καὶ νόμους πολεμικοὺς ἔχοντα τὴν διατριβὴν, ἀλλ' ἐκ Λυσιμαχείας τῆς περὶ Θράκην συναφθεὶς γυναικὶ κάκειθεν πρὸς τὴν βασιλίδα πόλιν ἅμα αὐτῇ μετοικίσας, τῶν ἐξ ἀλλοδαπῆς τοὺς πολιτικοὺς ἤδη νόμους καὶ τρόπους οὕτως ἡλλάξατο.⁷⁹²

Βίος Ὁσ. Βασιλίσσης: Νικομήδεια

Ἡ Νικομήδεια πόλις ἐστὶ περιφανὴς τὰ ἀρχαῖα καὶ πολυάνθρωπος καὶ πολλαῖς ἀνθοῦσα ταῖς ἐκ τοῦ τόπου χάρισι· παρὰ γὰρ τὰ εὐώνυμα καὶ πρὸς ἕω τῆς Προποντίδος κειμένη πλευρὰ, οἰοῦνται πρὸς φιλίαν συνάπτει τὴν τῆς Ἀσίας ἠπειρον, ἢ μᾶλλον ὅλην Βιθυνίαν ὅλη τῇ Προποντίδι, καὶ καρπομένη παρ' ἀμφοτέρων ὅσα σὺν ἀφθονίᾳ καὶ ἀμφοτέροις γεωργούμενα φαίνεται τοῖς στοιχείοις, οἷον ἐκ περιωπῆς πρὸς ἑκάτερα κάθηται βλέπουσά τε καὶ τὴν ἑκατέρων ἡγεμονίαν αὐτομάτως ἀναδουμένη, αὕτη μήτηρ ἐγένετο καὶ τροφὸς τε θεοφιλῶν ἀνδρῶν τε καὶ γυναικῶν ἐκ παλαιοῦ καὶ βίου σεμνότητι πολλὴν χαριζομένων τῇ πατρίδι τὴν εὐκλειαν, ὡς τὸ κλέος αὐτῆς οὐ μόνον πᾶσάν τε ἐπέρχεσθαι γῆν καὶ οὐ τῆς ὑγρᾶς οὐσίας τὰ πέρατα ἀναχεῖται, ἀλλὰ καὶ

⁷⁹² Νικηφόρος Γρηγοράς, Βίος Πατρ. Ἀντωνίου, 21, 2, 59 – 23, 87.

περιβόητον Ἑλλησι καὶ βαρβάροις ἐντεῦθεν τῶν οἰκητόρων
γίνεσθαι ἀρετὴν, αὐτὴ καὶ Βασίλισσαν ἤνεγκε ταύτην.⁷⁹³

Ο Βίος αρχίζει με το εγκώμιο της πατρίδας της Οσίας Βασιλίσης.⁷⁹⁴ Πρόκειται για μια πολύ ωραία έκφραση που αφορά τη γεωγραφική θέση της Νικομήδειας και μπορεί να συγκριθεί με το *Θρήνο της Νικομήδειας* του Λιβανίου. Στο *Θρήνο της Νικομήδειας* ο Λιβάνιος αναφέρεται στη μυθική ίδρυση της πόλης και περιγράφει την τοποθεσία της.⁷⁹⁵ Η Νικομήδεια, η πόλη που γέννησε την Οσία Βασίλισσα εγκωμιάζεται από τον Γρηγορά ως περίοπτη από την αρχαία εποχή, πολυπληθής, τόπος με πολλές χάρες. Ο έπαινος της πόλης αφορά λοιπόν κατ' αρχήν την παλαιότητά της. Περιφανή και πολυάνθρωπο χαρακτηρίζει ο Γρηγοράς την Κόρινθο στο έργο *Μαρτ. Ἄγ. Κοδράτου*. Ο χαρακτηρισμός χρησιμοποιείται αυτή την περίοδο και για άλλες πόλεις. Η Νικομήδεια βρίσκεται αριστερά, στην ανατολική πλευρά της Προποντίδας, ενώνει την Ασία κι ολόκληρη τη Βιθυνία με την Προποντίδα και καρπώνεται όσα αγαθά καλλιεργούνται άφθονα και στα δύο αυτά σημεία. Σε μια ωραία προσωποποίηση, παρουσιάζεται να κάθεται ψηλά και να βλέπει τη Βιθυνία και την Προποντίδα, στεφανωμένη με την ηγεμονία αυτών. Η πόλη εγκωμιάζεται λοιπόν για τη γεωγραφική θέση και την αφθονία των αγαθών.⁷⁹⁶ Στη συνέχεια ο συγγραφέας χρησιμοποιεί το εγκώμιο της πόλης κι από τα επιτηδεύματα και την αρετή των κατοίκων. Σε αυτούς συγκαταλέγεται και η Βασίλισσα. Η Νικομήδεια γέννησε κι έθρεψε θεοφιλείς άνδρες και γυναίκες από παλιά. Τονίζεται η ευσέβεια των κατοίκων και πάλι το στοιχείο της παλαιότητας. Αυτοί με τη σεμνή ζωή τους χάρισαν στην πατρίδα τους πολλή δόξα. Έτσι η δόξα της Νικομήδειας φημίζεται σε ολόκληρη τη γη κι εξαπλώνεται στα πέρατα της θάλασσας. Η αρετή των κατοίκων της Νικομήδειας είναι περιβόητη τόσο στους Έλληνες όσο και στους βαρβάρους.

Ἐγκώμιον εἰς Ἄγ. Δημήτριον: Θεσσαλονίκη

Το ύφος είναι υψηλό, κλασικίζον. Ο Νικηφόρος Γρηγοράς εγκωμιάζει τη Θεσσαλονίκη από την ένδοξη αρχαιότητα. Τη συγκρίνει με

⁷⁹³ Νικηφόρος Γρηγοράς, Βίος Ὁσ. Βασιλίσης, 78,1–14.

⁷⁹⁴ Παρασκευοπούλου, *Γρηγορά*, σ. 370.

⁷⁹⁵ Saradi, *The Byzantine City*, σ. 50.

⁷⁹⁶ Παρασκευοπούλου, *Γρηγορά*, σ. 370.

άλλες διάσημες αρχαίες πόλεις και δείχνει ότι υπερέχει όλων. Έμφαση δίδεται επίσης στον ιδρυτή και την ίδρυση της πόλης. Τονίζεται η ευνοϊκή τοποθεσία, που συνδυάζει κάλλος και ασφάλεια και το πνευματικό στοιχείο, οι εορτές προς τιμήν του Αγίου Δημητρίου. Η εικόνα της πόλης πλέκεται με θέματα που ανασύρονται από την αρχαία ρητορική παράδοση (κάλλος, μέγεθος, καταγωγή, εικόνες αρχαίων πόλεων) και τα μεσαιωνικά θρησκευτικά αισθήματα και αναμειγνύονται αρμονικά (ο προστάτης άγιος και η ευσέβεια των κατοίκων).⁷⁹⁷

*‘εἰ δὲ μὴ καὶ τὸν συνήθη τοῖς ἄλλοις ἄλλως εἰποῦσιν ἐνταῦθα με δρόμον ὁδεύοντα συνορῶη τις, μηδὲ κατὰ τῆς πατρίου πόλεως ἦθος τοῦ μάρτυρος, θαυμάζειν οὐ χρή’.*⁷⁹⁸

Ο Νικηφόρος Γρηγοράς δηλώνει από την πρώτη παράγραφο του εγκωμίου του ότι δε θα ακολουθήσει τη συνηθισμένη στους συγγραφείς των λόγων πορεία ούτε τη συνήθεια της πατρίδας του μάρτυρα. Συγκρίνει τη Θεσσαλονίκη με τη Βαβυλώνα, την Αλεξάνδρεια και την Κασσάνδρεια, με στόχο να εξάρει την υπεροχή της Θεσσαλονίκης, θέμα αγαπητό στη βυζαντινή γραμματεία.⁷⁹⁹

‘Ἄλλοις μὲν οὖν ἔστω τῶν τε λεγομένων ἅμα καὶ λεχθέντων ἄλλα, ἐμὲ δ’ ὁ τῶν οἰκητόρων ζῆλος καὶ πόθος ὀτρύνει θαυμάζειν, ὃν ἐν τοῖς τῆς καρδίας νύκτωρ καὶ μεθ’ ἡμέραν ἀεὶ περιθάλλοντες εἰς τὴν μεθέορτον ταύτην πανήγυριν ἐκπυρσεύουσι μάλιστα, περὶ οὗ δὴ μοι καὶ αὐτίκα λελέξεται, περὶ τῶν τῆς πόλεως οἰκιστῶν ὡς ἐν κεφαλαίῳ διεξεληλυθότι πρότερον ἔνια, ὧν οὐκ οἶδα τοῖς ἄλλοις ὅπως παρῆται, περὶ τὰ κυριώτερα, ὡς γε ἔοικεν, ἀσχοληθεῖσιν· ἐχρῆν γὰρ οἷς λέγειν ἔρωσ ἐνταῦθα τῶν πόλεων ἐκείναις μάλιστα πρὸς γε τοῖς ἄλλοις προσεσχικότας τὸν νοῦν ἐξετάζειν πρὸς τήνδε, αἷς πολλαχῆ θαυμαζομέναις πρόσεστι καὶ συγγενὲς ὑπόμνημα πρὸς ἀρχαιότατα καὶ δεῖξαι δ’ ὅσον ἐκείνων ὑπέρτερον ἐγεγόνει τ’ ἀξίωμα καὶ τιμῆσαι πάτριον πόλιν τοῦ μάρτυρος ἐκ τῶν πάνυ περιβλέπτων καὶ αὐτῇ γε ὁμοδόξων πόλεων· οὐδὲ γὰρ σαφῶς τῶν ἐν κόσμῳ πραγμάτων χρηστὸν καὶ τῆς χείρονος μοίρας ἴδοι τις ἂν καθ’ αὐτό, πρὶν ἂν ἐξετάσαι γένοιτο πρὸς τὰ ὁμόφυλα τῶν ὄντων τε καὶ γενομένων. Οὕτω γὰρ ἡδῶ τὰ ἡδέα γίνεται καὶ τὰ καλὰ

⁷⁹⁷ Saradi, *City in Hagiography*, σ. 439.

⁷⁹⁸ Νικηφόρος Γρηγοράς, *Ἐγκ. εἰς Ἄγ. Δημήτριον*, 83, 1, 25–27.

⁷⁹⁹ Κόλτσιου-Νικήτα, *Γρηγορά*, σ. 27.

βελτίω καὶ τὰ χεῖρω χεῖριστα, τῆς πρὸς ἄλληλα ἐξετάσεως ζωγράφου δίκην μάλα εὐφυνῶς τὴν τῶν λογικῶν χρωμάτων ἀνακιρνώσης βαφὴν καὶ πρὸς τὸ δημοσιώτερόν τε καὶ ἐκφαντικώτερον ἀναφωτισούσης τὴν τοῖς ὑποκειμένοις ἐνοῦσαν τοῦ κρείττονος δύναμιν.

Σεμίραμις γὰρ γυνὴ βασιλῆς Ἀσσυρίων καὶ Μήδων τὴν μεγίστην ἐκείνην ἐδείματο Βαβυλῶνα, Θεσσαλονίκη δ' αὖ γυνὴ βασιλῆς Μακεδόνων καὶ Θετταλῶν τὴν αὐτῇ γε ἐπώνυμον καὶ εὐδαίμονα κτίζει τὴν Θεσσαλονίκην. Ἀλλ' ἢ μὲν ἀλώσιμος ταῖς τοῦ χρόνου γέγονε τύχαις καὶ φανεῖσα βραχὺ μακρὸν ὑπεκρύψατο, Θεσσαλονίκη δ' αὖ ἀνθοῦσα δι' αἰῶνος, ἀπειλὰς οὐ δέδιδε τροπῶν καὶ περιόδων χρονικῶν,⁸⁰⁰ ἀλλ' οἷον ἀθάνατος ἀεὶ τῇ τοῦ μάρτυρος γίνεται συμμαχία· ὅσω δ' ἀθανασία φθορᾶς διαφέρει, τοσοῦτω τῆς μηκέτ' οὔσης Βαβυλῶνος αὐτῇ, ζῶσα τε καὶ μένουσα καὶ ταῖς τοῦ χρόνου τύχαις πρὸς τὸ εὐδαιμον ἐγκαλλωπιζομένη τε καὶ προϊοῦσα. Ἡ γε μὴν Ἀλεξάνδρεια καὶ αὕτη πόλις ἀρχαία τε καὶ εὐδαίμων, Θεσσαλονίκης ἀδελφὸν τὸν μέγαν Ἀλέξανδρον εὐτύχησεν οἰκιστὴν, ἀλλ' οὖν ὡς πορρωτάτω τῆς πατρίδος ὑπερόριον ἔλαχε κλῆρον, Θεσσαλονίκη δ' εὖ ποιοῦσα, τῆς πατρίδος μέσον τῆς ἑαυτῆς ἐπώνυμον ἔστησε πόλιν, μᾶλλον δ' ἐν αὐταῖς ταῖς τῆς μητρὸς ἀγκάλαις· ὅσον δ' οἰκειότερον καὶ βεβαιότερον μήτηρ εἰς παίδων πόθον καὶ τιμὴν, τοσοῦτον Ἀλεξανδρείας εὐτυχεστέρα Θεσσαλονίκη, τῇ ἐγγύτητι διδοῦσα τε καὶ λαμβάνουσα συνεχῆ τὰ τῆς συγγενοῦς ἀρετῆς ὑπομνήματα καὶ οἷον εἰπεῖν γηροκομοῦσα καὶ ἀποξέουσα καθ' ὅσον ἐφικτὸν τὸ γῆρας τῆς μητρὸς· καὶ νῦν μὲν συγγενῆς Ἀλεξανδρείας Θεσσαλονίκη διὰ τὸν ἀδελφὸν Ἀλέξανδρον, βελτίων δ' αὖ ἐκείνης τρόπον ἕτερον παρὰ τοσοῦτον, ὅσον ἀσεβείας εὐσέβεια καὶ ὅσον πενίας ἤκιστα δαπανώμενος πλοῦτος· ἀσέβειαν γὰρ ἢ τοῦ Ἀλεξάνδρου νοσοῦσα Δημητρίῳ παραπλήσιον οὐκ ἔχει μέγαν θησαυρόν. Καί, ἵνα τοῖς κεφαλαιωδῶς εἰρημένους σαφεστέραν ὁδὸν ὑπανοίξωμεν, Φιλίππῳ, τῷ βασιλεῖ Μακεδόνων, Ἀλέξανδρον μὲν εἰρημένον ἐστὶ τοῖς πολλοῖς ἐξ Ὀλυμπιάδος τὸν μέγαν γενέσθαι, Κλεοπάτραν δὲ καὶ Θεσσαλονίκην ἐξ ὁμωνύμου τούτων μιᾶς Κλεοπάτρας. Ἀλεξάνδρου δὲ ἐπ' οὐδενὶ διαδόχῳ παιδὶ τελευτήσαντος κἀντεῦθεν κατ' ἄλλων ἄλλο τῆς ὅλης ἡγεμονίας μέρος διαλαχόντων, οἷς τῆς ὑπερορίου στρατείας ἐκείνῳ κοινωνῆσαι τῶν εὖ γεγονότων Ἑλλήνων γεγένηται, εἰς ἀντίληψιν τῆς ἀρχῆς οἰκειότερον ἑαυτὸν Πτολεμαῖος πρῶτος ἠπέιγετο καθιστᾶν. Ὅθεν καὶ μιᾶ τῶν δυοῖν ἀδελφαῖν Ἀλεξάνδρου, τῇ

⁸⁰⁰ Πβλ. Φιλόθεος Κόκκινος, Βίος Ἀγ. Σάββα Νέου, 162, 2, 4 – 163, 10.

Κλεοπάτρα, πρὸς γάμου συνάπτεται κοινωνίαν.

Κάσσανδρος δ' ὁ τοῦ Ἀντιπάτρου, εἷς καὶ αὐτὸς τῶν τὰ μέγιστα εὐδοκιμηκότων ὑπάρχων παρ' Ἀλεξάνδρῳ τῷ βασιλεῖ, ἐπεὶ καὶ αὐτός, ἀπαλλάξαντος Ἀλεξάνδρου, Θετταλίας ὁμοῦ καὶ Μακεδονίας ἔλαχεν ἄρχειν, μείζω καὶ αὐτὸς ἑαυτῷ περιποιούμενος τὴν εὐγένειαν, γυναῖκα Θεσσαλονίκην ἄγεται, τὴν ἑτέραν τῶν ἀδελφῶν Ἀλεξάνδρου, καὶ ἡ παρὰ τοὺς τῆς καρδίας αὐτοῦ θαλάμους καθεύδουσα πρὶν φιλοτιμίας πηγῆ, πρὸς δημόσιον ἤδη ῥυεῖσα φῶς καὶ μακρῷ τινὶ μέτρῳ τῶν ἄλλων ἡγεμόνων ἐπέκεινα παρρησιασαμένη, βασιλικώτερον ἢ κατὰ Μακεδόνα τοῖς πράγμασι προσεήνεκται· καὶ ἦν ἐν προοιμίῳ σκευμάτων αὐτῷ προὐργιαίτατον ὁμωνύμους δειμασθαι πόλεις τῇ τε γυναικὶ καὶ ἑαυτῷ· καὶ δὴ περισκεψάμενος τὴν πρὸς ζέφυρον ἄνεμον τοῦ Αἰγαίου παράλιον, ὀπόση Μακεδόνων καὶ Θετταλίαν ὀρίζουσα προσηnéσι ῥοθίοις αὐτῆς τὰ πρὸς ἥλιον ἀνίσχοντα περικλύζει κράσπεδα καὶ πολλοὺς καὶ ποικίλους ἐλίπτουσα κόλπους, καθάπερ ἀγκάλας καὶ χεῖρας πολλὴν πολλαχόθεν ἐκείνην τὴν ἡπειρον κατὰ συχνὰ διαστήματα δεξιούται καὶ ἀγκαλίζεται, τὸν μεγέθει μέγιστον καὶ κάλλει κάλλιστον ἀπολεξάμενος τῶν κόλπων, λαμπραῖς στεφανοῖ καὶ περιφανέσι τῶν πόλεων, ὧν ἀπασῶν δύο τὸ ἐπικρατέστερον εἶχον ἀξιώμα τε καὶ μέγεθος, ἢ τε ἐπώνυμος αὐτῷ Κασσάνδρεια παρὰ τὰς κρηπίδας εὐθὺς τοῦ κόλπου τεθεῖσα, μήπου τις πολέμιος κατάπλους ἐπὶ πονήρῳ τῆς τοῦ τόπου χάριτος βούλοιο ναυστολεῖν, καὶ ἡ εὐδαίμων αὕτη Θεσσαλονίκη, ἦν ἐπ' ἀκροτάτη κορυφῇ τῆς τοῦ κόλπου θαλάττης τῇ γυναικὶ παρέσχετο δειμασθαι καθάπερ γῆς καὶ θαλάττης ἀκρόπολιν καὶ οἶόν τινα μέσον ὄρον καὶ σύνδεσμον ὧν ἦρχε Μακεδόνων τε καὶ Θετταλῶν· ἀλλ' ἐκεῖναι μὲν ταῖς τοῦ χρόνου πᾶσαι δουλεύσασαι τύχαις ὄχοντο ἀπελαθεῖσαι τοῦ εἶναι καὶ μνήμης πάσης ἔκδημοι γεγονυῖαι.

Μόνη δ' αὕτη τὸν ἅπαντα πρὸς τοῦ μάρτυρος διατελεῖ φρουρουμένη χρόνον καὶ πάσης καταγελῶσα φθορᾶς καὶ μετακοσμουμένη πρὸς τὸ ἐμβριθέστερόν τε καὶ νεαρώτερον ὑπὸ τῶν αὐτοῦ τεραστίων ἀεὶ· ὁ γὰρ ἅπαξ τοῦ ἐνιαυτοῦ διὰ τῶν ἀνθέων τὸ ἔαρ ἐλλαμπρύνεσθαι δοκεῖ, τοῦτο παρ' ὄλον ἔχει τὸν χρόνον ἢ πόλις αὕτη διὰ τε τῶν θαυμάτων τοῦ μάρτυρος καὶ τῆς φιλοτίμου τῶν πολιτῶν εὐκοσμίας· ἐκεῖ μὲν γὰρ τῶν ἀνθέων ἡ τέρψις οὐ πάμπαν οὐδ' αὐτὴν τὴν τοῦ ἥρος ἡλικίαν ὑπερβαίνειν δοκεῖ, ἀλλ' ἐν αὐτῷ γεννηθεῖσα, ἐν αὐτῷ καὶ ταχὺν καὶ ὠκύπουν φερόμενον ὑπομένει τὸν μαρασμόν, ὥσπερ τινα νηπιώδη μόνον θωπείαν τῇ τῶν ὄψεων μανιώδει λιχνεῖα προδείξασα λείψανα τῆς

τοῦ χειμῶνος ἔτι κατηφείας παρακατεχούση καὶ τῷ ἡρινῷ τῶν ἀνθέων παρατιθείση φωτὶ καὶ ποιούση τὸ μὴ φύσει μέγα, μέγα τῇ παραπλοκῇ τῆς χρείας· ἐνταῦθα δ' ἀθανάτους τῶν καλῶν τὰς πηγὰς τῆς τοῦ μάρτυρος αἰεὶ προϊσχομένης χάριτος, ἀθάνατον κεκτηῖσθαι καὶ τῇ πόλει δίδωσι τὸ κλέος.⁸⁰¹

Ο ζήλος κι ο πόθος των κατοίκων της Θεσσαλονίκης κυρίως για τη μεθεόρτιο πανήγυρη του Αγίου Δημητρίου προκαλεί το θαυμασμό του συγγραφέα. Ο Γρηγοράς θα διηγηθεί πρώτα κάποια πράγματα για τους ιδρυτές⁸⁰² της Θεσσαλονίκης. Δε γνωρίζει πώς οι άλλοι τα παρέλειψαν. Φαίνεται πως ασχολήθηκαν με τα κυριότερα. Ἐπρεπε ὅσοι αγαποῦν τους λόγους να εξετάζουν και τις πόλεις στις οποίες, αν και θαυμάζονται ποικίλως, συνυπάρχει και ὁμοια ανάμνηση κατά την αρχαιότητα εν συγκρίσει προς τη Θεσσαλονίκη. Στοιχείο του εγκωμίου της Θεσσαλονίκης αποτελεί λοιπόν ἐδῶ και η παλαιότητά της. Ἐπρεπε ἔτσι ἐκεῖνοι να δείξουν πόσο υπερερούσε σε αξιώματα η Θεσσαλονίκη και να τιμήσουν την πατρίδα του μάρτυρα ἀπὸ τις πόλεις που θαυμάζονται πολὺ ἀπὸ ὅλους κι ἔχουν ἴση δόξα με αὐτή. Η Θεσσαλονίκη ενδιαφέρει το συγγραφέα ως πόλη του Αγίου Δημητρίου, ἀλλὰ κι ἐπειδὴ στην ἐποχὴ του διαδραματίζονταν ἐκεῖ σημαντικὰ πολιτικὰ και θρησκευτικὰ γεγονότα.⁸⁰³ Η σύγκριση με τα ὁμοειδῆ ἐπιτείνει τα χαρακτηριστικὰ του ἐξεταζόμενου πράγματος, ὅπως ἀποδεικνύει σε μια ωραία παρομοίωση με τους ζωγράφους ο συγγραφέας. Ο Γρηγοράς δηλαδὴ επικρίνει τρόπον τινὰ τους ἄλλους ομιλητές, που δεν ἀναφέρθηκαν στους οικιστὲς της Θεσσαλονίκης και δε συνέκριναν την πόλη με ἄλλες ἀρχαίες, ὥστε να φανεί η υπεροχὴ της.⁸⁰⁴ Είναι γνωστὸ ὅτι η σύγκριση ἀποτελεῖ συνηθισμένο μέσο των ρητορικῶν κειμένων. Είναι στοιχείο του εγκωμίου. Γί' αὐτὴ γίνεται λόγος στη ρητορικὴ θεωρία και υπάρχουν ἀνάλογα παραδείγματα ἀπὸ την πρωτοβυζαντινὴ ἐποχὴ. Οι συγκρίσεις που γίνονται ἐδῶ είναι πολὺ ἐνδιαφέρουσες. Ο Γρηγοράς, συγκρίνοντας τη Θεσσαλονίκη με μεγάλες πόλεις της ἀρχαιότητας, διαπιστώνει ὁμοιότητες και διαφορὲς, το ἀποτέλεσμα της διαδικασίας είναι ὁμως υπὲρ της Θεσσαλονίκης. Η προσπάθεια της σύγκρισης σχετίζεται ἴσως με τη

⁸⁰¹ Νικηφόρος Γρηγοράς, Ἐγκ. εἰς Ἁγ. Δημήτριον, 85, 3, 86 – 87, 6, 170 .

⁸⁰² Κατσαρός – Βλαχάκος, Ἁγιος Δημήτριος, σ. 196.

⁸⁰³ Κατσαρός – Βλαχάκος, Ἁγιος Δημήτριος, σ. 268.

⁸⁰⁴ Καλτσογιάννη - Κοτζάμπαση - Παρασκευοπούλου, Θεσσαλονίκη, σ. 158, Κατσαρός – Βλαχάκος, Ἁγιος Δημήτριος, σ. 196.

γενικότερη στροφή του συγγραφέα και της εποχής προς την αρχαιότητα. Η επιλογή των πόλεων είναι ενδιαφέρουσα. Αυτές εκπροσωπούν λαμπρούς αρχαίους πολιτισμούς που δεν υπήρχαν την εποχή του συγγραφέα.⁸⁰⁵

Αρχικά η Θεσσαλονίκη συγκρίνεται με τη Βαβυλώνα. Με τα τείχη της Βαβυλώνας συγκρίνει το λιμάνι της Θεσσαλονίκης ο σύγχρονος του Γρηγορά Θεσσαλονικεύς Δημήτριος Κυδώνης στην *Μονωδιαν ἐπὶ τοῖς ἐν Θεσσαλονίκη πεσοῦσι*, όπου τονίζει τη σημασία του για την ασφάλεια της πόλης. Ο Γρηγοράς επισημαίνει ότι και οι δύο πόλεις κτίσθηκαν από βασιλίσσες.⁸⁰⁶ Η βασίλισσα των Ασσυρίων και Μήδων Σεμίραμις οικοδόμησε τη Βαβυλώνα που εγκωμιάζεται ως μεγίστη. Η βασίλισσα των Μακεδόνων και Θεσσαλών Θεσσαλονίκη έκτισε την ονομασθείσα κατ' αυτήν πόλη που εγκωμιάζεται ως ευδαίμων. Η Βαβυλώνα όμως αποδείχθηκε ευάλωτη από το χρόνο. Φάνηκε λίγο και καλύφθηκε επί μακρόν. Εδώ έχουμε σχήμα χιαστό, δύο ρηματικούς τύπους και δύο επιρρήματα αντίθετα.⁸⁰⁷ Η Θεσσαλονίκη ανθεί εις τους αιώνες, δε φοβάται τις μεταβολές και το χρόνο, γίνεται αθάνατη με τη συνοδεία του μάρτυρα. Η Βαβυλώνα δεν υπάρχει πια, ενώ η Θεσσαλονίκη ζει, παραμένει κι ευτυχεί. Εδώ ο Γρηγοράς συμπορεύεται με άλλους εγκωμιαστές της πόλης, όπως ο Κωνσταντίνος Αρμενόπουλος και ο Νικηφόρος Χούμνος.⁸⁰⁸ Ανάλογο λεξιλόγιο χρησιμοποιείται και στον Λόγον εις Ἄγ. Θεοφανώ, στη σύγκριση της Κωνσταντινούπολης με όλες τις άλλες πόλεις. Μια από τις πόλεις που αναφέρονται είναι μάλιστα η Βαβυλώνα. Έτσι εγκωμιάζεται γενικότερα η Κωνσταντινούπολη από το 12ο αι. και η Τραπεζούντα από τον Βησσαρίωνα. Το πρώτο θέμα που προβάλλει στο κυρίως θέμα, στο *Εγκώμιο* της Τραπεζούντας, είναι η επιβίωση της πόλης ανά τους αιώνες, σε αντίθεση με πολλές πόλεις που εξαφανίσθηκαν. Η Τραπεζούντα, σαν να συστάθηκε με θεία μοίρα και να ήταν έργο θείων ανδρών με τη συναίνεση του Θεού, δε μειώθηκε από το χρόνο ή τις αντιξοότητες της τύχης, αλλά ήταν και θα είναι η ίδια, αμετάβλητη, σαν να είχε ιδρυθεί πρόσφατα. Προβάλλεται ως η πόλη που έμελλε να ζήσει και να ευδαιμονήσει. Ο ιστορικός της ρόλος ήταν προδιαγεγραμμένος. Εύκολα

⁸⁰⁵ Καλτσογιάννη - Κοτζάμπαση - Παρασκευοπούλου, *Θεσσαλονίκη*, σ. 159.

⁸⁰⁶ Καλτσογιάννη - Κοτζάμπαση - Παρασκευοπούλου, *Θεσσαλονίκη*, σ. 159, Κατσαρός - Βλαχάκος, *Άγιος Δημήτριος*, σ. 268.

⁸⁰⁷ Κατσαρός - Βλαχάκος, *Άγιος Δημήτριος*, σ. 269.

⁸⁰⁸ Καλτσογιάννη - Κοτζάμπαση - Παρασκευοπούλου, *Θεσσαλονίκη*, σ. 159.

θα γινόταν η σύγκριση με την Κωνσταντινούπολη που είχε επίσης υμνηθεί για την καλή τύχη.⁸⁰⁹ Στη συνέχεια του κειμένου του Γρηγορά χρησιμοποιείται πάλι σύγκριση. Ο συγγραφέας θέλει να δώσει κι άλλη χρονική διάσταση. Εκτός από την ικανότητα της Θεσσαλονίκης να επιβιώνει, αναδεικνύει τους δεσμούς με τον Αλέξανδρο.⁸¹⁰ Έτσι η Θεσσαλονίκη συγκρίνεται με την Αλεξάνδρεια, που εγκωμιάζεται ως πόλη παλαιά κι ευτυχισμένη. Στην Ιστορία του ο Γρηγοράς εγκωμιάζει την Αλεξάνδρεια ως μεγάλη και πλούσια. Η Βαβυλώνα κι η Αλεξάνδρεια υπήρξαν σπουδαίες στο παρελθόν. Εκεί αναπτύχθηκαν σημαντικοί πολιτισμοί.⁸¹¹ Η Αλεξάνδρεια λοιπόν ευτύχησε να έχει ιδρυτή τον Μέγα Αλέξανδρο, αδελφό της Θεσσαλονίκης, αλλά ήταν σε ξένη γη, πολύ μακριά από την πατρίδα. Αντίθετα η Θεσσαλονίκη έστησε την ονομασθείσα κατ' αυτή πόλη στη μέση της πατρίδας. Μεγάλη απόσταση χώριζε δηλαδή την Αλεξάνδρεια από τη Μακεδονία, ενώ η Θεσσαλονίκη είχε κτισθεί στο κέντρο της Μακεδονίας.⁸¹² Η Θεσσαλονίκη είναι ευτυχέστερη της Αλεξάνδρειας λόγω της εγγύτητας. Οι δύο πόλεις συγγενεύουν ένεκα του Αλεξάνδρου, η Θεσσαλονίκη όμως είναι καλύτερη. Η Αλεξάνδρεια είναι ασεβής, ενώ ο Άγιος Δημήτριος αποτελεί μεγάλο θησαυρό για τη Θεσσαλονίκη. Αν και η σύγκριση αποβαίνει εις βάρος της Αλεξάνδρειας, ο Γρηγοράς αξιοποιεί την ιστορική αναδρομή, για να επισημάνει τους στενούς δεσμούς της Θεσσαλονίκης με τον Αλέξανδρο. Η προσπάθεια αυτή δε γίνεται τυχαία, αφού ο Αλέξανδρος κι ο Φίλιππος προέρχονται από το παρελθόν το οποίο αξιοποιούν οι συγγραφείς του 14ου αι., στο πλαίσιο του κλασικισμού.⁸¹³ Ο Γρηγοράς, άριστος γνώστης των ελληνικών γεγονότων, γνωρίζει τη δόξα του Αλεξάνδρου και τη μεγάλη προσφορά του στην ανθρωπότητα. Βρίσκει ευκαιρία να επαινέσει τους Έλληνες βασιλείς. Στη σύγκριση που επιχειρείται με τον Αλέξανδρο, ο Άγιος Δημήτριος είναι ανώτερος. Αυτό οφείλεται στη χριστιανική πίστη, την οποία αγνοούσε ο ένδοξος Έλληνας βασιλιάς.⁸¹⁴ Με τα ρητορικά σχήματα και τον υπερβάλλοντα ζήλο των εγκωμιαστών οι συγκρίσεις αποβαίνουν προς όφελος του βυζαντινού

⁸⁰⁹ Σαράντη, *Εκφρασις Τραπεζούντας*, σ. 39-40.

⁸¹⁰ Κωνσταντακοπούλου, *Βυζαντινή Θεσσαλονίκη*, σ. 164.

⁸¹¹ Κατσαρός – Βλαχάκος, *Άγιος Δημήτριος*, σ. 269-270.

⁸¹² Καλτσογιάννη - Κοτζάμπαση - Παρασκευοπούλου, *Θεσσαλονίκη*, σ. 160.

⁸¹³ Καλτσογιάννη - Κοτζάμπαση - Παρασκευοπούλου, *Θεσσαλονίκη*, σ. 161.

⁸¹⁴ Παπαδόπουλος, *Ιστορικές μαρτυρίες*, σ. 89.

αυτοκράτορα, της Θεσσαλονίκης και του αγίου. Ο Αλέξανδρος καθιερώθηκε βεβαίως ως πρότυπο. Στον *Συμβουλευτικόν πρὸς τοὺς Θεσσαλονικεῖς* του Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγου ο Αλέξανδρος, που ανασύρθηκε από το ιστορικό παρελθόν, προβάλλεται emphaticά ως πρότυπο ανδρείας και αντίστασης στους Τούρκους. Τονίζεται ότι οι Θεσσαλονικεῖς κληρονόμησαν την πατρίδα από αυτόν κι είναι διάδοχοί του.⁸¹⁵ Ανάλογη αναφορά στην ιστορία της πόλης επιχειρεί κι ο Φιλόθεος Κόκκινος, στο *Ἐγκώμιον εἰς Ἁγ. Δημήτριον*.⁸¹⁶ Στη συνέχεια ο Γρηγοράς κάνει λόγο για τη μητέρα των τέκνων του Φιλίππου, την τύχη της ηγεμονίας μετά το θάνατο του άτεκνου Αλεξάνδρου και το γάμο του Πτολεμαίου με την αδελφή του Αλεξάνδρου Κλεοπάτρα. Παραθέτει δηλαδή το γενεαλογικό δένδρο των Μακεδόνων. Ξεκινώντας από τον Φίλιππο, καταλήγει στον Κάσσανδρο.⁸¹⁷

Ο Κάσσανδρος του Αντιπάτρου είχε πολύ μεγάλη δύναμη κοντά στον Αλέξανδρο. Μετά το θάνατο του Αλεξάνδρου, ο Κάσσανδρος κυβερνούσε τη Θεσσαλία και Μακεδονία. Αποκτώντας μεγαλύτερη ευγένεια, νυμφεύθηκε την άλλη αδελφή του Αλεξάνδρου Θεσσαλονίκη. Έτσι φάνηκε η φιλοδοξία του και την πρόσφερε ως βασιλιάς περισσότερο από τους Μακεδόνες. Στην αρχή ο Κάσσανδρος θεώρησε αναγκαιότατο να οικοδομήσει πόλεις ομώνυμες με τη γυναίκα του και τον ίδιο. Εξέτασε τη δυτική⁸¹⁸ παραλία του Αιγαίου στα όρια της Μακεδονίας και της Θεσσαλίας.⁸¹⁹ Η παραλία περιγράφεται ωραία να περιβρέχει τις ανατολικές άκρες με τα ήπια κύματά της και να περιέρχεται πολλούς και ποικίλους κόλπους. Σε πολλά διαστήματα υποδέχεται και αγκαλιάζει την ξηρά, όπως λέγεται σε μια ωραία παρομοίωση που πηγάζει από την αρχαία λογοτεχνία. Η παρομοίωση της παραλίας με χέρια είναι παλαιά. Απαντά και στο *Θρήνο της Νικομήδειας* του Λιβανίου (*Λόγος LXI*). Η πόλη αγκαλιάζει τη θάλασσα με τα χέρια της.⁸²⁰ Ο Κάσσανδρος διάλεξε τον μεγαλύτερο και ωραιότερο κόλπο και τον τίμησε με λαμπρές και περίοπτες πόλεις, με επικρατέστερες ως προς το αξίωμα και το μέγεθος

⁸¹⁵ Κωνσταντακοπούλου, *Βυζαντινή Θεσσαλονίκη*, σ. 165-166.

⁸¹⁶ Κατσαρός – Βλαχάκος, *Άγιος Δημήτριος*, σ. 270.

⁸¹⁷ Καλτσογιάννη - Κοτζάμπαση - Παρασκευοπούλου, *Θεσσαλονίκη*, σ. 161.

⁸¹⁸ Ο Γρηγοράς χρησιμοποιεί αρκετά τα ονόματα των ανέμων από κάποιο σημείο του ορίζοντα για τη γενική γεωγραφική ένταξη περιοχών: Κατσαρός – Βλαχάκος, *Άγιος Δημήτριος*, σ. 272.

⁸¹⁹ Κατσαρός – Βλαχάκος, *Άγιος Δημήτριος*, σ. 219.

⁸²⁰ Saradi, *Beholding the City*, Saradi, *The Byzantine City*, σ. 57.

την Κασσάνδρεια και τη Θεσσαλονίκη. Η Κασσάνδρεια ονομάστηκε κατ' αυτόν. Τοποθετήθηκε στις όχθες του κόλπου, ώστε να μη φτάσει πλέοντας εχθρός με κακό σκοπό για τη χάρη του τόπου. Τη Θεσσαλονίκη, που εγκωμιάζεται ξανά ως ευδαίμων, οικοδόμησε η γυναίκα του Κασσάνδρου στην κορυφή του (Θερμαϊκού) κόλπου,⁸²¹ όπως λέγεται σε μια ωραία μεταφορική έκφραση, ως ακρόπολη της γης και της θάλασσας και ως μέσο όρο και σύνδεσμο των Μακεδόνων και Θεσσαλών. Η μεσότης είναι στοιχείο του εγκωμίου. Εδώ επαινείται σε σχέση με τη θέση της Θεσσαλονίκης.⁸²² Εκείνες οι πόλεις όμως δεν υπάρχουν ούτε στη μνήμη.

Αντιθέτως, μόνη η Θεσσαλονίκη από τον μάρτυρα φρουρείται όλο το χρόνο, ξεγελά τη φθορά, ανανεώνεται ξανά, ώστε να γίνει σπουδαιότερη και νεαρότερη. Σε μια ωραία σύγκριση λέγεται ότι τη λάμψη που δίνει η άνοιξη με τα άνθη απολαμβάνει όλο το χρόνο η Θεσσαλονίκη με τα θαύματα του μάρτυρα και την ευπρέπεια των πολιτών. Εδώ έχουμε μια ειδυλλιακή εικόνα. Η τέρψη των ανθέων δεν υπερβαίνει την άνοιξη. Μέσα σε αυτή γεννιέται και μαραίνεται, σαν να δείχνει εκ των προτέρων απλώς κάποιο νηπιώδες χάδι με τη μανιώδη λαιμαργία της όψης, που αναχαιτίζει την εναπομείνασα κατήφεια του χειμώνα, την παραθέτει στο ανοιξιάτικο φως των ανθών και καθιστά κατ' ανάγκη μεγάλο αυτό που δεν είναι μεγάλο από τη φύση του. Με τη χάρη του μάρτυρα οι πηγές των καλών είναι αθάνατες στη Θεσσαλονίκη κι η πόλη αποκτά αθάνατη δόξα.

Ο Γρηγοράς αναφέρεται στο μακραίωνο παρελθόν της Θεσσαλονίκης, εξυμνώντας τα σημεία υπεροχής της έναντι άλλων αρχαίων μεγάλων πόλεων. Οι ιστορικές αναφορές φανερώνουν την τήρηση των νόμων του εγκωμίου, αλλά παρατηρείται και τάση αυτονόμησης. Η αναφορά στους ιδρυτές δικαιολογείται από τη συμβουλή του Μενάνδρου. Το θέμα όμως αναπτύσσεται χάρη στη γνώση της αρχαίας ελληνικής γραμματείας από τον Γρηγορά και την εν γένει παιδεία του σε συνδυασμό με τη χριστιανική σοφία και τη χριστιανική αντίληψη της πόλης.⁸²³

Λόγος εις Θεοτόκον: Γαλιλαία

⁸²¹ Καλτσογιάννη - Κοτζάμπαση - Παρασκευοπούλου, *Θεσσαλονίκη*, σ. 161.

⁸²² Καλτσογιάννη - Κοτζάμπαση - Παρασκευοπούλου, *Θεσσαλονίκη*, σ. 161.

⁸²³ Κωνσταντακοπούλου, *Βυζαντινή Θεσσαλονίκη*, σ. 170.

‘δυοῖν γὰρ μέσος γενόμενος λογισμῶν, ἀνθελκόντων με τῆδε κακεῖσε καὶ τὰ ἐξῆς ἀμφοτέρων οἰκειουμένων, ἐν ἀπόρῳ τὸ πρᾶγμα ποιῶμαι καὶ οὐκ ἔχω ραδίως, ὁποτέρωσε θέμενος τὴν νικῶσαν ἀθῶος ἐγκλήματος ἀπαλλάττεσθαι. ὁ μὲν γὰρ τοὺς ῥητορικοὺς ὑπερβάντα νόμους ἑτέραν κελεύει βαδίζειν· μήτε γάρ, φησι, προγόνων, μήτε δὴ πατρίδος εἶναι μεμνήσθαι χρεῶν ἐνταυθοῖ - μηδὲ γὰρ ἀπὸ τῶνδε χαλκεύειν εἰδέναι τῶν ὕμνων τοὺς κρότους τὴν θεῖαν γραφὴν - ἀλλὰ πηγὴν καὶ ρίζαν ἐγκωμίων γίνεσθαι ταύτη τοὺς οἰκείους ἐκάστω τρόπους καὶ τῶν ἰδίων πράξεων τὰ παλαίσματα. ὁ δὲ τὰναντία περιφανῶς ὑποτείνων μάλα σφοδρῶς ἐπισεῖει τοὺς κακοτρόπους ἡμῖν καὶ τῆς γλώττης ἐκείνων τὸ ἀσελγές· τὴν γὰρ ὑπὲρ ἄνθρωπον γενομένην τὰ τε ἄλλα καὶ Θεοῦ μητέρα δισχυρίζαιντ’ ἂν ἐκεῖνοι μὴ φύσεως ἀνθρωπίνης εἶναι λαχεῖν, ἀλλ’ ἐξ οὐρανοῦ τε καὶ ἀγγέλων εἰς γῆν κατιέναι, τοῦτο δ’ οὐ μικρὸν ἂν εἰς κακίας ὑπόθεσιν εἶναι, εἴ τω διαβάλλειν τὸ τῆς οἰκονομίας εἴη ἐθέλοντι μέγα μυστήριον. ὅθεν τὴν εἰωθυῖαν ἰτέον καὶ ἡμῖν ἐνταυθοῖ καὶ δεικτέον, ὅθεν ἡ παρθένος τεχθεῖσα, θνητὴν καὶ αὐτὴ καθ’ ἡμᾶς εἰληφυῖα τὴν γένεσιν, ἀθανασίας προύθηκεν ὁδόν, οἷς οὐκ ἂν τῶν ἀβουλήτων εἴη ταύτην ἰέναι.

Ταύτη γὰρ πατρίδα μὲν εἶναι τὴν ἐν Παλαιστίνῃ χώραν τῆς Γαλιλαίας φασί, γῆν πιονά τε καὶ εὐκαρπον καὶ ρέουσαν μέλι καὶ γάλα κατὰ τὰς τῶν ἱερῶν λογίων ᾠδάς,...’.⁸²⁴

Στο κύριο μέρος του Λόγου ο Γρηγοράς εκθέτει τις απόψεις του σχετικά με τη συγγραφή του, καθιερωμένου από την παράδοση, εγκωμίου της πατρίδας. Μία σκέψη ήταν να παραβεί τους κανόνες και να μην αναφερθεί καθόλου στη γενέτειρα της Θεοτόκου. Αποφάσισε να ακολουθήσει την πεπατημένη, διότι, αν παρέλειπε το εγκώμιο της γενέτειρας, ίσως ἔδινε τη δυνατότητα να αρνηθούν κάποιοι την ανθρώπινη φύση της Θεοτόκου.⁸²⁵ Ο συγγραφέας αναφέρεται στους δύο λογισμούς, ἔνεκα των οποίων απορεί και δυσκολεύεται. Ο ένας τον προστάζει να υπερβεί τους νόμους της ρητορικής και να ακολουθήσει ἄλλη κατεύθυνση. Ισχυρίζεται ὅτι δε χρειάζεται μνεῖα των προγόνων και της πατρίδας. Πηγὴ και ρίζα των εγκωμίων αποτελοῦν οι τρόποι κι οι αγώνες του καθενός. Αντίθετα ο ισχυρισμός ὅτι δεν εἶχε ἀνθρώπινη φύση αὐτὴ που κατὰ τρόπο υπεράνθρωπο ἔγινε μητέρα του Θεοῦ, ἀλλὰ κατέβηκε στη γη ἀπὸ τον οὐρανό και τους ἀγγέλους, θα αποτελούσε

⁸²⁴ Νικηφόρος Γρηγοράς, Λόγ. εἰς Θεοτόκον, 281, 1–19.

⁸²⁵ Παρασκευοπούλου, Γρηγορά, σ. 118.

διαβολή του μυστηρίου της οικονομίας. Ο συγγραφέας θα ακολουθήσει επομένως το συνηθισμένο δρόμο και θα δείξει από πού γεννήθηκε ως θνητή η Παρθένος.

Πατρίδα της Παρθένου υπήρξε η χώρα της Γαλιλαίας στην Παλαιστίνη. Εγκωμιάζεται ως γη πλούσια, γόνιμη, που ρέει μέλι και γάλα, κατά τις ωδές των ιερών χρησμών.⁸²⁶ Το εγκώμιο της πατρίδας είναι σύντομο.⁸²⁷ Στηρίζεται αποκλειστικά στη γονιμότητα του εδάφους.

Λόγος εις Ἄγ. Θεοφανώ: Κωνσταντινούπολη

‘πατρίδος δ’ αὖ τῆς αὐτῆς ἦν τῷ συζύγῳ καὶ βασιλεῖ, καὶ ταύτης τῶν ὑφ’ ἡλίῳ κρατίστης, λέγω δὴ τῆς βασιλίδος τῶν πόλεων· οὔτε γὰρ βασιλέως ἐστὶν εὐτυχέστερον ἐν γῆ οὔτε τῆς τῶν πόλεων βασιλίδος εὐδαιμονεστέραν εὗροι τις ἂν καθ’ ὅσα θαυμάζουσιν ἄνθρωποι· ἴσταται γὰρ ἐν τῷ κρατίστῳ μέρει τῆς οἰκουμένης⁸²⁸ καὶ τῶν τεσσάρων στοιχείων καρποῦνται τὰ ἄνθη καὶ οἶον ἀγορά τις κοινὴ τῆς οἰκουμένης ἀπάσης γίνεται, πάντα μὲν καρπουμένη πανταχόθεν τὰ ἀναγκαῖα τῆς φύσεως ὥσπερ κοινὸν καὶ παγκόσμιον πρυτανεῖον, πρὸς πάντας δ’ αὖ διανέμουσα πάντα τῷ προσήκοντι λόγῳ, καθάπερ πρὸς ὑπηκόους καὶ δούλους βασιλεὺς οἰκουμενικὸς καὶ δεσπότης· καὶ ὡς ἄμπελος εὐθηνούσα οἶνον πᾶσης ἡδονῆς ἀεὶ ληνοβατεῖ καὶ δίδωσι παντοδαπὸν τινα κερνώσα πλούτου πορισμὸν καὶ πᾶσαν ἄρδει γῆν καὶ θάλασσαν ὁμοίως ἀνὰ πᾶσαν ὥραν καὶ καιρόν.

Πάσης γὰρ ἄλλης πόλεως εἶ τί που κλέος ἦν, βραχὺ φανέν

⁸²⁶ Πβλ. Εξ. 3, 8: ‘...καὶ εἰσαγαγεῖν αὐτοὺς εἰς γῆν ἀγαθὴν καὶ πολλήν, εἰς γῆν ρέουσαν γάλα καὶ μέλι,’ 3, 17: ‘εἰς γῆν ρέουσαν γάλα καὶ μέλι,’ 13, 5: ‘...δοῦναί σοι γῆν ρέουσαν γάλα καὶ μέλι,’ 33, 3: ‘καὶ εἰσάξω σε εἰς γῆν ρέουσαν γάλα καὶ μέλι,’ Λευ 20, 24: ‘καὶ ἐγὼ δώσω ὑμῖν αὐτὴν ἐν κτήσει, γῆν ρέουσαν γάλα καὶ μέλι,’ Αρ 14, 8: ‘εἰσάξει ἡμᾶς εἰς τὴν γῆν ταύτην καὶ δώσει αὐτὴν ἡμῖν, γῆ ἥτις ἐστὶ ρέουσα γάλα καὶ μέλι,’ 16, 13: ‘...ὅτι ἀνήγαγες ἡμᾶς εἰς γῆν ρέουσαν γάλα καὶ μέλι...’, 16, 14: ‘εἰ καὶ εἰς γῆν ρέουσαν γάλα καὶ μέλι εἰσήγαγες ἡμᾶς...’, Δτ 26, 9: ‘καὶ ἔδωκεν ἡμῖν τὴν γῆν ταύτην, γῆν ρέουσαν γάλα καὶ μέλι,’ 26, 10: ‘...τῆς γῆς, ἣς ἔδωκάς μοι, Κύριε, γῆν ρέουσαν γάλα καὶ μέλι,’ Σειρ 46, 8: ‘εἰσαγαγεῖν αὐτοὺς εἰς κληρονομίαν, εἰς γῆν ρέουσαν γάλα καὶ μέλι,’ Ιερ 11, 5: ‘τοῦ δοῦναι αὐτοῖς γῆν ρέουσαν γάλα καὶ μέλι...’, 39, 22: ‘καὶ ἔδωκας αὐτοῖς τὴν γῆν ταύτην, ἣν ὤμοσας τοῖς πατράσιν αὐτῶν, γῆν ρέουσαν γάλα καὶ μέλι,’ Ιεζ 20, 6: ‘...εἰς τὴν γῆν, ἣν ἠτοίμασα αὐτοῖς, γῆν ρέουσαν γάλα καὶ μέλι,’ 20, 15: ‘...τοῦ μὴ εἰσαγαγεῖν αὐτοὺς εἰς τὴν γῆν, ἣν ἔδωκα αὐτοῖς, γῆν ρέουσαν γάλα καὶ μέλι.’ Εξάλλου με ἀνάλογη φράση χαιρετίζεται ἡ Παναγία στον Ἀκάθιστο Ὑμνο: ‘χαῖρε, ἐξ ἧς ρέει μέλι καὶ γάλα.’

⁸²⁷ Παρασκευοπούλου, Γρηγορά, σ. 118.

⁸²⁸ Πβλ. Αἰλίου Ἀριστείδου, Εἰς τὸ Αἰγαῖον πέλαγος, 11: ‘ὡς ἐν καλλίστῳ τούτῳ τῆς οἰκουμένης ἔφυσεν.’ Στον Βυζάντιο του Μετοχίτη αναφέρεται: ‘ὅτι ξυμβέβηκεν αὐτῇ κατὰ θεῖον ὡς ἀληθῶς τῆς τε ὅλης οἰκουμένης ὑπερφῶς ἐν τῷ καλλίστῳ κείσθαι...’: Πολέμης, Μετοχίτης, 140, 5, 1-3.

ἀπεκρύψατο· Πρώμη γὰρ ἢ παλαιὰ καὶ Βαβυλῶν ἢ Σεμιράμιδος καὶ Καρχηδῶν ἢ τῆς Ἀφρικῆς μητρόπολις - ἢ μὲν τῆς Εὐρώπης, ἢ δὲ τῆς Ἀσίας, ἢ δὲ τῆς Λιβύης εἶχον πάλαι τὸ θαῦμα, τὴν οἰκουμένην ὅλην ὥσπερ διανειμάμεναι. Καὶ Τροίαν ἐκείνην ὕμνησε τέως τῆς ὀμηρικῆς Καλλιόπης ἢ γλῶττα, Ἀθηναίαι δὲ καὶ αὕτη μήτηρ ἐγένετο Δημοσθένους πάλαι καὶ Πλάτωνος καὶ λόγων ἦν ὡς ἀληθῶς ἀκρόπολις· καὶ τὸ τῆς σοφίας ταύτης κλέος καὶ αὐτῶν (εἰπεῖν) τῶν οὐρανίων ἔψαυεν ἀψίδων. Ἀλλὰ νῦν ἐν μόνοις ὀνόμασιν ἔχουσιν ἐκεῖναι πᾶσαι κειμένην τὴν μνήμην καὶ ὠρφανισμένην πραγμάτων, ἀφαιρεθείσης ἐκάστης ἐκείνων ἅπαν τὸ κλέος ὁμοῦ καὶ τὸ κράτος ὑπὸ τῆς Κωνσταντίνου. Ἡ δὲ καὶ τέθηλέ τε καὶ αὔξει διηνεκῶς καὶ ὥσπερ ἐπὶ μέσου θεάτρου τῆς οἰκουμένης σκιρτᾷ καὶ χορεύει μετὰ μάλα τοι σφόδρα μεγάλης τῆς ἡδονῆς αἰεὶ καὶ (κατὰ τὸν θεῖον φάναι Δαυίδ) ἐκάλυψεν ὄρη ἢ σκιά αὐτῆς καὶ αἱ ἀναδενδράδες αὐτῆς τὰς κέδρους τοῦ θεοῦ· καὶ βασιλεῖς Ἀράβων καὶ Σαβᾶ καὶ βασιλεῖς Θαρσῖς καὶ πᾶσα γῆ καὶ θάλασσα δῶρα μὲν αὐτῇ προσάγουσι, δῶρα δ' αὐθις ἐξ αὐτῆς κομίζονται. Οὕτω κατὰ πασῶν βασιλικὸν ἔχει τὸ κράτος σαφέστατα. Ταύτης δ' αὐτῆς οὕτως ἐχούσης, εἰκὸς καὶ τοὺς ταύτη διαφέροντας καθ' οἰονδήτινα τῶν ἐπαινουμένων τρόπον κατὰ πάντων ἔχειν ὁμοίως τὰ κράτη σαφέστατά τε καὶ ἀναμφίλεκτα· δῆλον γάρ· λέοντες μὲν λέοντας γεννῶσι καὶ πιθήκους πίθηκοι καὶ ἄλλα μὲν τὰ τῶν αἰθεροδρομούντων αἰετῶν ὀρμήματα ἄλλα δὲ τὰ τῶν ἐμπίδων καὶ μυρμηκῶν. Ἐπὶ δὲ τούτοις καὶ οἰκιστὴν ἔσχε Κωνσταντῖνον τὸν ἐπ' εὐσεβείᾳ πάντων βασιλέων κράτιστον. Ἄδη πάντα προσθήκη γίνεται θαυμασία τῇ τῆς ὀσίας ἐπιγείῳ τύχῃ τε καὶ λαμπρότητι. Ἴνα δ' εὐπαρακολούθητον ἔχη τὴν σειρὰν πρὸς τὴν τῶν ἐντυγχανόντων ἀκοήν καὶ διάνοιαν ἢ διήγησις, ἀρκτέον ἡμῖν ἔστιν ἄνωθεν.

Ταύτη πατρις μὲν ἦν ἢ κρατίστη καὶ βασιλις τῶν πόλεων, ὡς εἰρήκαμεν".⁸²⁹

Ο Γρηγοράς αναλογίζεται τα καλά που συγκεντρώνει στο πρόσωπό της η Αγία Θεοφανώ: καταγόταν από ευγενές γένος, είχε σύζυγο βασιλέα σοφό. Αμέσως μετά εγκωμιάζεται η πατρίδα τόσο της ίδιας όσο και του συζύγου της, η Κωνσταντινούπολη. Το εγκώμιο είναι εκτενές.⁸³⁰ Πρόκειται για την καλύτερη στην υφήλιο, που επαινείται ως βασίλισσα των πόλεων. Ο χαρακτηρισμός επαναλαμβάνεται αμέσως μετά, όταν αυτή εξυμνείται κι ως ευτυχέστερη ως προς όσα προκαλούν τον ανθρώπινο θαυμασμό. Ο

⁸²⁹ Νικηφόρος Γρηγοράς, Λόγ. εἰς Ἁγ. Θεοφανώ, 26, 3, 34 - 28, 5, 5.

⁸³⁰ H. Hunger, Athen in Byzanz: Traum und Realität, JÖB 40 (1990), σ. 59.

συγγραφέας πλέκει το εγκώμιο της τοποθεσίας της. Είναι στο καλύτερο μέρος της οικουμένης και καρπώνεται τα άνθη των τεσσάρων στοιχείων. Αφού καρπώνεται όλα τα αναγκαία της φύσης από παντού, παρομοιάζεται με κοινή αγορά της οικουμένης, κοινό, παγκόσμιο πρωτανείο.⁸³¹ Η Κωνσταντινούπολη διανέμει όλα σε όλους, όπως αρμόζει, όπως ο οικουμενικός βασιλιάς και δεσπότης στους υπηκόους και τους δούλους του. Αυτό παραπέμπει στον ιδανικό αυτοκράτορα, στην αυτοκρατορική ιδεολογία. Ο συγγραφέας ταυτίζει την Κωνσταντινούπολη με την κεντρική αυτοκρατική εξουσία. Ο Γρηγοράς ήταν λάτρης του ένδοξου παλαιού βυζαντινού παρελθόντος, το οποίο αναπολεί και το οποίο θέλει να ανασυστήσει. Άλλη μια ωραία παρομοίωση είναι με αμπέλι που ευδοκίμει. Ο οίνος που προσφέρεται από τα σταφύλια που πατώνται στο ληνό είναι πάρα πολύ ευχάριστος. Αναμιγνύεται κάθε παροχή πλούτου κι εξίσου πάντοτε ολόκληρη η ξηρά κι η θάλασσα. Στην παράγραφο αυτή επομένως το εγκώμιο της Κωνσταντινούπολης πλέκεται κυρίως από την προνομιούχο θέση της κι όσα ένεκα αυτής καρπώνεται η πόλη.

Στη συνέχεια γίνεται σύγκριση, στοιχείο του εγκωμίου, με όλες τις άλλες πόλεις ως προς τη δόξα. Η δόξα κάθε άλλης πόλης φάνηκε για σύντομο χρονικό διάστημα κι αμαυρώθηκε. Ανάλογο λεξιλόγιο χρησιμοποιείται στη σύγκριση της Θεσσαλονίκης με τη Βαβυλώνα στο Έγκωμιον εις Άγ. Δημήτριον. Έτσι παλαιότερα θαυμάζονταν στην Ευρώπη η παλαιά Ρώμη, στην Ασία η Βαβυλώνα της Σεμιράμιδος και στη Λιβύη η μητρόπολη της Αφρικής Καρχηδόνα, που τρόπον τινά κυβερνούσαν όλη την οικουμένη. Επίσης ο Όμηρος ύμνησε την Τροία, ενώ η πατρίδα του Δημοσθένους και του Πλάτωνος Αθήνα εγκωμιάζεται ως ακρόπολη των λόγων. Η δόξα της σοφίας της άγγιζε τον ουρανό. Τώρα όμως από τις πόλεις αυτές θυμόμαστε μόνο το όνομα. Οι πόλεις εκείνες στερούνται κράτους, καθώς αυτό κι η δόξα τους αφαιρέθηκε από την Κωνσταντινούπολη, που εδώ καλείται από το όνομα του ιδρυτή της, ο οποίος εγκωμιάζεται κατωτέρω ως ο ευσεβέστερος αυτοκράτορας. Η Κωνσταντινούπολη εκθειάζεται, καθώς ακμάζει κι αυξάνεται συνεχώς.⁸³² Αυτό αποτελεί χαρακτηριστικό του εγκωμίου της Κωνσταντινούπολης. Η

⁸³¹ Πβλ. Μετοχίτη, *Βυζάντιος*: 'πρὸς τὴν κοινὴν τοῦ βίου πανήγυριν καὶ ἀγορὰν, πρὸς τὸ κοινὸν τῆς ἀνθρωπίνης χρείας ἀμέλει ταμείον,': Πολέμης, *Μετοχίτης*, 472, 49, 24-25.

⁸³² Βλ. *Βυζάντιος*, 312, 26, 54: 'ἀεὶ καινὰ ζωοφοροῦσαν,': Πολέμης, *Μετοχίτης*.

πόλη παρουσιάζεται πολύ όμορφα να σκιρτά και να χορεύει πάντοτε με πάρα πολύ μεγάλη ηδονή στη μέση του θεάτρου της οικουμένης. Οι πόλεις που χορεύουν αποτελούν μια αρχαία εικόνα.⁸³³ Κατά τον ψαλμό, η σκιά της κάλυψε όρη και τα κλήματα της τις κέδρους του Θεού. Γίνεται ανταλλαγή δώρων μεταξύ της Κωνσταντινούπολης από τη μια και από την άλλη κάποιων βασιλέων, καθώς και όλης της γης και της θάλασσας. Η εξουσία της Κωνσταντινούπολης έναντι όλων είναι σαφώς βασιλική. Αυτό τονίζεται ιδιαίτερω, καθώς πρόκειται για το Βίο αυτοκρατείας, για τον οποίο ισχύουν οι κανόνες του βασιλικού λόγου.⁸³⁴ Ομοίως κι η εξουσία όσων καθ' οιονδήποτε τρόπο ανήκουν σε αυτή⁸³⁵ είναι σαφέστατη κι αναμφίβολη, όπως αποδεικνύει ο συγγραφέας με παραδείγματα από το ζωικό βασίλειο.

Ο Γρηγοράς, πριν αναφερθεί στους γεννήτορες της Θεοφανούς, επαναλαμβάνει τους εγκωμιαστικούς χαρακτηρισμούς «καλύτερη» και «βασίλισσα των πόλεων» για την πατρίδα της αγίας, την Κωνσταντινούπολη. Η επίδραση του Θεοδώρου Μετοχίτη είναι προφανής, παραδείγματος χάριν στην έννοια του θεάτρου της οικουμένης. Στον *Βυζάντιο* διαβάζουμε: '...καὶ παρατιθέναι πρὸς τὸ κοινὸν ἀνθρώπων μεθ' ὅσης ἄρα τῆς ῥαστώνης τῆς γῆς καὶ τῆς οἰκουμένης θέατρον,'.⁸³⁶ Ο Βυζάντιος θέλει να ορίσει το ρόλο της Κωνσταντινούπολης στο μεγάλο παγκόσμιο θέατρο.⁸³⁷ Την επίδραση του διδασκάλου του δείχνει και το χωρίο του ιστορικού έργου του Γρηγορά όπου λέγεται ότι τα προϊόντα όλων των χωρών εκτίθενται σε αυτό το οικουμενικό θέατρο.⁸³⁸

Βίος Ἁγ. Ἰωάννου Ποντοηρακλείας: Πόντος

Ἐκαὶ δὴ προοίμιον ἡμῖν ἢ ἐκείνου κείσθω πατρίς, ἐπεὶ καὶ τοῦτο νόμος καὶ δόγμα ἀνθρώπινον ἐπεφύκει τὰ τῶν ἀνθρώπων ἦθη διηνεκῶς περιτρέχον καὶ περιφανῆ παρεχόμενον τὰ τεκμήρια τῆς ἐφεξῆς ἀγωγῆς καὶ παιδείας, ὥσπερ τῶν οἰκιῶν αἱ κρηπίδες καὶ τῶν δένδρων αἱ ῥίζαι καὶ τῶν ποταμῶν αἱ πηγαί. Παρὰ τὰ εὐώνυμα καὶ πρὸς νότον ἄνεμον τετραμμένα τοῦ Πόντου μέρη λόγος τοῖς χωρογράφοις πολλοὺς ποταμῶν τῶν μεγάλων ἄνωθεν

⁸³³ Βλ. Saradi, *The Byzantine City*.

⁸³⁴ Fenster, *Laudes*, σ. 216 - 217.

⁸³⁵ Νικηφόρος Γρηγοράς, Λόγ. εἰς Ἁγ. Θεοφανώ, σ. 27.

⁸³⁶ Πολέμης, *Μετοχίτης*, 472, 49, 21-23, Fenster, *Laudes*, σ. 203.

⁸³⁷ Fenster, *Laudes*, σ. 209.

⁸³⁸ Fenster, *Laudes*, σ. 218.

πόθεν ώρμημένους ποιείσθαι τὰς ἐκβολάς, ὧν εἷς, καὶ ᾧ Παρθένιος ὄνομα, ὃς ἔκ τε ἀενάων ὁμοῦ καὶ πλουσίων ἀναρρήγνυμενος τῶν πηγῶν κάτεισι, Παφλαγόνας μὲν καὶ Γαλάτας (οἱ τῶν ἐσπερίων τυγχάνουσιν ἄποικοι Γαλατῶν) ἀφορίζων ἐς ἀνίσχοντα ἥλιον, τὰ δὲ λοιπὰ τῆς ποντικῆς παραλίου πρὸς δύσιν καὶ ἄνεμον ζέφυρον, ὅθεν καὶ ὁ μέγας οὔτος ἐβλάστησεν ἄνθρωπος.

Τῷ μὲν οὖν θαυμασίῳ ἐκείνῳ καὶ πολλῷ Πλάτωνι πρὸς ἔπαινον δῆπου τῆς Ἀττικῆς καταστάντι ἀποχρῶν ἀντὶ πάντων εἰς ἐγκωμίων ἀκρότητα ἔδοξε δεῖξαι θεοφιλῆ ταυτηνί· ἡμεῖς δ' ἐπὶ ταύτης τῆς γῆς τὰ μείζω πολλῷ τῆς ἐκείνου φιλοτιμίας μετὰ πολλοῦ τοῦ βελτίονος ἔχοντες λέγειν εἰ σιγῶμεν, ἀδικοίημεν ἄν. Αὕτη γὰρ οὐ θεοφιλῆς μόνον, ἀλλὰ καὶ φιλοθέων ἀνδρῶν μήτηρ ἄνωθεν ἀεὶ φαίνεται γιγνομένη ὃ δὴ τιμιώτερόν τε καὶ πρότερον τοῦ θεοφιλοῦς τῷ αἰτίῳ· τῷ μὲν γὰρ φιλοθέῳ τὸ θεοφιλὲς ἐπόμενον δικαίως ἔποιτ' ἂν αἰτίῳ πρότερον τουτωῖ γιγνομένῳ τῆς τοῦ θεοφιλοῦς ἀκολουθίας· τὸ δὲ φιλεῖσθαι τινα παρὰ τοῦ Θεοῦ μὴ προεισενεγκόντα τὸ φιλεῖν τὸν Θεὸν πρότερον, ἔργον ἂν εἴη χάριτος οὐ πάνυ τοι τῷ δικαίῳ συγκιρναμένης. Πάλαι μὲν οὖν ἤνεγκεν ἄλλο τε ἄλλους· νῦν δὲ τουτονὶ τὸν θαυμάσιον ὃς ἡμῖν ὑπόθεσις ἐν τῷ παρόντι τῆς ἀνὰ χειρας ὑποθέσεως γίνεται. Καὶ πρό γε αὐτοῦ πατέρα αὐτοῦ καὶ προγόνους προήνεγκε μάλα ἀξιόους αὐτῷ, τὴν τε γνώμην ἐπιεικεῖς καὶ θειοτέρους τὸν τρόπον καὶ φύσει διάπυρον τὴν κίνησιν τῆς ψυχῆς κεκτημένους ἅπασαν πρὸς ἀρετὴν. Ἔδει γὰρ τὸν ἐς τοσοῦτον ἀρετῆς ὕψος ἀναβησόμενον τοιαύταις ἀρεταῖς περιηγησόμενας καὶ τὰς ρίζας λαχεῖν τῆς γενέσεως, καὶ μὴ τοῖς τὴν οἴκοι πενίαν παραμυθουμένοις διὰ τῶν ὅσα πορίζουσι δανεισταὶ κακῷ τὸ κακὸν θεραπεύοντες παραπλήσιον καὶ αὐτὸν εἰληχέναι τὴν τύχην· κιβδηλεύουσι γὰρ τοὺς τῶν παιδῶν ἐπαίνους τὰ τῶν γονέων ἐγκλήματα, καθάπερ ἔμφυτοι κῆρες ἐφεδρεύοντα τῇ ψυχῇ καὶ λυμαινόμενα τὴν φιλότιμον βλάστην αὐτῶν.⁸³⁹

Με ἀνάλογο λεξιλόγιο ξεκινά την αναφορά στην πατρίδα ο Νικηφόρος Γρηγοράς και στο ἔργο Μαρτ. Ἀγ. Κοδράτου.⁸⁴⁰ Το προοίμιο θα αποτελέσει η πατρίδα του Αγίου Ιωάννου. Αυτό είναι νόμος και δόγμα κοινό στα ανθρώπινα ἦθη κι αποδεικνύει τη μετέπειτα αγωγή και παιδεία. Ο συγγραφέας χρησιμοποιεῖ ωραίες παρομοιώσεις με τα θεμέλια των σπιτιῶν, τις ρίζες των δένδρων και τις πηγές των ποταμῶν. Σύμφωνα με

⁸³⁹ Νικηφόρος Γρηγοράς, Βίος Ἀγ. Ἰω. Ποντοηρακλείας, 32, 2, 20 – 34, 6.

⁸⁴⁰ Νικηφόρος Γρηγοράς, Βίος Ἀγ. Ἰω. Ποντοηρακλείας, σ. 32.

τις περιγραφές χωρών, αριστερά και νότια του Πόντου εκβάλλουν πολλοί μεγάλοι ποταμοί που πηγάζουν από ψηλά. Ένας από αυτούς είναι κι ο Παρθένιος.⁸⁴¹ Αυτός κατέρχεται προερχόμενος από πλούσιες πηγές που ρέουν διαρκώς. Οροθετεί ανατολικά τους Παφλαγόνες και τους Γαλάτες και δυτικά τα υπόλοιπα παράλια του Πόντου. Εκεί γεννήθηκε κι ο Άγιος Ιωάννης. Επομένως, ο Παρθένιος στην αρχή του 14ου αι. χρησίμευε ως σύνορο καθ' όλη τη διαδρομή του. Ανατολικά όριζε το σύνορο Παφλαγονίας και Γαλατίας. Δυτικά διαιρούσε την ακτή του Εύξεινου Πόντου μεταξύ Βιθυνίας και Παφλαγονίας.⁸⁴² Στο έξοχο *Εγκώμιο* της Αττικής από τον Πλάτωνα ήταν αρκετό να φανεί ότι αυτή ήταν αγαπητή στους θεούς. Θα ήταν λοιπόν άδικο ο συγγραφέας να μην αναφερθεί στην πατρίδα του αγίου με περισσότερα και καλύτερα λόγια. Η σύγκριση με την Αττική είναι πολύ σημαντική. Στο *Έγκωμιον εις τὴν Μεγαλόπολιν Νίκαιαν* του Θεοδώρου Λάσκαρη λέγεται, παραδείγματος χάριν, ότι η Αθήνα παρέμεινε ειδωλολατρική κι έτσι νικήθηκε από τη Νίκαια, που συνδύασε την αρχαία παιδεία με τη χριστιανική σοφία.⁸⁴³ Ο Βησσαρίων στο *Λόγο Εἰς Τραπεζοῦντα* συνδυάζει τις τεχνικές του εγκωμίου των μητροπόλεων και της σύγκρισης, διαμορφώνοντας τις αρετές και ιδιότητες της Τραπεζούντας, σύμφωνα με αυτές της αρχαίας Αθήνας.⁸⁴⁴ Στο *εγκώμιο* αυτό οι ομοιότητες της Τραπεζούντας με την Αθήνα εντοπίζονται στο χώρο του πνεύματος, όπως στο *Εγκώμιο* της Νίκαιας του Λάσκαρη αλλά και στο πολιτικό επίπεδο.⁸⁴⁵ Η πατρίδα λοιπόν του Αγίου Ιωάννου υπήρξε αγαπητή στον Θεό, αλλά και γέννησε ευσεβείς άνδρες. Αυτό έχει μεγαλύτερη αξία και προγείται της αγάπης του Θεού. Δικαίως η αγάπη του Θεού θα ακολουθούσε την ευσέβεια, που θα αποτελούσε την αιτία, ώστε να ακολουθήσει η αγάπη του Θεού. Ενώ το να αγαπάται κάποιος από τον Θεό, χωρίς πρώτα να συνεισφέρει τη δική του αγάπη προς τον Θεό, θα ήταν αποτέλεσμα της χάριτος, αλλά όχι πολύ δίκαιο. Οι όροι απαντούν και στην πρωτοβυζαντινή εποχή, όπως στον *Άντιοχικό* του Λιβανίου, αλλά και στα *εγκώμια* της Νίκαιας του 13ου αι. Ο Λιβάνιος επαινεί την Αθήνα μεταξύ άλλων κι ως την πιο αγαπητή στους θεούς

⁸⁴¹ Σήμερα Μπαρτίν κοντά στην Αμάσσα, στα σύνορα Παφλαγονίας και Βιθυνίας: D. Sullivan, *The Life of Saint Nikon: Text, translation, and commentary*, [The Archbishop Iakovos Library of ecclesiastical and historical sources 14], Μασαχουσέτη 1987, σ. 276, 278.

⁸⁴² Νικηφόρος Γρηγοράς, *Βίος Αγ. Ιω. Ποντοηρακλείας*, σ. 33.

⁸⁴³ Σαράντη, *Εκφρασις Τραπεζούντας*, σ. 46.

⁸⁴⁴ Σαράντη, *Εκφρασις Τραπεζούντας*, σ. 44.

⁸⁴⁵ Σαράντη, *Εκφρασις Τραπεζούντας*, σ. 46.

(θεοφιλεστάτην).⁸⁴⁶ Στο Έγκώμιον εις τὴν Μεγαλόπολιν Νίκαιαν του Θεοδώρου Λάσκαρη δημιουργείται η εντύπωση ότι η Νίκαια ήταν πόλη του Θεού.⁸⁴⁷ Διάφοροι τόποι λοιπόν από παλιά έχουν γεννήσει διάφορους ανθρώπους. Τώρα ο Πόντος γέννησε τον Άγιο Ιωάννη, που αποτελεί την υπόθεση του έργου. Πριν από αυτόν εξάλλου γέννησε τους πατέρες και τους προγόνους του που επίσης εγκωμιάζονται. Σε μια ωραία μεταφορά λέγεται ότι κι οι ρίζες του αγίου ήταν απαραίτητο να είναι επίσης ενάρετες. Η πατρίδα του αγίου εγκωμιάζεται επομένως κι από την αρετή των τέκνων της.

Μαρτύριον Αγ. Κοδράτου: Ισθμός – Κόρινθος

*Ἄρχῃ δέ μοι τοῦ λόγου ἢ τοῦ μεγάλου προκείσθω πατρίς. Ισθμός τις ἐστὶ πρὸς ἐσπέραν κείμενος, εὖρος μὲν οὐ πολὺς, μῆκος δ' ἐπιπολὺ παρατείνων· φαίη δ' ἂν τις ἰδὼν, ὡς ἑκατέρωις τοῖς ἄκροις, ὡσπερὶ τισὶ χερσὶ, βορέα μὲν καὶ νότῳ προσυπαντᾶ, τὴν δὲ τοῦ Πέλοπος Ἑλλάδι τῇ λοιπῇ προσμίγνυσι, οὔτε ταύτην ἐκείνης ἀφίστασθαι τέλεον παραχωροῦσα καὶ τὴν τοῦ Πέλοπος παρὰ τοσοῦτον τὸ παντάπασιν νῆσον εἶναι κωλύουσα, παρ' ὅσον ἀμφοτέροις τοῖς ἑκατέρωθεν ὕδασι ἀντιφράττει μεσιτεύουσα. Ὅσης μὲν οὖν ἔλαχε τῆς τῶν ὠρῶν ἐγκρασίας καὶ τῆς τῶν ἄλλων χάριτος, ὅποσα ἐς ἀκοὰς ἀνθρώπων ἰόντα οὐ βραχείας ἐμπιπλᾶ τῆς ἡδονῆς, καὶ ὡς ἐνιαυσιαίων κύκλων τακταῖς περιόδοις ἐνταῦθα συνέρρεον Ἑλλήνων παῖδες, ἄθλων ἅμα καὶ ἐπάθλων ἔνεκα, οὐ τοῦ παρόντος ἴσως διεξιέναι καιροῦ· ἴσασι γὰρ ἅπαντες, ὅσοι τῶν τῆς Ἑλληνικῆς σοφίας κρατήρων καὶ ὅπως οὖν ἀπεγεύσαντο. Ταύτης τοιγαροῦν παρὰ τὴν πρὸς νότον λῆξιν ἐστὶ πόλις, ἢ Κόρινθος, περιφανῆς ἄνωθεν καὶ πολυάνθρωπος καὶ θεοῖς μὲν πρότερον ἐμπύρω τινὶ στοργῇ προσανέχουσα καὶ δεισιδαιμονία κάτοχος ἀπάσῃ· ἀφ' οὗ δ' οἱ τοῦ εὐαγγελικοῦ κηρύγματος ἀλιεῖς τὴν τῆς ἡμῶν σωτηρίας σαγήνην τῇ οἰκουμένη καθῆκαν, αὐτίκα δὲ καὶ αὕτη πάντα βυθὸν ἀλμυρὸν ἀποσεισασμένη πρὸς τὰ τοῦ Παύλου μεταχωρεῖ καὶ μετατίθεται νάματα.*⁸⁴⁸

Με ανάλογο λεξιλόγιο ξεκινά την αναφορά στην πατρίδα ο Νικηφόρος Γρηγοράς στο έργο Βίος Αγ. Ιωάννου Ποντοηρακλείας.⁸⁴⁹ Την

⁸⁴⁶ Λόγος XIII, 18: Saradi, *The Byzantine City*, σ. 57.

⁸⁴⁷ Saradi, *Monuments*, σ. 183.

⁸⁴⁸ Νικηφόρος Γρηγοράς, *Μαρτ. Αγ. Κοδράτου*, 285, 2, 15 – 286, 32.

⁸⁴⁹ Νικηφόρος Γρηγοράς, *Βίος Αγ. Ιω. Ποντοηρακλείας*, σ. 32.

αρχική θέση στο λόγο έχει η πατρίδα του Αγίου Κοδράτου. Κατά τους ρητορικούς κανόνες του Μενάνδρου για τη συγγραφή των *εγκωμίων* η πρώτη ενότητα του κυρίου μέρους του Μαρτυρίου εισάγεται με το εγκώμιο της γενέτειρας. Περιγράφεται λεπτομερώς η γεωγραφική θέση.⁸⁵⁰ Ο Ισθμός βρίσκεται δυτικά, έχει μικρό πλάτος, αλλά εκτείνεται σε μεγάλο μήκος. Τα άκρα του σαν χέρια συναντούν το Βορρά και το Νότο. Ο Ισθμός ενώνει την Πελοπόννησο με την υπόλοιπη Ελλάδα. Έτσι η Πελοπόννησος ούτε απομακρύνεται τελείως από την Ελλάδα ούτε είναι νησί. Και τα δύο εμποδίζουν τα ύδατα που μεσολαμβάν εκατέρωθεν. Ο Ισθμός εγκωμιάζεται για το καλό, εύκρατο⁸⁵¹ κλίμα των εποχών και τις υπόλοιπες χάρες που προξενούν ηδονή. Ο συγγραφέας δε θα αναφερθεί στο καλό κλίμα και τις άλλες χάριτες που ευχαριστούν την ανθρώπινη ακοή. Σε τακτές περιόδους του έτους συνέρρεαν εκεί Έλληνες, για να αγωνιστούν και να πάρουν έπαθλα, αναφορά στα αρχαία Ισθμια, ωστόσο, επειδή όλα αυτά είναι γνωστά σε όσους μετέχουν της ελληνικής σοφίας, η αναφορά δε θα είναι διεξοδική. Στα νότια βρίσκεται η πόλη Κόρινθος, που εγκωμιάζεται ως περίοπτη και πολυάνθρωπη. Με το τελευταίο επίθετο εγκωμιάζει τη Θεσσαλονίκη ο Φιλόθεος Κόκκινος στον Λόγον εις Αγ. Άνυσίαν. Αρχικά βεβαίως η Κόρινθος ήταν προσηλωμένη στην αγάπη στους θεούς και κάτοχος κάθε δεισιδαιμονίας. Με το κήρυγμα όμως του Ευαγγελίου άλλαξε και στράφηκε στους λόγους του Αποστόλου Παύλου. Με την επίσκεψη του Αποστόλου Παύλου η πόλη δέχεται τη χριστιανική διδασκαλία, ενώ πριν επικρατούσε η ειδωλολατρία.⁸⁵² Η πόλη εγκωμιάζεται, όπως αναμενόταν και για τη χριστιανική της πίστη.

Βίος Όσ. Μιχαήλ Συγκέλλου: Γη της επαγγελίας

Ύπατριδος μέντοι και γένους και τῆς κάτω εὐδαιμονίας μεμνήσθαι κἀντεῦθεν πειρᾶσθαι σεμνύνειν τὸν ἅγιον περιττὸν ἔμοιγε φαίνεται καὶ σφόδρα περίεργον. Δυοῖν ἔνεκα ἑνὸς μὲν, ὅτι, κἂν εἰς ὅσον πλεῖστον δείξωμεν αὐτὰ περιφανείας ἅμα καὶ λαμπρότητος ἐρχόμενα μέγεθος, τύχης δῶρα φαίη τις ἂν καὶ ἥκιστα ἀποχρῶντα μακαριστοὺς ἀποφαίνειν τοὺς ταῦτα λαχόντας ἄκινδυνοι γάρ, φησιν, ἀρεταὶ παρ' οὐδενὶ τίμιαι δευτέρου δ', ὅτι γνώμαις φιλοθείοις τε καὶ ὀσίαις ὑπερόρια καὶ

⁸⁵⁰ Παρασκευοπούλου, Γρηγορά, σ. 81.

⁸⁵¹ Παρασκευοπούλου, Γρηγορά, σ. 81.

⁸⁵² Παρασκευοπούλου, Γρηγορά, σ. 81.

ἀπάδοντα τῆς κάτω εὐδαιμονίας εἶη ἂν τὰ ἐγκαλλωπίσματα. Εἰ δέ πως καὶ ταῦτα δοίημεν, τίς οὕτω κἂν τούτοις, ὡς οὗτος, περιφανῆς καὶ ἐπίσημος; Πάντα γὰρ ὡς εἰπεῖν τὰ καλὰ τῆ τοῦ μεγάλου πατρίδι τε καὶ γενέσει συνέδραμε μονοноῦ κηρύττοντα τὴν ἑαυτῶν εὐγένειαν τρανῆ τῆ φωνῆ καὶ οὐδενὸς εἰς καλλονῆς προσθήκην ἔξωθεν λόγου δεόμενα. Ἐπαγγελίας μὲν γὰρ γῆ ἢ πατρις καὶ πατρικῆς ἐπαγγελίας ἢ γένεσις, ἢ, μᾶλλον εἰπεῖν οἰκειότερον, ἐπαγγελίας καὶ οὗτος καρπός· τὴν μὲν τῷ Ἰσραὴλ Θεὸς ἐπηγγείλατο, τὸν δὲ τῷ Θεῷ θεοφιλεῖς γεννήτορες, καὶ ἡ μὲν γῆ ρέουσα μέλι καὶ γάλα, ὡς τὰ ἱερά φησι λόγια, ὁ δὲ ρεύσων διδασκαλίας ποταμοὺς ἐκ κοιλίας καὶ ζωτικὰ νάματα, οὐ γλῶτταν καὶ χεῖλη γλυκαίνοντα, ἀλλὰ ψυχὰς ἀνακαθαίροντα καὶ μεταπλάττοντα πρὸς ἀμείνω πλάσιν καὶ σύνθεσιν. Τοιαύτης γε μὴν γενομένῳ τῷ μεγάλῳ πατρίδος,⁸⁵³

Ο Ὄσιος Μιχαὴλ Σύγκελλος γεννήθηκε στα Ἱεροσόλυμα ἀπὸ γονεῖς ἀραβικῆς καταγωγῆς.⁸⁵⁴ Ο Νικηφόρος Γρηγοράς θεωρεῖ περιττό καὶ πολὺ περιέργο νὰ προσπαθῆσει νὰ ἐπαινέσει τὸν ὄσιο κι ἀπὸ τῆ μνεῖα τῆς πατρίδας του. Ὅσο μεγάλη κι ἀν εἶναι ἡ λαμπρότητά τῆς, οφείλεται στὴν τύχη καὶ δὲν ἀρκεῖ γιὰ τὸ μακαρισμὸ αὐτῶν στους ὁποῖους ἔτυχε. Ἐπίσης ὅσα κοσμούν τους εὐσεβεῖς καὶ ὄσιους εἶναι ἀμέτοχα κι ἀσύμφωνα με τὴν κάτω εὐδαιμονία. Καὶ ὡς πρὸς αὐτὴ ὁμῶς ὁ ὄσιος εἶναι περίοπτος. Στὴν πατρίδα του συνέδραμαν ὅλα τὰ καλὰ, πὺ κηρύττουν τὴν εὐγένειά τους καὶ δε χρειάζεται νὰ εἰπωθεῖ κάτι γιὰ νὰ προσθέσει στο κάλλος τῆς. Πατρίδα του Ὄσιου Μιχαὴλ ἦταν ἡ Γῆ τῆς Ἐπαγγελίας, τὴν ὁποία ὑποσχέθηκε ὁ Θεὸς στὸν Ἰσραὴλ. Ἐγκωμιάζεται ὡς γῆ ρέουσα μέλι καὶ γάλα, κατὰ τους ἱεροὺς χρησμούς. Ἐνδιαφέρων παρουσιάζει κι ἡ μεταφορὰ πὺ χρησιμοποιεῖται γιὰ τὸν ὄσιο. Αὐτὸς ὑπήρξε καρπὸς τῆς ἐπαγγελίας τῶν γεννητόρων του στο Θεό, ἐνῶ ἡ διδασκαλία του ἐπιδρά στις ψυχές.

Γρηγόριος

Βίος Ὁσ. Ῥωμύλου: Βυδίνη

Ἐδεῖ δὲ λοιπὸν καὶ τὴν ἐνεγκοῦσαν τοῦτον πατρίδα ὡς ἔθος δηλῶσαι καὶ οἶων ἔφν τῶν κατὰ σάρκα γεννητόρων ὁ ἐν ἀσκηταῖς

⁸⁵³ Νικηφόρος Γρηγοράς, Βίος Ὁσ. Μιχαὴλ Συγκέλλου, 261, 28 – 262, 11.

⁸⁵⁴ Παρασκευοπούλου, Γρηγορά, σ. 109.

*οὗτος θαυμάσιος καὶ γνήσιος τῷ ὄντι θεοῦ δοῦλος Ρωμύλος.
Ἦνεγκε μὲν τοῦτον ἢ περιδοξος πόλις Βυδίνη*.⁸⁵⁵

Ἡ δήλωση της πατρίδας του Οσίου Ρωμύλου επιβάλλεται ἀπὸ τη συνήθεια. Ἡ Βυδίνη εγκωμιάζεται ὡς περίφημη. Βρίσκεται στο Δούναβη, στο βορειοδυτικὸ ἄκρο της Βουλγαρίας.⁸⁵⁶

Δούκας Λάσκαρις Θεόδωρος

Ἐγκώμιον εἰς Ἁγ. Τρύφωνα: Καππαδοκία

*Ὅντος τοίνυν Καππαδόκης τὸ γένος ἦν, εὐγενοῦς χώρου καὶ
ώραιον φυτόν, Καππαδοκίαν δὲ λέξας, τὸν ὀφθαλμὸν εἶρηκα τῆς
Ἀσίας*.⁸⁵⁷

Ὁ Ἅγιος Τρύφωνας ἦταν Καππαδόκης ὡς πρὸς τὸ γένος. Ὁ χώρος της Καππαδοκίας ἐπαινεῖται ὡς ευγενῆς καὶ ωραῖος καὶ ὡς ὀφθαλμὸς της Ἀσίας.

Ευγενικός Ἰωάννης

Συναξάριον Μάρκου Εφέσου: Κωνσταντινούπολη

*Ὅντος ὁ μέγας ζωῆς φωστήρ ἐν κόσμῳ καὶ τῆς ἐκκλησίας
Χριστοῦ γενναῖος ὑπέρμαχος καὶ τῆς οἰκουμένης ἀπάσης
κοινότατος ἥλιος ἐξέλαμψε μὲν ἐκ τῆς μεγάλης καὶ βασιλίδος
τῶν πόλεων ταύτης δὴ τῆς περιωνύμου Κωνσταντινουπόλεως ἐν
αὐτῇ καὶ φύς καὶ τραφεῖς καὶ παιδευθεῖς καὶ τέλος ἐν τῇ πρὸς
θεὸν μεταστάσει τὸ ἱερὸν σκῆνος ἀποδοῦς*.⁸⁵⁸

Ἡ πατρίδα του Ἁγίου Μάρκου Κωνσταντινούπολη ἐπαινεῖται γιὰ τὸ μέγεθός της, ἐπίσης ὡς βασίλισσα τῶν πόλεων καὶ περίφημη.

Θεοφάνης Περιθεωρίου

Βίος Ὁσ. Μαξίμου: Λάμψακος

⁸⁵⁵ Γρηγόριος, Βίος Ὁσ. Ρωμύλου, 116, 2, 1–4.

⁸⁵⁶ Γρηγόριος, Βίος Ὁσ. Ρωμύλου, σ. 116.

⁸⁵⁷ Θεόδωρος Δούκας Λάσκαρις, Ἐγκ. εἰς Ἁγ. Τρύφωνα, 353, 3, D.

⁸⁵⁸ Ευγενικός Ἰω., Συναξ. Μάρκου Εφέσου, 99.

*‘Οὗτος ὁ ὅσιος πατήρ ἡμῶν Μάξιμος ὡς ἥλιος φαιδρὸς ἐξ ἑώας ἀνατείλας τὸ πρῶτον - ἐκεῖθεν γὰρ ὠρμητο, ἐκ Λαμψάκου τῆς μητροπόλεως τὴν πατρίδα ἔχων τῷ γένει –’.*⁸⁵⁹

Ο Ὅσιος Μάξιμος καταγόταν ἀπὸ τὴν Ανατολή και παρομοιάζεται με τον ἥλιο. Πατρίδα του ἦταν ἡ Λάμψακος που εγκωμιάζεται ὡς μητρόπολη.

Χρυσολωρὰς Δημήτριος

Λόγος εἰς Ἄγ. Δημήτριον: Θεσσαλονίκη

*‘Πατρίδος οὖν ἔτυχε τῆς μεγάλης πόλεως ταύτης, Θεσσαλονίκης, ἣ πολλὰς μὲν ἐν πολλοῖς, τῷ δὲ τοῦ μάρτυρος κράτει πάσας τὰς ἐν τῷ κόσμῳ σφόδρα νικᾷ.’*⁸⁶⁰

Ἡ πατρίδα του Ἀγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκη ἐπαινεῖται για το μέγεθός της. Ἀπὸ πολλές ἀπόψεις νικά πολλές πόλεις, ὅλες ὅμως με τὴ δύναμη του μάρτυρα.

Ἰγνάτιος

Ἐγκώμιον εἰς Ὅσ. Δαβίδ: Θεσσαλονίκη

*‘Δαβὶδ δὲ ὁ ὀσιώτατος, τοῦτο γὰρ ὄνομα τῷ εἰς ὑπόθεσιν προκειμένῳ τῷ λόγῳ, οἷά τις τῶν ἄλλων κλῆρος ἐξαιρετος ἐκ Θεσσαλονίκης καὶ ἐν Θεσσαλονίκη καὶ γενόμενος καὶ ἐξαισίοις διηγωνισμένος τῆς ἀσκητικῆς παλαίστρας ἄθλοις τε καὶ ἰδρῶσιν, οὐρανὸν μὲν τοῦ πνεύματος, ταύτην δὲ τῶν τιμῶν αὐτοῦ λειψάνων μέχρι καὶ τῆμερον οἰκητήριον εὔρατο.’*⁸⁶¹

Ο Ὅσιος Δαβὶδ γεννήθηκε στη Θεσσαλονίκη, ὅπου και ἀγωνίστηκε και ὅπου μέχρι τὴν ἐποχὴ του συγγραφέα βρισκόνταν τα τίμια λείψανά του. Ο συγγραφέας ἐξηγεῖ ἐξάλλου στη συνέχεια γιατί δεν ὑποτάχθηκε στους νόμους των εγκωμίων ἐπευφημώντας τὴν περιφανὴ πατρίδα. Ἀυτὰ χαρίζουν οἱ νεκροὶ στους νεκρούς, που δεν μποροῦν να φανταστοῦν τίποτε περισσότερο ἀπὸ ὅσα φαίνονται, λέει χρησιμοποιώντας σκληρὴ γλώσσα.

⁸⁵⁹ Θεοφάνης Περιθεωρίου, Βίος Ὅσ. Μαξίμου, 67, 2, 29 – 68, 1.

⁸⁶⁰ Χρυσολωρὰς Δ., Λόγ. εἰς Ἄγ. Δημήτριον, 343, 2, 20-22.

⁸⁶¹ Ἰγνάτιος, Ἐγκ. εἰς Ὅσ. Δαβίδ, 244, 1, 1-5.

‘Οὐ γὰρ τοῖς ἔξωθεν ἐγκωμίων νόμοις ὑπεῖκοντες περιφάνειαν αὐτῶ γένους ἢ πατρίδος ἢ ἀγόνων χοῶν εὐσέβειαν ἢ τάφων μεγαλοπρέπειαν ἀσυνέτως ἐπευφημήσαμεν, ἀ τοῖς νεκροῖς οἱ νεκροὶ χαρίζονται, μηδὲν πλέον τῶν φαινομένων φαντασθῆναι δυνάμενοι.’⁸⁶²

Ἰωάννης διάκονος

Λόγος εἰς Βίον Ἰωσήφ Ὑμνογράφου: Σικελία

‘Πατρὶς τοιγαροῦν τῶ μεγάλῳ ἢ ἐν νήσοις τὸ εὐδαιμον φέρουσα, ἢ περιφανῆς Σικελία, φημί, ἦν οὐχ οὕτω περιδοξον Διονύσιος, ὁ ἐν αὐτῇ ποτε ἄρξας ἀβρῶς ἀπειργάσατο, ὡς οἱ τοῦ μεγάλου γεννήτορες, τὸ μέγα τῇ πατρίδι χαρισάμενοι ὄνομα, διὰ τοῦδε τοῦ μακαρίου βλαστήματος.’⁸⁶³

Ἡ πατρίδα του Ἁγίου Ἰωσήφ του Ὑμνογράφου εγκωμιάζεται ὡς εὐτυχισμένο νησί και περιόπτη. Κατά τον Ἰωάννη Διάκονο, δεν την κατέστησε τόσο περίφημη ο Διονύσιος που κάποτε βασίλευσε σε αυτή, ὅσο οι γονεῖς του αγίου. Δι’ αυτού τῆς χάρισαν το μεγάλο ὄνομα. Στο σύντομο αυτό εγκώμιο τονίζεται ἐπομένως κυρίως ἡ φήμη της πατρίδας, που οφείλεται στον εγκωμιαζόμενο. Είναι ενδιαφέρουσα ἡ αναφορά σε μορφή της αρχαίας ιστορίας και ἡ σύγκριση με αυτή.

Ἰωσήφ Τραπεζούντος

Λόγος διαλαμβάνων τὴν γενέθλιον ἡμέραν Ἁγ. Εὐγενίου: Τραπεζούντα

Ἡ Τραπεζούντα ἐπαινεῖται ὡς περίφημη ὅταν ο Ἅγιος Εὐγένιος σε ὄραμά του στον Λέοντα Φωτεινό γνωστοποιεῖ τὴν ἡμέρα της γέννησής του. Ο Διοκλητιανός καλεῖται τύραννος λόγω των διωγμῶν.

‘κατ’ αὐτὴν γε και αὐτὸς τὴν ἡμέραν τῶν μητρικῶν προήχθην λαγόνων τῆς περιφήμου πόλεως ταυτησὶ Τραπεζούντος ἐντός, ἤδη κατὰ τὰς ἀρχὰς Διοκλητιανοῦ τοῦ τυράννου.’⁸⁶⁴

Καβάσιλας Νικόλαος

⁸⁶² Ἰγνάτιος, Ἐγκ. εἰς Ὅσ. Δαβίδ, 252, 16, 17–21.

⁸⁶³ Ἰωάννης διάκονος, Λόγ. εἰς Βίον Ἰωσήφ Ὑμνογράφου, 941, D, δ.

⁸⁶⁴ Ἰωσήφ Τραπεζούντος, Λόγ. Ἁγ. Εὐγενίου, 206, 1, 60-62.

Στο Έγκώμιον εἰς Ἁγ. Ἀνδρέαν τὸν Νέον ὁ Νικόλαος Καβάσιλας με μια ρητορική ερώτηση αποκλείει την πιθανότητα ἡ πατρίδα του Ἀγίου Ἀνδρέου του Νέου να ἦταν φαύλη και να μην αντιστοιχοῦσε στους καλούς γονεῖς του. Ὅλα τα σχετικά με εκείνον ἦταν αρμόζοντα σε αὐτόν. Ὁ συγγραφέας θα παραλείψει ὅσα αναφέρονται στην πατρίδα.

‘Οὕτω διὰ πάντων νικᾶ’ οὐ γὰρ τοιοῦτος μὲν οὗτος, οἷον ἅπαντες ἴσμεν, καὶ τῷ καλῶς ἑαυτὸν παρὰ πάντα... μεθ’ ὑπερβολῆς ἐξεφάνη; Τό γε μὴν εἰς πατέρα ἤκον ἑτέρων ἠττάτο; ἢ τούτων μὲν εὖ ἔχειν ἔσχε καὶ ὡς οὐκ οἶδ’ εἶ τις τῶν πάντων, ἢ δέ γε πατρὶς ἐκείνῳ φαύλη τις ἦν καὶ μὴ τοιοῖσδε ἀνδράσι συμβαίνουσα; ἢ ταῦτα μὲν καλῶς καὶ ὡς προσῆκεν ἐκείνῳ, τᾶλλα δ’ εἰς ἔλαττον φέρει καὶ οὐ τῆς αὐτῆς ἐστὶν εὐφημίας αὐτῷ; Ἀλλὰ πάντα καθάπαξ τὰ ἐκείνου ἐκείνῳ τε καὶ ἀλλήλοις προσῆκεν, ὡς εἶναι πάντα τῶν ἴσων καὶ τοῦ αὐτοῦ φασὶ γυμνασίῳ· καὶ ἵνα τᾶλλα πάντα παρῶ, ὅσα τε εἰς πατρίδα φέρει καὶ προγόνους καὶ ἔθνη (εἰ γὰρ καὶ τῶν ἐν ὀφθαλμοῖς τρόπον τινὰ ὄντων μνησθῆναι βραχέα γένοιτο, καὶ τούτων ὅσα γε πρὸς τὸν παρόντα τείνει λόγον, ἀγαπῶν ἂν τοὺς αἰτίους ἐκείνῳ τῆς εἰς τὸν βίον προόδου), τίς οὐκ ἂν ἀγασθεῖ ἐκείνοις τοίνυν, πλούτῳ καὶ δόξῃ καὶ τῷ γένους εὖ ἔχειν φιλοτιμεῖσθαι περιττῶς ἔχουσιν οὐχ ἦττον, εἰ μὴ καὶ μᾶλλον τῆς ἐν τούτοις φιλοτιμίας;’⁸⁶⁵

Προσφώνημα εἰς Ἁγ. Δημήτριον 1: Θεσσαλονίκη - Ἀθῶς

‘Τοῖς δὲ λόγοις ἤδη προάγων καὶ ἐπαίνων ἄπτεσθαι μέλλων, ὡς ἂν μὴ τῆς ἑμαυτοῦ μεμνημένος, καὶ πολλὴν ὑπὲρ ταύτης ποιούμενος λόγον, δόξω τισὶν ἑμαυτῷ τὰ πρὸς ἡδονὴν ἐθέλων, ἀντὶ τοῦ τὰ βέλτιστα λέγειν, ἐκείνο ἂν εἴποιμι. Πρῶτον μὲν ὅτι μὴδ’ ἔνεστιν ἄλλως, Δημήτριον ἐπαινοῦντας, κατὰ τὸν περὶ ταῦτα νόμον τὸν ἀγῶνα διενέγκαι, μὴ Θεσσαλονίκης μνησθέντας, ἃ γε προσῆκεν. Ἐπειτα εἰ μὲν, μήτε πολλῶν ὄντων, ἃ τὴν Φιλίππου κοσμεῖ, μὴθ’ ἐνὸς οὐδενὸς ὄντος, ὃς σύνοιδεν αὐτῇ τὰ βελτίῳ, ἔπειτα πολλῶν αὐτὸς ἐμεμνήμην, καὶ μειζόνων ἢ τῇ πόλει προσεῖναι, ἠδίκουν ἂν. Τοσούτων δὲ ὄντων τῶν ἐξαρκούντων εἰς θαῦμα τῇ πόλει, πῶς οὐ φανερόν ἂν γενοίμην, οὐχ ὑπὲρ οἰκείας μᾶλλον, ἢ τοῦ πάντων καλλίστου καὶ βελτίστου ποιησάμενος λόγον; Οὐ γὰρ τὸ μὲν αὐτῇ πρὸς ἐπαίνου γίνεται, τὸ δ’ οὐ κοσμεῖ, ἀλλ’ ὡσπερ ἵνα πολλῶν κρατήσῃ συστάσα τὸ ἐξαρχῆς, οὕτω πᾶσι μὲν σεμνύνεται τοῖς προσοῦσι, προσέστι δὲ οὐδέν, ὃ μὴ μετὰ τῶν

⁸⁶⁵ Καβάσιλας, Έγκ. εἰς Ἁγ. Ἀνδρέαν Νέον, 174, 2, 4–19.

εὐδαιμόνων τίθησι, νικᾶ δὲ πόλεις πολλῶν ἀμείνους· τοσοῦτόν ἐστιν. Ἄ μὲν οὖν εἰς ἀέρων τε ἀρετὴν φέρει καὶ ὥρων ἀρμονίαν καὶ τάξιν, καὶ θέσιν καὶ κάλλος καὶ μέγεθος, καὶ ὡς θαυμαστὴ μὲν καὶ τούτων, θαυμαστὴ δὲ τῶν ἄλλων, ἐξ ὧν ταῖς πόλεσι κόσμος, θαυμαστὴ δὲ τῆς θαλάσσης καὶ τῶν ἀπὸ τῆς θαλάσσης χαρίτων οὐ μὲν οὐδ' ὅσον εἰπεῖν ἐξεῖναι· ταῦτα μὲν οὖν ἐάσειν. Ὅ δ' ὑπὲρ τῆς πόλεως εἰπεῖν, εἰκὸς εἶναι μάλιστα τῶν ἄλλων νομίζω καὶ πάντες αὐτῇ σύνοισμεν, καὶ ὥπερ οὐκ ἔστιν ἦτις οὐ τοῦ συγκεχωρηκότος τῇ Φιλίππου παραχωρεῖ.

Πολλῶν γὰρ ὄντων, ἃ κεκόσμηκε τὴν πόλιν, μέγιστον εἰς ἐπαίνους καὶ αὐτῇ μάλα πρὸς τρόπον, τὸ καὶ λόγων δυνάμει δυνηθῆναι διενέγκαι τοσοῦτον, ὡς ἐντεῦθεν μᾶλλον ἢ τῶν ἄλλων ἔχειν τὸ θαῦμα. Οὕτω γὰρ Ἑλληνίδων διαφερόντως λόγων μετέχει, καὶ τοσοῦτον αὐτῇ περίεστι καὶ τουτωνὶ τῶν χαρίτων, ὥστ' αὐτὴν μὲν ἑαυτῇ πρὸς ταυτηνὴ τὴν εὐδαιμονίαν ἀρκεῖν, αἰτίαν δὲ καὶ ταῖς ἄλλαις τουτωνὶ δυνηθῆναι γενέσθαι, καθάπερ ἀποικίαν τινὰ ποιησαμένην τοὺς λόγους κατὰ τοὺς Ἀθήνησι τῆς πόλεως ἀρχηγούς. Οὐκ οὐκ ἔστιν οὐδεὶς, οἶμαι, τῶν νῦν ἀπανταχοῦ τῆς ἡμετέρας Ἑλλήνων, ὃς οὐχ ὥσπερ εἰς πρόγονον τὴν πόλιν ἀνάγει, καὶ τῆς ἐν αὐτῷ μουσῆς μητέρα τίθεται, καὶ γε σεμνὸς ἠγεῖται δόξειν, τὸ γένος εἰπῶν. Ρήτορας δὲ ἀγαθοὺς, ἢ τοὺς Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους ἐταίρους, τίς οὕτω πασῶν ἐκάστοτε τίκτει, ὥσπερ ἀναγκαίαν τινὰ φορὰν τῷ βίῳ ταυτηνὴ συντελοῦσα, παντοδαπῶν μὲν λόγων τεχνίτας, βιβλία δὲ τίκτοντας μουσῶν μὲν καὶ χαρίτων ὡς εἰπεῖν πρυτανεῖα, παισὶ δὲ Ἑλλήνων ῥαστώνην; Οἷς οὐκ ἔστιν ὃς συγγεγονώς, οὐκ ἀμείνων ἐφάνη, καὶ τὴν γλῶτταν ἀγαθὸς ἐγένετο κατ' Εὐριπίδην, καὶ εἰ ἄμουσος ἦν τὸ πρὶν, καὶ τὴν Ἑλλήνων εὐθύς ἀφήκε, τῶν βιβλίων κινούντων, ὥσπερ ἃ φασι τῶν ὑδάτων, μένος μαντικῆς τοῖς γευομένοις ἐμπνεῖν. Ὀρφέως γε μὴν μουσικὴν καὶ τὴν κατ' αὐτὴν ἀρμονίαν καὶ τὸ ἐπαγωγὸν καὶ τὸ θέλγειν καὶ πάντα ταῦτα, οὐδέσιν ἄλλοις εἰκάσαις ἂν ἐντυχῶν.

Τοιοῦτον ἡμῖν τῇ πόλει τὸ ἦθος, καὶ οὕτως ἀκριβῶς καὶ μετὰ παντὸς τοῦ γιγνομένου, τοὺς Ἑλλήνων ἔσωσε νόμους, οὐ πρὸς ῥήματος μόνον σφίσι κοινωνήσασα. Τὴν γὰρ θεῖαν φιλοσοφίαν καὶ τοὺς ἐνταῦθα περὶ αὐτὴν ἔχοντας, καταλίπω, τοσοῦτους μὲν ὄντας, ὅσοι μὴδ' ἐν ἀπάσῃ σχεδὸν τῇ Ἑλλάδι, οὕτω δ' ἀγαθοὺς ἀρετῆς τεχνίτας, ὡς μὴ μόνον αὐτοὺς δήπου τῆς σφῶν τέχνης ἀπολαύειν, ἀλλὰ καὶ πολλοῖς ἄλλοις τὰ τοιαῦτα συμμαχεῖν ἔχειν, καὶ Θεῶν συνιστᾶναι [συνιστάναι] δύνασθαι, ὧν ὁ Ἄθως οὐρανομήκης ἔστηκε [ἔστηκε] στήλη, μονονοῦ βοῶν πρὸς ἅπαντας τὸν προσόντα τρόπον τῇ πόλει, καὶ ὃν ἀμέλει διορύξας ὁ Πέρσης,

εἶδωλον τῆς αὐτοῦ μανίας ὡσπερὶ καταλέλοιπε, τοῦτον ἢ πόλις ἀπόδειξιν τῶν τρόπων ποιεῖται, μητρόπολις καταστάσα τῆς ἐνταῦθα φιλοσοφίας. Καὶ μὴν ἰσότητα πολιτείας καὶ δικαιοσύνην, καὶ τὸ περὶ Θεὸν οὕτως εὐσεβοῦντας διατελεῖν, ὡς καὶ τῶν ψυχῶν αὐτῶν προτιθέναι τὸ κατ' αὐτόν, τό τε περὶ πάντα τὰ βέλτιστα προθυμοτάτους εἶναι καὶ περὶ τοὺς νόμους καὶ τὰ δίκαια τὸ γιγνόμενον σώζειν, ἄμεινον ἢ οἷς νόμους καὶ πολιτείαν ἔθηκε Πλάτων, ταῦτα δὲ τίνοσ οὐκ ἂν ἡ πόλις ἀμείνων; Οὕτω διὰ πάντων εἰς εὐδαιμόνας φέρει, καὶ τῆς ἀγαθῆς τύχης τοσοῦτον αὐτῇ προσῆκεν, ὡς μήτε τῷ πεφυκότι τῆς χώρας, μήτε τῇ τῶν ἀνδρῶν ἀρετῇ, μηδ' ἤστινοσοῦν ὑστερηῆσαι, ἀλλὰ καταλλήλων μὲν ἀμφοτέρων ἐνεῖναι ταύτη μετέχειν, διὰ δ' ἑκατέρων νικᾶν.⁸⁶⁶

Πρόκειται για εκτενή εγκωμιαστική έκφραση της Θεσσαλονίκης.⁸⁶⁷ Ο έπαινος στη γενέτειρα του Αγίου Δημητρίου εντάσσεται στο δεύτερο τμήμα του έργου.⁸⁶⁸ Ξεκινάει με ένα εκτενές προοίμιο, όπου παρουσιάζονται οι λόγοι που οδήγησαν τον Νικόλαο Καβάσιλα στη συγγραφή του εγκωμίου της Θεσσαλονίκης.⁸⁶⁹ Ο Καβάσιλας λοιπόν, προχωρώντας στον Λόγο του, λέει κάποια πράγματα, για να μη φανεί ότι, ενθουσιάζοντας την πατρίδα του και κάνοντας πολύ λόγο γι' αυτή, θέλει να λέει τα ευχάριστα, αντί τα καλύτερα. Πρώτον, στον έπαινο του Αγίου Δημητρίου δεν είναι δυνατό να μη γίνει μνεία της Θεσσαλονίκης, όπως αρμόζει κατά το σχετικό νόμο. Έπειτα θα ήταν άδικο να έλεγε πολλά και μεγαλύτερα από όσα ανήκουν στην πόλη, αν τη Θεσσαλονίκη (που και κατωτέρω καλείται η Φιλίππου)⁸⁷⁰ δεν κοσμούσαν πολλά και κανείς δε γνώριζε τα καλύτερα γι' αυτή. Βοηθούν όμως τόσα πράγματα στο να θαυμάζεται η πόλη, ώστε γίνεται φανερό ότι ο συγγραφέας κάνει λόγο για το καλύτερο έδαφος παρά για τη δική του πόλη. Όλα συντελούν στον έπαινο της πόλης και την κοσμούν. Η Θεσσαλονίκη είναι υπερήφανη για όλα όσα της ανήκουν, σαν να συστάθηκε εξ αρχής για να νικήσει πολλές πόλεις. Όλα την καθιστούν ευτυχισμένη, νικά πολλές από τις καλύτερες πόλεις. Το στοιχείο του ανταγωνισμού των πόλεων στα εγκώμια αυτών

⁸⁶⁶ Καβάσιλας, Προσφώνημα εις Άγ. Δημήτριον 1, 69, 3, 6 - 71, 5, 16.

⁸⁶⁷ Saradi, City in Hagiography, σ. 440.

⁸⁶⁸ Καβάσιλας, Προσφώνημα εις Άγ. Δημήτριον 2, , σ. 106.

⁸⁶⁹ Καλτσογιάννη - Κοτζάμπαση - Παρασκευοπούλου, Θεσσαλονίκη, σ. 164.

⁸⁷⁰ Την ονομασία χρησιμοποιούν πολλοί συγγραφείς της Παλαιολόγειας εποχής, όπως οι Ιωσήφ Καλόθετος, Φιλόθεος Κόκκινος, Μακάριος Μακρής: Καλτσογιάννη - Κοτζάμπαση - Παρασκευοπούλου, Θεσσαλονίκη, σ. 165.

είναι γνωστό από την αρχαιότητα.⁸⁷¹ Τα λόγια δεν αρκούν για να περιγράψουν τα εξωτερικά της χαρακτηριστικά. Εγκωμιάζονται οι άνεμοι (το κλίμα),⁸⁷² η αρμονία και η κανονικότητα των εποχών, η τοποθεσία, το κάλλος, το μέγεθος. Η Θεσσαλονίκη θαυμάζεται και για αυτά και για άλλα που κοσμούν μια πόλη, για τη θάλασσα και τις χάριτες που προέρχονται από αυτή. Εκείνο που μπορεί κανείς να πει υπέρ της πόλης, δηλαδή ως το πραγματικό της προτέρημα πέρα από τις αρετές της τοποθεσίας της και λόγω του οποίου υπερέχει των άλλων πόλεων και που όλοι το γνωρίζουμε είναι αυτό που περιγράφει στη συνέχεια, δηλαδή οι πνευματικές αρετές της, επομένως η πόλη επαινείται από τα επιτηδεύματα των κατοίκων κατά τον Μένανδρο. Το εγκώμιο της Θεσσαλονίκης πλέκεται επομένως από το κλίμα, τη γεωγραφική θέση, τον πλούτο των εμπορευμάτων και ειδικότερα στη συνέχεια την πνευματική παράδοση.⁸⁷³ Ο συγγραφέας εκθέτει επιγραμματικά τα εξωτερικά γνωρίσματα της πόλης, κατά τις συμβουλές του Μενάνδρου. Το πρώτο μέρος του εγκωμίου της πόλης κλείνει με διαπίστωση της απόλυτης υπεροχής της. Παρομοίως εκφράζονται και οι Κόμης και Θεόδωρος Μετοχίτης.⁸⁷⁴

Στο δεύτερο μέρος του Λόγου περιγράφεται με θαυμασμό το ομολογουμένως υψηλό πνευματικό επίπεδο της Θεσσαλονίκης. Παράλληλα τονίζεται η συμβολή της στη μελέτη του αρχαίου λόγου και τη διαφύλαξη της κληρονομιάς, σε σημείο, μάλιστα, κάποιιοι να τη θεωρούν προγονική τους πόλη.⁸⁷⁵ Είναι ενδεικτικό ότι σε επιστολή του 1320 ο Καβάσιλας ονομάζει τους μορφωμένους Θεσσαλονικείς 'Ελλήνων υιούς'. Το ίδιο αναφέρει σε επιστολή στον πατέρα του στη Θεσσαλονίκη: 'οί ἐν ἡμῖν Ἑλληνας'.⁸⁷⁶ Πολλά λοιπόν κοσμούν τη Θεσσαλονίκη, ο μεγαλύτερος όμως έπαινός της και αυτό που της ταιριάζει πολύ είναι ότι διαφέρει τόσο στη ρητορική ισχύ,⁸⁷⁷ ώστε για αυτό περισσότερο

⁸⁷¹ Βλ. ενδεικτικά τη σχετική ανάλυση για τον *Αντιοχικό* (Oratio XI) του Λιβανίου από την C. Saliou, *Antioche décrite par Libanios. La rhétorique de l'espace urbain et ses enjeux au milieu du quatrième siècle*, στο E. Amato, A. Roduit, M. Steinrück (επιμ.), *Approches de la Troisième Sophistique. Hommages à Jacques Schamp*, Βρυξέλλες 2006, 273-284.

⁸⁷² Saradi, *City in Hagiography*, σ. 440.

⁸⁷³ Λαούρδας, *Εγκώμια εις Άγιον Δημήτριον*, σ. 280.

⁸⁷⁴ Καλτσογιάννη - Κοτζάμπαση - Παρασκευοπούλου, *Θεσσαλονίκη*, σ. 165.

⁸⁷⁵ Καλτσογιάννη - Κοτζάμπαση - Παρασκευοπούλου, *Θεσσαλονίκη*, σ. 165-166.

⁸⁷⁶ Κωνσταντακοπούλου, *Βυζαντινή Θεσσαλονίκη*, σ. 185.

⁸⁷⁷ Tinnefeld, *Intellectuals*, σ. 154.

θαυμάζεται. Μετέχει στους ελληνικούς λόγους (περισσότερο από τις άλλες πόλεις) και υπερέχει ως προς αυτές τις χάρες. Έτσι είναι αρκετά ευτυχομένη, αλλά μπορεί να δώσει την ίδια δυνατότητα και στις άλλες πόλεις. Εδώ έχουμε αναφορά στην Αθήνα. Χρησιμοποιείται η παραβολή με την ίδρυση αποικίας από τους αρχηγούς της πόλης στην Αθήνα.⁸⁷⁸ Κάθε Έλληνας αναφέρει τη Θεσσαλονίκη ως πρόγονό του, τη θεωρεί πηγή της ευγλωττίας του και πιστεύει ότι θα φανεί σεβαστός αναφέροντας την καταγωγή αυτή.⁸⁷⁹ Το στοιχείο αυτό του *εγκωμίου* είναι πολύ σημαντικό, διότι δείχνει την ανάπτυξη των γραμμάτων την εποχή αυτή στη Θεσσαλονίκη και πώς αυτή αναγνωρίζεται από τους Βυζαντινούς διανοούμενους. Στη συνέχεια έχουμε *εγκώμιο* της πόλης από τα επιτηδεύματα των κατοίκων, κατά τον Μένανδρο. Ο Νικόλαος Καβάσιλας μιλάει για τους λόγιους της γενέτειράς του με επαινετικά λόγια, όπως εξ άλλου επιβάλλουν οι κανόνες της ρητορικής. Οι λόγιοι που δραστηριοποιούνταν στη Θεσσαλονίκη αυτή την εποχή συνέβαλαν στην αναβίωση της κλασικής παιδείας στην πνευματική ζωή της πόλης.⁸⁸⁰ Καμιά πόλη δεν παρουσιάζει πολλούς και εκλεκτούς διανοούμενους όσο η Θεσσαλονίκη. Αντιθέτως, όλοι θεωρούν τη Θεσσαλονίκη πνευματική πατρίδα, καθώς από εκεί προέρχονται τα υποδείγματα ιδεών, ύφους και γενικότερα πνευματικής καλλιέργειας και ιδίως τα παραδείγματα θρησκευτικής και θεολογικής μόρφωσης.⁸⁸¹ Την πνευματική πρόοδο της Θεσσαλονίκης επισημαίνουν οι Κωνσταντίνος Αρμενόπουλος, Ισίδωρος Θεσσαλονίκης, Θωμάς Μάγιστρος, Δημήτριος Κυδώνης αλλά κυρίως ο Φιλόθεος Κόκκινος.⁸⁸² Στο χωρίο αυτό παρατηρούμε επίσης ότι οι αναφορές στην αρχαία Ελλάδα είναι πολλές. Έτσι ο συγγραφέας συνδέει την ανάπτυξη των γραμμάτων στη Θεσσαλονίκη με την αρχαιότητα.

Η Θεσσαλονίκη γεννάει καλούς ρήτορες και φιλοσόφους, που διαπρέπουν στο λόγο.⁸⁸³ Παράγει λογοτέχνες, συγγραφείς βιβλίων που αποτελούν πρωτανεία των μουσών και των χαρίτων και τέρψη για τους

⁸⁷⁸ Με την Αθήνα της κλασικής περιόδου παρομοιάζεται η Θεσσαλονίκη και από τον βιογράφο του Μακαρίου Μακρή και τον Δημήτριο Κυδώνη: Καλτσογιάννη - Κοτζάμπαση - Παρασκευοπούλου, *Θεσσαλονίκη*, σ. 165.

⁸⁷⁹ Tinnefeld, *Intellectuals*, σ. 154.

⁸⁸⁰ Ε. Κουντούρα-Γαλάκη, Ιωάννης Σταυράκιος: Ένας λόγιος στη Θεσσαλονίκη της πρώιμης Παλαιολόγειας εποχής, *Σύμμεικτα* 16 (2003-2004), σ. 379.

⁸⁸¹ Λαούρδας, *Εγκώμια εις Αγίον Δημήτριον*, σ. 280.

⁸⁸² Καλτσογιάννη - Κοτζάμπαση - Παρασκευοπούλου, *Θεσσαλονίκη*, σ. 165.

⁸⁸³ Καλτσογιάννη - Κοτζάμπαση - Παρασκευοπούλου, *Θεσσαλονίκη*, σ. 166.

Έλληνες. Πρέπει να τονιστεί ότι εδώ Έλληνες είναι οι σύγχρονοι Βυζαντινοί. Όποιος συναναστρέφεται με αυτά βελτιώνεται, γίνεται εύγλωττος, κατά τον Ευριπίδη, ακόμη κι αν πριν ήταν άμουσος και παραμελούσε την ελληνική γλώσσα, εμπνέεται. Δεν μπορείς να συναντήσεις σε άλλους τη μουσική με την αρμονία, την ελκυστικότητα και τη θελκτικότητά της. Επομένως οι υψηλές πνευματικές ασχολίες και τα επιτεύγματα των κατοίκων τονίζονται και συγκρίνονται με εκείνα της κλασσικής Αθήνας. Η μελέτη της κλασσικής λογοτεχνίας συνδυάζεται με ανθούσα ρητορική και θεολογία στη συνέχεια.⁸⁸⁴

Το ήθος της πόλης διέσωσε τους νόμους των Ελλήνων. Εννοεί το βυζαντινό δίκαιο και όχι το ρωμαϊκό απ' όπου βέβαια πηγάζει το βυζαντινό, σε αντίθεση με περιοχές υπό λατινική κατοχή, όπου εισήχθη άλλο δίκαιο, όπως οι *Ασσίζες της Ρωμανίας*. Πρόκειται για την ανάπτυξη της νομικής επιστήμης, στην οποία εντάσσεται και ο Αρμενόπουλος. Το ενδιαφέρον του Καβάσιλα για τους νόμους ίσως υπονοεί την ύπαρξη Νομικής Σχολής στη Θεσσαλονίκη.⁸⁸⁵ Παράλληλα, πολλοί εντρύφησαν στη μελέτη της θείας φιλοσοφίας χάρη στη γειτνίαση της πόλης με το Άγιο Όρος.⁸⁸⁶ Γίνεται αναφορά στους μοναχούς και το βίο τους στο Άγιο Όρος.⁸⁸⁷ Με τη θεία φιλοσοφία καταγίνονται περισσότεροι από όσους σε όλη σχεδόν την Ελλάδα. Αυτοί είναι τόσο ενάρετοι, ώστε απολαμβάνουν την τέχνη τους, αλλά μπορούν και να βοηθούν πολλούς άλλους και να συνδέονται με τον Θεό. Ο Άθως έχει στηθεί μνημείο αυτών υψηλό όσο ο ουρανός. Σε μια ωραία προσωποποίηση παρουσιάζεται να επαινεί τους τρόπους της πόλης σχεδόν σε όλους. Ακολουθεί πάλι μια αναφορά στην αρχαιότητα. Στη χερσόνησο του Άθω ο Πέρσης βασιλιάς Ξέρξης άνοιξε διώρυγα το 480 π.Χ. κατά τους Περσικούς Πολέμους. Άφησε έτσι εικόνα της μανίας του. Στο γεγονός αυτό αναφέρεται και ο ανώνυμος βιογράφος του Οσίου Μακαρίου Μακρή. Η πόλη όμως αποδεικνύει με τον Άθω τους τρόπους της. Έτσι η Θεσσαλονίκη εγκωμιάζεται ως μητρόπολη της φιλοσοφίας. Με τους ίδιους όρους και πιθανόν κάποια υπερβολή περιγράφει την πνευματική κίνηση της ελεύθερης Θεσσαλονίκης ο αυτοκράτορας Μανουήλ Β' σε επιστολή στο Θεσσαλονικέα διδάσκαλο

⁸⁸⁴ Saradi, *City in Hagiography*, σ. 440.

⁸⁸⁵ Βλ. Ε. Κουντούρα-Γαλάκη, Ιωάννης Σταυράκιος: Ένας λόγιος στη Θεσσαλονίκη της πρώιμης Παλαιολόγειας εποχής, *Σύμμεικτα* 16 (2003–2004), 379-394.

⁸⁸⁶ Καλτσογιάννη - Κοτζάμπαση - Παρασκευοπούλου, *Θεσσαλονίκη*, σ. 166.

⁸⁸⁷ Tinnefeld, *Intellectuals*, σ. 154.

Ιβάγκο μετά το 1402. Η περιγραφή θυμίζει αντίστοιχο χωρίο του Δημητρίου Κυδώνη.⁸⁸⁸ Η πόλη είναι επίσης καλύτερη ως προς την ισότητα των πολιτών⁸⁸⁹ στην κοινωνική οργάνωση,⁸⁹⁰ τη δικαιοσύνη και την ευσέβειά της.⁸⁹¹ Οι Θεσσαλονικείς προτάσσουν το θέλημα του Θεού και είναι προθυμότεροι σχετικά με τα καλύτερα, τους νόμους, τα δίκαια. Στη σύγκριση υστερούν οι νόμοι και η πολιτεία του Πλάτωνος. Η νομοθεσία δηλαδή της Θεσσαλονίκης είναι υποδειγματική, ανώτερη κι από την ιδεώδη πολιτεία που συνέθεσε ο Πλάτων.⁸⁹² Επαινείται η ευδαιμονία και η καλή τύχη της πόλης. Πρόκειται για μια αρχαία ιδέα που αναβιώνει τώρα. Τη συναντούμε και στη Νίκαια και την Τραπεζούντα. Η εύνοια της τύχης τονίζεται παραδείγματος χάριν στο Εγκώμιο *Εἰς Τραπεζούντα* του Βησσαρίωνος.⁸⁹³ Το στοιχείο αυτό θα πρέπει να τοποθετηθεί και να κατανοηθεί στο ιστορικό πλαίσιο της εποχής, δηλαδή αυτές οι πόλεις είναι τυχερές, ευνοημένες από την τύχη, διότι δεν υποδουλώθηκαν από τους Λατίνους. Τα πνευματικά και ηθικά προσόντα που αναφέρονται από τον Κόκκινο για τη Θεσσαλονίκη τονίζονται και σε άλλα υστεροβυζαντινά εγκώμια πόλεων.⁸⁹⁴ Τέλος, η φύση της χώρας και η αρετή των ανδρών της είναι οι κατάλληλες. Η σχέση της φύσης με τις αρετές των κατοίκων, πώς δηλαδή επηρεάζει η φύση το χαρακτήρα και τις επιδόσεις των κατοίκων αναφέρεται ήδη από τον Αίλιο Αριστείδη στον *Παναθηναϊκό*. Η Θεσσαλονίκη δεν υστερεί, αντιθέτως υπερισχύει και ως προς τα δύο αυτά στοιχεία. Στο χωρίο αυτό διαπιστώνουμε λοιπόν πολλές αναφορές στο ιστορικό παρελθόν. Ακολουθεί μια παράγραφος όπου γίνεται λόγος για τους πατέρες του Αγίου Δημητρίου και στη συνέχεια ο συγγραφέας επανέρχεται στο εγκώμιο της Θεσσαλονίκης.

*Ἐὶ γὰρ δεῖ τοῖς ὑπὲρ τοῦ γένους λόγοις καὶ Δημητρίου
μεμνήσθαι καὶ τὴν μαρτυρικὴν προσθεῖναι λαμπρότητα, πάντα
εὐθὺς ἀνθρώπους καὶ πόλεις ἀπάσας, πλὴν κομιδῆ γε ὀλίγων,
ἤττους εὐθὺς ἂν ἡγοῦμαι φανῆναι, καὶ δευτερείων τυχεῖν ὡς τὰ*

⁸⁸⁸ Κωνσταντακοπούλου, *Βυζαντινὴ Θεσσαλονίκη*, σ. 185.

⁸⁸⁹ Καλτσογιάννη - Κοτζάμπαση - Παρασκευοπούλου, *Θεσσαλονίκη*, σ. 167.

⁸⁹⁰ Saradi, *City in Hagiography*, σ. 440.

⁸⁹¹ Τα στοιχεία που τονίζονται εδώ εντοπίζονται και στο Ἐγκώμιον εἰς Ἄγ. Δημήτριον του Θεοδώρου Μετοχίτη: Καλτσογιάννη - Κοτζάμπαση - Παρασκευοπούλου, *Θεσσαλονίκη*, σ. 167.

⁸⁹² Λαούρδας, *Εγκώμια εἰς Ἅγιον Δημήτριον*, σ. 280.

⁸⁹³ Σαράντη, *Ἐκφρασις Τραπεζούντας*, σ. 54.

⁸⁹⁴ Saradi, *City in Hagiography*, σ. 440.

μὲν ἄλλα, πολλῶν μὲν ἐκράτησεν, ἔστι δ' ἄς καὶ ἀμιλλωμένας ἔλαβεν ἢ πόλις ἡμῖν, ἠττήθη δέπου μιᾶς, ὡς ἐγ' ὦμαι [ῶμαι]. Δημήτριον δὲ καὶ τὴν ἐκείνου φορὰν, οὐδ' ἠντινοῦν ὧν ἴσμεν ἔχομεν λέγειν, ἢ [ἢ] μὴ μεθ' ἡδονῆς ἡμῖν ἐνταῦθα τῶν πρεσβείων παραχωρεῖ, ἀγαπῶσα τῶ καὶ δευτέρα Θεσσαλονίκης τὰ τοιαῦτα τετάχθαι. Οἷς γὰρ ἐκεῖνος κοσμεῖται, καὶ τὸ γένος εἰκότως κοσμεῖ, καὶ κοινὴν ποιεῖται τὴν νίκην".⁸⁹⁵

Λέγεται ὅτι ἀν στους σχετικούς με το γένος του Αγίου Δημητρίου λόγους γίνεи και μνεία του μάρτυρα, ὅλοι οι ἄνθρωποι και ὅλες οι πόλεις εκτός λίγων θα φανούν σε κατώτερη, δεύτερη θέση. Εδώ ἔχομε σύγκριση μεταξύ των πόλεων. Ως προς τα υπόλοιπα η Θεσσαλονίκη νίκησε πολλές ἄλλες πόλεις. Μόνο ἀπό μια ηττήθηκε, την Κωνσταντινούπολη. Αναφορικά ὁμως με την εισφορά του Αγίου Δημητρίου, ὅλες οι πόλεις θα παραχωρούσαν ευχαρίστως τα πρωτεία και θα ἦταν ευχαριστημένες να ταχθούν δεύτερες μετὰ τη Θεσσαλονίκη. Γιατί ὅτι κοσμεῖ τον Ἅγιο Δημήτριο κοσμεῖ και το γένος, η νίκη εἶναι κοινή. Τα πρωτεία ἐναντι ὅλων των υπολοίπων πόλεων οφείλει λοιπόν η Θεσσαλονίκη μόνο στον εγκωμιαζόμενο ἅγιο.

Ἐγκώμιον εἰς Ὅσ. Θεοδώραν: Αἴγινα

Ἐμῖν δὲ, (κατὰ) νόμον πᾶσι κείμενον τοῖς ἐγκωμιάζειν ἐπιχειροῦσι, πατρίδος πρῶτα μνησθῆναι εἰκὸς ἂν εἴη, δήπουθεν ἐκεῖθεν ἀρξαμένοις, ἔπειτ' ἀκολουθῶς ἐπὶ τᾶλλα προβαίνειν. Ἔστι τοίνυν αὕτη νῆσος τῶν ἐν Ἑλλάδι κεφάλαιον, ὡς εἵνεκα μὲν μεγέθους καὶ κάλλους καὶ θέσεως μείζω καθάπαξ τῶν προσοίκων ἀναφανῆναι, καὶ οὕτω μεγίστῳ παραλλάττειν τῶ μέσῳ, ὡς καὶ δοκεῖν πάσας τὰς νήσους, ὥσπερ οὐκ ἀνταίρειν ἐχούσας Αἴγινη, μεθ' ἡδονῆς τῶν πρεσβείων παραχωρεῖν ὥρων δὲ καὶ ἄερων καὶ τοῦ κατ' ἀμφοτέρα γινομένου οὕτω τετυχηκέναι λαμπρῶς, ὥστε μόνην ταύτην δοκεῖν καὶ τῆς περὶ πάντα ταῦτα συμπάσης εὐδαιμονίας ὡσπερὶ πρυτανεῖον εἶναι ταῖς ἄλλαις, καὶ χορηγεῖν ἔχειν ἐντεῦθεν μετὰ πολλοῦ τοῦ περιόντος, δι' ὧν αἱ πόλεις ἀμείνους. Εἰ δὲ καὶ μείζον ὄτου τις ἂν εἴποι πρὸς δόξαν, καὶ τὸ κατὰ τοὺς πολίτας εὖ ἔχον κἀντεῦθεν μάλιστα πάσαις τὸ νικᾶν περιγίνεται, καὶ οὕτω τὸ κατ' αὐτὴν δείκνυται προὔχον ὄτω γὰρ πᾶσι τοῖς ἄλλοις περιπτῶς φιλοτιμουμένη, καὶ κατὰ πασῶν τὸ κράτος ἔχουσα, καὶ τὴν νικῶσαν ἐν ἅπασι φερομένη,

⁸⁹⁵ Καβάσιλας, Προσφώνημα εἰς Ἅγ. Δημήτριον 1, 72, 7, 12–22.

*μείζων εἰς δόξαν ἢ θαυμαστὴ τῶν οἰκούντων ἐπιτυχία, καὶ τὸ διὰ πάντων ἐλθοῦσα, ὡς μηδενὸς ἐνδεῖν ὧν γε πόλεσι μάλιστα δεῖ καὶ τοὺς πολίτας καταλλήλους κεκτηῖσθαι· οὕτω γὰρ χρηστότητι τρόπων καὶ ἡθῶν εὐκοσμία, καὶ πᾶσιν οἷς ἀνθρώπῳ πρὸς τρόπον πάντας νικῶσιν ὡς ἐπικῶς τῇ πατρίδι προσήκοντας καὶ τοῖς ἐκεῖθεν ἐπαίνοις ὡς οἰκείους σεμννομένους, οὕτως αὐτῇ συναύξειν εὖ μάλιστα τὰς εὐφημίας, ὡς ἑκατέρους, ἀλλήλοις κοσμεῖν, καὶ δι' ἀλλήλων ἑκατέρους εὐδαιμονεῖν.*⁸⁹⁶

Εἶναι φυσικό ο συγγραφέας, σύμφωνα με το νόμο των εγκωμίων, να αρχίσει με τη μνεία της πατρίδας της Οσίας Θεοδώρας. Πρόκειται για την Αίγινα που επαινείται ως κορυφή των νησιῶν της Ελλάδας. Το εγκώμιο περιλαμβάνει το μέγεθος, το κάλλος και τη θέση.⁸⁹⁷ Ἐνεκα αυτών η Αίγινα φαίνεται σπουδαιότερη από τα γειτονικά νησιά. Τόσο υπερβαίνει το μέσο ὄρο, ὥστε φαίνεται ὅτι ὅλα τα νησιά τῆς παραχωροῦν ευχαρίστως τα προνόμια, επειδή δεν μπορούν να της αντισταθούν. Στη συνέχεια το εγκώμιο περιλαμβάνει το κλίμα. Η τύχη της Αίγινας υπήρξε λαμπρή σε ὅ,τι αφορά τις εποχές και τους ανέμους. Μόνη η Αίγινα φαίνεται να αποτελεί προτανεῖο των ἄλλων νησιῶν ὡς προς τη σχετική με ὅλα αυτά ευδαιμονία. Μπορεῖ να χορηγεῖ και να απομένουν πολλά ἀπὸ αὐτά με τα οποία οἱ πόλεις γίνονται καλύτερες. Το εγκώμιο περιλαμβάνει και τους κατοίκους. Οἱ πολῖτες αποτελοῦν τη μεγαλύτερη δόξα της Αίγινας, καθὼς αὐτὴ προέχει και ὡς προς αὐτούς. Η Αίγινα τιμάται πολὺ και νικά ὅλες τις πόλεις. Η επιτυχία των κατοίκων της ὅμως εἶναι θαυμαστὴ. Η Αίγινα δε στερεῖται τίποτε ἀπὸ ὅσα χρειάζονται οἱ πόλεις, ἀλλὰ και οἱ πολῖτες της εἶναι οἱ κατάλληλοι. Με τους ἀγαθοὺς τρόπους και τα ευπρεπὴ ἤθη τους κι ὅλα τα υπόλοιπα νικοῦν ὅλους. Εἶναι οἱ ἀρμόζοντες στην πατρίδα τους. Ὑπερηφανεύονται για τους ἐπαίνους της και βοηθοῦν στην ἀύξησή τους. Πατρίδα και πολῖτες κοσμοῦνται και ευτυχοῦν ἀμοιβαία.

Στον **Λόγον εἰς Ἱεράρχην Νικόλαον** ο Καβάσιλας θεωρεῖ φυσικό να παραλείψει τα σχετικά με την πόλη και τους γονεῖς και να επιχειρήσει μόνο ὅσα εἶναι σαφῶς υπέρ του αγίου, καθὼς θεωρεῖ ὅτι με τους ἐπαινετικούς λόγους οἱ δημιουργοὶ υπερηφανεύονται για τις σπουδές τους.

⁸⁹⁶ Καβάσιλας, Ἐγκ. εἰς Ὅσ. Θεοδώραν, 756, C, γ – 757, B.

⁸⁹⁷ Βλ. Μένανδρος I, Πῶς δεῖ χώραν ἐπαινεῖν.

“Ὅστε δοκεῖ ἐκεῖνο εἰκὸς εἶναι συμβαίνειν, τῶν μὲν ἄλλων, ἃ νομίζεται, λέγω πόλεως καὶ γονέων, ἃ τὸν γενναῖον ἤνεγκαν, ἀφεμένους ἐπ’ ἐκεῖνα μόνα ἐπαποδῦναι, ἃ καθαρῶς ὑπὲρ ἐκείνου γίνεται, καίτοι καὶ ἐκείνων μνησθῆναι μὲν δυνηθῆναι εἴποιμι ἂν, πάντων δέ, ἢ ὥσπερ εἰκὸς ἐστὶν ἢ μικρῶ λειπόμενος.”⁸⁹⁸

Κάλλιστος Α΄ (;) / Πλανούδης Μάξιμος(;))

Λόγος εἰς Πατρ. Ἀρσένιον Αὐτωρειανόν: Ἄνω Ἱερουσαλήμ – Κωνσταντινούπολη

‘Τούτου τὴν κάτω πατρίδα καὶ ρέουσιν καὶ γένος τὸ ἀπὸ γῆς, εἰ καὶ τινες μάλιστα τούτοις ἐγκαλλωπίζοντ(αι) καὶ τὰς ἀφορμὰς ἐντεῦθεν τοῦ λόγου λαμβάνουσιν, οὗ μοι λέγειν δοκεῖ ἀρκεῖ γὰρ τούτῳ ἢ ἄνω Ἱερουσα)λήμ, ἣν ἐκληρώσατο, ἀφ’ ἧς καὶ τὴν ὑπαρξίν ἔσχομεν, εἰ κἀκεῖθεν δεινῶς φεῦ διὰ τὴν παράβασιν ἀπερρῦμεν. Εἰ δὲ καὶ τὴν κάτω σαφῶς ἐξετάζειν ἐθέλει τις, εὐρήσει τὴν τῶν πόλεων βασιλεύουσιν, τὴν Κωνσταντίνου ταύτην φημί, ἣν ὅπως τὸ μεσαίτατον ἔλαχε γῆς καὶ ἠπειρῶ μὲν ἀρίστη, γονιμωτάτῳ δὲ γειτονεῖ θάλασση, παρακείμενά τε ἔχει πελάγη ὡς βασιλίδα ταύτην δορυφοροῦντα καὶ τὰ πρὸς χρεῖαν ἅπαντα ταῖς ὀλκάσι κατὰ πᾶσαν πνευμάτων κίνησιν παραπέμποντα, μέγεθός τε ὅσον οὐκ ἄλλη τις τῶν πόλεων ἔσχηκεν, οὐκ ἂν τις οἶμαι καὶ ὑπόθεσιν ἱστορίας ἰδίαν ταῦτα ποιούμενος ἰκανῶς ἀρκέσειε διελθεῖν.”⁸⁹⁹

Ο συγγραφέας παίζει με την αντίθεση ανάμεσα στην κάτω πατρίδα που μεταβάλλεται και την άνω Ἱερουσαλήμ. Δε θεωρεῖ ὅτι πρέπει να αναφέρει τὴν κάτω πατρίδα και το γένος του Πατριάρχῃ Ἀρσενίου, αν και κάποιοι υπερηφανεύονται γι’ αυτά και λαμβάνουν ἀπὸ ἐκεῖ τις ἀφορμὲς του λόγου. Στον πατριάρχη ἀρκεῖ ἡ ἄνω Ἱερουσαλήμ, τὴν ὁποία κατέχει και ἀπὸ τὴν ὁποία δημιουργηθήκαμε, αν και λόγω τῆς παράβασης ἀποχωριστήκαμε ἀπὸ ἐκεῖ. Αν ὁμως κάποιος θέλει να ἐξετάσει και τὴν κάτω πατρίδα, θα βρεῖ τὴν Κωνσταντινούπολη, ἡ ὁποία ἐγκωμιάζεται ὡς βασιλεύουσα τῶν πόλεων. Ἡ Κωνσταντινούπολη πήρε το μεσαῖο τμήμα τῆς γῆς και συνορεύει με ἀρίστη ξηρὰ και γονιμότητα θάλασσα.⁹⁰⁰ Σε μια

⁸⁹⁸ Καβάσιλας, Λόγ. εἰς Ἱεράρχην Νικόλαον, 138, 1, 17-21.

⁸⁹⁹ Κάλλιστος Α΄ (;) / Μάξιμος Πλανούδης (;), Λόγ. εἰς Πατρ. Ἀρσένιον Αὐτωρειανόν, 450, 3, 39 – 451, 49.

⁹⁰⁰ Συνήθως ὡς γόνιμοι ἐπαινοῦνται οἱ ποταμοί: Κάλλιστος Α΄ (;) / Μάξιμος Πλανούδης (;), Λόγ. εἰς Πατρ. Ἀρσένιον Αὐτωρειανόν, σ. 451, ὑποσ. 45.

ωραία παρομοίωση τα παρακείμενα πελάγη παρουσιάζονται να φυλάσσουν την Κωνσταντινούπολη σαν βασίλισσα. Στέλνουν στην ακτή με τα πλοία με όλες τις κινήσεις των ανέμων όλα τα απαραίτητα. Η πόλη εγκωμιάζεται για το μέγεθός της, ως η μεγαλύτερη. Και σε ένα ιστορικό έργο τα σχετικά στοιχεία δε θα λέγονταν λεπτομερώς. Ο συγγραφέας υπερηφανεύεται για την πρωτεύουσα της αυτοκρατορίας, δείχνει έντονα την αγάπη του και το θαυμασμό του για την πόλη, που είχε ανακτηθεί λίγα έτη νωρίτερα. Για την πόλη υπερηφανεύεται μετά από έναν αιώνα ο επίσης κάτοικος της Κωνσταντινούπολης Ιωσήφ Βρουέννιος.⁹⁰¹

Κάλλιστος [Ιωάννης]

Και στα δύο αγιολογικά έργα του Καλλίστου παρατηρείται εξιδανίκευση της πατρίδας του αγίου.

Βίος Γρηγορίου Σιναΐτου: Κούκουλον - ουράνια

*‘ἀλλ’ ὁ λόγος ἡμῖν ὠρμημένος πρὸς τὴν περὶ ἐκείνου διήγησιν οὐ περὶ πλείονος ποιεῖται τὴν ἐκείνου πατρίδα, εἰ γὰρ καὶ πατρίδα εἶχε τὴν ἐγχωρίως Κούκουλον ἐπικεκλημένην, ἥτις περὶ τὴν Ἀσίαν ἐγγυὸς ἐπὶ τῶν Κλαζομενῶν, καὶ πατέρα ἐκέκτητο καὶ ἀδελφοὺς τιμαῖς καὶ πλούτῳ κομῶντας, ἀλλ’ ὡς τῆς κάτω περιφορᾶς ὄντα καὶ πρὸς οὐδέν συμβαλλόμενα τῷ ἐκείνου σκοπῷ, τὴν ἐν οὐρανοῖς κεκτημένου πατρίδα, τὴν εὐδαίμονα καὶ ἀνώλεθρον κατοικίαν· παραλιπεῖν δεῖν κρίνω ταῦτα καθόλου χαίρειν εἰπῶν,...’.*⁹⁰²

Ο Άγιος Γρηγόριος ο Σιναΐτης είχε πατρίδα το Κούκουλον στη Μικρά Ασία, κοντά στις Κλαζομενές. Όμως ο Ιωάννης Κάλλιστος δε θεωρεί την πατρίδα άξια πολλού λόγου και κρίνει ότι πρέπει να παραλείψει τα σχετικά, διότι ανήκουν στα γήινα, που δε συμβάλλουν καθόλου στο σκοπό του. Ο άγιος είχε αποκτήσει την ουράνια πατρίδα, την ευδαίμονα κατοικία που δεν υπόκειται σε όλεθρο.

Ἐγκώμιον εἰς Ὅσ. Ἰωάννην: Ἄνω Ἱερουσαλήμ - Καππαδοκία

‘Ἄλλ’ ἐνταῦθα τοῦ λόγου γενόμενος ἐβουλόμην καὶ πατρίδα καὶ γένος τοῦδε τοῦ ἀνδρὸς εἰς μέσον παραγαγεῖν. ἐπεὶ δὲ ὁ τὸν βίον

⁹⁰¹ Κάλλιστος Α΄ (;) / Μάξιμος Πλανούδης (;), Λόγ. εἰς Πατρ. Ἀρσένιον Αὐτωρειανόν, σ. 444–445 και υποσ. 1, σ. 444.

⁹⁰² Κάλλιστος [Ιωάννης], Βίος Γρηγ. Σιναΐτου, 3, III, 14–22.

ἐκείνου συγγραψάμενος καὶ περὶ ταύτης καλῶς διεξέθετο, περιττὸν ἤγημαι ἐν τῷ παρόντι τὴν περὶ ταύτης διήγησιν προτιθέναι τοῖς φίλοις ὑμῖν. ὁ γὰρ θεῖος οὗτος καθηγητῆς καὶ διδάσκαλος γένει καὶ τοῖς ἐκ γένους φιλοτιμούμενος οὐδ' ὅλως οὐκ ἦν, οὐδὲ γὰρ ὅπως οὐκ ἐφίετο τούτου, ἀλλὰ πρὸς τὰ ἀκήρατα ἐκεῖνα ἀγαθὰ ἀνατείνων, διὰ παντὸς ἐτύγχανε τὴν διάνοιαν, μόνας τὰς ἀγγελικὰς καὶ οὐρανίους δυνάμεις κατὰ τὸ εἶκος φανταζόμενος, καὶ πρὸς τὴν πρώτην ἑαυτὸν ἐπανάγων ἀνάπλασιν - ταύτας γὰρ προσηκόντως καὶ πατρίδα καὶ γένος καὶ φίλους ἐνόμιζε, τὴν ἄνω δηλαδὴ Ἱερουσαλήμ, ἔνθα οἱ τῶν ἁγίων χοροί, ἵνα καὶ τὸ πολίτευμα τούτων ἐξακριβώσῃται, ἐφ' ᾧ καὶ αὐτὸς ἐκτίσθη καὶ διὰ τὸ ἐκ τῆς παραβάσεως ἀπόπτωμα τοῦ προπάτορος τῆς ἀληθινῆς τῷ ὄντι πατρίδος τοῦ οὐρανίου χώρου οἰοῖται πρὸς βραχὺν ἀπέπτῃ, ἣν δὴ καὶ ὡς οὐκ οἶδ' εἴ τις ἕτερος, καὶ μετὰ σπουδῆς ποθήσας, ἐξευρέ τε καὶ ἐκτήσατο.⁹⁰³

Ο συγγραφέας θεωρεῖ περιττά τα σχετικά με την πατρίδα του Ἁγίου Ἰωάννου, καθὼς τα ἐξέθεσε ο βιογράφος του. Ο ἅγιος θεωροῦσε καὶ πατρίδα τις ἀγγελικὲς οὐράνιες δυνάμεις, δηλαδὴ τὴν ἄνω Ἱερουσαλήμ. Ἀληθινὴ πατρίδα του ἦταν ο οὐράνιος χώρος. Κατωτέρω ἀναφέρεται ὡς πατρίδα του ἡ Καππαδοκία, με ἀφορμὴ τὴν ἀναχώρησή του ἀπὸ ἐκεῖ.

*Ἐπιτὴν γὰρ πατρίδος ἀπάρας, φημὶ δὴ τῆς Καππαδόκων χώρας -'.*⁹⁰⁴

Και στη συνέχεια, ὅταν ο ἅγιος ἀναφέρεται παράλληλα με τὸν συνονόματο Βαπτιστὴ ἀναφέρεται ἡ καταγωγὴ του ἀπὸ τὴν Καππαδοκία.

*Ἐπιτὴν δὲ νηστευτῆς οὗτος Ἰωάννης ὄρμητο ἐκ πόλεως τῶν Καππαδόκων.*⁹⁰⁵

Κάλλιστος Ξανθόπουλος Νικηφόρος

Βίος Ὁσ. Εὐφροσύνης Νέας: Πελοπόννησος

Ἐμοὶ γοῦν περιττὸν εἶναι λελόγισται τῶν κατὰ Θεὸν βιωσάντων τὴν πατρίδα καὶ τὸ γένος προσεξετάζειν, εἰ περιφανῆς ἢ προαγαγοῦσα πόλις εἴη καὶ εὐφυΐα καὶ θέσει τόπου τὸ κράτιστον περιβάλλεται, εἰ τὸ γένος τῶν ἐπισήμων καὶ δόξη καὶ τιμῇ τῶν πολλῶν προέχον καὶ χρυσῶ καὶ ἀργύρῳ περιλάμπεται ἅμα καὶ καταλάμπεται, καὶ τᾶλλα δι' ὧν ὁ πολὺς ἄνθρωπος καὶ περὶ τὰ

⁹⁰³ Κάλλιστος [Ἰωάννης], Ἐγκ. εἰς Ὁσ. Ἰωάννην, 69, 12–30.

⁹⁰⁴ Κάλλιστος [Ἰωάννης], Ἐγκ. εἰς Ὁσ. Ἰωάννην, 70, 16–17.

⁹⁰⁵ Κάλλιστος [Ἰωάννης], Ἐγκ. εἰς Ὁσ. Ἰωάννην, 81, 23–25.

κάτω δὴ κεχηνῶς τὸ εὐδαιμον ἐρανίζεται· ἀποχρήσει γὰρ ἐκείνοις ἀντὶ πάντων τὸ περιφανέστατον ὄντως κτῆμα ἢ ἀρετὴ, ὥστε καὶ πατρίδα καὶ γένος εὐπρεπῶς κοσμήσαι, εἶγε τέως καὶ τούτων ἄμοιρος εἶη. Ἀλλ' ἵνα μὴν κὰν τούτοις ἔλαττον αὕτη τῶν ἄλλων ἔχουσα ἐγκληθεῖη, εἰ καὶ μηδὲν ἐκείνη πρὸς λόγον τὰ μὴ πρὸς λόγον, φέρε καὶ ταῦτα προσθήσομεν.

Πέλοπος ἢ νῆσος τῇ μακαρία ταύτη πατρίς, περί ἧς ὅσα σεμνὰ ποιηταῖς καὶ λογογράφοις παρήσειν δοκῶ μοι τῶ τὸν κόρον θέλειν φεύγειν· Καλαβρία ἢ θρεψαμένη καὶ εἰς φῶς τὴν ἀγαθὴν ταύτην βλάστην προαγαυῶσα".⁹⁰⁶

Ο συγγραφέας θεωρεῖ περιττὴ τὴν εξέταση τῆς πατρίδας ὅσων ἐζησαν κατὰ Θεόν, του ἀν ἡ πόλη που τους ἀνέθρεψε εἶναι περιόπτη καὶ περιβάλλεται το καλύτερο ὡς πρὸς τὴν ευφυΐα καὶ τὴ θέση το τόπου. Θα ἀρκέσει σ' ἐκείνους ἀντὶ ὅλων ἡ ἀρετὴ, ὥστε να κοσμήσει ευπρεπῶς καὶ τὴν πατρίδα. Ἀλλὰ ο συγγραφέας θα προσθέσει καὶ αὐτὰ για να μὴν κατηγορηθεῖ ἡ Οσία Ευφροσύνη οὔτε ὡς πρὸς αὐτὰ ὅτι βρίσκεται σε κατώτερη μοῖρα ἀπὸ τους ἄλλους.

Πατρίδα τῆς υπῆρξε ἡ Πελοπόννησος. Για αὐτὴ ἀνέφεραν σπουδαῖα πράγματα ποιητὲς καὶ λογογράφοι. Ἡ Καλαβρία ὁμως ἔφερε στο φῶς καὶ ἐθρεψε τὴν οσία.

Καλόθετος Ἰωσήφ

Βίος Ἀρχ. Ἀθανασίου: Ἀδριανούπολη

Ἦδη μὲν οὖν τις νόμοις ἐγκωμίων ἐπόμενος πατρίδα καὶ γένος τῶν εὐφημουμένων καὶ περιφάνειαν βίου ἐμνήσθη. Ἡμῖν δὲ πρὸς τουτονὶ τὸν ἀγῶνα καταβαίνουσιν, εἰ μὲν μὴ πλείστας καὶ μεγάλας παρεῖχεν ἐγκωμίων ὑποθέσεις ὁ νῦν εὐφημούμενος, τάχ' ἂν ἴσως ἐμέλησε καὶ ἡμῖν ἐκ τῆς ἀτάκτου καὶ ἀνωμάλου φορᾶς καὶ τῆς τῶν στοιχείων ὕλης περιθεῖναι τῶ ἀνδρὶ κλέος. Ὡτινι δὲ παντὶ τρόπῳ ὑπῆρξε ταῦτ' ἀποδυσασμένῳ, ὥσπερ οἱ τὰ ῥυπῶδη ἀπαμφιασάμενοι ῥάκη, εἰς τὴν ἐν οὐρανοῖς ἀποκειμένην μακαριότητα πολιτογραφηθῆναι, ἐν ἧ μυριάδες ἀρχαγγέλων αἰνούντων τὸν Κύριον, ἔνθα ἦχος ἐορταζόντων, ἔνθα ἐκκλησία πρωτοτόκων ἀπογεγραμμένων, μικροῦ καὶ δυσχεραῖνοι ἂν καὶ ἐπεγκαλοίη τῶ οὕτω πως ἐγχειροῦντι τοῖς ἐγκωμίοις καὶ μονονοῦ ἔοικεν ἀποκρίνεσθαι, ὡς οὐκ ἔστιν, οὐς ἂν εὖροι τις εὐπατρίδας, ἤδη καὶ ἀγαθοὺς πάντως εἶναι, ὥσπερ αὖ οὐδὲ τούναντίον, τοὺς

⁹⁰⁶ Κάλλιστος Ξανθόπουλος, Βίος Ὁσ. Ευφροσύνης Νέας, 862, 2, Β – 3, C.

μη εὐπατρίδας, ἤδη καὶ πάντα κακοῦς. Ἀλλ' ἕκαστον τῶν πραγμάτων, ὡς γέ μοι δοκῶ, ἐξ ἑαυτοῦ χρή τὰς ψήφους εἰσφέρειν καθάπερ τῶν ἀνθέων τὰ εὐώδη καὶ μή. Οὕτωςί μὲν οὖν ἐγὼ τίθεμαι περὶ τούτων καὶ οὕτω διάκειμαι. Ἐπεὶ δὲ τοῖς πολλοῖς ἀναγκαίως δοκεῖ προσκεῖσθαι ταῖς εὐφημίαις πατρὶς καὶ γένος τοῦ ἐγκωμιαζομένου, κἀμοὶ συνδοκείτω.

Πατρὶς μὲν οὖν τῶ μεγάλῳ ἢ πρὸς ἄρκτον κειμένη περιφανὴς ἐν πόλεσι μητρόπολις, ἢ Ἀδριανοῦ, πόλις τῶν πάποτε ἐπιφημιζομένων πολυανθρωποτάτη καὶ οὐχ ἦττον χαίρουσα ἐπὶ εὐκλείᾳ καὶ ἀρετῇ τῶν ἐνωκηκότων ἢ τοῖς ἄλλοις, οἷς ὠραῖζεται τερπνοῖς διηγήμασι καὶ θεάμασι. Ἐξεστι γὰρ παντὶ βουλομένῳ σκοπεῖν τό τε μέγεθος τό τε κάλλος αὐτῆς, τὴν τῶν ὠρῶν καὶ κράσεων εὐταξίαν καὶ τὴν ἄλλην, ὅσῃν δι' ἔτους ἀφθονίαν πλουτεῖ καὶ τοῖς ἐπιξενομένοις χορηγεῖ, τὴν τῶν ἐν τέλει περιφάνειαν, τὴν τῶν ἐνοικούντων ἀρετὴν καὶ ἐπιξένωσιν, τοὺς ἐν αὐτῇ παρθενῶνας, τὰ ἐν αὐτῇ βασιλεία, οὐχ' ἦττον ἀγαλλόμενα δι' αὐτὴν ἢ ἀγάλλοντα, τὰ τε ἄλλα περιφανῆ σὺν ὥρᾳ καὶ χάριτι κεκοσμημένα θεάματα, ἅπερ, εἰ καιρὸς ἦν εἰπεῖν, πολλοῦ ἂν ἐδέησε χρόνου προσδιατρίψαι τῶ διηγήματι.⁹⁰⁷

Κατὰ το νόμο των εγκωμίων γίνεται μνεία και της πατρίδας των επαινουμένων. Αν ο Αρχιεπίσκοπος Αθανάσιος δεν παρείχε πολλές και μεγάλες υποθέσεις εγκωμίων, ίσως ο Ιωσήφ Καλόθετος τον δόξαζε από υλικά στοιχεία. Ο αρχιεπίσκοπος όμως, απεκδυσάμενος αυτά, αφοσιώθηκε στο να πολιτογραφηθεί στον ουρανό. Σχεδόν θα δυσαρεστούνταν και θα κατηγορούσε τον εγκωμιάζοντα απαντώντας ότι οι ευγενείς δεν είναι και αγαθοί ούτε το αντίθετο. Επειδή όμως οι πολλοί θεωρούν αναγκαίο να συμπεριλαμβάνεται και η πατρίδα στους επαίνους του εγκωμιαζόμενου, αυτό φαίνεται καλό και στο συγγραφέα.

Η πατρίδα του Αρχιεπισκόπου Αθανασίου Αδριανούπολη βρίσκεται βόρεια της Κωνσταντινούπολης. Εγκωμιάζεται ως περίοπτη μητρόπολη μεταξύ των πόλεων. Είναι η πιο πολυάνθρωπη από τις πόλεις που έχουν υμνηθεί. Χαίρει εξίσου για τη δόξα της, την αρετή των κατοίκων της και για τα άλλα ευχάριστα διηγήματα και θεάματα με τα οποία κοσμεῖται. Επαινείται το μέγεθος, το κάλλος, η καλή κατάσταση των εποχών και της θερμοκρασίας, η αφθονία την οποία έχει ὅλο το χρόνο και χορηγεῖ στους ξένους που ἔρχονται, η δόξα των αρχόντων, η αρετή και η φιλοξενία των κατοίκων, οι μονές για τις μοναχές, τα ανάκτορα (για τους μοναχούς). Ο

⁹⁰⁷ Ιωσήφ Καλόθετος, Βίος Αρχ. Αθανασίου, 455, 3, 70 – 456, 4, 101.

συγγραφέας θα χρειαζόταν να ασχοληθεί πολύ χρόνο διηγούμενος και τα άλλα περίοπτα αξιοθέατα που έχουν κοσμηθεί με φροντίδα και χάρη, έτσι μπορούμε να αντιληφθούμε το πλήθος τους. Η πόλη εγκωμιάζεται επομένως και από τα εξωτερικά χαρακτηριστικά της και από τους κατοίκους της.

Λόγος εις Ἀρχ. Ἀνδρέαν Ἱεροσολυμίτην: Δαμασκός

‘Πατρὶς τοιγαροῦν τῶ μεγάλῳ ἢ περιφανῆς τῶν πόλεων Δαμασκός, ἣτις δι’ ἔτους παντός περιρρέεται παντοίοις ἀγαθοῖς καὶ ἀφθόνοις. Ἄλλαι μὲν γὰρ τῶν πόλεων μικροῖς ἢ μείζουσιν ἀυχοῦσιν ἀγαθοῖς,⁹⁰⁸ αὕτη δ’, ὡς ἂν εἶποι τις, συλλαβοῦσα ἔχει ὁμοῦ τὰ κάλλιστα καὶ ἡδίστα. Καὶ γὰρ εἰ κουροτρόφον ἐπαινεῖ τις, κουροτρόφος ἐστίν· εἰ εὐῖππον, εὐῖππος· εἰ ξενοδόχον καὶ φιλόξενον, ξενοδόχος καὶ φιλόξενός ἐστιν. Ἐρῶται δὲ πρὸς παντοίων φορὰν καρπῶν, περὶ ἧς καὶ ὁ προφήτης εἶρηκε «γῆ ῥέουσα γάλα καὶ μέλι», καὶ αὕτη ἐπήγγελται τῶ Ἰσραήλ.’⁹⁰⁹

Ἡ πατρίδα του Ἀρχιεπισκόπου Ἀνδρέα Ἱεροσολυμίτου Δαμασκός εγκωμιάζεται ως περίοπτη πόλη. Ὅλο το ἔτος εἶναι γεμάτη με κάθε εἶδους και ἀφθονα αγαθά. Ἄλλες πόλεις καυχώνται για μικρά ἢ μεγαλύτερα αγαθά, αὐτή ὁμως συνάθροισε κι ἔχει τα καλύτερα και τα πιο ευχάριστα. Ἐπαινείται ως καλή τροφός ἀνδρῶν, ως περίφημη για τους καλούς ἵππους της, ως ξενοδόχος και φιλόξενη. Ἐχει τη δύναμη κάθε εἶδους καρποφορίας, γι’ αὐτή εἶπε ο προφήτης γη που ρέει μέλι και γάλα κι αὐτή ἦταν η γη της επαγγελίας για τον Ἰσραήλ. Ἡ Δαμασκός εκθειάζεται επομένως για τους ἀνθρώπους της και τη φιλοξενία τους και την ἀφθονία αγαθῶν ἀπὸ τα οποία τονίζονται ξεχωριστά οἱ ἵπποι.

Βίος Ὁσ. Γρηγορίου: Θέμα Ὀπτιμάτων Μεσοθινίας

‘Ἄλλαι μὲν τῶν πόλεων καὶ τῶν κωμῶν σεμνύνουσιν ἑαυτὰς οἰστισινοῦν διηγήμασιν ἢ παλαιοῖς ἢ καὶ νεωτέροις· ἢ μὲν εὖ ἔχουσα κράσεως καὶ τόπου θέσεως εὖ ἔχοντος καὶ ἐρρωμένη προσφορὰν παντοίων καρπῶν, ἄλλη δὲ ἐρρωσθαι συμβέβηκε καὶ τροφίμη οὔσα βουσί καὶ προβατίοις καί, ἀπλῶς εἰπεῖν, οἰστισινοῦν ζώοις, ἑτέρα δὲ κάλλος καὶ κόσμος αὐτῇ νεώρια καὶ λιμένες καὶ πεδία ἱππήλατα καὶ βασιλέων φιλοτιμίαι καὶ τέχνης ἔργα καὶ

⁹⁰⁸ Πρβλ. Γρηγορίου Θεολόγου, Λόγος 43, 13, PG 36, 512B: Καλόθετος Ἰωσήφ, Λόγος εις Ἀρχ. Ἀνδρέαν Ἱεροσολυμίτην, σ. 437.

⁹⁰⁹ Ἰωσήφ Καλόθετος, Λόγ. εις Ἀρχ. Ἀνδρ. Ἱεροσολυμίτην, 436, 2, 48 - 437, 56.

σπουδάσματα ἐξ ἐφαμίλλου τοῖς βασιλέων φιλοτιμήμασιν, ἄλλη δ' ἀναφέρει τὴν ἑαυτῆς εὐκλειαν εἰς προγόνους εὐζώνους καὶ βαθυπλούτους, ἄλλη ὅτι κουροτρόφος ἐστὶ καὶ εὐῖππος. Ἀλλ' ἡ τοῦ Θείου Γρηγορίου πατρὶς, περὶ οὗ καὶ τὸν παρόντα λόγον ἐνεστησάμην, εἰ καὶ μηδὲν ἄλλο προσῆν αὐτῇ τῶν ἀύχημάτων, ὧν ὦραι χαρίζονται τοῖς ἀνθρώποις καὶ βασιλέων ἠϋξησαν ἔρωτες καὶ φιλοτιμίαι, ἀλλ' οὖν πολλῶ τῶ περιόντι τὰς ἄλλας ἀπέκρυσεν, ὅτι τοιοῦτον ἦν εἰς φῶς προαγαγοῦσα. Ἦν γὰρ ἰκανὸς ἀντὶ πάντων, ὧν ἄλλαι ἀύχοῦσι προτερημάτων, ὁ Θεῖος Γρηγόριος· εὕρισκετο γὰρ τοῖς νοσοῦσι καὶ τοῖς πεπηρωμένοις μέλεσιν αὐθήμερον Γαληνὸς ἀνεπάσκητος. Ἀλλ' ἵνα μὴ δόξωμεν ἐπίτηδες ἀπολελοιπέναι τὴν πατρίδα διὰ σμικρότητα, προσκείσθω καὶ αὕτη τῶ καταλόγῳ τῶν ἐγκωμίων. Ὡς γὰρ ἐπὶ σώματος οἰουδήτινος μέλος, οἷον δὴ τι ἀποβεβληκότος ἠκρωτηρίασται τὸ λοιπὸν τοῦ σώματος, οὕτω καὶ ἐπὶ τῆς ὑποθέσεως τῶν ἐγκωμίων κὰν ἀπῆ τι τοῦ ὅλου σώματος τοῦ ἐγκωμίου, κεκολοβῶσθαι δοκεῖ καὶ ἠκρωτηριάσθαι. Ἦν γὰρ ὁ μέγας ἐκ τοῦ θέματος τῶν Ὀπτιμάτων τῆς Μεσοθινίας ἔγγιστά που τοῦ Δαματρίου.⁹¹⁰

Ἄλλες πόλεις καὶ χωριά εἶναι υπερήφανα γιὰ ὁποιοσδήποτε παλαιές ἢ νεότερες ἀφηγήσεις. Ἄλλη γιὰ τὸ κλίμα, τὴν τοποθεσία καὶ τὴν παραγωγή, ἄλλη γιὰ τὰ ζῶα, ἄλλη γιὰ τοὺς ναύσταθμοὺς καὶ τὰ λιμάνια, τὶς πεδιάδες γιὰ ἵππασία, τὶς αυτοκρατορικές τιμές, τὰ ἔργα τέχνης καὶ τὰ ἔργα ἐφάμιλλα με τὶς βασιλικές δωρεές, ἄλλη ἀναφέρει τοὺς ἐνδοξοὺς, καλοὺς καὶ βαθύπλουτους προγόνους, ἄλλη ὅτι εἶναι τροφὸς ἀνδρῶν καὶ ἔχει καλοὺς ἵππους. (Οἱ ἵπποι εἶναι στοιχεῖο τοῦ ἐγκωμίου τῆς Δαμασκῆς στὸν Λόγον εἰς Ἀρχ. Ἀνδρέαν Ἱεροσολυμίτην). Ἡ πατρίδα τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου, ἀκόμη κι ἂν δὲν τῆς ἀνήκε κανένα ἄλλο καύχημα ἀπὸ αὐτὰ που οἱ ἐποχές χαρίζουν στοὺς ἀνθρώπους καὶ αὐξάνονται με τὴ βασιλικὴ ἀγάπη καὶ τιμὴ, θὰ σκίαζε τὶς ἄλλες υπερέχοντας πολὺ, ἐπειδὴ γέννησε τὸν ἅγιο, ὁ ὁποῖος ἦταν ἰκανὸς γιὰ ὅλα τὰ προτερήματα γιὰ τὰ ὁποῖα καυχῶνται ἄλλες. Προβάλλεται καὶ ἡ πατρίδα στὸν κατάλογο τῶν ἐγκωμίων γιὰ νὰ μὴ φανεῖ ὅτι παραλείπεται ἐνεκα μικρότητας. Χρησιμοποιώντας μιὰ ωραία παρομοίωση, ὁ συγγραφέας υποστηρίζει ὅτι ἂν στὴν ὑπόθεση τῶν ἐγκωμίων ἡ πατρίδα ἀπουσιάζει ἀπὸ τὸ ὅλο σῶμα τοῦ ἐγκωμίου αὐτὸ φαίνεται κολοβὸ καὶ ἀκρωτηριασμένο, ὅπως στὸ σῶμα ἂν ἀποβληθεῖ ὁποιοδήποτε μέλος ἀκρωτηριάζεται τὸ ὑπόλοιπο σῶμα. Ὁ

⁹¹⁰ Ἰωσήφ Καλόθετος, Βίος Ὁσ. Γρηγορίου, 504, 2, 31–53.

άγιος καταγόταν από το θέμα των Οπτιμάτων,⁹¹¹την πόλη Μεσοθινία κοντά στο Δαμάρτιο. Ο Δαματρύς ή Δαμάτριος ή Δάματρως⁹¹² ήταν στη Βιθυνία δέκα χιλιόμετρα περίπου ανατολικά του Όρους του Αγίου Αυξεντίου.

Κεραμεύς Νείλος

Λόγος εις Αρχ. Άνθιμον

‘Τὸ μὲν οὖν ἐγκωμίων χρώμενον νόμοις, ἐφ’ ἃ μὴ βέλτιστον διατρίβειν, μεγέθη πόλεων καὶ θέσιν ἀρίστως ἔχουσαν καὶ γῆς καὶ θαλάττης δορυφορίαν καὶ τῶν ἀναγκαίων ἀπάντων ἀφθονον χύσιν, ἤδη δὲ καὶ τῶν περιπτῶν, καὶ οἰκιστῶν τε καὶ οἰκητόρων λαμπρότητα καὶ δόξαν ἔκ τινων μύθων συνειλεγμένην, ἔτι δὲ προγόνων περιφάνειαν καὶ πλοῦτον καὶ πολιτικὰς ἀρχὰς καὶ τιμὰς δημοσίου καὶ τ’ ἄλλα, οἷς χαίρουσιν ἂν οἱ ταπεινοὶ καὶ ταπεινὰ φρονοῦντες καὶ μηδὲν ὑπεραρθῆναι τῆς γῆς δυνάμενοι, εὐλόγως μοι δοκῶ παρήσειν, οὐ μόνον ὅτι προὔργου τῶν τοιούτων οὐδὲν ἐκείνω, ἀλλ’ ὅτι μὴ δ’ ἡμῖν ὁ λόγος ὡσπερ ἐν συγγραφῇ πρὸς πάνθ’ ὅσα φιλοτιμίαν ἐκείνω φέρει τὴν ὀρμὴν ἔχει.’⁹¹³

Ο Κεραμεύς Νείλος εύλογα θα παραλείψει στο Λόγο του για τον Άγιο Άνθιμο αυτά στα οποία δεν είναι το καλύτερο να χάνει καιρό χρησιμοποιώντας τους νόμους των εγκωμίων. Αναφέρει στοιχεία στα οποία στηρίζεται συνήθως το εγκώμιο των πόλεων: το μέγεθος, την άριστη θέση, τη φρούρηση της ξηράς και της θάλασσας, την αφθονία των αναγκαίων και περιπτῶν, τη λαμπρότητα των οικιστῶν και των κατοίκων, τη δόξα των μύθων, τους επιφανείς προγόνους, τον πλούτο, τις πολιτικές αρχές και δημόσιες τιμές, δηλαδή στοιχεία σύμφωνα με τον Μένανδρο. Με αυτά χαίρονται οι ταπεινοί και ταπεινόφρονες. Κανένα δεν ωφέλησε τον άγιο, αλλά και ο συγγραφέας δεν επιθυμεί να μιλήσει για όλα όσα τιμούν τον άγιο. Τον συγγραφέα δεν ενδιαφέρει ο τόπος καταγωγής του

⁹¹¹ Βλ. Τ. Κ. Λουγγής, *Θέμα Οπτιμάτων*, στο *Η Μικρά Ασία των Θεμάτων*, Έρευνες πάνω στην γεωγραφική φυσιολογία και προσωπογραφία των βυζαντινών θεμάτων της Μικράς Ασίας (7ος–11ος αι.), Αθήνα 1988, 235–244.

⁹¹² Στην πεδιάδα αυτή συγκεντρωνόταν ο βυζαντινός στρατός όταν ετοιμαζόταν για εκστρατεία.

⁹¹³ Νείλος Κεραμεύς, *Λόγ. εις Αρχ. Άνθιμον*, 56, 29 – 57, 2.

αγίου και μέσα από τη φρασεολογία που χρησιμοποιεί περνά σε αυτό που θέλει να τονίσει.⁹¹⁴

Κόκκινος Φιλόθεος

Σε Βίους, Λόγους, Εγκώμια και ένα Υπόμνημα ο Φιλόθεος Κόκκινος αναφέρεται συντομότερα ή εκτενέστερα στην πατρίδα του αγίου στον οποίο αφιερώνεται το κάθε έργο. Σε πέντε από τα αγιολογικά του έργα πρόκειται για τη Θεσσαλονίκη.

Λόγος εις Άγ. Ανυσίαν: Θεσσαλονίκη

‘Ανυσία τοίνυν πατρις μὲν Θεσσαλονίκη, [Θεσσαλονίκη] πόλις, ὡς ἴσασι πάντες, μεγάλη καὶ πολυάνθρωπος· κάλλει τε καὶ μεγέθει καὶ τῇ παντοδαπῇ τῶν ἐπιτηδείων φορᾶ, ὅσα γῆ τε καὶ θάσασσα καὶ ποταμῶν γειτονούντων εἰσφέρουσι χάριτες, ὡς οὐκ οἶδ’ εἴ τις τῶν ἀπασῶν εὐθηνουμένη καὶ εἰς ἄκρον τῆς ἐν τούτοις εὐδαιμονίας ἐλαύνουσα. Ἀμέλει, καὶ καθάπερ τις κοινῇ τῶν πόλεων ὀράται φιλοτιμία, ξένους τε καὶ αὐτόχθονας ἐν ἴσῳ δεξιουμένη, καὶ τοὺς ἐξ ἀπάσης γῆς ὁσημέραι φοιτῶντας ἀφύκτως ταῖς οἰκείαις χάρισι χειρουμένη, καὶ οὕτω τοι προσέχειν αὐτῇ καὶ ὄλω θυμῷ προστετηκέναι πείθουσα, ὡς πολίτας μὲν αὐτῆς καὶ εἰς τὸ ἐξῆς ἐθέλειν καλεῖσθαι, καὶ τοῦτο προὔργου παντὸς τίθεσθαι, τὴν δὲ οἰκείαν ἕκαστον φεύγειν «ὄλω ποδί» καὶ μηδὲ καθάπαξ τῶν ἐκείνης μεμνησθαι, ὡς δοκεῖν τὸ μυθενόμενον ὕδωρ τῆς λήθης ἐνταῦθα καὶ αὐτοὺς πεπωκέναι. Ἡ δέ, καίτοι τῶν εἰρημένων οὕτω φιλοτίμως ἄγαν καὶ δαψιλῶς ἔχουσα, ὡς μηδ’ ἂν ἔτερα ποτὲ ῥαδίως τῶν πρωτείων ἐκστήναι, ὅμως οὐκ ἐκ τούτων ἑαυτὴν ἠγεῖται σεμνύνειν· οὐδ’ ἐντεῦθεν μᾶλλον Θετταλῶν τε καὶ Μακεδόνων καὶ ὧν ἐστι μητρόπολις ὑπερκεῖσθαι, ὅσον ἐξ ἀρετῆς τε καὶ εὐσεβείας καὶ τῆς περὶ ταῦτα σχολῆς καὶ μελέτης, ἃ καὶ ἐπὶ μέγα δόξης αὐτὴν ἤρε, καὶ τοῖς πέρασι δίκην ἡλίου διέδωκε τῇ φήμῃ καὶ πόλιν ἔδειξεν ὄντως «ἐπάνω ὄρους κειμένην», τοῦ ὕψους δηλονότι τῆς εὐσεβείας. Ἄνωθεν γὰρ καὶ ἐξ ἀρχῆς παρὰ τῶν τοῦ λόγου μαθητῶν τε καὶ ἀποστόλων τὸν σπόρον δεξαμένη τοῦ λόγου καὶ καλῶς ὑπ’ ἐκείνων καὶ ὡς ἔδει γεωργηθεῖσα, οὕτω πολὺχουν τὸν καρπὸν καὶ κατὰ καιρὸν ἐδεδώκει, ὡς καὶ εἰς ἑκατόν, τὴν τελειοτάτην φορὰν, κατὰ τὸν

⁹¹⁴ Βλ. Ε. Κουντούρα-Γαλάκη και Ν. Κουτράκου, Ο Ανθιμος Αθηνών, πρόεδρος Κρήτης, και οι αντιθετικές τάσεις ορθόδοξης συσπείρωσης και διάσπασης στην ύστερη βυζαντινή εποχή. Μία προσέγγιση μέσω των λογίων αγιολογικών κειμένων, *Θησαυρίσματα* 41-42 (2011-2012), 341-359.

εὐαγγελικὸν φθάσαι λόγον. Δηλοῖ δὲ ὁ μακαριστὸς τῶν ἀσκητῶν τε καὶ μαρτύρων χορὸς, οὐκ ἀρρένων μόνον ἀλλὰ καὶ θηλειῶν, μέχρις αἵματος τὸν κατὰ τῆς ἀμαρτίας εὐκλεῶς διηνκότων ἀγῶνα καὶ γῆν ἅπασαν καθηγιακότων ἐντεῦθεν, ὅσῃν ὁ σωτήριος τοῦ εὐαγγελίου δηλαδὴ περιέλαβε λόγος. Οἱ καὶ μετὰ τὴν πρὸς Θεόν, εἴτ' ἐκδημίαν χρή λέγειν εἴτ' ἀνάλυσιν καὶ μετοικίαν ἀμείνω, μύρων τε καὶ θαυμάτων ἐκχύσει, πάντας μὲν φιλοτίμως δωροῦνται τοὺς πιστῶς προσιόντας, πόλιν δὲ Θεοῦ τὴν οἰκίαν ἐργάζονται, πόλιν περὶ ἧς δεδοξασμένα λελάληται πανταχοῦ, Δαβὶδ ἂν εἶπεν ὁ θεῖος, ἢ παράδεισον ἄλλον, ὃν ἀντικρυς αἱ θεῖαι φυτεύσασαι χεῖρες, ποταμοὺς ἐκείθεν ἀνῆκαν θαυμάτων ἅπαν τὸ τῆς γῆς περικλύζοντας πρόσωπον· ὧν ἐστὶ καὶ ἡ νῦν εἰς εὐφημίας ὑπόθεσιν προκειμένη τῷ λόγῳ.

Πατρις μὲν οὖν ἤπερ ἔφην ἡ τῶν πόλεων αὕτη θαυμαστή τε καὶ περιώνυμος τῇ παρθένῳ,...'.⁹¹⁵

Το εγκώμιο της Θεσσαλονίκης εντάσσεται στο κείμενο κατά τους κανόνες του είδους. Πατρίδα της Αγίας Ανυσίας ήταν η Θεσσαλονίκη. Η πόλη εγκωμιάζεται ως μεγάλη και πολυάνθρωπη, στοιχεία γνωστά σε όλους, κατά τον συγγραφέα. Με το τελευταίο επίθετο εγκωμιάζει την Κόρινθο ο Νικηφόρος Γρηγοράς στο Μαρτύριον Ἁγ. Κοδράτου. Σχετικά με το κάλλος, το μέγεθος και την κάθε είδους παραγωγή ὄσων χρήσιμων εισφέρουν η γη, η θάλασσα και οι χάρες των γειτονικῶν ποταμῶν, καμιά πόλη δεν ακμάζει τόσο και δε φθάνει την ἄκρα ευδαιμονία της Θεσσαλονίκης. Ο συγγραφέας αναφέρεται δηλαδή εδώ σε εξωτερικά γνωρίσματα της πόλης.⁹¹⁶ Στη συνέχεια δίνεται μια κοσμοπολίτικη εικόνα της Θεσσαλονίκης. Σαν κοινή φιλοτιμία των πόλεων, η πόλη υποδέχεται ἐξ ἴσου τους ξένους και τους αυτόχθονες και υποτάσσει ἀναπόφευκτα με τις χάρες της ὄσους ἀπὸ ὅλη τη γη πηγαίνουν ἐκεῖ κάθε μέρα. Ο συγγραφέας παρουσιάζει δηλαδή τη φιλόξενη συμπεριφορά της πόλης. Επισημαίνει ὅτι ὅλοι ἀντιμετωπίζονται ὁμοίως.⁹¹⁷ Ο συγγραφέας ἀπεικονίζει το ἐμπόριο της Θεσσαλονίκης. Πάρα πολλοὶ ξένοι αὐτῆ τῆσιν ἐποχῇ διεξήγαν ἐμπόριο στην πόλη. Κι ο Θεόδωρος Μετοχίτης στο Ἐγκώμιον εἰς Ἁγ. Δημήτριον ἐπισημαίνει τὴν ἴση μεταχείριση και σε πολιτικό ἐπίπεδο. Λόγω ἐχθρικῶν ἐπιδρομῶν και ἐμφυλίων παρατηρεῖται

⁹¹⁵ Φιλόθεος Κόκκινος, Λόγ. εἰς Ἁγ. Ἀνυσίαν, 71, 2, 1 – 72, 3, 2.

⁹¹⁶ Καλτσογιάννη - Κοτζάμπαση - Παρασκευοπούλου, Θεσσαλονίκη, σ. 180.

⁹¹⁷ Καλτσογιάννη - Κοτζάμπαση - Παρασκευοπούλου, Θεσσαλονίκη, σ. 180.

μετακίνηση προς τις μεγάλες πόλεις.⁹¹⁸ Η εικόνα της φιλόξενης πόλης υπάρχει και σε άλλα κείμενα της εποχής.⁹¹⁹ Ο Φιλόθεος Κόκκινος όμως προχωρά περισσότερο.⁹²⁰ Η πόλη πείθει αυτούς να την προσέχουν και να προσκολλώνται σε αυτή με όλη τους την ψυχή, ώστε να θέλουν να καλούνται στο εξής πολίτες της. Ο συγγραφέας τονίζει την επιθυμία των επισκεπτών που λησμονούν τη δική τους πατρίδα να πολιτογραφηθούν πολίτες της Θεσσαλονίκης.⁹²¹ Αυτό είναι νέο στοιχείο. Έτσι αυτό θεωρούν εκείνοι σπουδαιότερο από όλα, ενώ αποφεύγει ο καθένας την πατρίδα του εντελώς και δε θυμάται ούτε μια φορά τα σχετικά με εκείνη. Φαίνεται ότι εδώ κι αυτοί ήπιαν, κατά το μύθο, το νερό της λήθης. Αυτή την εντύπωση δίνουν, όπως υπογραμμίζει χαρακτηριστικά ο συγγραφέας.⁹²² Κατά τις αρχαίες δοξασίες, όταν οι νεκροί έπιναν το νερό της Λήθης, ξεχνούσαν τον επίγειο κόσμο.⁹²³ Εδώ έχουμε μια πολύ ωραία εικόνα γραμμένη με φαντασία και δεινότητα. Η Θεσσαλονίκη διαθέτει πολλά και αξιοζήλευτα χαρακτηριστικά.⁹²⁴ Ωστόσο δε θεωρεί ότι πρέπει να επαινείται από όσα ειπώθηκαν ότι έχει τόσο ζηλότυπα και άφθονα, ώστε ούτε ποτέ άλλη πόλη θα την έβγαζε εύκολα από την πρώτη θέση. Εδώ γίνεται σύγκριση της Θεσσαλονίκης με τις άλλες πόλεις και διαπιστώνεται υπεροχή της. Ούτε η Θεσσαλονίκη θεωρεί ότι πρέπει να επαινείται περισσότερο από το ότι υπερτερεί των Θεσσαλών, των Μακεδόνων και όσων είναι μητρόπολη, αλλά από την αρετή και την ευσέβεια⁹²⁵ και τη σχετική με αυτά διδασκαλία και μελέτη. Εφαρμόζεται εδώ ο κανόνας της ρητορικής του εγκωμίου της πόλης από τα επιτηδεύματα των κατοίκων. Αυτά την ύψωσαν σε μεγάλη δόξα και τη διέδωσαν με τη φήμη στα πέρατα σαν ήλιο και την έδειξαν πόλη που βρίσκεται πάνω σε όρος, δηλαδή το ύψος

⁹¹⁸ Καλτσογιάννη - Κοτζάμπαση - Παρασκευοπούλου, *Θεσσαλονίκη*, σ. 181.

⁹¹⁹ *Τοῖς Θεσσαλονικεῦσι περὶ ὁμοιοῦς* του Θωμά Μαγίστρου, Ἐγκώμιον εἰς Ἁγ. Γρηγόριον Παλαμᾶν του Νείλου Κεραμέως: Καλτσογιάννη - Κοτζάμπαση - Παρασκευοπούλου, *Θεσσαλονίκη*, σ. 180.

⁹²⁰ Καλτσογιάννη - Κοτζάμπαση - Παρασκευοπούλου, *Θεσσαλονίκη*, σ. 180.

⁹²¹ Καλτσογιάννη - Κοτζάμπαση - Παρασκευοπούλου, *Θεσσαλονίκη*, σ. 180-181.

⁹²² Καλτσογιάννη - Κοτζάμπαση - Παρασκευοπούλου, *Θεσσαλονίκη*, σ. 180. Πβλ. Κυδώνης, *Μονωδία ἐπὶ τοῖς ἐν Θεσσαλονίκη πεσοῦσι*, Ιωάννης Αναγνώστης, *Μονωδία, Νικηφόρος Χούμνος, Τοῖς Θεσσαλονικεῦσι συμβουλευτικὸς περὶ δικαιοσύνης*: Καλτσογιάννη - Κοτζάμπαση - Παρασκευοπούλου, *Θεσσαλονίκη*, σ. 181.

⁹²³ Φιλόθεος Κόκκινος, *Λόγ. εἰς Ἁγ. Ἀνυσίαν*, σ. 71.

⁹²⁴ Καλτσογιάννη - Κοτζάμπαση - Παρασκευοπούλου, *Θεσσαλονίκη*, σ. 181.

⁹²⁵ Βλ. Ιωάν. Χρυσόστομος, *Εἰς τοὺς ἀνδριάντας* 17, 2, PG 49, 176: '...ὃ τὸ μητρόπολιν εἶναι, οὐδὲ τὸ μέγεθος ἔχειν καὶ κάλλος οἰκοδομημάτων ... ἀλλ' ἢ τῶν ἐνοικοῦντων ἀρετὴ καὶ εὐσέβεια...': Φιλόθεος Κόκκινος, *Λόγ. εἰς Ἁγ. Ἀνυσίαν*, σ. 72.

της ευσέβειας. Παρομοίως επαινείται η Θεσσαλονίκη από τον Φιλόθεο Κόκκινο και στον Βίον Άγ. Ισιδώρου.⁹²⁶ Επίσης η χριστιανική πίστη αποτελεί το σημαντικότερο εγκώμιο της Κωνσταντινούπολης στον Λόγον εις Αρχ. Γρηγόριον του ίδιου συγγραφέα. Σε μια ωραία μεταφορά έπειτα η Θεσσαλονίκη παρουσιάζεται ως γη. Δέχθηκε εξ αρχής από τους μαθητές του Λόγου και αποστόλους το σπόρο του λόγου του ευαγγελίου, καλλιεργήθηκε και καρποφόρησε.⁹²⁷ Αυτό φανερώνει ο χορός των ασκητών και μαρτύρων που διήνυσαν τον αγώνα κατά της αμαρτίας και την καθαγίασαν. Αυτοί, μετά την εκδημία τους, με μύρα και θαύματα (υπονοούνται κυρίως τα θαύματα του μυροβλήτη Αγίου Δημητρίου)⁹²⁸ δίδουν φιλότιμα σε όλους όσοι προσέρχονται με πίστη και κάνουν την πόλη τους πόλη του Θεού. Περί αυτής δοξασμένα έχουν λαληθεί παντού, κατά τον Δαυίδ. Εδώ ο συγγραφέας παρομοιάζει τη Θεσσαλονίκη με την Ιερουσαλήμ. Οι ασκητές και μάρτυρες καθιστούν επίσης την πόλη τους άλλον παράδεισο. Ανάλογη έκφραση χρησιμοποιεί και ο Γρηγόριος Παλαμάς στην Όμιλία εις Άγ. Δημήτριον.⁹²⁹ Αυτόν τον παράδεισο φύτεψαν τα θεία χέρια, άφησαν από εκεί ποταμούς θαυμάτων που λούζουν όλη τη γη. Αναδεικνύεται το σημαντικότερο χαρακτηριστικό κάθε πόλης, η ευσέβεια. Η έννοια κατά την Παλαιολόγια περίοδο αποσυνδέεται από τον Άγιο Δημήτριο, ενώ τονίζονται η αποστολικότητα της Εκκλησίας και οι πρώτοι άγιοι. Αυτή η διάσταση της ιστορίας της πόλης σχετίζεται με τον ιδρυτή της Απόστολο Παύλο. Εδώ παρατηρείται ομοιότητα με τον Ιωάννη Καμενιάτη.⁹³⁰ Η ευσέβεια αποκτά ευρύτερο από παλαιότερα νόημα. Η αρετή και η ευσέβεια συνδέονται σαφέστατα με την αποστολική δράση, διατυπωμένη, όπως και στον Καμενιάτη, με τους ίδιους όρους της Καινής Διαθήκης.⁹³¹ Μεταξύ των ασκητών και μαρτύρων που αναφέρθηκαν ήταν και η Αγία Ανυσία. Πατρίδα της ήταν αυτή η πόλη, η Θεσσαλονίκη που τώρα εγκωμιάζεται ως θαυμαστή και ονομαστή.

⁹²⁶ Φιλόθεος Κόκκινος, Λόγ. εις Άγ. Ανυσίαν, σ. 72.

⁹²⁷ Πβλ. Λκ η', 15.

⁹²⁸ Φιλόθεος Κόκκινος, Λόγ. εις Άγ. Ανυσίαν, σ. 72.

⁹²⁹ Καλτσογιάννη - Κοτζάμπαση - Παρασκευοπούλου, *Θεσσαλονίκη*, σ. 182.

⁹³⁰ Καλτσογιάννη - Κοτζάμπαση - Παρασκευοπούλου, *Θεσσαλονίκη*, σ. 181-182.

⁹³¹ Κωνσταντακοπούλου, *Βυζαντινή Θεσσαλονίκη*, σ. 157. Στην ευσέβεια αναφέρεται και ο Θεόδωρος Μετοχίτης, Έγκώμιον εις Άγ. Δημήτριον: Κωνσταντακοπούλου, *Βυζαντινή Θεσσαλονίκη*, σ. 158.

Βίος Ὁσ. Γερμανοῦ Μαρούλη: Θεσσαλονίκη – Ἄθως

Ἐγερμανὸν ἐκεῖνόν φημι ὃν ἤνεγκε μὲν ἡ περιφανὴς Μακεδόνων μητρόπολις, τὸ φίλον ὄντως ἐμοὶ καὶ ἡδιστον ἔδαφος, ἡ θαυμαστὴ καὶ μεγάλη Θεσσαλονίκη, Ἄθως δ' ἐκεῖθεν ὁ μέγας δεξάμενος, τὸ πῖον καὶ τετυρωμένον, εἶποι τις ἂν κἀνταῦθα δικαίως, ὄρος, τὸ ὄρος τοῦ Θεοῦ, ἐν ᾧ κατοικεῖν ὁ «τὰ πάντα πληρῶν» εὐδόκησε διὰ τὴν ἀρετὴν δηλονότι τῶν ἐνοικούντων, ἔθρεψε τε πνευματικῶς, εἶπερ τινὰ που τῶν πάντων, καὶ εἰς ἄνδρα προαγαγὼν τέλειον, «εἰς μέτρον ἡλικίας τοῦ πληρώματος τοῦ Χριστοῦ» μετὰ πολλοῦ γε πάνυ τοῦ περιόντος, πυρσὸν ἀνέδειξε περιφανῆ τε καὶ διαέριον σοφίας τε καὶ γνώσεως πάσης τοῖς ἐκ τοῦ κοσμικοῦ τούτου πελάγους καὶ τῶν ἐνταῦθα πνευμάτων τε καὶ τοῦ κλύδωνος εἰς τὸν σωτήριον ἐκεῖνον κατιοῦσι λιμένα. Ὅθεν δὴ καὶ μᾶλλον ἡμεῖς ὀφειλέται πεφήναμεν εἶπερ τινὲς τῶ μεγάλῳ τοῦ λόγου, οὐ διὰ τὸ τῆς πατρίδος ταυτόν φημι μόνον καὶ τὴν πρὸς τὸ γένος καὶ τοὺς οἰκειοτάτους ἐκείνῳ συνήθειαν καὶ μακρὰν ἐκ παιδὸς ἐταιρίαν - καὶ γὰρ καὶ μαθημάτων ἠψάμεθα τῶν αὐτῶν ἐκείνοις καὶ παιδείας τῆς ἔξω - ἀλλ' ὅτι καὶ τοὺς κοσμικοὺς μόλις που τότε καὶ ἡμεῖς ἐκφυγεῖν δυνηθέντας θορύβους καὶ τὸν ἱερὸν Ἄθω καὶ τὰς σεμνὰς τῶν μοναχῶν ἐκεῖνας πόλεις κατειληφότες, ἄλλοις τε πολλοῖς καὶ μεγάλοις ἐνετύχομεν τοῖς ἐκείνων πολίταις, ὧν «τὸ πολίτευμα», κατὰ Παῦλον δήπου τὸν μέγαν, «ἐν οὐρανοῖς ὑπάρχει», καὶ δὴ καὶ τῶ μεγάλῳ τούτῳ πατρί, τὰ πρῶτα τεταγμένῳ τῆς ἱεραῆς ἐκείνης δηλαδὴ βουλῆς καὶ τῆς πολΖιτείας, νόμους τε τοὺς παρ' ἐκείνοις τοῦ πνεύματος καὶ τὰ τῶν ἀρχαίων πολιτῶν καὶ πατέρων ἦθη καὶ πᾶσαν ἀπλῶς τὴν παρ' αὐτοῖς πνευματικὴν ἐπιστήμην τε καὶ φιλοσοφίαν ἄκρως μᾶλλον μὲν οὖν καὶ καθ' ὑπερβολὴν ἠσκημένῳ καὶ τῶ τῆς μετριότητος καὶ τῆς ταπεινοφροσύνης ὑπερφυῶς ἄκρῳ τῶν ἐκεῖ σχεδὸν ὑπερέχοντι πάντων. Πλὴν ἀλλὰ τὰ ἐκείνου, μᾶλλον δ' ὅσα περ καὶ μαθεῖν ἡμῖν ἐξεγένετο τῶν ἐκείνου, καὶ ὁ λόγος ἄνωθεν νῦν διεξιέτω καὶ τὰς φιλοκάλους τε καὶ φιλοθέους ἅμα ψυχὰς κατὰ δύναμιν ἐστιάτω.

Οὗτος τοιγαροῦν ὁ μέγας καὶ περιφανὴς ἐν πατράσι πατρίδος μὲν ἔφν τῆς μεγάλης ἐν πόλεσι καὶ περιφανοῦς, ὅπερ ἔφην, Θεσσαλονίκης ἦν εἴ τις καὶ λόγων καὶ σοφίας λέγοι μητέρα, ὅση τε τῶν καθ' ἡμᾶς καὶ ὅση τῶν ἔξω, καὶ σπουδαίων ἀνδρῶν ἅμα καὶ γυναικῶν καὶ τροφὸν τὴν αὐτὴν καὶ τεχνίτην, δικαίως ἐρεῖ δήπου καὶ τοῖς πράγμασι καταλλήλως.⁹³²

⁹³² Φιλόθεος Κόκκινος, Βίος Ὁσ. Γερμανοῦ Μαρούλη, 97, 1, 5 – 98, 2, 6.

Τον Όσιο Γερμανό γέννησε η Θεσσαλονίκη. Η πόλη εγκωμιάζεται ως περιόπτη μητρόπολη των Μακεδόνων, θαυμαστή και μεγάλη. Υπογραμμίζεται δηλαδή η μητροπολιτική της θέση.⁹³³ Για το συγγραφέα αποτελούσε εξάλλου φιλικό και πάρα πολύ ευχάριστο έδαφος. Ήταν και δική του πατρίδα. Σε αυτή επανέρχεται ο Φιλόθεος Κόκκινος στη δεύτερη παράγραφο επαναλαμβάνοντας τα επίθετα μεγάλη και περιφανής. Η πόλη επαινείται επίσης ως μητέρα των λόγων και της κοσμικής και χριστιανικής σοφίας,⁹³⁴ ως τροφός και τεχνίτης σπουδαίων ανδρών και γυναικών. Εδώ δηλαδή το εγκώμιο της πόλης πλέκεται από την πνευματική προσφορά της και από τους κατοίκους της. Και στον Βίον Αγ. Ισιδώρου του ίδιου συγγραφέα αρκεί για τη δόξα της Θεσσαλονίκης το ότι υπήρξε τροφός τέτοιων ανδρών, όπως περιγράφονται.

Τον Όσιο Γερμανό όμως δέχθηκε και έθρεψε πνευματικώς ο Άθως, ώστε να είναι τέλειος άνδρας και τον ανέδειξε πυρσό σοφίας και γνώσεως για όσους φθάνουν εκεί. Ο Άθως εγκωμιάζεται για το μέγεθός του, ως πλούσιο και στερεωμένο όρος του Θεού. Εκεί ευδόκησε να κατοικεί ο Θεός λόγω της αρετής των ενοίκων του. Μεταφορικά επαινείται ως λιμένας σωτηρίας. Ο συγγραφέας, εξηγώντας τους λόγους για τους οποίους όφειλε το λόγο στον όσιο, αναφέρει και τη δική του μετάβαση στον Άθω, ο οποίος εγκωμιάζεται ως ιερός και οι εκεί ευρισκόμενες πόλεις των μοναχών επαινούνται ως σεμνές. Ο όσιος προΐστατο της εκεί ιερής βουλής και της πολιτείας.

Λόγος εις Αρχ. Γρηγόριον: Κωνσταντινούπολη

‘Γρηγορίω τοιγαροῦν τῷ μεγάλῳ, πατέρες κατὰ τὸν μέγαν Ἰώβ, «εὐγενεῖς μὲν τῶν ἀφ’ ἡλίου ἀνατολῶν», τὴν δὲ μεγίστην ταυτηνὴ καὶ βασιλεύουσαν, τὴν τοῦ θαυμαστοῦ Κωνσταντίνου φημὶ πόλιν, σχόντες εἰς μετοικίαν, ἐνταῦθα καὶ παίδων πατέρες ἀρρένων τε καὶ θηλειῶν ὁμοῦ χρηματίζουσιν, ὧν ὁ θαυμαστὸς Γρηγόριος πρῶτος κατὰ γένεσιν εἰσιῶν τὸν βίον, πρῶτος οὐκ ἐν τοῖς κατὰ κόσμον καὶ λόγοις καὶ πράγμασι μόνον, ἀλλὰ καὶ τοῖς ὑψηλοῖς πολλῶ πλέον καὶ ὑπὲρ κόσμον ἐφάνη, ὡς ἐνί τινι μηδενὶ καὶ ὅπως οὖν τῶν πρεσβείων ἐκστῆναι. Πατρίδος μὲν οὖν εἵνεκα καὶ τοῦ κατ’ αὐτὴν ἐσχηκότος, περιττόν μοι δοκῶ πως τὸ λόγοις νῦν θέλειν ἐπεξιέναι· ἀρκεῖ καὶ γὰρ αὐτὸ τοῦτο, τὸ βασιλεύουσαν

⁹³³ Καλτσογιάννη - Κοτζάμπαση - Παρασκευοπούλου, *Θεσσαλονίκη*, σ. 184.

⁹³⁴ Έτσι εγκωμιάζεται η Θεσσαλονίκη στο έργο του Φιλοθέου Κοκκίνου Λόγος εις Αρχ. Γρηγόριον.

ἀπασῶν φημι παρὰ πάντων αὐτὴν ἄνωθεν καὶ προσειρηῆσθαι καὶ εἶναι καὶ πάσας ὑφ' ἑαυτὴν ἔχειν καὶ ὁμοῦ τῶν ἀπασῶν ἐν ἅσασιν ὑπερέχειν, καὶ μεγέθει καὶ κάλλει καὶ θέσει καὶ κράσει στοιχείων καὶ ἀέρων ἐπιτηδειότητι καὶ ξηρᾷ καὶ θαλάσση καὶ τὸ πανταχόθεν ἐκ γῆς τε καὶ θαλάττης ὑφ' Ἑλλήνων τε καὶ βαρβάρων καὶ παντὸς ὁμοῦ γένους δωροφορεῖσθαι. Τὸ δὲ κράτιστον καὶ ὑπερκείμενον τούτων, τὸ καὶ λόγων καὶ σοφίας ἄνωθεν χρηματίζειν ταύτην μητέρα καὶ οἰκητήριον Ἑλλήνων ἄντικρυς πεφηνέαι, τὴν πάλαι θρυλουμένην Στοᾶν καὶ τοὺς Περιπάτους καὶ τὰς Ἀκαδημίας, εἰς ἑαυτὴν ὁμοῦ πάντα συναγαγοῦσαν μετὰ τῆς εὐσεβείας· καὶ τὴν μὲν ἀθεΐαν καὶ τοὺς μύθους καὶ τοὺς μακροὺς λήρους μετὰ τοῦ ψεύδους καὶ τῶν παραλογισμῶν, καὶ τῆς συχνῆς ἀδολεσχίας καὶ τῆς ἀπάτης «ἐς τὸ ἐκείνων Κυνόσαργες» ἀπορρίψασαν, τῇ δ' ἀληθείᾳ, καὶ τῇ τοῦ ἐνὸς τρισυμποστάτου καὶ παντοδυνάμου καὶ παντοκράτορος Θεοῦ πίστει, τῷ τε Σταυρῷ καὶ τῇ τοῦ Εὐαγγελίου ἀπλότητι κατακοσμήσασαν τὴν σοφίαν ἐκείνην καὶ δούλην εὐγνώμονα καὶ ὑπηρετὴν ἀναδείξασαν τῆς ἀληθινῆς καὶ πρώτης σοφίας.

Τὴν γοῦν οὕτω διὰ πάντων θαυμαζομένην Γρηγόριος ὁ θαυμαστὸς εὐμοιρήσας πατρίδα, ...'.⁹³⁵

Ο συγγραφέας κάνει πρώτα λόγο για τη μετοίκηση των πατέρων του Αγίου Γρηγορίου στην Κωνσταντινούπολη, που αναφέρεται με το όνομα του ιδρυτή της και χαρακτηρίζεται μεγάλη σε υπερθετικό βαθμό και βασιλεύουσα. Εκεί γεννήθηκε ο άγιος, πρωτότοκος μεταξύ των αδελφών του. Θεωρείται περιττό να εξεταστούν με ακρίβεια τα σχετικά με την πατρίδα. Ωστόσο απαριθμούνται σύντομα τα σημαντικά στοιχεία.⁹³⁶ Αρκεί το ότι αυτή εξ αρχής καλείται από όλους και είναι βασιλεύουσα όλων (επαναλαμβάνεται ο χαρακτηρισμός) και έχει όλες τις πόλεις υπό την εξουσία της και υπερέχει όλων ως προς όλα. Εγκωμιάζεται το μέγεθος, το κάλλος, η τοποθεσία, ο συνδυασμός των στοιχείων, η καταλληλότητα των ανέμων, η ξηρά, η θάλασσα, η προσφορά αγαθών από παντού και από την ξηρά και από τη θάλασσα και από τους Έλληνες και από τους βαρβάρους και όλα μαζί τα γένη. Η Κωνσταντινούπολη επομένως διαθέτει ιδανικό κλίμα, συνδυάζει στεριά και θάλασσα, ενώ, λόγω της θέσης και της σπουδαιότητάς της είναι αποδέκτης αγαθών από όλα τα υπόλοιπα μέρη. Όμως το καλύτερο και ανώτερο στοιχείο υπεροχής της

⁹³⁵ Φιλόθεος Κόκκινος, Λόγ. εις Ἀρχ. Γρηγόριον, 429, 3, 1 - 430, 4, 2.

⁹³⁶ Fenster, *Laudes*, σ. 220.

είναι ότι εξ αρχής είναι μητέρα των λόγων και της σοφίας,⁹³⁷ κατοικία των Ελλήνων, ενώνοντας τη Στοά, τους Περιπάτους και τις Ακαδημίες, όλες τις αρχαίες φιλοσοφικές σχολές,⁹³⁸ με τη χριστιανική πίστη.⁹³⁹ Σε αυτό δίδεται έμφαση.⁹⁴⁰ Εδώ υπονοείται σύγκριση της Κωνσταντινούπολης με την Αθήνα και συμπεραίνεται η νίκη της πρώτης. Η Κωνσταντινούπολη απέρριψε την αθεΐα, τους μύθους, τις ματαιολογίες, τα ψεύδη και τους παραλογισμούς. Εφοδίασε τη σοφία εκείνη με την αλήθεια, την πίστη του Θεού, το Σταυρό και την απλότητα του Ευαγγελίου. Έτσι η ελληνική, κοσμική σοφία ανεδείχθη δούλη και υπηρέτης της αληθινής και πρώτης, δηλαδή της χριστιανικής σοφίας. Η Κωνσταντινούπολη εγκωμιάζεται συνεπώς περισσότερο για τα πνευματικά χαρακτηριστικά της, το συνδυασμό σοφίας και ευσέβειας, παρά για τα εξωτερικά. Η σύνδεση της αρχαίας γνώσης με τη χριστιανική πίστη είναι σημαντικό στοιχείο και στα εγκώμια της Νίκαιας. Στο έργο *Νικαεύς* του Θεοδώρου Μετοχίτη η *‘καθ’ ἡμᾶς φιλοσοφία’* αντικαθιστά την αρχαία παιδεία και κοσμική φιλοσοφία.⁹⁴¹ Στο *Ἐγκώμιον εἰς τὴν Μεγαλόπολιν Νίκαιαν* του Θεοδώρου Λάσκαρη τονίζεται ότι η Αθήνα παρέμεινε ειδωλολατρική κι έτσι νικήθηκε από τη Νίκαια που συνδύασε την αρχαία παιδεία με τη χριστιανική σοφία. Αυτό ήταν το κατόρθωμα της βυζαντινής Νίκαιας.⁹⁴² Κλείνοντας το εγκώμιο της πατρίδας του αγίου, ο Φιλόθεος Κόκκινος λέει ότι η Κωνσταντινούπολη θαυμάζεται κατά τον τρόπο που έχει περιγράψει με όλα. Αυτή την πατρίδα αξιώθηκε ο Άγιος Γρηγόριος.

Ἐγκώμιον εἰς Ἁγ. Δημήτριον: Θεσσαλονίκη

‘Δημήτριος, ὁ περιφανὴς τῶν μαρτύρων Χριστοῦ κόσμος, ὁ τῆς ἐκκλησίας ἀρραγὴς καὶ στύλος καὶ πρόβολος, τὸ μέγα τῶν ἀπὸ Χριστοῦ καλουμένων πανταχοῦ γῆς καὶ φαιδρὸν καὶ ἡδιστον περιλάλημα, ὃν ἡ Φιλίππου Θεσσαλονίκη προενεγκοῦσα, τὸ μὲν ἀπὸ Φιλίππου καλεῖσθαι σπουδαίως εὖ μάλα παρήκε διὰ τοῦτον τὸν μέγαν, καίτοι γε τοῦ Μακεδόνοσ ἐφ’ οὗτω τοι μέγα δόξης ἀρθέντος καὶ οὗτω καὶ χρήμασι καὶ λόγοις καὶ πολέμοις καὶ

⁹³⁷ Έτσι εγκωμιάζεται η Θεσσαλονίκη στο έργο του Φιλοθέου Κοκκίνου Βίος Ὁσ. Γερμανοῦ Μαρούλη.

⁹³⁸ Fenster, *Laudes*, σ. 220.

⁹³⁹ Η χριστιανική πίστη αποτελεί επίσης το σημαντικότερο εγκώμιο της Θεσσαλονίκης στο έργο του Φιλοθέου Κοκκίνου Λόγος εἰς Ἁγ. Ἀνυσίαν.

⁹⁴⁰ Fenster, *Laudes*, σ. 220.

⁹⁴¹ Saradi, *Monuments*, σ. 187.

⁹⁴² Σαράντη, *Ἐκφρασις Τραπεζούντας*, σ. 46.

στρατηγίαις καὶ τροπαίοις συχνοῖς οὐ τοὺς ὁμόρους Θετταλοὺς μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰς μακρὰν οὐσας τῶν πόλεων ἐλόντος τε καὶ δουλωσαμένου καὶ τὴν βασιλείαν καὶ τὸ κράτος ἑαυτῷ τε καὶ τοῖς ὁμοφύλοις ἐπηξηκότος, ὡς καὶ τὸν παῖδα τὸν Ἀλέξανδρον τοῖς φίλοις ὡς φασὶν ὑποψιθυρίζοντα λάθρα, τὸν Φίλιππον ὡς πέρα τοῦ μετρίου φιλότιμον διασύρειν· μηδὲ γὰρ αὐτὸν φησὶν ἔξειν μετὰ τὴν τοῦ πατρὸς τελευτὴν τὴν βασιλείαν διαδεξόμενον, ὅπη τὴν ἀνδρίαν καὶ τῆς ψυχῆς ἐνδείξεται τὸ φιλότιμον, ἤδη σχεδὸν ἐκείνῳ πάντων ἐαλωκότων. Ἀλλὰ καὶ Φίλιππον, ὅπερ ἔφην, καὶ Ἀλέξανδρον τὸν ἐκείνου καὶ τὰς θρυλλουμένας τῶν Μακεδόνων εὐτυχίας καὶ στρατηγίας καὶ πάνθ' ὁμοῦ τὰ ἐκείνων παρ' οὐδὲν ἢ τοῦ μεγάλου μεγάλη πατρὶς αὐτῆ θεμένη - «Τι γὰρ περὶ τῶν ζώντων τοὺς νεκροὺς ἐρωτήσομεν», ὁ θαυμαστός φησὶν Ἡσαΐας, πῶς δὲ καὶ τὴν εὐσεβῆ τε καὶ κοσμίαν κοσμήσουσιν οἱ τῆς εἰδωλικῆς ἀταξίας πλήρεις καὶ μέθης; «Μηδὲ γὰρ ἔλεον ἁμαρτωλοῦ λιπανάτω τὴν κεφαλὴν μου», Δαβὶδ φησὶν ὁ βασιλεὺς καὶ προφήτης - , τὸν ἡμεδαπὸν τουτονὶ βλαστὸν καὶ ἐγχώριον, οἰκιστὴν τε καὶ πολιοῦχον καὶ σωτῆρα καὶ πρόμαχον ἰσχυρὸν ἀντ' ἐκείνων ὁμοῦ προβάλλεται πάντων, τὸ προσφυὲς καὶ γνήσιον ταύτῃ γέννημά τε καὶ θρέμμα, τὸν θαυμαστόν φημι τῷ ὄντι καὶ μέγαν Δημήτριον.

Εἰ γοῦν καὶ μέγα τί φασὶ καὶ καινὸν καὶ οὐ πόρρω τῶν ἀμηχάνων τὸ τὰς ἴσας ἂν ἀπονέμειν ἀμοιβὰς τοῖς γεγεννηκόσι δεδυνῆσθαι τοὺς παῖδας, ἀλλ' οὗτος οὕτω λαμπρὰς τινας καὶ ὑπερφυεῖς ἀντέδωκε τὰς ἀμοιβὰς τῇ γεγεννηκυῖα καὶ οὕτω γε θαυμαστῶς καὶ καθ' ὑπερβολὴν παρήλασε τὰ ἐκείνης, οὐ τὸ καλῶς καὶ εἶναι καὶ ζῆν μόνον «διὰ λουτροῦ παλιγγενεσίας καὶ ἀνακαινώσεως πνεύματος» ἀντὶ τοῦ ἀπλῶς εἶναι καὶ ζῆν μετὰ τοὺς πρώτους, δηλαδὴ τοῦ Εὐαγγελίου κήρυκας καὶ ὑπηρέτας τοῦ λόγου, πρῶτος δεδωκὼς τῇ ταῦτα δωρησαμένῃ, οὐδὲ λόγῳ Θεοῦ μόνον, ὃν δὴ καὶ «ἄρτον ἀγγέλων» φασὶν, ἐκθρέψας καὶ εἰς μέτρον πνευματικῆς ἡλικίας προαγωγῶν τὴν σωματικῶς αὐτῷ ταυτὶ δεδωκυῖαν, ἀλλὰ καὶ πεσῶν εὐκλεῶς ἐν αὐτοῖς τούτοις καὶ τὴν ψυχὴν ὑπὲρ τῆς πατρίδος καὶ τοῦ κατ' αὐτὴν εὐδοκίμου θείας ἐν τῷ τοῦ καιροῦ παραστάντι γενναίως. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν θαυμαστὴν ἐκείνην σφαγὴν καὶ τὸν ἱερὸν ὄντως θάνατον, οὐδὲν ἦττον, εἰ μὴ καὶ μᾶλλον παρῶν τε καὶ συνῶν ὑπερφυῶς τῇ φιλῆ πατρίδι καὶ πολέμων καὶ βαρβάρων καὶ μάχης καὶ δόλου καὶ πάσης ἐπιβουλῆς τε καὶ καταδρομῆς τῆς ἐκεῖθεν καὶ προσέτι καὶ λιμοῦ καὶ φθορᾶς καὶ νόσων καὶ παθῶν ποικίλων τε καιμεγίστων ἐργαζόμενος ταύτην ἐξάντη. Τοῖς μὲν γὰρ σωματικῶς ὑπὲρ τῆς σφετέρας πατρίδος καὶ τῶν ὁμοφύλων ἴσταμένοις τε καὶ

προπολεμοῦσι μέχρι τῆς ἐνταῦθα ζωῆς οἱ ἀγῶνες καὶ θάνατος αὐτοῖς τὴν φιλοτιμίαν κατὰ φύσιν ὀρίζει, τὴν μνήμην αὐτῶν καὶ τὰς πράξεις ὡς ἐπὶ πολὺ συναποκρύπτοντος τοῖς ὀστέοις τοῦ τάφου καὶ «λήθης βυθοῖς» ὡσανεὶ καταχωννύντος ταῦτα τοῦ χρόνου, ὁ δὲ μετὰ τὸν ὑπὲρ Χριστοῦ θάνατον, ὃν ὑπὲρ τῆς ἐν Χριστῷ τῆς πατρίδος ζωῆς τε καὶ σωτηρίας πνευματικῶς προϊστάμενος, ἤπερ ἔφην, ἀνέτλη, τὸν ὑπὲρ αὐτῆς ἀνεδέξατο πόλεμον μᾶλλον καὶ τοὺς ἀγῶνας, οὐ τὸν πρὸς τοὺς ὀρωμένους τούτους ἐχθροὺς αἰσθητὸν καὶ φαινόμενον ὑπελθὼν μόνον πόλεμον καὶ τὴν μάχην, «Οὐδὲ πρὸς αἷμα καὶ σάρκα τὴν πάλην» ἀράμενος μόνον, ἣ φησιν ὁ σοφὸς καὶ στρατηγὸς καὶ διδάσκαλος Παῦλος, «ἀλλὰ καὶ πρὸς τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς ἐξουσίας, πρὸς τοὺς κοσμοκράτορας τοῦ σκότους τοῦ αἰῶνος τούτου», τὸν νοητὸν φημι καὶ ἀόρατον πόλεμον καὶ τὴν μάχην, μὴ νυκτί, μὴ ὑπνῷ, μὴ τροφῇ, μὴ τῶν ἀναγκαίων ἐνὶ μηδενὶ μηδ' ὀπωστιοῦν διακοπτομένην. Ἐντεῦθεν ἔμοι γε καὶ θαυμάζειν ἔπεισι μάλιστα τουτοῖ τὸν γεννάδα κὰκ τούτων τῶν ἀφορμῶν τε καὶ τῶν ἀρχῶν πρὸς τοὺς ἀγῶνας ὀρμᾶν καὶ καταβαίνειν τῶν ὑπὲρ αὐτοῦ λόγων τε καὶ τῶν ἐγκωμίων, μᾶλλον δὲ καὶ ἀρχὴν καὶ μέσην καὶ τέλος καὶ μέσα καὶ πρῶτα καὶ τελευταῖα τίθεσθαι ταῦτα κατὰ πάντων ἀνηρημένα τὸ κράτος καὶ τῶν προσόντων ἀγαθῶν ἐκείνῳ πάντων τῶν τε θείων ὁμοῦ καὶ τῶν ἀνθρωπίνων ὑπερέχοντα πολλῶ τινι καθ' ὑπερβολὴν τῷ μέσῳ, δι' ἃ καὶ τοῦ μακαρίου καὶ ὑπερφουοῦς διὰ Χριστὸν ἡξίωται τέλους. Τί γάρ μοι, πρὸς τὸν νῦν εὐφημούμενον καὶ τοὺς λόγους τουτουσὶ τοὺς ὑπὲρ ἐκείνου, μέγεθος πατρίδος καὶ θέσις καὶ σχῆμα καὶ πλοῦτος καὶ ἦθος καὶ φρόνημα καὶ τάξις καὶ εὐνομία, ποταμῶν τε χάριτες καὶ θαλάττης ἡρέμα περικλυζούσης, ὀρῶν τε καὶ πεδίων κάλλος καὶ γῆς εὐφορία καὶ χωρῶν εὐθηνία τῶν πέριξ, ὧν ἐκεῖνος ὥφθη μᾶλλον, ἤπερ ἔφην, καὶ δόξα καὶ κόσμος;'⁹⁴³

Τὸν Ἅγιο Δημήτριον γέννησε ἡ Θεσσαλονίκη. Ἐξαιτίας τοῦ ἡ πόλις ἐπαυσε νὰ ὀνομάζεται ἀπὸ τὸν Φίλιππο. Ὁ συγγραφέας ἀναφέρεται στὴ δόξα τοῦ Φιλίππου ποὺ κυριέυσε καὶ ὑποδούλωσε τοὺς Θεσσαλοὺς ἀλλὰ καὶ τὶς μακρινές πόλεις καὶ ἐπαύξησε τὸ κράτος καὶ τὴ βασιλεία. Ὅμως ἡ Θεσσαλονίκη θεώρησε μηδαμινὰ τα σχετικά με τὸν Φίλιππο, τὸν Ἀλέξανδρο, τὴν εὐτυχία καὶ στρατηγία τῶν Μακεδόνων. Δὲν μποροῦν νὰ κοσμήσουν τὴν εὐσεβὴ καὶ κόσμια πόλις οἱ εἰδωλολάτρες. Προβάλλει τὸν Ἅγιο Δημήτριον, ποὺ εἶναι οἰκιστὴς, πολιοῦχος, σωτῆρας, πρόμαχος,

⁹⁴³ Φιλόθεος Κόκκινος, Ἐγκ. εἰς Ἅγ. Δημήτριον, 33, 1, 2 - 35, 2, 46.

γέννημα και θρέμμα της. Το πρώτο στοιχείο είναι σπάνιο. Εδώ ο συγγραφέας δανείζεται το στοιχείο του αρχαίου εγκωμίου της πόλης από τον οικιστή της.⁹⁴⁴ Ο Φιλόθεος Κόκκινος, όπως και ο Γρηγοράς στο Έγκώμιον εις Άγ. Δημήτριον, ανατρέχει εδώ στο ένδοξο παρελθόν, προβάλλοντας την αρχαιότητα ως μια από τις σημαντικότερες ιδιότητες. Και αυτό είναι στοιχείο του Μενάνδρου. Ο συγγραφέας αναφέρεται και στους ένδοξους άνδρες που ανέδειξε η Θεσσαλονίκη κατά το παρελθόν.⁹⁴⁵

Στην επόμενη παράγραφο αναλύεται η ανταπόδοση του αγίου στην πατρίδα του. Της έδωσε το να υπάρχει και να ζει καλά, την εξέθρεψε με το λόγο του Θεού και την ανέθρεψε, αλλά κι έδωσε την ψυχή του υπέρ της πατρίδας. Μετά θάνατον παρίσταται και είναι μαζί με την αγαπημένη του πατρίδα και την απαλλάσσει από πολλά. Ανέλαβε τον υπέρ αυτής πόλεμο και τους αγώνες. Στη συνέχεια εγκωμιάζονται τα στοιχεία της πατρίδας: το μέγεθος, η τοποθεσία, το σχήμα, ο πλούτος, το ήθος, το φρόνημα, η τάξη, η ευνομία, οι χάρες των ποταμών και της θάλασσας που την περιβρέχει, το κάλλος των βουνών και των πεδιάδων, η ευφορία της γης, η ευδαιμονία των περιχώρων. Ωστόσο ο Άγιος Δημήτριος φάνηκε, κατά τον συγγραφέα, δόξα και στολίδι περισσότερο από όλα αυτά.

Βίος Άγ. Ίσιδώρου: Θεσσαλονίκη

Ίσιδώρω τοιγαροῦν τῷ μεγάλῳ πατρὶς μὲν ἢ πάλαι τε καὶ νῦν περιφανῆς ἐν πόλεσι τῶντι Θεσσαλονίκη, ἣ πλείστας τε καὶ λαμπρὰς πολλαχόθεν κεκτημένη τὰς ἀφορμὰς τῶν ἐπαίνων ἐν τούτῳ καὶ μόνον ἀντὶ πάντων ἀρκέσει πρὸς δόξαν, τὸ τοιούτων ἀνδρῶν αὐτὴν καὶ μητέρα καὶ τροφὸν πεφηγῆναι καὶ κοσμεῖν μὲν ἑαυτὴν ἐντεῦθεν, τῶν ἑαυτῆς γεωργίῳν τε καὶ καρπῶν, ἣ φησὶν ὁ θεῖος ἀπόστολος, μετέχουσαν πρώτην, σεμνύνειν δ' ἐκ περιουσίας καὶ τὰς τῶν πόλεων πλείστας τε καὶ μεγίστας νῦν μὲν μοναστῶν καὶ φροντιστηρίῳν τῶν μεγίστων μελεδωνοῦς τινὰς καὶ κορυφαίους προβαλλομένην, νῦν δὲ ταξιάρχας καὶ στρατηγούς καὶ πόλεων ἡγεμόνας, δικαστὰς τε τῶν κοινῶν καὶ λόγων καὶ σοφίας παντοδαπῆς καὶ Μουσῶν τροφίμους, ὡς μηδὲ τῆς συγκλήτου βουλῆς καὶ τῶν περὶ τὸν βασιλέα τὴν καλὴν ἐκείνην φατρίαν ἀφεστηκέναι· τὸ κράτιστον μὲν οὖν ἐκείνων μέρος

⁹⁴⁴ Βλ. Μένανδρος.

⁹⁴⁵ Καλτσογιάννη - Κοτζάμπαση - Παρασκευοπούλου, *Θεσσαλονίκη*, σ. 182. Αναδρομή κάνει και ο Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγος, *Συμβουλευτικός πρὸς τοὺς Θεσσαλονικεῖς*: Καλτσογιάννη - Κοτζάμπαση - Παρασκευοπούλου, *Θεσσαλονίκη*, σ. 183.

πεφυκέναι καὶ τούτους, τὸ δὲ μέγιστόν τε καὶ ὑψηλότατον ἱερέας θεοῦ καὶ ψυχῶν οἰκονόμους καὶ κήρυκας τοῦ εὐαγγελίου τοῦ Χριστοῦ ταῖς πόλεσι συνεχῶς χορηγοῦσαν καὶ τῶντι μητρόπολιν καὶ παιδαγωγὸν θαυμαστὴν τὰ ἐς Χριστὸν καὶ τοὺς ἐκείνου νόμους μετὰ πολλῆς τιμῆς ἀξιώσεως ἐντεῦθεν γιγνομένην ταῖς ἄλλαις, ὡσπερ δηλαδὴ καὶ τοῦτον τὸν μέγαν οὐχ ἑνὸς τιμῆς μέρους οὐδὲ μιᾶς ἢ καὶ δευτέρας, ἀλλὰ διὰ μιᾶς ταυτησί, τῆς τῶν πόλεων ἀπασῶν γε προκαθημένης, τῆς οἰκουμένης ἀναδείξασα πάσης ποιμένα τε καὶ διδάσκαλον.⁹⁴⁶

Πατρίδα του Αγίου Ισιδώρου ήταν η Θεσσαλονίκη. Η πόλη εγκωμιάζεται ως περίοπτη μεταξύ των πόλεων από παλιά αλλά και στην εποχή του συγγραφέα. Επισημαίνεται δηλαδή η διαχρονική λάμψη της.⁹⁴⁷ Έχει αποκτήσει πάρα πολλές και λαμπρές αφορμές επαίνων για πολλούς λόγους. Όμως ο συγγραφέας αναδεικνύει το σημαντικότερο, κατ' αυτόν, χαρακτηριστικό.⁹⁴⁸ Έτσι ένα μόνο αντί για όλα θα αρκέσει για τη δόξα της. Υπήρξε δηλαδή μητέρα και τροφός τέτοιων ανδρῶν και κοσμεῖται από το ότι μετέχει πρώτη των καλλιεργειῶν και των καρπῶν της, κατά τον απόστολο⁹⁴⁹ και μεγαλύνει με την αφθονία ὅσων ἔχει τις περισσότερες και μεγαλύτερες πόλεις. Και στον Βίον Ὁσ. Γερμανοῦ Μαρούλη από τον Φιλόθεο Κόκκινο η Θεσσαλονίκη εγκωμιάζεται ως τροφός σπουδαίων ανδρῶν και γυναικῶν. Ἄλλοτε προβάλλει επιμελητές και κορυφαίους των μοναχῶν και των μεγαλύτερων μοναστηριῶν, ἄλλοτε ταξίαρχους, στρατηγούς και ηγεμόνες πόλεων, δικαστές των κοινῶν και μαθητές των λόγων και της κάθε εἴδους σοφίας και των Μουσῶν. Η καλή εκείνη ομάδα αποτελεί το καλύτερο μέρος της συγκλήτου βουλῆς και των περί τον βασιλέα. Τα τέκνα της Θεσσαλονίκης αναδεικνύονται δηλαδή στον πνευματικό, πολιτικό και στρατιωτικό τομέα. Το εγκώμιο της Θεσσαλονίκης στηρίζεται συνεπῶς ἐδῶ στους περιφανείς πολίτες της. Γίνεται σύγκριση και με την Κωνσταντινούπολη. Το μεγαλύτερο ὅμως και υψηλότερο εἶναι ὅτι η Θεσσαλονίκη συνεχῶς χορηγεί στις πόλεις ιερῆς του θεοῦ, οἰκονόμους των ψυχῶν και κήρυκες του εὐαγγελίου του Χριστοῦ. Έτσι γίνεται για αυτές με πολλές ἀξιώσεις μητρόπολη και θαυμαστὴ παιδαγωγός σχετικά με τον Χριστό και τους νόμους του. Το

⁹⁴⁶ Φιλόθεος Κόκκινος, Βίος Ἁγ. Ἰσιδώρου, 94, 2, 1 – 95, 21.

⁹⁴⁷ Καλτσογιάννη - Κοτζάμπαση - Παρασκευοπούλου, Θεσσαλονίκη, σ. 186.

⁹⁴⁸ Καλτσογιάννη - Κοτζάμπαση - Παρασκευοπούλου, Θεσσαλονίκη, σ. 186-187.

⁹⁴⁹ Β Τιμ, β', 6: 'τὸν κοπιῶντα γεωργὸν δεῖ πρῶτον τῶν καρπῶν μεταλαμβάνειν.'

σημαντικότερο εγκώμιο της Θεσσαλονίκης αποτελεί η χριστιανική διδασκαλία. Κατ' αυτό τον τρόπο ο Άγιος Ισιδώρος αναδείχθη ποιμένας και διδάσκαλος όλης της οικουμένης, δια της Θεσσαλονίκης, την οποία ο συγγραφέας εγκωμιάζει ως προεδρεύουσα όλων των πόλεων.⁹⁵⁰

Υπόμνημα εις Όσ. Νικόδημον Νέον: Βέρροια

“Ηνεγκεν ή κατά Θετταλίαν πόλις Βέρροια, ήτις άρα κατά φύσιν και θέσιν και άλλοις πολλοίς προτερήμασιν εὔ ἔχουσα, ἐπ’ οὔδενι τούτων ὁμως, ὡς ἐπὶ τῷ οἰκείῳ τῷδε καρπῷ, τῷ θαυμαστῷ φημί Νικοδήμῳ, ἐγκαλλωπίζεται.”⁹⁵¹

Η πατρίδα του Οσίου Νικοδήμου του Νέου, η Βέρροια, είναι πόλη της Θεσσαλίας. Εγκωμιάζεται για την καλή φύση της, την τοποθεσία και πολλά άλλα προτερήματα. Όμως από τίποτε δεν εξωραΐζεται τόσο όσο από τον όσιο. Αυτός αποτελεί το καύχημά της. Πρόκειται για ένα σύντομο εγκώμιο της πόλης που στηρίζεται κυρίως στο τέκνο της, τον όσιο στον οποίο είναι αφιερωμένο το έργο.

Στον Λόγον εις Όσ. Όνούφριον ο συγγραφέας δεν είναι σε θέση να μιλήσει με βεβαιότητα για την επίγεια, κατά κόσμον πατρίδα του οσίου. Η ιστορία, οι λόγοι, η φήμη και ο χρόνος δεν παρέδωσαν κάτι σχετικό. Ως πατρίδα ιστορείται η πνευματική συνοικία και πόλη των μοναχών. Δεν παραδόθηκε με το λόγο η πόλη του μάλλον όχι από άγνοια. Αυτά τα σαρκικά και ταπεινά δεν κρίθηκαν αναγκαία και άξια εκείνου.

“Όνουφρίου τοιγαροῦν τοῦ μεγάλου, τήν μὲν ἐπίγειον και κατά κόσμον πατρίδα, και δὴ και τούς κατά σάρκα πατέρας, ἀσφαλῶς λέγειν οὐκ ἔχω· οὔδὲ γάρ οὔδ’ ἱστορία και λόγοι, φήμη τε και χρόνος ὁ πάντα φέρων τοιοῦτόν τι και πρὸς ἡμᾶς περὶ τούτου παρέπεμψαν, πατρίδα γε μὴν ἐκ συμφώνου και πατέρας ἐκείνου και γένος πάντες ἱστοροῦσιν ἄχρι τοῦ δεῦρο, τήν πνευματικὴν ἐκείνην τῶν μοναχῶν συνοικίαν και πόλιν και τὸ χρυσοῦν ὡς ἀληθῶς, μάλλον δὲ και χρυσοῦ πολλῷ τιμιώτερον, τῶν καθαρῶς ἀνακειμένων τῷ Θεῷ γένος και τὸ τοῖς θείοις ἤθεσι και παιδεύμασι καλῶς τε και θεοφιλῶς ἐξ ἄρα πρώτης ἡλικίας ἐκείνον τραφῆναι. Οὐ μάλλον οἶμαι δι’ ἄγνοιαν τήν ἐκείνου πόλιν και τούς γεννήτορας καταλελοιπότες τῷ λόγῳ ἢ τὸ μηδαμῶς

⁹⁵⁰ Πρβλ. Θεοδωρήτου Κύρου, Ἐπιστολή 113, PG, 83, 1313A: ‘...ή γάρ αὐτὴ πασῶν μεγίστη ... και τῆς οἰκουμένης προκαθημένη’: Φιλόθεος Κόκκινος, Βίος Ἁγ. Ἰσιδώρου, σ. 95.

⁹⁵¹ Φιλόθεος Κόκκινος, Ὑπόμνημα εις Όσ. Νικόδημον Νέον, 83, 2, 1-4.

ἀναγκαῖα μὴδ' ἄξια τὰ σαρκικὰ καὶ χαμαιζήλα ταῦτα κρῖναι τοῦ ἀσάρκου σχεδὸν καὶ ἀναίμου ἐκείνου καὶ καθ' ὑπερβολὴν ὑψηλοῦ τε καὶ οὐρανίου· οὐ τὸν νοῦν φημί καὶ τὴν ψυχὴν μόνον, ἀλλὰ καὶ αὐτὸ δηλαδὴ τὸ σῶμα, καθὰ δὴ καὶ προῖων ὁ λόγος δηλώσει.⁹⁵²

Βίος Ἁγ. Σάβα Νέου: Θεσσαλονίκη

Ἐγένους μὲν οὖν καὶ πατρίδος καὶ ἡστινος ἀγωγῆς τε καὶ πολιτείας ὁ μέγας τὸ ἀπαρχῆς ἔφν, οὐκ ἀναγκαῖον ἐπὶ τοῦ παρόντος ἐμοὶ τέως ἐδόκει λέγειν, οὐχ ὅτι μὴ καὶ τούτων ἐνδόξως τε καὶ λαμπρῶς εἶχε καὶ πολλῶ τινι τῶ μέσῳ τῶν πολλῶν ὑπερεῖχε· (Τίς γὰρ οὐκ οἶδε τὴν Φιλίππου Θεσσαλονίκη, ὅπως μὲν ἔχει μεγέθους καὶ πολιτείας, ὅπως δὲ λόγοις καὶ σοφίᾳ καὶ τῶ δια πάντων δοκίμῳ τὰς κατ' αὐτὴν ὑπερέχει πάσας, ὡς μὴ μόνον Θετταλῶν τε καὶ Μακεδόνων καὶ ὧν δηλαδὴ προκαθῆσθαι λέγεται πόλεων, ἀλλὰ καὶ τῶν μεγίστων αὐτῶν καὶ ὧν πάλαι πολὺς παρὰ πᾶσι λόγος καὶ τούτων ἐν ἅπασι τοῖς καλοῖς ὑπερκεῖσθαι μετὰ πολλοῦ γε τοῦ περιόντος; Τίς δὲ ταῦτ' εἰδὼς μὴ κάκεινο σύνοιδε τούτοις, ὅτι καὶ τῶν εὐπατριδῶν καὶ τῆς ἐπισημοῦ μερίδος διὰ γένους λαμπρότητα καὶ ἀρετῆς περιουσίας ἦσαν οἱ τούτου πατέρες;), ἀλλ' ἵνα μὴ δόξαιμὲν τισιν ὥσπερ φιλοτιμεῖσθαι κάκεινα παράγειν εἰς μέσον ἐπίτηδες, ὧν ἐκεῖνος ἐκ πολλοῦ τοῦ περιόντος ὡς ὀλίγοι τῶν πάντων ὑπεριδεῖν ἐξ ἀρχῆς ἐδοκίμασεν, ὡς μὴδὲ τὴν ἀρχὴν ἐπεστράφθαι. Ἐπεὶ δὲ καὶ ταῦτα ζητοῦσιν οὐχ οἱ πολλοὶ καὶ τῶν ἔξω μόνον, ἀλλ' ἤδη καὶ τῶν καθ' ἡμᾶς σοφῶν τε καὶ μεγάλων οἱ πλείστοι, καὶ δεῖ καθάπερ ἐκ τινος ἀσφαλοῦς ἀρχῆς ἐντεῦθεν ὠρμημένον τὸν λόγον ἀπροσκόπως ἐπὶ τὰ πρόσω βαδίζειν, ἀνάγκη καὶ ἡμᾶς τῶ κρατοῦντι πείθεσθαι νόμῳ καὶ τοῖς ἡγησαμένοις ἔπεσθαι τοῦ λόγου πατράσιν· ὅπερ κάκεινος εἶπερ ἄλλο τι διαφερόντως ἐτίμα, τὸ μετριάζειν ἐν γε τοῖς μέσοις πράγμασι καὶ ὁμαλῶς ἔπεσθαι τοῖς προωδευκόσι περὶ πλείστου τιθέμενος.

Πατρὶς μὲν οὖν τῶ μεγάλῳ, καθάπερ ἔφθην εἰπὼν, ἡ θαυμαστὴ καὶ μεγάλη Θεσσαλονίκη, ἣν ἔγωγε καὶ πολλαχόθεν ἄλλοθεν ἐπαινεῖν ἔχων, καὶ ὅπως εἰς ἐν συναγαγοῦσα πάντα σχεδὸν ὅσα κοσμεῖν οἶδε πόλιν τούτων ἀφθόνως ὁμοῦ καὶ μεθ' ὑπερβολῆς ἕκαστον ἔχει, ὡς μὴδ' ἐξεῖναι καταμανθάνειν ποτέρῳ τῶν καλῶν ἐκείνη προέχει, τοῦτο μάλιστα τέως ἔχω θαυμάζειν, ὅτι καὶ λόγου καὶ ἀρετῆς πρὸ τῶν ἄλλων δαψιλῶς ἔχει· ἃ δὴ καὶ πολιτευομένοις ἀνθρώποις κόσμος οἰκεῖος καὶ κατὰ φύσιν ὡς μάλιστα, καὶ ὧν ἀνευ οὔτε τὴν ἀρχὴν ἂν ποτε πολιτεία συσταίη, ἢ

⁹⁵² Φιλόθεος Κόκκινος, Λόγ. εἰς Ὅσ. Ὀνούφριον, 383, 6, 1 – 384, 15.

καὶ συστᾶσα θηριώδη καὶ ἄλογόν τινα ζήσεται βίον λόγου καὶ ἀρετῆς δίχα, καθάπερ ἐν σηκῶ βοσκημάτων τῶν ἀνθρώπων ἀλλήλοις συμμιγνυμένων ἐπ' οὐδενὶ χρησίμῳ, ὡς μηδὲ πόλιν ὀνομάζεσθαι κυρίως ἐκείνην, ἣν οὐ καθίστησι σοφία κατὰ τὸν τῶν σοφῶν λόγον. Ἡμεῖς δὲ περὶ τῆς φίλης πατρίδος ἐκείνο θαρροῦντος ἔχομεν λέγειν, ὅτι τοσοῦτον αὐτῇ περίεστι σοφίας καὶ λόγων, ὡς μὴ μόνον ἑαυτὴν αὐτήν, ἀλλὰ καὶ πολλὰς ἑτέρας τῶν πόλεων, ἔστι δ' ὅτε καὶ τὰς μείζους καὶ περιφανεστέρας ἐντεῦθεν φαιδρύνειν. Τὸν δὲ τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς ἀγιότητος πλοῦτον λόγῳ μὲν οὐκ ἔστι διεξιέναι, ἔξεστι δὲ καθάπερ πρὸς εἰκόνας τινὰς ἐμψύχους καὶ σιγῶντα κηρύγματα τοὺς ἐκεῖθεν ἐκλάμπαντας θαυμαστοὺς ἄνδρας τε καὶ γυναῖκας ὁρῶντας θαυμάζειν ἀπὸ τοῦ καρποῦ τὸ δένδρον καὶ τὴν ῥίζαν ἀπὸ τῶν κλάδων. Καὶ οὕτω λέγω τὸν περιφανῆ ταύτης στρατηγὸν καὶ παντοδαπὸν πολιοῦχον καὶ ῥύστην, οὗ «κλέος εὐρύν ἐς οὐρανὸν ἰκάνει», κατὰ τὸ ἔπος, καὶ οὗ πλήρεις τῶν θαυμάτων ἠπειρός τε καὶ νῆσοι καὶ τὰ τῆς οἰκουμένης ἔσχατα· δι' ὃν ἐπισημοτέρα πολλῶ καὶ περιώνυμος χρηματίζει, συνακουμένη τοῖς τούτου κατορθώμασι μετὰ πολλοῦ τοῦ θαύματος καὶ συλλαλουμένη. Τὰ γὰρ τῆς παρουσίας ταυτησὶ κοσμικῆς ἀταξίας καὶ τῆς συγχύσεως οὐδὲ χρῆ φέρειν ὅλως εἰς μέσον, πόρρω τῶν ἐκείνης ἡθῶν ὄντα καὶ τῆς ἀρχαίας εὐγενείας τε καὶ τῆς μεγαλοψυχίας καὶ πταισίματά τινα καὶ ἀρρωστήματα μᾶλλον, ἀλλ' οὐ τοῦ διακειμένου τῆς γνώμης, οὐδὲ σπουδῆς ἔργα καὶ λογισμῶν ἐν τῷ φυσικῷ καθεστῶτι καὶ τῇ ἄνωθεν εὐεξία μενόντων· ἢ τάληθέστερον εἰπεῖν, οὐδὲ τῆς βουλῆς ταῦτα καὶ τῶν ἀρίστων, οὐδέ γε τῆς δευτέρας καὶ μέσης, ὡς ἂν εἴποι τις, μοίρας, ἀλλὰ τοῦ πολλοῦ καὶ συρφετώδους ἀνθρώπου, καὶ τούτων οὐχ ἡμεδαπῶν, ἀλλ' ἐπηλύδων τινῶν βαρβάρων ἔκ τε τῶν ἡμετέρων ἔσχατιῶν καὶ τῶν κύκλωθεν νήσων ὑπ' ἀνάγκης φυγάδων αὐτόθι συνελαθέντων, «ἄνδρας αἱμάτων καὶ δολιότητος», Δαβὶδ ἂν εἶπεν ὁ μέγας, οὗς ἀλογία καὶ κακίστη τις πρόληψις ἄγει, δίκην ἀνδραπόδων καὶ τῆδε φερομένους καὶ τῆδε ὑφ' ἑνὸς ἢ δυοῖν τινῶν ὀχλοκρατῶν ἢ κυκεῶνων ἢ τυφῶνων ἀγρίων, ἣ οὐκ οἶδ' ὅπως ἂν ἀξίως αὐτοὺς τῆς σφετέρας αὐτῶν ἀβελτηρίας προσείπω, ἀναξίους μὲν τῆς κακῶς οὐκ οἶδ' ὅπως αὐτοὺς ἐνεγκούσης - ἐπὶ γὰρ τοῖς καλλίστοις πάλαι φημιζομένην, ἐπὶ τοῖς κακίστοις διαβόητον, οἴμοι, τὴν θαυμαστὴν ταύτην πεποιήκασι πόλιν-, κακίστους δὲ καὶ δύσνους παντάπασιν τῇ ἐκ Θεοῦ βασιλείᾳ καὶ Θεοῦ μὲν καὶ τῆς αὐτοῦ ἐκκλησίας προφανῶς ἀλιτηρίους καὶ ἀποστάτας, μιαρὸς δὲ τινὰς καὶ φθόρους καὶ κοινούς ὀλετηρὰς τοῦ ἀνθρωπέου γένους ὀφθέντας· οἵτινες ἐπὶ κακίστου

προσρήματι ζήλου τυραννίδα σφίσειν αὐτοῖς περιποιησάμενοι κακούργως φόνων αἰσχίστων καὶ ἀλλοκότων τινῶν αἱμάτων οὐ Θεσσαλονίκην μόνον, ἀλλὰ καὶ πᾶσαν σχεδὸν τὴν ὑπὸ Ῥωμαίουσ ἐνέπλησαν, ὡς μηδὲν εἶναι πρὸς ταῦτα μήτε τὰ Ἰουδαίων πάθη, ἅπερ Ἰώσηπος τραγωδεῖ τῶν Ἱεροσολύμων πολιορκουμένων συμβῆναι, μήτε κακῶν αὐτὰ προσειπεῖν Ἰλιάδα, μήτε δεινὰ Λήμνια, ἃ δὴ καὶ εἰς παροιμίαν δι' ὑπερβολὴν ἐνομίσθησαν τοῖς ἀρχαίοις. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν, ὅπερ εἶπον, ἀρρωστήματα κοινὰ διὰ τῆς καθ' ὑπερβολὴν χεθείσης κακίας τῷ ταλαιπώρῳ γένει τῶν ἀνθρώπων ἀθλίως ἐπεισκωμάσαντα, ἥτις ἄρα καὶ τὸ ὁμόφυλον ἐλεεινῶς εἰς ἀντίπαλον ἀπορρήξασα μοῖραν τοὺς ἀσελγεστάτους καὶ θραυστάτους τοῖς σωφρονεστάτοις καὶ γενναίοις κατεξανέστησεν, «ὥσπερ προσκόπτειν», ὃ φησιν ἡ Θεία Γραφή, «τὸν παῖδα πρὸς τὸν πρεσβύτερον καὶ τὸν ἄτιμον πρὸς τὸν ἔντιμον, καὶ ἀφαιρεθῆναι οὐκ ἀπὸ Ἱερουσαλήμ καὶ Ἰουδαίας ἔθνους ἑνὸς καὶ μέρει βραχεῖ τινι τῆς οἰκουμένης συγκλειομένου, ἀλλ' ἀπὸ πάσης τῆς οἰκουμένης σχεδὸν ἄρχοντα καὶ ἰσχύοντα καὶ σύμβουλον ἀγαθὸν καὶ συνετὸν ἀκροατὴν καὶ σοφὸν ἀρχιτέκτονα, ἄρχοντας δὲ νεανίσκους ἀντισταχθῆναι καὶ κυριεύειν ἐμπαίκτης», κατὰ τὸν αὐτὸν αὐθις εἰπεῖν Ἡσαΐαν. Ὅθεν οὐδὲ χρῆ τὴν ἀρίστην τῶν πόλεων ἀπὸ τῶν ὑστέρων δυστυχημάτων ὡς ἔτυχεν ἀποδοκιμάζειν, ἀλλ' ἀπὸ τῶν προτέρων μᾶλλον κατορθωμάτων εὐδαιμονίζειν. Καὶ πρόσεστι τὸ δικαίως· τοὺς μὲν γὰρ δυσπραγοῦντας ὅπωςδήποτε τῶν ἀνθρώπων οὐχ ὅσον κακίζειν, ἀλλὰ καὶ προσφιλοτιμεῖσθαι τὸν ἀπὸ ψυχῆς ἔλεον πάντες πεφύκαμεν· ἐπαινοῦσι δὲ τὸν σπουδαῖον ἅπαντες μετὰ παντὸς τοῦ προθύμου, καὶ οὐκ ἔστιν ὃς οὐ μετὰ σπουδῆς ταυτηνὴ χορηγεῖ τὴν συντέλειαν, ἐάν τε καθ' ἑνὸς ἐάν τε κατὰ πόλεως ὅλης ὁ ἔπαινος ἦ, κὰν ἐπ' ἐσχάτων δυστυχοῦντες ὀφθῶσι καὶ κατὰ πολὺ τῆς προτέρας ἀρετῆς καὶ τῆς ἀξίας ἑαυτῶν ἐνδεῶς πράττοντες.

Καὶ τὰ μὲν τῆς πατρίδος, ὅσον ἐπιμνησθῆναι, τοιαῦτα, καὶ δικαζέτω τοῖς εἰρημένοις ἢ φιλόσοφος ἀκοή φιλαλήθως, εἴτε πρὸς ἀλήθειαν, εἴτε καὶ πρὸς χάριν πως εἰρημένα τυγχάνει.⁹⁵³

Ο συγγραφέας δε θεωροῦσε αναγκαίον να μιλήσει για την πατρίδα του Αγίου Σάβα του Νέου, αν και ως προς αυτή ο άγιος ήταν ένδοξος, λαμπρός και υπερείχε πολλών κατά πολύ. Εξάλλου όλοι γνωρίζουν τη Θεσσαλονίκη του Φιλίππου και το γεγονός αυτό αποτελεί το πρώτο στοιχείο του εγκωμίου της πόλης. Επαινοῦνται το μέγεθος και η διοίκησή

⁹⁵³ Φιλόθεος Κόκκινος, Βίος Αγ. Σάβα Νέου, 162, 2, 1 – 166, 4, 3.

της. Με τους λόγους, τη σοφία και το ότι είναι εξαιρετη σε όλα, η Θεσσαλονίκη υπερέχει όλων των πόλεων. Υπερτερεί ως προς όλα τα καλά και η υπεροχή της είναι μεγάλη έναντι της Θεσσαλίας, της Μακεδονίας και των πόλεων των οποίων προεδρεύει (εκκλησιαστικά), αλλά και των μεγαλύτερων πόλεων και αυτών για τις οποίες παλιά γινόταν από όλους πολύς λόγος. Εδώ υπονοείται κάποια σύγκριση με την Κωνσταντινούπολη και με τις αρχαίες πόλεις. Η Θεσσαλονίκη παρουσιάζεται να υπερτερεί όλων. Ο συγγραφέας δεν ήθελε να φανεί ότι είναι φιλόδοξος και ότι παρουσιάζει σκοπίμως κι όσα ο Άγιος Σάββας περιφρόνησε όσο λίγοι, ώστε δεν τα πρόσεξε ούτε στην αρχή. Όμως αυτά τα ζητούν ήδη και οι περισσότεροι από τους χριστιανούς σοφούς και μεγάλους και ο λόγος πρέπει να προχωράει ξεκινώντας από ασφαλή αρχή. Αναγκάζεται λοιπόν κι ο Φιλόθεος Κόκκινος να πεισθεί στο νόμο που επικρατεί και να ακολουθήσει.

Στην επόμενη παράγραφο η πατρίδα του αγίου, η Θεσσαλονίκη εγκωμιάζεται ως θαυμαστή και μεγάλη. Ο συγγραφέας θα μπορούσε να την επαινέσει και από πολλά άλλα. Η Θεσσαλονίκη συγκέντρωσε σχεδόν όλα όσα κοσμούν μια πόλη και διαθέτει το καθένα από αυτά σε αφθονία και με υπερβολή. Έτσι ο συγγραφέας δεν μπορεί να αντιληφθεί σε ποιο από τα καλά προέχει. Περισσότερο θαυμάζει το ότι διαθέτει σε αφθονία περισσότερο από τις άλλες λόγο και αρετή, στοιχεία απαραίτητα για την πολιτεία και την πόλη. Η Θεσσαλονίκη υπερέχει τόσο στη σοφία και τους λόγους, ώστε λαμπρύνει και πολλές άλλες πόλεις, ενίοτε και τις μεγαλύτερες και πιο περίοπτες. Εδώ επίσης υπονοείται κάποια σύγκριση με την Κωνσταντινούπολη της οποίας η Θεσσαλονίκη φαίνεται να υπερτερεί ως προς τη σοφία και τους λόγους. Δεν είναι δυνατό ο συγγραφέας να διηγηθεί τον πλούτο της αρετής και της αγιότητας. Όσοι βλέπουν τους θαυμαστούς άνδρες και γυναίκες που έλαμψαν από εκεί θαυμάζουν. Ο συγγραφέας χρησιμοποιεί ωραίες μεταφορές με δένδρο που θαυμάζεται λόγω των καρπών του και ρίζα λόγω των κλάδων της. Εδώ έχουμε εγκώμιο της πόλης από τα επιτηδεύματα των κατοίκων. Εξαιτίας του πολιούχου της, του Αγίου Δημητρίου, η Θεσσαλονίκη υπολογίζεται πολύ πιο επίσημη και ονομαστή. Ακούεται και λαλείται με τα κατορθώματά του. Στη συνέχεια ο συγγραφέας αναφέρεται στο κίνημα των Ζηλωτών. Άταξια και σύγχυσις είναι οι πιο κοινοί όροι για την

κοινωνική και πολιτική αναταραχή.⁹⁵⁴ Η παρούσα αταξία και σύγχυση είναι μακριά από τα ήθη, την αρχαία ευγένεια και τη μεγαλοψυχία της Θεσσαλονίκης. Πρόκειται για πταίσματα και ασθένειες, χωρίς σκέψη, έργα χωρίς μελέτη και υγιή φυσικό λογισμό. Υπεύθυνοι για αυτά δεν είναι η βουλή και οι άριστοι ούτε η μεσαία μερίδα, αλλά οι πολλοί χυδαίοι ξένοι βάρβαροι. Είναι ενδιαφέρον ότι κατηγορούνται βάρβαροι και ξένοι για το πρόβλημα.⁹⁵⁵ Επιχειρείται να αποδοθεί σε αυτούς η κοινωνική αναταραχή.⁹⁵⁶ Πάντως η άποψη του Φιλοθέου Κοκκίνου εδώ αντιτίθεται στις θετικές κρίσεις σε άλλα σημεία των έργων του σχετικά με την παρουσία των ξένων.⁹⁵⁷ Στον Λόγον εις Άγ. Άνυσίαν ο Φιλόθεος Κόκκινος εκφράστηκε θετικά για την παρουσία τους.⁹⁵⁸ Απεικονίζονται δηλαδή δύο κατηγορίες ξένων: με θετική εικόνα οι έμποροι που ήταν αποδεκτοί στην κοινωνία και οι επήλυδες βάρβαροι, οι μετανάστες που δεν είχαν να προσφέρουν και προκαλούσαν κοινωνικά προβλήματα, γι' αυτό τους αποδίδει τη στάση των Ζηλωτών. Αυτοί λοιπόν οι άνθρωποι που αναφέρθηκαν οδηγήθηκαν εκεί εξ ανάγκης, φυγάδες από τα σύνορα της πόλης και τα γύρω νησιά. Η αύξηση όσων από την ενδοχώρα κατέφυγαν στη Θεσσαλονίκη πρέπει πάντως να σχετίζεται με το κίνημα των Ζηλωτών. Στο χωρίο πρέπει να αναγνωριστεί ιστορική βάση. Σε όσους ήλθαν πρέπει να υποθέσουμε ότι υπήρχαν και ανήκοντες σε διαφορετικές εθνότητες.⁹⁵⁹ Οι άνθρωποι που περιγράφονται είναι παράλογοι και με προλήψεις. Φέρονται από οχλοκράτες που είναι ανάξιοι της πατρίδας τους. Αυτοί έκαναν την πόλη, που παλιά φημιζόταν για τα καλύτερα, διαβόητη για τα πιο άσχημα. Ο συγγραφέας επαναλαμβάνει εδώ το χαρακτηρισμό «θαυμαστή». Οι άνθρωποι που περιγράφει έχουν αποστατήσει από το Θεό και φθείρουν το ανθρώπινο γένος. Είναι τύραννοι που, εν ονόματι του χειρότερου ζήλου, γέμισαν φόνο και αίμα τη Θεσσαλονίκη και σχεδόν όλη τη ρωμαϊκή επικράτεια. Μπροστά σε αυτά δεν είναι τίποτα τα πάθη των Ιουδαίων κατά την πολιορκία των Ιεροσολύμων, τα κακά στην Ιλιάδα και τα παροιμιώδη υπερβολικά Λήμνια δεινά. Πρόκειται για αρρώστιες κοινές που εισόρμησαν ένεκα της κακίας

⁹⁵⁴ Nicol, *Church and Society*, σ. 26.

⁹⁵⁵ Nicol, *Church and Society*, σ. 26.

⁹⁵⁶ Κωνσταντακοπούλου, *Βυζαντινή Θεσσαλονίκη*, σ. 176.

⁹⁵⁷ Καλτσογιάννη - Κοτζάμπαση - Παρασκευοπούλου, *Θεσσαλονίκη*, σ. 186.

⁹⁵⁸ Κωνσταντακοπούλου, *Βυζαντινή Θεσσαλονίκη*, σ. 176.

⁹⁵⁹ Κωνσταντακοπούλου, *Βυζαντινή Θεσσαλονίκη*, σ. 177.

στο ανθρώπινο γένος. Η κακία αυτή διαχώρισε τους ομοφύλους σε αντιπάλους. Οι ασελγέστατοι και θρασύτατοι εναντιώθηκαν στους πιο σώφρονες και γενναίους. Ο συγγραφέας περιγράφει τις συνέπειες με χωρία του Ησαΐα. Συμπεραίνει πάντως ότι η Θεσσαλονίκη, που εγκωμιάζεται ως άριστη από τις πόλεις, δεν πρέπει να αποδοκιμάζεται από τα κατοπινά δυστυχήματα, αλλά δίκαια, όπως εξηγεί, να μακαρίζεται από τα προηγούμενα κατορθώματα.

Αυτά μνημόνευσε ο συγγραφέας σχετικά με την πατρίδα του Αγίου Σάβα. Οι φιλόσοφοι μπορούν να κρίνουν αν ειπώθηκαν αληθώς ή χαριτολογώντας. Πρόκειται για ένα πολύ ενδιαφέρον και σπάνιο χωρίο.

*‘ἄξιοι μὲν τῆς πατρίδος, ὡς τὴν ἀρχαίαν εὐγένειαν τοῦ γνησιωτάτου χρυσοῦ γένους ἐκείνης, ὁ φιλανθρωπία δηλαδή καὶ ἀπλότης ἐκόσμηι, κάλλιστα καὶ τοῖς ἐξῆς διασεσωκότες,...’.*⁹⁶⁰

Και στον ἔπαινο των πατέρων του Αγίου Σάβα περιέχεται και εγκώμιο της Θεσσαλονίκης. Ο συγγραφέας τούς χαρακτηρίζει ἄξιους της πατρίδας, καθώς διέσωσαν ἄριστα την αρχαία ευγένεια του γνησιότατου χρυσού γένους εκείνης, το οποίο κοσμούσε φιλανθρωπία και απλότητα.

Στο **Ἐγκώμιον εἰς Ἄγ. Φωκᾶν** πληροφορούμαστε ότι τον ἅγιο γέννησε η Σινώπη, που βρίσκεται προς τον Εὐξείνιο Πόντο και γειτονεύει με την Ασία. Εκεί ο ἅγιος δίδαξε για τον Χριστό. Μεταφορικά λέγεται ότι ανεδείχθη πυρσός στην Ασία, την Ευρώπη, τη Λιβύη (Αφρική) και σε όλους ὅσους διήλθε το κήρυγμα του ευαγγελίου. Ἐχουμε την ἀπήχηση της ἐξάπλωσης της φήμης του αγίου σε ὅλο το χριστιανικό κόσμο.⁹⁶¹

*‘Φωκᾶς ἐκεῖνος, ὃν ἤνεγκε μὲν ἢ πρὸς τῷ Εὐξείνῳ κειμένη Πόντῳ Σινώπῃ, ποιμένα δ’ ἐσύστερον ἢ αὐτῇ καὶ διδάσκαλον τὰ ἐς Χριστὸν αὐτὸν εὐρηκυῖα, καθαπερεὶ τινὰ διαφανῆ τε καὶ μέγαν πυρσόν, οὐ τοῖς τῆς γείτονος Ἀσίας μόνον προσοίκοις, ἀλλὰ καὶ Εὐρώπῃ πάσῃ τε καὶ Λιβύῃ καὶ πᾶσιν ἀπλῶς, ὅσους ὁ μέγας τοῦ εὐαγγελικοῦ κηρύγματος ἐπέδραμε λόγος, μετὰ πολλοῦ τινος ἀνέδειξε τοῦ λόγου καὶ τῆς ἀξίας.’*⁹⁶²

Κόμης

Ἐγκώμιον εἰς Μάρτ. Νέστορα: Θεσσαλονίκη

⁹⁶⁰ Φιλόθεος Κόκκινος, Βίος Ἄγ. Σάβα Νέου, 167, 4, 29–32.

⁹⁶¹ Φιλόθεος Κόκκινος, Ἐγκ. εἰς Ἄγ. Φωκᾶν, σ. 424.

⁹⁶² Φιλόθεος Κόκκινος, Ἐγκ. εἰς Ἄγ. Φωκᾶν, 424, 2, 1–7.

Ἐπεὶ δ' ἡ τέχνη τοῖς ἐπαινοῦσι καὶ πατρίδος ἐπιτάττει μεμνησθαι, τῷ δ' εὐδαίμονι καὶ πατρίδος εὐγενοῦς ὁ παλαιός φησι λόγος προσδεῖν, καί γε πρὸς ὃν ὁ λόγος ἐκ τῆς καλλίστης τῶν ὑφ' ἡλίῳ πασῶν ὥρμηται καὶ ἀξιόχρεως αὕτη προσθήκη (Θεσσαλονίκη γὰρ τὸν ἀριστερά τοῦτον προήνεγκε), τίς οὕτω ἔξω νοῦ, ὃς ἂν τοῖς <τῆς> τοῦδε πατρίδος μεμνημένοις ἐπιτιμήσειεν; Εἶπερ γὰρ δεῖ σεμνύνεσθαι τινὰς ἐξ εὐγενῶν ὥρμημένους, καὶ τὸν νῦν ἐπαινούμενον.

Ὅτι μὲν τοίνυν τῶν ἐν τῇ Εὐρώπῃ πασῶν ἢ τῶν Θεσσαλονικέων κρατεῖ, κἂν αἱ λοιπαὶ πόλεις ὁμολογήσαιεν. Πάσας γὰρ μεθ' ὅσης ἂν εἴποι τις νικῶσα ὑπερβολῆς οὐδεμιᾶ που κατέλιπεν ἐξισοῦσθαι ἀμφοισβητεῖν, μὴ τί γε παραδραμεῖν· αἱ γὰρ μηδὲ τὸ ἴσον ἔχειν τολμῶσαι φάναι, σχολῇ γ' ἂν περὶ πρωτείων αἶδε φιλονικήσαιεν. Καὶ ὅτι νικᾷ καὶ ἡ ἐπωνυμία βεβαιοῖ μάλιστα γὰρ τὸν λόγον. Τοσαύτη παρὰ πασῶν ἢ πρὸς τὴν πόλιν [α]ἰδῶς· μῆκος τε γὰρ ὅσον ἂν ἐξεῖη καὶ θέσις ἀρίστη, καὶ οὐθ' ἡ θέσις μήκους ἐστέρηται, οὐτ' αὖ τὸ μῆκος θέσεως, ὥστε τὰς μὲν μεγάλας τῇ θέσει νικᾷν, τὰς δὲ θέσει σεμννομένας τῷ μήκει, μᾶλλον δ[ὲ τῇ] μὲν εὐ]καιρία τῆς θέσεως τὰς ἐν τούτῳ νικῶσας, τὰς δ' αὖ εὐμήκεις τῇ πλεονεξία τοῦ μήκους. Οὕτω καὶ μήκους καὶ θέσεως εὔ ἔχει, ὥστε ἔξεστι εἰπεῖν μὴ ὅπως τῶν ἐν τῇ Εὐρώπῃ ἀλλὰ καὶ τῶν ἐν ταῖς λοιπαῖς ἠπείροις πολλῶ διενεγκοῦσαν μάλιστα φαίνεσθαι· οὔτε δὲ ἐν ἠπείρῳ οὔτε ἐν μόνῃ θαλάττῃ, ὥσπερ τὰς πολλὰς ἴσμεν, ἀλλ' ἐν ἀμφοτέραις. Καὶ τὸ δὴ μέγιστον, ὃ πάντως οὐδεμιᾶ ἢ κομιδῇ γε ὀλίγαις· θάλατταν γὰρ καὶ ὄρος συνδεῖ, ὥστ' οὐ μόνον τὴν πανταχόθεν ἐξέφυγεν ἔφοδον (ἐκ θαλάττης γὰρ πολεμουμένη εἰς τὰ ἐκ γῆς ἀνεῖται καὶ τούναντίον αὐτῆ) ἀλλὰ καὶ τῶν ἄλλων δυσχερειῶν πολλὴν τὴν ἀπαλλαγὴν ἔσχεν· ὧν γὰρ ἂν ἐν χρεῖα γένηται, ἔχει τὴν κομιοῦσαν τάχιστα θάλατταν, κἂν τι πάλιν ἐν αὐτῇ ὅπερ ἄλλαις οὐ πρόσεστι, πέμπειν εὐθύς ἔχει καὶ θεραπεύειν· ὥστε ἔξεστι μὲν οὐκ ὀλίγων πόλεων εὐεργέτιν προσεπειν, ἔξεστι δὲ καὶ ὑφ' ἑτέρων χάριτας δεξαμένην κάλλιστα ἐκτετ[ι]κυῖαν εὐρεῖν. Τὰς δὲ τῶν ὀρῶν χά[ριτας] ἂ περικυκλοῦσι τὴν καλλίστην τῶν πόλεων καὶ οἷς αἱ μὲν τοῦ χειμῶνος εἴργοντ[αι π]ροσβολαὶ ἢ δ' ἐκ τοῦ θέρους θεραπεύεται βία, ὥσπερ ἐν αὐτοῖς μεταβάλλουσαι, πο[ῖ]ος λόγος οἷός τ' ἂν γένο[ι]τ' ἐξηγ[ή]σασθαι; Ὁ δὲ τούτων μειζόν ἐστι [..].προ..μάλιστ' ἂν οἶμαι τὴν πόλιν ἀνχῆσαι· μαρτύρων γὰρ καὶ ὀσίων τροφὸς οὐκ ὀλίγων ἐδείχθη. Ταύτην δὲ ἔσχε πατρίδα καὶ ὁ γενναῖος Νέστωρ...'.⁹⁶³

⁹⁶³ Κόμης, Ἐγκ. εἰς Μάρτ. Νέστορα, 269, 2, 1 – 270, 4, 1.

Η πρώτη παράγραφος του χωρίου είναι εισαγωγική. Επειδή η ρητορική τέχνη επιτάσσει όσους επαινούν να θυμούνται και την πατρίδα και παλαιόθεν θεωρείται ότι ο ευτυχής χρειάζεται και ευγενή πατρίδα⁹⁶⁴ και ο μάρτυρας Νέστορας καταγόταν από την καλύτερη από όλες στη γη και αυτή η προσθήκη είναι σημαντική (γιατί τον γέννησε η Θεσσαλονίκη), κανείς δε θα κατέκρινε αυτούς που θυμούνται την πατρίδα του. Ο έπαινος της πατρίδας θεωρείται δηλαδή αυτονόητος, καθώς αυτή είναι σημαντικότερη πόλη.⁹⁶⁵ Αν πρέπει να είναι υπερήφανοι οι καταγόμενοι από ευγενείς πατρίδες, αυτό ισχύει και για τον επαινούμενο μάρτυρα Νέστορα. Στη δεύτερη παράγραφο γίνεται λόγος για τη Θεσσαλονίκη. Και οι υπόλοιπες πόλεις θα ομολογούσαν ότι η Θεσσαλονίκη νικά όλες στην Ευρώπη. Νικώντας όλες καθ' υπερβολή, αυτή δεν αφήνει καμιά να ισχυριστεί ότι εξισώνεται ή την περνά σε κάτι. Γιατί αυτές που δεν τολμούν να ισχυριστούν ούτε ότι είναι ίσες καθόλου δε θα φιλονικούσαν περί πρωτείων. Υπάρχει σύγκριση, ανταγωνισμός μεταξύ των πόλεων. Το ότι νικά βεβαιώνει και η επωνυμία της. Τόσος είναι ο σεβασμός όλων προς την πόλη. Ο Κόμης αναφέρεται έτσι στην υπεροχή της πόλης έναντι άλλων που αντικατοπτρίζεται και στην ετυμολογία του ονόματός της. Η υπεροχή είναι αποτέλεσμα της σπουδαίας γεωγραφικής θέσης, που περιγράφεται λεπτομερέστατα, όπως προτείνεται από τον θεωρητικό της ρητορικής Μένανδρο στην πραγματεία *Περί επίδεικτικῶν*.⁹⁶⁶ Έτσι εγκωμιάζεται το μέγιστο δυνατό μέγεθος και η άριστη θέση της. Οι έννοιες μέγεθος και θέση και η υπεροχή της Θεσσαλονίκης έναντι των άλλων πόλεων ως προς αυτά τα στοιχεία τονίζονται με την επανάληψη των όρων σε διάφορες πτώσεις. Ούτε η θέση στερείται μεγέθους ούτε το μέγεθος στερείται θέσης, ώστε η Θεσσαλονίκη να νικά με τη θέση της τις μεγάλες πόλεις και με το μέγεθός της τις πόλεις που είναι υπερήφανες για τη θέση τους. Μάλλον με την καταλληλότητα της θέσης της υπερισχύει όσων πόλεων επικρατούν ως προς αυτό και με την υπεροχή του μεγέθους της υπερισχύει των μεγάλων πόλεων. Τόσο καλό μέγεθος και θέση έχει, ώστε θα μπορούσε κανείς να πει ότι φαίνεται να διαφέρει πολύ όχι μόνο από τις πόλεις που βρίσκονται στην Ευρώπη αλλά και στις λοιπές ηπείρους. Ο συγγραφέας, δηλαδή, πιστεύει ότι η Θεσσαλονίκη

⁹⁶⁴ Παρομοίως αρχίζει την αναφορά στην πατρίδα του Αγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκη ο Θεόδωρος Μετοχίτης στο έργο του Έγκ. εις Άγ. Δημήτριον.

⁹⁶⁵ Καλτσογιάννη - Κοτζάμπαση - Παρασκευοπούλου, *Θεσσαλονίκη*, σ. 152.

⁹⁶⁶ Καλτσογιάννη - Κοτζάμπαση - Παρασκευοπούλου, *Θεσσαλονίκη*, σ. 152.

εξαιτίας των παραπάνω χαρακτηριστικών υπερέχει όχι μόνο έναντι των ευρωπαϊκών πόλεων, αλλά και των πόλεων των άλλων ηπειρών.⁹⁶⁷ Βρίσκεται και στην ξηρά και στη θάλασσα, όχι μόνο στη μια από αυτές, όπως οι περισσότερες πόλεις. Το σπουδαιότερο, το οποίο δεν ισχύει για καμιά άλλη πόλη ή ισχύει για λίγες, συνδέει θάλασσα και βουνό. Υπονοείται ίσως κρυφά σύγκριση ή αναφορά στην Κωνσταντινούπολη. Επομένως όχι μόνο ξεφεύγει την έφοδο πανταχόθεν, καθώς όταν πολεμείται από θαλάσσης μεταβαίνει στην ξηρά και το αντίθετο, αλλά απαλλάσσεται κατά πολύ και από τις υπόλοιπες δυσχέρειες. Ότι χρειαστεί το φέρνει πολύ γρήγορα η θάλασσα και μπορεί να στέλνει αμέσως ό,τι δεν υπάρχει σε άλλες πόλεις και να τις φροντίζει. Επομένως είναι δυνατό να ονομαστεί ευεργέτιδα πολλών πόλεων και να αποζημιωθεί άριστα δεχόμενη την ευγνωμοσύνη άλλων πόλεων. Ο Κόμης δηλαδή εξετάζοντας το φυσικό ανάγλυφο δεν μπορεί να παραβλέψει το συνδυασμό βουνού και θάλασσας, που παρέχει στους κατοίκους ασφάλεια, αλλά και δυνατότητα διαφυγής σε περίπτωση ανάγκης. Ταυτόχρονα είναι αδύνατο να μην τονίσει τη σημασία της θάλασσας ως ασφαλούς πηγής για την τροφοδοσία μιας πόλης, καθώς παρέχει ψάρια αλλά και τη δυνατότητα μεταφοράς τροφίμων. Τα οφέλη που προκύπτουν από τη θάλασσα εγκωμίασε, άλλωστε, ο σύγχρονος του Κόμη Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Γρηγόριος Κύπριος στο Εγκώμιο στη θάλασσα.⁹⁶⁸ Κανείς λόγος δε θα μπορούσε να εξηγήσει τις χάρες των βουνών που περικυκλώνουν την πόλη. Με αυτά εμποδίζονται οι προσβολές του χειμώνα και θεραπεύεται η βία του καλοκαιριού. Τα στοιχεία αυτά μεταβάλλονται στα βουνά. Τα βουνά δηλαδή τα οποία βρίσκονται γύρω από την πόλη μειώνουν τη δριμύτητα του χειμώνα, αλλά και τον καύσωνα του καλοκαιριού.⁹⁶⁹ Μεγαλύτερο όμως από όσα έχουν αναφερθεί καύχημα της πόλης είναι ότι έθρεψε πολλούς μάρτυρες και οσίους. Αυτή την πόλη είχε πατρίδα και ο μάρτυρας Νέστορας. Το εγκώμιο στην πόλη τελειώνει επομένως με την παρουσίαση του πιο σημαντικού τίτλου, της ανάδειξης σε τροφό μαρτύρων και οσίων. Έτσι χαρακτηρίζεται η ποιότητα των κατοίκων. Εξάλλου οι κάτοικοι μιας πόλης είναι, κατά τον Μένανδρο, ένα από τα εγκωμιαζόμενα στοιχεία. Το χαρακτηρισμό *‘τήν καλλίστην*

⁹⁶⁷ Καλτσογιάννη - Κοτζάμπαση - Παρασκευοπούλου, *Θεσσαλονίκη*, σ. 153.

⁹⁶⁸ Καλτσογιάννη - Κοτζάμπαση - Παρασκευοπούλου, *Θεσσαλονίκη*, σ. 153.

⁹⁶⁹ Καλτσογιάννη - Κοτζάμπαση - Παρασκευοπούλου, *Θεσσαλονίκη*, σ. 154.

τῶν πόλεων' υιοθετούν αργότερα και άλλοι εγκωμιαστές της Θεσσαλονίκης, όπως οι Δημήτριος Κυδώνης, Μάρκος και Ιωάννης Ευγενικός.⁹⁷⁰

Κύπριος Γεώργιος

Βίος Αγ. Γεωργίου: Ουρανός - Καππαδοκία

Ἐὶ μὲν οὖν ἐξῆν μοι ἥπερ ἐγὼ βούλομαι διαθέσθαι τὸν λόγον, ἀλλὰ μὴ, πρὸς τὸν κεκρατηκότα παρὰ τοῖς πολλοῖς νόμον, οὔτε πατρίδος μνημονεύσας ὡς ἔχει κάλλους τε καὶ μεγέθους, οὔτε τινὸς ἄλλου τῶν ἔξωθεν· ἐκείνοις ἂν ἐπέβαλλον εὐθύς ἐξ ἀρχῆς, ἃ πρὸς τὴν εὐφήμιαν ἀντικρὺς φέρει. Καὶ γὰρ μοι πάνυ τι σμικρολογουμένων ἔργον εἶναι δοκεῖ, ἔχοντας ἐγκωμίων τὰς πάντων μεγίστας ὑποθέσεις, διεξιέναι ζητεῖν, κακ τῶν ἐλαχίστων τὴν εὐφήμιαν ἐργάζεσθαι, ὥσπερ οὐκ ἂν δυνατῶς ἐχούσης ἀνευ τούτων συστήναι, ἢ ἐχούσης μὲν, οὐ τελείως δέ, δεούσης γὰρ τῆς μὲν παρὰ Θεῶ δόξης τῷ Μάρτυρι, τῆς δὲ παρ' ἀνθρώποις. Εἰ μὲν ὁποῖαν δὴ τινα τούτων ἐμέλλομεν μείζονα ποιεῖν ἐκ τοῦ πλείονα εἰπεῖν, ἄτοποι παντελῶς ἦμεν, μὴ πάντα προσθέντες εἰς μέσον, καὶ πάντα ζητήσαντες· ἐπεὶ δ' ἢ μὲν, λογισμοῖς ἡμετέροις οὐχ ὑποπίπτουσα, οὐδ' ἂν ἐξ ἡμῶν ὀτωδῆποτε τρόπῳ πρόσθεσιν δέχοιτο· ἢ δὲ προκατειλημμένη ταῖς ἀπάντων οὔσα ψυχαῖς, οὐδ' ἂν τινος ἐξηγητοῦ δέοιτο, ὥστε παραδεχθῆναι (οὔτε γὰρ ἡλιακοῦ φῶτος, ὡς εἶη φῶτων ἀπάντων λαμπρότατον, ἔξωθεν διδάσκαλον ἀναμενομεν [ἀναμένομεν] ἀνθρώποι· οὔτ' αὖ περὶ τῆς τοῦδε λαμπρότητος, ὡς εἶη λόγον ὑπερβάλλουσα καὶ διάνοιαν, ζητήσῃ τις ἐτέρωθεν διδαχθῆναι)· τί λοιπὸν ἐκ τῆς περιεργίας τὸ κέρδος, ὥστε παρέλιπον ἂν ἄπερ ἔφην δεόντως, εἶπερ μὴ ἀκοαῖς ὁ λόγος ἀλλοτρίαις ἐδούλευεν;

Εἰ πατρίδα τέως εἰσάγειν τοῦ τοσοῦτου βουλόμενος, τὸν οὐρανὸν εἰσήγαγον ἂν, τὴν ἀνώλεθρον καὶ εὐδαίμονα κατοικίαν, τὴν τῶν ἀγγέλων πατρίδα· οὐδὲ γὰρ ἄλλην εἰκὸς ἐπιφημίζειν αὐτῷ, ἐκεῖσε μεταθεμένῳ καθαρῶς τὸ πολίτευμα, καὶ μηδὲ βραχὺ τι παρ' ἀγγέλους ἠλαττωμένῳ. Ἐπεὶ δὲ πάντες σχεδὸν καὶ τὴν κάτω παροικίαν ἐπιζητοῦσι, καὶ τὸν λόγον ἐντεῦθεν ὠρμημένον οὕτως ὁδῷ χωρεῖν ἀξιοῦσιν ἐπὶ τὰ πρόσω· ἔστι τοίνυν καὶ αὕτη, οὐ ραδίως ἐτέρα τῆς ἐπιφανείας παραχωροῦσα, οὐδ' οἷα καὶ παραδραμεῖν αὐτὴν τινα μὴ σφόδρα θαυμάζοντα. Τῆς Καππαδοκῶν χώρας, ἢ τὸν τοσοῦτον ἐξήνεγκεν, ἐπαιnéσοι μὲν ἂν

⁹⁷⁰ Καλτσογιάννη - Κοτζάμπαση - Παρασκευοπούλου, Θεσσαλονίκη, σ. 154.

τις, καὶ τοῦτο δικαίως, ὅτι θέσεως λαχοῦσα εὐκαίρου, καὶ τὰς τῶν ὀρώντων ὑπερβολὰς διαφεύγουσα, ἔρρωτο πρὸς ἀπάσας γονὰς ἂ κάλλιστα γῆς ἐστὶ γεννήματα, καὶ ἄφθονα πάντα προῖσχει ὅποσα πρὸς τὸν ἀνθρώπινον βίον τελεῖ· ἐπαιέσοι δ' οὐχ ἦττον, ὅτι καὶ οἰκήτορας ἐφάνη πλουτήσασα τὸ ἀνέκαθεν Ἑλληνας, γένος ἀφωσιωμένον τῇ τῶν λόγων φύσει, καὶ διὰ τὴν ἐν τούτοις καὶ μετὰ τούτων κίνησιν καὶ ζωὴν, τὴν μητέρα φύσιν τὰ εἰκότα τετιμηκὸς τῷ τοῦ ὄρου ἐπιβεβαιῶσαι αὐτῇ. Οὐ μὴν δὲ τοσοῦτον ἀξίως, ὅσον εἰ καὶ εὐσεβείας ἔδαφος λέγοιτο, πάντων αὐτῇ τῶν ἄλλων ἐπισημότερον, καὶ τελεῖν μὲν αὐτῇ συνήθη τὴν τῶν μαρτύρων τῆς ἀληθείας φορὰν, συνήθη δὲ καὶ τὴν τῶν διδασκάλων. Ἐν γὰρ τοῖς ἄνω καιροῖς τῶν διωγμῶν ἀκμαζόντων, οὐκ οὐκ ἄλλη τις πλείους ἢ λαμπροτέρους ἀγωνιστὰς κατὰ τῆς πλάνης προὔβαλλετο· κὰν τοῖς μετὰ ταῦτα δὲ χρόνοις τοῦ τῶν αἰρέσεων κλύδωνος ἐπιόντος, καὶ πᾶσαν ἄρδην Ἐκκλησίαν ἀπειλοῦντος ἐντὸς καταλήψεσθαι, μόνη τῶν ἄλλων καὶ ὑπὲρ τῶν ἄλλων τοὺς κοινούς ἀνιστῶσα προβόλους, ἐν αὐτοῖς τὴν τῆς οἰκουμένης ἐπίκλυσιν περιέθρανε. Καὶ λαμπρὰ μὲν αὐτῆς ταῦτα καὶ ἐπιεικῶς ἔχει κοσμεῖν· πῶς γὰρ οὔ; ἀλλὰ τό γε κεφάλαιον τῶν ἐπαιῶν καὶ ὁ σύμπας τῆς φιλοτιμίας κόσμος ὁ νῦν ἐστὶν εὐφημούμενος.⁹⁷¹

Ἄν ὁ συγγραφέας εἶχε τὴν δυνατότητα νὰ διαχειριστεῖ τὸ λόγο κατὰ βούλησιν καὶ ὄχι σύμφωνα με τὸν επικρατήσαντα νόμο, δε θα μνημόνευε τὸ κάλλος καὶ τὸ μέγεθος τῆς πατρίδας. Θα αποτελούσε μικροπρέπεια ὁ ἐπαιὸς ἀπὸ τις ελάχιστες υποθέσεις ἐγκωμίων, ἐνὼ διαθέτει τις μεγαλύτερες. Θα ἦταν ἀτοπο νὰ μεγαλώσει οἰοιοσδήποτε ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς ἐπαιῶν με περισσότερους λόγους. Ὁ ἓνας ἀφορὰ τὴ δόξα ἀπὸ τὸν Θεό, ὁ ἄλλος τοὺς ἀνθρώπους. Ὁ ἓνας δὲν ἐπιδέχεται ἀνθρώπινη προσθήκη, τὸν ἄλλο τὸν ἔχει ἤδη ἐννοήσει κάθε ψυχὴ καὶ δε χρειάζεται ἐξηγητὴ. Ἡ ὑπερβολικὴ ἀκριβεία δε θα ἐπέφερε κέρδος, ὥστε ὁ συγγραφέας θα μπορούσε νὰ παραλείψει αὐτά.

Ἄν ἠθέλε νὰ περιγράψει τὴν πατρίδα τοῦ ἀγίου, θα περιέγραφε τὸν οὐρανὸ, που ἐπαινείται ὡς ἡ ἀβλαβὴς καὶ εὐτυχὴς κατοικία, ἡ πατρίδα τῶν ἀγγέλων. Δε θα ἦταν φυσικὸ νὰ του ἀποδοθεῖ ἄλλη πατρίδα. Ἐπειδὴ ὅμως σχεδὸν ὅλοι ἐπιζητοῦν καὶ τὴν ἐπὶ γῆς κατοικία, ὁ συγγραφέας προχωρεῖ σε ἐκφραση τῆς Καππαδοκίας, κατὰ τὴν ἀξίωσή τους. Ἡ Καππαδοκία ἐπαινείται ὡς χώρα που δὲν παραχωρεῖ εὐκόλα τὴ δόξα τῆς

⁹⁷¹ Γεώργιος Κύπριος, Βίος Ἀγ. Γεωργίου, 302, γ', C – 304, δ', D.

σε άλλη ούτε θα μπορούσε κανείς να την πραγματευθεί χωρίς μεγάλο θαυμασμό. Ο έπαινός της θα στηριζόταν δίκαια στην καλή τοποθεσία, με την οποία αποφεύγει το να είναι υπερβολικά ορατή. Ο συγγραφέας βρίσκει έτσι τρόπο να επαινέσει μια μεσογειακή χώρα που δε διαθέτει θάλασσα. Επίσης τα γεννήματα εγκωμιάζονται ως παντοειδή, τα καλύτερα, καθώς και για την αφθονία τους. Ο έπαινος στηρίζεται εξίσου στο ότι η Καππαδοκία κατοικείται ανέκαθεν από Έλληνες, γένος αφοσιωμένο στους λόγους. Μεγαλύτερη αξία έχει ως έδαφος ευσεβείας, το πιο επιφανές, που γεννά μάρτυρες, αλλά και διδασκάλους. Συνδέονται εδώ τα αρχαία γράμματα με τη χριστιανική πίστη. Κατά την ακμή των διωγμών πρόβαλλε τους περισσότερους και λαμπρότερους αγωνιστές κατά της πλάνης. Έπειτα, κατά τους χρόνους των αιρέσεων, αμύνθηκε μόνη υπέρ όλων και συνέτριψε την πλημμύρα της οικουμένης, όπως λέγεται μεταφορικά. Αυτά είναι λαμπρά κοσμήματά της. Ωστόσο, ο Άγιος Γεώργιος αποτελεί τον κύριο έπαινο και ολόκληρη την τιμή της Καππαδοκίας.

Λόγος εις Διονύσιον Ἀρειοπαγίτην: Αθήνα

‘χειρα τε νέμειν τῷ λόγῳ, καὶ μὴ τῆς εὐθείας συγχωρεῖν ὡς πορρώτατῳ ἀποπλανᾶσθαι προθυμητέον τὸν λόγον, τοσοῦτον προδιωρίσασιν, ὡς οὐ τὰ κύκλῳ περιερχομένοις ἡμῖν ἐκ τῶν ἔξωθεν ἔσται ζητεῖν ἀπαρτῆσαι τὸν ἔπαινον, οὔτε γὰρ μνήμη τις ἂν εἶη πατρίδος ἐνταῦθα, οὔτε πατέρων ὡς εἶχον εὐγενείας ἐκεῖνοι, ἢ βίου λαμπρότητος, οὔτ’ ἂν τοιούτου τινος ἄλλου, οἷς μέγα φρονοῦσιν ἄνθρωποι, καὶ περισπούδαστα τοῖς πολλοῖς ὑπάρχει, μὴ ἔχουσιν ἐμοὶ δοκεῖν ἄλλοθεν, ἢ ἐντεῦθεν ἐπαῖραι τὰ κατ’ αὐτούς· περίεργα γὰρ ταῦτα καὶ μνημονεῦσαι, ὄντος περὶ ἀνδρὸς τοῦ λόγου, οὗ ὁ ἔπαινος ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ, καὶ θαυμαστωθέντος ἐξ ἀρετῆς. ἀλλὰ τὸ τῆς ψυχῆς εὐγενὲς ἐκείνου, καὶ τὸν ὑπὲρ εὐσεβείας ζῆλον, καὶ ἀγῶνα εἰς ὅσον ἐφικτὸν θεωρήσαντας, καὶ τοῖς ἄλλοις, εἶπερ μὴ εἰδότες εἰσὶ τινες, γνωρίσαι, καὶ δεῖξαι διὰ παντὸς τοῦ λόγου, εἰς ὅσον ἀνὴρ οὗτος ἀνεληλύθει θεώσεως, καὶ τίνων ἄνθρωπος ἀπολαύει, παριδὼν τὰ τῆδε, καὶ γνησίως ἀκολουθήσας Θεῷ. καίτοιγε ἂ παρήκαμεν, εἰ βουλομένοις ἡμῖν ἦν, καὶ περὶ τῶνδε εἰπεῖν, οὔκουν ἐγένετ’ ἂν οὐδενὶ τὰ πρωτεῖα φέρειν κἂν τοῖς τοιούτοις. Αὐτίκα γὰρ Ἀθῆναι πατρὶς τῷ μεγάλῳ. καὶ τὴν πόλιν ταύτην τίς ἀγνοεῖ ὡς ἐξύμνηται, καὶ ὠμολόγηται παρὰ πᾶσιν, οὐ μόνον τὰς βαρβάρους, ἀλλὰ δὴ καὶ αὐτὰς τὰς ἑλληνικὰς ὑπεραίρουσα πόλεις τοσοῦτον,

ὅσον Ἕλληνες τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, καὶ τούτους αὖ οἱ ἐκ τῆσδε τῆς πόλεως. καὶ γε εἴ τις πίστιν τοῦδε ζητοίη, παραπέμψομεν αὐτὸν εἰς ποιητὰς τε καὶ λογογράφους, ἕνα τοῦτον χῶρον, καὶ μίαν ταυτηνὴν πόλιν ἐκ τῶν ἄλλων ποιησαμένους ὑπόθεσιν. πάντας τε καθομολογοῦντας, πλεῖστά τε ἅμα, καὶ οὐδὲν περὶ αὐτῆς τῆσδε εἰπεῖν. τοῦτο μὲν τῷ πολλὰς εἶναι λαβεῖν ἀπανταχόθεν τῶν ἐγκωμίων τὰς ἀφορμὰς, τοῦτο δέ, καὶ τῷ μηδένα εἶναι, ὅστις οὐκ ἐδέησε τοῦ παντός, συμμέτρους τοὺς λόγους ἀποδοῦναι τῇ ἀληθείᾳ. καὶ γένος δέ, εἴ τις καὶ περὶ τοῦδε φιλοπραγμονεῖ, οὐκ ἀφίσταται. οἷον ἐν πόλει τοιαύτη, καὶ πολιτεία κρείττονι τῶν ἐλληνικῶν, τῶν πρώτων ἀξιούσθαι τιμῶν.⁹⁷²

Ο Γρηγόριος Κύπριος αρχικά δηλώνει ότι δε θα επαινέσει τον Άγιο Διονύσιο από εξωτερικά στοιχεία στα οποία περιλαμβάνεται και η μνηία της πατρίδας, καθώς ο έπαινος του αγίου βρίσκεται στο Ευαγγέλιο και ο άγιος θεωρείται θαυμαστός ένεκα της αρετής του. Ωστόσο και ως προς αυτά ο άγιος έχει τα πρωτεία, καθώς πατρίδα του υπήρξε η Αθήνα. Όλοι γνωρίζουν ότι η πόλη έχει εξυμνηθεί και ότι όλοι έχουν ομολογήσει ότι υπερερεί των βαρβαρικών και ελληνικών πόλεων όσο οι Έλληνες των άλλων ανθρώπων και οι Αθηναίοι των άλλων Ελλήνων. Ο συγγραφέας παραπέμπει για να γίνει πιστευτός στους ποιητές και λογογράφους υπόθεση του έργου των οποίων υπήρξε αυτή η πόλη. Η πόλη εγκωμιάστηκε με κάθε αφορμή. Στη συνέχεια ο συγγραφέας αναφέρεται στο γένος του αγίου.

Η Αθήνα εγκωμιάζεται και στη συνέχεια με αφορμή το γεγονός ότι της εκκλησίας της προΐσταται ο Άγιος Διονύσιος. Ο συγγραφέας θαυμάζει την πόλη όχι για τις πολλές και άριστες διηγήσεις σχετικά με αυτή ούτε για τις συνεχείς νίκες της σε πολέμους και τα πολλά τρόπαια που έστησε έναντι Ελλήνων και βαρβάρων, αλλά για το ότι γέννησε τον άγιο ο οποίος υπήρξε τροφέας της (ως προς την υψηλότερη τροφή, δηλαδή την πνευματική) και πολιούχος της και τη χειραγωγήσε προς την ευσέβεια.

ἄξιως τὸ μετὰ ταῦτα τῆς Ἀθηναίων Ἐκκλησίας προΐσταται. ἀλλὰ δέ μοι ἐπέρχεται ταύτην τὴν πόλιν θαυμάζειν, οὐ τῶν περὶ αὐτῆς πολλῶν ἐκείνων καὶ καλλίστων διηγημάτων, οὐδ' ὅτι διαγέγονεν ἀεὶ ἐν πολέμοις νικῶσα, καὶ πολλὰ μὲν ἐκ βαρβάρων, πολλὰ καὶ Ἑλλήνων τῶν ὁμοφύλων ἔστησε τρόπαια, ἀλλ' ὅτι

⁹⁷² Γρηγόριος Κύπριος, Λόγ. εἰς Διον. Ἀρειοπαγίτην, 628–630.

*τῶδε τῆς γενέσεως ἀρχὴν τρόπον ὀφθεισά τινα πάλιν τὸν αὐτὸν ἔσχε τοῦτον καὶ τροφέα ἐπὶ τῇ ὑψηλοτέρᾳ τροφῇ, καὶ πολιοῦχον, καὶ πρὸς εὐσέβειαν χειραγωγόν.*⁹⁷³

Κατὰ το Ἐγκώμιον εἰς Ἐπ. Εὐθύμιον, νόμος των επαίνων εἶναι να υπάρχει ἀπαραιτήτως πρῶτα καὶ ἡ πατρίδα ὡς ἀπαραίτητο θεμέλιο των λόγων. Ὅμως ο λόγος ἀφορᾷ ἀνθρώπους, των οποίων ἀληθινὸ καὶ μόνον ἔπαινο θα ἀποτελοῦσε ἡ ψυχικὴ υγεία. Ἀν ο συγγραφέας υπάκουε στο νόμο κι ἀρχίζε ἔτσι, θα ἀπομακρυνόταν ἀπὸ το πρέπον, γιατί το προοίμιο του κατὰ Θεὸν βίου του Ἐπισκόπου Εὐθυμίου δεν ἀποτελεῖ ἡ πατρίδα, ἀλλὰ ἡ μετανάστευση. Ἐπομένως εἶναι ἀδίκο ἡ ἀρχὴ του επαίνου του να γίνεῖ ἀπὸ αὐτά. Θα ἦταν καλύτερο ἡ ἀρχὴ να γίνεῖ ἀπὸ ὅσα προβάλλει ἐκεῖνος.

*Ῥοῖς μὲν οὖν ἄλλοις ἐπαινέταις νόμος, εἷς τινα σπουδὴν τοιούτων λόγων καθισταμένοις, πατρίδα πρότερον καὶ προγόνους καὶ τὰ τοιαῦτα, καθάπερ τι τῶν ἀναγκαίων καὶ ὧν ἄνευ οὐκ ἂν εὐφημία σταίη προσποριζόμενοις, κρηπίδα δοκεῖν καὶ μάλα πρέπουσαν προῦφιστάναι τοῖς λόγοις, ἐπιλεησμένοις, ὡς ἔοικεν, ὅτι μὴ περὶ σωμάτων ἀπλῶς, ἀλλ' ἀνθρώπων ὁ λόγος αὐτοῖς, ὧν ἀληθὴς καὶ μόνος ἔπαινος, εἴ τι δύναντο δεικνύναι ὑγιᾶς ἔχουσιν τὴν ψυχὴν. Ἐγὼ δ' εἰ τῶ νόμῳ δουλεύσω καὶ τοιαύτην ὑποθήσομαι τὴν ἀρχὴν, παντάπασιν ἂν εἶην τοῦ εἰκότος ἀφεστηκῶς. Οὐ γὰρ πατρὶς ἐκείνῳ οὐδὲ πατὴρ οὐδὲ μήτηρ τὰ τοῦ κατὰ Θεὸν βίου προοίμια, ἀλλὰ τῆς μὲν μετανάστευσις, τῶν δὲ στέρησις καὶ παντελὴς ἀλλοτριώσις. Ὡστε ποῦ δίκαιον ἐκεῖνον ἐγκωμιάζοντας ἐκ τούτων τῆς εὐφημίας ἀπάρχεσθαι; Ἄμεινον οὖν ἑτέρωθεν ἐπιχειρεῖν, ὅθεν δηλαδὴ κάκεινος προδείκνυσι· προδείκνυσι δὲ ὅθεν τὰ τὸν φθειρόμενον ἄνθρωπον συγκροτοῦντα παραδραμῶν, τοῦ κατὰ Χριστὸν οἰκοδομεῖν καὶ ἀνακαινίζεσθαι τὴν ἀρχὴν κατεβάλετο.*⁹⁷⁴

Βίος Ὁσ. Λαζάρου: κώμη κοντὰ στη Μαγνησία τῆς Ἀσίας

Ῥῶ μακαρίῳ τοιγαροῦν τούτῳ, ἵν' ἐνεγκαμένην εἶπω καὶ ἔδαφος πάτριον νόμοις ἐγκωμίων ἐπόμενος, κώμη τις ἢ πατρὶς. Ἀλλὰ μὴ τις ἀντίκα κώμην ἀκούσας τοῦνομα τῆς ἐνεγκαμένης ἐλάττωμα τῶν τοῦ πατρὸς ποιείτω καλῶν· οὐδὲν γὰρ τὸ τῆς πατρίδος εὐτελὲς τὸν ἐντὸς παραλυμαίνεται ἄνθρωπον, ὡσπερ μὴν οὐδὲ τὸ

⁹⁷³ Γρηγόριος Κύπριος, Λόγ. εἰς Διον. Ἀρειοπαγίτην, 633-634.

⁹⁷⁴ Γεώργιος Κύπριος, Ἐγκ. εἰς Ἐπ. Εὐθύμιον, 394, β', 9-24.

ταύτης περιφανές κατά τι τοῦτον ὀνίνησι. Καὶ μαρτύριον ἦτω τῶ λόγῳ Σαμουήλ ἐξ Ἀρμαθέμ, ὁ μέγας τῆς μικρᾶς, ὃς οὐ διεκωλύθη βλέπειν τὰ ἔμπροσθεν καὶ βασιλέας χρίειν διὰ τὴν τῆς ἐνεγκαμένης εὐτέλειαν. Καὶ ἡ κώμη ἀγχοῦ που Μαγνησίας τῆς Ἀσιάτιδος, Μαγνησίας ἐκείνης, ἦν λόγος ὡς καλλίστην πόλεων τῶν Ἀσιατικῶν τῶ στρατηγῶ δεδωρῆσθαι Ἀθηνῶν ὑπὸ τοῦ σατράπου Περσῶν· ὁ Δαρείου δὲ Ξέρξης οὗτος ἦν, ἐπὶ ὡς αὐτὸν ἐκείνος ἐκ τῆς Ἑλληνίδος ἀπηυτομόλησε. Μικρὰ μὲν τὰ γε ἄλλα ἡ κώμη καὶ εὐπεριόριστος ἀριθμῶ τε βραχεῖς ἔχουσα τοὺς οἰκήτορας, χαριεστάτη δ' ὅμως κατὰ τε ὠρῶν εὐκρασίαν κατὰ τε ναμάτων ἀφθονίαν καὶ γῆς γεννημάτων καὶ παντοδαπῶν ὠραίων δαψίλειαν.⁹⁷⁵

Ο συγγραφέας ομιλεῖ περὶ τῆς γενέτειρας πατρίδας καὶ τοῦ πατρικοῦ ἐδάφους τοῦ οσίου ακολουθώντας τοὺς νόμους τῶν ἐγκωμίων. Πατρίδα τοῦ εἶναι ἓνα χωριό. Κατὰ τὸν συγγραφέα ἡ εὐτελής πατρίδα δε βλάπτει τὸν ἄνθρωπο οὔτε ἡ περιφανὴς τὸν ὠφελεί. Αυτό μαρτυρεῖ καὶ ἡ περίπτωση τοῦ μεγάλου Σαμουήλ ἀπὸ τῆς μικρῆς Ἀρμαθέμ. Ἡ κώμη βρισκόταν κοντὰ στὴν Ἀσιατικὴ Μαγνησία που δωρίστηκε ἀπὸ τὸν Πέρση σατράπη Ξέρξη στὸν Ἀθηναῖο στρατηγό, ὅταν αὐτομόλησε. Πρόκειται γιὰ τὸν Θεμιστοκλή. Καὶ ἐδῶ, ὅπως καὶ σὲ ἄλλα χωριά ἔχουμε μίαν πλάγια ἀναφορὰ, ἀναγωγὴ στὴν Ἀθήνα. Λεγόταν ὅτι ἦταν ἡ καλύτερη ἀπὸ τὶς ἀσιατικὲς πόλεις. Τὸ χωριό εἶναι μικρό καὶ καλὰ ὀρισμένο, με μικρὸ ἀριθμὸ κατοίκων. Θεωρεῖται ὅμως χαριτωμένο γιὰ τὴν καλὴ θερμοκρασία, τὰ ἀφθονὰ ὕδατα καὶ γεννήματα τῆς γῆς καθὼς καὶ τὴν ἀφθονία κάθε εἶδους ὠραίων πραγμάτων.

Στὸν **Λόγον εἰς μαρτύριον Ἁγ. Μαρίνης** συμπεραίνεται ὅτι ἡ Ἁγία Μαρίνα ἦταν πολίτης τῆς ἄνω Σιών.

‘Ὡς τοίνυν ἄντικρυς φιλοσοφία τίς ἐστὶ καὶ ἡ κατὰ ταύτην διήγησις καὶ ἀναγωγὸς εἰς Θεὸν εἴ τις αὐτῇ προσέχει τὸν νοῦν, μεσότης εὐρισκομένη τὴν τρόπον τινὰ τοῦ τε πρώτου καλοῦ καὶ τῶν πρὸς αὐτὸ ἰεμένων ψυχῶν, λόγῳ μὲν οὕτωςί τις ἀπλῶ καὶ σφόδρα βουλόμενος οὐκ ἂν ἔχοιεν δεῖξασθαι· οὐ γὰρ ἐστὶν ἂ μόνον τοῖς πάθεσι γνώριμα καὶ λόγῳ τελείως γενέσθαι καταληπτά, οὐ μὴν ἀλλ’ ἐπειδὴ παραδείγματα εὐσεβείας προδείκνυσι, σωφροσύνης ἀνδρείας ἀληθοῦς, πάσης ἀρετῆς εἴ τις ζηλοῦν βούλεται, ἃ δὴ πάντα ἔξεστιν ὑμῖν ἐπὶ τῶν πραγμάτων διὰ τῆς ἱστορίας γεγεννημένοις ἐπισημαίνεσθαι· βεβαιοῖ μὲν καὶ ἡ Γραφὴ σοφίαν

⁹⁷⁵ Γρηγόριος Κύπριος, Βίος Ὁσ. Λαζάρου, 589, 2, Α-Β.

μὲν καὶ ἐπιστήμην τὴν θεοσέβειαν λέγουσα καὶ ἀποχὴν τῶν κακῶν· καὶ ἡ πείρα δὲ ὁπόταν τις αὐτὸς τύχοι παθῶν τοῦ τοιοῦτου διδάσκαλος. Ὅθεν καὶ πάρεργόν τι νομίσας τοῦ χρησίμου τὰς αἰτίας νυνὶ παρεμβάλει, σαφῶς δηλουμέναι [δηλουμένας] ἐν τοῖς παραχρῆμα ρηθησομένοις, ἐπ’ αὐτὴν ἤδη τὸν περὶ ἐκείνης λόγον βαδίζω. Πλὴν μὴ τις τῶν πάντων, οἰέσθω τοῦ λόγου χάριν, χάριν ἡμᾶς εἰσφέρειν ἐκείνη· μάλιστα μὲν οὖν τούναντίον ἡμᾶς ὁ λόγος εὐεργετεῖ, εἴπερ οἰκονομεῖ καὶ ἀνάγει καὶ συνάπτει τῷ κρείττονι, οὐ τῇ μακαρία κλέος προστίθησιν, ὥσπερ οὐδ’ ὅστις θερμὸν λέγει τὸ πῦρ, θερμότητα τῷ πυρί· ἢ γὰρ τῆς ἀνωτάτω λήξεως γεγεννημένη καὶ δόξαν ἔχουσα παρὰ τοσοῦτον κρείττονα τῆς ἐνταῦθα, ὅσον, πῶς ἂν εἴποιμι εὐπρεπῶς ὑπὲρ ἡμᾶς ἐγένετο· πῶς ἂν δέχοιτο ἐκ τῶν εἰς ἀέρα διαλυομένων λόγων προσθήκην λαμπρότητος. Ἡμῶν οἱ ἐπαινέται τῶν λόγων σεμνότης ἀλλ’ οὐ τῶν πολιτῶν τῆς ἄνω Σιών. Ἡμῶν λέγω, τῶν περὶ τὴν ἰλὺν στρεφομένων μάλιστα δὲ οὐδ’ ἡμῶν, εἴπερ διὰ τοὺς λόγους, οὐδέν τι πλέον τοῖς ἔργοις προσγίνεται. Πλὴν ἐκείνης τοιαύτης γεγεννημένης, οὔτε τῶν σύνεγγύς τις πατέρων, οὔτε τῶν ἀνέκαθεν προγόνων, τὰ τῆς εὐσεβείας ἐδέξατο σπέρματα.⁹⁷⁶

Κατωτέρω αναφέρεται απλῶς ἡ καταγωγή της ἀπὸ τὴν Πισιδία, ὅταν γίνεται λόγος γιὰ τὸν διώκτη της ηγεμόνα Ολύμβριον.

‘Τούτων εἷς ἦν καὶ Ὀλύμβριος ἡγεμονεύειν μὲν τῆς Πισιδῶν χώρας ὅθεν καὶ ἡ μάρτυς λαχών’.⁹⁷⁷

Λιβαδηνός Ανδρέας

Ἐγκώμιον εἰς ἱερομάρτυρα Φωκᾶν: ουράνια πατρίδα - Σινώπη

‘εἶτα τῆς ἐπιγείου ἐπιμνησθῆναι τῷ μάρτυρι, ἧς αὐτὸς ἐκπεφύκει, καὶ βίου καὶ γνώμης αἰρέσεώς τε καὶ ἡθους καὶ οἴων καὶ ὄσων ὧν ἔτι περιῶν τῷ βίῳ ἐτύγχανεν, εἴ γε καὶ ὄλωσ βίος ἦν αὐτῷ, καὶ τῶν ὑπὲρ εὐσεβείας ἀγώνων καὶ ἄθλων καὶ τῆς οὐρανίου πατρίδος, ἧς πολίτης αὐτὸς ἐγεγόνει καὶ θύτης καὶ μάρτυς Χριστοῦ ὁ μακάριος.’⁹⁷⁸

Ὁ συγγραφέας θεωρεῖ καλύτερη ἀρχικὰ τὴ μνεῖα στο Θεό. Ἐπεταῖ ἡ ἐπίγεια πατρίδα σὴν ὁποῖα γεννήθηκε ὁ μάρτυρας, ὁ ὁποῖος ἐγίνε πολίτης τῆς ουράνιας πατρίδας.

⁹⁷⁶ Γρηγόριος Κύπριος, Λόγ. εἰς μαρτ. Ἀγ. Μαρίνης, 191, 15 – 192, 15.

⁹⁷⁷ Γρηγόριος Κύπριος, Λόγ. εἰς μαρτ. Ἀγ. Μαρίνης, 104, 32–34.

⁹⁷⁸ Ανδρέας Λιβαδηνός, Ἐγκ. εἰς ἱερομ. Φωκᾶν, 118, 26–32.

‘ἡμεῖς δέ, ὡς ἡ τάξις καὶ ὁ τῆς τάξεως ὀρίζει κανὼν, ἔτι τῷ λόγῳ βαδίσωμεν ὅση δύναμις, πατρίδα, γένος καὶ γέννησιν ἀναγράψαντες...’.⁹⁷⁹

Ο συγγραφέας θα εκθέσει και τα σχετικά με την πατρίδα του μάρτυρα, όπως ορίζει για τον Λόγο ο κανόνας της τάξης.

‘Φωκᾶ τοίνυν πατρις ἢ πρὸς τῷ Εὐξείνῳ κατωκισμένη Πόντῳ τῆς Ἀσίας ὅλης πόλις παραθαλαττίδιος, ἢ Σινώπη μὲν λέγεται, τείχεσι δὲ ἀραρότως παλαιοῖς τε καί, ὁ λέγεται, χαλκοῖς εὐκτισμένη, κρατερόν μὲν ὡς μάλα τὸ ἄστν, καὶ τῶν πάλαι πρὸς εὐφημίαν οὐκ ἔλαττον, ὡς οἱ πάλαι ἴσασι σοφοὶ Σινωπεῖς, πολλὰ μὲν φανητιώσαντες, ἑαυτοῖς δὲ τῶν κακίστων γενόμενοι πρόξενοι· ἐπαιετὸν δὲ τὸ ἄστν τῇ ἀληθείᾳ, ἐξότε πρῶτα μὲν ὁ πρωτόκλητος τῶν Χριστοῦ μαθητῶν ἐνδεδημήκει τῇ πόλει Ἀνδρέας· ἐκεῖνος οὗτος ἦν ὁ πανεύφημος, καὶ τὸν τῆς ἀληθείας λόγον ἀρότρῳ πρῶτος τῆς πίστεως σταυροῦ ὃν ἐπεφέρετο, κατεβάλλετο· εἶτα καὶ Πέτρος ὁ κορυφαῖος καὶ ὄμαιμος ἅμα σὺν αὐτῷ τῆς Σινώπης ἐπέβησαν· καὶ διδασκαλικῶς τὸ ἐκεῖθι ποιμνιον ἐς νομᾶς σωτηρίους ὠδήγησαν· μαρτυροῦσί μοι τῷ λόγῳ αἶ τε τούτων εἰσέτι οὐσαι καθέδραι καὶ αἶ στάσεις αἶ λίθινοι· ἀξιειπαιετώτερον δὲ καὶ οἶον εἰπεῖν ἐν γῆ γνωριμώτερον ἀφ’ οὗ Φωκᾶς γέννημά τε καὶ θρέμμα Σινώπης ἐγνωρίσθη πρὸς ἀρετὴν διαβόητος, καὶ Φωκᾶ Σινωπέως ἀπανταχῇ τοῖς ὑφ’ ἡλίῳ ἢ κληῖσις διέθεεν· ἧς ὥσπερ τι μεῖζον ἀπάντων τῶν καλῶν ἄθλον ἢ θαυματουργία τούτῳ δεδώρηται.’⁹⁸⁰

Πατρίδα του Φωκά ήταν η Σινώπη. Η Σινώπη είναι γνωστό ότι ήταν το σημαντικότερο λιμάνι του Ευξείνου, καθώς είχε διπλό λιμάνι στο στενότερο σημείο του Πόντου. Ἐμεινε πολύ καιρό υποταγμένη στους Τούρκους. Ἐπρόκειτο για μια παραθαλάσσια πόλη, που είχε ιδρυθεί στην προς τον Εὐξείνο Πόντο πλευρά της Ασίας. Ἦταν καλά χτισμένη με ασφάλεια με τείχη⁹⁸¹ παλαιά και ὅπως λέγεται ἀπὸ χαλκό, πολύ ισχυρή. Το εγκώμιο των τειχῶν ἀποτελεῖ μια σπάνια ἀναφορά. Ἦταν τιμημένη μεταξύ των ἀρχαίων πόλεων, κατὰ τους παλαιούς σοφοὺς κατοίκους της, που ἐπιθυμοῦσαν να φανούν, ἀλλὰ μόνοι τους προξένησαν κακό στον

⁹⁷⁹ Ἀνδρέας Λιβαδηνός, Ἐγκ. εἰς ἱερομ. Φωκᾶν, 123, 29–31.

⁹⁸⁰ Ἀνδρέας Λιβαδηνός, Ἐγκ. εἰς ἱερομ. Φωκᾶν, 123, 36 – 124, 17.

⁹⁸¹ Για τα τείχη της Σινώπης βλ. A. Bryer & D. Winfield, *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos*, (Dumbarton Oaks Studies, 20), Ουάσινγκτον 1985, σ. 76-79.

εαυτό τους.⁹⁸² Το εγκώμιο της πόλης στηρίζεται επομένως εδώ στην αρχαιότητά της. Η πόλη μπορεί αληθινά να επαινεθεί από την ενδημία του Πρωτοκλήτου Ανδρέα που πρώτος μίλησε για την αλήθεια (έμφαση στη λέξη με την επανάληψή της). Έπειτα δίδαξε μαζί με τον Πέτρο. Αυτά είναι στοιχεία της απόκρυφης παράδοσης, που όμως είχε μεγάλη διάδοση στο Βυζάντιο. Την εποχή του συγγραφέα υπήρχαν ακόμη οι έδρες τους και οι λίθινες θέσεις. Γίνεται επομένως λόγος για τις αρχαιότητες της πόλης, που της έδιναν ασφάλεια και ιερότητα. Περισσότερο όμως αξιέπαινη και γνωστή κατέστη η πόλη από τη γέννηση, ανατροφή και θαυματουργία του μάρτυρα Φωκά.

Λουκίτης Κωνσταντίνος

Ἐγκώμιον εἰς Ἁγ. Εὐγένιον & τοὺς συνάθλους Κανίδιον, Οὐαλεριανὸν καὶ Ἀκύλαν: ἄνω Ἱερουσαλήμ, Τραπεζούντα, χώρα Χαλδίας

Ἐπολλῶν ὄντων καὶ διαφερόντως ἀριθμήσασθαι μὲν λαμπρῶν, διηγήσασθαι δὲ θαυμασίων, ἃ τὴν Τραπεζοῦντα τήνδε πόλιν κατακοσμεῖ καὶ περιφανεστέραν πολλῶ πασῶν ὧν ὑπέρεκειται κύκλῳ Πόντου πόλεων ἀναδείκνυσιν, Εὐγένιος ὁ μέγας μάρτυς πρὸ πάντων τὸ περιλάλητον ταύτης ἄκουσμα καὶ χάριεν θέαμα καὶ ἐντρύφημα, Εὐγένιος οὗτος τὸ μέγα πάσης Ἐώας καὶ τῆς χρυσῆς Τραπεζοῦντος πρᾶγμα καὶ διαβόητον <ὄνομα> ταύτης γὰρ ὁ περιώνυμος αὐτὸς οὗτος ἐν μάρτυσιν οἷά τις ἄλλος <ἀειλ>αμπῆς ἀστήρ ἐξανέτειλε καὶ κύκλῳ πᾶσαν τοῖς οἰκείοις πρώην <μὲν ἄθ>λοισ, ἔκτοτε δὲ καὶ θαύμασιν ἐφωταγώγησε καὶ φωταγωγεῖ <ἀεὶ τα>ὴν ὑφήλιον.⁹⁸³

Ενώ είναι πολλά και υπερβολικά λαμπρά να υπολογιστούν και θαυμάσια να περιγραφούν όσα στολίζουν την Τραπεζούντα και την αναδεικνύουν πολύ ενδοξότερη από όλες τις πόλεις πάνω από τις οποίες βρίσκεται γύρω στον Πόντο, ο Άγιος Ευγένιος είναι προ πάντων το περιβόητο άκουσμά της και χαριτωμένο θέαμα και απόλαυση, ο άνθρωπος μεγάλης σπουδαιότητας και ξακουστό όνομα όλης της Ανατολής και της Τραπεζούνας. Ο Άγιος Ευγένιος παρομοιάζεται με αστέρι που ανέτειλε από αυτή και φωταγωγεῖ γύρω όλη την υφήλιο. Η

⁹⁸² Ο συγγραφέας μπορεί να αναφέρεται στις στάσεις του θέματος κατά τον 8ο και 9ο αι.

⁹⁸³ Κωνσταντίνος Λουκίτης, Ἐγκ. εἰς Ἁγ. Εὐγένιον & τοὺς συνάθλους, 114, 1, 7–16.

πατρίδα εγκωμιάζεται δηλαδή εδώ πρωτίστως λόγω του αγίου, ενώ επαινείται και ως χρυσή.

Ἐπεὶ δὲ τοῖς ἐγκωμίων ὄροις ἐπόμενοι πατρίδα, γένος καὶ ἀνα<τροφήν> εἰπεῖν ἀπαιτούμεθα, πατρὶς μὲν τούτοις μετὰ τὴν ἄνω καὶ περιφανῆ> Ἱερουσαλήμ, ἣν προσεχῶς οὗτοι δι' αἰῶνος ἐκκληρώσαντο, ἢ τε περι<φανῆς> αὕτη καὶ θαυμασία πόλις, ἢ Τραπεζοῦς, καὶ ἡ εὐδαιμονεστά<τη χώρα> Χαλδίας· ἃς καὶ πρόσθεν οὔσας ἐξαιρέτους ἀνέκαθεν ἔν τε θέ<σει> καὶ ὠρῶν κράσει καὶ ἀέρων πνεύσει καὶ ὀρέων καὶ κοιλάδων ἐξηρημένας οὗτοι καὶ περιβο<ήτους>...'.⁹⁸⁴

Αφού αναφερθεί στη συγγένεια του μαρτυρίου που συνέδεσε τους μάρτυρες, ο συγγραφέας επανέρχεται στην πατρίδα, ακολουθώντας τους νόμους των εγκωμίων. Αρχικά αναφέρεται η άνω Ιερουσαλήμ, που εγκωμιάζεται ως περιφανής και στη συνέχεια η Τραπεζούντα, για την οποία επαινείται επίσης ως περιφανής και ως θαυμάσια και γενικότερα το θέμα Χαλδίας, που είναι η πιο ευτυχισμένη χώρα. Το εγκώμιο στηρίζεται στη θέση, το κλίμα και τους ανέμους και στη μορφολογία του εδάφους: τα όρη και τις κοιλάδες. Εξαιρετη όμως και περιβόητη κατέστη η περιοχή λόγω των μαρτύρων.

Επίσης στη συνέχεια η πατρίδα επαινείται ως ιερή,

Ἐπεὶ δὲ τοὺς οὕτω μὲν ἱεράς κατ' ἄμφω πατρίδος,...'⁹⁸⁵

και ως θαυμαζόμενη από όλους, αρχιερείς, βασιλείς, λοιπούς άρχοντες και τους ταμένους στον Θεό, με αφορμή την αναφορά στις ετήσιες προς τιμήν των εγκωμιαζόμενων αγίων εκδηλώσεις.

Ἐκαὶ πάλαι καὶ νῦν ἀπανταχοῦ γῆς τυγχάνουσι διαβόητοι καὶ τῇ πατρίδι ταύτῃ τῇ περιβλέπτῳ Τραπεζοῦντι πόλει περιβλεπτοί, ἀρχιθύταις καὶ βασιλεῦσι καὶ ὄσοις ἄλλοις τῶν ἐν τέλει καὶ αὐτῶ τῶ Ναζιραϊκῶ χορῶ καὶ τῶ ξύγκλυδι μετὰ θυμιάματος καὶ ὠδῶν πνευματικῶν κατ' ἔτος εἰσαγόμενοι τε καὶ ἐξαγόμενοι καὶ χερσὶν ὁσίαις παραπεμπόμενοι.'⁹⁸⁶

Μάγιστρος Θωμάς

Λόγος εἰς Γρηγόριον Θεολόγον: Καππαδοκία

⁹⁸⁴ Κωνσταντίνος Λουκίτης, Ἐγκ. εἰς Ἄγ. Εὐγένιον & τοὺς συνάθλους, 116, 2, 42-48.

⁹⁸⁵ Κωνσταντίνος Λουκίτης, Ἐγκ. εἰς Ἄγ. Εὐγένιον & τοὺς συνάθλους, 118, 3, 64.

⁹⁸⁶ Κωνσταντίνος Λουκίτης, Ἐγκ. εἰς Ἄγ. Εὐγένιον & τοὺς συνάθλους, 166, 33, 876-881.

Ἦδη δέ με τοῖς ἐπαίνοις προσάγοντα τοῦ μεγάλου, καὶ τούτων ἐπιβαλλόμενον ἄπτεσθαι, οὐδενὸς οἶμαι δεῖν τῶν ἄλλων πρὸ τῆς πατρίδος μεμνήσθαι, καὶ τοῦ κατ' αὐτὴν ἔχοντος, ἀλλὰ καὶ μάλ' αὐτῆς πρὸ τῶν ἄλλων ἐπόμενον φύσει καὶ τέχνῃ, καὶ τῷ παρ' ἀμφοῖν ἀξιοῦντι· τῆς μὲν γάρ ἐστι νόμος οὕτω προάγειν χρῆναι τὸν λόγον, καὶ τοῦτον διαχειρίζειν τὸν τρόπον· ἢ δ' ἄρα φύσις καὶ τὴν ἐξ αὐτῆς ἀνάγκην προστίθῃσιν, ἅπερ τῶν μὲν παίδων οἱ πατέρες πρότεροι, τούτων δ' αὖ ἢ πατρίς, τῷ ταύτης ὥσπερ τινὸς κρηπίδος ἢ ρίζης ὑποκειμένης τὰ γένη φύεσθαι· κράτιστον οὖν ἂν εἴη πανταχόθεν καὶ τοῖς πράγμασιν εἶκον, τῆς ἐνεγκούσης πρόσθεν ποιησάμενον λόγον, ἔπειτ' ἐφεξῆς ἐπὶ τοὺς πατέρας χωρεῖν, κακείνοις τὸ εἶκός ἀπονέμειν.

Ἔστι τοίνυν αὕτη τοιαύτη, ὡς μὴ μόνον ἐνὸς μηδενὸς τῶν ὅσα πόλιν οἶδε σεμνύνειν μηδ' ὅπωςτιοῦν ἀφεστάναι, ἀλλὰ καὶ μετὰ τοσῆσδε ταῦτ' ἔχειν περιουσίας, ὡς καὶ ταῖς διὰ πάντων παραβαλλομένη κρατίσταις εὐρίσκεισθαι πρώτη· οὕτω μὲν γὰρ ἔσχεν ἄερος, ὡς τῶν μὲν ἀπανταχοῦ πασῶν ἄριστα κεκράσθαι δοκεῖν· πρὸς δὲ μεγίστην καὶ παντοδαπὴν καρπῶν τε καὶ ζώων ἐρῥῶσθαι φορὰν, ἐκάστων τῆς γῆς τῶν μερῶν πλεῖστα καὶ κάλλιστα τὰ παρ' ἑαυτοῖς χορηγούντων, καὶ οἷα μὴ τοῖς ἐνοικοῦσι μόνον, ἀλλὰ καὶ πᾶσι προσοίκοις τε καὶ τοῖς πόρρω παρελαύνειν τὴν χρεῖαν· οὕτω δ' αὖ ὠρῶν συμμετρίας, καὶ τοῦ κατ' αὐτὰς εὐδοκίμου, ὡς ἂ παρ' ἐκάσταις πρόσεστι δυσχερῆ, τούτων ἀπάντων τὸν ἀεὶ χρόνον ἐξίσης ἀφεστηκυῖα, μόνων τῶν ἀγαθῶν ἐκ περιουσίας μετέχειν, ὥσπερ ἐξεπίτηδες τὸ μὲν καθάπαξ λυσιτελὲς αἴρουμένη, τὰ δ' ἄλλα χαίρειν ἐῶσα. Τοσοῦτοις δὲ καὶ τηλικούτοις ἀγαθοῖς ἢ Καππαδοκῶν κοσμουμένη, καὶ οὕτω κομῶσα, ὡς καὶ τοὺς πᾶσι τοῖς καλοῖς οὐκ οἶδ' ὅπως ἀξιοῦντας βασκαίνειν, καὶ τὸ κακῶς λέγειν τέχνην ὡς εἰπεῖν ποιουμένους, θαυμαστοὺς τινὰς ἄγαν ἐπαινέτας κεκτῆσθαι, καὶ τῷ μηδὲν ὅλως ἀντειπεῖν ἔχειν, τιμῶντας αὐτὴν τὰ γιγνόμενα, τοσοῦτων καὶ τηλικούτων ἀνδρῶν ἐπ' εὐσεβείᾳ καὶ φιλοσοφίᾳ καὶ λόγοις, ἔτι τε τοῖς ὑπὲρ ἀληθείας ἀγῶσι, καὶ πᾶσιν οἷς ἂν τις φῆσαι βελτίστοις θαυμαζομένων πεπλούτηκεν, ὡς μήτε ταύτην ἑτέρων ἢ τούτων χρῆναι μητέρα καὶ τροφήν γεγενῆσθαι, μήτ' αὐτοὺς τούτους ἐξ ἄλλης ἡστινοσοῦν ἢ ταυτησί προελθεῖν, ἀλλ' ἐπ' ἀμφω τὸ εἶκός ἀπαντῆσαι, καὶ τὴν ἀρμονίαν ταυτησί τῆς κιθάρας, ἐντελῆ καταστῆναι, καὶ διὰ πασῶν, ὡς εἰπεῖν, ὧν πρῶτος καὶ μέσος καὶ τελευταῖος, ὁ νῦν εὐφημούμενος· τὸ μὲν, ὅτι πρὸς μηδὲν τι τοιοῦτον παράδειγμα βλέπων, οὕτω διὰ πάντων ἐξέλαμψε· τὸ δ'

*ὅτι μετὰ πολλοὺς τινὰς ἑτέρουσ καλοὺσ κάγαθοὺσ, μόνουσ οὗτοσ ἀνεφάνη τοιοῦτοσ.*⁹⁸⁷

Στον ἔπαινο ο Θωμάσ Μάγιστροσ θεωρεῖ ὅτι πρώτα πρέπει να μιλήσει για την πατρίδα του Αγίου Γρηγορίου του Θεολόγου. Αυτή την αξίωση προβάλλουν ἐξάλλου τόσο η τέχνη με το νόμο της ὅσο και η αναγκαιότητα της φύσης. Η πατρίδα παρομοιάζεται με θεμέλιο ἢ ρίζα των γενών. Το καλύτερο λοιπόν εκ των πραγμάτων είναι να γίνει πρώτα λόγουσ για την πατρίδα.

Η Καππαδοκία διαθέτει ὅλα τα στοιχεῖα ἔνεκα των οποίων ἐπαινεῖται μια πόλη ἢ χώρα και τόσο ἀφθονα, ὡστε να είναι πρώτη συγκρινόμενη με τις καλύτερεσ. Εγκωμιάζεται για το κανονικό της κλίμα, ἀριστο ὅλων, ὅπως τονίζεται ξανά, τη μεγαλύτερη παραγωγή κάθε είδουσ καρπών και ζώων, καθὼσ κάθε μέρος της γησ χορηγεῖ πάρα πολλά και καλά, που ξεπερνούν τις ἀνάγκεσ των κατοίκων και των γειτόνων. Εκθειάζεται η ἀναλογία των εποχών και αυτό ἀρχαῖο στοιχεῖο του εγκωμίου. Η Καππαδοκία μετέχει σε ἀφθονία μόνο των ἀγαθών ὅλων των ἄλλων πόλεων, λαμβάνει ἀπό αυτές τα ωφέλιμα. Κοσμείται με πολλά και μεγάλα ἀγαθά και υπερηφανεύεται. Ἐτσι ἀκόμη κι ὅσοι ψέγουν ὅλα τα καλά και κακολογούν θα γίνονταν θαυμαστοί ἐπαινέτεσ της, θα την τιμούσαν, μην μπορώντασ να ἀντιλέγουν. Στη συνέχεια το εγκώμιο της πόλησ πλέκεται ἀπό τουσ ἀνθρώπουσ της. Η Καππαδοκία ἔχει πολλοὺσ και μεγάλουσ ἀνδρεσ που θαυμάζονται για την ευσέβεια, τη φιλοσοφία, τουσ λόγουσ, τουσ ἀγώνεσ υπέρ της ἀλήθειασ κι ὅλα τα καλύτερα. Αρμόζει η Καππαδοκία να είναι μητέρα αυτών και οι ἴδιοι να ἔχουν προέλθει ἀπό αυτή, συμβαίνει εὐλόγα. Κι ο εγκωμιαζόμενουσ ἀγιουσ ἀκτινοβολεῖ με ὅλα.

*‘Ἄλλὰ «τοὺσ μὲν ἐγκυκλίουσ και προτελείουσ τῶν λόγων,» ὅταν δὲ ταῦτα λέγω, και ποιητάσ ξυλλαμβάνω, ἢ πατρίσ εὖ μάλα και μετὰ πολλοῦ τοῦ περιόντουσ τούτω παρέσχεν ἐκμελετῆσαί τε και σπουδάσαι και κατεργάσασθαι, ἐπιτηδεῖωσ πρὸσ τοῦτ’ ἔχουσα, και δυναμένη τοὺσ ἐξ αὐτῆσ και τούτοισ δωρεῖσθαι’.*⁹⁸⁸

Η πατρίδα του Αγίου Γρηγορίου του Θεολόγου Καππαδοκία εγκωμιάζεται ἀπό τον Θωμά Μάγιστρο και για την καταλληλότητά της ὡσ πρὸσ τουσ ἐγκύκλιουσ και προκαταρκτικὸσ λόγουσ και την ποίηση.

⁹⁸⁷ Θωμάσ Μάγιστροσ, Λόγ. εἰσ Γρηγ. Θεολόγου, 220, Δ’, C – 221, Ε’, C.

⁹⁸⁸ Θωμάσ Μάγιστροσ, Λόγ. εἰσ Γρηγ. Θεολόγου, 233, ΙΖ’, Α–Β.

Μπορούσε να παρέχει διδασκαλία, σπουδή και άσκηση σε αυτά.

Στο εγκώμιο της πατρίδας του Αγίου Γρηγορίου επανέρχεται εν συντομία ο Θωμάς Μάγιστρος επικαλούμενος τον επικρατήσαντα νόμο.

‘Καιρός δ’ ἂν εἴη λοιπόν, διά τε τὸν ἐπὶ τούτοις ἤδη κρατήσαντα νόμον, καὶ τὸ τὰ βέλτιστα χρῆναι καὶ πάνν τοι πολλάκις εἰρῆσθαι, ὧν διὰ πλειόνων ἐμεμνήμην ἀρτίως, ταῦτ’ ἄρα καὶ νῦν δοῦναι τῷ λόγῳ, καὶ διελθεῖν ἐν βραχεῖ. [...] Τίς δὲ τοῖς προσοῦσι καλοῖς καὶ καταλλήλως οὕτω μετέσχε, τῆς τε πατρίδος τῶν τε τοκέων, τῶν μὲν πάντας τοὺς ταύτῃ προσειρημένους παρενεγκόντων ἀρετῇ τε καὶ τῷ θαυμαστοῦ καὶ ὑπὲρ πάντας παιδὸς ἠξιῶσθαι, καὶ εἶναι τοῦτον κάκεινους τοιούτους, οἷους ἀλλήλους προσήκειν, καὶ μηδὲν ὄλως ἐνδεῖν, τῆς δέ, διαπάντων ὧν θαυμάζονται πόλεις ἰούσης, κἀντεῦθεν μεγίστας παρὰ πᾶσι φερομένης τὰς ψήφους; Τίς δὲ τοσοῦτον ἐκ παίδων ἀρετῆς καὶ λόγων ἐάλω, ὡς μόνα ταῦτα ῥαστώνην ἠγεῖσθαι, καὶ μελέτην τοῦ βίου;’⁹⁸⁹

Η πατρίδα του αγίου ήταν η κατάλληλη. Θαυμάζεται για όλα όσα θαυμάζονται οι πόλεις και διακρίνεται σε όλους. Το εγκώμιο στηρίζεται στην αρετή των παιδιών της και τους λόγους. Αυτά θεωρούνται τέρψη και αποτελούν αντικείμενο μελέτης.

Μακάριος

Μαρτύριον Αγ. Ἰακ: Βυζαντίς

‘Τότε τοίνυν καὶ ἡ θαυμαστὴ καὶ καλλιπάρθενος μάρτυς Ἰα ἐν τοῖς μεθορίοις Ἀρμενίων τε καὶ Περσῶν ἐγνωρίζετο ἐν τούτοις’ καὶ γάρ, ὡς φασιν, ἐστὶ φρούριον, ᾧ Βυζαντίς μὲν τοῦνομα, θέσεως δὲ καὶ τόπου καὶ ἐρμηνότητος εὖ ἔχον. Τοῦτο τὴν μακαρίαν ἠνεγκεν Ἰαν καὶ ὅσα καὶ πατρὶς αὐτῇ ἐχρημάτισε, καθὼς ἄρα καὶ ἡ περὶ αὐτὴν ἱστορία δηλοῖ’ ἐν τούτῳ τοίνυν γεννηθεῖσα.’⁹⁹⁰

Η Αγία Ἰα γεννήθηκε στο φρούριο Βυζαντίς, στα σύνορα Αρμενίων και Περσῶν, του οποίου επαινείται η θέση, ο τόπος και η οχύρωση.

Μακρῆς Μακάριος

Βίος Αγ. Ἀνδρέου: Δαμασκός

⁹⁸⁹ Θωμάς Μάγιστρος, Λόγ. εἰς Γρηγ. Θεολόγον, 324, ΡΣΤ', C – 325, A.

⁹⁹⁰ Μακάριος, Μαρτ. Αγ. Ἰακ, 463, 7, 8–11.

‘Πατρις μὲν οὖν τῷ θαυμασίῳ Δαμασκῷ ἢ περιδοξῷ, ἢ πολλοῖς καὶ μεγάλοις ἐγκαλλωπίζεσθαι καὶ μεγαλαυχεῖν ἀγαθοῖς ἔχουσα, οὐχ οὕτω τοῖς ἄλλοις ἐθέλει σεμνύνεσθαι ὡς τῷ γε Παύλῳ τὸν σκότον λῦσαι ψυχῆς τε καὶ σώματος καὶ τῷ μὲν οὐρανίῳ πατρὶ τοῦτον εἰσποιοῦσαι διὰ τοῦ θείου βαπτίσματος καὶ καταρτίσαι πρὸς τὸ βαστάσαι τούτου τὸ θαυμαστὸν ὄνομα, τῇ οἰκουμένην δὲ πάσῃ πατέρα καὶ διδάσκαλον εὐσεβείας ἀποτεκεῖν· καὶ ἐξ ἐκείνου, καθάπερ τι γέρας ἐξαίρετον θεόθεν κληρώσασθαι, ἄνδρας ἀγαθοὺς φύειν καὶ διδασκάλους τῷ τῆς Χριστοῦ Ἐκκλησίας πληρώματι, ὧν κορωνὶς καὶ κεφάλαιον ὁ νῦν ἡμῖν εἰς εὐφημίαν προκείμενος.’⁹⁹¹

Πατρίδα του Αγίου Ανδρέου Κρήτης ήταν η Δαμασκός, η οποία εγκωμιάζεται ως περίφημη. Η πόλη, αν και μπορεί να υπερηφανεύεται και να καυχάται για πολλά και μεγάλα αγαθά, δε θέλει να είναι υπερήφανη για τα άλλα έτσι, όπως για το ότι έλυσε το σκοτάδι της ψυχής και του σώματος του Παύλου και τον κατέστησε υιό του Ουρανίου Πατρός με το βάπτισμα και τον κατάρτισε ώστε να εξυψώσει το όνομα Αυτού και γέννησε πατέρα και διδάσκαλο ευσεβείας για όλη την οικουμένη. Και εξαιτίας εκείνου τῆς δόθηκε από τον Θεό ως εξαίρετο βραβείο το να γεννά αγαθούς άνδρες και διδασκάλους για το πλήρωμα της χριστιανικής Εκκλησίας, των οποίων κορωνίδα και κεφαλή είναι ο επαινούμενος. Η πατρίδα του αγίου δοξάζεται επομένως από τα υλικά αγαθά, κυρίως όμως από τους άνδρες της, με πρώτο τον Απόστολο Παύλο. Εκεί, ως γνωστόν, ο Ανανίας θεράπευσε την τύφλωση του αποστόλου και τον βάπτισε χριστιανό. Κατόπιν ξεκίνησε η ιεραποστολική δράση του αποστόλου. Κορυφαίος γόνος της Δαμασκού είναι ο Άγιος Ανδρέας.

Ἐγκώμιον εἰς Ἀρχ. Γαβριήλ: Θεσσαλονίκη

‘Τῇ μὲν οὖν φύσει καὶ τέχνῃ νόμος οὗτός ἐστιν ἔμπεδος, πατρίδι καὶ τοῖς ἐκ γένους, ἃ προσῆκεν, ἀφοσιωσαμένους τοὺς ἐπαινέτας, ἐπ’ αὐτὸν ἰέναι τὸν ἐπαινούμενον. Ὡ [Ὡι] δὲ τὰ ὑπὲρ φύσιν ἐξάρας τῆς εἰς βίον προόδου τῆς φύσεως ὁ δημιουργὸς ἐπεκλήρωσε καὶ ὧ πάσα τέχνης παραχωρεῖ μηχανή τε καὶ μέθοδος, οὐκ ἀναγκαῖος ἴσως ὁ νόμος, ὅς γε καὶ τὴν ἀρχὴν, ἵνα κοσμήσῃ τὴν φύσιν παρήλθε καὶ τὸν νόμον ἀντισταθὰ τῷ πνεύματος. Ὡς ἂν δὲ μὴ δοκῶμεν μηδὲν εὐκλεές λέγειν ἔχοντες, σεμνὴν ἄλλως ταυτηνὶ προῖσχεσθαι τὴν παραίτησιν, μικρὰ τῷ

⁹⁹¹ Μακάριος Μακρῆς, Βίος Ἀγ. Ανδρέου, 132, 2, 27–36.

ἔθει χαρισάμενοι, τοῖς ὑπερφυέσι τοῦ ἀνδρὸς εὐθύς ἐγχειρίσωμεν κατορθώμασι.

Πατρὶς τοίνυν τῷ θεῷ πατρί, οὐχ οἷα δὴ καὶ τοῖς ἐν παρέργῳ ἐπαίνοις ὑποπεσεῖν, ἀλλὰ πρὸς ἣν εὐφημίας ἅπαν ἔργον, οὐκ ἂν ἀνύσιμον γεγονός, μᾶλλον ἂν δόξειε δικαίως αἰσχύνεσθαι ἢ ἐκείνη τοῖς αὐτοῦ κρότοις σεμνύνεσθαι. Ἐγὼ δέ, ὡς οὐκ ἐνὸν ἄλλως, μετ' ἐγκωμίων αὐτῆς μνησθήσομαι. Οὐ γὰρ μόνον, ἀ ταῖς ἑκασταχοῦ γῆς μερισαμέναις ἤρκεσεν ἀρίσταις εἶναι, ἢ Φιλίππου πάντα συνείληφεν, ἀλλὰ καὶ μόνη πόλεων ἀπασῶν, ἢ μετὰ γε μιᾶς, περιουσία δικαιοσύνης τὴν ἀρχαίαν εὐδαιμονίαν ἐς δεῦρο σῶζουσα διαγέγονε, μήτε τῆς τοῦ θεοῦ λατρείας καθυφείσα μηδοποιοῦν, μήθ' ὑπὸ βαρβάροις δεσπότης ἀνασχομένη τελεῖν καὶ τοῖς ἐκείνων ἔργοις καὶ νόμοις καταμιαίνεσθαι, ἀλλὰ φιλονεικοῦσα τῷ κοινῷ τῆς οἰκουμένης κατακλυσμῷ μὴ συγκαταδύεσθαι. Δι' ἣν αἰτίαν, εἴ τις αὐτὴν ἀρετῆς ἐστίαν καὶ πρυτανεῖον δικαιοσύνης καὶ σωφροσύνης καὶ ἀνδρείας ταμεῖον καὶ πόλιν ἔμφρονα καλεῖν ἐθέλοι, τῶν ὀρθῶν ὀνομάτων οὐκ ἂν ἀμάρτοι. Ὡς δ' ἂν τις αὐτὴν ἀπάσης γῆς προσείποι μητρόπολιν, ἢ τοῦ νοῦ τυγχάνει φορὰ καὶ πρὸς τὴν φύσιν τοῦ λογισμοῦ θαυμασία συντέλεια, ὥσπερ ἄλλαι φέρειν, ἄλλ' ἅττα οὕτως αὐτῆς φύειν λαχούσης τὸν τῆς ψυχῆς ὀφθαλμὸν καθαρῶτατον, δι' ὃν καὶ πάντα κοσμεῖ καὶ τάττει τὰ τῶν ἀνθρώπων συστήματα διὰ τῶν αὐτῆς ἐγγόνων ἀποικίαν φρενῶν ἑκασταχοῦ γῆς ἐνιδρύουσα.⁹⁹²

Ο Μακάριος Μακρῆς επικαλεῖται τους ρητορικούς κανόνες. Συνθέτει σύντομο αλλά αρκετά περιεκτικό εγκώμιο της Θεσσαλονίκης.⁹⁹³ Κατὰ το νόμο της φύσης και της τέχνης λοιπόν, οι εγκωμιαστές αφιερώνουν πρώτα και τα αρμόζοντα στην πατρίδα. Στην περίπτωση του Αρχιεπισκόπου Γαβριήλ ἴσως ο νόμος δεν εἶναι αναγκαῖος. Ο συγγραφέας θα υποχωρήσει ὅμως στη συνήθεια, για να μη φανεί ὅτι δεν ἔχει να πει τίποτε πρὸς δόξαν.

Ο ἔπαινος της πατρίδας του Αρχιεπισκόπου Γαβριήλ δεν αποτελεί πάρεργο. Καμιά τιμὴ της δε θα ἦταν αποτελεσματική. Περισσότερο θα προκαλοῦσε ντροπή στον επαινούντα, παρὰ υπερηφάνεια σε εκείνη για τον ἔπαινο. Ο συγγραφέας δεν εἶναι δυνατό παρὰ να την εγκωμιάσει. Η Θεσσαλονίκη πήρε το ὄνομά της ἀπὸ τον Φίλιππο. Συναθροίζει αὐτά που θα ἀρκούσαν στις διασκορπισμένες σε ὅλη τη γῆ πόλεις για να εἶναι

⁹⁹² Μακάριος Μακρῆς, Ἐγκ. εἰς Ἀρχ. Γαβριήλ, 102, 3, 41 - 103, 4, 68.

⁹⁹³ Καλτσογιάννη - Κοτζάμπαση - Παρασκευοπούλου, Θεσσαλονίκη, σ. 201.

άριστες. Αλλά και μόνη από όλες τις πόλεις ή μαζί με άλλη μια, με το περίσσευμα της δικαιοσύνης διασώζει την αρχαία ευδαιμονία. Ως προς αυτό λοιπόν η Θεσσαλονίκη τίθεται δίπλα στην Κωνσταντινούπολη, αν δεν την υπερβαίνει. Επίσης παρουσιάζεται ευλαβής και αυτοδιοίκητη, ανέγγιχτη από τα όσα συμβαίνουν αλλού. Παραβάλλοντας με το πρότυπο των ιταλικών πόλεων που συνιστούν πόλεις – κράτη και των αρχαίων ελληνικών, βλέπουμε εδώ ότι η έννοια και το ιδεώδες της αυτοκρατορίας έχουν υποχωρήσει για ένα νέο, σύγχρονο μοντέλο – πρότυπο διοίκησης. Η πόλη δεν παραμελεί λοιπόν τη λατρεία του θείου, δεν ανέχεται βάρβαρους δεσπότες και το να μολύνεται με τα έργα και τους νόμους εκείνων. Σε μια ωραία μεταφορά παρουσιάζεται να αγωνίζεται να μη βυθιστεί στον κοινό κατακλυσμό της οικουμένης. Η μεταφορά χρησιμοποιείται και στο Βίον Όσ. Μαξίμου για τη Λάμψακο. Είναι προφανής η αναφορά στις συνθήκες της εποχής. Η περίοδος των Παλαιολόγων χαρακτηριζόταν από αποδυνάμωση και μείωση της εδαφικής έκτασης της αυτοκρατορίας λόγω των κατακτήσεων των Τούρκων, ενώ σε πολλές περιοχές συνεχίστηκε η λατινοκρατία. Η πόλη κατόρθωσε να διατηρήσει τη θρησκευτική φυσιογνωμία της αλώβητη από τις εχθρικές επιθέσεις.⁹⁹⁴ Η έννοια της ελευθερίας συναντάται και στην έκφραση της Τραπεζούντας από τον Βησσαρίωνα. Οι κάτοικοί της τιμούσαν την ελευθερία.⁹⁹⁵ Στην περιγραφή της Τραπεζούντας αναφέρεται η εξαιρετική στρατιωτική οργάνωση που επέτρεψε τη διατήρηση της ελευθερίας.⁹⁹⁶ Δίνεται έμφαση στη διατήρηση της ελευθερίας της πόλης με το θάρρος των πολιτών και βασιλέων.⁹⁹⁷ Επίσης στο *Εγκώμιον εις τήν μεγαλόπολιν Νίκαιαν* του Θεοδώρου Β' Λάσκαρη περιγράφονται τα τείχη που παρείχαν ελευθερία.⁹⁹⁸ Η Θεσσαλονίκη επαινείται ως εστία της αρετής, πρυτανείο της δικαιοσύνης και της σωφροσύνης, ταμείο της ανδρείας και λογική πόλη.⁹⁹⁹ Η δικαιοσύνη, η ανδρεία και η σύνεση αποτελούν επομένως τις αρετές των Θεσσαλονικέων. Και στο *Εγκώμιο* του Βησσαρίωνα η ανδρεία αναλύεται

⁹⁹⁴ Καλτσογιάννη - Κοτζάμπαση - Παρασκευοπούλου, *Θεσσαλονίκη*, σ. 202.

⁹⁹⁵ Σαράντη, *Εκφρασις Τραπεζούντας*, σ. 47.

⁹⁹⁶ Σαράντη, *Εκφρασις Τραπεζούντας*, σ. 52.

⁹⁹⁷ Saradi, *Monuments*, σ. 189.

⁹⁹⁸ Saradi, *Monuments*, σ. 181.

⁹⁹⁹ Βλ. και το *εγκώμιο* της Νίκαιας από τον Λάσκαρη, όπου το αρχαίο ελληνικό ιδεώδες της 'λογικής' πόλης αποτελεί το κεντρικό θέμα του λόγου.

ως αρετή.¹⁰⁰⁰ Η ιδέα ότι οι αρχαίοι Τραπεζούντιοι εμπιστεύθηκαν την ασφάλεια στην ανδρεία και όχι στη φυσική οχύρωση και τα τείχη αποτελούσε κοινό τόπο από την αρχαιότητα.¹⁰⁰¹ Η Θεσσαλονίκη υμνείται και ως μητρόπολη όλης της γης, προσομοιάζει στην Κωνσταντινούπολη. Αυτό λέγεται μεταφορικά. Συνδυάζονται ο λόγος (τα γράμματα) με την ψυχή (την πίστη). Με τον καθαρότατο οφθαλμό της ψυχής της λοιπόν η Θεσσαλονίκη κοσμεί και τακτοποιεί όλα τα ανθρώπινα συστήματα. Η αποικία που ιδρύουν σε όλη τη γη οι απόγονοί της είναι νοητή. Η κυριαρχία της περιορίζεται στον πνευματικό τομέα.¹⁰⁰²

Ἐγκώμιον εἰς Δαυίδ: Θεσσαλονίκη

Ἐπεὶ δὲ νόμος τῆ τε φύσει καὶ λόγοις πατρίδος πρῶτα καὶ γονέων μνησθέντας τῶν προκειμένων ἔπειτα γίγνεσθαι, οὐδ' ἡμῖν παραβαθῆναι τὰ τούτου εἰκός. Ἡ μὲν οὖν πατρὶς τῷ μεγάλῳ κάλλους εἵνεκα καὶ μεγέθους, ῥώμης τε καὶ ἀσφαλείας, ἀέρος τε κράσεως καὶ ὠρῶν συμμετρίας, τοῦ τε τῶν πεδίων ὠραίου τε καὶ γονίμου καὶ τοῦ θαλάσσης τῆ πασῶν ἡμερωτάτη κεχρῆσθαι καὶ λίμναις καὶ ποταμοῖς καὶ ἄλσεσι καὶ λειμῶσι καὶ τῆ διὰ πάντων ὦρα κύκλῳ δορυφορεῖσθαι καὶ πᾶσιν εὐθηνεῖσθαι· καὶ πλουτεῖν, οἷς ἂν ἅπασα πόλις μεγαλαυχοῖτο, τῶν δὲ τοιούτων μόλις που τῶν ἐντὸς οἰκουμένης μίαν ἢ δευτέραν ἔξει τῶν πρωτείων ἀμφισβητούσας· τῆς δὲ ὄντως ἀνθρώπου φορᾶς καὶ τοῦ πεφυκέναι καθάπαξ πρὸς ταυτηνὴ τὴν γονήν, ὡς πάντα σχεδὸν ἀρίστους γεννᾶν καὶ συμβαίνοντας παρὰ πάντα τῆ κατ' ἀνθρωπον ἀρετῆ, καὶ τὴν καλλίστην οἶμαι καὶ πρώτην ἀπασῶν ἀγαπήσαι γ' ἂν, εἰ μετ' αὐτὴν οὐ μάλα τετάσσεται πόρρω. Τίς γὰρ οὕτως ἔξω στηλῶν Ἡρακλείων,¹⁰⁰³ ὃς οὐ τῆ Θεσσαλονίκη καὶ τοῖς αὐτῆς πολίταις σύννοιδε τὰ πάντων βελτίῳ; Ὅτι δὲ τὰληθές, οὐ τὰμαντῶ χαρίεντα λέγω, ἔξεστιν ὡς πρὸς εἰκόνας ἐμψύχους τοὺς ἐκεῖθεν ἐκλάμψαντας τὸν τῆς ψυχῆς ἐρείσαντας ὀφθαλμὸν ἀπὸ τοῦ καρποῦ τὸ δένδρον θαυμάζειν.¹⁰⁰⁴

Ο Ἅγιος Δαυίδ καταγόταν ἀπὸ τὴ Μεσοποταμία. Ο Μακάριος Μακρῆς θεωρεῖ εσφαλμένα τόπο γέννησής του τὴ Θεσσαλονίκη.

Ο συγγραφέας δε διστάζει νὰ δηλώσει πως ἐπαινεῖ τὴ γενέτειρα γιὰ

¹⁰⁰⁰ Σαράντη, *Ἐκφρασις Τραπεζούντας*, σ. 46.

¹⁰⁰¹ Σαράντη, *Ἐκφρασις Τραπεζούντας*, σ. 47.

¹⁰⁰² Καλτσογιάννη - Κοτζάμπαση - Παρασκευοπούλου, *Θεσσαλονίκη*, σ. 202.

¹⁰⁰³ Σημαίνει αὐτοὶ που ἀνήκουν στον ἀπολίτιστο καὶ τόσο μακρινὸ κόσμο.

¹⁰⁰⁴ Μακάριος Μακρῆς, *Ἐγκ. εἰς Δαυίδ*, 86, 2, 36–53.

να μην παραβεί τους κανόνες.¹⁰⁰⁵ Δε θα παραβεί λοιπόν, όπως είναι εύλογο, το νόμο της φύσης και των λόγων (της ρητορικής) πρώτα να γίνεται μνεία και της πατρίδας. Στον έπαινο των εξωτερικών χαρακτηριστικών ακολουθεί σχεδόν πιστά τους προγενέστερους.¹⁰⁰⁶ Το εγκώμιο της Θεσσαλονίκης είναι εκτενές, πλήρως ανεπτυγμένο και περιέχει όλα τα στοιχεία του εγκωμίου πόλης. Δίδεται έμφαση στο κάλλος, που τοποθετείται πρώτο.¹⁰⁰⁷ Η πατρίδα επαινείται λοιπόν για το κάλλος, το μέγεθος, την ισχύ, την ασφάλεια, το κλίμα, τη συμμετρία (αρμονική ακολουθία)¹⁰⁰⁸ των εποχών, τις ωραίες και γόνιμες πεδιάδες, την ημερότατη θάλασσα, τις λίμνες, τα ποτάμια, τα άλση και τα λιβάδια, το κάλλος δηλαδή της περιβάλλουσας φύσης.¹⁰⁰⁹ Περιβάλλεται από όλα αυτά τα αξιόλογα θετικά στοιχεία και ακμάζει ως προς όλα. Είναι πλούσια σε αυτά για τα οποία θα μπορούσε να καυχηθεί κάθε πόλη, το στοιχείο του εγκωμίου είναι δηλαδή εδώ η αφθονία των προϊόντων.¹⁰¹⁰ Μια δυο μόλις πόλεις αμφισβητούν ότι έχει τα πρωτεία. Παρατηρούνται ομοιότητες με τη λίγο μεταγενέστερη Μονωδία για την άλωση της Θεσσαλονίκης του Μάρκου Ευγενικού.¹⁰¹¹ Στο πρώτο μέρος της επόμενης ημιπεριόδου ο συγγραφέας αναφέρεται στο φυσικό νόμο που ορίζει ότι ο καθένας γεννιέται μόνον μία φορά, δηλαδή έχει μόνο ένα γονέα - μία πατρίδα, όπως έχει μόνον μία οικογένεια, ενώ το δεύτερο σημείο δηλώνει ότι οι Θεσσαλονικείς ήταν άριστοι και είχαν αρετή. Ως προς το ανθρώπινο γένος λοιπόν, επειδή σχεδόν όλοι γεννώνται άριστοι και ενάρετοι, θα μπορούσε να την αγαπήσει και η καλύτερη και πρώτη, η Κωνσταντινούπολη, αν δεν τάσσεται πολύ μακριά της. Με μια ρητορική ερώτηση ο συγγραφέας υπονοεί ότι όλοι γνωρίζουν τα καλύτερα για τη Θεσσαλονίκη και τους πολίτες της. Αντιλαμβάνεται κανείς ότι αυτό αληθεύει αν δει όσους καταγόμενους από εκεί έλαμψαν και παρομοιάζονται με έμψυχες εικόνες. Μεταφορικά αυτοί είναι οι καρποί και η πατρίδα τους το δένδρο. Η πατρίδα του αγίου δοξάζεται επομένως

¹⁰⁰⁵ Καλτσογιάννη - Κοτζάμπαση - Παρασκευοπούλου, *Θεσσαλονίκη*, σ. 200.

¹⁰⁰⁶ Καλτσογιάννη - Κοτζάμπαση - Παρασκευοπούλου, *Θεσσαλονίκη*, σ. 200.

¹⁰⁰⁷ Saradi, *The Kallos*, σ. 48. Βλ. και I. Maupai, *Die Macht der Schönheit. Untersuchungen zu einem Aspekt des Selbstverständnisses und der Selbstdarstellung griechischer Städte in der Römischen Kaiserzeit*. Βόννη 2003.

¹⁰⁰⁸ Saradi, *City in Hagiography*, σ. 440.

¹⁰⁰⁹ Saradi, *The Kallos*, σ. 48.

¹⁰¹⁰ Saradi, *The Kallos*, σ. 48.

¹⁰¹¹ Καλτσογιάννη - Κοτζάμπαση - Παρασκευοπούλου, *Θεσσαλονίκη*, σ. 201.

κυρίως από τους ανθρώπους της. Ως προς τα υπόλοιπα η Θεσσαλονίκη καταλαμβάνει τη δεύτερη ή τρίτη θέση μεταξύ των πόλεων. Ως προς την αρετή όμως μπορεί και να κερδίζει τα πρωτεία. Το ύφος του κειμένου είναι υψηλό, με περίτεχνα ρητορικά σχήματα λόγου.¹⁰¹² Στην πατρίδα επανέρχεται ο συγγραφέας όταν αναφέρει ότι ο άγιος δεν την εγκατέλειψε.

‘Καὶ γοῦν τῷ ζήλω τὴν ψυχὴν φλέξας, οὐχ οἴός τ’ ἦν τὸ πῦρ στέγειν, οὐδ’ ἠρεμεῖν εἶχεν, ἀλλ’ ἐγνωκῶς ἀποδρᾶναι τοῦ βίου, τὸ τῆς πατρίδος ἔδαφος οὐκ ᾤετο δεῖν παραιτεῖσθαι, οὐδὲ καθάπαξ φεύγειν τὴν πόλιν, οὐδὲ τὰγαθὸν ζητεῖν ἐπὶ ξένης, ἐξὸν τῆς οἰκείας καρποῦσθαι. Ἀλλὰ τῷ μὲν αὐτονόμῳ τῆς γνώμης καὶ τῷ μηδενὶ προσπάσχειν τῶν τῆδε τῶν τὴν ἐρημίαν οἰκούντων οὐδενὸς ἔλαττον εἶχε, τῷ σώματι δὲ οὐκ ἀπηξίου παροικεῖν τὴν πατρίδα, ἀλλὰ τὴν αἰτίαν τοῦ εἶναι καὶ τοῦ εὖ εἶναι ποιεῖται μητέρα, οὐδενὸς ἐνδεῶς ἔχουσαν πρὸς τὸ καὶ τοῦτο χαρίζεσθαι τοῖς ἐξ αὐτῆς προῖοῦσιν ἄριστά γε ἐκεῖνος γινώσκων. Οὐ γὰρ δεῖ μακρὰν ὁδὸν στειλαμένους καὶ τοσόνδε μῆκος διαπεπλευκότας πελάγους ἢ τὴν ἐνεγκαμένην πάντως λιπόντας τὰγαθῷ συμμιῆσαι, ἀλλ’ ἑαυτοὺς συγκινήσαντας κατὰ λόγον παρὰ σφίσιν αὐτοῖς τῷ ζητουμένῳ περιτυχεῖν.’¹⁰¹³

Ο Άγιος Δαυίδ δε θεώρησε ότι έπρεπε να εγκαταλείψει την πατρίδα του, να φύγει από την πόλη του ούτε μία φορά και να αναζητήσει το αγαθό σε ξένη, αφού μπορούσε να καρπωθεί τη δική του. Δεν απαξιούσε να παραμένει στην πατρίδα του, τη θεωρούσε μητέρα της ύπαρξης και της ευτυχίας του. Γνώριζε ότι δεν της έλειπε τίποτε και πρόσφερε και αυτό σε όσους προέρχονταν από αυτή. Η επίτευξη του αγαθού δε χρειάζεται να γίνεται με εγκατάλειψη της πατρίδας. Ο Άγιος Δαυίδ δεν υστερούσε όσων ζούσαν στην έρημο κι όμως δεν άφησε τη Θεσσαλονίκη. Επειδή ο άγιος έζησε στην πρώιμη εποχή, ήταν φυσικό να αναζητηθεί από τον συγγραφέα μια ερμηνεία της άρνησής του να φύγει από την πόλη.¹⁰¹⁴

¹⁰¹² Saradi, *The Kallos*, σ. 48.

¹⁰¹³ Μακάριος Μακρός, Έγκ. εις Δαυίδ, 87, 4, 81–91.

¹⁰¹⁴ Βλ. Η. Saradi, *Constantinople and its Saints (IVth-IVth c.). The Image of the City and Social Considerations*, *Studi Medievali XXXVI* (1995), σ. 104 και Saradi, *The Byzantine City*, σ. 112-113 το διαφορετικό λογοτεχνικό χειρισμό της σχέσης του αγίου με την πόλη με βάση τον πρώιμο βίο. Οποιαδήποτε ανάμειξη σε αστικές υποθέσεις θα αναστάτωνε την αγιότητα της απομόνωσής του. Θυσιαζόμενος στην υπηρεσία της πόλης έγινε ήρωάς της.

Αναφερόμενος στο γεγονός αυτό ο συγγραφέας βρίσκει αφορμή να εγκωμιάσει την πόλη.

Βίος Όσ. Μαξίμου: Λάμψακος

‘Τέως δὲ τὴν αὐτοῦ ὁ λόγος χωρεῖτω καὶ κατὰ τοὺς κειμένους τῶν ἐγκωμίων θεσμοὺς ὀδενέτω, μᾶλλον δὲ κατὰ τὴν φύσιν αὐτὴν, πατρίδος καὶ γονέων καὶ ἀνατροφῆς μνησθεὶς πρῶτον· οὐχ ἴν’ ἐκείνῳ προσθῆ τινα δόξαν - πόθεν, ὅς γε πάσης τῆς ἐντεῦθεν δόξης καὶ ἀδοξίας μεγαλοφυΐα ψυχῆς καὶ τῷ πρὸς θεὸν μόνον ἐξ ἀπαλῶν βλέπειν ὀνύχων λαμπρῶς ὑπερεῖδε καὶ μόνος ἤρκεσεν ἀντὶ πάσης δόξης καὶ κόσμου τούτοις τελέσαι; - ἀλλ’ ἴν’ ἀκολούθως καὶ καθ’ εἰρμόν καὶ τάξιν ὁ λόγος προῖη. Μηδὲ γὰρ εἶναι θεμιτὸν ὑπὲρ τοῦ τὴν φύσιν κεκοσμηκός ἀκόσμως καὶ ἀτάκτως ἡμᾶς ποιῆσθαι τοὺς λόγους.

Ἔστι τοίνυν πατρις μὲν τῷ μεγάλῳ Λάμψακος ἢ πρὸς Ἑλλήσποντον κειμένη. Τὸ μὲν παλαιὸν οὐκ ἄκοσμος οὐδὲ ἀφανὴς πόλις οὐδ’ ἄμοιρος τῶν λόγου καὶ μνήμης ἀξίων, ἀλλ’ ἀρχαιοτάτη τε πόλεων ἑλληνίδων καὶ θέσιν λαχοῦσα τὴν ἀρίστην τῆς οἰκουμένης, καὶ μὴν καὶ δόξη καὶ πλούτῳ καὶ λόγοις κομῶσα καὶ παντοίοις ἀγαθοῖς θάλλουσα καὶ σεμννομένη. Τὸ δὲ νῦν ἔχον τῷ κοινῷ τῆς οἰκουμένης κατακλυσμῷ συγκατακλυσθεῖσα καὶ τῆ τῶν βαρβάρων ἄλμῃ πάσαις ὁμοῦ συγκαταδνεῖσα, καὶ ἀντὶ πάντων ἐκείνων τῶν ἀγαθῶν μόνῳ τῷ οἰκείῳ καρπῷ πρὸς δόξαν ἀληθῆ ἀρκουμένη καὶ πλέον ἐπ’ αὐτῷ μεγαλαυχουμένη ἢ εἰ τῶν ἑκασταχοῦ πόλεων γῆς ἐκράτει καὶ χρυσέοις ἐτετείχιστο πύργοις. Τῶν μὲν γὰρ ἢ δόξα θᾶπτον ἀπανθεῖ καὶ μαραίνεται καὶ ἡρινῶν ἀνθέων οὐδὲν μονιμώτερον καὶ διαρκέστερον ἴσχει, ἢ δὲ τούτου λαμπρότης οὐρανῷ καὶ ἡλίῳ καὶ τοῖς αἰθίοις αἰῶσι συμπαραταθήσεται καὶ οὐδέποτε λήξει.’¹⁰¹⁵

Ο λόγος θα πορευθεῖ σύμφωνα με τους θεσμούς των εγκωμίων, μάλλον κατὰ τὴν ἴδια τὴ φύση, ενθυμούμενος πρῶτα καὶ τὴν πατρίδα, ὄχι γὰρ νὰ προσθέσει δόξα στὸν ὄσιο, ἀλλὰ γὰρ νὰ εκφωνηθεῖ σύμφωνα καὶ με τὸν εἰρμό καὶ τὴν τάξη, δηλαδὴ τὴ σειρά που ἀκολουθεῖται στὰ εγκώμια.

Πατρίδα τοῦ Οσίου Μαξίμου υπήρξε ἡ Λάμψακος που βρίσκεται πρὸς τὸν Ἑλλήσποντο. Τὸ εγκώμιό της ἀφορᾶ στὸ παρελθόν. Παλιὰ δὲν ἦταν ἀσχημὴ οὔτε ἀφανὴς πόλη οὔτε ἀμοιρῆ των ἀξίων λόγου καὶ μνήμης ἀλλὰ ἀρχαιοτάτη ἀπὸ τις ἐλληνικὲς πόλεις. Ἡ θέση της ἐπαινεῖται ὡς ἡ

¹⁰¹⁵ Μακάριος Μακρῆς, Βίος Όσ. Μαξίμου, 141, 2, 23 – 142, 3, 45.

άριστη της οικουμένης. Υπερηφανευόταν για τη δόξα, τον πλούτο και τους λόγους και ήκμαζε με κάθε είδους αγαθά. Με τη λέξη άκοσμος, ακατάστατος ο συγγραφέας παίζει με τη λέξη 'τάξη', ίσως διότι τώρα δεν υπάρχει τάξη λόγω των τουρκικών εισβολών. Πράγματι η σύγχρονη εικόνα της πόλης που παρουσιάζεται στη συνέχεια έρχεται σε πλήρη αντίθεση με την προηγούμενη. Η πόλη είχε καταληφθεί από τους Τούρκους. Η κατάστασή της περιγράφεται από τον συγγραφέα γλαφυρά αλλά σύντομα: την εποχή του συγγραφέα καλύφθηκε με τον κοινό κατακλυσμό της οικουμένης και βυθίστηκε μαζί με όλες στη θάλασσα των βαρβάρων, όπως λέγεται μεταφορικά. Η μεταφορά χρησιμοποιείται και στο Έγκώμιον εις Αρχ. Γαβριήλ για τη Θεσσαλονίκη. Δόξα και καύχημα της Λαμψάκου αποτελεί πλέον, κατά τον συγγραφέα, μόνο ο όσιος. Αντί για όλα τα αγαθά λοιπόν η πόλη αρκείται για αληθινή δόξα μόνο στον καρπό της, τον Όσιο Μάξιμο. Καυχάται περισσότερο γι' αυτόν απ' ό,τι αν επικρατούσε των πόλεων σε όλη τη γη και είχε τειχιστεί με χρυσούς πύργους. Γιατί η δόξα εκείνων ξηραίνεται και μαραίνεται γρηγορότερα και δεν έχει τίποτε μονιμότερο και διαρκέστερο από τα ανοιξιάτικα άνθη. Αντίθετα η λαμπρότητα του οσίου θα παραταθεί μαζί με τον ουρανό, τον ήλιο και τους διηγεκείς αιώνες και δε θα λήξει ποτέ. Η μεταφορά της δόξας των πόλεων που παρέρχεται με τον κύκλο της φύσης και την άνοιξη είναι πρωτότυπη και γλαφυρή. Η έννοια της ρευστότητας, της πτώσης των πόλεων και της αυτοκρατορίας είναι συχνή στη λογοτεχνία των Παλαιολόγειων χρόνων. Κατά τον Χρυσολωρά, δεν έχει μείνει σχεδόν τίποτε σώο στη Ρώμη, υπό την επήρεια του χρόνου και των ανθρώπων.¹⁰¹⁶ Τώρα βλέπει κανείς το παρελθόν από τα σωζόμενα λείψανα.¹⁰¹⁷ Η ηγεμονία της Ρώμης, αλλά και η ίδια η πόλη έχει σχεδόν πεθάνει.¹⁰¹⁸

Λόγος εις πατέρας: άνω Ιερουσαλήμ

΄ Πατρίδος μὲν οὖν καὶ γένους καὶ πατέρων εὐκλείας μεμνήσθαι καὶ τούτους ἀποσεμνύνειν πειρᾶσθαι, τοὺς αὐτῶν δὴ τούτων ἡλογηκότας, καὶ μηδὲν πλην τῆς ἀρετῆς ἄλλο τεθναμακότας, μηδὲ προσήκειν ἡγησαμένους ἀγαθοῖς ἀλλοτρίοις καί, ὁ δὴ φασι,

¹⁰¹⁶ Τοῦ λογιωτάτου Μανουήλ Χρυσολωρᾶ ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Ἰωάννην βασιλέα, ἐν ἣ σύγκρισις τῆς παλαιᾶς καὶ νέας Ρώμης, PG 156, 25 C.

¹⁰¹⁷ ὁ.π., 28 A.

¹⁰¹⁸ ὁ.π., 52 B.

ξένοις πτεροῖς αἵρεσθαι τὸν σπονδαῖον, περιέργον οἶμαι καὶ φορτικὸν καὶ τῆς ἐκείνων διανοίας καὶ δόξης πόρρω που φέρον. Ὅσο γὰρ λαμπρὰ καὶ περιφανῆ ταῦτα φανεῖται, τοῖς δὲ παρεώραται καὶ πάνυ γενναίως καταπεπάτηται, τοσοῦτο μᾶλλον οὐκ ἀφ' ὧν πρὸς ἀρετὴν καὶ τὴν ὄντως εὐδαιμονίαν καὶ μακαριότητα συνεβάλλοντο, ἀλλ' ἀφ' ὧν ὑπὲρ ἀρετῆς φευκτέα καὶ παροπτέα νενόμισται τοῖς παριδοῦσιν, ὁ λόγος τῶν ἐπαίνων πλέξει τὸν στέφανον· ὧν δὲ τὸ ἀλογεῖν ἐν ἐπαίνου, τούτων ὁ ἔπαινος ἀλογία περιφανῆς.

Οὐ τοίνυν εὐφυεῖς θέσεις χωρίων ἐν τῷ μέσῳ τυχὸν τῆς οἰκουμένης κειμένων, οὐδὲ κράσεις ἀέρων ὑπερφυεῖς, οὐδὲ λιμένων καὶ νεωσοίκων εὐροιαί, οὐδ' ὠνίων ἀφθονία καὶ λουτρῶν χάριτες, οὐτε μὴν προγόνων λαμπρότητες, ἀξιωματῶν ὄγκος καὶ πλούτου δαψίλεια, οὐδέ γε ῥώμη καὶ κάλλος σωματῶν, οὐδέ τι ἄλλο τῶν ῥευστῶν καὶ ἀστάτων, τὸν τῶν ἀγίων ἡμῖν συνεργάσεται ὕμνον. Ἄλλ' εἴ τι χρή πατρίδος πέρι καὶ γονέων εἰπεῖν, νόμῳ φύσεως ἐπομένους καὶ τέχνης, τῶν οἰκείων καὶ προσηκόντων αὐτοῖς, καὶ οἷς σφᾶς αὐτοὺς τοῖς πολιτεύμασιν ὠκείωσάν τε καὶ εἰσεποίησαν, ὁ λόγος ἀφοσιούμενος μνήμην ποιήσεται. Δεινὸν γὰρ ἂν εἴη ῥωμαῖον μὲν ἢ ἀθηναῖον ἄνδρα μηδισμοῦ γράφεσθαι, εἰ προσάπαξ τὰ Μήδων φωραθείη φρονήσας, κἂν ἐπὶ χώρας μένη κἂν ἐπ' αὐτῶν τύχη διατρίβων τῶν βασιλείων, τοὺς δ' ἐλομένους καὶ πεπολιτευμένους τὰ οὐράνια τε καὶ θεῖα καὶ ὄλους ἐντεῦθεν πρὸς τὰ ὑπερκόσμια μεταταξαμένους, ἀπὸ τῶν παρεωραμένων μᾶλλον ἢ τῶν αἵρεθέντων γενεαλογεῖν καὶ τεκμηριοῦσθαι.¹⁰¹⁹

Κατὰ τον συγγραφέα, η ανάμνηση της πατρίδας κατὰ την προσπάθεια εγκωμιασμοῦ των Πατέρων των επτά Οικουμενικῶν Συνόδων, που περιφρόνησαν αὐτὰ τα πράγματα καὶ θαύμασαν μόνο την ἀρετὴν, εἶναι περιέργη καὶ ενοχλητικὴ. Ὁ ὕμνος των Πατέρων δεν εξαρτάται ἀπὸ τὴ θέση, τὸ κλίμα, τοὺς λιμένες καὶ τὰ νεώρια, τὴν ἀφθονία, τὰ λουτρά μιας περιοχῆς. Ακολουθώντας τὸ νόμο, βέβαια, ὁ συγγραφέας, ἀναφέρεται στην πατρίδα τους, που εἶναι ἡ ἄνω μητρόπολη Ἱερουσαλήμ, ἡ ἐλεύθερη καὶ ἀμόλυντος πόλη, ἡ σκηνὴ των πρωτοτόκων, ἡ διαμονὴ των ἀγγέλων, τῆς ὁποίας ἰδρυτὴς καὶ κάτοικος εἶναι ὁ Θεός.

Ἐπατρὶς ἢ ἄνω μητρόπολις, Ἱερουσαλήμ, ἢ ἐλευθέρα καὶ ἀκήρατος πόλις, ἢ τῶν πρωτοτόκων σκηνή, ἢ διατριβὴ τῶν

¹⁰¹⁹ Μακάριος Μακρῆς, Λόγ. εἰς πατέρας, 66, 4, 59 – 67, 5, 84.

ἀγγέλων, ἢ τὸν Θεὸν δημιουργὸν ἀνχοῦσα καὶ οἰκιστὴν καὶ οἰκήτορα. [...]

Οὕτω δὴ λαμπρᾶς καὶ εὐγενοῦς ρίζης ἐκφύντες,¹⁰²⁰

Μετοχίτης Θεόδωρος

Ἐγκώμιον εἰς Ἄγ. Δημήτριον: Θεσσαλονίκη

Ἐπεὶ δ' ἡ τῶν λόγων ἐνταῦθα τέχνη καὶ πατρίδος πρὸ τῶν ἄλλων νομίζει χρεῖαν καὶ ὁ παλαιὸς φησὶ λόγος τῶ εὐδαίμονι μετὰ τῶν ἄλλων ἢ πρὸ τῶν ἄλλων δεῖν εἶναι καὶ τὴν πόλιν εὐδαίμονα, τοῖς μὲν ἄλλοις ἴσως μὴδὲν ἔστω πρᾶγμα πάντοθεν ὡς ἐμπίπτει περαίνειν καὶ τοῖς τε λόγοις αὐτοῖς καὶ τοῖς ἐπαινουμένοις ἅμα φιλοτιμειῖσθαι τὴν ἀφθονίαν· ἀλλ' ἡμῖν ἐντεῦθεν καὶ ὅσοις ἐφ' ὁμοίαις ὁ λόγος ταῖς ὑποθέσεσι οὐκ οἶδ' [οἶδ'] ὅτι ἂν εἴη πλέον ἀξιούν εἰσφέρειν πρὸς τὴν ἐνισταμένην σπουδὴν· εἰ μὲν γὰρ ἐνέδει τοῖς ἐγκωμίοις πραγμάτων, εἰ διὰ πάντων ὁμοῦ τῶν ὄντων ἀντάρκης ἦν ὁ λόγος ἐπιχειρεῖν ὡς ἠβούλετο, τάχα μὲν οὐδ' οὕτως ἦν [ἦν] ἂν προὔργου πλείω τῶν εἰκότων ἐξάγεσθαι καὶ περινοεῖν, τάχα δ' οὐκ ἄλογον οὐδὲ φορτικὸν ἰκανῶς ἔχοντα πόρρω διατρίβειν μετὰ τῆς τέχνης· ἐπεὶ δ' ἐνταῦθα καὶ πλείω καὶ μέγιστα τοῖς βουλομένοις ὁ μάρτυς οἴκοθεν τούτοις χρῆσθαι προβάλλεται καὶ ἅμα περὶ ὧν οὐκ ἂν τις καὶ σφόδρα τοῖς λόγοις θαρρῶν φιλονεικήσας ἐξίκοιτο, ἀνάγκη μὲν οὐκ οἶδ' ἦτις ἂν εἴη τὸσαύτη καὶ νόμων τέχνης καὶ πόλεων κἀκεῖνα.... πειρᾶσθαι προστιθέναι καὶ προσάγειν τῶ μάρτυρι. Ἀλλ' ἔστι μέντοι τοσοῦτο μὴ προῖεσθαι τελείως μὴδ' ἔτι ὑποχωρεῖν ἀξιούν, ὅτι πατρίδος ἐνταῦθα δεῖσαν, ἔλαχε μὲν ἥπερ αὕτη κάλλιστα περὶ πάντων ἐστὶν ὅσα κόσμον ἔχειν μάλιστα πόλεσιν, οὐ μὴν ἀλλ' ἐπέδωκε διὰ τούτων ὁμοῦ πάντων καὶ προῆλθεν ἡ μαρτυρικὴ τῇ πόλει φορὰ καὶ τούτου πάνθ' ἑνὸς τᾶλλα ἦττω παλαιὰ τε καὶ νέα ταύτη συντελεῖν καὶ οὐκ ἂν ἔτι λείπεσθαι λόγον· ἔξεστι δὲ ὁρᾶν τε καὶ ἅμα προῖέναι τῶν χρόνων τῇ μνήμῃ χρώμενον. Ἡ γὰρ δὴ πόλις προκάθηται μὲν Μακεδονίας καὶ Θετταλίας ἀπάσης, τὴν δ' ἐπωνυμίαν ἐντεῦθεν μετὰ τῆς νίκης ἀξιουμένην προῖσχύουσα δεξιοῖς οὕτω τοῖς προοιμίοις παραχρῆμα ἀπαντᾶ καὶ φθάνει χειρουμένη τὸν λογισμὸν πρὶν ἢ πολυπραγμονεῖν ἐγχειρῆσαι περὶ τῶν ὄντων· καίτοι γε μάλιστα τις ἂν οὕτωσι σκοπῶν καὶ προβαίνων οὐ Θετταλίας μόνον οὐδ' ἦς τινος ἂν βούλη τῶν Ἑλληνίδων, ἀλλὰ διὰ πάσης αὐτῆς Ἑλλάδος νικῶσαν ὄψεται καὶ οὐ τοῦτο γε μὴν ἔτι, ἀλλὰ καὶ ἐστὶν ἐνταῦθα

¹⁰²⁰ Μακάριος Μακρῆς, Λόγ. εἰς πατέρας, 67, 6, 92-95, 68, 7, 98.

προσθεῖναι τῶν κατ' Εὐρώπην σχεδὸν ἀπασῶν ἐν πρώταις ἔχειν τὴν πόλιν, τοῦτο μὲν μῆκος ὅσον ἐξεῖναι μέγιστον, τοῦτο δὲ θέσεως εὐκαιρίαν¹⁰²¹ καὶ τὸ γιγνόμενον εἰς ἅπασαν ἀρετὴν πόλεσιν ὡς οὐκ ἄλλης τινὸς ἐγγὺς εἶναι προσάγειν· ἔστηκε μὲν δὴ κατ' αὐτὸ γῆς τε ἅμα καὶ θαλάττης τὸ κάλλιστον· εἰ γὰρ δὴ τις πόλεων ἐν μέσῳ, καὶ αὐτὴ γε τῶν ἄλλων οὐχ ἥκιστα νικᾷ λέγειν καὶ πάρεστιν ὡς οὐ γῆς μόνον, ἀλλὰ καὶ αὐτῆς θαλάσσης ὄραν. Τὸ ἐντεῦθεν δὲ ἦδη πάνθ' ἐξῆς ἔπεται, καὶ ἅμα μὲν ἐφ' ἑαυτῆς ὡς ἐστὶν ἰκέσθαι μάλιστ' ἀμφοτέρα πρὸς τε χάριν καὶ χρεῖαν ἅπασαν ἐντελῶς ἤρμωσται, ἅμα δὲ οὐκ οἶδ' ὅτου δεῖσαν οὐκ ἂν τις ἴδῃ περὶ πάντ' ἀνύειν πᾶσαν οὕσαν εὐχέρειαν· τῶν γὰρ ἀπανταχοῦ τῆς θαλάσσης ἄκρων ἐπ' ἴσης ἀφισταμένα, τοῦτο μὲν εἰς Εὐρώπην καὶ ἐπὶ θάτερα, τοῦτο δ' εἰς αὐτὸν Εὐξείνιον καὶ τὴν ἀντιπράττουσαν ἐπὶ Λιβύης καὶ πρὸς Αἰγύπτου θάλασσαν, ἔχει μὲν πάντοθεν φέρειν σὺν ῥαστώνῃ καὶ περαίνειν ὁ βούλοιο,¹⁰²² ἔχει δὲ τῶν ἐνότων ὡσαύτως ἀντευποιεῖν, ὅς γε δῆτα τρόπος τῆς κατὰ θάλασσαν εὐεξίας τῶν πόλεων.¹⁰²³ Αὐτὴν γε μὴν ἔτι τὴν ἔσωθεν εὐπραγίαν μάλιστά τι τις ἂν ἔχοι λέγειν, ὡς ἀμφοτέρα ἐξεῖναι, μᾶλλον μὲν τὴν τοσαύτην περιουσίαν θαυμάζειν τῶν ἐνοικούντων, μᾶλλον δὲ τὸ διὰ πάντων εὐγενὲς τῆς πολιτείας καὶ τὴν ἰσότητά καὶ τὴν τῶν τρόπων εὐκολίαν καὶ τὸ πεφυκὸς ἤρμωσθαι, τοῦτο μὲν πρὸς αὐτούς, τοῦτο δὲ πρὸς τὴν τῶν ξένων ἐπιδημίαν, περὶ ᾧ οὐχ ἰκανὸς διατρίβειν ὁ χρόνος· καὶ οὐπω προσέθηκα τὰ κρείττω ταῦτα καὶ τῆς ὑψηλοτέρας εὐνομίας καὶ καταστάσεως, τὴν περὶ τὸ δόγμα δηλαδὴ τῆς ἀληθείας θερμότητα, τὰ τε ἄλλα πάνθ' ὁμοῦ χρήματα καὶ περὶ τοὺς θεῖους νεῶς φιλοκαλίαν ἄσχετον παντάπασι καὶ σπουδὴν, ἱεράς τῶν τὰ θεῖα φιλοσοφούντων συνοικίας καὶ φροντιστήρια καὶ τὴν ἄλλην ἅπασαν τῆς εὐσεβείας χύσιν καί, ὡς ἂν τις ἐρῇ, τρυφήν· ταῦτα μέντοι πάντα καὶ ὅσα γε εἰκὸς παραπλήσια, οὐκ οἶδ' [οἶδ'] ὅστις

¹⁰²¹ Πβλ. Γρηγόριος Ναζιανζηνός, Λόγος 33, 7: 'Πῶς δὲ οὐ λέγεις καὶ θέσεως εὐκαιρίαν, καὶ γῆν καὶ θάλασσαν, ὡσπερ ἀμιλλωμένας,'. Επίσης Βυζάντιος: 'τί τις ἂν ἔχοι λέγειν πρὸς τὴν τοσαύτην τῆς θέσεως εὐκαιρίαν τῆ πόλει...', '...καὶ τὴν ἀπόδειξιν τῆς περὶ τὴν θέσιν ἢ ξυνέλαχεν εὐκαιρίας τῆ πόλει', '...καὶ τῆς κατ' αὐτὴν εὐκαιρίας,': Πολέμης, Μετοχίτης, 140, 4, 68-70, 142, 5, 27-28, 152, 6, 27.

¹⁰²² Πβλ. Αἰλίου Ἀριστείδου, Πανηγυρικός ἐν Κυζίκῳ 6 (Keil 126, 12-14): 'ἐνθεν μὲν τὸν Εὐξείνιον πόντον προβεβλημένη, ἐτέρωθεν δὲ τὸν Ἑλλήσποντον, σύνδεσμός τις οὕσα τῆς θαλάσσης ἑκατέρας,'. Βυζάντιος, 158, 6, 88-90: 'τοῦτο μὲν ἄνω τὸ τοῦ Εὐξείνου πέλαγος, τοῦτο δ' ἐπὶ θάτερα κάτω Προποντίδα καὶ τὸν Ἑλλήσποντον καὶ αὐτὸν Αἰγαῖον διελομένη,': Πολέμης, Μετοχίτης.

¹⁰²³ Βλ. τὴν ἀντίστοιχη περιγραφή τῆς Κωνσταντινούπολης στο Εγκώμιο τοῦ Γρηγορίου Κυπρίου στον Μιχαήλ Η': Καλτσογιάννη - Κοτζάμπαση - Παρασκευοπούλου, Θεσσαλονίκη, σ. 156.

τῶν ἀπάντων σφόδρ' οὕτως ἐστὶν ἀμαθής. Ἡμῖν γὰρ δὴ πόρρω σχολῆς ὁ λόγος ἐξετάζεσθαι περὶ τούτων, ἴσως δὲ καὶ ἰκανῶς ἔχει ὡς ἂν ἐν μέρει βραχεῖ τῆς σπουδῆς· ἀλλ' ὅθεν ὠρμηται.

Τί ταῦτα πρὸς τὴν μαρτυρικὴν τῆ πόλει φορᾶν, τί πρὸς ἡλιακῶν ἀκτίνων ὑπερβολὴν ἀστέρων φαύσεις ὥστε παραβάλλειν εὐθὺς ἀμαυρούμεναι; οὕτω τοι πάντ' ἐπέσχε καὶ διεγένετο καὶ συνέφυ τῆ πατρίδι τὰ ἐκ τοῦ μάρτυρος καὶ ὅλη τις ἠρτηῆσθαι τοῦδε δοκεῖ καὶ εἶναι καὶ συνεῖναι καὶ ἀμερῶς ἔχειν ἢ μᾶλλον ἔχεσθαι οὐκ οἶδ' ἢς τινος ἀνάγκης ὀλκαῖς· καὶ εἰ δὴ τις ψυχὰς εἶναι βούλεται πόλεων, μάλιστα μὲν ἐχέτω, δεικνύτω, φιλονεικείτω μετὰ τῆς τοῦ λόγου προθέσεως· εἰ δ' οὖν, ἐρρέτω κακὸς κακῶς τὰ ἀκίνητα κινῶν, αὐταῖς γεωμετρικαῖς εἴτ' οὖν φυσικαῖς ἀνάγκαις, αὐτοῖς, ἴν' οὕτως εἶπω, τοῖς τῆς ἐπιστήμης σοφίσμασι. Τὸ δ' οὖν ἡμέτερον, ὡς ὁ γενναῖος οὗτος μάρτυς Χριστοῦ ἀντὶ ψυχῆς τῆ πόλει καθίσταται, ὑπὲρ πάντα φυσικὸν σύνδεσμον, ὑπὲρ πάντα νοῦν κυβερνήτην καὶ λόγον καὶ ἅμα μὲν ἐντέλειά τις καὶ συνοχή τοῦ εἶναι καὶ εἶδος ἤρμωσται, ἅμα δὲ ἡγεμῶν διὰ πάσης γίνεται πράξεως καὶ ἐπιστάτης, ἅμα δὲ καὶ προστάτης καὶ πρόμαχος· καὶ τοῦτο οὐκ ἐπὶ ῥητοῖς οὐδ' εἰς ἀριθμητὴν τῶν χρόνων περίοδον, ἀλλὰ ψυχὴ μὲν ἐξίσταται σώματος καὶ ὑποχωρεῖ τῆ φύσει τῆς ὕλης πράττειν ἢ πάσχειν τὰ ἑαυτῆς καὶ κυβερνήτης ἤδη τοῦ κλύδωνος ἠττηται καὶ ὁμοῦ τε μεθιεται τῆς ἡγεμονίας καὶ τῆ φορᾶ τῆς εἰμαρμένης ἐφήσιν, ἀλλὰ καὶ χορηγὸς ἅπας, ἀλλὰ καὶ ταξίαρχος καὶ παντὸς ἄλλου συστήματος ἡγεμῶν, εἴθ' ἑκῶν, εἴτ' ἄκων, ὅμως δ' οὖν λειτουργεῖ τῷ χρόνῳ καὶ τοῦ τάγματος ἔξεισι· τοῦ δὲ περὶ τὴν πόλιν ὁ πόθος ἀήττητος καὶ οὐκ οἶδ' ὅπως ἀπλήστως ἔχει τῆς περὶ ταύτην σπουδῆς, συνεῖναι τε ἀεὶ πάντα διὰ πάντων, ὡς ἔπος εἰπεῖν συνελόντα, καὶ προμαχεῖν καὶ προῖστασθαι· ἀλλὰ τὰ μὲν δὴ πρὸς τὴν εὐδαίμονα ταύτην πόλιν τῷ μάρτυρι τοσαῦτα καὶ τὰ πλείω γε παρεῖται φειδοῖ τοῦ μήκους τῆς ἐκδρομῆς· ἴσως δὲ καὶ αὐθις ἐξέσται προσάγειν· ὁ δ' οὖν λόγος ἐπαναγέσθω.¹⁰²⁴

Ο ὕμνος της πόλης καταγωγῆς ἀποτελεῖ ἕναν λογογραφικὸ τόπο.¹⁰²⁵ Ο Λόγος παρουσιάζει πολλές ομοιότητες με το Ἐγκώμιον εἰς Μάρτ. Νέστορα ἀπὸ τον Κόμη. Πιστός στη ρητορική παράδοση ο Μετοχίτης αφιερώνει σημαντικό μέρος του Ἐγκωμίου στον ἔπαινο της πόλης του αγίου. Ο ἔπαινος ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο ευδιάκριτες ἐνότητες. Στην πρώτη (67–87) τονίζεται καὶ προβάλλεται ἡ γεωγραφικὴ θέση της Θεσσαλονίκης.

¹⁰²⁴ Μετοχίτης, Ἐγκ. εἰς Ἄγ. Δημήτριον, 57, 2, 46 - 59, 3, 125.

¹⁰²⁵ Λαούρδας, Ἐγκώμια εἰς Ἄγιον Δημήτριον, σ. 277.

Στη δεύτερη (87–99) ο συγγραφέας εξαίρει τις πράξεις και τις αρετές των κατοίκων. Φυσικά δεν παραλείπει να αναφέρει όλα τα στοιχεία που περιέχονται συνήθως στα εγκώμια των πόλεων.¹⁰²⁶ Το εγκώμιο είναι εκτενές και λεπτομερές.¹⁰²⁷ Η τέχνη των λόγων θεωρεί απαραίτητη την αναφορά της πατρίδος προ των άλλων. Κατά τον παλαιό λόγο πρέπει μαζί με τα άλλα ή πριν από τα άλλα να είναι και η πόλη του ευδαίμονος ευδαίμων. Παρομοίως αρχίζει την αναφορά στην πατρίδα του μάρτυρος Νέστορα Θεσσαλονίκη ο Κόμης στο Έγκώμιον εις Μάρτ. Νέστορα. Ο Μετοχίτης δικαιολογεί την αναφορά στην πατρίδα. Αναρωτιέται για τη συνεισφορά της στους Λόγους και ειδικότερα στην περίπτωση του. Ωστόσο και το θέμα της πατρίδος μπορεί να μην το αφήσει και να μην υποχωρήσει, καθώς σε αυτή έτυχαν τα καλύτερα από όλα όσα κοσμούν τις πόλεις και προόδευσε με όλα αυτά. Σημαντικότερη όμως υπήρξε η εισφορά του Αγίου Δημητρίου στην πόλη. Η πόλη προεδρεύει στη Μακεδονία και όλη τη Θεσσαλία. Αξιώνει το όνομά της από τη νίκη. Αυτό εξ αρχής κυριεύει τη σκέψη, πριν αυτή επιχειρήσει να ερευνήσει τα πράγματα. Η έμφαση στη νίκη παραπέμπει στην ελευθερία της μετά τους Φράγκους. Βέβαια κατελήφθη από διάφορους. Η πόλη λοιπόν νικά όλες τις ελληνικές πόλεις και είναι μεταξύ των πρώτων από όλες σχεδόν τις ευρωπαϊκές πόλεις. Θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι ο Μετοχίτης δεν υπερβάλλει. Η Θεσσαλονίκη είναι πόλη με μεγάλη ενδοχώρα, βρίσκεται σε γεωγραφικό σημείο απ' όπου είναι προσιτός και ο Εύξεινος Πόντος και η προς Αίγυπτον θάλασσα.¹⁰²⁸ Ο έπαινός της στηρίζεται λοιπόν στην πολύ μεγάλη έκταση, την καίρια τοποθεσία. Είναι μακράν όλων των πόλεων σε κάθε αρετή. Βρίσκεται στο καλύτερο σημείο της ξηράς και της θάλασσας. Πιθανόν εδώ υπονοείται μια σύγκριση με την Κωνσταντινούπολη, που πάντα εγκωμιάζεται για τη θέση της. Η μεσότης που αναφέρεται είναι στοιχείο του εγκωμίου, επαινείται από τους ρήτορες. Και η ίδια η πόλη διαθέτει από μόνη της χάρη και αυτάρκεια, αλλά και από παντού μπορεί να πορίζεται τα αναγκαία. Απέχοντας εξίσου από όλα τα άκρα της θάλασσας, στην Ευρώπη, στον Εύξεινο και την απέναντι θάλασσα της Λιβύης και Αιγύπτου, μπορεί από παντού να φέρνει εύκολα και να εκτελεί ό,τι θέλει και μπορεί εκ των ενόντων να ανταποδίδει την

¹⁰²⁶ Καλτσογιάννη - Κοτζάμπαση - Παρασκευοπούλου, *Θεσσαλονίκη*, σ. 155.

¹⁰²⁷ Saradi, *City in Hagiography*, σ. 438.

¹⁰²⁸ Παπαδόπουλος, *Ιστορικές μαρτυρίες*, σ. 87.

ευεργεσία, αυτή την ικανότητα έχουν οι παραθαλάσσιες πόλεις. Η ισότητα έχει τη σημασία της στο εγκώμιο. Στο *Εγκώμιο* της Τραπεζούντας η ισότης λέγεται φιλανθρωπία. Ο συγγραφέας αναφέρεται στη συνέχεια στην εσωτερική ευτυχία. Είναι περισσότερο θαυμαστός ο πλούτος των κατοίκων, η ευγένεια της πολιτείας, η ισότητα, η άνεση των τρόπων,¹⁰²⁹ η αρμόζουσα φύση - η ορθή κοινωνική συμπεριφορά και προς τους συμπολίτες¹⁰³⁰ και προς τους ξένους. Η Θεσσαλονίκη δέχεται ξένους, είναι κοσμοπολίτικη, διεξάγει εμπόριο. Το καλύτερο και υψηλότερο είναι η θερμή ορθόδοξη πίστη, ως προς όλα τα άλλα και ως προς την αγάπη και φροντίδα για περικαλλείς ναούς, τις ιερές συνοικίες, τα μοναστήρια και την ευσέβεια. Ο Θεόδωρος Μετοχίτης υπογραμμίζει δηλαδή εκείνο που ιδιαίτερα διέκρινε τη Θεσσαλονίκη, δηλαδή ορθότητα του δόγματος, την ωραιότητα των εκκλησιών, τα πολλά και μεγάλα ιδρύματα και τα μοναστικά κέντρα.¹⁰³¹ Ως έλλειψη ορθότητας δόγματος πιθανότατα εννοείται η ενωτική πολιτική του αυτοκράτορα Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγου. Όλα αυτά και τα σχετικά είναι γνωστά, κατά τον συγγραφέα.

Για να δείξει όμως τη συνεισφορά του Αγίου Δημητρίου στην πόλη ο συγγραφέας χρησιμοποιεί τον παραλληλισμό με τον ήλιο και τους αστέρες. Ο μάρτυρας πρόσφερε τα πάντα, έζησε και κατέστη αχώριστος από την πατρίδα του, που εξαρτάται από αυτόν, υπάρχει και βρίσκεται μαζί του αδιαιρέτως. Στη συνέχεια έχουμε αναφορές σε αρχαία κείμενα. Σε ένα χωρίο που παραπέμπει στον Πλάτωνα και το Βίο του Πρόκλου ο Μετοχίτης αναφέρεται στις ψυχές των πόλεων. Ο Πλάτωνας στην *Πολιτεία*, αναζητώντας τη δικαιοσύνη, παρομοιάζει την ψυχή του ανθρώπου με μια πόλη και τα συμπεράσματα που αντλεί από την παρατήρησή της τα επεκτείνει στον άνθρωπο. Ο Άγιος Δημήτριος είναι ψυχή της Θεσσαλονίκης, πάνω από κάθε φυσικό σύνδεσμο, νου και λόγο, τάξη, συνοχή και είδος, γίνεται ηγεμόνας, επιστάτης, προστάτης και πρόμαχος για πάντα. Η μονιμότητα αυτή αντίθετα δεν ισχύει για την παραμονή της ψυχής στο σώμα, έναν κυβερνήτη, χορηγό, ηγεμόνα. Εδώ υπάρχουν αναφορές στις περιπέτειες της πόλης μετά το 1204. Ο πόθος του αγίου για την πόλη είναι αήττητος, η φροντίδα του άπληστη, είναι μαζί, προΐσταται. Η Θεσσαλονίκη επαινείται για την ευτυχία της. Στο τέλος του

¹⁰²⁹ Παπαδόπουλος, *Ιστορικές μαρτυρίες*, σ. 87.

¹⁰³⁰ Λαούρδας, *Εγκώμια εις Άγιον Δημήτριον*, σ. 278.

¹⁰³¹ Παπαδόπουλος, *Ιστορικές μαρτυρίες*, σ. 87.

χωρίου ο συγγραφέας αφήνει να διαφανεί ότι θα επανέλθει στο ζήτημα της πατρίδας.

‘καὶ οὐκ ἐπιλανθάνεται τῆς κληρονομίας αὐτοῦ καὶ παντὸς μὲν αἰὶ τοῦ κόσμου καὶ πάντων ἀνθρώπων, μάλιστα δὲ τῆς κατ’ αὐτὸν ταύτης τῆς μεγαλωνύμου καὶ περιφανοῦς πόλεως, ἧς ἔφυ καὶ εἰς ἣν ἐφιλοτιμήσατο καὶ τοὺς ἀγῶνας ἐπεδείξατο καὶ τῆς μακαρίας ἔτυχε λήξεως καὶ ἀνταπέδωκεν ἀνταποδόματα πλείονα καὶ μέγιστα ἐπὶ μεγίσταις ταῖς χρεΐαις ἐφ’ ἑκάτερα καὶ ἡδέων τε καὶ ἀνιαρῶν καὶ τῆς ἀθορύβου καὶ στασίμου καὶ ὑψηλῆς καὶ θείας καὶ ἀθανάτου πολιτείας ἐπιβὰς ἄνω, ὡς ἦρα διαφερόντως καὶ ἠπειέγετο, καὶ γενόμενος μετὰ τῶν ἀγγέλων καὶ κοινῶν καὶ συγχορευῶν αὐτοῖς καὶ συνευφραϊνόμενος καὶ συγγιγνόμενος τῷ ἀθανάτῳ πάντων δεσπότη οὐκ ἐν σκιαῖς οὐδ’ ἐν αἰνίγμασιν ἦδη, ἀλλ’ ἐνώπιος ἐνωπίῳ, φησὶν ἢ γραφῆ, ὁ δ’ ἄρ’ ἐν τούτοις, οὐδ’ εἰσαῦθις οὐκ ἐξίσταται τῆς πόλεως, οὐδ’ ὑποχωρεῖ, οὐδ’ ἀφήσιν κάτω, ἀλλ’ ἔτι ἐν σοὶ ἐγὼ εἰμί, λέγει, πόλις Σιών καὶ οὐκ ἔλιπόν σε εἰς τὸν αἰῶνα, μᾶλλον δ’ εἰς τὴν ἄστατον ταύτην τοῦ χρόνου τε καὶ τῆς ὕλης φορὰν καὶ χύσιν ἅπαντα περιτρέπουσαν αἰὶ τὸν βίον ἀνωμαλίαις καὶ κατακλύζουσιν· ὁ καὶ αἰὶ θαυμάζω καθ’ ἑαυτὸν καὶ οὐκ ἔχω τί χρήσομαι, οὐδὲ βασκαίνω τῇ πόλει, οὐκ οὐκ γε οὐδὲ λόγον ἔχον, ἀλλὰ καὶ μάλιστα συνήδομαι τῆς καρποφορίας καὶ ἔτι τοῦ καλλίστου καὶ ἀδαπανήτου θησαυροῦ, ὃν ταμιεύει κοινὸν ἅπασιν ἀνθρώποις ἀγαθὸν καὶ οὐ κατέχει, οὐδὲ φείδεται, οὐδ’ ἑαυτῆς μόνῃς ποιεῖται τὴν εὐκληρίαν, ἀλλὰ καὶ μάλιστα ὑψηλῶς ἔπειτα κηρύττει καὶ προκαλεῖται, δεῦτε, λέγουσα, φάγετε τὸν ἐμὸν ἄρτον καὶ πίετε οἶνον, ὃν κεκέρακα ὑμῖν καὶ κατεπάτησεν αὐτὸν ἡγεμῶν ἐκ τοῦ ληνοῦ τῆς καρδίας μου καὶ προουθέμην δαψιλῆ τρυφῆν, δαψιλῆ τοῖς πᾶσιν ἀπόλαυσιν.

Ὁ δ’ οὖν ἔγωγε θαυμάζειν ἔχω, τίς ὁ τοσοῦτος δεσμός, ὃ γενναῖε, τίς ὁ πόθος, τίς ἡ σπουδὴ, πόθεν οὕτως ἐσχέθης ὁ πάντα ἀήττητος καὶ ἀνάλωτος, πῶς οὕτω φιλόπολις καὶ φιλόπατρις ὁ τὴν καθόλου πατρίδα καθάπαξ τὸν σύμπαντα κόσμον ὑπεριδῶν καὶ μόνην τὴν πρώτην πατρίδα, τὴν ἄνω κληρονομίαν, τὴν ἀνώλεθρον εὐδαιμονίαν ἐπιποθήσας καὶ τυχῶν ὡς ἐπόθησας; μᾶλλον δ’ ἴν’ οὕτως ἐρῶ, τέσσαρας ὁρῶμεν πολιτείας ἐπὶ τὸν μέγαν ἄς ἐσπούδασεν ἄριστα καὶ διήνεγκεν ἐξῆς αἰὶ προβαίνων παρ’ ὃ ἀκρὴν κορυφῆν ἔστη, φησὶν, οὐδ’ ἐξεστὶν ἐκτείνειν ἔσχατον ἢ φιλόσοφος παροιμία· φέρε δέ, εἰ δοκεῖ, διελώμεθα παρ’ ἐκάστην ἰόντες· πρώτην ἐπολιτεύσατο καὶ δέδωκεν ἑαυτὸν τῇ πατρίδι χρῆσθαι, τάχιστα ὑπερέσχε διὰ πάντων καὶ οὐκ ἐντὸς ἐσχέθη, οὐδ’ εἶχε χώραν ἢ φύσιν, καὶ παρῆλθεν ἔξω καὶ

προῆλθεν οὕτω πόρρω μετὰ τῆς φήμης ὡς καὶ εἰς αὐτὸν ἀφικέσθαι καίσαρα τὴν Ῥωμαίων οἰκονομίαν ἐπὶ πάσης σχεδὸν πρυτανεύοντα τῆς οἰκουμένης· [...] Ὡ τῆς ἀρμονίας, ὦ τῆς τάξεως, ὦ τῆς καλῆς προκοπῆς τε καὶ μεταβάσεως ἐκ τῆς κατ' αὐτὸν πόλεως ἔπειτα εἰς ἅπαν τῆς Ῥωμαϊκῆς ἡγεμονίας τὸ κράτος, ἐντεῦθεν ἔπειτα εἰς πάντα τὸν κόσμον· ἐντεῦθεν ἔπειτα καὶ τὸν κόσμον ἀφείς εἰς οὐρανὸν ἄλλεται, ἐγκρίνεται τοῖς ἄνω τάγμασι, πολιτεύεται μετὰ τῶν ἀγγέλων καὶ σὺν αὐτοῖς τῷ κοινῷ δεσπότη παρίσταται. Ἄλλ' ὅπερ εἶχεν ὁ λόγος, οὐδ' οὕτως ἄρα μεθίσταται τέλεον τῆς πρώτης πολιτείας, οὐδ' ἔρημον ἔᾶ τὴν πόλιν τῆς αὐτοῦ κηδεμονίας καὶ προστασίας, μᾶλλον μὲν οὖν καὶ σύνεστιν αἰεὶ καὶ συμπράττει καὶ γίνεται αὐτῇ πνεῦμα ζωῆς, ἡγεμονία παρακλήσεως, φῶς αἰώνιον· πάντα γίνεται, πρόξενος εἰς θεόν, μεσίτης, διαλλακτής, πρέσβυς καὶ συνήγορος, φησὶν, ἐν τοῖς κρίμασι τῶν πλημμελημάτων σου, εἴτα προστάτης ἐν ἅπασιν κινδύνοις, πρόμαχος ἐν πολέμοις, ὀπλίτης, ταξίαρχος, στρατηγός, ἰατρός ἐν νόσοις, ἐν ἀθυμίαις παρήγορος, γήρως στήριγμα καὶ ἀνανέωσις καὶ ἀνακτᾶται τὴν ταλαιπωρίαν αὐτῆς καὶ οὐκ ἔᾶ φθείρειν μετὰ τῶν χρόνων ἀλλ' αἰεὶ συνεῖναι μετὰ τηλικαύτης τῆς δόξης αὐτῆς, ἀλλ' αἰεὶ προβαίνειν τε καὶ προάγεσθαι· ἀλλὰ μὴν αὐτὰ δὴ ταῦτα πάντα καθάπαξ ἄττα τῇ πόλει καὶ πάσαις καὶ πᾶσιν ὁμοῦ καθ' ἕκαστόν τε καὶ κατὰ πλείους καὶ ὅστις ἰδιώτης καὶ ὅστις κρείττονι κέχρηται τύχη καὶ φθόνος οὐδεὶς οὔτε δαπάνη πλείων τῆς χρείας νικᾷ· ὥσπερ γάρ τινα ἀκρόπολιν κατασχὼν ταύτην, ἔπειτα πομπεύει διαρκῶς εἰς ἅπαντα τὸν βίον ἑαυτοῦ ποιούμενος καὶ καθάπερ ἀφ' ἱεροῦ τιнос ἀσύλου τῆς πόλεως ταύτης ἰὼν ἐκ μετεώρου χορηγίαν τινὰ ταύτην αἰθέριος νέμει περὶ πάντας ἀνθρώπους εἰς ἑαυτὸν ἐπιστρέφων εὖ πράττειν καὶ πάντα ἐπέρχεται καὶ πάντα ἐπέχει καὶ ὁμοῦ τις ἐπικαλεῖται πόρρω γῆς, παλαίων κινδύνοις, ὁμοῦ δὲ ἐφίσταται, ταχύς σωτήρ, ἀλεξίκακος ἐκάστην ἐπήρειαν, ὁμοῦ δ' ἐνίοις πέμπει θαύματα καὶ οὐδὲν ἐστι τῶν τῆς οἰκουμένης μερῶν ἀνεπίγνωστον οὕτως ἢ μᾶλλον ἐρεῖν ἀσύνητον καὶ ἀλόγιστον καὶ οὐκ οἶδ' ὅπως ἀκοινωνητον· [...] καὶ τὸ σωματικόν σου μάρτυς ἀλάβαστον ὅθεν ἢ βραχεῖα πηγὴ προσορᾶν καὶ ὀλιγομήκης, ἀλλ' ἀνεξάντλητος, οὐ κενοῦται, οὐδ' ἐλλείπει μετρίως, οὐδ' ὑποχωρεῖ, οὐδὲ κρύπτεται, ἀλλὰ κατὰ παντὸς ἐξαρκεῖ συνάμα τοῦ κόσμου τε καὶ τοῦ χρόνου καὶ κρουνοὺς ἰαμάτων ἀνθ' αἱμάτων αἰεὶ πάντοθεν ἀναβλύζει καὶ ρύακας, μᾶλλον δ' οὐδ' ἄμφω, ἀλλὰ ποταμὸς μέγιστος ὄντως ἐκεῖθεν ἔλκει καὶ ἄλλεται, οὗ τὰ ὀρμήματα τὴν πόλιν

εὐφραίνουσι τοῦ Θεοῦ¹⁰³² καὶ οὐ ταύτην λέγω δὴ ταύτην μόνην, τὴν ὑπὸ σοὶ πολιτάρχη καὶ ἡγεμόνι, ἀλλ' ὄντως ἄρα πόλιν τοῦ μεγάλου βασιλέως ἔγωγε καὶ οἶμαι καὶ καλῶ τὸν ἅπαντα κόσμον, ἧς ὁ πρῶτος καὶ ἄσχετος νοῦς ἀρχιτέκτων καὶ πολιστής, καὶ εἰς ἣν ὁ σὸς ποταμὸς ἀρδεύει, κατακλυσμὸς ἀμαρτίας καὶ πληγῆς καὶ πάσης νόσου καθάρσιον".¹⁰³³

Στις τελευταίες παραγράφους του κειμένου ο Μετοχίτης επανέρχεται στην πόλη της Θεσσαλονίκης, αυτή τη φορά αναφορικά με τη σχέση της με τον Άγιο Δημήτριο μετά το θάνατό του. Ο άγιος λοιπόν στον ουρανό δεν ξεχνάει τη Θεσσαλονίκη, που επαινείται ως έχουσα μεγάλο όνομα και περίοπτη. Σε αυτή γεννήθηκε, ήταν υπερήφανος γι' αυτή, εκεί αγωνίστηκε και πέθανε. Ανταπέδωσε πάρα πολλά και μεγάλα στις μεγαλύτερες ανάγκες. Δεν απομακρύνεται από την πόλη, δεν υποχωρεί, δεν την αφήνει, είναι ακόμη σε αυτή, την προσφωνεί μάλιστα Σιών (η μεταφορά με την Ιερουσαλήμ παραδοσιακά επιφυλάσσεται στην Κωνσταντινούπολη¹⁰³⁴), δεν την εγκαταλείπει στον αγώνα της και μάλιστα σε αυτή την άστατη, ανώμαλη περίοδο κατά την οποία γράφει ο Μετοχίτης. Οι ανωμαλίες αναφέρονται στις ιστορικές δυσκολίες. Ο συγγραφέας θαυμάζει και χαίρεται για την καρποφορία και το θησαυρό που η πόλη αποταμιεύει για όλους τους ανθρώπους, κηρύττει και προσκαλεί να φάνε τον άρτο της και να πιουν τον οίνο. Η πόλη μετουσιώνεται σε θεϊκή. Ο συγγραφέας παραφράζει ένα χωρίο από την Παλαιά Διαθήκη.¹⁰³⁵

Ο συγγραφέας θαυμάζει το δεσμό, τον πόθο, τη φροντίδα (για την πατρίδα), πώς ο άγιος κατέχεται, πώς είναι τόσο φιλόπολις και φιλόπατρις αυτός που παρέβλεψε όλο τον κόσμο και πέτυχε την πρώτη πατρίδα, την άνω κληρονομία. Στη συνέχεια γίνεται αναφορά στις τέσσερις πολιτείες του Αγίου Δημητρίου. Παρατηρούνται επαναλήψεις. Πρώτα ο άγιος πολιτεύτηκε στην πατρίδα του και δόθηκε σε αυτή. Από αυτή μετέβη στο ρωμαϊκό κράτος, σε όλο τον κόσμο, στον ουρανό. Αξίζει να τονιστεί η κλιμάκωση από τη Θεσσαλονίκη στη ρωμαϊκή αυτοκρατορία, όλο τον κόσμο και τον ουρανό. Αλλά ο άγιος δεν

¹⁰³² Πβλ. Ψλ 45, 5: 'τοῦ ποταμοῦ τὰ ὀρμήματα εὐφραίνουσι τὴν πόλιν τοῦ Θεοῦ'.

¹⁰³³ Μετοχίτης, Έγκ. εἰς Ἁγ. Δημήτριον, 78, 16, 865 – 79, 17, 900 / 80, 17, 918- 943 / 80, 17, 951 - 81, 961.

¹⁰³⁴ Saradi, City in Hagiography, σ. 439.

¹⁰³⁵ Πρμ θ'.

αποσύρεται τελείως από την πρώτη πολιτεία. Είναι κηδεμόνας και προστάτης της πόλης. Είναι πάντοτε μαζί της, ενεργεί μαζί της και γίνεται γι' αυτή ζωή, παρηγοριά, φως, τα πάντα, πρόξενος στο Θεό, μεσίτης, συνδιαλλακτής, πρέσβυς και συνήγορος, προστάτης σε όλους τους κινδύνους, πρόμαχος στους πολέμους, οπλίτης, ταξίαρχος, στρατηγός, ιατρός στις ασθένειες, παρήγορος στις λύπες, στήριγμα και ανανέωση του γήρατος. Αναζωογονεί την πόλη από την ταλαιπωρία της, δεν την αφήνει να φθαρεί με το χρόνο, αλλά πάντοτε να δοξάζεται και να προχωράει. Η πόλη παρομοιάζεται με ακρόπολη την οποία ο άγιος επιδεικνύει. Σαν από κάποιο ασφαλές ιερό της πόλης χορηγεί σε όλους τους ανθρώπους σε όλη τη γη. Ένας ποταμός μοιάζει να αντλείται και να αναπηδά από το σώμα του μάρτυρα, του οποίου η ορμή ευφραίνει την πόλη του Θεού. Ο συγγραφέας εννοεί το μύρο. Με τη φράση πόλη του Θεού ο συγγραφέας εννοεί τη Θεσσαλονίκη, που έχει άρχοντα και ηγεμόνα τον άγιο, αλλά και ολόκληρο τον κόσμο. Κοσμολογικές εικόνες και μεταφορές χρησιμοποιεί εξάλλου ο Μετοχίτης και στον *Βυζάντιο*. Εδώ η εικόνα τοποθετείται στο τέλος του κειμένου, ίσως για να εντυπωθεί στους αναγνώστες του η εικόνα του λογικά δομημένου κόσμου. Χρησιμοποιώντας την ιδέα αυτή των αρχαίων Στωικών ο συγγραφέας επιδιώκει να δομήσει το Λόγο του ως ένα μικρόκοσμο.¹⁰³⁶

Εἰς Ὅσ. Ἰωάννην Νέον: Χωριό στον Ἐβρο

Ἐπεὶ δ' οὖν ταῦθ' οὕτως ἔχει καὶ πρὸς τὴν τοῦ ἀνδρὸς εὐφημίαν, ὡς ἂν ἐξεῖη κατὰ τὸ παραστὰν τοῦ καιροῦ, ἀδόκητὰ πῶς ὡς εἰπεῖν ἢ πρόθεσις, ἤδη τῷ λόγῳ ἔξεστι μὲν ἀρχομένῳ λοιπὸν χρῆσθαι καὶ παριδεῖν ἐνταῦθα νῦν ὁμως καὶ μὴ χρῆσθαι κατὰ τοὺς ἔξωθεν ἐν τοῖς τοιούτοις τῆς τέχνης νόμους, ὡς ἄρ' ἐκείνοις δηλαδὴ δοκεῖ χρῆναι τὴν πρώτην ἐπιβάλλοντας προστιθέναι, μᾶλλον δὲ προτιθέναι καὶ προφέρειν πρὶν τοῖς ἐπαινουμένοις, πρὶν ἢ τὰ καθ' αὐτὸν ἕκαστον ἐπισκέπτεσθαι, καὶ ὁπόσ' ἂν εἴη φέρειν ἔξωθεν καὶ πόρρω τοι τῶν χρόνων ἀνιέναι καὶ κατεπιχειρεῖν ἐκ μακροῦ τῆς εὐφημίας, οἷον τὰ ἐκ τῆς πατρίδος σφίσι, τὰ ἐκ τῶν προγόνων τε καὶ πατέρων. Τὰ τοιαῦτα καὶ ἄττα κατάγει παλαιάν τινα σφίσι δοκοῦσαν εὐγενείας εὐκλειαν καὶ τιμῆς ἐκδοχὴν ἐκειῖθεν, ἔξεστι μὲν οὖν, ὡς ἔφην, ἐνταῦθα παρορᾶν τε καὶ παρατρέχειν, τοῦτο μὲν καὶ ὡς μηδὲν ἔχοντας ἐντεῦθεν τῷ ἀνδρὶ χρῆσθαι, τοῦτο δὲ καὶ μάλιστα τοῦτο, ὡς εἰ ἄρα καὶ προσῆν ἄττα δὴ, μηδεμίαν ἄρ' ἐκ

¹⁰³⁶ Πολέμης, *Μετοχίτης*, σ. 48-50.

τούτων ἔτι προσθήκην οὐσαν καὶ τινὰ θαύματος ὄγκον καὶ βάρος τοῖς ἐπαινοῖς μηδὲ τι πλέον ἐντεῦθεν γιγνόμενον ἐκείνω· μηδὲ γὰρ μετεῖναι ταῖς ἀληθείαις παντὶ τῷ νῦν ἐκάστοτε προκειμένῳ τοῖς λόγοις τῶν ἔξωθεν προτέρων καὶ ἀλλοτρίων, ὅπως ποτ' ἂν ἔχοι πάντως, εὖ τε καὶ ὡς ἐτέρως, ἀλλ' ἢ μόνον τῆς οἴκοθεν αὐτοῦ παρασκευῆς τε καὶ χρήσεως· ἔξεστι δὲ καὶ χρῆσθαι πως ἐνταῦθα τρόπον ἄλλον ἢ κατὰ τὰ νόμιμα τοῖς τεχνικοῖς λόγοις, καὶ μάλισθ' ὡς ἔπος εἰπεῖν ἀπ' ἐναντίας σφίσι, καὶ θαυμάζειν ἀξιοῦν, καὶ πάνυ τοι δικαίως ἐνταῦθα, κἀντεῦθεν τὸν ἐπαινούμενον, ὁπότε μηδὲν ὄ, τι ποτ' ἄρ' ἐκεῖθεν ἔχων ἀποφέρεσθαι γεννικὸν καὶ ἀστεῖον καὶ τινὰ οἱ λαμπρότητα χαριζόμενον ἀμηγέπη καὶ δόξης συντέλειαν, ὁ δὲ μόνος αὐτὸς οἴκοθεν αὐτοῦ καλλίστη γέγονε τῷ βίῳ φορά καὶ ὡσπερ ἐξ ὀστρεώδους καὶ μηδὲν τίμιον ἐχούσης ἀωρίας ὅσα καὶ μαργαρίτης ἀνεδόθη, ἀστράπτων ὦρα καὶ στίλβων καὶ ἰδεῖν ἡδὺς καὶ πολὺ τὸ τερπνὸν ἔχων· καὶ διέλαμψεν ἐπίσημος, οὐ τῷ γένει μᾶλλον ἢ τῇ κοινῇ κατ' ἀνθρώπους φύσει· πατρὶς γὰρ αὐτῷ τῶν παντάπασιν εὐτελῶν αὕτη καὶ πάντ' ἀσήμων, κώμη τις πρὸ τῆς ἀνωθεν εἰρημένης ἤδη πρότερον πόλεως κατ' αὐτὸν Ἐβρον εὐπεριφρόνητος, ἀπορήσαι τις ἂν, ἐμοὶ δοκεῖν, εἰ καὶ κατ' ἄλλην ἠντιναοῦν, οὐ τῆδε μὴν ἀμέλει κατὰ χώραν, ἀλλ' εἰ καὶ ἄλλη ποι ἴσως ἂν, βαρβαρικῇ καὶ τὴν κλῆσιν αὐτὴν καὶ τὴν τῶν ἐποίκων ἅπασαν χρῆσιν".¹⁰³⁷

Αρχίζοντας το Λόγο με τον οποίο θα τιμηθεῖ ο ἅγιος, ο συγγραφέας δηλώνει ὅτι δε θα χρησιμοποιήσει ὅλα τα σχετικά με τους νόμους της τέχνης που ἐπιβάλλουν να προτάσσονται ἐξωτερικὰ γνωρίσματα καὶ ἡ τιμὴ να ξεκινάει ἀπὸ παλιά: τὴν πατρίδα, τους προγόνους καὶ πατέρες. Αὐτὰ μπορεῖ να τα παραβλέψει καὶ να τα παραλείψει, καθὼς κι αν υπήρχαν δε θα προσέθεταν στον ἐπαινο. Αληθινὴ ὅμως μπορεῖ μόνο να εἶναι ἡ ἐξ ἰδίων παρασκευὴ καὶ χρῆση αὐτοῦ που κάθε φορά προβάλλεται με το λόγο. Οἱ τεχνικοὶ λόγοι θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθοῦν ἀντίθετα ἀπὸ τα νόμιμα: ο ἐπαινούμενος εἶναι αξιοθαύμαστος, καθὼς μόνος ἀπέτελεσε πολὺ καλὸ καρπὸ. Παραβάλλεται με μαργαριτάρι που παρήχθη σε ἀκαίρη ὦρα. Ἡ πατρίδα του ἁγίου υπήρξε εὐτελής καὶ ἀσημη, ἕνα χωριὸ εὐκαταφρόνητο πρὸ του Διδυμοτείχου στον Ἐβρο.

Εἰς Μάρτ. Μιχαήλ: Ἰωνία – ουράνια Ἱερουσαλήμ

¹⁰³⁷ Μετοχίτης, Εἰς Ὅσ. Ἰωάννην Νέον, 680, 2, Α-Δ.

*‘καὶ συγκατείλεξαι τοῖς ἀριστεῦσιν αὐτοῦ καὶ ἀριθμητοῖς ἐν νίοις Ἰσραὴλ καὶ συνηρίθμησαι, καὶ πατρίδα τὴν ποθουμένην ἐν οὐρανοῖς ἀντιλαβὼν Ἱερουσαλήμ, τὴν ἐν ταῖς θεαῖς χερσὶν ἐστηλωμένην καὶ ἠδρασμένην, συναγάλλη τοῖς ἐκεῖ συστήμασι καὶ συντάγμασιν,’.*¹⁰³⁸

Ο Μάρτυρας Μιχαήλ ἔλαβε κατὰ το συγγραφέα ὡς πατρίδα τὴν οὐράνια Ἱερουσαλήμ, που ἔχει στηθεὶ καὶ στηριχθεὶ στα θεϊκὰ χέρια. Για τὴν πατρίδα πληροφοροῦμαστε στὴ συνέχεια, με ἀφορμὴ τὴν αἰχμαλωσίαν του, ὅτι πατρίδα του υπῆρξε ἡ Ἰωνία, ἡ χώρα γύρω ἀπὸ τὴν πόλιν Σμύρνη.

*‘μετανίσταται μὲν αἰχμάλωτος Ἰωνίας ἐκεῖνος’ πατρίς γὰρ ἡ περὶ τὴν πόλιν Σμύρναν αὐτῶ χώρα’.*¹⁰³⁹

Στὸν **Βίον Ὁσ. Διονυσίου**, σχετικὰ με τὴν πατρίδα τοῦ Οσίου Διονυσίου ὁ **Μητροφάνης** ἀναφέρει ἀπλῶς ὅτι ἦταν ἡ **Κορησός**, μικρὴ πόλιν στα δυτικὰ, στὴν ἐπαρχία τῆς Σελασφόρου, κοντὰ στὴν Καστοριά.

*‘Τούτῳ τοιγαροῦν τῶ θαυμασίῳ καὶ θείῳ ἀνδρὶ Διονυσίῳ πατρίς μὲν ἡ πρὸς τὸ δυτικῶν μέρος κειμένη Κορησός, πολίχνη δ’ αὕτη ὑπὸ τὴν ἐπαρχίαν τῆς Σελασφόρου τελοῦν ἐγγὺς Καστοριάς.’*¹⁰⁴⁰

Μουζάλων Θεόδωρος

Λόγος εἰς μάρτυρα Νικήταν: Ἄγκυρα - Ἄνω Ἱερουσαλήμ

*‘Ἡ μὲν ἐπὶ γῆς καὶ κάτω τῶ γενναίῳ πατρίς Ἄγκυρα, Γαλατῶν πόλις καὶ Γαλατῶν ἀρχῆθεν καὶ ἐς δεῦρο μητρόπολις. Εἰ γὰρ καὶ δουλεύει Πέρσαις χρόνον ἤδη μακρὸν τῇ βαρβαρικῇ καὶ ἀθέῳ τούτων δυναστεία ὑποπεσοῦσα, ἀλλ’ οὖν ἔτι περισώζει οὐ βραχὺ τι μέρος χριστιανῶν, παρ’ οἷς ἐκεῖ καὶ τὴν ἐκκλησίαν, ψαλλόντων τε καὶ ἀνομολογούντων τὸν κύριον.’*¹⁰⁴¹

Επίγειαν πατρίδα τοῦ Μάρτυρα Νικήτα υπῆρξε ἡ Ἄγκυρα. Αὕτη ἀποτελοῦσε τὴν κάτω πατρίδα, ὅπως ἐπαναλαμβάνεται στὴ συνέχεια. Επαινεῖται ὡς πόλιν καὶ μητρόπολιν τῶν Γαλατῶν ἐξ ἀρχῆς καὶ μέχρι τὴν ἐποχὴ τοῦ συγγραφέα. Τότε, ἀν καὶ ἀπὸ πολὺ καιρὸ ὑπόδουλη στους

¹⁰³⁸ Μετοχίτης, Εἰς Μάρτ. Μιχαήλ, 671, 2, C.

¹⁰³⁹ Μετοχίτης, Εἰς Μάρτ. Μιχαήλ, 671, 2, F.

¹⁰⁴⁰ Μητροφάνης, Βίος Ὁσ. Διονυσίου, 46, 5, 51–53.

¹⁰⁴¹ Μουζάλων Θεόδ., Λόγ. εἰς μάρτ. Νικήταν, 130, 2, 45–52.

Τούρκους, διαφύλαττε όχι μικρό μέρος χριστιανών. Ο μάρτυρας όμως ποθούσε την άνω Ιερουσαλήμ.

*‘Καὶ οὕτως ὑπῆρχεν ἐπὶ τῆς κάτω ταύτης καὶ θεωρουμένης πατρίδος τὸν θεοφιλῆ βίον ἀνύων, ἔνθα καὶ οὐχ ὑπὸ τῶν τεκόντων μόνον, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ παντὸς ἑτέρου τῶν ἐκεῖ χριστιανῶν ἐθαυμάζετο. Ἀτενῶς δὲ πρὸς τὴν ἄνω βλέπων Ἰερουσαλήμ τὴν τῶν πρωτοτόκων ἐκκλησίαν καὶ ἀληθινὴν καὶ ἀκατάλυτον πατρίδα, ...’.*¹⁰⁴²

Η κάτω, επαναλαμβάνεται, ορατή πατρίδα του μάρτυρα ήταν η Άγκυρα. Η συμπεριφορά του όμως, όπως περιγράφεται στη συνέχεια, οφειλόταν στο ότι έβλεπε κατ’ ευθείαν προς την άνω Ιερουσαλήμ, την Εκκλησία των πρωτοτόκων, που εγκωμιάζεται ως η αληθινή και ακατάλυτη πατρίδα.

Σχετικά με την πατρίδα του Οσίου Μαξίμου ο **Νίφων** στον **Βίον ‘Οσ. Μαξίμου** μας πληροφορεί απλώς ότι καταγόταν από την πόλη **Λάμψακο** στον Ελλήσποντο.¹⁰⁴³

*‘Οὗτος ἦν ἐκ πόλεως Λαμψάκου’.*¹⁰⁴⁴

Παλαμάς Γρηγόριος

‘Ομιλία εἰς Ἁγ. Δημήτριον: Θεσσαλονίκη

*‘Τοῖς μὲν οὖν ἔξωθεν τὸν οὕτω μέγαν ἀγάλλειν ἐπιχειρεῖν, καὶ τὴν ἐνεγκοῦσαν τοῦτον ταυτηνὶ λέγειν, ὅτι κορυφὴ τις οἶον ἀπάσης Θετταλίας ἐστί, καὶ τοῦ κράτους ἐξ αὐτῶν τῶν πραγμάτων φερωνύμως ἐπάννυμος, ἔτι τε τῶν προγόνων τὴν περιφάνειαν, καὶ τῶν γεννητόρων τὴν εὐκλειαν, κὰν ἐκ περιουσίας αὐτῶ κἀντεῦθεν τὸ ἀξιάγαστον, περιττὸν ὅμως. Οὗτος γὰρ αὐτοῖς ἐστί μᾶλλον εἰς μέγα καύχημα’ Δημητρίῳ δὲ κόσμος ἐκ τούτων πῶς;’*¹⁰⁴⁵

Κατά τον συγγραφέα, ο Άγιος Δημήτριος δεν κοσμείται από την πατρίδα, τους προγόνους, τους γονεῖς. Περισσότερο ο ίδιος αποτελεί καύχημα για αυτά. Η προσπάθεια να τιμηθεί από εξωτερικά στοιχεία ο

¹⁰⁴² Μουζάλων Θεόδ., Λόγ. εἰς μάρτ. Νικήταν, 130, 2, 58–66.

¹⁰⁴³ Νίφων, Βίος ‘Οσ. Μαξίμου, σ. 43, υποσ. 3.

¹⁰⁴⁴ Νίφων, Βίος ‘Οσ. Μαξίμου, 43, 2, 22.

¹⁰⁴⁵ Παλαμάς Γρηγ., ‘Ομιλ. εἰς Ἁγ. Δημήτριον, 537, C–D.

Άγιος Δημήτριος θεωρείται περιιτή. Ωστόσο, η Θεσσαλονίκη επαινείται ως κορυφή όλης της Θεσσαλίας και ονομάστηκε από την υπεροχή της.

Λόγος εις Πέτρον Ἀθωνίτη: (Άγιο Όρος)

‘Τονέας μὲν οὖν καὶ τὴν ἐκ παιδὸς πατρίδα τοῦ μεγάλου τούτου καὶ θαυμασίου Πατρός, καὶ οὗ πρέπουσα πατρὶς ἢ τῶν ἐπουρανίων σκηνή, καλῶς ποιῶν ὁ χρόνος ἀβύσσῳ λήθης καθῆκεν. Ἄ γὰρ ἔτι ζῶντι τῷ γενναίῳ παρῶπται, ὡς ἄρα τῆς οἰκείας ἀρετῆς ἀνάξια, τούτων εἰκότως οὐδὲ οἱ τὴν ἀρχὴν τὰ κατ’ αὐτὸν συγγεγραφότες δεῖν ᾤθησαν μεμνησθαι. Εἰς ὃ δὲ φέρων ἑαυτὸν, μᾶλλον δὲ ὑπὸ Θεοῦ φερόμενος κατώκισται, καὶ οὗ τοὺς θεῖους ἄθλους ἤνυσε, καὶ ὅθεν ἀνέπτυε πρὸς οὐρανόν, τὸν περιφανῆ τουτονὶ λέγω καὶ σεβάσμιον χῶρον, τὴν τῶν ἀρετῶν ἐστίαν, τὸ καλοῦ παντὸς ἐνδιαίτημα, τὴν τῶν ἐπουρανίων ἀντίτυπὸν τε καὶ ἀχειροποίητον σκηνήν, τὸ παντὸς ἄγους ἐλεύθερον καὶ παντὸς πάθους ἐναγοῦς ἀνώτερον, τὸ τῆς ἀγιωσύνης φερωνύμως ἐπάνυμον ὄρος· τοῦτό ἐστιν ἐν πατρίδος μοίρᾳ τῷ προκειμένῳ, καὶ τούτῳ συλλαλεῖται καὶ συνακούεται, κἀντεῦθεν οὗτος ἐπιγινώσκεται, καὶ τὴν πρὸς τοὺς ὁμωνύμους φέρει διαστολὴν Ἀθωνίτης δικαίως ὠνομασμένος. Εἰ γὰρ ἐν Ἀθήναις, μετὰ τριετῆ προσεδριάν, ἀντὶ πατρίδος χρῆσθαι τῇ πόλει τοὺς προσηλύτους νομιζόμενον ἦν, πῶς οὐ δικαίως ἀντιποιεῖται τοῦ ὄρους ὁ ἅγιος, πλεῖον ἢ πενήκοντα περιόδους ἐτῶν ἐνταῦθ’ ἀνύσας, καὶ ταῦθ’ οὕτως ἐναγωνίως; Εἰ δὲ καὶ πατρὶς ἐκάστῳ καθ’ ἣν ἂν τις εὐτυχῆ (καθάπερ τις τῶν ἔξωθεν ἀπεφήνατο σοφῶν), τίς ἂν πού τῶν ἀπάντων βέλτιον ἢ πράξειεν, ἢ μέλλει πράξειν, τῆς ὧδε τοῦ ἀνδρὸς εὐκληρίας· οὗ Θεῶ συνῆλθε καὶ θείας θεᾶς ἐπέτυχε, μᾶλλον δέ, ἵνα τὸ πᾶν εἶπω συνελών, οὗ τὴν ἀνθρωπίαν ὑπερναβὰς φύσιν, καὶ τὴν θεῖαν ὄντως ἠλλοιωμένος ἀλλοίωσιν (τίς ἂν ἀποχρήσεται λόγος παραστῆσαι τὸ θαῦμα;) πρὸς τὸ τῆς ἀξίας ὑπερφυές, τῇ τοῦ Ὑψίστου δεξιᾷ μετερῶ ῥύθμηται; Ἄλλ’ ὅμως τῆς πατρίδος μὲν ὑπερεῖδε, τῷ δὲ τῆς ἄνω προξένῳ πατρίδος ὄρει τούτῳ προσέδραμεν, οὗ δὴ καὶ τὸν πολυετῆ βίον, καὶ τὴν ἀόρατον ἀνθρώποις δίαιταν ἤνυσε.’¹⁰⁴⁶

Ἡ πατρίδα του Οσίου Πέτρου λησμονήθηκε με το χρόνο. Πρέπουσα πατρίδα του είναι ο ουρανός. Ούτε όσοι ἔγραψαν αρχικά γι’ αὐτὸν θεώρησαν πρέπον να θυμηθῶν ὅσα ἐκεῖνος παρέβλεψε ως ἀνάξια της ἀρετῆς του. Ἡ πατρίδα που του ἀρμόζει εἶναι το Ἅγιο Όρος. Αὐτό λέγεται

¹⁰⁴⁶ Παλαμάς Γρηγ., Λόγ. εις Πέτρον Ἀθωνίτη, 997, δ, D – 1000, ε, C.

και ακούγεται μαζί με αυτόν. Από αυτό αναγνωρίζεται εκείνος και διακρίνεται από όσους έχουν το ίδιο όνομα. Εκεί κατοίκησε, αγωνίστηκε κι από εκεί έφυγε για τον ουρανό. Το Άγιο Όρος εγκωμιάζεται ως περίοπτος και σεβαστός χώρος, εστία των αρετών, κατοικία κάθε καλού, αντίγραφο των επουρανίων, αχειροποίητη σκηνή, ελεύθερο από κάθε μίasma και ανώτερο από κάθε αποτρόπαιο πάθος. Στη συνέχεια έχουμε μια σημαντική αναφορά στην Αθήνα. Οι ξένοι, αφού έμεναν τρία χρόνια, μπορούσαν να πολιτογραφηθούν και να την έχουν αντί για τη δική τους πατρίδα. Δίκαια κι ο Όσιος Πέτρος εγείρει αξιώσεις επί του Αγίου Όρους, όπου διήνυσε περισσότερο από πενήντα χρόνια. Κατά τον Αριστοφάνη (Πλούτος) πατρίδα του καθενός είναι αυτή στην οποία είναι ευτυχισμένος. Κανενός η κατάσταση δεν είναι καλύτερη από την ευτυχία του Οσίου Πέτρου. Στο Άγιο Όρος ο Όσιος Πέτρος συνδέθηκε με τον Θεό, υπερέβη την ανθρώπινη φύση και υπέστη θεία μετουσίωση. Παρέβλεψε την πατρίδα του και προσήλθε στο Άγιο Όρος που επαινείται ως πρόξενος της άνω πατρίδας.

Πεδιάσιμος Θεόδωρος

Λόγος Εἰς Ὅσ. Ἰωσήφ Ὑμνογράφον: Συρακούσες

ἄρξόμεθα δὲ ὅθεν ἄρχεσθαι νόμος, εἰ καὶ ὁ τοῦ νῦν ἐπαινουμένου βίος καὶ ἡ σεμνὴ πολιτεία μὴ περὶ τῆς κάτω καὶ αἰσθητῆς πατρίδος λέγειν ἔα, ἀλλὰ τῆς ἄνω καὶ νοητῆς, ἧς τεχνίτης μὲν καὶ δημιουργὸς ὁ θεός, πολῖται δὲ οἱ ἄγγελοι τοῦ θεοῦ, τὰ νοερά πνεύματα καὶ δεύτερα φῶτα καὶ τῇ τῆς ἀγίας τριάδος ἐλλάμψει ἀμέσως φωτιζόμενα καὶ καταστραπτόμενα, ἐν ἧ καὶ τὰς θείας μονάς, ἅς ἀκουόμεν, εἶναι πιστεύομεν, αἰ τοῖς ἐνταῦθα σπουδαίως βιοῦσιν ἄθλα παρέχονται. Πατρὶς τοίνυν γέγονε τῷ θειοτάτῳ πατρὶ πόλις πασῶν τῶν ἐν Σικελίᾳ προκαθεζομένη καὶ ὑπεραίρουσα - ὄνομα ταύτῃ Συρακοῦσαι - οὐ τοσοῦτον τοῖς πλήθεσι τῶν ἄλλων ἀγαθῶν οἷς τυγχάνει κεκοσμημένη, μεγέθει φημί κάλλει συγκεκραμένῳ, ἀέρων τοῖς εὐκραεστάτοις, καρπῶν εὐφορίαις παντοίων τοῖς τε ἄλλοις, ὅσον ἐπὶ ταῖς τοῦδε τοῦ ἀνδρὸς ἀριστείαις καὶ τοῖς λαμπροῖς κατορθώμασιν.¹⁰⁴⁷

¹⁰⁴⁷ Πεδιάσιμος Θεόδ., Λόγος Εἰς Ὅσ. Ἰωσήφ Ὑμνογράφον, 1, 30 – 2, 13.

Ο συγγραφέας δηλώνει ότι θα αρχίσει σύμφωνα με τον νόμο των εγκωμίων, αν και ο βίος και η πολιτεία του επαινουμένου οσίου δεν επιτρέπει αναφορά στην κάτω και αισθητή πατρίδα αλλά στην άνω και νοητή, της οποίας τεχνίτης και δημιουργός είναι ο Θεός, πολίτες οι άγγελοι, τα νοερά πνεύματα και στην οποία βρίσκονται θείες μονές που παρέχονται ως βραβεία σε όσους ζουν καλά στη γη. Είναι χαρακτηριστική η αντίθεση ανάμεσα στην επίγεια και την ουράνια πατρίδα με τις φράσεις: κάτω - αισθητής, άνω - νοητής. Πατρίδα του οσίου ήταν οι Συρακούσες, μητρόπολη της Σικελίας που υπερέβαινε όλες τις πόλεις. Η πόλη κοσμεύεται με πλήθη αγαθών: μέγεθος, κάλλος, τους ηπιότερους ανέμους, τους εύφορους καρπούς και άλλα, περισσότερο όμως με την υπεροχή του οσίου και τα λαμπρά κατορθώματα.

Πλανούδης Μάξιμος

Λόγος εις Άγ. Διομήδην: Ταρσός

‘Δέδοικα μὲν οὖν μὴ γένος αὐτοῦ καὶ πατρίδα μέλλων ἀναδιδάσκειν, οἷς πολλοὺς δὴ τῶν καθ’ ἑαυτὸν ὑπερήνεγκεν, ἐκ ταπεινοτέρων καὶ οὐκ ἐξ ὧν αὐτὸς καὶ πρὸ τοῦ τὸ σωματικὸν ἀποδύσασθαι πάχος ἐσεμνύνετο δόξω θαυμάζειν τὸν μάρτυρα. Ἐν γὰρ καὶ μόνον τουτὶ τοῦπίσημον ἐκεῖνος πρὸ πάντων ἠσπάζετο, εὐσέβειαν τὴν πρὸς τὸν θεόν, καὶ τούτῳ πᾶν ὀτιοῦν πρεσβεῖον ἀπένεμεν. Ἐκλύεται δέ με τοῦ δέους ὅτι καὶ Ἰησοῦν ὁρῶ τὸν θεάνθρωπον οὐκ ἀπαξιοῦντα κακ τῶν κάτω γνωρίζεσθαι, καὶ νῦν μὲν ἐν Βηθλεὲμ ἀκούω τῆς Ἰουδαίας γεννώμενον, νῦν δ’ ἐκ Ναζαρέτ ὄντα τῆς Γαλιλαίας, νῦν δὲ ἔθνος ἑαυτοῦ τὸ Ἰουδαίων φύλον ἀκούοντα καὶ οὐ δυσχεραίνοντα. Τούτοις τὸν ὄκνον αὐτὸς ὑπερβαίνω, καὶ ἤδη γε ὑπερβέβηκα, καὶ πρὸς τὸ ἐξῆς ἐμαυτὸν ἐπεγείρω τοῦ λόγου.

Τὸν θαυμαστὸν τουτονὶ μάρτυρα Διομήδην γέννημα καὶ θρέμμα πεπλούτηκεν ἢ προκαθεζομένη τῆς τῶν Κιλικίων περιώνυμος πόλις Ταρσός, Ταρσός, ἢ καλλίστη καὶ εὐδαιμονεστάτη τῶν πόλεων, ἢ ταύτης ἔτυχεν ἐν Κιλικίᾳ πάση τῆς προεδρίας, ἧς Ρώμη μὲν ἢ πρεσβυτέρα ἐν Ἰταλίᾳ, ἐν Θράκῃ δ’ ἢ νεωτέρα, Ἀλεξάνδρεια δ’ ἐν Αἰγύπτῳ, ἐν Συρίᾳ δὲ Ἀντιόχεια, καὶ Ἱεροσόλυμα ἐν τῇ Παλαιστίνῃ, καὶ ἐν θέμασιν ἄλλοις ἄλλαι τῶν πόλεων. Ταρσός, ἧς τὰ μὲν τεῖχη τριπλῶ τῷ περιβόλῳ πρὸς ὕψος ἀξιόλογον ἐγειρόμενα μηδὲν εἶναι πρὸς κάλλος ὁμοῦ καὶ ἀσφάλειαν τὰ τῶν ἄλλων πόλεων ἀποφαίνει. Ὁ δὲ διὰ μέσης ῥέων αὐτῆς Κύδνος τοσόνδε τι τῶν ἄλλων ἀυθιγενῶν καὶ χειμάρρων διήνεγκε τῷ

διανυγεί τε καὶ προσηνεῖ, ὡς καὶ τὸν μέγαν ἐκεῖνον Ἀλέξανδρον εἰς ἐπιθυμίαν ἐμβαλεῖν ἐν αὐτῷ λούσασθαι, πρὸ πολλῶν ἡδονῶν αἷς συνεῖναι εἶχεν, εἷ γε ἠβούλετο, τὸ ἐν ἐκείνῳ λουτρὸν ἀσπασάμενον. Αὕτη καὶ τὸν μέγαν Παῦλον πρότερον, οὗ μετὰ τὸν ἐκεῖνον διδάσκαλον σωτήρος ἢ ἀπὸ περάτων ἐπὶ πέρατα οἰκουμένη ἀπήλαυσεν, ὡς εὐγενές τι δένδρον προήνεγκε· τῆς δὲ τούτου διδασκαλίας, εἶπον δὲν καὶ συγγενείας, εἰ μὴ παρ' ἱστορίαν γράφειν ἀπεδοκίμαζον, καρπὸς ἀνεδόθη ὠραῖος ὁ καλὸς οὗτος Διομήδης· ὃς ἡλίκος ἐστίν, ἐκ τοῦ δένδρου ἐπιγινώσκεται, δι' οὗ καὶ Χριστοῦ μιμητῆ τούτῳ, κατ' ἐκεῖνον εἰπεῖν, καὶ Παύλου πατριώτη, οὐχ ὅτι τὸ σῶμα, τῇ ψυχῇ δὲ καὶ μάλιστα ὑπῆρξεν εἶναι.¹⁰⁴⁸

Ο Ἅγιος Διομήδης υπερτερούσε πολλῶν και με την πατρίδα του. Ο συγγραφέας φοβάται μήπως παρουσιάζοντάς τη φανεί ότι τον θαυμάζει για ταπεινότερα πράγματα. Απαλλάσσεται από το φόβο του, καθώς γίνεται λόγος και για την πατρίδα του Ιησού, Βηθλεέμ της Ιουδαίας ἢ Ναζαρέτ της Γαλιλαίας. Στην επόμενη παράγραφο εγκωμιάζεται η πατρίδα του αγίου, η Ταρσός, που επαινείται ως ονομαστή, η ομορφότερη¹⁰⁴⁹ και ευτυχέστερη πόλη, προεδρεύουσα ολόκληρης της Κιλικίας, ὡπως η πρεσβυτέρα Ρώμη της Ιταλίας, η νεωτέρα Ρώμη (Κωνσταντινούπολη) της Θράκης, η Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου, η Αντιόχεια της Συρίας, τα Ιεροσόλυμα της Παλαιστίνης και άλλες πόλεις άλλων θεμάτων. Η σημασία της πόλης στην ευρύτερη περιοχή τονίζεται με τη σύγκριση με την αντίστοιχη άλλων πόλεων στις περιοχές τους. Στη συνέχεια εγκωμιάζονται τα τείχη της πόλης. Με τριπλό περίβολο και αξιόλογο ὕψος αποδεικνύουν ότι αυτά των άλλων πόλεων δεν είναι τίποτε σε ομορφιά και ασφάλεια. Ἐπειτα ο συγγραφέας επαινεί τον ποταμό Κύδνο που ρέει στη μέση της πόλης. Τόσο διαφέρει με τη διαύγεια και πραότητα από τους άλλους ποταμούς που ἔχουν εκεί τις πηγές τους και τους χειμάρρους, ὡστε και ο μέγας Ἀλέξανδρος επεθύμησε να μπει για το λουτρό του. Ο Κύδνος ἔρρεε ἕως την εποχή του Ιουστινιανού Α' στη μέση, αλλά μετά από πλημμύρες προξένησε αναρίθμητες ζημιές κι εξετράπη ανατολικά. Στο *Περὶ βασιλειῶν* του Ιωσήφ Γενεσίου ὁμως ρέει

¹⁰⁴⁸ Μάξιμος Πλανούδης, Λόγ. εἰς Ἁγ. Διομήδην, 182, 4, 5 – 183, 5, 14.

¹⁰⁴⁹ Saradi, *The Kallos*, σ. 48.

ακόμη στη μέση.¹⁰⁵⁰ Το ίδιο ισχύει κι εδώ. Υπάρχουν ορισμένες αναφορές στο λουτρό του Αλεξάνδρου στη βυζαντινή λογοτεχνία, όπως στο Εγκώμιο του Μαγγανείου Προδρόμου για την παιδική ηλικία του αυτοκράτορα Μανουήλ.¹⁰⁵¹ Ο Πλανούδης, βέβαια, δεν αναφέρει την ασθένεια του Αλεξάνδρου, θέλοντας προφανώς να περιοριστεί στον έπαινο της πόλης. Και στη *Ρωμαϊκή Ιστορία* του Νικηφόρου Γρηγορά αναφέρεται: ‘...καὶ Κύδνος ὁ ποταμὸς ἡσυχῆ παραρρέων, ἐν ᾧ καὶ Ἀλέξανδρον φασιν ἐκεῖνον τὸν μέγαν, εἰς ἐπιθυμίαν ἐκ μόνης τῆς θεᾶς ἐλληλυθότα, λούσασθαι.’ Η Ταρσός γέννησε και τον Απόστολο Παύλο, καρπός της διδασκαλίας του οποίου υπήρξε ο Άγιος Διομήδης. Ο τελευταίος υπήρξε πατριώτης του Αποστόλου Παύλου, όχι τόσο στο σώμα, όσο στην ψυχή. Η πατρίδα του αγίου εγκωμιάζεται επομένως και από τα φυσικά στοιχεία και από τα ανθρώπινα δημιουργήματα και τους ίδιους τους ανθρώπους της.

Ἐγκώμιον εἰς τοὺς Ἁγ. Πέτρον & Παῦλον: Βηθσαιδὰ καὶ Ταρσός

Ἦδη μὲν οὖν τις ἐγκωμίων νόμοις ἐπόμενος καὶ πατρίδος τῶν εὐφημουμένων μεμνήσθαι καὶ γένους· ἐγὼ δ’ οὐκ ἀγνοῶ μικρὰ δοκοῦντα ταῦτα τοῖς ἀποστόλοις, εἰ καὶ τῇ πρὸς τὰ παρ’ ἀνθρώποις λαμπρὰ παραθέσει, οὕμενον τῶν εὐτελῶν φαίνεται ταῦτα γὰρ τῆς ἀτάκτου καὶ ἀνωμάλου τῶν ἐν γενέσει κινήσεως δῶρα· εἰ καίτοι λαμπρὰ τύχοι προσόντα οἷς εἰ μὲν τις βούλοιο χρῆσθαι εἶναι τι δοκοῦντα ὧδε τούτων ὀλιγωρία, μάτην λαμπρότητας ἐπαγγέλλεσθαι πεφυκότα, καὶ τοῦτο δ’ αὖ πάλιν εἰ μὲν ἀναπληροῦν βούλοιο τὴν τῆς ἀρετῆς ἔνδειαν, ἔστιν ἐν οἷς τῶν ἐπαινουμένων, εἰκότως ἂν παραλαμβανόμενα, οὐς δὲ τὰ ἐξ ἑαυτῶν μόνον κοσμεῖν δύναται, τούτοις ἢ περὶ ταῦτα φιλοτιμία περιττὴ προσληφθῆναι, ὥσπερ ἂν εἴ τις ἐξὸν ἅ πολλα χρυσὰ κέκτηται σκευὴ ἐπιδεικνύμενος ἑαυτὸν δεῖξαι πλουτοῦντα καὶ ὀστράκινα προτιθεῖν εἰς μέσον, καὶ δὴ καὶ ἄλλως περιφανῶν μὲν προγόνων καὶ πατρίδος ὁμοίας πολλοῖς καὶ τῶν φαύλων ὑπῆρξε τυχεῖν· ἔργων δὲ καλῶν καὶ γενναίων. Οὕμενον οὐδενὶ τῶν μὴ τούτων ἀνουργοῦς ἑαυτοῦς παρασχομένων μέχρι παντός, ἀλλ’

¹⁰⁵⁰ ‘διὰ μέσου Κύδνον τὸν ποταμὸν ὀδεύοντα’: Rhoby, *Reminiszenzen*, σ. 136–137, 158, 162. Επίσης στο *Περὶ Κτισμάτων* του Προκοπίου: ‘Κύδνος δὲ ποταμὸς κατὰ πόλιν μέσην Ταρσὸν φέρεται.’: Rhoby, *Reminiszenzen*, σ. 162.

¹⁰⁵¹ ‘ἀλλ’ οὐδ’ Ἀλέξανδρος ἰδὼν τὸν ποταμὸν τὸν Κύδνον / οὕτω γλυκὴν καὶ πότιμον καὶ θέλγοντα τὴν ὄψιν, / οὕτως παρέδραμε τὸ περιστίλβον ρεῖθρον, ἀλλὰ θελχθεὶς ἐλούσατο τοσοῦτον ὡς νοσῆσαι.’: Rhoby, *Reminiszenzen*, σ. 137.

οὕτω μὲν ἐγὼ τίθεμαι περὶ τούτων καὶ κατὰ νοῦν οἶμαι τοῖς ἀποστόλοις. Εἰ δέ τω καὶ ταῦτα μὴ παροφθῆναι δοκεῖ, ἀκούσεται, καίτοι καὶ αὐτὸς προειδῶς γενόμενος μὲν ἀμφοῖν ταυτὸν ὁ τὸν Ἀβραάμ ἐπιγράφεται πρόγονον, ὁ καὶ ταῦτα δ' οὐχ ὡς ἀγνοοῦσι διέξειμι.

Εἰς Αἴγυπτον Θεὸς ἐπιδόξως μὲν κατήγαγεν, ἐπιδοξότερον δὲ καὶ ἀνήγαγεν, ᾧ τὴν Αἴγυπτον τοσάκις ἐμάστιξεν, ὁσάκις καὶ μικροῦ τελέως ἐπέτριψε καὶ τελείῳ παρέσχε λογίζεσθαι τὰς μάστιγας ἀριθμῶ, ᾧ θάλασσαν διεῖλε καὶ τροφήν ἄνωθεν ὕσε, καὶ νίκαις ἐθνῶν καὶ βασιλέων ἀνέδησε καὶ ἥλιον ἔστησε, καὶ πόλεις ὡς οὐκ ἂν τις ᾤθη, καθεῖλε, καὶ γῆν κατεκληρούχησε τῆς ἐπαγγελίας καὶ προφητῶν θείων ἀνῆκε χορόν· τὸ μέγιστον ὅθεν ἐν ἡμῖν αὐτὸς ἐπὶ τέλει τῇ καθ' ἡμᾶς φύσει πολιτευσάμενος ᾤθη, ἀκούσεται καὶ πατρίδας τῶ μὲν, τὴν Γαλιλαίας Βηθσαιδά, Παύλῳ δὲ τὴν Κιλικίας Ταρσόν· ὧν ἑκατέρας ἑκατέρα μᾶλλον περιφανῆς, ἢ μὲν τῶ Χριστὸν ἐν αὐτῇ πολλάκις ἐπιδημῆσαι καὶ θαυμάτων ἐπιδείξεισι χρῆσασθαι, ἢ δὲ τῶ προκαθῆσθαι τοῦ θέματος καὶ τῶ θαυμασίῳ τῶν τειχῶν περιβόλῳ καὶ τῶ διειδεῖ Κύδνῳ ὃν ὁσάκις ἂν αὐτὸς ἐπαινῶ, τοσάκις ἀπολείπεσθαι τῆς ἀληθείας δοκῶ. Καὶ γὰρ οὐδ' ἐξέσται τοσοῦτον εἰπεῖν ἐπ' αὐτῶ, ὅσον Ἀλέξανδρον ἐργάσασθαι φέρουσι βίβλοι. Τί δ' ἂν καὶ μεῖζον τῶ ρείθρῳ κεχάριστο ἢ τηλικούδε βασιλέως λουτρὸν θέσθαι; Ἄ μὲν δὴ γένους τε καὶ πατρίδος εἰπεῖν ἔχω, ταῦτα, καὶ πλείω γ' ἂν ῥηθέντα, εἰ μὴ μάτην ἐδόκουν πρὸς ἔτι πλείω λέγειν εἰδότας φιλοτιμεισθαι. Ὡς γὰρ αἴσθησις ἑαυτοῦ γίνεται, τὰ πᾶσι δηλα λέγοντος ἐνοχλεῖν οὐκ ἀσύνετα ἂν δρῶν μετοχετεύων τὸν λόγον ὥσπερ τῶν ὑδάτων οἷς ἑτέραν δίδομεν νῦν τὴν ὁδόν. Οὐκοῦν, οὐδὲ γὰρ κακεῖνα μὴ μνημονεύσαντα δεῖ παρελθεῖν, καὶ εἰ δοκεῖ τῶν φαυλοτέρων παραβαλεῖν.¹⁰⁵²

Ὅποιος ἀκολουθεῖ τοὺς νόμους τῶν ἐγκωμίων πρέπει νὰ θυμηθεῖ καὶ τὴν πατρίδα τῶν ἐπαινουμένων. Αὐτὸ ὅμως θὰ φαινόταν μικρὸ στους Ἀποστόλους, ἀν καὶ δε φαίνεται εὐτελές στὴν παράθεση ὁσῶν εἶναι λαμπρὰ γιὰ τοὺς ἀνθρώπους. Μεταβάλλονται ἀνάλογα με τὴ γέννηση. Μπορεῖ νὰ μὴν καταφέρουν νὰ προσδώσουν λαμπρότητα, μπορεῖ νὰ παραλαμβάνονται γιὰ ἀναπλήρωση τῆς ἀρετῆς, εἶναι περιττὰ σε ὅσους κοσμούνται ἀπὸ ὅσα διαθέτουν. Χρησιμοποιεῖται ἡ παρομοίωση με κάποιον που θὰ μπορούσε νὰ ἐπιδείξει τὸν πλοῦτο του με τὰ πολλὰ χρυσὰ σκεύη που ἔχει ἀποκτήσει, ἀλλὰ παρουσιάζει οστράκινα.

¹⁰⁵² Μάξιμος Πλανούδης, Ἐγκ. εἰς τοὺς Ἁγ. Πέτρον & Παῦλον, 1021–1024.

Πρόκειται για ευαγγελικό χωρίο.¹⁰⁵³ Εξάλλου πολλοί φαύλοι είχαν περίοπτη πατρίδα. Ο συγγραφέας θα αναφέρει και αυτά, για την περίπτωση που κάποιος θεωρεί ότι δεν πρέπει να τα παραβλέψει, αν και είναι γνωστά.

Ακολουθεί μια αναφορά στην Αίγυπτο και τη θαυμαστή δράση του Θεού, πριν επαινεθούν οι πατρίδες των αποστόλων Πέτρου και Παύλου, Βηθσαιδά της Γαλιλαίας και Ταρσός της Κιλικίας αντίστοιχα. Η καθεμιά είναι πιο περίοπτη από την άλλη. Η μία λόγω της επιδημίας του Χριστού πολλές φορές και της επίδειξης θαυμάτων, η άλλη ως προεδρεύουσα του θέματος, λόγω του θαυμάσιου περιβόλου των τειχών και του διαυγούς ποταμού Κύδνου, τον οποίο όσες φορές επαινεί ο συγγραφέας, τόσες φορές υπολείπεται της αλήθειας. Γιατί δε θα είναι δυνατό να πει τόσα γι' αυτόν όσα τα βιβλία φέρουν τον Αλέξανδρο να έκανε. Το μεγαλύτερο χάρισμα της κοίτης του ποταμού υπήρξε το λουτρό ενός τόσο μεγάλου βασιλιά. Ο συγγραφέας θεωρεί μάταιη την περαιτέρω αναφορά στην πατρίδα.

Ραούλαινα Καντακουζηνή Παλαιολογίνα Θεοδώρα

**Βίος Όσ. Θεοφάνους & αὐταδέλφου Θεοδώρου: Ἅγιοι τόποι / (άνω)
Σιών**

‘...δηλαδή τὸν θαυμαστὸν Μιχαήλ, τὸν οὐκ ὀνόματι μόνον ἀλλὰ καὶ πολιτεία σεμννόμενον τῶν Ἀγγέλων, ἤνεγκεν ὥσπερ τινὰ στέλεχον εὐθαλῆ καὶ ὠραῖον γῆ ἐκείνη, καθ’ ἣν ὁ κύριος ἡμῶν καὶ Θεὸς ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς προσλαβόμενος τὸ ἀνθρώπινον [τὰς] θεανδρικὰς αὐτοῦ καὶ σωτηριώδεις διατριβὰς ἐπεποίητο· ἐκεῖθεν γὰρ ὁ περικαλλὴς ἄσταχυς οὕτως ἡμῖν ἀνεβλάστησεν, ὁ μικρὸν ὕστερον τῶ γεωργῶ τῶν ὄλων Θεῶ ὄριμος σῖτος ἀποδειχθεὶς καὶ τῆς ἄνω Σιών πολίτης ἀναφανείς.’¹⁰⁵⁴

Η συγγραφέας αναφέρεται πρώτα στην πατρίδα του Μιχαήλ, διδασκάλου και πνευματικού πατέρα των Οσίων Θεοφάνους και Θεοδώρου, τους Αγίους Τόπους. Πρόκειται για τη γη στην οποία

¹⁰⁵³ Πβλ. Β' Κορινθ., δ, 7 και Β' Τιμόθ. β, 20. Για τα σκεύη βλ. Ε. Σαράντη, Τα βυζαντινά επιτραπέζια σκεύη: πολύτιμα, πήλινα και ξύλινα. Ιστορικές ερμηνείες, στο *Φιλοτιμία. Τιμητικός Τόμος για την ομότιμη καθηγήτρια Αλκμήνη Σταυρίδου-Ζαφράκα*, Θεσσαλονίκη 2011, σ. 525-542.

¹⁰⁵⁴ Θεοδώρα Ραούλαινα Καντακουζηνή Παλαιολογίνα, Βίος Όσ. Θεοφάνους & αὐταδέλφου Θεοδώρου, 187, 3, 31 – 188, 7.

ενηνθρώπισε και διέμεινε ο Χριστός. Λίγο αργότερα βέβαια κατέστη πολίτης της άνω Σιών, έχουμε και εδώ εξιδανίκευση. Την ίδια πατρίδα είχαν και οι όσιοι.

‘Αύτη οὖν ἡ καλὴ τῶν ἀνταδελφῶν δυὰς πατρίδα μὲν ἔσχον, ἣν φθάσας ὁ λόγος ἐδήλωσε, τὴν αὐτὴν τῶ κλεινῶ Μιχαήλ· εὐγενεῖς γὰρ καὶ οὗτοι τῶν ἀφ’ ἡλίου ἀνατολῶν, εἰ καὶ μὴ Αὐσίται, ἀλλ’ ὁ κρεῖττον πολλῶ Σιωνῖται, τοῦ πεποθημένου ἐδάφους καὶ ἱεροῦ ὄρηκες οἶον ἀναφύντες καὶ ἄχρις αὐτῆς ἄντυγος οὐρανόυ ἐλάσαντες.’¹⁰⁵⁵

Οι Όσιοι Θεοφάνης και Θεόδωρος κατάγονταν από την ανατολή, δεν ήταν Αυσίτες, αλλά Σιωνίτες, πολύ καλύτερο. Η Σιών εγκωμιάζεται ως ποθητό και ιερό έδαφος.

Σταυράκιος Ιωάννης

Λόγος εις τὰ Θαύματα Αγ. Δημητρίου: Θεσσαλονίκη

‘Θεσσαλονίκη, πόλις δὲ αὐτὴ περιφανὴς καὶ λαμπρά, καὶ Μακεδόνων μὲν κορυφή, Θετταλίας δὲ πάσης ὑπεριδρυμένη θ’ ὑπερέχουσα, οἷς τε παντοδαπαῖς ὀλβίζεται χάρισι καὶ οἷς εἶδεσι καλῶν ἀπάντων ἐναγλαῖζεται. Αὐτὴ πρὸς τὴν κάτω γέννησιν τῶ μάρτυρι πατρὶς καὶ γεννήτρια· ἐν ταύτῃ δὴ, τὰς ὠδίνας λύσας τὰς μητρικὰς, γεννηθεῖς τε καὶ ἀύξηθεῖς,...’¹⁰⁵⁶

Ο Ιωάννης Σταυράκιος, ακολουθώντας τους κανόνες της ρητορικής, παραθέτει σύντομο εγκώμιο στη γενέτειρα του Αγίου Δημητρίου, προβάλλοντας την υπεροχή της Θεσσαλονίκης έναντι των άλλων πόλεων της Μακεδονίας και της Θεσσαλίας και τις ποικίλες χάρες της.¹⁰⁵⁷ Η Θεσσαλονίκη επαινείται ως περίοπτη και λαμπρή, κορυφή των Μακεδόνων. Τοποθετείται πάνω από ολόκληρη τη Θεσσαλία και υπερέχει αυτής. Θεωρείται ευτυχής με τις κάθε είδους χάρες και λαμπρύνεται με όλων των καλών τα είδη. Ο ύμνος της πατρίδας του αγίου στηρίζεται επομένως και στην ευτυχία και τη λαμπρότητα της πόλης, στοιχείο που τονίζεται στην αρχή και στο τέλος.

¹⁰⁵⁵ Θεοδώρα Ραούλαινα Καντακουζηνή Παλαιολογίνα, Βίος Όσ. Θεοφάνους & ἀνταδελφου Θεοδώρου, 191, 6, 10–15.

¹⁰⁵⁶ Σταυράκιος Ιω., Λόγ. εις Θαύμ. Αγ. Δημητρίου, 336, 3, 17–21.

¹⁰⁵⁷ Καλτσογιάννη - Κοτζάμπαση - Παρασκευοπούλου, Θεσσαλονίκη, σ. 145.

Βίος και μαρτύριον Αγ. Θεοδοσίας: Κωνσταντινούπολη - Άνω Ιερουσαλήμ

Ο Ιωάννης Σταυράκιος παραβάλλει το εγκώμιό του με τη δομή ενός σπιτιού, του οποίου ασφαλές θεμέλιο αποτελεί ο έπαινος της πατρίδας και των γονέων. Φυσικά επαναλαμβάνει τον τόπο ότι για την Αγία Θεοδοσία, της οποίας ουσιαστική πατρίδα υπήρξε η ουράνια Ιερουσαλήμ και της οποίας ο βίος ήταν εξ αρχής προσανατολισμένος προς τη βασιλεία των ουρανών, όλα τα επίγεια στοιχεία δεν έχουν καμιά αξία, παρ' όλα αυτά όμως παρέχει διπλό εγκώμιο της πατρίδας της Κωνσταντινούπολης, πρώτον όταν λέει ότι αυτό που όλοι εγκωμιάζουν είναι για αυτή ασήμαντο και δεύτερον όταν δίνει σύντομη περιγραφή της Κωνσταντινούπολης. Ο έπαινος της πατρίδας της αγίας είναι ένα από τα ουσιώδη στοιχεία του πρώτου μέρους του εγκωμίου. Ο όρος *ἐγκώμιον* που χρησιμοποιεί στον πρόλογο παραπέμπει στη θεωρία της ρητορικής.¹⁰⁵⁸

Ἄλλὰ γὰρ τὰς τῶν προοιμιῶν ἀφέντες ἀκτὰς τὸ μέγα πέλαγος τῶν τῆς θαυμασίας τὰ πάντα Θεοδοσίας ἀγῶνων πλεῦσαι διανασταίημεν, ὡς εὐδίων λιμένα τὸν τοῦ μαρτυρίου ταύτης καλῶς προσοκείλωμεν, ἐν καλῶ τὸν λόγον διαναπαύσαντες, ἵνα δὲ ὡς ἐκ θεμέθλου στερροῦ, στερρόν ἀπάρξῃται τὸ ἐγκώμιον, ὡς ἐντεῦθεν ὁδῶ βαδίζον καὶ τὸν συντελεσμὸν τῆς ὑποθέσεως πρὸς λαμπρὸν τὸν ὄροφον ὀροφώσειε, πατρίδος ἐπιμνηστέον τῆς μεγάλης καὶ πατέρων, καὶ οἷς κατὰ τάξιν ἡμῖν ὁ λόγος, ἂν ἄρα οἶός τε εἶη προβήσεται. Εἰ γὰρ καὶ περιττὸν τῇ καλλινίκῳ καὶ ἄχαρι τὸ ταύτη κροτεῖν τὰ ἐγκώμια ἐκ τῶν γηϊνῶν καὶ χαμερπῶν, καὶ πατρίδα φέρειν εἰς μέσον τὴν λυομένην, καὶ ἦν υἱοὶ ἀνθρώπων θαυμάζουσι τοῖς γηϊνοῖς προσκείμενοι, θέσεως φημί καλλονῆν, τειχέων καὶ δομημάτων μέγεθος, καὶ λοιπῆς ἀνθρωπίνης φλυαρίας ἀπάτην, καὶ παχείας αἰσθήσεως ἐπεντρύφημα, εὐθηνίαν τε τρυφῆς καὶ τῶν ἄλλων, οἷς ὁ κάτω νενευκῶς καὶ πρὸς γῆν συρόμενος βίος παρυποκλέπτεται, πῶς γὰρ καὶ ἀποδεκτέα εἶη ταῦτα ὅλως τῇ μάρτυρι, ἣτις ἔθετο μὲν εἰς οὐρανὸς τὸ πολίτευμα, τῶν δὲ παρόντων ὡς ἀστατούντων, τὸ παράπαν ὑπερεφρόνησε; τίς γὰρ κοινωνία σαρκός τε καὶ πνεύματος; Ἄλλ' οὖν, ὡς μὴ ζημιωθεῖεν οἱ ἀκροώμενοι, καὶ γῆν αὐτὴν ἐν ἧ πρὸς φῶς τῶν μητρικῶν λαγόνων, τὸ τηλικούτον ἐξέθορεν ἀγαθόν, καὶ τοὺς ἀσκητικὸς ἀγῶνας ἐτέλεσε, καὶ τὸ τοῦ μαρτυρίου ἐσταδιοδρόμησε στάδιον, καὶ ἦ πρὸς τὴν κάτω

¹⁰⁵⁸ Kotzabassi, *Theodosia*, σ. 57–58.

γέννησιν τῇ μεγάλῃ πατρίδι, προκείσθω τῷ διηγήματι. Ἡ δὲ ἐστὶν ἡ Κωνσταντινούπολις, ἡ λαμπρὰ καὶ περιίδοξος, ὁ βασιλεὺς θρόνος, ἀφ' ἧς ποταμοὶ πασῶν χαρίτων ἀένναα ῥέουσιν, ἦν γῆ μὲν καὶ θάλασσα φιλοφρονοῦνται, ὁμαλῶς ἅμα καὶ ἠπίως ἀγκαλιζόμεναι, πᾶν δ' ἔθνος δωροφορεῖ, ὀφθαλμὸς δ' ἅμα καὶ ἀκοή δι' ἐκπλήξεως φέρει τὰ κατ' αὐτὴν διηγήματα καὶ θεάματα.¹⁰⁵⁹

Μετά το προοίμιο ο συγγραφέας θα αναφερθεῖ στους αγώνες της Αγίας Θεοδοσίας μέχρι το μαρτύριό της. Για να αρχίσει το εγκώμιο σταθερό από σταθερό θεμέλιο, ὥστε να προχωρήσει και το επιστέγασμα να εἶναι λαμπρό, πρέπει να κάνει μνεῖα της πατρίδας και των γονέων της αγίας και να μπορέσει ο λόγος να προχωρήσει συμφώνως προς την τάξη. Οι κανόνες της ρητορικής συγκρίνονται με γερό θεμέλιο για την κατασκευή του εγκωμίου. Ο ἔπαινος της πατρίδας και των γονέων της αγίας εἶναι σταθερό συστατικό στοιχείο των εγκωμίων που ακολουθούν τις ρητορικές αρχές. Αν και για την αγία εἶναι περιττό και ἀνευ χάριτος τα εγκώμια να συγκροτοῦνται ἀπό τα γήινα και ταπεινά και να ομιλεῖ κανεὶς ἐνώπιον ὅλων για την πατρίδα που μπορεῖ να καταστραφεῖ και την οποία θαυμάζουν οι ἄνθρωποι που εἶναι προσκολλημένοι στα γήινα, δηλαδή το κάλλος της θέσεως, το μέγεθος των τειχῶν και των οικοδομημάτων και τα υπόλοιπα, γιατί η μάρτυς δε θα μπορούσε να ἀποδεχθεῖ αὐτά. Ο Σταυράκιος ἐπαινεῖ ἐδῶ ἐμμέσως την τοποθεσία, το μέγεθος των τειχῶν και των κτηρίων της Κωνσταντινούπολης.¹⁰⁶⁰ Για να μη χάσουν ὁμως οι ακροατές και τη γη στην οποία γεννήθηκε, τέλεσε τους αγώνες και μαρτύρησε, θα προηγηθεῖ στη διήγηση η πατρίδα της. Αὐτή εἶναι η Κωνσταντινούπολη, που υμνεῖται ὡς λαμπρή και περίφημη, βασιλικὸς θρόνος, ἔδρα του αυτοκράτορα. Ο Σταυράκιος δίνει σύντομο ἔπαινο της Κωνσταντινούπολης. Ἀπό αὐτή ῥέουν διαρκῶς ποταμοὶ ὅλων των χαρίτων. Της φέρονται με ευμένεια η γη και η θάλασσα, ἀγκαλιάζοντάς την ὁμαλῶς και ἠπίως. Της φέρουν δῶρα ὅλα τα ἔθνη. Η ὄραση και η ἀκοή ἐκπλήσσονται ἀπό τις σχετικές με αὐτή διηγήσεις και τα θεάματα.

Η αναφορά στην πατρίδα ἐπιβάλλεται, ἐπομένως, αν και ο συγγραφέας δε θεωρεῖ ὅτι η αγία, που ἔζησε ὡς πολίτης του ουρανοῦ και περιφρόνησε τα παρόντα, εγκωμιάζεται ἀπό τον τόπο γέννησής της. Πριν προχωρήσει ὁμως ο συγγραφέας, κάνει λόγο για την Κωνσταντινούπολη,

¹⁰⁵⁹ Σταυράκιος Ιω., Βίος καὶ μαρτ. Ἀγ. Θεοδοσίας, 85, 3, 35–56.

¹⁰⁶⁰ Kotzabassi, *Theodosia*, σ. 103.

όπου γεννήθηκε η αγία, για να μη ζημιωθεί το ακροατήριο. Η μνεία των ακροατών δείχνει ότι το εγκώμιο απηγγέλθη.¹⁰⁶¹ Η πόλη εγκωμιάζεται ως πλήρης χαρίτων, από τη θέση της ως συνορεύουσα με στεριά και θάλασσα, ως δεχόμενη αγαθά από όλους, καθώς είναι πρωτεύουσα. Προκαλεί έκπληξη και στους οφθαλμούς και στα ώτα.

‘Καὶ πατρίδος μὲν ὑπερεφρόνει τῆς κάτω, κἂν λαμπρά, κἂν περίπυστος, τὴν δ’ ἄνω Ἱερουσαλήμ, ἀφ’ ἧς ἀπέστημεν, μόνην ταύτην ἦδει πατρίδα καὶ τὰς ἐν ἐκείνῃ φερούσας ὁδοὺς, ἀμεταστρεπτὶ βαδίζειν τῷ θεωρητικῷ τῆς ψυχῆς ἐξεμάνθανε.’¹⁰⁶²

Πριν αναφερθεί στους πατέρες της Αγίας Θεοδοσίας, ο συγγραφέας τονίζει ότι η αγία περιφρονούσε την κάτω, την επίγεια πατρίδα της, παρ’ ότι αυτή χαρακτηρίζεται λαμπρή και περιβόητη. Έτσι χαρακτηρίστηκε η Κωνσταντινούπολη και κατά την πρώτη αναφορά στην πατρίδα της Αγίας Θεοδοσίας: το πρώτο επίθετο επαναλαμβάνεται, για το δεύτερο χρησιμοποιείται ένα συνώνυμο. Ως μόνη πατρίδα η αγία γνώριζε την άνω Ἱερουσαλήμ, από την οποία έχουμε απομακρυνθεί και γνώριζε πολύ καλά να βαδίζει, χωρίς να στραφεί πίσω, με το θεωρητικό της ψυχῆς της, τις οδούς που φέρουν σε εκείνη.

Λόγος εἰς Βίον Ὁσ. Θεοδώρας: Ουράνια Ἱερουσαλήμ - Αἴγινα

‘Βαπτέον ἤδη μοι τὸ τοῦ λόγου ἀκάτιον τῷ πελάγει τῶν ἐγκωμίων τῆς μυροβλύτιδος, ὡς γνοίημεν, τίς καὶ πόθεν ἡ μεγάλη καὶ τίνων ἔφν τῶν γεννησάντων τίς τε ἡ αἰτία, ἢ πρὸς τὰ κρείττω τοῦ μοναδικοῦ (εἰπεῖν δὲ μᾶλλον ἀγγελικοῦ) βίου ἐγεγόνει ταύτη ποδηγὸς καὶ διδάσκαλος, καὶ ὅπως τοῖς ἀσκητικοῖς ἀγῶσι καὶ ἰδρῶσιν ἀγωνισθεῖη καὶ ταῖς κατ’ ἐχθρῶν τῶν νοουμένων παλαιστραῖς ἐναθλήσειε κράτιστα ὅπως τε τοῖς ἀσάρκοις τῶν ἀντιπάλων τὴν μάχην συρρήξειε καὶ νικήσειε καὶ πρὸς οὐρανούς στεφανῖτις ἐπαναδράμοι καὶ ὅσα τὰ τῶν θαυμάτων ἐκεῖθεν σέλα καθ’ ἐκάστην προῖσχοιτο.

Πατρὶς τῆ μεγάλης (εἰπεῖν τὸ ὅλον) ἡ ἄνω μητρόπολις καὶ ὁ ἐκεῖσε θεῖος διάκοσμος, ἐν ᾧ τῶν θεαρέστων ἀνδρῶν καὶ κατὰ θεὸν πολιτευσαμένων γεγράφαται τὰ ὀνόματα καὶ τῆ τῶν ἀγγέλων μερίδι τετάχεται. [...] ἀλλ’ ἐπεὶ διττὰ τῆ μεγάλης φύσει τὰ τῆς ὀντότητος, ἐφ’ ᾧ καὶ τὰ γνωρίσματα ἕτερα πρὸς θάτερον ἰδίως προσεπικλίνοντα, χρεῖα πάντως κὰκ τῶν

¹⁰⁶¹ Kotzabassi, *Theodosia*, σ. 103.

¹⁰⁶² Σταυράκιος Ιω., Βίος καὶ μαρτ. Αγ. Θεοδοσίας, 86, 4, 63 – 65.

παρεπομένων ἀνδριάντι τῷ ἔξωθεν γνωρίζεσθαι τὰ τοῦ πράγματος, ἴν' ἔχωμεν κακ τούτου πλατύνεσθαι μὲν πρὸς εὐφημίαν τῇ μυροβλύτιδι, ἀγιάζεσθαι δὲ ταῖς κατὰ σῶμα ταύτης κατὰ μικρὸν προκοπαῖς καὶ αὐξήσεσι καὶ πρὸς τὰ κρείττω κινήσεσι. Πατρὶς τῇ ὀσία ἢ κάτω καὶ ἐξωτερικῇ - μία τῶν ὑπὸ τὴν Ἑλλάδα νήσων (Αἴγινα τῇ νήσῳ τὸ ὄνομα), κρατιστεύουσα μὲν τῶν ἐσπερίων μερῶν ἐμφύτῳ κάλλει καὶ τῇ λαμπρότητι οἷς τε εὐθνηοῖτο καὶ οἷς ὀλβίζοιτο τῶν ὅσα πρὸς χρείαν τοῖς ἀνθρώποις γνωρίζεται· πλουτοῦσα δὲ πανταχόθεν καὶ τὸ διάσημον, οἷς δωροφορεῖται ταῖς περὶ αὐτὴν καλλοναῖς καὶ ταῖς τῶν ὥρῶν κράσεσι φιλίως συνανακίρναται. Οὗ χάριν καὶ τῇ τῶν ἀγαθῶν φλεγμονῇ σμήνη τὰ τῶν ἀθέων Ἰσμαηλιτῶν καθ' αὐτῆς ἐπεσπάσατο· τί μὲν τῶν αὐτῆς οὐ ληίζοντα, τί δὲ τῶν λογικῶν θρεμμάτων οὐ σφάττοντα, ποῖαν δὲ μεθ' ὑπερβολῆς συμφορὰν οὐκ αὐτοματίζοντα; Ὡς ἐντεῦθεν καὶ τὸ μεταναστεύειν ἐκεῖθεν τοῖς οἰκήτορσι γίνεσθαι καὶ τὴν ἰδίαν ὡς πολεμίαν ἠγεῖσθαι τῇ τῶν ἐπηρεαζόντων ὠμότητι.

Καὶ πατρὶς μὲν τῇ μεγάλῃ (ὡς καὶ αὐθις τὸν λόγον ἐπαναλάβοιμεν) Αἴγινα ἢ λαμπρά, ἢ ἐπιφανής.¹⁰⁶³

Χρησιμοποιώντας μια ωραία μεταφορά, ο συγγραφέας, βουτώντας το πλοίο του λόγου του στο πέλαγος των εγκωμίων της Οσίας Θεοδώρας, θα γνωρίσει πρώτα ποια, από πού και από ποιους γεννήθηκε. Αρχικά ως πατρίδα της οσίας κατονομάζεται η άνω μητρόπολη, η ουράνια Ιερουσαλήμ και ο εκεί θεῖος διάκοσμος - σε αντίθεση με τον επίγειο διάκοσμο των πόλεων επί γης - όπου έχουν γραφεί τα ονόματα των θεάρεστων και ὁσων πολιτεύθηκαν κατὰ Θεόν. Ὅμως η οσία είχε διπλή οντότητα με διαφορετικά γνωρίσματα. Ἐτσι η τιμὴ εἶναι μεγαλύτερη, προέρχεται και από τα εξωτερικά. Ἐτσι η επίγεια πατρίδα της οσίας ἦταν το ελληνικό νησί Αἴγινα, που επικρατοῦσε στη δύση με το ἔμφυτο κάλλος και τη λαμπρότητά της, την ευδοκίμηση και την ευδαιμονία της σε ὅσα χρειάζονται οι ἄνθρωποι. Πλουτίζει από παντού και εἶναι διάσημη για τα δώρα που της προσφέρουν τα κάλλη της και το κλίμα. Ἐξαιτίας αυτών και της ἔξαψης των ἀγαθῶν ἔθελε εναντίον της Ἰσμαηλίτες. Ο συγγραφέας αναφέρεται στις επιδρομές Αράβων που προκάλεσαν λεηλασίες, σφαγές, συμφορές, μεταναστεύσεις. Τέλος η Αἴγινα επαινείται ως λαμπρὴ και ἐπιφανής.

¹⁰⁶³ Σταυράκιος Ιω., Λόγ. εἰς Βίον Ὁσ. Θεοδώρας, 51, 3, 26 – 52, 5, 21.

Στουδίτης Θεόκτιστος

Βίος Πατρ. Αθανασίου: Οδρυσός / Ορεστιάδα / Αδριανούπολη

‘Οὗτος ὁ μέγας τὴν ἀρετὴν καὶ σχεδὸν παντὶ τῷ κόσμῳ διαβόητος Ἀθανάσιος πατρίδα μὲν ἔσχε τὸν Ὀδρυσόν, πόλιν ἀρχαίαν τε καὶ ἐπιφανῆ, οὐ μόνον παντοίοις βρίθουσιν τοῖς ἔξωθεν ἀγαθοῖς, ἀλλὰ καὶ πάσαις ἀρεταῖς κομῶσαν καὶ πάσης ἀγαθῆς παιδείας ὑπάρχουσαν ἐργαστήριον, ἐξ Ὀρέστου μὲν τοῦ πρώτως αὐτὴν ἀνεγείραντος κληθεῖσαν Ὀρεστιάδα, ἐξ Αἰλίου δὲ τοῦ Ἀδριανοῦ, τοῦ πολλοῖς ὕστερον χρόνοις πλατύναντος καὶ κοσμήσαντος, καλουμένην Ἀδριανούπολιν· ἣτις ὅσοις περιῖρηται παντοίοις πάντοθεν ἀγαθοῖς καὶ ποταμοῖς πρὸς τούτοις ἀένναα ῥέουσιν, ἔξεστι τῷ βουλομένῳ καταμαθεῖν ἐκεῖσε δὴ καὶ φοιτήσαντι.’¹⁰⁶⁴

Ο Ἅγιος Αθανάσιος εἶχε πατρίδα τὴν πόλιν Οδρυσός, που εγκωμιάζεται ὡς ἀρχαία καὶ ἐπιφανής, δηλαδή γιὰ τὴν ἀρχαιότητα καὶ τὴν φήμη της. Εἶναι γεμάτη με κάθε εἶδους ἀγαθὰ, ἀλλὰ καὶ υπερηφανεύεται γιὰ ὅλες τὶς ἀρετὲς καὶ εἶναι ἐργαστήριον παιδείας. Ονομάστηκε Ὀρεστιάδα ἀπὸ τὸν Ὀρέστη που πρῶτα τὴν ἀνήγειρε,¹⁰⁶⁵ Ἀδριανούπολη ἀπὸ τὸν Αἴλιο Ἀδριανὸ που πολλὰ χρόνια ἀργότερα τὴν διήρνησε καὶ τὴν κόσμησε.¹⁰⁶⁶ Στὸ Χρονικὸ του ο Κωνσταντῖνος Μανασσῆς ἀναφέρει: ‘...ἦν ἐξ Ὀρέστου φέρουσιν πρὶν τὴν ἐπωνυμίαν / Ἀδριανὸς δειμᾶμενος ὁ τῶν Ῥωμαίων κράτωρ / τὴν κλησὶν ἐχαρίσατο τῇ πόλει τὴν ἰδίαν.’¹⁰⁶⁷ Ἐπαναλαμβάνεται ὅτι εἶναι γεμάτη με κάθε εἶδους ἀγαθὰ ἀπὸ παντοῦ καὶ ποταμούς που ῥέουν διαρκῶς.

Ἐγκώμιον εἰς Πατρ. Ἀθανάσιον: ἀνω Ἱερουσαλήμ

¹⁰⁶⁴ Θεόκτιστος Στουδίτης, Βίος Πατρ. Αθανασίου, 2, 2, 29 – 3, 7.

¹⁰⁶⁵ Καὶ στὸν Συνεχιστὴ τοῦ Θεοφάνους: ‘ἐνθα ταύτην οἰκοδομήσας ἐπὶ τῷ ἰδίῳ ὀνόματι κέκληκεν.’: Rhoby, *Reminiszenzen*, σ. 170. Καὶ στὴν Ἱστορία τοῦ Λέοντος Διακόνου: ‘ἦν Ὀρέστην φασὶ πολίσαι τὸν τοῦ Ἀγαμέμνονος, ὅτε τὸν πλάνον ὑπέστη μετὰ τὴν ἀναίρεσιν Κλυταιμνήστρας, τῆς ἰδίας μητρός· ἐξ ἐκείνου τε Ὀρεστιάδα κέκλησθαι τὸ πρότερον.’: Rhoby, *Reminiszenzen*, σ. 174.

¹⁰⁶⁶ Καὶ στὸ Συνεχιστὴ τοῦ Θεοφάνους: ‘Ἀδριανὸς δὲ Καῖσαρ ἐνκτίστοις οἰκήμασιν αὐτὴν μεγαλύνας πόλιν Ἀδριανοῦ μετακέκληκεν.’: Rhoby, *Reminiszenzen*, σ. 170. Καὶ στὴν Ἱστορία τοῦ Λέοντος Διακόνου: ‘Ἀδριανὸν δὲ αὐθις τὸν αὐτοκράτορα, Σκύθαις μαχόμενον, ἀλῶναι τε τῇ θέσει τῆς χώρας, καὶ ταύτην ἐχυροῖς περιβάλοις τειχίσαι, καὶ Ἀδριανοῦ ὀνομάσαι.’: Rhoby, *Reminiszenzen*, σ. 174.

¹⁰⁶⁷ Rhoby, *Reminiszenzen*, σ. 175.

Ἄλλος μὲν οὖν πατρίδα τοῦ μάκαρος ἐπαινείτω καὶ γένος νόμους ἐγκωμίων αἰδούμενος· ἐμοὶ δὲ τοσοῦτον εἰπεῖν ἐξαρκέσει.

Ἀθανασίω πατρὶς μὲν ἡ ἄνω Ἱερουσαλήμ, ἡ μὴ βλεπομένη, νοουμένη δὲ πόλις, ἐν ἣ σπεύδομεν καὶ πρὸς ἣν ἐπειγόμεθα, ἥς πολίτης Χριστὸς καὶ συμπολίται πανήγυρις καὶ ἐκκλησία πρωτοτόκων ἀπογεγραμμένων ἐν οὐρανοῖς καὶ περὶ τὸν μέγαν πολιστὴν ἐορταζόντων τῇ θεωρίᾳ τῆς δόξης καὶ χορευόντων χορείαν τὴν ἀκατάλυτον.¹⁰⁶⁸

Ο συγγραφέας δε θα επαινέσει την πατρίδα του Πατριάρχη Αθανασίου σεβόμενος τους νόμους των εγκωμίων. Πατρίδα του πατριάρχη υπήρξε η άνω Ιερουσαλήμ, η πόλη που δε βλέπεται, αλλά νοείται, στην οποία σπεύδουμε και προς την οποία επειγόμαστε, της οποίας πολίτης είναι ο Χριστός και συμπολίτες της πανήγυρις και Εκκλησία πρωτοτόκων.

Συμεών

Ἐγκώμιον εἰς Ἁγ. Δημήτριον: Θεσσαλονίκη

Ἐὰν πάντα τοίνυν περιφανέστατον καὶ ἀμφοτέρωθεν αὐτὸν εὐκλεέστατον ἐξ αὐτῶν ὑπογεγραφότος προοιμίων τοῦ λόγου, πόθεν ἐπιχειρήσομεν αὐτῷ τὸν ἴστον ἐξυφαίνειν τῶν ἐγκωμίων; ὅθεν γὰρ ἂν ἐθελήσωμεν, πολλῶν εὐπορήσομεν καὶ μεγάλων καὶ οὐδενὶ τοῦ κράτους ἢ τῶν πρωτείων ἐκείνων τῶν ἄλλων ἐν πᾶσι παραχωρήσομεν, ἕως ἂν οὐδεὶς πείθῃ με λόγος ὅτι μὴ τοῖς ἀλλήλων ἐπαίνοις οἱ μάρτυρες ὡς οἰκείους ἐγκαλλωπίζονται.

Γένος μὲν οὖν ἐκείνου λέγειν ὁποῖον ἂν ἐξῆ τὸν ὄντιναοῦν καὶ συγγένειαν καὶ πατρίδα στράτευμά τε καὶ ἐπιτήδευμα καὶ ὄλβον καὶ κληρουχίαν, ἅπερ ἐν ἑκατέραις βιοταῖς δι' εὐσέβειαν κατηνμοίρησεν, μακρὸν ἂν ἦ καὶ ἐργῶδες καὶ ἱστορίας ἔργον, οὐκ εὐφημίας· πλὴν ὅσον εἰπεῖν προσῆκεν, εὐγενῆς ὡς ἄλλος Ἰῶβ ὑπῆρχε καὶ τῶν ἀφ' ἡλίου ἀνατολῶν ἢ δυσμῶν μᾶλλον εἰπεῖν οἰκειότερον, οὐ βασιλεὺς μὲν ὡς ἐκεῖνος, τῶν ἐγγύς δὲ βασιλέων ἀνθύπατος ὢν πάλαι καὶ τῆς συγκλήτου βουλῆς.

Πατρὶς δ' ἦν αὐτῷ Θεσσαλονίκη, τὸ δι' αὐτὸν ἐκείνων εὐκλεές ἡμῶν ἔδαφος, οὐχ ἦττον εὐδόκιμος οὐσα πόλεων τῶν λοιπῶν, εἰ μὴ καὶ πασῶν ἐν πᾶσι κρατοῦσα τῶν δι' ὅσα πόλις ἐγκωμιάζεται, πολλῶ δὲ πλέον τῷ πολιοῦχον ἔχειν τὸν μάρτυρα.¹⁰⁶⁹

¹⁰⁶⁸ Θεόκτιστος Στουδίτης, Ἐγκ. εἰς Πατρ. Ἀθανάσιον, 112, I, 17 – 113, II, 5.

¹⁰⁶⁹ Συμεών, Ἐγκ. εἰς Ἁγ. Δημήτριον, 97, 3, 26 – 98, 4, 42.

Ο συγγραφέας αναρωτιέται για ποιο από τα πολλά και μεγάλα να εγκωμιάσει τον Άγιο Δημήτριο. Θα ήταν εκτενές και επίπονο και έργο της ιστορίας, όχι του επαίνου, να αναφέρει όσα εκείνος αξιώθηκε, μεταξύ αυτών και την πατρίδα. Πατρίδα του ήταν η Θεσσαλονίκη, το ένεκα εκείνου περίφημο έδαφος του συγγραφέα, η οποία δεν είναι λιγότερο ένδοξη από τις υπόλοιπες πόλεις. Αν δεν υπερίσχυε όλων ως προς όλα εκείνα για τα οποία εγκωμιάζεται μια πόλη, πολύ περισσότερο υπερίσχυε ως προς το ότι είχε πολιούχο τον Άγιο Δημήτριο. Εδώ η πατρίδα του εγκωμιαζόμενου αγίου επαινείται ένεκα αυτού.

Σχολάριος Γεώργιος

Ἐγκώμιον Ὁσ. Λεοντίου: Πελοπόννησος

Ἐἰ μὲν γὰρ ἐξ ἀνάγκης ἦν τὸν ἀγαθῆς πατρίδος καὶ λαμπρᾶς καὶ γένους ἠὺμοιρηκότα τοιούτου τοῦτον εἶναι μόνον ἀγαθόν, τοὺς δὲ λοιποὺς οἷου ἂν τύχοιεν γένους τε καὶ πατρίδος, τοιούτους καὶ αὐτοὺς ἀναλόγως ὑπάρχειν, εἰκότως ἂν ἐντεῦθεν αὐτὸν ἐσεμνύνομεν, μᾶλλον δὲ οὐδ' οὕτως εἰκότως τῷ μὴ ἐκ προαιρέσεως ἀγαθὸν εἶναι, ἀλλὰ γένους εἵνεκα καὶ πατρίδος, καὶ οὕτως οὐτε τὸ καλὸν ἂν ἐλέγετο τοῦ ποιούντος, οὐθ' ὁ διὰ τὸ καλὸν ἔπαινος ὀφειλόμενος αὐτῷ ἦν' τῆς τε γὰρ πατρίδος ἦν καὶ τῆς τοῦ γένους πρώτης ἀρχῆς καὶ τὸ καλῶς ἀκούειν δικαίως ἂν ἐκείνοις μόνοις προσῆκεν. Ἐπεὶ δὲ πολλοὺς ἐστὶν ἰδεῖν οὐκ ἀγαθῶν μὲν φύντας γονέων, φαῦλη δὲ πατρίδι ἐγγενηθέντας καὶ ὁμῶς τοὺς εὐγενεῖς καὶ εὐπατρίδας πολλῷ τῷ τῆς ἀρετῆς ὑπερελάσαντας μέτρῳ, πῶς εὐλογον ἢ πῶς ἀναγκαῖον ἐκείνους μόνοις σεμνύνειν, οἵτινες ἂν ἔχωσι τοῖς τοιούτοις ἐμφιλοτιμειῖσθαι σεμνολογήμασι, τῶν δ' ἄλλων καθάπαξ καταφρονεῖν, κἂν τύχωσιν ἄριστα καὶ ὡς οὐ μὲν ἦν βέλτιον τὰ κατὰ σφᾶς αὐτοὺς διαθέμενοι, καίτοι, εἰ περὶ τούτων οὕτω κρινοῦμεν, ἔσθ' ὅτε τὸ μὲν φαῦλον ἐπαινεθήσεται διὰ τὸ γένος καὶ τὴν πατρίδα, ἀτιμασθήσεται δὲ τὸ χρηστὸν ἢ παραπλήσιον ἂν εἴημεν πεπονηκότες τοῖς ἀλλοτρίοις ἱματίοις ἐγκοσμουμένοις ἢ τοῖς πολυτελεῖ δαῖτα τισὶν ἐπαγγελιαμένοις κατὰ τὸν εἰπόντα, εἶτα τοῖς τραγήμασιν ἐνσεμνύνουσιν. Ἄλλ' οὐτε τοῦτο προσῆκον πᾶς ἂν συνομολογήσειε δήπου· κἀκεῖνο οὐκ ἀναγκαῖον λοιπόν· ἀναλόγως γὰρ ἀλλήλοις ἔχει τὰ πράγματα. Διὸ μὴ πανταχοῦ ζητητέον τὸν νόμον· ἀλλὰ μάλιστα μὲν, εἴπερ οἷόν τε, μηδαμοῦ, εἰ δὲ μὴ, οὐ τε καὶ ὡς ἐγχωρεῖ· ἂν δ' ἐστὶν οὐ καὶ ζητητέον ἐξ ἀνάγκης αὐτόν, τοῖς ἔξω τῶν προθύρων τῶν ἱερῶν ἀπορρίψομεν.

Οἷς δὲ κόσμος ἐσταύρωται καὶ τὰ ἐν κόσμῳ, κατὰ Παῦλον εἶπειν, τούτοις καὶ ὁ νόμος συσταυρωτέος καὶ ὁ τῆς εὐφημίας αὐτοῖς πλεκτέος στέφανος, ὡς προήρηνται ζῆν. Ἔχω μὲν οὕτω περὶ τούτων ἐγώ· εἰ δὲ καλῶς ἢ μὴ, ἔξεστιν ἀπολαύειν τῆς γνώμης. Ὡς ἂν δὲ μὴ δοκοῖμεν ἀποροῦντες κἀντεῦθεν τὴν τῆς εὐφημίας περιπλέξαι στεφάνην Λεοντίῳ τῷ ἱερῷ τὰ τοιαῦτα περὶ τούτων νομοθετεῖν, ἅπερ ἀπεσκευασάμεθα, τούτοις αὐθις ἐγχειρητέον καὶ τῷ νόμῳ λοιπὸν ἐπομένοις τῶν ἐγκωμίων ἀπὸ τῶν κατὰ τὸν νόμον πάντων αὐτῷ τὸν τοῦ λόγου στέφανον ὑφαντέον, ὅσον οἶόν τε μῆκος φεύγουσι λόγου καὶ τὸ μηδὲν παραλιπεῖν ἀσαφές.

Τίς οὐκ οἶδε τὴν τοῦ Πέλοπος, πόση μὲν εἰς μέγεθος, εἰς δὲ κάλλος ὄση, ποδαπὴ δ' εἰς εὐφορίαν πραγμάτων ὀπόσοις τε βρῦει τοῖς ἀγαθοῖς ὅσα τε ἄλλα καὶ οἷς θεὸς θεραπεύεται; Αὕτη τῷ μεγάλῳ κατὰ κοινὸν ἢ πατρὶς· μοῖρα ἢ Δωριέων. Γένος οἱ Δωριεῖς ἑλληνικὸν καὶ τοῖς ἑλληνικοῖς ἐνευδοκιμῆσαν καιροῖς καὶ πολλὰ μνήμης ἐργασάμενον ἄξια καὶ φροντίδος οὐ τῆς τυχούσης οἷς δὴ τὰ γε τοιαῦτα σκοπεῖν καὶ πραγματεύεσθαι εἰωθός. Πόλις ἡμῶν μὲν Μονεμβασία λεγομένη, τὸ πάλαι δ', εἴ γε καλῶς ἔχω μεμνησθαι, Ἐπίδαυρος καλουμένη ἢ εἴ πως ἄλλως ἂν λέγοιτο· περὶ γὰρ τῶν τοιούτων οὐ διαφέρομαι.¹⁰⁷⁰

Ο Γεώργιος Σχολάριος υποθέτει τι θα συνέβαινε αν οι άνθρωποι χαρακτηρίζονταν ανάλογα με την πατρίδα και το γένος τους και αγαθός ήταν μόνο όποιος αξιόθηκε καλή και λαμπρή πατρίδα και γένος. Αυτός θα επαινείτο γί αυτά, όχι για την αγαθή του προαίρεση. Ο έπαινος αυτός δε θα ήταν ο οφειλόμενος, ενώ δε θα γινόταν λόγος για τις καλές του πράξεις. Τα καλά θα ταίριαζαν στην πατρίδα του και στους γενάρχες του. Πολλοί άνθρωποι όμως είναι πολύ πιο ενάρετοι από τους ευγενείς και ευπατρίδες, ενώ γεννήθηκαν από μη αγαθούς γονείς σε φαύλη πατρίδα. Έτσι ούτε εύλογο ούτε αναγκαίο είναι να επαινούνται μόνο όσοι μπορούν να υπερηφανεύονται για τέτοιου είδους πράγματα και να καταφρονούνται οι υπόλοιποι, παρά τον άριστο χαρακτήρα τους. Αν η κρίση γίνει έτσι, οι φαύλοι θα επαινεθούν για το γένος και την πατρίδα και θα ατιμασθούν οι καλοί. Κάτι ανάλογο συμβαίνει με όσους κοσμούνται με ξένα ενδύματα ή παραγγέλνουν πολυτελή φαγητά και υπερηφανεύονται γί αυτά. Έτσι ο νόμος δε θα πρέπει να αναζητείται παντού. Ο νόμος είναι αναγκαίος μόνο στα κοσμικά πράγματα. Για τα ιερά, ο έπαινος αφορά τον τρόπο ζωής. Ωστόσο, ο συγγραφέας θα

¹⁰⁷⁰ Γεώργιος Σχολάριος, Έγκ. Όσ. Λεοντίου, 164, 23 – 165, 34.

ακολουθήσει το νόμο των εγκωμίων, για να μη φανεί ότι δεν μπορεί και για να είναι σαφής. Θα επιχειρήσει αυτά από τα οποία θα απαλλασσόταν. Χρησιμοποιείται δύο φορές η μεταφορά του επαίνου με στεφάνι που πλέκεται και μία φορά με στεφάνι του λόγου που υφαίνεται.

Η πατρίδα του Οσίου Λεοντίου Πελοπόννησος ονομάζεται από το όνομα του Πέλοπος και εγκωμιάζεται για το μέγεθος, το κάλλος της και την ευφορία της. Είναι γεμάτη αγαθά, σχετικά με τη λατρεία του Θεού, αλλά και τα υπόλοιπα. Ο εκεί λαός ήταν δωρικός. Οι Δωριείς ήταν ελληνικό γένος που διακρίθηκε και έκανε πολλά αξιομνημόνευτα πράγματα. Τονίζεται η ελληνικότητα των Δωριέων και αυτό έχει σημασία. Ειδικότερα η πόλη Μονεμβασιά παλαιότερα ονομαζόταν Επίδαυρος (Λιμηρά). Η μνεία του αρχαίου ελληνικού ονόματος είναι ενδιαφέρουσα στο πλαίσιο της στροφής στην αρχαία Ελλάδα στα Παλαιολόγια χρόνια, για να διαμορφωθεί η ελληνική συνείδηση των Βυζαντινών ως συνέχεια των Αρχαίων.

Υρτακηνός Θεόδωρος

Ἐγκωμιαστικός εἰς Ἄγ. Ἀνίαν: Ουράνια Ιερουσαλήμ

Ἐγὼ θαυμασίῳ δὴ τούτῳ πατρὶ πατρίδα μὲν, καὶ πατέρας καὶ τοὺς ἀνέκαθεν, γένος τε καὶ ἔθνος, τὰ τ' ἄλλα ὅσα τοῖς εὐφημουμένοις ἐγκωμίων νόμοι χαρίζονται, γῆς μὲν προσελθόντα καὶ πρὸς αὐτὴν αὐθις ἐπαναλύοντα οἶμαι μηδένα παρεϊκότι δῆθεν ἐγκαλέσειν τῷ λόγῳ (οὐδὲ γὰρ οὐδ' ὀλιγωρία παρήσει, τῷ γε μὴν μὴ παρ' οὐδενὸς διδαχθῆναι). ἄλλως τε κἀκείνου τῶν τοιούτων λόγων τιθεμένου μηδένα, ὅτι μηδ' εὐγένειαν ψυχῆς ἐφιλοσόφει τὰ ῥέοντα, καὶ τὸ τῶν ἀνέκαθεν δὲ προσερανίζεσθαι κακίας ὑπόθεσιν, οὕμενον ἀρετῆς, ἠγεῖτο, καὶ ταῦτόν ὡς εἴ τις ἄν, ἀναδεδημένον τοῦ γείτονος, αὐτὸς ἀναδεδῆσθαι λογίζοιτο, ἢ στρατηγοῦ κατωρθώκοτος, ἐαυτῷ στρατιώτης τὸ τρόπαιον σφετερίζοιτο, τὸ τινα δὲ κατωρθώκειν δι' ἑαυτοῦ καὶ μάλα πάνυ γενναῖον ᾤετο καὶ φιλόσοφον.¹⁰⁷¹

Ο Θεόδωρος Υρτακηνός θεωρεί ότι κανείς δε θα τον κατηγορήσει αν παραλείψει την πατρίδα του αγίου και όσα χαρίζουν οι νόμοι των εγκωμίων για όσους επαινούνται. Άλλωστε ο άγιος θεωρούσε αυτά τιποτένια.

¹⁰⁷¹ Υρτακηνός Θεόδ., Ἐγκ. εἰς Ἄγ. Ἀνίαν, 410-411.

“Ἡ γε μὴν πατρίς, ὅπόσον εὐδαιμονίας αὐτῇ περίεστιν οἶδεν, εἴ τις εἶδε τὴν ἄνω μητρόπολιν, Ἱερουσαλήμ δηλαδή τὴν οὐράνιον, ἧ κάλλος μὲν οἶον ἄρρητον καὶ ἀμήχανον, καὶ μήτ’ ὀφθαλμοῖς αἰσθητοῖς θεατόν, μήτε λόγῳ ῥητόν, οὔτε ληπτὸν ἀκοῇ, οὔτ’ οὖν ἐπ’ ἀνθρωπίνην ἀναβαῖνον διάνοιαν, νῶ δὲ μόνῳ, καὶ τούτῳ λίαν ἀμυδρῶς, θεωρούμενον.”¹⁰⁷²

Τὴν πατρίδα τοῦ Ἁγίου Ἀνίνα ἀποτελεῖ ἡ οὐράνια Ἱερουσαλήμ, ποῦ ἐγκωμιάζεται ὡς ἄνω μητρόπολη.¹⁰⁷³ Ἐπαινούνται ἡ εὐδαιμονία τῆς, τὸ ἄρρητο καὶ ἀκατάληπτο κάλλος τῆς, τὸ ὁποῖο δὲν μποροῦν νὰ δουν οἱ αἰσθητοὶ ὀφθαλμοί, δὲν μπορεῖ νὰ εἰπωθεῖ ἢ νὰ ἀκουστεῖ, νὰ το διανοηθεῖ ὁ ἄνθρωπος. Το βλέπει μόνο ἀμυδρά με το νοῦ.

Φιλόθεος Σηλυβρίας

Λόγος εἰς Ἁγ. Ἀγαθόνικον: Σηλυμβρία - Νικομήδεια

“Ἦδη δὲ μοι πρὸς αὐτὴν ἰόντι τὴν εὐφημίαν, πατρίδος οἶμαι δεῖν πρὸ τῶν ἄλλων μεμνησθαι, ὡς ἂν μὴ μόνος ἐγὼ τῶν ἄλλων ξένην καὶ ἀλλοτρίαν ὁδὸν βαδιοῦμαι, μηδὲ καινὸν τινα τρόπον εἰσφέρειν δόξῳ. Ἐπεὶ δὲ δύο πόλεις αὐτὸν ὤκειώσαντο, ἡ μὲν γεννήσασα καὶ ἀναθρεψαμένη, ἡ δὲ τὰ μαρτυρικὰ παλαιίσματα καὶ τοὺς πεντάθλους στεφάνους στεφανώσασα, ἐν ἧ καὶ ἡ θεία κἀρα ἀπόκειται περιεῖσα καὶ πολλὰ τὰ ἰάματα ἐπιτελοῦσα, πρὸς τε βασιλεῖς φημι, καὶ ἄρχοντας καὶ πάντας ἀπλῶς τοὺς πίστει προσερχομένους· ἢ τε Νικομήδους καὶ ἡ τοῦ Σήλυος· πόλεις οὖν αὐταὶ θαυμασταί, καὶ πολυανθρωπότατοι· κατὰ τὸν τῆς ῥητορικῆς νόμον πρῶτον διεξέλθωμεν ὅσα εἰκὸς κοινῇ τε καὶ ἰδίᾳ περὶ σφῶν αὐτῶν.

Κὰν ἀπ’ ἀλλήλων διῶστανται, τόποις καὶ διαστήμασι πολλῶ τῶ μέτρῳ, τὸ μὲν οὖν καλὰς τε καὶ μεγάλας εἶναι τὰς πόλεις πάντες ἂν οἶμαι συμφαῖεν. Τίς γὰρ οὐκ οἶδε τὴν Νικομήδους, ὅπως φύσεως εὖ ἔχει καὶ θέσεως καὶ τειχέων ὑψηλῶν τε καὶ στερῶν, ὡς δοκεῖν, κατὰ τὸν μῦθον τῶν ποιητῶν τὸν περὶ τοῦ Θηβαίων τείχους, πρὸς λύραν καὶ κιθάραν ἐνηρμόσθαι τὸ ἐξαρχῆς· καὶ κεκοσμησθαι δὲ ναοῖς καὶ ἀγάλμασι· πρὸς δὲ καὶ στοαῖς καὶ θεάτροις, καὶ πᾶσιν οἷα ἂν τις εἰπεῖν ἔχοι τοιούτοις οὐδεὶς ἔξω

¹⁰⁷² Ὑρτακηνός Θεόδ., Ἐγκ. εἰς Ἁγ. Ἀνίαν, 411, 12 – 412, 2.

¹⁰⁷³ Πβλ. Γρηγόριος Ναζιανζηνός, Λόγος 8, 6: ‘Γοργονία πατρίς μὲν ἡ ἄνω Ἱερουσαλήμ, ἡ μὴ βλεπομένη, νοουμένη δὲ πόλις.’

στηλῶν Ἡρακλέους,¹⁰⁷⁴ ὅστις ἐστὶν οἶμαι ἀνήκοος· οὕτω γὰρ εὐτυχεῖ περὶ τὰς ὥρας, καὶ τοὺς ἀέρας εὖ ἔχει, ὡς οὐδεμία τῶν ἄλλων κρείττων· τοσοῦτοις δὲ καὶ τηλικούτοις ἀγαθοῖς κομῶσα, καὶ τῶν μὲν ἀγαθῶν μετέχουσα πάντων, ὡς ἔπος εἰπεῖν· ἅ δὲ ταῖς ἄλλαις πρόσεστι δυσχερῆ πεφευγυῖα ἤδη ὡσπερ οὐκ αὐτῆς εἶναι νομίζουσα· τὸ καὶ οὐδ' ὅτιοῦν τῶν καλλίστων ἐστερηῆσθαι, οὐκ ἐν τούτοις τὴν εὐδαιμονίαν ὀρίζεται· ἀλλ' ἐστὶν οἷς πεφιλοτίμηται μᾶλλον, τοῖς Ἀγαθονίκοι καὶ τῶν ἄλλων μαρτύρων παλαισμάσι τε καὶ κατορθώμασι, καὶ τοῖς θείοις παιδεύμασι. Ταῦτα μὲν οὖν τὰ αὐτῆς καλλωπίσματα καὶ αὐχήματα· πρὸς τούτοις, ἐπλούτει καὶ ἄνδρας πρὸ τῶν ἄλλων πόλεων πλείστους ἀνδρικωτάτους ἅμα καὶ μαχιμωτάτους, κὰν ἐς ὕστερον ὑπὸ τῆς ἀμαρτίας ἐαλωκυῖα ὥφθη παρὰ τῶν βαρβάρων αὐτῶν. Τίς δὲ οὐκ οἶδεν αὐθις ἄν, τὴν δευτέραν αὐτοῦ ὡς ἂν εἴποι τις πατρίδα τὴν τοῦ Σήληνος; Ὅπως καὶ αὐτὴ εὖ ἔχει φύσεώς τε καὶ θέσεως καὶ τειχέων καὶ πύργων, πρὸς δέ, ἐπινείων καὶ προαστείων, ὡς μόνη γε πασῶν, τὰς μὲν μεγέθει σεμννομένας καὶ κάλλει ἀμιλλωμένη· τὰς δ' ἄλλας ἐξισουμένη καὶ ὑπερφέρουσα, ἐν τισὶ πράγμασι, κατὰ γε τὴν τῶν πολλῶν δόξαν· ἧτις πρὸς τὸ πέλαγος καὶ τὸν ἥλιον ἀνίσχουσα. Τὸ γὰρ σχῆμα τοιοῦτον, ἐκ γῆς καὶ θαλάττης θεωροῦντες αὐτὴν ὡς ἄσυλον καὶ ἀσφαλῆ ἐπαινοῦσί τε καὶ θαυμάζουσι· καὶ φυλακτῆριον καὶ σκέπην ὡσανεὶ ἰσχύουσι τὰ ἐγγύς που πέλματά τε καὶ φρούρια· πρὸς τούτοις πᾶσι, καὶ ὀπλοφόρους καὶ μαχίμους ἄνδρας, καλοὺς κἀγαθοὺς· τοιοῦτους καὶ τηλικούτους, ὡς ἐπὶ ἀσπίδας καὶ δόρυ ἐν πολέμοις καὶ μάχαις τεθάναι, ἐὰν βαρβάρων μὴ περιγένωνται ἴσως, ὑπὸ πλήθους στρατιᾶς· μόνη γὰρ περὶ τυχῶν, ὡς ἔπος εἰπεῖν, ἢ κομιδὴ ἐν ὀλίγαις ἄνδρας δύναται τρέφειν ἀγαθοὺς, ὅπλα μεταχειρίζειν καὶ μόνα, διὰ τοὺς συνεχεῖς πολέμους, ὥσθ' ὁ φησὶν Αἰσχύλος, Ἐρμῆς ταῦτα εὐλόγως συνήγαγεν· οὐτε τούτους ὅπλων ἀποστερεῖν οἶόν τε δεῖν· οὐτε τὸν Ἄρην ἔξω τιθέναι, τὸν πόλεμον δηλαδή. Ὅθεν εἰ ἔτυχον περιόντες Ὀμηρος καὶ Ἡσίοδος, μόνας τὰς δύο ταύτας, δικαίως εἶπον ἀνδρῶν ἔχειν φορὰν, ἀγαθῶν μὲν κοσμηῆσαι ἵππους καὶ ἀνέρας ἀσπιδιώτας· ἀγαθῶν δὲ τῆς τέχνης εὐρέσθαι τέρματα τάσδε σαφῆ· ὡς ἐστὶ γε τῶν ἀτοπωτάτων, εἰ κοσμεῖν ἐθέλοντες ταύτας τὰ πλείω καὶ κρείττω καὶ μείζω παρήμεν· ἅπερ εἰσὶ ταῦτα· ὡσπερ ἂν εἴ τις μέγεθος στρατιᾶς ἀγγεῖλαι βουλόμενος, οἶον τῆς Ἀχαιῶν ἐπὶ Τροίᾳ· ἢ τῆς Ξέρξου ἐπ' Ἀθηναίοις, εἶτα

¹⁰⁷⁴ Εννοεῖται το Γιβραλτάρ. Κατὰ τὴν Ἄννα Κομνηνὴ οἱ στήλες τοῦ Ἡρακλῆς ὑπῆρξαν τὰ ἀνατολικά σύνορα τοῦ ρωμαϊκοῦ βασιλείου: '...ὅτε οἱ ὅροι τῆς τῶν Ῥωμαίων ἡγεμονίας αἱ ἀμφότεραι στήλαι ἦσαν ἀνατολήν καὶ δύσιν περιορίζουσαι, ἐξ ἐσπέρας μὲν αἱ τοῦ Ἡρακλέους ὀνομαζόμεναι,...': Rhoby, *Reminiszenzen*, σ. 229.

λέγει μυρίους ἢ δυσμυρίους ὀπλίτας ἰδεῖν, ἵππων δὲ τόσην καὶ τόσην, οὐδὲ πολλοστὸν μέρος τοῦ παντὸς λέγων ἐν οἷς θαυμάζει, καίτοι καὶ τὴν τῶν Ἀθηναίων πόλιν εὐδαίμονα τοῖς ποιηταῖς ἔδοξε προσειπεῖν, ὅτι ταῖς τῶν ἐνοικούντων ἀνδραγαθίαις ἐκοσμεῖτο, ἢ πούγε λαμπρῶς ταύτας τὰς προσηγορίας προσήκει· μόναι γὰρ τοῖς πολλοῖς δοκοῦσι τῶν πάντων καινόν τινα τρόπον ταύταις ταῖς ὄχθαις ὀρίζεσθαι· οὐ ξύλα καὶ λίθους καὶ τέχνην τεκτόνων καὶ τὸν τῶν ἀψύχων κόσμων· ἀλλ' ἄνδρας εἰδότας μὲν σώζειν αὐτοὺς ἐν πολέμοις καὶ μάχαις· εἰδότας δὲ παράδειγμα καθεστάναι τοῖς ἄλλοις τῶν βελτίστων, ἐν τοῖς τοιούτοις καιροῖς καὶ πράγμασι. Πρὸς δὲ τούτοις καὶ πρὸ πάντων, τηροῦσαι φαίνονται αὐταὶ αἱ πόλεις καὶ θείων ἀνδρῶν κανόνας καὶ δόγματα· ἔτι δὲ βασιλέων εὐσεβῶν νόμους, καὶ σοφῶν ἀνδρῶν Λυκούργου καὶ Σόλωνος, καὶ παντὸς ἄλλου νομοθέτου παρ' οἷς γεγόνασιν διάφορα, τὰ τε Ῥωμαϊκὰ καὶ ἐπαρχικὰ· καὶ τὰ κάλλιστα τῶν προχείρων, ξυνάμα ταῖς βασιλικαῖς νεαραῖς πολιτεῖαν μὲν ἀξιόχρεων τῶ νόμῳ schoῦσαι, ἀξιόχρεων σχεδὸν δὲ καὶ δικαστηρίων αὐτῶν σπουδάζουσαι ἔχειν ὅσον τὸ εἰς αὐτὰς ἦκον, τὸ δίκαιον πανταχῇ καὶ ὑπὸ τῆς εὐροίας παίζωνται, καὶ ἔξω τοῦ καιροῦ πίπτωσι καὶ μὴ βουλόμεναι.¹⁰⁷⁵

Πρόκειται για ἓνα πολὺ ωραῖο κείμενο. Στα τιμητικά λόγια για τὸν ἅγιο Ὁ Φιλόθεος θεωρεῖ ὅτι πρέπει νὰ θυμηθεῖ πρῶτα τὴν πατρίδα, ὥστε νὰ μὴ βαδίσει μόνος ξένη οδὸ καὶ φανεῖ ὅτι εἰσφέρει καινούργιο τρόπο. Δύο πόλεις οικειοποιήθηκαν λοιπὸν τὸν Ἅγιο Ἀγαθόνικο: ἡ Νικομήδεια τὸν γέννησε καὶ τὸν ἀνέθρεψε, στὴ Σηλυμβρία μαρτύρησε¹⁰⁷⁶ καὶ ἡ θεία κἀρα τοῦ θεραπεύει ὅσους προσέρχονται με πίστη. Καὶ οἱ δύο πόλεις ἐγκωμιάζονται ὡς θαυμαστὲς καὶ γεμάτες ἀνθρώπους σε υπερθετικό βαθμό. Ὁ συγγραφέας, σύμφωνα με τὸ νόμο τῆς ρητορικῆς, θα διηγηθεῖ πρῶτα τὰ σχετικά με αὐτές. Αἰξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι τονίζονται κάποια στοιχεῖα που χαρακτηρίζουν ἀποκλειστικά τὴ Σηλυμβρία ἀρχικὰ καὶ στὴ συνέχεια καὶ τὶς δύο πόλεις. Τὸ μόνον ἐπαναλαμβάνεται σε διάφορους τύπους.

Οἱ δύο αὐτές πόλεις λοιπὸν βρίσκονται χωριστά, ἀλλὰ ἐγκωμιάζονται γιὰ τὸ κάλλος καὶ τὸ μέγεθός τους. Ἰδιαιτέρου ἐγκώμιου πλέκεται πρῶτα γιὰ τὴ Νικομήδεια. Ἡ περιγραφή τῆς πόλης γίνεται ἀπὸ τὸν Λιβάνιο στὸ Θρήνο περὶ τῆς Νικομήδειας, ὅπου ἀναφέρονται τὰ

¹⁰⁷⁵ Φιλόθεος Σηλυμβρίας, Λόγ. εἰς Ἅγ. Ἀγαθόνικον, 1232, Α – 1233, Δ.

¹⁰⁷⁶ Ἐπὶ Γαλερίου (305–311).

μνημεία της. Η πόλη εκτιμάται δηλαδή και για τα λαμπρά μνημεία όπου λάμβανε χώρα η αστική και πολιτιστική ζωή.¹⁰⁷⁷ Εδώ τονίζεται ότι πρόκειται για πόλη γνωστή σε όλους για τη φύση, τη θέση και τα τείχη της. Τα τελευταία επαινούνται ως υψηλά και στέρεα. Φαίνονται να προσαρμόστηκαν στη λύρα και την κιθάρα, σύμφωνα με τον ποιητικό μύθο σχετικά με το τείχος των Θηβαίων. Η πόλη κοσμείται με ναούς, αγάλματα, σπάνια αναφορά σε αρχαιότητες,¹⁰⁷⁸ στοές, θέατρα και όλα τα σχετικά. Μπορούμε να θεωρήσουμε ότι πρόκειται για αρχαιότητες που σκέκονταν ακόμη μισοκατεστραμμένες. Τα αρχιτεκτονικά στοιχεία και μνημεία που διαθέτει η πόλη αναφέρονται επομένως γενικώς, χωρίς να εξειδικεύονται. Ως προς το κλίμα και τους ανέμους, η Νικομήδεια ευτυχεί όσο καμιά. Υπερηφανεύεται για τόσα και τόσο μεγάλα αγαθά. Μετέχει όλων των αγαθών, ενώ απέφυγε τα δυσχερή των άλλων πόλεων. Η ευδαιμονία της όμως δεν έγκειται στο ότι δε στερείται κανένα από τα καλύτερα. Η πόλη δοξάζεται κυρίως από τους ανθρώπους της. Σε αυτούς επιμένει περισσότερο ο συγγραφέας και στη συνέχεια - όταν αναφέρεται και στις δύο πόλεις - και το επίθετο *ἀγαθός* επαναλαμβάνεται σε διάφορους τύπους. Περισσότερο λοιπόν η Νικομήδεια στηρίζει τη φήμη της στον Άγιο Αγαθόνικο και τους άλλους μάρτυρες. Κοσμήματα και καυχήματά της αποτελούν οι αγώνες, τα κατορθώματα και τα θεία μαθήματα εκείνων. Επιπλέον, η πόλη διέθετε προ των άλλων πόλεων πάρα πολλούς γενναιότατους και μαχιμότατους άνδρες, αν και αργότερα λόγω της αμαρτίας αλώθηκε από τους Τούρκους. Πρόκειται για τη γνωστή ερμηνεία της κατάληψης από τους εχθρούς, ιδίως μετά το 1204. Η τότε πτώση της Πόλης είναι σχεδόν αναπόφευκτη συνέπεια της κατάστασης (παρακμή του κράτους, διαφθορά των ηθών της διοίκησης, αδιαφορία των πολιτών, απληστία, αρπακτικότητα των υπαλλήλων).¹⁰⁷⁹ Το εγκώμιο της δεύτερης πατρίδας του Αγίου Αγαθονίκου Σηλυμβρίας ξεκινά επίσης με το γεγονός ότι η πόλη είναι γνωστή σε όλους. Ο συγγραφέας αναφέρεται στην ετυμολογία του ονόματος και την τοπογραφία της.¹⁰⁸⁰ Επαινούνται αρχικά τα ίδια στοιχεία: η φύση, η θέση, τα τείχη και οι πύργοι κι επίσης τα λιμάνια και τα προάστια. Μόνη αυτή

¹⁰⁷⁷ Saradi, *The Byzantine City*, σ. 51.

¹⁰⁷⁸ Saradi, *City in Hagiography*, σ. 438.

¹⁰⁷⁹ Ε. Γλύκατζη-Αρβελέρ, *Η πολιτική ιδεολογία της βυζαντινής αυτοκρατορίας*, Αθήνα 1988, σ. 115.

¹⁰⁸⁰ Βακαλοπούλου, *Φιλόθεος Σηλυμβρίας*, σ. 48.

αμιλλάται με τις πόλεις που είναι υπερήφανες για το μέγεθος και το κάλλος τους. Σε κάποια πράγματα είναι ίση με τις άλλες πόλεις ή υπερέχει. Βρίσκεται προς τη θάλασσα και την ανατολή. Λόγω του σχήματός της επαινείται και θαυμάζεται ως ασφαλής, θεωρούμενη και από την ξηρά και από τη θάλασσα. Σε ορισμένα πρώιμα βυζαντινά κείμενα αναπτύσσεται το θέμα της εγκωμιαζόμενης πόλης όπως τη βλέπει ο ρήτορας. Ο συγγραφέας δηλώνει ότι παρατηρεί την πόλη. Η έμφαση αυτή δημιουργεί ζωντάνια και δημιουργείται αίσθηση συναισθηματικής ανάμειξης και εγγύτητας, καθώς ο αφηγητής είναι αυτόπτης μάρτυρας.¹⁰⁸¹ Οι κοντινές πλατείες και τα φρούρια είναι σαν φυλακτήριο και σκέπη. Η ανδρεία αποτελεί στοιχείο της έκφρασης και του εγκωμίου της ύστερης βυζαντινής πόλης. Στην έκφραση της Τραπεζούντας από τον Βησσαρίωνα επαναλαμβάνεται μια ιδέα που ήταν κοινός τόπος ήδη από την αρχαιότητα, ότι οι αρχαίοι Τραπεζούντιοι εμπιστεύθηκαν την ασφάλεια στην ανδρεία κι όχι στη φυσική οχύρωση και τα τείχη.¹⁰⁸² Ο συγγραφέας επανέρχεται στους άνδρες της πόλης, που επαινούνται ως πολεμιστές και μάχιμοι, καλοί και αγαθοί. Είναι τέτοιοι και τόσο μεγάλοι, ώστε νικούν τους βαρβάρους ή πεθαίνουν. Η Σηλυμβρία είναι η μόνη ή από τις λίγες πόλεις που μπορούν να τρέφουν αγαθούς άνδρες. Γίνεται χρήση όπλων, καθώς οι πόλεμοι είναι συνεχείς. Ο λόγος γενικεύεται πλέον, αναφερόμενους στους άνδρες και των δύο πόλεων. Έχουμε εδώ αναφορές στην αρχαία λογοτεχνία. Ο Όμηρος και ο Ησίοδος δικαίως θα έλεγαν ότι μόνες αυτές γεννούν αγαθούς άνδρες ιππείς και πολεμιστές. Είναι ηγεμόνες αγαθών της τέχνης του πολέμου. Αυτά αποτελούν τα περισσότερα, καλύτερα και μεγαλύτερα κοσμήματά τους. Ο Φιλόθεος εγκωμιάζει επομένως τις δύο πατρίδες του αγίου εξαίροντας την ανδρεία των κατοίκων τους με αναφορές στην αρχαία λογοτεχνία. Κάνει μια σύντομη αναφορά σε φημισμένες από την ιστορία μεγάλες αρχαίες στρατιές, όπως των Αχαιών στον Τρωικό πόλεμο και του Ξέρξη στον πόλεμο εναντίον των Αθηναίων. Χρησιμοποιεί κάποια ιστορικά παραδείγματα, αναφερόμενος στο πώς θα μιλούσε κανείς για το μέγεθος μιας στρατιάς. Κάνει παραλληλισμό και με την – κατά τους ποιητές - ευδαιμονία της Αθήνας, που κοσμούνταν με τη γενναιότητα των κατοίκων της. Η Αθήνα δηλαδή εγκωμιάζεται στην ποίηση ως ευτυχής,

¹⁰⁸¹ Saradi, *Beholding the City*, σ. 31.

¹⁰⁸² Σαράντη, *Έκφρασις Τραπεζούντας*, σ. 47.

Πατρίδα του Πατρός Μελετίου υπήρξε το χωριό Θεοδότου. Στην αρχή ήταν ευτελής και ανώνυμο, έγινε όμως φανερό και εμφανές σε όλους εξαιτίας του. Η πατρίδα του αγίου δοξάζεται δηλαδή μέσω αυτού. Παραβάλλεται με την πατρίδα του Σαμουήλ Αρμαθέμ. Βρίσκεται στον Εύξεινο Πόντο, στην επαλήθευση του ονόματος του οποίου συντελεί κατά πολύ. Η αρετή και η φιλοξενία των κατοίκων χαρακτηρίζονται μεταφορικά ως ο πιο χαρακτηριστικός καρπός, επίσης οικείο και το καταλληλότερο κόσμημα.

Λόγος εις τάγματα αὔλων δυνάμεων & Ταξιάρχην Μιχαήλ: Θεός

‘ὅτι γε νόμοις ἐγκωμίων ἐνήν χρησασθαι, καὶ πατρίδος, καὶ γένους μνησθῆναι, καὶ τῆς τῶν φυσάντων εὐγενείας, καὶ τῆς τοῦ ἐπαινουμένου ἀγωγῆς, εὐκοσμίας τε ἡθῶν, καὶ τῆς τῶν μαθημάτων ἐξασκήσεως· καὶ πολιτείαν δὲ ἐφεξῆς, καὶ ἀρετὴν διηγείσθαι, καὶ τὴν πρὸς τὰ καλὰ ῥοπήν, καὶ τὴν πρὸς τὰ δυσχερῆ καρτερίαν· καὶ τὰ ἄλλα παράγειν, ὧν συνήθης ἢ τῶν πολλῶν ἀκοὴ τυγχάνει· εἰς δὲ τὴν ὑπερκόσμιον καὶ νοερὰν οὐσίαν τε, καὶ ταξιαρχίαν παρακύπτοντες· καὶ τοῖς ἀθεάτοις προσβάλλειν ἐθέλοντες, οὐ δυσχερῆ μόνον ἀλλὰ καὶ πάντῃ ἀδύνατον τὴν ἐγχείρησιν εὐρήσομεν· πέφυκε γὰρ ἐξίσου καὶ τὸ νοῆσαί τι περὶ ἐκείνων ἀνέφικτον, καὶ τὸ εἰπεῖν ἀδρανέστατον, τὸ δὲ καὶ συνιέναι τοὺς ἀκούοντας, δυσκολώτατον· ἀλλ’ οὐ διὰ ταῦτα καὶ ὀλοσχερῶς τῆς προθέσεως ἐκστησόμεθα· εὐγνωμόνως δὲ μᾶλλον τοῦ λόγου, καὶ τῶν ἐπαίνων ἐφαψόμεθα, εἰ καὶ ὑπὲρ ἀνθρωπίνην δύναμιν ἀληθῶς τὸ ἐγχείρημα, Θεὸν προστησάμενοι τῶν λεγομένων ἔφορον ᾧ μόνῳ δυνατὰ πέφυκε πάντα· καὶ ὅς τὰ μὴ ὄντα καλῶν ὡς ὄντα· καὶ πάντων δημιουργὸς ὢν, πρὸ τῶν ἄλλων αὐτῶν ὑπάρχει τῶν αὔλων Ταγμάτων, καὶ ποιητῆς, καὶ συνοχεύς· καὶ ἀντὶ πάντων, καὶ ἔστιν ἀγαθοδότης αὐτοῖς, καὶ γίνεται φιλευσπλάχνως.

*Πατήρ γὰρ ὁμοῦ, καὶ πατρὶς καὶ δόξα καὶ γένος, καὶ ζωὴ· διαμονή τε, καὶ κράτος, καὶ ἀγιασμός τοῖς ἀγίοις, ὁ τῶν ὅλων ἐστὶ Θεὸς καὶ δεσπότης’.*¹⁰⁸⁶

Ο Μακάριος Χρυσοκέφαλος, παραδέχεται ότι θα ήταν δύσκολο να ομιλήσει και για έναν άγιο. Θα μπορούσε όμως να χρησιμοποιήσει τους νόμους των εγκωμίων και να κάνει μνημία της πατρίδας. Τα πράγματα στην περίπτωση της υπερκόσμιας και νοερής ουσίας και ταξιαρχίας είναι

¹⁰⁸⁶ Μακάριος Χρυσοκέφαλος, Λόγ. εις τάγματα αὔλων δυνάμεων & Ταξιάρχην Μιχαήλ, 197, 6, 34 – 198, 20.

πιο δύσκολα. Με τη βοήθεια του Θεού όμως θα αρχίσει το λόγο και τον έπαινο. Σε μια κορύφωση της πνευματικής ανάτασης και ρητορικής υπερβολής, ο Θεός καλείται και πατρίδα των αγίων.

Ανώνυμος 4

Βίος Όσ. Νίφωνος: Λουκόβη

‘Οὗτος ὁ ὄσιος πατήρ ἡμῶν ὑπῆρχεν ἀπὸ τὸ δεσποτᾶτον τὸ διακείμενον μέσον Ἀχαΐας καὶ Ἰλλυρικοῦ, ἐκ κώμης καλουμένης Λουκόβης, παντοίοις κομώσης καρποῖς.’¹⁰⁸⁷

Το πολύ σύντομο εγκώμιο της πατρίδας του Οσίου Νίφωνος τοποθετείται στην αρχή του κειμένου. Το χωριό Λουκόβη υπερηφανευόταν για κάθε είδους καρπούς. Ο έπαινός του στηρίζεται επομένως στην ποικίλη παραγωγή του. Η Λουκόβη ανήκε στο δεσποτάτο που βρισκόταν μεταξύ Αχαΐας και Ιλλυρικού. Το Λούκοβο βρίσκεται βόρεια των Αγίων Σαράντα, στην Αλβανία.¹⁰⁸⁸

Ανώνυμος 5 (15ος αι.)

Βίος Αγ. Ἰωάννου Ἐλεήμονος: Ορεστιάδα (πατρίδα των γεννητόρων)

‘Εἰ γὰρ καὶ ἰδιῶται ὄντες ἐτύγχανον οἱ τούτου γεννήτορες, ἀλλὰ πολλῶ τῶν ἐν ἀρχαῖς καὶ ἐξουσίαις ἐξεταζομένων σεμνότεροι, εὐπατρίδαι τε ὁμοῦ ὄντες - Ὀρεστιάς γὰρ ἦν πατρίς σφισι, πόλις ἐν καλλίστῳ τοῦ παντὸς χώρου κειμένη ἄλσεσί τε τερπινοτάτοις καὶ λειμῶσι κομῶσα καὶ ποταμοῖς ἀρδομένη ἀενάοις τε καὶ μεγίστοις - καὶ κόσμος ὄντες αὐτοὶ τῇ πατρίδι, ἀλλ’ οὐχ ὑπὸ τῆς πατρίδος κοσμούμενοι καίπερ οὔσης λαμπρᾶς καὶ μεγάλης. Δῆλον γὰρ ὡς ἅπασα πόλις σπουδαίους τε ὁμοῦ καὶ βεβήλους φέρει, καὶ ὑπερβάλλουσί γε τοὺς σπουδαίους οἱ πονηροὶ τῶ πλήθει. Ὡν οὐδεὶς λόγος παρὰ τοῖς εὖ φρονούσι, κἂν τὰς μεγίστας καὶ λαμπροτάτας τῶν πόλεων σφῶν πατρίδας προῖσχωνται· τούναντίον μὲν οὖν αὐτοῖς τε ὄνειδος ἢ τῆς πατρίδος λαμπρότης, ὡς ἐν ἀγαθῇ πόλει πονηροῖς γεγονόσι διὰ φαυλότητα ψυχῆς καὶ σκαιότητα τρόπων, καὶ τῇ πατρίδι κόσμον μὲν οὐδένα παρ’ ἑαυτῶν προξενούσιν, τούναντίον δὲ αἰσχος κομιδῇ δεινόν τε καὶ μέγα, ἐφ’ οἷς δικαίως ἂν πᾶσα πόλις

¹⁰⁸⁷ Ανώνυμος 4, Βίος Όσ. Νίφωνος, 12, 1, 4-6.

¹⁰⁸⁸ Ανώνυμος 4, Βίος Όσ. Νίφωνος, σ. 12.

*αἰσχύνοιτο ὡς τεράτων οἰστική καὶ ἀλλοκότων ἀνθρώπων. Οὐκοῦν οἱ τὰς πατρίδας τῶ καθ' αὐτοὺς κοσμοῦντές εἰσιν ἀγαθοί, οὐχ οἱ τῇ λαμπρότητι τῶν πατρίδων αὐτοὶ σεμννόμενοι, ἄλλο δὲ μηδὲν ἔχοντες δεῖξαι τῶν σφετέρων γενναῖον. Δοκοῦσιν οὖν μοι τῶ τοιούτῳ κανόνι μάλιστα πάντων ἀρμόζειν οἱ τοῦ θείου τούτου πρόγονοι βασιλέως, οἱ λαμπρὰν γε οὔσαν τὴν σφῶν πατρίδα λαμπροτέραν ἀπέδειξαν ταῖς καθ' ἑαυτοὺς ἀριστείαις.'*¹⁰⁸⁹

Πατρίδα των γεννητόρων του Αγίου Ιωάννου Ελεήμονος υπήρξε η Ορεστιάδα. Η πόλη εγκωμιάζεται για τη θέση της, καθώς και ως λαμπρά και μεγάλη. Βρίσκεται στον καλύτερο χώρο όλων. Υπερηφανεύεται για τα πάρα πολύ ευχάριστα ἄλση και λιβάδια και ποτίζεται από πάρα πολύ μεγάλους ποταμούς που ρέουν διαρκώς. Οι γεννήτορες του αγίου αποτελούσαν κόσμημα για την πατρίδα. Μιλώντας γενικά ο συγγραφέας υποστηρίζει ότι κάθε πόλη γεννά και σπουδαίους και βέβηλους και οι πονηροί υπερτερούν ως προς το πλήθος των σπουδαίων. Οι συνετοί δεν κάνουν καθόλου λόγο γι' αυτούς, ακόμη κι αν έχουν πατρίδες τις μεγαλύτερες και λαμπρότερες πόλεις. Η λαμπρότητα της πατρίδας αποτελεί ντροπή γι' αυτούς, καθώς λόγω της κακής ψυχής και των κακών τρόπων τους έγιναν κακοί σε καλή πόλη. Δεν ενεργούν ως κόσμημα για την πατρίδα, αντίθετα ως αίσχος. Κάθε πόλη θα ντρεπόταν αν παρήγε τέρατα και αλλόκοτους ανθρώπους. Αγαθοί είναι όσοι κοσμούν τις πατρίδες τους, όχι όσοι υπερηφανεύονται για τη λαμπρότητα των πατρίδων τους και δεν έχουν να επιδείξουν κανένα άλλο δικό τους καλό. Σε αυτό τον κανόνα αρμόζουν οι πρόγονοι του αγίου, που απέδειξαν με τις αριστείες τους λαμπρότερη τη λαμπρή πατρίδα τους.

Ανώνυμος 7

Βίος Μακαρίου Μακρῆ: Θεσσαλονίκη

‘Τοῦτον ἤνεγκε μὲν ἡ Θεσσαλονικέων μεγαλόπολις, περιφανῆς οὔσα τὸ πρότερον καὶ πάσης Μακεδονίας προκαθεζομένη ἐν πόλεσιν. Ἦδε γὰρ ὄντως ἐβλάστησε τουτὶ τὸ φυτὸν καὶ μέχρι τοῦ προήνεγκεν, οὐ μᾶλλον αὐτὸς ἐκεῖθεν τὸ κλέος λαβὼν, καίπερ οὔσα τηλικαύτη, ἢ τούναντίον ἐκεῖνος, εἰ καὶ παράδοξόν πως τὸ λεγόμενον εἶναι δοκεῖ, τὴν ἐνεγκαμένην ἰδίαις ἀρεταῖς κλεινὴν καὶ περίβλεπτον ἢ γε πρότερον ἐνδειξάμενος. Ὡς γὰρ ἀστέρες οἱ μᾶλλον διαφανεῖς περιηρημένων ἤδη νεφῶν τοῖς ὀρῶσι διδόασι

¹⁰⁸⁹ Ανώνυμος 5, Βίος Αγ. Ιω. Ελεήμονος, 186, 4, 1 – 189, 10, 1.

φαινοτέρως ὄραν τό θ' ἡμισφαίριον τοῦ οὐρανίου κύκλου, κατὰ ταῦτόν δὴ καὶ ὄδε νοητὸς ἀστήρ τὴν οἰκείαν ἀποσεμνύνειν πέφυκεν, εἰ καὶ ὁ χρόνος ἡμαύρωσεν αὐτῆς τὸ κλέος ἐς ὕστερον καὶ παντελῶς ἠφάνισεν. Ὅ τε μὴν κόσμος ἀτεχνῶς παραιρεῖται καὶ τὸ κάλλιστον, εἴπερ δὴ κάλλιστον εἶναι τοὺς ταύτης οἰκήτορας τό τε πλήρωμα βούλοιο ἂν τις οὐκ ἀπεικὸς αὐτῆς λέγειν. Πρό γε μὴν τοῦ πάθους παντοίοις κάλλεσιν ὠραῖζομένη καὶ μονονοῦ τῆς βασιλίδος τῶν πόλεων ἐρυθριῶσα κοσμίως τὰ δευτερεῖα λέγεσθαι ἔχειν.

Οὐκ ἄποθεν οὖν περιεστᾶσιν αὐτὴν κύκλος ὀρῶν τῶν γ' ἐπὶ πολὺ τὸν ἀέρα τεμνόντων καὶ μὴ τὴν αὐτὴν θέσιν λελαχότων ἄμφω γὰρ εἰς ἄστὺ θαυμασιωτάτην ἀποπληροῦνται χρεῖαν. Τὰ μὲν ὑψηλότερα καὶ πόρρωθεν διεστηκότα, ὡς ἂν τὸ ἀβλαβὲς ἅμα φυλάττοιεν καὶ τὴν ἐξ αὐτῶν ὄνησιν παρεσχηκότα ἰχειμῶνος μὲν ὥρα πάντῃ λευκαίνεται χιόνι ὡς ὄρος Σελμών ἤρος τοίνυν νότου σφοδροῦ ἐπιπνέοντος, αὐθις διαλύονται καὶ τὸ δέον ἀποπληροῦσι. Τὰ γε μὴν ἐλάττω καὶ ἐπίπεδα τὴν θέσιν τυγχάνοντα ἀροτῆρα βουὴν ἐπικέκληνται, ὥστε νεῶσαι καὶ κατασπεῖραι καὶ πολύχουν τῷ γεωργῷ τὸν στάχυν ἀποδιδόναι. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τὸ τερπνὸν καὶ χάριεν μεθ' ἑαυτῶν ἔχουσιν ὡς εἰκός. Διήρηνται γοῦν ταυτὶ μοίραις τρισὶν τῇ τε χρεῖα τῶν γεωργούντων καὶ τῶν ἐξ αὐτῶν ὠνουμένων. Ποταμίαις οὖν ρεύμασι πάντοσε περικλυζομένη, ἡσύχως εὖ μάλα καὶ διαυγὲς τὸ ρεῖθρον προχέουσιν αἱ πηγαὶ εἰς τε μυλόνων κατασκευὰς φυτῶν τε παντοίων καὶ τῶν ἄλλων διηνεκῆ περιποίησιν. Ὀρμους δὲ καὶ λιμένας σχεδὸν οὐκ ἄλλοθί που γεγεννημένους τούτων ἐπιτηδεῖους, ὡς δὲ καὶ ἀλείαν καὶ πηγῶν ἀενάων ἔξωθεν εἰσρεόντων ναμάτων διηνεκῶς καὶ τῶν ἔνδοθεν ἀναδιδομένων διειδεστάτων τε καὶ καθαρωτάτων καὶ πολλὴν τὴν χρεῖαν παρέχοντα αὐτοῖς οἰκήτορσι καὶ τοῖς ζώοις. Ἡ τε δὴ πόλις ἐκ μεσημβρίας ἡσύχω καὶ γαληνῷ τῷ ρεύματι τῆς ἀλὸς ἐξ ἐμπόλου γε τὴν ἀρχὴν ποιουμένη μέχρι τειχῶν προσδεδεγμένη φαίνεται, ὥσθ' ἡ τρίτη μερὶς τοῦ ἄστεος Ἀμφιτρίτη περιστοιχίζεται, ἠπεῖρω δ' αὖ πρὸς βορρᾶν θάτερον.

Ταῦτα μὲν οὖν ἐκὰν ὑπερβήσομαι πάντῃ γε συμμετρίας ἐρῶν. Ὡραι μὲν τέτταρες τοῦ ἐνιαυτοῦ ὑπὲρ αὐτῆς ἀλήκτως καὶ περὶ αὐτὴν τὸν ἀέρα κοσμίως ἀποπληροῦσαι τῆς παρουσίας ἐφεξῆς χορείαν πάντερπνον ὁμοῦ καὶ ἠδεῖαν ἐξελίττουσαι, ἑτέρα τῇ ἑτέρα παραχωροῦσα τοῦ δέοντος καὶ τῆς φυσικῆς ἀρμονίας, ἠπερ τὸ πρῶτον ὁ κτίσας καλῶς διωρίσατο ἢ μήτε μὴν ὄλως θατέρα τούτων θατέρας πλεονεκτοῦσα τῇ ἀνισότητι, οὐδ' αὖ τὸ ἀνάπαλιν ἔλαττον αἰρουμένη τούτων ἐκάστη καὶ ὡς ἔπος εἰπεῖν, ἀκινήτως κινούμεναι κατὰ τὴν τάξιν ἢ ἤπερ ἔλαχον ἐκ τοῦ κρείττονος.

Θέρους μὲν ὅσον ἐκπέφευγε συμμετρίαν τῷ τε πλησίον αὐτοῦ μετοπώρῳ χαρίζεται, κἀκεῖθεν πάλιν ἀντενποιεῖται κατὰ γε τὸν ἴσον λόγον. Τό γε μὴν λαμβανόμενον ἐσχάτης τροπῆς τοῦ ἀέρος ψῦχος ἀμείβεται ἀλληλοπαρόχως. Ὡσαύτως καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων ἴδοι τις ἂν τοῦτο γιγνόμενον. Ὅσον μὲν οὖν πρόσεστιν ἀηδές, θατέρα δ' αὖθις τουτί δέον προσπορίζεται. Τοιγαροῦν ὁ τε χειμῶν τοῦ ὑπερβάλλοντος αὐτῷ συμπτώματος ἡρέμα καθυπεξίσταται, ὡς ἐντεῦθεν τὰ σώματα μὴ παραβλάπτεσθαι τῷ πολλῷ ψύχει συμβέβηκεν, οὐθ' ὥρα θέρους ὡς ἐπίπαν τὴν θάλψιν τοῦ καύματος περὶ αὐτὴν ἐκχεομένη ἀλλὰ πανταχοῦ τὸ μέτρον διαφυλάττουσα.

Νεῶν δὲ κάλλη καὶ παντοίας οἰκοδομὰς περιβόλων θ' ἱερῶν καὶ τεμένη πότερον οὖν ἐπαινέσειέ τις κατὰ μοῖραν; Τὸ περικαλλές τούτων καὶ λίαν ἠκριβωμένον τῆς τέχνης ἀπὸ τε τῆς γραφῆς καὶ τοῦ κόσμου, ἦτοι γε μαρμάρων θέσιν ὡς ἀμιλλᾶσθαι τὴν τέχνην πρὸς ἔμφυτον κάλλος, ἢ τὸ πλῆθος τῶν εὐκτηρίων; Καὶ τούτων πάλιν ὅσα τοῖς μοναχοῖς ἀφώρισται καὶ ὅσα τῇ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίᾳ καὶ ποιμνῇ καθολικᾷ οὐ πόρρω τῆς αὐτῆς τάξεως καὶ τοῦ πνεύματος καθέστηκεν, ὧν ἕκαστον πλήρες ἀγίων ἀνδρῶν Θεῷ ἀφιερωμένων; Εἰ καὶ μέχρι τέλους ὁ φθόνος οὐκ εἶασε τοιοῦτον ἔργον διατηρεῖσθαι παντὸς πάθους ἀνώτερον, ὅμως ἔνιοι τούτων ὡσι διαμενηκότες ἔτι καὶ νῦν καὶ τὴν ὕβριν διέφυγον τῶν βαρβάρων, Θεοῦ καὶ τοῦτο πάντως οἰκονομοῦντος ὑπὲρ ἡμῶν, ὡς ἂν αὐτόθι σμικρὸς σπινθὴρ τῆς εὐσεβείας καταλειφθῆ καὶ μὴ παντελῶς τῆς ἐλπίδος ἐκπέσαιμεν.

Ἄλλ' ὁ παιδεύσας πρότερον Ἱερουσαλήμ Ἀσσυρίοις καὶ ταύτην παραδοὺς εἰς αἰχμαλωσίαν Πέρσαις καὶ Μήδοις καὶ βασιλευσίν ἀνόμοις καὶ πονηροτάτοις παρὰ πάντας τοὺς κατοικοῦντας τὴν γῆν, - διὰ τί γὰρ ἕτερον τοσαῦτα πέπονθεν ἢ πόλις τοῦ Θεοῦ τότε ἢ πάντως γε διὰ τὸ εἰς αὐτὸν παρακηκοέναι καὶ τῶν θαυμασίων ἀμνημονῆσαι τῶν ἐν Αἰγύπτῳ χάρις αὐτῶν γεγεννημένων καὶ Ἐρυθρᾷ θαλάσῃ; - ὃς ἐξήγαγεν αὐτοὺς «ἐν χειρὶ κραταιᾷ καὶ ἐν βραχίονι ὑψηλῷ» εἶτ' ἐκεῖθεν ἐξαγαγὼν, αὐτὸς καὶ ταύτην παραχωρήσας νῦν ἔκδοτον γενέσθαι τοῖς ἔθνεσιν, ἴν', οἷς ἡμεν εὖ πράττοντες τὸ βέλτιον συννοῶν οὐκ εἴχομεν, τούτοις σαφῶς παιδευθέντες τὴν πρὸς οὐρανὸν φέρουσαν ἀναλάβωμεν. Καὶ ὡσπερ αὐτόθ' ἢ ἄλωσις εἰσπραξις ἦν ἀτεχνῶς τῶν πρώην ἡμαρτημένων, οὕτω κἀνταῦθα πρόδηλον διὰ τῆς αὐτῆς αἰτίας. Ὡς γὰρ ἐκεῖνοι μετὰ τὴν κάθοδον, εἰ μὴ τοῖς προτέροις καὶ χείροσιν ἐξῆς περιέπεσον, οὐκ ἂν τῆς δευτέρας πείραν ἔλαβον, λέγω δὴ τῆς τελευταίας καὶ παντελῶς ἀνεπιστρόφου διὰ τὸ ὑπερβάλλον τοῦ παραπτώματος, οὕτω καὶ τοῖς ἔναγχος προηλωκόσι κατὰ τὸν

μέλλοντα αἰῶνα, εἰ μὴ διὰ μετανοίας προκαθαρθοῖεν. Οὐ μὴν παρὰ τοῦτο δεῖ μῶμον προσάπτειν τῇ πόλει· οὐ γὰρ προσήκει. Ἐπεὶ περ, εἰ τοῦτο δοίημεν κατὰ πάντων γε χωρῶν καὶ ἄστων, οὐδὲν ἔξω κατηγορίας διαμενεῖ· πολλοῦ γε καὶ δεῖ. Ἀλλ' ἐκεῖνο μάλιστα ἕκαστος ἐνορῶν ἀκριβῶς λογιζέσθω, ὡς ἔστι δυνατόν ἐκφυγεῖν ἔνια τῶν μελλόντων σπουδῇ χρησάμενος, οὐ μὴν τὴν πρόγνωσιν τοῦ ἀληθῶς ὄντος κατὰ γε τὸν ἐμὸν λόγον, ἐπειδὴ κατὰ μίαν αἰτίαν ἐξ ἀρχῆς ἅπαντα ἐφορᾷ καὶ οὐδὲν ὅπερ οὐ διεγνώσθη· κατὰ τὸν αὐτὸν ἴσως λόγον καὶ ἦδε ἀνέγκλητος ὑφ' ἡμῶν. Ἔστω τοίνυν τοῦθ' ὑπὲρ τῆς ἐνεγκαμένης ἀπολογουμένουσ πρὸς τοὺς μέλλοντας αὐτῆς καθάπτεσθαι.

Ἀλλ' ἐπανιτέον ἡμῖν αὐθις. Ὡς γὰρ ἔφθην εἰπῶν, πρὸ τοῦ πάθους μόνη τῇ βασιλευούσῃ παραχωρεῖ τῶν πρωτείων, κατὰ πασῶν τῶν ἄλλων τὸ κράτος ἐσχηκυῖα τῆς πρεσβυτέρας χωρίς, οὐ μόνον διὰ τὴν θέσιν καὶ ὧν ἐπεδείξαμεν, ἀλλὰ καὶ δι' ὧν μέλλομεν ἐρεῖν. Ὡς γὰρ ἡ φήμη πρότερον εἶσιν Ἀθήνησιν ἐν φιλοσοφίᾳ καὶ μαθήμασι καὶ πολιτείᾳ καὶ παρὰ πάντας τὸ κλέος ἔσχε, κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον καὶ αὕτη περιφανῆς οὔσα διὰ τὸν λόγον καὶ τὴν σοφίαν καὶ τὴν δεινότητα, ἔτι δὲ καὶ βασιλέως εἶναι καθέδρα, ὅπερ ἐστὶν ἐξαίρετον ταύτῃ γε τῶν ἄλλων μετὰ τὴν πρώτην. Θέσεως μὲν ἦδε τυχοῦσα ἐξ ἀρχῆς ἐπιπέδου, περαιτέρω δὴ προϊοῦσα ὡς πρὸς βορρᾶν ἡρέμα κατὰ μικρὸν ἀνάγεται ἐπὶ τὴν ἀκρόπολιν, ὥστε τὴν αὐτὴν κοινωνεῖν ἀμφοῖν, καὶ ὄρους καὶ πεδιάδος. Ταύτης τοίνυν ἡ περιγραφή οὐ πρόεισι περαιτέρω τῶν ἐξ σημείων.

Οὕτως οὖν τῆς πατρίδος περιφανοῦς καὶ ἐνδόξου οὔσης,...'.¹⁰⁹⁰

Ο συγγραφέας αφιερώνει στην πατρίδα του Οσίου Μακαρίου Μακρῆ Θεσσαλονίκη εκτενές εγκώμιο. Πρόκειται για σημαντικότατο κείμενο. Η Θεσσαλονίκη επαινείται ως μεγάλη πόλη. Παρουσιάζονται αντιθετικά το παρελθόν και το παρόν της. Υπήρξε περίοπτη και μητρόπολη ολόκληρης της Μακεδονίας. Ο βιογράφος τονίζει δηλαδή, όπως και οι προηγούμενοι συγγραφείς, την ηγετική θέση που κατείχε κάποτε η πολυπληθής Θεσσαλονίκη εκεί.¹⁰⁹¹ Η δόξα της είναι τόσο μεγάλη, αν και ο όσιος με τις αρετές του έδειξε την πόλη πιο ένδοξη και θαυμαζόμενη από όλους από πριν. Ο έπαινος της πόλης στηρίζεται δηλαδή στην αρετή αυτού που γέννησε. Σε μια ωραία παρομοίωση με τους διαυγέστερους αστέρες ο όσιος παρουσιάζεται μεταφορικά ως νοητός αστέρας που μεγαλύνει την

¹⁰⁹⁰ Ανώνυμος 7, Βίος Μακαρίου Μακρῆ, 186, 4, 1 – 189, 10, 1.

¹⁰⁹¹ Καλτσογιάννη - Κοτζάμπαση - Παρασκευοπούλου, Θεσσαλονίκη, σ. 207.

πόλη του, όπως οι αστέρες, που επιτρέπουν στο θεατή να βλέπει πιο φωτεινό το ουράνιο ημισφαίριο, όταν αφαιρούνται τα σύννεφα. Ο όσιος δηλαδή λάμπρυνε και δόξασε την πόλη, όπως τα αστέρια φωτίζουν με τη λάμψη τους τον ουρανό.¹⁰⁹² Σε άλλη μια αναφορά στη δόξα της πόλης, λέγεται ότι αυτή αμαυρώθηκε από το χρόνο και αφανίστηκε εντελώς, καθώς είναι πρόσφατη η άλωσή της από τους Τούρκους. Έχει εγκαταλειφθεί ο στολισμός της και το καλύτερο τμήμα της, οι κάτοικοι, το πλήρωμα είναι όπως της αρμόζει. Πριν το πάθημά της έλεγε ότι κατείχε τη δεύτερη θέση της βασίλισσας των πόλεων κοσμούμενη με κάθε είδους κάλλη και σχεδόν με αιδώ κόσμια. Στην πρώτη θέση εννοείται ότι βρίσκεται η Κωνσταντινούπολη.

Στη συνέχεια γίνεται αναλυτικά λόγος για τα γεωμορφολογικά στοιχεία της περιοχής. Από το φυσικό τοπίο πρώτα περιγράφονται με λεπτομέρεια τα βουνά, οι κοιλάδες, οι υδάτινοι πόροι, που συμβάλλουν στην ευφορία της περιοχής και την αφθονία των υλικών αγαθών, ενώ αναφέρονται τα οφέλη από την αλιεία.¹⁰⁹³ Κοντά γύρω βρίσκονται βουνά που κόβουν τον αέρα. Ικανοποιούν θαυμάσια τις ανάγκες της πόλης. Τα ψηλότερα βουνά κι αυτά που στέκονται σε απόσταση φυλάσσουν την πόλη αβλαβή και παρέχουν ωφέλεια. Κατά το χειμώνα είναι λευκά από το χιόνι, όπως το ψαλμικό όρος Σελμών.¹⁰⁹⁴ Κατά την άνοιξη με το σφοδρό νότιο άνεμο που πνέει πάνω τα χιόνια διαλύονται και κάνουν να ρέει άφθονο νερό. Τα μικρότερα και επίπεδα βουνά οργώνονται, ώστε να ανανεωθούν, να σπαρούν και να παράγουν πολλούς βλαστούς. Είναι ευχάριστα και χαριτωμένα. Διαιρούνται σε τρία μέρη με τις ανάγκες των γεωργών και όσων αγοράζουν από αυτούς. Μετά τα βουνά αναφέρονται τα ύδατα. Η πόλη περιβρέχεται από ρεύματα ποταμών, το ρεύμα των πηγών ρέει ήσυχο και διαυγές για την κατασκευή μύλων και τη συνεχή καλλιέργεια των κάθε είδους φυτών. Οι όρμοι και οι λιμένες είναι σχεδόν οι καταλληλότεροι. Αναφέρεται η αλιεία, γίνεται εκ νέου μνεία των πηγών. Η ροή είναι διαρκής, ύδατα από έξω χύνονται μέσα και από μέσα αναδίδονται πάρα πολύ διαυγή και καθαρά και ικανοποιούν τις ανάγκες των κατοίκων και των ζώων. Νότια η πόλη βρέχεται από ήσυχο και γαλήνιο θαλάσσιο ρεύμα μέχρι τα τείχη. Περιστοιχίζεται από θάλασσα,

¹⁰⁹² Καλτσογιάννη - Κοτζάμπαση - Παρασκευοπούλου, *Θεσσαλονίκη*, σ. 207.

¹⁰⁹³ Καλτσογιάννη - Κοτζάμπαση - Παρασκευοπούλου, *Θεσσαλονίκη*, σ. 208.

¹⁰⁹⁴ Ψλ 67, 15: 'χιωνωθήσονται ἐν Σελμών.'

που καλείται ποιητικώς Αμφιτρίτη από τρεις πλευρές, ενώ βόρεια από ξηρά.

Έπειτα ο συγγραφέας επιμένει ιδιαίτερα στην εναλλαγή των εποχών.¹⁰⁹⁵ Οι τέσσερις εποχές του χρόνου παραχωρούν τη θέση τους η μια στην άλλη, όπως πρέπει κατά την αρμονία της φύσης, την τάξη, όπως όρισε ο κτίστης. Πάνω και γύρω από την πόλη γεμίζουν τον αέρα. Μεταφορικά παρουσιάζονται να αναπτύσσουν έναν πολύ ευχάριστο χορό. Το καλοκαίρι υποχωρεί στο φθινόπωρο και πάλι το ίδιο. Το ψύχος μεταβάλλεται με τον αέρα. Έτσι γίνεται και με τις άλλες εποχές. Το δυσάρεστο λαμβάνει η άλλη. Τα υπερβολικά συμπτώματα του χειμώνα μεταβάλλονται, ώστε τα σώματα να μη βλάπτονται από το πολύ κρύο. Το καλοκαίρι δεν εκβάλλει γύρω όλη τη θερμότητα. Παντού διαφυλάσσεται το μέτρο.

Ακολούθως επαινείται το κάλλος των ναών, τα ιερά εδάφη. Τα οικοδομήματα αυτά περιγράφονται ως πολύ όμορφα. Η τελειότητα της τέχνης στις εικόνες και το στολισμό, τη θέση των μαρμάρων, αμιλλάται προς το φυσικό κάλλος. Υπάρχουν και πολλά παρεκκλήσια. Η ίδια περίπου τάξη και το ίδιο πνεύμα διέπει όσα έχουν οριστεί για τους μοναχούς και για την Εκκλησία. Κάθε μοναστήρι είναι γεμάτο αγίους άνδρες αφιερωμένους στον Θεό. Η αναφορά στον οικισμένο χώρο είναι εκτενής και ενθουσιώδης. Η διάσταση αυτή της Θεσσαλονίκης φαίνεται να λείπει από τα αγιολογικά κείμενα, με εξαίρεση το Θεόδωρο Μετοχίτη, που αναφέρεται στο κάλλος των ναών.¹⁰⁹⁶ Ο φθόνος βέβαια επηρέασε αυτό το έργο, ορισμένοι όμως παραμένουν και διέφυγαν την αλαζονεία των βαρβάρων, ώστε να μείνει σπινθήρας ευσέβειας και να μη χαθεί εντελώς η ελπίδα. Εδώ γίνεται λόγος για τη δυσάρεστη κατάσταση λόγω της υποδούλωσης στους Τούρκους το 1430, όμως διαφαίνεται αισιοδοξία για το μέλλον.

Ο συγγραφέας βρίσκει αναλογίες ανάμεσα στην αιχμαλωσία της Θεσσαλονίκης και της Ιερουσαλήμ. Ο συγγραφέας εκφράζει τη χριστιανική κοσμοθεωρία. Την ίδια άποψη έχουν οι Ιωάννης Ευγενικός και Ιωάννης Αναγνώστης στις Μονωδίες τους. Ο Αναγνώστης και στη Δίηγηση εκφράζει επίσης ελπίδα για την τελική διάσωση.¹⁰⁹⁷ Η άλωση

¹⁰⁹⁵ Καλτσογιάννη - Κοτζάμπαση - Παρασκευοπούλου, *Θεσσαλονίκη*, σ. 209.

¹⁰⁹⁶ Καλτσογιάννη - Κοτζάμπαση - Παρασκευοπούλου, *Θεσσαλονίκη*, σ. 209.

¹⁰⁹⁷ Καλτσογιάννη - Κοτζάμπαση - Παρασκευοπούλου, *Θεσσαλονίκη*, σ. 210.

λόγω των αμαρτιών είναι κοινός τόπος στα κείμενα της εποχής. Στον *Λόγον Ιστορικόν* για την άλωση της Ηράκλειας από τους Γενουάτες το 1351 ο Φιλόθεος Κόκκινος παρουσιάζει την αμαρτωλή ζωή των Ηρακλειωτών ως κύρια αιτία της καταστροφής.¹⁰⁹⁸ Τα πάθη των Ισραηλιτών αποδίδονται λοιπόν από τον Ανώνυμο συγγραφέα στο ότι οι Θεσσαλονικείς παρήκουσαν τον Θεό και λησμόνησαν όσα έγιναν στην Αίγυπτο και την Ερυθρά Θάλασσα. Κατά παραχώρηση του Θεού επίσης η Θεσσαλονίκη παραδόθηκε στα έθνη. Όταν βρίσκονταν σε καλή κατάσταση, οι Θεσσαλονικείς δεν έβλεπαν το καλύτερο. Έτσι θα παιδευθούν και θα πάρουν το δρόμο που οδηγεί στον ουρανό. Και στις δύο περιπτώσεις αιτία της άλωσης υπήρξαν οι αμαρτίες. Οι Ισραηλίτες έπεσαν στα προηγούμενα και χειρότερα παραπτώματα και δοκίμασαν δεύτερη άλωση χωρίς μεταβολή. Το ίδιο θα συμβεί και με τους Θεσσαλονικείς αν δε μετανοήσουν. Ο συγγραφέας συμβουλεύει πώς να γλιτώσουν. Ωστόσο δεν αρμόζει ψόγος στην πόλη. Κάθε χώρα και πόλη θα μπορούσε εξάλλου να κατηγορηθεί για κάτι. Για τον συγγραφέα η Θεσσαλονίκη είναι άμεμπτη. Έτσι κλείνει η απολογία του προς όσους πρόκειται να της επιτεθούν. Ο συγγραφέας επανέρχεται στη συνέχεια λέγοντας ότι πριν από το πάθημά της η Θεσσαλονίκη παραχωρούσε τα πρωτεία μόνο στη βασιλεύουσα, την Κωνσταντινούπολη. Νικούσε όλες τις άλλες, εκτός από την πρεσβυτέρα Ρώμη. Αυτό οφείλεται στην τοποθεσία της Θεσσαλονίκης και σε όλα τα υπόλοιπα που παρουσίασε και αναφέρει στη συνέχεια ο συγγραφέας. Αμέσως μετά η Θεσσαλονίκη παραβάλλεται με την Αθήνα. Η Αθήνα φημιζόταν για τη φιλοσοφία, τα μαθήματα και το πολίτευμα. Είναι η πρώτη φορά που γίνεται εγκωμιαστική μνεία του πολιτεύματος της Αθήνας, προφανώς υπό την επίδραση της Ιταλικής Αναγέννησης και της ανόδου της μεσαιάς τάξης. Η Θεσσαλονίκη ήταν περίοπτη για το λόγο, τη σοφία, τη δεινότητα και για το εξαιρετικό προνόμιο έναντι των άλλων μετά την πρώτη, την Κωνσταντινούπολη, να είναι έδρα του βασιλιά. Κατά τον συγγραφέα δηλαδή η υπεροχή της Θεσσαλονίκης οφείλεται εκτός από την καίρια θέση και στην πνευματική πρόοδο, καθώς ξεπέρασε την Αθήνα σε πνευματικό επίπεδο. Το ίδιο διαπιστώνει ο Νικόλαος

¹⁰⁹⁸ M. Hinterberger, Η επέτειος της καταστροφής. Ο *Λόγος Ιστορικός* του Φιλοθέου Κοκκίνου για την Άλωση της Ηράκλειας του 1351, στο *L'écriture de la mémoire: la littérature de l'historiographie: actes du IIIe colloque international philologique "ΕΡΜΗΝΕΙΑ"*, Nicosie, 6-7-8 mai 2004, [Dossiers byzantins – 6], Παρίσι 2006, σ. 331, 349.

Καβάσιλιας στο Προσφώνημα εἰς Ἄγ. Δημήτριον 1.¹⁰⁹⁹ Για τη θέση της Θεσσαλονίκης λέγεται συγκεκριμένα ὅτι εἶναι ἐπίπεδη, προχωρώντας βόρεια ανεβαίνει στην ἀκρόπολη, συνδυάζει ἐπομένως βουνό και πεδιάδα.

Πρὶν ὁ ἀνώνυμος συγγραφέας ἀναφερθεῖ στο γένος του Οσίου Μακαρίου Μακρῆ, ἐγκωμιάζει ἐκ νέου τη Θεσσαλονίκη ὡς περίοπτη, προσθέτοντας και το ἐπίθετο ἐνδοξη.

Ἀνώνυμος α

Βίος Ἄγ. Θωμαΐδος: Ἄνω Ἱερουσαλήμ, Λέσβος

Ἐὶ δ' ἀπὸ τῶν ἀληθῶς ταύτη τὸν ἀεὶ χρόνον ἐσπουδασμένων και στεργομένων, ἐν οἷς και ἡ ὄντως ἐκείνη πατρίς περιγράφεται και φυλέται και συνθιασῶται και ἡλικες, οἱ πολῖται δηλαδὴ τῆς ἄνω δόξης και ὄντως εἰπεῖν Ἱερουσαλήμ, πῶς οὕτως ἡμῖν τοιούτω βάρει πηλίνῳ συνισχημένοις και συνηλικιούμενοις ταῖς ἐκ νέου και μέχρι τοῦ παρόντος πρεσβείου και γήρους, δειναῖς ἀσχολίαις και ματαιότησι· και περί τι γούν ἀρετῆς εἶδος γεγυμνασμένοις οὐδέποτε ἐκ τοῦ ῥάστου δήπουθεν ἐξέσται διεξιέναι τὰ οὕτως ὑπερφυῆ και δυσπόριστα και τὸν λόγον διοργανῶσαι τοῖς ὀφειλομένοις τε και προσήκουσι· και ταῦτα μνησθῆναι τοιαύτης ἀριζήλου και καταλλήλου φατρίας αἷς αἰγλήεν ὀμμάτων φάος οὐδέποτ' ἐπέβαλλεν· οὐδ' ἀκοή προσέσχε τὸ οὖς ἐπικλίνασα· και ἅπας νοῦς ἐφικέσθαι μὴ δυνηθεῖς παντάπαν διηπορήκει και ἐκ τοῦπίσω ὄλη ἐν ἀκαρεῖ τῇ ῥύμη ἐκεχωρήκει. Ὅμως ἐπεὶ και τοῦτο διὰ μακροῦ τοῦ ἔθους ἀκολουθεῖ, τὸ και τὴν κάτω παροικίαν ζητεῖν και τὰς ἀφορμὰς τῶν ἐπαίνων ἐκ τῶν ἀστάτων οὐχ ἥκιστα και ῥεόντων ἀνειληφέναι, δι' ὧν ὡς ἀληθῶς τῇ συγκριτικῇ διακρίσει και παραθέσει οἷα δὴ τὰ χρεῶν ἐξεγένετο τοῖς ἀθλήσασι πάροδον εὐρηκέναι πρὸς τὸ διαιωνίζον ἐκεῖνο και ἀκατάλυτον.¹¹⁰⁰

Πραγματικὴ πατρίδα της Ἁγίας Θωμαΐδας λέγεται ὅτι υπήρξε ἡ ἄνω Ἱερουσαλήμ. Ὅμως συνηθίζεται να ἐπαινεῖται και ἡ ἐπίγεια κατοικία.

Ἦνεγκε γούν ταύτην ὥσπερ τινὰ βλαστὸν ἰθαγενῆ και ἐγχώριον ἢ περίκλυτος και περιώνυμος νῆσος και ὄντως περιφανεστάτη και ἀρχαιοτάτη νήσων Λέσβος και διαβόητος, ἦν ἂν τις τᾶλλα παρεῖς χρυσέαν νῆσον κατονομάσειεν, ἢ καθ' Ὅμηρον οὐθαρ ἀρούρης ἀχαϊκόν, ἢ ἄλλην Ἐδὲμ ἐπὶ γῆς ἀπὸ τε τῆς εὐφορίας, ἀπὸ

¹⁰⁹⁹ Καλτσογιάννη - Κοτζάμπαση - Παρασκευοπούλου, Θεσσαλονίκη, σ. 211.

¹¹⁰⁰ Ἀνώνυμος α, Βίος Ἄγ. Θωμαΐδος, 188, 1.

τε τῆς τῶν ὠρῶν εὐκрасίας καὶ συμμετρίας, ἀπό τε τῆς τῶν γεννημάτων παντοδαποῦς καὶ τῆς καθ' ἕκαστον μεγαλοφυοῦς εὐκοσμίας καὶ ὠραιότητος. Εἰκότως ἂν τὸν ἄνδρα καταστοχῆσαι καὶ ἥκιστα διαμαρτεῖν τοῦ προσήκοντος - ταύτη γὰρ οὐ μόνον περὶ χρήματα καὶ κτήματα καὶ θρέμματα καὶ γεννήματα καὶ βλαστήματα καὶ λοιπὴν τινα πραγματείαν, ἐν ἧ τὰ πρωτεῖα φέρειν κατὰ πασῶν τὸ εὐδαιμόν ἐστι καὶ περιφανές καὶ ἀσύγκριτον, ἀλλὰ γε δὴ καὶ κατὰ πολὺ πρόσεστιν οἰκειότατον ἅμα καὶ ἐξοχώτατον τὸ καὶ ὑπὲρ τὰς ἄλλας θηλαμόνα γενέσθαι καὶ γαλουχὸν τοσοῦτου πλήθους ἀνδρῶν ὠκειωμένων θεῶ καὶ ἥκιστα δεδνημένων μέτρῳ καὶ ἀριθμῶ δεδηλωσθαι· οὐ μὴν ἀλλὰ δῆτα καὶ γυναικῶν ἰσαρίθμων καὶ ἐξ ἀντιρρόπου διακειμένων· μηδαμῆ δ' ὅμως μηδὲν καταδεχομένων ἐκείνοις τῶν πρωτείων παραχωρεῖν τι, ἀλλ' ὑπερβαίνειν ἐν τῷ καταλόγῳ δευτέρῳ τῆς φύσεως τὸ ἐκ ταύτης πρωτεῦον ἐν ἐκείνοις οἷον καὶ κομιδῆ κυριεῦον καὶ τὴν ὑπερέχουσαν πανσθενῆ δεξιάν· οὕτω δὴ παριστάνειν παρ' ἑαυταῖς ὄντως ἐν ἀσθενείᾳ τελειοῦσθαι κατὰ τὸ θεῖον ἐκεῖνο καὶ ἀναντίρρητον ἔπος.

Τίς δὲ ἄρα τὴν παρενδοκίμησιν καὶ παραγγώνισιν ταύτην οὐκ ἂν φαίη καὶ κατάλογον ὑπολογίσαίτο καθ' ὑπερβολὴν ἐκ μεγαλεπηβόλου προβαίνειν γνωμοδοτήματος καὶ ἀρρενοπωτέρου φρονήματος καὶ τὸ ξύμπαν εἰπεῖν θεοῦ χειρὸς ὑπανεχούσης τὸ ὑποκλάζον τῆς φύσεως καὶ τοῖς δευτέροις ὡς εἴρηται προστιθεμένης καὶ ἀρηγούσης τὸ ἐκ φύσεως ἀπαλώτατόν τε καὶ προχειρότατον πλευρικὸν ἀποκύημα, ὥστ' εἴπερ αὐθις κἂν ἰσοπαλῆς ἦν ὁ ἀγὼν ἑκατέρῳ τῷ γένει καὶ οἱ δρόμοι τῶν ἰδρώτων κοινοί, ἀλλὰ καὶ οὕτως μείζονα οἶμαι ταύταις δὴ προσγενέσθαι δικαία ψήφῳ τὰ πρεσβεῖα τε καὶ τὰ νικητήρια, ὡς προσῆκον δὴ μετρομένης καὶ κρινομένης τῆς φύσεως. Πόθεν δ' ἄρ' ἡμῖν ἰσχυρὸς ἐπιγένοιτο, τὸν τοσοῦτον ἑκατέρων δῆμον, διαγράψαι τῷ λόγῳ τε καὶ περιλαβεῖν καὶ τισιν ἐγκωμίσις ὑπεξᾶραι δὴ καὶ περικροτῆσαι τὴν αὐτῶν ἀρετήν· κἂν ἴσως καὶ τισιν ἄλλοις τῶν πρὸ ἡμῶν, τούτου χάριν δεόντως ἐμέλησε κατὰ τὴν ἐκείνων ἰσχύϊν. Ἐμοὶ γὰρ εἰ μυρία γλῶσσαι καὶ στόματα ἦν καὶ Ὀμήρου καὶ Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους ἐπιστήμη καὶ δύναμις, οὐδέποτ' ἂν ἐξεγένετο μετ' ἀξιολόγου παρασκευῆς ἀπαντῆσαι καὶ μέτρῳ καὶ ἐγκωμίσις τὸν κατάλογον τοῦτον περιφανῶς παραστῆσαι καὶ μεγαλοπρεπῶς δεξιώσασθαι· πρὸς ταύτην δὲ τὴν ὑπὲρ ἐκείνους ἀναφανείσαν καὶ ἀσυγκρίτως διενηνοχυῖαν κατὰ πᾶσαν ἀρετῆς εὐδοκίμησιν, τὴν διαφανοῦς ὑπερκειμένην καὶ προκειμένην καὶ προωρισμένην Θωμάην ταύτην, τὸ μέγα θαῦμα τῆς οἰκουμένης καὶ ἄκουσμα καὶ διήγημα, πῶς οὐκ ἂν τις νομισθεῖη πόρρω φρενῶν, τὸ οὕτω

*πειραῖσθαι τοῖς καθήκουσιν ἐγκωμίοις αὐτὴν διαζωγραφεῖν καὶ διατρανοῦν ῥητορικοῖς ἰδιώμασιν, ἀσυγκρίτως εὖ μάλα τῆς περὶ αὐτὴν εὐφημίας, ὑπὲρ πᾶσαν εὐφημίαν διαβαινούσης καὶ παντοδαπῇ λογικῇ πραγματείαν καὶ δύναμιν.*¹¹⁰¹

Πατρίδα της Αγίας Θωμαΐδος ήταν το νησί Λέσβος, που εγκωμιάζεται ως ξακουσμένο, ονομαστό, πάρα πολύ περίοπτο και αρχαιότατο. Θα μπορούσε κανείς παραλείποντας τα άλλα απλώς να την κατονομάσει χρυσό νησί - κατά τον Όμηρο καλείται γονιμότατη αχαϊκή χώρα¹¹⁰² - ή άλλη επίγεια Εδέμ λόγω της ευφορίας, της καλής θερμοκρασίας και συμμετρίας των εποχών, της κάθε είδους των γεννημάτων και μεγαλοφυούς ως προς όλα ευπρέπειας και ωραιότητας. Κατά πάσα πιθανότητα θα αστοχούσε και θα αποτύγχανε του αρμόζοντος. Γιατί η Λέσβος δεν είναι μόνο ευτυχισμένη και περίοπτη και ασύγκριτη σχετικά με τα αγαθά, τα πράγματα, τα κτήματα, τα βοσκήματα, τα γεννήματα, τα βλαστήματα και τις υπόλοιπες ασχολίες στις οποίες έχει τα πρωτεία έναντι όλων. Ο έπαινος της πατρίδας στηρίζεται κυρίως στους ανθρώπους της και ιδιαίτερος τις γυναίκες, αφού μεταξύ αυτών είναι και η αγία. Σε αυτά που αναφέρθηκαν προστίθεται λοιπόν το οικειότατο και εξοχότατο στοιχείο ότι η Λέσβος έγινε τροφός σχεδόν αμέτρητου, αναρίθμητου πλήθους φιλόθεων ανδρών και ισάριθμων και ισοδύναμων γυναικών. Αυτές δεν καταδέχονται να παραχωρούν τα πρωτεία. Υπερβαίνουν τη φύση τους και τελειούνται εν ασθενεία, κατά τον Απόστολο.

Ανώνυμος γ

Βίος Όσ. Γρηγορίου: Μυτιλήνη

‘Οὗτος ὁ εὐγενὴς ὄντως καὶ τῆς ἄνω Σιών πολίτης τὴν σωματικὴν γέννησιν καὶ ἀνατροφὴν ἐκ τῆς νήσου ταύτης Μυτιλήνης ἔσχεν, ἣτις περικλείεται μὲν ὑπὸ τῆς κατὰ ἀνατολὰς γειτονοῦσης θαλάσσης τῇ Ἀσίᾳ τῇ πρὸς Ἄτραμύττιον καὶ Πέργαμον καὶ τὴν Φώκαιαν· ἐστεφάνωται δὲ ὄρεσι καλλίστοις καὶ ὑψικόμοις, ὑφ’ ὧν καλλίρροά τε καὶ πότιμα νάματα ταῖς ὑπωρείαις περιερχόμενα καὶ ἕτερα ὡς ἐξ ἀβύσσων ἀναδιδόμενα τῶν ὑποδεεστέρων ὁρέων καὶ μέχρι πολλοῦ διερχόμενα· ἔστιν ἃ

¹¹⁰¹ Ανώνυμος α, Βίος Αγ. Θωμαΐδος, 189-190, 2.

¹¹⁰² ι 141. Παρόμοια διαβάζουμε για την Κωνσταντινούπολη στο έργο του Νικηφόρου Καλλίστου Ξανθοπούλου Περί συστάσεως οίκου Ζωοδόχου Πηγῆς.

καὶ εἰσβάλλουσιν εἰς τοὺς θαλαττίους κόλπους, <ὡς> περιρρυτον καὶ καλλιφυῆ τὴν νῆσον ἐργάζεσθαι, καὶ ποιῶσι ταύτην ἄλλην Αἴγυπτον, ἀρδομένην ὡς ὑπὸ τῶν τοῦ Νείλου στομάτων, ἧ ὡς παράδεισον θεοῦ ποτιζόμενον τῆς γραφῆς.¹¹⁰³

Ο ὁσίος Γρηγόριος εἶναι πολίτης τῆς ἄνω Σιών. Σωματικά ὁμως γεννήθηκε καὶ ανατράφηκε στὴ νῆσο Μυτιλήνη, ποὺ περικλείεται ἀπὸ θάλασσα ποὺ ἀνατολικά συνορεύει με τὴν Ἀσία στὸ Ἀτραμύτιον, τὴν Πέργαμο καὶ τὴ Φώκαια.¹¹⁰⁴ Περικυκλώνεται ἀπὸ τὰ καλύτερα καὶ υψηλά ὄρη. Κάτω ἀπὸ τοὺς πρόποδες τοὺς περιφέρονται γλυκὰ ὕδατα ποὺ ρέουν καλῶς καὶ ἄλλα ποὺ ἀναδίδονται σαν ἀπὸ ἀβύσσους ἀπὸ τὰ κατώτερα ὄρη καὶ φθάνουν μακριά. Ἄλλα χύνονται στοὺς θαλάσσιους κόλπους, ὥστε ἡ νῆσος νὰ περιβάλλεται ἀπὸ ὕδατα καὶ νὰ εἶναι ἀνεπτυγμένη. Παρομοιάζεται με τὴν Αἴγυπτο ποὺ ποτίζεται ἀπὸ τὶς ἐκβολές τοῦ Νείλου καὶ με παράδεισο. Ἡ πατρίδα τοῦ αγίου, ἀφοῦ τοποθετηθεῖ γεωγραφικά, ἐγκωμιάζεται γιὰ τὰ ὄρη τῆς καὶ κυρίως γιὰ τὴν ἀφθονία τῶν υδάτων. Οἱ παρομοιώσεις ποὺ τῆς ἀποδίδονται εἶναι πολὺ τιμητικές.

Συμπεράσματα

Σε ὀρισμένα ἀγιολογικά κείμενα τῆς ὕστερης βυζαντινῆς περιόδου, ὁ συγγραφέας, ἀντὶ νὰ ἐγκωμιάσει τὴν πόλη καταγωγῆς τοῦ αγίου στὸν ὁποῖο ἀφιερώνεται τὸ ἔργο, ἐπιλέγει νὰ θεωρήσει πατρίδα τὸ Ἅγιο Ὄρος (Γ. Παλαμάς), τὴν Ἄνω Ἱερουσαλήμ (Κ. Ἀκροπολίτης, Γαβριήλ, Κάλλιστος/Μ. Πλανούδης, Κάλλιστος, Κ. Λουκίτης, Μ. Μακρῆς, Ι. Σταυράκιος, Θ. Στουδίτης, Ἀνώνυμος α), τὴν ἄνω μητρόπολη (Κ. Ἀκροπολίτης, Ι. Σταυράκιος), τὴν ἄνω πατρίδα (Κ. Ἀκροπολίτης), τὴν Ἄνω Σιών (Κ. Ἀκροπολίτης, Γ. Κύπριος), τὴν Ἐδέμ (Κ. Ἀκροπολίτης), τὸν Θεό (Μ. Χρυσοκέφαλος), τὴν οὐράνια Ἱερουσαλήμ (Θ. Μετοχίτης, Ὑρτακηνός), τὴν οὐράνια πατρίδα (Κάλλιστος, Α. Λιβαδηνός), τὸν οὐρανὸ (Γ. Κύπριος), τὸν Παράδεισο (Γ. Ἀκροπολίτης, Ι. Γλαβάς), τὴν πνευματικὴ συνοικία καὶ πόλη τῶν μοναχῶν (Φ. Κόκκινος).

Οἱ πατρίδες τῶν αγίων ἐγκωμιάζονται με διάφορα ἐπίθετα, μετοχές καὶ οὐσιαστικά: ἀγαθή (Ν. Βλεμμύδης: Παλαιστίνη), ἀθάνατος (Ν. Γρηγοράς: Θεσσαλονίκη), ἀρίστη (Κάλλιστος/Μ. Πλανούδης:

¹¹⁰³ Ἀνώνυμος γ, Βίος Ὁσ. Γρηγορίου, 7, 1.

¹¹⁰⁴ Τὸ Ἀτραμύτιον (ἢ Ἀδραμύτιον), ἡ Πέργαμος καὶ ἡ Φώκαια εἶναι πόλεις τῆς ἐπαρχίας Ἀσίας: Ἀνώνυμος γ, Βίος Ὁσ. Γρηγορίου. σ. 7.

Κωνσταντινούπολη, Φ. Κόκκινος: Θεσσαλονίκη), αρχαία (Θ. Στουδίτης: Οδρυσός, Ανώνυμος α: Λέσβος), ασύγκριτος (Κ. Ακροπολίτης: Κωνσταντινούπολη), βασιλεύουσα (Φ. Κόκκινος: Κωνσταντινούπολη), διαβόητος (Ανώνυμος α: Λέσβος), διάσημος (Κ. Ακροπολίτης: Καππαδοκία), ένδοξος (Ανώνυμος 7: Θεσσαλονίκη), εξηρημένη (Κ. Λουκίτης: Τραπεζούντα, Χαλδία), επισημοτέρα (Φ. Κόκκινος: Θεσσαλονίκη), επιφανής (Ι. Σταυράκιος: Αίγινα, Θ. Στουδίτης: Οδρυσός), ευδαίμων (Κ. Λουκίτης: Χαλδία, Μ. Πλανούδης: Ταρσός), ευδόκιμος (Συμεών: Θεσσαλονίκη), ευεργέτης (Κόμης: Θεσσαλονίκη), εύιππος (Αντώνιος: Καππαδοκία, Ι. Καλόθετος: Δαμασκός), ευσεβής (Φ. Κόκκινος: Θεσσαλονίκη), θαυμασία (Κ. Λουκίτης: Τραπεζούντα), θαυμαστή (Ν. Καβάσιλας: Θεσσαλονίκη, Φ. Κόκκινος: Θεσσαλονίκη, Φιλόθεος: Νικομήδεια, Σηλυβρία), θαυμαζομένη (Φ. Κόκκινος: Κωνσταντινούπολη), θεοφιλής (Ν. Γρηγοράς: Πόντος), καλή (Φιλόθεος: Νικομήδεια, Σηλυβρία), καλλίστη (Κόμης: Θεσσαλονίκη, Γ. Κύπριος: Μαγνησία, Μ. Πλανούδης: Ταρσός), καλλιφυής (Ανώνυμος γ: Μυτιλήνη), κοσμία (Φ. Κόκκινος: Θεσσαλονίκη), κουροτρόφος (Αντώνιος: Καππαδοκία, Ι. Καλόθετος: Δαμασκός), κρατίστη (Ν. Γρηγοράς: Κωνσταντινούπολη), λαμπρά (Κ. Ακροπολίτης: Δρέπανο, Ι. Σταυράκιος: Θεσσαλονίκη, Κωνσταντινούπολη, Αίγινα, Ανώνυμος 5: Ορεστιάδα), μεγάλη (Ι. Ευγενικός: Κωνσταντινούπολη, Μ. Χρυσολωράς: Θεσσαλονίκη, Φ. Κόκκινος: Θεσσαλονίκη, Φιλόθεος: Νικομήδεια, Σηλυβρία), μεγαλόπολις (Ανώνυμος 7: Θεσσαλονίκη), μεγαλώνυμος (Κ. Ακροπολίτης: Κωνσταντινούπολη, Θ. Μετοχίτης: Θεσσαλονίκη), μεγίστη (Φ. Κόκκινος: Κωνσταντινούπολη), μητρόπολις (Αντώνιος: Καππαδοκία, Θεοφάνης: Λάμψακος, Ι. Καλόθετος: Αδριανούπολη, Φ. Κόκκινος: Θεσσαλονίκη, Μ. Μακρής: Θεσσαλονίκη, Μουζάλων: Αγκυρα), νικώσα (Κ. Ακροπολίτης: Θεσσαλονίκη), ξενοδόχος (Ι. Καλόθετος: Δαμασκός), ονομαστοτάτη (Κ. Ακροπολίτης: Ρώμη), περιαδομένη (Κ. Ακροπολίτης: Δαμασκός), περιβλεπτος (Κ. Λουκίτης: Τραπεζούντα), περιβόητος (Κ. Λουκίτης: Τραπεζούντα, Χαλδία), περιόδοξος (Γρηγόριος: Βυδίνη, Ι. Διάκονος: Σικελία, Μ. Μακρής: Δαμασκός, Ι. Σταυράκιος: Κωνσταντινούπολη), περικόλυτος (Ανώνυμος 7: Λέσβος), περιλαουμένη (Κ. Ακροπολίτης: Καλαβρία), περίρρυτος (Ανώνυμος γ: Μυτιλήνη), περιφανής (Κ. Ακροπολίτης: Δέρκος, Καππαδοκία, Μύρα, Ν. Γρηγοράς: Νικομήδεια, Κόρινθος, Ι. Διάκονος: Σικελία, Ι. Καλόθετος: Αδριανούπολη, Δαμασκός, Φ. Κόκκινος: Θεσσαλονίκη, Κ. Λουκίτης:

Τραπεζούντα, Θ. Μετοχίτης: Θεσσαλονίκη, Μ. Πλανούδης: Βηθσαϊδά, Ταρσός, Ι. Σταυράκιος: Θεσσαλονίκη, Ανώνυμος 7: Θεσσαλονίκη, Ανώνυμος α: Λέσβος), περίφημος (Ιωσήφ: Τραπεζούντα), περιώνυμος (Κ. Ακροπολίτης: Δαμασκός, Καππαδοκία, Ι. Ευγενικός: Κωνσταντινούπολη, Φ. Κόκκινος: Θεσσαλονίκη, Μ. Πλανούδης: Ταρσός, Ανώνυμος α: Λέσβος), πολυάνθρωπος (Ν. Γρηγοράς: Νικομήδεια, Κόρινθος, Ι. Καλόθετος: Αδριανούπολη, Φ. Κόκκινος: Θεσσαλονίκη, Φιλόθεος: Νικομήδεια, Σηλυβρία), προκαθεζομένη (Μ. Πλανούδης: Ταρσός, Ανώνυμος 7: Θεσσαλονίκη), προκαθημένη (Κ. Ακροπολίτης: Θεσσαλονίκη), τιμιωτέρα (Κ. Ακροπολίτης: Κωνσταντινούπολη), υπεραίρουσα (Γ. Κύπριος: Αθήνα), υπερέχουσα (Κ. Ακροπολίτης: Θεσσαλονίκη), φιλόξενος (Ι. Καλόθετος: Δαμασκός), χαριεστάτη (Γ. Κύπριος: κώμη Μαγνησίας), χρυσή (Κ. Λουκίτης: Τραπεζούντα). Η Ρώμη καλείται παλαιότερα ή πρεσβύτερα, η Κωνσταντινούπολη νεωτέρα Ρώμη (Κ. Ακροπολίτης).

Στις πατρίδες των αγίων αποδίδονται από τους συγγραφείς εγκωμιαστικοί προσδιορισμοί: ακρόπολις γης και θαλάσσης (Ν. Γρηγοράς: Θεσσαλονίκη), αρετής εστία και πρυτανείον δικαιοσύνης και σωφροσύνης και ανδρείας ταμείον και πόλις έμφρων (Μ. Μακρής: Θεσσαλονίκη), βασιλεύουσα των πόλεων (Κάλλιστος/Μ. Πλανούδης: Κωνσταντινούπολη), βασιλίσ (των) πόλεων (Ν. Γρηγοράς: Κωνσταντινούπολη, Ι. Ευγενικός: Κωνσταντινούπολη), διαβόητον όνομα (Κ. Ακροπολίτης: Κωνσταντινούπολη), εστία παντός αγαθού (Κ. Ακροπολίτης: Κωνσταντινούπολη), ευγενής και ωραίος χώρος (Θ. Λάσκαρις: Καππαδοκία), θειον έδαφος (Κ. Ακροπολίτης: Καππαδοκία), καρδιά και κεφαλή της οικουμένης (Κ. Ακροπολίτης: Κωνσταντινούπολη), κλεινόν έδαφος (Αντώνιος: Καππαδοκία), κορυφή απάσης Θετταλίας (Γ. Παλαμάς: Θεσσαλονίκη), λαμπρόν αρχείον των Αυσόνων (Κ. Ακροπολίτης: Ρώμη), Μακεδόνων μεν κορυφή, Θετταλίας δε πάσης υπεριδρυμένη θ' υπερέχουσα (Ι. Σταυράκιος: Θεσσαλονίκη), μέσος όρος και σύνδεσμος Μακεδόνων και Θεσσαλών (Ν. Γρηγοράς: Θεσσαλονίκη), νήσος των εν Ελλάδι κεφάλαιον (Ν. Καβάσιλας: Αίγινα), βασιλείος θρόνος (Ι. Σταυράκιος: Κωνσταντινούπολη), οφθαλμός Ασίας (Θ. Λάσκαρις: Καππαδοκία), παλαιόν αρχειον της οικουμένης (Κ. Ακροπολίτης: Κωνσταντινούπολη, Ρώμη), παράδεισος (Κ. Ακροπολίτης: Καππαδοκία), περιλάλητον ανάκτορον των Αυσόνων (Κ. Ακροπολίτης: Ρώμη), περιλάλητον αρχείον της οικουμένης (Κ. Ακροπολίτης: Ρώμη),

περιλάλητον βασίλειον των Αυσόνων (Κ. Ακροπολίτης: Κωνσταντινούπολη), περιφανές βασίλειον της οικουμένης (Κ. Ακροπολίτης: Ρώμη).

Η πατρίδα μπορεί να εγκωμιάζεται για την **αρχαιότητά** της (Κ. Ακροπολίτης: Δέρκος, Ν. Γρηγοράς: Νικομήδεια, Θεσσαλονίκη, Ισθμός, Μ. Μακρής: Λάμψακος, Γ. Σχολάριος: Πελοπόννησος) ή την **ιστορία** της (Κ. Ακροπολίτης: Δρέπανο, Θεσσαλονίκη, Λάμψακος, Ν. Γρηγοράς: Θεσσαλονίκη, Κάλλιστος/Μ. Πλανούδης: Κωνσταντινούπολη), τον **ιδρυτή** της (Κ. Ακροπολίτης: Κωνσταντινούπολη, Ν. Γρηγοράς: Κωνσταντινούπολη, Φ. Κόκκινος: Κωνσταντινούπολη) ή προσωπικότητες του **παρελθόντος** (Ν. Καβάσιλας, Φ. Κόκκινος, Μ. Μακρής: Θεσσαλονίκη), τη **φύση** (Φ. Κόκκινος: Βέροια, Φιλόθεος: Νικομήδεια, Σηλυβρία) ή και τη **θέση** της (Κ. Ακροπολίτης: Δαμασκός, Δρέπανο, Καππαδοκία, Κωνσταντινούπολη, Ν. Γρηγοράς: Κωνσταντινούπολη, Ν. Καβάσιλας: Θεσσαλονίκη, Αίγινα, Κάλλιστος/Μ. Πλανούδης: Κωνσταντινούπολη, Φ. Κόκκινος: Κωνσταντινούπολη, Θεσσαλονίκη, Βέροια, Κόμης: Θεσσαλονίκη, Γ. Κύπριος: Καππαδοκία, Κ. Λουκίτης: Χαλδία, Μακάριος: Βυζαντίς, Μ. Μακρής: Λάμψακος, Θ. Μετοχίτης: Θεσσαλονίκη, Φιλόθεος: Νικομήδεια, Σηλυβρία, Ανώνυμος 5: Ορεστιάδα, Ανώνυμος 7: Θεσσαλονίκη) ή την **τοπογραφία** (Κ. Ακροπολίτης: Λάμψακος), ειδικότερα τη **γη** (Ν. Γρηγοράς: Κωνσταντινούπολη, Φ. Κόκκινος: Θεσσαλονίκη, Κωνσταντινούπολη, Κόμης: Θεσσαλονίκη, Θ. Μετοχίτης: Θεσσαλονίκη, Ι. Σταυράκιος: Κωνσταντινούπολη, Φιλόθεος: Σηλυβρία), τη **θάλασσα** (Κ. Ακροπολίτης: Κωνσταντινούπολη, Ν. Γρηγοράς: Κωνσταντινούπολη, Ν. Καβάσιλας: Θεσσαλονίκη, Κάλλιστος/Μ. Πλανούδης: Κωνσταντινούπολη, Φ. Κόκκινος: Θεσσαλονίκη, Κωνσταντινούπολη, Κόμης: Θεσσαλονίκη, Μ. Μακρής: Θεσσαλονίκη, Θ. Μετοχίτης: Θεσσαλονίκη, Ι. Σταυράκιος: Κωνσταντινούπολη, Φιλόθεος: Σηλυβρία, Ανώνυμος γ: Μυτιλήνη) ή τους **ποταμούς** (Κ. Ακροπολίτης: Δαμασκός, Καππαδοκία, Φ. Κόκκινος: Θεσσαλονίκη, Μ. Μακρής: Θεσσαλονίκη, Ι. Σταυράκιος: Οδρυσός, Ανώνυμος 5: Ορεστιάδα, Ανώνυμος 7: Θεσσαλονίκη), τις **λίμνες** (Μ. Μακρής: Θεσσαλονίκη), τα **άλση** (Μ. Μακρής: Θεσσαλονίκη, Ανώνυμος 5: Ορεστιάδα), τους **λειμώνες** (Κ. Ακροπολίτης: Δαμασκός, Μ. Μακρής: Θεσσαλονίκη, Ανώνυμος 5: Ορεστιάδα), τα **όρη** (Κ. Ακροπολίτης: Δαμασκός, Φ. Κόκκινος: Θεσσαλονίκη, Κόμης: Θεσσαλονίκη, Κ. Λουκίτης: Χαλδία, Ανώνυμος 7:

Θεσσαλονίκη, Ανώνυμος γ: Μυτιλήνη) ή τις **πεδιάδες** της (Κ. Ακροπολίτης: Δαμασκός, Φ. Κόκκινος: Θεσσαλονίκη, Μ. Μακρής: Θεσσαλονίκη, Ανώνυμος 7: Θεσσαλονίκη) ή τις **κοιλιάδες** της (Κ. Λουκίτης: Χαλδία), το **κλίμα** της (Κ. Ακροπολίτης: Καππαδοκία, Κωνσταντινούπολη, Ν. Γρηγοράς: Ισθμός, Ν. Καβάσιλας: Θεσσαλονίκη, Αίγινα, Ι. Καλόθετος: Αδριανούπολη, Φ. Κόκκινος: Κωνσταντινούπολη, Γ. Κύπριος: κώμη Μαγνησίας, Κ. Λουκίτης: Χαλδία, Θ. Μάγιστρος: Καππαδοκία, Μ. Μακρής: Θεσσαλονίκη, Θ. Πεδιάσιμος: Συρακούσες, Ι. Σταυράκιος: Αίγινα, Φιλόθεος: Νικομήδεια, Ανώνυμος 7: Θεσσαλονίκη, Ανώνυμος α: Λέσβος), το **κάλλος** της (Κ. Ακροπολίτης: Καππαδοκία, Ν. Καβάσιλας: Θεσσαλονίκη, Αίγινα, Ι. Καλόθετος: Αδριανούπολη, Φ. Κόκκινος: Θεσσαλονίκη, Κωνσταντινούπολη, Μ. Μακρής: Θεσσαλονίκη, Θ. Πεδιάσιμος: Συρακούσες, Ι. Σταυράκιος: Αίγινα, Γ. Σχολάριος: Πελοπόννησος, Φιλόθεος: Σηλυβρία), το **μέγεθος**, (Κ. Ακροπολίτης: Κωνσταντινούπολη, Αντώνιος: Καππαδοκία, Ν. Γρηγοράς: Ισθμός, Ν. Καβάσιλας: Θεσσαλονίκη, Κάλλιστος/Μ. Πλανούδης: Κωνσταντινούπολη, Ι. Καλόθετος: Αδριανούπολη, Φ. Κόκκινος: Θεσσαλονίκη, Κωνσταντινούπολη, Κόμης: Θεσσαλονίκη, Μ. Μακρής: Θεσσαλονίκη, Αίγινα, Θ. Μετοχίτης: Θεσσαλονίκη, Θ. Πεδιάσιμος: Συρακούσες, Γ. Σχολάριος: Πελοπόννησος, Φιλόθεος: Σηλυβρία), τα **αγαθά** της (Κ. Ακροπολίτης: Δαμασκός, Καλαβρία, Κωνσταντινούπολη, Ι. Καλόθετος: Δαμασκός, Θ. Μάγιστρος: Καππαδοκία, Μ. Μακρής: Δαμασκός, Λάμψακος, Θ. Πεδιάσιμος: Συρακούσες, Ι. Σταυράκιος: Θεσσαλονίκη, Αίγινα, Γ. Σχολάριος: Πελοπόννησος, Φιλόθεος: Νικομήδεια) ή ειδικότερα τα **ζώα** (Κ. Ακροπολίτης: Δαμασκός, Καππαδοκία, Αντώνιος: Καππαδοκία, Θ. Μάγιστρος: Καππαδοκία, Θ. Στουδίτης: Οδρυσός) ή τους **καρπούς** της (Κ. Ακροπολίτης: Καππαδοκία, Αντώνιος: Καππαδοκία, Ι. Καλόθετος: Δαμασκός, Γ. Κύπριος: Καππαδοκία, κώμη Μαγνησίας, Θ. Μάγιστρος: Καππαδοκία, Θ. Πεδιάσιμος: Συρακούσες, Ανώνυμος 4: Λουκόβη, Ανώνυμος 7: Θεσσαλονίκη, Ανώνυμος α: Λέσβος), την **αφθονία** (Ι. Καλόθετος: Αδριανούπολη, Γ. Κύπριος: κώμη Μαγνησίας), τον **πλούτο** (Φ. Κόκκινος: Θεσσαλονίκη, Μ. Μακρής: Λάμψακος), αλλά και τους **ανθρώπους** της (Κ. Ακροπολίτης: Δαμασκός, Καππαδοκία, Αντώνιος: Καππαδοκία, Ν. Γρηγοράς: Πόντος, Ι. Καλόθετος: Αδριανούπολη, Φ. Κόκκινος: Θεσσαλονίκη, Θ. Μάγιστρος: Καππαδοκία, Μ. Μακρής: Δαμασκός, Θεσσαλονίκη, Φιλόθεος: Νικομήδεια, Σηλυβρία), τους **άνδρες**

και τις **γυναίκες** (Ν. Γρηγοράς, Νικομήδεια, Φ. Κόκκινος: Θεσσαλονίκη, Ανώνυμος α: Λέσβος), την **παιδεία** (Αντώνιος: Καππαδοκία, Θ. Στουδίτης: Οδρυσός), τους **λόγους** (Αντώνιος: Καππαδοκία, Ν. Καβάσιλας: Θεσσαλονίκη, Θ. Μάγιστρος: Καππαδοκία, Μ. Μακρής: Λάμψακος, Ανώνυμος 7: Θεσσαλονίκη), τη **μουσική** (Μ. Καβάσιλας: Θεσσαλονίκη), τις **αρετές** (Αντώνιος: Καππαδοκία, Ν. Γρηγοράς: Νικομήδεια, Ι. Καλόθετος: Αδριανούπολη, Φ. Κόκκινος: Θεσσαλονίκη, Θ. Στουδίτης: Οδρυσός, Μ. Χρυσοκέφαλος: κώμη Θεοδότου), τη **δόξα** (Ν. Γρηγοράς: Νικομήδεια, Κ. Καβάσιλας: Θεσσαλονίκη, Μ. Μακρής: Λάμψακος), την **ευδαιμονία** (Ν. Γρηγοράς: Θεσσαλονίκη, Κωνσταντινούπολη, Ι. Διάκονος: Σικελία, Ν. Καβάσιλας: Θεσσαλονίκη, Αίγινα, Φ. Κόκκινος: Θεσσαλονίκη), τη **φιλοξενία** (Ι. Καλόθετος: Αδριανούπολη, Φ. Κόκκινος: Θεσσαλονίκη, Θ. Μετοχίτης: Θεσσαλονίκη, Μ. Χρυσοκέφαλος: κώμη Θεοδότου), την **ευσέβειά** της (Κ. Ακροπολίτης: Κωνσταντινούπολη, Κ. Αρμενόπουλος: Θεσσαλονίκη, Ν. Γρηγοράς: Θεσσαλονίκη, Κόρινθος, Ν. Καβάσιλας: Θεσσαλονίκη, Φ. Κόκκινος: Θεσσαλονίκη, Κωνσταντινούπολη, Γ. Κύπριος: Καππαδοκία, Θ. Μάγιστρος: Καππαδοκία, Θ. Μετοχίτης: Θεσσαλονίκη, Μουζάλων: Αγκυρα, Γ. Σχολάριος: Πελοπόννησος) ή τον τιμώμενο **άγιο** (Κ. Ακροπολίτης: Δαμασκός, Αντώνιος: Καππαδοκία, Ν. Γρηγοράς: Θεσσαλονίκη, Πόντος, Μ. Χρυσολωράς: Θεσσαλονίκη, Ι. Διάκονος: Σικελία, Ι. Καλόθετος: θέμα Οπτιμάτων Φ. Κόκκινος: Θεσσαλονίκη, Βέροια, Κόμης: Θεσσαλονίκη, Γ. Κύπριος: Καππαδοκία, Α. Λιβαδηνός: Σινώπη, Κ. Λουκίτης: Τραπεζούντα, Θ. Μάγιστρος: Καππαδοκία, Μ. Μακρής: Δαμασκός, Λάμψακος, Θ. Μετοχίτης: Θεσσαλονίκη, Θ. Πεδιάσιμος: Συρακούσες, Μ. Πλανούδης, Ταρσός, Συμεών: Θεσσαλονίκη, Φιλόθεος: Νικομήδεια, Μ. Χρυσοκέφαλος: κώμη Θεοδότου, Ανώνυμος 7: Θεσσαλονίκη) ή τον **πολιούχο** της (Κ. Ακροπολίτης: Κωνσταντινούπολη, Γ. Κύπριος: Αθήνα, Φ. Κόκκινος: Θεσσαλονίκη). Επίσης επειδή διαθέτει **αξίωμα** (Κ. Ακροπολίτης: Κωνσταντινούπολη, Ν. Γρηγοράς: Θεσσαλονίκη), το **κράτος** (Ν. Γρηγοράς: Κωνσταντινούπολη), τα **πρεσβεία** (Κ. Ακροπολίτης: Θεσσαλονίκη, Κωνσταντινούπολη, Κ. Αρμενόπουλος: Θεσσαλονίκη, Ν. Καβάσιλας: Θεσσαλονίκη, Αίγινα, Ανώνυμος α: Λέσβος) ή τα **πρωτεία** (Κ. Ακροπολίτης: Δαμασκός, Θεσσαλονίκη, Κωνσταντινούπολη, Φ. Κόκκινος: Θεσσαλονίκη, Μ. Μακρής: Θεσσαλονίκη, Ανώνυμος 7: Θεσσαλονίκη, Ανώνυμος α: Λέσβος), **χάριτες** (Κ. Ακροπολίτης: Κωνσταντινούπολη, Ν. Γρηγοράς: Νικομήδεια,

Ισθμός, Ν. Καβάσιλας: Θεσσαλονίκη, Φ. Κόκκινος: Θεσσαλονίκη, Ι. Σταυράκιος: Θεσσαλονίκη, Κωνσταντινούπολη). Ακόμη από την προέλευση του ονόματός της (Κ. Ακροπολίτης, Κόμης, Θ. Μετοχίτης, Γ. Παλαμάς: Θεσσαλονίκη, Ι. Σταυράκιος: Οδρυσός).

Ειδικότερα, η Θεσσαλονίκη εγκωμιάζεται από τον Κ. Αρμενόπουλο ως πλούσια σε νου και λόγο και διαφέρουσα από τις άλλες πόλεις, η Παλαιστίνη από τον Ν. Βλεμμύδη ως ρέουσα μέλι και γάλα, χώρα τρυφής, πίων και Γη της Επαγγελίας. Παρομοίως η Γαλιλαία από τον Ν. Γρηγορά: πίων, εύκαρπος, ρέουσα μέλι και γάλα. Ο τελευταίος προσδιορισμός χρησιμοποιείται και για τη Γη της Επαγγελίας. Ακόμη χρησιμοποιείται από τον Ι. Καλόθετο για τη Δαμασκό. Από τον Ν. Γρηγορά η Νικομήδεια παρουσιάζεται να καρπούται τα της Βιθυνίας και Προποντίδας ως ηγεμόνας τους, η Θεσσαλονίκη να ανθεί αιώνια, άφθαρτη από το χρόνο. Ο Ν. Γρηγοράς κάνει συγκεκριμένα λόγο και για την ευκοσμία των πολιτών της. Ο ίδιος συγγραφέας αναφέρει για την Κωνσταντινούπολη ότι καρπούται τα άνθη των τεσσάρων στοιχείων, από παντού τα αναγκαία. Η πόλη αυτή παρουσιάζεται να ανθίζει, να αυξάνει συνεχώς, να σκιρτά και να χορεύει με ηδονή και η ανάπτυξή της δίνεται με γραφικά χωρία. Η Θεσσαλονίκη, κατά τον Ν. Καβάσιλα, νικά τις καλύτερες πόλεις, οι Έλληνες τη θεωρούν πρόγονό τους, έσωσε τους νόμους των Ελλήνων. Ο συγγραφέας αναφέρεται στο ήθος, την ισοπολιτεία, τη δικαιοσύνη, την αγαθή τύχη, ενώ την αποκαλεί μητρόπολη της φιλοσοφίας. Στη φιλοσοφία αναφέρεται και ο Θ. Μάγιστρος επαινώντας την Καππαδοκία. Τους πολίτες της Αίγινας διακρίνει η χρηστότητα των τρόπων και η ευκοσμία των ηθών. Ο Ι. Καλόθετος τονίζει την περιφάνεια των αρχόντων, τις μονές και τα θεάματα της Αδριανούπολης. Ο Φ. Κόκκινος αναφέρεται ειδικότερα στους ασκητές και τους μάρτυρες της Θεσσαλονίκης, την αγιότητα, τα μύρα και τα θαύματα και ονομάζει την πόλη πόλιν Θεού περί ης δεδοξασμένα λελάληνται πανταχού και άλλον Παράδεισον, παιδαγωγόν θαυμαστήν τα ες Χριστόν. Ακόμη κάνει λόγο για το ήθος, το φρόνημα, την τάξη, την ευνομία, την ευφορία, την πολιτεία, την αρχαία ευγένεια και μεγαλοψυχία, τα κατορθώματα, τη φιλανθρωπία και την απλότητά της. Οι άνδρες της διαπρέπουν ως μοναχοί, στρατιωτικοί, πολιτικοί, δικαστικοί, σοφοί και αξιωματούχοι. Επίσης η πόλη εγκωμιάζεται ως μητέρα λόγων και σοφίας, όπως και η Κωνσταντινούπολη. Από τον ίδιο συγγραφέα η Κωνσταντινούπολη

παρουσιάζεται επίσης να έχει όλες τις πόλεις υπό αυτή και να υπερέχει όλων ως προς όλα. Καλείται οικητήριο Ελλήνων. Ακόμη η Βέροια ως έχουσα πολλά προτερήματα. Κατά τον Κόμη, η Θεσσαλονίκη νικά όλες τις πόλεις στην Ευρώπη, αλλά φαίνεται να διαφέρει κατά πολύ και από τις πόλεις στις υπόλοιπες ηπείρους. Είναι τροφός μαρτύρων και οσίων. Η Καππαδοκία τονίζεται από τον Κύπριο ότι ανέκαθεν κατοικείται από Έλληνες. Η Σινώπη, κατά τον Α. Λιβαδηνό, διαθέτει δύναμη, αρχαία τείχη, λίθινες καθέδρες και στάσεις από την εποχή των Αποστόλων Ανδρέα και Πέτρου, ενώ στον Απόστολο Παύλο αναφέρεται ο Μ. Μακρής σχετικά με τη Δαμασκό και ο Μ. Πλανούδης σχετικά με την Ταρσό. Στην αρχαία ευδαιμονία και την ελευθερία, τη ρώμη και την ασφάλεια αναφέρεται ο Μ. Μακρής σχετικά με τη Θεσσαλονίκη. Κατά τον Θ. Μετοχίτη η Θεσσαλονίκη προκάθηται απάσης Μακεδονίας και Θετταλίας και είναι μεταξύ των πρώτων πόλεων όχι μόνο της Ελλάδας αλλά σχεδόν όλων στην Ευρώπη. Ο συγγραφέας τονίζει το ευγενές της πολιτείας και την ισότητα και την ευκολία των τρόπων των ενοικούντων, επίσης την ευνομία, ενώ αναφέρεται και στους ναούς και τις μονές. Ο Μ. Πλανούδης επαινεί την Ταρσό για τον Κύδνο και το γνωστό περιστατικό με τον Αλέξανδρο, ενώ αναφέρεται και στα τείχη. Η πόλη προεδρεύει σε όλη την Κιλικία και είναι αυτή που υπερισχύει στο θέμα στο οποίο βρίσκεται. Ο Μ. Πλανούδης αναφέρεται και στην παρουσία του Χριστού στη Βηθσαιδά, ενώ οι Άγιοι Τόποι καλούνται ιερό έδαφος από την Θ. Ραούλαινα. Η Αίγινα προσδιορίζεται από τον Ι. Σταυράκιο ως κρατιστεύουσα των εσπερίων μερών. Η δικαιοσύνη διακρίνει τη Νικομήδεια και τη Σηλυβρία κατά τον Φιλόθεο. Ο συγγραφέας αναφέρεται και σε διάφορα οικοδομήματα: τα τείχη και των δύο πόλεων, τους ναούς, τα αγάλματα, τις στοές, τα θέατρα της Νικομήδειας, τους πύργους, τα επίγεια, τα προάστια και τα φρούρια της Σηλυβρίας. Στους ναούς και τις μονές, τη σοφία και τη δεινότητα της Θεσσαλονίκης - που επαινείται και ως βασιλέως καθέδρα - αναφέρεται ο Ανώνυμος 7. Ο Ανώνυμος α καλεί τη Λέσβο χρυσέαν νήσον, ούθαα αρούρης αχαϊκόν, άλλην Εδέμ επί γης και αναφέρεται στην ευφορία της. Η Κωνσταντινούπολη παρομοιάζεται από τον Ν. Γρηγορά με κοινή αγορά απάσης της οικουμένης, κοινό και παγκόσμιο πρυτανείο και άμπελο, η Αίγινα από τον Ν. Καβάσιλα με πρυτανείο.

Το εγκώμιο στηρίζεται και στη σύγκριση με άλλες πόλεις: από τον

Ν. Γρηγορά η Θεσσαλονίκη συγκρίνεται με τη Βαβυλώνα, την Αλεξάνδρεια και την Κασσάνδρεια, η Κωνσταντινούπολη με τη Ρώμη, τη Βαβυλώνα, την Καρχηδόνα, την Τροία και την Αθήνα.

Όλα τα ανωτέρω είναι στοιχεία που ορίζονται από τους θεωρητικούς της αρχαίας ρητορικής και συνεχίστηκαν στη βυζαντινή ρητορική παράδοση. Ένα στοιχείο που τονίζεται ιδιαίτερα είναι μια έντονη εξιδανίκευση, δηλαδή η απόδοση μιας πνευματικότητας στην πατρίδα του αγίου. Ερμηνεύεται από το γεγονός ότι πρόκειται για αγιολογικά κείμενα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: Η ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗ

Εγκώμια της Κωνσταντινούπολης στο ιστορικό τους πλαίσιο

Η Κωνσταντινούπολη ήταν το ισχυρό κέντρο του βυζαντινού κράτους, το οποίο και συμβόλιζε, καθώς μόνο η κυριαρχία της Κωνσταντινούπολης σήμαινε κυριαρχία του βυζαντινού κράτους. Η Κωνσταντινούπολη αποτελούσε πάντα το σπουδαιότερο και πολυτιμότερο μέρος του βασιλείου. Ήταν όμως και η υπερέχουσα πόλη όλου του κόσμου. Η άνετη ζωή στην πόλη και το ανώτερο πολιτισμικό της επίπεδο έναντι της επαρχίας έκαναν τους μορφωμένους Βυζαντινούς να θεωρούν μια μετάθεση από την πρωτεύουσα εξορία. Έτσι κάποιες μαρτυρίες χαρακτηρίζουν την απουσία από την Κωνσταντινούπολη διωγμό στη βαρβαρότητα.¹¹⁰⁵ Σύμφωνα με κείμενα του 12ου αι. οι βυζαντινοί λόγιοι δεν επεδίωκαν τα υπηρεσιακά ταξίδια.¹¹⁰⁶ Για τους μορφωμένους Βυζαντινούς, η Κωνσταντινούπολη ήταν το κέντρο της οικουμένης. Εκεί κατοικούσαν ή ήθελαν να κατοικούν. Η πόλη είχε τα πρωτεία ως κορυφή της οικουμένης. Συγκρινόταν με πολιτικά και θρησκευτικά κέντρα της αρχαιότητας, τη Ρώμη και τα Ιεροσόλυμα. Η σύγκριση καθιερώθηκε ως συστατικό της επίσημης πολιτικής ιδεολογίας. Από το 381, η Κωνσταντινούπολη απέκτησε την ονομασία Νέα Ρώμη,¹¹⁰⁷ που αποτέλεσε βασικό στοιχείο του τίτλου του Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως, ο οποίος, από τον 5ο αι., υπέγραφε ως «ἀρχιεπίσκοπος Νέας Ῥώμης καὶ οἰκουμενικὸς Πατριάρχης».¹¹⁰⁸ Η ονομασία καθιερώνεται από τον 6ο αι.¹¹⁰⁹ Εξάλλου τα εγκώμια της Ρώμης επηρέασαν τα αντίστοιχα της Κωνσταντινούπολης, κυρίως μέσω των εγχειριδίων ρητορικής, τα οποία οι Βυζαντινοί χρησιμοποιούσαν πολύ.¹¹¹⁰ Ακόμη, περί το 500 μ.Χ. απαντάται για πρώτη φορά, στο Βίο του Δανιήλ Στυλίτη, η ανεπίσημη και κάπως επιτηδευμένη ονομασία Νέα Ἱερουσαλήμ ή Νέα Σιών (συγκεκριμένα Δευτέρα Ἱερουσαλήμ) και πολλές φορές σε μεταγενέστερα κείμενα, αλλά όχι μόνο για την πρωτεύουσα.¹¹¹¹

¹¹⁰⁵ Hunger, Ὁ ὀφθαλμὸς τῆς οἰκουμένης, σ. 21, 24.

¹¹⁰⁶ Magdalino, Ὁ οφθαλμὸς τῆς οἰκουμένης, σ. 118.

¹¹⁰⁷ Rhoby, *Stadtlob und Stadtkritik*, σ. 284-285.

¹¹⁰⁸ Magdalino, Ὁ οφθαλμὸς τῆς οἰκουμένης, σ. 107.

¹¹⁰⁹ James, *Constantine of Rhodes*, σ. 102.

¹¹¹⁰ Fenster, *Laudes*, σ. 5.

¹¹¹¹ Magdalino, Ὁ οφθαλμὸς τῆς οἰκουμένης, σ. 107, Rhoby, *Stadtlob und Stadtkritik*, σ. 286.

Οι όροι Νέα Ιερουσαλήμ ή Νέα Σιών καθίστανται συνήθεις τόποι στα *εγκώμια* της Κωνσταντινούπολης.¹¹¹² Από την Παλαιά Ρώμη μεταφέρθηκε η ιδέα της πρωτεύουσας ως του κατ' εξοχήν αστικού κέντρου του κόσμου, έτσι η Κωνσταντινούπολη αποκαλούνταν «κοινή πατρίς τῶν Ῥωμαίων» ή «βασιλὶς τῶν πόλεων»¹¹¹³ ή «βασιλεύουσα πόλις» ή απλώς «ἡ Πόλις». Ακόμη πιο περιγραφικά η θέση της Κωνσταντινούπολης φανερωνόταν στις φράσεις που της αποδόθηκαν λίγες δεκαετίες μετά την ίδρυσή της: «ὄφθαλμὸς τῆς οἰκουμένης»¹¹¹⁴ και, σπανιότερα, «ὀμφαλὸς τῆς γῆς».¹¹¹⁵ Η Κωνσταντινούπολη παραλληλίζεται με ανθρώπινο οφθαλμό και σε άλλη μια μεταφορά από το ανθρώπινο σώμα, που φθάνει έως τον Μετοχίτη και τον Κάλλιστο Ξανθόπουλο παρουσιάζεται ως ομφαλός της γης.¹¹¹⁶ Με τις δύο αυτές ρητορικές εικόνες οι λόγιοι τόνιζαν τη σημασία της πόλης στον κόσμο: ήταν το κέντρο του οικουμηνικού Βυζαντίου.¹¹¹⁷ Η μεταφορά με οφθαλμό της οικουμένης αποδίδει εύστοχα τις ιδιότητες της πόλης στο Βόσπορο.

Ρήτορες εξυμνούσαν πάντοτε την ιδιαίτερα ευνοϊκή θέση της Κωνσταντινούπολης. Ο Βόσπορος αποτελεί γέφυρα μεταξύ Ευρώπης και Ασίας, Βορρά και Νότου, συνδέει τη Μαύρη Θάλασσα με το Αιγαίο και τη Μεσόγειο. Κυρίως όμως η Κωνσταντινούπολη θεωρούνταν ο κεντρικός τόπος, το μεσαίο σημείο, το ιδανικό μέσο, το μεσαίτατον.¹¹¹⁸ Η τοποθεσία είναι το στοιχείο που εγκωμιάζεται περισσότερο, έπειτα η αφθονία ιχθύων και η γονιμότητα του εδάφους, οι λιμένες, τα τείχη και οι κάτοικοι.¹¹¹⁹

Κατά τους συγγραφείς των *Εγκωμίων* της Κωνσταντινούπολης, η πόλη απολάμβανε όλα τα καλά του κόσμου χάρη στην κεντρική της θέση,

¹¹¹² P. Magdalino, *The history of the future and its uses: prophecy, policy and propaganda*, στο *The Making of Byzantine History. Studies Dedicated to Donald M. Nicol on his Seventieth Birthday*, επιμ. R. Beaton και C. Roueché, Άλντερσοτ, 1993, σ. 11-12.

¹¹¹³ Ευρέως διαδεδομένος χαρακτηρισμός. Οι αναφορές είναι πολυάριθμες: Rhoby, *Stadtlob und Stadtkritik*, σ. 277.

¹¹¹⁴ Έτσι χαρακτηρίζεται η αυτοκρατορική πόλη και σε επιστολή του Μιχαήλ Ψελλού: Rhoby, *Reminiszenzen*, σ. 221.

¹¹¹⁵ Ἡ Ὁφθαλμὸς τῆς γῆς. Τεκμηριώνεται από τον Θεμιστιο. Μαζί με την ονομασία Νέα Ρώμη ή Δευτέρα Ρώμη είναι η γνωστότερη πιο εύστοχη για την ιδιότητα και τη σημασία της πόλης: Magdalino, *Ο οφθαλμός της οικουμένης*, σ. 107-108, Rhoby, *Stadtlob und Stadtkritik*, σ. 288-289.

¹¹¹⁶ Hunger, *Ὁ ὄφθαλμὸς τῆς οἰκουμένης*, σ. 21-22.

¹¹¹⁷ Magdalino, *Ὁ οφθαλμὸς τῆς οἰκουμένης*, σ. 108.

¹¹¹⁸ Hunger, *Ὁ ὄφθαλμὸς τῆς οἰκουμένης*, σ. 21, 23.

¹¹¹⁹ Fenster, *Laudes*, σ. 15-18.

το ήπιο κλίμα της και την πρόσβαση σε δύο θάλασσες και δύο ηπείρους. Η προνομιακή της θέση οφειλόταν στο μέγεθός της και στην πολιτική δύναμη της αυτοκρατορίας. Η Κωνσταντινούπολη είχε στη διάθεσή της υλικά αγαθά και ανθρώπους από κάθε γωνιά: τρόφιμα για τον τεράστιο, για τα δεδομένα της εποχής, πληθυσμό, δομικά υλικά για τα μεγαλοπρεπή κτήρια, πολύτιμα εμπορεύματα κάθε λογής. Πλήθος επισκεπτών και μεταναστών πήγαιναν ως έμποροι, προσκυνητές, αιχμάλωτοι, δούλοι, διπλωμάτες, για να συναντήσουν τον αυτοκράτορα, για δικαστικούς λόγους, για να εργαστούν στην Εκκλησία, την κρατική διοίκηση ή σε αξιωματούχους. Έτσι η Κωνσταντινούπολη απέκτησε αίγλη και διαστάσεις ενός σχεδόν μοναδικού αστικού χώρου.¹¹²⁰ Οι επαγγελματικές ευκαιρίες ήταν ευνοϊκότερες από ό,τι στην επαρχία για δημοσίους υπαλλήλους, στρατιωτικούς, νομικούς, ιατρούς, ρήτορες.¹¹²¹

Μεγάλη ήταν η εισροή κατοίκων από τις επαρχίες κατά την Ύστερη Αρχαιότητα στη νεοσύστατη πρωτεύουσα. Όσον αφορά τα υλικά αγαθά, η Κωνσταντινούπολη περιορίστηκε μετά τον 6ο αι. Ο αστικός πληθυσμός αλλά και η αυτοκρατορία είχαν μειωθεί. Η εισροή πληθυσμού όμως φαίνεται να κορυφώθηκε πάλι κατά τον 11ο και 12ο αι., σύμφωνα με κείμενα της εποχής. Λίγο πριν την Τέταρτη Σταυροφορία ο πληθυσμός έφτασε σχεδόν τα επίπεδα της Ύστερης Αρχαιότητας.¹¹²²

Η πόλη προκαλούσε θαυμασμό.¹¹²³ Η μεγαλοπρέπεια της πόλης, την οποία είχαν συνηθίσει οι κάτοικοι, εντυπωσίαζε ιδιαίτερα τους ξένους και τους επισκέπτες από την επαρχία: μεγάλες τελετουργίες, επίσημες τελετές, κοσμικά και εκκλησιαστικά θεάματα και πολλές λιτανείες. Ο ξένος και επισκέπτης μπορούσε να αισθανθεί στην Κωνσταντινούπολη όπως στον ουρανό. Εξάλλου διαδεδομένη στη βυζαντινή ρητορική είναι η αντίθεση 'στον ουρανό όπως στη γη'.¹¹²⁴

Οι συγγραφείς αναφέρονται αρνητικά στον πολυεθνικό λαό της Κωνσταντινούπολης. Η οικουμενική αίγλη της πρωτεύουσας είχε προκαλέσει μια εσωστρεφή νοοτροπία στους κατοίκους. Αλλά και απεσταλμένοι της αυτοκρατορίας ταξίδευαν στις αυλές των ξένων

¹¹²⁰ Magdalino, Ο οφθαλμός της οικουμένης, σ. 109-110.

¹¹²¹ Hunger, Ο οφθαλμός της οικουμένης, σ. 23-24.

¹¹²² Magdalino, Ο οφθαλμός της οικουμένης, σ. 113-114.

¹¹²³ A. Külzer, *Peregrinatio graeca in Terram Sanctam: Studien Zu Pilgerfuhrern Und Reisebeschreibungen Uber Syrien, Palastina Und Den Sinai Aus Byzantinischer Und Metabyzantinischer Zeit*, [Studien und Texte zur Byzantinistik 2], Φραγκφούρτη 1994, σ. 136.

¹¹²⁴ Hunger, Ο οφθαλμός της οικουμένης, σ. 25.

ηγεμόνων για τη δημιουργία ή διατήρηση σχέσεων. Η Πόλη ήταν επίσης η αφηρησιά πολλών εκστρατειών.¹¹²⁵ Η Κωνσταντινούπολη κατά το Μεσαίωνα ήταν επομένως μια πόλη με διεθνή χαρακτήρα και έλξη που διατήρησε σε όλους τους αιώνες.

Η κοινωνία του Βυζαντίου ήταν γεμάτη αντιθέσεις. Με την ικανότητα αφομοίωσης που το διέκρινε, το Βυζάντιο γνώρισε την επίδραση πνευματικών και θρησκευτικών ρευμάτων και πολιτιστικών καινοτομιών. Η άνθιση του εμπορίου, με το σταθερό επί αιώνες νόμισμα, επέφερε οικονομική άνθιση. Από τη διαθέσιμη αγορά πολυτελών προϊόντων ωφελήθηκαν φυσικά περισσότερο η αυτοκρατορική αυλή και τα ανώτερα κοινωνικά στρώματα. Ο υλισμός και ο πλούτος ερχόταν πάντως σε αντίθεση με τη διάδοση του μοναχισμού. Στην Κωνσταντινούπολη και τα περίχωρα υπήρχαν εκατοντάδες μονές και παρατηρούνταν διάφορες μορφές άσκησης, όπως οι Στυλίτες και οι Δενδρίτες. Το Βυζάντιο γνώρισε βεβαίως και πολλούς επιδρομείς ανά τους αιώνες, όπως λαούς από το Βορρά. Οι Βούλγαροι, Ρώσοι και σχεδόν όλοι οι λαοί που ζούσαν από το Δούναβη, όπως οι Κουμάνοι και οι Πετσενέγκοι, στόχευαν να πολιορκήσουν και να κατακτήσουν την Κωνσταντινούπολη, κάτι που πέτυχαν οι Λατίνοι το 1204 και οι Οθωμανοί Τούρκοι το 1453.¹¹²⁶

Ιδιαίτερη σημασία για τον οικουμενικό χαρακτήρα της Πόλης είχαν τα πολύτιμα αντικείμενα με τα οποία την πλούτισαν ο αυτοκράτορας Μέγας Κωνσταντίνος και διάδοχοί του. Αρχαία γλυπτά από διάφορα μέρη στόλισαν τις πλατείες, τον Ιππόδρομο και άλλα δημόσια κτήρια και παρέπεμπαν στον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό και στη ρωμαϊκή πολιτική κληρονομιά της Ρώμης. Στόχος της ανακομιδής πολλών ιερών λειψάνων ήταν η ενίσχυση της θεϊκής παρουσίας και η προβολή της πρωτεύουσας ως θρησκευτικού κέντρου. Ταυτόχρονα με τα άγια λείψανα καλυπτόταν το πενιχρό χριστιανικό παρελθόν της Πόλης εν συγκρίσει με άλλες πόλεις: στα Ιεροσόλυμα είχε ζήσει ο Χριστός, η Ρώμη, η Αντιόχεια και η Αλεξάνδρεια είχαν αποστολική παράδοση, η Νικομήδεια πλήθος μαρτύρων. Έτσι, εκτός των πολλών και μεγάλων ναών η Κωνσταντινούπολη καθίστατο ιερός τόπος λόγω των πολύτιμων λειψάνων, ενώ η συγκέντρωση κειμηλίων συμβόλιζε την οικουμένη σε

¹¹²⁵ Magdalino, Ο οφθαλμός της οικουμένης, σ. 115.

¹¹²⁶ Hunger, Ο οφθαλμός της οικουμένης, σ. 23-25.

μικρογραφία μέσα στην πρωτεύουσα.¹¹²⁷ Τον 6ο αι. με την αναδόμηση της Μεγάλης Εκκλησίας, της Αγίας Σοφίας, κοντά στο παλάτι, από τον Ιουστινιανό, η Κωνσταντινούπολη επιβεβαιώνεται ως θρησκευτική εκτός από πολιτική πρωτεύουσα. Μετά την πτώση της Ιερουσαλήμ στους Άραβες, η Κωνσταντινούπολη προβάλλεται πλέον ως το μόνο θρησκευτικό κέντρο. Κάτω από αυτό το πρίσμα, με τη μεταφορά λειψάνων οι Βυζαντινοί επιχειρούν να συγκροτήσουν μια άλλη Αγία Πόλη στην Κωνσταντινούπολη.¹¹²⁸ Το 10ο αι. λείψανα αποκτήθηκαν κατά τη διείσδυση του βυζαντινού στρατού στη Συρία, Μεσοποταμία και Παλαιστίνη. Έτσι δημιουργήθηκε η πεποίθηση ότι η Κωνσταντινούπολη αντικατέστησε τα υπόλοιπα χριστιανικά προσκυνήματα. Ωστόσο και η Ρώμη αποτελούσε εξίσου προορισμό προσκυνητών μέχρι τον 11ο αι. κατά τα αγιολογικά κείμενα.¹¹²⁹

Τα θέλγητρα της Πόλης πάντως ήταν πολλά (το παλάτι, ο ιππόδρομος, οι οχυρώσεις, οι δρόμοι, οι πλατείες, οι αγορές) και άλλαξαν την πορεία των Σταυροφόρων το 1204. Η άλωση από τους χριστιανούς Λατίνους ενίσχυσε τις εσωστρεφείς τάσεις των Βυζαντινών που αναζητούσαν τη λύση των προβλημάτων τους και την αποκατάσταση της ταυτότητάς τους στην παράδοση και τις αξίες του παρελθόντος. Μια μειονότητα, με κυριότερο τον Δημήτριο Κυδώνη, που έγινε καθολικός, θεωρούσαν εφικτή τη σωτηρία μέσω της συμμαχίας με τη Δύση με την Ένωση των Εκκλησιών. Αυτή η πολιτική συνέπεσε με το θρίαμβο των Ησυχαστών, που ήταν ανθενωτικοί. Υπήρχαν βεβαίως και ενδιάμεσες τάσεις. Οι Ενωτικοί πρέσβευαν τον οικουμενισμό, ενώ ο Ησυχασμός μια χριστιανική οικουμένη και εξαπλώθηκε στις σλαβικές χώρες.¹¹³⁰

Η Κωνσταντινούπολη συγκρίνεται από συγγραφείς και με την Αθήνα, όπως όριζε ο Μένανδρος.¹¹³¹ Η θέση της πόλης ως κέντρου της γνώσης έπρεπε να ενισχυθεί και ο Ιμέριος, από τους πρώτους εγκωμιαστές της, την προσομοίαζε με την Αθήνα. Απαντάται και ως

¹¹²⁷ Magdalino, Ο οφθαλμός της οικουμένης, σ. 110-112.

¹¹²⁸ B. Flusin, Construire une nouvelle Jérusalem: Constantinople et les reliques, στο *L'Orient dans l'histoire religieuse de l'Europe. L'invention des origines*, επιμ. M. Amir Moezzi και J. Scheid, [Bibliothèque de l'École pratique des Hautes Etudes, Section des Sciences religieuses 110], Τερνχάουτ, 2000, σ. 53, 62.

¹¹²⁹ Magdalino, Ο οφθαλμός της οικουμένης, σ. 116-117.

¹¹³⁰ Magdalino, Ο οφθαλμός της οικουμένης, σ. 119-120.

¹¹³¹ Foss, *Nicaea* σ. 157.

Δευτέρα Αθήνα.¹¹³² Κλασικίζοντες συγγραφείς καλούσαν συχνά την Κωνσταντινούπολη Βυζάντιο.¹¹³³

Ειδικότερα, από τις ονομασίες της πόλης πρώτα απαντάται ο όρος *μεγαλόπολις*, στη συνέχεια ο όρος *βασιλις πόλις*, ακολούθως ο περιφραστικός *δευτέρα* ή *νέα Ρώμη*. Ο όρος *ή βασιλεύουσα* είναι δάνειο από τη Ρώμη και χρησιμοποιείται επίμονα από τον Θεοδώρητο Κύρρου.¹¹³⁴ Πρώτος ο ρήτορας Θεμιστιος είναι ο κατ' εξοχήν εγκωμιαστής της Κωνσταντινούπολης.¹¹³⁵

Ο Γρηγόριος Ναζιανζηνός εισάγει τον έπαινο της χριστιανικής Κωνσταντινούπολης. Η χριστιανική πόλη πρέπει να τονίζει τη σχέση με την ουράνια Ιερουσαλήμ ως αντιστάθμισμα στην επίγεια. Η σκέψη αυτή παίζει αργότερα σπουδαίο ρόλο στα εγκώμια της Κωνσταντινούπολης.¹¹³⁶ Ο Σωζομενός εγκωμιάζει την Κωνσταντινούπολη ως πολιτικό και θρησκευτικό κέντρο.¹¹³⁷

Στις επιστολές του ο Προκόπιος Γάζης κάνει σύντομες, γενικές παρατηρήσεις για την τοποθεσία, το κάλλος και τη μεγαλοπρέπεια της Κωνσταντινούπολης. Χρησιμοποιεί την ονομασία *βασιλέως* ή *βασιλέων πόλις*.¹¹³⁸ Ο Προκόπιος Καισαρείας ασχολείται με τους ιδρυτικούς μύθους του Βυζαντίου. Για την παλαιά ιστορία του Βυζαντίου έγραψε και ο Ησύχιος από τη Μίλητο.¹¹³⁹ Στον Παύλο Σιλεντιάριο το εγκώμιο της Κωνσταντινούπολης βασίζεται στην πολιτική ιδεολογία. Η Κωνσταντινούπολη είναι η παντοδύναμη Ρώμη. Εδώ απηχείται η συνέπεια της πτώσης της Ρώμης το 476. Ποιητές της Ελληνικής Ανθολογίας, κυρίως τον 6ο αι., εγκωμίασαν μνημεία και κτίσματα της πόλης: τους ναούς, τα παλάτια, λουτρά και πύλες, τα διάφορα έργα τέχνης, τη ζωή και την κίνηση, το μέγεθος θεάτρων και ιπποδρόμων. Ο Αγαθίας Σχολαστικός εγκωμίασε τη θαυμαστή θέα της πόλης.¹¹⁴⁰ Στον Ιωάννη Μαλάλα ανευρίσκουμε κατάλογο των οικοδομημάτων της πρωτεύουσας, αναφορές στη μυθική ιστορία του Βυζαντίου, ενώ η

¹¹³² Rhoby, *Reminiszenzen*, σ. 246.

¹¹³³ Θεοδόσιος Γουδέλης, Βίος Όσ. Λεοντίου, σ. 12.

¹¹³⁴ Fenster, *Laudes*, σ. 74-75.

¹¹³⁵ Fenster, *Laudes*, σ. 31, 33, 35.

¹¹³⁶ Fenster, *Laudes*, σ. 60-61.

¹¹³⁷ Fenster, *Laudes*, σ. 71.

¹¹³⁸ Fenster, *Laudes*, σ. 82.

¹¹³⁹ Fenster, *Laudes*, σ. 86.

¹¹⁴⁰ Fenster, *Laudes*, σ. 89-90.

Κωνσταντινούπολη καθίσταται αυτοκρατορική πόλη με τη μεταφορά των δημοσίων υπηρεσιών και του συμβόλου της, του παλλαδίου που σύμφωνα με την παράδοση μετέφερε ο Μέγας Κωνσταντίνος από τη Ρώμη.¹¹⁴¹

Η εκτενέστερη και πιο ενδιαφέρουσα μεσοβυζαντινή εγκωμιαστική αφήγηση είναι του Θεοδώρου Συγκέλλου με έμφαση στο χριστιανικό συμβολισμό της πόλης. Η Κωνσταντινούπολη είναι ο ομφαλός της γης, ο οφθαλμός της χριστιανικής πίστης, η πόλη Σιών και η ουράνια Ιερουσαλήμ.¹¹⁴² Από τον Θεόδωρο Στουδίτη η πόλη προσδιορίζεται ως *πολυάνθρωπος*.

Ο Θεοφάνης χρησιμοποιεί μεταξύ άλλων τη φράση *βασιλις πόλις*, ενώ σε μια Ομιλία του Φωτίου η Κωνσταντινούπολη ονομάζεται *πόλις βασιλις καὶ βασιλεύουσα μικροῦ συμπάσης τῆς οἰκουμένης*. Στον Αρέθα Καισαρείας αναφέρεται: *τῇ μεγίστῃ πόλει, τῷ σωτῆρι ὀφθαλμῷ τῆς οἰκουμένης, τῇ βασιλίδι τῶν ἀπασῶν πόλεων*.¹¹⁴³ Στην επιστολογραφία του 10ου αι. η Κωνσταντινούπολη απαντά και ως *βασιλεύουσα, προκαθεζομένη*.¹¹⁴⁴ Ο συνεχιστής του Γεωργίου Μοναχού επιλέγει συχνά το όνομα *νέα Ιερουσαλήμ*. Ο Κωνσταντίνος Ζ΄ Πορφυρογέννητος χρησιμοποιεί και τον όρο *περίβλεπτος*,¹¹⁴⁵ που στην υστεροβυζαντινή αγιολογία αποδίδεται από τον Κωνσταντίνο Ακροπολίτη στη Νίκαια (Λόγον εἰς Ἄγ. Ἰωάννην Ἐλεήμονα νέον).¹¹⁴⁶ Στο *Περὶ τῶν θεμάτων* λέγεται μεταξύ άλλων: *πόλις ... βασιλεύουσα*.¹¹⁴⁷ Στους Βίους Αγίων της μέσης περιόδου η Κωνσταντινούπολη έχει δευτερεύοντα ρόλο.¹¹⁴⁸ Στην αγιολογία του 10ου αι. από τις συχνότερες είναι οι ονομασίες ἢ *Κωνσταντίνου, βασιλις* ἢ *βασιλεύουσα*, στη συνέχεια ἢ *τῶν πόλεων* (τῆς *Εὐρώπης*) *προκαθημένη πόλις, μεγαλόπολις, νέα Ρώμη*. Αγαπητός είναι και ο προσδιορισμός *μεγίστη, σπανιότεροι οι περιώνυμος και μεγαλώνυμος*.

Συντομότερο είναι το εγκώμιο της Κωνσταντινούπολης στις αφηγήσεις ανακομιδών, με τη μορφή επαίνου, που πρέπει να αποδείξει την αξιοπρέπεια και φήμη της νέας πατρίδας του αγίου. Με αυτή την ευκαιρία συναντώνται και εκφράσεις όπως *πόλις θεοῦ, ἄλλη νέα Σιών*. Για

¹¹⁴¹ Fenster, *Laudes*, σ. 93.

¹¹⁴² Fenster, *Laudes*, σ. 102.

¹¹⁴³ Fenster, *Laudes*, σ. 107-110.

¹¹⁴⁴ Fenster, *Laudes*, σ. 116, 120.

¹¹⁴⁵ Fenster, *Laudes*, σ. 121-122.

¹¹⁴⁶ Βλ. κεφ. Κωνσταντινούπολη και Νίκαια.

¹¹⁴⁷ Fenster, *Laudes*, σ. 122.

¹¹⁴⁸ Magdalino, *Ο οφθαλμός της οικουμένης*, σ. 121.

τη Νέα Ρώμη γίνεται λόγος μόνο σε περίπτωση καταγωγής του αγίου από την παλαιά Ρώμη.¹¹⁴⁹

Τον 11ο και 12ο αι. ως γνωστόν ανθεί η ρητορική κυρίως της αυλής και εμφανίζονται συχνά σύντομα *Εγκώμια* της Κωνσταντινούπολης. Και κατά τον Μιχαήλ Ψελλό η Κωνσταντινούπολη είναι ο *ὄφθαλμός τῆς οἰκουμένης*.¹¹⁵⁰ Επίσης χρησιμοποιούνται οι μετοχές *προκαθήμενη, ὑπερκειμένη*. Γενικά επίθετα όπως *εὐδαίμων, περιώνυμος* συναντώνται σπανιότατα. Ο Ψελλός χρησιμοποιεί πολύ εκτός από το ουσιαστικό *βασιλῖς* το ουσιαστικό *μεγαλόπολις*. Ο σύγχρονός του Μιχαήλ Ατταλειάτης έχει μεγαλύτερη ποικιλία, π.χ. *ἡ Βύζαντος, ἡ τῶν πόλεων μητρόπολις, μεγαλόπολις* κλπ.¹¹⁵¹ Θεωρείται ότι η πόλη φέρει δικαίως την ονομασία *νέα Ρώμη*.¹¹⁵² Η Κωνσταντινούπολη είναι επίσης η *βασιλεύουσα*.¹¹⁵³ Ο Ιωάννης Μαυρόπουλος καλεί την Κωνσταντινούπολη μεταξύ άλλων *νέα Ιερουσαλήμ*. Η Κωνσταντινούπολη είναι επίσης η *πόλις θεοῦ*.¹¹⁵⁴ Στον Θεόδωρο Πρόδρομο η συνήθης ονομασία της Κωνσταντινούπολης είναι *νέα Ρώμη*.¹¹⁵⁵ Μετά τον Μανασσή παρατηρείται πολύ σπάνια χρήση του *νέα Ρώμη*.¹¹⁵⁶ *Μεγαλόπολις* ή *μεγίστη πόλις* είναι η ονομασία που προτιμά ο Ευστάθιος.¹¹⁵⁷ *Βασιλεύουσα* μένει η πόλη και μετά την άλωση.¹¹⁵⁸

Η Κωνσταντινούπολη ανακατελήφθη από τους Βυζαντινούς το 1261. Επομένως τα εγκώμια ήταν στη συνέχεια αναμενόμενα. Κατά την Παλαιολόγεια εποχή ο έπαινος της Κωνσταντινούπολης τείνει να απελευθερωθεί από το προσωπικό εγκώμιο, τον πανηγυρικό του αυτοκράτορα. Οι Λόγοι που συνετέθησαν προς τιμήν του Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγου εξήραν την Κωνσταντινούπολη, καθώς η απελευθέρωσή της από τους Λατίνους το 1261 ήταν το σημαντικότερο επίτευγμα του Μιχαήλ και γιατί η πρωτεύουσα έπρεπε να ταυτιστεί με την πατρίδα του γένους των Παλαιολόγων. Με τη χαρά όμως συνυπάρχει η αγωνία για το

¹¹⁴⁹ Fenster, *Laudes*, σ. 124-127.

¹¹⁵⁰ Fenster, *Laudes*, σ. 132-133.

¹¹⁵¹ Fenster, *Laudes*, σ. 135, υποσ. 3.

¹¹⁵² Fenster, *Laudes*, σ. 135.

¹¹⁵³ Fenster, *Laudes*, σ. 137.

¹¹⁵⁴ Fenster, *Laudes*, σ. 141.

¹¹⁵⁵ Fenster, *Laudes*, σ. 143.

¹¹⁵⁶ Fenster, *Laudes*, σ. 154.

¹¹⁵⁷ Fenster, *Laudes*, σ. 155, υποσ. 5.

¹¹⁵⁸ Fenster, *Laudes*, σ. 171.

μέλλον της Κωνσταντινούπολης ως πρωτεύουσας ενός κράτους περιορισμένου και η συναίσθηση της παρακμής. Η έμφαση των ρητόρων στο παλαιό μεγαλείο της Κωνσταντινούπολης ανταποκρίνεται στην ευρύτερη αναγέννηση της ορθόδοξης παράδοσης. Η άνθιση των *εγκωμίων* της Κωνσταντινούπολης κατά την πρόωμη Παλαιολόγεια περίοδο συμπίπτει με την προσπάθεια αποκατάστασης του αστικού χώρου από τους αυτοκράτορες Μιχαήλ Η΄ και Ανδρόνικο Β΄. Η ρητορική εξιδανίκευση της πόλης είναι η ιδεολογική ανταπόκριση στο έργο ανακατασκευής και ανακαίνισής της.¹¹⁵⁹ Το σημαντικότερο *Εγκώμιο* της Κωνσταντινούπολης είναι ο *Βυζάντιος* του Μετοχίτη.

Η αυτοκρατορική αυλή και το πατριαρχείο έδιναν στην πρωτεύουσα το προβάδισμα έναντι των υπολοίπων πόλεων. Κατά την ύστερη περίοδο η Κωνσταντινούπολη ήταν το κέντρο παιδείας, καθώς αυτοκράτορες και πατριάρχες προήγαν και ενθάρρυναν την ανώτερη εκπαίδευση. Ιδίως οι Μιχαήλ Η΄, Ανδρόνικος Β΄ και Μανουήλ Β΄ έδωσαν κίνητρα για διδασκαλία, διαλέξεις και άλλες πνευματικές δραστηριότητες και πολλοί πατριάρχες επιθυμούσαν να επανδρώσουν την Εκκλησία με μορφωμένους κληρικούς. Ακόμη, κάποιες μονές ανέπτυξαν πνευματικές δραστηριότητες και δημιούργησαν βιβλιοθήκες.¹¹⁶⁰

Με την πνευματική ανάκαμψη συνδέεται μια εκπληκτική άνθιση των *εγκωμίων* της Κωνσταντινούπολης. Αναμφισβήτητα σημαντικό ρόλο στην παραγωγή *εγκωμιαστικών εκφράσεων* για την Κωνσταντινούπολη έπαιξε η ανάκτησή της. Επιρροή άσκησε και η εντατική ενασχόληση με τα αρχαία γράμματα. Στο πλαίσιο αυτό η τουρκική επέκταση ανακαλούσε στη μνήμη την απόκρουση των Περσών από τους αρχαίους Έλληνες. Μέσα σ' αυτό το ιστορικό κλίμα γίνεται εύκολα κατανοητό γιατί την εποχή αυτή συντάχθηκαν και πολλοί Βίοι του Κωνσταντίνου και αφηγήσεις για την ίδρυση της πόλης.¹¹⁶¹

¹¹⁵⁹ Ševčenko, Theodore Metochites, σ. 182-183.

¹¹⁶⁰ F. Tinnefeld, Intellectuals, σ. 170.

¹¹⁶¹ Fenster, *Laudes*, σ. 193-195 και υποσ. 5.

Λοιπές εγκωμιαστικές εκφράσεις της Κωνσταντινούπολης στα αγιολογικά κείμενα της ύστερης βυζαντινής περιόδου

Καταγράφηκαν ήδη οι εγκωμιαστικές εκφράσεις της Κωνσταντινούπολης ως πατρίδας των εγκωμιαζόμενων αγίων στα αγιολογικά κείμενα της ύστερης βυζαντινής εποχής. Στο κεφάλαιο αυτό συγκεντρώνονται οι λοιπές εγκωμιαστικές εκφράσεις στην πρωτεύουσα της αυτοκρατορίας μέσα στη ροή της κεντρικής αφήγησης των αγιολογικών κειμένων.

α) προσδιορισμοί σε σύντομες αναφορές των αγιολογικών κειμένων

Η Κωνσταντινούπολη εγκωμιάζεται ως βασιλεύουσα σε Λόγο του Κωνσταντίνου Ακροπολίτη,¹¹⁶² Βίο του Θεοδοσίου Γουδέλη επανειλημμένως,¹¹⁶³ δύο Βίους του Νικηφόρου Γρηγορά,¹¹⁶⁴ έργα των Ιγνατίου,¹¹⁶⁵ Ιωάννου Διακόνου,¹¹⁶⁶ Νικηφόρου Καλλίστου Ξανθοπούλου,¹¹⁶⁷ Φιλοθέου Κοκκίνου,¹¹⁶⁸ Ιωάννου Σταυρακίου,¹¹⁶⁹

¹¹⁶² Ακροπολίτης Κων/νος, Λόγ. εις Άγ. Θωμαΐδα, 245, 14, Ε: '...ἀλλ' ἤδη καὶ τοὺς αὐτόχθονας, οὗς ἡ τῶν πόλεων ἤνεγκε βασιλεύουσα'.

¹¹⁶³ Θεοδοσίος Γουδέλης, Βίος Ὁσ. Λεοντίου, 36, 3, 21: '«Εἰς τὴν βασιλεύουσαν»,', 38, 7, 4-5: 'Καὶ πρὸς τὴν βασιλεύουσαν, ὡς εἴρηται, τὸ ὄρημα τίθησιν,', 44, 11, 1-2: 'Ἐδέησε τοῦτον ἀποσταλῆναι διὰ τινὰ χρεῖαν κατεπειγούσαν εἰς τὴν βασιλεύουσαν.', 44, 12, 1-2: 'Ἐκ τοῦδε τοῦ τόπου πεμφθεὶς ὁ γεννάδας ὡς εἴρηται πρὸς τὴν βασιλεύουσαν,', 46, 12, 7-8: 'Καὶ κατελθὼν ἐν τῇ βασιλευούσῃ,', 74, 37, 1-2: 'Ἐδέησε τοίνυν, καιροῦ καλοῦντος, ἀνελθεῖν αὐτὸν εἰς τὴν βασιλεύουσαν,', 94, 55, 10-11: 'Ἐδέησε τῷ μεγάλῳ πρὸς τὴν βασιλεύουσαν ἀνελθεῖν,', 98, 58, 1-2: 'Χρεῖα τις κατήπειγε τῆς νήσου ἀπᾶραι τουτονὶ πρὸς τὴν βασιλεύουσαν,', 102, 61, 24-25: 'ἀναχθῆναι πρὸς τὴν βασιλεύουσαν...', 102, 61, 30-31: 'ὅποιον τὸ τέλος αὐτῷ ἀπαντήσεται ἀναχθέντι πρὸς τὴν βασιλεύουσαν', 110, 67, 26-27: '«Εἰ ἀνελεύσομαι πρὸς τὴν βασιλεύουσαν,', 126, 79, 32-33: '...πρὸς τὴν βασιλεύουσαν τὴν ἐπάνοδον ἐποίησατο,'.

¹¹⁶⁴ Νικηφόρος Γρηγοράς, Βίος Ἀγ. Ἰωάννου Ποντοηρακλείας, 51, 11, 24-25: 'ἵνα εἶη καὶ πρὸς τὴν βασιλεύουσαν ἐνδημοῦντι,...', 52, 11, 3-4: 'ὀλίγα μὲν καὶ τῇ βασιλευούσῃ ἐπιδημῶν,...', Νικηφόρος Γρηγοράς, Βίος Ὁσ. Μιχαὴλ Συγκέλλου, 270, 6: 'Ὡς δὲ κὰν τῇ βασιλευούσῃ γενόμενον ἤδη ἐπυθάνετο,...', 270, 13: '...καὶ ἅττα φρονῶν τῇ βασιλευούσῃ ἐπιδημήσειεν,...', 273, 27: 'ἔξωθει τοῦτον τῆς βασιλευούσης...,'.

¹¹⁶⁵ Ἰγνατίος, Ἐγκ. εις Ὁσ. Δαβίδ, 250, 11, 9: 'ἀναδραμεῖν πρὸς τὴν βασιλεύουσαν', 250, 12, 18: '... πρὸς τὴν βασιλεύουσαν ᾤχετο...,'.

¹¹⁶⁶ Ἰωάννης διάκονος, Λόγ. εις Βίον Ἰωσήφ Ὑμνογράφου, 960, κβ', Α: 'Ἄλλ' οἶα καὶ ἡ αὐτοῦ πάλιν πρὸς τὴν βασιλεύουσαν ἐπανάζενξι,'.

¹¹⁶⁷ Κάλλιστος Ξανθόπουλος, Περὶ συστάσεως οἴκου Ζωοδ. Πηγῆς, 20, 17-18: 'ἐμοὶ τὰ βασιλεία λέγουσα, ἔξω τῆς βασιλευούσης,...,'.

¹¹⁶⁸ Φιλόθεος Κόκκινος, Λόγ. εις Ἀρχ. Γρηγόριον, 492, 60, 2: '...τῆς μὲν βασιλευούσης ταυτησί πάλαι πολίτης...', 509, 73, 5-6: '...κὰν τῇ βασιλευούσῃ διάγοντι πολλοὶ τῶν συνήθων καθεκᾶστην συνῆσαν', 559, 112, 18-20: 'Ἐὼ γὰρ νῦν κατὰ μέρος λέγειν τὰ τοῖς ἐν τῇδε τῇ βασιλευούσῃ σοφοῖς τε καὶ σπουδαίοις θαυμαστώς εἰρημμένα περὶ αὐτοῦ,...,'.

Θεοκτίστου Στουδίτου επανειλημμένως.¹¹⁷⁰ Επίσης σε κείμενα του Μακαρίου Μακρή,¹¹⁷¹ καθώς και του ανώνυμου βιογράφου του (Ανώνυμος 7).¹¹⁷²

Σε ένα από αυτά τα έργα του Μακρή η Κωνσταντινούπολη επαινείται κι ως **βασιλεύουσα των πόλεων**.¹¹⁷³ Το ίδιο ισχύει και για το

¹¹⁶⁹ Σταυράκιος Ιω., Λόγ. εις Θαύμ. Αγ. Δημητρίου, 367, ΙΘ', 32, 35: 'Γίνονται πρὸς τὴν Βασιλεύουσαν,' 368, Κ', 33, 36: 'ἐπὶ μέγα κροτεῖται τῇ βασιλευούσῃ τὸ ὑπερβάλλον τοῦ θαύματος'.

¹¹⁷⁰ Θεόκτιστος Στουδίτης, Βίος Πατρ. Αθανασίου, 21, 16, 18–20: '...τὸν μέγαν καὶ πολὺν ἐν ἀρεταῖς Αθανάσιον ἐκκαλούμενοι πρὸς τὴν ὑψηλὴν τῆς Βασιλευούσης καθέδραν,...', 33, 25, 30–31: '...διὰ τοῦτο λιμοῦ βάσανος κατελήφει τὴν Βασιλεύουσαν...', 35, 26, 3: 'Οὐ μένουσιν, ἀλλὰ περιλαβῶν κύκλῳ τὴν Βασιλεύουσαν...', 37, 28, 27: 'ὅς καὶ πάλαι τῆς καθέδρας ἦν ἐρῶν τῆς Βασιλευούσης,...', 39, 29, 16–19: 'ἢ γὰρ ἂν καὶ τὸν ἐν θεολογίᾳ μέγαν Γρηγόριον ὡς παραιτησάμενον οὐκ ἀξιῶσαι καλεῖσθαι πατριάρχην τῆς Βασιλευούσης, ὥσπερ καλεῖν εἰώθαμεν.', 43, 34, 16–17: '- πολλὰ δὲ ταῦτα κατὰ τὴν Βασιλεύουσαν -', που αναφέρεται στις γυναικείες μονές, 44, 34, 13–14: 'πᾶσα γὰρ ἡλικία, ἢ παροικοῦσα τότε τὴν Βασιλεύουσαν,...', Ἐγκώμιον εἰς Πατρ. Αθανάσιον, 114, IV, 1–2: 'Ἀνάγει τοῖνον αὐτὸν ἐπὶ τὸν ὑψηλὸν τῆς βασιλευούσης θρόνον Θεός...', 117, X, 5–6: 'καὶ διὰ τοῦτο λιμοῦ βάσανος κατελήφει τὴν βασιλεύουσαν...', 118, X, 33–34: 'Εἶτα τι τετραμερῶς τὴν βασιλεύουσαν διαλαβῶν...', Λόγος εἰς ἀνακομιδὴν λειψάνου Πατρ. Αθανασίου, 116, 67, 15–16: 'Ἐξ ἐκείνου δὲ καταλαβοῦσα τὴν βασιλεύουσαν ἡ γυνή...', 116, 67, 34–118, 1: 'Ταύτην σχεδὸν ἡ βασιλεύουσα πᾶσα καὶ ἡμεῖς ὄψει παρελήφαμεν,...'.

¹¹⁷¹ Μακάριος Μακρῆς, Ἐγκ. εἰς Ἀρχ. Γαβριήλ, 111, 18, 376–377: 'Καὶ τῆς βασιλευούσης ἐπιβάς ὁ πατὴρ δέχεται τὴν προστασίαν αὐτίκα...', 112, 19, 395–396: '...καὶ τι μέρος διέπειν ἐντὸς τῆς βασιλευούσης λαμβάνει.', Μακάριος Μακρῆς, Ὑπόμν. εἰς εὐρεσιν λειψάνου Αγ. Εὐφημίας, 128, 11, 246–247: '...ἄλλως τε προῆδει καὶ τὴν εἰς τὴν βασιλεύουσαν αὐτῆς ἀνακομιδὴν...', Μακάριος Μακρῆς, Βίος Ὁσ. Μαξίμου, 160, 39, 709–710: '...καὶ σκόρδον ἐν τῇ βασιλευούσῃ πρὸς τὸν Καντακουζηνὸν πέπομφε,...'.

¹¹⁷² Ανώνυμος 7, Βίος Μακαρίου Μακρῆ, 198, 30, 1–2: 'Ἀλλὰ μὴν ὅτε δεῖσαν εἰς τὴν βασιλεύουσαν τοὺτους κελεύσει τοῦ κρατοῦντος ἀπελθεῖν,...', 203, 46, 1–2: 'Ἐντεῦθεν γράμμασι μετακαλεῖθ' ὁ κρατῶν τὸν μέγαν ἐπὶ τὴν βασιλεύουσαν...', 206, 56, 2–4: 'Καὶ γράμματα πάλιν ἐκ βασιλέως ἐπιφοιτᾷ ὡς τὸ πρότερον ἀξιούντα τὸν μέγαν πρὸς τὴν βασιλεύουσαν ἀπαντᾶν ὅτι τάχος.', 223, 99, 3 – 224, 4: '...παρίτω δὲ καὶ ὁ τῆς βασιλευούσης πρόεδρος μετὰ γε τοῦ κλήρου,...', 233, 123, 2–3: '...ἐπάνεισιν αὐθις πρὸς τὴν βασιλεύουσαν ὁ θεῖος οὗτος ἀνὴρ μετὰ γε χρηστῶν ἐλπίδων...'. Πβλ. τοῦ ἀγιωτάτου κυροῦ Γρηγορίου τοῦ Κυπρίου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως Ἐγκώμιον εἰς τὸν Αὐτοκράτορα κυρὸν Μιχαὴλ Παλαιολόγον καὶ Νέον Κωνσταντῖνον PG 142, 373, C: '...πόλιν τὴν βασιλεύουσαν...'. Ἀκόμη σε ἄλλο ἔργο που παραδίδεται ἀνώνυμα: Ανώνυμος γ, Βίος Ὁσ. Γρηγορίου, 15, 9: 'Καὶ δὴ γραμμάτων βασιλικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν διὰ τάχους πεμφθέντων, ἀνάγεται πρὸς τὴν βασιλεύουσαν ὁ μέγας Γρηγόριος'. Ὁ προσδιορισμὸς χρησιμοποιεῖται ἀπὸ μιὰ φορὰ γιὰ τὴ Νίκαια καὶ τὴ Θεσσαλονίκη: Rhoby, Epitheta Nikaïas, σ. 209.

¹¹⁷³ Μακάριος Μακρῆς, Ὑπόμν. εἰς εὐρεσιν λειψάνου Αγ. Εὐφημίας, 124, 6, 127 – 125, 128: '...καὶ ὑπὸ λαμπάσι καὶ μύροις δορυφορούμενον ἐν τῇ βασιλευούσῃ τῶν πόλεων εἰσκομίζεται...'.

κείμενο του ανώνυμου βιογράφου του Μακρή (Ανώνυμος 7).¹¹⁷⁴ Έτσι επαινείται ακόμη η Κωνσταντινούπολη σε Λόγο του Φιλόθεου Κοκκίνου.¹¹⁷⁵ Το ίδιο ισχύει και για έργα των Θεοδοσίου Γουδέλη,¹¹⁷⁶ Νικηφόρου Γρηγορά,¹¹⁷⁷ Ιωσήφ Τραπεζούντος,¹¹⁷⁸ Ιωσήφ Καλοθέτου,¹¹⁷⁹ Θωμά Μαγίστρου,¹¹⁸⁰ Συμεών Θεσσαλονίκης,¹¹⁸¹ Ιωάννου (Ιγνατίου) Χορτασμένου.¹¹⁸²

Σε Βίο από τον Φιλόθεο Κόκκινο η Κωνσταντινούπολη υμνείται ως **βασιλεύουσα πόλις**.¹¹⁸³ Το ίδιο συμβαίνει και σε Λόγους των Νείλου Κεραμέως¹¹⁸⁴ και Ιωσήφ Τραπεζούντος.¹¹⁸⁵

Η Κωνσταντινούπολη δοξάζεται ως **βασιλίς** σε έργα των Κωνσταντίνου Ακροπολίτη,¹¹⁸⁶ Θεοδοσίου Γουδέλη,¹¹⁸⁷ Ιωάννου

¹¹⁷⁴ Ανώνυμος 7, Βίος Μακαρίου Μακρή, 213, 72, 2-3: «Πρῶτον μὲν ἐν τῆδε τῇ βασιλευούσῃ τῶν πόλεων τὴν ἱερὰν σύνοδον μετὰ γε τὴν ἑβδόμην συγκροτηθῆναι...»

¹¹⁷⁵ Φιλόθεος Κόκκινος, Λόγ. εἰς Ἀρχ. Γρηγόριον, 473, 42, 1 – 474, 2: «Βραχὺ τι τὸ μεταξὺ καὶ πρὸς τὴν τῶν πόλεων βασιλεύουσαν ἐκ Θεσσαλονίκης ὁ Βαρλαάμ ἀπιών...», 491, 59, 1-2: «Ἀνήκει μὲν ἐκ Θεσσαλονίκης, καθὰ δὴ καὶ φθάσας ἔφην, σὺν τοῖς περὶ αὐτὸν ὁ θεῖος Γρηγόριος εἰς τὴν τῶν πόλεων βασιλεύουσαν.», 528, 91, 10-11: «...καὶ πάλιν ἐν ταύτῃ δὴ τῇ τῶν πόλεων βασιλευούσῃ συγκροτηθῆναι...», 535, 98, 11-12: «...καὶ αὐθις εἰς τὴν τῶν πόλεων βασιλεύουσαν ἀνιέναι...».

¹¹⁷⁶ Θεοδοσίος Γουδέλης, Βίος Ὁσ. Λεοντίου, 42, 9, 26-27: «Σὺ εἶ πάτερ ὁ ἐν τῇ βασιλευούσῃ ποτὲ τῶν πόλεων...».

¹¹⁷⁷ Νικηφόρος Γρηγοράς, Εὐχαριστήριος, 263, 54: «...ὁ ἡμέτερος βασιλεὺς ἐς τὴν βασιλεύουσαν εἰσῆει τῶν πόλεων...».

¹¹⁷⁸ Ιωσήφ Τραπεζούντος, Λόγ. Ἁγ. Εὐγενίου, 238, 5, 609: «...ἤδη τῆς βασιλευούσης ἀπάρας τῶν πόλεων...», 350, 29, 1872-1873: «Μέλλοντος οὖν αὐτοῦ ἀπὸ τῆς βασιλευούσης τῶν πόλεων ἐξέρχεσθαι.».

¹¹⁷⁹ Ιωσήφ Καλοθέτος, Βίος Ἀρχ. Ἀθανασίου, 496, 32, 1419-1420: «...περιῶν κύκλῳ τὴν τῶν πόλεων βασιλεύουσαν.».

¹¹⁸⁰ Θωμάς Μάγιστρος, Λόγ. εἰς Γρηγ. Θεολόγον, 301, ΠΖ', Α: «Ταῦτ' ἄρα καὶ τὴν βασιλεύουσαν τῶν πόλεων ἐκεῖθεν ἐμπνευσθεῖς τε καὶ χρηματισθεῖς.».

¹¹⁸¹ Συμεών Θεσσαλονίκης, Λόγ. εἰς Ἁγ. Δημήτριον, 43, 2, 4, 28: «Ἐπεὶ γὰρ κατὰ τῆς βασιλευούσης τῶν πόλεων...».

¹¹⁸² Χορτασμένος Ιω., Βίος Ἁγ. Κωνσταντίνου & Ἑλένης, 217, 48: «νῦν δὲ ἀνὰ πᾶσαν ὥραν ἔτους τοὺς ἀπανταχόθεν τῆς οἰκουμένης πρέσβεις, δίκην ρευμάτων ποταμίων, συνιόντας εἰς τὴν βασιλεύουσαν τῶν πόλεων, παρὰ Κωνσταντῖνον τὸν βασιλέα τὰ παρ' ἑαυτοῖς κομίζοντας τιμώτατα».

¹¹⁸³ Φιλόθεος Κόκκινος, Βίος Ἁγ. Ἰσιδώρου, 141, 40, 8-9: «...εἰς τὴν βασιλεύουσαν πάλαι ταυτηνὴ πόλιν γίνεται...».

¹¹⁸⁴ Νείλος Κεραμεύς, Λόγ. εἰς Ἀρχ. Ἀνθιμον, 68, 40 - 69, 2: «...πρεσβεύονται πρὸς τὸν μέγαν τῆς βασιλευούσης πόλεως, ταὐτὸν δ' εἰπεῖν καὶ τῆς οἰκουμένης ἀπάσης, ἀρχιερέα...».

¹¹⁸⁵ Ιωσήφ Τραπεζούντος, Λόγ. Ἁγ. Εὐγενίου, 348, 28, 1831: «Δίκης τινὸς κινήσεως ἐν τῇ βασιλευούσῃ πόλει...».

¹¹⁸⁶ Ακροπολίτης Κων/νος, Λόγ. εἰς Ἁγ. Βάρβαρον, 407, 3, 31 – 408, 1: «...τὴν τε βασιλίδα, τὴν Κωνσταντῖνου λέγω...». Ο συγγραφέας συνδυάζει τον ὄρο με το ὄνομα του Μεγάλου Κωνσταντίνου, σαν να επιδιώκει να αποδώσει στον αυτοκράτορα την αποκλειστική

Διακόνου,¹¹⁸⁸ Καλλίστου [Ιωάννου],¹¹⁸⁹ Ιωσήφ Καλοθέτου,¹¹⁹⁰ Φιλοθέου Κοκκίνου,¹¹⁹¹ Γεωργίου Κυπρίου (υπονοείται),¹¹⁹² Ιωάννου Σταυρακίου,¹¹⁹³ Θεοκτίστου Στουδίτου,¹¹⁹⁴ Μακαρίου Μανουήλ Χρυσοκεφάλου¹¹⁹⁵ και από τον ανώνυμο βιογράφο του Μακρή (Ανώνυμος 7).¹¹⁹⁶

Στον ίδιο Λόγο του Ιωάννου Διακόνου επαινείται και ως **βασιλίων πόλεων**.¹¹⁹⁷ Έτσι εκθειάζεται και σε κείμενο του Κωνσταντίνου Ακροπολίτη,¹¹⁹⁸ του Θεοδοσίου Γουδέλη,¹¹⁹⁹ του Νικηφόρου Γρηγορά,¹²⁰⁰ του

κυριότητα της πόλης, που ήταν πλέον βυζαντινή και ξανά η πρώτη: Κουντούρα, Μέγας Κωνσταντίνος, σ. 427.

¹¹⁸⁷ Θεοδόσιος Γουδέλης, Βίος Όσ. Λεοντίου, 38, 7, 10: ‘...καὶ τοῖς τῆς βασιλίδος προαστεῖοις κατηντηκῶς,’ 74, 37, 7: ‘εἶθ’ οὕτω τὴν βασιλίδα καταλαβεῖν...’, 110, 67, 24-25: ‘ὀπότ’ ἀνελθεῖν ἐν τῇ βασιλίδι...’.

¹¹⁸⁸ Ιωάννης διάκονος, Λόγ. εἰς Βίον Ἰωσήφ Ὑμνογράφου, 960, κβ’, Β: ‘σὲ δὲ χρεῶν τὴν βασιλίδα καταλαβεῖν...’.

¹¹⁸⁹ Κάλλιστος [Ιωάννης], Ἐγκ. εἰς Ὅσ. Ἰωάννην, 74, 16-17: ‘Αὐτίκα τοίνυν ἀπάρας ἐκεῖθεν τὴν βασιλίδα ταυτηνὶ καταλαμβάνει Κωνσταντινούπολιν...’, 82, 8: ‘...ἡ δ’ ἐν τῇ βασιλίδι πέτρα...’.

¹¹⁹⁰ Ιωσήφ Καλόθετος, Βίος Ἀρχ. Ἀθανασίου, 480, 22, 885-886: ‘ὡς νικητῆς τῆς βασιλίδος ὑπέξεισι,’.

¹¹⁹¹ Φιλόθεος Κόκκινος, Βίος Ἀγ. Ἰσιδώρου, 171, 65, 1-2: ‘Ἀπιόντι ποτὲ παρά τι τῶν ἐν τῇ Βασιλίδι ταύτῃ γυναικῶν φροντιστήριον -’.

¹¹⁹² Γεώργιος Κύπριος, Βίος Όσ. Λαζάρου, 600, 30, Β: ‘...καὶ τῆς πατρίδος ἅμα καὶ βασιλίδος ποιήσασθαι ὑπερόριον...’. Πβλ. τοῦ ἀγιωτάτου κυροῦ Γρηγορίου τοῦ Κυπρίου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως Ἐγκώμιον εἰς τὸν Αὐτοκράτορα κυρὸν Μιχαὴλ Παλαιολόγον καὶ Νέον Κωνσταντῖνον PG 142, 352, Α: ‘...τῶν πόλεων βασιλῖς...’, 373 D: ‘...κάμπτεται ἀναγκαιῶς ἡ βασιλῖς,’.

¹¹⁹³ Σταυράκιος Ιω., Λόγ. εἰς Θαύμ. Ἀγ. Δημητρίου, 354, ΙΑ’, 19, 37-38: ‘Οὗτος τὴν πρὸς τὴν Βασιλίδα τότε διὰ τινὰς χρεῖας στελλόμενος,’.

¹¹⁹⁴ Θεοκτίστος Στουδίτης, Λόγ. εἰς ἀνακομιδὴν Λειψάνου Πατρ. Ἀθανασίου, 102, 53, 6-7: ‘Ἀπάρας τοίνυν ἐκεῖθεν, τὴν βασιλίδα καταλαμβάνει.’

¹¹⁹⁵ Μακάριος Χρυσοκέφαλος, Βίος Μελετίου Όμολ., 615, 37-38: ‘Ἐνθεν τοι καὶ ἀναχωρεῖν ἔγνω, καὶ τῆς βασιλίδος ἀπαίρειν’, 620, 33: ‘οὐδεὶς γὰρ τῇ βασιλίδι τῶν ταραχῶν ἐνοχλεῖ.’

¹¹⁹⁶ Ανώνυμος 7, Βίος Μακαρίου Μακρή, 194, 23, 7-8: ‘...ὡς οὐδεὶς μίαν ἐξήσκησεν ἡνίκα τῶν οὐδῶν τῆς βασιλίδος ἐπέβη ἐσύστερον,’ 213, 72, 6: ‘...εἰ πόρρω τῆς βασιλίδος γένοιτο,’ 213, 74, 5-6: ‘...τὸν δὲ γε τόπον οὐκ εἶχεν ἐπαινεῖν ὡς λίαν ἀφεστηκότα τῆς βασιλίδος,’ 214, 76, 11 - 215, 13: ‘ὥστε θαυμάσαι τὸν ἄνδρα λέγεται φάναι, ἔκ τε τῆς βασιλίδος πολλοὺς μὲν καὶ ἄλλους ἐνθάδε παρελθεῖν ἐπὶ πολὺ γνώσεως ἤκοντας...’.

¹¹⁹⁷ Ιωάννης διάκονος, Λόγ. εἰς Βίον Ἰωσήφ Ὑμνογράφου, 953, ιε Α: ‘Καὶ δὴ τῇ βασιλίδι παραβαλόντες τῶν πόλεων...’.

¹¹⁹⁸ Ακροπολίτης Κων/νος, Ἀνάμνησις θαύματος, 72, Τίτλος: ‘Ἀνάμνησις τοῦ τελεσθέντος ἐν ταύτῃ τῇ βασιλίδι τῶν πόλεων θαύματος παρὰ τοῦ περιβοήτου μάρτυρος Θεοδώρου τοῦ Τήρωνος.’

¹¹⁹⁹ Θεοδόσιος Γουδέλης, Βίος Όσ. Λεοντίου, 66, 30, 18-19: ‘...καὶ ἐν τῇ βασιλίδι τῶν πόλεων ἀπάραντος...’, 96, 56, 6: ‘...ὡς ἐς τὴν τῶν πόλεων βασιλίδα ἀπαίροντα,’ 104, 62, 8-9: ‘...ἀναχθῶ πρὸς τὴν βασιλίδα τῶν πόλεων,’ 134, 87, 6-7: ‘...καὶ εἰς αὐτὴν τὴν βασιλίδα τῶν πόλεων...’, 142, 92, 9: ‘εἰσελθὼν ἐν τῇ βασιλίδι τῶν πόλεων...’.

Ιωσήφ Τραπεζούντος,¹²⁰¹ τρία κείμενα του Φιλοθέου Κοκκίνου,¹²⁰² τρία του Μακαρίου Μακρή,¹²⁰³ ένα της Θεοδώρας Ραουλαίνης Καντακουζηνής Παλαιολογίνης,¹²⁰⁴ ένα του Θεοκτίστου Στουδίτου,¹²⁰⁵ ένα του Συμεών Θεσσαλονίκης,¹²⁰⁶ δύο του Μακαρίου Μανουήλ Χρυσοκεφάλου,¹²⁰⁷ καθώς και σε ανώνυμο κείμενο (Ανώνυμος α).¹²⁰⁸ Εξάλλου ως **βασιλὶς πόλις** εγκωμιάζεται η Κωνσταντινούπολη σε Λόγο του Συμεών Θεσσαλονίκης.¹²⁰⁹ Σε έργο ανωνύμου (Ανώνυμος β) για τον Μακάριο Μακρή η Κωνσταντινούπολη εκθειάζεται ως **βασιλεύουσα**. Ο χαρακτηρισμός επαναλαμβάνεται και συνδυάζεται και με το όνομα

¹²⁰⁰ Νικηφόρος Γρηγοράς, Βίος Πατρ. Αντωνίου, 27, 5, 196–197: ‘έν τι τῶν έν τῇ βασιλίδι τῶν πόλεων ἀσκητηρίων οἰκεῖν εἴλετο...’.

¹²⁰¹ Ιωσήφ Τραπεζούντος, Λόγ. Αγ. Εὐγενίου, 228, 2, 451–452: ‘Ἐκ τῆς βασιλίδος τῶν πόλεων,», 234, 4, 545–546: ‘Ὅς ἐνεγκαμένην μὲν ἤϋχει τὴν βασιλίδα τῶν πόλεων...’, 234, 4, 557–558: ‘...ἐς τὴν βασιλίδα τῶν πόλεων λαμπρῶς ἐπανέζευξε.’, 250, 1, 95–96: ‘«τῆς βασιλίδος ἄρξω τῶν πόλεων...’, 252, 1, 107: ‘...πρὸς τὴν βασιλίδα τῶν πόλεων πέμψωσιν.’, 262, 3, 300–301: ‘κὰν τῇ βασιλίδι τῶν πόλεων γενόμενος...’.

¹²⁰² Φιλόθεος Κόκκινος, Λόγ. εἰς Ἀρχ. Γρηγόριον, 552, 104, 1: ‘Ἐν δὲ τῇ τῶν πόλεων βασιλίδι γενόμενος αὐθις,...’, Φιλόθεος Κόκκινος, Βίος Αγ. Ἰσιδώρου, 124, 28, 31–32: ‘ἠπτηθεὶς τὴν βασιλίδα ταύτην ἐπὶ κακῶ τῆς ἑαυτοῦ κεφαλῆς καταλαμβάνει τῶν πόλεων,...’, 153, 49, 17–18: ‘τοῦ φιλανθρώπου καὶ σοφοῦ βασιλέως ἅμα τῶ τῆς βασιλίδος τῶν πόλεων ἐπιβῆναι...’, 162, 57, 1–2: ‘οὐ τῶν τῆς βασιλίδος ταυτησί φημι τῶν πόλεων μόνον,’ Φιλόθεος Κόκκινος, Βίος Αγ. Σάβα Νέου, 307, 75, 1: ‘Εἶχε μὲν ἡ τῶν πόλεων βασιλὶς, ἡ Κωνσταντίνου φημί,...’.

¹²⁰³ Μακάριος Μακρῆς, Βίος Αγ. Ανδρέου, 138, 15, 265–267: ‘...χρεία τις ἀναγκαία καὶ ἀπαραίτητος προσπεσοῦσα ἀναγκάζει τὸν μέγα ἐπὶ τὴν βασιλίδα τῶν πόλεων ἀφικέσθαι.’, Μακάριος Μακρῆς, Ἐγκ. εἰς Δαυίδ, 95, 16, 375 – 96, 376: ‘...οἰκονομεῖ τούτῳ τὴν εἰς τὴν βασιλίδα τῶν πόλεων ἀφιξίν τόνδε τὸν τρόπον.’, Μακάριος Μακρῆς, Ὑπόμν. εἰς εὗρεσιν λειψάνου Αγ. Εὐφημίας, 124, 5, 107–108: ‘...καὶ τὴν βασιλίδα τῶν πόλεων αἰρήσοντες...’.

¹²⁰⁴ Θεοδώρα Ραούλαινα Καντακουζηνή Παλαιολογίνα, Βίος Ὁσ. Θεοφάνους & αὐταδέλφου Θεοδώρου, 197, 12, 8–10: ‘Τῆς βασιλίδος τοίνυν τῶν πόλεων ὅσον συνέβαινε κυβιστᾶν καὶ ταύτη κλίμα τῆς οἰκουμένης ὅποσον συνεκυμαίνετο, δῆλον αὐτόθεν.’

¹²⁰⁵ Θεόκτιστος Στουδίτης, Ἐγκ. εἰς Πατρ. Ἀθανάσιον, 116, VII, 4–5: ‘Ἰσασι πάντες οἱ τὴν βασιλίδα ταύτην τῶν πόλεων κατοικοῦντες τότε καὶ ταῦτα βλέποντες.’

¹²⁰⁶ Συμεών Θεσ/νίκης, Λόγ. εἰς Αγ. Δημήτριον, 52, 6, 1, 19–20: ‘τὸν συγκλεισμὸν τῆς τῶν πόλεων βασιλίδος...’.

¹²⁰⁷ Μακάριος Χρυσοκέφαλος, Βίος Μελετίου Ὁμολ., 619, 7–8: ‘σὺν ἐκείνῳ τῇ βασιλίδι τῶν πόλεων ἐπιδημεῖ.’, Μακάριος Χρυσοκέφαλος, Λόγ. εἰς ταξιάρχας Μιχαὴλ καὶ Γαβριήλ, 156: ‘κατ’ αὐτὴν τε βασιλίδα τῶν πόλεων’.

¹²⁰⁸ Ανώνυμος α, Βίος Αγ. Θωμαῖδος, 203, 5: ‘...ἡ καὶ παρὰ τὴν βασιλίδα ἴσως κατηντηκέναι τῶν πόλεων...’.

¹²⁰⁹ Συμεών Θεσ/νίκης, Λόγ. εἰς Αγ. Δημήτριον 44, 2, 4, 3: ‘ἐλευθεροῦται δὲ σὺν τῇ βασιλίδι πόλει καὶ αὐτῆ.’, 45, 3, 1, 17–18: ‘τὴν βασιλίδα πόλιν ἐναποκλείων...’, 45, 3, 2, 35–36: ‘τῆς βασιλίδος ὑπεξέρχεται πόλεως...’, 51, 5, 4, 10–11: ‘...καὶ κατὰ τῆς βασιλίδος πόλεως...’, 56, 8, 2, 29: ‘...τὴν ὑπὲρ τῆς βασιλίδος πόλεως μέριμναν...’.

βασιλῆς των πόλεων.¹²¹⁰ Παρομοίως ο Θεόδωρος Β' Λάσκαρις αναφέρει για τη Νίκαια: 'πόλις βασιλῆς ὑπάρχουσα πόλεων'.¹²¹¹

Ἡ Κωνσταντινούπολη ονομάζεται **Βυζαντίς** σε Λόγον του Ἰωάννου Σταυρακίου.¹²¹² Ἐπίσης **ἡ Βύζαντος** σε Λόγο του Κωνσταντίνου Ἀκροπολίτη.¹²¹³ Το ἴδιο ἰσχύει για κείμενα των Νικηφόρου Καλλίστου Ἐανθοπούλου,¹²¹⁴ Θεοδώρα Ραουλαίνης Καντακουζηνῆς Παλαιολογίνης.¹²¹⁵ Ἀκόμη ἡ Κωνσταντινούπολη καλεῖται **το πόλισμα του Βύζαντος** σε Βίο ἀπό τον Θεόκτιστο Στουδίτη.¹²¹⁶

Ἡ Κωνσταντινούπολη ἐπαινεῖται ὡς **εὐδαίμων** σε ἔργα των Καλλίστου [Ἰωάννου]¹²¹⁷ καὶ Ἰωσήφ Τραπεζούντος,¹²¹⁸ ὡς **εὐσεβῆς** σε Λόγο του Συμεών Θεσσαλονίκης.¹²¹⁹

Ἡ Κωνσταντινούπολη ἐγκωμιάζεται ὡς **κρατούσα των πόλεων** σε Λόγο του Συμεών Θεσσαλονίκης,¹²²⁰ ὡς **κυρία των πόλεων** σε Λόγο του

¹²¹⁰ Ἀνώνυμος 6, Μνήμη Ὁσ. Μακαρίου Μακροῦ, 464, 4, 34–35: 'Ταύτη τοι καὶ πρὸς τοῦ κρατοῦντος ἄμφω μετακαλοῦνται ἐπὶ τὴν βασιλεύουσαν...', 465, 5, 10–14: 'Ἐπεὶ οὖν ὁ κρατῶν ταῦτά γε μάθοι, μεταπέμπεται τὸν φερωνύμως Μακάριον ἀνθις ἐπὶ τὴν βασιλεύουσαν καὶ ὃς οὐκ ἦν ἐνδοιάζων οὐδ' ἀναβαλλόμενος ἤδει γὰρ τῷ πνεύματι καὶ πρὶν ἐπιστῆ ὅτου χάριν καλεῖται καὶ οἶων ἀγαθῶν πρόξενος ἔμελλεν ἔσσεσθαι τῇ βασιλίδι τῶν πόλεων καὶ δι' ἐκείνης ἅπασι τοῖς τῆς ἐκκλησίας τροφίμοις...'.
¹²¹¹ Θεοδώρου Δούκα τοῦ Λάσκαρι ἐγκώμιον εἰς τὴν μεγαλόπολιν Νίκαιαν, 136, 4, 8–9: Foss, *Nicaea*.

¹²¹² Σταυρακίος Ἰω., Λόγ. εἰς Θαύμ. Ἀγ. Δημητρίου, 363, ΙΣΤ', 28, 32: 'Ἀνὴρ τις πάλαι τῆς πόλεως ταύτης πρὸς τὴν Βυζαντίδα...'. Τὴν ονομασία προτιμᾷ ὁ Μανουὴλ Φιλῆς. Ἐκτός ἀπὸ τους μετρικούς λόγους φανερῶνεται αὐξανόμενο ενδιαφέρον για τὴν ἱστορία του ἀρχαίου Βυζαντίου: Fenster, *Laudes*, σ. 192, υποσ. 1.

¹²¹³ Ἀκροπολίτης Κων/νος, Λόγ. εἰς Ἄγ. Ζωτικόν, 358, 11, 8: '...πλεῖστα τῶν χρειωδῶν τῆς τοῦ Βύζαντος ἐκκενῶν...'.
¹²¹⁴ Κάλλιστος Ἐανθόπουλος, Βίος Ὁσ. Εὐφροσύνης Νέας, 863, 5, Α: '...τῇ τοῦ Βύζαντος παραπέμπεται.', 863, 5, Β: '...μήπω καταλαβόντων τὴν Βύζαντος,'.
¹²¹⁵ Θεοδώρα Ραούλαινα Καντακουζηνή Παλαιολογίνα, Βίος Ὁσ. Θεοφάνους & ἀνταδέλφου Θεοδώρου, 196, 11, 10–11: '...ἐπίσκοπον ὄντα τῆς Βύζαντος,...', 199, 15, 25–26: 'ὡς δὲ τὴν Βύζαντος τάχιστα ἐπεφθάκεισαν,...', 212, 26, 6–7: '...καὶ ὑμεῖς ὠφθητε τὴν Βύζαντος εἰσελαύνοντες', 217, 32, 8: '...πρὸς τὴν Βύζαντος ἤκουσιν.'

¹²¹⁶ Θεόκτιστος Στουδίτης, Βίος Πατρ. Ἀθανασίου, 32, 23, 22–24: '...ὄν οὐδεὶς ἠγγνόησε τῶν παροικούντων ἀνὰ τὸ ἄστυ τοῦτο, τὸ τοῦ Βύζαντος πόλισμα'.
¹²¹⁷ Κάλλιστος [Ἰωάννης], Βίος Γρηγ. Σιναΐτου, 34, XV, 5–6: '...κατελάβομεν τὴν εὐδαίμονα ταύτην Κωνσταντινούπολιν'.

¹²¹⁸ Ἰωσήφ Τραπεζούντος, Λόγ. Ἀγ. Εὐγενίου, 262, 3, 298–299: '...πρὸς τὴν εὐδαίμονα πόλιν ἀπαίρειν,'.
¹²¹⁹ Συμεών Θεσ/νίκης, Λόγ. εἰς Ἄγ. Δημήτριον, 52, 6, 1, 21–22: '...κατὰ τῆς εὐσεβοῦς Κωνσταντίνου,'.

¹²²⁰ Συμεών Θεσ/νίκης, Λόγ. εἰς Ἄγ. Δημήτριον, 46, 3, 2, 5: 'τῇ τῶν πόλεων κρατούση εἰς φυλακὴν ἐναπολειφθεῖς,'. Πβλ. Τοῦ ἀγιωτάτου κυροῦ Γρηγορίου τοῦ Κυπρίου

Ιωσήφ Τραπεζούντος.¹²²¹

Η Κωνσταντινούπολη εξυμνείται ως **μεγάλη των πόλεων** σε Λόγο του Ιωάννου Διακόνου.¹²²² Επίσης ως **μεγάλη πόλις** σε κείμενα των Ιωάννου Ευγενικού,¹²²³ Καλλίστου Α΄ (;) / Μαξίμου Πλανούδη(;),¹²²⁴ Καλλίστου [Ιωάννου],¹²²⁵ Κεραμέως Νείλου,¹²²⁶ Φιλοθέου Κοκκίνου,¹²²⁷ ενώ σε Λόγο του ίδιου συγγραφέα επαινείται ως **μεγάλη πόλις του Κωνσταντίνου**.¹²²⁸ Ακόμη ως **μεγαλόπολις** σε δύο έργα του Κωνσταντίνου Ακροπολίτη,¹²²⁹ ένα του Θεοδοσίου Γουδέλη,¹²³⁰ ένα του Θεοφάνους Περιθεωρίου¹²³¹ και ένα του Ιωσήφ Τραπεζούντος.¹²³² Εξάλλου

ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως Ἐγκώμιον εἰς τὸν Αὐτοκράτορα κυρὸν Μιχαὴλ Παλαιολόγον καὶ Νέον Κωνσταντῖνον PG 142, 349, B: 'τὴν κρατοῦσαν ... πόλιν...'

¹²²¹ Ιωσήφ Τραπεζούντος, Λόγ. Ἀγ. Εὐγενίου, 258, 1, 237–238: '...πρὸς τὴν κυρίαν ἐπανήκε τῶν πόλεων'.

¹²²² Ιωάννης διάκονος, Λόγ. εἰς Βίον Ἰωσήφ Ὑμνογράφου, 952, ἰδ, D: 'Διὸ διὰ τινὰς ἀνάγκας ἐπιδημῆσαι θέλων πρὸς τὴν μεγάλην τῶν πόλεων...', 953, ἰστ', D: 'ὧ καὶ τὸ πλῆθος τῶν ἐν τῇ μεγάλῃ τῶν πόλεων ἀσκητῶν συνελθόντες...', 960, D, κβ: '...καὶ ὑπηνέμιος ὥσπερ πρὸς τὴν μεγάλην τῶν πόλεων ἀπαντῶν.'

¹²²³ Ευγενικός Ιω., Συναξ. Μάρκου Εφέσου, 99: 'ὄν ἡ μεγάλη πόλις τηρικαῦτα διπλοῦν ἐπλούτει καθηγεμόνα...', 102: '...καὶ τὸ ἀραβικὸν νέον θηρίον ὁ τῶν Ἰσμαηλιτῶν ἤδη μόνος σατράπης ὑπολειφθεὶς σὺν ἀμέτρῳ πλήθει τῇ μεγάλῃ πόλει παρεστρατοπέδευσε...', 103: '...καὶ οἱ κρείττους πανταχόθεν τῆς μεγάλης πόλεως ἐξελέγοντο.'

¹²²⁴ Κάλλιστος Α΄ (;) / Μάξιμος Πλανούδης (;), Λόγ. εἰς Πατρ. Ἀρσένιον Αὐτωρειανόν, 450, 2, 32–33: 'ὁ τῆς μεγάλης ταυτησί πόλεως, τῆς Κωνσταντίνου φημί, ποιμὴν τε καὶ πρόεδρος,'.

¹²²⁵ Κάλλιστος [Ιωάννης], Βίος Γρηγ. Σιναΐτου, 75, 32–33: '...καὶ διδάσκαλος τῆς μεγάλης ταυτησί πόλεως,...'.

¹²²⁶ Νείλος Κεραμεύς, Ἐγκ. εἰς Ἀγ. Γρηγ. Παλαμᾶν, 667, D – 668, A: 'ἐπὶ τὴν μεγάλην πόλιν χωρεῖ...'

¹²²⁷ Φιλόθεος Κόκκινος, Βίος Ἀγ. Σάβα Νέου, 268, 57, 2–3: '...τὴν μεγάλην ἐκείνην ὡς ἐν βραχεὶ πᾶσαν ἐπλήρου πόλιν,...'.

¹²²⁸ Φιλόθεος Κόκκινος, Λόγ. εἰς Ἀρχ. Γρηγόριον, 587, 134, 16–17: '«Ἐδόκει τῇ μεγάλῃ τοῦ Κωνσταντίνου πόλει παρών,...'.

¹²²⁹ Ακροπολίτης Κων/νος, Λόγ. εἰς Ἀγ. Θεοδοσίαν, 136, 34, 467–469: 'Οὕτω γὰρ καλεῖσθαι τὴν μακαρίαν ταύτην Θεοδοσίαν ἢ τῶν θαυμάτων συνέχεια παρά γε τῇ μεγαλοπόλει ταύτη πεποίηκεν,' Ακροπολίτης Κων/νος, Λόγ. εἰς Ἀγ. Θωμαΐδα, 244, 8, C: '...τιμᾶται δὲ καὶ παρά τῇ μεγαλοπόλει ταύτη διαφερόντως καὶ εἰσαεῖ,...'.

¹²³⁰ Θεοδόσιος Γουδέλης, Βίος Ὁσ. Λεοντίου, 38, 7, 13–14: 'εἰσήει τὴν μεγαλόπολιν,' 44, 10, 1–2: 'ἀνεῖσιν εἰς τὴν μεγαλόπολιν ὁ πολὺς τὴν ἀρετὴν ἐκεῖνος,'.

¹²³¹ Θεοφάνης Περιθεωρίου, Βίος Ὁσ. Μαξίμου, 70, 4, 10: '...πρὸς τὴν μεγαλόπολιν τὴν Κωνσταντίνου ἀπήει.'

¹²³² Ιωσήφ Τραπεζούντος, Λόγ. Ἀγ. Εὐγενίου, 228, 2, 439: '...τὴν ἐς τὴν μεγαλόπολιν ἄφιξιν προβαλλόμενος,' 338, 25, 1673–1674: 'Τὴν δὲ Κωνσταντίνου μεγαλόπολιν ἤδη καταλαβών,'. Ο προσδιορισμός χρησιμοποιεῖται και για τη Νίκαια και τη Θεσσαλονίκη: Rhoby, Epitheta Nikaias, σ. 211.

υμνείται ως **μεγίστη πόλις** σε κείμενο του Φιλοθέου Κοκκίνου¹²³³ και ως **μεγίστη των πόλεων** σε κείμενο ανώνυμου συγγραφέα (Ανώνυμος 7).¹²³⁴ Το επίθετο μεγάλη μαζί με το **περιβόητη** δοξάζει την πόλη σε Βίο του Ιωάννου (Ιγνατίου) Χορτασμένου.¹²³⁵

Η Κωνσταντινούπολη καλείται **Νέα Ρώμη** στον τίτλο του πατριάρχη σε έργο του Θεοκτίστου Στουδίτου.¹²³⁶ Ο προσδιορισμός **Νέα και μεγίστη Ρώμη** αποδίδεται στην Κωνσταντινούπολη στο ιστορικό έργο του Νικηφόρου Γρηγορά.¹²³⁷

Η Κωνσταντινούπολη χαρακτηρίζεται **όλβιωτάτη** σε Μαρτύριο από τον μοναχό Μακάριο.¹²³⁸ Ο προσδιορισμός αφορά την περίοδο πριν τη λατινική κατάκτηση και έρχεται σε αντίθεση με όσα ακολουθούν.

*Ἐπεὶ δὲ κρίμασιν οἷς οἶδε Θεὸς ἡ πόλις ἑάλω τοῖς Ἰταλοῖς, Ἀλεξίου μὲν, οὗ ἐπώνυμος Ἄγγελος, τηνικαῦτα τῆς τῆς Ρωμαίων ἐπειλημμένου ἀρχῆς, τὸν ἴδιον δὲ ἀδελφὸν Ἰσαάκιον ταύτης ἐξοστρακίσαντος, ἅπαν μὲν τὸ κάλλος ἀπέσβη τῆς πόλεως, ὅσον ἐν οἴκοις λαμπροῖς, ὅσον ἐν οἴκοις ἱεροῖς, ὅσον ἐν εὐαγέσι σεμνεῖοις”.*¹²³⁹

Τότε χάθηκε το κάλλος της πόλης που αφορούσε λαμπρά σπίτια, ιερούς οίκους και επιφανή μοναστήρια.

Η Κωνσταντινούπολη επαινείται ως **περιφανής** (= περίοπτη) σε κάθε γη από τον Νικηφόρο Κάλλιστο Ξανθόπουλο,¹²⁴⁰ ως **πρωτίστη** (πρώτη από όλες) **των πόλεων** σε Βίο από ανώνυμο συγγραφέα

¹²³³ Φιλόθεος Κόκκινος, Λόγ. εἰς Ἀρχ. Γρηγόριον, 585, 133, 9: ‘...μέσσην τὴν μεγίστην πόλιν διήει,...’. Το επίθετο χρησιμοποιείται επανειλημμένως στον Βυζάντιο του Θεοδώρου Μετοχίτη.

¹²³⁴ Ανώνυμος 7, Βίος Μακαρίου Μακροῦ, 207, 56, 9–10: ‘...καταλαμβάνει τὴν μεγίστην τῶν πόλεων καὶ τὸν οὐδὸν ταυτησί διελθών,...’, 209, 65, 4–5: ‘...καὶ συνόδοι γενομένης κελεύσει τοῦ κρατοῦντος ἐνταῦθα τοπικῆς ἐν τῇ μεγίστῃ τῶν πόλεων -’.

¹²³⁵ Χορτασμένος Ιω., Βίος Ἀγ. Κωνσταντίνου & Ἑλένης, 224, 54: ‘ἤγαγον εἰς τὴν ἐκείνου μεγάλην καὶ περιβόητον πόλιν,’.

¹²³⁶ Θεοκτίστος Στουδίτης, Βίος Πατρ. Ἀθανασίου, 30, 21, 22–23: ‘Ἀθανάσιος ἐλέω Θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, Νέας Ρώμης, καὶ οἰκουμηνικὸς πατριάρχης.’

¹²³⁷ Fenster, *Laudes*, σ. 219.

¹²³⁸ Μακάριος, Μαρτ. Ἀγ. Ἰας, 472, 51, 27–28: ‘πρὸς τὴν ὀλβιωτάτην ἀνεκομίσθη Κωνσταντινούπολιν τὸ ταύτης πολυάθλον λείψανον’.

¹²³⁹ Μακάριος, Μαρτ. Ἀγ. Ἰας, 472, 52, 30–33.

¹²⁴⁰ Κάλλιστος Ξανθόπουλος, Διήγησις θαυμάτων Ἀγ. Νικολάου, 364, 494–495: ‘Πόλις, τὸ Βυζάντιον, ἡ Κωνσταντίνου / περιφανῆς ἔνεστιν εἰς πᾶσαν χθόνα.’

(Ανώνυμος 7).¹²⁴¹ Το Βυζάντιον εγκωμιάζεται ως **η υπερκειμένη των άλλων πόλις** σε Εγκώμιο από τον Γεώργιο Κύπριο.¹²⁴² Επίσης η Κωνσταντινούπολη επαινείται ως **υπερκειμένη των πόλεων** σε Λόγο του Ιωσήφ Τραπεζούντος.¹²⁴³ Στη Νίκαια ως *‘υπερκειμένη τῶν πόλεων ἀπασῶν’* αναφέρεται ο Θεόδωρος Β΄ Λάσκαρις.¹²⁴⁴

Η Κωνσταντινούπολη δοξάζεται ως μεγάλη και βασιλὶς σε Λόγο του Συμεών Θεσσαλονίκης.¹²⁴⁵ Στο ίδιο έργο επαινείται και ως βασιλὶς των πόλεων και **μήτηρ βασιλὶς πόλις**.¹²⁴⁶ Επίσης για την πόλη λέγεται, με αφορμή την άρνηση του Βαγιαζήτ να συνθηκολογήσει με τον Μανουήλ, ότι είναι αφιερωμένη στον Χριστό και τη μητέρα Του και μόνο σε Αυτούς στηρίζει τις ελπίδες της.

*‘καὶ μὴ ζητοίη τὴν πόλιν τὴν ἀνακειμένην Χριστῶ καὶ τῇ αὐτοῦ μητρὶ καὶ μόνοις ἐν τούτοις τὴν ἐλπίδα σαλεύουσιν.’*¹²⁴⁷

Η πόλη επαινείται και ως **φιλόχριστος** κατά την αναφορά στην εναντίον της μανία του Μωσή, ο οποίος βάδισε στη συνέχεια εναντίον της Θεσσαλονίκης.¹²⁴⁸

*‘ἔπειτα κατὰ τοῦ συνεργήσαντος βασιλέως εὐσεβοῦς φέρεται καὶ κατὰ τῆς φιλοχρίστου τῶν πόλεων Κωνσταντίνου πᾶσάν τε μανίαν ἐκκενοῖ κατὰ πάντων τῶν εὐσεβῶν καὶ φονικῇ γνώμῃ πλείστους αὐτῶν ἀναιρεῖ.’*¹²⁴⁹

¹²⁴¹ Ανώνυμος 7, Βίος Μακαρίου Μακροῦ, 235, 130, 2–3: *‘...τὰ δὲ λοιπὰ ἐν τῇ πρωτίστῃ τῶν πόλεων-’*.

¹²⁴² Γεώργιος Κύπριος, Ἐγκ. εἰς Ἐπ. Εὐθύμιον, 395, γ’, 12–14: *‘Βραχὺς γὰρ ὁ μεταξὺ χρόνος, καὶ τὸ Βυζάντιον, ἢ τῶν ἄλλων ὑπερκειμένη πόλις, εἶχεν αὐτὴν περὶ ζήτησιν φιλοσόφων ψυχῶν φροντιστηρίου σπουδάζουσιν.’*

¹²⁴³ Ιωσήφ Τραπεζούντος, Λόγ. Ἁγ. Εὐγενίου, 256, 1, 192: *‘εἰς τὴν ὑπερκειμένην χαίρων τῶν πόλεων ἐπανεζευξεν.’*

¹²⁴⁴ Θεοδώρου Δούκα τοῦ Λάσκαρι ἐγκώμιον εἰς τὴν μεγαλόπολιν Νίκαιαν, 150, 14, 21–22: Foss, *Nicaea*.

¹²⁴⁵ Συμεών Θεσ/νίκης, Λόγ. εἰς Ἁγ. Δημήτριον, 43, 2, 3, 15: *‘κατὰ τε τῆς μεγάλης καὶ βασιλίδος ὠρνόμενοι πόλεως...’*.

¹²⁴⁶ Συμεών Θεσ/νίκης, Λόγ. εἰς Ἁγ. Δημήτριον, 44, 2, 4, 7–9: *‘ἀλλ’ ἐν ὀνόματι Κυρίου μόνω καὶ τῆς αὐτοῦ μητρὸς καὶ τοῦ μάρτυρος ἐλευθέρα μὲν ἢ βασιλὶς τῶν πόλεων δείκνυται, δι’ αὐτῆς δὲ καὶ ἡ Θετταλῶν καὶ ἔτι σὺν τῇ μητρὶ βασιλίδι πόλει καὶ ἄλλαι πλεῖσται τῶν πόλεων.’*

¹²⁴⁷ Συμεών Θεσ/νίκης, Λόγ. εἰς Ἁγ. Δημήτριον, 46, 3, 2, 10–11.

¹²⁴⁸ Το επίθετο αποδίδεται και στη Θεσσαλονίκη: Hunger, *Laudes Thessalonicenses*, σ. 101.

¹²⁴⁹ Συμεών Θεσ/νίκης, Λόγ. εἰς Ἁγ. Δημήτριον, 48, 4, 3, 30–32. Το επίθετο αποδίδεται και στη Νίκαια και τη Θεσσαλονίκη: Rhoby, *Epitheta Nikaias*, σ. 215.

Και στη συνέχεια η Κωνσταντινούπολη εγκωμιάζεται ως φιλόχριστος πόλη. Τονίζεται η θεία προστασία της πόλης από την Παναγία στη νίκη έναντι του Μουράτ.

*‘...καὶ αἰὲν πλειστάκις τῇ φιλοχρίστῳ ἐκείνῃ πόλει βοηθὸς γενομένη τοῦ Θεοῦ Λόγου ἀειπάρθενος μήτηρ ἀντίληψις ἐγεγόνει.’*¹²⁵⁰

Πρόκειται για την πόλη που σχηματίστηκε ευπρεπώς από τον αυτοκράτορα Κωνσταντίνο πριν από όλες, κατά τον Νικηφόρο Κάλλιστο Ξανθόπουλο.¹²⁵¹

β) εκφράσεις

Ο Γεώργιος Ακροπολίτης στον Ἐπιτάφιον Ἰωάννη Δούκα αναφέρεται στη συμφορά των Ρωμαίων, την άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Λατίνους, ώστε να δείξει στη συνέχεια και το ρόλο του εγκωμιαζόμενου αγίου – αυτοκράτορα Νικαίας Ἰωάννη Δούκα Βατάτζη.

*‘ἐτεθνήκει μὲν γὰρ ὡς ἀληθῶς πρὸ μακροῦ τὰ Ρωμαίων πράγματα καὶ νενέκρωται, ἀληθῶς Ἰταλικῇ τῇ νόσῳ κατασχέθεντα, ἐξ οὗ τὴν βασιλίδα τῶν πόλεων, ἢ κεφαλῆς λόγον ἐπεῖχε πάση τῇ Ρωμαίων ἀρχῇ, ἐξ ἐφόδου παρεισπεσόντες τῇ δυναστεία τούτων συμπαρεστήσαντο. ὡς οὖν ἠνδραποδίσαντο τὴν βασιλίσσαν καὶ τὴν κυρίαν ἠχμαλωτεύσαντο, ἐντεῦθεν ἅπαν ἀπραγμόνως θεραπευτικὸν ὑπηγάγοντο. Αὕτη μὲν οὖν ἡ κοινὴ Ρωμαίοις γεγένηται συμφορὰ τοῖς ἀπείροις κρίμασι τοῦ Θεοῦ, εἰς ἃ μηδὲ Παῦλος παρακύπτειν δεδύνηται, ὁ εἰς τρίτον ἀρθεὶς οὐρανὸν κάκειθεν ἀπαχθεὶς εἰς παράδεισον. ἐγένετο γοῦν ἐξάπινα ἢ θειότερα Ἰερουσαλήμ εἰς ἐρήμωσιν, καὶ τὸ τοῦ προφήτου φάναι ὡς ὀπωροφυλάκιον ἐν σικυηλάτῳ καὶ ὡς ἀποβεβληκυῖα τὰ φύλλα ταύτης τερέβινθος.’*¹²⁵²

Ἡ Ρωμαϊκὴ Αυτοκρατορία πέθανε ὅταν οἱ Λατίνοι με ἐφοδο πῆραν τὴν Κωνσταντινούπολη στὴν εξουσία τους. Ἡ πόλη εγκωμιάζεται ὡς βασίλισσα τῶν πόλεων, ἀποτελοῦσε μεταφορικὰ τὴν κεφαλὴ τῆς ρωμαϊκῆς ἀρχῆς. Οἱ Λατίνοι υποδούλωσαν τὴ βασίλισσα, αἰχμαλώτισαν

¹²⁵⁰ Συμεών Θεσ/νίκης, Λόγ. εἰς Ἄγ. Δημήτριον, 52, 6, 1, 24.

¹²⁵¹ Κάλλιστος Ξανθόπουλος, Διήγησις θαυμάτων Ἄγ. Νικολάου, 357, 32-33: ‘...ἐν τῇ παρ’ αὐτοῦ συσταθείσῃ κοσμίῳ / πόλει πρὸ πασῶν...’.

¹²⁵² Ακροπολίτης Γεώργ., Ἐπιτ. Ἰω. Δούκα, 14, 4, 10-2.

την κυρία. Έτσι χωρίς κόπο υπέταξαν κι ολόκληρο το υπηρετικό προσωπικό της. Παρόμοιες μεταφορές χρησιμοποιούνται και από τον Ιωάννη Σταυράκιο. Έπειτα η Κωνσταντινούπολη προσδιορίζεται ως πιο θεία Ιερουσαλήμ και η ξαφνική ερήμωσή της παρομοιάζεται, κατά τον προφήτη Ησαΐα, με καλύβα του φύλακα των καρπών σε κατάφυτο μέρος του κήπου και με το φυτό τερέβινθος που έχει αποβάλει τα φύλλα του.¹²⁵³ Και στη συνέχεια υπονοείται η ανάκτηση της Κωνσταντινούπολης από τους Λατίνους από τον απόγονο του αγίου – αυτοκράτορα Ιωάννη Δούκα, παρομοιαζόμενο με στύλο πυρός.

*‘Αν οὖν ὡς στύλον ὄντα Ῥωμαίοις αὐτῶν εἰς ὕψος αἶροντα τὰ φρονήματα κλάειν τὸν αὐτοκράτορα βουληθείημεν, ἰδοὺ στύλος ἄλλος ἡμῖν, τάχα δὲ καὶ στύλος πυρὸς τὸν νέον καθοδηγῶν Ἰσραὴλ εἰς ἐπαγγελίας γῆν, εἰς γῆν γάλακτος κρουνοὺς καὶ μέλιτος ἀπορρέουσας, ἐξ ἧς κακῶς ἀπερρίφημεν’.*¹²⁵⁴

Ο απόγονος του αγίου καθοδηγεί τον νέο Ισραήλ, τους Ρωμαίους, στη Γη της Επαγγελίας, δηλαδή την Κωνσταντινούπολη, από την οποία έρρεαν πηγές με γάλα και μέλι και από την οποία κακώς διώχθηκαν.

Αναφερόμενος στην Άλωσή της από τους Λατίνους, ο **Ιωάννης Σταυράκιος**, στον **Λόγον εἰς τὰ Θαύματα Ἁγ. Δημητρίου** επαινεί την Κωνσταντινούπολη ως βασίλισσα, υψηλή, δυνατή και εξέχουσα.

*‘Καὶ πρῶτα μὲν ἀλίσκεται, (ὡ Θεοῦ κριμάτων!) πόλις ἢ Βασιλῖς, ὑψηλὴ καὶ κραταιὰ καὶ μετέωρος’.*¹²⁵⁵...¹²⁵⁶

Μεταφορικά λέγεται ότι αφού έσβησε η ψυχή των Ρωμαίων νεκρώθηκε όλο το σώμα των χωρών και πόλεων και αφού η δέσποινα αιχμαλωτίστηκε παρασύρθηκαν στην τυραννία οι θεραπαινίδες (οι άλλες πόλεις της αυτοκρατορίας).

*‘καὶ δὴ τῆς ψυχῆς τῆς Ῥωμαΐδος, ὡς οὕτως εἰπεῖν, ἀπεσβηκυίας οὕτως ἐλεεινῶς, ἅπαν τὸ σῶμα χωρῶν ὁμοῦ νενέκρωται καὶ τῶν πόλεων καὶ τῆς δεσποίνης αἰχμαλώτου γεγονυίας καὶ αἱ θεραπαινίδες τῇ τυραννίδι συναπηνέχθησαν.’*¹²⁵⁷

¹²⁵³ Ἦσ 2, 30: ‘ἔσονται γὰρ ὡς τερέβινθος ἀποβεβληκυῖα τὰ φύλλα...’.

¹²⁵⁴ Ακροπολίτης Γεώργ., Ἐπιτ. Ἰω. Δούκα, 28, 21, 15–20.

¹²⁵⁵ Βλ. χαρακτηρισμό του κάστρου της Κορίνθου από τον Ευγενικό.

¹²⁵⁶ Σταυράκιος Ἰω., Λόγ. εἰς Θαύμ. Ἁγ. Δημητρίου, 369, ΚΑ’, 34, 21–22.

¹²⁵⁷ Σταυράκιος Ἰω., Λόγ. εἰς Θαύμ. Ἁγ. Δημητρίου, 369, ΚΑ’, 34, 25–28.

Ανάλογες μεταφορές χρησιμοποιούνται και από τον Γεώργιο Ακροπολίτη.

Στην Κωνσταντινούπολη αναφέρεται ο **Κωνσταντίνος Ακροπολίτης** σε διάφορα έργα του. Αναφέρουμε αρχικά τον **Βίον Αγ. Εὐδοκίμου**.

‘ἀλλ’ ὅτι καὶ τῆς ἡμετέρας ταυτησὶ τῆς βασιλίδος τῶν πόλεων πολιοῦχός τις καὶ φύλαξ εὐρίσκεται ἢ μᾶλλον κόσμος περικαλλέστατος καὶ θησαυρός ἀνάκειται τιμιώτατος, ᾧ πᾶσα ἡ πόλις κεκαλλωπίσμεθα καὶ ᾧ τὰ μεγάλα ἐναβρυνόμεθα.’¹²⁵⁸

Η Κωνσταντινούπολη επαινείται ως βασίλισσα των πόλεων. Πρόκειται για κοινό, συνηθέστατο χαρακτηρισμό, που επανέρχεται στη συνέχεια.¹²⁵⁹ Ο Άγιος Εὐδόκιμος είναι πολιοῦχος και φύλακας της, στολίδι και θησαυρός της. Όλη η πόλη καλλωπίζεται και υπερηφανεύεται πολύ για αυτόν. Η Κωνσταντινούπολη εγκωμιάζεται και ως μητρόπολη των πόλεων, με αφορμή την εκεί μετακομιδή του σώματος του Αγίου Εὐδοκίμου.

‘τοῦ ἁγίου πάντως σοφίσαντος, μὴ λυπῆσαι τὴν γειναμένην βουληθέντος, ἴσως δὲ καὶ τὴν τῶν πόλεων τήνδε μητρόπολιν τῷ πρὸς τὸν πολιστὴν ἔρωτι, τὸν πρῶτον χριστιανῶν φημι βασιλέα Κωνσταντῖνον τὸν πάνυ, κοσμῆσαι θελήσαντος’.¹²⁶⁰

Ἔτσι κοσμείται η Κωνσταντινούπολη λόγω του έρωτα προς τον θεμελιωτή της, τον πρώτο χριστιανό αυτοκράτορα Κωνσταντίνο. Η Κωνσταντινούπολη υμνείται μάλιστα ως κοινή μητρόπολη των πόλεων, με αφορμή την αφιέρωση του σώματος του Αγίου Εὐδοκίμου σε αυτή. Δι’ αυτής κατέστη κοινό σε όλη την οικουμένη.¹²⁶¹

‘καὶ τῇ πόλει καθοσιώσας καὶ διὰ τῆς κοινῆς ταύτης τῶν πόλεων μητροπόλεως τῇ οἰκουμένη πάση δημοσιεύσας...’.¹²⁶²

Η Κωνσταντινούπολη είναι το κέντρο της οικουμένης.

¹²⁵⁸ Ακροπολίτης Κων/νος, Βίος Αγ. Εὐδοκίμου, 199, 1, 17–20.

¹²⁵⁹ Ακροπολίτης Κων/νος, Βίος Αγ. Εὐδοκίμου, 214, 15, 21–22: ‘καὶ ὅπως ἡ βασιλις αὕτη τῶν πόλεων τὸ τίμιον τοῦτο χρῆμα πεπλούτηκε;’.

¹²⁶⁰ Ακροπολίτης Κων/νος, Βίος Αγ. Εὐδοκίμου, 216, 15, 29–32.

¹²⁶¹ Τα λείψανα των αγίων τιμούνταν ως προστάτες και φύλακες των πόλεων. Για τη μεταφορά τους στις πόλεις γινόταν μεγάλη τελετή με συμμετοχή ανθρώπων από όλες τις κοινωνικές τάξεις: Saradi, *The Byzantine City*, σ. 435.

¹²⁶² Ακροπολίτης Κων/νος, Βίος Αγ. Εὐδοκίμου, 217, 15, 1–2.

‘πρὸς δέ γε πολιοῦχει τὴν βασιλίσσαν ταυτηνὴ πόλιν καὶ συντήρει πάσης ἀνωτέραν ἐπιβουλῆς, στάσιν ἅπασαν καταπραῦνε, πόρρωθεν τοὺς κατεπιχειροῦντας ταύτης ἀπέρκε, εὐθηνεῖσθαι πᾶσιν ἀγαθοῖς παρασκεύαζε, ἐπιδημίου τε παντὸς ἀνωτέραν συντήρει νοσήματος· καὶ εἷς μὲν ἐνθαδὶ τοιοῦτος ἡμῶν καὶ προστάτης καὶ φύλαξ καὶ πολιοῦχος, ἐν δ’ αὖ γε βίῳ τῷ μέλλοντι πρεσβευτῆς θερμὸς τε καὶ σύντονος διάπυρρός τε μεσίτης, ὑπερεντυγχάνων ἡμῶν τῷ κοινῷ πάντων βασιλεῖ καὶ κριτῇ Ἰησοῦ Χριστῷ τῷ θεῷ ἡμῶν.’¹²⁶³

Στην ἐπίκληση στον Ἅγιο Εὐδόκιμο στον ἐπίλογο του Βίου ο συγγραφέας ἐγκωμιάζει τὴν Κωνσταντινούπολη ὡς βασιλίσα πόλη. Ζητά ἀπὸ τὸν ἅγιο νὰ τὴν ἔχει ὑπὸ τὴν προστασία του, νὰ τὴ συντηρήσει ἀνώτερη ἀπὸ κάθε ἐπιβουλὴ, νὰ καταπραῦνει κάθε ἐπανάσταση, νὰ ἀπομακρύνει ὅσους ἐπιχειροῦν ἐναντίον τῆς, νὰ τὴν κάνει νὰ εὐδοκίμει σὲ ὅλα τὰ ἀγαθὰ, νὰ τὴ συντηρεῖ ἀνώτερη ἀπὸ κάθε ἀσθένεια. Ὁ Ἀκροπολίτης εὐχεται ὁ Ἅγιος Εὐδόκιμος νὰ εἶναι προστάτης, φύλακας καὶ πολιοῦχος τους.

Ἡ Κωνσταντινούπολη μνημονεύεται καὶ στὸν **Λόγον εἰς Ἅγ. Ζωτικόν.**

‘Ἄλλ’ ἀναστῆσαι καὶ πόλιν οὗτος εἰς ὄνομα προθυμήθη τῆς Θεομήτορος, ἣ καὶ θαυμάσιον οἶον ἀναστηλῶσαι τῶν θείων ἔργων καὶ κατορθωμάτων αὐτοῦ τρόπαιον. Ὡς οὖν οὕτω γνώμης ἐσχῆκει περὶ τῆς πόλεως, οὐδὲν οὐδ’ ὄλως ἐνελελοίπει σπουδῆς, ἀλλ’ ἀρχαιότατον ὡς ἔφην ἀρχεῖον, τὴν τοῦ Ρώμου καὶ Ρωμύλου παραλαβῶν, καὶ λαμπρὰν εὐρῶν τὴν ἐπ’ αὐτῷ σύγκλητον, νέαν τε Ρώμην ἣν ἐδείματο κατωνόμασε, καὶ τοὺς ἐν τέλει καὶ προύχοντας ταύτη μετενεγκῶν ἐγκαθίδρυσε, πάντα τρόπον βουλόμενος τὴν νέαν τῆς πρεσβυτέρας τιμιωτέραν ἐγκαταστήσαι, ὥσπερ τὴν παροιμίαν δεῖξαι προθέμενος ἀληθεύουσαν, τὴν ἀμείνω τὰ δεύτερα γνωματεύουσαν.’¹²⁶⁴

Ὁ αυτοκράτορας Κωνσταντῖνος ἦταν πρόθυμος νὰ κτίσει πόλη στὸ ὄνομα τῆς Παναγίας ἢ νὰ ἀνεγείρει θαυμάσιο τρόπαιο τῶν θείων ἔργων καὶ κατορθωμάτων του. Πῆρε τὸ ἀρχαιότατο διοικητικὸ κέντρο, τὴν πόλη τοῦ Ρώμου καὶ τοῦ Ρωμύλου, βρῆκε λαμπρὴ τὴ Σύγκλητο σὲ αὐτὴ, κατονόμασε τὴν πόλη που ἐκτίσε Νέα Ρώμη, μετέφερε καὶ τοποθέτησε σὲ

¹²⁶³ Ἀκροπολίτης Κων/νος, Βίος Ἅγ. Εὐδοκίμου, 219, 18, 3–10.

¹²⁶⁴ Ἀκροπολίτης Κων/νος, Λόγ. εἰς Ἅγ. Ζωτικόν, 350, 4, 14–24.

αυτή τους άρχοντες και προύχοντες, θέλοντας με κάθε τρόπο να καταστήσει τη νέα τιμιότερη από την προεσβυτέρα. Η έμφαση αυτή στη Σύγκλητο οφείλεται στο ότι ο Άγιος Ζωτικός ήταν συγκλητικός.

*‘Έπειδή γάρ έτύγχανεν ή πόλις εύθηνουσα κατ’ εκείνο καιροῦ καί ώς είπειν ήκμαζεν, άνδρων τε πλήθος έγχωρίων ότι πλειστον εμπειρέκλειεν· άρτων γάρ μυριάδες όκτώ μόνοις αυτοίς τοίς αυτόχθοσι, ταχθεν οὔτω προς του βασιλέως και πολιστοῦ, καθ’ έκαστην άν’ έκαστον διενέμοντο. Πολλαχόθεν τε γής εκ περάτων, τής αρχής δικούσης εις πέρατα, κρείττους αριθμοῦ ταύτη συνέρρεον’.*¹²⁶⁵

Η Κωνσταντινούπολη την εποχή του Αγίου Ζωτικού ευημερούσε και άκμαζε και περιέκλειε πλήθος γηγενών. Κάθε μέρα διανέμονταν μόνο στους αυτόχθονες ογδόντα χιλιάδες άρτοι. Εκεί συνέρρεαν αμέτρητοι άνθρωποι, από τα πέρατα της γης. Εδώ περιγράφεται η ταχεία ανάπτυξη της Κωνσταντινούπολης την εποχή του Κωνσταντίνου. Η αύξηση του πληθυσμού τον 4ο αι., επί Κωνσταντίνου και Κωνσταντίου, διαπιστώνεται από περίπου σύγχρονες πηγές.¹²⁶⁶

ΑΣ

αναφερθεί επίσης το **Έγκώμιον εις Αγ. Κωνσταντίνον**.

‘Βύζας άνήρ αρχαίος· ώς δ’ ήστορία [ίστορία] παρέδωκε και τών ουκ άνωνύμων γενόμενος· λόγος δ’ αίρει και σύγχρονον αυτόν γεγονέναι τῷ τών Ιουδαίων βασιλεύσαντι Μανασσή. Βύζας οὔν οὔτος πολίχνιον έγείρει παρ’ αυτό που τῷ τής οικουμένης έξαίρετον τής ύφ’ ήλιον· ότι τε όν έν απόπτω δι’ ήμέρας όλης άπολαύει φωτός· του καλλίστου τών άπάντων ώς ό τών όλων δημιουργός παράγων εύθυς άπεφήνατο. Και ότι μίξις τήδε πελαγών διαζωνόντων τήν ήπειρον· του πολυθρυλήτου τέ φημι Πόντου, εις όν έμβάλλουσιν, Ιστρος, Βορυσθένης, Θερμώδων, Άλυσ, Φάσις, Υπανις, Τάναϊς. Ποταμοί μόνω τῷ άπορρέειν τε και πίνεσθαι διενηνοχότες τών θαλασσών· τὰ δ’ εις θέαν, πλατει μεγέθει, ουδέν ή μικρόν διαφέροντες· έω γάρ πλειστους άλλους όνομαστοῦς ποταμών· άλλον άλλοθεν ρέοντας, και περι τόν Εὔξεινον έπειγομένους ώσπερ επαναπαύεσθαι· και γε του Αίγαίου, όν κοσμοῦσι μέν νήσοι, κοσμοῦσι δε ήπειροι, τής οικουμένης ειληχυϊαι τῷ εύκρατον· ουκ άερος μόνον και τών ώρων, αλλά και ήθών αυτών και ψυχικών καταστάσεων· και

¹²⁶⁵ Ακροπολίτης Κων/νος, Λόγ. εις Αγ. Ζωτικόν, 354, 9, 1-3.

¹²⁶⁶ Ακροπολίτης Κων/νος, Λόγ. εις Αγ. Ζωτικόν, σ. 370-371. Βλ. και Dagron, Η γέννηση μιας πρωτεύουσας, σ. 590-598.

τόποι γὰρ καὶ τόπων ὡς ἔγνωμεν ἰδιότητες· ταῖς τῶν ψυχῶν τε καὶ σωμάτων διαθέσεσι, τὰ μεγάλα συμβάλλονται. Οἱ μὲν γὰρ εἰς ἄκρον τούτων θερμοί, ξηροτέρους ἂν καὶ ὀξυτέρους καθιστᾶν δύναιντο· οὐχ ἦττον δὲ καὶ ὀργίλους· τὸ γὰρ δὴ ψυχὴ ξηρὴ, σοφὴ, ἐπ' ἄλλω μοι δοκεῖν εἴρηται, καὶ ἐπ' ἄλλω τοῖς ἐσύστερον εἴληπται. Τί τοῦτο; Τὸ ἀπεσκληρότως πρὸς τὰς ἡδονὰς ἔχειν, καὶ μὴ τὸν ὑγρὸν διώκειν βίον καὶ ἔκλυτον· ὅς ταῖς χθονιωτέραις τῶν ἡδονῶν καταβαπτίζειν φιλεῖ, τὸν αἰθέριον ἀληθῶς καὶ ὑπέρτερον τῶν ἐνθαδὶ νοῦν· καὶ ἐπιεικῶς ἀμβλύνει τὴν κατὰ φύσιν ἐνέργειαν· Καί γε αὖθις οἱ κάθυγροι, βραδυτέρους ἂν ἀπογεννῶεν καὶ ναρκώδεις καὶ ἀσθενεστέρους ὡς ἐπίπαν ὑψηλοτέρας θεωρίας καὶ κρείττονος. Ἄλλ' οἱ μὲν παρ' ἑκάτερα τῶν οὐδ' ὁ περιλάλητος Αἰγαῖος συνάπτει δεδυστυχηκότες οἰκεῖν· τοιαῦτα δήπουθεν πάσχουσι καὶ οὗτοί τινες καθεστήκασιν. Οἱ δὲ τὰ παρ' ἀμφοῖν τε καὶ ἐν ἀμφοῖν ἐκπεφευγότες ἀνιαρὰ ἑκατέρωθεν ἀφιστάμενοι καὶ προσιόντες αὐτοῖς ἑκατέρωθεν· εἰληχότες αὐτὴν τὴν παρ' ἀμφοῖν ὑπερβάλλοντα συγκεράσασαν· εὐκρατον οὖσαν τε καὶ καλουμένην, οὗτοι ἂν καὶ οὐκ ἄλλοι ἀκούοιεν προσηκόντως εὐδαίμονες. Πρὸς τούτων μὲν τὸ ὀξύ· πρὸς ἐκείνων δὲ τὸ καθεστηκὸς ὡσπερ ἐραυζόμενοι· καὶ ἐξ ἀμφοῖν καὶ δι' ἀμφοῖν εὐστάθειαν ἤθους παρακερδαίνοντες. Ἀλλὰ τί με δεῖ ἐς τοσοῦτον τοῖς τοιούτοις ἐνδιατρίβειν· παρ' αὐτὴν γε τὴν μίξιν τῶν θαλασσῶν καὶ τῶν ἠπείρων εἴποι τις ἂν, τὴν φιλίππιν καὶ περίπτυσιν, Ἀσίας λέγω καὶ τῆς Εὐρώπης· ὡς γὰρ διὰ προαγωγῆς τινος, ἢ καὶ προμνηστρίας δεξιᾶς τῆς θαλάσσης, ἀλλήλας ἐνθαδὶ κατασπάζονται. Κἄντεῦθεν ἀρχόμεναι πρὸς τὰ οἰκεῖα ἑκάτερα, φιλοχωρεῖ καὶ πλατύνεται. Τῆδε γοῦν τῆς οἰκουμένης, πόλιν ὁμώνυμον ὁ Βύζας ἀνήγειρεν, ἣν ἄλλοι μὲν ἄλλως ὠκισαν [ῶκισαν]· οἱ μὲν γὰρ αὐτῶν πειρατικῶς ἔζησαν, καὶ τὴν δίοδον παντελῶς τοῖς τε καταπλέουσι, τοῖς τ' ἀναπλέουσι διετείχισαν· καὶ ὅπερ ὁ ἐκ Σταγείρας εἰρήκει, λόγοις ἴσως κατακολουθῶν φύσεως, ἐν ἀπείρω τοῦ χρόνου τοῦ τ' ἐκβήσεσθαι φαντασθεῖς· τὸ διαζευχθῆναι τὰ πελάγη, τῆ κατὰ μικρὸν ἐκ τῆς τῶν εἰσρεόντων προσχώσεως, ἠπειρώσει τοῦ συνάπτοντος τῆδε πορθμοῦ, τοῦτ' ἀντικρυς αὐτοὶ πεποιήκεσαν· παντελῶς τὴν παρὰ θατέρου πρὸς θάτερον ἐπιμιξίαν διακωλύσαντες. Ἄλλ' οἱ μὲν, οὕτως ἔσχον βίου τε καὶ τρόπου, πάντη πως ἀποτρόπαιοι τοῖς τὸν διὰ θαλάσσης μετιοῦσι βίον· μᾶλλον, ἢ Σκυλλὰ τοῖς τὸν Σικελιώτην πορθμὸν διαπλέουσιν· οἳ δ' ὑπόφοροι Μακεδόσι δεινῶς καταστρατηγηθέντες, ἐγένοντο· καί γε τοῖς Ἑλλησιν Ἀθηναίων ἠγησαμένων, ἄλλοι γοῦν ἄλλως καθάπαξ ἐβίωσαν. Οἱ δ' ἐπὶ τοῦ θείου τοῦ δε βασιλέως τὴν πόλιν ταύτην οἰκοῦντες,

βαρβαρικώτερον διηγόν· τὴν ὑποταγὴν ἀναινούμενοι, τὴν εὐνομίαν οὐ φέροντες· καὶ ὄλως ἔκφυλοί τινες ἐτύγχανον ἄνθρωποι· πρὸς οὓς ὁ βασιλεὺς στέλλει, προστάσων τῆς ἀπονοίας ἐκστήναι· καὶ ὑποκύψαντες τῷ κράτει, τῷ τῆς ἀρχῆς πληρώματι συνελθεῖν, καὶ τῇ ὀλομελείᾳ τοῦ παντὸς συναφθῆναι· οἱ δ' οὐδὲ ὦτα δοῦναι τοῖς λόγοις θελήσαντες, ἑαυτοῖς τε τοῦτον ἐκπολεμοῦσι, καὶ πρὸς πόλεμον σφᾶς εὐτρεπίζουσιν".¹²⁶⁷

Ἡ Κωνσταντινούπολη ἐπαινεῖται σε ἐκτενὴ ἐκφραση που ἐστιάζει στο κάλλος της θάλασσας. Το ἴδιο παρατηρεῖται στον Ἰμέριο και τον Θεόδωρο Μετοχίτη.¹²⁶⁸ Πρόκειται για σημαντικό χωρίο, που αναφέρεται στο παρελθόν της πόλης του ἐγκωμιαζόμενου Ἁγίου Κωνσταντίνου. Ο ἀρχαῖος Βύζας, σύγχρονος του βασιλιά Μανασσή, οἰκοδόμησε μικρὴ πόλη στο ἐξαίρετο μέρος της γῆς. Ἐπειδὴ το σημεῖο εἶναι ορατὸ ἀπὸ μακριά, ἀπολαμβάνει το φῶς ολόκληρη τὴν ἡμέρα.¹²⁶⁹ Ἡ εἰκόνα λαμβάνεται ἴσως ἀπὸ τον Παναθηναϊκὸ του Ἀριστείδου.¹²⁷⁰ Πρόκειται για τὴν καλύτερη θέση. Εἶναι το σημεῖο συνάντησης των θαλασσῶν που περιβάλλουν τὴν ξηρά. Αναφέρεται ὁ ἐγκωμιαζόμενος ὡς περιβόητος Εὐξείνος Πόντος, στον ὁποῖο χύνονται ἐπτὰ ποταμοί, που διαφέρουν ἀπὸ τὴ θάλασσα μόνο κατὰ τὸ ὅτι ρέουν και τὸ νερὸ τους πίνεται, ἐνῶ ὡς πρὸς τὴν ὄψη, τὸ πλάτος, τὸ μέγεθος ἐλάχιστα διαφέρουν. Ο καθένας ρέει ἀπὸ ἄλλο σημεῖο και προχωροῦν πρὸς τον Εὐξείνο Πόντο, σαν για να ξεκουραστούν. Χάρη στο Αἰγαίον, τὸ ὁποῖο κοσμοῦν νησιά και τμήματα ξηράς, τὸ κλίμα εἶναι εὐκρατο. Αὐτὸ ἐπηρεάζει τους ἀνέμους, τις εποχές, ἀλλὰ και τὸ ἦθος και τὴν ψυχικὴ κατάσταση των κατοίκων. Ο χαρακτηρισμὸς του κλίματος που ἐπηρεάζει τὸ χαρακτήρα και τὴ διάθεση των ἀνθρώπων εἶναι ἐξαιρετικὰ σπάνιος και ἐκπλήσσει ὡς ἰδιαίτερα ἀναλυτικὸς.¹²⁷¹ Οἱ ιδιότητες του κάθε τόπου εἶναι γνωστὸ ὅτι ορίζουν σε μεγάλο βαθμὸ τὴν ψυχικὴ και σωματικὴ διάθεση. Ο υπερβολικὰ θερμὸς τόπος μπορεῖ να κάνει τον ἀνθρώπο ἰσχνό, ταχύ και ευερέθιστο. Ο συγγραφέας ἐξηγεῖ τὴ ρῆση του Ἡρακλείτου περὶ ξηρῆς, σοφῆς ψυχῆς. Αναφέρεται στη σκληρὴ διάθεση ὡς πρὸς τις ἡδονές, τὴ μη ἐπιδίωξη μαλθακοῦ και ἐκλυτοῦ βίου, που καταπνίγει τον ουράνιο και ἀνώτερο νοῦ στις γήινες ἡδονές και ἀμβλύνει

¹²⁶⁷ Ἀκροπολίτης Κων/νος, Ἐγκ. εἰς Ἁγ. Κωνσταντῖνον, 24, 12 – 26, 10.

¹²⁶⁸ Saradi, *Idyllic nature*, σ. 30.

¹²⁶⁹ Πβλ. *Βυζάντιος*, 156, 6, 66-81: Πολέμης, *Μετοχίτης*.

¹²⁷⁰ Saradi, *Idyllic nature*, σ. 30.

¹²⁷¹ Saradi, *Idyllic nature*, σ. 30.

τη φυσική ενέργεια. Ο γεμάτος υγρασία τόπος θα δημιουργούσε άνθρωπο αργό, ναρκωμένο και αδύνατο για υψηλότερη και καλύτερη θεωρία. Όσοι κατοικούν στις δυο πλευρές του Αιγαίου, που επαινείται ως περιβόητο, είναι δυστυχισμένοι. Όσοι είναι μακριά γλιτώνουν από αυτές τις ενοχλήσεις. Είναι ευτυχισμένοι λόγω του εύκρατου κλίματος, που συνθέτει την υπερβολή των δύο άλλων. Από τους μεν δανείζονται την ταχύτητα, από τους δε την ηρεμία. Κι από τους δύο κερδίζουν τη σταθερότητα του ήθους. Και στον *Βυζάντιο* του Θεοδώρου Μετοχίτη τονίζεται η επίδραση του κλίματος στο χαρακτήρα των ανθρώπων. Όμοια παρατήρηση έγινε στην περιγραφή της Αθήνας από τον Αίλιο Αριστεΐδη.¹²⁷² Στη συνέχεια αναπτύσσεται μια πολύ ωραία εικόνα. Σε αυτό το σημείο συναντώνται και αγκαλιάζονται η Ασία με την Ευρώπη. Η θάλασσα λειτουργεί ως μεσίτης ή προξενήτρα. Ξεκινώντας από εκεί οι δύο ήπειροι πλαταίνουν και μένουν στον τόπο τους.¹²⁷³ Σε αυτό λοιπόν το μέρος ο Βύζας έκτισε πόλη με το ίδιο όνομα, η οποία κατοικήθηκε με διάφορους τρόπους. Γίνεται λόγος για την ιστορία του τόπου. Άλλοι λοιπόν κατοίκησαν ως πειρατές, οχυρώνοντας το πέρασμα. Χρησιμοποιώντας μια αρχαία αναφορά, τους λόγους του Αριστοτέλη, σε αντίθεση με την προηγούμενη ποιητική εικόνα,¹²⁷⁴ ο συγγραφέας περιγράφει τη σταδιακή μεταβολή του πορθμού σε ξηρά με την πρόσχωση, που εμπόδιζε τη συγκοινωνία. Το έργο είναι στο πνεύμα της εποχής, οπότε ανθεί η λογική κατανόηση της φύσης, παρέχοντας ασφάλεια στην αστάθεια της πολιτικής αβεβαιότητας. Αναβιώνουν αρχαία πρότυπα και αποτελούν πλούσια πηγή μίμησης και έμπνευσης.¹²⁷⁵ Αυτούς τους κατοίκους αποστρέφονταν όσοι ζούσαν με τη θάλασσα, περισσότεροι από όσο τη Σκύλλα όσοι διαπλέουν τον πορθμό της Σικελίας (παραπέμπει σε άλλη μια αρχαία αναφορά). Αυτοί οι κάτοικοι όμως νικήθηκαν με δόλο κι έγιναν φόρου υποτελείς στους Μακεδόνες. Ο τρόπος ζωής των Ελλήνων όταν ηγούνταν οι Αθηναίοι ποίκιλλε. Οι

¹²⁷² Saradi, *Idyllic nature*, σ. 30.

¹²⁷³ Στον *Βυζάντιο* αναφέρεται για την Κωνσταντινούπολη: 142, 5, 30-31: ‘...ἀμφοῖν μὲν ἔστι ταῖν καλλίσταιν ἠπειροῖν, Εὐρώπης τὲ φημὶ καὶ Ἀσίας ἐν μεθορίῳ...’: Πολέμης, *Μετοχίτης*. Στο *Ἐγκώμιον εἰς τὸν αὐτοκράτορα κῦρον Ἀνδρόνικον τὸν Παλαιολόγον* ἀπὸ τὸν Γρηγόριο Κύπριο, 389: ‘...καὶ Ἀσίας ἐπειλημμένη καὶ Εὐρώπης.’, ἔκδ. F. Boissonade, *AnecGr*, I, Παρίσι 1829. Καὶ στὸν Κωνσταντῖνο Μανασσή, *Σύνοψις Χρονικῆς*, 2354-2355: ‘ἠπίως ἀγκαλιζονται παλάμαι τῆς Εὐρώπης, ἀντιφιλεῖ δ’ ἐτέρωθεν τὸ τῆς Ἀσίας στόμα.’

¹²⁷⁴ Saradi, *Idyllic nature*, σ. 30.

¹²⁷⁵ Saradi, *Idyllic nature*, σ. 31.

κάτοικοι του Βυζαντίου ζούσαν με τρόπο βαρβαρικό. Αρνούνταν την υποταγή, δεν υπέμεναν την ευνομία. Ήταν παράξενοι. Ο βασιλιάς τούς παρήγγειλε να απομακρυνθούν από την παραφροσύνη, να υποκύψουν στην εξουσία, να ενωθούν με το σύνολο. Εκείνοι όμως ετοιμάστηκαν για πόλεμο.

Το Βυζάντιο κυριεύεται τελικά όταν ο Μέγας Κωνσταντίνος προβάλλει ως οδηγό το σταυρό, αφού τον είδε ανάγλυφο με άστρα μαζί με το επίγραμμα *‘Έν τούτῳ νίκα σου τούς ἐχθρούς’*.

‘Καὶ ὃς αὐτίκα συνεῖς ὡς εἰσηγεῖται προβαλέσθαι τὸν ἐν πολλοῖς καὶ πολλάκις αὐτῷ συναράμενον· τὸν σεβάσμιον δηλονότι Σταυρόν, τῇ ὑστεραία τοῖς βυζαντίας [βυζαντίοις] ξυμβάλλει, τὸν Σταυρόν ὀδηγὸν προβαλλόμενος. Καὶ ὡ τῆς τοῦ Σταυροῦ καθ’ ὄρατῶν τε καὶ ἀοράτων ἐχθρῶν δυνάμεως· οἱ τέως θρασεῖς τρέπονται, οἱ ἀκαταγώνιστοι καταβάλλονται· καὶ τὸ ἐρμυνότατον Βυζάντιον ὀχυρότητί τε αὐτοφυεῖ καὶ ὄση γε ἀπὸ τέχνης, ἀλίσκεται· καὶ παιδεύεται πειθαρχεῖν καὶ τοῖς λοιποῖς συννυπεῖκειν διδάσκεται· ὡς καὶ βασιλικῆς συναπολαύειν ἔχει προνοίας· καὶ βίον διάγει κατὰ τὴν ἀποστολικὴν εἰσήγησιν, ἤρεμον καὶ ἡσύχιον.’¹²⁷⁶

Οι θρασεῖς και ἀήττητοι Βυζάντιοι νικιοῦνται. Το Βυζάντιο προσδιορίζεται ἐδῶ ὡς οχυρό σε υπερβολικό βαθμό, φυσικά και τεχνητά. Παιδεύεται να πειθαρχεῖ και διδάσκεται να υποχωρεῖ, ὡστε να απολαμβάνει τη βασιλική πρόνοια και να ζει ἡρεμα και ἡσυχα.

‘πόλιν γὰρ ἐγεῖραι Θεῶ ἐπὶ τῷ τῆς αὐτοῦ πανάγνου μητρὸς ὀνόματι βούλεται· ἱερούς τε προσανεγεῖραι νεῶς σκέπτεται· ὡς θεῖον οὕτως ἐρεῖν, ἐκτελεσθεῖη τούτῳ καὶ βασίλειον ἐνδιαίτημα. Καὶ δὴ ἐγκέκριται τουτωνὶ τόπος· καὶ ὁ τόπος, τῶν περιλαλήτων, τῶν θαυμασίων· ὁ πρὸ τῆς Ἰλίου ὡς ἐνίοις ἰστόρηται. Τὴν πολυθρύλλητον λέγω, τὴν πολυπόρθητον. Εἰσὶ δε οἱ φασιν ἐπὶ Χαλκηδόνος τὰ πρῶτα ποιήσασθαι τὴν ἐγχείρησιν· καὶ τάχα τῆς ἀληθείας οὐκ ἀστοχοῦσιν ἐκάτεροι. Τὰ μὲν γὰρ πρῶτα, τὴν Τροίαν ἴσως ἐνέκρινε· θεόθεν δ’ ἐκεῖθεν ἀποπεμφθεῖς, τῇ Χαλκηδόνη ἐπεχείρησεν ἄν· διὰ δὲ θείας τῆς ἐπιφανείας δι’ ἧς γε κἀκείνης καὶ ταύτης ἀποσχόμενος, τὴν τοῦ Βύζαντος πολύχνην [πολίχνην] τῷ τέως οὔσαν, εἰς πόλιν εὐρύαγνιαν μεταποιῆσαι προτρέπεται· καὶ γοῦν τῷ τόπῳ εὐθὺς παραγίνεται· καὶ

¹²⁷⁶ Ακροπολίτης Κων/νος, Ἐγκ. εἰς Ἄγ. Κωνσταντίνου, 27, 10-20.

περιελθὼν καὶ περιμετρήσας αὐτὴν κατὰ τὸν δειχθέντα τούτῳ τύπον, περιέγραψεν, ἐσχημάτισε, καὶ πολυτελῶς οἰκοδομῆσαι προσέταξεν ὄχθους τε λεᾶναι, καὶ κοιλάδας ἀναπλήσαι σοφῶς ὑποθέμενος. Ἀλλὰ τί με δεῖ περὶ τοῦ τόπου θέσεώς τε καὶ κράσεως ἑπιπτόν γάρ καὶ ἄλλως ἐπαναλαμβάνειν ἃ μοι προεῖρηται ἑπιπτόν δὲ καὶ τὰ καθ' ὑπερβολὴν ἐξαίρετα, καὶ ὅσα μόνη γε αἰσθήσει ληπτὰ, λόγοις ἐπιχειρεῖν παριστᾶν, ὡς εἴ τις ἂν οὐρανοῦ, σελήνης, ἡλίου ἢ τῶν μοναδικῶν δὴ τούτων καὶ ὑπερτέρων, λόγοις τὸ λαμπρὸν τε καὶ ὑπερέχον γνωρίσαι θελήσειε. Περιττότερον δ' ἀληθῶς ἐφ' οἷς ἐπικρίνων Θεὸς ἀναπέφανται, λόγοις λαμπρύνειν ἡμᾶς ἀναγκάζεσθαι καὶ ἃ τῶν ἄλλων αὐτὸς ὑπερτίθησι, τοῖς ἄλλοις παραβάλλειν, καὶ πειρᾶσθαι δεικνύειν αὐτῶν ὑπερφέροντα. Τί δὲ καὶ λέγειν οἰκοδομᾶς τε τὰς ἐν ταύτῃ καὶ θέατρα ἢ ὡς τὰ πάλαι καὶ ἐξ ὅτου χρόνος καὶ διὰ χρόνου κατασκευαί, ἅπανθ' ὁμοῦ τὰ τῆδε λαμπρῶς ὑπερέβαλε ἑπιπτόν φημι καπιτώλια, νεῶς τε περιβοήτους καὶ περιφανεστάτους οἴκους, θρύλλου πιμπλῶντας τὰ πέρατα. Βραχὺ τι καὶ σύντομον φθέγξομαι. Ἑπτὰ τῶν ἀπ' αἰῶνος ἔργων, θεάματα κατ' ἐξοχὴν ὠνομάσθησαν τῶν δ' ἐν τῇ πόλει ταύτῃ γεγονότων, οὐδὲν ὃ μὴ θεάματα θεαμάτων προσηκόντως ἀκούσειεν οὕτω τοι λαμπρὰν τὴν πόλιν καὶ τῆς ἑαυτοῦ προσωνυμίας ὄντως ἀξίαν ἢ μᾶλλον δὲ τῆς Πανάγνου καὶ Θεομήτορος, ἧς εἰς ὄνομα καὶ ἀνήγειρεν ὑποθημοσύνη τοῦ σοφίσαντος ἐκτετελέκει Θεοῦ ὃ καὶ ἐμπαρέθετο ταύτην λίθον ἀναστήσας πορφύρεον, καὶ τὸν φιλούμενον ἐφιδρύσας Σταυρόν, ἐπιγεγραμμένον αὐτῷ. Σοὶ Χριστέ ὁ Θεός, τὴν πόλιν ταυτηνὶ παρατίθημι.¹²⁷⁷

Ο Κωνσταντῖνος Ἀκροπολίτης παρουσιάζει τὸν Μέγα Κωνσταντῖνο νὰ συμμετέχει ενεργῶς στὸ σχεδιασμὸ τῆς πόλης.¹²⁷⁸ Ο Μέγας Κωνσταντῖνος φέρεται νὰ ἠθέλε νὰ οἰκοδομήσει πόλη ἐπ' ὀνόματι τῆς Παναγίας. Εἶναι γνωστὸ ὅτι ἡ Θεοτόκος ἀναγνωρίστηκε ἡ προστάτης τῆς πόλης ἀργότερα. Πρόκειται δηλαδὴ γιὰ ἀναχρονισμό. Σκέφτηκε ἀκόμη νὰ κτίσει ἱεροὺς ναοὺς. Θὰ δημιουργοῦνταν θεϊκὴ καὶ βασιλικὴ κατοικία, στὸν περιβόητο καὶ θαυμάσιο τόπο μπροστὰ ἀπὸ τὸ περιβόητο Ἴλιο ἡ ἐκπόρθηση τοῦ ὁποῖου ἔμεινε παροιμιώδης. Κατ' ἄλλους ἡ πρώτη προσπάθεια ἐγένεε στὴ Χαλκηδόνα.¹²⁷⁹ Ο συγγραφέας ἀναφέρει τὴν ἐπιλογή τοῦ χώρου προσεγγίζοντας τὴ θεϊκὴ διάσταση ποὺ εἶχε

¹²⁷⁷ Ἀκροπολίτης Κων/νος, Ἐγκ. εἰς Ἁγ. Κωνσταντῖνον, 27, 30 – 28, 34.

¹²⁷⁸ Κουντούρα, Μέγας Κωνσταντῖνος, σ. 426-427.

¹²⁷⁹ Ο Κωνσταντῖνος σκεφτόταν ἀκόμη τὴ Σαρδική (σημερινὴ Σόφια), ἴσως ἀκόμη καὶ τὴ Θεσσαλονίκη. Βλ. Dagron, *Ἡ γέννηση μιᾶς πρωτεύουσας*, 34-36.

προσλάβει η πόλη ιδιαίτερα μετά την ανακατάληψή της.¹²⁸⁰ Ίσως πρώτα ο Μέγας Κωνσταντίνος να ενέκρινε το Ίλιο, ο Θεός να τον απέτρεψε, να επιχειρήσει στη Χαλκηδόνα, με θείο όραμα να απομακρύνθηκε κι από εκεί και να παρακινήθηκε να μεταβάλει τη μικρή πόλη του Βύζαντα σε πόλη με ευρείς δρόμους. Οι πλατιές οδοί αποτελούν στοιχείο του εγκωμίου της αρχαίας (ρωμαϊκής και πρωτοβυζαντινής) πόλης. Πλατιές λεωφόροι με στοές στις δύο πλευρές αποτελούσαν στολισμό της πόλης και επίδειξη του πλούτου της.¹²⁸¹ Εγκωμιάζονται από πολλούς συγγραφείς, π.χ. ο Αχιλλέας Τάτιος λέει για την Αλεξάνδρεια ότι ο επισκέπτης που έβλεπε τους δρόμους της πόλης δεν μπορούσε να χορτάσει την ομορφιά.¹²⁸² Σημαντικότερη περιγραφή είναι του Λιβάνιου στον *Αντιοχικό*.¹²⁸³ Ο Μέγας Κωνσταντίνος έφθασε αμέσως στον τόπο, περιήλθε την πόλη, τη μέτρησε ολόγυρα, σύμφωνα με τον τύπο που του φανερώθηκε, την όρισε, τη σχημάτισε και πρόσταξε να οικοδομηθεί με πολυτέλεια. Πρότεινε να λειάνουν τα υψώματα και να γεμίσουν τις κοιλάδες. Θα ήταν περιττό όμως να παρασταθούν με λόγια τα υπερβολικά εξαιρετα πράγματα που γίνονται αντιληπτά μόνο με τις αισθήσεις. Στο σημείο αυτό ο συγγραφέας χρησιμοποιεί μια σύγκριση. Θα ήταν σαν να ήθελε κανείς να γνωρίσει με λόγια τη λαμπρότητα και την υπεροχή του ουρανού, της σελήνης και του ήλιου, που είναι μοναδικά και ανώτερα. Ακόμη πιο περιττή θα ήταν η ωραιοποίηση όσων επικρίνει ο Θεός και η προσπάθεια φανέρωσης της υπεροχής όσων τιμά περισσότερο. Έτσι ο συγγραφέας αναφέρεται σύντομα στον οικισμένο χώρο, στα οικοδομήματα και τα θέατρα που υπερτερούν των παλαιών, το περιβόητο Καπιτώλιο, τους περίφημους ναούς και τους περίοπτους οίκους, που θρυλούνται παντού. Ο συγγραφέας συγκρίνει όσα έγιναν στην πόλη, που είναι όλα θεάματα θεαμάτων, ακόμη και με τα επτά θεάματα, θαύματα. Εδώ τα μνημεία έχουν ειδωλολατρική προέλευση, συνεπώς ο συγγραφέας τα αντιπαραβάλλει με την Αγία Σοφία. Έτσι η πόλη εγκωμιάζεται ως λαμπρή και άξια του ονόματος του αγίου ή μάλλον της Παναγίας στο

¹²⁸⁰ Κουντούρα, Μέγας Κωνσταντίνος, σ. 427.

¹²⁸¹ Saradi, *The Byzantine City*, σ. 261. Ο όρος απαντάται και στον Χορίκιο σχετικά με τη Γάζα: *Or.* VIII. 52 (σ. 127. 23 – 128. 2): ‘ή τε γάρ πόλις τοσοῦτον προσείληφε μέγεθος τῶν στοῶν, ὡς ἐξεῖναι ποιητικῶς εὐρυνάγνιαν αὐτὴν ὀνομάζειν –’.

¹²⁸² Ε. Σαράντη, Η πόλη ως αρχιτεκτονικός χώρος.

¹²⁸³ Βλ. Saradi, *The Byzantine City*, H. Saradi, *The Streets in the Byzantine Litterary Sources: Changing Perceptions and Evolving Social Models (4th – 10th c.)*, στο “*Pour une Poétique de Byzance*” *Hommage à Vassilis Katsaros*, [Dossiers Byzantins – 16], σ. 243-272.

όνομα της οποίας ανηγέρθη, κατά παραίνεση και διδαχή του Θεού. Η πόλη προσφέρθηκε λοιπόν στον Χριστό, σύμφωνα με την επιγραφή στον πορφυρό κίονα που ανυψώθηκε. Στο κέντρο του Forum που κατασκεύασε ο Κωνσταντίνος στήθηκε ψηλός πορφυρός κίονας. Πάνω υπήρχε άγαλμά του με επτά ακτίνες να λάμπει σαν βασιλιάς ήλιος, το οποίο ο Κωνσταντίνος είχε φέρει από το Ίλιον της Φρυγίας. Εκεί τοποθετήθηκαν ιερά αντικείμενα. Σώζονται διάφορες μαρτυρίες. Ο Κεδρηνός και ο Νικηφόρος Κάλλιστος παραδίδουν και την τετράστιχη αφιερωματική επιγραφή της πόλης στον Χριστό που είχε χαραχθεί εκεί.¹²⁸⁴

*‘Τὸ δὲ τίμιον λείψανον, τὸ μακάριον σῶμα, στρατάρχαι, χωράρχαι, καὶ φύλαρχοι, καὶ τὸ παρευρεθὲν ἅπαν ἐκεῖ δορυφορικόν, παρὰ τὴν ἐπώνυμον καὶ μεγαλώνυμον τὴν βασιλίδα λέγω τῶν πόλεων, ὕμνοις τε καὶ ψαλμωδίαις μετακομίζουσι, καὶ σεπτῶς τοῖς ἀνακτόροις κατατιθέασιν’.*¹²⁸⁵

Η Κωνσταντινούπολη επαινείται ως επώνυμη, έχουσα μεγάλο όνομα και βασίλισσα των πόλεων, στην αναφορά της ταφής του Αγίου Κωνσταντίνου εκεί.

Στον **Βίον Ἐπισκόπου Μητροφάνους** γίνεται λόγος για την άφιξη του Επισκόπου Μητροφάνους στην Κωνσταντινούπολη, που καλείται με το όνομα του ιδρυτή της Βύζαντος, καθώς στη συνέχεια ο συγγραφέας θα αναφερθεί στην ίδρυση της Κωνσταντινούπολης από τον Κωνσταντίνο.

*‘ὅθεν καὶ γῆν ἀφείς ἐν ἥπερ εἰς φῶς προελήλυθε καὶ ἐφ’ ἧς κλῆρον ἀξιόλογον εἴληχε, καὶ τὴν λαμπρὰν αὐτοῦ συγγένειαν καταλελοιπῶς εἰς γῆν μὲν ἐπηγγελμένην οὐ παραγέγονεν, ὅτι μηδὲ τῷ φαινομένῳ μετὰ κλητος γέγονε, τὴν δὲ τοῦ Βύζαντος, ἦν ἑαυτῷ Θεὸς ἀφώρισεν ἄνωθεν καὶ λαμπρὰν ἑσαῦθις τῶν ὑφ’ ἡλίῳ μητρόπολιν τέθεικεν, ἀσμένως ἄγαν κατείληφε καὶ δὴ τῷ κατ’ ἐκεῖνο καιροῦ τῆς ἐκκλησίας οἶακας διθύνοντι - Τίτος ἦν οὗτος ὁ ἐπ’ ἀρετῇ περιώνυμος - φέρων ἑαυτὸν ἐμπεπίστευκεν’.*¹²⁸⁶

¹²⁸⁴ Bassett, *Urban Image*, σ. 192-201, C. Mango, *The art of the Byzantine Empire 312-1453: sources and documents*, [Medieval Academy Reprints for Teaching 16], Καναδάς, 2004⁵, σ. 7. Βλ. R. Ousterhout, *The life and afterlife of Constantine’s Column*, *Journal of Roman Archaeology* 27 (2014), 305-326.

¹²⁸⁵ Ακροπολίτης Κων/νος, Ἐγκ. εἰς Ἄγ. Κωνσταντῖνον, 34, 16-21.

¹²⁸⁶ Ακροπολίτης Κων/νος, Βίος Ἐπισκ. Μητροφάνους, 93, 3, 5-13.

Η Κωνσταντινούπολη εγκωμιάζεται ως η πόλη που όρισε δι' εαυτόν ο Θεός και την έθεσε λαμπρή μητρόπολη όσων βρίσκονται στη γη. Παρόμοια επαναλαμβάνονται και στη συνέχεια.

‘ούτος ούν ό μέγας τήν άρετήν και πολύς ό τι τήν σύνεσιν, ό διάπυρος ταίς άληθείαις Θεού τε και τών θείων φανείς πρόμαχος και ήμών πολιστής άμα και πολιοῦχος όλου τε κατά Χριστόν του γένους πατήρ και πόλιν άνεγειραι προϋθυμήθη επ’ όνόματι τής άχράντου δεσποίνης και θεομήτορος. και γούν πλείστους ό τι τόπους ανά τε τήν Ασίαν ανά τε τήν Εύρώπην έρευνησάμενος, τέλος τής ής ό θεϊός ούτοσί Μητροφάνης επισκοπεύων έτύγχανε τών άλλων άπασών προϋκρινεν. αύτη δ’ ήν ή του Βύζαντος, κάπι ταύτης πόλιν έδειματο τήν ως άληθώς εύρύαγυιαν και τών ύφ’ ήλίω ταίς άφθόνοις περι τούτων επιμελείαις μακρῶ τινι κρείττω πεποίηκε τά τε τής πρεσβυτέρας Ρώμης πρεσβεία εκείνης άφελών ταύτη παρέσχετο και βασίλεια τών Αυσόνων τών προτέρων περικλεέστερα τήδε κατέστησεν, ούχ ήττον έγκρίνας οίμαι τής θέσεως ή τής του λαχόντος άνδρός ιεροπρεπούς καταστάσεως. όλος γάρ εκ πρώτης ως ειπειν αύτου γέγονε και τών χρηστών αύτου τρόπων έάλωκε, δι’ οῦ δή και μεθ’ οῦ μέγα και αύθις και τών προτέρων έλαττον έστησε τρόπαιον.’¹²⁸⁷

Κατά την αναφορά στην εποχή του επισκόπου,¹²⁸⁸ παρουσιάζεται η ίδρυση της Κωνσταντινούπολης.¹²⁸⁹ Ο Άγιος Κωνσταντίνος υπήρξε θεμελιωτής και πολιοῦχος. Έδειξε προθυμία να ανεγειρεί πόλη επ’ ονόματι της Παναγίας. Ερεύνησε πολλούς τόπους στην Ασία και την Ευρώπη και τέλος προέκρινε αυτή της οποίας επισκοπος ήταν ο Μητροφάνης. Επρόκειτο για την πόλη του Βύζαντος. Επάνω σε αυτή έκτισε την πόλη που έχει ευρείες οδούς. Αναφέρθηκε ότι με το ίδιο επίθετο εγκωμιάζεται από τον Ακροπολίτη η Κωνσταντινούπολη στο Έγκώμιον εις Άγ. Κωνσταντίνον, ενώ αυτό δεν απαντάται σε άλλο αγιολογικό έργο της εποχής. Ο Άγιος Κωνσταντίνος επιμελήθηκε την πόλη που επαινείται ως πολύ καλύτερη από όσες βρίσκονται στη γη. Ο Άγιος Κωνσταντίνος αφαίρεσε τα προνόμια από την πρεσβυτέρα Ρώμη και τα έδωσε στην Κωνσταντινούπολη, όπου εγκατέστησε βασίλεια ενδοξότερα από εκείνα των προηγούμενων Ρωμαίων. Στη σύγκριση που υπολανθάνει επομένως μεταξύ Ρώμης και Κωνσταντινούπολης η δεύτερη υπερισχύει. Λέγεται

¹²⁸⁷ Ακροπολίτης Κων/νος, Βίος Έπισκ. Μητροφάνους, 96, 5, 22 – 97, 13.

¹²⁸⁸ Πρώτο τέταρτο 4ου αι. (Ακροπολίτης Κων/νος, Βίος Έπισκ. Μητροφάνους, σ. 79).

¹²⁸⁹ Ακροπολίτης Κων/νος, Βίος Έπισκ. Μητροφάνους, σ. 84.

μάλιστα ότι ο Άγιος Κωνσταντίνος ενέκρινε την Κωνσταντινούπολη λόγω της θέσης της αλλά και του Μητροφάνους. Η πόλη δοξάζεται επομένως εδώ και από την τοποθεσία και από τον επίσκοπό της.

Στο θράσος και όχι στη δύναμη των Λατίνων που σκοπό τους έθεταν τα ξένα μέρη αποδίδει ο **Μάξιμος διάκονος** στα **Θαύματα Κοσμᾶ & Δαμιανού** την επίθεση κατά της Κωνσταντινούπολης που προσδιορίζεται ως βασιλεύουσα. Ο προσδιορισμός επαναλαμβάνεται.¹²⁹⁰ Οι Λατίνοι εισήλθαν ξαφνικά με φοβερό τρόπο και ενήργησαν με αισχροτάτο τρόπο, μακριά από τους νόμους του Θεού και τους θεσμούς της φύσης, με θρασύτητα και δίχως οίκτο.

*‘καὶ χεὶρ ἰσχυρὰ μὲν οὐδαμῶς, θρασεῖα δ’ οὖν ὅμως καὶ ἀλλοτρίαις μερίσιν ἐπιβουλεύειν πρὸ παντὸς ἄλλου τιθεῖσα καὶ ἐρῶσά γε διηνεκῶς, μεθ’ ὅσης ἂν εἴποις τῆς ἀπονοίας καὶ ὕβρεως κατὰ τῆς βασιλευούσης ταύτης ἐπήει καὶ δεινῶς εἰσεκώμασε καὶ τὰ πάντων αἴσχιστα καὶ πόρρω νόμων θεοῦ καὶ θεσμῶν τῶν τῆς φύσεως ἰταμῶς οὕτω καὶ οἴκτου δίχα τινός, ὦ γῆ καὶ ἥλιε, ταύτην παθεῖν παρεσκεύασεν, ἢ μᾶλλον ἀφ’ ἑαυτῆς εἰπεῖν ἔδρασεν, οὐκ ἴσμεν δήπου σαφῶς εἰπεῖν. ἄ γε μὴν ἐξῆς τὴν ἐλευθερίαν μετὰ τὸν δουλικὸν ἐκείνον ζυγὸν ἀπολαβούση τῇ πόλει συνέβη πεπραῆχθαι, ταῦθ’ ὡς οἶόν τε συντεμῶν ἐρῶ’.*¹²⁹¹

Σημαντικά είναι τα χωρία που αφιερώνει στην Κωνσταντινούπολη ο **Νικηφόρος Κάλλιστος Ξανθόπουλος**. Ας αναφερθεί αρχικά ο **Βίος Ὅσ. Εὐφροσύνης Νέας**.

*‘ἔγνωσαν δὴ τῇ Κωνσταντίνου ἐπιφοιτῆσαι καὶ σεμνείῳ τινὶ τῶν ἄγαν ἠκριβωμένων ταύτην ἐγκαταστῆσαι· ἠῦχει καὶ γὰρ πολλοῖς σεμννομένη τότε θείοις ἐνδιδαιτήμασιν.*¹²⁹²

Η Κωνσταντινούπολη, όπου εγκαθίσταται η Οσία Ευφροσύνη, υπερηφανευόταν την εποχή εκείνη για πολλά θεία οικήματα.

Κυρίως όμως να τονιστεί το έργο **Περὶ συστάσεως οἴκου Ζωοδόχου Πηγῆς**.

‘Δότε γάρ μοι μικρὸν ἐμφιλοχωρῆσαι τοῖς τῆς πόλεως προτερέμασιν, ἦν οὐ μᾶλλον τ’ ἄλλα ἔχει κοσμεῖν πόλιν γε οὖσαν

¹²⁹⁰ Μάξιμος διάκονος, Θαύμ. Κοσμᾶ & Δαμιανού, 205, 9-10: *‘ἐπέμφθη μέντοι πρὸς τὴν βασιλεύουσαν...’.*

¹²⁹¹ Μάξιμος διάκονος, Θαύμ. Κοσμᾶ & Δαμιανού, 198, 20-29.

¹²⁹² Κάλλιστος Ξανθόπουλος, Βίος Ὅσ. Εὐφροσύνης Νέας, 863, 5, Α.

Θεοῦ, ἢ τὰ ἐντεῦθεν ἀφθόνως πηγάζοντα, οἷά τινα ὀρμήματα ποταμοῦ· ἀρκτέον δὲ οὕτω. Τίς οὐκ οἶδε τὸν τῆς οἰκουμένης ὀφθαλμόν, τὴν Κωνσταντίνου φημί, τὸν ὀμφαλὸν τῆς γῆς, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν τὴν καρδίαν ταύτης, τὸ καιριώτατον; Ποιητῆς δ' ἂν εἶπε τὸ τῆς ἀρούρης οὐθαρ, τὸν κοινὸν ἑώας, καὶ ἔσπεριον λήξεως σύνδεσμον, ἢ σχεδὸν ἐρίζει μὲν περὶ κάλλους τῷ οὐρανῷ, ἀμιλλώμενά δ' ἔστιν ἐν ταῦθα μόνον βλέπειν κάλλος, ἅμα καὶ μέγεθος· ἐφ' ἣ συρρέει μὲν τὰ τῶν ἄκρων ὅσα χρηστά. Αὐτῇ δὲ πάλιν ὡς ἀπὸ κέντρου, ἢ τινος καρδίας ἀπανταχοῦ δίεισιν, [ὅσα καὶ μή-]τηρ ταῖς ὑπ' αὐτὴν ἐπιχορηγοῦσα· ἢ θέσεως [μὲν οὕτως ἔλα-]χεν εὐφυῶς, καὶ τῆς γῆς ἐπικαίρως ἴδρυτ[αι ὡς εὐθύς ἂν] τις ἰδὼν ἐρεῖ,¹²⁹³ ὡς ἄρ' ἄξιον εἶναι καὶ τὴν πάντ[ων ἄρχειν ἀναζώσασθαι, καὶ τὸ κράτος κατὰ πάσης ἔχειν π[ροσηκόν καὶ] ὡς ἴδιον τὸ τῆς ἀρχῆς προσκληρώσασθαι. Τέτρα[πται μὲν] γὰρ εὐθύς πρὸς ἀνίσχοντα ἥλιον, προσαπαντῶσα [δῆθεν αὐτῷ· καὶ προμήκης ἐξ ἠπείρου προθέει, τῷ πελάγει σ[υμ]μιγνυμένη,¹²⁹⁴ τὸ φιλάνθρωπον ὡσανεὶ ἐπιδεικνυμένη κα[ὶ] χεῖρα ὡσπερ τοῖς καταίρειν πρὸς αὐτὴν βουλομένοις ὀρέγουσα, καὶ τοῖς κάλλεσιν αὐτοῦς ἐστιῶσα, ὅσα ὀρᾶν ἔστι, λιμένας τε καὶ ἀκτὰς ἐπὶ κύκλω πᾶσαν ἑαυτὴν περιβάλλει. Ἐν ἀφθόνῳ δὴ τῇ θαλάττῃ κειμένη, ὡς ἐπίσης εἶναι δόξαι καὶ νῆσον καὶ ἠπειρον· νῆσοι δὲ αὐτὴν ὑπεξίστανται, καθάπερ δοῦλαι τοῦ σύνεγγυς εἶναι, βραχὺ τι ἀναχωροῦσαι, καὶ τὰ παρ' ἑαυτῶν ἠρέμα εἰσφέρουσαι. Κἄνταῦθα γῆ θάλασσα, καὶ πελάγη δὴ τινα διὰ στενοῦ πρὸς αὐτὴν ξυνθλιβόμενα, τὴν καλὴν ἀμιλλαν ἀμιλλῶνται, ποτέρας μᾶλλον ἢ πόλις εἴη, καὶ αὐθις ἑτέραν, ποί ἂποτε [ποιῶ ποτε] πλείω τῶν παρ' ἑαυτῇ χρηστῶν, τῇ βασιλίδι ὡσπερ δωροφορήσειεν. Ἀβρῶς οὖν αὕτη τῶν ἐν τούτοις καλῶν ἀπολαύουσα, ὅσα πρόσεστι, φεύγει τῶν λυπηρῶν. Οὕτω δ' ἔλαχεν ἀέρος ἐν καλῷ κειῖσθαι, καὶ τοσαύτην ἔστι συμμετρίαν τῷ ὑπὲρ κεφαλῆς ἀέρι ταύτης εὐρεῖν, ὡς κεκρᾶσθαι μὲν ἄριστα, ἐμπνεῖσθαι δὲ ἥδιστα, καὶ τῶν περὶ γῆν ἀέρων τοσοῦτον ὑπερτερεῖ, ὡς ἀφέστηκε γῆς τῇ φύσει. Τῷ γε μὴν αἰθέρι, μὴ παντάπασιν ἐοικέναι, καὶ τοῦ πολλοῦ τοσοῦτόν ἐστιν ἐξαίρετος ὑπερέχων, ὡς ἐπιεικῶς συμβαίνει τούτου πάντας ἠττᾶσθαι. Τίς δ' ἂν πεδίων, καὶ ὀρέων χάριτας αὐτῆς καταλέγοι, ἢ ποταμῶν χύσεις ἀερίων, καὶ ὑπογείων, καὶ ὑδάτων ἀφθονα

¹²⁹³ Πβλ. Νικαεύς, 4, 1-2: "Ὅτι δὲ θέσεως ἢ πόλις ἔλαχεν εὐφυῶς καὶ τῆς γῆς ἐπικαίρως ἴδρυται, τοῦτο καὶ πάρεστιν ὀρᾶν." Στον Βυζάντιο του Μετοχίτη, 140, 5, 4-5: "...καὶ ἅμα τῆς ὄλης τοῦ γένους ἀρχῆς ἐπικαιρότατα," Πολέμης, Μετοχίτης.

¹²⁹⁴ Πβλ. Αἰλίου Ἀριστείδου, Ἰσθμικός εἰς Ποσειδῶνα 21, 18 (Dindorf I, 35): "γῆ πολλή προχωροῦσα εἰς θάλασσαν.", Βυζάντιος, 156, 6, 68: "τοῦτο μὲν ἐπιπλεῖστον τῆς θαλάττης προεξάγων...": Πολέμης, Μετοχίτης.

ρεύματα τό τε πρὸς ἀπάσας, καὶ παντοίας ἐρρῶσθαι γονάς,¹²⁹⁵ καὶ τὸ μὴ τε ὄρειον εἶναι παντάπασι, καὶ τὸ ὑπτίον ἐπίπαν ἐκτρέπεσθαι,¹²⁹⁶ καὶ πρὸς ἅπασαν τοῦ κόσμου φύσιν συσχηματίζεσθαι; Τί μὴ τὰ κρείττω λέγω, ὅτι καὶ λόγων ἔδαφος ταύτην ἔξεστι προσειπεῖν, καὶ προσήκειν γε τῶν ἀρίστων εἶναι ταύτη πατρίδι τε, καὶ καθηγεμόνι σοφίας ἀπάσης, καὶ τέχνης, καὶ γὰρ σοφίαν, καὶ τῶν ὄντων τὴν γνῶσιν, ἐντεῦθεν ἐστὶ πορίσασθαι, οἷς Θεὸν διαγέγονεν εὐφημοῦσα· ὡς ἐντεῦθεν μὲν προχεῖσθαι τὸ εὐσεβεῖν, καὶ τ' ἄλλα τῶν ἀγαθῶν ἀναβλύζειν· καὶ εἴ τις φαίη ταύτην εἶναι καὶ τῶν ὀπουδήποτε γῆς ἀγαθῶν χορηγόν, οὐκ ἂν αἰσχυνηθεῖη. Δείκνυται δὲ οἷς ἀνῆκε μὲν ναῶν τεμένη καὶ χάριτας, καὶ τ' ἄλλα τῶν οἰκοδομημάτων εἰς κάλλος, καὶ μέγεθος ἀβρῶς ἐξησκημένα, καὶ περιπτῶς, φαιδρὰ φαιδρῶς ἀπανταχοῦ ταῖς ὄψεσιν ἀπαντῶντα καὶ συνανίσχοντα.¹²⁹⁷

Το λογοτεχνικό ὕφος εἶναι υψηλό. Ἡ πραγμάτευση τῆς πρωτεύουσας εἶναι ασυνήθιστα εκτενής. Μετά ἀπὸ μια ρητορική εἰσαγωγή στο θέμα τοῦ ἔργου ἀρχίζει ὁ ἐπαινος τῆς Κωνσταντινούπολης. Πολλοὶ τόποι γνωστοὶ ἀπὸ ἄλλα κείμενα χρησιμοποιοῦνται καὶ τονίζονται με λυρικούς τόνους καὶ ποιητικές εἰκόνες.¹²⁹⁸ Πρόκειται γιὰ μια περὶ τεχνη ἐγκωμιαστικὴ ἐκφραση. Ὁ Νικηφόρος Κάλλιτος Ξανθόπουλος θέλει πρῶτα-πρῶτα νὰ δημιουργήσῃ πλαίσιο ἀντάξιο τοῦ ἱεροῦ τόπου τῆς Θεοτόκου.¹²⁹⁹ Ὁ συγγραφέας ἐπιμένει λίγο στα προτερήματα τῆς πόλης, ποὺ πηγάζουν ἀφθονα ἀπὸ τὴν πόλη αὐτὴ τοῦ Θεοῦ¹³⁰⁰ καὶ περισσότερο τὴν κοσμοῦν, παρομοιαζόμενα με τὴν ὁρμητικὴ κίνηση τοῦ ποταμοῦ. Ἡ Κωνσταντινούπολη εἶναι γνωστὴ σε ὅλους. Δοξάζεται ὡς ὁ οφθαλμὸς τῆς οἰκουμένης,¹³⁰¹ ὁ ὀμφαλὸς ἢ μάλλον ἡ καρδιά, τὸ πιο καίριο σημεῖο τῆς

¹²⁹⁵ Πβλ. Αἰλίου Ἀριστείδου, *Παναθηναϊκός* (Dindorf I, 165, 5): 'ἔρρωτο μὲν ἡ γῆ πρὸς ἀπάσας γονάς.', *Βυζάντιος*, 188, 9, 29-31: 'ὡς ἄρα ἐρρωμένη κομιδῆ πρὸς ἅπασαν εὐφορίαν τῶν ὀνησίμων καρπῶν καὶ πάσης γονῆς...': Πολέμης, *Μετοχίτης*.

¹²⁹⁶ Πβλ. Αἰλίου Ἀριστείδου, *Παναθηναϊκός* (Dindorf I, 162, 5): 'οἷον εὐθύς τὸ μῆτε ὑπτίαν εἶναι διὰ πάσης μῆτε ὄρειον παντελῶς.', *Βυζάντιος*, 188, 9, 45-47: '...διὰ πάντων ἰόντα τῆς χώρας ὑπτίων τε καὶ τῶν ἀνεχόντων ἡρμένων καὶ ὄρειων...': Πολέμης, *Μετοχίτης*.

¹²⁹⁷ Κάλλιτος Ξανθόπουλος, *Περὶ συστάσεως οἴκου Ζωοδ. Πηγῆς*, 3, 20 – 5, 14.

¹²⁹⁸ Saradi, *City in Hagiography*, σ. 441.

¹²⁹⁹ Fenster, *Laudes*, σ. 213.

¹³⁰⁰ Καὶ γιὰ τὴ Νίκαια λέγεται ἀπὸ τὸ Θεόδωρο Β' Λάσκαρη: 'πόλιν ... θεοῦ' Θεοδώρου Δούκα τοῦ Λάσκαρι ἐγκώμιον εἰς τὴν μεγαλόπολιν Νίκαιαν, 144, 10, 13: Foss, *Nicaea*.

¹³⁰¹ Βλ. ἀνωτέρω (*Ἐγκώμια* τῆς Κωνσταντινούπολης στο ἱστορικό τους πλαίσιο).

γης.¹³⁰² Ο Όμηρος θα την ονόμαζε γονιμότατη χώρα.¹³⁰³ Παρόμοια εγκωμιάζεται η Λέσβος στο έργο του Ανωνύμου α Βίος Αγ. Θωμαΐδος. Η Κωνσταντινούπολη αποτελεί κοινό σύνδεσμο¹³⁰⁴ της λήξης Ανατολής και Δύσης. Παρουσιάζεται σχεδόν να ανταγωνίζεται τον ουρανό ως προς το κάλλος σε μια υπέροχη, σπάνια εικόνα, ενώ σε αυτή ανταγωνίζονται το κάλλος και το μέγεθος. Σε αυτή συρρέουν όλα τα καλά των άκρων, ενώ αυτή διαδίδεται παντού σαν από κέντρο ή καρδιά, επιχορηγώντας τις υπό αυτή σαν μητέρα. Η θέση της είναι πολύ ευνοϊκή και ιδρύθηκε σε κατάλληλο τόπο. Έτσι και εκ πρώτης όψεως αξίζει να εξουσιάζει όλων. Είναι στραμμένη ανατολικά, σαν να εξέρχεται να συναντήσει τον ήλιο. Προεξέχει αρκετά από την ξηρά αναμειγνυόμενη με τη θάλασσα, σαν να επιδεικνύει φιλανθρωπία¹³⁰⁵ και να απλώνει το χέρι σε αυτούς που θέλουν να φθάσουν σε αυτή. Η αναφορά στην ακτή που απλώνεται σαν χέρια στη θάλασσα έχει εντοπισθεί και σε άλλα κείμενα.¹³⁰⁶ Η Κωνσταντινούπολη λοιπόν φιλεύει αυτούς με όσα κάλλη είναι δυνατό να δουν. Περιβάλλεται με λιμάνια και ακτές. Βρίσκεται σε άφθονη θάλασσα, ώστε να φαίνεται επίσης ότι είναι νησί και ξηρά. Παρομοίως περιγράφεται η Κωνσταντινούπολη και από τον Χρυσολωρά: παντού γύρω έχει θάλασσα και ξηρά, ώστε να είναι και ξηρά και νησί, κοντά στην ξηρά και στο πέλαγος.¹³⁰⁷ Τα νησιά υποχωρούν σε αυτή, όπως οι δούλες, βρίσκονται λίγο πιο μακριά και συνεισφέρουν τα δικά τους αγαθά. Η θάλασσα και κάποια συμπιεσμένα σε στενό πελάγη ανταγωνίζονται προς τη γη σε ποιον ανήκει η πόλη και ποιος θα φέρει περισσότερα δώρα από τα δικά του καλά στην πόλη, που υμνείται ως βασίλισσα. Η Κωνσταντινούπολη απολαμβάνει τα καλά τους και αποφεύγει τη λύπη. Κατά τον Μετοχίτη στον *Βυζάντιο*, η Κωνσταντινούπολη ανήκει στις

¹³⁰² Πβλ. Ιωάννου Χρυσοστόμου, *Εἰς τὴν πρὸς Ῥωμαίους*, PG 60, 679, 47: 'καρδίαν τῆς οἰκουμένης', *Βυζάντιος* του Μετοχίτη, 194, 9, 109: '...ἡ τῆς ὅλης οἰκουμένης ... καρδιά...': Πολέμης, *Μετοχίτης*.

¹³⁰³ ι 141.

¹³⁰⁴ Η λέξη χρησιμοποιείται από την αρχαιότητα σε κοσμολογικά συμφραζόμενα. Κατά τον *Βυζάντιο* του Μετοχίτη η πόλη λειτουργεί ως σύνδεσμος του κόσμου και ως εγγύηση της συνοχής και της διατήρησής του. Λειτουργεί όπως ο Στωικός λόγος, είναι δηλαδή το υπέρτατο στοιχείο που διασφαλίζει τη ζωή του σύμπαντος: Πολέμης, *Μετοχίτης*, σ. 58-59.

¹³⁰⁵ Για το θέμα της φιλανθρωπίας βλ. Κεφ. 5, Ακροπολίτης Κων/νος, Λόγ. εἰς Ἄγ. Ζωτικόν.

¹³⁰⁶ Βλ. Κεφ. 5, Νικηφόρος Γρηγοράς, Ἐγκ. εἰς Ἄγ. Δημήτριον.

¹³⁰⁷ Τοῦ λογιωτάτου Μανουήλ Χρυσολωρᾶ ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Ἰωάννην βασιλέα, ἐν ἡ σύγκρισις τῆς παλαιᾶς καὶ νέας Ῥώμης, PG 156, 40 B.

πόλεις που μπορούν να απολαμβάνουν όλα τα καλά της στεριάς και της θάλασσας. Η πόλη ενώνεται με τον περιβάλλοντα χώρο, είναι τμήμα του κόσμου και αυτό οδηγεί στην ευδαιμονία της.¹³⁰⁸ Στοιχείο του εγκωμίου, κατά τον Ξανθόπουλο, αποτελεί επίσης η συμμετρία των ανέμων που αναμιγνύονται άριστα, φυσούν πάρα πολύ ευχάριστα και χαρίζουν ανωτερότητα. Το διαφορετικό, εξαίρετο κλίμα παρέχει υπεροχή. Η έμφαση που δίδεται στο κλίμα παραπέμπει στον Παναθηναϊκό του Αίλιου Αριστείδη, όπου υπάρχει υπέροχη περιγραφή του κλίματος.¹³⁰⁹ Εκθειάζονται ακόμη οι χάριτες των πεδιάδων και των βουνών, τα ρεύματα των ποταμών και των υδάτων (σύστημα προμήθειας ύδατος μέσω υδραγωγείων),¹³¹⁰ η παραγωγή ποικίλων αγαθών, η με μέτρο (δηλαδή ισόρροπη) μορφολογία του εδάφους. Έτσι η γη αυτή είναι ακριβής απεικόνιση της φύσης του κόσμου.¹³¹¹ Η Κωνσταντινούπολη παίρνει το σχήμα ολόκληρου του κόσμου. Στον *Βυζάντιο* του Μετοχίτη χρησιμοποιείται συχνά η εικόνα της πόλης ως κόσμου. Η πόλη παρομοιάζεται με το σύμπαν, τη φύση, τον ουρανό. Η Κωνσταντινούπολη παρουσιάζεται ως κέντρο και άξονας του κόσμου.¹³¹² Μετά τα εξωτερικά χαρακτηριστικά ο συγγραφέας αναφέρεται στα καλύτερα, τα πνευματικά. Η Κωνσταντινούπολη επαινείται ως έδαφος λόγων. Αρμόζει να είναι πατρίδα των αρίστων και διδάσκαλος κάθε σοφίας και τέχνης. Εκεί μπορεί κανείς να λάβει τη σοφία και τη γνώση των όντων. Ζει τιμώντας τον Θεό. Όπως λέγεται μεταφορικά, από εκεί χύνεται η ευσέβεια και αναβλύζουν τα άλλα αγαθά. Η πόλη ονομάζεται χορηγός των αγαθών όλης της γης. Τέλος εγκωμιάζονται το κάλλος και το μέγεθος των ιερών ναών και άλλων οικοδομημάτων, η χάρη και η λάμψη. Ακολουθεί ο έπαινος της Αγίας Σοφίας, σε κάποιο σημείο του οποίου εγκωμιάζεται εμμέσως και η Κωνσταντινούπολη.

*‘δηλοῖ τε ὀρώμενος, ἧς τινος δὴ πόλεως καὶ ψηφίζεται, μὴ ἂν ἄλλης πόλεως τὸ ἀνάθεμα εἶναι· οὐδὲ γὰρ ἂν ἀρκέσαι τὴν φύσιν ἀπάσας τοσοῦτον ἔργον ἐνστήσασθαι...’.*¹³¹³

¹³⁰⁸ Πολέμης, *Μετοχίτης*, σ. 73.

¹³⁰⁹ Σαράντη, *Η πόλη ως αρχιτεκτονικός χώρος*.

¹³¹⁰ Saradi, *City in Hagiography*, σ. 441.

¹³¹¹ Fenster, *Laudes*, σ. 213.

¹³¹² Πολέμης, *Μετοχίτης*, σ. 43.

¹³¹³ Κάλλιστος Ξανθόπουλος, *Περὶ συστάσεως οἴκου Ζωοδ. Πηγῆς*, 6, 2–5.

Το αφιέρωμα αυτό δε θα μπορούσε να ανήκει σε άλλη πόλη, δε θα ήταν φυσικό να έχει θέση σε όλες τις άλλες πόλεις. Επίσης η πόλη, με το ναό αυτό, προβάλλεται σε όσους φθάνουν από μακριά. Έτσι πόλη και ναός συνδέονται στενά.¹³¹⁴

*‘οὐχ ἦττον δὲ καὶ τὴν πόλιν, ἐκ πολλοῦ τοῖς καταίρουσι καὶ πόρρωθεν ἤκουσι προδεικνύς, ἀντὶ πυρσῶν ἀρκῶν καὶ ὀρέων, ἢ ῥαστώνη καὶ τρυφῇ τῇ ἄλλῃ ἔνδον...’.*¹³¹⁵

Μετά το εγκώμιο της Αγίας Σοφίας ο συγγραφέας ομολογεί ότι ετράπη σε άλλη κατεύθυνση από το σκοπό του. Τα καλά της πόλης, που επαινείται ως βασιλεύουσα των πόλεων και βασίλισσα, μάγεψαν.

*‘ὁ μὲν δὴ λόγος οὕτω τοῖς τῆς πόλεως καταγοητεύσας καλοῖς, παρήνευκε τοῦ σκοποῦ ἀθρόον ἐπεισπεσῶν· ἀλλ’ ἐπὶ τὴν ὑπόσχεσιν πάλιν ἀναστρεπτέον τῆς διηγήσεως· ταύτης δὴ τῆς βασιλευούσης τῶν πόλεων, οὐ πολλῶ τῶν χερσαίων τειχῶν ἄποθεν πρὸς θάλασσαν ἐπινεύοντα, ἔνθα τὸ ἀνέκαθεν αἰ χρύσειαι πύλαι πρὸς δόξαν ἦσαν τῇ βασιλίδι...’.*¹³¹⁶

Ο συγγραφέας αναφέρεται και στην άλωση της Κωνσταντινούπολη από τους Λατίνους.

‘Ἐπεὶ γὰρ ἔκειτο τῇ πασῶν τὸ ἄρχειν λαχούση, τὸν τῆς δουλείας ζυγὸν ὑπελθεῖν, καὶ τὸ εὐδαιμον εἰς τοῦπίσω ταύτη χωρῆσαι, καὶ τῆς πρὶν τέρψεως ἀντίρροπον τὴν ἀμορφίαν κληρώσασθαι, τί γίνεται. [...] Καὶ τί δεῖ τὰ πολλὰ λέγοντα διατρίβειν, καὶ κύκλω περιῖεναι, τῇ σιδηρέα μαστιζόμεθα ῥάβδῳ, καὶ τῶ πυρρῶ γένει καταπιμπρώμεθα, καὶ βαβαὶ τῶν λόγων, ἢ βασιλὶς τῶν πόλεων δούλη, καὶ ναῦς ὑπουργεῖ τῶ ἰστίῳ παρεγκεκλιμένῳ τοῦ τείχους τοῖς ἐχθροῖς ἐκείνοις τὴν ἄνοδον. Ἐντεῦθεν πῦρ ἐπαφίεται, καὶ δαπανᾶται μὲν τὸ πλεῖστον αὐτῶ τῆς βασιλευούσης, τὸ δὲ λειπὸν ὅσον ἐν ἱεροῖς κόσμοις, καὶ ἀναθήμασι, καὶ ἄλλως εἰς πλοῦτον, καὶ περιφάνειαν ἐκφορεῖται. Καὶ τίς ἂν εἶδε θεῖον ἔκπωμα τοῦ φρικώδους αἵματος ἐκκενούμενον, εἶτα καὶ συντριβόμενον. Πέπλον τε διαρρύγγνυμενον ἱερόν, καὶ μερὶς τοῖς διαρπάζουσι ταῦτα γινόμενα. Εἰκὼν τε αὐτοῦ Σωτῆρος κατὰ γῆς ἐρρίμμενη, καὶ ποσί, φεῦ, τούτων ἀντωθουμένη, καὶ τὸν κόσμον ὅσος χρυσοῦ καὶ ἀργύρου περιδυομένη, καὶ γυνή τις οἷστρω βεβακχευμένη, ὃ

¹³¹⁴ Saradi, City in Hagiography, σ. 441.

¹³¹⁵ Κάλλιστος Ξανθόπουλος, Περί συστάσεως οἴκου Ζωοδ. Πηγῆς, 6, 12–15.

¹³¹⁶ Κάλλιστος Ξανθόπουλος, Περί συστάσεως οἴκου Ζωοδ. Πηγῆς, 7, 21–27.

γῆ καὶ ἥλιε, κατὰ τῆς θείας ἐπωρχῆτο τραπέζης ἀσέμνοις περικλωμένη λιγύσμασι, καὶ τῷ συνθρόνῳ ἐνίδρυτο, δεῖσαν διαναπαύεσθαι. Τούτων δ' ἐπόπτῃς τῶν φρικωδῶν, τὸ τῆς σοφίας μέγιστον τέμενος. Τὸ δ' εὐγενὲς τῆς πόλεως ἅπαν, καὶ ἡλικίας διάφορον, ἦν ὄραν ἀτίμως περιαγόμενον. Καὶ παρθένων αἰδῶς καθυβρίζετο, καὶ τὸ γῆρας εἴλκετο, ὅσον τε ἄγνόν, καὶ ἀφιερωμένον Θεῷ ἠχρειοῦτο, καὶ τ' ἄλλα οἷα εἰκὸς πόλιν οὕτω μεγάλην τε, καὶ περιφανῆ πάσχειν, ἀσελγῶν ἀνθρώπων ταύτη ἐπεισφρησάντων, ἵνα μὴ καθ' ἕκαστον διατρίβω λέγων. Καὶ δραπέτης μὲν ὁ κρατῶν, ἐνὸς τοῦ σώζεσθαι μόνου, τὰ πάντα προέμενος. Ὁ δὲ τῶν ἱερῶν ἐξηγούμενος, καὶ τῷ μεγίστῳ θρόνῳ ἐνδιαπρέπων, ὄναρίῳ δυστήνῳ ἔποχος, ἀντίτυπος τῷ Χριστῷ γίνεται, ὡς τὴν νέαν Ἱερουσαλήμ ἐξιών. Οὐ μᾶλλον ὑμνούμενος, ἢ θρηνούμενος. Ἐπεὶ δὲ πᾶσαν ἀσελγείας, καὶ παρανομίας διεξεληλυθότες ὁδὸν μετὰ τὴν κατάσχεσιν, τὸ τελευταῖον, καὶ τὴν ἡμῶν εὐσέβειαν ὡς τυραννήσοντες ἤκασιν ὕστερον, τί δὴ πράσσεται; Κλείεται μὲν τοῖς εὐσεβεῖν ἡρημένοις τεμένῃ τὰ ἱερά. Ἡ δὲ χάρις ἐκείνων τούτοις ἐμφιλοχωρούντων ἀφίπταται. Οὐ γὰρ δυσσεβεῖν ἀνδράσιν ἡρημένοις ἐπιμίγνυσθαι εἴωθε. Καὶ τοῦτο μὲν ἀπανταχοῦ ταῖς ἐκκλησίαις τῆς βασιλευούσης ἐγγίνεται, αἶ τε γὰρ ζωηφόροι τράπεζαι, μεταπλάττονται, καὶ ἡ τῆς θυσίας ἐξαλλαγὴ διαπράττεται. [...] Ἐνθεν οἱ μὲν τῶν εὐσεβεῖν ἡρημένων ἐγκλείονται, καὶ καπνῷ λουτροῦ τὸ πνεῦμα προῖενται, ἑτέροις δεσμὰ περιτίθενται, οἱ δ' ἀπελαύνονται, καὶ ἱεροῖς εἴργεται τὰ ἐφειμένα τελεῖν, καὶ μονάζειν ἐθέλουσι. Τὰ τῆς μυσταγωγίας ἀτέλεστα. Θυσία δὲ ἡμῶν, οὐδαμοῦ, καὶ νεκροὶ τῶν συνήθων ἐκτὸς κατὰ γῆς ἐρρίμμενοι. Τούτοις γὰρ οἱ κακοί, καὶ κακῶν κάκιστα ᾤοντο τὰ ἡμέτερα τυραννήσειν, καὶ ὑπ' αὐτοῖς ἀγαγεῖν. Ταῦτα δὲ οὖν πάντα, κἂν τῷ τεμένει τῷ τῆς Θεομήτορος πηγῆς διαπεπραγμένοι. Τὴν τῶν θαυμάτων χύσιν ἀναχαιτίζουσι, δείκνυσι δὲ καὶ ἡ μυστικὴ τράπεζα ἄχρι καὶ ἐς δεῦρο, λατινικῶς διεσκευασμένη. Ατεκνοῖ μὲν οὖν καὶ τὸ ρεῖθρον κατὰ τὰ ἱερισχόντια ὕδατα, καὶ ἦν ἐξ ἐκείνου μηδὲν καινὸν ἢ πηγὴ διαπραττομένη, εἰς ἔλεγχον ὥσπερ καθισταμένη, ὡς ἀργεῖ παρ' αὐτοῖς τὰ τῆς χάριτος, καὶ ὁ τῶν θαυμάτων ἄφθοнос ἐπέχεται ροῦς. Ὑδωρ δὲ ἦν ἄλλως, εἰς πόσιν δὴ καὶ μόνον ἀνειμένον τοῖς χρήζουσι'.¹³¹⁷

¹³¹⁷ Κάλλιστος Ξανθόπουλος, Περὶ συστάσεως οἴκου Ζωοδ. Πηγῆς, 62, 1–5, 62, 12 - 63, 18, 63, 21 – 64, 5.

Η πόλη που έλαβε την εξουσία όλων υποχώρησε στη δουλεία. Δεν υπήρχε πλέον ευτυχία και της δόθηκε ασχήμια ίση με την προηγούμενη ευχαρίστηση. Η βασίλισσα των πόλεων έγινε δούλη. Το μεγαλύτερο μέρος της βασιλεύουσας εφθάρη και ο υπόλοιπος ιερός στολισμός και τα αναθήματα που έδιδαν πλούτο και επισημότητα αφαιρέθηκαν. Μπορούσε κανείς να δει το Θείο Ποτήριο να εκκενώνεται από το αίμα του Χριστού και να συντρίβεται. Ιερό πέπλο να σχίζεται και να αρπάζεται. Εικόνα του Χριστού να ρίχνεται, να πατιέται και να της αφαιρείται ο χρυσός και ο άργυρος που τη στόλιζε. Γυναίκα να χορεύει πάνω στη Θεία Τράπεζα και να ξεκουράζεται στο σύνθρονο. Ο ναός της Αγίας Σοφίας υπήρξε θεατής αυτών των φρικτών. Οι ευγενείς της πόλης περιφέρονταν ατίμως. Υβριζόταν η αιδώς των παρθένων, οι γέροι σύρονταν, ό,τι αγνό και αφιερωμένο στον Χριστό υπήρχε καθίστατο άχρηστο. Ο αυτοκράτορας δραπέτευσε για να σωθεί. Ο πατριάρχης σε ένα γαϊδουράκι, σαν τον Χριστό, εξήλθε από τη Νέα Ιερουσαλήμ θρηνούμενος παρά υμνούμενος. Μετά από κάθε ασέλγεια και παρανομία έκλεισαν και οι ιεροί ναοί. Η χάρη τους έφυγε, λόγω των δυσσεβών. Αυτό συνέβη σε όλες τις εκκλησίες της βασιλεύουσας. Οι Αγίες Τράπεζες τροποποιήθηκαν. Οι ευσεβείς φυλακίζονταν, πέθαιναν, υποδουλώνονταν, διώχονταν. Εμποδιζόταν η τέλεση της μυσταγωγίας. Οι νεκροί βρέθηκαν ριγμένοι στη γη (άταφοι). Στο ναό της Πηγής η τράπεζα ενεδύθη κατά τον λατινικό τρόπο. Τα θαύματα σταμάτησαν και το ύδωρ ήταν απλώς πόσιμο.

Ο Θεός όμως έδωσε την εξουσία και τη βασιλεύουσα Κωνσταντινούπολη στον Μιχαήλ Η' και έδιωξε τους ληστές της.

*‘Τούτω τοίνυν τὴν βασιλίον [βασίλειον] ἐγχειρίζει ἀρχὴν, καὶ αὐτὴν δῆτα τὴν βασιλεύουσαν· ἀπελαύνει γὰρ εὐθὺς ἐκεῖθεν τοὺς βιασαμένους ταύτην ληστὰς, καὶ τίθησιν ἐκποδῶν’.*¹³¹⁸

Το ότι η εξουσία και η βασίλισσα των πόλεων περιήλθαν στον Μιχαήλ Η' αποδίδει ο συγγραφέας στον υιό του αυτοκράτορα Ανδρόνικο Β'.

*‘Δι’ ὧν γε οἶμαι καὶ πατρὶ τὰ τῆς ἀρχῆς περιῆλθε καὶ ἡ τῶν πόλεων αὐτῆ βασιλὶς.’*¹³¹⁹

¹³¹⁸ Κάλλιστος Ξανθόπουλος, Περί συστάσεως οἴκου Ζωοδ. Πηγῆς, 64, 24–27.

¹³¹⁹ Κάλλιστος Ξανθόπουλος, Περί συστάσεως οἴκου Ζωοδ. Πηγῆς, 65, 2–4.

Ζοφερή είναι η σύγχρονη του **Νικηφόρου Γρηγορά** κατάσταση της Κωνσταντινούπολης σε διάφορα έργα του. Ας επισημάνουμε αρχικά τον **Βίον πατρ. Αντωνίου**.

*‘οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ πολλὰς ἀντὶ πολλῶν καὶ μεγάλων τῶν εἰς αὐτὸν πρὸς τῆς πανάγνου καὶ θεομήτορος γενομένων δωρεῶν ὀφείλων τὰς χάριτας, ἔπειτα τὸ κατ’ ἀξίαν μὴ δυνάμενος ἐκτίσαι χρέος, νεῶν ἱερὸν ἐξ αὐτῶν ἀνήγειρε τῶν κρηπίδων αὐτῇ καὶ μοναστῶν καταγῶγια περὶ αὐτὸν δειμάμενος ὅσα ἐχρῆν καὶ μοναστὰς ἠθροικῶς καὶ πολλοῖς ἀναλώμασιν ἀνενδεᾶ τὰ πρὸς αὐτάρκειαν πάντα καταστήσαμενος, κάλλιστον, ἔφην, ἀσκητήριον καὶ τῷ ὄντι χρῆμα ἐξαίσιον ἐν μέσῃ τῇ βασιλευούσῃ τῶν πόλεων. καὶ εἰ μὴ πολεμίοις χερσὶν Ἰταλῶν ἀλούσης τῆς τοσαύτης μεγαλοπόλεως καὶ κάλλος ἅπαν ἀφαιρεθείσης συναπέλαυσε καὶ αὕτη τοῦ τοιοῦτου χειμῶνος καὶ τοὺς τε κύκλω περιβόλους ἐζημίωται καὶ τὸ τοῦ ναοῦ κάλλος ἡμαύρωται, θαῦμα ἂν <ἦν> τοῖς ὁρῶσι, γέμον ἐκπλήξεως ἅμα καὶ ἡδονῆς’.*¹³²⁰

Με αφορμὴν τὴν ἐκεῖ ἀνέγερση ναοῦ τῆς Παναγίας ἀπὸ τοῦ Ἁγίου Αντωνίου, ἡ Κωνσταντινούπολη ἐπαινεῖται ὡς βασιλεύουσα τῶν πόλεων καὶ μεγαλόπολις. Λόγω τῆς ἀλωσης ἀπὸ τοὺς Λατίνους ἀφαιρέθηκε ὅλο το κάλλος τοῦ ναοῦ, μετείχε σε αὐτὴ τὴν καταιγίδα, ὅπως λέγεται μεταφορικὰ, κατεστράφη ὁ περιβόλος. Διαφορετικὰ θὰ ἦταν θαυμαστὸ ὄραμα, γεμάτο ἐκπληξη καὶ ἡδονή. Ἡ χρῆση τοῦ ὅρου θαῦμα σε περιγραφές πόλεων εἶναι σύνηθες λογοτεχνικὸ θέμα.¹³²¹

Λόγος γιὰ τὴν Κωνσταντινούπολη γίνεται καὶ στὸν **Εὐχαριστήριον**.

‘Ἄλλ’ ὧ πάναγνε δέσποινα μῆτερ θεοῦ, βλέψον εἰς ἡμᾶς φιλανθρώπως καὶ σύμμαχος ἅμαχος εἶπερ ποτὲ φάνηθι τῇ πόλει σου ταύτῃ καὶ κράτιστος φύλαξ. σὴ γὰρ ἐστὶν ἀφ’ οὗ γεγένηται, καὶ τὸ σὸν ἐπικέκληται διηνεκῶς ὄνομα, ἡμεῖς δὲ σὸς λαὸς καὶ πρόβατα νομῆς σου ἀπ’ ἀρχῆς. ὁρᾶς ὅσων τῶν ναυαγίων τὰ Ῥωμαίων ἐμπέπλησται πράγματα καὶ ὅσοις περιαντλεῖται τοῖς κύμασιν ἢ πόλις αὕτη, καθάπερ ἐν πελάγει καὶ χειμῶνι συνειλημμένη ναῦς· ὁρᾶς ἐξ οἴου μεγέθους καὶ κράτους εἰς οἶον κατηνέχθημεν βάθος κακῶν· ὁρᾶς ὡς οὐκ ἔστι μέρος ὑφ’ ἡλίον ὃ μὴ κέκτηται μοῖραν ἡμῶν ἐν αἰχμαλώτων μερίδι· ὁρᾶς ὅπως καὶ τὰ τῆς σῆς ἤδη πόλεως προαύλια κατατρέχουσι πόδες ἐχθρῶν

¹³²⁰ Νικηφόρος Γρηγοράς, Βίος Πατρ. Αντωνίου, 41, 11, 507–519.

¹³²¹ James, *Constantine of Rhodes*, σ. 101.

καὶ τὰ ταύτης ἀδεῶς κείρουσι κράσπεδα καὶ τόξα τείνουσι καὶ νιφάδας πέμπουσι βελῶν καθ' ἡμῶν καὶ τὰς τῶν ἐπιδορατίδων ἀκμὰς ταῖς τῆς πόλεως προσαράττουσι πύλαις καὶ ἀπειλὰς ἀπειλοῦσι μάλα θρασείας καὶ μείζους ἢ Βαβυλώνιος πάλαι κατὰ τῆς Ἱερουσαλήμ. ποῦ τὸ μέγα κλέος ἐκεῖνο ταύτης καὶ περιβόητον, ὃ διηνεκῶς ἄπασαν περιτρέχον γῆν καὶ θάλατταν ξένον ὑπῆρχεν ἐντρύφημα διηγήσεως καὶ γλυκύς τις θόρυβος ἔθνεσί τε καὶ πόλεσιν ὄλαις; κλήρον γὰρ ἐχαρίσω ταύτη βασιλείον, πάσης ἄνωθεν περιφανῶς προκαθέζεσθαι γῆς καὶ θαλάσσης καὶ πᾶσιν ἔθνεσιν ὡς ἀπὸ δίφρου βασιλικοῦ χρηματίζειν τὰ δέοντα καὶ τὰς τῶν πραγμάτων ἔριδας ἅπασι μετὰ λαμπρᾶς κοιμίζειν ἐξουσίας. νῦν δ' οὕτω τὰ τῆς εὐγενείας ἐκείνης ἔρρει καὶ κατηνέχθη καὶ φρουῶδα καθάπαξ γέγονεν ἅπαντα, ὥστε τῶν πάλαι δούλων βαρβάρων οὕτως ἤδη κατ' αὐτῆς ἐπανισταμένων ἀμύνειν τὲ καὶ ἀντέχειν ὄλωσ οὐκ ἔχει· οὐδὲ γὰρ διδόναι θέλει ἀποχρῶσαν δύναμιν, τῶν ἡμετέρων ἐμποδῶν ἰσταμένων σφαλμάτων.¹³²²

Ἡ εικόνα τῆς Κωνσταντινούπολης στὴν περιγραφή τοῦ Νικηφόρου Γρηγορά εἶναι ζοφερή, πληροφοροῦμαστε ὅμως γιὰ τὴ μεγάλη καὶ περιβόητη δόξα τῆς ποῦ περιέτρεχε συνεχῶς ὅλη τὴ γῆ καὶ τὴ θάλασσα καὶ τὴ διηγούνταν τὰ ἔθνη καὶ ὅλες οἱ πόλεις κι ἀποτελοῦσε ἀγαπητὴ ἐπευφημία. Ἡ Κωνσταντινούπολη υπῆρξε ἀπὸ τὴ δημιουργία τῆς πόλης τῆς Θεοτόκου καὶ επικαλεῖται συνεχῶς τὸ ὄνομά Της. Ὁ συγγραφέας επικαλεῖται τὴ Θεοτόκο, ὥστε αὐτὴ νὰ φανεῖ προστάτης καὶ φύλακας τῆς πόλης, καθὼς πνίγεται, ὅπως λέγεται μεταφορικὰ καὶ παρομοιάζεται με πλοῖο σὲ πέλαγος με κακοκαιρία. Πρόκειται γιὰ παρομοίωση ποῦ χρησιμοποιεῖ ὁ συγγραφέας καὶ στὸν Λόγον εἰς Ἄγ. Θεοφανώ. Ἀντὶ γιὰ τὸ μέγεθος καὶ τὴν ἐξουσία ἡ πόλη γκρεμίστηκε σὲ βάθος κακῶν. Μπροστὰ ἀπὸ αὐτὴ οἱ ἐχθροὶ καταστρέφουν τὰ σύνορα, ρίχνουν βέλη, ωθοῦν τὶς αἰχμὲς στὶς πύλες τῆς καὶ ἀπειλοῦν. Ὁ κλήρος ὅμως ποῦ ἡ Θεοτόκος εἶχε χαρίσει στὴν πόλη ἦταν βασιλικός, νὰ προϊσταται σὲ ολόκληρη τὴν ξηρὰ καὶ τὴ θάλασσα, νὰ εἶναι βασίλισσα ὅλων τῶν ἐθνῶν καὶ νὰ τὰ ἐξουσιάζει. Ἡ εὐγένεια ἐκείνη τώρα ἔχει γκρεμιστεῖ. Ἡ πόλη δὲν μπορεῖ νὰ ἀμυνθεῖ καὶ νὰ ἀντέξει ἐναντὶ τῶν πρώην δούλων βαρβάρων ποῦ ἐπαναστάτησαν ἐναντίον τῆς. Τὸ ὅτι ἡ Θεοτόκος δὲ δίνει δύναμη ἀποδίδεται στὰ σφάλματα τῆς πόλης.

¹³²² Νικηφόρος Γρηγοράς, Εὐχαριστήριος, 270, 319 – 271, 341.

Ο συγγραφέας κάνει λόγο για την Κωνσταντινούπολη και στον **Λόγον εις Αγ. Θεοφανώ.**

‘Τὴν γε μὴν σὴν ταύτην πατρίδα καὶ πόλιν, ἢ δὴ σοὶ τὰ πρὸς τὴν ἐπίγειον ὑπηρετήσατο γένεσίν τε καὶ σεμνὴν πολιτείαν καὶ ἧς ἐβασίλευες περιοῦσα τῷ βίῳ καὶ πρὸς εὐθείας καὶ φιλοθέους ἤγες νομάς, ὁρᾶς ὅσους ὑφίσταται πανταχόθεν χειμαζομένη τοὺς κλύδωνας καὶ ὅσοις περιαντλείται κύμασί τε καὶ λίαν ὑβρίζουσι πνεύμασι καθάπερ ναῦς ἐν πελάγει καὶ χειμῶνι συνειλημμένη· οὐ γὰρ μόνον βορρᾶς καὶ νότος Ἀσία τε ἅμα καὶ Εὐρώπη δυσμενῆ καὶ ἀνήμερον τὴν ὀρμὴν πεποιήνται κατ’ αὐτῆς πάλαι πολὺν τινα χρόνον τοὺς τῆς αὐτῆς εὐδαιμονίας θεμελίους ὄλαις χερσὶ καὶ πόνοις ἀναμοχλεύοντες καὶ ὄλην τὴν ζωτικὴν κατὰ μικρὸν αὐτῆς ὑφαιροῦντες δύναμιν, ἀλλ’ ἤδη καὶ αὐτὴ πρὸς ἑαυτὴν σφόδρα ἐκπεπολέμωται καὶ ὄλην ὡς ἀλλοτρίαν τρυγᾶ καὶ θερίζει πικρῶς τῶν οἰκείων χαρίτων τὴν χλόην καὶ μαραίνεσθαι ποιεῖ τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς βλάστης τῶν καλῶν καὶ (ἀπλῶς εἰπεῖν) τοιοῦτον ὑπομένει τὸ δεινὸν ὑφ’ ἑαυτῆς αὐτῆ, ὅποῖον πεύκη καὶ κυπάριττος, ὅποτε δῆπουθεν αὐτὰς ἀπογυμνοῖ τῆς κόμης ὑλοτόμου βρίθουσα παλάμη. Διὰ δὴ ταῦτα καὶ κλονεῖται καὶ σειεται καὶ πρὸς ἐσχάτους ἐλαύνει κινδύνους. Διανάστηθι τοίνυν ὑπὲρ αὐτῆς δεομένη τοῦ φιλανθρώπου θεοῦ, τοὺς τοιούτους αὐτῆς ἀποσοβῆσαι κλύδωνας καὶ πρὸς γαλήνην ἀγαγεῖν ὁμοῦ καὶ πραότητα· στήριξον τοὺς τῆς βασιλείας οἶακας ἠδρασμένους καὶ ἀκλονήτους τοῖς εὐσεβέσιν ἡμῶν βασιλεῦσιν· ὑπόταξον αὐτῇ πᾶσαν βαρβαρικὴν καὶ πολεμίαν δύναμιν, πλάτυνον ἀπὸ περάτων ἕως περάτων τοὺς ὄρους αὐτῆς τοὺς τε τῆς ἐκκλησίας ἱερούς θεσμούς καὶ νόμους εἰλικρινεῖς καὶ ἀκιβδήλους καὶ αὐτοὺς τὸν ἅπαντα διατήρησον χρόνον· καὶ πᾶν εἴ τι νόθον ἔθος καὶ τῆς ἀληθείας πόρρω πον πλανώμενον καὶ ἀπωκισμένον τὴν αὐτῆς εὐκοσμίαν καὶ ὠραιότητα συγχεῖ καὶ ταραττεῖ διενοχλοῦν, εἰς βυθοὺς τε καὶ πυθμένας ἀπωλείας πέμψον ὑποβρύχιον· καὶ πάντα (συλλήβδην εἰπεῖν) πρὸς τὸ βέλτιον ἀνακαίνισον,...’.¹³²³

Στην πατρίδα της Αγίας Θεοφανούς Κωνσταντινούπολη επανέρχεται ο Νικηφόρος Γρηγοράς στον επίλογο του έργου, διεκτραγωδώντας την κατάσταση που επικρατεί εκεί και ζητώντας τη βοήθεια της αγίας. Στέλνει έτσι ένα ιστορικό μήνυμα. Η πόλη κλυδωνίζεται από τρικυμία, καταπνίγεται από κύματα και υπέρμετρους ανέμους. Η Κωνσταντινούπολη παρομοιάζεται με πλοίο που το έπιασε

¹³²³ Νικηφόρος Γρηγοράς, Λόγ. εις Αγ. Θεοφανώ, 44, 27, 19 – 45, 9.

κακοκαιρία στο πέλαγος. Πρόκειται για παρομοίωση που χρησιμοποιεί ο συγγραφέας και στον Εὐχαριστήριον, όπως αναφέρθηκε. Ο Βορράς κι ο Νότος, η Ασία κι η Ευρώπη ορμούν από παλιά εναντίον της διασπώντας την ευτυχία της και υποκλέπτοντας τη δύναμή της. Υπονοούνται οι εξ Ανατολών και Δυσμών εχθροί. Όμως και η ίδια η πόλη κινείται σε πόλεμο εναντίον της. Η Κωνσταντινούπολη μοιάζει και με φυτό που το τρυγούν και το θερίζουν. Πρόκειται για πολύ ωραίες και πολύ σπάνιες παρομοιώσεις. Έτσι η πόλη παρουσιάζεται να τρυγά και να θερίζει τη χλόη των χαρίτων της σαν να ήταν ξένη, προκαλεί μαρασμό στα μπουμπούκια των βλαστών των καλών κι από μόνη της υπομένει το δεινό του πεύκου και του κυπαρισσιού που ο ξυλοκόπος απογυμνώνει από το φύλλωμα. Κλονίζεται, σείεται και κινδυνεύει. Ο συγγραφέας ζητά τη γαλήνη και πραότητα, τη στήριξη των βασιλέων, την υποταγή των βαρβάρων και εχθρών, την πλάτυνση των ορίων, τη διατήρηση των εκκλησιαστικών θεσμών και νόμων, την ανακαίνιση, ενώ αναφέρεται και στις θεολογικές έριδες, καθώς κάθε ψεύτικη συνήθεια μακράν της αλήθειας προκαλεί σύγχυση και ταραχή στην ευπρέπεια και την ωραιότητα της πόλης.

Μνεία της Κωνσταντινούπολης κάνει ο συγγραφέας και στον **Βίον Αγ. Ἰωάννου Ποντοηρακλείας**.

Ἐλελειτουργήκει ποτὲ τῶ χρεῶν καὶ ἡ Κωνσταντίνου ἡ μεγάλη τῆς οἰκουμένης βροντὴ, ὁ γλυκὺς τῶν ἐν γῆ γλωσσῶν ἀπασῶν θόρυβος, καὶ εἶδεν ὁ πολλοὺς χαρισάμενος αὐτῇ κύκλους ἡδίστους ἥλιος δουλείας ἀλλαξαμένην ζυγόν, καὶ γενέσθαι τὸν βασιλικὸν ἐξεγένετο θρόνον Ἰταλίαν δευτέραν καὶ Λατίνων παίγνιον.¹³²⁴

Το λατινικό ζυγό της Κωνσταντινούπολης θεωρεί ο Νικηφόρος Γρηγοράς ως μια υπηρεσία, ένα χρέος. Μετά από πολλές ευχάριστες ημέρες η έδρα του αυτοκράτορα έγινε παιχνίδι στα χέρια των Λατίνων. Χρησιμοποιώντας σπανιότατες μεταφορές ο συγγραφέας καλεί την Κωνσταντινούπολη μεγάλη βροντή της οικουμένης, γλυκό θόρυβο όλων των γλωσσών. Πρόκειται για υπερβολικούς χαρακτηρισμούς.¹³²⁵ Ήταν θέμα συχνό από την πτώση της λατινικής αυτοκρατορίας της Ανατολής.

¹³²⁴ Νικηφόρος Γρηγοράς, Βίος Αγ. Ἰω. Ποντοηρακλείας, 43, 8, 17–21.

¹³²⁵ Νικηφόρος Γρηγοράς, Βίος Αγ. Ἰω. Ποντοηρακλείας, σ. 43, υποσ. 3, Fenster, *Laudes*, σ. 219.

Ο Γρηγοράς στη συνέχεια αναφέρεται στην ανάληψη της αυτοκρατορίας από πολλούς, την αποτίναξη της δουλείας τελικώς επί Μιχαήλ Παλαιολόγου, τις αντιδράσεις των Λατίνων.

‘καὶ μέντοι καὶ μετὰ πολλὰς ἀμοιβὰς λογισμῶν στρατεύειν ἔκ τε ἡπείρου καὶ θαλάττης κατὰ τῆς Βυζαντίδος οἱ προὔχοντες ἔγνωσαν δυοῖν ἕνεκα, ἣ γὰρ δουλώσειν αὐτήν ἢ τό γε δεύτερον ἔξειν τοὺς ἐνοικοῦντας ὁμόφρονας· τῶν γὰρ αἰσχίστων ἐνόμιζον εἶναι τοὺς πρότερον ταύτην δουλωσαμένους· ὁπότε μεγάλα μὲν ἐδύνατο, μειζον δὲ τῆς δυνάμεως καθ’ ὅλην τὴν οἰκουμένην τὸ ταύτης ἐχόρευε κλέος, καὶ τὰ κράτη τῶν θρόνων αὐτῆς πολεμίοις ὄπλοις ὑπέικειν ἐν τι τῶν ἀδυνάτων ἐδόκει· τούτους νῦν ὥσπερ ὀρρώδοῦντας μακρόθεν καθῆσθαι καὶ θαυμάζειν αὐτήν καὶ ταῦτα τῆς τε αἰχμαλωσίας πρὸ ὀφθαλμῶν τὰ θεάματα φέρουσαν ἔτι καὶ αὐτὰ γε ἐπ’ αὐτῶν, ὡς εἰπεῖν, γεγραμμένα τῶν τῆς καρδίας πινάκων τὰ ἴχνη τῶν φόβων, τοῦτο κατὰ νοῦν βαλομένῳ τῷ βασιλεῖ καταπέψαι καὶ λήθη δοῦναι οὐ πάνυ τοι ῥᾶστα ἀπήντα· οὐ γὰρ πω ἦν ἱκανὴ τοσοῦτον ἡ Κωνσταντίνου δέξασθαι πληθὸς ἄρτι ἀνοικιζομένη καὶ μετασκευαζομένη πρὸς δευτέραν γένεσιν ἐκ θανάτου καὶ ἀναβίωσιν. Ὅμοιος γὰρ ὁ φόβος κἀνταῦθα, ὥσπερ ὁπότε ἐν τοῖς νεοβλάστοις ἄνθεσι τῶν ἀμπέλων ὁ βότρυς ἔτι κυφοροῦμενος οὐ μόνον σκηπτοῦ καὶ χαλάζης δέδιεν ἐμβολὰς καὶ ὕβρεις τυφώνων, ἀλλὰ καὶ ἀσθενῆ τινα φύλλα σκωλήκων καὶ ἔξωρόν τινα πάχνην καὶ νυκτὸς ἀταμίευτον ψῦχος.’¹³²⁶

Οἱ Λατίνοι σκέπτονταν νὰ ἐκστρατεύσουν ἐναντίον τῆς Κωνσταντινούπολης γιὰ νὰ τὴν υποδουλώσουν πάλι ἢ νὰ καταστήσουν τοὺς ἐνοίκους τῆς ὁμόφρονες. Ὄταν ἡ δύναμη τῆς πόλης ἦταν μεγάλη, ἀκόμη μεγαλύτερη ἦταν ἡ δόξα τῆς σε ὅλη τὴν οἰκουμένη καὶ φαινόταν ἀδύνατο νὰ υποταχθεῖ. Ἦταν δύσκολο γιὰ τὸν Μιχαήλ νὰ ἐξαλείψει ἀπὸ τὴν καρδιά τῆς τὸ φόβο μετὰ τὴν αἰχμαλωσία. Ἡ Κωνσταντινούπολη δὲν μποροῦσε νὰ δεχθεῖ πολλούς: οἰκιζόταν ἐκ νέου, μεταμορφωνόταν, γεννιόταν δεύτερη φορὰ, ἀναβίωνε. Ὁ φόβος τῆς παρομοιάζεται πολὺ ωραία με αὐτὸν τοῦ σταφυλιοῦ ποὺ κυφορεῖται ἀκόμη στα ἀνθη τῆς ἀμπέλου ποὺ μόλις βλάστησαν καὶ ἀφορὰ ὄχι μόνον τὸν κεραυνό, τὸ χαλάζι καὶ τοὺς τυφώνες, ἀλλὰ καὶ τοὺς σκώληκες, τὴν πάχνη καὶ τὸ ψῦχος. Ἔτσι ὁ Μιχαήλ ἐνέδωσε στὴν ἔνωση τῶν Ἐκκλησιῶν ποὺ εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα καὶ τὴν ἐξορία τοῦ διδασκάλου τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου καὶ τὸ

¹³²⁶ Νικηφόρος Γρηγοράς, Βίος Ἁγ. Ἰω. Ποντοηρακλείας, 44, 8, 12 – 45, 6.

διασκορπισμό του ποιμνίου.

Ο **Αντώνιος Λαρίσης**, στο **Ἐγκώμιον εἰς Ἁγ. Κυπριανόν** αναφέρεται στη μετάβαση του Αγίου Κυπριανού στην Κωνσταντινούπολη, για να χειροτονηθεί πνευματικός ποιμένας της Λάρισας. Για την Κωνσταντινούπολη που εγκωμιάζεται για το μέγεθός της λέγεται ότι έχει κόσμημα τη βασιλεία και την Εκκλησία.

*Ἄνεισι τοίνυν, κρίσει πάντων τῶν τῆς ἐπαρχίας, ἐπὶ τὴν τῶν πόλεων μεγίστην καὶ τὴν Ἐκκλησίαν κεκτημένην μετὰ τῆς βασιλείας ὠραΐσμα*¹³²⁷

Η Κωνσταντινούπολη αναφέρεται και από τον **Θεόκτιστο Στουδίτη**, στον **Βίον Πατρ. Αθανασίου**.

*οἱ καὶ τὸ μεσαίτατον τῆς Βασιλευούσης ἐκληρώσαντο καὶ κατέχουσι, φύλακες καὶ κόσμος ταύτης ὡς εἰπεῖν πεφυκότες· καὶ γὰρ ὠραΐζουσι ταύτην, ἄλλος ἀλλαχοῦ πεπηγμένοι ὥσπερ ἀπλανεῖς ἀστέρες ἐν οὐρανῶ, ὅτι καὶ τὸ τέμενος τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας ἡλίῳ παρείκασται, σελήνη δὲ τὸ τῶν ἱερῶν Ἀποστόλων, ἀστράσι δ' οἱ λοιποὶ τῶν ναῶν διαφέροντες ἐν δόξῃ, ὡς φησιν ὁ θεῖος ἀπόστολος.*¹³²⁸

Η Κωνσταντινούπολη, που επαινείται ως βασιλεύουσα για μια ακόμη φορά στο έργο αυτό, εγκωμιάζεται από τους ναούς που οικοδόμησε στη μέση της ο Άγιος Αθανάσιος. Οι ναοί αυτοί αλλά και οι υπόλοιποι κοσμούν την πόλη, αλλά και την προστατεύουν. Εδώ παρατηρείται εξιδανίκευση. Η πόλη παρουσιάζεται ως ουρανός, αποκτά θεϊκή διάσταση.

Ο **[Ιωάννης] Κάλλιστος** στο **Ἐγκώμιον εἰς Ὅσ. Ἰωάννην** σε κάθε ευκαιρία που του προσφέρεται τιμά την πρωτεύουσα της αυτοκρατορίας.¹³²⁹ Χρησιμοποιεί κυρίως κοινούς τόπους της ρητορικής.¹³³⁰

*...μεμνημένη τῆς ἐπανόδου αὐτοῦ τῆς κατὰ τὴν θεοδόξαστον καὶ θαυμαστὴν ταυτηνὶ βασιλίδα τῶν πόλεων, τὴν ἐν κεφαλαίῳ φάναι ἀπάσης τῆς οἰκουμένης τυγχάνουσαν ὀφθαλμόν,...*¹³³¹

¹³²⁷ Αντώνιος Λαρίσης, Ἐγκ. εἰς Ἁγ. Κυπριανόν, 348, 6, 3-5.

¹³²⁸ Θεόκτιστος Στουδίτης, Βίος Πατρ. Αθανασίου, 48, 39, 17-23.

¹³²⁹ Κάλλιστος [Ιωάννης], Ἐγκ. εἰς Ὅσ. Ἰωάννην, σ. 60.

¹³³⁰ Fenster, *Laudes*, σ. 221.

¹³³¹ Κάλλιστος [Ιωάννης], Ἐγκ. εἰς Ὅσ. Ἰωάννην, 67, 14-17.

Η Κωνσταντινούπολη εγκωμιάζεται ως θεοδόξαστη, θαυμαστή, βασίλισσα των πόλεων, οφθαλμός όλης της οικουμένης, με αφορμή την επάνοδο σε αυτή του Αγίου Ιωάννου. Το επίθετο θεοδόξαστη, που δεν απαντάται σε κανένα άλλο αγιολογικό κείμενο της εποχής, επαναλαμβάνεται κατωτέρω.¹³³² Στη συνέχεια η Κωνσταντινούπολη καλείται από το όνομα του ιδρυτή της και εγκωμιάζεται ως μεγάλη πόλη και βασιλεύουσα των πόλεων, όταν εκεί προσκαλείται ο άγιος.

‘...ἐπὶ τὴν μεγαλόπολιν ταύτην καὶ τῶν πόλεων βασιλεύουσιν τὴν Κωνσταντίνου φημὶ προσκαλεῖται.’¹³³³

Επίσης, με την ίδια αφορμή η πόλη επαινείται για το μέγεθός της, ενώ επαναλαμβάνεται ο χαρακτηρισμός οφθαλμός της οικουμένης.

‘...ἐπὶ τὴν μεγίστην τῶν πόλεων, τὸν τῆς οἰκουμένης ἄντικρυς ὀφθαλμόν,...’.¹³³⁴

Κατά την αναφορά σε πρόσωπα της μονῆς Πέτρας, η Κωνσταντινούπολη επαινείται πάλι ως μεγάλη πόλη, αλλά και ως βασίλισσα.

‘...γέννημα καὶ θρέμμα ταύτης τῆς μεγαλοπόλεως καὶ βασιλίδος ὑπῆρχον.’¹³³⁵

Και πάλι, όταν γίνεται ειδικότερα λόγος για τον δεύτερο κτήτορα της μονῆς Πέτρας Ιωάννη Ιοαλίτη, εξυμνείται το μέγεθος της Κωνσταντινούπολης, της μεγαλύντου βασίλισσας. Ούτε αυτό το επίθετο απαντάται σε άλλο αγιολογικό κείμενο της εποχής.

‘Οὗτος τοιγαροῦν ὁ δίκαιος, γέννημα καὶ παιδεύμα ἐκ πρώτης, ὃ φασὶ, τῆς τριχὸς τῆς μεγαλύντου βασιλίδος καὶ μεγίστης τῶν ὀπουδήποτε πόλεων ἦν,...’.¹³³⁶

Η μονή Πέτρας τοποθετείται πάνω από τις υπόλοιπες, όπως και η Κωνσταντινούπολη στην οποία βρίσκεται, που κείται υπεράνω όλων των πόλεων. Η πόλη εγκωμιάζεται ως η μεγαλύτερη. Ονομάστηκε κατά τον

¹³³² Κάλλιστος [Ιωάννης], Ἐγκ. εἰς Ὅσ. Ἰωάννην, 73, 32–33: ‘...καὶ τάχει πολλῶ πρὸς τὴν θεοδόξαστον ταυτηνὶ Κωνσταντινούπολιν ποιήσασθαι τὴν ὁδὸν ἐπιτρέπει,...’.

¹³³³ Κάλλιστος [Ιωάννης], Ἐγκ. εἰς Ὅσ. Ἰωάννην, 73, 28–30.

¹³³⁴ Κάλλιστος [Ιωάννης], Ἐγκ. εἰς Ὅσ. Ἰωάννην, 74, 81–82.

¹³³⁵ Κάλλιστος [Ιωάννης], Ἐγκ. εἰς Ὅσ. Ἰωάννην, 81, 27–29.

¹³³⁶ Κάλλιστος [Ιωάννης], Ἐγκ. εἰς Ὅσ. Ἰωάννην, 83, 26–28.

οικιστή και κτήτορά της Άγιο Κωνσταντίνο. Λόγω της εξοχότητας εκείνου είναι και ονομάζεται βασίλισσα. Τονίζεται ξανά το μέγεθός της. Επαινείται ως ό,τι καλύτερο διαθέτει η ξηρά και η θάλασσα, σύνδεσμος Ανατολής και Δύσης ως κοινό εμπόριο της πίστης, κατά τον Γρηγόριο Θεολόγο,¹³³⁷ ταμείο όλων των αγαθών. Από αυτή προέρχονται τα καλύτερα και σωτήρια. Η προσφορά της επομένως είναι πολύ μεγάλη.

‘λόγον εἶποι τις ἄν πρεπόντως ἔχειν αὐτήν πρὸς τὰς ἄλλας τὸν αὐτόν, ὃν δήπου καὶ ἡ μεγίστη τῶν πόλεων ἀπασῶν, ὧν ὑπέγκειται αὐτὴ δηλαδὴ, ἡ ἐπώνυμος τοῦ οικιστοῦ ταύτης καὶ κτήτορος τοῦ μεγάλου ἐν βασιλεῦσι καὶ ἰσαποστόλου ἀγίου φημὶ Κωνσταντίνου ἢ διὰ τὴν τούτου μεγαλουργίαν καὶ βασιλὶς κληρωσαμένη πλείστῳ τῷ συγκεχωρηκότι καὶ εἶναι καὶ ὀνομάζεσθαι, ἐν ἧπερ αὐτὴ φιλοτίμως καὶ πολυτελῶς ἰδρυμένη κεκοσμημένη διαφαίνεται καὶ ὑπερίδρυται τῶν λοιπῶν τοῖς τελουμένοις ὡς ἔφημεν θαύμασι. τὴν μέντοι μεγαλόπολιν ταύτην εἴ τις καὶ γῆς καὶ θαλάττης ὅ,τι κράτιστον προσείποι καὶ ἑώας καὶ ἑσπερίας λήξεως σύνδεσμον ὡς ἐμπορίου κοινῷ τῆς πίστεως κατὰ τὸν πολὺν ἐν θεολογίᾳ καὶ μέγαν Γρηγόριον, ἐξ ἧς ἅπαν κάλλιστον προέρχεται καὶ σωτήριον καὶ ταμεῖον πάντων τῶν ἀγαθῶν, οὐκ ἄν μοι δόξειε τῆς ἀληθείας ἔξω γενέσθαι.’¹³³⁸

Ο μεγάλος πληθυσμός αναφέρεται ως το καλύτερο πλεονέκτημα της Κωνσταντινούπολης από τον **Μακάριο Μανουήλ Χρυσοκέφαλο** στον **Βίον Μελετίου Ὁμολογητοῦ** με αφορμή το πλήθος των ανθρώπων που σύχναζαν κάθε μέρα στον Άγιο Μελέτιο.

‘Ὅθεν οὐδ’ ἔχω λέγειν τὴν εἰς αὐτὸν ἐκάστην φοιτῶσαν πολυανθρωπίαν· πέφυκε γὰρ μετὰ γε τῶν ἄλλων καὶ τοῦτο τῇ ἡμετέρᾳ πόλει τὸ κάλλιστον πλεονέκτημα· φιλοπευστοῦσι γάρ, καὶ τοὺς σοφοὺς ὅπη μένουσι, καὶ ἀγίους καταμανθάνοντες, πάντα δεύτερα τῆς αὐτῶν ὀμιλίας ἡγοῦνται, καὶ τοὺς λόγους πλαξὶ γράφουσι καρδίας· οἱ δὲ καὶ χάρτοις ἐγχαράττουσιν, ἵν’ ἔχωσι διηνεκῆ τὴν ὠφέλειαν· ὃ δὴ πλέον ἀπάντων ἐπὶ τοῖς λόγοις τηνικαῦτα συνέβαινε Μελετίου· καὶ ἔξεστί γε τῷ βουλομένῳ

¹³³⁷ Γρηγόριος Ναζιανζηνός, *Λόγος 42, 10*: ‘Εἰ γὰρ τὸ πόλιν τῆς οἰκουμένης ὀφθαλμὸν, γῆς καὶ θαλάσσης ὅτι κράτιστον, ἑώας τε καὶ ἑσπερίου λήξεως οἶον σύνδεσμον, εἰς ἣν τὰ πανταχόθεν ἄκρα συντρέχει, καὶ ὅθεν ἄρχεται, ὡς ἀπὸ ἐμπορίου κοινῷ τῆς πίστεως’.

¹³³⁸ Κάλλιστος [Ιωάννης], *Ἐγκ. εἰς Ὅσ. Ἰωάννην, 84, 1–30*.

παντὶ περὶ τούτου μαθεῖν· οἱ πλείους γὰρ ἔτι φέρουσι τῶν ἐκείνου λόγων ἀπομνημονεύματα. Καὶ ἡ μὲν πόλις οὕτω'.¹³³⁹

Οἱ κάτοικοι λοιπὸν τῆς Κωνσταντινούπολης ἀρέσκονται στο να ἐρωτοῦν γιὰ να μάθουν ἀπὸ τοὺς σοφοὺς καὶ τοὺς ἀγίους. Ὡς πρῶτο θεωροῦν τὴ συναναστροφή με αὐτοὺς. Χαράζουσι σε πλάκες ἢ γράφουσι στὴν καρδιά τοὺς τοὺς λόγους τοὺς καὶ κυρίως αὐτοὺς τοῦ ἀγίου, ἀπομνημονεύματα τῶν ὁποίων υπῆρχαν τὴν ἐποχὴ τοῦ συγγραφέα.

Ἡ Κωνσταντινούπολις καλεῖται ἀπὸ τὸν ἰδρυτὴ τῆς καὶ ἐγκωμιάζεται ὡς περίοπτη καὶ κυρία ὅλων τῶν πόλεων, με ἀφορμὴ τὴν ἐκεῖ ἀφίξι τῆς συζύγου τοῦ σπαθαροκανδιδάτου Θωμά Χαρδαμούκλη, ἀπὸ τὸν **Ἰωσήφ Τραπεζούντος** στο ἔργο **Λόγος διαλαμβάνων τὴν γενέθλιον ἡμέραν Ἀγ. Εὐγενίου**.

*'...πρὸς τὴν περιφανῆ καὶ κυρίαν ἀπασῶν τῶν πόλεων, τὴν Κωνσταντίνου τοῦ πάνυ, ἀφίκετο. Ἐντεῦθεν σὺν πόθῳ ψυχῆς ὄλω τὰ ἐκεῖσε ἀξιάγαστα ἠγάσατο, καὶ περιουσία καὶ περιπτυσσομένη τὰ ἅγια λείψανα καὶ καταφιλοῦσα καὶ προσκυνουῦσα,'.*¹³⁴⁰

Ἡ πόλις διέθετε ἀξιοθαύμαστα πράγματα καὶ ἅγια λείψανα.

Ὁ **Φιλόθεος Κόκκινος** στὸν **Λόγον εἰς Ἀρχ. Γρηγόριον** ἀναφέρεται στὴν Κωνσταντινούπολις με ἀφορμὴ τὴν ἐκεῖ ἀφίξι τοῦ Βαρλαάμ, καθὼς στὴ συνέχεια θα γίνῃ λόγος γιὰ τὴν ἐναντίον τοῦ ἐνέργειες τοῦ Ἀγίου Γρηγορίου.

'Ὁ δὲ τῶν τοιούτων πολέμιος Βαρλαάμ τὴν Κωνσταντίνου καθάπερ ἔφην καταλαβὼν (ἦν ἔγωγε καὶ μεγέθους καὶ κάλλους καὶ πλούτου καὶ σοφίας καὶ τῶν τοιούτων οὐδ' ὅσον ἂν εἶποι τις ἐπαινῶν, ἐν τούτῳ καὶ μόνον ἐπαινεῖν οὐκ ἔχω, τὸ καθάπερ ἐν τισὶ πεπτοῖς τε καὶ κύβοις ἢ κατὰ τὸν σοφὸν εἰπεῖν θεολόγον, ὡς περ τοὺς ἵππικους καὶ τὰ θεάτρα, οὕτω δὴ καὶ τὰ θεῖα παίζει καὶ κατορχειῖσθαι τῶν θεατῶν ἢ ἐξορχειῖσθαι τὰ θεῖα καὶ τὰ μυστικὰ θεατρίζειν κακῶς ὡς ἐν σκηνῇ τε καὶ δράματι)'.¹³⁴¹

Στὸν ἐπαινο τῆς πόλεως περιλαμβάνονται τὸ μέγεθος, τὸ κάλλος, ὁ πλοῦτος, ἡ σοφία καὶ τὰ σχετικά, ὄχι ὁμῶς καὶ τὸ ὅτι παίζει με τὰ θεῖα, ὅπως με πεσσοὺς καὶ κύβους ἢ ἵππασία καὶ θεάτρα καὶ μαγεύει τοὺς θεατῆς καὶ χλευάζει τὰ θεῖα καὶ ἐκθέτει τὰ μυστικὰ κακῶς ὅπως σε σκηνῇ

¹³³⁹ Μακάριος Χρυσοκέφαλος, Βίος Μελετίου Ὁμολ., 615, 25–34.

¹³⁴⁰ Ἰωσήφ Τραπεζούντος, Λόγ. Ἀγ. Εὐγενίου, 306, 22, 1096–1097.

¹³⁴¹ Φιλόθεος Κόκκινος, Λόγ. εἰς Ἀρχ. Γρηγόριον, 488, 56, 3–10.

και δράμα. Πρόκειται για ένα πολύ ωραίο χωρίο. Για να ολοκληρωθεί δηλαδή το εγκώμιο μιας πόλης πρέπει αυτή να έχει ορθή πίστη. Στο *Εγκώμιον εις την Μεγαλόπολιν Νίκαιαν* του Θεοδώρου Λάσκαρη η υψηλού επιπέδου παιδεία και η ορθοδοξία μαζί με την αυτοκρατορική εξουσία είναι τα στοιχεία που αρμόζουν στην πρωτεύουσα, ενώ στο έργο *Νικαεύς* του Θεοδώρου Μετοχίτη με την πνευματικότητα των μονών και ναών προβάλλεται η χριστιανική Νίκαια.¹³⁴² Στη χριστιανική πίστη της Κωνσταντινούπολης επιμένει ο Μετοχίτης στον *Βυζάντιο*.

Λόγος για την Κωνσταντινούπολη γίνεται και στον **Βίον Αγ. Σάβα Νέου** από τον ίδιο συγγραφέα.

*‘Επει δὲ τούτων ἰκανῶς εἶχε, τὸ πάλαι ποθούμενον Βυζάντιον ἐπὶ νοῦν αὐθις εἶχε.’*¹³⁴³

Ο Άγιος Σάβας από παλιά ποθούσε το Βυζάντιο. Τελικά έφθασε στην Κωνσταντινούπολη.

*‘...καταλιπὼν τὰ ἐνταῦθα, τὴν ἐκ μακροῦ ζητουμένην, τὴν τῶν πόλεων φημι βασιλεύουσαν, τὴν Κωνσταντίνου, καταλαμβάνει. Καὶ πρῶτον μὲν ἔργον τῶν ἄλλων καὶ σπουδάσμα τίθεται, οἷος ἐκεῖνος ἐν τοῖς τοιούτοις, θεῖους τε νεῶς ἱστορῆσαι καὶ ἀσκητῶν καταγωγὰς καὶ σεμνὰ φροντιστήρια, καὶ μηδὲν ὅλως τῶν ἐν αὐτῇ θεῶν καταλιπεῖν ἀνεξέταστον, μηδὲ τῆς ἐκεῖθεν αὐτὸς ἀπολειφθῆναι πνευματικῆς θυμηδίας καὶ χάριτος· οὐ δὴ καὶ κατὰ γνώμην αὐτῶ, τελεσθέντος, μεγάλας ὁμολογῶν ἦν τῶ Θεῷ κἀντεῦθεν τὰς χάριτας οἷς τε τὴν τῶν πόλεων βασιλεύουσαν ἐκ μακροῦ ποθουμένην ὄραν ἤδη καὶ μετ’ ἐλευθερίας οἰκεῖν εἶχε καὶ οἷς τῶν αὐτῆς ἱερῶν τε καὶ τῶν θαυμάτων κατὰ σκοπὸν ἀφθόνως μετεῖχε...’.*¹³⁴⁴

Ο πόθος να δει κάποιος την πόλη είναι ένα θέμα της ύστερης ρωμαϊκής και πρωτοβυζαντινής εγκωμιαστικής έκφρασης της πόλης.¹³⁴⁵ Η Κωνσταντινούπολη εγκωμιάζεται ως βασιλεύουσα των πόλεων. Ο άγιος πρώτα εξετάζει τους θείους ναούς, τα καταλύματα των μοναχών και τα σεμνά μοναστήρια και όλα τα θεία πράγματα σε αυτή την πόλη. Μετείχε στα ιερά και τα θαύματα της πόλης.

¹³⁴² Saradi, *Monuments*, σ. 181, 187.

¹³⁴³ Φιλόθεος Κόκκινος, *Βίος Αγ. Σάβα Νέου*, 262, 53, 21–22.

¹³⁴⁴ Φιλόθεος Κόκκινος, *Βίος Αγ. Σάβα Νέου*, 264, 54, 9–19.

¹³⁴⁵ Βλ. π.χ. Σαράντη, Ο χώρος, για τον Αχιλλέα Τάτιο και την Αλεξάνδρεια.

Η Κωνσταντινούπολη εγκωμιάζεται ως βασιλεύουσα πόλη και βασίλισσα των πόλεων κατά την αναφορά του **Φιλοθέου Σηλυβρίας** στην τύχη του σώματος του Αγίου Αγαθονίκου, στον **Λόγον εις Ἄγ. Αγαθόνικον**.

Ἔνιοι δέ φασιν ὡς Λατίνοι αὐτὸ ἐφευρηκότες μᾶλλον ἐνταυθοῖ, ἤνικα τὴν βασιλεύουσαν πόλιν κατέσχον, καὶ ταύτην τοῦ Σήλυος πρόσγε ταῖς ἄλλαις, ἀφείλοντο τὸ τοῦ μάρτυρος σῶμα, καὶ πρὸς τὴν πρεσβυτέραν Ῥώμην ἐπήγαγον, καθάπερ καὶ ἄλλα πλείστα τῶν ἁγίων λειψάνων. Τὴν γὰρ βασιλίδα τῶν πόλεων κατασχόντες οἱ Ἰταλοὶ χρόνους ἑπτὰ πρὸς τοῖς πενήκοντα τούτοις δουλεύουσαν ἀνοχῇ καὶ παραχωρήσει Θεοῦ, οἱ καὶ ἀφηρημένοι πάντα τὰ προσόντα αὐτῇ κάλλιστα ἔργα θαύματος καὶ ἐκπλήξεως γέμοντα καὶ ἡδονῆς ἀρρήτου, Φειδίου φημί καὶ Πραξιτέλους· ἔτι δὲ χρυσὸν καὶ ἄργυρον καὶ διαυγεῖς μαργάρους καὶ λίθους τιμίους καὶ πολυτελεῖς καὶ πέπλα θεῖα καὶ ἱερά ἐκ τε τῶν θείων ναῶν, ἐκ τε τῶν βασιλείων οἰκῶν, ἐκ τε τῶν συγκλητικῶν ἀνδρῶν καὶ τῶν οἰκητόρων ταυτησὶ τῆς πόλεως.¹³⁴⁶

Κατὰ τὴν κατοχὴ τῆς πόλης οἱ Λατίνοι ἀφαίρεσαν ὅλα τα καλύτερα ἔργα τοῦ Φειδίου καὶ τοῦ Πραξιτέλους, τὰ αξιοθαύμαστα, ποὺ προκαλοῦσαν ἐκπληξὴ καὶ ἡδονή. Ὁ συγγραφέας ἀναφέρεται στα ἀρχαῖα γλυπτὰ ποὺ εἴτε ἀφαίρεσαν εἴτε ἔλυωσαν γιὰ μέταλλο. Αὐτῶν τὴν καταστροφὴ περιγράφει ὁ Νικήτας Χωνιάτης στὸ ἔργο του γνωστὸ ὡς *De Signis*.¹³⁴⁷ Αφαίρεσαν ἀκόμη ἀπὸ τοὺς ναοὺς καὶ τοὺς οἴκους τῶν βασιλέων, τῶν συγκλητικῶν καὶ τῶν κατοίκων τῆς πόλης χρυσό, ἀργυρο, μαργαριτάρια, λίθους, πέπλα. Με τὰ στοιχεῖα αὐτὰ σχηματίζουμε μιὰ εἰκόνα γιὰ τὸν πλοῦτο τῆς Κωνσταντινούπολης πρὶν τὴν ἀλωσὴ τῆς το 1204.

Ἀπευθυνόμενος στὴ Θεοτόκο ὁ **Δημήτριος Χρυσολωρᾶς** στὸ **Προσφώνημα εἰς Θεοτόκον** ἀναφέρεται στὴν Κωνσταντινούπολη σαν τὴ δική Της πόλη.¹³⁴⁸ Αἰτία τῆς τωρινῆς κατάστασης τῆς πόλης, ποὺ εἶναι ἐλεύθερη, τίμια, υψηλή, πλούσια καὶ στεφανωμένη, εἶναι ἡ Παρθένος.

¹³⁴⁶ Φιλόθεος Σηλυβρίας, Λόγ. εἰς Ἄγ. Αγαθόνικον, 1237, B-D.

¹³⁴⁷ Βλ. Bassett, *Urban Image*, A. Cutler, *The De Signis of Nicetas Choniates. A Reappraisal*, *American Journal of Archaeology* 72 (1968), 113-118, H. Saradi, *Perceptions and Literary Interpretations of Statues and the Image of Constantinople*, *Βυζαντικά* 20 (2000), 3-41.

¹³⁴⁸ Χρυσολωρᾶς Δ., *Προσφώνημα εἰς Θεοτόκον*, 350, 4, 33-34: 'κενοὺς ἔδειξας αὐτοὺς κατὰ τῆς σῆς μελετήσαντας πόλεως.', 350, 6, 45: 'Εἶδεν ἀδίκους ὄμμασι πόλιν σου...'

‘Ὁ δὲ νικήσας αὐτὸν ἀπήει, οὐ μᾶλλον αὐτῷ ἢ τῇ πόλει ψηφισάμενος νίκην, ὡς ξένον θαῦμα, καὶ ἡ πόλις ἐλεύθερος· ἢ πρὶν ἄτιμος, τιμιά· ἢ ἄδοξος στεφανοῦται· ἢ ταπεινὴ πρότερον, ὑψηλή· ἢ πένης, πλουσία· ἢ δέσμιος, ἐλευθέρα καὶ τούτων ἀπάντων αἰτία, μόνη κόρη παρθένος.’¹³⁴⁹

Ἡ πόλη καλεῖται μάλιστα **Σιών ἄλλη νέα**.¹³⁵⁰

Ἀρκετά χωρία αφιερώνει στην Κωνσταντινούπολη ο **Ιωάννης (Ιγνάτιος) Χορτασμένος**, στον **Βίον τῶν Ἁγ. Κωνσταντίνου & Ἑλένης**. Τονίζεται και από τον συγγραφέα αυτό η θεία προστασία της πόλης.

‘Τίς γὰρ ἀποβλέψας πρὸς τὴν ἐπάνυμον αὐτῷ πόλιν, τὴν μεγάλην ὄντως οὖσαν καὶ καλουμένην τὴν τοῦ Θεοῦ πόλιν,¹³⁵¹ περὶ ἧς αὐτὸς δεδοξασμένα ἐλάλησεν, ὡς ἔφη Δαυΐδ, τὴν κοινήν ὡς ἂν εἴποι τις ἀπάντων χριστιανῶν ἐστίαν, τὴν ἐν ἧ πάν ὅτιοῦν συνῆλθε κάλλιστόν τε καὶ σπανιώτατον, εἰς ἣν μόνην ἀμιλλᾶται περὶ τῶν πρωτείων φύσις καὶ τέχνη, ἡ μὲν ἀναδοῦσα τὰ κράτιστα, ἡ δὲ προσθεῖσα τὰ κάλλιστα, οὐκ ἂν ἀγάσαιτο διαφερόντως τὸν ταύτης οἰκιστὴν καὶ ὁμώνυμον;’¹³⁵²

Ὅποιος ἐβλεπε την πόλη που ονομάστηκε κατά τον Ἅγιο Κωνσταντίνο θα θαύμαζε προ πάντων τον οἰκιστή και ὁμώνυμό της. Ἡ πόλη ἐπαινεῖται για το μέγεθός της. Εἶναι και καλεῖται πόλη του Θεοῦ. Περί αυτής λάλησε δοξασμένα, κατά τον Δαυΐδ.¹³⁵³ Ἡ πόλη ἐγκωμιάζεται ἐπίσης ὡς κοινή ἐστία ὅλων των χριστιανῶν. Σε αὐτή συνενώνονται τα καλύτερα και σπανιότερα. Μόνο σε αὐτή ἀμιλλῶνται για τα πρωτεία η φύση και η τέχνη: η μια παρέσχε τα ἀριστα, η ἄλλη προσέθεσε τα κάλλιστα.

‘Θεῷ δὲ ἄρα οὐχ οὕτως ἔδοξεν ἐξ ἀρχῆς, ἀλλὰ τὸ Βυζάντιον ἐδικαίωσεν εἰς Κωνσταντινούπολιν μετασκευασθῆναι, καὶ νέαν Ῥώμην καὶ τῆς οἰκουμένης βασίλειον. Τὸ δὲ Βυζάντιον πάλαι μὲν ἦν πόλις μικρά τε καὶ ὄχυρά· διὸ καὶ Ἀθηναῖοι καὶ Μακεδόνες περὶ πολλοῦ ἐτίθεντο τὴν πρὸς αὐτοὺς φιλίαν διὰ τε τὸ ἐν ἐπικαίρω τοῦ τόπου κείμενον, πολλὴν παρέχειν αὐτοῖς τὴν ἀπὸ

¹³⁴⁹ Χρυσολωράς Δ., Προσφώνημα εἰς Θεοτόκον, 352, 11, 79-83.

¹³⁵⁰ Χρυσολωράς Δ., Προσφώνημα εἰς Θεοτόκον, 352, 12, 92: ‘...καὶ Σιών ἄλλη νέα δοξάζεται.’

¹³⁵¹ Ἡ ονομασία ἀποδίδεται και στη Νίκαια και μια φορά στη Θεσσαλονίκη. Βασίζεται στον 86, 3 Ψαλμό: Rhoby, Epitheta Nikaias, σ. 214.

¹³⁵² Χορτασμένος Ιω., Βίος Ἁγ. Κωνσταντίνου & Ἑλένης, 175, 12.

¹³⁵³ Ψλ 86, 3: ‘δεδοξασμένα ἐλάληθη περὶ σοῦ, ἡ πόλις τοῦ θεοῦ.’

τῆς σιτοπομπείας ὠφέλειαν, καὶ ἅμα ὅτι σύνδεσμός ἐστι τῆς τε Ἀσίας καὶ Εὐρώπης. Αἰεὶ γὰρ τὸν ὑπὲρ ἐλευθερίας Ἑλληνας ἀγωνιζόμενοι πρὸς τοὺς Πέρσας ἀγῶνα, ἐβούλοντο πανταχόθεν αὐτῶν ἀναστέλλειν τὰς κατὰ θάλατταν ὁρμάς, καὶ κωλύειν αὐτοὺς ἐπιβαίνειν τῆς Εὐρώπης. Ὅθεν τοῦτο εὐρίσκοντες ὀρμητήριον τοῦ πρὸς αὐτοὺς πολέμου κάλλιστον, μάλα φιλίως ἐχρῶντο τῷ πολίσματι· καὶ πολλὰ παρ' Ἀθηναίων τοῖς Βυζαντίοις ὑπῆρξε χρηστὰ καὶ φιλάνθρωπα καὶ φιλοτιμίας ὅτι πλείστης ἐχόμενα, καὶ τούτων αὖ πρὸς ἐκείνους ὁμολογίαι τε τῶν εὐεργετημάτων καὶ ὑπὲρ αὐτῶν ψηφίσματά τε δημόσια καὶ στέφανοι τῆς πόλεως. Ἐπεὶ δὲ ἡ ῥωμαϊκὴ δύναμις καὶ ἀρχὴ πάντων κραταιότερα γενομένη γῆν τε καὶ θάλασσαν ἐδουλώσατο, μετὰ πάντων καὶ οὗτοι Ῥωμαῖοις ἐδούλευον ἄχρι τῶν Σεβήρου τοῦ βασιλέως χρόνων· ἐπὶ δὲ τούτου θαρρόυντες τῇ τῶν τειχῶν ὀχυρότητι, Ῥωμαίων ἀπέστησαν. Ὅθεν ἐπιστρατεύσας κατ' αὐτῶν Σεβῆρος ὁ βασιλεὺς ἀπὸ Αὐγούστου γενόμενος, καὶ ἐπὶ τρισὶν ἔτεσιν αὐτὸ πολιορκήσας αἰρεῖ, καὶ πάντα ἐξανδραποδίζεται, τὰ τε τείχη καθεῖλεν εἰς ἔδαφος, ὡς μὴ πάλιν ἀφορμὴν ἀποστασίας ἔχωσιν αὐτά, καὶ πάντα τὰ προνόμια τῆς πόλεως ἀνελῶν, Πειρίνθω, τῇ νῦν Ἡρακλεία λεγομένη, ταύτην ὑπέταξεν. Ἐνταῦθα τοίνυν τῷ θείῳ κατακολουθήσας θελήματι Κωνσταντῖνος ὁ μέγας τὴν περιβόητον ταυτηνὴν κτίζει πόλιν· καὶ ἀνάθημα ταύτην καταστησάμενος τῇ πανάγνῳ Μητρὶ τοῦ Θεοῦ Λόγου, τὰ τῆς εὐσεβείας πάντα παρακατέθετο ταύτῃ κειμήλια. Καὶ χάρις πολλὴ περὶ τούτων τῷ εὐσεβεῖ ἡμῶν οἰκιστῇ τε καὶ βασιλεῖ Κωνσταντίνῳ, ὅτι τοσοῦτοις ἀγαθοῖς καταπλουτίσας τὴν ἡμετέραν πόλιν, οὐδὲ τῆς εἰς τὸ μέλλον αὐτῆς ἀσφαλείας ἡμέλησεν, ἀλλὰ τὸ πάσης αἰσθητῆς τε καὶ νοητῆς κτίσεως ἰσχυρότερον ὄπλον τὴν ἀειπάρθενον Μητέρα τοῦ Θεοῦ Λόγου, τὴν θεοτόκον Μαρίαν, ταύτην ἡμῖν κατέλιπε φύλακα. Ταύτη τὴν ἡμῶν ἐνεπίστευσε σωτηρίαν. Αὕτη τὴν αὐτοῦ προσδεξαμένη παραθήκην εὐμενῶς τοῦ εὐσεβοῦς βασιλέως καὶ φίλου, τοῦ διαφερόντως Χριστὸν ἀγαπήσαντος, καὶ εἰς τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης, ἀποστολικῶς εἰπεῖν, τὴν αὐτοῦ θεότητα καὶ βασιλείαν ἀνακηρύξαντος, καὶ τὸν τοῦ Εὐαγγελίου λόγον τοῖς ἔργοις ἐπιστηρίξαντος, βοηθὸν ἡμῖν καὶ φύλακα καὶ πρέσβιν ἀκοίμητον δίδωσιν ἑαυτήν· παρορῶσα τὰς πολλὰς ἡμῶν ἀμαρτίας διὰ τὴν πρὸς τὸν βασιλέα καὶ φίλον αἰδώ, καὶ Θεὸν ἴλεον ἡμῖν αἰεὶ καθιστῶσα, καὶ τῶν πολλῶν καὶ μεγάλων ἐξαιρουμένη κινδύνων. Καὶ νῦν ἡμῖν εὐλογόν ἐστιν ἐννοεῖν καὶ πιστεύειν, ὡς εἰ πρὸς τὸν Ἐζεκιάν ὁ Θεὸς ἔλεγε πάλαι περὶ τῆς Ἱερουσαλήμ, ὅτι ὑπερασπιῶ ὑπὲρ τῆς πόλεως ταύτης δι' ἐμέ, καὶ διὰ Δαυΐδ τὸν παῖδά μου,

*πόσω μᾶλλον ἡμᾶς ἐλεήσει, καὶ φείσεται τῆς ἡμῶν ἀσθενείας, διὰ τε τὴν αὐτοῦ μητέρα καὶ Κωνσταντῖνον τὸν εὐσεβῆ βασιλέα, τὸν τὴν ἑαυτοῦ πόλιν αὐτῷ παρακαταθέμενον; Ἄλλ' οὕτω μὲν ὁ πανεύφημος ἡμῶν βασιλεὺς Κωνσταντῖνος τὴν τε ἡμετέραν ἔκτισε πόλιν, καὶ τὸ κράτος ἀπὸ τῆς πρεσβυτέρας Ρώμης φέρων ἐνταῦθα μετέθηκε, Κωνσταντινούπολιν αὐτὴν ἀποκαλέσας, καὶ νέαν Ρώμην, καὶ πάσης οἰκουμένης βασίλειον· καὶ τὴν τε Ρωμαίων σύγκλητον μετήγαγε ὧδε διὰ τῶν παρὰ σφίσιν ἐνδοξοτάτων καὶ τῆ βασιλίδι καὶ τῆ ἀειπαρθένῳ Μητρὶ τοῦ Θεοῦ Λόγου ταύτην ἀνέθηκε.'*¹³⁵⁴

Ο Θεός θεώρησε δίκαιο το Βυζάντιο να μεταμορφωθεί σε Κωνσταντινούπολη. Καλεῖται νέα Ρώμη και επαινεῖται ως βασιλείο της οἰκουμένης. Αρχικά ἦταν μικρὴ και οχυρὴ πόλη. Γι' αὐτό οι Αθηναῖοι και οι Μακεδόνες θεωρούσαν πολύ σπουδαία τη φιλία του προς αὐτούς, καθὼς βρισκόταν σε κατάλληλο τόπο, που ωφελούσε πολύ τη μεταφορὰ σίτου και αποτελεί σύνδεσμο Ασίας και Ευρώπης. Τονίζουμε την ἔμφαση στην αρχαιότητα, στοιχείο πολλῶν κειμένων αὐτῆς της εποχῆς. Στον αγώνα τους εναντίον των Περσῶν για την ελευθερία οι Ἕλληνες ἠθελαν να αναστείλουν την ορμὴ τους στη θάλασσα και να εμποδίσουν ἀπόβαση στην Ευρώπη. Υπονοεῖται ἕνας παραλληλισμὸς Περσῶν – Τούρκων. Η ἔμφαση στην ελευθερία αξίζει να σημειωθεῖ. Είναι ἔννοια που τονίζει και ο Βησσαρίων στην ἔκφραση της Τραπεζούντος, για την οποία λέγεται ὅτι ἦταν το κοινὸ φυλακτήριο των Ἑλλήνων και ἔφερε επιτυχῶς εἰς πέρας πολλοὺς πολέμους εναντίον Ἑλλήνων και βαρβάρων.¹³⁵⁵ Η πόλη αὐτὴ αποτελούσε το καλύτερο ορμητήριο και τη μεταχειρίζονταν πολύ φιλικά. Ο συγγραφέας αναφέρεται σε χρηστές, φιλότιμες και φιλότιμες ἐνέργειες, ὁμολογίες των ευεργετημάτων, δημόσια ψηφίσματα και στεφάνους. Ακολούθησε υποδούλωση στους Ρωμαίους μέχρι την εποχὴ του Σεβήρου και η ἀποστασία λόγω της ἐμπιστοσύνης των κατοίκων στα οχυρά τείχη. Μετά ἀπὸ τριετὴ πολιορκία η πόλη κυριεύτηκε ἀπὸ τον Σεβήρο, που υποδούλωσε ὅλους, κατεδάφισε τα τείχη, για να μην αποτελέσουν πάλι ἀφορμὴ ἀποστασίας και ἀπέσυρε τα προνόμια και την υπέταξε στην Πείρινθο (Ἡράκλεια την εποχὴ του συγγραφέα).

Η πόλη που εγκωμιάζεται ως περιβόητη κτίζεται ἐκεῖ κατὰ το θεῖο θέλημα. Ο Ἅγιος Κωνσταντῖνος την ἀφιέρωσε στην Παναγία και

¹³⁵⁴ Χορτασμένος Ἰω., Βίος Ἁγ. Κωνσταντῖνου & Ἑλένης, 195, 32 – 197, 33.

¹³⁵⁵ Σαράντη, Ἐκφρασις Τραπεζούντας, 42.

παρέδωσε σε αυτή όλους τους θησαυρούς της ευσέβειας. Ο οικιστής της την πλούτισε με αγαθά, φρόντισε για τη μελλοντική ασφάλειά της, αφήνοντας φύλακα την Παναγία στην οποία εμπιστεύτηκε τη σωτηρία. Η Παναγία δέχθηκε την παρακαταθήκη από τον Άγιο Κωνσταντίνο και αποτελεί βοηθό, φύλακα και ακοίμητο πρέσβη. Ένεκα του αγίου παραβλέπει τις αμαρτίες, καθιστά τον Θεό ευμενή και εξαγεί από τους κινδύνους. Ο συγγραφέας θεωρεί ότι λόγω της Παναγίας και του Αγίου Κωνσταντίνου που του εμπιστεύθηκε την πόλη του ο Θεός θα ελεήσει και θα λυπηθεί τους κατοίκους της περισσότερο από ό,τι υποσχέθηκε στον Εζεκία να υπερασπισθεί την Ιερουσαλήμ.¹³⁵⁶ Ο Άγιος Κωνσταντίνος έκτισε την πόλη, την αποκάλεσε Κωνσταντινούπολη. Επαναλαμβάνονται οι χαρακτηρισμοί νέα Ρώμη και βασίλειο όλης της οικουμένης. Ο Άγιος Κωνσταντίνος μετέθεσε το κράτος από τη Ρώμη, μετέφερε τη σύγκλητο και την αφιέρωσε και ανέθεσε την προστασία της στην Παναγία.

*‘Ο δέ γε Κωνσταντινουπόλεως πρόεδρος ὁ θαυμαστός Μητροφάνης, ὄν οὗτος ὁ μέγας Κωνσταντίνος ἠγάσθη τε καὶ ἐθαύμασεν ἐξ ἀρχῆς ἰδὼν, ὥστε εἰπεῖν, ὡς ἄρα οὐδὲν ἦττον δι’ αὐτὸν ἐκείνον, ἢ διὰ τὴν ἀρετὴν τοῦ τόπου καὶ τὴν θέσιν κτίζοι τὴν αὐτοῦ πόλιν ἐν Βυζαντίῳ’.*¹³⁵⁷

Ο Άγιος Κωνσταντίνος αποδίδει την ίδρυση της πόλης του στο Βυζάντιο στην αρετή του τόπου και τη θέση αλλά εξίσου στον επίσκοπο Μητροφάνη.

Όπως διαφαίνεται σε μια αποστροφή προς τον Άγιο Κωνσταντίνο, η Κωνσταντινούπολη κατά την εποχή του συγγραφέα έχει απωλέσει τη δόξα της που οφειλόταν στον άγιο.

*‘καὶ πανταχόθεν ἐλαυνόμεθα, διωκόμεθα, πολεμούμεθα, καὶ γίνεται καθ’ ἡμῶν ἀεὶ προσθήκη τῆς ἐκείνων μανίας, ἢ πάλαι διὰ σοῦ γενομένη δόξα τῇ πόλει καὶ παντὶ τῷ ἔθνει.’*¹³⁵⁸

Ο συγγραφέας αναφέρεται τέλος στη θεϊκή προστασία της πόλης. Επικαλείται τον οικιστή της Κωνσταντινούπολης Άγιο Κωνσταντίνο, ο οποίος χάρισε στην πόλη το όνομά του μνημόσυνο για τις επόμενες γενεές. Προνοώντας για την ασφάλεια της πόλης, την αφιέρωσε στην

¹³⁵⁶ Β Παρ 30-32.

¹³⁵⁷ Χορτασμένος Ιω., Βίος Αγ. Κωνσταντίνου & Ἐλένης, 202, 37.

¹³⁵⁸ Χορτασμένος Ιω., Βίος Αγ. Κωνσταντίνου & Ἐλένης, 226, 55.

Παναγία, η οποία σώζει την πόλη από αναρίθμητους κινδύνους και την πλουτίζει με άπειρες δωρεές.

Αναφερόμενος και πάλι στη θεϊκή προστασία ο συγγραφέας τονίζει ότι η Κωνσταντινούπολη οχυρώθηκε από τον Άγιο Κωνσταντίνο με τις ευχές αγγέλων, αγίων, αποστόλων, προφητών, ιεραρχών, μαρτύρων, οσίων. Μνημεία της αγάπης όλων τοποθέτησε στην πόλη ο άγιος.

*‘Ἄν οὕτω τὴν ὑπὲρ ἡμῶν ἀναδέξῃ πρεσβείαν, ἅγιε βασιλεῦ καὶ ἰσαπόστολε Κωνσταντῖνε, ἔξεις καὶ τὰ πλήθη τῶν ἀγίων ἀγγέλων συνεφαπτόμενά σοι τὴν παράκλησιν, τοὺς ἱερούς ἀποστόλους, οἷς αὐτὸς συνηρίθμῃσαι, τοὺς ἀπ’ αἰῶνος ἀγίους, δικαίους, προφήτας, ἱεράρχας, μάρτυρας, ὁσίους, ὧν ἀπάντων μνημεῖα τῆς ἀγάπης ἐγκατέθευ τῇ ἐπωνύμῳ σου ταύτῃ πόλει, καὶ ταῖς εὐχαῖς ἐκείνων ταύτην ὠχύρωσας.’*¹³⁵⁹

Η Κωνσταντινούπολη χαρακτηρίζεται ευσεβής, με αφορμή τον πόλεμο του Βαγιαζήτ εναντίον της, από τον **Συμεών Θεσσαλονίκης**, στον **Λόγον εἰς Ἁγ. Δημήτριον**.

*‘...λιμῶ τε καὶ συγκλειμοῖς καὶ ἐπιδρομαῖς κατακρατῆσαι ταύτης ἐπεχείρει τῆς εὐσεβοῦς, τῆς ὑπὸ Χριστοῦ καὶ τῆς αὐτοῦ μητρός, τῆς ἀγίας παρθένου καὶ θεοτόκου, περιφυλαττομένης ἀεὶ ὡς ἀνακειμένης αὐτῇ.’*¹³⁶⁰

Η πόλη φυλάσσεται ολόγυρα από τον Χριστό και τη Θεοτόκο στην οποία είναι αφιερωμένη. Διαφαίνεται εδώ η έννοια της θείας προστασίας.

‘καὶ μᾶλλον τὴν πόλιν ταύτην τὴν ὑπ’ αὐτῆς βασιλευομένην καὶ φρουρουμένην, ἥ δὴ καὶ καλῶς ταύτην ἀρχῆθεν πρόμαχον θεῖον καὶ ἀκάματον ἔσχηκε φύλακα, ἥ ὑπὲρ πάσας πόλεις τὴν ὑπὲρ πᾶσαν κτίσιν, ἥ βασιλὶς τῶν ἐν κόσμῳ τὴν παντάνασσαν βασιλίδα καὶ τὴν τῶν ἄνω καὶ κάτω μετὰ Θεὸν κυρίαν, ἥ τῆς Χριστοῦ θεμέλιος πίστεως πόλις καὶ τῆς ὀρθοδοξίας ἀκρόπολις τὴν τοῦ Χριστοῦ μητέρα παρθένον Θεογεννήτριαν, τοῦ χριστιανισμοῦ τὴν πηγήν, τῆς Τριάδος τὸ σκῆνωμα, τῆς γνώσεως αὐτῆς τὴν μόνην αἰτίαν, ἥ εἰς καθέδραν πόλις τῶν εὐσεβῶν βασιλέων καὶ τὸ παλάτιον τὴν τοῦ βασιλέως τῶν βασιλέων οἰκίαν καὶ σκηνὴν καὶ ἀνάπαυσιν, ὃ τῆς μεγάλης ἱερωσύνης πανευσεβῆς θεῖος θρόνος καὶ πόλις τῶν πόλεων τὸν ὑψηλὸν καὶ ἐπηρμένον θρόνον τοῦ

¹³⁵⁹ Χορτασμένος Ιω., Βίος Ἁγ. Κωνσταντίνου & Ἑλένης, 229, 59.

¹³⁶⁰ Συμεών Θεσ/νίκης, Λόγ. εἰς Ἁγ. Δημήτριον, 43, 2, 4, 35–37.

παντοκράτορος, τοῦ μεγάλου ἀρχιερέως καὶ καλοῦ ποιμενάρχου, ἐξ ἧς δὴ ὡς ἀπὸ καινοῦ ὑπερώου τοὺς τῆς ἱερωσύνης ἀρχηγούς εἰς τὴν οἰκουμένην ἐξαποστέλλει θεῖους οἰκονόμους Χριστός, ἐμπιπλῶν τῆς αὐτοῦ δυνάμεως καὶ τῆς τοῦ Πνεύματος χάριτος· καὶ εἴη αὕτη εἰς αἰῶνας αἰώνων καλῶς συντηρουμένη.¹³⁶¹

Με αφορμὴ τῆς νίκης ἐναντι τοῦ Μουράτ γίνεται πάλι λόγος γιὰ τὴ θεῖα προστασία τῆς Κωνσταντινούπολης ἀπὸ τὴν Παναγία. Στὴν πόλη βασιλεύει ἡ Θεοτόκος καὶ τὴ φρουρεῖ. Ἡ πόλη καὶ ἡ Παναγία παρουσιάζονται ἐκ παραλλήλου με πολὺ ἐγκωμιαστικά λόγια σὲ ἓνα σημαντικό χωρίο. Παραλληλίζει με ἀλλεπάλληλες εἰκόνες τὰ χαρακτηριστικά τῆς πόλης με αὐτὰ τῆς Παναγίας. Ἐξ ἀρχῆς ἡ Παρθένοσ που βρῖσκειται πάνω ἀπὸ ολόκληρη τὴν κτίση ἀποτελοῦσε πρόμαχο καὶ φύλακα τῆς πόλης που εἶναι πάνω ἀπὸ ὅλεσ τῖς πόλεἰσ. Ἡ Κωνσταντινούπολη εἶναι βασίλισσα ὅσων υπάρχουν στον κόσμο, ἡ Θεοτόκος παντάνασσα βασίλισσα, κυρία των ἄνω καὶ κάτω μετὰ τον Θεό. Ἡ πόλη εἶναι θεμέλιο τῆς πίστες του Χριστοῦ καὶ ἀκρόπολη τῆς ορθοδοξίας, ἡ Παναγία μητέρα του Χριστοῦ, παρθένοσ που γέννησε Θεό, πηγὴ του χριστιανισμοῦ, σκῆνωμα τῆς Ἀγίας Τριάδασ καὶ μόνη αἰτία τῆς γνώσεσ τῆς. Ἡ Κωνσταντινούπολη εἶναι καθέδρα καὶ παλάτι των ευσεβῶν βασιλέων, ἡ Θεοτόκος οἰκία καὶ σκηνὴ καὶ ἀνάπαυση του βασιλιά των βασιλιάδων. Ἡ πόλη σὲ μια σπάνια παρομοίωση καὶ μεταφορὰ καλεῖται ευσεβέστατοσ θεῖοσ θρόνοσ τῆς μεγάλης ἱερωσύνεσ, ὡσ ἔδρα του πατριάρχη καὶ πόλη των πόλεων,¹³⁶² ἐνῶ ἡ Παρθένοσ υψηλόσ θρόνοσ του Παντοκράτορα. Ἀπὸ αὐτὴ ὁ Χριστόσ ἐξαποστέλλει στὴν οἰκουμένη τουσ ἀρχηγούσ τῆς ἱερωσύνεσ. Ὁ συγγραφέασ εὐχεται γιὰ τὴ συντήρησή τῆς στουσ αἰῶνεσ.

Γιὰ τὴν Κωνσταντινούπολη κάνει λόγο σὲ τρία ἔργα του ὁ **Μακάριοσ Μακροῦσ**. Στὸ **Ἐγκώμιον εἰς Ἄρχ. Γαβριήλ** ἡ Κωνσταντινούπολη μπορεῖ νὰ ἐννοηθεῖ ὡσ ἡ πόλη που μαζί με τὴ Θεσσαλονίκη διατήρησαν τὴν ἀρχαία εὐδαιμονία.

¹³⁶¹ Συμεῶν Θεσ/νίκης, Λόγ. εἰς Ἄγ. Δημήτριον, 52, 6, 2, 32 – 53, 10.

¹³⁶² Πόλις πόλεων καλεῖται ἡ Νίκαια ἀπὸ τον Θεόδωρο Β' Λάσκαρη: Θεοδώρου Δούκα τοῦ Λάσκαρι ἐγκώμιον εἰς τὴν μεγαλόπολιν Νίκαιαν 132, 1, 14. Ἐπίσης, 136, 3, 17: 'πόλις ὑπάρχει πόλεων,' 136, 4, 8-9: '...πόλις βασιλις ὑπάρχουσα πόλεων...': Foss, Nicaea.

*‘...ἀλλὰ καὶ μόνη πόλεων ἀπασῶν, ἢ μετὰ γε μιᾶς, περιουσία δικαιοσύνης τὴν ἀρχαίαν εὐδαιμονίαν ἐς δεῦρο σῶζουσα διαγέγονε,...’.*¹³⁶³

Στο ἴδιο ἔργο ἡ Κωνσταντινούπολη υπονοεῖται στον ἐγκωμιαστικό προσδιορισμό ἡ ἀρίστη ἀπὸ ὅλες τις ἀριστες.¹³⁶⁴

Ἡ Κωνσταντινούπολη ἀναφέρεται καὶ στο **Ἐγκώμιον εἰς Δαυίδ**.

*‘καὶ πλουτεῖν, οἷς ἂν ἅπασα πόλις μεγαλαυχοῖτο, τῶν δὲ τοιούτων μόλις πού τῶν ἐντὸς οἰκουμένης μίαν ἢ δευτέραν ἔξει τῶν πρωτείων ἀμφισβητούσας· τῆς δὲ ὄντως ἀνθρώπου φορᾶς καὶ τοῦ πεφυκέναι καθάπαξ πρὸς ταυτηνὶ τὴν γονήν, ὡς πάντα σχεδὸν ἀρίστους γεννᾶν καὶ συμβαίνοντας παρὰ πάντα τῇ κατ’ ἀνθρώπον ἀρετῇ, καὶ τὴν καλλίστην οἶμαι καὶ πρώτην ἀπασῶν ἀγαπήσαι γ’ ἂν, εἰ μετ’ αὐτὴν οὐ μάλα τετάξεται πόρρω.’*¹³⁶⁵

Ἡ Κωνσταντινούπολη δὲν κατονομάζεται, ἀλλὰ υπονοεῖται σαφῶς κατὰ το ἐγκώμιο τῆς πατρίδας τοῦ Ἁγίου Δαυίδ Θεσσαλονίκης. Μία δυο μόλις πόλεις ἀμφισβητοῦν το ὅτι ἡ Θεσσαλονίκη ἔχει τα πρωτεία. Ὡς πρὸς το ἀνθρώπινο γένος, ἐπειδὴ σχεδὸν ὅλοι γεννῶνται ἀριστοὶ καὶ ἐνάρετοι, θα μπορούσε νὰ ἀγαπήσει τὴ Θεσσαλονίκη καὶ ἡ Κωνσταντινούπολη, πού ἐπαινεῖται ὡς καλύτερη καὶ πρώτη, ἀν δὲν τάσσεται πολὺ μακριὰ τῆς.

Τέλος, ἡ Κωνσταντινούπολη ἐπαινεῖται ὡς βασίλισσα τῶν πόλεων με ἀφορμὴ τὴν ἐκεῖ ἀφιξὴ τοῦ Ὁσίου Μαξίμου, ὥστε αὐτὸς νὰ παρατηρήσει το κάλλος τῶν θείων ναῶν καὶ νὰ γνωρίσει τα ἅγια αὐτῶν, στον **Βίον Ὁσ. Μαξίμου**.

*‘... πρὸς τὴν βασιλίδα τῶν πόλεων ἀφικνεῖται τά τε κάλλη τῶν θείων νεῶν ἱστορήσων καὶ τῶν ἐν αὐτοῖς ἀγίων μεθέξων.’*¹³⁶⁶

Αναφορὰ στὴν Κωνσταντινούπολη περιέχεται καὶ στον **Βίον Ὁσ. Διονυσίου ἀπὸ τὸν Μητροφάνη**.

‘Τοῦτον οὖν τὸν θαυμαστὸν Θεοδόσιον περίπου τὸν ὀκτωκαίδεκα χρόνον τῆς ἡλικίας ἄγοντα, ἔρωσ κατέσχευ ἐκ τῆς τοῦτον ἐνεγκαμένης πρὸς τὴν βασιλεύουσαν ἀπελθεῖν, ἐφ’ ᾧ τά τε ἄλλα τῶν ἐκεῖσε θαύματος ἄξια καὶ τοὺς αὐτόθι ἀρετῇ διαπρέποντας

¹³⁶³ Μακάριος Μακρῆς, Ἐγκ. εἰς Ἀρχ. Γαβριήλ, 102, 4, 55–57.

¹³⁶⁴ Μακάριος Μακρῆς, Ἐγκ. εἰς Ἀρχ. Γαβριήλ, 117, 27, 571: ‘...καὶ μετὰ τὴν πάντων ἀρίστων ἀρίστην,...’.

¹³⁶⁵ Μακάριος Μακρῆς, Ἐγκ. εἰς Δαυίδ, 86, 2, 42–48.

¹³⁶⁶ Μακάριος Μακρῆς, Βίος Ὁσ. Μαξίμου, 147, 13, 236–237.

όσιους ἄνδρας καθιστορῆσαι καλῶς. Ὁ δὴ καὶ εἰς τέλος ἤγαγε. Καταλιπὼν γὰρ τοὺς τε γεννήτορας καὶ τὸν ἀδελφὸν Διονύσιον μειρακίσκον ἔτι τυγχάνοντα, τῇ Κωνσταντίνου ἐπιδημῆ καὶ πάντα τὰ ἐκεῖσε καλῶς κατοπτεύσας καὶ τὸν πόθον ἀφοσιωσάμενος, ἐν τῇ μεγάλῃ τοῦ Θεοῦ ἐκκλησίᾳ ἡρετίσατο ἔχειν τὴν οἴκησιν, ἐν τῷ πατριαρχεῖῳ δηλαδὴ.

Ἐνταῦθα τοίνυν διάγων ὁ Θεοδοσίος, πολλὴν ἐξ ἀπάντων τὴν ὠφέλειαν ἔκαρπουτο ἀπὸ τε τῶν ἀγγελομιμήτων τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀκολουθίας ὑμνωδιῶν καὶ τῆς τῶν ἱερῶν γραφῶν ἀναγνώσεως, ἀπὸ τε τῆς τῶν μοναστῶν ὑψηλῆς πολιτείας καὶ ἀπαραμίλλου ἀσκήσεως. Καὶ γὰρ ἦνθει κομῶσα τοῖς ἐπ' ἀρετῇ βεβοημένοις ἀνδράσιν ἡ Κωνσταντίνου τότε, εἴπερ τις ἄλλη τῶν πόλεων· οὐ γὰρ ἔχρην τῶν ἄλλων πασῶν τὸ κράτος ἔχουσιν ἐν τούτῳ τινὸς ἐλάττω φαίνεσθαι.¹³⁶⁷

Ο συγγραφέας αναφέρεται στη μετάβαση του αδελφού του Οσίου Διονυσίου, του Θεοδοσίου, στην Κωνσταντινούπολη, που επαινείται ως βασιλεύουσα. Η πόλη ανθεί και υπερηφανεύεται για την αρετή περιβόητων ανδρῶν της περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλη πόλη. Δεν ἔπρεπε να εἶναι κατώτερη ὡς πρὸς αὐτὸ ἐνῶ νικούσε ὅλες τις ἄλλες. Υπάρχει δηλαδὴ ἐδῶ ἐγκώμιο τῆς πόλης ἀπὸ τὴν αρετὴ τῶν κατοίκων. Η αρετὴ ἐδῶ εἶναι ὀρθοσκευτικὸς βίος. Ο ἐπαινετικὸς χαρακτηρισμὸς ἐπαναλαμβάνεται.¹³⁶⁸

Η Κωνσταντινούπολη επαινείται και στα ἔργα ἀνόνημων ἀγιολογικῶν κειμένων τῆς ἐποχῆς. Ἀς ἀναφερθεῖ ἀρχικὰ ὁ **Βίος Ἀγ. Ἰωάννου Ἐλεήμονος (Ἀνώνημος 5)**.

*‘Καὶ γὰρ δὴ καὶ τὴν μεγάλην πόλιν περιεῖδον διὰ φιλονεικίαν γεγонуῖαν ὑπὸ Λατίνοις, καὶ ἠνέσχοντο τῆς κεφαλῆς στερηθῆναι οἱ δὲ ἀβελτηρίαν εἰς τὴν ἀρχὴν ἕκαστος ἑαυτὸν εἰσποιοῦντες,’*¹³⁶⁹

Ο συγγραφέας, ἀναφερόμενος στην ὑποταγὴ τῆς Κωνσταντινούπολης στους Λατίνους, τὴν προσδιορίζει ὡς μεγάλη και μεταφορικὰ κεφαλὴ τὴν ὁποία στερήθηκαν ὅσοι ἐπεδίωκαν τὴ βασιλεία. Πρόκειται για τὴν πρὶν τὸν Θεόδωρο Β' Δούκα Λάσκαρη ἐποχὴ. Ο προσδιορισμὸς μεγάλη πόλις ἐπαναλαμβάνεται κατὰ τὴν ἀναφορὰ στην

¹³⁶⁷ Μητροφάνης, Βίος Ὁσ. Διονυσίου, 47, 7, 82 – 8, 98.

¹³⁶⁸ Μητροφάνης, Βίος Ὁσ. Διονυσίου, 59, 39, 505: ‘ἐν τῇ βασιλευούσῃ δ’ αὕτη οὔσα...’.

¹³⁶⁹ Ἀνώνημος 5, Βίος Ἀγ. Ἰω. Ἐλεήμονος, 207, 16, 15–18.

εποχή του Λάσκαρη,¹³⁷⁰ όπως και κατά την αναφορά στην πλεονεξία των Λατίνων κατά τη βασιλεία του Αγίου Ιωάννου. Η πόλη κατακτήθηκε κατά παράβαση του θείου νόμου και όχι με τη δύναμη. Οι Λατίνοι παρέβησαν τις σπονδές με τους κατοίκους. Η άλωσή τους φαίνεται ότι τους εξασφάλιζε άνετη ζωή, έτσι εμμέσως επαινείται η πόλη.

‘Οί γάρ τὴν μεγάλην πόλιν καταλαβόντες Λατῖνοι - οὐ χειρῶν κράτει, ἀλλ’ ὡς τῶν θείων νόμων παραβάται’ παρασπονδήσαντες γὰρ αὐτὴν εἶλον, τῶν οἰκητόρων τῶ ταῖς σπονδαῖς θαρρήσαι μηδὲν φαῦλον ὑπιδομένων - οὐκ ἀγαπήσαντες, ὅτι τηλικαύτην ἐλόντες πόλιν ἐν ἀφθόνοις διῆγον.’¹³⁷¹

Ο Άγιος Ιωάννης επιθυμεί να απαλλάξει την Κωνσταντινούπολη από τη λατινική τυραννίδα και όχι να συνθηκολογήσει όπως τον προτρέπουν όλοι. Η πόλη επαινείται ως κεφάλαιο όσων τελούν υπό τον αυτοκράτορα.

‘Εἰ γὰρ λέγειν, ὅτι καὶ νῦν οὐδέπω τῆς ἀδικίας ἀφίστανται τὴν ἡμετέραν ἔχοντες πόλιν, ἢ δὴ κεφάλαιόν ἐστι πασῶν τῶν τελουσῶν ὑφ’ ἡμῖν, ἢν ἐξελέσθαι τῆς αὐτῶν τυραννίδος ἦν οἰοί τε γενώμεθα σὺν θεῷ τῶν δικαιοτάτων ἐστί.»¹³⁷²

Ο προσδιορισμός μεγάλη πόλις επαναλαμβάνεται και κατά την αναφορά στους στρατιώτες και ναύτες στην Κωνσταντινούπολη κατά την εποχή της συγγραφής. Έχει προηγηθεί μνεία της στρατιάς του Αγίου Ιωάννου.

‘Οἴους νῦν καὶ τοὺς ἡμετέρους τούτους ὄρω, τοὺς τε κατὰ τὴν μεγάλην πόλιν στρατιώτας καὶ ναύτας...’¹³⁷³

Σε ένα σύντομο εγκώμιο, με αφορμή την προσφορά του Αγίου Ιωάννου σε άλλες πόλεις, λέγεται ότι η Κωνσταντινούπολη είναι πριν από κάθε άλλη άξια να καλεῖται πόλη, είναι κυρίως μητρόπολη όλων. Είναι η κατ’ εξοχήν πόλις. Όμως δε μετείχε σε τίποτε από όσα οφείλονταν στην αρετή του αυτοκράτορα αγίου, γιατί τελούσε υπό τυραννία. Δεν επρόκειτο όμως να είναι άμοιρη των κοινών αγαθών. Ο άγιος αυτοκράτορας της

¹³⁷⁰ Ανώνυμος 5, Βίος Άγ. Ίω. Ἐλεήμονος, 209, 17, 2–3: ‘...τῶν τε ἄλλων τὴν ὕβριν καὶ οὐχ ἦκιστα τῶν Λατίνων τῶν τὴν μεγάλην πόλιν ἐχόντων ἐστόρεσεν,’.

¹³⁷¹ Ανώνυμος 5, Βίος Άγ. Ίω. Ἐλεήμονος, 219, 28, 15–19.

¹³⁷² Ανώνυμος 5, Βίος Άγ. Ίω. Ἐλεήμονος, 221, 30, 30–33.

¹³⁷³ Ανώνυμος 5, Βίος Άγ. Ίω. Ἐλεήμονος, 228, 37, 1–2.

έδωσε την ελπίδα λύτρωσης από την τυραννίδα, αν και πεθαίνοντας δεν απήλαυσε ο ίδιος αυτά για τα οποία κοπίασε.

Ἡ πόλις δὲ ἄρα μόνη, ἢ πρὸ πάσης ἄλλης ἀξία τοῦτο καλεῖσθαι, μητρόπολις γε πασῶν οὕσα κυρίως, οὐδενὸς μετεῖχεν ὧν ἔφην τῶν ἐκ τῆς ἀρετῆς ὑπαρχόντων τοῦ βασιλέως. Οὐ γὰρ ἦν ὑπ' αὐτῶ, τυραννουμένη δὲ ἦν ὑπὸ τῶν ἀλαστόρων ἐκείνων, οἱ δολίως αὐτὴν ἐπιορκήσαντες εἶλον. Οὐ μὴν ἀλλ' ἔμελλε καὶ αὐτὴ σὺν θεῷ οὐκ ἄμοιρος ἔσσεσθαι τῶν κοινῶν ἀγαθῶν. Τὴν γὰρ τῶν οἰκείων δύναμιν ἐπὶ πλεῖστον ἄρας ὁ βασιλεύς, τὴν δὲ τῶν τυράννων εἰς ἔσχατον καθελῶν, ἐλπίδα δέδωκε πᾶσιν, ὡς ῥυσθήσεται τῆς τυραννίδος ἢ πόλις, τῶν τυράννων ὑπὸ τῶν περι αὐτὸν ἐξωσθέντων.¹³⁷⁴

Ἡ Κωνσταντινούπολη εγκωμιάζεται ως καθόλου κατώτερη από τη Γη της Επαγγελίας στον Μωυσή. Ο Ἄγιος Ἰωάννης έφτασε κοντά, αλλά δεν την είδε. Ἄφησε στους μετεγενέστερους αυτή την τιμή. Έθεσε όμως τα σπέρματα της ελευθερίας και οι σύγχρονοι του συγγραφέα απολαμβάνουν τη μεγάλη πόλη. Το κείμενο εκφράζει όλη τη συμπάθεια του συγγραφέα προς τη δυναστεία των Λασκαριδών και την αντίθεσή του προς το σφετεριστή του θρόνου Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγο.

Ἐκαὶ τὴν πόλιν γῆν οὕσαν τῆς ἐπηγγελμένης τῷ πατριάρχῃ κατ' οὐδὲν χεῖρω οὐ πόρρωθεν ἀλλ' ἐγγύθεν εἶδε. Πλὴν παρακύψαι μὲν εἰς αὐτὴν οὐκ ἔσχεν, τοῖς μέντοι μετ' αὐτὸν καταλέλοιπε τὴν ἐπὶ ταύτῃ φιλοτιμίαν, [...] Πλὴν εἰ καὶ μὴ τοῖς κατ' αὐτὸν καιροῖς ἢ πόλις ἠλευθέρωται τῶν τυράννων ἀπαλλαγείσα, πολλή γε χάρις τῷ προκαταβαλομένῳ τῆς ἐλευθερίας τὰ σπέρματα. Τοῦτον ἡμᾶς ἐπαινεῖν τε χρὴ καὶ θαυμάζειν καὶ κοινὸν εὐεργέτην νομίζειν, τοιοῦτον μὲν τὰ πρὸς τὸν θεόν, τοιοῦτον δὲ καὶ περὶ τὸ γένος φανέντα, καὶ δεδωκόθ' ἡμῖν οἷς τὸν πάντα χρόνον ἐπόνει τῆς μεγάλης πόλεως νῦν ἀπολαύειν.¹³⁷⁵

Ἡ Κωνσταντινούπολη δοξάζεται και στον **Βίον Μακαρίου Μακροῦ (Ανώνυμος 7)**.

¹³⁷⁴ Ανώνυμος 5, Βίος Ἀγ. Ἰω. Ἐλεήμονος, 230, 40, 21–29.

¹³⁷⁵ Ανώνυμος 5, Βίος Ἀγ. Ἰω. Ἐλεήμονος, 231, 40, 6–9, 13–18.

‘Τοιγαροῦν ἡ τῶν πόλεων βασιλῖς, μετὰ γε τῶν ἄλλων πλεονεκτημάτων ὧν ἔχει παντοίων ἀγαθῶν, ἀπολαμβάνει καὶ τοῦτον ἑαυτῇ ὥσπερ τινὰ θησαυρὸν ἄσυλον ἢ λίθον πολυτελῆ.’¹³⁷⁶

Ἡ Κωνσταντινούπολη εγκωμιάζεται ως βασίλισσα των πόλεων. Πλεονεκτεῖ σε κάθε εἶδους αγαθά. Απολαμβάνει και τον Ὅσιο Μακάριο Μακρῆ που παρομοιάζεται με απαράβιαστο θησαυρό ἢ πολυτελῆ λίθο. Ο εγκωμιαστικός χαρακτηρισμός της Κωνσταντινούπολης βασιλεύουσα επαναλαμβάνεται ἀπό τον πάπα Ρώμης, ο οποίος ὁμως προτιμᾷ ἡ σύνοδος για την εκπόρευση του Αγίου Πνεύματος να συγκροτηθεῖ στη Ρώμη. Πρόκειται για τη δεύτερη πρεσβεία του αυτοκράτορα. Στην τρίτη μετέχει ο Ὅσιος Μακάριος Μακρῆς.

‘«Αἰρετέα μᾶλλον ἡ μήτηρ τῆς θυγατρὸς καὶ χρῆναι, ὡς ἔμοιγε, ἐνταῦθα ἤπερ ἐν τῇ βασιλευούσῃ’.¹³⁷⁷

Ἡ Ρώμη εἶναι μεταφορικᾶ ἡ μητέρα και ἡ Κωνσταντινούπολη ἡ κόρη. Κατὰ τον πάπα ἡ μητέρα πρέπει να προτιμηθεῖ κι ἔτσι ἡ σύνοδος να μη συγκροτηθεῖ στην Κωνσταντινούπολη.

Τέλος, ἡ Κωνσταντινούπολη αναφέρεται στον **Βίον Αγ. Θωμαΐδος (Ανώνυμος α)**.

‘Ἄλλ’ ἡ μεγαλόπολις αὕτη νικᾷ καὶ πόρρωθεν θείῳ τινὶ νεύματι προὔτεινε πρώτη καὶ δεξιὰν καὶ τὰς ἀγκοῖνας ἀνέωγε καὶ προλαβοῦσα ἐλλιμενίζει τούτους καὶ ἐγκολπίζεται καὶ μετὰ τῶν ἀρχαίων οἰκιστῶν ἀξιοῖ ξυναριθμεῖσθαι δὴ καὶ ξυνάγεσθαι.’¹³⁷⁸

Ἡ Κωνσταντινούπολη, που εγκωμιάζεται ως μεγάλη πόλη παρουσιάζεται προσωποποιημένη σε μια πολύ ὁμορφη εικόνα, ὅταν γίνεται λόγος για την υποδοχή των γονέων της Αγίας Θωμαΐδος. Ἡ Κωνσταντινούπολη λοιπὸν νίκησε τις ἄλλες υποψήφιες για κατοικία τους πόλεις. Απὸ μακριὰ πρόβαλε πρώτη με θείῳ νεύμα, ἀνοῖξε το δεξί της χέρι και την αγκαλιά της. Πρόλαβε και τους ἔβαλε στο λιμάνι της, τους αξίωσε να υπολογίζονται και να ἐνώνονται με τους ἀρχαίους οἰκιστῆς της. Κατωτέρω ἡ Κωνσταντινούπολη καλεῖται θεία πόλη και γίνεται λόγος για τα ιερά και ἄλλα θεάματά της, τα οποία ἀπολαμβάνουν ἀρκετὰ οἱ γονεῖς της αγίας.

¹³⁷⁶ Ἀνώνυμος 7, Βίος Μακαρίου Μακρῆ, 203, 46, 8 – 204, 10.

¹³⁷⁷ Ἀνώνυμος 7, Βίος Μακαρίου Μακρῆ, 213, 73, 1-2.

¹³⁷⁸ Ἀνώνυμος α, Βίος Αγ. Θωμαΐδος, 203, 5.

*‘...ἀριδῆλως ἀπαναστάντων τῶν φυτοσπόρων καὶ τῇ θείᾳ πόλει ἐπιδημηκῶτων οὐκ ἀθεεῖ καὶ τῶν κατὰ τὴν πόλιν ἱερῶν θεαμάτων ἢ καὶ ἄλλως ἐχόντων ἱκανῶς ἀπολελαυκῶτων ὡς χρεῶν οὐ καταλλήλως ἐμέλησε τοῖς ἐγχωρίοις τε καὶ αὐτόχθοσι τῆς ἐκείνων κηδεμονίας καὶ προμηθείας’.*¹³⁷⁹

Συμπεράσματα

Οι συγγραφείς των αγιολογικών κειμένων της ύστερης βυζαντινής περιόδου δε φείδονται επαίνων για την πρωτεύουσα της αυτοκρατορίας. Αναλόγως της χρονολόγησης των κειμένων διεκτραγωδεῖται ενίοτε και η ζοφερή κατάσταση υπό τη λατινική κατοχή (Ν. Ξανθόπουλος, Φιλόθεος Σηλυβρίας και Ανώνυμος 5), που αποδίδεται στις αμαρτίες των Βυζαντινών, ενώ αναφέρονται και οι προσπάθειες που καταβλήθηκαν για την ανάκτησή της. Οι συγγραφείς αναφέρονται στην ίδρυση της πόλης (ο τόπος προκρίθηκε έναντι της Τροίας και της Χαλκηδόνας, κατά τον Κ. Ακροπολίτη) και τη σχέση της με τη Ρώμη. Τονίζουν την αρχαιότητά της (Βυζάντιο, η πόλη του Βύζαντα: Κ. Ακροπολίτης και Ι. Χορτασμένος, που αναφέρεται συνοπτικά στην ιστορία της), αλλά και στον άγιο που της έδωσε το όνομά του. Το εγκώμιο της πόλης στηρίζεται στην ιδανική κομβική γεωγραφική θέση, τη μορφολογία του εδάφους και την παραγωγή προϊόντων, τη σημασία των υδάτων, το κλίμα (Κ. Ακροπολίτης, Ν. Ξανθόπουλος), το μέγεθος, τους ναούς και τα κτήρια, το κάλλος, τον πλούτο (Φ. Κόκκινος), τη δύναμη, την εξουσία και τη φήμη (Ν. Γρηγοράς), αλλά και τους κατοίκους: τις αρετές και τις πνευματικές τους ιδιότητες. Η ενασχόληση με τα γράμματα αναφέρεται από τον Ν. Ξανθόπουλο και τον Μ. Χρυσοκέφαλο. Τονίζεται ιδιαίτερος η ασφάλεια και η θεία προστασία από την Παναγία και διάφορους αγίους.

Ειδικότερα, ως προς τη σχέση με τη Ρώμη, από τον Ι. Χορτασμένο αναφέρεται η μεταφορά του κράτους και της Συγκλήτου από τον Μ. Κωνσταντίνο. Κατά τον Κ. Ακροπολίτη, αφαιρέθηκαν τα πρεσβεία της Ρώμης και στην Κωνσταντινούπολη δημιουργήθηκε διοικητικό κέντρο και ενδοξότερα ανάκτορα. Η θέση μεταξύ Ασίας και Ευρώπης και ο συνδυασμός ξηράς και θάλασσας τονίζεται από τον Κ. Ακροπολίτη. Κατά τον ίδιο συγγραφέα είναι επίσης η πόλη που επελέγη από την Ασία και την Ευρώπη. Κατά τον Ν. Ξανθόπουλο, πρόκειται για σύνδεσμο Ανατολής

¹³⁷⁹ Ανώνυμος α, Βίος Αγ. Θωμαΐδος, 204, 5.

και Δύσης, για μια πόλη που βρίσκεται ανατολικά, όπου ενώνεται η ξηρά με τη θάλασσα, μια πόλη που μοιάζει και με νησί και με ξηρά. Κατά τον Κάλλιστο [Ιωάννη], η πόλη είναι ό,τι κράτιστον γης και θαλάσσης, επίσης σύνδεσμος Ανατολής και Δύσης. Ο Ι. Χορτασμένος ονομάζει την πόλη σύνδεσμο της Ασίας και της Ευρώπης. Ως προς τη μορφολογία του εδάφους, αναφέρονται ποταμοί και πορθμός (Κ. Ακροπολίτης), λιμένες, ακτές, θάλασσα, νησιά, πεδιάδες, όρη, ποταμοί, ρεύματα (Ν. Ξανθόπουλος). Χαρακτηριστικό της πόλης ήταν οι ευρείες οδοί κατά τον Κ. Ακροπολίτη. Στα αγαθά της πόλης αναφέρεται ο Ν. Ξανθόπουλος και ένας άγνωστος συγγραφέας (Ανώνυμος 7), ειδικότερα στα σιτηρά ο Ι. Χορτασμένος. Ο μεγάλος πληθυσμός (ντόπιοι και ξένοι) τονίζεται από τον Κ. Ακροπολίτη και τον Μ. Χρυσοκέφαλο. Η πολυτέλεια των οικοδομημάτων τονίζεται από τον Κ. Ακροπολίτη, που αναφέρεται σε θέατρα και άλλα κτήρια, όπως και στον πορφυρό κίονα. Οικοδομήματα αναφέρονται και από τον Ν. Ξανθόπουλο. Ο Φιλόθεος Σηλυβρίας κάνει λόγο για οικίες. Για τα διάφορα καλλιτεχνικά έργα χρησιμοποιήθηκαν χρυσός, άργυρος, μαργαριτάρια και πολύτιμοι λίθοι. Κυρίως μνημονεύονται ναοί και μονές (Κ. Ακροπολίτης, Ν. Ξανθόπουλος, Ν. Γρηγοράς, Φ. Κόκκινος, Φιλόθεος Σηλυβρίας, Μ. Μακρής), εκτενέστερα από τον Ν. Ξανθόπουλο η Αγία Σοφία.

Το εγκώμιο της πόλης στηρίζεται σε πρωτότυπες μεταφορές: κεφαλή, βασίλισσα, κυρία, Γη της Επαγγελίας (Γ. Ακροπολίτης), ψυχή της Ρωμαΐδος, δέσποινα (Ι. Σταυράκιος), οφθαλμός της οικουμένης, ομφαλός της γης, καρδιά (Ν. Ξανθόπουλος), μεγάλη βροντή της οικουμένης, γλυκός θόρυβος απασών των εν γη γλωσσών (Ν. Γρηγοράς, Ι. Ποντοηρακλείας), οφθαλμός απάσης της οικουμένης, ταμείον πάντων των αγαθών (Κάλλιστος), βασίλειον (πάσης) της οικουμένης (Ι. Χορτασμένος) και κεφάλαιον πασών (Ανώνυμος 5). Άλλοι εγκωμιαστικοί προσδιορισμοί που χρησιμοποιούνται είναι: υψηλή, κραταιά, μετέωρος (Ι. Σταυράκιος), κοινή μητρόπολη των πόλεων, βασίλισσα πόλη (Κ. Ακροπολίτης), θεοδόξαστος, θαυμαστή (Κάλλιστος), υπέρ πάσας πόλεις, βασιλίσ των εν κόσμω (Συμεών Θεσσαλονίκης). Την πόλη χαρακτηρίζει η ακμή (Κ. Ακροπολίτης), η φιλανθρωπία, η γνώση, (Ν. Ξανθόπουλος), η σοφία (Ν. Ξανθόπουλος, Φ. Κόκκινος), η ευδαιμονία (Μ. Μακρής). Η πόλη διαθέτει προτερήματα (Ν. Ξανθόπουλος), θεάματα (Ανώνυμος α), από αυτή προέρχεται άπαν κάλλιστον και σωτήριο (Κάλλιστος), σε αυτή

συνήλθε παν κάλλιστον και σπανιώτατον, αμιλλάται η φύση και η τέχνη (Ι. Χορτασμένος). Η πόλη έχει το κράτος, την αρχή (Ν. Ξανθόπουλος). Μπορεί να κατανοηθεί μόνο με τις αισθήσεις, σαν τον ουρανό, τη σελήνη και τον ήλιο (Κ. Ακροπολίτης). Στοιχεία που αναφέρονται από τον Κ. Ακροπολίτη είναι το φως και η οχυρή θέση. Η ευσέβεια της πόλης είναι ένα χαρακτηριστικό στο οποίο φυσικά δίνεται έμφαση (Ν. Ξανθόπουλος, Συμεών Θεσσαλονίκης). Η Κωνσταντινούπολη είναι πόλη του Θεού (Ν. Ξανθόπουλος, Ι. Χορτασμένος, Συμεών Θεσσαλονίκης), αφιερώθηκε στην Παναγία (Κ. Ακροπολίτης, Ι. Χορτασμένος). Κοσμείται με λείψανα αγίων (Ιωσήφ Τραπεζούντος, Φιλόθεος Σηλυβρίας). Έχει κόσμημα τη βασιλεία και την Εκκλησία, κατά τον Αντώνιο Λαρίσης. Θεϊκή διάσταση δίνεται στην πόλη, που παρουσιάζεται ως ουρανός, από τον Θ. Στουδίτη. Ο Κ. Ακροπολίτης αναφέρεται και στον Σταυρό που έστησε ο Άγιος Κωνσταντίνος πάνω στον πορφυρούν κίονα αφιερώνοντας την πόλη στον Χριστό. Η πόλη χαρακτηρίζεται κοινό εμπόριον της πίστεως (Κάλλιστος), κοινή εστία απάντων χριστιανών (Ι. Χορτασμένος), η θεμέλιος πόλις της πίστεως Χριστού και ακρόπολις της ορθοδοξίας, ο πανευσεβής θείος θρόνος της μεγάλης ιερωσύνης και πόλις των πόλεων (Συμεών Θεσσαλονίκης).

Συνεπώς τα στοιχεία αυτά είναι γνωστά από την προγενέστερη ρητορική παράδοση, όπως έχουν συγκεντρωθεί από τον Fenster. Η Κωνσταντινούπολη εγκωμιάζεται σύμφωνα με τους κανόνες της ρητορικής από τη γεωγραφική της θέση, τα κτήριά της, τα επιτεύγματα των κατοίκων της και τις αρετές τους, στη συγκεκριμένη περίπτωση την πίστη τους στην Ορθοδοξία. Καθώς οι συγγραφείς κινούνται μέσα σ' αυτό το πλαίσιο της παράδοσης, η έμφαση στα ανωτέρω στοιχεία ποικίλλει από τον ένα συγγραφέα στον άλλο. Στο σύνολό τους τα κείμενα προβάλλουν την εικόνα της Κωνσταντινούπολης που παραμένει ακμαία, η μεγαλύτερη πόλη της οικουμένης, εξιδανικευμένη και με την οποία οι συγγραφείς συνδέονται συναισθηματικά.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7: Η ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

Οι εγκωμιαστικές εκφράσεις της Θεσσαλονίκης στα αγιολογικά κείμενα της ύστερης βυζαντινής περιόδου

Έπαινοι της Κωνσταντινούπολης χρησιμοποιήθηκαν ενίοτε και για άλλες πόλεις. Τιμητική θέση έχει προπαντός η Θεσσαλονίκη, που κατέχει τη δεύτερη θέση,¹³⁸⁰ μέχρι την πρώτη άλωσή της από τους Τούρκους το 1387.¹³⁸¹ Ήταν η μόνη πόλη που μπορούσε να συναγωνισθεί την Κωνσταντινούπολη. Κατά το 14ο αι. η πόλη διέθετε σχετική αυτονομία από την πρωτεύουσα. Η παρουσία χωριστής αυλής – πηγής προστασίας βοήθησε στην πνευματική της άνθιση.¹³⁸² Η Θεσσαλονίκη υπήρξε εξάλλου επανειλημμένως κατοικία μελών της αυτοκρατορικής οικογένειας, που επηρέαζαν την πνευματική ζωή, ενθαρρύνοντας τα πνευματικά επιτεύγματα.¹³⁸³

Τα εκατό περίπου σχετικά ειρηνικά έτη μετά την κατάληψη της πόλης από τον αυτοκράτορα της Νίκαιας Ιωάννη Γ' Δούκα Βατάτζη το 1246 διευκόλυναν την ανάπτυξη πνευματικών δραστηριοτήτων.¹³⁸⁴ Έτσι, μετά την πτώση της Κωνσταντινούπολης στους Λατίνους, στη Θεσσαλονίκη αναπτύχθηκε σημαντικός πολιτισμός. Κατά το β' ήμισυ του 13ου αι. ενισχύθηκε η ενασχόληση με θρησκευτικά λογοτεχνικά είδη (υμνογραφία, αγιολογία), ενώ κατά το α' ήμισυ του 14ου αι. παρατηρείται στροφή προς την αρχαιότητα. Η αναγεννητική τάση βρήκε πρόσφορο έδαφος στη Θεσσαλονίκη και την ανέδειξε σε μεγάλο πνευματικό κέντρο στη Μακεδονία. Κατά το 14ο αι. τα γράμματα ακμάζουν.¹³⁸⁵ Σε εγκώμια της Παλαιολόγειας εποχής η Θεσσαλονίκη επαινείται για την πνευματική της ζωή, ιδιαίτερα τη ρητορική δραστηριότητα, καθώς και σε παλαιότερες εποχές έζησαν εκεί σημαντικοί διανοούμενοι. Ο έπαινος συχνά φαίνεται να είναι υπερβολικός.¹³⁸⁶ Ο εμφύλιος πόλεμος, μετά το θάνατο του Ανδρονίκου Γ' ανέκοψε τις αναγεννητικές δραστηριότητες που

¹³⁸⁰ Rhoby, *Stadtlob und Stadtkritik*, σ. 277.

¹³⁸¹ Matschke, *Tinnefeld, Gesellschaft*, σ. 321, Russell, *St Demetrius*, σ. 322.

¹³⁸² Russell, *St Demetrius*, σ. 15-18.

¹³⁸³ Tinnefeld, *Intellectuals*, σ. 153. Για παράδειγμα, κατά το σύντομο χρονικό διάστημα που βασίλευσε εκεί ο Θεόδωρος Δούκας Άγγελος, η πόλη αποτέλεσε κέντρο αξιόλογων πολιτιστικών δραστηριοτήτων και φιλολογικών επιδόσεων, Κατσαρός, *Γράμματα*, σ. 197.

¹³⁸⁴ Tinnefeld, *Intellectuals*, σ. 171.

¹³⁸⁵ Κατσαρός, *Γράμματα*, σ. 192, 196.

¹³⁸⁶ Tinnefeld, *Intellectuals*, σ. 154.

αναπτύχθηκαν στη Θεσσαλονίκη κυρίως στις τέσσερις πρώτες δεκαετίες του 14ου αι. Κατά τα επόμενα έτη στην πόλη συγκρούστηκαν δύο μεγάλα ιδεολογικά ρεύματα: η κοινωνική εξέγερση των Ζηλωτών (ξέσπασε το 1342) - κίνημα που εξέφραζε την πολιτική νομιμότητα και την καθαρότητα στη θρησκευτική ιδεολογία - ήρθε σε αντιπαράθεση με την ασκητική θεωρία του Ησυχασμού που καθοδηγούνταν από τον Γρηγόριο Παλαμά και υποστηριζόταν από το σφετεριστή του θρόνου Ιωάννη ΣΤ' Καντακουζηνό. Έτσι άρχισε η παρακμή. Μετά και τον λοιμό του 1347/1348 πνευματικοί άνθρωποι εγκατέλειψαν τη Θεσσαλονίκη. Μετά το τέλος της κυριαρχίας των Ζηλωτών το 1350 ακολούθησε νέα εποχή άνθισης της πόλης.¹³⁸⁷ Ο Παλαμάς εισήλθε στη Θεσσαλονίκη το 1351 και ισχυροποιήθηκε χάρη στην αυτοκρατορική εύνοια.¹³⁸⁸

Η Θεσσαλονίκη αναφερόταν συχνά απλώς ως η πόλη του Δημητρίου.¹³⁸⁹ Κατά την Παλαιολόγεια περίοδο πολλοί επιφανείς λόγιοι ασχολήθηκαν με τη συγγραφή λόγων ή εγκωμίων προς τιμήν του προστάτη της Θεσσαλονίκης.¹³⁹⁰ Στο ύστερο Βυζάντιο η Θεσσαλονίκη ήταν πολύ σημαντικό κέντρο πολιτισμού και παιδείας.¹³⁹¹ Ως δημιουργός και προστάτης της ακμής της υμνήθηκε ο πολιούχος της. Η ζωή του ήταν συνδεδεμένη με την πόλη στην οποία γεννήθηκε και μαρτύρησε.

Οι εγκωμιαστές του Αγίου Δημητρίου στα τέλη του 13ου και τις αρχές του 14ου αι. είναι λόγιοι ανώτεροι κρατικοί αξιωματούχοι και οργανώνουν το υλικό τους διαφορετικά από τους εγκωμιαστές – ιεράρχες κατά το δεύτερο ήμισυ του 14ου και τις αρχές του 15ου αι.¹³⁹²

Κατά το 14ο αι., σε γλώσσα αρχαϊζουσα, εγράφησαν στην Κωνσταντινούπολη και τη Θεσσαλονίκη διεξοδικά εγκώμια για τον Άγιο Δημήτριο από τους μεγαλύτερους Βυζαντινούς διανοούμενους της εποχής, τον Θεόδωρο Μετοχίτη, τον Νικόλαο Καβάσιλα, τον Νικηφόρο Γρηγορά, τον Κωνσταντίνο Ακροπολίτη, τον Κωνσταντίνο Αρμενόπουλο, τον Γρηγόριο Παλαμά, τον Ισίδωρο και τον Γαβριήλ. Οι περισσότεροι από αυτούς ήταν Θεσσαλονικείς και εξύμνησαν και την πόλη τους. Γνώριζαν τις μεγάλες εορτές οι οποίες τελούνταν στη Θεσσαλονίκη προς τιμήν του

¹³⁸⁷ Κατσαρός, Γράμματα, σ. 197-199, Matschke, Tinnefeld, *Gesellschaft*, σ. 323.

¹³⁸⁸ Κατσαρός, Γράμματα, σ. 199.

¹³⁸⁹ Russell, *St Demetrius*, σ. 11.

¹³⁹⁰ Παρασκευοπούλου, *Γρηγορά*, σ. 41-42.

¹³⁹¹ Matschke, Tinnefeld, *Gesellschaft*, σ. 321, Russell, *St Demetrius*, σ. 9.

¹³⁹² Κοτζάμπαση, *Αγ. Νέστορα*, σ. 69, υποσ. 15.

αγίου, ιδιαίτερα την παραμονή και την ημέρα εορτής, με τη μεγάλη πομπή - αναπαράσταση της ζωής και του μαρτυρίου του αγίου: άρχιζε από το ναό της Θεοτόκου, έφθανε στην Αχειροποίητο και τελείωνε στο ναό του Αγίου Δημητρίου. Η πρώτη πανηγυρική Ομιλία εκφωνούνταν στην Αχειροποίητο, την παραμονή, με ομιλητή συνήθως έναν επιφανή λαϊκό. Η δεύτερη στο ναό του Αγίου Δημητρίου από τον αρχιεπίσκοπο.¹³⁹³ Τα εγκώμια αυτά, με τελευταίο αυτό του Φιλοθέου εγράφησαν όταν η Θεσσαλονίκη ήταν ελεύθερη και ισχυρή, με ακμαία πνευματική ζωή. Οι τουρκικές δυνάμεις έφθασαν στη Θεσσαλονίκη το Μάιο του 1383. Στα εγκώμιά του ο Αρχιεπίσκοπος Ισίδωρος Γλαβάς (1380-1396)¹³⁹⁴ και ο διάδοχός του Γαβριήλ κατά τα τέλη του 14ου αι. εξήραν τον άγιο με τον πιο εγκωμιαστικό τόνο. Ο ύμνος είναι θερμός και έντονος, ενώ τα τουρκικά στρατεύματα απειλούσαν ολόκληρη την αυτοκρατορία. Τα εγκώμια περιλαμβάνουν ηθικές διδαχές, νουθεσίες και απειλές, καθώς διαπιστώνεται το ενδεχόμενο ο άγιος να εγκαταλείψει την πόλη λόγω των αμαρτιών των κατοίκων. Κάθε εγκώμιο επηρεάζεται από τις ιδέες του συγγραφέα του: την κλασική παιδεία του Μετοχίτη, την Ησυχαστική θεολογία του Φιλοθέου και του Παλαμά, την πείρα του Αρμενόπουλου ως ανωτάτου αξιωματούχου.

Πρότυπο των εγκωμίων αυτών αποτέλεσε η αρχαία ελληνική παράδοση του εγκωμίου ηρώων και ιδίως ο Ισοκράτης. Παραδείγματα αποτελούν ο Μετοχίτης και ο Καβάσιλας. Πρότυπο αποτέλεσαν επίσης τα εγκώμια βυζαντινών αυτοκρατόρων. Ο Άγιος Δημήτριος αποτελούσε τον ιδεώδη αρχηγό, ηγέτη με τη ζωή (καταγωγή γονέων, πατρίδα, πράξεις) και τη διδασκαλία του, το πρότυπο του μόνου ικανού να σώσει την αυτοκρατορία ηγεμόνα. Ο Άγιος Δημήτριος υπήρξε στρατιώτης και νικητής, που συνέτριψε τους κινδύνους της Θεσσαλονίκης αλλά και της ψυχής.¹³⁹⁵

Η τελευταία φάση της βυζαντινής ιστορίας της Θεσσαλονίκης διαρκεί από το 1403 έως το 1423. Τελευταία αντίσταση στην επικείμενη παρακμή αποτελεί η έμφαση στην πόλη σε συγγραφείς των αρχών του

¹³⁹³ Λαούρδας, Εγκώμια εις Άγιον Δημήτριον, σ. 276-277.

¹³⁹⁴ Κατσαρός, Γράμματα, σ. 202.

¹³⁹⁵ Λαούρδας, Εγκώμια εις Άγιον Δημήτριον, σ. 286-290.

15ου αι.¹³⁹⁶ Ο Συμεών γράφει λίγο πριν την κατάκτηση της πόλης από τους Τούρκους.¹³⁹⁷

¹³⁹⁶ Rhoby, *Stadtlob und Stadtkritik*, σ. 278 και υποσ. 11.

¹³⁹⁷ Κατσαρός, *Γράμματα*, σ. 202.

Η Θεσσαλονίκη στα αγιολογικά κείμενα της ύστερης βυζαντινής περιόδου

Η Θεσσαλονίκη εγκωμιάζεται στα αγιολογικά κείμενα της ύστερης βυζαντινής περιόδου ως επί το πλείστον ως πατρίδα του Αγίου Δημητρίου αλλά και άλλων αγίων. Εδώ συγκεντρώνονται οι λοιπές επαινετικές αναφορές στην πόλη αυτή.

α) προσδιορισμοί σε σύντομες εγκωμιαστικές αναφορές

Με το χαρακτηρισμό **αγαθή πόλη των Θεσσαλονικέων** εγκωμιάζεται η Θεσσαλονίκη σε Λόγο του Κωνσταντίνου Ακροπολίτη.¹³⁹⁸ Με το επίθετο **ευδαίμων** επαινείται σε έργα των Ιωάννου Σταυρακίου¹³⁹⁹ και Φιλοθέου Κοκκίνου.¹⁴⁰⁰

Ως **ιερά** χαρακτηρίζεται από τον Κωνσταντίνο Ακροπολίτη.

*‘... και πέμπει δὴ πρὸς τὴν ἱερὰν πόλιν Θεσσαλονίκην, — ναὶ γὰρ ἱερά τὸ ἱερὸν ἀνῆχασα Δημητρίου σῶμα καὶ τῷ ἁγίῳ καταρδομένη μύρω καὶ τῶν θαυμάτων συνεχῶς ἀπολαύουσα -’.*¹⁴⁰¹

Γίνεται λόγος για την αποστολή του αυτοκράτορα Ιουστινιανού στη Θεσσαλονίκη, προκειμένου να φέρει κάτι από τα λείψανα του Αγίου Δημητρίου. Ο συγγραφέας καλεί τη Θεσσαλονίκη **ιερή πόλη**, λόγω του ότι αυτή υπερηφανεύεται για τα λείψανα του αγίου, ποτίζεται με το ἅγιο μύρο και απολαμβάνει συνεχώς τα θαύματα. Η πόλη δηλαδή ονομάζεται **ιερή**, γιατί εκεί βρίσκεται το σώμα ενός επιφανούς μάρτυρα και η πόλη έχει τη δυνατότητα να αντλεί από το μύρο του και να απολαμβάνει τα θαύματά του.¹⁴⁰²

Ως **λαμπρά** υμνείται σε κείμενα των Κωνσταντίνου Ακροπολίτη¹⁴⁰³

¹³⁹⁸ Ακροπολίτης Κων/νος, Λόγ. εἰς Ἄγ. Δημήτριον, Λόγος εἰς Ἄγ. Δημήτριον, 196, 44, 32 – 197, 2: ‘Καὶ πλημμελοῦμεν ἔστιν ὅτε ἀνήκεστα ποτὲ μὲν ἰδίᾳ καὶ καθ’ ἕκαστα, ἐνίστε δὲ κατὰ δῆμων πληθῶς, κατὰ συμμορίας πολιτειῶν, ὁποῖόν τι τότε καὶ περὶ τὴν ἀγαθὴν τῶν Θεσσαλονικέων πόλιν ξυμβέβηκε’.

¹³⁹⁹ Σταυράκιος Ιω., Λόγ. εἰς Θαύμ. Ἄγ. Δημητρίου, 350, Θ’, 16, 19–20: ‘ἔρωτι τοῦ εἰς ὄψιν μὲν ἔλθεῖν τῆς τοιαύτης εὐδαίμονος πόλεως,’.

¹⁴⁰⁰ Φιλόθεος Κόκκινος, Ὑπόμνημα εἰς Ὅσ. Νικόδημον Νέον, 86, 4, 1-2: ‘...καὶ τὴν εὐδαίμονα πόλιν Θεσσαλονίκην,...’.

¹⁴⁰¹ Ακροπολίτης Κων/νος, Λόγ. εἰς Ἄγ. Δημήτριον, 185, 28, 11–14.

¹⁴⁰² Καλτσογιάννη - Κοτζάμπαση - Παρασκευοπούλου, Θεσσαλονίκη, σ. 151.

¹⁴⁰³ Ακροπολίτης Κων/νος, Λόγ. εἰς Ἄγ. Δημήτριον: 176, 17, 8–9: ‘Ἐφθην εἰπὼν ὡς ἐκ νίκης ὁ Μαξιμιανὸς τῷ τότε βαρβαρικῆς τῆ λαμπρᾶ Θεσσαλονίκη τύχοι παραγενόμενος.’.

και Φιλοθέου Κοκκίνου.¹⁴⁰⁴ Με το επίθετο **μαρτυρική** προσδιορίζεται σε Λόγο του Ιωάννου Σταυρακίου.¹⁴⁰⁵

Ως **μεγάλη** δοξάζεται σε Λόγο του Φιλοθέου Κοκκίνου.¹⁴⁰⁶ Το ίδιο επίθετο χρησιμοποιείται και σε Βίο από τον ίδιο συγγραφέα.¹⁴⁰⁷ Σε άλλο Βίο από τον ίδιο συγγραφέα η Θεσσαλονίκη εγκωμιάζεται ως **μεγάλη πόλις**.¹⁴⁰⁸ Με το ουσιαστικό **μεγαλόπολις** επαινείται σε έργα των Ιωάννου Σταυρακίου¹⁴⁰⁹ και Συμεών.¹⁴¹⁰ Η χρήση της λέξης - που ως επί το πλείστον προσδιορίζει την Κωνσταντινούπολη - για τη Θεσσαλονίκη προκαλεί εντύπωση.¹⁴¹¹

Με τη μετοχή **περιαδομένη** (= φημισμένη) υμνείται η Θεσσαλονίκη σε Λόγο του Ιωάννου Σταυρακίου.¹⁴¹² Με το επίθετο **περίδοξος** εγκωμιάζεται σε Ομιλία του Ισιδώρου Γλαβά.¹⁴¹³ Ως **περιώνυμος** (= ονομαστή) **πόλις** δοξάζεται σε Βίο από τον Ιωάννη Κάλλιστο.¹⁴¹⁴

Ως **προκαθημένη τῶν Θετταλῶν** εγκωμιάζεται σε δύο κείμενα του

¹⁴⁰⁴ Φιλόθεος Κόκκινος, Ἐγκ. εἰς Ἄγ. Δημήτριον, 60, 20, 48–49: ‘...ὡς μηκέτι Θεσσαλονίκης τῆς λαμπρᾶς...’.

¹⁴⁰⁵ Σταυράκιος Ιω., Λόγ. εἰς Θαύμ. Ἄγ. Δημητρίου, 351, Θ’, 16, 8–9: ‘τὴν ἀταξίαν μὲν ὀρῶντες πόρρω τῆς μαρτυρικῆς ταύτης πόλεως δραπετεύουσαν,’ 372, ΚΑ’, 35, 28–29: ‘τὸ ἔσπερας ἠλίσθη τῇ μαρτυρικῇ ταύτῃ πόλει,’.

¹⁴⁰⁶ Φιλόθεος Κόκκινος, Λόγ. εἰς Ἀρχ. Γρηγόριον, 453, 24, 35–37: ‘...καὶ μηδαμῶς ἐξιέναι τῆς αὐλῆς καὶ τῶν περιχώρων τοῦ μεγάλου τῆς μεγάλης Θεσσαλονίκης καὶ πολίτου καὶ πολιούχου καὶ παντοδαποῦ φρουροῦ καὶ προστάτου,...’, 511, 75, 3–4: ‘...καὶ πρὸ τῶν ἄλλων ἢ μεγάλη Θεσσαλονίκη...’, 516, 79, 9–10: ‘...Θεσσαλονίκης φημι τῆς μεγάλης...’, 575, 125, 3–4: ‘...τὸν πολιούχον τε καὶ σωτήρα τῆς μεγάλης τῷ ὄντι Θεσσαλονίκης...’, 580, 127, 16–17: ‘...καὶ ὅσα παρὰ τῇ μεγάλῃ Θεσσαλονικῇ παραδόξως τελεῖται’. Με το ίδιο επίθετο επαινείται η πόλη και σε επιστολή του Δημητρίου Κυδώνη στον Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγο: ‘ὄν νῦν πρῶτον πόλις μεγάλη βαρβάρων ὕβριν ἠνέσχετο...’: Rhoby, *Reminiszenzen*, σ. 107-108.

¹⁴⁰⁷ Φιλόθεος Κόκκινος, Βίος Ἄγ. Ἰσιδώρου, 121, 25, 15–16: ‘δι’ ἃ δὴ καὶ τὸν τῆς μεγάλης Θεσσαλονίκης ὁ μέγας πιστεύεται θρόνον,’.

¹⁴⁰⁸ Φιλόθεος Κόκκινος, Βίος Ὁσ. Γερμανοῦ Μαρούλη, 118, 16, 6–7: ‘παρὰ τὴν μεγάλην ἐκείνην ἐφοῖτα συνεχῶς πόλιν,’.

¹⁴⁰⁹ Λόγος εἰς τὰ Θαύματα Ἄγ. Δημητρίου: 370, ΚΑ’, 34, 13–15: ‘...καὶ τὴν μεγαλόπολιν ταύτην Θεσσαλονικὴν στέφει στέφανον ἀναγκῶν, οὐ καυχῆσεως.’

¹⁴¹⁰ Ἐγκώμιον εἰς Ἄγ. Δημήτριον, 98, 6, 56: ‘Ἔῤιχε τοίνυν αὐτὸν ἢ μεγαλόπολις αὕτη...’.

¹⁴¹¹ Καλτσογιάννη - Κοτζάμπαση - Παρασκευοπούλου, *Θεσσαλονίκη*, σ. 147.

¹⁴¹² Σταυράκιος Ιω., Λόγ. εἰς Θαύμ. Ἄγ. Δημητρίου, 367, ΙΘ’, 30–31: ‘τὸ μὲν τῇ τῆς περιαιομένης ταυτησί πόλεως εἰς τέλος διαφθορᾶ,’.

¹⁴¹³ Ἰσιδωρος Γλαβάς, Ὁμιλ. εἰς ἑορτὰς Ἄγ. Δημητρίου 1: 25, 6, 5: ‘ὦν ἢ περίδοξος αὕτη τυχοῦσα Θεσσαλονικῆ...’.

¹⁴¹⁴ Κάλλιστος [Ιωάννης], Βίος Γρηγ. Σιναΐτου, 20, ΧΙ, 8–9: ‘...ἐν τῇ κατὰ τὴν περιώνυμον πόλιν Θεσσαλονικὴν σεβασμία μονὴ τῇ τοῦ κυροῦ Ἰσαὰκ ἐπικεκλημένη...’.

Κωνσταντίνου Ακροπολίτη.¹⁴¹⁵ Στον Λόγον εις Ἄγ. Δημήτριον ο επαινετικός αυτός προσδιορισμός επαναλαμβάνεται, συνοδευόμενος όμως κι από επίρρημα.

‘ὁ δέ γε Χάτζων - τοῦτο γὰρ κλήσις τῷ βασιλεῖ - μετὰ μυρίων ὄσων Σθλαβίνων καὶ σχεδὸν παντὸς τοῦ βαρβαρικοῦ τῆς εὐτυχῶς προκαθημένης τῶν Θετταλῶν δυστυχῶς κατεστρατοπέδευσε, χέρσον μὲν ὀπλιτῶν τε καὶ ἰππέων πλήσας, ὀλκάσι δὲ καὶ τριήρεσι συγκαλύψας τὴν θάλασσαν.’¹⁴¹⁶

Αξίζει να σημειωθεί η αντίθεση των επιρρημάτων. Κατά τρόπο ευτυχῆ η Θεσσαλονίκη προεδρεύει των Θεσσαλῶν, κατά τρόπο δυστυχῆ στρατοπέδευσε εκεί ο Χάτζων. Ο Χάτζων γέμισε λοιπόν την ξηρά με οπλίτες και ιππείς, ενώ κάλυψε τη θάλασσα με ρυμουλκούμενα πλοία και τριήρεις. Τονίζεται το μέγεθος της δύναμής του, για να αναδειχθεί αντιθετικά στη συνέχεια η σημασία της βοήθειας του αγίου.

Ο ίδιος εγκωμιαστικός χαρακτηρισμός χρησιμοποιείται και από τον Συμεών Θεσσαλονίκης.¹⁴¹⁷

Ο επαινετικός προσδιορισμός **τιμιωτάτη** αποδίδεται στη Θεσσαλονίκη στον Λόγον εις Ἄγ. Δημήτριον του Κωνσταντίνου Ακροπολίτη. Η πόλη παρομοιάζεται μάλιστα ωραία με την κιβωτό που υπερτερούσε της πλημμύρας σε όλη την οικουμένη. Τα δυστυχήματα της οικουμένης συνέβησαν μετά τη βασιλεία του Μαυρικήου και την τυραννία του Φωκά. Η Θεσσαλονίκη διαφυλάχθηκε ανώτερη κάθε αταξίας και σύγχυσης, χωρίς επανάσταση ή έριδα. Αυτό αποδίδεται στον μάρτυρα.

‘Ἄλλ’ ὡς τὸ πάλαι ἢ κιβωτὸς τοῦ κοινοῦ τῆς οἰκουμένης ὑπερεφέρετο κλύδωνος, ὡς δὲ καὶ ἢ τιμιωτάτη Θεσσαλονίκη ἀνωτέρα πάσης ἀταξίας τε καὶ συγχύσεως τῷ τότε διαπεφύλακται· στάσις γὰρ οὐκ ἐπεχωρίασε ταύτη, ἔρις ἦν τις τῶν παλαιῶν λύμην πόλεων ἀπεκάλεσε τὸ παράπαν οὐκ

¹⁴¹⁵ Ακροπολίτης Κων/νος, Λόγ. εις Ἄγ. Δημήτριον, 186, 30, 15-18: ‘Καὶ πόθεν γὰρ ἂν ἀπόφημον οὕτω λόγον προαγαγεῖν ἀπετόλμησεν, ἀλλὰ πῶς ἂν ἀνασχοίμην προενεγκῶν ὡς «οἱ τῆς τῶν Θετταλῶν προκαθημένης οἰκήτορες οὐ παύσονται τῷ Δημητρίῳ συμπαίζοντές τε καὶ συμπαιζόμενοι»’, Ακροπολίτης Κων/νος, Ἐγκ. εις Ἄγ. Κωνσταντίνου: 23, 25-27: ‘Ὁ μὲν γὰρ τὴν ζωὴν αὐτῷ χαρισάμενος, ἀνά τὴν προκαθημένην τῶν Θετταλῶν Θεσσαλονίκην καλεῖν αὐτὴν σύνθητες, διατρίβειν ἀνίησιν.’

¹⁴¹⁶ Ακροπολίτης Κων/νος, Λόγ. εις Ἄγ. Δημήτριον, 190, 34, 9-13.

¹⁴¹⁷ Ακροπολίτης Κων/νος, Λόγ. εις Ἄγ. Δημήτριον, 46, 4, 1, 32-33: ‘...τὸ τὴν Θετταλῶν προκαθημένην ταυτηνὶ πόλιν ὀλοτελῶς ἐλευθερωθῆναι, ἐξεληθόντων τῶν βαρβάρων τῆς ἀκροπόλεως...’.

ἐπεισέφρησεν, ὅποια δὴ φιλεῖ ξυμβαίνειν καὶ μάλιστα παρὰ τοῖς τοιούτοις γε τῶν καιρῶν.¹⁴¹⁸

Με τα επίθετα **φιλευσεβής** και **μεγίστη** δοξάζεται η Θεσσαλονίκη σε Λόγο του Συμεών Θεσσαλονίκης.¹⁴¹⁹ Τέλος, ως **υπερκειμένη πάσης Μακεδονίας πόλις** σε Λόγο του Ιωάννου Διακόνου.¹⁴²⁰

Το καλλώπισμα, δηλαδή το κόσμημα της Θεσσαλονίκης αποτελεί ο Άγιος Δημήτριος κατά τον Μακάριο Χούμνο.¹⁴²¹

β) εγκωμιαστικές εκφράσεις

Η Θεσσαλονίκη επαινείται για το μέγεθός της όταν σε αυτή πλησιάζουν οι μοναχοί Βαρνάβας και Σωφρόνιος στον **Βίον τῶν ιδρυτῶν τῆς μονῆς Σουμελᾶ** από τον **Ακάκιο Σαββαΐτη**.

*‘...ἐγγίζοντες ἤδη τῇ μεγάλῃ πόλει Θεσσαλονίκη. [...] ἅμα δὲ καὶ τῆς πόλεως θαυμάζοντες καθ’ ἑαυτοὺς τὴν θαυμαστὴν θέσιν τῆς πόλεως ἐκείνης, τῆς θαλάσσης τε τὸ εὐλίμενον ἅμα καὶ τὴν εὐκρασίαν τοῦ ἀέρος,...*¹⁴²²

Οι ἅγιοι θαυμάζουν τη θέση της πόλης που είναι θαυμαστή, τα καλά λιμάνια και την καλή θερμοκρασία. Η πόλη εγκωμιάζεται επομένως για τη θέση, τα λιμάνια και το κλίμα της.

Αρκετά είναι τα αναφερόμενα στη Θεσσαλονίκη χωρία στον **Λόγον εἰς τὰ Θαύματα Ἁγ. Δημητρίου του Ιωάννου Σταυρακίου**.

‘Σκλαβῖνοι, ἔθνος τοῦτο παρίστριον καὶ αἰμοχαρές, τῆς λαμπρᾶς ταυτησί πύλεως, ἦν γὰρ παντοίοις μὲν ὅτι μάλιστα τοῖς ἀγαθοῖς ἐπιβρίθουσα, κάλλους δὲ εὖ καὶ πλούτου περιπτῶς ἔχουσα, ἀκηρυκτεῖ κατεστράτευσαν’ ἡ γὰρ μαγνητῖς τῶν εὐθηνουμένων αὐτῇ ἀγαθῶν εἶλκε σίδηρον τὸν βαρβαρικὸν καὶ ὁ τῆς φαιδρότητος ταύτης ἤλεκτρος τὰ ἄχυρα τῶν ἔθνῶν.’¹⁴²³

¹⁴¹⁸ Ακροπολίτης Κων/νος, Λόγ. εἰς Ἁγ. Δημήτριον, 192, 38, 14–20.

¹⁴¹⁹ Ακροπολίτης Κων/νος, Λόγ. εἰς Ἁγ. Δημήτριον, 42, 2, 1, 6-7: ‘καὶ ἡ φιλευσεβῆς αὕτη καὶ μεγίστη πόλις ὑπέκυψε τοῖς βαρβάροις...’.

¹⁴²⁰ Ιωάννης διάκονος, Λόγ. εἰς Βίον Ἰωσήφ Ὑμνογράφου: 945, Α, στ’: ‘καὶ πρὸς τὴν πάσης Μακεδονίας ὑπερκειμένην πόλιν ἀπαίρει Θεσσαλονίκην’.

¹⁴²¹ Χούμνος Μακάριος, Ὁμιλ. πρὸς Ἁγ. Δημήτριον, 348, 24: ‘...τὸ τῆς Θεσσαλονίκης καλλώπισμα,...

¹⁴²² Ακάκιος Σαββαΐτης, Βίος ιδρυτῶν μ. Σουμελᾶ, 694.

¹⁴²³ Σταυράκιος Ιω., Λόγ. εἰς Θαύμ. Ἁγ. Δημητρίου, 345, ΣΤ’, 12, 16–20.

Στο έκτο θαύμα περιγράφεται μια εκστρατεία των Αβαροσλάβων εναντίον της Θεσσαλονίκης ανήμερα της εορτής του Αγίου Δημητρίου. Ο Σταυράκιος, προσπαθώντας να εξηγήσει τους λόγους της επίθεσης, υποστηρίζει ότι οι Σκλαβηνοί ελκύσθησαν από την αφθονία των αγαθών, την ομορφιά και τον πλούτο της πόλης.¹⁴²⁴ Η Θεσσαλονίκη επαινείται ως λαμπρή πύλη, γεμάτη κάθε είδους αγαθά, καθώς και για το κάλλος και τον πλούτο σε υπερβολικό βαθμό. Μεταφορικά λέγεται ότι ο μαγνήτης των αγαθών που ήκμαζαν σε αυτή είλκε το σίδηρο των βαρβάρων και ο ήλεκτρος της φαιδρότητάς της τα άχυρα των εθνών.

Σε άλλο θαύμα αναφέρεται ότι ο αρχηγός των Βουλγάρων Ιωαννίτζης έβλεπε το μέγεθος και το κάλλος των οίκων της Θεσσαλονίκης, ρωτούσε και μάθαινε για τους σεπτούς ναούς. Πρόκειται για σπάνια αναφορά σε εγκώμια πόλεων.

*‘Καὶ οἴκων μὲν ἑώρα μεγέθη καὶ καλλονὴν καὶ ναοὺς σεπτούς,
ἠρώτα καὶ ἐδιδάσκετο,’*¹⁴²⁵

Στο εγκώμιο από τον Θεόδωρο Β΄ Δούκα Λάσκαρη για τη Νίκαια του 13ου αι. η περιγραφή του αρχιτεκτονικού χώρου είναι συνοπτική. Στο εσωτερικό ο θεατής παρατηρεί και τα ωραία σπίτια. Στην εγκώμιο του Βησσαρίωνα για την Τραπεζούντα ενδιαφέρουσα είναι η πληροφορία ότι τα σπίτια ήταν διώροφα ή τριώροφα, ξύλινα, κατασκευασμένα με ξυλεία από τα πλούσια δάση της περιοχής.¹⁴²⁶

Με αφορμή τις προθέσεις του Ιωαννίτζη σχετικά με τη Θεσσαλονίκη, η πόλη εγκωμιάζεται ως λαμπρή, έχουσα καλά τείχη, φημισμένη και ωραία από τις πόλεις.

*‘βουλὴν γὰρ κἀπὶ τῇ λαμπρᾷ πόλει ταύτῃ βεβούλευται πονηράν,
ἦν θεὸς ἠκύρωσεν ἄνωθεν, ὁ διασκεδάζων βουλὰς ἔθνων, ὡς
πορθήσει μὲν τὴν πόλιν τοῦ μάρτυρος, ἐκκενώσει δὲ τῶν
οἰκητόρων πάντων αὐτήν, ὅσοι δῆτα τὸ τῆς μαχαίρας στόμα
ἐκφύγοιεν καὶ καταβαλεῖ μὲν εἰς γῆν ἐκ θεμελίων αὐτήν, ἐρείπιον
τὴν εὐτείχεον θέμενος καὶ τὴν περιαδομένην καὶ ὠραίαν τῶν
πόλεων, κατησβολημένην καὶ πεδίον ἀφανισμοῦ, ὡς ἠβούλετο.’*¹⁴²⁷

¹⁴²⁴ Καλτσογιάννη - Κοτζάμπαση - Παρασκευοπούλου, *Θεσσαλονίκη*, σ. 145.

¹⁴²⁵ Σταυράκιος Ιω., *Λόγ. εἰς Θαύμ. Ἀγ. Δημητρίου*, 370, ΚΑ΄, 34, 28-29.

¹⁴²⁶ Σαράντη, *Η πόλη ως αρχιτεκτονικός χώρος*.

¹⁴²⁷ Σταυράκιος Ιω., *Λόγ. εἰς Θαύμ. Ἀγ. Δημητρίου*, 370, ΚΑ, 34, 34-39.

Επαινετικές αναφορές στην πόλη υπάρχουν και στον **Λόγον εις Βίον Όσ. Θεοδώρας** από τον ίδιο συγγραφέα.

‘Ως γοῦν, <ώς> ὁ λόγος ἐγνώρισε, τὰ τῆς Αἰγίνης νήσου τοῖς ἐκ τῆς Ἄγαρ εἶχε κακῶς, ἐκεῖθεν πρὸς τὴν μεγάλην καὶ περιφανῆ πόλιν Θεσσαλονίκην μεταναστεύουσιν, ὅτι τε ἐν ἀσφαλεῖ τὰ ταύτης ἐτύγχανε πολίσμασιν ἐχυροῖς καὶ στρατηγία Δημητρίου τοῦ χριστομάρτυρος καὶ ὅτι κατὰ τὴν ἐπηγγελμένην τῷ Ἰσραηλίτῃ λαῷ γῆν μέλι καὶ γάλα ῥέουσα ἦν.’¹⁴²⁸

Με την ευκαιρία της μετανάστευσης της Οσίας Θεοδώρας στη Θεσσαλονίκη, η πόλη εγκωμιάζεται για το μέγεθός της και ως περίοπτη. Επίσης για την ασφάλειά της που οφειλόταν στα οχυρά της οικοδομήματα αλλά και στη στρατηγική δεινότητα του Αγίου Δημητρίου. Παραλληλίζεται μάλιστα με τη Γη της Επαγγελίας των Ισραηλιτών, έρρεε μέλι και γάλα. Ο Λόγος αυτός περιέχει λιγότερες αναφορές στη Θεσσαλονίκη από το Λόγο του ίδιου συγγραφέα για τον Άγιο Δημήτριο. Αυτό ίσως δικαιολογείται, καθώς δεν επρόκειτο για την πατρίδα της Οσίας. Η επιλογή της πόλης έγινε ένεκα του πλούτου της, περισσότερο όμως ένεκα της ασφάλειας που της παρείχαν τα τείχη και ο άγιος.¹⁴²⁹

Με αφορμή μια νεαρή από τη Βέροια που θεραπεύεται από το έλαιο της Οσίας Θεοδώρας, η Θεσσαλονίκη επαινείται ως μεγάλη και περιβόητη πόλη.

‘Νεᾶνίς τις Βερροίας ἐκ πόλεως, ἦν δὴ καὶ Ποτίδαιαν οἱ τῶν πάλαι λόγοι κατωνομάκασι, πρὸς τὸ μέγα καὶ περίπυστον¹⁴³⁰ ἄστν τότε Θεσσαλονίκης οὕτω δόξαν ἐγένετο.’¹⁴³¹

Η Θεσσαλονίκη μνημονεύεται με αφορμή την αναφορά στην εκστρατεία των Σλάβων εναντίον της πόλης του μάρτυρα στον **Λόγον εις Ἄγ. Δημήτριον του Κωνσταντίνου Ακροπολίτη**.¹⁴³²

‘Γένος ἀπηνές καὶ ἀνήμερον, Τριβαλλῶν ὄμορον, ἐν γειτόνων ὄν Παίοσι — Σθλαβῖνοι τὴν κλῆσιν, θηριώδεις τὴν δίαιταν, τὴν βιοτὴν

¹⁴²⁸ Σταυράκιος Ιω., Λόγ. εις Βίον Όσ. Θεοδώρας, 53, 7, 33–36.

¹⁴²⁹ Καλτσογιάννη - Κοτζάμπαση - Παρασκευοπούλου, *Θεσσαλονίκη*, σ. 146.

¹⁴³⁰ Το επίθετο αποδίδεται και στη Νίκαια: Rhoby, *Epitheta Nikaias*, σ. 213.

¹⁴³¹ Σταυράκιος Ιω., Λόγ. εις Βίον Όσ. Θεοδώρας, 68, 32, 36 – 69, 1.

¹⁴³² Για τις εισβολές των Αβαροσλάβων εναντίον της Θεσσαλονίκης από τα τέλη του 6ου αι. βλ. Τα Θαύματα του Αγίου Δημητρίου, P. Lemerle, *Les plus anciens recueils des miracles de Saint Démétrius et la pénétration des Slaves dans les Balkans*, 2 τόμ., Παρίσι 1979-1981.

ἔκφυλοι, τὴν ὄρμην ἀκατάσχετοι — τῆς τοῦ μάρτυρος κατεστράτευσαν πόλεως, τῆς περιφήμου λέγω Θεσσαλονίκης. Πάσαις μὲν γὰρ ἐφ’ ὅσαις ὁ Χριστὸς γινώσκεται καὶ λατρεύεται, καὶ ὁ μέγας οὐτοσί μάρτυς καὶ τιμᾶται καὶ ἔγνωσται· ἰδιαίτερον δέ πως οἰκείαν ἑαυτῷ ἡγῆται — ὅτι καὶ οἰκειότερον αὐτῆ τουτονὶ σέβεται — τὴν καὶ προενεγκοῦσαν καὶ καθαγιασθεῖσαν τοῖς αὐτοῦ αἵμασι καὶ τὸ ἱερὸν αὐτοῦ σῶμα πλοῦτον ἄσυλον ἔχουσαν. Παρὰ γοῦν τῇ περικλύτῳ τῆδε τῶν πόλεων τὸ κάκιστον ἔθνος τουτοῖ ἐστρατοπεδεύκασι καὶ τὸ τοῦ λόγου «Μυσῶν λείαν»¹⁴³³ τὰ περὶ αὐτὴν θέμενοι αὐτῆς ἐκείνης παρασκευαῖς παντοίαις κατεπεχείρησαν.¹⁴³⁴

Σε ὅλες τις πόλεις που εἶναι γνωστός και λατρεύεται ο Χριστός εἶναι γνωστός και τιμάται και ο Ἅγιος Δημήτριος, ἰδιαιτέρως ὁμως θεωρεῖ δική του αὐτή που τον γέννησε κι αγιάστηκε με το αἷμα του κι ἔχει το ιερό του σῶμα πλούτο ἀπαραβίαστο, διότι κι αὐτή τον λατρεύει πιο πολύ, καθὼς πρέπει. Οι χαρακτηρισμοὶ περίφημη και ξακουσμένη φαίνεται να ἀποδίδονται στη Θεσσαλονίκη λόγω του μάρτυρα. Με το ἐπίθετο περικλυτος ἐγκωμιάζεται ἡ πόλη και στη συνέχεια.¹⁴³⁵ Ἡ εικόνα της Θεσσαλονίκης δεν εἶναι ὁμως πάντοτε ὁμορφη.

*‘τὸ δέ γε οὐχ ἦττον δεινόν, καὶ ἡ γῆ τοῖς συνεχέσιν ἀνδροῖς οὐχ ὅπως ἀνήροτος καὶ ἄκαρπος ἦν, ἀλλὰ καὶ καθ’ ἑαυτὴν τὸ παντελὲς ἄγονος, οὐ χόρτον ἀναδιδούσα, οὐ βοτάνην ἐκφύουσα. Ἦν οὖν ἡ πόλις ἐν δεινοῖς ἀνυποῖστοις, ἐν συμφοραῖς ὡς ἀληθῶς θεηλάτοις, νεκρῶν ἀντόχρημα χωρίον, εἰδώλων ὑποχθονίων ἀντικρυς καταγώγιον’.*¹⁴³⁶

Εδώ ἔχουμε ψόγο της Θεσσαλονίκης. Περιγράφεται μια ζοφερή εικόνα λόγω των εχθρικών ἐθνῶν την εποχὴ του Λέοντος Σοφού, προφανῶς ἀναφορὰ στην κατάληψη και λεηλασία της Θεσσαλονίκης ἀπὸ τον Λέοντα ἀπὸ την Τρίπολη το 904. Ἡ γη ἦταν λόγω της συνεχούς ξηρασίας ἀκαλλιέργητη και ἀκαρπη, ἐντελῶς ἀγονη, δε φύτρωνε χορτάρι. Ἡ πόλη χαρακτηρίζεται τόπος νεκρῶν, κατάλυμα ὑποχθόνιων εἰδώλων.

¹⁴³³ Παροιμία του 10ου αἰ. που σημαίνει καταστρέφω ολοσχερῶς, ἰσοπεδῶνω: Sullivan, *Saint Nikon*, σ. 298.

¹⁴³⁴ Ἀκροπολίτης Κων/νος, Λόγ. εἰς Ἁγ. Δημήτριον, 186, 31, 30 – 187, 8.

¹⁴³⁵ Ἀκροπολίτης Κων/νος, Λόγ. εἰς Ἁγ. Δημήτριον, 212, 63, 3–5: ‘... καὶ ὁ βούλγαρος Ἰωάννης τῆς περικλύτου Θεσσαλονίκης καὶ τοῦ κατέχοντος αὐτὴν κατεφρυάξατο μάρτυρος.’ Το ἐπίθετο ἀποδίδεται και στη Νίκαια: Rhoby, *Epitheta Nikaias*, σ. 213.

¹⁴³⁶ Ἀκροπολίτης Κων/νος, Λόγ. εἰς Ἁγ. Δημήτριον, 201, 49, 25 – 50, 28.

Η Θεσσαλονίκη συγκρίνεται με την Καρχηδόνα στο **Ἐγκώμιον εἰς Ἄγ. Δημήτριον** από τον **Νικηφόρο Γρηγορά**.

*‘καὶ Καρχηδόνος μὲν ἐκεῖνα τὰ πάλαι πρὸς πάσης ὑμνούμενα γλώττης περιτειχίσματα καὶ νεώρια καὶ τὰ τῶν μεγάλων ἐκείνων ναυστάθμων ἐπίνεια παρὰ φαῦλον αἰ τοῦ χρόνου τύχαι καὶ μηχαναὶ πεποίηται, δις μὲν ὑπὸ τῶν δυοῖν Σκηπιόνων τὸ κράτος ἀφαιρεθείσης, τέλος δ’ ὑπὸ τῆς τοῦ χρόνου δρεπάνης καὶ αὐτό γε ἀφηρημένης τὸ εἶναι, καὶ νῦν οἷον κλέος ἐκείνης ἀκούομεν, οὐδέ τι ἴσμεν, καὶ τοῦτο δ’ οὖν ἐν ταῖς ἐκείνων φρουρούμενον βίβλοις, οἷς μὴ πάρεργον τὸ τῆς ἱστορίας τῶν γεγονότων χρῆμα γενόμενον, τῷ ἐφεξῆς ἐμμελῶς ἐπιλέξασι παραπέμπειν αἰῶνι συμπέπτωκε· τὸ δὲ κλέος τοῦ τε μάρτυρος καὶ τῆς πατρίου πόλεως πανταχῆ τῆς οἰκουμένης τὸν ἅπαντα δίδεισι χρόνον μετὰ τινος εἰπεῖν θεάτρον σκιρτῶντος ὁμοῦ καὶ πανηγυρίζοντος καὶ ποικίλην ἅπασι κομίζει τὴν χάριν καὶ ἡδονήν, ἀθανασία συγκεκραμένη μακρᾶ, ἐφ’ ἣν τὰ πάντα κυκῶσα τοῦ χρόνου φορὰ ἵχνος ἐρείδειν οὐκ ἴσχυσεν ὄλωσ, οὐδ’ οὐ μὴ τι ἰσχύση, μέχρις ἂν γῆ καὶ θάλαττα καὶ πόλεις ὧσιν ἀνθρωπίνων γέμουσαι πραγμάτων’.*¹⁴³⁷

Τονίζεται η δόξα της Θεσσαλονίκης, σε αντίθεση με αυτή της Καρχηδόνας. Τα τείχη, τα νεώρια και τα επίνια των μεγάλων λιμανιών¹⁴³⁸ της Καρχηδόνας που υμνούνταν παλιά κατέστησαν ευτελή με το χρόνο. Οι Ρωμαῖοι τῆς ἀφαίρεσαν δύο φορές την εξουσία, τέλος ἔπαψε να υπάρχει, μόνη η δόξα της ἀκούγεται στα ιστορικά βιβλία. Αντίθετα η δόξα του μάρτυρα και της πατρικής του πόλης διαδίδεται πάντοτε σε ὅλη την οἰκουμένη, φέρνοντας χάρη, ευχαρίστηση, ἀθανασία.

Η Θεσσαλονίκη ἐπαινεῖται για την ευσέβειά της στην **Ὀμιλίαν εἰς Ἄγ. Δημήτριον** του **Γρηγορίου Παλαμά**.

‘πᾶσα δὲ ἡ πόλις παρῤῥησιαζόμεθα τὴν εὐσέβειαν, ἐπὶ τῷ μαρτυρίῳ τοῦ μεγάλου Δημητρίου καυχώμενοι. Καὶ γὰρ ἐξέχεε τὴν ἑαυτοῦ ἀγάπην οὐκ ἐπὶ τὰς καρδίας ἡμῶν μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τὰ σώματα, διὰ τῶν μύρων, ὧν εἰς ἡμῶν εὐρωστίαν ἀνήσιν ἐκ τοῦ σώματος· ὧν ἄρα ἡ εὐωδία πανταχόθεν τῆς πόλεως ἀπήλασε τὴν ἀσέβειαν, καὶ πόλιν ἀνέδειξε ταύτην Θεοῦ, ἢ παράδεισον ἄλλον,

¹⁴³⁷ Νικηφόρος Γρηγοράς, Ἐγκ. εἰς Ἄγ. Δημήτριον, 90, 9, 287 – 91, 300.

¹⁴³⁸ Κατσαρός - Βλαχάκος, Ἅγιος Δημήτριος, σ. 235.

*εἰ μὴ τι καὶ πλεον, ἀρδομένην καὶ γαννυμένην ποταμῶ μύρων,
ἀλλ' οὐχ ὑδάτων*".¹⁴³⁹

Όλοι οι πολίτες εκφράζουν ελεύθερα την ευσέβειά τους και καυχώνται για το μαρτύριο του Αγίου Δημητρίου. Το μύρο έδιωξε με την ευωδία του την ασέβεια και ανέδειξε τη Θεσσαλονίκη πόλη του Θεού, άλλο παράδεισο, αν όχι και κάτι περισσότερο, καθώς αυτή ποτίζεται και χαίρεται με τον ποταμό των μύρων.

Σε επέμβαση του Αγίου Κυπριανού αποδίδει ο **Αντώνιος Λαρίσης** στο **Έγκώμιον εις Άγ. Κυπριανόν** τη διάσωσή του στη Θεσσαλονίκη αλλά και την εκεί ασφάλεια και πρόνοια, καθώς πολλοί μπορούσαν να τον λυπήσουν.

*‘ἀποκαθίστησι κακῶν ἀπαθῆ καὶ τῆ λαμπρᾶ καὶ περιφανεστάτη
τῶν πόλεων, (Θεσσαλονίκη δὲ ἦν), διασώζει. Ὅσης δὲ κἀνταῦθα
τῆς ἀσφαλείας καὶ προμηθείας ἤξιωσεν, οὐκ ὀλίγων ἐπιφνέντων
τῶν λυπησῆσαι μὴ ἀδυνατούντων, οὐ ράδιον διελθεῖν*’.¹⁴⁴⁰

Η πόλη επαινείται ως λαμπρή και περίοπτη. Την περίοδο εκείνη η πόλη διοικούνταν από τους Ζηλωτές.¹⁴⁴¹

Όταν λόγω της κατάληψης της Θεσσαλίας από τους Σέρβους το 1348 ο Αντώνιος αναγκάστηκε να εγκαταλείψει τη μητρόπολή του¹⁴⁴² τον δέχθηκε πάλι η Θεσσαλονίκη που υμνείται ως θαυμάσια μεταξύ των πόλεων.

*‘Ἡ γὰρ θαυμασία ἐν πόλεσι καὶ αὐθις δεξαμένη μᾶλλον ἢ κατὰ
τὸ πρόσθεν περὶ ἡμᾶς διετέθησαν. [...] Καὶ γὰρ ἦν ἔτι πιεζομένη,
ἢ τὸν μεγαλομάρτυρα πλουτοῦσα καὶ προστάτην καὶ φύλακα, τὸν
μυροχεύμονα θεῖον Δημήτριον, ταῖς Τριβαλλικαῖς ἐφόδοις, εἰ καὶ
μὴ πολυειδέσιν ἐπιθέσεσι καὶ πολιορκίαις, τοῦ προστατοῦντος
τῶν τοιούτων ἐκ μέσου γενομένου καὶ χρησαμένου τέλει τῆς
βιοτῆς*’.¹⁴⁴³

¹⁴³⁹ Παλαμάς Γρηγ., Όμιλ. εις Άγ. Δημήτριον, 548, Α–Β.

¹⁴⁴⁰ Αντώνιος Λαρίσης, Έγκ. εις Άγ. Κυπριανόν, 368, 13–17.

¹⁴⁴¹ Καλτσογιάννη - Κοτζάμπαση - Παρασκευοπούλου, *Θεσσαλονίκη*, σ. 178. Βλ. J. W. Barker, *Late Byzantine Thessalonike: a Second City's Challenges and Responses*, *DOP* 57 (2003), 5-33.

¹⁴⁴² Αντώνιος Λαρίσης, Έγκ. εις Άγ. Κυπριανόν, σ. 368, υποσ. 4, Καλτσογιάννη - Κοτζάμπαση - Παρασκευοπούλου, *Θεσσαλονίκη*, σ. 178.

¹⁴⁴³ Αντώνιος Λαρίσης, Έγκ. εις Άγ. Κυπριανόν, 370, 9-10, 371, 2-6.

Για την πόλη λέγεται ότι έχει πλούτο και προστάτη και φύλακα τον Άγιο Δημήτριο.

Σύντομο εγκώμιο της Θεσσαλονίκης παρατίθεται με την ευκαιρία της εκεί άφιξης του Οσίου Ιωσήφ του Υμνογράφου στον **Λόγον Εἰς Ὅσ. Ἰωσήφ Ὑμνογράφον** από τον **Θεόδωρο Πεδιάσιμο**.

‘...κάκειθεν τὴν Θεσσαλονικέων· Θεσσαλονίκην, τὴν ἐν πόλεσι περιώνυμον, ἣν οὐχ ἦττον οἱ λόγοι σεμνύνουσιν, ἥπερ ὁ τῶν χρηστῶν ἔργων ἔρωσ καὶ ἡ θερμὴ πρὸς τὸ θεῖον καὶ διάπυρος σχέσις· ἡ καὶ τῶν ἐμῶν λόγων διδάσκαλος καὶ λογικὴ τροφὸς ἡμετέρα, μὴ τελείως καὶ κατὰ τὴν ἐμὴν ἐξεθρέψατο βούλησιν, ἐναντίως ἢ κατὰ τὴν πρόθεσιν τοῦ καιροῦ συμπεσόντος.’¹⁴⁴⁴

Η Θεσσαλονίκη επαινείται ως περίφημη. Τη μεγαλύνουν τόσο οι λόγοι, όσο και ο έρωτας των καλών έργων και η θερμή και διάπυρος σχέση προς το θείο. Ο συγγραφέας παραθέτει σύντομα και τα προσωπικά του βιώματα σε σχέση με την πόλη αυτή. Η Θεσσαλονίκη αποτέλεσε διδάσκαλο των λόγων του και λογική τροφό. Ο Πεδιάσιμος αξιοποιεί την ευκαιρία να εκφράσει το θαυμασμό του για την πόλη. Τονίζει τη σπουδαία πολιτιστική παράδοση και την ευσέβεια των κατοίκων.¹⁴⁴⁵

Η Θεσσαλονίκη εγκωμιάζεται με αφορμή την εκεί άφιξη του Αρχιεπισκόπου Αθανασίου στον **Βίον Αρχ. Αθανασίου** από τον **Ιωσήφ Καλόθετο**.

‘...καταίρει πρὸς τὴν Φιλίππου Θεσσαλονίκην. Ἰστε δὲ πάντες οἱ ταύτην εἰδότες καὶ ἰδόντες, οἷς θεάμασι καὶ ποικίλμασιν ἐντρυφᾶ καὶ ὅσοις ἡ πόλις τοῖς ἀγαθοῖς περιρρεῖται καὶ οἷς ἐγκουχᾶται καὶ ὧν ὑπέγκειται πόλεων καὶ καθ’ ὧν ἔχει τὴν ἡγεμονίαν καὶ δεσποτείαν καὶ ἄλλ’ ὅσα δείγματα φιλανθρωπίας καὶ ἐπιεικίας ἐν τῷ παντὶ χρόνῳ ἀσφαλέστατα παρεχομένη καὶ ὅση τις ἀφθονία τῶν ἀγαθῶν αὐτῇ περίεστι, πολλοῖς εἰρημένα καὶ ἱστορημένα, ἔξεστι τῷ βουλομένῳ ἐντυχεῖν καὶ μαθεῖν.’¹⁴⁴⁶

Η πόλη προσδιορίζεται ως η Φιλίππου. Ο συγγραφέας δηλώνει εξ αρχής ότι τα όσα επαινετικά θα αναφέρει είναι γνωστά σε όσους την είδαν και τη γνώρισαν. Η πόλη είναι περήφανη για τα αξιοθέατα και τα ποικίλα έργα της. Είναι γεμάτη αγαθά και καυχάται. Υπερτερεί άλλων

¹⁴⁴⁴ Πεδιάσιμος Θεόδ., Λόγος Εἰς Ὅσ. Ἰωσήφ Ὑμνογρ., 3, 25–31.

¹⁴⁴⁵ Καλτσογιάννη - Κοτζάμπαση - Παρασκευοπούλου, Θεσσαλονίκη, σ. 163.

¹⁴⁴⁶ Ἰωσήφ Καλόθετος, Βίος Αρχ. Αθανασίου, 458, 5, 155–162.

πόλεων των οποίων είναι ηγεμόνας και δεσπότης. Υμνείται επίσης ως φιλόανθρωπος και επιεικής. Οι σημαντικές αυτές ιδιότητες που προβάλλονται είναι απόρροια της οικονομικής ευμάρειας, του πλούτου. Στη φιλανθρωπία αναφέρονται και οι Θωμάς Μάγιστρος και Νικηφόρος Χούμνος.¹⁴⁴⁷ Επαναλαμβάνεται η αφθονία των αγαθών. Ο συγγραφέας κλείνει το σύντομο αλλά θερμό εγκώμιο που αφιερώνει στην πόλη¹⁴⁴⁸ λέγοντας ότι αυτά πολλοί τα έχουν πει και εξιστορήσει κι όποιος θέλει μπορεί να τα διαβάσει και να τα μάθει.

Για τον τρόπο εορτασμού του Αγίου Δημητρίου εγκωμιάζεται η Θεσσαλονίκη από τον **Κωνσταντίνο Αρμενόπουλο**.

*Ἡ δὲ πόλις ὑμῶν τῆς ἀγχινοίας διὰ ταύτην καὶ τῆς σοφίας, πᾶσιν ὁμοῦ καὶ πάσαις, ἔθνεσί τε καὶ πόλεσιν, ὅσοις καὶ ὅσαις ἕκασταχοῦ δὲ τῆς οἰκουμένης αὕτη γινώσκειται, κομιδῇ προσηκόντως θαυμάζεται, οὐχ' ὅτι μόνον τοιαύτην ἐν τοῖς ἄσμασι προεόρτιον λόγου κρείττω συντέθεικεν ἑορτήν - τοῦτο γὰρ καὶ μέγα ὄν, δευτέρου πρὸς τὸ ρηθησόμενον κέκριται λόγου - ἀλλ' ὅτι καὶ τὸν ταύτης πολιοῦχον, τὸ μέγα τῶν μαρτύρων κλέος, τὸ καθ' αὐτήν ἦγον, καὶ ἄλλως πρεσβεύουσα, συνεορτάζειν ἔγνω καὶ συγγεραίρειν τῇ Θεομήτορι, ἣ καὶ τῶν κατ' οὐρανὸν ἀγγέλων ὡς ἀληθῶς ἐστὶν ὑπερτέρα. Ταύτη γὰρ μόνη, ἅτε πλεῖστον διενηνοχυία τῶν πόλεων, καὶ τοῦτ' ἐχρῆν εὖ ἐπινηνοῆσθαι, τῇ πανάγνω τὸν καὶ τὴν ψυχὴν ἀγνὸν καὶ τὸ σῶμα συνανυμνεῖσθαι Δημήτριον.'*¹⁴⁴⁹

Η πόλη θαυμάζεται ἔνεκα της εορτής για την ευφυΐα και τη σοφία σε όλα τα ἔθνη και τις πόλεις, ὅπου στην οικουμένη είναι γνωστή, διότι τον πολιοῦχο της, που τον τιμά και με ἄλλο τρόπο, τον εορτάζει και τον τιμά μαζί με την Παναγία. Μόνη αυτή ἔπρεπε να επινοήσει αυτό, καθώς διαφέρει πάρα πολύ από τις ἄλλες πόλεις. Κατά δεύτερον θαυμάζεται διότι συνέθεσε προεόρτιο εορτή ανώτερη λόγου ως προς τα ἄσματα. Ο Αρμενόπουλος τονίζει ότι η Θεσσαλονίκη θαυμάζεται για την αγχίνοια και τη σοφία των ανθρώπων της.¹⁴⁵⁰

Σε ὅσους βλέπουν επιπόλαια το πῶς εκδηλώνεται η εορτή και δεν εμβραθύνουν, η πόλη που την τελεί φαίνεται θαυμαστή και επαινετή και

¹⁴⁴⁷ Καλτσογιάννη - Κοτζάμπαση - Παρασκευοπούλου, *Θεσσαλονίκη*, σ. 170.

¹⁴⁴⁸ Καλτσογιάννη - Κοτζάμπαση - Παρασκευοπούλου, *Θεσσαλονίκη*, σ. 170.

¹⁴⁴⁹ Κωνσταντίνος Αρμενόπουλος, *Λόγ. εἰς ἑορτ. Αγ. Δημητρίου*, 154, 144-154.

¹⁴⁵⁰ Παπαδόπουλος, *Ιστορικές μαρτυρίες*, σ. 87.

πάνω από όλες τις πόλεις, επειδή λατρεύει τον πολιούχο της με πολύ ευμενή διάθεση, φαίνεται να τον τιμά περισσότερο από μάρτυρα. Όσοι όμως καταλαβαίνουν πόσο μεγάλος είναι ο άγιος, όσα άφησε στη γη και βρήκε στον ουρανό, τις ευεργεσίες του στην πόλη που τον εορτάζει, θαυμάζουν και τιμούν τον άγιο παρά επαινούν την προθυμία της πόλης που τον υμνεί και τη δυνατή ανταπόδοσή της. Ο συγγραφέας χρησιμοποιεί την παρομοίωση με την επιμέλεια ενός χωραφιού. Οι νουνεχείς δεν επαινούν περισσότερο το χωράφι, καταλαβαίνοντας πως για την καρποφορία του κοπιάζουν, οργώνουν και σπέρνουν, θα απολαύσουν όμως πολύ.¹⁴⁵¹ Επομένως η κρίση της επιπόλαιης αίσθησης των φαινομένων είναι διαφορετική από τη διάνοια που εμβαθύνει.

‘Ταύτην, οἷς μὲν ἐπιπολαίως ὄραν συμβαίνει, καθάπερ τοῖς αἰσθήσει ζῶσι, τὴν ἐπιφάνειαν, περαιτέρω δὲ μηκέτι χωρεῖν τὴν διάνοιαν ἐμβαθύνουσι, θαυμαστή τε μόνον καὶ ὄντως ἐπαινετὴ πόλις ἢ ταύτην οὕτω τελοῦσα καὶ πόλεις ὑπὲρ ἀπάσας εἶναι δοκεῖ, ὅτι τὸν δεσπότην ταύτης καὶ πολιοῦχον σὺν ὅ τι πολλῇ τῇ ραστώνῃ σέβειν εὐνοϊκῶς οὕτως οἶδεν, ὡς καὶ μειζόνως ἢ κατὰ θεῖον μάρτυρα δοκεῖν αὐτὴν τοῦτον γεραίρειν. Οἷς δὲ καὶ τὸν ἑορταζόμενον ταύτη θεῖον ὀπλίτην, ἡλίκος ἐστὶν ἄνωθεν, ἐννοεῖν ἐπεισιν ὅσα τε διὰ τὸν ἑαυτοῦ καὶ πάντων δεσπότην ἐν γῆ παρεῖκεν ἐκῶν καὶ ὅσ’ εὔρετο ἐν οὐρανῷ τε καὶ γῆ, τὰ μὲν ἀνενόητα, τὰ δ’ ἄρρητα, καὶ ὅσα καὶ οἶα τῇ τοῦτον οὕτως ἑορταζούσῃ πόλει, εὖ ἀεὶ ποιῶν, διδούς τε καὶ ἀνταποδιδούς καὶ κοινῇ διατελεῖ καὶ καθ’ ἕκαστον, θαυμάζειν μᾶλλον αὐτὸν καὶ γεραίρειν ἐστὶ, τὴν ἄνωθεν ἐν πᾶσιν αὐτοῦ τῶν τρόπων εὐκολίαν θαυμάζουσι, καὶ τὴν ἀπαράμιλλον γενναιότητα, τὴν εὐμένειάν τε καὶ τὸ φιλόπατρι, ἢ τῆς οὕτως αὐτὸν ὑμνούσης πόλεως τὴν προθυμίαν ἐπαινεῖν καὶ τὴν ἐξ εὐνοίας δυνατὴν ταύτης ἀντίδοσιν, ὁποῖόν τι καὶ τοῖς βαθύ λήϊον νουνεχῶς ὀρώσι συμβαίνει καὶ γηπόνους αὐτοῦ φιλοτίμως ἐπιμελουμένους, τούτους οὐ μᾶλλον ἢ τὴν ἄρουραν ἐπαινεῖν, ἐκεῖνο δήπουθεν ἐννοοῦσιν, ὡς ἢ πάνυ ταύτης τῶν καρπῶν φορὰ, πονεῖν ἐκείνους ἀεὶ περὶ ταύτην ποιεῖ καὶ γλυκεῖαν ἐν αὐτῇ τέμνειν αὐλακα καὶ δαψιλῶς καταβάλλειν τὰ σπέρματα, τῶν πόνων ἐκεῖθεν ἐνδεχομένους οὐ μικρῶς ἐσαῦθις ἀπόνασθαι. ἄλλως μὲν γὰρ αἰσθησις ἐπιπολαίως τοῖς

¹⁴⁵¹ Η φράση *βαθύ λήϊον* είναι ομηρική (*Ιλιάδα*, Β, 147, *Οδύσσεια*, ι, 134), αλλά απαντάται και σε μεταγενέστερους συγγραφείς: Κατσαρός - Βλαχάκος, *Άγιος Δημήτριος*, σ. 453.

φαινομένοις ἐμβάλλουσα, ταῦτα λογίζεται, ἄλλως δὲ αὐτοῖς ἐμβαθύνουσα διάνοια κρίνει.¹⁴⁵²

Ο Άγιος Δημήτριος αυξάνει τη δόξα της Θεσσαλονίκης, αφανίζει την κακή φήμη της και καταστρέφει τη βλάβη της. Είναι προστάτης, υπερασπιστής, φύλακας, σωτήρας, φρουρός, πολιούχος της.

‘Ο τῆς σῆς Θεσσαλονίκης τὰς μὲν εὐδοξίας αὐξων, μαραίνων δὲ τὰς ἀδοξίας καὶ σύμπαν αὐταῖς, ὡς εἶπεῖν, διαφθείρων τὸ βλάβος. Προστάτης γὰρ εἶ ταύτης καὶ πρόβολος καὶ φύλαξ καὶ σωτῆρ καὶ φερέγγυος φρουρός καὶ πολιούχος καὶ εἶ τι σωτήριον ἕτερον ὄνομα.¹⁴⁵³

Η Παναγία και ο Άγιος Δημήτριος αποτελούν αρωγούς της πόλης που τους υμνεί από κοινού. Η προεόρτιος εορτή εκτελείται από την πόλη που αγαπά τον Θεό, τον μάρτυρα και τις εορτές. Είναι χαρακτηριστική η παρήχηση από τη χρήση λέξεων με πρώτο συνθετικό τη λέξη φίλος.¹⁴⁵⁴ Η Θεσσαλονίκη είναι η πόλη της Παναγίας και του αγίου. Επαινείται επίσης ως περίφημη και καλείται μεταφορικά θησαυροφυλάκιο της σοφίας, δοχείο της ευσέβειας, στάθμη της πίστης, σεμνό κατάλυμα όλων των καλών, θείων και ανθρωπίνων. Ο συγγραφέας δέεται για τη σωτηρία της πόλης, την παροχή των συμφερόντων, την ακμή και τη δόξα της, την ευνομία και την πολιτεία κατά το ευαγγέλιο. Ο ρήτορας εκφράζει εδώ μια ευχή που σχετίζεται με το λειτούργημά του.¹⁴⁵⁵ Ο Λόγος ολοκληρώνεται επομένως με ένα σύντομο εγκώμιο στο οποίο ο Αρμενόπουλος ανακεφαλαιώνει τις αρετές της πόλης.¹⁴⁵⁶

‘...καὶ τῆς ἐξαιρέτως ὑμᾶς κοινῇ ταύτης ὑμνούσης πόλεως ἄρωγοί, τὴν προεόρτιον ταύτην ἑορτὴν καὶ τὴν διὰ ταύτης ἀντιβολίαν, ὡς εὐμενεῖς καὶ Θεὸν τῶν ὅλων μιμούμενοι τὸν φιλάνθρωπον, προσιέμενοί τε καὶ ἐνδεξάμενοι, ἢ δαψιλῶς οὕτω καὶ φιλοτίμως ὑμῖν αὐτὴν ἐκτελεῖ πόλις, ἢ φιλόθεος ὁμοῦ καὶ φιλόμαρτυς καὶ φιλέορτος. Τῆς σοφίας τὸ ταμιεῖον, τὸ δοχεῖον τῆς εὐσεβείας, τῆς πίστεως ἢ στάθμη, τὸ πάντων ἀπλῶς τῶν καλῶν, θείων, λέγω, καὶ ἀνθρωπίνων σεμνὸν καταγώγιον, τὴν ὑμῶν, φημί, πόλιν, τὴν περίφημον Θεσσαλονίκην, παντὸς ἀνιαροῦ καὶ

¹⁴⁵² Κωνσταντίνος Αρμενόπουλος, Λόγ. εἰς ἑορτ. Αγ. Δημητρίου, 160, 386–407.

¹⁴⁵³ Κωνσταντίνος Αρμενόπουλος, Λόγ. εἰς ἑορτ. Αγ. Δημητρίου, 161, 452–455.

¹⁴⁵⁴ Κατσαρός - Βλαχάκος, Άγιος Δημήτριος, σ. 458.

¹⁴⁵⁵ Κατσαρός - Βλαχάκος, Άγιος Δημήτριος, σ. 458.

¹⁴⁵⁶ Καλτσογιάννη - Κοτζάμπαση - Παρασκευοπούλου, Θεσσαλονίκη, σ. 174.

πάσης βλάβης καὶ πάντων δυσμενῶν ἐπιθέσεως ρύοισθε, τὰ λυμαινόμενα μὲν ταύτην ἀποσοβοῦντες, τοὺς ἀντιπάλους αὐτῆς καταπολεμοῦντες, οἱ τῷ μεγέθει τῶν αὐτοῖς κακῶς πεπραγμένων μεθούσι τε καὶ μαίνονται. Καὶ ἅ κατὰ τῆς αὐτῶν τρέψαιτο κεφαλῆς, καθ' ὑμῶν ὄνειροπολοῦσι καὶ συσκευάζουσι. Παρεχόμενοι δὲ τὰ συνοίσοντα κατ' ἀμφοτέρα, λέγω τὴν ἄφθαρτον ψυχὴν καὶ σῶμα τὸ φθειρόμενον, καὶ τὸ πᾶσιν αὐτὴν ἀγαθοῖς εὐθενεῖν τε καὶ εὐδοξεῖν. εὐνομία τε χρῆσθαι καὶ πρὸ πάντων εὐαγγελικῶς πολιτεύεσθαι.¹⁴⁵⁷

Στη Θεσσαλονίκη αφιερώνει χωρία σε αρκετά έργα του ο **Φιλόθεος Κόκκινος**. Στον **Βίον Ὁσ. Γερμανοῦ Μαρούλη** η Θεσσαλονίκη εγκωμιάζεται ως η μεγαλύτερη και περίοπτη πολιτεία με αφορμή την αναφορά στους γονεῖς του Οσίου Γερμανού.

ὥς καὶ τὰ πρῶτα τῆς μεγίστης καὶ περιφανοῦς πολιτείας ἐκείνης...'.¹⁴⁵⁸

Εκείνοι σαν κληρονομία και απαραβίαστο πλούτο μεταβίβασαν και στους μεταγενέστερους το χρυσό και τιμιότατο γένος και την αρχαία δόξα και το ἦθος των ἀρίστων προγόνων και της πόλης. Τους κοσμοῦσε δηλαδή περισσότερο ἀπὸ ὅλους φιλοξενία, συμπάθεια, απλότητα και κοινωνικότητα προς ὅλους. Αυτά επομένως εἶναι χαρακτηριστικά που διέκριναν τους παλαιότερους Θεσσαλονικεῖς. Συνεπῶς ἐδῶ ἔχουμε εγκώμιο της πόλης ἀπὸ τις αρετές των προγόνων, κατὰ τον Μένανδρο.

ἄλλιστα καὶ τὸ χρυσοῦν ἅμα καὶ τιμιώτατον γένος καὶ τὴν ἀρχαίαν εὐδοξίαν καὶ τὸ ἦθος τῶν ἀρίστων προγόνων τε καὶ τῆς πόλεως, οὗς δηλαδὴ φιλοξενία τε καὶ συμπάθεια καὶ τὸ πρὸς πάντας ἀπλοῦν τε καὶ κοινωνικὸν εἶπερ τινὰς τῶν πάντων ἐκόσμηι, δι' ἑαυτῶν ὡσανεὶ τινα κληῖρον καὶ πλοῦτον ἄσυλον καλῶς παραπέμψαντες καὶ τοῖς μετ' ἐκείνους.¹⁴⁵⁹

Επαινετικοὶ προσδιορισμοὶ ἀποδίδονται στη Θεσσαλονίκη και στον **Λόγος εἰς Ἀρχ. Γρηγόριον**.

Καὶ πάλιν πλοῦς καὶ πάλιν ἀποδημῖαι καὶ θάλαττα, τὸν τῆς μεγάλης πόλεως ἀρχιερέα τῆ τοῦ Ἡφαίστου μητρὶ παραπέμποντα νήσω καὶ τὴν τῆς μεγάλης εὐδαιμονίαν τῆ πένητι

¹⁴⁵⁷ Κωνσταντῖνος Ἀρμενόπουλος, Λόγ. εἰς ἑορτ. Ἀγ. Δημητρίου, 161, 460 - 162, 475.

¹⁴⁵⁸ Φιλόθεος Κόκκινος, Βίος Ὁσ. Γερμανοῦ Μαρούλη, 98, 2, 7-8.

¹⁴⁵⁹ Φιλόθεος Κόκκινος, Βίος Ὁσ. Γερμανοῦ Μαρούλη, 99, 2, 33-38.

καὶ ἀνωνύμω διδόντα καὶ οὕτω μεγάλην τινὰ καὶ ἐπίσημον καὶ ταύτην ἀθρόον ἀποδεικνύντα.¹⁴⁶⁰

Ἡ Θεσσαλονίκη εγκωμιάζεται ὡς μεγάλη πόλη καὶ στη συνέχεια το ἐπίθετο ἐπαναλαμβάνεται. Ὑμνεῖται ἐπίσης ἡ εὐδαιμονία τῆς, τὴν ὁποία ὁμως ἡ ἀναχώρηση τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου δίνει στη Λήμνο. Φαίνεται δηλαδὴ ὅτι ἡ εὐτυχία τῆς Θεσσαλονίκης οφειλόταν στὴν ἐκεῖ παρουσία τοῦ ἁγίου. Κατωτέρω ἡ πόλη προσωποποιημένη καὶ εγκωμιαζόμενη ὡς θαυμαστὴ παρουσιάζεται νὰ ἐπιζητεῖ τὸν ποιμένα τῆς.

‘Ἄλλ’ οὐκ ἦνεγκε ταυτὶ διὰ τέλους ἢ τοῦ μεγάλου θαυμαστὴ πόλις οὐδ’ ἠνέσχετο τὸ ἴδιον αὐτῆς ἀγαθὸν Λημνίοις οὕτωςι παρὰ πᾶσαν δίκην παραδεδομένον περιορᾶν ὑπὸ τινῶν εὐαριθμῆτων στασιαστῶν, πονηρῶν ὄντως καὶ φθόρων καὶ ἀναξίων τοῦ προσρήματος καὶ τῆς πολιτείας ἐκείνης. Ὅθεν καὶ δικαίῳ ζήλω τότε μᾶλλον ἢ πρότερον ὑπὲρ αὐτῆς αὐτὴ καὶ τῆς σφετέρας δόξης κινήθεισα καὶ τῶν δικαίων, τοὺς μὲν ἐξωθεῖ καὶ ἀποβάλλεται τῶν κακούργων καὶ μιαρῶν ἐκείνων, τοὺς δὲ σωφρονίζει καὶ ἀναστέλλει τῆς κακίστης ὀρμῆς καὶ τῶν μοχθηρῶν πράξεων τοῖς προσήκουσι καὶ καταλλήλοις φαρμάκοις’.¹⁴⁶¹

Μια ωραία προσωποποίηση τῆς Θεσσαλονίκης δίδεται ὅταν γίνεται λόγος γιὰ τὴν ἐκεῖ ἐπιστροφή τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου.

‘...εἰς Θεσσαλονίκην τὴν ἰδίαν ὑποστρέφει καὶ αὐθις, διψῶσαν πῶς ἂν εἴποις τοῦτόν τε καὶ τὰ τούτου καὶ σφοδρῶς ἐκκαιομένην τῷ πόθῳ. Ἐπεὶ δὲ καὶ ὑδάτων τῶν ἄνωθεν αἰσθητῶς διψῶσαν οὐδὲν ἤπτον αὐτὴν εὔρε καὶ αὐχμῶ τηκομένην, λύει μὲν αὐτῇ τὰ τῆς αἰσθητῆς ἀνομβρίας εὐθύς εὐχαῖς καὶ δεήσεσι τὸν δημιουργὸν δυσωπῆσας, ποτίζει δ’ ἀφθόνως καὶ τὸν εὐφραίνοντα καρδίαν ζωτικὸν λόγον τοὺς πλεῖστον ἤδη χρόνον τοῦτον διψῶντας, θεραπεύει δὲ συνήθως καὶ αὐθις σὺν ταῖς ψυχαῖς καὶ τὰ σώματα ράους ποιῶν ἀμφοτέρωθεν’.¹⁴⁶²

Ἡ Θεσσαλονίκη διψοῦσε γιὰ τὸν ἅγιο καὶ καιγόταν ἀπὸ πόθο. Παράλληλα ἐλίωνε ἀπὸ τὴν ξηρασία. Ὁ ἅγιος ἔλυσε τὴν κυριολεκτικὴ ἀνομβρία, παράλληλα ὁμως πότισε - μεταφορικὰ - τοὺς διψασμένους πολίτες.

¹⁴⁶⁰ Φιλόθεος Κόκκινος, Λόγ. εἰς Ἀρχ. Γρηγόριον, 521, 84, 20–24.

¹⁴⁶¹ Φιλόθεος Κόκκινος, Λόγ. εἰς Ἀρχ. Γρηγόριον, 522, 86, 1 – 523, 9.

¹⁴⁶² Φιλόθεος Κόκκινος, Λόγ. εἰς Ἀρχ. Γρηγόριον, 553, 104, 12–20.

Λόγος για τη Θεσσαλονίκη γίνεται και στο **Ύπόμνημα εις Ὅσ. Νικόδημον Νέον**.

‘Τοῦτό γε πᾶσα ἡ πόλις Θεσσαλῶν, ἀλλὰ καὶ βασιλεὺς αὐτὸς ὁ χρηστότατος - ἔτυχε γὰρ καὶ αὐτὸν ἐκεῖσε τότε τῇ πόλει ἐπιδημεῖν -, εὐδαιμονίαν ἑαυτῶν καὶ χαρὰν ἄληκτον τὴν εὖρεσιν τοῦ ἱεροῦ σκήνου τοῦ θεοῦ Νικοδήμου νενομίκασι. Καὶ οὐ μᾶλλον ἐπὶ τῇ φύσει καὶ θέσει καὶ τάξει τῆς πόλεως ἢ τῇ τῶν τειχῶν ὀχυρότητι χαρμοσύνως διετέθησαν, ὅσον γ’ ἐπὶ τούτῳ ἰδίαν καὶ γὰρ ἕκαστος δόξαν τὴν τοῦ λειψάνου μεγαλοπρέπειαν καὶ θεϊότητα ἠγγεῖτο.’¹⁴⁶³

Την εὐρεση του σώματος του Οσίου Νικοδήμου θεώρησαν ὅλοι οι Θεσσαλονικεῖς και ο αυτοκράτορας Ανδρόνικος Παλαιολόγος ευδαιμονία και χαρά ἀληκτη. Γι’ αυτό ήταν γεμάτοι χαρά περισσότερο, παρά για τη φύση, τη θέση και την τάξη της πόλης ἢ για τα οχυρά τείχη της. Το μεγαλοπρεπές και θεῖο λείψανο θεωρούσε ο καθένας δική του δόξα. Η πληροφορία είναι ενδιαφέρουσα, καθὼς στα ὑστερα αἰολογικά κείμενα δεν υπάρχουν σημαντικές αναφορές στα τείχη. Εξαίρεση αποτελεί το ἔργο Βίος και μαρτύριον Ἀγ. Θεοδοσίας του Ιωάννου Σταυρακίου.¹⁴⁶⁴

Ο Ἅγιος Σάβας στην Κωνσταντινούπολη ρωτά για τα συμβάντα στη Θεσσαλονίκη στον **Βίον Ἀγ. Σάβα Νέου**.

‘...καὶ τὰ τῆς μεγάλης ἐνόσει Θεσσαλονίκης, καὶ τοσοῦτω πλέον, ὅσω καὶ πλήθει καὶ πλούτῳ καὶ τοῖς ἄλλοις πασῶν σχεδὸν ὑπερέχει.’¹⁴⁶⁵

Η πατρίδα του εγκωμιάζεται ως μεγάλη, υπερέχουσα ὅλων σχεδόν των ἄλλων ως προς το πλήθος, τον πλούτο και τα υπόλοιπα. Εδώ υπονοεῖται ὅτι μόνο η Κωνσταντινούπολη υπερέχει της Θεσσαλονίκης.

Σύγκριση με την Κωνσταντινούπολη που επαινείται ως πρώτη υπονοεῖται στο **Ἐγκώμιον εις Ἀγ. Γρηγόριον Παλαμᾶν** που ἔγραψε ο **Νεῖλος Κεραμεύς**.

‘πεῖθουσι δ’ οὖν ὁμῶς τῆς περιωνύμου Θεσσαλονίκης ἱερῶς καὶ ὡς Θεῶ φίλον προστῆναι. Ἦι μεγέθους ὡσπερ καὶ κάλλους καὶ τῆς ἄλλης τῶν ἀγαθῶν χορηγίας ἀφθονωτάτης μετὰ τὴν πρώτην περίεστιν, οὕτω δὴ καὶ φορὰς ἀγαθῶν ἀνδρῶν καὶ βίῳ καὶ λόγῳ

¹⁴⁶³ Φιλόθεος Κόκκινος, Ὑπόμνημα εις Ὅσ. Νικόδημον Νέον, 90, 7, 19–26.

¹⁴⁶⁴ Καλτσογιάννη - Κοτζάμπαση - Παρασκευοπούλου, Θεσσαλονίκη, σ. 183–184.

¹⁴⁶⁵ Φιλόθεος Κόκκινος, Βίος Ἀγ. Σάβα Νέου, 298, 71, 3–5.

καὶ πᾶσιν ὁμοῦ κεκοσμημένων τοῖς ἀγαθοῖς, ὥσπερ συγκεκληρωμένον ἄνωθεν ἐξ ἀρχῆς, οὐκ ἀντόχθοσι μόνον καὶ καρποῖς οἰκείοις καὶ παρ' αὐτῆ τραφεῖσι καὶ αὐξηθεῖσιν ἐγκαλλωπίζεσθαι, ἀλλὰ καὶ εἴ πού τις ἑτέρα γενναῖον τέκοι, ὑποδέχεσθαι τε καὶ οἰκειοῦσθαι, καὶ κοσμεῖν ὁμοῦ καὶ ἀντικοσμεῖσθαι δαψιλῶς τε καὶ φιλοτίμως.¹⁴⁶⁶

Ο Ἅγιος Γρηγόριος πείθεται νὰ γίνεῖ ὁ ἐκκλησιαστικὸς προϊστάμενος Θεσσαλονίκης, τῆς ὁποίας με τὴν ευκαιρία αὐτὴ πλέκεται ἓνα σύντομο ἐγκώμιο. Ἡ πόλις ὀνομάζεται περιώνυμος. Ἀκολουθεῖ μετὰ τὴν Κωνσταντινούπολη ὡς πρὸς τὸ μέγεθος, τὸ κάλλος καὶ τὴν ἀφθονότατη χορηγία ἀγαθῶν. Τοῦ ἴδιου ἰσχύει καὶ γιὰ τὸ μέγα πλῆθος τῶν καλῶν καὶ ὡς πρὸς τὸ βίον καὶ ὡς πρὸς τοὺς λόγους ἀνδρῶν ποὺ κοσμούνται με ὅλα τὰ ἀγαθὰ, σὰν ἡ σύνδεση αὐτὴ νὰ εἶχε γίνεῖ ἄνωθεν ἐξ ἀρχῆς. Ἡ Θεσσαλονίκη δὲν υπερηφανεύεται μόνον γιὰ τοὺς ἀντόχθονες, τοὺς δικούς τῆς «καρπούς» ποὺ ἔχουν ἀνατραφεῖ καὶ μεγαλώσει σὲ αὐτῇ. Ὑποδέχεται καὶ οἰκειοποιεῖται καὶ ὅποιον καλὸ γεννήσει ἄλλη πόλις. Με ἀφθονία καὶ ζηλότυπα τὸν κοσμεῖ καὶ κοσμεῖται κι αὐτῇ. Ὁ συγγραφέας ἀναφέρεται δηλαδὴ στὴ φιλοξενία.¹⁴⁶⁷ Ἐπαινετικὲς ἀναφορὲς στὴν πόλις περιέχονται στὸ κείμενο καὶ στὴ συνέχεια.

Ἡ πόλις δέ, καίπερ οὕτως οὔσα λαμπρὰ καὶ περιφανῆς, καὶ πᾶσιν οἷς ἂν ἀγάλλοιτο πόλις ἐς τὰ μάλιστα ἐρρώμενη, οὐδὲν τῶν εἰς αὐτὴν ἠκόντων παρῆκε τὸ μὴ οὐ πεπραχέναι.¹⁴⁶⁸

Με ἀφορμὴ τὴν υποδοχὴ τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου ἡ Θεσσαλονίκη ἐπαινεῖται ὡς λαμπρὴ καὶ πασίγνωστη, πάρα πολὺ ἰσχυρὴ σὲ ὅλα ὅσα θὰ κοσμοῦσαν μίαν πόλι. Ἐκανε τὰ πάντα γιὰ τὴν υποδοχὴ αὐτῇ.

Ἐγκώμιο τῆς Θεσσαλονίκης παρέχει ὁ **Ἰσίδωρος Γλαβᾶς** σὲ Ομιλία τοῦ γιὰ τὸν Ἅγιο Δημήτριον (**Ομιλίας εἰς ἑορτὰς Ἁγ. Δημητρίου 3**).

Ἄλλοι μὲν οὖν πολλῶν πολλαχόθεν ἐπαινουμένων εὐπορήσουσιν αἰτιῶν, δι' ὧν ἂν τῇ ἡμετέρα ταύτη πατρίδι θαυμαστὸν καὶ φιλότιμον ἐγκωμίων πλέξαιεν στέφανον. καὶ γὰρ γῆς μὲν αὐτῆς πολυτόκος καὶ καλλίκαρπος ἐπιτηδειότης, ἣ χαίρειν μὲν ἀνθρώπους παρασκευάζει τῇ τῶν παντοδαπῶν ἀφθονία καρπῶν, σκιρτᾶν δὲ βοσκήματα τῇ τῆς τραπέζης αὐτῶν

¹⁴⁶⁶ Νεῖλος Κεραμεύς, Ἐγκ. εἰς Ἁγ. Γρηγ. Παλαμᾶν, 672, Β–C.

¹⁴⁶⁷ Καλτσογιάννη - Κοτζάμπαση - Παρασκευοπούλου, Θεσσαλονίκη, σ. 190.

¹⁴⁶⁸ Νεῖλος Κεραμεύς, Ἐγκ. εἰς Ἁγ. Γρηγ. Παλαμᾶν, 674, Α.

δαψιλεία, θαλάσσης δὲ ὅτι γείτων πέπηκται, πολλὰ τῶν παρ' αὐτῆς δωροφορουμένη ἀναγκαῖα τε καὶ τερπνά, ὡς τὰς παρ' ἑκατέρων συνεισφοράς, γῆς τε φημί καὶ θαλάττης, ἀφθόνως ὑποδεχομένην ὑπέραντλον εἶναι τῶν ἐν χρεία, κοινή τε ὅπως ἐστία τῶν ἐν ἑσπέρα προκάθηται πόλεων, τούτων δὴ τύχην ἀνώμαλον καὶ ἀκέραστον οἶα μήτηρ ἐπανορθουμένη πολλάκις, ἐτι δὲ ὡς εἰς λόγον κάλλους τε καὶ θαύματος τοῦτό ἐστι ταῖς ἑσπερίαις, ὅπερ ἢ Κωνσταντίνου ταῖς ἐν ἑώα, ἢ, τ' ἀληθέστερον εἰπεῖν, ταῖς ἀπανταχοῦ γῆς, ὅπως τε ἄνδρας κατὰ διαφόρους προβάλλει καιρούς, σοφίαν καὶ ἀρετὴν οἶονεῖ τινα λαμπρὰν ἠμφιεσμένους περιβολήν, καὶ τὸ μέγιστον, ὅτι δίσκος οἶον εἰδοπεποιήται τοῦ ἡλιολαμποῦς ἐν μάρτυσι καὶ ἀκτινοβόλου τοῖς θαύμασι Δημητρίου. Ταῦτα μὲν οὖν καὶ τῶν εἰρημένων ἕτερα οὐκ ἐλάττω, ὧν ἕκαστον ἄλλης δεῖται σχολῆς πρὸς ὑμνοπλόκον ἀφήγησιν, καὶ κρότων ἄξια μάλα λαμπρῶν καὶ κόσμου μείζονος τοῖς κεκτημένοις παραίτια.

Ἐγὼ δὲ ὁ πρὸ τοῖς ἄλλοις τῶν ἡμετέρων νουνεχὲς τε ἦγμαι καὶ θαύματος ἄξιον οὐκ ὀκνήσω καὶ ταῖς ἀκοαῖς ἐνηχῆσαι τῆς ὑμετέρας ἀγάπης. Τέσσαρα παρ' ἡμῖν τετύπεται συστήματα, ὧν ἕκαστον ἰδία πανήγυριν ἄγει τῷ μάρτυρι Δημητρίῳ. βασιλεὺς μὲν γάρ, ὁ προσῆκε, σὺν τοῖς ἐν τέλει καὶ ἀξιώμασι τὴν τῆς ἑορτῆς πρῶτος ἀναδέχεται διακονίαν, ὁ μὲν διδούς, τῶν δὲ ὑπουργούντων. τελεῖ δὲ μετ' αὐτοῦ τῆς τελετῆς ἐκείνης δεύτερος ὁ ἱεράρχης καὶ τοῦτον μοναχοὶ διαδεχόμενοι ὅσον ἐνδείξασθαι τὸ πρὸς τὸν μάρτυρα φίλτρον τὸ εἶκος ἀφοσιοῦνται τῷ ἀθλητῇ. εἴθ' ὁ σύλλογος τῆς πολιτείας ἅπας τὴν τελευταίαν ἀποδίδωσι πανήγυριν. Τοῦτο τοίνυν εἰς ἐπαινετόν τινα φέρει λόγον, ὡς γε ἐμοὶ δοκεῖ. ἔχει δὲ οὕτως. Ὁ περίγειος ἅπας κόσμος εἰς τέσσαρα πάντως διήρηται πέρατα. οὗτος δέ, ὡς ἐν ἄλλῃ δέδεικται ὁμιλία κοσμεῖν καὶ πανηγυρίζειν εἰς δύναμιν τὸν ἱερόν ὀφειλέτης ὑπόκειται Δημήτριον. ἵνα τοιγαροῦν τοῦτο δείξῃ Θεσσαλονίκη, ὡς ἢ τετραμερῆς πᾶσα οἰκουμένη πρὸς ὕμνον ὑπόχρεως τῷ μάρτυρι καὶ ὅτι τῆς οἰκουμένης ἅπαν ὄφλημα μόνῃ διὰ τὴν πρὸς τὸν ἀθλητὴν ἀνατίθεται φιλοστοργίαν. καὶ εἰκότως. ὁ γὰρ τὴν ὑφ' ἡλίον δώσει τις ὀφείλειν τῷ ἀγίῳ, τοῦτο μόνῃ ἀξιώσει Θεσσαλονίκην προκαταβαλεῖν ἔνοχον εἶναι, ὧν χάριν παρὰ τοῦ μάρτυρος αὕτη τυγχάνει χαρίτων πολυῦμνήτων. διὰ τοῦτο εἰς τέσσαρα, ὡς ἔφημεν, τάγματα καὶ τὴν πανήγυριν ἀφοσιοῦσθαι δεῖν ἔγνω τῷ μάρτυρι.

Τοῦτο κατὰ γε τὸν ἐμὸν λόγον μέγα τῇ πόλει ταύτῃ πρὸς ἔπαινον, ὅτι περὶ τοῦ ἱεροῦ Δημητρίου παρ' ἑαυτῆς διέγνω τὰ δέοντα καὶ πεποίηκε τοῦτο μέγιστον εἰς τὴν τῶν ὑπὲρ αὐτῆς

ἐγκωμίων πλοκήν, ὡς ἐν στεφάνῳ πολυτίμητος λίθος, ὅτι τῆς οἰκουμένης ὅλης χρέος τῷ ἀθλητῇ ἀποδιδόναι μόνη σεμνύνεται Θεσσαλονίκη. κατὰ τοῦτο πᾶς τις ἂν ἔλοιτο ταύτην θαυμάζειν δικαίως, ὅτι καλῶς οἶδεν οἷς ὀφείλει κατατιθέναι τὰς ὀφειλάς. διὰ τοῦτο πᾶς τις ἂν στέρξειεν εἰς τοὺς αὐτῆς ἐγγραφῆναι πολίτας, ὅτι τιμᾶν οὕτω τοὺς ἑαυτῶν ἐγνώκασιν εὐεργέτας. Καλὸς μὲν οὖν ὁ τύπος οὗτος, ἀδελφοί, καὶ εἰς καλλονὴν οὐ μετρίαν ἡμῖν τείνει καὶ δόξαν τῷ πολιούχῳ τούτῳ καὶ τροπαιούχῳ Δημητρίῳ τοιαύτας τῶν αὐτοῦ περι ἡμᾶς δωρεῶν καταβαλλομένοις τὰς ἀμοιβάς.¹⁴⁶⁹

Ο Ισίδωρος Γλαβάς αναφέρει διάφορα επιχειρήματα για ένα εγκώμιο της Θεσσαλονίκης.¹⁴⁷⁰ Στην αρχή του Λόγου ο συγγραφέας παραδέχεται ότι οι αιτίες εγκωμιασμού της Θεσσαλονίκης για άλλους είναι άφθονες. Αναφέρονται η γη, η θέση, η σημασία της, οι άνθρωποι και ο Άγιος Δημήτριος. Όπως και πολλοί παλαιότεροι, ο συγγραφέας επισημαίνει την ευφορία της γης και την αφθονία των προϊόντων της πόλης.¹⁴⁷¹ Η σημαντικότερη εγκωμιαστική έκφραση της Θεσσαλονίκης είναι του Καμινιάτη.¹⁴⁷² Η κατάλληλη γη της είναι γόνιμη κι έχει ωραίο καρπό. Τα επίθετα «πολύτοκος καὶ καλλίκαρπος» αφορούν τον πλούτο της πόλης.¹⁴⁷³ Με τους άφθονους κάθε είδους καρπούς η πόλη κάνει τους ανθρώπους να χαίρονται και τα βοσκήματα να σκιρτούν με την αφθονία των εδεσμάτων τους. Η παραγωγικότητα, τα πλούσια δώρα της ξηράς και της θάλασσας αποτελούν χαρά για ανθρώπους και ζώα.¹⁴⁷⁴ Η πόλη έχει κτιστεί γειτονικά στη θάλασσα, έτσι της προσφέρονται ως δώρο πολλά από τα αναγκαία και ευχάριστα εκείνης. Υποδέχεται άφθονες συνεισφορές της ξηράς και της θάλασσας και είναι γεμάτη από όσα χρειάζεται. Ο συγγραφέας αναγνωρίζει στη Θεσσαλονίκη ηγετικό ρόλο στο ευρωπαϊκό τμήμα της αυτοκρατορίας, ανάλογο με εκείνον που η Κωνσταντινούπολη διαδραμάτιζε στην ανατολή.¹⁴⁷⁵ Επειδή παίρνει κανείς περισσότερα από όσα χρειάζεται, η Θεσσαλονίκη σχηματίζει μια κοινή

¹⁴⁶⁹ Ισίδωρος Γλαβάς, Όμιλ. εἰς ἑορτὰς Ἁγ. Δημητρίου 3, 43, 1, 31 – 45, 3, 6.

¹⁴⁷⁰ Hunger, *Laudes Thessalonicenses*, σ. 107.

¹⁴⁷¹ Καλτσογιάννη - Κοτζάμπαση - Παρασκευοπούλου, *Θεσσαλονίκη*, σ. 196.

¹⁴⁷² Βλ. *Ιωάννης Καμινιάτης, Ευστάθιος Θεσσαλονίκης, Ιωάννης Αναγνώστης, Χρονικά των Αλώσεων της Θεσσαλονίκης*, Μετάφραση: Χ. Μέσσης, Εισαγωγή - σχόλια Ρ. Odorico, εκδ. Άγρα, Αθήνα, 2010.

¹⁴⁷³ Hunger, *Laudes Thessalonicenses*, σ. 101.

¹⁴⁷⁴ Hunger, *Laudes Thessalonicenses*, σ. 107.

¹⁴⁷⁵ Καλτσογιάννη - Κοτζάμπαση - Παρασκευοπούλου, *Θεσσαλονίκη*, σ. 196.

αγορά στην κορυφή των δυτικών πόλεων.¹⁴⁷⁶ Η Θεσσαλονίκη προεδρεύει των δυτικών πόλεων ως κοινή εστία, επανορθώνοντας πολλές φορές σαν μητέρα την ανώμαλη και βάνουση τύχη τους - κι άλλες πόλεις ωφελούνταν δηλαδή από τη Θεσσαλονίκη. Ως προς το κάλλος και το θαυμασμό αποτελεί για τις δυτικές πόλεις ό,τι η Κωνσταντινούπολη για τις ανατολικές ή όλες, εμμέσως δηλαδή επαινείται και η πρωτεύουσα. Η Θεσσαλονίκη προβάλλει σοφούς και ενάρετους άνδρες με σημαντικότερο τον Άγιο Δημήτριο. Αυτά και άλλα χρειάζεται να υμνηθούν σε άλλη ευκαιρία, είναι άξια λαμπρών επαίνων και τιμούν όσους τα έχουν αποκτήσει.

Ο συγγραφέας θεωρεί φρόνιμες και αξιοθαύμαστες και τις τέσσερις ομάδες που εορτάζουν την πανήγυρη του αγίου: το βασιλιά με τους άρχοντες και αξιωματούχους, τον ιεράρχη, τους μοναχούς και το λαό. Για αυτά αξίζει να επαινείται η Θεσσαλονίκη, κατά τον συγγραφέα. Ο κόσμος, που διαιρείται σε τέσσερα πέρατα, οφείλει να κοσμεί και να πανηγυρίζει τον άγιο. Η Θεσσαλονίκη δείχνει ότι η οικουμένη που έχει τέσσερα μέρη είναι υποχρεωμένη να υμνεί τον μάρτυρα και αποδίδει μόνη το χρέος λόγω της στοργής προς αυτόν. Ένεκα των χαρίτων του μάρτυρα η Θεσσαλονίκη είναι υπεύθυνη να προκαταβάλει ό,τι οφείλει η υφήλιος.

Μεγάλο έπαινο της πόλης αποτελεί, κατά τον συγγραφέα, ότι η πόλη διέκρινε από μόνη της τα πρέποντα σχετικά με τον άγιο. Το μεγαλύτερο εγκώμιό της αποτελεί το καύχημά της ότι αποδίδει μόνη το χρέος της οικουμένης προς αυτόν. Προκαλεί θαυμασμό το ότι γνωρίζει καλά να πληρώνει τις οφειλές της. Όλοι θα ήθελαν να πολιτογραφηθούν στη Θεσσαλονίκη, καθώς οι πολίτες της ξέρουν να τιμούν τους ευεργέτες τους. Οι Θεσσαλονικείς καταβάλλουν τις αμοιβές για τις δωρεές του αγίου κι αυτό είναι ωραίο γι' αυτούς. Ο συγγραφέας βεβαίως θα τονίσει στη συνέχεια ότι ο τύπος δεν αρκεί, χρειάζεται και το ανάλογο βίωμα.

Συγκριτικά με την Κωνσταντινούπολη παρουσιάζεται η Θεσσαλονίκη και στο **Ἐγκώμιον εἰς Ἀρχ. Γαβριήλ του Μακαρίου Μακροῦ**.

Ὅρων γὰρ τὴν λαμπρὰν καὶ περιφανῆ ταυτηνὶ πόλιν καὶ μετὰ τὴν πάντων ἀρίστων ἀρίστην, τὸ μόνον εὐσεβείας καὶ κανονικῆς ἀκριβείας ζῶπυρον, ἐναγέσι καὶ μιαιοῖς θηρσί παραδεδομένην καὶ κινδυνεύουσαν τοῖς ἐκείνων ἔθεσι συναναφυρῆναι καὶ μαθεῖν

¹⁴⁷⁶ Hunger, *Laudes Thessalonicenses*, σ. 107-108.

τὰ ἔργα αὐτῶν, ἧ φησιν ὁ προφήτης, καὶ γινώσκων εἰς πράξιν ὄντα ταῦτα πονηροῦ βίου,...'.¹⁴⁷⁷

Ἡ παρηγορία τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Γαβριήλ πρὸς τὸν Θεὸ τεκμηριώνεται κυρίως ἀπὸ τὴν ἐλευθερία τῆς πόλης. Ἡ Θεσσαλονίκη ἐγκωμιάζεται ὡς λαμπρή, περίοπτη καὶ ἀρίστη μετὰ ἀπὸ τὴν ἀρίστη ὄλων. Ἐδῶ ἡ πόλη τίθεται δεύτερη μετὰ τὴν Κωνσταντινούπολη. Ἀποτελεῖ τὸ μόνον σπινθήρα εὐσέβειας καὶ ακρίβειας. Ὡστόσο ἡ εἰκόνα αὐτὴ ἐρχεται σὲ ἀντίθεση μετὰ τὴν περιγραφή που ἀκολουθεῖ. Εἶχε παραδοθεῖ καὶ κινδύνευε.

Συμπεράσματα

Στα δεκαεπτὰ αὐτὰ ἀγιολογικὰ ἔργα δεκατριῶν συγγραφέων τῆς ὑστερῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς τὸ ἐγκώμιον τῆς Θεσσαλονίκης ἀφορᾷ ἐξωτερικὰ χαρακτηριστικὰ (στὰ ὁποῖα ἐπιμένει περισσότερο ὁ Α. Σαββαΐτης), δηλαδὴ τὴ φύση καὶ τάξιν (Φ. Κόκκινος), τὸ μέγεθος (Α. Σαββαΐτης, Ι. Σταυράκιος, Φ. Κόκκινος, Ν. Κεραμεύς), τὴν τοποθεσίαν (Α. Σαββαΐτης, Φ. Κόκκινος, Ι. Γλαβάς), τὴν γειτνίασιν μετὰ τὴ θάλασσαν ἀλλὰ καὶ τὴ συνεισφορὰ τῆς ξηρᾶς (Ι. Γλαβάς), τὸ λιμάνιν (Α. Σαββαΐτης), τὸ κλίμα (Α. Σαββαΐτης), τὴν εὐφορίαν τῆς γῆς (ὁ Ι. Γλαβάς χρησιμοποιοῖ τὰ ἐπίθετα «πολύτοκος» καὶ «καλλίκαρπος») καὶ τὰ ἀγαθὰ (Ι. Σταυράκιος, Ι. Καλόθετος, Ν. Κεραμεύς), τὰ οἰκοδομήματα (οἴκους καὶ ναοὺς: Ι. Σταυράκιος), τὰ τεῖχη (Ι. Σταυράκιος, Φ. Κόκκινος), διάφορες ιδιότητες, ὅπως τὴν εὐδαιμονίαν (Φ. Κόκκινος), τὴν φαιδρότητα (Ι. Σταυράκιος), τὴν χάριν (Κ. Ἀκροπολίτης), τὴν ἡδονὴν (Κ. Ἀκροπολίτης), τὸ κάλλος (Ι. Σταυράκιος, Ν. Κεραμεύς), τὸ πλῆθος (Φ. Κόκκινος), τὸν πλοῦτον (Ι. Σταυράκιος, Ι. Καλόθετος, Φ. Κόκκινος), τὴν ἀσφάλειαν (Ι. Σταυράκιος, Ἀντώνιος), τὴν δόξαν (Κ. Ἀκροπολίτης), τὴν ἀθανασία (Κ. Ἀκροπολίτης), τὴν φιλανθρωπίαν (Ι. Καλόθετος), τὴν ἐπιείκειαν (Ι. Καλόθετος). Ἡ πόλις ἐπαινεῖται καὶ ἀπὸ τῆς ἀρετῆς τῶν κατοίκων τῆς (Ν. Κεραμεύς, Ι. Γλαβάς). Ὁ Φ. Κόκκινος ἀναφέρεται στὴ φιλοξενίαν καὶ τὴν συμπάθειαν, τὴν ἀπλότηταν καὶ τὴν κοινωνικότητα τῆς πόλης. Ὁ ἔπαινος ἀφορᾷ ἐπίσης πνευματικὰ στοιχεῖα, ὅπως τὴν ἀγχίνουαν καὶ τὴν σοφίαν (Κ. Ἀρμενόπουλος), τὴν ἐλευθερίαν (Μ. Μακρῆς), τοὺς λόγους καὶ τὰ ἔργα (Ι. Πεδιάσιμος), τὰ θεάματα καὶ ποικίλματα (Ι. Καλόθετος), τὴν εὐσέβειαν (Γ. Παλαμάς, Μ. Μακρῆς) καὶ ἀκρίβειαν (Μ. Μακρῆς), τὴν σχέσιν πρὸς τὸ θεῖον (Θ. Πεδιάσιμος)

¹⁴⁷⁷ Μακάριος Μακρῆς, Ἐγκ. εἰς Ἀρχ. Γαβριήλ, 117, 27, 570–575.

και φυσικά τον Άγιο Δημήτριο (Ι. Σταυράκιος, Κ. Ακροπολίτης, Ν. Γρηγοράς, Γ. Παλαμάς, Αντώνιος, Ι. Γλαβάς), το μύρο (Γ. Παλαμάς) και τον εορτασμό του αγίου σε συνδυασμό με την Παναγία (Κ. Αρμενόπουλος). Η πόλη δηλαδή επαινείται από το ήθος (την αρετή) και τα επιτεύγματα των κατοίκων, σύμφωνα με τον Μένανδρο. Ο Φ. Κόκκινος αναφέρεται επίσης στο γένος, την αρχαία ευδοξία και το ήθος των προγόνων. Η πόλη υπέρκειται άλλων πόλεων ως ηγεμόνας και δεσπότης (Ι. Καλόθετος) και υστερεί μόνο σε σχέση με την πρωτεύουσα Κωνσταντινούπολη (Φ. Κόκκινος, Ν. Κεραμεύς, Μ. Μακρής). Κατά τον Ι. Γλαβά η σημασία της πόλης στη Δύση ισοδυναμεί με αυτή της Κωνσταντινούπολης στην Ανατολή. Η Θεσσαλονίκη συγκρίνεται και με την Καρχηδόνα (Κ. Ακροπολίτης), ενώ παραλληλίζεται με τη Γη της Επαγγελίας (Ι. Σταυράκιος) και καλείται μεταφορικά παράδεισος και πόλη του Θεού (Γ. Παλαμάς). Επίσης μεταφορικά χαρακτηρίζεται λαμπρή πύλη και προσδιορίζεται ως έλκυσσα (Ι. Σταυράκιος), ενώ από τον Κ. Αρμενόπουλο καλείται ταμείο σοφίας, δοχείο ευσεβείας, στάθμη πίστεως, σεμνόν καταγώγιον πάντων των καλών. Η πόλη λαμβάνει το όνομά της από τον Φίλιππο (Ι. Καλόθετος) ή τους Θεσσαλούς (Φ. Κόκκινος). Στην πόλη στις εγκωμιαστικές εκφράσεις αποδίδονται εγκωμιαστικοί προσδιορισμοί όπως άριστη (Μ. Μακρής), επαινετή (Κ. Αρμενόπουλος), θαυμασία (Αντώνιος), θαυμαστή (Κ. Αρμενόπουλος, Φ. Κόκκινος), λαμπρή (Ι. Σταυράκιος, Αντώνιος, Ν. Κεραμεύς, Μ. Μακρής), περιαδομένη (Ι. Σταυράκιος), περικλυτος (Κ. Ακροπολίτης), περίπυστος (Ι. Σταυράκιος), περιφανής (Ι. Σταυράκιος, Αντώνιος, Φ. Κόκκινος, Ν. Κεραμεύς, Μ. Μακρής), περίφημος (Κ. Ακροπολίτης, Θ. Πεδιάσιμος, Κ. Αρμενόπουλος), περιώνυμος (Θ. Πεδιάσιμος, Ν. Κεραμεύς), ωραία (Ι. Σταυράκιος). Από τον Κ. Αρμενόπουλο, που επιμένει περισσότερο στην ευσέβεια, η πόλη χαρακτηρίζεται φιλέορτος, φιλόθεος, φιλόμαρτυς. Κατά τον Ν. Κεραμέα η Θεσσαλονίκη ήταν «*πᾶσιν οἷς ἂν ἀγάλλοιτο πόλις ἐς τὰ μάλιστα ἐρρώμενη*», δεν αρκούσαν στους δικούς της καρπούς. Και κατά τον Ι. Γλαβά, πολλοί θα ήθελαν να πολιτογραφηθούν εκεί.

Η θέση της Θεσσαλονίκης σε εγκωμιαστικές εκφράσεις υποδηλώνει τη σημασία που είχε η πόλη κατά τους ύστερους βυζαντινούς αιώνες τόσο λόγω της στρατηγικής της θέσης όσο και λόγω του πολιούχου της Αγίου Δημητρίου. Στα χαρακτηριστικά που της αποδίδονται προσεγγίζει την Κωνσταντινούπολη, πράγμα που οφείλεται στην πολιτική και οικονομική

δύναμη της οποίας έχαιρε η Θεσσαλονίκη λόγω του κατακερματισμού της αυτοκρατορίας και στην ανάπτυξη των γραμμάτων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8: ΕΓΚΩΜΙΑΣΤΙΚΕΣ ΕΚΦΡΑΣΕΙΣ ΛΟΙΠΩΝ ΠΟΛΕΩΝ ΚΑΙ ΤΟΠΟΘΕΣΙΩΝ

Διάφορες πόλεις και τοποθεσίες αναφέρονται εγκωμιαστικά από τους συγγραφείς της ύστερης βυζαντινής περιόδου στα αγιολογικά έργα τους. Άλλοτε δίδεται ένας χαρακτηριστικός εγκωμιαστικός προσδιορισμός κι άλλοτε η περιγραφή είναι εκτενέστερη. Οι διάφοροι τόποι σχετίζονται κατά ποικίλους τρόπους με τον άγιο στον οποίο είναι αφιερωμένο το κάθε κείμενο. Πρόκειται π.χ. για περιοχή την οποία επισκέπτεται ο άγιος ή από όπου προέρχεται κάποιος στον οποίο ο άγιος επιτελεί κάποιο θαύμα. Το κεφάλαιο αυτό χωρίζεται σε τρεις υποενότητες: α) λοιπές πόλεις β) χωριά και γ) τόποι.

α) λοιπές πόλεις

σύντομες αναφορές σε χαρακτηριστικά πόλεων

Το μέγεθος δίδεται ως χαρακτηριστικό της **Αντιόχειας** σε Βίο από τον **Φιλόθεο Κόκκινο**.¹⁴⁷⁸

Η **Θήβα** αναφέρεται με τον ιστορικό της προσδιορισμό **επτάπυλος** σε Λόγο του **Ιωάννου Σταυρακίου**.¹⁴⁷⁹

Στην **Ιερουσαλήμ** ως **μεγάλη πόλη** αναφέρεται ο **Νικηφόρος Βλεμμύδης**, στο **Ἐγκώμιον εἰς Ἁγ. Ἰωάννην**.¹⁴⁸⁰ Η **Ιερουσαλήμ** επαινείται ως **μεγάλη** σε Λόγο του **Φιλοθέου Κοκκίνου**.¹⁴⁸¹ Η **Σιών** προσδιορίζεται ως **αγία** σε Βίο από τον **Γρηγόριο Κύπριο**.¹⁴⁸² Επίσης ως **θεία** σε Βίο από τον **Φιλόθεο Κόκκινο**.¹⁴⁸³ Παρουσιάζεται να διακηρύσσεται παντού σε

¹⁴⁷⁸ Φιλόθεος Κόκκινος, Βίος Ἀγ. Σάβα Νέου, 260, 52, 1–2: 'Τὴν δὲ Δαμασκὸν ὁ μέγας καταλαβὼν Σάβας καὶ μετ' αὐτὴν Ἀντιόχειαν φημι τὴν μεγάλην,...

¹⁴⁷⁹ Σταυράκιος Ἰω., Λόγ. εἰς Βίον Ὁσ. Θεοδώρας, 65, 26, 18: 'φθάνει τὰ τῆς φήμης καὶ πρὸς γῆν, ἣν ἱστορίαι Θήβας ἑπταπύλους διδάσκουσιν.'

¹⁴⁸⁰ Νικηφόρος Βλεμμύδης, Ἐγκ. εἰς Ἀγ. Ἰωάννην, 342, 68: 'Ἐνώχ μὲν οὖν καὶ Ἡλίας, μετὰ τὸ πέρας τῆς μαρτυρίας αὐτῶν, ὑπὸ τοῦ σκοτεινοῦ τυράννου ἀναιρεθήσονται, καὶ ἀτίμως ἐν πλατεία τῆς μεγάλης πόλεως ἐκριφήσονται.'

¹⁴⁸¹ Φιλόθεος Κόκκινος, Λόγ. εἰς Ἀρχ. Γρηγόριον, 579, 126, 20–22: '...καὶ ὅσοι τοῦ κατ' αὐτοὺς καταλόγου τὴν μεγάλην Ἱερουσαλήμ παρενδοκιμοῦντας τῇ πρὸς Χριστὸν πίστει...'

¹⁴⁸² Γρηγόριος Κύπριος, Βίος Ὁσ. Λαζάρου, 593, 14, Β: '...καὶ παρὰ τοῦ τηνικάδε τὸν τῆς ἀγίας Σιών πατριαρχικὸν κοσμοῦντος θρόνον χειροτονεῖται πρεσβύτερος.'

¹⁴⁸³ Φιλόθεος Κόκκινος, Βίος Ἀγ. Σάβα Νέου, 216, 29, 47–48: '...καὶ τῆς πρὸς τὴν θείαν φερούσης Σιών ὄλος κατὰ τοὺς πάλαι πρὸς αὐτὸν χρησμοὺς γίνεται.'

Διήγηση ανώνυμου συγγραφέα (**Ανώνυμος 3**).¹⁴⁸⁴ Η **Άνω Σιών** προσδιορίζεται ως **ελεύθερη** σε Εγκώμιο από τον **Νείλο Κεραμέα**.¹⁴⁸⁵

Η **Καππαδοκία** χαρακτηρίζεται ακλόνητη, βεβαία και αδαμάντινη από το **Θωμά Μάγιστρο** στον **Λόγον εις Γρηγόριον Θεολόγον**.¹⁴⁸⁶

Η **Νίκαια** επαινείται ως **μεγαλόπολις** σε Λόγο του **Κωνσταντίνου Ακροπολίτη**.¹⁴⁸⁷ Επίσης ως **η προκαθημένη** (προεδρεύουσα) **πόλη των Βιθυνών** σε Βίο από τη **Θεοδώρα Ραούλαινα Κατακουζηνή Παλαιολογίνα**.¹⁴⁸⁸

Το εγκώμιο της **Νικομήδειας** στους διάφορους συγγραφείς στηρίζεται πολλές φορές στην υπεροχή της στη Βιθυνία. Η πόλη υμνείται ως **μητρόπολη των Βιθυνών** σε Βίο από τον **Νικηφόρο Γρηγορά**.¹⁴⁸⁹ Ως **μητρόπολη της Βιθυνίας** επαινείται και σε Βίο από τον **Ιωάννη (Ιγνάτιο) Χορτασμένο**.¹⁴⁹⁰

Η **Παλαιστίνη** εγκωμιάζεται ως **περιφανής**, δηλαδή περίοπτη σε Διήγηση ανωνύμου συγγραφέως (**Ανώνυμος 3**).¹⁴⁹¹

Η **Ρώμη** επαινείται ως **το κεφάλαιον της Ιταλίας**, δηλαδή η κεφαλή της Ιταλίας, σε Βίο από τον **Ιωάννη (Ιγνάτιο) Χορτασμένο**.¹⁴⁹² Σε Λόγο του **Νικηφόρου Γρηγορά** η Ρώμη χαρακτηρίζεται το **μεγάλο όνομα της οικουμένης** κατά τον παλαιό καιρό.¹⁴⁹³ Η Ρώμη εγκωμιάζεται ως

¹⁴⁸⁴ Ανώνυμος 3, Διήγ. θαύμ. παρὰ Ἀγ. Χριστοδούλου, 212, Γ, 13-14: 'οἱ καὶ κατ' ἔρωτα τοῖς ἀπανταχῇ διαβεβοημένης Σιών,...

¹⁴⁸⁵ Νείλος Κεραμέυς, Ἐγκ. εἰς Ἀγ. Γρηγ. Παλαμᾶν, 675, C-D: 'καὶ τῶν τῆς αἰχμαλωσίας καὶ τῆς δουλείας κακῶν πειρᾶται ὁ τῆς ἄνω Σιών τῆς ἐλευθέρας πολίτης γνήσιος,'.

¹⁴⁸⁶ Θωμάς Μάγιστρος, Λόγ. εἰς Γρηγ. Θεολόγον, 265, ΜΗ', Α: 'ἀλλὰ καὶ τῆς ἀκλονήτου τε καὶ βεβαίας καὶ οἷον ἀδαμαντίνης ἐπιβεβηκέναι τολμῆσαι Καππαδοκίας,'.

¹⁴⁸⁷ Ακροπολίτης Κων/νος, Λόγ. εἰς Ἀγ. Ἰω. Ἐλεήμονα νέον, 45, 3, 1: 'Ἦν τις περὶ τὴν μεγαλόπολιν ταύτην...'

¹⁴⁸⁸ Θεοδώρα Ραούλαινα Καντακουζηνή Παλαιολογίνα, Βίος Ὅσ. Θεοφάνους & αὐταδέλφου Θεοδώρου, 218, 33, 5-6: '...καὶ τὴν προκαθημένην τῶν Βιθυνῶν ἐκκληρώσατο πόλιν'.

¹⁴⁸⁹ Νικηφόρος Γρηγοράς, Βίος Ὅσ. Βασιλίσης, 79, 5: '...εἰς Νικομήδειαν, τὴν τῶν Βιθυνῶν μητρόπολιν,...

¹⁴⁹⁰ Χορτασμένος Ἰω., Βίος Ἀγ. Κωνσταντίνου & Ἐλένης, 168, 4: 'Δίαιτα δὲ ἦν αὐτῷ βασιλικὴ ἢ τῆς Βιθυνίας μητρόπολις Νικομήδεια,'.

¹⁴⁹¹ Ανώνυμος 3, Διήγ. θαύμ. παρὰ Ἀγ. Χριστοδούλου, 212, Γ, 6-7: '...πρὸς τὰ ἐκ γειτόνων καὶ ὁμοροῦντα τῇ περιφανεί Παλαιστίνη,...

¹⁴⁹² Χορτασμένος Ἰω., Βίος Ἀγ. Κωνσταντίνου & Ἐλένης, 177, 14: 'καὶ εἶλε Ρώμην τὸ τῆς Ἰταλίας κεφάλαιον,'.

¹⁴⁹³ Νικηφόρος Γρηγοράς, Λόγος εἰς Εὐαγγ. Θεοτόκου, 327, 25: 'Ρώμη, τὸ πάλαι μέγα τῆς οἰκουμένης ὄνομα,'.

περικλυτός (Ξακουσμένη) σε έργο του Κωνσταντίνου Ακροπολίτη.¹⁴⁹⁴ Ο προσδιορισμός **πρεσβυτέρα Ρώμη** χρησιμοποιείται σε κείμενα των Ιωάννου Διακόνου,¹⁴⁹⁵ Νικηφόρου Καλλίστου Ξανθοπούλου,¹⁴⁹⁶ Φιλοθέου Κοκκίνου,¹⁴⁹⁷ Γρηγορίου Κυπρίου,¹⁴⁹⁸ Θεοδώρας Ραουλαίνης Καντακουζηνής Παλαιολογίνης,¹⁴⁹⁹ Θεοκτίστου Στουδίτου,¹⁵⁰⁰ Φιλοθέου Σηλυβρίας¹⁵⁰¹ και Μακαρίου Μανουήλ Χρυσοκεφάλου.¹⁵⁰² Πρεσβυτέρα καλείται η πόλη σε Βίο από ανώνυμο συγγραφέα (Ανώνυμος 7) επανειλημμένως.¹⁵⁰³ Στο ίδιο έργο χρησιμοποιείται και ο προσδιορισμός πρεσβυτέρα Ρώμη.¹⁵⁰⁴

Η **Τραπεζούντα** επαινείται για το μέγεθός της σε Βίο του

¹⁴⁹⁴ Ακροπολίτης Κων/νος, Έγκ. εις Άγ. Κωνσταντίνον, 14,30-32: 'Άλλ' εἴσοσι [εἴσεισι] μὲν τὴν περικλυτὸν Ρώμην, ὁ τοῦ Θεοῦ στρατηγὸς οὗτος, ἢ ἀποστράτηγος'.

¹⁴⁹⁵ Ιωάννης διάκονος, Λόγ. εις Βίον Ἰωσήφ Ὑμνογράφου, 953, ιστ', D: '...πρὸς τὴν πρεσβυτέραν Ρώμην ἐξαποστεῖλαι,...'.

¹⁴⁹⁶ Κάλλιστος Ξανθόπουλος, Βίος Ὁσ. Εὐφροσύνης Νέας, 876, 40, A: 'Ταῦτα οὐ μόνον αἱ τῆς Ρωμαίων ἡγεμονίας ὑπήκοοι διαγνοῦσαι, ἀλλὰ καὶ αἱ τῆς πρεσβυτέρας Ρώμης,'.

¹⁴⁹⁷ Φιλόθεος Κόκκινος, Έγκ. εις Άγ. Δημήτριον, 48, 13, 1-2: 'Σὺ δὲ τί φῆς, ὁ καινὸς τοῦ πνεύματος θεολόγος καὶ πρόσφατος ὁ τὴν μὲν πρεσβυτέραν ἀυχῶν Ρώμην...'

¹⁴⁹⁸ Γρηγόριος Κύπριος, Βίος Ὁσ. Λαζάρου, 595, 19, C: '...περὶ τῆς εἰς τὴν πρεσβυτέραν Ρώμην πορείας κοινοῦται αὐτῶ.'

¹⁴⁹⁹ Θεοδώρα Ραούλαινα Καντακουζηνή Παλαιολογίνα, Βίος Ὁσ. Θεοφάνους & ἀνταδέλφου Θεοδώρου, 197, 12, 13-15: 'Αμέλει καὶ τι μέρος τῆς πρεσβυτέρας Ρώμης ὑπέρχεται - τὸ δὲ ἦν ἱερεῖς καὶ μονάζοντες, ὅσοι τῆς ἐναντίας μοίρας ἐαντοῦς εἶναι ἠξίωσαν -'.

¹⁵⁰⁰ Θεοκτίστος Στουδίτης, Βίος Πατρ. Ἀθανασίου, 4, 3, 17-18: 'Οὐχ οὕτω Κάτωνες καὶ Βροῦτοι τὴν πρεσβυτέραν ὤνησαν Ρώμην,'.

¹⁵⁰¹ Φιλόθεος Σηλυβρίας, Λόγ. εις Άγ. Αγαθόνικον, 1237, C: 1237, B-C: 'καὶ πρὸς τὴν πρεσβυτέραν Ρώμην ἐπήγαγον,'.

¹⁵⁰² Μακάριος Χρυσοκέφαλος, Βίος Μελετίου Ὁμολ., 617, 21-22: 'καὶ κατέσχε τὴν πρεσβυτέραν Ρώμην,'.

¹⁵⁰³ Ανώνυμος 7, Βίος Μακαρίου Μακροῦ, 188, 9, 1-4: 'Ὡς γὰρ ἔφθην εἰπῶν, πρὸ τοῦ πάθους μόνη τῇ βασιλευούσῃ παραχωρεῖ τῶν πρωτείων, κατὰ πασῶν τῶν ἄλλων τὸ κράτος ἐσχηκῖα τῆς πρεσβυτέρας χωρίς, οὐ μόνον διὰ τὴν θέσιν καὶ ὧν ἐπεδείξαμεν, ἀλλὰ καὶ δι' ὧν μέλλομεν ἐρεῖν,'. 204, 48, 1-2: 'Ἐπεὶ δὲ παρῆσαν ἐκ τῆς πρεσβυτέρας ἀπεσταλμένοι ἐνταῦθα πρέσβεις ἐνώσεως εἵνεκα τῶν Ἐκκλησιῶν,'. 213, 72, 7-8: '...ἐν τῇ πρεσβυτέρα μὲν οὐκ ἀπαντᾶν ὀφείλει τὸν βασιλέα...'. 223, 99, 3: 'Καὶ παρίτω μὲν ὁ τῆς πρεσβυτέρας,'. 224, 99, 8-9: 'δοκεῖν <μὲν> ὁ τῆς πρεσβυτέρας τῶν ἄλλων προέχειν ὡς καὶ ἐπὶ τῶν προϋπηργμένων τῶ ἀξιωματι,'. που αναφέρεται στον επίσκοπο Ρώμης ως ανώτερο των άλλων, 224, 102, 1: 'Πρὸς ταῦτα λέγεται τὸν τῆς πρεσβυτέρας εἰπεῖν ὡς', 225, 104, 7-8: 'Ὡς τὰς ψήφους πλείους ἤνεγκεν ὁ τῆς πρεσβυτέρας...'. 225, 104, 27: '...ἕτερα δὲ ἐν τῇ πρεσβυτέρα,'.

¹⁵⁰⁴ Ανώνυμος 7, Βίος Μακαρίου Μακροῦ, 222, 96, 2-3: 'Λέγει γὰρ τῶν Ἰταλῶν πέρι καὶ τῆς πρεσβυτέρας Ρώμης ὅτι'.

Μητροφάνους.¹⁵⁰⁵

Οι **Φίλιπποι** χαρακτηρίζονται **όχι άσημη πόλη** της **Μακεδονίας** σε Εγκώμιο από τον **Μάξιμο Πλανούδη.**¹⁵⁰⁶

εκτενέστερες αναφορές

Η **Αδριανούπολη** αναφέρεται από τον **Κωνσταντίνο Ακροπολίτη**, στον **Λόγον εις Άγ. Δημήτριον**.

*‘Εγένετό τις ἐξ Ὀδρυσσῶν· πόλις ἦδε Μυσῶν ἐξ Ὀρέστου τὴν κλησιν λαχοῦσα τὸ παλαιόν, ἐξ Ἀδριανοῦ δὲ νῦν πλουτοῦσα τὸ ὄνομα.’*¹⁵⁰⁷

Το εγκώμιο της πόλης στηρίζεται στην αρχαιότητά της με αναφορά στην αρχαία ελληνική μυθολογία από την οποία έλαβε το αρχαίο της όνομα, ενώ στη συνέχεια φέρει το όνομα του αυτοκράτορα Αδριανού.

Παρόμοιες πληροφορίες για το όνομα της πόλης αντλούμε και από τον **Λόγον εις Αρχ. Γρηγόριον του Φιλοθέου Κοκκίνου**.

*‘Ἀνὴρ καὶ γάρ τις Ὀρεστιάδος μὲν τῆς πόλεως ἄποικος ὢν, ἦν Ἀδριανὸς ἐπισκευασάμενος ὕστερον, τὴν ἐπωνυμίαν ἐξ ἑαυτοῦ φέρων δέδωκε,...’.*¹⁵⁰⁸

Τα στοιχεία αυτά παρατίθενται με αφορμή το θαύμα του Αρχιεπισκόπου Γρηγορίου σε κάποιον άποικο από εκεί. Την Ορεστιάδα ανοικοδόμησε εκ νέου ο Αδριανός και της έδωσε το όνομά του.

Σημαντικές αναφορές στην **Αθήνα** περιέχονται στο **Έγκώμιον εις Άγ. Δημήτριον** από τον **Νικηφόρο Γρηγορά**. Παράλληλα βέβαια υπάρχει παροιμιακή αναφορά στη **Σύβαρη**, αλλά και αναφορές στην **Αίγυπτο** και την **Αραβία**.

‘Ἐπεὶ καὶ εἶ τις τῆ συβαριτικῆ προσεπιδαψιλευόμενος πάλαι μεγάλη τραπέζη κομίζων εἶ τι τῶν ἐξ Αἰγύπτου καὶ Ἀραβίας γλυκέων ὑγρῶν οὐκ ἀηδῆς ἐδόκει φιλοτιμία, οὐδ’ ὅτι ἐξ ἀύχμηρᾶς

¹⁵⁰⁵ Μητροφάνης, Βίος Ὁσ. Διονυσίου, 66, 56, 779 – 780: ‘τοῦτον ἐν μέσῃ μεγίστῃ πόλει θανεῖν συνεχώρησεν;’

¹⁵⁰⁶ Μάξιμος Πλανούδης, Έγκ. εις τοὺς Άγ. Πέτρον & Παῦλον, 1053, C: ‘ἐφίσταται καὶ Φιλίπποις, οὐκ ἀσήμῳ πόλει Μακεδονίας.’

¹⁵⁰⁷ Ακροπολίτης Κων/νος, Λόγ. εις Άγ. Δημήτριον, 205, 54, 1–3.

¹⁵⁰⁸ Φιλόθεος Κόκκινος, Λόγ. εις Αρχ. Γρηγόριον, 575, 125, 5–7.

καὶ ψαμμώδους ἐκομίζετο χώρας πρὸς εὐνδρον γῆν καὶ πολλὰς πηγὰς τῶν ὑγρῶν κεκτημένην περιττόν τι καὶ μάταιον ἐνομίζετο· καὶ γὰρ καὶ χειμῶνος τὸ θέρος ξηρότερον ὄν ὑγροτέρους ὁμως φέρει καρποὺς καὶ μάλα ταῖς αἰσθήσεσι προσηνεῖς· οὐδὲν γὰρ καινόν, οὐδὲ πραγμάτων ὑπερόριον ἀνθρωπίνων ἐνεῖναι καὶ τοῖς ἐξ ἀλλοδαπῆς αὐτοχθόνων ἠθῶν καὶ νομίμων ἴχνη τινά, καθάπερ δήπου γε καὶ κάλλος μὲν ἀττικὸν ἀκμαζούσης πάλαι νεότητος εἶχεν ἀττικὸν ἐραστήν ἐν πόλει μιᾶ, τῇ τῶν λόγων ἐστία φημί, ταῖς Ἀθήναις, εἶχε δ' οὖν καὶ τῆς ἀλλοδαπῆς ἢ Διογένους ἀνδρὸς Σινωπέως σοφία ἐραστήν Μακεδόνα τὸν μέγαν Ἀλέξανδρον, ᾧ καὶ τοσοῦτον ἔρωτος περιῆν ἐκείνου, ὡς τῶν περσικῶν ἐκείνων πλούτων τῆς μηδικῆς τρυφῆς τὴν Διογένους προτιμᾶν διερωγυῖαν ἐσθήτα καὶ τὸ τοῦ πίθου τεμάχιον, ἐν ᾧ καθεύδων ὁ δαιμόνιος ἐκεῖνος ἀνὴρ διετέλει, ἐθαῖς καὶ φίλος τῶν ὑπαίθρων ὧν διηνεκῆς'.¹⁵⁰⁹

Ἡ ἀναφορὰ στὴν Ἀθήνα ἀποτελεῖ ἓνα εὐστοχο σχῆμα λόγου. Ὁ Γρηγορὰς πραγματεύεται λογοτεχνικὰ τὸ γεγονός ὅτι ἡ Θεσσαλονίκη ἔχει ὡς ἐγκωμιαστὴ κάποιον ποὺ δὲν καταγόταν ἀπὸ τὴν πόλη. Ὁ συγγραφέας αἰτιολογεῖ τὴ συγγραφὴ τοῦ Λόγου γιὰ τὸν Ἅγιο Δημήτριον. Ἀν κάποιος παλιὰ χορηγοῦσε στὴ μεγάλη συβαριτικὴ (πολυτελή) τράπεζα ἀκόμη κάποιον γλυκὸ υγρὸ ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο καὶ τὴν Ἀραβία, δε θα φαινόταν δυσάρεστη φιλοτιμία οὔτε θα θεωροῦνταν περιττὸ καὶ μάταιο ὅτι τὸ ἔφερε ἀπὸ ξηρὰ καὶ αμμώδη χώρα σὲ γῆ με ἀφθονὰ ὕδατα καὶ υγρασία. Εἶναι μέσα στα ἀνθρώπινα ὅρια νὰ ἐνυπάρχουν ἴχνη τῶν αὐτοχθόνων ἠθῶν καὶ νομίμων σὲ ξένους. Γιὰ παράδειγμα, εἶναι ἀπολύτως λογικὸ ὅτι οἱ αὐτόχθονες στὴν Ἀθήνα, ποὺ ἐγκωμιάζεται ὡς ἐστία τῶν λόγων, ἀγαποῦσαν τὸ ἀττικὸ κάλλος τῆς ἀλλοτε ἀκμαζούσας νεότητος. Κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο ὀνομάζει τὴν Ἀθήνα καὶ ὁ Ἀστέριος Ἀμασειᾶς, (ἀρχὲς τοῦ 5ου αἰ.)¹⁵¹⁰ ἐνῶ ἔτσι ἀναφέρεται στὸ παρελθόν τῆς Ἀθήνας ὁ Νικηφόρος Γρηγορὰς καὶ στὴν Ἱστορία του.¹⁵¹¹ Καὶ με αὐτὴ τὴ σύνδεση με τὴν Ἀθήνα σὲ μεταφορικὸ σχῆμα ὁ Νικηφόρος Γρηγορὰς θέλει νὰ δικαιολογήσει τὸ

¹⁵⁰⁹ Νικηφόρος Γρηγορὰς, Ἐγκ. εἰς Ἁγ. Δημήτριον, 84, 1, 47–51.

¹⁵¹⁰ Ἐπίθου πόλις ἐστὶ προκαθημένη τῆς Ἀχαΐας, ἐστία λόγων, ὡς προεῖπον αὐτὴν οἱ εὐφημοῦντες, σοφῶν ἀνδρῶν καὶ τῶν ἐν λόγοις ζώντων παλαιῶν ἐργαστήριον: C. Datema, *Asterius of Amaseia, Homilies I – IX, Text, Introduction and Notes*, Λέιντεν 1970, 102 (Ομιλ. 8, 28, PG 40, 293A).

¹⁵¹¹ I, 477, 20–24: Ἐπίθου γὰρ μὴν ἢ Ἑλλάδα τὴν τῶν λόγων ἐστίαν ἐθρήνησε τὰς Ἀθήνας, πότε ἐπιβούλως δραμῶν καθεῖλεν αὐτὰς ὁ Λακεδαιμόνιος Λύσανδρος. Ἡμεῖς δ' οὐδ' ἀξίως θρηνεῖν ἔχομεν σήμερον ὅλας Ἑλλάδας αὐταῖς Ἀθήναις συγκαταδύσας. Πάντα γὰρ εἰς ἀνὴρ οὗτος ἦν.'

ότι δε θα ακολουθήσει τη συνηθισμένη στους συγγραφείς των Λόγων πορεία ούτε τη συνήθεια της πατρίδας του μάρτυρα. Ο Λόγος του εκφωνείται «κατόπιν εορτής», μετά την εορτή του Αγίου Δημητρίου κι όχι κατά την ημέρα της εορτής, όπως συνηθιζόταν. Επίσης προέρχεται από μη αυτόχθονα, καθώς ο Νικηφόρος Γρηγοράς γεννήθηκε στην Ηράκλεια του Πόντου και δεν ήταν Θεσσαλονικεύς. Η ουσία βέβαια είναι ότι η Αθήνα παραμένει το σύμβολο του έντεχνου λόγου. Όμως, συνεχίζει, τη σοφία του Διογένη από τη Σινώπη αγαπούσε κι ο Μακεδόνας Μέγας Αλέξανδρος τόσο, ώστε προτιμούσε τη σχισμένη εσθήτα και το πιθάρι εκείνου από τα περσικά πλούτη της μηδικής τρυφής.

Στον **Λόγον εις Γρηγόριον Θεολόγον του Θωμά Μαγίστρου**, περιλαμβάνεται μνεία στην **Αίγινα**.

*‘Καὶ δῆτα νεῶς ἐπιβάς Αἰγιναιῆς, δεινοὶ δ’ οὔτοι τὰ ναυτικά,
χαίρων χαίρουσιν αὐτοῖς συνανήχθη’.*¹⁵¹²

Η ναυτική ικανότητα της Αίγινας δικαιολογεί την επιλογή του πλοίου με το οποίο ο Άγιος Γρηγόριος ο Θεολόγος κατευθύνεται προς την Αθήνα.

Στο ίδιο έργο, η **Αλεξάνδρεια** εγκωμιάζεται με αφορμή την εκεί μετάβαση του Αγίου Γρηγορίου του Παλαμά με στόχο την κατάκτηση της φιλοσοφίας.

‘Ἐπεὶ δὲ καὶ τοῦ πάντων μεγίστου καὶ καλλίστου καὶ τελεωτάτου τυχεῖν ἐπεθύμει, καὶ οὐ χωρὶς οὐδ’ ἂν εἷς πάντων εἶη σοφός, κἂν εἰ πᾶσι προὔχῃ τοῖς ἄλλοις, τὸ μέγιστον πάντων οὐκ ἔχων, μέγιστον δὲ πάντων φιλοσοφία, ἅτε τέχνη τεχνῶν καὶ ἐπιστήμη ἐπιστημῶν, δεῖν ἔγνω τούτου χάριν τὴν Παλαιστίνην λιπῶν, ἐπὶ τὴν Ἀλεξάνδρου χωρῆσαι, οὐ μόνον κάλλει καὶ θέσει καὶ μεγέθει, καὶ πᾶσιν οἷς μεγαλαυχοῦνται πόλεις σεμννομένην, ἀλλὰ καὶ τῶ λόγων εὖ ἦκειν τοτηνικαῦτα καὶ προὔχειν ἔχειν ἐν τούτοις τοσοῦτο θαυματομένην, ὡς πάντοθεν πάντας τοὺς τε ἄλλους, καὶ οἷς λόγων ἔνεστι λόγος, πρὸς ἑαυτὴν ἐπισπᾶσθαί τε καὶ καλεῖν, παιδείας καὶ λόγων μεθέξοντας, καὶ προσέτι τῶν ἐν τοῖς δημοσίοις ταμείοις ἐναποκειμένων βιβλίων, παντοδαπὴν μούσαν ἔχόντων, καὶ ὄντων τοσοῦτων, ὅσων οὐδ’ ἐν ἀπάσῃ σχεδὸν

¹⁵¹² Θωμάς Μάγιστρος, Λόγ. εις Γρηγ. Θεολόγον, 236, ΙΘ', Α.

τῇ Ἑλλάδι, ὃ καὶ τὴν πόλιν ἐπέραστον μᾶλλον ἐποίει τοῖς φιλοπονεῖν αἴρουμένοις.¹⁵¹³

Ἡ πόλις ἐπαινείται γὰρ τὸ κάλλος, ἡ θέσις, τὸ μέγεθος καὶ γὰρ ὅλα ὅσα καυχῶνται οἱ πόλεις. Περισσότερο ὅμως τονίζεται ἡ πνευματικὴ ὑπεροχὴ τῆς. Ἡ πόλις θαυμάζεται γὰρ τὴν ὑπεροχὴν τοῦ λόγου. Ἐλκεῖ καὶ καλεῖ ὅλους τοὺς ἄλλους, ὥστε νὰ μετέχουν τῆς παιδείας, τῶν λόγων καὶ τῶν βιβλίων. Αὐτὰ ἐναπόκεινται στὰ δημόσια θησαυροφυλάκια, εἶναι ποικίλα καὶ τόσα ὅσα δὲν ὑπάρχουν σὲ ὅλη σχεδὸν τὴν Ἑλλάδα. Αὐτὸ καθιστᾷ τὴν πόλιν πρὸς ἀγαπητὴν σὲ ὅσους ἐργάζονται νὰ ἀποκτήσουν τὴν θεῖαν σοφίαν.

Με ἀφορμὴ τὴν ἐκεῖ ἐπίθεσιν τῶν Ἀγαρηνῶν, ὁ **Κωνσταντῖνος Ἀκροπολίτης** στὸν **Λόγον εἰς Ἄγ. Βάρβαρον** ἐπαινεῖ τὴν **Ἀμβρακίαν** ὡς περίφημη πόλιν τῆς Αἰτωλίας. Οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς ἐγράψαν πολλὰ γὰρ αὐτή. Στὴ συνέχεια θὰ γίνῃ λόγος γὰρ τὴν σωτηρίαν τοῦ Ἁγίου Βαρβάρου.

‘εἶτα κατ’ Ἀμβρακίας ὀρμήσαντες, ἧς περὶ λόγος οὗτοι τοῖς παλαιότεροις βραχύς - πόλις γὰρ αὕτη τῆς Αἰτωλίας περίφημος, πλεῖστα πρὸς συγγραφὴν τοῖς τὰ ἀρχαιότερα ἱστορήσασιν ἐκ τῶν ἐν αὐτῇ καὶ περὶ αὐτὴν χορηγήσασα - ταύτη μετὰ πολλῆς ὅτι παρασκευῆς μετὰ πολλοῦ τοῦ θράσους προσβάλλουσι, τί μὲν εἰς τειχομαχίαν οὐκ ἐπαγόμενοι, τί δ’ οὐ μετὰ τὸ προσβαλεῖν ἐφευρόντες.’¹⁵¹⁴

Για τὴν **Ἀττάλειαν** κάνει λόγο ὁ **Γεώργιος Κύπριος**, στὸν **Βίον Ὅσ. Λαζάρου**.

‘Ἐξ ἐκείνου δὲ τὴν Ἀττάλειαν καταλαβὼν - πόλις αὕτη Κιλικῶν τὰ τε ἄλλα περιφανῆς καὶ ὅτι ἀγχίαλος καὶ πλήθος αἰετῶν πανταχόθεν εἰς αὐτὴν καταιρόντων - ἐπιβουλεύεται χρυσοῦ ἕκδοτος εἰς δουλείαν γενέσθαι Σαρακηνοῖς, οἳ πολλοὶ περὶ τὴν Ἀττάλειαν τὸ τῆνικάδε ἔτυχον ὄντες, ἐμπορίας χάριν κατάραντες.’¹⁵¹⁵

Ὁ Ὅσιος Λάζαρος πορευόμενος πρὸς τὴν Παλαιστίνην φθάνει στὴν Ἀττάλειαν τῆς Κιλικίας ποὺ ἐπαινείται ὡς περίοπτη, καθὼς ἐκτὸς τῶν ἄλλων βρισκόταν καὶ κοντὰ στὴ θάλασσα καὶ πλήθος ἐφθάνε σὲ αὐτὴ πάντοτε ἀπὸ παντοῦ. Τότε ἔτυχε νὰ εἶναι πολλοὶ Σαρακηνοὶ γύρω ἀπὸ

¹⁵¹³ Ἐπιφάνης, *Ἐπιφάνεια*, Λόγ. εἰς Γρηγ. Θεολόγον, 233, ΠΒ, C - 236, A.

¹⁵¹⁴ Ἀκροπολίτης Κων/νος, *Λόγ. εἰς Ἄγ. Βάρβαρον*, 408, 3, 17-23.

¹⁵¹⁵ Γρηγόριος Κύπριος, *Βίος Ὅσ. Λαζάρου*, 590, 6, B.

την Αττάλεια χάριν εμπορίου. Ο συνοδίτης του οσίου τον επιβουλεύονταν ώστε να γίνει δούλος των Σαρακηνών.

Ο **Νικηφόρος Γρηγοράς**, στον **Βίον Αγ. Ἰωάννου Ποντοηρακλείας** αναφέρεται στη **Βιθυνία**.

*‘Καὶ ἦν εὐθὺς παρὰ τὰ πρὸς θάλασσαν μέρη τῆς Βιθυνίας ὄρος ἐς πολὺν ἐγειρόμενον τὸν ἀέρα παρὰ τοσοῦτον θαλάττης ἀπέχον παρόσον ἐν Ἀττικῇ τοῦ Πειραιῶς Ἀχαρναὶ τὸ χωρίον, κυπαρίττοις καὶ δρυσὶ καὶ πεύκαις καὶ ὅποσα τῶν ἡμέρων καὶ ὅποσα τῶν ἀγρίων δένδρων πάντη περικυκλούμενον· τούτου παρὰ τοὺς πρόποδας τέμενος ἔστηκε θεῖον Γεωργίῳ μὲν τῷ μάρτυρι ἀνατεθειμένον, ἡσυχίας δὲ πάνυ μεστὸν καὶ γαλήνης ἀσκητικῆς· πᾶσα γὰρ οἰκία καὶ κώμης ἀγροικία παρὰ τὴν πεδιάδα τὰς ἀγωγὰς καὶ διαίτας ἐκέκτηντο, ὅποι καὶ τόποι δεξιοὶ πρὸς ἐπαύλεις καὶ παντοίας νομὰς ἀνεώγασι τοῖς αὐτῶν βουκολίοις καὶ θρέμμασι’.*¹⁵¹⁶

Πρόκειται για ένα εξαιρετικό χωριό, όπου έχουμε, όπως και σε άλλα χωριά αγιολογικών κειμένων της εποχής, σύγκριση με την Αθήνα. Στα παραθαλάσσια μέρη της Βιθυνίας υπήρχε πολύ ψηλό όρος. Για να δείξει πόσο αυτό απείχε από τη θάλασσα, ο Γρηγοράς χρησιμοποιεί τη σύγκριση με το πόσο απείχε στην Αττική το χωριό Αχαρνές από τον Πειραιά. Μεταξύ αυτού του όρους και της θάλασσας υπήρχε ακριβώς η ίδια απόσταση με αυτή ανάμεσα στις Αχαρνές και τον Πειραιά. Εδώ παρατηρείται επίδειξη αρχαιογνωσίας του συγγραφέα. Με τη σύγκριση τονίζεται το ύψος του όρους. Το όρος ήταν περικυκλωμένο από ήμερα και άγρια δένδρα, όπως κυπαρίσσια, δρύες και πεύκα. Στους πρόποδες βρισκόταν ναός αφιερωμένος στον Μάρτυρα Γεώργιο, γεμάτος ησυχία και ασκητική γαλήνη, καθώς οι οικίες και αγροικίες βρίσκονταν στην πεδιάδα, όπου οι τόποι ήταν κατάλληλοι για επαύλεις και βοσκή. Οι πλαγιές του βουνού δηλαδή ήταν καλυμμένες με δάση και κοντά εκτεινόταν μια γόνιμη πεδιάδα όπου οι κτηνοτρόφοι οδηγούσαν τα κοπάδια τους να βοσκήσουν.¹⁵¹⁷ Αυτός ο ναός δίδεται στον Άγιο Ἰωάννη από τον Ανδρόνικο Β' κατόπιν αιτήσεως. Οι εικόνες της φύσης στην έκφραση του ναού δημιουργούν μια ειδυλλιακή εικόνα.

Στον **Λόγον εἰς Ἄγ. Ἰωάννην Δαμασκηνόν** του **Κωνσταντίνου Ακροπολίτη**, γίνεται φυσικά λόγος και για τη **Δαμασκό**.

¹⁵¹⁶ Νικηφόρος Γρηγοράς, Βίος Αγ. Ἰω. Ποντοηρακλείας, 51, 11, 11–20.

¹⁵¹⁷ V. Laurent, Mélanges de géographie ecclésiastique, *Échos d'Orient*, τ. 32, 1933, σ. 311.

*‘προσεπιτούτοις δὲ καὶ τὴν ἐμὴν πατρίδα, τὴν ἀρχαίαν πόλιν καὶ περιώνυμον, ἀτημέλητον ἐκ μακροῦ τε οὖσαν καὶ ἐς τὸ παντελὲς ἤδη καταβληθεῖσαν καὶ εὐάλωτον πεφηνυῖαν καὶ λίαν εὐεπιχείρητον. Μὴ γοῦν ἐπιπλέον ἀναβαλοῦ, τρισμέγιστε βασιλεῦ· ἀλλ’ ἐπίστηθι, ἐπιφάνηθι μόνον, παραγενοῦ τοῖς τῆδε· διὰ βραχέος γὰρ καὶ ἀκονιτὶ τὴν Δαμασκὸν παραστήσῃ τὴν πολυθρύλητον, καὶ μέγα κλέος ἐπαναζεύξεις ἀράμενος’.*¹⁵¹⁸

Ἡ Δαμασκός εγκωμιάζεται ως αρχαία και ονομαστή πόλη και διάσημη. Ἐδῶ παρουσιάζεται μια ζοφερή εικόνα της, λόγω της μουσουλμανικής κατάκτησης, που περιέχεται ὁμως στην πλαστογραφημένη επιστολή του Ἰωάννου προς τον Αύγουστο.

Ἀνωτέρω στον ἴδιο Λόγο η Δαμασκός επαινεῖται ως **καλή**.¹⁵¹⁹

Ὁ **Φιλόθεος Κόκκινος**, στον **Βίον Ἁγ. Σάβα Νέου** αναφέρεται και στην **Ἐφεσο**.

*‘ἐπεὶ δὲ καὶ τὴν Ἀσίαν ἐπὶ νοῦν εἶχεν- εἶλκε γὰρ αὐτὸν ὁ περὶ τὸν ἐπιστήθιον περιφανῆς πόθος- ἐπιβαίνει τῆς ἐπιφανοῦς πάλαι δι’ ἐκεῖνον Ἐφέσου, μικρὸν ἐν αὐτῇ προσδιατρίψας, ὥσπερ δὴ κὰν ταῖς ἄλλαις μετὰ τῆς προσηκούσης φιλησύχου φιλοσοφίας καὶ τὰ λείψανα μόνα τῆς παλαιᾶς κατιδῶν εὐδαιμονίας, ὅσα τε περὶ τὸν ἱερὸν ἐκεῖνον νεῶν φημι τοῦ ἡγαπημένου καὶ ὅσα κατὰ τὴν πόλιν ἔνδον καὶ πέριξ θαύματος ὁμοῦ καὶ πένθους ἀφορμὴν μόνην τοῖς ὀρώσι καταλειφθέντα.’*¹⁵²⁰

Ὁ Ἁγιος Σάβας ἐφθασε και στην Ἐφεσο που κατὰ το παρελθόν υπήρξε επιφανής λόγω του Ἁγίου Ἰωάννου. Τότε ὁμως εἶδε μόνο λείψανα της παλαιᾶς ευδαιμονίας της, ὅσα ἔμειναν στο ναό του Ἁγίου Ἰωάννου, μέσα και γύρω ἀπὸ την πόλη, προκαλώντας θαυμασμό ἀλλά και πένθος. Ἡ πόλη εγκωμιάζεται επομένως για το παρελθόν της και λόγω του Ἁγίου Ἰωάννου.

Τη δόξα της πόλης Ἡράκλειας (Θράκης) ἢ **Πειρίνου** ἀποτελεῖ, κατὰ τον **Νικηφόρο Κάλλιστο Ξανθόπουλο** στο ἔργο **Περὶ τοῦ θαύματος ἐπὶ τῇ μυροδόχῃ Μάρτ. Γλυκερίας**, το μύρο της μάρτυρος.

¹⁵¹⁸ Ἀκροπολίτης Κων/νος, Λόγ. εἰς Ἁγ. Ἰω. Δαμασκηνόν, 844, κε, Β.

¹⁵¹⁹ Ἀκροπολίτης Κων/νος, Λόγ. εἰς Ἁγ. Ἰω. Δαμασκηνόν, 817, ε’, C: ‘ὑπὸ τοῖς ἀσεβέσι, φεῦ συμφορᾶς! καὶ ἡ καλὴ γέγονε Δαμασκός.’

¹⁵²⁰ Φιλόθεος Κόκκινος, Βίος Ἁγ. Σάβα Νέου, 189, 16, 27–34.

‘Καὶ δῆτα βλύζει παραντικά πάλιν τὸ μύρον, καὶ τῶν θαυμάτων ἢ χύσις αὐθις πηγάζει. Στηλιτεύεται δὲ διαπρυσίως τὸ βδέλυγμα· καὶ ἡ πόλις τὴν σφετέραν αὐθις περιβάλλεται δόξαν.’¹⁵²¹

Ἡ **Ηράκλεια Θράκης** εγκωμιάζεται με αφορμή την άφιξη του Αγίου Σάβα από τον **Φιλόθεο Κόκκινο**, στον **Βίον Αγ. Σάβα Νέου**.

‘Εἶτα μεταβάς ἐκεῖθεν εἰς Θράκην, τῆς ἡμετέρας ταύτης Ἡρακλείας ἄρτι τότε συνισταμένης καὶ πρὸς ἀνακαινισμόν καὶ συνοικίαν καθισταμένης δευτέραν, Ἀνδρονίκου δηλαδὴ ταῦτα σπουδάζοντος, τοῦ κάλλιστα βεβασιλευκότος ἐν τοῖς Παλαιολόγοις, πρόθυμος ἐπιβαίνει. Καὶ κύκλω περιελθὼν καὶ διελθὼν ἐπεσκεμμένως αὐτὴν πᾶσαν (εἰσὶ γάρ που καὶ στοαὶ παρ’ αὐτῇ καὶ λείψανά τινα τῶν παλαιῶν οἰκοδομημάτων, καὶ τόποι μάλιστα πρὸς ἡσυχίαν εὖ ἔχοντες τῷ τε τῶν θορυβούντων ἰκανῶς πάντων ἀπεσχοινίσθαι καὶ τῷ πρὸς ἀέρας χειμῶνός τε καὶ θέρους εὐκράτως πάνυ καὶ ὁμαλῶς διακεῖσθαι), τὸ πρὸς τὴν νοτίαν θάλασσαν αὐτῆς ἀπολεξάμενος μέρος, κρημνῶδές τε καὶ δύσβατον ὄν ἰκανῶς καὶ παντοδαπαῖς ἀνεπίβατον ἐπηρείαις, σπηλαίῳ τινὶ κατὰ θάλατταν ὡς εἰπεῖν ἀπηωρημένῳ, καὶ πρὸς ἡσυχίαν ἀνδράσιν ἀσκηταῖς πάλαι καλῶς ἀποτεταγμένῳ, φέρων ἑαυτὸν μετὰ γε τῆς ἴσης σιωπῆς καὶ τοῦ σχήματος κατακλείει’.¹⁵²²

Ἡ πόλη ἦταν νεοσύστατη τότε. Ὁ Ἀνδρόνικος Παλαιολόγος σχεδίαζε νὰ τὴν ἀνακαινίσει καὶ νὰ τὴν συνοικίσει (δηλαδὴ νὰ κάνει συνοικισμό, ἀφοῦ προφανῶς λόγω τῶν πολέμων οἱ κάτοικοι εἶχαν διασκορπισθεῖ). Ὁ συγγραφέας διασώζει μιὰ σημαντικὴ πληροφορία γιὰ κάποια ἀρχιτεκτονικὰ στοιχεῖα τῆς πόλης: υπήρχαν στοές καὶ κάποια λείψανα τῶν παλαιῶν οἰκοδομημάτων. Ἐκεῖ υπήρχαν καὶ τόποι ἡσυχιοῦ με εὐκράτο κλίμα. Ὁ ἅγιος ἐπέλεξε τὸ μέρος τῆς νότιας θάλασσας ποῦ ἦταν ἀπόκρημνο, δύσβατο καὶ ἄβατο.

Ἡ **Ποντικὴ Ηράκλεια** ἐπαινεῖται ἀπὸ τὸν **Νικηφόρο Γρηγορά**, στὸν **Βίον Αγ. Ἰωάννου Ποντοηρακλείας**.

‘ἐνταῦθα δὲ τὴν ἀρετὴν θαυμάσαντες τοῦ ἀνδρός πατριάρχαι καὶ βασιλεῖς καὶ μεγάλης δεῖσθαι κρίναντες πόλεως, ἔπειτα καὶ τελεσιουργὸν τὴν κρίσιν εὐθύς καὶ τὸ θαῦμα ἀπέφηναν· σπουδαῖς γὰρ βασιλικαῖς ὁπόσας κανόνες Ἐκκλησίας ἐπάγουσι τὴν

¹⁵²¹ Κάλλιστος Ξανθόπουλος, Περὶ τοῦ θαύματος Μάρτ. Γλυκερίας, 393, Β.

¹⁵²² Φιλόθεος Κόκκινος, Βίος Αγ. Σάβα Νέου, 262, 53, 28 – 263, 41.

*πνευματικὴν διέπειν τῆς Ἡρακλείας διοίκησιν ἔλαχε, τὴν τοῦ
Εὐξείνου Λέγῳ Πόντου προκαθεζομένην μητρόπολιν.*¹⁵²³

Καθὼς ὁ Ἅγιος Ἰωάννης κρίθηκε ἄξιος μεγάλης πόλης, ἔλαβε τὴν πνευματικὴ διοίκησιν τῆς Ἡρακλείας, ποὺ ἐγκωμιάζεται ὡς προεδρεύουσα μητρόπολις τοῦ Εὐξείνου Πόντου.

Στὴν ἀρχαιότητα τῶν **Ἱεροσολύμων** ἀναφέρεται ὁ **Ἰωάννης (Ἰγνάτιος) Χορτασμένος** στὸν **Βίον τῶν Ἀγ. Κωνσταντίνου & Ἑλένης**. Οἱ Ἰουδαῖοι μετὰ τὴν Ἀνάστασις ἐθάψαν τὸν Σταυρό. Ἐκδιώχθησαν ἐπὶ Αἰλίου Ἀδριανοῦ ἀπὸ τοὺς Ῥωμαῖους (μετὰ τὴν ἐπανάστασις τοῦ 70 μ.Χ.) ποὺ κατεδάφισαν τὰ τεῖχη, μετέβαλαν τὸ ἀρχαῖο σχῆμα τῆς πόλης, οἰκοδόμησαν ἄλλη καὶ τὴν ὀνόμασαν Αἰλία. Στὸν Κρανίου Τόπο ἐκτίσαν ναὸ μετὰ τὸ ἄγαλμα τῆς Ἀφροδίτης. Ὁ τόπος παρέμενε ἀγνωστος λόγῳ τοῦ χρόνου καὶ τῆς βίας τοῦ διωγμοῦ. Μετὰ τὴν κατεδάφιση τοῦ ναοῦ καὶ τὴν ἀνασκαφὴ τῶν θεμελίων βρέθηκε ὁ Σταυρὸς ἀπὸ τὴ μητέρα τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου Ἀγία Ἑλένη.

*ὄν Ἰουδαῖοι μὲν πάλαι φθόνῳ κρατούμενοι μετὰ τὴν ἀνάστασιν τοῦ Σωτῆρος εἰς γῆν κατέκρυσαν, Ῥωμαῖοι δὲ μετὰ ταῦτα ἐπὶ Αἰλίου Ἀδριανοῦ τῶν Ἱεροσολύμων αὐτοὺς ἐκδιώξαντες, ἀποστάντας ἤδη καὶ πλεῖστα νεωτερίσαντας, τὰ τε τεῖχη καθεῖλον εἰς ἔδαφος, καὶ τὸ ἀρχαῖον αὐτῆς ἀμείψαντες σχῆμα, πάλιν ἀνωκοδόμησαν ἑτέραν, ἦν Αἰλίαν ὀνόμασαν, καὶ ἐπ' αὐτοῦ δὴ τοῦ Κρανίου τόπου ναὸν ἐδείμαντο τῷ μιαρῷ τῆς Ἀφροδίτης ἀγάλματι. Καὶ ἦν ὁ τόπος ἀγνωστος πᾶσι διὰ τε τὸ τοῦ χρόνου μῆκος καὶ τὴν τοῦ διωγμοῦ βίαν, κατὰ συνέχειαν καὶ ἀλληλουχίαν ἀδιάκοπον ὡς εἰπεῖν προΐοντος.*¹⁵²⁴

Με ἀφορμὴ τὴν ἀφιξὴ τοῦ Οσίου Λαζάρου στὴν Παλαιστίνη ἡ Ἱερουσαλήμ ἐγκωμιάζεται ὡς ἡ μητρόπολις τῆς, ἀπὸ τὸν **Γεώργιο Κύπριο** στὸν **Βίον Ὁσ. Λαζάρου**.

*εἶτα τῇ Παλαιστίνῃ προσεσχηκῶς καὶ ταύτης τῇ μητροπόλει Ἱερουσαλήμ, θεατῆς τε ἅμα καὶ προσκυνητῆς τῶν ἐκεῖ τε ἄλλων θαυμασίων καὶ δὴ καὶ αὐτοῦ τοῦ τάφου καθίσταται τοῦ δεσποτικοῦ.*¹⁵²⁵

¹⁵²³ Νικηφόρος Γρηγοράς, Βίος Ἀγ. Ἰω. Ποντοηρακλείας, 53, 12, 19 – 54, 1.

¹⁵²⁴ Χορτασμένος Ἰω., Βίος Ἀγ. Κωνσταντίνου & Ἑλένης, 218, 49.

¹⁵²⁵ Γρηγόριος Κύπριος, Βίος Ὁσ. Λαζάρου, 592, 13, E-F.

Ο όσιος βλέπει εκεί και προσκυνεί τα υπόλοιπα θαυμαστά και βέβαια τον δεσποτικό τάφο.

Στην Ιερουσαλήμ αναφέρεται και ο άγνωστος συγγραφέας του **Βίου Μακαρίου Μακροῦ (Ανώνυμος 7)**.

‘Αλλ’ ὁ παιδεύσας πρότερον Ἱερουσαλήμ Ἀσσυρίοις καὶ ταύτην παραδοὺς εἰς αἰχμαλωσίαν Πέρσαις καὶ Μήδοις καὶ βασιλεῦσιν ἀνόμοις καὶ πονηροτάτοις παρὰ πάντα τοὺς κατοικοῦντας τὴν γῆν, - διὰ τί γὰρ ἕτερον τοσαῦτα πέπονθεν ἡ πόλις τοῦ Θεοῦ τότε ἢ πάντως γε διὰ τὸ εἰς αὐτὸν παρακηκοέναι καὶ τῶν θαυμασίων ἀμνημονῆσαι τῶν ἐν Αἰγύπτῳ χάρις αὐτῶν γεγεννημένων καὶ Ἐρυθρᾷ θαλάσῃ; - ὅς ἐξήγαγεν αὐτοὺς «ἐν χειρὶ κραταιᾷ καὶ ἐν βραχίονι ὑψηλῷ» εἶτ’ ἐκεῖθεν ἐξαγαγὼν, αὐτὸς καὶ ταύτην παραχωρήσας νῦν ἔκδοτον γενέσθαι τοῖς ἔθνεσιν, ἴν’, οἷς ἡμεν εὖ πράττοντες τὸ βέλτιον συνορᾶν οὐκ εἶχομεν, τούτοις σαφῶς παιδευθέντες τὴν πρὸς οὐρανὸν φέρουσαν ἀναλάβωμεν. Καὶ ὡσπερ αὐτόθ’ ἡ ἄλωσις εἰσπραξις ἦν ἀτεχνῶς τῶν πρώην ἡμαρτημένων, οὕτω κἀνταῦθα πρόδηλον διὰ τῆς αὐτῆς αἰτίας. Ὡς γὰρ ἐκεῖνοι μετὰ τὴν κάθοδον, εἰ μὴ τοῖς προτέροις καὶ χεῖροσιν ἐξῆς περιέπεσον, οὐκ ἂν τῆς δευτέρας πείραν ἔλαβον, λέγω δὴ τῆς τελευταίας καὶ παντελῶς ἀνεπιστρόφου διὰ τὸ ὑπερβάλλον τοῦ παραπτώματος, οὕτω καὶ τοῖς ἔναγχος προηλωκόσι κατὰ τὸν μέλλοντα αἰῶνα, εἰ μὴ διὰ μετανοίας προκαθαρθοῖεν.’¹⁵²⁶

Ο συγγραφέας αναφέρεται στην Ιερουσαλήμ, που καλεῖται ἡ πόλις τοῦ Θεοῦ, παραλληλίζοντάς τη με τὴν πατρίδα τοῦ Οσίου Μακαρίου Μακροῦ Θεσσαλονίκη. Ο Θεός σωφρόνισε τὴν Ιερουσαλήμ με τοὺς Ἀσσυρίους. Τὴν παρέδωσε αἰχμάλωτη στους Πέρσες, τοὺς Μήδους καὶ σε βασιλεῖς ἀνομούς, τοὺς χειρότερους. Τα πάθη τῶν Ἰσραηλιτῶν ἀποδίδονται στο ὅτι παρήκουσαν τὸν Θεό καὶ λησμόνησαν ὅσα θαυμάσια ἐγίναν για χάρις τοὺς στην Αἴγυπτο καὶ τὴν Ἐρυθρὰ Θάλασσα. Μνημονεύεται ἡ ἐξοδος ἀπὸ ἐκεῖ με τὴ δύναμη τοῦ Θεοῦ, κατὰ τὸν Ψαλμό. Ἡ πρώτη ἄλωση τῆς Ιερουσαλήμ ἀπὸ τοὺς Βαβυλώνιους ἐγίνε το 586 π.Χ. Ἡ ἄλωση τῆς Ιερουσαλήμ ἀποτελέσε οφειλή ἔνεκα τῶν αμαρτιῶν που εἶχαν προηγηθεῖ. Ἔτσι καὶ ἡ ἄλωση τῆς Θεσσαλονίκης ἐγίνε λόγω τῶν αμαρτιῶν τῶν κατοίκων τῆς. Οἱ Ἰσραηλίτες δοκίμασαν καὶ δεύτερη ἄλωση, που ἦταν χωρὶς μεταβολή, καθὼς μετὰ τὴν κάθοδό τοὺς ἐπέσαν στις προηγούμενες καὶ χειρότερες αμαρτίες, τα παραπτώματα ἦταν

¹⁵²⁶ Ανώνυμος 7, Βίος Μακαρίου Μακροῦ, 188, 8, 1-16.

υπερβολικά. Ο συγγραφέας αναφέρεται στην άλωση της Θεσσαλονίκης από τους Τούρκους το 1423.

Η **Σιών** μνημονεύεται από τη **Θεοδώρα Ραούλαινα Καντακουζηνή Παλαιολογίνα**, στον **Βίον Όσ. Θεοφάνους & αὐταδέλφου Θεοδώρου**.

*‘Πάντων ποθούντων προστρέχειν πρὸς τὴν πόλιν,
ὅπου πάναγνοι τοῦ Θεοῦ Λόγου πόδες
ἔστησαν πρὸς σύστασιν τῆς οἰκουμένης,
ᾧφθησαν οὗτοι τῷ σεβασμίῳ τόπῳ
σκεύη πονηρὰ δεισιδαίμονος πλάνης’.*¹⁵²⁷

Στους στίχους που περιέχονται στα ὅσα χαράχτηκαν στην ὄψη των οσίων Θεοφάνους και Θεοδώρου η Σιών καλεῖται σεβάσμιος τόπος. Πληροφοροῦμαστε την εκεί σύσταση της οἰκουμένης ἀπὸ τον Χριστό.

Στην Ἱερουσαλήμ ἀλλὰ και τους **Ἁγίους Τόπους** ἀναφέρεται ο **Φιλόθεος Κόκκινος**, στον **Βίον Ἀγ. Σάβα Νέου**.

*‘ὁ δὲ τῆς πάλαι ποθουμένης ἀψάμενος οὐκ ἀμογητὶ μὲν οὐδ’ ἄνευ
τῶν κατὰ θάλατταν πειρασμῶν και κινδύνων, πλήν ἐπιβαίνει τῆς
πάλαι και νῦν θαυμαστῆς Ἱερουσαλήμ, ...’.*¹⁵²⁸

Η Ἱερουσαλήμ ἐγκωμιάζεται ως θαυμαστή και κατὰ το παρελθόν και κατὰ την ἐποχὴ του συγγραφέα, με ἀφορμὴ την ἐκεῖ ἀφίξη του Ἁγίου Σάβα. Ο ἅγιος ποθούσε ἀπὸ παλιά την πόλη και προηγήθηκαν κόποι, πειρασμοὶ και κίνδυνοι. Πόθος διακατεῖχε τον ἅγιο και για τους παλαιούς τόπους κατοικίας πατέρων στην ἔρημο του Ἰορδάνη και για την Κωνσταντινούπολη. Ο ἅγιος φιλά το σεβαστὸ οἰκοδόμημα γύρω ἀπὸ τον τάφο του Χριστοῦ και διέρχεται και τους υπόλοιπους σεβαστοὺς τόπους, που δέχθηκαν τον Χριστό, την Παναγία, τους μαθητὲς κι ἀξιώθηκαν μυστήρια και θαύματα.

*‘...τὴν γῆν ἐκείνην καταφιλῶν, τοὺς παρακειμένους τε λίθους
και ὄλον τὸ περὶ τὸν δεσποτικὸν τάφον σεπτὸν οἰκοδόμημα. Εἶτα
και τοὺς λοιποὺς τῶν σεπτῶν ἐκείνων τόπων, τοὺς τὰ δεσποτικὰ
δεξαμένους ἵχνη σὺν τῇ πανάγνῳ μητρὶ και τοῖς μαθηταῖς, τοὺς
και τῶν ἄλλων μυστηρίων τε και θαυμάτων ἀξιοθέντας*

¹⁵²⁷ Θεοδώρα Ραούλαινα Καντακουζηνή Παλαιολογίνα, Βίος Όσ. Θεοφάνους & αὐταδέλφου Θεοδώρου, 213, 27, 20–24.

¹⁵²⁸ Φιλόθεος Κόκκινος, Βίος Ἀγ. Σάβα Νέου, 216, 30, 8–10.

*ὑποδέξασθαι τὴν ἐνέργειαν, μετὰ τοῦ ἴσου ζήλου καὶ τῆς ἀπορρήτου χαρᾶς ἐκείνης διέρχεται,...*¹⁵²⁹

Και κατωτέρω η Ιερουσαλήμ καλεῖται μητέρα των μυστηρίων του Χριστού, με αφορμή την εκεί επιστροφή του Αγίου Σάβα.

*‘...εἰς Ἱερουσαλήμ ὑποστρέφει πάλιν, τὴν τῶν Χριστοῦ μυστηρίων μητέρα’.*¹⁵³⁰

Και στη συνέχεια οι τόποι καλούντα ιεροί, με αφορμή την εκεί επιστροφή του Αγίου Σάβα.

*‘...τοῖς αὐτόθι πάλιν ἱεροῖς τόποις καὶ πράγμασιν ὅλον ἑαυτὸν δεδωκώς,...’.*¹⁵³¹

Στην Ιερουσαλήμ αλλά και την **Ιεριχώ** αναφέρεται ο **Γερμανός Β’** (γεν. 1173-1179), στην **Ὁμιλίαν εἰς βασίλισσαν Θεοδώραν**.

*‘Διηρμήνενται μὲν οὖν Ἱερουσαλήμ ὄρασις εἰρήνης καὶ ἔστιν ἀστασίατος καὶ εἰρηνικὴ τῶν ἀγγέλων ἢ διαγωγὴ, ἧς ὁ εἰρηνάρχης βασιλεύει Χριστός, οὗ τῆς εἰρήνης οὐκ ἔστιν ὄριον κατὰ τὸ γεγραμμένον· τῆς γὰρ κάτω Ἱερουσαλήμ καὶ ὄριά εἰσι καὶ αὐτὰ εὐπερίγραπτα, εἰ καὶ εἰρήνης μετεῖχόν ποτε· ὁ τιθεὶς γάρ, φησί, τὰ ὄριά σου εἰρήνην. Μεταγλωττίζεται γοῦν Ἱεριχώ εἰς κοίλην καὶ χθαμαλήν. Καὶ πείθομαι μὴ ἄλλην ταύτην τυγχάνειν ἢ τὸν βίον τοῦτον τὸν καθ’ ἡμᾶς, ὃν καὶ κοιλάδα κλαυθμῶνος ὁ λόγος οἶδε καλεῖν καὶ ἰλὺν βυθοῦ καὶ τὰ τοιαῦτα· ἄνωθεν γὰρ ριφθέντες εἰς αὐτὸν ἐνεπάγημεν· Ἱεριχώ ἐκείνην ἧς τὰ ὕδατα τὸ ἅγιον εἶχον ἀποστειρωμένον, πάντα πᾶσι, εἰ καὶ ὕστερον μετεχυμίσθησαν εἰς πολυγωνίαν.’*¹⁵³²

Ο Γερμανός Β’, κατά τον έπαινο της αυτοκράτειρας Θεοδώρας, αναφέρεται στο γάμο. Η Ιερουσαλήμ της παραβολής ερμηνεύεται όραση ειρήνης. Η εκεί ζωή των αγγέλων είναι ειρηνική, δε διαταράσσεται από στάσεις. Εκεί βασιλεύει ο Χριστός, η ειρήνη του οποίου δεν έχει όρια, ενώ η επίγεια Ιερουσαλήμ έχει όρια που περιγράφονται εύκολα, αν υπήρξε ποτέ εκεί ειρήνη. Η Ιεριχώ μεταγλωττίζεται κοίλη και χαμηλή. Σημαίνει την ανθρώπινη ζωή. Εκεί προσηλώθηκε ο άνθρωπος μετά την πτώση από τον

¹⁵²⁹ Φιλόθεος Κόκκινος, Βίος Αγ. Σάβα Νέου, 217, 30, 33–39.

¹⁵³⁰ Φιλόθεος Κόκκινος, Βίος Αγ. Σάβα Νέου, 220, 32, 10–11.

¹⁵³¹ Φιλόθεος Κόκκινος, Βίος Αγ. Σάβα Νέου, 258, 51, 3–4.

¹⁵³² Γερμανός Β, Όμιλ. εἰς βασίλ. Θεοδώραν, 326, Δ, 19–31.

παράδεισο. Ο συγγραφέας αναφέρεται στον καθαρισμό των υδάτων της Ιεριχούς από τον Ελισαίο, ώστε η γη να καρποφορεί.¹⁵³³

Τον προσδιορισμό **αγία πόλη** χρησιμοποιεί για την **Ιερουσαλήμ** ο **Μακάριος Χρυσοκέφαλος** στον **Λόγον εις ταξίαρχας Μιχαήλ και Γαβριήλ**.¹⁵³⁴ Η πόλη απολάμβανε τις θείες δωρεές μέχρι να τολμήσει τη Σταύρωση του Χριστού.

*‘ἐδόθη τῇ Ιερουσαλήμ τῶν θείων συνήθως ἀπολαύειν δωρεῶν, ἕως ἐκεῖνο τὸ ἀνόσιον, καὶ φρικῶδες τολμήση παράπτωμα, τὸν κατὰ τοῦ Σωτῆρος Σταυρόν’.*¹⁵³⁵

Για την πρόθεση του Αγίου Κωνσταντίνου να κτίσει την πρωτεύουσά του με το όνομά του στο **Ίλιον**, μια παράδοση που παραδίδουν πρώιμες πηγές,¹⁵³⁶ πληροφορούμαστε στο **Βίο τῶν Ἁγ. Κωνσταντίνου & Ἐλένης του Ἰωάννου (Ἰγνατίου) Χορτασμένου**. Ο συγγραφέας αναφέρεται στο δεκαετή πόλεμο Ελλήνων και Τρώων, που έπαθαν και έκαναν φοβερά και η υπερβολή των κακῶν έγινε παροιμιώδης. Δόθηκε αξιόλογη ύλη διηγημάτων στον Όμηρο και τους μεταγενέστερους ποιητές και αφορμή ευδοκιμήσεως στους Έλληνες. Τόσες χιλιάδες στίχων της Ιλιάδας αναλώθηκαν στην άλωση μιας μικρῆς πόλης, γιατί ακόμη δεν υπήρχαν τα τρόπαια του Αγίου Κωνσταντίνου.

*‘ἐβούλετο κτίσαι πόλιν ἐπὶ τῷ ἰδίῳ ὀνόματι ἐν τῷ Ἰλίῳ, ἔνθα τὸ πάλαι Ἕλληνες, τοῖς Τρωσὶ πολεμοῦντες ἐνιαυτοὺς ὡς φασι δέκα τὸν ἀριθμόν, τὰ πάντων δεινότατα ἔπαθόν τε καὶ ἔδρασαν, ὡς παροιμίαν ἐντεῦθεν συστήναι τῇ τῶν κακῶν ὑπερβολῇ πρέπουσαν, καὶ παρασχεῖν Ὀμήρῳ καὶ τοῖς μετ’ αὐτὸν ποιηταῖς ὕλην ἀξιόλογον διηγημάτων καὶ ἀφορμὴν εὐδοκιμήσεως ἐν τοῖς Ἕλλησιν. Οὐ γὰρ ἦν πω τότε Κωνσταντῖνος καὶ τὰ πολλά τούτου τρόπαια· τί γὰρ ἂν ἔδρασεν Ὀμηρος εἰς ὕλην ἐμπεσῶν τῶν αὐτοῦ διηγημάτων, ὅποτε εἰς ἐνὸς πολυχνίου ἄλωσιν τοσαύτας Ἰλιάδας στίχων ἀνάλωσεν; Ἄλλ’ ὁ μὲν πανεύφημος βασιλεύς, ὡς εἴρηται, τὴν ἑαυτοῦ πόλιν ἐν Ἰλίῳ διενοεῖτο κτίσαι.’*¹⁵³⁷

¹⁵³³ Δ Βασ, 2, 19–22.

¹⁵³⁴ Μακάριος Χρυσοκέφαλος, Λόγ. εις ταξίαρχας Μιχαήλ και Γαβριήλ, 146: ‘και παρεδρεύων ἦν οἰκισθεῖση τῇ πόλει τῇ ἀγία...’, 152: ‘καὶ ἐπὶ τὴν πόλιν τὴν ἀγίαν’.

¹⁵³⁵ Μακάριος Χρυσοκέφαλος, Λόγ. εις ταξίαρχας Μιχαήλ και Γαβριήλ, 152.

¹⁵³⁶ Βλ. Dagron, *Η γέννηση μιας πρωτεύουσας*, σ. 34-36, H. Saradi, *Constantinople and the Trojan Legends: Byzantine Reactions to the Decline of Rome* (υπό εκτύπωση).

¹⁵³⁷ Χορτασμένος Ιω., *Βίος Ἁγ. Κωνσταντίνου & Ἐλένης*, 195, 32.

Ο Νικηφόρος Γρηγοράς, στον Λόγον εις Ἄγ. Μερκούριον μνημονεύει την **Καισάρεια**.

‘καὶ πόλεις ἀπάσας ἄχρι κρηπίδων ἔδαφειν, ὅσαις Χριστοῦ τὴν ἐπωνυμίαν πλουτεῖν ἐξεγένετο, καὶ μάλιστα πασῶν, τὴν Καισαρέων μητρόπολιν διὰ Βασίλειον τὸν κλεινόν, ἀχθόμενος μὲν ἐκ πολλοῦ τῷ μεγάλῳ, διὰ τὰ ἐν Ἀθήναις σκώμματα καὶ τὰ τῆς εἰς ὕστερον μανίας αὐτοῦ προαναφωνήματα.’¹⁵³⁸

Ἡ μητρόπολη των Καισαρέων αναφέρεται με αφορμὴ τὴν ἀπειλὴ τοῦ Ἰουλιανοῦ νὰ κατεδαφίσει τις χριστιανικὲς πόλεις καὶ περισσότερο αὐτή, λόγω τοῦ Μεγάλου Βασιλείου. Ὁ Ἅγιος Μερκούριος ἦταν ἐκεῖ πριμικήριος.¹⁵³⁹

Στὴν **Καπερναοῦμ** ἀλλὰ καὶ τις πόλεις τῶν **Χαναναίων** ἀναφέρεται ὁ **Μακάριος Χρυσοκέφαλος**, στὸν Λόγον εἰς **ταξίαρχας Μιχαὴλ καὶ Γαβριήλ**.

‘τῆ γραφῆ γὰρ ἔθος τὸ ὑπερβάλλον ὕψος οὐρανὸν ὀνομάζειν· περὶ μὲν οὖν τῶν πόλεων τῶν Χαναναίων, φησί, πόλεις τετειχισμέναι ἕως οὐρανοῦ· καὶ περὶ τῆς Καπερναοῦμ ὁ Κύριος εἶπεν, οὐαὶ σοὶ Καπερναοῦμ, ἢ ἕως τοῦ οὐρανοῦ ὑψωθεῖσα’.¹⁵⁴⁰

Ὁ Μακάριος Χρυσοκέφαλος χρησιμοποιεῖ δύο γραφικὰ χωρία, γιὰ νὰ ἀποδείξει ὅτι ἡ λέξη οὐρανός σημαίνει υπερβολικὸ ὕψος: οἱ πόλεις τῶν Χαναναίων εἶναι τετειχισμένες ἕως τὸν οὐρανὸ καὶ γιὰ τὴν Καπερναοῦμ ὁ Χριστός εἶπε ὅτι υψώθηκε ἕως τὸν οὐρανὸ. Γιὰ τὸν ἄλλοτε ἄγγελος σατανὰ ἡ λέξη σημαίνει τὸ μέγεθος τῆς δόξας ἀπὸ τὴν ὁποία ἔπεσε.

Τὴν **Κόρινθο** υμνεῖ ὁ **Νικηφόρος Γρηγοράς**, στὸ **Μαρτύριον Ἁγ. Κοδράτου**.

‘Τοῦ δ’ αὐτοῦ τούτου θιάσου καὶ τῆς αὐτῆς πανηγύρεως καὶ πλείους ἕτεροι κατεφάνησαν, ὧν ἡ Κόρινθος τοῖς μαρτυρικοῖς ἐνεκαλλωπίσατο ἄθλοις. Καθαρὰ γὰρ ἄνωθεν καὶ ἀκίβδηλα παρὰ Παύλου τὰ τῆς εὐσεβείας ὑποδεξαμένη σπέρματα, ἐς κόρον δὲ καὶ τῶν τοῦ Κοδράτου ναμάτων ἐκτροφήσασα, κλάδους εὐκλειεῖς ἀνήνεγκε τῆ καθολικῆ τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησίᾳ οὐς οὐτ’ ἀπιστίας ἔτι χειμῶνες, οὐτ’ ἄγριοι καὶ καταγιγίζοντες ἄνεμοι, ὁποίους ὁ τῆς ἱερᾶς στρατιᾶς ἀντίπαλος ἐν τοῖς καιροῖς ἐκείνοις βαρὺς τις καὶ

¹⁵³⁸ Νικηφόρος Γρηγοράς, Λόγ. εἰς Ἄγ. Μερκούριον, 75, III, 3, 3-7.

¹⁵³⁹ Guiland, *Grégoras*, σ. 185.

¹⁵⁴⁰ Μακάριος Χρυσοκέφαλος, Λόγ. εἰς ταξίαρχας Μιχαὴλ καὶ Γαβριήλ, 130.

βίαιος ἐνσκήψας ἐνέπνευσε, παρατρέψαι, τὸ παράπαν ὄφθη
δυνηθεῖς, ἀλλὰ φανερᾶς τῆς ἥττης αὐτῷ περιτραπίσης ἀπήει,
κληρονόμος τῆς αἰσχύνης καταστάς, καὶ κατηφείας ἀθλητῆς
αὐτὸς αὐτῷ γενόμενος.¹⁵⁴¹

Ο Γρηγοράς, μετά τον Άγιο Κοδράτο, αναφέρεται και σε άλλους μάρτυρες που καλλώπισαν την Κόρινθο. Σε μια ωραία μεταφορά η πόλη παρουσιάζεται να υποδέχθηκε από τον Απόστολο Παύλο τα σπέρματα της ευσέβειας, αναπτύχθηκε με τα ύδατα του Κοδράτου και πρόσφερε στην Εκκλησία περίφημους κλάδους, που δεν μπόρεσαν να νοθεύσουν οι χειμώνες της απιστίας και οι άνεμοι των αντιπάλων.

Επίσης, με αφορμή την άφιξη των μοναχών Βαρνάβα και Σωφρονίου στην Κόρινθο η πόλη επαινείται για το μέγεθός της και χαρακτηρίζεται πρωτεύουσα πόλη από τον **Ακάκιο Σαββαΐτη**, στον **Βίον τῶν ἰδρυτῶν τῆς μονῆς Σουμελᾶ**. Ο συγγραφέας πιθανόν εννοεί ότι ήταν αποικία των Ρωμαίων μετά την ολοκληρωτική της καταστροφή.

*‘τριμέρω τε ὁδῶ κατήντησαν εἰς τὴν μεγάλιν πόλιν κολώνειαν
τὴν Κόρινθον.’¹⁵⁴²*

Η **Κτησιφών** αναφέρεται από τον **Νικηφόρο Γρηγορά**, στον **Λόγον εἰς Ἄγ. Μερκούριον**.

*‘ὄλη σπουδῆ καὶ προθυμίᾳ τὴν πᾶσαν διεβίβαζε δύναμιν ἐπὶ
Κτησιφῶντα, πόλιν ὄχυράν καὶ μὴ ραδίως ἀλώσιμον.¹⁵⁴³ Ταύτην
Περσῶν καὶ Ρωμαίων οὖσαν τότε μεθόριον περιστρατοπεδεύσας,
ἐπολιόρκει μηχαναῖς ἀπάσαις καὶ ἐλεπόλεσι, καὶ πολὺς ἐνέκειτο
παραστήσασθαι, ἴν’ ἐκεῖθεν, ὡς ἐξ ὀρμητηρίου, ῥᾶστα τῆς τε
Ἀσσυρίων ὅλης καὶ Μήδων γῆς, καὶ ἅμα Περσῶν ἐγκρατῆς
καταστῆ.’¹⁵⁴⁴*

Η Κτησιφών μνημονεύεται κατά την αναφορά στην πορεία του αυτοκράτορα Ιουλιανού. Επρόκειτο για πόλη οχυρή, δύσκολα μπορούσε να κυριευθεί. Ήταν στα σύνορα Περσών και Ρωμαίων. Ο Ιουλιανός την πολιορκησε σχεδιάζοντας να τη χρησιμοποιήσει ως ορμητήριο εναντίον των Ασσυρίων, Μήδων και Περσών.

¹⁵⁴¹ Νικηφόρος Γρηγοράς, Μαρτ. Ἄγ. Κοδράτου, 291, 11, 204–213.

¹⁵⁴² Ακάκιος Σαββαΐτης, Βίος ἰδρυτῶν μ. Σουμελᾶ, 692.

¹⁵⁴³ Πβλ. Γρηγόριος Ναζιανζηνός, Λόγος 14, 10: ‘Ἡ γὰρ Κτησιφῶν φρούριόν ἐστι καρτερόν καὶ δυσάλωτον.’: PG 35, 676 B.

¹⁵⁴⁴ Νικηφόρος Γρηγοράς, Λόγ. εἰς Ἄγ. Μερκούριον, 79, III, 6, 4-9.

Ο Αντώνιος Λαρίσης, στο Έγκώμιον εις Άγ. Κυπριανόν, αναφέρεται στη Λάρισα και την Τρίκκη.

‘(ἔτι γὰρ τῇ παιδείᾳ δουλεύουσα, ἀοίκητος ἦν καὶ ἀνθρωπίνων ἰχνῶν ἔρημος, τοῖς θηρίοις τοῦ καλάμου καὶ τοῖς τοῦ οὐρανοῦ πετεινοῖς μόνοις παραδεδομένη καταπατεῖσθαι, εἰ καὶ τῇ τούτου μικρὸν ὕστερον πρὸς ὃν μεταβέβηκε παρρησία καὶ φρουρίῳ τετειχιστο, ἀνδρὸς εὐσεβοῦς διὰ πλείστης φροντίδος ποιησαμένου καὶ εἰς τέλος ἀγαγόντος τὸ βούλημα, εἰ καὶ μὴ κατ’ ἐλπίδας ἀπέβη, τομῇ καὶ αὐτοῦ θανάτου τὴν ζωὴν ταχύτητα καταλύσαντος).’¹⁵⁴⁵

Η Λάρισα ήταν η κανονική έδρα του Αγίου Κυπριανού, την οποία δεν μπόρεσε ποτέ να επισκεφθεί ως μητροπολίτης, επειδή δεν τον δέχθηκαν οι κάτοικοί της. Η πόλη δεν ήταν ακατοίκητη, ο όρος αυτός σημαίνει το μέρος όπου δεν υπάρχει λαός του Θεού.¹⁵⁴⁶ Για να παιδευθεί ήταν ακατοίκητη και χωρίς ανθρώπινα ίχνη παραδεδομένη να καταπατεῖται μόνο από τα θηρία των καλαμιών και τα πετεινά του ουρανού (λόγω βαρβαρικών επιδρομών) και λίγο αργότερα, με την παρρησία αυτού προς Αυτόν στον οποίο είχε μεταβεί, τειχίστηκε με φρούριο ευσεβούς άνδρα, (η ιδέα αυτή απαντά σε πάρα πολλά κείμενα που αφορούν την προστασία της πόλης από αγίους)¹⁵⁴⁷ ο οποίος τη φρόντισε πάρα πολύ και μέχρι τέλους, αν και η ελπίδα του δεν έγινε πραγματικότητα, λόγω θανάτου.

‘Ἐπειδ’ οὖν εἰς ἔργον ἤχθη, ἵνα τὰ ἄλλα παραλίπω, τὴν μὲν πόλιν, ἧς ἐπεκηρύχθη προστάτης, ἀοίκητον εὖρον καὶ θηρσί καὶ πετεινοῖς τοῦ οὐρανοῦ ψαλμικῶς εἰπεῖν φωλεὸν ...’¹⁵⁴⁸

Ο συγγραφέας βρήκε την πόλη της οποίας κηρύχθηκε προστάτης (Λάρισα) ακατοίκητη, φωλιά για τα θηρία και τα πετεινά του ουρανού.¹⁵⁴⁹ Λόγω της κατάστασης αυτής, κατοίκησε στην Τρίκκη.

‘Οὕτω τοίνυν ἀκλεῶς καὶ ἀθλίως τῆς πάλαι περιδόξου διακειμένης καὶ αὐτὸς τὴν τῶν Τρικκαέων κατήχθη καὶ τὴν σκηνην ἐν αὐτῇ τῆς κατοικίας ἐπηξάμην.’¹⁵⁵⁰

¹⁵⁴⁵ Αντώνιος Λαρίσης, Έγκ. εις Άγ. Κυπριανόν, 353, 11, 32 – 354, 6.

¹⁵⁴⁶ Γουλούλης, Κυπριανός, σ. 65.

¹⁵⁴⁷ Βλ. Saradi, City in Hagiography.

¹⁵⁴⁸ Αντώνιος Λαρίσης, Έγκ. εις Άγ. Κυπριανόν, 72, 16, 482–484.

¹⁵⁴⁹ Ψλ 148, 10.

Η άλλοτε περίφημη ήταν άδοξη και άθλια.

‘Ο δὴ καὶ ἔλαβε τέλος τῆς τῶν Λαρισσαίων πόλεως, πρώτης τῆς τυραννίδος ἀπαλλαγείσης, ὡς καὶ πρώτης οὔσης καθέδρας αὐτῶν. Εἶτα καὶ τῶν λοιπῶν καὶ τελευταῖον τῆς τῶν Τρικκαέων, τῆς θησαυρὸν ἐχούσης τὸ ἱερώτατον σκῆνος τοῦ θείου Κυπριανοῦ, καθάπερ τῆς τῶν Λαρισσαίων Ἀχιλλίου, τοῦ μεγαλόφρονος, τῆς ἀνεξαντλήτου τῶν θαυμάτων πηγῆς.’¹⁵⁵¹

Η Λάρισα, που είναι και πρώτη έδρα της επισκοπικής αρχής απηλλάγη πρώτη από την τυραννία των Τριβαλλών¹⁵⁵². Τελευταία απηλλάγη η Τρίκκη, που έχει θησαυρό το ιερώτατο σώμα του Αγίου Κυπριανού, όπως η Λάρισα αυτό του Αγίου Αχιλλίου.

Ο ίδιος συγγραφέας στο *Ἐγκώμιον εἰς Ἁγ. Οἰκουμένιον* αναφέρεται στην κατάληψη της **Λάρισας** από τους Βουλγάρους του Σαμουήλ¹⁵⁵³ και την απαγωγή των λειψάνων του πολιούχου της Αγίου Αχιλλίου.

*‘Αίρει μὲν οὖν καὶ ἄλλας πόλεις οὐκ ὀλίγας, κρατεῖ δὲ καὶ Λαρίσης, τῆς προκαθεζομένης τῶν κατὰ τὴν δευτέραν πασῶν πόλεων Θετταλίαν’.*¹⁵⁵⁴

Η Λάρισα εγκωμιάζεται ως προεδρεύουσα,¹⁵⁵⁵ παρουσιάζεται να προΐσταται όλων των πόλεων στη δεύτερα Θεσσαλία. Η ονομασία Θεσσαλία, μετά την ίδρυση των θεμάτων Μακεδονίας, Θεσσαλονίκης και Στρυμόνος αποδόθηκε στην περιοχή της Θεσσαλονίκης, ενώ η έκταση που μέχρι τότε ονομαζόταν Θεσσαλία πήρε την προσωνυμία δεύτερα Θετταλία.¹⁵⁵⁶ Με αυτή την αφορμή ο συγγραφέας θα αναφερθεί στο λείψανο του Αγίου Οικουμενίου.

Με αφορμή την άφιξη των μοναχών Βαρνάβα και Σωφρονίου στη Λάρισα η πόλη εγκωμιάζεται για το μέγεθός της από τον **Ακάκιο Σαββαΐτη**, στον **Βίον τῶν ἰδρυτῶν τῆς μονῆς Σουμελαῖ**.

¹⁵⁵⁰ Αντώνιος Λαρίσης, *Ἐγκ. εἰς Ἁγ. Κυπριανόν*, 366, 22, 14-17.

¹⁵⁵¹ Αντώνιος Λαρίσης, *Ἐγκ. εἰς Ἁγ. Κυπριανόν*, 369, 25, 9 – 370, 1.

¹⁵⁵² Οι Βυζαντινοί ονόμαζαν Τριβαλλούς τους Σέρβους. Οι Τριβαλλοί ήταν αρχαίο θρακικό φύλο της Μοισίας: Γουλούλης, *Κυπριανός*, σ. 73.

¹⁵⁵³ Τσάρος: 976-1014: Sullivan, *Saint Nikon*, σ. 290.

¹⁵⁵⁴ Αντώνιος Λαρίσης, *Ἐγκ. εἰς Ἁγ. Οἰκουμένιον*, 334, 25, 16-18.

¹⁵⁵⁵ Δ. Σοφιανός, *Ο Άγιος Αχιλλίος Λαρίσης*, *Μεσ. Ν. Ελλ.* 2 (1990), σ. 117-118.

¹⁵⁵⁶ Αντώνιος Λαρίσης, *Ἐγκ. εἰς Ἁγ. Οἰκουμένιον*, σ. 10.

*‘εἰς τὴν μεγάλην πόλιν τῆς Λαρίσης ἐν τῷ θέματι τῆς Φαρσαλίας...’.*¹⁵⁵⁷

Ο Γεώργιος Κύπριος, στο Ἐγκώμιον εἰς Ἐπ. Εὐθύμιον κάνει λόγο για τη Μάδυτο.

*‘Μάδυτος μὲν οὖν αὐτὸν λαγχάνει, πολίχνη τις τῶν ἐφ’ Ἑλλησπόντῳ, ἐπ’ αὐταῖς που κειμένη ταῖς ἐκβολαῖς τοῦ πορθμοῦ, τοσοῦτον δὲ περιφανῆς ἐξ ἐκείνου καὶ τῶν ἐκείνου θαυμάτων, ὅσον τὸ πρότερον ἀδηλία τετίμητο· ὀλίγοις γὰρ κομιδῇ τὸ μέχρῃς ἐκείνου γνωριζομένη, πλὴν ὀλίγων τοῖς πᾶσι τὸ ἀπ’ ἐκείνου καθίσταται γνώριμος.’*¹⁵⁵⁸

Ἡ Μάδυτος ὅπου χειροτονεῖται ἐπίσκοπος ὁ Εὐθύμιος περιγράφεται ὡς μια μικρὴ πόλη στον Ἑλλησποντο, ευρισκόμενη κάπου στις ἐκβολές του πορθμοῦ. Ὅσο ἀσημη ἦταν ἡ πόλη προηγουμένως τόσο περὶοπτη ἐγίνε ἐξαιτίας ἐκείνου καὶ των θαυμάτων του. Μέχρι τὴν ἐποχὴ του τὴ γνωρίζαν πολὺ λίγοι. Ἐκτοτε κατέστη γνωστὴ σε ὅλους ἐκτὸς ἀπὸ λίγους.

Ἡ Νίκαια ἐγκωμιάζεται με ἀφορμὴ τὴ θεραπεία στὴν Πηγὴ ἐνὸς παιδιοῦ ἀπὸ το χωριὸ Κατοικία στο ἔργο **Περὶ συστάσεως οἴκου Ζωοδόχου Πηγῆς** ἀπὸ τον **Νικηφόρο Κάλλιστο Ξανθόπουλο**.

*‘Νίκαια πόλις τῆς Βιθυνίας ἐστὶ, τοσοῦτον κάλλει, καὶ μεγέθει, ὄγκῳ τε κτισμάτων, καὶ οἰκοδομημάτων διαπρεπῆς, καὶ πολὺ προβεβλημένων τὸ θάρρος, ὡς νικᾶν [νικᾶν] ἐξεῖναι τούτοις πᾶσαν αἴαν, ἀλλὰ δὴ καὶ τοῖς παρ’ ἐαυτῆς ἄλλοις, ὅσα ὠρῶν εἰσὶ δῶρα, καὶ οἶόν τι γῆς ἀπάσης ὡς εἰπεῖν ἀκροθίνιον· λίμνη δὲ τις αὐτὴν ὑπερφυῆς ἐπιτρέχει, Ἀσκανία ταύτη τὸ ὄνομα· ἥτις δὴ ὡσπερ ἐπαγαλλομένη τῇ πόλει, σύρεται μὲν ἐκ μακροῦ πλατεῖ καὶ ἡσύχῳ, ἔστι δ’ ὅτε καὶ ῥαγδαίῳ τῷ ρεύματι, παραψαύουσα δὲ τῶν τειχῶν, καὶ ὡσπερ ἀσπαζομένη ταύτην, πάλιν εἰς τοῦπίσω ἀναβάδην χωρεῖ, ὡσανεὶ ἐνδεικνυμένη τὸ φίλτρον καὶ ἐναβρυνόμενη, ὅτι αὐτῆς ἐστὶ. Περὶ δὲ τὰς ὄχθας ἐκατέρας τῆς λίμνης, παμπληθεῖς προσοικοῦσι κῶμαι. Γῆ πρὸς πᾶσαν ἀρετὴν ἐρρώμενη, ἀγαθὴ μὲν πρὸ παντὸς ἀρῶσαι, οἴνω δέ, καὶ ἐλαίῳ τούς περιοίκους, εὐφρᾶναι τε καὶ διαλιπῆναι πρὸς τοῖς ἄλλοις χρηστοῖς, ἀρίστη. Μία δὴ τούτων, καὶ ἡ οὕτω πῶς λεγομένη Κατοικία γνωρίζεται.’*¹⁵⁵⁹

¹⁵⁵⁷ Ακάκιος Σαββαΐτης, Βίος ἰδρυτῶν μ. Σουμελᾶ, 693.

¹⁵⁵⁸ Γεώργιος Κύπριος, Ἐγκ. εἰς Ἐπ. Εὐθύμιον, 402, θ’, 33 - 403, 5.

¹⁵⁵⁹ Κάλλιστος Ξανθόπουλος, Περὶ συστάσεως οἴκου Ζωοδ. Πηγῆς, 71, 7-24.

Η Νίκαια είναι πόλη της Βιθυνίας διαπρεπής ως προς το κάλλος, το μέγεθος, τον όγκο των κτισμάτων και οικοδομημάτων. Με το θάρος αλλά και με το κλίμα νικά κάθε γη και είναι εκλεκτό μέρος ολόκληρης της γης. Σε αυτή εκτείνεται η μεγάλη λίμνη Ασκανία. Αυτή σαν να χαίρεται για την πόλη, σύρεται επί πολύ με πλατύ και ήσυχο ρεύμα και ενίοτε με ραγδαίο, αγγίζοντας ελαφρά τα τείχη και σαν να την ασπάζεται και πάλι πίσω προχωρεί ψηλά σαν να δείχνει την αγάπη της και να υπερηφανεύεται επειδή είναι δική της. Στην κάθε όχθη της λίμνης βρίσκονται πάρα πολλά χωριά. Η γη χαρακτηρίζεται ισχυρή για κάθε αρετή, καλή για καλλιέργεια, άριστη στο να ευφράνει με κρασί και λάδι τους περιοίκους και στα υπόλοιπα καλά. Η λίμνη εγκωμιάζεται και στο εγκώμιο του Θεοδώρου Μετοχίτη για τη Νίκαια. Ο Νικαεύς περιλαμβάνει και λεπτομερή περιγραφή της λίμνης.¹⁵⁶⁰ Περιγράφεται το κάλλος της λίμνης και τονίζεται η χρησιμότητά της για τους κατοίκους. Η έκτασή της την κάνει να μοιάζει με θάλασσα.¹⁵⁶¹

Περί της πόλης πληροφορούμαστε και από τον **Φιλόθεο Κόκκινο** στον **Λόγον εις Αρχ. Γρηγόριον**.

*‘Τῆ δὲ ἐξῆς ἱστορήσων ἐξῆλθον τὴν ἀνατολικὴν καὶ οὖσαν καὶ καλουμένην τῆς πόλεως πύλην, ἐγγυτέρω τῶν ἄλλων οὖσαν. Ὡς οὖν μικρὸν προῆλθον τῆς πύλης - τί γὰρ δεῖ λέγειν οἰκοδομημάτων ὕψη καὶ κάλλη καὶ ὀχυρώματα; πάντα γὰρ ἡ πόλις αὕτη περιττῆ ταῦτα, κἂν νῦν ἀχρείως-’.*¹⁵⁶²

Ο Άγιος Γρηγόριος αναφέρεται στη Νίκαια στην επιστολή του από την αιχμαλωσία του προς την Εκκλησία του. Λίγο μετά την ανατολική πύλη της πόλης υπήρχαν υψηλά και όμορφα οικοδομήματα και οχυρώματα. Η πόλη θαυμάζεται για όλα αυτά, αν και στην εποχή του ήταν άχρηστα. Από το 1331 η πόλη είχε καταληφθεί από τους Τούρκους. Το κάλλος των τειχών και κτηρίων εξακολουθεί να είναι ουσιώδες στοιχείο εγκωμίου στη σύντομη δήλωση του ύψους και του κάλλους των κτηρίων και οχυρώσεων της Νίκαιας.¹⁵⁶³

Από τον **Μάξιμο Πλανούδη**, στον **Λόγον εις Άγ. Διομήδη**, η πόλη παραβάλλεται με την Ιερουσαλήμ.

¹⁵⁶⁰ Saradi, *The Kallos*, σ. 45. Βλ. Foss, *Nicaea*, κεφ. 5, σ. 170-173.

¹⁵⁶¹ Saradi, *Idyllic nature*, σ. 24.

¹⁵⁶² Φιλόθεος Κόκκινος, *Λόγ. εις Αρχ. Γρηγόριον*, 538, 100, 18 – 539, 22. Για τα οικοδομήματα, βλ. Saradi, *Monuments*.

¹⁵⁶³ Saradi, *City in Hagiography*, σ. 438.

Ἄμελει καὶ οὐκ ἡμέλει, στοργῆς δὲ γονέων καὶ πατρίδος ἐκείνης ἀπαναστὰς καὶ ἡλικῶν καὶ φίλων καὶ φυλετῶν ὀμιλίας ἀπορραγεῖς πρὸς τὴν ἐν Βιθυνία μετοικίζεται Νίκαιαν, Νίκαιαν ἐκείνην, ἧς κατὰ τὴν ἀδομένην Ἱερουσαλήμ ὄρη κύκλω αὐτῆς, καὶ ὁ κύριος τῆνικαῦτα διὰ τοῦ μάρτυρος κύκλω τοῦ λαοῦ αὐτοῦ. Ἐμάνθανε γὰρ τὴν πόλιν, τῆς φήμης ταῦτα διαγγελλούσης, οὐδαμῶς οὐσαν ἐλαχίστην ἐν ταῖς ἡγεμονίαις Ῥωμαίων...'.¹⁵⁶⁴

Πρόκειται για μια αναφορά στη μετάβαση του Αγίου Διομήδους από την πατρίδα του στη Νίκαια της Βιθυνίας, η οποία περιγράφεται να είναι περικυκλωμένη από ὄρη, όπως η φημισμένη Ἱερουσαλήμ. Η πόλη είχε φήμη στη ρωμαϊκή αυτοκρατορία.

Στο **Ἐγκώμιον εἰς Ἄγ. Κωνσταντῖνον** από τον **Κωνσταντῖνο Ακροπολίτη** η **Νικομήδεια** εγκωμιάζεται, καθώς δέχεται τον Ἅγιο Κωνσταντῖνο.

Τοῦτο δὴ καὶ γενόμενον, ἡ Νικομήδους, πόλις αὕτη τὰ πρῶτα τῶν Βιθυνῶν φέρουσα, τὸν μέγαν τουτονὶ δέχεται. Ἴνα γε διατρίβων, παιδεία τε ἐνασκεῖται καὶ γυμνασία, νέω προσηκούσαις καλῶ· εὐθυνοῦσα γὰρ ἡ πόλις κατ' ἐκείνου καιροῦ δεξιοῖς γυμνασταῖς καὶ σοφοῖς διδασκάλοις ἐτύγχανεν...'.¹⁵⁶⁵

Η πόλη καλεῖται με το ὄνομα του ιδρυτή της. Είναι πρώτη στη Βιθυνία. Διέθετε την αρμόζουσα σε ἕναν καλὸ νέο παιδεία και ἀσκησι. Εἶχε πολλοὺς ἐπιδέξιους ἐκπαιδευτῆς και σοφοὺς διδασκάλους. Ο ἐπαινος τῆς πόλης στηρίζεται ἐπομένως κυρίως στην παιδεία.

Με ἀφορμή τον ορισμὸ του Αγίου Ἰωάννου ως Μητροπολίτη Νικομηδεῖας, η πόλη ἐπαινεῖται ως η καλύτερη τῆς Βιθυνίας ἀπὸ τον **Νικηφόρο Γρηγορά**, στον **Βίον Ἄγ. Ἰωάννου Ποντοηρακλείας**.

Ἐπὶ δὲ πολλῶ τὴν ἀρετὴν Ἰωάννη τὴν Νικομηδεῖαν τέως ἐπεκλήρουν ἄστν τῆς Βιθυνίας τὸ κράτιστον...'.¹⁵⁶⁶

Ἐκτενῆς εἶναι η ἀναφορὰ στην πόλη ἀπὸ τον **Μάξιμο Πλανούδη**, στον **Λόγον εἰς Ἄγ. Διομήδην**.

Ἐγὼ δὲ διαφερόντως ὑπόχρεῶς εἶμι τῶ θαυμαστῶ τούτῳ μάρτυρι, τῶν τε ἄλλων ἕνεκα καὶ τῆς φρουρᾶς ἦν ὥσπερ ἐπ'

¹⁵⁶⁴ Μάξιμος Πλανούδης, Λόγ. εἰς Ἄγ. Διομήδην, 201, 28, 15 – 29, 22.

¹⁵⁶⁵ Ακροπολίτης Κων/νος, Ἐγκ. εἰς Ἄγ. Κωνσταντῖνον, 8, 29–34.

¹⁵⁶⁶ Νικηφόρος Γρηγοράς, Βίος Ἄγ. Ἰω. Ποντοηρακλείας, 50, 11, 8–10.

ἀκροπόλεως ἰδρυμένος τὸ τῆς ἐμῆς πατρίδος ἔδαφος, τὴν Νικομηδέων μεγαλόπολιν λέγω, φρουρεῖ.¹⁵⁶⁷

Ο συγγραφέας αισθάνεται προ πάντων υποχρέωση στον Ἅγιο Διομήδη και ἔνεκα ἄλλων και για τη φρούρηση της πατρίδας του Νικομήδειας σαν ἀπὸ ἀκρόπολη, που εγκωμιάζεται ως μεγαλόπολις.

‘Οἶδεν ἢ ἐμὴ Νικομήδεια ταῦτα, καὶ οἶδεν εἶπερ τις ἄλλη τῶν πόλεων. Τῷ ὄντι γὰρ ἐν αὐτῇ θρηνηθῆναι τὸ πλεῖστον μέρος τῆς οἰκουμένης ἐγένετο, ἢ καὶ ὄσω περιφανείᾳ τηνικαῦτα τῶν ἄλλων προεῖχε, τοσοῦτω καὶ τῷ κολαστὰς ἔχειν ἀπαραιτήτους περιβόητος γέγονε πανταχοῦ.¹⁵⁶⁸

Το διωγμὸ κατὰ των χριστιανῶν ἐπὶ Διοκλητιανοῦ και Μαξιμιανοῦ γνώρισε ἡ Νικομήδεια περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλη πόλη, γιατί ἦταν πρωτεύουσα του Διοκλητιανοῦ ἐπὶ Τετραρχίας. Σε αὐτὴ θρηνήθηκε το μεγαλύτερο μέρος της οἰκουμένης και ὅσο πιο γνωστὴ ἀπὸ τις ἄλλες ἦταν τότε, τόσο περιβόητη ἐγένετο παντοῦ ἐπειδὴ εἶχε ἀμείλικτους τιμωροῦς. Το εγκώμιο της πόλης εἶναι ἐδῶ σύντομο και ἐμμεσο, στηρίζεται στη φήμη της, ἐνῶ ἀντιτίθενται το παρελθόν και το παρόν της πόλης. Στη συνέχεια γίνεται λόγος για τη στάση του Ἁγίου Διομήδους. Ο συγγραφέας προβαίνει και σε σύγκριση με τη Ρώμη και την Κωνσταντινούπολη, γιατί ἡ σύγκριση με τις ἄλλες πρωτεύουσες θα την ἀναδείξει σπουδαιότερη λόγω του ἁγίου της.

‘Τῷ γὰρ τυράννω τούτῳ βασίλειον, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν ὀρμητήριον ὅθεν ἐξελαύνων πᾶσαν τὴν οἰκουμένην κατέτρεχε τε καὶ ἐληΐζετο, ἢ Νικομηδέων ἦν πόλις, ἣτις οὐ μᾶλλον μητρόπολις ὧν προῦκάθητο πόλεων δικαίως ἂν λέγοιτο ἢ μαρτύρων μητρόπολις, πόλις πᾶσα μαρτυρικοῖς αἵμασι λελουμένη καὶ διὰ ταῦτα πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης ὑπὲρ ἡλίου φῶς λάμπουσα, πόλις τῷ ἐκ τῶν μαρτυρικῶν σωμάτων ἀποστάζοντι λύθρῳ ποτισθεῖσα καὶ ὑπὲρ τὴν ἐξ Αἰγύπτου μεταρθεῖσαν ἄμπελον ἕως θαλάσσης τὰ κλήματα τείνασα καὶ ἕως ποταμῶν τὰς παραφνάδας καὶ πληρώσασα μὲν τὴν γῆν καλύψασα δὲ ὄρη τῇ σκιᾷ καὶ ταῖς ἀναδενδράσι τὰς τοῦ θεοῦ κέδρους, ταῖς ὅπουδήποτε γῆς οὔσαις δηλαδὴ ἐκκλησίαις διαδοθεῖσα τῇ φήμῃ. Καὶ ἴσασι γὰρ δὴ διὰ τοὺς μάρτυρας Νικομήδειαν (δότε γὰρ με μικρὸν ἐνδιατρῖψαι τοῖς ἀυχήμασι τῆς ἐνεγκαμένης, ἵνα τι καὶ αὐτῇ τῶν μαρτυρικῶν

¹⁵⁶⁷ Μάξιμος Πλανούδης, Λόγ. εἰς Ἅγ. Διομήδην, 180, 1, 11–14.

¹⁵⁶⁸ Μάξιμος Πλανούδης, Λόγ. εἰς Ἅγ. Διομήδην, 194, 18, 20–24.

παραπολαύση χαρίτων), ἴσασι καὶ θαυμάζουσι Νικομήδειαν ἔνθα μηδ' ὄνομα Ρώμης ἀφίκετο, οὐ τῆς παλαιτέρας, οὐ τῆς νεωτέρας, οὐδ' ὅσων ἄλλων κατὰ καιροὺς ὀνόματα γέγονεν· εἰ δὲ καὶ ἔρεις ὡς ἀφίκετο, πλὴν οὐχ ὡς ἐκείνης θαυμάσιον.

Ἦν δὲ βασιλείον τῷ τυράνῳ ἢ πόλις, ὅτι καὶ πρόσχημα πάσης ἦν τῆς Ἀσίας. Κεῖται γὰρ ἐπὶ μυχοῦ τοῦ βορειοτάτου τῶν ἐσίων κόλπων τῆς Προποντίδος (Ἀστακηνὸς τῷ κόλπῳ τὸ ὄνομα) ἐν καλῷ μὲν τῆς γῆς, ἐν καλῷ δὲ τῆς θαλάσσης, ἄριστα τε συνοικουμένη καὶ ἐν ἐπικαιροτάτῳ τῷ τόπῳ καὶ ταῖς ἐκ γῆς καὶ θαλάσσης ὠφελείαις δαψιλῶς δορυφορουμένη, ἀέρων εὐκρασία θαυμαζομένη, λιμένων ναυλόχων οὐκ ἐνδεῆς τοῖς κατακολπίζουσι, πεδιάδας ὑποκειμένας ἀπλοῦσα, ποταμῶν ἀναχύσεις, καὶ ἄλλα ὅσα πόλεως ἐγκώμια δύναται λέγεσθαι. Ἀλλ' ἐνταῦθα τοῦ λόγου γενόμενος οὐκ οἶδα πότερον κάκωσιν καὶ καταστροφὴν τῆς ἐνεγκαμένης τὴν ἐν αὐτῇ τοῦ τυράννου δίαιταν ὀνομάσω (καὶ γὰρ τὸ πλεῖστον καὶ κάλλιστον ὅσον αὐτῆς ἐν Χριστιανοῖς ἐγνωρίζετο ἐκποδῶν ἔθετο) ἢ κέρδος μὲν, ἀλγεινὸν δέ, εὐδαιμον δὲ καὶ οὕτως. Καὶ γὰρ πανταχόθεν τῆς οἰκουμένης τοὺς πλείους τῶν μαρτύρων ἐν αὐτῇ φέρων ἐκεῖνος τὸ ὑπὲρ Χριστοῦ τέλος ὑπομένειν ἐποίει, καὶ τὰς λοιπὰς περιδύων πόλεις τὰ μαρτυρικὰ σώματα τούτοις αὐτὴν κατεκόσμη καὶ ὡς νύμφην τοῖς διαφανέσι καὶ πολυτίμοις τούτοις δὴ λίθοις, κὰν ἡγνῶει τὰ μέγιστα ταύτην εὐεργετῶν ὁ ἀνόσιος, περιέβαλλε καὶ ἐποίκιλλε.¹⁵⁶⁹

Ἡ ἐγκωμιαζόμενη πόλις Νικομήδεια ἦταν ἡ πατρίδα τοῦ Μαξίμου Πλανούδη. Ἡ πόλις περιγράφεται, ἀλλὰ στον ἐπαινό της τονίζεται περισσότερο ὅτι υπῆρξε πόλις τῶν μαρτύρων. Ἡ Νικομήδεια ἦταν λοιπὸν ἐνδιαίτημα ἢ ορμητήριο τοῦ τυράννου Διοκλητιανοῦ ἢ πρωτεύουσα. Ἐκθειάζεται ὡς μητρόπολις τῶν πόλεων τῶν ὁποίων προήδρευε ἀλλὰ περισσότερο ὡς μητρόπολις μαρτύρων. Ἐχει λουστὴν ολόκληρη με τὸ αἷμα τοῦς κι ἔτσι λάμπει σε ὅλη τὴν οἰκουμένη πιο πολὺ ἀπὸ τὸ φῶς τοῦ ἡλίου, ποτισμένη με τὸ αἷμα που στάζει ἀπὸ τὰ σώματά τοῦς. Σε μια ωραία μεταφορὰ, περισσότερο ἀπὸ τὴν ἀμπελο που μετατέθηκε ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο, ἀπλώνει τὰ κλήματα ἕως τὴ θάλασσα καὶ τὶς παραφυάδες ἕως τοῦς ποταμοῦς, γεμίζει τὴ γῆ, καλύπτει τὰ ὄρη με τὴ σκιά της κι αναρριχάται στὶς κέδρους τοῦ Θεοῦ, δηλαδὴ ἡ φήμη της διαδίδεται στὶς

¹⁵⁶⁹ Μάξιμος Πλανούδης, Λόγ. εἰς Ἄγ. Διομήδην, 209, 40 – 210, 41.

εκκλησίες όλης της γης.¹⁵⁷⁰ Παρομοίως εγκωμιάζεται η Κωνσταντινούπολη στο έργο του Νικηφόρου Γρηγορά Λόγος εις Αγ. Θεοφανώ.¹⁵⁷¹ Ο Μάξιμος Πλανούδης θα επιμείνει λίγο στα στοιχεία για τα οποία καυχάται η Νικομήδεια, ώστε αυτή να απολαύσει τις χάριτες των μαρτύρων. Η πόλη είναι λοιπόν γνωστή και θαυμάζεται ένεκα των μαρτύρων. Το όνομά της είναι περισσότερο θαυμαστό από της παλαιάς και νέας Ρώμης και των άλλων ονομαστών πόλεων.

Η Νικομήδεια εκθειάζεται ως στολίδι ολόκληρης της Ασίας, πρώτα για τη θέση της, έπειτα για το κλίμα και τα στοιχεία της μορφολογίας του εδάφους. Βρίσκεται στο μυχό του Αστακηνού κόλπου, του βορειότερου από τους ανατολικούς κόλπους της Προποντίδας, σε καλό σημείο της ξηράς και της θάλασσας, κατοικούμενη άριστα, στον καταλληλότερο τόπο. Φυλάσσεται με τα οφέλη της ξηράς και της θάλασσας, θαυμάζεται για την καλή θερμοκρασία των ανέμων, δηλαδή για το κλίμα της, έχει λιμάνια για όσους προσορμίζονται, πιο κάτω απλώνονται πεδιάδες και χύνονται ποτάμια. Όσα εγκωμιαστικώς μπορούν να ειπωθούν για μια πόλη ισχύουν και για τη Νικομήδεια. Στο σημείο αυτό ο συγγραφέας επανέρχεται στους μάρτυρες κι αμφιταλαντεύεται αν η εκεί διαμονή του Διοκλητιανού αποτέλεσε για την πόλη δυστύχημα και καταστροφή - καθώς εκδιώχθηκαν οι περισσότεροι και καλύτεροι χριστιανοί - ή κέρδος. Κι αυτό γιατί οι πιο πολλοί μάρτυρες από ολόκληρη την οικουμένη μεταφέρθηκαν σε αυτή και υπέμειναν το τέλος. Ο Διοκλητιανός γύμνωσε μεταφορικά τις υπόλοιπες πόλεις από τα σώματα των μαρτύρων με τα οποία στόλισε τη Νικομήδεια. Σε μια ωραία παρομοίωση φαίνεται να την περιβάλλει και να την ποικίλλει με αυτά, που μεταφορικά καλούνται καθαροί και πολύτιμοι λίθοι, σαν νύφη, αγνοώντας ότι της προσέφερε τη μεγαλύτερη ευεργεσία. Στην πόλη αυτή πληροφορείται ο Διοκλητιανός για τον χριστιανό μετέπειτα Άγιο Διομήδη στη γειτονική Νίκαια.

Η πόλη **Νινεμί** επαινείται ως μεγάλη και θαυμαστή με αφορμή τη σωτηρία της από τον προφήτη Ιωνά, στην **Όμιλίαν εις Προφ. Ίωνᾶν & Δανιήλ & τρεῖς παῖδας του Γερμανού Β΄**.

¹⁵⁷⁰ Ψλ 79, 9-12: *‘ἄμπελον ἐξ Αἰγύπτου μετήρας, ἐξέβαλες ἔθνη καὶ κατεφύτευσας αὐτήν· ὠδοποίησας ἔμπροσθεν αὐτῆς καὶ κατεφύτευσας τὰς ρίζας αὐτῆς, καὶ ἐπλήρωσε τὴν γῆν. ἐκάλυψεν ὄρη ἢ σκιὰ αὐτῆς καὶ αἱ ἀναδενδράδες αὐτῆς τὰς κέδρους τοῦ Θεοῦ· ἐξέτεινε τὰ κλήματα αὐτῆς ἕως θαλάσσης καὶ ἕως ποταμῶν τὰς παραφυάδας αὐτῆς.’*

¹⁵⁷¹ Βλ. κεφ. 5.

‘...ἀλλὰ καὶ δῆμον ὀλόκληρον, τὴν τῶν Νινευϊτῶν πόλιν μεγάλην καὶ θαυμαστὴν ἐπὶ γόνυ κειμένην, παρ’ αὐτὸ τὸ βάραθρον τὴν κεφαλὴν κλίναςαν, καὶ μέλλουσαν τὴν ἄνωθεν φερομένην δέχεσθαι πληγὴν, καθάπερ τις ἄνωθεν ἐπιπτάσα δύναμις, καὶ ἐξ αὐτῶν ἤρπασε τῶν τοῦ θανάτου πυλῶν, καὶ πρὸς τὴν ζωὴν ἐπανήγαγεν. Ἀλλ’ εἰ δοκεῖ, καὶ τῆς ἱστορίας αὐτῆς ἐπακούσωμεν. Καὶ ἐγένετο, φησί, λόγος Κυρίου, πρὸς Ἰωνᾶν λέγων· Ἀνάστηθι καὶ πορεύθητι εἰς Νινευῖ τὴν πόλιν τὴν μεγάλην.’¹⁵⁷²

Αποτελοῦσε ὀλόκληρο δῆμο. Κατωτέρω φαίνεται ὅτι ἦταν πολυπληθής.

‘σὺ δὲ ὀλόκληρον πόλιν τοσαύτας ἔχουσαν μυριάδας ἐξέδωκας τό γε σὸν μέρος.’¹⁵⁷³

Με αφορμὴ τῆς μετάβαση τοῦ Μάρτυρα Νικήτα στη **Νύσσα**, ὁ **Θεόδωρος Μουζάλων**, στον **Λόγον εἰς μάρτυρα Νικήταν**, αναφέρεται στὴν πόλη καὶ τὴν Εκκλησίᾳ τῆς.

‘Οὐδένα ἀγνοεῖν οἶμαι τὴν Νυσσαέων ἐκκλησίαν, ἣν πάλαι ποτὲ ἐκόσμει ὁ πολὺς τὰ θεῖα Γρηγόριος, ἔνθα καὶ τὸ ἱερόν αὐτοῦ λείψανον σορῶ καὶ τάφῳ δοθὲν μέχρι καὶ ἐς δεῦρο θησαυρός ἐστι θαυμάτων ἀκένωτος, ἐκεῖ καλῶς τοῖς περιλειφθεῖσι τῶν χριστιανῶν καὶ φυλαττόμενον καὶ τιμώμενον. Ἀλλὰ καὶ Νύσσα αὕτη, ἣ πάλαι ποτὲ πόλις, πᾶσαν μὲν τὴν πρὶν εὐδαιμονίαν ἀπώλεσεν· ὑπὸ γὰρ βαρβάρων τυραννεῖται Περσῶν, μόνῃ δὲ τῇ σορῶ καὶ τῷ λειψάνῳ τοῦ μεγάλου τοῦδε ποιμένος περιάδεται καὶ σεμνύνεται.’¹⁵⁷⁴

Τὴν Εκκλησίᾳ τῶν Νυσσαέων κοσμοῦσε πάλαι ποτέ ὁ Ἅγιος Γρηγόριος καὶ ετάφη ἐκεῖ. Τὸ λείψανό του φυλάσσεται καὶ τιμάται ἀπὸ τοὺς χριστιανούς καὶ αποτελοῦσε τουλάχιστον μέχρι τὴν ἐποχὴ τοῦ συγγραφέα θησαυρὸ θαυμάτων. Τα ἴδια ἐπιρρήματα ἐπαναλαμβάνονται καὶ γιὰ τὴ Νύσσα: ἦταν πάλαι ποτέ πόλη. Τότε εἶχε χάσει ὅλη τὴν προηγούμενη εὐτυχία. Τυραννούμενη ἀπὸ βάρβαρους Πέρσες (ἐννοεῖ Τούρκους) φημίζεται καὶ εἶναι υπερήφανη μόνο γιὰ τὸν Ἅγιο Γρηγόριο.

¹⁵⁷² Γερμανός Β, Ὁμιλ. εἰς Προφ. Ἰωνᾶν, Δανιὴλ & τρεῖς παῖδας, 308.

¹⁵⁷³ Γερμανός Β, Ὁμιλ. εἰς Προφ. Ἰωνᾶν, Δανιὴλ & τρεῖς παῖδας, 811.

¹⁵⁷⁴ Μουζάλων Θεόδ., Λόγ. εἰς μάρτ. Νικήταν, 131, 2, 83–93.

Το Οίναιον αναφέρεται από τον **Ιωσήφ Τραπεζούντος**, στο έργο με τίτλο **Λόγος διαλαμβάνων την γενέθλιον ημέραν Αγ. Ευγενίου**.

‘...ἄνευ μέντοι τῆς πόλεως Κερασοῦντος καὶ τῶν πέριξ ταύτης χωρῶν, τῆς τε φημί Χαλυβίας καὶ τῶν ὑπερκειμένων ἄστεων τοῦ περικλύτου Οἰναίου καὶ τῶν τρισκαίδεκα ἄστεων ἢ φρουρίων τῶν Λιμνίων καὶ τῶν χωρῶν αὐτῶν, ὡς πᾶσαν ἐχόντων εὐδαιμονίαν πλούτου καὶ δόξης καὶ στρατείας ἀπάσης.’¹⁵⁷⁵

Ο αυτοκράτορας της Τραπεζούντας Αλέξιος Β’¹⁵⁷⁶ Μέγας Κομνηνός (1297-1330) νίκησε τους εχθρούς με τη βοήθεια του Αγίου Ευγενίου. Αναφέρονται οι περιοχές που γλίτωσαν από τους Ισμαηλίτες (Τούρκους). Το Οίναιον επαινείται ως ξακουσμένο. Οι χώρες αυτές ήταν ευδαίμονες, λόγω του πλούτου, της δόξας, του στρατού.

Το Παρίσι (**Παρρυσία**) επαινείται από τον **Γρηγόριο Κύπριο** στον **Λόγον εἰς Διονύσιον Ἀρειοπαγίτην** με αφορμή την εκεί άφιξη του Αγίου Διονυσίου.

‘Ὁ μὲν οὖν χρησμὸς αὐτῷ πολὺς τὴν Παρρυσίαν καταλαβεῖν. πόλις δὲ αὕτη, μεγέθους τε ἔνεκα, καὶ πλήθους οἰκητόρων, καὶ τῶν ἐκ γῆς ἀναδιδομένων καλῶν, τῆς Ἑσπερίας μητρόπολις. [...] ἀλλ’ ἄπτεται καὶ Παρρυσίας τῆς πόλεως ὁ λόγος. καὶ αἰρεῖ πολλῇ τῇ δυνάμει τοῦ πνεύματος. πλὴν οὐκ ἐνκόλως, οὐδὲ χωρὶς τοῦ τὰ μεγάλα τὸν κήρυκα τῆς ἀληθείας πονῆσαι. δῆμὸς τε γὰρ ὁ κατὰ τὴν πόλιν ἐκείνην, ἐπιεικῶς πονηροὶ καὶ ἀπάνθρωποι, ὡς καὶ θηρίων ὠμότητα μηδὲν εἶναι παραβάλλειν πρὸς τὴν ἐκείνων. τὸ δὲ καὶ τοιούτους ὄντας φύσει, πόλιν οἰκεῖν διαφερόντως εὐδαίμονα, πηλίκη τις εἰς ἀγριότητα συμμαχία; εἰ δὲ καὶ πολλὴν τὴν κύκλω νέμοιντο χώραν, πᾶσιν εὐθηνούμενοι, οἷς ἄνθρωπος τρέφεται, οἷον εἰς ἀσέβειαν ἐπᾶραι, καὶ τοῦ ὄντος ἀλλοτριῶσαι Θεοῦ. [...]

Διὰ ταῦτα ἐν τῷ ἄστει Παρρυσίας, πολλὰ τῷ λόγῳ προσκόμματα. [...] Καὶ γὰρ φιλονεικῶν ἦν ὁ ἐχθρὸς ὡς καὶ ἄνωθεν, κρατύνειν τὰ ἑαυτοῦ. καὶ ὡς οἰκείας διαφερόντως ἀντεποιεῖτο τῆς πόλεως, πολλὴν ἀπανταχόθεν αὐτῷ καὶ ποικίλην τὴν μάχην ἐγείρων, οἷος ἐκεῖνος πόριμος ἐπινοεῖν κατὰ τῆς ἀληθείας. [...] ἐντεῦθεν ἡ πόλις ἐκείνη ἀκρόπολις οὔσα πάντων

¹⁵⁷⁵ Ιωσήφ Τραπεζούντος, Λόγ. Αγ. Ευγενίου, 218, 1, 261–265.

¹⁵⁷⁶ Ιωσήφ Τραπεζούντος, Λόγ. Αγ. Ευγενίου, σ. 217.

κακῶν, πιστὴ πόλις γίνεται καὶ μητρόπολις καὶ ὀχύρωμα εὐσεβείας.¹⁵⁷⁷

Το Παρίσι εγκωμιάζεται ως μητρόπολη της Δύσης λόγω του μεγέθους του και του πλήθους των κατοίκων του και των αγαθών του. Ωστόσο οι δημότες χαρακτηρίζονται πονηροί και απάνθρωποι, άγριοι σε ευδαίμονα πόλη. Ο αγώνας του αγίου ήταν δύσκολος, όμως η πόλη που ήταν ακρόπολη όλων των κακῶν έγινε πιστή και μητρόπολη και οχύρωμα της ευσεβείας.

Ο Θεόκτιστος Στουδίτης, στον Λόγον εἰς ἀνακομιδὴν λειψάνου Πατρ. Ἀθανασίου αναφέρεται στην Προύσα.

‘Αὕτη διέτριβε μὲν ἐν τῇ πρὸς Ὀλυμπον διακειμένη Προῦση, ἀλλ’ οὐκ ἐν τῇ περὶ τὴν ὑπώρειαν νήσου τῆς Βρεττανίας διακειμένη, ἣ Ἡρόδοτος ἱστορεῖ, ἐν ἣ λέγεται καὶ τὸν ἀπόστολον Σίμωνα τὸν Ζηλωτὴν κηρύξαι πρῶτον τὸ εὐαγγέλιον (περὶ ἧς πολλὰ λέγειν ἔχων ὁ λόγος, τὴν ἱστορίαν ἐξέκλινε, παρέλκον ἡγησάμενος τὴν ἐν χερσὶ πραγματείαν ἑᾶν, καὶ ταῖς συμπιπτούσαις ἐνασχολεῖσθαι τῶν ὑποθέσεων, ἵνα μὴ καὶ ἡμῖν προσφόρως λεχθῆσεται, τὸ κέντει τὸν πῶλον περὶ τὴν νύσσαν)’ ἐν ταύτῃ δὲ τῇ πᾶσι γνωρίμῳ σχεδόν, ἐν ἣ τὸν πρωτόκλητον Ἀνδρέαν λόγος αἰρεῖ διὰ Βιθυνίας ἀπὸ τῆς Νικαέων ἐρχόμενον ἀφικέσθαι, κηρύξαντά τε τὸ εὐαγγέλιον καὶ πολλοὺς ἐν αὐτῇ βαπτίσαντα.’¹⁵⁷⁸

Η θαυμαστή πράξη που έγινε στην Κατηνιτζίνη θα κάνει, κατά τον συγγραφέα, κάθε ψυχή να επαινέσει τον Πατριάρχη Αθανάσιο. Αυτή ζούσε στην Προύσα που βρίσκεται προς τον Όλυμπο, όχι σε αυτή που βρίσκεται στην υπώρεια της νήσου της Βρεττανίας κατά τον ιστορικό Ηρόδοτο, στην οποία λέγεται ότι κήρυξε πρώτα το ευαγγέλιο ο Απόστολος Σίμων ο Ζηλωτής. Για αυτή ο συγγραφέας θα μπορούσε να πει πολλά, αλλά θα απομακρυνόταν από την ιστορία. Η Προύσα είναι γνωστή σχεδόν σε όλους. Σε αυτή έφθασε ο Πρωτόκλητος Ανδρέας δια της Βιθυνίας ερχόμενος από τη Νίκαια, κήρυξε το ευαγγέλιο και βάπτισε πολλούς.

Η Ρώμη επαινείται από τον Γεώργιο Ακροπολίτη στον Λόγον εἰς τοὺς Ἁγ. Πέτρον & Παῦλον.

¹⁵⁷⁷ Γρηγόριος Κύπριος, Λόγ. εἰς Διον. Ἀρειοπαγίτην, 645-646.

¹⁵⁷⁸ Θεόκτιστος Στουδίτης, Λόγ. εἰς ἀνακομιδὴν λειψάνου Πατρ. Ἀθανασίου, 114, 64, 9-21.

*‘ἐν Ρώμῃ τῇ κυριευούσῃ τῶν πόλεων καὶ ἰσχὺν σημαινούσῃ παρὰ τῆς κλήσεως’.*¹⁵⁷⁹

Ο συγγραφέας αναφέρεται στο κοινό τέλος των Αγίων Πέτρου και Παύλου στη Ρώμη. Για την πόλη λέγεται επαινετικά ότι κυριαρχεί των άλλων πόλεων και το όνομά της σημαίνει δύναμη.

Η Ρώμη υμνείται επίσης από τον **Κωνσταντίνο Ακροπολίτη** στο έργο **Ἐγκώμιον εἰς Ἄγ. Κωνσταντῖνον**.

*‘Ὡς γὰρ δὴ τῶν βασιλείων τῆς οἰκουμένης κατ’ ἐκεῖνο καιροῦ τῆς περιφήμου φημὶ Ρώμης ἐπείληπτο’.*¹⁵⁸⁰

Η δράση του Μαξεντίου υιού του Ερκουλίου κατά των χριστιανών αναφέρεται στον αυτοκράτορα, τον Άγιο Κωνσταντίνο. Ο Μαξέντιος είχε καταλάβει τα βασίλεια της οίκουμένης, δηλαδή της Ρώμης, που εγκωμιάζεται ως περίφημη. Σε άλλο σημείο του κειμένου η πόλη αναφέρεται ως παλαιότερη, με αφορμή την από εκεί μεταφορά της σορού της μητέρας του Αγίου Κωνσταντίνου.

*‘εἰς ὃν καὶ ὁ τῆς μητρὸς τούτῳ νεκρὸς ἐκ τῆς παλαιτέρας Ρώμης, μετακεκόμισται καὶ τὰ εἰκότα τετίμηται.’*¹⁵⁸¹

Η Ρώμη εγκωμιάζεται ακόμη από τον **Νικηφόρο Γρηγορά** στο **Ἐγκώμιον εἰς Ἄγ. Δημήτριον**.

*‘ἐφίενται γὰρ ἅπαντες πανταχόθεν δυοῖν θάτερον, ἢ παρ’ ἑαυτοῖς ἕκαστον εἰ οἷόν τ’ ἦν ἔχειν τὸ σῶμα τοῦ μάρτυρος, οἷον ἀπάντων κειμηλίων θησαυρῶν ἱερώτατον, ἢ συμπολίτας αὐτοῖς εἶναι διὰ τὸ τοῦ μάρτυρος εὐδαιμον, παραπλήσιον ὥσπερ οἱ πανταχόθεν ἠγεμόνες πάλαι καὶ σατράπαι τῆς Ἀσίας ὁμοῦ καὶ Λιβύης καὶ ὅσα λοιπὰ τῆς οἰκουμένης δίκην ῥηγνύμενοι ποταμῶν συνήεσαν πολιτογραφησόμενοι τῇ τῆς παλαιᾶς ἐκείνης Ρώμης πολιτείᾳ καὶ τοῖς ὀνόμασι τῶν ἐκεῖ διασημοτέρων φυλῶν διὰ τὴν τῆς Ρώμης εὐδαιμονίαν καὶ τὴν τοῦ κράτους εὐγένειαν’.*¹⁵⁸²

Όλοι επιθυμούν να έχουν το σώμα του μάρτυρα ή να είναι συμπολίτες του. Γίνεται σύγκριση με τους παλαιούς ηγεμόνες, τους σατράπες της Ασίας και της Λιβύης και την υπόλοιπη οίκουμένη που

¹⁵⁷⁹ Ακροπολίτης Γεώργ., Λόγ. εἰς Ἄγ. Πέτρον & Παῦλον, 100, 19, 1–2.

¹⁵⁸⁰ Ακροπολίτης Κων/νος, Ἐγκ. εἰς Ἄγ. Κωνσταντῖνον, 13, 26–28.

¹⁵⁸¹ Ακροπολίτης Κων/νος, Ἐγκ. εἰς Ἄγ. Κωνσταντῖνον, 34, 26–28.

¹⁵⁸² Νικηφόρος Γρηγοράς, Ἐγκ. εἰς Ἄγ. Δημήτριον, 89, 9, 245–253.

πήγαν για να πολιτογραφηθούν στην πολιτεία της παλαιάς Ρώμης και στα ονόματα των εκεί διασημότερων φυλών. Εγκωμιάζεται η ευδαιμονία της Ρώμης και η ευγένεια του κράτους της.

Ο **Φιλόθεος** Σηλυβρίας, στον **Λόγον εις Ἁγ. Αγαθόνικον (θαύματα)**, αναφέρεται στη **Σηλυβρία**.

*‘ἐπὶ τὸν τύραννον Μαξιμιανόν, ἐν ᾧ τόπῳ διῆγεν, Ἄμμους ἐπονομαζομένῳ, ἐν τῇ περιφανεῖ πόλει Σηλυβρία δηλαδή, ἔνθα τοὺς βασιλικοὺς οἴκους εἶχε τηνικαῦτα καὶ τὴν δίαιταν, διὰ τε τὸ χάριεν τοῦ τόπου καὶ εὐάερον καὶ ἐλεύθερον’.*¹⁵⁸³

Ο κόμης Ευτόλμιος έφερε τον Ἁγιο Αγαθόνικο από το Βυζάντιο στις Ἄμμους, στη Σηλυβρία, που εγκωμιάζεται ως περίοπτη. Εκεί βρισκόταν το παλάτι και διέμενε ο Μαξιμιανός. Ο τόπος επαινείται ως χαριτωμένος, ευάερος και ελεύθερος, δηλαδή ανοικτός, δεν κλείνεται από πουθενά. Ο άγιος εκτελείται στην ακτή.

Στο **Σίρμιον** αναφέρεται ο **Ιγνάτιος**, στο **Ἐγκώμιον εις Ὅσ. Δαβίδ**.

*‘ἕτερον δέ τι πολίχνιον ἀνά τὰς ἐκβλύσεις ἢ ἀναδόσεις Ἰστρου τοῦ καὶ Δανουβίου προσκείμενον ἄκρως τε προβεβλημένον τῶν ἄλλων τῆς ἐπαρχίας μερῶν Σίρμιον καλούμενον, ἅτε πολλὴν ἔχον ἀπὸ τοῦ ποταμοῦ τὴν ἀσφάλειαν, ὥστ’ εὐχερῶς ἀποτειχίζειν τὰς ἀντίπερα τῶν πολεμίων ἐφόδους ἢ μάλλον αὐτὸ τὸ συμπαρακτεινόμενον τῷ ποταμῷ θάτερον μέρος ἀσφαλιζόμενον τῷ κατὰ κεφαλὴν ἐκτίσθαι τοῦ ποταμοῦ, φρουρεῖν ἠναγκάζοντο τῆς λοιπῆς ἀπάσης ἐπαρχίας φρούριον ὡς ὑπάρχον ἐξαίρετον’.*¹⁵⁸⁴

Η μικρή πόλη Σίρμιο, κοντά στην κοίτη του Ἰστρου ή Δούναβη, ήταν πολύ προβεβλημένο από τα άλλα μέρη της επαρχίας, επειδή είχε πολλή ασφάλεια από τον ποταμό, ώστε να εμποδίζει εύκολα τις εφόδους των εχθρών από την απέναντι όχθη. Ἡ μάλλον αυτό το άλλο μέρος που εκτεινόταν παράλληλα με τον ποταμό, ασφαλισμένο καθώς ήταν χτισμένο στην κυριότερη θέση του ποταμού, αναγκάζονταν να το φρουρούν επειδή ήταν εξαίρετο φρούριο από όλη την άλλη επαρχία. Η αναφορά στο Σίρμιο γίνεται με αφορμή το αίτημα του επάρχου στον Ιουστινιανό και τον Αρχιεπίσκοπο Θεσσαλονίκης για μετάβαση ή μετοίκηση στη Θεσσαλονίκη, λόγω των εκ βορρά επιδρομών. Προς το σκοπό αυτό ο όσιος μεταβαίνει στην Κωνσταντινούπολη.

¹⁵⁸³ Φιλόθεος Σηλυβρίας, Λόγ. εις Ἁγ. Αγαθόνικον (θαύματα), 314 (υποσ. 40).

¹⁵⁸⁴ Ιγνάτιος, Ἐγκ. εις Ὅσ. Δαβίδ, 249, 10, 19–26.

Στους Σταγούς αλλά και τον Στύλο αναφέρεται ο Νείλος Σταυράς, στον Βίον Όσ. Αθανασίου.

Έντυχών δὲ τῷ προέδρῳ Σερβίων Ἰακώβῳ, μανθάνει παρ' αὐτοῦ περὶ τῶν Σταγῶν οὕτως: «Ἔστι τι», φησί, «πολίχνιον ἐν μεθορίῳ κείμενον Ἰωαννίνων καὶ Βλαχίας· ταύτης ἐχόμενα ἴστανται λίθοι ὑψίκομοι καὶ εὐμεγέθεις ἀπὸ κτίσεως κόσμου, οὕτω παρὰ τοῦ δημιουργοῦ ἰδρυθέντες. Εἰ οὖν ἀπαρακλήτῳ τόπῳ καὶ ἀκενοδόξῳ βούλει οἰκῆσαι, ἐκεῖθεν γενοῦ'».¹⁵⁸⁵

Ο Όσιος Αθανάσιος πληροφορεῖται περὶ των Σταγῶν ἀπὸ τον Πρόεδρο Σερβίων Ιάκωβο. Μετά τη μικρὴ πόλη στη μεθόριο Ιωαννίνων και Βλαχίας (εννοεῖται προφανῶς ἡ περιοχή της Θεσσαλίας ὅπου εἶχαν εγκατασταθεῖ Βλάχοι)¹⁵⁸⁶ στέκονται υψηλοὶ και μεγάλοι λίθοι ἀπὸ κτίσεως κόσμου, τα γνωστά μας Μετέωρα. Ἦταν κατάλληλοι για τον ὄσιο που επιθυμοῦσε αδυσώπητο και χωρίς κενοδοξία τόπο.

‘καὶ πρὸς τὸν τόπον παραγενόμενοι, τοὺς μὲν λίθους εὗρον καθὼς ἤκουσαν, ἀλλ’ οὐκ ἦν τις ὁ κατοικῶν ἐν αὐτοῖς, πλὴν γυπῶν καὶ κοράκων. Εἷς δὲ μόνος ἐξ αὐτῶν λίθος ἔγγιστα τῆς πόλεως, ὑπὸ τινος ποιμένος, ὡς φασιν, ἔκπαλαι οἰκισθεῖς· ὃς καί, ναὸν γεγλυμμένον εἰς ὄνομα τῶν Ταξιαρχῶν ἐν τῇ πέτρα τυπῶσας, Στύλον ἐπωνόμασε, εἰς ὃν ἐλθόντες εὗρον τινα μοναχόν, Τρυφερὸν μὲν καλούμενον, γηραιὸν δὲ ὀρώμενον, προσαιτῶν καὶ μένοντα ἐν αὐτῷ χρόνον τινά.

Ἀπιδῶν οὖν ὁ θεῖος Γρηγόριος εἰς τὸ καθ’ ὑπερβολὴν τοῦ τόπου σκληρὸν καὶ ἀπαρακλήτον’.¹⁵⁸⁷

Στους λίθους αὐτοὺς κατοικοῦσαν μόνο γύπες και κόρακες. Ἐνας μόνο ἀπὸ τους λίθους ἦταν κοντά στην πόλη. Κατοικήθηκε στο παρελθόν ἀπὸ κάποιον βοσκό. Αὐτός σκαλίζοντας την πέτρα σχημάτισε ναὸ των Ταξιαρχῶν και τον ὀνόμασε Στύλο. Εκεί κατοικοῦσε ο μοναχὸς Τρυφερός. Επρόκειτο για τόπο υπερβολικά σκληρὸ και αδυσώπητο. Το ἄλλο μέρος του Στύλου ἦταν κοντά στην πόλη και εἶχε πολὺ θόρυβο.

¹⁵⁸⁵ Νείλος Σταυράς, Βίος Όσ. Αθανασίου, 42, 16, 25–30.

¹⁵⁸⁶ Βλαχία ἢ Μεγάλη Βλαχία ἢ εν Ελλάδι Βλαχία ὀνομαζόταν κατά τη μεσαιωνική ἐποχή ἡ περιοχή της Θεσσαλίας: Μ. Κατσαροπούλου, *Ἐνα πρόβλημα της ελληνικής μεσαιωνικής ιστορίας. Ἡ σερβική επέκταση στην Δυτική Κεντρική Ελλάδα στα μέσα του ΙΔ' αι.*, Διδακτορική Διατριβή, Φιλοσοφική Σχολή Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1989, σ. 152, σημ. 95. Βλ. Α. Kazhdan, Vlachs και Vlachia, στο ODB, Οξφόρδη 1991, σ. 2183-2184.

¹⁵⁸⁷ Νείλος Σταυράς, Βίος Όσ. Αθανασίου, 43, 17, 1 – 18, 10.

‘Αγχίθυρον οὖν τοῦτο τοῦ ἄστεως τυγχάνοντος καὶ θόρυβον πολλὸν ἐκ τοῦ ἀντικρυς τοῦτο ποιούντος,’.¹⁵⁸⁸

Ἡ **Τραπεζούντα** εγκωμιάζεται ως **χρυσή** σε Εγκώμιο ἀπὸ τοῦ **Κωνσταντῖνο Λουκίτη**.¹⁵⁸⁹ Πρόκειται γιὰ χαρακτηρισμὸ που ἀποδόθηκε ἀρχικὰ στὴν πόλη με ἀφορμὴ τὴν ἀναφορὰ στὴν πατρίδα τοῦ αγίου. Στὴ συνέχεια ὁ συγγραφέας κάνει λόγο γιὰ τὸ εἰδωλολατρικὸ παρελθὸν τῆς θαυμαζόμενης ἀπὸ ὅλους πόλης, τότε που αὐτὴ ἦταν περιβόητη γιὰ τὴ δυσσέβειά της ὅσο κατὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ γιὰ τὴν εὐσέβειά της. Τότε ἡ πόλη γινόταν γνωστὴ ὡς οἰκῆμα εἰδώλων, ἐνῶ στὴν ἐποχὴ τοῦ ὡς κατοικία εἰκόνων.

‘Πλὴν ἀλλ’ ἐνταῦθα δῆτοῦ λόγου γενόμενος καὶ τοῖς ἐξῆς προβαίνειν ἀκολούθως ἀγόμενος, οὐκ οἶδ’ ὅπως ἐπὶ τὰ πρόσω χωρῶν ἐμαντὸν ἐπίσχω, μὴ τῶν Τραπεζουντίων ἀμωμητὶ τὴν μνήμην διαδραμεῖν. Ἦν γὰρ ὅτε καὶ ἡ περιβλεπτος ἐν πόλεσιν αὕτη Τραπεζοῦς εἰδώλων οἰκετήριον ἐγνωρίζετο, τὸ νῦν εἰκόνων κατοικητήριον, καὶ περιβόητος πρὶν ἐτύγχανε τὴν δυσσέβειαν, ὅσον νῦν περίφημος τὴν εὐσέβειαν. Οἱ δὲ γε ταύτην κατ’ ἐκεῖνο καιροῦ λαχόντες οἰκεῖν ὑπὸ βαθεῖ γνώφῳ τῆς δεισιδαιμονίας ἠλάσκοντο. Καὶ ζῆλον εἶχον πάντες οὐχὶ ζηλούμενον καὶ τὸ κακῶς ποιῆσαι τοὺς μὴ συνάδοντας πρὸ παντὸς ἄλλου διὰ σπουδῆς ἐτίθεντο καὶ πεποίηντο· τῇ κτίσει γὰρ οὗτοι λατρεύσαντες ἦσαν παρὰ τὸν κτίσαντα. Καὶ ἀντὶ θεοῦ πατρός, υἱοῦ λόγου καὶ πνεύματος, τῆς προσκυνητῆς τριάδος καὶ παντεργάτιδος, τὴν ἐκηβόλον Ἄρτεμιν, Ἄρεα τὸν βροτολοιογὸν καὶ πρὸ γε τούτων καὶ πλείστων ἄλλων Λοξίαν προσεκύνοῦν τὸν Μίθραν, ὃς Ἀπόλλων ἐστὶ, πολλοῖς ὀνόμασι φημιζόμενος καὶ πολλοὺς δι’ αὐτῶν πολλακίς εἰς ἀπωλείας βάραθρον ἐκκαλούμενος. Μαρτυρεῖ δέ μοι τῷ Μίθρου λόγῳ καὶ βουνὸς οὗτος ὁ παρακείμενός τε καὶ ὑπερκείμενος, ἔκτοτε μέχρι καὶ νῦν ἐκεῖθεν φερωνύμως Μιθρίον ὀνομαζόμενος κἀντεῦθεν χρονίως οὕτω τὴν κλησίαν φέρων ἐπίθετον· ἐνταῦθα γὰρ ἐπὶ τὸν βουνὸν ἀναβαίνοντες τουτονί, ὅσοι δῆθεν ἐωρῶντο κατειδωλότεροι, καὶ ὡς ἀνδράποδα τῷ βωμῷ συνωθούμενοι τοῦ Ἀπόλλωνος, τῷ ἐκεῖσε ξοάνῳ τούτου τεληέσσας ὅλας ἐκατόμβας προσέφερον καὶ αὐτῷ Λοξία προσανείχον ὅσα καὶ σωτῆρι <κ>αὶ πτ<ο>ῆς ταμίᾳ - κακῶς

¹⁵⁸⁸ Νεῖλος Σταυράς, Βίος Ὁσ. Ἀθανασίου, 44, 20, 6–8.

¹⁵⁸⁹ Κωνσταντῖνος Λουκίτης, Ἐγκ. εἰς Ἄγ. Εὐγένιον & τοὺς συνάθλους, 124, 7, 175–178: ‘Τὰ Σάταλα δὲ γε ταυτὶ πόλις ἐστὶν ὀλίγον ὅσον τῆς καθ’ ἡμᾶς Χαλδίας δισταμένη, ὑπὸ τὴν ἐνορίαν πάλαι ποτὲ τῆς χρυσοῦς Τραπεζοῦντος ἐκκλησιαστικῶ κειμένη θεσμῶ.’

ειδότες - και αντιλήπτορι. Εἰ καὶ χρόνοις οὐ πολλοῖς ὕστερον εἰς ἱερὸν ὁ βωμὸς οὗτος παρ' ἱερῶν ἀνδρῶν μετημείφθη καὶ ἀντὶ Λητοῦς καὶ Διὸς υἱοῦ, ἅτινα ταῦτά εἰσιν, ὡς μυθεύονται, τῶ ἐν γεννητοῖς γυναικῶν ἀνετέθη μείζονι· ἔνθα θεῶ θυσία καὶ λογικὴ λατρεία μέχρι καὶ νῦν καὶ εἰς τὸ ἐξῆς ἐδείχθη προσάγεσθαι.¹⁵⁹⁰

Οἱ κατοικούντες κατὰ τὸ παρελθόν τὴν Τραπεζούντα ἦταν δεισιδαίμονες, δηλαδή ειδωλολάτρες, ἐβλαπταν ὅσους δε συμφωνούσαν, λάτρευαν τὴν κτίση παρὰ τὸν κτίσαντα, ἀντὶ γὰρ τὴν Τριάδα προσκυνούσαν τὴν Ἄρτεμη, τὸν Ἄρη καὶ τὸν Μίθρα Απόλλωνα. Τὸ παρακείμενο ὄρος μέχρι τὴν ἐποχὴ τοῦ συγγραφέα καλοῦνταν Μιθρίο. Εκεί ἀνέβαιναν καὶ προσέφεραν ἐκατόμβες στὸ ξόανο στὸ βωμό, που κατωτέρω ἐπαινείται ὡς πολὺ ὁμορφος καὶ χαριτωμένος.¹⁵⁹¹ Πολλὰ χρόνια ἀργότερα ὁ βωμὸς μετεβλήθη σε ἱερό καὶ ἀνατέθηκε στὴν Παναγία. Τὸ βωμό με τὸ ξόανο γκρέμισαν οἱ ἅγιοι. Στὴ συνέχεια ἡ πόλη ἐπαινείται ὡς θαυμαζόμενη ἀπὸ ὅλους, χαρακτηρισμὸς που ἀποδόθηκε στὴν πόλη καὶ ὡς πατρίδα τοῦ Ἁγίου Εὐγενίου.

Ὡς εὐδαιμονεστάτη, Χαλδία καὶ πολίχνια Ἐδισκά τε Σωλόχαινα καὶ ἡ Γόδαινα, καὶ σὺ δὲ μάλλον τούτων, περιβλεπτε Τραπεζοῦς, ἐν πόλεσιν ᾤφθητε, ὡς ὑπερβαλλόντως τετίμησθε, ὡς διαφερόντως ὑπερδεδόξασθε, τοιούτους σχοῦσαι πρότερον μὲν οἰκήτορας, νῦν δὲ βοηθοὺς ἀγρύπνους καὶ φύλακας. Χαῖρε καὶ εὐφραίνου, Τραπεζοῦς, καὶ χόρευε καὶ ἐόρταζε, τοὺς ἁγίους τούτους καὶ κατὰ γῆν ὁμοῦ τε καὶ κατὰ θάλασσαν ὑπερμαχοῦντας πλουτήσασα, καὶ οὐς τοπρὶν ἐφρούρεις ὡς κατακρίτους καὶ δεσμίους εἶχες ὡς ὑπευθύνους, νῦν φρουροῦντάς σε φέρουσα καὶ τοὺς σοὺς δυσμενεῖς ἀλάστορας ἐκδιώκοντάς.¹⁵⁹²

Ἐκτός τῆς Τραπεζούντας, ἡ **Χαλδία** καὶ οἱ μικρὲς πόλεις **Ἐδισκα**, **Σωλόχαινα** καὶ **Γόδαινα** (πατρίδες τῶν υπολοίπων ἁγίων) ἐγκωμιάζονται ὡς πάρα πολὺ εὐτυχεῖς, ἀπήλαυσαν υπερβολικῶν τιμῶν καὶ ἐπαίνων λόγω τῶν ἁγίων που ἀποτελοῦν βοηθοὺς καὶ φύλακές τους. Οἱ ἅγιοι ἀποτελοῦν πλοῦτο γὰρ τὴν Τραπεζούντα, τὴ φρουροῦν καὶ ἐκδικῶν τους ολέθρους. Τέλος γίνεται λόγος καὶ γὰρ τὴ στάση τῆς πόλης ἐναντι

¹⁵⁹⁰ Κωνσταντῖνος Λουκίτης, Ἐγκ. εἰς Ἁγ. Εὐγένιον & τοὺς συνάθλους, 126, 8, 204 – 128, 229.

¹⁵⁹¹ Κωνσταντῖνος Λουκίτης, Ἐγκ. εἰς Ἁγ. Εὐγένιον & τοὺς συνάθλους, 150, 24, 612–613: *‘...καὶ τούτου κατασπῶν ἄχρι γῆς τὸν περικαλλῆ βωμόν καὶ χαρίεντα;’*

¹⁵⁹² Κωνσταντῖνος Λουκίτης, Ἐγκ. εἰς Ἁγ. Εὐγένιον & τοὺς συνάθλους, 166, 34, 882–890.

των αγίων. Ο συγγραφέας τολμά να πει ότι οι άγιοι για το λόγο αυτό οφείλουν στην πόλη.

‘τὴν πόλιν σου ταυτηνὶ περιφύλαττε καὶ ὡς εὐεργέτης, εἰ δὲ τολμηρὸν εἰπεῖν καὶ ὡς ὀφειλέτης· μόνη γὰρ αὕτη πρὸ παντὸς ἄλλου μάρτυρος τὰ ὑμέτερα καὶ ἀνακηρύττει καὶ μεγαλύνει καὶ ταῖς δι’ ἔτους τιμᾶ πομπαῖς δὴ ταύταις καὶ πανηγύρεσι.’¹⁵⁹³

Επίσης η Τραπεζούντα επαινείται ως **περίφημη πόλη** σε Λόγο του **Ιωσήφ Τραπεζούντος**.¹⁵⁹⁴ Επίσης ως **περιφανής**, δηλαδή περίοπτη.¹⁵⁹⁵

‘Ταύτην γὰρ τὴν ἡμετέραν, φημί, πόλιν, ἀρχαίαν οὖσαν, μεγίστην τε καὶ ἐπίσημον, ὃ ἐν Ἑλλησι μέγιστος ῥήτωρ καὶ ἀρχηγὸς Ξενοφῶν ἐν τῇ τοῦ Περσῶν βασιλέως Ἀναβάσει Κύρου ἰστόρησε. Καθ’ ἣν καὶ ὁ μέγας ἀπόστολος καὶ πρωτόκλητος Ἀνδρέας παραγενόμενος τὸ τῆς εὐσεβείας ἐδίδαξε κήρυγμα· ἀλλὰ τὴν τοιαύτην διδασκαλίαν καὶ παράδοσιν ὁ συχνὸς χρόνος ἡμαύρωσεν, ἀκμαζούσης ἔτι τῆς πλάνης καὶ τὰ τῆς εὐσεβείας λυμαιομένης σπέρματα. Χρόνοις δὲ ὕστερον ὁ μέγας οὐτοσὶν ἀληθείας καὶ μάρτυς καὶ κήρυξ τοῖς πιστεύουσι χρηματίσας διδάσκαλος ἐξιῶν ποτε τοῦ σπηλαίου τοῖς τῆς ἀληθείας λόγοις τε καὶ διδάγμασι τοὺς τῶν εἰδώλων θεραπευτὰς καὶ τῶν βωμῶν νεωκόρους ἐλέγχων κατήσχυνε, καὶ τὰς κεχερωσμένας ψυχὰς ἐκάθηρε, καὶ τὸν εὐαγγελικὸν σπόρον καταβαλὼν ἐν τριάκοντα καὶ ἐν ἐξήκοντα καὶ ἐν ἑκατὸν ἐγεώργησεν. Οὕτω μὲν οὖν εἶχε τὰ πρότερον.’¹⁵⁹⁶

Το εγκώμιο αυτό της Τραπεζούντας πλέκεται παρενθετικά, κατά την αναφορά σε μια γυναίκα που κατοικούσε κοντά στα πατρικά οικήματα του Αγίου Ευγενίου. Πρόκειται για πόλη αρχαία, μεγάλη σε υπερθετικό βαθμό και περιφανή. Την εξιστόρησε ο Ξενοφών στο έργο του *Κύρου Ανάβασις*.¹⁵⁹⁷ Ο πρωτόκλητος Απόστολος Ανδρέας κήρυξε εκεί. Ο χρόνος όμως αμαύρωσε αυτή τη διδασκαλία και παράδοση. Στη συνέχεια γίνεται λόγος για την εκεί διδασκαλία και λοιπή δράση του Αγίου

¹⁵⁹³ Κωνσταντίνος Λουκίτης, Έγκ. εις Άγ. Ευγένιον & τοὺς συνάθλους, 168, 35, 903–906.

¹⁵⁹⁴ Ιωσήφ Τραπεζούντος, Λόγ. Άγ. Ευγενίου, 206, 1, 60–61: ‘...τῆς περιφήμου πόλεως ταυτησι Τραπεζοῦντος ἐντός,...

¹⁵⁹⁵ Ιωσήφ Τραπεζούντος, Λόγ. Άγ. Ευγενίου, 304, 20, 1044: ‘...καὶ ἡ περιφανὴς αὕτη πόλις Τραπεζοῦς...’.

¹⁵⁹⁶ Ιωσήφ Τραπεζούντος, Λόγ. Άγ. Ευγενίου, 208, 1, 90–102.

¹⁵⁹⁷ IV, 8, 22 – 23, V, 5, 14.

Ευγενίου. Κατά την αναφορά στην άφιξη των συγγενών του ηγουμένου για την εορτή του αγίου, η πόλη επαινείται ως η ωραιότερη.

*‘...καὶ τὴν καλλίστην ἐν πόλεσι Τραπεζουντίων πόλιν καταλαμβάνουσιν...’.*¹⁵⁹⁸

Το εγκώμιο της πόλης πλέκει ο συγγραφέας κι όταν αναφέρεται στη σύγχυση κατά την τέλεση της εορτής.

*‘Ἦνθει μὲν γὰρ τὸ τηνικαῦτα καιροῦ ἡ Τραπεζοῦς ἤδε καὶ περίοπτος ἦν καὶ περίκλυτος καὶ παρά πάσης σχεδὸν γῆς ἐδοξάζετο· προὔχοντές τε ὑπῆρχον ἐν αὐτῇ οὐκ ὀλίγοι καὶ στρατιῶται ἐπίλεκτοι, ἔμποροί τε πλείστοι καὶ ὄλβιοι, μοναὶ δὲ καὶ παρθενῶνες διαβεβοημέναι κατάπυκνοι καὶ πλήθος λαοῦ οὐκουν ραδίως ἀριθμητόν.’*¹⁵⁹⁹

Η πόλη παρουσιάζεται να ανθεί. Επαινείται ως περίοπτη και ξακουστή. Δοξαζόταν σε όλη σχεδόν τη γη, όπως λέγεται με υπερβολή.¹⁶⁰⁰ Διέθετε πολλούς προύχοντες και επίλεκτους στρατιώτες, πολλούς και ευτυχισμένους εμπόρους, πολλές διαβόητες μονές και πολύ πλήθος λαού. Το εγκώμιο της πόλης στηρίζεται λοιπόν και στα επιτηδεύματα των κατοίκων, το ότι ήταν πολυπληθής, αλλά και στη θρησκευτικότητά της. Όταν μοναχοί από του Χαίνου φθάνουν στην Τραπεζούντα, μετά τη θεραπεία τους από τον Άγιο Ευγένιο, η πόλη επαινείται πάλι ως ξακουστή.

*‘Καὶ πρὸς τήνδε τὴν περίκλυτον Τραπεζουντίων πόλιν ἅμα σπουδῇ ἀφικόμενοι,’.*¹⁶⁰¹

Στην **Τρίκκη** αλλά και στο όρος **Πίνδος** και στον ποταμό **Πηνεῖο** αναφέρεται ο **Αντώνιος Λαρίσης**, στο **Ἐγκώμιον εἰς Ἄγ. Οἰκουμένιον**.

‘Ἄλλ’ οὐδ’ ἀσυντελὲς οὐδ’ ἀξύμφορον καὶ περὶ τῆς πόλεως ταύτης διὰ βραχέων ἐπιμνησθῆναι. Γένοιτο γὰρ ἂν ἡδυσμα τοῦτο τοῖς ἐπισταμένοις καλῶς ὅτι φίλον ἔδαφος ἡ πατρίς. Πόλις τοίνυν ἡ Τρίκκη μεγίστη τε καὶ τῶν ἐκ παλαιοῦ προελθουσῶν εἰς κάλλος καὶ μέγεθος, οὐ μὲνον ἀπολειπομένη καθοτιοῦν. Πόλις ἑλληνὶς καὶ ἀρχαία καὶ τῶν ἐπὶ τούτοις ἐχουσῶν ὄνομα, οὐ πολλῶ

¹⁵⁹⁸ Ἰωσήφ Τραπεζούντος, Λόγ. Ἄγ. Ευγενίου, 212, 1, 151.

¹⁵⁹⁹ Ἰωσήφ Τραπεζούντος, Λόγ. Ἄγ. Ευγενίου, 212, 1, 165–170.

¹⁶⁰⁰ Ἰωσήφ Τραπεζούντος, Λόγ. Ἄγ. Ευγενίου, σ. 388.

¹⁶⁰¹ Ἰωσήφ Τραπεζούντος, Λόγ. Ἄγ. Ευγενίου, 262, 2, 287–288.

δευτέρα τυγχάνουσα· πόλις πολλαῖς εὐθνουμένη ταῖς χάρισι
καὶ ταῖς ἐκ γῆς καὶ ποταμῶν δωροφορίαις οὐσα κατάπλεως. Ἦς
ὑπέρεκται μὲν, ὡς ἐκ πολλοῦ τοῦ διαστήματος, ὄρος τῶν ἀνεφῶν
ἐν καὶ ὑψικόμων καὶ χιονουμένων προφητικῶς· Πίνδος τοῦτο.
Μεταξὺ δὲ τούτου καὶ τῆς εἰρημένης πόλεως ἐφήπλωται πεδίον
εὐρὺ, λόχμας κεκτημένον βαθείας καὶ διηκούσας ἐπὶ πολὺ καὶ
οὐκ ἀσυντελεῖς πρὸς παντοίων βοσκημάτων διοίκησιν· ποταμοὶ τε
τῶν ἡδίστων καὶ ποτιμωτάτων καὶ πρὸς ἀρδεῖαν γῆς ἐπιτηδείων
ἐπιρρέουσι. Τῶν μέντοι ποταμῶν ὁ μέγιστος Πηνειὸς οὗτός ἐστιν,
ὃς Τέμπη τὰ θετταλικά διατέμνων, εἰς θάλασσαν ποιεῖται τὰς
ἐκβολὰς, ἡρέμα πως τῇ Τρίκκῃ πλησιάζων ποιεῖται τὴν κίνησιν.
Τῆς μέντοι πόλεως οὐ πόρρω λόφος τις ὑπερῆρται, ἔχνη τῆς
ἀρχαίας ὑποφαίνων σοι πόλεως, καὶ τῇ θέσει μάλα συντελῶν
πρὸς ἀκρόπολιν ἐξ ἀπόπτου σοι πᾶσαν τὴν πόλιν ὄραν παρέχεται,
μονονουχὶ καὶ τῇ χειρὶ τῶν κύκλω λοχμῶν, εἴ σοι βουλομένῳ ἔστι
περιδράττεσθαι. Εἶτα τὴν ὑπώρειαν κατιόντι, ἀνατέλλειν ἢ πόλις
ἄρχεται, οὐ πάνυ τι πολλῶ περιγραφομένη τῷ διαστήματι· πόλις
ἢ νῦν οὐσα καὶ ὑφ' ἡμῶν οἰκουμένη, εἰ χρή τάληθέστερον φάναι,
τὸν μέγαν Οἰκουμένιον κεκτημένη πολιοῦχον καὶ οἰκιστήν,
ἄγρυπνον φύλακα, καὶ πρό γε τούτου καὶ μετὰ τοῦτον τὸν
μέγιστον τῶν ἄνω δυνάμεων Ταξιάρχην. Τὴν γὰρ πύλην, εἰ βούλει
τῆς πόλεως εἰσελθεῖν, ἔξεις ἐπὶ δεξιὰ τοῦτον τὸν μέγαν ἔχοντα
θησαυρόν, τὴν τῶν λειψάνων ἱεραρχικὴν θήκην, τοῦ τῶν
ἀγγελικῶν δυνάμεων ἐξάρχοντος Μιχαήλ, θεῖον νεῶν.¹⁶⁰²

Αμέσως πριν ἐγίνε λόγος για τὴν ἀφίξη τοῦ Ἁγίου Οἰκουμένου
στην Τρίκκη. Ο συγγραφέας αιτιολογεῖ κατ' ἀρχὰς τὴ σύντομη μνηεὶα στην
πόλη. Εἶναι χρήσιμη καὶ συμφέρουσα. Θα εἶναι κάτι γλυκὸ για ὅσους
γνωρίζουν καλά ὅτι ἡ πατρίδα εἶναι ἀγαπητὸ ἔδαφος. Ο συγγραφέας
βρίσκει ἀφορμὴ να μιλήσει για τὴ δικὴ του πατρίδα καὶ τὴν ευρύτερη
περιοχὴ τῆς εκτενέστερα ἀπ' ὅτι για τὴν πατρίδα τοῦ εγκωμιαζόμενου
αγίου. Εἶναι λογικὸ, καθὼς του εἶναι πιο γνωστὴ καὶ ἀγαπητὴ. Κατωτέρω
εξάλλου καθίσταται φανερό ὅτι ἐκεῖ κατοικεῖ τώρα ὁ συγγραφέας. Ἡ πόλη
εγκωμιάζεται ὡς μέγιστη, μεγάλη σε υπερθετικὸ βαθμὸ. Γίνεται πάλι
λόγος για τὸ μέγεθος ἀκριβῶς μετὰ, ὅταν λέγεται ὅτι δεν ὑπολείπεται σε
κάλλος καὶ μέγεθος τῶν παλαιῶν. Εξάλλου ἡ παλαιότης εἶναι καὶ δικὸ
τῆς χαρακτηριστικὸ, καθὼς στη συνέχεια ἡ πόλη ἐπαινεῖται ὡς ἐλληνικὴ
καὶ ἀρχαία. Μάλιστα καταλαμβάνει με μικρὴ διαφορά τὴ δευτέρη θέση,

¹⁶⁰² Ἀντώνιος Λαρίσης, Ἐγκ. εἰς Ἁγ. Οἰκουμένιον, 319, 12, 4 – 320, 6.

μάλλον μετά την Αθήνα, από τις πόλεις που είναι ονομαστές για την ελληνικότητα και την αρχαιότητά τους. Αποκαλύπτεται δηλαδή η ιστορία της πόλης.¹⁶⁰³ Πιθανόν ο συγγραφέας τονίζει την ελληνικότητα λόγω των Βλάχων που κατοικούσαν στην περιοχή. Η Τρίκκη έχει αφθονία πολλών χαρίτων και είναι γεμάτη προσφορές δώρων από τη γη και τα ποτάμια. Πρόκειται επομένως για εύφορο έδαφος και σε αυτό συντελεί και η ύπαρξη ποταμών. Σε αυτά ο συγγραφέας θα επανέλθει κατωτέρω. Αναφέρεται στη συνέχεια στο όρος Πίνδος, που βρίσκεται πολύ πάνω από την πόλη. Αυτό εγκωμιάζεται ως υψηλό, χιονισμένο, χωρίς σύννεφα. Μεταξύ του όρους και της πόλης απλώνεται ευρεία πεδιάδα, με βαθιά, πολύ εκτενή δάση, χρήσιμα για τη φροντίδα κάθε είδους ζώων. Μέσα χύνονται ποταμοί από τους γλυκύτερους (η ιδιότητα τονίζεται με τη χρήση δύο συνώνυμων επιθέτων: ήδύς και πότιμος) και κατάλληλους για την άρδευση της γης. Ο μεγαλύτερος από αυτούς τους ποταμούς είναι ο Πηνειός, ο οποίος χωρίζει στα δύο τα θεσσαλικά Τέμπε και εκβάλλει στη θάλασσα, κινούμενος ήρεμα κοντά στην Τρίκκη. Σε αντίθεση με το όρος, σε κοντινή απόσταση πάνω από την πόλη υψώνεται λόφος που φανερώνει ίχνη της αρχαίας πόλης. Το ένδοξο παρελθόν της πόλης πιστοποιούν τα αρχαία κατάλοιπα.¹⁶⁰⁴ Προφανώς πρόκειται για το λεγόμενο σήμερα κάστρο των Τρικάλων.¹⁶⁰⁵ Η αναφορά σε αρχαία ερείπια είναι πολύ σπάνια στα κείμενα. Λόγω της θέσεως χρησιμεύει ως ακρόπολη. Από εκεί μπορείς να δεις όλη την πόλη και σχεδόν να πιάσεις τα γύρω δάση. Αν κατέβεις στους πρόποδες, αρχίζει να αναφαίνεται η πόλη, τα σύνορά της δε βρίσκονται σε μεγάλο διάστημα. Ο συγγραφέας έρχεται τώρα στον άγιο στο οποίο είναι αφιερωμένο το Εγκώμιο: ο Άγιος Οικουμένιος είναι πολιούχος και οικιστής της, φύλακας, όπως ο μέγιστος Ταξιάρχης. Ενδιαφέρον είναι και το παιχνίδι των λέξεων *οίκουμένη - Οίκουμένιον*.¹⁶⁰⁶ Ο ναός του Μιχαήλ βρίσκεται δεξιά μπαίνοντας στην πύλη της πόλης. Η θέση του πέρα από την πύλη και δεξιά για τον εισερχόμενο τονίζεται για να εξαρθεί η ιδιότητα του φύλακα.¹⁶⁰⁷ Το κείμενο είναι πολύ ενδιαφέρον για την περιγραφή της φύσης. Ενδιαφέρον είναι επίσης ότι η φύση παρουσιάζεται πολύ κοντά στην πόλη. Ως προς

¹⁶⁰³ Γουλούλης, Εγκαίνια, σ. 118.

¹⁶⁰⁴ Γουλούλης, Εγκαίνια, σ. 118.

¹⁶⁰⁵ Αντώνιος Λαρίσης, Έγκ. εις Άγ. Οίκουμένιον, σ. 319.

¹⁶⁰⁶ Γουλούλης, Εγκαίνια, σ. 118.

¹⁶⁰⁷ Γουλούλης, Εγκαίνια, σ. 119.

αυτό μοιάζει με το εγκώμιο της Νίκαιας. Ο Θεόδωρος Δούκας Λάσκαρις στο *Ἐγκώμιον εἰς τὴν Μεγαλόπολιν Νίκαιαν* περιγράφει την πλούσια βλάστηση μέσα στην πόλη. Με τις καλλιέργειες γύρω και μέσα στην πόλη και το φύλλωμα των δένδρων περιμετρικά τη βλέπει σαν άλσος. Θα νόμιζε κανείς επίσης ότι η πόλη είναι κήπος λόγω της οσμής που βγαίνει από αυτή. Η συνάντηση με τη φύση μέσα στην πόλη είναι αισιόδοξη. Το κάλλος και η ευχαρίστηση που προέρχεται από αυτό και η χρησιμότητα της φύσης επαναλαμβάνεται.¹⁶⁰⁸

Η **Φιλαδέλφεια** αποκαλείται **αγία, εκλεκτή και κυρία** στον **Λόγον** εἰς **Ἰωάννην Θεολόγον** του **Μακαρίου Μανουήλ Χρυσοκεφάλου**.¹⁶⁰⁹ Ο συγγραφέας παρουσιάζει τη Φιλαδέλφεια παράλληλα με τη Σιών και την Ιερουσαλήμ.

*ἄγνωστε, ὅτι δευτέρα ἐστὶν αὕτη πόλις Σιών, καὶ τῆς προτέρας ἐκείνης διάδοχος Ἱερουσαλήμ· εἶπερ ἐξ ἐκείνης μὲν, ὁ τοῦ Εὐαγγελίου νόμος ἐξελέλυθε κατὰ τὴν παλαιὰν προφητείαν, καὶ λόγος ὁ πᾶσιν ἔθνεσι λεγόμενος, ὑπὸ τῶν Ἀποστόλων· καὶ διὰ τοῦτο πόλις δικαιοσύνης μυστικῶς, καὶ μητρόπολις πίστεως προσηγόρευται· ἐν ταύτῃ δὲ οὗτος ὁ νόμος ἀπαραποίητος, καὶ διετηρήθη κατ' ἀρχάς, καὶ διατηρεῖται νῦν ἐν καιρῷ τοῦ πειρασμοῦ· καὶ ἡ θεολογία ἦν ἐξ αὐτῆς παρελάβομεν τῆς τοῦ Κυρίου φωνῆς, ἀκίνητος ἐν αὐτῇ διαμένει, καὶ ἀπαρεγχείρητος διαφυλάττεται· καὶ διὰ τοῦτο ἐκλεκτὴ μὲν, καὶ κυρία κατωνόμασται· ἄθλον δὲ ὡς εἶπεῖν καὶ βραβεῖον ὀρθοδοξίας, τὴν ἐκ Θεοῦ φυλακὴν τε, καὶ τὸ ἀνάλωτον εἴληφε· πρὸς δὲ καὶ τὸ θύραν ἔχειν ἀνεωγμένην· ἦν οὐδεὶς δύναται κλεῖσαι· οὐ τὴν αἰσθητὴν ταύτην ἀπλῶς μόνον, καὶ εἰσάγουσαν τὰ χρειώδη· ἀλλὰ καὶ πρὸ ταύτης τὴν νοητὴν μᾶλλον, καὶ μεταδιδούσαν τὰ σωτηριώδη· οὐ χάριν καὶ ὑπ' αὐτῆς τῆς συναγωγῆς τοῦ Σατανᾶ προσκυνηθῆναι δεδικαίωται.*¹⁶¹⁰

Ταῦτα ἀκούσατε, ταῦτα θεάσασθε νῦν ὑμεῖς, οἱ ἐκ Δυσμῶν

¹⁶⁰⁸ Saradi, *Idyllic nature*, σ. 23.

¹⁶⁰⁹ Μακάριος Χρυσοκέφαλος, *Λόγ. εἰς Ἰω. Θεολόγον*, 372: 'οἱ τῆς ἁγίας ταύτης πόλεως τῆς ἐκλεκτῆς, καὶ κυρίας πολῖται'.

¹⁶¹⁰ Στην Αποκάλυψη (γ', 8-9) ο Χριστός λέει στον ἄγγελο της Φιλαδέλφειας: 'ἰδὸν δέδωκα ἐνώπιόν σου θύραν ἀνεωγμένην, ἣν οὐδεὶς δύναται κλεῖσαι αὐτήν· ὅτι μικρὰν ἔχεις δύναμιν, καὶ ἐτήρησάς μου τὸν λόγον καὶ οὐκ ἠρνήσω τὸ ὄνομά μου. ἰδὸν δίδωμι ἐκ τῆς συναγωγῆς τοῦ σατανᾶ τῶν λεγόντων ἑαυτοὺς Ἰουδαίους εἶναι, καὶ οὐκ εἰσίν, ἀλλὰ ψεύδονται· ἰδὸν ποιήσω αὐτοὺς ἵνα ἤξουσι καὶ προσκυνήσουσιν ἐνώπιον τῶν ποδῶν σου, καὶ γινώσιν ὅτι ἐγὼ ἠγάπησά σε.'· Χρυσοκέφαλος, *Λόγοι Πανηγυρικοί*, σ. 20-21.

*ἀφιγμένοι· τῆς μεγαλοδόξου, καὶ βασιλικωτάτης πόλεως οἱ
πολλάκις μὲν βοηθήσαντες...'.¹⁶¹¹*

Ἡ Φιλαδέλφεια καλεῖται δευτέρα Σιών καὶ διάδοχος τῆς προτέρας Ἱερουσαλήμ. Ἀπὸ τῆς Σιών προήλθε ὁ νόμος τοῦ Εὐαγγελίου καὶ ὁ λόγος τῶν Ἀποστόλων πρὸς ὅλα τὰ ἔθνη, γι' αὐτὸ ἡ πόλις ὀνομάστηκε πόλις δικαιοσύνης καὶ μητρόπολις πίστεως. Ἡ Φιλαδέλφεια διατηρεῖ ἀνόθευτο τὸ νόμο αὐτὸ καὶ διαφυλάττει τὴν θεολογία ἀπρόσβλητη. Ἡ πόλις ἐπαινεῖται ἐκ νέου ὡς ἐκλεκτὴ καὶ κυρία. Πρὸς τοὺς Δυτικούς που παρευρίσκονταν κατὰ τὴν ἐκφώνηση τοῦ Λόγου ὁ συγγραφέας προβάλλει τὸ θαῦμα τῆς ἐλευθερίας τῆς Φιλαδέλφειας ὡς ἀπόδειξη τῆς ὀρθότητος τῆς πίστεως τῆς σύμφωνα με τὴν δοθεῖσα σὴν Ἀποκάλυψη υπόσχεση. Οἱ πύλες τῆς πόλεως παρέμεναν ἀνοιχτές γιὰ τὴν εἰσαγωγή τῶν ἀναγκαίων ἀγαθῶν.¹⁶¹² Τέλος ἡ πόλις ἐπαινεῖται ὡς πολὺ ἐνδοξη καὶ ἡγεμονικότερη.

Τῆς Φιλαδέλφειας ὑμνεῖ ὁ συγγραφέας καὶ στὸν **Λόγον εἰς ταξίαρχας Μιχαὴλ καὶ Γαβριήλ**. Ἡ πόλις ἐπαινεῖται ὡς πολὺ θαυμαστὴ καὶ φυλασσόμενη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ.

*‘Τὸ δὲ κατὰ τὴν πανθαύμαστον ταύτην, καὶ θεοφύλακτον
Φιλαδέλφειαν, τίνας οὐκ ἐκπλήττει τῶν πιστῶν;’¹⁶¹³*

Ἡ πόλις πολιορκεῖται ἀπὸ τοὺς ἄθεους βαρβάρους, ἀλλὰ φαίνεται ἀνώτερη χάρις στὸν ἀρχιστράτηγο Μιχαὴλ. Αὐτὸς εἶναι ὁ προστάτης τῆς πόλεως που συντηρεῖ τὴν πόλις ἀπόρθητη καὶ διατηρεῖ τὶς πύλες τῆς ἀνοιχτές. Λόγω τῆς ἐξοικείωσής τῆς με τὸ Χριστὸ ἡ πόλις προσδιορίζεται ὡς ἡ ἀνοιχτὴ θύρα τῆς βασιλείας, ἡ πύλη τοῦ Κυρίου σὴν ὁποία θὰ μπουν οἱ δίκαιοι καὶ θὰ μεταβούν στὸν οὐρανό. Τὴν εἴσοδο καὶ ἐξοδο αὐτῆς, τὴν κατοικία καὶ τὸ βίον εὐλόγησε ὁ Κύριος.

*‘καὶ οὕτω τό τε παντοδύναμον τοῦ ἐμοῦ Χριστοῦ τοῖς ἔθνεσι
κηρυχθῆ, καὶ τῆς πόλεως ἢ πρὸς αὐτὸν οἰκείωσις τοῖς πέρασι
γνωρισθῆ· αὕτη γάρ ἐστὶν ἡ ἀνεωγμένη τῆς βασιλείας θύρα, ἢ
πύλη τοῦ Κυρίου· εἰς ἣν δίκαιοι εἰσελεύσονται· καὶ δι’ ἧς εἰς
οὐρανοὺς μεταβήσονται· καὶ ταύτης τὴν εἴσοδον καὶ τὴν ἐξοδον,
τὴν ἀναστροφὴν τε, καὶ ζῶσαν πολιτείαν, εἰς τὸν διηνεκῆ χρόνον,*

¹⁶¹¹ Ἐννοεῖ τὴ βοήθεια τῶν Καταλανῶν κατὰ τὸ 1304: Χρυσοκεφάλου, *Λόγοι Πανηγυρικοί*, σ. 21.

¹⁶¹² Χρυσοκεφάλου, *Λόγοι Πανηγυρικοί*, σ. 21.

¹⁶¹³ Μακάριος Χρυσοκέφαλος, *Λόγ. εἰς ταξίαρχας Μιχαὴλ καὶ Γαβριήλ*, 156.

καὶ κατὰ τὸν βίον ἅπαντα, ἀπὸ τοῦ νῦν, καὶ ἕως τοῦ αἰῶνος
εὐλόγησε Κύριος.¹⁶¹⁴

Ἡ πόλι φαίνεται κραταιά και ο λαός πανηγυρίζει και εορτάζει καθημερινά και σε τακτές ἄγιες ημέρες σε διάφορα σημεία της πόλης. Ο Ταξιάρχης είναι φύλακας της πόλης και η πόλι δόθηκε ἀπὸ τον Χριστό στην παγκόσμια Εκκλησία ως υπόδειγμα ορθοδοξίας.

Ἐπίσης στον **Λόγον εἰς τάγματα ἀϋλων δυνάμεων & Ταξιάρχην Μιχαήλ.**

*‘μάλιστα δὲ πάντων ἡμεῖς καὶ συνδράμωμεν καὶ συνδοξάσωμεν προθυμότερον, οἱ τὴν πανευκλεῆ, καὶ περιίδοξον ταύτην οἰκοῦντες Φιλαδέλφειαν, ὅσω καὶ πλέον ἀπάντων, τὴν ἀπροσμάχητον αὐτοῦ καὶ ἀκαταγώνιστον συμμαχίαν πλουτοῦντες ἔσμεν, καὶ ὑπὸ τὴν σκέπην αὐτοῦ συντηρούμενοι, μέχρι τῆς δεῦρο ἐλεύθεροι διαμένομεν· καὶ τῆς παγκοσμίου ταύτης, ὡς εἰπεῖν αἰχμαλωσίας ἀνώτεροι, μεμνημένοι οἴων ἐπιβουλῶν, οἴων κινδύνων, οἴων συμφορῶν, καὶ θλίψεων πλειστάκις ἐρρύσθημεν δι’ αὐτοῦ, καὶ τὰς συνεχεῖς ἀναλογιζόμενοι, καὶ κατὰ πρόσωπον μάχας, ἃς καταλέλυκε, τὰς ἀπείρους ἐνέδρας, ἃς ἐν κρυφῇ διεσκέδασε, τὰς ἀφανεῖς, καὶ δολίους παγίδας, ἃς ἐθριάμβευσε, τὰς ἐν νυκτί, τὰς ἐν ἡμέρᾳ, τὰς παρὰ τῶν ἀλλοτρίων, τὰς παρὰ τῶν οἰκείων’.*¹⁶¹⁵

Ἡ Φιλαδέλφεια εγκωμιάζεται ως πολὺ ἐνδοξη και περιφνημη. Οἱ κάτοικοί της ἔχουν σύμμαχο τον αρχιστράτηγο των θείων παρατάξεων Μιχαήλ, συντηροῦνται ὑπὸ τη σκέπη του και διαμένουν ἐλεύθεροι. Δι’ αὐτοῦ σώθηκαν ἀπὸ ἐπιβουλές, κινδύνους, συμφορές, θλίψεις. Ο αρχιστράτηγος βοήθησε σε μάχες, ἐνέδρες, παγίδες. Ἐχουμε ἐδῶ δηλαδὴ σαφὴ ἀναφορὰ στη θεία προστασία της πόλης. Στο τέλος του ἔργου ο συγγραφέας ἀπευθύνεται στην Ἁγία Τριάδα, ικετεύοντας η πόλι να φυλαχθεῖ ἀκατανίκητη και ἀπόρθητη. Παίζει μάλιστα με το ὄνομα της πόλης ἀποκαλώντας τους κατοίκους φιλαδέλφους.

‘ἢ καὶ Μονὰς γνωριζομένη τῇ φύσει, καὶ Τριάς προσκυνουμένη ταῖς ὑποστάσεσιν, ἢ μακαρία καὶ ὑπερούσιος θεαρχία, ἢ ταῖς παμφώτοις ἀγλαΐαις, καὶ τοὺς Ἀγγέλους καταφαιδρύνουσα, καὶ δι’ αὐτῶν τοὺς φιλαγγέλους ἡμᾶς ὡς φιλαδέλφους καταλάμπουσα, ἢ παντοδύναμος δύναμις, ἢ ἄναρχος ἀρχή, ἢ

¹⁶¹⁴ Μακάριος Χρυσοκέφαλος, Λόγ. εἰς ταξιάρχας Μιχαήλ και Γαβριήλ, 157.

¹⁶¹⁵ Μακάριος Χρυσοκέφαλος, Λόγ. εἰς τάγματα ἀϋλων δυνάμεων & Ταξιάρχην Μιχαήλ, 125–126.

ἀτελεύτητος δεσποτεία, ἢ αἰδίου βασιλεία, τὸ παγκράτιστον κράτος, φύλαττε τὴν πόλιν σου ταύτην μέχρι τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος ἀκαταγώνιστον καὶ ἀνάλωτον".¹⁶¹⁶

Στη **Χαλκηδόνα** αναφέρεται ο **Νικηφόρος Κάλλιστος Ξανθόπουλος**, στο ἔργο **Περὶ ὧν Μαυρίκιος ἐπὶ τῇ σορῶ Μάρτ. διεπράξατο Εὐφημίας**.

Ἐντιπέραν γὰρ τῆς Βυζαντίδος ἢ περιώνυμος Χαλκηδονέων ἴδρυται πόλις".¹⁶¹⁷

Ἡ Χαλκηδόνα εγκωμιάζεται ὡς περιφημη. Εἶναι ἀπέναντι ἀπὸ το Βυζάντιο. Στὸ μεγαλοπρεπὴ νὰὸ τῆς πόλης βρισκόταν τὸ λείψανο τῆς μάρτυρος Εὐφημίας.

β) χωριά

Εἰδυλλιακὲς εἰκόνες χωριῶν δὲν ἀπαντῶνται σὲ πρωιμότερα ἀγιολογικὰ κείμενα. Ἡ διάνθιση τοῦ λόγου με ἐκφράσεις χωριῶν ὄχι μόνον προσδίδει ἕναν λυρικό τόνο στα κείμενα, ἀλλὰ καὶ ἐντάσσεται πλήρως στὸ πνεῦμα τῆς Ἀναγέννησης, που εἶχαν ἀρχίσει νὰ ἐκφράζουν Βυζαντινοὶ λόγιοι. Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρουμε ὡς χαρακτηριστικό παράδειγμα τὴν ἐκφραση κώμης ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Εὐγενικό.¹⁶¹⁸

Ἡ **Ἀριανζός**, ἕνα χωριὸ τῆς Καππαδοκίας, με ἀφορμὴ τὴν ἐπιλογή τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου νὰ μείνει ἐκεῖ, ἐπαινεῖται στὸν **Λόγον εἰς Γρηγόριον Θεολόγον τοῦ Θωμά Μαγίστρου**. Σχετιζόταν με τὸν τόπο πατρόθεν καὶ τὸν θεωροῦσε κατάλληλο γιὰ φιλοσοφία.

Ἐντὸς δὲ τῆς Καππαδοκίας χωρίον εὐρὼν, Ἀριανζὸν πρόσρημα, πατρόθεν μὲν αὐτῶ διαφέρον, πρὸς δὲ φιλοσοφίαν ἐπιτηδείως ἔχειν δοκοῦν, τοῦτ' ἐξ ἀπάντων εἴλετο χρῆσθαι, κὰν τούτῳ μένειν εἰσάπαν.¹⁶¹⁹

¹⁶¹⁶ Μακάριος Χρυσοκέφαλος, Λόγ. εἰς τάγματα αὐτῶν δυνάμεων & Ταξίαρχην Μιχαήλ, 126.

¹⁶¹⁷ Κάλλιστος Ξανθόπουλος, Περὶ ὧν Μαυρίκιος ἐπὶ τῇ σορῶ Μάρτ. διεπράξατο Εὐφημίας, 392, Α.

¹⁶¹⁸ Βλ. Σαράντη, Ἡ πόλις ὡς ἀρχιτεκτονικός χώρος.

¹⁶¹⁹ Θωμάς Μάγιστρος, Λόγ. εἰς Γρηγ. Θεολόγον, 320, Ρ', Β.

Στον **Λόγον εις Αρχ. Γρηγόριον του Φιλοθέου Κοκκίνου** πληροφορούμαστε για ένα χωριό της **Ασίας**.

Ἡμερῶν δὲ παρελθουσῶν δύο μετὰ τῶν ἀγόντων ἐκ Προύσης ἀπάραντες, δευτεραῖοι πάλιν εἰς τι χωρίον ἤκομεν λοφῶδες, ὄρεσι περιεστοιχισμένον ἐκ μακροῦ διαστήματος καὶ συνηρεφέσι δένδρεσι καλλυνόμενον, ὃ, ποτὲ μὲν ἔνθεν, ποτὲ δ' ἐκεῖθεν τῶν περὶ αὐτὸ κορυφῶν ὀρειῶν ἀνέμοις καταπνεόμενον, ψυχρότατόν τε νᾶμα ἐκδίδωσι καὶ τὸν περικείμενον ἀέρα κατεψυγμένον ἔχει κὰν τῇ τοῦ θέρους ὥρᾳ· διὸ καὶ θερίζων ἦν ἐν αὐτῷ τῶν ἐν βαρβάροις ἡγεμόνων ὁ κράτιστος.¹⁶²⁰

Πρόκειται για απόσπασμα επιστολής του Αγίου Γρηγορίου προς την Εκκλησία του κατά την αιχμαλωσία του στην Ασία. Περιγράφεται ένα χωριό σε απόσταση δύο ημερών από την Προύσα, λοφώδες, που περιστοιχίζεται από βουνά σε μεγάλη απόσταση, εξωραϊζεται με πυκνά δέντρα, αναρριπίζεται από τους ανέμους πότε από τη μια και πότε από την άλλη μεριά των γύρω από αυτό κορυφών των βουνών. Εκβάλλει πάρα πολύ ψυχρό νερό και ο αέρας που το περιβάλλει είναι κατεψυγμένος ακόμη και το καλοκαίρι. Γι' αυτό εκεί περνούσε το καλοκαίρι ο δυνατότερος από τους βάρβαρους ηγεμόνες.

Ένα χωριό στο Γαλήσιον Όρος περιγράφει ο **Γεώργιος Κύπριος** στον **Βίον Όσ. Λαζάρου**.

Ὁ οἰκονόμος τοιγαροῦν οὗτος ἀντιπράττων ἦν τῷ ὀσίῳ, ἐκ τῶν ὠφελειῶν τῆς μονῆς ἑτέραν αὐτὸς ἀνεγείρων ἐν χωρίῳ, ἀφθόνως μὲν ἔχοντι πηγιμαίων ναμάτων, οὐχ ἤκιστα δὲ καλῶς καὶ χαρίτων καὶ κράσεως ὥρῶν, ὡς μήτε χειμῶνος τὸ ψύχος σφόδρα δοκεῖν λυπεῖν κατ' αὐτὸ μήτε μὴν θέρους τὰς ἡλιακὰς φλογώσεις οἶεσθαι ἀνιᾶν, ἀλλ' ἑκατέραν τῶν ὥρῶν κατὰ θατέραν ἡπίως ἐπικίρνασθαι τῇ λοιπῇ.¹⁶²¹

Ο οικονόμος της μονής του Οσίου Λαζάρου αντέπραττε στον όσιο ανεγείροντας άλλη μονή σε ένα χωριό με άφθονα πηγαία ύδατα. Περιγράφονται επαινετικά οι χάριτες και το εύκρατο κλίμα. Εκεί ούτε ο χειμώνας ήταν πολύ ψυχρός ούτε το θέρος θερμό. Ο συνδυασμός των εποχών ήταν ήπιος.

¹⁶²⁰ Φιλόθεος Κόκκινος, Λόγ. εις Αρχ. Γρηγόριον, 536, 99, 14–20.

¹⁶²¹ Γρηγόριος Κύπριος, Βίος Όσ. Λαζάρου, 602, 35, E–F.

Κάποιες κόμεις στον Κόλπο της Νικομήδειας περιγράφονται από τον **Ιωσήφ Καλόθετο**, στον **Βίον Όσ. Γρηγορίου**.

‘πρόσεισί τινι κόμη συνάμα τῶ ἀδελφῶ ἐπιτηδεία οὔση πρὸς ἡσυχίαν καὶ ἡρεμίαν. Καὶ ἱκανῶς ἐκεῖ διατρίψας μετὰ τῆς συνήθους αὐτῶ βιοτῆς καὶ διαγωγῆς, καὶ τὰς αἰσθήσεις μικρὸν κατευνάσας ἀπὸ τῆς ἔξωθεν ὀχλοκρατίας καὶ περιφορᾶς καὶ περιαγωγῆς τῆς ρεούσης ὕλης.’¹⁶²²

Το χωριό στο οποίο μεταβαίνει ο Όσιος Γρηγόριος είναι κατάλληλο για ησυχία και ηρεμία. Το άλλο χωριό στο οποίο ανέρχεται στη συνέχεια βρισκόταν στο παρακείμενο ὄρος που είχε το όνομα του Προφήτη Ηλιού. Η θέση του ήταν καλή για αναχώρηση και ερημία.

‘Ἄνεισι γοῦν πρὸς τὸ παρακείμενον ὄρος τῇ κόμη, ὅπερ ἐκ μακροῦ τὴν ἐπωνυμίαν ἔσχε τοῦ μεγάλου καὶ θεσβίτου Ηλιοῦ. Ἀνιῶν δὲ καὶ προπεμπόμενος ἐκεῖσε παρὰ τῶν ἐποικούντων τῇ κόμη εὐρίσκει τὸ χωρίον εὖ ἔχον θέσεως, εὖ ἀναχωρήσεως, εὖ ἔχον ἐρημίας.’¹⁶²³

γ) τόποι

ὄρη

Με αφορμή την επίσκεψη του Αρχιεπισκόπου Αθανασίου στο ὄρος **Γαλήσιον**, ο **Ιωσήφ Καλόθετος** στον **Βίον Αρχ. Αθανασίου** δίνει δύο εκδοχές για την προέλευση του ονόματος του ὄρους: επειδή όσοι βρίσκονται εκεί απολαμβάνουν γαλήνη ή διότι τα σκάφη τους, δηλαδή τα εκεί μοναστήρια, είναι αγκυροβολημένα στην ανώτατη γαλήνη (μεταφορικά).

‘Γαλήσιον δὲ εἰρησθαί μοι δοκῶ ἢ διὰ τὸ γαλήνης ἀπολαύειν, ὅσον γε εἰκὸς τοὺς ἐκεῖσε καὶ ἔξω πραγμάτων ἐστάναι, ἢ διὰ τὸ ὀρμεῖν τὰ ἐκείνων σκάφη ἐν τῇ ἀνωτάτῳ γαλήνῃ, πρὸς ἣν οὐδεὶς ἀπαρκτίας ἀντίπρωρα ἀντιπνεύσας ἀντωθήσει τὸ σκάφος καὶ κατὰ βυθοῦ πέμψει.’¹⁶²⁴

¹⁶²² Ιωσήφ Καλόθετος, Βίος Όσ. Γρηγορίου, 509, 7, 200–204.

¹⁶²³ Ιωσήφ Καλόθετος, Βίος Όσ. Γρηγορίου, 510, 8, 213–216.

¹⁶²⁴ Ιωσήφ Καλόθετος, Βίος Αρχ. Αθανασίου, 470, 14, 551–555.

Στο Γαλήσιο όρος αναφέρεται και ο **Θεόκτιστος Στουδίτης**, στον **Βίον Πατρ. Αθανασίου**.

*‘...καὶ κατερχόμενος τὸ κρημνῶδες ἐκεῖνο τοῦ λιθοστρώτου ὄρους καὶ δύσβατον, καὶ πρὸς παραρρέοντα τῆ ὑπωρείᾳ τούτου χεῖμαρρον εἰσερχόμενος...’.*¹⁶²⁵

Το όρος Γαλήσιο ήταν απόκρημνο, λιθόστρωτο και δύσβατο. Στους πρόποδες υπήρχε χείμαρρος. Οι δύσκολες συνθήκες τονίζουν τον αγώνα του Αγίου Αθανασίου εκεί. Πιο κάτω πληροφορούμαστε και για την πνευματική προσφορά του όρους. Ήταν πλούσιο σε πολλά, καλά και άγνωστα βιβλία.

*‘Εὐρῶν δὲ βίβλους, ὡς ἔλεγε, πάνυ μὲν πολλάς, πάνυ δὲ διαφόρους καὶ μὴ τοῖς πολλοῖς γινωσκομένας (ἐπλούτει γὰρ ταύτας ἐπιεικῶς τὸ Γαλήσιον),...’.*¹⁶²⁶

Το όρος **Γάνος** αναφέρεται με αφορμή την εκεί άφιξη του Οσίου Μαξίμου, μετά τη διάβαση του Ελλησπόντου, από τον **Μακάριο Μακρή** στον **Βίον Όσ. Μαξίμου**.

*‘...καὶ τὸν Ἐλλησποντον διαβάς τὸ Γάνος καταλαμβάνει. Ὅρος δὲ ἐστὶ τραχὺ καὶ δυσχείμερον, μεθόριον Θρακῶν τε καὶ Μακεδόνων, ἐν ᾧ μοναστήρια συχνὰ μοναχῶν ἴδρυτο κατὰ συστήματα καὶ σποράδην, καθ’ ἓνα καὶ σὺν δύο καὶ σὺν τρεῖς φιλοσοφούντων.’*¹⁶²⁷

Το όρος περιγράφεται ως τραχύ και πολύ ψυχρό. Αποτελούσε το όριο της Θράκης και της Μακεδονίας. Εκεί είχαν ιδρυθεί πολλά μοναστήρια ενωμένα ή διασκορπισμένα. Εκεί ζούσαν με αυταπάρηση ένας ή δύο ή τρεις μαζί μοναχοί.

Το **Λάτρος** αναφέρεται από τον **Κωνσταντίνο Ακροπολίτη** στον **Λόγον εις Άγ. Δημήτριον**.

*‘Ἐδοξεν οὖν καὶ πρὸς τὰ περὶ τὴν Ἀσίαν φοιτῆσαι περιλάλητα φροντιστήρια, τὸ ἱερὸν δηλαδὴ Λάτρος, ὃ Θεοῦ λατρευτῶν ὡς ἀληθῶς κεχρημάτικε καταγῶγιον.’*¹⁶²⁸

¹⁶²⁵ Θεόκτιστος Στουδίτης, Βίος Πατρ. Αθανασίου, 9, 7, 19–21.

¹⁶²⁶ Θεόκτιστος Στουδίτης, Βίος Πατρ. Αθανασίου, 10, 7, 12–14.

¹⁶²⁷ Μακάριος Μακρής, Βίος Όσ. Μαξίμου, 144, 8, 137 – 145, 141.

¹⁶²⁸ Ακροπολίτης Κων/νος, Λόγ. εις Άγ. Δημήτριον, 194, 40, 6–8.

Το χωρίο αναφέρεται στον Βιτάλιο, ο οποίος σκεπτόταν να μεταβεί στα περιβόητα μοναστήρια περί την Ασία, δηλαδή το όρος Λάτρος το οποίο εγκωμιάζεται ως ιερό και κατάλυμα λατρευτών του Θεού.

Για αυτό γίνεται λόγος και από τον **Ιωσήφ Καλόθετο**, στον **Βίον Αρχ. Αθανασίου**.

‘Λάτρος δὲ εἰρῆσθαί μοι δοκῶ ἢ διὰ τὸ τῶν ἀνθρωπικῶν ἀνεπίμικτον εἶναι ἢ διὰ τὸ κεκαθαρμένῳ λόγῳ καὶ νῶ τὰς ἐκεῖσε λατρείας ἀναφέρειν θεῶ τοὺς ἄνδρας.’¹⁶²⁹

Με αφορμή τη μετάβαση του Αρχιεπισκόπου Αθανασίου στο όρος αυτό, ο συγγραφέας δίνει πάλι δύο εκδοχές για την προέλευση του ονόματος του όρους: λέγεται έτσι επειδή είναι καθαρό από τα ανθρώπινα ή επειδή οι άνδρες εκεί προσφέρουν λατρεία στον Θεό με καθαρό λόγο και νου.

Μνεία του συναντάται και στον **Βίον Πατρ. Αθανασίου** από τον **Θεόκτιστο Στουδίτη**.

‘...πρὸς τὸ θεῖον Λάτρος ἀπαίρει ὀψόμενος κάκει τοὺς εἰλικρινεῖς ἐργάτας τῆς ἀρετῆς, τοὺς τηλαυγεῖς ὡς εἰπεῖν ἀστέρας.’¹⁶³⁰

Το όρος Λάτρος προσδιορίζεται ως θείο, με αφορμή την αναχώρηση του Αγίου Αθανασίου προς τα εκεί. Εγκωμιάζεται από την αρετή των μοναχών του.

Το Λάτρον εγκωμιάζεται ως **περιθρύλητο**, δηλαδή περίφημο από ανώνυμο συγγραφέα (**Ανώνυμος 3**).¹⁶³¹ Πρόκειται για το αρχαίο Λάτρον, στην Καρία.¹⁶³²

Ο **Ακάκιος Σαββαΐτης**, στην **Παραλλαγή βιογραφίας Αγ. Αθανασίου Αθωνίτου** αναφέρεται στο όρος του **Μελά**.

¹⁶²⁹ Ιωσήφ Καλόθετος, Βίος Αρχ. Αθανασίου, 467, 12, 464–467.

¹⁶³⁰ Θεόκτιστος Στουδίτης, Βίος Πατρ. Αθανασίου, 7, 5, 15–17.

¹⁶³¹ Διήγησις θαύματος παρὰ Ἁγ. Χριστοδούλου, 223, ΙΓ, 7: ‘...καὶ κατ’ αὐτὸ τὸ περιθρύλητον Λάτρον,...’.

¹⁶³² H. Delehaye, La Vie d’ Athanase, Patriarche de Constantinople (1289-1293, 1303-1309), *Mélanges d’ hagiographie grecque et latine* [Subsidia Hagiographica 42], 1944, σ. 132, υποσ. 24.

*‘τοῦ ἰδρυμένου ἐν τῷ ὄρει ὑψηλῷ τε καὶ λίαν κατασκίου. [...] Ἐχει δὲ τὸ ὄρος τόδε θαυμαστὴν τινα κλησιν καὶ ἐξαιρέτον «τοῦ μελᾶ»’.*¹⁶³³

Οἱ Ἅγιοι Βαρνάβας καὶ Σωφρόνιος, με αφορμὴ τὴν επίσκεψιν τῶν ὁποίων στο Ἅγιο Ὄρος βιογραφεῖται ὁ Ἅγιος Ἀθανάσιος, ἔχουν ἐνταφιαστεῖ στο ναό τῆς Παναγίας στη μονὴ Σουμελά του Πόντου που ἔχει ἰδρυθεῖ στο Ὄρος Μελά. Το ὄρος ἔχει αὐτὸ το θαυμαστό καὶ ἐξαιρετο ὄνομα καὶ ἔχει ἀπὸ παντοῦ σκιά. Ἐπίσης ἐπαινεῖται γιὰ το ὕψος του.

Με αφορμὴ τὴν ἐξορία του Οσίου Μιχαὴλ ἀπὸ τον αυτοκράτορα Μιχαὴλ στα μέρη γύρω ἀπὸ τον **Ὀλυμπο**, το ὄρος αὐτὸ ἐγκωμιάζεται γιὰ το μέγεθός του ἀπὸ τον **Νικηφόρο Γρηγορά** στον **Βίον Ὁσ. Μιχαὴλ Συγκέλλου**.

‘...κὰν τοῖς περὶ τὸν Ὀλυμπον μέρεσιν ἐξορίζει δεδεμένον ἀλύσεσιν.

*Ὄρος δ’ ὁ Ὀλυμπος τῶν ἐν Βιθυνία τὸ μέγιστον. Ἡ δὲ Βιθυνία τέρμα τῆς Ἀσίας καὶ τοῖς τῆς Εὐρώπης τέρμασιν ἀντιβλέπουσα. Πολλαὶ μὲν οὖν ἐπ’ αὐτῇ πεδιάδες, πολλὰ δὲ καὶ ὄρη ἀνεστᾶσι, πρὸς μέσον ἀέρα τὰς κορυφὰς ἀνατείνοντα. Οἷς γε δὴ πᾶσιν ὁ Ὀλυμπος παρατιθέμενος πεδιάδας τὰς αὐτῶν κορυφὰς ἀποφαίνει· παρὰ τοσοῦτον γὰρ ἐκείνων ὑπερανέχει, παρ’ ὅσον ἐκεῖνα τῶν πεδιάδων. Τούτου παρὰ τὴν ὑπώρειαν ἢ τῶν Προυσαιῶν κεῖται μητρόπολις. Ἐνθα, ὡς εἴρηται, ὁ θεῖος ἐκεῖνος ἄνθρωπος καὶ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων ἅπασιν τοῖς καλοῖς ὑπερέχων ἐξόριστος πέμπεται.’*¹⁶³⁴

Πρόκειται γιὰ το ψηλότερο στη Βιθυνία, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τὸ ὄριο τῆς Ἀσίας καὶ βλέπει στα ὄρια τῆς Εὐρώπης. Ἡ περιοχὴ ἐπαινεῖται γιὰ τὴν ποικίλη μορφολογία τῆς. Σε αὐτὴ ἐγείρονται πολλές πεδιάδες καὶ πολλὰ ὄρη, οἱ κορυφές τῶν ὁποίων υψώνονται στη μέση του ἀέρα, ἀλλὰ εἶναι πεδιάδες συγκρινόμενες με τὸν Ὀλυμπο, καθὼς αὐτός ὑπερέχει ἀπὸ ἐκεῖνες ὅσο ἐκεῖνες ἀπὸ τις πεδιάδες. Στους πρόποδες του βρισκόταν ἡ μητρόπολη Προύσα.

Ὁ **Φιλόθεος Κόκκινος**, στον **Λόγον εἰς Ἀρχ. Γρηγόριον** ἀναφέρεται στην ιερότητα του **Παπικίου** ὄρους, καθὼς ἐκεῖ περνᾶ ἓνα χεῖμῶνα ὁ Ἅγιος Γρηγόριος.

¹⁶³³ Ἀκάκιος Σαββαΐτης, Παραλλαγή βιογρ. Ἀγ. Ἀθαν. Ἀθωνίτου, 314.

¹⁶³⁴ Νικηφόρος Γρηγοράς, Βίος Ὁσ. Μιχαὴλ Συγκέλλου, 273, 27–36.

*‘Θράκην γε μὴν διῶντες καὶ κατὰ τὸ Παπίκιον γεγονότες (ὄρος δι’ ἱερὸν τοῦτο πάλαι μεταξὺ κείμενον Θράκης τε καὶ Μακεδονίας καὶ μονασταῖς ἀνειμένον ἀνδράσι τότε θαυμαστοῖς καὶ σπουδαίοις καὶ τὰ θεῖα φιλοσοφοῦσι καλῶς)...’.*¹⁶³⁵

Αυτό ήταν αφιερωμένο σε μοναχούς θαυμαστούς, σπουδαίους, ασχολούμενους με τη θεία φιλοσοφία, εγκωμιάζεται δηλαδή από τους κατοίκους του, ενώ προσδιορίζεται γεωγραφικά μεταξύ Θράκης και Μακεδονίας.

Σε Συναξάριο από τον **Ιωάννη Ευγενικό** το ὄρος **Σινά** προσδιορίζεται ως **θείο**.¹⁶³⁶ Σε Βίο από τον **Φιλόθεο Κόκκινο** λέγεται ότι παλιά γινόταν για αυτό πολύς λόγος.¹⁶³⁷

Το Σινά αναφέρεται από τον **Ιωάννη Κάλλιστο**, στον **Βίον Γρηγορίου Σιναΐτου**.

*‘...οὐδὲ τῆς σεπτῆς καὶ ἀγίας κορυφῆς τοῦ Σινᾶ ὄρους ἀπελιμπάνετο τοῦ μὴ ἀνατρέχειν ἐθέλειν ἐκάστοτε σχεδὸν καὶ τὴν προσκύνησιν ἀπονέμειν γνησίως, ἔνθα τὰ μεγάλα ἐκεῖνα τεράστια θαυμαστῶς ἐτελέσθησαν.’.*¹⁶³⁸

Η κορυφή του Ὄρους Σινά εγκωμιάζεται ως σεπτὴ και ἀγία, καθώς ο Ἅγιος Γρηγόριος αποσυρόταν εκεί όπου συνέβησαν θαυμαστά πράγματα για προσκύνηση. Ο Ιωάννης Κάλλιστος αναφέρεται προφανῶς στην παραλαβὴ των δέκα εντολῶν ἀπὸ τον Μωυσή.

*‘...περιπολεῖ τῇ διανοίᾳ πάλιν αὐτὴν ἐκείνην τὴν τοῦ Σιναίου ὄρους σεπτὴν καὶ ἀγίαν κορυφήν.’*¹⁶³⁹

Η κορυφή του Ὄρους Σινά εγκωμιάζεται με τον ἴδιο τρόπο, ὅταν ο συγγραφέας αναφέρεται στις σχετικὲς σκέψεις του ἀγίου.

Συμπέρασμα

Τα ὄρη εγκωμιάζονται για το ὕψος τους, τη φύση τους (π.χ. τη σκιά που προσφέρουν τα δάση), τη γαλήνη ἢ - και κυρίως - για την ιερότητα που τους προσδίδουν οἱ ἅγιοι.

¹⁶³⁵ Φιλόθεος Κόκκινος, Λόγ. εἰς Ἀρχ. Γρηγόριον, 441, 14, 15–18.

¹⁶³⁶ Ευγενικός Ιω., Συναξ. Μάρκου Εφέσου, 101: ‘...καὶ τὸ θεῖον ὄρος τοῦ Σινᾶ τὸν οἰκεῖον ἐκεῖσε καλῶς συμπεπληρωκότα σκοπόν,’.

¹⁶³⁷ Φιλόθεος Κόκκινος, Βίος Ἀγ. Σάββα Νέου, 220, 32, 1–2: ‘Ὁ δὲ μέγας, ἐπειδὴ τὸ πάλαι θρυλλούμενον κατέλαβε Σίναιον-...’.

¹⁶³⁸ Κάλλιστος [Ιωάννης], Βίος Γρηγ. Σιναΐτου, 6, V, 23–26.

¹⁶³⁹ Κάλλιστος [Ιωάννης], Βίος Γρηγ. Σιναΐτου, 33, XV, 25–27.

ποταμοί

Ο **Ιορδάνης** εγκωμιάζεται ως **επίσημος**, δηλαδή περιφανής σε Βίο από τον **Φιλόθεο Κόκκινο**.¹⁶⁴⁰

Ο **Ίστρος** περιγράφεται από τον **Νικόλαο Καβάσιλα** στον **Λόγον εις Ἁγ. Δημήτριον** να ρέει σαν στρόβιλος, το άγριο ρεύμα του ίσο με όρη να μαίνεται στις όχθες όταν φθάνει εκεί ο Λεόντιος.

‘Ἄλλ’ ὅτε δὴ δινήεντα ποταμὸν ἴκανεν, Ἰστρον, τῷ δ’ ἄγριον ὠρνυτο ρεῖθρον οὖρεσιν ἴσον μαίνετο δ’ ἐν ὄχθησιν, ὠτρυνε γάρ μιν ὦρη.’¹⁶⁴¹

Ο **Ίστρος** επαινείται για το μέγεθός του στον **Βίον τῶν Ἁγ. Κωνσταντίνου & Ἐλένης** από τον **Ιωάννη (Ιγνάτιο) Χορτασμένο**. Ρέει από τις Βόρειες Άλπεις και οι εκβολές του στον Εύξεινο Πόντο είναι πέντε. Ο συγγραφέας κάνει λόγο για τις περιοχές εξουσίας των Τετραρχών, μεταξύ των οποίων και ο πατέρας του Αγίου Κωνσταντίνου Κωνσταντίνος. Στους συγκεκριμένους τόπους άρχει ο Διοκλητιανός.

‘οὐ μόνον δὲ ἀλλὰ καὶ ὅσα τῆς ἐτέρας πλευρᾶς ὀρίζει διείργων ὁ μέγιστος Ἰστρος, ὅς, ἐκ τῶν βορείων Ἄλπεων ῥηγνύμενος, πέντε στόμασιν εἰς τὸν Εὐξείνιον ἐκδίδεται Πόντον.’¹⁶⁴²

Οι δύο ποταμοί παρουσιάζονται παράλληλα από τον **Ιωάννη Σταυράκιο**, στον **Λόγον εις τὰ Θαύματα Ἁγ. Δημητρίου**.

‘φθάνει τὰ τῆς ὁδοιπορίας τὸν Ἰστρον’ ποταμὸς δὲ οὗτος κυματίας τε καὶ ναυσίπορος’ ὁ δὲ τῷ τοῦ ἀέρος ψύχει κεκρυστάλλωτο ἅπας καὶ πρὸς λίθου ἀντιτυπίαν μετεστοιχειώτο· εἶτα δὴ καὶ βιαίῳ τῷ πνεύματι ὄλος καταθραυόμενος, πάγους καταφερόμενος ἦν, ἴσα καὶ ὀρῶν κορυφαῖς. Τί τὸ ἐν τούτοις; Ὁ μὲν ἠπείγετο πρὸς περαιώσιν, ὁ ποταμὸς δὲ ἄρα ἐθυμομάχει οἷον καὶ ἠγριαίνετο, πολὺν ὅτι μάλα

¹⁶⁴⁰ Φιλόθεος Κόκκινος, Βίος Ἁγ. Σάβα Νέου, 218, 31, 2–11: ‘...πρὸς τὸν ἐπίσημον ἐξεισιν Ἰορδάνην, δι’ οὗ τῶν ὑδάτων ἢ φύσις ἀγιασθεῖσα πάλαι τὴν ἐμὴν παλιγγενεσίαν τῷ δεσποτικῷ λουτρῷ καινῶς καὶ ὑπὲρ φύσιν ἐνήργησε’ καὶ τὸν τόπον ἀνερευνήσας αὐτὸν ἐκείνον, ἵνα δὴ καὶ τὸν δεσπότην καταδεδυκότα φασὶ τὸ βάπτισμα δέξασθαι, λουῖται καὶ οὗτος ἀντόθι τὸ σῶμα μεθ’ ὄσης τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς πίστεως’ εἶτα καὶ τὴν ἀνὰ τὸν Ἰορδάνην ἅπασαν διελθὼν ἔρημον, καθ’ ἱστορίαν τῶν πάλαι ποθουμένων (φροντιστήρια δὲ ταῦτ’ ἦν ἱερὰ καὶ ἀσκητῶν καταγωγαὶ καὶ ἄντρα καὶ σπήλαια, τὰ τοὺς ἐν ἀσκήσει λάμψαντας θαυμαστοὺς πάλαι πατέρας εἰς παροικίαν δεξάμενα),...’.

¹⁶⁴¹ Καβάσιλας, Λόγ. εις Ἁγ. Δημήτριον, 154, 180-182.

¹⁶⁴² Χορτασμένος Ἰω., Βίος Ἁγ. Κωνσταντίνου & Ἐλένης, 168, 4.

*τὸν ἀφρὸν ἀποπτύων, δείγμα τῆς ἐν αὐτῷ τοῦ πνεύματος βιαίας ὀρμῆς καὶ κινήσεως· καὶ ταχειᾶν μὲν ἠπειλεῖ τὴν καταπόντισιν, σφοδρὰν δὲ ἄγαν τὴν καταβρόχθισιν.*¹⁶⁴³

Ο ποταμός Ἴστρος¹⁶⁴⁴ περιγράφεται ως πλωτός αλλά και γεμάτος κύματα όταν φθάνει σε αυτόν ο Ὑπαρχος. Λόγω του ψυχρού αέρα είχε παγώσει ολόκληρος και είχε μεταβληθεί σε πέτρινο εμπόδιο. Συντριβόμενος με βίαιο άνεμο κατέβαζε πάγους ίσους με κορυφές βουνών. Παρουσιάζεται μεταφορικά να μάχεται με πείσμα και να γίνεται άγριος, αποβάλλοντας πάρα πολύ αφρό, δείγμα της βίαιης ορμής του αέρα και της κίνησης σε αυτόν. Απειλούσε ότι θα τον καταποντίσει γρήγορα και θα τον καταπιεί με σφοδρότητα. Επί ημέρες παρουσιάζεται προσωποποιημένος να μη συμφωνεί να τον διαβεί ο Ὑπαρχος.

*Ἡμέραι παρήλθον οὐχὶ συχναὶ καὶ ὁ ποταμὸς τῷ Ὑπάρχῳ πρὸς περαιίωσιν οὐκ ἐσπένδετο.*¹⁶⁴⁵

Μόνο μετά την τοποθέτηση της χλαμύδας του Αγίου Δημητρίου μέσα στον ποταμό ο τελευταίος παρουσιάζεται προσωποποιημένος να εγκαταλείπει την οργή σαν από σεβασμό. Η διάβασή του μάλιστα παραβάλλεται με αυτή του Ιορδάνη ποταμού - που επαινείται ως καλός - από τον Ιησού του Ναυή με την κιβωτό.

*Ἐντίθησι τοῦτο τῷ ποταμῷ καὶ παραντίκα, τοῦ θαύματος, ὁ ποταμὸς ἐνδίδωσι τῆς ὀρμῆς, αἰδεσθεῖς ὥσπερ τὴν μαρτυρικὴν χλαμύδα, καθὰ δὴ καὶ τοῦ τοῦ Ναυῆ Ἰησοῦ μετὰ τῆς κιβωτοῦ ὁ καλὸς Ἰορδάνης τὸ πρὶν, καὶ περαιουῦται ὁ Ὑπαρχος.*¹⁶⁴⁶

Σε κείμενο του **Μακαρίου Μανουήλ Χρυσοκεφάλου** ο ποταμός **Πακτωλός** προσδιορίζεται ως πολύς και ελάχιστα ευκολοπέραστος. Κατά τη χειμερινή εποχή που ο Άγιος Μελέτιος διέρχεται τη Λυδία, ο ποταμός είχε υψωθεί πολύ και είχε κύματα παραπλήσια με θάλασσα.¹⁶⁴⁷ Ο άγιος διέβη τον ποταμό, η στάθμη του οποίου είχε ανέλθει, με θαυματουργικό

¹⁶⁴³ Σταυράκιος Ιω., Λόγ. εις Θαύμ. Αγ. Δημητρίου, 339, 5, 18–25.

¹⁶⁴⁴ Αρχαίο όνομα του Δούναβη: Γρηγοράς Νικηφόρος, Βίος Αγ. Ιωάννου Ποντοηρακλείας, σ. 39, υποσημ. 6.

¹⁶⁴⁵ Σταυράκιος Ιω., Λόγ. εις Θαύμ. Αγ. Δημητρίου, 339, 5, 25–26.

¹⁶⁴⁶ Σταυράκιος Ιω., Λόγ. εις Θαύμ. Αγ. Δημητρίου, 339, 5, 29–32.

¹⁶⁴⁷ Μακάριος Χρυσοκέφαλος, Βίος Μελετίου Όμολ., 610, 32–35: 'Γέγονε διερχόμενος τὴν Λυδίαν, κατὰ τὸν Πακτωλόν· ὁ δέ, καὶ ἄλλως πολὺς ὢν καὶ εὐπέραστος ἤκιστα τῇ συνδρομῇ τότε τῆς ὥρας (χειμερία γὰρ ἦν ὡς εἴρηται) ἐπὶ μέγα ἤρθη, καὶ θαλάσση παραπλήσια κυμαίνων ἦν.'

τρόπο.¹⁶⁴⁸

Ο πάρα πολύ βαθύς χείμαρρος του **Τζεγγρεσά** είναι ένας από τους τόπους στους οποίους μετέβαινε ο Άγιος Γρηγόριος ο Σιναΐτης για ησυχία, πληροφορούμαστε στον **Βίον Γρηγορίου Σιναΐτου** από τον **Ιωάννη Κάλλιστο**.

*‘...ἢ καὶ παρ’ αὐτὸν ἐκεῖνον τὸν βαθύτατον ρύακα τὸν ἐπονομαζόμενον τοῦ Τζεγγρεσά,...’.*¹⁶⁴⁹

ακρωτήριο

Το **Αρτεμίσιο** προσδιορίζεται τιμητικά «καλόν» σε Λόγο του **Θωμά Μαγίστρου**.¹⁶⁵⁰

πορθμός

Η παροιμιακή έκφραση άτακτος **Εύριπος** χρησιμοποιείται σε Λόγο του **Ιωσήφ Καλοθέτου**.¹⁶⁵¹ Αναφέρεται στην εύκολη μεταβολή. Η παροιμιώδης χρήση ήταν γνωστή ήδη στην αρχαιότητα. Ο Εύριπος, λόγω της ταραγμένης στάθμης του, ήταν συνώνυμο της αστάθειας και του άστατου χαρακτήρα.¹⁶⁵² Επρόκειτο για ένα ιστορικό μοτίβο που χρησιμοποιούσαν οι ρήτορες.¹⁶⁵³

νήσοι

Για το **νησάκι του Αποστόλου Ανδρέου** κάτω από το βουνό του μεγάλου Αυξεντίου λέγεται στον **Βίον Μελετίου Όμολογητοῦ** από τον **Μακάριο Μανουήλ Χρυσοκέφαλο** ότι απέχει λίγο από την ξηρά και έχει μικρό μέγεθος, η θέση του όμως επαινείται ως χαριτωμένη. Εκεί ο Άγιος Μελέτιος οικοδομεί ναό και μονή.

‘Νησίδιόν ἐστι τι τῆς ἠπείρου διεστηκὸς ὀλίγον, τῶ τοῦ μεγάλου Αὐξεντίου, ὡς ἂν εἴποις ὑποκείμενον βουνῶ, βραχὺ τὸ μέγεθος,

¹⁶⁴⁸ Congourdeau, Terre Sainte, σ. 123.

¹⁶⁴⁹ Κάλλιστος [Ιωάννης], Βίος Γρηγ. Σιναΐτου, 33, XV, 11–12.

¹⁶⁵⁰ Θωμάς Μάγιστρος, Λόγ. εις Γρηγ. Θεολόγον, 252, ΛΣΤ’, C: ‘καὶ τὸ καλὸν Ἀρτεμίσιον.’

¹⁶⁵¹ Ιωσήφ Καλοθέτος, Λόγ. εις Αρχ. Ανδρ. Τεροσολυμίτην, 440, 4, 137–139: ‘...καὶ ὁ ἄλλος ἄτακτος Εὐριπος τῶν παθῶν οὐ προσπίπτει αὐτοῖς οὔτε μὴν προσβάλλει κύματα λογισμῶν παρενοχλούντων τῶ ἡγεμονικῶ,...’. Βλ. CPG, τ. 1, σ. 222, 356 και τ. 2, σ. 100, 169, 291.

¹⁶⁵² Rhoby, *Reminiszenzen*, σ. 196.

¹⁶⁵³ Hunger, *Imitation*, σ. 28.

χάριεν τὴν θέσιν, κεκλημένον δὲ τοῦ πρωτοκλήτου τῶν ἀποστόλων Ἀνδρέου”.¹⁶⁵⁴

Οἱ **Βρεττανικαὶ νῆσοι**, με αφορμὴ τὴν υποδούλωσίν τους στον αυτοκράτορα Κωνσταντῖνο, ἐπαινοῦνται γιὰ τὸ μέγεθός τους καὶ τὸν μεγάλο ἀριθμὸ τῶν κατοίκων στον **Βίον τῶν Ἀγ. Κωνσταντίνου & Ἑλένης** του **Ἰωάννου (Ἰγνατίου) Χορτασμένου**.

‘αἱ τε γὰρ βρεττανικαὶ νῆσοι, μέγισται οὖσαι καὶ πολυανθρωπότατοι παρὰ τὸν Ὠκεανόν, πρῶται τῶν ἄλλων τούτῳ δεδούλωνται.’¹⁶⁵⁵

Ἡ **Κρήτη** ἐγκωμιάζεται ὡς πάρα πολὺ ἐνδοξο νησί σὲ Λόγο του **Ἰωσήφ Καλοθέτου**.¹⁶⁵⁶ Σὲ Διήγηση ἀνώνυμου συγγραφέα (**Ἀνώνυμος 3**) προσδιορίζεται ὡς τροφὸς ἀνδρῶν καὶ ζώων.¹⁶⁵⁷

Ἡ **Κύπρος** ἐγκωμιάζεται ὡς **μεγάλῃ** σὲ Βίο ἀπὸ τον **Φιλόθεο Κόκκινο**,¹⁶⁵⁸ ὡς **περιώνυμος**, δηλαδὴ περιφημὴ σὲ Διήγηση ἀνώνυμου συγγραφέως (**Ἀνώνυμος 3**).¹⁶⁵⁹

Ἡ **Λήμνος** ἀναφέρεται ἀπὸ τον **Φιλόθεο Κόκκινο**, στον **Λόγον εἰς Ἀρχ. Γρηγόριον**.

‘Καὶ πάλιν πλοῦς καὶ πάλιν ἀποδημίαι καὶ θάλαττα, τὸν τῆς μεγάλης πόλεως ἀρχιερέα τῆ τοῦ Ἡφαίστου μητρὶ παραπέμποντα νήσω καὶ τὴν τῆς μεγάλης εὐδαιμονίαν τῆ πέννητι καὶ ἀνωνύμῳ διδόντα καὶ οὕτω μεγάλην τινὰ καὶ ἐπίσημον καὶ ταύτην ἀθρόον ἀποδεικνύοντα.

Ἐπιβὰς τοιγαροῦν ὁ μέγας τῆς Λήμνου ψήφῳ τῆς κοινῆς ἐκκλησίας, τί χρῆ καὶ λέγειν ὅσην ἑαυτῷ συνεισήνεγκε τῶν ἀγαθῶν τὴν φορὰν ἐκείνη; Καὶ λόγοις καὶ ἔργοις καὶ τελεταῖς ἱεραῖς καὶ διδασκαλίαις ὅσημέραι τὸν λαὸν καταρτίζων καὶ τὸ παχὺ καὶ βάρβαρον παιδαγωγῶν ἦθος ἐκείνο καὶ τὰς κεχερσωμένας καρδίας ἐξημερῶν καὶ γονίμους τινὰς καὶ

¹⁶⁵⁴ Μακάριος Χρυσοκέφαλος, Βίος Μελετίου Ὁμολ., 618, 24–27.

¹⁶⁵⁵ Χορτασμένος Ἰω., Βίος Ἀγ. Κωνσταντίνου & Ἑλένης, 217, 48.

¹⁶⁵⁶ Ἰωσήφ Καλοθέτος, Λόγ. εἰς Ἀρχ. Ἀνδρ. Ἱεροσολυμίτην, 448, 10, 373–374: ‘χειροτονεῖ γὰρ αὐτὸν ἀρχιερέα τῆς ἐνδοξοτάτης νήσου Κρήτης.’

¹⁶⁵⁷ Ἀνώνυμος 3, Διήγ. θαύμ. παρὰ Ἀγ. Χριστοδοῦλου, 218, Θ, 30–32: ‘...πατρίδα μὲν εὐτυχήσας τὴν κουροτρόφον Κρήτην καὶ ζωοθρέμματα...’.

¹⁶⁵⁸ Φιλόθεος Κόκκινος, Βίος Ἀγ. Σάβα Νέου, 189, 17, 1–2: ‘Μετὰ δὲ τοῦτο Πάτμον διαβάς καὶ τινὰς τὰς μεταξὺ νήσους εἰς τὴν μεγάλην καταίρει Κύπρον.’

¹⁶⁵⁹ Ἀνώνυμος 3, Διήγ. θαύμ. παρὰ Ἀγ. Χριστοδοῦλου, 212, Γ, 7–8: ‘...αἱ δὲ πρὸς τὴν περιώνυμον Κύπρον...’.

καρποφόρους ἀποδεικνύς, ὡς καὶ τὴν ἀδομένην παροιμίαν καλῶς ἀντεστράφθαι τότε τοῖς ἐγχωρίοις, οὐ «τῶν Λημνίων κακῶν» κατ' ἐκείνην, ἀλλὰ τῶν Λημνίων ἀγαθῶν μᾶλλον δι' αὐτοῦ πειρωμένοις.¹⁶⁶⁰

Ο Ἅγιος Γρηγόριος ἀπὸ τῆ Θεσσαλονίκη ἐπιβαίνει στὴ Λήμνο. Σὲ αὐτὸν οφείλεται, κατὰ τὸν Φιλόθεο Κόκκινο, ἡ ἀλλαγὴ τῆς κατάστασης τοῦ νησιού. Ἐνῶ ἦταν φτωχὸ καὶ ἀνώνυμο, ἀποδεικνύεται μεγάλο καὶ περιόπτο. Του δίδεται ἡ εὐδαμονία τῆς Θεσσαλονίκης ἀπὸ τὴν ὁποία ἐφυγε ὁ ἅγιος. Τὸ νησί ὀνομάζεται μητέρα τοῦ Ἡφαίστου. Κατὰ τὴν παράδοση ἐκεῖ ἐπέσε ὁ Ἡφαίστος ὅταν ὁ Δίας τὸν πέταξε ἀπὸ τὸν Ὀλυμπο. Ὁ συγγραφέας παίζει με τὴν παροιμία Λήμνια κακά, ποὺ ἀντιστρέφεται, καθὼς ὁ ἅγιος καταρτίζει τὸ λαό, παιδαγωγεῖ τὸ ἦθος τοῦ καὶ ἐξημερώνει τὴν καρδιά τοῦ. Ὁ Παλαμάς βρῆκε τοὺς κατοικοὺς ἀκαλλιέργητους καὶ προσπάθησε κατὰ τὴν παραμονή τοῦ νὰ τοὺς ἐκπολιτίσει καὶ νὰ τοὺς διορθώσει.¹⁶⁶¹ Ὁ συγγραφέας προβάλλει ἔντεχνα τὴν ἀρχαιομάθειά τοῦ με αὐτὲς τὶς ἀναφορὲς ποὺ λειτουργοῦν ἐπίσης καὶ ὡς καλλωπιστικὰ στοιχεῖα τοῦ λόγου τοῦ.

Τὸ ἄκρο τῆς νήσου Λήμνου περιγράφεται ἀπὸ τὸν **Μακάριο Μακρή**, στὸ **Ἵπόμνημα εἰς εὗρεσιν λειψάνου Ἁγ. Εὐφημίας**, ὡς τραχὺ καὶ γεμάτο σκοπέλους με ἀφορμὴ τὴν ἐκεῖ μεταφορὰ τῆς σοροῦ τῆς Ἁγίας Εὐφημίας.

*Ἐάννους τοίνυν καὶ θυμηδίας τὰς ψυχὰς πληρωθέντες, ἄραντες εὐθὺ Λήμνου κατέπλεον· καὶ προσσχόντες μετὰ σφοδροῦ κλύδωνος τῷ ἄκρῳ τῆς νήσου, τραχεῖ καὶ πλήρει σπιλάδων ὄντι, ἐν χρῶ κινδύνου κατέστησαν.*¹⁶⁶²

Με ἀφορμὴ τὴν ἀναχώρηση τοῦ Ἁγίου Μάρκου γιὰ τὰ **Πριγκιπωνήσια**,¹⁶⁶³ αὐτὰ ἐπαινοῦνται ἀπὸ τοὺς κατοικοὺς τοὺς, στὸ **Συναξάριον Μάρκου Εφέσου** ἀπὸ τὸν **Ιωάννη Εὐγενικό**. Τὰ κοσμοῦσαν πολλοὶ θεοφόροι ἄνδρες.

¹⁶⁶⁰ Φιλόθεος Κόκκινος, Λόγ. εἰς Ἀρχ. Γρηγόριον, 521, 84, 20 – 522, 85, 9.

¹⁶⁶¹ Laiou–Thomadakis, Saints and Society, σ. 96.

¹⁶⁶² Μακάριος Μακρῆς, Ἵπόμν. εἰς εὗρεσιν λειψάνου Ἁγ. Εὐφημίας, 127, 10, 205–208.

¹⁶⁶³ Ἰω. Εὐγενικός, Συναξ. Μάρκου Εφέσου, σ. 98.

*‘καὶ τὰς πρὸ τῆς πατρίδος ἐκλεξάμενος νήσους συχνοῖς κεκοσμημένας τῷ τότε θεοφόροις ἀνδράσι...’.*¹⁶⁶⁴

Ἡ **Σικελία** επαινείται ὡς πάρα πολὺ λαμπρὸ νησί σὴν **Διήγησιν ἐν στίχοις θαυμάτων Ἁγ. Νικολάου** ἀπὸ τὸν **Νικηφόρο Κάλλιστο Ξανθόπουλο**.¹⁶⁶⁵

Στὸν **Λόγον εἰς Ἁγ. Βάρβαρον** τοῦ **Κωνσταντίνου Ἀκροπολίτη** μνημονεύονται ἡ Κρήτη, ἡ Σικελία καὶ οἱ Κυκλάδες.

*‘Καὶ πρῶτα μὲν τὰς περιφήμους τῶν νήσων - τί γὰρ τὰς ἄλλας δεῖ λέγειν; - Κρήτην τε καὶ Σικελίαν καὶ τὰς ἐκ κύκλου παρωνομασμένας, ἴσως διὰ τὴν πρὸς ἀλλήλας θέσιν καὶ τὴν ἐπ’ αὐταῖς εἰ τύχοι τῶν νηῶν περινόστησιν,...’.*¹⁶⁶⁶

Με ἀφορμὴ τὴν ἀπὸ ἐκεῖ διέλευση τῶν Ἀγαρηνῶν, ὁ συγγραφέας ἐγκωμιάζει ὡς περίφημα τὰ νησιά Κρήτη, Σικελία καὶ Κυκλάδες. Τὰ τελευταία ὀνομάστηκαν ἴσως ἔτσι ἀπὸ τὴ θέση τοὺς καὶ ἀπὸ τὸ ὅτι ἐκεῖ περιφέρονται τὰ πλοία. Στὴ συνέχεια θα γίνῃ λόγος γιὰ τὴ σωτηρία τοῦ Ἁγίου Βαρβάρου.

επαρχία

Ἡ ἐπαρχία **Θεσσαλία** ὑμνεῖται ὡς **περιώνυμος**, δηλαδὴ περίφημη σὲ Εγκώμιο ἀπὸ τὸν **Ἀντώνιο Λαρίσης**.¹⁶⁶⁷

χώρες

Ἡ **Αἴγυπτος** παρουσιάζεται με ζοφερά χρώματα ἀπὸ τὸν **Φιλόθεο Κόκκινο** στὸν **Βίον Ἁγ. Ἰσιδώρου**.

*‘Φύγωμεν τὴν ἀμαρτίαν ἀμεταστρεπτή. Τάχιστα τὴν σκοτεινὴν καὶ τύραννον ἐξέλθωμεν Αἴγυπτον.’*¹⁶⁶⁸

Ἡ Αἴγυπτος ψέγεται ὡς σκοτεινὴ καὶ τύραννος στὸς λόγους τοῦ Ἁγίου Ἰσιδώρου πρὸς τοὺς Θεσσαλονικεῖς. Ὁ ὅρος χρησιμοποιεῖται

¹⁶⁶⁴ Ἰω. Ευγενικός, Συναξ. Μάρκου Εφέσου, 101.

¹⁶⁶⁵ Κάλλιστος Ξανθόπουλος, Διήγ. θαυμάτων Ἁγ. Νικολάου, 363, 420: ‘Ἡ Σικελία νῆσος καὶ πάνυ λαμπροτάτη’.

¹⁶⁶⁶ Ἀκροπολίτης Κων/νος, Λόγ. εἰς Ἁγ. Βάρβαρον, 408, 3, 4–8.

¹⁶⁶⁷ Ἀντώνιος Λαρίσης, Ἐγκ. εἰς Ἁγ. Οἰκουμένιον, 315, 9, 23–24: ‘...καὶ πρὸς τὸν κοινὸν πατέρα καὶ προστάτην τῆς περιωνύμου τῶν Θεσσαλῶν ἐπαρχίας,...’.

¹⁶⁶⁸ Φιλόθεος Κόκκινος, Βίος Ἁγ. Ἰσιδώρου, 118, 23, 49–50.

μεταφορικά, καθώς η Αίγυπτος είχε υποδουλώσει τον ισραηλιτικό λαό.¹⁶⁶⁹ Αναφερόμενος στην τελική δική του συγκατάθεση στην ποιμαντική ράβδο κατόπιν πιέσεων του Αγίου Ισιδώρου, ο συγγραφέας επαναλαμβάνει το επίθετο «σκοτεινή».

*‘τὴν μὲν σκοτεινὴν Αἴγυπτον καὶ τὴν νύκτα τῆς ἀμαρτίας μετὰ Μωσέως ἐκείνου τοῦ μεγάλου φυγόντων,’.*¹⁶⁷⁰

Ο **Θεόδωρος Μετοχίτης** ψέγει την Αίγυπτο για την έλλειψη ευσέβειας στο έργο του **Εἰς τὸν νέον μάρτυρα Μιχαήλ**, όταν αναφέρεται στην εκεί μετοίκιση του μάρτυρα.

*‘Καί σοι τοιαῦτα νῦν, Αἴγυπτε, πάσης αἰσχύνης καὶ ἀμαθέστατα σπουδάσματα καὶ νόμιμα, ἀντὶ τῆς πρὶν σοφίας περιφανοῦς ἐκείνης καὶ τοῦ κλέους τοσοῦτου κατὰ πάσης τῆς οἰκουμένης, ἧς ὄλως παιδείας ἔρωσ ἤψατο καὶ πείρα φιλοσοφίας, μᾶλλον δ’ ἀντὶ τῶν πρὶν σοι πανσέπτων καὶ πανσέμων δογμάτων τῆς εὐσεβείας καὶ ἱερῶν εὐαγῶν καὶ περιλάμπρων κόσμων τῆς χριστιανικῆς ἀγωγῆς καὶ πίστεως, καὶ τῶν πᾶσαν ἀρετὴν καὶ καλλίστην ἐν θείοις καὶ πράγμασι καὶ νοήμασι ἀσκησιν μεγαλωνύμων ἀνδρῶν ἐκείνων, οὓς ἀνεδίδους καὶ ἔτρεφες ἐκάστοτε πάννυ τοι πλείστους, φορὰν ὄντως τῷ Χριστῷ δεκτὴν τε καὶ πλήρη καὶ σφόδρα ἐπέραστον καὶ θύματα εὐώδη καὶ τέλεια καὶ ἀκίβδηλα. Τοιαῦτά σου τὰ πρῶτα θαυμαστὰ καὶ πάντιμα πάντη περιβοώμενα, καὶ τοιαῦτα τὰ νῦν ἀντίρροπα καθάπαξ, σοί τε κακῶς οὕτω χρῆσθαι καὶ ὡς μήποτ’ ὄφελος, καὶ πᾶσιν ἄλλοις ἀκούειν· καὶ διαβέβλησαι φαύλη φαύλως· καὶ τοιαῦτ’ ἠλλάξω τῆς πρὶν εὐγενείας καὶ εὐκληρίας, ἀποτρόπαιον ὡς ἀληθῶς ὄραμα γενομένη καὶ ἄκουσμα.’*¹⁶⁷¹

Τα έργα και τα έθιμα της Αιγύπτου χαρακτηρίζονται τώρα από αισχύνη και αμάθεια, ενώ πριν από σοφία και οικουμενική δόξα. Την πόλη χαρακτηρίζαν κατά το παρελθόν τα δόγματα της ευσεβείας, την κοσμούσε η χριστιανική αγωγή και πίστη, τους άνδρες της διέκρινε η αρετή και η άσκηση. Η πόλη ήταν θαυμαστή και περιβόητη, ενώ τώρα χαρακτηρίζεται φαύλη, αποτρόπαιο όραμα και άκουσμα, καθώς δε διαθέτει πλέον ευγένεια και ευημερία.

¹⁶⁶⁹ Πβλ. Γρηγορίου Θεολόγου, *Ἐπιστολὴ 120*, PG 37, 216A: *‘Νῦν δὲ καθαρώτερον ἐπιθυμῶ τὴν Αἴγυπτον ταύτην ἐξελθὼν τοῦ βίου τὴν βαρεῖαν καὶ σκοτεινὴν...’*.

¹⁶⁷⁰ Φιλόθεος Κόκκινος, *Βίος Ἁγ. Ἰσιδώρου*, 156, 52, 5–7.

¹⁶⁷¹ Μετοχίτης, *Εἰς Μάρτ. Μιχαήλ*, 672, 2, A-B.

Η **Γερμανία** την οποία ο Άγιος Διονύσιος έκανε χριστιανική κατοικούνταν από πάρα πολλά και μεγάλα έθνη κατά τον **Γρηγόριο Κύπριο** στον **Λόγον εις Διονύσιον Άρειοπαγίτην**.

‘ὅς καὶ Γερμανίαν ἀποστήσας τῆς τῶν δαιμόνων λατρείας προσελθεῖν Χριστῶ παρεσκεύασε, χώραν οὐχ ἐνί, οὐδ’ εὐαριθμητοῖς τισι παμπόλλοις δὲ καὶ μεγάλοις κατωκισμένην τοῖς ἔθνεσιν.’¹⁶⁷²

Άλλη μια χώρα που χρησιμοποιείται μεταφορικά είναι η **Λιβύη** στο **Προσφώνημα εις Θεοτόκον** από τον **Δημήτριο Χρυσολωρά**. Ο συγγραφέας καλεί τους ακροατές να μη γίνουν γη διακεκαυμένη και άκαρπη σαν τη νότια Λιβύη. Αναφέρεται στο τι θα πρέπει να αποφεύγουν τιμώντας την Παναγία που ελευθέρωσε την Κωνσταντινούπολη.

‘Μὴ γενώμεθα νότια Λιβύης, γῆ διακεκαυμένη καὶ ἄκαρπος.’¹⁶⁷³

ευρύτερες περιοχές

Αναφορά στην όλη ευδαίμονα **Αραβία** γίνεται σε Λόγο του **Νικηφόρου Γρηγορά**.¹⁶⁷⁴ Επίσης η Αραβία εγκωμιάζεται ως ευδαίμων και σε Εγκώμιο από τον ίδιο συγγραφέα¹⁶⁷⁵ και σε Βίο από τον **Ιωάννη (Ιγνάτιο) Χορτασμένο**.¹⁶⁷⁶

Η **Μεσοποταμία** μνημονεύεται από τον **Νικηφόρο Γρηγορά**, στον **Λόγον εις Άγ. Μερκούριον**.

‘ἔπειτα δεκαταῖος εἰς τὰ τῆς Μεσοποταμίας ἰπήλατα ἀφικνεῖται, ὅπη Τίγρις ἅμα καὶ Εὐφράτης, καὶ ἄλλος ἄλλοθεν τῶν μεγάλων ῥηγνύμενοι ποταμῶν, καὶ ὥσπερ ἐξεπίτηδες ἐκείνην τὴν γῆν κατὰ κύκλον ὀρίζοντες, συμμίγνυνται τε ἀλλήλοις καὶ τὴν ἐπωνυμίαν παρέχουσιν ἐκ τοῦ σχήματος.’¹⁶⁷⁷

Ο συγγραφέας αναφερόμενος στην πορεία του Ιουλιανού αιτιολογεί το όνομα της περιοχής. Στα κατάλληλα για ιππασία μέρη της

¹⁶⁷² Γρηγόριος Κύπριος, Λόγ. εις Διον. Άρειοπαγίτην, 647.

¹⁶⁷³ Χρυσολωράς Δ., Προσφώνημα εις Θεοτόκον, 356, 20, 149-150.

¹⁶⁷⁴ Νικηφόρος Γρηγοράς, Λόγ. εις Άγ. Θεοφανώ, 41, 22, 16-17: ‘καὶ ὄλην Ἀραβίαν εὐδαίμονα τῶν ἱματίων καὶ τῶν βοστρύχων αὐτῶν ἀποπνέειν’.

¹⁶⁷⁵ Νικηφόρος Γρηγοράς, Έγκ. εις Άγ. Δημήτριον, 89, 9, 238-239: ‘...καὶ Λίβνας παραλλάξη καὶ Ἀραβίαν εὐδαίμονα,...’. Το ίδιο επίθετο τη χαρακτηρίζει και σε Επιστολή του Μιχαήλ Ψελλού: ‘...καὶ τὴν εὐδαίμονα Ἀραβίαν.’: Rhoby, *Reminiszenzen*, σ. 93.

¹⁶⁷⁶ Χορτασμένος Ιω., Βίος Άγ. Κωνσταντίνου & Ἐλένης, 194, 31: ‘καὶ Ἀραβίαν εὐδαίμονα,’.

¹⁶⁷⁷ Νικηφόρος Γρηγοράς, Λόγ. εις Άγ. Μερκούριον, 77, III, 5, 18-23.

Μεσοποταμίας ο Τίγρις, ο Ευφράτης και άλλος ένας μεγάλος ποταμός ρέουν από άλλο μέρος ο καθένας και σαν επίτηδες ορίζουν κυκλικά τη γη, ενώνονται μεταξύ τους και της δίνουν την ονομασία από το σχήμα.¹⁶⁷⁸

Η **Πελοπόννησος** εγκωμιάζεται ως **περιφανής**, δηλαδή περίοπτη σε Βίο από τον **Φιλόθεο Κόκκινο**.¹⁶⁷⁹

Λοιπές αναφορές σε τόπους

Ο **Αυλών** προσδιορίζεται από τον **Γρηγόριο** (14ος αι.) στον **Βίον Όσ. Ρωμύλου** ως άγνωστος και άδοξος τόπος όταν για εκεί αναχωρεί ο Όσιος Ρωμύλος από το Άγιο Όρος.

‘...και πρὸς ἕτερον τόπον ἀπέρχεται ἀγνώριστον τάχα και ἄδοξον, ὡς ἠγάπα και ἤθελεν ὁ φιλέρημος, Αὐλῶνα τὸν τόπον ἐγχωρίως καλούμενον.’¹⁶⁸⁰

Ο **Αυχενόλακκος** παρουσιάζεται από τον **Θεοδόσιο Γουδέλη** στον **Βίον Όσ. Λεοντίου**, καθώς αποτέλεσε κατοικία του επισκόπου Τιβεριάδος, διδασκάλου του Οσίου Λεοντίου, που δε διέμενε στην Κωνσταντινούπολη αλλά σε έρημα και άβατα όρη, διδάσκοντας έτσι τους μαθητές του να απέχουν από τις κοσμικές και βιοτικές ενοχλήσεις.

‘Ὁν γὰρ ἐν ταύτῃ τὰς διατριβὰς ὁ καλὸς οὕτοσιν ἐποιεῖτο διδάσκαλος, ἀλλ’ ἐν ἐρήμοις και ἀβάτοις ἔκρινεν ἀυλίξεσθαι ὄρεσι και ἐν τούτοις, ὡς ποτὲ ὁ Μωϋσῆς τὸν Ἰσραήλ, τοὺς μαθητενομένους ἀνάγειν και ὑποτιθέναι αὐτοῖς τὰ σωτήρια, και αὐτῇ διαίτῃ και λόγοις και πράγμασι διδάσκειν αὐτοὺς κοσμικῶν και βιοτικῶν τυρβασμάτων ἀπέχεσθαι. Ἐνθὲν τοι και φέρων ἑαυτὸν ἐν ἐνὶ ὄρεινοτέρῳ κατοικίξει αὐχένι, ἐν δεξιᾷ κειμένῳ τοῦ ἀναπλεομένου δηλαδὴ στόματος ποντίου, Αὐχενόλακκος ἐκ τοῦ πράγματος τῷ τόπῳ τὸ ὄνομα. Τραχὺς δ’ οὗτος και λάσιος τοῖς ἐκεῖσε βαίνουσιν ἐς τὰ μάλιστα, και ἱκανὸς τοῖς κατοίκοις ἡσυχίαν παρέχειν οὐχὶ μικράν.’¹⁶⁸¹

Ο διδάσκαλος του Οσίου Λεοντίου κατοίκησε λοιπόν σε ένα ορεινό στενό, δεξιά από όποιοι ανέβαινε πλέοντας το άνοιγμα του Πόντου, στον

¹⁶⁷⁸ Πβλ. Γρηγορίου Θεολόγου, Κατὰ Ἰουλιανοῦ Βασιλέως Στηλιτευτικός πρῶτος, PG 35, σ. 676 Α.

¹⁶⁷⁹ Φιλόθεος Κόκκινος, Βίος Αγ. Σάβα Νέου, 262, 53, 8-9: ‘...και τοῖς αὐτόθι εἰς, τὴν περιφανή Πελοπόννησον ἀφικνεῖται’.

¹⁶⁸⁰ Γρηγόριος, Βίος Όσ. Ρωμύλου, 143, 22, 7-9.

¹⁶⁸¹ Θεοδόσιος Γουδέλης, Βίος Όσ. Λεοντίου, 44, 11, 2-12.

τόπο που εκ των πραγμάτων ονομαζόταν Αυχενόλακκος. Ο τόπος ήταν πολύ τραχύς και δασύς αλλά πολύ ήσυχος. Πρέπει να βρισκόταν στην ασιατική ακτή του Βοσπόρου, απέναντι από τον Ανάπλου.¹⁶⁸²

Κατά τον **Λόγον εις τὰ Θαύματα Αγ. Δημητρίου** από τον **Ιωάννη Σταυράκιο**, τα **Λαγκαδά** ήταν ένας τόπος που δεν απείχε πολύ από τη Θεσσαλονίκη, με ύδατα και πολύ χορτάρι, όπου μπορούσαν να αναπαυθούν αναρίθμητα άλογα. Εκεί στήνει τη σκηνή του με τις στρατιωτικές του δυνάμεις ο αρχηγός των Βουλγάρων.

‘Μετὰ δὲ κἀκεῖνοι ὁ τῶν Βουλγάρων Ἄναξ πῆγνυσι τὴν σκηνήν, μεθ’ ὅσης τῆς τῶν στρατευμάτων δυνάμεως, εἰς τὰ Λαγκαδά. Τόπος οὗτος, οὐ μακρὰν ἀπέχων τῆς πόλεως, ἰκανὸς μυρίαν ἵππων διαναπαῦσαι, ὕδασι τε καὶ χόρτῳ πολυπληθεῖ.’¹⁶⁸³

Στο **Ἐγκώμιον εις Ὅσ. Δαβίδ** από τον **Ιγνάτιο** περιγράφεται ο τόπος στη **μονή των Αγίων Μερκουρίου και Θεοδώρου** στη Θεσσαλονίκη.

‘Ἐν τῇ κατ’ αὐτὸν οὖν εὐαγεστάτῃ μονῇ τῶν ῥηθέντων ἀθλοφόρων Μερκουρίου καὶ Θεοδώρου...’¹⁶⁸⁴

Ο Ὅσιος Δαβίδ ανέβηκε σε δένδρο μεταξύ των δύο οικοδομημάτων της μονής των αγίων Μερκουρίου και Θεοδώρου, η οποία επαινείται ως «επιφανής». ἔχει σημασία η θέση του τόπου, για να φανεί ο αγώνας του οσίου.

‘Οἷας δὲ καὶ ἀμέτρου δυσκρασίας ὁ τόπος μετέχει καθ’ ἣν ἔλαχε θέσιν, θέρους μὲν ἐκφλογούμενος, χειμῶνος δὲ λίαν ὑπερψυχούμενος ἀπὸ τε τῆς περιφερείας τῶν ὀρέων καὶ τῆς ὑπτιώσεως τῶν πεδίων, ταῖς βίαις τῶν ἀνέμων διαδονούμενος καὶ ἐκτινασσόμενος, εἶδεῖεν δ’ ἂν οἱ πείρα κατειληφότες...’¹⁶⁸⁵

Λόγω της θέσης του τόπου η κατάσταση είναι πολύ κακή. Το καλοκαίρι ο τόπος φλέγεται, το χειμώνα ψύχεται υπερβολικά, λόγω του τόξου των βουνών και των ομαλών πεδιάδων, σείεται και ταράζεται πολύ από τη βία των ανέμων.

¹⁶⁸² Θεοδόσιος Γουδέλης, Βίος Ὅσ. Λεοντίου, σ. 169.

¹⁶⁸³ Σταυράκιος Ιω., Λόγ. εις Θαύμ. Αγ. Δημητρίου, 370, ΚΑ', 34, 10-13.

¹⁶⁸⁴ Ιγνάτιος, Ἐγκ. εις Ὅσ. Δαβίδ, 246, 6, 29-30.

¹⁶⁸⁵ Ιγνάτιος, Ἐγκ. εις Ὅσ. Δαβίδ, 247, 6, 6-10.

Ο Αντώνιος Λαρίσης στο Έγκώμιον εις Άγ. Οικουμένιον κάνει λόγο για το Μύρο.

‘Αίπόλω άνδρι τόν χῶρον διερχομένῳ καί τήν συνήθη τοῖς ὑπ’ αὐτοῦ νεμομένοις ἐξερευνῶντι τροφήν, ἐκ πολλοῦ γνώριμον ὄντα καί ὕδατος εἰς τὸ παντελές ἀμοιροῦντα, ὕδωρ ὄραται νᾶον, διειδὲς καί πότιμον, καί τήν τῶν ἀλόγων ἐπιζητοῦντι τροφήν, πηγὴ ὕδατος δείκνυται ἀλλομένου, πρὸς ζωὴν χειραγωγούσα αἰώνιον. Γευσάμενος γὰρ τοῦ ὕδατος καί ὡς ἥδιστον πιεῖν ἐγνωκώς, τήν τούτου πηγὴν ἐκζητεῖ. Εὐρῶν δὲ ταύτην ὡς πολὺ ἀναβλύζουσαν, περιαιρεῖ τήν ταύτη ἐπικειμένην ὕλην, οὐ πάνυ τοι ραδίως, πολὺ τὸ λοχμῶδες ἐπικείμενον ἔχουσαν· ἄπτεται τῶν ταύτης λαγόνων, ταῖς ὄψεσιν ὄρα τὸ ὕδωρ πηγάζον Οἰκουμενίου σεβάσμιον λείψανον.’¹⁶⁸⁶

Ο Αντώνιος Λαρίσης αναφέρεται στην εύρεση του λειψάνου του Αγίου Οικουμενίου. Ένας βοσκός περνούσε από το χώρο που γνώριζε ότι δεν είχε καθόλου νερό. Είδε να ρέει ὕδωρ διαυγές και γλυκό, φάνηκε πηγὴ ὕδατος που αναπηδούσε, που οδηγούσε προς την αἰώνια ζωή. Ο βοσκός γεύτηκε το νερό που ήταν γλυκύτατο και αναζήτησε την πηγὴ του. Τη βρήκε να αναβλύζει πολὺ. Αφαίρεσε ὄχι πολὺ εύκολα το υλικό που βρισκόταν πάνω της, καθὼς ἦταν πολὺ δασύ. Ἄγγιξε τις πλευρές της. Είδε το ὕδωρ να πηγάζει ἀπὸ το λείψανο του Αγίου Οικουμενίου. Κατωτέρω γίνεται γνωστό ὅτι το λείψανο μεταφέρθηκε στην Εκκλησία των Τρικκαέων, ενώ ο τόπος ὅπου βρέθηκε καλλωπιζόταν μέχρι την εποχὴ του συγγραφέα, που υπήρξε αυτόπτης μάρτυρας, με την επωνυμία του Μύρου.

‘Καὶ ἡ μὲν Ἐκκλησία τὸ τοῦ οἰκείου ποιμένος δέχεται λείψανον τίμιον, ὁ δὲ τόπος τήν τοῦ Μύρου ἐπωνυμίαν ἄχρι καὶ τοῦ δεῦρο τηρεῖ, τῇ τοιαύτῃ κλήσει καλλωπιζόμενος· ἦν καὶ ἡμεῖς οἰκείους εἶδομεν ὀφθαλμοῖς.’¹⁶⁸⁷

Κατὰ τον Θεοφάνη Περιθεωρίου, στον Βίον Ὁσ. Μαξίμου, ο Άγιος Γρηγόριος ο Σιναΐτης κατὰ πρόρρηση του Αγίου Μαξίμου πηγαίνει στα Παρόρια που καθίστανται κατοικημένα με πολλούς μοναχούς.

¹⁶⁸⁶ Αντώνιος Λαρίσης, Έγκ. εις Άγ. Οικουμένιον, 336, 26, 6–16.

¹⁶⁸⁷ Αντώνιος Λαρίσης, Έγκ. εις Άγ. Οικουμένιον, 337, 26, 5–8.

‘καὶ ποιεῖ τὰ πρώην ἄοικα ὄρη καὶ τὰ Παρόρια ἔνοικα, ὥστε πλεονάζειν ταῖς ἀγέλαις τῶν μοναχῶν, οὓς ἰδίαις χερσὶν ἐπεσφράγιζεν.’¹⁶⁸⁸

Ἡ τοποθεσία **Πηγὴ** περιγράφεται ἀπὸ τὸν **Κωνσταντῖνο Ἀκροπολίτη**, στο **Ἐγκώμιον εἰς Ἀγ. Εὐφροσύνην Νέαν**, διότι ἐκεῖ κατέλυσε ἡ Ἀγία Εὐφροσύνη.

‘Ἀπάρασα δ’ ἐκεῖθεν ὄλω ποδὶ τὴν Κωνσταντίνου κατέλαβεν, ἀλλ’ οὐκ ἐντὸς αὐτῆς γέγονε· παρὰ δὲ τόπον ἀγχιστά που ταύτης τυγχάνοντα ἐκ τῆς παραρρεούσης πηγῆς τὴν κλησὶν ἀνχῆσαντα - ἦν δ’ ὁ τόπος τῶ τότε δένδρων τε καὶ θάμνων περίπλεως, πάρεξ οὐπὲρ τῶ ἐπωνύμῳ τῆς θεομήτορος κατεῖχε νεώ, ὃν τε Λέων ὁ πάλαι εἰς ἀμοιβὴν ἧς αὐτόπτης ἐκεῖσε γηγόνει θεοσημίας ἐδείματο καὶ ὃν μετὰ χρόνους Ἰουστινιανὸς ὁ πάνυ μέγαν τε καὶ περικαλλῆ προσανήγειρε. Πλὴν οὖν ὧν αὐτῶ κατειχέτην καὶ τῆς ἐκεῖ φερούσης, συνηρεφῆς ἦν ὁ χῶρος καὶ ἀνθρώποις ὡς ἐπίπαν ἄβατος, ὅτι μὴ τοῖς κυνηγεσίοις ἄλλως ἐνασχολουμένοις καὶ τὰ τῶν χωρίων διώκουσιν ἀτριβῆ, ἵνα δὴ διατρίβειν εἰώθασιν, ὧν πρὸς θήραν ἐξίασι.’¹⁶⁸⁹

Βρίσκεται πολὺ κοντὰ στὴν Κωνσταντινούπολη, καυχάται τὴν ονομασία τῆς ἀπὸ τὴν πηγὴ που ρεεῖ κοντὰ. Τότε ἦταν γεμάτη δέντρα καὶ θάμνους. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ χῶρο τοῦ ναοῦ τῆς Παναγίας καὶ τὸ δρόμο που οδηγούσε ἐκεῖ, εἶχε πυκνὴ σκιά κι ἦταν περίπου ἀβατὴ στους ἀνθρώπους ἐκτὸς ἀπὸ τους κυνηγούς.

Ὁ χῶρος τῆς Πηγῆς ἀποτελεῖ ἀγαπητὸ καὶ ἐξάισιο κατάλυμα τῆς Παναγίας, πληροφοροῦμαστε στὴν ἐπίκληση τῆς Παναγίας ἀπὸ τὸν μοναχὸ Μελέτιο.

‘φίλον δέ σοι καὶ ἐξάισιον καταγώγιον χῶρος ὁ τῆς πηγῆς,’¹⁶⁹⁰

Ἡ τοποθεσία τῆς πηγῆς περιγράφεται καὶ ἀπὸ τὸν **Νικηφόρο Κάλλιστο Ξανθόπουλο** στο ἔργο με τίτλο **Περὶ συστάσεως οἴκου Ζωοδόχου Πηγῆς**.

‘ταύτης δὴ τῆς βασιλευούσης τῶν πόλεων, οὐ πολλῶ τῶν χερσαίων τειχῶν ἀποθεν πρὸς θάλασσαν ἐπινεύοντα, ἔνθα τὸ ἀνέκαθεν αἰ χρύσειαι πύλαι πρὸς δόξαν ἦσαν τῆ βασιλίδι, τόπος

¹⁶⁸⁸ Θεοφάνης Περιθεωρίου, Βίος Ὁσ. Μαξίμου, 90, 18, 17–19.

¹⁶⁸⁹ Ἀκροπολίτης Κων/νος, Ἐγκ. εἰς Ἀγ. Εὐφροσύνην Νέαν, 62, 9–63.

¹⁶⁹⁰ Ἀκροπολίτης Κων/νος, Ἐγκ. εἰς Ἀγ. Εὐφροσύνην Νέαν, 55, 26–27.

τις ἔστιν ὡσεὶ στάδιον ἐν διέχων τῆς πόλεως, ὅση πέφυκεν ἀρετὴν εἶναι γῆς κεκτημένος, ἐξ ἀρχαίων δ' ἀνειμένος Θεομήτορι, καὶ ὁ τόπος τοῦ ἀέρος ἐν καλῷ κείμενος, δένδροις μὲν παντοίοις κατάφυτος, πλατάνων δὲ τὸ πλεῖστον εὐφυῖα καὶ ἀναδρομῇ κυπαρίττων ὠραϊζόμενος· πῶα οὖν αὐτὸν εὐθαλῆς, καὶ μαλακὴ περιέτρεχεν, ἄνθη μὲν παντοῖα προβαλλομένη, ἀποχρῶσα μὲν εὐστιβάδι, ἀρίστη δὲ καὶ βοσκήμασιν ἐφειμένη· πηγὴ δὲ ἀφθόνου καὶ διειδοῦς νάματος ἐξεπίτηδες ἀνατρέχουσα, παρεῖχε μὲν τῷ τόπῳ μετὰ ῥαστώνης ὅσης τὸ χάριεν, εὐπρόσωπον δὲ καὶ τὸν χῶρον ἅμα καθίστα· οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ θεία χάρις ὕδατι ἐπιρρέυσασα, ἐνεργὸν αὐτίκα ἐδείκνυ, καὶ πρὸς γονὰς θαυμάτων ἐρῶμενέστερον· χρόνος ὁ μεταξὺ συχνὸς διερῶρηκώς, καὶ τῷ μὲν ὕδατι ἰλὺς καταβραχεὶ ἀθροισθεῖσα τὴν πηγὴν ἀποκρύπτει, καὶ ἀργὴν πρὸς ἀνάδοσιν ὕδατος δείκνυσιν· ἀλλὰ καὶ τὸ συνηρεφές τῶν δένδρων ἀναφράξαν τὴν εἴσοδον, ὑπὸ συνεργῶ τῷ μέσῳ χρόνῳ, λήθη τὰ τοῦ τόπου δίδωσι, καὶ ἦν ὁ τόπος ἰλὺς δὴ καὶ μόνη συνεστηκεῖα, ἐπὶ νοτίδι βραχυτάτῃ γνωριζομένη.¹⁶⁹¹

Ο ὑπέροχος αὐτός τόπος δεν ἦταν πολὺ μακριὰ ἀπὸ τα χερσαία τεῖχη τῆς Κωνσταντινούπολης πρὸς τὴ θάλασσα, ἐκεῖ που βρισκόνταν οἱ χρυσές πύλες. Ἀπεῖχε περίπου ἓνα στάδιο ἀπὸ τὴν πόλη. Ἀπὸ παλιά ἦταν ἀφιερωμένος στὴν Παναγία. Ἦταν εὐάερος, κατάφυτος με κάθε εἶδους δέντρα, κοσμούνταν ὁμως κυρίως με πλάτανους καὶ κυπαρίσσια. Περιεῖχε ωραία καὶ μαλακὴ χλόη, ὅπου πρόβαλλαν κάθε εἶδους ἄνθη, που ἀρκοῦσε γιὰ στρώμα καὶ ἦταν ἐπιθυμητὴ στα ζῶα. Μια πηγὴ με ἀφθονο καὶ διαυγές ὕδωρ που ἀναπηδούσε παρείχε στὸν τόπο τέρψη καὶ χάρη, καθιστώντας τὸ χῶρο ωραίο. Θεία χάρη ἐπήλθε στὸ ὕδωρ καὶ τὸ κατέστησε ἐνεργό καὶ θαυματουργό. Μετὰ ἀπὸ πολὺ καιρὸ συγκεντρώθηκε λάσπη. Ἡ πηγὴ κρύφτηκε καὶ τὸ νερό ἐβγαίνε ἀργά. Τα πυκνά δέντρα ἐκλείσαν τὴν εἴσοδο, ὁ τόπος ξεχάστηκε, ὑπῆρχε μόνο λάσπη καὶ λίγη υγρασία. Πρόκειται γιὰ μια εἰδυλλιακὴ περιγραφή τῆς φύσης με γλαφυρές εἰκόνες γραμμένες με εὐαισθησία.

Στὸν **Πλατύλιθο (Μετέωρο)** ἀναφέρεται ὁ **Νείλος Σταυράς**, στὸν **Βίον Ὁσ. Ἀθανασίου**.

Ἐν τούτῳ γοῦν ἀνελθὼν ὁ Ἀθανάσιος καὶ ἰδὼν τὴν κατάθεσιν τοῦ λίθου ἀρμόπτουσαν εἰς κατοικίαν, ὑπερανεστηκῶς γὰρ τῷ κύκλῳ λίθων ἐτύγχανε, πλάτει τε πολὺ καὶ μήκει ἱκανῶς ἔχων,

¹⁶⁹¹ Κάλλιστος Ξανθόπουλος, Περί συστάσεως οἴκου Ζωοδ. Πηγῆς, 7, 24 – 8, 15.

τὸ μὲν γὰρ αὐτοῦ τῶν μερῶν προβλεπτικόν τε καὶ εὐάερον, τὸ δὲ ἕτερον πεφραγμένον εἰς ἀποτροπὴν ἀέρος χειμερινοῦ, ἄλσει τε πεπυκνωμένον καὶ βοτάναις συχναῖς, καὶ ἀπλῶς εἰπεῖν ἀμφοτεροδέξιον ἐν πᾶσι, τοῦτον ἰδὼν καὶ ἀγασθεὶς ἐπὶ τῇ θέσει αὐτοῦ, ἀνέρχεται πρὸς τὸν γέροντα καὶ συγγνώμην αἰτεῖ παρ' αὐτοῦ τοῦ κατοικῆσαι ἐν αὐτῷ.¹⁶⁹²

Πάνω ἀπὸ τὴν πέτρα του Οσίου Αθανασίου βρισκόταν ο λίθος Πλατύλιθος. Ἦταν κατάλληλος γιὰ κατοικία. Ὑπερεῖχε τῶν γύρω λίθων, εἶχε ἀρκετὸ πλάτος καὶ μήκος. Το ἓνα μέρος μπροστὰ ἦταν εὐάερο, το ἄλλο φραγμένο γιὰ τὴν ἀποτροπὴ τῶν χειμερινῶν ἀνέμων, κλεισμένο με ἄλσος καὶ πολλὰ βότανα, πρόσφορο σε ὅλα. Ο Πλατύλιθος ὀνομάστηκε ἀπὸ τὸν ὀσιο Μετέωρο. Το μήκος του ἦταν μάλιστα τέτοιο ποὺ προκαλοῦσε ἰλιγγο.

“Ὁμως, τῷ μήκει τῆς πέτρας ἰλιγγιάσας.”¹⁶⁹³

Τὰ **Σάσιμα** ὅπου χειροτονεῖται ὁ Ἅγιος Γρηγόριος προσδιορίζονται ὡς πνιγηρός, ξηρός, θορυβώδης, ἀθλιος, χωρὶς ἀξία τόπος ἀπὸ τὸν **Θωμά Μάγιστρο** στὸν **Λόγον εἰς Γρηγόριον Θεολόγον**.

“ἔπειτα πνιγηρῷ καὶ ἀύχηρῷ καὶ θορυβώδει καὶ φαύλῳ τοῖς ὄλοις χωρίῳ καὶ οὐδενὸς καθάπαξ ἀξίῳ, φέρων κατέκλεισεν ἑαυτόν.”¹⁶⁹⁴

Οἱ δύο ἀπὸ τοὺς χαρακτηρισμοὺς ἐπαναλαμβάνονται στὴ συνέχεια.

“μήτ’ αὐτόν καὶ τοὺς αὐτοῦ λόγους ἐν φαύλῳ, καὶ οὐδενὸς ἀξίῳ συγκλεισθέντας χωρίῳ.”¹⁶⁹⁵

Ὁ **Σοσκός** ἀναφέρεται σε δύο σχετικὰ με τὸν Ἅγιο Δημήτριον ἀγιολογικὰ ἔργα τῆς περιόδου. Μνημονεύουμε ἀρχικὰ τὸν **Λόγον εἰς Ἅγ. Δημήτριον** τοῦ **Κωνσταντίνου Ἀκροπολίτη**.

“πρὸς γὰρ ὁμοῦ πάντα ὅσοι τὸν Χριστὸν διὰ τοῦ βαπτίσματος ἐνεδύσαντο καὶ τῷ ὀνόματι τούτου ἐπωνομάσθησαν, πρὸς ἅπαντας ἐπίσης τὸ κηδεμονικὸν ἐπιδείκνυται, οἷον γὰρ περὶ τὸν

¹⁶⁹² Νεῖλος Σταυράς, Βίος Ὁσ. Αθανασίου 44, 22, 28 – 45, 3.

¹⁶⁹³ Νεῖλος Σταυράς, Βίος Ὁσ. Αθανασίου 46, 26, 21–22.

¹⁶⁹⁴ Θωμάς Μάγιστρος, Λόγ. εἰς Γρηγ. Θεολόγον, 269, ΝΓ', Β–C.

¹⁶⁹⁵ Θωμάς Μάγιστρος, Λόγ. εἰς Γρηγ. Θεολόγον, 296, ΠΒ', D.

Σοσκὸν ἔδρασε. Τόπος οὗτος εὖ ἔχων θέσεως καὶ πλείστοις ἀγαθοῖς εὐθιγνόμενος.¹⁶⁹⁶

Ο Ἅγιος Δημήτριος εἶναι κηδεμόνας ὅλων των χριστιανῶν. Εδῶ θα αναφερθεῖ ἓνα θαύμα του αγίου στο Σοσκό, που εγκωμιάζεται για την καλή θέση του και την αφθονία πάρα πολλῶν αγαθῶν.

Μνημονεύεται ἐπίσης ἀπὸ τον **Ἰωάννη Σταυράκιο**, στον **Λόγον εἰς τὰ Θαύματα Ἁγ. Δημητρίου**.

‘Καὶ πᾶσι μὲν τοῖς ὑπὸ χεῖρα δεινὸς καὶ λίαν δεινός, Ἐχέτου δεινότερος καὶ Φαλάριδος, κατ’ ἐξαιρετον δέ, οἷς ὁ χῶρος Σοσκός, ἔκ τινος δὲ οὕτω παλαιάτου οἰκήτορος ἐπωνόμαστο, ἐπὶ τῷ χῶρῳ τούτῳ τὸ τοῦ χρόνου πλείστον ὑπῆρχεν ἐνευκαιρῶν τῆς ἐκ τοῦ τόπου χάριν ἱκανῆς ἀπολαύσεως καὶ τῆς ἀνὰ τοὺς ξυλόχους θήρας λοιπῆς.’¹⁶⁹⁷

Ο υἱὸς του αρχηγού των Βουλγάρων Σαμουήλ, ο Ραδομίρος περνούσε τον περισσότερο καιρὸ στο χῶρο που ονομαζόταν Σοσκός ἀπὸ κάποιον παλαιὸ κάτοικο, διότι ο τόπος παρείχε αρκετὴ ἀπόλαυση και κυνήγι στους δρυμούς. Τον Ραδομίρο σκοτώνει ο Ἅγιος Δημήτριος.

Στον **Λόγον εἰς Πέτρον Ἀθωνίτη** του **Γρηγορίου Παλαμά**, περιγράφεται ο τόπος στον οποίο γευματίζουν οι μεταφέροντες τη σορὸ του Οσίου Πέτρου ἀπὸ το Ἅγιο Ὄρος προς τη Θράκη.

‘καὶ ὁ παρακείμενός σφισι τηνικαῦτα τόπος οὕτω τυχῶν, πρὸς ἄριστον ἄριστος ἐτύγχανεν ὧν πηγή μὲν γὰρ ἐκεῖθεν ἀνερρῆγγυτο, διειδῆς μὲν ἰδεῖν, ἠδεῖα δὲ πιεῖν· κύκλω δὲ περὶ αὐτὴν μαλακὴ τις ἐτεθήλει πόα, διαίτη τε καὶ καταλύσει χαρίεν· καὶ που καὶ φυτὰ τῇ διεξόδῳ παραπεφύκει τοῦ ὕδατος.’¹⁶⁹⁸

Ο τόπος λοιπὸν που βρισκόταν κοντὰ τους την ὥρα του φαγητοῦ ἦταν ἄριστος προς τούτο, ὅπως λέγεται με ἓνα λογοπαίγνιο. Ὑπήρχε ἐκεῖ το ἀνοίγμα πηγῆς που ἐπαινείται ως διαυγῆς στην ὄψη και γλυκιά στη γεύση. Γύρω ἦταν στην ακμὴ του χορτάρι μαλακό, ὁμορφο για κατοικία και διαμονή. Κάπου κοντὰ στη δίοδο του ὕδατος φύονταν φυτὰ. Η πηγή βρισκόταν πλησίον του χωρίου Φωτόκωμις.

Συμπεράσματα

¹⁶⁹⁶ Ακροπολίτης Κων/νος, Λόγ. εἰς Ἁγ. Δημήτριον, 199, 48, 32 – 200, 3.

¹⁶⁹⁷ Σταυράκιος Ἰω., Λόγ. εἰς Θαύμ. Ἁγ. Δημητρίου, 360, ΙΔ', 25, 24-29.

¹⁶⁹⁸ Παλαμάς Γρηγ., Λόγ. εἰς Πέτρον Ἀθωνίτη, 1036, με, Α-Β.

Οι διάφοροι τόποι αναφέρονται ως επί το πλείστον εγκωμιαστικά, ενίοτε όμως τονίζεται η δυσκολία διαβίωσης εκεί, ακριβώς για να φανεί ο αγώνας του αγίου. Το εγκώμιο των περιοχών στηρίζεται στο ένδοξο παρελθόν και την αρχαιότητα, τη σημασία για την ευρύτερη περιοχή, το μέγεθος, τα γεωμορφολογικά στοιχεία και το φυσικό περιβάλλον, το κλίμα, το κάλλος, την οχύρωση και τα οικοδομήματα, τη δόξα, τους κατοίκους, τον πνευματικό βίο ή την ιερότητα. Ο άγιος, που ετάφη εκεί ή την προστατεύει, μπορεί να έδωσε αξία στην πρώην άσημη περιοχή. Οι συγγραφείς εξηγούν την προέλευση των ονομάτων, δίνουν ιστορικά στοιχεία, προβαίνουν σε συγκρίσεις, εξειδικεύουν τα χαρακτηριστικά των τόπων ή χρησιμοποιούν τα ονόματα σε παροιμίες και μεταφορές.

Σύγκριση της Κωνσταντινούπολης με τη Θεσσαλονίκη

Είδαμε ότι οι δύο αυτές πόλεις συγκρίνονται ενίοτε με άλλες φημισμένες πόλεις του αρχαίου κόσμου, την Αθήνα, την Αλεξάνδρεια, τη Βαβυλώνα, τη Ρώμη, την Καρχηδόνα.

Σε δύο αφιερωμένους στον Άγιο Δημήτριο Λόγους της ύστερης βυζαντινής εποχής το εγκώμιο της Θεσσαλονίκης πλέκεται στενά με αυτό της Κωνσταντινούπολης. Τα σχετικά χωρία συγκεντρώνονται εδώ χωριστά, καθώς το παράλληλο εγκώμιο και η σύγκριση μεταξύ των δύο πόλεων έχει βεβαίως μεγάλη σημασία.

Αναφέρουμε αρχικά τον Λόγον εις Ἅγ. Δημήτριον του Κωνσταντίνου Ακροπολίτη.

Ἀπῆρέ τις τῆς περιωνύμου πόλεως Θεσσαλονίκης, τῆς προκαθημένης τῶν Θετταλῶν, τῆς τῶν ἑσπερίων προεχούσης σχεδὸν ἀπασῶν, τοῦ κόσμου τῆς Ἑλλάδος, τοῦ τῆς Εὐρώπης ὀφθαλμοῦ, καὶ πρὸς τὴν ἀπασῶν βασιλεύουσαν τὴν πορείαν πεποιήτο, τὴν δευτέραν καὶ κρείττω λέγω Σιών, οὐ καθότι ἀμείνω τὰ δεύτερα· οὐ γὰρ μικρῶ τινι καθυπερτερεῖ, καθ' ὑπερβολὴν δὲ καὶ ὅσον ἢ χάρις ὑπερφέρει τοῦ νόμου καὶ τῆς σκιᾶς διενήνοχεν ἢ ἀλήθεια· παρὰ γοῦν ταύτη γεγένηται, ἦν εἴ τις φαίη τῆς οἰκουμένης ἀφαίρεμα, τῆς γῆς ἐγκαλλώπισμα, ἠπίρου καὶ θαλάσσης κόσμον τινά, περιδέραιον ἢ καὶ διαπρεπέστατον στέφανον, τῆς ἀληθείας οὐχ ἀμαρτήσεται.¹⁶⁹⁹

Τα εγκώμια των δύο πόλεων τοποθετούνται το ένα μετά το άλλο κατά την αναφορά της πορείας κάποιου από τη Θεσσαλονίκη στην Κωνσταντινούπολη. Αυτός θεραπεύεται από τον Άγιο Δημήτριο. Η Θεσσαλονίκη επαινείται ως ονομαστή, προεδρεύουσα των Θεσσαλών, υπερέχουσα σχεδόν όλων των δυτικών πόλεων, κόσμημα της Ελλάδας, οφθαλμός της Ευρώπης. Διαπιστώνεται κλιμάκωση, με κορύφωση την τελευταία παρομοίωση, κατ' αναλογία με το εγκώμιο της Κωνσταντινούπολης ως οφθαλμού της γης. Ο οφθαλμός θεωρείται το πολυτιμότερο ὄργανο του σώματος. Το μοτίβο ενισχύει τη σημασία της Θεσσαλονίκης. Η Κωνσταντινούπολη εκθειάζεται εδώ ως βασιλεύουσα όλων των πόλεων, δεύτερη και καλύτερη Σιών. Υπερτερεῖ καθ' υπερβολή, όσο και η χάρη από το νόμο και όσο διαφέρει η αλήθεια από τη σκιά. Με τις παραβολές αυτές τονίζεται η υπεροχή της Κωνσταντινούπολης, που

¹⁶⁹⁹ Ακροπολίτης Κων/νος, Λόγ. εις Ἅγ. Δημήτριον, 203, 52, 20–30.

στη συνέχεια εγκωμιάζεται με ωραίες μεταφορές ως δώρο της οικουμένης, στολίδι της γης, κόσμημα της ξηράς και της θάλασσας, περιδέραιο, πάρα πολύ έξοχο στεφάνι. Έπαινοι της Κωνσταντινούπολης απετέλεσαν επομένως πρότυπο για τους επαίνους της Θεσσαλονίκης. Επίσης εδώ ο έπαινος της Κωνσταντινούπολης είναι έμμεσος, βασίζεται στη σύγκριση με άλλες πόλεις.¹⁷⁰⁰ Οι εγκωμιαστές της Θεσσαλονίκης πρέπει με διακριτικότητα να ομολογήσουν ότι αυτή είναι η δεύτερη πόλη στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία. Συχνά προσπαθούν να καλύψουν αυτό το γεγονός με το να τονίζουν την κυρίαρχη θέση της ως πρωτεύουσας επαρχίας, ως μητρόπολης και κέντρου της Μακεδονίας και Θεσσαλίας και ως της σπουδαιότερης πόλης της Δύσης και της Ευρώπης. Οι Βυζαντινοί χωρίζουν συμβατικά τον κόσμο σε Ανατολή και Δύση με σύνορο το Βόσπορο.¹⁷⁰¹

Επίσης τον **Λόγον εις Άγ. Δημήτριον του Συμεών Θεσσαλονίκης.**

‘καὶ τῶν μὲν βασιλέων ὁ πρῶτος τῷ τε χρόνῳ καὶ ταῖς ἀρεταῖς θεῖος Μανουὴλ τῆς βασιλίδος βασιλεύειν αὐθις ἄρχεται πόλεως, ὡς αἶ τε συνθῆκαι αἶ πρὸς ἀλλήλους καὶ τὸ δίκαιον εἶχεν· ὁ ἀδελφιδουῶς δ’ ἐκείνου καὶ δεύτερος βασιλεύς, ἐκείνῳ καθάπαξ ταῖς ἀρεταῖς καὶ τῇ εὐσεβείᾳ ἐπόμενος, τὴν δευτέραν μετὰ τὴν πρώτην δικαίως ἀναδέχεται πόλιν, ταύτην δὴ τὴν τῶν Θεσσαλῶν, ἐνοικεῖ τε ἐν αὐτῇ καὶ κοσμεῖ ταύτην ἐννομίαις καὶ καταστάσεσιν ἀγαθαῖς καὶ ὀχυροῖ πάντοθεν τριήρεσι καὶ περιτειχίσμασι καὶ τὰ τῆς Κασσανδρείας διενεργεῖ σπουδῇ πολλῇ καὶ θερμοτάτῳ τῷ πόθῳ· καὶ τοῦτο δῶρον ἄλλο τοῦ Δημητρίου ταύτῃ τῇ πόλει καθίσταται.’¹⁷⁰²

Ο αυτοκράτορας Μανουήλ βασιλεύει στην Κωνσταντινούπολη, που εγκωμιάζεται ως βασιλὶς πόλις. Είναι χαρακτηριστική η επανάληψη *βασιλέων, βασιλίδος, βασιλεύειν*. Ο ανεψιός του έλαβε τη δεύτερη μετά την πρώτη πόλη. Η Θεσσαλονίκη, που ονομάζεται πόλη των Θεσσαλῶν, είναι δεύτερη μετά την Κωνσταντινούπολη. Ο δεύτερος αυτοκράτορας κατοίκησε στη Θεσσαλονίκη και την κόσμησε με την καλή του διοίκηση και καλά συστήματα. Την οχύρωσε από παντού με τριήρεις και τείχη. Κατά τον συγγραφέα αυτά αποτελούσαν δώρο του Αγίου Δημητρίου στην πόλη. Πρόκειται για τον αυτοκράτορα Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγο και τον

¹⁷⁰⁰ Fenster, *Laudes*, σ. 177.

¹⁷⁰¹ Hunger, *Laudes Thessalonicenses*, σ. 101-103.

¹⁷⁰² Συμεών Θεσ/νίκης, Λόγ. εις Άγ. Δημήτριον, 48, 4, 2, 4-11.

ανεψιό του Ιωάννη Ζ΄ Παλαιολόγο. Από το 1403 (ανάκτηση της Θεσσαλονίκης από τους Οθωμανούς) και για είκοσι έτη η Θεσσαλονίκη παρέμεινε βυζαντινή και ως διοικητές της αποστέλλονταν από την Κωνσταντινούπολη μέλη της αυτοκρατορικής οικογένειας των Παλαιολόγων. Ο Ιωάννης υπήρξε ο πρώτος διοικητής. Είχε τον τίτλο βασιλεύς αφ' ότου ο πατέρας του Ανδρόνικος Δ΄ είχε σφετεριστεί το θρόνο της Κωνσταντινούπολης (1373-1376) και με τον τίτλο αυτό κυβέρνησε ως το θάνατό του (1408) σχεδόν ως αυτόνομος ηγεμόνας.¹⁷⁰³

Ο Σουλτάνος όμως δεν επέτρεψε να δοθεί τίποτε από τα χρειαζόμενα στις βασιλικές πόλεις. Ήταν πρόθυμος να βλάψει την Κωνσταντινούπολη, που εγκωμιάζεται ως βασιλεύουσα πόλη και ήθελε να κυριεύσει τη Θεσσαλονίκη. Ο Άγιος Δημήτριος όμως φρόντισε για την ελευθερία της πόλης.

*“Όθεν και τῷ δοκεῖν μὲν εἰρήνην ἦγε, χεῖρω δὲ τῶν πολεμίων εἰργάζετο, μηδὲν χρειῶδες ταῖς βασιλικαῖς πόλεσι παραχωρῶν δίδοσθαι· διὸ καὶ πλέον ἢ ἐν καιρῷ τῆς μάχης τὰ τοῦ λιμοῦ ἐπιγέγονε. Καὶ οὐ τοῦτο μόνον, ἀλλὰ καὶ σκαιωρίαις χρώμενος ἦν τὴν τε βασιλεύουσαν κακοῦν προθυμούμενος πόλιν καὶ ταύτην δὲ τὴν τῶν Θετταλῶν ὑπὸ χεῖρα θέλων ἐλεῖν.”*¹⁷⁰⁴

Η Θεσσαλονίκη παρουσιάζεται επίσης να συμπάσχει με την Κωνσταντινούπολη, που επαινείται ως πρώτη, να συμμετέχει. Ο Συμεών αναφέρεται στην αυξανόμενη απειλή για τη Θεσσαλονίκη. Ο σύνδεσμος των δύο πόλεων είναι τα αμαρτήματά τους. Ο συγγραφέας θεωρεί την ανηθικότητα στις δύο πόλεις αξιόποινη για τον Θεό. Η παρουσία των Βενετών θεωρήθηκε αποτέλεσμα τέτοιων αμαρτημάτων.¹⁷⁰⁵ Ο συγγραφέας θα αναφερθεί στη συνέχεια στο θαύμα του Αγίου Δημητρίου και της Παναγίας για τη σωτηρία του.

*‘Τοῖς τοιοῦτοις οὖν καὶ ἡ πόλις αὕτη συνέπασχεν ὡς κοινωνοῦσα τῇ πρώτῃ τοῖς ἀξίοις ἔργοις τῶν πειρασμῶν.’*¹⁷⁰⁶

Διαφαίνεται τέλος ο ιστορικός ρόλος της Θεσσαλονίκης. Η Θεσσαλονίκη παρουσιάζεται ως ακρόπολη και φρουρός των γύρω πόλεων και ως στήριγμα και συνεργός της Κωνσταντινούπολης, που επαινείται

¹⁷⁰³ Νεράντζη-Βαρμάζη, *Εγκώμια*, σ. 49-50.

¹⁷⁰⁴ Συμεών Θεσ/νίκης, *Λόγ. εις Ἁγ. Δημήτριον*, 49, 5, 1, 28-32.

¹⁷⁰⁵ Russell, *St Demetrius*, σ. 118-119.

¹⁷⁰⁶ Συμεών Θεσ/νίκης, *Λόγ. εις Ἁγ. Δημήτριον*, 53, 7, 1, 25-26.

ως βασίλισσα. Φρόντισε ώστε να μην μπορέσουν να πραγματοποιήσουν οι ασεβείς τα σχέδιά τους στα νησιά και τη θάλασσα. Ο Θεός και ο Άγιος Δημήτριος δεν την εγκατέλειψαν, για να μη χαθούν μαζί της και οι άλλες ορθόδοξες πόλεις.

Ἡ γὰρ τῶν Θεσσαλονικέων ὡς ἀκρόπολις τις καὶ φρουρὸς τῶν περὶ ταύτην ἐστὶ καὶ τῆς βασιλίδος αὐτῆς πόλεως ἔρεισμά τε καὶ συνεργός, πλείστην ὁ, τι τὴν φροντίδα καλῶς ἵσταμένη, ἐνωτισθεῖσα τοῖς ἀσεβέσι καὶ μὴ χώραν ἀφιεῖσα τὰ βουλητέα ποιεῖν κατὰ τε νήσους καὶ θάλατταν· δι' ἣν οἶμαι αἰτίαν μὴ ἐγκαταλειφθῆναι ταύτην ἔτι ὑπὸ Θεοῦ καὶ τοῦ ἐν αὐτῇ πολιούχου, ἵνα μὴ σὺν αὐτῇ καὶ αἱ τῶν ὀρθοδόξων ἄλλαι πόλεις ἀπόλωνται.¹⁷⁰⁷

Επίκειται η ἀλωση ἀπὸ τους Τούρκους. Ἡ Θεσσαλονίκη ἀποδεικνύεται προστάτρια δύναμη τῆς πρωτεύουσας, ἐπιβλέπει τους ἀπιστους καὶ τους χαλιναγωγεί.¹⁷⁰⁸

¹⁷⁰⁷ Συμεών Θεσ/νίκης, Λόγ. εἰς Ἄγ. Δημήτριον, 63, 11, 2, 29–34.

¹⁷⁰⁸ Hunger, *Laudes Thessalonicenses*, σ. 106.

Σύγκριση της Κωνσταντινούπολης με τη Νίκαια

Στον Λόγον εις Ἄγ. Ἰωάννην Ἐλεήμονα νέον του Κωνσταντίνου Ακροπολίτη η Νίκαια παρουσιάζεται συγκριτικά με την Κωνσταντινούπολη.

‘Πόλις ἀρχαία, πόλις περίφημος, Σάγγαριν ποταμὸν τῶν ὀρίων προβεβλημένη, παρὰ δ’ αὐτὰς τὰς τῆς Ἀσκανίας λίμνης ὄχθας ὠκνημένη, ἦν μὲν ἐκ μακροῦ περιφανῆς¹⁷⁰⁹ καὶ περίβλεπτος,¹⁷¹⁰ Βιθυνίας τε προκαθημένη καὶ τῶν περιρρεόντων ἔνεκεν ἀγαθῶν ἐπιεικῶς περιαδομένη. Χρόνου δὲ προϊόντος καὶ τῶν καθ’ ἡμᾶς πραγμάτων ἀλλοίωσιν εἰληφότων, καὶ ἐπὶ μέγα δόξης τὰ κατὰ ταύτην προὔχωρησε καὶ κατ’ ἐπωνυμίαν τὴν νικῶσαν ὡς ἐν ἀμίλλῃ πρὸς τὰς ἐν ἔω πόλεις πάσας ἠνέγκατο· λογίων γὰρ ἀνδρῶν εὐμοιρήσασα, σπουδὰς διαφόρων, ὡς εἰπεῖν, παιδευμάτων ἀνέδωκεν. Ἐνθεν καὶ λογίμους ἀνδρας ἀνέβλαστε καὶ τῶν ἐκεῖθεν καρπῶν ἢ τῶν Ρωμαίων ἀφθόνως ἀπήλαυσε, ὡς ἐντεῦθεν βασιλεῖς τε καὶ πατριάρχας τὰ μεγάλα πρὸς τοὺς κύκλω καὶ πόρρωθι φιλοτιμεῖσθαι καὶ ἐναβρύνεσθαι. Τοίνυν καὶ τὰ πρωτεῖα μετὰ τὴν πρώτην ταύτη πάντες ἀπένεμον. Τίνα δὴ λέγω πρώτην; τὴν βασιλίδα ταύτην τῶν πόλεων, ἦν ὁ μὲν ἐν βασιλεῦσι μέγας ὅτι καὶ περίπυστος Κωνσταντῖνος, ἐν δ’ ἀγίοις δὲ μέγιστός τε καὶ ἰσαπόστολος, ἀνήγειρέ τε καὶ κατεκόσμησε, Θεὸς δὲ τῇ τοῦ γνησίου αὐτοῦ θεράποντος προθέσει ἐπευδοκῶν μητρόπολιν τῆς οἰκουμένης κατέστησε. Παρὰ γοῦν τὴν τὰ δευτερεῖα τῆσδε λαχοῦσαν καὶ τῶν ἄλλων ἐπιεικῶς ὑπερφέρουσαν τόπος οὕτω πως Ἀγαλμάτης ἐπικληθεῖς (ἐξ ἀγάλματος ἴσως ἐφεστηκότος πάλαι λαχῶν τό ὄνομα), δυσὶ που μάλιστα σημείοις διέχων τῆς πόλεως, εἰς ταφὴν τοῖς ξένοις ἀφώριστο. Παρὰ δὲ τοῦτον ὁ θεῖος οὗτος Ἰωάννης γενόμενος, τὸν βίον μετήλλαξεν, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν τῶν συχνῶν αὐτοῦ πόνων κατέπαυσεν.’¹⁷¹¹

Παραδοσιακό μοτίβο αποτελεί ο ἔπαινος της Νίκαιας, σύμφωνα με τους κανόνες των αρχαίων εγκωμίων.¹⁷¹² Η Νίκαια δοξάζεται με αφορμή

¹⁷⁰⁹ Το επίθετο χρησιμοποιείται πολλές φορές για τη Θεσσαλονίκη: Rhoby, *Epitheta Nikaias*, σ. 214.

¹⁷¹⁰ Το επίθετο χρησιμοποιείται και για τη Θεσσαλονίκη: Rhoby, *Epitheta Nikaias*, σ. 213.

¹⁷¹¹ Ακροπολίτης Κων/νος, Λόγ. εις Ἄγ. Ἰω. Ἐλεήμονα νέον, 44, 2, 1 – 45, 25. Ἐνα απόσπασμα παραθέτει και μεταφράζει αγγλικά ο Foss, *Nicaea*, σ. 81-82. Πρόκειται για ἕναν ἅγιο που αποκαλύφθηκε στην πόλη κάτω από περιεργες συνθήκες.

¹⁷¹² Ακροπολίτης Κων/νος, Λόγ. εις Ἄγ. Ἰω. Ἐλεήμονα νέον, σ. 35.

το θάνατο του Αγίου Ιωάννου στον τόπο Αγαλμάτη (το όνομα προέρχεται ίσως από κάποιο άγαλμα), που απείχε δύο μίλια από την πόλη και είχε οριστεί για ταφή των ξένων. Το εγκώμιο της Νίκαιας πλέκεται πρώτα για την αρχαιότητά της, στοιχείο που ορίζεται από τους αρχαίους ρήτορες ως άξιο εγκωμίου. Η αρχαιότητα έδινε αίγλη και μεγαλείο στην εγκωμιαζόμενη πόλη. Η πόλη επαινείται επίσης ως περίφημη. Το υδάτινο στοιχείο έχει σημαντικό ρόλο. Η πόλη βρίσκεται στις όχθες της λίμνης Ασκανίας, στα σύνορά της κείται ο Σαγγάριος ποταμός. Υπήρξε από πολύ καιρό περίοπτη και θαυμαζόταν από όλους. Προήδρευε στη Βιθυνία και φημιζόταν αρκετά για τα αγαθά που έρρεαν ολόγυρα. Αρχικά πρώτη πόλη της Βιθυνίας ήταν η Νικομήδεια. Ήδη όμως από τον 1ο μ.Χ. αι. η Νίκαια ονομάζεται πρώτη πόλις. Το 325 μ.Χ. έλαβε εκεί χώρα η Α΄ Οικουμενική Σύνοδος. Έκτοτε η πόλη επικράτησε.¹⁷¹³ Μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης το 1204 δοξάστηκε πολύ, έγινε πρωτεύουσα και, κατά το όνομά της, νικούσε στο συναγωνισμό όλες τις πόλεις των ανατολικών επαρχιών. Η πόλη δοξάστηκε από τους λογίους της και την παροχή σπουδών διαφόρων μαθημάτων, φημιζόταν δηλαδή για την πνευματική της υπεροχή.¹⁷¹⁴ Με μεταφορές από το φυτικό κόσμο λέγεται ότι η πόλη ήκμασε σε αξιόλογους άνδρες και τους καρπούς της απήλαυσε το ρωμαϊκό κράτος. Παρείχε βασιλείς, πατριάρχες και υπερηφανευόταν γι' αυτούς. Της απένεμαν λοιπόν όλοι τα πρωτεία μετά την Κωνσταντινούπολη που υμνείται ως πρώτη, βασίλισσα των πόλεων. Την Κωνσταντινούπολη ανήγειρε και κόσμησε ο Άγιος Κωνσταντίνος και ο Θεός την κατέστησε μητρόπολη της οικουμένης. Η Νίκαια έλαβε τη δεύτερη θέση και υπερείχε των άλλων.

¹⁷¹³ Rhoby, Epitheta Nikaias, σ. 208.

¹⁷¹⁴ Ακροπολίτης Κων/νος, Λόγ. εις Άγ. Ίω. Έλεήμονα νέον, σ. 42.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 9: Ο ΑΘΩΣ: ΕΓΚΩΜΙΑΣΤΙΚΕΣ ΕΚΦΡΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΟΡΟΥΣ

Κατά την υστεροβυζαντινή περίοδο το Άγιο Όρος κυριαρχούσε στην πνευματική και θρησκευτική ζωή της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας.¹⁷¹⁵ Η άνθιση της πνευματικής ζωής εκεί είχε ευεργετικές συνέπειες για ολόκληρη την αυτοκρατορία.¹⁷¹⁶ Το Άγιο Όρος υπήρξε εξάλλου το κέντρο του Ησυχασμού. Ο ζήλος των μοναχών που αφιερώνονταν στην πρακτική της ησυχίας με τη μοναχική προσευχή και το στοχασμό οφειλόταν και στην αντίδραση στην εκκοσμίκευση του μοναχισμού.¹⁷¹⁷ Το Ησυχαστικό κίνημα ενέπνευσε την πνευματική ζωή της εποχής και τη λογοτεχνία.¹⁷¹⁸ Μερικά αποσπάσματα του Βίου του Αγίου Γρηγορίου του Παλαμά μεταφέρουν, παραδείγματος χάριν, την πνευματικότητα του βίου των Ησυχαστών του Αγίου Όρους.¹⁷¹⁹ Οι Βίοι του Νίφωνος του Αθωνίτου και κυρίως του Γερμανού του Αγιορείτου δίνουν, επίσης, ζωηρή εικόνα της εκεί ακμής του ερημικού βίου το 14ο αι. και των Ησυχαστών που ζούσαν με τη θέλησή τους μακριά από το θόρυβο και τον περιεσπασμό των μεγάλων κοινοβιακών μονών. Ο Όσιος Διονύσιος ο Αθωνίτης κατάλαβε από νωρίς ότι ήταν αδύνατο να επιδιώκει την τελειότητα του βίου σε μια πολυπληθή μονή, όπου οι μοναχοί βασανίζονταν από τις φροντίδες και τις ανησυχίες των κοινών ανθρώπων.¹⁷²⁰

Σ' έναν σημαντικό αριθμό αγιολογικών κειμένων των τελευταίων βυζαντινών χρόνων περιγράφεται σύντομα ή εκτενέστερα ο Άθως ως τόπος μοναστικής ζωής, ησυχίας και πνευματικής ανάτασης για τους μοναχούς. Το ενδιαφέρον για το μοναστηριακό κέντρο του Άθω είναι ιδιαίτερα έντονο αυτήν την εποχή κατ' αρχήν λόγω των σημαντικών μορφών της Εκκλησίας που αποτραβήχθηκαν εκεί, όπως οι Νικόλαος Καβάσιλας, Φιλόθεος Κόκκινος, Μακάριος Μακρής, Γρηγόριος Παλαμάς, που είχαν σχέση με το Άγιο Όρος. Πολλοί από τους συγγραφείς είχαν συνεπώς προσωπική επαφή και εμπειρία με τα μοναστήρια του Άθω, αλλά και αρκετοί από τους αγίους τους οποίους εγκωμιάζουν συνδέονται

¹⁷¹⁵ Laiou–Thomadakis, *Saints and Society*, σ. 85.

¹⁷¹⁶ Αρχιμ. Γεώργιος, *Η μοναστική ζωή*, σ. 560.

¹⁷¹⁷ Nicol, *Byzantium*, σ. 47.

¹⁷¹⁸ Αρχιμ. Γεώργιος, *Η μοναστική ζωή*, σ. 560-561.

¹⁷¹⁹ Αρχιμ. Γεώργιος, *Η μοναστική ζωή*, σ. 558.

¹⁷²⁰ Nicol, *Hilarion*, σ. 188-189.

με τον Άθω. Δεύτερον, διότι πολιτικοί ηγέτες της εποχής, Βυζαντινοί, Σέρβοι και άλλοι, με διάφορους τρόπους, όπως δωρεές, τόνισαν το ενδιαφέρον τους για τα μοναστηριακά ιδρύματα του Άθω. Το κίνημα του Ηουχασμού επίσης ενίσχυσε την προβολή του. Τέλος σημειώνουμε το ενδιαφέρον των συγγραφέων να συνδέσουν την πόλη της Θεσσαλονίκης και τον άγιό της με τον Άθω. Η εγγύτητα της Θεσσαλονίκης με το Άγιο Όρος και η μεγάλη σημασία της πόλης κατά τους τελευταίους βυζαντινούς αιώνες ερμηνεύουν την επιλογή εκφράσεων του Αγίου Όρους από αρκετούς συγγραφείς που αναφέρονται στη Θεσσαλονίκη.

Στη συνέχεια θα παραθέσουμε κατ' αρχάς τα επίθετα που χαρακτηρίζουν σε σύντομες περιγραφές το Άγ. Όρος και στη συνέχεια θα αναφερθούμε σε εκτενείς εκφράσεις του τόπου.

Επίθετα - φράσεις

Ο Άθως προσδιορίζεται επανειλημμένως ως **ιερός** σε Λόγο του **Φιλοθέου Κοκκίνου**.¹⁷²¹ Στο ίδιο κείμενο εγκωμιάζεται ως **βέλτιστος**¹⁷²² και ως **σεπτός**.¹⁷²³ Και σε Βίο από τον ίδιο συγγραφέα χρησιμοποιείται για τον Άθω ο προσδιορισμός **ιερός**¹⁷²⁴ και **ιερός χώρος**.¹⁷²⁵ Για τον **ιερό τόπο** του Αγίου Όρους κάνει λόγο ο **Ιωάννης Κάλλιστος** στον **Βίον Γρηγορίου Σιναΐτου**.¹⁷²⁶ Ο Άθως εγκωμιάζεται ως **περιώνυμος**, δηλαδή ονομαστός, περίφημος, σε έργο του **Γρηγορίου Παλαμά**.¹⁷²⁷ Τον Άθω καλεί σε μια

¹⁷²¹ Φιλόθεος Κόκκινος, Λόγ. εις Αρχ. Γρηγόριον, 438, 11, 30–31: '...και μάλιστα τῶν ἐκ τοῦ ἱεροῦ κατιόντων Ἄθω τοῖς προῦχουσι και σπουδαιοτέροις,' 441, 14, 14–15: '...πρὸς τὸν ἱερὸν Ἄθω και τὴν ἐκεῖ παροικίαν βλέποντες,' 468, 36, 15–16: 'ἂ δὴ και βλέποντες πάνθ' ὁμοῦ και ἀκούοντες οἱ τότε τὸν ἱερὸν παροικοῦντες Ἄθω,' 486, 54, 1–2: 'Δέδοκτο τῷ σοφῷ Γρηγορίῳ και τοῖς κατὰ τὸν ἱερὸν Ἄθω πατράσιν,' 518, 81, 30: '...ἐς Ἄθω τὸν ἱερὸν ἀνεχώρει...'

¹⁷²² Φιλόθεος Κόκκινος, Λόγ. εις Αρχ. Γρηγόριον, 440, 13, 1–2: 'Ἐπεὶ δὲ και πρὸς τὴν ἀναχώρησιν ἔβλεπεν ἤδη και τὸν βέλτιστον Ἄθω,' 458, 30, 6: '...και αὐθις και παρὰ τὸν βέλτιστον ἔλθειν Ἄθω,'

¹⁷²³ Φιλόθεος Κόκκινος, Λόγ. εις Αρχ. Γρηγόριον, 559, 112, 2–3: '...τὰ τοῦ σεπτοῦ Ἄθω σεπτὰ καλλωπίσματα,'

¹⁷²⁴ Φιλόθεος Κόκκινος, Βίος Ὁσ. Γερμανοῦ Μαρούλη, 97, τίτλος: 'Βίος και πολιτεία τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Γερμανοῦ τοῦ ἐν τῇ κατὰ τὸν ἱερὸν Ἄθω σεβασμῖα και Μεγίστη Λαύρα τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου,' 109, 9, 11–12: 'τὸν ἱερὸν ὁ γενναῖος Ἄθω καταλαμβάνει,' 124, 20, 36–37: '...και τὸν ἱερὸν κατειλήφεισαν Ἄθω,'

¹⁷²⁵ Φιλόθεος Κόκκινος, Βίος Ὁσ. Γερμανοῦ Μαρούλη, 108, 8, 43–44: '...και τὴν εἰς τὸν ἱερὸν ἐκεῖνον χῶρον και τοὺς μοναχοὺς εἰσοδον...'

¹⁷²⁶ Κάλλιστος [Ιωάννης], Βίος Γρηγ. Σιναΐτου, 29, XIII, 14–15: 'ἅπαν σχεδὸν τὸ σύστημα τὸ κατὰ τὸν ἱερὸν τόπον τοῦ Ἁγίου Ὁρους συνελεγμένον...'

¹⁷²⁷ Παλαμάς Γρηγ., Λόγ. εις Πέτρον Ἀθωνίτη, 996, α, Α: '...εἰ μὴ τὸν περιώνυμον τοῦτον Ἄθω τις ἀγνοεῖ,'

μεταφορά εργαστήριο της αρετής σε Εγκώμιο ο Νείλος Κεραμεύς.¹⁷²⁸

Το Όρος του Άθω προσδιορίζεται ως ιερό σε Λόγο του Συμεών Θεσσαλονίκης.¹⁷²⁹ Κατά τον Ιωάννη Σταυράκιο ονομάζεται Άγιο από αυτούς που έζησαν άγια σε αυτό.¹⁷³⁰ Το Όρος του Άθωνος χαρακτηρίζεται μέγα σε Βίο του Θεοφάνους Περιθεωρίου.¹⁷³¹

Η κορυφή του Άθωνος χαρακτηρίζεται αγία σε Βίο από τον Νίφωνα.¹⁷³²

Το Άγιο Όρος υπονοεί με τη φράση το επώνυμο όρος της αγιωσύνης σε Εγκώμιο ο Νείλος Κεραμεύς.¹⁷³³ Το Άγιο Όρος διακρίνεται από ησυχία κατά τον Θεοφάνη Περιθεωρίου.¹⁷³⁴ Προσδιορίζεται ως σεπτό όρος σε Λόγο του Φιλοθέου Κοκκίνου.¹⁷³⁵ Στο ίδιο έργο προσδιορίζεται και ως όρος της αγιότητας¹⁷³⁶ και θείο όρος.¹⁷³⁷ Το ίδιο επίθετο χρησιμοποιείται και σε Βίο από τον ίδιο συγγραφέα.¹⁷³⁸ Στο ίδιο κείμενο το Όρος προσδιορίζεται και ως ιερό.¹⁷³⁹ Το Άγιο Όρος του Άθωνος δοξάζεται ως περιβόητο σε κείμενο του Νίφωνος.¹⁷⁴⁰

¹⁷²⁸ Νείλος Κεραμεύς, Έγκ. εις Άγ. Γρηγ. Παλαμᾶν, 666, Α: 'καὶ τὸ τῆς ἀρετῆς ἐργαστήριον τὸν Ἄθω καὶ τὴν ἡσυχίαν ἀπολιπών.'. Παρόμοιος προσδιορισμός περιλαμβάνεται στον Βίον Άγ. Ισιδώρου του Φιλοθέου Κοκκίνου.

¹⁷²⁹ Συμεών Θεσ/νίκης, Λόγ. εις Άγ. Δημήτριον, 54, 7, 2, 15: '...εἰς τὸ ἱερὸν Ὅρος τοῦ Ἄθω γε ἀπιών.'

¹⁷³⁰ Σταυράκιος Ιω., Λόγ. εις Θαύμ. Άγ. Δημητρίου, 351, Γ', 17, 21-22: 'οὗτος ἐν Ὅρει τοῦ Ἄθω, Ἅγιον τοῦτο τοῖς ἐν αὐτῷ ἀγίοις βιώσασιν ὀνομάζεται.'

¹⁷³¹ Θεοφάνης Περιθεωρίου, Βίος Ὁσ. Μαξίμου, 77, 9, 28-29: '...καὶ συσσεῖσαι τὸ ὄρος τὸ μέγα τοῦ Ἄθωνος.'

¹⁷³² Νίφων, Βίος Ὁσ. Μαξίμου, 49, 9, 13-14: 'Μετὰ δὲ τὴν κοίμησιν αὐτοῦ ἦσαν ἀναβαίνοντες εἰς τὴν ἀγίαν κορυφὴν τοῦ Ἄθωνος...', 56, 18, 3: 'ἐπεθύμει δὲ τοῦ προσκυνῆσαι εἰς τὴν ἀγίαν κορυφὴν τοῦ Ἄθωνος...', 56, 18, 13: 'Καὶ πάλιν ὅταν ἀνέβημεν εἰς τὴν ἀγίαν κορυφὴν...'

¹⁷³³ Νείλος Κεραμεύς, Έγκ. εις Άγ. Γρηγ. Παλαμᾶν, 660, Β: 'καὶ τὸ τῆς ἀγιωσύνης ἐπώνυμον ὄρος καταλαβών.'

¹⁷³⁴ Θεοφάνης Περιθεωρίου, Βίος Ὁσ. Μαξίμου, 108, 34, 20-21: 'ὁ κόσμος ἂν εἰσῆρχετο καὶ τὸ ἡσυχον τοῦ Ὁρους ἐσκανδαλίζετο.'

¹⁷³⁵ Φιλόθεος Κόκκινος, Λόγ. εις Αρχ. Γρηγόριον, 439, 11, 40-41: '...ἐπὶ τὴν ἐρημίαν εὐθύς καὶ τὸ σεπτὸν ὄρος βαδίζειν.'

¹⁷³⁶ Φιλόθεος Κόκκινος, Λόγ. εις Αρχ. Γρηγόριον, 439, 12, 2-3: '...ἐκ τῆς ἱεράς ἐκείνης ἡσυχίας τε καὶ ξυναυλίας τοῦ τῆς ἀγιότητος ὄρους.'

¹⁷³⁷ Φιλόθεος Κόκκινος, Λόγ. εις Αρχ. Γρηγόριον, 519, 82, 4-5: '- ἐκεῖνος τοιγαροῦν δεσποτικῶς καὶ τοῦ θείου ἐπιβάς Ὁρους τότε.'

¹⁷³⁸ Φιλόθεος Κόκκινος, Βίος Ὁσ. Γερμανοῦ Μαρούλη, 132, 28, 10: '...καὶ τῶν ἐκ τοῦ θείου παντός Ὁρους.'

¹⁷³⁹ Φιλόθεος Κόκκινος, Βίος Ὁσ. Γερμανοῦ Μαρούλη, 135, 31, 6-7: 'Τὸ γοῦν ἱερὸν εἰσιόντες κατὰ σκοπὸν Ὅρος,' 143, 36, 23: 'ὁ διδάσκαλος δηλαδὴ τοῦ καθ' ἡμᾶς ἱεροῦ Ὁρους!'

¹⁷⁴⁰ Νίφων, Βίος Ὁσ. Μαξίμου, 43, 2, 28-29: 'ὡς ἤκουσε διὰ τὸ περιβόητον Ἅγιον Ὅρος τοῦ Ἄθωνος.'

Τα μοναστήρια γύρω στο Άγιο Όρος αποκαλούνται **βασιλικά** και **σεβάμια** σε Βίο από τον **Θεοφάνη Περιθεωρίου**.¹⁷⁴¹

Η **Λαύρα** του **Βατοπεδίου** επαινείται σε Βίο του **Φιλοθέου Κοκκίνου** ως **μεγάλη**,¹⁷⁴² **θαυμαστή**,¹⁷⁴³ **σεπτή**.¹⁷⁴⁴ Για το μέγεθός της εγκωμιάζεται και σε άλλο Βίο από τον ίδιο συγγραφέα.¹⁷⁴⁵ Η μονή Βατοπεδίου δοξάζεται ως **ιερή** σε Βίο από τον **Θεοφάνη Περιθεωρίου**.¹⁷⁴⁶ Επίσης ως **εὐαγεστάτη**, δηλαδή πάρα πολύ επιφανής σε Βίο από τον **Νίφωνα**.¹⁷⁴⁷

Η **Μεγίστη Λαύρα** προσδιορίζεται ως **ιερή** σε Λόγο του **Φιλοθέου Κοκκίνου**.¹⁷⁴⁸ Στο ίδιο έργο εγκωμιάζεται ως **θαυμαστή**.¹⁷⁴⁹ Το ίδιο επίθετο επαναλαμβάνεται και σε Βίο από τον ίδιο συγγραφέα.¹⁷⁵⁰ Σε αυτόν η Λαύρα καλείται επίσης **σεβάσμια**,¹⁷⁵¹ ενώ σε άλλο χωρίο επαινείται για τη φήμη της ως **περιβόητη**.¹⁷⁵²

Η Λαύρα εγκωμιάζεται ως **ιερή** και σε Βίο από τον **Γρηγόριο**¹⁷⁵³ και

¹⁷⁴¹ Θεοφάνης Περιθεωρίου, Βίος Όσ. Μαξίμου, 107, 34, 18–19: *‘Τὰ δὲ κύκλωθεν τοῦ Ἁγίου Ὁρους βασιλικά σεβάσμια μοναστήρια,‘*.

¹⁷⁴² Φιλόθεος Κόκκινος, Βίος Ἀγ. Σάβα Νέου, 188, 16, 5–7: *‘...πατρικαῖς πειθόμενος ἐντολαῖς αὐτοῦ που παρὰ τῇ μεγάλῃ τοῦ Βατοπεδίου καταλιμπάνει Λαύρα,‘*.

¹⁷⁴³ Φιλόθεος Κόκκινος, Βίος Ἀγ. Σάβα Νέου, 270, 58, 16–17: *‘...τῇ θαυμαστῇ τοῦ Βατοπεδίου Λαύρα φέρων ἑαυτὸν ὡσανεὶ τι χρέος ἔσχατον ἀποδίδωσιν,‘*.

¹⁷⁴⁴ Φιλόθεος Κόκκινος, Βίος Ἀγ. Σάβα Νέου, 296, 70, 23–24: *‘Ἐν τῇ κατὰ τὸ ἱερὸν ὄρος σεπτῇ τοῦ Βατοπεδίου Λαύρα,‘*.

¹⁷⁴⁵ Φιλόθεος Κόκκινος, Βίος Όσ. Γερμανοῦ Μαρούλη, 112, 10, 43–44: *‘Εἰς γὰρ τὴν τοῦ Βατοπεδίου μεγάλην συνεχῶς ἀπιῶν Λαύραν,‘*, 113, 12, 2–3: *‘...εἰς τὴν προρρηθεῖσαν ἀπιέναι τοῦ Βατοπεδίου μεγάλην Λαύραν...’*, 139, 33, 27–29: *‘...οὕτω πως ἔλεγε πρὸς ἡμᾶς ἐν τῇ τοῦ Βατοπεδίου μεγάλῃ συνόντας ἐκείνῳ Λαύρα περὶ αὐτοῦ τούτου.’*

¹⁷⁴⁶ Θεοφάνης Περιθεωρίου, Βίος Όσ. Μαξίμου, 108, 35, 34: *‘Καὶ αὐτὸς ἐγὼ ἐκ τῆς ἱεραῆς μονῆς ὧν τοῦ Βατοπεδίου,‘*.

¹⁷⁴⁷ Νίφων, Βίος Όσ. Μαξίμου, 62, 28, 1–2: *‘Ἦλθόν ποτε δύο μοναχοὶ ἀπὸ τὴν εὐαγεστάτην μονὴν τοῦ Βατοπαιδίου πρὸς τὸν ὄσιον.’*

¹⁷⁴⁸ Φιλόθεος Κόκκινος, Λόγ. εἰς Ἀρχ. Γρηγόριον, 474, 42, 23–24: *‘...παρὰ τὸν Ἄθω καὶ τὴν ἱεράν Λαύραν διατρίβων ἐν ἡσυχίᾳ,‘*.

¹⁷⁴⁹ Φιλόθεος Κόκκινος, Λόγ. εἰς Ἀρχ. Γρηγόριον, 586, 134, 9–10: *‘Τῶν κατὰ τὴν θαυμαστὴν Λαύραν Ἀθανασίου τοῦ πάνυ τις μοναστῶν,‘*.

¹⁷⁵⁰ Φιλόθεος Κόκκινος, Βίος Όσ. Γερμανοῦ Μαρούλη, 123, 20, 10: *‘τὸ δὲ καὶ τῆς θαυμαστῆς Λαύρας...’*.

¹⁷⁵¹ Φιλόθεος Κόκκινος, Βίος Όσ. Γερμανοῦ Μαρούλη, 97, τίτλος: *‘Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὀσίου πατρὸς ἡμῶν Γερμανοῦ τοῦ ἐν τῇ κατὰ τὸν ἱερὸν Ἄθω σεβασμῖα καὶ Μεγίστη Λαύρα τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου.’*

¹⁷⁵² Φιλόθεος Κόκκινος, Βίος Όσ. Γερμανοῦ Μαρούλη, 126, 23, 2–3: *‘«ὁ τῆς μεγίστης καὶ περιβόητου ταυτησὶ Λαύρας μέγιστος ἀρχηγός...’*.

¹⁷⁵³ Γρηγόριος, Βίος Όσ. Ρωμύλου, 132, 12, 42–44: *‘...καὶ εἰς τὸ πλησίον ὄρος τῆς ἱεραῆς Λαύρας, ὅπερ καὶ Μελανὰ προσηγόρευται,‘*, 132,13, 4–5: *‘...τὴν ἀπὸ τῆς ἱεραῆς Λαύρας διακονίαν,‘*.

ανώνυμο συγγραφέα (**Ανώνυμος 4**).¹⁷⁵⁴ Στο ίδιο έργο η Λαύρα προσδιορίζεται και ως σεβάσμια.¹⁷⁵⁵

Το επίθετο επαναλαμβάνεται, ενώ η Λαύρα επαινείται και ως **διαφανής**, δηλαδή περίφημη, όταν ο Όσιος Νίφων προσκαλείται εκεί.¹⁷⁵⁶

Επίσης το επίθετο ιερή επαναλαμβάνεται μαζί με τον προσδιορισμό **θεία** κατά την αναφορά σε κάποιο θαύμα του Οσίου Νίφωνα.¹⁷⁵⁷

Τον προσδιορισμό σεβάσμια χρησιμοποιεί για τη Λαύρα και ο **Θεοφάνης Περιθεωρίου**.¹⁷⁵⁸ Στον ίδιο Βίο η Λαύρα επαινείται ως μεγάλη και θαυμαστή,¹⁷⁵⁹ ιερή,¹⁷⁶⁰ θαυμαστή.¹⁷⁶¹ Το επίθετο σεβάσμια χαρακτηρίζει τη Λαύρα και σε Βίο από τον **Νίφωνα**.¹⁷⁶² Στο ίδιο έργο τής αποδίδονται και τα επίθετα θεία,¹⁷⁶³ **αγία** επανειλημμένως.¹⁷⁶⁴

¹⁷⁵⁴ Ανώνυμος 4, Βίος Όσ. Νίφωνα, 14, 3, 22–23: ‘...λοιμική τις νόσος ἐνέσκηψε τῇ ἱεράῃ Λαύρα...’, 17, 5, 11–12: ‘...ἐν τῇ κατ’ αὐτὸν ἱεράῃ τελουμένης Λαύρα’, 23, 15, 9: ‘Ὁρολόγος τις ἐκ τῆς ἱεράς Λαύρας...’, 25, 18, 4: ‘...καὶ ὁ τότε προϊστάμενος τῆς ἱεράς Λαύρας πρὸς τὸν ὄσιον,’.

¹⁷⁵⁵ Ανώνυμος 4, Βίος Όσ. Νίφωνα, 23, 15, 18–19: ‘...εἰς τὴν σεβασμίαν Λαύραν.», 25, 18, 20: ‘...καὶ τὴν σεβασμίαν Λαύραν...’.

¹⁷⁵⁶ Ανώνυμος 4, Βίος Όσ. Νίφωνα, 15, 3, 2–3: ‘Μεταπεμψάμενος οὖν αὐτὸν ὁ τότε τῆς ἱεράς καὶ διαφανοῦς προϊστάμενος Λαύρας,’.

¹⁷⁵⁷ Ανώνυμος 4, Βίος Όσ. Νίφωνα, 21, 12, 17: ‘Ἀδελφός τις ἐκ τῆς ἱεράς καὶ θείας Λαύρας...’.

¹⁷⁵⁸ Θεοφάνης Περιθεωρίου, Βίος Όσ. Μαξίμου, 73, 6, 11–13: ‘Φαῖδροι μαργαρίται, λέγοντες, εἶναι οἱ διαλάμποντες μέσον ἡμῶν ἐν τῇ σεβασμίᾳ Λαύρα ταύτη’, 73, 7, 23–24: ‘Ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα ἀκούσας ὁ ὄσιος οὗτος ἀνὴρ φέρων ἑαυτὸν δίδωσι τῷ τῆς σεβασμίας Λαύρας πατρὶ εἰς ὑποταγήν,’.

¹⁷⁵⁹ Θεοφάνης Περιθεωρίου, Βίος Όσ. Μαξίμου, 77, 9, 14: ‘Καταλιπὼν τὴν μεγάλην καὶ θαυμαστὴν Λαύραν,’ 108, 34, 13–14: ‘...καὶ οὐχὶ εἰς τὴν μεγάλην Λαύραν τὴν θαυμαστὴν.’

¹⁷⁶⁰ Θεοφάνης Περιθεωρίου, Βίος Όσ. Μαξίμου, 102, 31, 29: ‘ὅσον ἀκούονται τὰ πνευματικὰ ὄργανα τῆς ἱεράς Λαύρας’.

¹⁷⁶¹ Θεοφάνης Περιθεωρίου, Βίος Όσ. Μαξίμου, 107, 34, 5–6: ‘Βουληθέντες δὲ μετακομίσαι καὶ τὸ ἅγιον αὐτοῦ λείψανον ἐν τῇ θαυμαστῇ Λαύρα...’.

¹⁷⁶² Νίφων, Βίος Όσ. Μαξίμου, 43, 2, 33: ‘καὶ ὁ ἅγιος ἦλθεν εἰς τὴν σεβασμίαν Λαύραν...’.

¹⁷⁶³ Νίφων, Βίος Όσ. Μαξίμου, 44, 2, 1–2: ‘ἔμεινε παρὰ τὴν θείαν Λαύραν ὠρολόγος καιρὸν ὀλίγον.’

¹⁷⁶⁴ Νίφων, Βίος Όσ. Μαξίμου, 44, 2, 12–13: ‘Καὶ οὕτω μετὰ ταῦτα ἦλθεν εἰς τὸν τόπον τῆς ἀγίας Λαύρας, πλησίον τῆς Παναγίας’, 46, 3, 6–7: ‘...καὶ ἐλθὼν κατῴκησε πλησίον τῆς ἀγίας Λαύρας,’ 46, 4, 16: ‘ἦλθον ἀμφότεροι οἱ βασιλεῖς εἰς τὴν ἀγίαν Λαύραν...’, 47, 5, 5–6: ‘Παρέβαλόν ποτε μοναχοὶ ἐκ τῆς ἀγίας Λαύρας πρὸς αὐτὸν...’, 49, 9, 7–8: ‘Ὁ νοσοκόμος δὲ τῆς ἀγίας Λαύρας Γρηγόριος...’, 52, 14, 27–28: ‘Παρέβαλεν ὁ ἀββᾶς Δανιὴλ ἀπὸ τῆς ἀγίας Λαύρας πρὸς τὸν μέγαν ποτέ,’ 53, 15, 7–8: ‘Διηγῆσατο ἡμῖν Νίφων ὁ ἱερομόναχος ἐκ τῆς ἀγίας Λαύρας, ὅτι’, 57, 19, 12: ‘Διηγῆσατο ἡμῖν ὁ ἀββᾶς Γεράσιμος ἀπὸ τὴν ἀγίαν Λαύραν,’ 58, 22, 23–24: ‘Πάλιν ἦλθέ ποτε ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν εἰς τὴν ἀγίαν Λαύραν γραμματεὺς λόγιος καὶ νουνεχής,’ 59, 22, 1–2: ‘Υπέστρεψε δὲ εἰς τὴν ἀγίαν Λαύραν...’, 59, 23, 6–7: ‘Ἀρσένιος τις μοναχὸς ἀπὸ τὴν ἀγίαν Λαύραν ἠβουλήθη ἀπελθεῖν εἰς τὴν Πόλιν’, 59, 23, 10–11: ‘Καὶ πάλιν ἕτερος μοναχὸς Ἰάκωβος ἀπὸ τὴν ἀγίαν Λαύραν ἦλθε μετὰ τοῦ

Σε Βιογραφία από τον **Ακάκιο Σαββαΐτη** η Λαύρα του Αγίου Αθανασίου προσδιορίζεται ως *θεία, ιερή και ψυχόσωστος* (σώζουσα ψυχές),¹⁷⁶⁵ μια πρωτότυπη γλωσσική δημιουργία. Στη συνέχεια επαινείται και ως *περίφημος*.¹⁷⁶⁶

Ο **Πρόδρομος Μικροαθωνίτης** επαινείται ως *ένδοξος* σε έργο του **Νίφωνος**.¹⁷⁶⁷ Ο ηγούμενος Άγιος Διονύσιος ίδρυσε, περί το 1374, στους πρόποδες του Μικρού Άθω, τη μονή του Αγίου Ιωάννου του Βαπτιστού, που σήμερα καλείται Διονυσίου.¹⁷⁶⁸

Σε σύνολο δώδεκα έργων από δέκα συγγραφείς το Όρος και οι μονές του χαρακτηρίζονται κυρίως από την ιερότητα και την αγιότητά τους, και προσδιορίζονται με τα επίθετα *θείος, σεβάσμιος και σεπτός*. Επίσης εγκωμιάζονται για το μέγεθος, τη φήμη τους και το θαυμασμό που προκαλούν.

Εγκωμιαστικές εκφράσεις

Ο **Άθως** εγκωμιάζεται ως *ιερός* στον **Λόγον εις Άγ. Δημήτριον του Κωνσταντίνου Ακροπολίτη**. Εκεί σύχναζε ο μοναχός Βιτάλιος που ήθελε να πληροφορηθεί την αιτία ανάβλυσης του μύρου του Αγίου Δημητρίου. Το Όρος διακρινόταν με αυτό το όνομα από παλιά, προλέγοντας τον αγιασμό των νέων ενοίκων του, των μοναχών, λαμπρών ανδρών, που πορεύονται προς τον ουρανό και των οποίων ο βίος και η αρετή είναι γνωστά σε όλους. Κύρια έμφαση στην περιγραφή τίθεται με ποικίλες εκφράσεις στην πνευματική πορεία των μοναχών προς την ουράνια τελείωση. Συνεπώς ο έπαινος του Άθω στηρίζεται εδώ στους μοναχούς που κατοικούσαν εκεί, σύμφωνα με έναν από τους αρχαίους κανόνες της ρητορικής.¹⁷⁶⁹

ἀδελφοῦ αὐτοῦ,’, 62, 29, 16–17: ‘Εἶπε δὲ καὶ ὁ ἱερομόναχος Μακάριος ἀπὸ τὴν ἀγίαν Λαύραν,’, 64, 30, 14–15: ‘Τοῦτό μοι διηγήσατο ὁ αὐτὸς Δαμιανὸς ἔνδον τῆς ἀγίας Λαύρας.’

¹⁷⁶⁵ Παραλλαγή βιογραφίας Άγ. Αθανασίου Αθωνίτου, 297: ‘Καὶ ἐλθὼν ἐν τῷ τόπῳ, ἐν ᾧ σήμερον ἵδρυται ἡ ἱερά αὐτοῦ καὶ θεία καὶ ψυχόσωστος Λαύρα,.’

¹⁷⁶⁶ Παραλλαγή βιογραφίας Άγ. Αθανασίου Αθωνίτου, 297: ‘Καὶ οὕτως ἔλαβεν ἀρχὴν ἡ περίφημος Λαύρα αὕτη.’

¹⁷⁶⁷ Νίφων, Βίος Όσ. Μαξίμου, 49, 10, 20 21: ‘Καὶ πάλιν ὁ καθηγητὴς τοῦ ἐνδόξου Προδρόμου τοῦ Μικροαθωνίτου,’, 56, 18, 1–2: ‘Διηγήσατο ὁ ἡγούμενος τοῦ ἐνδόξου Προδρόμου τοῦ Μικροαθωνίτου ὅτι’.

¹⁷⁶⁸ Νίφων, Βίος Όσ. Μαξίμου, σ. 49, υποσημ. 2.

¹⁷⁶⁹ Βλ. Μέναναδρος I, *Περὶ Ἐπιδεικτικῶν*.

‘Οὗτος βίον μὲν κατ’ ἐπωνυμίαν ἄλλον, τὸν κρείττονα δηλαδή καὶ θειότερον, προελόμενος καὶ ὄλω νοῖ τῶν τῆδε μετεωρισθεῖς, ἐνθεν δὴ καὶ ἀνελθεῖν εἰς ὄρος προθυμηθεῖς τῷ Ἄθω φιλοχωρεῖ. Ὅρος ἱερὸν τοῦτο καὶ τοῖς παλαιοῖς κατωνόμαστο, τάχα γε τὸν ἀγιασμὸν προφοιβασαμένοις καὶ πόρρωθεν τὸν τῶν ἐνοικησόντων εἰς νέωτα· ὅποιοι γὰρ ἐν τῷδε μετὰ τὸ τῆς ἀληθείας φῶς ἀναλάμψαι καὶ τὴν ἀγαθὴν πορείαν ἀναφανῆναι τὴν εἰς οὐρανούς ἀκωλύτως ἀνάγουσαν, ὅποιοι τὸν βίον ἐν τούτῳ καὶ τὴν ἀρετὴν ἀνεδείχθησαν, ἴσασι πάντες καὶ περιττὸν ἢ διήγησις.’¹⁷⁷⁰

Στον **Βίον Ὁσ. Ῥωμύλου** ἀπὸ τον **Γρηγόριο**, ο Ὁσιος Ῥωμύλος ἀναθέτει στον συγγραφέα τὴν εὕρεση πεδινού, ερημικοῦ τόπου γιὰ νὰ κατοικήσει στους πρόποδες τοῦ Ἄθωνος, στο βόρειο μέρος. Βρέθηκε τόπος κατάλληλος γιὰ τὴν οἰκοδόμησι κελιῶν. Κοντὰ υπήρχε πηγὴ με καθαρὸ νερό.

‘«Ἄπελθε, ἀδελφέ, εἰς τὰ πρόποδα τοῦ Ἄθωνος ἐν τῷ βορεινῷ μέρει καὶ περισκοπήσας καλῶς ἐρεῦνησαι εὐρεῖν τόπον πεδινόν, ἵν’ ἐκεῖσε ποιήσω μου τὴν κατοίκησιν· ἴσως μόλις ἀνεθῶ διὰ τὴν τοῦ τόπου ἐρημίαν τῆς ἀπὸ τῶν παραβαλλόντων συγχύσεως· οὐκ ἐῷσί με γὰρ εἰρηνεύειν οἱ ἄνθρωποι, ὡς ὄρας.» Ἄπελθὼν οὖν καὶ διασκοπήσας καλῶς τόπον ἐπιτήδειον εἰς κελιῶν οἰκοδομήν εὔρηκα· ἐν ᾧ καὶ πηγὴ τις ἦν πλησίον ὕδωρ διειδέστατον ἔχουσα.’¹⁷⁷¹

Κατὰ τον **Βίον Ὁσ. Μαξίμου** ἀπὸ τον **Θεοφάνη Περιθεωρίου**, ο Ἄθως κάλεσε τον Ὁσιο Μάξιμο, γιὰ νὰ ἀνθήσει καὶ νὰ καρποφορήσει.¹⁷⁷² Με τὴν ἀφορμὴ αὐτὴ ἔχουμε μιὰ πολὺ πρωτότυπη ἐκφράσι. Ο Ἄθως ἐπαινείται ὡς τὸ ἀνθος τῶν ορέων, ἐκλεκτός, ἐνῶ παρομοιάζεται με ἀμπέλο Κυρίου. Εἶναι ἀφιερωμένος στον Χριστό καὶ τὴν Παναγία, γιὰ νὰ κατοικήσουν ὅσοι θέλουν νὰ σωθῶν καὶ νὰ συναναστραφῶν με τον Θεό. Αὐτό ἀποκάλυψε στον Ἅγιο Πέτρο Ἀθωνίτη καὶ τον Ἀθανάσιο ἡ Παναγία: αὐτὴ ἡ ἀμπέλος θὰ ἔχει καλὰ κλήματα με παραφυάδες μέχρι τὴ θάλασσα, θὰ ἔχει ἀνθη σαν κρίνο, θὰ ἀνατεῖλει σαν ῥόδο καὶ θὰ δώσει καρπὸ ὠρῖμο καὶ ἀφθονο στον Χριστό. Το κλῆμα καὶ τὸ κρίνο εἶναι, ὡς γνωστόν, φυτὰ με χριστιανικὸ συμβολισμό ἀπὸ τους ἀρχαίους χρόνους,

¹⁷⁷⁰ Ἀκροπολίτης Κων/νος, Λόγ. εἰς Ἄγ. Δημήτριον, 193, 39, 1–9.

¹⁷⁷¹ Γρηγόριος, Βίος Ὁσ. Ῥωμύλου, 142, 21, 6–13.

¹⁷⁷² Γιὰ τὴν χρῆσι μεταφορῶν ἀπὸ τὸ γεωργικὸ βίο, ὄχι συνήθη στα ἀγιολογικά κείμενα, βλ. τὶς παρατηρήσεις τῆς Saradi, City in Hagiography.

ενώ το ρόδο είναι γνωστό σύμβολο ομορφιάς και αγνότητας. Ενδιαφέρουσα είναι εδώ επίσης και η αναφορά στη θάλασσα, μέχρι την οποία προβλέπεται ότι θα εξαπλωθούν τα μοναστήρια. Θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι υπονοείται η έμφαση και η σημασία της θάλασσας στους ύστερους βυζαντινούς αιώνες λόγω της εξάπλωσης των ιταλικών πόλεων και της ανάπτυξης του θαλάσσιου εμπορίου. Πολλά από τα μοναστήρια όχι μόνον δεν είναι αποκομμένα από τη θάλασσα, αλλά έχουν, ως γνωστό, έντονα δραστηριοποιηθεί και στο θαλάσσιο εμπόριο. Η γλώσσα του κειμένου είναι μεταφορική και χρησιμοποιούνται παρομοιώσεις. Βιβλικές αναφορές τονίζουν την αγιότητα του Όρους και το ντύνουν με την αίγλη της βιβλικής παράδοσης. Το Άγιο Όρος παρομοιάζεται με όρη γνωστά από την Παλαιά Διαθήκη και με την έρημο του Ιορδάνη. Κατά τον Δαβίδ είναι το όρος στο οποίο συναίνεσε να κατοικήσει ο Θεός, ενώ εγκωμιάζεται ως πλούσιο, στέρεο και θείο. Γι' αυτό και μόνο το όρος του Άθωνος ονόμασαν Άγιο οι πατέρες περισσότερο από όλα τα όρη της κτίσεως. Πάντοτε είναι πλήρες από ομάδες μοναχών. Παρομοιάζεται με πόλη όπου ζει ο ίδιος ο Θεός, μια ιδέα που προσδίδει στον Άθω την ύψιστη ιερότητα και εξιδανίκευση. Στην αγιολογία της πρώιμης εποχής συχνά αναφέρεται ότι οι μοναχοί μετέτρεψαν την έρημο σε πόλεις υπονοώντας το πλήθος των ερημιτών. Μονές της ερήμου παρομοιάζονται με πόλεις από την πρώιμη βυζαντινή εποχή. Σε αγιολογικά κείμενα χρησιμοποιούνται λογοτεχνικά σχήματα παλαιότερων βιβλικών και εκκλησιαστικών κειμένων που αντλούν από αστικές εικόνες. Σύμφωνα με την πρώιμη χριστιανική παράδοση, αστικό λεξιλόγιο χρησιμοποιείται για να περιγράψει τον ασκητισμό. Η μεταφορική φράση 'καὶ ἡ ἔρημος ἐπολίσθη ὑπὸ μοναχῶν'¹⁷⁷³ εμφανίζεται πολύ νωρίς, στο Βίο του Αγίου Αντωνίου. Επίσης στο *Λειμωνάριον* του Ιωάννου Μόσχου λέγεται 'τῆς ἐρήμου πόλεως'.¹⁷⁷⁴ Το Άγιο Όρος χαρακτηρίζεται πόλη και στον Βίον του Οσίου Γερμανού Μαρούλη από τον Φιλόθεο Κόκκινο. Γίνεται παραλληλισμός με την παρουσία αγγέλων και θείων δυνάμεων και υμνολογία του Θεού στο Σινά, το κατ' εξοχήν ιερό όρος της χριστιανικής παράδοσης - καθώς εκεί παρουσιάσθηκε ο ίδιος ο Θεός στον Μωυσή - και τον ουρανό. Κυκλικά οι πρόποδες είναι πλήρεις

¹⁷⁷³ Athanase d' Alexandrie, Vie d' Antoine, έκδ. G. J. M. Bartelink, *Sources Chrétiennes* 400, Παρίσι 1994, 174, 14.31.

¹⁷⁷⁴ *Λειμών*, PG 87/3, 3004C. Βλ. Saradi, *The Byzantine City*, σ. 102, 104.

Ησυχαστών και ασκητών. Άλλοι είναι υποταγμένοι σε γέροντες και αγίους. Οι μακάριοι που κατοικούν γύρω στον Άθωνα σαν κύκλος (εμφανίζεται πάλι η έννοια του κύκλου, το επίρρημα κύκλωθεν χρησιμοποιείται εδώ συνολικά τρεις φορές), σαν σε λιβάδι αειθαλές, έχουν συναχθεί από όλο τον κόσμο στον τόπο αυτό που τώρα προσδιορίζεται ως σκληρός και δύσβατος. Η έννοια του κύκλου ως στοιχείο του εγκωμίου τόπων και πόλεων είναι αρχαίος ρητορικός τόπος.¹⁷⁷⁵ Συνεπώς ο Άθως έχει μετατραπεί από άγριος και έρημος τόπος σε τόπο με κατοικημένες κοινότητες και σε ήμερο λιβάδι. Το όρος χαρακτηρίζεται πάρα πολύ ψηλό. Η έκφραση 'ἀειλαμποῖς φωστῆρσιν' ίσως έχει σχέση με τον Ησυχασμό. Αλλά και όλα τα μοναστήρια στο Άγιο Όρος, που εκθειάζονται ως λαμπρότατα και ιερά, κοσμούνται από τους αγίους άνδρες τους. Το Άγιο Όρος είναι σαν επίγειος ουρανός, πλούσιο σε τάγματα και πλήθος μοναχών υμνούντων τον Χριστό και την Παναγία. Οι κατοικούντες στο Άγιο Όρος καλούνται μεταφορικά λαμπρά μαργαριτάρια.

‘Αλλ’ ὡς τὸν Μωυσῆν τὸ Σίναιον ὄρος καὶ τὸν Ἡλίαν ὁ Κάρμηλος καὶ τὸν Ἰεζεκιήλ ἐκάλει τὸ ὄρος Χωρήβ καὶ τὸν Ἰωάννην ἡ ἔρημος, οὕτω καὶ τὸν ὄσιον Μάξιμον ἀνακαλεῖται ὁ Ἄθων, τὸ ἄνθος τῶν ὀρέων, ἵν’ ἀνθήσῃ ὁ δίκαιος ἐν αὐτῷ καὶ καρπὸν φέρῃ πλουσίως τὸν ὄριμον τοῦ πνεύματος ἐν τριάκοντα καὶ ἐν ἐξήκοντα καὶ ἐν ἑκατόν. Ὡς γὰρ ἄμπελος Κυρίου σαβαώθ ὑπάρχει οὗτος ὁ ἐκλεκτὸς Ἄθων, Κυρίῳ καὶ τῇ Θεομήτορι πανάγνω καὶ δεσποίνῃ τῇ κυρία ἡμῶν ἄνωθεν ἀνατεθειμένος εἰς κατοικίαν τῶν θελόντων σωθῆναι καὶ ὁμιλῆσαι Θεῷ διὰ καθαρότητος· καθὼς τοῦτο σαφῶς παρὰ τῇ Θεοτόκῳ ἐχρηματίσθη ὁ ἀγιώτατος Πέτρος ἐκεῖνος, ὁ καλούμενος Ἀθωνίτης διὰ τὴν ἐν αὐτῷ καταμονὴν καὶ τὴν ὑπὲρ ἀνθρώπων ἀσκησιν, καὶ ὁ ἐν ἀσκηταῖς πατράσιν ἀγιώτατος καὶ μέγιστος πατὴρ ἡμῶν Ἀθανάσιος, ὁ τῆς ἀθανασίας ὄντως ἐπώνυμος, παρὰ τῆς Θεοτόκου καὶ οὕτω χρηματισθεὶς καὶ ὅτι εὐκληματίσει αὕτη ἡ ἄμπελος ἕως θαλάσσης τὰς παραφυάδας αὐτῆς καὶ ἐξανθήσει ὡς κρίνον καὶ ἀνατείλῃ ὡς ῥόδον καὶ καρπὸν δώσει ὄριμόν τε καὶ εὐσταχὺν τῷ δημιουργῷ τῶν ἀπάντων Χριστῷ τῷ Θεῷ ἡμῶν. Καὶ ὡς ἂν εἴποι τις, διὰ τοῦτ’ ἔφη Δαβὶδ· «Τὸ ὄρος, ὃ εὐδόκησεν ὁ Θεὸς κατοικεῖν ἐν αὐτῷ, ὄρος πῖον, ὄρος τετυρωμένον, ὄρος θεῖον.» Διὰ τοῦτο καὶ Ἅγιον μόνον τοῦτο

¹⁷⁷⁵ Μένανδρος I, Περὶ Ἐπιδεικτικῶν, 345, 28-31: 'εἰ δὲ τὸ μεσαίτατον, ὃ δὴ περὶ τῆς Ἀττικῆς καὶ τῆς Ἑλλάδος λέγουσιν, ὅτι περὶ αὐτὴν ἡ πᾶσα γῆ κυκλεῖται, καὶ ὡραις ἐστὶν εὐκαρπος.'

προσηγορεύκασιν οἱ πατέρες ἡμῶν ὑπὲρ πάντα τὰ ὄρη τῆς κτίσεως τὸ τοῦ Ἄθωνος, ὃ ἐσαεὶ βρῦει τῶν μοναχῶν τὰς ἀγέλας, ὡς πόλις ἄλλη ζῶντος Θεοῦ παντοκράτορος. Καὶ ὡσπερὶ τὸ ἄρμα τοῦ Θεοῦ μυριοπλάσιον γέγονεν ἐν τῷ Σιναίῳ ὄρει ποτέ, μάλιστα δὲ καθὼσπερ στρατιαὶ ἐν οὐρανοῖς κατὰ τάξιν, αἱ τάξεις τῶν ἀγγέλων καὶ ἀσωμάτων θείων δυνάμεων τῷ Θεῷ παρίστανται καὶ λειτουργοῦσιν ἐν ὕμνοις ἀκαταπαύστοις ἀεὶ ὡς κτίστην καὶ δημιουργὸν αὐτὸν τοῦ παντός, οὕτω ἰκαδίδοις καὶ τὸ Ἅγιον Ὄρος τὸ ἐν τῷ Ἄθωνι· κύκλωθεν μὲν τὰ πρόποδα τούτου βρῦει τοῖς ἡσυχάζουσιν καὶ ἀσκούσιν ἐν πνεύματι· καθὼσπερ Ἡλίας καὶ Ἰωάννης ποτέ, πάντες ἀγωνισταί, πάντες θεόπται καὶ θεοφόροι ὑπάρχοντες, πάντες παννύχιον στάσιν καὶ ἀγρυπνίαν ποιούμενοι, οἱ μὲν συστάδην διὰ ψαλτῆρος καὶ ἀναγνώσεως πρακτικῶς, οἱ δὲ κατὰ μόνας ἐν προσευχῇ νοερᾷ καὶ ἡσυχίᾳ καρδιακῇ, οἱ δὲ ἐν θεωρίαις καὶ μόναις τοῦ πνεύματος σχολάζοντες, μετάρσιοι οὕτω ἐν τῷ πνεύματι κατὰ νοῦν γίνονται καὶ θείων ἀποκαλύπτονται μυστηρίων, ὡς φησι· «Σχολάσατε καὶ γνῶτε, ὅτι ἐγὼ εἰμι Θεός.»

Ἄτεροι δὲ τοῖς τοιούτοις γέρουσιν καὶ ἀγίοις ὑποτασσόμενοι τῷ πόθῳ Χριστοῦ τετρωμένοι εἶν ἐσαεὶ καὶ τὰς ἐντολάς αὐτοῦ ἀθλίπτως ποιοῦσιν κατὰ τὴν δύναμιν ἕκαστος, μηδὲν τὰ ὠραῖα τοῦ κόσμου ποθοῦντες ἰδεῖν, ἀλλὰ τὰ κάλλη τοῦ νοητοῦ παραδείσου σπονδάζοντες εὐμοιρῆσαι καὶ κατιδεῖν, ὡς φησι τοῦτο σοφός, ὅτι τοῖς ἐρημικοῖς ἄπαυστος ὁ θεῖος πόθος ἐγγίνεται, κόσμου οὔσι τοῦ ματαίου ἐκτός. Διὰ τοῦτο καὶ ἐν ὑπομονῇ πολλῇ τὸν σκληρὸν τόπον τοῦτον καὶ δύσβατον ἐκ τοῦ κόσμου παντός συναχθέντες οὗτοι οἱ μάκαρες κατοικοῦσιν ἐπὶ τῷ Ἄθωνι κύκλωθεν ὡς ἐν λειμῶνι ἀειθαλεῖ ὄντες καὶ ἐπευφραίνονται ἐν τῷ πνεύματι. Καὶ οὐ μόνον τὰ κύκλωθεν τούτου τοῦ ὑψηλοτάτου Ἄθωνος οὕτω ἀειλαμποῖς φωστῆρσιν κεκόσμητο, ἀλλὰ καὶ πάντα τὰ ἐν τῷ Ἁγίῳ Ὄρει τούτῳ φαιδρότατα καὶ ἱερὰ μοναστήρια, ἀνδρῶν ἀγίων καὶ ἱερῶν πλήθη ἄπειρα, τοιούτους ἐν ἀρεταῖς θείαις ὄντας πλουσιοπαρόχως κεκόσμητο Χριστοῦ χάριτι καὶ ἀντιλήψει τῆς Θεομήτορος. Καὶ ἦν τὸ Ἅγιον Ὄρος, ὡς ἔφημεν, ἄλλος οὐρανὸς ἐπίγειος, τάγμασι καὶ πλήθει τῶν μοναζόντων ἀντὶ ταγμάτων τῶν ἐπουρανίων πλουτῶν, κατὰ τάξιν τῶν ἄνω ὕμνούντων ἀεννάως τῆς δόξης τὸν Κύριον καὶ τῇ πανάγνω Θεομήτορι εὐφημίζοντες. Ἀλλὰ τί πάθω; Καὶ γὰρ νικᾷ με ὁ πόθος τοῦ ἀγίου Μαξίμου καταλιπεῖν τὴν διήγησιν ταύτην τῶν φαιδρῶν

*μαργαρίτων τῶν κατοικούντων ἐν Ὄρει Ἀγίῳ καὶ αὐτοῦ πάλιν ἄρξασθαι τὰ ὑπὲρ ἄνθρωπον θεῖα παλαίσματα.*¹⁷⁷⁶

Κάστρο και παλάτια περιλαμβάνονται σε ὄραμα του Μάρκου Απλού στην περιοχή Κομήτισσα,¹⁷⁷⁷ όπου στρέφεται πίσω στο ἀκουσμα της φωνῆς του Οσίου Μαξίμου. Εδώ σημειώνουμε την ενδιαφέρουσα εικόνα του κάστρου, που αποδίδει την μορφή της πόλης των ὑστερων βυζαντινῶν αἰῶνων λόγω της ανασφάλειας που προκαλοῦσαν οι συνεχεῖς πολεμικὲς συγκρούσεις.

*Ὅρᾳ κύκλωθεν ὄλω τῷ ὄρει ὑπὸ κοκκίνων πύργων ὡς κάστρον κτισμένον ἐν ὕψει ἐπαιρόμενον· πρὸς δὲ τὴν λεγομένην Μεγάλην Βίγλαν παλάτια χρύσεια πάντερπνα, βασιλίσσαν φέροντα τὴν Θεοτόκον σὺν ἀσωμάτοις ἀπείροις καὶ ἀρχαγγέλοις, καὶ τὰ πλήθη κύκλωθεν τῶν μοναζόντων τῇ Θεοτόκῳ ὑμνούντων καὶ προσκυνούντων.*¹⁷⁷⁸

Ο Μάρκος Απλός εἶδε γύρω ὄλο το ὄρος να υψώνεται κτισμένο κάτω ἀπὸ κόκκινους πύργους σαν κάστρο. Στη Μεγάλη Βίγλα¹⁷⁷⁹ εἶδε χρυσά παλάτια πολὺ ευχάριστα, με βασίλισσα την Παναγία, με ἀπειρους ἀσωμάτους και ἀρχαγγέλους και γύρω τα πλήθη των μοναχῶν την ὑμνοῦσαν και την προσκυνούσαν. Με παρόμοιους ὄρους αναφέρεται το ὄραμα και ἀπὸ τον Μακάριο Μακρὴ στον Βίο του ἰδίου οσίου. Πρόκειται για πολὺ ενδιαφέρον χωρίο. Η ἐπίγεια εικόνα των αυτοκρατορικῶν ἀνακτόρων ἀνάγεται σε ουράνια, θεϊκὴ εικόνα. Η παράδοση στην ἀποκαλυπτικὴ λογοτεχνία του Βυζαντίου ἀνάγεται στους πρώτους βυζαντινοὺς αἰῶνες π.χ. στο Βίο της Ἀγίας Μάρθας (μητέρας του Ἀγίου Συμεῶν Στυλίτη), ο παράδεισος περιγράφεται ὡς παλάτι και ἀργότερα στο ὄραμα του μοναχοῦ Κοσμᾶ του 10ου αἰ.¹⁷⁸⁰ Προοδευτικὰ, τα κείμενα της ἀποκαλυπτικῆς λογοτεχνίας ἀπὸ την ὑστερη ἀρχαιότητα προβάλλουν την εικόνα της βασιλείας των ουρανῶν με ἀρχιτεκτονικούς χώρους και κοινωνικὲς κατηγοριοποιήσεις ἀπὸ την αυτοκρατορικὴ αὐλή. Ὅπως ο ουράνιος χώρος προσλαμβάνονταν με εἰκόνες του αυτοκρατορικοῦ

¹⁷⁷⁶ Θεοφάνης Περιθεωρίου, Βίος Ὁσ. Μαξίμου, 74, 8, 32 – 77, 5.

¹⁷⁷⁷ Σήμερα Κουμίτσα, μετόχι της Μονῆς Χιλανδαρίου, στην εἴσοδο του Ἀγίου Ὄρους: Θεοφάνης Περιθεωρίου, Βίος Ὁσ. Μαξίμου, σ. 89, ὑποσ. 4.

¹⁷⁷⁸ Θεοφάνης Περιθεωρίου, Βίος Ὁσ. Μαξίμου, 89, 17, 26 – 90, 4.

¹⁷⁷⁹ Σειρὰ λόφων, σύνορο του Ἀγίου Ὄρους: Θεοφάνης Περιθεωρίου, Βίος Ὁσ. Μαξίμου, σ. 90, ὑποσ. 1.

¹⁷⁸⁰ Σαράντη, Ο χώρος, σ. 18, 20.

παλατιού, έτσι και η πολιτική ιδεολογία επέβαλε την εικόνα του ιερού παλατιού και της αυτοκρατορικής αυλής ως αντίγραφων του ουράνιου βασιλείου και της ουράνιας τάξης. Σε κείμενα με πολιτικό χαρακτήρα ο χώρος του ιερού παλατιού μεταφέρεται στον ουράνιο χώρο με σύμβολα και αλληγορίες, που ήταν οικείες στον βυζαντινό άνθρωπο.¹⁷⁸¹

Με χωρία από τη Γραφή αναφέρεται στο Άγιο Όρος ο **Αντώνιος Λαρίσης** στο **Ἐγκώμιον εἰς Ἄγ. Κυπριανόν**.

ὁ δὲ πόθος τὸ θεῖον Ὅρος καταλαβεῖν, (ὄρος ἐκεῖνο, περὶ οὗ καὶ τὸν θεῖον οἶμαι Δαυῖδ θαυμασιώτατα προειπεῖν: «τὸ ὄρος, ὃ εὐδόκησεν ὁ Θεὸς κατοικεῖν ἐν αὐτῷ»¹⁷⁸² καὶ «ὄρη τὰ ὑψηλὰ ταῖς ἐλάφοις»¹⁷⁸³, ψυχαῖς δηλαδὴ ταῖς δι' ἀρετῶν ὑψουμένας καὶ τὰ ἄνω φρονούσας, τὰ ἄνω ζητούσας)¹⁷⁸⁴, οὗ ὁ Χριστὸς ἐστὶν ἐν δεξιᾷ καθήμενος.¹⁷⁸⁵ Ἐν τούτῳ γὰρ τῷ ὄρει οὐ φαντάζεται Θεὸς ἀνθρώποις διὰ πυρὸς καὶ βροντῶν¹⁷⁸⁶, τῶν φωνῶν τε καὶ νεφέλης¹⁷⁸⁷ καὶ αὔρας λεπτῆς¹⁷⁸⁸, ἀλλὰ δι' ἀγώνων καὶ πάλης τῆς πρὸς τὸ Λευίαθάν¹⁷⁸⁹ ὄρος, τὸν ἄρχοντα τοῦ σκοτοῦ τοῦ ἀέρος τούτου¹⁷⁹⁰, πρὸς τὰ πνευματικὰ τῆς πονηρίας¹⁷⁹¹, τὰ ἄπανστον κινουῦντα τὸν πόλεμον κατὰ τῶν εἰς τὴν πνευματικὴν στρατηγίαν αἰρεθέντων ὑπὸ Χριστοῦ, τοῦ τὰ ὄπλα αὐτοῦ ἐγχειρίζοντος τὰ πνευματικὰ πρὸς καθαίρεσιν ὀχυρωμάτων καὶ πᾶν ὕψος ταπεινοῦντος εἰς τὴν ὑπακοὴν αὐτοῦ¹⁷⁹². Εἰ γὰρ καὶ εἰς τὴν μόνην ἀπείρανδρον καὶ ἀλάξεντον ἢ ἀναγωγὴ τείνει τοῦ ὄρους, ἀλλ' οὐδ' ἀπὸ σκοποῦ καὶ τῆ προκειμένη ὑποθέσει ὑπάρξει. Εἰ γὰρ Θεοὶ κατὰ μέθεξιν οἱ τῆς τοῦ θεοῦ Πνεύματος δωρεᾶς γίνονται καταξιωθέντες, πῶς οὐκ ἂν εἶεν καὶ κατοικητήρια¹⁷⁹³ καὶ τόποι Αὐτοῦ καὶ μοναί¹⁷⁹⁴ καὶ εἴ τι ἄλλο τοιοῦτον φιλανθρώπως παρὰ τοῦ Μόνου πάντα φύσει καὶ οὐκ ἐπίκτητα ἔχοντος οἱ Αὐτῷ

¹⁷⁸¹ Σαράντη, Ο χώρος, σ. 21-23.

¹⁷⁸² Ψλ 67, 16.

¹⁷⁸³ Ψλ 103, 18.

¹⁷⁸⁴ Κολ γ, 1, 2.

¹⁷⁸⁵ Μκ, 16, 5, 19. Λκ 22, 69. Ρωμ 8, 34. Εφ 1, 20. Κολ 3, 1. Εβρ 1, 3, 10, 12, 12, 2.

¹⁷⁸⁶ Α Βασ 7, 10. Ψλ 103, 7. Εξ 14, 24, 19, 16.

¹⁷⁸⁷ Εξ 14, 24, 19, 16, 24, 15, 34, 5.

¹⁷⁸⁸ Γ Βασ 19, 12. Πβλ. Ιώβ 4, 16. Ψλ 106, 29. Ιεζ 8, 2.

¹⁷⁸⁹ Ιεζ 32, 2.

¹⁷⁹⁰ Εφ β, 2. Πβλ. Κολ α, 13.

¹⁷⁹¹ Εφ 6, 12.

¹⁷⁹² Β Κορ 10, 4-6.

¹⁷⁹³ Εφ β, 22.

¹⁷⁹⁴ Ιω 14, 2, 23.

*γνησίως προσοικειωμένοι; Ἐν τούτῳ τοίνυν γενόμενος καὶ πόλιν
εὐρῶν τῆ αὐτοῦ κατάλληλον ἀγωγῆ,'.¹⁷⁹⁵*

Ο Ἅγιος Κυπριανός ποθούσε να φθάσει στο Ὄρος που ονομάζεται θείο (εννοεῖ τον Ἄθωνα¹⁷⁹⁶). Ο συγγραφέας παραθέτει δύο ψαλμικά χωρία (67, 17 και 103, 18), τι δηλαδή προείπε ο Δαυὶδ γι' αὐτό. Εξηγεῖ μάλιστα ποιες ψυχές εννοοῦνται με τον ὄρο ἔλαφοι. Στα δεξιά του ὄρους κάθεται ο Χριστός. Εξηγεῖ τον τρόπο με τον οποίο γίνεται ἐκεῖ ἀντιληπτός ο Θεός. Η ἀναφορὰ του ὄρους τείνει στην Παναγία, ἀλλὰ δεν εἶναι ο προκειμένος σκοπός. Γιατί, ἀν ὅσοι ἀξιώθηκαν τῆς δωρεάς του θείου Πνεύματος γίνονται θεοὶ κατὰ μέθεξιν, πῶς αὐτοὶ που γνησίως ἔχουν γίνει οἰκεῖοι πρὸς Αὐτόν δε θα ἦταν καὶ κατοικίες καὶ τόποι Αὐτοῦ καὶ μονές καὶ κάτι ἄλλο τέτοιο φιλανθρώπως ἀπὸ αὐτόν που ἐκ φύσεως ἔχει τὰ πάντα; Ο Ἅγιος Κυπριανός βρήκε πόλη κατάλληλη γιὰ τὴν ἀγωγή του. Το Ὄρος χαρακτηρίζεται θείο καὶ λίγο κατωτέρω, ὅταν ο συγγραφέας ἀναφέρει το λόγο που τον οδήγησε στὴ λαθραία υποχώρηση ἐκεῖ: γοητεύθηκε ἀπὸ τὴν ἀνυπέροβλητη ἀρετὴ ὅσων βρισκόνταν ἐκεῖ.

*Ἐμετακαλεῖται τοίνυν ἅμα δυσὶν ἐταίροις τὴν ἀρετὴν, σὺν οἷς
καὶ τὴν λαθραίαν ὑποχώρησιν ἔδρασε, τῆ ἀνυπερβλήτῳ ἀρετῆ
τῶν ἐν τῷ θείῳ ὄρει θελχθεῖς, καὶ ταύτης ἔνεκα λύπης κέντροις
ἀνασχόμενος βάλλεσθαι τοὺς τὴν αὐτοῦ στέρησιν ὑποστάντας.'¹⁷⁹⁷*

Με το ἴδιο ἐπίθετο χαρακτηρίζεται το Ἅγιο Ὄρος καὶ ὅταν γίνεται λόγος γιὰ ὅσα ἀξιώθηκε καὶ ἀπήλαυσε ἐκεῖ ο Ἅγιος Κυπριανός καὶ γιὰ το ποιόν των ἐκεῖ ευρισκομένων.

*Ἐὶ δὲ ὁ ἡμέτερος προστάτης τε καὶ διδάσκαλος πνευματικοῦ
ἠξιώθη ἐν τῷ θείῳ ὄρει χαρίσματος καὶ τὴν διάνοιαν ἐφωτίσθη
καὶ ἀνδράσι συνεγένετο πλουσίων ἀπολαύσασιν τῶν τοῦ θείου
Πνεύματος χαρισμάτων καὶ παρ' αὐτῶν ἐμνήθη τὰ πολλοῖς
ὑστερον χρόνοις αὐτῷ εἰς ἔργον ἐκβάντα,'.¹⁷⁹⁸*

Ο Ἅγιος Κυπριανός στο Ἅγιο Ὄρος ἀξιώθηκε πνευματικοῦ χαρίσματος, φωτίστηκε ἡ διάνοιά του καὶ ἀπολαύσας των πλουσίων χαρισμάτων του Ἁγίου Πνεύματος συναναστράφηκε με ἀνδρες ἀπὸ τους

¹⁷⁹⁵ Ἀντώνιος Λαρίσης, Ἐγκ. εἰς Ἅγ. Κυπριανόν, 343, 3, 23 – 344, 15.

¹⁷⁹⁶ Γουλούλης, Κυπριανός, σ. 60.

¹⁷⁹⁷ Ἀντώνιος Λαρίσης, Ἐγκ. εἰς Ἅγ. Κυπριανόν, 344, 4, 20 – 345, 2.

¹⁷⁹⁸ Ἀντώνιος Λαρίσης, Ἐγκ. εἰς Ἅγ. Κυπριανόν, 344, 4, 11-15.

οποίους μνήθηκε σε όσα θα γίνονταν πράξη ύστερα από πολλά χρόνια. Η ολιγόχρονη παραμονή του υπήρξε αφορμή να αποκτήσει πολλές εμπειρίες. Οι άνδρες που αναφέρει ο Αντώνιος πρέπει να ήταν Ησυχαστές μοναχοί του τέλους του 13ου – αρχών του 14ου αι.¹⁷⁹⁹

Ἐνταῦθα δὲ πνευματικοὶ «πνευματικοῖς πνευματικὰ συγκρίνοντες»¹⁸⁰⁰ καὶ ἐκ τοῦ ὁμοίου τὸν ὁμοιον ἐπιγινώσκοντες»¹⁸⁰¹

Στο Άγιο Όρος πνευματικοί συγκρίνουν πνευματικά με πνευματικούς και αναγνωρίζουν τον ὁμοιο από το ὁμοιο. Στη συνέχεια ο συγγραφέας αναφέρεται και στη Λαύρα του Αθανασίου.

Ἐποῖα τοῖνυν ἡ πολλῆς καὶ ἀφάτου ἐπιθυμίας ἀξία πόλις; τὸ Ὅρος τὸ θεῖον καὶ ἡ τοῦτο, ὡς ἥλιος μέγας, καταφαιδρύνουσα Ἀθανασίου τοῦ ἱεροῦ μεγίστη καὶ πολυάνθρωπος καὶ ἀρετῆς διδάσκαλος πάσης Λαύρα.¹⁸⁰²

Το Άγιο Όρος χαρακτηρίζεται θείο και λέγεται ότι είναι πόλη άξια πολλής και ανείπωτης επιθυμίας. Το ίδιο ισχύει και για τη μέγιστη και πολυάνθρωπη Λαύρα που το λαμπρύνει (παρομοιάζεται με μεγάλο ήλιο), για την οποία λέγεται επίσης ότι είναι διδάσκαλος κάθε αρετής. Η παρομοίωση της ερήμου με πόλη που πόλισαν ασκητές (πρώτος ο Άγιος Αντώνιος) είναι γνωστή και έχει σχολιασθεί. Στη μέση και ύστερη εποχή η έρημος αντικαθίσταται με τα όρη, όπου εγκαθίστανται μοναχοί.

Ο Άθως αναφέρεται σε συνάρτηση με την πόλη της Θεσσαλονίκης στο Προσφώνημα εις Άγ. Δημήτριον 1 του Νικολάου Καβάσιλα κι αυτό είναι πολύ σημαντικό.

Ἐτὴν γὰρ θεῖαν φιλοσοφίαν καὶ τοὺς ἐνταῦθα περὶ αὐτὴν ἔχοντας, καταλίπω, τοσοῦτους μὲν ὄντας, ὅσοι μὴδ' ἐν ἀπάσῃ σχεδὸν τῇ Ἑλλάδι, οὕτω δ' ἀγαθοὺς ἀρετῆς τεχνίτας, ὡς μὴ μόνον αὐτοὺς δῆπου τῆς σφῶν τέχνης ἀπολαύειν, ἀλλὰ καὶ πολλοῖς ἄλλοις τὰ τοιαῦτα συμμαχεῖν ἔχειν, καὶ Θεῶ συνιστάναι δύνασθαι, ὧν ὁ Ἄθως οὐρανομήκης ἔστηκε στήλη, μονοῦ βοῶν πρὸς ἅπαντας τὸν προσόντα τρόπον τῇ πόλει, καὶ ὄν ἀμέλει

¹⁷⁹⁹ Γουλούλης, Κυπριανός, σ. 27-28.

¹⁸⁰⁰ Α Κορ, 2, 13.

¹⁸⁰¹ Α Ιω 3, 2 και Γρηγ. Θεολόγου, Λόγος 28, 13, PG 36, 325B. Αντώνιος Λαρίσης, Έγκ. εις Άγ. Κυπριανόν, 345, 4, 20-22.

¹⁸⁰² Αντώνιος Λαρίσης, Έγκ. εις Άγ. Κυπριανόν, 371, 26, 11-14.

διορύξας ὁ Πέρσης, εἶδωλον τῆς αὐτοῦ μανίας ὡσπερὶ καταλέλοιπε, τοῦτον ἢ πόλις ἀπόδειξιν τῶν τρόπων ποιεῖται, μητρόπολις καταστᾶσα τῆς ἐνταῦθα φιλοσοφίας.¹⁸⁰³

Πολλοὶ εντρύφησαν στη μελέτη της θείας φιλοσοφίας χάρη στη γειτνίαση της πόλης με τὸ Ἅγιο Ὄρος.¹⁸⁰⁴ Γίνεται αναφορά στους μοναχοὺς και τὸ βίό τους στο Ἅγιο Ὄρος.¹⁸⁰⁵ Με τὴν θεία φιλοσοφία καταγίνονται περισσότεροι ἀπὸ ὅσους σε ὅλη σχεδὸν τὴν Ελλάδα. Εἶναι τόσο ἐνάρετοι, ὥστε ἀπολαμβάνουν τὴν τέχνη τους, ἀλλὰ μποροῦν και νὰ βοηθοῦν πολλοὺς ἄλλους και νὰ συνδέονται με τὸν Θεό. Ὁ Ἄθως ἔχει στηθεὶ ὡς στήλη, μνημεῖο αὐτῶν υψηλό ὅσο ὁ οὐρανός. Ἡ στήλη ἀναφέρεται συχνά ὡς σύμβολο στα βυζαντινά κείμενα. Στὴν αἰχολογία τῆς πρώιμης ἐποχῆς εἶναι συχνά ὁ τόπος ὅπου ἀναβαίνουν ἅγιοι ἀσκητές. Σε ἄλλα θεολογικά κείμενα και στὴν εἰκονογραφία εἶναι σύμβολο τῆς ἐνσάρκωσης στις σκηνές τοῦ Εὐαγγελισμοῦ. Σε χωρία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ἡ σημασία τοῦ στύλου εἶναι κοσμολογική. Ἡ μεταφορὰ με ἕναν οἶκο κατασκευασμένο ἀπὸ τὸν Θεό ἐφαρμόστηκε και στὴν Ἐκκλησία. Στους Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας με στύλο συμβολίζεται και ὁ Χριστός. Ἀλληγορικά στύλος μπορεῖ νὰ εἶναι τὸ εὐαγγέλιο, οἱ ἀπόστολοι, οἱ ἅγιοι και οἱ ἀρχιεπίσκοποι. Στὴ χριστιανική του ἐξήγηση ὁ στύλος εἶναι σημάδι τῆς παρουσίας τοῦ Θεοῦ, τῆς λύτρωσης τοῦ ἀνθρώπου με τὴν ἐνσάρκωση. Ἡ Παναγία εἶναι στύλος, γιατί αὐτὸ τὸ στοιχεῖο μοιάζει με δένδρο, ὅπως ἡ ρίζα τοῦ Ἰεσσαί, ἡ βλαστήσασα ράβδος τοῦ Ααρών, τὸ δέντρο τῆς ζωῆς ἢ τὸ ξύλο τοῦ σταυροῦ. Εἶναι στύλος, γιατί ὁ Θεός ἀποκαλυπτόταν ὡς στύλος ἀπὸ σύννεφο ἢ φωτιά, γιατί ὁ στύλος φῶτός συνδέεται με ὅλα τα φῶτα που προεικονίζουν τὴν Παναγία. Τέλος, εἶναι ὁ στύλος τῆς παρθενίας, τὸ θεμέλιο τοῦ Χριστοῦ και τῆς Ἐκκλησίας, ἡ Ἁγία Τράπεζα.¹⁸⁰⁶

Σε μια ὠραία προσωποποίηση ὁ Ἄθως παρουσιάζεται νὰ ἐπαινεῖ τους τρόπους τῆς πόλης τῆς Θεσσαλονίκης σχεδὸν σε ὅλους. Κατὰ κάποιον τρόπο ἡ Θεσσαλονίκη ἐμφανίζεται νὰ ταυτίζεται με τὸν Ἄθω. Ἀκολουθεῖ μια ἀναφορὰ στὴν ἀρχαιότητα. Στὴ χερσόνησο τοῦ Ἄθω ὁ Πέρσης βασιλιάς Ξέρξης ἀνοῖξε διώρυγα τὸ 480 π.Χ. κατὰ τους Περσικούς Πολέμους, ἀφήνοντας ἔτσι μια εἰκόνα τῆς μανίας του. Ἡ διώρυγα εἶχε

¹⁸⁰³ Καβάσιλας, Προσφώνημα εἰς Ἅγ. Δημήτριον 1, 70, 5, 27 – 71, 6.

¹⁸⁰⁴ Καλτσογιάννη – Κοτζάμπαση – Παρασκευοπούλου, Θεσσαλονίκη, σ. 166.

¹⁸⁰⁵ Tinnefeld, Intellectuals, σ. 154.

¹⁸⁰⁶ Η. Papastavrou, Le symbolisme de la colonne dans l'art byzantin et occidental, *Θησαυρίσματα* 32 (2002), σ. 9, 11-13, 30.

βεβαίως προ πολλού εξαφανιστεί όταν οι πρώτοι χριστιανοί ερημίτες αποβιβάστηκαν στις αθωνικές ακτές.¹⁸⁰⁷ Ο συγγραφέας με την αναφορά του στην ιστορία του Ξέρξη θέλει αφ' ενός μεν να επιδείξει την αρχαιογνωσία του, αφ' ετέρου δε να εξάρει τις πνευματικές και ηθικές αρετές της γείτονος Θεσσαλονίκης, καθώς η πόλη με τη γειτνίαση με τον Άθω αποδεικνύει την ενασχόλησή της με τα πνευματικά και γίνεται έτσι μητρόπολη της θείας φιλοσοφίας. Πρόκειται για το πιο πνευματικό χαρακτηριστικό που θα μπορούσε να αποδοθεί σε μία πόλη με το εγκώμιό της.

Ειδικότερα για τη **μονή Σίμωνος Πέτρας**, που χαρακτηρίζεται σεβασμία, υπάρχει σύντομη έκφραση της οδού που οδηγούσε εκεί.

*'...ποτέ μὲν τῇ τοῦ ἁγίου Σίμωνος δηλονότι τῆς Πέτρας σεβασμία μονῆ παρακαθήμενος διὰ τὸ τραχεῖαν εἶναι καὶ ἀνάντη καὶ δύσβατον τὴν φέρουσαν ἐκεῖσε ὁδόν.'*¹⁸⁰⁸

Ο Άγιος Γρηγόριος ορισμένες φορές, για ησυχία, καθόταν κοντά στη μονή του Αγίου Σίμωνος, δηλαδή της Πέτρας, καθώς ο δρόμος που οδηγούσε εκεί περιγράφεται ως τραχύς, απότομος και δύσβατος.¹⁸⁰⁹

Στον **Βίον Αρχ. Αθανασίου** από τον **Ιωσήφ Καλόθετο**, ο Άθως εγκωμιάζεται με αφορμή την εκεί άφιξη του Αρχιεπισκόπου Αθανασίου. Στο Άγιο Όρος υπάρχουν κατοικίες, εκκλησίες και καταλύματα, ενώ οι μοναχοί επαινούνται ως άμεμπτοι, δίκαιοι και αληθείς. Λόγω του πόθου του για τα εκεί ευχάριστα κι εκείνους τους ιερούς άνδρες ο Ιωσήφ Καλόθετος θα μιλήσει σύντομα σχετικά, καθώς γνωρίζει ότι και το ακροατήριό του έχει ίσο πόθο.

Ο χώρος αυτός υπερτερεί σε όλη τη γη και αποτελεί το καλύτερο αξιοθέατο αυτής. Με την αρχική εμφάνιση στα μάτια και όψη, η θέα προβάλλει εύκολη και ομαλή και, αφού ψυχαγωγήσει επί πολλές ώρες το θεατή, τον παραπέμπει χαρούμενο στα περαιτέρω. Παρόμοια ιδέα έχουμε στον Χορικόιο Γάζης στην περιγραφή της εκκλησίας του Αγίου Στεφάνου για το πώς φαίνεται η Εκκλησία που ψυχαγωγεί. Ο ναός του Αγίου

¹⁸⁰⁷ V. della Dora, *Imaging Mount Athos: Visions of a Holy Place from Homer to World War II*, Σάρλοτσβιλ και Λονδίνο 2011, σ. 57.

¹⁸⁰⁸ Καβάσιλας, Προσφώνημα εις Άγ. Δημήτριον 1, 33, XV, 8–10.

¹⁸⁰⁹ Πβλ. Πλάτων, *Πολιτεία*, 515e: 'διὰ τραχείας τῆς ἀναβάσεως καὶ ἀνάντους.'. Για περιγραφές οδών σε βυζαντινά κείμενα βλ. H. Saradi, *The Streets in the Byzantine Literary Sources: Changing Perceptions and Evolving Social Models (4th – 10th c.)*, στο *"Pour une Poétique de Byzance" Hommage à Vassilis Katsaros*, [Dossiers Byzantins – 16], σ. 243-272.

Στεφάνου εγκωμιάζεται από τον Χορίκιο διότι βρίσκεται σε καλό μέρος της πόλης (*ἐν καλῶ τοῦ ἄστεος*) και διότι καθιστά την πόλη ορατή από μακριά, ενώ ελκύει όσους περνούν (*τοὺς δεῦρο πορευομένους ψυχαγωγεῖ πόρρωθεν ἐμφαίνων τὴν πόλιν*).¹⁸¹⁰ Το ρήμα *ψυχαγωγῶ* εμφανίζεται συχνά σε αγιογραφικά κείμενα. Προφανώς αναφέρεται στην πνευματική καθοδήγηση που παρέχεται από την Εκκλησία.¹⁸¹¹ Ο Ιωσήφ Καλόθετος αναπτύσσει στη συνέχεια μια εξαιρετικά λυρική εικόνα η οποία πηγάζει από την αρχαία ρητορική. Ολόγυρα από τον Άθω από απόσταση παρουσιάζονται να χορεύουν νησιά μεγαλύτερα και μικρότερα, ακατοίκητα και κατοικημένα. Πρόκειται για τα Αμμολιανή, Κυρά Παναγιά, Σκιάθο, Σκόπελο, Λήμνο, Θάσο και άλλα.¹⁸¹²

Όμοια σύνθεση έχει το χωρίο της ρητορικής περιγραφής του Αιγαίου στον *Παναθηναϊκό* από τον Αίλιο Αριστείδη, όπου παρουσιάζονται οι Κυκλάδες και οι Σποράδες να περιβάλλουν την Αττική σε σχήμα χορού.¹⁸¹³ Στη λογοτεχνία της πρωτοβυζαντινής εποχής αναπτύσσεται το θέμα πόλεων που χορεύουν, μια εικόνα ευδαιμονίας των πρωτοβυζαντινών πόλεων, όπως π.χ., στον *Πανηγυρικό* του Προκοπίου Γάζης για τον αυτοκράτορα Αναστάσιο.¹⁸¹⁴ Το θέμα αυτό απαντάται και στη μεταγενέστερη βυζαντινή λογοτεχνία, όπως π.χ. σε επιστολή του στον τέως Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Θεοδόσιο Βοραδιώτη, ο Μιχαήλ Χωνιάτης περιγράφει τις Κυκλάδες και Σποράδες που βρίσκονται γύρω από την Αττική σαν σε σχήμα χορού.¹⁸¹⁵ Προφανώς πηγάζει από τον Αίλιο Αριστείδη.

Στο κείμενο του Ιωσήφ Καλόθετου τα νησιά γύρω από τον Άθω παρομοιάζονται με υπηρέτριες. Φυλάσσουν κατά τη νύχτα, προφυλάσσουν και φανερώνουν τις επιβουλές των εχθρών από τη θάλασσα. Τονίζεται και πάλι ότι ο χώρος αυτός αποτελεί το πρώτο από τα επίγεια θεάματα. Παραβάλλεται με τα μεγάλα θαύματα του αρχαίου

¹⁸¹⁰ Or. III. 61 (σ. 64): Saradi, *The Byzantine City*, σ. 66.

¹⁸¹¹ Saradi, *The Byzantine City*, σ. 66–67.

¹⁸¹² Ιωσήφ Καλόθετος, *Βίος Αρχ. Αθανασίου*, σ. 461.

¹⁸¹³ 'αἱ δὲ ἐπίκεινται πανταχόθεν πεποικιλμένοι Κυκλάδες καὶ Σποράδες περὶ τὴν Ἀττικὴν, ὥσπερ τῆς θαλάσσης ἐξεπίτηδες ἀνείσης ἀντὶ προαστείων τῇ πόλει, χοροῦ σχῆμα σώζουσαι.': Rhoby, *Reminiszenzen*, σ. 47.

¹⁸¹⁴ Βλ. Saradi, *The Byzantine City*, σ. 61.

¹⁸¹⁵ '...ὄψεται σχεδὸν τὴν Ἀττικὴν πᾶσαν ἐκεῖθεν, ἴδη δὲ καὶ τὰς Κυκλάδας καὶ τὰς Σποράδας περὶ αὐτὴν ἐπικειμένας πανταχόθεν, ὥσπερ ἐν χοροῦ σχήματι.': Rhoby, *Reminiszenzen*, σ. 46.

κόσμου, τον κολοσσό της Ρόδου, τις πυραμίδες της Αιγύπτου και τα τείχη της Βαβυλώνας και όσα άλλα υπέροχα αξιοθέατα καταστράφηκαν με το χρόνο. Στη σύγκριση με τα αρχαία μνημεία, φυσικά, υπερέχει ο Άθως. Η σύγκριση του εγκωμιαζόμενου τόπου ή κτηρίου με τα θαύματα του αρχαίου κόσμου απαντάται και σε άλλα βυζαντινά κείμενα. Η σύγκριση με τη Βαβυλώνα είναι κοινός τόπος.¹⁸¹⁶ Σε Λόγο του Ευσταθίου σε έναν στυλίτη στη Θεσσαλονίκη ο στύλος του τελευταίου συγκρίνεται με περίφημα, έξοχα κτίσματα της αρχαιότητας: 'Καὶ πυραμίδες μὲν αἰ περι Αἴγυπτον...καὶ κρεμαστός κῆπος ὁ Βαβυλώνιος, καὶ ἡ ἐν Ρόδῳ ὑψιβάμων τοῦ πολλοῦ χαλκοῦ φλυαρία' (εννοείται ο κολοσσός). Κατά τον Θεόδωρο Μετοχίτη στον *Βυζάντιο*, οι πυραμίδες της Αιγύπτου και τα τείχη της Βαβυλώνας δεν μπορούν να συγκριθούν με την Αγία Σοφία: 'Ποῖα βαβυλώνια τείχη, ποίας πυραμίδας αἰγυπτίας,'.¹⁸¹⁷ Το Άγιος Όρος εκτείνεται στο πέλαγος, σαν στεριά σε νησιά ή νησί σε στεριές. Παρομοιάζεται με κάποιον που προτείνει το χέρι και υποδέχεται αυτούς που φθάνουν από το πέλαγος. Είναι δυνατόν και να περιπλεύσεις και να παραπλεύσεις τον Άθω. Προβάλλει κυκλικά γύρω του κάθε είδους όρμους και λιμάνια σε όσους φθάνουν στην ξηρά από το πέλαγος και άλλη ψυχαγωγία και ανάπαυλα σε όλους αυτούς που από κάποια γειτονική ξηρά καταλύουν εκεί εξ ανάγκης. Ο τόνος εδώ γίνεται ειδυλλιακός. Όσοι φτάνουν από οπουδήποτε και φιλοξενούνται επί ημέρες καταλύοντας σε οποιαδήποτε μονή βελτιώνονται σωματικά και ψυχικά.

Ακολουθεί έκφραση των μονών. Τα πολυάνθρωπα φρούρια – μοναστήρια, καλά οχυρωμένα με τείχη και περιφραγμένα φαίνονται σαν φρουροί, σε σχήμα χορού (επαναλαμβάνεται η γνωστή ρητορική εικόνα που εντοπίσαμε και πιο πάνω) και σαν ένοπλοι στρατιώτες. Περιτυλίζουν τον Άθω, αποκλείουν τις εισβολές των εχθρών, μάχονται μπροστά και διευθετούν την ειρήνη στο υπόλοιπο σύστημα των ιερών καταλυμάτων. Πιο μέσα βρίσκονται κυκλικά πύργοι στερεοί καλά περιτειχισμένοι σαν φάλαγγες και αποτελούν προφυλακές για τις ατείχιστες μονές. Στο μεσαίο χώρο βρίσκεται μια πόλη στέρεα περιφραγμένη και τειχισμένη, σαν ακρόπολη. Πρόκειται για τις Καρυές, πρωτεύουσα του Αγίου

¹⁸¹⁶ Foss, *Nicaea*, σ. 156.

¹⁸¹⁷ 120, 71, 7–8: Rhoby, *Reminiszenzen*, σ. 236. Επίσης στον Ιωάννη Σικελιώτη: 'τί μοι πρὸς τοῦτο τὸ ἔργον αἰ ἐπτάπυλοι Θῆβαι καὶ οἱ Αἰγύπτιοι καὶ Μανσῶλου καρικὸς τάφος καὶ πυραμίδες;': Rougounia, *Theodore Metochites*, σ. 256.

Όρους.¹⁸¹⁸ Έχουμε ήδη αναφέρει ότι το μέσον αποτελεί στοιχείο του εγκωμίου από την αρχαιότητα. Γύρω της υπάρχουν μεγαλύτερα και μικρότερα ασκητήρια που εγκωμιάζονται για το κάλλος και το μέγεθός τους, σαν βασιλικοί δορυφόροι, όλα τα μέρη είναι ωφέλιμα και αξιέπαινα. Τιμή και σεβασμό αποδίδει ο συγγραφέας ακόμη και στα δύσκολα εδάφη, τα εδάφη που διακόπτονται από χαράδρες και τους πρόποδες και αναφέρεται στις αρετές των εκεί ανδρών. Οι τόποι αυτοί επαινούνται από τους ασκητές που τρέφουν, οι οποίοι νοερώς αγγίζουν τον ουρανό, έχουν πίστη, ομιλούν και ενεργούν σωστά. Ο συγγραφέας χρησιμοποιεί και παρομοιώσεις με ό,τι πολυτιμότερο υπάρχει στον άνθρωπο και στη φύση, για να εξάρει τη σημασία αυτού του ιερού χώρου, που μόνος ονομάστηκε άγιος, για τους άλλους τόπους και τους ανθρώπους. Είναι ό,τι ο οφθαλμός στο σώμα, ο αυτοκράτορας στα ανάκτορα, τα άδυτα στα ιερά, ο ήλιος στη γη.

‘...χαίρων επέβη τοῦ Ἄθω. Τῷ ὄντι γὰρ ἴδης ἂν ἐκεῖσε σκηνώματα, παροικίας καὶ κατασκηνώσεις ἐν ὄρει ἁγίῳ, πορευομένους ἀνώμους καὶ ἐργαζομένους δικαιοσύνην, λαλοῦντάς τε ἀλήθειαν ἐν τῷ κρυπτῷ ταμιείῳ τῆς ἐαυτῶν καρδίας. Ἀλλά μοι περὶ τούτου, ᾧ παρόντες, βουλομένῳ βραχέ’ ἄττα διελθεῖν δοίητε ἂν καιρόν. Κατέχει γάρ με ὁ πόθος τῶν ἐκεῖσε ἡδέων καὶ τῶν ἱερῶν ἐκείνων ἀνδρῶν, ὧν νύκτας ὅλας καὶ ἡμέρας παραπέλαυσα καὶ οὐκ ἐᾷ τοῦ πρόσω φέρεσθαι. Εὖ γὰρ οἶδ’ ὅτι καὶ αὐτοὶ ποθοῦντες τὰ ἴσα μοι ἀντιποθεῖτε καὶ πάντες, ὡς εἰπεῖν, τὰς ἀκοὰς ἡδιστ’ ἂν ὑπέχοιτε.

Υπέρκειται μὲν γὰρ οὗτος ὁ χῶρος ἀπάσης γῆς καὶ τῶν ὅπου δὴ γῆς θεαμάτων ἐστὶν ὁ κάλλιστος. Εὐθύς γὰρ ἐξ ἀρχῆς ἀναφανέντα τε καὶ τὰ ὄμματα ἐκπετάσαντα καὶ τὰς ὄψεις ἐκατέρωθεν ἐπιβαλόντα ῥαδίαν καὶ ὁμαλήν πανταχόθεν προβάλλεται τὴν θέαν καὶ τὸν θεατὴν ἐπὶ πολλαῖς ταῖς ὥραις ψυχαγωγήσας χαίροντα ἐπὶ τὰ πρόσω παραπέμπει. Περιχορεύουσι δὲ περὶ τὸν αὐτὸν Ἄθω νῆσοι ἐκ διαστήματος, μεγέθει μείζους τε καὶ ἐλάττους, ἄοικοί τε καὶ οἰκούμεναι, θεραπαινίδων, ὡς ἂν εἴποι τις, εὐνουστάτων τάξιν ἐκπληροῦσαι καὶ μονοῦν ἐπὶ τῇ δουλείᾳ σχεδὸν ἐπαγαλλομένων, νυκτοφυλακοῦσι τε αὖ καὶ προφυλάττουσι καὶ τὰς ἐπιούσας ἐπιβουλάς ἤδη καταμηνύουσι. Μόνος γὰρ οὗτος ὁ χῶρος τῶν ἐπὶ γῆς θεαμάτων τὰ δευτερεῖα οὐκ ἀποφέρεται. Παρέλθοις ἂν καὶ

¹⁸¹⁸ Ἰωσήφ Καλόθετος, Βίος Ἀρχ. Ἀθανασίου, σ. 461.

Ρόδου κολοσσόν και Αιγύπτου πυραμίδας και τείχη Βαβυλώνεια και ἄλλ' ὅσα τῶν θεαμάτων τῷ χρόνῳ πάντα καταλυθέντα πρὸς τοῦτον εὐθύς ἀπιδῶν. Προμήκης μὲν ἐστὶ πρὸς τὸ πέλαγος, ὡσπερὶ τις χεῖρα προτείνων εἰς ὑποδοχὴν τοῖς ἐκ πελάγους καταίρουσιν, εἴποις ἂν ἠπειρον ἐν νήσοις και ἐν ἠπειρώταις νήσον. Ἐξεστὶν οὖν ἐν τούτῳ και περιπλεῖν και παραπλεῖν. Προῖσχεται δὲ κύκλῳ περὶ αὐτὸν παντοίους ὄρμους και λιμένας τοῖς ἐκ πελάγους καταγομένοις και πᾶσιν ἄλλην ψυχαγωγίαν και ῥαστώνην τοῖς κατὰ χρεῖαν ἐκ χέρσου γείτονος καταλύουσι. Και ὅθεν γῆς καθ' ἱστορίαν ἀφιγμένοις και πᾶς τις ἐπὶ πολλαῖς ταῖς ἡμέραις ξενισθεὶς εἰς οἶαν οὖν τύχη καταλύσας τῶν ἐκεῖσε μονῶν και τὴν ψυχὴν βελτίῳ σὺν τῷ σώματι ποιήσας πρὸς τὴν γείτονα παραπέμπεται. Ἐνεστὶ δὲ ὡς ἐν προβόλου μοίρα ὄραν τὰ καλῶς διατετειχισμένα και περιπεφραγμένα πολυάνθρωπα φρούρια, εἴτουν μοναστήρια, χοροῦ σχῆμα σώζοντα ἢ, ὡς ἂν εἴποι τις, ἴσα και στρατιώταις ἐνόπλοις περὶ αὐτὸν Ἄθω περιειλούμενα και τὰς εἰσβολὰς τῶν ἐπιόντων πολεμίων ἀποφράττοντα και προμαχοῦντα τῶν ὀπισθεν και εἰρήνην τῷ λοιπῷ τῶν ἱερῶν ἐπαύλεων συστήματι βραβεύοντα. Ἐνδοτέρῳ δὲ τούτων πύργοι στερροὶ καλῶς περιτετειχισμένοι και κυκλικῶς περικείμενοι και προφυλακοῦντες, οἶα τις ὀπλιτικὴ και ἵππικὴ φάλαγξ, τὰς ἀτειχίστους μονάς. Ἐπ' αὐτοῦ δὲ τοῦ μεσαιτάτου χώρου πόλισμα ἕτερον στερρῶς περιπεφραγμένον και πεπολισμένον, εἴποις ἂν ἰδῶν ἐν μοίρα ἀκροπόλεως κεῖσθαι. Περὶ αὐτὸ δὲ ἦττω και μείζω ἀσκητήρια, κάλλει και μεγέθει σεμννόμενα ἴσα και βασιλεῖ δορυφοροῦντα και αὐτῷ ἐπαγαλλόμενα και οὐδὲν ἐστὶ μέρος, ὃ μὴ πλείστην ὠφέλειαν τῷ λοιπῷ μέρει πορίζον ἐστίν, οὕτως οὐδένα τόπον ἀργὸν ἀπολείπει τοῖς εὐφημεῖν βουλομένοις. Τὰς γὰρ δυσχωρείας και τοὺς χαραδρεῶνας και τὰς ὑπωρείας, αἱ οὐκ ἀπεικότως ἂν ἀπηξιώθησαν παρ' ἐνίοις, ἤδη και πλείῳ τῶν ἄλλων τὴν τιμὴν και τὴν αἰδῶ αὐτὰς περιτίθεμεν. Τρέφουσι μὲν οὖν τῷ ὄντι ὠραίους ἄνδρας παρ' ὕδατα ποτιζομένους ἄχρι και αὐτοῦ τοῦ ἀψαύστου οὐρανοῦ διήκοντας τῷ μεταρσίῳ τοῦ νοῦς και τὸ εὐσκίον φύλλον οὐκ ἀπορρυνέντας ἀνέμων πολυελίκοις στροφαῖς, ἦτουν τὴν εἰς θεὸν ἀπαραποίητον και ἐδραίαν πίστιν και ἀπαρεγχείρητον πεποίθησιν, ἃ και πρῶτα πεφύκασιν φύεσθαι ὡς και προφυλακτικὰ τῶν καρπῶν ὄντα και πάνθ' ὅσα ἂν λέγωσιν και πράττωσιν καλῶς εὐοδοῦμένα τε και κατευθυνόμενα. Ἀλλὰ περὶ μὲν τούτων ἄλις. Οὐδὲ γὰρ τοῦ παρόντος καιροῦ μακρὰ περὶ τούτων συνείρειν. Τοῦτο δὲ μόνον και σύντομον ἐρῶ, ὡς, ὅπερ ἐν σώματι ὀφθαλμὸς και βασιλεὺς ἐν τοῖς βασιλείοις και ἐν ἱεροῖς τὰ ἄδυστα ἢ προσφνέστερον εἰπεῖν, ὅπερ ὁ ἥλιος ἐν τῷ καθ' ἡμᾶς

περιγείω τῷδε, τοῦτο καὶ οὗτος ὁ ἱερὸς χῶρος γένοιτ' ἂν τοῖς ἄλλοις τόποις τε καὶ ἀνθρώποις, ὃς καὶ μόνος ἀπάσης τῆς γῆς τὴν τῆς ἀγιότητος ἐπωνυμίαν ἐκ μακροῦ τοῦ χρόνου πλουτεῖ.¹⁸¹⁹

Ο Αρχιεπίσκοπος Αθανάσιος επισκέπτεται τα ασκητήρια και τις μονές του Αγίου Όρους πριν αποφασίσει πού θα αφιερωθεί. Η περιγραφή του Άθω εστιάζει στο δύσβατο του τόπου με αλληγορικές αναφορές στην άσκηση των ασκητών. Περιέρχεται όλα τα πολλά δύσκολα εδάφη, τα εδάφη που διακόπτονται από χαράδρες, τους πρόποδες και τις κοιλότητες των βουνών, σαν αυτούς που εξετάζουν τις φλέβες του αργύρου, ενώ οι ερημίτες ασκητές που ανιχνεύει παντού παρουσιάζονται μεταφορικά ως φοίνικες.

‘Πολλῶν γὰρ οὐσῶν τῶν ἐκεῖσε μονῶν καὶ κατασκηνώσεων, ἐν αἷς ὠραῖοι ἄνδρες ἐκτρέφονται, μικρῶν τε αὖ καὶ μειζόνων, [...] Διὰ τοι τοῦτο περιήει ὁ γεννάδας τὰς δυσχωρείας ἀπάσας, πολλὰς τε οὐσας ὑποφωνῶν καὶ ψάλλων «αἰνεῖτε ὄρη καὶ βουνοὶ τὸν Κύριον», τοὺς χαραδρεῶνας, τὰς ὑπωρείας, τὰς κοιλότητας τῶν ὀρῶν, ὥσπερ οἱ τὰς ἀργυρίτιδας ἐξετάζοντες φλέβας, τοὺς ἐρημικοὺς πανταχῇ φοίνικας, ἀνερευνῶν,.’¹⁸²⁰

Τη **μονή Εσφιγμένου**, που υπήρξε και δική του πνευματική μητέρα, επαινεί ο Ιωσήφ Καλόθετος, με αφορμή την επιλογή της από τον Αρχιεπίσκοπο Αθανάσιο. Η μονή εγκωμιάζεται για το μέγεθος και τους άνδρες της. Επρόκειτο για πολυπληθή μονή με ανδρείους και καρτερικούς μοναχούς.

‘...δίδωσι φέρων ἑαυτὸν τῇ τοῦ Ἐσφιγμένου μεγάλη μονῇ. Εἴλετο γὰρ μετὰ πλειόνων τὴν ἀρετὴν ἐξυφαίνειν, ἥπερ καὶ μᾶλλον πολλαὶ καὶ καταφανῆ τὰ πρὸς ἀνδρείαν καὶ καρτερίαν ὑποδείγματα. Ἐπλούτει γὰρ τῷ ὄντι καὶ νῦν καὶ τότε πεφυτευμένους ἄνδρας ἐν οἴκῳ κυρίου.’¹⁸²¹

Στον **Βίον Ὁσ. Γερμανοῦ Μαρούλη** από τον **Φιλόθεο Κόκκινο**, με αφορμή την είσοδο του Οσίου Γερμανού, ο Άθως προσδιορίζεται ως ιερὸς χώρος των αγίων και σεβάσμιο ὄρος και παρομοιάζεται με παράδεισο.

¹⁸¹⁹ Ιωσήφ Καλόθετος, Βίος Ἀρχ. Ἀθανασίου, 460, 7, 232 – 462, 8, 294.

¹⁸²⁰ Ιωσήφ Καλόθετος, Βίος Ἀρχ. Ἀθανασίου, 463, 9, 311 – 313, 320–324.

¹⁸²¹ Ιωσήφ Καλόθετος, Βίος Ἀρχ. Ἀθανασίου, 464, 10, 359–363.

*Ἐίσῃει τοιγαροῦν ὁ θαυμαστὸς νεανίας τὸν ἱερὸν τῶν ἁγίων ἐκείνον χῶρον, τὸ σεβάσμιον ὄρος φημί, καθαπερεὶ τινα παράδεισον ἄλλον.*¹⁸²²

Σε ἄλλο χωρίο προσδιορίζεται ως σεμνὸ ὄρος.¹⁸²³ Επίσης κατά την αναφορά στον τρόπο που ο διδάσκαλος του οσίου, ο Ιώβ διηύθυνε την ποίμνη του, τη Μεγίστη Λαύρα, η μονή και το το Ἅγιο Ὄρος γενικότερα εγκωμιάζονται ως θαυμαστή πόλη.

*Ἐπίγνωσις καὶ γὰρ ἀκριβὲς τῶν ἡμετέρων πολιτῶν καὶ τῆς θαυμαστῆς πόλεως καὶ τῆς ξυναυλίας ἐκείνης, οὐ λόγῃ τε καὶ ὁ ἐξ ἐλέφαντος ὤμος, ἃ δὴ Σπαρτιάταις καὶ Πελοπίδαις τισὶν Ἕλληνας ὡς μεγάλα προσμαρτυροῦσιν, ἀλλ' ὁ πρὸς πάντας τοὺς ἐκεῖσε διὰ τε γῆς καὶ θαλάττης ὁμογενεῖς τε καὶ ἀλλοφύλους κατιόντας ὁμοίως ἔλεος καὶ τὸ περιὸν τῆς ἀγάπης. Καὶ δὴ καὶ φιλήκοοί τινες οἱ αὐτοὶ καὶ διδασκάλων ἐρασταὶ καθ' ὑπερβολὴν πεφύκασι καὶ σοφίας καὶ μάλιστα τῆς ἄνω καὶ πρώτης.*¹⁸²⁴

Το Ἅγιο Ὄρος παρομοιάζεται με πόλη. Ἐχομε ἤδη εντοπίσει τη χρήση αὐτοῦ του τόπου στον Βίον του Οσίου Μαξίμου ἀπὸ τον Θεοφάνη Περιθεωρίου. Ἐπίγνωσις των συμπολιτῶν του συγγραφέα,¹⁸²⁵ της πόλης και της συνοίκησης δεν αποτελοῦν η λόγῃ και ο ὤμος ἀπὸ ελεφαντόδοντο, τα οποία οἱ Ἕλληνες μαρτυροῦν ως μεγάλα για κάποιους Σπαρτιάτες και Πελοπίδες. Ο συγγραφέας αναφέρεται πιθανότατα στην περίφημη, κατά την αρχαιότητα, στρατιωτικὴ ικανότητα των Σπαρτιατῶν και στο μῦθο της αντικατάστασης του ὤμου του Πέλοπα που ἔφαγε η Δήμητρα ὅταν ο Πέλοπας προσφέρθηκε ἀπὸ τον πατέρα του Τάνταλο ως γεῦμα στους θεοὺς με ἄλλον ἀπὸ ελεφαντόδοντο. Η αναφορά στον ἀρχαῖο αὐτὸ και σπάνιο μῦθο σε μια ἐκφραση του Ἁγίου Ὄρους αποτελεί θαυμάσια πρωτοτυπία του συγγραφέα, ο οποίος ἐπιδεικνύει ἔτσι τη γνώση του της ἀρχαίας μυθολογίας. Ἐπίγνωσις της πόλης του Ἁγίου Ὄρους αποτελεί ο ἔλεος και η ἀγάπη πρὸς ὅλους τοὺς ὁμογενεῖς και ἀλλοφύλους που βρέθηκαν ἐκεῖ δια ξηρᾶς και θαλάσσης. Στους ἐκεῖ πολῖτες ἀρέσει να ἀκούουν λόγους και ἀγαποῦν ὑπερβολικὰ τους

¹⁸²² Φιλόθεος Κόκκινος, Βίος Ὁσ. Γερμανοῦ Μαρούλη, 109, 9, 16–18.

¹⁸²³ Φιλόθεος Κόκκινος, Βίος Ὁσ. Γερμανοῦ Μαρούλη, 117, 15, 6–7: *Καὶ πάλιν εἶχεν αὐτοὺς ἅμα τὸ σεμνὸν ὄρος...*

¹⁸²⁴ Φιλόθεος Κόκκινος, Βίος Ὁσ. Γερμανοῦ Μαρούλη, 128, 24, 14–21.

¹⁸²⁵ Ο Βίος πιθανότατα γράφτηκε στη μονή της Μεγίστης Λαύρας: Βλ. Καλτσογιάννη - Κοτζάμπαση - Παρασκευοπούλου, *Θεσσαλονίκη*, σ. 184.

διδασκάλους και την άνω και πρώτη σοφία.

Στο ίδιο έργο πληροφορούμαστε για τις **Καρυές**.

‘αὐτοῦ που παρὰ τῷ ῥηθέντι τῶν Καρυῶν καλλίστῳ χωρίῳ τὴν ἀσκητικὴν ἔχων τὸ τηνικαῦτα καλύβην· ὁ δὴ τὴν μέσσην τοῦ παντός ὄρους χώραν ἐπέχον, αὐτῷ τε τούτῳ τοῖς οἰκήτορσιν ἄνωθεν προσειρημένον τυγχάνει καὶ τὸν κοινὸν μελεδωνὸν ἐν ἑαυτῷ καὶ καθηγεμόνα φέρει τοῦ ὄρους, τὴν μέσσην τοῦ παντός ἔχοντα καὶ αὐτὸν τάξιν καὶ εἰς ἑαυτὸν ὥσπερ εἰς κέντρον τὸ πᾶν ὄρος ἐπιστρέφοντα καθαπερεὶ τινα κύκλον.’¹⁸²⁶

Πρόκειται για ένα πολύ σημαντικό χωριό, που επιδεικνύει την άριστη χρήση του ρητορικού τόπου της μεσότητας και του κύκλου, που αναπτύσσονται από τον συγγραφέα με αξιοθαύμαστη δεινότητα. Η καλύβη του διδασκάλου του Οσίου Γερμανού, του Ιώβ βρισκόταν στο χωριό Καρυές που επαινείται ως το καλύτερο. Βρίσκεται στη μέση του ὄρους, έτσι καλείται από τους κατοίκους του. Εκεί βρίσκεται ο κοινός επιμελητής και οδηγός του ὄρους, που κατέχει τη μέση τάξη και στρέφει σαν κύκλο ὅλο το ὄρος στον εαυτό του σαν σε κέντρο.

Επίσης για το **Σπήλαιο Παναγίας**.

‘Καὶ σπήλαιον μὲν αὐτοῦς εὐθὺς ὑποδέχεται, τῆς Λαύρας οὐ πάνυ πολὺ τι διεστηκός καὶ πρὸς νότον ἐκείνης κατὰ τοῦ κρημνοῦ κείμενον τῆς θαλάττης, πρὸς μὲν ἀναχώρησιν καὶ ἡρεμίαν ὡσανεὶ πεφυκός τε καὶ ἡρμωσμένον, τῷ τῶν θορυβούντων πανταχόθεν ἱκανῶς πάντων ἀφεστηκέναι, τῇ δὲ πάντων ἀγίων ἐπέκεινα, τῇ τοῦ Κυρίου δηλαδὴ Μητρί, πάλαι καθιερωμένον τε καὶ ἡγιασμένον εἰς οἶκον κἀκεῖθεν ὠνομασμένον.’¹⁸²⁷

Αυτή είναι μια πολύ σύντομη έκφραση. Το σπήλαιο που υποδέχτηκε τον Όσιο Γερμανό και τον Ιώβ βρισκόταν όχι πολύ μακριά από τη Μεγίστη Λαύρα, νότια, στο γκρεμό της θάλασσας. Ήταν κατάλληλο για αναχώρηση και ερημία, αρκετά μακριά από θόρυβο, ναός αφιερωμένος στην Παναγία, θεῖος, ὅπως προσδιορίζεται στη συνέχεια, με αφορμή την εκεί μετάβαση του Ιώβ.

¹⁸²⁶ Φιλόθεος Κόκκινος, Βίος Όσ. Γερμανού Μαρούλη, 122, 19, 2-7.

¹⁸²⁷ Φιλόθεος Κόκκινος, Βίος Όσ. Γερμανού Μαρούλη, 122, 19, 10-16.

*‘συνεχῶς παρὰ τὸν μαθητὴν καὶ τὸ σπήλαιον ἀπήει, τὰ τε μυστικὰ Θεῶ θύων ἐκεῖ κατὰ μόνας ἔν γε τῷ προρρηθέντι δηλαδὴ θείῳ νεῶ τῆς Μητρὸς τοῦ Κυρίου,’.*¹⁸²⁸

Το ἴδιο επίθετο χρησιμοποιεῖται κατὰ την αναφορά στην εκ νέου υποδοχή του οσίου ἀπὸ το σπήλαιο.

*‘καὶ τὸ σπήλαιον αὐθις ἐκεῖνο καὶ ὁ τῆς τοῦ θεοῦ Μητρὸς θεῖος οἶκος, μεμονωμένον ὑποδέχεται τὸν γενναῖον, καὶ τοὺς ἐν ὑποταγῇ πρότερον ἀσκητικούς ἰδὼν αὐτοῦ πόνους καὶ τοὺς τῆς ἡσυχίας ἀγῶνάς τε καὶ καρποὺς ἐς ὕστερον δεχόμενον ἐκ πολλῆς τῆς περιουσίας.’*¹⁸²⁹

Ακόμη για τη μονή Καρακάλου.

*‘...παρὰ τῷ τῶν σεπτῶν Ἀποστόλων γεγόνασι μεγάλῳ φροντιστηρίῳ (τοῦ Καρακάλου τοῦτο τοῖς ἐγχωρίοις διὰ τὸν πρῶτον οἰκιστὴν, οἷμαί που, καὶ δημιουργὸν ἐκείνου προσαγορεύεται),’.*¹⁸³⁰

Ἡ μονή Καρακάλου ἐπαινεῖται για το μέγεθός της κατὰ την αναφορά στην ἐκεῖ παραμονή του ἀδελφοῦ του Οσίου Γερμανοῦ, του Ἀνδρονίκου και του υιοῦ του. Πρόκειται για τη μονή των Ἀγίων Ἀποστόλων που καλεῖται ἔτσι ἀπὸ τους ντόπιους λόγω του πρῶτου οἰκιστῆ και δημιουργοῦ του. Το επίθετο ἐπαναλαμβάνεται σε ἄλλο χωρίο.¹⁸³¹

Στον **Λόγον εἰς Ἄρχ. Γρηγόριον** του ἴδιου συγγραφέα, ο Ἄθως ἐγκωμιάζεται με ἓνα λεξιλόγιο αισθητικῆς, που ἐκπλήσσει, ως ο καλύτερος και με χάρες που βλέπει ἀπὸ μακριὰ ὅποιος τον πλησιάζει.

*‘...πρὸς τὸν κάλλιστον Ἄθω, καθὰ δὴ καὶ εἰπὼν ἔφθην, καὶ τὰς ἐκείνου χάριτας ἐκ μακροῦ βλέποντι.’*¹⁸³²

Ο Ἄθως προσδιορίζεται ως ἱερός και η ἐκεῖ διατριβή και πολιτεία ἐγκωμιάζεται ως μεγάλη και ἀγγελικῆ, κατὰ την αναφορά του Φιλοθέου Κοκκίνου στο λόγο του Ἁγίου Γρηγορίου για τον Ὁσιο Πέτρο Ἀθωνίτη.

¹⁸²⁸ Φιλόθεος Κόκκινος, Βίος Ὁσ. Γερμανοῦ Μαρούλη, 126, 22, 23–25.

¹⁸²⁹ Φιλόθεος Κόκκινος, Βίος Ὁσ. Γερμανοῦ Μαρούλη, 132, 28, 3–7.

¹⁸³⁰ Φιλόθεος Κόκκινος, Βίος Ὁσ. Γερμανοῦ Μαρούλη, 136, 31, 13–15.

¹⁸³¹ Φιλόθεος Κόκκινος, Βίος Ὁσ. Γερμανοῦ Μαρούλη, 143, 36, 3–4: *‘Ἐν τῷ προρρηθέντι τοῦ Καρακάλου μεγάλῳ φροντιστηρίῳ...’.*

¹⁸³² Φιλόθεος Κόκκινος, Λόγ. εἰς Ἄρχ. Γρηγόριον, 446, 17, 6–7.

‘...ἡμεδαπὸς ὁ καρπὸς οὐτοσί καὶ ἐγχώριος καὶ τοῦ ἱεροῦ Ἄθω καὶ τῆς ἐνταῦθα μεγάλης καὶ ἀγγελικῆς διατριβῆς τε καὶ πολιτείας φέρων τὸ πρόσρημα.’¹⁸³³

Στο ίδιο κείμενο πληροφορούμαστε για τη **Γλωσσία**, με αφορμή την άσκηση του αγίου στη Σκήτη αυτή.¹⁸³⁴

‘Εἶχε τοιγαροῦν αὐτὸν ἡσυχία ἢ φίλη καὶ ὁ τῶν ἀναχωρητῶν ἱερός χώρος ἐκεῖνος, ὃν ἐγχώριος Γλωσσία φασίν.’¹⁸³⁵

Η σημερινή Προβάτα προσδιορίζεται ως ιερός χώρος των αναχωρητῶν, με αφορμή το γεγονός ότι ο Άγιος Γρηγόριος αναχωρεῖ από τη Μεγίστη Λαύρα για εκεί.

Στον **Βίον Αγ. Ἰσιδώρου** από τον **Φιλόθεο Κόκκινο**, με αφορμή τον πόθο του Αγίου Ισιδώρου να φθάσει στον Ἄθω, ο τόπος αυτός εγκωμιάζεται ως εξαιρετη χώρα των μοναχῶν, κάθε είδους εργαστήριο αρετῆς,¹⁸³⁶ το πιο κατάλληλο μέρος για κατοικία των σπουδαίων ανδρῶν. Αναφέρονται οι εκεί σκηνές και οι πόλεις των μοναχῶν.¹⁸³⁷ Η ἔμφαση στην πνευματικότητα και την υψίστη αρετή των μοναχῶν του Ἄθω συνδέεται με δεξιοτεχνία με την αναφορά στα ασκητικά καταλύματα ως σκηνές και πόλεις. Ο δεύτερος είναι τόπος που, ὅπως είδαμε, απαντάται και σε άλλα κείμενα.

‘Χρόνος ἐν τούτοις παρῆλθεν οὐχὶ συχνὸς καὶ πόθος αὐτὸν αἰρεῖ τὴν τῶν μοναχῶν ἐξαιρετον χώραν, τὸ τῆς ἀρετῆς παντοδαπὸν ἐργαστήριον, τὸ κατάλληλον ὑπὲρ πάντα ψυχῆς τε καὶ σώματος ἐνδιαίτημα τοῖς σπουδαίοις γε τῶν ἀνδρῶν, τὸν ἱερόν Ἄθω φημί καὶ τὰς ἐν αὐτῷ σκηνάς τε καὶ πόλεις τῶν μοναζόντων καταλαβεῖν.’¹⁸³⁸

Και στη συνέχεια, κατά την εκεί ἀφιξη του αγίου, ο χώρος επαινείται ως θαυμαστός.

¹⁸³³ Φιλόθεος Κόκκινος, Λόγ. εἰς Ἀρχ. Γρηγόριον, 468, 37, 5–7.

¹⁸³⁴ Αρχιμ. Γεώργιος, Η μοναστική ζωή, σ. 558.

¹⁸³⁵ Φιλόθεος Κόκκινος, Λόγ. εἰς Ἀρχ. Γρηγόριον, 449, 22, 1–2.

¹⁸³⁶ Εργαστήριο αρετῆς καλεῖται ο Ἄθως σε Εγκώμιο του Νείλου Κεραμέως για τον Άγιο Γρηγόριο Παλαμά.

¹⁸³⁷ Πβλ. Ἰσιδώρου, Διαθήκη, σ. 288: ‘...τὸ τῆς ἀρετῆς ἐργαστήριον, τὸν ἀγιώτατον Ἄθω καταλαμβάνω...’.

¹⁸³⁸ Φιλόθεος Κόκκινος, Βίος Αγ. Ἰσιδώρου, 115, 22, 1–5.

*‘- τοῦ θαυμαστοῦ χώρου καὶ τῶν γενναίων ὄλος ἐκείνων γίνεται,...’.*¹⁸³⁹

Το επίθετο ιερός επαναλαμβάνεται κατά την επιστροφή του Αγίου Ισιδώρου στον Άθω που επαινείται και από τους εκεί κατοικούντες ασκητές των υψηλών.

*‘...παρὰ τὸν ἱερόν Ἄθω καὶ πάλιν καὶ τοὺς φίλους καὶ ὁμοτρόπους ἐκείνους ἀσκητὰς τῶν ὑψηλῶν γίνεται.’.*¹⁸⁴⁰

Στον **Βίον Αγ. Σάβα Νέου** από τον ίδιο συγγραφέα, γίνεται λόγος για την άφιξη του Αγίου Σάβα στον Άθω, ο οποίος εγκωμιάζεται ως ιερός και χρυσός. Ο έπαινος δικαιολογείται και από το ότι πρόκειται για τόπο αγαπητό στον συγγραφέα που προξένησε σε αυτόν τα καλύτερα. Εκεί γνωρίστηκε με τον άγιο. Ο Άθως εκθειάζεται ως παγκράτιο της άσκησης, σεβαστό όρος, πατρίδα των μοναχών, ουράνια Ιερουσαλήμ, η υψίστη δυνατή έκφραση εξιδανίκευσης, ως σεβαστή μητρόπολη των πρωτοτόκων όσων έχουν απογραφεί στον ουρανό. Η εξομοίωση ενός μοναστικού τόπου με την ουράνια Ιερουσαλήμ είναι τόπος της βυζαντινής μοναστικής λογοτεχνίας.¹⁸⁴¹ Σεβάσμιο όρος καλείται ο Άθως και σε έργο του Θεοκτίστου Στουδίτου.¹⁸⁴² Τέλος η εγκωμιαστική έκφραση του Άθω καταλήγει με έναν παραλληλισμό με την είσοδο του Μωυσή στο Σινά. Τα φοβερά όμως θεία σύμβολα που εμφανίσθηκαν στο Σινά στον Μωυσή και στους Ιουδαίους, όπως το πυρ, η νεφέλη, αστραπές και βροντές κ.λπ., απουσιάζουν από την είσοδο του αγίου στον Άθω, συνεπώς ο τελευταίος εξαίρεται ως ανώτερος του Σινά.

‘καὶ τῶ καλέσαντι δεσπότη προθύμως ἐπόμενος τὸν ἱερόν Ἄθω καταλαμβάνει, Ἄθω τὸν χρυσοῦν ὄντως καὶ φίλτατον καὶ πρόξενον ἐμοὶ τῶν καλλίστων εἶπερ τινί, ὅς μοι πρὸς τοῖς ἄλλοις ἢ πρὸ τῶν ἄλλων καὶ τὸν φωστῆρα καὶ ὄδηγόν τοῦτον ἐγνώρισεν, εἰ καὶ τὸ μέχρι τέλους ἐκείνω συνεῖναι - φεῦ τῆς ζημίας - ὁ φθόνος ἀφείλετο. Εἴσεισι τοίνυν ὁ καλὸς ἀθλητῆς τὸ παγκράτιον τῆς ἀσκήσεως, τὸ σεβάσμιον ὄρος φημί, τὴν πατρίδα τῶν μοναζόντων, τὴν οὐράνιον Ἱερουσαλήμ, τὴν τῶν πρωτοτόκων τῶν

¹⁸³⁹ Φιλόθεος Κόκκινος, Βίος Αγ. Ισιδώρου, 116, 22, 17.

¹⁸⁴⁰ Φιλόθεος Κόκκινος, Βίος Αγ. Ισιδώρου, 121, 24, 15-16.

¹⁸⁴¹ Congourdeau, Terre Sainte, σ. 122.

¹⁸⁴² Στουδίτης Θεοκτίστος, Βίος Πατρ. Ἀθανασίου, 5, 3, 1-2: ‘Δίεισι πᾶν τὸ σεβάσμιον ὄρος ἐκεῖνο ἄρτι τὰς παρεῖας ἰούλοις λαχνοῦμενος.’.

ἀπογεγραμμένων ἐν οὐρανοῖς σεπτὴν ὄντως μητρόπολιν, μετὰ τοσαύτης μέντοι τῆς προθυμίας καὶ τῆς κατὰ ψυχὴν ἡδονῆς τε καὶ χάριτος, ὡς αὐτὸς ὕστερον ἔλεγε, μεθ' ὅσης οὐδὲ Μωσῆς ὁ μέγας πάλαι τὸ Σίναϊον· εἰ γὰρ καὶ τοῦ πυρὸς ἐκεῖνος καὶ τῆς νεφέλης εἴσω κεχώρηκεν, ἀστραπῶν καὶ βροντῶν καὶ γνόφου καὶ θυέλλης ἐκδειματούντων τοὺς ἄλλους καὶ φοβερὰν ἐργαζομένων τὴν ὄρασιν· καὶ γὰρ ἦν ὄντως φρίκης μεστὸν τὸ ὀρώμενον, ἄνθρωπος τὸ πῦρ εἰσιὼν μετὰ τῆς ὕλης ταυτησί καὶ τοῦ κράματος καὶ κοινωνῶν ἀπορρήτων καὶ συμβόλοις ἱεροῖς τὸ θεῖον ἐνοπτριζόμενος, ὅθεν ἄρα καὶ τὸ πρόσωπον ἐδοξάσθη, ὡς μηδὲ τοὺς ἐντυγχάνοντας ἀτενίζειν αὐτῷ δύνασθαι δίχα τειχίου τινὸς καὶ προβλήματος. Ἀλλ' οὗτος οὐ γνόφῳ καὶ πυρὶ καὶ ὄρει καπνιζομένῳ καὶ σαλπύγγων ἤχῳ προσελαύνειν'.¹⁸⁴³

Και κατωτέρω ο Ἅγιος Σάβας χαρακτηρίζει τον Ἄθω πατρίδα των μοναχῶν.¹⁸⁴⁴ Επίσης επαναλαμβάνει το επίθετο ιερός και τον χαρακτηρίζει πνευματικὴ Ἱερουσαλήμ, όταν κάνει λόγο για την επιλογή του αγίου ως πρεσβευτὴ στους αυτοκράτορες περί ειρήνης.

*'...οἰονεῖ τινα λίθον ἐκλεκτὸν ἐντιμον τῶν θεμελίων ἐξελὼν τῆς πνευματικῆς Ἱερουσαλήμ ἐκεῖνης, τοῦ ἱεροῦ φημι Ἄθω'.*¹⁸⁴⁵

Το επίθετο ιερός επαναλαμβάνεται και κατωτέρω.¹⁸⁴⁶

Στο ἴδιο ἔργο ο Ἄθως εγκωμιάζεται ως **ιερός χώρος**.¹⁸⁴⁷ Στη συνέχεια επαινείται ως θεῖο ὄρος, κατὰ την αναφορά στην εγκατάσταση του Αγίου Σάβα εκεί όπου εἶχε σεμνά ἱδρυθεῖ και το κοινὸ ἀνάκτορο του ηγουμένου.

*'...αὐτοῦ που περι τὰ μέσα τοῦ θεοῦ ὄρους, ἵνα καὶ δὴ καὶ τὸ κοινὸν ἀρχεῖον τοῦ τῶν μοναζόντων προκαθημένου σεμνῶς ἱδρυται, τὴν ἀσκητικὴν οἰκίαν πηξάμενον,'.*¹⁸⁴⁸

¹⁸⁴³ Φιλόθεος Κόκκινος, Βίος Ἀγ. Σάβα Νέου, 171, 6, 12–31.

¹⁸⁴⁴ Φιλόθεος Κόκκινος, Βίος Ἀγ. Σάβα Νέου, 210, 25, 27–28: *'...ἕως οὐ πρὸς τὸν φίλτατον αὐθις ἐπανήλθον Ἄθω, τὴν πατρίδα τῶν μοναχῶν'.*

¹⁸⁴⁵ Φιλόθεος Κόκκινος, Βίος Ἀγ. Σάβα Νέου, 289, 67, 15 – 290, 16.

¹⁸⁴⁶ Φιλόθεος Κόκκινος, Βίος Ἀγ. Σάβα Νέου, 296, 70, 31–32: *'Ἐν δὲ τούτοις καὶ τις ποτὲ τῶν ἐπὶ δόξῃ τῆς ἐκεῖ πολιτείας σεμννομένων τὸν ἱερὸν καταλαβὼν Ἄθω...'*, 298, 71, 17–18: *'...ὅπως πρὸς δέκα τούτων ἐνιαυτῶν εἰς τὸν ἱερὸν ἐλθὼν Ἄθω,'.*

¹⁸⁴⁷ Φιλόθεος Κόκκινος, Βίος Ἀγ. Σάβα Νέου, 172, 7, 2–3: *'οὐ γὰρ ἀπλῶς τὸν ἱερὸν εἰσελθὼν τουτονὶ χῶρον...'*.

¹⁸⁴⁸ Φιλόθεος Κόκκινος, Βίος Ἀγ. Σάβα Νέου, 173, 7, 38–40.

Στο ίδιο κείμενο ο Άθως εκθειάζεται ακόμη ως **ιερή συνοικία**¹⁸⁴⁹, ως **θαυμαστός**,¹⁸⁵⁰ **περιώνυμος**.¹⁸⁵¹ Επίσης ως **ιερό όρος**,¹⁸⁵² **θείο όρος**.¹⁸⁵³

Όταν ο συγγραφέας κάνει λόγο για την επιλογή μεταξύ άλλων και του Αγίου Σάβα ως πρεσβευτή στους αυτοκράτορες περί ειρήνης, η **Λαύρα** του Αγίου **Αθανασίου** (μονή Μεγίστης Λαύρας) εγκωμιάζεται ως μεγάλη και παρουσιάζεται να υπερτερεί πολύ των υπόλοιπων μονών ως προς το λόγο, την αρετή, τη φιλανθρωπία, ήταν εξαίρετη σε όλα.

*‘τούς γάρ προὔχοντας ἀρετῆ τε καὶ ἀξιώματι τῶν ἱερῶν ἐκλεξάμενοι φροντιστηρίων ἐκείνων, καὶ μάλιστα τοὺς τῆς μεγάλης Λαύρας Ἀθανασίου φημί τοῦ πάνυ, ἅτε δὴ καὶ πολλῶν τινι τῶ μέσῳ καὶ λόγῳ καὶ ἀρετῆ καὶ φιλανθρωπία καὶ τῶ διὰ πάντων δοκίμῳ τῶν ἄλλων ὑπερκειμένης, σὺν τῶ κοινῶ καθηγεμόνι τοῦ ὄρους ἐκπέμπουσιν εἰς πρεσβείαν τοῖς βασιλεῦσιν,’.*¹⁸⁵⁴

Στον **Βίον Ὁσ. Μαξίμου** από τον **Μακάριο Μακρή**, ο Άθως αναφέρεται, καθώς έρχεται εκεί ο Όσιος Μάξιμος. Επαινείται ως ιερός και θαυμάσιος, ως το χωρίο της αρετής και της αγιοσύνης.

*‘...ἐπὶ τὸν ἱερὸν ἔρχεται καὶ θαυμάσιον Ἄθω, τὸ τῆς ἀρετῆς καὶ ἀγιωσύνης χωρίον.’*¹⁸⁵⁵

Η έρημος στην κορυφή του Άθω περιγράφεται ως σκληρή και σχεδόν άβατη.

*‘Ἀλλὰ πῶς ἂν τις διηγήσαιτο τοὺς ἀγῶνας καὶ πόνους τοῦ ἀθλητοῦ, οὓς αἶθριος καὶ πάντη ἄσκευος καὶ ἀπέριττος τὴν σκληρὰν καὶ μικροῦ δεῖν ἄβατον ἔρημον ἀνέτλη περιῶν,’*¹⁸⁵⁶

¹⁸⁴⁹ Φιλόθεος Κόκκινος, Βίος Αγ. Σάβα Νέου, 175, 8, 26–27: ‘...καὶ τοῦτο παρὰ πᾶσι τοῖς πολίταις τῆς ἱερᾶς συνοικίας ἐκείνης ἐλέγετό τε καὶ ἐπιστεύετο.’, 185, 13, 45–46: ‘ὅθεν οὐδὲ τὴν ἱερὰν συνοικίαν,’.

¹⁸⁵⁰ Φιλόθεος Κόκκινος, Βίος Αγ. Σάβα Νέου, 184, 13, 27–28: ‘...τὸ δὲ πλεῖστον Ἄθω τὸν θαυμαστὸν ἐπὶ νοῦν ἔχων...’.

¹⁸⁵¹ Φιλόθεος Κόκκινος, Βίος Αγ. Σάβα Νέου, 186, 14, 39–40: ‘...τὸν περιώνυμον Ἄθω κατὰ νοῦν ὁ πατήρ εἶχε...’, 273, 59, 1–4: ‘...ἐπεὶ τὸν περιώνυμον Ἄθω καταλαμβάνοντες...’.

¹⁸⁵² Φιλόθεος Κόκκινος, Βίος Αγ. Σάβα Νέου, 270, 58, 14–16: ‘...ἐπεὶ τὸ ἱερὸν ὄρος διέλθοι, κατὰ θέαν τε καὶ προσκύνησιν δηλαδὴ τῶν ἐν αὐτοῖς ἱερῶν,’, 296, 70, 23–24: ‘Ἐν τῇ κατὰ τὸ ἱερὸν ὄρος σεπτῇ τοῦ Βατοπεδίου Λαύρα,’.

¹⁸⁵³ Φιλόθεος Κόκκινος, Βίος Αγ. Σάβα Νέου, 289, 67, 11–12: ‘ὅθεν ἄρα καὶ τῶ θεῷ ὄρει παντὶ διὰ θαύματος ὅτι πλείστου τὰ κατ’ αὐτὸν ἦγετο...’, 290, 67, 24–25: ‘...βουλήν οἱ τοῦ θείου ὄρους σὺν τῶ κοινῶ δηλαδὴ βουλευόνται προεστῶτι,’.

¹⁸⁵⁴ Φιλόθεος Κόκκινος, Βίος Αγ. Σάβα Νέου, 290, 67, 26–30.

¹⁸⁵⁵ Μακάριος Μακρῆς, Βίος Ὁσ. Μαξίμου, 148, 14, 268–269.

Ο πρώτος χαρακτηρισμός επαναλαμβάνεται στην ικεσία του Γρηγορίου Σιναΐτου προς τον Όσιο Μάξιμο να σταματήσει να καίει τις καλύβες του. Η έρημη ύπαιθρος περιγράφεται και ως πολύ ψυχρή.

‘...καὶ λῆξαι τοῦ κατακαίειν τὰς ἑαυτοῦ καλύβας καὶ τὴν σκληρὰν καὶ δυσχεῖμερον ἔρημον ὑπαιθρον περιέναι.’¹⁸⁵⁷

Ο Μάρκος, που ζούσε στο Άγιο Όρος, ακολούθησε τον Γρηγόριο Σιναΐτη, παρά την αποτροπή και παραίνεση του Οσίου Μαξίμου. Στην Κομίτισσα του φάνηκε ότι άκουσε να τον φωνάζει ο όσιος. Γύρισε και είδε σε όραμα όλο το Άγιο Όρος οχυρωμένο γύρω με ερυθρούς¹⁸⁵⁸ πύργους και προς την έξοδο μια ασφαλέστατη κορυφή με πολύ όμορφα και χρυσά ανάκτορα. Σε αυτά φαινόταν να μένει η Παναγία, φυλασσόμενη από μύρια στρατεύματα αγγέλων. Γύρω στέκονταν όλοι οι μοναχοί, την εξυμνούσαν σεμνότατα κι Εκείνη τους κοίταζε φιλικά και με ευμένεια. Χρησιμοποιούνται δύο συνώνυμες λέξεις για να περιγράψουν το βλέμμα της Παναγίας (ἴλεως = εὐμενής). Η παρομοίωση της πολιτείας του Αγίου Όρους και της κατοικίας της Παναγίας οχυρωμένης με πύργους και με χρυσό παλάτι αντίστοιχα είναι ίσως μοναδική ή τουλάχιστον σπάνια στα κείμενα. Αναφέρεται βέβαια και από τον Θεοφάνη Περιθεωρίου στον Βίο του ίδιου οσίου. Πρόκειται σαφώς για ένα θέμα που είναι συνδεδεμένο με τον συγκεκριμένο Βίο και δεν είναι δημιούργημα του συγγραφέα ή, το πιθανότερο, ο Μακρής αντιγράφει τον Θεοφάνη. Το θέμα αυτό είδαμε ότι προσομοιάζει με περιγραφές του Παραδείσου και της ουράνιας Ιερουσαλήμ.

‘Καὶ ἐπιστραφεῖς, θέαμα ξένον ὄρα καὶ θαυμάσιον καὶ ὀφθαλμῶν ὄντως ἐκείνων ἄξιον. Ὅρα γὰρ ἅπαν τὸ Ὅρος ἐρυθροῖς πύργοις κύκλω διειλημμένον, καὶ πρὸς τῇ ἐκβάσει ἄκραν τινὰ ἐχυρωτάτην, ἀνάκτορα περικαλλῆ καὶ χρύσεια φέρουσιν. Ἐν οἷς ἡ πάναγνος τοῦ θεοῦ Λόγου μήτηρ ἐφαίνετο διατρίβουσα, ὑπὸ μυρίοις ἀγγέλων δορυφορουμένη στρατεύμασιν· ἦν καὶ τῶν μοναχῶν ἅπαν πλῆθος περιειστήκει, σεμνότατα ἐξυμνούντων, εὐμενὲς αὐτοῖς ὄμμα χαριζομένη καὶ ἴλεων.’¹⁸⁵⁹

¹⁸⁵⁶ Μακάριος Μακρής, Βίος Όσ. Μαξίμου, 152, 23, 431–433.

¹⁸⁵⁷ Μακάριος Μακρής, Βίος Όσ. Μαξίμου, 156, 30, 557–558.

¹⁸⁵⁸ Το ερυθρό ήταν το χρώμα της αυτοκρατορικής μεγαλοπρέπειας: Foss, *Nicaea*, σ. 156.

¹⁸⁵⁹ Μακάριος Μακρής, Βίος Όσ. Μαξίμου, 157, 32, 600–606.

Στον **Βίον Όσ. Διονυσίου** από τον **Μητροφάνη**, ο συγγραφέας αναφέρεται στην αγάπη του Οσίου Διονυσίου για το μοναχισμό ενώ ήταν ακόμη παιδί στην πατρίδα του. Ο όσιος πληροφορείται για το Άγιο Όρος που επαινείται για τις σεπτές μονές του και την αρετή των ανδρών του.

*‘τούς τε ἐν Ἄθῳ παρ’ ἄλλων πυνθανόμενος τοῦ θεοῦ σεπτούς περιβόλους καὶ τούς ἐν αὐτοῖς ἐνθέους καὶ ὑψηλούς ἐπ’ ἀρεταῖς ἄνδρας ἐνωτιζόμενος ἐπόθει σφοδρῶς ἐκεῖσε γενέσθαι...’.*¹⁸⁶⁰

Στο ίδιο έργο πληροφορούμαστε για τον **Μικρό Άθω ή Αντιάθω** και για τη **μονή Αγίου Ιωάννου του Βαπτιστού** και τον **ναό**.

*‘Ἀνελθὼν δὲ πρὸς τινα τοῦ ὄρους ὑψηλότατον λόφον, ὃν Ἄθω μικρὸν ἢ Ἀντιάθω ὀνομάζουσιν ἅπαντες, καὶ πρὸς τὸ νότιον αὐτοῦ μέρος σμικρὸν εὐρηκῶς σπήλαιον, ἐν αὐτῷ εἰσελθὼν κατοικεῖ. Οὐ μὴν, ἀλλὰ καὶ κρήνην ἡδυτάτην καὶ ποτίμου ὕδατος ἐγγὺς αὐτοῦ που τοῦ σπηλαίου ὡσεὶ τόξου βολὴν ἐφευρίσκει.’*¹⁸⁶¹

Εδώ έχουμε μια βραχεία έκφραση του τόπου κατοικίας του Οσίου Διονυσίου. Πρόκειται για μικρό σπήλαιο στο νότιο τμήμα του πάρα πολύ ψηλού λόφου μικρός Άθως ή Αντιάθως. Στοιχείο της έκφρασης αποτελεί και η πάρα πολύ ευάρεστη κρήνη με πόσιμο νερό κοντά στο σπήλαιο.

Στον τίτλο του Βίου η μονή που σύστησε ο Όσιος Διονύσιος προσδιορίζεται ως σεβάσμια.¹⁸⁶² Η μονή που επρόκειτο να ιδρυθεί χαρακτηρίζεται ευαγής (άμωμος),¹⁸⁶³ επίσης σεμνή και ιερή.¹⁸⁶⁴ Ο ναός του Αγίου Ιωάννου του Βαπτιστού που ο Όσιος Διονύσιος επιθυμεί να οικοδομήσει προσδιορίζεται ως ιερός¹⁸⁶⁵ και σεπτός. Το κείμενο μας δίνει

¹⁸⁶⁰ Μητροφάνης, Βίος Όσ. Διονυσίου, 49, 14, 165–167.

¹⁸⁶¹ Μητροφάνης, Βίος Όσ. Διονυσίου, 51, 21, 249 – 52, 253.

¹⁸⁶² Μητροφάνης, Βίος Όσ. Διονυσίου, 45: ‘Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὀσίου πατρὸς ἡμῶν Διονυσίου τοῦ συστησαμένου τὴν σεβασμίαν μονὴν τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ ὑποκάτω τοῦ μικροῦ Ἄθῳ, συγγραφεὶς παρὰ Μητροφάνου μοναχοῦ καὶ πρεσβυτέρου.’

¹⁸⁶³ Μητροφάνης, Βίος Όσ. Διονυσίου, 56, 32, 408–409: ‘...πρὸς τὸ δυτικὸν ἐστρέφετο μέρος, πρὸς ἐκεῖνο φημί τὸ μέρος ἐν ᾧ τὸ εὐαγὲς ἔμελλεν ἰδρῦεσθαι μοναστήριον.’, 58, 38, 476–477: ‘Ἐκεῖθεν γὰρ ἡ τῆς εὐαγοῦς ταυτησὶ μονῆς ἀνοικοδομὴ καὶ ἐκ βάθρων ἀνέγερσις.’

¹⁸⁶⁴ Μητροφάνης, Βίος Όσ. Διονυσίου, 57, 35, 448–451: ‘ὄνπερ ὀραῶς ᾧδε τόπον, θεοῦ ἐστὶ βουλή σεμνὸν γενέσθαι καὶ ἱερὸν μοναστῶν καταγώγιον. Πολλοὶ γὰρ ἐνταῦθα Κυρίῳ εὐαρεστοῦντες ἔσονται.’

¹⁸⁶⁵ Μητροφάνης, Βίος Όσ. Διονυσίου, 61, 45, 589–593: ‘...καὶ ὅτι τέμενος ἱερὸν τῷ θεῷ βαπτιστῇ ἐνταῦθα πλείστην ἄγαν τὴν ἔφεσιν δεῖμασθαι ἔχει, περιτείχισμά τε θεῖναι καὶ κέλλας οἰκοδομῆσαι καὶ ὅσα πρὸς διαμονὴν καὶ ἀνάπανσιν συντελεῖ πολλῶν βουλομένων σωθῆναι,’ 61, 46, 601–602: ‘καὶ τὴν μονὴν μετὰ τῆς ἱεραῶς ἐκκλησίας καὶ τῶν λοιπῶν αὐτὸς σὺν θεῷ ἀπαρτίσαμεν,’.

μια σπάνια περιγραφή της ανοικοδόμησης της μονής. Η ανοικοδόμηση του περιτειχίσματος, των κελλίων και της τράπεζας υπήρξε πολυτελής. Άφθονο και εύχρηστο νερό μεταφέρθηκε με αγωγό από μακριά. Για την εικονογράφηση του και όσα άλλα έμειναν ημιτελή ο όσιος μεταβαίνει στην Τραπεζούντα.

‘Μεθ’ ὃ δὴ καὶ οἰκοδόμους εὐθὺς προσκαλεῖται, δι’ ὧν τὸν τε σεπτὸν ἀνεγείρει ναὸν τῷ Προδρόμῳ καὶ τὸ περιτειχισμὰ μετὰ τῶν κελλίων καὶ τῆς τραπέζης πολυτελῶς ἀνοικοδομεῖ. Πρὸς δὲ καὶ ὕδωρ πολὺ τε καὶ εὐχρηστον δι’ ὑδραγωγοῦ μήκοθεν καταφέρει. Ταῦτα δὲ κατὰ τὸ ἑξακισχιλιοστὸν, ὀκτακοσιοστὸν, ὀγδοηκοστὸν τρίτον ἐγένετο ἔτος καὶ πέρας ἐλάβανε καθ’ ὃν εἴρηται τρόπον. Ἀλλὰ γε κατελείφθη καὶ ἔτι τῶν ἐκεῖσε τινὰ ἡμιτελῆ τε ὄντα καὶ ἀτερμάτιστα, ἢ τε τῆς ἐκκλησίας ζωγραφία καὶ ἕτερα ἄττα.’¹⁸⁶⁶

Επίσης για τη **μονή Φιλοθέου**.

‘...καὶ τὸ τῆς ἀγιωσύνης ἐπώνυμον ὄρος καταλαμβάνει, ἔνθα τὰς σεβασμίας περιουσιῆσας μονὰς τὰ τε τῶν ἀσκητῶν καταγωγία καὶ τοὺς ἐκεῖσε θεῖους ἀνδρας εὐλαβῶς ἀσπασάμενος, τὸν τε πρὸς τοῦτο ἐκ πολλοῦ ἀφοσιωσάμενος πόθον ἔκρινε τοῦ λοιποῦ τὴν παροικίαν ἐν μιᾷ ποιεῖσθαι τῶν σεβασμίων μονῶν, ἥτις τὴν Φιλοθέου ἔχει προσηγορίαν. Οὐ τὴν κλησιν δὲ μόνην αὕτη τηρικαῦτα ἐπλούτει τοιαύτην, ἀλλὰ δὴ καὶ τὴν πρᾶξιν τῆ προσηγορία συμβαίνουσας εἶχε. Φιλόθεοι γὰρ τῷ ὄντι καὶ ἀρετῆς ἐρασταὶ τότε αὐτὴν ἀνδρες κατώκουν, ὃ δὴ καὶ τὸν σοφὸν ἔπειθεν αὐτόθι μένειν Θεοδοσίον, τὰς πράξεις ἐκάστου καὶ ἀρετὰς ἐκμιμούμενον.’¹⁸⁶⁷

Με αφορμή την κατοίκηση σε αυτή του αδελφού του Οσίου Διονυσίου, του Θεοδοσίου, η μονή Φιλοθέου προσδιορίζεται ως σεβάσμια. Πλούτο της δεν αποτελούσε μόνο το όνομά της, αλλά και η πράξη συμφωνούσε με την ονομασία. Την κατοικούσαν άνδρες φιλόθεοι, εραστές της αρετής. Ο προσδιορισμός σεβάσμια επαναλαμβάνεται.¹⁸⁶⁸ Ο Όσιος Διονύσιος δεν μπορούσε να ζήσει όπως επιθυμούσε σε αυτή την πλήρη ανθρώπων μονή.

¹⁸⁶⁶ Μητροφάνης, Βίος Όσ. Διονυσίου, 63, 50, 679–687.

¹⁸⁶⁷ Μητροφάνης, Βίος Όσ. Διονυσίου, 48, 11, 131–140.

¹⁸⁶⁸ Μητροφάνης, Βίος Όσ. Διονυσίου, 58, 39, 481–482: ‘Ἄρτι τοῦ καλοῦ Θεοδοσίου ἐν τῇ προρρηθείσῃ σεβασμίᾳ τοῦ Φιλοθέου μονῆ τὴν ἡγουμενίαν καλῶς διέποντος.’

*‘Διὸ καὶ οὗτος, μὴ δυνάμενος καθ’ ὄν ἔφημεν τρόπον θεοφιλῆ πολιτεύεσθαι ἐν τῇ πολυανθρωποτάτῃ ταύτῃ μονῇ.’*¹⁸⁶⁹

Ἡ μονή προσδιορίζεται επίσης ως αγία με αφορμή την αναφορά στην εορτή του Ευαγγελισμού.

*‘Ἦν δὲ αὕτη ἡ πανσέβαστος ἑορτὴ πολυτελῶς τε καὶ φιλοτίμως ἄνωθεν ἐν αὐτῇ τελουμένη τῇ ἀγίᾳ μονῇ.’*¹⁸⁷⁰

Ακόμη για τον **Παλαιό Πρόδρομο**.

*‘Ὁ δὲ χῶρος ἐν ᾧ τὴν οἴκησιν ἐποιοῦντο οὗτοι γε, ὃν περ ὁ λόγος φθάσας ἐδήλωσεν, εἰ καὶ ἐν ταῖς ἑαριναῖς ἡλίου τροπαῖς τῷ δοκεῖν δροσώδης τε καὶ εὐκραῆς ἦν, ἀλλὰ γε ἐπὶ τοῦ χειμῶνος ψυχρὸς ἄγαν καὶ κρυμώδης ἐτύγχανεν καὶ πολλὴν τρηκαῦτα ὡς ἀληθῶς τὴν ὀδύνην τε καὶ τὴν στένωσιν παρεῖχεν αὐτοῖς.’*¹⁸⁷¹

Ὁ χώρος στον οποίο κατοικεῖ ὁ Ὅσιος Διονύσιος καὶ οἱ υπόλοιποι μοναχοί, ὅπου καὶ ἀνήγειραν παρεκκλήσιο που μέχρι τὴν ἐποχὴ τοῦ συγγραφέα ὀνομαζόταν Παλαιὸς Πρόδρομος, βρισκόταν βόρεια. Περιγράφεται ὡς δροσερός καὶ εὐκρατος κατὰ τὴν ἀνοιξὴ ἀλλὰ ψυχρὸς καὶ παγερός τὸ χειμῶνα.

Κατὰ τὸν **Γρηγόριο Παλαμά** στὴν **Ὁμιλία εἰς Ἰωάννην**, οἱ μονές τοῦ Ἁγίου Ὄρους εἰκονίζουσαν τὸν οὐράνιο χῶρον. Ὁ συγγραφέας ὀμιλεῖ περὶ τῆς ἀκτημοσύνης τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου.

*‘...κὰν ἐν αὐτῷ τῷ ἀγίῳ ὄρει ἦ, κὰν ταῖς εἰκονιζούσαις τὸν οὐράνιον χῶρον ταύταις ἐνοικῆ μοναῖς,...’*¹⁸⁷²

Στὸν **Λόγον εἰς Πέτρον Ἀθωνίτη** τοῦ ἰδίου συγγραφέα πληροφοροῦμαστε επίσης γιὰ τὸ Ἅγιο Ὄρος.

‘Ἔστιν ὄρος ἐπ’ Εὐρώπης, κάλλιστον ὁμοῦ καὶ μέγιστον, πρὸς Λιβύην τετραμμένον, ἐπὶ πολὺ τε τῆς θαλάττης εἶσω προϊόν· τοῦτο τῆς γῆς ἀπάσης ἀπολεξάμενον, τῷ μοναχικῷ πρέπον καταγῶγιον προσκληρῶσαι διέγων ἔγωγε· ταῦτ’ ἄρα καὶ ἰδιαίτατον ἐνδιαίτημα τοῦτ’ ἀφιέρωσα ἑμαυτῇ, καὶ Ἅγιον τὸν τευθεν καλήσεται· καὶ τῶν ἐπ’ αὐτοῦ τε τὸν πρὸς τὸν κοινὸν ἀνθρώποις πολέμιον ἐπαναιρομένων ἀγῶνα, προπολεμήσω διὰ

¹⁸⁶⁹ Μητροφάνης, Βίος Ὁσ. Διονυσίου, 51, 21, 241–243.

¹⁸⁷⁰ Μητροφάνης, Βίος Ὁσ. Διονυσίου, 58, 39, 485–486.

¹⁸⁷¹ Μητροφάνης, Βίος Ὁσ. Διονυσίου, 54, 29, 351–356.

¹⁸⁷² Παλαμάς Γρηγ., Ὁμιλ. εἰς Ἰωάννην, 513, Β.

βίου παντός, καὶ πάντως ἔσομαι τούτοις ἄμαχος σύμμαχος, τῶν πρακτέων ὑφηγητής, τῶν μὴ πρακτέων ἐρμηνευτής, κηδεμών, ἰατρός, τροφεύς, ἦν ἄρα βούλει τροφήν τε καὶ ἰατροίαν, ὅση τε πρὸς σῶμα τείνει, καὶ τοῦτο συνιστᾷ τε καὶ λυσιτελεῖ, καὶ ὅση τὸ πνεῦμα διανιστᾷ τε καὶ ῥώννυσι, καὶ μὴ τοῦ καλοῦ διαπεσεῖν συγχωρεῖ· συστήσω δὲ ἄρα καὶ τῷ Υἱῷ καὶ Θεῷ μου, οἷς ἂν γένοιτο καλῶς καταλῦσαι τῆδε τὸν βίον, τῶν αὐτοῖς ἡμαρτημένων τελείαν ἐξαιτησαμένη παρ' αὐτοῦ τὴν ἄφεσιν.¹⁸⁷³

Τα λόγια αυτά που απευθύνει η Παναγία στον Άγιο Νικόλαο σε όνειρο που βλέπει ο Όσιος Πέτρος περιέχουν μια πολύ ωραία μικρή έκφραση του Αγίου Όρους. Αυτό εγκωμιάζεται για το κάλλος και το μέγεθός του, χαρακτηριστικά του εγκωμίου σύμφωνα με την αρχαία ρητορική, σε υπερθετικό βαθμό. Η γεωγραφική του θέση είναι στην Ευρώπη και είναι στραμμένο νότια (προς τη Λιβύη). Το Άγιο Όρος αποτελεί χερσόνησο, που προχωρά πολύ μέσα στη θάλασσα. Το εξέλεξε από ολόκληρη τη γη η Παναγία κι έκρινε να απονεμηθεί στους μοναχούς ως κατάλυμα. Το αφιέρωσε στον εαυτό Της ως την πιο ιδιαίτερη κατοικία. Η Παναγία θα πολεμάει πάντοτε υπέρ όσων αγωνίζονται τον σατανά πάνω στο Άγιο Όρος και θα είναι ακαταμάχητη σύμμαχός τους. Η Θεοτόκος παρουσιάζεται δηλαδή εδώ ως υπέρμαχος, όπως είναι γνωστή από την παράδοση της Κωνσταντινούπολης. Μπορεί να θεωρηθεί ότι υπονοείται μεταφορικά είτε η σχέση του Άθω με την Κωνσταντινούπολη είτε ο παραλληλισμός του με την πρωτεύουσα της φθίνουσας αυτοκρατορίας. Η Παναγία θα είναι επίσης για τους μοναχούς οδηγός για όσα πρέπει να γίνουν, ερμηνευτής όσων δεν πρέπει, κηδεμόνας, ἰατρός, θα τους θρέφει και θα τους γιατρεύει. Τέλος θα συστήσει στον Χριστό την άφεση των αμαρτιών όσων πέθαιναν καλά. Η Παναγία επίσης προέβλεψε ότι ο Όσιος Πέτρος θα ζήσει εκεί.

Στο ίδιο έργο το Άγιο Όρος απαντά και με τον προσδιορισμό θείου.¹⁸⁷⁴

Λόγος για το Άγιος Όρος γίνεται και στην **Παραλλαγή βιογραφίας Αγ. Αθανασίου Αθωνίτου** από τον **Ακάκιο Σαββαΐτη**.

¹⁸⁷³ Παλαμάς Γρηγ., Λόγ. εις Πέτρον Αθωνίτη, 1005, ια, Α-С.

¹⁸⁷⁴ Παλαμάς Γρηγ., Λόγ. εις Πέτρον Αθωνίτη, 1033, μδ, D: '... τοῦ μὴ καταλιπεῖν τοῦτο τὸ θεῖον ὄρος, τῆς ἐναγωνίου βιοτῆς ἀνήκοον, τοῦ κατὰ Δανιὴλ τῶν ἐπιθυμιῶν ἀνδρός, τοῦ θείου τούτου Πέτρου δηλαδή.'

*‘Καὶ ἐπεὶ ἦλθον εἰς τὰ πρόποδα τοῦ ὄρους ἐώρων τὴν θέσιν τοῦ ὄρους, θαυμαστὴν τινα καὶ μόνω Θεῷ περιωρισμένην· μέσον γὰρ πελάγους ἐκτείνεται ἀπὸ τῆς ἡπείρου, μῆκος τοῦ μάκαρος ἡμερῶν πέντε, τοῦ δὲ τοῦ πλάτους ἡμερῶν β καὶ ἡμισείας· περικλείει δὲ ἡ θάλασσα τοῦτο δὴ τὸ Ἅγιον Ὄρος τὴν πρὸς τὴν ἡπείρου τὴν ἔνωσιν τῶν δύο ἄκρων τῆς θαλάσσης ἄχρι καὶ ἐνὸς σταδίου’.*¹⁸⁷⁵

Στο κείμενο αυτό έχουμε μια έκφραση του Ἀθω με έμφαση στη γεωγραφική του θέση και ιδιαίτερα σε σχέση με τη θάλασσα. Από τους πρόποδες του Αγίου Ὄρους οι μοναχοί Βαρνάβας και Σωφρόνιος βλέπουν τη θέση του που επαινείται ως θαυμαστή και οροθετημένη μόνο για τον Θεό. Εκτείνεται από την ξηρά στη μέση του πελάγους, με μήκος για να τη διανύσει κανείς πέντε ημερῶν και πλάτος δύο και μισής. Το Ἅγιο Ὄρος περικλείει η θάλασσα, την ένωση των δύο άκρων της θάλασσας στην ξηρά μέχρι ένα στάδιο. Ο μοναχός Λάζαρος προτρέπει μετά από όλα τα μοναστήρια του Ὄρους οι Βαρνάβας και Σωφρόνιος να φθάσουν στη Λαύρα του Αγίου Αθανασίου. Με αυτή την αφορμή βιογραφείται ο άγιος.

Από το ακρωτήριο στη Λήμνο ο Άγιος Αθανάσιος βλέπει το Ἅγιο Ὄρος, κάποιο νησί σαν μια αιχμή κάπου μακριά στο πέλαγος. Το όνομα Ἅγιο οφείλεται στους αγίους άνδρες που κατοικούν εκεί. Εδώ, όπως και σε άλλα κείμενα, τονίζεται πάλι το ‘μέσον’. Το ‘κέντρον’ όπου βρίσκεται ο εγκωμιαζόμενος τόπος ή η πόλη είναι στοιχείο της αρχαίας ρητορικής.

*‘Πλέοντες οὖν κατέλαβον τὴν νῆσον Λῆμμον, προσορμίσαντες οὖν τῷ λιμένι κάκεισε ἀνεπαύοντο. Ἐξελθὼν δὲ ὁ Αἰθανάσιος καὶ τι τῷ ἀκρωτηρίῳ καταλαβὼν ὄρα ἐν τῷ πελάγει μακρὰν που ὡς κέντρον τι νῆσον. Προσκαλεσάμενος οὖν τινα τῶν ἐκεῖσε ἐποίκων ἠρώτα τί ἂν εἶη τὸ κέντρον ἐκεῖνο τὸ ἐν τῷ πελάγει. Καὶ ὁ ἄνθρωπος: «Κυρίε μου», ἔφη, «τὸ ὄρος ἐστὶ τὸ λεγόμενον Ἅγιον.» Καὶ ὁ Αἰθανάσιος: «Καὶ ἵνα τί καὶ πῶς καλεῖται Ἅγιον;» Ὁ δέ: «Ἄνδρες ἅγιοι», φησί, «κατοικοῦσιν ἐκεῖσε καὶ διὰ τοῦτο τὴν κλῆσιν ἔλαχε τὸ Ἅγιον.»*¹⁸⁷⁶

Ο τόπος Μηλαία περιγράφεται με αφορμή την κατοίκηση σε αυτόν του Οσίου Αθανασίου στον **Βίον Ὄσ. Αθανασίου** από τον **Νεῖλο Σταυρά**.

¹⁸⁷⁵ Ακάκιος Σαββαΐτης, Παραλλαγή βιογρ. Αγ. Ἀθαν. Ἀθωνίτου, 288.

¹⁸⁷⁶ Ακάκιος Σαββαΐτης, Παραλλαγή βιογρ. Αγ. Ἀθαν. Ἀθωνίτου, 293.

‘ἐν γὰρ τῷ ἀκροτάτῳ καὶ ἀπαρακλήτῳ ὄρει, τῷ πρόποδι τοῦ Ἄθωνος, τὴν οἴκησιν ἔχοντες, Μηλαία μὲν ὁ τόπος ἐκαλεῖτο, ἀλλ’ οὐκ ἦν ἐκεῖ φυτὸν μηλέας ἀναθᾶλαι διὰ τὸ ψυχρὸν τοῦ τόπου, ἀλλὰ πίτυες ὑψίκομοι καὶ κέδροι δασύτατοι.’¹⁸⁷⁷

Οἱ πρόποδες τοῦ Ἄθω περιγράφονται ὡς υψηλότατο καὶ αδυσώπητο ὄρος. Παρὰ τὴν ονομασία Μηλαία δὲν μποροῦσαν νὰ βλαστήσουν ἐκεῖ μηλιές, λόγῳ τῆς ψυχρότητος, ἀλλὰ υψηλά πεύκα καὶ δασύτατοι κέδροι. Λόγῳ τοῦ ὕψους τοῦ ὄρους καὶ τοῦ ψύχους τοῦ τόπου συνήθιζε νὰ πέφτει πολὺ χιόνι.

‘Διὰ γοῦν τὸ ἀνεστηκὸς τοῦ ὄρους καὶ τὸ ψυχρὸν τοῦ τόπου χιῶν εἰώθει ἐκεῖσε πίπτειν πολλή.’¹⁸⁷⁸

Στον **Βίον Ὁσ. Νίφωνος** ἀνώνυμου συγγραφέα (**Ανώνυμος 4**) γίνεται ἐπίσης λόγος γιὰ τὸν Ἄθω.

‘Ἀκηκῶς δὲ τὸν Ἄθω πολλοὺς ἔχοντα τότε διαφανεῖς ἀγίους καὶ τοῦ Θεοῦ μιμητάς.’¹⁸⁷⁹

Τὴν πληροφορία αὐτὴ περὶ τοῦ Ἄθωνος λαμβάνει ὁ Ὁσιος Νίφων. Πηγὴ ἐκεῖ, καθὼς ὁ Ἄθως διέθετε πολλοὺς περίφημους ἀγίους καὶ μιμητὲς τοῦ Θεοῦ. Ὁ Ἄθως ἐπαινεῖται ἀπὸ τοὺς κατοικοὺς του.

Στον **Βίον Μακαρίου Μακροῦ** ἀπὸ ἄλλον ἀνώνυμο συγγραφέα (**Ανώνυμος 7**), με ἀφορμὴ τὴν ἐκεῖ παρουσία τοῦ Οσίου Μακαρίου Μακροῦ, ὁ Ἄθως δοξάζεται ἀπὸ τοὺς θεῖους ἄνδρες τοῦ ποῦ ἀγαποῦν τὴν ἀρετὴ. Ἄλλοι λάτρευαν τὸ Θεὸ σε ἰδιαιτέρᾳ μέρη, ἄλλοι ἀγαποῦσαν τὴν ἔρημο.

‘Εἶθ’ οὕτως περιελθὼν πάντα χῶρον αὐτόθι φιλαρέτων ἀνδρῶν καὶ πολιτείας διαφόρους ἰδὼν ἐν εὐκτηρίοις τε καὶ τὴν ἔρημον φιλοῦσιν - ἐπλούτει γὰρ ἐς τὰ μάλιστα, ἤπερ καὶ νῦν, θείων ἀνδρῶν τηρικαῦτα -’.¹⁸⁸⁰

Λίγο μετὰ ὁ ἀνώνυμος συγγραφέας ἐπανέρχεται στους ἐκεῖ μοναχοὺς.

‘Ἐπεὶ δὲ περὶ τῶν αὐτόθι προσκαρτερούντων ἀγίων ἀνδρῶν καὶ τὴν ἐκείνων πολιτείαν ἐμνήσθημεν, φημὶ δὴ τῶν ἐπὶ γῆς ἀγγέλων

¹⁸⁷⁷ Νεῖλος Σταυράς, Βίος Ὁσ. Ἀθανασίου, 41, 11, 8–11.

¹⁸⁷⁸ Νεῖλος Σταυράς, Βίος Ὁσ. Ἀθανασίου, 41, 12, 14–16.

¹⁸⁷⁹ Ανώνυμος 4, Βίος Ὁσ. Νίφωνος, 13, 2, 19–20.

¹⁸⁸⁰ Ανώνυμος 7, Βίος Μακαρίου Μακροῦ, 191, 16, 1–3.

καὶ τὸ πολίτευμα ἐν οὐρανοῖς κεκτημένων τῶν Ἄθω πέρι, - τοσοῦτον δοκοῦσιν ἐλάττω ὄντες τῶν προειρημένων οὗτοι μόνον τῷ τῆς σαρκὸς παραπετάσματι, τᾶλλα δὴ καὶ ταῦτα ὄντες κατ' ἐκείνους πολιτευόμενοι -, φέρε οὖν ὀλίγ' ἄττα τῶν ἐκείνων ὑμῖν πρότερον ὡς οἷόν τε πειράσομαι διηγήσασθαι καὶ προθεῖν' ὥσπερ ἡδυσμά τι τῷ λόγῳ τὴν πολιτείαν εἰς ὄνησιν.

Ἐκεῖνοι τοιγαροῦν, ὥσπερ εἴρηται, ἀφ' οὗ τοῦ κόσμου καὶ τῶν ἰδίων ἀπετάξαντο, τοῦ λοιποῦ κόσμον οὐκ ἴσασι, ἀλλὰ τὴν ἔρημον τῶν οἰκείων προτιμήσαντες, ὡς ἐντεῦθεν τῆς ἀληθινῆς πατρίδος οἰκήτορες γενησόμενοι, «μείζονα πλοῦτον ἡγησάμενοι» κατὰ Παῦλον τοὺς πόνους οἷς ἐκεῖν' ἐντρυφῶσιν αἰεὶ τῶν προσκαιρίων ἡδέων. Τὰς ἐσθίας [ἐστίας] οὖν πηξάμενοι κατὰ τὴν ἔρημον χωρὶς ἕκαστος ἰδιαζόντως ἀφ' ἑαυτῶν καὶ τῶν εὐκτηρίων, ὅσον τὴν τῶν ἀνθρώπων δόξαν παντελῶς ἀποφεύγειν, σώματα μὲν τούτους ἔχειν ἐν γῆ, τὸν νοῦν δὲ πρὸς οὐρανὸν ἀνυψοῦν. Καὶ οἱ μὲν τῇ θεωρίᾳ μᾶλλον προσκαρτεροῦσιν, οἱ δὲ τῇ ψαλμωδίᾳ τὸ πλέον ὧσιν ἀπονέμοντες, ἑκάτεροι τῶν ἀύλων ἀτεχνῶς ὀρεγόμενοι καὶ τῷ ἀκροτάτῳ φωτὶ ὡς οἰοί τε πλησιάζοντες' νηστείαν τε καὶ ἐγκράτειαν τρυφὴν ἡδίστην ἡγούμενοι, ἤπερ ἄχθος ἀνάπαλιν τὴν πολυσαρκίαν νομίζουσιν. Οὐ γὰρ ἐστὶ τίμιον ὃ μὴ πρὸς οὐρανοὺς ἀνάγει καὶ παρρησίαν τὴν ὄντως χαρίζεται. Τὸ μὲν τῆς νυκτὸς πλείστον τῇ προσευχῇ ἐνατενίζοντες, μεθ' ἡμέραν δ' αὖ πάλιν τῷ ἔργῳ σφᾶς αὐτοὺς ἐκδιδόντες, ὅσ' ἔτι γε τῶν τελείων οὐκ ἀπολελεύκασι. Τοίνυν αἰχμαλωσίαν, ἣν οἱ θεῖοι πατέρες ὀρίζονται συνδυασμὸν τε καὶ πάλιν, παντελῶς ἀπειρήκασι. Πῶς γὰρ οὐ; Οἱ γε παθῶν ἀνώτεροι πάντων καὶ τοῖς εἰδώλοις σέβας ἤκιστα νέμοντες, παράκλησιν δὲ τῆς σαρκὸς ἐκείνην μόνην αἰροῦνται, ἣν τοῖς αὐτόθι παραβάλλουσιν ἀδελφοῖς παρεχομένην ἀνάπαυλαν ὡς οὐσ' ἀπόγονος τῆς ὑψηλοτάτης τῶν ἀρετῶν, λέγω δὴ τῆς ἀγάπης' τὴν δ' ἑαυτῶν καὶ μάλ' ἐχθαίρουσιν οἱ ἀοιδίμοι. Τὴν γὰρ εἰδωλολατρείαν, ἣ Παῦλός φησι καὶ ρίζαν πάντων τῶν κακῶν, οὐτ' ἦν ἐκείνοις οὔτε μὴν ὀνομάζεται. Ἐνδέδυνται τοιγαροῦν τριχίνοις ὑφάσμασι καὶ τινι θριγγίῳ τὸ σῶμα περικλείοντες τοῖς ἐν θαλάμοις τῶν βασιλείων ἀναστρεφόμενοις μάλιστα ἡδονταί. Πρὸς γὰρ τὰ μέλλονθ' ὀρώσι καὶ τῶν παρόντων οὐ πολὺν λόγον ποιοῦσιν. Ἐνθεν πολλοὶ διορατικοὶ ἀναδείκνυνται καὶ τῶν τῆς προφητείας πλουτούντων χαρίσματος καὶ θεωρίας ἡξιωμένοι καὶ τὰ μέλλοντα ὡς παρόντα προλέγουσι.¹⁸⁸¹

¹⁸⁸¹ Ἀνώνυμος 7, Βίος Μακαρίου Μακροῦ, 191, 17, 1 – 192, 18, 28.

Οι άνδρες στον Άθω καλούνται επίγειοι άγγελοι. Η πολιτεία τους βρίσκεται στον ουρανό. Υστερούν των αγγέλων ως προς το σώμα, κατά τα άλλα πολιτεύονται όπως εκείνοι. Αποχωρίστηκαν από τον κόσμο, προτίμησαν την έρημο, για να κατοικήσουν στην αληθινή πατρίδα. Εδώ έχουμε μια μεταφορική αναφορά στον Άθω ως την πατρίδα των μοναχών, με την οποία η σύνδεση κάθε ανθρώπου είναι έντονα συναισθηματική και η οποία τονίζεται, όπως είδαμε στο κεφάλαιο για την πατρίδα του αγίου, ιδιαίτερα στους Παλαιολόγειους χρόνους. Κατοίκησαν εκεί, το σώμα τους βρίσκεται στη γη, ο νους στον ουρανό. Γίνεται λόγος για την επιμονή τους στη θεωρία, την ψαλμωδία, την επιθυμία των άυλων, την προσέγγιση του ακροτάτου φωτός, τη νηστεία, την εγκράτεια, τη νυκτερινή προσευχή, την αγάπη. Ντύνονται με τρίχινα υφάσματα. Βλέπουν στο μέλλον και πολλοί είναι διορατικοί, προφητεύουν, προλέγουν το μέλλον. Στη συνέχεια αναπτύσσεται έκφραση του Αγίου Όρους, όπου γίνεται λόγος και για τους αναχωρητές.

‘Τὸ ὄρος τοίνυν τοῦτο, ὅπερ δὴ τοῦ τῆς ἀγιωσύνης ὀνόματος τέτευχεν ἐκ τῶν ἐν αὐτῷ κατοικοῦντων ἀγίων ἀνδρῶν, ὅπου καὶ τοὺς ἀγῶνας ὁ θεῖος οὗτος ἀνὴρ ἀνδρικῶς διήνυσσε, περὶ τὴν Θράκην ὄν, ἐς ὕψος πολὺ τὸν ἀέρα τέμνον, ἄρχεται μὲν οὖν ἐξ ἀνατολῶν ἐπὶ δυσμᾶς καὶ περαιτέρω πρόεισιν ἡρέμα καταγόμενον εἰς τε νάπας καὶ πεδιάδας. Ἐκτείνεται οὖν ἄχρι μιᾶς ἡμέρας οἰκούμενον καὶ τοσοῦτον αὐθις ἢ πλέον μὴ ἔχον οἰκήτορας, πάντη θαλάττη περικλυζόμενον. Τὸ δέ γε περίμετρον οὐ πλείω τῶν ἑκατὸν σημείων ἐξ αὐχένος ἀρχόμενον, ἔνθα λόγος τὸν Περσῶν βασιλέα κατὰ τῆς Ἑλλάδος ἀπερχόμενον διώρυχα ποιῆσαι καὶ τὸν στόλον ὡς διὰ ξηρᾶς ἐλθεῖν ἅπαντα. Εὗρος τοίνυν ὅσον κοσμεῖται οἰκήτορσιν οὐχ ἦττον ὠρῶν τεττάρων διάστημα εὗζωνον τὴν πορείαν ποιούμενον. Οὕτοσὶ γοῦν ἅπας ὁ χῶρος ἐμπέπλησται νεῶν τε ἱερῶν καὶ μονῶν περὶ τὸν Ἄθω. Τούτων τὰ μὲν ἀγχίθυρα τῇ θαλάσση τυγχάνει ὄντα διὰ τε τὴν χρείαν, τὰ δὲ πρὸς μεσόγειαν. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ σκηναὶ ἀναχωρητῶν τοῖς ἀστροῖς ἀμιλλώμεναι τῷ πλήθει.

Οἱ μὲν γὰρ τούτων σὺν δύο ἢ καὶ τρεῖς τῇ προσευχῇ καὶ τοῖς ἔργοις προσκαρτεροῦντες καὶ ὡς ἔπος εἰπεῖν ἀδελφικῶς τὸν βίον ἀνηρημένοι. Ὅσοι δὲ πρὸ τελευτῆς διὰ τὴν ὄντως ζωὴν τεθναῖσιν, οὗτοι τῶν ἄλλων ἑαυτοὺς διαστήσαντες προσωτέρω μόνοι μόνω Θεῷ προσλαλοῦσι, πάσης συγχύσεως καὶ θορύβου ὄντες ἀπηλλαγμένοι, κρείττους μὲν ἀργυρίου καὶ νομισμάτων, κρείττους δ’ αὖ ὑλικῆς προσπαθείας καὶ τῆς τῆς σαρκὸς

τυραννίδος ἀνώτεροι· καὶ ζῶσι μὲν ἑαυτοῖς οὐκέτι, ζῆ δὲ ἐν αὐτοῖς, κατὰ Παῦλον, Χριστός. Τούτων ἔνιοι, ὅσοι τῆ θεωρία μάλιστα προσπελάζοντες, τῶν τῆς χειρὸς ἔργων παντελῶς παρητήσαντο. Τούτους γὰρ εἰ Χερουβὶμ ἢ Σεραφίμ, ἄττα διηλεκῶς ἐστάσι περὶ Θεὸν τὸν ὕμνον πεποιημένα, τίς ὀνομάσειε, οὐκ ἀπεικὸς προσερεῖ, ὡς ἔμοιγε δοκεῖ. Καὶ πατρίς καὶ γένος καὶ συγγένεια τούτοις ἀπείρηται· οὐδὲ γὰρ ἴσασιν εἴπερ δὲ κόσμος, εἰ μὴ που παρὰ τῶν αὐτοῖς προσφοιτῶντων πυνθάνονται. Ἐκαστος δὲ μετὰ τοῦ Δαυὶδ παναρμόνιον μέλος ἄδει· «Προωρώμην τὸν Κύριον ἐνώπιόν μου διαπαντός, ὅτι ἐκ δεξιῶν μου ἐστίν, ἵνα μὴ σαλευθῶ»· καὶ τοῦ ἀποστόλου· «Τίς ἡμᾶς χωρίσει ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Χριστοῦ; θλίψις ἢ στενοχωρία ἢ λιμὸς ἢ διωγμός;» Καὶ οὐ λέγουσι μὲν τοῦτο, οὐ βεβαιοῦσι δέ· ἢ βεβαιοῦσι μὲν, οὐ μέχρι τέλους δέ· ἢ μέχρι τέλους μὲν, οὐκ ἀνολιγῶρως δέ. Οὐδαμῶς· ἀλλὰ τὸ πῦρ ἐκεῖνο ὃ Χριστὸς ἤλθε βαλεῖν ἐπὶ τὴν γῆν ἐναργῶς εἰσδεξάμενοι τῆ συντονία τοῦ ἔργου καὶ τῆ τῶν ἐντολῶν φυλακῆ ἐπὶ τὰ πρόσω χωρῶν ἕκαστος. Εἰσὶ γάρ, εἰσὶν ἔνιοι τούτων, ὡς ἔφην, διαφόροις χαρίσμασι κεκοσμημένοι· οἱ μὲν γὰρ τῷ στεφάνῳ τῆς διακρίσεως, ἕτεροι δὲ τῷ τῆς ἀπαθείας κεκόσμηται. Ὡσπερ οὖν ἀστέρων διαφοραὶ πλεῖσται τυγχάνουσιν - ἀστὴρ γὰρ ἀστέρος διαφέρει, εἰ καὶ τὴν φύσιν ταῦτοί κατὰ τὸ στερέωμα καὶ οὐκ ἀλλοῖοι, - τὸν αὐτὸν δὴ τρόπον κἀνταῦθα, ἴδιοι τις ἄν, τούτων οἱ μὲν τὴν ὑπώρειαν καταλιπόντες ἀνέρχονται ἐπὶ τὸ ὄρος τῆς τελείας ἀγάπης, ἕτεροι δ' αὖ πάλιν, ταῖς πλευραῖς παραθίγοντες, οὐχ ἴστανται μέχρι τούτου, ἀλλ' ἐπὶ τὸ ἀκρότατον σπεύδουσιν. Ἔστι δ' οὖς καὶ ἡ ἀκρόρεια προσεδέξατο καὶ τῆς νεφέλης εἴσω κεχωρηκότας καὶ θείων μυστηρίων ἀξιοθέντας καὶ φωνῆς ἄνωθεν ἐπακοῦσαι καὶ τὰ ὀπίσθια κατιδεῖν Θεοῦ, ὅπερ οὐκ ἔγωγ' οἶμαι δηλοῦν ἢ τὴν θεωρίαν τῶν ὄντων. «Ἐκ γὰρ μεγέθους καὶ καλλονῆς κτισμάτων ἀναλόγως ὃ δημιουργὸς θεωρεῖται», ἔφη τις τῶν σοφῶν. Τοίνυν μικρὸν τῆς ὁδοῦ παρεκκλίνας ὃ λόγος, ὡς ἄν μὴ τοῖς φιλοκάλοις τῆ σιωπῆ τῶν εἰρημένων ἀνδρῶν τὰ μέγιστα παραβλάψαιμεν, ἐπὶ τὴν νύσσαν καὶ αὐθις ἐπανίτω.¹⁸⁸²

Το Ὄρος ονομάστηκε Ἅγιο καὶ ἀπὸ τοὺς αγίους ἀνδρες που κατοικοῦν ἐκεῖ. Γεωγραφικὰ βρίσκεται περὶ τὴ Θράκη. Περιγράφεται καὶ ἡ μορφολογία τοῦ ἐδάφους. Εἶναι πολὺ υψηλό. Προχωρώντας ἀπὸ τὴν Ἀνατολή πρὸς τὴ Δύση κατεβαίνει σὲ κοιλάδες καὶ πεδιάδες. Το μισό ἢ περισσότερο δὲν κατοικεῖται. Περιβρέχεται ἀπὸ θάλασσα. Ἡ περίμετρος

¹⁸⁸² Ἀνώνυμος 7, Βίος Μακαρίου Μακρῆ, 195, 25, 1 – 196, 26, 35.

είναι περίπου εκατό μίλια. Αναφέρεται ο πορθμός όπου ο Πέρσης βασιλιάς προχωρώντας εναντίον της Ελλάδας έσκαψε διώρυγα και έτσι ο στόλος πέρασε σαν να περνούσε από την ξηρά. Στο ιστορικό αυτό γεγονός αναφέρεται και ο Νικόλαος Καβάσιλας στο Προσφώνημα εις Άγ. Δημήτριον 1. Το κατοικημένο διάστημα έχει εύρος πορείας τεσσάρων περίπου ωρών. Ο χώρος αυτός είναι γεμάτος ιερούς ναούς και μονές γύρω από τον Άθω, κοντά στη θάλασσα ή στο εσωτερικό. Το πλήθος των σκηνών των αναχωρητών με ένα σχήμα υπερβολής μοιάζει να συναγωνίζεται με τα άστρα. Δυο ή τρεις μαζί αναχωρητές ζουν αδελφικά προσευχόμενοι κι εργαζόμενοι. Αναφέρονται κι όσοι βρίσκονται χωριστά, στους οποίους, κατά τον Απόστολο Παύλο, ζει ο Χριστός. Θα μπορούσαν να ονομαστούν Χερουβίμ ή Σεραφίμ. Εγκατέλειψαν την πατρίδα και τους συγγενείς, σχεδόν δε γνωρίζουν τον κόσμο. Ο συγγραφέας βάζει στο στόμα τους ψαλμικούς και αποστολικούς λόγους. Εργάζονται τηρώντας τις εντολές του Χριστού. Κάποιοι κοσμούνται με χαρίσματα όπως η διάκριση και η απάθεια. Διαφέρουν ως προς το ύψος της αγάπης, όπως και τα αστέρια μεταξύ τους. Ορισμένοι αξιώθηκαν θείων αποκαλύψεων. Ο συγγραφέας ενισχύει τα λεγόμενά του με τη ρήση του Σολομώντος ότι ο δημιουργός φαίνεται από το μέγεθος και το κάλλος των δημιουργημάτων.¹⁸⁸³

Συμπεράσματα

Μεταξύ των συγγραφέων εγκωμιαστικών εκφράσεων του Άθω βρίσκονται ο εξέχων λόγιος Κωνσταντίνος Ακροπολίτης, ο Φιλόθεος Κόκκινος, που διέθετε ευρεία ανθρωπιστική παιδεία, ο Νικόλαος Καβάσιλας, από τις σημαντικότερες μορφές της πνευματικής ζωής, ο Γρηγόριος Παλαμάς, από τους γνωστότερους πνευματικούς ανθρώπους και ο Μακάριος Μακρής, κορυφαία πνευματική προσωπικότητα της Θεσσαλονίκης και προικισμένος ρήτορας. Σε σύνολο δεκαοκτώ έργων δεκατεσσάρων συγγραφέων το Όρος επαινείται κυρίως από τους αγίους άνδρες που το κατοικούν (Κ. Ακροπολίτης, Αντώνιος, Θεοφάνης, Ν. Καβάσιλας, Ι. Καλόθετος, Φ. Κόκκινος, Μητροφάνης, Α. Σαββαΐτης, Ανώνυμος 4 και 7). Πρόκειται για το εγκώμιο από τις ιδιότητες των κατοίκων που προσδιορίζει και αναπτύσσει ο Μένανδρος. Τονίζεται η επιλογή του χώρου από τον ίδιο τον Θεό και την Παναγία (Θεοφάνης, Γ.

¹⁸⁸³ Σολ 13, 5.

Παλαμάς). Χρησιμοποιείται πλήθος επιθέτων που τονίζουν την ιερότητα του χώρου (Κ. Ακροπολίτης, Φ. Κόκκινος, Μ. Μακρής), το μέγεθος (Γ. Παλαμάς) και τη δόξα του. Ενίοτε απαντάται και έμφαση στο κάλλος του (Γ. Παλαμάς). Σε ορισμένα κείμενα (Γ. Παλαμάς, Α. Σαββαΐτης, Ανώνυμος 4) γίνεται και περιγραφή της γεωγραφικής θέσης του Άθω. Στις περιγραφές αυτές τονίζονται η θάλασσα που τον περιβάλλει (Θεοφάνης, Γ. Παλαμάς, Α. Σαββαΐτης) και τα όρη του. Από τους ρητορικούς τόπους σημειώνουμε τις έννοιες του κύκλου και του μέσου (Θεοφάνης, Ι. Καλόθετος, Φ. Κόκκινος, Α. Σαββαΐτης), την παρομοίωση με πόλη (Αντώνιος, Θεοφάνης, Φ. Κόκκινος), με την πατρίδα, με τη νοητή Ιερουσαλήμ (Φ. Κόκκινος) και τον παράδεισο (Θεοφάνης, Φ. Κόκκινος, Γ. Παλαμάς), με παλάτι (Θεοφάνης, Μ. Μακρής) και πύργο (Θεοφάνης, Ι. Καλόθετος, Μ. Μακρής). Τέλος ενδιαφέρουσες είναι οι αναφορές σε στοιχεία της αρχαίας παράδοσης, όπως του εγχειρήματος του Ξέρξη στον Άθω (Ν. Καβάσιλας, Ανώνυμος 7), των αρχαίων Σπαρτιατών και σχετικού μύθου του Πέλοπος (Φ. Κόκκινος), των θαυμάτων του αρχαίου κόσμου των οποίων υπερέχει ο Άθως (Ι. Καλόθετος).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 10: ΕΓΚΩΜΙΑΣΤΙΚΕΣ ΕΚΦΡΑΣΕΙΣ ΝΑΩΝ ΚΑΙ ΜΟΝΩΝ

Τα χαρακτηριστικά στοιχεία της εγκωμιαστικής περιγραφής ενός ναού στηρίζονται στην αρχαία ρητορική παράδοση. Ο Μένανδρος περιγράφει έναν ειδωλολατρικό ναό εντός του *εγκωμίου* μιας πανηγυρης, ενός πανηγυρικού. Τα στοιχεία που τονίζονται είναι το ύψος, το μέγεθος, η αρμονία, οι πολύτιμοι λίθοι, η στιλπνότητα και η λάμψη, η θεϊκή προέλευση ή η κατασκευή από περίφημους αρχαίους δημιουργούς, αλλά και η περιβάλλουσα φύση: φυτά, δάση, ποταμοί, πηγές, ενώ γίνονται συγκρίσεις με περίφημα αρχαία οικοδομήματα.¹⁸⁸⁴ Επίσης εγκωμιαστικά στοιχεία πλούσιου κτηρίου βρίσκονται στο *De domo* του Λουκιανού. Τα στοιχεία που εγκωμιάζονται είναι το φως, η πολυτέλεια, η υποβολή του θεάματος, η τοποθέτηση προς ανατολάς, κατά την κατεύθυνση των αρχαίων ναών, η συμμετρία των διαστάσεων, τα μεγάλα ανοίγματα προς όλα τα σημεία του ορίζοντα, στην οροφή ο συνδυασμός του ωραίου με το απείριστο, ο διάκοσμος, η συμμετρία και ευπρέπεια στη χρήση του χρυσού, το ύψος και η λάμψη, το κάλλος και η ζωηρότητα των χρωμάτων, η τελειότητα και φυσικότητα, η ακρίβεια, ο συνδυασμός του τερπνού με το ωφέλιμο στις ιστορικές παραστάσεις, που δίδουν μαθήματα αρχαίας ιστορίας.¹⁸⁸⁵ Ο Προκόπιος στο *Περί κτισμάτων* δίνει έναν κατάλογο των πιο σημαντικών περιγραφών ναών με τα κύρια στοιχεία της περιγραφής του.

Στο κεφάλαιο αυτό αρχικά εξετάζονται συγκεντρωμένοι ανά συγγραφέα οι προσδιορισμοί που αποδίδονται σε ναούς και μονές. Ακολουθούν οι περιγραφές ναών και μονών για τις οποίες τα αγιολογικά κείμενα της ύστερης βυζαντινής περιόδου παρέχουν περισσότερες από μία μαρτυρίες συγκεντρωμένες σε ομάδες. Στη συνέχεια συγκεντρώνονται οι υπόλοιπες αναφορές σε ναούς και μονές (με βάση το όνομα του συγγραφέα και του αγίου στον οποίο είναι αφιερωμένο το έργο). Ακόμη παρατίθενται άλλες πληροφορίες για ναούς και μονές. Τέλος γίνεται αναφορά σε ναούς που περιγράφονται σε οπτασίες.

α) επίθετα που προσδιορίζουν ναούς-μονές

¹⁸⁸⁴ Μένανδρος Ι, *Περί Έπιδεικτικῶν*, XVII, *Περί Σμινθιακῶν*, 328-329.

¹⁸⁸⁵ Lucian, *Works*, έκδ. W. Heinemann, αγγλ. μφρ. A. M. Harmon. Κέιμπριτζ/Λονδίνο 1913, σ. 177, 1 – 206, 32.

Ο ναός του Αγίου Βαρβάρου που ανοικοδομείται επαινείται ως πολυτελέστερος και λαμπρότερος στον Λόγον εις Άγ. Βάρβαρον του Κωνσταντίνου Ακροπολίτη.¹⁸⁸⁶

Την εκκλησία της Θεοτόκου που προσδιορίζεται ως πρωτίστη όλων στη Δαμασκό υπόσχεται ο άρχοντας της Δαμασκού στον Όσιο Λεόντιο, κατά τον Θεοδόσιο Γουδέλη στον Βίον Όσ. Λεοντίου.¹⁸⁸⁷ Ο Σαλαντίν προσέφερε τη Δαμασκό ως έδρα του Πατριάρχη Λεοντίου.¹⁸⁸⁸

Στο Έγκώμιον εις Άγ. Εὐγένιον & τοὺς συνάθλους Κανίδιον, Οὐαλεριανὸν καὶ Ἀκύλαν ο ναός των Αγίων Ευγενίου, Κανιδίου, Ουαλεριανού και Ακύλα στην Κύπρο επαινείται από τον Κωνσταντίνο Λουκίτη ως περικαλλής και ουράνιος.¹⁸⁸⁹

Ο Μακάριος, στο Μαρτύριον Άγ. Ίας αναφέρεται στο ναό της Αγίας Ίας στην Κωνσταντινούπολη. Ο ναός που ιδρύθηκε για να κατατεθεί το λείψανο της Αγίας Ίας εγκωμιάζεται για το κάλλος του: περικαλλής.¹⁸⁹⁰ Κατά την αναφορά στην καταστροφή του κατά τη λατινική κατάκτηση ο πολύ όμορφος αυτός ναός προσδιορίζεται ως ιερό τέμενος.¹⁸⁹¹ Ο αφιερωμένος στην Παναγία ναός Βλαχέρναι στην Κρήτη εγκωμιάζεται ως πάντων κάλλιστος και μέγιστος στον Βίον Άγ. Ανδρέου από τον Μακάριο Μακρή.¹⁸⁹²

Ο ίδιος συγγραφέας στο Υπόμνημα εις εὔρεσιν λειψάνου Αγ. Εὐφημίας αναφέρεται στο ναό που οικοδομήθηκε επ' ονόματι της Αγίας Ευφημίας στην Κωνσταντινούπολη. Το εγκώμιό του στηρίζεται στο κάλλος και τη φήμη του. Ο ναός επαινείται ως περικαλλής και

¹⁸⁸⁶ Ακροπολίτης Κων/νος, Λόγ. εις Άγ. Βάρβαρον, 418, 13, 19-21: 'ἵνα δὴ καὶ νεῶς τότε μὲν πρὸς αὐτὸν σχεδιάζεται, ἀνοικοδομεῖται δ' εἰς αὐθις πολυτελέστερον καὶ λαμπρότερον.'

¹⁸⁸⁷ Θεοδόσιος Γουδέλης, Βίος Όσ. Λεοντίου, 136, 87, 16-20: 'Δοῦναι δὲ διὰ τοῦ γράμματος ὑπέσχετο τὴν μὲν τῶν ἐκεῖσε χριστιανῶν ἐκκλησίαν εἰς κατασκήνωσιν (ἦτις ἐπὶ τῷ ὀνόματι τῆς μητρὸς τοῦ Κυρίου καὶ Θεοτόκου τετίμηται τῆς ἀπ' Αἰγύπτου τὴν ἐπωνυμίαν πλουτούσης, ὡς λέγεται, πρωτίστη δὲ τῶν ἐκεῖσε πασῶν ἐστί),'

¹⁸⁸⁸ Θεοδόσιος Γουδέλης, Βίος Όσ. Λεοντίου, σ. 204.

¹⁸⁸⁹ Κωνσταντίνος Λουκίτης, Έγκ. εις Άγ. Εὐγένιον & τοὺς συνάθλους, 164, 32, 859-861: '...καὶ ναὸν ἐκεῖ περικαλλῆ καὶ οὐράνιον κὰν τοῖς ἡμετέροις τιμώμενον καὶ τοῖς ἐξῶθεν.'

¹⁸⁹⁰ Μακάριος, Μαρτ. Αγ. Ίας, 472, 52, 33: 'πρὸς τὴν ὀλβιωτάτην ἀνεκομίσθη Κωνσταντινούπολιν τὸ ταύτης πολὺαθλον λείψανον' καὶ ναὸς αὐτῷ ἰδρύνθη περικαλλῆς καὶ ἐν αὐτῷ κατετέθη...'

¹⁸⁹¹ Μακάριος, Μαρτ. Αγ. Ίας, 472, 53, 40-41: 'σὺν τούτοις πᾶσι καὶ τὸ ἱερὸν τέμενος τῆς μάρτυρος Ίας διαφθάρην...'

¹⁸⁹² Μακάριος Μακρῆς, Βίος Άγ. Ανδρέου, 137, 11, 214-217: 'καὶ αὐτὸς ἐκ βάρων ἀνεγείρει πάντων κάλλιστόν τε καὶ μέγιστον καὶ τῷ περικαλλεῖ τε καὶ ὑπερουρανίῳ τοῦ Θεοῦ λόγῳ ἐμψύχῳ ναῷ τῆ Θεομήτορι καὶ Παρθένῳ, τοῦτον ἀνατίθησι, Βλαχέρνας θέμενος ὄνομα.'

περιβόητος.¹⁸⁹³

Ο Γρηγόριος Παλαμάς, στον Λόγον εις Πέτρον Ἀθωνίτη μνημονεύει ναό του Οσίου Πέτρου στο χωριό Φωτόκωμις (Φώκες Θράκης), όπου μεταφέρεται τελικώς η σορός του Οσίου Πέτρου. Εκεί ανεγείρεται νέος ναός που εγκωμιάζεται ως περικαλλής, στολισμένος με πολύτιμα αφιερώματα. Όλοι συνεισέφεραν μεγάλο μερίδιο της περιουσίας τους και αφιέρωσαν στον όσιο Πέτρο το πιο ωραίο κομμάτι της γης.¹⁸⁹⁴

Ο Θεόδωρος Πεδιάσιμος, στην Ἐκθεσιν θαυμάτων Ἀγ. Θεοδώρων αναφέρεται στο ναό των Ἀγίων Θεοδώρων στην πόλη Φερραί (Σέρρες). Ο ναός εγκωμιάζεται ως σεπτός, θεῖος και περικαλλής.¹⁸⁹⁵

Στον Βίον τῶν ἰδρυτῶν τῆς μονῆς Σουμελᾶ από τον Ακάκιο Σαββαΐτη, γίνεται λόγος για τη μονή Βηρῶν στην πόλη Κυψάλλων. Οι μοναχοί Βαρνάβας και Σωφρόνιος φθάνουν στην πόλη Κυψάλλων. Ακόμη δεν είχε κτισθεί η μονή Βηρῶν που στην εποχή του συγγραφέα επαινείται ως θαυμαστή και εξαίρετη.¹⁸⁹⁶ Η μονή ιδρύθηκε μετά το 1152 από τον Ισαάκιο Κομνηνό, μετά το 1204 μετατράπηκε σε φρούριο και στη συνέχεια σε φυλακή πολιτικών καταδίκων.¹⁸⁹⁷ Στο ίδιο έργο το τελευταίο μοναστήρι του Παππικίου όρους στα δυτικά είναι του Ευαγγελιστού Λουκά και επαινείται για το μέγεθός του (μέγιστον).¹⁸⁹⁸

Ο ναός του Σωτήρος στα Μετέωρα επαινείται για το κάλλος του (ωραιότατος) από τον Νείλο Σταυρά, στον Βίον Ὁσ. Ἀθανασίου.¹⁸⁹⁹

¹⁸⁹³ Μακάριος Μακρής, Ὑπόμν. εις εὐρεσιν λειψάνου Ἀγ. Εὐφημίας, 125, 6, 128 – 125, 129: ‘...καὶ ἐν αὐτῷ τῷ ἐπ’ ὀνόματι τῆς πανευφήμου δομηθέντι περικαλλεῖ τε καὶ περιβοήτῳ ναῷ κατατίθεται’.

¹⁸⁹⁴ Παλαμάς Γρηγ., Λόγ. εις Πέτρον Ἀθωνίτη, 1037, μθ, Β: ‘καὶ τῶν οὐσιῶν δὲ συμφέροντες ἦσαν ἕκαστος οὐ μικρὰν ἀπόμοιραν, ἀφιέρωσάν τε μέρος αὐτῷ γῆς τὸ χαριέστατον, καὶ νεῶν νεουργήσαντες ἀνήγειραν περικαλλῆ καὶ πολυτιμήτοις ἀναθήμασι κεκοσμημένον.’

¹⁸⁹⁵ Πεδιάσιμος Θεόδ., Ἐκθεσις θαυμ. Ἀγ. Θεοδώρων, 696: ‘...οὐκ ἄλλοθί που, ἀλλ’ εἴσω Φερρῶν καὶ περὶ αὐτάς, αἷς καὶ ὁ σεπτὸς καὶ θεῖος καὶ περικαλλῆς τοῖνδε νεῶς ἐγκαθίδρυται, ἐν ᾧ καὶ τιμῶν ἀπολελαυκότες διατελοῦσι τὰ μάλιστα, ...’.

¹⁸⁹⁶ Ακάκιος Σαββαΐτης, Βίος ἰδρυτῶν μ. Σουμελᾶ, 697: ‘οὐπω γὰρ ἦν ἀκμὴν κτισθῆναι ἢ τῶν Βηρῶν μονή, ἢ νῦν οὐσα θαυμαστή καὶ ἐξαίρετος.’

¹⁸⁹⁷ Ακάκιος Σαββαΐτης, Παραλλαγή βιογρ. Ἀγ. Ἀθαν. Ἀθωνίτου, σ. 312 και υποσ. 46.

¹⁸⁹⁸ Ακάκιος Σαββαΐτης, Βίος ἰδρυτῶν μ. Σουμελᾶ, 696: ‘Καὶ εὐθύς τὸ ὄρος κατὰ δύσιν ἀπάγων τελευτᾶ εἰς μοναστήριον ὅτι μέγιστον τοῦ ἱεροῦ μεγάλου ἀποστόλου καὶ εὐαγγελιστοῦ Λουκά.’

¹⁸⁹⁹ Νείλος Σταυράς, Βίος Ὁσ. Ἀθανασίου, 47, 28, 17: ‘ἀνεγείρεται ναὸς τῷ Σωτῆρι Χριστῷ ὡραιότατος,’.

Ο ναός του Αγίου Κλήμεντος στην Αχρίδα επαινείται ως ο ωραιότερος (κάλλιστος) από τον Συμεών Θεσσαλονίκης, στον Λόγον εις Ἅγ. Δημήτριον.¹⁹⁰⁰

Ο Φιλόθεος Σηλυβρίας, στον Λόγον εις Ἅγ. Αγαθόνικον (θαύματα) αναφέρεται σε δύο ναούς του Αγίου Αγαθονίκου. Ο ένας ανηγέρθη στη Σηλυβρία από τον αυτοκράτορα Μανουήλ Α΄ Κομνηνό¹⁹⁰¹ και επαινείται ως στερρός (σταθερός) και ἀδάμας (άκαμπτος).¹⁹⁰² Ο άλλος ναός κτίστηκε στις Ἄμμους (Επιβάτες Θράκης, κοντά στη Σηλυβρία) από τον Αλέξιο Απόκαυκο και επαινείται ως ωραιότατος (κάλλιστος).¹⁹⁰³

Ο ιδρυθείς με αυτοκρατορική μεγαλοπρέπεια από τον Άγιο Κωνσταντίνο ναός των Αγίων Αποστόλων στην Κωνσταντινούπολη επαινείται ως περιφανής και μέγιστος από τον Ιωάννη (Ιγνάτιο) Χορτασμένο, στον Βίον τῶν Ἅγ. Κωνσταντίνου & Ἑλένης. Αργότερα ο Ιουστινιανός ανήγειρε μεγαλύτερο και επιφανέστερο ναό που αφιέρωσε στη σύζυγό του.¹⁹⁰⁴

Στο Βίον Μελετίου Ὁμολογητοῦ από τον Μακάριο Μανουήλ Χρυσοκέφαλο ο ναός που ο Άγιος Μελέτιος οικοδομεί στο νησάκι του Αποστόλου Ανδρέου εγκωμιάζεται ως περικαλλής (πολύ όμορφος). Γύρω από τη μονή κατασκευάστηκαν παρεκκλήσια και ασκητήρια.¹⁹⁰⁵

Στην Διήγησιν Ἅγ. τριῶν & δέκα τελειωθέντων ἐν Κύπρῳ

¹⁹⁰⁰ Συμεών Θεσ/νίκης, Λόγ. εις Ἅγ. Δημήτριον, 50, 5, 3, 35–37: ‘...καὶ τὸν κάλλιστον τῶν ἐκεῖσε θείων ναῶν, ὃς τοῦ ἱεροῦ Κλήμεντος ἐπ’ ὀνόματι ἦν ἀνεγερμένος καὶ εἰς ἀγίων ἀνδρῶν ἐτέλει καταμονήν.’

¹⁹⁰¹ Φιλόθεος Σηλυβρίας, Λόγ. εις Ἅγ. Αγαθόνικον (θαύματα), σ. 313.

¹⁹⁰² Φιλόθεος Σηλυβρίας, Λόγ. εις Ἅγ. Αγαθόνικον (θαύματα), 311, 1, 7–8: ‘Τὸν καθολικὸν νεῶν τουτονὶ ἀνεγείρει τὸν στερρόν καὶ ἀδάμαντα εἰς ὄνομα τοῦ ἀγίου,...’.

¹⁹⁰³ Φιλόθεος Σηλυβρίας, Λόγ. εις Ἅγ. Αγαθόνικον (θαύματα), 311, 2, 15–17: ‘...ναὸν ἀνίστησιν ἕτερον κάλλιστον κατὰ τὰς Ἄμμους, ἐν ᾧ ὁ ἅγιος τετελειῶται τὸν μαρτυρικὸν διάυλον, ὃς ἔτι περιώζεται καὶ καθορᾶται.’

¹⁹⁰⁴ Χορτασμένος Ιω., Βίος Ἅγ. Κωνσταντίνου & Ἑλένης, 224, 54: ‘κὰν τῶ ναῶ τῶν ἀγίων κατέθεντο Αποστόλων, ὃν αὐτὸς ἀπὸ κρηπίδων ἤγειρε, βασιλικῶς ὁμοῦ καὶ μεγαλοπρεπῶς. [...] ἀνήγειρε τοῖς ἱεροῖς τοῦ Χριστοῦ Αποστόλοις οἶκον περιφανῆ καὶ μέγιστον, [...] καθάπερ ἄρα καὶ Ἰουστινιανὸς ὕστερον ὁ μέγας ἐν βασιλεῦσι, τὸν τοιοῦτον ναὸν τῶν Αποστόλων κατενεγκάν, μείζω τε καὶ ἐπιφανέστερον ἤγειρε, τῇ βασιλίδι καὶ ἀλόχῳ Θεοδώρα τὴν οἰκοδομὴν χαρισάμενος.’

¹⁹⁰⁵ Μακάριος Χρυσοκέφαλος, Βίος Μελετίου Ὁμολ., 618, 27–29: ‘ἐν τούτῳ γοῦν ὁ θεῖος γεγωνῶς Μελέτιος, ναὸν περικαλλῆ, καὶ μοναστήριον οἰκοδομῆι, εὐκτήριά τε καὶ ἀσκητήρια περὶ τὸ μοναστήριον συνίστησιν’.

(Ανώνυμος 2), η μονή **Μαχαιρά** επαινείται ως **θαυμάσια**¹⁹⁰⁶ και **ευαγές** (επιφανές) **μοναστήριον**.¹⁹⁰⁷ Η **μονή Κανταριωτίσσης** επαινείται επίσης ως **ευαγές μοναστήριον** και κατάλληλη για ησυχία.¹⁹⁰⁸

β) ναοί και μονές που μαρτυρούνται από δύο τουλάχιστον πηγές

ναός της Αναστάσεως και μοναστήρι στο Γαλήσιο

Αρκετές αναφορές περιέχονται στο **Κείμενον περι Λαζάρου Γαλησιώτου του Ακακίου Σαββαΐτη**.

‘...καὶ ὅθεν ἐκτίσθη ὁ θαυμαστός ναός ἐκεῖνος καὶ τίς τὴν κλήσιν προσέθηκε τῷ ναῷ τῇ ἀγίᾳ Ἀναστάσει τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ ἡμῶν σωτήρος Ἰησοῦ Χριστοῦ.’¹⁹⁰⁹

Ο ναός της Αναστάσεως που κτίζεται από τον Άγιο Λάζαρο στο Γαλήσιο Όρος επαινείται ως «θαυμαστός». Μετά την ανάληψη της αυτοκρατορίας από τον Κωνσταντίνο Μονομάχο, κατά την πρόρρηση του Αγίου Λαζάρου, ο άγιος απαντώντας σε επιστολή του αυτοκράτορα ζητεί να κτιστεί ναός με βασιλικές δαπάνες.

‘Βούλομαι οὖν κτισθῆναι ἐν τῷδε τῷ ὄρει ναὸν ἐκ βασιλικῶν ἀναλωμάτων δικαίων, ὅπως γένηται εἰς δόξαν Θεοῦ καὶ εἰς μνημόσυνον αὐτοῦ.’¹⁹¹⁰

Η επιθυμία που ο αυτοκράτορας εκφράζει στον απεσταλμένο του είναι ο ναός να κτισθεί όπως αρμόζει σε βασιλέα. Ο άγιος χαράζει με το ραβδί του και υποδεικνύει τα θεμέλια, στέκεται στη μέση και προσεύχεται.

¹⁹⁰⁶ Ανώνυμος 2, Διήγ. Αγ. τριῶν & δέκα τελειωθέντων ἐν Κύπρῳ, 20, 25 – 21, 3: ‘ἔφθασαν εἰς τὴν καθ’ ἡμᾶς νῆσον Κύπρον, καὶ ἐν τῇ θαυμασίᾳ μονῇ τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου τῇ ἐπικεκλημένη τῷ Μαχαιρᾷ ἀνελθόντες, εἰς τὸ ἡσυχαστήριον τῆς αὐτῆς μονῆς ἑαυτοὺς ἐγκλείσαντες,’ 21, 7–8: ‘Ἐν ταύτῃ οὖν τῇ θαυμασίᾳ μονῇ καλῶς τὸν τῆς ἡσυχίας κανόνα ἐκτελοῦντες,...’.

¹⁹⁰⁷ Ανώνυμος 2, Διήγ. Αγ. τριῶν & δέκα τελειωθέντων ἐν Κύπρῳ, 21, 15–16: ‘κατέλαβε καὶ οὗτος τὸ εὐαγές τοῦτο μοναστήριον, ...’.

¹⁹⁰⁸ Ανώνυμος 2, Διήγ. Αγ. τριῶν & δέκα τελειωθέντων ἐν Κύπρῳ, 21, 30 – 22, 2: ‘κατέλαβον τὸ εὐαγές μοναστήριον τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου τῆς Κανταριωτίσσης, τὸ πλησίον τοῦ κάστρου Καντάρας, καὶ τοῦτο ἰδόντες ἐπιτήδειον ὄν πρὸς τὸ ἡσυχάσαι, ἐκεῖσε προσέβαλον,’.

¹⁹⁰⁹ Ακάκιος Σαββαΐτης, Κείμ. περι Λαζάρου Γαλησιώτου, 160.

¹⁹¹⁰ Ακάκιος Σαββαΐτης, Κείμ. περι Λαζάρου Γαλησιώτου, 169.

*‘Απέστειλεν οὖν ἄνδρα τινὰ φρόνιμον καὶ δραστήριον ὥστε ἐκ τοῦ πρακτικοῦ τῆς Ἀσίας κτισθῆναι τὸν ναόν· τοιοῦτον δὲ ναὸν ἔφη ὁ βασιλεὺς οἶον καὶ πρέπει βασιλεῖ. Καὶ ἐπεὶ κατέλαβεν ὁ ἀνὴρ μετὰ τῆς σάκρας τῆς βασιλικῆς καὶ ἐλθὼν ἐν τῷ τιμίῳ γέροντι ἐχάραξεν τοὺς θεμελίους μετὰ τῆς οἰκείας βακτηρίας ὑποδεικνύων τῷ ἀνδρὶ ἐκείνῳ· καὶ στὰς μέσον τῶν χαρακτηριωδῶν σφηνῶν ἐκείνων [...] ἐν τῷ τόπῳ τούτῳ γενέσθαι οἶκόν σου [...] ὅστις ἂν προσκαρτερήσῃ ἐν τῷδε σου τῷ ἀγίῳ οἴκῳ μέχρι καὶ τῆς ἐσχάτης ἀναπνοῆς...’.*¹⁹¹¹

Ο βοηθὸν στὴν κτίση τοῦ ναοῦ ἀρχοντας ἀρχισε νὰ φέρνει λαὸ ὥστε νὰ ἀνάψουν καμίνια ἀσβέστη, νὰ κάνει δουλειά με βασιλική ἀξία. Ο Ἅγιος Λάζαρος ὁμως θέλει ὁ ναὸς νὰ κτιστεῖ πολὺ ὁμορφος ἀπὸ τὸ χῶμα ποῦ υπήρχε καὶ ὄχι παρὰ τὴ δύναμη τοῦ τόπου.

*‘Πληροφορίαν οὖν λαβὼν ὁ ὑπουργὸς τοῦ ναοῦ ἤρξατο λαὸν φέρειν ὥστε καμίνους τιτανίους ἐκκαίειν. Καὶ ταῦτα ἰδὼν ὁ τίμιος γέρον ἔφη πρὸς τὸν ἀρχοντα ἐκείνον: «οὐχί, τέκνον, οὐ γὰρ βούλομαι ἰδέσθαι τινὰς πειραζομένους παρὰ τὴν δύναμιν τοῦ τόπου ἀλλὰ παρὰ τοῦ χοδὸς τοῦ συμπαρόντος ἡμῖν· βούλεται ὁ Θεὸς δι’ ἐμοῦ κτισθῆναι τοῦτον δὴ τὸν περικαλλῆ ἐκ Θεοῦ ναόν.» Ἐκεῖνος δὲ οὐχ ὑπέφερε λέγων «ἐὰν φανῶμαι ἄχρηστος τῷ βασιλεῖ ὡς μὴ ποιήσας δουλείαν ἀξίαν βασιλικῆς καὶ ὡς καταφρονῶν ἔσομαι, ἀποτέμνει τὴν ἐμὴν κεφαλὴν».*¹⁹¹²

Ἀκολουθεῖ ἐκφραση τοῦ ναοῦ. Ἀρχισε ἡ κτίση τῶν θεμελίων με τὴ χρήση πηλοῦ.¹⁹¹³ Δεν εἶναι δυνατὸ νὰ γίνουν θεμέλια με πλίνθο. Προφανῶς ἐδῶ παραπέμπει στὴ Γένεση, ἐννοώντας ὅτι δια θαύματος ὁ πηλὸς μετετρέπη σε λίθους. Ὑψώθηκαν κυκλικές καμάρες με τρεῖς τρούλλους. Ο ναὸς ἐπαινεῖται ὡς περικαλλῆς καὶ θαυμαστός. Ο ναὸς υπήρχε καὶ ἀνθούσε ἀκόμη τὴν ἐποχὴ τῆς συγγραφῆς τοῦ ἔργου. Οἱ μοναχοὶ δείχνουν τὸ θαῦμα τοῦ Ἁγίου Λαζάρου, τὸν πηλὸ νὰ χριεῖται, ἐπιστρώνεται με ἀσβέστη.

‘Καὶ ἰδοὺ ἤρξατο τῶν θεμελίων μετὰ τοῦ πηλοῦ κτίζειν, ἐξήγειρέ τε κυκλοφορικὰς καμάρας μετὰ καὶ τριῶν τρούλλων ναὸν περικαλλῆ καὶ θαυμαστόν, ὃς καὶ μέχρι σήμερον ἀνθεῖ τε

¹⁹¹¹ Ἀκάκιος Σαββαΐτης, Κεῖμ. περὶ Λαζάρου Γαλησιώτου, 169.

¹⁹¹² Ἀκάκιος Σαββαΐτης, Κεῖμ. περὶ Λαζάρου Γαλησιώτου, 170.

¹⁹¹³ Πβλ. Γεν. ια', 3: 'καὶ ἐγένετο αὐτοῖς ἡ πλίνθος εἰς λίθον καὶ ἄσφαλτος ἦν αὐτοῖς ὁ πηλός.'

καὶ ἔστιν - καὶ οἱ παραβαλλόντες ἐκεῖσε οἱ ἔποικοι μοναχοὶ τὸ θαῦμα τοῦ ἁγίου δεικνύοντες, τὸν πηλὸν ἔνδον ὑπὸ τιτάνου χριόμενον - καλέσας δὲ τὴν κλησιν τοῦ ναοῦ τῇ Ἀναστάσει τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν.¹⁹¹⁴

Το κοινοβιακό μοναστήρι που υπήρχε κατά την εποχή της συγγραφῆς του ἔργου επαινείται για το μέγεθός του.

*Ἐπιβιούς οὖν ὀλίγον ὁ πατήρ καὶ συνδραμόντων πάντοθεν τῶν μοναχῶν κοινόβιον ἐγένετο μέγιστον μέχρι δὴ καὶ ταύτην τὴν ἡμέραν.*¹⁹¹⁵

Και ο Γεώργιος Κύπριος, στον Βίον Ὁσ. Λαζάρου αναφέρεται στο ναό και τη μονή.

*Ἄμέλει τοι καὶ προθυμίας μηδὲν ἐλλιπῶν, ἧ δὲ μάλλον σπουδῆς καὶ ἰσχύος εἶχε τοῦ ἔργου ἀψάμενος, τὸν τε ναὸν ἐξ αὐτῶν κρηπίδων μεγέθει τε μέγιστον καὶ κάλλει κάλλιστον παρὰ τὸν τόπον, ὃς βάσις τῷ ὀφθέντι στύλῳ ἦν, ἀνεγείρει τό τε σεμνεῖον ἀμφὶ τὸν νεῶν ἀνιστᾶ, μεγέθους τε καὶ ποικιλίας, ἔτι δὲ ὠρῶν καὶ χαρίτων καὶ τοῦ λοιποῦ κόσμου τῆς οἰκοδομῆς οὐδενὸς ἢ ὀλίγων ἀπολειπόμενον· πλὴν ἀλλὰ καλὸν εἰπεῖν, ὅθεν κακὸς τίνος ὑπῆρξε τῷ μεγάλῳ μηδ' ὀβολόν ποτε κτησαμένῳ ἢ τοσούτῳ χρυσοῦ εὐπορία, ὥστε φιλοτίμους ποιήσασθαι καὶ πολυταλάντους τὰς ἀναλώσεις καὶ ἐν βραχεῖ καιροῦ τὸ μέγα τοῦτο καὶ ἐξαισίον ἔργον παρὰ πᾶσαν προσδοκίαν δομησάτω.*¹⁹¹⁶

*Ἐπιβιούς οὖν ὀλίγον ὁ πατήρ καὶ συνδραμόντων πάντοθεν τῶν μοναχῶν κοινόβιον ἐγένετο μέγιστον μέχρι δὴ καὶ ταύτην τὴν ἡμέραν.*¹⁹¹⁵

*Ἄμέλει τοι καὶ προθυμίας μηδὲν ἐλλιπῶν, ἧ δὲ μάλλον σπουδῆς καὶ ἰσχύος εἶχε τοῦ ἔργου ἀψάμενος, τὸν τε ναὸν ἐξ αὐτῶν κρηπίδων μεγέθει τε μέγιστον καὶ κάλλει κάλλιστον παρὰ τὸν τόπον, ὃς βάσις τῷ ὀφθέντι στύλῳ ἦν, ἀνεγείρει τό τε σεμνεῖον ἀμφὶ τὸν νεῶν ἀνιστᾶ, μεγέθους τε καὶ ποικιλίας, ἔτι δὲ ὠρῶν καὶ χαρίτων καὶ τοῦ λοιποῦ κόσμου τῆς οἰκοδομῆς οὐδενὸς ἢ ὀλίγων ἀπολειπόμενον· πλὴν ἀλλὰ καλὸν εἰπεῖν, ὅθεν κακὸς τίνος ὑπῆρξε τῷ μεγάλῳ μηδ' ὀβολόν ποτε κτησαμένῳ ἢ τοσούτῳ χρυσοῦ εὐπορία, ὥστε φιλοτίμους ποιήσασθαι καὶ πολυταλάντους τὰς ἀναλώσεις καὶ ἐν βραχεῖ καιροῦ τὸ μέγα τοῦτο καὶ ἐξαισίον ἔργον παρὰ πᾶσαν προσδοκίαν δομησάτω.*¹⁹¹⁶

*Ἐπιβιούς οὖν ὀλίγον ὁ πατήρ καὶ συνδραμόντων πάντοθεν τῶν μοναχῶν κοινόβιον ἐγένετο μέγιστον μέχρι δὴ καὶ ταύτην τὴν ἡμέραν.*¹⁹¹⁵

*Ἄμέλει τοι καὶ προθυμίας μηδὲν ἐλλιπῶν, ἧ δὲ μάλλον σπουδῆς καὶ ἰσχύος εἶχε τοῦ ἔργου ἀψάμενος, τὸν τε ναὸν ἐξ αὐτῶν κρηπίδων μεγέθει τε μέγιστον καὶ κάλλει κάλλιστον παρὰ τὸν τόπον, ὃς βάσις τῷ ὀφθέντι στύλῳ ἦν, ἀνεγείρει τό τε σεμνεῖον ἀμφὶ τὸν νεῶν ἀνιστᾶ, μεγέθους τε καὶ ποικιλίας, ἔτι δὲ ὠρῶν καὶ χαρίτων καὶ τοῦ λοιποῦ κόσμου τῆς οἰκοδομῆς οὐδενὸς ἢ ὀλίγων ἀπολειπόμενον· πλὴν ἀλλὰ καλὸν εἰπεῖν, ὅθεν κακὸς τίνος ὑπῆρξε τῷ μεγάλῳ μηδ' ὀβολόν ποτε κτησαμένῳ ἢ τοσούτῳ χρυσοῦ εὐπορία, ὥστε φιλοτίμους ποιήσασθαι καὶ πολυταλάντους τὰς ἀναλώσεις καὶ ἐν βραχεῖ καιροῦ τὸ μέγα τοῦτο καὶ ἐξαισίον ἔργον παρὰ πᾶσαν προσδοκίαν δομησάτω.*¹⁹¹⁶

*Ἐπιβιούς οὖν ὀλίγον ὁ πατήρ καὶ συνδραμόντων πάντοθεν τῶν μοναχῶν κοινόβιον ἐγένετο μέγιστον μέχρι δὴ καὶ ταύτην τὴν ἡμέραν.*¹⁹¹⁵

*Ἄμέλει τοι καὶ προθυμίας μηδὲν ἐλλιπῶν, ἧ δὲ μάλλον σπουδῆς καὶ ἰσχύος εἶχε τοῦ ἔργου ἀψάμενος, τὸν τε ναὸν ἐξ αὐτῶν κρηπίδων μεγέθει τε μέγιστον καὶ κάλλει κάλλιστον παρὰ τὸν τόπον, ὃς βάσις τῷ ὀφθέντι στύλῳ ἦν, ἀνεγείρει τό τε σεμνεῖον ἀμφὶ τὸν νεῶν ἀνιστᾶ, μεγέθους τε καὶ ποικιλίας, ἔτι δὲ ὠρῶν καὶ χαρίτων καὶ τοῦ λοιποῦ κόσμου τῆς οἰκοδομῆς οὐδενὸς ἢ ὀλίγων ἀπολειπόμενον· πλὴν ἀλλὰ καλὸν εἰπεῖν, ὅθεν κακὸς τίνος ὑπῆρξε τῷ μεγάλῳ μηδ' ὀβολόν ποτε κτησαμένῳ ἢ τοσούτῳ χρυσοῦ εὐπορία, ὥστε φιλοτίμους ποιήσασθαι καὶ πολυταλάντους τὰς ἀναλώσεις καὶ ἐν βραχεῖ καιροῦ τὸ μέγα τοῦτο καὶ ἐξαισίον ἔργον παρὰ πᾶσαν προσδοκίαν δομησάτω.*¹⁹¹⁶

*Ἐπιβιούς οὖν ὀλίγον ὁ πατήρ καὶ συνδραμόντων πάντοθεν τῶν μοναχῶν κοινόβιον ἐγένετο μέγιστον μέχρι δὴ καὶ ταύτην τὴν ἡμέραν.*¹⁹¹⁵

*Ἄμέλει τοι καὶ προθυμίας μηδὲν ἐλλιπῶν, ἧ δὲ μάλλον σπουδῆς καὶ ἰσχύος εἶχε τοῦ ἔργου ἀψάμενος, τὸν τε ναὸν ἐξ αὐτῶν κρηπίδων μεγέθει τε μέγιστον καὶ κάλλει κάλλιστον παρὰ τὸν τόπον, ὃς βάσις τῷ ὀφθέντι στύλῳ ἦν, ἀνεγείρει τό τε σεμνεῖον ἀμφὶ τὸν νεῶν ἀνιστᾶ, μεγέθους τε καὶ ποικιλίας, ἔτι δὲ ὠρῶν καὶ χαρίτων καὶ τοῦ λοιποῦ κόσμου τῆς οἰκοδομῆς οὐδενὸς ἢ ὀλίγων ἀπολειπόμενον· πλὴν ἀλλὰ καλὸν εἰπεῖν, ὅθεν κακὸς τίνος ὑπῆρξε τῷ μεγάλῳ μηδ' ὀβολόν ποτε κτησαμένῳ ἢ τοσούτῳ χρυσοῦ εὐπορία, ὥστε φιλοτίμους ποιήσασθαι καὶ πολυταλάντους τὰς ἀναλώσεις καὶ ἐν βραχεῖ καιροῦ τὸ μέγα τοῦτο καὶ ἐξαισίον ἔργον παρὰ πᾶσαν προσδοκίαν δομησάτω.*¹⁹¹⁶

Ὁ Ὁσιος Λάζαρος ἀνήγειρε ἐκ θεμελίων ναό που ἐγκωμιάζεται για το μέγεθος και το κάλλος του στον τόπο όπου βρισκόταν η βάση του στύλου που εἶδε σε ὄραμα και ἀνοικοδόμησε μοναστήρι γύρω ἀπὸ το ναό, το οποίο ως πρὸς το μέγεθος, τὴν ποικιλία, το κάλλος, τις χάριτες και το λοιπὸ στολισμὸ τῆς οἰκοδομῆς δὲν ἦταν ἴσως κατώτερο ἀπὸ κανένα.

¹⁹¹⁴ Ἀκάκιος Σαββαΐτης, Κεῖμ. περὶ Λαζάρου Γαλησιώτου, 170.

¹⁹¹⁵ Ἀκάκιος Σαββαΐτης, Κεῖμ. περὶ Λαζάρου Γαλησιώτου, 170.

¹⁹¹⁶ Γρηγόριος Κύπριος, Βίος Ὁσ. Λαζάρου, 600, 29, Α–Β.

¹⁹¹⁷ Γρηγόριος Κύπριος, Βίος Ὁσ. Λαζάρου, 600, 30, D.

Χρήματα για τις δαπάνες και την ταχεία οικοδόμηση αυτού του μεγάλου και εξαισίου έργου μαζί με σκευή και αναθήματα δόθηκαν από τον Κωνσταντίνο Μονομάχο περί του οποίου ο όσιος είχε προβλέψει ότι θα γίνει αυτοκράτορας. Ο ιερός ναός ήταν αφιερωμένος στην Ανάσταση και το μοναστήρι επαινείται ως πελώριο και περιόπτο. Στη συνέχεια υπάρχει άλλη μια επαινετική αναφορά στο μέγεθος της μονής που ανήγειρε ο όσιος με αφορμή την αντίπραξη του οικονόμου της.

*‘...τὴν δὲ γε παρὰ τοῦ ἁγίου ἀνεγχευμένην μεγίστην μονήν, ἧς δῆπουθεν καὶ πρὸ τῆς τῶν βάρων καταβολῆς τὸ ἐξαισίον τοῦ πυρίνου στύλου τεθέαται ὄραμα,...’.*¹⁹¹⁸

Το Γαλήσιο ονομάζεται πολύ μεγάλο μοναστήρι, κατά τον **Μακάριο Μανουήλ Χρυσοκέφαλο**, που στον **Βίον Μελετίου Ὁμολογητοῦ** αναφέρεται στην ίδρυσή του από τον Ὁσιο Λάζαρο και τη μορφολογία του τόπου.

‘Κακεῖθεν εἰς τὸ Γαλήσιον ἀφικνεῖται, κεῖται δὲ τοῦτο κατ’ αὐτὴν τὴν Ἀσίαν, ὀλίγον Ἐφέσου διεστηκός, καὶ μέγα πάνυ μοναστήριον ἐπωνομαζόμενον, ὃ συνεστήσατο μὲν ὁ περιβόητος τὴν ἄσκησιν καὶ μέγας τὴν κατὰ Θεὸν πολιτείαν πατὴρ ἡμῶν, ὁ θαυμαστός Λάζαρος, ἐπηύξησε δὲ Θεὸς καὶ ἐπὶ μέγα δόξης ἦρε, καὶ κατεκόσμησεν ἀθανάτω κόσμῳ τῆς ἀρετῆς.

Ἐκεῖθεν γὰρ προῆλθον ἄνδρες, φωστήρων διαλάμπαντες δίκην, καὶ τὴν οἰκουμένην καταφωτίσαντες· ἵνα δὲ καὶ βραχεῖαν περὶ τούτου δήλωσιν ποιήσωμεν ἔστι τοιοῦτον. Ὅρος ἐστὶν ὁ τόπος, ἄναντες καὶ τραχὺ ἦκιστα γε μετέχων τινὸς τῶν ὅσα εἰς ψυχαγωγίαν καὶ παραμυθίαν σωματικὴν· οὔτε βοτάνη, ἀλλ’ οὐδὲ χλόης ἀπογεννᾶ βλάστησιν· οὔμενον οὐδὲ τῶν ἄλλων ἀπὸ γῆς χρησίμων οὐδὲν οὐδόλως καρποφορεῖ· ξηρόν δ’ ἔστιν ὅλον καὶ πρὸς τοιαύτας γονὰς παντάπασιν ἀφυές, εἰ καὶ ἄλλως γόνιμον ἀρετῆς. Καὶ ἢ πρὸς τὴν μονὴν δὲ φέρουσα, οὐ στενὴ μόνον καὶ τεθλιμμένη, ἄτε σαφῶς πρὸς ζωὴν ἄγουσα, ἀλλὰ καὶ τραχεῖα καὶ πολυέλικτος. Ἐξ ὧν οὐ πρὸς τοὺς ἀοράτους μόνον δυσμενεῖς παρατάττεσθαι συμβαίνει, καὶ πολεμεῖν τοὺς ἐνασκουμένους, ἀλλὰ δὴ καὶ πρὸς τὴν κτίσιν, ὥσπερ πολεμηθεῖσαν αὐτοῖς. Βάλλει μὲν γὰρ θέρους ὁ ἥλιος φλέγων πέτρας, οὐκ ἔλασσον ἢ πῦρ ἐν ἀκάνθαις πεσόν, οἱ δὲ πρὸς τοῦτο καρτεροῦσι, καὶ διὰ τέλους νικῶσι. Χειμῶνος δὲ νιφετοῖς καὶ ψύχει προσταλαιπωροῦσι, καὶ οὕτω διὰ πυρὸς καὶ ψύξεως εἰς ἀναψυχὴν χωροῦσι πνευματικὴν.

¹⁹¹⁸ Γρηγόριος Κύπριος, Βίος Ὁσ. Λαζάρου, 602, 35, F.

Οὐ μὴν δέ, ἀλλὰ καὶ ὑδροφορεῖν αἰεὶ πόρρωθεν ἀναγκάζονται καὶ πίνειν τοὺς σφῶν, ὡς ὁ λόγος, ἰδρῶτας. Καὶ γοῦν ἐπεὶ φήμης εὖ εἶχεν ἢ κατὰ τὸ Γαλήσιον μονή· καὶ γὰρ καὶ κατ' ἐκεῖνο καιροῦ, ὅσοι περὶ αὐτῆς ἔλεγον, εὐφήμοις ἔλεγον γλώσσαις. Εἶχε δὲ καὶ μόνον σχεδὸν τῶν ἀπάντων, ἢ κομιδῇ σὺν ὀλίγοις, ἀρετῆς ἔρωσ τὸν θεῖον Μελέτιον. Ἐκεῖσε δεῖν ἔγνω γενέσθαι λοιπὸν οὗτος· ἵνα καὶ φιλοπονώτερον τὸ γλυκὺ ταύτης κατεργάζοιτο μέλι. Καταλαμβάνει γοῦν διὰ ταῦτα τὸ ὄρος· ὄρα τοὺς ἐν αὐτῷ· θαυμάζει τὴν διαγωγὴν· ποθεῖ τὴν συνοίκησιν· ἀξιοῖ προσδέχεται, ἀποκείρεται καὶ τῷ κοινῷ συνάπτεται τῆς ἀδελφότητος σώματι, καὶ μέλος αὐτῆς γίνεται τίμιον'.¹⁹¹⁹

Με αφορμὴ τὴν ἀφιξὴν τοῦ Ὁσίου Μελετίου, τὸ Γαλήσιο προσδιορίζεται γεωγραφικὰ (στὴν Ἀσία, κοντὰ στὴν Ἐφεσο). Ἡ μονὴ εἶχε ἀναπτυχθεῖ καὶ ἐγκωμιάζεται ἀπὸ τὴν ἀρετὴν τῶν μοναχῶν τῆς ποῦ φώτισαν τὴν οἰκουμένην. Τὸ ὄρος εἶναι ἀνηφορικὸ καὶ τραχὺ, ελάχιστα ικανοποιεῖ τὶς σωματικὰς ἀνάγκας, καθὼς δὲν ὑπάρχει βλάστηση καὶ καρποφορία. Ἀν καὶ ξηρὸ, εἶναι «γόνιμο» ὡς πρὸς τὴν ἀρετὴν. Ἡ οδὸς ποῦ ὀδηγεῖ στὴν μονὴ εἶναι στενὴ καὶ μικρὴ, τραχιὰ καὶ με πολλὰς στροφές. Οἱ ἀσκούμενοι ἔχουν ἐπομένως νὰ ἀντιμετωπίσουν καὶ τὴ φύση: τὸ καλοκαίρι τὸν ἥλιο, τὸ χειμῶνα τὶς βροχές καὶ τὸ ψῦχος, ἔχουν ὅμως πνευματικὴ ωφέλεια. Τὸ νερὸ τὸ μεταφέρουν ἀπὸ μακριὰ. Ὡστόσο, τὴν ἐποχὴ ἐκεῖνη ἡ μονὴ εἶχε καλὴ φήμη. Ὁ Ὁσιος Μελέτιος, ποῦ ἀγαποῦσε τὴν ἀρετὴν, θαύμασε τὴ διαγωγὴν τῶν ἐκεῖ κατοικούντων, ἐγένε δεκτὸς καὶ ἐκάθη.

Ὁ ναὸς τοῦ Ἀγίου Ἀχιλλίου στὴ Λαρίσα

Ὁ ναὸς προσδιορίζεται ὡς θεῖος καὶ φωτεινὸς ἀπὸ τὸν **Ἀντώνιο Λαρίσης**, στὸ **Ἐγκώμιον εἰς Ἄγ. Κυπριανόν**.

‘καὶ τὸν θεῖον καὶ φωτοειδῆ ναόν, ἐν ᾧ τῆς οἰκουμένης ὁ θησαυρὸς, ὁ ἐν θαύμασι περιβόητος μέγας Ἀχιλλίος, ἢ μοι καὶ πρόσθεν εἴρηται, ληστῶν ὀρμητήριον. Τῷ γὰρ ἐκεῖνου μετεώρῳ καὶ ἀσφαλεῖ κακῶς οἱ τῶν κακῶν ἐργάται προσχρῶμενοι, τοῖς περιοῦσι κακὸν ἄμαχον καὶ ταῖς κεφαλαῖς «οὐκ ὄναρ ἀλλ’ ὕπαρ»¹⁹²⁰ ἐφίσταντο.’¹⁹²¹

¹⁹¹⁹ Μακάριος Χρυσοκέφαλος, Βίος Μελετίου Ὁμολ., 613.

¹⁹²⁰ Οδύσσεια, τ, 547, ν, 90.

¹⁹²¹ Ἀντώνιος Λαρίσης, Ἐγκ. εἰς Ἄγ. Κυπριανόν, 366, 22, 9-14.

Ο μητροπολιτικός ναός της Λαρίσης ήταν κτισμένος στην κορυφή του λόφου και ασφαλής μέσα στο κάστρο.¹⁹²² Ο όρος μετέωρος χρησιμοποιείται από τους συγγραφείς για την ακρόπολη πόλεων (π.χ. από τον Ιωάννη Ευγενικό, στην έκφραση της Τραπεζούντας και της Κορίνθου.) Όταν ο συγγραφέας κηρύχθηκε προστάτης της Λαρίσης, ο ναός του Αγίου Αχιλλίου ήταν ορμητήριο ληστών. Οι εργάτες των κακών ωφελούνταν επιπλέον από το ύψος και την ασφάλειά του.

Ως πανάγιος προσδιορίζεται ο ναός από τον **Ακάκιο Σαββαΐτη** στον **Βίον τῶν ἰδρυτῶν τῆς μονῆς Σουμελᾶ**.¹⁹²³

ἡ μονή (Αγίου Γεωργίου) Μαγγάνων στην Κωνσταντινούπολη

Ο **Μακάριος**, στο **Μαρτύριον Ἁγ. Ἰα**ς βρισκόταν στη **μονή Μαγγάνων**, που επαινείται ως **περικαλλής**, όταν έγραφε για την Αγία Ἰα. Εκεί είχε μετατεθεί και το λείψανό της.¹⁹²⁴ Η μονή Μαγγάνων του Αγίου Γεωργίου στην Κωνσταντινούπολη προσδιορίζεται ως **ιερά** και επαινείται ως **περιώνυμος** (περίφημη) σε **Συναξάριο** από τον **Ιωάννη Ευγενικό**.¹⁹²⁵ Σε **Βίο** από τον **Μητροφάνη** προσδιορίζεται ως **αγία**.¹⁹²⁶

ναός του Αγίου Δημητρίου στην Αφρική

Στο ναό αναφέρεται ο **Ιωάννης Σταυράκιος**, στον **Λόγον εἰς τὰ Θαύματα Ἁγ. Δημητρίου**.

‘ναὸν ἐγείρει ἐπὶ τῷ θείῳ τούτου ὀνόματι, καλλύνει, λαμπρύνει τοῦτον.

Ἀλλὰ γὰρ καὶ μαρμάρων ἐπεὶ εἰς χρείαν καθίσταται, ὡς δι’ αὐτῶν φαιδρότερον κατακαλλύνει τῷ μάρτυρι τὸν ναόν, εὕρισκε τοῦτον συνέριθον. Φαίνεται γὰρ αὐτῷ καὶ «τὸ ἐν τῷ λιμένι πλοῖον

¹⁹²² Γουλούλης, Κυπριανός, σ. 72.

¹⁹²³ Ακάκιος Σαββαΐτης, Βίος ἰδρυτῶν μ. Σουμελᾶ, 693: ‘...ἀφίκοντο εἰς τὸν πανάγιον ναὸν τοῦ πανιέρου καὶ ἱεράρχου Ἀχιλλίου.’

¹⁹²⁴ Μακάριος, Μαρτ. Ἁγ. Ἰα, 472, 53, 40–41: ‘τοῦ γράψαντος ἐν τῇ τῶν Μαγγάνων περικαλλεῖ εὕρισκομένον μονῆ...’.

¹⁹²⁵ Ευγενικός Ἰω., Συναξ. Μάρκου Εφέσου, 102: ‘...καὶ τῇ ἱερά καὶ περιώνυμῳ τῶν Μαγγάνων μονῆ ἅτε παραμεμιγμένη μᾶλλον τῶν ἄλλων καὶ τισιν ἐρημικοῖς τοῖς αὐτῷ φίλοις προεἴλετο διατρίβειν.’ Το ἐπίθετο «ιερά» επαναλαμβάνεται. 107: ‘ἐν αὐτῇ τοῦ μεγίστου μάρτυρος Γεωργίου τῶν Μαγγάνων ἱερά μονῆ περὶ τὸν τοῦ ναοῦ πρόθυρον ἀποθησαυρίζεται.’

¹⁹²⁶ Μητροφάνης, Βίος Ὁσ. Διονυσίου, 58, 39, 503 – 59, 506: ‘Καὶ ἀντίκα τούτων πολλῇ παρακλήσει τῆς τῶν Μαγγάνων ἀγίας μονῆς τὴν προστασίαν ἐγχειρίζεται’ ἐν τῇ βασιλευούσῃ δ’ αὐτῇ οὕσα τὸν ἐν μάρτυρι μέγιστον οἰκιστὴν καὶ φύλακα πλουτεῖ Γεώργιον.’

προσοκεῖλαν ἄρτι φάσκει εὐράμενος, τῶν ἐν χρεία ἔση ἐπιτυχής», πρόσεισι τῷ ναυκλήρῳ τὴν ζήτησιν τῶν μαρμάρων ποιούμενος· ἐθελοψευδῆς ὁ ναύκληρος γίνεται καὶ τὸ ζητούμενον μὴ ἔχειν διίσχυρίζεται· παύεται ὁ ἀρχιερεὺς τῆς ζητήσεως· αὐθις ὁ μάρτυς καὶ τόπον δείκνυσι τοῦ πλοίου αὐτῷ, ὅποι αἱ μάρμαροι, ὁπόσαι τε καὶ ὁποῖαι, καὶ τόπον τούτων καὶ ἀριθμὸν καὶ ὄνομα οἱ προσημηνάμενος καὶ ὅτι τὰς ἁς ὁ ναύκληρος φορτηγεῖται τῷ πλοίῳ μαρμάρους ὀνόματι τοῦ ἀδελφοῦ καὶ συμμάρτυρος Βίκτωρος ταύτας ὠνήσατο καὶ ἁς ἑτέρας εὐρών, ταύτας αὐτῷ ἐδώρησατο. Πάλιν ὁ ἀρχιερεὺς τῷ ναυκλήρῳ καὶ τόπον σημαίνει καὶ ὄνομα καὶ μέτρον καὶ εἶδός οἱ, καὶ ὅσαι καὶ ὁποῖαι αἱ μάρμαροι καὶ ὡς δωρηθεῖεν αὐταὶ Δημητρίῳ τῷ μεγάλῳ παρὰ Βίκτωρος τοῦ συμμάρτυρος. Ὡς γοῦν οὕτως ἀκούει ὁ ναύαρχος, συνῆκεν ὡς οὕτω βούλεται ἢ προβλεπτικῆ χάρις τοῦ μάρτυρος καὶ παραυτὰ τὰς μαρμάρους δίδωσι τῷ ἀρχιερεῖ καὶ τὸ ἔργον οὕτω τῆς τοῦ ναοῦ περικοσμήσεως εὐθὺς συμπεραίνεται.¹⁹²⁷

Ο Κυπριανός, που ἦταν ἀρχιερέας στὴν Αφρική, γιὰ τὴ λύτρωσή του ἀπὸ τὴ βαρβαρικὴ δουλεία ἀνεγείρει ωραῖο, λαμπρὸ ναὸ στὸ ὄνομα τοῦ Ἁγίου Δημητρίου που τὸν οδήγησε στὴ Θεσσαλονίκη. Ὅταν χρειάστηκε μάρμαρα, γιὰ νὰ ἐξωραΐσει τὸ ναὸ με περισσότερη λαμπρότητα, ὁ ἅγιος τοῦ υπέδειξε τὸ πλοῖο που εἶχε βγεῖ στὸ λιμάνι. Ὁ πλοίαρχος ἰσχυριζόταν ὅτι δὲν εἶχε μάρμαρα. Ὁ ἅγιος ἐδειξε τὸν τόπο τοῦ πλοίου ὅπου αὐτὰ βρισκόνταν, τὸν ἀριθμὸ καὶ τὸ εἶδος τους. Τα δώριζε ο ἐπίσης μάρτυρας Βίκτωρ. Ἐτσι δόθηκαν τὰ μάρμαρα καὶ τελείωσε ὁ καλλωπισμὸς τοῦ ναοῦ.

Περίπου τὰ ἴδια πληροφοροῦμαστε καὶ ἀπὸ τὸν **Κωνσταντῖνο Ἀκροπολίτη** στὸν **Λόγον εἰς Ἁγ. Δημήτριον**.

Ἐπανελήλυθεν ὁ Κυπριανὸς εἰς τὰ τῆς ἐώας αὐθις μέρη καὶ τὰ τῆς λαχούσης ἀνείληφε, καὶ γοῦν ἀμείψασθαι τὸν ῥύστην προήρηται καὶ δείμασθαι τούτῳ νεῶν προτεθύμηται, καὶ νεῶν ὡς ἐνὸν περικαλλῆ καὶ θαυμάσιον. Ἐνδεῖ δὲ πρὸς ἀπαρτισμὸν ἢ μᾶλλον καλλωπισμὸν μαρμάρων φαιδρότης, μεγάλα ἐπὶ τούτοις συμβαλλομένη.¹⁹²⁸

Ἐταῦτα δὴ καὶ πυθόμενος ὁ εὐσεβὴς ἐκεῖνος καὶ φιλόμαρτυς ἔμπορος, καὶ συνεῖς ὡς ὁ μάρτυς ἀληθῶς τὰ τοιαῦτα διεσάφησε προχείρως τὰς μαρμάρους ἐξαγαγὼν δίδωσι, δι' ὧν εὐτέχνως μὲν

¹⁹²⁷ Σταυράκιος Ἰω., Λόγ. εἰς Θαύμ. Ἁγ. Δημητρίου, 356, ΙΑ', 21, 9–26.

¹⁹²⁸ Ἀκροπολίτης Κων/νος, Λόγ. εἰς Ἁγ. Δημήτριον, 195, 42, 21–26.

*πρὸς τοῦ Κυπριανοῦ τὸ τέμενος ἀγλαΐζεται καὶ ναὸς εὐπρεπῆς ἀπαρτίζεται, ὁ δὲ τερατουργῶν οὕτω μάρτυς δοξάζεται καὶ ὁ μεγαλύνας τοῦτον Θεὸς συνδοξάζεται.*¹⁹²⁹

Υπάρχει μια σύντομη έκφραση του ναού. Ο ναός εγκωμιάζεται ως πολύ όμορφος, θαυμάσιος, ευπρεπής. Κτίζεται από τον Κυπριανό. Για την ολοκλήρωσή του έλειπαν τα λαμπρά μάρμαρα, τα οποία θα συνέβαλλαν πολύ στον καλλωπισμό του. Αυτά δίδονται με θαύμα του αγίου. Έτσι ο ιερός τόπος κοσμείται.

ο ναός του Αγίου Δημητρίου στη Θεσσαλονίκη

Ο ναός του Αγίου Δημητρίου στη Θεσσαλονίκη στον οποίο έρχονται οι μοναχοί Βαρνάβας και Σωφρόνιος επαινείται από τον **Ακάκιο Σαββαΐτη** στον **Βίον τῶν ιδρυτῶν τῆς μονῆς Σουμελᾶ** ως πολύ όμορφος και θαυμαστός. Επίσης προσδιορίζεται ως άγιος.

*‘...ἤλθον εἰς τὸν περικαλλῆ ναὸν καὶ θαυμαστὸν τοῦ ἀγίου μεγαλομάρτυρος ἱαματικοῦ τε καὶ μυροβλήτου Δημητρίου. [...] Φιλοξηνηθέντες οὖν ἐκεῖσε παρὰ τῶν φιλοχρίστων ἐκείνων τῶν προσκαρτερούντων τῷ ἀγίῳ ναῷ...’.*¹⁹³⁰

Το ναό εγκωμιάζει επίσης ο **Ιωάννης Σταυράκιος** στον **Λόγον εἰς τὰ Θαύματα Ἁγ. Δημητρίου**.

*‘ἀλλ’ ὡς εἶχε τάχους, ρίπτει μὲν κατὰ γῆς τὰς κατησβολωμένας ἐκεῖθεν πάσας στοὰς τοῦ λουτροῦ, τέμενος δὲ λαμπρὸν ἐγείρει τῷ μάρτυρι, εἰς μέγεθος ἀξιόχρεων, εἰς κάλλος ἀσύγκριτον, εἰς φαιδρότητα παραδείσου ἄντικρυς θεοφύτευτον, μέσον τὸν μαρτυρικὸν θησαυρὸν πλουτοῦντα, ὡσεὶ καὶ ξύλον ἄλλο ζωῆς.’*¹⁹³¹

Ο ναός του Αγίου Δημητρίου ανεγείρεται από τον ύπαρχο Λεόντιο, στρατηγό του Ιλλυρικού επί Ζήνωνος, από ευγνωμοσύνη λόγω της θαυματουργικής θεραπείας του από τον άγιο, μετά την κατεδάφιση των στοών του λουτρού όπου ο άγιος ήταν φυλακισμένος και μαρτύρησε και όπου βρισκόταν το λείψανό του.¹⁹³² Ο ναός υμνείται ως λαμπρός. Τονίζεται το μεγάλο μέγεθος και το ασύγκριτο κάλλος του. Με τη λαμπρότητά του μοιάζει με παράδεισο, φυτεμένος από τον Θεό και στο μέσο έχει τον

¹⁹²⁹ Ακροπολίτης Κων/νος, Λόγ. εἰς Ἁγ. Δημήτριον, 196, 42, 2–8.

¹⁹³⁰ Ακάκιος Σαββαΐτης, Βίος ιδρυτῶν μ. Σουμελᾶ, 694.

¹⁹³¹ Σταυράκιος Ιω., Λόγ. εἰς Θαύμ. Ἁγ. Δημητρίου, 339, 5, 2–6.

¹⁹³² Σταυράκιος Ιω., Λόγ. εἰς Θαύμ. Ἁγ. Δημητρίου, σ. 327-328.

μάρτυρα που παραβάλλεται με ξύλο της ζωής, που κατά τη Γραφή βρισκόταν στο μέσο του Παραδείσου.¹⁹³³ Εδώ υπάρχει μια ωραία έκφραση, όπου η ομορφιά του ναού παρομοιάζεται με παράδεισο.

Πληροφορούμαστε επίσης ότι στο μέσο του δυτικού μέρους του ναού υπήρχαν μεγάλοι πράσινοι κίονες από θεσσαλικό μάρμαρο.

‘οἱ καὶ στήτην μὲν ἔνδον κατὰ τὸ τοῦ ναοῦ δυσμικόν, μέσον αὐτοῦ που τῶν κατὰ δύσιν τοῦ νεῶ ἰσταμένων μεγάλων πρασίνων κίωνων, Θετταλοῦς τούτους ἢ πάλαι γλώσσα καλεῖ.’¹⁹³⁴

Ένας τυφλός από την Αδριανούπολη με την επέμβαση του αγίου είναι σε θέση να δει τη θέση και την ευπρέπεια του ναού.

‘ὄρᾱ πᾶσαν τοῦ ναοῦ τὴν θέσιν τε καὶ εὐπρέπειαν,’¹⁹³⁵

Στο ίδιο έργο απαντά και ο προσδιορισμός **θεῖος οἶκος**. Σε αυτόν περιλαμβάνεται το θείο ανάκτορο του Αγίου Δημητρίου.¹⁹³⁶ Αυτό επαναλαμβάνεται σε πληθυντικό αριθμό.¹⁹³⁷ Και ο προσδιορισμός **θεῖος οἶκος** επαναλαμβάνεται.¹⁹³⁸ Επίσης απαντούν οι προσδιορισμοί **θεῖος σηκός**,¹⁹³⁹ **θεῖο τέμενος**.¹⁹⁴⁰

Ο **Κωνσταντίνος Ακροπολίτης**, στον **Λόγον εἰς Ἄγ. Δημήτριον**, αναφέρεται επίσης στην ευεργεσία στον Λεόντιο, έπαρχο Ιλλυρικού, ο οποίος μόλις προσήλθε στο ναό του Αγίου Δημητρίου θεραπεύτηκε.

‘Ἀλλὰ τῶντι τῆς εὐεργεσίας ἄξιος ἦν ὁ Λεόντιος, καὶ τὰ μετὰ τὴν θεραπείαν τὰ πρὸ τῆς θεραπείας δῆλα ποιήσσειε· δαψιλῶς γὰρ τὸν εὐεργέτην ἀμείβεται, τὸν ναὸν ὄντα βραχὺν πάνυ καὶ ἀκαλλῆ,

¹⁹³³ Σταυράκιος Ιω., Λόγ. εἰς Θαύμ. Ἄγ. Δημητρίου, σ. 328.

¹⁹³⁴ Σταυράκιος Ιω., Λόγ. εἰς Θαύμ. Ἄγ. Δημητρίου, 357, IB', 22, 12-14.

¹⁹³⁵ Σταυράκιος Ιω., Λόγ. εἰς Θαύμ. Ἄγ. Δημητρίου, 365, IZ', 29, 22-23.

¹⁹³⁶ Σταυράκιος Ιω., Λόγ. εἰς Θαύμ. Ἄγ. Δημητρίου, 350, Θ', 16, 21-22: *‘ἔδοξε κατ’ ὄναρ φθάσαι τῷ θείῳ οἴκῳ τοῦ μάρτυρος, αἰτῆσαι τε ὑπανοιγῆναί οἱ, τὸ τῷ ναῷ ἐμπεριγραφόμενον τοῦ Μεγάλου θεῖον ανάκτορον,’*

¹⁹³⁷ Σταυράκιος Ιω., Λόγ. εἰς Θαύμ. Ἄγ. Δημητρίου, 355, IA', 20, 30-31: *‘...εἰς αὐτὰ τοῦτον ἄγουσι τοῦ μάρτυρος τὰ θεῖα ανάκτορα.’*

¹⁹³⁸ Σταυράκιος Ιω., Λόγ. εἰς Θαύμ. Ἄγ. Δημητρίου, 370, KA', 34, 29-31: *‘ἐπεὶ δὲ καὶ τὸν τοῦ Μεγάλου Δημητρίου θεῖον οἶκον καὶ ἔδοι καὶ ἐρωτήσοι καὶ μάθοι, ὡς ναὸς οὗτος ἐστὶ Δημητρίου τοῦ μάρτυρος,’*

¹⁹³⁹ Σταυράκιος Ιω., Λόγ. εἰς Θαύμ. Ἄγ. Δημητρίου, 354, I', 18, 29-30: *‘μέσον γοῦν τοῦ μαρτυρικοῦ γενόμενος θεῖου σηκοῦ,’*

¹⁹⁴⁰ Σταυράκιος Ιω., Λόγ. εἰς Θαύμ. Ἄγ. Δημητρίου, 365, IZ', 29, 7: *‘...καὶ αὐθημερὸν μέσον τοῦ θεῖου τεμένους τούτου ἐντίθησι τὸν τυφλόν.’*

*ὡς ὁ τότε καιρὸς ἐσχεδιάσεν, εἰς μέγαν ἐκ βάθρων ἀνεγείρας καὶ διοροφώσας περικαλλέστατα.*¹⁹⁴¹

Ο ναός είχε σχεδιαστεί τότε μικρός και χωρίς θέλητρα. Ο Λεόντιος πολύ ὁμορφα τον ανήγειρε εκ βάθρων μεγάλο και του πρόσθεσε ὄροφο. Οι ιδιότητες του μεγέθους και του κάλλους που αποδίδονται στο ναό αποτελούν, ὅπως εἶδαμε, στοιχεῖα του εγκωμίου.

Ο **Νικόλαος Καβάσιλας** στον **Λόγον εἰς Ἁγ. Δημήτριον** επαινεί ως τον καλύτερο και μεγαλύτερο το ναό με τον οποίο ο Λεόντιος περιέβαλε τον τάφο του αγίου. Ἦταν ένα θαύμα, ἀφατη δόξα και για τον ἅγιο και για τον Λεόντιο

*Ἄντάρ ὁ κομιδὴν ἀποτίνων ἦν τ' ἐπέοικεν,
ὄφρα καὶ ὀψίγονοι γνώσι μέρμερα ἔργα,
νηὸν ἰδρύσατό νυ Δημητρίῳ θαῦμα ἰδέσθαι,
κάλλιστόν τε μέγιστόν τε πέρι τύμβον ἐλάσας,
ἀμφοτέροισι Λεοντίῳ τε καὶ ἥρωι κῦδος
ἄσπετον.*¹⁹⁴²

Ο **Ισιδωρος Γλαβάς** προσδιορίζει το ναό ως **θεῖο σηκό, θεῖο ναό** και **περίδοξο** (περίφημο) **οἶκο**.¹⁹⁴³

Ο ναός επαινείται ἀπό τον **Συμεών Θεσσαλονίκης** στον **Λόγον εἰς ἑορτὴν Ἁγ. Δημητρίου**.

*Ἐκαὶ τὸν ἐν γῆ δὲ κέκτηται ναὸν τοῦτον, ἐνθα τούτου τὸ μνημα,
ἐνθα τὸ ἱερώτατον σκηνωμα, πλήρη χαρίτων τῶν οὐρανίων, ὄλον
εὐῶδες, ὄλον τερπνόν, ὄλον παρεκτικὸν δωρεῶν, ὡραῖον ἐν
κάλλεσιν, ἀνάψυξιν καρδιῶν, ἀγαλλίαμα ψυχῶν, λειμῶνα θεῖον,
παράδεισον ὄντως εὐανθῆ, ὡς ἀπὸ πηγῆς τοῦ τάφου ρύακας τῶ
κόσμῳ μύρων ἀειρόρους ἐκρέοντα.*¹⁹⁴⁴

Ο ναός εκθειάζεται ως γεμάτος ουράνιες χάριτες, εὐοσμος, ευχάριστος. Μπορεῖ να παράσχει δωρεές. Εγκωμιάζεται για το κάλλος του, ως ανακούφιση της καρδιάς, χαρά της ψυχῆς. Μεταφορικά καλεῖται

¹⁹⁴¹ Ακροπολίτης Κων/νος, Λόγ. εἰς Ἁγ. Δημήτριον, 182, 25, 19–24.

¹⁹⁴² Καβάσιλας, Λόγ. εἰς Ἁγ. Δημήτριον, 154, 167–172.

¹⁹⁴³ Ισιδωρος Γλαβάς, Ὁμιλ. εἰς ἑορτὰς Ἁγ. Δημητρίου 1, 24, 5, 24: 'ἡ ἐπαινουμένη καὶ συχνὴ τῶ θεῖῳ τούτῳ σηκῶ προσεδρεία', 30, 11, 18–19: '...καὶ ὅτι περιηγμένοι τὰς χεῖρας ἔνιοι τὸν θεῖον τοῦτον ναὸν περιστρέφεσθε', 32, 14, 21–22: 'οὗ ὁ περίδοξος σὸς οὗτος οἶκος...'.
¹⁹⁴⁴ Συμεών Θεσ/νίκης, Λόγ. εἰς ἑορτὴν Ἁγ. Δημητρίου, 192, 5, 207–212.

θεϊκό λιβάδι,¹⁹⁴⁵ ανθηρός κήπος. Από την πηγή του τάφου ρέουν πάντοτε στον κόσμο ρυάκια μύρων.

Λειμώνες και άνθη ως γλαφυρές μεταφορές για την απόδοση του αρχιτεκτονικού κάλλους προέρχονται από την αρχαία λογοτεχνία. Η συχνή χρήση τους στις περιγραφές βυζαντινών ναών συνδέει το κάλλος του διακόσμου με την άνοδο της ψυχής στον νοητό κόσμο. Στο *Περὶ κτισμάτων* του Προκοπίου το κάλλος των κιόνων και λίθων της Αγίας Σοφίας παρομοιάζεται με ανθισμένο λειμώνα. Ο ναός φαίνεται θεϊκό έργο.¹⁹⁴⁶ Ακόμη, στο ποίημα *Εἰς τὸν ναὸν* του Ιωάννου Γεωμέτρου (10ος αι.) για το ναό του Στουδίου η ποικιλία των χρωμάτων και η ομορφιά της ζωγραφικής μοιάζουν με λειμώνα.¹⁹⁴⁷ Επίσης, σύμφωνα με το *Λόγο Νικαεύς* του Θεοδώρου Μετοχίτη, ο μάρτυρας Τρύφων κατεβαίνει στη Νίκαια από τους ουράνιους λειμώνες και παρουσιάζει τα άνθη που ανθίζουν μόνα τους. Οι εικόνες της φύσης σε συνδυασμό με το ναό αποκαλύπτουν την υπερβατικότητα, το θείο μέσα στο ανθρώπινο. Έχουν έντονα αλληγορική σημασία και αρμόζουν στο θείο περιβάλλον. Το εξωραΐζουν, συμβολίζουν τις θείες ιδιότητες και ευεργεσίες και μετατρέπουν το χώρο σε επίγειο Παράδεισο.¹⁹⁴⁸

Ο ναός επαινείται ως πολύτιμος στον *Λόγον εἰς Ἁγ. Δημήτριον* που παραδίδεται με το όνομα του **Θεοδότου Αγκύρας**, αλλά χρονολογείται στον 15ο αι.

‘Καὶ οὕτως ἐκεῖσε τὸν πάντιμον ναὸν ἀνεδόμησεν, καὶ μέχρι τὴν σήμερον ἀλώβητος διαμένει, ὡς φυλακὴν ἔχουσα τὸν πάντιμον μάρτυρα τοῦ Χριστοῦ.’¹⁹⁴⁹

Εκεί που ο Λεόντιος, έπαρχος του Ιλλυρικού, βρήκε το σώμα του Αγίου Δημητρίου ανοικοδόμησε το ναό που στην εποχή του συγγραφέα διέμενε αλώβητος, καθώς τον φρουρούσε ο μάρτυρας. Το επίθετο «πάντιμος», πολύ τιμώμενος, που επαναλαμβάνεται και για τον Άγιο Δημήτριο, χρησιμοποιείται και για τον Χριστό.

ναός της Αγίας Ευφημίας στη Χαλκηδόνα

¹⁹⁴⁵ Σαράντη, Ο χώρος, σ. 15.

¹⁹⁴⁶ Σαράντη, Ο χώρος, σ. 14-15.

¹⁹⁴⁷ Σαράντη, Ο χώρος, σ. 30.

¹⁹⁴⁸ Σαράντη, Ο χώρος, σ. 14-15.

¹⁹⁴⁹ Θεόδοτος Αγκύρας, Λόγ. εἰς Ἁγ. Δημήτριον, 715, 102-104.

Ο Νικηφόρος Κάλλιστος Ξανθόπουλος κάνει λόγο για ένα ναό στη Χαλκηδόνα στο κείμενο με τίτλο **Περί ὧν Μαυρίκιος ἐπὶ τῆ σορῶ Μάρτ. διεπράξατο Εὐφημίας.**

‘οὐ δὴ καὶ νεῶς μεγαλοπρεπῶς ἡσκημένος ἐστίν. Εἴρηται δ’ ἡμῖν οὐ πάνυ πόρρω, καὶ τὸ πανίερρον ταύτης λείψανον ἔκπαλαι τῶδε τῶ σηκῶ καθεστάναι ἐπὶ λάρνακος μαρμάρου πεποιημένης.’¹⁹⁵⁰

Ο ναός στη Χαλκηδόνα επαινείται ότι έγινε με μεγαλοπρέπεια. Εκεί, σε μαρμαρίνη λάρνακα, βρισκόταν το λείψανο της Μάρτυρος Ευφημίας.

Στο ναό αναφέρεται και ο **Μακάριος Μακρῆς** στο **Ἵπόμνημα εἰς εὗρεσιν λειψάνου Ἁγ. Εὐφημίας.**

‘Τῆς δ’ εὐσεβείας ὀσημέραι κρατυνομένης καὶ τῶν ἡμετέρων λαμπρὸν οἶον ἐπιδιδόντων, βασιλέων ἤδη εὐσεβῶν ἐχόντων τὸ διάδημα καὶ μετὰ τῆς κοσμικῆς προνοίας καὶ διοικήσεως καὶ τῶν θείων ἐπιμελομένων πραγμάτων καὶ αὐξεῖν αὐτὰ πᾶσι τρόποις ποιουμένων διὰ σπουδῆς, καὶ τῆ μεγαλομάρτυρι καὶ καλλιπαρθένῳ μέγιστός τε ναός ἐν Χαλκηδόνι καὶ κάλλιστος ἀνεγείρεται· καὶ τὰ τῆς τιμῆς καὶ τοῦ σεβάσματος αἴρεται πρὸς ὕψος αἰθέριον’.¹⁹⁵¹

Ο ναός που ανεγείρεται εγκωμιάζεται για το μέγεθος και το κάλλος του σε υπερθετικό βαθμό.

ἡ μονὴ Μερκουρίου καὶ Θεοδώρου στὴ Θεσσαλονίκη

Για τη μονή γίνεται λόγος στο **Ἐγκώμιον εἰς Ὅσ. Δαβίδ** από τον **Ιγνάτιο.**

‘Ἐν τῆ κατ’ αὐτὸν οὖν εὐαγεστάτῃ μονῇ τῶν ῥηθέντων ἀθλοφόρων Μερκουρίου καὶ Θεοδώρου...’¹⁹⁵²

Ο Όσιος Δαβίδ ανέβηκε σε δένδρο μεταξύ των δύο οικοδομημάτων της μονής των Αγίων Μερκουρίου και Θεοδώρου, η οποία επαινείται ως «επιφανής».

Επίσης σε Εγκώμιο από τον **Μακάριο Μακρῆ** το κοινόβιο των

¹⁹⁵⁰ Κάλλιστος Ξανθόπουλος, *Περί ὧν Μαυρίκιος ἐπὶ τῆ σορῶ Μάρτ. διεπράξατο Εὐφημίας* 392, Α.

¹⁹⁵¹ Μακάριος Μακρῆς, *Ἵπόμν. εἰς εὗρεσιν λειψάνου Ἁγ. Εὐφημίας*, 122, 2, 34–40.

¹⁹⁵² Ιγνάτιος, *Ἐγκ. εἰς Ὅσ. Δαβίδ*, 246, 6, 29–30.

μαρτύρων Θεοδώρου και Μερκουρίου στη Θεσσαλονίκη που διάλεξε ο άγιος Δαυίδ εγκωμιάζεται ως το πιο τέλειο από τα τότε υπάρχοντα.¹⁹⁵³

ο ναός του Αρχαγγέλου Μιχαήλ (Ταξιαρχών) Τρικκαέων (Τρίκκης)

Ο Αντώνιος Λαρίσης στο Έγκώμιον εις Άγ. Κυπριανόν αναφέρεται στο μεγάλο θαύμα σχετικά με το ναό των Αρχαγγέλων.

‘Τούτοις οὖν προσκείσθω καὶ τὸ περὶ τὸν θεῖον ναὸν μέγα θαῦμα τῶν τῆς οὐρανιας χορείας πρωτοστατούντων καὶ τάξεως. [...] Οὗτος οὖν ὁ περίπυστος οἶκος, πυριφλέκτου γενομένης τῆς τῶν Τρικκαέων πόλεως, καὶ αὐτὸς τὰ ὅμοια πέπονθε. [...] Ἐφρόντιζε γὰρ περὶ τοῦ καθόλου, μελέτην ἀκατάπαυστον εἶχε τὴν τοῦ θεοῦ τεμένους ἀνόρθωσιν. [...] Ἐδόθη γὰρ παρ’ αὐτοῦ δύναμις πρὸς τέλειον ἀπαρτισμὸν τοῦ τέλειον ἀφανισμὸν μικροῦ δ’ ὑποστάντος ἱερωτάτου καὶ θαυμαστοῦ τῶν ἀρχαγγελικῶν τάξεων οἴκου, ἐφ’ ᾧ καὶ ὀροφή τῆ αὐτοῦ δυνάμει καὶ τῷ καιρῷ σύμμετρος ἐπετέθη, καὶ τὸ πάντων μέγιστόν τε καὶ κυριώτατον, καθιέρωσις ἀξία τοῦ δεδωκότος τὴν χάριν τοῦ Πνεύματος παρὰ ταύτην ἀξίως ἱερουργήσαντός τε καὶ τελειώσαντος. [...] Καὶ γὰρ καὶ ἐν οἰκοδομαῖς καὶ ἐν θεῖων καλλωπισμοῖς ναῶν ἐμφανῆ τὴν πρὸς αὐτὸν τὸν τῶν ὅλων Θεῶν αὐτοῦ παρῤῥησίαν καθίστησι, καὶ ἧς ἀπολαύει παρ’ αὐτοῦ δαψιλέστατα χάριτος πᾶσαν δυσκολίαν τε καὶ τραχύτητα ἐπὶ τὸ κρεῖττον μετάγων καὶ ὀμαλώτατον, οἶον γὰρ καὶ περὶ τὸν ῥηθέντα θεῖον ναὸν τελεσθέν. Τίς γὰρ οὐκ ἂν εἴποι τῆς ἐκείνου πρὸς Θεὸν παρῤῥησίας ἔργον σαφέστατόν τε καὶ βεβαιότατον;

Ἀπήρτιστο μὲν γὰρ αὐτῷ τὰ τῆς οἰκοδομίας καὶ ἱεραῶς καθιδρύσεως.’¹⁹⁵⁴

Όταν η πόλη των Τρικκαέων κήκε, έπαθε το ίδιο και ο περίφημος αυτός ναός. Ο Άγιος Κυπριανός φρόντιζε για το σύνολο, είχε ακατάπαυστη μελέτη την ανόρθωση του θείου τόπου. Του δόθηκε από τον Θεό η δύναμη της συμπλήρωσης του Ναού των Αρχαγγέλων που είχε υποστεί σχεδόν αφανισμό. Πάνω του τοποθετήθηκε και ανάλογη οροφή. Το μεγαλύτερο και κυριότερο ήταν η καθιέρωση, που ήταν άξια αυτού που έδωσε τη χάρη του Αγίου Πνεύματος, το ότι ιερούργησε και απεβίωσε εκεί.

¹⁹⁵³ Μακάριος Μακρής, Έγκ. εις Δαυίδ, 88, 5, 98–99: ‘Καὶ τοίνυν ἀπολεξάμενος τῶν τότε κοινοβίων τὸ μᾶλλον ἠκριβωμένον...’.

¹⁹⁵⁴ Αντώνιος Λαρίσης, Έγκ. εις Άγ. Κυπριανόν, 364, 21, 22-23, 26-27, 365, 21, 6-8, 12-18, 24 – 366, 22, 2.

Η παρηγορία του προς τον Θεό και η χάρη που απολαμβάνει από Αυτόν καθίσταται εμφανής και στην οικοδόμηση και τον καλλωπισμό θείων ναών, αφού μεταθέτει στο καλύτερο και ομαλότερο κάθε δυσκολία και ανωμαλία. Σαφέστατο και βεβαιότατο έργο της παρηγορίας του προς τον Θεό είναι και ό,τι έγινε σε αυτόν το ναό, αφού συμπληρώθηκε η οικοδόμηση και ιερή καθίδρυσή του, όπως επαναλαμβάνει ο συγγραφέας.

Ἐν γοῦν τῇ τοιαύτῃ πόλει καὶ αὐτός, ὡς ἔφην, κατασκηνώσας, ἰδὼν τε ταύτης τὴν ὄντως πόλιν, τὸ θεῖον τῶν μεγίστων Ταξιαρχῶν τέμενος, ἐπιμελείας μεγίστης δεόμενον (ἦν μὲν πρόθυμος περὶ τὴν ταύτης τῆς ὑποθέσεως ἐνέργειαν) καὶ ὀροφῆς γὰρ προσηκούσης ἔτ' ἦν ἐνδεής καὶ τὰ τῆς ἱστορίας ἀπημαύρωτο τῷ παμφάγῳ πυρὶ ἐκ τρίτου ταύτην καταφλέξαντι. Ἐπεῖχον δ' ἐμαντόν, αὐτῷ τῷ κοινῷ προστάτῃ μετὰ Χριστόν τὰ τῶν ἐλπίδων ἐξάψας. [...] Καὶ γὰρ δὴ καὶ ἐβαλλόμεν ὀξυτάτῳ βέλει τὴν καρδίαν ἀθυμίας, «αἴρων τοὺς ὀφθαλμοὺς εἰς τὰ ὄρη»¹⁹⁵⁵ τοῦ ἱερωτάτου τεμένους καὶ οἴκου κοινού μηδὲν διαφέρειν τοῦτο νομίζων, πλὴν τῆς ἀγιαστικῆς ἐνεργείας, τῷ ἀκαλλεῖ καὶ σκοτώδει καὶ ζοφώδει καὶ ἀλαμπεῖ τὴν τῆς ψυχῆς ἡδονὴν ἀφαιρούμενος.¹⁹⁵⁶

Ο ιερός τόπος των μεγίστων Ταξιαρχῶν χαρακτηρίζεται από τον συγγραφέα ὄντως πόλη της Τρίκκης. Αυτός χρειαζόταν μεγάλη επιμέλεια και ο Αντώνιος ἦταν πρόθυμος να ενεργήσει σχετικά με την υπόθεση αυτή, καθώς ο ναός στερούνταν την προσήκουσα οροφή και η ζωγραφική είχε αμαυρωθεί από τη φωτιά που την είχε κατακάψει τρεις φορές. Σήκωνε τα μάτια του στα ὕψη¹⁹⁵⁷ του ιερού τόπου και κοινού ναού και νόμιζε ότι δε διέφερε, εκτός από την αγιαστική ενέργεια, από κάτι χωρίς θέλημα και σκοτεινό, αφαιρούμενος την ψυχική ηδονή. Είναι χαρακτηριστικό ότι χρησιμοποιούνται τρία συνώνυμα επίθετα, για να δοθεί ἔμφαση στην ἔννοια του σκότους: σκοτώδης = σκοτεινός, μαύρος, αλλά και ασαφής, ζοφώδης = ὅμοιος προς ζόφο, σκοτεινός και ἀλαμπής = ἀνευ φωτός, σκοτεινός και μεταφορικά ἀσημος, ἀδοξος.

Ἐπιπλέον καλλωπισμοῦ τοῦ θείου καὶ ἱεροῦ ναοῦ τοῦ δι' εἰκονικῆς ἐκτυπώσεως αὐτός ἐκ μακροῦ πόθου τρέφων διαπαντός ἀναπτόμενος, ὡς ἐπιτήδειον τὸν καιρὸν εὐρηκῶς, (εἰρήνη γὰρ

¹⁹⁵⁵ Ψλ 120, 1.

¹⁹⁵⁶ Αντώνιος Λαρίσης, Ἐγκ. εἰς Ἁγ. Κυπριανόν, 366, 23, 25 – 367, 4, 367, 24, 17 – 368, 1.

¹⁹⁵⁷ Ψλ 120, 1.

έβραβεύθη τοῖς πράγμασιν), ἔργου ἄψασθαι κατ' ἑμαυτὸν ἐβουλεύσαμην. Ἐπει δὲ καὶ τὰ τῆς ὀροφῆς ὑπῆρξεν ἡμιτελῆ, περὶ αὐτὴν πρότερον τὴν ἐνέργειαν δεῖν ὤμην ἐνδείξασθαι, ὡς ἂν ἐπισφαλοῦς καὶ τὰ τῆς λοιπῆς προχωροῖ μελέτης καὶ τὸ τοιοῦτον καὶ θεάρεστον ἔργον ἀπανταχόθεν σχοίη τὸ τέλειον. [...] Ἀπέλαβε γὰρ τὸν ἄνωθεν κόσμον τὸ ἱερώτατον τέμενος καὶ εἰκόσιν οὐκ ὀλίγαις, ὡς ἐν βραχεῖ, κεκαλλώπισται.

Καὶ ἔστιν ἄδουσα τῷ μεγαλοδώρῳ δεσπότη τὰς εὐχαρίστους φωνάς, τοὺς τε τῶν θείων Ταξιαρχῶν κορυφαίους ἀνακηρύττουσα καὶ τὸν ἡμέτερον προστάτην ἐκθειάζουσά τε καὶ καταγγέλλουσα διὰ πάντα Κυπριανόν.¹⁹⁵⁸

Ο Αντώνιος αποφάσισε, με την ευκαιρία της ειρήνης,¹⁹⁵⁹ να αρχίσει το ἔργο το οποίο ἀπὸ παλιά ποθοῦσε, το καλλωπισμοῦ τοῦ ναοῦ με τὴν κατασκευὴ εἰκόνων. Ἐπειδὴ ἡ οροφή ἦταν ἡμιτελής, θεώρησε ὅτι ἔπρεπε νὰ δείξει προθυμία πρῶτα σχετικά με αὐτὴ τὴν ἐνέργεια, ὥστε νὰ μπορέσει νὰ προχωρήσει καὶ ἡ υπόλοιπη ἐπισφαλῆς μελέτη καὶ τέτοιο θεάρεστο ἔργο νὰ εἶναι τέλειο ἀπὸ ὅλες τὶς πλευρές. Ο Ἅγιος Κυπριανὸς θαυματουργικὰ εξασφάλισε τὰ ἀπαραίτητα. Το τέμενος διακοσμήθηκε στο ἐπάνω μέρος καὶ καλλωπίστηκε σε μικρὸ διάστημα με πολλές εἰκόνες. Τώρα παρουσιάζεται προσωποποιημένο νὰ ἀδεῖ στον Δεσπότη εὐγνώμονες φωνές, νὰ ανταμείβει τοὺς κορυφαίους Ταξίαρχους καὶ νὰ ἐκθειάζει καὶ νὰ κηρύσσει γιὰ ὅλα τὸν προστάτη τοὺς Ἅγιο Κυπριανό.

Ο ἴδιος συγγραφέας στο **Ἐγκώμιον εἰς Ἄγ. Οἰκουμένιον** ἀναφέρεται στο ναὸ αὐτὸ ἀλλὰ καὶ στο ναὸ τῆς **Θεοτόκου** τῆς **Τρῑκκης**.

‘Τὴν γὰρ πύλην, εἰ βούλει τῆς πόλεως εἰσελθεῖν, ἔξεις ἐπὶ δεξιὰ τοῦτον τὸν μέγαν ἔχοντα θησαυρόν, τὴν τῶν λειψάνων ἱεραρχικὴν θήκην, τοῦ τῶν ἀγγελικῶν δυνάμεων ἐξάρχοντος Μιχαήλ, θεῖον νεών. Ὅς δὴ καὶ ὕστερος πολλῷ τῷ χρόνῳ τοῦ ἀνωτέρω δηλωθέντος τῆς Θεοτόκου θεῖου σηκοῦ, κατὰ τὴν οἰκονομίαν τυγχάνων ἐστίν. Ἐκεῖνον μὲν γὰρ Κωνσταντῖνος ὁ μέγας καὶ πρῶτος τῶν βασιλευσάντων ἐν εὐσεβείᾳ τῇ τοῦ Θεοῦ Λόγου μητρὶ οἰκοδομήσας ἀνέθετο. Ἐν ᾧ δὲ ἡμεῖς ἀθροισθέντες νῦν τὴν παροῦσαν ἐπιτελοῦμεν πανήγυριν, τὰ τῆς ὀφειλῆς ἀποδιδόντες Οἰκουμένιῳ τῷ θαυμαστῷ, τοῦτον Μιχαήλ ὁ τῆς εὐσεβοῦς βασιλίσσης Θεοδώρας υἱὸς τῷ τῶν ἀγγέλων ἀνέθετο πρωτοστάτη, βασιλικαῖς προμηθίαις καὶ ἀναλώμασι. Τοῦτον

¹⁹⁵⁸ Αντώνιος Λαρίσης, Ἐγκ. εἰς Ἄγ. Κυπριανόν, 372, 28, 7-14, 373, 28, 6 – 29, 11.

¹⁹⁵⁹ Τὴν ἐποχὴ που κυβερνοῦσε ὁ Συμεὼν Οὐρέσης: Γουλούλης, Κυπριανός, σ. 50.

τοίνυν τὸν δηλωθέντα τῆς Θεοῦ Λόγου μητρὸς καταλαβὼν οἶκον καὶ ἐν αὐτῷ τὴν κατοικίαν πηξάμενος, τὸ τῶν εὐσεβούντων πλήρωμα τοῖς λόγοις στηρίζει καὶ ταῖς εὐχαῖς.¹⁹⁶⁰

Αφού περιγράφει και εγκωμιάσει την Τρίκκη και τα γεωφυσικά στοιχεία της ευρύτερης περιοχής, με αφορμή την άφιξη του Αγίου Οικουμενίου, ο Αντώνιος Λαρίσης αναφέρεται σε δύο ναούς της πόλης. Μπαίνοντας στην πύλη, βρίσκεις δεξιά το θείο ναό του εξάρχοντος των αγγελικών δυνάμεων Μιχαήλ, που έχει τη θήκη των λειψάνων του ιεράρχη, που χαρακτηρίζεται μεγάλος θησαυρός.¹⁹⁶¹ Ο ναός είναι πολύ μεταγενέστερος του θείου ναού της Θεοτόκου. Τον τελευταίο οικοδόμησε ο Μέγας Κωνσταντίνος και τον αφιέρωσε στην Παναγία. Ο Μιχαήλ Γ' (842-867), ο υιός της αυτοκράτειρας Θεοδώρας, με πρόνοια και δαπάνες αυτοκρατορικές, αφιέρωσε στον πρώτο των αγγέλων το ναό στον οποίο επιτελείται η πανήγυρη στην οποία ομιλεί ο συγγραφέας. Πρόκειται επομένως για Εγκώμιο που απηγγέλθη για την απόδοση οφειλής στον Άγιο Οικουμένιο. Ο συγγραφέας επανέρχεται έπειτα στη δράση του Αγίου Οικουμενίου, ο οποίος έφθασε στο ναό της Παναγίας, κατοίκησε σε αυτόν και με τους λόγους και τις ευχές του στηρίζει τους ευσεβείς.

ἡ μονή Παντοκράτορος Κωνσταντινούπολης

Περιγράφεται από δύο άγνωστους συγγραφείς σε αγιολογικά κείμενα σχετικά με τον **Μακάριο Μακροῦ**. Αναφέρουμε αρχικά την **Μνήμην Ὁσ. Μακαρίου Μακροῦ (Ανώνυμος 6)**.

Ἐλθὼν τοίνυν ἐνταῦθα κατὰ γνώμην τοῦ βασιλέως, ἀξιοῖ τοῦτον δέξασθαι τὴν ἐπονομαζομένην σεβασμίαν μονὴν τοῦ Παντοκράτορος, ἀπὸ τε τοῦ περιβόλου μόνον καὶ τοῦ τείχους καὶ ἱεροῦ νεῶ οὕτω καλεῖσθαι, ἐπεὶ τοι γε ἀπὸ τῶν πραγμάτων οὐδαμῶς οὐδὲ γὰρ προσῆκε, ὥσπερ ἂν τις καὶ τεθνεῶτα εἰκότως καλοῖτο ἄνθρωπον, πάντων ἀπλῶς περιηρημένων τῶν ὅσα εἰς σύστασιν τε καὶ περιποίησιν τυγχάνει ταύτη.

Παραλαβὼν οὖν ταύτην ὁ τοῦ Θεοῦ ἄνθρωπος, ἥπερ εἴρηται, τοιούτοις χρησάμενος ὑπὲρ αὐτῆς λογισμοῖς καὶ εἰς τοσοῦτον προήγαγεν ἐπὶ τὸ κρεῖττον καὶ κατέστησεν, οἷα νῦν ὁράται

¹⁹⁶⁰ Αντώνιος Λαρίσης, Ἐγκ. εἰς Ἄγ. Οἰκουμένιον, 320, 12, 3–16.

¹⁹⁶¹ Βλ. και Αντώνιος Λαρίσης, Ἐγκ. εἰς Ἄγ. Κυπριανόν, 15, 21-23. Βρίσκεται επάνω στο κάστρο των Τρικκάλων, δηλαδή στο σημερινό φρούριο: Αντώνιος Λαρίσης, Ἐγκ. εἰς Ἄγ. Οἰκουμένιον, σ. 320.

τήμερον. Ἐξεστι δὲ παντὶ βουλομένῳ συνιδεῖν ἀπὸ τῶν νεοδημάτων ὅσα προσεγεγόνει ταύτη καὶ προσετέθη τῶν προϋπηργμένων. Ὁ δὲ περὶ αὐτὴν χορὸς πρῶτον μὲν ὦν τὸν ἀριθμὸν ἄχρι διπλῆς τριάδος, ὕστερον δὲ πρόεισι καὶ εἰς διπτὴν ἑξάδα, οὐκ ἀποδέων τοῦ τῶν Ἀποστόλων χοροῦ.¹⁹⁶²

Ἡ μονὴ τοῦ Παντοκράτορος τὴν ὁποία δέχεται ὁ Ὄσιος Μακάριος Μακροῦς ἐπαινεῖται ὡς σεβάσμια. Ὑπήρχε μόνον ὁ περίβολος, τὸ τεῖχος καὶ ὁ ἱερός ναός. Ἡ μονὴ εἶχε στερηθεῖ ὅσα τὴ συνιστοῦν καὶ τὴ διατηροῦν. Στον ὄσιο οφείλεται ἡ βελτίωσή της. Εκείνος τὴν κατέστησε ὅπως ἦταν κατὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ συγγραφέα. Προστέθηκαν στα προϋπάρχοντα καὶ νεόδημα κτήρια. Ὁ ἀριθμὸς τῶν μοναχῶν διπλασιάστηκε. Ἡ πρόοδος τῆς μονῆς, ἐπομένως, εἶναι ἐδῶ συνυφασμένη μετὰ τὸ ἐγκώμιον τοῦ οσίου.

Ἡ μονὴ Παντοκράτορος Κωνσταντινούπολης¹⁹⁶³ ἀναφέρεται καὶ στον **Βίον Μακαρίου Μακροῦ (Ἀνώνυμος 7)**. Ἡ μονὴ προσδιορίζεται ὡς σεβάσμια καὶ σεβασμιωτάτη στον τίτλον καὶ ὅταν ὁ Ὄσιος Μακάριος Μακροῦς χειροτονεῖται ποιμένας τῆς ἀντίστοιχα.¹⁹⁶⁴ Προηγείται τὸ ἱστορικὸ τῆς ἀνέγερσης: ἡ μονὴ χρειαζόταν βοήθεια. Ονομαζόταν ἔτσι, ἀλλὰ εἶχαν μείνει μόνον τοῖχοι καὶ περίβολος. Δὲν ὑπήρχε σύστημα μοναχῶν, στολισμὸς τῆς ἐκκλησίας, θυρωρός, ὅσα χρειαζόνταν οἱ μοναχοί. Ἀπὸ καιρὸ αὐτὰ εἶχαν σιγά - σιγά χαθεῖ. Ὁ ὄσιος ἐργάστηκε γιὰ τὴ βελτίωση τῆς μονῆς ποὺ δε διέθετε χρήματα. Τα εἰσοδήματα τῆς μονῆς ἦταν πολὺ λίγα. Ἄλλα εἶχαν παραδοθεῖ στους ἐχθρούς καὶ τὰ υπόλοιπα δὲν ἀρκοῦσαν. Ἄλλωστε καὶ τὰ τεῖχη τῆς μονῆς εἶχαν υποφέρει πολὺ καὶ χρειαζόνταν βοήθεια. Ὁ ὄσιος πήγε στους Σέρβους καὶ πήρε πάνω ἀπὸ δύο τάλαντα ἀσήμι τρεῖς φορές. Ἡ μονὴ προσδιορίζεται ὡς ἀγιώτατη ὅταν ὁ πρόεδρος τῆς Ρωσίας Φώτιος ἀνέλαβε τὴν προστασίαν τῆς.¹⁹⁶⁵ Ὁ Φώτιος θὰ ἦταν κτήτορας τῆς μονῆς, θὰ μακαριζόταν πρῶτος, θὰ μνημονευόταν στις ἱερὲς τελετές, ὅλα θὰ γίνονταν κατὰ τὴ γνώμη του.

¹⁹⁶² Ἀνώνυμος 6, Μνήμη Ὁσ. Μακαρίου Μακροῦ, 465, 5, 18 – 6, 30.

¹⁹⁶³ Καλτσογιάννη - Κοτζάμπαση - Παρασκευοπούλου, Θεσσαλονίκη, σ. 207.

¹⁹⁶⁴ Ἀνώνυμος 7, Βίος Μακαρίου Μακροῦ, 185: 'Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Μακαρίου τοῦ τὸ ἐπίκλην Μακροῦ ἡγουμένου χρηματίσαντος ἐν τῇ σεβασμιωτάτῃ Μονῇ τοῦ Παντοκράτορος', 207, 57, 1–2: 'Χρόνος ὁ μεταξὺ οὐχὶ συχνὸς καὶ χειροτονεῖται ὑπ' αὐτοῦ δὴ τοῦ κρατοῦντος ποιμὴν ἐν τῇ σεβασμίᾳ μονῇ τοῦ Παντοκράτορος.'

¹⁹⁶⁵ Ἀνώνυμος 7, Βίος Μακαρίου Μακροῦ, 208, 62, 2–4: 'Καὶ γὰρ πέπεικεν ὁ πάνσοφος τὸν αὐτόθι πρόεδρον Φώτιον τὴν προστασίαν ἀναδέξασθαι τῆς εὐαγεστάτης μονῆς τοῦ Παντοκράτορος καὶ κτήτορος τόπον ἐπέχειν...'

“Ἐτερον ἔργον οὐκ ἔλαττον τῶν προὔπηργμένων αὐτῷ γίνεται λίαν περικαλλές, κόσμον ἅμα καὶ χρεῖαν παρέχον τῷ θ’ ἱερῷ σηκῷ. Ἰσταται τοιγαροῦν δεξιόθεν εἰσιόντι νεῶ φέρον τούς κώδωνας, σχεδὸν ἐκ παντός ἄστεος δείκνυται καὶ τὴν σοφίαν τοῦ πεπονηκότος τῇ θεωρίᾳ καταγγέλλει καὶ μηνύει τὸν δημιουργὸν ἀπὸ τῶν κτισμάτων. «Ἐκ γὰρ μεγέθους καὶ καλλονῆς, ἔφη τις τῶν σοφῶν, τῶν ὄντων ἀναλόγως ὁ δημιουργὸς θεωρεῖται».¹⁹⁶⁶

Το κωδωνοστάσιο, δεξιά μπαίνοντας στο ναό, υπήρξε ἔργο ἐξίσου ὁμορφο. Στόλιζε, ἀλλὰ ἦταν καὶ ἀπαραίτητο. Φαινόταν ἀπὸ ολόκληρη σχεδὸν τὴν πόλη. Το κτίσμα φανέρωνε τὴ σοφία τοῦ δημιουργοῦ του, κατὰ τὸν Σολομώντα. Εδῶ ἔχουμε μιὰ σημαντικὴ καὶ σπάνια ἀναφορὰ. Τα κωδωνοστάσια τῶν Βυζαντινῶν σπάνια ἀναφέρονται σὲ πηγές καὶ δε σώζονται γιατί τα κατέστρεφαν οἱ Τούρκοι.¹⁹⁶⁷

ο ναός της Παναγίας στην Πηγή στην Κωνσταντινούπολη

Το Ναὸ τῆς Παναγίας σὲν Πηγή ἐγκωμιάζει ὁ **Κωνσταντῖνος Ἀκροπολίτης** σὲν **Ἐγκώμιον εἰς Ἁγ. Εὐφροσύνην Νέαν**.

‘Ἀπάρασα δ’ ἐκεῖθεν ὄλω ποδὶ τὴν Κωνσταντίνου κατέλαβεν, ἀλλ’ οὐκ ἐντὸς αὐτῆς γέγονε’ παρὰ δὲ τόπον ἄγχιστά που ταύτης τυγχάνοντα ἐκ τῆς παραρρεούσης πηγῆς τὴν κλησιν ἀυχῆσαντα - ἦν δ’ ὁ τόπος τῷ τότε δένδρων τε καὶ θάμνων περίπλεως, παρέξ οὐπὲρ τῷ ἐπωνύμῳ τῆς θεομήτορος κατεῖχε νεῶ, ὃν τε Λέων ὁ πάλαι εἰς ἀμοιβὴν ἧς αὐτόπτης ἐκεῖσε γέγονει θεοσημίας ἐδείματο καὶ ὃν μετὰ χρόνους Ἰουστινιανὸς ὁ πάνυ μέγαν τε καὶ περικαλλῆ προσανήγειρε. Πλὴν οὖν ὧν αὐτῷ κατειχέτην καὶ τῆς ἐκεῖ φερούσης, συνηρεφῆς ἦν ὁ χῶρος καὶ ἀνθρώποις ὡς ἐπίπαν ἄβατος, ὅτι μὴ τοῖς κυνηγεσίῳς ἄλλως ἐνασχολούμενοις καὶ τὰ τῶν χωρίων διώκουσιν ἀτριβῆ, ἵνα δὴ διατρίβειν εἰώθασιν, ὧν πρὸς θήραν ἐξίασι.’¹⁹⁶⁸

Στὸ χωρίο αὐτὸ ἀναπτύσσεται μιὰ ἐκφράση τοῦ ναοῦ τῆς Παναγίας σὲν Πηγή, καθὼς σὲν ἐκεῖ τοποθεσία κατέλυσε ἡ Ἁγία Εὐφροσύνη. Ἡ ἐκφράση ἀναφέρεται σὲν περιβάλλοντα φυσικὸ χωρὸ.¹⁹⁶⁹ Τὸν ναὸ οἰκοδόμησε ὁ Λέων Α’ (457-474) σὲ ἀνταπόδοση τῶν θεϊκῶν σημείων τῶν

¹⁹⁶⁶ Ἀνώνυμος 7, Βίος Μακαρίου Μακρῆ, 208, 63, 1–6.

¹⁹⁶⁷ Βλ. S. Curcic, *Architecture in the Balkans: From Diocletian to Süleyman the Magnificent*, Νιου Χέιβεν 2010.

¹⁹⁶⁸ Ἀκροπολίτης Κων/νος, Ἐγκ. εἰς Ἁγ. Εὐφροσύνην Νέαν, 62, 9–63.

¹⁹⁶⁹ Βλ. καὶ τὸ κεφάλαιο *Ἐγκωμιαστικὲς ἐκφράσεις λοιπῶν πόλεων καὶ τοποθεσιῶν*.

οποίων υπήρξε αυτόπτης. Μετά από χρόνια κι ο Ιουστινιανός τον ανήγειρε μεγάλο και πολύ όμορφο.¹⁹⁷⁰

Επίσης το ναό επαινεί ο **Νικηφόρος Κάλλιστος Ξανθόπουλος** στο έργο **Περί συστάσεως οίκου Ζωοδόχου Πηγής**.

Στον τίτλο ο ναός καλείται σεβαστός.

*‘Λόγος διαλαμβάνων τὰ περι τῆς συστάσεως τοῦ σεβασμίου οἴκου τῆς ὑπεραγίας Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου τῆς ἀειζῶου πηγῆς·’.*¹⁹⁷¹

Στη συνέχεια η περιγραφή είναι εκτενής, αφορά το ναό, την πηγή και τις εικόνες του ναού, πράγμα το οποίο είναι εξαιρετικά σπάνιο.

‘καὶ δὴ τὸν τόπον ἐκεῖνον τῆς ἰλύος ἀνακαθάρας, καὶ τῆς πηγῆς ἀναστομῶσας τὴν φλέβα, ἐς πολὺ καὶ μέγα τι βάθος ἰὼν ἐκκαθαίρει μὲν αὐτῆς ἅπαν νόθον, καὶ περιττόν, περὶ κύκλῳ δὲ ταύτην ἱκανῶς διαφράξας οἰκοδομία στερῶν, νεῶν τῇ Θεομήτορι ἀνιστᾶ, ἐπ’ αὐτὴν δὴ τὴν πηγὴν περιστήσας τὸν ὄροφον, ὁ δὲ ἐστὶν οὐχ ἥττον ἐς γῆν βαθυνόμενος, ἢ ὑπὲρ γῆν τὸ ὀρώμενον· ἀνεισι μὲν γὰρ ἐξ αὐτῶν οἶμαι τῆς γῆς τῶν κρηπίδων τὰ κτίσματα, ἐν τετραγώνῳ δῆθεν ξυγκείμενα, ἑτερομήκη δὲ τὴν θέσιν καθιστῶντα τῷ δόμῳ, ὡς συμβαίνειν τριτημόριά που εἶναι τῷ μήκει τὸ εὖρος - ἀλλ’ ἀποίκιλος μὲν ἡ οἰκοδομία τοῖς τοίχοις, ἕως τῆς γῆς ὑπερκύψασι, μικρὸν δὲ ὑπερφανεῖσι τῆς γῆς αὐτίκα ποικίλεται· στοᾶς γὰρ τέσσαρας διαγράφουσιν, ὧν αἱ μὲν δύο, πρὸς ἀνίσχοντα καὶ δύνοντά που τὸν ἥλιον, κατὰ κενοῦ τοῦ ἀέρος μετεωρίζονται· αἱ δ’ ἐπὶ θάτερα τούτων, τοῖς γειννῶσιν ἐναπερειδόμεναι τοίχοις, συνεξυφαίνονται, καὶ τελευτήσασιν ἐπικάθηται. Οἰκοδομία δὲ τις ἐφύπερθεν τῶν ἀψίδων κύκλῳ περιτρέχει τὸν δόμον, ἀνεσταλμένη κατὰ βραχύ, καὶ στοαῖς τισιν ἐπίσης διαλιπούσαις ἐρείδεται. Ἐς ἀγωγὴν δὲ φῶτων ἀποκεκλήρωται τὸ διάλειμμα, ἐξ ὧν καὶ φῶς ἄπειρον ἐπεισεῖ τῇ πηγῇ, καὶ περιουσία αἴγλης, ἐν μεγάλῳ, καὶ πολλῷ τῷ φωτὶ καταστράπτει τὸν χῶρον. Ἐπὶ τούτοις ἡ θόλος μετεωρίζεται, ὄροφος ἐν σφαιροειδεῖ μεταρσίῳ ἡρέμα ἐς βάθος ἐπικυρτούμενος· κόσμον δὲ τοσοῦτον τούτῳ περίεστιν, ὡς εἰκάσαι τῷ οὐρανῷ, περιλαμπομένῳ καὶ ἀνθοῦντι πυρί. Τοῦ γε μὴν ἀδύτου τὸ ἄνωθεν, καὶ τὸ ὑπὲρ αὐτὴν δὴ τὴν πηγὴν οἰκοδόμημα ἕτερον διαφράττει, ἐπιπέδῳ θόλῳ κοσμούμενον ὡς ἂν ἀποπληροῖη τῷ ἑτερομήκει τὸ

¹⁹⁷⁰ Πβλ. Προκοπίου, *Περί Κτισμάτων*, I, γ’.

¹⁹⁷¹ Κάλλιστος Ξανθόπουλος, *Περί συστάσεως οίκου Ζωοδ. Πηγῆς*, 1, 1-3.

κόσμιον. Καί τινας δὲ βαθμίδας ἐναρμοσάμενος ὁ τεχνίτης, κατὰ πέντε που οἶμαι καὶ εἴκοσιν ἐκατέρωθεν, εὐμαρῆ τὴν κάθοδον ἐς αὐτὴν τὴν πηγὴν ὑπανέδειξεν, ἐπὶ μαρμάρους συγκαταβαίνουσιν· ἐντιθεῖσιν τι καὶ κόσμου καὶ χειραγωγούσιν τοὺς κατιόντας, ἵνα μὴ ταῖς νοτίσιν διολισθαίνωσιν. Ἡ μὲν οὖν ἐστὶν ὑπτία, θατέρα δὲ καὶ τοῦ σκολιοῦ συμμετέχουσα, χρυσῶ μὲν ἀκιβδήλω ἢ ὀροφῇ πᾶσα, μᾶλλον δὲ ἢ κεφαλῇ τῶ νεῶ, κατακόρως ἐγκέκρυπται· τῶ ὑέλῳ ἐπιπολάζοντι διαφαινομένῳ, καὶ αὐγῇ μαρμάρων, ἃ ὁ τοῖχος ἡμφίεσται, ἀπανταχοῦ περιαστράπτει τὸ τέμενος. Ἡ δὲ πηγὴ σχεδόν, κατὰ μέσον ἐστὶ τὸν χῶρον· μικρὸν γάρ τι τοῦ μέσον εἶναι ἀναχωρεῖ· εὖρος ὀργυιῶν που δύο διακατέχουσα, ἀένναα ψυχρά τε, καὶ διειδῆ προβαλλομένη τὰ ρεῖθρα· μαρμάρων δὲ οἰκοδομῇ ἐν τετραγώνῳ αὐτὴν ἀποφράττει, στόμιον ἰκανὸν ἀνιείσα, τοῖς βουλομένοις ὑδρεύσασθαι. Τοῦ δ' αὖ τετραγώνου ἐξ ἐκατέρωθεν, ἴσαι ταῖς προειρημέναις βαθμίδες ἐγείρονται, αἱ μὲν ἐς ἡμισυ σφαίρας σχηματιζόμεναι, ἄλλαι δὲ καὶ πρὸς τὸ τετράγωνον ἀποτελεντώσαι, κατὰ ἐξ ἐκατέρωθεν, εἰς τὸ ἄνω τῆς πηγῆς τοὺς βουλομένους διαβιβάζουσαι, καὶ μετρία δὲ τις φιάλη πρὸ τοῦ στόματος ἔστηκε τῆς πηγῆς, βραχὺ κοιλαιομένη, ὡς αὐτίκα μάλα τὴν ὑδρίαν ἐπιδεξομένη, ἐς ὅπας τινας διατετρημένη, ὡς ἂν τοῖς ἐκρέουσι χῶραν χαρίζηται· κοῖλον δὲ τι ἕτερον ἐπ' ἐδάφους αὐτὴν ὑποδέχεται πρὸ τῆς ἐπιρροῆς τῆς πηγῆς, στενοχωρουμένῳ δὴ τῶ ὑγρῶ ἀπανταχοῦ παρέχον διέξοδον· δίεσι δὲ ὁ ὄχετος κατὰ μέσον τὸν δόμον, τὸ ἄδυτον διαιρῶν, ἐμπεφραγμένος παντάπασιν· ὅπας δὲ δύο ἀνοίγνυσιν, ἢ μὲν κυκλοτερεῖ λίθῳ ἐνηρμοσμένη κατὰ μέσον τὸν δόμον, ἢ δ' ἑτέρα γειτνιάζει πρὸς τ' ἄδυτα, ἑτερόμηκες περικειμένη τὸ ἔλυτρον· ἀφ' οὗ καὶ τὸν ἱερὸν πηλόν, καὶ καθάρσιον δοιδυκοειδεῖ τινι πτύῳ ἀρύονται, οἷς ταῦτ' ἐπιτέτραπται ὑπουργεῖν· κέκραται δὲ καὶ τὸ ὕδωρ ἐς παράδοξον ἔνωσιν· τοῦ τε γὰρ ψυχρὸν παντάπασιν εἶναι ἐνδεῖ, καὶ τοῦ χλιαρὸν εἶναι πάλιν ἀφίσταται, ὡς συμβαίνει παντοῖον καὶ ὅσον γίνεσθαι τοῖς ἐθέλουσι, κατὰ τὸ τῶ μάννα ἀδόμενον. Ἔστι δὲ τὰ μάλιστα διειδές τε καὶ κοῦφον ταῖς τοῦ πνεύματος αὔραις μετεωριζόμενον· καὶ τὸ δὴ πάντων ὑπερκείμενον, ὅτι τῶν ἐναντίων εἶναι θεραπείαν τὸ ὕδωρ τοῦτο συμβαίνει· ὧν γὰρ ἡ τέχνη νοσημάτων ἀπέιπε τὴν περὶ τὸ ψυχρὸν ἀσχολίαν, τούτων εὖροις ἂν ὡς θᾶπτον τούτῳ τὴν ἴασιν. Ἄλλ' ὁ με μικροῦ διέλαθεν βούλομαι διεξιέναι ἀξιοθέατον ὄν, ἔχει μὲν γὰρ πᾶς ὁ χῶρος εἰκόνας παντοίας, ἐξαίσι' ἄττα τῶν τοῦ Χριστοῦ, καὶ τῆς Θεομήτορος ἐνηρμοσμένας ψηφίσι. Φαίης ἂν τοῖς πλάσμασι καὶ τὴν φύσιν αὐτὴν ὑστερεῖν. Τῇ γε μὴν μέση θόλῳ, ἢ ὀροφος καθίσταται τῶ νεῶ, αὐτὴν ὁ πλάστης τὴν ζωηφόρον πηγὴν χερσὶν

ιδίαις ἀρίστως διέγραψε, τὸ πάγκαλον βρέφος, καὶ προαιώνιον, ὡς διειδές τι καὶ πότιμον ὕδωρ, ζῶν καὶ ἀλλόμενον, τῶν κόλπων ἀναμορμύρουσαν, εἰκάσαις ἂν νεφέλην αὐτὴν κατιδῶν, ἡρέμα ὡς ὑετὸν ἀψοφητὶ τὸ ὕδωρ ἄνωθεν καταρρέουσας, κακείθεν τῷ ὕδατι ἀτενίζουσας ἐνεργὸν αὐτὸ καθιστᾶν, ἐπώαζουσας ὡς ἂν τις εἴποι, καὶ γόνιμον παριστάνουσας, ἦν καὶ πνεῦμα ἔγωγε τῷ παρόντι φαίην ἂν Θεοῦ, τῷ ὕδατι ἐπινήχεσθαι· καὶ γὰρ ἀμέλει τοῦ κατέναντι τῆς μορφῆς ὀμφαλοῦ, καὶ τὸ ὕδωρ τῆς ῥοῆς ἐπιπωματίζοντος διαρθέντος τῆς σκιᾶς ἀντανακλωμένης τῷ ὕδατι, ἴδοις ἂν ὡς ἐν κατόπτρῳ, μετὰ τοῦ ζῶντος νάματος, αὐτὴν τὴν Θεομήτορα ἐπινηχομένην, καὶ μαρμαρυγὰς ὑπερφυεῖς ἀφιεῖσαν, ὡς συμβαίνειν θαυμάζειν, ποτέρῳ μᾶλλον πιστευτέον εἶναι, ἄρα ἐκ τοῦ ὕδατος τὸν τύπον ἄνωθεν διαγράφεσθαι, τῷ ἡλίῳ κάτωθεν τῷ νοητῷ προσβάλλοντι ἀποπαλλόμενον τὸ παραδοξότατον, καὶ τῇ ὀροφῇ διασώζεσθαι, ὃ καὶ μᾶλλον δίκαιον ἐκλογίζεσθαι, ἢ ἄνωθεν τὸν τύπον προσβάλλειν τῷ ὕδατι, ὡς ἐν κατόπτρῳ ἀντανακλώμενον. Ἀλλὰ τοιοῦτον μὲν τὸ τέμενος ὃ Λέων τῇ Θεομήτορι ἀνιστᾶ, πηγὴν τὸν χῶρον κατονομάσας, ἐξαίσιον οἶον ἰδόντι, κρεῖττον δὲ ἢ λέγειν, καὶ τοῦτον τὸν τρόπον ἢ ἐν τῷ ὕδατι χάρις ἐξέλαμψεν. Ἐς ὕστερον δὲ καὶ τινες προσθήκαις οἰκοδομημάτων τὸν χῶρον ἐσέμνυναν, κάλλος περιεργότερον περιθέμενοι, καὶ ὠραιότεραν τῷ τόπῳ ἐπαγαγόντες εὐπρέπειαν. Καθὰ δῆτα καὶ Ἰουστινιανὸς ὕστερον, τὸν μέγιστον, καὶ περικαλλῆ δόμον τῇ Θεοτόκῳ ἀνήγειρε, τῆς εὐεργεσίας αὐτὴν ἀμειβόμενος.¹⁹⁷²

Ο αυτοκράτορας Λέων καθάρισε τον τόπο της Πηγῆς ἀπὸ τῆ λάσπη, ἀνοίξε τῆ φλέβα τῆς πηγῆς, τὴν καθάρισε σε μεγάλο βάθος καὶ τὴν ἐφράξε γύρω με ἰσχυρὸ οἰκοδόμημα. Ἀνήγειρε ναὸ στὴν Παναγία πάνω καὶ γύρω ἀπὸ τὴν πηγὴ, με βαθιὰ θεμέλια. Ὁ ναὸς εἶναι ἐπιμήκης ὀρθογώνιος, τὸ πλάτος του εἶναι τὸ ἓνα τρίτο του μήκους του. Οἱ τοῖχοι κοσμούνται μὸλις ἀρχίζουν καὶ φαίνονται πάνω ἀπὸ τὸ ἔδαφος. Διαγράφουν τέσσερις στοές. Ἡ ἀνατολικὴ καὶ ἡ δυτικὴ φαίνονται νὰ αἰωροῦνται στο κενό. Οἱ ἄλλες στηρίζονται στους γειτονικοὺς τοίχους. Πάνω ἀπὸ τὶς ἀψίδες βρίσκεται κυκλικὸ οἰκοδόμημα με μικρὸ ὕψος, που στηρίζεται σε στοές κατὰ διαστήματα. Ἐτσι εἰσέρχεται ἀπὸ πάνω ἀφθονο ἡλιακὸ φῶς στὴν Πηγὴ καὶ ὁ χῶρος ἀστράφτει. Πάνω σε αὐτὰ υψώνεται ἡ θόλος, σφαιροειδῆς στέγη με βάθος. Ἐχει τόση ὁμορφιά ὥστε μοιάζει με τὸ φωτισμένο οὐρανὸ καὶ τὴ φωτιά που λάμπει. Τὸ ἐπάνω τμήμα του

¹⁹⁷² Κάλλιστος Ξανθόπουλος, Περὶ συστάσεως οἴκου Ζωοδ. Πηγῆς, 11, 3 – 14, 10.

αδύτου και το τμήμα πάνω από την πηγή το χωρίζει άλλο οικοδόμημα που κοσμείται με επίπεδη θόλο. Έτσι συμπληρώνεται το κανονικό ανισόπλευρο. Ο τεχνίτης προσάρμοσε είκοσι πέντε μαρμάρινες βαθμίδες εκατέρωθεν, διευκολύνοντας την κάθοδο στην πηγή. Με ένθετα κοσμήματα αυτές οδηγούν όσους κατεβαίνουν, ώστε να μη γλιστρούν με την υγρασία. Στη στέγη αφθονεί ο γνήσιος χρυσός. Οι τοίχοι είναι ντυμένοι με γυάλινες ψηφίδες και μάρμαρο και ο ιερός τόπος αστράφτει. Η πηγή βρίσκεται στη μέση σχεδόν του χώρου. Έχει πλάτος δύο οργιές. Το ρεύμα της είναι συνεχές, ψυχρό και διαυγές. Κλείνεται από τετράγωνο μαρμάρινο οικοδόμημα. Το στόμιο είναι αρκετό για όσους θέλουν να αντλήσουν. Εκατέρωθεν του τετραγώνου υψώνονται βαθμίδες ανά έξι, άλλες σχηματίζουν ημισφαίριο, άλλες τελειώνουν σε τετράγωνο και μεταφέρουν στο πάνω μέρος της πηγής. Μπροστά από το στόμιο της πηγής βρίσκεται ένα μέτριο κοίλο αγγείο, για να δέχεται τη στάμνα. Έχει οπές για το νερό που χύνεται. Την υποδέχεται ένα άλλο κοίλο κατασκεύασμα μπροστά από τη ροή της πηγής, ώστε το νερό να βρίσκει διέξοδο. Ο αγωγός διέρχεται φραγμένος μέσα από το ναό, διαιρώντας το άδυτο. Μία οπή ήταν προσαρμοσμένη σε κυκλικό λίθο στη μέση του ναού, άλλη κοντά στα άδυτα, με ανισόπλευρη δεξαμενή. Η άντληση του ιερού και καθαρτικού πηλού γινόταν από όσους είχαν άδεια με κάνιστρο σα γουδί. Η μείξη του νερού είναι παράδοξη. Το νερό δεν είναι ούτε ψυχρό ούτε χλιαρό, αλλά ποικίλο και όσο θέλει ο καθένας, όπως το μάννα. Είναι ελαφρύ και σταγονίδια αιωρούνται με τον αέρα. Το πιο υπέροχο είναι ότι θεραπεύει ασθένειες. Αξιοθέατες είναι και οι ποικίλες εξαισιες ψηφιδωτές εικόνες του Χριστού και της Παναγίας: η φύση υστερεί των δημιουργημάτων. Δηλαδή αντιστρέφεται η γνωστή θεωρία της μίμησης από τον Πλάτωνα που συνεχίζουν οι Βυζαντινοί, ότι η τέχνη είναι μίμηση της φύσης. Στη μέση της θόλου, της στέγης του ναού είναι άριστα σχεδιασμένη η πηγή που αναβράζει από τους κόλπους της το θείο βρέφος ως ύδωρ, δηλαδή αναβράζει η θαυματουργή ιδιότητα του ύδατος που οφείλεται στη θεία επέμβαση. Μοιάζει με νεφέλη που στάζει αθόρυβα το νερό σα βροχή, το βλέπει και το καθιστά ενεργό και γόνιμο, πνεύμα του Θεού που κατακλύζει το ύδωρ. Αν μετακινηθεί το κυρτό μέρος απέναντι από τη μορφή που καλύπτει το ύδωρ, η σκιά αντανακλάται και φαίνεται στην επιφάνεια και η Παναγία να λάμπει. Απορείς αν η εικόνα διαγράφεται από το νερό στην οροφή με τον ήλιο ή αν αντανακλάται στο

νερό από πάνω. Ο χώρος που ονομάστηκε από τον Λέοντα Πηγή εγκωμιάζεται ως εξαίσιος στην όψη, καλύτερος απ' ό,τι μπορεί να ειπωθεί. Η χάρη του ύδατος ακτινοβόλησε. Αργότερα κάποιες προσθήκες οικοδομημάτων μεγάλυναν τον τόπο, παρέχοντας πολλή ομορφιά και επιφέροντας ευπρέπεια. Ο Ιουστινιανός ανήγειρε το ναό στη Θεοτόκο που επαινείται ως ο πιο μέγας και πολύ όμορφος. Αφού αναφέρει το θαύμα της θεραπείας του με το ύδωρ της πηγής, ο συγγραφέας περιγράφει το μεγάλο ναό.

Από τον συγγραφέα εγκωμιάζονται και γενικότερα οι **ναοί της Παναγίας** που οφείλονται στον **Ιουστινιανό**.

‘Τοίνυν και τὴν εὐεργέτιν προσαμειβόμενος, ἅτε και αὐτῶ τὴν βασιλείον περιποιησαμένην ἀρχὴν, τὸν νῦν ὀρώμενον ὑπερμεγέθη δόμον, ἐξ αὐτῶν κρηπίδων ἀνίστησι, παρ’ αὐτὰ τὰ κράσπεδα τοῦ πρώην νεῶ, στήλη μικρά, μεγίστης εὐεργεσίας ὑπόδειγμα, κῆρυξ εὐεργεσίας, ὡς ἂν τις εἶπη, καὶ σιγῶν διαπρύσιος. Πλὴν ἀλλὰ καὶ τὰ τοῦ παρόντος τεμένους διεξιέναι, ὁποῖον μεγέθει καὶ κάλλει, φιλοτίμῳ τε χειρὶ πρὸς τοῦ βασιλέως ἐξεργασθὲν παρήσειν δοκῶ μοι, ἅμα μὲν τῶ πολλῶ καὶ νεωτερίζοντι χρόνῳ κατασεισθέν, καὶ μηδὲ ὁποῖον τὰ πρώτα γέγονε θεωρούμενον, ἅτε ὑπὸ σεισμῶν διαφόρων κατεργασθὲν, καὶ αὐθις χερσί, καὶ δαπάναις βασιλείοις ἀνεγερθὲν, καὶ πάλιν ἐρειπωθέν, ὡς κατὰ καιρόν μοι λελέξεται. Παρίτω τοίνυν ὁ ἐκ Καισαρείας Προκόπιος, καὶ τὰ κατὰ τὸ παρὸν τέμενος διαζωγραφείτω τῶ λόγῳ, παρῶν δηλαδή, καὶ ὄψεσιν οἰκείαις τοῦτο ἐξακριβούμενος, ὅ,τι δῆτα πρὸς τοῦ βασιλέως ἀνωκοδόμητο. Λέγει δὲ οὕτως, ἀρκτέον δὴ ἀπὸ τῶν τῆς Θεοτόκου Μαρίας νεῶν. Πολλὰς τοίνυν ἐκκλησίας Ἰουστινιανὸς ὁ βασιλεὺς τῇ Θεοτόκῳ ἐδείματο, πανταχόθι τῆς Ῥωμαίων ἀρχῆς, οὕτω δὴ μεγαλοπρεπεῖς τε καὶ παμμεγέθεις, καὶ χρημάτων ὄγκῳ ἐξεργασθείσας ὑπερφυεῖ, ὡς τε ἦν τις αὐτῶν μίαν κατὰ μόνας θεῶτο, εἰκάσειεν ἂν τοῦτο αὐτῶ μόνον εἰργάσθαι τὸ ἔργον, καὶ περὶ τοῦτο ἡσυχολημένον ἅπαντα τῆς βασιλείας κατατρίψαι τὸν χρόνον. Ἀλλὰ νῦν ὅπερ εἶπον, τὰ ἐπὶ τοῦ Βυζαντίου ἱερά μοι γεγράφεται. Τὸν μὲν οὖν ἓνα τῆς Θεοτόκου νεῶν ᾠκοδομήσατο πρὸ τοῦ περιβόλου, ἐν χώρῳ καλουμένῳ Βλαχέρναις, καὶ τὰ ἐξῆς. Ἔτερον δὲ ἱερόν αὐτῇ ἐν χώρῳ καλουμένῳ Πηγῇ ἀνέθηκε, τῆς νόσου αὐτὴν ἀμειβόμενος, ἔνθα ἔστι δάσος κυπαρίσσω ἀμφιλαφές, λειμῶν ἐν ἀπαλαῖς ταῖς ἀρούραις τεθηλῶς ἄνθεσι, παράδεισος εὐφορῶν τὰ ὠραῖα, πηγὴ ἀψοφητὶ βλύζουσα γαληνὸν τὸ ὕδωρ καὶ πότιμον, ἱεροπρεπῆ ἐπιεικῶς πᾶντα. Ταῦτα μὲν ὁ ἀμφὶ τὸ τέμενος χώρος· αὐτὸν δὲ τὸν νεῶν, οὐδὲ ὀνόμασιν

ἐπαξίοις συλλαβεῖν ῥάδιον, οὐδὲ διανοίᾳ σκιαγραφῆσαι, οὐδὲ διαψιθυρίσαι τῷ λόγῳ· τοσοῦτον δὲ μόνον εἰπεῖν ἀποχρήσει, ὡς τῶν ἱερῶν κάλλει τε, καὶ μεγέθει ὑπεραίρει τὰ πλεῖστα. Ταῦτα δὲ ἄμφω τὰ ἱερά, πρὸ τοῦ τῆς πόλεως πεποιήται τείχους, τὸ μὲν ἀρχόμενον παρὰ τὴν τῆς θαλάσσης ἡῖονα, τὸ δὲ ἄγχιστά πη τῶν χρυσῶν καλουμένον πυλῶν· ἅς δὴ ἄμφι τὸ τοῦ ἐρύματος πέρας συμβαίνει εἶναι, ὅπως δὴ ἄμφω ἀκαταγώνιστα φυλακτῆρια τῷ περιβόλῳ τῆς πόλεως εἶναι. Ταῦτα μὲν διεξοδικώτερον εἴρηται, ὅπως τε συνέστη τὸ κατ' ἀρχάς, καὶ τίνες οἱ τῶν δόμων ἐπιδημιουργοὶ τοῖς ἀγνοοῦσι διατρανώσαντες...'.¹⁹⁷³

Ο Ιουστινιανὸς ἀνήγειρε στὴν ευεργέτιδά του τὸ ναὸ που υπήρχε τὴν ἐποχὴ τοῦ συγγραφέα καὶ ἐγκωμιάζεται ὡς υπερμεγέθους, ἐκ θεμελίων, στὰ ὄρια τοῦ προηγούμενου ναοῦ. Ἐπαινοῦνται τὸ μέγεθος καὶ τὸ κάλλος τοῦ ναοῦ. Αὐτὸς κατερρίφθη ἀπὸ σεισμούς καὶ δὲν ἦταν ὅπως στὴν ἀρχή. Με αὐτοκρατορικά ἐξόδα ἀνηγέρθη ἐκ νέου καὶ καταστράφηκε πάλι. Στὴ συνέχεια ὁ συγγραφέας παραθέτει δύο ἀποσπάσματα τοῦ Προκοπίου Καισαρείας¹⁹⁷⁴ σχετικά με τὶς ἀφιερωμένες στὴν Παναγία ἐκκλησίες που ἐκτίσε ὁ Ιουστινιανός, ὥστε νὰ ἀποδειχθεῖ ὅτι ὁ ἱερός αὐτὸς τόπος ἀνοικοδομήθηκε ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα. Οἱ ἐκκλησίες αὐτές σὲ ὅλη τὴ Ρωμαϊκὴ Αὐτοκρατορία εἶναι τόσο μεγαλοπρεπεῖς καὶ υπερμεγέθεις καὶ ἐκτελέστηκαν με τόσο υπέρρογο ποσὸ χρημάτων, ὥστε ὁ αὐτοκράτορας θὰ μπορούσε νὰ ἔχει ἀσχοληθεῖ καθ' ὅλη τὴ βασιλεία του με ἓνα μόνον ἀπὸ αὐτὰ τὰ ἔργα: ἓνας ναὸς τῆς Θεοτόκου οἰκοδομήθηκε μπροστὰ ἀπὸ τὸν περίβολο στὸ χῶρο Βλαχέρναι. Ὁ ναὸς τῆς Παναγίας τῶν Βλαχερνῶν βρίσκεται στὴ βόρεια γωνία τῆς οχύρωσης τῆς Κωνσταντινούπολης στὸν Κεράτιο Κόλπο. Νὰ σημειωθεῖ ἐδῶ ὅτι ὁ ναὸς τῆς Παναγίας στὶς Βλαχέρνες ἐπαινείται γιὰ τὸ μέγεθος καὶ ὡς περίοπτος σὲ Βίῳ ἀπὸ τὸν Φιλόθεο Κόκκινος (στὸ πλαίσιο ἐνὸς οράματος).¹⁹⁷⁵ Ὁ ἄλλος ναὸς ἀφιερώθηκε στὴν Παναγία στὴν τοποθεσία

¹⁹⁷³ Κάλλιστος Ξανθόπουλος, *Περὶ συστάσεως οἴκου Ζωοδ.* Πηγῆς, 15, 18 – 16, 30.

¹⁹⁷⁴ Πβλ. Προκοπίου, *Περὶ Κτισμάτων*, I, γ'.

¹⁹⁷⁵ Φιλόθεος Κόκκινος, *Βίος Ἀγ. Ἰσιδώρου*, 148, 47, 7–9: 'Τοῦ τῆς Θεομήτορος μεγάλου καὶ περιφανοῦς οἴκου - Βλαχέρνας ἐπονομάζουσιν, ὡς ἴστε, τὸν χῶρον -'. Ὁ ναὸς ἦταν ἀπὸ τοὺς πιο ἀγαπητοὺς στοὺς Βυζαντινοὺς πιστοὺς, ὁ πιο διάσημος ἀπὸ τοὺς ναοὺς τῆς Παναγίας στὴν Κωνσταντινούπολη. Κατασκευάστηκε ἀπὸ τὴν αὐτοκράτειρα Πουλχερία στὴν ἀρχὴ τῆς βασιλείας τοῦ Μαρκιανοῦ (450-18 Φεβρουαρίου 453). Ὁ αὐτοκράτορας ὀλοκλήρωσε τὸ ἔργο τῆς. Ὁ Λέων Α' συνεισέφερε στὴ λαμπρότητα τοῦ ναοῦ. Κατὰ τὸν Προκόπιο τὸ ναὸ κατασκεύασε ὁ Ιουστινιανός ὑπὸ τὴ βασιλεία τοῦ θείου τοῦ Ιουστίνου Α' (518-527). Πρόκειται πιθανόν γιὰ ἐπισκευή ἢ μετατροπὴ, διότι τὸ ἀρχικὸ οἰκοδόμημα

Πηγή που βρίσκεται στο νότιο άκρο της οχύρωσης κοντά στη Θάλασσα του Μαρμαρά. Ο γύρω χώρος περιγράφεται με πολύ γλαφυρές εικόνες. Εκεί υπήρχε μεγάλο δάσος από κυπαρίσσια, λιβάδι με απαλό χρώμα με άνθη, ωραίος εύφορος κήπος που ανάβλυζε αθόρυβα νερό. Όλα ήταν άξια σεβασμού. Στο έργο με τίτλο *Νικαεύς* του Θεοδώρου Μετοχίτη η καλύτερη εικόνα της φύσης είναι στην έκφραση του ναού του Αγίου Υακίνθου. Η φύση γύρω εγκωμιάζεται με πνευματικές εικόνες. Όπως σε παλαιότερες εκφράσεις, ειδυλλιακές σκηνές φύσης συμπληρώνουν το ναό. Ο ίδιος ο ναός της Πηγής δεν είναι εύκολο να εννοηθεί με αρμόζουσες φράσεις, να σχεδιαστεί με το νου, να ειπωθεί με λόγια. Λέγεται εγκωμιαστικά ότι υπερτερεί από τους περισσότερους ως προς το κάλλος και το μέγεθος, επαναλαμβάνονται δηλαδή τα ίδια στοιχεία του εγκωμίου. Και οι δύο ναοί βρίσκονται μπροστά από τα (Θεοδοσιανά) τείχη της πόλης. Ο ένας (Βλαχέρνες) αρχίζει δίπλα στην ακτή της θάλασσας, ο άλλος (Πηγή) πολύ κοντά στη Χρυσή Πύλη, που βρίσκεται στο τέλος του οχυρώματος. Αποτελούν ακατανίκητα φρούρια στον περίβολο της πόλης. Η Πηγή βρισκόταν ένα στάδιο από την πόλη, σε τοποθεσία που δείχνει τη δύναμη να προστατεύει την πόλη. Η αναφορά στο *Περί Κτισμάτων* του Προκοπίου ενισχύει τη δύναμή τους ως ανίκητων φρουρών της πόλης.¹⁹⁷⁶ Ο Νικηφόρος Κάλλιστος Ξανθόπουλος παραλείπει το ναό της Παναγίας στο Ηραϊόν ή Ιερείον που αναφέρει ο Προκόπιος.¹⁹⁷⁷ Έτσι ο συγγραφέας διηγήθηκε με σαφήνεια την αρχική σύσταση των δύο αυτών ναών και τους δημιουργούς τους.

Ο ναός εγκωμιάζεται και από την Παναγία σε όνειρο της συζύγου του αυτοκράτορα Μαυρικού.

*‘έμοι τὰ βασίλεια λέγουσα, ἔξω τῆς βασιλευούσης,
κεκομψευμένα παντοίοις εἶδεσιν ἀνεγήγερται, καὶ πηγῇ ταῦτα*

ήταν βασιλική, ενώ στον Προκόπιο υπονοείται τρούλος. Ο ναός καταστράφηκε από πυρκαγιά το 1070. Ανακατασκευάστηκε από τον Ρωμανό Δ' Διογένη (1067-1071) και το διάδοχό του Μιχαήλ Γ' Δούκα (1071-1078). Εκεί έλαβαν χώρα πολλά σημαντικά θρησκευτικά και πολιτικά γεγονότα στη ζωή της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Το οικοδόμημα χάθηκε σε πυρκαγιά στις 29 Φεβρουαρίου του 1434: Janin, *Églises et Monastères*, σ. 169-172.

¹⁹⁷⁶ Saradi, *City in Hagiography*, σ. 441.

¹⁹⁷⁷ Πβλ. Προκοπίου, *Περί Κτισμάτων*, I, γ'.

διειδοῦς καὶ ἡδίστου ὕδατος ἐναβρύνονται, ἄφθονα κατὰ πελάγη ἀναρρέουση τὰ νάματα'.¹⁹⁷⁸

Τα ανάκτορα της Παναγίας έχουν ανεγερθεί έξω από την Κωνσταντινούπολη και έχουν κατασκευασθεί κομψά με κάθε είδους κάλλος. Υπερηφανεύονται για την πηγή με διαυγές και πάρα πολύ γλυκό νερό που ρέει άφθονο σαν πέλαγος. Ο αφιερωμένος στη Θεοτόκο ιερός τόπος εγκωμιάζεται για το μέγεθός του, κατά την αναφορά σε κάποιο σεισμό, ενώ του αποδίδεται και ο προσδιορισμός θείος.¹⁹⁷⁹ Ο ναός εγκωμιάζεται ως πάρα πολύ μεγάλος και σε θαύμα που συνέβη σε μια μοναχή.¹⁹⁸⁰ Ο προσδιορισμός θείο τέμενος επαναλαμβάνεται και στο όνειρο του μοναχού που βρισκόταν μπροστά από τις πύλες του ναού.

'...ταύτην δὲ πρὸς ταῖς μέσαις τοῦ θείου τεμένουσ πύλαις ἐστῶσαν,...'.¹⁹⁸¹

Ο ναός είχε καταρρεύσει και ανακαινίσθηκε από τον Βασίλειο τον Μακεδόνα (867-886).

'Τὸν δὲ δὴ νεῶν οὕτω κατασεισθέντα, καὶ διερῤῥηκότη, τῷ ἐκ Μακεδόνων Βασιλείῳ πρὸς βουλῆς γίνεται. Οὗτος γάρ τηνικάδε τὰ τῆς βασιλείας σκῆπτρα διεχειρίζετο, ἐξ αὐτῶν κρηπίδων ἀνατρέψαι, καὶ παραλῦσαι τὸ τέμενος, πρὸς τὸ μειῖζον τε καὶ ἀσφαλέστατον μετασκευασαμένῳ ἐς φιλοτιμίαν βασιλεῖ πρέπουσαν, ἀναγεῖραι αὐθις. Πρὸς τινῶν δὲ τῆς ὀρμῆς ἀναχαιτισθεῖς, καινίζει μὲν, ἅπαν τὸ κατεσπαραγμένον, καὶ ἀνορθοῖ. Τὸ δὲ ἡμισφαίριον, τέχνη λιθοδόμων ἐναρμοσάμενος, εἰς τὸν νῦν ὀρώμενον μετήνεγκε κόσμον τὸ ἀσφαλές αὐτῶ πρυτανεύσας. Ἐπεὶ δε τὰ τῆς οἰκοδομῆς αὐτοῖς εἰς πέρας ἐγένετο, καὶ βραχὺ τοῦ χρόνου διαλιπόντος, ὡς ἐκτακῆναι μὲν τὸ ὑγρὸν καὶ ἀπολωφῆσαι, ἐν ἐπιτηδείῳ δὲ γενέσθαι, καὶ τὸν ἔσωθεν διὰ λεπτῶν ψηφίδων κόσμον εἰσδέξασθαι, κλίμακας ἐξ ἐδάφους μέχρις ἐς τὴν ὑπερβολὴν σανίσιν ἄλλαις ἀναλόγως ἐνθέμενοι, ὡς

¹⁹⁷⁸ Κάλλιστος Ξανθόπουλος, Περὶ συστάσεως οἴκου Ζωοδ. Πηγῆς, 20, 17–21.

¹⁹⁷⁹ Κάλλιστος Ξανθόπουλος, Περὶ συστάσεως οἴκου Ζωοδ. Πηγῆς, 27, 31 – 28, 5: 'Ἐμελλε τοίνυν σεῖειν τὴν γῆν ὁ Θεός, εἴπερ ποτε, συμμετέχειν δὲ καὶ τὸ εἰς εὐεργεσίαν ἀνειμένον τῇ Θεοτόκῳ μέγιστον τέμενος, τῆς ἐκ Κυρίου ὀργῆς. Πολλοῦ δὲ πλήθους τοῖς θαύμασιν ἐπιρρέοντος, καὶ ταῖς ἐκεῖσε διατριβαῖς, ὑπὸ χρησταῖς ταῖς ἐλπίσιν ἀπανταχοῦ τοῦ θείου τεμένουσ περιῖοντος,...'.

¹⁹⁸⁰ Κάλλιστος Ξανθόπουλος, Περὶ συστάσεως οἴκου Ζωοδ. Πηγῆς, 38, 2 – 3: '...ὀπηνίκα τοῖς μοναχοῖς τοῦ μεγίστου ἐξιῶσι νεῶ,...'.

¹⁹⁸¹ Κάλλιστος Ξανθόπουλος, Περὶ συστάσεως οἴκου Ζωοδ. Πηγῆς, 28, 19–20.

ἂν τοῖς ἱστορεῖν εἰθισμένοις εὐέφοδον εἶη ἐντεῦθεν χρώμασι, καὶ χρυσῷ κατακεχυμένῳ τὸ ἐνδέον ἀναπληροῦν, καὶ οὕτως ἐναβρύνειν τὸ τέμενος, ὕλη παντοία καὶ τέχνη ὠραϊζόμενον. Τῆς ἐορτῆς ἤδη ἐκτυπώτερον διασκευαζομένης τῆς καθόδου τοῦ πνεύματος, καὶ ταῖς ποικίλλαις ἐξαλλαγαῖς τῶν ἐν ταῖς ψηφίσι χρωμάτων σεμννομένης, τηνικαῦτα τὰ βάθρα τῶν στύλων ἀπαγορεύσαντα πρὸς τῶν ὑπερκειμένων τὸ μέγεθος, χαλῶντα τὸν εὐτονον, διελύοντο, ἢ δ' ἐπισκευὴ ἐκείνη πανταχόθι διαρῥαγεῖσα, πρὸς τὰ κάτω ὑπέιγετο, οἱ γε μὴν εἰκονισταί, καὶ ζωγράφοι, καὶ ὅση περὶ ταῦτα διεπεπόνητο χεὶρ ἀθρόον ὀρῶντες ἐπιστάντα τὸν ἄφυκτον κίνδυνον,...'.¹⁹⁸²

Ο αυτοκράτορας Βασίλειος Α' ο Μακεδών ήθελε να αφανίσει τον ιερό τόπο εκ θεμελίων, να θέσει τέρμα σε αυτόν, να τον ανεγείρει μεταβάλλοντάς τον σε μεγαλύτερο και ασφαλέστερο, όπως άρμοζε. Κάποιοι τον αναχαίτισαν. Ανόρθωσε όμως όσα είχαν καταβληθεί. Κτίστες προσάρμοσαν με ασφάλεια το ημισφαίριο. Η διακόσμησή του σωζόταν την εποχή του συγγραφέα. Λίγο μετά την ολοκλήρωση των οικοδομικών εργασιών, αφού στέγνωσε, ώστε να είναι κατάλληλο να διακοσμηθεί με λεπτές ψηφίδες, τοποθετήθηκαν κλίμακες, ώστε οι ζωγράφοι να μπορούν να βάλουν χρωματιστές ψηφίδες και άφθονο χρυσό. Ο ιερός τόπος ήταν λαμπρός, κοσμημένος με κάθε υλικό και τέχνη. Αναφέρεται και η θαυματουργική απόθεση των ζωγράφων στο έδαφος, κατά την ετοιμασία της απεικόνισης της καθόδου του Αγίου Πνεύματος, που λαμπρυνόταν με τα ποικίλα χρώματα των ψηφίδων, όταν διαλύθηκαν τα βάθρα των στύλων. Σε άλλο χωρίο πληροφορούμαστε για τα αφιερώματα της μαγιστρίσσης Ελένης, συζύγου του Αρταβάσδου στο ναό.

‘αὕτη καὶ πολὺ χρυσοῦ καὶ ἀργύρου, καὶ ἄλλα οἷς δὴ τέμενος Τερὸν ὠραϊζεται, τῷ νεῷ ἐπαφίησιν, ἵνα καὶ μετὰ μόνον εἶη τοῖς ἀναθήμασι, τὸ εἰκὸς ἀποτινῶσα τῇ τοῦ λόγου Μητρὶ.’¹⁹⁸³

Η Ελένη άφησε στο ναό πολύ χρυσάφι, ασήμι και άλλα αφιερώματα με τα οποία κοσμεῖται ο ιερός τόπος. Από το πλήθος όσων τελούνται στην Πηγή αρμόζει ο ναός της Παναγίας να κληθεί θάλασσα και όχι πηγή.

¹⁹⁸² Κάλλιστος Ξανθόπουλος, Περί συστάσεως οἴκου Ζωοδ. Πηγῆς, 30, 13 – 31, 5.

¹⁹⁸³ Κάλλιστος Ξανθόπουλος, Περί συστάσεως οἴκου Ζωοδ. Πηγῆς: 36, 30 – 37, 2.

‘Θάλασσαν, ἀλλ’ οὐ πηγὴν, προσηκόντως ἄν τις τὸν τῆς πανυμνήτου καλέσοι νεών.’¹⁹⁸⁴

Ἡ Παναγία καθοδηγώντας τον Βάραγγο Ἰωάννη Ροδέλφο χαρακτηρίζει τον ναό της ανάκτορο σαφῶς θαυμαστό.

‘Τὸ τεῖχος δὴ τῆς πόλεως ἐξιών, παρὰ τὴν τάφρον διέρχου, καὶ ἀντίκα τὸ ἐμὸν ἀνάκτορον ὄψει, περιφανῶς ὡς μάλιστα διαπρέπον.’¹⁹⁸⁵

Ἀπὸ τον συγγραφέα περιγράφεται καὶ ἕνας κίονας που αποτελούσε τὴ βάση τῆς κλίμακας. Κατὰ τὸ εικοστὸ τέταρτο ἔτος τῆς βασιλείας του Ἀνδρονίκου Β’ (1282-1328), τὴν ἡμέρα τῆς εορτῆς τῆς Πηγῆς, ὁ κίονας ἀποσπᾶστηκε ἀπὸ τὸ βάρος, ἔσπασε σὲ πολλὰ κομμάτια καὶ ἔπεσε σὲ ὅλο τὸ ναό, ἀλλὰ δὲν ἐβλάψε κανέναν, ἀν καὶ οἱ κύλινδροι τοῦ μαρμάρου διασκορπίστηκαν. Τὸ ὕψος τοῦ κίονα ἦταν δύο ὀργιές, ἔμοιαζε μὲ κορακίτη λίθου καὶ ἡ περιφέρειά του μποροῦσε νὰ περιληφθῆ καὶ στα δύο χέρια κάποιου.

‘κίων τις ὃς ὑποβάθρα τῶ χειραγωγῶ τῆς κλίμακος ἐτύγχανεν ὦν ἀνθεστῶς, τῶ ὑπερκειμένῳ βάρει τῆς ἔδρας ἀποσπασθεὶς καταφέρεται, καὶ τῇ προκειμένη προσβαλὼν φιάλη τοῦ ὕδατος, ἐκείνην μὲν τῆς ἔδρας ἐξίστησι καὶ ῥίπτει κατὰ γῆς μετὰ σφοδροῦ τοῦ ροιζήματος, ὑπὲρ ψάμμον ἐκείνη ἐγχεομένων ἀνθρώπων καὶ ἀρνομένων τοῦ νάματος. Ὁ δὲ εἰς τμήματα πλεῖστα διαρῥαγείς καὶ περιολισθήσας τοῦ τεμένου ἀπανταχοῦ, οὐδενὶ μὲν αἴτιος ζημίας κατέστη τὸ παράπαν μὴ λυμηνάμενος, καὶ ταῦτα τοῦ πλήθους ἐν στενῶ κομιδῇ συσπαρέντος, καὶ πλείονος ὄντος ἢ χωρεῖν εἶχε τὸ τέμενος. Τῶν γὰρ κυλίνδρων τοῦ μαρμάρου διαθεόντων ὅποι παρήκοι τὸ τέμενος, ἐκ τοῦ σχεδὸν οἱ πόδες τῶν συρρέοντων, θεία τινι δυναστεία μετέωροι ἀνεφέροντο. Καὶ τοῦτο δὴ τὸ ξένον τῆς νοητῆς κλίμακος τὸ τεράστιον, μηδὲ βρέφους τῶ τοσοῦτῳ λυμανθέντος συμπτώματι. Ἦν δὲ ὁ κίων τὴν μὲν ἀναδρομὴν ἐς ὀργυὰς που μάλιστα δύο, κορακίτη λίθῳ παρεμφερῆς. Τὸν γε μὴν περιδρομον ὅσον ἄν τις εὐχερῶς καρποῖς χειρῶν ἀμφοτέροις ἐμπεριλήψαιτο.’¹⁹⁸⁶

ὁ ναός τῆς Ἁγίας Σοφίας στὴν Κωνσταντινούπολη

¹⁹⁸⁴ Κάλλιστος Ξανθόπουλος, Περὶ συστάσεως οἴκου Ζωοδ. Πηγῆς: 53, 23-24.

¹⁹⁸⁵ Κάλλιστος Ξανθόπουλος, Περὶ συστάσεως οἴκου Ζωοδ. Πηγῆς: 80, 4-6.

¹⁹⁸⁶ Κάλλιστος Ξανθόπουλος, Περὶ συστάσεως οἴκου Ζωοδ. Πηγῆς, 86, 9-27.

Στην Διήγησιν ἐν στίχοις θαυμάτων Ἁγ. Νικολάου ἀπό τον Νικηφόρο Κάλλιστο Ξανθόπουλο ο ναός της Αγίας Σοφίας επαινείται για το μέγεθός του και ως περιθρύλλητος (= περιβόητος).¹⁹⁸⁷

Το ναό εγκωμιάζει ο ίδιος συγγραφέας και στο έργο **Περὶ συστάσεως οἴκου Ζωοδόχου Πηγῆς**.

‘Οἷς δὲ καὶ τὸν μέγαν τοῦτον ἀνέστησε δόμον, τὸν τῆς οἰκειᾶς τῶ ὄντι σοφίας ἐπώνυμον, τὸν μάλα οἰκεῖον τῇ πόλει κόσμον, καὶ τῇ παρούσῃ ἐξουσία καὶ διαίτη προσήκοντα· μέγιστός τε γὰρ ἐστὶ καὶ κάλλιστος τῶν ἀπανταχοῦ, ὄγκω καὶ τρυφῇ, ἔτι δε λελογισμένη σεμνότητι, κατὰ κράτος πάντας νικῶν. Μέγας δὲ μεγαλωστὶ ἀνατεταμένος ἐκτρέχει, ἔρωτι ὡς εἰκάσαι, τοῦ καταστέρω συμμιγῆναι τῶ πόλῳ, κἀντεῦθεν δεικνύων, ὡς ἔργον ὄντως τοῦ κρείττονος· φιλονεικεῖ καὶ γὰρ πρὸς τὰς ὄψεις τῶ ὕψει, καὶ φεύγει ὡσπερ τὸν θεατὴν, ἐρωτικοῦ δίκην, τῶ μεγέθει ἀποκρυπτόμενος, καὶ μιμεῖται τὴν φύσιν, οὗ τῇ κλήσει σεμνύνεται, ὑποχωρῶν ἀεὶ τοσοῦτον, ὅσον καταλαμβάνεται, οὐ ραδίως τε ἀναχωρεῖν, ἀλλὰ μετὰ βίας, τὸν ἅπαξ ἐαλωκότα ἐῶν. Ἀλλ’ οὐδ’ ἐμφιλοχωρεῖν ἐς πλεῖστον, τῇ πολλῇ ραστώνῃ παρέχων. Ἀγχίστροφος δ’ ἐφ’ ἕκαστον ἢ τῆς θεᾶς μεταβολή, τὸ νικῶν εὐρεῖν οὐδαμῇ ἔχουσα· τοσοῦτον καὶ γὰρ ἔργον ἐγγήγερται, ὅσον ἐνθυμηθῆναι τὸν μήπω θεώμενον μανίας ἔργον εἶναι νομίσει. Ἰδόντα δέ, φάναι, κρείττον πάντως ἢ κατὰ ἄνθρωπον· δηλοῖ τε ὀρώμενος, ἧς τινος δὴ πόλεως καὶ ψηφίζεται, μὴ ἂν ἄλλης πόλεως τὸ ἀνάθεμα εἶναι· οὐδὲ γὰρ ἂν ἀρκέσαι τὴν φύσιν ἀπάσας τοσοῦτον ἔργον ἐνστήσασθαι, καὶ μοι δοκεῖν, εἴ που ποηταῖς ἦν ἐντυχεῖν, τ’ ἄλλα παρεῖσι μυθολογήματα, ἐνταῦθ’ ἀψευδεῖν, ὡς ἀτεχνῶς τῶν κρειττόνων ὄντως ἔργον καὶ φιλοτίμημα. Ἐγὼ δ’ ἂν ραδίως εἰπεῖν δοκῶ μοι, ὡς τριάδος ἔργον τῆς ἀνωτάτω τὸ φιλοτέχνημα, ἵνα κἀν γῆ μετρίαν ἔχη διατριβὴν, δεῆσαν ἴσως καὶ πρὸς ἡμᾶς ἐπιμίγνυσθαι. Πλὴν τοσοῦτος ὢν, καλλίων ἐστὶν ἢ μείζων, τῶ ἐφ’ ἅπασι κοσμίῳ τὸ ἀπέριπτον ἐνδεικνύμενος· οὐχ ἦττον δὲ καὶ τὴν πόλιν, ἐκ πολλοῦ τοῖς καταίρουσι καὶ πόρρωθεν ἤκουσι προδεικνύς, ἀντὶ πυρσῶν ἀρκῶν καὶ ὀρέων, ἢ ραστώνῃ καὶ τρυφῇ τῇ ἄλλῃ ἔνδον, οἷς καὶ λόγου κρείττον ὡς ἐρεῖν καλλωπίζεται, ὡς συμβαίνειν ἀπορον εἶναι θαυμάσαι, ποτέρῳ προέχει τῶ μεγέθει ἢ κάλλει· τριπλοῦς γὰρ τις ἐστὶ, καὶ τὰ μὲν αὐτῶ κατάγειός ἐστι θεᾶ, καὶ τ’ ἀφανῆ κάλλει ἀμυθήτῳ κοσμῶν, τὸ δὲ πρὸς οὐρανὸν ἐκτρέχει, τῶ αἰθερίῳ χύματι ἐοικώς· μέση δέ,

¹⁹⁸⁷ Κάλλιστος Ξανθόπουλος, Διήγ. θαυμάτων Ἁγ. Νικολάου, 358, 45, 51: ‘πρὸς τὸν μέγιστον εἰσελαύνοντα δόμον’, ‘πρὸς τὸν περιθρύλλητον οἶκον Σοφίας’.

ἦν ἀμήχανόν τε λόγῳ ἐρεῖν, καὶ πρὸς ἀκρίβειαν ἐξευρεῖν· τοὺς δ' ἐξεπίτηδες δρόμους, καὶ περιδρόμους, γεωμέτραις ἴσως ἀποθέσθαι προσήκον. Οὐκ οἶδα εἰ μὴ κακείνοις τοσοῦτον ἔργον, ἐργῶδες διαμετρήσασθαι· παράδοξον δ' ἐφ' ἅπαντι συνδρομὴν ἐνταῦθά τις ἴδοι, μήκους πρὸς πλάτος, καὶ βάθους πρὸς ὕψος αὐτῶν, ὥσπερ ἐξεπίτηδες συμπληρούντων τὸ τέμενος καὶ ἀμιλλωμένων αὐτῶν ἕκαστον, ἐντεῦθεν μᾶλλον οἷόν τ' ἐστι δειχθῆναι. Καὶ στοιχείων αὐθις ἔριν δὴ τινα ἀγαθὴν, ποτέρου κληθείη ὁ νεῶς διατεινομένων· αἰθὴρ μὲν γὰρ αὐτὸν ἐς ὕψος ἐκτρέχοντα οἰκειοῦται· γῆ δὲ αὐτοῦ ἀπρίζ ἔχεται· ἀποπνεύσειε δ' ἂν καὶ ἀῆρ οἶμαι, εἴ τι αὐτὸν ἀντισπάσειεν ἕτερον. Διαχεῖται δὲ καὶ τὸ ὕδωρ ἡδύ, ὅτι ὄχημα ὁ τοσοῦτος αὐτῶ γίνεται, κἀντεῦθεν παρασύρων εἰσποιεῖται αὐτόν. Ὁ δὲ τὴν ἔριν ἴσως λύων αὐτοῖς, πᾶσιν ἐπίσης ἀνεῖς ἑαυτόν, οὐρανῶ ἐστήριξε κάρη, καὶ ἐπὶ χθονὶ βαίνει, καὶ οὐδενός ἐστιν, ἐπ' ἀστάτου σαλεύων, ὥσπερ τῆ τῶν στοιχείων φιλονεικία· κατὰ δὴ τὸν τῆς γῆς λόγον, ἐπ' οὐδενός ἐδραζόμενος, καὶ τῶ φεύγειν ἀπανταχοῦ περιάγων τοὺς ἐραστάς, καὶ τῶ δῆθεν κρατούμενος κλέπτεσθαι· ἔοικε δὲ οὗτος οἶον ἀμβλύνεσθαι, ὥσπερ ἢ τῆ παλάμη τοῦ Θεοῦ ἐδραζόμενος, ἢ τῶ ἄνωθεν νεύματι, ὡς τὸ πᾶν συνεχόμενος, οὗ τὴν ἄλλην θέσιν, καὶ τὴν ἐν καλῶ τάξιν, καὶ ἀρμονίαν, ὡς ἐνόν γε διαλαβεῖν, ἔργον σπουδῆς ἐτέρας, καὶ κρείττονος, ἢ καθ' ἡμᾶς· ὥπερ οὐκ οὐκ ἂν τις ἀμάρτοι, ἢ στερέωμα στερεώματος, ἢ οὐρανοῦ ἐφαρμόσας εἶναι ἀκρόπολιν, καὶ ὄρον ἔσχατον τῶν καθ' ἡμᾶς ἀγαθῶν προσειπῶν, οὐκ ἐν γῆ πεπηγότα, ἀλλ' ἐξημμένον τῶ ὄντι τῆ ἄνωθεν ἐκείνη καὶ χρυσέα σειρᾶ, ὡς ἔτι οὐρανοῦ προβάντα, χάσμα μέγα εἶναι, διαστάντος τε, καὶ διερρώγοτος· οὕτω δ' ἔχει κάλλους καὶ μεγέθους τὸ ἔργον, ὥστε οὔτε ἄπορος λόγων οὕτως οὐδεὶς ἐστιν, ὡς μὴ ἂν ἐθέλειν θαυμάζειν ἰδῶν, οὔτ' αὐθις λέγειν οὕτω πρόχειρος ὡς ἐνδείξασθαι ῥάδιον εἶναι παντί, καὶ μὴ δυσχερὲς ἐγχειρῆσαι'.¹⁹⁸⁸

Στο τέλος του επαίνου της Κωνσταντινούπολης ο Νικηφόρος Κάλλιστος Ξανθόπουλος εγκωμίασε τους ιερούς ναούς και τα άλλα οικοδομήματα. Ακολουθεῖ ο ἔπαινος της Αγίας Σοφίας με ἔξοχο, υψηλό ὕφος και λεξιλόγιο και δυνατές εικόνες.¹⁹⁸⁹ Ο ρόλος του εγκωμίου της μέσα στο εγκώμιο της πόλης είναι σημαντικός, αφού αυτή αποτελεί σύμβολο, ἔμβλημα της πόλης.¹⁹⁹⁰ Ο ναός ανοικοδομήθηκε μεγάλος. Τα

¹⁹⁸⁸ Κάλλιστος Ξανθόπουλος, Περὶ συστάσεως οἴκου Ζωοδ. Πηγῆς, 5, 14 – 7, 23.

¹⁹⁸⁹ Saradi, City in Hagiography, σ. 441.

¹⁹⁹⁰ Fenster, *Laudes*, σ. 214.

στοιχεία του μεγέθους και του κάλλους τονίζονται κατ' επανάληψη. Ο ναός αποτελεί κατάλληλο κόσμημα για την πόλη και αρμόζει στην εξουσία και τον τρόπο ζωής. Υμνείται ως ο μεγαλύτερος και καλύτερος από όλους, τους νικά ως προς τον όγκο, την απόλαυση του θεάματος και τη σεμνότητα. Υψώνεται υπερβολικά, επιθυμώντας να ενωθεί με τον έναστρο ουρανό. Δείχνει έτσι ότι είναι έργο του καλύτερου, δηλαδή του Θεού. Υμνείται το ύψος του, που τον κρύβει από το θεατή. Κατά τρόπο σοφό, υποχωρεί όσο κατανοείται και δύσκολα αφήνει κάποιον να φύγει, αλλά ούτε επιτρέπει πολλή ράθυμη παραμονή. Κι εδώ δηλαδή τηρείται το μέτρο. Η ευμετάβολη θέα είναι ανίκητη.¹⁹⁹¹ Όποιος δεν έχει δει το έργο, το θεωρεί εμπνευσμένο, όποιος το δει, ανώτερο από ανθρώπινο. Το αφιέρωμα αυτό δε θα μπορούσε να ανήκει σε άλλη πόλη, δε θα ήταν φυσικό να έχει θέση σε όλες τις άλλες πόλεις. Κι ένας ποιητής θα έλεγε την αλήθεια, ότι το μεγαλοπρεπές αυτό έργο είναι από τα καλύτερα. Ο συγγραφέας θεωρεί το τεχνούργημα έργο της Αγίας Τριάδος. Όμως αν και είναι τόσο μεγάλος, είναι καλύτερος, παρά μεγαλύτερος και με την κοσμιότητά του δείχνει απέρिटτος. Προβάλλει την πόλη σε όσους φθάνουν από μακριά. Η παρομοίωση με πυρσούς προέρχεται από τον Σιλλεντιάριο.¹⁹⁹² Ο ναός καλλωπίζεται εσωτερικά με τέρψη και απόλαυση, απορεί κανείς αν προέχει το μέγεθος ή το κάλλος. Αναφέρονται τρία μέρη. Στο ισόγειο τα αφανή (το ιερό) κοσμούνται με αμύθητο κάλλος, το άνω τμήμα μοιάζει με αιθέριο ρεύμα. Το μεσαίο είναι δύσκολο να περιγραφεί και να εξακριβωθεί. Οι διάδρομοι και τα ημικύκλια αρμόζουν σε γεωμέτρους. Ίσως και για εκείνους είναι επίπονο να μετρηθεί το έργο. Παρατηρείται παράδοξη συνωμοσία των διαστάσεων του ιερού τόπου, που ανταγωνίζονται να φανούν. Και τα φυσικά στοιχεία φιλονικούν από ποιο θα ονομαστεί ο ναός. Η εικόνα της φιλονικίας των στοιχείων είναι δημοφιλής.¹⁹⁹³ Με το υπερβολικό ύψος του το ναό οικειοποιείται ο αιθέρας. Η γη τον κρατά σφιχτά. Το νερό που διαχέεται ευχάριστα τον υιοθετεί. Ο ναός λύνει τη φιλονικία των στοιχείων. Μεταφορικά στηρίζει το κεφάλι του στον ουρανό και περπατά στη γη. Δίνει την εντύπωση ότι δε στηρίζεται πουθενά, είναι σαν να στηρίζεται στην παλάμη του Θεού. Με τη συνοχή, τη θέση, την τάξη, την αρμονία κατανοείται ως έργο ανώτερο

¹⁹⁹¹ Εδώ υπάρχουν επιρροές από τον Προκόπιο.

¹⁹⁹² Fenster, *Laudes*, σ. 213.

¹⁹⁹³ Fenster, *Laudes*, σ. 213.

από ανθρώπινο. Θα μπορούσε να ονομαστεί στερέωμα στερεώματος, ακρόπολη του ουρανού, έσχατος όρος των αγαθών, στερεωμένος στη γη αλλά προσαρμοσμένος στην άνω χρυσή σειρά, καθώς φθάνει μέχρι τον ουρανό, ο οποίος μοιάζει να δίσταται και να διασπάται. Έτσι προβάλλεται ο ναός να νικάει κατά κάποιον τρόπο ακόμα και τον ουρανό. Το έργο προκαλεί θαυμασμό, ενώ το να μιλήσει κανείς για αυτό δεν είναι εύκολο.

Στο έργο απαντάται κι άλλη μνεία του μεγέθους του ναού.¹⁹⁹⁴ Επίσης ο ναός της Αγίας Σοφίας συνδέεται με τα τραγικά γεγονότα και τη λεηλασία της Κωνσταντινούπολης από τους Λατίνους το 1204, καθώς αυτά έλαβαν χώρα μέσα στον ιερό του χώρου.

*‘Τούτων δ’ έπόπτης τῶν φρικωδῶν, τὸ τῆς σοφίας μέγιστον τέμενος.’*¹⁹⁹⁵

Επίσης το ναό επαινεί σύντομα και ο **Φιλόθεος Κόκκινος** στον **Λόγον εις Άρχ. Γρηγόριον**.

*‘Συγκροτεῖται δ’ ή σύνοδος κατά τὸν μέγιστον καί περιφανῆ νεῶν τῆς τοῦ Θεοῦ μεγάλης Σοφίας,...’*¹⁹⁹⁶

Ο ναός της του Θεού Σοφίας εγκωμιάζεται ως ο πιο μεγάλος και ως περίοπτος, με αφορμή τη σύνοδο που συγκροτήθηκε εκεί, στην οποία μετείχε ο Άγιος Γρηγόριος. Στο ίδιο έργο ο ναός εγκωμιάζεται ως θαυμαστός, σε όραμα μοναχού της Μεγίστης Λαύρας, όπου σύνοδος Πατέρων αναφέρεται στον Αρχιεπίσκοπο Γρηγόριο.

*‘...έστηκέναι μὲν ἔνδον τοῦ θαυμαστοῦ τῆς μεγάλης τοῦ Θεοῦ Σοφίας νεῶ –’*¹⁹⁹⁷

Ο ναός επαινείται για το μέγεθός του στον **Βίον Αγ. Ίσιδώρου** του ίδιου συγγραφέα.¹⁹⁹⁸ Στοιχεία για την αρχιτεκτονική και την

¹⁹⁹⁴ Κάλλιστος Ξανθόπουλος, Περί συστάσεως οἴκου Ζωοδ. Πηγῆς, 56, 11–12: ‘καί πρὸς τὸ μέγα τέμενος τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας ἐπιδραμῶν,’.

¹⁹⁹⁵ Κάλλιστος Ξανθόπουλος, Περί συστάσεως οἴκου Ζωοδ. Πηγῆς, 62, 29–30.

¹⁹⁹⁶ Φιλόθεος Κόκκινος, Λόγ. εις Άρχ. Γρηγόριον, 495, 62, 11–13.

¹⁹⁹⁷ Φιλόθεος Κόκκινος, Λόγ. εις Άρχ. Γρηγόριον, 587, 134, 17–18.

¹⁹⁹⁸ Φιλόθεος Κόκκινος, Βίος Αγ. Ίσιδώρου, 146, 45, 15–17: ‘«τὴν ὁδὸν ἐκείνην παριέναι, τὴν τῶ μεγίστῳ ναῶ τῆς μεγίστης τοῦ θεοῦ Σοφίας παρακειμένην,...’, 147, 45, 21–22: ‘...κατὰ τὸ μέγιστον τοῦ θεοῦ τέμενος εἶη.’

εικονογράφηση του ναού παρουσιάζονται εμμέσως μέσα από όραμα του Γαβρά για τον Άγιο Ισιδώρο.

*‘Καὶ εἰσιόντι θέαμα καινὸν εὐθὺς καθορᾶται καὶ λόγον ὄντως ὑπερβαῖνον καὶ νοῦν, ὁ ταῖς τῶν βασιλικῶν δηλαδὴ πυλῶν ὑπερκειμέναις εἰκόσι κατὰ τὸ ἀνθρώπινον ἐγγεγραμμένος Χριστὸς Δεσπότης κατιῶν μὲν ἐκεῖθεν ὡς ἄνθρωπος ἔμψυχός τε καὶ ζῶν, [...] πρὸς ἑαυτὸν δ’ ἐκεῖνος αὐθις ἐπανιῶν ἔδοξέ μοι καὶ τὴν ἑαυτοῦ πάλιν εἰκόνα, ἐξ ἧς δὴ καὶ κατελθεῖν ἔδοξε πρότερον, κάκει γενόμενος εἰκῶν καὶ εἰς τὸ ἐξῆς ὁρᾶσθαι Χριστοῦ καθὰ δὴ φημι καὶ τὸ πρότερον,...’.*¹⁹⁹⁹

Εικόνα του δεσπότη Χριστού βρισκόταν πάνω από τις βασιλικές πύλες. Στη συνέχεια ο ναός εγκωμιάζεται εκ νέου για το μέγεθός του, ενώ στοιχεία της αρχιτεκτονικής του δίδονται εμμέσως, αυτή τη φορά μέσα από όραμα του Αγίου Ισιδώρου. Αναφέρονται οι βασιλικές πύλες, καθώς και το βήμα στα ενδότερα του ναού στο οποίο αναγιγνώσκονταν ενώπιον του λαού οι θείες Γραφές.

*‘Ὡς δὲ μετ’ ὀλίγον πάντας ἡμᾶς ὁ μέγας εἶχε ναὸς τῆς τοῦ θεοῦ μεγάλης Σοφίας, ὁ μὲν ἐκείνων ἀρχιερατικῶς ἐξηγούμενος ἅμα τε τὰς βασιλικὰς εἰσήει τοῦ μεγάλου ναοῦ πύλας καὶ εἰσιῶν αὐτοῦ που παρὰ ταύτας μετὰ γε τῶν περὶ αὐτὸν ἔστη· ἐγὼ δέ», φησί, «τοῖς πολλοῖς ἐμαντὸν ὥσπερ εἶχον συμμίξας καὶ παρὰ τοῖς ἐνδοτέροις γενόμενος τοῦ ναοῦ κατ’ ἐμαντὸν ἔδοξα στήναι αὐτοῦ που, τὸν ἱερὸν ὑποδὺς ὀκρίβαντα, καθ’ οὗ δηλαδὴ τὰς ἱεράς ὑπαναγινώσκειν τῷ λαῷ τῶν θείων Γραφῶν βίβλους ἔθος τοῖς ἐκεῖνα μυσταγωγούσιν.’*²⁰⁰⁰

Με επαινετικούς προσδιορισμούς συνοδεύει την αναφορά στο ναό ο **Ιωάννης Κάλλιστος** στον Βίον Γρηγορίου Σιναΐτου.

*‘...καὶ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ὑποστρέψαντες ἐγγύς που τῆς περιοχῆς τοῦ παμμεγίστου καὶ περιωνύμου ναοῦ τῆς τοῦ Θεοῦ Λόγου Σοφίας ἐποιησάμεθα τὴν κατοίκησιν,...’.*²⁰⁰¹

Ο Άγιος Γρηγόριος κατοικεί στην Κωνσταντινούπολη κοντά στην περιοχή του ναού της του Θεού Σοφίας, που εγκωμιάζεται ως πάρα πολύ μεγάλος και ονομαστός.

¹⁹⁹⁹ Φιλόθεος Κόκκινος, Βίος Αγ. Ισιδώρου, 147, 45, 33–36, 52–55.

²⁰⁰⁰ Φιλόθεος Κόκκινος, Βίος Αγ. Ισιδώρου, 148, 47, 14 – 149, 22.

²⁰⁰¹ Κάλλιστος [Ιωάννης], Βίος Γρηγ. Σιναΐτου, 37, XVI, 22–24.

Εγκωμιαστικά επίθετα αποδίδονται στο ναό και από τον **Μακάριο Μακρή** στο **Ἐγκώμιον εἰς Δαυίδ**.

‘Τουστινιανός δ’ ἦν ὁ μέγας, ὁ τὸν μέγιστόν τε καὶ κάλλιστον τῆς Θεοῦ Σοφίας ἰδρυσάμενος οἶκον.’²⁰⁰²

Ο Ἅγιος Δαυίδ ψηφίζεται για την προεσβεία στον Ιουστινιανό, σχετικά με τη μεταφορά της επαρχίας από το Σίρμιο στη Θεσσαλονίκη. Στον αυτοκράτορα αποδίδεται η ίδρυση του ναού της του Θεού Σοφίας, που επαινείται ως ο μεγαλύτερος και καλύτερος.

Ο ναός προσδιορίζεται ως θείος και εγκωμιάζεται για το μέγεθός του από τον **Συμεών Θεσσαλονίκης**, στον **Λόγον εἰς Ἁγ. Δημήτριον**, κατά την αναφορά στον πόλεμο του Παγιαζίτη εναντίον της Κωνσταντινούπολης.

‘...καὶ τοῦ θείου καὶ μεγίστου πάντων τεμένων μάλιστα, τοῦ ἐπ’ ὀνόματι τούτου τοῦ ζῶντος Λόγου, τῆς τοῦ Πατρὸς ἐνυποστάτου Σοφίας, καὶ ἀνεγερθέντος καὶ τιμωμένου.’²⁰⁰³

Η εκκλησία εγκωμιάζεται για το μέγεθός της σε **Συναξάριο** από τον **Ιωάννη Ευγενικό**.²⁰⁰⁴

ναός - μονή της Χώρας

Το ναό υμνεί η **Θεοδώρα Ραούλαινα Καντακουζηνή Παλαιολογίνα** στον **Βίον Ὁσ. Θεοφάνους & ἀνταδέλφου Θεοδώρου**.

‘διὸ καὶ τὸν περικαλλῆ τῆς Θεοτόκου σηκόν, τὸν Χώραν ἀύχουντα τὴν κλήσιν, αὐτῷ δίδωσι καὶ θερμότατα λιπαρεῖ φοιτᾶν ὡς αὐτήν,...’²⁰⁰⁵

Η βασίλισσα Θεοδώρα δίδει τον ναό της Παναγίας της Χώρας που εγκωμιάζεται ως πολύ όμορφος στον διδάσκαλο και πνευματικό πατέρα των Οσίων Θεοφάνους και Θεοδώρου Μιχαήλ.

Στον επίλογο του **Βίου Ὁσ. Μιχαήλ Συγκέλλου** ο **Νικηφόρος Γρηγοράς** παραθέτει μια έκφραση για τη μονή της Χώρας.

²⁰⁰² Μακάριος Μακρής, Ἐγκ. εἰς Δαυίδ, 96, 16, 388–389.

²⁰⁰³ Συμεών Θεσ/νίκης, Λόγ. εἰς Ἁγ. Δημήτριον, 43, 2, 4, 32–33.

²⁰⁰⁴ Ευγενικός Ιωάννης, Συναξάριον Μάρκου Εφέσου, 101: ‘...νίῳ τοῦ τῆς μεγίστης ἐκκλησίας μεγάλου σακελλαρίου τοῦ Βαλσαμῶν...’.

²⁰⁰⁵ Θεοδώρα Ραούλαινα Καντακουζηνή Παλαιολογίνα, Βίος Ὁσ. Θεοφάνους & ἀνταδέλφου Θεοδώρου, 219, 34, 11–13.

‘Αλλ’ ἦν πάντα ἐκεῖνα ὥσπερ σκιαγραφίαι τινές καὶ προγράμματα τῆσδε τῆς νέας κατασκευῆς, ἦν ὁ φιλόθεος οὗτος ἀνὴρ ἐξευρέ τε καὶ ἐξείργασται, ὃς πολλαῖς μὲν καὶ ἄλλαις ἐστὶν εὐθηνούμενος χάρισι, τρόπον δ’ εὐγενεῖα μᾶλλον διαπρέπων καὶ ἔτι σοφίας μεγέθει τούς τε ἐφ’ ἡμῶν καὶ ὅσοι καθ’ Ἑλληνας θαῦμα ἤραντο τούς μὲν παριῶν, τοῖς δ’ ἀμιλλώμενος· ἀλλὰ γὰρ εὐδαιμονίας καὶ πρὸς γε σοφίας οὕτως ἔχων ἔγνω σαφῶς, ὡς πλοῦτος καὶ δόξα καὶ εὐκληρία πᾶσα πραγμάτων, κἂν σφόδρα πολλὰ ἐπιρρή, καπνοῦ καὶ σκιᾶς οὐδὲν οὐδαμῆ διαφέρει. Ταύτη τοι καὶ τοῦ ῥέοντος πλούτου τὸν μένοντα ἐμπορεύεται καὶ ἀντάλλαγμα ποιεῖται τῶν τῆδε προσόντων τὴν μέλλουσαν κληρουχίαν τρόποις τε ἄλλοις καὶ οὐχ ἥκιστα δὴ τῶ παρόντι. Εὐρῶν γὰρ σου τὴν ἱεράν τήνδε μάνδραν τοῖς ὁδοῦσι τοῦ χρόνου διακοπτομένην καὶ ἄφυκτα σπαρασσομένην, ζήλου πληροῦται θείαν τινὰ φλόγα ὠδίνοντος. Καὶ καθηρηκῶς ἅπαν, ὅσον τῆς παλαιότητος ἦν λείψανον, ἐξ αὐτῶν κρηπίδων καὶ μήκει πλάτος προσθεῖς καὶ πλάτει μῆκος καὶ τούτοις ἅπαν κάλλος κερασάμενος πολλῶ πλέον, ἢ πρότερον εἶχε κατασκευῆς, ἀπέφηνε κρείττω. Ανθ’ ὧν ἀντιδοίης αὐτῶ σαῖς πρεσβείαις ἀπολαῦσαι τῆς θείας ἐκείνης καὶ ἀκηράτου τρυφῆς καὶ μακαριότητος, ὧν ἔνεκα πᾶν αὐτῶ σπούδασμα καὶ πόθος ἅπας. Τὴν δ’ ἱεράν σὴν τήνδε μάνδραν εἴης ὁμοίως περιφρουρῶν ἐς αἰεὶ καὶ ἀποτρεπόμενος αὐτῆς πᾶσαν ἐπήρειαν ἐμφανῆ τε καὶ ἀφανῆ χάριτι καὶ φιλανθρωπία τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ᾧ πρέπει πᾶσα δόξα, τιμὴ καὶ προσκύνησις νῦν καὶ αἰεὶ καὶ εἰς τούς αἰῶνας τῶν αἰώνων. *Αμήν.*²⁰⁰⁶

Ἡ μονὴ καλεῖται ἄλλες δύο φορές προηγουμένως μεταφορικά ἱερὴ μάνδρα.²⁰⁰⁷ Ἐκεῖ βρίσκεται το θαυματουργό λείψανο του οσίου, ο οποίος ἀπὸ τον παράδεισο εποπτεύει τὴ μονή, καθιστᾶ ευμενὴ πρὸς αὐτὴν τον Χριστό, ἀποτρέπει κάθε κίνδυνο ἀπὸ αὐτῆ. Στον ὅσιο οφείλονται τα καλά που ἡ μονὴ ἀπολαμβάνει. Πολλές φορές ο χρόνος ἀπειλήσε νὰ τὴν ἀφανίσει, νὰ μὴν ὑπάρχει, ἀλλὰ ὅλες τις φορές ἀναιρέθηκε με τὴν πρόνοια του οσίου, ἡ φθορὰ ἀνατράπηκε. Στὴν οἰκοδομὴ καὶ προηγουμένως προσέδωσαν πολυτέλεια ἐπίσημοι ἄνδρες καὶ προσέθεσαν μέγεθος καὶ κάλλος.

Ἀλλὰ ὅλα ἐκεῖνα ἦταν σαν σχέδια καὶ προγράμματα αὐτῆς τῆς

²⁰⁰⁶ Νικηφόρος Γρηγοράς, Βίος Ὁσ. Μιχαὴλ Συγκέλλου, 279, 13-32.

²⁰⁰⁷ Νικηφόρος Γρηγοράς, Βίος Ὁσ. Μιχαὴλ Συγκέλλου, 278, 32-33: ‘Καὶ εἰσέτι δὲ νῦν παρὰ τῆ ἱερᾶ τῆδε μάνδρα αὐτοῦ κείμενον τὸ ἀπ’ ἐκείνου ποικίλα διατελεῖ τὰ θαύματα’, 279, 1-2: ‘Πεπεισμεθα δ’, ὅτι καὶ ἐποπτεύεις ἄνωθεν τὴν ἱεράν τήνδε μάνδραν σου...’.

νέας κατασκευής που ο φιλόθεος άνδρας, προφανώς ο Θεόδωρος Μετοχίτης εφηύρε και εκτέλεσε. Ο συγγραφέας υμνεί τις χάρες του Μετοχίτη: ευγένεια, σοφία, ευδαιμονία. Εκείνος και με τον τρόπο αυτό αντάλλαξε τα εδώ προσόντα με τον μελλοντικό κλήρο. Βρήκε τη μονή βαθιά πληγωμένη και κατακομματιασμένη από τα δόντια του χρόνου, όπως λέει ο συγγραφέας σε μια πολύ χαρακτηριστική μεταφορά. Με ζήλο κατεδάφισε όλα τα παλαιά λείψανα εκ θεμελίων, μεγάλωσε τις διαστάσεις της, ανέμειξε πολύ περισσότερο κάλλος και την κατέστησε καλύτερη. Ο συγγραφέας κλείνοντας εύχεται στον Όσιο Μιχαήλ για τον Μετοχίτη. Επίσης για τη μονή να την περιφρουρεί πάντοτε και να αποτρέπει από αυτή κάθε προσβολή.

Τη μονή επαινεί και ο **Φιλόθεος Κόκκινος** στον **Λόγον εις Αρχ. Γρηγόριον**.

*‘Η δ’ ἀπήει παρὰ τὸ σεπτὸν ἐκεῖνο τῶν μοναστῶν φροντιστήριον
-ὃ Χώραν προσαγορεύουσιν ἄνωθεν, εἴτε τὴν τῶν ζώντων χώραν,
δηλαδή τὸν Χριστόν, εἴτε τὴν τοῦ ἀχωρήτου χώραν αὐτοῦ τούτου,
φημί, τὴν Παρθένον ἅμα καὶ Θεομήτορα -’.²⁰⁰⁸*

Το μοναστήρι εγκωμιάζεται ως σεπτό. Δίδεται διπλή ερμηνεία του ονόματος της φημισμένης μονής της Χώρας, που σήμερα είναι μουσείο στην Κωνσταντινούπολη (Kariye Tzami). Η χώρα μπορεί να είναι η χώρα των ζώντων, δηλαδή ο Χριστός ή με την έννοια «της χώρας του αχωρήτου», δηλαδή η χώρα του Χριστού τον οποίο δεν μπορεί να περιλάβει κανείς χώρος και συνεπώς η Παναγία. Αυτά αναφέρονται με αφορμή την εμφάνιση του Αρχιεπισκόπου Γρηγορίου στον ύπνο της χήρας του Τζυμισχή, η αδελφή της οποίας νοσούσε.

Τη μονή εγκωμιάζει και ο **Μακάριος Μακρής** στο **Ἐγκώμιον εις Αρχ. Γαβριήλ**.

*‘Καὶ τῆς βασιλευούσης ἐπιβάς ὁ πατήρ δέχεται τὴν προστασίαν
αὐτίκα καὶ τὴν οἴκησιν τῶν φροντιστηρίων τοῦ περικαλλεστάτου,
Χώραν αὐτὸ καλεῖν ἐθέλουσιν οἱ πολῖται, οὐ μόνον δέ, ἀλλὰ καὶ
τῶν ἄλλων ἀπάντων φροντιστηρίων ἔφορος καθίσταται καὶ
διαιτητῆς καὶ τῆς κατὰ μοναχοὺς ἀρετῆς τεχνίτης, ὥσπερ αὐτοῖς
πράγμασιν οὐ λόγοις τῶν μὲν ἀνακηρυττόντων ἀπάντων τὴν
τελεωτάτην αὐτῶ τῆς ποιμαντικῆς ἐπιστήμην, τῶ δὲ τὴν ἀρίστην
τῆς ψυχῆς ἔξιν, ὅτι δὴ τῶ καλλίστῳ καὶ βελτίστῳ τὴν ἀρετὴν*

²⁰⁰⁸ Φιλόθεος Κόκκινος, Λόγ. εις Αρχ. Γρηγόριον, 586, 133, 11-14.

πρέπον ἐνδιαίτημα τῆς πόλεως ὁ κάλλιστος χῶρος, ᾧ μὴδ' ἐπιθέτου δεῖ κλήσεως, ἵνα κατάδηλος ᾗ.²⁰⁰⁹

Στην Κωνσταντινούπολη ο Αρχιεπίσκοπος Γαβριήλ κατοικεῖ στο μοναστήρι που οι πολίτες ονομάζουν Χώρα και εγκωμιάζεται ως το πιο ὁμορφο. Πρέπουσα κατοικία για τον καλύτερο ἦταν ο ωραιότερος χώρος της πόλης, δηλαδή η Χώρα.

γ) Λοιπές αναφορές σε ναούς και μονές

Ακροπολίτης Κωνσταντίνος, Λόγος εἰς ἀνακαινίσιον ναοῦ Ἀναστάσεως

Ταῦτη τοι καὶ ἡμεῖς εἰς νοῦν τὰ τοιαῦτα βαλόμενοι, τὸν ἐπ' ὀνόματι τῆς τοῦ κυρίου καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἀναστάσεως ἐκ μὲν βάθρων τὴν ἀρχὴν ὑπὸ τῆς ἐν ἀγίαις περιωνύμου Ἑλένης,²⁰¹⁰ τῆς τοῦ ἐν βασιλευσιν ἀοιδίμου καὶ ἰσαποστόλου Κωνσταντίνου μητρος, ἀνεγερθέντα νεῶν, ὑπὸ δὲ τοῦ πανδαμάτορος διασαλευθέντα χρόνου, καὶ ὑπὸ βασιλικῶν αὐθις ἀνακαινισθέντα τε καὶ στηριχθέντα χειρῶν, μετὰ δὲ γε τὴν τῆς Κωνσταντίνου ὑπὸ τῶν Ἰταλῶν ἄλωσιν ἐρειπωθέντα τε καὶ καταβληθέντα σχεδὸν τέλεον, ὡς μὴδὲ προσδοκίαν²⁰¹¹ ἔχειν ἐγέρσεως, μὴ περιδεῖν ἡγησάμενοι δεῖν, πλείστων ἄλλων τῶν καθ' ἡμᾶς καὶ ὑπὲρ ἡμᾶς τὴν ἀξίαν τέ φημι καὶ τὸν ὄλβον χειρὰ μὴ τολμησάντων ὅλως ἐπιβαλεῖν, τῇ τοῦδε ἀνακαινίσει ἢ ἀνοικοδομήσει μᾶλλον εἰπεῖν, ὀλοσχερῶς τε καὶ ὀλοψύχως ἐπεβαλόμεθα καὶ χρημάτων οὐκ ἐφεισάμεθα. Πλείστα γὰρ ἡμῖν ἐκ τῆς τοῦ πλουσιοπαρόχου Θεοῦ δεξιᾶς κεχορήγητο, παρ' οὗ καὶ τὸ μείζον ἐσχήκαμεν τὴν περὶ λόγους καὶ σοφίαν, ἄλλοι μὲν ἂν ἴσως εἴποιεν εὐδοκίμησιν, παιδείαν δὲ φαίην ἔγωγε ἐραστὴν καὶ σεμνὸν ἐπιτήδευμα. Τοίνυν καὶ ἀνηλωκότες συχνὰ τὰ τε πεσόντα τοῦ ἱεροῦ δόμου ἡγείραμεν καὶ τὸν ὄροφον ἐπ' ἀστηρίκτοις ὡσπερὲι στηριζόμενον, ἵνα τι καὶ αὐτὸς τῶ εἰπόντι ἐπ' ἀκινήτῳ τὸ πᾶν κινεῖσθαι φαίην παρόμοιον, καὶ προσδόκιμον ὅσον οὐπω πεσεῖσθαι τυγχάνοντα, ὡς τὸ εἰκὸς ἐστηρίξαμεν καὶ μένειν ὄροφον ἐποιήσαμεν· καὶ τούτων ὄψις ἔστι διδάσκαλος καὶ τὰ ἔργα τῶν λεγομένων μάρτυρες ἀπαραράπτοι. Διὰ βραχέος ὡς εἶχεν ὁ ναὸς ἢ μᾶλλον ἢ νῦν μονὴ γνωριῶ.

Χιλιοστὴν χρυσίνων τοῖς τὸν χοῦν ἐκφορήσασι καὶ τῶν

²⁰⁰⁹ Μακάριος Μακρῆς, Ἐγκ. εἰς Αρχ. Γαβριήλ, 111, 18, 376–384.

²⁰¹⁰ Μανάφης, Λόγος διαθητικός, σ. 465.

²⁰¹¹ Μανάφης, Λόγος διαθητικός, σ. 465.

*συγχωσμάτων τό τ' ἔμβαδὸν τοὺς τε θεμέθλους καὶ τὰ κύκλω
τούτων ἀποκαθάρασιν εἰς μισθὸν ἀριθμηθεῖσαν ζυγοστατηθεῖσαν
δεδώκαμεν. Ἐὼ γὰρ ὡς καὶ ἡμεῖς τοῖς ἡμετέροις συνεξεφοροῦμεν
θεράπουσιν. Ἐρῶ τι καὶ ἕτερον καὶ τῷ λόγῳ πίστιν μᾶλλον
παρέξομαι. Τοὺς τοῖς ἐπιστάταις τοῦ ἔργου ἐγχειριζομένους
χρυσοῦς, ὡς γε δὴ τοῖς μεγάλοις ἐπιβάλλουσιν ἔργοις ποιεῖν
εἶθισται, ὑπογραμματεῖς ἀποταχθέντες χάρταις ἀνὰ μέρος
ἐνεσημαίνοντο.*²⁰¹²

Το έγγραφο, που χρονολογείται στα 1295-1324, συνέθεσε ο Κωνσταντῖνος Ακροπολίτης για ένα ιδιωτικό θρησκευτικό ίδρυμα, για να υμνήσει την επισκευή της μονῆς της Αναστάσεως στην Κωνσταντινούπολη. Η μονή, για την οποία υπήρχε η φήμη ότι κτίσθηκε από τον Ἅγιο Κωνσταντῖνο και την Αγία Ελένη - αυτό στηριζόταν στην απόκρυφη παράδοση - και επιδιορθώθηκε ανά τους αιῶνες από διάφορους αυτοκράτορες, είχε περιέλθει σε κατάσταση πλήρους σχεδόν καταστροφῆς κατά την κατάκτηση της Κωνσταντινούπολης από τους Λατίνους μεταξύ 1204 και 1261. Αυτό πρέπει να συνέβη κατά τις τελευταίες δεκαετίες της λατινικῆς εξουσίας. Η ιστορία της ανιχνεύεται από το 12ο αι. και εξής.²⁰¹³ Χρησιμοποιήθηκε από τους Λατίνους τουλάχιστον ἕως το 1232. Μπορεί να υπήρχε μέχρι την ἄλωση της Κωνσταντινούπολης, το 1453.

Στην αρχή του κειμένου ο συγγραφέας κάνει λόγο για την αδυναμία του ανθρώπου να ανταποδώσει τις ευεργεσίες του Θεοῦ. Ακολουθῶς εκθέτει το ιστορικό της ανακαίνισης του ναοῦ της Αναστάσεως. Ο ἴδιος και ο πατέρας του αφιερώθηκαν ολοσχερῶς και ολόψυχα στην ανακαίνιση ἢ μᾶλλον ανοικοδόμηση του ἐπ' ὀνόματι της Αναστάσεως ναοῦ και δε λυπήθηκαν χρήματα. Στην αρχή το ναὸ ανήγειρε ἐκ βάθρων ἡ Αγία Ελένη, ὅμως αὐτὸς καταστράφηκε ἀπὸ τον πανδαμάτορα χρόνον και ανακαινίσθηκε πάλι και στηρίχθηκε ἀπὸ αυτοκρατορικές χεῖρες, μετὰ ὅμως ἀπὸ την ἄλωση της Κωνσταντινούπολης ἀπὸ τους Λατίνους ερειπώθηκε και ἔπεσε σχεδόν τελείως, ὥστε να μην ὑπάρχει οὔτε προσδοκία ἀνέγερσης. Ο Κωνσταντῖνος Ακροπολίτης και ο πατέρας του θεώρησαν ὅτι δεν ἔπρεπε

²⁰¹² Ακροπολίτης Κων/νος, Λόγ. εἰς ἀνακαίνισιν ν. Αναστάσεως, 279, 2 – 280, 3.

²⁰¹³ Αναφέρεται ἀπὸ το Ρώσο προσκυνητὴ Ἅγιο Αντώνιο Αρχιεπίσκοπο Νόβγκοροντ. Ο Θεόδωτος Β' διετέλεσε ἐκεῖ μοναχὸς πρὶν την ἐκλογή του στην πατριαρχία (1151/1152-1153/1154).

να τον παραβλέψουν, αφού πολλοί άλλοι με την ίδια ή ανώτερη αξία και πλούτο δεν τόλμησαν καθόλου να τον αγγίξουν. Η αιτία βρίσκεται στα όσα τους χορηγήθηκαν από τον Θεό.

Ακολουθεί μια έκφραση του ναού. Αφού ο Κωνσταντίνος Ακροπολίτης και ο πατέρας του ξόδεψαν πολλά, σήκωσαν τα πεσμένα μέρη του ιερού ναού και στήριξαν όπως ήταν σωστό τη στέγη²⁰¹⁴ που ήταν σαν να στηρίζεται σε κάτι ασταθές. Στο σημείο αυτό γίνεται αναφορά στους κίονες, αρχιτεκτονικό στοιχείο που τόνιζαν συχνά αρχαίοι και βυζαντινοί ρήτορες²⁰¹⁵ και παραπέμπει στο ρητό του Αριστοτέλη ότι όλα κινούνται πάνω σε κάτι ακίνητο (το κινούν ἀκίνητον). Ενώ συνέβαινε να αναμένεται σύντομα να πέσει, τον έκαναν όροφο που να παραμείνει. Η μορφή αυτών διδάσκει και τα έργα είναι μάρτυρες απαράγραπτοι των λεγομένων. Από την επόμενη παράγραφο ο συγγραφέας μάς γνωρίζει με συντομία πώς ήταν ο ναός ή μάλλον η τωρινή μονή. Έδωσαν μισθό που ζυγίστηκε και αριθμήθηκε χίλια χρυσά νομίσματα σε αυτούς που έβγαλαν το χώμα και καθάρισαν από τα επισωρευθέντα την επιφάνεια και τα θεμέλια και τα γύρω από αυτά. Ίσως ο συγγραφέας χρησιμοποίησε τον αμάρτυρο και αθησαύριστο στα λεξικά τύπο ὁ θέμεθλος αντί τὰ θέμεθλα κατ' αναλογία προς το ὁ θεμέλιος.²⁰¹⁶ Και οι ίδιοι βοηθούσαν και έβγαζαν μαζί με τους υπηρέτες.

Στη συνέχεια ο συγγραφέας αναφέρεται στο κόστος του έργου που ολοκληρώθηκε από τον πατέρα του όσο εκείνος ήταν ακόμη παιδί. Ωστόσο θεωρεί τον εαυτό του συνεργό, καθώς, για να πραγματοποιηθεί αυτό, περιορίστηκε πολύ η κληρονομιά που αυτός θα λάμβανε. Ο Κωνσταντίνος επισκεπτόταν κατά διαστήματα το ναό. Εκεί θα προσευχόταν σε περίπτωση ανάγκης.

Δηλώνει δις κτήρως ή μάλλον ανακαινιστής της μονής και επομένως κύριος αυτής κατά το κρατούν δίκαιο. Η σύζυγός του (Μαρία Κομνηνή Τορνίκινα)²⁰¹⁷ ετάφη εκεί, όπως είχε δικαίωμα.²⁰¹⁸ Στην πραγματικότητα ο συγγραφέας υπήρξε ιδρυτής της μονής η οποία, την εποχή που έγραφε, είχε ξανακτιστεί γύρω από το ναό. Το αφιερωμένο στον Άγιο Λάζαρο (Γαλησιώτη) παρεκκλήσιο ανηγέρθη δαπάναις του. Το

²⁰¹⁴ *Byzantine Documents*, σ. 1378.

²⁰¹⁵ Saradi, *Monuments*, σ. 187.

²⁰¹⁶ Μανάφης, *Λόγος διαθητικός*, σ. 464.

²⁰¹⁷ *Byzantine Documents*, σ. 1379.

²⁰¹⁸ *Byzantine Documents*, σ. 1375.

έγγραφο δημιουργήθηκε λοιπόν λόγω της αγοράς και δωρεάς βοηθητικού παρεκκλησίου για τη μονή, το οποίο αφιερώθηκε στον Άγιο Λάζαρο. Ο ναϊσκος συνορεύει με το ναό της Αναστάσεως. Ο Ακροπολίτης ορίζει τι πρέπει να τελείται στους δύο ναούς, τότε και από ποιους.

Ο ναός της Αναστάσεως επαινείται για το μέγεθός του.²⁰¹⁹ Κάποτε και η μονή της Αναστάσεως συγκαταριθμούνταν στις αυστηρότερες μονές και ο συγγραφέας διατυπώνει την ευχή να φέρει και πάλι τα πρωτεία όπως παλαιότερα.²⁰²⁰ Η μονή καλείται επίσης θείος περίβολος.²⁰²¹

Το κείμενο του Ακροπολίτη αποτελεί νέο μοναστηριακό τυπικό που πρέπει να θεωρηθεί συμπλήρωμα του προϋπάρχοντος τυπικού της μονής της Αναστάσεως, που ίσως είχε συνταχθεί από τον πατέρα του.²⁰²² Σαφώς ο συγγραφέας μαρτυρεί ότι ο ναός της Αναστάσεως ήταν αρχαία μονή και μάλιστα από τις άριστες και διέθετε δικό της μοναστηριακό τυπικό, λειτουργικό και τυπικό κανονιστικών διατάξεων, όπως μαρτυρείται στο κείμενο. Η μαρτυρία αυτή έχει μεγάλη σημασία, γιατί πληροφορούμαστε την ύπαρξη κατά το παρελθόν βυζαντινού μοναστηριακού τυπικού.²⁰²³

Ο ίδιος συγγραφέας στον **Λόγον εις Όσ. Γεράσιμον** στηρίζει το ότι ο Άγιος Γεράσιμος καταγόταν από εύπορη οικογένεια με το εξής επιχείρημα:

‘...καὶ οὐκ ἄν, γενόμενος ἐπ’ ἀλλοδαπῆς, (ἀριδηλότερον ἐρῶ γνώρισμα), πρὸς ἔργον χρημάτων χρῆζον ὅ,τι συχνῶν ἐχώρησε, νεῶ περιφανοῦς οἰκοδόμησιν, καὶ οὐκ ἄν μεγαλοπρεπέστατα τοῦτον ἤγειρέ τε καὶ κατεκόσμησεν.’²⁰²⁴

²⁰¹⁹ Ακροπολίτης Κων/νος, Λόγ. εις ἀνακαίνισιν ν. Αναστάσεως, 282, 6: ‘Καί γε τὸν εὐκτῆριον ιδιωσάμην σηκὸν ἐχόμενα τοῦ μεγάλου παρεντεθέντα νεῶ, ... Τοῦτο γὰρ ἐπὶ τῷ μεγάλῳ πληροῦσθαι νεῶ ὠφληται ... ἐπὶ γὰρ δὴ τῷ μεγάλῳ νεῶ πάνθ’ ὡς προτέτακται διενεργεῖσθαι στέργω τε καὶ κυρῶ. ... τούτων δὲ καιρὸν ἔχειν τὸν αὐτὸν τοῖς ἐν τῷ μεγάλῳ ναῶ...’, 283, 7: ‘μέχρι γε τῆς τῶν κανόνων ἐνάρξεως ἐπὶ τῷ μεγάλῳ ναῶ συννυμνείτωσάν τε ... τὴν γὰρ ἐν τῷ μεγάλῳ νεῶ τυπικῶν καὶ στιχηρῶν ἀσμάτων προλαμβάνοντων...’.

²⁰²⁰ Ακροπολίτης Κων/νος, Λόγ. εις ἀνακαίνισιν ν. Αναστάσεως, 283, 7: ‘καὶ μάλιστα γε ταῖς ἀκριβεστέραις μοναῖς, αἷς ποτε καὶ ἡ ἐπώνυμος αὐτῆς τῆς τοῦ Χριστοῦ Αναστάσεως συνηριθμητο - γένοιτο δὲ καὶ τὰ πρωτεῖα φέρειν αὐθις αὐτὴν ὡς καὶ πάλαι ποτὲ ἔφερε -’.

²⁰²¹ Ακροπολίτης Κων/νος, Λόγ. εις ἀνακαίνισιν ν. Αναστάσεως, 284, 8: ‘ὣν τύχοιτέ τε καὶ τύχοιμεν οἱ τε τῷ θείῳ τούτῳ περιβόλῳ ἐνσηκαζόμενοι...’.

²⁰²² Το έγγραφο αυτό αποτελεί επομένως μια προσθήκη.

²⁰²³ *Byzantine Documents*, σ. 1374-1382, Janin, *Églises et Monastères*, Μανάφης, Λόγος διαθητικός, Nicol, Constantine Akropolites.

²⁰²⁴ Ακροπολίτης Κων/νος, Λόγ. εις Όσ. Γεράσιμον, 137, 3, 24-27.

Ο άγιος οικοδόμησε **στην αλλοδαπή ναό** περίοπτο, τον ανήγειρε με τρόπο πολύ μεγαλοπρεπή και τον κόσμησε.

Στο ίδιο έργο υπάρχει αναφορά στο **μοναστήρι** που ίδρυσε ο Άγιος Γεράσιμος **κοντά στον Ιορδάνη** ποταμό.

*“Ὅθεν καὶ διὰ βραχέος ἐκ φροντιστηρίου λαύρα κατέστη περιφανής. Συχνοὶ γὰρ εἰς ταύτην πολλαχόθεν ὀσημέραι συνέρρεον”.*²⁰²⁵

Αυτό σύντομα κατέστη **λαύρα** περίοπτη καθώς συνέρρεαν κάθε μέρα πολλοί από πολλούς τόπους.

Ο **Αντώνιος Λαρίσης**, στο **Ἐγκώμιον εἰς Ἁγ. Κυπριανόν** προσδιορίζει ως ιερή και σεβάσμια τη **μονή Μαρμαριανών** (Αγίου Δημητρίου).

*‘Παρά γὰρ τὴν ἱεράν τῶν Μαρμαριανῶν φοιτᾶ καὶ σεβασμίαν μονήν, οὐ μόνον κατὰ πᾶν εἶδος φαινόμενον, τῶν ἐν τῇ τῆς πατρίδος ἐπαρχιῶν τὸ ἀσύγκριτον ἔχουσαν, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸν ἀφανῆ πλοῦτον, τὴν πνευματικὴν δηλαδὴ πολιτείαν καὶ τῷ μεγάλῳ βίῳ καὶ πολιτεύματι τῶν ἀποταξαμένων τῷ κόσμῳ καὶ τοῖς ἐν κόσμῳ κατάλληλον.’*²⁰²⁶

Μετά το θάνατο του πατέρα του ο Άγιος Κυπριανός μετέβη στη μονή των Μαρμαριανών που δε συγκρίνεται με τις άλλες στις επαρχίες της πατρίδας, όχι μόνο ως προς τα φανερά αλλά και ως προς τον αφανή πλούτο, δηλαδή την πνευματική πολιτεία και που είναι κατάλληλη για το μεγάλο βίο και το πολίτευμα όσων εγκατέλειψαν τον κόσμο και τα του κόσμου. Εδώ έχουμε μικρή έκφραση με έμφαση στην πνευματικότητα της μονής. Η μονή φέρεται και ως τῶν Μαρμαριανιτῶν ή Μαρμαριτζάνων.²⁰²⁷ Η μονή εγκωμιάζεται για το μέγεθός της αναφερόμενη παράλληλα με τη **μονή του Αγίου Νικολάου**.

“Ἐντεῦθεν καὶ ἐπὶ ἀρχικὴν λυχνίαν, ψυχῶν δηλαδὴ προστασίαν ἀναβαίνειν ἄξιος κρίνεται καὶ φροντιστήριον ἐγχειρίζεται· ἦττον μὲν τῆς εἰρημένης μεγίστης, ἐν ἣ τιμᾶται ὁ θεῖος καὶ μέγιστος τοῦ Κυρίου μάρτυς Δημήτριος, τῶν ἄλλων δὲ τῶν κατὰ τὴν ἐπαρχίαν εἰς περιφάνειαν, οὐμενοῦν ἀπολειπόμενον. Μονὴ αὕτη

²⁰²⁵ Ακροπολίτης Κων/νος, Λόγ. εἰς Ὅσ. Γεράσιμον, 138, 4, 28 – 139, 3.

²⁰²⁶ Αντώνιος Λαρίσης, Ἐγκ. εἰς Ἁγ. Κυπριανόν, 342, 2, 12–17.

²⁰²⁷ Αντώνιος Λαρίσης, Ἐγκ. εἰς Ἁγ. Κυπριανόν, σ. 342.

ἦν, ἢ τὸ μέγα πλουτεῖ τοῦ ἐν ἱεράρχαις παμμάκαρος ὄνομα Νικολάου. Ἦι δὴ καὶ Πηνειὸς παραρρεῖ ποταμὸς καὶ θάλασσα καὶ τὰ ἐκ ταύτης ἀγαθὰ δεξιούται καὶ ἦν τὰ ταύτης ἐναντία καὶ δυσχερῆ μικροῦ καὶ ἀοίκητον κατέστησεν Ἀρσακιδῶν ἐχόντων αὐτήν, ὅποτε καὶ βούλοιντο, ὀρμητήριον. Ταύτης τὴν προστασίαν ἐγχειρισθεὶς καὶ τὸ ἐν αὐτῷ τοῦ θείου Πνεύματος ἀρξάμενος ἐμφανίζειν θησαύρισμα, πόθον ἐντίθησι τοῖς προκεκμημένοις τοῦ προλαβόντος πλείονα καὶ θερμότερον καὶ ἐπιθυμίαν τοῦ ἐπὶ τὴν ἀρχικὴν λυχνίαν, τὴν ἑαυτῶν, τοῦτον θεάσασθαι. Καὶ γὰρ ἦν καὶ ὁ τῆς πνευματικῆς ἀρχῆς τῶν οἰάκων τούτων ἐπειλημμένος ἤδη τὴν ἡλικίαν προήκων καὶ ἐκ πολυχρονίου ἀρρωστίας τῷ τοῦ βίου προσεγγίζων τέλει· ὁ δὴ καὶ μετ' οὐ πολὺ γενέσθαι συνέβη. Τὸν μὲν γὰρ ὁ πάντων Κηδεμῶν καλεῖ πρὸς ἑαυτὸν τῶν μακρῶν ἀπαλλάξας πόνων. Προκρίνεται δὲ πολλῶν ἄλλων εἰς προστασίαν τῆς μεγίστης μονῆς ὁ καὶ πολὺν προέχων εἰς ἀρετὴν καὶ τῇ μητρὶ καὶ πνευματικῶς γεννησάσῃ, ὡς υἱὸς πρωτότοκος ἀποδίδεται φροντίσων αὐτῆς καὶ ἀνθεξόμενος τῶν πνευματικῶν παίδων, καὶ ἀντὶ υἱοῦ καὶ ἀδελφοῦ, πατὴρ χρηματίσων καὶ ὁδηγὸς καὶ προστάτης.²⁰²⁸

Ο Ἅγιος Κυπριανὸς ἀνέλαβε μοναστήρι, μικρότερο ἀπὸ αὐτὸ στο ὁποῖο τιμάται ὁ Ἅγιος Δημήτριος, που δεν ἦταν ὅμως βεβαίως κατώτερο σε φήμη ἀπὸ τα ἄλλα επαρχιακὰ. Αὐτὴ ἡ μονὴ ἔχει πλοῦτο τὸ ὄνομα τοῦ Ἁγίου Νικολάου. Πλησίον τῆς ρέει ὁ ποταμὸς Πηνειὸς καὶ θάλασσα καὶ υποδέχεται τα ἀγαθὰ ἀπὸ αὐτῆ. Τα ἀγαθὰ ἀπὸ τῆ θάλασσα τα περιγράφει ὁ Μένανδρος. Ἐπίσης περιγράφονται καὶ στα ἐγκώμια τῶν πόλεων: τῆς Νίκαιας, τῆς Τραπεζούντας. Ὑπάρχει δηλαδὴ ἐγκώμιο, ἐκφραση ὅπως σε πόλῃ. Τὴν κατέστησαν σχεδὸν ἀκατοίκητη τα ἀντίθετα καὶ δύσκολα, ἀφοῦ οἱ Ἀρσακίδες²⁰²⁹ τὴν ἔχουν, ὅποτε θέλουν, ὀρμητήριον. Ἀνέλαβε τὴν προστασία τῆς μονῆς καὶ ἀρχισε νὰ ἐμφανίζει τὸ θησαυρὸ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος.

Ο ἴδιος συγγραφέας στο **Ἐγκώμιον εἰς Ἁγ. Οἰκουμένιον** ἀναφέρεται στο **μοναστήρι Καταφύγιον**.

Ἐπιθυνοῦντι τοίνυν αὐτῷ χώρα εὐρίσκεται, ὕλη πολλὴ καὶ ἀλσώδει συνηρεφής, καὶ ὡς ἐν βραχεῖ φάναι, τὰς πάντων ὄψεις καὶ ἀκοὰς λανθάνειν δυνάμενος. Πρόσφορον τοίνυν ἐν αὐτῷ τῷ τόπῳ καὶ τῷ

²⁰²⁸ Αντώνιος Λαρίσης, Ἐγκ. εἰς Ἁγ. Κυπριανόν, 62, 4, 112–130.

²⁰²⁹ Εἶναι οἱ Τούρκοι πειρατὲς τοῦ Αἰγαίου κατὰ τὸ 14ο αἰ. Ἀρσακίδες ἦταν δυναστεία Ἀρμενίων βασιλέων: Γουλούλης, Κυπριανός, σ. 62.

καιρῶ ἀσκητήριον κατασκευάσας, ὑπεισήει τακτοῖς ἡμερῶν περιόδοις καὶ τοῦ μέλιτος ἐνεφορεῖτο τῆς ἡσυχίας. Καὶ ἦν οὕτω βιοὺς καὶ λανθάνων, ἧ «βιώσας λαθῶν», ὥσπου τις ἔφη τῶν θύραθεν, καὶ μηδενὶ τῶν ἀπάντων, τοῦτο γε αὐτοῦ μέρος, τὰ περὶ τούτου ἄχρι τελευτῆς κοινωσάμενος. Ἀλλ' ἐμφανὲς καὶ τὸ εἰρημένον ἀσκητήριον κατέστη μετὰ τὴν ἐκείνου πρὸς Θεὸν ἐκδημίαν, καθὰ δὴ καὶ ἄλλ' ἄττα τῶν ἐκείνω κατωρθωμένων καὶ ἀριθμὸν σχεδὸν ὑπερβαίνοντα. Καὶ νῦν ἐστι παρ' ἡμῖν ὁρώμενόν τε μετ' εὐλαβείας, ὡς τοιούτου σεμνείου θαυματουργοῦ, καὶ τὴν ἐκείνου ἐς δεῦρο περισῶζον ἐπωνυμίαν καὶ «Καταφύγιον» ἐγχαρῶς ἐπονομαζόμενον.²⁰³⁰

Ἡ περιοχή που βρίσκει ὁ Ἅγιος Οἰκουμένιος καὶ κατασκευάζει κατάλληλο ἀσκητήριον παρουσιάζεται νὰ διαφεύγει τὴν προσοχὴ ὅλων, καλυμμένη ὅπως ἦταν με πυκνά δάση. Ἀλλὰ μετὰ τὴν ἐκδημία του τὸ ἀσκητήριον κατέστη ἐμφανὲς. Τὴν ἐποχὴ του συγγραφέα υπήρχε τὸ θαυματουργὸ μοναστήρι καὶ ὀνομαζόταν Καταφύγιον. Τὸ ἀσκητήριον τοποθετεῖται στὸ λόφο ὁ ὁποῖος δεσπόζει στὸ χωριὸ Χαϊδεμένη (παλιὰ Τουλίπιτσα), που ἀπέχει 8 χιλιόμετρα ἀπὸ τὰ Τρίκαλα.²⁰³¹

Ὁ Κωνσταντῖνος Ἀρμενόπουλος στὸν Λόγον εἰς ἑορτὴν Ἁγ. Δημητρίου παρέχει πάρα πολὺ πρωτότυπη ἐκφραση τοῦ αφιερωμένου στὴν Παναγία **Ναοῦ τῆς Αχειροποιήτου** στὴ **Θεσσαλονίκη**.

Ἐνέων φημί, δότε <μοι> κὰν τούτω μικρὸν ἐνδιατριῖψαι τῷ λόγῳ τῆς θεᾶς βιαζομένῳ τῇ χάριτι, ὧ φιλόθεοι καὶ φιλέορτοι, ὄν τῶν καλλίστων εἶναι καὶ περικαλλεστάτων ἐπὶ γῆς θεαμάτων καὶ θαυμάτων ἐπέκεινα, οἷον πάλαι τὸ Ρόδιον καὶ ὅσα ἐπὶ τῶν προτέρων λέγεται κατ' αὐτὸ γενόμενα χρόνων, τῶν ἀπάντων οὐκ ἔστιν ὅστις ἰδὼν ἢ ἀκούσας οὐ τίθεται. Τῶν γὰρ ἱερῶν καὶ θείων σηκῶν οὐχ ὁμοίως τοῖς ἄλλοις καὶ οὕτως καθίδρυνται, τοίχοις, λέγω, καὶ πινσοῖς καὶ κίοσι σννιστάμενος, ἀλλὰ κίοσι τῶν ἐπὶ γῆς μόνος μόνους, τοῦτο δὴ τὸ θαυμασιώτατον τοῖς φιλοθεάμοσιν, ὑπανεχόμενος πάντοθεν, ὄν τάχ' ἂν τις δήπου μηδὲ τῶν ἐγγείων, ἀλλὰ τῶν ἐναερίων εἶναι λογίσαιτο, τῶν κίωνων οὕτως ἰδὼν ἀνέχοντα. [Εἶποι δ' ἂν τις ἴσως, καὶ πρὸς αὐτὸν αἴφνης ἰδὼν, εἰ μὲν τῶν ἀστροθεαμόνων εἶη - τῶν γὰρ πολλῶν ἐν τοῖς ὑπὲρ τοὺς πολλοὺς ἦκιστα μεμνησθαι δεῖ -²⁰³² γεώδους ἐξ ὕλης ἐν ἀέρι

²⁰³⁰ Αντώνιος Λαρίσης, Ἐγκ. εἰς Ἁγ. Οἰκουμένιον, 331, 22, 26 – 332, 10.

²⁰³¹ Αντώνιος Λαρίσης, Ἐγκ. εἰς Ἁγ. Οἰκουμένιον, σ. 332.

²⁰³² Ὁ Ἀρμενόπουλος ἀντιπαραθέτει τὴ γνώση τῶν ἐιδικῶν με τὶς ἀπόψεις τοῦ κοινού με τρόπο που θυμίζει τὴ διδασκαλία τοῦ Σωκράτη. Ἡ διάκριση ἀνάμεσα στους πολλοὺς καὶ

τοῦτον φαῖνον εἶναι σῶμα συνεστῶς ἐπ' ἐνιαυτῶν πλείστας περιόδους. ξηραὶ γὰρ ἂν αὐτῷ ἀναθυμιάσεις ἐκ γῆς ἀνιῶσαι πρὸς αὐτὸ λογισθεῖεν οἱ τοῦτον ὑπανέχοντες κίονες, διὰ τὸ μέγεθος καὶ τὸ συνιζάνειν διεκεκριμένως, οἷον καὶ συμπιλοῦσθαι, ὀγκούμεναί τε καὶ γινόμεναί οὐκ ἀθέατοι. Εἰ δὲ τῶν θείων καὶ ἱεροφαντῶν ἀνδρῶν σκηνην ἄνωθεν ὡς ἡμᾶς Θεοῦ κατενηνεγμένην προνοία, ἣν ἀέρος εἰλικρίνεια συνέχει καθ' ἑαυτὴν ὑποδεδεγμένη, γῆ γάρ, ὡσπερ ταύτην εὐλαβουμένη, τοῖς καλλίστοις αὐτὴν ὧν ἔχει κίωνων δεξιουμένη προαπαντᾶ, οἷον εἰ δεδοικυῖα ταύτης προσψαῦσαι]. Ἦδη δέποτε καὶ τις τῶν γεννικῶν τὸ λῆμα τοῦτον ἰδὼν καὶ τῆς θέσεως ὑπεραγασθείς, ἀντιστρόφως ἴσχεν αὐτὸν τὴν κρηπίδα πρὸς τὸν ὄροφον ἀπεφήνατο. οὕτω θεῖόν τι τέρας ὁ θεῖος οὗτος δοκεῖ τε καὶ ἔστι ναός, οὐχ ὅπως αἴφνης ἐνίοις ὀφθείς, ἀλλ' αἰεὶ καὶ πᾶσιν ὀρώμενος. [Τοιαῦτα μὲν οὖν δήπουθεν ἄλλοις ἐνταῦθ' οἷς εἶπον εἰκασθήσεται καὶ ρηθήσεται]. Ἐμοὶ δὲ ἄρα τὸν περικαλλέστατον τόνδε καὶ περιβόητον οὐράνιον ἐν γῆ νεὼν ὀρώντι πρὸς τῇ θείᾳ τῆς ἐνταῦθα Θεομήτορος εἰκόνι, ἣ τῷ ὄντι θεόθεν, οὐκ ἐξ ἐπινοίας ἢ χειρὸς ἀνθρωπίνης, οὕτως ὄρθιος, ἰκέσιος, ἐσχημάτισται, διὰ τὸ τοῦ κτήτορος, ὡς ἀληθῆς αἰρεῖ λόγος, ἐνταῦθα γεγενημένον ἀμπλάκημα, οὗ χάριν καὶ τὴν Ἀχειροποίητος, κατὰ τὰς ῥάκει πρῶην καὶ κεράμω δεσποτικὰς ἐντυπωθείσας μορφὰς εὐδοκία τοῦ θεανθρώπου λόγου, προσηγορίαν ἔσχε, καὶ ταύτης αὐτὸν τῆς Ἀχειροποίητου προσρήσεως, ἀξιοῦν ἐπήει τολμῆσαι. Χειρὶ μὲν γὰρ οὐκ οὐκ οὐκ ἀνθρωπίνῃ, ἣδε τὸν ἑαυτῆς ὠκοδόμησεν οἶκον σοφία καὶ στύλοις ἐπτά, κατὰ τὸ σολομώντειον ἔπος ὑπήρρισε ταύτη καὶ οὗτος καὶ κατεσκευάσθαι καὶ τοῖς κίοσιν ὑπερηρεῖσθαι δοκεῖ. τοσοῦτον αὐτοῦ τὸ ὑπερφνὲς καὶ ξενίζον καὶ οὕτως ὑπὲρ λόγον οὗτος ἀνθρώπινον καὶ γεγενῆσθαι δοκεῖ καὶ συνέχεσθαι. Μαρτυρεῖ δέ μου τοῖς λόγοις καὶ τὰ καθ' ἑκάστην ἐν τούτῳ γινόμενα. θεία γὰρ αὐτῷ χάρις ἄνωθεν ἐπανθεῖ, δι' ἣν πιστοὶ πάντες εἰς τοῦτον ἀεὶ συνιόντες, γνώμης αὐτῶν ἀμῆ γέ πη καμνούσης, ἀνάπανταν ἴσχουσι καὶ φαιδροὶ πάνυ καὶ γεγηθότες ἐπανίασιν οἴκαδε, τὴν ψυχὴν ὁμοῦ γανύμενοι καὶ τὰ πρόσωπα. Τὰ μὲν δὲ τοῦ ναοῦ τοιαῦτα καὶ οὕτως ὑπερφνᾶ, θαυμάτων ὄντως ἐπέκεινα, οὗ τὸ μέγεθος ἠλίκον καὶ τὸ κάλλος οἷον. ὅσα τε καὶ οἷα τὰ περὶ αὐτὸν τε καὶ ἐν αὐτῷ, τῶν ἐλλογίμων καὶ θείων ἀνδρῶν, ἑτέρω τῷ πρότερον ἢ νῦν ἡμῖν φιλοπόνως ἐξήτασται καὶ τεχνικῶς ἐκπέφρασται καὶ λογικῶς κάλλιστα ταῖς φιληκόοις τῶν

τους λίγους εἶναι το θέμα του πλατωνικου Διαλόγου Χαρμίδης, όπου εξετάζεται η φύση της γνώσης: Russell, *St Demetrius*, σ. 51.

καλλίστων ψυχαῖς παραδέδοται, ἴδιον τοῦτο γενναῖον πεποικηκῶτι σπούδασμα, διδασκάλιον τῶν ἐν αὐτῷ φαινομένων πάντων καὶ νοουμένων καὶ οἷς οὐποτε τὸν ναὸν ἴδειν συνέπεσε τοῦτον προκείμενον, ἀκριβέστατόν τε ἅμα καὶ χαριέστατον. Καὶ ὁ γε ταῦτα μαθεῖν καὶ θαυμάσαι βουλόμενος, ἐκείνῳ σπεύσας, λογικῶς συγγινέσθω.²⁰³³

Πρόκειται για ένα πολύ σημαντικό κείμενο. Ο Λόγος εκφωνήθηκε στο ναό στον οποίο αναφέρεται, σε μια ημέρα που θα πρέπει να είναι ετοιμαστέ για την εορτή να δείχνει ιδιαίτερα λαμπρός.²⁰³⁴ Η προεόρτιος του αγίου Δημητρίου δεν εορτάζεται μόνο στο ναό του, αλλά και στο ναό της Θεομήτορος. Στον ύστερο 14ο αι. ο ναός της Αχειροποιήτου είχε επομένως κεντρικό ρόλο στην εορτή.²⁰³⁵ Εκτός από την αρχιτεκτονική του, η τοποθεσία του στο κέντρο της πόλης τον καθιστούσε ιδανικό ενδιάμεσο προσορισμό, καθώς ήταν μεταξύ της Αγίας Σοφίας και του Αγίου Δημητρίου σε απόσταση κατάλληλη για λιτανεία.²⁰³⁶ Ο συγγραφέας θα εμμένει λίγο στο Λόγο του σε αυτόν, αναγκαζόμενος από τη χάρη της θεάς, καθώς αυτός είναι πέρα από τα καλύτερα και ομορφότερα επίγεια θαύματα και θαύματα. Γίνεται σύγκριση με αρχαία θαύματα, όπως ο Κολοσσός της Ρόδου και όσα λέγεται ότι έγιναν σύμφωνα με αυτό στους προηγούμενους χρόνους. Ο Αρμενόπουλος αντιθέτει την παροδική φύση του Κολοσσού με την αιώνια ἑλξη του ναού.²⁰³⁷ Εδώ υπάρχει πάλι, όπως και σε άλλα χωρία, αναφορά στα αρχαία θαύματα. Ο ναός αυτός δεν έχει κτιστεί ὁμοια με τους ἄλλους ιερούς και θεῖους ναούς, αποτελούμενος από τοίχους, πεσσούς και κίονες. Το πιο θαυμάσιο για ὅσους αγαπούν τα θαύματα είναι ὅτι μόνος αυτός κρατεῖται υψηλά από κάτω μόνο από κίονες. Ὅλη αυτή η ἔκφραση ἀφορᾷ τους κίονες, για να αποδώσει την ἀνάταση προς τον ουρανό, καθότι η εκκλησία δεν ἔχει τρούλο, ὡπως π.χ. η Αγία Σοφία, ὅπου ο τρούλος συμβολίζει τον ουρανό. Θα μπορούσε κανείς να τον θεωρήσει εναέριο κι ὄχι ἐπίγειο, βλέποντάς τον να ανυψώνεται ἔτσι από τους κίονες. Ο συγγραφέας ἀναφέρεται στη συνέχεια στις εντυπώσεις κάθε ομάδας ἀνθρώπων. Σε ἕναν ἀστρονόμο, ἀν τον ἔβλεπε ξαφνικά, θα φαινόταν εναέριο σῶμα από γεῶδη ὑλη που σχηματίστηκε σε

²⁰³³ Κωνσταντῖνος Αρμενόπουλος, Λόγ. εἰς ἑορτ. Αγ. Δημητρίου, 151, 56 – 153, 106.

²⁰³⁴ Russell, *St Demetrius*, σ. 100.

²⁰³⁵ Russell, *St Demetrius*, σ. 98.

²⁰³⁶ Russell, *St Demetrius*, σ. 100.

²⁰³⁷ Russell, *St Demetrius*, σ. 50.

διάστημα πολλών ετών. Οι κίονες που τον κρατούν θα θεωρούνταν ως θυμιάμα που από τη γη υψώνεται σε αυτόν με μια περίτεχνη μεταφορά. Υψώνονται ή βυθίζονται, σαν να συμπιέζονται, εκτείνονται και γίνονται ορατοί. Ένας ιερέας θα έλεγε ότι μια σκηνή κατέβηκε από πάνω με την πρόνοια του Θεού. Την υποδέχεται και τη συγκρατεί ο αέρας. Η γη, σαν να την ευλαβείται, τη συναντά υποδεχόμενη αυτήν με τους καλύτερους κίονες, σαν να φοβάται να την αγγίξει. Αυτό παραπέμπει στη σκηνή των Ιουδαίων, που είναι πρόπλασμα του ναού του Σολομώντος. Η σκηνή που ο Μωυσής κατασκεύασε έχει χριστολογικό συμβολισμό, διότι προβάλλεται ως το πρότυπο του ναού των Ιουδαίων και, στη συνέχεια των Χριστιανών, όπου ο αρχιερέας συμβολίζει τον Χριστό.²⁰³⁸ Η έμφαση στα στοιχεία της φύσης και η μεταφορά που στηρίζεται σε αυτά είναι στοιχεία ρητορικά, τα οποία θεωρούμε ότι εντάσσονται στο κλίμα των λογίων της Παλαιολόγιας εποχής, που έστρεφαν τα ενδιαφέροντά τους στα φυσικά φαινόμενα και τα ενσωμάτωναν σε κείμενα ρητορικά (όπως π.χ. ο *Βυζάντιος του Μετοχίτη*). Αν τον ναό έβλεπε κάποιος με ευγενή διάθεση και θαύμαζε υπερβολικά τη θέση του, θα είχε την αντίστροφη γνώμη, θεωρώντας τον το θεμέλιο προς τον όροφο. Ο ναός φαίνεται και είναι θείο θαύμα, όχι όπως ξαφνικά τον βλέπουν κάποιοι αλλά πάντοτε όλοι. Τέτοια λοιπόν θα εικάσουν και θα πουν άλλοι. Ο συγγραφέας βλέποντάς τον μαζί με την εικόνα της Παναγίας τον υμνεί ως πολύ όμορφο και περιβόητο ουράνιο ναό στη γη. Η εικόνα σχηματίστηκε από τον Θεό, όχι από ανθρώπινη διάνοια ή χέρι, έτσι όρθια. Και το επίθετο αυτό τονίζει την ένταση προς τα επάνω που δίνουν οι κίονες. Επίσης σχηματίστηκε ικετευτική, στεκόμενη σε προσευχή²⁰³⁹ - λόγω του αμαρτήματος του κτήτορα - έτσι είχε την ονομασία *Αχειροποίητος*, κατά τις δεσποτικές μορφές που εντυπώθηκαν πριν σε ύφασμα και πηλό με τη χάρη του Χριστού. Ο *Αρμενόπουλος* προτείνει ότι ο ναός θα έπρεπε να καλείται *Αχειροποίητος*, πράγμα που υπονοεί ότι δεν ήταν αυτό το όνομα που είχε εκείνη την εποχή: θα τολμούσα να ζητήσω τον τίτλο της *Αχειροποιήτου* για αυτόν. Το όνομα αυτό μπορεί επομένως να είχε αποδοθεί πρόσφατα στο ναό.²⁰⁴⁰ Ο ναός οικοδομήθηκε με σοφία και υποστηρίχθηκε με επτά στύλους κατά τον σολομώντειο λόγο. Πρόκειται για μια αναφορά στο

²⁰³⁸ Σαράντη, *Ο χώρος*, σ. 17.

²⁰³⁹ Russell, *St Demetrius*, σ. 98.

²⁰⁴⁰ Russell, *St Demetrius*, σ. 97.

στίχο 9.1 των *Παροιμιών* του Σολομώντα: *ἡ σοφία ᾠκοδόμησεν ἑαυτῇ οἶκον καὶ ὑπῆρξε στύλους ἑπτὰ*. Ο ναός παρομοιάζεται με τον ναό του Σολομώντα, που κτίστηκε το 959 π.Χ. και φημίζεται ως ένα από τα θαύματα του αρχαίου κόσμου. Η θεϊκή σοφία και ο Οίκος της Σοφίας έγιναν σημαντικό συμβολικό θέμα στη βυζαντινή σκέψη. Ο Ναός της Παλαιάς Διαθήκης είναι η προφητική προεικόνιση και το ιδανικό πρωτότυπο του χριστιανικού ναού.²⁰⁴¹ Σκοπός είναι να φανεί η μεγαλοπρέπεια του ναού. Οι κίονες αναφέρονται πάλι: ο ναός φαίνεται ότι στηρίζεται πάνω στους κίονες. Ο ναός εξαιρείται επίσης ως υπερφυής και ασυνήθης. Φαίνεται να έγινε και να συγκρατείται με τρόπο πάνω από τον ανθρώπινο λόγο. Μάρτυρες των λόγων του συγγραφέα αποτελούν τα όσα γίνονται καθημερινά σε αυτόν. Η θεία χάρη ανθεί άνωθεν. Τα άνθη είναι στοιχείο του *εγκωμίου* του ναού.²⁰⁴² Εξαιτίας αυτής της χάρης όλοι οι πιστοί που συχνάζουν πάντοτε σε αυτόν βρίσκουν ανάπαυλα και χαρά. Ο ναός είναι έκτακτος, πέρα από τα θαύματα, με τόσο μέγεθος και τέτοιο κάλλος. Στη συνέχεια ο συγγραφέας παραπέμπει στο έργο κάποιου παλαιότερου σχετικά με τα περί και τα εντός του ναού, όλα τα φαινόμενα και τα νοούμενα σε αυτόν.

Ο ναός προσδιορίζεται επίσης ως **θείος** και **περιβόητος** όταν γίνεται λόγος για την πομπή που ξεκινά από την Καταφυγή, τις υπόγειες στοές όπου κατέφυγε διωκόμενος ο Άγιος Δημήτριος και φθάνει στο ναό του αγίου.²⁰⁴³

Στον **Λόγον εις Αγ. Θεοφανώ** του **Νικηφόρου Γρηγορά** πληροφορούμαστε για τον **ναό** του **Μεγάλου Κωνσταντίνου** στην Κωνσταντινούπολη.

Ἐπισκευάζει ναούς, τοὺς μὲν τὰ πεπονηκότα μέρη, τοὺς δὲ ἐξ αὐτῶν κρηπίδων, τοῦτο δ' ἔργον ἦν ἐκείνης τὸ σπουδαιότατον. Ὡν εἷς ἐστὶ καὶ ὁ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου νεώς, ὃν καὶ αὐτὸν ἐξ αὐτῶν κρηπίδων εἰς πλεῖστον ἀνήγειρε κάλλος καὶ μέγεθος καὶ πολλοῖς καὶ ποικίλοις ἐκόσμησεν ἀναθήμασι καὶ προσόδοις

²⁰⁴¹ Saradi, Monuments, σ. 184.

²⁰⁴² Βλ. Saradi, Monuments, σ. 188-189.

²⁰⁴³ Κωνσταντίνος Αρμενόπουλος, Λόγ. εις ἑορτ. Αγ. Δημητρίου, 160, 418: *ἑὶς τὸν θεῖον τούτου καὶ περιβόητον ναόν,*.

παντοίων κτημάτων· ἐν ᾧ καὶ μέχρι νῦν τὸ ἱερόν αὐτῆς
τεθησαύρισται σῶμα.²⁰⁴⁴

Το σπουδαιότερο ἔργο της Αγίας Θεοφανούς ἦταν ἡ ἐπισκευὴ ναῶν. Τον ναὸ του Μεγάλου Κωνσταντίνου τον ἀνήγειρε ἐκ θεμελίων. Εγκωμιάζεται τὸ κάλλος καὶ τὸ μέγεθός του. Ἡ αγία τον κόσμησε με πολλὰ καὶ ποικίλα καὶ με ἔσοδα κάθε εἶδους κειμηλίων. Ὁ ναὸς βρισκόταν κοντὰ στο ναὸ των Αγίων Αποστόλων, ὅπου ἀργότερα ὁ Γεννάδιος Σχολάριος μετέφερε τὸ λείψανο τῆς αγίας.

Επίσης γιὰ τον **Ναὸ των Αγίων Πάντων**.

Ἀνήγειρε γὰρ καὶ αὐτὸς μετὰ χρόνον πάνυ τοι δεξιᾶ φιλοτίμῳ καὶ γνώμῃ τῶ ὄντι βασιλικῇ περὶ τὰ πρὸς ἕω μέρη τοῦ τῶν θείων Αποστόλων ναοῦ νεῶν ἕτερον σχήματι καὶ θέσει καὶ μεγέθει λίαν διαπρεπέστατον καὶ βασιλικώτατον, οὗ τὴν ἐπωνυμίαν εἰς τὸ Θεοφανοῦς τῆς αγίας ἐπέγραψεν ὄνομα, ὕστερον δ' εἰς τὴν τῶν Αγίων Πάντων μετήνεγκε κλήσιν διὰ φθόνον οὐκ εὐλογον ἐπισκόπων τινῶν συγγενικοῦ γὰρ ἔφασαν εἶναι πόθου τὸ πεπραγμένον ἐκεῖνο καὶ μὴ πάνυ τελέως ὄρων πρὸς ἔνθεον ζῆλον.²⁰⁴⁵

Ὁ σύζυγος τῆς Αγίας Θεοφανούς Λέων ΣΤ' ὁ Σοφὸς ἀνήγειρε ναὸ των Αγίων Πάντων (ἀρχικὰ με τὸ ὄνομα τῆς αγίας) ἀνατολικά του ναοῦ των Αγίων Αποστόλων. Ὁ ναὸς ἐγκωμιάζεται ὡς πάρα πολὺ διαπρεπῆς καὶ βασιλικὸς ὡς πρὸς τὸ σχῆμα, τὴ θέση καὶ τὸ μέγεθός του.

Κατὰ τὸ **Μαρτύριον Αγ. Κοδράτου** τοῦ ἰδίου συγγραφέα, ὁ θεῖος ναὸς τοῦ αγίου ἀποτελοῦσε τὴ μεγαλύτερη ἀσφάλεια καὶ ἀπαραβίαστο θησαυρὸ ἰαμάτων γιὰ τὴν πόλη τῆς Κορίνθου μπροστὰ ἀπὸ τὴν ὁποία κτίστηκε ἀπὸ θεοφιλεῖς ἄνδρες. Ἐκεῖ τοποθετήθηκαν τὰ λείψανα των μαρτύρων.

Ἐὰ δὲ τίμια αὐτῶν λείψανα θεοφιλεῖς ἀνελόμενοι ἄνδρες, καὶ τέμενος θεῖον δειμάμενοι πρὸ τοῦ ἄστεως τούτῳ ταῦτ' ἐγκατέθεντο, ἀσφάλειαν μεγίστην τῇ πόλει καὶ θησαυρὸν ἄσυλον ἰαμάτων.²⁰⁴⁶

²⁰⁴⁴ Νικηφόρος Γρηγοράς, Λόγ. εἰς Αγ. Θεοφανώ, 41, 22, 26–32.

²⁰⁴⁵ Νικηφόρος Γρηγοράς, Λόγ. εἰς Αγ. Θεοφανώ, 43, 24, 4–10.

²⁰⁴⁶ Νικηφόρος Γρηγοράς, Μαρτ. Αγ. Κοδράτου, 290, 9, 181–183.

Ο **Ιώβ Ιασίτης**, στον **Βίον Όσ. Θεοδώρας Ήπειρου**, αναφέρεται στις **μονές Παντανάσσης και Παναγίας** και **Αγίου Γεωργίου** έξω από τη Φιλιπιάδα.

*‘Τὸν μέντοι δεσπότην καὶ σύνευνον ἢ αἰίδιμος Θεοδώρα τὰς περικαλλεῖς καὶ εὐαγεῖς ἰδοῦσα συστησάμενον δύο μονὰς, τὴν τῆς Παντανάσσης φημί καὶ τῆς Παναγίας ἐπικεκλημένας, τῶ μεγαλομάρτυρι καὶ αὐτῇ Γεωργίῳ θεῖον ἀνήγειρε σεμνεῖον, καὶ εἰς γυναικεῖον τοῦτο συνεστήσατο. Τοῦ συνεύνου δὲ καὶ δεσπότης Μιχαὴλ καλῶς καὶ θεοφιλῶς βιώσαντος, καὶ πρὸς μονὰς μεταστάντος τὰς οὐρανίους, τὸ τῶν μοναχῶν καὶ αὐτῇ εὐθὺς περιβάλλεται σχῆμα· καὶ χρόνους ἐπιβιοῦσα, τὸν ναὸν μὲν παντοίως κατεκόσμη καὶ ἀναθήμασι καὶ σκεύεσι καὶ πέπλοις κατεκάλλυνε’.*²⁰⁴⁷

Οι μονές της Παντανάσσης και της Παναγίας, που συστάθηκαν από τον δεσπότη Μιχαήλ Β΄ Ἀγγελο (1230-1268), σύζυγο της Οσίας Θεοδώρας, εγκωμιάζονται ως πολύ όμορφες και επιφανείς. Από την ίδια συστάθηκε γυναικεία μονή του Αγίου Γεωργίου, που επαινείται ως θεία. Τον εκεί ναό κόσμησε με κάθε τρόπο η αγία ως μοναχή, μετά το θάνατο του συζύγου της και τον εξωραίωσε με αναθήματα, σκεύη και πέπλα. Σχηματίζουμε έτσι μια γενική εικόνα για τα αφιερώματα του ναού. Γίνεται μνεία της οικοδομικής αυτής δραστηριότητας του Μιχαήλ και της Θεοδώρας ως επιστέγασμα της διάχυτης σε όλη την αφήγηση ιδεολογικής προπαγάνδας.²⁰⁴⁸ Όταν η αγία πληροφορήθηκε το χρόνο του θανάτου της, ζήτησε έξι μήνες ζωής από την Παναγία και τον Άγιο Γεώργιο για να τελειώσει το ναό.²⁰⁴⁹

Στον ναό του **Αγίου Ευγενίου** στην **Τραπεζούντα** αναφέρεται ο **Ιωσήφ Τραπεζούντος** στο έργο με τίτλο **Λόγος διαλαμβάνων τὴν γενέθλιον ἡμέραν Ἀγ. Εὐγενίου**. Ο ναός προσδιορίζεται ως **θεῖος επανειλημμένως**.²⁰⁵⁰

²⁰⁴⁷ Ιώβ Ιασίτης, Βίος Όσ. Θεοδώρας Ήπειρου, 908, B-C.

²⁰⁴⁸ E. Κουντούρα-Γαλάκη & N. Κουτράκου: Η πρόσληψη του δυτικοελλαδικού χώρου στους λόγιους συγγραφείς της Παλαιολογικής περιόδου με έμφαση στα υστεροβυζαντινά αγιολογικά κείμενα, *Πρακτικά του Δεύτερου Διεθνούς Συμποσίου για την Ιστορία και τον Πολιτισμό της Πρέβεζας (16-20 Σεπτεμβρίου 2009)*, Πρέβεζα 2010, σ. 59.

²⁰⁴⁹ Patlagean, Theodora, σ. 454.

²⁰⁵⁰ Ιωσήφ Τραπεζούντος, Λόγ. Αγ. Εὐγενίου, 206, 1, 64-65: ‘...καὶ τὰ λοιπὰ τοῦ θεοῦ νεῶ φῶτα...’, 210, 1, 106: ‘...καὶ θαμὰ τὸν θεῖον τούτου σηκὸν ἐπιέναι...’, 214, 1, 183-184: ‘...ἡμᾶς δὲ τοὺς τῶ θεῖῳ τῶδε καθ’ ἐκάστην ὑπηρετοῦντας σηκῶ ἤδη παρειδες.’, 238, 5, 607:

‘Τὴν δὲ γε Τραπεζουντίων καταλαβὼν πόλιν ὁ βασιλεὺς, πρόσεισι τῷ νεῷ τοῦ ἐν μάρτυσι κλεινοῦ Εὐγενίου προσκυνήσων ἅμα καὶ θεασόμενος εἶ τινος χρήζει ὁ νεῶς οὗτος εἰς ἐπίσκεψιν. Καὶ τὰ ἅγια τοῦ μάρτυρος λείψανα μεθ’ ὅσης εἶχε προσπτυξάμενος αἰδοῦς τε καὶ τιμῆς, τὰς ἐν αὐτῷ μεγάλας ἀψίδας δύο ἀνήγειρε τούς τε δύο μεγίστους κίονας· καὶ τὸ τροῦλλον τοῦ ὀρόφου ὃ καὶ εἰσέτι ὄραται ἐδείματο, τοὺς μοναχοὺς ἀποχρώντως δεξιωσάμενος καὶ χρήμασι φιλοτιμησάμενος ἀδροῖς.’²⁰⁵¹

Ο αυτοκράτορας Βασίλειος Β΄ ο Βουλγαροκτόνος (958-1025) ἀνήγειρε τις δύο μεγάλες ἀψίδες και τους δύο πολύ μεγάλους κίονες του ναοῦ του Ἁγίου Ευγενίου στην Τραπεζούντα κι ἐχτίσε τον τρούλο της οροφῆς,²⁰⁵² που σωζόταν την εποχὴ του συγγραφέα.²⁰⁵³

Επίσης, ο ναός ἐπαινεῖται ως **περιβόητος**,²⁰⁵⁴ **πάνσεπτος**,²⁰⁵⁵ **ιερός**,²⁰⁵⁶ **ἅγιος**.²⁰⁵⁷ Ο ναός ἐγκωμιάζεται ως πολύ ὁμορφος και θεῖος ἀπὸ τον ἐπίσκοπο της περιοχῆς.

‘...ἀναιδῶς εἰσελθὼν ἐν τῷ αὐτοῦ θεῖῳ τεμένει.’, 274, 7, 506–507: ‘...ἐν τῷδε τῷ θεῖῳ σηκῶ αὐτοῦ ἀγιαζῶν ἡμᾶς.’, 276, 8, 363: ‘...καὶ τῶν τοῦ θεοῦ νεῶ πυλῶν.’, 284, 11, 712–713: ‘...τὴν ἠωρημένην ἀργυρῆν ἄλυσιν τοῦ θεοῦ ναοῦ. Ἄλυσιν οὐσαν ποτὲ τοῦ θεοῦ νεῷ τοῦδε...’, 298, 17, 929–930: ‘...παραγίνεται πρὸς τὸν θεῖον Εὐγενίου νεῶν.’, 300, 19, 995 – 996: ‘...πρὸς τὸν θεῖον σηκὸν φοράδην ἐξήγετο.’, 308, 22, 1125–1126: ‘τῶν παρὰ τῶν τεκόντων αὐτὴν μεμνημένοι ἐνεργεσιῶν καὶ τῶν πολλῶν δωρεῶν καὶ ἀναθημάτων, ὧν ἐχορήγουν αὐτοῖς τε καὶ τῷ θεῖῳ ναῶ.’, 318, 23, 1319–1320: ‘ὅθεν καὶ ὄλος κατὰ τοῦ θεοῦ νεῷ τοῦ μεγάλου Εὐγενίου ἐξώρμησε.’.

²⁰⁵¹ Ἰωσήφ Τραπεζούντος, Λόγ. Ἁγ. Εὐγενίου, 256, 1, 195–201.

²⁰⁵² Πιθανότατα το 1021/1022: Bryer & Winfield, *Pontos*, σ. 223.

²⁰⁵³ Βλ. Α. Bryer, *The Empire of Trebizond and the Pontos*, Λονδίνο 1980.

²⁰⁵⁴ Ἰωσήφ Τραπεζούντος, Λόγ. Ἁγ. Εὐγενίου, 268, 4, 395–396: ‘τὸν περιβόητον νεῶν τοῦ μεγάλου καταλαβὼν...’.

²⁰⁵⁵ Ἰωσήφ Τραπεζούντος, Λόγ. Ἁγ. Εὐγενίου, 272, 7, 490: ‘...ἐν τῷ πανσέπτῳ τοῦ θεοῦ μάρτυρος Εὐγενίου ναῶ...’.

²⁰⁵⁶ Ἰωσήφ Τραπεζούντος, Λόγ. Ἁγ. Εὐγενίου, 274, 7, 510–511: ‘...ἐν τῷ ἱερῷ τούτῳ τεμένει...’, 324, 23, 1393–1394: ‘...καὶ κατὰ τοῦ ἱεροῦ νεῷ τοῦ ἁγίου ἐθυμομάχει’.

²⁰⁵⁷ Ἰωσήφ Τραπεζούντος, Λόγ. Ἁγ. Εὐγενίου, 286, 11, 731: ‘καὶ εἰσερχόμενος τὸν ἅγιον ναὸν...’, 326, 23, 1460–1461: ‘Καὶ ὁ μὲν τοῦ Χριστοῦ μάρτυς Εὐγένιος οἶά τις θεῖος ἄγγελος ἐκεῖθεν ἀπέπτη καὶ ἀεροβατῶν τὸν ἅγιον αὐτοῦ νεῶν εἰσελήλυθε’, 346, 27, 1808–1809: ‘κλαίων καὶ ὀδυρόμενος προσέφυγεν εἰς τὸν τοῦ ἁγίου ἅγιον ναόν.’, 346, 27, 1826: ‘...καὶ τοῦ ἁγίου ναοῦ ἐξερχομένων’, 354, 31, 1948–1949: ‘καταλαβὼν τὸν ἅγιον ναὸν τοῦ μεγίστου Εὐγενίου...’.

‘«Ὡ οὗτοι, πῶς ἐκφύγοιτε τῆς τοσαύτης ἀνοίας οἱ τὸν περικαλλῆ τουτονὶ καὶ θεῖον σηκὸν εὐκοσμοῦντες διὰ τὴν ἀρίστην εὐωδίαν τῶν θείων λειψάνων;»²⁰⁵⁸

Ο Ἅγιος Ευγένιος τον διαβεβαιώνει ὅτι ο ναός δε μολύνθηκε, ἔμεινε αγιασμένος και με την ευκαιρία αὐτή ο ναός προσδιορίζεται ὡς θεῖος και ὠραῖος.

‘Ὁ γὰρ θεῖος οὗτος ναός οὐκ ἐμολύνθη, ἀλλ’ ὥσπερ ἐξ ἀρχῆς ἠγιάσθη, οὕτω μεμένηκε, καὶ ἡ χάρις ἄχρι τοῦ σύμπαντος αἰῶνος διαμενεῖ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν.’²⁰⁵⁹

‘«Ἴδε τὸν θεῖον τοῦτον νεῶν ὡς ὠραῖον καὶ γέγηθι. Ὁσφράνθητι δὲ καὶ ἃ δι’ ἐφέσεως εἶχες ἀρώματα· ἃ γὰρ ἠγιάσθη ἐφάπαξ, ἀμόλυντα μεμένηκέ τε καὶ ἅγια.’²⁰⁶⁰

Πληροφορούμαστε και για τη **μονή** του Αγίου Ευγενίου στην Τραπεζούντα. Αὐτή προσδιορίζεται ὡς **θεία**,²⁰⁶¹ ὡς **σεβάσμια**,²⁰⁶² ὡς **θεία** και **σεβάσμια**²⁰⁶³ και ὡς **περίκλυτος** (δηλαδή **ξακουσμένη**),²⁰⁶⁴ **εὐαγής** (δηλαδή **επιφανής**)²⁰⁶⁵ και με το ἴδιο ἐπίθετο σε υπερθετικό βαθμό,²⁰⁶⁶ **πάνσεπτος**,²⁰⁶⁷ **αγία**,²⁰⁶⁸ **παλαιά**.²⁰⁶⁹

Στο ἴδιο ἔργο πληροφορούμαστε για τη **μονή Σωτήρος Συρμένων**.

²⁰⁵⁸ Ἰωσήφ Τραπεζούντος, Λόγ. Ἁγ. Ευγενίου, 286, 12, 748–750.

²⁰⁵⁹ Ἰωσήφ Τραπεζούντος, Λόγ. Ἁγ. Ευγενίου, 288, 12, 758–760.

²⁰⁶⁰ Ἰωσήφ Τραπεζούντος, Λόγ. Ἁγ. Ευγενίου, 288, 12, 765–767.

²⁰⁶¹ Ἰωσήφ Τραπεζούντος, Λόγ. Ἁγ. Ευγενίου, 232, 3, 496: ‘ἐπεισε κηδευθῆναι τούτους ἐν τῇ τοιαύτῃ θείᾳ μονῇ’, 302, 20, 1032: ‘τὴν θείαν καταλαμβάνουσιν ἀσμένως μονήν’, 332, 23, 1549–1550: ‘τὴν τοῦ καλλινίκου καὶ τροπαιούχου μάρτυρος θείαν μονὴν Εὐγενίου καταλαμβάνουσι.’

²⁰⁶² Ἰωσήφ Τραπεζούντος, Λόγ. Ἁγ. Ευγενίου, 238, 5, 612: ‘...κὰν τῇ σεβασμίᾳ τοῦ μεγαλάθλου Εὐγενίου μονῇ παραγίνεται...’, 262, 3, 296–297: ‘ἐν τῇδε τῇ σεβασμίᾳ τοῦ ἀθλοφόρου μονῇ χρηματίσας ἠγούμενος,’ 290, 14, 799: ‘...ἤεσαν πρὸς τὴν σεβασμίαν μονὴν τοῦ μάρτυρος...’, 296, 16, 910: ‘...τὴν σεβασμίαν μονὴν κατέλαβον...’.

²⁰⁶³ Ἰωσήφ Τραπεζούντος, Λόγ. Ἁγ. Ευγενίου, 272, 6, 484–485: ‘πρὸς τὴν θείαν καὶ σεβάσμιον μονὴν ἐπανήκασιν ἄσμενοι.’

²⁰⁶⁴ Ἰωσήφ Τραπεζούντος, Λόγ. Ἁγ. Ευγενίου, 260, 2, 258: ‘τῆς ἡμετέρας τῆσδε περικλύτου μονῆς,’.

²⁰⁶⁵ Ἰωσήφ Τραπεζούντος, Λόγ. Ἁγ. Ευγενίου, 262, 282: ‘...τῇ εὐαγεῖ μονῇ τοῦ ἀγίου Εὐγενίου...’.

²⁰⁶⁶ Ἰωσήφ Τραπεζούντος, Λόγ. Ἁγ. Ευγενίου, 262, 2, 288–289: ‘τὴν εὐαγεστάτην τοῦ ἀγίου μονὴν ἀσμένως καταλαμβάνουσι.’

²⁰⁶⁷ Ἰωσήφ Τραπεζούντος, Λόγ. Ἁγ. Ευγενίου, 278, 9, 578: ‘...ἐν τῇ πανσέπτῳ μονῇ τοῦ θεοῦ μάρτυρος Εὐγενίου’.

²⁰⁶⁸ Ἰωσήφ Τραπεζούντος, Λόγ. Ἁγ. Ευγενίου, 300, 18, 977: ‘Μετάβηθι γοῦν πρὸς τὴν ἀγίαν μονὴν αὐτοῦ...’.

*‘...καὶ υἱὸς ὑπῆρχε τοῦ τὴν μονὴν τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ τῶν Συρμένων τὴν περικαλλῆ καὶ περιφημον ἀνεγείραντος –’.*²⁰⁷⁰

Μεταξύ των προσκληθέντων στην εορτή του Αγίου Ευγενίου ήταν και ο υιός του ανεγείραντος τη μονή του Σωτήρος των Συρμένων, η οποία εγκωμιάζεται ως πολύ όμορφη και περιφημη.

Ακόμη για τη **μονή Χαίνου**.²⁰⁷¹

*‘Χερειάνα χώρα διακειμένη ἐστὶ μεταξὺ Χαλδίας καὶ Κολωνείας, μία καὶ πρώτη οὐσα τῶν ἐπισκοπῶν Τραπεζοῦντος μοναστήριον ἔχουσα παρ’ ἑαυτῇ ἰδρυμένον, εἰς ὄνομα τιμώμενον τοῦ ἀγίου μεγαλομάρτυρος Γεωργίου καὶ ἐκ βάθρων ἀνεγερθὲν πρὸς τῶν εὐγενεστάτων ἐκείνων Γαβράδων, τοῦ Χαίνου τοπικῶς ἐπιλεγόμενον. Ἐπεὶ δὲ ἡ ῥηθειῶσα μονὴ αὕτη πολυόλβος ἦν ἀνέκαθεν, χώρας κύκλω πλουτοῦσα πολλὰς καὶ καλὰς καὶ πῖονα γῆν καὶ ἀροσίμην καὶ εὐφορον πάνυ,’.*²⁰⁷²

Η μονή Χαίνου μνημονεύεται, καθώς από αυτή προμηθευόταν τρόφιμα η μονή του Αγίου Ευγενίου στην Τραπεζούντα. Αναφέρεται η ιστορία της μονής, η εκ βάθρων δηλαδή ανέγερσή της από τους Γαβράδες.²⁰⁷³ Η μονή υπήρχε ακόμη την εποχή του συγγραφέα.²⁰⁷⁴ Εγκωμιάζεται μόνο για τον πολύ της πλούτο. Διέθετε πολλούς και καλούς αγρούς γύρω, γη πλούσια, καρποφόρο και εύφορη. Τα στοιχεία αυτά συνιστούν την περιγραφή.

Στο ίδιο κείμενο γίνεται λόγος για τον **ναό Χρυσοκεφάλου**.²⁰⁷⁵ Πρόκειται για τον καθεδρικό ναό της Τραπεζούντας.²⁰⁷⁶ Το όνομά του οφείλεται σε μια χρυσή εικόνα της Παναγίας.²⁰⁷⁷ Ο ναός προσδιορίζεται με διάφορα επίθετα: **περικαλλής** (πολύ όμορφος) και **θεῖος**,²⁰⁷⁸ **περιώνυμος**

²⁰⁶⁹ Ιωσήφ Τραπεζούντος, Λόγ. Ἁγ. Εὐγενίου, 314, 23, 1246–1247: ‘πηγνύουσι δὲ τὰς σκηναὶς ἀγχοῦ τῆς μονῆς Εὐγενίου τοῦ πάνυ τῆς παλαιᾶς,’.

²⁰⁷⁰ Ιωσήφ Τραπεζούντος, Λόγ. Ἁγ. Εὐγενίου, 212, 1, 156–157.

²⁰⁷¹ Βλ. Bryer & Winfield, *Pontos*.

²⁰⁷² Ιωσήφ Τραπεζούντος, Λόγ. Ἁγ. Εὐγενίου, 258, 2, 241 – 260, 248.

²⁰⁷³ Πιθανόν ανεξάρτητους δούκες της Χαλδίας τους 11ο – 12ο αι.: Ιωσήφ Τραπεζούντος, Λόγ. Ἁγ. Εὐγενίου, σ. 412.

²⁰⁷⁴ Ιωσήφ Τραπεζούντος, Λόγ. Ἁγ. Εὐγενίου, σ. 412.

²⁰⁷⁵ Ιωσήφ Τραπεζούντος, Λόγ. Ἁγ. Εὐγενίου, σ. 317, 331, 355.

²⁰⁷⁶ Βλ. Bryer & Winfield, *Pontos*.

²⁰⁷⁷ Ιωσήφ Τραπεζούντος, Λόγ. Ἁγ. Εὐγενίου, σ. 432.

²⁰⁷⁸ Ιωσήφ Τραπεζούντος, Λόγ. Ἁγ. Εὐγενίου, 316, 23, 1259–1260: ‘τὸν περικαλλῆ καὶ θεῖον νεῶν τῆς πανυμνήτου κόρης κατελάμβανε,’.

(ονομαστός),²⁰⁷⁹ **μεγάλος**.²⁰⁸⁰

Ο ναός επαινείται για την ιερότητα και το μέγεθός του κατά την αναφορά στα αναθήματα του αυτοκράτορα της Τραπεζούντας Ανδρονίκου Α΄ Γίδου (1222-1235) μετά τη σύλληψη του σουλτάνου Μελίκ με θαύμα του Αγίου Ευγενίου.

‘εὐαγγέλιόν τε ἐξειλεγμένον, ἔκκριτον, χρυσῶ κεκοσμημένον ἀπείρω, δῶρον παρέσχεν, ἔχον ἐγγεγραμμένον περι τὸ τέλος αὐτοῦ τοῦ βιβλίου καὶ ὅσα ἄττα ἀνέθηκεν ἄλλα ἐν τῷ αὐτῆς ἱερωτάτῳ νεῶ τῷ μεγάλῳ.’²⁰⁸¹

Στη συνέχεια στο ναό αποδίδονται οι τιμητικοί χαρακτηρισμοί **πανάγιος** και **πάνσεπτος**. Πρόκειται για την **αγία, μεγάλη και καθολική** εκκλησία της **μητροπόλεως**.²⁰⁸²

Στο **Ἐγκώμιον εἰς Ὅσ. Ἰωάννην**, ο **Κάλλιστος [Ιωάννης]** κάνει λόγο για τη **μονή** και το **ναό** **Αγίου Ιωάννου Πέτρας** στην **Κωνσταντινούπολη**. Η μονή Πέτρα ή Πέτριον είναι από τις πιο φημισμένες της πρωτεύουσας και ανήκει στα αναρίθμητα αφιερωμένα στον Ιωάννη Βαπτιστή κοινόβια.²⁰⁸³ Η μονή χαρακτηρίζεται σεβάσμια στον τίτλο.²⁰⁸⁴ Ο χαρακτηρισμός επαναλαμβάνεται κατά την αναφορά στην ανέγερση του ναού, που εγκωμιάζεται ως πολύ όμορφος.²⁰⁸⁵

²⁰⁷⁹ Ιωσήφ Τραπεζούντος, Λόγ. Αγ. Ευγενίου, 324, 23, 1399–1400: ‘Ο γοῦν βασιλεὺς ἐν τῷ περιωνύμῳ τῆς Χρυσοκεφάλου νεῶ εἰσιῶν ἠῦχετο εἰς θεόν,’.

²⁰⁸⁰ Ιωσήφ Τραπεζούντος, Λόγ. Αγ. Ευγενίου, 330, 23, 1505–1506: ‘Τοῦτον δὲ τὴν πόλιν εἰσδύντα καὶ πρὸς τῷ μεγάλῳ φθάσαντα ναῶ τῆς παναχράντου θεομήτορος...’. Τρία από τα επίθετα που είχαν αποδοθεί στο ναό επαναλαμβάνονται στη συνέχεια: 332, 23, 1543–1544: ‘καὶ ἅπαντας συναθροῖσαι ἐν τῷ περιωνύμῳ καὶ θείῳ μεγάλῳ ναῶ τῆς πανυμνήτου θεομήτορος’.

²⁰⁸¹ Ιωσήφ Τραπεζούντος, Λόγ. Αγ. Ευγενίου, 334, 23, 1593–1596.

²⁰⁸² Ιωσήφ Τραπεζούντος, Λόγ. Αγ. Ευγενίου, 352, 31, 1934 – 354, 1937: ‘ὁ υἱὸς Θεοδώρου τοῦ πιστοτάτου ὑπουργοῦ τοῦ παναγίου καὶ πανσέπτου ναοῦ τῆς πανενδόξου καὶ πανυμνήτου θεοτόκου, λέγω δὴ τῆς ἁγίας μεγάλης καὶ καθολικῆς ἐκκλησίας τῆς μητροπόλεως ὁ διάκονος Εὐγένιος -’.

²⁰⁸³ Κάλλιστος [Ιωάννης], Ἐγκ. εἰς Ὅσ. Ἰωάννην, σ. 61.

²⁰⁸⁴ Κάλλιστος [Ιωάννης], Ἐγκ. εἰς Ὅσ. Ἰωάννην, 64: ‘Τοῦ ἀγιωτάτου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Καλλίστου ἐγκώμιον εἰς τὸν ὄσιον πατέρα ἡμῶν Ἰωάννην τὸν νηστευτὴν καὶ ἔπαινος εἰς τὴν σεβασμίαν μονὴν τῆς ἁγίας Πέτρας.’

²⁰⁸⁵ Και στη συνέχεια: Κάλλιστος [Ιωάννης], Ἐγκ. εἰς Ὅσ. Ἰωάννην, 83, 3-4: ‘...ὡ κοινοὶ τῆσδε τῆς σεβασμίας μονῆς φύλακες...’, 83, 13–17: ‘...τοῦ δευτέρου δηλαδή κτήτορος τῆς τοῦ νηστευτοῦ σεβασμίας μονῆς, τῆς κατὰ τὸν ἀναγεγραμμένον τρόπον ἐπ’ ὀνόματι μὲν τιμωμένης τοῦ μεγάλου κήρυκος τοῦ Χριστοῦ καὶ βαπτιστοῦ Ἰωάννου τοῦ προδραμόντος

‘...εὐθύς ναόν τε ἀνεγείρει περικαλλῆ καὶ ὕδωρ πόρρωθεν μετοχετεύει μάλα πότιμον καὶ διειδές, εὐθύ τῆς σεβασμίας μονῆς καταρρέον εἰς ἀπαρτισμόν καὶ θεραπείαν τοῖς ἐνασκουμένοις ἐν αὐτῇ κατὰ πᾶσαν ἀπαραίτητον χρείαν, ὥσπερ καὶ ἐς δεῦρο κάλλιστα τοῦθ’ οὕτως ἔχον ὁράται, καὶ ἄλλα γε πλεῖστα, ὅσα ὁ λόγος παρήκε τό μῆκος ὑφορώμενος.’²⁰⁸⁶

Ἡ φήμη του Ἀγίου Ἰωάννου ἐφθασε στα ἀνάκτορα. Ἡ σύζυγος του Ἀλεξίου Κομνηνοῦ Εἰρήνη²⁰⁸⁷ ἀνήγειρε ναό και μετέφερε νερό για κάθε ἀνάγκη των ασκουμένων στη μονή, φρόντισε για την ἐπάρκεια σε νερό. Προσέφερε αὐτό, που σωζόταν την εποχή του συγγραφέα και πολλά ἄλλα. Ἡ μονή ἐγκωμιάζεται και ως **περιώνυμος**.²⁰⁸⁸ Πληροφοροῦμαστε ἐκτενώς για τον δεῦτερο κτήτορα της μονῆς, Ἰωάννη Ἰοαλίτη.

‘πάντα γὰρ ὅσαπερ ἦν κεκτημένος τὰ τοῦ πλούτου φημί καὶ τῆς ἐτέρας περιουσίας φέρων ὅλη προθέσει ψυχῆς καλῶς ἀνατίθησι καὶ ἀφιεροῖ τῇ τοῦ Χριστοῦ Πέτρα καὶ προστίθησιν ἀσφαλῶς καὶ κατασκευάσματα ποιησάμενος, ὅσαπερ ἤδη τοῖς ἅπασιν καθορῶνται, ἄνα καὶ μονῆς τῆς τοῦ θείου ναοῦ καθιδρύσεως καὶ συστάσεως καὶ ἐποικοδομῆς βραχέων τινῶν κελλίων καὶ μικροῦ περιβόλου· ἀλλ’ ἐξ ἐκείνου ἢ τοιαύτη μονή καθάπερ τις ἄμπελος εὐκληματοῦσα καὶ εὐθηνουμένη καὶ πλουσίῳ βρίθουσα τῷ καρπῷ τῶν βοτρύων προφητικῶς διαδείκνυται. οὕτω γὰρ κἀνταῦθα συνεργεία καὶ συνάρσει θεοῦ εἰς πλάτος ἐξηπλώθη περιφανῶς καὶ γέγονε μάνδρα καὶ ποιμὴν τοῦ λογικοῦ ποιμνίου Χριστοῦ τῆς θαυμασιωτάτης Πέτρας καὶ ἀληθοῦς, ὡς μετὰ πολλοῦ τοῦ κρείττονος ἀπάσας ὑπερβάλλεσθαι τὰς ὑπὸ τὸν ἥλιον καθηδρασμένας σεβασμίας μονάς. λόγον εἶποι τις ἂν πρεπόντως ἔχειν αὐτὴν πρὸς τὰς ἄλλας τὸν αὐτόν, ὃν δήπου καὶ ἡ μεγίστη τῶν πόλεων ἀπασῶν, ὧν ὑπέρκειται αὕτη δηλαδή, ἢ ἐπώνυμος τοῦ οἰκιστοῦ ταύτης καὶ κτήτορος τοῦ μεγάλου ἐν βασιλεῦσι καὶ ἰσαποστόλου ἁγίου φημί Κωνσταντίνου ἢ διὰ τὴν τούτου μεγαλουργίαν καὶ βασιλὶς κληρωσαμένη πλείστῳ τῷ συγκεχωρηκότι καὶ εἶναι καὶ ὀνομάζεσθαι, ἐν ἧπερ αὐτῇ

αὐτοῦ, ἐπὶ κλησιν δὲ τὴν τῆς Πέτρας ἀνχούσης.’, 88, 7: ‘...καὶ προσόδους ἐν τῇ σεβασμίας ταύτῃ μονῇ...’, 89, 4–5: ‘...τῇ σεβασμίας ταύτῃ μονῇ...’.

²⁰⁸⁶ Κάλλιστος [Ἰωάννης], Ἐγκ. εἰς Ὅσ. Ἰωάννην, 77, 19–25.

²⁰⁸⁷ Κάλλιστος [Ἰωάννης], Ἐγκ. εἰς Ὅσ. Ἰωάννην, σ. 62.

²⁰⁸⁸ Κάλλιστος [Ἰωάννης], Ἐγκ. εἰς Ὅσ. Ἰωάννην, 82, 8–9: ‘...ἡ δ’ ἐν τῇ βασιλίδι πέτρα τῆς δὲ τῆς περιωνύμου Πέτρας προήνεγκε...’.

φιλοτίμως καὶ πολυτελῶς ἰδρυμένη κεκοσμημένη διαφαίνεται καὶ
ὑπερίδρυνται τῶν λοιπῶν τοῖς τελουμένοις ὡς ἔφημεν θαύμασι.²⁰⁸⁹

Ο Ἰωάννης ἀνέθεσε καὶ ἀφιέρωσε τὸν πλοῦτο καὶ τὴν περιουσία του
στὴν Πέτρα. Πρόσθεσε κατασκευάσματα ποὺ σώζονταν τὴν ἐποχὴ τοῦ
συγγραφέα. Γίνεται λόγος γιὰ τὴν ἰδρυση καὶ κατασκευὴ μονῆς τοῦ θεοῦ
ναοῦ καὶ τὴν οἰκοδόμησιν μικρῶν κελλιῶν καὶ περιβόλου. Ἡ μονὴ
παρομοιάζεται με ἄμπελο με καλὰ κλήματα ποὺ εὐδοκίμει καὶ εἶναι
γεμάτη σταφύλια, κατὰ τὸν προφήτη. Με τὴ βοήθεια καὶ τὴν υποστήριξη
τοῦ Θεοῦ ἐξαπλώθηκε, ὥστε νὰ υπερτερεῖ ὅλων. Μεταφορικὰ καλεῖται
μάνδρα καὶ ποιμένας τοῦ ποιμνίου τοῦ Χριστοῦ. Εἶναι πολὺ ἐνδιαφέρον
ὅτι παρουσιάζεται νὰ ἔχει ἰδρυθεῖ καὶ νὰ κοσμεῖται με ἀφθονία καὶ
πολυτέλεια καὶ νὰ τοποθετεῖται πάνω ἀπὸ τὶς υπόλοιπες με τὰ τελούμενα
θαύματα, ὅπως καὶ ἡ Κωνσταντινούπολις στὴν ὁποία βρίσκεται κεῖται
υπεράνω ὅλων τῶν πόλεων. Ἀφοῦ πλέξει τὸ ἐγκώμιο τῆς
Κωνσταντινούπολης, ὁ συγγραφέας ἀναφέρεται στὴν ἀνοικοδόμησιν
γηροκομείου, τράπεζας, ἀρτοποιείου, μαγειρείου, δηλαδὴ ἰδρυμάτων
φιλανθρωπικῶν ἢ γιὰ τὴ διατροφή τῶν μοναχῶν²⁰⁹⁰ καὶ πρωτίστως ναοῦ.

*‘Ἄλλ’ ὁ θεϊότατος ἐκεῖνος ἀνὴρ ἐπεὶ τὰ πάντα καλῶς
συνεστήσατο, καὶ ὡς οὐκ ἂν τις ἐπενόησε βέλτιον, εἰ μὴ κατὰ τὴν
ἑαυτοῦ φιλάνθρωπον γνώμην καὶ γηροκομεῖον τὸ τῆς κοινῆς
ἀσθενείας βοήθημα ἀνοικοδομήσειεν καὶ τράπεζαν, προσέτι δὲ
καὶ ἀρτοκοπεῖον· ἀλλὰ δὴ καὶ μαγειρεῖον εἰς κοινὴν μάλιστα
χρῆσιν τῶν μοναχῶν οὐκ ἂν ἐκτὸς ὅλως ἐνόμιζε κατὰ τὰς
διαφόρους ὑπηρεσίας αὐτῶν καὶ τὴν τῶν διακονημάτων
ἐκπλήρωσιν, ἀλλὰ πρὸ παντὸς καὶ πάνσεπτον καὶ θεῖον ναὸν
ἀνεδείματο οἰκείοις πόνοις καὶ ἀναλώμασιν, οὐδενὸς τῶν εἰς
ὠραιότητα καὶ κάλλος λειπόμενον εἰς τὴν τῶν λειψάνων
ὑποδοχὴν, καθάπερ ἤδη παρίστησιν ἐναργῶς ὀρωμένη καὶ ἡ θεία
σορὸς τῶν ἱερῶν λειψάνων τοῦ Ἰωάννου τοῦ μεγάλου δηλαδὴ
νηστευτοῦ. οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ὁ προμνημονευθεὶς ἐκεῖνος ὁ
θεσπέσιος Βάρας καὶ νῦν ὁμοίως ὀράται τῶ ἀνεγηγεργμένῳ
περικαλλεῖ τοῦ νεῶ τεμένει ἐνσοριασθεὶς καὶ τεθειμένος ἐκεῖ,
ὡσπερ τις πολυτίμητος θησαυρὸς εἰς κοινὸν ὄφελος.’²⁰⁹¹*

²⁰⁸⁹ Κάλλιστος [Ἰωάννης], Ἐγκ. εἰς Ὅσ. Ἰωάννην, 84, 1–24.

²⁰⁹⁰ Κάλλιστος [Ἰωάννης], Ἐγκ. εἰς Ὅσ. Ἰωάννην, σ. 63.

²⁰⁹¹ Κάλλιστος [Ἰωάννης], Ἐγκ. εἰς Ὅσ. Ἰωάννην, 84, 31 – 85, 13.

Όλα τα σχετικά με τη μονή συστάθηκαν με τον καλύτερο δυνατό τρόπο από τον Ιωάννη. Η ανοικοδόμηση γηροκομείου θα βοηθούσε στις ασθένειες, το μαγειρείο θα χρησίμευε σε όλους τους μοναχούς για τις διάφορες υπηρεσίες και την εκπλήρωση των διακονημάτων. Ο ναός που ανοικοδόμησε ο Ιωάννης χαρακτηρίζεται πάνσεπτος και θείος, ο ιερός τόπος είναι πολύ όμορφος. Ήταν ο ωραιότερος, ο ομορφότερος για την υποδοχή λειψάνων. Ο συγγραφέας αναφέρεται και στη σύγχρονή του πραγματικότητα σχετικά με τον ναό, που επαινείται ξανά ως πάνσεπτος, ο ιερός τόπος ως θείος σε υπερθετικό βαθμό και ιερός.

*‘...παραβάλλειν εἰς τὸ ἐκεῖσε θεϊότατον καὶ ἱερὸν τέμενος τοῦ πανσέπτου νεώ...’.*²⁰⁹²

Στον **Βίον Ὁσ. Εὐφροσύνης Νέας** από τον **Νικηφόρο Κάλλιστο Ξανθόπουλο** πληροφορούμαστε για **μοναστήρια** περί τον **Εύξεινο Πόντο**.

*‘τοῖς περὶ τὸν Εὐξείνιον εἰσβαλοῦσα Πόντον - πλείστα δὲ ἦσαν ἐκεῖσε τὰ μοναστήρια, ἔνθα δὴ πολλοὶ τῶν ὑπὲρ ἡμᾶς φιλοπονώτερον τὸ τῆς ἀρετῆς μέλι, ὡς χρεῶν τοῖς αἴρουμένοις ζῆν ὀσίως, ἀπεθησαύρισαν, - περὶ μίαν που κορυφὴν ὄρους ἀποτόμου, ὃ δένδρεσι παντοίοις συνηρεφές ἦν, ἄνδρας εὐροῦσα τῶ πνεύματι ζέοντες καὶ τῶ Κυρίῳ δουλεύοντας, ξένην δὲ τινα καὶ τὴν ἀγωγὴν καὶ τὴν δίαίταν ἐπιδεικνυμένους, ἐνταῦθα τὴν περιφορὰν ἴστησιν’.*²⁰⁹³

Η Οσία Ευφροσύνη εισέρχεται σε ένα από τα πάρα πολλά μοναστήρια γύρω στον Εύξεινο Πόντο που διέθεταν ενάρετους άνδρες. Το συγκεκριμένο βρισκόταν σε κορυφή απότομου όρους καλυμμένου με κάθε είδους δένδρα.

Στην **Διήγησιν ἐν στίχοις θαυμάτων Ἀγ. Νικολάου** ο ίδιος συγγραφέας αναφέρεται στο **ναό** του **Αγίου Νικολάου** που ο αυτοκράτορας **Μέγας Κωνσταντίνος** ανοικοδόμησε στην **Κωνσταντινούπολη**. Ο ναός επαινείται για τις διαστάσεις του, το μήκος και το πλάτος και την ευφυή τεχνική επεξεργασία. Ο ναός, που σωζόταν την εποχή του συγγραφέα, βρισκόταν κοντά στο ναό της Αγίας Σοφίας προς τις ανατολικές στοές.

²⁰⁹² Κάλλιστος [Ιωάννης], Έγκ. εις Ὁσ. Ιωάννην, 86, 33–34.

²⁰⁹³ Κάλλιστος Ξανθόπουλος, Βίος Ὁσ. Εὐφροσύνης Νέας, 864, 8, C–D.

*‘...ἐν τῇ παρ’ αὐτοῦ συσταθείσῃ κοσμίως
πόλει πρὸ πασῶν εὐστόχως ἐπωνύμω
νεῶν ἀνιστᾶ τῷ μεγάλῳ σὺν πόθῳ,
ἀνάλογον μήκει τε καὶ πλάτους βάθει
καὶ πᾶσιν ἄλλοις εὐφυνῶς ἡσκημένον·
ἄγχιστα δ’ οὗτος τοῦ νεῶ τῆς Σοφίας,
πρὸς τοῖς Ἐώοις Ἐμβόλοις, ἡδρασμένος
ἔστιν ἐς ἡμᾶς εἰσέτι παραμένων.’²⁰⁹⁴*

Ονομάστηκε **ναός της Βασιλίδος** από τον κοντινό στρογγυλό μικρό ναό στον οποίο λέγεται ότι ο κατά καιρούς αυτοκράτορας βαδίζοντας από τα ανάκτορα για να μπει στην Αγία Σοφία έριχνε τα ενδύματά του, φορούσε τα αυτοκρατορικά και δια του ιερού φρέατος από το τετράπυλο προχωρούσε προς την Αγία Σοφία.

*‘Τῆς Βασιλίδος κλῆσιν ἐμφέρει δόμος
ἐκ τοῦ σύνεγγυς στρογγύλου ναϊδίου,
ἐν ᾧ λόγος ρεῖ καὶ πρὸς ἡμᾶς πλημμύρων
τὸν κατὰ καιροῦς τὰ κράτη τῶν Ἀυσόνων
κρατοῦντα καλῶς ἐξ ἀνακτόρων βάδην
πρὸς τὸν μέγιστον εἰσελαύνοντα δόμον
ἐκεῖσε ῥιπτεῖν τὴν στολὴν ἐνδυμάτων,
βασιλικῶς δὲ ταινιούμενον ὄλωσ
σὺν πορφύρᾳ βύσσῳ τε τῆς ἀλουργίδος,
περιφανῶς μάλιστα καὶ παρρησίᾳ
δι’ ἱεροῦ φρέατος ἐκ τετραπύλου
πρὸς τὸν περιθρύλητον οἶκον Σοφίας
βαίνειν ἀρίστως σὺν κρότοις εὐφημίας.’²⁰⁹⁵*

Στο έργο **Περὶ συστάσεως οἴκου Ζωοδόχου Πηγῆς** ο Νικηφόρος Κάλλιστος Ξανθόπουλος αναφέρεται και στον ανεγερθέντα από τον αυτοκράτορα Λέοντα ΣΤ΄ τον Σοφό **ναό της Αγίας Άννης**. Ο νάρθηκας του ναού περιεβλήθη με εξαίσιο κάλλος, καθώς είχε αμαυρωθεί και κατεδαφιστεί από τους Σκύθες. Επίσης αφαίρεσε από το ιερό και θείο καταφύγιο την ακαταστασία που απέμενε από το χρόνο και ανανέωσε με ψηφίδες ό,τι έλειπε, εργάστηκε πρόθυμα και τον τροποποίησε προς το ευπρεπέστερο και γέμισε το χώρο με ανείπωτο κάλλος. Αναφέρεται και το θαύμα της σωτηρίας του Ιωάννου που στεκόταν πάνω στη σκάλα που

²⁰⁹⁴ Κάλλιστος Ξανθόπουλος, Διήγ. θαυμάτων Άγ. Νικολάου, 357, 32 – 358, 39.

²⁰⁹⁵ Κάλλιστος Ξανθόπουλος, Διήγ. θαυμάτων Άγ. Νικολάου, 358, 40-52.

διέτρεχε τον επάνω χώρο για να επανορθωθούν οι κατακομματιασμένες και μαυρισμένες ψηφίδες και να μην είναι δυνατόν ο χρόνος να καυχηθεί εναντίον του.

‘Μᾶλλον δὲ τῷ βασιλεῖ Λέοντι διὰ θαύματος ἤγετο, ὅς τῃ πρὸς τὸν ἄνδρα αἰδοῖ, τὸν τε τῆς ἀγίας Ἄννης ἀνεγείρει νεών, καὶ τῷ τοῦ μεγάλου νεῶ νάρθηκι κάλλος ἐξαίσιον περιτίθησιν, ἀμαυρωθέντι παρὰ Σκυθῶν, ὅτε τὴν Θρακῶν ἐκεῖνοι καταδραμόντες, ἄρδην σύμπαντα κατηδάφισαν. Ναὶ μὴν καὶ τῇ ἱερᾷ, καὶ θεία καταφυγῇ, περιελὼν ὅσον ἀκοσμίας ταύτη περιῆν τῷ χρόνῳ, τό τε λείπον ταῖς ψηφίσις ἀνενεώσατο, καὶ παντὶ τῷ λείποντι παρασχὼν τὴν χεῖρα ἐπέρρωσε, καὶ πρὸς τὸ εὐπρεπέστερον μετεσκεύασεν, ἀρρήτου καλλονῆς ἐμπλήσας τὸν χώρον. Τότε δὲ τῶν εἰρημένων διασκευαζομένων ἐπὶ τὴν κρεῖττω κατάστασιν, θαυμάσιόν τι τῇ Θεομήτορι διεπράχθη. Ὅ οὐ λήθη καὶ ἀγνοίας βυθῷ, ἄξιον ἐκδοθῆναι τῆς γὰρ κλίμακος ἀπανταχοῦ τὸν ἄνω χώρον διαθεούσης, ὡς ἂν τὸ κατεσπαραγμένον, καὶ ἀμαυρὸν τῶν ψηφίδων, πρὸς τε τὸ κρεῖττον μεθαρμόζοιτο, καὶ μὴ τῷ ἐξῆς χρόνῳ γένοιτο κατὰ τοῦτου νεανιεύσασθαι.’²⁰⁹⁶

Ο Ιωσήφ Καλόθετος, στον Βίον Ἀρχ. Ἀθανασίου κάνει λόγο για μονή στη Θεσσαλονίκη.

‘Ἐν μιᾷ τοίνυν τῶν ἐκεῖ μονῶν, ἣ τὰς ἄλλας ἀπέκρυπτεν ὥρα τε καὶ μεγέθει καὶ τῶν ἐν αὐτῇ ἀρετῇ τε καὶ συνέσει...’²⁰⁹⁷

Η μονή στην οποία καταλύει ο Αρχιεπίσκοπος Αθανάσιος και όπου κείρεται μοναχός επαινείται ως επισκιάζουσα τις άλλες ως προς το κάλλος, το μέγεθος, την αρετή και σύνεση των ανδρών της.

Επίσης πληροφορούμαστε για μια **μονή στην Αττική**.

‘ἄτερος δὲ τετιμημένος ἀξίωμα πρωτοσυγκέλλου ἐπὶ τῆς Αττικῆς ἦν διατρίβων καὶ τὴν ἀρετὴν ἐξυφαίνων, οὐπερ καὶ χορὸν μαθητῶν ἑαυτῷ συνάπτει καὶ φροντιστήριον ἀνεγείρει ἐξ αὐτῶν βᾶθρων, μεγέθει καὶ κάλλει οὐδὲν ἥττον διαλλάττον, εἰ μὴ τι καὶ ὑπερφέρον τῶν ἐν ἀνθρώποις ἐπιφημιζομένων.’²⁰⁹⁸

Γίνεται λόγος για άλλους που ήταν υποτασσόμενοι και εκπαιδευόμενοι υπό τον γέροντα υπό τον οποίο είναι και ο Αρχιεπίσκοπος

²⁰⁹⁶ Κάλλιστος Ξανθόπουλος, Περί συστάσεως οἴκου Ζωοδ. Πηγῆς, 41, 14-30.

²⁰⁹⁷ Ιωσήφ Καλόθετος, Βίος Ἀρχ. Ἀθανασίου, 458, 5, 162-164.

²⁰⁹⁸ Ιωσήφ Καλόθετος, Βίος Ἀρχ. Ἀθανασίου, 466, 11, 436-440.

Αθανάσιος. Μεταξύ αυτών και ένας πρωτοσύγκελλος στην Αττική. Το μοναστήρι που ανήγειρε εκ βάθρων επαινείται για το μέγεθος και το κάλλος του. Προείχε από τα φημισμένα μοναστήρια.

Ο ίδιος συγγραφέας στον **Βίον Όσ. Γρηγορίου** αναφέρεται σε **μονές** που υπήρξαν σταθμοί του βίου του αγίου.

‘Διὰ ταῦτα φέρων ἑαυτὸν ἀνατίθησι τῷ καλλίστῳ τῶν φροντιστηρίων, οὗ πολλαὶ καὶ περιφανεῖς τῆς ἀρετῆς εἰκόνες.’²⁰⁹⁹

Το μοναστήρι στο οποίο ο Όσιος Γρηγόριος κείρεται μοναχός επαινείται ως το καλύτερο και από την αρετή των εκεί διαβιούντων.

Η μονή στην οποία μεταβαίνει ο Όσιος Γρηγόριος χαρακτηρίζεται **εὐαγής**, δηλαδή διακρίνεται από αγιότητα.²¹⁰⁰ Επίσης στη συνέχεια χαρακτηρίζεται **ιερή**.²¹⁰¹

Ο **Φιλόθεος Κόκκινος**, στον **Λόγον εἰς Ἀρχ. Γρηγόριον** αναφέρεται στο μοναστήρι **Βασιλικό** στη **Θεσσαλονίκη**.

‘Φροντιστήριόν ἐστι μοναζουσῶν μέγα καὶ πολυάνθρωπον ἐν Θεσσαλονίκη, βασιλικόν καὶ δι’ αὐτὸ τοῦτ’, οἶμαι, καλούμενον’ ὑπερέχει καὶ γὰρ ἐκεῖ πάντων ὁμοῦ τῶν τοιούτων.’²¹⁰²

Το μοναστήρι εγκωμιάζεται με αφορμή τη θεραπεία μιας μοναχής με την ιερατική στολή του Αγίου Γρηγορίου. Υμνείται ως μεγάλο και πολυάνθρωπο, κατά την άποψη του Φιλοθέου Κοκκίνου αυτός είναι ο λόγος που ονομάζεται Βασιλικό. Τονίζεται η υπεροχή του έναντι όλων των ομοίων του, πράγμα που αποτελεί στοιχείο του εγκωμίου.

Για τον **ναό** του **μάρτυρα Φωκά** στη **Σινώπη** πληροφορούμαστε από τον **Ανδρέα Λιβαδηγό** στο **Ἐγκώμιον εἰς ἱερομάρτυρα Φωκᾶν**.

‘καὶ ὁ νεῶς δὲ οὗτος ἠρείπεται πρὶν ταῖς ἐν γειτόνων βαρβάρων ἀθέων ἐπιθέσεσιν ὡς γενέσθαι κοινόν· σοῦ δὲ τῷ πόθῳ τὴν ψυχὴν καὶ τὴν καρδίαν νυγεῖς ἤδη ὁ φιλόθεος ἡμῶν βασιλεὺς καὶ φιλόμαρτυς Ἀλέξιος ὁ μέγας Κομνηνὸς – πρότερον ἐπικληθεῖς

²⁰⁹⁹ Ιωσήφ Καλόθετος, Βίος Όσ. Γρηγορίου, 506, 4, 91–93.

²¹⁰⁰ Ιωσήφ Καλόθετος, Βίος Όσ. Γρηγορίου, 508, 5, 151–152: ‘μεταβαίνει ἐκεῖθεν εἰς ἕτερον εὐαγὲς μοναστήριον.’, 509, 6, 190–192: ‘Δύο γοῦν πρὸς τοῖς τρισὶν ἐξηνικῶς ἔτη ἐν τῷ εὐαγεί ἐκεῖνῳ φροντιστηρίῳ μεταβαίνει ἐκεῖθεν ἔρωτα σχῶν τὸν τῆς ἡσυχίας καὶ μονώσεως.’

²¹⁰¹ Ιωσήφ Καλόθετος, Βίος Όσ. Γρηγορίου, 508, 6, 166–167: ‘Παραγενόμενος τοίνυν ὁ ὄσιος τῷ ἱερῷ φροντιστηρίῳ οὗ καὶ πρόσθεν ἐμνήσθημεν.’

²¹⁰² Φιλόθεος Κόκκινος, Λόγ. εἰς Ἀρχ. Γρηγόριον, 533, 97, 1–3.

αὐτῶ βεβοήθηκας – ἐν πείρα γενόμενος τῆς ταχινῆς ἐπικλήσεως, κατὰ τόνδε τὸν χῶρον τὸν τε νεῶν ἀνεδείματο προκαθηράμενος ἐκφορῖαις ὡς εἶχε κτίσμασί τε λίθοις καὶ τιτάνοις ὠραῖσε καὶ ἱστορίαις ἐκάλλυνε, καὶ ἀγίοις ἐκτυπώμασιν ἐξηγλαῖσέ τε καὶ χερσὶ τοῦ προέδρου ἠγίασε, καὶ τὴν παροῦσαν παμπληθῆ πανήγυριν συναγόχε σήμερον πάντα σοι τελέσας τὰ αἷσια· ὃς καὶ μάνδραν ἱερῶν ἀνδρῶν γενήσεσθαι θαρρεῖ τε καὶ εὐχεται.’²¹⁰³

Το ναό του μάρτυρα Φωκά, που προηγουμένως είχε ερειπωθεί και βεβηλωθεί από γειτονικές βαρβαρικές επιθέσεις, ανοικοδόμησε ο αυτοκράτορας Αλέξιος Κομνηνός, αφού προηγουμένως τον καθάρισε κατά το δυνατόν με εξορύξεις. Τον κόσμησε με κτίσματα, πολύτιμους λίθους και μάρμαρα, τον εξωράισε με ζωγραφικές παραστάσεις, τον δόξασε με εικόνες αγίων, τον αγίασε με τα χέρια του επισκόπου, συγκάλεσε πανήγυρη, τέλεσε όλα τα προσήκοντα, με την ευχή να γίνει μονή ιερών ανδρών.

Ο Μακάριος Μακρής, στο Έγκώμιον εις Αρχ. Γαβριήλ μνημονεύει τη Νέα Μονή Θεσσαλονίκης.²¹⁰⁴

Ἐπεὶ δὲ τὸ περιφανὲς αὐτῶν τοῦ κατὰ Θεὸν βίου καὶ πολλοὺς ἄλλους πρὸς τὸν ὅμοιον ζῆλον κινήσαν συνοίκους σφίσιν εἰργάσατο, καὶ ἦσαν οὐκ ἀγενὲς σύστημα, καὶ λοιπὸν ἔδει τούτοις εὐαγοῦς τινος χώρου, ἐφ’ οὗ σεμνεῖον ἐχρῆν ἰδρυσάμενους τὴν διατριβὴν ὡς ἄριστα διατίθεσθαι, ὁ μὲν ποιμὴν τὸν κάλλιστον τῆς πόλεως τόπον ἀπολεξάμενος, ἵνα δήποτε καὶ βασιλεία ἴδρυτο, τοῖς φοιτηταῖς διακαθαίρειν ἐδίδου καὶ πρὸς οἰκοδομίαν εὐτρεπίζειν μοναστηρίου καὶ τὴν παρασκευὴν ἀξιόχρεω τίθεσθαι.’²¹⁰⁵

Το βίο του Αρχιεπισκόπου Γαβριήλ και του Μακαρίου Χούμνου ζήλησαν πολλοί άλλοι. Χρειαζόταν λοιπόν άμωμος χώρος για την ίδρυση μοναστηριού. Επελέγη ο καλύτερος τόπος της πόλης, όπου είχαν ιδρυθεί τα ανάκτορα και δόθηκε στους μαθητές, ώστε να καθαριστεί και να ετοιμαστεί για οικοδόμηση. Τη φροντίδα αυτή εμπιστεύθηκαν στον Αρχιεπίσκοπο Γαβριήλ. Η κατασκευή των έργων δεν είναι φτωχική ή μέτρια, αλλά θαυμαστή και πασίγνωστη.

²¹⁰³ Ανδρέας Λιβαδηνός, Έγκ. εις ἱερομ. Φωκᾶν, 128, 15–26.

²¹⁰⁴ Καλτσογιάννη - Κοτζάμπαση - Παρασκευοπούλου, Θεσσαλονίκη, σ. 203.

²¹⁰⁵ Μακάριος Μακρής, Έγκ. εις Αρχ. Γαβριήλ, 109, 13, 296–303.

Ἐπεὶ δὲ τῆς τῶν ἔργων κατασκευῆς οὐ μέτριά τινα διανοεῖται, οὐδ' ὡς τε καὶ τῷ σχήματι τῷ ἐκείνου συμβαίνοντα εἶναι, οὐδ' οἷα ἂν ἐπὶ νοῦν πένητος ἔλθοι, ἀλλὰ πρὸς ἅ καὶ χεὶρ ἂν ἀπώκνησε βασιλέως. Ὁ δὲ καὶ διανενοῖται καὶ ἐνήρξατο καὶ εἰς θαυμαστόν τι καὶ περιφανὲς πέρας ἤγαγεν.²¹⁰⁶

Ὁ δὲ θαυμάσιος Γαβριήλ καὶ τῷ ναῷ πέρας ἔθετο καὶ τὰ περίξ εἰς τόδε κάλλους καὶ λαμπρότητος ἤγαγεν, ὡς ἐμπρέπει μὲν λαμπρὸν οἶον τῇ πόλει, ἔνδειξιν δ' εἶναι τῆς τοῦ πεφυκότος φιλοτεχνίας, ἀμιλλᾶσθαι δὲ πῶς τοῖς οὐρανίοις κάλλεσιν. Ὅσα γε εἰς κίωνων καὶ μαρμάρων ἀύγην καὶ γραφικῆς ἀκρίβειαν φέρει, εἶπες ἂν αὐτὸν ἀπόρροϊάν τινα θείου κάλλους, ἱερὰν κατοχὴν καὶ βακχείαν ταῖς τῶν ὀρώωντων ψυχαῖς ἐνιέντα. Τὸν μὲν οὖν Σολομῶντα πάντες θαυμάζουσι τῆς ἰδρύσεως τοῦ νεώ, οὐ τοσοῦτον ὅτι βασιλεὺς ὢν καὶ πρὸς γε τῇ τῆς Παλαιστίνης δυνάμει Συρίαν τε καὶ Φοινίκην καὶ Αἴγυπτον ἔχων συναιρομένης τοῖς ἔργοις καὶ μέντοι καὶ παρὰ πατρὸς ὕλης παρασκευὴν ἀξιόλογον καὶ χρυσοῦ θησαυρὸν μυρίου διαδεξάμενος ἤρκεσε πρὸς αἴσιον πέρας ἀγαγεῖν τὰ βεβουλημένα, ὅσον ὅτι πατρὸς οὕτω θαυμαστοῦ προὔκριθη καὶ ἐξελέγη πρὸς τὸ θεοφιλὲς ἔργον παρὰ Θεῷ διαιτητῇ καὶ κληροῦχω, τῷ δὲ ἢ τε σύντροφος πενία καὶ τὸ προκεκρίσθαι τοιοῦτου πατρὸς, ᾧ μηδὲν ὁ Θεὸς ἐπικαλεῖν εἶχεν οἶον ἐκείνω, μείζονα φέρει φιλοτιμίαν καὶ δόξαν καὶ παρὰ τοῖς ἀπάντων ψυχαῖς πίστιν ἀκίνητον ἐνιδρύει μὴ ἂν ἄλλως οὕτως ἐπ' αὐτὸν εὐδοκῆσαι τὸ θεῖον καὶ συνάρασθαι οἱ πρὸς τοῦργον, εἰ μὴ τὴν αὐτὸς αὐτοῦ ψυχὴν τῷ Θεῷ πρότερον καθιερώκει, ἔμψυχον ναὸν τῆς Τριάδος ἑαυτὸν ἀνεγείρας, ὡς μὴ μόνον δόξαν φέρειν τῷ ἐνοικοῦντι, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἐκάστοτε προσιοῦσιν αἴτιον καθίστασθαι σωτηρίας.²¹⁰⁷

Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Γαβριήλ ολοκλήρωσε τὸ ναό. Τη μονὴ εἶχε ιδρύσει ὁ Μακάριος Χούμνος (1360–1370). Τὸ ἔργο περιγράφεται με θερμὲς εκφράσεις.²¹⁰⁸ Τὰ περίξ αὐτοῦ ἐγκωμιάζονται γιὰ τὸ κάλλος καὶ τὴ λαμπρότητά τους. Ὁ ναός ἦταν ὅπως ἀρμόζει στὴν πόλη, ἔδειχνε τὴ φιλοτεχνία τοῦ δημιουργοῦ, κατὰ κάποιον τρόπο ἀνταγωνιζόταν πρὸς τὸ κάλλος τοῦ οὐρανοῦ. Τὸ στοιχεῖο αὐτὸ εἶναι σημαντικό, καθὼς ὁ ναός περιγράφεται ὡς ἀντάξιος τῆς Πόλης καὶ ὡς προσομοιάζων με τὸν οὐρανό. Πρόκειται γιὰ τὶς πιο λαμπρὲς παρομοιώσεις γιὰ ἕνα ναό. Με τὴ λάμψη τῶν κίωνων καὶ τῶν μαρμάρων καὶ τὴν ἀκρίβεια τῆς ζωγραφικῆς

²¹⁰⁶ Μακάριος Μακρῆς, Ἐγκ. εἰς Ἀρχ. Γαβριήλ, 109, 13, 316 – 110, 320.

²¹⁰⁷ Μακάριος Μακρῆς, Ἐγκ. εἰς Ἀρχ. Γαβριήλ, 110, 15, 327–346.

²¹⁰⁸ Καλτσογιάννη - Κοτζάμπαση - Παρασκευοπούλου, Θεσσαλονίκη, σ. 203.

τέχνης επαινείται σαν να εκπορεύεται από το θεϊκό κάλλος. Εμπνέει ιερή κατοχή και ενθουσιασμό στις ψυχές των θεατών. Σημειώνουμε τη λέξη «βακχεία» που δίνει έναν τόνο αισθησιακό στην περιγραφή. Ο Αρχιεπίσκοπος Γαβριήλ παραβάλλεται με τον Σολομώντα που ίδρυσε το ναό. Σύγκριση με το ναό του Σολομώντος απαντάται και αλλού. Κατά το *Εγκώμιο εις την Μεγαλόπολιν Νίκαιαν* του Θεοδώρου Β' Λάσκαρη θα μπορούσε κανείς να πει ότι η Νίκαια ήταν ο οίκος της σοφίας του Σολομώντος. Η θεϊκή σοφία και ο Οίκος της Σοφίας έγιναν σπουδαίο συμβολικό θέμα στη βυζαντινή σκέψη και τέχνη.²¹⁰⁹ Η σοφία του Σολομώντος αναφέρεται και σε διάφορα κείμενα για περίφημους ναούς της Κωνσταντινούπολης.²¹¹⁰ Την Παλαιστίνη βοηθούσαν στο έργο αυτό η Συρία, η Φοινίκη και η Αίγυπτος. Ο βασιλιάς Σολομών κληρονόμησε από τον πατέρα του Δαβίδ αξιόλογο υλικό και πολύ χρυσάφι. Θαυμάζεται όμως κυρίως για το ότι προκρίθηκε ως διάδοχος από τον πατέρα του και ο Θεός τον εξέλεξε για το θεοφιλές έργο. Αντιθέτως ο αρχιεπίσκοπος υπήρξε φτωχός και προκρίθηκε. Ο Θεός συγκατένευσε επειδή ο αρχιεπίσκοπος προηγούμενος ανήγειρε τον εαυτό του έμψυχο ναό της Αγίας Τριάδας, όπως λέγεται σε μια ωραία μεταφορά. Στο θέμα αυτό επανέρχεται κατωτέρω ο συγγραφέας.

*‘Τίς δὲ οἶκον ἑαυτὸν πρότερον δειμάμενος τῷ Θεῷ καὶ
θυσιαστήριον τὴν ψυχὴν δείξας, οὕτως ἔπειτ’ ἀξίως τῆς ὑψηλῆς
ιερωσύνης ἐπέβη καὶ οἶκον περικαλλῆ καὶ θαυμασίον ἀνεγείρει
Θεῷ ἠξιώθη, μήτε πλούτῳ, μήτε πολυχειρίᾳ τεθαρρηκώς, μήτ’
ἄλλῳ μηδενὶ τῶν ἀνθρωπίνων βοηθημάτων, μόνης δὲ τῆς ἄνωθεν
γεγονῶς ὄλος ἐλπίδος, καθ’ ἣν αὐτῷ θαυμασίως πάντα
προῦκεχωρήκει;’²¹¹¹*

Ο Αρχιεπίσκοπος Γαβριήλ έκανε τον εαυτό του οίκο του Θεού και έδειξε την ψυχή του θυσιαστήριο. Αξιώθηκε να ανεγείρει ναό που εγκωμιάζεται ως πολύ όμορφος και θαυμάσιος, χωρίς πλούτο, πλήθος εργαζομένων ή άλλη ανθρώπινη βοήθεια. Όλα προχώρησαν θαυμάσια με την ελπίδα στον Θεό. Η Νέα Μονή Θεσσαλονίκης έγινε σημαντικό πνευματικό κέντρο στον ύστερο 14ο και πρώιμο 15ο αι.²¹¹²

Στο ίδιο κείμενο η **μονή των Στουδίου** επαινείται ως λαμπρή ως

²¹⁰⁹ Σαράντη, *Εγκώμιο εις Νίκαιαν*, Saradi, Monuments, σ. 184.

²¹¹⁰ Saradi, Monuments, σ. 185.

²¹¹¹ Μακάριος Μακρός, *Έγκ. εις Αρχ. Γαβριήλ*, 118, 30, 618–623.

²¹¹² Russell, *St Demetrius*, σ. 32.

προς όλα.²¹¹³

Ο Θεόδωρος Μετοχίτης κάνει μνεία μονών στο Διδυμότειχο.

*‘(Διδυμότειχον ἢ πόλις ὄνομα οὕτω)· καὶ τοίνυν μονῆ δὴ τινι, ἢ τὰ πρῶτα τῶν κατ’ αὐτήν, ποιουμένῳ τὴν οἴκησιν,...’.*²¹¹⁴

Ἡ μονὴ ὅπου κατοικοῦσε ὁ Θεόδωρος Μετοχίτης καὶ ὅπου τον προέτρεψαν νὰ συγγράψῃ Λόγο γιὰ τὸν Ὅσιο Ἰωάννη ἐπαινεῖται ὡς φέρουσα τὰ πρωτεῖα τῶν μονῶν, ἦταν δηλαδὴ ἡ σπουδαιότερη στὴν πόλη.²¹¹⁵

*‘Συνίσταται λοιπὸν τάχους ὅσον καὶ εἰς ὅσον οἶόν τ’ ἦν τὰ τῆς μονῆς, κάλλιστα πάντα, περιλαμπρα πάντ’ ἐν καιρῷ.’.*²¹¹⁶

Με τὴ βοήθεια τοῦ ἐκεῖ ηγεμόνα συγκροτήθηκε στὸν τόπο ποῦ διέμενε ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ταχύτατα μονὴ στὴν ὁποία τὰ πάντα ἐπαινῶνται ὡς πάρα πολὺ καλὰ καὶ πολὺ λαμπρά.

Μετά τὸ θάνατο τοῦ γέροντα στὸν ὁποῖο ὁ ἅγιος εἶχε ἀναθέσει τὴ μονὴ ἔπρεπε ἡ καλὴ κατάστασις τῆς μονῆς νὰ συντηρηθεῖ, ἀλλὰ καὶ νὰ υπάρξει ἐπαύξηση καὶ πρόοδος.

*‘καὶ τὸ καθεστῶς ἦν ἀνάγκη συντηρεῖσθαι τῆς εὐεξίας πάνυ τοι τῇ μονῇ, καὶ μᾶλλον ἴσως αὐτῷ, ὡς γε τὸ κατ’ αὐτὸν εἰκὸς ἐπαύξειν καὶ λαμβάνειν ἐπίδοσιν εὐγενῆ· καὶ ἦν οὕτω λοιπὸν, καὶ τῷ ἀνδρὶ μάλιστ’ ἐπαύξειν εἶχεν ἡ μονὴ συνεχῶς ὅσαι ἡμέραι καὶ προχωρεῖν καὶ τῆς εἰς Θεὸν φερούσης πρὸ ὁδοῦ γίνεσθαι· καὶ πάσης ἀγαθῆς ἕξεως ἦν ἐργαστήριον καὶ πάσης ἀγαθῆς ἕξεως ἐν μνήμῃ πάσης καὶ διαβόητος· πᾶσα γὰρ ἐκείνη ὡσπερ ἐν πεντάθλοις ἄμιλλα τοῖς τῆς ἀρετῆς ἀγωνισταῖς.’.*²¹¹⁷

Περιγράφεται ἡ πνευματικὴ πρόοδος τῆς μονῆς ὑπὸ τὴν καθοδήγησις τοῦ ἀγίου.²¹¹⁸ Ὁ συγγραφέας κάνει λόγο γιὰ συνεχή καθημερινὴ ἐπαύξηση τῆς μονῆς καὶ τὴν ἐπιτυχία τῆς στὴν ὁδὸ τοῦ Θεοῦ.

²¹¹³ Μακάριος Μακρῆς, Ἐγκ. εἰς Ἀρχ. Γαβριήλ, 109, 13, 305-306: ‘γράμματα τοῦ κρατοῦντος παρὰ τὸν ποιμένα φοιτῶσιν ἐπὶ προστασίαν αὐτὸν προκαλούμενα τῆς πάντα λαμπρᾶς μονῆς τῶν Στουδίου.’

²¹¹⁴ Μετοχίτης, Εἰς Ὅσ. Ἰωάννην Νέον, 679, 1, Β.

²¹¹⁵ Μετοχίτης, Εἰς Ὅσ. Ἰωάννην Νέον 2, σ. 294.

²¹¹⁶ Μετοχίτης, Εἰς Ὅσ. Ἰωάννην Νέον, 683, 8, F – 684, Α.

²¹¹⁷ Μετοχίτης, Εἰς Ὅσ. Ἰωάννην Νέον, 684, 8, C.

²¹¹⁸ Μετοχίτης, Εἰς Ὅσ. Ἰωάννην Νέον 2, σ. 296.

Την εγκωμιάζει ως εργαστήριο κάθε καλής συνήθειας. Έτσι τη θυμούνταν όλοι και ήταν ξακουστή. Εκεί αμιλλώνταν οι αγωνιστές της αρετής.

‘καὶ τῆς μονῆς ἔτ’ αὖ ἀπόπροθι πρὸς ἡσυχίαν εὐρηκῶς εὐκαιρῶς ἔχοντα τόπον, καὶ φίλον κατ’ ἔθος παλαιόν, καὶ ἀντρώδη, καὶ πρὸς διώρυχα πεφυκότα πῶς ἔτι, καὶ κατεργασάμενος ὡς ἦν ἔφεσις, τόνδε μάλιστ’ ᾧκει· τὴν ἀρχὴν μὲν μόνος ἔρημος αὐτὸς ἀπὸ πάντων, χρόνοις δ’ ὕστερον, ἐγγηράσκων ἤδη τοῖς καμάτοις, ὡς ἂν πόλλ’ ἔτη καὶ οὐκ οἶδ’ ὡς εἴ τις ποτε πλεόν ἐγγεγυμνασμένος, καὶ ξὺν ὀλίγοις εὖ μάλα σπουδαίοις ἀνδράσι καὶ κατ’ αὐτὸν οἰκείοις, εἰς φροντιστήριον βραχὺ κατασκευάσας καὶ ἡσύχιον, ᾧκει, τὸ ἀπραγμον αὐτῶ καθάπαξ ὡς οἶόν τέ ἐστι καὶ τὴν ἀτύρβαστον σχολὴν τῆς τῶν πολλῶν ἐπιμιξίας αἰρούμενος καὶ ποθῶν, καὶ μάλισθ’ ὡς ἐώρα τῇ προσθήκῃ τῶν ἀνδρῶν ἠὺξήμενῃ τὴν μονὴν καὶ αὖξουσαν ἔτ’ ἀεὶ συνεχῶς τοῖς συνεχῶς ἀεὶ προστιθεμένοις καὶ προσιοῦσιν.

Οὗ δὴ μάλισθ’ εἵνεκα καὶ τις αὐτὸν εἶχεν ἀνία δεινῶς καὶ φροντίς· τὸν γάρ τοι νεῶν ὡς τὴν ἀρχὴν ἀνίστη, μήπω δοκῶν μηδ’ ὑπονοῶν τὴν πρώτην ἔοικεν εἰς τοσοῦτο χωρῆσαι τὰ τῆς μονῆς τοῖς ἐρασταῖς αὐτοῦ καὶ ἐποίκοις καὶ πληθύναι τοῖς μονασταῖς, εἰ καὶ κάλλιστον μὲν ὅμως τόνδε καὶ ἀσφαλέστατον, βραχὺν δ’ οὖν ἀνιδρύσας καὶ δειμάμενος. συμβὰν οὕτω λοιπὸν καὶ γεγονὸς πολὺν περαιτέρω τῆς ἐλπίδος καὶ ἀεὶ γιγνόμενον τὸ πολυἀριθμον τῶν εἰκότων καὶ προσιόντων ἀεὶ, μετέμελεν αὐτῶ πάνν τοι τῆς ὀλιγότητος τοῦ νεῶ, καὶ σφόδρ’ ἐπὶ τούτοις ἀλγῶν εἶχε, καὶ οἶός τ’ ἦν νεὸν ἐγεῖραι μείζω πολὺ ἢ κατὰ τὸν πρότερον ἐκεῖνον’.²¹¹⁹

Ο Άγιος Ιωάννης ο Νέος βρήκε μακριά από τη μονή τόπο σε καλή τοποθεσία για ησυχία και αγαπητό κατά παλαιά συνήθεια (του θύμιζε τον τόπο των παλαιότερων κατορθωμάτων του)²¹²⁰ και πλήρη σπηλαίων που βρισκόταν κοντά σε χαντάκι και, αφού τον κατεργάστηκε, κατοικούσε. Στην αρχή ήταν μόνος. Με τα χρόνια, κατασκεύασε μικρή και ήσυχη μονή με λίγους πολύ σπουδαίους και οικείους του άνδρες. Προτιμούσε και ποθούσε να μην ενοχλείται και την ήσυχη διδασκαλία και μάλιστα, καθώς έβλεπε να αυξάνεται η μονή καθώς προσετίθεντο άνδρες. Γι αυτό είχε στενοχώρια και φροντίδα, γιατί, όταν ανήγειρε το ναό, τον έχτισε πάρα πολύ καλό και ασφαλή, αλλά μικρό, γιατί δε φανταζόταν ούτε υποψιαζόταν ότι θα προχωρούσε τόσο η μονή με τους

²¹¹⁹ Μετοχίτης, Εἰς Ὅσ. Ἰωάννην Νέον 2, 299, 8b, 13 – 300, 8c, 11.

²¹²⁰ Μετοχίτης, Εἰς Ὅσ. Ἰωάννην Νέον 2, σ. 301.

αγαπώντας τον και εποίκους και ότι θα πλήθαινε με τους μοναχούς. Αφού λοιπόν συνέβη ανέλπιστα και ήταν πολυάριθμοι οι αρμόδιοι και προστιθέμενοι, μετάνιωσε για τη μικρότητα του ναού και στενοχωριόταν και επιθυμούσε²¹²¹ να οικοδομήσει νέο, πολύ μεγαλύτερο ναό. Ένας ευσεβής, διακεκριμένος και πλούσιος αξιωματούχος ταξίδευε με αυτοκρατορική εντολή όταν σταμάτησε κοντά και γοητεύτηκε από τον άγιο. Κατευθύνοντας τον γενναϊόδωρο δωρητή στην περιοχή του Διδυμοτείχου, ο Θεός πραγματοποίησε το όνειρο του αγίου. Όντας πρώην πολιτικός άνδρας που είχε ταξιδέψει σε επίσημες αποστολές και ο ευεργέτης της μονής της Χώρας, ο Μετοχίτης μπορεί να ταυτίστηκε με τον αξιωματούχο του Βίου.²¹²²

*‘κατατίθεται μὲν Ἰωάννη πρόθυμος ἥδιστα πᾶν, ὃ, τι μάλισθ’ ἱκανός, καὶ πρὸς γ’ ἔτ’ ἴσως, ὅσου χρήματος ἔδει πρὸς τοῦργον, τὴν ἀνίδρυσιν εἰς κάλλος τε καὶ κρατίστην μὲν οὖν τοῦ νεώ’.*²¹²³

Ο ανέγερση του ναού - και με τα χρήματα του ευγενούς - είναι άριστη και ο ναός επαινείται για το κάλλος του.

*‘καὶ ταχὺς εὖ μάλ’ ἀνίστη τὸν νεών, κάλλιστόν τε καὶ μέγιστον ἢ κατὰ τὸν πρὶν, καὶ πάντ’ ἀσφαλιζόμενος ὡς οἶον τ’ ἂν εἶη κράτιστον· καὶ ξυμπεραίνει τελευτῶν πάση σπουδῇ χρησάμενος, ἅτε τὴν αὐτοῦ τελευτὴν τῆς ἐνθάδε ζωῆς ἤδη παροῦσαν καὶ προορώμενος καὶ προλέγων ἐπὶ ῥητοῖς. Καίτοι γ’ ἐπηρείαις τισί, τοὺς θεμελίους καταβαλλόμενος καὶ τὴν οἰκοδομὴν ἐγείρων ἤδη, τοῦ μισοκάλου καὶ ἀεὶ τοῖς ἀγαθοῖς ἀντιπράττοντος προσκόψας καὶ πολλοῖς ἐργώδεσιν αὐτομάτοις κατὰ τῆς σπουδῆς συμβᾶσιν, ὃ δ’ ὅμως οὐκ ἀνῆκε μὴ οὐ πάντα τρόπον αὐτὸς κατεπειξας τέλος ἐπιθέσθαι καὶ παντέλειον ἔτι πω περιῶν τῷ βίῳ τὸν ἱερὸν ἐκεῖνον οἶκον δεῖμασθαι καὶ καταλιπεῖν, ὡς ἔρωσ εἶχεν.’*²¹²⁴

Ο ναός που ανοικοδομείται γρήγορα επαινείται για το κάλλος και το μέγεθός του. Τα πάντα εξασφαλίζονται με τον καλύτερο δυνατό τρόπο. Παρά τα εμπόδια και όσα συνέβησαν όταν έβαζε τα θεμέλια και κατά την ανέγερση της οικοδομής, ο άγιος έσπευσε να οικοδομήσει τον ιερό ναό και να τον αφήσει πλήρη κατά το θάνατό του. Έτσι αγαπούσε ο άγιος και με

²¹²¹ Μετοχίτης, Εἰς Ὅσ. Ἰωάννην Νέον 2, σ. 300.

²¹²² Μετοχίτης, Εἰς Ὅσ. Ἰωάννην Νέον 2, σ. 300–301.

²¹²³ Μετοχίτης, Εἰς Ὅσ. Ἰωάννην Νέον, 684, 9, E.

²¹²⁴ Μετοχίτης, Εἰς Ὅσ. Ἰωάννην Νέον, 684, 9, E–F.

τη λέξη έρωσ δίνεταί ένας τόνος συναισθηματισμού.

Για ναούς της Θεσσαλονίκης κάνει λόγο ο Γρηγόριος Παλαμάς, στην Όμιλίαν εις Άγ. Δημήτριον.

*‘Καί ναοί μὲν εὐμεγέθεις, καὶ περικαλλεῖς, καὶ μόνη τῇ θεᾷ πάντας πρὸς ἑαυτοὺς ἐπιστρέφοντες, ἐπὶ τῶν καταδύσεων ἐκείνων ἐστήκασι’.*²¹²⁵

Οι ναοί της Θεσσαλονίκης που βρίσκονται πάνω στις κρύπτες (υπόγειες στοές) εγκωμιάζονται για το μέγεθος και το κάλλος τους, ως μεγάλου μεγέθους και πολύ όμορφοι. Η θεά τους και μόνο προκαλεί την προσοχή.

Ο Ιωάννης Σταυράκιος, στον Λόγον εις τὰ Θαύματα Αγ. Δημητρίου περιγράφει και ένα ναό του Αγίου Δημητρίου στο χωριό Δρακοντίανα Καπαδοκίας.

‘Περίπου τῇ Ἐπαρχίᾳ Καππαδοκῶν χωρίον τὸ ὄνομα Δρακοντίανα, ἐν τούτῳ γηπόνος ἀνὴρ περὶ τὸ ἑαυτοῦ διαπεπόνητο γῆδιον καὶ λίθων ἦν ἐκεῖθεν σωρὸν ἐκφορούμενος, ὡς πρὸς τὸ εὐχρηστον τὸν τόπον μετασκευάσαιτο καὶ εἰς ἄλωνα μεταμείψαιτο. Ἐπεὶ γοῦν οὕτως ὁ γηπόνος ἦν πονῶν περὶ τὴν τοῦ τόπου ἐκλίθωσιν, θεμέλιοι δὲ ὑπῆρχον οἱ ἐξορυττόμενοι τάνδρι παλαιοὶ πρὸ ἱκανοῦ τῶν χρόνων κρυπτόμενοι ὑπὸ γῆν, νεανίας τῶ γηπόνῳ ἐφίσταται ἔφιππος, στρατιωτικῶς ἐσταλμένος, τὴν ὥραν θαυμαστός, καί, «ᾧ οὗτος, φησί, τὸν οἶκόν μου, ἵνα τί οὕτως μετασκευάζεις εἰς ἄλωνα; Οἶσθα ὡς οὐ χαιρήσεις τῶ πράγματι, εἰμὶ δὲ ὁ λαλῶν σοι, ὁ ἐκ Θεσσαλονίκης Δημήτριος, ὁ καὶ ἐνταῦθα τιμώμενος» ἦν γὰρ κάκεῖ ὁ μάρτυς πολλοῦ τιμώμενος καὶ μεγαλυνόμενος. Ἀκούει ὁ γηπόνος, ἐκπλήττεται, ἀφωνία συνίσχεται ἐμβρόντητος ὡσπερ γενόμενος ὁρῶσιν αὐτὸν οἱ προσήκοντες, τὴν αἰτίαν πυνθάνονται, ἀκούουσι τὰ τῆς ὄψεως καί, ἢ τάχους εἶχον, τὸν τόπον ἐπὶ πλέον ἀνακαθαίρουσι καὶ θεμελίους ἐντυγχάνουσι παλαιοῖς, κἀντεῦθεν τεκμηριοῦνται πλέον, ὡς ναὸν ἐκεῖ ποτε τῶ μάρτυρι ᾠκοδόμητο ἄ καὶ πάλιν αὐτοῖς ἀνίσταται τάχιον, εὐπρεπῆς καὶ θαυμάσιος, σταυρός τε εἰς τὸ μάρτυρος ὄνομα πῆγνυται τῶ σηκῶ, τὸ μὲν φαινόμενον ὁ τροπαιοφόρος σταυρός, ὁ μάρτυς δὲ τὸ νοούμενον, ὡς πλουτοῖεν οἱ οὕτω σεβόμενοι, διπλῆν ἐντεῦθεν τὴν βοήθειαν τῆς δυνάμεως, ὅση τε ἀπὸ τοῦ ζωηφόρου σταυροῦ, ὅση τε ἀπὸ τοῦ μάρτυρος, ἐπεὶ καὶ ὁ μάρτυς τῇ τοῦ σταυροῦ ἰσχυῖ τὴν πλάνην ἐνίκησε καὶ ὁ

²¹²⁵ Παλαμάς Γρηγ., Όμιλ. εις Άγ. Δημήτριον, 548, Α.

σταυρός τῆ τοῦ μάρτυρος ἀθλήσει ἐπὶ μᾶλλον ἀνύψωται· εἰ δὲ καὶ τῆ ἀθλήσει ὁ Μέγας τῷ Χριστῷ συνεσταύρωται, ἵνα τί μὴ καὶ τὴν εἰκόνα εἶη συνανακεκραμένος, τύπῳ τῷ τοῦ σταυροῦ; Πήγνυται οὖν σταυρός ὁ μαρτυρικός τῷ ναῷ ἢ ταῦτόν εἰπεῖν ἐναλλάξ, μάρτυς ὁ σταυρικός καὶ πηγὴ θαυμάτων ἐκεῖσε δείκνυται, καθ' ἑκάστην ἀενναῖζουσα τὰ τεράστια.²¹²⁶

Στο κείμενο αυτό τονίζεται ιδιαίτερα η αρχαιότητα του ναού. Στο χωριό αυτό ένας γεωργός ἐβγαζε παλαιούς θεμέλιους λίθους μετατρέποντας το χωράφι του σε αλώνι. Παρουσιάστηκε ο Ἅγιος Δημήτριος και του εἶπε ὅτι ἐπρόκειτο για τον οἶκο του, καθώς ετιμάτο και ἐκεῖ. Ο τόπος καθαρίστηκε ἀπὸ τους συγγενεῖς του γεωργού και τεκμηριώθηκε ὅτι ἐκεῖ εἶχε κάποτε οικοδομηθεῖ ναός του μάρτυρα. Αυτός ἀνηγέρθη και πάλι, ἐπαινείται ὡς εὐπρεπής και θαυμάσιος, σταυροπηγιακός. Στη θεμελίωση των ἐκκλησιῶν στην ἀψίδα του ἱεροῦ τοποθετοῦσαν πάντοτε ἕνα σταυρό.

Στους ναοὺς που οικοδομήθηκαν στην **Κωνσταντινούπολη** ἀπὸ τον Ἅγιο Αθανάσιο αναφέρεται ὁ **Θεόκτιστος Στουδίτης**, στον **Βίον Πατρ. Αθανασίου**.

Ἐπεὶ δὲ καὶ μνημόσυνον τῆς ἐκείνου μεγαλοψυχίας ἔδει τῷ βίῳ καταλειφθῆναι, τί μᾶλλον ἔδει ἢ τοὺς ναοὺς τούτους, οὓς Θεῷ τε ἤγειρε καὶ ἡμῖν, ἔργα μὴ σιωπῆς ἄξια, ψυχῶν φροντιστήρια, λιμένας γαληνοτάτους, πυρσοὺς ἐν τῇ νυκτὶ τοῦ βίου; Ὡν ὁ μὲν ἀνεῖται τῇ ζωοποιῷ Τριάδι, ὁ δὲ τῷ ἐνὶ τῆς τριάδος σωτήρι Χριστῷ, ἵνα καὶ τὸ ἱερόν αὐτοῦ κατάκειται λείψανον τῆ δὲ Παναχράντῳ τοῦ σωτήρος μητρὶ ὁ ἕτερος, τοῖς δυοῖν Ταξιάρχαις τῶν ἄνω δυνάμεων ὁ λοιπός· οἱ καὶ τὸ μεσαίτατον τῆς Βασιλευούσης ἐκληρώσαντο καὶ κατέχουσι, φύλακες καὶ κόσμος ταύτης ὡς εἰπεῖν πεφυκότες· καὶ γὰρ ὠραῖζουσι ταύτην, ἄλλος ἀλλαχοῦ πεπηγμένοι ὡσπερ ἀπλανεῖς ἀστέρες ἐν οὐρανῷ, ὅτι καὶ τὸ τέμενος τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας ἡλίῳ παρείκασται, σελήνῃ δὲ τὸ τῶν ἱερῶν Ἀποστόλων, ἀστράσι δ' οἱ λοιποὶ τῶν ναῶν διαφέροντες ἐν δόξῃ, ὡς φησὶν ὁ θεῖος ἀπόστολος.²¹²⁷

Το μεγαλύτερο μνημόσυνο της μεγαλοψυχίας του Αγίου Αθανασίου που ἐμείνε ἀποτελοῦν οἱ ναοὶ που οικοδόμησε στη μέση της Κωνσταντινούπολης. Τονίζεται τὸ μέσο, στοιχείο του ἐγκωμίου τόπου ἀπὸ

²¹²⁶ Σταυράκιος Ιω., Λόγ. εἰς Θαύμ. Ἁγ. Δημητρίου, 366, ΙΗ, β', 31, 15-39.

²¹²⁷ Θεόκτιστος Στουδίτης, Βίος Πατρ. Αθανασίου, 48, 39, 10-23.

την αρχαιότητα, με τον υπερθετικό βαθμό. Οι ναοί οικοδομήθηκαν για το Θεό και τους πολίτες. Στα έργα αυτά δεν αξίζει η σιωπή. Εγκωμιάζονται ως φροντιστήρια ψυχών, μεταφορικά ως πάρα πολύ γαλήνια λιμάνια κι ως πυρσοί στη νύχτα του βίου. Είναι τέσσερις, αφιερωμένοι στην Αγία Τριάδα, τον Χριστό, την Παναγία και τους δύο Ταξιάρχες. Κατέχουν λοιπόν το κέντρο της πόλης και είναι φύλακες και κόσμημά της. Την κοσμούν καθώς είναι κτισμένοι ο καθένας σε άλλο μέρος, όπως οι απλανείς αστέρες στον ουρανό, οι σταθεροί δηλαδή σε αντίθεση με τους πλανήτες. Σε μια πολύ πρωτότυπη μεταφορά που εγκωμιάζει γενικότερα τους ναούς της Κωνσταντινούπολης, ο ναός της του Θεού Σοφίας είναι ο ήλιος, ο ναός των Αγίων Αποστόλων η σελήνη και οι υπόλοιποι ναοί τα άστρα, καθένα από τα οποία έχει διαφορετική λαμπρότητα, κατά την Αποκάλυψη του Ιωάννου, που στα τρία πρώτα κεφάλαια αναφέρεται στους επτά αστέρες – αγγέλους των εκκλησιών.²¹²⁸

Στον **Λόγον εις Ἁγ. Ἀγαθόνικον (θαύματα)** από τον **Φιλόθεο Σηλυβρίας**, γίνεται λόγος για τους ναούς της **Σηλυβρίας**.

‘περί τε τοῦ ἄμβωνος ὅτι μετετέθη διὰ τὸ τῆς ἐκκλησίας στενώτατον· περί τε μαρμάρων ἐδαφικῶν τῆς ἐκκλησίας τοῦ μάρτυρος Ἀλεξάνδρου ἔξω τοῦ ἄστεως ὅτι ἐν τῷ τῆς μητροπόλεως τρικλίνῳ ἐνεβλήθησαν ψευδῶς φλυαρούντων· καὶ μάλιστα περὶ θείων ἱερῶν ἀργῶν κειμένων παντάπασιν, ὅτι διεπράθησαν δι’ ἀνάγκην ὑπὲρ αἰχμαλώτων καὶ τῆς πόλεως, καὶ ὀχύρωμα ἐγεγόνει διὰ τὴν τῶν Ἀγαρηνῶν ἐπιβουλήν τῆνικαῦτα, ἐφ’ ᾧ πάλιν ὡς ἱερὰ θεῖα εἶεν καὶ περισώζεσθαι ἐν τινὶ εὐαγγελίῳ οἴκῳ.’²¹²⁹

Κάποιοι από τον κλήρο του Φιλοθέου Σηλυβρίας μίλησαν εναντίον του σε βασιλείς και πατριάρχες. Τρία ζητήματα εξετάσθηκαν σε σύνοδο: ότι ο ἄμβωνας (υπόλειμμα προεικονομαχικής εποχής)²¹³⁰ μετατέθηκε, επειδή η εκκλησία ήταν στενή, ότι μάρμαρα από το έδαφος της εκκλησίας του μάρτυρα Αλεξάνδρου έξω από την πόλη μπήκαν στην αίθουσα της μητροπόλεως και ότι θεία ιερά αντικείμενα που βρίσκονταν παντού χωρίς να χρησιμοποιούνται ξεπουλήθηκαν για ανάγκες των αιχμαλώτων και της πόλης και δημιουργήθηκε φρούριο εξαιτίας της επιβουλής των Αγαρηνών, με τον όρο αυτά να είναι πάλι ιερά θεία αντικείμενα και να

²¹²⁸ Αποκ. Ἰωάν., α’-γ’.

²¹²⁹ Φιλόθεος Σηλυβρίας, Λόγ. εις Ἁγ. Ἀγαθόνικον (θαύματα), 311, 4, 31-38.

²¹³⁰ Φιλόθεος Σηλυβρίας, Λόγ. εις Ἁγ. Ἀγαθόνικον (θαύματα), σ. 313.

διαφυλαχθούν σε κάποιο ευσεβή οίκο. Κατά τη μνήμη του αγίου η έκβαση της υπόθεσης υπήρξε αίσια για τον Φιλόθεο. Το χωρίο είναι αποκαλυπτικό ως προς την αποψίλωση ναών από τα οικοδομικά τους υλικά και τον λοιπό πλούτο τους, για να χρησιμοποιηθούν σε δεύτερη χρήση είτε για τον καλλωπισμό του μητροπολιτικού μεγάρου είτε για άλλες ανάγκες της κοινότητας.

Περιγραφές ναών και μονών υπάρχουν και σε κείμενα που σώζονται ανώνυμα.

Στην **Διήγησιν θαύματος παρὰ Ἀγ. Χριστοδούλου** [Ανώνυμος 3, 13 ος αι.] υπάρχει έκφραση των δύο ναών της μονής στην Πάτμο.

Ἀναδραμόντες οὖν, καὶ τῆς εἰς τὸ φροντιστήριον ἀξιοθέντες εἰσόδου, εἶτα δὲ καὶ τὸν νεῶν εἰσελθόντες τὸν μέγαν τοῦ ἐπιστηθίου καὶ ἠγαπημένου τῷ Χριστῷ μαθητοῦ, πρὸς τῶν νεωκόρων διαπετασθεισῶν αὐτοῖς τῶν πυλῶν ταῖς τοῦ κοινῆ πατρὸς ἐντολαῖς, τούς τε ἀγίους τὰ γόνατα κλίναντες καὶ τὰ μέτωπα τῇ γῇ προσερείσαντες κατησπάζοντο, τὰ τε κάλλη καὶ τὴν εὐπρέπειαν καὶ τὸν κόσμον μετὰ θάμβους πάντα κατεθεῶντο καὶ ἀτενὲς αὐτοῖς ἐνητένιζον, ἐστιῶντες τὰς ὄψεις τοῖς ἀνεκφράστοις τοῦ ἱεροῦ οἴκου θεάμασιν.

*Ἐξελθόντες δὲ τούτου, καὶ παρὰ τὸν ἕτερον, ὃς δεξιὰν μὲν εἰσιούσιν ἡμῖν τὸν ῥηθέντα νεῶν λάχοι τὴν θέσιν, ὡς τινα δὲ θησαυρὸν ἀναφαίρετον καὶ ἀνέκλειπτον, ἢ πηγαίαν θαυμάτων ἀκενώτων, ἢ θάλατταν ἀνεξάντλητον καὶ πέλαγος ἀχανὲς παντοδαπῶν ἀγαθῶν, τὸ πανίερον πλουτεῖ σκῆνος τοῦ τρισμάκαρος πατρὸς ἡμῶν Χριστοδούλου,...*²¹³¹

Ο πρώτος, του Αγίου Ιωάννου, εγκωμιάζεται για το μέγεθος, το κάλλος, την ευπρέπεια και το στολισμό του, που προκαλούσαν θαυμασμό. Τα όσα έβλεπε κανείς εκεί ήταν αδύνατο να περιγραφούν. Δεξιά του ιερού αυτού ναού βρισκόταν άλλος με το σκηνωμα του Αγίου Χριστοδούλου. Ο Όσιος Χριστόδουλος υπήρξε ιδρυτής της μονής του Αγίου Ιωάννου του Ευαγγελιστού.²¹³² Η οικοδομική φάση της μονής που σχετίζεται με τον όσιο χρονολογείται στο τελευταίο τέταρτο του 11ου αι. Όσο ζούσε κατασκευάστηκαν το Καθολικό, η δεξαμενή κάτω από αυτό, η πρώτη φάση της Τράπεζας, κελλιά στη νότια πλευρά και το καλύτερο μέρος των

²¹³¹ Ανώνυμος 3, Διήγ. θαύμ. παρὰ Ἀγ. Χριστοδούλου, 213, Δ, 19 – 214, Ε, 5.

²¹³² Θεοδόσιος Γουδέλης, Βίος Ὁσ. Λεοντίου, σ. 1.

μνημειακῶν τειχῶν.²¹³³

Στον **Βίον Αγ. Ἰωάννου Ἐλεήμονος** ο συγγραφέας (**Ανώνυμος 5**), αναφέρεται στα οικοδομήματα των **προγόνων** του **Αγίου Ἰωάννου** στα οποία περιλαμβάνονταν **ναοί** και **μονές**.

‘καὶ μὴν καὶ τὰ ἱερά τεμένη καὶ οἱ θεῖοι νεῶ, οὓς πολλαχοῦ γῆς ἰδρύσαντο, καὶ ἀσκητῶν ἀνδρῶν φροντιστήρια, ὧν τὰ πλεῖστα καὶ τοῖς μικρὸν πρὸ ἡμῶν ἐωρῶντο, κάλλει τε καὶ μεγέθει τῶν ὀπουδήποτε διαφέροντα, ἕως μήπω τοῖς βαρβάροις ἰσχὺν καθ’ ἡμῶν ὁ θεὸς δέδωκε διὰ τὰς ἀμαρτίας ἡμῶν, δίκην ἀπαιτῶν ὧν ἡμάρτομεν. Τῶ ὄντι γάρ, ὡς ὁ θεῖος ἔφη Δαβὶδ, ἐξεκλίναμεν τῆς ἀγαθῆς καὶ θείας ὁδοῦ, ἅμα ἠχρειώθημεν καὶ οὐκ ἔστιν οὐδεὶς ἐν ἡμῖν ποιῶν χρηστότητα οὐδὲ τὸ εὐθὲς λογιζόμενος, ἀλλ’ ἐσμὲν συκοφάνται βλάσφημοι λῆροι προδόται βάσκανοι πλεονέκται, ἀλλήλοις ἐπιβουλεύοντες, ἀσυμπαθεῖς ἀπειθεῖς ἀβέβαιοι ἄστοργοι, δι’ ἃ κατέλαβαν ἡμᾶς, ὡς ὁ θεῖος Παῦλός φησιν, ὡς υἱοὺς ἀπειθείας ἢ τοῦ θεοῦ δικαία ὀργή, καὶ ἐσμὲν ταπεινοὶ παρὰ πάντα τὰ ἔθνη καὶ μυκτηρισμὸς εἰκότως καὶ χλευασμὸς τοῖς κύκλῳ ἡμῶν. Τὰ μὲν οὖν πρὸ τῆς τοῦ θεοῦ νόμου παραβάσεως ἐν καλῶ πάντα ἦν, καὶ μέγιστα ἔργα τῶν ἐν εὐσεβείᾳ ζώντων ἐδείκνυτο· νῦν δὲ τὰ μὲν τῶν νεῶν ἐκείνων κάλλη καὶ στοῶν καὶ φροντιστηρίων καὶ δημοσίων οἰκοδομημάτων, οἷς ἐκόσμου τὰς πατρίδας οἱ τότε καὶ πάντων μάλιστα οἱ τοῦ βασιλέως εὐκλεέστατοι πρόγονοι, πάντ’ ἔρρει καὶ εἰς ἔδαφος ἔρριπται. Πρὸς γὰρ τὰ καλὰ αἰσχυρῶς οἱ βάρβαροι διακείμενοι πάντα φθειροῦσιν ἐπιόντες, τοῦτο μὲν τῆς ἀσεβείας σφᾶς ἐναγούσης εἰς τοῦτο ὡς ἐχθίστους ὄντας θεῶ καὶ τῶν θείων πραγμάτων δυσμενεῖς ἀλλοκότους, τοῦτο δὲ καὶ ὑπ’ ἀγροικίας, αἰσθησιν οὐκ ἰσχυόντες τῶν καλῶν καὶ τιμίῳ· τοῖς γὰρ μιαιοῖς καὶ βεβήλοις οὐδεὶς ἔστι τούτων λόγος.

*Τὰ μὲν τοίνυν τῶν ἀνδρῶν τούτων ἔργα, οὓς νῦν ὁ λόγος ἐπαινεῖν προθυμεῖται, βαρβαρικῆς ἀβελτηρίας ἔργον γενόμενα πάντα φροῦδα, ἀνατροπὴν ὑπομείναντα τὴν ἐσχάτην, ὥστε τῶ μέρει τούτῳ συγκαθήρηται καὶ τῶν ἰδρυσαμένων ἡ δόξα,...*²¹³⁴

Οἱ γεννήτορες τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου (Γ’ Βατάτζη) ἰδρυσαν σε πολλὰ μέρη τῆς γῆς ἱερά καὶ θεῖους ναοὺς, μοναστήρια που ἐγκωμιάζονται γιὰ τὸ κάλλος καὶ τὸ μέγεθός τους, καθὼς διέφεραν ἀπὸ ὅσα βρῖσκονταν οπουδήποτε ἀλλοῦ. Σώζονταν σχεδὸν μέχρι τὴν ἐποχὴ τοῦ συγγραφέα.

²¹³³ Θεοδόσιος Γουδέλης, Βίος Ὁσ. Λεοντίου, σ. 7.

²¹³⁴ Ανώνυμος 5, Βίος Αγ. Ἰω. Ἐλεήμονος, 199, 7, 8 – 8, 34.

Τώρα οι όμορφοι ναοί, οι στοές, τα μοναστήρια και τα δημόσια οικοδομήματα, με τα οποία κοσμούσαν τις πατρίδες στο παρελθόν και κυρίως οι πρόγονοι του αγίου βασιλέως, κατέρρευσαν και έπεσαν. Αυτό αποδίδεται στην οργή του Θεού για τις αμαρτίες αλλά και στο ποιόν των βαρβάρων. Αυτοί είναι ασεβείς που φθείρουν κάθε καλό και αγροίκοι που δεν έχουν αίσθηση των καλών και τιμίων. Από την ανοησία των βαρβάρων τα έργα των επαινούμενων ανδρών καταστράφηκαν, ανατράπηκαν.

Ο ανώνυμος συγγραφέας του Βίου αναφέρεται και σε **ναούς** στη **Μαγνησία της Μικράς Ασίας**.

‘Οὕτω τοίνυν περιφανεστάτην νίκην ἀνηρημένος ὁ βασιλεὺς τῆ παρὰ τοῦ θεοῦ ροπῆ τε καὶ συμμαχία εἰς Μαγνησίαν ἦλθεν. Ὡς δὲ δοῦλος εὐγνώμων ἔγνω δεῖν ἀνάψαι τῷ τῆς νίκης αἰτίῳ πρέπον ἀνάθημα ἀνθ’ ἧς ἔτυχε παρ’ αὐτοῦ φιλανθρωπίας καὶ χάριτος. Ἰδρύεται τοίνυν αὐτῷ τῷ σωτῆρι Χριστῷ νεῶν, τῶν πώποτε γενομένων περιφανέστατον, πρὸς τῷ ὄρει τῷ τῆ πόλει παρακειμένῳ, τὸν αὐτὸν μέγιστόν τε ὁμοῦ καὶ κάλλιστον· ἴσασιν οἶμαι πάντες τὰ Σώσανδρα. Καὶ περὶ αὐτὸν ἐλάσας περίβολον ἀξιόλογον, οἰκίας ἐδείματο οὕτω τοι καλὰς τε καὶ πλείστας, ὡς μὴ μόνον ἀσκηταῖς ἀνδράσι καὶ μονασταῖς ἀποχρῆναι πρὸς δίαιταν, ἀλλ’ ἱκανὰς εἶναι καὶ πρὸς ὑποδοχὴν ἀνδρῶν τρυφῶντων, εἰωθότων ἀβροῖς οἴκοις ἐνδαιτιαῖσθαι, μεθ’ ὧν ἂν τις δύναιτο θεραπεόντων. Καὶ ταῦτα πράξας σπουδαίοις ἀνδράσι καὶ τὰ θεῖα σοφοῖς παραδίδωσιν, ὧν ἔργον ὁμιλία θεοῦ διὰ συντόνου προσευχῆς καὶ θεοφιλῶν πραγμάτων ἀσκήσεως. Καὶ οὐκ ἀπέχρησεν αὐτῷ κατοικίας μόνον τούτοις παραδοῦναι κενὰς, ἀλλ’ ἐφρόντισεν ὅθεν ἂν καὶ τὰ πρὸς τροφήν καὶ τὴν ἄλλην πᾶσαν χρεῖαν πορίζοιντο. Ἀγρούς τε οὖν ἀφιέρωσε καὶ πορισμοὺς ἄλλους ἔνειμε καὶ ἀνενδεεῖς καθάπαξ πεποίηκεν, ἵνα πᾶσαν αὐτάρκειαν ἔχοντες περισσεύοιεν εἰς πᾶν ἔργον ἀγαθόν, ὡς ἔστιν αὐτῶν εὐχομένων ἀκούειν, ὅταν τροφῆς εὐκαίρου μεταλαμβάνωσι. Καὶ οὐχ οὗτος μόνον οὕτως ἔγνω τὸν δεσπότην ἀμείψασθαι ἀνθ’ ὧν εὖ πέπονθεν ἐν καιροῖς μεγίστην ἀπειλοῦσιν ἀνάγκην καὶ κίνδυνον, ἀλλὰ τὴν ὁμοίαν ἔσχε διάνοιαν καὶ ἡ θαυμαστὴ βασιλὶς· συγχαίρουσα γὰρ τῆς εὐπραγίας τάνδρι ἔθυεν ὑπὲρ αὐτοῦ τῷ θεῷ. Καὶ οὐ τοῦτο μόνον, ἀλλὰ καὶ ναὸν ἄλλον αὐτῇ τῇ τοῦ κυρίου μητρὶ ἀντ’ ἄλλον τινὸς ὑπερφουῶς ἀναθήματος ἤγειρε, κάλλει τε καὶ μεγέθει τῷ τοῦ βασιλέως εἰς ἴσον ἦκοντα. Καὶ τὰ ὅμοια πράξασα οἷς ὁ βασιλεὺς περὶ τὸν ἑαυτοῦ διεπράξατο, φροντιστήριον καὶ αὐτῇ τὸν ἑαυτῆς ἀνδρῶν

ἀσκητῶν πεποιήται. Αὕτη τῶ ὄντι βοηθὸς τάνδρι δέδοται, οὐδὲν ἀντίξουν οὐδ' ἄχαρι κατ' αὐτοῦ ποτε δράξασα ἀλλ' ἐν τοῖς ἀγαθοῖς συμπράπτουσα καὶ συννευχομένη τὰ βέλτιστα, μηδὲν προὔργου ποιουμένη τῆς αὐτοῦ σωτηρίας. Οἱ μὲν οὖν ἐν τούτοις τοῖς εἰρημένοις τεμένεσιν οἰκήσαντες μονασταί, μελέτην ἀεὶ τὰ θεῖα ποιούμενοι, ὕμνον μὲν ἀεὶ τὸν θεὸν τὸν διδόντα τροφήν πάση σαρκὶ τὸ τῆς θείας φάναι γραφῆς, εὐχοντο δὲ ὑπὲρ ἑαυτῶν, εὐχοντο δὲ καὶ ὑπὲρ σωτηρίας τῶν βασιλέων.²¹³⁵

Το απόσπασμα αναφέρεται στην ίδρυση της περίφημης μονῆς Σωσάνδρων. Υπάρχουν πολλές λεπτομέρειες για τα κτήρια του ναοῦ και της μονῆς, για τις σχέσεις των μοναχῶν με τον αυτοκρατορικό οἶκο.²¹³⁶ Ο αυτοκράτορας Ἅγιος Ἰωάννης νίκησε με τη βοήθεια του Θεοῦ τους Σελτζούκους στον πόλεμο των ετῶν 1227-1231/1232 και πήγε στη Μαγνησία. Ο Ἰωάννης Βατάτζης (1222-1254) εἶχε στη Μαγνησία το νομισματοκοπείο και το θησαυρό του κράτους.²¹³⁷ Μετά τη νίκη του ἐπὶ των βαρβάρων κατασκευάζει κοντὰ στο παρακείμενο στην πόλη ὄρος Σίπυλο τα Σώσανδρα, ναὸ γνωστὸ σε ὅλους, αφιερωμένο στον Χριστό.²¹³⁸ Ο ναὸς ἐπαινεῖται ως ο πιο περιόπτος, μεγάλος και καλός. Στον γύρω αξιόλογο περίβολο ο αυτοκράτορας ἐκτίσε καλά και πάρα πολλά καταλύματα, αρκετὰ ὄχι μόνο για ἀσκητές και μοναχοὺς ἀλλὰ ικανά να υποδεχθῶν και ἄνδρες που ζούσαν πολυτελῶς μαζί με υπηρέτες. Πρόκειται για ἀριστοκράτες που ἐπισκέπτονταν τη μονή ἢ ἀποσύρονταν σε αὐτή. Αὐτὰ παραδόθηκαν σε σπουδαίους και σοφοὺς κατὰ θεὸν ἄνδρες. Ο αυτοκράτορας φρόντισε και για την τροφή και τις ἄλλες ἀνάγκες των μοναχῶν. Αφιέρωσε αγρούς, μοίρασε μέσα κέρδους, ὥστε να μην ἔχουν ἀνάγκη. Η σύζυγός του Εἰρήνη Λασκαρίνα ἐπίσης οἰκοδόμησε ἐξίσου ὁμορφο και μεγάλο ναὸ αφιερωμένο στην Παναγία. Πρόκειται για τη μονή της Θεοτόκου του Κουζηνά, που βρισκόταν νοτιοανατολικά του

²¹³⁵ Ἀνώνυμος 5, Βίος Ἁγ. Ἰω. Ἐλεήμονος, 217, 26, 9 – 218, 5.

²¹³⁶ Ἀνώνυμος 1, Βίος Ἁγ. Ἰωάννου Βασιλέως, σ. 5.

²¹³⁷ Βλ. Μ. Hendy, *Studies in the Byzantine Monetary Economy c. 300-1450*, Κέμπριτζ 1985, σ. 443-445.

²¹³⁸ Για τη μονή Σώσανδρα στην περιοχή της Μαγνησίας στο ὄρος Σίπυλο, την οποία ἐκτίσε ο Ἰωάννης Γ' Βατάτζης προκειμένου να ταφεί ἐκεῖ ο ἴδιος και η οικογένειά του, ὅπως μαρτυροῦν οι ἱστορικοί της ἐποχῆς, βλ. Ε. Mitsiou, *The monastery of Sosandra: a contribution to its history, dedication and localization*, στο *Bulgaria Mediaevalis 2* (2011) = *Festschrift in Honour of Professor Vassil Gjuzelev*, σ. 665-683.

Σιπύλου.²¹³⁹ Πράττοντας όμοια με τον αυτοκράτορα, έκτισε ανδρική μονή. Οι μοναχοί που κατοίκησαν σε αυτά τα ιερά εύχονταν και για τη σωτηρία των βασιλέων.

Στο Έγκώμιον εις Αγ. Θεοδοσίαν (Ανώνυμος β) πληροφορούμαστε για τη μονή της αγίας και το ναό της μονής στην Κωνσταντινούπολη.

*‘κατασκόπων δέ δίκην γενόμενοι έν τή μονή και πάντα θεασάμενοι κομῶντα και στίλβοντα, και ψυχής άξια τής εκείνης, τάς δέ περί εκείνην ψυχάς λαμπούσας φωτεινότερον τών ήλιακῶν άκτίων και τηλαυγέστερον...’.*²¹⁴⁰

Όταν κάποιοι διώκτες του Χριστού φθάνουν στη μονή της Αγίας Θεοδοσίας βλέπουν τα πάντα εκεί υπερήφανα και λαμπερά, άξια της ψυχής εκείνης και τις γύρω της ψυχές να λάμπουν. Η μονή επαινείται δηλαδή και από τους εκεί κατοικούντες. Αργότερα, αναφερόμενοι οι διώκτες στην εκεί επίσκεψή τους, λένε ότι βρήκαν όλη την υπό την αγία μονή κοσμημένη με εικόνες, ενώ η Αγία Θεοδοσία παραδέχεται ότι η εκκλησία ήταν κοσμημένη με εικόνες.

*‘«Οὐχ’ ήμεϊς έλθόντες πρός τήν υπό σέ μονήν εύρομεν πᾶσαν κεκοσμημένην εϊκόσι, και σέ διδάσκουσαν πάσας τάς υπό σέ σέβεσθαι ταύτας μέχρι τελευταίας άναπνοής;» [...] Καλῶς εϊπατε, λοιπόν, κεκοσμημένην τήν εκκλησίαν εϊκόσι, και ότι ταύτας διδάσκομεν σέβεσθαι.’*²¹⁴¹

Μετά την καταστροφή της εικόνας του Χριστού στη Χαλκή Πύλη από Λέοντος Γ’ Ισαύρου (αρχή της Εικονομαχίας), οι οικείοι του αυτοκράτορα αναζητούσαν τους δράστες της θανάτωσης του αξιωματικού και έτσι επισκέφθηκαν τη μονή της Αγίας Θεοδοσίας.²¹⁴²

δ) λοιπές πληροφορίες για ναούς-μονές

²¹³⁹ Βλ. H. Ahrweiler, L’histoire et la géographie de la region de Smyrne entre les deux occupations turques (1081-1317) particulièrement au XIIIe siècle, *Travaux et Mémoires* 1 (1965), 1-204.

²¹⁴⁰ Ανώνυμος β, Έγκ. εις Αγ. Θεοδοσίαν, 41, 12, 153–155.

²¹⁴¹ Ανώνυμος β, Έγκ. εις Αγ. Θεοδοσίαν, 43, 16, 222–223, 225–226.

²¹⁴² Kotzabassi, *Theodosia*, σ. 32.

Στο **Ἐγκώμιον εἰς Ἁγ. Κωνσταντῖνον**, ο Κωνσταντῖνος Ακροπολίτης κάνει λόγο και για **ναούς** στην **Ιερουσαλήμ** και την **Παλαιστίνη**.²¹⁴³ Ο συγγραφέας αναφέρεται στην προτροπή του Θεού στη μητέρα του Αγίου Κωνσταντίνου Ελένη να ανακαινίσει τους γκρεμισμένους ναούς και να ανοικοδομήσει πολλούς άλλους. Ο Μέγας Κωνσταντῖνος έστειλε φρουρά και χρήματα. Τα εκεί πολύ όμορφα και θεάρεστα έργα της αγίας είναι αναρίθμητα. Η πόλη γέμισε με πλήθος ναών. Άλλοι ναοί ανεγέρθησαν με μεγαλοπρέπεια και κοσμήθηκαν με αφθονία εκεί που βάδισε ή δίδαξε ή θαυματουργήσε ο Χριστός, άλλοι εκεί όπου κάποιος μαθητής έκανε παράδοξα πράγματα, κηρύσσοντας το θείο μυστήριο. Ιεροί ναοί οικοδομήθηκαν σε όλη την Παλαιστίνη: ναῖσκοι επ' ονόματι κάθε αποστόλου και κοινός εκεί που ο Χριστός είπε το χαίρε κεκλεισμένων των θυρών. Στο θείο αυτό τόπο πρώτο έργο της υπήρξε όμως η ζήτηση του τιμίου Σταυρού.

Στο **Ἐγκώμιον εἰς ναὸν Ἁγ. Παρασκευῆς** ο ίδιος συγγραφέας αναφέρεται και σε κάποια **μονή**.²¹⁴⁴ Πνευματικός αδελφός του Κωνσταντίνου Ακροπολίτη ήταν ο Γεώργιος Ἰβηρ, ο οποίος προῖστατο μονής η οποία ανήκε στον συγγραφέα από τη μητέρα του. Η ανέγερση

²¹⁴³ Ακροπολίτης Κων/νος, Ἐγκ. εἰς Ἁγ. Κωνσταντῖνον, 32, 4-24: 'αὕτη δι' ὀπτασίας ἢ πάντως καὶ συνείηστο θειοτέρας, παρὰ τὴν Ἱερουσαλήμ γενέσθαι προτέτραπται' ἐφ' ᾧ τοὺς τε κατερειπωθέντας ἀνακαινίσαι νεώς, καὶ πλείστους ἄλλους προσαναδείμασθαι' καὶ ἢ παραυτὰ τῷ ἡεὶ τὰ δε ἀνακαλύπτει καὶ βασιλεῖ. Ὁ δὲ φιλομήτωρ γὰρ ὦν καὶ ὄλης τῆς ἀρχῆς εἰ βουλομένη ἐκείνη γε ἦν ἀσμένως παρεχώρησεν ἄν' φθάνει ταινιώσας αὐτὴν τῷ βασιλικῷ στέμματι, καὶ μεθ' ὅτι δὴ λαμπρᾶς δορυφορίας παραπέμπει καὶ χρημάτων πλῆθος συνεκπέμπει' ὡς ἂν τὰ κατὰ σκοπὸν ἀμφοῖν μεγαλοπρεπέστερον διοικονομήσειεν. Ἀλλὰ τίς ἂν ἀριθμήσαιο τὰ ἐκείνης ἐκείσε γενομένης ἔργα, τὰ περικαλλῆ, τὰ θεάρεστα, τοὺς νεώς, οὓς ἄλλον ἄλλοσε κατεπύκνωσεν' οὓς μὲν γὰρ ἵνα γε ὁ Σωτὴρ ἢ ἐβάδισεν, ἢ ἐδίδαξεν, ἢ τι τῶν θαυμασίων ἐνήργησεν, μεγαλοπρεπῶς ἄγαν ἀνήγειρε, καὶ ἀφθόνως ἐκόσμησεν' οὓς δ' ὅπη τις τετρατουργήκει τῶν μαθητῶν, τὸ θεῖον καταγγέλων μυστήριον' τοὺς ἱεροὺς αὐ περιβόλους, οὓς ἀνὰ πᾶσαν τὴν Παλαιστίνην ἐδείματο' τοὺς τ' ἐπ' ονόματι ἐκάστου ἰδία τῶν Ἀποστόλων σηκοὺς, καὶ γε τὸν κοινὸν ἐφ' οὗ κεκλεισμένων τῶν θυρῶν ἐπιστὰς αὐτοῖς ὁ Σωτὴρ, τὸ χαίρε προσείρηκε.'

²¹⁴⁴ Ακροπολίτης Κων/νος, Ἐγκ. εἰς ν. Ἁγ. Παρασκευῆς, 79, 35-45: 'Μονῆς οὗτος προύστη, ἐν ἣ καὶ κατὰ μοναχοὺς ἀπεκάρη' μητρόθεν ἢ μονὴ προσῆκεν ἐμοί, ἐκ τε γὰρ μητρῶν ἀναλωμάτων ἀνηγέρθη τὰ πρῶτα καὶ διὰ τῶν ὑπὲρ αὐτῆς εἰσέπειτα προσενέγξεων ἐν αὐτῇ, τὸν γὰρ ἐκείνης νεκρὸν τῶν ἐνταῦθα μεταστάσης ἐδέξατο, ἐπὶ πλείστον ἐπέδωκε' καὶ τὰ γε εἰς πρόσοδον τῶν μεγίστων καὶ κύκλω ταύτης μονῶν οὐδὲν ἢ μικρὸν ἐλείπετο. Πολλοὶ γοῦν πολλαχόθεν παρ' αὐτὸν ἐφοίτων, οἱ μὲν πνευματικῶς διὰ τὴν ἀρετὴν φιλιούμενοι, οἱ δ' ἐκ μακροῦ συνήθεις τούτῳ τυγχάνοντες, οἱ δ' ἄλλως ὀδεύοντες καὶ τοῦ καιροῦ καλοῦντος παρ' αὐτῷ καταγόμενοι τε καὶ γνωριζόμενοι' ἄφθονα καὶ γὰρ ἐκ περισσείας τοῖς προσιοῦσι παρέχων τὰ ἐπιτήδεια πλείστους εἶχεν ὀσημέραι σχεδὸν τοὺς ἐκ παρόδου παρ' αὐτῷ καταλύοντας.'

έγινε με δικά της έξοδα και η μονή προόδευσε πάρα πολύ με τα υπέρ αυτής έσοδα. Δεν υστερούσε καθόλου ή υστερούσε ελάχιστα σε προσέλευση από τις μεγαλύτερες περίξ μονές. Πολλοί για πολλούς λόγους σύχναζαν στον Γεώργιο που τους παρείχε τα κατάλληλα.

Ο **Νικηφόρος Γρηγοράς**, στον **Βίον πατρ. Αντωνίου** κάνει λόγο για έναν **ναό** και **μονή** της **Παναγίας** στην **Κωνσταντινούπολη**. Πρόκειται για σύντομη αφήγηση της ιστορίας της μονής.²¹⁴⁵ Ο συγγραφέας αναφέρεται στην εκ θεμελίων ανέγερση ιερού ναού της Παναγίας από τον Άγιο Αντώνιο στη μέση της Κωνσταντινούπολης. Η έννοια του μέσου απαντά πάλι εδώ. Γύρω κτίστηκαν καταλύματα και τα απαραίτητα για τους μοναχούς. Λόγω των πολλών δαπανών υπήρχε αυτάρκεια. Το μοναστήρι επαινείται ως το καλύτερο και ως εξαίσιο πράγμα στην πόλη. Λόγω της άλωσης της πόλης από τους Λατίνους το κάλλος του ναού αμαυρώθηκε.

ε) περιγραφές ναών σε οπτασίες

Σε έναν μη πραγματικό ναό αναφέρεται ο **Φιλόθεος Κόκκινος** στον **Βίον Αγ. Σάβα Νέου**.

‘Ναοῦ δέ τινος ἔνδον ἑστάναι νομίζων, μεγέθει τε μεγίστου καὶ περιφανοῦς ἄλλως, ἑώρων καὶ ἰδοῦ χορός τις ἀρχιερέων λαμπρός, πάντων ἱερατικῶς ἑσταλμένων, τοῦ θείου ἐκείνου θυσιαστηρίου μετὰ τινος ἀξιώματος ὁμοῦ καὶ λαμπρᾶς τῆς πομπῆς ἐξήει τῶν δ’ ἱερῶν ἐκείνων ἐξιόντες προθύρων οὐ τὴν αὐτὴν ἦεσαν πάντες, ἀλλ’ ἅμα τῇ προόδῳ διχῆ καθάπερ τι ποτάμιον σχιζόμενοι ῥεῦμα, οἱ μὲν τὸν δεξιὸν χορὸν ἀνεπλήρουν, ἐξ αὐτῆς φημι τῆς ἱερᾶς παραστάδος στοιχηδὸν πρὸ τῶν θείων ἐκτυπωμάτων μεγαλοπρεπῶς συνεστῶτες καὶ μέχρι πολλοῦ

²¹⁴⁵ Νικηφόρος Γρηγοράς, Βίος Πατρ. Αντωνίου, 41, 11, 507–519: ‘οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ πολλὰς ἀντὶ πολλῶν καὶ μεγάλων τῶν εἰς αὐτὸν πρὸς τῆς πανάγνου καὶ θεομήτορος γενομένων δωρεῶν ὀφείλων τὰς χάριτας, ἔπειτα τὸ κατ’ ἀξίαν μὴ δυνάμενος ἐκτίσαι χρέος, νεῶν ἱερὸν ἐξ αὐτῶν ἀνήγειρε τῶν κρηπίδων αὐτῇ καὶ μοναστῶν καταγῶγια περὶ αὐτὸν δειμάμενος ὅσα ἐχρῆν καὶ μοναστὰς ἠθροικῶς καὶ πολλοῖς ἀναλώμασιν ἀνενδεᾶ τὰ πρὸς αὐτάρκειαν πάντα καταστήσαμενος, κάλλιστον, ἔφην, ἀσκητήριον καὶ τῷ ὄντι χρῆμα ἑξαίσιον ἐν μέσῃ τῇ βασιλευούσῃ τῶν πόλεων. καὶ εἰ μὴ πολεμίοις χερσὶν Ἰταλῶν ἀλούσης τῆς τοσαύτης μεγαλοπόλεως καὶ κάλλος ἅπαν ἀφαιρεθείσης συναπέλαυσε καὶ αὕτη τοῦ τοιοῦτου χειμῶνος καὶ τοὺς τε κύκλῳ περιβόλους ἐζημίωται καὶ τὸ τοῦ ναοῦ κάλλος ἡμαῦρται, θαῦμα ἂν <ἦν> τοῖς ὁρῶσι, γέμον ἐκπλήξεως ἅμα καὶ ἡδονῆς.’

τινος ἀλλήλοις, ὥσπερ ἐν σειρᾷ χρυσῆ, συνηρμοσμένοι τε καὶ συμπροϊόντες· τοὺς δὲ θάτερον αὐθις εἶχε μέρος ἀπαραλλάκτως ἀλλήλοις συντεταγμένους τε καὶ ὥσπερ συμπεφυκότας καὶ τὴν στάσιν κατ' ἐκείνους πληροῦντας. Ἄρρητος μὲν οὖν αἰδῶς ἐπεκάθητο πᾶσι καὶ σύννοι τινὲς ἦσαν καὶ πρὸς ἑαυτοὺς βλέποντες· σιγῆς δὲ τινος οὐσης, καθάπερ ἐν τελετῇ μυστηρίων, καὶ πάντων ἡμῶν αἰδοῖ τε καὶ φόβῳ τοῖς ὀφθαλμοῖς ἀτενὲς ἐνορώντων ἐκείνοις (συμπαρῆσαν καὶ γὰρ ἡμῖν οὐκ ὀλίγοι), ἕτερον αὐθις ὁρῶ μεμονωμένον ἐξιόντα τοῦ θυσιαστηρίου ἐκείνου (τὴν τοῦ διακόνου τάξιν ἐώκει μοι πληροῦν οὗτος), φαιδρὸν τι μάλα καὶ αὐτὸς ἀπολάμπων τῇ τε στολῇ καὶ τῇ ὄψει καὶ διὰ πάντων ἄγγελος εἶναι τινῶν θαυμαστῶν προσταγμάτων ἐμφαίνων· ἐώκει μοι γὰρ καὶ βιβλίον ἐν χεροῖν ἔχειν καὶ πρὸς τὴν τῶν ἐγκειμένων ἀνάγνωσιν εὐπρεπῆς εἶναι. Τοὺς γοῦν ἐφ' ἑκάτερα παρισταμένους ἐκκλίνας οὗτος ἐξ ἴσου καὶ τὴν προκειμένην διῶν εὐσχημόνως εὐθεῖαν, ἐπ' ὀκρίβαντος ἄνεισιν αὐτίκα τοῦ ἱεροῦ διὰ τῶν βαθμίδων,...'.²¹⁴⁶

Ο Ἅγιος Σάβας νομίζει, ευρισκόμενος σαν σε νάρκη, ὅτι στέκεται στη μέση κάποιου ναοῦ, που εγκωμιάζεται ως ο μεγαλύτερος σε μέγεθος και περίοπτος. Εδώ υπάρχει μία εγκωμιαστική έκφραση. Παρουσιάζονται και κάποια δομικά στοιχεία του ναοῦ. Πρόκειται για μια μεγαλοπρεπή θεϊκή εικόνα. Αρχιερεῖς ἐβγαίνουν ἀπὸ το θεῖο θυσιαστήριο, χωρίζονταν βγαίνοντας ἀπὸ τα ιερά πρόθυρα. Ἄλλοι γέμιζαν το δεξιό χορό, ἀπὸ τον ιερό πρόναο στήνονταν κατὰ σειρά μπροστά ἀπὸ τις θεῖες εἰκόνες, ἐνώνονταν και συνόδευαν ο ἕνας τον ἄλλο, σαν σε χρυσή σειρά, ὅπως λέγεται σε μια ωραία παρομοίωση. Τα ἴδια συνέβαιναν και ἀπὸ την ἄλλη πλευρά. Κάποιος ἄλλος βγήκε ἀπὸ το θυσιαστήριο, κρατώντας ἕνα βιβλίο. Προχώρησε εὐθεῖα κι ἀνέβηκε σε κάποιο βῆμα του ιεροῦ. Το βιβλίο περιεῖχε το ἀνάθεμα του Ἀκινδύνου.²¹⁴⁷

Στο **Βίον Μελετίου Ὁμολογητοῦ** ἀπὸ τον **Μακάριο Μανουήλ Χρυσοκέφαλο** περιγράφεται ἕνας ναός σε ὄνειρο του μοναχοῦ και ιερέως Θεολήπτου που ζητούσε ἀπὸ το Θεό να του ἀποκαλύψει τον τόπο της ψυχῆς του Ἀγίου Μελετίου μετὰ θάνατον. Ο ναός, που εγκωμιάζεται για το κάλλος και το μέγεθός του, βρισκόταν ἀνατολικά, ἐφθανε μέχρι τον

²¹⁴⁶ Φιλόθεος Κόκκινος, Βίος Ἀγ. Σάβα Νέου, 303, 73, 39 – 304, 61.

²¹⁴⁷ Ο Γρηγόριος Ἀκίνδυνος (1300-1348) ἦταν ἀντιπαλαμιστής θεολόγος. Αφορίσθηκε με τη Σύνοδο του 1351. Το 1352 η καταδίκη του εισηχθη στο *Συνοδικό της Ορθοδοξίας* (Κεφάλαια κατὰ Βαβλαᾶμ καὶ Ἀκινδύνου). Βλ. *ODB*.

ουρανό, φωτιζόταν όλος από ανέκφραστο φως και μέσα άγιοι πατέρες έψαλλαν στο Θεό άσμα αγγελικό και εξαίσιο. Από μέσα ακούστηκε από ιεροκήρυκα ότι ο Άγιος Μελέτιος έκτισε αυτόν το ναό στην Αγία Τριάδα. Χαρακτηριστικά της έκφρασης είναι η εξιδανίκευση και η υπερβατικότητα.

*‘Καί λοιπόν εις ύπνον τρέπεται, και όρᾶ περικαλλῆ τινα και μέγιστον Νεών κατ’ ανατολάς ίδρυμένον, και ἄχρισ οὐρανοῦ φθάνοντα, πεφωτισμένον τε ὄλον τυγχάνοντα φωτι άνεκφράστῳ, και έν αυτῷ πατέρας άγίους, ἄσμα άγγελικόν τι και έξαίσιον ἄδοντας θεῷ, και φωνῆς δέ ἤκουσεν ιεροκήρυκος δῆθέν τινος τῶν ένδον, ως Μελέτιος μετ’ ανθρώπων ἦν ἔτι, τοῦτον ἐδείματο τῆ Τριάδι τὸν Νεών’.*²¹⁴⁸

Συμπεράσματα

Στα αγιολογικά κείμενα της ύστερης βυζαντινής περιόδου περιγράφονται 29 ναοί, 19 μονές και 7 μονές με ναούς. Υπάρχουν βέβαια και άλλες γενικές αναφορές σε ναούς και μονές σε διάφορες περιοχές, οι οποίες όμως δε συνιστούν εκφράσεις. Το μέγεθος, το κάλλος αλλά και η ιερότητα του χώρου είναι τα στοιχεία που κατ’ εξοχήν τονίζονται στις εγκωμιαστικές αναφορές σε διάφορους ναούς και μονές που περιέχονται. Ο άγιος συνδέεται με διάφορους τρόπους με τον εκάστοτε ναό ή τη μονή, π.χ. αυτοκρατορικές δωρεές, προσωπικές επιλογές ευσεβών ανθρώπων που ήθελαν να μονάσουν, πατριαρχικά ιδρύματα. Άλλα στοιχεία των εγκωμιαστικών εκφράσεων τοποθετούνται απλώς παρενθετικά μέσα στην αγιολογική αφήγηση, όπως π.χ. στοιχεία του τρόπου κατασκευής και των υλικών που χρησιμοποιήθηκαν, δωρεές και αφιερώσεις των ιδρυτών κ.λπ.

Στις εκτενέστερες εγκωμιαστικές εκφράσεις ναών ή μονών αναφέρονται διάφορα αρχιτεκτονικά στοιχεία, όπως καμάρες και τρούλοι (Α. Σαββαΐτης: ναός Αναστάσεως), ο περίβολος και το τείχος (μονή Παντοκράτορος: Μ. Μακρής) ή οι τοίχοι, ο περίβολος και το κωδωνοστάσιο (Ανώνυμος 7), το σχήμα, οι διαστάσεις, οι στοές, οι τοίχοι, οι αψίδες, οι στοές, ο θόλος, οι βαθμίδες, το ημισφαίριο, ένας κίονας και οι κύλινδροι (Κ. Ξανθόπουλος: Πηγή), το ύψος, τα μέρη και οι διαστάσεις (Κ. Ξανθόπουλος) ή οι πύλες και το βήμα στα ενδότερα (Φ. Κόκκινος: Αγία Σοφία), οι διαστάσεις (Ν. Γρηγοράς: μονή Χώρας), οι τοίχοι, οι πεσσοί, οι κίονες (Κ. Αρμενόπουλος: Αχειροποίητος), οι αψίδες, οι κίονες και ο

²¹⁴⁸ Μακάριος Χρυσοκέφαλος, Βίος Μελετίου Όμολ., 623, 17–23.

τρούλλος (Ιωσήφ: ναός Αγίου Ευγενίου), τα κελλιά, ο περίβολος, το γηροκομείο, η τράπεζα, το αρτοκοπείο, το μαγειρείο και ο ναός (Κάλλιστος: μονή Πέτρα), οι διαστάσεις (Κ. Ξανθόπουλος: ναός Αγίου Νικολάου), ο νάρθηκας (Κ. Ξανθόπουλος: ναός Αγίας Άννης), τα κτίσματα (Α. Λιβαδηνός: ναός μάρτυρα Φωκά), οι κίονες (Μ. Μακρής: Νέα Μονή), ένας σταυρός που στήθηκε (Ι. Σταυράκιος: ναός Αγίου Δημητρίου Δρακοντίανας), ο άμβωνας (Φιλόθεος: ναός Σηλυβρίας), ο περίβολος και οι οικίες (Ανώνυμος 5: μονή Σωσάνδρων). Επίσης ενδιαφέρουσες είναι οι πληροφορίες σχετικά με το διάκοσμο. Εικόνες αναφέρονται από τον Αντώνιο στο ναό του Μιχαήλ, ψηφιδωτά του Χριστού, της Παναγίας και της Ζωοδόχου Πηγής από τον Κ. Ξανθόπουλο στην Πηγή, μια εικόνα του Χριστού από τον Φ. Κόκκινο στην Αγία Σοφία, η εικόνα της Αχειροποιήτου από τον Κ. Αρμενόπουλο, ψηφιδωτά από τον Κ. Ξανθόπουλο στο ναό Αγίου Νικολάου, εικόνες από τον Α. Λιβαδηνό στο ναό του Μάρτυρα Φωκά, ζωγραφιές από τον Μ. Μακρή στη Νέα Μονή, ενώ τονίζονται οι εικόνες στη μονή της Αγίας Θεοδοσίας (Ανώνυμος β), διότι υπάρχει αναφορά στην εικονομαχία. Το φως τονίζεται από τον Αντώνιο σχετικά με το ναό του Αγίου Αχιλλίου, ίσως για να φανεί η αντίθεση με την τότε κατάστασή του. Επίσης από τον Κ. Ξανθόπουλο για την Πηγή. Ορισμένοι ναοί παραβάλλονται με παράδεισο (Σταυράκιος και Συμεών Θεσσαλονίκης: ναός Αγίου Δημητρίου) ή παρουσιάζονται με εικόνες του ουρανού, τονίζοντας την ψυχική ανύψωση στον Θεό (Συμεών Θεσσαλονίκης: Άγιος Δημήτριος, Κ. Ξανθόπουλος: Πηγή και Αγία Σοφία, Κ. Αρμενόπουλος: Αχειροποιήτος, Μ. Μακρής: Νέα Μονή). Κατά τον Θ. Στουδίτη, ο ναός της Αγίας Σοφίας αποτελεί τον ήλιο, ο ναός των Αγίων Αποστόλων τη σελήνη και οι λοιποί ναοί τα άστρα. Ενίοτε περιγράφεται με ειδυλλιακές εικόνες η περιβάλλουσα φύση (Κ. Ακροπολίτης: Πηγή, Αντώνιος: μοναστήρι Καταφύγιο, Ιωσήφ: μονή Χαίνου) ή τονίζεται η επιλογή του κατάλληλου χώρου (Μ. Μακρής: Νέα Μονή, Θ. Μετοχίτης: μονή στο Διδυμότειχο). Η αρχαιότητα του ναού του Αγίου Δημητρίου στη Δρακοντίανα τονίζεται από τον Ι. Σταυράκιο, ενώ η Αχειροποιήτος συγκρίνεται με τα θαύματα της αρχαιότητας. Σε αυτό το ναό επισημαίνεται η χαρά που προκαλεί, ενώ η αρμονία της Αγίας Σοφίας επισημαίνεται από τον Κ. Ξανθόπουλο. Στην περιγραφή των ναών και μονών χρησιμοποιούνται πρωτότυπες παρομοιώσεις και μεταφορές: σκηνή Θεού (Κ. Αρμενόπουλος: Αχειροποιήτος), άμπελος (Κάλλιστος:

μονή Πέτρας), λιμένες, πυρσοί, φύλακες, κόσμημα (Θ. Στουδίτης: ναοί στην Κωνσταντινούπολη). Τέλος τονίζεται η πνευματικότητα των ναών: η Αγία Σοφία είναι θείο δημιούργημα και στέκεται στην παλάμη του Θεού κατά τον Κ. Ξανθόπουλο, ενώ η Αχειροποίητος είναι θεϊκό κατασκεύασμα κατά τον Κ. Αρμενόπουλο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 11: Η ΦΥΣΗ

α) Εκφράσεις και μεταφορές της φύσης και των φυσικών στοιχείων

Οι συγγραφείς των αγιολογικών κειμένων της ύστερης βυζαντινής περιόδου εκμεταλλεύονται ποικίλες αφορμές στη ροή της αφήγησής τους, προκειμένου να περιγράψουν με ειδυλλιακές εικόνες τη φύση και τα στοιχεία της. Η περιγραφή του χαριτωμένου τόπου (*locus amoenus*) συνδέεται πολλές φορές στις εκφράσεις με την εικόνα της άνοιξης.²¹⁴⁹ Πέρα όμως από τις αυτοτελείς εκφράσεις της φύσης, σύντομες εκφράσεις λειμώνων, της θάλασσας, κ.λπ. βρίσκονται σε διάφορα λογοτεχνικά κείμενα. Ο τόπος του χαριτωμένου τόπου χρησιμοποιείται συχνά για τα μέρη στα οποία αποσύρεται ο άγιος. Ο χαριτωμένος τόπος συμβολίζει επίσης τον παράδεισο που ο άγιος βλέπει ήδη κατά την επίγεια ζωή του. Η περιγραφή της φύσης στους βυζαντινούς *Βίους* αγίων αντανακλά την κλασσική ρητορική παράδοση. Ο χαριτωμένος τόπος μπορεί να είναι ένα ερημητήριο ή η μελλοντική μονή του αγίου. Στο πλαίσιο αυτού του τόπου περιγράφεται ένα ειδυλλιακό μέρος το οποίο διακρίνεται για τη μοναξιά και τη φυσικότητά του, αλλά και για ευχάριστο κλίμα, την ύπαρξη σκιάς και ύδατος ή άλλα πλεονεκτήματα.²¹⁵⁰ Πρέπει να τονισθεί ότι γενικά η φύση εξιδανικεύεται με ειδυλλιακές εικόνες. Στη συνέχεια παρατίθενται σχετικά χωρία και η σειρά των συγγραφέων είναι χρονολογική.

Ο Γερμανός Β', στην *Όμιλίαν εις βασίλισσαν Θεοδώραν* αναφέρεται μεταφορικά στον ήλιο, τη σελήνη και τη γη.

Ἐπαινῶ δὲ μόνον τὴν μονογαμίαν ὡς εὐθὺς μετὰ τὴν ὑψηλὴν παρθενίαν ἀριθμουμένην, μετὰ τὸν ἥλιον εἶποι ἄν τις ἢ σελήνη, μετὰ τὴν οὐρανόφρονα καὶ λαμπαδηφοροῦσαν ἀείφωτον – εἰς τοῦτο γὰρ αἱ φρόνιμοι πείθουσὶ με παρθένοι – ἢ πρόσγειος καὶ ἐξουσιάστρια τῆς νυκτός. Ἐχω δὲ καὶ τοῦτο συνορᾶν ἐκ τοῦ παραδείγματος ὡς καὶ ἡ σελήνη πολλάκις δοκεῖ τοῦ ἔτους ἐκλιμπάνειν καὶ πάλιν ἀναζῆ τῇ ἐμφανείᾳ καὶ τῇ ἀφανείᾳ τοῦ φωτισματος· καὶ γὰρ καὶ πατέρες κρυπτόμενοι τῷ θανάτῳ ζῶσι καὶ φανεροῦνται τῇ τῶν τέκνων διαδοχῇ· γενεὰ γάρ, φησί, πορεύεται καὶ γενεὰ ἔρχεται, ἢ δὲ γῆ εἰς τὸν αἰῶνα ἔστηκε. Γῆ δ'

²¹⁴⁹ Hunger, *Βυζαντινὴ Λογοτεχνία*, σ. 281.

²¹⁵⁰ Pratsch, *Topos*, σ. 143-144.

ἔστιν, ὡς ἡ ἐμὴ γνώσις, ἡ φύσις τῶν γηγενῶν, ἥτις, ἐν τοῖς καθ' ἕκαστον φθειρομένη, ἐν τοῖς καθόλου συνέστηκεν ἄφθαρτος.²¹⁵¹

Ο συγγραφέας, κατά τον ἔπαινο της αυτοκράτειρας Θεοδώρας, αναφέρεται στο γάμο. Παραβάλλει την παρθενία με τον ἥλιο, τη μονογαμία με τη σελήνη, τη γη με την ανθρώπινη φύση. Ο ἥλιος παρουσιάζεται να ἔχει ουράνια φρονήματα, να φέρει λαμπάδα, να λάμπει πάντοτε. Η σελήνη βρίσκεται κοντά στη γη και εξουσιάζει τη νύχτα. Πολλές φορές κάθε χρόνο φαίνεται να εκλείπει και ξαναζει, ανάλογα με το φωτισμό, ὅπως και οι πατέρες, αν και πεθαίνουν, φανερώνονται με τα τέκνα τους. Η γη, η φύση των ανθρώπων μένει αιώνια, κάθε μέρα φθείρεται, ἀλλά φαίνεται ἀφθαρτη.

Στο Ἐγκώμιον εἰς Ἁγ. Τρύφωνα ο Θεόδωρος Δούκας Λάσκαρις αναφέρεται στα κρίνα και το νερό πηγῆς σε σχέση με το γνωστό θαῦμα του αγίου στη Νίκαια.

Ἐκρίνα ἐξ ἀγροῦ καὶ ρεύματα ἐκ πηγῆς καὶ ἡ τῶν ἐκατέρων εὐφροσύνη τοῖς τὴν μετάληψιν αὐτῶν μεταλαμβάνουσι γνώριμον, ὅτι αἰσθήσει πειράζεται· τοῦ μὲν γὰρ ἐκκέχνται τῶν βοτάνων ἡ ὁδμὴ πρὸς τὸ ἰλαρύνειν τὰ αἰσθητήρια τῶν διερχομένων, τῆς δὲ τῶν ρευμάτων ἡ χύσις διαρρέει πρὸς τὸ ἀντλεῖν τοὺς διψῶντας ἐκ ταύτης καὶ κορεννύεσθαι· ἦν δὲ τοῦτο Θεοῦ τὸ δῶρον ἢ μᾶλλον τοῦ ἀγροῦ τε καὶ τῆς πηγῆς· εἰ γὰρ τοι καὶ ἐξ ἐκείνων τὰ ἡδέα τάχα τις εἶπη ἐκβλύζειν καὶ διὰ τοῦτο τούτων ὑπάρχειν, ἀλλ' οὐκ ἔστι τοῦτο τῶν ἀναγκαίων οὔτε μὴν, ὡς ἐκ πρώτης αἰτίας διὰ τὸ ὄραν ἡμᾶς αὐτὸ προσεχῶς γιγνόμενον, ἀληθές, ἀλλὰ πολὺ τοῦ δευτέρου λειπόμενον καὶ πρὸς σόφισμα πίπτον· εἶπω τὸ ἀληθέστερον· ἡ γὰρ συντακτικὴ καὶ ποιητικὴ τῶν γεγονότων ἰσχὺς τοῦ Θεοῦ ἔχει μέντοι καὶ ἐν τοῖς ἔχουσι θελητῶς οἰκείαν ὁρμὴν καὶ ἐν τοῖς μὴ ἔχουσι θελητῶς τὸ ἀρχαίτιον καὶ ποιητικόν, τὸ ἐκ ταύτης εἶναι καὶ διαμένειν αὐτά, καὶ πᾶν ὃ, τι τέλος τούτων ἐξ αὐτῆς καὶ κινούμενον καὶ γιγνόμενον· ἔχει δὲ καὶ τὸ σοφὸν καὶ διαιρετικὸν καὶ διὰ τοῦτο διεῖλε βασιλικῶς καὶ σοφῶς· καὶ οἷς μὲν καὶ τὴν θέλησιν ἔδωκε τῷ εὐεργέτη μαθήσασα· οἷς δὲ τῇ φυσικῇ τάξει διακαρτερεῖν διωρίσατο, εὐεργετήσασα καὶ ταῦτα τὸ μὴ μετὰ θελήσεως τέλη τελοῦν, τὰ χρηστὰ παρὰ τῶν πολλῶν ἐπαινέισθαι τε καὶ θαυμάζεσθαι καὶ ὥσπερ ἐκ περιουσίας ἐνεργεῖν νομίζεσθαι. Ἀνθεῖ γὰρ τὸ κρίνον ἐν τῷ ἀγρῷ καὶ οἱ ὀρώντες αὐτὸ θαυμάζουσι μάλα γε, εἰ μὴ τις ὡς ἐγὼ ἐξεταστικός

²¹⁵¹ Γερμανός Β, Ὁμιλ. εἰς βασίλ. Θεοδώραν, 325, Γ, 20-31.

καὶ τῆς ἐξεταστικῆς θρέμμα ὑπάρχων διαβιβάσει τὸν νοῦν καὶ θαυμάσει τὸν πρωταίτιον βασιλέα Θεόν· οἱ πλείους δὲ πρὸς αὐτὸ ὀρώντες τοῦτο μόνον θαυμάζουσι καὶ κατ' εὐοσμίαν τὸ παραπλήσιον· βλύζει δὲ καὶ ἡ κρήνη καὶ οἱ μὲν διψῶντες εἶπω καὶ Θεὸν αὐτὴν ὀνομάσαι βούλονται διὰ πολλὴν τοῦ νοῦ χάυνωσιν, τὸ ἄκος τῆς δίψης αὐτῶν θεραπεύσαντες ἐξ αὐτῆς, εἰ μὴ κάκεῖσε Ἑρμοῦ τις γόνος τύχη ἀναζητῶν τὴν πρώτην εὐγένειαν καὶ ἀνατρέχων εὐρήσει τὴν μεγαλόκρουνον τῆς τοῦ Θεοῦ πηγαίας σοφίαν ταύτης καὶ πάντων κράτος εἶναι πρωταίτιον".²¹⁵²

Εἶναι γνωστὴ ἡ χαρὰ που δοκιμάζουν οἱ αισθήσεις ὅσων απολαμβάνουν τὰ κρίνα τοῦ αγροῦ καὶ τὰ ρεύματα τῆς πηγῆς. Ἡ οσμὴ τῶν βοτάνων που χύνεται ἐξω φαιδρύνει τὰ αισθητήρια τῶν διερχομένων, ἐνῶ ἀπὸ τῆς πηγῆς νεροῦ ἀντλοῦν καὶ χορταίνουσι ὅσοι διψοῦν. Ἐκτὸς ἀπὸ δῶρο τοῦ αγροῦ καὶ τῆς πηγῆς πρόκειται γιὰ δῶρο τοῦ Θεοῦ. Ὁ συγγραφέας ἐξηγεῖ γιὰτί θὰ ἀποτελοῦσε σόφισμα νὰ υποστηρίξει κανεὶς ὅτι τὰ εὐχάριστα που ἐκβλύζουσι ἀπὸ τὸν ἀγρὸ καὶ τὴν πηγὴν τοῦ ἀνήκουσι. Μετὰ ἀπὸ μιὰ ἀναφορὰ στὴ δύναμη τοῦ Θεοῦ ἐπανέρχεται στὴν ἐμφαση στὴν αισθητικὴ ἀπόλαυση που δύνουσι τὰ κρίνα καὶ τοὺς προσδίδει ἕνα μεταφυσικὸ συμβολισμό, ὅπως συμβαίνει συχνά στις περιγραφές τῆς φύσης: ὅσοι βλέπουσι τὰ ἀνθισμένα κρίνα τὰ θαυμάζουσι καὶ, ἀν ἐξετάσει κανεὶς αὐτὸ, θὰ καταλήξει ὅτι πρωταίτιος εἶναι ὁ Θεός. Ὅσοι διψοῦσι θέλουσι νὰ ὀνομάσουσι βασιλιά τὴν κρήνη που ἀναβλύζει, πρωταίτιο ὁμῶς θὰ βρεθεῖ πάλι ὁ Θεός.

‘ὁ κόσμος βοᾷ, καὶ τὰ ἔργα κηρύττει διαπρυσίως καὶ γνησίως ὡς καλοῦ προμάχου καὶ ἀσφαλοῦς ἢ πόλις τῶν Νικαέων· ἐν ταύτῃ γὰρ τὸν ἀγῶνα τοῦ μαρτυρίου διήνευσε καὶ τανῦν ἐν ταύτῃ τελεῖ τὰς μεγαλοουργίας, κρίνων ἀνθήσεις παραδόξους καὶ ἐκβλαστήσεις ἐνιαυσιαίους καρποφορεῖ εὐλογίας, ὡ τοῦ θαύματος, ἐν παγετῶ καὶ χιόνι τε καὶ χειμῶνι ἀνθεῖ τὸ κρίνον τῆ τοῦ μάρτυρος λυχνία ἐγκείμενον. Μετὰ γὰρ τὴν ἐκκοπὴν τούτου συντελουμένου ἐνιαυτοῦ, καθ’ ἣν ὥραν τὸ ἐωθινὸν τελεῖται ὑμνώδημα καὶ τοῦ ἀθλοφόρου καλλιεπῶς ἐξάδονται τὰ ἐγκώμια, τὸ ξηρὸν ἐκ τοῦ παραυτὰ ἀχρόνως βλαστάνει τὴν αἴσθησιν διαφεῦγον κατὰ βραχύ.’²¹⁵³

²¹⁵² Θεόδωρος Δούκας Λάσκαρις, Ἑγκ. εἰς Ἄγ. Τρύφωνα, 352, 1, Β–D.

²¹⁵³ Θεόδωρος Δούκας Λάσκαρις, Ἑγκ. εἰς Ἄγ. Τρύφωνα, 356, 8, Β.

Η αρχική αναφορά στα κρίνα σχετίζεται φυσικά με το θαύμα της παράδοξης άνθισης του κρίνου πάνω στη λυχνία του μάρτυρα Τρύφωνα, παρά τον άσχημο καιρό. Ένα χρόνο μετά το κόψιμο, όταν το πρωί άδονται τα εγκώμια του Αγίου Τρύφωνα, το ξερό βλαστάνει. Αυτά συμβαίνουν στη Νίκαια, όπου μαρτύρησε ο άγιος. Συνεπώς ο Θεόδωρος Δούκας Λάσκαρης προσδίδει στην περιγραφή της φύσης μια συμβολική και μεταφυσική διάσταση, προκειμένου να εγκωμιάσει τον Άγιο Τρύφωνα, προστάτη της οικογένειάς του και της Νίκαιας.²¹⁵⁴

Ενδιαφέρουσες παρομοιώσεις με δέντρα και ήλιους χρησιμοποιεί ο **Γεώργιος Ακροπολίτης**, στον **Ἐπιτάφιον Ἰωάννη Δούκα**.

*‘ἂν οὖν ὡς δένδρον πάντα περιπυκάζοντα τὸν παρελθόντα
ζητήσωμεν, ὡς ἐκ τῶν λυπηρῶν τὰ ὑπ’ ἐκεῖνον σκιάζοντα, ἰδὸν
δένδρον ἄλλο περιφανέστερον ὄσῳ καὶ χλωροτέροις φύλλοις
κομῶν καὶ ἐπιβρίθον καρποῖς καὶ πρὸς μέλλουσαν καρποδοσίαν
εὐθετιζόμενον· τούτου ταῖς σκιαῖς ἡμεῖς ἀναπαυθησόμεθα.’²¹⁵⁵*

Η παρουσία του υιού του Αγίου Ιωάννου Δούκα παρηγορεί τους Βυζαντινούς για το θάνατο του αυτοκράτορα. Ο αποθανών παρομοιάζεται με δέντρο που καλύπτει πυκνά όλα γύρω και αποκρούει τις λύπες από όσα βρίσκονται κάτω από αυτό. Ο γιος του Θεόδωρος Β΄ Δούκας Λάσκαρις παρομοιάζεται με άλλο δέντρο, πιο περίοπτο, που υπερηφανεύεται για πιο χλωρά φύλλα και είναι βαρύ από τους καρπούς και διευθετείται για τη μελλοντική καρποφορία. Οι Βυζαντινοί θα αναπαυθούν στη σκιά του.

*‘ἂν ὡς ἥλιον ἐκεῖνον κοσμικὸν ὑπειλήφειμεν καὶ ὑπ’ ἐκείνου
καταφωτίζεσθαι ἔγνωμεν, ἤδη καὶ ἕτερος ἥλιος φανότερός τε καὶ
καθαρώτερος ταῖς τῆς γνώσεως ἀκτίσιν οὐ Ρωμαίων γῆν μόνον
ἀλλὰ καὶ πάντα περιλάμπειν ἔχων τῆς οἰκουμένης τὰ πέρατα.’²¹⁵⁶*

Ο Άγιος Ιωάννης και ο υιός του παρομοιάζονται επίσης με ήλιους. Ο αυτοκράτορας νοούνταν ως κοσμικός ήλιος και οι Βυζαντινοί γνώριζαν ότι φωτίζονταν από εκείνον. Ο υιός του αποτελεί ήδη άλλον ήλιο πιο φωτεινό και πιο καθαρό, που με τις ακτίνες της γνώσης του μπορεί να γεμίζει λάμψη όχι μόνο τη ρωμαϊκή γη αλλά και τα πέρατα της

²¹⁵⁴ Βλ. Foss, *Nicaea*, με βιβλιογραφία περί του θέματος.

²¹⁵⁵ Ακροπολίτης Γεώργ., Ἐπιτ. Ἰω. Δούκα, 28, 21, 30 – 29, 2.

²¹⁵⁶ Ακροπολίτης Γεώργ., Ἐπιτ. Ἰω. Δούκα, 29, 21, 6–10.

οικουμένης.

Ο Γεώργιος Κύπριος, στο *Ἐγκώμιον εἰς Ἐπ. Εὐθύμιον* κάνει μια σύντομη αναφορά στη θάλασσα.

*Ἄγεται γὰρ μετὰ τῶν ἄλλων καὶ θάλασσα, τὸ μέγα τοῦτο στοιχεῖον καὶ φρικωδέστατον,...*²¹⁵⁷

Με αφορμή τη διενέργεια θαύματος από τον Επίσκοπο Ευθύμιο σε αυτή, η θάλασσα χαρακτηρίζεται μεγάλο και φοβερότατο στοιχείο.

Ο ίδιος συγγραφέας, στον *Βίον Ὁσ. Λαζάρου* αναφέρεται στα φυσικά στοιχεία.

*Ἔ...καὶ φέροντα μὲν νεανικῶς τοῦ χειμῶνος ὅσα δεινά, ὑετοὺς ραγδαίους πυκνότητά τε νιφετῶν καὶ τὸ τῆς πηγυλίδος σφόδρα δριμύ, ὑφ' οὗ μικροῦ δεῖν καὶ κρυσταλοῦσθαι συνέβαινε, φέροντα δὲ καὶ θέρους ἡλιακῶν ἀκτίνων ὀξείας ἐπιβολάς, εἰληθερήσεις δεινὰς καὶ φλογμοὺς ἀνυποίστους, δι' ὧν καὶ τὰ ψυχρότατα φύσει ἀναζέειν συμβαίνει καὶ ὅλως πρὸς τὴν ἐναντίαν μεταβάλλειν ποιότητα· καὶ οὕτως ἄσαρκος ὥσπερ ὁ μακάριος διετέλει ἀναισθήτως ἔχων πρὸς τε χειμῶνος δριμύτητα καὶ πρὸς θέρους κακότητα· ἀμέλει τοι καὶ ποτέ - ἀλλὰ γὰρ προσεκτέον τῷ διηγήματι - ὑετὸς ἦν, καὶ ὑετὸς τῶν πώποτε ὁ βαρύτετος, δεινὸς μὲν κατιῶν καὶ λίθους αὐτοὺς τῇ σφοδρᾷ ρύμη παρασύρων τοῦ ὕδατος, δεινὸς δὲ καὶ ζώοις ἐπισκῆπτων καὶ φόνου μὲν αὐτοῖς, ὀλέθρου δὲ τοῖς καρποῖς καὶ πᾶσιν ἀπλῶς, ὅποσα τρέφει ζεῖδωρος γῆ, αἴτιος γνωριζόμενος.*²¹⁵⁸

Ο Ὁσιος Λάζαρος πάνω στο στύλο του ήταν σαν να μην αισθάνεται το δριμύ χειμῶνα και το κακό θέρος. Οι βροχές ήταν ραγδαίες, τα νέφη πυκνά, ο πάγος πολύ δριμύς, οι ακτίνες του ήλιου οξείες, η θερμότητα δεινή και αφόρητη. Περιγράφεται και το ὄραμα ενός βοσκού γείτονα της μονής: η Παναγία πάνω από το στύλο εμπόδιζε την καταγίδα από τον Λάζαρο κάποτε που η βαρύτετη βροχή ήταν ικανή να παρασύρει και λίθους με τη δύναμη του ύδατος, να φονεύσει ζώα και να καταστρέψει τους καρπούς και ὅσα τρέφει η γόνιμη γη. Ο Γεώργιος Κύπριος χρησιμοποιεί το ομηρικό επίθετο *ἑξιδωρος* προς επίδειξη της αρχαιογνωσίας του και για να προσδώσει στο λόγο του μεγαλύτερη βαρύτητα.

²¹⁵⁷ Γεώργιος Κύπριος, *Ἐγκ. εἰς Ἐπ. Εὐθύμιον*, 420, κγ', 3-4.

²¹⁵⁸ Γρηγόριος Κύπριος, *Βίος Ὁσ. Λαζάρου*, 600, 31, E-F.

Στον **Λόγον εις τὰ Θαύματα Ἀγ. Δημητρίου του Ιωάννου Σταυρακίου** περιλαμβάνεται έκφραση της πηγής και του χώρου, της φύσης που πλαισιώνει το ναό του Αγίου Δημητρίου στα ανατολικά της Θεσσαλονίκης.

‘Τίς οὐκ οἶδε τὴν αὐτοῦ πον πρὸς ἕω τῆς πόλεως διειδεδεσάτην καὶ ποτιμοσάτην πηγὴν ὕδατος, ὡς μὲν γλυκεροῦ, ὡς δὲ πρὸς μέτρον ψυχροῦ, πέτρας δὲ τοῦτο ἐξαναβλύζει διερρωγνίας οὕτως ἐκ φύσεως καὶ ὁ ἐκεῖσε χῶρος πεδιάσιν ἐξομαλίζεται καὶ αὖραις λεπταῖς τυγχάνει περιπνεόμενος, ὧν ἐντεῦθεν ταῖς τοῦ τόπου χάρισι φυσικαῖς καὶ ναὸν ἐκεῖσε δομηθῆναι τῷ μάρτυρι.’²¹⁵⁹

Το νερό χαρακτηρίζεται πολύ καθαρό και πόσιμο, γλυκό, μέτρια ψυχρό. Αναβλύζει από πέτρα που έχει σκάσει εκ φύσεως. Εκεί ο χώρος είναι ομαλός με πεδιάδες και πνέει ελαφρὺς ἀέρας. Λόγω της φυσικῆς χάρις του τόπου οικοδομήθηκε ο ναός. Πρόκειται για ἕνα τόπο της βυζαντινῆς ρητορικής, σύμφωνα με τον οποίο οι ναοί κτίζονται σε ειδυλλιακό φυσικό περιβάλλον. Η ιδέα, ὅπως ἔχει καταδειχθεί,²¹⁶⁰ πηγάζει ἀπὸ την αρχαία ρητορική παράδοση που ἐφάρμοζε το θέμα στους ειδωλολατρικούς ναούς. Με αφορμή την αναφορά στη θεραπεία ενός παραλύτου η Πηγή παραβάλλεται με το ὕδωρ του Σηλωάμ.

‘Ἄγεται οὖν ὁ παραλελυμένος οὗτος ἀνὴρ ἐπὶ τῇ Πηγῇ, ὕδωρ ἄλλο τοῦτο τοῦ Σηλωάμ, κατὰ τὴν Γραφὴν εἰπεῖν.’²¹⁶¹

Ο ἴδιος συγγραφέας, στον **Λόγον εις Βίον Ὁσ. Θεοδώρας** περιγράφει μια κακοκαιρία.

‘Χειμῶν ἦν νιφετώδης τε καὶ δριμύτατος καὶ τῶν ἀνέμων ἀντεπίφοροι συριγμοί. Ἥλιος μὲν γὰρ περιεπόλει κύκλον τὸν νότιον, βραδέως μὲν ἐπανατέλλον ἡμῖν, τάχιον δὲ καταδύνων καὶ ἔσπερούμενος. Νεφώσεις πολλαὶ καὶ συχναὶ τὴν ἡμετέραν ζώνην περιεκάλυπτον, ὄμβροι ῥαγδαῖοι τῇ γῇ κατεφέροντο, τῶν ὑδάτων τὸ μὲν ὄμβριζόμενον, τὸ δὲ καὶ νιφόμενον ἦν· ὁ μὲν γὰρ εἰς ὕδωρ μετέβαλλεν, ὁ δὲ ψύχει τοῦ πνεύματος εἰς ἀντιτυπίαν κρυστάλλου μετεστοιχείωτο· καὶ τὸ νέφος καταθραυόμενον τὴν χιόνα πανταχῇ περιέπαττε.’²¹⁶²

²¹⁵⁹ Σταυράκιος Ιω., Λόγ. εις Θαύμ. Ἀγ. Δημητρίου, 365, ΙΗ', 30, 27–31.

²¹⁶⁰ Σαράντη, Ο χώρος.

²¹⁶¹ Σταυράκιος Ιω., Λόγ. εις Θαύμ. Ἀγ. Δημητρίου, 366, ΙΗ', 30, 27–31.

²¹⁶² Σταυράκιος Ιω., Λόγ. εις Βίον Ὁσ. Θεοδώρας, 59, 17, 16–23.

Τα ζοφερά χρώματα με τα οποία περιγράφεται ο καιρός φανερώνουν το μέγεθος της δοκιμασίας την οποία υφίσταται η Οσία Θεοδώρα να κοιμηθεί στην ύπαιθρο υπακούοντας στην ηγουμένη της μονής του Αγίου Στεφάνου Άννα. Ο συγγραφέας χρησιμοποιεί δυνατές μεταφορές και παρομοιώσεις. Ήταν δριμύτατη κακοκαιρία, χιονιάς και αντηχούσε το σφύριγμα των ανέμων. Ο ήλιος διερχόταν το νότιο ημισφαίριο, ανατέλλοντας αργά και δύοντας γρήγορα. Οι νεφώσεις ήταν πολλές και συχνές, οι βροχές ραγδαίες. Έβρεχε ή χιονίζε: το νερό γινόταν βροχή ή με τον κρύο αέρα μεταβαλλόταν σε κρύσταλλο. Το σύννεφο συντριβόταν και πασπάλιζε ολόγυρα το χιόνι. Η περιγραφή συνεχίζεται όταν πλέον η οσία βρίσκεται έξω.

‘Νύξ ἤδη κνεφάζουσα ἦν καὶ πολλῶ τῶ σκότῳ οἰοεὶ σκυθρωπάζουσα· τῇ γὰρ ὑποδρομῇ τῆς ὑγροτόκου νεφώσεως ὁ περὶ ἡμᾶς ἅπας ἀῆρ κατεσκίαστο καὶ πίσεως ἦν κατὰ τὸν ποιητὴν δνοφερώτερος, αἰ δὲ τῶν φωστήρων ἄνω φωταύγειαί τῶ ἐπιπροσθοῦντι νεφώματι τὰ πρὸς ἡμᾶς ἀφώτιστα κατελίμπανον. Καὶ ἦν ἰδεῖν ἐκείνην τὴν νύκτα κατηφιῶσαν καὶ ταῖς πληγαῖς τῶν πνευμάτων ὥσπερ δακρύνουσαν. Οὕτω πεφθάκει τῶ ψιαθίῳ ἀναπεσεῖν, καὶ νιφάδες ἄνωθεν τοῖς νέφεσιν ἐξερράγησαν. Ἦν ὁρᾶν τότε ὄμβρους ραγδαίους, ὑετὸν ὑπὲρ ποταμούς, ἦχον πνευμάτων, ἦχον ἀνέμων, δόνον καρδίας, δόνον μελῶν. Μέχρι δὲ μέσας νύκτας τῆς φρικώδους ἐκείνης ἐπιταθείσης νιφοβολίας, τοῦ ἀέρος εὐθέως πρὸς τὸ ψυχρινότερον μεταβάλλοντος, εἰς κρυστάλλου φύσιν τὰ τῆς χιόνος μεταπεποίητο καὶ βῶλοι ραγδαῖοι ἄνωθεν ὡς ἐκ πετροβόλου θυμοῦ τῇ μεγάλῃ προσήρασον. Οὕκουν οὐδὲ κλιθῆναι τῇ γῆ ἐπὶ βραχὺ τοῖς ὑποσυρομένοις αὐτῇ τῶν ὑδάτων ρεύμασιν ἦν, ἵνα μικρᾶς γοῦν τινος ἀπήλαυσε τῆς παραψυχῆς, ἀλλ’ ὀρθοστάδην, ἀλλ’ ἀτρεμιζούσῃ στάσει τοῦ σώματος ἀεροχαλκεῦτοις ὑψόθεν ἠκροβολίζετο βέλεσιν.’²¹⁶³

Η νύχτα ήταν συννεφιασμένη και μελαγχολική από το πολύ σκοτάδι. Με τα σύννεφα που δημιουργούσαν υγρασία είχε επικαλυφθεί όλος ο αέρας γύρω και ήταν σκοτεινότερος από πίσσα, κατά τον Όμηρο.²¹⁶⁴ Η λαμπρότητα των αστερών καλυπτόταν από σύννεφα και ο εκεί χώρος έμενε αφώτιστος. Η νύχτα ήταν κατηφής και σαν να δάκρυζε από τις πληγές των ανέμων. Μόλις η οσία ξάπλωσε, βγήκαν νιφάδες από τα

²¹⁶³ Σταυράκιος Ιω., Λόγ. εις Βίον Όσ. Θεοδώρας, 60, 18, 2–16.

²¹⁶⁴ *Ιλιάδα*, Δ, 277.

σύννεφα. Η βροχή ήταν ραγδαία, περισσότερο από ποτάμια, ηχούσαν οι άνεμοι, δονούνταν τα μέλη της οσίας. Ο φοβερός χιονιάς αυξανόταν μέχρι τη μέση της νύχτας, ο αέρας έγινε δροσερότερος, το χιόνι μεταβλήθηκε σε κρύσταλλο και ορμητικοί όγκοι ρίχνονταν στην οσία, που δεν μπορούσε ούτε λίγο να ξαπλώσει από τα ρεύματα νερού που την παρέσυραν. Όρθια μαχόταν με τα βέλη του αέρα.

Ο **Κωνσταντίνος Ακροπολίτης**, στον **Βίον Αγ. Εύδοκίμου** αναφέρεται στους ποταμούς και τη θάλασσα.

*‘γελοῖον γὰρ ἄν, εἴ τις ἐκ ποταμῶν γεραίρειν βούλοιτο θάλασσαν, ὅτι πολλοὶ νάουσιν εἰς αὐτήν, παμπόλλης οὔσης καὶ σχεδὸν περιλαμβανούσης τὸ πᾶν καὶ ὑπερπλημμυρούσης καθ’ ἑαυτήν.*²¹⁶⁵

Τα λόγια αυτά μεταξύ άλλων χρησιμοποιούνται από τον Κωνσταντίνο Ακροπολίτη ώστε να δικαιολογηθεί η τιμή που αυτός αποδίδει στους γονεὶς του Αγίου Ευδοκίμου. Θα ήταν γελοίο να τιμᾶ κανείς τη θάλασσα από τους ποταμούς. Πολλοὶ ποταμοὶ ρέουν στη θάλασσα που εἶναι πολύ μεγάλη και σχεδόν περιλαμβάνει τα πάντα και πλημμυρίζει. Πρόκειται για ἔντεχνη μεταφορὰ και παρομοίωση.

Ο **Μάξιμος Πλανούδης**, στο **Ἐγκώμιον εἰς τοὺς Αγ. Πέτρον & Παῦλον** αναφέρεται, ὅπως και ἄλλοι συγγραφεῖς της περιόδου, στον ουρανό, τον ἥλιο και τα σύννεφα σε μια αλληγορική λογοτεχνική σύνθεση, που χαρακτηρίζεται μεγαλειώδης. Ἀς σημειωθεῖ ὅτι ἡ ἐπιλογή αὐτοῦ του θέματος ἀπὸ τον Πλανούδη συμπίπτει με το ἰδιαίτερο ενδιαφέρον του για τὴν αστρονομία.

‘κὰν τῶν ἐν κόσμῳ καλλίστων μερῶν, ὥσπερ ἀπαρχὰς ἀναθεῖναι τοῖς ἀποστόλοις φέροντα, λέγω δὲ τούτους ἐκείνοις, ὅσπερ ἐπαίνων νόμος, εἰκάζοντα τοὺς ἐπαίνους συνείρειν. Οὐ γὰρ ὅτι τε ἄψυχα τοῦδε χάριν περιοπτέα, ἀλλ’ ὅτι τούτων ἐκτὸς οὐχ οἶόν τε διαγίγνεσθαι, καὶ τὸ μεῖζον, ὅτι Θεοῦ τετύχηκε ποιητοῦ τε καὶ ἐπαινέτου, εἰκότως δὴ θανμαζέσθω.

Οὐρανὸς δὴ πρῶτον κάλλιστός τε ὁμοῦ καὶ μέγιστος σωματῶν ἀπάντων ἄστρασιν ὡς ἄνθεσι καταγεγραμμένος, ἡμέρας τε καὶ νύκτας τῶ κινεῖσθαι ποιῶν. Ὅς δὲ καὶ τοὺς ἀποστόλους οὐρανοῦς λέγει, καὶ οὐρανοῦς δόξαν διηγουμένους Θεοῦ, τοῦτον οὐ πόρρω τῆς Δαυιδικῆς ἐγὼ τίθεμαι χάριτος. Ἡ γὰρ οὐχὶ καὶ οὔτοι

²¹⁶⁵ Ακροπολίτης Κων/νος, Βίος Αγ. Εύδοκίμου, 201, 2, 21–23.

μέγιστοι πάντων τῶν ἐν τῷ νόμῳ τε, καὶ πρὸ νόμου, καὶ κατὰ τὴν χάριν ἐπ' εὐσεβείᾳ κηρυχθέντων καὶ ἀρετῆ; οὐχὶ ταῖς ἀρεταῖς, καὶ τῷ πλήθει τῶν χαρισμάτων, καὶ οὐρανοῦ φαιδρότεροί τε καὶ ἐκπρεπέστεροι; οὐχὶ τοῦτο καὶ πλέον ἔχουσιν οὐρανοῦ, τὸ μόνην ἡμέραν εἰδέναι ποιεῖν;

Ἀλλὰ τῷ γε μνησθέντι τοῦ οὐρανοῦ καὶ ἥλιος εἰς νοῦν εὐθύς ἦκει. Καὶ γὰρ καὶ τῷ Δαβὶδ πολλαχοῦ καὶ δέδοται τὸν ἥλιον οὐρανοῦ καὶ ἡμέρας ὀφθαλμὸν λέγειν, κάλλιστον τῶν ἐν κόσμῳ μερῶν, καὶ ζωογόνον καὶ φυτηκόμον. Ἐντεύξῃ δὲ καὶ τοῖς ἀποστόλοις, εἰ μὴ παρ' οὐδέν σοι ταῦτα σκοπεῖν, ἡλίους ἄλλοις καλλίστοις, ἀπ' ἀνατολῶν ἐπὶ ἐσπέραν δραμοῦσι, καὶ τὸν δρόμον ἐκεῖ στήσασι τοῦτο τοῦ κατὰ τὸν οὐρανὸν κἀνταῦθα πλεονεκτοῦσιν, ὅτι μηδὲ δύντες ἔδυσαν, ἀλλ' ὡς πρὶν δύναι, καὶ μετὰ τοῦτο φωτίζουσι.

Δεδόσθω, καὶ νεφέλας τούτους εἰπεῖν. Ἐπεὶ γοῦν πρῶτόν τε καὶ ὄψιμον ὕουσι, ἃ τε τῷ βίῳ περιόντες ἐδίδαξαν, καὶ ἃ νῦν τε καὶ μέχρι παντός. Ἐξ ὧν τί γίνεται; Βλαστάνει σὺν τοῖς ὀρθοῖς δόγμασιν ἐν ἡμῖν ἀρετὴ καὶ ἀρδευομένη ἐπίδοσιν δέχεται. Οὕτω πᾶν ὃ τι τίμιον λεγόμενοι οἱ ἀπόστολοι, ἔτι μειζόνων καὶ καλλιόνων ἐφίστανται πράκτορες ὀνομάτων, ἅτε τῶν εἰρημένων ἀπάντων εἶσω πιπτόντων. Τί οὖν; ὑπερβῆναι δεήσει τὸν οὐρανόν; ἐκεῖ γὰρ τὰ μείζω καὶ κρείττω τῶν ἐνταῦθα ὀνόματα.²¹⁶⁶

Ο συγγραφέας τιμᾷ με διάφορα ὀνόματα τους Αποστόλους Πέτρο και Παῦλο. Τους επαινεί, κατὰ το νόμο των επαίνων και με τα καλύτερα μέρη στον κόσμο. Δεν πρέπει να παραβλέπονται ως άψυχα, καθώς χωρίς αυτά δεν υπάρχει ζωή, αλλά και γιατί δημιουργήθηκαν και επαινέθηκαν από τον Θεό.

Ο ουρανός επαινείται ως το καλύτερο και μεγαλύτερο από όλα τα σώματα. Είναι σχεδιασμένος με άστρα σαν άνθη και με την κίνησή του δημιουργεί τις ημέρες και τις νύχτες. Οι απόστολοι καλούνται ουρανοί που διηγούνται τη δόξα του Θεού, είναι λαμπρότεροι και διαπρεπέστεροι από τον ουρανό, από τον οποίο πλεονεκτούν κατὰ το ότι δημιουργούν μόνο ημέρα.

Ο ήλιος καλείται από τον Δαβίδ οφθαλμός του ουρανού και της ημέρας, το καλύτερο μέρος στον κόσμο, ζωογόνος και κηπουρός. Και οι απόστολοι είναι άλλοι ήλιοι, πάρα πολύ καλοί, που έτρεξαν από την ανατολή στη δύση. Πλεονεκτούν έναντι του ήλιου κατὰ το ότι δεν έδυσαν,

²¹⁶⁶ Μάξιμος Πλανούδης, Έγκ. εἰς τοὺς Ἄγ. Πέτρον & Παῦλον, 1104, C – 1105, A.

αλλά φωτίζουν και μετά.

Καλούνται και νεφέλες. Η πρώιμη και όψιμη βροχή τους είναι η διδασκαλία τους. Έτσι συντελείται η βλάστηση και η επίδοση της αρετής. Υπερβαίνοντας τον ουρανό, όπου ο συγγραφέας θεωρεί ότι βρίσκονται τα μεγαλύτερα και καλύτερα ονόματα, τους καλεί στη συνέχεια αγγέλους, αρχαγγέλους, Θεούς.

Στο έργο **Περί συστάσεως οίκου Ζωοδόχου Πηγής του Νικηφόρου Καλλίστου Ξανθοπούλου**, περιγράφεται η τοποθεσία της Πηγής ως ένα ειδυλλιακό φυσικό περιβάλλον.

‘ταύτης δὴ τῆς βασιλευούσης τῶν πόλεων, οὐ πολλῶ τῶν χερσαίων τειχῶν ἄποθεν πρὸς θάλασσαν ἐπινεύοντα, ἔνθα τὸ ἀνέκαθεν αἰ χρύσειαι πύλαι πρὸς δόξαν ἦσαν τῇ βασιλίδι, τόπος τις ἐστὶν ὡσεὶ στάδιον ἐν διέχων τῆς πόλεως, ὅση πέφυκεν ἀρετὴν εἶναι γῆς κεκτημένος, ἐξ ἀρχαίων δ’ ἀνειμένος Θεομήτορι, καὶ ὁ τόπος τοῦ ἀέρος ἐν καλῶ κείμενος, δένδροις μὲν παντοίοις κατάφυτος, πλατάνων δὲ τὸ πλεῖστον εὐφυῖα καὶ ἀναδρομῇ κυπαρίττων ὠραϊζόμενος· πόα οὖν αὐτὸν εὐθαλής, καὶ μαλακὴ περιέτρεχεν, ἄνθη μὲν παντοῖα προβαλλομένη, ἀποχρῶσα μὲν εὐστιβάδι, ἀρίστη δὲ καὶ βοσκήμασιν ἐφειμένη· πηγὴ δὲ ἀφθόνου καὶ διειδοῦς νάματος ἐξεπίτηδες ἀνατρέχουσα, παρείχε μὲν τῶ τόπῳ μετὰ ῥαστώνης ὅσης τό χάριεν, εὐπρόσωπον δὲ καὶ τὸν χῶρον ἅμα καθίστα· οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ θεία χάρις ὕδατι ἐπιρρέυσασα, ἐνεργὸν αὐτίκα ἐδείκνυ, καὶ πρὸς γονὰς θαυμάτων ἐρῶμενέστερον· χρόνος ὁ μεταξὺ συχνὸς διεῖρρηκῶς, καὶ τῶ μὲν ὕδατι ἰλὺς καταβραχεὶ ἀθροισθεῖσα τὴν πηγὴν ἀποκρύπτει, καὶ ἀργὴν πρὸς ἀνάδοσιν ὕδατος δείκνυσιν· ἀλλὰ καὶ τὸ σνηρεφὲς τῶν δένδρων ἀναφράξαν τὴν εἴσοδον, ὑπὸ συνεργῶ τῶ μέσῳ χρόνῳ, λήθη τὰ τοῦ τόπου δίδωσι, καὶ ἦν ὁ τόπος ἰλὺς δὴ καὶ μόνη σνηρεφεία, ἐπὶ νοτίδι βραχυτάτῃ γνωριζομένη.’²¹⁶⁷

Ο υπέροχος αυτός τόπος δεν ήταν πολύ μακριά από τα χερσαία τείχη της Κωνσταντινούπολης προς τη θάλασσα, εκεί που βρίσκονταν οι χρυσές πύλες. Απέιχε περίπου ένα στάδιο από την πόλη. Από παλιά ήταν αφιερωμένος στην Παναγία. Ήταν ευάερος, κατάφυτος με κάθε είδους δέντρα, κοσμούνταν όμως κυρίως με πλατάνους και κυπαρίσσια. Περιείχε ωραία και μαλακή χλόη, όπου πρόβαλλαν κάθε είδους άνθη, που αρκούσε για στρώμα και ήταν επιθυμητή στα ζώα. Μια πηγή με άφθονο και

²¹⁶⁷ Κάλλιστος Ξανθόπουλος, Περί συστάσεως οίκου Ζωοδ. Πηγής, 7, 24 – 8, 15.

διαυγές ύδωρ που αναπηδούσε παρείχε στον τόπο τέρψη και χάρη, καθιστώντας το χώρο ωραίο. Θεία χάρη επήλθε στο ύδωρ και το κατέστησε ενεργό και θαυματουργό. Μετά από πολύ καιρό συγκεντρώθηκε λάσπη. Η πηγή κρύφτηκε και το νερό έβγαινε αργά. Τα πυκνά δέντρα έκλεισαν την είσοδο, ο τόπος ξεχάστηκε, υπήρχε μόνο λάσπη και λίγη υγρασία.

“Ετερον δὲ ἱερὸν αὐτῇ ἐν χώρῳ καλουμένῳ Πηγῇ ἀνέθηκε, τῆς νόσου αὐτὴν ἀμειβόμενος, ἔνθα ἔστι δάσος κυπαρίσσιων ἀμφιλαφές, λειμῶν ἐν ἀπαλαῖς ταῖς ἀρούραις τεθηλῶς ἄνθεσι, παράδεισος εὐφορῶν τὰ ὠραῖα, πηγὴ ἀψοφητὶ βλύζουσα γαληνὸν τὸ ὕδωρ καὶ πότιμον, ἱεροπρεπῆ ἐπιεικῶς πάντα. Ταῦτα μὲν ὁ ἀμφὶ τὸ τέμενος χῶρος.”²¹⁶⁸

Ο Νικηφόρος Κάλλιστος Ξανθόπουλος παραθέτει απόσπασμα του Προκοπίου Καισαρείας²¹⁶⁹ σχετικά με το ναό στην Πηγή. Ο γύρω χώρος περιγράφεται με ειδυλλιακές εικόνες της φύσης. Εκεί υπήρχε μεγάλο δάσος από κυπαρίσσια, λιβάδι με απαλό χώμα με άνθη, ωραίος εύφορος κήπος που ανάβλυζε αθόρουβα νερό. Όλα ήταν σεβάσμια, όπως άρμοζε σ' έναν ιερό τόπο. Σημειώνουμε τη λέξη 'ιεροπρεπῆ', η οποία υποδηλώνει ότι η ειδυλλιακή φύση ταιριάζει σ' έναν χώρο εκκλησίας, θέμα που έχουμε ήδη αναφέρει.

Θαυμάσια είναι τα σχετικά με τη φύση στοιχεία που περιέχονται στο αγιολογικό έργο του **Νικηφόρου Γρηγορά**. Στον **Λόγον εἰς Εὐαγγελισμὸν Θεοτόκου** ο συγγραφέας αναφέρεται στα άνθη, την Αραβική Θάλασσα και την αλκυόνα.

‘τῶν εὐαγγελικῶν τοῦ σωτῆρος ῥημάτων ἐκείνων μνησθεῖς, ἃ πρὸς τὸ μουσεῖον ἡμᾶς τῶν ἐν ἀγροῖς ἀνθῶν τε καὶ κρίνων παραπέμπει, οἷς οὐ κοπιῶσιν οὐδὲ νήθουσι τοσαύτην πρὸς θεοῦ τὴν ἡδονὴν περικεχύσθαι συμβέβηκεν, ὅση<v> μηδὲ Σολομῶντι γέγονε τῶν ἐφικτῶν περιβαλέσθαι μηδ’ ὡς τούτων ἐν ὀποιοῦν. τὰ μὲν γὰρ οἴκοθεν τὰς πηγὰς κεκτημένα τοῦ κάλλους χειροῦται πάντα θεατὴν εὐθύς ὀφθαλμὸν καὶ χαρᾶς οὐ μικρᾶς ἐμπίμπλησι καὶ τέρπει τὴν ὄσφρησιν καὶ θέλγει τὴν ἀφὴν καὶ οἷον εἰπεῖν γοητεύει τὸ τῆς ψυχῆς εὐθυμοῦν ἐν ἡρί τε καὶ θέρει καὶ τῶ φθίνοντι τοῦ χρόνου, κὰν χειμῶνι δ’ αὖ μικρὸν τοὺς μητρικοὺς εἰσδύνοντα κόλπους τῆς γῆς κὰκ τῶν μητρικῶν εἰπεῖν μαστῶν

²¹⁶⁸ Κάλλιστος Ξανθόπουλος, Περί συστάσεως οἴκου Ζωοδ. Πηγῆς, 16, 13–19.

²¹⁶⁹ Προκοπίου, *Περὶ Κτισμάτων*, 1, γ’.

τὴν ἐτήσιον ἀνειλημμένα τροφήν πρὸς τὸ πρωινὸν καὶ ἡρινὸν ἐξ ὑπαρχῆς ἀνατέλλει φῶς καὶ ὄλους χρωμάτων ὁμοῦ καὶ σχημάτων ἀκμάζοντας ἔχειν ἀεὶ παρ' ἑαυτοῖς ἐγκαυχᾶται τοὺς θησαυροὺς".²¹⁷⁰

Ο συγγραφέας θεωρεῖ ὅτι ὁ λόγος του στερεῖται τοῦ προσήκοντος κόσμου καὶ, με ἀφορμὴ αὐτό, θυμάται τὴν ευαγγελικὴν ῥῆσιν ποῦ παραπέμπει στο μωσαϊκὸ των ἀνθῶν στους ἀγρούς. Αὐτὰ δὲν κοπιᾶζουν οὔτε γνέθουν, ἀλλὰ τὸ καθένα ἔχει περιχυθεῖ ἀπὸ τὸν Θεὸ με τόση ἡδονὴ ὅση δὲν μπορεῖ νὰ περιβληθεῖ ὁ Σολομών.²¹⁷¹ Ἡ πηγὴ τοῦ κάλλους τοῦς εἶναι ἐξ ἰδίων, κυριεύουν κάθε ὀφθαλμὸ, γεμίζουν χαρὰ, τέρπουν τὴν ὀσφρηση, θέλγουν τὴν ἀφή, γοητεύουν τὴ φαιδρότητα τῆς ψυχῆς σε κάθε ἐποχῇ. Χρησιμοποιώντας μεταφορικὴ γλῶσσα ὁ Γρηγορᾶς ἀναφέρεται στα ἀνθὴ ποῦ μπαίνουν στὴν ἀγκαλιὰ τῆς μητέρας γῆς καὶ τρέφονται ἀπὸ αὐτή. Στὸ ἀνοιξιᾶτικο φῶς τὰ χρώματα καὶ τὰ σχήματα ἀκμάζουν.

ἢ γὰρ Ἀραβικὴ κατ' Αἴγυπτον θάλασσα τοῖς μὲν Ἑβραίοις σωτήριος γέγονε πάλαι λιμὴν καὶ τεῖχος ἐκατέρωθεν πεπηγὸς πολλῶ τῶν Βαβυλωνίων τειχῶν ὀχυρώτερον, τοῖς δ' Αἰγυπτίοις ὕδωρ καὶ βυθὸς καὶ παράδοξος τάφος".²¹⁷²

Ἡ Ἀραβικὴ θάλασσα στὴν Αἴγυπτο ὑπήρξε γιὰ τοὺς Ἑβραίους σωτήριον λιμᾶνι καὶ τεῖχος συνδεδεμένο ἐκατέρωθεν πολὺ πιο ὀχυρὸ ἀπὸ τὰ Βαβυλωνία τεῖχη, ἐνῶ γιὰ τοὺς Αἰγύπτιους ὑπήρξε ὕδωρ, βυθὸς καὶ παράδοξος τάφος. Ἐνα ἀπὸ τὰ θαυμαστά ποῦ ἐμεινε ὁ, τι ἦταν ἀλλὰ καὶ ἐγινε ὁ, τι δὲν ἦταν δείχνοντας διπλὴ φύση καὶ δύναμη εἶναι καὶ ὁ Θεὸς λόγος με τὴν ἐνανθρώπισή του.

Ἔστι γὰρ τι ζῶον ἀέρι καὶ θαλάττη μερίζον τὸν βίον ὄνομα ἀλκυῶν. αὕτη πρὸς παίδων ἐπειγομένη γονὰς ἐπ' αὐτὰς τὴν καλιὰν τὰς παραλίους πῆγνυσι ψάμμους ἐν χειμῶνι μέσῳ καὶ κυμάτων ἀκμαζούσαις βίαις. ταύτην τοσαύτης ἀπολαύειν ὀμολογοῦσι τῆς ἄνωθεν προμηθείας οἱ πεῖραν τοῦ παραδόξου λαμβάνοντες, ὥστε τῆς θαλάττης τοῖς ἀπ' ἄρκτων ὕβρίζουσι πνεύμασι πάνυ μαστιζομένης καὶ καιρὸν κεκτημένης ἤδη τοῖς κύμασιν ἀμιλλᾶσθαι πρὸς Ὀλύμπους καὶ Κανκάσους καὶ εἴ τι τῶν ἐπιγείων ὀρῶν ἐστὶν ὕψηλότερον εἰς τοῦναντίον χωρεῖ τὰ τοῦ πράγματος καὶ τι παράδοξον ὑπὸ τῆς προνοίας ὀράται γινόμενον.

²¹⁷⁰ Νικηφόρος Γρηγορᾶς, Λόγος εἰς Εὐαγγ. Θεοτόκου, 319, 24 – 320, 14.

²¹⁷¹ Μτ στ', 28-29.

²¹⁷² Νικηφόρος Γρηγορᾶς, Λόγος εἰς Εὐαγγ. Θεοτόκου, 324, 23 – 325, 1.

ἀτρεμεῖ γὰρ ἢ τῶν πνευμάτων ἀγριότης ἐκείνων, ἀτρεμεῖ δ' ὁ τῶν κυμάτων ὑβρίζων ὄγκος δεσποτικοῖς ἀπορρήτως δεσμοῖς χαλινούμενος, καὶ τοῦτο διατελεῖσθαι λόγος ἐφ' ἡμέραις ὄλαις πεντεκαίδεκα, μέχρις ἂν πτεροφυήσῃ τε καὶ εἰς νόμιμον τὰ νεογνὰ τῆς ἀλκύνου ἀφίκηται πτῆσιν ἐκτόκια.²¹⁷³

Ο Νικηφόρος Γρηγοράς αναφερόμενος στη θεία πρόνοια σχετικά με το χρόνο ενανθρώπισης του Χριστού, που έπρεπε να είναι ειρηνικός, χρησιμοποιεί ως παράδειγμα την αλκυόνη, πριν τα ιστορικά γεγονότα. Η αλκυόνη ζει στον αέρα και τη θάλασσα. Όταν επιθυμεί να γεννήσει, στήνει τη φωλιά της στην άμμο στην παραλία στα μέσα του χειμώνα, που τα κύματα είναι βίαια. Η θάλασσα μαστίζεται από δυτικούς ανέμους και τα κύματα ανταγωνίζονται με τον Όλυμπο, τον Καύκασο και τα ψηλότερα βουνά στη γη. Λόγω της πρόνοιας που απολαμβάνει η αλκυόνη συμβαίνει το αντίθετο, κάτι παράδοξο. Ηρεμούν οι άγριοι άνεμοι, ηρεμεί ο όγκος των κυμάτων αναχαιτιζόμενος με θεϊκά δεσμά επί δεκαπέντε ημέρες μέχρι να νεογνά να πετάξουν. Το χωρίο είναι μεταφορικό.

Ωραίες εικόνες της φύσης δίδονται από τον ίδιο συγγραφέα στον **Εὐχαριστήριον**.

ἄπρωτον μὲν γὰρ ὁ χειμῶν ἐκεῖνος εἰς ἕαρ εὐθύς μεταπέπλασται, μονονουχὶ προκηρύττων εἰς εὐδίαν καὶ τοὺς τῶν ἡμετέρων πραγμάτων μετενεχθήσεσθαι κλύδωνας, οὐρανὸς δ' ἄνωθεν τὴν ἑαυτοῦ πορφύραν εὐθύς, τὴν τῶν ἡλιακῶν ἀκτίνων λαμπρότητα δηλαδὴ, ἀνέφελόν τε καὶ πάσης αὐτῶ κατέστησε κηλίδος ἐλεύθερον, νύξ δ' ἀύπνους τῆς τότε χρείας ὁδηγούς τοὺς ἑαυτῆς αὐτῶ κατεσκεύασε λύχνους, σελήνην δηλαδὴ καὶ ἀστέρας, τὰ τῆς αἰθερίας χλόης κρίνα καὶ τοῦ πρώτου κάλλους ἀγάλματα, θάλασσα δὲ τοὺς ἑαυτῆς κατευνάσασα κλόρους μειδιῶν ἀνεπέτασε πρόσωπον, πνοαὶ δ' ἀγρίων ἀνέμων εἰς ὕπνον τρεψάμεναι τὴν ἀύλητικὴν ἡσύχιον ἡσπάσαντο βίον, γῆ δὲ τὴν βλάστην τῶν καρπῶν καὶ τοὺς τῶν ἡρινῶν ἀνθέων πρὸ τοῦ ἥρος βοστρύχους φύσασα ῥόδων τε καὶ πόας παντοίας ποικίλην βαφὴν καθάπερ ἀστέρας ἐπιγείους πρὸ τῆς ὥρας δείξασα ἡμιλλήσατο κάτωθεν πρὸς τὸν αἰθέριον ἐκεῖνον καὶ οἶον χρυσόπαστον πέπλον τοῦ οὐρανοῦ, καὶ τᾶλλα, ὅσα δήπουθεν ἀωρίας ἐπιπολαζούσης ἔτι, προκύψαντα τοῦ φλοιοῦ καὶ τῆς κάλυκος τὴν τῆς οἰκείας τέρψεως ἐφιλοτιμήσαντο τότε ἐπίδειξιν, ὡς μηδὲ χῶραν τοῖς λειπομένοις ἔτι λείπεσθαι καρποῖς τὴν τέρψιν ἑαυτῶν

²¹⁷³ Νικηφόρος Γρηγοράς, Λόγος εἰς Εὐαγγ. Θεοτόκου, 327, 6–19.

ἐνδείκνυσθαι, προαναλωθείσης ἤδη τῆς ἐορτῆς τῶν αἰσθήσεων καὶ τῶν ὀργίων ἐκείνης λυθέντων τῆς πανηγύρεως. ἐὼ λέγειν ὅτι καὶ τέττιγες τότε τοῖς δένδρεσιν ἐφιζάνοντες πρὸ τοῦ θέρου καὶ τὰς ἐμφύτους ἀρμοζόμενοι καὶ οὗτοι σάλπιγγας ὁμοῦ ταῖς ἠριναῖς ἀηδόσιν ἦδον τὰ ἐλευθέρια τῆς ἡμετέρας τύχης, μέλιτται τε περιβοβοῦσαι τὰ ἄλση καὶ συλῶσαι τῆς πόας τὰ χρήσιμα, καὶ συλλήβδην φᾶναι πάντα ζῶα καὶ φυτὰ κοινῇ συνδραμόντα τὴν τοῦμοῦ βασιλέως ἐκρότουν ὥσπερ αἰσθόμενα καὶ αὐτὰ τῆς ἡμέρας ἐκείνης τὴν ἐορτὴν καὶ τὴν περὶ ἡμᾶς τοῦ θεοῦ μεγίστην κηδεμονίαν.²¹⁷⁴

Ο Ἰωάννης ΣΤ΄ Καντακουζηνός εισήλθε στην Κωνσταντινούπολη τὴν εορτὴ τῆς Υπαπαντῆς.²¹⁷⁵ Ο Νικηφόρος Γρηγοράς αναφέρεται στὴ συνδρομὴ ὅλων τῶν ζώων καὶ τῶν φυτῶν στὴν ευθυμία τοῦ αυτοκράτορα σὰν νὰ αἰσθάνονταν τὴν εορτὴ καὶ τὴν κηδεμονία τοῦ Θεοῦ με ωραίες μεταφορές καὶ δυνατές εἰκόνες. Ο χειμῶνας μεταπλάστηκε σὲ ἀνοιξη προκηρύσσοντας καὶ τὴν ηρεμία τῶν υποθέσεων. Ο οὐρανὸς κατέστησε τὴν πορφύρα του, δηλαδὴ τὴ λαμπρότητα τῶν ἠλιακῶν ακτίνων, ἀνέφελη καὶ ἀκηλίδωτη. Ἡ νύχτα τὸν εφοδίασε με ἄπνους οδηγούς, τοὺς λύχνους τῆς, τὴ σελήνη καὶ τοὺς ἀστέρες, τὰ κρίνα τῆς αἰθέριος χλόης καὶ ἀγάλματα τοῦ πρώτου κάλλους. Ἡ θάλασσα κατεύνασε τὴν ταραχὴ καὶ χαμογέλασε. Οἱ πνοές τῶν ἀγρίων ἀνέμων κοίμισαν τὴν αὐλητικὴ τέχνη καὶ ἠσύχασαν. Στὴ γῆ φύτρωσαν βλαστοὶ καρπῶν καὶ ἐλικες τῶν ἀνοιξιάτικων ἀνθῶν πρὶν τὴν ἀνοιξη. Με τὰ ρόδα καὶ τὰ ποικίλα χρώματα κάθε εἶδους πόας σὰν ἐπίγειους ἀστέρες πρὶν τὴν ὥρα τοὺς, ἡ γῆ συναγωνίστηκε τὸν αἰθέριο καὶ κοσμημένο με χρυσὸ οὐράνιο πέπλο. Τα ὑπόλοιπα, γὰ ὅσα δὲν ἦταν ἡ κατάλληλη ἐποχὴ, προσπάθησαν νὰ δείξουν τὴν ευχαρίστησή τοὺς κλίνοντας ἀπὸ τὸ φλοιὸ ἢ τὸν κάλυκα. Ἡ ἀναφορὰ στὴν εορτὴ τῶν αἰσθήσεων με ἐμφάση σημαδεύει τὸ κείμενο με ἀναγεννησιακὸ πνεῦμα, που ἔχει παρατηρηθεῖ καὶ σὲ ἄλλα κείμενα τῆς ὑστερῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς.²¹⁷⁶ Τα τζιτζίκια καθισμένα στα δέντρα πρὶν τὸ καλοκαίρι χόρδιζαν τὶς ἐμφυτεὶς σάλπιγγες καὶ τραγουδοῦσαν με τὰ ἀνοιξιάτικα ἀηδόνια. Οἱ μέλισσες ἠχοῦσαν γύρω στα ἄλση καὶ

²¹⁷⁴ Νικηφόρος Γρηγοράς, *Εὐχαριστήριος*, 268, 221–245.

²¹⁷⁵ Παρασκευοπούλου, *Γρηγορά*, σ. 132–133.

²¹⁷⁶ Βλ. Δ. Ι. Πάλλας, *Αἱ αἰσθητικαὶ ἰδέαι τῶν Βυζαντινῶν πρὸ τῆς Ἀλώσεως*, *ΕΕΒΣ*, 34 (1965) 313–331, Δ. Ι. Πάλλας, *Les “ekphrasis” de Marc et de Jean Eugénikos: le dualism culturel vers la fin de Byzance. I*, στὸ *Rayonnement grec. Hommages à Charles Delvoye*, Βρυξέλλες 1982, 505–511 [=II, *Byz* 52 (1982), 357–374], Saradi, *Monuments*.

αποκόμιζαν τα χρήσιμα από την πόα. Αλλαγές γίνονται επομένως στις εποχές, τα ουράνια σώματα, τα φυσικά φαινόμενα, το φυτικό και ζωικό βασίλειο, για να πλαισιώσουν την είσοδο του Καντακουζηνού.²¹⁷⁷

*‘καὶ γέγονε τὸ συμβὰν παραπλήσιον ἡλίῳ τὲ καὶ ὕδατι· ὡς γὰρ ἀπλῆν ὁμοίως ἐπὶ πάντων ὧν μήτηρ ἢ γῆ τὴν ἐξ ἡλίου χρομένην ἀυγὴν οὐχ ὁμοίως τὰ δεχόμενα δέχεται - ἔπεται γὰρ τὴν ἀπειρίαν τῆς πολυμιγοῦς τε καὶ ποικίλης τούτων συνθέσεως εἰς πολυειδῆ καὶ πολύμορφον ἀπειρίαν μερίζειν καὶ τὴν τοῦ φωτὸς αἰθερίαν ἐκείνην ἀπλότητα - ἡλίῳ δ’ ἡμεῖς οὐδαμῆ τὴν αἰτίαν, οἷς δ’ ἐκεῖθεν συμβαίνει φωτίζεσθαι προσάπτομεν· καὶ πρὸς γε ἔτι, καθάπερ τὸ ὕδωρ ἐν τὴν οὐσίαν ὑπάρχον ἀπλοῦν ἢ γῆ δεχομένη πρὸς διαφόρους τῶν διαφόρων μερίζει φυτῶν ποιότητάς τε καὶ βαφῶν ποικιλίας - τὰς γὰρ τῶν σχημάτων ἀφήμι νῦν διαθέσεις καὶ τὸ μυρίον ἐνταῦθα τῶν παραλλάξεων γένος - ‘.*²¹⁷⁸

Στο χωρίο αυτό ο Γρηγοράς αναφέρεται στην ανάθεση του λόγου από την αυτοκράτειρα στον ίδιο και άλλους. Την αυγή δε δέχονται όμοια όλα τα επίγεια. Το φως μερίζεται, καθώς οι συνθέσεις είναι άπειρες, μείγμα πολλών και ποικίλων στοιχείων, όλα όμως φωτίζονται από τον ήλιο. Ακόμη, το ένα και απλό νερό που δέχεται η γη το μοιράζει σε διάφορες ποιότητες φυτών και ποικιλίες χρωμάτων. Ο συγγραφέας μάλιστα δηλώνει ότι δε θα αναφερθεί στις διατάξεις των σχημάτων και τις άπειρες παραλλαγές των γενών. Εικόνες της φύσης περιγράφουν τη διαδικασία σύνθεσης του λόγου, δηλαδή της πνευματικής δημιουργίας. Έτσι, η φύση ανάγεται σε σύμβολο όχι μόνο του θείου και συνεπώς ταιριάζει στην εκκλησία, αλλά και του αυτοκράτορα και της λογιοσύνης.

Στον **Λόγον εἰς Θεοτόκον** ο ίδιος συγγραφέας παραθέτει τους λόγους του Ιωακείμ λόγω της ατεκνίας. Στη συνέχεια παρατίθεται ο θρήνος της Άννας. Και στις δύο περιπτώσεις διακρίνεται η ημέρα από τη νύχτα, ενώ γίνεται λόγος για τα πτηνά.

‘συνθρηνήσει μοι καὶ τὸ παντοδαπὸν τῶν ὀρνίθων ἐνταῦθα συνέδριον ταυτηνὶ περιηχούντων τὴν λόχμην καὶ μακρὰν παρεχομένων τοῖς παροδεύουσι χάριν τερπνότητος, καὶ μάλιστα πάντων ἀηδῶν καὶ τρυγῶν αἱ πολυπενθεῖς ἐφιπτάμεναι τοῖς

²¹⁷⁷ Παρασκευοπούλου, Γρηγορά, σ. 133.

²¹⁷⁸ Νικηφόρος Γρηγοράς, Εὐχαριστήριος, 269, 264–272.

δένδρεσιν ὄρθρῃαι τούτοις καὶ τοὺς ἡδίστους ἐκείνους καὶ ἡρινούς
ἀρμολόμεναι φθόγγους.²¹⁷⁹

Μαζί με τον Ιωακείμ θα θρηνήσουν τα πτηνά που ηχούν ολόγυρα στο δάσος και ευχαριστούν πολύ όσους περνούν και πιο πολύ τα πολύπαθα αηδόνι και τρυγόνι που το πρωί πετούν στα δέντρα και συνθέτουν πάρα πολύ ευχάριστους εαρινούς ήχους.

‘ὅταν δὲ καὶ πρὸς ὠδὰς νυκτερινὰς ἀλεκτρονέες τὰς τε πτέρυγας τινάξωσι καὶ τὰς ἐμφύτους σάλπιγγας ἀνοίξωσι, τοὺς ἀντιφώνους ἀρμόζομαι θρήνους ἐγὼ καὶ μέλος ὀδυνηρὸν αἰεὶ καὶ γοερὸν ἀνακρούομαι.’²¹⁸⁰

Εδώ ο θρήνος της Άννας αντιτίθεται στις νυχτερινές ωδές των πουλιών. Και στη συνέχεια επανέρχεται στα πτηνά.

‘ἂν πρὸς τὰς νέας καλιὰς τῶν χελιδόνων ἀποβλέψω καὶ τῶν ἀρτιγενῶν νεοτῶν τοῖς γονεῦσιν ἡδὺ προσλαλούντων ἀκούσω, τῷ πυρὶ τῆς λύπης ἀντίκα τεφροῦμαι, μὴδ’ εἰς στρουθῶν ἐξικνουμένη τύχην ἀριθμεῖσθαι.’²¹⁸¹

Αν η Άννα δει τις καινούργιες φωλιές των χελιδονιών κι ακούσει τους νεογέννητους νεοσσούς να μιλούν γλυκά στους γονείς τους, λυπάται που δε φτάνει την τύχη των πτηνών. Πρόκειται για πολύ πρωτότυπες εικόνες με έντονο συναισθηματισμό.

Στο ίδιο έργο γίνεται λόγος για τον ήλιο και τη σελήνη.

‘ὁ γὰρ τῆς ἡμέρας ἥλιος, ἡ περιφανῆς τοῦ οὐρανοῦ πέπλου πορφύρα, ἀνατέλλων μὲν ἀκτῖνας ἐμοὶ μόνῳ πηγάζει πικρίας καὶ σκότος ὅλος εἶναί μοι δοκεῖ, δύνων δὲ καὶ τῆς ἡμέρας περισφίγγων ἤδη καὶ συστέλλων τὰ κράσπεδα πικροτέρας τὰς πύλας ἀνοίγει μοι τῆς νυκτός.’²¹⁸²

Ο συγγραφέας χρησιμοποιεί πολύ ωραίες μεταφορές. Ο ήλιος της ημέρας καλεῖται περίοπτη πορφύρα του πέπλου του ουρανού. Οι ακτίνες του, όταν ανατέλλει προκαλούν πικρία στον Ιωακείμ και του φαίνεται ότι είναι σκοτάδι. Όταν δύει, μικραίνοντας την ημέρα, κάνει πιο πικρή τη νύχτα.

²¹⁷⁹ Νικηφόρος Γρηγοράς, Λόγ. εἰς Θεοτόκον, 284, 7–11.

²¹⁸⁰ Νικηφόρος Γρηγοράς, Λόγ. εἰς Θεοτόκον, 286, 16–18.

²¹⁸¹ Νικηφόρος Γρηγοράς, Λόγ. εἰς Θεοτόκον, 286, 23–26.

²¹⁸² Νικηφόρος Γρηγοράς, Λόγ. εἰς Θεοτόκον, 284, 26–29.

‘ὁ κοσμικὸς λυχνίτης ἥλιος σκοτεινοὺς τοὺς αὐτοῦ θησαυροὺς τοῦ φωτὸς ἀφιέναι δοκεῖ μοι. ὁ γὰρ καπνὸς τῶν ἐμῶν στεναγμῶν ἀντιπράττει καὶ ταῖς ἐκείνου μεγάλαις ἀκτίσιν. ἢ νυκτερινὴ λαμπὰς σελήνη, τὸ τῆς αἰθερίας χλόης ῥόδον, μόνη τῶν πάντων ἐμοὶ τῆς μεθ’ ἡμέραν ἀεὶ καθίσταται λύπης διάδοχος.’²¹⁸³

Κι ἐδῶ χρησιμοποιοῦνται δυνατές και πρωτότυπες μεταφορές. Ο ἥλιος παρουσιάζεται ως πολύτιμος λίθος. Στὴν Ἄννα ὅμως φαίνεται να δίνει σκοτάδι κι ὄχι φως, καθὼς οἱ στεναγμοὶ τῆς κάνουν ἀντίπραξη στὶς ἀκτίνες του. Ἡ σελήνη παρουσιάζεται ως νυκτερινὴ λαμπάδα, ῥόδο τῆς αἰθέριαι χλόης. Αὐτὴ διαδέχεται τὴ λύπη τῆς. Ἡ Ἄννα κατωτέρω ἀπευθύνεται στὸν ἥλιο.

‘ὦ φωστήρων οὐρανίων ἄναξ ἥλιε, πῶς πάντα βόσκων τὰπίγεια καὶ πάντα γόνιμα πράττων ἔπειτα βλέπειν ἐπὶ γῆς ἐπὶ μακρὸν ἀνέχη καὶ τὴν ἄγονον ἐμέ; πῶς οὐ τῷ σῶ με πυρὶ καταφλέγων ὀδυνῶν ἀπαλλάττεις μακρῶν;’²¹⁸⁴

Ἡ Ἄννα ἀναρωτιέται πῶς ὁ ἥλιος, ὁ ὁποῖος καλεῖται βασιλιάς τῶν οὐρανίων ἀστέρων, τρέφει ὅλα τὰ ἐπίγεια και τὰ καθιστὰ γόνιμα, ἀνέχεται να βλέπει στὴ γῆ και τὴν ἴδια τὴν ἄγονη και δὲν τὴν κατακαίει ὥστε να τὴν ἀπαλλάξει ἀπὸ τὶς ὀδύνες.

Ὁ συγγραφέας ἀναφέρεται ἐπίσης στὴ γῆ.

‘ἢ γῆ ποτὲ μὲν χειμῶνα δέχεται καὶ τῶν παντοδαπῶν καὶ λαμπρῶν ὀρφανίζεται τόκων μαρασμὸν τῆς χλόης ὑπομένουσα, ποτὲ δ’ εἰς γονὰς ἀνακάμπουσα πάλιν κινεῖται καὶ τοῖς ποικίλοις τῶν δένδρων ὠραῖζεται πάλιν βοστρύχοις καὶ χαίρει τοῖς ἡρινοῖς ζεφύροις τῶν καινῶν ἀνθέων ἀνασοβοῦσα λαμπρῶς τοὺς πλοκάμους· τὴν δ’ ἐμὴν καρδίαν χειμῶνες ἀεὶ συμφορῶν κατακλύζουσιν.’²¹⁸⁵

Σε ἀντίθεση με τὴν ἐναλλαγὴ τῶν εποχῶν στὴ γῆ, ἡ καρδιά τῆς Ἄννας ἔχει πάντοτε χειμῶνα. Ἐνῶ ἡ γῆ ἄλλοτε δέχεται τὸ χειμῶνα, στερεῖται τὰ γεννήματά τῆς, ἡ χλόη τῆς μαραίνεται. Και στὴ συνέχεια χρησιμοποιοῦνται πρωτότυπες μεταφορές ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη κόμη. Ἄλλοτε τὰ προϊόντα τῆς γῆς ἀνακάμπουν, αὐτὴ κοσμεῖται με τοὺς βοστρύχους τῶν ποικίλων δέντρων και χαίρεται με τὸν ἀνοιξιᾶτικο

²¹⁸³ Νικηφόρος Γρηγοράς, Λόγ. εἰς Θεοτόκον, 286, 8–12.

²¹⁸⁴ Νικηφόρος Γρηγοράς, Λόγ. εἰς Θεοτόκον, 286, 29–32.

²¹⁸⁵ Νικηφόρος Γρηγοράς, Λόγ. εἰς Θεοτόκον, 286, 19–23.

ζέφυρο που ορθώνει τις πλεξίδες των καινούργιων λουλουδιών. Και στη συνέχεια η Άννα επανέρχεται στην παραγωγή της γης.

‘ἄν τὴν ἄμπελον θεάσωμαι τὸν νεογνὸν προβαλλομένην τόκον τῶν βοτρύων, ἄνθρακες ἀξύλου πυρός εὐθύς ἐπιβόσκονται μοι τὰ σπλάγχνα, ὅτι καὶ τῶν ἀναισθήτων χεῖρονά με πέπραχε τῆς ἀκαρπίας τό δεινόν.’²¹⁸⁶

Η στειρώση κατέστησε την Άννα χειρότερη από τα αναίσθητα. Έτσι όταν η Άννα βλέπει το αμπέλι να προβάλλει τα καινούργια σταφύλια, φωτιά κατατρώνει τα σπλάχνα της.

Στον **Λόγον εἰς Ἀγ. Θεοφανώ** ο Γρηγοράς, εκτός από τον ήλιο και τη σελήνη, αναφέρεται και στους αστέρες και τον ουρανό.

‘Τί δὲ φαιδρότερον ἡλίου καὶ λαμπρότερον ἐν ἡμέρᾳ, τί δὲ σελήνης καὶ ἀστέρων τερπνότερον ἐν ἀνεφέλῳ νυκτί, ὅποτε καθάπερ σινδῶν ἀπλωθεὶς οὐρανὸς πάντας ἐν ῥυθμῷ καὶ τάξει τοὺς ἀστέρας ἀθροίζει καὶ καθάπερ εὐκυκλος στέφανος λίθων πολυτελῶν καὶ μαργάρων προδείκνυσι πλῆθος καὶ ποικιλίαν; Ἀλλὰ τούτων τὴν δόξαν νυκτὸς καὶ ἡμέρας μαραίνει διαδοχῇ, νῦν μὲν εἰς ἑσπέραν τῆς ἡλιακῆς καταδυομένης λαμπάδος νῦν δ’ ἐξ ἑώας ἀνατρεχούσης καθάπερ ἄλλης ἐκ βάθους φλογὸς καὶ καλυπτούσης μὲν τὸ τῶν ἀστέρων κάλλος φωσφορούσης δ’ ἄπασαν κατὰ καιρὸν τὴν κτίσιν.’²¹⁸⁷

Το απόσπασμα περιλαμβάνεται στα λόγια των γονέων της Αγίας Θεοφανούς προς την Παναγία όταν ήταν άτεκνοι. Κατά την ημέρα ο λαμπρότερος είναι ο ήλιος, σε ανέφελη νύκτα τα πιο ευχάριστα είναι η σελήνη και τα αστέρια. Ο ουρανός παρομοιάζεται με απλωμένο σεντόνι, όπου αθροίζονται τα αστέρια με ρυθμό και τάξη και με στρογγυλό στεφάνι που δείχνει το πλήθος και την ποικιλία πολυτελών λίθων και μαργαριταριών. Τη δόξα αυτών σβήνει η διαδοχή νύχτας και ημέρας. Χρησιμοποιείται η μεταφορά της λαμπάδας για τον ήλιο που βασιλεύει στη Δύση και η παρομοίωση με φλόγα για τον ήλιο που επανέρχεται στην Ανατολή, καλύπτει το κάλλος των αστεριών και φωτίζει όλη την κτίση. Αντιθετικά ο συγγραφέας θα αναφερθεί στη συνέχεια στην αιωνιότητα της δόξας της Παναγίας.

Στο ίδιο έργο γίνεται λόγος για τη γη.

²¹⁸⁶ Νικηφόρος Γρηγοράς, Λόγ. εἰς Θεοτόκον, 286, 26–28.

²¹⁸⁷ Νικηφόρος Γρηγοράς, Λόγ. εἰς Ἀγ. Θεοφανώ, 30, 7, 5–12.

‘Τίς δ’ οὐκ ἂν ἄχθοιτο μένων αὐτὸς ἄγονος, ἔπειτα βλέπων γῆν μὲν ἐκ τῶν οἰκείων ἐγκάτων οἰκεῖα τέκνα καὶ ποικίλα παρεχομένην ἀνὰ πᾶν ἔτος ἐκ τοῦ παντός αἰῶνος, κρίνα καὶ χλόην παντοδαπὴν καὶ δένδρων γένη παντοίων ἀνθοῦντα καὶ καρποὺς ἐτησίους τοῖς ἀνθρώποις χαριζόμενα; Ἐὼ λέγειν τὴν ποικίλην χροιάν τῆς βαφῆς τῶν ἀνθέων καὶ τῶν καρπῶν καὶ τὸ τῆς ποιότητος ἐξαλλάττον καὶ περιάγον τὴν αἴσθησιν πρὸς ἑτέραν ἐξ ἑτέρας τέρψιν ἅμα καὶ ἡδονὴν καὶ ὅσα λόγον ὑπερβαίνει καὶ σοφιζομένην διάνοιαν. Ὅρνέων δὲ γένη καὶ ἰχθύων καὶ ὅσα τῆς ἀλόγου φύσεως τὴν μακρὰν οἰκεῖ ἤπειρον, πάντα πρὸς βλάστην ἐπείγεται καὶ τέρπονται πάντα ταῖς οἰκείαις γοναῖς τε καὶ χάρισι καὶ τέθηλέ τε καὶ χαίρει τὰ πάντα τὸν καρποδότην ὑμνοῦντα θεὸν γλώσσαις ἀφθόγγοις καὶ ἀλαλήτοις φωναῖς καὶ συγκινοῦσι πάντα τινὰ ὅτῳ ἂν ἐντύχωσιν εἰς ὕμνον καὶ θαῦμα, αἴσθησιν πᾶσαν ἐμπιπλῶντα δόξης θεοῦ καὶ θεσμοὺς πληροῦντα φύσεως ἀπλανεῖς δι’ ὃν γεγόνασι ἕκαστα λόγον. Ὅθεν ὕμνεῖ μὲν γῆ πολύχουν καὶ παμποίκιλον καὶ πολυειδῆ προβαλλομένη τὸν τόκον ὡς ἔφην· ὕμνεῖ δὲ ἀηδῶν ἐν ἔαρος ὥρα διὰ τῆς ἐωθινῆς μουσικῆς τὰς ἐγκαρδίους καὶ φυσικὰς ἐκείνας κιθάρας ἀναπετάσασα καὶ τὰς ἐναρμονίους καὶ πολυφθόγγους ᾠδὰς τε καὶ σύριγγας τοὺς νεοσσοὺς ἐκδιδάσκουσα· ὕμνεῖ δὲ καὶ ὕδωρ νῦν μὲν εἰς ρεύματα ποταμῶν ἐξαπλούμενον νῦν δ’ ἐν λίμναις ἰστάμενον· ὕμνεῖ δὲ καὶ κύκλος ἀστέρων, εἰς ἡμέραν καὶ νύκτα τὸν πάντα αἰῶνα διανεμιάμενοι. Καὶ ἵνα μὴ τοῖς καθ’ ἕκαστα διατρίβωμεν, - πάντων ἀποδιδόντων θεῶ τὸν προσήκοντα καὶ δι’ ὃν ἐγεγόνεισαν τρόπον, μόνοι καθεστήκαμεν ἡμεῖς τῆς προσηκούσης ἐπιδόσεως ἄμοιροι, δι’ ἣν ὁ τοῦ γένους ἐπινενόηται σύνδεσμος.’²¹⁸⁸

Και το ἀπόσπασμα αὐτό περιλαμβάνεται στα λόγια των γονέων της Αγίας Θεοφανούς προς την Παναγία όταν ήταν ἀτεκνοί. Η ἀτεκνία τους ἀντιτίθεται στη γονιμότητα της γῆς. Η γῆ κάθε χρόνο δίνει ἀπὸ τα ἐγκατά της δικά της ποικίλα τέκνα. Αναφέρονται τα κρίνα, ἡ κάθε εἶδους χλόη. Κάθε εἶδους δένδρα ἀνθίζουν καὶ χαρίζουν στους ἀνθρώπους καρποὺς κάθε χρόνο. Το χρῶμα των ἀνθῶν καὶ των καρπῶν ποικίλλει. Η ποιότητά τους διαφέρει καὶ ὁδηγεῖ τις αἰσθήσεις σε ἀνεῖπωτη ευχαρίστηση, ἡδονὴ καὶ σοφία. Στη συνέχεια ἀναφέρονται τα εἶδη των πουλιῶν, των ψαριῶν καὶ των ζώων που γεννοῦν καὶ ευχαριστοῦνται με τα νεογνά καὶ τις χάρες τους, ἀκμάζουν καὶ χαίρονται. Ὅλα ὑμνοῦν τον

²¹⁸⁸ Νικηφόρος Γρηγοράς, Λόγ. εἰς Αγ. Θεοφάνω, 30, 7, 24 – 31, 11.

Θεό που δίνει καρπούς και συγκινούν όποιον συναντήσουν να υμνήσει και να θαυμάσει, γεμίζοντας κάθε αίσθηση με τη δόξα του Θεού. Αυτά γεννήθηκαν κατά τους νόμους της φύσης. Υμνεί επομένως η φύση, οι καρποί της οποίας είναι πολλαπλοί, ποικίλοι (χρησιμοποιούνται συνώνυμοι όροι) και πολλών ειδών. Υμνεί το αηδόνι τα πρωινά της άνοιξης, που διδάσκει τους νεοσσούς τις αρμονικές ωδές που εκπέμπουν πολλούς φθόγγους και τα σφυρίγματα. Υμνεί το νερό που άλλοτε εξαπλώνεται στα ρεύματα των ποταμών, άλλοτε στέκεται στις λίμνες. Υμνούν τα αστέρια που χωρίζουν την ημέρα και τη νύχτα. Όλα αποδίδουν στον Θεό τα αρμόζοντα. Η γονιμότητα της φύσης αντιτίθεται επίσης στην ατεκνία της Αγίας Άννας στο έργο του Θεοδώρου Υρτακηνού Έκφρασις εις τόν παράδεισον Αγ. Άννης.

Ο Γρηγοράς αναφέρεται ακόμη στη φύση, τη θάλασσα και τον άνεμο.

Ἡ γὰρ οὐ μεθίσταται πάντα καὶ τὴν φύσιν ἐπὶ συχνὸν ἐξαλλάττει, τῆς προνοίας οὕτω πανσόφως οἰκονομούσης; Οὐχ ὑποχωρεῖ νυκτὶ μὲν ἥλιος, ἡλίῳ δὲ νύξ; Ἔαρ τε καὶ θέρος καὶ χειμῶν οὐχ ὁμοίως ἀλλήλοις ὑπεξίστανται τῆς τοῦ κράτους διαδοχῆς ἡρέμα καὶ κατὰ μικρὸν χωρὶς θορύβου καὶ πρὸς μάχην ἔριδος; Θαυμαστοὶ (φησὶν) οἱ μετεωρισμοὶ τῆς θαλάσσης καὶ ὁ θυμὸς αὐτῆς φοβερός τε καὶ ἄμαχος, καὶ μάλιστα ὅταν ὕβριστῆς καὶ ἀγέρωχος ἄνεμος ἄνωθέν ποθεν καταρραγεῖς ἐξ ἀρχῶν ἀρκτικῶν συγκυκᾶ καὶ ἀναμοχλεύῃ τὰ κύματα καὶ ἀπειλῇ κατὰ τῆς ἡπείρου πόλεμον προφανῆ. Ἀλλ' ἐπειδὴν ἀκούσῃ τῆς φωνῆς τῆς παραλίου ψάμμου, χεῖλεσιν ἀφθόγγοις ἀναγινωσκούσης τοὺς κανόνας τοῦ κτίσαντος ἀνασοβοῦντας καὶ ἀποτρεπομένους τὸ γαῦρον ἐκείνο καὶ μετέωρον ἐκείνης φρόνημα, εὐθύς ἀναχωρεῖ δειλιῶσα θεοῦ προστάγματα· καὶ ἀναχαιτίζουσα παύει θρασυνόμενον ῥόθιον.²¹⁸⁹

Η Αγία Θεοφανώ καλεί μέσα στη φυλακή τον σύζυγό της Λέοντα να μάθει τους νόμους της φύσης σχετικά με το ότι τίποτε δεν είναι μόνιμο. Μιλά για τη διαδοχή της νύχτας και της ημέρας και των εποχών. Η φουσκωμένη θάλασσα προκαλεί θαυμασμό, όταν είναι θυμωμένη είναι φοβερή και ακαταμάχητη και μάλιστα όταν εμφανίζεται ξαφνικά ορμητικός και αγέρωχος άνεμος, συνταράζει κι ανακινεί τα κύματα και απειλεί την ξηρά. Σε μια ωραία μεταφορά η άμμος παρουσιάζεται να

²¹⁸⁹ Νικηφόρος Γρηγοράς, Λόγ. εις Αγ. Θεοφανώ, 38, 18, 5-17.

διαβάξει τους κανόνες του κτίστη, που ορθώνονται κι αποτρέπουν την περηφάνια και το φούσκωμα. Η θάλασσα αναχωρεί φοβούμενη τα προστάγματα του Θεού. Αναχαιτίζει και σταματά το τολμηρό κύμα.

Στον **Βίον Αγ. Ιωάννου Ποντοηρακλείας** ο ίδιος συγγραφέας κάνει λόγο για τους καλάμους και τις κέδρους του Λιβάνου.

“Ἦροντό ποτέ φησι τοὺς ἐν τοῖς ἄλσεσι δόνακας αἱ κέδροι τοῦ Λιβάνου τὴν αἰτίαν δι’ ἣν αὐταὶ μὲν οὕτως ὑψίκομοι πεφυκυῖαι καὶ αὐτῶν ὑπὲρ πᾶσαν σύγκρισιν ἰσχυρότεραι, ἔπειτα πρὸς τῶν μεγάλων ῥᾶστα πνευμάτων συγκλῶνται, οὗτοι δ’ οὐδὲν ὑπ’ οὐδενὸς ἤκιστα ποτε τῶν ἀπάντων παραπλήσιον ἐπεπόνθεσαν· οἱ δὲ ταῖς μὲν κέδροις αἴτιον τῆς ζημίας τὸ ἀγέρωχον ἀπεκρίναντο εἶναι καὶ τὸ ἐθέλειν ἀνθίστασθαι, ἑαυτοῖς δ’ αὖ τὸ ὑπεῖκειν πρὸς ἅπαντα πνεύματα καὶ μὴ ἐθέλειν ἀνταίρειν μηδ’ ὅπως οὖν τοῦ τοῖς ὁμοίοις ἤκιστα ἐνέχεσθαι πάθεσιν.”²¹⁹⁰

Το λόγο αυτό είπε ο Άγιος Ιωάννης στο συγγραφέα. Κάποτε οι κέδροι του Λιβάνου ρώτησαν τους καλάμους την αιτία για την οποία αν και είναι τόσο υψηλές και ασύγκριτα ισχυρές εύκολα λυγίζουν από τους δυνατούς ανέμους, ενώ αυτοί δεν παθαίνουν τίποτε τέτοιο. Οι καλάμοι απάντησαν ότι αιτία της ζημιάς είναι το ότι οι κέδροι είναι αγέρωχες και θέλουν να αντιστέκονται, ενώ εκείνοι υποχωρούν σε όλους τους ανέμους και δε θέλουν να αντιστέκονται ούτε να ενέχονται σε όμοια πάθη.

Όπως και άλλοι συγγραφείς της εποχής, ο **Γρηγόριος Παλαμάς** στον **Λόγον εἰς Πέτρον Ἀθωνίτη** αναφέρεται στη θάλασσα και τον άνεμο.

‘Ἄρ’ οὐκ ἔκπληξις ἐπὶ τούτοις πᾶσιν ἐγγίνεται; Πῶς ἢ πλώϊμος φύσις, ἢ τῆς θαλάττης εὐδιάρρητος ιδιότης, ποῖ μὲν ὑποχωρεῖ καὶ πάροδον δίδωσι τῇ νηϊ, τῇ προσβολῇ τῶν πνευμάτων ἐλαυνομένη· ποῖ δ’ ἀρνησαμένη τὴν φύσιν, τὴν ἀντιτυπίαν μεταλαμβάνει, καὶ χέρσου δίκην ἐπὶ χώραν παρακατέχει τὴν ναῦν; Πῶς δὲ καὶ τὸ τοῦ πνεύματος εὐδιάχτητον ἐν μέρει συστέλλεται, καὶ μὴ συναρπάζει ταύτην τῷ περιφανεῖ τῆς ῥύμης, μηδενὸς ἐπιτειχίζοντος σφοδροτέρου σώματος; Τῷ γὰρ εὐκινήτῳ τῶν ὑδάτων τὸ πνεῦμα πλεονεκτεῖ. Καὶ τοῦ φανῆναι τὴν ἐν τῷ πυθμένι τῆς θαλάττης ἡπειρον ταύτης διαστάσης, τὸ θαλάττης ῥυτὴν ἐπιφάνειαν, στερέμνιον ὅσα καὶ ἡπειρον γενέσθαι, θαύματος οὐκ ἐλάττω φέρεται δόξαν· οὐκοῦν προσθετέον τοῦτο τοῖς παλαιοῖς

²¹⁹⁰ Νικηφόρος Γρηγοράς, Βίος Αγ. Ἰω. Ποντοηρακλείας, 62, 13, 5–13.

*θαυμασίους, καὶ διηγητέον οὐχ ἦττον ἐκείνων, καὶ ὑμνητέον ἐπὶ τούτῳ Θεόν, ᾧ μηδὲν ὦν ἂν βούλοιο, τὸ παράπαν ἀνήνυτον.*²¹⁹¹

Ο συγγραφέας, με αφορμή την ακινησία της θάλασσας όταν διαφαίνεται ο Άθως, καθώς ο Θεός θέλει ο Όσιος Πέτρος να ζήσει εκεί, αναφέρεται στο θαυμαστό αυτό γεγονός. Εκπλήσσεται που η πλωτή φύση, η ιδιότητα της θάλασσας να τέμνεται εύκολα κάπου υποχωρεί και το πλοίο διέρχεται και πλέει με την επαφή των ανέμων, ενώ κάπου αρνείται τη φύση, την ανταλλάσσει με αντίσταση και σαν ξηρά κατέχει το πλοίο στον τόπο. Ο συγγραφέας εκπλήσσεται επίσης που ο αέρας που διαλύεται εύκολα συστέλλεται εν μέρει και δεν αρπάζει το πλοίο με την προφανή δύναμη, χωρίς να εμποδίζεται από κανένα σφοδρότερο σώμα. Ο άνεμος πλεονεκτεί της ευκινησίας των υδάτων. Θαύμα αποτελεί και το να φανεί η ξηρά στον πυθμένα της θάλασσας με το διαχωρισμό της, η υγρή επιφάνεια της θάλασσας να γίνει στερεή σαν ξηρά. Και για αυτό επομένως πρέπει να υμνηθεί ο Θεός. Η θαυμαστή περιγραφή της θάλασσας και του ανέμου με το πλήθος ερωτήσεων για τη φύση των στοιχείων αυτών που τίθενται από τον Γρηγόριο Παλαμά σκοπεύει στην εξύμνηση του Θεού δημιουργού τους.

Στον ήλιο αναφέρεται και ο **Θεόκτιστος Στουδίτης**, στο **Ἐγκώμιον εἰς Πατρ. Ἀθανάσιον**.

*‘καὶ κακηγοροῦσι τὸν γλυκὴν καὶ ἐπέραστον ἥλιον οἱ τοὺς ὀφθαλμοὺς κακῶς διακείμενοι...’*²¹⁹²

Ο ήλιος εγκωμιάζεται σύντομα από τον συγγραφέα ως γλυκός και πολύ αγαπητός. Η παραβολή αυτή με όσους κακολογούν τον ήλιο χρησιμοποιείται κατά την αναφορά στις αρετές του Πατριάρχη Αθανασίου. Στα όσα λέγονται κάποιιοι αντιβαίνουν ή αντιπράττουν.

Αναφορά στον ήλιο περιέχεται και τον **Λόγον εἰς ἀνακομιδὴν λειψάνου Πατρ. Ἀθανασίου** του ίδιου συγγραφέα.

‘Ἐπεὶ τοι γε καὶ ὁ περὶ τοῦ ἡλίου λέγων ὡς ὀφθαλμὸς ἡμέρας, ὡς γίγας ἐκπορευόμενος, ὡς φανεὶς τοῖς ὀρώσι παρέχει τὸ βλέπειν ὡςπερ τοῖς ὀρωμένοις τὸ βλέπεσθαι, εἶπε μέντοι τὰ κοινὰ τε καὶ περιεκτικώτερα, τὰ δὲ κατὰ μέρος ἡμέρας ἐκάστης πέρι καὶ ὥρας καὶ καιρῶν καὶ χρόνων, καὶ προποδισμῶν καὶ ὑποποδισμῶν, καὶ

²¹⁹¹ Παλαμάς Γρηγ., Λόγ. εἰς Πέτρον Ἀθωνίτη, 1009, ιστ', B-C.

²¹⁹² Θεόκτιστος Στουδίτης, Ἐγκ. εἰς Πατρ. Ἀθανάσιον, 117, IX, 3-4.

τροπῶν, καὶ ταπεινώσεων καὶ ὑψώσεων καὶ οἰκῶν καὶ ὀριζόντων, καὶ ἀνατολῆς καὶ τῆς δύσεως, καὶ ὡς οὕτω μὲν προσβάλλει τῇ γῆ, οὕτω δὲ τῶ ἀέρι, οὕτω τοῖς χρώμασι καὶ καθ' ὅσους τοὺς τρόπους, καὶ ὅπως τὰς ἀκτῖνας ἀφίησι, καὶ ἀπλῶς ὅποσα δύναται, καὶ ὑπὲρ γῆν ἰππεύων καὶ κατὰ γῆς διερχόμενος, τὰ δὴ τοιαῦτα καὶ πλείονα πόσαις ἀρκέσουσι γλώσσαις; Πόσας πληρώσουσιν ἀκοάς; Ἀλλὰ πειρατέον σοὶ ποιούμενος καὶ ταῦτα τὸν λόγον, τῶ προσιεμένῳ κατὰ μίμημα θεῖον τὰ κατὰ δύναμιν.²¹⁹³

Ο συγγραφέας αναρωτώμενος για την εικόνα που πρέπει να στήσει στον Πατριάρχη Αθανάσιο βρίσκει το λόγο πολύ ασαφή και την τέχνη ασύμβατη με την υπόθεση. Προβαίνει σε έναν παραλληλισμό με τον ήλιο, που βέβαια θεωρείται το ισχυρότερο και ζωτικότερο στοιχείο της φύσης. Τα κοινά και γενικότερα που αναφέρει κάποιος ομιλώντας για τον ήλιο είναι ότι αποτελεί οφθαλμό της ημέρας, εκπορεύεται ως γίγας, με την εμφάνισή του καθιστά δυνατή την ὄραση. Αναρωτιέται πόσες γλώσσες θα αγκούσαν και πόσες ακοές θα γέμιζαν τα επί μέρους: για κάθε ημέρα, ὥρα, καιρό και χρόνο, τις κινήσεις εμπρός και πίσω, τις τροπές, τις ελαττώσεις και υψώσεις, τους οίκους και ορίζοντες, την ανατολή και τη δύση, τον τρόπο που πέφτει στη γη και τον αέρα, τα χρώματα, τους τρόπους, τις ακτίνες, τη δύναμή του, πώς ορμά πάνω από τη γη και διέρχεται από αυτή. Έτσι και ο συγγραφέας επιχειρεί να ομιλήσει για τον πατριάρχη.

Στον ίδιο Λόγο ο συγγραφέας αναφέρεται στα φυσικά στοιχεία.

‘Καίτοι γε πολλάκις κατ’ ἑμαυτὸν διηπόρουν, τί δήποτε ἄλλος ἄλλο τι τῶν ἐν κόσμῳ ἐπαινέσας, κοινὸν οἱ πάντες ἔσχον, τὸ μήτε τὸν οὐρανὸν ἐπαινέσαι, μήτε τοῖς ἐγκωμίοις δοῦναι τὸν ἥλιον, μήτε μὴν ἅπασαν γῆν, καὶ ἅπαν ἀέρος χύμα τοῖς λόγοις ἀποσεμνύναι, εἰ καὶ μέρος ἀποτεμόμενοι εἶπον, ὅπως ἂν ἡ θέσεως ἢ εὐφορίας ἢ κράσεως ἔχοιεν. Καὶ ταῦτα διαποροῦντί μοι, ἄλλοτε ἄλλας λύσεις ὁ νοῦς ἐσχεδιάζε, καὶ πολλὰς εὐλόγους καὶ πιθανὰς ὅτι τυχὸν οὐρανὸς μὲν οὐ παρὰ πᾶσι «τε καὶ» ἀεὶ τὰ χρήσιμα φέρει, ἀλλὰ καὶ σκηπτοῦς καταπέμπει, καὶ χάλαζαν συνιστᾷ, καὶ πρηστῆρας ἀφίησι, καὶ ἐξαισίους ἤχους βροντῶν ἐπιρρήγνυσιν ἥλιος δὲ οὐκ ἀεὶ λαμπρὸς τε καὶ ἡμερος, ἀλλὰ καὶ νέφει ἐπισκοτεῖται, καὶ δριμεῖαν αὐθις τὴν ἀκτῖνα φωτοβολεῖ. Καὶ γῆ καὶ ἀήρ, ἢ μὲν ἔστιν ἅ καὶ τῶν ἐρπυστικῶν καὶ ἰοβόλων

²¹⁹³ Θεόκτιστος Στουδίτης, Λόγ. εἰς ἀνακομιδὴν λειψάνου Πατρ. Αθανασίου, 64, 16, 26 – 66, 12.

ἀπογεννᾶ, ὁ δὲ ἔστιν ὅτε καὶ φθείρεται, καὶ λοιμοὺς φέρει, μέγαν τοῖς παθοῦσι τὸν κίνδυνον ἔχοντας.

Καὶ ταῦτα μὲν ἦσαν μοι πρώην εἰς λύσιν τῆς ἀπορίας σχεδιαζόμενα· ἠγνόουν δὲ ἄρα ὅτι ταῦτα καὶ ὡς μονοειδῆ πρὸς τὰς ἀποδείξεις, καὶ ὡς ἀπαράμιλλα πρὸς τὰς τῶν ἐπαίνων συγκρίσεις, πολὺ τὸ δυσχερὲς ἔχουσιν, οὔτε τῆς ἐπιστήμης ἐχούσης ἐξ ἄλλων καθόλου καὶ ὡς αὐτὰ συμπεραίνειν τὰ κατ' αὐτὰ, οὔτε τῆς τῶν λόγων τέχνης οἷας τε οὔσης εὐρεῖν πρὸς ἄπερ αὐτὰ παραβάλοι, καὶ τὸ μείζον τούτοις ἐπισυνάξει ταῖς παραθέσεσιν. Εἰ δ' ἐπὶ τούτοις οὕτως - καὶ ταῦτα πολὺ τὸ πλημμελὲς ἀνὰ μέρος καὶ πρὸς ἡμᾶς ἔχουσι - τοῖς καλοῖς κοινῶς ἐντρυφήμασι, τί ξένον καὶ ἐπὶ τῷ μεγάλῳ τοὺς λόγους ἐξαπορεῖν;²¹⁹⁴

Ο συγγραφέας εκφράζει την απορία του για το κοινό στοιχείο όλων των επαίνων κοσμικῶν πραγμάτων: ο ουρανός δεν επαινεῖται, ο ἥλιος και η γη δεν εγκωμιάζονται, δεν τιμάται ο αέρας ως προς τη θέση, την ευφορία, το κλίμα. Ο συγγραφέας σχεδίαζε διάφορες λύσεις: ἀφ' ενός επειδή ο ουρανός δε φέρει σε όλους και πάντοτε χρήσιμα, ἀλλὰ στέλνει κάτω και κεραυνούς, σχηματίζει χαλάζι, ἀφήνει ανεμοστρόβιλους και εκρήγνυνται εξαίσιοι ἤχοι βροντῶν. Ἀφ' ετέρου επειδή ο ἥλιος δεν εἶναι πάντοτε λαμπρός και ἡμερος, ἀλλὰ και πέφτει ἐπάνω του σκιά ἀπὸ σύννεφα και ακτινοβολεῖ θερμῶς. Ἀπὸ τη γη γεννῶνται ερπετὰ και δηλητηριώδη ζῶα. Ο αέρας ενίοτε μολύνεται και προξενεῖ επικίνδυνους λοιμούς.

Ο συγγραφέας ὁμως ἀγνοοῦσε ὅτι, επειδή η ἀπόδειξη αὐτῶν εἶναι ἀπλή και εἶναι ἀπαράμιλλα στις συγκρίσεις των επαίνων, παρουσιάζουν πολλές δυσχέρειες και οὔτε η ἐπιστήμη μπορεῖ ἀπὸ ἄλλα να βγάλει συμπεράσματα σχετικά με αὐτὰ οὔτε η τέχνη των λόγων μπορεῖ να βρει να τα συγκρίνει. Ἐτσι δεν εἶναι παράξενο που οι λόγοι περὶ του Πατριάρχου Ἀθανασίου παρουσιάζουν μεγάλη δυσχέρεια.

Μια ενδιαφέρουσα για το ρεαλισμό της παρομοίωση με τα κυπαρίσσια περιέχεται στον **Λόγον εἰς ἑορτὴν ἀποτομῆς ἁγίου Ἰωάννου του Μακαρίου Χρυσοκεφάλου**. Κατὰ τον συγγραφέα ο Ἰωάννης ἐκλήθη ως πρόδρομος για πολλοὺς λόγους.

²¹⁹⁴ Θεόκτιστος Στουδίτης, Λόγ. εἰς ἀνακομιδὴν λειψάνου Πατρ. Ἀθανασίου, 96, 47, 18 – 98, 48, 11.

‘ἀλλὰ τῷ τῆς τιμῆς μεγέθει, καὶ ἡ ἐνέργεια τῷ μακαρίῳ συνεπεκτείνεται. καὶ εἰς μῆκος πολυσχιδῶς ὑψουμένη τὸ οὐράνιον. μοναδικῶς συνάγει τῆς ὑποθέσεως τὸ πολυσήμαντον, κατὰ τὰς εὐμεγέθεις τε καὶ ἀειθαλεῖς κυπαρίσσους. αἵτινες τὸ εὐστέλεχόν τε, καὶ καλλίερνον. καὶ τὸ πολύπτορθον ἅμα, καὶ ἰθυτενὲς τῶν κλάδων, πλοκάμου δίκην, εἰς ἑνὸς σύνθεσιν προβαλλόμεναι κάλλους, διαφόρους μὲν ἔχουσι, καὶ ποικίλους σχηματιζομένους τοὺς ὄρπηκας. μίαν δὲ ἀτεχνῶς τοῦ ὅλου σώματος τῆς καλλονῆς τὴν εὐπρέπειαν ἐκπληροῦσι, καὶ ὠραιότητα.’²¹⁹⁵

Τα μεγάλου μεγέθους και αειθαλή κυπαρίσσια σαν πλοκάμια προβάλλουν σε σύνθεση ενός κάλλους τον ωραίο κορμό, τους ωραίους βλαστούς, τα κλαδιά που έχουν πολλούς βλαστούς και είναι ευθυτενή, αν και οι βλαστοί είναι διαφορετικοί και σχηματίζονται ποικιλοτρόπως, εκπληρώνουν μία ευπρέπεια και ωραιότητα του κάλλους του ὅλου σώματος.

Το ρεύμα του **Αλφειού** περιγράφεται ως ηδύ στο **Ἐγκώμιον εἰς ἱερομάρτυρα Φωκᾶν** ἀπὸ τον **Ανδρέα Λιβαδηνό** (Κωνσταντινούπολη, 1308-1316 ἕως μετὰ το 1361). Η φράση ἐρατεινὰ ῥέεθρα προέρχεται ἀπὸ τη ραψωδία Φ 218 τῆς *Ιλιάδας* του Ομήρου. Ο Σκάμανδρος παραπονιέται στον Αχιλλέα γεμάτος νεκρούς. Στο Ἐγκώμιο του Λιβαδηνοῦ ο Αλφειός εἶναι ἡ τελευταία σε ἕναν εκτενὴ κατάλογο περιοχῶν στις οποίες εἶναι ονομαστός ο μάρτυρας Φωκάς.

‘καὶ Ἀλφειοῦ ἐρατεινὰ ῥέεθρα.’²¹⁹⁶

Μια ωραία παρομοίωση για την αηδόνα περιέχεται στον **Βίον Γρηγορίου Σιναΐτου** ἀπὸ τον **Ιωάννη Κάλλιστο**.

‘καθάπερ γὰρ ἀηδῶν παρὰ τοῦ θηρευτοῦ συσχεθεῖσα καὶ ἐγκλεισθεῖσα ὅσα εἰς τροφήν αὐτῇ παρατίθεται εἰς οὐδὲν ἐκεῖνα πάντα λογίζεται, ἀλλὰ τὴν φίλην ἐν τοῖς ὄρεσι καὶ τοῖς εὐθαλέσιν ἐκεῖσε δένδροις ἐπιποθεῖ διατριβήν, καὶ τὴν ἐξ ἔθους ἐν ταῖς πηγαῖς ἀναστροφὴν καὶ διαγωγὴν ἡδύ τι καὶ διαφανὲς ἐκβλυζούσαις τὸ ὕδωρ, κἀντεῦθεν τοῖς πτεροῖς περιφερομένη ἐφίεται καὶ ἐπιζητεῖ τὴν σύντροφον αὐτῇ καὶ ὁμότιμον, ὥστε τὸ λιγύφθογον καὶ ἐναρμόνιον ἐκεῖνο μέλος σὺν αὐτῇ κατὰ

²¹⁹⁵ Μακάριος Χρυσοκέφαλος, Λόγ. εἰς ἑορτὴν ἀποτομῆς ἀγ. Ἰωάννου, 428.

²¹⁹⁶ Ανδρέας Λιβαδηνός, Ἐγκ. εἰς ἱερομ. Φωκᾶν, 125, 16–17.

διαδοχήν ἐν τάξει ἄδειν καὶ κελαδεῖν μετὰ τῆς συνήθους ἐλευθερίας καὶ τέρψεως,....²¹⁹⁷

Την πρωτότυπη αυτή παρομοίωση με το αηδόνι χρησιμοποιεί ο Ιωάννης Κάλλιστος για να δείξει την επιθυμία του Αγίου Γρηγορίου για γαλήνη, απομόνωση και πνευματική ανάβαση. Το αηδόνι που ο κυνηγός κρατά ἐγκλειστο θεωρεί τιποτένια την τροφή που του παρατίθεται. Επιθυμεί την αγαπημένη του ζωή στα βουνά και τα εκεί ανθισμένα δέντρα, τη συνηθισμένη του κατοικία στις πηγές που ρέουν γλυκό και διάφανο νερό. Περιφερόμενο επιθυμεί και επιζητεί τη σύντροφό του, ώστε να τραγουδήσουν και να κελαηδήσουν με καθαρή φωνή το εναρμόνιο μέλος τους διαδοχικά κατά την τάξη, με τη συνηθισμένη ελευθερία και τέρψη. Η περιγραφή του αηδονιού είναι ρεαλιστική και έχει αποδοθεί με ιδιαίτερη ευαισθησία.

Το όρος **Μίθρος** αναφέρεται από τον **Ιωσήφ Τραπεζούντος**, στο έργο με τίτλο **Λόγος διαλαμβάνων τὴν γενέθλιον ἡμέραν Ἁγ. Εὐγενίου**.

*Ἐβουνὸς μέγας πρὸς ἕω τοῦ ἄστεος Τραπεζοῦντος ὑπερκαθέζεται, Μίθρος πάλαι παρ' Ἑλλησι καλούμενος διὰ τὴν τοῦ Μίθρου παρ' αὐτοῖς, οἶμαι, τιμωμένην ἐκεῖ τελετήν· ἐξ οὗ καὶ μέχρι σήμερον Μιθρίον ἐγχωρίως οὕτω παρὰ πᾶσιν ὁ χώρος καλεῖται.*²¹⁹⁸

Το βουνό ανατολικά πάνω από την Τραπεζούντα περιγράφεται ως μεγάλο. Ονομαζόταν από τους αρχαίους Έλληνες Μίθρος, λόγω της λατρείας του Μίθρα. Έτσι ο χώρος εκαλείτο την εποχή του συγγραφέα Μιθρίον. Ο εκεί ευρισκόμενος δράκος σκοτώθηκε με τη βοήθεια του Αγίου Ευγενίου. Μια ειδυλλιακή εικόνα της εκεί φύσης δίδεται στη συνέχεια, όταν περιγράφεται ο χώρος γύρω από τον ναό του Αγίου Προκοπίου.

*Ἐπνεύματα δὲ ζεφύρια ἐξάγονται ἐκ τοῦ ὑπερκειμένου βουνοῦ τοῦ καλουμένου Μίθρου, καὶ παραγινόμενοι ἐν αὐτῷ ἄνθρωποι, καὶ μάλιστα ἔαρος, τοῖς ἐκεῖθεν ἄνθεσι καὶ φυτοῖς ἐπιτέρπονται, καὶ ταῖς ἀνθηραῖς τούτων ἰδέαις καὶ τῇ δασυτάτῃ χλόῃ μάλα καὶ ἤδονται.*²¹⁹⁹

²¹⁹⁷ Κάλλιστος [Ιωάννης], Βίος Γρηγ. Σιναΐτου, 38, XVI, 29 – 39, 6.

²¹⁹⁸ Ιωσήφ Τραπεζούντος, Λόγ. Ἁγ. Εὐγενίου, 220, 1, 306–310.

²¹⁹⁹ Ιωσήφ Τραπεζούντος, Λόγ. Ἁγ. Εὐγενίου, 268, 5, 422 – 270, 426.

Από το επάνω βουνό, τον Μίθρο, έπνεαν δυτικοί άνεμοι. Άνθρωποι πήγαιναν εκεί, κυρίως την άνοιξη, τέρπονταν με τα άνθη και τα φυτά, ευχαριστώντο πολύ με τις εξάαιρετες μορφές τους (ο συγγραφέας παίζει με τις λέξεις άνθος – ανθηρός χρησιμοποιώντας την πλατωνική λέξη «ιδέα») και την πυκνότατη χλόη.

Η καλλιέργεια της ψυχής παρομοιάζεται με τη γη και το σπόρο στον **Λόγον εις Όσ. Όνούφριον του Φιλοθέου Κοκκίνου**.

Έξομαλίζεσθαι μὲν γάρ φασι καὶ οἶον ἐξημεροῦσθαι τὸ τῆς ψυχῆς τραχύ τε καὶ ἀγριαῖνον διὰ τῆς καλῆς ταύτης ὑπακοῆς, ὡσπερὶ τινα γῆν ὑλομανοῦσαν καὶ ἀκανθηφοροῦσαν, τεχνίτου γεωργοῦ συνεχεστέρα σπουδῇ καὶ ἐπιστασία, τοῦ δὲ καλῶς ἐξημερωθέντος καὶ πρὸς μετριότητα καὶ ταπεινοφροσύνην τὴν ὑψηλὴν ἀγῶνι πολλῶ τῆς ψυχῆς κάλλιστα μεταβεβληκυίας ὡς ἐν χώρα καλῇ τε καὶ πῖονι καλῶς γεωργηθείση καὶ νεωθείση τῶν δεσποτικῶν ἐντολῶν ὁ θεῖος καταβάλλεται σπόρος· ὃς δὴ καὶ βλαστάνων εὐθέως ἀυξάνει καὶ μηκύνεται καθ' ἑκάστην, ὡς οἱ δεσποτικοὶ φασι λόγοι, καὶ καρποφορεῖ ἐν «τριάκοντα καὶ ἐξήκοντα καὶ ἑκατόν», ἀπὸ τῶν μερικῶν ἀρετῶν δηλαδὴ καὶ κατορθωμάτων ἐπὶ τὰ τελεώτερα καὶ καθόλου προϊόντων καλῶς, τῶν καλῶς τῶ θεῖῳ λόγῳ γεωργουμένων, ἅπερ ἐστὶν ἡ τῶν λογισμῶν εἰρήνη καὶ ἡ ἀπάθεια καὶ αὐτὸ δὲ φημι τὸ τῶν ἀρετῶν κράτος, ἡ τελειοτάτη φορά, ἡ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον ἀγάπη,...'.²²⁰⁰

Ο Φιλόθεος Κόκκινος αναφέρεται στους μοναχούς της μονῆς στην οποία πηγαινέι ο Όσιος Ονούφριος. Τα αποτελέσματα της υπακοῆς στην ψυχή παρομοιάζονται με τη γη. Η γη στην οποία φυτρώνουν πολλοί βλαστοί και φύλλα κι έχει αγκάθια, με τη συνεχή φροντίδα και επιστασία του γεωργού, καθίσταται ομαλή κι εξημερώνεται. Η ψυχή μεταβάλλεται ὅπως η καλή και πλούσια γη που καλλιεργείται καλά κι ανανεώνεται. Ο θεῖος σπόρος που καταβάλλεται βλαστάνει αμέσως, αυξάνεται κάθε μέρα και καρποφορεῖ.

Ο Γρηγόριος, στον Βίον Όσ. Ρωμύλου, περιγράφει το κλίμα της ερήμου των Παρορίων.

‘τῶ δὲ χειμῶνι καὶ πάνν δυσχερῶς εἶχε πρὸς τοῦτο, ἅτε τοῦ τόπου ἐκείνου καθ' ὑπερβολὴν ψυχροτάτου ὄντος, ὡς καὶ τὰ ὕδατα εἰς λίθου ἀντιτυπίαν μεταβαλέσθαι τῇ ὑπερβολῇ τῆς

²²⁰⁰ Φιλόθεος Κόκκινος, Λόγ. εις Όσ. Όνούφριον, 385, 10, 1-14.

πήξεως ἢ τε χιών καὶ μέχρι τοῦ ἀπριλίου μηνὸς πολλάκις ἢ καὶ πρὸς ἄλυτος διαμένει· τότε λοιπὸν καὶ τὰ κοῖλα τῶν λιμνῶν ἐκείνων, ἅπερ οἱ ἐκεῖσε οἰκοῦντες βηροὺς ὠνόμαζον, πεπηγμένα εἰς ἄκρον γενόμενα τῇ πολλῇ ψυχρότητι ὡς ἔφημεν οὐ παρεῖχον αὐτῶ ἀλιεύειν ὡς σὺνηθες'.²²⁰¹

Στην ἐκεί μονή του Αγίου Γρηγορίου του Σιναΐτου βρισκόταν ο Άγιος Ρωμύλος. Ο τόπος ἦταν υπερβολικά ψυχρός, το νερό πέτρωνε, το χιόνι δεν ἔλιωνε μέχρι τον Απρίλιο ἢ και περισσότερο, δεν ἦταν δυνατή ἡ αλιεία στις λίμνες.

Ο ναός του Αγίου Δημητρίου στη Θεσσαλονίκη επαινεῖται ἀπὸ τον **Συμεών Θεσσαλονίκης** στον **Λόγον εἰς ἑορτὴν Ἁγ. Δημητρίου**.

*Ἐκαὶ τὸν ἐν γῆ δὲ κέκτηται ναὸν τοῦτον, ἐνθα τούτου τὸ μνημα, ἐνθα τὸ ἱερώτατον σκηνωμα, πλήρη χαρίτων τῶν οὐρανίων, ὄλον εὐῶδες, ὄλον τερπνόν, ὄλον παρεκτικὸν δωρεῶν, ὡραῖον ἐν κάλλεσιν, ἀνάψυξιν καρδιῶν, ἀγαλλίαμα ψυχῶν, λειμῶνα θεῖον, παράδεισον ὄντως εὐανθῆ, ὡς ἀπὸ πηγῆς τοῦ τάφου ρύακας τῶ κόσμῳ μύρων ἀειρρόους ἐκρέοντα.*²²⁰²

Ο ναός εκθειάζεται ὡς γεμάτος οὐράνιες χάριτες, εὐσμος, ευχάριστος. Μπορεῖ να παράσχει δωρεές. Εγκωμιάζεται για το κάλλος του, ὡς ανακούφιση της καρδιάς, χαρὰ της ψυχῆς. Μεταφορικά καλεῖται θεϊκό λιβάδι,²²⁰³ ἀνθηρὸς κήπος. Απὸ την πηγὴ του τάφου ρέουν πάντοτε στον κόσμον ρυάκια μύρων. Λειμώνες και ἀνθη ὡς γλαφυρές μεταφορές για την ἀπόδοση του ἀρχιτεκτονικοῦ κάλλους προέρχονται ἀπὸ την ἀρχαία λογοτεχνία. Η συχνή χρήση τους στις περιγραφές βυζαντινῶν ναῶν συνδέει το κάλλος του διακόσμου με την ἀνοδο της ψυχῆς στον νοητὸ κόσμον.²²⁰⁴ Στο *Περὶ κτισμάτων* του Προκοπίου το κάλλος των κιόνων και λίθων της Αγίας Σοφίας παρομοιάζεται με ἀνθισμένο λειμῶνα. Ο ναός φαίνεται θεϊκό ἔργο.²²⁰⁵ Ἀκόμη, στο ποίημα *Εἰς τὸν ναὸν* του Ἰωάννου Γεωμέτρου (10ος αἰ.) για το ναὸ του Στουδίου ἡ ποικιλία των χρωμάτων και ἡ ομορφιά της ζωγραφικῆς μοιάζουν με λειμῶνα.²²⁰⁶ Ἐπίσης, κατὰ το ἔργο *Νικαεύς* του Θεοδώρου Μετοχίτη, ο μάρτυρας Τρύφων κατεβαίνει

²²⁰¹ Γρηγόριος, Βίος Ὁσ. Ρωμύλου, 122, 6, 27–35.

²²⁰² Συμεών Θεσ/νίκης, Λόγ. εἰς ἑορτὴν Ἁγ. Δημητρίου, 192, 5, 207–212.

²²⁰³ Σαράντη, Ο χώρος, σ. 15.

²²⁰⁴ Σαράντη, Ο χώρος, σ. 15.

²²⁰⁵ Σαράντη, Ο χώρος, σ. 14.

²²⁰⁶ Σαράντη, Ο χώρος, σ. 30.

στη Νίκαια από τους ουράνιους λειμώνες και παρουσιάζει τα άνθη που ανθίζουν μόνα τους. Οι εικόνες της φύσης σε συνδυασμό με το ναό αποκαλύπτουν την υπερβατικότητα, το θείο μέσα στο ανθρώπινο. Έχουν έντονα αλληγορική σημασία, καθώς αρμόζουν στο θείο περιβάλλον, το εξωραΐζουν, συμβολίζουν τις θείες ιδιότητες και ευεργεσίες και μετατρέπουν το χώρο σε επίγειο Παράδεισο.²²⁰⁷

Στον **Βίον Αγ. Ανδρέου** από τον **Μακάριο Μακρή**, περιέχονται μεταφορές.

*‘Καὶ δὴ πρὸς τὴν ἀρίστην ἐμπειρίαν τῆς αὐτοῦ γεωργίας ἐπιτυχῆς γεγονῶς καὶ γῆς εὐγέου καὶ λιπαρᾶς καὶ τῷ ἀρότρῳ πάντα εἰκούσης, μάλα βαθεῖαν ἀνατέμνει τὴν αὐλακα καὶ τὸν θεῖον σπόρον χύδην ἐγκατατίθεται. Καὶ μέντοι καὶ τῶν χρηστῶν ἐλπίδων οὐ μὲνουν τὸ παράπαν ἐψεύσατο, ἀλλ’ αὐτὸς τε σὺν ἀγαλλιάσει τοῦ θερισμοῦ γεύεται καὶ τῷ κοινῷ τῆς Ἐκκλησίας εἰς πανδαισίαν προτίθησι. Καὶ τῶν ὀρωμένων καὶ περὶ τῶν ἐξῆς βεβαίως εἶχε μαντεύεσθαι, ὡς εἰς ἑκατὸν οἶσει τὸν καρπὸν τὸ δασύτατον λήιον. Ἀλλ’ ὁ μὲν, μὴ τοῦ καλοῦ τοῦδε πλούτου συγχωρηθεὶς εἰσάπαν ἀπόνασθαι...’.*²²⁰⁸

Ο Πατριάρχης Ιεροσολύμων Θεόδωρος κείρει μοναχό και χειροτονεί τον Άγιο Ανδρέα. Ο Μακάριος Μακρής χρησιμοποιεί μια ωραία μεταφορά από τη γεωργία στο εγκώμιό του. Η γεωργία του πατριάρχη υπήρξε επιτυχής, η εμπειρία άριστη. Η γη, δηλαδή μεταφορικά ο άγιος, υπήρξε εύφορη και γόνιμη. Υποχωρούσε στο άροτρο, έτσι το αυλάκι άνοιξε πολύ βαθύ και ο θείος σπόρος τοποθετήθηκε μέσα άφθονος. Ο πατριάρχης δοκίμαζε τη χαρά του θερισμού και τον πρόβαλε σε πανδαισία της Εκκλησίας. Από όσα έβλεπε μάντευε ότι το πάρα πολύ πυκνό χωράφι θα έφερε εκατονταπλάσιο καρπό. Δεν του επετράπη όμως να απολαύσει τον πλούτο αυτό, λόγω του θανάτου του. Η μεταφορά ή παρομοίωση αγίου με στοιχεία της γεωργίας απαντάται από τη μέση βυζαντινή εποχή.²²⁰⁹

Μια άλλη μεταφορά με ειδυλλιακές εικόνες του άνθους και του καρπού χρησιμοποιείται από τον ίδιο συγγραφέα στο **Έγκώμιον εἰς Ἀρχ. Γαβριήλ**.

²²⁰⁷ Σαράντη, Ο χώρος, σ. 14-15.

²²⁰⁸ Μακάριος Μακρής, Βίος Αγ. Ανδρέου, 133, 4, 85-93.

²²⁰⁹ Saradi, City in Hagiography, σ. 419-452.

‘Θαυμαστόν μὲν οἶον καὶ χάριεν ἐν ὥρᾳ χειμῶνος, ἐν αὐτῇ τῇ τοῦ ψύχους ἀκμῇ, ἡρινὸν ἄνθος, φαίδρον προσπίπτον τοῖς ὀφθαλμοῖς καὶ τὴν ναρκώσασαν καὶ οἶον ἀποψυχθεῖσαν αἴσθησιν λῦον καὶ πρὸς ἡδεῖαν ἀπόλαυσιν προκαλούμενον, ἥδιον δὲ μακρῶ καὶ θαυμασιώτερον ἐν μεσημβρία κακῶν, ἐν τούτῳ δὲ τοῦ καιροῦ, καθ’ ὃν τὸ τῆς ἀγάπης καλὸν ἔψηται, ταῦτόν δ’ ἂν εἶη λέγειν ὁ τῆς κακίας καὶ τῶν παθῶν χειμῶν λαμπρότατος ἐξερράγη, φιλοσοφίας τῆς ἀνωτάτω καρπὸν ἐνεγκεῖν τὴν φύσιν, φαίδρον μὲν τὴν ὄψιν, ἡδονῆς δὲ πλήρη τὴν γεῦσιν, τὴν δὲ πέψιν αὐτὴν βίου ῥαστώνης καὶ ζωῆς αἰδίου καὶ μακαρίας τοῖς ἀπολαύουσιν αἴτιον.’²²¹⁰

Κατὰ το χειμῶνα, τον καιρό του κρύου, ένα ανοιξιιάτικο ἄνθος εἶναι θαυμαστό και χαριτωμένο. Με χαρά το βλέπεις ξαφνικά, λύνει τη ναρκωμένη και λιπόθυμη αἴσθηση και προκαλεῖ ἀπόλαυση. Η ωραία αὐτή εικόνα με ἔμφαση στην αισθητική ἀπόλαυση που προκαλεῖ το ἄνθος μέσα στο χειμῶνα συγκρίνεται με μια ἄλλη πολύ πιο ευχάριστη και θαυμάσια, μεταφορική, το φυσικό καρπό της ἀνώτατης φιλοσοφίας. Ο καρπός αὐτός, κατὰ το μεταφορικό χειμῶνα της κακίας και των παθῶν, εἶναι λαμπρός στην ὄψη, γεμάτος ἡδονή στη γεύση και η πέψη του προκαλεῖ ζωή εύκολη, αἰώνια και μακάρια. Αὐτά παραπέμπουν στον Αρχιεπίσκοπο Γαβριήλ ως χαρακτηριστικά του. Και ἐδώ η φύση χρησιμεύει για να οδηγήσει τον αγιογράφο σε μια μεταφορική εικόνα του πνευματικού κόσμου του αγίου.

Μια ωραία εικόνα της φύσης περιέχεται και στο **Ἐγκώμιον εἰς Δαυίδ** ἀπό τον ἴδιο συγγραφέα.

‘Καὶ τῇ μὲν ψυχῇ τοῦ δικαίου προσῆν ἡ τῆς θείας χαρᾶς καὶ τοῦ νυμφῶνος εἰσέλευσις, τῷ σώματι δὲ συνεώρταζεν ἡ περὶ αὐτὸ κτίσις. Ὁ τε γὰρ ἀῆρ εὐωδίας πνευματικῆς καὶ ἀγγελικῶν παιάνων ἦν πλήρης, ἢ τε θάλαττ’ αὐτίκα πολλή τις ἦν γαληνιώσα, μικρῶ πρόσθεν ἴσα καὶ ὄρεσι τοῖς κύμασιν αἰρομένη τῷ λαμπρῷ τοῦ πνεύματος ροίζω.

Ἐπεὶ δ’ εὖ ποιοῦσα μετὰ γαλήνης παρέσχε τὸν θησαυρὸν σχεῖν τῷ τῆς πόλεως αὐτίκα λιμένι, τῆς φήμης εὐθύς διαβάσης εἰς πάντας, ἦν ὄραν πανδημεὶ τὴν πόλιν προχεομένην καὶ εἰς αὐτὴν

²²¹⁰ Μακάριος Μακρός, Ἐγκ. εἰς Αρχ. Γαβριήλ, 101, 1, 3–11.

*ἐκδιδόντας τὴν θάλασσαν ἄνδρας ὁμοῦ καὶ γυναῖκας, πᾶσαν ἡλικίαν καὶ τύχην.*²²¹¹

Ἡ γύρω κτίση εόρταζε μαζί με το σώμα του Αγίου Δαβὶδ ὅταν ἡ ψυχὴ του εἰσερχόταν στον παράδεισο. Ὁ ἀέρας ἦταν γεμάτος πνευματικὴ ευωδία καὶ ἀγγελικοὺς παιάνες. Ἡ θάλασσα ἦταν πολὺ γαλήνια, ἐνῶ λίγο πρὶν τὰ κύματα υψώνονταν ἴσα με βουνά με τὴ δυνατὴ ορμὴ του ἀνέμου. Ἐτσι ἡ σορὸς του Αγίου Δαβὶδ μπήκε στο λιμάνι τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ὅλη ἡ πόλη ξεχύθηκε στὴ θάλασσα. Στὸ κείμενο αὐτὸ προβάλλεται ἐντόνα ἡ μεταφυσικὴ διάσταση τῆς φύσης καὶ ἡ συνάφειά τῆς με τὴν τελειότητα που πέτυχε ὁ ἅγιος, καθὼς καὶ αὐτὴ ἦταν ἔργο του Θεοῦ. Ταυτόχρονα ἡ μεταφορικὴ αὐτὴ εἰκόνα ἐπιτρέπει στον συγγραφέα νὰ διανθίσει τὴν εἴσοδο του σώματος του αγίου στὴ Θεσσαλονίκη με μὴ πνευματικὴ διάσταση.

Ὁ Ἰωάννης Ευγενικός, στο **Ἐγκώμιον εἰς Ἁγ. Ἰάκωβον Πέρσην** χρησιμοποιεῖ παρομοιώσεις ἀπὸ τὸ φυτικὸ κόσμο, γιὰ νὰ δείξει ὅτι ὁ ἐγκωμιαζόμενος Ἅγιος Ἰάκωβος ἔδειξε νωρὶς τὴ φυσικὴ ἀρετὴ καὶ τὸν αυθορμητισμὸ καὶ τὴν πρόοδο στα καλὰ.

*Ὡσπερ γὰρ ὅσα τῶν ἀνθέων εὐώδη καὶ κάλλιστα καὶ μὴ παντάπασι προελθόντα τῆς κάλυκος, ὅμως ἐκ βραχείας τινὸς προβολῆς, ὅσον ἐκ τοῦ κρασπέδου, φασί, τὸ ὕφασμα, τὴν ἐκ τῆς φύσεως ἔσωθεν ἐν αὐτοῖς ἔτι κρυπτομένην εὐωδίαν καὶ καλλονὴν ἐπεμφαίνουσι, τὸν αὐτὸν δὴ τρόπον καὶ ὁ μέγας οὗτος ἐξ ἀπαλῶν ὀνύχων τὴν τῆς ἰδίας φύσεως ἀρετὴν ὑπεδείκνυ καὶ τὸ ἀυθόρμητον οἷον εἰπεῖν ἅμα τῇ προόδῳ πρὸς ἅπανθ' ὁμοῦ τὰ καλὰ, οἷον τε ἄρα δένδρον ἔσται κατὰ Δαβὶδ προϊῶν, ὡς μὲν κάλλει καὶ μεγέθει διαφορώτατον, ὡς δὲ καρπῶ καὶ φύλλοις καὶ τῇ τῆς φύσεως ἄλλῃ πολυτελείᾳ κατάκομον.*²²¹²

Καὶ τὰ εὐοσμία καὶ καλύτερα ἀνθὴ κι ὅταν δὲν ἔχουν βγεῖ ἐντελῶς ἀπὸ τὸ μπουμπούκι κι ὅταν προβάλλουν λίγο δείχνουν τὴν ευωδίαν καὶ τὸ κάλλος που κρύβεται μέσα τους. Ὁ ἅγιος θα γινόταν, κατὰ τὸν Ψαλμὸ, δέντρο πάρα πολὺ ἐξαίρετο ὡς πρὸς τὸ κάλλος καὶ τὸ μέγεθος, με πλούσιο καρπὸ, φύλλα καὶ ὡς πρὸς τὶς υπόλοιπες φυσικὲς πολυτέλειες.²²¹³

Ἀλλὰ καὶ σε ἔργα τῶν ὁποίων ὁ συγγραφέας δὲν ἔχει ταυτιστεῖ

²²¹¹ Μακάριος Μακρῆς, Ἐγκ. εἰς Δαβὶδ, 98, 19, 471 – 20, 480.

²²¹² Ἰω. Ευγενικός, Ἐγκ. εἰς Ἁγ. Ἰάκωβον Πέρσην, 271, 3, 5 – 272, 15.

²²¹³ Πβλ. Ψλ 1, 3: *καὶ ἔσται ὡς τὸ ξύλον τὸ πεφυτευμένον παρὰ τὰς διεξόδους τῶν ὑδάτων, ὃ τὸν καρπὸν αὐτοῦ δώσει ἐν καιρῶ αὐτοῦ, καὶ τὸ φύλλον αὐτοῦ οὐκ ἀπορρήσεται.*

περιέχονται περιγραφές της φύσης. Στην **Διήγησιν θαύματος παρὰ Ἀγ. Χριστοδούλου (Ανώνυμος 3)** περιέχεται αναφορά στα φυσικά στοιχεία.

*‘πάντα ἦν ὁμοῦ τὰ δεινά, καθάπερ ἀπὸ συνθήματος ἐκ γῆς μυκήματα, καὶ βοαί, καὶ κλόνος, καὶ σεισμός οὐδ’ ὅσος εἶπειν’ ἐξ οὐρανῶν ἦχος ἐξάκουστος, οἶος φρικωδεστάτων καταρρήγνυμένων βροντῶν’ πρὸς δέ, καὶ φλογώδεις βολίδες κύκλω τῆς γῆς διάπτουσαι [διάπτουσαι] συνεχεῖς ἐκτριβομένων πυροειδῶν ἀστραπῶν’ ἐξ ἀέρος καταγιγίς σφοδρά, καὶ ζοφώδης γνόφος καὶ λαῖλαψ ἅμα καὶ θύελλα’ ἢ τε θάλασσα δίκην θηρὸς ἀγρίου μέγα καὶ καταπληκτικὸν ἐπωρνομένη καὶ ἐπὶ πολὺ τοῦ ἀέρος μετεωρίζουσα τὸ μυρίον αὐτῆς κύμα καὶ ἀνορθοῦσα, καὶ ταῖς παρακειμέναις προσαρῥάσσουσα τοῦτο καὶ συντρίβουσα πέτραις, ζάλην φρικώδη, καὶ τρικυμίαν, καὶ κλύδωνα τῶν πάποτε ταύτην περισχόντων τὴν νῆσον τὸν χαλεπώτατον ἐνεποίει, καὶ τὰς ναῦς αὐτάνδρους ὅλας ἐφώρμα καταπιεῖν,...’.*²²¹⁴

Όταν τα κομμάτια από το ένδυμα του Αγίου Χριστοδούλου που εκλάπησαν ρίχτηκαν στο βυθό, συνέβησαν όλα τα δεινά: από τη γη κρότοι, βοές, ταραχή και σεισμός. Από τον ουρανό ακουγόταν ήχος, σαν να εμφανίστηκαν φοβερές βροντές και γύρω τινάζονταν συνεχώς λάμπεις σαν φλόγες από αστραπές σαν φωτιά. Από τον αέρα σφοδρή καταιγίδα, σκοτάδι, ανεμοστρόβιλος και θύελλα. Η θάλασσα παρομοιάζεται με άγριο θηρίο. Ωρῶταν, πολλά κύματα υψώνονταν, ρίχνονταν και συντρίβονταν στις παρακείμενες πέτρες. Η θάλασσα δημιουργούσε τρικυμία και την πιο φοβερή θαλασσοταραχή στο νησί και ορμούσε στα πλοία να τα καταπιεί αὐτανδρα. Περιγράφεται συνεπῶς η κατάσταση πρώτα στη γη, μετά στον ουρανό, στον αέρα και τέλος στη θάλασσα.

Στον **Βίον Ἀγ. Θωμαΐδος** ο άγνωστος συγγραφέας (**Ανώνυμος α**) αναφέρεται στον ουρανό, τη γη και τη θάλασσα, όπως και άλλοι συγγραφείς της περιόδου.

‘ἐπείπερ οὐδ’ οὐρανὸς ἅπας ὁ μέγας οὗτος καὶ ἔκπληκτος ἐλαττονεῖται ποσῶς καὶ μῶμον ὑφίσταται εἰς ἀνεμιαίαν καὶ ἀπερίτρεπτον σφαιῖραν, νεοβλάστοις λύγοις ἐπιγυρούμενος καὶ κυρτούμενος οὐδ’ αὖ γε τὸ ἄπειρον καὶ δυστέκμαρτον γῆς καὶ θαλάττης διάστημα καὶ τὰ ἐν αὐταῖς ὄντα ἀμυδροῦνται καὶ ὑποτέμνονται καὶ φαυλίζονται, γεωμέτραις καὶ γεωγράφοις τῇ περιγεῖῳ συντάξει διαταττόμενα καὶ δηλούμενα, ἀλλὰ τῷ φίλτρῳ

²²¹⁴ Ανώνυμος 3, Διήγ. θαύμ. παρὰ Ἀγ. Χριστοδούλου, 216, Z, 19 – 217, 2.

*τῆς καρδίας ἐπόμενοι καὶ τῇ περὶ σὲ κατ' ἄκρως εὐνοία
χειρούμενοι καὶ τῇ θαυματουργῶ δυνάμει ἐλκόμενοι καὶ τῆς καθ'
ἡμᾶς ἀμαθίας ἐπιλαθόμενοι, τὸν παρόντα κατὰ δύναμιν λόγον,
μετὰ δέους οὕτως καὶ αἰδοῦς προσηνέγκαμεν".²²¹⁵*

Ο συγγραφέας προσφέρει το Λόγο αυτό στην Αγία Θωμαΐδα σύμφωνα με τις δυνάμεις του, με δέος και αιδώ, ακολουθώντας την αγάπη του για αυτή, κυριευμένος από την εὐνοιά του για αυτή, ελκόμενος από τη θαυματουργική δύναμη εκείνης, ξεχνώντας την αμάθειά του. Επιχειρηματολογεί παραλληλίζοντας την περίπτωση του με τον ουρανό. Ούτε ο μεγάλος και καταπληκτικός ουρανός ελαττώνεται και κατηγορείται ως κενή και αμετάβλητη σφαίρα, καμπτόμενος και κυρτωνόμενος με λυγαριές που μόλις βλάστησαν. Ούτε το άπειρο και δυσεύρετο διάστημα της γης και της θάλασσας και όσα βρίσκονται σε αυτές γίνονται αμυδρά και διακόπτονται και ευτελίζονται οριζόμενα και φανερωνόμενα από γεωμέτρους και γεωγράφους στο γύρω από τη γη σύστημα.

Συμπεράσματα

Τα κείμενα αυτά έχουν ιδιαίτερο φιλολογικό ενδιαφέρον, καθώς οι εικόνες της φύσης που προβάλλουν είναι δυνατές και πλούσιες σε ποικιλία και χρησιμοποιούνται ως επί το πλείστον μεταφορικά για να τονίσουν την αγιοσύνη των αγίων. Το ενδιαφέρον για τη φύση στα κείμενα αυτής της εποχής έχει τονισθεί σε διάφορες μελέτες²²¹⁶. Η φύση άλλοτε αποδίδεται με ειδυλλιακές εικόνες και άλλοτε με ένα επιστημονικό ενδιαφέρον. Το θέμα του ήλιου και της σελήνης που τονίζεται σε αρκετά κείμενα ίσως έχει σχέση με τον Ησυχασμό και αποτελεί επίδρασή του. Σημειώνουμε με ιδιαίτερο ενδιαφέρον τις αναφορές στην αισθητική απόλαυση της φύσης σε κάποια κείμενα, που θεωρούμε ότι χαρακτηρίζει το πνεύμα της Αναγέννησης. Η χρήση ειδυλλιακών εικόνων σε μεταφορές για να αποδοθεί γλαφυρά η πνευματικότητα κάποιων αγίων μπορεί μεν να πηγάζει από την αρχαία λογοτεχνική παράδοση, όμως έχει πλέον προσλάβει τη μορφή τόπου, καθώς απουσιάζει από αγιολογικά κείμενα της πρώιμης και μέσης βυζαντινής εποχής. Ταυτόχρονα προσδίδει ένα δυνατό λογοτεχνικό ύφος στα αγιολογικά κείμενα όπου εντοπίζεται. Ενώ

²²¹⁵ Ανώνυμος α, Βίος Αγ. Θωμαΐδος, 215, 9.

²²¹⁶ Π.χ. Πάλλας, Σαράντη.

η φύση μέσα από ειδυλλιακές εικόνες και κάποιες αισθητικές αναφορές στην απόλαυση που προσφέρει προβάλλει γλαφυρή και με ρεαλισμό, ταυτόχρονα η σύνδεσή της με την πνευματικότητα των αγίων σε αρκετά κείμενα αναδεικνύει την μεταφυσική της διάσταση ως δημιουργήματος του Θεού.

β) Εκφράσεις της ερήμου και ερημικών (ακατοίκητων) τόπων

Ο Ακάκιος Σαββαΐτης, στο *Κείμενον περὶ Λαζάρου Γαλησιώτου* αναφέρεται στο **Καλλίξιον (Γαλήσιον) όρος**.

Ἐπεὶ δὲ ἀμοιβαδὸν ἐμνήσθημεν τὸ ὄρος τότε τὸ Καλλίξιον, δεῖ ἡμᾶς ἐμφιλοχωρῆσαι τὸ κατὰ δύναμιν πόθεν ἐμφανὲς ἐγένετο τὸ ὄρος τοῦτο...'.²²¹⁷

Ο συγγραφέας θα επιμείνει στο πώς έγινε γνωστό το Όρος Γαλήσιο και την κτίση ναού από τον Άγιο Λάζαρο. Στη συνέχεια του κειμένου το όρος αναφέρεται και ως Κάχλυκον και Γαλλύσιον. Περιγράφεται ως δύσβατο, υψηλό και εντελώς άνυδρο όταν ο άγιος φθάνει εκεί. Με μια δυνατή παρομοίωση σημειώνει ότι, όταν βηματίζει στην πετρώδη και άνυδρη έρημο εκείνη, χαιρόταν σαν να βρισκόταν σε βασιλικά ανάκτορα.

Ἦγετο οὖν καὶ καταλαβὼν τὸ ὄρος, δύσβατόν τε αὖ πάνυ καὶ ὑψίκομον καὶ ἄνυδρον παντελές. Ἐχαιρεν οὖν τῇ καρδίᾳ καὶ ἠγαλλιᾶτο, ὥσπερ ἀνάκτορά τινα βασιλικά χωροβατῶν τὴν χαλικώδη καὶ ἄνυδρον ἔρημον ἐκείνην.²²¹⁸

Το όρος προσδιορίζεται επίσης κατά την αναφορά στην εκεί τριετή παραμονή του αγίου εντελώς έρημο, διαθέτει ωστόσο κάποια βλάστηση.

Ἐτριετῆ οὖν χρόνον ποιησάμενος, ὁ μακάριος Λάζαρος ἐν τῷ πανερῆμῳ ὄρει ἐκείνῳ βοτάναις τε ταῖς φυομέναις αὐτόθι ἀρκούμενος καὶ ἐκ τῆς δρόσου τοῦ οὐρανοῦ ἐπὶ τῶν λίθων πιπτούσης ἦν λείχων καὶ ἀρκούμενος –'.²²¹⁹

Η γη προσδιορίζεται ως εντελώς έρημη και αδυσώπητη από τον ηγούμενο της μονής από την οποία είχε φύγει ο Άγιος Λάζαρος, Εφραίμ, κατά τη συνομιλία με αυτόν.

²²¹⁷ Ακάκιος Σαββαΐτης, Κείμ. περὶ Λαζάρου Γαλησιώτου, 160.

²²¹⁸ Ακάκιος Σαββαΐτης, Κείμ. περὶ Λαζάρου Γαλησιώτου, 164.

²²¹⁹ Ακάκιος Σαββαΐτης, Κείμ. περὶ Λαζάρου Γαλησιώτου, 164.

‘«πῶς τὰ κατὰ σέ, τέκνον, τοὺς τρεῖς ἐνιαυτούς, ἀφ’ οὗ ἐξ ἡμῶν ἐξῆλθες καὶ τὴν πανέρημον ταύτην καὶ ἀπαρακλήτον γῆν κατώκησας;’²²²⁰

Ο προσδιορισμός άνυδρος επαναλαμβάνεται για τον τόπο όταν ο άγιος, ο ηγούμενος και οι τρεις αδελφοί που τον συνοδεύουν τρώνε πενιχρή τροφή καθώς ο τόπος ήταν ξηρός και άνυδρος.

‘καὶ ἐπεὶ ὥρα κατέλαβεν παρακλήσεως μελιχράς τινας ρίζας παραθείς αὐτοῖς - εἶχον δὲ καὶ οἱ μοναχοὶ ὀλίγους ἄρτους καὶ ὕδωρ μετὰ κολοκυντίου, άνυδρος ἦν ὁ τόπος παντελῶς.’²²²¹

Ο τόπος αρχίζει να εξημερώνεται όταν έρχονται τρεις μοναχοί. Έστησαν καλύβες τη μια μακριά από την άλλη, κήπους με λίγα λάχανα και μέρα με τη μέρα ο τόπος είναι εμφανές ότι κατοικείται.

‘ἤρξαντο ἐξημεροῦν τὸν τόπον, καλύβας τε πηξάμενοι ἐξ ἀλλήλων μακρόθεν, κήπους τε μετ’ ὀλίγων λαχάνων - καὶ οὕτως ἡμέρα τῆ ἡμέρα ἐμφανὲς ἐγένετο τοῦ ὄρους ἢ κατοίκησις -’.²²²²

Με αφορμή την εκεί άφιξη του Οσίου Λαζάρου, η έρημος στη **Λαύρα** του **Αγίου Σάββα** επαινεείται ως χωρίο της ησυχίας και παράδεισος της αρετής από τον **Γεώργιο Κύπριο**, στον **Βίον Όσ. Λαζάρου**.

‘Όθεν καὶ τὸ τῆς ἡσυχίας γοῦν χωρίον, τὴν ἔρημον, τὸν παράδεισον τῆς ἀρετῆς, ἐκεῖνος καταλαβών, ...’.²²²³

Ως έρημος τόπος, δηλαδή ακατοίκητος λόγω του ότι ήταν άνυδρος, περιγράφεται και από τον **Νικηφόρο Κάλλιστο Ξανθόπουλο**, στον **Βίον Όσ. Εὐφροσύνης Νέας**.

‘Αλλὰ τραχεῖα μὲν καὶ σκληροτάτη λίαν αὕτη ἡ ἔρημος· άνυδρος γὰρ ὡς ὄραξ καὶ πάσης ἀνθρωπίνης παραμυθίας ἐκτὸς καὶ τὸ δὴ μέγιστον γυμνή πᾶσα καὶ οὐδὲ φυτοῖς κομῶσα ἢ βοτάναις ἡμέροις, αἷς ἀνὴρ ἀσκητῆς οἶδε τρέφεσθαι, γόνιμος, ἀλλὰ πόρρω μὲν τὸ

²²²⁰ Ακάκιος Σαββαΐτης, Κείμε. περὶ Λαζάρου Γαλησιώτου, 166.

²²²¹ Ακάκιος Σαββαΐτης, Κείμε. περὶ Λαζάρου Γαλησιώτου, 166.

²²²² Ακάκιος Σαββαΐτης, Κείμε. περὶ Λαζάρου Γαλησιώτου, 167.

²²²³ Γρηγόριος Κύπριος, Βίος Όσ. Λαζάρου, 593, 15, F.

ὕδωρ καὶ οὐδὲ πότιμον, ἐξ ἀγρίων δὲ σπερμάτων καὶ ἡ τροφή. [...] καὶ τῆς ἐρήμου ταύτης διενεγκεῖν τὸ σκληρόν...'.²²²⁴

Ἡ ἐρημος στην οποία φθάνει η Οσία Ευφροσύνη περιγράφεται από έναν γέροντα ως τραχιά και πάρα πολύ σκληρή, άνυδρη, χωρίς ανθρώπινη παρηγοριά, γυμνή, χωρίς να υπερηφανεύεται για φυτά ή να είναι γόνιμη σε ἡμερα βότανα με τα οποία τρέφονται οι ασκητές. Το νερό ήταν μακριά και δεν ήταν πόσιμο, η τροφή ήταν από άγριους σπόρους. Στη σκληρότητα της ερήμου αναφέρεται και η οσία στη συνέχεια. Με αφορμή την αναφορά στη μεταφορά ύδατος από την οσία, ο τόπος χαρακτηρίζεται ἐρημος και σκληρός.

Ἐρήμου γὰρ καὶ σκληροῦ παντάπασι τοῦ τόπου καθεστηκότος,'.²²²⁵

Επίσης τα εκεί ὄρη προσδιορίζονται ως τραχιά και σκληρά από το δούλο του πατέρα της που την αναζητά.

Ἐν τοῖς ἀποκρότοις τούτοις καὶ σκληροῖς ὄρεσι τὴν κατὰ Θεὸν μετερχομένην ὁδόν'.²²²⁶

Με αφορμή τη μετάβαση του Οσίου Μιχαήλ στην ερημία γίνεται γενικώς λόγος για την ἐρημο από τον **Νικηφόρο Γρηγορά**, στον **Βίον Ὁσ. Μιχαήλ Συγκέλλου** με τη δημιουργία μιας μεταφοράς και αντίθεσης, καθώς η φύση της ἐρημης αυτής περιοχής είναι καταλληλότετη για πνευματική ανάταση.

Ἐἄλλα μὲν γὰρ ἄνικμόν τινα καὶ ἄκαρπον οὖσαν εὖροι τις ἂν τὴν ἐρημον καὶ οὐδὲ μικρὰν εὐθυμίαν παρεχομένην τῷ σώματι, πλεῖστον δ' ὁμως τῇ ψυχῇ καρποφοροῦσαν τὸν πλοῦτον καὶ πολλοῦ τινοσ ἄξιον· ἐκκαθαίρει μὲν γὰρ τὸ τῆς διανοίας ὄμμα, πρὸς θεωρίαν δ' ἀνάγει καὶ τῷ πρώτῳ καὶ θείῳ συνάπτει φωτί. Καὶ γίνεται τρυφή τῆς ψυχῆς ὁ τοῦ σώματος ἐκπιεσμός, καὶ τὸ τούτου σκληρόν καὶ ἐπίπονον ἐκείνης θυμηδία τε καὶ παράκλησις.²²²⁷

Ἡ ἐρημος αυτή περιοχή είναι χωρίς ικμάδα και άκαρπη. Δεν παρέχει ούτε μικρή χαρά στο σώμα, αλλά καρποφορεῖ στην ψυχή πάρα

²²²⁴ Κάλλιστος Ξανθόπουλος, Βίος Ὁσ. Ευφροσύνης Νέας, 865, 11, E-F.

²²²⁵ Κάλλιστος Ξανθόπουλος, Βίος Ὁσ. Ευφροσύνης Νέας, 866, 11, A.

²²²⁶ Κάλλιστος Ξανθόπουλος, Βίος Ὁσ. Ευφροσύνης Νέας, 866, 12, D.

²²²⁷ Νικηφόρος Γρηγοράς, Βίος Ὁσ. Μιχαήλ Συγκέλλου, 267, 7-13.

πολύ και πολύ άξιο πλούτο. Καθαρίζει τον οφθαλμό της διανοίας, οδηγεί στη θεωρία και συνδέει με το πρώτο και θείο φως. Η θλίψη του σώματος γίνεται απόλαυση της ψυχής. Η σκληρή και επίπονη έρημος γίνεται χαρά της καρδιάς και παρηγοριά.

Ο **Ιωάννης Κάλλιστος**, στον **Βίον Γρηγορίου Σιναΐτου** αναφέρεται στο **Σινά**.

*“Εκεῖνος γὰρ τὴν ἐρημικὴν ἐκείνην καὶ ἀοίκητον ἐξημέρωσε γῆν καὶ πόλιν ἱερωτάτων ἀπειργάσατο μοναχῶν, καὶ οὗτος πολιστῆς ἐρήμου ἐγένετο καὶ μὴ μόνον τοὺς ἐν τῷ ὄρει τοῦ Ἄθω ἐνασκουμένους διὰ λόγου καὶ θεωρίας πάντας ἐξημέρωσε καὶ εἰς ἀκριβῆ γαλήνην μετέβαλε καὶ λειότητα τὴν τοῦ πνεύματος, τὸ τραχὺ τῆς πρακτικῆς ἀρετῆς ἡμεροῦσαν, καὶ κυβέρνησιν οὕτω λαμπρὰν τῶν λογισμῶν ἐχαρίσατο”.*²²²⁸

Ο Άγιος Γρηγόριος παραλληλίζεται με τον Μωυσή. Ο Μωυσής εξημέρωσε την ερημική και ακατοίκητη γη του Σινά και τη μετέβαλε σε πάρα πολύ ιερή πόλη των μοναχών. Ο άγιος έγινε επίσης οικιστής της ερήμου, μία έκφραση που απαντάται πάρα πολύ συχνά σε πρώιμα βυζαντινά αγιολογικά κείμενα. Σε επιγραφές του ύστερου 5ου έως 6ου αι. από την Αφροδισιάδα σχετικά με δημόσια έργα για τους ευεργέτες χρησιμοποιείται και ο όρος *οικιστής*.²²²⁹ Πρόκειται για τον *τόπο* του αγίου ως οικιστού της ερήμου. Ο *τόπος* εμφανίζεται για πρώτη φορά στο Βίο του Αγίου Αντωνίου (BHG 140).²²³⁰ Δείχνει πως η εικόνα της πόλης ήταν τόσο δυνατή ώστε να αποτελεί μεταφορά για την έρημο. Σημειώνουμε βέβαια την αντίθεση της πόλης με την έρημο. Ο *τόπος* συνεχίζεται και σε κείμενα των ύστερων βυζαντινών χρόνων. Ο όρος οικιστής δηλώνει τον ιδρυτή μιας πόλης ή τον ανανεωτή της (μετά από καταστροφές) ή τον αυτοκράτορα που έδωσε σε έναν οικισμό δικαιώματα πόλης. Στο κείμενο αυτό ο άγιος παρουσιάζεται ως οικιστής της ερήμου, ότι δηλαδή μετέτρεψε την έρημο σε κατοικήσιμη, σε οικισμό.

Ο Άγιος Γρηγόριος υπήρξε, κατά τον Ιωάννη Κάλλιστο, ζηλωτής του Αγίου Γερασίμου που εξημέρωσε την **Παλαιστίνη** που προηγουμένως ήταν έρημος.

²²²⁸ Κάλλιστος [Ιωάννης], Βίος Γρηγ. Σιναΐτου, 43, XIX, 13–19.

²²²⁹ Saradi, *The Byzantine City*, σ. 162.

²²³⁰ Saradi, *City in Hagiography*, σ. 420.

*‘...ὅτι ζηλωτῆς τοῦ μεγάλου ἐκείνου ἐγένετο τοῦ τὴν Παλαιστίνην εἰς ἔρημον οὕσαν τὸ πρὶν καλῶς ἐξημερώσαντος...’.*²²³¹

Αναφέρεται η δράση του αγίου και στα θρακικά **Παρόρια**, στα σύνορα με τη Βουλγαρία.²²³²

*‘...ὅς δὴ πού τὴν κατοίκησιν ἐν βαθυτάτῳ τῆς ἐρήμου τῶν Παρορίων ἐκέκτητο, παρ’ ἣν αἰτίαν καὶ Μεσομίλιον ὠνομάζετο· ἐνθάδε καὶ ἡσύχιον καὶ ἡρεμον τὸν τόπον ἰδὼν ὁ θεῖος Γρηγόριος, καὶ διαγνοὺς αὐτὸν πρὸς τὸν προκείμενον ἐν Θεῷ σκοπόν, συμβαλλόμενον διὰ τὸ καθαρῶτατον τῆς ἐρήμου ἄβατον, ἐκεῖσε καλῶς ἔχειν ἐνόμισε ποιήσασθαι τὸ κατάντημα...’.*²²³³

Στην πάρα πολύ βαθιά ερημική περιοχή των Παρορίων, που γι’ αυτό ονομαζόταν Μεσομίλιον, ανοικοδομοῦν οι μαθητές του Αγίου Γρηγορίου κελιά για να μείνουν, καθώς ο άγιος θεώρησε τον τόπο ήσυχο και ήμερο. Η τελείως άβατη ερημιά θα συνέβαλε στο σκοπό τους. Ο Άγιος Γρηγόριος γνώριζε ότι η εκεί ερημική γη θα οικιζόταν και θα γινόταν πάρα πολύ λαμπρή χώρα μοναχών.

*‘...ὡς δι’ ἐκείνου καλῶς ἡ ἔρημος οἰκισθήσεται καὶ χώρα λαμπροτάτη γενήσεται μοναχῶν...’.*²²³⁴

Ο Άγιος Γρηγόριος κατέστησε την πάρα πολύ βαθιά και ακατοίκητη ερημική γη πνευματικό εργαστήριο. Εκεί γινόταν η μεταφορική κατεργασία και ανάπλαση προς το καλύτερο όσων τον πλησίαζαν.

*‘...ἀλλὰ καταλαβὼν καὶ τὰ δηλωθέντα Παρόρια τὴν, ὡς εἴρηται, βαθυτάτην ἐκείνην καὶ ἀοίκητον ἔρημον πνευματικὸν ἐργαστήριον ἀπειργάσατο, ἀναχωνεύων οἶονεὶ καὶ ἀναπλάττων ἐπὶ τὸ κρεῖττον τοὺς ἐκεῖσε προσιόντας ἐκείνῳ...’.*²²³⁵

²²³¹ Κάλλιστος [Ιωάννης], Βίος Γρηγ. Σιναΐτου, 15, IX, 19–21.

²²³² Σ. Γουλούλης, Από το Άγιον Όρος στα Μετέωρα: Μετακένωση του Ησυχασμού και Βυζαντινή πολιτική συγκυρία (14ος αι.) (η προσφορά του Αθανασίου του Μετεωρίτη) στο *Ιστορική Γεωγραφία της Ελλάδος και της Ανατολικής Μεσογείου*, επιμ. Συλλογικού Τόμου: Π. Δρακούλης – Γ. Τσότσος, Θεσσαλονίκη 2012, σ. 164.

²²³³ Κάλλιστος [Ιωάννης], Βίος Γρηγ. Σιναΐτου, 35, XV, 9–14.

²²³⁴ Κάλλιστος [Ιωάννης], Βίος Γρηγ. Σιναΐτου, 40, XVII, 9–10.

²²³⁵ Κάλλιστος [Ιωάννης], Βίος Γρηγ. Σιναΐτου, 43, XIX, 23–26.

Στα **Παρόρια** αναφέρεται και ο μεταγενέστερος συγγραφέας **Γρηγόριος**, στον **Βίον Όσ. Ρωμύλου**.

‘...εἰς τὰ Παρόρια πάλιν ἐπαναστρέφουσι, τὴν φίλην αὐτοῖς ἐρημίαν καὶ ἀναχώρησιν· οἷος καὶ γὰρ ἦν ἐκεῖνος ὁ τόπος ὡς καὶ ἀπὸ μόνης τῆς θεᾶς κατάνυξιν ταῖς θεοφιλέσιν ψυχαῖς ἐμποιεῖν δυνάμενος· πεφύκασι γὰρ καὶ αἱ τῶν τόπων κατασκηνώσεις, ὡς πού φησιν ἡ γραφή, πρὸς θεωρίαν τὸν νοῦν ἡμῶν ἀνάγειν.’²²³⁶

Η ἔρημη περιοχή των Παρορίων ἦταν τόπος που ἀπὸ τὴ θεά μόνο μπορούσε νὰ δημιουργήσῃ κατάνυξη σὲ θεοφιλεῖς ψυχές. Ο συγγραφέας ἀναφέρεται γενικὰ σὲν ἀναγωγὴ τοῦ νοῦ σὲν θεωρία, τὸ συλλογισμό, ἀπὸ τὴ διαμονὴ σὲν ἕνα τόπο. Αὐτὰ ἀναφέρονται μὲ ἀφορμὴ τὴν ἐκεῖ ἐπάνοδο τοῦ Ὁσίου Ρωμύλου.

Απὸ τὸν **Φιλόθεο Κόκκινο**, σὲν **Λόγον εἰς Ὁσ. Ὀνούφριον** γίνεται λόγος γιὰ τὴν ἔρημο τῆς **Αἰγύπτου**.

‘οὐκ ἔχω δ’ ὅπως τοῖς πράγμασι χρῆσομαι, μόνου μὲν ἐπὶ τῆς ἀκροτάτης ἐρήμου τοῦ μεγάλου τὸν ἀγγελικὸν βίον ἐκείνον ἐπὶ πλεῖστον χρόνον ἀνύσαντος...’²²³⁷

Η ἔρημος σὲν ὁποῖα διήνυσε πάρα πολὺ χρόνο ὁ Ὁσιος Ὀνούφριος χαρακτηρίζεται ἐσχατὴ σὲν υπερθετικὸ βαθμὸ. Στὴν ἐπόμενη παράγραφο προσδιορίζεται ὡς ἀπεχθὴς καὶ ἀγρία, κατάλληλη περισσότερο γιὰ θηρία παρά γιὰ ἀνθρώπους.

‘...καὶ τὸ τῆς ἐρήμου δεινῶς ἀφιλόν τε καὶ ἀγριον, θηρσί μᾶλλον ἢ ἀνθρωπεῖα φύσει καὶ διαίτη κατάλληλον.’²²³⁸

Η ἔρημος σὲν ὁποῖα οδοιπορεῖ ὁ Ὁσιος Παφνούτιος, πρὶν δεῖν τὸν Ὁσιο Ὀνούφριο, χαρακτηρίζεται ἐπίσης ἐσχατὴ σὲν υπερθετικὸ βαθμὸ καὶ πάρα πολὺ ξηρή.

‘Ταῦτα πρὸς ἑαυτὸν ὁ Παφνούτιος διανοηθεὶς, τὴν Σκήτην ἀπολιπὼν «ὄλω ποδὶ» τῆς πρὸς τὴν ἀκροτάτην φερούσης ἔρημον εἶχετο, Θεῶ πρότερον εὐξάμενος καὶ ράστην αὐτῶ τὴν ὁδὸν θέσθαι καὶ μὴδὲ τοῦ ποθουμένου καθάπαξ τοῦτον διαμαρτεῖν. Ἐκκαίδεκα μὲν οὖν ὄλας ἡμέρας ὁδοιπορῶν ἦν κατὰ τὴν

²²³⁶ Γρηγόριος, Βίος Ὁσ. Ρωμύλου, 126, 9, 31–34.

²²³⁷ Φιλόθεος Κόκκινος, Λόγ. εἰς Ὁσ. Ὀνούφριον, 396, 29, 8–10.

²²³⁸ Φιλόθεος Κόκκινος, Λόγ. εἰς Ὁσ. Ὀνούφριον, 397, 30, 6–7.

ξηροτάτην ἐκείνην ἔρημον ὁ Παφνούτιος, πόνω μακρῶ καὶ κόνει καὶ σφοδραῖς ἡλίου βολαῖς,...'.²²³⁹

Στον **Βίον Ἁγ. Σάβα Νέου** του ἴδιου συγγραφέα αναφέρεται ἡ ἔρημος τῆς περιοχῆς του **Ιορδάνη** ποταμοῦ.

‘εἶτα καὶ τὴν ἀνὰ τὸν Ἰορδάνην ἄπασαν διελθὼν ἔρημον, καθ’ ἰστορίαν τῶν πάλαι ποθουμένων (φροντιστήρια δὲ ταῦτ’ ἦν ἱερά καὶ ἀσκητῶν καταγωγὰ καὶ ἄντρα καὶ σπήλαια, τὰ τοὺς ἐν ἀσκήσει λάμψαντας θαυμαστοὺς πάλαι πατέρας εἰς παροικίαν δεξάμενα),...’.²²⁴⁰

Οἱ τόποι κατοικίας ἀσκητῶν πατέρων κατὰ το παρελθόν σὴν ἔρημο του Ἰορδάνη, μοναστήρια, καταλύματα, σπηλιές, ἦταν τόποι που ποθοῦσε ἀπὸ παλιά ὁ Ἅγιος Σάβας.

‘καὶ τὸν Ἰορδάνην τάχιστα διαβάς τὴν ἐνδοτάτω καὶ πᾶσιν ἄβατον ἔρημον εἴσεισιν, ἵνα δὴ καὶ τὴν θαυμαστὴν Αἰγυπτίαν ἐκείνην ὑπερφυῶς ἀσκουμένην ἐντετυχηκεῖναι τῷ μεγάλῳ φασι Ζωσιμᾷ.’²²⁴¹

Ὁ Ἅγιος Σάβας μπαίνει βαθιά σὴν ἀβατὴ ἔρημο μετὰ τὸν Ἰορδάνη ὅπου ἡ Οσία Μαρία ἡ Αἰγυπτία συνάντησε τὸν Ἀββά Ζωσιμά.

‘Ταῦτα πρὸς τὸν δεσπότην ἡσυχῆ λέγων, τὸ μέγα τῆς ἐρήμου πλάτος ἐκεῖνο διῆει, πέλαγος ἄπλετον οἶονεῖ τι καὶ τοῖς ὀφθαλμοῖς οὐχ ὀρίζον, γυμνὸς κεφαλὴν τε καὶ πόδας σὺν ὄλῳ τῷ σώματι βραχύτατόν τι ῥάκος περιεζωσμένος μόνον διὰ τὸ εὐσχημον, ὥσπερ δὴ καὶ τὸ πρότερον ἄτροφος τὸ παράπαν καὶ ἄποτος, πλὴν εἰ μὴ βοτάναις ἀγρίαις ἐντύχοι που καὶ σταγόσιν ὀλίγας τισὶν ὕδατος, καὶ τοῦτο διὰ συχνῶν ἡμερῶν, ἐπεὶ καὶ ταῦτα σπανίως ταῖς ξηροτάταις ἐκείναις ἐρήμοις παραφύεσθαι πέφυκε, θέαμα φρικτὸν ὄντως καὶ τὴν φύσιν αὐτὴν φημι τῶν ἀγγέλων ἄγον εἰς ἔκπληξιν. Οὕτω τοιγαροῦν ταῖς ἐρήμοις ἐκείναις ἐμφιλοχωροῦντι τῷ μεγάλῳ τῆς τοῦ Θεοῦ βασιλείας ἀγωνιστῆ, σκληροτάτοις τισὶ καὶ καθ’ ὑπερβολὴν ἀνύδροις συμβαίνει ποτὲ χωρίοις περιπεσεῖν, οὕτως ἀκριβῶς ἀνίκμοις τε καὶ ξηροῖς, ὡς ἐφ’ ὅλαις ἡμέραις πεντήκοντα μὴ βοτάνη τινὶ τὸ

²²³⁹ Φιλόθεος Κόκκινος, Λόγ. εἰς Ὅσ. Ὀνούφριον, 402, 41, 1 – 403, 6.

²²⁴⁰ Φιλόθεος Κόκκινος, Βίος Ἁγ. Σάβα Νέου 218, 31, 7–11.

²²⁴¹ Φιλόθεος Κόκκινος, Βίος Ἁγ. Σάβα Νέου 231, 37, 8–10.

παράπαν, μὴ ψεκάδι καὶ δρόσω τῇ ἐκ νεφῶν, μὴ νοτίδι κάτωθεν ὄπωσοῦν ἀναδιδομένη περιτυχεῖν'.²²⁴²

Ο συγγραφέας εδώ συνθέτει μια πολύ δυνατή εικόνα της ερήμου. Η πλατιά έρημος όπου βρίσκεται ο Άγιος Σάβας παρομοιάζεται με απέραντο πέλαγος που δεν περιορίζεται με τα μάτια, δηλαδή που τα μάτια δε βλέπουν το τέλος του. Η ξηρασία εκεί ήταν πολύ μεγάλη, σπάνια συναντούσε άγρια βότανα και λίγες σταγόνες νερό. Στις πάρα πολύ σκληρές και υπερβολικά άνυδρες ερήμους υπήρχαν μέρη ξηρά και χωρίς ικμάδα, όπου δε συναντούσε επί πενήντα ημέρες βότανα. Η ξηρασία που επικρατούσε τονίζεται με λέξεις που έχουν παραπλήσιο νόημα. Δεν απαντούσε μικρές σταγόνες βροχής ούτε δροσιά από τα σύννεφα ούτε αναδιδόταν υγρασία. Το τόσο σκληρό αυτό περιβάλλον θα εξέπληττε και αυτή τη φύση των αγγέλων. Παράλληλα τονίζεται το μέγεθος της άσκησης του αγίου.

‘ὁ δ’ ἰσάγγελος οὗτος ἀγωνιστῆς τῷ μὲν σώματι τὴν βαθυτάτην καὶ ἀνικμον ἔρημον ἐκείνην αὖθις διήει,...’.²²⁴³

Τονίζεται το βάθος της ερήμου στην οποία βρίσκεται ο Άγιος Σάβας, ενώ επαναλαμβάνεται ότι αυτή είναι χωρίς ικμάδα. Κατωτέρω επαναλαμβάνεται και η πληροφορία περί της πολύ μεγάλης ξηρότητας.

‘Ἐνιαντῶν μὲν κύκλος ὄλων τριῶν ἐμέτρει τῷ ἀθλητῇ, τὴν ἐν ταῖς ξηροτάταις ταύταις ἐρήμοις περίοδον πρὸς τε χειμῶνα καὶ καύσωνα γενναίως ἀνθισταμένῳ τῷ ἀσάρκῳ τε καὶ ἀτρόφῳ,...’.²²⁴⁴
‘...τὴν ἐξωτέραν ἔρημον αὖθις τὴν πρὸς Ἰορδάνην καταλαμβάνει, συμπαθές τι, καὶ προσηνέστερον οἶον εἰς διατριβὴν ἀνθρώπων τε καὶ λοιπῶν ζώων βλέπουσαν, ἐπεὶ καὶ βοτάνας ἔστι συλλέγειν αὐτόθι καὶ ὕδατί που κεχρηῆσθαι πρὸς παραμυθίαν τοῦ δίψους.’²²⁴⁵

Η προς τον Ιορδάνη έρημος, όπου φθάνει ο Άγιος Σάβας, είναι συμπαθής και ηπιότερη για διαμονή, με βότανα και νερό. Κατωτέρω σε μια γενική αναφορά στον παρελθόν οι έρημοι όπου έμεινε ο άγιος καλούνται άβατες και ξηρές.

²²⁴² Φιλόθεος Κόκκινος, Βίος Αγ. Σάβα Νέου 231, 37, 20 – 232, 34.

²²⁴³ Φιλόθεος Κόκκινος, Βίος Αγ. Σάβα Νέου 233, 38, 3–4.

²²⁴⁴ Φιλόθεος Κόκκινος, Βίος Αγ. Σάβα Νέου 234, 39, 1–3.

²²⁴⁵ Φιλόθεος Κόκκινος, Βίος Αγ. Σάβα Νέου 234, 39, 8–12.

*‘...τὴν ἐν ταῖς ἀβάτοις καὶ ξηραῖς ἐκείναις ἐρήμοις ἐπὶ μακρὸν ὑπεράνθρωπον δίαιταν’.*²²⁴⁶

Συμπερασματικά οι εικόνες της ερήμου στα κείμενα αυτά ποικίλλουν. Σε κάποια κείμενα με τον όρο «έρημος» εννοείται μια άγωνα περιοχή όπου επιλέγει ο άγιος να ασκηθεί. Έτσι ο όρος παραπέμπει στην έρημο της Μέσης Ανατολής και της Αιγύπτου, όπου μόνασαν περίφημοι ασκητές της πρωτοβυζαντινής εποχής. Είναι γνωστό ότι στο Βυζάντιο της μέσης και ύστερης εποχής οι ασκητές επέλεξαν όρη για να μονάσουν, καθώς οι επαρχίες που είχαν έρημο είχαν προ πολλού καταληφθεί από τους Άραβες. Σε άλλα κείμενα ο ίδιος όρος «έρημος» αναφέρεται στην έρημο του Ιορδάνη και του Σινά. Οι περιγραφές των άγωνων τόπων άσκησης και της ερήμου στοχεύουν να εξάρουν την άσκηση των αγίων και να τονίσουν την πνευματική εξύψωση που επιτυγχάνουν οι άγιοι μέσα σε ένα τέτοιο φυσικό περιβάλλον. Ο παλαιός τόπος του ερημίτη αγίου που κατοίκησε την έρημο και τη μετέτρεψε σε οικισμό με την ίδρυση μοναστηριού, χαρακτηριστικό της δύναμης του πολιτισμού της πόλης, διατηρείται και στην ύστερη εποχή. Στα κείμενα που εντοπίσαμε περιγραφές έρημων τόπων άσκησης αναγνωρίσαμε δυνατές εικόνες υψηλής λογοτεχνικής αξίας, που καταδεικνύουν τη διαρκή σημασία της «ερήμου» για τον ασκητισμό και στους ύστερους βυζαντινούς αιώνες, όταν στην πραγματικότητα τόπος άσκησης ήταν τα όρη.

²²⁴⁶ Φιλόθεος Κόκκινος, Βίος Αγ. Σάβα Νέου 249, 47, 24-25.

γ) Υρτακηνός Θεόδωρος, Ἐκφρασις εἰς τὸν παράδεισον Ἀγ. Ἄννης

ἘΝΑΖΑΡΕΤ ΠΟΛΙΣ Ἰουδαίας ἐστίν· Ἄννα τῇ πόλει παρῶκει. Πατρὶς ἢ πόλις τῇ Θεοτόκῳ πρότερον μὲν τῶν ἀσήμων καὶ ἀφανῶν, ὕστερον δὲ τῶν ἐπισήμων καὶ λίαν ἐπιφανῶν. Ἐν ταύτῃ γὰρ Γαβριὴλ τῇ παρθένῳ τὴν ἄσπορον εὐηγγελίσατο σύλληψιν· ἔδει γάρ, ἔδει καὶ τὴν ἀπὸ μητρὸς Χριστοῦ γέννησιν ἀπάτορα καινουργηθῆναι καθάπερ τὴν πατρόθεν ἀμήτορα. Ἀλλ' ὁ μὲν Ἰωακείμ (οὗτος γὰρ τῇ κόρῃ πατήρ), δι' ἣν ἐξ ἀτεκνίας προσετριβετο νέμεσιν, ὡς ὁ λόγος φθάσας ἐδήλωσε, τὸ καὶ τοῖς ἀνθρώποις συμμίγνυσθαι μείζονος αἰσχύνῃς κεφάλαιον ὤετο· ἀμέλει καὶ λόχμιας ὀρέων, θηρσὶν ἀγρίοις συναεστρέφετο. Ἄννα γε μὴν ἢ μῆτηρ (ἀλλὰ τί δεῖ με λέγειν ὀπόσον καὶ ταύτῃ περιῆν τὸ τῆς ἀθυμίας, ἐξὸν ἔργῳ δεῖξαι;) ἐπεστρέφετο μὲν οὐδενὸς τῶν οἴκοι· ἀπεστρέφετο δὲ πάνθ' ὡς ἐπίβουλα καὶ στερῶσεως αἴτια, μόνῳ δ' ἐν γειτόνων χωρίῳ (τὸ χωρίον παράδεισος ἦν) ἐνεσχόλαζε, καταμόνας τῷ Θεῷ ἐντυγχάνουσα. Οἷος δὲ τις ἦν ὁ παράδεισος, ὅσοις τε καὶ οἷοις βρύων τῶν ἀγαθῶν, ἐκφράσων ὁ λόγος ἦκει.

Περίβολος ἦν ἐκείνῳ σχῆμα φέρων σφενδόνης· τῇ σφενδόνῃ τὸ σχῆμα περιφερές. Τῷ περιβόλῳ διττὸς ἐπῆρτο θριγγός, ἀνατρέχων ἐς ἀέρα μετάρσιος. Καὶ κόσμος ἦσαν ὡραῖος ἀλλήλοις ἐκάτερος, ἀσφαλῶς περιστοιχίζοντες τὸν παράδεισον· ἄτερος μὲν ἐκ τεχνιτείας συνηρμολογημένος λαξευτικῆς, ὡς μήθ' ὁ τὸ κλέπτειν ἐπιτηδεύων χαρίζοιτ' ἂν τῇ κλοπῇ, μήτ' οὖν ὁ τὸν ὀφθαλμὸν δουλαγωγούμενος ἔρωτι ἐκ περιέργου θέας τῷ σαρκικῷ πυρὶ περικαίτο, παντὸς δ' ἐνοχλοῦντος ἀπηλλαγμένος ἄδειαν παρέχοι τῇ κεκτημένῃ Θεῷ τῷ ποθουμένῳ προσομιλεῖν ἀρρέμβαστον αἰωρούση τὸν νοῦν· θάτερον δὲ χορὸς περιέστεφε κυπαρίττινος, τοὺς φιτροὺς μὲν τῶν δένδρων στελεχῶν ἐψιλωμένων ἐφ' ἱκανόν, εὐθύς δ' ἐκειῖθεν ἐκφυομένων ἰθυτενεῖς ἐς κόμας ἀνατρέχειν κωνοειδῶς, οὕτως εὖ ἀνεσταλμένων καὶ οἶον ἀνεζωσμένων, ὡς δοκεῖν ὄραν εὐζώνους νεάνιδας ὀρεγοῦσας ἀλλήλαις τῷ χεῖρε καὶ χορὸν ἰστώσας ἐξ ἀμοιβῆς ἡγυγισμένον καὶ ἐναρμόνιον, περὶ ἧς ἐπιστήμη συνδραμοῦσαι καὶ τέχνη τὴν οἰκίαν παραστήσαι σπουδῆν ἐκατέρα πεφιλοτίμηντο· ἢ μὲν φυτουργίας νόμοις εὖ πως τοὺς πυθμένας ἐγκατορύξασα, ἀξιώσασά τ' ἐπιμελείας, ὅσον προνοίας ἔδει τῇ τέχνῃ· ἐπιστήμη δ' οὕτως ἀπ' ἀλλήλων διαμετρήσασα, ὥστε μὴ συμπίπτειν ἔχειν ὡς παραλλήλους, καὶ τὸ μεσιτεῦον μήτ' ἐλλεῖπον, μήθ' ὑπερβάλλον εἶναι διάστημα, τὴν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ὑπερεκπίπτον ἀπόστασιν.

Ἐφ' ἐνί γε μέντοι σημείῳ, ὑδροδόκη καὶ ὑδροχόη φιάλη τις ἦν τὸ σημεῖον, λόγον ἔχουσα κέντρου, πάσας ἐπίσης ὄραν ἐπιστήσασα ὥσπερ ἀπὸ κέντρου πρὸς κύκλον ῥυῖσκομένας γραμμὰς καὶ πάλιν πρὸς τὸ κέντρον ἀνακλωμένας. Ἀπὸ λίθου χλωρίδος ἢ φιάλη λελάξεντο. Ἐπὶ μέσον τῆς φιάλης ὄρθιος ἀνέτρεχε κύλινδρος. Τοῦ κυλίνδρου κῶνος ὑπερεκάθητο ὡς ἐπαυχένιος κεφαλή, εἰς ὅπας διατετρημένος, ὅσαι δὴ καὶ τῇ κεφαλῇ τρεῖς οὔσαι πρὸς τέσσαρσι. Τῶν ὁπῶν, ὅσα καὶ φλεβῶν, ἀνηκοντίζοντο πίδακες· ὡς ἀπ' ὀφθαλμῶν δὲ μᾶλλον δακρύων κατέρρρεον ῥυακες· οὕτω γὰρ ἡ τέχνη τὰς ὁπὰς πρὸς ὀφθαλμῶν ἐμφέρειαν ἐξηκρίβωσε. Τί δὴ πρὸς ταῦτα τὰ Νιόβεια δάκρυα, οὐχ ἡδονῆς καὶ γάνους τυγχάνοντα σύμβολα, πημόνης δὲ καὶ πένθους τεκμήρια; Εἶ γε δὴ καὶ πρὸς λίθον Νιόβη μετέβαλεν, εἵκασεν ἂν τις, εἶπε δ' ἂν μᾶλλον, ἰδῶν, λίθον πρὸς ἄνδρα μεταβαλεῖν χαρᾶς καὶ τέρψεως ἀμφιπερικρουνίζοντα δάκρυα, οὕτω δὲ τὴν φιάλην ὑποδεδέχθαι τοὺς ὄμβρους ἐνασμενίζουσιν, ὥσθ', ἂ μεθ' ἡδονῆς ἠγκαλίζετο, ταῦτα μετὰ πολλῆς τερπωλῆς ἐξοχετεύειν τοῖς φυτοῖς πρὸς ἐπάρδενσιν.

Ἄττα γε μὴν λεόντων σκιρτήματα καὶ παρδάλεων ἄλματα καὶ ἄρκων λυγίσματα, καὶ θηρῶν ἐτέρων ἀγάλματα, ὁ τεχνίτης ἀριστίνδην ἐγγέγλυφεν, οὐ τοσοῦτον ἀπειῖχον κινεῖσθαι, ὥστ' ἠῦξατ' ἂν ὁ θεώμενος ἀφεστάναι που πόρρωθεν, μὴ ποτ' ἂν οἱ θῆρες ἐξαπίνης ἀλάμενοι ἔργον ποιήσαιντο σπαραγμοῦ.

Ἀλλὰ ταυτὶ μὲν τῇ φιάλῃ περὶ τὸ κύρτωμα· πέριξ δὲ γε τῆς στεφάνης οἶους θαυμασίους περιτορνεύσας ἐπικεκάθικεν ὄρνιθας, ὡς τὸν ἐπὶ τῷ σκήπτρῳ τοῦ Διὸς ἀετὸν φαίη γ' ἂν μῦθος, τῷ δοκεῖν μὲν τὰ ράμφη ἐμβάπτοντας καὶ τοῦ ὕδατος πίνοντας, μικροῦ δ' ἀφιπταμένους, εἶ τις ἂν προσεγγίσειε.

Τὸν μέντοι κῶνον κόσμον ἦν ἰδεῖν ἐπὶ κόσμῳ, καὶ τοῦτο τῇ φιάλῃ τυγχάνοντα, ὅπερ ἢ φιάλη τῷ παραδείσῳ. Πορφυρίδος μὲν γὰρ ἐκλελατόμητο, ἀφ' ἐτέρου λίθου τοῦ σωλῆνος μεμηχανημένου γλαυκίζοντος, ὥστ' ἐν τύπῳ μικρῷ τὴν τε γένεσιν καὶ θέσιν τοῦ παντὸς αὐτόθεν φαντάζεσθαι, ἄνω μὲν τοῦ πορφυρίζοντος, κάτω δὲ τοῦ χλοάζοντος, ἀμφοῖν δὲ μεσάζοντος τοῦ βυσσίζοντος.

Τῷ γε δ' αὖ σωλῆνι διαφόρων ὀρνέων ἐγκεκολαμμένα γένη ὥσπερ ἐν ἀέρι διανενήχατο, ἠδιστὰ πῶς διέντων τὰς πτέρυγας, καὶ τῆδε κάκει περιῦπταμένων. Αὐτοῦ που δὲ καὶ ἰχθῦς, ἐπειδὴ μὴ τοῦ σωλῆνος οἰοί τ' ἦσαν ἔνδον διαπλωϊζεσθαι, τῷ μὴ μένειν ἀπρόοπτοι, τῇ θαλάσῃ τῆς τέχνης ἔξω τοῖς οὐραίοις οἰακιζόμενοι διεπλωϊζοντο περισκαίροντες. Ποῦ γὰρ εἶχον καὶ περαιτέρω; τῆς πορφυρίδος αἰθέρος λόγον ἀπειλούσης ὅ τι ποτ' ἂν προσθίγη καταφλεγῆσθαι. Ἀλλ' ἐκεῖνα μὲν ὁ τεχνίτης ἐς τοσοῦτον

ἀκριβείας ἐξήσκησεν, ὡς ἄλλος ὢν Ἀπελλῆς· ἐκφρασθῆναι δὲ καθ' ὅσον εἶχον μιμήσεως γλώττης δεῖ Δημοσθένους.

Αὐτίκα μετὰ τὸν κυπαρίττινον πλείους ἦσαν ἄλλοι χοροὶ παντοίων δένδρων ἀμοιβαδὸν περιελιττόμενοι, οὐκ οὐν συγκεχυμένως καὶ φύρδην καὶ τοῖς εἶδεσιν ἐπιμίξ, οὐδ' οὐτινοσοῦν τῶν ἀτελεσφορήτων ἢ μὴν πρὸς τελεσιουργίαν ἐδωδίμην ἀπειρημένου, ἢ μὴ προϊσχομένου καρπὸν ὁμοφυᾶ πάντα πολλῶ τῶ περιόντι νικῶντα· κοσμίως δὲ καὶ κατ' εἶδος καὶ γένος ἕκαστος διωρίζοντο, τούτῳ μόνῳ διαφέρειν ἀλλήλων εἰδότες, τῶ τὸν μὲν ὀπίσθιον ἐφυψοῦσθαι, ὑφείσθαι δὲ πως ἀεὶ τὸν ἐνδοτέρῳ, ὡς ὄρασθαι μὲν τὴν καλλονὴν ἐκείνου παρέχεσθαι, ὄραν δὲ τὸν ζωογόνον ἥλιον ἅπαντας, ἤγε δὴ κὰν τοῖς ἵπποδρόμοις θεάτροις τελούμενον ἔστιν ἰδεῖν, συνεδριαζόντων τῶν θεωμένων κλιμακῆδόν, ἀπηργμένων μὲν τῆς ἀνωτάτῳ καθέδρας, ὑποκαθημένων δ' ἀεὶ τῆ κατωτέρῳ βαθμίδι, μέχρις ἂν ἐς τὴν ἐσχάτην κατίωσιν, ὥσθ' ὄραν τοὺς ἀμιλλωμένους ἐξεῖναι.

Ὅρνιθες δὲ, καὶ ταυθ' οὐς ἢ τῆς φύσεως τέχνη βαφαῖς ποικιλομόρφοις ὠραῖσεν, οἱ μὲν ἀμφιπεριῦπταντο, ἕτεροι δὲ πρέμνοις καὶ πετήλοις ἄκροις τῶν δένδρων ἐφίζανον· τοῖς δὲ καὶ μέσσην ἰοῦσιν ἦν δοκοῦν γε οὐδέτερον, ὥστ' ἀπορεῖν τὸν θεώμενον ὀπότερον ἑκατέρου τῆς ἀληθείας ἐφήπται, ἄρ' οὖν τὸ ἐφίζάνειν ἢ τὸ ἐφίπτασθαι. Ἰδίαν μέντοι μουσικὴν ἀναβαλλόμενοι ἕκαστος, καὶ τίς ἂν μέλος κελαδήσειε μελιχρότερον οὐ φαύλην ἔριν ἐρίζοντες. Ἐκεῖθεν ἀηδῶν ὑπερεσειρήνιζε ποικιλόδειρος· ἔνθεν ψιττακὸς ἡσμάτιζεν ὁ περίχλωρος· ταῶς ὄρνις περίχρυσος, χρῆμα ἐξαίσιον, ταῖς ἑαυτοῦ βαφαῖς ἠγλαῖζετο· καὶ κύκνος, ὑπανεὶς ζεφύρῳ τὰς πτέρυγας, λύραν ἐλύριζεν ἐναρμόνιον. Εἰ δὲ τινὰ που πανόπτῃ μῦθος οἶδεν ἄνδρα τεράστιον, ταῖς ἀληθείαις πάγγλωττος ἦν ὁ παράδεισος.

Ἦρος δὲ τὸ τῶν ἐξηυγενισμένων ἀνθέων πολυειδὲς τε καὶ πάγχρουν, καὶ ὑπὲρ τὰ ἐξ Ἀραβίας καὶ Ἰνδίας ἀπόζον, ἀρώματα, πῶς ποτ' ἂν τις ἢ φύσεως εἶχεν λόγος ἐκφράσειεν.

Ἐπειδὴν δὲ καὶ τῶν ἀκροδρῶν ἐπισταίη καιρὸς, ὀπότε τὴν προμνήστριαν ἄνθην καρπῶν μητέρα συνίστασθαι γίγνοιτο, οἷας μὲν ὠραιότητος, ὄσης δὲ πηλικότητος, λειότητός τε καὶ περιστίλψεως, καὶ χυμῶν ἡδίστης ποιότητος εἶχοντο, μᾶλλον ἂν τῆς ἀπολαυστικῆς ἐδέησε κρίσεως ἢ τῆς ἐκφραστικῆς διηγήσεως.

Ἦν δ' οὖν ὁμως ὁ τι καὶ τὰς τοῦ σώματος αἰσθήσεις ἠνδραποδίζετο. Ὁ μὲν γάρ τι τὴν ὄρασιν ἐληῖζετο· ὁ δὲ τι, γαργαλίζον τὴν ἀκοήν, τῶν ὤτων ἐξήρτα τὸν ἀκροώμενον· ἄλλο καὶ μόνῃς ἐξ ἀναμνήσεως τὴν ὄσφρησιν ἐξεθήλυνεν· ἑτέρου μηκέθ' ὑποπεσόντος τῆ γεύσει, τὸ τῆς ἡδονῆς ἄγκιστρον ἀπῆγγχε

τὸν θώρακα· ἀφή γε μέντοι, καὶ πρὶν ἢ λειότητος ἐπαφήσασθαι, τὴν ἀπτικήν ἐμαλθακίζετο δύναμιν. Οὕτω πανταχόθεν ἐτυραννεῖτό τις, κὰν εἰ λίαν ἀντέχειν ἐσφάδαζε. Καὶ μὴ ὅτι γε ταύτας, ὅτι μὴ καὶ τὰς τῆς ψυχῆς δυνάμεις κατεπαλαίετο.

Ἄλλ' ἐκεῖνα μὲν ἴσως ἂν τις ἐπιμελείας καὶ γεωργίας εἶπε τεχνάσματα καὶ δωρήματα· ἅπτα δ' ἂν αὐτομάτως γῆ προεβάλλετο, τίν' ἂν περὶ τούτων πεφιλοσόφηκε;

Διεζωγράφητο μὲν καὶ διαπεποίκιλτο τῆς γῆς ἐκεῖνο τὸ πρόσωπον, ὡς ἄλλο γ' οὐδέν, τῶν ὁποιδήποτ' ἀναδιδομένων ὠραίων ἐκεῖσ' ὁμοῦ συνδεδραμηκότων ὥσπερ ἀπὸ συνθήματος. Νύμφην ἂν τις εἰκότως Σολομοντείαν ὑπὲρ ἀγροῦ τὰ κρίνα ἐστολισμένην ὠνόμασε. Τερπνὸν τὸ ῥόδον, παρανοῖγον τὴν κάλυκα, προύκυπτεν· ἠδὲ προεπήδα τὸ κρίνον, τὴν κροφοροῦσαν γαστέρα διαῤῥηγνύν· ἀγλαὸν ἐσκίρτα τὸ ἴον, ὡς βρέφος ἀπεσπαργανωμένον ἀλλόμενον· ἐρωτικὸν ὁ καλὸς ἐλυγίζετο νάρκισσος· λωτὸς ἐρσήεις, εἶπεν ἂν ὀμηρίδης, ἠδὲ κρόκος ἠδ' ὑάκινθος περιεχόρευον ἐπαφρόδιτον· χάριεν ἐμειδία τὸ σίλφιον, τῶν ἄλλων μᾶλλον περιβλεπόμενον. Ἐγέλων Καλλοναί, ἐσκίρτων Ἥδοναί, ἐμελῶδουν Μοῦσαι, ἐλυρῶδουν Νύμφαι·

Οὐ γὰρ φόρμιγγος περικαλλέος ἦν ἔχ' Ἀπόλλων
Ἐδεύοντο.....

Ἀντὰρ ὁ φορμίζων ἀνεβάλλετο καλὸν ἀείδειν.

Ἀπανταχῆ Χάριτες, ἕκασταχῆ Ἰυγγες· ἔνθεν παρεκάλουν Τρυφαί, ἐκεῖθεν Ἀπολαύσεις. Πάνθ' ὠραῖα, πάντα χαρίεντα, καὶ οὐδὲν ὅ τι τὸ μὴ τῶν λοιπῶν προέχειν ἦτταν οὐκ ᾤετο φαύλην· τοιαύτην καλὴν φιλονεικίαν ἐφιλονεῖκουν πρὸς ἄλληλα.

Ἀλλὰ πόθεν τῶν ἀμαράντων φυτῶν ἐκείνων τὸ μόνον; πόθεν τῶν ἀλλομένων ναμάτων τὸ ἄρδευμα; ἢ δῆλον τῶν ἐξ Ἐδέμ τε καὶ τῶν Εὐφράτου· πᾶν γὰρ ὅ τι καλὸν ἕκασταχῆ ὡς ἐφ' ἐν ἐκεῖ συνελήλυθεσαν καταγώγιον, καὶ οὐθάρ ἀρούρης ὄντως συνέστησαν. Τί τὸ λῆρον ἐκεῖνο κηπίον Ἀλκίνου τοῦ Φαίακος, γῆς μὲν, ὡς λόγος, ὑπερηρμένον, ἐς δ' ἀέρα πεφυτευμένον μετέωρον; τί δὲ Μακάρων Νῆσοι, καὶ λειμῶνες ἀσφοδελοί, καὶ φθορᾶς ὑπερκείμενα Πεδία Ἠλύσια, τὰ ποιητικὰ ταυτὶ φληναφήματα, καὶ γραῖδίων κωθωνιζομένων λογύδρια, ὧν, ἐπειδὴ τοῦ καθ' ἡμᾶς παραδείσου μακρὰν ἐξώκειλαν, Ἕλληνες λήρων λειμῶνων λήρους ἠξίωσαν ἤρωας; ἴν, οὐς οὐ τόπος ἐκθρέψειε χλοερός, οὐδὲ δρόσος ἀναψύξειε χάριτος, δίψος καὶ λιμὸς κατάσχοι πνευματικός, καὶ Κωκυτὸν οὐ καταδικασθεῖεν οὐδὲ Πυριφλεγέθοντα, ποταμὸν δὲ πυρὸς αἰωνίζοντος καὶ φλόγα γεέννης ἀνάπανταν.

Τί δὲ δεῖ καταλέγειν ἐλαιῶνας καὶ ἀμπελῶνας, δαφνῶνας τε καὶ

μυρρίνωνας, καὶ φυτῶν πρασιάς, καὶ ἰδέας εὐγενῶν δένδρων, καὶ ὀπωρῶν ἰδιότητος καὶ ποιότητος, ὠραιότητάς τε καὶ πηλικότητος, καὶ διειδῶν ἐκδόσεις πηγῶν καὶ ναμάτων ἡδίστων ἀναβολάς, καὶ ὀρνίθων λιγυρὰ κελαδήματα, μουσικῶν ἰύγγων οὐκ ἀποδέοντα, τὰ τ' ἄλλα, ὧν ἄξιον ἕκαστον λόγου καὶ διηγήσεως τὸν καιρὸν καταναλίσκειν ἐκφράζοντα; καὶ ταῦθ', ὅποτε, καίπερ οὕτω κάλλους καὶ θαύματος ἔχοντα, μηδ' ἠντιοῦν ψυχαγωγίαν Ἄννη παρείχετο. Ψυχὴ γὰρ δυσχερῶν καθάπαξ πεπειραμένη προλήψεων, καὶ ἀλγεινοῖς κατενηνεγμένη, οὐτ' ἀνανεύειν, οὐτ' οὖν μεταβάλλειν φιλεῖ ραδίως ἐφ' ἕτερα· ἀλλ', ὡς ναῦς ἐμβάψασα κλυδωνίῳ καὶ ἄλλαις ἐπ' ἄλλαις ἐπιρροίαις κυμάτων καταδυομένη, οὐκ ἔσθ' ὅπως κουφισαμένη ἀποβαπτίσασθαι. Ἀμέλει καὶ κατ' οὐδὲν τερπνὸν ἀσμένως διέκειτο· ἀλλ', ὅθεν ἔδει μετρίαν ἀνακωχὴν, ἐκεῖθεν μᾶλλον συμφορῶν φορτία συνεκομίζετο, καὶ τι τῶν ἡδέων οὐδὲν ἱερὸν ἐλογίζετο.

Ἀμέλει ποτὲ μὲν οὐχ ἦττον τοὺς νοερούς λογισμοὺς ἢ τοὺς αἰσθητοὺς ὀφθαλμοὺς αὐταῖς χερσίν ἐς οὐρανὸν ἀνατείνουσα, ὅτε δ' ἐκατέραιν τὰ στέρνα πατάσσουσα, ἔστι δ' ὅτε καὶ τῶ ἐδάφει τὰ μέτωπα σὺν γόνασι προσερείδουσα, τοιάσδε πρὸς τὸν Θεόν, ἐν συνοχῇ ψυχῆς ὁμοῦ καὶ καρδίας, ἐλεεινάς ἠφίει φωνάς· «Ὡς ὄφελον μῆτε τὴν ἀρχὴν ἐγὼ συλληφθῆναι, μῆθ' ἢ ταλαίπωρος μήτηρ κυήσεσθαι· ἀλλ' ἢ συλληφθεῖσαν αὐτίκ' ἐκτρωθεῖσαν ἰδεῖν, ἢ μὴν καὶ γεννηθεῖσαν ἅμα τῶ βίῳ λειτουργῆσαι καὶ τῶ χρεῶν! οὕτω γὰρ οὐκ ἂν τοιαῦδε πονηρᾶ περιπέπτωκα δαίμονι· εἰ δ' οὖν, ἀλλ', εἰς τοῦθ' ἡλικίας παραγγείλασα, δυοῖν θάτερον ἢ μήτηρ συστήναι, ἢ τῶν ζώντων ἐκστῆναι!»

Τοσαῦτ' ἔφασκε· κάπειδὴ μὴ βροντὰς προῖσχειν, μηδ' ὄμβρους καταρρέειν ῥαγδαίους ἠδύνατο, τὸ κατάλληλον ἐτέλει τῇ φύσει, στεναγμοὺς μὲν ἐκ βαθέων ἐξεφυγγάνουσα, πίδακας δὲ δακρῦων ἐξακοντίζουσα. Τί δαί; ἀλλὰ καὶ τὴν Σάρραν καὶ τὴν Ἄνναν, καὶ Φενάνναν, καὶ τὰς ὅσαι κατ' ἐκείνας τῶ δεινῶ τῆς στείρωσεως δαιμονίῳ προσέβαλον, ἐν νῶ στρέφουσα, καὶ ὅπως ἐκάστη πρὸς τεκνογονίαν μετέβαλεν, ἐλπίδων ἦν χρηστοτέρων; οὐμνοῦν οὐδαμῇ· ἀλλὰ τὰ μὲν κατ' ἐκείνας ἰάσιμα, τὸ κατ' αὐτὴν δὲ μόνον ἀνίατον ᾤετο.

Ἀλλ' εὐαγγελίζομαί σοι θαρσεῖν, Ἄννα· βλέψον πρὸς Σάρραν, ἢ τὸν Ἰσαὰκ ἠνεγκεν· ἴδε πρὸς Ἄνναν, τὴν Σαμουὴλ μητέρα. Ἐγγὺς Γαβριὴλ ὁ ἀρχάγγελος, ὃς δεσμὰ διαλύειν οἶδε στείρωτικά· προμηνύει σοὶ τὴν σύλληψιν, Ἄννα. Ὡς γὰρ τὸν Σαμουὴλ ἐκείνη, οὕτω σὺ παρθένον κόρην συλλήψῃ· ἢ δ' αὖ τὸν ἐπὶ πάντων Θεόν, ὃν ἀμνὸν τοῦ Θεοῦ αἶροντα τὴν ἀμαρτίαν τοῦ κόσμου Ἰωάννης ὁ τῆς Ἐλισάβετ προφητεύσει, καὶ οὐ ῥήματι μόνον, ἀλλὰ καὶ

δακτύλω δείξει, «ἴδε» λέγων, «ὁ ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ, ὁ αἶρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου.» Ὡς εὐγέ σοι τῶν εὐαγγελίων! ὑπέρευγε τῶν χαρίτων! νῦν ὄντως ὅπερ κέκλησαι γέγονας, μᾶλλον δ' ὅπερ ἐκλήθης γενήσῃ· ἴσθι σοι τὴν ἐρμηνείαν τῆς κλήσεως· Ἄννα χάρις ἐξελληνίζεται, καὶ ἐξελληνιζομένη ἐξευγενίζεται. Οὐ γὰρ ἡ χάρις χάριν, ὃ φασι, τέξῃ, ἀλλὰ τὴν πασῶν χαρίτων μητέρα καὶ τὴν φύσιν ἡμῶν χαριτώσασαν, τὴν κεχαριτωμένην δηλαδὴ Θεοτόκον, καὶ δέσποιναν Ἀγγέλων ὁμοῦ καὶ ἀνθρώπων. Τοιγαροῦν σὺ μὲν ἐτοιμάζου περὶ τὴν σύλληψιν, καὶ συλλαβοῦσα τίκτε, καὶ τεκοῦσα καὶ χαῖρε καὶ σκίρτα, καὶ χόρευε· ἡμῖν δ', ὧ παρόντες, ἀναπαυστέον ἤδη τὴν ἔκφρασιν.²²⁴⁷

Πρόκειται για κείμενο μοναδικό στις λεπτομέρειες της περιγραφῆς βυζαντινοῦ κήπου. Στην ἀρχὴ μνημονεύεται ἡ Ναζαρέτ, ἀφοῦ ἦταν ὁ τόπος κατοικίας τῆς Ἁγίας Ἄννας (τὸ ρῆμα παροικέω στα πατερικὰ κείμενα ἀναφέρεται συχνά στην προσωρινή διαμονή τοῦ ἀνθρώπου στη ζωὴ αὐτή) καὶ υπῆρξε πατρίδα τῆς Θεοτόκου. Προσδιορίζεται γεωγραφικὰ ὡς πόλη τῆς Ἰουδαίας καὶ τονίζεται ἀντιθετικὰ ἡ σημασία τῆς μετὰ τὸν Εὐαγγελισμό τῆς Θεοτόκου ποῦ ἔλαβε χώρα ἐκεῖ: πρῶτα ἀσημὴ καὶ ἀφανῆς, ὕστερα ἐπίσημη καὶ πολὺ ἐπιφανῆς. Στη συνέχεια γίνεται λόγος γιὰ τὴ θαυματουργικὴ γένεση τοῦ Χριστοῦ, καθὼς καὶ γιὰ τὴ συμπεριφορὰ τοῦ Ἰωακείμ καὶ τῆς Ἄννας λόγω τῆς ἀτεκνίας. Ἡ Ἄννα περνούσε τὸ χρόνο τῆς σὲ ἓνα γειτονικὸ κτήμα, κήπο, ὅπου μιλοῦσε μόνη με τὸν Θεό. Ἐπειτα θὰ περιγραφεῖ τὸ πῶς ἦταν ὁ κήπος, ἀπὸ πόσα καὶ ποια ἀγαθὰ ἦταν γεμάτος. Ὁ κήπος παρουσιάζεται, καθὼς ἦταν ὁ μοναδικὸς τόπος στὸν ὁποῖο σύχναζε ἡ Ἁγία Ἄννα, ὄχι γιὰ νὰ χαίρεται τὴν ὁμορφιά του, ὅπως αὐτὴ δίνεται, ἀλλὰ γιὰ νὰ ἐπικοινωνεῖ με τὸν Θεό.

Ὁ κήπος εἶχε περίβολο σὲ σχῆμα δακτυλίου,²²⁴⁸ κυκλικό. Πάνω του υπῆρχε διπλὴ περίφραξη ποῦ υψωνόταν στὸν ἀέρα. Καθένα ἀπὸ τὰ δύο ἦταν ωραῖο στολίδι γιὰ τὸ ἄλλο, περιστοιχίζοντας τὸν κήπο με ἀσφάλεια. Ἡ περίφραξη εἶχε συναρμολογηθεῖ με τὴ λαξευτικὴ τέχνη, ὥστε οὔτε νὰ μπορεῖ νὰ ἐνδώσει στὴν κλοπὴ ὁ καταγινόμενος με αὐτὴ οὔτε νὰ κατακαεῖ με τὸ σαρκικὸ πυρ αὐτὸς ποῦ υποδουλώνει τὸν ὀφθαλμὸ του στὸν ἔρωτα ἀπὸ κοίταγμα στὸν κήπο²²⁴⁹ ἀπὸ περιέργεια, ἀλλὰ

²²⁴⁷ Ὑρτακηνός Θεόδ., Ἐκφ. εἰς τὸν παράδεισον Ἀγ. Ἄννης, 59-70.

²²⁴⁸ Τὸ κυκλικὸ σχῆμα τοῦ κήπου συμφωνεῖ με τὴν περιγραφὴ τῆς θέσης τῆς πηγῆς τοῦ κατωτέρω. Ὁ Μακρεμβολίτης (1.5.1) χρησιμοποίησε πολλὰ ἴδιες λέξεις γιὰ νὰ περιγράψει μιὰ κυκλικὴ πηγὴ σὲ περιγραφὴ κήπου: Dolezal, Mavroudi, *Hyrtakenos*, σ. 143.

²²⁴⁹ Dolezal, Mavroudi, *Hyrtakenos*, σ. 143.

απαλλαγμένη από καθετί ενοχλητικό να επιτρέπει στην κάτοχό της να συνομιλεί με τον Θεό που ποθούσε υψώνοντας απερίσπαστη το νου σ' Αυτόν.²²⁵⁰ Τον περίβολο περιέβαλλε σειρά κυπαρισσιών. Οι κορμοί των δένδρων γύρω από τις ρίζες ήταν αρκετά απογυμνωμένοι και από εκεί φύονταν ευθεία, ώστε να βλαστάνουν σε κωνοειδές φύλλωμα. Τόσο ωραία υψώνονταν και τρόπον τινά εναγκαλιζόνταν, ώστε νόμιζε κανείς ότι βλέπει καλά ζωσμένες νέες να απλώνουν τα χέρια η μια στην άλλη και να στήνουν αμοιβαία χορό ευγενικό και εναρμόνιο. Η παρομοίωση αυτή, η σύγκριση των κυπαρισσιών με κοπέλες που χορεύουν είναι εμπνευσμένη από το μύθο που καταγράφεται στα *Γεωπονικά*: οι κόρες του Ετεοκλέους παραπάτησαν και έπεσαν σε ένα πηγάδι, ενώ χόρευαν προς τιμήν των θεών. Η Γαία τις λυπήθηκε και βλάστησε δέντρα στη θέση τους, που ήταν τόσο χαριτωμένα όσο αυτές.²²⁵¹ Μαζεμένες γύρω τους η επιστήμη και η τέχνη αμιλλώνται να παρουσιάσει καθεμιά τη δική της δραστηριότητα σ' αυτές τις κοπέλες.²²⁵² Η τέχνη θάπτοντας καλά τις ρίζες, σύμφωνα με τους νόμους της κηπουρικής και αξιώνοντας τόση επιμέλεια όση πρόνοια χρειάζεται. Η επιστήμη μετρώντας και χωρίζοντας το ένα από το άλλο, ώστε ως παράλληλα²²⁵³ να μην μπορούν να συμπίπτουν και το διάστημα που μεσολαβεί ούτε να υπολείπεται ούτε να υπερτερεί και η απόσταση να μην είναι μεγαλύτερη ή μικρότερη.

Ακολούθως ξεκινά η περιγραφή της φιάλης. Σε κάποιο σημείο υπήρχε σημάδι²²⁵⁴ κάποια φιάλη που περιείχε και έχυνε ύδωρ κεντρικά,²²⁵⁵ σαν τοποθετημένη για να βλέπει εξ ίσου όλες τις γραμμές που έρχεαν από το κέντρο προς την περιφέρεια και στρέφονταν πάλι προς το κέντρο. Η φιάλη είχε λαξευτεί από πράσινο λίθο. Στο μέσο της φιάλης υψωνόταν όρθιος κύλινδρος. Πάνω στον κύλινδρο ήταν τοποθετημένος κώνος, σαν κεφαλή πάνω σε αυχένα, στον οποίο είχαν γίνει επτά οπές, όσες και στο κεφάλι, όπως υπάρχουν δύο αυτιά, δύο μάτια, δύο ρουθούνια και ένα

²²⁵⁰ Dolezal, Mavroudi, *Hyrtakenos*, σ. 144.

²²⁵¹ Πβλ. Μακρεμβολίτης 1.4.4..

²²⁵² Dolezal, Mavroudi, *Hyrtakenos*, σ. 113, 144.

²²⁵³ Πβλ. Boissonade, *AnecGr*, 2: 418, 3.

²²⁵⁴ Παρονομασία με ομώνυμα. Ο Υρτακηνός παίζει με την πολλαπλή έννοια της λέξης σημείον, 'σημείο' στη γεωμετρία και 'σημάδι, οϊωνός, τεκμήριο, ορόσημο' κ.λπ. σε άλλα συμφραζόμενα. Κι άλλοι συγγραφείς αυτή την περίοδο χρησιμοποιούν γεωμετρικούς όρους: Dolezal, Mavroudi, *Hyrtakenos*, σ. 144.

²²⁵⁵ Πβλ. Μακρεμβολίτης 1.5.1. Σε άλλο κείμενο ο Υρτακηνός περιγράφει τις ηλιακές ακτίνες με όμοιες λέξεις: Dolezal, Mavroudi, *Hyrtakenos*, σ. 144.

στόμα. Η ιδέα ότι ο αριθμός επτά ανταποκρίνεται στα ανοίγματα της ανθρωπίνης κεφαλής εκφράζεται στο έργο του Ανατολίου *Περὶ δεκάδος καὶ τῶν ἐντὸς αὐτῆς ἀριθμῶν*. Ο Υρτακηνός γνωρίζει τη μυστική σημασία του αριθμού αυτού. Η καταγωγή της αριθμολογίας είναι νεοπλατωνική, ενώ την υιοθέτησαν και χριστιανοί συγγραφείς.²²⁵⁶ Από τις οπές αναπηδούσαν πίδακες όσες και φλέβες ή μάλλον έτρεχαν ρυάκια, σαν δάκρυα από τα μάτια, διότι η τέχνη έκανε τις οπές ακριβώς όμοιες με οφθαλμούς. Αυτά δε συγκρίνονται με τα δάκρυα της Νιόβης.²²⁵⁷ Ενώ η Νιόβη άλλαξε σε λίθο, θα έλεγε κανείς ότι τα δάκρυα χαράς και ευχαρίστησης που ανέβλυζαν από παντού άλλαξαν το λίθο σε άνδρα. Με τόση ευχαρίστηση δέχεται η φιάλη τα ύδατα, ώστε βγάξει με τέρψη αυτά που αγκαλιάζει με ηδονή για να ποτιστούν τα φυτά.

Τα σκιρτήματα των λεόντων, τα άλματα των λεοπαρδάλεων, τα λυγίσματα των αρκούδων και τα αγάλματα των άλλων θηρίων, τα οποία ο τεχνίτης είχε σκαλίσει άριστα, σχεδόν κινούνταν, ώστε ο θεατής θα ευχόταν να υποχωρήσει κάπου μακριά, μήπως ξαφνικά τα θηρία εφορμήσουν και τον καταξεσχίσουν.

Αυτά βρίσκονταν στο κέντρο της φιάλης. Γύρω από τη στεφάνη (ο τεχνίτης)²²⁵⁸ είχε σχηματίσει με τον τόρνο και έβαλε να καθίσουν τόσο θαυμάσια πουλιά, όπως θα έλεγε ο μύθος τον αετό στο σκήπτρο του Δία,²²⁵⁹ καθώς φαίνονταν ότι βουτούν τα ράμφη και πίνουν νερό και σχεδόν θα απομακρύνονταν πετώντας, αν κάποιος πλησίαζε.

Θα μπορούσε κανείς να θεωρήσει τον κώνο στολίδι πάνω σε στολίδι, ήταν στη φιάλη ό,τι η φιάλη στον κήπο. Είχε λατομηθεί από πορφυρό λίθο, ενώ ο σωλήνας είχε κατασκευαστεί από άλλο λίθο που είχε γλαυκό (απαστράπτον) χρώμα, ώστε να φαίνεται από εκεί σε μικρό σχέδιο η δημιουργία και η θέση όλων, αφού πάνω ήταν αυτό που πλησίαζε το πορφυρό χρώμα, κάτω αυτό που ήταν ζωηρό πράσινο και στη μέση αυτό που είχε το χρώμα του υποκίτρινου λινού.²²⁶⁰

²²⁵⁶ Dolezal, Mavroudi, *Hyrtakenos*, σ. 144-145.

²²⁵⁷ Παρομοίωση με τα δάκρυα της Νιόβης υπάρχει και σε άλλο χωρίο του Υρτακηνού: Dolezal, Mavroudi, *Hyrtakenos*, σ. 145.

²²⁵⁸ Dolezal, Mavroudi, *Hyrtakenos*, σ. 145.

²²⁵⁹ Ένας αετός διακοσμεί την πηγή στον Μακρεμβολίτη, 1.5.2 και στον Ευγενιανό, 95-97: Dolezal, Mavroudi, *Hyrtakenos*, σ. 145.

²²⁶⁰ Μπορούμε να κατανοήσουμε το χρώμα του σωλήνα ως ξανθό που έλαμπε, δηλαδή χρυσό. Ο συμβολισμός της πηγής εμπνέεται από τους Εβδομήκοντα (Γεν 2, 11-13) και

Επίσης διάφορα γένη πουλιών, σκαλισμένα στο σωλήνα σαν να διέρχονται στον αέρα, άνοιγαν πολύ ευχάριστα τις φτερούγες και πετούσαν ολόγυρα εδώ κι εκεί. Κάπου εκεί έπλεαν και ιχθύες δια μέσου της τεχνητής θάλασσας, κινούμενοι έξω με τις ουρές, επειδή δεν μπορούσαν να πλέουν μέσα από το σωλήνα, καθώς δεν αναμένονται να στέκονται. Πού θα μπορούσαν και πιο πέρα; Το πορφυρό, σαν αιθέρας, απειλούσε να κατακάψει ό,τι άγγιζε. Εκείνα κόσμησε ο τεχνίτης με τόση ακρίβεια, σαν άλλος Απελλής. Χρειάζεται η γλώσσα του Δημοσθένη για να εκφραστεί πόσο μιμούνταν τη φύση.²²⁶¹

Αμέσως μετά τη σειρά των κυπαρισσιών υπήρχαν κι άλλες από διάφορα δένδρα, που τυλίγονταν γύρω αμοιβαία. Καθεμιά διακρινόταν όπως αρμόζει κατά είδος και γένος, γνωρίζοντας ότι διαφέρει από τις άλλες κατά το ότι η πίσω υψωνόταν πιο πάνω, ενώ η πιο μέσα ήταν πάντοτε πιο χαμηλή, ώστε να επιτρέπει να φαίνεται το κάλλος της και να βλέπουν όλες το ζωγόνο ήλιο, όπως βεβαίως μπορεί κανείς να δει να γίνεται και στα ιπποδρόμια θέατρα, όπου οι θεατές παρακολουθούν κλιμακωτά, αρχίζοντας με τα ανώτατα καθίσματα και κάθονται πάντοτε παρακάτω στην κατώτερη βαθμίδα, μέχρι να κατέβουν στην τελευταία, ώστε να μπορούν όλοι²²⁶² να βλέπουν τους συναγωνιζόμενους.

Κατωτέρω υπάρχει αναφορά στα πτηνά. Και από τα πουλιά και μάλιστα αυτά που η τέχνη της φύσης κόσμησε με ποικιλόμορφα χρώματα, άλλα πετούσαν γύρω και άλλα κάθονταν στους κορμούς και στα ψηλότερα φύλλα των δένδρων²²⁶³. Αυτά που πήγαιναν στη μέση μπορούσαν να φαίνονται ότι (δεν κάνουν)²²⁶⁴ κανένα από τα δύο, ώστε ο θεατής να απορεί ποιο σχετίζεται με την αλήθεια, το ότι κάθονται ή το ότι πετούν πάνω. Και το καθένα άρχιζε να τραγουδά τη δική του μουσική και ανταγωνίζονταν ποιο θα κελαηδήσει γλυκύτερο μέλος. Από εκεί αηδόνι με ποικίλο λαιμό²²⁶⁵ υπερερούσε των Σειρήνων στο τραγούδι.²²⁶⁶ Από εκεί τραγουδούσε καταπράσινος παπαγάλος. Παγόνι, κατάχρυσο πουλί,

αναφέρεται σε έναν από τους ποταμούς του παραδείσου: Dolezal, Mavroudi, *Hyrtakenos*, σ. 145.

²²⁶¹ Dolezal, Mavroudi, *Hyrtakenos*, σ. 146.

²²⁶² Dolezal, Mavroudi, *Hyrtakenos*, σ. 146.

²²⁶³ Πβλ. Υρτακηνός *Notices et extraits*, 6, 27 (επιστ. 65).

²²⁶⁴ Dolezal, Mavroudi, *Hyrtakenos*, σ. 146.

²²⁶⁵ Πβλ. Ησιόδου, *Έργα και Ήμέραι*, 203: 'αηδών ποικιλόγηρυς.'

²²⁶⁶ Βλ. επίσης Υρτακηνός, *Notices et extraits*, 6, 38 (επιστ. 78), 42 (επιστ. 86).

εξαίσιο πράγμα, ευφραινόταν με τα χρώματά του.²²⁶⁷ Και κύκνος, ανοίγοντας τις φτερούγες στο ζέφυρο,²²⁶⁸ έπαιζε εναρμόνια λύρα.²²⁶⁹ Κι αν ο μύθος γνωρίζει κάπου κάποιον τεράστιο άνδρα που βλέπει τα πάντα, αλήθεια ο κήπος μιλούσε όλες τις γλώσσες. Ο μυθολογικός άνδρας στον οποίο αναφέρεται ο Υρτακηνός είναι ο Άργος Πανόπτης, το σώμα του οποίου ήταν καλυμμένο με οφθαλμούς. Όταν ο Δίας μεταμόρφωσε την αγαπημένη του Ιώ σε δαμάλα, για να την κρύψει από τη ζήλια της Ήρας, η Ήρα έστειλε τον Άργο να προσέχει την Ιώ και να μην την αφήσει ποτέ σε ησυχία.²²⁷⁰

Πιο κάτω πληροφορούμαστε για τα άνθη. Ο συγγραφέας αναρωτιέται πώς θα μπορούσε ποτέ ο λόγος να εκφράσει τη φύση των ειδών και των χρωμάτων των εξευγενισμένων ανθέων της άνοιξης και την ανώτερη από τα αραβικά και ινδικά αρώματα οσμή.²²⁷¹ Η οσμή των ανθέων του κήπου συγκρίνεται με τα αρώματα της Αραβίας και της Ινδίας και αναδεικνύεται ανώτερη.

Κι όταν έρχεται και η εποχή των καρπών, οπότε συμβαίνει η προξενήτρα άνθηση να γίνεται μητέρα καρπών, θα χρειαζόταν μάλλον κρίση απόλαυσης παρά εκφραστική διήγηση για το ποιας ωραιότητας, πόσου μεγέθους, λειότητας και ακτινοβολίας και γλυκύτατης ποιότητας χυμών ωφελούνται.

Υπήρχαν όμως κι αυτά που αιχμαλώτιζαν τις αισθήσεις του σώματος. Το ένα κέρδιζε την όραση. Το άλλο, ερεθίζοντας την ακοή, έκανε τον ακροατή να εξαρτάται από τα ώτα του. Άλλο εξασθενούσε την όσφρηση από την ανάμνηση και μόνο. Ενώ άλλο δεν είχε υποβληθεί ακόμη στη γεύση, το άγκιστρο της ηδονής έπνιγε το θώρακα. Η απτική δύναμη της αφής καμπτόταν και πριν εκβάλει τη λειότητα. Έτσι τυραννούσαν κανείς από παντού κι αν αγωνιζόταν πολύ να αντέξει. Νικούνταν και από αυτές τις αισθήσεις²²⁷² και από τις δυνάμεις της ψυχής.

Αλλά εκείνα ίσως κανείς ονόμαζε τεχνάσματα και δώρα επιμέλειας και γεωργίας. Αλλά τι θα μπορούσε να συζητήσει γι' αυτά που εξέθετε

²²⁶⁷ Πβλ. Αχιλλέας Τάτιος 1.15.7.

²²⁶⁸ Πβλ. Υρτακηνός, *Boissonade, AnecGr*, 1, 267.

²²⁶⁹ Το παγόνι, ο κύκνος και ο παπαγάλος βρίσκονται μεταξύ των πτηνών που απαριθμούνται στον Διγενή Ακρίτα και στον Αχιλλέα Τάτιο: Schissel, *Garten*, σ. 18.

²²⁷⁰ Στον Άργο αναφέρεται εκτενώς ο Υρτακηνός στο *Boissonade, AnecGr*, 1, 292: Dolezal, *Mavroudi, Hyrtakenos*, σ. 146.

²²⁷¹ Βλ. και Υρτακηνός, *Boissonade, AnecGr*, 3, 23, *Notices et extraits*, 6, 17 (επιστ. 54).

²²⁷² Dolezal, *Mavroudi, Hyrtakenos*, σ. 147.

αυτομάτως η γη;²²⁷³

Εκείνο το πρόσωπο της γης είχε ζωγραφισθεί πλήρως και κοσμηθεί ποικίλως, όπως κανένα άλλο, σαν να είχαν συναθροισθεί εκεί από κοινού, σαν από σύνθημα, τα οπουδήποτε αναδιδόμενα ωραία. Εύλογα θα την ονόμαζε κανείς Νύμφη του Σολομώντα στολισμένη τα κρίνα πάνω από αγρό. Το ρόδο προέκυπτε τερπνό, ανοίγοντας λίγο την κάλυκα. Το κρίνο πηδούσε εμπρός γλυκό, διασπώντας την κυφορούσα γαστέρα. Ο μενεξές σκιρτούσε λαμπρός, σαν βρέφος χωρίς σπάργανα.²²⁷⁴ Ο καλός νάρκισσος λύγιζε ερωτικώς.²²⁷⁵ Ο δροσερός λωτός,²²⁷⁶ θα έλεγε ο ποιητής²²⁷⁷ κι ο κρόκος κι ο υάκινθος χόρευαν ολόγυρα θελκτικά. Το σίλφιο χαμογελούσε κομψά, θαυμαζόμενο περισσότερο από τα άλλα. Οι Καλλονές γελούσαν, οι Ηδονές σκιρτούσαν, οι Μούσες τραγουδούσαν μελωδικά, οι Νύμφες έπαιζαν τη λύρα και συγχρόνως τραγουδούσαν.

Γιατί δε χρειάζονταν την πολύ όμορφη κιθάρα που είχε ο Απόλλωνας.....²²⁷⁸

Αλλά αυτός που έπαιζε την κιθάρα άρχιζε ωραίο άσμα.²²⁷⁹

Υπήρχαν²²⁸⁰ παντού Χάριτες, Γοητείες· από εδώ καλούσαν Τρυφές, από εκεί Απολαύσεις. Όλα ωραία, όλα χαριτωμένα και όλα θεωρούσαν ήττα το να μην προέχουν από τα υπόλοιπα. Τέτοια καλή φιλονικία φιλονικούσαν μεταξύ τους.²²⁸¹

Αλλά από πού ήταν το μόσχευμα εκείνων των αμάραντων φυτών; Από πού το πότισμα των υδάτων που αναπηδούσαν; Είναι φανερό από την Εδέμ και τον Ευφράτη. Τα φυτά του κήπου χαρακτηρίζονται αμάραντα και, κατά το συγγραφέα, αρδεύονται από την Εδέμ και τον Ευφράτη. Γιατί όλα τα καλά γενικώς συγκεντρώθηκαν εκεί, σαν σε ένα κατάλυμα και όντως συνέστησαν γονιμότητα χώρα.²²⁸² Γιατί υπήρξε²²⁸³ εκείνος ο ανόητος μικρός κήπος του Αλκίνοου του Φαίακος υψωμένος

²²⁷³ Πβλ. Λόγγος, *Δάφνις και Χλόη*, 4, 2.

²²⁷⁴ Πβλ. Μακρεμβολίτης, 1.4.1.

²²⁷⁵ Ο νάρκισσος και το ρόδο βρίσκονται μεταξύ των ανθών που απαριθμούνται στον Διγενή Ακρίτα και στον Αχιλλέα Τάτιο: Schissel, *Garten*, σ. 15.

²²⁷⁶ *Ιλιάδα*, Ξ, 348. Βλ. επίσης Υρτακηνός, *Notices et extraits*, 7, 734 (επιστ. 13).

²²⁷⁷ Πβλ. Υρτακηνός, *Notices et extraits*, 6, 5 (επιστ. 35).

²²⁷⁸ *Ιλιάδα*, Α, 603.

²²⁷⁹ *Οδύσσεια*, α, 155.

²²⁸⁰ Dolezal, Mavroudi, *Hyrtakenos*, σ. 148.

²²⁸¹ Πβλ. Μακρεμβολίτης, 1.4.2.

²²⁸² *Ιλιάδα*, Ι, 141 και 283.

²²⁸³ Dolezal, Mavroudi, *Hyrtakenos*, σ. 148.

πάνω από τη γη, όπως λέει ο λόγος και φυτεμένος μετέωρος στον αέρα; Κρεμαστοί ήταν οι κήποι της Σεμιράμεως. Είναι λογοτεχνικός τόπος να κρίνεται το κάλλος οποιουδήποτε κήπου συγκριτικά με εκείνον του Αλκίνοου.²²⁸⁴ Γιατί οι Νήσοι των Μακάρων και τα γεμάτα άνθη λιβάδια²²⁸⁵ και τα Ηλύσια Πεδία που είναι άφθαρτα, αυτές οι ποιητικές ανοησίες²²⁸⁶ και τα λογύδρια των μεθυσμένων γριών, τα ανόητα λιβάδια με τα οποία αξίωσαν οι Έλληνες ανόητους ήρωες, επειδή εξόκειλαν μακριά από το δικό μας παράδεισο; Ο Υρτακηνός αναφέρεται και στην τύχη αυτών των ειδωλολατρών.

Ο συγγραφέας αναρωτιέται, καθώς συνοψίζει,²²⁸⁷ γιατί πρέπει να εκτεθούν οι ελαιώνες και αμπελώνες, τα άλση δαφνών και μυρσινών και οι πρασιές των φυτών και τα είδη των καλών δένδρων και η ιδιότητα, ποιότητα, ωραιότητα και το μέγεθος των καρπών και η απόδοση των διαυγών πηγών και το φούσκωμα των ευχάριστων υδάτων και τα καθαρά κελαηδήματα των πουλιών,²²⁸⁸ που δεν υπολείπονται της μουσικής γοητείας και να καταναλώνει κανείς²²⁸⁹ τον καιρό εκφράζοντας τα άλλα, καθένα από τα οποία είναι άξιο λόγου και διηγήσεως. Και μάλιστα όταν δεν παρείχαν στην Άννα καμιά τέρψη, αν και ήταν τόσο όμορφα και θαυμάσια. Προς το τέλος πληροφορούμαστε τη διάθεση της Άννας, τη συμπεριφορά της, ενώ καταγράφεται και τι φώναζε στον Θεό. Δεν της έδιναν ελπίδα οι περιπτώσεις της Σάρρας, της Άννας (μητέρας του Σαμουήλ) και της Φενάννας. Ο συγγραφέας όμως της αναγγέλλει τα όσα θα συνέβαιναν. Εξηγεί το όνομά της και, αφού την καλεί να ετοιμαστεί για τη σύλληψη, τη γέννηση, τη χαρά, τελειώνει την έκφραση.

Η παρουσία του κήπου και των σχετικών μοτίβων είναι έντονη στη βυζαντινή λογοτεχνία και τέχνη, όπως φαίνεται από τις ρητορικές περιγραφές και τα μνημεία που έχουν σωθεί. Βέβαια, ο κήπος είναι κάτι εφήμερο. Στη ρητορική αυτή περιγραφή του Υρτακηνού υπάρχουν αναφορές στα λογοτεχνικά, καλλιτεχνικά και θρησκευτικά ενδιαφέροντα του περιβάλλοντός του. Στον ύστερο βυζαντινό πολιτισμό οι κήποι είλκυαν και η αισθητική απόλαυση που έδιναν αποτυπώνεται γλαφυρά

²²⁸⁴ Dolezal, Mavroudi, *Hyrtakenos*, σ. 148.

²²⁸⁵ *Οδύσσεια*, λ. 539.

²²⁸⁶ Πβλ. Μακρεμβολίτης, 1.4.3.

²²⁸⁷ Dolezal, Mavroudi, *Hyrtakenos*, σ. 135.

²²⁸⁸ Η λέξη *λιγυρός* είναι ποιητική: Pernot, *La rhétorique*, σ. 364.

²²⁸⁹ Dolezal, Mavroudi, *Hyrtakenos*, σ. 148.

στα κείμενα.

Σύντομες αφηγήσεις παισιώνουν το κέντρο της αφήγησης, την εκτενή περιγραφή του κήπου στον οποίο η Άννα συλλογίζεται. Η γλώσσα είναι πλούσια. Επαναλαμβάνονται οι λέξεις «καρπός» και «καρποφόρος» και αποκτούν μεγαλύτερη σημασία, καθώς αντιτίθενται στην κατάσταση της Άννας. Ο Υρτακηνός τονίζει το θέμα της γονιμότητας ή την έλλειψή της σε όλο το κείμενο.

Πρόκειται για ένα από τα κατατοπιστικότερα κείμενα σχετικά με τον βυζαντινό κήπο.²²⁹⁰ Η δομή της έκφρασης ακολουθεί τις οδηγίες του Αφθονίου, περιγράφοντας τον κήπο από το εξωτερικό προς το εσωτερικό μέρος (από τους εξωτερικούς τοίχους προς την πηγή στο μέσο) και αναφέροντας τι περιέχει (δέντρα, λουλούδια και πουλιά). Η περιγραφή επαναλαμβάνει πολλούς τόπους, ενώ φαίνεται να έχει επηρεαστεί και από μνημεία της μέσης και ύστερης βυζαντινής περιόδου. Αρχίζει με μια ζωηρή εικόνα της περίφραξης που περιβάλλει τον κήπο που βρίσκεται σε κτήμα: είναι πέτρινος τοίχος σε σχήμα δακτυλίου, τέλειος κύκλος. Στην κορυφή του υψώνεται διπλό διάζωμα, καθιστώντας την περίφραξη περίπλοκο και παράδοξο, αλλά πολύ ασφαλές σύνορο με τον έξω κόσμο. Εξασφαλίζεται το ότι η περίφραξη ήταν απόρθητη. Άρα το καταφύγιο της Άννας προστατεύεται από τη σαρκική αγάπη, τόπος που βρίσκεται συχνά σε βυζαντινά μυθιστορήματα. Η Άννα είναι ελεύθερη να επικοινωνήσει με το θείο σε ένα γόνιμο κήπο και αυτό θα οδηγήσει στην εκπλήρωση των επιθυμιών της.

Ο κήπος ήταν στολισμένος με κυπαρίσσια.²²⁹¹ Το κυπαρίσσι έχει εξυμνηθεί σε ποικίλα κείμενα και σχήματα λόγου από την αρχαιότητα, όπως στον Λιβάνιο και αργότερα με σαφείς αναφορές στον πνευματικό κόσμο, όπως στο εγκώμιο της Νίκαιας από τον Θεόδωρο Μετοχίτη. Ο Μετοχίτης επέλεξε να αφιερώσει την πιο έντεχνη περιγραφή της φύσης γύρω από το ναό του Αγίου Υακίνθου στο άκαρπο κυπαρίσσι. Τα κυπαρίσσια εγκωμιάζονται με έμφαση, επειδή συμβολίζουν ψυχική ανάβαση (πρωτότυπη και όμορφη παρομοίωση με το ψηλόλιγνο σχήμα τους) στο νοητό κόσμο. Καθώς υψώνονται ευθυτενή στον ουρανό υποδεικνύουν τον ουράνιο χώρο προς τον οποίο οφείλουν να προστρέχουν

²²⁹⁰ Για τους βυζαντινούς κήπους βλ. I. Nillson, *Nature Controlled by Artistry – The Poetics of the Literary Garden in Byzantium*, στο H. Bodin και R. Hedlund (επιμ.), *Byzantine Gardens and Beyond* [Studia Byzantina Upsaliensia 13], Ουψάλα 2013, 14-29.

²²⁹¹ Dolezal, Mavroudi, *Hyrtakenos*, σ. 105-110, 113.

οι μοναχοί και δίνουν έμφαση στην εξαΰλωση του σώματος, των φυσικών στοιχείων, καθώς αποβάλλουν την ύλη του με την άνοδο του πνεύματος, διαδικασία που τονίζεται με τη στενή, μυτερή κορυφή του δένδρου.²²⁹² Στον Λάσκαρη οι ευθείς κορμοί των κυπαρισσιών χρησιμοποιήθηκαν ως παρομοίωση για τους πύργους των τειχών της Νίκαιας.²²⁹³ Πρόκειται για πνευματικό και μεταφυσικό συμβολισμό.²²⁹⁴ Τα κυπαρίσσια κοσμούσαν επίσης πολλές αυλές μονών.²²⁹⁵ Κατά τον Υρτακηνό αυτά τα δένδρα ήταν διαμορφωμένα με τεχνητά μέσα, είχαν διακοσμητικό κλάδεμα. Ο συγγραφέας περιγράφει τους κορμούς τους ως απογυμνωμένους και σχηματισμένους σε κωνικό φύλλωμα. Αυτή η διαχείριση του κήπου αναφέρεται και στο μυθιστόρημα *Βέλθανδρος και Χρυσάντζα*.

Ο τεχνητός χειρισμός του τοπίου με διακοσμητικό κλάδεμα μαρτυρείται σε μεσοβυζαντινά χειρόγραφα, καθώς και στα μωσαϊκά στο Καριγιέ Τζαμί. Φαίνεται ότι η επεξεργασία αυτή είλκυε στο Βυζάντιο. Εδώ υπάρχει μια σημαντική αναφορά στην πρακτική αυτή της κηπουρικής. Δίνονται αρκετές λεπτομέρειες για την ανασύνθεση του κήπου όπως τον είχε συλλάβει ο συγγραφέας.

Ο Υρτακηνός συνεχίζει σχετικά με την οργάνωση του χώρου. Τα δένδρα πρέπει να έχουν ομοιόμορφες αποστάσεις ανά είδος και διαφορετικά είδη να φυτεύονται ανά κατηγορία. Αυτή η διαμόρφωση μιμείται τις οδηγίες που βρίσκονται στα *Γεωπονικά*, καθώς και καθιερωμένους τόπους, ενώ μαρτυρείται σε εικονογραφημένα χειρόγραφα. Στα *Γεωπονικά* αναφέρεται ότι ο κήπος θα έπρεπε να είναι φραγμένος και τα φυτά να ταξινομούνται ανά είδη. Έτσι εκτός από τα κυπαρίσσια κατωτέρω αναφέρονται ελιές, δάφνες και μυρτιές. Υπάρχουν και καρποφόρα δένδρα, για να υπογραμμιστεί το θέμα της γονιμότητας. Ο Υρτακηνός εύγλωττα συγκρίνει τα δένδρα με ένα ιπποδρόμιο. Τα δένδρα δηλαδή περιβάλλουν τον κήπο, προφανώς κλιμακωτά. Δημιουργούνται πολλοί ομόκεντροι κύκλοι. Τα κυπαρίσσια, τοποθετημένα πιο μακριά, είναι τα ψηλότερα. Έτσι απομακρύνονται τα

²²⁹² Σαράντη, Η πόλη ως αρχιτεκτονικός χώρος, Σαράντη, Ο χώρος, σ. 14, Σαράντη, Το *Εγκώμιο εις Νίκαιαν*, Saradi, *Idyllic nature*, σ. 25, Saradi, *Monuments*, σ. 184, 188.

²²⁹³ 144, 11, 10–11: ‘...διὸ κυπαρίττων εὐθείας ἀναβάσεως εὐμοιροῦντα αὐτῆς τὰ πυργώματα,’: Foss, *Nicaea*, σ. 201.

²²⁹⁴ Σαράντη, *Εγκώμιο εις Νίκαιαν*.

²²⁹⁵ A.–M. Talbot, *Byzantine Monastic Horticulture: The Textual Evidence*, στο *Byzantine Garden Culture*, επιμ. A. Littlewood, H. Maguire και J. Wolschke – Bulmahn, Ουάσινγκτον 2002, σ. 57.

λιγότερο γόνιμα που προστατεύουν σαν φράκτης στα σύνορα του κήπου. Τα οπωροφόρα δένδρα τοποθετούνται προς το κέντρο. Παρομοίως, τα Γεωπονικά αναφέρουν ότι τα κυπαρίσσια θα έπρεπε να τοποθετούνται στον εξωτερικό φράκτη, για να λειτουργούν ως φράκτης γύρω από τον κήπο. Αυτή η διάταξη δένδρων απηχείται σε πηγές από την ύστερη αρχαιότητα ως το τέλος του 14ου αι., π.χ. στα μυθιστορήματα της ύστερης αρχαιότητας *Δάφνις και Χλόη* και του 12ου αι. *Δροσίλλα και Χαρικλής*.

Ο Μελιτηνιώτης στο *Εἰς τὴν Σωφροσύνην* περιγράφει έναν κήπο με δένδρα φυτεμένα σε ομόκεντρους κύκλους και την ίδια διεύθυνση ανά είδη. Άλλες λεπτομέρειες αντιστοιχούν σε στοιχεία που βρίσκονται στον Αχιλλέα Τάτιο ή τον Μακρεμβολίτη: καρποί που κρέμονται από τα κλαδιά, ένας γλυκός Ζέφυρος που φυσά, μια λιμνούλα που βρίσκεται στη μέση του κήπου με ζώα και πουλιά να τη στολίζουν, το νερό που εκτινάσσεται από τα στόματά τους και ο κήπος που καθρεπτίζεται στο νερό της λιμνούλας.

Αναγκαία διακόσμηση του κήπου αποτελεί μια πηγή.²²⁹⁶ Βρίσκεται στο κέντρο. Φτιαγμένη από μάρμαρα τριών διαφορετικών χρωμάτων, έλαμπε στο φως της ημέρας. Πορφυρόλιθος και ένας πράσινος και χρυσός λίθος σχηματίζουν ένα τρίχρωμο γλυπτό, το οποίο παρομοιάζεται με τη δημιουργία και τον κήπο της Εδέμ. Τα χρώματα μπορεί να υπαινίσσονται τον Φισώνα, έναν από τους τέσσερις ποταμούς του Παραδείσου.²²⁹⁷ Η περιγραφή της πηγής αρχίζει απλά: είχε στρογγυλή δεξαμενή από πράσινο λίθο με έναν κύλινδρο από χρυσό λαμπερό λίθο που ανερχόταν από τη μέση με έναν κώνο από πορφυρίτη στην κορυφή. Είχαν ανοιχθεί επτά τρύπες στον κώνο, από τις οποίες έρρεαν πίδακες ύδατος όπως τα δάκρυα της Νιόβης. Εικόνες πηγών με κωνικές υδροροές αφθονούν στη βυζαντινή τέχνη, κυρίως σε χειρόγραφα.

Ιστορικές πηγές επιβεβαιώνουν την ύπαρξη όμοιων πηγών σε αυτοκρατορικούς και αριστοκρατικούς κήπους στην Κωνσταντινούπολη και τα περίχωρά της. Ο Θεόδωρος Μετοχίτης στο ποίημα για το παλάτι του περιγράφει και τους κήπους του. Αναφέρει πηγές και μια όμορφη, διακοσμημένη λιμνούλα. Ένα τμήμα του περιβόλου του κήπου

²²⁹⁶ Για τις πηγές στο Βυζάντιο βλ. P. Stephenson και B. Shilling, επιμ., *Fountains and Water Culture in Byzantium*, Κέμπριτζ 2015 (υπό έκδοση).

²²⁹⁷ Γεν 2, 11–12: 'ὄνομα τῶ ἐνὶ Φισῶν· οὗτος ὁ κυκλῶν πᾶσαν τὴν γῆν Εὐιλάτ, ἐκεῖ οὐ ἔστι τὸ χρυσίον· τὸ δὲ χρυσίον τῆς γῆς ἐκείνης καλόν· καὶ ἐκεῖ ἔστιν ὁ ἄνθραξ καὶ ὁ λίθος ὁ πράσινος.'

περιβαλλόταν από μονοπάτι.

Τα ύδατα της πηγής στον κήπο της Άννας άρδευαν τα γύρω φυτά και κατέληγαν σε μια λιμνούλα στην οποία περιγράφονται να κολυμπούν ψάρια. Ρεύματα ύδατος έτρεχαν από όλες τις πλευρές. Ο κήπος διαιρείται έτσι σε τέσσερα τεταρτοκύκλια. Αυτό θυμίζει τους τέσσερις ποταμούς του παραδείσου. Οι γλυπτές μορφές στη μαρμάρινη στέρνα προκαλούν ενθουσιασμό. Ο καλλιτέχνης είχε δημιουργήσει ένα σύμπλεγμα λεόντων που σκιρτούσαν, λεοπαρδάλεων που πηδούσαν και αρκούδων που κουνιούνταν, τόσο κοντά στην πραγματικότητα, που θα μπορούσαν να προκαλέσουν φόβο. Σκαλισμένα πουλιά είναι κουρνιασμένα στη στέρνα και φαίνονται να πίνουν.

Πουλιά διαφορετικών ειδών πετούσαν γύρω από τον κύλινδρο σαν να άπλωναν τα φτερά τους πετώντας. Ο Υρτακηνός συγκρίνει το δημιούργημα με τον Απελλή (τονίζεται ο ρεαλισμός) και αποδοκιμάζει τις δικές του πτωχές προσπάθειες περιγραφής, επικαλούμενος την ευγλωττία του Δημοσθένη. Η τεχνική αυτή της υπερβολής, τυπική στη βυζαντινή λογοτεχνία, χρησιμοποιείται για να τονιστεί η ομορφιά του περιγραφόμενου αντικειμένου και να δοξαστεί ο συγγραφέας μέσω της σύνδεσης με τους συγγραφείς του παρελθόντος. Ο Υρτακηνός επιδεικνύει εδώ τις γνώσεις του για σύνθετες μηχανικές εφευρέσεις. Η πηγή ήταν ένα αυτόματο. Τα πουλιά αναφέρονται σε περιγραφές τέτοιων αντικειμένων. Ο κήπος της ηρώδας στο μυθιστόρημα *Αχιλλής* περιλαμβάνει μια πηγή με μια λιμνούλα διακοσμημένη με αγάλματα λεόντων και λεοπαρδάλεων, με ύδατα που ανέβλυζαν από διάφορα σημεία. Αυτόματα αναφέρονται και στις περιγραφές κήπων των μυθιστορημάτων, π.χ. στο *Μακρομβολίτη*, *Υσμίνη* και *Υσμινίας*, το *Νικήτα Ευγενιανό*, *Δροσίλλα* και *Χαρικλής*, *Βέλθανδρος* και *Χρυσάντζα* και το *Είς την Σωφροσύνην* του Μελιτηνιώτη. Επρόκειτο προφανώς για έναν τόπο.

Ως γνωστόν σύμφωνα με ιστορικές αφηγήσεις υπήρχαν αυτόματα στο Μέγα Παλάτιον, τουλάχιστον τους 9ο και 10ο αι. Ο Κωνσταντίνος Ζ΄ Πορφυρογέννητος στο *De Ceremoniis* αναφέρει τρία αυτόματα στην αυτοκρατορική αυλή. Ο πρέσβης της Δύσης και χρονικογράφος Λιουτπράνδος, επίσκοπος της Κρεμόνας στα απομνημονεύματά από το ταξίδι του στην Κωνσταντινούπολη (949) αναφέρεται επίσης σε αυτόματα στο παλάτι με λέοντες και πουλιά που κελαηδούσαν.

Πολλοί Βυζαντινοί χρονικογράφοι μαρτυρούν την ύπαρξη

αυτομάτων στην αυλή του αυτοκράτορα Θεοφίλου και την κατασκευή αυτών υπό το διάδοχό του Μιχαήλ Γ'. Τέτοιες συσκευές βασιζόνταν στις αρχές που κληροδοτήθηκαν από μηχανικούς της ύστερης αρχαιότητας, όπως ο εφευρέτης του 1ου αι. μ.Χ. Ήρων Αλεξανδρεύς, τα έργα του οποίου *Πνευματικά* και *Περί αυτοματοποιητικής περιγράφουν* μηχανικά τεχνάσματα.

Στη συνέχεια ο Υρτακηνός περιγράφει πολύχρωμα πτηνά που πετούσαν ή κελαηδούσαν γλυκά στα δένδρα. Κατονομάζει το αηδόني, τον παπαγάλο, το παγόνι και τον κύκνο. Όλα αναφέρονται σε διάφορους συνδυασμούς σε προγενέστερες περιγραφές κήπων και κάποια κατοικούσαν πράγματι στους βυζαντινούς κήπους. Παραδείγματος χάριν, ο Αχιλλέας Τάτιος αναφέρει τον παπαγάλο, το παγόνι και τον κύκνο (*Λευκίππη και Κλειτοφών*), ενώ τα *Γεωπονικά* αναφέρουν μόνο το παγόνι. Ο Υρτακηνός παρουσιάζει τους παπαγάλους και τους κύκνους να κελαηδούν. Η περιγραφή του βασίζεται πιθανότατα σε προγενέστερη λογοτεχνία. Το κελάηδημα παπαγάλων περιγράφεται στο *Διγενή Ακρίτα* και το *Εἰς τὴν Σωφροσύνην*. Λυρικές περιγραφές παγωνιών, κύκνων και παπαγάλων σε κήπο βρίσκονται στο *Διγενή Ακρίτα*. Στο εγκώμιο ενός πλατάνου ο Ιωάννης Ευγενικός προφανώς υπερβάλλει λέγοντας ότι ένας παπαγάλος και δεκατέσσερα άλλα είδη κατοικούν στο φύλλωμά του. Η γνώση του Υρτακηνού για τους κύκνους βασιζόταν ίσως σε λογοτεχνικές πηγές και μπορεί αυτός να παραπλανήθηκε. Οι κύκνοι κελαηδούν άπαξ, ακριβώς πριν πεθάνουν. Σε μια τελευταία ποιητική περιγραφή ο Υρτακηνός παρουσιάζει κομψά διατεταγμένα άνθη: ρόδο, κρίνο, μενεξέ, νάρκισσο, λωτό, κρόκο, νάκινθο, σίλφιο. Προσωποποιημένα, συμβολικά και σκόπιμα συνδεδεμένα με προγενέστερους κλασικούς συγγραφείς, εντείνουν την περίτεχνη διαρρύθμιση του κήπου και το πώς το κλεισμένο μέσα άτομο θα τη βίωνε.

Ο Υρτακηνός επιστρέφει τέλος στο κέντρο της αφήγησης, την Άννα.²²⁹⁸ Τα θαύματα, τα θεάματα και οι οσμές αυτού του θελκτικού κήπου δεν έχουν αποτέλεσμα στην Άννα, τόσο απορροφημένη ήταν αυτή στο θρήνο της με τον οποίο άρχισε η περιγραφή. Σε αυτό το γόνιμο περιβάλλον η στείρα κατάσταση της Άννας είναι πολύ πιο έκδηλη.²²⁹⁹

²²⁹⁸ Dolezal, Mavroudi, *Hyrtakenos*, σ. 113-115, 117-122, 126, 128-135.

²²⁹⁹ Η γονιμότητα της φύσης αντιτίθεται στην ατεκνία των γονέων της Θεοφανούς στο έργο του Νικηφόρου Γρηγορά *Λόγος εις Αγ. Θεοφανώ*.

Αλλά θα εμφανιστεί ο αρχάγγελος Γαβριήλ.

Στην έκφρασή του ο Υρτακηνός δίνει σύνθετο νόημα στην αφήγησή του. Η ιστορία της Άννας είναι απλή. Ο αναγνώστης ακούει αρχικά το θρήνο της και στο τέλος πληροφορείται τον Ευαγγελισμό και τη σύλληψή της. Όμως η περιγραφή του κήπου λειτουργεί με ποικίλους τρόπους. Ο Υρτακηνός στηρίζεται στο *Πρωτευαγγέλιον του Ιακώβου*, αλλά διευρύνει την αφήγηση με την περιγραφή του κήπου και τις λογοτεχνικές αναφορές. Η ιδέα του παραδείσου ανατρέχει στον αρχικό παράδεισο, τον κήπο της Εδέμ, τον οποίο ο Υρτακηνός αναφέρει στο κείμενό του. Η Εδέμ και ο Ευφράτης αναφέρονται επίσης στο μυθιστόρημα *Διγενής Ακρίτας*.

Το κείμενο του Υρτακηνού υποδηλώνει επίσης ένα συνειρμό με το *Άσμα Ασμάτων*, όπου υπάρχει το στοιχείο του κήπου. Εικόνες κήπου εμφανίζονται ακόμη σε εικόνες του Ευαγγελισμού της Παρθένου. Δένδρα, λουλούδια και πουλιά ενισχύουν το γεγονός και τονίζουν τη σχέση του με τη γόνιμη περίοδο της άνοιξης. Εκτός από τη μεταφορική της σημασία, η απεικόνιση συνδέεται και με την ημερομηνία της εορτής (25 Μαρτίου).

Ο ευαγγελισμός της Άννας εορταζόταν στις 9 Δεκεμβρίου. Επιβάλλεται επομένως να επινοηθεί ένας γονιμότητας κήπος ως αντίθεση, για να ενισχύσει τη σημασία του γεγονότος. Η αναπαράσταση του κήπου από τον Υρτακηνό τοποθετεί εξάλλου την Άννα σε αντιστοιχία με την κόρη της. Άλλη μια αναφορά στην παρθενία πιθανόν υπάρχει στην κωνική υδρορροή με τα επτά στόμια στην κορυφή της πηγής. Οι βυζαντινοί συγγραφείς έδιναν σημασία στον αριθμό επτά, που αναφερόταν ως «ἀμήτωρ» και «παρθένος», διότι είναι ο μόνος μονοψήφιος αριθμός που δεν μπορεί να διαιρέσει ούτε να διαιρεθεί από άλλο μονοψήφιο.

Το κυκλικό φράγμα που περιβάλλει τον κήπο της Άννας με τους κύκλους των δένδρων φαίνεται πολύ ισχυρή προστατευτική κατασκευή και η παρουσία του ταυτίζεται με τις πολλές περιφράξεις που βρίσκονται στα βυζαντινά μυθιστορήματα και την αρχαία λογοτεχνία. Στα μυθιστορήματα ο κήπος αναφέρεται στη γυναίκα που απομονώνεται με ασφάλεια πίσω από τους τοίχους του. Το σχήμα είχε καθιερωθεί στην αρχαία λογοτεχνία και ήταν γνωστό στους Βυζαντινούς. Στα μυθιστορήματα *Υσμίνη και Υσμινίας* και *Καλλίμαχος και Χρυσορροή*, οι ηρωίδες περιμένουν τους αγαπημένους τους σε περιφραγμένους κήπους. Οι τοίχοι των κήπων, τουλάχιστον για την *Υσμίνη*, συμβολίζουν την

παρθενία της, ωστόσο η άφθονη φυτική ζωή αναφέρεται στη γονιμότητα της ηρωίδας και την ικανότητα για αναπαραγωγή. Παρομοίως, ο Υρτακηνός επινόησε μια περίφραξη για την Άννα, που ταυτόχρονα υποβάλλει την παρθενία της και δημιουργεί τις προϋποθέσεις για την εγκυμοσύνη της με θεϊκή παρέμβαση. Το εμπόδιο είναι απαραίτητο για την εξασφάλιση της αμόλυντης σύλληψης.

Ο Υρτακηνός επικαλείται την επιστήμη και την τέχνη της κηπουρικής. Πρόκειται για έναν κήπο που δημιουργείται σύμφωνα κανόνες, όπως η χρήση διακοσμητικού κλαδέματος, το φύτεμα των δένδρων και των λουλουδιών σε ομοιόμορφες αποστάσεις κατά είδη, τα αναγκαία για την άρδευση και ο τοίχος της περίφραξης. Ο Υρτακηνός μπορεί να διαθέτει γνώσεις από σχετικές πραγματείες ή λογοτεχνικές πηγές. Οι λίγες σωζόμενες ιστορικές πηγές δίνουν επίσης μια εικόνα πραγματικών κήπων που μπορεί να γνώριζε ο Υρτακηνός. Οι κοινωνικές του επαφές δείχνουν ότι θα είχε πρόσβαση στα κτήματα και τους κήπους των ανώτερων τάξεων. Επιπροσθέτως, από την αλληλογραφία του φαίνεται ότι είχε κάποια γνώση κήπων ή τουλάχιστον περιβολιών.

Το κείμενο είναι λεπτομερέστερο και επιτρέπει στο ακροατήριο να φανταστεί το σχήμα του κήπου της Άννας. Η *Ἐκφρασις εἰς τόν παράδεισον τῆς ἁγίας Ἄννης* του Υρτακηνού συνδυάζει αναφορές σε άλλα κείμενα, εικόνες κήπων στην Κωνσταντινούπολη και τα περιχώρά της και αναφορές σε παραστάσεις που μπορεί να ήταν γνωστές στο συγγραφέα. Ο Υρτακηνός προκαλεί στο ακροατήριό του ποικίλα συναισθήματα, καθώς έλκει όλες τις αισθήσεις. Η έλξη των αισθήσεων είναι κεντρικό θέμα των περιγραφών κήπων των μυθιστορημάτων.²³⁰⁰

²³⁰⁰ Dolezal, Mavroudi, *Hyrtakenos*, σ. 136-142.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 12: ΛΟΙΠΕΣ ΕΚΦΡΑΣΕΙΣ

α) Εκφράσεις εικόνων - έργων τέχνης

Ας αναφερθούν αρχικά δύο εκφράσεις εικόνων από τον Μακάριο Μακρή, μία του Αγίου Δημητρίου και μία της Γέννησης, που αποτελούν αυτοτελή κείμενα. Τοποθετούνται στην εποχή που ο Αθωνίτης ιερομόναχος ζει μεταξύ Αγίου Όρους και Κωνσταντινούπολης. Φαίνεται να έχουν άμεση σχέση με τα ταξίδια του. Ο Μακρής διέμεινε δύο φορές στη μονή Χαρσιανίτου, κατά το δεύτερο και στις αρχές του τρίτου ταξιδιού του στην Κωνσταντινούπολη. Πρέπει να γράφτηκαν από τα τέλη του 1421 ως τις αρχές του 1423.²³⁰¹

“Εκφρασις είκονος λοχευομένου τοῡ Μεγάλου Δημητρίου, Μακαρίου ιερομονάχου τοῡ Μακροῦ

Ανδρείας καὶ εὐσεβείας ἑναργῆς ἔνδειξις ἢ παροῦσα γραφή. ὁ τοῡ Χριστοῦ μάρτυς Δημήτριος, ἄρτι προελθὼν, ὡς ἔοικε, τῆς φρουρᾶς, ἐπὶ τινων, ὡς ὄρας, πρὸ ταύτης κάθηται λιθίνων ἀναβαθμῶν καὶ δέχεται τοὺς ἐπιόντας δημίους μάλ’ ἀσμένως καὶ ἀνδρικῶς. Ἐδίψα μὲν γὰρ τοῡ τεθνάναι διὰ Χριστόν. ἐδίψα δέ, ὡς δοκεῖ, καὶ τοῡ τρόπου τούτῳ κοινωνῆσαι τῆς τελευτῆς. Καὶ σταυρὸς ἐπεὶ μὴ παρῆν, ὁ παρῆν, ἐμφορεῖται τούτου κατακόρως καὶ διαψιλῶς. Τὴν μὲν γὰρ λαιὰν χεῖρα τῇ καθέδρᾳ ἀπερείσας στερρῶς, τὴν δεξιὰν δὲ τείνας ὑψοῦ, εὐπρεπῆ ταῖς λόγχαις ὑποτίθησι τὴν πλευρὰν καὶ ἐντρυφᾶ, πῶς οἶει, τῷ πλήθει τούτων καὶ ἐνσεμνύεται. Φαιδρῷ γὰρ καὶ γεγανωμένῳ προσώπῳ καὶ χάριτος γέμουσιν ὀφθαλμοῖς τοὺς ἑαυτοῦ δεξιοῦται φονέας, μονονουχὶ παραθήγων καὶ προτρεπόμενος ὅλα διελαύνειν τὰ δόρατα. Εἶπες ἂν αὐτὸν στεφανοῦντας ὑποδεχόμενον οὐχὶ σφάττοντας.

Τοὺς δὲ οὐδὲν δυσωπεῖ οὐδὲ ἐπιστρέφει τῶν τοῡ προσώπου καλῶν, ἀλλὰ μεμνηότι καὶ θυμοβαρεῖ τρόπῳ καὶ ὠμοτάτοις σχήμασιν ὅλη χεῖρι καὶ γνώμῃ διαπείρουσι πλευράς τε καὶ στέρνα καὶ ὅπου ποθ’ ἕκαστος τὸ σῶμα τύχοι βαλῶν. Ἐνα δὲ δὴ μόνον εἶλε καὶ κατεγοήτευσεν ἢ χάρις τοῡ ἀθλητοῦ, καὶ τις αὐτὸν εἰσήει φειδῶς παρὸ μοι δοκεῖ καὶ ἀνέχειν τὸ δόρυ καὶ οὐκ ἐμβάπτειν ἐθέλειν τῇ μακαρίᾳ πλευρᾷ. Ὁ γε μὴν παρεστῶς ὀπισθεν οἰκέτης τῷ μάρτυρι Λοῦπος ὁ ἱερὸς φρίττει πρὸς τὰ παρόντα καὶ ὑποστέλλεται καὶ δῆλός ἐστι φυγὴν ἐννοῶν. οἴκτῳ δὲ ὁμως

²³⁰¹ Αργυρίου, *Μακρῆ Συγγράμματα*, σ. 34.

νικώμενος καὶ τῇ πρὸς τὸν δεσπότην εὐνοίᾳ ὑφίσταται καὶ συμμερίζεται τὰ δεινά, τῷ τῆς ψυχῆς τέως ἄλγει. Καὶ τὸ μὲν ἄλγος καὶ τὴν δειλίαν τῷ σχήματι καὶ ταῖν χεροῖν ὑποφαίνει,²³⁰² τῇ μὲν ἀναιρούμενος τοῦ χιτῶνος τὰ κράσπεδα καὶ οἶον συστέλλων καὶ συσφίγγων πάντοθεν ἑαυτὸν καὶ τινα ζητῶν ἀπαλλαγὴν τῶν δεινῶν, τὴν δ' ἀνατείνων ἐκπεπληγμένος, ἀντερείδουσιν οἶονεὶ πρὸς τὴν ὄψιν τῶν δῆλα φοβερῶν. Ἡ δ' ἀνία σαφέστατα παντὸς τοῦ προσώπου κατακρατεῖ, κλαιησομένῳ γὰρ ἔοικεν. Τὰ μέντοι γέρα τῶν τοσούτων ἄθλων οὐ πόρρω γε Δημητρίου, ἀλλὰ μετέωρος ὁ στέφανος ὑπὲρ κεφαλῆς ἤδη διὰ τῆς τοῦ καταπτάντος οὐρανόθεν ἀγγέλου χειρός.²³⁰³

Το κείμενο αποτελεί περιγραφή εικόνας του Αγίου Δημητρίου λογχευομένου, που διατρυπάται δηλαδή με λόγχες. Σε αυτή εικονίζονταν εκτός του αγίου οι δήμιοι, ο Λούπος και ένας ἄγγελος.

Στην πρώτη παράγραφο περιγράφεται ο Άγιος Δημήτριος: η θέση, η στάση του σώματος, η συμπεριφορά, το πρόσωπο. Η εικόνα αποτελεί, κατά τον συγγραφέα, σαφή ένδειξη ανδρείας και ευσεβείας του αγίου (μάλλον, αφού προτάσσεται η ανδρεία, αλλά μπορεί να αφορά και τον ζωγράφο που εξέφρασε την ευσέβειά του). Ο συγγραφέας απευθύνεται στον αποδέκτη της έκφρασης σαν ο τελευταίος να βλέπει την εικόνα. Χαρακτηριστική είναι η φράση που χρησιμοποιεί: ὅπως βλέπεις. Αυτό θα μπορούσαμε να πούμε ότι θυμίζει την προτροπή του Φιλοστράτου στο ακροατήριό του να δει. Ο μάρτυρας Δημήτριος απεικονίζεται να έχει μόλις βγει από τη φυλακή, να κάθεται σε λίθινες σκάλες μπροστά της και να δέχεται τους δημίους που πλησιάζουν με ευχαρίστηση και γενναιότητα. Ο άγιος διψούσε να πεθάνει για τον Χριστό, αλλά, ὅπως φαίνεται και να έχει κοινό με Αυτόν τρόπο θανάτου. Δεν υπήρχε σταυρός, αλλά μεταχειρίζεται αυτό που υπήρχε με αφθονία και υπερβολή. Αφού στήριξε σταθερῶς το αριστερό χέρι στο κάθισμα και τέντωσε το δεξί ψηλά, προτείνει την πλευρά ὅπως αρμόζει στις λόγχες με το πλήθος των οποίων επαίρεται και υπερηφανεύεται. Ο συγγραφέας ζητά τρόπον τινά επιβεβαίωση από τον αποδέκτη του λόγου για την ερμηνεία του, ρωτά: ἔτσι δεν είναι; Διότι είναι φυσικά ανθρωπίνως παράδοξη μια τέτοια αντιμετώπιση, δικαιολογημένη ὅμως για τον άγιο. Ἐτσι ο άγιος

²³⁰² Το ὑποφαίνειν απαντά εννέα φορές στον Φιλόστρατο: Hunger, *Bildbeschreibung*, σ. 130.

²³⁰³ Μακάριος Μακρής, Ἔκφ. εἰκόνας Ἁγ. Δημητρίου, 167, 1 – 168, 2.

υποδέχεται τους φονείς του και το πρόσωπό του έχει χαρά και αγαλλίαση, οι οφθαλμοί του είναι γεμάτοι χάρη. Σχεδόν τους διεγείρει και τους προτρέπει να διαπεράσουν την πλευρά του όλα τα δόρατα. Θα έλεγες ότι υποδέχεται αυτούς για να τον στεφανώσουν, όχι να τον σφάξουν.

Στη δεύτερη παράγραφο παρουσιάζεται αρχικά αντιθετικά η συμπεριφορά και οι ενέργειες των φονέων του αγίου. Δε λείπουν κι εδώ οι αναφορές στον άγιο. Έτσι τίποτε από τα καλά στοιχεία του προσώπου του (προφανώς όπως το περιέγραψε ο συγγραφέας ανωτέρω) δεν ντροπιάζει ούτε τρέπει σε φυγή τους δημίους. Ο τρόπος τους είναι μανιώδης και βαρύς, οι εκφράσεις τους ωμότατες. Με τα χέρια και το νου διατρυπούν τα πλευρά και τα στέρνα και όπου ο καθένας τύχει να κτυπήσει το σώμα του αγίου. Δεν αναφέρεται ο αριθμός των φονέων. Ωστόσο διακρίνεται ένας τον οποίο κυριέψε και καταγοήτευσε η χάρη του αθλητή Δημητρίου (κι εδώ επαναλαμβάνεται η χάρη του αγίου, που ανωτέρω αποδόθηκε συγκεκριμένα στους οφθαλμούς του). Τον κατέλαβε κάποια λύπη και φαίνεται στον συγγραφέα ότι κρατά ψηλά το δόρυ και δε θέλει να το βυθίσει στο πλευρό του μάκαρος Δημητρίου. Στη συνέχεια γίνεται λόγος για τον υπηρέτη του μάρτυρα, ιερό Λούπο, που παρίσταται πίσω του. Φρίττει με αυτά και δείχνει φόβο και είναι φανερό ότι σκέπτεται να φύγει. Υπερισχύει όμως ο οίκτος και από εύνοια προς το δεσπότη του υφίσταται και συμμερίζεται τα δεινά με πόνο ψυχής. Δείχνει λίγο τον πόνο και τη δειλία με την έκφραση και τα χέρια. Με το ένα χέρι σηκώνει τις άκρες του χιτώνα και τρόπον τινά τυλίγεται και σφίγγεται ολόγυρα και ζητά κάποια απαλλαγή από τα δεινά. Σηκώνει τρομαγμένος το άλλο χέρι σαν να αντιστέκεται στην όψη των σαφώς φοβερών. Η θλίψη κυριεύει σαφέστατα όλο το πρόσωπό του, αφού φαίνεται ότι θα κλάψει. Η μορφή αυτή φαίνεται ότι είχε ελκύσει ιδιαίτερος το συγγραφέα της έκφρασης, ο οποίος την περιγράφει με πολλή αγάπη και εκτενέστερα.²³⁰⁴ Τέλος αναφέρεται ένας άγγελος. Το βραβείο για τους τόσους άθλους του αγίου Δημητρίου είναι κοντά. Το χέρι του αγγέλου που από τον ουρανό πέταξε προς τα κάτω κρατά το στεφάνι μετέωρο πάνω από το κεφάλι του αγίου.

²³⁰⁴ Α. Ευγγόπουλος, Η τοιχογραφία του μαρτυρίου του Αγίου Δημητρίου εις τους Αγίους Αποστόλους Θεσσαλονίκης (πίν. 1-5), ΔΧΑΕ 8 (1975-1976), Αθήνα 1976, σ. 7.

‘Τοῦ Μακαρίου ἱερομονάχου τοῦ Ἀσπρόφρυδος ἑκφρασις εἰκόνας τῆς ἰσταμένης ἔμπροσθεν ἐν τῷ ναῷ τῆς ὑπερευλογημένης Θεοτόκου τῆς ἐπονομαζομένης Νέα περίβλεπτος, κοινῶς δὲ μονὴ τοῦ Χαρσιανίτου, ἣτις ἐστὶν Εἰς τὸ Τί σοι προσενέγκωμεν, Χριστέ

Καὶ τοῦτο κάλλιστον ἄρα τῆς γραφικῆς καὶ θεῖον, ὅτι πρὸς αὐτὸν διαμιλλᾶται τὸν λόγον, ψυχοῦν ὡσπερ αὐτὴ καὶ κινεῖν δοκοῦσα τὰ πράγματα. Ὅρας γὰρ²³⁰⁵ τουτονὶ τὸν κορυφαῖον δὴ καὶ μέσον τοῦ χοροῦ τῶν ὑμνούντων, ὃς ὑπὸ τῆ παρθένῳ λεχῶ τὴν δεξιὰν ἀνατείνει, τορῶς ἀνακρουομένην τὸ μέλος καὶ οἶονεὶ ψάλλουσιν²³⁰⁶ τὸν ἀέρα· ὃ τῆς ἐκκλησίας ἱερός ἐστι τέττιξ, οὗ πατρίδα καὶ γένος ἔχεις ἀπὸ τοῦ τῆς κεφαλῆς φάρους, σαφῶς περιειλιγμένου τὸν Σύριον τρόπον. Ὅ<ν> τοίνυν οὗτος πόρρωθεν ἦσεν, ὕμνων ἀφορμὰς πανταχόθεν ἐγείρων τῷ δι’ ἡμᾶς ἀπορρήτῳ τοῦ θεοῦ λόγῳ τόκῳ, καὶ ἡ λαία φέρει χεῖρ γεγραμμένον ἐν χάρτῃ.

Οἶον ἔμβιόν τε καὶ ἔμπνουν διὰ χρωμάτων ὁ ζωγράφος δεῖξαι πειρᾶται, θαῦμα ἰδέσθαι. Τὸ μὲν γὰρ ὑπὲρ κεφαλῆς τῆ παρθένῳ κυανοῦν τμήμα τοῦ κύκλου ὃ δεξιούμενος ἀστῆρι τὸν ξένον τόκον ἐστὶν οὐρανός, ὅλην εἰς αὐτὸν ἐνιείς τὴν ἀκτῖνα, μᾶλλον δὲ καταστραπτόμενος ὑπὸ τούτου. Ἥλιον δὲ καὶ σελήνην οὐ δείκνυσιν, ὑπερλάμποντος αὐτούς, οἶμαι, τοῦ ἄστρου. Ὁ δὲ περὶ τὴν μητέρα τετορνευμένος εἰς εἶδος οὐρανοῦ κύκλος ἢ τοῦ πατρὸς σαφῶς ἐστὶν ἐπισκιάσασα ταύτη χάρις, δι’ ἣν οὐρανός καὶ τι θεϊότερόν τε καὶ μεῖζον ἢ παρθένος τετέλεκε χρῆμα. Κατέστικται δ’ οὖν οἶόν τισιν ἄστροις ταῖς ποικιλίαις τῶν θείων χαρίτων.

Αὐτὴ δὲ ἡ πανάμωμος νύμφη, πῶς ἂν ἄλλως τὸν ἀπαθῆ καὶ θεῖον ἐμήνυε τόκον, ἢ λαμπρὰν οὕτω σῶζουσα τὴν ἀστραπὴν τοῦ προσώπου καὶ μήτε ταπεινὸν καὶ στυγνὸν μηδὲν βλέπουσα μήτε συμπεπτακυῖα καὶ ὠχριῶσα ἢ ὀπωσοῦν τεταραγμένη τὴν ὄψιν; Ἡ μὲν γοῦν κατακλίσεως ἐδέησεν ὅλως, ἀλλὰ σοβαρῶς ἤδη προκάθηται καὶ βασιλικῶς, τοὺς ὑποπίπτοντας τουτουσί καὶ προσκνυόντας σὺν δώροις τὸν ἐν χερσὶ βασιλέα μάγους εὐμενῶς καὶ προσηνῶς ὑποδεχομένη. Καὶ τὰ μὲν πέριξ ἅπαντα σείεσθαι δοκεῖ καὶ δονεῖσθαι, τῶν οὐρανῶν τῆ γῆ μιγνυμένων.

Ἄγγελοί τε γὰρ ἐπιστάντες ἄδουσι σὺν ἐκπλήξει τὸ θαῦμα καὶ γῆ τὸ σπήλαιον ὑποτίθησι τρόμῳ, καὶ οἱ τοῖς ὄρεσιν ἐντραφέντες ποιμένες μόνον οὐκ ἀποτεθῆσι τῷ δέει. Ἡ δὲ τοῦ θαύματος

²³⁰⁵ Ἀπαντὰ αρκετές φορές στο Φιλόστρατο: Hunger, *Bildbeschreibung*, σ. 130. Υπάρχουν πολλά γλωσσικά και υφολογικά παράλληλα και των δύο εκφράσεων με το κείμενο του Φιλοστράτου: Hunger, *Bildbeschreibung*, σ. 132.

²³⁰⁶ Κατά τον Hunger ψιλοῦσαν, να καθαρίζει τον αέρα: Hunger, *Bildbeschreibung*, σ. 126.

διάκονος τοῦ τοσοῦδε γῆθος μάλλον καὶ φρόνημα καὶ χαρὰν ὑποφαίνει.

Ἐκεῖνο δὲ τῆς τέχνης πῶς οὐ θαυμάσομαι μάλα δικαίως, ὅτι τὴν τὴν φάτνην διδοῦσαν ἔρημον ἐθέλουσα γράφειν οὐκ ἀπὸ τοῦ ὄντος μάλλον ἢ τοῦ μὴ ὄντος ταύτην εἰσάγει. Σκια γὰρ αὐτὴν καὶ ῥυσὴ καὶ κατισχνωμένη δείκνυσι γραῦς. Ἄδη πάντα ταῖς ὑπονοίαις τὴν ἔρημίαν καὶ τὸ μὴ ὄν ὑπογράφει. Τὸ θαῦμα τοῦτο καὶ ὁ σεμνὸς οὐτοσί καὶ λαμπρὸς χορὸς τῶν ἀδόντων κροτεῖν ὑφίστανται καὶ γεραίρειν ἱεροπρεπῶς, ὅτι μάλιστα στείλαντες ἑαυτοὺς καὶ χερσὶ καὶ τῇ γλώττῃ καταχρώμενοι πρὸς τὸ μέλος. Οἷς ἀνθυποφωνεῖν μὲν πειρῶνται καὶ συνάδειν τὸ καταντικρὺ τάγμα τῶν μονοτρόπων. Τί γὰρ ἄλλο βουλόμενοι τὸν ἐξηγούμενον τῆς ὥδῆς περιστάσι σὺν κόσμῳ; Νικῶνται δ' ὁμως τῷ θαύματί τε καὶ τῇ ἐκπλήξει. Καὶ παραχωροῦσι τῇ σιωπῇ, νῶ μόνῳ τὴν ὑπὲρ ἀνθρώπου τοῦ θεοῦ σάρκωσιν ἐξυμνοῦντες.

Εἶεν. Τὸ δὲ τῆς γραφῆς χαριέστερόν τε καὶ μεῖζον, ὅτι τοῖς φρίττουσιν ἅπασι καὶ ἐξεστηκόσι πρὸς τὸ τοῦ θαύματος μεγαλεῖον ἄρρητός τις εὐφροσύνη κατακέχνται καὶ φαιδρότης, ὡς κεκρᾶσθαι δοκεῖν καὶ μίγνυσθαι θαῦμα καὶ ἡδονήν, τὰ διεστῶτα τῇ φύσει, κἀντεῦθεν τὴν ἄμικτον θαυμασίως ὑποσημαίνεσθαι μῖξιν τῶν συνελθόντων. Πάντα γὰρ ἐξήλλακται πρὸς τὸ χαρίεν ἤδη καὶ ὡς ἐν πομπῇ λαμπρῶς μετεσκεύασται τῆς ἐπιδόσεως ὡσπερ ἐψησθημένα.

Τὸ γὰρ ὑποσκιρτῶν ἐν ταῖν χεροῖν τῆς μητρὸς θεῖον καὶ προαιώνιον βρέφος, εἰ καὶ πρὸς μόνους δοκεῖ τετράφθαι τοὺς μάγους καὶ ἀντιδεξιούσθαι τούτους ταῖς εὐλογίαις, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ πάντα τὰ πέριξ ὡς ἀπὸ κέντρου διαδίδωσι τὰς ἀκτῖνας καὶ πάντα τῷ παρεῖναι καλλίῳ ποιεῖται. Διὰ τοῦτο γῆ μὲν ἀγνήν καὶ παγκάλην μιμεῖται παρθένον, τὸ γῆρας ἀποξέσασα καὶ τὸ αἴσχος, καὶ ἀντὶ τῶν πρὶν ἀκανθῶν καὶ τριβόλων κομᾶ καὶ στεφανοῦται μυρίοις ἄνθεσι καὶ φυτοῖς. Αἰθριάζει δὲ οὐρανὸς καὶ λαμπρύνεται μάλλον, περισκιρτῶσι δὲ ἄγγελοι σοφίαν προσλαμβάνοντες μεῖζω, φύσις δὲ ἀνθρωπεῖα²³⁰⁷ πρὸς αἰθέρα καὶ οὐρανὸν ἀνίπταται. Καὶ τί δεῖ καταλέγειν ἅπαντα, τοῦ δημιουργοῦ διατιθέντος τὴν πανήγυριν αὐτουργία; Ἦν δ' ἄρα καὶ τοὺς ἔξωθεν ταυτὶ πάντα διειληφότας, οἵτινες εἶεν γινῶναι ζητῆς, τὸ τῶν προφητῶν γινῶθι θεόληπτον φύλον. Οἷς ἕκαστος πόρρωθεν τὸν θεανδρικὸν προεῖρηκε τόκον ὕμνου τεμάχιον ἢ καὶ τι σύμβολον ἐπιφερόμενοι, οἷοις ἐκεῖνοι προευηγγελίζοντο τὰ παρόντα.

²³⁰⁷ Κατὰ τον Hunger φύσει δὲ ἀνθρωπεῖα, με ἀνθρώπινη φύση: Hunger, *Bildbeschreibung*, σ. 127.

*Τοσαύτη δὲ τῆς ἀληθείας ἢ αἴγλη, ὡς καὶ τοῖς ἐν σκότει
καθημένοις ἀναγᾶσαι καὶ τούτους ἀναστῆσαι πρὸς αἴσθησιν τῆς
ἡμέρας, παρὸ καὶ γόης ἀνὴρ ἀποτολμᾷ τι τοῦ μυστηρίου καὶ
βασιλῆς Ἑλληνῆς τοῦ τρίποδος ἐκλαθομένη καὶ τοῦ Λοξίου κυχρᾶ
τὴν γλῶτταν τῆ ἀληθεία.*²³⁰⁸

Ἡ εἰκόνα που περιγράφεται ἀνήκει στον τύπο 'Τί σοι προσενέγκωμεν, Χριστέ'. Βάση αποτέλεσε το κείμενο του Εσπερινού της 25ης Δεκεμβρίου. Το κύριο μοτίβο της παρουσίας της Γέννησης του Χριστού είναι η ευγνωμοσύνη ὅλων των πλασμάτων που ο Θεός ἐμφανίστηκε ἐπὶ γῆς με ἀνθρώπινη μορφή για να μας λυτρώσει.²³⁰⁹ Ἡ εἰκόνα βρισκόταν στο πρόσθιο μέρος του ναοῦ της Παναγίας Νέα Περιβλεπτος ἢ μονῆς Χαρσιανίτου. Ο Μακάριος Μακρῆς ἐζήσησε καὶ ἐγράψε σε μια ἐποχή που η μονὴ Χαρσιανίτου στην Κωνσταντινούπολη ἦταν σε πλήρη ἀνθιση.²³¹⁰ Ο συγγραφέας ξεκινᾶ με ἀναφορὰ στην τέχνη της ζωγραφικῆς. Το καλύτερο καὶ θεῖο στοιχεῖο της ζωγραφικῆς εἶναι ὅτι ἀμιλλάται πρὸς το λόγο, καθὼς φαίνεται να ἐμψυχώνει καὶ να κινεῖ τα πράγματα. Αυτό ἐπιβεβαιώνεται κατὰ την ἀναφορὰ στον κορυφαῖο στη μέση του χοροῦ των υμνητῶν, στον ὁποῖο στρέφεται ἀρχικὰ η προσοχή μας.²³¹¹ Αὐτὸς εἰκονίζεται κάτω ἀπὸ τὴ λεχῶνα Παρθένου²³¹² να ὑψώνει το δεξιὸ χέρι που σαφῶς ἀρχίζει το ἄσμα καὶ σαν να ψάλλει τον ἀέρα. Πρόκειται για το ἱερό τζιτζίκι, ὅπως καλεῖται μεταφορικὰ, της Ἐκκλησίας, του ὁποῖου η πατρίδα καὶ το γένος εἰκάζονται ἀπὸ την καλύπτρα της κεφαλῆς που εἶναι σαφῶς τυλιγμένη κατὰ τον τρόπο των Σύρων. Στο ἀριστερὸ του χέρι κρατᾶ χαρτί, ὅπου εἶναι γραμμένος ο ὕμνος που αὐτὸς τραγούδησε πρὶν πολὺ χρόνο με ποικίλες ἀφορμὲς για την ἀρρητὴ γέννηση του Λόγου για μας. Πιθανόν ἐννοεῖται ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνός ἢ ὁ Ρωμανός.²³¹³

Εἶναι θαύμα να δεῖ κανεὶς τὴ ζωντάνια που ὁ ζωγράφος προσπαθεῖ να δείξει με τα χρώματα. Το κυανὸ τμήμα του κύκλου πάνω ἀπὸ την κεφαλὴ της παρθένου εἶναι ὁ ουρανός που με ἓνα ἄστρο ὑποδέχεται το παράδοξο τέκνο, στο ὁποῖο στέλνει ὅλη τὴ λαμπρότητά του, περισσότερο ὁμῶς φωτίζεται ἀπὸ Αὐτό. Δεν παριστάνεται ὁ ἥλιος καὶ ἡ σελήνη, καθὼς

²³⁰⁸ Μακάριος Μακρῆς, Ἐκφ. εἰκόνος Εἰς τὸ Τί σοι προσενέγκωμεν, Χριστέ, 169, 1-171, 73.

²³⁰⁹ Hunger, *Bildbeschreibung*, σ. 139.

²³¹⁰ Hunger, *Bildbeschreibung*, σ. 140.

²³¹¹ Hunger, *Bildbeschreibung*, σ. 139.

²³¹² Ἀναφέρεται ἐδῶ ὡς δευτέρη κύρια μορφή της εἰκόνας καὶ ἀργότερα περιγράφεται ἐκτενῶς ἡ θέση καὶ ἡ στάση της: Hunger, *Bildbeschreibung*, σ. 140.

²³¹³ Hunger, *Bildbeschreibung*, σ. 130.

το άστρο υπερτερεί αυτών κατά τη λαμπρότητα. Ο κύκλος που έχει φιλοτεχνηθεί γύρω από τη μητέρα εν είδει ουρανού είναι σαφώς η χάρη του Πατρός που την επισκιάζει, μέσω της οποίας υπάρχει²³¹⁴ ο ουρανός και η παρθένος έκανε κάτι πιο θείο και μεγαλύτερο. Είναι κατάστικτη με τις ποικίλες θείες χάριτες σαν με άστρα.

Η παρθένος δε θα μπορούσε να δείξει διαφορετικά το θείο τοκετό που δεν προκάλεσε καμία μεταβολή παρά με τη λάμψη του προσώπου της. Το βλέμμα της δεν είναι ταπεινό και κατηφές ούτε η όψη της είναι καταβεβλημένη ή ωχρή ή ταραγμένη. Δεν έχει καθόλου ανάγκη κατάκλισης, αλλά κάθεται μπροστά σαν βασίλισσα υποδεχόμενη με ευμένεια και πραότητα τους μάγους που προσπίπτουν και προσκυνούν με δώρα το βασιλιά που κρατά στα χέρια της. Όλα γύρω φαίνονται να σείονται και να δονούνται καθώς ο ουρανός αναμιγνύεται με τη γη.

Κι αυτό γιατί άγγελοι που στέκονται κοντά άδουν με έκπληξη το θαύμα και η γη υποβάλλει το σπήλαιο²³¹⁵ με τρόμο και οι ποιμένες που είχαν ανατραφεί στα όρη μόνο που δεν πεθαίνουν από το φόβο. Η Παναγία όμως, διάκονος τόσο θαύματος, δείχνει ευφροσύνη, υπερηφάνεια και χαρά.

Ο συγγραφέας θαυμάζει στην τέχνη το ότι θέλοντας να ζωγραφίσει την έρημο που δίδει τη φάτνη την εισάγει όχι όπως είναι. Την έρημο δείχνει μια σκιά και μια ρυτιδωμένη και εξασθενημένη γριά. Η προσωποποίηση της ερήμου με γυναίκα προέρχεται από τον Εσπερινό των Χριστουγέννων.²³¹⁶ Ο σεμνός και λαμπρός χορός των υμνητών αναλαμβάνει να επικροτήσει και να τιμήσει με ιεροπρέπεια το θαύμα, έχοντας ετοιμαστεί και χρησιμοποιώντας για το μέλος τα χέρια και τη γλώσσα. Προσπαθεί να ψάλλει σε απάντηση μαζί με το απέναντι τάγμα των μοναχών. Γι' αυτό και περιβάλλουν με τάξη τον πρώτο. Νικούνται όμως από το θαύμα και την έκπληξη. Και καταλήγουν στη σιωπή, εξυμνώντας μόνο νοερά την υπεράνθρωπη σάρκωση του Θεού.

Το πιο χαριτωμένο και σπουδαίο στοιχείο της εικόνας είναι το ότι σε όλους όσοι φρίττουν και εκπλήττονται από το μεγαλείο του θαύματος έχει χυθεί κάποια ανείπωτη ευφροσύνη και χαρά, ώστε να φαίνεται ότι έχουν συνδυασθεί και αναμιχθεί το θαύμα και η ηδονή, που εκ φύσεως

²³¹⁴ Hunger, *Bildbeschreibung*, σ. 128.

²³¹⁵ Η Γέννηση του Χριστού σε ένα σπήλαιο προέρχεται από το Πρωτευαγγέλιο του Ιακώβου: Hunger, *Bildbeschreibung*, σ. 130.

²³¹⁶ Hunger, *Bildbeschreibung*, σ. 130.

διαχωρίζονται και έτσι υποδηλώνεται θαυμάσια η αμιγής μίξη όσων συνδέθηκαν. Γιατί όλα έχουν αλλάξει προς το χαριτωμένο και έχουν μεταμορφωθεί με λαμπρότητα σαν σε πομπή, σαν να έχουν αισθανθεί την πρόοδο.

Γιατί το βρέφος που αναπηδά στα χέρια της μητέρας του, αν και φαίνεται στραμμένο μόνο προς τους μάγους και να ανταποδίδει το χαιρετισμό ευλογώντας τους, όμως διαδίδει τη λαμπρότητά του σε όλα γύρω σαν από κέντρο και βελτιώνει τα πάντα με την παρουσία του. Γι' αυτό η γη μιμείται την Παρθένο, έχοντας αποβάλει τα γηρατειά και την ντροπή και αντί για τα αγκάθια που υπήρχαν προηγουμένως κυματίζει και στεφανώνεται με πάρα πολλά άνθη και φυτά. Ο ουρανός είναι αίθριος και πιο λαμπρός, οι άγγελοι σκιρτούν εδώ κι εκεί προσλαμβάνοντας μεγαλύτερη σοφία και η ανθρώπινη φύση είναι έτοιμη να πετάξει στον αιθέρα και τον ουρανό.

Ο συγγραφέας αναρωτιέται γιατί να εκθέτει τα πάντα, αφού ο δημιουργός Θεός διευθέτησε ο ίδιος την πανήγυρη. Οι εκτός που είχαν καταλάβει όλα αυτά είναι οι Προφήτες. Καθένας από αυτούς πριν πολύ χρόνο είχε προείπει τον τοκετό του Θεανθρώπου και φέρουν ένα τεμάχιο ύμνου ή και κάποιο σύμβολο με τα οποία εκείνοι έφεραν νωρίτερα την καλή αγγελία για τα παρόντα. Τόση είναι η λάμψη της αλήθειας, ώστε να φωτίζει και όσους κάθονται στο σκοτάδι και να τους ανασταίνει ώστε να αισθανθούν την ημέρα. Γι' αυτό και κάποιος μάγος τολμά κάτι για το μυστήριο και μια Ελληνίδα βασίλισσα ξεχνά εντελώς τον τρίποδα και το Λοξία (αναφορά στους διφορούμενους χρησμούς της Πυθίας) και λέει την αλήθεια.

Συνεπώς στις αυτοτελείς αυτές εκφράσεις οι εικόνες περιγράφονται γλαφυρά και κατά τρόπο που να τις ζωντανεύει στα μάτια του αναγνώστη ή του ακροατή. Η παράδοση αυτή ανάγεται στον Φιλόστρατο. Τα κείμενα αυτά γράφτηκαν προφανώς για να απαγγελθούν σε κάποια εορτή.

Ο Κωνσταντίνος Αρμενόπουλος, στον Λόγον εις έορτήν Αγ. Δημητρίου περιγράφει την εικόνα της Παναγίας στην Αχειροποίητο Θεσσαλονίκης. Η εικόνα προσδιορίζεται ως θεία.²³¹⁷

Όσοι είναι παρόντες εκπλήσσονται βλέποντας το θέαμα που είναι

²³¹⁷ Κωνσταντίνος Αρμενόπουλος, Λόγ. εις έορτ. Αγ. Δημητρίου, 152, 82: '...πρός τῆ θεία τῆς ένταῦθα Θεομήτορος εἰκόνι,'.

πέρα από όλα. Όχι επειδή βλέπουν τον Άγιο Δημήτριο να είναι μαζί με την Παναγία στους θρόνους τους. Αυτό είναι ένα ευχάριστο και ιερό θεάμα. Τα δύο ιερά πρόσωπα παρομοιάζονται με αστέρα και σελήνη, μαργαριτάρι και πολύτιμο λίθο. Η Παναγία στέκεται όρθια, εναγώνια, υψώνοντας ικετευτικά τα χέρια προς τον Χριστό υπέρ του ανθρώπου. Ο Άγιος Δημήτριος παρίσταται οπλοφόρος, με λόγχη και ξίφος, γενναίος, έτοιμος να αμυνθεί έναντι των αντιπάλων, σχεδόν φονεύει αλύπητα τους εχθρούς, δεν κινεί όμως τη λόγχη, αναμένοντας την έκβαση της ικεσίας της Παναγίας. Η Παναγία δέεται και ο Θεός ακούοντας την πρόσκλησή της θα προστάξει τον άγιο εναντίον των εχθρών και εκείνος θα σπεύσει σε βοήθεια ως φιλόπατρις. Βλέποντας το θεάμα αυτό της ικεσίας της Παναγίας και του ένστολου Αγίου Δημητρίου δίπλα της, θα μπορούσαν οι δικοί τους ικέτες και υμνητές να ελπίζουν για νίκη έναντι των εχθρών ή σωτηρία.

Ἐκπλήττεται δὲ ἡ θεά, τὸ πάντων ἐπέκεινα θεωμένη θεάμα, οὐχ ὅτι τὸν θεῖον ἐν μάρτυσιν ἤρω, Θεοῦ Μητρὶ τῇ πανάγνω, ἐν τοῖς ἑαυτῶν ἔδεσιν ὄρα συνόντα - ἀστέρ' ἂν τις φαίη πυρόεντα σελήνη παμφαεῖ συστηρίζοντα ἢ μαργάρου λαμπρότητα, λίθου φαιδρότητι συναυγάζουσαν, τοῦτο γὰρ καὶ ἡδύ τε καὶ εὐχαρι καὶ ἱερόν ἐστι θεάμα - ἀλλ' ὅτι τὴν μὲν τοῦ κόσμου παντός προστάτιν, ὄρθιον, ὧ θεάμα πάντας ἀτεχνῶς ἐκπλήττον, ὅλην ἐναγώνιον, ὥσπερ ἐστῶσαν, ὅλας χεῖρας ἀνατείνουσαν ἰκεσίους, πρὸς τίνα δὲ καὶ ὑπὲρ τίνος, ἢ πρὸς ὃν ἀρρήτως αὐτῇ Θεὸν ἔτεκε καὶ ὑπὲρ οὗ τὸ οἰκεῖον αὐτὸς ἐξέχεεν αἷμα, ἄνθρωπος δι' αὐτὸν γενέσθαι συγκαταβάς, τὸν δὲ ἀριστεὰ τοῦ Χριστοῦ Δημήτριον, ὄπλοφόρον αὐτῇ παριστάμενον, τὴν λόγχην κατέχοντα, τὸ φάσγανον φοροῦντα, ὅλον ἀνδρικόν, ὅλον εἰς ἀντιπάλων ἄμυναν ἔτοιμον, μονονουχὶ τοὺς ἡμῶν δυσμενεῖς ἀφειδῶς κατακόπτοντα, παρὰ τοσοῦτον οὐ κινῶντα τὴν λόγχην, παρ' ὅσον τὴν ἐξ ἰκεσίας θεομητορικῆν δικαίαν ἔστι ροπὴν ἀναμένων. Ἡ μὲν γάρ, ὡς Θεοῦ μήτηρ, θερμῶς ὑπὲρ ἡμῶν λιπαρεῖ, Θεὸς δὲ αὐτοῦ οἶδ' ὅτι τῆς μητρὸς εὐμενῶς τῆς προσκλήσεως ἐπακούων, χωρεῖν ἡμῶν κατ' ἐχθρῶν ἐπιτάσσεται τῷ ἑαυτοῦ μάρτυρι. φιλόανθρωπος γάρ. Ὁ δὲ γενναῖος οἷα θεῖος ὄπλίτης, ἡμῖν στερρῶς προσταγεῖς ἐπαμυνεῖ - φιλόπατρις γὰρ τὴν διάνοιαν - πρὸς Θεὸν ἐσχηκόσι. Τί τῆς ἀκοῆς προσηγέστερον ταύτης; Τί τῆς θεᾶς ἐκπληκτικώτερον ταύτης; Τίνα γὰρ ἂν τις ἄλλω ἢ τὴν τῶν δυσμενῶν ἐλπίσαι καταβολὴν ἢ τὴν ἑαυτοῦ σωτηρίαν θαρρηῆσαι, ἢ τῷ θεάματι τούτῳ; Ὅταν γὰρ ἡ μὲν πάναγνος τοῦ Θεοῦ Μητὴρ ἰκέσιος ἰσταμένη φαίνεται, ὁ δὲ

καλλίνικος θεῖος μάρτυς ἔνοπλος παρ' αὐτῆ, πῶς οὐ φανὰς ἔχειν
τὰς ἐλπίδας τοῦς τούτων ἰκέτας καὶ ὑμνητὰς χρή;'²³¹⁸

Ο Νικηφόρος Κάλλιστος Ξανθόπουλος, στην Διήγησιν ἐν στίχοις θαυμάτων Ἁγ. Νικολάου περιγράφει την εικόνα του Αγίου Νικολάου στο ναό Βασιλίδος στην Κωνσταντινούπολη. Ο Μέγας Κωνσταντίνος ανέθεσε σε ζωγράφο την εικόνα του Αγίου Νικολάου που σχεδιάστηκε με πολλή χάρη.

*‘Ο Κωνσταντῖνος τοιγαροῦν ἐκ χρωμάτων
τοῦ Νικολάου τοῦς τύπους ἐν εἰκόσιν
ἐκεῖσε διέγραψεν εὐρύθμως ἄγαν
χερσὶν ἀκριβῶς ἰστορεῖν εἰθισμέναις.’²³¹⁹*

Η εικόνα περιγράφεται διεξοδικότερα κατά την επιτέλεση ενός θαύματος.

*‘ἐκεῖσε δ’ ἐλθὼν καὶ κατιδὼν εὐθέως
ὄνπερ ποδηγήσειε τοῦτον ἐνθάδε
κατ’ ἀκρίβειαν πᾶσαν εἰκονισμένον
ἐν ταῖς σανίσιν, ὡς διαγράφειν ἔθος,
ῥυσσόν, πολιόν, φαλακρόν τὰ πρὸς τρίχας,
φέροντα κουρᾶς ἐν ὑπήνῃ σισόην,
πρόσεισιν ἔρπων τῷ τύπῳ Νικολάου·
ἀπρίξ τε χερσὶ προσρνεῖς τῇ σανίδι
ὡς τι χρεῶν μέγιστον ἦτει τὴν χάριν,
ὡσπερ δανειστής ἀπαραίτητος τάχα·
σοβῶν δὲ πολλὰ καὶ μανικὸν ἐμπνέων
πρὸς γῆν ἀράσσει τῷ πόθῳ τὴν εἰκόνα·
προσφῦς δ’ ἐν αὐτῇ καὶ πεσὼν ὄλωσ ὄλη,
τῶν σταυρίων ἐν προσδακῶν καταπίνει,
ἄπερ παρῆσαν τοῖς τύποις ἡρμοσμένα
πρὸς κάλλος ἐξαίσιον ἐκ χρυσαργύρου.’²³²⁰*

Κάποιος δαιμονιζόμενος ονόματι Νικόλαος βλέπει να εικονίζεται ακριβῶς στο ναό αυτός που τον είχε οδηγήσει εκεί. Ὅπως συνηθιζόταν, ο ἅγιος εικονιζόταν ρυτιδωμένος, γέρος, φαλακρός, με μουστάκι. Ο δαιμονιζόμενος έριξε κάτω την εικόνα και θεραπεύτηκε καταπίνοντας έναν από τους μικρούς εξαίσιου κάλλους από χρυσό και ασήμι σταυρούς

²³¹⁸ Κωνσταντίνος Αρμενόπουλος, Λόγ. εἰς ἑορτ. Ἁγ. Δημητρίου, 158, 332 - 159, 355.

²³¹⁹ Κάλλιστος Ξανθόπουλος, Διήγ. θαυμάτων Ἁγ. Νικολάου, 358, 55-56.

²³²⁰ Κάλλιστος Ξανθόπουλος, Διήγ. θαυμάτων Ἁγ. Νικολάου, 359, 121-136.

που ήταν προσαρμοσμένοι στην εικόνα.

Ο ίδιος συγγραφέας στο κείμενο **Περὶ συστάσεως οἴκου Ζωοδόχου Πηγῆς** αναφέρεται σε **πέπλα, κρατήρες και ψηφιδωτά**.

‘τῆ δὲ Θεομήτορι τὴν χάριν ἀποτινῶσα, πέπλα ἄττα, ὕλη μὲν παντοία κεκομψευμένα, χρυσῶ δὲ τὸ πλεῖστον καὶ μαργάροις καταστραπτόμενα τῶ νεῶ αὐτῆς ἀνατίθησι, καὶ τῆς ἀναιμάκτου θυσίας κρατῆρας, ὕλης ἀρίστης, λίθοις καὶ μαργάροις διαφανέσιν ὑπερτεροῦσι καὶ αὐτὴν χιόνα χαρίζεται, πρὸς δὲ καὶ τὸ τοῦ υἱοῦ καὶ βασιλέως στέφος αὐτό· ὡς ἂν δὲ εἶη καὶ τὸ θαῦμα περιεχόμενον, καὶ πᾶσι δὴ γνῶριμον τοῖς εἰσέπειτα, προστάσσει αὐτὴν τε, καὶ τὸν υἱὸν ἀνὰ τὸν νεῶν πρὸς ἐνώπια εἰσιόντι, ψηφίδι περιέρῳ ἀναστηλῶσαι, τὰ περίχρυσα ταῦτα δῶρα, ταῖν χειροῖν περιφέροντας, καὶ ἐς ἐμὲ νῦν εἰσι θεωρούμενοι, εἰ χρῆ τότε φάναι, σιγῶντες ἐπαινέται τῆς μεγαλουργίας, καὶ διαπρύσιοι τῆς Θεομήτορος κήρυκες, ἐμπομπεύοντες, ὡς ἂν τις εἶπη [εἶπη], τῆ θεωρία καὶ ἀγαλλόμενοι, ὅτι δὴ ἐξυπηρετοῦνται τῆ Θεομήτορι· τοῦτο γὰρ αἱ ψηφίδες ἐπὶ τοῖς προσώποις ἀγγέλουσιν, ἰλαρὸν αὐτοῖς ἐπανθοῦσαι, οὐ μᾶλλον δ’ ὡς εἰκάσαι προσφέροντες, ἢ λαμβάνοντες χάριτας· αἰμόρρουν μὲν οὖν ἐκείνην λόγος, ἐπὶ στήλης πρώτην ἀναγεῖραι τὸν εὐεργέτην, χαλκῶ ἐς κάλλος ἀνδριάντος διαχυθέντι, ὅσον ἦν ἐκείνῳ θεανδρικῆς ἀναδρομῆς ἐκμετρήσασαν. Ἀλλὰ καὶ ἡ βασιλὶς αὕτη πρώτη, τὴν ἐκείνου θεανδρικὴν εἰκόνα, καὶ τῆς αὐτὸν τεκούσης, καὶ εὐεργέτιδος, ἐκ τοῦ μέσου τῆ αἰρέσει γεγενημένας, πάλιν ἀνίστησι· καὶ αὐτὴν δὲ τῶ ταύτης νεῶ συνανίστησι· διὰ μὲν τῶν πέπλων, τὴν τοῦ κρασπέδου ἀφήν, ἠρέμά πως διαγράφουσα· τῶ δὲ ἀλουργῶ τῆς βαφῆς, τὴν αἰμόρροϊαν εἰκονίζουσα.’²³²¹

Μετά τη θεραπεία της με το νερό της Πηγῆς η αυτοκράτειρα Ειρήνη αφιέρωσε στο ναό κάποια πέπλα που εγκωμιάζονται ως κομψά φτιαγμένα από ποικίλα υλικά, κυρίως όμως άστραφταν με χρυσό και μαργαριτάρια. Επίσης χάρισε δοχεία για την αναίμακτη θυσία που επαινούνται ότι είναι από άριστο υλικό, πολύτιμους λίθους και διαφανή μαργαριτάρια, ανώτερα κι από το χιόνι. Πρόσταξε να απεικονισθεί σε ψηφιδωτό πολύ ακριβό στην είσοδο του ναού η ίδια και ο γιος της να φέρουν αυτά τα χρυσά δώρα. Αυτό σωζόταν την εποχή του συγγραφέα. Τα πρόσωπα αυτά βαδίζουν εν πομπή, χαίρονται που υπηρετούν την Παναγία, περισσότερο παίρνουν χάρη, παρά προσφέρουν. Η αιμορροούσα

²³²¹ Κάλλιστος Ξανθόπουλος, Περὶ συστάσεως οἴκου Ζωοδ. Πηγῆς, 21, 25 – 22, 19.

πρώτη ανήγειρε σε χάλκινη στήλη ανδριάντα του ευεργέτη. Η αυτοκράτειρα έστησε πάλι, μετά την αίρεση, τις εικόνες του Χριστού και της Παναγίας, αλλά και την ίδια. Με τα πέπλα περιγράφεται η αφή της άκρης του ενδύματος, με την πορφυρή βαφή εικονίζεται η έκκριση αίματος. Πρόκειται για μια σημαντική περιγραφή.

Ο συγγραφέας περιγράφει κι άλλες **εικόνες** στο ναό.

‘Οϊον δὲ καὶ τοῦτο τῶν λοιπῶν πρὸς ἔκπληξιν οὐκ ἀπεικός, ἐκκείσθω τῷ λόγῳ, ἅμα μὲν ἡδονῆς καὶ χάριτος ἔμπλεων, πίστιν δ’ ἐντεῦθεν οὐ βραχεῖαν τεκμηριώσασθαι ἔνεστιν, ὅπως ἢ τοῦ Θεοῦ μήτηρ διαγέγονεν ἐπιφοιτῶσα τῷ τόπῳ, καὶ ἀποστόργως ἔχουσα, διατρίβειν ἐτέρωσεν, ἐς τὴν πρὸς ἑὼ τετραμμένην ἀψίδα πρηνῆ πεπονηκότα καταπεσεῖν τὸν νεών, εἰκόνες ἦσαν ταύτη διτταὶ οὐ χρώμασι, καὶ κηρῶ ἐκτακέντι καὶ διαχυθέντι ὠραϊζόμεναι, ἀλλ’ εὐθέτω ψηφίδι ἐμπαγείση ἀναπληρούμεναι. Ἡ μὲν πρὸς ἐμφέρειαν ἀκριβῶς τὴν Θεομήτορα εἰκονίζουσα. Ἐτέρα δέ, τῷ πρωτοστάτῃ ἀνεῖτο τῶν ἄνω δυνάμεων Γαβριήλ. Πνεύματος δὲ ἄρα χάρις ταῖς μορφαῖς ἐμφιλοχωρήσασα, ἐνεργεῖν ἐποίει τεράστια. Αὐταὶ δὲ τοῖς λοιποῖς συμπεσοῦσαι, οὐ μόνον οὐδὲν ἐφάνησαν πεπονθεῖαι, διαρρνεῖσαι, καὶ τοῦ ἀρχετύπου παρεκτραπεῖσαι, ὥστε καὶ εἰς δεῦρο ἔτι διαφαίνονται τὸν ἀρχαῖον τύπον ἐξεικονίζουσαι· καὶ ταῦτα τῶν ἐφ’ ἃ ἰδρῦσθαι πρῶην συνέβαινεν, ὀπτῆ δὲ πλίνθος τοῦτο καὶ τίτανος, εἰς λεπτήν κόνιν τῇ συμπτώσει διαλυθέντων. Ταῦτας τοίνυν μετὰ τὴν σύμπτωσιν ἀτμηλήτως που ἐρρίμμενας,...’.²³²²

Με το θαύμα αυτό ο Νικηφόρος Κάλλιστος Ξανθόπουλος τεκμηριώνει ότι η Παναγία σύχναζε στον τόπο αυτό. Στην ανατολική αψίδα, όπου ο ναός γκρεμίστηκε, υπήρχαν δύο εικόνες που δεν κοσμούνταν με χρώματα ή με εγκαυστική ζωγραφική, αλλά ήταν γεμάτες με κατάλληλες ψηφίδες. Η μία εικόνιζε τη Θεοτόκο, η άλλη τον Αρχάγγελο Γαβριήλ. Όταν οι εικόνες αυτές έπεσαν, δεν έπαθαν τίποτε. Μέχρι την εποχή του συγγραφέα απεικόνιζαν τον αρχαίο τύπο, ενώ είχαν διαλυθεί τα τούβλα, ο ασβέστης και η λεπτή σκόνη πάνω στην οποία βρίσκονταν πριν.

Τα θαύματα της θεραπείας των Βαράγγων Ιωάννου Ροδέλφου και Μανουήλ εικονίζονται έγχρωμα στο ναό. Στέκονται δείχνοντας τη νόσο, πολύ περισσότερο όμως την ευεργεσία της Παναγίας. Κρατούν ψηλά

²³²² Κάλλιστος Ξανθόπουλος, Περί συστάσεως οίκου Ζωοδ. Πηγῆς, 31, 26 – 32, 13.

πελέκεις με μία κόψη, επαίρονται όμως περισσότερο για τις επισκέψεις της Παναγίας και σιωπηλά υμνούν.

Ἀμφοτέρων δὴ οὖν τουτωνὶ τὰ τεράστια, καὶ χρώμασιν ἀνατυποῦνται πρὸς τῷ νεῶ, ἵνα μὴ πολὺς ἄγαν ἐπιρρέυσας ὁ χρόνος, αὐτὰ διαφθείρειεν. Ἰστανται γὰρ τὴν τε νόσον, πολὺ δὲ πλεον φᾶναι τὴν εὐεργεσίαν τῆς Θεομήτορος ἐνδεικνύμενοι, ἐν ταύτῳ δὲ καὶ τοὺς ἑτεροστόμους πελέκυσ [πελέκεις] ἀνέχοντες, οὐ μᾶλλον τούτοις γαυρούμενοι, ἢ ταῖς τῆς Θεομήτορος ἐπισκέψεσι, καὶ τὸν ὕμνον, καὶ σιωπῇ ἀνακηρύττοντες.²³²³

Γίνεται επίσης λόγος για την εικόνα της Παναγίας στη μονή Φιλιππικού στη Χρυσούπολη.

Ἐνθα ποτε οὗτος ἐν τοῖς τοῦ νεῶ ὑπερώοις ἐν τῷ ἀσφαλεῖ διεσκευασμένοις, τῷ ὕπνω ἐφείς ἑαυτὸν ἔκειτο, ἔνθα δὴ καὶ χειρὸς ἀρχαίας ἔργον ἢ Θεοτόκος ἐστήλωτο, οὐκ ἐντελῆ τὸν τύπον τῆς ὀλομελείας ἐξεικονίζουσα, ἀλλὰ μέχρι ζώνης αὐτὴν ὁ τεχνίτης, κατὰ τὸν ἀρχαῖον τύπον, διέγραψε, τὸν Θεὸν Λόγον, καὶ τροφέα τοῦ παντὸς ἐπιμαστίδιον ὑπανέχουσαν.²³²⁴

Ο οικονόμος της μονῆς της Πηγῆς μοναχὸς Ματθαῖος συκοφαντηθεὶς ἐξορίστηκε στη μονή Φιλιππικού στη Χρυσούπολη. Κάποτε κοιμήθηκε στα υπερώα του ναοῦ, ὅπου υπήρχε ἀρχαία εικόνα. Ο τεχνίτης εἶχε ἀπεικονίσει τὴν Παναγία νὰ στέκεται μὴ πλήρης, τὴ σχεδίασε μέχρι τὴ ζώνη, κατὰ τὸν ἀρχαῖο τύπο καὶ νὰ κρατᾶ ψηλά ἀπὸ κάτω τὸ βρέφος. Ἡ Παναγία μεσολάβησε ὥστε ὁ Ματθαῖος νὰ ἐπιστρέψει.

Μία εικόνα περιγράφεται ἀπὸ τὸν **Φιλόθεο Κόκκινο** στὸν **Βίον Ἀγ. Σάβα Νέου**.

ἔνθα δὴ καὶ θυσιαστήριον ἱερὸν ἰδρυθέν, ἔργον εὐσεβοῦς καὶ φιλοκάλου ψυχῆς, χαρακτῆρα δεσποτικὸν ἐπὶ τινος αὐτόθι στοᾶς ἱερῶς ἐκ δεξιῶν γεγραμμένον φέρει, θεῖον ἄντικρυς χρῆμα καὶ θεανδρικῆς μορφῆς ὄντως ἐκτύπωμα· ὑπερβαίνει μὲν γὰρ τῷ μεγέθει μικρόν τι τὸ μέσον τοσοῦτον, ὅσον μὴ τῆς συμμετρίας ἐκβαῖνον καὶ τοῦ κάλλους ὡς εἶκος ἀποπίπτειν· τοσαύταις δὲ φαιδρότησι καὶ καλλοναῖς τὸ θεῖον ἐκεῖνο περιλάμπεται πρόσωπον οὐ τεχνικαῖς μᾶλλον ἢ εἶποι τις, ὅσον ἱεραῖς τισὶ καὶ ἀρρητοῖς, ὡς μηδέποτε κόρον λαμβάνειν τὸν ἐνορῶντα, μᾶλλον

²³²³ Κάλλιστος Ξανθόπουλος, Περὶ συστάσεως οἴκου Ζωοδ. Πηγῆς, 83, 14–21.

²³²⁴ Κάλλιστος Ξανθόπουλος, Περὶ συστάσεως οἴκου Ζωοδ. Πηγῆς, 40, 13–20.

μὲν οὖν καὶ ἡδονῆς τινος ἀπορρήτου πληρούμενον πτεροῦσθαι δοκεῖν ὡσανεὶ τῷ πρὸς τὴν ὄρασιν ἔρωτι καὶ μὴδ' εὐχερῶς ἔχειν ἀφίστασθαι. Διὰ τοῦτο καὶ δαψιλοῦς μεταδίδωσι τῆς χάριτος ὁ δι' αὐτοῦ προσκυνούμενος δεσπότης τοῖς μετὰ πίστεως εἰλικρινοῦς προσιοῦσι ψυχὰς ὁμοῦ θεραπεύων καὶ σώματα.²³²⁵

Ο Άγιος Σάβας κλείεται σε κάποιο σπήλαιο στην Ηράκλεια. Στο εκεί ιερό θυσιαστήριο που είχε ιδρυθεί με ευσέβεια και φιλοκαλία υπήρχε σε μια στοά δεξιά ανάγλυφη εικόνα του Χριστού. Επαινείται ως θείο πράγμα, μετρίου μεγέθους, συμμετρικό και όμορφο. Το πρόσωπο ακτινοβολεί με ιερή και άρρητη μάλλον παρά τεχνική λαμπρότητα και ομορφιά. Δε χόρταινε κανείς να την παρατηρεί, γέμιζε άρρητη ηδονή και δύσκολα απομακρυνόταν.

Κατά τον **Μάξιμο διάκονο**, στα **Θαύματα Κοσμᾶ & Δαμιανοῦ** ο Κωνσταντίνος Ακροπολίτης μετά τη θεραπεία της κόρης του έφερε στο Κοσμίδιον πέπλο υφασμένο από χρυσό και μετάξι, όπου εικονίζονταν οι άγιοι και η κόρη του και όπου είχαν χαραχθεί κυκλικά και ίαμβοι. Επρόκειτο για μια μαρτυρία του θαύματος και μετά θάνατον και προτροπή στους ασθενείς να καταφύγουν στους αγίους.

‘κάντεῦθεν ἀντιφιλοτιμούμενος ὑπὲρ τῆς θυγατρὸς ὁ πατὴρ πέπλον τινὰ χρυσοῦ καὶ Σηρῶν νημάτων ἐξυφασμένον τούς τε τύπους παρ’ ἑαυτῷ τῶν ἁγίων καὶ δὴ καὶ τῆς θυγατρὸς ἰστοουργῶ ἐξεικονισθέντας φέροντα τέχνη πρόσεισιν ἄγων ἀντίλυτρον τοῖς ἁγίοις’ ἐν κύκλῳ δὲ καὶ ἰάμβους ἐγχαράξας τῷ πέπλῳ καὶ μετὰ θάνατον τῷ θαύματι μαρτυρεῖ καὶ προτροπὴ τοῖς κακῶς τὸ σῶμα διακειμένοις τῆς ἐπὶ τοὺς ἁγίους καταφυγῆς γίνεταί.²³²⁶

Ο **Θεόδωρος Πεδιάσιμος**, στην **Ἐκθεσιν θαυμάτων Ἀγ. Θεοδώρων** αναφέρεται σε **εἰκόνες των Ἀγίων Θεοδώρων** στην περιοχή **Φερραί**.

‘Ὅπηνίκα δὴ χρυσοῦν καὶ ἄργυρον ἱκανὸν χρυσοχόοις προστετάχει δοῦναι, ἐφ’ ᾧ τὰς ἱεράς εἰκόνας τούτοις κατακοσμηῆσαι, ...’.²³²⁷

Ο αυτοκράτορας Θεόδωρος Λάσκαρις πρόσταξε χρυσοχόοι να δώσουν αρκετό χρυσάφι κι ασήμι για να στολιστούν οι ιερές εἰκόνες των

²³²⁵ Φιλόθεος Κόκκινος, Βίος Ἀγ. Σάβα Νέου, 263, 53, 41–54.

²³²⁶ Μάξιμος διάκονος, Θαύμ. Κοσμᾶ & Δαμιανοῦ, 199, 26–33.

²³²⁷ Πεδιάσιμος Θεόδ., Ἐκθεσις θαυμ. Ἀγ. Θεοδώρων, 22, 17–18.

Αγίων Θεοδώρων στις Σέρρες μετά τη βοήθεια που του προσέφεραν.

Μαρτυρία για μια εικόνα αποτελεί και το **Κείμενον περι Λαζάρου Γαλησιώτου** από τον **Ακάκιο Σαββαΐτη**.

“Ισταται οὖν ἡ στήλη τοῦ τιμίου καὶ ἀγίου πατρὸς Λαζάρου ἔχων κώδικα τῇ δεξιᾷ χειρὶ, τῇ λαιᾷ δεικνύων καὶ γράφων οὕτως: «Ἀδελφοὶ καὶ πατέρες δίδωμι ὑμῖν ἐγγυητὴν αὐτὸν τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν, ὁ ἐλθὼν ἀμαρτωλοὺς σῶσαι, ὅτι ὅστις ἂν ὑπομείνῃ ἐν τῷδε τῷ τόπῳ μέχρι καὶ τῆς τελευταίας αὐτοῦ ἀναπνοῆς, ἐγὼ ἐγγυῶμαι ὅτι ὅσα ἂν ἤμαρτεν ὡς ἄνθρωπος, ἵνα συγχωρεθῇ αὐτοῦ τὰ ἀμαρτήματα» προσθεὶς καὶ τὸ «ἀμήν».”²³²⁸

Στην έκφραση της εικόνας του ο Άγιος Λάζαρος κρατά κώδικα στο δεξί χέρι, ενώ με το αριστερό γράφει και δείχνει την εγγύησή του ότι θα συγχωρηθούν οι αμαρτίες όσων μείνουν μέχρι τέλους στο τόπο αυτό.

Ο **Θεόκτιστος Στουδίτης**, στον **Λόγον εἰς ἀνακομιδὴν Λειψάνου Πατρ. Ἀθανασίου**, προβληματίζεται για την εικόνα του Πατριάρχη Αθανασίου που θα μπορούσε να στήσει. Έτσι χρησιμοποιεί παραλληλισμούς με την εικόνα του Αλεξάνδρου. Πρόκειται για έναν μοναδικό παραλληλισμό.

“Τὸν μὲν τοῦ Φιλίππου Ἀλέξανδρον λόγος ἀναζωγραφῆσαι τὸν Ἀπελλῆν, καὶ τοσοῦτον εἰς μίμησιν ἀκριβῆ ὅσον καὶ αὐτὸ δὴ τὸ σωματικὸν ἐλάττωμα, τὸ τοῦ τραχήλου στρεβλόν, εἰς σχῆμα τρέψαι πρᾶξιν φέρον οὐκ ἀγεννῆ. Συνήρατο γὰρ καὶ ἡ χεὶρ τῆς εἰκόνας, πρὸς γῆν δακτυλοδεικτοῦσα τῷ δράματι· καὶ λόγος ὡς δῆθεν ὑπ’ Ἀλεξάνδρου προσδιαγραφόμενος, «γῆν ὑπ’ ἐμοὶ τίθεμαι, Ζεῦ· σὺ δ’ Ὀλυμπον ἔχε.» Καὶ ἦν ἐπὶ τῇ εἰκόνι ἀδόμενον, δυοῖν Ἀλεξάνδρῳ, ὁ μὲν Φιλίππου ἀνίκητος, ὁ δ’ Ἀπελλοῦ ἀμίμητος. Στασικράτης δὲ καὶ οἱ κατ’ ἐκεῖνον μικραῖς τισιν ὕλαις καὶ εὐχερέσι τὸν μέγαν οὐκ ἐδικαίουν ἀνιστορεῖν, ἀλλ’ ὄλος Ἄθως αὐτοῖς συμπαραλαμβάνετο, εἴ πως κἂν οὗτος ἱκανῶς ἀποξεσθεῖη εἰς εἰκόνα βασιλικήν.

Ἐγὼ δὲ τίς γένωμαι, καὶ τίνα καὶ ἐκ ποίας ὕλης εἰκόνα σοι στήσω, ᾧ κῆπε χαρίτων οὐ κεκλεισμένε, ἀλλὰ πᾶσιν εἰς ἀπόλαυσιν ἀνοιγόμενε, ὃν οὐδ’ ὁ τῆς λήθης πρόξενος τάφος

²³²⁸ Ακάκιος Σαββαΐτης, Κείμεν. περι Λαζάρου Γαλησιώτου, 170.

*συγκλειῖσαι ἴσχυσεν; Ἦδη γὰρ καὶ ὁ λόγος λίαν ἀμυδρὸς καὶ ἡ τέχνη τῇ ὑποθέσει ἀξύμβατος.*²³²⁹

Ο Απελλῆς ζωγράφησε τον Αλέξανδρο μιμούμενος αυτόν με τόση ακρίβεια ὥστε με μη φαύλο τρόπο να σχηματιστεί και το σωματικό ελάττωμα, ο στραβὸς τράχηλος. Το χέρι σηκωνόταν, ἔδειχνε στην πράξη με το δάκτυλο προς τη γη. Φημολογείται ὅτι ο Αλέξανδρος εἶπε ὅτι εξουσιάζει τη γη, ὅπως ο Δίας τον Ὀλυμπο. Ὅπως ο γιος του Φιλίππου υπῆρξε ἀνίκητος, ο Αλέξανδρος του Απελλῆ υπῆρξε ἀμίμητος. Ο Στασικράτης και ὅσοι εἶναι σύμφωνα με αυτόν δε θεωρούσαν δίκαιο να ρωτήσουν για τη χρησιμοποίηση μικρῶν και εύκολων υλικῶν. Για την εικόνα του βασιλιά θα μπορούσε λειαινόμενος να περιληφθεῖ ὅλος ο Ἄθως.

Στα ἔργα τέχνης γενικῶς αναφέρεται ο **Νικηφόρος Γρηγοράς**, στον **Λόγον εἰς Εὐαγγελισμόν Θεοτόκου**.

*Ἐμοὶ δὲ τῶν ζωγράφων ἐκείνους πολλάκις ἐπήει θαυμάζειν καὶ τῶν ἀνδριαντοποιῶν, ὅπόσοι τῆς χρονικῆς περιόδου τὸ τάχος μιμῆσθαι διὰ τῆς τέχνης ἐθέλοντες, ἄνδρα ποιοῦσιν ὀπισθοφάλακρον μὲν ὡς ἐπίπαν, οὐ πάνυ δ' ἀναφαλαντίαν, ἀλλὰ μέτωπον προῖσχόμενον λάσιον καὶ κόμην ἐκεῖθεν μακρὰν καθειμένον. τᾶλλα γὰρ ὄντες σοφοί, μόνης λείπονται φωνῆς ἐνταυθοῖ, καὶ ταύτην δὴ ταῖς τῶν χρωμάτων ἤκιστα μιμῆσθαι δύνανται βαφαῖς· ὅθεν σιγῶσαν οὕτως πῶς ἰστᾶσι νομοθεσίας εἰκόνα καὶ ἀνεκλάλητον κήρυκα πᾶσιν ἀεὶ διανέμουσιν, οἷς ἐρραθυμημένον τὸν βίον ἀνύειν οὐκ ἔστιν αἰδῶς, μονονουχὶ βοῶντες ὡς κατόπιν ἰοῦσι τριχῶν οὐ παρέξει λαβὴν ὁ καιρὸς, ἀλλ' ὄλισθον καὶ ἀποτυχίαν τοῦ ποθουμένου μακρὰν, τῆς ἐμπροσθίας ἤδη τοῦ χρόνου λαβῆς παρερρηκυίας καὶ ὅλως ἀπηγορευκυίας ἅπαν τὸ ἀμιλλώμενον.*²³³⁰

Με αφορμὴ τις χρονικῆς ἀπαιτήσεις του Λόγου του στην Παναγία, ο συγγραφέας εκφράζει το θαυμασμό του στους ζωγράφους και κατασκευαστῆς ἀνδριάντων που με την τέχνη μιμούνται την ταχύτητα του χρόνου. Απεικονίζουν το χρόνο ως ἄνδρα φαλακρό πίσω. Το μέρος του κεφαλιού ὅμως πάνω ἀπὸ το μέτωπο δεν εἶναι ἀτριχο. Το μέτωπο προβάλλει δασύ και ἀπὸ ἐκεῖ πέφτει μακριὰ κόμη. Ελάχιστα πάντως τα

²³²⁹ Θεόκτιστος Στουδίτης, Λόγ. εἰς ἀνακομιδὴν λειψάνου Πατρ. Ἀθανασίου, 64, 15, 12 – 16, 30.

²³³⁰ Νικηφόρος Γρηγοράς, Λόγος εἰς Εὐαγγ. Θεοτόκου, 319, 1–13.

χρώματα μπορούν να μιμηθούν τη φωνή. Η σιωπηλή εικόνα και ο ανέκφραστος κήρυκας φωνάζουν στους ράθυμους ότι ο καιρός δε θα τους δώσει λαβή τριχών αλλά παγίδα και αποτυχία του ποθουμένου. Η εμπρόσθια λαβή του χρόνου παρήλθε και απαγορεύει τον αγώνα.

Εικόνες μνημονεύονται χωρίς όμως να περιγράφονται σε ορισμένα αγιολογικά κείμενα της ύστερης βυζαντινής περιόδου. Στο έργο **Λόγος διαλαμβάνων τήν γενέθλιον ήμέραν Αγ. Εὐγενίου ο Ιωσήφ Τραπεζούντος** αναφέρεται στην εικόνα της **Παναγίας Χρυσή Κεφαλή** στη **Μεγάλη Εκκλησία Τραπεζούντας**, αλλά και σε άλλα αναθήματα, μεταξύ αυτών σε ένα ευαγγέλιο. Ο **Ιωάννης Σταυράκιος**, στον **Λόγον εις τὰ Θαύματα Αγ. Δημητρίου** μνημονεύει μια εικόνα του **Αγίου Δημητρίου** στο ναό της **Παναγίας** στο **Οικονομείον** στην **Κωνσταντινούπολη**. Ο ανώνυμος συγγραφέας του **Ἐγκωμίου εις Αγ. Θεοδοσίαν (Ανώνυμος β)** αναφέρεται στην εικόνα του Χριστού που βρισκόταν πάνω από τη Χαλκή Πύλη.

β) Η έκφραση της Πηγής στην Κωνσταντινούπολη και του ύδατος αυτής

Στην Πηγή αναφέρεται ο **Κωνσταντίνος Ακροπολίτης** στο **Ἐγκώμιον εις Αγ. Εὐφροσύνην Νέαν**. Η πηγή χαρακτηρίζεται άφθονη και διαυγής κατά την αναφορά σε θαύματα.²³³¹ Σε άλλο χωρίο, κατά την αναφορά σε θαύμα, η πηγή προσδιορίζεται ως ιερή και θεία.²³³² Στο ίδιο θαύμα η πηγή χαρακτηρίζεται ζωηφόρος και αιώνια.²³³³ Ως ιερά προσδιορίζεται η πηγή και σε άλλο χωρίο.²³³⁴

Ο **Νικηφόρος Κάλλιστος Ξανθόπουλος**, στον **Βίον Ὁσ. Εὐφροσύνης Νέας** αναφέρεται στην Πηγή αλλά και στο στο ύδωρ της.²³³⁵ Όταν ο αυτοκράτορας Λέων γίνεται πατέρας, με τις προσευχές της Οσίας

²³³¹ Ακροπολίτης Κων/νος, Ἐγκ. εις Αγ. Εὐφροσύνην Νέαν, 18, 25–26: ‘...πηγήν ἀναχαιτιζούσης πηγῆς πονηράν τε ἄμα καὶ θολεράν, τῆς ἀφθόνου καὶ διειδοῦς’.

²³³² Ακροπολίτης Κων/νος, Ἐγκ. εις Αγ. Εὐφροσύνην Νέαν, 24, 31 – 25, 1: ‘ἀνδρὶ τινι Θετταλῶ, ἔρωσ ἐξέτι νέου παράδοξος γίνεται, παρὰ τὴν Τεράν, καὶ θείαν γεγονότι πηγὴν...’.

²³³³ Ακροπολίτης Κων/νος, Ἐγκ. εις Αγ. Εὐφροσύνην Νέαν, 25, 20: ‘Πρὶν ἢ παρὰ τὴν ζωηφόρον ἀγαγόντας πηγὴν...’, 26, 6–8: ‘...ἠλάλαζον ὑπέραγαν τὴν ζωηφόρον ὄντως πηγὴν μεγαλύνοντες.’, 26, 11–12: ‘...ἀλλ’ ἠχῶ πηγῆς ἀειζῶου τριττῆ...’.

²³³⁴ Ακροπολίτης Κων/νος, Ἐγκ. εις Αγ. Εὐφροσύνην Νέαν, 18, 12–13: ‘...ἡ βασιλὶς Θεοδώρα, ὕδωρ ἀπορρόφησαι τῆς ἱερᾶς πηγῆς παρηγγύα μηνύσασα...’.

²³³⁵ Κάλλιστος Ξανθόπουλος, Βίος Ὁσ. Εὐφροσύνης Νέας, 870, 25, C: ‘...Εὐφροσύνη ἡ θαυμαστὴ ἢ πρὸ τῆς ζωηφόρου Πηγῆς ὑπόγειόν τι σπήλαιον ἐνοικοῦσα...’.

Ευφροσύνης, η Πηγή χαρακτηρίζεται ζωηφόρος.²³³⁶ Απευθυνόμενη στον αυτοκράτορα Λέοντα σχετικά με τη στειρότητα της συζύγου του Ζωής Καρβονοψίνας²³³⁷ η Οσία Ευφροσύνη προσδιορίζει το ύδωρ της Πηγής της Παναγίας άχραντο και ιερό.

Αρκετές, όπως είναι φυσικό, είναι οι αναφορές στην Πηγή στο έργο **Περί συστάσεως οίκου Ζωοδόχου Πηγής** από τον ίδιο συγγραφέα.

Σε κάποιο θαύμα η πηγή παρουσιάζεται να ρέει γλυκύτερη από μέλι.²³³⁸ Η πηγή παρουσιάζεται στα λόγια της Ελένης, συζύγου Αρταβάσδου να αναβλύζει διαρκώς.²³³⁹ Στο ίδιο θαύμα η πηγή χαρακτηρίζεται αιώνια.²³⁴⁰ Σε άλλο θαύμα που επιτελείται στην Ελένη χρησιμοποιείται το επίθετο ιερή,²³⁴¹ ενώ σε άλλο θαύμα η πηγή χαρακτηρίζεται διαυγής.²³⁴² Ο μοναχός Ιωάννης Πέπερις από τη Χαλδία φθάνει στη ζωηφόρο πηγή.²³⁴³ Για τη θεραπεία του μαθητή του ωφελεί επίσης μόνο η ελπίδα στη ζωηφόρο κρήνη.²³⁴⁴ Κατά τη θεραπεία του ιερέως Μάρκου από τον ποταμό Μαϊάνδρο η Πηγή χαρακτηρίζεται γλυκύτερη και ζωηφόρος.²³⁴⁵

Παρακαλώντας την Παναγία να δεχθεί το Λόγο του, ο Νικηφόρος Κάλλιστος Ξανθόπουλος επικαλείται την αιώνια πηγή που ρέει πάντοτε.

²³³⁶ Κάλλιστος Ξανθόπουλος, Βίος Όσ. Ευφροσύνης Νέας, 870, 23, Α: 'και τῷ τῆς πανάγνου και θεομήτορος Πηγῆς προσεδρεύειν χρή άχράντω και ιερῶ ὕδατι.»'

²³³⁷ Rochow, *Euphrosyne*, σ. 267.

²³³⁸ Κάλλιστος Ξανθόπουλος, *Περί συστάσεως οίκου Ζωοδ. Πηγῆς*, 30, 7: '...τῆ γλυκίω μέλιτος ρεούση ταύτης πηγῆ,...'.

²³³⁹ Κάλλιστος Ξανθόπουλος, *Περί συστάσεως οίκου Ζωοδ. Πηγῆς*, 34, 2-3: 'Οὐ γάρ εἶναι πάντως προσῆκον πηγὴν ἀένναα βρύουσαν,...'.

²³⁴⁰ Κάλλιστος Ξανθόπουλος, *Περί συστάσεως οίκου Ζωοδ. Πηγῆς*, 34, 27-29: 'Τῆ μαγιστρίση ταύτη Ἐλένη πολλὰ και ἕτερα διεπράχθη τεράστια, παρὰ τῆς ἀειζώνου πηγῆς,...'.

²³⁴¹ Κάλλιστος Ξανθόπουλος, *Περί συστάσεως οίκου Ζωοδ. Πηγῆς*, 35, 8-9: '...τὸ ζωοδόχον ὄντως ἐκ τῆς Ἱερᾶς πηγῆς ὡς ἔθος μεταστέλλεται νάμα,...'.

²³⁴² Κάλλιστος Ξανθόπουλος, *Περί συστάσεως οίκου Ζωοδ. Πηγῆς*, 37, 28: 'τί γαρ ἐκείνω κοινόν, και πηγῆ διειδεῖ,...'.

²³⁴³ Κάλλιστος Ξανθόπουλος, *Περί συστάσεως οίκου Ζωοδ. Πηγῆς*, 52, 9-10: 'πρὸς τὴν ζωηφόρον πηγὴν ἐξ ἄκρων γῆς ὀρίων ἐπιφοιτᾶ,'.

²³⁴⁴ Κάλλιστος Ξανθόπουλος, *Περί συστάσεως οίκου Ζωοδ. Πηγῆς*, 52, 19: 'ἢ πρὸς τὴν ζωηφόρον κρήνην ἐλπίς,'.

²³⁴⁵ Κάλλιστος Ξανθόπουλος, *Περί συστάσεως οίκου Ζωοδ. Πηγῆς*, 88, 21-22: 'ἐφίσταται τῆ γλυκντάτη, και ζωηφόρω πηγῆ,'.

*‘Ἄλλ’ ὦ πηγὴ ἀένναε καὶ ἀεὶρῶρε, ὦ πέλαγος ἀχανὲς καὶ ἀδιεξίτητον, οὐ μᾶλλον ὕδωρ, ἢ τὸν ζῶντα λόγον προχέουσα, δέχου δὴ τὸν ἡμέτερον λόγον τόνδε.’*²³⁴⁶

Το ίδιο ισχύει και για το ὕδωρ της Πηγῆς.

*‘ἐμοὶ τὰ βασίλεια λέγουσα, ἔξω τῆς βασιλευούσης, κεκομψευμένα παντοίοις εἶδεσιν ἀνεγήγερται, καὶ πηγῇ ταῦτα διειδοῦς καὶ ἡδίστου ὕδατος ἐναβρύνονται, ἄφθονα κατὰ πελάγη ἀναρρέουση τὰ νάματα.’*²³⁴⁷

Τα ανάκτορα της Παναγίας υπερηφανεύονται για την πηγὴ με διαυγές και πάρα πολύ γλυκό νερό που ρέει ἀφθονο σαν πέλαγος.²³⁴⁸ Την Παναγία επικαλεῖται ως πηγὴ του ὄντως διαυγούς ὕδατος η Ελένη, σύζυγος Ἀρταβάσδου, ὅταν φλέγεται ο οἶκος της. Σε ἄλλο θαῦμα που επιτελεῖται σε αὐτή, το ὕδωρ καλεῖται ζωοδόχο.²³⁴⁹ Η αυτοκράτειρα Θεοφανώ θεραπεύεται ἀπὸ πυρετό με το κατάλληλο για κατάσβεση ὕδωρ της πηγῆς.²³⁵⁰ Το ίδιο ἐπίθετο χρησιμοποιεῖται και κατὰ την ἀναφορὰ στη θεραπεία του πυρετοῦ του πατρικίου Ταρασίου.²³⁵¹ Με ἀφορμὴ τη γέννηση του αυτοκράτορα Κωνσταντίνου ἀπὸ την Αὐγούστα Ζωὴ το ὕδωρ χαρακτηρίζεται ἑτοιμο να δώσει τη γέννηση παιδιῶν και ικανό να κάνει ὅσα ζητήσει κανεὶς με πίστη.²³⁵² Ο αυτοκράτορας Ρωμανός θεραπεύεται ἀπὸ το ὕδωρ που προσδιορίζεται ως ἀπέριττο και κοινὸ σε ὅλους.²³⁵³ Με ἀφορμὴ ἄλλη θεραπεία του Ρωμανοῦ το ὕδωρ της Πηγῆς χαρακτηρίζεται σωτήριο²³⁵⁴ και θεῖο.²³⁵⁵ Το τελευταῖο ἐπίθετο ἐπαναλαμβάνεται.²³⁵⁶ Ἐπίσης

²³⁴⁶ Κάλλιστος Ξανθόπουλος, Περὶ συστάσεως οἴκου Ζωοδ. Πηγῆς, 98, 26-28.

²³⁴⁷ Κάλλιστος Ξανθόπουλος, Περὶ συστάσεως οἴκου Ζωοδ. Πηγῆς, 20, 17-21.

²³⁴⁸ Κάλλιστος Ξανθόπουλος, Περὶ συστάσεως οἴκου Ζωοδ. Πηγῆς, 33, 25-26: *‘κατάσβεσον ἀνακράζουσα πηγὴ τοῦ ὄντως διειδοῦς νάματος,...*’.

²³⁴⁹ Κάλλιστος Ξανθόπουλος, Περὶ συστάσεως οἴκου Ζωοδ. Πηγῆς, 35, 8-9: *‘...τὸ ζωοδόχον ὄντως ἐκ τῆς Ἱερᾶς πηγῆς ὡς ἔθος μεταστέλλεται νάμα,...*’.

²³⁵⁰ Κάλλιστος Ξανθόπουλος, Περὶ συστάσεως οἴκου Ζωοδ. Πηγῆς, 43, 11-12: *‘παρὰ τὸ σβεστήριον τῆς πηγῆς καὶ αὐτὴ γίνεται ὕδωρ,’*.

²³⁵¹ Κάλλιστος Ξανθόπουλος, Περὶ συστάσεως οἴκου Ζωοδ. Πηγῆς, 44, 12: *‘τὸ ὕδωρ τοῦτο σβεστήριον γίνεται.’*

²³⁵² Κάλλιστος Ξανθόπουλος, Περὶ συστάσεως οἴκου Ζωοδ. Πηγῆς, 49, 15-16: *‘Ἴδὸν καὶ παιδῶν γονὰς τὸ ὕδωρ πρόχειρον παρασχεῖν, καὶ τ’ ἄλλα πράττειν μάλιστα ἱκανόν, ὅσα τις αἰτοίη πιστεύων.’*

²³⁵³ 4 Κάλλιστος Ξανθόπουλος, Περὶ συστάσεως οἴκου Ζωοδ. Πηγῆς, 9, 29-30: *‘τῷ ἀπεριέργω, καὶ κοινῷ τοῖς πᾶσι χρησάμενος ὕδατι,’*.

²³⁵⁴ Κάλλιστος Ξανθόπουλος, Περὶ συστάσεως οἴκου Ζωοδ. Πηγῆς, 50, 6-7: *‘τὸ τῆς πηγῆς ὕδωρ ποθέν, σωτήριον γίνεται.’*

ο συγγραφέας με την αφορμή αυτή τονίζει ότι το θαυμαστό και υπερφυσικό είναι πώς το ύδωρ που είναι ένα και δεν έχει ποικιλία μπορεί συγχρόνως να λύνει αυτά που κακώς είναι μαζί και να πλησιάζει αυτά που κακώς έχουν αποκοπεί, καθιστάμενο κατάλληλο και για τις δύο αντίθετες ενέργειες.²³⁵⁷ Ο μοναχός Ιωάννης Πέπερις από τη γη των Χαλδαίων επικαλείται ασθενής την Παναγία ως πηγή του αιωνίου ύδατος.²³⁵⁸ Για κάποιον πρωτοσπαθάριο το ύδωρ της Πηγής αναδείχθηκε ιερό άσυλο.²³⁵⁹ Κατά τη θεραπεία ενός πατρικίου το ύδωρ παρέχει ζωή (ζωήρρυτον).²³⁶⁰ Ο προσδιορισμός επαναλαμβάνεται κατά την αναφορά στη θεραπεία άλλου.²³⁶¹

Κατά τη λατινική κυριαρχία το ρεύμα ήταν στείρο και παραβάλλεται με τα ακάθαρτα ύδατα και την άτεκνη γη της Ιεριχούς, που ιάθησαν και αποτέλεσαν την πηγή του προφήτου Ελισσαίου. Δε γινόταν τίποτε καινούργιο από τη χάρη, τα θαύματα σταμάτησαν. Το ύδωρ ήταν μόνο για πόση.

*‘Ατεκνοῖ μὲν οὖν καὶ τὸ ρεῖθρον κατὰ τὰ ἱεριχούντια ὕδατα, καὶ ἦν ἐξ ἐκείνου μηδὲν καινὸν ἢ πηγὴ διαπραττομένη, εἰς ἔλεγχον ὥσπερ καθισταμένη, ὡς ἀργεῖ παρ’ αὐτοῖς τὰ τῆς χάριτος, καὶ ὁ τῶν θαυμάτων ἄφθοнос ἐπέχεται ῥοῦς. Ὑδωρ δὲ ἦν ἄλλως, εἰς πόσιν δὴ καὶ μόνον ἀνειμένον τοῖς χρήζουσι.’*²³⁶²

Και κατά τη βασιλεία του Μιχαήλ Η', λόγω της Ένωσης των Εκκλησιών, το ύδωρ έμενε χωρίς μερίδιο στη χάρη.

²³⁵⁵ Κάλλιστος Ξανθόπουλος, Περί συστάσεως οίκου Ζωοδ. Πηγῆς, 49, 11: ‘τῷ θείῳ ὕδατι τούτῳ χρῆσάμενος,’.

²³⁵⁶ Κάλλιστος Ξανθόπουλος, Περί συστάσεως οίκου Ζωοδ. Πηγῆς, 85, 1-2: ‘τὸ θεῖον μεταστέλλεται τῆς πηγῆς νάμα,’ 85, 16-17: ‘τοῦ θείου ὕδατος λόγοις ἀρρήτοις σύμπαν καθιστῶντος ὑπερφυῶς.’

²³⁵⁷ Κάλλιστος Ξανθόπουλος, Περί συστάσεως οίκου Ζωοδ. Πηγῆς, 50, 13-18: ‘καὶ τὸ δὴ θαυμαστὸν καὶ φύσιν πᾶσαν ὑπερανестηκόσ, πῶς ἐν τῷ ὕδωρ ὄν καὶ ἀποίκιον, ἐν ταυτῷ καὶ λύειν ἔχει τὰ κακῶς συνεστῶτα, καὶ αὐθις ἐπέχειν τὰ μὴ καλῶς ἀλλήλων ἀπορρήγνύμενα, ἀμφοτέρους ἐναντίους ταῖς ἐνεργείαις ἀποχρῶν καθιστάμενον.’

²³⁵⁸ Κάλλιστος Ξανθόπουλος, Περί συστάσεως οίκου Ζωοδ. Πηγῆς, 51, 26: ‘πηγὴ τοῦ ἀειζῶου νάματος,’.

²³⁵⁹ Κάλλιστος Ξανθόπουλος, Περί συστάσεως οίκου Ζωοδ. Πηγῆς, 53, 30-31: ‘ἄσυλον ἱερὸν τὸ νάμα τῆς πηγῆς ἀναδείκνυται.’

²³⁶⁰ Κάλλιστος Ξανθόπουλος, Περί συστάσεως οίκου Ζωοδ. Πηγῆς, 58, 5: ‘Αὐτός δὲ τῷ ζωηρῶν ὕδατι νενρωθεῖς,’.

²³⁶¹ Κάλλιστος Ξανθόπουλος, Περί συστάσεως οίκου Ζωοδ. Πηγῆς, 69, 26: ‘παρὰ τὸ ζωηρῶν ἄγουσιν ὕδωρ’.

²³⁶² Κάλλιστος Ξανθόπουλος, Περί συστάσεως οίκου Ζωοδ. Πηγῆς, 63, 31 – 64, 5.

*Ἐμενε γὰρ καὶ πάλιν τὸ ὕδωρ τῆς χάριτος ἀμοιροῦν ὡς τὸ πρότερον.*²³⁶³

Ο Ανδρόνικος Β΄ όμως έγινε άλλος Ελισσαῖος για την πηγή, καθιστώντας το ὕδωρ γόνιμο όχι με αλάτι αλλά με την ευσέβεια.

*καὶ γίνεται βασιλεὺς τῆ πηγῆ Ἐλισσαῖος ἄλλος, οὐχ ἄλατι γόνιμον τὸ ὕδωρ ἐγκαθιστῶν, ἀλλ' εὐσεβεία μαλλον.*²³⁶⁴

Με αφορμή τη θεραπεία των οφθαλμών κάποιου Κωνσταντινουπολίτη, το ὕδωρ της Πηγῆς χαρακτηρίζεται απλή και άμισθη γιατρεία.²³⁶⁵ Με αφορμή τη θεραπεία του Βαράγγου Μανουήλ, το ὕδωρ καλεῖται μεταφορικά κοινό και ακαταμάχητο ιατρείο, επιτήδειο για κάθε ασθένεια.²³⁶⁶

Ο Νικηφόρος Κάλλιστος Ξανθόπουλος θεωρεῖ ότι λίγα θαύματα αρκοῦν να αποδείξουν την υπεροχή της δύναμης και της εξουσίας του ὕδατος. Θα δείξει πόσο το ὕδωρ της Πηγῆς υπερετερούσε όλων των άλλων, ἔχουμε δηλαδή σύγκριση.²³⁶⁷ Ο Μωσῆς, διηγούμενος τη χάρη του Παραδείσου, εἶπε ότι πηγή ανέβαινε από τη γη και την κάλυπτε ολόκληρη. Η πηγή όμως αυτή απλώς εκχέει ὕδωρ, ενώ η Πηγή την οποία υμνεῖ ο συγγραφέας διατρέχει τα πάντα με τη φήμη και τη θεραπεία της και μόνο με τη θέληση των ασθενών καταλαμβάνει σχεδόν το σύνολο της γης. Η πέτρα του Ὄρους Χωρήβ που ο Μωσῆς χτύπησε με τη ράβδο ανέβλυσε ὕδωρ για τους Εβραῖους που διψούσαν προσωρινά. Με το χρόνο η πέτρα επέστρεψε στη φυσική της ξηρότητα. Η Πηγή όμως ρέει πάντοτε και ο χρόνος δεν την αγγίζει. Το πλήθος του ὕδατος εἶναι τόσο, ὥστε αυτοὶ που αντλοῦν δεν κουράζονται και το ὕδωρ βρίσκεται το ίδιο. Προβάλλεται ἴσο και όταν αντλείται και όταν αφήνεται, αντίστροφα από το πιθάρι με τρύπες των Δαναΐδων. Η Πηγή διαφέρει πολύ ως προς την ενδυνάμωση. Η Πηγή Σιλωάμ εἶχε χάρη, χορηγώντας άφθονο ὕδωρ στους απεσταλμένους από την πόλη Ιερουσαλήμ, ενώ η ροή σταματοῦσε για τους ξένους. Η Πηγή όμως στην οποία αναφέρεται ο συγγραφέας δε μετρά το ὕδωρ σε

²³⁶³ Κάλλιστος Ξανθόπουλος, Περὶ συστάσεως οἴκου Ζωοδ. Πηγῆς, 64, 30–31.

²³⁶⁴ Κάλλιστος Ξανθόπουλος, Περὶ συστάσεως οἴκου Ζωοδ. Πηγῆς, 65, 23–25.

²³⁶⁵ Κάλλιστος Ξανθόπουλος, Περὶ συστάσεως οἴκου Ζωοδ. Πηγῆς, 77, 20-22: *παρὰ τὴν ἀπλὴν καὶ ἄμισθον ἰατρειάν γενέσθαι. Ἡ δὲ ἦν, ὕδωρ τὸ ἐκ πηγῆς.*

²³⁶⁶ Κάλλιστος Ξανθόπουλος, Περὶ συστάσεως οἴκου Ζωοδ. Πηγῆς, 83, 5-7: *Γίνεται γὰρ παρὰ τὸ κοινὸν καὶ ἄμαχον ἰατρεῖον, τὸ πρὸς πᾶσαν νόσον δεξιὸν ὕδωρ.*

²³⁶⁷ A.–M. Talbot, Two accounts of miracles at the Pege Shrine in Constantinople, *TM* 14 (2002), σ. 611.

όσους αποστέλλονται, αλλά το ρεύμα χύνεται πολύ αφθονότερο σε όσους έρχονται από εκεί και δείχνουν την πίστη τους και παρέχει διπλή χάρη: ξεδιψά, αλλά μαζί ρέει και χάρη. Το πηγάδι της Σαμαρείτιδος, από όπου ήπιε ο Χριστός, δε μοιάζει σε τίποτα με την Πηγή. Το ύδωρ της είναι το ζωντανό ύδωρ που αναπηδά που ο Χριστός υποσχέθηκε να δώσει στη γυναίκα, χύνεται ορμώμενο από τη χάρη Αυτού, γι' αυτό και θεωρείται υγιεινότερο και ενάντιο σε κάθε νόσο. Αυτό που γινόταν στην Προβατική κολυμβήθρα Βηθεσδά στα Ιεροσόλυμα ήταν σημαντικό, αλλά θεράπευε μια φορά το χρόνο. Ο παράλυτος που θεράπευσε ο Χριστός περίμενε τριάντα οκτώ χρόνια. Το ύδωρ της Πηγής όμως είναι αιώνιο και δε σταματά να σώζει τους ανθρώπους και αποτελεί φάρμακο, όχι για αυτούς που κάθονται κοντά και περιμένουν την ώρα που θα το κινούσε ο άγγελος. Με πίστη φθάνει μακριά και προσφέρει χάρη και κάνει τα ίδια και καλύτερα με τη ρίζα, αντίθετα με τη στοά του Σολομώντος και επιτελείται σε ημέρες ή ώρες αυτό που επί έτη δεν πέτυχε ο παράλυτος. Η Παναγία το παρέχει αρμόζον και αίσιο για κάθε νόσο. Το ύδωρ της Πηγής δε θα μπορούσε να συγκριθεί με κανένα ανθρώπινο. Πρέπει μάλλον να καλείται απόσταγμα νέκταρος ή αμβροσία²³⁶⁸ ή κάτι από λωτό ή μάννα και χείμαρρος απόλαυσης. Χύνεται πλήθος ύδατος στην κύλικα. Όταν γευτεί κανείς το ύδωρ δύσκολα φεύγει. Όλες οι χάρες χύνονται μαζί με το ύδωρ συνεργαζόμενες και συνυπηρετώντας με την Παναγία τα αίσια. Αυτός ο χώρος είναι ο καλύτερος από όλους. Η μητέρα του Θεού τον διάλεξε από όλους τους άλλους και τον έκανε πολύ φανερό με τις ευεργεσίες της. Το ύδωρ είναι το καλύτερο από όλα, δε ρέει αλλού πιο υγιεινό. Είναι το πιο λεπτό και καθαρό, πολύ κοντά στον αέρα, πολύ ελαφρύ και πρᾶο. Αν ρίξει κανείς άλλο ύδωρ στην πηγή βυθίζεται, ενώ αυτό ανέρχεται στην επιφάνεια. Αυτό μπορεί να κριθεί και με ζυγαριά. Το ύδωρ της Πηγής είναι γλυκό, το πιο πόσιμο, αντίθετο από της Στυγός, χωρίς να δείχνει τίποτε φρικτό. Χύνεται πάντοτε, χωρίς να υπερβαίνει ποτέ το όριο. Διακονεί και συνεργάζεται με την Παναγία. Είναι πάντοτε γεμάτο και όπως η Παναγία συνεχώς μας ευεργετεί και η Πηγή μιμείται τη χάρη της Παναγίας που παρέχει ζωή και είναι αιώνια. Προβάλλει το ρεύμα εκπληρώνοντας τις ανάγκες. Άλλοι βρήκαν το φως τους ή τη φωνή τους, άλλοι θεραπεύτηκαν σωματικά και πνευματικά. Η Κασταλία Πηγή σιώπησε και ο δελφικός τρίποδας του Απόλλωνα είπε ψέματα. Μόνο το

²³⁶⁸ Πβλ. Οδύσσεια, ι, 359: 'ἀλλὰ τὸδ' ἀμβροσίας καὶ νέκταρός ἐστιν ἀπορρώξ.'

νερό της Πηγής χύνεται κελαρυστό, με άφθονα και αληθινά ρεύματα και με τα θαύματα φωνάζει σε όλη τη γη περισσότερο από την Κασταλία. Είναι σωτήριο και θεραπευτικό για τους ασθενείς και καθιστά τη χρήση άλλου ύδατος ατελή. Όλα τα άλλα τάσσονται δεύτερα. Φαίνεται το καλύτερο σε κάποιον, σαν να πίνει κανείς, μετά από κρασί γεμάτο ευωδιά ανθών, κρασί αλλοιωμένο και όμοιο με ξύδι. Είναι πάνω από το νέκταρ, πόσιμο και με υπερφυή κράση. Δεν είναι μόνο το πιο ευχάριστο ποτό, αλλά και ασφαλέστατο για πλύσιμο, ως ψυχρό. Το καλοκαίρι είναι πολύ ψυχρό, το χειμώνα πολύ ήπιο. Μπορεί να αισθανθεί τη θερμότητα και κάποιος με παγωμένο χέρι ή με κάποια νόσο. Το ύδωρ είναι συνεργός της Παναγίας και εκτελεί την επιθυμία του καθενός. Είναι ιερό, καθώς μπορεί να το χρησιμοποιήσει όποιος επιθυμεί. Το μέγεθος της Πηγής είναι τόσο που η φύση του ύδατος μπορεί να άρει το βάρος κάθε κακού, πάθους, συμφοράς.²³⁶⁹ Το ύδωρ είναι καλό ως προς όλα, άχραντο, ιερό (επαναλαμβάνεται). Νικά όλα τα άλλα όσο και η Παναγία υπέρκειται ασυγκρίτως των αισθητών και αϋλων. Εκείνη έκρινε ότι είναι το καλύτερο και άριστο, επιλέγοντας να μείνει εκεί και να το κοσμή με τα θαύματα για πάντα.

‘ἀποχρήσει γὰρ οἶμαι πάντως, ὀλίγ’ ἄττα τῶν θαυμάτων τὸ περιὸν τῆς ρώμης καὶ δυναστείας τοῦ ὕδατος ἀποδείξει. Ἄγε δὴ λοιπόν, πολλῶν μὲν ὑδάτων ἐς ὅσον τιμῆς ἠκόντων, τῷ ψυχρῷ τε καὶ διειδεῖ, καὶ πρὸς χρήσιν δὴτ’ ἀναγκαίῳ δεῖξαι προθυμηθῶμεν, ὅσω τῶν ἄλλων ἀπάντων ὑπερηκόντισεν, ὕδωρ τὸ τῆς πηγῆς. Μωϋσῆς μὲν οὖν τὴν κοσμογένειαν ἐξυμνῶν, καὶ τὸ τοῦ παραδείσου χάριεν διηγούμενος, πηγὴ φησιν ἀνέβαινεν ἐκ τῆς γῆς, καὶ ἐκάλυπτε πᾶν τὸ πρόσωπον τῆς γῆς, ἀλλὰ τῇ μὲν μόνον προρέειν ὕδωρ, τὸ κράτιστον, ἢ δὲ πηγὴ πρὸς τούτῳ καὶ τὸ πάντη διατρέχειν τῇ φήμῃ καὶ θεραπείᾳ, τοῦτο δὴ τὸ ἐξαιρετόν, καὶ μόνη βουλήσει τῶν καμνόντων, καταλαμβάνειν ἐν ταυτῷ ἀκαρῆ [ἀκαρεῖ] τὸ περίγειον. Ἐβλυζε μὲν οὖν πάλαί ποτε διψῶσιν Ἑβραίοις ὕδωρ ἐκ πέτρας ράβδου πληγῆ, ἀλλὰ πρὸς ὥραν ἐπεμετρεῖτο τοῦτο, καὶ χρόνος ἤλεγξε τὴν κατὰ φύσιν ἀνικμον πρὸς τὴν φύσιν χωρήσασαν, ἢ δ’ αἰεὶ [ἀεὶ] ρεῖ, καὶ χρόνος αὐτῆς οὐχ ἄπτεται. Πλήθος δὲ τοσοῦτον τοῦ νάματος, ὥστε ἀκμῆτας εἶναι τοὺς ἀρτυομένους, κἂν τούτῳ μόνῳ τὸ ταῦτόν ἐστιν ἐφευρεῖν. Καὶ γὰρ ἀρτυομένῳ καὶ ἐωμένῳ τὸ ἴσον αἰεὶ [ἀεὶ]

²³⁶⁹ Πβλ. Ευριπίδου Ὀρέστης, 1-3: ‘Οὐκ ἔστιν οὐδὲν δεινὸν ᾧδ’ εἰπεῖν ἔπος / οὐδὲ πάθος οὐδὲ ξυμφορὰ θεήλατος, / ἧς οὐκ ἂν ἄραιτ’ ἄχθος ἀνθρώπου φύσις.’

προβάλλει, ἀντίστροφα τῷ τετρημένῳ πίθῳ διαπραττόμενον. Ὅταν δὲ καὶ πρὸς τὴν ῥῶσιν ἀπιδεῖν γένοιτο, ἐν δευτέρῳ πάντως θήσεις ἐκείνης τὰ κράτιστα, καὶ ἐς ὑπερβολὴν ἐστὶ τὸ διάφορον, μηδὲ πρὸς τὰ ἴσα τῶν ἐλαχίστων ἔχον τὴν σύγκρισιν, εἶχε μὲν δὴ καὶ χάριν, ὁ Σιλῶαμ, ἠγικά τινα τῶν ἐκ τῆς πόλεως ἴδοι ἀπεσταλμένον, ἄφθονον τὸ ὕδωρ ἐπιχορηγῶν, καὶ πάλιν τοῖς ἐξ ἑαυτῶν ἰοῦσι καὶ ἀλλοτρίοις ἀναχαιτίζων τὸν ῥοῦν. Τῇ δ' ἡμετέρα πηγῇ οὐκ ἐπιμετρεῖται τοῖς ἀποστελλομένοις τὸ ὕδωρ, πολλῶ γε μὴν ἐν ἀφθονωτέρῳ τῷ ῥείθῳ προχεῖται τοῖς αὐτόθεν ἦκουσι, καὶ ἄλλως προβαλλομένοις τὴν πίστιν, καὶ διπλὴν τὴν χάριν παρέχει, τό τε δίψος ἐξημεροῦσα, καὶ τὸ δὴ μέγιστον συνεπεισεύουσα καὶ χάριτος οὐκ ἐλάχιστον. Τί δὲ τὸ τῆς Σαμαρείτιδος φρέαρ, οὗ καὶ Χριστὸς αὐτὸς ἔπιεν, ἔχοι ἂν τις πρὸς τούτῳ εἰπεῖν ἐμφορές; Οὐδαμῶς. Ὁ δ' οἶμαι Χριστὸς ἐκεῖ τῇ γυναικὶ ἐπαγγέλλεται παρασχεῖν, ζῶν καὶ ἀλλόμενον, τοῦτ' ἂν εἴη πάντως, εἴπερ ἐξ αὐτοῦ προχεῖται πάντως ὀρμώμενον, ὡς παντὶ γε ταύτην διὰ τοῦτο δόξαν ὑπεῖναι, ὑγιεινότερόν τε εἶναι, καὶ παντοῖα νόσῳ ἀντίπαλον ἐξ αὐτῆς προῤῥέον τῆς χάριτος ἀντικρυς. Μέγα πάντως τὸ ἐν τῇ προβατικῇ ἐκτελούμενον, ἀλλ' ὥρα μᾶ τοῦ ἔτους, καὶ ταῦτα τούτῳ καθίστα τῶν πρὸς ὑγίειαν πιεζομένων τὸ γόνιμον. Καὶ τις ἔδειξε πάντως ἀπορία τοῦ θεραπεύσοντος, ὀκτῶ πρὸς τριάκοντα ἔτη, τάφῳ τῇ κλίνῃ χρησάμενος. Τὸ δὲ τῆς πηγῆς ὕδωρ τῷ αἰῶνι συμπαρεκτείνεται, καὶ σχολὴν οὐκ ἄγει ἄλλο τι πράττειν, ἢ σώζειν ἀνθρώπους, καὶ πᾶσι φάρμακον γίνεται, μὴ τι γε παρακαθημένοις, καὶ τὴν ὥραν τοῦ κινήσοντος προσδοκῶσιν, ἀλλὰ πίστει πόρρω φθάνον, τὸ ἴσον τῇ ῥίζῃ ἐργάζεται, πολλῶ δ' εἰπεῖν καὶ τὰ κρείττω, τῷ πόρρω φέρεσθαι, ὥσπερ ἐκ διαμέτρου τῇ Σολομῶντος στοᾶ διακείμενον, μᾶλλον τοῖς πόρρω τὴν χάριν ἐπιμετροῦν, καὶ ὁ τοῖς ἔτεσιν ὁ παράλυτος οὐκ ἔσχε τυχῶν, τοῦθ' ἡμερῶν ἐνταῦθα, πολλῶ δ' εἰπεῖν ὠρῶν ἦνυσε χρόνος, μὴ ἀγγέλου κινουῦντος τὸ ὕδωρ ἐφάπαξ καὶ ἐκταράσσοντος, ἀλλ' αὐτῆς τῆς τοῦ λόγου μητρὸς καὶ τῶν ἀγγέλων ὑπερανωκισμένης, θυμῆρες καὶ πρὸς πᾶσαν νόσον ἡρέμα δεξιὸν παριστάσης. Πρὸς ποῖον οὖν ἄλλο τὸ ὕδωρ τοῦτο, τῶν κατ' ἀνθρώπους παραβληθείη, εἴ γε τέως χρηὴ καὶ τοῦτο ὕδωρ καλεῖν, ἀλλὰ μὴ νέκταρος ἀπορῥῶγα, ἢ ἀμβροσίαν, ἢ ἄλλο τι τῶν ἀπὸ λωτοῦ διεσκευασμένων, ὡς ἂν ἐρῆ ποιητῆς, ἢ μᾶλλον τὸ προσῆκον εἰπεῖν, μάννα καὶ χειμάρρουν εἴ τινα περ ἀκούεις τρυφῆς, προθεῖς γάρ τις ἐκ τούτου τὴν κύλικα ἀθρόον εἰσχέει τὸ ὕδωρ. Ἐς ἅπαξ δὲ γευσάμενος, παρ' αὐτῷ μένειν ἐθέλοι χαλεπῶς ἀξιῶν ἀποχωρεῖν, φαίης ἂν καὶ χάριτας ἀπάσας περιχεῖσθαι τῷ ὕδατι συνεργαζομένας καὶ συννηρηετούσας τῇ κεχαριτωμένῃ, τὸ

πρὸς πᾶν δεξιόν. Καί μοι δοκεῖ χώρων εἶναι πάντων οὗτος ὁ κάλλιστος. Ὅν γὰρ ἡ τοῦ Θεοῦ μήτηρ πάντων τῶν ἄλλων εἴλετο, καὶ ταῖς παρ' αὐτῆς εὐεργεσίαις πεποίηκεν ἐκφανέστατον, ἦπου σφόδρα οὗτος κράτιστος τῶν ἐν γῆ. Ἄριστον μὲν δὴ καὶ τὸ ὕδωρ ἀπάντων, ὡς εἰκάσαι μὴδ' ἂν που ῥυῆναι ἄλλο ὑγιεινότερον. Ἔστι γάρ, ὡς οἶον εἰπεῖν, λεπτότατον ἀπάντων καὶ διειδέστατον, καὶ ὅτι ἐγγυτάτω ἀέρος. Ἐπεταὶ δὴ κουφότατον εἶναι πάντως καὶ πραότατον μάλιστα, ὥστε ἦν τις ὕδωρ ἕτερον τῆς πηγῆς ἐπιρρίψειεν, ἐκεῖνο μὲν δύεται, τὸ δ' ἀντάνεισιν αὐτίκα ὡσπερ ἐπινηχόμενον. Δοκεῖ δέ μοι καὶ αὐτὸ τὸ ἐπεγχυθὲν ἰκανὸν ἂν ὑψῶσαι, τῆς ὑπερβαλλούσης κουφότητι, καὶ τὸ μὴ κόμπων ἄλλως εἶναι τὸν λόγον, κρίνει τοῦτο σταθμός. Καὶ δὴ γλυκύ τέ ἐστιν ὑπερφυῶς, καὶ ποτίμων δηλαδὴ ποτιμώτατον, κατὰ διάμετρον τῆς Στυγὸς ὕδατι ἐν παντί, μηδὲν φρικῶδες ὑποσημαῖνον, καὶ ἐς αἰεῖ [αἰεῖ] μὲν χεόμενον, τὸν δ' ὄρον ὑπερβαῖνον μηδέποτε, ἅτε γὰρ διάκονον καὶ συνεργὸν τῆς φιλανθρωποτάτης τοῦ λόγου μητρὶς. Αἰεῖ [Αἰεῖ] πλήρες ἐστὶ, καὶ ὡσπερ ἐκεῖνη ἄσυχον ἔργον τὰ ἡμέτερα εὖ πράττειν, οὕτω καὶ ἡ πηγὴ τὴν ὄντως ζωήρρυντον καὶ ἀένναον ἐκμιμουμένη χάριν τῆς Θεομήτορος, αἰεῖ [αἰεῖ] προβάλλει τὸ ρεῖθρον τὴν τῶν δεομένων χρεῖαν ἀποπληροῦν. Πολλοὶ μὲν γὰρ νιψάμενοι ὀφθαλμοὺς ἐκομίσαντο. Ἄλλοι πιόντες τὸ στέρνον ἰάσαντο. Καὶ τὴν ἀγωγὴν τοῦ πνεύματος ἀνελάβοντο ἕτεροι. Ἄλλοις κατὰ πόδα χυθὲν, τούτους ἠνώρθωσε. Καὶ ρεῦμα ἕτερος ἀνέσχε σπασάμενος. Ἦδη δέ τις πιὼν ἐξ ἀφώνου φωνὴν ἀναρρήγνυσι. Σεσίγηκε Κασταλία, καὶ ὁ τοῦ Ἀπόλλωνος ἐν Δελφοῖς τρίπους ἐψεύσατο. Μόνον δέ τὸ τῆς πηγῆς ὕδωρ κελαρύζον πρόεισιν ἐκχεόμενον, ἀφθονα καὶ ἀληθῆ τὰ ρεύματα προῖόν, καὶ ὑπὲρ τὴν Κασταλίαν βοᾷ ἀπανταχοῦ τῆς γῆς φωνὴν ἀφιέν τῆς τῶν θαυμάτων περιουσία. Τοῦτο δὴ καὶ νοσοῦσι, καὶ ὑγιείας ἐν καλῷ καθεστῶσι, σωτήριον, καὶ ἀλεξιφάρμακον, καὶ χρῆσιν ὕδατος ἑτέρου, οὐκ ἄμεμπτον ἐνεργεῖ. Πάντα γὰρ ἐν δευτέρῳ τούτου τετάχεται. Ἔοικε δὲ τῶν ἄλλων μετασχόντι τὸ κρεῖττον τινι, ὡσπερ μετ' ἀνθοσμίαν οἶνόν τινα πίνειν ἐξηστηκότα τε, καὶ ὀξῶδη. Ἄλλ' ἐστὶ τοῦτο ὑπὲρ νέκταρ, οἶον τι πότιμον καὶ αὐτόχυμον, ὑπερφυᾶ τινι κράσει κεκραμένον ἀρκούντως. Οὐ γὰρ τι μόνον πόμα πομάτων ἡδιστόν ἐστιν, ἀλλὰ καὶ λούσασθαι ἀσφαλέστατον, ἐπὶ ψυχρῷ καὶ ταῦτα τῷ περιέχοντι, ἄμικτον θερμῆς ἀπάσης. Οὐ γὰρ πρὸς τὰς ὥρας τοῦ ἔτους ἀντέστραπται. Αὐτίκα γὰρ θέρους μὲν αὐτὸ ἑαυτοῦ ψυχρότατον, χειμῶνος δὲ ἠπιώτατον, τὰ ἐκ τοῦ καιροῦ δυσχερῆ αἰεῖ [αἰεῖ] λῦον καὶ ξενοτρόπως παραμυθούμενον. Καὶ τις κρυστάλλου πεπηγόςτος προτείνας τὴν χειρὰ καὶ νιψάμενος, ἴσως δὲ καὶ νόσῳ τινι κατὰ

κεφαλῆς ἐγχεόμενος, ἤσθετο θερμότερος γενόμενος ἑαυτοῦ, καὶ τ' ἄλλα πάντα συνεργῶ ἢ τοῦ Θεοῦ μήτηρ χρῆται τῷ ὕδατι, καὶ συμβάλλεται πᾶσι τοῦτο τὰ πρὸς ἔφεσιν ἐκτελοῦν. Καὶ ἔστι δὴ ἱερὸν τῷ ὄντι τὸ ὕδωρ, οὐ τῷ μὴ ψάυειν τοῖς πολλοῖς εἶναι ἀθέμιτον, ἀλλ' ἔστιν ἐκ τούναντίον ἐν τούτῳ μᾶλλον εἶναι τὸ ἱερὸν τῷ πᾶσιν ἐφειμένον εἶναι ὅπως οὐδέ τις βούλοιο χρῆσθαι, καὶ ἵνα συνελὼν εἶπω, τοσοῦτον τοῦ μεγέθους περίεστι τῇ πηγῇ, ἵνα μικρὸν τι παρωδήσας τῆς τραγωδίας ἐρῶ, οὐκ ἔστι δεινὸν ᾧ δ' εἰπεῖν ἔπος, οὐδὲ πάθος, οὐδὲ ξυμφορὰ ἐν ἀνθρώποις θεήλατος, ἧς οὐκ ἂν ἄραι τ' ἄχθος ἢ τοῦ παρόντος ὕδατος φύσις. Ἐγὼ μὲν οὖν οὐδέ τι τῶν ἀπάντων, οὐδὲ ὅτι ἂν εἴποι τις τῶν ὑδάτων παραβάλλειν ἔχοιμι τῷ πᾶντα καλῷ, καὶ τὸ ὄλον ἀχράντῳ καὶ ἱερῷ ὕδατι. Φαίην δ' ἂν τοῦτο τοσοῦτῳ ἐφ' ἅπασιν νικῶν ὕδασιν εἶναι, ὅσα περ καὶ τὴν αὐτοῦ προστάτιν ἀσυγκρίτως ὑπερκειμένην, τῶν ὅσα ὑπ' αἴσθησίν τε, καὶ ἀϋλίαν μετὰ τὸ ἀκήρατον αἴτιον. Ὅσια δ' ἂν λέγοιμεν προσηκόντως κρίνοντες, οἷς αὐτὴ ταύτην τὴν ψῆφον ἐξήνεγκε, κάλλιστόν τε καὶ ἄριστον ὑδάτων κρίνασα εἶναι, τῷ διατρίβειν αἰρεῖσθαι τούτῳ, καὶ κατακοσμεῖν ταῖς τῶν θαυμάτων ὑπερφυέσι πλημμύραις, καὶ ἀναχωρεῖν ἥκιστα βούλεσθαι, ἕως οὗ καὶ τῷ ἡλίῳ τὰ περὶ τὴν γῆν ἐφορᾶν [ἐφορᾶν] θέμις.²³⁷⁰

Το ὕδωρ προσδιορίζεται ξανά ως γλυκό.²³⁷¹

Ἐνα ἄλλο **νάμα** περιγράφει ο **Κωνσταντίνος Ακροπολίτης** στον **Λόγον εἰς Ἁγ. Ζωτικόν**.

*Ἐπηγὴ γὰρ ἀνέσχε, νεκταρῶδες νᾶμα προχέουσα, ἡδὺ μὲν ἰδεῖν, ἡδὺ δὲ πιεῖν, ἡδὺ δὲ καὶ λούσασθαι, τὸ δὲ μεῖζον εἰς θαῦμα, καὶ νοσημάτων παντοίων ἀλεξητήριον.*²³⁷²

Εκεῖ που ἀποκόπηκε ο οφθαλμὸς τοῦ Ἁγίου Ζωτικοῦ ἀναδύθηκε πηγὴ το **νάμα** τῆς ὁποίας ἐπαινεῖται ὡς ὅμοιο πρὸς νέκταρ, εὐχάριστο στὴν ὄψη, τὴ γεύση, τὸ πλῦσιμο καὶ, τὸ μεγαλύτερο θαῦμα, φάρμακο κάθε εἶδους νοσημάτων.

γ) Εκφράσεις ἱερῶν ἀντικειμένων

²³⁷⁰ Κάλλιστος Ξανθόπουλος, Περὶ συστάσεως οἴκου Ζωοδ. Πηγῆς, 94, 17 – 98, 25.

²³⁷¹ Κάλλιστος Ξανθόπουλος, Περὶ συστάσεως οἴκου Ζωοδ. Πηγῆς, 85, 27-29: 'τῷ δὲ μᾶλλον σπεύδειν ἐμφανῶς συλᾶν πάντας τὸ γλυκάζον νᾶμα,'.

²³⁷² Ακροπολίτης Κων/νος, Λόγ. εἰς Ἁγ. Ζωτικόν, 360, 13, 16 – 362, 18.

Οι εκφράσεις ιερών αντικειμένων στα αγιολογικά κείμενα της εποχής που εξετάζουμε αφορούν στη λατρεία του Αγίου Δημητρίου στη Θεσσαλονίκη. Αυτό δείχνει πόσο ισχυρή ήταν η λατρεία του αγίου και πόσες παραδόσεις είχαν δημιουργηθεί σχετικά με την προστατευτική δύναμη του αγίου. Αρκετά στοιχεία περιγράφονται από τον **Κωνσταντίνο Ακροπολίτη** στον **Λόγον εις Ἄγ. Δημήτριον**: το **υπατικό σύμβολο (περιδέραιο)**, ο **δακτύλιος**, η **χλαμύδα**, η **λάρνακα**, ο **θρόνος** και το **μύρο**.

“Ἵστε ἠλίκον τοῖς προτοῦ χρόνοις ἐν ἀξιώμασιν ἦν ὑπατεία καὶ ὁποῖον τὸ ὑπατικὸν σύμβολον, περιδέραιον λίθοις μαργάροις διηθισμένον, αἶγλη τε χρυσοῦ διαστράπττον καὶ τιθὲν τὸν αὐτὸ περικείμενον καὶ διάδηλον καὶ περιδοξον.”²³⁷³

Με την ευκαιρία της αναφοράς στην ανάληψη από τον Άγιο Δημήτριο του αξιώματος του υπάτου, ο συγγραφέας περιγράφει το σύμβολο. Πρόκειται για ένα περιδέραιο διακοσμημένο με μαργαριτάρια, που αστράφτει με τη λάμψη του χρυσού και καθιστά αυτόν που το φορά ολοφάνερο και περίφημο. Σε άλλο χωρίο ο δακτύλιος του Αγίου Δημητρίου χαρακτηρίζεται λαμπρός.²³⁷⁴

‘συνεπεφέρετο γάρ τι τῆς ἱερᾶς χλαμύδος. Ἐπινώτιον τοῦτό γε ἦν αἵματι πεφοινιγμένον τοῦ μάρτυρος.’²³⁷⁵

Ο έπαρχος του Ιλλυρικού Λεόντιος έφερε μαζί του τμήμα της χλαμύδας του Αγίου Δημητρίου που χαρακτηρίζεται ιερή. Ήταν από την πλάτη, κόκκινο από το αίμα του μάρτυρα.

‘εἰ δὲ καὶ τύχη πως τῶν εὐπρήστων ἢ ὕλη τακερά τις οὔσα καὶ ὑγροτέρα, ὅσον ἂν ἰσχύσειεν, ὅσον ἐργάσαιτο, ὥσπερ δὴ καὶ τῶ τότε τὰ τῆς ἱερᾶς ἅπαντα λάρνακος ἐξηφάνικεν, ἄργυρον διατῆξαν τὸν ἐν αὐτῇ, χρυσοῦν τὸν ἐπ’ ἐκείνῳ ἐξαφανίσαν, κατὰ τε τοῦ ἐδάφους ὕδατος δίκην διασκεδάσαν καὶ τὴν ἱερὰν τὸ παντελὲς ἀποκοσμήσαν σορόν!’²³⁷⁶

²³⁷³ Ακροπολίτης Κων/νος, Λόγ. εις Ἄγ. Δημήτριον, 167, 6, 23–27.

²³⁷⁴ Ακροπολίτης Κων/νος, Λόγ. εις Ἄγ. Δημήτριον, 180, 23, 31: ‘τοῦ λαμπροῦ τε δακτυλίου’.

²³⁷⁵ Ακροπολίτης Κων/νος, Λόγ. εις Ἄγ. Δημήτριον, 182, 25, 27–29.

²³⁷⁶ Ακροπολίτης Κων/νος, Λόγ. εις Ἄγ. Δημήτριον, 188, 32, 3–8.

Φωτιά εξαφάνισε τη λάρνακα του Αγίου Δημητρίου, έλιωσε εντελώς το ασήμι, εξαφάνισε το χρυσάφι που ήταν πάνω στο ασήμι και το σκόρπισε σαν νερό στο έδαφος. Πληροφορούμαστε επομένως εδώ για τα υλικά από τα οποία ήταν κατασκευασμένη η λάρνακα.

‘Ὡς δὲ δὴ αὖθις τὰ τῆς πόλεως κατασταῖεν καὶ οἱ οἰκήτορες εἰς ἑαυτοὺς ἐπανέλθοιεν, οὐκ ἀνεκτὸν ἡγοῦνται - καὶ γὰρ πως ὡς φιλομάρτυρες οὕτω πως ἄνωθεν καὶ φιλότιμοι καὶ μάλιστα δὴ περὶ τὰ τοῦ μάρτυρος - μὴ καὶ τὰ τῆς ἱερᾶς ἀνακαλλῦναι σοροῦ καὶ τὸν πρὶν ἀποδοῦναι κόσμον τῇ λάρνακι. Ἄλλ’ ἐνδεῖ τούτοις ἡ ὕλη, καὶ οὐ παρὰ μικρὸν ἐλλιπῆς ἀνασκοποῦσι τὰ πρὸς ἀπαρτισμὸν ἢ καλλωπισμὸν ἀνευρίσκεται. Ἐτυχε δὲ θῶκος ἀνέκαθεν τῷ ναῷ ἀνακείμενος, φιλοτεχνηθεὶς ἐξ ἀργύρου καὶ χρυσῷ τὰ εἰς ἐπιφάνειαν λαμπρυνθεὶς. Ἀνάθημα τοῦτον ἔφασκον ἔνιοι, πλείους δ’ οἱ προσήκειν ἐκ προγόνων τῷ μάρτυρι. Τοῦτον πρὸς ἀναπλήρωσιν τοῦ ἔργου προσλαβεῖν συνεφώνησαν· ἀλλ’ ἐφίσταται ὄναρ ὁ μάρτυς τῶν τινι πολιτῶν, μὴ ἐνδιδούς ὅλως χεῖρα τῷ θρόνῳ ἐπιβαλεῖν, μὴ παραθραῦσαι τὸ παράπαν τὸ κειμήλιον ἐφιεῖς. Ὡς δὲ τὰ τῆς χρείας ἠνάγκαζε καὶ ἡ αὐτὴ πάλιν ἐπεκράτει περὶ τοῦ θώκου βουλή, ἐπιφαίνεται καὶ αὖθις, ἐπισκῆπτει, καὶ αὖθις αὖ τὰ αὐτά, «αὐτὸς ἐγὼ» λέγων «τὰ εἰς ἐκπλήρωσιν εἰσενέγκω. Ἐμοι γε τὰ περὶ αὐτοῦ μελήσει». Οὐ παρερρῦη καιρός, ἡμέραι οὐκ ἠριθμήθησαν καὶ ποθεν ἔμπορος τῷ νεωρῷ προσχῶν οὐ μικρὸν τάχα γε οὗτος τῆς περὶ τὰ κρείττονα πραγματείας λόγον ἐτίθετο. Οὗτος οὖν ἄργυρον ὅτι συχνὸν φέρων τῷ νεῷ τοῦ μάρτυρος ἀνατίθησι, μετ’ οὐ πολὺ δὲ καὶ ἄλλος καὶ μετ’ ἐκεῖνον ἕτερος, ἐπίσης πάντες φιλόχριστοι, ἐπίσης γε φιλομάρτυρες, ἐκ τῆς ἀγαθῆς προαιρέσεως δαψιλῶς συνεισφέροντες. Ἐνθεν τοι καὶ πλέον ἢ ἐνέδει τὰ πρὸς τὴν χρείαν ἐν βραχυτάτῳ καιροῦ ὑπερέβαλε τὰ ὑπὲρ τὴν χρείαν.’²³⁷⁷

Οι κάτοικοι της Θεσσαλονίκης δε διέθεταν τα υλικά για την αποκατάσταση της λάρνακας. Στο ναό υπήρχε κάθισμα φιλοτεχνημένο από ασήμι που γυάλιζε επιχρυσωμένο. Επρόκειτο για ανάθημα ή ανήκε στο μάρτυρα από τους προγόνους του. Ο μάρτυρας δεν επέτρεψε να αποσπάσουν μέρος του κειμηλίου. Με δική του φροντίδα έμποροι αφιέρωσαν στο ναό άφθονο ασήμι, περισσότερο από όσο χρειαζόταν.

‘Τὸ δὲ ἦν ὁ μάρτυς περικαλλῆς, περιανγῆς ἀνακείμενος, ἡλίου δίκην ἀστράπτων, μυριοφθάλμου τρόπον πηγῆς τὸ ἠδύπνουν

²³⁷⁷ Ακροπολίτης Κων/νος, Λόγ. εἰς Ἁγ. Δημήτριον, 189, 33, 5–29.

ἀναβλύζων μύρον, τὸ χρηστὸν ὄντως πηγάζων ἀφθονώτατα ἔλαιον, ὥστε δὴ καταρδευθῆναι ταῦτα θεώμενον καὶ τῆς πλημμύρας ἐμφορηθῆναι περιαντλούμενον καὶ τινι δέ πως ἀγγεῖω ἀπόμοιραν ἀπενέγκασθαι. Ἐδόκει μὲν οὖν ὄναρ πεφαντάσθαι τούτῳ μέχρι τινός, ὥσπερ δὴ καὶ ἐτύγχανεν, ὡς δὲ τοῦ ὕπνου ἀνέθορε, τὸ ὄναρ ὕπαρ ἐώρακε· μύρων γὰρ ἀνάπλεως ἦν, τὰ πρόσωπα τὴν κόμην τὰ ἄμφια, μύρον ἄγγει φέρων τὸ θαυμασιώτερον καὶ ἐπιδηλότερον.²³⁷⁸

Ἄλλου περιγράφεται ἓνα ὄνειρο του Βιταλίου. Ο νεωκόρος σκάβει στη σορό του Αγίου Δημητρίου. Ο μάρτυς παρουσιάζεται σε μια ωραία παρομοίωση σαν πηγή με αναρίθμητους οφθαλμούς να αναβλύζει μύρο που εγκωμιάζεται ως ευχάριστο, να πηγάζει ἀφθονο χρηστὸ ἔλαιο. Ὄταν ο Βιτάλιος ξύπνησε, εἶχε σε ἀγγεῖο μύρο, που ἐπαινεῖται ως το πιο θαυμάσιο καὶ ἀξιο προσοχῆς.

Ο **Νικόλαος Καβάσιλας**, στον **Λόγον εἰς Ἁγ. Δημήτριον**, ἀναφέρεται στη **χλαΐνη** καὶ τον **τάφο** του Αγίου Δημητρίου. Κατὰ τον συγγραφέα, τὴ χλαΐνη τὴν ὁποία ὁ Ἅγιος Δημήτριος φορούσε γύρω στους θεῖους ὤμους ἐβγαλε ἀπὸ τὸ ἀγνὸ δέρμα κόκκινη ἀπὸ τὸ αἷμα ὁ Λούπος. Ἀυτὴ προσδιορίζεται ὡς καλή.²³⁷⁹ Τον τελευταῖο προσδιορισμὸ χρησιμοποιεῖ καὶ ὁ Ἅγιος Δημήτριος σε ὄνειρο του Λεοντίου που δὲν μπορεῖ νὰ περάσει τὸν Ἴστρο.²³⁸⁰ Ὁ τάφος που κρύβει τὸν ἅγιο, ὅπως ἡ ομίχλη τὸν ἥλιο, περιγράφεται, ὅταν προσεύχεται νὰ θεραπευθεῖ ὁ Λεόντιος, ὡς εὐοσμος, μυρωμένος, στο χρῶμα του αἵματος.²³⁸¹

Ο **Θεόδωρος Μετοχίτης** στο **Ἐγκώμιον εἰς Ἁγ. Δημήτριον** ἀναφέρεται στο **μύρο** χρησιμοποιώντας διάφορες μεταφορές.

*‘...τὰ ἐκ τῶν μαρτυρικῶν σου τραυμάτων μύρων βρύνοντα
ρέύματα, τὸ σὸν δὴ τοῦτο καινὸν ἐντεῦθεν, μᾶλλον δὲ κοινὸν εἰς
ἅπαντας φάρμακον, τὸ ἀήτητον καὶ ἀδάπανον καὶ πρόχειρον
ιατρεῖον καὶ πιαίνει καὶ ἰλαρύνει καὶ ἀγαθύνει μέχρις ὀστέων,
φησὶν, ὧν ἀγαθὴ ἡ ὁσμὴ ὑπὲρ πάντα τὰ ἀρώματα τῆς γῆς καὶ ὧν ἡ*

²³⁷⁸ Ἀκροπολίτης Κων/νος, Λόγ. εἰς Ἁγ. Δημήτριον, 193, 40, 27 – 194, 3.

²³⁷⁹ Καβάσιλας, Λόγ. εἰς Ἁγ. Δημήτριον, 150, 58-60: ‘Αὐτὰρ ἐπειθ’ ἀγνοῦ χρωτὸς ἐκ μὲν χλαΐναν ἔλε καλήν, φοινικόεσσαν· τὴν ἔνδυνε πέρι δίοισιν ὠμοῖσι Δημήτριος...’, 150, 67: ‘...ἠδὲ χλαΐνης αἱματοέσεως.’

²³⁸⁰ Καβάσιλας, Λόγ. εἰς Ἁγ. Δημήτριον, 155, 194: ‘ἠδὲ χλαΐναν αἱματόεσσαν’.

²³⁸¹ Καβάσιλας, Λόγ. εἰς Ἁγ. Δημήτριον, 154, 154-155: ‘τύμβῳ ἐν εὐώδει, μυρόεντι, αἱματόεντι, ἧ κρύπτο ἦρωσ, ἠύτε ἠέλιος ὑπ’ ὀμίχλην.’

διάδοσις ἔλκει πάντα, μᾶλλον δὲ πανταχῆ ταῦτα χρῆ λέγειν ἔλκεσθαι καὶ τὸ μυστικὸν καὶ πολύτιμον χρῆμα ῥέειν ἀφθόνως ἅπασιν εἰς ἐπίδηλον [...]²³⁸² καὶ τὸ δὴ μέγιστον, ἄπονόν ἐστι τὸ καλόν, εὐπόριστόν ἐστιν ἔχειν καὶ καθάπαξ κτησάμενος κἂν εἰ χρῆσθαι πολλάκις ἔχεις ἀμείωτον καὶ οὐκ ἂν ἀπολέσειας οὐδ' ἂν αὐτὸς σφόδρα φιλονεικήσας ἅπαντα δράσειας· ἀλλ' ἔστι σοι μένον ἀεὶ, μᾶλλον δὲ πλεῖον αὐτοῦ καὶ εἰ μὲν ἐκκενοῖς, εἰ προσφέρεις, εἰ χαρίζῃ κινῶν, ἔχεις πλεῖστον· εἰ δὲ μηδὲν τούτων, πάντως ἔχεις, ἀλλ' ἔλαττον. Ὡ τοῦ θαύματος, αὖξεται δαπανώμενον καὶ ῥέον καὶ φθειρόμενον γίγνεται καὶ συντηρεῖ τὴν πρώτην φύσιν ἀπανταχοῦ καὶ θαυμαστὴν ἄρα τινὰ ταύτην ἔχον ἰσχὺν ἐπ' αὐτῆς τῆς ρίζης, ἐπ' αὐτῆς τῆς πηγῆς ἄσχετον φέρειν καὶ ἀεὶ πλεῖον ἑαυτοῦ, θαυμαστὴν τὴν αὐτὴν συντηρεῖ καὶ τμηθὲν οὐδ' αὖθις οὐκ ἀποβάλλεται καὶ ὥσπερ εἰς τᾶλλα καὶ εἰς ἑαυτὸ δρᾶ καὶ γεννᾶ καὶ γεννᾶται καὶ μένον καὶ ὄν ἀεὶ γίγνεται, μᾶλλον δὲ καὶ γιγνόμενον ἔστιν ἀεὶ καὶ τοὺς παλαιούς ἐλέγχει λόγους τῶν ὄντων καὶ τὰ παλαιὰ τῆς φιλοσοφίας μυστήρια καὶ καινοτομεῖ τὴν φύσιν καὶ οὐ πέφυκεν ὅλως μὴ εἶναι, μηδὲ φθείρειν, μηδὲ παρέρχεσθαι, ἀλλ' ἐκεῖνα πέφυκεν ὄντως ἅπαντα δυσχερῆ καὶ φθείρειν ἀεὶ καὶ παρέρχεσθαι ἐγγὺς γιγνομένου, ὥσπερ εὐπρηστος ὕλη φλογὸς καὶ οὐχ οὕτως οὐδὲν ἰσχυρὸν καθ' οὗ ἂν ἄψαιτο μὴ πόρρω θέσθαι.²³⁸³

Ο Μετοχίτης αναφέρεται στα ρεύματα των μύρων που αναβλύζουν από τα τραύματα του μάρτυρα. Το μύρο καλεῖται καινούργιο κοινό σε όλους φάρμακο, ιατρεῖο ἀήττητο καὶ εὐκόλο, που δεν ἀπαιτεῖ δαπάνη. Περιθάλλει, χαροποιεῖ καὶ ευεργετεῖ. Αποτελεῖ κάτι μυστικό καὶ πολύτιμο που ῥεεῖ με ἀφθονία φανερά σε όλους. Το σημαντικότερο εἶναι ὅτι το καλὸ αὐτὸ λαμβάνεται εὐκόλα καὶ ἀφ' ὅτου ἀποκτηθεῖ δε μειώνεται ἀκόμη κι αν χρησιμοποιηθεῖ πολλές φορές οὔτε χάνεται. Μένει για πάντα καὶ περισσότερο κι αν ἀφεθεῖ, προσφερθεῖ ἢ χαριστεῖ πολλαπλασιάζεται. Διατηρεῖ τὴ φύση του καὶ ἔχει θαυμαστὴ δύναμη σε ὅ,τι ἀγγίξει. Με ἀφορμὴ τὴ δική του θεραπείας ὁ συγγραφέας ὀνομάζει τὸ μύρο ἱερό φάρμακο, δραστικό καὶ ἰσχυρό.

²³⁸² Βλ. καὶ κεφ. 5.

²³⁸³ Μετοχίτης, Ἐγκ. εἰς Ἄγ. Δημήτριον, 80, 17, 945-951, 81, 17, 961-977.

‘...καὶ ἄμα ἤκε τις τῶν συνήθων φέρων τοῦ ἱεροῦ φαρμάκου· εἶτα δίδωσιν, ἐγγυᾶται τὰ μέγιστα· δραστικὸν ἔστι μάλα δὴ· ἰσχυρόν ἔστι καθ’ ὅπου οὐκ οὐδὲν ἀντέχει· πάντα ἥττηται.’²³⁸⁴

Από τον **Ακάκιο Σαββαΐτη**, στον **Βίον τῶν ἰδρυτῶν τῆς μονῆς Σουμελᾶ** γίνεται λόγος για το **κιβώριο** του αγίου.

‘Ἀσπασάμενοί τε τὸ ἱερὸν ἐκεῖνο καὶ πάνσεπτον κιβώριον ἀλείψαντες ἑαυτοὺς ἐκ τοῦ ἱαματικοῦ ἐκείνου μύρου ἴσαντο θαυμάζοντες τὴν κυκλικὴν ἐκείνην τὴν θαυμαστὴν τῶν καμαρῶν καὶ τὴν ρητορικῶς ἐκείνην εἰπεῖν τὴν ξένην ξέσιν...’²³⁸⁵

Το κιβώριο του Αγίου Δημητρίου το οποίο ασπάζονται οι μοναχοί Βαρνάβας και Σωφρόνιος προσδιορίζεται ως ιερό και πάνσεπτο. Οι άγιοι θαυμάζουν την κυκλική, θαυμαστή και παράξενη λείανση των καμαρών.

Ο **Ιωάννης Σταυράκιος**, στον **Λόγον εἰς τὰ Θαύματα Ἀγ. Δημητρίου** περιγράφει τη **χλαμύδα**, τη **λάρνακα**, το **θρόνο**, τον **τάφο** ή **τύμβο** και την **κιβωτό** του Αγίου Δημητρίου. Επίσης την **αλουργίδα** του αυτοκράτορα Μανουήλ Κομνηνού πάνω στη λάρνακα του αγίου.

‘...καὶ τὴν ἱερὰν μαρτυρικὴν χλαμύδα τούτῳ ἐντίθησι, θαῦμα τοῦτο τῆς Δημητριακῆς χλαμύδος, τῆς τοῦ Ἡλιοῦ μηλωτῆς, δι’ ἧς Ἐλισαιὲ τὸ τοῦ Ἰορδάνου ρεῖθρον ἐπέζευσεν, ἰσοστάσιόν τε καὶ ἰσοδύναμον· ἐπεὶ καὶ χαρισμία ἐνταῦθα, κάκεῖ θαυματουργοῦσα καὶ τοὺς οἰκείους θεράποντας μεγαλύνουσα.’²³⁸⁶

Η χλαμύδα του μάρτυρα Δημητρίου προσδιορίζεται ως ιερή. Το θαύμα της διάβασης του ποταμού Ἰστροῦ από τον Ὑπαρχο θεωρεῖται από τον Ιωάννη Σταυράκιο ἰσοδύναμο της ζεύξης του Ιορδάνη από τον Ελισαιέ με τη μηλωτή του Προφήτου Ηλιού.

Η λάρνακα του Αγίου Δημητρίου προσδιορίζεται ως ιερή.²³⁸⁷ Επίσης ως πάντιμος (πολύτιμη),²³⁸⁸ ἱαματοφόρος,²³⁸⁹ σεβαστή,²³⁹⁰ θεία,²³⁹¹

²³⁸⁴ Μετοχίτης, Ἐγκ. εἰς Ἀγ. Δημήτριον, 82, 17, 994-996.

²³⁸⁵ Ακάκιος Σαββαΐτης, Βίος ἰδρυτῶν μ. Σουμελᾶ, 694.

²³⁸⁶ Σταυράκιος Ιω., Λόγ. εἰς Θαύμ. Ἀγ. Δημητρίου, 339, 5, 34-37.

²³⁸⁷ Σταυράκιος Ιω., Λόγ. εἰς Θαύμ. Ἀγ. Δημητρίου, 342, Β', 7, 4: 'γίνεται παρενθὲ τῆ ἱερᾶ τοῦ μάρτυρος λάρνακι,'.

²³⁸⁸ Σταυράκιος Ιω., Λόγ. εἰς Θαύμ. Ἀγ. Δημητρίου, 342, Γ', 8, 11-12: 'Πεπίστευτο τὴν πάντιμον οὗτος τοῦ μάρτυρος λάρνακα...,'.

²³⁸⁹ Σταυράκιος Ιω., Λόγ. εἰς Θαύμ. Ἀγ. Δημητρίου, 344, Ε', 10, 8-9: 'τῆς ἱαματοφόρου καὶ μόνον μαρτυρικῆς ἀψάμενος λάρνακος,'.

μυροφόρος.²³⁹² Το επίθετο ιερή επαναλαμβάνεται και παράλληλα η λάρνακα προσδιορίζεται ως περιέχουσα μύρο²³⁹³ ή ούσα κατασκευασμένη από μάρμαρο.²³⁹⁴

Σε άλλο χωρίο η λάρνακα προσδιορίζεται ως ιερή. Μετά από φωτιά που ξέσπασε δεν έπρεπε να μείνει ακόσμητη, γυμνή από το χρυσό και το ασήμι που την καλλώπιζε. Ο τότε αρχιερέας καλεί όσους χρειάζονται για το έργο της φιλοτέχνησης του στολισμού, αλλά έλειπε ασήμι. Με την παρέμβαση του αγίου δεν αναπληρώθηκε από τη χώνευση του θρόνου του.

‘Αλλά γὰρ ἐπέπερ ἔδει καὶ πάλιν τὴν ἱεράν τοῦ μάρτυρος λάρνακα, μὴ οὕτως ἐᾶσαι ἀπερικόσμητον, μηδὲ γυμνὴν περιορᾶσθαι τοῦ χρυσαργύρου κάλλους αὐτήν, χρυσογνώμονες τῶ τότε ἀρχιερεῖ παρενθὲ προσκαλοῦνται εἰς τὴν τοῦ ἔργου χρείαν, τὸν κόσμον καὶ πάλιν φιλοτεχνήσοντες τῶ μάρτυρι, ἀλλὰ λείπεται πρὸς τὴν τοῦ κόσμου ἐντέλειαν ἄργυρος· εἰς ἀναπλήρωσιν τοῦ λειπομένου ἀργύρου πρὸς χωνείαν, ὃν ὁ λόγος ἐδήλωσεν, ἀργυρήλατος θρόνος καταψηφίζεται.’²³⁹⁵

Σε όνειρο του Βιταλίου, μέσα σε μια λάρνακα καλυμμένη με λευκό μάρμαρο σε βάθος πάνω από τρεις πήχεις ανακαλύπτεται η λάρνακα εντός της οποίας βρισκόταν ο άγιος. Πιστευόταν ότι μέσα στο Κιβώριο υπήρχαν δύο σαρκοφάγοι, η μια στην επιφάνεια, η άλλη κάτω από το έδαφος. Μέσα στην τελευταία υπήρχε το σώμα του μάρτυρα. Η ορατή σαρκοφάγος αρχικά ήταν αργυρή, ενώ μετά το 10ο αι. αποτελούνταν από μαρμάρινες πλάκες.²³⁹⁶

²³⁹⁰ Σταυράκιος Ιω., Λόγ. εις Θαύμ. Άγ. Δημητρίου, 344, ΣΤ', 11, 38: '...καὶ κατὰ τῆς σεβαστῆς τοῦ μάρτυρος λάρνακος πλατὺ διοιηχῆθησαν...'.
²³⁹¹ Σταυράκιος Ιω., Λόγ. εις Θαύμ. Άγ. Δημητρίου, 345, ΣΤ', 12, 31-32: 'τῶ μὲν εἰς φλόγησιν τὸν τῆς θείας αὐτοῦ λάρνακος κόσμον πάντα παραδιδούς,' 368, Κ'. 33, 20-21: '...καὶ τῆ θεία σου λάρνακι περιτίθης,'.

²³⁹² Σταυράκιος Ιω., Λόγ. εις Θαύμ. Άγ. Δημητρίου, 353, Γ', 18, 27: 'Αὐθις οὖν τὴν μυροφόρον ἐκείνην ἐπιπωματίζουσι λάρνακα...'.
²³⁹³ Σταυράκιος Ιω., Λόγ. εις Θαύμ. Άγ. Δημητρίου, 350, Θ', 16, 20: 'τῆς μαρτυρικῆς δὲ αὐτόπτης γενέσθαι ἱεράς μυροδόχου λάρνακος,'.

²³⁹⁴ Σταυράκιος Ιω., Λόγ. εις Θαύμ. Άγ. Δημητρίου, 353, Γ', 18, 10-11: '...καὶ τὴν ἱεράν μετέστησαν λάρνακα καὶ μαρμάρους ἐκεῖθεν ἦσαν ἐκ μέσου ἑπτὰ...'.
²³⁹⁵ Σταυράκιος Ιω., Λόγ. εις Θαύμ. Άγ. Δημητρίου, 346, Ζ', 13, 24-31.

²³⁹⁶ Α. Ευγγόπουλος, Βυζαντινὸν κιβωτίδιον μετὰ παραστάσεων ἐκ τοῦ βίου τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, Αρχαιολογική Εφημερίς 1937, σ. 111.

Ἐπεὶ δὲ ἡ ὀρυγὴ φθάσαι πήχεων ἄχρι τριῶν καὶ μικρόν τι πρὸς, λάρναξ ἐφάνη τούτοις περικεκαλυμμένη μαρμάρῳ λευκῷ, ἦν καὶ ταύτην ἐκεῖθεν διάραντες καὶ τὴν λάρνακα ἀνακαλυψάμενοι, εἶδον ἔνδον ταύτης ἀκτινοβολοῦντα τὸν μάρτυρα κείμενον.’²³⁹⁷

Ο θρόνος του Αγίου Δημητρίου περιγράφεται ως σφυρήλατος ολόκληρος από ασήμι, αφιερωμένος στο ναό του αγίου. Επρόκειτο για πατρικό του κτήμα ή ανάθημα κάποιου ευσεβούς.

Ἀλλὰ γὰρ ὁ ἀργύρεος ἐκεῖνος τοῦ μεγάλου θρόνος ἡμᾶς προτρέπεται πρὸς διήγησιν ἑτέρου θαυματουργήματος· θρόνος ἐκεῖνος εἴτε πατρῶον ὑπάρχων κτῆμα τῷ μάρτυρι, εἴτ’ ἀνάθημα τυγχάνων αὐτῷ πρὸς εὐσεβοῦς τινος φιλομάρτυρος. Ἦν οὖν ὁ τοιοῦτος θρόνος ἀργυρήλατος ὅλος, τῷ ἀθλοφορικῷ τεμένει προσανακείμενος’.²³⁹⁸

Ο προσδιορισμός αργυρήλατος επαναλαμβάνεται.²³⁹⁹ Σε ὄραμα συγγενή του υπάτου του Ιλλυρικού, ο άγιος παρουσιάζεται ένθρονος στο επάνω μέρος του τάφου. Ο θρόνος κοσμεῖται και εξωραΐζεται με τρόπο βασιλικό με χρυσό και πολύτιμους λίθους. Προσδιορίζεται επίσης ως φαιδρό κάθισμα. Στα πόδια του υπήρχε άλλος θρόνος σφυρήλατος από ασήμι.

ὁ δὲ θρόνος χρυσῷ καὶ λίθοις πολυτίμοις βασιλικῶς κεκοσμημένος καὶ καλλυνόμενος· [...] κάτω δὲ ὡς πρὸς τοὺς πόδας τοῦ μάρτυρος θρόνος ἕτερος ἀργυρήλατος· [...] ταχέως τε τοῦτον τῆς φαιδρᾶς καθέδρας ἀναπηδήσαντα...’.²⁴⁰⁰

Ο τάφος ή τύμβος προσδιορίζεται ως θείος.²⁴⁰¹ Η κιβωτός προσδιορίζεται ως θεία,²⁴⁰² σεπτή δύο φορές,²⁴⁰³ ιερή.²⁴⁰⁴

²³⁹⁷ Σταυράκιος Ιω., Λόγ. εις Θαύμ. Αγ. Δημητρίου, 353, Γ', 18, 14-17.

²³⁹⁸ Σταυράκιος Ιω., Λόγ. εις Θαύμ. Αγ. Δημητρίου, 344, ΣΤ', 11, 33-37.

²³⁹⁹ Σταυράκιος Ιω., Λόγ. εις Θαύμ. Αγ. Δημητρίου, 346, Ζ', 13, 29-30: 'ἀργυρήλατος θρόνος καταψηφίζεται.'

²⁴⁰⁰ Σταυράκιος Ιω., Λόγ. εις Θαύμ. Αγ. Δημητρίου, 350, Θ', 16, 28-36.

²⁴⁰¹ Σταυράκιος Ιω., Λόγ. εις Θαύμ. Αγ. Δημητρίου, 344, ΣΤ', 11, 38: '...καὶ κρατῆρες ὡσπερ φλογὸς ἀπανταχοῦ τοῦ θείου τάφου προσερρύησαν,' 346, ΣΤ', 12, 6-7: 'Ὡς γοῦν ὁ θεῖος τάφος τοῦ μάρτυρος, ὡς ὁ λόγος φθάσας ἐδήλωσεν, ἀθρόον ὅτι μάλα πυρὸς ἐξηθηκότος πολλοῦ κατεπίπρατο,' 347, Ζ', 13, 10: 'περικοσμεῖται καὶ ὁ θεῖος τύμβος αὐθις μεγαλοπρεπέστερον καὶ φαιδρότερον.', 350, Θ', 16, 25 - 26: 'ἑώρα γὰρ ἄνω μὲν καὶ πρὸς αὐτὴν κεφαλὴν τοῦ θείου τάφου τοῦ μάρτυρος...', 365, ΙΖ', 29, 2: '«πρὸς τὸν τοῦ Μεγάλου Δημητρίου θεῖον τάφον,'

Ο αυτοκράτορας Μανουήλ ήθελε με την ποικιλία και πολυτέλεια των ενδυμάτων να εξυψώσει τη βασιλεία του και να εκπλήξει. Διέταξε λοιπόν να υφάνουν βασιλικό πορφυρό ένδυμα για τις εορτές και τις συσκέψεις με πρεσβευτές. Το κέντημα επαινείται ως έργο αξιοθέατο, αξιοθαύμαστο και λαμπρό. Ήταν καλυμμένο με πολύτιμα μαργαριτάρια και πολύτιμους λίθους, σαν λάμπες φωτιάς. Το ένδυμα παρομοιάζεται και με ουράνιο ύφασμα, που ακτινοβολούσε σαν τα άστρα, εκπέμποντας σπινθήρες χωρίς φλόγα. Επρόκειτο για ένα εξαιρετο πράγμα, αποθεμιμένο και φυλασσόμενο στους αυτοκρατορικούς θησαυρούς. Το βράδυ της παραμονής της Ανάστασης οι φύλακες έβγαλαν από τα άδυτα στους εξωτερικούς θαλάμους το πορφυρό μιάτιο το γεμάτο πολύτιμους λίθους και μαργαριτάρια, για να είναι έτοιμο να κοσμήσει τον αυτοκράτορα. Τη νύχτα ο Άγιος Δημήτριος το άπλωσε στη λάρνακά του.

Στα ανάκτορα επικράτησε ταραχή, ενώ ο νεωκόρος είδε έκπληκτος το πρωί το μιάτιο. Η λάμψη του λαμπρού αυτοκρατορικού χιτώνα σχεδόν τον τύφλωσε. Ο αυτοκράτορας επιβεβαίωσε την πληροφορία και εξεπλάγη. Απέδωσε το γεγονός στην αμέλεια απόδοσης του χρέους που είχε στον άγιο για τη βοήθεια στις μάχες εναντίον των εχθρών.

‘οὔτος καὶ δι’ ἐσθημάτων πολυειδῶν ὁμοῦ καὶ πολυτελῶν τὸν ὄγκον τῆς βασιλείας ἐθέλειν ἐπαίρειν καὶ καταλαμπρύνειν τῶν ὀρώντων εἰς ἔκπληξιν, κελεύει ἀλουργίδα οἱ ἐξυφανθῆναι βασιλικήν, ὡς ταύτην φαιδραῖς τῶν ἐορτῶν ἡμέραις καὶ ὁπότε πρέσβεσι τοῖς ἐκ τῶν ἐθνῶν χρηματίζει περιαιμπίσχοιτο· ἡ δὲ ἦν ἔργον τέχνης ποικιλτικῆς, ἀξιοθέατόν τε καὶ ἀξιάγαστον, πᾶσαν ὄψιν τῷ λαμπρῷ τῆς θεᾶς ἐπισυρόμενον. Καταστίζει τὴν ἀλουργίδα ὁ βασιλεὺς μαργάροις πολυτίμοις καὶ λίθους ἐπιτάττει ἄνθρακας πανταχοῦ, ἀντοφυῆ καὶ ἀντόκανστα εἶπεν ἂν τις πυρσά· οὐράνιος ἀντικρυς ὀθόνη ἢ ἀλουργίς, ἴσα καὶ ἄστρασιν ἀκτινοβολοῦσα, λίθους τοῖς ἄνθραξι σπινθῆρας ἀφλόγους πάντοθεν ἐκσπινθηρακίζουσα. Καὶ ἦν χρῆμα τοῦτο τῷ βασιλεῖ κατεξαιρετόν, κειμηλιούμενον τοῖς βασιλικοῖς θησαυροῖς καὶ θαλαμευόμενον. Ἀλλ’ ἐπέιπερ ἢ λαμπρὰ ἡμέρα φθάσοι τῆς

²⁴⁰² Σταυράκιος Ιω., Λόγ. εἰς Θαύμ. Ἁγ. Δημητρίου, 353, Γ', 18, 8-9: 'ὡς δ' ἐγγὺς τῆς θείας κιβωτοῦ τοῦ μάρτυρος γένοιτο,'.

²⁴⁰³ Σταυράκιος Ιω., Λόγ. εἰς Θαύμ. Ἁγ. Δημητρίου, 353, Γ', 18, 29-30: 'Εἶθ' οὕτω τὴν σεπτὴν καὶ πάλιν μαρτυρικὴν κιβωτὸν θυρήσαντες,' 375, ΚΒ', 39, 15-16: '...καὶ μόνη τῇ μετὰ πίστεως ἀδιστάκτου προσψαύσει τῆς σεπτῆς αὐτοῦ κιβωτοῦ,'.

²⁴⁰⁴ Σταυράκιος Ιω., Λόγ. εἰς Θαύμ. Ἁγ. Δημητρίου, 357, ΙΒ', 22, 15-16: 'καὶ τὸν ταχέως πελάσαντα ταῖς θύραις τῆς ἱεράς μαρτυρικῆς κιβωτοῦ...'

τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Χριστοῦ Αναστάσεως, ἐξάγουσιν ἐκ τῶν ἀδύτων τὴν κατάλιθον ἐκείνην πορφυρίδα καὶ καταμάργαρον τὸ προσεπέραν οἱ φύλακες πρὸς θαλάμους τοὺς ἔξωθεν, ὡς ἐξ ἐτοίμου ταύτην ἔχειν, ἐφ' ᾧ τὴν αὔριον περικοσμηθῆναι τὸν βασιλέα. Ἀλλά, θαυμάσιά σου τὰ τεράστια καὶ ἀστεῖα Δημήτριε Μέγιστε! νύκτωρ ταύτην λωποδυτεῖς ἐκ θησαυρῶν τῶν βασιλικῶν καὶ τῇ θείᾳ σου λάρνακι περιτίθης, ἐξαπλώσας ἀπὸ κεφαλῆς καὶ μέχρι ποδῶν.

Τί τοῦντεῦθεν; Τάραχος μὲν ἐν τοῖς βασιλείοις ἱκανὸς τοῖς ἱματοφύλαξιν ἢ θησαυροφύλαξιν· ὁ δὲ νεωκόρος ἐνταῦθα τὸ μαρτυρικὸν πρὸς ὄρθρον ὑπανοίξας ἀνάκτορον, ὡς μόνον εἰσῆει, ἔκπληκτος ἦν θεασάμενος τὴν βασιλικὴν ἐκείνην πορφυρίδα ἐφηπλωμένην λάρνακος τῆς μαρτυρικῆς καὶ δρομαῖος ἐξῆει καὶ ὄλος περίτρομος ἦν, ἐκ τε τῆς ἐκπηδῶσης αἴγλης τῶν ἀνθράκων λίθων μικροῦ ἐκτυφλούμενος, ἐκ τε τοῦ παρ' ἐλπίδα φανέντος ἱκανῶς ἐκθαμβούμενος. Εἴσεισι καὶ αὔθις· βλέπει καὶ πάλιν τὸν λαμπρὸν ἐκείνον χιτῶνα βασιλικόν, ἐκθαμβεῖται, δημοσιεύει τὸ πρᾶγμα, συντρέχει ὅσον δερούσιον. Ὁρῶσι τὴν κατάλιθον ἀλουργίδα καὶ περιμάργαρον· γνωσιμαχοῦσι, κατανοοῦσι τὸ χρῆμα εἶναι βασιλικόν· δηλοῦσι τὸ τερατούργημα παραυτὰ διὰ ταχινῶν ἀγγελιαφόρων τῷ βασιλεῖ· ἀκούει ὁ Αὐτοκράτωρ, πολυπραγμονεῖ τὴν ἡμέραν, ὅτε ἡ ἀλουργίς τῇ τοῦ μάρτυρος ἐπικειμένη εὗρηται λάρνακι· εὕρισκει ταύτην εἶναι, ἐν ἣ τῶν βασιλικῶν ἐξαποσεσίληται θησαυρῶν, ἀρκούντως θαυμάζει, μεγαλύνει τὸν μάρτυρα, ἐκπλήττεται τὸ τεράστιον, ἐπὶ μέγα κροτεῖται τῇ βασιλευούσῃ τὸ ὑπερβάλλον τοῦ θαύματος· καὶ ὁ βασιλεύς, « ἔοικέ, φησὶν, ὁ μάρτυς ἐξελέγχων ἡμᾶς τῆς ἐς τόδε μέχρως ἀμελείας, φαίειν δὲ καὶ ἀγνωμοσύνης, ἐπεὶ περ αὐτὸς μὲν πολλαῖς πολλακῖς μάχαις ταῖς κατ' ἐχθρῶν ὑπερεμάχησε καὶ τοὺς ἐναντίους κατέστρεψεν, ἡμεῖς δὲ οὐδ' ἐς ἅπαξ τὸν νικητὴν, οὐδὲ μικροῖς γοῦν τισιν ἐδεξιωσάμεθα τοῖς ὁποιοιοῦν ἀναθήμασιν, ὡς ἐντεῦθεν ἀναγκασθῆναι τὸν ἀθλητὴν καὶ ἡμῶν τὴν ἀλουργίδα τοῦ χρέους ἐνεχυράσασθαι ἀμελησάντων πρὸς τὴν ἀπόδοσιν τοῦ ὀφλήματος.²⁴⁰⁵

Ἀπὸ τὸν **Συμεῶν Θεσσαλονίκης**, στον **Λόγον εἰς ἑορτὴν Ἀγ. Δημητρίου** περιγράφεται τὸ **φρέαρ**.

‘Καὶ τὸ φρέαρ, μνημῆμα γεγονός, τοῖς ἐφεξῆς πηγὴ χρηματίζει δωρεῶν ἀκενώτων, καὶ ἰαμάτων ἀβύσσους καὶ ποταμοὺς βλύζειν μύρων παρὰ Κυρίου δεδόξασται, καὶ οὐκέτι δεσμοπήριον ὁ ἐν

²⁴⁰⁵ Σταυράκιος Ἰω., Λόγ. εἰς Θαύμ. Ἀγ. Δημητρίου, 368, Κ', 33, 4 – 369, 3.

αὐτῷ χώρος, ἀλλ' οἶκος ἱερός, τέμενος Θεοῦ, λυπομένων ἀναψυχή, πασχόντων θεραπευτήριον, νοσοῦντων ἰατήριον, παράκλησις ἀθυμούντων, καταφύγιον κοινόν καὶ σωτήριον.²⁴⁰⁶

Το πηγάδι στο οποίο ετάφη ο Άγιος Δημήτριος παρουσιάζεται με πλήθος μεταφορών. Καλείται πηγή δωρεών που δεν αδειάζουν, αναβλύζει αβύσσους ιαμάτων και ποταμούς μύρων. Ο χώρος δεν είναι πια φυλακή, αλλά ιερός οίκος, ναός του Θεού, αναψυχή για όσους λυπούνται, θεραπευτήριο για όσους πάσχουν, θεραπεία των ασθενών, παρηγοριά για όσους λυπούνται, κοινό και σωτήριο καταφύγιο.

Ο Δημήτριος Χρυσολωράς, στον Λόγον εἰς Ἁγ. Δημήτριον, αναφέρεται εκτενώς στο μύρο.

‘μετὰ δὲ χρόνον, ὑπὲρ τὸ σῶμα πηγή τις νέα γεννᾶται, μύρον, ὃ τοῦ θαύματος, ἀνθ’ ὕδατος ῥέουσα, ἐξ ἧς ποταμὸς φέρων εὐωδίας τὰ ῥεύματα, ἀφ’ οὗ λίμνη πάσης εὐοσμίας ἀνάπλεω, ἐξ οὐπερ ὠκεανὸς ἄλλος κύματα κεκτημένος τῶν μύρων, ἅπερ ὕδωρ οὐκ ἔστιν, ἐπεὶ τὸν χαρακτῆρα φέρει παχύτερον, ἀλλ’ οὐδέ τι τῶν ἐν τῇ γῇ ἢ καὶ τῶν περὶ αὐτὴν ὑγροτέρων ἢ ξηροτέρων ἄλλω μετ’ ἄλλων ὁμοιον· ἀλλ’ οὐδέ τῶν σκευαστῶν ἴσον ἑτέρων. Σὰρξ δοκεῖ τὸ φαινόμενον καὶ οὐδέ πάλιν αὐτό, παντοίων εὐδόσμων, οὐ τῶν σκευαστῶν μόνον, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐκ Θεοῦ φυσικῶς γινομένων καὶ γεγονότων θαυμασιώτερον· καὶ εἰκότως. Ὁ γὰρ Θεὸς παντὶ μὲν εὐωδιαν ἐδωρεῖτο προῖκα κοινήν, τὸ ἀπαλὸν μύρον, τὸ ὑπὲρ αὐτοῦ δῆθεν ὡς προσῆκεν ἡγωνισμένῳ χαρίζεται, λαμβάνει δὲ τοῦτο κόποις ἰδίους ὁ μάρτυς, οὐ χάριτι· καὶ τὸ μύρον ἐξιὸν εἰς ἀρχὰς ἀφορίζεται δύο, ἅς διαδέχονται καὶ σωλήνες, καὶ γενόμενον ἤδη μετέωρον εἰς ὕψος ἐξαίρουσιν ὡσπερ τινος κάτωθεν ὠθοῦντος αὐτὸ καὶ παρὰ φύσιν εἰς τὰ ἄνω τὸ βαρὺ φέρεται καὶ γενόμενον ἰσόπεδον τῷ ναῷ κραταιῶς ἡσυχάζει καὶ ἡρεμεῖ, τῶν σωλήνων ἑκάτερος ὡσπερ τείχη παγέντα ἢ καὶ εἰς τὰ ὀπίσω σταλέντα καὶ χαλινωθέντα τὴν εἰς τὸ πρόσω φερόντα καθάπερ ἡνίαις ἀφανέσιν ἀναχαιτίζει, πλήρεις ὄντες οἱ σωλήνες τῶν μύρων αἰεὶ καὶ χαίρει μὲν ἀντλούμενος, ἀλλ’ οὐκ ἐλαττούμενος, ἀρνούμενος, ἀλλ’ οὐ μειούμενος, μεταλαμβάνόμενος καὶ σῶος ὀρώμενος καὶ τῶν ἀσεβῶν ἅπαντι· κἄν γὰρ τις αἰρετικὸς ἢ ἀντίθετος ἢ, βλασφημεῖν ὄλωσ ἀδυνατεῖ τοσοῦτον ἔργον μύρου τοῦ παρόντος ἢ δόξα· τὸ δὲ μεῖζον, ὃ μηδὲ σύγκρισιν ἔχει πρὸς τὰ λεχθέντα, ὅτι σκεύη τινὰ πλήρη γενόμενα μύρων ἐκ τῶν σωλήνων καὶ φέρων ἕκαστος οἴκαδε τῶν εὐσεβῶν ἕκαστον ἀνατίθησιν ἱερῷ τινι τόπῳ ἔχων

²⁴⁰⁶ Συμμεών Θεοσ/νίκης, Λόγ. εἰς ἑορτὴν Ἁγ. Δημητρίου, 192, 5, 189–194.

αὐτὸ οὐ μόνον πρὸς θεραπείαν σωμάτων, ἀλλὰ καὶ τῶν ψυχῶν τῶν ἐν οἴκῳ καὶ τῶν γειτόνων αὐτῶν καὶ τῶν ἀλόγων πολλακίς ζῶων, ἃ δὴ καὶ φυσικῶς ποτε κενωθέντα, εἰ καθαρῶς μόνον ἕκαστος αὐτῶ χρῶτο σκεύει ἐν τῇ μνήμῃ τοῦ μάρτυρος, ὡ τοῦ θαύματος, μύρον σκεῦος ἕκαστον εὐθὺς γέμει, ὥσπερ ἦν ἀπαρχῆς. Τί τούτου μείζον ἢ ἴσον ἢ ἐγγὺς γένοιτ' ἂν ποτε; Παῖδες Ἑλλήνων ἄγουσι λίμνας καὶ πηγὰς ἅμα, ἄλλην ἄλλως ἄλλο κекκτημένην τὸ θαῦμα· εἰ περ οὖν οὐ μῦθος γε τὰ λεγόμενα, τό τε μείζον ἐκείνων, πολὺ τὸ παρόν'.²⁴⁰⁷

Κάποιο χρόνο μετά την ταφή του σώματος του Αγίου Δημητρίου, γεννήθηκε πάνω από αυτό νέα πηγή, που έρρεε μύρο αντί για ύδωρ, από την οποία έβγαινε η ευωδία σαν ποτάμι, λίμνη και ωκεανός. Το μύρο ήταν παχύτερο από το ύδωρ και δεν έμοιαζε με τίποτε άλλο. Φαινόταν σαν σάρκα, αλλά ήταν πιο θαυμαστό από όλα. Το μύρο, που χαρακτηρίζεται απαλό, δόθηκε από τον Θεό κοινή προίκα σε όλους όσοι αγωνίστηκαν όπως έπρεπε. Ο Μάρτυρας Δημήτριος το έλαβε λοιπόν με τους κόπους του. Το μύρο που εξέρχεται χωρίζεται στα δύο και με σωλήνες μεταφέρεται προς τα πάνω στο ναό, αν και είναι βαρύ. Εκεί σταματά. Οι σωλήνες είναι πάντοτε πλήρεις. Δε μειώνεται κι αυτό είναι κάτι που βλέπουν και οι ασεβείς και αιρετικοί. Οι ευσεβείς μεταφέρουν σκεύη γεμάτα μύρο σε κάποιο ιερό τόπο στις οικίες τους και το χρησιμοποιούν για τη θεραπεία των ψυχών και των σωμάτων των οικείων και γειτόνων, ακόμη και για τα ζώα. Τα σκεύη γεμίζουν με θαυμαστό τρόπο. Ο συγγραφέας προβαίνει και σε σύγκριση με τους μύθους των αρχαίων Ελλήνων για τις θαυμαστές ιδιότητες των λιμνών και πηγών, τα όσα όμως ο ίδιος περιγράφει δεν αποτελούν μύθο.

Μια ακόμη λάρνακα που περιγράφεται στα αγιολογικά κείμενα της ύστερης βυζαντινής εποχής είναι αυτή του **Αγίου Αχιλλίου** από τον **Ακάκιο Σαββαΐτη**, στον **Βίον τῶν ἰδρυτῶν τῆς μονῆς Σουμελᾶ**. Η λάρνακα την οποία αγκαλιάζουν οι μοναχοί Βαρνάβας και Σωφρόνιος στο ναό του Αγίου Αχιλλίου στη Λάρισα χαρακτηρίζεται μακαρία, ιερή, **άγια**.²⁴⁰⁸

²⁴⁰⁷ Χρυσολωράς Δ., Λόγ. εἰς Ἁγ. Δημήτριον, 349, 8, 238 – 350, 274.

²⁴⁰⁸ Ακάκιος Σαββαΐτης, Βίος ἰδρυτῶν μ. Σουμελᾶ, 693-694: 'Περιπτυσσάμενοί τε τὴν μακαρίαν λάρνακα ἐκείνην μετὰ πόσης εἰπεῖν ἀγάπης καὶ δακρύων ἐμπεπλησμένοι, ἀλείψαντές τε ἑαυτοὺς ἐκ τοῦ θείου ἐκείνου μύρου τῆς ἱερᾶς καὶ ἀγίας λάρνακος ἣ πλουτοῦσα ἔνδον τὸ τίμιον σῶμα τοῦ ἀγίου Αχιλλίου,'.

δ) Εκφράσεις φυλακών αγίων

Σε ορισμένες περιπτώσεις περιγράφεται συνήθως σύντομα και με μελανά χρώματα ο τόπος φυλάκισης του αγίου.

Τη φυλακή του Αγίου Δημητρίου περιγράφει ο **Κωνσταντίνος Ακροπολίτης** στον **Λόγον εις Άγ. Δημήτριον**.

‘Τοίνυν καὶ φρουρὰ τοῦτον διαδέχεται, φρουρὰ τῶν ὄτι δεινῶν, καμίνων, βαλανείου στοαὶ ζόφου πλέαι, σκότους μεσταί· εἶπέ τις αἴφνης ἐμπαράκυσας ὡς εἰς ἄδην καὶ τάρταρον παρακύψειεν. Ἄλλ’ ὦ ψυχῆς ἐκείνου γενναίας καὶ ὡς ἀληθῶς θείου φρονήματος! Λειμῶνα τὴν εἰρκτὴν ἐλογίζετο! θάλαμον ἐνόμιζεν εὐπρεπέστατον! παράδεισον ἡγεῖτο διακαλλέστατον!’²⁴⁰⁹

Μετά τη συνομιλία του με τον Μαξιμιανό ο Άγιος Δημήτριος φυλακίζεται. Η φυλακή ήταν φοβερή, σκοτεινές στοές, σαν τον Άδη και τα Τάρταρα. Ωστόσο ο άγιος τη θεωρούσε λιβάδι, πάρα πολύ ευπρεπή θάλαμο, παράδεισο πανέμορφο.

Φυλακή περιγράφεται και από τον **Νικηφόρο Γρηγορά**, στον **Βίον Όσ. Μιχαήλ Συγκέλλου**.

‘...εἰς εἰρκτὴν ἔπειτα ρίπτειται ζοφώδη λίαν καὶ μηδεμίαν ἔχουσαν τὴν παράκλησιν, παρὰ τοσοῦτόν τε δυσώδη, παρ’ ὅσον καὶ ζοφώδη, καὶ χειμῶνος μὲν κάθυγρόν τε καὶ πολὺ τὸ ψῦχος φέρουσαν, θέρους δὲ πνιγηρὰν καὶ πρὸς ἐκπνοὰς τὸ πνεῦμα διωθοῦσαν τῷ τοῦ πνίγους ὑπερβάλλοντι· οὕτω τοι δεινὴ τις καὶ ἄτοπος εἶχε τὸν ἅγιον φυλακή.’²⁴¹⁰

Η φυλακή στην οποία ρίχνεται ο Όσιος Μιχαήλ περιγράφεται ως σκοτεινή και βρωμερή, φοβερή και αηδής, χωρίς καμία παρηγοριά. Το χειμώνα ήταν κάθυγρη και έφερνε πολύ κρύο, το καλοκαίρι υπερβολικά πνιγηρή έκοβε την αναπνοή.

Το δεσμοτήριον παρουσιάζει ο **Νείλος Κεραμεύς**, στον **Λόγον εις Άρχ. Άνθιμον**.

‘Τὸ δεσμοπήριον δὲ οὐχ ὡς ἂν τις ὑπολάβοι καὶ μικρὰν τινα παρέχον ἦν τῷ δεομένῳ παραψυχὴν, ἀλλ’ ἀτεχνῶς Αἰδου χωρίον καὶ τάφος ἀντικρυς ἢ καὶ τάφου μᾶλλον βιαιότερον καὶ βαρύτερον, ὅσω τάφοι μὲν ἄψυχα σώματα καὶ ἀναισθητῶς ἔχοντα

²⁴⁰⁹ Ακροπολίτης Κων/νος, Λόγ. εις Άγ. Δημήτριον, 174, 14, 16–22.

²⁴¹⁰ Νικηφόρος Γρηγοράς, Βίος Όσ. Μιχαήλ Συγκέλλου, 274, 16–20.

δεχόμενοι τῶν κακῶν οὐδὲν λυποῦσι, τὸ δὲ θανάτου παντὸς ἀπανθρωπότερον καὶ βιαιότερον ἦν ἀνθρώπῳ ζῶντι καὶ τῆς βίας αἰσθανομένῳ· ὀρώρυκτο μὲν γὰρ ὑπὸ γῆν οὐκ ὀλίγον βάθος, κάτω δ' εὐρύτητα τινα παρεχόμενον, ὅσον ἀνθρώπου μήκει σύμμετρον εἶναι, προῖον αἰεὶ τοῦ εὐρους ὑφήρει, ἄχρισ οὖν πρὸς αὐτῶν γινόμενον τῶν στομίῳ, μόλις δίοδον παρεῖχεν ἀνθρώπῳ καὶ τούτῳ γυμνῶ. Ἐξεστὶν οὖν ἐννοεῖν, ὅσης ἀνάπλεων βίας ἦν, φωτὸς μὲν παντάπασιν ἀπεστερημένον, ἀέρος δὲ δυσώδους καὶ διεφθαρμένου μεστόν, νοτίδος δὲ καὶ σήψεως καὶ μυρίων ἄλλων κακῶν χωρίον, ὧν ἕκαστον ἐξήρκει τὸν κατακεκλεισμένον ἐν ὀλίγῳ κατεργάσασθαι χρόνῳ. Ἐν τούτῳ τὸν γενναῖον ἐκείνον ἀθλητὴν φέροντες κατακλείουσι γλίσχρως πάνυ καὶ πεφεισμένως καὶ τῶν ἀναγκαιοτάτων αὐτῶν, ἄρτου καὶ ὕδατος, παρεχόμενοι τὴν χρεῖαν, ἵνα μὴ τῆ τοῦ δεσμωτηρίου κακώσει παλαίη μόνον, ἀλλὰ καὶ λιμῶ καὶ δίψῃ καὶ πᾶσιν ἀνιαροῖς. Ἀλλ' οὐδὲν ἐκείνου καθίκετο τῆς μεγάλης καὶ θαυμασίας ψυχῆς, οὐδ' ἀγενέστερον ὀφθῆναι πρὸς τὴν ὑπὲρ ἀληθείας ἐνστασιν παρεσκεύασε, πάντα γὰρ ὑπήνεγκε μακροθύμως, τῆ μὲν διηνεκεῖ νηστεία, οὕτω γὰρ τὴν ὀλιγάρκειαν ἐκείνην καλεῖν προσήκει, μᾶλλον ἐνηδόμενος ἢ τῶν φιλοσάρκων οἱ σφόδρα χοιρώδεις τῆ καθημερινῆ μέθη τε καὶ τρυφῆ, τῶν δ' ὑπερλάμπρων καὶ χρυσορρόφων οἴκων καὶ μαρμάρους καὶ ψηφίσι διηνηθισμένων τὸν ζοφώδη λάκκον ἐκείνον αἰρετώτερον ἠγοούμενος καὶ βελτίῳ, εἴ γε ἐκεῖθεν μὲν οὐδὲν ἐστὶ πρὸς λυσιτέλειαν ἀπάνασθαι ψυχῆς, τοῦ δ' ἦδει σαφῶς τὴν μετ' ἀγγέλων οἴκησιν ἀλλαξόμενος...'.²⁴¹¹

Ἡ φυλακή του Αγίου Ανθίμου δεν ήταν όπως θα υπέθετε κανείς και δεν μπορούσε να παράσχει κάποια μικρή παρηγοριά. Μεταφορικά καλεῖται τόπος του Ἄδη και βιαιότερη και βαρύτερη από τάφο, καθώς ήταν πιο απάνθρωπη από το θάνατο σε έναν άνθρωπο που ζούσε και αισθανόταν τη βία. Ήταν σκαμμένη κάτω από τη γη σε βάθος, κάτω ευρεία όσο το μήκος ενός ανθρώπου και ὄλο και πιο στενή προχωρώντας. Στο στόμιο μπορούσε μόλις να περάσει ένας άνθρωπος γυμνός. Ήταν βίαη, χωρίς φως, γεμάτη αέρα βρωμερό και μολυσμένο, τόπος υγρασίας, σήψης, και πάρα πολλών ἄλλων κακῶν. Πέρα από την ταλαιπωρία αυτή ο ἅγιος πάλευε και με τη πείνα και δίψα και ὄλα τα θλιβερά. Ωστόσο το σκοτεινό αυτό λάκκο προτιμούσε ο ἅγιος από λαμπρούς οἴκους γιατί ἤξερε ὅτι θα τον ἀντάλασσε με την κατοικία με ἀγγέλους.

Επιπλέον, ο **Γεώργιος Κύπριος** στον **Βίον Ἀγ. Γεωργίου**

²⁴¹¹ Νεῖλος Κεραμεύς, Λόγ. εἰς Ἀρχ. Ἀνθιμον, 73, 18 – 74, 2.

παρουσιάζει τη φυλακή του Αγίου Γεωργίου ως την πιο δυσχερή από όλες, βρωμερή και σκοτεινή, που παρομοιάζεται με σκιά θανάτου.

‘ἀλλά τινι φρουρᾶ, καὶ αὐτῇ δυσχερεστάτῃ τῶν ἀπασῶν, ὅσω καὶ δυσώδης ἦν καὶ ζοφώδης καὶ σκιᾶ θανάτου παρείκαστο, δοθῆναι κελεύει.’²⁴¹²

Ακόμη, τη φυλακή της Αγίας Μαρίνας περιγράφει ο ίδιος συγγραφέας στον **Λόγον εἰς μαρτύριον Ἁγ. Μαρίνης**.

‘Ὅθεν καὶ δεύτερον αὐθις τὸ δεσμοτήριον αὐτὴν εἶχεν ἀφεγγῆς τις τόπος καὶ σκοτεινός· ὡς εἰκάζειν τοὺς ἐνταῦθα διάγοντας, μὴ ἂν εἶνε [εἶναι] ἡμέραν συνόλως· μηδὲ τὸν ἥλιον φρυκτωρεῖν τοῖς ἀνθρώποις, τὸν ὅλον χρόνον τῆς ἐνταῦθα διατριβῆς.’²⁴¹³

Η φυλακή της Αγίας Μαρίνας περιγράφεται ως τόπος σκοτεινός, χωρίς φως. Ὅσοι ζούσαν εκεί δεν μπορούσαν να καταλάβουν αν ήταν μέρα. Ο ήλιος δεν έδινε σημεῖα στους ανθρώπους.

Περιγράφεται και ο **δράκων** μέσα στη φυλακή.

‘Ταύτη τοι καὶ δράκων ὑποκρίνεται εἶνε [εἶναι] σφόδρα γε ἑαυτῷ προσηκόντως ποιησάμενος τὴν ὑπόκρισιν, οὐ μόνον διὰ τὴν πάλαι πρὸς τὸν θῆρα συνήθειαν· διὰ γὰρ τούτου καὶ ἡ πρώτη καθ’ ἡμῶν ἐπιχείρησις, ἀλλὰ καὶ τὸ ἀναληφθὲν σχῆμα ἀκριβῶς ὑπάρχον τῆς κεκρυμμένης διαθέσεως σύμβολον. Τὸ τε γὰρ σκολιὸν παραπλήσιον ἐπ’ ἀμφοῖν· τοῦ μὲν γὰρ τοιοῦτος ὁ τρόπος· τοῦ δὲ ἡ κίνησις· ὡς δὲ καὶ τὸ ἀπὸ τῶν δηγμάτων θανατηρόν, ὡς γὰρ οὗτος δάκνων θάνατον φυτεύει τοῖς σώμασιν, οὕτως ἐμφύς ἐκεῖνος ψυχῇ, εἰς αὐτὴν παραπέμπει τὸν ὄλεθρον.

Καὶ δράκων μεγέθει καὶ σχήματι καταπλήττων, χροᾶν τε γὰρ σώματος ἐδείκνυ ποικίλην καὶ ἐκτόπως δεινὴν ἄνω τὴν κεφαλὴν· χρυσοῦς ἦν τὰς ὑπερθεν τρίχας· χρυσοῦς τὰς ὑπὸ τὸ γένειον· καὶ ἀργυρᾶς ἐκέκτητο τὰς ἐπὶ τῶν ὀφρύων· πῦρ καῖον ἑώρων αὐτοῦ οἱ ὀφθαλμοὶ καὶ φλόγα πυρὸς καὶ καπνὸν ἀπέπεμπον οἱ μυκτῆρες, λευκοὺς τοὺς ὀδόντας εἶχε· τὴν δὲ γλώσσαν εἶ που καὶ προῦβάλλετο ὡς ἐξ αἵματος ἐρυθρὰν· ἐσύριπτε πρὸς τοῖς ἄλλοις δεινόν· ὀδμὰς ἀηδεῖς ἀπετέλει· ἐκύκα τὰ ἐκεῖσε τῷ σφοδρῷ τῆς κινήσεως καὶ συνέστρεφε· ταχὺς ἦν ἐλισσόμενος· περιστρεφόμενος· νῦν μὲν κύκλω περιτρέχων, νῦν δ’ ἰθὺς ἐμβάλλων· καὶ τῶν ἐκπληξιν ποιούντων καὶ φόβον, οὐδὲν

²⁴¹² Γεώργιος Κύπριος, Βίος Ἁγ. Γεωργίου, 309, ἰ, Β.

²⁴¹³ Γρηγόριος Κύπριος, Λόγ. εἰς μαρτ. Ἁγ. Μαρίνης, 228, 4-7.

ἀπελίμπανε. Καίπερ δὲ οὕτως ἔκτοπα καὶ ἀήθη φαντάζων, ὅμως ἐκείνην ἀπορρηῆσαι τῆς εὐχῆς οὐδαμῶς ἠδυνήθη. Τοῦναντίον μὲν οὖν καὶ μᾶλλον ἔχεσθαι ταύτης ἐποίησε πρὸς τὴν ἐπίτασιν τῶν φόβων· καὶ τὴν δέησιν ἐπιτείνουσιν, τὸ μόνον ἐν τοῖς τοιούτοις φάρμακον· τῇ γὰρ ἀποστατικῇ δυνάμει καθ' ἡμῶν ἐπιούση καλῶς ἂν ἔχη ὥσπερ εἰς ἀποτροπὴν σκότους εἰσάγεται φῶς τὴν θείαν ἀντεπιφέρειν ἰσχύν, ἣν καὶ μόνον βουληθεῖσαν κινήθηται, οὐδ' ὑποστήσεται.

Ὡς μὲν οὖν οὐχ ὑφίσταται, ὑπάρχοι ἂν καὶ ἐκ τοῦ παρόντος τοῦδε πίστιν λαβεῖν· ἐκεῖνος τοίνυν ἐκ τῶν παντοίων φασμάτων, ὡς οὐδὲν τι πλεον γινόμενον ἑώρα, εὐρύνας μὲν ὅσον πλεῖστον εἶχε τὸ στόμα· εὐρύνας δὲ καὶ τὴν γαστέρα, ἐκχέας δὲ καὶ τὴν γλῶτταν ἐφ' ἱκανόν, ὥρμησε κατ' αὐτῆς καὶ ἔδοξε καταπίνειν καὶ προῆλθε μέχρις αὐτῶν χειρῶν καταπίνων· ἡ δὲ καίτοι σύντρομος γεγονυῖα, τοσοῦτον κατασχεθεῖσα τῷ χάσματι καὶ ταραχὴν μεγάλην σχοῦσα τῶν λογισμῶν, ὅμως οὐκ ἡμέλει, ἀλλ' ὁμοῦ τε ἐπὶ τὴν κλῆσιν καταφεύγει Χριστοῦ· καὶ τῇ δεξιᾷ τὸν σταυρὸν ὥσπερ τινὰ ῥομφαίαν ἐπάγει κατὰ τῆς ἐκείνου γαστροῦ, κἀνταῦθα τὸ καινότερον ἄκουσμα γίνεται· τὴν μὲν γὰρ εὐθύς ρήγγυσιν, ἐκεῖνον δ' ὅλον νεκροῖ, καὶ τῇ προσῆκον τῇ πανουργίᾳ ἐπιτίθησι τέλος· δηλοῦντος οἶμαι Θεοῦ τῇ ρήξει καὶ τῇ νεκρώσει τοῦ φαινομένου δράκοντος, τὴν τοῦ νοουμένου κατάλυσιν".²⁴¹⁴

Μέσα στη φυλακή της Αγίας Μαρίνας ο διάβολος υποκρίνεται θανατηφόρο με λοξή κίνηση δράκοντα. Το μέγεθος και το σχήμα του προκαλούσαν κατάπληξη. Είχε ποικίλα χρώματα και φοβερό κεφάλι, με χρυσό και αργυρό τρίχωμα. Τα μάτια του ήταν φλογερά και τα ρουθούνια του έβγαζαν φωτιά. Τα δόντια του ήταν λευκά και η γλώσσα του κόκκινη σαν από αίμα. Σφύριζε φοβερά, μύριζε αηδιαστικά. Με τη σφοδρή του κίνηση τάραζε και στριφογύριζε όσα βρίσκονταν εκεί. Περιστρεφόταν γρήγορα. Κινούνταν κυκλικά ή ευθεία. Προκαλούσε έκπληξη και φόβο. Παρά την παράδοση και ασυνήθιστη εμφάνισή του, η αγία προσευχόταν. Ο δράκοντας πλάτυνε τη γαστέρα του, άπλωσε τη γλώσσα του κι όρμησε να την καταπιεί, αλλά με το σημείο του σταυρού η γαστέρα του σκίστηκε κι εκείνος νεκρώθηκε.

Εντελώς διαφορετική είναι η εικόνα που παρουσιάζει ο **Κωνσταντίνος Λουκίτης**, στο **Έγκώμιον εις Άγ. Εὐγένιον & τοὺς συνάθλους Κανίδιον, Οὐαλεριανὸν καὶ Ἀκύλαν**.

²⁴¹⁴ Γρηγόριος Κύπριος, Λόγ. εις μαρτ. Άγ. Μαρίνης, 229, 2 – 230, 4.

Ἦν οὖν ἰδεῖν τηνικαῦτα τὴν φυλακὴν ἐκείνην ὡς ἄλλο θεῖον τέμενος ἄντικρυς φωτὸς πλήρη καὶ μελωδήματος, καὶ τοὺς μὲν ἀγγέλους τοῦ θεοῦ ἀναβαίνοντας ἔνδοθεν καὶ καταβαίνοντας ἐπ’ αὐτήν, συνευχομένους τῷ μάρτυρι καὶ συμψάλλοντας ἀγγελικῶς, εἰπεῖν, τῷ σωτῆρι θεῷ τοὺς ἀγγελικοὺς ὕμνους προσφέροντι, τοὺς δεσμοφύλακας δ’ ἔξωθεν διὰ θάμβους ἄγοντας τὰ γινόμενα καὶ ἡσυχῇ λαλοῦντας καὶ τὰ τῶν Χριστιανῶν καὶ αὐτοῦ τοῦ μάρτυρος μεγαλύνοντας.’²⁴¹⁵

Ἡ φυλακὴ τοῦ Ἁγίου Ευγενίου παρομοιάζεται με θεῖο ναό γεμάτο φως καὶ μελωδία, προφανῶς διότι ἦταν ὁ τόπος μαρτυρίου τοῦ ἁγίου. Οἱ ἄγγελοι ἀνέβαιναν καὶ κατέβαιναν, προσεύχονταν καὶ ἐψάλλαν μαζί με τὸν ἅγιο, πρὸς ἐκκλησίαν τῶν δεσμοφυλάκων.

Επίσης, τῆ φυλακῆ τοῦ – σχετιζόμενου πρὸς τοὺς Οσίους Θεοφάνη καὶ Θεόδωρο – Μιχαὴλ περιγράφει ἡ **Θεοδώρα Ραούλαινα Καντακουζηνή Παλαιολογίνα** στὸν **Βίον Ὁσ. Θεοφάνους & ἀνταδέλφου Θεοδώρου**.

‘οὐδὲ γὰρ ἦν ἐπάσαι ταύτας τῷ Μιχαήλ, τὴν ὀλομέλειαν παρειμένῳ τοῦ σώματος καὶ οἶον ἐκλελοιπότι, ὑγράς οὔσης καὶ κρυμμώδους καὶ ζοφεράς καὶ ἀκριβῶς τῷ Αἰδη παρισουμένης τῆς εἰρκτῆς, ἣ καθείργνυτο.’²⁴¹⁶

Ἡ φυλακὴ ὅπου βρισκόταν ὁ διδάσκαλος καὶ πνευματικὸς πατέρας τῶν οσίων Θεοφάνους καὶ Θεοδώρου Μιχαὴλ ψέγεται ὡς υγρὴ, ψυχρὴ καὶ σκοτεινὴ καὶ συγκρίνεται με τὸν Ἄδη. Ἐτσι τονίζεται ὁ ἀγώνας τοῦ καὶ τὸ ἦθος τοῦ.

Για φυλακὴ κάνει λόγο καὶ ὁ **Θεόκτιστος Στουδίτης**, στὸν **Βίον Πατρ. Ἀθανασίου**.

‘...εἰ καὶ τοῦ σκοποῦ διήμαρτε πάμπαν ὁ δυστυχῆς, εἰρκτὴν ἀφεγγῆ ἀντὶ θρόνου κληρωσάμενος, καὶ τοιαύτην, οἷαν φησὶν ὁ θεῖος Ἰώβ, εἰς τόπον σκοτεινόν, εἰς γῆν γνόφους, ὅπου οὐκ ἔστι φῶς ὄραν’.²⁴¹⁷

Με μελανὰ χρώματα περιγράφεται ἡ φυλακὴ τοῦ εικονομάχου Ἰακώβου ποῦ θέλησε νὰ βλάψει τὸν πατριάρχη. Εἶναι χωρὶς φως, κατὰ τὸν

²⁴¹⁵ Κωνσταντῖνος Λουκίτης, Ἐγκ. εἰς Ἁγ. Ευγένιον & τοὺς συνάθλους, 150, 23, 595–601.

²⁴¹⁶ Θεοδώρα Ραούλαινα Καντακουζηνή Παλαιολογίνα, Βίος Ὁσ. Θεοφάνους & ἀνταδέλφου Θεοδώρου, 206, 21, 20–24.

²⁴¹⁷ Θεόκτιστος Στουδίτης, Βίος Πατρ. Ἀθανασίου, 37, 28, 28–30.

Ιώβ σε τόπο σκοτεινό, σε γη σκότους, όπου δεν είναι δυνατό να βλέπει το φως. Τονίζεται με συνώνυμους όρους η απουσία φωτός.

Η φυλακή που δέχεται τον Άγιο Μελέτιο στη Σκύρο περιγράφεται από τον **Μακάριο Μανουήλ Χρυσοκέφαλο** στον **Βίον Μελετίου Όμολογητοῦ** ως φοβερὰ ἀγρία και σκοτεινή, ὅμοια με σκιά θανάτου, κατά τη Γραφή.

‘Καὶ γοῦν δεσμωτήριον δεινῶς ἄγριον καὶ ζοφῶδες, καὶ ἴν’ εἶπω τὸ τῆς Γραφῆς, σκιᾶ θανάτου παρεοικός, δέχεται τοὺς ἀγίους, καὶ ἀσιτία ἐπὶ τούτῳ μακρά.’²⁴¹⁸

ε) Εκφράσεις σε θεάματα - οράματα

Από τον **Κωνσταντίνο Ακροπολίτη**, στην **Ανάμνησιν θαύματος** περιγράφονται τα **φάλαρα ἵππου**.

‘ἵππῳ οὗτος ἐπωχεῖτο λευκῶ, φάλαρα τῷ ἵππῳ λαμπρά, οὐ κατὰ τὰ συνήθη τάδε λαμπρά, ἀ βιαζόμενος πρὸς χροιάν λαμπρύνειν ἔχει χρυσός, ἀλλὰ πάνυ φαιδρὸν ἀποστίλβοντα, ὡς καὶ τὴν ὄψιν νικᾶν’.²⁴¹⁹

Ο αιχμάλωτος που από τη Συρία βρίσκεται στην Κωνσταντινούπολη, μετά την ικεσία της μητέρας του στον μάρτυρα Θεόδωρο, περιγράφει την εμφάνιση του αγίου στον ύπνο του. Ο λευκός ἵππος του είχε λαμπρά κοσμήματα, ἀλλὰ ὄχι ἔνεκα του χρυσού, ὡς συνήθως. Δεν μπορούσε κανείς ούτε να τα κοιτάξει.

Από τον **Φιλόθεο Κόκκινο**, στον **Βίον Αγ. Ἰσιδώρου**, περιγράφονται **δώρα** σε ὄραμα.

‘Ἐμέ δέ, φησι, κατὰ τὰ κεκελευσμένα πεποιηκότα δώροις καὶ αὐθις ἢ πάντων ἐδόκει βασιλῆς δεξιούσθαι βασιλικοῖς. Κανοῦν γάρ ἐδόκει μοι προσάγειν χρυσοῦν ἐνήσαν δ ἐκείνῳ τῷ λαμπρῷ σκεύει καὶ τινα μὲν ἄλλα τῶν κοσμίῳν, χρυσοῦ πάντα τοῦ καθαρωτάτου πεποιημένα, ἐν οἷς καὶ λίθος ἐρυθρός υπερλάμπων ἦν τῶν μεγίστων τε καὶ λίαν ἐπιφανῶν προύκειντο δέ τῶν ἄλλων καὶ πολλῶ τινι καὶ καθ’ ὑπερβολὴν ὑπερεῖχον τῷ μέσῳ τῶν τε θείων εὐαγγελίων, ἢ σεπτὴ βίβλος καὶ τύπος ἱερός ὁ τοῦ ζωηφόρου σταυροῦ, χρυσόν ὁμοίως περιβεβλημένα καὶ ἄμφω, μᾶλλον δέ καὶ χρυσός ἀντικρυς ὄντα, λαμπράς ἐξαλλομένας ἐκεῖθεν δεικνύς

²⁴¹⁸ Μακάριος Χρυσοκέφαλος, Βίος Μελετίου Όμολ., 620, 7-9.

²⁴¹⁹ Ακροπολίτης Κων/νος, Ανάμνησις θαύματος, 75, 6, Α.

τάς μαρμαρυγάς. ταῦτα τοίνυν ἢ πάντων μοι βασιλῆς, φησί, διά τῶν ἐαυτῆς δοκοῦσα διδόναι χειρῶν, Λάβε ταυτί, φησίν, ἐξ ἐμοῦ. Τούτοις ἐγὼ σε τοῖς δώροις δωροῦμαι σήμερον, ὡς ἂν τῷ μὲν συμβόλῳ τῆς κατὰ τῶν ἐχθρῶν μεγάλης καὶ θαυμαστῆς νίκης ἐκείνης τοῦ ἐμοῦ υἱοῦ καὶ δεσπότη, τῷ σταυρῷ δηλαδή, τούς ἐχθρούς ἐκείνου βάλλειν ἔχης πάντας καὶ καταβάλλειν, νοητούς τε καὶ αἰσθητούς ὡσαύτως τοῖς δ' εὐαγγελίοις ἐκείνου καὶ ταῖς ἐκεῖθεν θαυμασταῖς ἐντολαῖς τε καὶ διδασκαλίαις καὶ δόγμασι τόν ἐκείνου παιδεύειν τε καὶ καταρτίζειν καὶ πρὸς ἐκείνον ἄγειν λαόν. Ἐγὼ δ' ὑποκύψας αὐθις, φησίν, εὐλαβῶς, τὰ μεγάλα καὶ θεοπρεπῆ χερσίν ὄλαις καθυποδέχομαι δῶρα κατὰ τό πρόσταγμα.²⁴²⁰

Ἡ Παναγία σε ὄραμα τιμᾶ τον Ἅγιο Ἰσίδωρο με βασιλικά δῶρα μέσα στην Αγία Σοφία. Του φάνηκε ὅτι του προσέφερε χρυσή ράβδο. Το σκεῦος επαινείται για τη λαμπρότητά του. Ἦταν ἐκεῖ και κάποια ἄλλα κοσμήματα ἀπὸ τον πιο καθαρὸ χρυσό, μεταξύ των οποίων και ερυθρός λίθος που ἔλαμπε υπερβολικά, ἀπὸ τους μεγαλύτερους και πολύ επιφανείς. Μεταξύ των ευαγγελίων υπερεῖχαν η βίβλος και ο σταυρός, χρυσά, λαμπερά. Ἡ Παναγία ἐξηγεῖ γιατί χαρίζει αὐτά τα δῶρα, που εγκωμιάζονται ὡς μεγάλα και θεοπρεπή: το σταυρὸ για τη νίκη κατὰ των ἐχθρῶν, το ευαγγέλιο για την παιδεία και τον καταρτισμὸ του λαοῦ. Τα δῶρα αὐτά υμνοῦνται και στη συνέχεια ὡς πάρα πολύ μεγάλα και θαυμαστά και συμβόλιζαν το ὅτι ο ἅγιος θα γινόταν οἰκουμενικὸς πατριάρχης.

‘πῶς μοι τῶν μεγίστων τουτωνὶ καὶ θαυμαστῶν μετέδωκας δῶρων,’²⁴²¹

Ἀπὸ τον ἴδιο συγγραφέα, στον **Βίον Ἁγ. Σάβα Νέου** περιγράφεται ἓνα **θέαμα**.

‘τῶν γὰρ φωτεινῶν τούτων ἀγγέλων ἄτερος μὲν φιάλας ἐν χεροῖν ἔχων ἐφαίνετό μοι καὶ κανά τινα χρυσοῦ τοῦ καθαρωτάτου πάντα κατεσκευασμένα λαμπρῶς· ἐνῆν δὲ τοῖς καλλίστοις ἄρα καὶ βασιλικοῖς τούτοις σκεύεσι πᾶν εἶ τι τῶν ἡμεδαπῶν τε καὶ ξένων ὀπωρῶν ἐξαίρετόν τε καὶ ἡδιστον, Ἰνδικὰ τε πέμματα καὶ Ἰταλικά, ὅσα γε τῶν ἀπλῶν καὶ ὅσα τῶν συνθέτων τὰ τιμιώτατα, πλεῖστον μὲν ἔχοντα τὸ ἡδύ, πολλῶ δὲ περιττόν τε καὶ ἄφθονον

²⁴²⁰ Φιλόθεος Κόκκινος, Βίος Ἁγ. Ἰσιδώρου, 151, 47, 92–111.

²⁴²¹ Φιλόθεος Κόκκινος, Βίος Ἁγ. Ἰσιδώρου, 152, 47, 130–131.

τὸ ἐκ τῶν ἀρωμάτων εὐωδῆς τε καὶ τερπνόν, ῥόδα τε καὶ ἴα καὶ εἴ τι τῶν ἀνθέων εὐωδέστατον τε καὶ χαριέστατον, καὶ πρὸς τούτους ὅσα τῶν ὀσφραντῶν ἄλλως εὐώδη τε καὶ ξενίζοντα, θυμιαμάτων τε συνθέτων πολυειδῆς τις ἔσμός, καὶ ἀπλῶς ὅ,τι περ τῶν καλλίστων καὶ ξένων εἷς τε γεῦσιν καὶ ὀσφρησιν· καὶ μύρα δὲ τὰ ἐκ ῥόδων ταῖς χρυσαῖς ἐκείναις φιάλαις προσῆν, ἡδίστην καὶ τερπνὴν ἄγαν τὴν ὀσμὴν ἀποπνέοντα.²⁴²²

Το θέαμα περιγράφει ο Άγιος Σάβας σε μαθητή του. Δύο ἄγγελοι κρατούσαν φιάλες και πανέρια κατασκευασμένα από τον πιο καθαρό χρυσό. Αυτά τα ἄριστα βασιλικά σκεύη περιείχαν εξαίρετους και γλυκύτατους καρπούς ντόπιους και ξένους, ινδικά και ιταλικά γλυκίσματα, τα πολυτιμότερα, πολύ ἔξοχα και ἀφθονα εὐοσμία και ευχάριστα αρώματα, τριαντάφυλλα, μενεξέδες, τα πιο εὐοσμία και χαριτωμένα ἀνθη κι ὅ,τι μπορεῖ κανεῖς να οσφρανθεῖ, πλήθος σύνθετων θυμιαμάτων πολλῶν ειδῶν, τα καλύτερα και ασυνήθιστα στη γεύση και την ὀσφρηση. Στις χρυσές φιάλες υπήρχαν και μύρα από τριαντάφυλλα, που ἀπέπνεαν την πιο ευχάριστη οσμή. Ο συγγραφέας χρησιμοποιεῖ συνώνυμους ὀρους ἢ ἐπαναλαμβάνει ἄλλους.

Από τον **Ιωάννη Σταυράκιο**, στον **Λόγον εἰς Βίον Ὁσ. Θεοδώρας** περιγράφεται **στέφανος σε ὄραμα**.

Ἵως γοῦν οὕτω τὴν νύκτα πᾶσαν ἢ θαυμαστὴ Θεοδώρα τῶ ἀνυποίστω κρύει διανυκτερεύσειεν αἶθριος, μία τῶν ἐκεῖσε μοναζουσῶν, πρεσβυτικὴ τὸν βίον, πρεσβυτικὴ τὸ εἶδος, πρεσβυτικὴ καὶ τὸ φρόνημα, ὄψιν θεῖαν ὄρα· καὶ ἢ ὄψις-στέφανον ἐδόκει βλέπειν περικαλλῆ καὶ ὁποῖον χεῖρες οἶδασι πλέκειν τοῦ κρείττονος· καὶ ὁ στέφανος - φωτὸς ἀκτῖνες ἐκεῖθεν ἀπέστιλβον. Καὶ τὸν ἰδοῦσα θαυμάσαι τε καὶ τίνος ὁ στέφανος εἶη πυθέσθαι· καὶ Θεοδώρας ἀκοῦσαι, ὃν ἐν ταύτῃ τῇ νυκτὶ πρὸς τοῦ κρείττονος δέδεκτο.²⁴²³

Τη νύχτα με ἀφόρητο κρύο που ο Οσία Θεοδώρα πέρασε στην ὑπαιθρο μια μοναχὴ εἶδε σε ὄραμα στέφανο πολὺ ὄμορφο, πλεγμένο ἀπὸ τον Θεό, ἀπὸ ὅπου ἔλαμπαν ἀκτῖνες φωτός. Πληροφορήθηκε ὅτι τον στέφανο δέχθηκε ἡ οσία.

Από τον **Θεόκτιστο Στουδίτη**, στον **Λόγον εἰς ἀνακομιδὴν λειψάνου Πατρ. Ἀθανασίου** περιγράφονται **μήλα**.

²⁴²² Φιλόθεος Κόκκινος, Βίος Ἁγ. Σάβα Νέου, 285, 65, 43–55.

²⁴²³ Σταυράκιος Ιω., Λόγ. εἰς Βίον Ὁσ. Θεοδώρας, 60, 19, 33 – 61, 4.

ὄρα γοῦν τὸν μέγαν ἐστῶτα τοῦ νεῶ μέσον, τῇ συνήθει μορφῇ καὶ ἀναβολῇ, καὶ στολῇ πάση τοῖς ἱεράρχαις ὡς ἔθος ἀμπέχεσθαι, ὀπηνίκα τὴν ἀναίμακτον Θεῶ θυσίαν προσφέρουσι, περικεκοσμημένον, φαιδρὸν τὴν ὄψιν, μῆλον ἐν χεροῖν φέροντα μέγιστον, ἐν ᾧ τὸ τῶν γραμμάτων πρῶτον στοιχεῖον τηλαυγῶς ἐπεγέγραπτο· ἐκ δεξιῶν δὲ μετὰ δόξης ἀρρήτου τὴν πανυπέραγνον Κυρίαν τῶν πάντων καὶ δέσποιναν Θεοτόκον, ἣτις καὶ βουλόμενον τὸν πατριάρχην δοῦναι τὸ μῆλον τῷ νεανία διεκώλυε λέγουσα· «μὴ δῆτα μηδαμῶς τοῦτο παράσχης αὐτῷ, ἕως ἂν πλεῖστα καθικετεύσῃ καὶ πολλὰ σου δεηθῇ ὡς εἰκός». Ἦκουσεν ἐκεῖνος καὶ βοᾶν ἤρξατο· «δός μοι τοῦτο, πανάγιε δέσποτα, δός μοι». Ταῦτ' ἐβόα καὶ τοῦ ὕπνου λυθείς, ἀνὰ στόμα περιφέρων τὸ «δός μοι». Κατὰ τὶ δὲ καὶ τὸ μῆλον, ὡς ἔφημεν, ἐπεγέγραπτο, στοιχείῳ τῷ πρώτῳ, ἀναδιφᾶν, καὶ συζητεῖν τοῖς βουλομένοις παρήκαμεν, καὶ πλέκειν συλλογισμούς, εἰ καὶ σαφές ἐστι καὶ λίαν εὐληπτον τοῖς ἐχέφροσι καὶ μὴ τεθολωμένοις τῷ φθόνῳ τὸν λογισμὸν. Ἐρρέτωσαν πρὸς ταῦτα κήπου τοῦ Ἀλκινόου τὰ χρυσᾶ μῆλα, ἐφ' ἃ Ἡρακλέα λόγος ἐλθεῖν, τὰ τε Δελφικὰ παίγνια καὶ ὁ περὶ τῶν θεῶν τοῦ Πάριδος ὕθλος ἐπὶ τῷ μῆλῳ, καὶ πᾶσα ἢ ἐπὶ τούτοις τελετὴ καὶ μυστήριον!²⁴²⁴

Ο Μανουήλ Βουρδής εἶδε σε ὄνειρο τὸν Πατριάρχη Ἀθανάσιο στὴ μέση τοῦ ναοῦ νὰ φέρει στὰ χέρια τοῦ πολὺ μεγάλο μῆλο πάνω στο ὁποῖο ἦταν σαφῶς γραμμένο τὸ πρῶτο στοιχεῖο τῶν γραμμάτων. Δεξιά ἡ Θεοτόκος ἐμπόδισε τὸν πατριάρχη νὰ δώσει τὸ μῆλο στὸν νεό μέχρι νὰ τὸν ἱκετεύσει καὶ νὰ τὸν παρακαλέσει πολὺ. Ὁ συγγραφέας ἀφήσε σε ὅσους ἠθέλαν νὰ ζητήσουν, νὰ συζητήσουν καὶ νὰ συλλογιστοῦν σχετικά με τὸ γράμμα. Ἀναθεματίζει τὰ χρυσὰ μῆλα τοῦ κήπου τοῦ Ἀλκινόου στὰ ὁποῖα λέγεται ὅτι πῆγε ὁ Ἡρακλῆς, τὰ Δελφικὰ παίγνια, τὴ φλυαρία σχετικά με τὶς θεές, τὸν Πάρη καὶ τὸ μῆλο καὶ ὅλη τὴ σχετικὴ τελετὴ καὶ τὸ μυστήριον. Προφανῶς τὸ γράμμα σήμαινε τὸ ἀρχικὸ τοῦ ὀνόματος τοῦ πατριάρχη.

στ) *Εκφράσεις κτηρίων*

Ἀπὸ τὸν **Ἰωάννη Κάλλιστο**, στὸν **Βίον Γρηγορίου Σιναΐτου** περιγράφονται **ἔργα τοῦ βασιλιά τῶν Βουλγάρων**.

²⁴²⁴ Θεόκτιστος Στουδίτης, Λόγ. εἰς ἀνακομιδὴν λειψάνου Πατρ. Ἀθανασίου, 106, 56, 11–33.

*‘διὰ ταῦτα καὶ πύργον ἐκ βάθρων ἀνοικοδομεῖ στερρότατον καὶ ἰσχυρόν εἰς ὕψος τε ἐπηρμένον, ὁμοίως δὲ καὶ θυσιαστήριον πηγνύει καὶ ἀνεγείρει κατὰ τὸ πρέπον κελλία καὶ τὴν ἄλλην πᾶσαν ὑπηρεσίαν βασιλικῶς καὶ πλουσίως οἰκονομεῖ, καὶ καταγωγὴν καὶ ἀνάπαυσιν ποιεῖται τῶν ζώων, καθάπερ ὁράται μέχρι καὶ νῦν παρὰ πάντων τῶν ψυχικῆς χάριν ὠφελείας καὶ προσκυνήσεως ἐκεῖσε ἀφικνουμένων. Ποῦ δ’ ἂν εἶη τῶν δικαίων τὴν ἑτέραν μεγαλοψυχίαν καὶ μετὰ συμπαθείας φιλοτιμίαν τοῦ ὑψηλοτάτου βασιλέως τοῦδε παραδραμεῖν, καὶ ὅπως προάστεια κτήματα ἔτι τε καὶ λίμνην ὑπερμεγέθη βιβάρια ἔχουσιν εἰς παντοίων ἰχθύων ἄγρην, πρόβατά τε καὶ βόας ἀπένειμε κρείττους ἢ ἀριθμῆσαι, ἔτι δὲ καὶ ὑποζύγια πλεῖστα εἰς θεραπείαν τῶν μοναχῶν...’.*²⁴²⁵

Ο βασιλιάς των Βουλγάρων, δεχόμενος τους λόγους του Αγίου Γρηγορίου, αποστέλλει αρκετά χρήματα και προετοιμάζει τη διατροφή των εκεί μοναχών. Ανοικοδομεί υψηλό πύργο που επαινείται ως πάρα πολύ σταθερός και ισχυρός. Ἐκτισε θυσιαστήριο, ανήγειρε κελιά όπως έπρεπε, διευθέτησε τις υπόλοιπες υπηρεσίες κατά τρόπο βασιλικό και πλούσιο. Οι χώροι για τα ζώα σώζονταν την εποχή του συγγραφέα. Ο βασιλιάς απένειμε επίσης κτήματα στα προάστια, μια λίμνη για αλιεία και αναρίθμητα ζώα στην υπηρεσία των μοναχών.

Από τον **Νικηφόρο Κάλλιστο Ξανθόπουλο**, στον **Βίον Ὅσ. Εὐφροσύνης Νέας** περιγράφεται **οικία** στην **Κωνσταντινούπολη**.

*‘τῷ μᾶλλον λαθεῖν κρύπτεται παρ’ οἰκίδιον δυστυχῆς καὶ παντάπασις ἡμελημένον μυλωροῦ τινος, πάλαι διερρωγὸς καὶ σχῆμα φαῖνον μὲν οἶκον ἄλλως δὲ ἀφεγγῆς καὶ ἡλίῳ εἰς τὸ παντελὲς ἀθεώρητον.’*²⁴²⁶

Η Οσία Ευφροσύνη κρύπτεται σε μικρή δυστυχή οικία με σκασίματα. Μόνο ως προς το σχήμα ήταν οικία. Δεν είχε φως, δεν την έβλεπε ο ήλιος.

Στο **Ἐγκώμιον εἰς Ἁγ. Γρηγόριον Παλαμᾶν** ο **Νείλος Κεραμεύς** αναφέρεται στα **αυτοκρατορικά ανάκτορα** στην Κωνσταντινούπολη σε μια σύντομη έκφραση αυτών.

²⁴²⁵ Κάλλιστος [Ιωάννης], Βίος Γρηγ. Σιναΐτου, 41, XVII, 1–30.

²⁴²⁶ Κάλλιστος Ξανθόπουλος, Βίος Ὅσ. Εὐφροσύνης Νέας, 863, 5, B–C.

‘τῶν γὰρ μοναστῶν ἐκὼν παρατρέχω πλήθος καὶ τοῦ δήμου παντός, οἱ τοὺς ἐν τοῖς βασιλείοις οἴκους, καίτοι λίαν ὄντας λαμπροὺς καὶ περιφανεῖς, καὶ μεγέθει καὶ κάλλει τοὺς ὁπουδῆποτε νικῶντας παραπολύ, στενοὺς ἀπέφαινον, καὶ τῶ πλήθει τῶν συνειλεγμένων οὐκ ἐξαρκοῦντας.’²⁴²⁷

Κατὰ τὴν αναφορά στὴ συμβολή τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου στὴ Σύνοδο περὶ τοῦ Ἀκινδύνου, λέγεται ὅτι τὸ πλήθος τῶν μοναχῶν καὶ τοῦ λαοῦ καθιστοῦσε στενά τα αυτοκρατορικά ανάκτορα, που, ἀν καὶ ἐπαινοῦνται ὡς πολὺ λαμπρά καὶ περίπτα, κατὰ πολὺ ἀνώτερα σὲ μέγεθος καὶ κάλλος τῶν ὁπουδῆποτε, δὲν ἀρκοῦσαν γιὰ τοὺς συγκενρωμένους.

Ὁ Κόμης, στὸ Ἐγκώμιον εἰς Μάρτ. Νέστορα, περιγράφει ἕνα θέατρο.

‘Λιθοτόμων καὶ ἀρμοστῶν συλλογὴ πανταχόθεν καὶ σπουδὴ περὶ τούτων οὐ μικρὰ εἰς θεάτρον κατασκευὴν μεγάλου καὶ ὑψηλοῦ, ὥστ’ ἔχειν ἐτοίμως δέχεσθαι πάντα μὲν τὸν τῆς πόλεως, πάντα δὲ τὸν τοῦ στρατοπέδου λεῶν’ τοιαύτη τις ἦν ἢ περὶ τούτου σπουδὴ. Κατεσκευάστο τοίνυν καὶ ἤρμοστο. Εἶτα τί συσκευάζει ἢ μηχανᾶται ὁ θη[ριώδης] καὶ μανίας ἔμπλεως τύραννος; Οὐ θηρίοις παραχωρεῖ τοῦ θεάτρον οὐδὲ ἀνδράσιν, ἵνα πρὸς ἀλλήλους ἡμέρωσ [ποι]οῖντο τὰς συμπλοκάς (ταυτὶ δὲ ἦν, οἶμαι, δίκαιά τε καὶ [π]ροσήκοντα καὶ ἄρχοντι πρέπ[οντ]α’ ἐδόκει δὲ καὶ πᾶσιν ἢ δι’ ἰπ[πο]μαχίκο[ν]ς πεποιῆσθαι ἢ δι’ ἄλλους ἀγῶνας, [οὔ]ς ἐν Ὀλυμπίοις καὶ Ἰσθμίοις Ἕλληνας ἠγωνίζοντο), ἀλλὰ τί; Μικρὸν μὲν χῶρον ἀφείς, ὅσον ἂν ἀρκεῖν δυοῖν παλαιόντοιν ἀνδροῖν, τὸ λοιπὸν μέρος ξιφῶν μυρίων ἐνέπλησεν, ὥσπερ καὶ ἄκων τὴν οἰκίαν μανίαν ἐν τούτῳ ἐπιδεικνύμενος, καὶ τινα Λυαῖον, βάρβαρον ἄνδρα οὐδὲν εἰς γε τὸ ἀγριαίνειν αὐτοῦ διαφέροντα, ἐπὶ τούτῳ ἐγκατατίθησιν. Εἶτα τί; Κήρυκες ἀπανταχοῦ τῆς πόλεως πᾶσι μὲν τὰ τοῦ θεάτρον ἀγγέλλοντες, πάντας δὲ τοὺς βουλομένους πρὸς συμπλοκὴν προκαλούμενοι, τελευτῶντες δὲ προστιθέντες τὸν ἠττηθέντα τοῦ ἀνδρὸς καὶ τῶν ξιφῶν ἠττᾶσθαι. Ὡ καινοῦ καὶ θεάτρον καὶ δόγματος’ ξένον ἠκούετο θέατρον, ξένος ἀγωνιστῆς κατεφαίνετο, ἀγῶν ἐθεσπίζετο ξένος.’²⁴²⁸

Ὁ Μαξιμιανός με κτίστες καὶ οικοδόμους ἀπὸ παντοῦ φροντίζει γιὰ τὴν κατασκευὴν μεγάλου καὶ ὑψηλοῦ θεάτρον, που θὰ μπορούσε νὰ δεχθεῖ

²⁴²⁷ Νεῖλος Κεραμεύς, Ἐγκ. εἰς Ἁγ. Γρηγ. Παλαμᾶν, 674, C-D.

²⁴²⁸ Κόμης, Ἐγκ. εἰς Μάρτ. Νέστορα, 271, 8, 2 – 272, 19.

όλη την πόλη και το στρατό. Αυτό δεν παραχωρήθηκε σε θηρία ή άνδρες για συμπλοκές. Όλοι νόμιζαν ότι φτιάχτηκε για αγώνες. Ο Μαξιμιανός άφησε μικρό χώρο, για δύο άνδρες που παλεύουν. Γέμισε το υπόλοιπο μέρος με ξίφη και εγκατέστησε τον Λυαίο, έναν βάρβαρο. Κήρυκες σε όλη την πόλη προκάλεσαν όσους ήθελαν σε συμπλοκή. Ο συγγραφέας αναφωνώντας χαρακτηρίζει το θέατρο καινούργιο και ξένο. Η πόλη αρχικά χαιρέται για την καινοτομία του θεάτρου.²⁴²⁹ Όλοι οδηγούνται στο νέο και καινούργιο θέατρο ως θεατές ή αγωνιστές.²⁴³⁰ Τα ίδια επίθετα χρησιμοποιούνται και κατά την εκεί μετάβαση του Μάρτυρα Νέστορα.²⁴³¹

Ο Γεώργιος Κύπριος, στον Βίο **Όσ. Λαζάρου** αναφέρεται στο **Σταυρό του τρούλου του ναού της Αναστάσεως**.

*‘...πρὸς τούτοις ὅτι καὶ κατὰ τοῦ ἐν τῷ τρούλῳ τῆς ἀγίας Ἀναστάσεως πανσέπτου σταυροῦ λυττήσαντες οἱ ἄθεοι τὰς ἀνοσίους χεῖρας αὐτῶν ἀνοσίως ἐπέβαλον καὶ τοῦτον εἰς ἔδαφος κατασπάσαντες τοῖς βεβήλοις αὐτῶν ποσίν, ὡς Θεοῦ ἀνοχῆς, οἱ βέβηλοι κατεπέβαινον, σὺς ἂν εἶπέ τις μαργαρίτην καταπατοῦντας τὸν πολῦτιμον καὶ οὐράνιον...’.*²⁴³²

Ο όσιος Λάζαρος βρισκόταν στα Ιεροσόλυμα όταν Σαρακηνοί που παρομοιάζονται με χοίρους γκρέμισαν τον ιερό σταυρό του τρούλου του ναού της Αναστάσεως που παρομοιάζεται με πολύτιμο και ουράνιο μαργαριτάρι και τον πατούσαν.

Ο συγγραφέας αναφέρεται επίσης στο **στύλο** του στυλίτη αγίου.

*‘Τὸν δὲ μέγαν, ἐπεὶ τὰ τοῦ ναοῦ εἰς πέρας ὠδευσε δεξιόν, ἐπεὶ καὶ τὰ τῆς μονῆς ἀπήρτιστο ἤδη καλῶς, στύλος ἐχόμενά που τοῦ νεῶ πρὸς νότον ἀνεγερθεὶς ὑψηλός τε ἅμα καὶ ἀσκεπής, ὡς δὲ δυσάνοδος καὶ πνιγώδης διὰ τὸ σφόδρα στενόχωρον, εἶχεν ἐπ’ αὐτὸν ἀνελθόντα...’.*²⁴³³

²⁴²⁹ Κόμης, Έγκ. εἰς Μάρτ. Νέστορα, 272, 9, 8–9: ‘Τὴν δ’ οἶμαι πόλιν τὸ πρῶτον ἀκηκουῖαν ἡσθῆναι μὲν τῷ μήπω ἐπιδεῖν τὰ δεινὰ διὰ τὴν τοῦ θεάτρου καινοτομίαν,’.

²⁴³⁰ Κόμης, Έγκ. εἰς Μάρτ. Νέστορα, 272, 9, 14–15: ‘Ὅμως δ’ οὖν πάντες ἤγοντο εἰς τὸ νέον ἐκεῖνο καὶ καινὸν θέατρον, οἱ μὲν θεαταί, οἱ δ’ ἀγωνισταί.’

²⁴³¹ Κόμης, Έγκ. εἰς Μάρτ. Νέστορα, 274, 12, 1–3: ‘Ταῦτα [τοῖνον] Νέστωρ ὁ γενναῖος ἀκούσας καὶ ἀνθ’ ὄπλων ἰσχυρῶν εἰληφῶς ἔξεισι μὲν εὐθύς ἐκεῖθεν λαμπρός, ἄπεισι δὲ πάνν λαμπρό[τε]ρος πρὸς τὸ νέον ἐκ[ε]ῖνο καὶ καινὸν θέατρον...’.

²⁴³² Γρηγόριος Κύπριος, Βίος Όσ. Λαζάρου, 594, 16, C–D.

²⁴³³ Γρηγόριος Κύπριος, Βίος Όσ. Λαζάρου, 600, 31, E.

Μετά την αποπεράτωση του ναού της Αναστάσεως και της μονής ο Όσιος Λάζαρος ανήλθε σε στύλο που ανηγέρθη νότια του ναού και περιγράφεται ως ψηλός, μη σκεπασμένος, δυσανάβατος και πνιγηρός επειδή ήταν πολύ στενόχωρος.

Ο **Γρηγόριος Παλαμάς**, στον **Λόγον εις Πέτρον Ἀθωνίτη** περιγράφει **κῆπο**.

*‘πρὸς δὲ καὶ πόρον ἐφοδίων ὑποδεικνύντα, κῆπον δὴ τινα πολυειδέσι τεθηλότα δένδροις, καὶ πολλοῖς τῶν ἐδωδύμων βρίθουσιν. Ἐν τούτοις, ὁ μὲν συλᾶν εὐλαβούμενος, οὐδ’ ἄκρω δακτύλῳ, τὸ τοῦ λόγου, ψαύειν τῶν καρπῶν ἐκείνων ἠνείχετο. Νικόλαος δὲ τοῦτον αὐθις θαρρύνει, καὶ ἀδεῶς ἐγκελεύεται δρέπεσθαι’.*²⁴³⁴

Ο Όσιος Πέτρος ελευθερώνεται θαυματουργικά. Ο Άγιος Νικόλαος, που τον συνοδεύει, του υποδεικνύει κήπο προς πορισμό εφοδίων. Ο κήπος περιγράφεται ωραία να είναι γεμάτος με δένδρα κάθε είδους και πολλά εδάδιμα. Ο Όσιος Πέτρος δεν αγγίζει τους καρπούς κι ο Άγιος Νικόλαος τον παρακινεί να κόψει άφοβα.

Ο **Ακάκιος Σαββαΐτης**, στον **Βίον τῶν ἰδρυτῶν τῆς μονῆς Σουμελᾶ** αναφέρεται σε μια **κτῆση**.

*‘(ἄρουραι ἦσαν αὐτοῖς μεγάλαι καὶ θαυμασταὶ ἀμπελῶνες εὖ... τε καὶ πλεῖσται λειμῶνές τε εὐανθεῖς καὶ εὐκρήνιαι ὑδάτων).*²⁴³⁵

Ο Ακάκιος Σαββαΐτης αναφέρεται στην κτήση των αδελφών Βασιλείου και Σωτηρίχου (που ως μοναχοί εκλήθησαν Βαρνάβας και Σωφρόνιος) της οποίας έμειναν κύριοι μετά την κοίμηση των γονέων τους. Είχαν μεγάλα και θαυμαστά χωράφια, αμπέλια, πάρα πολλά λιβάδια ανθηρά και με ωραίες κρήνες.

Ο ίδιος συγγραφέας, στο **Κείμενον περὶ Λαζάρου Γαλησιώτου** περιγράφει **σκηνές**.

‘Ἐμέρισεν οὖν ὁ ὄσιος τὸ ὄρος εἰς τετραμερῆ, ἤγουν τοῦ ἐνιαυτοῦ, μακρόθεν ἐκ τοῦ εὐκτηρίου τὰς σκηνας πηξάμενος κύκλῳ τοῦ ὄρους. Τὸ δὲ σχῆμα ἐκάστης σκηνῆς τοιόνδε ἦν, ἃς καὶ γὰρ οἰκείοις ὀφθαλμοῖς τεθέαμαι: Κόγχην μικρὰν μετὰ λίθων ξηρῶν ἐποίει κατὰ ἀνατολὰς οἰκείαις χερσίν’ συνεπαγόμενόν τε τούτῳ ἐποίει

²⁴³⁴ Παλαμάς Γρηγ., Λόγ. εις Πέτρον Ἀθωνίτη, 1001, η, D.

²⁴³⁵ Ακάκιος Σαββαΐτης, Βίος ἰδρυτῶν μ. Σουμελᾶ, 691.

*έτέραν κατὰ δυσμάς, πλατέαν τε πέτραν μίαν λαβὼν ἐτίθει ἐπάνω τοῦ βηματίου τοῦ ἑώου ὁμοίως καὶ τοῦ δυτικοῦ, μέσον δὲ τοῦτο ἦν ἄσκευον.*²⁴³⁶

Οι σκηνές που ο Άγιος Λάζαρος έστησε γύρω στο Γαλήσιο Όρος ήταν μακριά από το παρεκκλήσιο που οικοδόμησαν. Το σχήμα της κάθε σκηνής διαμορφώθηκε ως εξής, σύμφωνα με τον αυτόπτη μάρτυρα: ανατολικά ο άγιος έφτιαξε κόγχη με ξηρούς λίθους και άλλη δυτικά, πάνω στο ανατολικό και δυτικό βήμα έβαλε πλατιά πέτρα, ενώ το μέσο ήταν απλό. Η δυτική κόγχη χρησίμευε σε περίπτωση βροχής.

*‘Εὶ δέ που συνέβη ὑετός, ἐν τῷ στενωπῷ ἐκείνῳ κογχίῳ τῷ δυτικῷ ἀνεκλίνετο.*²⁴³⁷

Ο Θεόδωρος Υρτακηνός, στον Έγκωμιαστικόν εἰς Ἁγ. Ανίαν αναφέρεται σε **δεξαμενή**.

*‘Τούτου γιγνομένου συχνότερον, καὶ κοπουμένου τοῦ γέροντος, ἐπήει τοιάνδε μηχανήσασθαι μηχανήν· βόθρον διορυγῆναι τῷ τόπῳ, μήκει μὲν καὶ πλάτει ταῖν δυοῖν ἰσόπλευρον διαστάσεσιν, ὕψει δὲ καὶ βάθει κατ’ οὐδὲν ἑκατέρας πλευρᾶς διαφέροντα, ἀλλὰ τετραγώνῳ στερεῷ συνιστάμενον, ὥστ’, ἐναγκαλιζομένου τὴν ἐκ τῶν ὄμβρων κατάρροϊαν, τὸ ποτὸν ἀρύτεσθαι δαψιλέστερον. Καὶ δῆτ’ ἐντέχνου κατεσκευασμένου τοῦ μηχανήματος, τὴν δεξαμενὴν ἐπλήρου τὰ ὕδατα.*²⁴³⁸

Ο Άγιος Ανίνας μετέβαινε στον Ευφράτη για νερό και κουραζόταν. Έτσι επινόησε μηχανή, η οποία περιγράφεται. Έσκαψε κυβικό βόθρο, ώστε να παίρνει τη βροχή που έπεφτε και να αντλείται άφθονο νερό. Το μηχανήμα κατασκευάστηκε με τέχνη και το νερό γέμιζε τη δεξαμενή.

Ο Ιωάννης (Ιγνάτιος) Χορτασμένος, στον Βίον τῶν Ἁγ. Κωνσταντίνου & Ἐλένης αναφέρεται στον **κίονα** του Αγίου Κωνσταντίνου.

‘Καὶ τοῦτο δῆλον πολλαχόθεν μὲν καὶ ἄλλοθεν, μάλιστα δὲ ἐκ τοῦ πορφυροῦ καὶ μεγάλου κίονος, ὃν ἐπὶ μέσης τῆσδε τῆς αὐτοῦ πόλεως, σὺν πολλαῖς ἰδρυσάμενος ταῖς δαπάναις, ἐπ’ αὐτοῦ τὸν

²⁴³⁶ Ακάκιος Σαββαΐτης, Κείμ. περὶ Λαζάρου Γαλησιώτου, 167.

²⁴³⁷ Ακάκιος Σαββαΐτης, Κείμ. περὶ Λαζάρου Γαλησιώτου, 167.

²⁴³⁸ Υρτακηνός Θεόδ., Έγκ. εἰς Ἁγ. Ανίαν, 424-425.

*οἰκεῖον ἔστησεν ἀνδριάντα, τὸ τοῦ σταυροῦ σημεῖον ἠγκαλισμένον, ὁποῖον κὰν τοῖς νομίμασιν ἑαυτὸν ἐχάραττεν.*²⁴³⁹

Ο αυτοκράτορας Κωνσταντῖνος εγκατέστησε, δαπανώντας πολλά, στη μέση της πόλης του Κωνσταντινούπολης πορφυρό μεγάλο κίονα, πάνω στον οποίο ἔστησε τον ανδριάντα του να αγκαλιάζει το σημεῖο του σταυρού, ὅπως χάρασσε και στα νομίματα. Ο πορφυρόλιθος ἦταν ο πιο σκληρός γνωστός στην αρχαιότητα λίθος. Εξορυσσόταν στην Ἄνω Αἴγυπτο ἀπὸ τὸ Ὄρος Πορφυρίτης μέχρι τα μέσα του 5ου αι. ὅταν τα λατομεῖα εγκαταλείφθηκαν. Ποικίλλει σε χρώμα ἀπὸ κόκκινο ἕως μωβ και του επιφλασσόταν ὄλο και περισσότερο αυτοκρατορική χρήση, ἰδίως κατά την τετραρχία και τη βασιλεία του Μεγάλου Κωνσταντῖνου.²⁴⁴⁰

Στην **Διήγησιν θαύματος παρὰ Ἁγ. Χριστοδοῦλου** ανώνυμου συγγραφέα (**Ἀνώνυμος 3**), περιγράφεται **λιμάνι**.

*‘...πρὸς τοὺς ἡμετέρους κατὰραι λιμένας, καὶ τὰς ναῦς ὡς ἐνὶ ἐλλιμενίσασθαι, θέσεως εὖ ἔχοντας καὶ ἀσφαλείας σχεδὸν εἰ καὶ τινὰς ἄλλους, ἐν τε πνευμάτων ἐμβολαῖς ἀγρίων, καὶ ἀντιπνοῖαις βιαίαις οἴους ἐπαγκαλίζειν καὶ διασώζειν τοὺς ἐκ τοῦ κλύδωνος καὶ τῆς ζάλης πρὸς αὐτοὺς καταφεύγοντας. Πάνυ γὰρ εὐφυῶς ἀναχωροῦσι τοῦ κλύδωνος, καὶ ἡρέμα πως καὶ κατὰ μικρὸν βαθυνόμενοι, τοῖς τε κατὰ κύκλον ἀνεστηκόσι βουνοῖς ἀκριβῆ πανταχόθεν περικλειόμενοι, εὐμαρῶς θερίζειν καὶ χειμάζειν ἀκινδύνως τὰ σκάφη παρέχουσι.*²⁴⁴¹

Λόγω των ανέμων πέντε πλοῖα με Λατίνους ναύτες μπαίνουν στο λιμάνι της μονῆς στην Πάτμο. Επαινείται η θέση και η ασφάλεια του λιμανιού ἀπὸ τους ἀγρίους, βίαιους ανέμους. Σε μια ωραία προσωποποίηση το λιμάνι παρουσιάζεται να αγκαλιάζει και να διασώζει ἀπὸ τη θαλασσοταραχή και την τρικυμία ὅσους καταφεύγουν σε αὐτό. Βαθαίνει σιγά-σιγά, περιβάλλεται ἀπὸ βουνά και τα σκάφη δεν κινδυνεύουν σε καμία εποχή.

Στη συνέχεια θα γίνει λόγος για θαύμα του Ἁγίου Χριστοδοῦλου, κατά την περιγραφή του ὁποῖου το λιμάνι επαινείται πάλι ως ασφαλές και ευρύχωρο. Ο συγγραφέας παίζει με τη λέξη αγκάλη (*ἐπαγκαλίζειν* -

²⁴³⁹ Χορτασμένος Ιω., Βίος Ἁγ. Κωνσταντῖνου & Ἑλένης, 217, 48.

²⁴⁴⁰ James, *Constantine of Rhodes*, σ. 102.

²⁴⁴¹ Ἀνώνυμος 3, Διήγ. θαύμ. παρὰ Ἁγ. Χριστοδοῦλου, 212, Γ, 27 - 213, 5.

εὐαγκάλω). Η ιδέα της αγκαλιάς σε σχέση με τη θάλασσα και την ακτή, το λιμάνι μιας πόλης είναι αρχαία.²⁴⁴²

‘...καὶ τοῦτο ἐν οὕτως εὐαγκάλω λιμένι καὶ ἀσφαλεῖ’.²⁴⁴³

ζ) Εκφράσεις αντικειμένων

Από τον Κωνσταντίνο Ακροπολίτη, στο Ἐγκώμιον εἰς Ἁγ. Κωνσταντῖνον περιγράφονται οι σταυροί στα Ιεροσόλυμα.

‘Πλὴν ὡς τοῦ θεοῦ ἐπιβεβήκει τόπου, πρῶτον ἔργον αὐτῆ γέγονεν, ἢ τοῦ τιμίου Σταυροῦ ζήτησις· ὃν καὶ σὺν πόνῳ εὕρισκε πολλῶ, καὶ πίστει διακρίνει θερμῆ· τῆς γὰρ τῶν κακούργων καὶ ὁ τοῦ Κυρίου τέως συγκεχωσμένος, συνανεύρηται καὶ συνανορώρυκται· καὶ ὁ τρόπος τῆς ἐπιγνώσεως θαυμάσιος οἶος· γυναικὶ πνεοῦση τὰ λοίσθια καὶ πλέον ἢ ζώση τεθνηκυῖα· ὅσα γε ἀπὸ φυσικῆς ἰσχύος καὶ τέχνης διαγνώσεως, ἐπιτίθεται πρὸς διάπυραν· καὶ παραυτίκα τῶν ἄλλων μηδὲν ἐνεργησάντων, ζῶσαν τε καὶ καλῶς ἔχουσαν ταύτην καθίστησι· κατὰ τὸν ἐν αὐτῷ προσηλωθέντα, καὶ ταληθὰ κοῦμ [οὔν] εἰπόντα· καὶ τὴν τεθνηκυῖαν ζῶσαν ἐγχειρίζεται τῷ πατρὶ, ἐπιθέσει μόνη ζώσας τε καὶ ἀναρρώσας αὐτήν· οὐ δὴ καὶ τέμνει μέρος ἢ μακαρία, καὶ σὺν γε τοῖς ἡλοῖς, καὶ οὗτοι γὰρ τῷ Σταυρῷ συνανεύρηται· ἐφ’ ᾧ τῷ νίεϊ καὶ βασιλεῖ διακομίσει παρακατέσχηκε. Θήκη δ’ ἐξ ἀργύρου τὸ λοιπὸν ἐνθεῖσα, τῷ τῶν Ιεροσολύμων, κειμήλιον ἱερὸν ἐμπαρέθετο. Ἄλλ’ ἢ μὲν, πολλά τε καὶ μεγάλα πόθῳ τῷ πρὸς Χριστὸν ἐνεργήσασα, μετὰ λαμπρῶν οὕτω τῶν ἀγωγίμων ἐπάνεισι· τοῦ τμηματοσ δητὰ τοῦ θεοῦ Σταυροῦ, τῶν σεβασμίων ἡλων, καὶ παραπλησίων ἐτέρων. Τί δ’ ἐπὶ τούτοις ὁ μέγας οὔτος, ὁ τοῦ διὰ Σταυροῦ μυστηρίου ὑποφήτης θεόπνευστος, καὶ κήρυξ [κῆρυξ] τοῦ σταυρωθέντος θερμότατος· χρυσηλάτῳ μὲν κιβωτίῳ τὸ τοῦ Σταυροῦ ξύλον ἐνθεῖς, τῷ τῆς αὐτοῦ πόλεως ἀρχιθύτῃ παρέθετο· τῶν δὲ γε ἡλων, ἃ μὲν τῷ κράνει ἐνέπειρεν, ἃ δὲ τοῖς χαλινοῖς· καὶ τοῦτο γε πόθῳ τε καὶ ἀγάπῃ τῇ πρὸς Χριστὸν ἐγκατέμιξε· καὶ μήποτε ὑπὲρ τούτου τὸ τοῦ προφήτου φθάνει ῥηθέν. «Ἔσται ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ φαμένου τὸ ἐπὶ τοῦ χαλινοῦ τοῦ βασιλέως, ἅγιον Θεῶ παντοκράτορι;» Καὶ τοῦτο δὲ μετὰ τὴν τῆς μητρὸς ἐπάνοδον, ἔργον τοῦ θεοῦ καὶ φιλοχρίστου βασιλέως.

²⁴⁴² Βλ. το Θρήνο της Νικομήδειας του Λιβανίου: 333, 7, 3-5: ‘πάντως δὲ οὐκ ἐκρατεῖτο δεχομένη μὲν ταῖς ἀγκάλαις τὴν θάλατταν, εἰσιούσα δὲ εἰς τὴν θάλασσαν ταῖς ἄκραις’, ἐκδ. Foerster, *Libanii Opera*, τ. IV, Λειψία 1908.

²⁴⁴³ Ἀνώνυμος 3, Διήγ. θαύμ. παρὰ Ἁγ. Χριστοδούλου, 217, Z, 2-3.

Τρεῖς σταυρούς κατὰ τοὺς δειχθέντας αὐτῶ τύπους ἐν διαφόροις καιροῖς ἐκ χρυσοχάλκου ποιεῖ· καὶ τούτων ἄλλον ἀλλαχόσε μετεωρίζει τῆς πόλεως· ὧν τῶ μὲν πρώτῳ ἐπιγράφει, Ἰησοῦς Χριστὸς νικᾷ. Τῶ δ' ἑτέρῳ, Θεῖος Σταυρὸς καὶ Σεβάσμιος· τῶ δὲ λοιπῶ, Τὸ Νίκος· ἀδιορίστως, ἀπροσθέτως· τὸ κατ' αἰσθητῶν πάντως καὶ νοητῶν ἐχθρῶν, κράτος τούτου διασημαίνων τῶ ἐπιγράμματι· ὄν καὶ ἀνίκητον οἱ ἐσύτερον ἐπωνόμασαν· νοσημάτων ἀνηκέστων εὐρηκότες θεραπευτήν, καὶ ὡς ἀληθῶς ἀλεξίκακον. Περὶ οὗ δὴ Σταυροῦ καὶ τόδε ἰστόρηται [ἰστόρηται], συχνοῖς τῶν ἀξίων τὰ τοιαῦτα βλέπειν μαρτυρηθέν· καὶ ἐπιεικῶς τοῖς ἄλλοις βεβαιωθέν, ὡς ἄγγελος τοῦ ἔτους τρεῖς καθιπτάμενος, περιήει [περιήει] τοῦτον· ὕμνοις γεραίων καὶ θυμιάμασιν.²⁴⁴⁴

Στον θεῖο τόπο, ὅπως καλοῦνται τὰ Ἱεροσόλυμα, το πρώτο ἔργο της μητέρας του Αγίου Κωνσταντίνου Ελένης υπήρξε η εὕρεση του Τιμίου Σταυροῦ. Ο Σταυρὸς ἦταν καλυμμένος με χώμα μαζί με τους δύο σταυρούς των κακούργων. Ανιχνεύθηκαν και ανασκάφηκαν. Ο Σταυρὸς του Χριστοῦ αναγνωρίστηκε, με την ἀνάσρωση μιας ετοιμοθάνατης γυναίκας. Η Αγία Ελένη μετέφερε στον υἱὸ της μέρος του θεῖου Σταυροῦ μαζί με τα σεβάσμια καρφιά. Ο υπόλοιπος κατετέθη ως ιερὸ κειμήλιο στα Ἱεροσόλυμα, σε ασημένια θήκη. Το ξύλο του Σταυροῦ ο Μέγας Κωνσταντίνος το ἔβαλε σε κιβώτιο ἀπὸ σφυρήλατο χρυσὸ και το πρόσφερε στον ἐπίσκοπο της Κωνσταντινούπολης. Με τα καρφιά κόσμησε το κράνος και τα χαλινάρια. Μετά την ἐπάνοδο της Αγίας Ελένης ο ἅγιος ὕψωσε στην Κωνσταντινούπολη τρεῖς σταυρούς ἀπὸ χρυσὸ και χαλκὸ με ἐπιγραφές. Ο συγγραφέας αναφέρεται και στους ὕμνους και τα θυμιάματα ενός ἀγγέλου γύρω ἀπὸ τον Σταυρὸ τρεῖς φορές το χρόνο.

Ἀπὸ τον **Νικηφόρο Κάλλιστο Ξανθόπουλο**, στην **Διήγησιν ἐν στίχοις θαυμάτων Ἁγ. Νικολάου** περιγράφεται νόμισμα.

*‘καὶ χρύσειον νόμισμα παλάμαις μέσαις
ἐπεμβalόντα καὶ πάλιν πεφευγότα,
εἰπόντα «Δέξαι τὸν στατήρα χρυσίου
καὶ πάλιν ἐκπλήρωσον, ὡς ἔθος ἔχεις,
μηδ’ ἄγαν οὕτω τῶ βάρει τῆς ἀνίας
θανάτα σαντὸν τῆς λύπης τῶ φορτίῳ».
Εὐθύς δ’ ἐκεῖνος χαρμοναῖς τῆς ἐλπίδος*

²⁴⁴⁴ Ἀκροπολίτης Κων/νος, Ἐγκ. εἰς Ἁγ. Κωνσταντῖνον, 32, 24 – 33, 30.

τὸν ὕπνον ἄρδην ἐκτινάξας ὀμμάτων
καὶ διαναστὰς ἐν μέσαις ἄωρίαις,
χρυσὸν διαυγῆ, καθαρῶτατον λίαν,
ἐν ταῖς παλάμαις εὗρεν εἰκονισμένον·
ὄν δῆτα λαβὼν ἀνακηρύττει μέγα
τὸ θαῦμα πᾶσιν ἐμβοῶν ἐκ καρδίας·
ἢ δ' αὖ γε φήμη τοῖς πτεροῖς χρησαμένη
καὶ τὸν κρατοῦντα συντομώτατα φθάνει.
Λαβὼν τὸ λοιπὸν τὸν χρυσὸν Νικολάου
ὥς τινα πλοῦτον ὁ κρατῶν τῶν Αὐσόνων
τέτταρας αὐθις ἀντιπέμπει χρυσίνους
συνάμα διπλῆ τῆ δεκάδι τῶ τότε
πρὸς ὃν τὸ θαῦμα δεικνύει μυροβλύτης
οὐς καὶ λαβὼν ἄριστα χερσὶν ὑπτίαις
λαμπρὰν ἐορτὴν ἐκτελεῖ τῶ μεγάλῳ,
πληρῶν ψυχὴν κάλλιστα τῆς εὐθυμίας
ἰσορρόπως, πλὴν τῆς πάλαι δυσθυμίας.
Λόγος δ' ἔνεστιν εἰς ἡμᾶς καὶ νῦν φθάνει
τὸ χρύσειον νόμισμα τοῦ Νικολάου
ταῖς βασιλικαῖς οἰκίαις παραμένειν
θησαυρὸς ἀκένωτος καὶ ξένον τέρας,
ἀνάθημα μέγιστον τοῦ μυροβλύτου.²⁴⁴⁵

Ο Ἅγιος Νικόλαος βάζει στην παλάμη ενός ἀνδρα που κατοικοῦσε κοντὰ στο ναό του, ἐνῶ κοιμόταν, ἕναν χρυσό στατήρα, ὥστε να τελέσει την εορτή του. Ο χρυσὸς περιγράφεται ὡς διαυγῆς, πολὺ καθαρὸς. Ο αυτοκράτορας ἔστειλε στον ἀνδρα εἴκοσι τέσσερις χρυσίνους για την εορτή, ἐνῶ τὸ νόμισμα τοῦ αγίου, που παρομοιάζεται με πλοῦτο και μεταφορικὰ καλεῖται ἀδαπάνητος θησαυρὸς και παράξενο θαῦμα, παρέμεινε ὡς ἀνάθημα τοῦ αγίου στα αυτοκρατορικά οἰκοδομήματα.

Ο ἴδιος συγγραφέας στο κείμενο **Περὶ συστάσεως οἴκου Ζωοδόχου Πηγῆς** αναφέρεται και στα **ἀμφια** του **Πατριάρχου Στεφάνου Α΄**.

Ἐπιφιλότητος δ' ὡσπερ τὴν εὐεργέτιν ὁ πατριάρχης,
ἄμφι' ἄττα ἦσαν αὐτῶ, ἠνίκα τῶ ἱερῶ θυσιαστηρίῳ εἰσήγετο, οἷς
δὴ ὁ μέγας κοσμεῖται ἀρχιερεὺς, χρυσῶ δὲ πολλῶ, καὶ λίθοις
εὐγενέσιν ἦσαν διηριθμισμένα, εἰς ἐνδυτὴν μετασκευασάμενος, τῶ
ναῶ τῆς πανάγνου ἀφιεροῖ, ἐντειλάμενος τοῖς ἐκεῖ, τῶ

²⁴⁴⁵ Κάλλιστος Ξανθόπουλος, Διήγ. θαυμάτων Ἁγ. Νικολάου, 359, 170 – 360, 198.

*θυσιαστηρίῳ ἐφαπλοῦν ἐτησίως, καθ' ἣν τὸ σεβάσμιον τοῦ σταυροῦ ἐορτάζεται ξύλον, ὃ δῆτα καὶ διεπέπρακτο.*²⁴⁴⁶

Ο Πατριάρχης Στέφανος Α', αδελφός του αυτοκράτορα Λέοντος ΣΤ', οδηγούμενος στην Πηγή κατά την εορτή του Σταυρού, θεραπεύτηκε. Αφιέρωσε λοιπόν στο ναό τα αρχιερατικά άμφια με τα οποία εισερχόταν στο ιερό θυσιαστήριο, τα οποία κοσμούσαν χρυσός και έξοχοι λίθοι, τροποποιώντας τα σε ενδυτή (άμφιο της Αγίας Τράπεζας). Διέταξε αυτή να απλώνεται στο θυσιαστήριο κατά την εορτή του Σταυρού, όπως και έγινε.

Από τον **Φιλόθεο Κόκκινο**, στον **Λόγον εις Θεόδωρον Τήρωνα** περιγράφεται ένα **σπαθί**. Ο συγγραφέας αναφέρεται σε ένα στρατιώτη με μεγάλη πίστη στον μάρτυρα Θεόδωρο. Ο στρατιώτης χαρίζει το πολύ ακριβό σπαθί του, με πολύτιμους λίθους και αρκετό χρυσάφι στην Εκκλησία, στη λάρνακα του μάρτυρα.

*Ἐκαὶ ἐκβαλὼν τὸ σπαθίον αὐτοῦ, ἐχαρίσατο αὐτὸ εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἐν τῇ λάρνακι, ἔνθα τὸ τίμιον αὐτοῦ σῶμα ἐτέθη, πάνυ ἀκριβὸν μετὰ λίθων καὶ χρυσοῦ ἱκανοῦ.*²⁴⁴⁷

Το σπαθί επαινείται ως πάρα πολύ ωραίο και στολισμένο, όταν ένας άλλος στρατιώτης θέλει να το πάρει.

*Ἐκαὶ βλέψας τὸ σπαθίον τὸ ὠραιότατον ἐκεῖνο τὸ κεκοσμημένον.*²⁴⁴⁸

Στο κάλλος του σπαθιού αναφέρεται ο συγγραφέας κι όταν ο στρατιώτης το ξαναπαίρνει.

*Ἴδὼν δὲ πάλιν τὸ κάλλος αὐτοῦ.*²⁴⁴⁹

Ο **Ιωάννης Σταυράκιος**, στον **Λόγον εις τὰ Θαύματα Αγ. Δημητρίου** περιγράφει ένα **δέρμα**.

Ἐἶπε, καὶ δέρμα τι ἐξενεγκῶν ὀράς», ἔφη, «τοῦτο ἐπίθεος σου τῷ τραχήλῳ καὶ ταχὺ τὰ τῆς υἰείας σοι ἔψεται». Καὶ τὸν εἰπεῖν, «πόθεν τῷ δέρματι τούτῳ;» (μεμβράνη δὲ ἦν, τὸ τοιαύτην ἔχειν τὴν δύναμιν, ὡς μικροῦ καὶ ὀστᾱ πρὸς ὀστᾱ συνάγειν εἰς ἀρμονίαν

²⁴⁴⁶ Κάλλιστος Ξανθόπουλος, Περὶ συστάσεως οἴκου Ζωοδ. Πηγῆς, 44, 2-10.

²⁴⁴⁷ Φιλόθεος Κόκκινος, Λόγ. εις Θεόδ. Τήρωνα, 79, 5, Α-Β.

²⁴⁴⁸ Φιλόθεος Κόκκινος, Λόγ. εις Θεόδ. Τήρωνα, 79, 5, Β.

²⁴⁴⁹ Φιλόθεος Κόκκινος, Λόγ. εις Θεόδ. Τήρωνα, 79, 5, Β.

καὶ σφίγγειν οὕτω ταχὺ τῶν μελῶν τὴν διέχειαν) «ὅτιπερ, ἔφη, ὁ παῖς, ὀνόματα θεῶν καὶ κύκλων περιγραφαὶ καὶ ἡμικύκλια καὶ σχημάτων χαρακτῆρες παντοδαπῶν καὶ εἰδώλων τύποι ὑπερφυεῖς τῇ μεμβράνῃ κεχάρακται».²⁴⁵⁰

Ο ἑπαρχὸς τῶν Ἰλλυριῶν Μαρινιανὸς θεραπεύεται ἀπὸ τοῦ Ἁγίου Δημήτριου. Νωρίτερα ὁμῶς τοῦ προτάθηκε ἓνα δέρμα νὰ ἐπιθέσει στὸν τράχηλο. Περιγράφεται ὡς μὴ μεμβράνη ποὺ εἶχε τὴ δύναμη νὰ συναθροίζει ἀρμονικὰ τὰ οστά καὶ νὰ σφίγγει τὴ διακοπὴ τῆς συνέχειας τῶν μελῶν. Εἶχε χαραγμένα ὀνόματα θεῶν, κύκλους, ἡμικύκλια, σχήματα, εἰδῶλα. Προφανῶς ἐπρόκειτο γιὰ μαγικὰ σύμβολα.

Ἀπὸ τοῦ **Ἰωάννη (Ἰγνάτιο) Χορτασμένο**, στὸν **Βίον τῶν Ἁγ. Κωνσταντίνου & Ἑλένης** περιγράφεται **σημαία**.

*‘Μετὰ γοῦν τὴν θεῖαν ἐκείνην ὄψιν σταυρὸν κατασκευασάμενος ὁ Κωνσταντῖνος χρυσήλατον ἐπὶ τῆς σημαίας ἴστησι’.*²⁴⁵¹

Ἀφοῦ ὁ Ἅγιος Κωνσταντῖνος εἶδε στὸν οὐρανὸ τὸ σημεῖο τοῦ σταυροῦ κατασκεύασε σταυρὸ ἀπὸ σφυρήλατο χρυσοῦ καὶ τὸν ἔβαλε στὴ σημαία.

*‘Θαυμάσειε δ’ ἂν τις εἰκότως καὶ τὸ τηρικαῦτα ἱστορούμενον ἐπὶ τῆς σημαίας ἐκείνης τῆς βασιλικῆς, τῆς τὸν σταυρὸν τοῦ Σωτῆρος φερούσης, μεγίστης οὔσης ὁμοῦ καὶ προανεχούσας τῶν ἄλλων. Τῆς γὰρ συμβολῆς τῶν στρατευμάτων γενομένης, ὁ ταύτην κατέχων σημαιοφόρος ἀποδειλιάσας πρὸς τὰς νιφάδας τῶν κατ’ αὐτοῦ φερομένων βελῶν, ταύτην μὲν ἀπολείπει, καὶ ἅμα τὴν ζωὴν προσαπόλλυσι, βέλους ἐν καιρῷ παγέντος τοῦ σώματος. Ἔτερος δὲ ταύτην εὐθύς ὑπελθὼν τῶν ἀνδρικῶν καὶ ψυχῆ καὶ τῇ πίστει, μυρίων ὄσων ἐπ’ αὐτὸν ὀϊστῶν τε καὶ ἀκοντίων ἀφιεμένων, ἄτρωτος ἔμεινε, μηδὲ τὴν ἀρχὴν ὄλωσ ἀψαμένου τινὸς βέλους αὐτοῦ, ἀλλὰ πάντων ἐπὶ τῆς σημαίας ἀπηρωρημένων ἀπράκτων’.*²⁴⁵²

Ἡ σημαία τοῦ αυτοκράτορα ποὺ ἔφερε τὸ σταυρὸ ἦταν ἡ μεγαλύτερη καὶ μπροστὰ ἀπὸ τὶς υπόλοιπες. Ὄταν ὁ σημαιοφόρος τὴν ἐγκατέλειψε ἔχασε καὶ τὴ ζωὴ του. Αὐτὸς ποὺ ἀμέσως τὴν πήρε ἔμεινε ἀτρωτος καὶ ὅλα τὰ βέλη κρέμονταν ἀπρακτὰ στὴ σημαία.

²⁴⁵⁰ Σταυράκιος Ἰω., Λόγ. εἰς Θαύμ. Ἁγ. Δημητρίου, 340, Β', 6, 29–35.

²⁴⁵¹ Χορτασμένος Ἰω., Βίος Ἁγ. Κωνσταντίνου & Ἑλένης, 180, 17.

²⁴⁵² Χορτασμένος Ἰω., Βίος Ἁγ. Κωνσταντίνου & Ἑλένης, 181, 18.

η) Λοιπές εκφράσεις

Ο Γεώργιος Ακροπολίτης, στον Λόγον εις τούς Αγ. Πέτρον & Παῦλον αναφέρεται στον Παράδεισο.

‘Καὶ παράδεισον αὐτῶ φυτεύει κατὰ ἀνατολάς, χωρίον ἐξαιρετόν καὶ τῶ πρώτῳ ἀνθρώπῳ ἐμπρέποντα χερσὶ διαπεπλασμένῳ τοῦ κρείττονος, καὶ τίθεται τούτῳ κλήσις τῶν τῆς γῆς περάτων συνεκτικῆ, καὶ ὑποτάσσεται τούτῳ τὰ πάντα, καὶ οἱ γινώσκονται φύσεις τῶ καθαρῶ τῆς νοήσεως.’²⁴⁵³

Ο συγγραφέας ζητά τη βοήθεια του Αγίου Πέτρου και αναφέρεται στη δημιουργία. Ο Παράδεισος φυτεύτηκε για τον άνθρωπο, ανατολικά. Επαινείται ως εξαιρετο χωρίο, αρμόζον στον πρώτο άνθρωπο που πλάστηκε από τον Θεό.

Και ο Φιλόθεος Κόκκινος, στον Λόγον εις Θεόδωρον Τήρωνα δίνει κάποια χαρακτηριστικά του Παραδείσου.

‘...καὶ εἰς τὸν εὐλογημένον παράδεισον πολίτην καὶ βασιλέα αὐτὸν ἀπειργάσατο, καὶ παράδεισον, οὗ τὸ κάλλος αὐτοῦ ἄρρητον καὶ ἀκατανόητον’.²⁴⁵⁴

Δείγμα της καλοσύνης του Θεού αποτελεί και η ανακήρυξη του ανθρώπου σε πολίτη και βασιλιά του Παραδείσου, που εγκωμιάζεται ως ευλογημένος. Το κάλλος του είναι άρρητο και ακατανόητο. Στη συνέχεια ο Φιλόθεος Κόκκινος θα αναφερθεί σε θαύμα του μάρτυρος Θεοδώρου, τεκμηριώνοντας τη βοήθεια του Θεού προς τον άνθρωπο μέσω των αγίων.

Εξάλλου ο Κωνσταντίνος Ακροπολίτης, στον Λόγον εις Ἄγ. Ἰωάννην Δαμασκηνόν χρησιμοποιεῖ τον προσδιορισμό θεία Εδέμ.²⁴⁵⁵

Ο Θεόκτιστος Στουδίτης, στον Βίον Πατρ. Ἀθανασίου, αναφέρεται στον ναό της Ἀρτέμιδος στην Ἐφεσο.

‘Οὐδέν τι διενήνοχας ἀτεχνῶς, ᾧ μιὰρὲ συκοφάντα, τοῦ τὸν νεῶν ἐμπρήσαντος τῆς Ἀρτέμιδος, ὃς κάλλει κάλλιστος καὶ μεγέθει μέγιστος κατὰ τὴν Ἐφεσον πάλαι δεδόμητο’²⁴⁵⁶ κάκεῖνος γὰρ ἐκ

²⁴⁵³ Ακροπολίτης Γεώργ., Λόγ. εις Αγ. Πέτρον & Παῦλον, 94, 13, 10–15.

²⁴⁵⁴ Φιλόθεος Κόκκινος, Λόγ. εις Θεόδ. Τήρωνα, 76, 1, Β.

²⁴⁵⁵ Ακροπολίτης Κων/νος, Λόγ. εις Ἄγ. Ἰω. Δαμασκηνόν, 885, ξβ, Β: ‘καὶ νῦν μὲν αὐτόθεν τὰ καθ’ ἡμᾶς ἴθυνε, καὶ πρὸς σωτηρίαν καθοδηγεῖ, καὶ τῆς θείας Ἐδέμ κατασκευῶσιν...’.

²⁴⁵⁶ Με τις ίδιες σχεδόν λέξεις απευθύνεται και ο Νικήτας Χωνιάτης στο Λόγο στον Ιωάννη Καματηρό: ‘οὐδέν τι διενήνοχας ὁ ταῦτα λέγων καὶ γράφων τοῦ τὸν νεῶν

τοῦ δόξης ἐρᾶν καὶ ὀνόματος τοῦτο δράσειν [δράσσειν] ἰστόρηται. καὶ σὺ τὸν αὐτὸν τρόπον εἰς τὸ συκοφαντεῖν προήχθης καὶ διαβάλλειν ἐπ' εὐσεβείᾳ· ἀλλ' οὐτ' ἐκεῖνος ἀπάνατό τι τῆς μὴ ὀσίας πράξεως, ἀλλ' εἰς ἔρεβος καὶ ζόφον ἠερόεντα κατακέκριται, ὡς Ἡρόδοτος ἱστορεῖ. Καὶ σοὶ ἐς τοῦναντίον περιενήνεκται τὰ διαβούλια ²⁴⁵⁷ ἀσθενῆς γὰρ ὢν καθ' ἑαυτὸν καὶ μηδὲν ἐξαῖρον αὐχῶν ἠθέλησας ἀφ' οἰασδήτινος πράξεως· οὕτω δὲ ταύτην ἀποδιείληφας τῷ σῶ τρόπῳ κατάλληλον, ὡς μὴ ἂν ἐτέρῳ τινί, ἀλλὰ σοὶ τῷ ἐλομένῳ εἶναι ἀρμόδιον, ἐπεὶ καὶ πρῶτος καὶ μέσος καὶ τελευταῖος ταύτην ἔχεις ἐφευρηκῶς τὴν καινὴν ἐν εἰκόσι συκοφαντίαν, ὡς ἐκεῖνος, ὃν ἔφημεν, τὸ δοκεῖν περιφήμος ἐθηράσατο τῆς κακίας ὑπερβολῇ.²⁴⁵⁸

Ο συγγραφέας απευθύνεται στον συκοφάντη του Αγίου Αθανασίου Ιάκωβο. Κατά την άποψη του ο συκοφάντης δε διαφέρει από τον εμπρηστή του ναού της Αρτέμιδος στην Έφεσο, που είχε κτιστεί παλιά κι εγκωμιάζεται για το κάλλος και το μέγεθός του σε υπερθετικό βαθμό. Έκανε αυτό γιατί αγαπούσε τη δόξα και το όνομα. Επεδίωξε να φαίνεται σπουδαίος με την υπερβολική κακία του. Η πράξη του όμως δεν τον ωφέλησε. Κατά τον Ηρόδοτο, κατακρίθηκε.

Ο ίδιος συγγραφέας, στον **Λόγον εἰς ἀνακομιδὴν λειψάνου Πατρ. Ἀθανασίου** παραβάλλει την τροπή που παίρνει ο λόγος του λόγω του πατριάρχη με το μεγάλο χρυσό πλατάνι που σταμάτησε τον Ξέρξη και τον αιθιοπικό λίθο του Μέμνονα που σταμάτησε τον Αλέξανδρο.

*Ἔστησε πάλαι καὶ Ξέρξην θαυμάζοντα ἢ ἀμφιλαφῆς ἐκεῖνη καὶ χρυσῆ πλάτανος, καὶ ποταμὸς Μῆδος κυμαίνων τὸν Κῦρον ἔσχεν εἰς ἔκπληξιν· ἐπέσχε τοῦ πρόσω καὶ τὸν Ἀλέξανδρον τῆς πορείας ὥσπερ ἐπιλαθόμενον, ὁ αιθιοπικὸς λίθος ὁ Μέμνων πρὸς τὰς αὐγὰς τῆς ἡμέρας φθεγγόμενος”.*²⁴⁵⁹

Ο Αιλιανός στην *Ποικίλη Ιστορία* αναφέρει ότι ο Ξέρξης εξεπλάγη τόσο από τη μεγαλοπρέπεια ενός τεράστιου πλατάνου που τον φόρτωσε με ενδύματα και κοσμήματα. Όσο για τα δύο μεγάλα αγάλματα στο ναό

ἐμπρήσαντος τῆς Ἀρτέμιδος, ὃς κάλλει κάλλιστος καὶ μεγέθει μέγιστος κατὰ τὴν Ἐφεσον πάλαι δεδόμητο.”: Rhoby, *Reminiszenzen*, σ. 234.

²⁴⁵⁷ Κι ἐδώ οι λέξεις εἶναι σχεδόν στο σύνολό τους οι ίδιες: ‘ἀλλ' οὐτ' ἐκεῖνος ἀπάνατό τι τῆς μὴ ὀσίας πράξεως, καὶ σοὶ ἐς τοῦναντίον ἀντιπεριενήνεκται τὰ διαβούλια”:Rhoby, *Reminiszenzen*, σ. 234.

²⁴⁵⁸ Θεόκτιστος Στουδίτης, Βίος Πατρ. Αθανασίου, 40, 30, 6–23.

²⁴⁵⁹ Θεόκτιστος Στουδίτης, Λόγ. εἰς ἀνακομιδὴν λειψάνου Πατρ. Αθανασίου 72, 21, 1-6.

του Αμενχοτέπ Γ' στις Θήβες, ονομάζονταν κολοσσοί του Μέμνονα, από το μυθικό βασιλιά της Αιθιοπίας που υποτίθεται ότι ύψωσε πολλές μεγάλες στήλες στο δρόμο του προς την Τροία.²⁴⁶⁰

Ο συγγραφέας προβαίνει επίσης σε μια σύγκριση με το **δείπνο** του **Μεγάλου Αλεξάνδρου**.

‘Οὐ μὴν δέ τινα ἀτερπῆ τε καὶ ἀηδῆ, οἷα φιλεῖ ἐν τοῖς διηγήμασι γίγνεσθαι, παρενείρωμεν τῷ λόγῳ (οὐκ οὐκ γὰρ ἡμῶν τὰ τοιαῦτα, οὐκ οὐκ), ἀλλ’ ἐνός ἢ δυοῖν μνημονεύσας ἔτι, καὶ τούτων ὡς εἴωθεν ἀφελῶς καὶ «οὐκ» ἐνδιασκεύως, (νικᾶν γὰρ πόθος οἶδε ψυχῆς καὶ τέχνας λόγων καὶ σχήματα, καὶ ξύμπασαν τὴν τούτων οἰκονομίαν καὶ μέθοδον), ἐστιάσει χαριέντως τὰς φιλοκάλους ὑμῶν ἀκοάς, καὶ ἐστιάσει πολλῶ βέλτιον ἢ περὶ τοῦ Φιλίππου Ἀλέξανδρος. Εἰστίασε μὲν γὰρ ἐκεῖνος ἑαυτῷ τε καὶ τοῖς φίλοις μετὰ τὸ Δαρεῖον τὸν Πέρσην ἐλεῖν. Καὶ ἐς ἀνδρῶνα μὲν ἑκατοντάκλινον τὸν δεῖπνον ὑπέθετο· κλίνη δὲ ἦν ἐκάστῳ ἀργυρόπους, χρυσόπους δὲ ἡ αὐτοῦ. Ἄπας δ’ ἐπέπαστο πέπλοις ἀργυροῖς καὶ ποικίλοις ἐξ ὑφῆς μεγατίμου βαρβαρικῆς. Οὐ ταῦτα δὲ μόνον τοῦ δεῖπνου ἦσαν φιλότιμα, ἀλλὰ καὶ αἱ πεζικαὶ δυνάμεις, αἱ ναυτικαὶ τε καὶ ἵππικαί, καὶ αἱ παρεπιδημοῦσαι τῷ τότε πρεσβεῖαι εἰστιῶντο ἀθροαὶ πολυτελῶς, αἱ μὲν ἀντιπρόσωποι περὶ τὴν προαύλειον, αἱ δὲ κατακλινόμεναι σύνεγγυς. Ἐπεὶ ἦν καιρὸς ἐς δαῖτα παριέναι, προσαλπιστα τὰ δεῖπνα ἐγίνοντο, τὸ μὲν συγκλητικὸν ἀδούσης μέλος τῆς σάλπιγγος, ὅταν παρῆι δειπνήσων Ἀλέξανδρος, τὸ δ’ ἀνακλητικόν, ὅτ’ ἐσήμαιεν ἀπαλλάττεσθαι. Ἐφ’ ἱκαναῖς δ’ ἡμέραις ὡσαύτως ἐστιάσας, ἀνῆκε τὸν θάλαμον. Ἀλλ’ ἐκεῖνος, εἰ καὶ τοῖς πολυτελεσι τούτοις ἐκόμπαζε, καὶ πολλὴν ἐνεποίει τοῖς συνεστιωμένοις κατάπληξιν, ἀλλ’ οὐκ εἶχε φρονεῖν ἀθάνατα καὶ συνδιαίωνίζεῖν τούτῳ τὴν ἡδονὴν ὡς ἡμῖν. Τὰ γὰρ ἡμέτερα λαμπρὰ καὶ πολλῶ τῶν Ἀλεξάνδρου τοῖς ἐχέφροσιν αἰρετώτερα, ὅσω καὶ θειότερα καὶ χρηστότερα, καὶ ἄντικρυς ὑπερφωνοῦντα φύσιν τὴν βρότειον, ἐπεὶ καὶ πρὸς Θεοῦ κεχάρισται τῷ μεγάλῳ τὸ τῶν θαυμασίων πλῆθος ἐπιεικῶς, ἐκεῖνα δὲ πλοῦτος ἀστάτου τύχης μεταφερόμενος.’²⁴⁶¹

Ο Θεόκτιστος Σουδίτης θα μνημονεύσει ένα δύο πράγματα ακόμη σε μια κομπή ευωχία στις ακροατῶν του που αγαπούν το ωραίο. Θα είναι πολύ καλύτερο συμπόσιο από εκείνου του Αλεξάνδρου.

²⁴⁶⁰ Talbot, *Faith Healing*, σ. 130.

²⁴⁶¹ Θεόκτιστος Σουδίτης, Λόγ. εις ἀνακομιδὴν Λειψάνου Πατρ. Ἀθανασίου, 102, 55, 28 – 104, 26.

Αφού ο Αλέξανδρος υπερίσχυσε έναντι του Δαρείου παρέθεσε γεύμα στους φίλους του σε αίθουσα με εκατό ανάκλιτρα. Όλα τα ανάκλιτρα είχαν ασημένια πόδια, ενώ το δικό του χρυσά. Ήταν διακοσμημένα με ασημένια και πολύχρωμα πέπλα από βαρβαρικό ύφασμα μεγάλης αξίας. Πέρα από την αφθονία αυτού του δείπνου, δόθηκε πολυτελές γεύμα στις πεζικές, ναυτικές και ιππικές δυνάμεις και τις πρεσβείες στο προαύλιο και κοντά αντίστοιχα. Όταν ήταν η ώρα του δείπνου ήχησε η σάλπιγγα με αντίστοιχο μέλος όταν παρουσιάστηκε για να δειπνήσει ο Αλέξανδρος και όταν απομακρύνθηκε. Μετά από αρκετές ημέρες έφυγε από το θάλαμο. Εκείνος όμως εκαυχάτο για την πολυτέλεια αυτή και κατέπλησσε τους συνδαιτημόνες, αλλά δεν μπορούσε να φροντίζει για αθάνατα πράγματα και να είναι μαζί με αυτόν αιώνια η ηδονή. Ως πιο θεία και χρηστά τα θέματα με τα οποία ασχολείται ο συγγραφέας είναι λαμπρά και προτιμότερα από εκείνα του Αλεξάνδρου. Τα σχετικά με τον Αλέξανδρο ήταν πλούτος μεταφερόμενος από την άστατη τύχη, ενώ ο Θεός χάρισε στον Πατριάρχη Αθανάσιο πλήθος θαυμασίων. Η παράδοση του Αλεξάνδρου στο Βυζάντιο ενισχύεται στα ύστερα βυζαντινά χρόνια λόγω της στροφής των λογίων στην αρχαιότητα. Τα δύο αγιολογικά κείμενα που αναφέρουν τον Αλέξανδρο είναι και τα μοναδικά, όσο γνωρίζουμε, στο γραμματειακό αυτό είδος.²⁴⁶² Η αναφορά αυτή στον Αλέξανδρο είναι πολύ σημαντική. Πρόκειται για τον μεγάλο ήρωα της αρχαιότητας που αναπτρώνει το ηθικό των Βυζαντινών στην ύστερη εποχή και συνδέεται με τα πολιτικά γεγονότα. Διακρίνονται οι ευσεβείς πόθοι των Βυζαντινών να αναβιώσουν τη δόξα του παρελθόντος. Όπως ο Αλέξανδρος νίκησε τους Πέρσες, κατά τον ίδιο τρόπο καλούνται οι Βυζαντινοί να αντιμετωπίσουν τους Τούρκους που ενίοτε καλούνται Πέρσες.

Συμπεράσματα

Οι εκφράσεις που αναφέρθηκαν σ' αυτή την ενότητα είναι ποικίλες και οι περισσότερες είναι πολύ σύντομες, δηλαδή εντάσσονται στην κατηγορία των απλών αναφορών με ελάχιστα χαρακτηριστικά που προσδιορίζονται συνήθως με επίθετα.

²⁴⁶² Βλ. S. Gero, *The Legend of Alexander the Great in the Christian Orient*, *Bulletin Of The John Rylands University Library Of Manchester* 75 (1993), 3-9.

ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Τα αγιολογικά κείμενα της ύστερης βυζαντινής εποχής, γραμμένα από λόγιους συγγραφείς μέσα σε ένα κλίμα πνευματικής ανάπτυξης και βαθιάς θρησκευτικότητας, βρίθουν εγκωμιαστικών εκφράσεων. Οι περισσότερες αφορούν την πατρίδα των αγίων στους οποίους είναι αφιερωμένα τα κείμενα, παρά την αρχική επιφύλαξη πολλές φορές των συγγραφέων τους ως προς τη σκοπιμότητα της τήρησης των νόμων της ρητορικής. Πρόκειται για τον παλαιό κανόνα της ρητορικής σύμφωνα με τον οποίο το εγκωμιαζόμενο πρόσωπο έπρεπε να εγκωμιάζεται αρχίζοντας από την πατρίδα στην οποία γεννήθηκε. Στη ροή της αγιολογικής αφήγησης οι λόγιοι συγγραφείς ενσωματώνουν εγκωμιαστικές εκφράσεις διαφόρων πόλεων, πρωτίστως της Κωνσταντινούπολης και της Θεσσαλονίκης. Τα στοιχεία τα οποία τονίζονται προέρχονται όλα από τη ρητορική θεωρία και τη ρητορική παράδοση αιώνων με έμφαση σε ορισμένα στοιχεία που εκφράζουν το νέο κλίμα της εποχής, π.χ. η αιώνια και οικουμενική Κωνσταντινούπολη, το εγκώμιο των κατοίκων από τα επιτηδεύματα και τις αρετές τους με έμφαση φυσικά στην ορθόδοξη πίστη, έντονες τάσεις εξιδανίκευσης και πνευματικότητας των πόλεων, καθώς και αναφορές στην αρχαιότητα και ειδυλλιακές περιγραφές της φύσης, που εμπνέονται από το αναγεννησιακό πνεύμα. Εγκωμιαστικές περιγραφές συναντώνται και για το Άγιο Όρος, μέγιστο θρησκευτικό κέντρο της εποχής. Ενδιαφέρουσες είναι και οι εκφράσεις μονών και ναών σε διάφορες πόλεις, με σημαντικότερους την Αγία Σοφία και την Πηγή στην Κωνσταντινούπολη, την Αχειροποίητο και το ναό του Αγίου Δημητρίου στη Θεσσαλονίκη. Και εδώ σημειώνεται η εξιδανίκευση ως κύριο στοιχείο της περιγραφής, στοιχείο που προέρχεται από την παράδοση κυρίως του 6ου αι. (Προκόπιος και Παύλος Σιλεντιάριος). Εκφράσεις της περιβάλλουσας φύσης χαρακτηρίζονται από λυρικούς τόνους που δημιουργούν ψυχική ανάταση.

Από τη συλλογή όλων των εκφράσεων στα αγιολογικά κείμενα της ύστερης βυζαντινής εποχής προκύπτει ότι υπερτερούν σε αριθμό και έκταση αλλά και σε ρητορική επιτηδεύση οι εκφράσεις για τις πόλεις. Αυτό θα πρέπει να ερμηνευθεί αρχικά από τη σχέση των αγίων με τις πόλεις. Οι άγιοι ήταν οι προστάτες-πάτρωνες των πόλεων και γι' αυτό ο

δεσμός τους με τις πόλεις ήταν στενός και άρρηκτος.²⁴⁶³ Το ταραγμένο ιστορικό περιβάλλον της ύστερης βυζαντινής εποχής δικαιολογεί την έμφαση στην προστασία των αγίων στις πόλεις. Πολλά από τα αγιολογικά κείμενα συνδέονται με κάποια εορτή ή τα εγκαίνια ενός ναού, ένα επίσημο δηλαδή γεγονός για την πόλη και απευθύνθηκαν στην ανώτερη τάξη που ήταν παρούσα κατά την εκφώνησή τους. Η Ομιλία γινόταν επίσης σε μέρος του λαού, τον οποίο ενδιέφερε η σωτηρία του με την προστασία της πόλης από τον άγιο. Λόγω της διάσπασης της αυτοκρατορίας οι πόλεις αποτελούν αυτή την εποχή μικρά κρατίδια που βρίσκουν ένα παράλληλο στις ιταλικές πόλεις. Συνεπώς οι ρητορικές εκφράσεις των αγιολογικών κειμένων δεν έχουν ενδιαφέρον μόνο για τη φιλολογική τους αξία, αλλά και για το ότι εκφράζουν τις ιδιαίτερες ιστορικές συνθήκες της ύστερης βυζαντινής εποχής.

²⁴⁶³ Για τον άγιο προστάτη της πόλης βλ. A. M. Orselli, *Il santo patrono cittadino tra Tardo Antico e Alto Medioevo*, στο *L'immaginario religioso nella città medievale*, Παβέννα 1985, 415–35 και Saradi, *City in Hagiography*, 428–429.

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΔΙΑ ΒΙΟΥ ΜΑΘΗΣΗ
επένδυση στην κοινωνία της γνώσης

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΕΣΠΑ
2007-2013
πρόγραμμα για την ανάπτυξη
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ